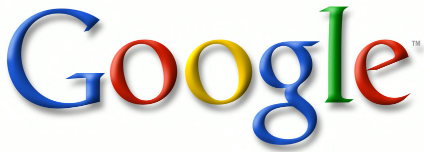

Trud

ТРУДЪ,

ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ,

излѣзва веднъжъ въ мѣсеца.

Януарий 1890 година.

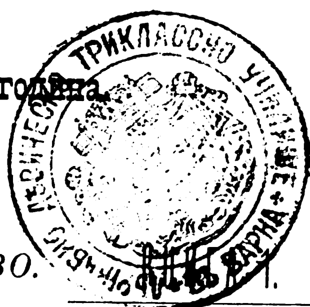

ГОДИНА III. *В. ТЪРНОВО.* **КНИГА 1.**

„Знанието е сила,
а труда—богатство.“

Редактори-издатели:

Ц. Гинчевъ.
Т. Джамджиевъ.
И. Джамджиевъ.

В. ТЪРНОВО.
Скоро-Печатница на П. Х. Панаиотовъ.
1890.

ТРУДЪ,

ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ,

излѣзва веднъжъ въ мѣсеца.

Януарий 1890 година.

ГОДИНА III. В. ТЪРНОВО. 1.

„Знанието е сила,
а труда—богатство.“

Редактори-издатели:

Ц. Гинчевъ.
Т. Джамджиевъ.
И. Джамджиевъ.

В. ТЪРНОВО.
Скоро-Печатница на П. Х. Панаиотовъ.
1890.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

289

и сл № 1

ТРУДЪ,

ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ,

излѣзва веднъжъ въ мѣсеца.

Януарий 1890 година.

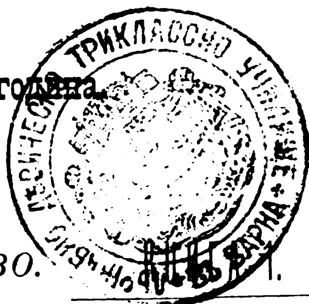

ГОДИНА III. В. ТЪРНОВО. КНИГА I.

„Знанието е сила,
а труда—богатство."

Редактори-издатели:

П. Гимиевъ

...въ.

...въ.

ТРУДЪ,

ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ,

излѣзва веднъжъ въ мѣсеца.

Януарий 1890 година.

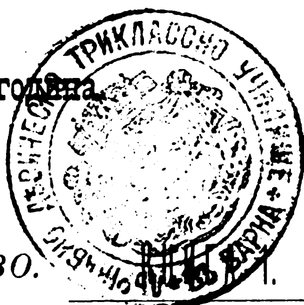

ГОДИНА III. В. ТЪРНОВО. КНИГА I.

„Знанието е сила,
а труда—богатство.“

Редактори-издатели:

Ц. Гинчевъ.
Т. Джамджиевъ.
И. Джамджиевъ.

В. ТЪРНОВО.
Скоро-Печатница на П. Х. Панаиотовъ.
1890.

други много клания, обири, грабение жени, дѣца и моми, а може пакъ да са повторжтъ и карджалийскитѣ кървави и тежки врѣмена, които разорихж и разселихж цѣлия Български народъ, като го смазахж и распрьснахж на четери страни; като му ограбихж сичкото богатство и оставихж само пепела на бащината му кжща, да го развѣвжтъ вѣтровитѣ и вихрушкитѣ. Знаяхж тѣ отъ разказитѣ на бащитѣ и майкитѣ си, отъ дѣдитѣ и бабитѣ си, че такива кървави врѣмена сж бивали и вѣрвахж, че пакъ могжтъ да са повторьтъ, за това свивахж вратъ и, като нѣмахж кому да са оплачжтъ и на кого да са надѣжтъ, надѣвахж са само на Бога, когото моляхж и денемъ и нощемъ, и всѣкоги, когато имъ дойдѣше на ума--да проводи нѣкой силенъ християнски царь, да смаже главата на тая ламья, която ги бѣше нагълтала до рамената. . . .

Въ това врѣме, когато са убивахж по пжтищата, честнитѣ търговци и са убирахж; когато са убивахж мирнитѣ земледѣлци и овчери, когато са грабяхж невиннитѣ дъщери на Българитѣ, когато са насилваше честьта на сѣкий български гражданинъ и никой не можаше да каже на своето — *свое*, Гиранския бей, Рашидъ-бей, родомъ Търновчанинъ потомецъ, отъ истурченитѣ, при падението на България, български болѣри, а може бити и князья, държеше селото Гиранъ, край рѣката Янтра, което бѣше наслѣдилъ отъ своитѣ пра-дѣди-бееви съ цѣлото му българско население, което тогава са състоеше отъ 80 български челяди, които живѣяхж въ 60 кжщи и отъ 20 цигански, — въ 12 цигански куптора. Българитѣ му бѣхж непосрѣдственно подчинени и поробени, а циганитѣ — кюлета и му служахж като менгеме да смазва по-лесно Българитѣ и да ги държи въ безмълвна покорность. Сичкитѣ гиранчани му работяхж и слугувахж, като влашкитѣ клакаши на надутитѣ и развратни чокои. Освѣнъ гиранчани, тоя турски феодалъ, искарваше и отъ околнитѣ села Българитѣ да му работжтъ на меджия безплатно и ги наказваше по кефа си. Освѣнь това, като не са задоволяваше съ сичкитѣ си произволни постжпки и насилия, той си бѣше вълпилъ въ главата, да не пуща въ цѣлата мера на селото си Гиранъ, никакъвъ добитъкъ, отъ съсѣднитѣ села, да стжпва, макаръ тия села да имахж въ гиранската мера свои собствении нивья, бостани и ливади. Той бѣше усвоилъ и рѣката Янтра отъ западната граница на мерата си, която почваше отъ устието на дола Глоговецъ и обикаляше

хубавата му лжка, като срѣбьрна змия, чакъ до Синь-виръ дѣто са свьршаше на истокъ гиранската мера. Въ това пространство на рѣката, което, ако са земне по права линия, има десетъ днешни километра дължина, никой Българинъ несмѣяш да хвьрли срекме, или да заложи сакъ, както отъ дѣсния, тъ и отъ лѣвия брѣгъ на богатата съ различни рѣчни риби бьрзо течна Янтра.

II.

Прѣзъ тая пролѣть, за която ни е приказката, въ половината на Май мѣсецъ, Решидъ-бей бѣше довелъ отъ Търновс харема си съ аланцитѣ и малкото бейче, Несить-бея, което бѣше вече на седемъ години; пушаше чубукъ и майка му го кърмяше още за удоволствие[1]... Ханжмитѣ бѣхж дошле да са наѣджтъ съ червени и черни череши отъ хубавата бахча, която са простираше, задъ стария сарай на западъ, кждѣ яза, съ хубавата студена и бистра чешма, надъ вадата и да са нарадвжтъ и намиришжтъ на гюловата градина, що обграждаше чешмата отъ истокъ, югъ и западъ; да поглѣдватъ, какъ са роижтъ пчилитѣ, на които кошаритѣ бѣхж наредени на два реда край срѣдната пжтека на бахчата, отъ едина чакъ до другия край, на два реда отъ двѣтѣ ѝ страни; да са наѣджтъ съ бѣлъ майски медъ и да са наслушжтъ на нощнитѣ сладки пѣсни на славѣитѣ, които си вияхж гнѣзда въ голѣмитѣ туфи на гюла, надъ вадата и около чешмата, и отъ срѣди нощи запѣвахж надъ трандафиловитѣ пжпки, които са распуквахж и разцьвтѣвахж само прѣдъ очитѣ на нощнитѣ пѣснопойци. Градината бѣше оградена съ високъ, полѣсенъ съ черна трьнка, гжстъ и измазанъ съ волски лайна плѣтъ, а само къмъ сѣверъ не са простираше непроницаемата ограда, защото тамъ са протѣгаше стрьмния *баиръ* надъ вадата, край която са расклонявахж буйнитѣ върби, на които долнитѣ клони си топѣхж челата въ бързата вада и водата ги молѣше и денемъ и нощемъ; а подъ корѣнитѣ имъ, които висяхж надъ водата като купъ отъ конски гриви, пладнувахж мустакатитѣ сиви сомове, брадатитѣ срѣбролюспати мрѣни, червеноперитѣ скобари и тънкоупашати-

[1]) Баба Кера Гранчанката, която бѣше прѣселена въ Лѣсковецъ, ми е разказвала това за Нисить-бея.

тѣ кръглоснаги вретенари. А по сѣверната страна, подъ брѣга на водата, са припѣквахѫ рѣчнитѣ костѣнурки и кикериститѣ дългокраки пьстри крекетуши жаби — калмуци. А змиитѣ и желтитѣ смоци, които тука намѣрвахѫ богата храна, са присмичахѫ по голѣмитѣ върбови корѣни, увивахѫ буйната тлъста, класяща трѣва на талази, като са пущахѫ и въ вадата за играѭщата мрѣна, за задрѣмалата жаба, или са подкрадвахѫ подъ гнѣздото на конопаритѣ, жълтуркитѣ и милитѣ славѣи и имъ гълтахѫ нѣжнитѣ голи пилки цѣли, а майкитѣ трѣптѣхѫ и цьрчахѫ надъ погибельта на милитѣ си рожби, както пищѣше и цѣлия Български народъ въ устата на человѣцитѣ-змии — Турцитѣ. . . .

Въ тая раю-подобна градина, дѣто мѫжки кракъ, освѣнъ Рашидъ беевия и на пристарелия пчеларь дѣда Стояна, не бѣше стѫпвалъ, и никое друго мѫжко око не бѣше зървало, отъ сутрина до пладня, са гонѣхѫ, като горски сьрни, ханѫмитѣ на Рашида, люлѣяхѫ са на клонитѣ на черешовитѣ дървета въ мрежани люлки, пѣяхѫ цариградски-харемски сладострастни пѣсни, растваряхѫ си пазвитѣ срѣщу пѣѭщитѣ славѣи и ги молѣхѫ съ прѣмираѭщь нѣженъ гласъ, да влѣзѫтъ при снѣжнитѣ имъ гърди, да ги пристиснѫтъ при бѣлото си тѣло и често имъ пращахѫ поздрави, като си цьлувахѫ бѣлитѣ нѣжни прьсти, които блѣщѣхѫ отъ благороднитѣ въглѣни — елмазитѣ, що бѣхѫ посадени въ златоплетенитѣ цариградски прьстени.

— Бюлбюльо! извика унесена голѣмата дьщеря на Рашида, Ануку-ханѫмъ, на единъ славѣй, който пѣеше на срѣща й, ашико, ранубуднико, джанъмъ! ела, кацни на рамото ми, цьлуни ма въ устата, прѣлѣй нѣжния си гласъ въ гърлото ми, харижи ми го, да запѣѭ съ твоитѣ уста, съ твоя звънтливъ гласъ, съ твоя трѣпливъ язикъ на моя! . . . Охъ! Кой-ли е той? . . !“ И старата Аланца, Джевде, ѭ дрьпна за коприняния рѫкавъ, като й пришепна: „Какво правишъ?“. . и ѭ поглѣдна въпросително въ чернитѣ огнѐни очи, които, въ тоя мигъ, посвѣтяхѫ отъ алмазитѣ на прьстенитѣ й.

Анку са сепна, озърна са около си, хвърли още единъ поглѣдъ на славѣя, въздѫхна и тръгна къдѣ кьошка, който бѣше надъ чешмата.

На кьошка, на западната страна, на една широка гръничева лавица, стоеше единъ бѣло-брадъ старецъ, на 80 годи-

ни, пригърбенъ и кичаше маточина на китки, която бѣше набралъ край плета и ѭ готвяше да трие съ неѭ трьвнитѣ. Тоя старецъ бѣше дѣдо Стоянъ, ковандѫията на Рашидъ-бея, отъ когото рашидовия харемъ не са крияше: той сичкитѣ му дъщири е носилъ на рѫцѣ, като бѣхѫ малки и тѣ го имаха, като свой дѣдо. Анку са приближи до него и сѣдна на лавицата, като си прѣмѣтна дѣсния кракъ върху лѣвия и дъното на шаленитѣ ѝ шалвари провисна къмъ земета като накадрена многопола царичина рокля и на бѣлитѣ ѝ крака льснахѫ сѫрмѣнитѣ чехли; дѣдо Стоянъ си подигна малко главата, да види кой е, и пакъ са наведи да си кичи маточината... Анку си сключи прьститѣ на бѣлитѣ рѫцѣ, които бѣхѫ запрѣтани до лахтѣтѣ и бѣлината имъ надминуваше бѣлото цариградско, тьнко като паяджинине льскаво коприняно платно; прѣзъ което прозираше цѣлото ѝ тѣло отъ пояса нагорѣ. Лицето ѝ бѣше бѣло като прѣсно сиряне, длъгнесто, съ остра брадица, на която въ срѣдата, подъ долнята ѝ трандафилияна устна, са видѣше една ямка колкото едно бѣло разакиино гроздѣно зърце, пълна съ роса; устата ѝ бѣхѫ като съ пара разрѣзани, устнитѣ ѝ като червени череши; носа ѝ тънькъ, правъ, съ малко продълговати дупки, които, отъ дѫханието на буйнитѣ ѝ гѫрди, едвамъ са забѣлѣзвахѫ, че малко са отварѭтъ и, незабѣлѣжително за сѣко око, тихо са посвивѫтъ; очитѣ ѝ бѣха черни като двѣ зърна черни череши, льскави като два живи вѫглѣна, бадемлии — продълговати съ упашки, съ бѣли като сидефяни люспи клепки, съ дългоплаcи гѫсти тьнковьрхи мигачи, които при сѣко трѣпвание накарвахѫ любящето сърце да трѣпка заедно съ тѣхъ. Челото и бѣше високо, право, гладко като бѣла слонова кость и ясно като майска утрина, която въспѣвѫтъ неподражаемитѣ крилати пѣвци — славѣитѣ; надъ него са вълнуваше черната ѝ като жужаръ мека и лъскава коса, която бѣше уплѣтена на дрѣбни плѣтеници до полвината, а отъ половината надолу са разстилахѫ като леново повѣсмо по бѣлата тьнко-жица риза, чакъ до подъ пояса ѝ; на всѣка косица, дѣто са свършаше плитката, бѣше завързано съ червенъ коприненъ конецъ, прѣсуканъ съ златенъ, и на ключа висяше по една бадемлия венедишка жалтичка. Косата на главата ѝ бѣше покрита съ такава махрама, която само льщѣше съ нѣжнитѣ си паяджани жици, а не закриваше нищо отъ окото. Гърдитѣ ѝ са подигахѫ и спущахѫ, като два каръ-топови цвѣ-

та подъ снѣжното покривало. На двѣтѣ ѝ уши висѣхѫ двѣ злато-плетени обици, които достигахѫ до рамената ѝ, и, когато си повияше главата, отъ тѣхъ изкачахѫ остри трѣптящи лучи, като отъ зорницата, когато ѭ глѣдашъ съ насьлзено око.

Да имаше въ това врѣме нѣкой фотографъ да снѣме това божие създание, въ което са бѣхѫ слѣли сичкитѣ дарове на хубостьта, днесь богатитѣ Ингилизи щѣхѫ да са надварѭтъ да сипѭтъ шепи лири за тоя ликъ . . . нъ. . . . ще остане то само на тая бѣла книга, очертано отъ недостойна человѣческа рѫка съ груби думи, като скица. . . Това ангелско подобие бѣше завардило хубостьта отъ българската болѣрска кръвь — то бѣше потомъкъ отъ насила истурченитѣ български хубавици, на които хубостьта закри отъ человѣческото око харема и го остави да цалува славѣйтѣ — които не могѫтъ да ѭ разберѫтъ. . . .

Анку стоеше замислена и никой незнае и нѣма никоги да знае, какво е мислила въ тия минути. . . .

— Баба! — продума тя на стареца, ѝ гласа и са разнѣсе изъ градината, като гласъ отъ срѣбъренъ званецъ, а дребнитѣ ѝ бѣли зѫби — са блѣснахѫ между два трандафелови цвѣта, като два реда едьръ маргаритъ. Стареца си издигна вторий пѫть очитѣ и ѭ поглѣднѫ. — Баба! — повтори пакъ ангелския гласъ, защо ти е това цвѣте, кому ще го давашъ? И зе една китка въ рѫка. Като ѭ разглѣдваше, отъ сѣка страна, продължи: цвѣти-ли е то или билка за цѣръ?“

— И цвѣте е, олумъ, и билка — каквото щѣшъ таквосъ го наричи — мирише, като най-хубавото цвѣтье — на лимонь ударѭ, и за царъ става и пчилитѣ го убичѫтъ, помириши го, ѝ рѣче дѣдо Стоянъ, и пакъ зé да си кичи киткитѣ.

— Истина, на лимонь мирише, ами защо го обичѫтъ пчелитѣ“? питаше Анку старият си дѣдо Стояна.

— Знаѭ ли, защо го убичѫтъ, олумъ — убичѫтъ го и като имъ зѫмириши, влѣзвѫтъ в' трьвната.

— Какъ влѣзвѫтъ, ами нъ-ли сѫ въ трьвната!

— Роя влѣзвѫ Анку, роя, кьто излѣзе съ бея си — кога сѫ рои, влѣзва въ нова трьвна.

— Кога са роѭтъ? Имѫтъ — ли и тѣ бей?

— Имѫтъ, кѫзѫмъ, имѫтъ, и бей го казвѫтъ, и царь и матка.

— А-ми какъвъ имъ е бея?

— Ехъ, чи какъ да ти кажѫ? — бей — пчела и тя кьто другитѣ.

— Амъ чи дѣ ѭ познавашъ, като е кѫто другитѣ?

— А-ми чи защо сьмъ куванджия толкосъ години, нъли за туй, да ѭ познавамъ.

— Охъ, искъмъ да видѭ единъ бей, баба!..

— Можешъ да го видишъ кѫзѫмъ, ама тѣ ни го давѫтъ.

— Какъ не го даватъ, дѣ го криѭтъ?

— Ей тъй — натрупѫтъ са утгорѣ му и не го давѫтъ.

— Охъ, искъмъ, искъмъ да видѭ бея имъ... Да не е кѫто нашитѣ беюви, кѫто хѫдѫръ-беювия синъ?... знаишъ ли го, дѣдо Стуене?

— На Хѫдѫръ-бея, Михаль-беивия внуку, синъ му?

— Хѫ, хѫ!

— Чи ти отъ дѣ го знаешъ, беимъ?

— Колко пѫтя сьмъ го виждала.... ама той неможе да ма види... Азъ сѐ го глѣдамъ прѣзъ кафезитѣ, като минува съ ата си край дома... Да знашъ, какъвъ е хубавецъ, баба....

— Знамъ го азъ кѫто бѣше малко — сега нъ-ли немогѫ веки, синко, да додѫ на Търново — забравихъ веки и хората....

— Защо не можешъ да додишъ, баба? Дойди, дойди да видишъ каква хубава градина имами, какви бѣли гълѫби, какви пьстри пауни... да видишь какъвъ чинзъ ми е приготвилъ боба....

— Охъ, да додѫ, олумъ, и азъ искамъ да додѫ, ама не дьржѫтъ, не дьржѫтъ — крака не дьржѫтъ....

— Ами кога ще ми покажишъ бея? Азъ искъмъ да го видѭ....

— Да ти го кажѫ, амѫ ще та ужюли някоя, кѫзѫмъ — тѣ сѫ сьрдити, кѫто ги ръзбуташъ.

— Нѣма да ма ужюлѭтъ тѣ меня: азъ щѫ са завия съ голѣмия шалъ, каза Анку, скочи отъ лавицита и, като горска кошута долѣтя до голѣмата череша, грабна багдатския пьстьръ шалъ и като доди при пчеларя каза му умолително:

— Хайде, баба, хайде, хайде, да ми покажешъ бея!.. На, азъ ей така ще са завия...

Зави са съ мѣкия шалъ, на когото краищата висѣхѫ до земѣта, а само бѣлото ѝ лице и огненитѣ черни очи останѫхѫ и сега изглѣдваше по-хубава отъ прѣди.

— Азъ ще ти покажж, олумъ, бея, ами ако та ужюли нѣкоя пчелж, баща ти ма убива — вътрива ма горкана.

— И да ма ужюли и да ма приѣде, азъ никуму нѣма да кажж, валлахи, быльяхи! кълна ти са, баба, нѣма да кажж.. мама и другитѣ сж при чешмата, хайде, хай покажи ми бея.

Дѣдо Стоянъ бѣше добродушенъ человѣкъ и, като у-старѣлъ, бѣше зелъ да са и вдѣтиня. „Ще покажж на дѣтето, единъ бей, кьто ми са моли толкосъ,“ си шепнѣше той и тръгна кждѣ края на кошаритѣ. Анку тръгна подирѣ му, подскачаше излека, ту на едина, ту на другия си кракъ, сирмѣнитѣ чехли щапахж у бѣлитѣ й пети, а голѣмото дъно на кичицитѣ й шаляни шалвари са вьртѣше задъ нея, а тя си викаше шепнишкомъ: „ще видж бея, ще видж бея“. . . .

Дѣдо Стоянъ, като бѣше отъ толкова години пчеларь, а като бѣше изроилъ сичкитѣ трьвни, той знаяше и наравитѣ на сѣкий кошаръ. Приближи са той до една стара трьвна улови й *кафтаря*, сне го, улови ія горѣ за върха, подложи си лѣвата ржка на бока на трьвната, наведи ія малко къмъ себе си и, като ія издигна тихо, каза: „Глѣдай, ето тамъ на върха оная дългоснагата пчела е бея.“ Анку са зави добрѣ, приближи са и зе да глѣда въ кошара. „Не бой са, и не мьрдай — тѣ нѣма да ти кажжтъ нищо, и да кацни някоя на тебя, ти са струвай, че не ія видишъ. Видишъ ли ія? ету ія, ету туй е тя! Се пчела — и тя като другитѣ, само, че е по-дълга.“

— Видѣхъ ія, баба, шепняше ангела, видѣхъ ія, стига.

Дѣдо Стоянъ сложи пакъ тихо кошара и каза:

— Хайди сега върви полека, да не ги разсърдимъ, че азъ ще ти удрѣжж и една питж — хайди иди на кьошкж. Видя ли имъ пититѣ, къкви сж хубави — бѣли къто снѣгъ?

— Недѣй ги ряза, баба, чи тѣ имъ трѣбжтъ, дѣ ще си бержтъ медъ?

— Иди си ти олумъ, дѣдо ти Стоянъ знай що прави: азъ скоро ще подрязвъмъ сичкитѣ, иди си, да та ни цълуни нѣкоя.

— Цълувжтъ ли и тѣ! — рѣче засмѣно бейското галено дѣте и пакъ скочишкомъ замина кждѣ кьошка.

Дѣдо Стоянъ отрѣза два върха колкото двѣ длани отъ най-новитѣ прѣсни пити, отъ единъ старъ кошаръ, и на единъ лозовъ листъ ги занесе при Анку.

— Тѣзъ пити, беимъ, сж туй-лѣтошни, глѣдай къкви сж

бѣли, къкви сѫ хубави — туй са казвѫ майски медъ, смукни си, ѝ каза, и ѝ подади едната пита. Нѣжнитѣ бѣли прьсти уловихѫ нѣжната бѣла вощѣна пита и ѭ принесохѫ до по-нѣжнитѣ червени-аляни тьнки устни. . .

— Е, туй са казва медъ, казваше тя на стареца и, кьто смучаше ревниво меда отъ стаичкитѣ на питата, глѣдаше стареца въ очитѣ, ката малко дѣте майка си, кога го гали.

— На баба си приличашъ, майто дѣте, ѝ рѣче стареца, а тя усмихната го глѣдаше, смучаше и съ пълни уста съ бѣлъ медъ го попита:

— Знашъ ли ти баба ми?

— Знамъ ѭ, повня ѭ йоще кьто бѣше млада булка — сѣкашъ че си ѝ утксенъла главата, салъ, че твойтѣ очи сѫ по черни и тя нѣмаши трапчинка на брьдата си — Богъ да ѭ прости. . . .

— Нъ-ли сьмь азъ по-хубава отъ неѭ?

— Много си по-хубаво, мойто момичи, ти нъдмина сичкия си сой съ хубуста си.

— Охъ, хубава сьмъ азъ, баба, хубава, ама. . . нъ-ли знашъ, че най-хубавата ябълка, свиньята ѭ изяда. . . . На тебя ще са исповѣдамъ, дѣдо, че ако не земна оногова, когото обичамъ, а знашъ ли какъ го обичамъ? . . ще чуешъ единъ день, че твоя Анку умрѣла.

— Защо да не го земишъ, олумъ, зими го, кьто го убичѫшъ.

— Ехъ, дѣдо, тѣ сѫ узунъ-узадие, да ти ги разказватъ. . . . тъй, тъй, ще чуешъ ти, че Анку умрѣла и нѣма вече куму да давашъ медъ. . . Баща ми и баща му, дѣдо, сѫ сърдити — карезлии. . . и на тъзи сърдитина азъ ще отидѫ курбань. . . . Дай да ти цьлуна рѫка, че азъ никуму не сьмъ си изказвала сърцето. . . — улови сбърчената рѫка на стареца и, противу неговата воля, ѭ цьлуна, като му пришепна: „не дей казва никому тия думи, както азъ никому другиму не сьмь ги казала“. . . Стареца клюмна съ глава и, като забѣлѣза очитѣ ѝ налѣни, каза въ себя си; „горкото дѣте! кой знай въ какъвъ орѣлъ въ нохтитѣ ще падне тозъ гълѫбъ, и ѝ продума съ тихъ гласъ: „небой са, олумъ, Господь е дубьръ — моли му са, той ще ти помогне. “.

Въ това врѣме са зачу глъчка отъ кѫдѣ чешмата и ханѫмитѣ са искачвахѫ изъ стрьмното, кѫдѣ кьошка.

Анку, като ги видѣ, грабна втората пита и, като посрѣшна майка си, посочи ѝ питата и звънтливия гласъ са разнесе изъ градината: „ненемъ! продума тя нѣжно, вий ходите по чешмата, а азъ видѣхъ и беля на пчелитѣ и я глѣдай какъвъ хубавъ бѣлъ медъ ми отрѣза дѣдо Стоянъ — на, на го испитайте, азъ изсмукахъ една пита, испитай го да видишь, че не е като цѣдения; тоя е сладъкъ, чистъ, бистъръ и мирише на гюлъ. . ."

Майка ѝ ѭ пригърна, цълуна ѭ въ челото между веждитѣ и изговори: „моя хубавъ павунъ, моя гълъбъ ходилъ да глѣда беля и да вади пити! Не та ли бѣше страхъ, моето ягънце, да та ужюли нѣкоя пчела" ѝ каза нѣжно и поѣ питата отъ ржката ѝ.

Като смукна нѣколко пѫтя отъ питата, беицата ѭ подади на другитѣ: „смукнете, казваше тя, Анку истина казва, че мирьши на гюлъ" и питата тръгна отъ ржцѣ на ржцѣ и отъ уста до уста, догдѣ най-послѣ стигна до старата алаица. Въ това врѣме, когато смучахѫ меда изъ вощенитѣ стаички на питата, Анку са завтече на чешмата, уми си ржцѣтѣ и лицето и, като са обърса съ бѣлата злато-рога махрама, стана по-хубава. Тя излѣзе изъ баиря и отиде да си бере трандафилъ по редоветѣ, а майка ѝ съ алаицитѣ отидохѫ да берѫтъ череши изъ горния край на градината, а пъкъ дѣдо Стоянъ подрѣзваше нѣкои отъ по-добритѣ пити на кошаритѣ и рѣдѣше рѣзянитѣ на лозови листа подъ една дуля.

Като кѫсаше хубавитѣ гюлови цвѣтове, отъ единъ голѣмъ туферъ, изъ туфера изхвръкна единъ славѣй и кацна на Дамаската чърница, заскача отъ клонче на клонче и се́ глѣдаше къмъ туфата, отъ дѣто излѣзе, а слѣдъ малко долѣтѣ и другаря му.

Анку надзърна въ туфата и на една триразсохата гюлова пръчка, въ срѣдъ туфата, съзрѣ едно хубаво крѫгло исплетено отъ сухи трѣвици и лика отъ черничеви клончета, гнѣздице, което бѣше послано съ мѣка перошинка, а надъ перошинката-четери сивозелени, съ черни капчици, славѣйкови яйчица. Анку са въсхити като видѣ гнѣздото: „охъ какво хубаво гнѣздице, охъ какви хубави яйчица! и отъ тѣзи яйчица ще са измѫтятъ славѣйчета, си говоряше сама и, като поглѣдна славеитѣ, че са вьртѭтъ още на черницата, зе да имъ говори: „бюлбюлюмъ, ашикьмъ! Елате си при яйцати, елате ги стоп-

лете, азъ нѣма да ги бутнѫ и нѣма да ги кажѫ никому, елате“, имъ каза, и са отдалѣчи отъ гнѣздото. Като дойде кадѣ кьошка, тя видѣ, че едина славѣй са спусна ниско и — отъ туфа на туфа, дойде на туфата при гнѣздото, а подирь него — и другия. „Ехъ Боже! си мислѣше и думаше на ума си Анку, ей такъвъ другарь да ми дадешъ! . . Азъ ще му пѣмъ, азъ ще го обичамъ, азъ нѣма да са отдѣлямъ отъ него . . . както славѣя не са дѣли отъ другаря си . . . Боже, вразуми баща ми, да са поломерѭтъ. . . .“

Занесена подиръ мислитѣ си и заглѣдала въ туфата, дѣто влѣзохѫ при гнѣздото си славѣитѣ, Анку стоеше неподвижно подъ клонатия орѣхъ като мермеряна статуя, като си бѣше турила дѣсния показалецъ прьстъ на долнята устна, а въ лѣвата си рѫка дьржеше китката отъ гюловитѣ цвѣтове. До колко врѣме щѣше да стои така, никой не може угади, ако не бѣше дошла при неѭ старата Джавде и не бѣше ѭ извела отъ това съзерцателно положение.

— Какво си са захласнала, ѝ каза старата аланца, като ѭ подрьпна за коприняния рѫкавъ, ти са влюби, както ми са чини въ бюлбюличѣ. . . .“ Анку са стресна поглѣдна ѭ плахо и ѝ отговори: „стресна ма Джевде . . . . не сьмъ са азъ влюбила въ славѣитѣ, ами мислѭ, какъ са обичѫтъ, какъ не са дѣлятъ и какъ си пѣѭтъ и са надпѣвѫтъ . . . . защо не сѫ и хората такива? . . . Намѣрихъ на една славѣйка гнѣздото, тя излѣзе отъ него и другаря ѝ тосъ часъ доди при нея, да раздѣли нейната грижа . . . такъвъ другаръ азъ моля Бога да ми даде . . . .“

— И то ще бѫде олумъ, моли са Богу, той ще ти го харижи . . . той е биля и готовъ . . . .

— Охъ, Джевде, молѭ са азъ, молѭ са и денемъ и нощемъ и сега, като ма свари, са моляхъ, ама . . . .

Това като говоряше Анку, майка ѝ са зададе и тя, като ѭ видѣ, свьрши съ недовьршеното *ама*. . .

— Хайде ний сми готови, рѣче тя на дьщеря си, набрахми череши, ластарь и миродия, да идимъ че обѣдъ наближи и баща ти ще на чака: да идемъ на врѣме, че ти го знаешъ какъвъ е терекия.

— Знаемъ го, отговори Анку съ половинъ гласъ знаемъ. . .

И тритѣ тръгнаха кѫдѣ голѣмата череша, на която бѣхѫ вързани люлкитѣ; подъ черешата стояхѫ три [illegible]

ше наготвила за обѣдъ и бѣше сложила софрата въ срѣдната голѣма стая, насрѣдъ на голѣмия пиродски шаренъ келимъ. Въ онова врѣме, както Българитѣ, тъй и Турцитѣ незнаяхѫ още да ядѫтъ на маси, а сѣдяхѫ крьстомъ, около трипезата, на около. Трипезата на Рашидъ-бея бѣше сложена на една голѣма мѣдна синия, изработена въ Едрене съ различни цвѣтья, селви (кипариси) и надписи отъ короновитѣ стихове, около която са сбирахѫ десетъ души охолно.

Подиръ обикновенното омивание и кѫсичка молитва, сички са наредихѫ около трипезата. Ханѫмитѣ бѣхѫ насѣдали около трипезата на малки шалтета, а Рашидъ — на една възглавница. При него сѣдѣше едно блѣдно, сухощѣво момченце на едно червено шалте — това бѣше най-малкия и единствения синъ на Рашидъ-бея, наслѣдника на имуществото му — Иситьбей — истьрсака му.

Рашидъ-бей дохождаше на чифлика си, по Май, сѣка година, да са наяде съ прѣсна риба, а ханѫмитѣ — да са наядѫтъ съ череши и бѣлъ мѣдъ и да са наслушатъ на славѣитѣ и наситѭтъ съ гюлова миризма отъ гюловата градина, а Анку да са налюлѣе на люлкитѣ.

Като знаяхѫ табиетя на бея, рибаритѣ, отъ Гирань, сѣка сутрина доносяхѫ на Господаря си жива риба отъ сичкитѣ видове, каквито са вьдѣхѫ въ онова врѣме въ р. Янтра, а най-вече вретенари и голиши, които Рашидъ обичаше няй-вече. За това и кѫщнитѣ му, като знаяхѫ това, а особенно арапкинята, най-напрѣдъ на софрата бѣше сложено рибья чорба отъ голиши и до нея два печени шарани и двѣ мрѣни отъ *плочьето* [1]).

Мохамеданитѣ, както сѣкий, който помни и е забѣлѣзалъ, знае, че, кога ядѫтъ, нищо не говорятъ. Рашидъ-бей и цѣлото му семейство, макаръ да происничаше отъ българско колѣно и макаръ по прѣдание да знаяхѫ това, но изтѣклото врѣме, проповѣдитѣ на уолемитѣ и фанатицитѣ ходжи, господството, и почита, които имъ отдавахѫ отъ султанството цариградско правителство, прѣдразсѫдацитѣ и т. н., ги бѣхѫ направили по фанатици и отъ азиятскитѣ турци; за това тѣ са при-

---

[1]) Плочьето е каменитъ виръ на $1/4$ километръ на истокъ отъ сарая, дѣто въ рѣката има голѣми камьни, подъ които са въдѣхѫ въ онова врѣме различни риби, а най-вече мрѣни, голиши и вретенари.

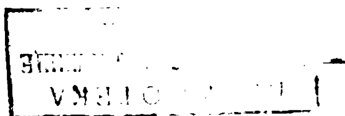

държахѫ у сичко, което е турско, правовѣрно — у *хакъ динъ*, а сичко друго призирахѫ, освѣнь, ако нѣщо незнаяхѫ, да ли не е турско, както нѣкои обичаи при свадбитѣ, останали по придание, вардѣхѫ и по тая причини, като заядоха, сички мълчахѫ и само устата имъ са чувахѫ, като сърбатъ и като млѣщѫтъ, като чисти правовѣрни турци.

Селемие стоеше права и, като видѣше, че едно ястие наближава да са свърши, донасяше друго и земаше саханитѣ отъ ѣденото ястие. Така тя донесе: печени гълѫби, варени на расолъ кокошки, пражени въ каймакъ прѣсни яйца, баници отъ прѣсно сирене и баклави съ чукани орѣхи, и най-послѣ — пититѣ съ меда, и три сахани съ череши и отъ тритѣ вида, които донесохѫ ханѫмитѣ отъ градината, а върху сичкото — по единъ червенъ шербетъ съ по три пѫпки карамфиль, за ханѫмитѣ, а за бея черно горчиво кафе. —

Подиръ ѣдението и кратката, отъ нѣколко думи, благодарственна молитва, сички са умиха, избърнахѫ и са оттеглиха на страна. Рашидъ отиде въ новия конакъ въ голѣмата стая, да са урахати, а харема са распрьсна — сѣкий въ своята стая, да си починѫтъ подиръ ѣдението.

Селемие събра сичко въ мотвака и викна на циганкитѣ, които чакахѫ въ една стаица, задъ мотвака, да додѫтъ да са нахранѫтъ отъ беевата софра, отъ остаткитѣ, и тѣ съ растреперано сърдце зеха да бършатъ и да облизватъ паницитѣ, като си ближахѫ прьститѣ и фиткахѫ, като че пиѭтъ врѣло кафе . . . .

III.

По пладня, когато Рашидъ бей си почиваше и дрѣмяше въ селемлака на сарая, двама млади Долня-Орѣховчани бѣхѫ влѣзли на дъното на лѫката, задъ голѣмитѣ клонати и століовати върби, въ р. Янтра, да ловѭтъ съ сакови риба. Ханѫмитѣ отъ Рашидъ-беевия харемъ, като съглѣдали рибаритѣ, натрупали са на прозорцитѣ на западната страна на новия сарай, да ги глѣдатъ съ пусула и да са любуватъ съ тѣхъ, макаръ сарая да бѣше почти единъ километръ далечъ отъ рибаритѣ. Единъ циганинъ, отъ гиранскитѣ турски цигани и кюлле на Рашидъ бея, влѣзва на прьсти и му обажда, че ханѫмитѣ глѣдѫтъ голитѣ рибари. Бея подлудява отъ ярость и тосъ часъ

прогонва женитѣ си въ стария сарай, въ херемликя и, като свиква сичкитѣ цигани отъ Гирань, казва имъ, да са обрѫжѫтъ, да заобиколѭтъ отвѫдъ р. Янтра, кѫдѣ Долня-Орѣховица, да надепрѣварѭтъ рибаритѣ, да ги уловѭтъ и, като ги свързѫтъ на опеть-рѫцѣ, да ги докарѫтъ при него.

На празно не е казано, че циганина, като го турили царь, най-напрѣдъ обѣсилъ баща си: циганитѣ поддудѣхѫ. Подиръ нѣколко минути, льснахѫ ножовитѣ и пищовитѣ по червенитѣ имъ пояси, навихѫ ний-голѣмитѣ си шерени чалми и са впуснахѫ край варбалацитѣ като капои кѫдѣ лова. Бея запали черничевия си кѫсъ чубукъ, разхождаше са изъ двора, пущаше голѣми кълба димъ изъ устата си и по-двѣ струи изъ носа си и пѫшкаше отъ душевна мѫка.

Слѣдъ единъ часъ и половина, циганитѣ запѫхтели, докарахѫ двама млади хора съ единъ сакъ и съ една торба, и двамата вързани тъй, щото гърдитѣ имъ бѣхѫ испѫкнали напрѣдъ като дървяни копани. . . . „Фаланга,“ извика бея, и единъ отъ сеизитѣ му донесе фалагата и петь дулеви тоеги, дебели колкото голѣмия пръстъ на рѫката, и дълги до два лактя. Българитѣ, като видѣхѫ фалагата, разбраха, какво ще имъ дойде до главата и зехѫ да са молятъ — за управдание и дума нѣмаше, нъ Рашидъ бей, не имъ даде ни дума да продуматъ. „Индиринъ зовераджиларъ“ само каза и циганитѣ, като бѣсни кучета са спуснахѫ отгорѣ имъ и ги тръшнаха на калдѫрѫма прѣдъ стълбата на сарая. Догдѣ поглѣднешъ, фалагата са зави на краката на едногото; двама цигини уловихѫ двата й края, издигнахѫ краката на нещастния, и самси Рашидъ-бей зе тоегитѣ въ рѫцѣ. „Азъ ще бия отъ дѣсно, а нà ти бий отъ-лѣво“ рѣче той на Хаска циганина и му подаде една отъ тоегитѣ, „нъ ако не биешъ, тѣбя ще туря, ей сега въ фалагата и тия тоеги у твоитѣ крака ще станатъ на солъ“, рѣче бея гнѣвно.

Циганитѣ за такова нѣщо си давѫтъ и душата—тѣхната безбожна немилость[1]) ѭ нѣма ни въ единъ европейски народъ, колко и да е варварски. — „Ще бия по-вече отъ тебя, беимъ,“ рѣче циганина и чакаше бея да захване. Бея не каза вече нищо, начумери са като котъ, кога са види въ тѣсно, мус-

[1]) Въ 1858 год. когато посѣкохѫ Томеро-олу отъ Овча могила въ Свищовъ на скелята, никой ни са наѣ да му отсѣче главата, освѣнъ единъ циганинъ.

тацитѣ му са навжсиха и захвана да бий колкото имаше сила. Българина вика до едно врѣме и ухрипна . . . „Сто му стигатъ, рѣче бея захлистянъ: хайде дайте и онова куче“ . . . и фалагата са разви отъ краката на рибаря, окървавена отъ крьвьта която тѣчеше отъ прьснатитѣ му прьсти и пети — тоегитѣ бѣхж кървави. Бития не можаше да стане, едно защото бѣше вързанъ, а друго, защото краката му бѣхж цьвнали отдолу . . . -

Циганитѣ пакъ са впуснахж на втората жертва, като кучета кога имъ пуснешъ нѣкоя котка. „На тогова ще ударимъ по-вече, извика бея, той е свинья — по е якъ, хайде чингене, чи, ей, така ще ти цьвнжтъ и тебѣ табанитѣ!“. . .—„Ще бижъ, беимъ, ще бижъ, валлахи ще бижъ!“ и боя са захвана съ по-голѣмо ужесточение . . . . Като му са прьснахж и нему краката, като му отлѣтяхж два нокътя отъ прьститѣ, пуснаха го и бея, като го ритна, каза: „развьржете ги, земнете имъ са́ка и торбата съ рибата и ги извлѣчете на пжтя край воденицата.“ Като каза това, искачи са по стълбата и са изгуби изъ стаитѣ на сарая . . . .

Циганитѣ не са задоволихж само съ са̀ка и рибата съ торбата, нъ распасахж пояситѣ отъ Българитѣ, зехж ги и, като ги развьрзахж, сѣкий имъ удари по нѣколко плѣсници по лицето и ги извлѣкохж надъ воденицата на брѣга . . . .

Бититѣ са прививахж на мѣстата си, като прибити змии и само вода искахж отъ млѣваритѣ. Така лѣжахж и охтѣхж догдѣ на́двечеръ не доде една кола, послана съ сѣно, отъ селото имъ да ги земни и завезе сакати при дѣцата имъ! . . . .

На празно не сж направили турцитѣ пословицата: „когато кадията ти е даваджия, Богъ да ти е ярдамджия“ Рашидъ бей имаше въ Търново тогава такава власть, щото никой не смѣеше да продума за него ни дума, а не да иде да го сжди . . . и можаше ли въ онова врѣме да са сжди турчинъ отъ гявуринъ? . . Рашидъ бей бат'тардиса (потопи) воденицата на Хаджи Илия Хаджи Цоневъ, който бѣше лѣсковски чорбаджия, безъ да може да му стори нѣщо, а́ко и да са сжди чакъ до въ Цариградъ и бея пакъ изработи да заточжтъ Хаджи Илия въ Галиболь, отъ дѣто, мжченъ и киснжтъ въ студена вода въ поставитѣ, си дойде боленъ и скоро умрѣ. А двама бѣдни селени, Българи, ще му сторятъ нѣщо!

На Рашидъ бея женаму са хваляше, че си е запалила на онзи свѣтъ четиридесетъ свѣщи, т. е., потурчила 40

български момичета отъ Гирань и отъ околнитѣ села и на оня свѣтъ ще й свѣтжтъ, като запалени пьнюви. . . Кой кому е можалъ да са уплачи и кой кому е могълъ да помогне въ такива врѣмена! . .

IV.

Рашидъ бей да уплаши и да смажи още по-вече околнитѣ села, като; Долня-Орѣховица. Козаревецъ, Добри-Дѣлъ, Драгижево, а най-вече Лѣсковецъ, който бѣше по-голѣмъ, безъ турско население, привилигированъ и съ по-заможни и збати селяни, бѣше наѣлъ единъ свирѣпъ Арнаутинъ на име Бекиръ, когото той, за по-голѣма важность, нарѣче Дели-Бекиръ. Този Бекиръ не бѣше лудъ (дели), нъ въ яростьта си побѣсняваше и подлудяваше. Той бѣше ходилъ на Мора-кавгасж, имаше бѣлѣзи по лицето си отъ ножови и два крушума не извадени въ бутовитѣ си. Раненъ и сѣченъ отъ Завѣраджиитѣ, въ Гърция, той глѣдаше Българитѣ, като че сж съ кръвьта му полѣни и като, че тѣ сж го сѣкли и набивали съ крушуми.

Не са минуваше денъ да не докара въ грàжда (капана) на бея по 20—30 чифта волови и биволи, уловени по краищата на гиранската мера. Колкото капанъ-парасж земаше Бекиръ, бея не му са мѣсяше, а той земаше безбожно, и, освѣнъ това, и никого не оставяше, да си отиде набитъ. Който са бояше, като иде да си исплаща добитъка, да не яде и бой, той му държаше воловитѣ по цѣли мѣсеци, като ги пущаше въ гиранската чърда, дѣто ги пасѣхж циганитѣ, та че и отъ циганитѣ трѣбаше послѣ да неможе да са откупи. Околнитѣ села, дѣто тѣглѣхж отъ бея, сега бѣхж писнали отъ тая люта змия, която ни денемъ, ни нощемъ са запираше на едно мѣсто, като бѣше намѣрила изворъ да насища арнаутската си жажда съ пари и пьетъ.

Гиранскитѣ Българи, селени, му станахж безотвѣтни роби: той бияше сѣкиго, когото щѣше и дѣто щѣше. Само млѣваритѣ, които дохождахж на Гиранската воденица, не закачаше, защото това му бѣше поржчалъ бея, който искаше да са прочуе воденицата му прѣдъ сичкитѣ воденици на другитѣ търновски бееви, и често са хваляше въ конака, че неговата воденица всѣкоги е пълна съ чували и неговитѣ млѣвари мелятъ само чисто жито. Тъй сжщо Бекиръ не думаше нищо и

на петмината беєви воденчари, пъ мразяше отъ сичката си душа и воденчеритѣ и млѣваритѣ. Само отъ Чапкънъ-Хюсеина — кихаяата на бейската воденица, са бояше, защото Чапкънъ-Хюсеинъ не бѣше по-доленъ отъ него — и той бѣше ходилъ на Мора съ турската флота на кальонитѣ и бѣше раненъ въ лѣвия бутъ леко.

— Ти хемъ, келешь-арнаутъ, му каза веднъшъ Чапкънъ-Хюсеинъ, да не ми закачашь воденчеритѣ и млѣваритѣ и и да ги не изглѣдвашь така мечишки и душмански, че ще са намѣришь въ Михувъ-виръ, въ яза, и ще бърборятъ жебитѣ и рацитѣ въ корема ти!.. Ти още не знашь кой е Чапкънъ-Хюсеинъ: Московица на човѣка колъ забива въ кѫча, а азъ забивамъ вила!.. Хубаво си упичай ума, че нѣма да видишъ вече Арнаутлука си... Ти дипъ много си са заялъ съ околнитѣ села, ама...“

— Дѣ му е амата? му отговори Дели-Бекиръ, азъ искамъ да ми ѭ кажешь!“ и зе да са лови за ножа си.

— Ти ножъ ли ще ми показвашь? Знашь ли тоя ножь дѣ го завирамъ?.. му рѣче гнѣвно Хюсеинъ и очитѣ му са налѣхѫ съ кръвь... Бекиръ си спусна рѫкѫта, упрѣ си брадата на гърдитѣ и са замисли малко...

— Хайде да та нѣма отъ прѣдъ очитѣ ми, му каза Чапкънъ-Хюсеинъ повѣлително, че да не заливамъ прага на воденицата съ арнаутска кръвь... Васъ и въ Мората ви имаше и азъ ви видѣхъ, колко ви струва арнаутския кель... Бѣгахте като сърни отъ Марка въйвода — бачоварина — нѣма съ какво да ми са похвалишь... ви знайте само плячки, и да карате бабитѣ да ви пекѫтъ баници и да ви пражѫтъ яйца, а вий да си ловите въшкитѣ по врата и да имъ кѫсате главитѣ съ зѫби... Зерь на голия Арнаутлукъ се баници и яйца ядете — бака келеши! .. Бекиръ пакъ са улови за ножа, нъ като видѣ, че воденчаритѣ додохѫ около Чапкъна и млѣваритѣ наизлѣгвахѫ изъ воденицата, пакъ ѭ сложи и въздѫхна, като биволъ въ виръ.

— Какво въздишашь, като дивъ глиганъ, му каза ядовито Чапкъна, не та е срамъ, бербантъ джанабеть, вчера си изпрѣгнълъ на хората воловитѣ отъ ралата и си ги докаралъ въ капана... Азъ та знаѭ, че си гладна въшка за пари, нъ сичко си има редъ...“ и, като са обьрни къмъ Нидѣлка воденчарина: каза му: вчера тая свинья, да отиде на мулла-ибра-

химовата нива, надъ Синь виръ, и да испрѣгне чичовитѣ-ибрахимови волови отъ ралото, зѣрь, келеша видѣлъ, че гявуринъ оре, а той незнай чий е ратай, и зелъ на ратая Драгана воловитѣ, че упь ги пасалъ билъ въ гиранско и ги докаралъ изскаржта, да земни капанъ-параск.... Азъ му казахъ я, той ще нахрани я рибитѣ, я орлитѣ. Да идишь да ги пуснешь и да ги закарашь чакъ въ Козарювецъ на кжщата на чича ми, че, ей, сега ще та земне дьявола", каза той на Бекира повѣлитѣлно.

Бекиръ видѣ, че го уловихж съ малката ока, изсумтя, наведе вратъ и отиде кждѣ сарая, като си клатяше главата.

Подирь малко двама цигани, отъ бейскитѣ, карахж молла-ибрахимовитѣ волови край рѣката изъ Коваревския пжть кждѣ Козаревецъ.

Воденчаритѣ и млѣваритѣ влѣзохж въ воденицата, а Нидѣлко, като са приближи при кихаята, зе да му говори тихо: „Незная азъ, Хюсеинъ-ага, ама тоя чилякъ ще распилѣй селото... прѣзъ денье-си двама гиранчани ми казахж, лафъ-бурда калсънъ, че вече имъ са додѣяло отъ тоя Арнаутинъ: зелъ, както разбрахъ, да посяга и на *ржзъ*... И на дѣда Добря на унучката — Милка, казалъ, че, ако не са съгласи да го земне и да са потурчи, щѣлъ да ж качи една нощь на единъ конь и щѣлъ да ж занесе на Арнаутлука, или пъкъ ще ги изгори, ще ж съсѣче и ще улови свѣта.... и сега хората са испоплашили и, чини ми са, ще бѣгжтъ отъ село — ще идктъ да са заселктъ въ Лѣсковицъ: тамъ има вече дестина кжщи гиранчени и сж засѣлила нова махала на край селото... Не е хубава тоя работа; ще остане само сарая съ циганитѣ и ний тука на воденицата, че и циганитѣ и тѣ неимъ са стои: той и тѣхнитѣ дьщери, чиними са, е чьрпала-дисалъ....“

Кяхията са позамисли малко, напълни си лулата, сѣкна си прахнь и, като ж тури върху тютюня, дрьпна нѣколко пжтя и, щомъ са запали лулата добрѣ, каза: „Холамъ, азъ незнаж, отъ дѣ ги намѣрва бея тия чапкжни? Не стигà, дѣто беицата истурчи толкова челядь, ами и тая краста, и тя, са готви да краде момичета... За туй бѣгжтъ хората... И у насъ, на Козаревицъ, сж са потурчили нѣкои, но то по воля, или по обичь, а тука, да са краде, да са пали, да са сѣче.... не знамъ...

азъ бихъ казалъ на бея, нъ нѣма да ма послуша... да махне тая маскара отъ двора си...“

— Кой знае, рѣче Нидѣлко ваденчеря, той може и да та послуша, нъ жена му ще му обьрне акъла, не-ли ѭ знашъ тя шомъ чуе, че Бекиръ ще турчи момиче, ще уговори бея и ще помогне на Бекира... а кой знай, тѣ можи и за това да сѫ го зели — да му дадѫтъ нѣкое момиче и отъ своитѣ роднини.“

— И меня тъй ми са чини, рѣче кихаята и, като видѣ, че са приближи къмъ прага вгория воденчарь Стоянъ, той прѣкѫса разговора съ Нидѣлка и му каза: „я вижъ Стоянъ защо иде.“

— Хюсеинъ-ага, рѣче Стоянъ на кихаята, горния камъкь измила, азъ мислѭ да го ковемъ: отъ три дена не е кованъ, а сега, ако насипѭтъ, страхъ ма е да не подмаже.“

— Ще го ковете, му отговори Чапкъна, наковете го по-скоро и смѣлете на Долня-Орѣховчанина капладжата на ярма, догдѣ са поугладѝ, че послѣ да сипи небетчията, комуто е реда.

VI.

Кихаята, като си напълни още веднѫжъ лулата и, като обиколи керепа, замина по-край водата на горѣ кѫдѣ яза. Като мина край гюловата градина, по услуша са да нѣма нѣкоя ханѫма вѫтря, разглѣда добрѣ и като видѣ, че нѣма никого, освѣнъ коваңджията Дѣда Стояна, отъ когото ханѫмитѣ не сѫ крияхѫ, извика му: „Хей коваңджи-баба! да си откѫсна-ли единъ гюлъ — сега му е врѣмето, който не си помирише, грѣхъ му на душата.“

— Откѫсни си, Хюсеинъ-ага, откѫсни, и си помириши, догдѣ си младъ, че като са сгърбишъ като меня, нѣма да ти дойде вече на ума ни за гюлъ, ни за босилякъ.“ Кихаята са приближи до една туфа, откѫсна три хубави цвѣта помириса ги, двата забоди на зелената си чалма, а едина остави въ рѫка и отговори на стария пчеларь: „Хей Стоянъ-баба! догдѣ ходишь ти изъ тоя гюлъ, догдѣ му гълтышъ хубавата меризма и догдѣ ядешъ бѣлия медъ, много години ще живѣшь ти още.. И баща ми се тъй вика, че се ще мре, а пъкъ ходи още и до ливадитѣ, до нива и около кѫщи — се пѫпли.“

—Баща ти, Хюсеинъ-ага, е по-младъ отъ меня, да има, да има, по-вече отъ 70 до 75 години нѣма, а моитѣ сѫ вече 80, чи може и 4—5 отгорѣ, ама, нъ-ли чилякъ е живъ, не

може да сѣдне и да стои се на едно мѣсто: пъплѭ и азъ, ама защо ми е — ако сѣдна, не ми са става, ако стана, глѣдамъ да сѣдна — тѣ сѫ вършили вече, ами да видимъ до кога. . . Какъ е, какъ е, имашъ-ли млѣвари, мѣсѭтъ ли ти прѣсни пити? Иска ми са, Хюсеинъ-ага, да слѣза нѣкой пѫть на воденицата — нъ-ли и азъ бѣхъ нѣкоги си, пусто и върло прочутъ воденчеринъ, ама немога, синко. . . Ей тѣзи пущини, отъ колѣнѣтѣ на-долу, не държѭтъ вече. . . нá, колко е баирецъ, ама немога вече, ни да слѣза, ни да са искача изъ него. . . ами тука — ту около кошаритѣ, ту около трандафяла, ту вошка ще набера за ханѫмитѣ. . . да са намѣрвамъ ужь на работа, колкото да не кажѭтъ, че ямъ хлѣба на празно. . . Узарана бѣхѫ ханѫмкитѣ тука и тѣмъ тъй имъ казвамъ — запрѣхъ, рѣкохъ, синко и единъ день ще ма намѣрите укостенъ сѝ тука на кьошка, а тѣ, нъ-ли, слободни, карѫтъ ма да имъ подскоча. . . нъ-ли сѫ млади, младото не вѣрва на старото — „скочи. . .“ да скочѫ, имъ казвамъ на шега, когато скачахъ тогасъ можахъ ли да замиришѫ при таквисъ ханѫми, а пъкъ тѣ ще са укѫсѫтъ отъ смѣхъ, хеле оная съ бадемлиитѣ очи, Хатидже ханѫмъ, дѣто сьмь ѭ носилъ едно врѣме на рѫцѣ, нъ-ли е зевзекъ — пита ма: „като бѣше младъ, искаше ли ти са тъй да са шегувѫтъ таквисъ ханѫми съ тебя, Дѣдо Стоене.“ Зеръ дѣца, тѣмъ се туй имъ е въ ума: скачани, тичани, пѣсни и шеги. Кихаяга го поглѣда, засмѣ са подъ мустакъ и му каза: „ти многу-многу не си отпущай устата, че бея. . . ти го знашъ какъвъ е, я. . .“, помириса си цвѣта и зе да заминува.

— Тамамъ си дошелъ, Хюсеинъ ага, да ти кажѫ и тебѣ, а, бе, този Арнаутинъ — Бекиръ ли е, какъвъ е, ще пропѫди нашитѣ селени. . . Зелъ да посѣга и на челяди. . .“ Кихаята си подигна рамената и не му отговори нищо. „Азъ казахъ и на ханѫмитѣ“, рѣче Дѣдо Стоянъ, и чакаше отговоръ отъ чапкъна.

— Какво ти казахѫ, като имъ рѣче?

— Какво ще ми кажѫтъ. . . старата каза: „глѣдай си работа ти, дѣдо Стоене, добрѣ пази той гиранската мера; отъ какъ е дошелъ, има ли веке да стѫпи добитъкъ въ мерата ни? Какъвъ ага ще го направимъ ний него — бабаитъ е той, не го е страхъ отъ нищо — хасълъ заабитъ.

— Добрѣ сичку, ханѫмъ ефенди, ама да не разсели

селото... хората са уплакватъ отъ него, зелъ май да са съзира въ женитѣ и момитѣ...

— Да са съзира, ми каза тя сърдито, тѣ аслѫ трѣба да са истурчѭтъ... какво е на онѣзъ, що са потурчихѫ — ханѫмки станахѫ... и на онзи свѣтъ право въ рай ще влѣгѫтъ, злѣ-ли ще имъ бѫде?

— Добро, ѝ рѣкохъ азъ, ама чувамъ, че Станка, дѣто ѭ даде на Сюлюша, той ѭ испѫдилъ и сега спѣла въ банята.

— Да го е слушала, да не ѭ пѫди: той зелъ още една, а тя нъ-ли е чуздъ джинсъ, не щѣла ханѫмата друга жена... у насъ е тъй — мѫжа, колкото ще, толкова зема... и ний сми шесть, ама не са сърдимъ...

— Незнаѭ, какво е правила, ама знамъ, чи е сега на сокака и, какво ще бѫде съ нея по нататъкъ, Господъ да ѝ е на помощь.

— Тъй ти каза, а? рѣче кихаята, ще го направѭтъ ага?...

— Тъй, Хюсеинъ-ага, и ще стане... Тогава да видишъ, какъ ще повилней..." Чапкънъ-Хюсеинъ клюмна съ глава и, като си откѫсна още една гюлова пѫпка, замина кѫдѣ яза.

VII.

Кихаята, като слѣзе дълу и обиколи раклата, прѣглѣда ставилата, искачи са изъ баиря на равнището и улови, край високия брѣгъ, кѫдѣ Миху-виръ. Като дойде надъ самия виръ, той са спрѣ, запали си лулата и, щомъ дръпна нѣколко нефеса, мисляше въ себя-си: „единъ камькъ, върэзънъ на врата му и — отъ тука, че-долу: нека барборѭтъ жабитѣ въ търбуха му...", клюмна съ глава и са върна по сѫщата диря отъ дѣто дойде, само сега не са отбива вече при дѣда Стояна кованджията. Като дойде въ воденицата, камака бѣше накованъ и измиляше капладжаната ярма на Долня-Орѣховчанина.

VIII.

Слѣдъ нѣколко минути отъ урвата надъ воденицата са спущаше една лѣсковска кола съ дъсчани ритли, съ четери козинови заслани чували съ жито и единъ завързáкъ съ просо за млѣнина. На колата стоеше едно момченце на 14—15 го-

дини, което държеше единъ лѣсковъ остенъ и караше воловитѣ, а воловитѣ ги водяше единъ срѣденъ, широкоплѣщястъ, възъ-русъ, съ кѫси кавръкъ засукани мустаци, съ кръгло лице, виняни очи, дългъ възтопчасъ носъ, възкѫсъ вратъ, червендалесъ, около трийси до трийси и петь годишенъ, человѣкъ. Той бѣше облеченъ, споредъ тогавашното носило, съ бѣли пачучни гащи, съ спусната риза отгорѣ имъ, съ червенъ поясъ, бѣли запретани рѫкави и съ синь безракавенъ елекъ, незапетлянъ отпрѣдъ. Пазвата му бѣше шита и отворена, а гърдитѣ му не сѫ видѣхѫ отъ вълна: на главата си имаше малко черно калпаче, подъ което отзадъ се развѣваше русо-кестанияната му кика, чакъ до плѣщитѣ; на пояса му са видѣхѫ три ножчета въ една капия: по-голѣмо, малко и вилица задъ тѣхъ. Желтата тенекия на върха на капията имъ са подаваше до два пръста подъ пояса му и лъщѣше като златна. Воловитѣ му бѣхѫ искърски *башъ-калѫпъ*, съ бѣли дълги пърчасти рога и съ ремѫнени капистри, съ дребни Търновски синджири¹).

Като сведе колата отъ урвата, въспрѣ воловитѣ прѣдъ воденицата, отвѫдь моста на равната полѣна, и момченцето скочи отъ колата, улови синджиритѣ и са изправи прѣдъ воловитѣ съ устена въ лѣва рѫка. „Вѫрди колата тука, му каза младия человекъ, дордѣ идѫ ди видѭ ще има ли скоро редъ, че да стваримъ.“ и замина къмъ източната голѣма врата на дългата воденица. Тоя младъ человѣкъ бѣше лѣсковчанинъ — Генчо Цоневъ Косерката, отъ срѣдната махала.

Догдѣ влѣзе въ воденицата, Нидѣлко воденчерина го срѣшна на прага и, безъ да чака да му каже Ганчо „добьръ день“, той го поздрави съ „хошъ-гелдимъ“ — „хошь-булдумъ, му отговори лѣсковчанина, и — „добьръ ти денъ“.

— Далъ ти Богь добро и кола имани“ му отговори шиготливия воденчеринъ.

— Кола имани — и то е хубаву, ами азъ искамъ кола съ брашно, че брашното е по-потрѣбно и отъ иманьето, а найвеки сега, когато наближава жетва. . . Ще има ли скоро редъ?“

— Истваряй и за реда не питай: „дô ще реда, както се пѣй, и за бѣлѫ Недѫ.“ „десетѣ бѣли орли — юнаци и денемъ и нощемъ са биѭтъ и бѣла пена пущѫтъ — не сѫ ли

¹) Въ Търново, въ онова врѣме, имаше отвѫдь моста цѣлъ иснафъ турски цигани, които правяхѫ дребни синджири за юлари и капистри.

тѣзи?“ и му посочи съ прьсть на камьнитѣ, които са вьртѣха невидемо и кречеталкитѣ подскачахѫ отгорѣ имъ, а червеното жито само течеше въ гърлата и излѣзваше отъ долу имъ на расперена конска опяшка, която се размѣташе въ широкитѣ дѫбови подови.

— Нощесъ — незнаѭ, ама утрѣ, или прѣзъ нощьта, съ божа волѭ, ще насипешь; вода дади Господь; стъвилата на раклата не сѫ дигнати до горѣ, Ехъ! . . . я ги поглѣдни, къкъ прѣдѫтъ; хемъ прѣдѫтъ, хемъ пѣѭтъ: божа сила е то, Ганчоо! сила безъ мѣра и безъ теглилка, и денемъ и нощемъ са не мори. . . . Ами винце носишь-ли, азъ знамъ — дѣдо Цони чакъ до ново дьржи.

— И вину далъ Господъ и пита, че, ако щѣшь, и печена кокошка и зеленъ чесьнъ. . .

— Тамамъ, като е тъй, ей тука ствари до срѣдния камъкъ: на него ще смѣлишъ — да ти направи брашно кьто кѫнѫ, а хлѣбъ — кьто череша — отъ Стара рѣка е той: рудата му е дребна, остра и льщи като сирма, чувай го къкъ пѣе, кьто са върти; той никоги не са е подмазвалъ отъ какъ са е завьргѣлъ — злато е той — чилѣшка глава струва, *аннаяня*“. Генчо са завтече при колата, улови синджиритѣ кѫсо, възви и ѭ обьрна срѣщу вратата. Като снѣ, торбата, подади ѭ на Недѣлка, изпрѣгна воловитѣ, снѣ дѣсната ритла, която бѣше къмъ вратата, и, като са ногърби, снѣ чувалитѣ единь по. единь, а Недѣлко пъкъ снѣ завьрзака съ просото.

— Малъкъ, ваджията, пъкъ тежи кьто крушумъ, рѣче той, като го ствари при другитѣ чували, и, запѫхтялъ, каза: умори ма просото ти, брѣ, момче. . . .

— Ще та умури, амъ-чи, кьто напивашъ само плоскитѣ и начупвашь прѣснитѣ пити и печени кокошки, та салъ на тумбакъ ръстешъ и си сѫ свьрналъ кьто шупарь за Колада, ще са уморишь а-ми? я да та упьнѫ, да орѣшь цѣла недѣля на Станюво колѣно и да ядешь само диви круши съ сухъ хлѣбъ, чи да вишь, какъ ще ти испадне мѣха. . .

— Абе ни е то отъ плоскитѣ, нито отъ пититѣ, момче, ами зехъ веки да надтегвамъ, брѣ: въ шейсетя влѣзвъмъ веки, а тѣ сѫ грошь и полвина — не е то шега. . .

— Истина, бать Недѣлко — годинитѣ вьрвѭтъ кьто топълъ хлѣбъ, ей нà азъ — се ми са чини, че сьмъ сé момче, а пъкъ то момчето ми е веки момче, и не момче, ами момъкъ

стана, и вечеръ, туку вишь, малко е йоще, ама... откраднало са и съ чичови си — хайде на сѣдѣнката...

— Е, че крушата, нъ-ли казвжть, не пада далечь отъ дървото си: не та-ли знамъ каква гадина бѣше — сичкитѣ мѝмци ти са бояхж и на кракъ ти ставахж... ако не бѣше, таквасъ звѣрка, щѣше ли да ти даде дѣдо Тоню дьщирж си? — не бой сж, ти и сега не си цвѣте за мирисанье...

— Мина са то веки, бать Недѣлко, мина... сега веки друга свирка свири; да са живи четери-петь ставжтъ, а жената е млада, че можи да ги докара и до десить, а пъкъ сѣко иска и дрешчица, и кълпаче и́ басмица и убущтица... ами да сж здрави ще речемъ, че както даде дѣдо Господь.

— А бе, да не та е грижа, тѣхъ Господь ги храни, и менѣ ми сж струвж, че вчера са женихъ, а пъкъ петь-шесь унуки дади Господь.... тъй върви то на този свѣтъ.

— Тѣ прикаскитѣ, както е рѣчено, на воденца не са свършжтъ, ами на кждѣ да закара момчето воловитѣ да ги пасе?

— Край рѣкжтж, изъ върбака, околъ цѣлата лжка...

— Знамъ азъ, ами онасъ змия, да не са закучи, я да ги зема да ги запира, я...?

— Кой, арнаутина-ли? тука не му пѣе питела нему, той не смѣе тука да ни бута млѣваритѣ и бея му е казалъ, а днесъ кихаята малко остана да му убели келявата арнаутска тиква....

— Незнамъ що му е казъль бея, ама нашитѣ селяни бревари сж викнали отъ туй куче — отъ ралата имъ испрѣга воловитѣ и ги зема, да ги запира, испотрѣпалъ е сирмаситѣ.

— Абе, трѣпи ги той, че нѣма момчета, каквито знамъ азъ едно врѣме... азъ знамъ, той нѣма да харокса тука ама, на...

— Какво ще му сторишь, когато ламьята му дава *димъ*... знамъ азъ, ама... „ни е жабата... ами орѣла — отгорѣ..."

— Кога мжти орѣла и кога спи Господь... каза воденчеря и са обзърна на около. Като видѣ, че нѣма никой на близо, той продължи; а бе то мжжьетѣ къто мжжье, ами той са заканилъ на дѣда Добря, — вашия кумецъ, да му отвлѣче унуката — Милка... ако не са съгласи да са потурчи, и́ казаль прѣзъ диньетѣ, ще ги изгори, ще ги избий, а неж ще насѣче на кжсове ..

— На нашия кумецъ, унуката? Милка? да ни си янлжшъ?

— Какъвъ янлжшлжкъ та е патило-онзи денъ чиляка съ кървави сълзи ми й плакълъ: незнай дѣ да са дѣни сурмаха... „ще са прѣселж въ Лѣсковицъ, рѣчи, ама сичко тукъ ще пропадне, и бея ма изяда живъ!...“

Генчо поблѣдня, начумери са, приглътна си слюнката кʼто горчивъ хапъ и нищо не каза.

Въ това врѣме, когато мълчахж и двамата, излѣзе изъ одаята си Чапкънь-Хюсеинъ, бейския кихая и, като дойде при тѣхъ каза: „хошь-гелдинь бе Цонеолу!“

— Хошь-булдумъ, Хюсеинъ-ага“, му отговори Ганчо.

— Какво си са начумерилъ такъвъ, да не та й докачилъ нѣщо Недѣлку, чи той е малко *бошъ-азлиж?*

— Не е, Хюсеинъ-ага, ами, кʼто идяхъ изъ пжть, извалилъ сьмъ си брадвата, че ма е ядъ, та нимогж да са поберж въ кожата си — нова брадва, прѣди три-дни туку що ж бѣхъ взелъ отъ дѣда Русина ковача...

— Туй ли е било то? Глѣдай си работа; глава да е здрава — брадви много... Какво прави баща ти? Не сьмъ са виждалъ има двѣ три години, здравъ ли е?

— Здравъ е, Хюсеинъ-ага, и много здрави ти проводи, ами устарѣ, че неможе вече да ходи по тѣжка работа. „Иска ми са синко, и узарана ми казваше, иска ми са да отидж на воденица, да са видж съ достови и да послушамъ воденични приказки, али кʼто немогж?..“

— Ий холамъ, да си го натварилъ на колата че—тукъ; ний съ него сми стари достови. Какво ми е свирилъ той менѣ съ кавала на кусорито[1]) — нъ-ли знашъ, чи вашия корѣнежь е срѣщу нашата нива на Кѫркиланова стубѣлъ. Знашь ли какви присади имами въ нашата кривина?

— Знамъ, Хюсанъ-ага, какъ да не знамъ. Мулла Юсеинъ, колко пжтя ма е викалъ да му натръсквамъ присади, като бѣхъ момче и по цѣла пазва ми даваше. Неможе вече, Хюсеинъ-ага, да свири тетю; по нѣкоги земни кавала, глѣда го, гледа, помжчи са да го надуе, а той не свири, шушне — и сила нѣма горкия и зжби — И туку рѣче: „я нà, нà посвири ти, да та послушамъ“ и азъ му посвирвамъ *бази-бази*.

— Свиряше той, шега не бѣше: забравяше са, като засвири нѣкоя хее ески-заманъ-иши — отъ юнашкитѣ.

[1]) Кусоръ са казва между нивитѣ неискоренена дребна гора (Кустаръ?).

— Истина и азъ го запомнихъ до нѣйдѣ си . . . .

— Ти, като си го запомнилъ, то е скоро — юргень да го чуеше ти него. Азъ бѣхъ момчерлякъ и около баща си сѐ ходяхъ, а пъкъ тѣ съ баща ми веки бѣхѫ хасалъ комшии — тарла комшуну. Баща ми, като чуяше, че Цоню дошелъ да оре, тосъ-часъ и той: „ще идѫ, казваше, салъ да са наслушамъ на кавалъ,“ защото знашъ и баща ми е свирецъ: той пъкъ съ булгарина свири — тя не ще надуване — и до сега нѣкой пѫть, сѐ си посвирва, ама и нѣму рѫцѣтѣ му вече треперѫтъ отъ старини . . . чакай, азъ тѣзъ динье ще си идѫ на Козарювецъ, да му кажѫ баримъ за дѣда Цоня, той не го е виждалъ, кой знае колко години.

— Знашъ ли какво да направимъ, Хюсеинъ-ага? хайде да ги съберемъ нѣкой день. — Като дода азъ пакъ на водениця да го земна, ще донеса азъ и за ѣденье и пиенье, а ти донеси Юсеинъ-ага, че да са конущисѫтъ, додѣ сѫ живи, макаръ да не могѫтъ да свирѭтъ — азъ ще имъ посвирѭ — да са видѭтъ горкитѣ старци.

— Става, само, като додишъ, да помнишъ да ма наумишъ, че азъ може да забравя. Ами носишъ ли кавалитѣ?

— Не ги носѭ, Хюсеинъ-ага, и менѣ зе да не ми са свири . . . .

— Ий, холамъ, защо да не ти са свири, „сексенинъ ярасѫ, кѫркъ-търъ.“ Какво ще му мислишъ, за брадвата ли? — рата й чука . . . .

— Да има хубави кявали, посвирвьмъ ти, Хюсеинъ-ага, ама по-добрѣ е да имамъ и другарь.

— Нъ ли кавали искашъ, азъ таштанъ — топрактанъ, ще ти намѣрѭ. Недѣлко, бе! Тука ли сѫ кавалитѣ на Добря?

— Тукъ сѫ, Хюсеинъ-ага, ама не сѫ мазани, незнамъ отъ коги са.

— Да ги намажите, да ги приготвите, че довечера кейфъ ще сюрдисвами. Цонеолу ще ни посвири нѣкоя отъ бащинитѣ си свирни. Знашъ ли ти баща му?

— Знамъ го Хюсеинъ-ага, какъ ще да го незнамъ?“

— Ами чувалъ ли си го какъ свири?

— Не сьмь.

— Нищо не знашъ . . . .

— Е, хайдѣ, ний ще притъкмимъ кавалитѣ.

— Да ви видѭ. . . .

— Азъ пуснахъ воловитѣ край рѣката, Хюсеинъ ага, ами да не дойде арнаутина да изплаши дѣтето?

— Арнаутина-ли? Абе азъ на тоя въшкавъ пезевенгинъ, дѣто толкова е наплашилъ хората, ще му .... ама хайде .... Щомъ го видишь да отива кѫдѣ воловитѣ, дѣто и да сьмъ, да ми сторишъ хаберъ, че да глѣдашъ какъ ще му са търкаля кюляфа — чапкѫнъ джанаабетъ, намѣрило комать хлѣбъ, че незнае, какъ да го яде .... нейсе .... Хайде ти сега си глѣдай работа и са тъкми, за довечера, а азъ ще порѫчамъ да наловѭтъ риба и ще заколимъ и двѣ кокошки.

— И азъ имамъ една печена.

— Тамамъ, ще станатъ три. Ами вино имашъ ли?

— До ока и половина ще има — толкосъ бере бѫклицата.

— Ней-се, азъ ще проводя да донесѫтъ и още, чакъ отъ Лѣсковецъ. Ами у кого има най-хубаво — азъ не пия, нъ да има — Българина безъ вино не е веселъ на мухабетъ.

— А бе то има у много, ама кой го знай, какво е, да идѫтъ по-добрѣ у насъ, хемъ да занесѫтъ селямъ на тетя отъ твоя страна, хемъ да земнѫтъ отъ нашето — то е добро, отъ дъртото лозе, като кажѫтъ на тетя, той знае. Който ще иде, да му кажѫтъ, да му дамъ пръстена си за бѣлѣгъ.

— Азъ ще отида, са обади младия воденчеринъ Иванъ Сергювченина, хемъ да ти видѫ кѫщата, хемъ да са напиѭ и да свърша работа.

— Като е тъй, на ти този пръстенъ, за бѣлѣгъ, и кажи да ти напълнѭтъ черничевия бъкѣлъ, нъ отъ дъртото лозье, отъ малката черничева бѫчва, тя не е начевана още и отъ срѣдата — отъ средния грѣздѣй да ти наточѫтъ. Кажи на женитѣ да ти натъргатъ и една китка чесьнъ, една лукъ и да ти нарѣжѫтъ една китка миродия, тѣ знаятъ отъ дѣ; поискай имъ и едни захлупаци съ соль и черъ-пиперъ за прѣсната риба. Помни да искашъ, да ти наберать и нѣколко шепи зелена бакла. Ще помнишъ ли сичко?

— Ще помня: вино съ чърничевия бъкелъ, отъ старото лозе, отъ малката бѫчва — черничевата, отъ срѣдата; чесьнъ, лукъ, миродия, соль и черъ пиперь и нѣколко шепи бакла... Има ли още?

— Хѫ! Има двѣ кошници черни череши, готови набрани, земи една кошничка, хемъ за денкъ на бъкѣла, хемъ за Хюсеинъ-ага соуклукъ, че той вино нѣма да пие, чу ли? —

— И една кошница череши, отъ черинтѣ. Туй ли е сичко? „Хайде сега, Иване, каза воденчеря самъ на себе си *табана коветъ*,“ подскочи, плѣсна си петитѣ отстрани и изхврькна изъ баиря на горѣ, като стрѣла.

— Машалла Цонеолу, рѣче кихаята, ти си билъ за ахчи-башия, че отъ дѣ ти доде на ума за толкова нѣщо?

— Е, че като ще ходи, баремъ да донесе каквото трѣба, тука е воденица, дѣ ще му търсишъ, черъ пиперъ, миродия и други дреболии; у Лѣсковецъ има, нъ дѣ е Лѣсковецъ — два часа отъ тука.

— Кихаята, веселъ, ги остави и отиде да прѣглѣда срекмето въ одаята си.

Подиръ нѣколко минути, той излѣзе и викна: „хей Миндоолу! дѣ си?“

— Тука съмь, Хюсеинъ ага, са обади третия воденчеръ Злати Миндовъ Темнишчанина.

— Ти си ни балакчията, за довечера искамъ отъ тебя една конска торба риба, ама не такава, дѣто не е кръщана още, а едра риба Земни още нѣкого отъ небетчиитѣ и идете: ти ѭ знашъ, дѣ пладнува.

— Хазъръ, отговори Миндовъ; зѐ срекмето и конската торба и бързишкомъ слѣзе кѫдѣ тополитѣ въ вира, който са завеше тогава *плочитѣ*, или *каялѫка*, дѣто, подъ голѣмитѣ пѣсчани камани пладнувахѫ най-едритѣ мрѣни, голиши, скубари и вретенари, а подъ корѣнитѣ на тополитѣ и върбитѣ — сиви мустакати и брадати сомове. Съ Миндова отиде и единъ момъкъ Долня-Орѣховчанинъ.

Като са натъкми сичко, Ганчо излѣзе кѫдѣ горнята чешма изъ пѫтя, възви кѫдѣ портитѣ на сарая, кривна на истокъ изъ срѣднята улица и отиде у кумеца си дѣда Добря Гюзеля.

Милка, дѣдовата добрева унучка, го видѣла, още като идѣлъ на воденица и бѣше извѣстила на тѣхнитѣ; за това сички кѫщни го чакаха. Щомъ са показа на вратника и лавна шареното куче, Милка искочи изъ кѫщи и тичишкомъ го посрѣщна на малката вратня . . . Ганчо, догдѣ ѝ каже „добъръ день,“ тя по-напрѣдъ му каза: „добрѣ дошелъ“ и му цалуна дѣсната рѫка.

— Добъръ день Милке, ѝ каза Ганчо и тръгна къмъ кѫщи.

— Далъ ти Богъ добро, кръстниче, му отговори Милка

и тръгна подирѣ му, като са отби на страна и викна на Шара: „чиба — на мѣстото си!“ Шарко си подви опашката и, като отиде при хамбаря, лѣгна си, а Ганчо влѣзе въ кѫщи и Милка — по-дирѣ му.

Кѫщата на дѣда Добря Гюзеля бѣше керамидена, на единъ катъ, съ голѣмъ прустъ, дѣто бѣше огнището, съ соба срѣдня голѣмина на истокъ и задъ пруста, на западъ — киларь, дѣто имъ стояхѫ дрѣхитѣ, сиренето и кѫделитѣ. Прѣдъ собната врата стоеше дѣдо Добри и баба Добревица, които съ радость посрѣщнахѫ Ганча и, като му каза: „добрѣ дошелъ,“ поканихѫ го да влѣзе въ собата.

— Собата ни е и за гости и за сичко, рѣче баба Добревица, нъ-ли неможахме да си направимъ по-широка кѫща, тъй ще са тѣснимъ .. заповѣдай въ собата.

— Глѣдай си работа, кумице, и то ще бѫде, ѝ рѣче Ганчо Цоневъ и влѣзе въ собата.

— Незнамъ кога ще бѫде, рѣче дѣдо Добри, нъ-ли сѫ ни заѣли тѣзи змии и тая на да-ли ще кирдосами. . . .

— Какви змии сѫ ви заѣли, му отговори Ганчо, като сѣдаше на одъра, който бѣше посланъ съ новата шерена черга и обграденъ, край стѣнитѣ, съ пьстри възглавници.

— Змии, крьстниче, и не такива, каквито сѫ по насъ ами двуглави — люти змии . . . .

— Не мога да та разбера, кумецъ — бея ли ви яде или нѣкой другий?

— Не зная, що да ти кажѫ . . . и бея е куче, нъ той е и куче и чилякъ . . . . ами има други кучета около му, които сѫ побѣснели — тѣ ще ни изѣдятъ . . . .

— Кои сѫ тия кучета, дѣто толкова ви плашятъ?

— Незнаѭ, какво да ти кажѫ . . . не е едно, ни сѫ двѣ — тѣ сѫ много, ама има едно бѣсно, което са е наѣло да ни угаси оджака . . . Ти може да си чулъ, че тука са е околисало едно арнаутско куче . . . . и свѣта е писналъ отъ него кански, а пъкъ азъ сьмъ проклѣлъ и деня, дѣто сьмъ са родилъ у Гирань . . . . Зло ти казвамъ и по-вече нищо.

— Че кое е това куче, го попита Ганчо, да не Бекиръ арнаутина?

— То е, да го убий Господь. . . ще ми развали кѫщата. .

— Какъ ще ѭ развали, кажи ми, като какъ?

— Да ти казвамъ, има много и нѣма исказвание. . . щ

ти кажж само туй, че ще ми изневѣри дѣтето — и не само, че ще го изневѣри, ами ще го и грабне и ще го завлѣче въ арнаутлука. . . . каза нажеленъ дѣдо Добри и сълзитѣ зехж да са истъркалжтъ по набрѣчканитѣ му страни на-долу и да капжтъ на земета.

— Ще ни изяде, кръстниче, са обади и баба Добревица, ще ни довърше и ще ня изсуши влаката. . .

— Ганчо си наведе главата на гърдитѣ, споредъ обичая си, помисли малко и, като ж изправи, видѣ, че и Милка, която бѣше до вратата, плачаше и си утриваше сълзитѣ съ червената пристилка.

— Каква е тая работа? . . Какъ ще ви изяде, какъ ще ви присуши влаката? . . . Да нѣма тука нѣщо друго? . . . Да нѣма Милка съ него нѣщо . . да не му е дала, я дума я на шега, да не му е казала нѣщо? . . .

— Незнамъ, рѣче дѣдо Добри, ето ѝ очитѣ, да кажи, ти си ж кръщавалъ. . .

— Дѣдо, рѣче Милка, съ плачь, и ти-ли ма невѣрвашь? хичь може ли да бжде такова нѣщо? Азъ, азъ? твоя Милка, да му дамъ дума? . . . Боже! видишь ли отъ горѣ? Нищо не съмъ му казвала, нито сьмъ го срѣщала, нъ той, да го убий Господь, като бѣхъ на чешмата, доди да пои единъ конь, а азъ наливахъ и, като са изправи до меня, каза ми: „море кжзжмъ, ти не си ли на Гюзеля внука?“ Азъ неможахъ да крия — Гюзеля сѣкий го знай — сьмъ, му рѣкохъ. — „Знашь ли море моме, че азъ та либѧ?“ ми рѣче да го порази Господь.

Незнамъ и не ми трѣбва да знамъ, му рѣкохъ сърдито.

— Отъ сега — да знашь, че азъ ще та земна и, ако нещѣшъ, азъ ще убия и дѣда ти и баба ти и сички кжщни и ще та земна, а, ако нещѣшь, ще та насѣкж на кжсове и ще нахраня бейскитѣ псета съ месото ти. Помни това и бжди готова, че когато ти кажж; хайде, да знашь и да помнишь, че ще та ядатъ псетата, ако са отрѣчешь. . . Ако щѣшь, кажи и на дѣда си и на баба си и на сички, нъ ти си моя и моя ще бждешь — ще та водж на вилаеть — на нашия арнаутлукъ, да видишь какво е тамъ хубаво -- ханжма ке бидешь. — Азъ нищо не му казахъ, като чухъ тия думи изъ устата му; нарамихъ си кобилцата съ котлитѣ и си заминахъ, а той пакъ ми каза; „помни, кжзжмъ, че тука има и смърть.“ Послѣ, като вскарвахъ кравитѣ, пакъ ма срѣшна и пакъ ми каза: „щѣшь

ли ма моме или щѣшъ да тә ядѫтъ псетата и да упустей кѫщата ви?“ Азъ пакъ нищо му не рѣкохъ.

— Ако не си му са врѣкла само, то е лесно, той неможе нищо да ти стори, а кой го знай, може и да са е шигувалъ — тѣ арнаутитѣ сѫ малко и шиговити, ѝ каза крьстинка и — не бои са, нѣма нищо.

— Меня ма е страхъ, крьстниче: тѣ сѫ куча вѣра, и Дона Жечева не бѣше дала ни дума ни ума на Селима, ама ѭ грабна отъ хорото, заведе ѭ въ сарая и подирь една недѣля чухми, чи е вече кадѫна въ Търново. . . страхъ ма е. . . А-ми само Дона-ли е, дѣ е Стана Димова, Геца Пѣева, Върба Милюва, Калина Баева, Рада Славчова и колко са още? . Дѣ сѫ? ни сѫ ли се кѫдѫни? и не ги пущѫтъ да додѫтъ да си видѭтъ баремъ роднинитѣ! . . . и очитѣ ѝ са напълнихѫ повторомъ съ сълзи, които протекохѫ по червенитѣ ѝ страни, а тя зе да подѣма съ гласъ. . .

— Небой са, ти казвамъ, рѣче Ганчо, и са исправи. Азъ, крьстника ти Ганчо, ти казва, да са не боишъ — нѣма нищо да ти стори, той скоро ще си иде на вилаятъ.

— Е, че тогава ще ѭ земне той, я, каза баба Добревица, тогава ще ни изсѣче, а нея ще завлѣче. . .

— Небойте са, ви казвамъ, него скоро ще го прогони бея, той и тъй вече много пакости му е направилъ, имъ каза Ганчо, съ което искаше да ги утѣши. И най-послѣ, ако видитѣ зорь, макаръ по птичка ми сторете хаберь. . .

— Охъ, крьстниче, дѣ сми ний, а дѣ е Лѣсковецъ, кога ще ти сторимъ хаберь, той ще чака ли, да ти струвами хаберь?

— Е, азъ по-вече отъ това немогѫ да ви расправямъ... и зе да трьгва, да си ходи.

— Кѫдѣ ще идешъ, ний ще та нагостимъ, че тогова, му каза баба Добревица.

— Не щѫ азъ ни ѣденье, ни пиенье, оставете ма, азъ са ядосахъ и са отровихъ. . . Дайте ми, ако имате, една ракия да испия и нещѫ нищо, каза Ганчо, като са начумери и кожата между веждитѣ му са събра на рогъ.

— Ракия далъ Господь, му рѣче дѣдо Добри, ама остани да пладнувами.

— Нещѫ, ви казахъ, а ви ма знайте, че язъ като рѣкѫ дума, умирамъ и не са врьщамъ отъ нея. . .

— Какво да ти правя? да не си ми крьстникъ, ще ти

са разсърдя, ама сега, ще та послушамъ, му отговори Гюзеля и Милка донесе едно прьстено бърдучи съ каляна ракия и ѭ подаде на дѣда си.

— Ракията ни, не е твърдѣ върла, ама се ѭ бива, нà вижъ, ще ти ареса-ли? каза дѣдо Добри и му подаде бардучето.

— Наздрави, рѣче Ганчо Цоневъ, не бойте са, Господь е добьръ — нѣма да ви остави въ напасть. . . . като си глътна нѣколко глътки, каза, не е слаба тя, твърдѣ била добра ракия, и зе да подава бардучето на дѣда Добря.

— Срьбни си още малко, че кой знай, кога пакъ ще ни додешь, срьбни си де, срьбни.

Ганчо приближи пакъ бардучето до устата си и каза: „Милке! тебѣ казвамъ, да са не боишь, догдѣ е крьстникъ ти живъ. . .“ И глътна още двѣ глътки.

— Сега прощавайте, да идѫ да видѭ, що прави и Герги, че сьмъ го оставилъ самъ да пасе воловитѣ изъ лѫката, а пъкъ той тука твърдѣ не е вѣщь, да не земне да плаче, като види, че ма нѣма на воденицата, каза крьстника на дѣдови Добреви и, като зе да си излѣзва настѫпа крака на дѣда Добрея и си трьгна.

Дѣдо Добри усѣти, че иска да му каже нѣщо и самъ трьгна по дирѣ му, а кѫщнитѣ, като му казахѫ „съ много здрави“ останахѫ въ кѫщи.

Като са приближихѫ до хамбаря, Ганчо тихо каза нѣщо на дѣда Добря и си излѣзе изъ вратника, а дѣдо Добри са върна отъ срѣдь двора.

(Слѣдва).

БОРБА И МИРЪ.

Отъ горѣ вдѫхновенъ, срѣдъ множество събранье,
Пророка учеше за миръ и за любовь
И всички слушахѫ съ тайно трепетанье
Пророческия гласъ зарадъ живота новъ.
Веднага чу са шумъ и нѣкой изъ тълпата
Извика дързостно къмъ Божия пророкъ:
„Борба, борба ний щемъ! Омръзва тишината,
На мъртавость клони глупешкий ти урокъ.

Борба, борба дай намъ и охолна арена,
На страститѣ просторъ и воля на духътъ:
Мира мъртвешки е тъмница оградена;
Живота тамъ тѣжи, подобенъ е на смъртъ".
— Борба ли искашъ ти, о глупий человѣче?—
Небесний пратенникъ тогава кротко рѣче—
Кой забранява туй? живота е борба,
Въ борба е хвърлена човѣшката сѫдба,
Борба съ природата, съсъ тайнитѣ свѣтовни,
Борба съ прѣчкитѣ, съ идеитѣ лъжовни;
Борба за жертвата съ немилостивий врагъ,
Борба за свѣтлото, покриенъ отъ мракъ.
Нъ не борба на звѣръ, кръвнишка и жестока,
Не зѫбъ за зѫбъ вади и око заради око,
Не стрѣляй въ брата си и ближний не убий,
Защото твоя мечь жена му ще затрий,
И малкитѣ дѣца ще сторишь да запросятъ
И младитѣ сестри щѫтъ черно да заносятъ"....
Нъ отъ свѣтата рѣчь не трѣпнѫхѫ сърдца,
И бурната тълпа съ ядосани лица
Извика яростно и въ мигъ обиколи го
И съ рѣвъ, съ проклятия и съ камъни свали го....

О праведни души, О огненни уста.
Не са сражавайте за правдата свѣта!
О, оставете самъ човѣка да страдае,
Да плува въ свойта кръвь — той самъ това желае!..

Хасково, 15. Априлий 1889.

Хр. Карапетковъ.

III[1]).

ГЮРУ СМЕРДЕЛИЮ, ПЕТАРЪ БУДИНЧАНИНЪ И МАРА БѢЛОГРАДКА.

(Слушана отъ пѣвеца Тодоръ Тричковъ въ с. Мошино (с. Грахово-поле) на 13. Септемврий 1888 година).

Зажени се Гюро Смерделию,
Затъкмилъ е Мара Бѣлоградка,
Дуръ ю тъкми Мара Бѣлоградка,
Поарчи си три азнѝ имане.

---

[1]). Като мислимъ да обнародваме цѣлъ редъ народни пѣсни изъ Запад на България, ще ги нумерираме по редъ. Настоящата пѣснь е третя по ред си. N I са счита пѣсньта „Филипъ Маджарино и Марко Кралевски", помѣст на въ VIII кн. II год. стр. 938—942. N II е песньта „Царь Кустадинъ и мира честния кръсть", помѣстена въ XI кн. стр. 1351—1352.

Повърна се Гюру на надзàде,
Да си дойде на свой дворове,
Да сабира кѝтени сватове,
Да си оди у Бѣлия Града,
Да си зѝма Мара Бѣлоградка.
По пѫтя го книга достигнала:
„Но'гу здраве Гюру Смерделию,
Да не тъкми Гюру да не арчи—
Проетѐлъ му Петаръ Будинчанинъ,
Проетелъ му гиздава дѣвойка.
Гюру àрчи три азни имане,
Петаръ àрчи шесъ азни имане.
Проете му гиздава дѣвойка.“
Гюро ойде на свои дворове,
Я на майка тио говоряше:
„Фàла тебе, моя стара мале,
Далъ да бидемъ полски кесаджия,
Илъ да бидемъ горски харамлия,
Илъ да бидемъ църно калуджерче?
Ега мога дѣвойка отъмненъ?“
Я майка му тио говоряше:
„Никой биди полски кесаджию,
Никой биди горски харамлию,
Никой биди църно калуджерче.
Нелъ си ойди у Солуна града,
Направи се младо безъргянче,
Та прѣкупи Сóлунски гемии.
У гемии какви свитки нѣма:
На момчета мéдни елечéта,
На момѝтѣ ясни огледала,
Кадé òдя мòми да гроòта,
Дéка сéдна моми да се глéда.
Нàлови си млади гемижии,
Нàлови си мѝли побрàтими,
Па си търгни той бѣли гимии,
Па ги търгнѝ презъ Бѣлото море,
Кá преминешъ това Бѣло Мòре.
Че настàнешъ на Шарено-Море;
Ка преминешъ Шарéното Мòре,
Че настанешъ това Църно Мòре;
Ка премѝнешъ това Църно Мòре,
Че настанешъ на Бѣли Дунàва,
Па си тръгни возъ Бѣлѝ Дунава,
Па си тръгни той бѣли гемий,
Та си ойдѝ дуръ у Бѣли-Грàди,
Па си хвърли тия бѣлѝ канжи,
Та закачѝ той бѣли гимии;

Закачи ги за бѣли брѣгове,
Па си пущи тройца телале.
Да си *лича* по Бѣлия Града,
Да излѣватъ моми и невести,
Да избира шéхове що сака,
Да излезé Мара Бѣлоградка,
Ега мòжешъ Мара да отъмнешъ."
Послуша си Гюру Смеделию,
Послушалъ е своя стара майка,
Па си ойде у Солуна града,
Направи се младо безъргянче,
Прекупѝлъ е Солунски гемии,
У гемии какви свитки нема:
На момчета медни елечета,
На момитѣ ясни огледала:
Каде ода моми да гроота,
Дека седна моми да се гледа.
Налови си млади гемежии,
Налови ги мили побра'тими,
Па си търгнà той бѣли гемии.
Па ги търгнà прѣзъ Бѣлото море,
Ка премина това Бѣло море,
Настанал' е той Шарено море;
Ка премина Шареното море,
Настаналъ е на Църното море;
Ка премина това' Църно море,
Настаналъ си на Бѣли-Дунава.
Тръгналъ си е возъ Бѣлѝ-Дунава,
Тръгнал' си е той бѣли гемии,
Та си ойде дур' у Бѣлиграда,
Па си фърли тия бѣли канжи,
Та закачѝ той бѣли гемии,
Закачѝ ги за бѣли брѣгове,
Па си пущѝ троица телàле,
Та си лѝча по Бѣлия града:
„Излѣвайте, моми и невести,
Че са дошли Солунски гемии.
У гемии какви свитки нѐма:
На момчета медни елечета,
На момитѣ ясни огледала;
Каде ода онѝ че гроо'та,
Дека седна онѝ че се гледа."
Мѝнаа се три дни и три нощи,
Сѐ доождатъ моми и невести,
Доодѝли три дни и три нощи,
Избирала сѣка що сакала.
Але нема Мара да си дойде,
Да си дойде Мара Бѣлоградка.

Тамънъ беше слънце на задда.
И дооди Мара Бѣлоградка.
О далѐко Мара отговоря:
„Фала тебе, млади гимижию,
Хо̀чешъ мене вересия пущтишъ,
Да я самъ у дае мѐста тъкмена;
Я чемъ фного шеаве да земамъ.“
Я гюру ю тио отговаря:
„Фала тебе, Маро Бѣлоградко,
Я улезни у бѣли гемии,
Та и̇збери шевове що сакашъ,
Я чемъ тебе вересия пущи —
Я самъ тува и лѐтѣ и зимѣ.“
Измами̇ се Мара Бѣлоградка,
Та улезна у бели гемии.
И сосъ нея триесе дѣвойки.
Извикна се Гюру Смерделио:
„Фала вази, млади гемижиѝ,
Гемижии, мили побратими,
Отпущайте той бѣли гемии,
Пущайте ги у бѣли Дунава.
Та ми дойде Мара Бѣлоградка.
И сосъ нея триесе дѣвойки.
За мене че Мара Бѣлоградка
И сѣкому по дѣвойка има.“
Отпусна'а млади гемижии,
Отпусна'а той бѣли гемии,
Пусна'ха ги у бѣли Дунава.
Премина'а тоя бѣли Дунавъ,
Настана'а на Църното море;
Премина'а това Църно море,
Настана'а на Шарено море;
Преминаа̀ той Шарено море,
Настана'а на Бѣлото море;
Премина'а това Бѣло море,
Та ойдоа̀ на Смирдеря града.
Фърлиа си тоя силни канжи,
Закачай той бѣли гемии,
Закачий за бѣли брегове.
Излезнала Мара Бѣлоградка.
Тогая си Мара одговаря:
„Да коя е, млади гемижию,
Да коя е тая пуста града,
Да дека самъ сега азе дошла?“
Я оной ю тио отговаря:
„Да това е, Маро, Смердеръ града,
Декъ си била ти напредъ тъкмена,“
Да я самъ си Гюро Смерделию.

И излѣзе триесе дѣвойки,
Предаде ги млади гемижии,
Гемижии мили побратими;
Остана му Мара Бѣлградка
Сѣкой си я дома я одведе
Заведе си Гюру Смерделию
Заведе си Мара Бѣлградка
Заведи я на негови двори.

МАТЕРИАЛИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА

Кратъкъ прѣглѣдъ по литературата на Сѣверно-Българската флора.

ОТЪ В. КОВАЧЕВЪ.

Изучаванието на С.-Българската флора са е почнало още отъ миналото столѣтие. Отъ съчинението на Гризебаха — „Specilegium Florae rumeliaceae et bithyniaceae exhibens synopsin plantarum“ са вижда, че въ 1779 год., Sestini, въ пѫтуванието си отъ Цариградъ до Букурещъ, намѣрилъ въ околностьта на Варна, Русчукъ[1]) и другитѣ градове на Сѣверна България нѣкои видове растения. Гризебахъ, който специално са е занимавалъ съ Тракийската флора, въ прѣдисловието на съчинението си, са очудва, дѣто тъзи страна, тъй достѫпна за научни изслѣдования, въ флористическо отношение, е останала твърдѣ малко изучена.

Цѣли 30 год. изминавѫтъ слѣдъ появяванието на това съчинение, а въ Европейската ботанико-географическа литература прѣзъ това врѣме не срѣщаме ни дума да са спомѣнува за отечественната ни флора. тъй щото горѣспомѣнатий авторъ, въ съчинението си — „Die Vegetation der Erde nach ihrer klimatischen Anordnung“[2]) повторно са удивлява отъ нѣманието каквито и да сѫ литературни свѣдения за нашата растителность и са принудилъ, при ботанико-географическитѣ си заключения, да ѭ сравнява съ Грьцката и Унгарската, като исказва въ сѫщо врѣме мнѣние, че тя трѣбва да бѫде повече сходна

[1]) Видоветѣ, намѣрени въ околностьта на Русчукъ са означени съ звѣздичка.

[2]) Напечатано въ 1843 год.

съ послѣднята, отколкото съ първата (Грьцката растителность). „Трѣбва, казва той, по-точно да са изслѣдова долината на р. Марица и България, за да са опрѣдѣлятъ границитѣ на степната флора и да са отбѣлѣжжтъ по точно прѣдѣлитѣ на срѣдне-европейската вѣчно-зелена растителность".

Но за жалость, посоченнитѣ отъ Гризебаха теми и до днеска покрива неизвѣстность: долината на р. Марица, флората на България и въобще естественната история на отечеството ни, остава малко изслѣдована.

Отъ казанното до тука ясно са вижда, кое е накарало Европейскитѣ ботаници да са заловжтъ за подробното изучавание на нашата страна. Тъй, напр., Янке [1]) въ пжтуванието си отъ Русчукъ, прѣзъ Търново, до Балкана, описва видоветѣ растения, които е намѣрилъ въ околностьта на Русчукъ (на варовититѣ скали около р. Ломъ и въ гробищата) и по пжтя си до Балкана. Макаръ, че тѣзи негови изслѣдования сж повьрхностни, но, като наученъ материалъ върху българската флора, тѣ сж твьрдѣ скжпи, защото съдьржатъ много нови видове.

Въ послѣдно врѣме, въ специалнитѣ европейски ботанически журнали, наченахж по-често да са появяватъ реферати върху нашенската растителность. Като най-интересни ще покажа на неоцѣнимитѣ трудове на Д-ра Веленовски[2]) и Bornnmueller[3]). Тѣзи почтенни господа сж посѣтили България: първия екскурсирвалъ и изучилъ подробно околноститѣ на Варна и Разградъ прѣзъ 1888 год. въ Юний и Юлий, втория — прѣзъ 1888 год. въ сжщитѣ мѣсеци, за да повѣри и намѣри многото нови видове растения въ горѣпомѣнатитѣ околности, описани отъ Д-ръ Веленовски. Но той не е можалъ да постигне тъзи си цѣль, тъй като самъ исповѣдва, че са е занимавалъ повечето съ алгологическата флора на помѣнатитѣ мѣстности.

Разбира са, че кратковрѣменното имъ живѣние въ страната ни, тѣхнитѣ двѣ-три екскурсии не исчерпвжтъ бота-

---

[1]) V. v. Janka, Novenytani Rikradulosok Torokorszaglum (Botanische Ausflüge in Turkei) Magyar Novenytani Lapok. Klausenburg, 1878 г. II Jahrg. Ungarisch.

[2]) Velenovsky, S. Beitraege zur Kenntniss der bulgarischen Flora. Prag, 1886. Освѣнъ това, Д-ра Веленовски, наедно съ Вандеса, е посѣтилъ България, и е екскурсировалъ въ югозападната ѝ часть. Резултатъ отъ това му пжтишествие е съчин. „Das Resultat der zweiten Excursion in Bulgrien. 1888 год."

[3]) Beitraege zur Kenntniss der Flora des bulgarischen Küstenlandes von J. Bronnmueler, Jnspector der Königl. botanisehen Gartiens in Belgrad 1889 год.

ническия ѝ интересъ. Оставѫтъ още много мѣстности, въ които крака на ботаника и до сега не е стѫпилъ, въ които увѣренъ съмъ, че ще са намѣрѭтъ голѣмо количество нови видове растения, неизвѣстни на учений свѣтъ. Тогава, ако искаме да запознайме интересуѭщитѣ са отъ нашенската флора, трѣбва и ний да са погрижимъ за изучаванието ѝ, трѣбва и ний да присъединимъ своитѣ ботанически знания, и по този начинъ да ускоримъ появяванието на общата флора на България.

Въ нашата литература, за жалость, по този въпросъ не сѫществувѫтъ никъкви съчинения, освѣнъ скромния трудъ на господина Явашева, — „Приносъ за познавание българската флора“ 1887 год., и 88 г. пер. сп. Като имахъ прѣдъ видъ тъзи крайно бѣдна литература, азъ са рѣшихъ да напечатамъ настоящия списъкъ на растенията, събрани отъ мене въ близскитѣ околности на родния ми градъ Русчукъ прѣзъ 1888 год. въ мѣсецитѣ — Юний, Юлий и Августъ.

Въ рѣченния списъкъ влѣзвѫтъ около 300 вида растения; по-голѣмàта часть отъ тѣхъ е опрѣдѣлена въ ботаническата лаборатория на Новоросийский университетъ и са намира въ моя хербариумъ, а останалата е опрѣдѣлена in loco.

Града Русчукъ, въ околностьта на когото правихъ наблюденията си, са намира отъ дѣсния брѣгъ на р. Дунавъ. Този брѣгъ е доста високъ, състои са отъ löss и са мие постоянно отъ пролѣтнитѣ води на рѣката. Нѣкои години тѣ придвѫтъ толкова много, щото измивѫтъ и събарѭтъ голѣма часть отъ брѣга, а тъзи загуба са замѣнява съ довлѣчени отъ самия Дунавъ въ изобилно количество плодове отъ Trapa Natans, водно спорадическо растение, което вирѣе въ крайдунавскитѣ блата. Отъ към сѣверъ града е изложенъ на сѣвернитѣ студени вѣтрове, отъ къмъ югъ, изведнаждъ задъ самия градъ, са издигатъ цѣлъ редъ терраси, по ребрата на които са расположени Русчукскитѣ лозя, отъ тѣхъ послѣдната, която е 100 — 115[1]) м. висока надъ Дунавската повърхность са свършва съ поле; къмъ истокъ, около града, е поле, прѣсѣчено отъ единъ хълмъ, който са снишава постепенно къмъ Дунава и не достига брѣга му. Отъ къмъ западъ протича рѣкичката Ломъ, широ-

[1]) Точни данни относително височината на тъзи терраси не намѣрихъ въ канцеларията на градския инжинеръ.

ка около устието си до 4 м.; тя отдѣля една часть отъ града, и са влива въ Дунава. Въ началото на пролѣтьта коритото на тъзи рѣкичка са расширочава отъ приидванието на водитѣ и залива градинитѣ и лозята, край които минава и съ това причинява врѣда.

Такава е горѣ-долу топографията на излѣдуемата отъ мене мѣстность.

Нека сега разглѣдаме физическитѣ ѝ условия, т. е. геологическитѣ породици и почвата, отъ които, както е извѣстно, много зависи характера на растителонстьта; послѣ ще минемъ къмъ разглѣжданието на най-силния факторъ — климата.

Най-распостранената породица въ тъзи мѣстность е löss'a, само въ западната часть на Дунавския брѣгъ, недалечь отъ нѣмската скеля, сѫщо и на юго-западъ, къмъ брѣговетѣ на р. Ломъ, са показвать варовити скали, отъ кредената формация.

Почвата на тъзи мѣстность, съ малки исключения, е глинеста; на югъ и на истокъ около самия градъ са срѣща глина, изобилна съ дижелѣзесть окисъ и са утлизира за правение на туфли и керемиди; освѣнъ това на мѣста са срѣща и мазна глина, която са експлоатира за грънчарски издѣлия. — Въ лозята, около р. Ломъ и въ источната околность на града намираме черноземъ.

Съживителнитѣ лѫчи на пролѣтното слънце още отъ началото на мѣсецъ Мартъ, честитѣ дъждове, съ изобилнитѣ води на растаѣлитѣ снѣгове, бърже пробуждатъ растителностьта въ тъзи мѣстность и колкото повече са приближава пролѣтьта къмъ лѣтото, толкова повече са забѣлѣзва усиленното вирѣвне на растенията — видоветѣ на растенията са уголѣмявѫтъ постоянно. Прѣзъ Юний, при настѫпвание на лѣтото, цвѣтоветѣ малко-по малко са изгубвѫтъ, растенията начеватъ да вържѫтъ плодове и да зрѣѭтъ. Въ Юний и Августъ и до нѣкое врѣме прѣзъ Септемврий, кога почне да пада слана, горѣщото слънце попаря всичко: хранитѣ пожелтѣвѫтъ, полетата изгарѭтъ и са оголвѫтъ, най-сѣтнѣ листата на дърветата пожелтѣвѫтъ и опадвѫтъ. Кѫдѣ 15. Септемврий вече настѫпва есеньта, врѣмето начева да застива, захващѫтъ да валѭтъ дъждове, които отно-

во, като че ли съживѣвжтъ полетата и ливадитѣ, и по това врѣме есеньта по насъ много прилича на пролѣтьта въ началото й.

Къмъ срѣдата на Октомврий почвжтъ да падатъ гжсти мжгли, къмъ края на Ноемврий и Декемврий са начевжтъ студове, пада снѣгъ и прѣкжсва подновения животъ на пробудилитѣ са въ есеньта растения. Въ нѣкои години зимата са захваща и отъ 20. Октомврий. Тя въ началото си е слаба, прѣзъ Януарий и въ първата половина на Февруарий бива сурова, а къмъ края ослабва. Рѣдки сж тѣзи случаи, когато зимата са е продължавала до Априлий, както и онѣзи, когато есеньта се е протакала чакъ до 20—25-ий Декемврий.

Да разглѣдаме качеството на растителностьта отъ тъзи мѣстность въ източната, западната и южната й часть. Въ първата отъ тѣхъ растителностьта е крайно бѣдна; въ нея не са срѣща друго, освѣнъ нѣжни едногодишни растения като: Geranium, Ceratocephalus, Weronica, Stellaria и др., между които стърчатъ, като изправени великани Eryngium и Xanthium.

Ако обърнемъ внимание върху растителностьта на лозята и градинитѣ, които са намирвжтъ въ тъзи сжщата часть, ще забѣлѣжимъ, че тя е много по-богата и не прилича на първата. — Тука грижливата человѣческа ржка е разровила почвата за своя полза и съ това е спомогнала и на други по висши растения да са развиятъ. Тамъ намираме вече и плодови дървета, и бжзи, и шипка, и много други видове растения отъ семейството Sileneae, Compositae, Umbelliferae и др., съ които сж обрастнати окопитѣ на градинитѣ и лозята. Особенно пъкъ богато е мѣстото край Дунава до желѣзно-пжтната станция, и може да са каже, че това землище е най-богатия жгалъ въ моя районъ. Ако са отиде на югъ отъ тъзи мѣстность, а именно въ Русчукскитѣ гробища — тамъ сжщо окото ще остане поразено отъ разнообразната растителность, която тукъ вирѣе и която е привлѣкла даже вниманието на ботаника Янке.

Растения отъ сем. Borragineae, Gramineae, Compositae, Ranunculaceae и др. растжтъ и обраствжтъ безприпятственно гробищата, като закривжтъ и тѣзи послѣдни слѣди отъ нашато сжществование. Отъ тукъ всѣкий ботаникъ, наистинна, ще излѣзе доволенъ, но сърдцето на другиго отъ този грозенъ изглѣдъ ще са наскърби. На западъ въ долината на р. Ломъ и по варовитѣ й скали растжтъ видове, които не са намѣрвжтъ въ

източната часть; като напр. Astragalus', Paliurus aqul., Daftura и др.

По южната террасообразна мѣстность: въ лозята и полето са срѣщать по-вече отъ растенията на горѣпомѣнатитѣ мѣстности съ нѣкои разнообразия, и при това растителностьта на полето е много по-бѣдна отъ тъзи на лозята.

За да са охарактеризира още по-добрѣ изслѣдуемата мѣстность, ще спомѣна, че въ източната й часть има двѣ доста голѣми джбови горици и малки локви, образувани отъ водата на чешмитѣ; въ тѣхъ са срѣщжтъ въ изобилие растенита: Lemna и Salvinia.

Отъ всичко горѣизложено са вижда, че флората на тъзи мѣстность е по-вече степна.

SPERMATOPHYTA sive PHANEROGAMAE.

СѢМЕННИ ИЛИ ЯВНОБРАЧНИ РАСТЕНИЯ.

Отдѣлъ I. Angiospermae Скритосѣменни.

Классъ I. Dicotyledoneae Двусѣменнодѣлни.

Подклассъ I. Dialypetalae Раздѣлнолистни.

Сем. I. RANUNCULACEAE JUSS. ЛЮТИКОВИ.

Clematis L.
Cl. vitalba L. Около града въ лозята.
Adonis L.
Ad. aestivalis L. При дѣдовладиковата градина.
Ad. vernalis L. Изъ лозята, въ околитѣ.
Cerathocephalus Moench.
Cer. orthoceras DC. Навсѣкждѣ въ полето.
Ranunculus. L.
R. illyrcus L. При желѣзнопжтната станция,
R. Ficaria L. Въ Текешската гора.
R. acris L. При Саввовата пивоварница.
R. Lanuginosus L. При Текешската гора.
R. sceleratus L. При Саввовата пивоварница.

R. arvensis L. Пакъ тамъ.
R. milleffoliatus. На варовититѣ скали около р. Ломъ.
R. nemorosus DC. При желѣзнопѫтната станция.
R. bulbosus L. Въ дѣдовладиковата градина
R. polyanhemus L. Изъ храсталацитѣ около града.
R. repens L. При Текешската гора.

Jsopyurm L.
Js. thalictroides L. Въ Текешската гора.
Nigella L.
Nig. arvensis. L Обикновенно въ околностьта на града.
Delphinium L.
D. Ajacis L. Развъжда са въ градинитѣ.
D. Consolida L. Въ полето са срѣща навсѣкждѣ.
Aquilegia L.
Aq. vulgaris L. Развъжда са въ градинитѣ.
Helleborus L.
H. Viridis L. Въ Липненската гора.
Anemone L.
An. Pulsatilla L. Въ Текешската гора.
An. pratensis L. Сѫщо.
An. Sylvestris L. Пакъ тамъ.

Сем. PAPAVERACEAE DC.

Papaver L.
P. Rhoeas L. Изъ трѣвениститѣ мѣста около града са срѣща често.
P. Somniferum L. Развъжда са въ градинитѣ.
Chelidonium Tourn.
Ch. majus L. По улицитѣ на града.

Сем. FUMARIACEAE DC.

Fumaria L.
F. Officinalis L. По изрутенитѣ брѣгове на Дунава, часто.
Corydalis DC.
C. Solida Sw. Въ Текешската гора.
C. Marschalliana Pers. Въ сѫщото мѣсто.

Сем. CRUCIFERAE JUSS.

Sisymbrium L.
S. Sophia L. Изъ травѣниститѣ мѣста — твърдѣ часто.
S. Alliaria Scop. При Левентъ-табия изъ храсталацитѣ.
S. Thalianum L. Въ полето често.
Brassica L.
Br. Oleracea L. Развъжда са въ бахчитѣ.
Br. Rapa L. Var. S. rapifera. Развъжда са въ бахчитѣ.
Sinapis L.
S. arvensis L. Често въ полето и гробищата.
Alyssum L.
Al. Saxatile L. Въ Русчукскитѣ гробища.
Al. rostratum Stev. На варовитѣ скали около р. Домъ.
Al. Podolicum Bess. Въ полето.
Al. incanum L. По полето и по Русчукскитѣ улици.
Cardamine L.
C. quinquefolia Benth. et Hook. При желѣзнопѫтна-
а станция.
Cochlearia L.
C. armoracia L.
Thlaspi Dillen.
Th. arvense L. Въ полето навсѣкждѣ са срѣща.
Th. porfoliatum L. По често отъ прѣдидущето са срѣща.
Lepidium L.
L. Draba L. При желѣзнопѫтната станция.
Erysimum L.
Er, orientale R. Br. Въ дѣдовладиковата бахча.
Er. Austriacum Baumg Въ Ломскитѣ бахчи.
Barbarca R. Br.
B. Vulgaris R. Br. При желѣзнопѫтната станция.
Raphanus L.
R. raphanistrum L. Развъжде са въ бахчитѣ.

Сем. VIOLARINEAE DC.

Viola L.
V. hirta L. Въ Текешската гора.
V. odorata Dc. Въ дѣдовладиковата градина.
V. tricolor L. Въ градинитѣ обикновенна.

Сем. RESEDACEAE.

Reseda L.
R. Lutea L. Изобилствува при желѣзнопѫтната станци
R. odorata L. Развъжда са въ градинитѣ.

Сем. POLYGALEAE L.

Polygala L.
P. major Jacg. На варовититѣ скали около р. Ло

Сем. SILENEAE DC. КАРАМФИЛОВИ.

Dianthus L.
D. atrorubens All. По дѣсния брѣгъ на р. Ломъ, хълмоветѣ:
Saponaria L.
S. officinalis L. Въ окопитѣ на лозята и градини
Silene L.
S. dichotoma Ehrh. Въ полето, изъ окопитѣ на лоз и градинитѣ.
S. Cserei Baumg. При желѣзнопѫтната станция.
Agrostema L.
Ag. githago L.

Сем. ALSINEAE WAHLENB.

Holosteum L.
H. umbellatum L. Обикновенно по полето.
Cerastium L.
C. nemorale MB. При Липненската горица.
C. peroliatum. На травѣниститѣ мѣста.
Stellaria L.
S. nemorum L. Въ Текешската гора.
S. media Vill. По полето.

Сем. LINEAE DC. ЛЕНОВИ.

Linum L.
L. *nadiflorum* L. По хълмоветѣ, изъ лозята.
L. *flavum* L Въ сѫщитѣ мѣста.

Сем. HYPERICINEAE DC.

Hypericum L.
H. perforatum L. Въ лозята часто.

Сем. TILIACEAE JUSS. ЛИПОВИ.

Tilia L.
T. argenta DC. Въ дѣдовладиковата бахча.

Сем. AMPELIDEAE HUMB.

Vitis L.
V. vinifera. Развъжда са въ различни сортове; срѣщжтъ са и диви лозй.

Сем. MALVACEAE R. BR. СЛѢЗОВИ.

Malva L.
M. sylvestris L. Изъ градинитѣ и лозята.
Lavathera L.
L. *Thuringiaca* L. Изъ градинитѣ и лозята.
Abutilon Gärtn.
Ab. avicineae Gärtn. По пжтя къмъ Саввовата пиво-варница, изобилствува.

Сем. JERANIACEAE DC.

Geranium L.
G. pusillum L. Доволно често въ полето.
G. tuberosum L. При желѣзнопжтната станция.

Сем. TROPAEOLEAE GUSS.

Tropaeolum L.
T. majus L. Развъжда са въ нѣкои градини.

Сем. RUTACEAE JUSS.

Peganum L.
P, Harmala L. Само въ турскитѣ развалени гробища.

Сем. RHAMNEAE R. BR.

Paliurus Tourn.
P. aculeatus Lam. Изобилствува въ околностьта на града.

Сем. TEREBINTHACEAE DC.

Rhus Tournef.
R. cotinus L. При Липненската гора изобилствува.

Сем. PAPILIONACEAE L. ПЕПЕРУДОЦВѢТНИ.

Cytisus L.
C. capitatus Jacq. По пѫтищата на лозята.
C. Austriacus L. По пѫтищата изъ лозята.
Ononis L.
On. hircina Jacq. Въ лозята.
Anthyllis L.
An. vulneriana L. Въ Новата махала и въ окопитѣ на лозята.
Melilotus L.
M. officinalis Desf. При желѣзнопѫтната станция.
Trifolum L.
Tr. pratense L. При желѣзнопѫтната станция и на друго мѣсто.
Tr. repens L. Обикновенно въ полето.
Lotus L.
L. *corniculatus* L.
Robinia L.
R. pseudo-acacia L. Въ градинитѣ доволно часто.
Astragalus L.
A. glycyphyllus L. При Ломскитѣ бахчи.
A. Cicer L. По сѫщитѣ мѣста.
Coronilla L.
C. varia L. По полето, часто.

(Слѣдва).

ЗАДАЧИТѢ НА СЪВРѢМЕННОТО СЛАВЯНОВѢДѢНИЕ.

От Д. Николовъ.

Источноевропейската история трѣбва да заеме важно мѣсто въ историята на срѣднитѣ вѣкове. Ако до сега съчиненията по историята не сѫ могли да са распоредѭтъ съ материала, който не влиза въ нѣмскитѣ и френскитѣ съчинения, които са назначаватъ за публиката, това доказва, до колко ний не разбираме задачитѣ на славянската историческа наука и до колко сѫ задължителни за насъ чуждитѣ примѣри. Всеобщата история у насъ въ учебно отношение не е поставена тъй как-

то е въ Германия или Франция, гдѣто центра на тяжестьта са съсрѣдоточава върху факти отъ националната история и гдѣто на историитѣ на съсѣднитѣ страни са прѣдоставя второстепенно и служебно положение, — ний трѣбва въ училището да изучаваме подробно историята на съсѣднитѣ и на далечнитѣ западноевропейски народи. Въ това има едно неудобство, особно ако става нужда да са увеличи учебния материалъ за смѣтка на источноевропейската история. Нѣма съмнѣние, че отъ точка зрѣние на славянската историческа наука по-е полезно да са изоставятъ нѣкои подробности, изобщо нѣкои факти и явления отъ западноевропейската история, като са вземе за основа по-подробното и по-основателното изучване на грько-славянската история. Лесно е да разберемъ, че за насѣ е по-важно дѣлото на св. Кирилла и Методия, отколко дѣлото на Улриха или Бонифация, обратно въ нѣмската школа; никой нѣма да отрѣче, че за насъ по-голѣмо значение имѫтъ извѣстията напр. на Прокопия или Константина *Порфирородний?* за нѣмеца и француза подобно значение имѫтъ Тацитъ или Григорий Турский. Но има много факти и явления исторически, сравнителната важность на които не може тъй лесно да са опрѣдѣли. Въ нѣмскитѣ съчинения са излага и славянский истокъ, но отъ национална точка на зрѣние, сѫ притурени политически тенденции, цѣльта на които е да са оправдае поробванието на славянския елементъ на западнитѣ прѣдѣли, да отнемѫтъ отъ славянството главната роля въ борбата на европейский истокъ съ азиатскитѣ варвари [Монголитѣ ужъ биле спрѣни отъ нѣмцитѣ, арабитѣ отъ франкитѣ (а не отъ гърцитѣ) и др. т.].

Изучванието на источно-европейската история по тоя начинъ е необходимо за насъ по много причини. И най-напрѣдъ, като необходимо пособие за разбирание отечественната история, старин периодъ на която са развива върху начала общеславянски, сетнѣ са намира подъ силно въздѣйствие на византийский югъ и са характеризира съ разнородни политически съюзи и културни заимсвования, а по-послѣ и съ обратно влияние на цѣлия грькославянский истокъ. Второ, въ интереса на изучванието самото славянство, което за насъ въ нѣкай случай по-е задължително отколко за нѣмцитѣ и французитѣ. Само чрѣзъ изучвание славянската история, литература, езикъ и старина, славянското племе е сполучило да добие извѣстно национално самосъзнание. Освѣнь това изучванието

на източноевропейската история ще ни даде по правилно и по-съзнателно понятие за ролята на гръкославянския миръ въ историята, за коренните различия, които лежатъ въ основата на живота и на политическата наредба на славянското племе.

Но ще ни възразятъ: Какво може да се изучава въ славянството параллелно наприм. съ Карла Великий или съ Оттонимъ; или кждѣ сж въ източноевропейската история ония основни принципи, по които са е образовалъ живота на западнитѣ държави, кога славянетѣ сж играли важна роля и вземали ли сж участие въ движението на всемирната история? Такива възражения не веднжжъ сж биле исказвани отъ противницитѣ на славянофилскитѣ увлѣчения.

Именно, още миналия вѣкъ е исказано мнѣние, което продължава да има значение и сега, че славянетѣ заемжтъ повече мѣсто на земята, отколко въ историята. Наистина, въ вървежа на европейската цивилизация славянството никога не е играло първостепенна роля. Историческитѣ дѣла на славянетѣ сж имали за цѣль да замажжтъ своята националность на З. и Ю. и да прѣдадатъ културнитѣ начала на източнитѣ народи. По тоя начинъ, задачитѣ, които и до сега гонятъ славянетѣ, не сж задачи всемирноисторически, а имжтъ мѣстенъ характеръ. Нѣма нужда да оборваме тия възражения, защото не върху тѣхъ е основана необходимостьта да са изучва източноевропейската история. Славянетѣ съставляватъ грамадна масса население, което по своята численность не стои по долу отъ романското и германското племена. Ако сравнимъ сегашното положение на славянството съ миналото, не можеме да не вѣрваме въ бждащето на славянската култура, макаръ възглѣдитѣ на славянофилитѣ въ това отношение да сж прѣувеличени. Има двѣ чърти, които характеризиратъ славянството въ историята на человѣчеството: 1) християнство православно, което поставило славянетѣ въ особни отношения спрямо Западна Европа и 2) социално-политическия имъ животъ, който са показва въ распокжсванието на дребни части и въ запазванието дребната земелна собственность. Тия особенности отдавна обърщатъ върху себе си вниманието на европейскитѣ учени.

СТАРАТА ИСТОРИЯ НА СЛАВЯНЕТѢ.

Една отъ най-труднитѣ и не разрѣшенитѣ задачи въ славянската археология е опрѣдѣляванието врѣмето на прѣсе

дяването на славянетѣ въ Европа и означаване мѣстата, които сѫ тѣ заели. Най-важенъ и авторитетенъ рѫководитель въ изучването старата история и животъ на славянетѣ остава и до сега Щафарикъ, който е написалъ прѣкрасно съчинение „Славянски Старини“, въ което сѫ разглѣдани критически грьцкитѣ, латинскитѣ и источнитѣ извѣстия. Почти въ едно врѣме съ напечатването труда на Шафарика са появило издирването на Цейса „Нѣмци и съсѣдни племена“ (Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme, München, 1837), което е важно за провѣряване нѣкои увлѣчения на прочутия славистъ. Ако сѫ доказали тия учени голѣмата дрѣвность на прѣминаването на славянетѣ въ Европа, то пакъ оставатъ много недоказани и твьрдѣ неясни въпроси за имената и за отношенията на славянетѣ къмъ ония племена, които тѣ заварили въ Европа. За насъ особенно голѣмо значение има началото на движението на славянетѣ. Най-ново издирвание по тоя въпросъ е далъ профессоръ Дриновъ — „Заселеніе балканскаго полуострова славянами“, Москва, 1873 г. Той утвьрждава, че Сьрбитѣ и Българитѣ пьрви сѫ са явили въ историята още въ врѣмето на маркоманскитѣ войни (въ II в.) и че периода на движението и на скитанието на славянетѣ са продължава отъ III до VII вѣкъ. Второто положение има пô-голѣма вѣроятность оть пьрвото, защото теорията за участието на славянетѣ въ движението на II вѣкъ е основано върху имена Карпи, Космобоси, Барони, които не показватъ толкова ясно славянско происхождение. Най-често старитѣ писатели отнасятъ подобни имена къмъ скитския или сарматския клонъ, етнографическото мѣсто на когото тъй сѫщо не е опрѣдѣлено. Особно за бѫдѫщитѣ успѣхи на славянската археология важни сѫ издирванията за скититѣ: славяне ли сѫ тѣ или не. Скитския въпросъ има за насъ сѫщото значение, каквото келтския въ историята на Франция и Англия. Въ русската литература по старата история на славянетѣ може да са посачатъ съчиненията на Иловайский и на Забѣлина (пьрвитѣ томове на русската история на едина и другия). Но Иловайский много свободно са распорежда съ славянската история, той ѝчита за славяне Хуннитѣ и Българитѣ, които принадлѣжѫтъ на турско-финскитѣ племена (урало-чудски). Въ старата славянска история не е толкова важно, да са начене ли историята на славянетѣ отъ III или V в., колкото изработванието наученъ методъ на издир-

вание. Забѣлѣжително, че Нѣмцитѣ и Французитѣ до тогава градили върху пѣсъкъ зданието на отечественната археология, до когато чрѣзъ раскопвания не намѣрили най-послѣ обяснение на първоначалната история на з. Европа (прѣди V в.). Главно затруднение за западноевроп. история билъ келтския въпросъ; разяснението на келтския въпросъ дало здраво основание, върху което да са съгради научно историята на Франция и на Германския народъ. У славянетѣ нѣма раскопвание, нѣма колко-годѣ важни съчинения по скитската археология. До сега още не е разяснена четвъртата книга на Херодота, която са занима съ народи, които сѫ живѣли въ сегашна Руссия. По тоя начинъ, за тия, които изучаватъ историята на славянетѣ, не остава освѣнь да са задоволѭтъ съ тия периоди, за които има точни извѣстия относително това племе, когато то излиза съ своитѣ исторически имена. Нѣма съмнѣние, че понеже липсуватъ национални стари лѣтописи, ний трѣбва да са ползуваме съ извѣстията на пó-старитѣ и пó-образованитѣ народи, съ които славянетѣ сѫ биле съсѣди и съ които сѫ имали сношения.

Славянетѣ на балканский полуостровъ. Нови завоевания въ областьта на сравнителното езикознание, митологая, антропология позволяватъ да направимъ нѣкои изводи относително характеристиката на оная епоха на славянский животъ, отъ която или съвсѣмъ не сѫ останѫли или сѫ дошле до насъ твърдѣ незначителни извѣстия. На основание тия нови данни правятъ са опитвания да са опрѣдѣли типа на славянското племе, да са положатъ особеноститѣ на бита, на нравитѣ, на образованностьта на славянетѣ. Ако подобни опитвания и не сѫ напълно вѣрни, често едностройчиви, пакъ на тѣхъ трѣбва человѣкъ да обръща внимание, защото липсуватъ данни за пó-правилно построявание науката за славянската старина. Извѣстни сѫ изводитѣ на сравнителното езикознание, благодарение на което са явява възможность да са опрѣдѣли положението на народноститѣ спрямо другитѣ, да са покажатъ человѣческитѣ родове и видове; спрѣмо историческата наука изводитѣ на сравнителното езикознание дали много на аналогията и обобщенията. Като опрѣдѣлили приблизително количеството на думитѣ, които владѣяли человѣческитѣ общества въ най-старо врѣме, сравнителното езикознание са опитва да намѣри и образованностьта на старитѣ народи. По историята на славянетѣ пó-

забѣлѣжителни въ това отношение сѫ съчиненията на Воцеля, Крека и Будиловича [1]). Славянетѣ въ първоначалнитѣ мѣста на своето жителство сѫ са намирали на висока степень развитие. Вече въ това врѣме тѣ сѫ употрѣбявали орѫдия, потрѣбни за съграждание кѫщи, за занаяти и за селско хозяйство, правили материя за облѣкло, сѫществували много прѣдмети за удобенъ животъ. Славянетѣ отдавно са занимавали съ скотоводство, обичали тъй сѫщо и пчеловодството. За наклонноститѣ къмъ земледѣлие свидѣтелствували общеславянскитѣ имена на земледѣлческитѣ орѫдия и имената на хлѣбнитѣ растения: ръжь, ечмикъ, пшеница, овесъ, просо; орати, сѣяти, косити; сърпъ, коса, лопата; гумно, мелница, житница и др. Когато земледѣлието става главно занятие на едно племе, неговия битъ добива по-голѣма здравина и якостьта на домашнитѣ свързки води къмъ образование общественъ съкзъ. Че славянетѣ не сѫ били чергари, показватъ общеславянскитѣ имена дворъ, дамъ. За отбрана отъ външни неприятели сѫ имали: градъ, алонъ, орѫжието имъ било: лѫкъ, стрѣла, мечь. Относително вътрѣшния битъ — языка показва на семейно родовия битъ като на обикновенна форма на славянския животъ.

Тоя битъ, въ който заваря историята славянетѣ и за който има свѣдѣния както въ литературнитѣ паметници на славянетѣ, тъй сѫщо и у чуждитѣ писатели, не сѫ го прѣдписвали славянетѣ напълно и до сега. Ония отъ старитѣ писатели, които сѫ имали случай да са запознаятъ лично съ бита на славянетѣ, не можали да не забѣлѣжатъ особеноститѣ на тѣхния животъ. Всички тия народи, славяне и анти, говори Прокопий [1]) не са покоряватъ на единъ господарь, но отъ старо врѣме живѣятъ демократически затова у тѣхъ общественнитѣ работи винаги са разглѣждатъ въ сейми (VI в.). Малко попослѣ отъ Прокопия за славянетѣ е писалъ императоръ Маврикий и тъй сѫщо забѣлѣжилъ у тѣхъ тая черта: у славянетѣ и антитѣ обичаитѣ и правитѣ сѫ еднакви, тѣ обичатъ сво-

[1]) *Воцелъ*. Най-старата битова история на славянетѣ изобщо и на чехитѣ особно. Русский прѣводъ на Задерaухий. Киевъ, 1875. *Крекъ* (Krek) Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darsteelung ihrer aelteren Perioden, Graz, 1874. *Будиловичъ*, Первобытные славяне въ ихъ языкѣ, бытѣ и понятіяхъ по даннымъ лексикальнымъ.

[1]) Както това, така и другитѣ свидѣтелства сѫ приведени у Шафарика въ приложенията къмъ Слав. Старини.

бодата и не са покорявать на други. Такавъ битъ дълго врѣме е спиралъ образуванието, голѣми племенни съюзи и държави. Византийский политикъ Маврикий продължава: като не припознаватъ външна власть, тѣ нѣмятъ съгласие и помежду си . . .; всѣкий може да исказва свободно мнѣнието противорѣчиво на другитѣ: каквото рѣшятъ едни, другитѣ не приемятъ, никой не иска да отстяпи. Понеже тѣ имятъ много старшини, които не са споразумѣватъ помежду си, не е безполезно, говори той, нѣкои отъ тѣхъ да привличаме на наша страна съ подаръци или съ съвѣти, за да възбуждаме и поддържаме помежду имъ несъгласие и да не имъ даваме да са съединятъ подъ една власть. Въ края на VIII в. за славянетѣ писали императоръ Лъвъ Философъ (886—911); той сящо посочва демократический елементъ на славянский животъ, който не дава на византийскитѣ императори да ги завладѣятъ.

Това, което са намира у чуждитѣ писатели за характеристиката на бита и нравитѣ на славянетѣ, то е било прѣдмѣтъ на специални издирвания и е станяло вече собственность на историческата наука. Такива сж съчиненията на Малушева, Гаркави [1]). Новото разработвание на старата славянска история съ помощьта на сравнително-археологическитѣ, миталогическитѣ и антропологическитѣ данни, вече не са задоволява съ кратки лѣтописни забѣлѣжки, а са старае да намѣри въ славянскитѣ старини общия типъ, да възстанови ония черти, които, като сж са изгубили въ единъ народъ, сж запазени у другъ народъ. Може да разберемъ, че при такова направление на съчиненията по славянската история, откритията въ историята на единъ народъ водяли подирѣ си прѣглѣждание фактитѣ въ историята на другъ народъ, а сжщо усвоение сравнително-исторический методъ и приложение на тоя методъ отъ разни славянски учени въ собственнитѣ области на издирванието. Съчиненията на Томка, Воцелия, братия Иречки, които сж имали прѣдъ видъ изучванието прѣимущественно на чешката история сж показали пжть за освѣтляване факти отъ историята на другитѣ народности, които факти сж стояли отдѣлно и сж били непонятни.

По примѣра на чешката са гради най-старата битов

[1]) *Малушевъ*. Сказанія иностранцевъ о бытѣ и нравахъ славянъ, С. П. Б. 1861. *Гаркави*. Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ С. П. Б. 1870.

българска и сърбска история [1]). Съчиненията на поменатитѣ учени, особно които са занимаватъ съ вжтрѣшната история и битъ, много сж по-важни отъ съчиненията на Палацкий, които сж добили европейска извѣстность. Отъ русскитѣ учени, които специално сж изучвали славянската история, ще споменемъ тука Гилфердинга и Ламанскій. Но и до сега славянството нѣма историята на слав. учреждения, макаръ и да сж правени опитвания отъ тоя родъ. Въ 1867 г. са явило първо подобно съчинение на Леонтовича, въ което той съ немощьта на сравнителния методъ дава оцѣнка и обяснение на хърватодалматинското законодателство. Трѣбва тъй сжщо да споменемъ и съчинението на Котляревскій „Древности права балтійскихъ славянъ“.

Заселяванието балканский полуостровъ отъ славяне е едно отъ главнитѣ събития въ старата славянска история въ Европа. Прѣданията на по-голѣмата часть отъ славянскитѣ народи показватъ Дунава като родна рѣка, въспоминания за която сж останжли у славянетѣ и слѣдъ прѣселяванието имъ на сѣверозападъ и сѣвероистокъ на Европа. Но процесса на постепенното имъ утвърдяване въ римскитѣ, а сѣтнѣ въ византийскитѣ провинции; Мизия, Тракия, Македония, Иллирикъ, Еллада, Паннония и Нарилъ билъ оставенъ безъ внимание отъ страна на визант. писатели. Отъ края на V вѣкъ Славянетѣ пращатъ оттатъкъ Дунава многобройни обржжени чети въ византийскитѣ области и опустошаватъ южнитѣ прѣдѣли на балканский полуостровъ. Въ VI в. ний вече са срѣщаме съ дѣло свършено, съ болшинство славянско население на балканский полуостровъ. Старитѣ словисти (Шафарикъ и Панацкий) съглѣдали въ това едно отъ доказателствата за мирнитѣ наклонности на славянското племе. Византийското правителство, говорятъ тѣ, било доволно отъ такива подданници, които обработвали земята, и спокойно давало на славянетѣ своитѣ опустошени отъ война и слабонаселени провинции.

Главната причина, която е прѣчила да са образува правиленъ възглѣдъ на характера на първитѣ населения на славяне-

---

[1]) *Jirecek,* Dějiny narodu Balgarskeho, v Praze, 1875 (има два русски прѣвода, единъ на Брука, другъ на Яковлева. Въ послѣдне врѣме е прѣведена тая книга на български отъ З. Бояджиева). Редъ статии въ „Rad“ на югославянската академия отъ академика Рачки (Racki). По сърбската история *Срешковичъ*: История на сърбский народъ. Бѣлградъ, 1884 (на сърбски).

тѣ въ областитѣ на империята, не са заключава само въ недалекоглѣдностьта и тенденциозностьта на славянскитѣ учени, но са извинява до извѣстна стьпень отъ сѫщностьта на самитѣ източници отъ онова врѣме и отъ располаганието на фактитѣ. Народнитѣ и племеннитѣ имена сѫ разбъркани у тогавашнитѣ писатели. Империята видѣла опустошителни налитания на много народи; една вълна са запѣняла съ друга и при това послѣдната не всѣкога унищожавала първата: при прѣдѣлитѣ и на самитѣ прѣдѣли на империята са образували наслоения отъ разни народи: повечето пѫти една и сѫща страсть за плѣчка, единъ и сѫщъ способъ на водение война, сходство на обичаитѣ и нравитѣ и др., давало основание на писателитѣ да виждатъ въ новитѣ варвари старитѣ. Затова толкова врѣме въ сказанията фигуриратъ скити и сармати, затова името на хунитѣ сетнѣ прѣминѫло на аваритѣ и на славянетѣ. Ако славянетѣ биле смѣсвани съ народи отъ германско или тюркско происхождение, ако една часть отъ тѣхъ е вземала участие въ Маркоманскитѣ войни, сетнѣ придружавала Атила и аварскитѣ кагани; то на историка не трѣбва да не обръща внимание на тия факти, които достатъчно показватъ, че славянетѣ въ IV и V в. не сѫ биле племе прѣимуществено земледѣлческо, съ други думи, че тѣ не сѫ биле мирни колонизатори на балканский полуостровъ. До скоро са мислеше, че славянетѣ начен̂ѫли да заселяватъ Балканский полуостровъ слѣдъ паданието на Атила, т. е. въ края на V вѣкъ; слѣдъ 100 години намираме вече славянетѣ по цѣлия полуостровъ; гърцитѣ и римлянетѣ живѣѭтъ само по крайбрѣжието на южната часть на полуострова. Новитѣ филологически и географически издирвания[1]) даватъ възможность 200 години по-рано да начeнемъ прѣселяванието па славянетѣ на Дунова. Писателитѣ отъ III и IV в. не сѫ отбѣлѣзили славянетѣ между многобройнитѣ народи, които сѫ заселявали имперскитѣ области; но отъ една страна, въ това врѣме славянетѣ нѣмали сѫ още едно общо име, отъ друга страна, такива народни имена, като язиги, карпи, скири, костобоки и други могѫтъ съ извѣстна вѣроятность да са смѣтатъ за славянски. Самата мисъль — да са начeнва преселяванието на славянетѣ на Дунава колкото са може пó-рано е прѣдизвикана не отъ патриотизмъ и гордость, но отъ много

[1]) Дриновъ. Заселеніе Балк. полуострова, стр. 83.

факти и съображения. Най-убѣдителенъ фактъ имаме въскачванието на визант. прѣстолъ на славянска династия въ 518 г. въ лицето на Юстина, а сетнѣ на Юстиниана. Това обстоятелство може да не потвърдява теорията за ранното прѣселявание на славянетѣ на Дунава, ако въцаряванието на Юстиниана да бѣше свързано съ неочакванъ прѣвратъ; напротивъ, баща му служилъ при двора, съставилъ партия, завладалъ прѣстола и сетнѣ го далъ на сина си. Въ врѣмето на Юстиниана и порано между византийскитѣ пълководци са срѣщатъ имена, които звучатъ по славянски: Хвилибудъ, Оногостъ, Доброгостъ, Всегордъ, Велизарий и пр. Такива факти не могѫтъ да не водѭтъ къмъ съображения, че отбѣлѣженитѣ отъ писателитѣ движения на славянетѣ въ визант. прѣдѣли отъ края на V вѣкъ, сѫ особно и ново явление; отъ него трѣбва да отличаваме по-прѣдишни навлизания на славяне на балк. полуостровъ; тия славяне успѣли вече да влѣзѫтъ въ състава на византийската империя и да дадѫтъ не само воеводи, но дори императори. Юстинианъ и неговото правителство вземѫтъ рѣшителни мѣрки за да завардятъ прѣдѣлитѣ на империята отъ налитанията на славянетѣ отъ сѣверъ, отъ друга страна въ вѫтрѣшнитѣ области на империята, дори близо до Пелопонесъ, въ неговото царувание са срѣщатъ вече славянски заселища. По тоя начинъ, ако отричаме присѫтствието на славянский елементъ въ тия народности, които писателитѣ наричатъ сорматски, готски, чешки и които са настанявать на балк. полуостровъ въ III и IV в. тогава ще трѣбва да приемемъ невѣроятенъ фактъ, че славянетѣ са заселили въ южната часть на полуострова, прѣди да отбѣлѣжатъ писателитѣ тѣхното навлизание въ византийскитѣ дунавски прѣдѣли.

Въ налитанията на славянетѣ отъ края на V в. трѣбва да виждаме втора вълна на тѣхнитѣ заселявания на Балканский полуостровъ. Историка на Юстиниана, Прокопий, нарича вече славянетѣ съ племенното имъ име и на много мѣста въ своята история той отбѣлѣжва едни като отдавна заселени въ империята, други като такива, които търсятъ заселища. Историята на войнитѣ между славянетѣ и Византия въ VI в., написана правдиво отъ Прокопия и др. писатели[1]) у всѣкий

[1]) Откѫслеци отъ тѣхъ сѫ събрани у Stritter, Memoriae popularum, С. П. Б., 1874 г.

не прѣдубѣденъ издирвачъ трѣбва да намали, ако не да унищожи вѣрата въ мирнитѣ наклонности на славянетѣ и да расклати вѣрностьта на характеристиката, която напр. прави Памаукий. „Въ царуванието на Юстиниана, говори Прокопий, никоя мѣстпость, нито една планина, пещера, или кѫтъ отъ римската земя не останѫлъ неопустошенъ. Много мѣста биле опустошавани по петь пѫти“. Наистина, не са минувала година да не воюватъ византийцитѣ или на дунавската граница, или вѫтрѣ на полуострова: славянскитѣ подданници въ империята помагали на слободнитѣ прѣселенци отвѫдъ Дунава и карали империята да въздига укрѣпления и да увеличава гарнизонитѣ по цѣлия полуостровъ.

Въ края на VI в. на Дунава и Тисса сѫ настанили авари. Византийското правителство водило война съ двата опасни неприятеля. Неговия интересъ изискавалъ, щото да са скарѫтъ аваритѣ съ славянетѣ. Аваритѣ на Дунава сѫ биле твърдѣ полезни за славянетѣ, защото на западъ ги заградили отъ баварцитѣ, а на югъ отъ византийскитѣ сили. Заедно съ Аваритѣ славянетѣ навлизатъ въ Паннония и Нарикъ, заематъ брѣговата ивици на адриатическо море до самитѣ Алпи. Иоанно Ефесский[1]), писатель отъ VI вѣкъ. На третята година слѣдъ смъртьта на Юстиниана, влѣзалъ проклетъ народъ славяне и налетѣлъ врьзъ Еллада, Солунъ и Тракия. Тѣ прѣвзели много градове и укрѣпени мѣста, опустошавали, горили и обирали страната. Тѣ са заселили въ неѭ безъ страхъ, като че принадлѣжала на тѣхъ. И до днесь славянетѣ живѣѭтъ въ римски области безъ грижи и страхъ, като ги опустошаватъ съ огънь и мечъ. Тѣ станѫли богати, спечелили злато, срѣбро, стада, коне и много орѫжие, което вьртѭтъ по-добрѣ отъ римлянетѣ. Въ 589 г. тѣ покорили Пелопоннесъ, държали го 218 години, прѣзъ всичкото това врѣме нито единъ римлянинъ не смѣялъ да са покаже въ тая страна[2]). Въ житието на Димитрия Солунский, патрона на града Солунъ, са намиратъ подробни извѣстия за налитанията на славянетѣ върху тоя градъ и за войнитѣ на солунцитѣ съ славенетѣ[3]). Въ началото на VII в.

[1]) Zchönfeld, Johannes v. Ephexus. Kirchengeschicht, München, 1862.

[2]) Едно отъ най-важнитѣ мѣста, върху които са опира теорията на Фалмерайера отъ писмото на патриарха Николая до Алексѣя I Калисонъ.

[3]) *Tafel.* De Theffalonica LV—XCVI; Чтения въ Общ. Ист. и Др. 1848 N-6.

славянетѣ са опитали да нападнѫтъ укрѣпенитѣ градове на Далмация и са явили дори въ сѣвероисточна Италия. Папа Григорий Великий по тоя случий писалъ слѣдното: и славянския народъ много ма наскърбява и смущава; наскърбенъ съмъ, защото ви съболѣзнувамъ (до архиепископа солунский), смущавамъ са, защото славянетѣ отъ Илирия почнахѫ да дохождатъ въ Италия [1]). Непрѣкѫснѫтитѣ налитания на славянетѣ върху Далмация и Истрия са свършили съ това, че въ половината на VII в. цѣлата тая страна, освѣнь крайморскитѣ градове, Дубровникъ, Сплѣтъ, Трогиръ, Зодра, са намирали вече въ рѫцѣтѣ на славянетѣ. Въ 641 г. папа Иоаннъ IV пращалъ въ Далмация аббанна Мартина за да откупи у славянетѣ заробенитѣ и да принесе отъ тамъ нѣкои свѣтини въ Римъ. Като прѣвзели крайбрѣжието на Адриатическо море, славянетѣ са показали и добри моряци. Гърцитѣ са чудили на тѣхната дързость, когато славянетѣ съ варки са впуснали въ далечни морски прѣдприятия. Тука въ морето славянетѣ са запознали съ арабитѣ, които ги познаватъ като съперници и като часть отъ визант. войска. Нѣма нужда да са привождатъ още факти, за да разберемъ характера и размѣритѣ на славянскитѣ поселения на балканский полуостровъ. Въ половината на VII вѣкъ са свършватъ движенията отъ сѣверъ; понататъшнитѣ извѣстия само запознаватъ съ вѫтрѣшнитѣ отношения на славянското население, което или прѣмахнѫло или натиснѫло староитѣ обитатели на полуострова, гърцитѣ и римлянетѣ. Κοί νύν δὲ ϑᾶσαν Ἤηεπον κοί Ελλάδα κοί Πελοχδννισον κοί Μαχεδονίαν Εχύγοί Εχτάβσί νὲμονυαί, са казвало въ X вѣкъ[2]); въ сѫщий смисълъ пише и Константинъ Порфирородний: Εσγλαβῶϑῆσαί χῶπα κοί ἴἐϊονε βἀπβαπα. Остатъцитѣ отъ прѣдишното население на полуострова: Албанци близо 1.600,000, Власи до 500,000 въ Тессалия, Епимия и Акариания, станѫли роби, които доказватъ писмата на българскитѣ и сърбскитѣ царие.

Задачата на изучванието славянството въ Византия. Като имаме прѣдъ видъ, че стария периодъ на славянската история са начевва на балканский полуостровъ и че първитѣ свѣдѣния за славянетѣ добиваме отъ изучванието западнитѣ прѣдѣли на визант. империя, съ пълно основание мо-

---

[1]) *Erben* Regesta N-1.

[2]) *Müller.* Leographi graeci II. 574.

же да са нарѣче първия исторически периодъ на славянството византийский, както първия периодъ на Германската история, който са изучава на прѣдѣлитѣ на зап. римска империя може да са нарѣче романский. Съ това ще са отбѣлѣжи поне въ общи чърти кржга на изучванието славянството. Както въ основата на срѣдневѣковната западноевропейска история трѣбва да са положатъ разнообразнитѣ влияния на Римъ, които са наричатъ изобщо романизация тъй сжщо въ първоначалната славянска история главна роль е играло византинизма. Но визант. влияние върху славянството са изразило малко другояче, отколкото романското на западъ; новитѣ народности не унищожили визант. политически сили, не махнжли источно-римската империя, а напротивъ са слѣли съ неж въ единъ организмъ и вслѣдствие на това источната империя, която сжществувала 1000 г. още слѣдъ паданието на з.-римската, гъркоримскитѣ и народнитѣ славянски елементи са развиватъ заедно, и при това народнитѣ елементи на славянетѣ трѣбвало да имжтъ голѣмо значение. За да бжде правилно изучена источната история въ срѣднитѣ вѣкове, трѣбва да обърнемъ внимание върху въпроса за распространяванието християнството между слав. племена. Както на западъ германскитѣ народи организуватъ политически единици, подъ влиянието на романизацията и християнството, тъй сжщо на истокъ съ покрыщаванието са наченива историята на отдѣлни славянски националности. Но това още не ни обяснява, въ какво са състои задачата на изучванието славянската история. Византия не е съдържала само гръкоримски народни и правови елементи. Визинтинизма са наченва отъ тогава, когато империята почнжла да приема въ себе си славански елементи (V в.). На западъ отъ края на V в. т. е, слѣдъ паданието на западната империя са наченва историята на германскитѣ господарства, а на истокъ отъ началото на Византийската империя са почнува периодъ на сливание и взаимно размѣнение между гъркоримски и славянски народни и правови елементи. Значи византийската империя има сжщото значение, както и римската империя на Карла Великий, която само по име била римска, а въ сжщность била съградена върху германски основи: тука е имало съчетание на нѣмски и римски елементи. Византийската империя сжщо не е продължение на римската, която са прѣкжснжла съ нахлуванието на славянетѣ въ империята и съ приеманието на тия сла-

вяне за визант. поданници. Отъ началото на VI вѣкъ, особно въ законитѣ и паметницитѣ отъ VIII и IX в. ний съглѣдваме много битови и юридически форми, чужди на грькоримский елементъ, а свойственни на славянский. Значи византийската история въ VI, VII и VIII в. е въ сѫщото врѣме и славянска.

Източноримската империя отъ V в. прѣдставлява смѣшение на грькоримски и славянски елементи, както срѣдневѣковата римска империя на Карла В. и на Оттонитѣ е основана върху римскогермански елементи. Методъ, по който е вървѣло изучванието романогерманската история, може да са приложи и при изучванието грькославянский миръ. Както на западъ разработванието на германската история е станѫло чрѣзъ изучвание римската, също у насъ славянската история трѣбва да са изучава чрѣзъ византийската. Подобно опитвание е направилъ въ първата половина на XIX в. Фалмерайеръ.[1])

Извѣстно е, че липсуватъ добри източници за оня периодъ отъ славянската история, който съотвѣтствува на периода на образованието нови държави въ западна Европа (VI и VII). Славянскитѣ държави са образуватъ въ IX в., т. е. три столѣтия пò-кѫсно отъ германскитѣ. Всичко, което са отнася до по-прѣдишния периодъ, не може да са нарѣче история, която да може да са мѣри съ историята на Меровингитѣ или Лангобардитѣ. Пита са, не ще ли бѫде несправедлива претенция и нашето опитвание да търсимъ свързка между славянската и германската срѣдневѣкова история? Само по себе са разбира, че отговора е готовъ, щомъ ний искаме да намѣримъ сходство въ факти и въ хронология: въ славянската история отъ VI в. нищо не съотвѣтствува въ франкската или готската история отъ сѫщия периодъ. Но врѣме е вече да отстѫпимъ отъ традицията, по която сме са водили толкова врѣме. Ний подробно са запознаваме съ такива периоди отъ западно-европейската история, на която може свободно да са даде второстепенно мѣсто. Нѣма съмнѣние, че историята е полезна не заради голи факти и запознавание съ промѣняванието на династиитѣ, а заради освѣтление нѣкои факти, въ които са отражава смѣняванието на идеитѣ. Извѣстно е, че въ първия периодъ на западно европейската срѣдневѣкова история са изучаватъ слѣдни-

[1]) За теорията на Фалмерайера гл. „Трудъ“ 1888 год.

тѣ съществени елементи: особноститѣ на германския животъ, промѣненията на тоя животъ подъ влиянието на римското право (романизация), християнството. Подъ влиянието на тия взаимодѣйствуващи сили са образуватъ голѣми политически групи въ Западна Европа, и при това духовенството прокарва идеитѣ на римската наредба, чрѣзъ тия идеи са усилва кралската власть. Върху развитието на тая послѣднята, както и върху цѣлата социална, административна и економическа наредба влияе германската дружина, другаритѣ на краля, които му прѣдлагали военна помощь и получавала отъ него земи. Нѣма съмнѣние че съзнателното изучване на срѣдневѣковата история нѣма да е друго, освѣнъ обяснение дѣйствията на помenатитѣ елементи, които са намирали винаги помежду си въ борба. Отъ тая точка на зрѣние въ западноевроп. история ще са окажатъ много факти съ по-малко и съ по-голѣмо значение и първитѣ лесно могатъ да бѫдатъ незадължителни за насъ.

(Слѣдва).

Старо-Българския ръкописъ въ библиотеката на Гандския университетъ.

Прѣкрасно написанния този ръкописъ ще е, може би, най-добрия типъ на „Кириллицата“ на нашитѣ прадѣди.

Този скѫпоцѣненъ за насъ, Българитѣ, писменъ паметникъ е написанъ на дебела пенджерска хартия, прѣгѫната въ размѣръ отъ 20 ст. върху 13 ст.

Ръкописа съдържа всичко 480 страници, отъ които само 5 сѫ ненаписани. Той е хубаво подвързанъ и запазенъ. На самия му край са вижда, че сѫ откѫснати два листа, които сѫ биле и написани; но отъ нѣколкото запазени букви са вижда че това писмо не ще да е било отъ текста на ръкописа, защото е писано отъ другъ писачь и горнитѣ два листа слѣдватъ слѣдъ заключението на писача на книгата.

Подвързията на тоя документъ не е много проста. Тя прилича на подвързията на нашитѣ наустници; но е съ кора, а не съ дъска, както често биватъ подвързани тия послѣднитѣ.

Ясно-кафяната мишина, която покрива цѣлата външн

часть на ржкописа, е украсена съ единъ въ други паралелно вписани баралиефни четвероѫгълници. Ѫглитѣ на най-вѫтрѣшния четвероѫгълникъ сѫ украсени съ единъ видъ коронообразни цвѣтовце сѫщо въ барелиефъ.

Въ каталога на Гандската библеотека тоя ржкописъ е вписанъ подъ № 408 съ тоя надсловъ:

„Hagiologium seu martyrum et sanctrum eclogae historicae, lingua Slavonica conscriptum in Bilgariae oppido quod Bidinum dictur“ (1).

Сѫщия тоя надсловъ е написанъ и на първия бѣлъ листъ на ржкописа вѣроятно отъ тогова, комуто е падналъ найнапрѣдъ на ржцѣ въ България и го е прѣнесалъ тукъ.

Обаче, истинското название на книгата ни е показано отъ самия й писачь на най-послѣдната страница на труда му, както слѣдва: „Изволіениіемъ.

Женаго аврамиа како прнѡѡбрѣте дьщере брата своего ѿ поути лоукаваго.

Хощю же любимицимо й. повѣдати дивноую вещь. еже сьтвори на старость свою аврамїи разумнымь ибо й дховнымь сй дивна соуть. испльньже ползе и пр.

Сѫщия тоя цитатъ ни показва и по чие позволение е написана книгата, кога и гдѣ.

Господинъ Léopold Van Alstein, ученъ ориенталистъ отъ Gand е грижливо прѣглѣдалъ тоя ржкописъ. Той, който е ималъ случаи да види разни ржкописи отъ тоя родъ, казва, че язика, на който тъзи книга е написана, не е ни простъ славянски язикъ, ни литургическия язикъ, употрѣбляемъ за негово врѣме въ Россия. Споредъ него, това нарѣчие е идентично съ Панонското нарѣчие, което Българитѣ употрѣблявали отъ врѣмето на Св. Методия (870 год.), най-малко до края на XIV ст.

Книгата е написана въ гр. Видинъ на 6868 година (ѕѿѯи). Горѣспоменатия ученъ казва, че, ако автора на ржкописа е слѣдвалъ Константинополската пасхална ера, която била въ употрѣбление по едно врѣме отъ источно-православнитѣ, то числото 6868 е годината отъ сътворението на свѣта и отговаря на 1360 год. отъ Р. Хр. Той продължава още, че азбуката на ржкописа, нарѣчена „Кириллица“ прѣдставлява значителна разлика отъ азбуката на публикуванитѣ до тогава (1854

год.) специаменти отъ тоя родъ; а това го кара да вѣрва, че тая книга е много стара.

„Тъзи азбука са особенно приближава“ казва г-нъ Van Alstein „до азбуката на славянския календаръ „*du Codex vetus ostromir*“ отъ 1057 год. (planche 2, № 10 A page LXI). Като сравнява въпросния ни ржкописъ съ много други отъ тоя родъ, г-нъ Van Alstein го намира за единъ отъ най-скжпоцѣннитѣ ржкописи на Гандската библеотека отъ филологическа и духовна глѣдни точки.

Книгата са захваща тъй: Про славѣ Іс҃ Хс҃.

Изво̂лѥниѥмь ѡц҃а. и҆сьврьшениѥмь сн҃а. и сь поспѣшениѥмъ ст҃го дх҃а.

Вь дн҃и бл҃говѣрнаго. и прѣвысокааго. и самодрьжавна̂го цр҃ѧ нашего Їѡа̂нна срацимира бльгарѡмъ и грькомь.

Потаща̂се бл҃говѣрнаа и҆ ст҃ѡ роднаа̂ црц҃а а̂нна и҆сь повелѣниїетъ црт҃ваеи. напи҆са сїю книгю. рекомое̂ сьборникь. ст҃ыїмъ прѣподобнѣмь и страсто търпени҆емь женамь: —

Да соутъ Гн҃оу цр҃ю и цр҃цни҆ве. дозмьнихъ. вь оутврьжениїе црьствоуихъ. тѣлоу въздравніе. а дш҃н вь спс҃енїе. и҆ написасе вь Бдинѣ градѣ. Въ лѣто. ҂ѕ҃ѡз҃и. Боуже пшем8 слав8 вь вѣкы а҆мнь.

Подирѣ слѣдвжтъ цѣлъ редъ живописания на разни святици съ означение мѣсецитѣ и днитѣ посвятени за празднувание въ тѣхна честь.

Тъй, напр., житието на свята Теодора е озаглавено съ чьрвено мастило така:

МѢСЕЦА СЕПТЕМБРѢ

и҃і дн҃ь моученіе ст҃ыїе Θеодѡры.

Подирѣ иджтъ:

МѢСЕЦА СЕПТЕМБРѢ.

кд҃ моучениїе ст҃ыїе Θекли҆ бл҃внѡе.

МѢСЕЦА О̂КТЕМБРѢ.

Въ д҃і, дн҃ь моученїе ст҃ыїе великою славныїе моученице петкыї и т. н.

Слѣдвжтъ житиетата на мжченицитѣ: Варвары Їоуліанії, въ Декемврий д҃ день, Св. Марина прѣзъ Юлий мѣсецъ з҃і день.

Послѣ слѣдва:

Житиіє и жизнь прѣподобниіє Ѳанасиіє. Това житие са захваща въ видъ на църковна рѣчь.

Послѣ иде:

СЛОВО БЛАЖЕННІЄ ЦАРИЦЕ ѲЕОФАНИІЄ изъ Константина града.

Подирѣ слѣдвжтъ житиетата на мжченицитѣ: Єфросиній, нареннытїє, Змарагдомъ, Катерины, Йоуліаниіє, Маріє Єгуптѣниніє и пр.

Ржкописа са свършва съ:

СЛОВО Ѡ МѢСТѢ СВЯТЫЇ ИЖЕ ВЬ ІЄРЛМѢ.

Послѣ изрѣчението: и ѡ всемь похвалнимь гд҃ троицею. ѡц҃а и сн҃а и ст҃го дх҃а. и нн҃ѣ и пр҃сно и вь вѣкы аминь. слѣдва горѣ цитираната послѣдня страница отъ книгата.

Ржкописа е написанъ съвършенно ясно, хубаво и еднообразно. Вижда са, че лицето, което е писало тия слова, жития и пр., е било хубаво запознато съ граматиката на языка на нашитѣ прадѣди.

Азъ прочетохъ за любопитство описанието на святитѣ мѣста и видѣхъ, че прѣпинателни знаци сж поставяни много умѣстно изобщо. Фразитѣ сж кратки, точни и ясни. Дойде ли дума за новъ въпросъ, новъ редъ е захващанъ и сé съ главна буква. Безбройнитѣ и разнообразнитѣ оксии, варии и ударения сж написани съ най-голѣма ясность и грижливость.

Напразно прѣвръщахъ азъ страницитѣ една по една дано намѣря нѣкждѣ зацапано, задраскано, или истривано. Всичко е наредено, като въ една печатана книга. Само на 260 стр. една дума е написана два пжти и едната е задраскана, но много грижливо.

Писáча билъ не само краснописецъ, но и съ вкусъ. Удивлява са человѣкъ, като глѣда еднообразното му и като съ печатъ наредено писмо отъ самото начало до края на ржкописа, и като глѣда вкусния пъстрежъ на главнитѣ му букви.

Само заглавията на разнитѣ житиета и пр. сѫ написани съ чървено мастило. Всичко друго е написано съ черно мастило.

На свършвание ще кажа, че едно подробно изучвание на тоя рѫкописъ би било отъ голѣма полза за насъ, Българитѣ, отъ много глѣдни точки.

Гандъ (Белгия), 15. Мартъ 1889 год.

Г. П. Неновъ,

(Студ. по Инжинерно-Архитектурнитѣ науки).

Географията като наука и учебенъ прѣдмѣтъ.

Отъ Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

Исторически очеркъ на географията като наука.

Географията, като наука, е обрьщала върху себе си вниманието още въ най-стари врѣмена. Херодотъ, още въ врѣмето на своитѣ пѫтешествия, е забѣлѣзалъ, въ областьта на географията, много важни фактове, на основание на които исказалъ нѣколко идеи, които не отдавна сѫ получили своето окончателно развитие. Той изучавалъ геологическитѣ свойства на посѣщаемитѣ отъ него страни, обрьщалъ внимание на взаимното отношение между сушата и водата и на неправилното распрѣдѣление на дъжделивитѣ осадъци споредъ годишнитѣ врѣмена. Хиппократъ показалъ на влиянието, което има географическото положение на мѣстото, върху человѣческия организмъ, а тъй сѫщо и окрѫжающия го въздухъ и вода и са е старалъ да обясни происхожденето на вѣтроветѣ, тѣхната зависимость отъ годишнитѣ врѣмена и мѣстнитѣ условия. Самия единъ фактъ, забѣлѣзанъ отъ него, че бързото течение на рѣката влияе на нейнитѣ санитарни свойства, показва каква е точностьта на неговитѣ наблюдения. Въ „Метеорологията" на Аристотеля са срѣщѫтъ много данни по физическата география. Това обширно съчинение са раздѣля на четире части. — Въ първата са излага плана, съдържанието на цѣлото съчинение, послѣ слѣдва учение за стихиитѣ, небото, млѣчния пѫть, планетитѣ, звѣздитѣ, мировия ефиръ, въздуха, осадъцитѣ, вѣтроветѣ и рѣкитѣ. Втората е посвятена на океанографията, расправя за отношенията между атмосферата и океанитѣ, за периодичностьта на вѣтроветѣ, землетресенията и гръма. Въ третята часть излага оптиката, тука тъй сѫщо са описани ураганитѣ и смерчитѣ; най-послѣ въ послѣдната часть са разглѣждѫтъ общитѣ свойства на тѣлата.

Подирь Аристотеля, първо място, което заема, между географитѣ на старитѣ вѣкове, е Страбонъ (въ I вѣкъ подирь Р. Хр.). Той написалъ 17 книги по географията; той първъ е далъ значение на рельефа на страната, обърналъ е внимание на подиганието и снишаванието на материцитѣ, на изминаващето дѣйствие на водата, на расчиснението на страната и неговото влияние върху културата, на уголѣмяванието на височината и най-послѣ върху образованието на делтитѣ. Въ съчиненията на Страбона, тамъ гдѣто той говори за влиянието на външния миръ върху человѣка, ний срѣщаме зачатъкъ на сравнителното землевѣдѣние. Тъй напримѣръ, въ втората си книга, като обеснява, защо той начева описанието си отъ Европа, Страбонъ казва слѣдующето: „Ний начеваме отъ Европа за това, защото тя е многообразна и прѣдставлява такава часть отъ свѣта, която е най-способна за облагоражданието на человѣка и гражданина и е прѣдала голѣма часть отъ прѣимуществата си на другитѣ части на свѣта; освѣнъ това тя на сѣкдѣ е обитаема, съ исключение, може би, на незначителнитѣ студени страни. Тъзи часть на свѣта е надарена съ щастливи свойства, тя цѣлата е покрита съ равнини и планински вериги, вслѣдствие на което земледѣлцитѣ са срѣщжтъ наедно съ жителитѣ на градоветѣ.“ Въ петнадесетата си книга Страбонъ говори за влажната индийска атмосфера, сравнява ѭ съ сухата атмосфера на Ливийската пустиня и показва на нейното влияние върху мѣстнитѣ жители. „Справедливо прѣдполагжтъ,“ казва той, „че при недостатъка на влага въ въздуха, слънчевитѣ лжчи по-силно са набивжтъ въ тѣлото и за това Индийцитѣ не сж тъй черни и кждрави, както Етиопитѣ, които живѣжтъ въ сухъ въздухъ.“

Въ врѣмето на Страбона, научното землевѣдѣние на Гърцитѣ достигнало въ своята апогея, но по-послѣ, то са вече ограничава само съ коментарование, повтаряние на миналото и изгубва своя самостоятеленъ характеръ.

Отъ Римскитѣ учени особенна заслуга на землевѣдѣнието е направилъ Сенекъ съ своето съчинение: „Naturales Quaestiones“. Тука са говори за водата, за образованието на рѣкитѣ, за температурата, за цвѣта на водата, за осадъцитѣ, за периодическитѣ источници (извори) и най-послѣ за размиваещето дѣйствие на водата. По нататъкъ са говори за землетресенията, за областьта на распространението имъ, при което са исказвжтъ много такива истинни, които и днесь са срѣщжтъ въ учебницитѣ; мнѣнието му, за расположението на вулканитѣ въ редъ, напомнюва възглѣда на Л. Фонъ Буха и А. Хумболдта. Свѣденията за небеснитѣ явление, за кометитѣ, града, вѣтроветѣ, землетресенията, вулканитѣ, мълниитѣ, правжтъ Сенековото съчинение, като енциклопедия на физическото землевѣдѣние.

Срѣднитѣ вѣкове, въ научно отношение, прѣдставлявжтъ епоха на умственъ застой. Мисъльта на человѣка като че са е уморила, творчеството изсъхнало, вмѣсто живи и нови взглѣдове е имало само едно тълкование на старитѣ учени, едно слѣпо подражание и поклонение на авторитетитѣ и всѣко отклоняване отъ установившето са мнѣние са е считало едва ли не за ересь. Человѣка е странялъ отъ

външната природа, и равнодушно са отнасялъ къмъ всичкитѣ нейни явления; вмѣсто стремлението къмъ расширявание свѣденията съ лично наблюдение и опитъ, ученитѣ ги обзела страсть да събиржтъ ржкописи, да съставжтъ библиотеки, въ които, тѣ мисляли, са заключава всичката человѣческа мждрость. Разбира са, че при такива условия, въ землевѣдѣнието не е можало да има прогресъ. Но минали сж мрачнитѣ срѣдни вѣкове — человѣческия умъ, който е билъ потиснатъ, въ течението на нѣколко вѣкове, скъсалъ отъ себѣ си оковитѣ, които сж го държали въ духовно робство, и съ юношески жаръ и увлѣчение са впусналъ да изучава окружающата го природа. Скоро са захванали откривания на нови земи и острови; съ откриванието на Америка прѣдъ очитѣ на европееца са явилъ новъ миръ съ негова раскошна растителность и своеобразни животни форми. Колумбъ проправилъ пжть, по който тръгнали мореплаватели за непознати страни и не само едното злато ги е притегляло въ новия свѣтъ, но и естественната любознателность, възбудена отъ разказитѣ за чудесата на новооткрития материкъ. Само по себе си са разбира, че запознаванието съ новитѣ страни обогатило географията съ много свѣдения, но само съ едно външно описание не са е свършила работата, а скоро са явило стрѣмление за группирование на фактоветѣ и за тѣхното обяснение. Въ XVII вѣкъ Беконъ пръвъ е показалъ, че материцитѣ имжтъ сходно очертание; той сжщо прѣдложилъ особенна теория за вѣтроветѣ, обяснилъ тѣхното отклонение съ въртението на земята около остьта ѝ и даже, спорѣдъ думитѣ на Уевеля, показалъ участието на луната въ приливитѣ.

Варенний е турилъ основа на сравнителното землевѣдѣние съ своето съчинение: „Geographia comparativa“. Спорѣдъ думитѣ на Хумболдта, това е сжщо физическо земеописание; тука са разглѣждатъ: напластяванието на планинитѣ, распрѣдѣлението на дѣйствующитѣ и огасналитѣ вулкани и измѣняванието дълбочината на океана. Варенний първъ са е опиталъ да обясни морскитѣ течения съ вѣтроветѣ, различното съдържание на сольтитѣ и брѣговитѣ очертания.

Анастасий Кирхеръ издалъ голѣмо съчинение по географията (Geographia generalis), което никакъ не е било плодъ само на едно учение; напротивъ автора много пжтешествувалъ, изслѣдвалъ устието на р. Тибръ, вулканитѣ Везувий, Стромболи, Етна и едва ли не съ опастность на живота си са е мжчилъ да измѣри дълбочината на тѣхнитѣ кратери.

Единъ пжть даденъ потикъ, научното землевѣдѣние тръгнало бързо напрѣдъ. Много славни имена въ науката сж съдѣйствовали на това напрѣдвание. Нютонъ, Лайбницъ, Лапласъ, Лагранжъ сж ввели строго математически методъ за изучванието въпроситѣ, въ които са е разглѣждала земята, като планета. Океанографията е намѣрила изслѣдователи въ лицето на Бернуилли, Айлера, Люббока, Уевеля и Мори. Галлей, Дове, Кемтцъ, Бюйсъ-Баллотъ сж турили метеорологията на нуждната научна почва. Л. Ф. Бухъ, Томсонъ, Маллетъ, Зеебахъ и Зюссъ сж показали нови начини за изслѣдванието на волканическитѣ и сейсмическитѣ явления.

За успѣха на землевѣдѣнието не малко сѫ съдѣйствовали пѫтешествията, прѣдприемани съ научни цѣли. Въ края на миналото столѣтие Форстеръ, който е придружавалъ Кука въ неговото второ кръгосвѣтно пѫтувание, обогатилъ географията съ много важни данни; тъй напр. той изслѣдвалъ расположението и строението на океаническитѣ острови, планинскитѣ гръбнаци, изворитѣ и рѣкитѣ на прибрѣжнитѣ страни, дълбочината, цвѣта, плътностьта, температурата, свѣтението на океана, образованието на леда и атмосфернитѣ явления. Той първъ е показалъ на слѣдующето сходство на южнитѣ материци: тѣ са свършватъ на югъ съ високи скалисти носове; на истокъ, не далечъ отъ тѣхъ, са намѣрвятъ единъ или нѣколко малки острова, а на западния брѣгъ са намѣрва дълбока вглъбнатина. Пѫтешествието на Хумболдта по срѣдня и южна Америка, е дала този запасъ отъ свѣдения, който е сложенъ въ основата на неговото съчинение: „Космосъ“; кръгосвѣтното плавание на Шамиссо и Дарвина обогатило географията съ много нови възглѣдове, а на Сабина — съ годинамическитѣ и магнетни явления на земьята. Много учени прѣдприемали дълги пѫтешествия съ специални цѣли; тъй напр. Марциусъ ходилъ въ Бразилия за да са запознае съ тамошната природа, Ханщайнъ и Ердманнъ — въ сѣвѣрна Азия за да съберѫтъ данни по земния магнетизмъ, Хофманнъ и Абихъ — въ Армения, Рихтхофенъ — въ Китай съ геологически цѣли, Миддендорфъ — въ Сѣверния Сибиръ да са запознае съ климатологията, Скоресби, Кенъ, Норденшилдъ — въ полярнитѣ страни за изучвание тамкашнитѣ условия, Дезоръ и Ешеръ — въ Африка специално за да изслѣдвятъ причинитѣ на особния вѣтъръ фена, който духа въ Швейцария.

Честьта за привѣждание въ система грамадния материалъ, който са е натрупалъ по географията къмъ сегашното столѣтие, намѣрванието взаимната връзка между географическитѣ елементи, широкия възглѣдъ върху задачата на землевѣдѣнието, указванието на нови приеми и методи за изучаванието въпроситѣ, които влѣзватъ въ областьта на землевѣдѣнието — всичко това принадлѣжи на двама велики географи: Ал. Хумболдта и К. Риттера.

Хумболдтъ.

А. Хумболдтъ са родилъ на 5. Септемврий 1769 г., именно въ това врѣме, когато на умствения хоризонтъ на Европа са е показала нова зора. Новитѣ идеи, които сѫ са зародили въ Англия и Франция, проникнали въ всичкитѣ европейски господарства и реформировали тогавашното общество; най-могуще влияние на обществото еималъ Ж. Ж. Руссо съ своя Емилъ, въ което той горѣщо защищавалъ естественното въспитание и обрьщание на человѣка къмъ природата. Тѣзи идеи особенно съчувственно биле срѣщнати отъ двора на Прусския краль Фридриха II, който самъ са занимавалъ съ философията и са намѣрвалъ въ сношение съ енциклопедиститѣ — философи. Бащатата на Хумболдта е билъ при двора на краля и естественно не е могълъ да избѣгне влиянието на новитѣ идеи. Когато

дошло врѣме да въспитава сина си, той повикалъ въ дома си Ка
— педагогъ съ нови направления, автора на всички извѣстния
бинзонъ Крузе. Кампе билъ въспитатель на Хомболдта всичко е
година и разбира са, не е могълъ да има на него голѣмо влия
но по всѣка вѣроятность, първата искра на любовьта къмъ прир
та била хвърлена отъ него въ младата и въсприемчивата Хумбол
ва душа. Като слушалъ лекциитѣ въ Хеттингенския университ
Хумболдтъ са запозналъ съ Хайне и съ неговия зеть, натурал
Георга Форстера; послѣдния туку що свършилъ кръгосвѣтното си
тешествие съ Кука и съ своя живъ и увлѣкателенъ разказъ за
родата на видѣнитѣ отъ него страни, до толкова увлѣкалъ Хумб
та, щото вдъхналъ въ него непрѣодолимо стремление къмъ пътн
ствията. За да испълни това стремление, не му е било трудно,
като едва ли други нѣкой ученъ са е намѣрвалъ въ такива бл
приятни условия, както него. Чутовното происхождение му отва
вратитѣ на всичкитѣ салони, тойималъ възможность, да са запо
съ най-добритѣ хора и умове на тогавашното врѣме, а голѣ
материални срѣдства му давали възможность да испълни всич
свои стремления и желания. Заедно съ Форстера, Хумболдтъ нап
голѣмо пътешествие по р. Рейнъ, Холландия, Белгия и Англия
пътя прави много наблюдения надъ планинскитѣ породи; послѣ,
са готви за по-дълги пътешествия, занимава са съ изучванието
ботаниката и минералогията и даже, за по-голѣмо практическо
знавание съ послѣдната, постъпва на служба въ минното вѣдом
Хумболдтъ мислялъ да отиде въ Неаполъ и Сицилия, но войнат
побъркала, тъй щото трѣбвало да са ограничи съ Алпитѣ и Сѣв
Италия. Въ Парижъ той са научава, че са приготовлява учен
спедиция за изслѣдвание южното полушарие и изявява желание
са присъедини къмъ нея, но експедицията скоро са разваля. К
чулъ, че нѣколко французски учени тръгвхтъ за Египетъ, то,
жалаялъ да са присъедини къмъ тѣхъ, той отишелъ на югъ въ Ф
ция въ г. Марсилия. Макаръ въ този си планъ да не е сполу
но Хумболдтъ вече не са връща назадъ, а тръгва за Испания,
опрѣдѣля височината и положението на различнитѣ пунктове, из
природата на Кастилското плоскогорие, запознава са съ флорат
Пиринейския полуостровъ, намѣрва случай да са прѣдстави на к
получава отъ него разрѣшение да посѣти южно-американскитѣ ко
и са промъква въ Коруния, гдѣто съ нетърпѣние очаква нѣко
рабъ, за да тръгне за Америка, къмъ кждѣто нѣщо го теглял
това врѣме Англичанитѣ блокирвали испанскитѣ пристанища, тр
ло да са излъже бдителностьта на неприятеля и ето че на 5.
1799 год. въ тъмна нощь Хумболдтъ сѣда на корабъ и на
Европа. Както затворника, който е искочилъ изъ тъмницата, бѣ
свобода, тъй сжщо и Хумболдтъ силно са стремилъ къмъ ма
вѣстния тогава Новъ Свѣтъ. Малко-по-малко брѣговетѣ на Е
са скрили, отъ очитѣ са изгубва послѣдната рибарска колибка,
коло са видѣло само едно безпрѣдѣлно море и небо. Но Хумб
и тука не останалъ безъ работа; деня той изучава топлото те

(Голфщромъ), измѣрява температурата на морската вода; нощя слѣди за движението на непознатитѣ нему съзвѣздия, които тъй силно блѣщять на южното небо, слѣдилъ за падающитѣ звѣзди и изслѣдва причината на морското свѣтяние. Когато кораба са спрѣлъ на острова Тенерифъ, Хумболдтъ бърза да са покачи на вулкана и помежду финиковитѣ палми, раскошнитѣ драцени, той са промъква до лозята, померанцевитѣ и листровитѣ горици; покачва са по-нагорѣ — прѣдъ него са смѣнявжть, една слѣдъ друга, растителнитѣ форми и извѣднъжъ, безъ да са глѣда че е Юний мѣсецъ, термометра са спуща до 2°, ржцѣтѣ и лицето истивжть отъ студъ, прѣдъ очитѣ са явявжть ледници и вѣченъ снѣгъ. По този начинъ, на Хумболдта наглѣдно са е прѣдставила връзката между височината и распрѣдѣлението на растенията и това е дало потикъ къмъ по-нататъшно изслѣдвание на въпроса. Като плавалъ 41 день по океана, Хумболдтъ са спрѣлъ на сѣвернитѣ брѣгове на южна Америка въ г. Куманъ, който лѣжи въ центра на вулканическата дѣятелность. Не му трѣбвало да чака много, за да стане очевидецъ на землетресението. Прѣди нѣколко деня отъ землетресението, захванало да са забѣлѣзва червеникава свѣтлина, която покривала всѣка вѣчеръ небето, нощя са осѣщала особенна миризма, послѣ са наченжло и самото землетресение. Споредъ думитѣ на Хумболдта, нито едно явление не произвожда такова страшно впечатление, както землетресението. Ний още отъ младенчество привикнуваме да глѣдаме на сушата, като на нѣщо неподвижно, неподлѣжаще на никакво измѣнение; ний тъй силно сме убѣдени въ нейната ягкость — и какво, дохожда врѣме, когато трѣбва да са разубѣдимъ и да са разочароваме въ своята увѣренность; това, което ни са е чинело неподвижно, движи се прѣдъ нашитѣ очи, и още какъ! Като живѣлъ нѣколко мѣсеца въ Куманъ, Хумболдтъ тръгналъ за г. Каракасъ и лияноситѣ на р. Ориноко. За да са запознае по-добрѣ съ послѣдната рѣка, той петь недѣли плавалъ въ малка лодка обиколена съ всѣвъзможни прибори и коллекции; деня слънцето силно парящо, нощя москитоситѣ не давали покой на пжтешественника и при това, трѣбвало още да кладжть огънь на лодката, за да отпъждять хищнитѣ звѣрове.

Съ свѣтли бои рисува Хумболдтъ картината на лияноситѣ — необозримитѣ степи, расположени по р. Ориноко, които мѣнявжть вида си спорѣдъ годишнитѣ врѣмена; прѣзъ сухото врѣме на годината — това е изгоряла пустиня, лишена отъ всѣки животъ; прѣзъ кишовното — степьта цѣла бива покрита съ растения и цвѣтя.

Като прѣплавалъ 375 мили по р. Ориноко, Хумболдтъ са върналъ въ г. Куманъ, послѣ тръгналъ пѣша за Картагенъ и Богота, когато дъжда валѣлъ изъ ведро, прѣминалъ прѣзъ гръбнака Квиндиу и са озовалъ на екватора въ плоскогорието Квито, гдѣто прѣзъ цѣлата година царствува пролѣть. Като си починалъ малко, той са покачилъ на вулкана Пичинча и направилъ нѣколко наблюдения надъ въздушното електричество, магнетизма и влажностьта на атмосферата. Слѣдъ нѣколко врѣме Хумболдтъ тръгва по море за г. Лима и на пжтя са запознава съ студеното течение, което начева отъ южния

океанъ и тече покрай западнитѣ брѣгове на Южна Америка и сег
е извѣстно подъ име Хумболдтово течение. Отъ г. Лима той отив
въ г. Мехико, изслѣдва, образувавший са, прѣди малко, вулкан
Хорулло и съ опастность на живота си спуща са въ неговото гърл
най-послѣ, слѣдъ петь години, връща са въ Европа, обогатенъ с
много свѣдения, като носи съ себѣ си много коллекции.

Като е билъ толкова врѣме на тропицитѣ, Хумболдтъ есте
ственно са пристрастилъ къмъ раскошната тропическа природа и н
жалялъ думитѣ при нейното описание. Споредъ неговитѣ думи, тро
піческия житель е разглезенъ отъ природата; въ Андскитѣ планин
на екватора, какви не форми той виждалъ. . . долу палми, банан
по-нагорѣ джбове, елхи; освѣнъ това и небесния сводъ не скрива н
едно отъ своитѣ лжчезарни свѣтила. Сѣверния житель е лишенъ от
това удоволствие; отъ неговия поглѣдъ сж скрити много форми, то
не вижда широколистнитѣ банани, мимозитѣ, съ нѣжнитѣ перѣсти л
сти, дървовиднитѣ папрати и все едни и сжщитѣ звѣзди сж прѣд
неговитѣ очи, но затова въ развития языкъ, силното въображение н
поета, подражателното искуство на живописеца е откритъ прѣдъ нег
богатъ источникъ за удовлетворения. Отъ този источникъ той черп
живитѣ образи на чуждеземната природа; въ студения сѣверъ п
срѣдъ пуститѣ степи, може да намѣри това, което пжтешественни
търси въ далечния поясъ и по този начинъ да възсъздаде вжтрѣ в
себе си новъ миръ, произвѣдение на разума, толкова свободно и не
тленно, както самъ той.

Послѣ врыщанието си въ Европа Хумболдтъ издалъ: „Пжте
шествие по екваториалнитѣ страни на южна Америка", послѣ, по п
каната на Императора Николая I, направилъ пжтешествие въ срѣдн
Азия, заедно съ Еренберга и Г. Розе. Хумболдтъ са натоварилъ д
наблюдава распрѣдѣлението на земния магнетизмъ, съ геогностическ
тѣ и физическитѣ явления, Еренбергъ — съ Зоологическата и бот
ническата часть, а Розе — съ минералогическата. Експедицият
прѣзъ Петерсбургъ и Москва тръгнала за въ Нижний-Новгородъ, от
тамъ на кораби за въ Казанъ и Пермъ, по-нататъкъ прѣзъ Уралск
тѣ планини тръгнала за Екатеринбургъ, гдѣто са спрѣла за четир
недѣли. Въ това врѣме Хумболдтъ направилъ редъ наблюдения на
Уралъ, изслѣдвалъ състава и происхождението на наносната почв
която съдържала злато и платина. Отъ Екатеринбургъ експедицият
отишла прѣзъ Барабинската степь, въ Барнаулъ, Коливанското езер
и срѣбърния змѣиногорски рудникъ, послѣ достигнала до Зюнгори
и са върнала прѣзъ Ишимската степь, Семипалатинскъ и Омск
Плодъ отъ това пжтешествие е било съчинението на Хумболдта: „О
къслеци отъ геологията и климатологията на Азия" и „Централ
Азия", които сж послужили за основа на всичкитѣ по-нататашни и
учвания на този материкъ.

Нека видимъ сега, въ какво собственно са състои грама
ното значение на Хумболдта въ науката. Той не е билъ специалист
въ пълната смисълъ на тъзи дума; много астрономи, ботаници и г
олози сж по-високи отъ него, по своитѣ изслѣдвания, но благодар

ше на обширния му умъ и грамаднитѣ знания, той положилъ основа на много науки, които отъ тогава сж направили значителна крачка напрѣдъ. Особенно, за своето сжществувание, му длъжи физическата география; трудно е даже да са исчисли всичко, което е направено отъ него въ тъзи область, особенно това, което са касае до Южна Америка; той първъ е описалъ нейната природа, повърхнината, минералното богатство, растителното и животното царство. Не туку тъй К. Ритоперъ е нарѣкалъ Хумболдта втори Колумбъ, тъй като може да са каже, че той изново е открилъ Новъ Свѣтъ.

Най-главнитѣ открития, които сж направени отъ Хумболдта, сж слѣдующитѣ:

1). Въ врѣмето на пжтешествието Хумболдта го е поразило това, че насѣкждѣ въ всичкитѣ поиси, сж срѣщали сжщитѣ пластове гранитъ, глинистъ сланецъ, сжщо базалтови стълбове, трахитови скали, сжщитѣ наслоени пѣсъци и варовитѣ камани; между това, растителното и животното царство въ всѣка мѣстность сж своеобразни. Какъ може да са обясни това распрѣдѣление на растителното и животно царство, ако не съ влиянието на климатическитѣ условия? Съ изучванието на това влияние, Хумболдтъ е турилъ основа на климатологията. Нему прѣнадлѣжи първата мисъль, за наслѣдното изображавание срѣдната температура на мѣстата, като съединява на карта съ линии всичкитѣ мѣста съ еднаква срѣдня температура. Тѣзи линии не вървжтъ по паралелнитѣ кржгове, а са отклонявжтъ отъ тѣхъ ту къмъ сѣверъ, ту къмъ югъ; трѣбвало да са изслѣдвжтъ причинитѣ на тѣзи отклонения и са узнало, че послѣднитѣ (отклоненията) зависжтъ отъ близостьта на морето, изрѣзанностьта на брѣговетѣ, височината надъ морето, вѣтроветѣ, морскитѣ течения, посоката на планинскитѣ вериги, езерата, блатата и др. т.

2). Височината на мѣстото има влияние на климата, отъ туй истича важностьта, да са знае височината на мѣстото или релефа на земната повърхнина. Още въ VI вѣкъ прѣди Рож. Христово начевали да пишжтъ карти, но, въ продължение на нѣколко столѣтия, сж са ограничавали само съ едно изображение на брѣговото очъртание и съ прѣкарванието планинскитѣ вериги въ видъ на черти. Хумболдтъ първъ е обърналъ вниманието на релефа на страната, началъ да отличава планинскитѣ вериги отъ плоскогорията, планинскитѣ върхове отъ проходитѣ и на основание на тѣзи данни, са е стаялъ да изчисли височината на планинския гръбнакъ, да изчисли височината на всѣка часть на свѣта и срѣдната височина на земния материкъ. Намѣрили сж, че като сж сравнжтъ всичкитѣ неравности на земната повърхнина, то срѣдната височина на сушата ще бжде 924 фута; на Азия се пада 1080 фута, на Южна Америка 1012 ф., на Сѣверна Америка 702 ф., и на Европа 630 фута[1]).

3). На Хумболдта особенно длъжи учението за земния маг-

---

[1]) Споредъ исчисленията на Леополдта срѣдната височина на Азия е: 360 метра, на Америка 570, на Европа 300. Спорѣдъ Шаванна височината на Африка са равнява на 661 метра.

нетизмъ. Земния магнетизмъ са исказва въ склонението на магнетната с
лка на истокъ или на запа дъ, въ наклонението и напрѣжението, кое
изразява съ числото на колебанията. Хумболдтъ прѣдложилъ да изо
жаватъ графически тѣхнитѣ дѣйствия, посрѣдствомъ три рода линии: и
нически (които иматъ равни склонения), изоклинически (които и
равни наклонения) и изодинамически (които иматъ равни напр
ния). Всичкитѣ изогонически линии са срѣщатъ въ двѣ точки, к
са наричатъ магнитни полюси: сѣверния лѣжи подъ 70° 5' сѣв
широчина и 96° 46' западна дължина (отъ г. Гринвичь), въ зе
Боотия-Феликсъ; южня (споредъ Гаула) — подъ 72° 35' ю. ши
на и 152° 30' источ. дължина (отъ г. Гринвичъ); въ тѣзи точки
клонението на стрѣлката е =90°. Кривата линия, по която нак
нието на стрѣлката е =0°, са нарича магнетенъ екваторъ. Спо
Хумболдта той прѣминава между Квито и Лима, по-нататъкъ н
падъ върви по южното полушарие, прѣди да достигне до Инд
архипелагъ, допира са до южнитѣ краища на Азия, влѣзва въ А
ка прѣзъ Бабелмандски протокъ, послѣ прѣминава въ южния т
чески поясъ, допира са до брѣгеветѣ на Бразилия подъ 15° ю
рочина и най-послѣ, прѣзъ Южна Америка, достига до исх
пунктъ. Но особенно внимание Хумболдтъ е обърналъ на напрѣж
то на земния магнетизмъ. Той правилъ наблюдения надъ него въ
мѣста; първия опитъ на изодинамическата система, той направил
една малка часть отъ Южна Америка. Изодинамическитѣ линии н
параллелни на линиитѣ на равното наклонение; на магнетния
торъ напрѣжението не е най-слабото, то са увѣличава къмъ м
нитѣ пояси. По мисъльта на Хумболдта, отъ 1828 г. начена
сѣкадѣ да правятъ магнетни обсерватирии, въ които, посрѣдс
на едноврѣменнитѣ наблюдения, са изучавало проявлението на м
ната сила. Въ Россия такива обсерватории сѫ направени отъ г.
колаевъ на сѣверъ; въ Азия, прѣзъ Бернаулъ и Перчинск
г. Пекинъ (послѣдната сега е прѣнесена въ г. Иркутскъ, а
наулската — въ Екатеринбургъ.). Хумболдтъ показалъ на
ката между магнетизма и сѣверното сияние. Обикновенно,
появяванието на сиянието, са забѣлѣзва силни колебания на ст
та; това показва, че равновѣсието въ распрѣдѣлението на з
магнетизмъ са разваля и са възобновява чрѣзъ разредяванието,
са съпровожда съ свѣтлина. На сѣверното сияние, казва Хумб
трѣбва да са глѣда като на вѫтрѣшна дѣятелность на земния
възвишена до появявание на свѣтлина, а отъ друга, това е зак
теленъ актъ на магнетна мълния, сѫщо както свѣткавицата по
че нарушеното равновѣсие на атмосферното електричество с
обновява.

4). Още Турнефортъ (1801 г.), като са е искачвалъ
Араратъ, забѣлѣзалъ, че, при политѣ на планината, са срѣща арм
флора, послѣ идатъ растения, които напомнятъ французката, с
навската и алпийската флора. Хумболдтъ, при искачванието
Тенерифския върхъ и на вулкана Пичинча, са е увѣрилъ още
че, че растителната форма са измѣнява, заедно съ височинат

обърналъ на този фактъ особенно внимание, сравнилъ отъ една страна даннитѣ, относително распрѣдѣлението растенията по планинитѣ, а отъ друга умаляванието на температурата и прѣдставилъ идеална схема на различнитѣ пояси, съ което е и турилъ основа на растителната география.

Като творецъ на много науки, Хумболдтъ не криялъ своитѣ обширни знания, а напротивъ старалъ са е да ги раздѣля съ обществото и може да са каже, че е билъ първъ популяризаторъ въ областьта на естествовѣдението. Още въ 1807 год. той издалъ: „Природни картини“, които сж прѣведени и на русски языкъ. Тука той помѣстилъ статиитѣ: степи и пустини, водопадитѣ на р. Ориноко, нощния животъ на звѣроветѣ въ първобитния лѣсъ, строението на вулканитѣ, жизненната сила, поглѣдъ на Тихия океанъ отъ Андскитѣ вериги и идея за физиономията на растенията. Особенно е интересна послѣдната статия; различнитѣ условия, споредъ Хумболдта, влияжтъ на ландшафтния характеръ на страната: очертанието на планинитѣ, синевината на небето, формата на облацитѣ, прозрачностьта на атмосферата, но едвамъ ли, най-главното дѣйствие произвожда растителната покривка. Помежду голѣмото разнообразие на растителнитѣ форми, Хумбулдтъ са е старалъ да намѣри нѣколко типически групни, които игражтъ главна роль въ ландшафта. Такива групни сж биле 19: Палмитѣ, Бананитѣ, Ружовитѣ (Malvàceae), Мимозитѣ, Верескитѣ (Ericàceae), Кактуситѣ, Орхидеитѣ (Салепови), Казуаринитѣ, Хвойнитѣ (Иглолистни), Ароиднитѣ, Лианитѣ (махало цвѣтни), Алое, Злаковитѣ, Папратитѣ, Лилейнитѣ (Кремови), Върбовитѣ, Миртовитѣ, Черноустовитѣ и Лавровитѣ. Послѣ Хумболдта числото на подобни групни е пораснало (Гризебахъ ги счита 54), но никой не забѣлѣзалъ тъй живо художественнитѣ черти на растенията и тъй вѣрно не е охарактеризиралъ группитѣ. Колко поучително би било, казва той, за ландшафтния живописецъ такова произведение, гдѣто всичкитѣ групни биха са прѣдставили отначало по едно, а послѣ всички наедно; но учения ботаникъ не е въ състояние да испълни това; тука е нуженъ художникъ, само той е въ състояние да раздроби величественната природна картина на по-малко число прости очертания.

Като е живѣлъ въ Берлинъ, Хумболодтъ въ 1827 год. прочелъ цѣлъ редъ публични лекции, които послужили за основа на извѣстното негово съчинение: „Космосъ.“ Цѣльта на това съчинение е да прѣдстави цѣлия миръ въ строгонаучна и въ сжщото врѣме одушевленна картина. Въ първата часть на космоса. Хумболдтъ начева отъ най-отдалеченитѣ мъгляви пятна и двойни звѣзди, а не отъ земята; послѣдната е нищо друго, освѣнъ часть отъ цѣлата вселенна, която е подчинена на цѣлото. Отъ двойнитѣ звѣзди, той прѣминава къмъ звѣзднитѣ мирове, отъ които единъ съставлява нашата слънчева система, т. е. слънцето съ всичкитѣ планети, спжтници и комети. Отъ кометитѣ той отива къмъ падажщитѣ звѣзди, които, споредъ мнѣнието на Хумболдта, сж сжщитѣ космически масси, които са движжтъ около слънцето; когато тѣ срѣщжтъ на пжтя си земята, притеглжтъ са отъ нея, ставатъ святящи въ прѣдѣлитѣ на нашата атмосфера и често

отхвърлжтъ голѣми или малки нагорѣщени каменни откжслеци, пок
ти съ черна блѣстяща кора. Отъ странитѣ, за които ний знаемъ с
господството на закона на тѣготението, автора прѣминава къмъ на
та планета, разглѣжда фигурата на земята, вжтрѣшната топлина, з
ния магнетизмъ, какъ дѣйствува вжтрѣшностьта на земята върху н
ната повьрхнина, което са исказва въ землетресенията и вулканич
китѣ исхвьрляния, разглѣжда геологическото строение на земната
ра, океана, атмосферата, климата, флората, фауната и свьршва съ
тия за человѣка.

Ако първата часть ни прѣдставлява картина отъ външни
ления, отъ чисто обективна точка зрѣние, то втората прѣнася чи
теля къмъ субективния человѣчески миръ, къмъ излаганието на т
вжтрѣшни осѣщания, които са произвѣждатъ отъ окржжающата п
рода, а послѣ излага историята на физическото миросъзерцание, т
постепенното развитие на понятието за вселенната. Послѣдния отд
толкова е разработенъ, щото не знаешъ на какво да са чудишъ; д
на грамадната ученость на автора, или на широкитѣ негови възглѣ
Хумболдтъ различава въ историческото развитие на космоса три
риода: а) самобитното стрѣмление на разума къмъ познавание на п
роднитѣ закони, което е черпало материалъ по-вече отъ дълбочин
на духа, отъ колкото, отъ разглѣжданието на явленията; б) всеми
събития, които сж расширочили хоризонта: каквито сж походитѣ
Александра Македонски, прѣселението на народитѣ, мореплаванието
т. н.; в) изнамѣрванието нови срѣдства за произвеждание чувстве
опити, които даватъ на человѣка възможность да встжпи въ по-бли
сношения съ прѣдмѣтитѣ (телескопитѣ, микроскопитѣ). Третята и
вьртата часть на космоса сж посвѣтени специално на разглѣждан
звѣздната астрономия и вулканическитѣ явления.

Космоса е направилъ прѣвратъ въ землевѣдението и слож
на първъ планъ физическата часть, явленията на която строго сж
чинени на законитѣ. Наистена, че по-послѣ сж явили нѣкои уч
които сж са старали да умалятъ значението на космоса на това
нование, че нѣкои негови положения биле устаряли. Но прогрес
свойственъ на всички явления, а гдѣто ще са рѣче и на науката.
тественно е, че отъ врѣмето на Хумболдта науката значително е
прѣднала; астрономитѣ сега по-точно исчисляватъ растоянието на
мята отъ слънцето, мекроскопа е далъ възможность да изслѣди
физическото строение на небеснитѣ тѣла и станалъ такова, какъв
телескопа въ ржцѣтѣ на Галилея; въ геологията са явило учени
постепенностьта на всичкитѣ прѣврати, които сж ставали на зем
повьрхнина, което е противоположно на Хумболдтовото учение;
тителната география отишла напрѣдъ относително изучението физи
китѣ условия за никнението на растенията, най-послѣ са явила
наука: биология, която са стрѣми да открие тайната за происхо
нието на всички разнообразни животни и растителни форми. М
възглѣди въ науката ще са измѣнятъ, но широкото възрѣни
Хумболдта върху природата ще си остане вѣчно неизмѣнно. Хумбо
е скжпъ за насъ, не като ученъ специалистъ, а по своитѣ ши

зрѣния на природата; за него природата е единство въ множество, съвкупностьта на естественнитѣ явления и сили сѫ единъ живъ, цѣлъ организмъ. Главната цѣль на разумното съзерцание природата а състои, не въ изучвание подробноститѣ ѝ, а въ умѣнието да схващешъ най-важнитѣ черти; наблюдателя не трѣбва да пада прѣдъ грамадния материалъ, а да помни висшето назначение на человѣка — да овладява духа на природата, който е скритъ подъ покрива на явленията. По този пѫть той прѣминава задъ тѣсната граница на чувствителния миръ и съ силата на идеята, може да съвладѣе грубия емпирически материалъ.

Този възглѣдъ на Хумболдта са е отразилъ и въ географията, като наука, която е подбудила стремлението за намѣрванието на законноститѣ и свръзкитѣ мѣжду явленията, които ставѫтъ на земята.

(Слѣдва.)

Дарвинъ като типъ на ученъ човѣкъ.

ОЧЕРКЪ.

Отъ К. А. Тимирязева.

Тѫкмо преди дваесеть години, на 2-ий Юлий 1858 год., въ засѣданието на Лондонското Линеевско общество е била подадена чрезъ двамата прочути учени — Ляйеля и Гукера, една малка записка, която въ трудоветѣ на обществото заема само двѣ печатани странички. Авторъ на тази записка е билъ ученъ единъ човѣкъ, малко възстаръ — билъ е на 50 години и почти двaесеть години не са е отлъчвалъ отъ своето село. Даже и този пѫть той не намѣрилъ за нужно да са яви въ засѣданието на обществото, па и самата записка са рѣшилъ да подаде само по силното искане, почти по принуждаванието на своитѣ приятели. Въ тази записка са е зачеквало сухото, техническо питание: „какъ сѫ произлѣзли видоветѣ“; ученийтъ човѣкъ, комуто е принадлѣжала помянатата записка, са казвалъ Чарлзъ Робертъ *Дарвинъ*.

Двѣ години не са изминали подиръ това, и мислитѣ, исказани въ тѣзи двѣ странички, са пръснали между ученитѣ хора по цѣлия свѣтъ; името на Дарвина, което тогава са е уважавало само отъ нѣколцина специалисти — зоолози и геолози, знаяли го вече всички естественници, макаръ сички да не сѫ го изговаряли съ еднакво чувство.

Отъ тогазъ са сѫ изминали двaесеть години, и сега нà-да ли ще са намѣри въ образования свѣтъ такова кюше, дѣто да не сѫ чули това име; но само това ли? нà-да ли ще са намѣри нѣкой об-

разованъ и даже полуобразованъ човѣкъ, който съзнателно ил безсъзнателно, самостоятелно или само по слушание, да не си е съста вилъ за него нѣкакво мнѣние: било то добро или лошаво, съчувствен но или враждебно. Това име и свързаното съ него учение не е веч притежание само на ученитѣ, то е станало притежание на сичкит мислящи хора. Сериознийтѣ ученъ всѣкога има предъ видъ това уче ние; но и образования човѣкъ, и той пообичва да пусне въ сво разговоръ думитѣ: „борба за съществувание" или нѣкоя друга дум зета отъ Дарвиновото учение. Въ историята на наукитѣ съ бивал примѣри, дѣто една извѣстна теория, една извѣстна хипотеза е при своявала името на своя авторъ, но името на човѣкъ да е ставал нарицателно име за цѣло едно направление, да е служило за наиме нование на цѣлъ единъ отдѣлъ знание — такавъ примѣръ не е им ло, а пъкъ въ много книгописи наредъ съ заглавията: зоология, бо таника, геология, вие ще срѣщнете ново заглавие: *дарвинизмъ*. П този новъ клонъ отъ знанието съществува таквази грамадна литера тура, щото и сега кажи че е невъзможно на единъ човѣкъ да с расправи съ нея; напослѣдакъ вече са съ появили специални перио дически издания, главната цѣль на които е да развиватъ и да разра ботватъ това учение.

Това умствено движение не са е ограничило само вър есвествознанието, то е обгърнало и другитѣ клонове на науката; фи лософитѣ, историцитѣ, психолозитѣ, филолозитѣ, моралиститѣ — сич ки съ зели въ него живо участие. Както бива сѣкога при обсъжданиет на въпроси, които иматъ такавъ всеобщъ интерессъ, тъй и сега къ гласа на студения разумъ са е присъединилъ и гласа на страстит Изникнала борба, каквато не са е запомнѣла въ лѣтописитѣ на нау ната мисаль. Въ яростната борба са съ сблъснали най-противополож ни убѣждения, най-разнородни подбуждения. Трезвения критичес анализъ са е сблъсквалъ съ фанатическия почитъ; явното, справе ливо очудване предъ таланта са е срѣщало съ непокритата дреб завистъ; всеобемнитѣ „обобщения" и престорения скептицизмъ, фа тическитѣ примѣри и метафизическитѣ доказателства, безцеремонни обвинявания въ шарлатанство и таквизи пакъ обвинявания въ пли коумие, присмѣхитѣ, подигравкитѣ, тържествующитѣ викове и прокл тии — съ една дума, сичко, което слѣпата злоба и мечешката услу га на приятелитѣ можаше да роди, са разбъркa за да заплете йош по-вече тази умствена борба, края на която не са виждаше. И по срѣдъ таквази една бъркотия, посрѣдъ такавзи единъ хаосъ отъ мнѣ ния и тълкувания само една личность пазѣше невъзмутимо, величе твенно спокойствие — и тази личность бѣше Дарвинъ, виновникътъ на това движение.

У каквото щѣ мнѣние да са придържа човѣкъ, на коя щѣ страна да стои, той трѣба, най-напредъ, да припознае, че разм ритѣ на борбата, на онази страстность, която внасятъ въ нея двѣ страни, доказватъ тази истина: между хоратѣ е хварлена нова иде която зачеква най-дълбокитѣ умствени и нравствени интересси в сички и цѣло едно поколѣние (а, може би, не само едно) ще разви

...лвира тази идея, като я разширочава или стѣснява до тогава, ...ато сполучи да я искаже пълно, всестранно, до като опрѣдѣли ...итѣ граници.

Нека видимъ сега, каква е основната мисаль на това учение, ...димъ, на каква „насжщна" потрѣбность на човѣшкия разумъ ...отвовало това учение, можемъ ли да го земемъ за доказано, какъ ...разяснимъ негова безпримѣренъ успѣхъ, и до колко този успѣхъ ...висялъ отъ личностьта на учения човѣкъ, който го провъзгласилъ.

Нека са запознайме най-напрѣдъ съ дѣятелностьта на този ...ъ до онова засѣдание на Линеевското общество, отъ когато него... учение е станало сѣкиму извѣстно. Мжчно може да са намѣри ...отъ, който тъй малко да е пъленъ съ сжбития. Чарлзъ Дарвинъ ...синъ на единъ ученъ лѣкарь, внукъ на прочутия писатель — ...Дарвина, са е родилъ на 12. Февруарий н. с. 1809 год., ...ъ са е двѣ години въ Единбургския университетъ, послѣ четери ...ини е слѣдвалъ въ Кембричския, дѣто е получилъ учената титла ...лавръ". Веднага йоще слѣдъ излизанието си изъ университета, ...1831 година, той са впусналъ въ околосвѣтно плаване на кораба ...ълъ". Петгодишното му плаване е било за него училище, което ...обогатило са грамаденъ купъ фактове и което развило въ него за... ...телеиъ талантъ да наблюдава, да умѣе да разпознава явления- ...а природата и вѣрно да ги разяснява. Плодъ отъ това негово ...ване сж биле нѣколко специални негови издирвания, които са ...ичавать съ казанитѣ двѣ свойства, и единъ дневникъ на неговото ...ване, напечатанъ въ два тома и забѣлѣжителенъ по своята про...та, безискуственность и ясность въ излаганието на мислитѣ. Тази ...га повече, отъ колкото неговитѣ специални трудове, направи да ... името му извѣстно на сичкитѣ любители на серйозното четение. ...са завжрналъ въ Англия, той са оженилъ и останалъ да живѣе ...своя чифликъ, при селцето Доунъ (Down), дѣто е прѣживѣлъ чакъ ...смъртьта си. Но само едни специялни издирвания не сж поглжщали ...то свободно време отъ този неговъ спокоенъ, осамотенъ животъ. ...онова писмо, което е било подадено отъ неговитѣ приятели въ ...58 година въ Линеевското общество, имало е и документъ, който ...казвалъ, че развиванитѣ отъ него идеи сж биле напълно написа... ...йоще въ 1839 год. и, при сичко това, той едвамъ е намѣрилъ ...възможно да ги напечати чакъ подиръ двадесеть години, въ 1859 ... Критицитѣ на този ученъ не трѣба никога да забравятъ, че ...ъ работа съ човѣкъ, който преди да са рѣши да напечата свои... ...мисли, двадесеть години ги е обмислювалъ.

Каква е била тази мисаль, която цѣли двадесеть години е ...ла въ този могжщъ мозакъ? Каква е била тази истина, която той ...грижливо и толкози време е криялъ, като да са е страхувалъ ...не би съ нея да смае свѣта?

Изучването на живитѣ сжщества — на растенията и на живот... ...накарва внимателния наблюдатель да дойде до едно общо заклю-

чение, че сичкитѣ сѫщества по своята сложна направа сѫ безкраі сѫвѫршенни, като разбираме подъ думата сѫвѫршенство приспособя нието на сѣка една часть, на сѣки единъ органъ къмъ работата, в то извѫршва, а на цѣлия организмъ — къмъ срѣдàта, въ която жив

Защо органическитѣ сѫщества сѫ толкози сѫвѫршенни, тѫй і лесѫобразно организовани, тѫй хармониратъ съ условието на сво сѫществувание, — това сѫ питания, които, безъ да щѫтъ, сѫ обрѫ ли вѫрху си вниманието на естественницитѣ и философитѣ, — тания, които, като опашка вѫрвятъ подирь сѣки мислящъ човѣкъ, в то са стрѣми кѫмъ сѫзнателно разбиране на природата. Колкото много фактове са сѫ набирали, толкова по-вече е растѣло чудяв предъ това сѫвѫршенство, предъ тази цѣлесѫобразность, предъ т хармония на органическата природа. Мнозина мислители и учени сѫ задоволявали само съ посочванието на факта; съ хубави бои, нѣкога даже извѫнъ мѣрката хубави, тѣ сѫ описвали това сѫвѫрш ство, тѣзи чудесии — но, когато сѫ ги попитвали: „че защо ли п сѫ тѫй сѫвѫршенни?“ . . . , тѣ сѫ отговаряли: — „защото тѫй биле сѫздадени.“ То са знае, че такавъ отговоръ малцина е удо творявалъ, — това даже не можало да са смѣта за отговоръ. Този говоръ е показвалъ, че не е било вѫзможно да са отговори на питание. Кривичко е ставало на хората, като сѫ сѫзнавали безси то на своя умъ да разясни това общо загатвание на природата, к на сѣка една стѫпка са е повтаряло сè въ нова и нова форма и ва именно е накарало други учени да са хвѫрлятъ въ друга крайн — сѣко ново посочвание на цѣлесѫобразностьта, на хармонията въ родата са е прислѣдвало съ присмивание и подгавряние. Образец таквизи присмивки и подгавряния ние намѣрваме у Хайне, к е билъ способенъ да подушва най-интересснитѣ вѫпроси на наука на философията. Въ едно свое пѫтувание по планината Харцъ, разсказва, какъ са е тамъ срѣщналъ съ единъ простичакъ „бюрге който захваналъ билъ да му дотѣга съ своитѣ разговори вѫрху ц сѫобразностьта на природата; —„Като излѣзохъ отъ тѫрпѣние“, і ри Хайне, „азъ са престорихъ, че му сѫчувствувамъ и продѫлжихт говия разговоръ: да, вие имате право, въ природата сичкото е п сѫобразно — вижъ-нà, тя е сѫздала говедото за да може да са ви отъ него вкусенъ булйонъ, тя е сѫздала магарето за да има вѣкътъ предъ себе си вѣченъ предмѣтъ, съ който да сравнява д тѣ хора; тя е сѫздала, най-послѣ, и човѣка за да ѣде булйо да не прилича на магарето.“ Очевидно е, че остроумието е бил страната на Хайне, но истината, поне малко една часть отъ исти е била на страната на неговия простичакъ другаринъ. Присмива не е отстранявало питането за цѣлесѫобразностьта на органиче природа — питанието си е стоѣло безъ отговоръ. Но ако сѫ бил мо пресмиванията, нищо, — работата достигала чакъ до тамъ, таквизи фактове, които силно сѫ бияли въ очи, премѫлчавали забравяли сѫ ги, просто сѫ ги отричали, и то само затуй, за тѣзи фактове много отведнажъ смайвали хората, твѫрдѣ силно ра жавали ума, като му напомнявали, че той е слабъ за да може

тяи. Тъй напр., е било съ откриването на *насѣкомопѣднитѣ* рас-
и презъ седемдесетьтѣ години отъ миналото столѣтие; това откри-
ие само сж го отричали, ами на него често пжти сж посочвали
о за примѣръ, който е показвалъ, до кждѣ може да са увлича
, който насѣкадѣ въ природата търси цѣлесжобразность и, най-
нѣ, Дарвинъ, чакъ подиръ сто години, извади на мегдань истина-
като откри фактове йоще по-за очудвание.

То са знае, че нито лирическитѣ вжсторзи отъ чудесата на при-
ата, нито сарказмитѣ, като описаната по-горѣ относка на Хайне,
 престорения скептицизмъ, който е предпочиталъ по-скоро да от-
а дѣйствителностьта, отъ колкото да са сжзнае, че не може да я
ени — сичко това не е намалявало ни най-малко значението на
та. Цѣлесжобразностьта на органическитѣ форми и на жизненитѣ
ния е продължавала, както и по-напредъ, да очудва сѣкиго, кой-
сливтелно са е отнасялъ кжмъ явленията на природата.

Наиѣсто отговоръ на присмиванията, природата като че напукъ
иѣше човѣка, като са подиграваше надъ него; въ сѣко ново из-
ване, съ сѣко ново откритие тя откриваше сѐ нови и нови сж-
ествата. Питанието си оставаше безъ отговоръ; загатванието си ос-
ше неотгатнато чакъ до тогазъ, до като са яви Дарвинъ и донесе
ча за неговото отгатвание.

Този отдавна очакванъ, отдавна търсенъ ключъ са заключаваше
тѣи двѣ странички, които бѣхж прочетени на 1 Юлий 1858 год.
Линеевското общество. Подъ сухото техническо изложение на тази
ика са криѣше ново саморасло учение за явленията на органиче-
а природа, криѣше са цѣла философия за тази природа, сичкитѣ
лески сѣтнини на която нѝ-да ли сж и до сега йоще исчерпани.

Какавъ е пжкъ този ключь, съ какви умозаключения иде Дар-
а да разясни причинитѣ на хармонията и цѣлесжобразностьта на
ическата природа? Нека са помжчимъ да изучимъ въ най-глав-
ѣ, въ най-общитѣ черти, какъ е вървѣло развиването на неговитѣ
и.

Ние видѣхме, че на питането: защо органическитѣ сжщества сж
ози сжвършенни? науката въ миналитѣ времена е отговаряла: за-
о тѣ сж таквизи сжздадени. Ако да бѣше този отговоръ вѣренъ, а
рганическитѣ сжщества, наистина, да са сж появили въ таквази
а, въ каквато ги ние заваряме, ако сички тѣзи стотини-хилѣди
видни сжщества, които нѣкога-си са сж искалжпили въ оконча-
ѣ, неподвижни, за винаги застинали форми, тогава, разумѣва са,
ата тука нѣма какво да търси, нейния анализъ е безсиленъ, той
ое да разложи, да расчепка такавъ елементаренъ, първиченъ
ъ. Но ако, наопаки, сички тѣзи форми сж произлѣзли постепенно
и-по-легка, подъ влиянието на извѣстни намъ природни закони,—
а работата става друга; тогава ние имаме право да са попитаме,
 какъ дѣйствието на тѣзи закони са е сгрупирало именно тъй,
ай-накрая са е получило сжвършенство и хармония, а не сжвсѣмъ
вно явление.

Дѣто ще са каже, питанието: защо органическитѣ сжщества сж

толкови сжвжршенни, е свжрзано съ друго едно питание, съ питанието: какъ сж произлѣзли тѣзи сжщества.

За да са запознайме, какъ стои това послѣднйо питание, какъ го е него заварилъ Дарвинъ, ние трѣба да захванемъ малко по-отрано. По странното нѣкакъ струпвание на обстоятелствата, тжкмо преди 50 години до напечатването на Дарвиновата книга и, слѣдователно, въ сжщата година, въ която са е родилъ Дарвинъ, въ Парижъ било напечатано сжчинението на Ламарка: „Philosophie Zoologique.“ Въ това забѣлѣжително сжчинение пржвъ пжть отъ строго научна страна са задава питанието: не сж ли мджали сичкитѣ сега сжществующи организми да са появятъ, съ течението на времето, едни отъ други легка по-легка, чрезъ едно постепенно измѣняване — и това питание не само е било зададено, ами на него е било йоще отговорено въ положителна смисаль. Тази мисаль сполучливо развита и подкрѣпена отъ Ламарка при сѣка една нова стжпка на науката придобивала сѐ по-голѣма и по-голѣма вѣроятность. Сега пжкъ да видимъ, какви сж доказателствата, които служатъ за нейна защита.

Най-пжрво доказателство служи онова малко-много явно сходство, което са забѣлѣзва у сичкитѣ организми, безъ да са зема въ внимание тѣхното, както ни са чини, безкрайно разнообразие. Една отъ пжрвитѣ задачи, която естествознанието са е мжчило да рѣши, била е и тази: да расправи тази сложна бжркотия, която са срѣща въ взаимното сходство на организмитѣ; край на тази бжркотия е билъ турнатъ съ изникването на естественната *классификация*. Отъ най-много сходнитѣ по между си сжщества образувахж групни или *колективни единици*, които нарѣкохж *видове;* тѣзи видове, споредъ тѣхното сходство захванахж да группиратъ въ по-голѣми группи: *родове, семейства колѣна*. Но какво трѣбаше да показватъ сички тѣзи различни степени на сходството, които ни даде классификацията? Като ги бѣше страхъ да кажатъ, че тѣ показватъ, до колко, споредъ своето происхождение, сж близски организмитѣ на тѣзи разни степени, че тѣ показватъ до нѣйдѣ на тѣхното крлвно родство, ученитѣ прибѣгнахж кжмъ неразбраната, лишена отъ опредѣленна смисаль, дума — *сродство*. Тѣ казвахж, системитѣ показватъ степенитѣ на сродството, което сжществува между живитѣ сжщества. По-нататашнитѣ успѣхи на науката показахж, че сродството на организмитѣ не са ограничава само въ едно вжншно сходство; изучването на аналитическата направа на организмитѣ, чрезъ сравнявание едни съ други, ни показва, че органи, които по вжншния си изгледъ са различаватъ, които даже изв жршватъ различни функции, иматъ една опредѣленна обща основа като че сж направени по единъ общъ образецъ, по единъ общъ планъ срѣща са органъ силно развитъ у едно сжщество, слабо развитъ у друго и едвамъ развитъ у третйо — на сѣка една стжпка са срѣщатъ тжй нарѣченитѣ преходни зачатачни форми, такива форми, които заематъ срѣднйо мѣсто между другитѣ. По-нататакъ, изучването на историята, която на учи за постепенното развитие на организмитѣ, е показало, че сходството, което не са забѣлѣзва у порастналитѣ организми, вижда са при сравняването на тѣхнитѣ зачатаци (ембриони). Най

послѣ, началото на сѣко едно растение или животно — килийката, оназн протоплазмена грахулка, е еднаква у сичкитѣ организми, безъ исключение. Дѣто ще сѫ каже, сичкитѣ сѫбрани фактове, които ни дава класификацията, сравнителната анатомия и ембриологията, ни показвать, че има сходство, че има сродство даже и между форми, които отстоять доста далечъ една отъ друга. Заедно съ този результатъ, разяснява ни са и другъ единъ общъ биологическа фактъ: органическия миръ ни са вижда, като непрекѫсната стѫлба отъ сѫщества, които, като захванешъ отъ най-проститѣ еднокилнични организми, чакъ до човѣка, сѫ нареденя на стѫпалца — на стѫпалца, едно надъ друго се по-сѫвършенни и по-сѫвършенни. Това сѫщото нѣщо са забѣлѣзва и за отдѣлнитѣ органи; ние често пѫти можемъ да видимъ, какъ са сѫ тѣ появили, презъ какви стѫпалца на сѫвършенството сѫ минали, до като достигнатъ до своето най-високо развитие. Е, кажете, най-послѣ, какъ да си разяснимъ тази сложна бѫркотия, която виждаме да са явява при взаимното сходство, какъ да си разяснимъ тази постепенно вѫсходяща стѫлба отъ живи сѫщества? Очевидно е, че най-простото, най-естественното разяснение, у което умътъ на човѣка неволно са докопва, е туй: сичкитѣ сходни сѫщества сѫ произлѣзли едни отъ други, сложнитѣ отъ по-проститѣ, сѫвършеннитѣ отъ по-несѫвършеннитѣ. Стига само, намѣсто неопредѣлената дума *сродство*, да туримъ ясното, реалното понятие *родство* и сичкото ще стане просто и разбрано.

Но, ако това, което казахме, е вѣрно, тогава то трѣба да са подтвѫрди и отъ историята на органическия миръ, сир. отъ геологията. И наистина, въ общи черти сичкото сѫбрание на геологическата лѣтопись иде да подтвѫрди това наше казвание. Геологическата лѣтопись свидѣтелствува, че сложното са е появило по-подирѣ отъ простото; колкото е по-напредъ отъ насъ една епоха, толкова сѫ попрости и нейнитѣ обитатели и толкози тѣ по-малко приличатъ на сѫвременнитѣ организми; съ изминуването на времето, кѫмъ тѣхъ са притурять по-сложни, които ги замѣстятъ; флората и фауната легка-полегка са приближава кѫмъ сѫвременнитѣ. Освенъ това, ископаемитѣ организми отъ по-кѫснитѣ формации, намѣрени на различни точки на земното кѫлбо, отговарятъ на сѫщества, които и сега йоще живѣятъ въ тѣзи страни, както са вижда отъ сравнението на ископаемитѣ и на живитѣ форми отъ стария и отъ новия свѣтъ. Послѣдователността въ поевяванието на организмитѣ отговаря въ общи черти на послѣдователностьта въ тѣхното осложнявание, на оназн послѣдователность, която са мѫчихме да покажемъ въ нашитѣ классификации. Тѫй, напр., иглолистнитѣ растения, които споредъ сложнитѣ микроскопически издирвания и дѫлагъ редъ отъ умозаключения, трѣба да помѣстимъ между безцвѣтнитѣ растения и най-високо развититѣ цвѣтни, заематъ това сѫщо мѣсто и въ историческата послѣдователность на своето появявание. Това сѫгласно показание на двата клона отъ знанието, които са рѫководятъ сѫвсѣмъ отъ различни логически сѫображения и отъ различни начини на издирванието, увѣрява на въ истинностьта на този вѫзгледъ, който защищаваме.

И тжй, сичкитѣ клонове на науката за органическата природа сжгласно свидѣтелствуватъ за крывното родство на организмитѣ, за единството на тѣхното происхождение. Като внасяме този вжгледъ, ние внасяме свѣтлина и смисаль въ сичкитѣ наши познания по природата — като са отказваме отъ него, ние оставяме тѣзи свои познания въ тжмнина и въ сжмнѣние.

И тжй, при сичко туй, безъ да са гледа, че това учение е такова, което, както ни са чини, трѣбаше логически да са приеме отъ сички, — такива умове, като Кюве, като Агассиса, които убогатихж науката съ твърдѣ много фактове сè вжрху това нѣщо, рѣшително са отказахж отъ това заключение, тѣ си стоѣхж на своето, като казвахж, че сѣка една отъ стотини-хилѣдитѣ органически форми е сждадена независимо отъ другитѣ. — Противъ сички дадени доказателства тѣ изваждахж ужъ несжмнѣненъ фактъ — фактътъ за неизмѣнливостьта *на видоветѣ*. Тѣ казвахж, че сички тѣзи сжображения за взаимното родство на организмитѣ сж много хубави, — но до сега никой не е виждалъ видоветѣ да са измѣняватъ; не ги е виждалъ да даватъ начало на други видове. Това именно убѣждение, този наученъ догматъ за постоянството на видоветѣ е билъ едничкото доказателство, което е пречало при приемането на учението за родството на сичкитѣ организми, за единството на органическия миръ. Убѣждението, че вида е неизмѣнливъ, това убѣждение трѣбаше да са подкопае, трѣбаше да са докаже неговата слабость, да са докажаше, че то не е основано на фактове. И Дарвинъ много хубово извжрши тази работа.

Много сжжилевамъ, че тука не могж да изложа едно по едно сички негови доказателства тжй, както ги е той исказалъ — това правя не затуй, че е невжзможно да ги искажа въ таквази достжпна форма, щото вие, почитаеми Г. г., да можахте самѝ да сждите, на чия страна е истината, ами затуй, защото за таквази една работа би потрѣбало много по-вече време, отъ колкото имамъ на свое расположение. Ще са запрж само на единъ примѣръ, който и самъ Дарвинъ смѣта за най-убѣдителенъ.

Казватъ, че видоветѣ не са биле измѣнявали, че видътъ не можалъ да са измѣни до толкова, щото да даде начало на други видъ. Но вижте предъ насъ стоятъ два гжлжба и вие виждате, че тѣ не си приличатъ и че нито едина, нито другия прилича на обикновения гжлжбъ; а това сж гжлжби и тѣ произлѣзватъ отъ обикновенния (сивия — Columba livia) гжлжбъ — и при сичко това, тѣзи гжлжби, ако да са намѣрѣхж въ диво сжтояние — въ природата, то тѣхъ не бихж ги припознали за обикновенни гжлжби, а бихж основали отъ тѣхъ не само два нови вида, ами даже, ако питате, два нови рода.

Предъ очевидностьта на таквизи едни фактове и на други не по-малко убѣдителни доказателства, дадени отъ Дарвина, учението за постоянството на вида, по-вече не може да издржи критика и, заедно съ това, пада и едничката преграда, която пречи при приемането на учението за единството на органическия миръ. Противъ това учение нищо не говори, а сичко свидѣтелствува за-въ негова пол

за, слѣдователно, ние трѣба да припознайме въ него единичкото, сжгласно съ дѣйствителностьта вжзрѣние на органическия миръ. Колкото и да е голѣма заслугата на Дарвина въ това отношение, тя не сжставлява йоще неговата най-голѣма заслуга. Сичката сила на доказателствата, показани отъ Дарвина, сжзнавалъ ги йоще Ламаркъ, само че Дарвинъ, за да ги защити, показалъ е на таквази масса хубави, критически провѣрени фактове тжй, щото по-нататашно противение е било невжзможно. Съ това той, тжй да са каже, е проправилъ пжть за онази часть отъ своето учение, която завинаги ще си остане свързана съ неговото име, — за онази часть, въ която са мжчи да рѣши основната задача — причината за сжвършенството и хармонията на органическия миръ.

По такавъ единъ начинъ ние приехме, че сичкитѣ организми са намиратъ въ крѣвно родство, че тѣ сж произлѣзли едни отъ други легка-по-легка, чрезъ непрекжснатия процессъ на историческото развитие — процессъ, за който свидѣтелствува и геологията. — Но пакъ защо този исторически процессъ направо е водялъ кжмъ сжвършенствувание — защо въ основата на органическия миръ лѣжи закона на прогресса, а не̑ противното на това явление? Теорията на Дарвина само ни дава удовлетворителенъ отговоръ на това питание.

За да разясни този законъ на прогресса, Дарвинъ е прибѣгналъ кжмъ такавъ единъ оригиналенъ начинъ, който на пржвъ поглѣдъ са показва до толкова противорѣчивъ, щото мнозина отъ неговитѣ противници и хулители, между които има нѣколцина и отъ руситѣ, до сега йоще не могжтъ или не искатъ да го разбержтъ. За да разясни онова, което става въ природата, подъ влиянието на физическитѣ сили, той е земалъ за сравнение това, което става подъ влиянието на разумната човѣшка воля.

Сичкитѣ искуственни произведения на човѣка, отгледанитѣ отъ него животни и растителни породи, носятъ безсжмнененъ отпечатакъ на сжвършенство, разумѣва са, на условно сжвършенство, сир. на такова, което е полезно за човѣка, а не е полезно за самия организмъ. Въ сички тѣзи организми са отражава мисальта и волята на човѣка: тѣ представляватъ достиганието на извѣстни опредѣленни отъ него цѣли. А по какавъ начинъ е накаралъ органическитѣ форми да са измѣнятъ споредъ неговото желание? За това между градинаритѣ и скотовждитѣ отдавна са практикува единъ общъ способъ, тжй нарѣченъ отборъ. Този способъ е основанъ на слѣднитѣ двѣ общи свойства на организмитѣ, на слѣднитѣ два коренни закона. Приличатъ ли дѣцата на родителитѣ си? Отговаряме и да̀ и не̑, ама повечото пжти казваме приличатъ, но не безусловно. Това *да* е заявление на едина природенъ законъ — на закона за *наслѣдственностьта*; това *не* е заявление на втория природенъ законъ — на закона за *измѣнливостьта*. Органическитѣ сжщества могжтъ неизмѣнно да прѣдаватъ своитѣ отличителни черти на потомството си, но тѣ могжтъ въ сжщото време и да са измѣняватъ и своитѣ измѣнения да предаватъ на

потомството си. Не могжть да са намѣрятъ поне двѣ сжщества, к
сжвсѣмъ да си приличатъ — сѣмената, които сж зети отъ едно в
що растение, отъ единъ и сжщи плодъ, и тѣ са различаватъ и
отличия често пжти са предаватъ на тѣхното потомство. Отъ сгрупирва
то на тѣзи двѣ свойства — наслѣдственностьта и измѣнливостьт
сир. отъ наслѣдственното предавание на измѣненията, човѣкъ, спо
желанието си, ползува са за да лѣпи, ако може тжй да са каже,
ганическитѣ форми. Измѣнливостьта му дава нужния материялъ,
слѣдственностьта му дава срѣдство за да закрѣпя и да трупа
материялъ. Зарадъ това той само усердно, съ сѣко едно поколѣ
отбира най-подходящитѣ за неговитѣ цѣли сжщества и ги остав
са плодятъ отдѣлно. Въ туй са заключава сичкия не толкова слож
начинъ на отбора; не е сложенъ по своята основна мисаль, но
иска грамадна наблюдателность и навикъ за да може сполучливо
са достигне. Въ онѣзи случаи, при които отбора са извършва
много, както е, напр., въ градинарството, сичкия процессъ са о
ничава въ истребвание на онѣзи сжщества, които най-малко отговар
на човѣшкитѣ цѣли; едно по едно като отржгва изъ своитѣ лѣхи
ки неудовлетворителни екземпляри, като не ги остава да даджтъ
томство, градинаря не само запазва своята порода, ами отъ годин
година я сжвършенствува, като я кара да са приближава кжмъ о
дѣления отъ него идеалъ.

Като са увѣрилъ, че сичката тайна на успѣха при разв
дането на искуственнитѣ породи са заключава въ този процессъ
отбора, Дарвинъ си задалъ питание, нѣма ли въ природата отб
безличенъ отборъ, отборъ безъ лице, което да отбира, безъ ржк
дяща воля, каквато видимъ въ отбора на човѣка; нѣма ли так
отборъ, който да става само подъ влиянието на извѣстнитѣ намъ с
ства на организмитѣ и на околната срѣда.

За да не са хвжрли силно въ очи това преминаване
разумния отборъ кжмъ природния, той (Дарвинъ) напомнюва, че
усжвършенствуването на животнитѣ и растителнитѣ породи, човѣк
едвамъ не отдавна са явява сжзнателенъ работникъ; той разясн
че предъ систематическия, сжзнателния отборъ е имало отборъ
сжзнателенъ, въ който, по отношение кжмъ достигнатия резулт
човѣка са е явявалъ сжвсѣмъ безсжзнателна, стихийна сила. Т
напр., дивацитѣ, въ гладнитѣ години, биватъ принудени да н
ляватъ числото на своитѣ кучета; очевидно е, че тѣ сѣкога ист
ватъ по-малко удовлетворителнитѣ животни, и на края отъ тази т
постжпка са получва подобряване на породата — подобряване, к
дивакътъ сжвсѣмъ не е ималъ предъ видъ, защото той, ако д
имало вжзможность, би запазилъ и по-малко удовлетворителнитѣ
вотни.

Дѣто ще са каже, намѣсто да са пита, има ли въ природ
безсжзнателенъ отборъ, ние можемъ да си зададемъ по-просто,
опредѣленно питание — ставали въ природата унищожавание на
удовлетворителнитѣ сжщества?

За да отговори на това питание Дарвинъ разгржща пр

насъ картината на истребването, което са извършва около насъ сѣки часъ, сѣка една минута, на сѣка стъпка, и въ такива голѣми размѣри, предъ които неволно уставашъ смаянъ. Доказателството за съществуването на такавъ процессъ са основава на слѣднитѣ вѣрни числови показания. Новото появяване на живи същества неизмѣнно е свързано съ тѣхното размножавание. Сѣко едно растение, ако да съществуваше са̀мо то на земята, въ едно много късо време би завладѣло сичката достъпна нему земна повърхнина. Ако да са запазваше само сичкото потомство на растението, което са казва глушникъ (Taraxacum officinalis), сир. ако да разнасяше вѣтара сичкитѣ му сѣмена и ако сѣко едно сѣме даваше начало на ново растение, то за десетото поколѣние на̀-да ли би са намѣрило мѣсто върху земята. Ако да изниквахѫ сичкитѣ сѣмена на растението Orchis (салепа), което обикновенно са срѣща по горитѣ, то третйото поколѣние — внуцитѣ на едно само растение бихѫ покрили сичката земна повърхнина. Въ една капка вода са помѣстятъ до 30.000.000 отъ онѣзи бактерии, за които въ послѣднийо време често ни са пада да слушаме много страшно за тѣхъ, и това население са удвоява презъ сѣки 20 минути. Даже и човѣкътъ, който толкози полегка са размножава, не прави исключение; ако да са умножаваше насѣкадѣ населението тъй, както са умножава сега въ Съединенитѣ Щатове, то въ 2535 година човѣшкия родъ би изпопълнилъ цѣлата земя — сушата и водата, съ такава една тълпа хора, които би трѣбало да стоятъ прави и са допиратъ единъ до други.

Отъ тѣзи цифри може да са направи едно заключение. На сѣки единъ организмъ, който са запазва, са пада да загинватъ милиони; по-голѣмата часть отъ организмитѣ гинѫтъ когато ще захващатъ да живѣятъ. Но кой пѫкъ ще е този избранникъ? Какво обстоятелство ще рѣши, кому отъ тѣзи милиони същества са пада да живѣе, кому да умрѣ? Сичкитѣ искатъ да живѣятъ и явно е, че между сичкитѣ конкуренти трѣба да са захване борба или по-право конкурсъ— награда на който е живота. Но кой пѫкъ ще произнесе тази пресѫда? Слѣпитѣ сили на природата. И тѣхната пресѫда ще бѫде справедлива именно затуй, защото тя ще бѫде слѣпа, механическа, — не токо тъй и самата идея на правосѫдието ние си въображаваме съ вързани очи, съ вѣзни въ рѫцѣтѣ. Края на този конкурсъ, на пресѫдата на природата, ще зависи главно отъ самитѣ достоинства на конкурентитѣ — побѣдитель ще излѣзе онзи, въ организацията на когото са намѣри поне една малка чертица, която да го прави по-съвършенъ, сир. по-способенъ да живѣе при даденитѣ условия. И трѣба да забѣлѣжимъ, че само една побѣда не рѣшава края на борбата, може да са каже, че сѣки единъ организмъ, въ сѣки единъ мигъ отъ своето съществувание са намира подъ натиска на сичкитѣ други организми, готови да са борѭтъ съ него за сѣка една педя земя, за сѣка една слънчева зара, за сѣко парче храна. Надъ сѣко едно същество постоянно виси питанието: „да-лѝ да остане или да загине?“, и правото си да живѣе то запазва само подъ това условие — въ сѣки единъ

мигъ отъ своето сѫществувание да бѫде по-сѫвършенно отъ сво
сѫперници.

И тъй въ този конкурсъ, въ тази *борба за сѫществува*
рѣшающе обстоятелство са явява собственното сѫвършенство на б
щитѣ са, никакво друго условие не е мислимо, — дѣто ще са к
края на този процессъ ще бѫде неизбѣжното запазвание на най-сѫв
шенното, — ще бѫде отборъ. Отборътъ безъ отбирающе лице, са
дѣйствующия, слѣпия и безжалостния отборъ, който работи безъ у
ряване и безъ почивка въ продължение на безбройни столѣтия, к
то отбира еднакво и едритѣ вѫншни особенности и най-ничтожн
тѫнкости на вѫтрѣшната организация — подъ едно само условие
бѫдѫтъ тѣ *полезни* за организма — *естественния отборъ* — той
причината за сѫвършенството на органическия миръ; — времет
смѫртьта —тѣ сѫ регуляторитѣ на неговата хармония.

По този начинъ, ние видимъ, че старня телеологически в
гледъ на хората, споредъ който свѣтътъ сѫществува само за чо
ка, сѫвършенно са измѣнява. Споредъ учението на естественния
боръ, сѣка една колко-годѣ приспособена форма на органа може
са появи само подъ едно условие: да бѫде тя полезна за своя п
тежатель; ако пѫкъ ние срѣщаме такова сѫщество, което явно с
приспособило до толкова, щото удовлетворява потрѣбноститѣ на др
тогава ползата трѣба да бѫде взаимна — такова е, напр., както
видимъ по-долу, приспособлението на цвѣтоветѣ къмъ насѣкомит
на насѣкомитѣ къмъ цвѣтоветѣ — ползата отъ това приспособлени
взаимна. Дарвинъ даже кани, да му покажетъ поне единъ орга
който да е приспособенъ, нé да принася полза на своя стопани
а само да принася полза на друго сѫщество — и такавъ органъ
са е намѣрилъ въ природата. Дѣто ще са каже, Хайне е билъ пра
иронически като е каралъ своя другаринъ да разбере, че и говед
и магарето сѫществуватъ нé зарадъ него, ами сами за себе си. Н
задържаме старата дума цѣлесѫобразность, ние ѝ даваме нова смис
Сички тѣзи сѫвършенни органи и цѣли организми не сѫ имали пр
видъ ползата, не сѫ очаквали полза, когато са сѫ сѫздавали, а п
зата сама ги е сѫздала. Намѣсто предполагаемата цѣль, ние им
дѣйствителна причина. Сѫвършенството на органическия миръ н
вѫзможна, загатлива цѣль, а е неизбѣженъ, фаталенъ резултатъ
природнитѣ закони.

Нека са помѫчимъ да направимъ обща оцѣнка на това у
ние въ сичката му цѣлость, сир. като разбираме подъ него и р
ственната му свръзка на организмитѣ и тѣхното происхождание чр
естественния отборъ. Какво говори въ полза на тази теория? — с
ко. Какво говори противъ нея? — нищо. Какво може да се очі
отъ нея? — много нѣщо и, ако изминаванието на двасесеть години
же да служи като поръчителство за бѫдѫщето, тя, разумѣва са,
оправдае нашитѣ надѣжди. Ако азъ казвамъ, че сичко свидѣтелсті
за въ нейна полза, то това го говоря за туй, защото нá-да ли щ
намѣри нѣкой клонъ отъ биологията, дѣто тя да не е внесло п
свѣтлина и смисаль. Ако азъ казвамъ, че нищо не свидѣтелсті

противъ нея, то говоря го за туй, защото и до сега не е извадено на негдань ни едно общо възражение, което да не е било предвидено отъ Дарвина въ неговата книга или да не е било казано въ последнитѣ издания. Исказвали са сѫ и специялни възражения или, по-право, сѫмнѣния върху приложимостьта на това учение кѫмъ този или онзи частенъ случай, но и тѣзи частни спѫнки сѫ бивали отстранявани при пѫрвото имъ появявание. Да разглеждаме сички тѣзи възражения и тѣхнитѣ отговори, ние по никой начинъ не можемъ това да сторимъ, защото имаме малко време. Противъ учението, което обхваща безбройно число фактове — цѣлия органически миръ, въ продѫлжение на двaесеть години противницитѣ му, макаръ да сѫ силно желаяли, не сѫ могли да му направятъ ни едно колко-годѣ свѣстно възражение — и нимà това вече не говори за неговата вѣрность. Противницитѣ на Дарвинизма, като виждатъ, че не могѫтъ да го опровергаятъ, надпреварятъ са, кой по напредъ да каже въ очитѣ на неговитѣ защитници: това е чиста *хипотеза*. Това натякване много смѣшно стои въ устата на хора, които, като защищаватъ голословната хипотеза за самостоятелното происхождание на видоветѣ, сами стоятъ върху почва хипотетическа, произволна. Да рѣчемъ, че Дарвиновата теория е чиста хипотеза, ами тогава — пита са — каква е разликата между двѣтѣ хипотези? Отъ една страна имаме хипотеза, която обобщава, която сѫгласява фактове, зети отъ най-разнородни области по знанието, — хипотеза, която са оправдава надъ безбройни случаи, която ни позволява да предвиждаме и други, хипотеза която не са нуждае отъ никакви произволни предположения, която са поддѫржа отъ два-три общеизвѣстни природни закона, — хипотеза, която не само удовлетворява идеалнитѣ стрѣмления на човѣка — да обяснява явленията, а ми е станала йоще, споредъ справедливата забѣлежка на Аза Грея, нова работна сила, до най-висока степень плодотворна, като подканя хората кѫмъ ново работение и като открива нови области за издирвание. Отъ друга страна, ние имаме хипотеза за самостоятелностьта на видоветѣ, основана на сѫвсѣмъ произволно, безъ доказателно предположение, — хипотеза, която нищо не разяснява, а напротивъ, само загражда пѫтя на сѣко едно разяснение, — хипотеза, която насѣкадѣ помрачава и слисва умоветѣ на хората, която са мѫчи да спира сѣки единъ успѣхъ, която отнема отъ изслѣдователя сѣка енергия, като му говори, че той може и да открива нови фактове, но сѐ пакъ нема да разбере онова, което ще открие.

Но Дарвиновото учение не е само хипотеза, основана на едно подогаждание — то е необходимъ „виводъ,“ който трѣба логически да са извлече изъ нѣколко фактове, виводъ, отъ който не могѫтъ да са отклонятъ. Нека опровергнатъ сѫществуванието на измѣнливостьта, на наслѣдственностьта и на бѫрзото прогрессивно размножавание, нека опровергнатъ свидѣтелството на геологията за безбройнитѣ столѣтия, които са сѫ изминали отъ първото появяване на живота върху нашата планета — и до като не сторятъ това, учението за *естественния отборъ* са явява логически неизбѣженъ виводъ. Ние не сме йоще въ състояние да докажемъ, колко голѣми могѫтъ да бѫдѫтъ неговитѣ ре-

зултати — но да казваме, че такъвъ процессъ не сѫществува въ природата, това по никой начинъ не можемъ да направимъ.

„Естественния отборъ — говори Дюбоа-Реймонъ — не е нѣкое емперическо правило, което днесь-утрѣ може да са покаже несъстоятелно. Вѣрно е, че ние йоще не можемъ да кажемъ, че то е толкова непогрѣшимо, колкото сѣки единъ отъ онѣзи физико-математически закони, по които са управлява материялния миръ. Но при сичко това, като истича отъ цѣлъ редъ умозаключения, то е виводъ, който трѣба да са приеме отъ нашия умъ и който заема срѣднйо мѣсто между правилото и еттественния законъ и сѣди по-близо до този послѣдния.

При оцѣневанието на сѣко едно учение ние можемъ да сѫдимъ за него само по нашитѣ настоящи познания. Бѫдѫщето е тѫмно зарадъ насъ. Може би, слѣдъ време ще изникне ново учение, което ще развие и ще видоизмѣни теорията на отбора — затова е безполезно да гадайме; едно само е вѣрно, че смѣткитѣ съ миналото сѫ приключени. Ако научната борба са йоще продѫлжава, то края й отдавна вече са знае и въ историята на науката ще сй намѣрятъ малко примѣри отъ такава рѣшителна и блѣскава побѣда.

„Това бѣше мигновененъ грѫмъ — говори сѫщия Дюбоа-Реймонъ — какавто науката йоще не е виждала грѫмъ, който толкова дѫлго са е готвилъ и тѫй внезапно е грѫмналъ; грѫмъ, който йалика е билъ турнатъ и тѫй смѫртоносно е поразявалъ. Като са сѫди по голѣмината и значението на стореното разрушение, по онова ехо, което са е отзовало въ най-отстраненитѣ области на човѣшката мисаль, — това е било наученъ подвигъ, който нѣма подобенъ на себе си. Въ сферата на чистата наука успѣхѫ вече да са сѫвематъ отъ пѫрвото впечатлѣние. Истрѫпванието отстѫпи мѣсто на спокойното разсѫждение. Новото поколѣние, което е израстнало срѣдъ тази борба, съ нови сили ще стѫпи на чело на движението. Истина е, че са чуватъ йоще тукъ-тамѣ плачоветѣ на нѣколко чудни хора, но науката, безъ да обрѫща внимание на тѣхъ, пристѫпя си кѫмъ своитѣ дневни работи, и сега отъ сѣкадѣ е припознато, че теорията за самостоятелностьта на видоветѣ, защищавана отъ Кювé и Агассиса, трѣба да си отстѫпи мѣстото на Дарвиновото учение.

Малко по-горѣ азъ сколасахъ да кажа, че ние не сме въ сѫстояние да разглеждаме тука вѫзраженията, исказвани противъ теорията на Дарвина, и да отговаряме на тѣхъ; но има едно общо вѫзражение или, по-скоро, обвинение, което не може да са премѫлчи, на което трѣба да са отговори именно тука. Това е отколѣшно старо обвинение, което сѫ слушали и Сократовцитѣ, и Галилеевцитѣ и Нютоновцитѣ — което сѫ слушали сички, които сѫ имали нещастието или висшето щастие да извадятъ мисальта изъ малката проправена пѫтичка на новия широкия пѫть на развитието. Дарвина сѫ го обвинявали въ безнравственность. Това обвинение е тежко и обидно и то излиза изъ устата на сѣка една дрѫнкалка, което знае теорията само

по мие, но много по-тежко и по-обидно е, когато сжщото обвинение излиза изъ устата на хора, които по силата на своя талантъ, по чистотата на своитѣ подбуждения, сж повикани да бждатъ учители на своето общество, на своя народъ.

Сичко това ваше учение за *борбата за сжществувание*, вжсклицаватъ искренно или престорено негодующитѣ изобличители, какво е? — то е преклонение предъ грубата сила; то е сила, която тжпче правото, юмрукъ, който тържествува надъ мисальта; това сж човѣшки чувства, отдадени въ жертва на животнитѣ инстинкти, това е, найсѣтнѣ, оправдание, апофеозъ на сѣко едно зло и насилие. Но азъ, уважаеми слушатели, като не притежавамъ достатачно красорѣчие, боя са, че не ще могж да изиграя ролята на обвинитель, затуй позволѣте ми да продължавамъ съ собственитѣ думи на едного отъ тѣзи разядосани моралисти. „Нимà съ разума сжмъ азъ позналъ, че трѣба да обичамъ ближния си, а не да го задушавамъ? Това ми са каза въ дѣтинството, и азъ съ радость го повѣрвахъ, защото ми казахж онуй, което ми лѣжѣше на душата. Ами кой е изнамѣрилъ това? Разумътъ не го е изнамѣрилъ. Разумътъ е изнамѣрилъ борбата за сжществуванието и закона, който заповѣдва да задушаваме сѣкиго, който не на остава да си удовлетворяваме желанията. Това е виводъ на разума. А да са обичаме единъ други разумътъ не е можалъ да открие, защото това е неразумно“[1]). Излишно е да са распростирамъ, че това го казва хубаво познатия намъ Левинъ. Трѣба да сжзнайме, че вжпросътъ е исказанъ ясно: учението за борбата за сжществуванието распространено вжрху човѣка, противорѣчи на нравствения принципъ на любовьта. Чувството, сжвѣстьта ясно говори — *обичай ближния си*, разумътъ, науката шепни — *задуши го*. При избиранието на едно отъ тѣзи двѣтѣ можемъ ли да са поколебайме поне на единъ мигъ? Вивода може да бжде само единъ — въ името на *нравственностьта, долу науката.*

Но именно тази ясность, туй право исказвано на вжпроса облегчава защищаванието. Намѣсто да са заловимъ да са оправдаваме, да са защищаваме, азъ ще задамъ само едно питание на самичкия обвинитель — питаме, признавамъ са, май много невѣжливо въ добрѣ вжспитано общество, даже нетърпимо, но, сжжелѣвамъ, че то е почти сѣкога неизбѣжно, когато ни са случва да имаме работа съ противницитѣ и изобличителитѣ на Дарвина — ето това питание: чели ли сте вие тази книга, която тжй красорѣчиво изобличавате? И безъ да чакаме отговоръ, ние можемъ да кажемъ — нé, вие не сте я чели. Защото ако да бѣхте я чели, то вие щѣхте да знаете, че въ тази книга[2]) са намира III-та глава, която е посвятена само на нравственното чувство, на чувството на любовьта кжмъ ближния, на онова чувство на нравствения джлгъ, който на кара да жертвуваме себе си зарадъ ближния си или зарадъ идеята. Вие щѣхте да знаете, че въ тази книга има йоще V-та глава, въ което са разглежда про-

[1]) Графъ Л. Толстой. Анна Каренина, г. 8, стр. 78.

[2]) „Происхождението на човѣка и пр.“

исхождението на това нравственно чувство; най-послѣ, вие щѣхте да знаете, че борбата за сѫществувание, приспособена кѫмъ човѣшкия родъ, не ще рѣче ненавиждание и истребвание, а, напротивъ, любовь и запазвание.

Ето какво би узналъ Левинъ, ако бѣше са потрудилъ да поразгѫрне тази книга; и йоще много нѣщо той би узналъ; между другото, той би са научилъ, защо му са това казали въ дѣтинството, именно това, което е вече можало въ неговата душа — той би узналъ, че това учение ни дава, може би, едничкото разяснение за тѫй наречените вродени идеи.

А тѫй като той нищо отъ това не знае, то, явно е, че той ще ратува противъ врагъ, който е сѫзаденъ отъ собственното негово вѫображение, по едно слушание само, мимоходомъ, като е докопалъ само една дума „борба“.

Но, наистина, какъ пѫкъ разеснева Дарвинъ, че това начало на борбата, като са приложи кѫмъ човѣка, става начало, което помага, а не прѣчи за развиванието на нравственното чувство на любовьта кѫмъ ближния? Ето какъ. Човѣкьтъ — казва той — най-напредъ, е сѫщество социялно, което са стрѣми да живѣе съ общество и тѣзи именно социялни инстинкти, това чувство на общественность извикатъ у него появяването на нравственностьта.

Когато борбата за сѫществуванието са приспособева кѫмъ човѣка (донѣйдѣ и кѫмъ нѣкои животни, които иматъ социялни инстинкти), тя не са ограничава само съ борба между недѣлимитѣ, кѫмъ нея са присъединява йоще и борба или конкуренция между колективнитѣ единици, — между семейството, между племената, между раситѣ, а въ тази борба или, по-право, въ тази конкуренция успѣхътъ до толкова зависи отъ материялната сила и отъ умственното превѫсходство, по отношение кѫмъ враговетѣ, колкото и отъ нравственнитѣ качества, по отношение кѫмъ своитѣ.

Нека разясниміъ това съ примѣръ. Да кажемъ, че имаше, напр., двѣ племена: едно, което притежава сравнително по-голѣми физически сили, но сѫвсемъ не притежава майчини инстинкти — до него друго племе, което по физическитѣ си сили е по-слабо, но въ което сѫ силно развити майчинитѣ инстинкти — *грижата* за дѣцата. Пѫрвото макаръ че ще наддѣлева надъ второто племе въ частнитѣ случаи на правата борба, но крайния резултатъ на естественния отборъ ще бѫде въ полза на второто. Майчината любовь е най-идеалното чувство отъ сички други чувства, — тя е и най-силното орѫжие, съ което слабия, беззащитния човѣкъ е билъ длѫженъ да са бори противъ своитѣ силни сѫперници не въ права борба, а въ по-важно, въ косвенната борба за сѫществувание. И тѫй нравственнитѣ качества на недѣлимитѣ безсѫмнѣние сѫ полезни за колективнитѣ единици. Обществото на егоиститѣ никога нѣма да наддѣлѣе въ борбата съ общество, което са рѫководи само отъ чувството на нравственния длѫгъ. Това нравственно чувство даже са явява права материялна сила въ откритата, въ физическата борба. Намъ ни са чини, че човѣкъ, когото не стѣсневатъ никакви мегки чувства, който дава *просторъ* на

своитѣ звѣрски инстинкти, трѣба сѣкога да наддѣлева въ откритата борба — и при сичко това, въ дѣйствителностьта не е тжй. „Превъсходството на дисциплинированитѣ войски — справедливо бѣлѣжи Дарвинъ — надъ дивитѣ орди са заключава най-много въ онова нравственно довѣрие, което сѣки солдатинъ има кжмъ своитѣ другари."

На моралиститѣ никакъ имъ са не аресва, когато хората говорятъ за ползата, която може да са придобие чрезъ нравственностьта, чрезъ добродѣтельта; въ това тѣ виждатъ нѣкакво-си оскжрбление, — а пжкъ сами, когато искатъ да докажатъ нейната необходимость, тѣ употрѣбяватъ сжщитѣ утилитарни доводи. Попитайте ги, защо имъ е дотрѣбала нравственностьта — ей-нà Левинъ, не трѣба даже да са пита; той самъ подиръ нѣколко реда отъ показаното мѣсто ни дава отговоръ: ако да нѣмаше у мене тѣзи вѣрвания — *азъ бихъ грабилъ, лжгалъ, убивалъ.* Ще рѣче, нравственностьта не ва оставя да правите врѣда на обществото — ще рѣче, нравственностьта, отъ каквото происхождение да е тя, направо е полезна — а сичко полезно, бжде ли то материална особенность въ строението или идеално чувство — подлѣжи на естествения отборъ, сир. ще са запази и ще са сжвжршенствува.

Слѣдователно, споредъ мнѣнието на Дарвина, нравственното чувство зема вржхъ въ социалнитѣ инстинкти на човѣка. Най-напредъ е било изработено понятието на джлга кжмъ ближния и подиръ чакъ кжмъ самаго себе си и кжмъ вишния нравственъ идеалъ. Това нравственно несжгласие, на което моралиститѣ толкози много обичатъ да посочватъ, тази вжтрѣшна борба между материалнитѣ прищевки и чувството на джлга е само остатакъ отъ борбата между егоистическитѣ инстинкти на вѣтия човѣкъ съ неговитѣ исключително индивидуални стрѣмления — и съ социалнитѣ инстинкти на човѣка, който е сждаденъ отъ обществото и за обществото. И това чувство по мнѣнието на Дарвина, са е развило отъ най-святото, отъ най-старото чувство, отъ майчиното чувство, като са е расширочавало легка-по-легка вжрху цѣлото семейство, вжрху племето, вжрху рàсата, за да обхване въ идеална форма цѣлото човѣчество. Сегашния дивакъ цѣни справедливостьта, честностьта — но само по отношение кжмъ своитѣ си; да излжже душманина си, той го смѣта за добродѣтель. Па и ние, европейцитѣ, бѣлѣжи Дарвинъ, нима сѣкога цѣнимъ справедливостьта заради самата справедливость — да-лѝ и ние нѣмами двѣ мѣрки, една за своитѣ си и друга заради чуждитѣ — ако вие са сжмнявате въ това, казва той, погледнете на дипломатитѣ.

Сжжелявамъ, че малкото време ма принуждава да правя извлечение отъ общитѣ мѣста и, споредъ туй, да са отстранявамъ отъ самия духъ на това учение, което никога, поне на единъ мигъ, не са отстранява отъ фактическата почва — учение, което и тѣзи идеи подкрѣпя съ цѣлъ купъ фактове. Но сѐ са пакъ надѣвамъ, че сжмъ можалъ да ва убѣдя въ това, че Дарвинъ не проповѣдва *люлоѣдство*, както искатъ да кажàтъ неговитѣ нравственни противници. Напротивъ, като вижда въ нравственното начало, въ любовьта кжмъ

ближния, най-високия *атрибутъ* на човѣка, той само са мжчи да докаже, че това начало е полезно и заради туй то, по единъ необходимъ, фаталенъ начинъ, трѣба да побѣждава началото на егоизма — той само са мжчи да докаже, нагледно съ нѣкоя механическа истина, нуждата отъ нравственностьта.

И тжй, на таквизи моралисти, като Левина, ние отговаряме тжй: най-напрѣдъ са запознайте съ това учение, въ което хвжрляте калъ, а подиръ туй, чистосжрдечно, като си турите ржката на сжрдцето, казвайте, кое е по-нравственно: да казвашъ ли, че мога да обичамъ ближния си, макаръ това и да е неразумно, или да казвашъ, че ближния си трѣба да го обичамъ затуй именно, защото е това разумно? Кое е по-нравственно: да казвашъ, че гласътъ на сжвѣстьта противорѣчи на гласа на разсждка ли, или да приемешъ, че сжвѣстьта е само безличенъ разумъ на безбройнитѣ поколения, които сж вжрвели преди насъ по пжтя на развитието? — Съ една дума, кое е по-нравственно — съ праздни думи ли да казва човѣкъ, че нравственностьта е противъ разума, или да са мжче да докаже, както това прави Дарвинъ, че само нравственностьта е най-високия разумъ?

Като искате да принесете науката жертва на своята условна нравственность, вие злѣ прѣпоржчвате тази послѣднята — вие хвжрляте клевета на науката, но йоще повече вие хвжрляте клевета на своята нравственность.

Но отъ разглежданието на учението преминаваме къмъ разглеждапието на самия ученъ човѣкъ; нека видимъ, въ какво отношение са намира учението къмъ самата личность на автора, на какви свои качества лицето длъжи за своя успѣхъ?

Преди сичко, за своя успѣхъ то длъжи на онова неуловимо свойство, което не може да са анализира и което, по нѣманието на източно опредѣление, ние наричаме гениалность. Въ областьта на естествознанието сѣка една истинна плодотворна научна мисаль — мисаль, която открива на науката нови хоризонти, представлява три момента отъ своето развитие, три фази, презъ които, по казванието на положителната философия, е преминала вжобще човѣшката мисаль. Тѣзи фази сж: пжрво, фазата на познаванието истината — фазата на творчеството; подиръ нея иде фазата на логическото развитие на тази творческа мисаль и, най-сѣтнѣ, третята фаза е провѣряванието на тѣзи виводи чрезъ наблюдение или опитъ — фазата на собственното научно издирвание.

Тази пжрва фаза — фазата на творчеството, сжставлява именно главната отличителна черта на гения, безъ да са гледа на това, исказва ли са това творчество въ научна хипотеза, въ философска система или въ поетическо произведение — безъ да са гледа на това, именували са този гений Шекспиръ, Спиноза или Нютонъ. Но пжкъ, до като мисальта на поета приминава само едната стадйя, мисальта на философа — само двѣтѣ, то мисальта на учения безъ друго трѣба да премине и тритѣ. Творчеството на поета, диалектиката на фило-

софа искуството на изслѣдователя — това сѫ материалитѣ, отъ които са сѫздава великия ученъ.

Простото население обича да раскрива този процессъ на научното творчество; то мисли, че може да улавя гения неприготвенъ, да го улавя въ самия процессъ на творчеството и да разясни този процессъ чрезъ нѣкаква вѫшна механическа случка. Въ Пизанската сѫборна черкова то са любува съ полюлѣя, който е открилъ на Галилея основнитѣ закони на Механиката; то вредъ расправя анекдота за ябалката, паданието на която е открило на Нютона закона на всемирното притегляние; кѫмъ тѣзи легендарни полюлеи и ябалки до нѣкога, може да са вѣрва, ще са присѫедини йоще и нѣкаквъ-си яхѫръ, който да е открилъ на Дарвина закона за естественния отборъ. Сичко това може и тѫй да е; но вѣрно е и онова, че ябалката си е падала и преди Нютона, градинаритѣ и скотовѫдцитѣ сѫ развѫждали своитѣ породи и преди Дарвина, но само че въ мозака на Нютона и въ мозака на Дарвина са е извѫршило онова смѣло, онова безумно прескокване на мисальта, която отъ падающето тѣло прескача на планетата, която са носи въ прстранството, — което отъ емперическитѣ способи на скотовѫдцитѣ прескача вѫрху законитѣ, по които са управлява цѣлия органически миръ. Тази дарба да можешъ да познавашъ, да можишъ да схващашъ аналогитѣ, които убѣгватъ отъ обикновеннитѣ умове — тя именно сѫставлява принадлѣжность на гения. Но ако поетичаското творчество, разбира са не може да са мине безъ обширни наблюдения, то тогава научното творчество йоще пò-не може. Преди да са открие нѣкоя научна хипотеза, иска са, до колкото са може, хубаво знаяние на онѣзи фактове, които е тя длѫжна да разясни. И това именно сѫчетание на двѣтѣ условия — на творчеството и на обширнитѣ знания, въ едно лице е рѣдко явление. Отъ една страна, може да са срѣщнатъ учени, които да притежаватъ грамадни знания, които съ своята аналитическа способность да могѫтъ да изучватъ частнитѣ явления и съ този материалъ да обогатяватъ науката, но които да не сѫ способни кѫмъ синтетическата работа на мисальта — да не могѫтъ да свѫрзватъ, да обобщаватъ този суровъ материалъ. Отъ друга страна, може да се срѣщнатъ умове, които, като са трудятъ вѫрху разработванието на частноститѣ, мѫчатъ са да исталкуватъ природата чрезъ смѣли догаждания, построени на много тѣсна и пѣсечлива основа — като забравятъ, че достоинството на този синтетически трудъ направо зависи отъ качествата на правелния преди него аналитически трудъ. Но, което е йоще по-чудно, има случаи, дѣто тѣзи двѣ дѣятелности, като са срѣщатъ въ едно лице, развиватъ са, безъ да са сливатъ въ едно, като да сѫ двѣ самостоятелни течения: въ своята аналитическа дѣятелность учения стои на строга фактическа почва — въ областьта на обобщениета, като са задоволява само съ едни смѣли сравнения, съ едни отдалечени аналогии; като приема вѫзможното за вѣроятно, вѣроятното за истинно, той сé по-високо и по-високо издига своето здание вѫрху пѣсака. Примѣръ за такива личности до нѣйдѣ е Ламаркъ; въ областьта на специалнитѣ издирвания той е билъ строгъ ученъ човѣкъ, а въ областьта на хипотезитѣ

той честичко е бивалъ мечтатель; той не е можалъ никакъ да са помири съ мисальта, че науката е дѣте на своето време, че да са тича нанапредъ, да са допълватъ отсѫтствующитѣ фактове съ умозрѣния и догаждания, е невѫзможно. Съ това са обяснява неговата несполука. Неговитѣ блѣскави, напълно вѣрни мисли, ги постигна сѫщата участь, каквато постигна и неговитѣ увлечения; тѣ не можахѫ да противостоятъ противъ строгата критика на Кюве.

Злоупотрѣбението съ умозрѣнието, неправилното отнасяние кѫмъ ролята на хипотезитѣ въ науката, извикахѫ въ биологическитѣ науки една извѣстна реакция; хората бѣхѫ захванали да мислятъ, че сѫщинското назначение на науката са заключава въ разработванието на частноститѣ. Явихѫ са цѣли сюрии специялисти, различни — *исти* и — *лози*, които распокѫсахѫ природата на дребни парчета и които не искахѫ да знаятъ, какво са вѫрши вѫнъ отъ предѣлитѣ на тѣхната специалность. Като не можахѫ да направятъ разлика между предпазливость и ограниченность, между бодрость и строгость на мисальта и отсѫтствието на сѣка мисаль, тѣзи пигмеи самодоволно казвахѫ, че нашето време не е врѣме за велики задачи и сѣкиго, който са е опиталъ да са издигне надъ другитѣ, да расшироча общия кѫгозоръ, — такавъ човѣкъ сѫ го наричали мечтатель и фантазйоръ.

Такавъ именно мечтатель, който изъ дълбочината на своето сѫзнание сѫздава лица, тѣ мислѣхѫ да срѣщнатъ въ лицето на Дарвина, тутакси щомъ чухѫ за неговото учение, — и страшно са излъгахѫ. Предъ тѣхъ стоѣше не мечтатель, даже не кабинетенъ ученъ, който знаѣше природата по книгитѣ и по разглежданието на музеитѣ — предъ тѣхъ стоѣше човѣкъ, който са бѣ срѣщалъ съ природата лице съ лице. И зоологъ, и геологъ, и ботаникъ — у него са помѣщавахѫ почти сички сѫвременни биологически знания, — той е изучвалъ тази природа и въ непокѫтнатитѣ гори на Бразилия, и въ близосѣдната градина, и въ водитѣ на Великия океанъ, и у дома-си на гълабарницата. Той е можалъ да каже на сички тѣзи специалисти, които сѫ го подозирали въ неоснователность, въ пребързвание, че и той, не помалко отъ тѣхъ, са е потрудилъ вѫрху полето на специалното научно дирянне — само че у него сичкитѣ тѣзи дирения сѫ биле насочени кѫмъ една обща цѣль. Въ него никога не е имало разногласие между аналитическата и синтетическата работа; двѣтѣ тѣзи дѣятелности въ него сѫ сѫставлявали едно цѣло, едната е служила като допълнение и продължение на другата. Сичкия този грамаденъ материалъ — плодъ на цѣлъ единъ животъ, е билъ подчиненъ на една идея, която е била развита въ 6 точки, само вѫрху двѣ страници. Въ историята на науката нà-да ли може да са намѣри втори примѣръ отъ такава работа, която при такова единство на общата мисаль да дава толкози разнообразни нѣща въ своитѣ частности.

И тѫй, Дарвинъ на пѫрвата стадия отъ развитието на своя трудъ са явява предъ насъ творецъ на една гениална мисаль, която са опира на колосаленъ купъ фактове.

Преминаваме кѫмъ разглежданието на втората стадия. Не стига само да хванешъ началото на една хубава мисаль — иска са йоще да

развиешъ, да разясняшъ тази мисаль. Презъ тази стадия, естественника има, най-много, нужда отъ онова качество, което най-хубаво характеризира дѣятелностьта на философитѣ и на матиматицитѣ — да може да сподири мисальта въ сичкитѣ ѝ завракулки, да разгледа най-малкитѣ тънкости на сѣтнинитѣ, които истичать отъ общото задавание на въпроса, да може да предвари сичкитѣ възможни противорѣчия. И въ това отношение, трудътъ на Дарвина са явява такавъ образецъ, какавто рѣдко са срѣща. Ние йоще по-напредъ казахме, че противъ неговия трудъ не е било исказано ни едно общо възражение, което да е имало нѣкакво важно значение. Когато развива своята идея, той никога не са отстранява отъ фактическата почва, никога (освень единъ случай, когато пъкъ заради туй той е оградилъ съ всевъзможни отдумвания) вие не ще го видите да са впуща въ чисто умозрителни, отвлеченни разсъждения. Никога той не са увлича отъ въпроси, които при сегашното състояние на науката си оставатъ не развити — тъй са е, напр., той отнесалъ къмъ въпроса за самопроизволното зараждание на организмитѣ и за първото имъ появявание върху земята както и да са съ мъчили да го вовлекътъ въ разискванието на този въпросъ, както и да съ искали, чрезъ разни забикалки, да узнаятъ, какво мисли той върху това — не можахъ, защото при сичкия имъ трудъ той е упорито мълчалъ. Пакъ и не може да са не забѣлѣжи оригиналностьта, съ каквато той излага своитѣ аргументации; на непривикналия читатель му са струва, че съчинението на Дарвина има чисто повѣствователенъ характеръ; вамъ ви са чини, че автора само си разсказва, а не доказва нищо и само кога въ края на главата или на книгата, въ нѣколко майсторски изложени чърти, той сѫбере въ едно цѣло сичко, по-преди казано, чакъ тогава вие виждате, че той си е достигналъ цѣльта и че вамъ, предъ ясностьта на неговитѣ доказателства, не остава да правите нещо друго, а само да приемете туй, което той доказва.

Слѣдователно, като разглеждашъ и тази втора фаза отъ развитието на научната мисаль, дохождашъ до заключение, че нà-да ли нѣкога на учения са е падала такава сложна по своитѣ слѣдствия логическа задача — задача, която обхваща цѣлъ купъ науки, — като захванешъ отъ геологията и свършишъ съ психологията, и нà-да ли нѣкога сичкитѣ логически слѣдствия на таквази сложна мисаль сѫ бивали прослѣдени тъй съвършенно.

Преминаваме сега къмъ третата и послѣдня фаза — къмъ фактическото провѣрявание на придобититѣ виводи. Тука, както и при избора на предмѣта, тъй и при неговото разработвание, са открива едно голѣмо ширине, дѣто истинско-учения човѣкъ може да прилага своитѣ способности, — тука са познава искуството на изслѣдователя. Както сичката дѣятелность, която е била преди напечатванието на неговата книга: „За происхожданието на видоветѣ“, токорѣчи е била приготовление къмъ нея, тъй и сичката му по-подирѣшна дѣятелность, до самата му смърть, е била като нейно разяснение и подтвърждение. Презъ сѣки двѣ-три години сѫ излизали на бѣлъ свѣтъ по едно или по двѣ, отъ познатитѣ на сѣки естественникъ, зелени томчета, които

сѫ заключавали въ себе си или разработвание на точки, които са сѫ намирали въ неговата книга, или пѫкъ тѣхното прилагание кѫмъ нѣкой частенъ случай[1]). Когато избира тѣзи частни случаи той енкастенъ са запира вѫрху най-заплетенитѣ вѫпроси, вѫрху изучванието на онѣзи чудно приспособени органи, които по своята неразяснима и дивна цѣлесѫобразность сѫ отблѫсвали отъ себе си напрѣшнитѣ изслѣдователи — и той сѣки пѫть е можалъ да покаже, че по неговата теория тѣзи явления сѫ разясними.

Тѫй, въ едно сѫчинение той описва, колко майсторски са сѫ приспособили съ своята форма цвѣтоветѣ на устно-цвѣтнитѣ растения (Labiataeflorae) кѫмъ насѣкомитѣ, които хвѫркатъ отъ цвѣтъ на цвѣтъ, помагатъ имъ да са оплодотворяватъ. Въ друго едно сѫчинение сѫ описани приспособленията, които клонятъ кѫмъ сѫщата цѣль, у много други растения. Тѣзи издирвания откриха на ботаницитѣ широко поле за работение и този вѫпросъ сега има богата литература.

Но срѣщанието на тѣзи сложни приспособления, сѫществуванието на тази хармония между организацията на сѫщества, които са отнасятъ кѫмъ различни царства на природата, може да бѫде разяснено съ теорията на естествения отборъ само въ такавъ случай, ако би да приемнемъ, че отъ това явление са извлича взаимна полза. Зарадъ насѣкомитѣ тази полза е очевидна, тѣ посѣщаватъ цвѣтоветѣ за да са хранятъ отъ тѣхния медъ. Но какво пѫкъ полза има растението отъ тѣзи посѣщавания? Колкото за устноцвѣтнитѣ разяснението е йоще по-просто; по-голѣмата часть отъ тѣхъ, безъ помощьта на насѣкомитѣ сѫвсѣмъ не бихѫ могли да са оплодотворятъ; а пѫкъ за другитѣ растения трѣба да са каже това, че вѫобще за растението е полезно, когато са то оплодотворява не съ своя прашецъ, ами съ чуждъ — и за да докаже това, Дарвинъ прави цѣлъ редъ опити, които понѣкогашъ са сѫ протакали по цѣли десеть години и които сѫставляватъ сѫдѫржанието на трета една книга. Най-накрай са узнава, че за растенията закона за врѣдата отъ браковетѣ въ близскитѣ роднински пояси са подтвѫрдява и, слѣдователно, вижда са ползата отъ скрѫстосаното опрашняванио[2]). По този начинъ тѣзи три тома сѫставляватъ цѣла една разработена отъ сички страни научна доктрина, която хвѫрля нова свѣтлина вѫрху тѫмното явление на половото размножавание и която ни разяснява, какво значение иматъ частитѣ на цвѣта, неговата форма, развитието му, боята и миризмата, а сичко туй, зето скупомъ, ни доказва, че онази теория, която е послужила като ключь на това разяснение, е вѣрна.

Такавъ сѫщо резултатъ са е добилъ и относително насѣкомоѣднитѣ растения. Много отдавна сѫ знаѣли факта, че листитѣ на

---

[1]) Примѣръ на пѫрвото служи сѫчинението му: *„За одомашненитѣ животни и опитоменитѣ растения“*, което излѣзе въ 1868 год. въ два тома и материала на които служи за подкрѣпление на точки, исказани въ една отъ главитѣ на неговата книга: „За происхождането на видоветѣ“.

[2]) У насъ (Тѫрновско) женитѣ, които са занимаватъ съ развѫждание на цвѣтя, този процессъ го наричатъ *амболясвание*. Пр.

нѣкои растения могжтъ да са раздражаватъ тжй, щото са затварятъ, когато кацнатъ вжрху тѣхъ насѣкоми; но ученитѣ не сж искали да вѣрватъ, че растението може да са храни съ уловени насѣкоми — това имъ са виждало много чудновато — цѣлесжобразно. Но, споредъ естественния отборъ, само полезностьта на този процессъ, какавто е хранянието, е могла да направи да са появи таквози едно сложно приспособление. Дарвинъ са залавя да изучва това явление и показва цѣлъ редъ поразителни фактове, които сж распржснали сѣко сжмнѣние вжрху плжтоѣдностьта на растенията и които сж показали, че това явление не са срѣща тжй рѣдко, както сж си мислили.

Овивливитѣ растения му даватъ трети примѣръ, който подкрѣпя неговата теория[1]).

Най-послѣ, той не са е запрѣлъ и предъ рѣшението на най-мжчната задача — прилаганието на своето учение кжмъ вжпроса за происхожданието на човѣка, на неговитѣ физически, умствени и нравствени свойства, и той е можалъ да сполучи въ това до толкова до колкото му е позволявала сложностьта на задачата и малкото фактически показания.

Като сжбираме въ едно цѣло сичко, което се отнася до научната дѣятелность на Дарвина, ние най-напредъ са срѣщаме съ едно поразително явление, съ цѣлъ единъ седемдéсеть-годишенъ животъ, който е билъ посвятенъ за развиванието само на едно учение; а като преминаваме кжмъ оцѣняванието на самото учение, ние трѣба да признаеме, че учения е творецъ на една гениална хипотеза, която са отличава съ неотразима логика и съ талантъ на изслѣдователя — двѣ качества, които му позволихж да прослѣди и да провѣри съ нови фактове, до колко е вѣрна тази хипотеза и, по този начинъ я прѣвжрна почти въ несжмнѣнно научна теория. Съ една дума, ние трѣба да припознаеме въ него рѣдко хармоническо сжединение на онѣзи три основни качества, които образуватъ идеалния типъ на учения човѣкъ.

Немаловаженъ елементъ въ успѣха на неговото учение сжставлява и майсторското написвание на неговата книга, която въ малко написано, много нѣщо сждржа; при това самата книга е била написана на езикъ, достжпенъ за сѣки образованъ човѣкъ, който е привикналъ кжмъ сериозно четение. Учението, което обхваща сичкия органически миръ, за което са искатъ толкова оправдателни документи, което е зачеквало най-забжрканитѣ вжпроси по естествознанието — това учение е било сбрано въ единъ малакъ томъ, въ една заключителна глава, само на една страничка — най-послѣднята. Паскаль свжршва едно отъ своитѣ писма съ остроуменъ парадоксъ: като са

[1]) Едно отъ по-подирѣшнитѣ сжчинения на Дарвина, което е свжрзано съ неговата теория, именно: „За способностьта на растенията кжмъ движение“, доказва, че движението на овивливитѣ стжбла, както и другитѣ случаи на цѣлесжобразнитѣ движения, истича изъ едно общо свойство на растението и, слѣдователно, тѣзи движения сж могли да са появятъ и развиятъ чрѣзъ отбора, предъ видъ на своята полезность.

извинява, дѣто е написалъ таквози джлго писмо, той са оправдава съ това, че не е ималъ врѣме да напише по-кжсо. Когато двеасеть години обмислювашъ своитѣ мисли, тогази имашъ и време да ги изложишъ пòсъ малко думи и въ сжвсѣмъ ясна форма.

Но само умственнитѣ качества на Дарвина не му са помогнали за успѣванието на неговата научна дѣятелность. Въ него е имамало йоще едно общо, нравственно качество, което засѣня сичкитѣ други качества и което са припознава и отъ сàмитѣ му врагове; това качество е неговата научна добросжвѣстность, неговата справедливость. Рѣдко са срѣща ученъ човѣкъ, който да може тжй напжлно да отстрани отъ себе си всѣкое лично чувство, което са отнася до идеята, която той защищава. Рѣдко е имало ученъ човѣкъ, който да е посрѣщалъ съ таквази готовность, съ таквози удоволствие сѣко едно вжзражение, да го е притеглялъ и обсжждалъ, макаръ то да е излѣзвало изъ такавъ источникъ, кжмъ който другъ нѣкой второстепененъ ученъ би са отнесалъ само съ презрителна гордость. Никога той не е прибѣгвалъ кжмъ таквази полемика, която да е имала за цѣль да маскира слабото доказателство; напротивъ, като е виждалъ, че доказателството е слабо, той самъ най-напрѣдъ е обржщалъ вниманието си вжрху това. Като е билъ строгъ сждия на своитѣ идеи, той никога не са е унижавалъ до тамъ, щото да играе ролята на адвокатинъ. На сѣка една стжпка можемъ да са увѣримъ, че и хорското вжзражение и своето доказателство той е цѣнилъ само до толкози, до колкото са тѣ отнасяли до работата, безъ да обржща внимание на това, задѣватъ ли тѣ или защищаватъ неговия авторитетъ. Лична слава за него като че не е сжществувала; той е ималъ само вжсторжествуването на своята идея — тука даже не може да са каже и на *своята* идея, а само на идеята, защото той токо тжй, безъ нищо, е билъ готовъ да отстжпи другиму правото на тази идея, която е била плодъ на двеасеть-годишнитѣ негови трудове и мисли. Като доказателство на туй служатъ онѣзи обстоятелства, при които са появи пжрвата негова записка, която сждржаше главнитѣ точки на неговото учение. Въ онова сжщо засѣдание на Линеевското Общество, за което споменахъ, бѣше поднесена отъ самаго Дарвина записка отъ неговия приятель Уоеллеса вжрху сжщия предметъ, и ако не са бѣхж намѣсили Ляйель и Гукеръ, които сж настоявали въ сжщото това засѣдание да са прочете и записката на Дарвина, идеите на когото имъ сж биле извѣстни йоще преди двеасеть години, то пжрвенството на тази идея щѣше да спечели Уоеллесъ. Въ това забѣлѣжително самовлàдание, въ това пжлно освобождавание отъ своята личность, трѣба да виждаме главната причина, дѣто той не е бивалъ заслѣпенъ, а сѣкога е виждалъ ясно, на чия страна е истината и сжвсѣмъ е избѣгвалъ увличанието.

Ако кжмъ сичко това, което научихме за дѣятелностьта на Дарвина, прибавимъ, че отъ началото на своето вжзвращание изъ около-свѣтното си плавание чакъ до смжртьта си той никога не са е

ползувалъ съ пълно здравие, то човѣкъ получава йоще по-високо понятие за онѣзи нравственни сили, които сѫ го крѣпили въ неговата неуморима работа. Съ една дума, отъ каквато страна да са мѫчешъ да оцѣнишъ този човѣкъ, у тебе, безъ да щѣшъ, са явява удивление кѫмъ него; но това чувство йоще по-вече са уголѣмява, когато опиташъ непосрѣдственното обайвание отъ тази толкова симпатична, толкози гениална личность. Когато ти са случи да дойдешъ въ Доукъ, когато прескочишъ прага на този малакъ кабинетъ, дѣто почти катадневно, въ продѫлжението на половинъ столѣтие, този могѫщъ умъ работи, когато си помислишъ, че подиръ една минута ще са отзовешъ прѣдъ човѣка, когото потомството ще сравни съ Аристотеля и Нютона, неволно осѣщашъ нѣкакавси страхъ; но това чувство исчезва безслѣдно, щомъ са е той появявалъ, щомъ са сѫ чували пѫрвитѣ звукове на Чарлзъ Дарвиновия гласъ. Ни единъ отъ неговитѣ извѣстни портрети не дава вѣрно понятие за неговата вѫнкашность; гѫститѣ, щрѫкнали като четина вѣжди, сѫвсѣмъ криятъ въ тѣхъ учтивия погледъ на неговитѣ дѫлбоко хлѫтнали очи, а пѫкъ изобщо, сичкитѣ му портрети, особенно напрѣшнитѣ, дѣто той е безъ брада, показватъ ни го, като да е шишкавъ дебелъ човѣкъ, съ доста чорбаджийски изгледъ тогазъ, когато въ дѣйствителность високата, величественно спокойната фигура на Дарвина, съ неговата бѣла брада, неволно ти напомнюва образитѣ на ветхозавѣтнитѣ патриарси или на древнитѣ мѫдреци. Тихия, мекгия, старчески-ласкавия гласъ завѫршва вашето впечатлени; вие сѫвсѣмъ забравяте, че преди една минута васъ ва е интерессувалъ само великия ученъ, вамъ ви са струва, че сега прѣдъ васъ стои скѫпия за васъ старецъ, когото вие отдавна сте навикнали да обичате и уважавате, като човѣкъ, като нравственна личность. Въ сичко, което той говорй, нѣмаше и диря отъ онази тѣсна неуловима едностранчивость, която неотдавна йоще считахѫ като необходимъ атрибутъ на дѫлбокоученъ човѣкъ: но въ това сѫщо време нѣмаше и онази деликатна лѫжлива гордость, която често пѫти са срѣща даже и между виднитѣ учени, които избѣгватъ разговора вѫрху предмѣтитѣ на своитѣ занятия, да не би хората да помислятъ, че сичкия имъ личенъ интерессъ е обѫрнатъ само вѫрху тѣхната специялна работа. Въ неговия разговоръ серйознитѣ мисли са редувахѫ съ веселата шега; той смайваше човѣка съ своето знание и вѣренъ погледъ въ областьта на науки, съ които никога не са е занимавалъ; съ тѫнка, но сѣкога безобидна, ирония той характеризираше дѣятелностьта на нѣкои учени, исказваше много вѣрни мисли за Россия, по поводъ книгата на Макензи-Уоеллеса, която той въ онова време четѣше, показваше хубавитѣ качества на русския народъ и му пророкуваше свѣтло бѫдѫще. Но най-много ма поразяваше негова тонъ, когато той приказваше за собственнитѣ си издирвания — този тонъ не приличаше на тона на авторитетъ, на законодатель, на наученъ мисаль, който не можаше да не сѫзнава, че сѣкз негова дума са лови отъ устата му; той приказваше съ тона на такавъ човѣкъ, който скромно, почти полуоплашено, постоянно като да са оправдава, защищаваше своята идея, добросѫвѣстно претегляше най-малкитѣ вѫз-

ражения, които идѣхѫ сѫвсѣмъ отъ авторитетни источници. По онуй време той правеше опити вѫрху храняненто на росянката (Drosera rotundifolia) съ месо — опити, които бѣхѫ предизвикани отъ направенитѣ нему вѫзражения: че той не билъ доказалъ съ опитъ ползата, която растението има отъ този процессъ. Като поприказвахме вѫрху това, той ма заведе въ цвѣтника (оранжерията) за да засвидѣтелствувамъ, че той, „както му са чини, не грѣши вѫрху направенитѣ виводи“. Разбиря са че работата му, която са появи малко по-кѫсно, напѫлно подтвѫрди сичкитѣ му очаквания. Безъ да са гледа на преминалитѣ му години, това живо отнасяние кѫмъ работата, тази тревожна грижа за онова, да ли можалъ точно да обхване отъ сички страни вѫпроса, това постоянно недовѣрие кѫмъ своята мисаль, и уважаванието мислитѣ на най-скромния му противникъ, оставятъ въ човѣка дѫлбоко впечатлѣние; но това впечатлѣние достига до своята най-висока степень, когато човѣкъ види онова пѫлно отсѫтствие на злоба и огорчение, когато види онази добродушна усмивка, която оживява неговото лице сѣки пѫть, когато разговорътъ случайно са е допиралъ до онѣзи гонения, които сѫ били подигали противъ неговитѣ идеи въ неговото отечество и вѫнъ отъ него.

Позволете ми да завѫрша този малко проточенъ, но, струва ми са, много блѣденъ очеркъ на Дарвиновата личность и учение съ послѣднитѣ думи, които азъ чухъ отъ устата на този гениаленъ човѣкъ. Макаръ тѣ направо и да не са отнасятъ кѫмъ предмѣта на тази бѣсѣда, затуй пѫкъ тѣ, á propos, ни напомнятъ за онази главна цѣль, зарадъ която най-много сме са сѫбрали тука, въ тази зала[1]). Като са умори отъ продѫлжителния, живия разговоръ, той са прости съ мене и като ма остави съ своя синъ, отиде си, за да си поотдѫхне, но подиръ нѣколко минути той са вѫрна пакъ въ стаята при мене съ тѣзи думи: „Азъ са вѫрнахъ за да ви кажа само двѣ думи. Въ тази минута (това бѣше презъ Юлий 1877 год.) вие ще срѣщнете въ нашата страна много хора, които само мислягъ да втикатъ Англия въ война съ Россия, но бѫдете увѣрени, че въ тази кѫща симпатиитѣ сѫ на вашата страна и ние сѣка сутрина земаме въ рѫцѣ вѣстника съ желание да нѝ прочетемъ нѣщо вѫрху вишитѣ нови побѣди.“

Противъ тѣзи сѫчувственни думи, надѣвамъ са, не ще станатъ да вѫзражаватъ даже и най-ожесточенитѣ изъ русскитѣ изобличители и порицатели на великия ученъ; колкото за мене, то азъ сѫмъ готовъ и въ тѣзи малко думи да видя двѣ основни качества, които характеризиратъ сичката дѣятелность на този човѣкъ — азъ виждамъ въ тѣхъ проницаемостьта на мислителя, който е сумѣлъ да са издигне надъ предразсѫдацитѣ на своя — тѫкмо тѫй именно, както и въ своето учение той сумѣ да са издигне надъ прѣдразсѫдацитѣ отъ своето време; азъ узнавамъ въ тѣхъ припознатата отъ сичкитѣ му

---

[1]) Тази лекция е четена съ цѣль да са основе университетска стипендия за дѣцата на войницитѣ и докторитѣ, които сѫ пострадали въ послѣдната русско-турска война.

даже врагове правдивость на юначния борецъ за истината — борецъ, който открито, честно и смѣло исказва своитѣ убѣждения, безъ да го е еня, да-ли ще срѣщне въ окржжающата срѣда одобрение или хжлрания.

Превелъ отъ Русски *Н. Г. М.*

ПРѢУМОРЯВАНИЕТО НА УЧАЩИТѢ СА И НЕГОВИТѢ ПОСЛѢДСТВИЯ [1]).

Отъ Професора А. Доброславина (Журн. „Вѣст. Европы". Ав. 1888 г.).

Края на XIX вѣкъ въ Европа са характеризира съ много особности въ науката, въ искуството, въ строя на обществения животъ и между другото — въ грамадното нервно възбуждение на интелектуално-развитата часть отъ народонаселението. Безкрайно усилената въсприимчивость на впечатлѣнията, рефлекторнитѣ явления на нервната система, които бързо сж проявявжтъ отъ полученнитѣ раздражения, и часто нецѣлесъобразнитѣ слѣдствия отъ лошо упжтенитѣ рефлексии — давжтъ на това врѣме, въ което ний сега живѣеме, характеръ на нервенъ вѣкъ. Доказателство на тъзи основателна характеристика не е мжчно да са получи. Стига само да са обьрнемъ къмъ докторитѣ, които ще ни докажжтъ значителното уголѣмяване отъ година на година числото на нервнитѣ разстройства не само у слабитѣ жени, но и у такива мжже, които, по видимому, сж ползувжтъ съ доста яко тѣлосложение. Стига да поглѣднеме въ статистиката, и тя ще ни покаже забѣлѣжителното въ послѣдне врѣме прѣпълняванние на болницитѣ за душевни болни (лудницитѣ). Всичко това е слѣдствие отъ роковата причина на XIX вѣкъ — отъ прѣтоварванието на нервната система, отъ чрѣзмѣрната ѝ раздражителность, въсприимчивость и отъ голѣмата — не по силитѣ дѣятелность.

До послѣдното врѣме хигиената са е грижала само да пази нормалното течение на отправленията въ организма на человѣка. Хигиената трѣбало да изучва, да открива и да отстранява причинитѣ на, врѣднитѣ влияния на въздуха, когото дишаме, на храната и пр. Прѣдполагало са е, че in corpora sano — sana mens: ако са обезпечи здравието на тѣлото, то само по себѣ си ще да бжде въ него и здрава мисъль, здрава душа. Сега ний са убѣждаваме, по-вече и по-вече въ това, че старата аксиома не е вече такава. Макаръ най-малко старото положение трѣба да са измѣни въ друга страна, като кажемъ, че mens insana — corpus insanum.

Дѣйствително можемъ ли да си прѣдставимъ въ нормалность

[1]) Умствено уморяване, прѣтоварвание съ умствена работа.

растителнитѣ отправления (функции) на тѣлото ни при ненормална нервна система, която управлява всичко въ нашия организмъ?

Ето защо задачата на Хигиената страшно са усложнява, и областьта на нейнитѣ грижи чрѣзмѣрно пораства. Ако и по-напрѣдъ въ хигиеническитѣ трактати и да е имало отъ части показания за хигиената на ума или на нервната дѣятелность въобще, то трѣба да са съзнае, — че тѣзи показания сѫ имали само фелетоненъ характеръ— наслѣдванъ отъ праотцитѣ Ипократа, Целза и др., и че въ сериознитѣ съчинения по хигиената за тѣзи нѣща сѫ прѣмълчавали.

За да можеме да кажеме нещо положително за нормалнитѣ условия на нервната мозачна дѣятелность, необходимо трѣба да ѭ изучимъ тъй, както сме изучили процесса на дѫханието и пищеварението. Да изучи до такава степень процесса на человѣческата мозачна дѣятелность до сега науката не е могла още. Твърдѣ е ясно защо. Растителнитѣ процесси сѫ свършватъ и проявяватъ постоянно и много или малко еднакво у всички. А като сѫ измѣняватъ при опититѣ, тѣ сѫ видоизмѣняватъ въ опрѣдѣленни граници, съ което са дава възможность на наблюдателя да ги изучава. Най-послѣ съвършенно аналогичнитѣ процесси у животнитѣ ни даватъ пълна възможность чрѣзъ опитъ да довършваме нашето изучвание. Не тъй бива съ изучванието на условията на умственния человѣчески трудъ. Остава единственно срѣдство за това изучвание *наблюдаванието*, — а то е напълно достѫпно на натуралиста само въ клиникитѣ надъ болнитѣ человѣци. Здравитѣ, явно е, такава клиника не могѫтъ да му дадѫтъ.

Изучванието на явленията става най-успѣшно, ако това изучвание са захваща отъ най-елементарнитѣ стадии на явленията и тъй постепенно да върви до сложнитѣ. Елементарнитѣ явления на умственната дѣятелность най-близко могѫтъ да бѫдѫтъ изучвани отъ педагозитѣ, които по този въпросъ могѫтъ да дадѫтъ най-цѣнни показания, за физиологията и хигиената на мислитѣ. Ето защо менѣ ми са чиняше винаги и сега, и съмъ напълно увѣренъ въ това, че изучванието на условията на нормалната и ненормалната умственна, нервна дѣятелность на человѣка хигиената може да достигне прѣди всичко при помощьта на педагозитѣ.

Нѣма да бѫде голѣмо зло отъ това, че на педагозитѣ не сѫ извѣстни точно нѣкои физиологически и медицински данни, тъй като при извѣстни условия, при извѣстно условненно направление, което може да приеме съвмѣстния имъ (на педагозитѣ) трудъ съ хигиениститѣ, ще имѫтъ възможность да съберѫтъ материалъ отъ голѣма цѣнность за рѣшението на поставеннитѣ въпроси. Ний знаемъ, че много данни, които сѫ биле събрани даже при по-неблагоприятни обстоятелства, сѫ докарвали установлението на мировитѣ закони на природата. Било ли е възможно откриванието на законитѣ за движението на щроноветѣ, безъ масса метеорологически цифрови записи, които сѫ биле доставенни отъ хора почти непознати съ фазическата география! Можали ли сѫ да бѫдѫтъ математически разработени законитѣ за раждането, за смъртноста и дълговѣчноста на живота — безъ помощьта на метрическитѣ книги, които сѫ биле писани отъ хора, повечето отъ

тѣхъ безъ никакво образование? Ето защо азъ мисля, че може би да нѣма другъ такъвъ въпросъ, гдѣто тъй би била взаимно свързана работата на хигиениститѣ съ педагозитѣ, както е именно въ изучванието на мозачнитѣ функции. Къмъ тъзи съвмѣстна работа още повече и настоятелно подбужда не общия въпросъ за нервностьта на съврѣменното поколѣние, който стои въ зависимость отъ най-главни причини, — но отъ давното подозрѣние за причинната врьзка на много нервни случаи съ недостаточното школно учение. Ако са допустне ненормалность на умствената работа въ училищата, то като саземе прѣдъ видъ, че съврѣменния человѣкъ около $^1/_3$ отъ живота си посвѣщава на училището, то тогава тдѣба да са признае неблагоприятното училищно влияние въ бѫдщия животъ на въспитанницитѣ, на тѣхното здравие, на тѣхната сила и на ненормалностьта на всичката имъ нервна дѣятелность. Но да ли са има правото за такова голѣмо обвиняване на училището? Сѫществувѫтъ ли такива доказателства, които му налагѫтъ тъзи страшна вина? Западно-европейската литература съ течението на врѣмето дава на тѣзи въпроси по-вече и по-вече подвърдителни отговори. Като признавамъ важностьта на тѣзи обвинения и несъмнѣнния интересъ, който тѣ прѣдставятъ отъ практическа точка на зрѣнието, азъ сьмъ са рѣшилъ по-подробно да са изслѣдва въпроса за прѣуморяванието (прѣтварванието) въ училищата, и да са изложжтъ мнѣнията, които имжтъ за него на западъ въ француската и нѣмската литератури. Въпроса за прѣуморяванието отъ давно и горѣщо са обсжжда на западъ. Въ Германия прѣди 50 годбило говорено вече за прѣуморяванието, което проистича отъ школата. На третия директорски съборъ въ Вестфалия сж обьрнали внимание още въ 1826 г. на голѣмото число болѣсти, които сж имали връзка съ училището. Умаляванието на бодростьта, на цвѣтущата юношеска сила, на съобщителностьта и веселостьта, сж си обяснявали отъ извънредното напрягание въ разстоянието на 9—10 часове классна работа въ долнитѣ и 10—12 ч. въ горнитѣ классове на училището. Въ 1829 г. са е явилъ вече циркуляръ отъ министерството за намаляванието на занятията, които сж са давали на ученицитѣ за въ кжщи (приготвяние на уроцитѣ). Въ 1836 г. д-ръ Лоренцеръ отъ Оппелна публикувалъ съчинението си: „Zum Schutze der Gesundheit in den Schulen.“

Лоренцеръ е обвинявалъ тежкото гимназическо обучение въ това, че то обезсилва и прави нервна най-висшата нѣмска младежь, която са прѣдназначава за обществена, правителствена служба и за научна дѣятелность, — тъзи младежь, въ ржцѣтѣ на която ще бжде сждбата на всичката отечественна култура. Натякванията на Лоренцера възбудили такава силна полемика и тъй възвълнували обществото, щото правителството било принудено да каже, че Лоренцеръ „макаръ на нѣкои мѣста да не е напълно безоснователенъ, но че въ общо той прѣувеличава фактоветѣ.“

Въ 1869 г. са е напечаталъ доклада, на Вирюва къмъ министра на народното просвѣщение за школнитѣ болѣсти.

Отъ тогава въпроса за школнитѣ болѣсти и за прѣуморява-

нието постоянно занимава Германия. Баумайстеръ казва, че, „до колкото му е извѣстно, въ Гармания нѣма ни едно прѣдставително учреждение, което въ послѣднитѣ години да не е повдигало въпроса за прѣуморяването, даже вторично, и да не е искало помощь противъ него.“ Въ 1887 г. доклада на Финкелбурга въ събора на нѣмскитѣ хигиенисти въ Нюрнбергъ за хигиената на училищата рѣдко са е повдигалъ и въпроса за прѣуморяването и е обьрналъ на себе си вниманието на всички. Послѣ този докладъ въпроса е подлежалъ на горѣщо обсѫждание отъ много специалисти и произвелъ едногласно рѣшение за необходимостьта да са ограничи обема на прѣподаването и да са намалѭтъ уроцитѣ, които трѣба да са готвѭтъ дома.

Дрезденския съборъ въ 1879 г. отъ нѣмски хигиенисти, послѣ блѣстящитѣ слова на педагога Алекси и доктора Холибеуса, е постановилъ даже, щото числото на часоветѣ въ гимназиитѣ да не е пò-вече отъ 24 въ недѣлята, т. е. по 4 урока на день, и че врѣмото за готвяние на уроцитѣ дома да са ограничи въ долнитѣ классове отъ $1/2$—1 часъ, въ срѣднитѣ —1—2 ч., а въ горнитѣ —2—3 часа.

Събора на докторитѣ въ Вокумъ въ 1883 г. прѣдставилъ на министра на народното просвѣщение обширни записки по прѣуморяването.

Въпроса за школното прѣуморявание, казвѭтъ тѣзи доктори, са е обаждалъ и по-напрѣдъ, но сега той са явява на всѣкждѣ, не само въ Германия, като прѣдмѣтъ за грижание и отъ страна на спициалиститѣ, но и отъ всичкитѣ въобще образованни хора.

Лошитѣ послѣдствия отъ това прѣуморявание дѣйствова не само врѣменно, но са продължава цѣли десятки години, като тежи надъ цѣлъ классъ граждани, и именно на образованнитѣ классове, и твърдѣ полека ги освобождава отъ своето плачевно влияние. Почти всичкитѣ доктори и по-вечето педагози признавѭтъ прѣуморяването и направо изсказвѭтъ това въ брошюри, въ обществении събрания, въ коммиссиитѣ и при всѣки единъ благоприятенъ случай. Обсѫждали сѫ отъ своя страна този въпросъ докторитѣ отъ Бокумъ и между другото сѫ молили министерството да обьрне внимание на това, че въ прѣподаванието на долнитѣ классове, въ които сѫ ученици отъ 11—13 г., да са намали за отвлеченнитѣ прѣдмѣти и да са замѣсти съ нагледно обучение. Въ срѣднитѣ классове, по мнѣнието на докторитѣ, наедно съ нагледното обучение може да са тури прѣимущественно формалното развитие на ума, а що са отнася до отвлеченнитѣ мисли, то само отъ-части да са почне съобразно съ зрѣлостьта на възрастьта. Само въ тритѣ по-горни классове, гдѣто ученицитѣ сѫ на 16 и повече години, може и трѣба да са занимаваме исключително съ развитието на тѣхното абстрактно мишление, което са допуща само въ повисокитѣ звания. Освѣнъ това докторитѣ сѫ на мнѣние, че въ училището ученика трѣба да са учи и упражнява, а въ кѫщи е длъженъ да работи само толкова, до колкото това е потрѣбно за развитието на самостоятелната му инициатива въ областьта на обучението и изострюванието на паметьта. Трѣба да бѫде оставено врѣме и за упражнявание въ такива самостоятелни работи, къмъ които ученицитѣ имѭтъ

талантъ и наклонность, като напр. музика, рисование, литература и т. н. Бакунскитѣ доктори мисляли, че прѣди всичко са изисква, *щото учителя да принадлежи не къмъ първокласснитѣ учени, а къмъ теоритически и практически подготвеннитѣ педагози.*

Отъ 1882 г., даже отъ 1870 година сж захващатъ вече устжпкитѣ на учебното вѣдомство въ Германия, на което за доказателство служжтъ новитѣ учебни планове на Бавария, Баденъ, Саксония, Хессенъ.

Като сж обьрнемъ къмъ Франция, втората страна въ която особенно много са е говорило противъ прѣуморяванието, ние видимъ, че и тука този въпросъ е билъ подигнатъ отъ давно. Нема да се спираме върху мнѣнието на автора на „Емиля“, и нѣма да придаваме значение на неговото прѣувеличвание, като; L'homme qui médite est un animal dêpravé“, но ще кажемъ че още въ края на миналото столѣтие знаменития Peter Franck, бащата на медицинската полиция, който по произхожданието си принадлежи на Франция, по научната дѣятелность — на Германия и даже но административната — отъ части на Россия, тъй като, напр., Петербурската медико-хирургическа академия го е имала за пръвъ президентъ, — вече е възставалъ противъ прѣуморяванито въ училищата. Франкъ показва, че то обезсилва мускулатурата на ученицитѣ и прави по-бавно нормалното кръвообращение. Франкъ показва, че нѣжнитѣ и легкитѣ фибри на мозачната тъкань твърдѣ рѣдко са възбуждатъ отъ бързото отягчение на паметьта, и като противовѣсъ изисквалъ, по примѣра на древнитѣ, да са поднови гимнастиката. Още въ 1844 г. историка Тиерръ е говорилъ слѣдующето: „Ний са допитвахме отъ най-извѣстнитѣ профессори, и тѣ всички увѣряватъ, че сега са стремжтъ да вкаржтъ въ главитѣ на дѣцата твърдѣ много знания, и тѣхния умъ са прѣгжва подъ тяжестьта на такова бреме.“

Памфлета на академика Victor de Laprad'a подъ високото название „L'èducation homieide“, който са появи въ 1868 г. и направи много шумъ, съдържа масса обвинения противъ строгитѣ французски училища. „Единадесять часа, въ които, казва Лапрадъ, тѣлото на дѣтето замрьзва на едно мѣсто само да са подчини на реда, съставляватъ най-малката срѣдня величина отъ всѣкидневния плѣнь на ученика“. Въ 1874 г. Жюль Симонъ, като говори за необходимостьта на прѣобразованията въ обучението, обрьща внимание на това, че „не питатъ никога за числото на тѣзи дѣца, които оставятъ училището изнемощѣли и болни, но привеждатъ въ извѣстность само числото на онѣзи, които съ успѣхъ сж свършили курса.“ „Ний не искаме да разбиреме, — казва този авторъ, — че е необходимо да въспитваме не само ума, но и тѣлото, да сж грижиме за послѣднето въ сжщата разумна мѣрка, съ каквато ний глѣдаме домашнитѣ животни. Може да са помисли, че хигиената на скотния дворъ (дамъ) е поважна за насъ, отъ колкото нашата собственна, и че двѣтѣ най-главни условия на щастието — здравието и силата — за насъ нищо не значжтъ. Ученика ималь на три пжти свободно врѣме прѣзъ цѣлия день (сутрина прѣди училището, на пладнѣ и вечерь), но всичко ед-

вамъ са набира до 2 часа свободно врѣме.“ Най-послѣ въ 1887 г. въпроса за прѣуморяванието са появи и въ Парижската медицинска академия, благодарение на доклада, който билъ прѣдставенъ отъ Леньо. Фактовитѣ, които той е съобщилъ, сж биле подкрѣпени отъ мнѣнията и наблюденията на много извѣстни учени, и академията е приела слѣдующето заключение: „Медицинската академия обръща вниманието на общественнитѣ власти, че необходимо трѣба да са измѣни, съгласно съ законитѣ на хигиената и съ потрѣбноститѣ на физическото развитие на дѣцата и на юношеството, сжществуюжщия редъ на учебнитѣ учреждения.“ Наедно съ това академията е искала да са ограничи програмата на прѣподаванието.

Въ Франция общественното мнѣние дошло вече до тамъ, щото при министерството на народното просвѣщение сжществува отъ 1882 г. особенна училищна хигиеническа коммиссия, въ която приемжтъ участие извѣстни специалисти по хигиената. При всичко това мнозина нѣмжтъ надѣжда за близко подобрѣние, и Ларже въ Парижското хигиеническо общество, миналата година, твърдѣ съчувственно е повторилъ мислитѣ на Бреаля и Жюля Симона. Първия отъ тѣхъ, като е говорилъ за висшия съвѣтъ на министерството на народното просвѣщение, казвалъ, че неговитѣ членове, сами съ традиционни прѣдрасжщци, държжтъ въ тѣхъ и другитѣ, като въспитвжтъ новото поколѣние тъй, както сж биле въспитани сами. Жюль Симонъ е признавалъ, че за да могжтъ да станжтъ реформитѣ прѣди всичко трѣба да са промѣни състава на прѣподавателитѣ. Не е чудно, че таково отчаянно мнѣние са явява въ послѣдне врѣме у мнозина въ Франция и въ Германия. Прѣдрасждацитѣ сж твърдѣ силни. Апатията, постоянствата на старитѣ убѣждения, закорѣнялия навикъ къмъ тѣхъ, а отъ друга страна и нежеланието да са обърне внимание на възраженията на новитѣ идеи, сж най-главнитѣ естественни явления, които винаги и на всѣкждѣ са срѣщжтъ въ културната история. Да прибавимъ къмъ това още и тѣзи особни, своебразни орждия на борбата, съ които злоупотрѣблявжтъ защитницитѣ на Status quo'то. Ако и да е явлението, но трѣба искренно да са признае, че на массата дѣйствовжтъ по нѣкога много баналнитѣ фрази и даже само едни думи, а не фактове. Както въ „тъмното царство“ думитѣ на Островский: „металлъ“ и „жупелъ“ произвеждятъ еффектъ, тъй и на интелигенцията въ Европа има влияние словото „реакция.“ Достатъчно е да са каже, че намаляванието на школното образование води къмъ реакция, и защитницитѣ на естественнитѣ права на младостьта спаджтъ въ разряда на реакционеритѣ, ума на които хора никой не иска да слуша и отъ които странжтъ. Но ще дойде врѣме, когато истината ще стане явна за всички, както сега тя е ясна на тѣзи хора, които специално сж изучили този въпросъ отъ масса фактове, които най-ясно изсказвжтъ жалкитѣ послѣдствия отъ школното прѣуморявание.

Да са запреме сега на тѣзи фактове, които сж събрани отъ чуждитѣ литератури. Въ старо врѣме, — казва Рейссъ, — младежитѣ на Франция, — биле тѣ отъ класса на дворянитѣ, или отъ буржуазнитѣ, прѣдназначавали ли сж за въ армията, за адвукатурата или

духовенството, — тѣ всички сѫ прѣминавали курса на физическо възпитание. Гимнастиката, фехтованието (искуство на бой съ мечо-сабли и пр.), ѣздението на конь, плаванието и игритѣ (танцуветѣ) били на първо мѣсто въ програмата на обучението и сѫ имали голѣмо значение, както е било и изучванието на литературата. Натоварвания ума имъ не сѫ отегчавали, но сѫ достигвали това, че сѫ възпитавали хора съ желѣзно здравие, които сѫ биле способни за големи трудове. А сега съ общеприетата система уморявѫтъ ума, натоварватъ паметьта съ масса знания, които ученика не разбира никакъ, като слѣдствие отъ сегашното гимназическо учение давѫтъ ни прѣдставитель съ человѣчески видъ, когото Парижкия жаргонъ правилно нарекалъ „кукличка“ — „petit-crêvé.“

Отъ горѣизложенното, казва Рейссъ, не трѣба да са разбира трѣба да са възстановѭтъ изъ цѣло старитѣ правила, но трѣба да са задържи отъ тѣхъ баремъ това, което е полезно.

Ланьо въ своя докладъ е показалъ, че въ Франция отъ 1000 души свикани за военна служба сѫ са избрали 540 солдати, а отъ 1.000 свършивши гимназията — само 425, т. е. 25 % некадѫрни за служба. Почти такива показания ний имаме изъ доклада на Шелимбурга, който привожда данни отъ Прусското статистическо бюро. по които отъ 17,246 регистрированни доброволци за 5 години тѣзи които не сѫ свършили гимназия дали отъ 40 до 50 % неспособни, а гимназиститѣ — 85 %, т. е. почти двойно. Тѣзи цифри не ще ни учудвѫтъ, като земемъ прѣдъ видъ тѣзи органи на тѣлото, които сѫ прѣраждѫтъ ненормално подъ влиянието на училището.

Котелманнъ, като е изслѣдвалъ развитието на мускулитѣ на учениците отъ долнитѣ и горнитѣ классове, дошелъ до интерессно и въ сѫщото врѣме печално заключение. Именно съкратяванието на мускулитѣ на краката на мѣсто да са развива съ възраста, то са намалява. Самото растяние на тѣлото са въспира прѣзъ врѣмето на училищнитѣ занятия и ненормално скоро са попълня прѣзъ ваканциитѣ.

Относително очитѣ, масса наблюдения доказвѫтъ, че дѣца, които сѫ постѫпили съ нормални очи въ училището, излѣзвѫтъ си късоглѣди. Късоглѣдието расте параллелно съ классоветѣ, и въ последния классъ повечето отъ половината сѫ късоглѣди. Въ Хайделбергъ, напр., било е тъй, щото е имало 100 % късоглѣди въ последния классъ. Причината на това са намира не само въ лошото освѣтление, дребния печатъ на учебницитѣ и вечернитѣ занятия, но, както обяснява извѣстния физиологъ и специалистъ по очнитѣ болести Дондерсъ, е въ самия приливъ на кръвьта, въ врѣме на дългитѣ занятия, въ мозака и въ очитѣ. Доброволский, Жаваль и др. показватъ сѫщо за причина на това и съкратяванието и раздраженнието на очнитѣ мускули (на нѣкои) въ врѣме на занятията.

За доказателство на чрѣзмѣрнитѣ приливи на кръвьта въ мозака на дѣцата служѫтъ честото главоболие и кръвотечението изъ носа. Беккеръ е намѣрилъ въ училищата въ Дармщадтъ до 27 % съ

главоболие и до 11·3 % съ кръвотечение изъ носа. Въ VIII классъ на гимназията главоболието достига до 80· 8 %.

Въ Парижската политехническа школа е опрѣдѣлено до 40 % главоболие, и до 20 % носово кръвотечение. Това произлиза не само отъ наведеното положение на главата въ врѣме на писание и при другитѣ занятия, нъ както е показалъ Вирховъ, това са намира и въ зависимость отъ слабото (повърхностно) дишание въ врѣме на внимателното слушание на обясненията. Забѣлѣжено е, че повече внимателнитѣ ученици часто инстинктивно си помагжтъ за въстановлението на кръвообращението, като си поемжтъ сегизъ-тогизъ по дълбоко джха. При тихото дишание кръвьта по-полегка са искарва изъ сърдцето, и сърдцето на мѣсто да помага, то прѣпятствова (като не е праздно) на свободното течение на венната кръвь отъ мозака на долу, а като слѣдствие отъ това са явява приливъ на кръвьта въ мозака.

По всѣка вѣроятность тѣзи сж и причинитѣ, гдѣто на ученицитѣ израстновжтъ гуши, които прѣзъ ваканцинтѣ са губжтъ и пакъ са възобновявжтъ при отварянието на училището.

Върху смиланието на храната има особенно голѣмо влияние дългото сидѣние при учебнитѣ занятия и повечето отъ ученицитѣ страджтъ отъ запори (кабусъ), катарри, отсжтствие на аппетитъ, и несмилание на храната въ стомаха. Генле и тука е доказалъ, че за причина служи, между друго и това обстоятелство, че отъ голѣмата работа на чувствителнитѣ нерви и на мозака съотвѣтственно пада енергията на двигателнитѣ нерви, а слѣдователно и на тѣзи, които управлявжтъ движението на стомаха и червата. Това разстройство на хранянието, придружено съ запори и катарри, води къмъ истъщение на ученическитѣ сили и развива началата, ако ги е имало въ тѣлото, на скрофулитѣ и на чехотката (охтика). Ако статистиката на Берлинъ да ни показва, че отъ 5—10 год. възрасть 4· 8 % сж умрѣли отъ чехотка, а отъ школната възрасть, между 10—15 год., има вече 12·9 %, отъ 15—20 дохожда до 31· 8 %, то това може да бжде обяснено не само отъ влиянието на школнитѣ занятия, а и отъ устройството на самото училищно здание и на кжщитѣ; както и да е, трѣба да са обърне внимание върху работитѣ на Вирхова и Рюле, които сж доказали явно происхождението на чехотката отъ слабото дишание.

Най-послѣ споредъ Гилвома неправилното и дългото сѣдение надъ училищнитѣ занятия дава отъ 731 ученикъ 218 съ кривъ гръбнакъ; споредъ Айленберга такива искривявания са срѣщатъ въ школната възрасть, гдѣто отъ 300 ученика има 225 криви и споредъ Parow'a — до 60 %.

Отъ тука ний видиме до каква стъпень сж сериозни и страшни послѣдствията на прѣражданията, които произлѣзвжтъ отъ школата, — послѣдствия, които сж отражавжтъ не само на външния видъ на ученицитѣ „petits crévés“ и на тѣхното здравие, но и на умственния и нравственния имъ организмъ. Тъй щото a priori трудно е да сж съгласимъ съ това, че училището, като е повлияло на тѣлото, оставило е непокжтнато нормалното развитие на неговата нервно-мозачна дѣятелность. Само еднитѣ видоизмѣнения въ развитието на останалитѣ

тъкани сѫ достатъчни за да прѣдизвикѫтъ отклонения въ нервната дѣятелность. Освѣнъ това има доказателства, че училището уморява организма на въспитанницитѣ умствено, отъ което произлизѫтъ много нервни болѣсти.

Кюберинъ въ доклада си къмъ IV международенъ хигиенически конгрессъ въ Женева въ 1882 година казва, че сериознитѣ нервни болѣсти между Белгийскитѣ ученици съставлявѫтъ 18%, т. е. стоѭтъ на второ мѣсто между другитѣ.

Когато въ Англия сѫ са усилили вече протеститѣ противъ прѣуморяванието, то Кригтонъ Браунъ и Робоглиати сѫ показали, че числото на смъртнитѣ случаи отъ мозачни болѣсти между ученицитѣ са твърдѣ уголѣмява.

Профессоръ Potain казва: „извънреднитѣ умствении напрягания, които сѫ продължавѫтъ безъ мѣрка, недостаточния сънь, който не дава на организма потрѣбната почивка, сѫ считѫтъ за причини, които приготвѭтъ или пъкъ докарвѫтъ хиперемически [1]) и въспалителни явления въ мозака, именно хронически диффузни [2]) периенцефалити“. . . . Твърдѣ често, ако мозачното уморяване не докарва до болѣзненность, то докарва умствена слабость за малко или за дълго врѣме, т. е. води къмъ доста важно функциално разстройство, което има голѣмо значение за бѫдѫщето. Вслѣдствие на прѣуморяванието, говори Макферсонъ отъ Глазговъ, ученицитѣ като хванѫтъ да са уморявѫтъ, дохождѫтъ до болѣзненно състояние, на което причинитѣ родителитѣ не разбирѫтъ“. . . . „Усиленното обучение, прѣждеврѣменното прѣтварвание съ знания, повидимому води къмъ унищожение на личната инициатива, на волята, на нравственната енергия и на твърдоста на характера.“

Майнетръ, специалистъ по нервнитѣ болѣсти, въ доклада си къмъ Австрийското правителство са изражава още по-опрѣдѣленно.

Нѣкои душевни болѣсти, — казва той, -- по нѣкога сѫ послѣдствия отъ гимназическото прѣуморявание. По голѣмата часть отъ тѣзи болни не отивѫтъ въ болницитѣ за умолишеннитѣ (лудницитѣ), а сѫ лекувѫтъ дома си като страдаѭщи отъ непрастения. Половитѣ възбуждения, слѣдствия па прилива отъ засѣлищния животъ, способствовѫтъ за произхожданието на непрастенията [3]) и на душевнитѣ болѣсти. Лошитѣ послѣдствия отъ прѣуморяванието сѫ чувствовѫтъ не само въ младитѣ години, но и въ зрѣлитѣ години прѣдрасполагѫтъ къмъ помѣшателството (лудина). Школното прѣуморявание е отговорно за наслѣдственностьта на душевнитѣ болѣсти и за умственната несъстоятелность на послѣдуѭщето поколѣние. Многото и частитѣ самоубийства сѫ жалки симптоми (признаци) на прогрессируѭщата непрастения.

Профессоръ Баумайстеръ съобщава, че отъ даннитѣ на статистическото бюро отъ 1868 до 1881 г. числото на самоубийцитѣ ю-

---

[1]) Хиперемия — когато единъ кой-да-е органъ съдържа повече кръвь отъ нормата.

[2]) Дълбоки въспаления на повърхностнитѣ мозачни слоеве. Б. П.

[3]). Ослабвание на гръбначния мозакъ. Б. П.

ноши на възрасть отъ 10—20 год. много порастнало — отъ 165 до 260 души въ година. Макаръ и да забѣлѣжватъ, че това не доказва да е именно отъ влиянието на училищата тъй като въобще числото на самоубийцитѣ расте; а съ увеличаванието на континигента на послѣднитѣ, може да са помисли, че сравнително са намалява самоубийството на юношитѣ, но тъй или инакъ (отъ голѣмото число самоубийци, младежитѣ ли сѫ повече) не трѣбва да са забравя мнѣнието на Майнерта, че и възрастнитѣ самоубийци сѫ происхождение отъ сѫщитѣ школи.

Директоритѣ на лудницитѣ, Госсе и Снелль, съ своитѣ наблюдения потвърждаватъ, че прѣуморяванието въ гимназиитѣ на вѣрно ввежда въ тѣзи болници по-голѣмо число гимназисти, отъ колкото по-прѣди, което са и съгласява съ мнѣнията на горѣрѣченитѣ.

Въ какво са състои умственното прѣуморявание?

Въ доклада на Кюборна, въ IV международенъ конгрессъ по хигиената, са показва числото на часоветѣ за училищнитѣ занятия, отъ което са види, че ако въ Англия всѣки ученикъ има отъ 20—30 часа въ недѣлята, то въ Швеция това число достига отъ 28—32, а въ нѣкои Германски провинции става по-голѣмо, въ самата Франция излѣзва отъ 40—48, като са прибави къмъ това число още по 2—4 ч. за приготовление на уроцитѣ, тогава излѣзва че всѣки день ученика употрѣбява до 8 $^1/_2$ часа за умственна работа — това е само отъ *оффициалнитѣ извѣстия.*

Струва ми са, че отъ казанното доста са обяснява причината на умственното уморявание. Ако възрастнитѣ и силнитѣ работници на всѣкждѣ са старажтъ да имъ сж даватъ по 8 часа за сънь, 8 ч. за почивка и само 8 за работа, и ако тѣзи искания за въ полза на работницитѣ отъ много врѣме сж подкрѣпжтъ отъ различни статически, докторски, хигиенически и економически съображения, то колко повече трѣба да са умѣстни и да бждѫтъ турени въ испълнения при умственния трудъ на младия дѣтски организмъ. Но както ще видимъ понататъкъ поменатото число на часоветѣ за занятията въ училищата е вѣрно само отъ оффициална страна. А пъкъ на вѣрно дѣцата са трудятъ много и по-много часове, и при по-лоши условия отъ нравственно възбуждание отъ колкото самитѣ работници на фабрикитѣ.

При всичко това е важно обстоятелството, че увеличванието на часоветѣ при училищнитѣ занятия не е неизбѣжна необходимость даже при сегашнитѣ программи, както това го доказва профессоръ Баумайстеръ, като сравнява числото на часоветѣ между гимназиститѣ на Пруссия, Бавария и на други Германски провинции. Числото на часоветѣ прѣзъ цѣлата година въ всичкитѣ классове въ Саксония е 309, а въ Бавария 261 ч.

— Да ли сж Саксонцитѣ тъй тжпи, че на тѣхъ трѣбжтъ по 20 часа повече школна работа, отъ колкото на Баварцитѣ? — Пита Баумайстеръ. — Или пъкъ Баварцитѣ имжтъ по-малко способни възрастни хара, отъ колкото Саксонцитѣ, които получаватъ по-вече уроци въ школитѣ? Или Вюртембергцитѣ, които употрѣбяватъ до 12 ч. въ недѣлята за латински, сж по умни отъ другитѣ? Но, — забѣлѣж-

ва Бауиайстеръ — тѣхното голѣмо филологическо обучение не служи за доказателства на умствената зрѣлость.

Нѣкои Германски провинции отстжпили, най-послѣ, на исканията на врѣмето, и сега въ Ельзасъ-Лотарингия числото на часоветѣ отъ 1883 г. е умалено до 275, въ Саксония — до 284, въ Вюртембергъ до 287, а въ Бавария вече отъ 1874 г. считжтъ за достатъчно 227 часа.

Главния центръ на тяжестьта, впрочемъ, не е въ тѣзи оффициални часове, тѣ могжтъ лесно да бждатъ намалени, тъй като съ съкратяванието на часовете на прѣподаванието, труда на учителитѣ не са увеличава. Но трудноста са заключава въ борбата противъ домашнитѣ занятия, противъ чрѣзмѣрнитѣ уроци, които давжтъ учителитѣ и неумѣстната взискателность на послѣднитѣ, която отъ никого не са контролира.

Директора на гимназията Алекси, който е участвовалъ въ събранието на Нѣмскитѣ хигиенисти, макаръ и да мисли, че нападенията на гимназическитѣ программи и да сж прѣувеличени, но самъ пакъ говори за чрѣзмѣрнитѣ домашни работи въ виснитѣ классове.

Алекси, като разсжжда за врѣмето на школнитѣ уроци, които сж готвжтъ дома, като доказва че тѣ не сж тежки за долнитѣ классове, зема твърдѣ умѣрени цифри. Тъй напр. за приготовляванне на урощитѣ по З. Божий, Латински, Математика, той счита по $^1/_2$ часъ, за Географията — $^1/_4$ часа. И тъй всичко излѣзва до 10 часа въ недѣлята, около 1 ч. 40 м. на день. Но той забравя, че учителитѣ често давжтъ на ученицитѣ да прѣписвжтъ цѣли страници, да рѣшавжтъ десятки задачи, да изучвжтъ дълги стихотворения или да правжтъ сложни прѣводи. Врѣмето са опрѣдѣля, тъй да са каже, не отъ сжщностьта на нормалнитѣ изисквания, но по неумѣнието или ожесточението на учителитѣ. Самъ Алекси са съзнава, даже при неговия оптимистически поглѣдъ, че въ горнитѣ классове за приготвяние на урощитѣ (дома) сж нужни $5^1/_2$ часа въ день, което съ 35 ч. классна работа дава 68 ч. или 11 часа всѣкидневенъ трудъ — *почти половина отъ денонощието.* Послѣ тѣзи исчисления на извѣстния педагогъ, който знае добрѣ работата, който са счита за умѣренъ защитникъ на дѣцата, що значи тогава труда на възрастния фабриченъ работникъ, за когото толкова сж викали, като са сравни съ труда на незаякналия още гимназистъ?

Докторъ Гозеусъ прѣдлага да са нарѣди тъй, щото домашната работа да са ограничи за долнитѣ классове по 2 часа, за срѣднитѣ — по 3 и за горнитѣ — по 4 часа. Но и тъзи мѣрка е добра само за ученици съ добри способности. Тъй като всѣкидневната постоянна работа отъ 9—10 часа е даже за възрастнитѣ тежка, то още повече е тежка и за силитѣ на по-малко способнитѣ ученици.

Третия тезисъ на докторитѣ отъ Бокумъ изисква, щото ученика въ училището да са учи и упражнява и по-малко да работи дома. Докторитѣ особенно разглѣждатъ самия характеръ на прѣподаванието, неговата метода. Като са обрыща внимание за необходимото прѣдпазливо относяние съ нѣжния мозакъ на дѣтото, докторитѣ насто-

явжтъ, щото въ долнитѣ классове да са не уморява ума на дѣцата съ такива отвлечени прѣдставления, които немогжтъ да бждатъ свойственни за дѣтския умъ. Когато дѣцата не знаьжтъ още добрѣ родния си градъ, то какви понятия могжтъ тѣ да си съставьжтъ за повърхнината на другитѣ мѣста, за свързанитѣ басейни на различнитѣ рѣки, и за тѣхнитѣ протоци, за всичкитѣ Гудзонъ-бей, Вофингесъ-бей и т. д. Докторитѣ особенно сж въоржжавжтъ противъ прѣуморяванието въ долнитѣ классове отъ отвлеченната метода за изучванието на древнитѣ язици, която (метода) не е за тъзи възрасть. Два пжти по-малко врѣме и классове щѣше да бжде достатъчно, ако би това изучвание да са почваше въ по-горнитѣ класове и при по-малко отвлечена метода. Тѣ (докторитѣ) мисльжтъ, че абстрактнитѣ (отвлеченитѣ) тънкости на граммативата даже и за въ срѣднитѣ классове на да ли сж полезни. Отъ физиологическа точка на зрѣнието много по-добрѣ е постепенното запознавание. Убогатяванието въ срѣднитѣ классове съ запознаванието формата на языка, съ заучванието на думи, съ изучванието да са чете този язикь, навѣрно би облегчило вѣнеца на обучението — обучението на абстрактнитѣ тънкости за построяванието на цѣли фрази въ по-горнитѣ классове.

На мѣсто абстрактни нѣща въ долнитѣ классове трѣбвало би да са обърне повече внимание за изостряванието на паметьта, когато въ тъзи възрасть особенно е силна. Въ срѣднитѣ години е умѣстно прѣподаванието на геометрията, която има конкретний характеръ, а въобще трѣба да са има за правило, щото въ тъзи възрасть да са отсранява всѣки отвлеченъ балдасть, да са не каржтъ дѣцата да учжтъ аксиоми, а наглѣдно да ги намиржтъ. Въ тъзи възрасть докторитѣ прѣпоржчвжтъ особенно естествознанието, което дава на ученицитѣ голѣмъ запасъ отъ удоволствие при запознаванието съ природата въ врѣме на всѣка расходка по полетата.

Хаусманнъ са е грижилъ за това, щото въ врѣме на классниитѣ работи, на дѣцата да не имъ е тежко и мжчно. Може ли да са накара дѣтето сериозно да са вдаде на занятие, което не му е симпатично? Това е невъзможно даже за възрастния умъ. Часоветѣ, които сж мжка за дѣтето въ классъ, сж изгубени. Когато пъкъ прѣподаванието на прѣдмѣта става интерессно, то възбужда дѣтето. По тъзи причина докторъ Стефанъ, Хаусманнъ и др. са стараьжтъ да възобновьжтъ идеята на Песталщеди, Денцело, Тюрка, Гризера и др., които защищавжтъ наглѣдното прѣподавание.

Освѣнъ това профессоръ Баумайстеръ мисли, че и самитѣ цѣли на обучението трѣба да сж намальжтъ. Въ противенъ случай, когато самитѣ учители сж прѣтоварени отъ извѣстни искания, то подобрѣнието на методата става невъзможно. А съ сегашнитѣ методи са достига не само умственното прѣуморяване, но и нравственното раздражение, тъй като за кжсо врѣме са стараьжтъ да достигнжтъ до извѣстни цѣли. За щастие, казва Баумайсторъ въ 1883 год., че въ тѣзи Германски провинции, гдѣто сж още голѣми классоветѣ, сж намѣрили за добрѣ да намалятъ изучванието на древнитѣ язици. Тъй напр. Саксонското правителство оффициално възстава противъ уголѣмяванне-

то уроцитѣ по древнитѣ язици, показва каква трѣба да бѫде разликата на тѣхното прѣподавание въ университета и гимназията, и прѣдпазва учителитѣ да не бѫдѫтъ много взискателни. Вюртембергското правителство ограничило екстемпоралитѣ до два пѫти въ месецъ; Хессенското правителство не дозволява по екстемпоралитѣ да оцѣнявѫтъ знанията на ученика, но ги допуща като лично пособие на учителя за прѣподаванието. Екстемпоралитѣ споредъ Баумайстера сѫ най-ужасно зло. Учителя диктува; ученика моментално трѣба да прѣведе това и да го запише, което ученицитѣ съ такива глави, които бързо не могѫтъ да мислѭтъ, не успѣвѫтъ да записвѫтъ; учителя не чака, той върви напрѣдъ; ученика, раздразненъ, че не е успѣлъ, още по-вече не е въ състояние да мисли спокойно, и нервното му възбуждение достига своята апогея. Освѣнъ това диктовката на екстемпоралитѣ често състои отъ искусно избрани синтаксически правила и съ това произвожда въ ученика отчаянно чувство на мѣсто приятно. Всичкия този способъ служи по-скоро да прѣдизвиква присѫтствието на духа въ врѣме на опасность, за въспитавание боева (воинственна) готовность у ученика, а не служи за прѣдназначената цѣль — да са види до колко ученика знае. Главитѣ, които могѫтъ да мислѭтъ полегка, не сѫ винаги лоши. Ученицитѣ, като знаѭтъ, че екстемпоралитѣ служѫтъ за оцѣнявание на технитѣ способности, още по-вече са раздразнявѫтъ. Тъзи раздразнителность са увеличава още по-много отъ училищнитѣ бѣлѣжки. Макаръ и да е необходимо да са възбужда до извѣстна степень самолюбието, но когато бѣлѣжкитѣ са поставѭтъ при ненормални условия, тѣ, нищо друго не могѫтъ да произведѫтъ на ученика освѣнъ раздразнение отъ несправедливостьта имъ. Баумайстеръ споменува и за влиянието на еднообразнитѣ уроци, които слѣдвѫтъ единъ подирь други безъ да са промѣни прѣдмѣта, което е необходимо за отрѣзвлението (освѣжението) на ума, той говори и за ужаснитѣ учебници, съ всичкитѣ подробности на синтаксиса въ долнитѣ класове, за немислимото отягтявание на паметьта въ долнитѣ классове на Баденскитѣ гимназии, които всѣка година трѣба да изучвѫтъ до 1,000 Латински вокабули, — като показва отъ друга страна на Швейцария, гдѣто почвѫтъ да учѫтъ язицитѣ отъ 12-та година. Зрѣлостнитѣ испити сѫ сега доста ослабени въ Ельзасъ-Лотарингия, гдѣто захванали да задавѫтъ такива теми, на които ученикъ съ срѣдни способности може да отговори безъ особенно приготвяние. Това е необходимо да стане тъй, понеже трѣба да са земе прѣдъ видъ голѣмата масса отъ ученици съ слаби и срѣдни способности. Съ голѣмитѣ изисквания не е възможно да сѫ узнаѭтъ способноститѣ. Фехтъ съвѣтва тогова, който има лошъ характеръ, непримѣнно да го прѣработи на по-добъръ. Но не е възможно пъкъ да са даде съвѣтъ на ученика, който има слаба глава, за да са постарае да си добие по-добра. Не е за чудение, казва този ученъ мѫжъ, ако даже у физически здравъ ученикъ вниманието слабѣе, и по прѣимущество вслѣдствие на извънредното отягчавание на паметьта, когато напротивъ трѣба да са възбужда мислянието. Въ гимназитѣ борбата за сѫществование развива почва за истински психози и отравя всичкия бѫдѫ-

щи животъ на человѣка. „Азъ бихъ считалъ, казва Алекси, за жестокость отстраняванието на всичкитѣ медленно мислящи глави отъ университетското образование и отъ високитѣ кариери, тъй като тѣ съвсѣмъ не сѫ такива лоши глави. Това би било нравственна загуба за нацията. Именно по между такива лица, които съ трудъ вървѭтъ по жизненния пѫть, ний срѣщаме най-добри характери, отъ които за сега имаме голѣмъ недостатъкъ. Лицата, които съ мѫки свършвѫтъ училището, послѣ често ставѫтъ най-способни хора въ науката и въ практическия животъ. Въ врѣме на обучението да са каже, че този е способенъ, а този не, е много рано.“

Тъй щото, казва Уффелманнъ, трѣба да са признае не само умственното прѣуморяване но и измѣнението вслѣдствие на постояннитѣ и чрѣзмѣрнитѣ искания и възбуждения на дѣтското самолюбие; тѣ (дѣцата) са намирѫтъ въ трескаво състояние, въ постоянно раздражение, губѭтъ аппетитъ, сънь и подирь всичко това слѣдва периода на слабостьта и уморяванието. Условията на училищния животъ сѫ тъй сложни, че уморяванието на организма не може да произлиза само отъ една каква-да-е причина. Всичкитѣ причини сѫ свързани една съ друга, всичкитѣ дѣйствовѫтъ една на друга и отъ съвмѣстното имъ влияние страдаѭтъ тѣлото и душата на ученика.

Профессоръ Левенталь, който е издалъ въ 1887 г. едно твърдѣ добро съчинение за училищата, показва на три вида училищни отношения, които трѣба да са изучѫтъ. Тѣ сѫ: 1) нравственното развитие на ученицитѣ; 2) отнасянията имъ къмъ учителитѣ и 3) отнасянията имъ помежду си. Обикновенно ученицитѣ не сѫ покланѭтъ на правдата — тѣ лъжѫтъ, дяволувѫтъ, измамвѫтъ учителитѣ, подсказвѫтъ си на урокъ, крадишкомъ прѣписватъ нѣщо единъ отъ други и т. н. Но това не зависи ли отъ части отъ самата метода на прѣподаванието и отъ надзора на учителитѣ? Често пѫти отношенията на ученицитѣ помежду имъ сѫ натегнати. Новитѣ ученици по нѣкога са гонѭтъ отъ другитѣ жестоко и това сѫщо става съ малко способнитѣ или пъкъ съ физически слабитѣ, които търпѭтъ подсмѣйвания и много други неприятности прѣзъ всичкото врѣме на обучението. Отъ учителитѣ си сѫ боѭтъ, често имъ сѫ прѣсмивѫтъ, рѣдко ги обичѫтъ и глѣдѫтъ на тѣхъ не като на приятели, а като на неприятели, които могѫтъ да лъжѫтъ безъ да ги мѫчи съвѣстьта имъ. Не обичѫтъ и самото заведение, въ което са обучавѫтъ, влизѫтъ въ него не весели, а пъкъ излѣзвѫтъ радостни и съ отвращения си припомнювѫтъ за гимназията. Споредъ мнѣнието на Левенталя причината на всичко това лежи въ голѣмото число ученици въ единъ классъ. За учителя е невъзможно да са занимава еднакво съ всички и за всичкитѣ да наблюдава. Нѣкои отъ ученицитѣ учителя показва за примѣръ на другитѣ. Лѣнивитѣ, малко способнитѣ, тѫпитѣ ученици оставѫтъ назадъ и тѣ не могѫтъ да са равнѭтъ съ прилежнитѣ. Отъ друга страна учителя, като заетъ съ другитѣ, и като има напрѣдя си сериозна и голѣма программа, която трѣба да испълни, забравя да мисли за останалитѣ назадъ ученици и глѣда на тѣхъ като на хора вече изгубени. Тѣзи послѣднитѣ ученици едвамъ кретѫтъ съ

трудъ подиръ другарить си. Тѣ излѣзвжтъ отъ училището съ лъжливо направление на ума, съ ожесточено сърдце противъ щастливитѣ си другари и постжпвжтъ въ редоветѣ на несполучившитѣ, недоволнитѣ и неразбранитѣ. Въ този сборъ, казва Левенталь, са намѣрвжтъ винаги хора, които сж готови на всѣкакви компромисси, отъ тѣхъ произлѣзвжтъ най-лошитѣ врагове на обществения порядъкъ, които сж повече опасни за него и повече ожесточени бойци.

Като е тъй, то гдѣ трѣба да са търси спасението, какви мѣрки сж необходими за да са ослаби задачата на учителитѣ, за да имъ са даде повече свобода за испълнение на сжщественнитѣ длъжности, съ по-голѣма внимателность да са слѣдмтъ всички ученици, да бждмтъ по-справедливи къмъ тѣхъ и да сж облегчи работата имъ?

Изучванието на Грьцкия и Латинския язикъ, казва Ренсъ въ „Annales d'hygiène" отъ миналата година, остава за основа на гимназическото образование. Цивилизацията на нашето врѣме е дъщеря на тѣзи двѣ древни култури. Но заради това да ли трѣба да са губи безполезно толкова врѣме само за да изучжтъ ученицитѣ всичкитѣ тънкости на Грьцката и Латинската граматика. Обикновенно резултатитѣ сж неутѣшителни. Послѣ 10 годишно учение, нѣма ученикъ, който да е способенъ да оцѣни въ оригиналъ красотата на Виргилия и Софокля или пъкъ високия слогъ на Цицерона и Демостена.

Профессоръ Есмаркъ пише: „като профессоръ въ клиниката, азъ имахъ случай да са увѣря въ исправенностьта на развитието на моитѣ слушатели. Азъ намѣрвамъ, че само малцина отъ тѣхъ сж способни бързо и правилно да оцѣнявжтъ най-естественнитѣ явления и още да ги излагжтъ. Като че тѣхния разсждъкъ е изопаченъ и изгубилъ свѣжестьта си, като са занимава постоянно съ дреболиитѣ по граматическитѣ правила".

Профессоръ Видеманнъ, въ Лейпцигъ, сжщо съзнава, че и въ Германия е имало много защитници за да са облегчи обучението, като сж замѣнжтъ старитѣ язици съ нови, но той са бои, че тогава да не би да са намали числото на ученитѣ въ неговото отечество. Напротивъ мисли Алекси, той казва, че изучванието на Грьцкия и Латинския язици трѣба да са намали доста. „Сега, извънредното изучвание на старитѣ язици си е сдобило много неприятности и толкова врагове, щото ако са захване да са ползуваме съ тѣхъ умѣренно, то тая неприятность ще отслабне. Тъй като и математиката може да служи за голѣмо срѣдство за умственното развитие, то нѣма нужда щото половината отъ учебното врѣме да отива за древнитѣ язици. Съ сегашното прѣподавание на тѣзи язици не остава врѣме на ученика даже да са въсползува отъ тѣхъ за своето развитие. Стилистиката са е превърнала въ безполезна фразеология, и граматическото обучение са е обърнало въ безполезно занятие. Учителя, като има прѣдъ видъ испититѣ за зрѣлость, и като знае, че много са обръща внимание на екстемпоралитѣ, посвѣщава много врѣме на послѣднитѣ, тъй щото отъ учебния животъ на ученика цѣли сто дена отивать само за писание на екстемпорали. А отъ гдѣ тогава да са земе врѣме за занимавание съ повечето полезни классици? По-отдавното изучвание на Латинския

язикъ е било съ цѣль, а сега е зето като срѣдство за образованието. По-прѣди научнитѣ съчинения сж са писали на Латински. Сега това го нѣма вече, и новитѣ язици ставжтъ необходими за четението на сегашнитѣ съчинения. Цѣльта отъ изучванието на язицитѣ е само да са запознажтъ юношитѣ съ високитѣ творения на Грьцкитѣ и Латинскитѣ автори, отъ които ученицитѣ трѣба да са облагородявжтъ и одушевлявжтъ. Като е тъй, то и Грамматиката не е цѣль, а срѣдство за да са достигне цѣльта. Нито Грьцкитѣ, нито Латинскитѣ стилисти сж нужни вече.

„Ний трѣбва да са съгласиме, — казва Докторъ Холибеузъ въ Дрезденския съборъ на Хигиениститѣ, — че нашето общо образование са черпи не само отъ Латинскитѣ и Грьцкитѣ классици, но и отъ новитѣ съчинения отъ Французския, Английския и Италиянския язици. За това само единъ Латински язикъ насъ не може да ни задоволи. На всѣкждѣ са съзнава че трѣба да стане реформа въ обучението на древнитѣ язици. Нѣмскитѣ ученици, вслѣдствие на ненормалното распрѣдѣление на врѣмето и отъ губянието на послѣднето за изучванието на Латинския язикъ, по-добрѣ знажтъ — казва Алекси — князоветѣ отъ династиитѣ на Танталидоветѣ и Лабдакидоветѣ, нежели своитѣ нѣмски кралье. Тѣ по-добрѣ знажтъ Латинскитѣ обичаи, нежели полезнитѣ за тѣхъ нѣща отъ практическия животъ“.

Боннския университетъ въ 1869 г. заявилъ за пълното невѣжество на Гимназиститѣ въ математиката и естественнитѣ науки, спордъ което нѣма възможность да имъ са четжтъ специални курсове. Дюбуа-Реймонъ, украшението на Берлинския университетъ и на медицинската наука, въ съчинението си „Culturgeschichte und Naturwissenschaft“, казва, че съврѣменното Гимназическо образование не е въ състояние да приготви слушатели за изучване на медицината. Той са оплаква не само отъ невѣжеството въ древнитѣ язици, нъ и отъ недостаточното знаяние на отечествения язикъ, въ което са е увѣрилъ на повече отъ 3,000 екзаменационни работи. Особенно сж недостаточни математическитѣ знания и естественно-историческата подготовка на младитѣ хора, която затруднява даже университетскитѣ лекции. Фокъ, въ Вюрцбургъ, като екзаменаторъ, сжщо заявява за недостатъчната Гимназическа подготовка. Сжщото това казвжтъ профессоритѣ Гюнтеръ, въ Грайфсвалдъ, и Розеръ, въ Марбургъ.

И така, въ Германия и въ Франция е констатирано, че съврѣменната система на Гимназическото образованиене, чрѣзъ която са губи толкова врѣме за изучване на тънкоститѣ на древнитѣ язици, не достига цѣльта, като напраздно възлага не по силитѣ трудъ на младитѣ хора и изопачава нормалната дѣятелность на нервната система и на всичкия ученически организмъ. Реформи сж необходими да станжтъ, и за тѣхъ на всѣкадѣ ще викжтъ високо и по-високо.

При такова едно положение на въпроса въ западна Европа за прѣуморяванието на ученицитѣ, позволено е да са попита у компетентни лица, които сж занимаватъ съ обучанието и въспитанието: до колко сжщия този въпросъ може да са касае до нашата родна земя (Россия)? Има ли необходимость и за насъ основателно да са заемемъ съ него?

Отъ своя страна азъ намирамъ почти еднакво гимназическото обучение въ Германия и у насъ, еднакво даже въ дребнитѣ условия, еднакво въ неудобствата и съ тѣхнитѣ послѣдствия. Като съзнавамъ своята некомпетентность въ чисто педагогическата страна на въпроса, но азъ не мога отъ врачебно-санитарна точка да не са съглася съ това, че прѣуморяванието и въ насъ сѫществува, за което могѫтъ да са намѣрѭтъ много доказателства. Territory Неговитѣ причини трѣба да бѫдѫтъ показани съ съединенитѣ сили на докторитѣ и педагозитѣ, ако отъ тѣхна страна такава задача са покаже възможна и достижима. Мисля, че ако това стане отдѣлно — труда на еднитѣ и другитѣ за рѣшаванието на тъзи задача, билъ би безполезенъ.

Отъ горѣ-изложенното са види до каква стъпень е сложенъ този въпросъ, отъ колко най-разнообразни фактове зависи прѣуморяванието. По-успѣшно щеше да са разработи тъзи задача, ако би да са раздѣли на части, и азъ отъ своя страна мисля, че най-лесно тъзи задача са дѣли на слѣдующитѣ три почти самостоятелни части.

Прѣуморяванието може да бѫде тѣлесно — което става отъ лошата вентилация, отъ дългото сѣдѣние на едно мѣсто и т. н., но може да бѫде умственно — отъ уморителна и не по силата работа за недоразвития още мозакъ на дѣтето или юношата, а, най-послѣ, то може да бѫде нравственно — отъ неправилното отнасяние на учителя къмъ ученицитѣ и отъ недостатъка на справедливостьта.

Ако при рѣшаванието на първата часть отъ нашата задача сѫ нужни, по прѣимущество, хигиенически данни, то въ II най-главно са открива поле за дѣйствие на педагозитѣ, които трѣба да разсѫдѭтъ за нормалната голѣмина, за съдържанието и способа на прѣподаванието на програмата, а въ III часть и хигиениститѣ и педагозитѣ трѣба да сѫ подчинѭтъ на общия сѫдъ, на сѫда на бащитѣ и майкитѣ и да изслушвѫтъ показанията, които имъ са диктувѫтъ отъ наболѣлитѣ родителски сърдца.

Отъ сега още са съгласявамъ, че sine ira et Studio да са разработи въпроса за това да ли са има това зло и у насъ, противъ което въставѫтъ въ Европа, и въ какъвъ е то размѣръ — твърдѣ е трудно. Но това, което е трудно, не е недостижимо.

Прѣведено отъ *Т. В.*

Първа помощь при по-важнитѣ ненадѣйни нещастия. —

Всѣки човѣкъ е изложенъ въ живота си на разни нещастия, които могѫтъ да го слѣтѭтъ моментално и ненадѣйно, както на кѫра, тъй близо до селото или града или даже вѫтрѣ, гдѣто неможе да са намѣри на часа докторска помощь; въ такива случаи човѣщината го изисква щото онзи, който са намѣри въ околностьта на нещастието, да са прѣтече и помогне на ближния си; да употрѣби какво-да-е срѣдство да съживи или поне да позапре грозящата смърть, която въ повечето случаи настѫпва, ако нещастния са остави на себе си и о-

колнитѣ згжрнжтъ ржцѣ и чакжтъ, догдѣ доде доктора, който може би ще доде тогава, когато е вече съвсѣмъ късно. Нищо друго освѣнь енергия са изисква отъ околнитѣ въ такива случаи; да употрѣбжтъ всички възможни усилия за да продължжтъ живота или свѣстжтъ нещастния. Въ градоветѣ може да са намѣри на часа помощь едно, че има доктори, друго, че гражданитѣ имжтъ горѣ-долу понятие отъ популярна медицина, докато по селата или на полето това е рѣдко, а пъкъ именно тамъ е човѣкъ най-много наложенъ на всѣкакъвъ видъ опасности. Тука ще са навѣджтъ само по-важнитѣ нещастни случаи, които всѣки часъ са случвжтъ въ живота, като са опишжтъ отличителнитѣ имъ знакове и тѣхнитѣ лесно-набавителни лѣкове, за да може всѣки, даже и простия, да ги турне въ дѣйствие, като са сжщеврѣменно забѣлѣжи, че при всѣки по-сериозенъ случай, трѣба мьгновенно да отиде единъ отъ околнитѣ да повика най-близкия докторъ, ветеринаръ, аптекаръ, фелдшеръ, учитель, селски писарь или друго нѣкое по вѣщо лице, докато *единъ трѣба непрѣмѣнно да остане при разболѣвшия са.* Ето по главнитѣ случаи:

1). *Припадание* (Syncope, faiblesse). Подъ припадание сж разумѣва състояние, на което жертвата показва знакове на мьртвецъ; именно въпросния вървящъ на улицата или врѣдъ занятието си са струполи на земята, изгубва си съзнанието, движението и осѣщанието; изстива и поблѣднява по цѣлото тѣло; пулза му е съвсѣмъ слабъ (Пулза са търси, като си турне човѣкъ върховетѣ на 4-тѣхъ си пръста, исключая голѣмия, задъ китката на дѣсната или лѣвата ржка на припадналия и то задъ корена на голѣмия му пръсть паралелно съ прѣдржчната кость (radius); тукъ четиртѣхъ пръсти осѣщжтъ едно натискание отъ долу, което може да са сравни, ако прѣзъ едно черво надуваме вода и надъ него си турнемъ пръститѣ; още по-хубаво и по-ясно познаваме кръвотечението, ако си турнемъ цѣлата ржка или ухото подъ лѣвата цица; тукъ осѣщаме или чуваме едно тупкание.); на конецъ джханието на припадналия едвамъ са осѣща. Причинитѣ на несвѣстьта сж: избитакъ на много кръвь (вжтрѣшно кръвотечение, отъ рака, носъ и др.), гладъ, истощение на силитѣ, душевни вълнения, причинени отъ ненадѣйна радость, тжга, голѣми болки, оплашвание и др. Лицето на припадналия, както казахме, е блѣдно и студено, станало отъ слабото течение на кръвьта въ мозачнитѣ жили; такъвъ трѣба да са положи мьгновенно хоризонтално на гърба си да лѣгне и гжрдитѣ му да сж по-високо отъ главата, като са подмѣтне подъ тѣхъ нѣкоя възглавница, дрѣха, парче дьрво, близостоящий камькъ или на една нога на единъ отъ наоколо стоящитѣ. На часа слѣдъ туй распасвжтъ са и разкопчавжтъ му са дрѣхитѣ, ако немогжтъ лѣсно, разрѣзвжтъ са съ ножь, ножици и др. Длъжность ми е да спомѣнж тукъ, че при такива случаи околнитѣ, които ще съживявжтъ припадналия, да не са оплашвжтъ отъ призора, защото съ туй са по-вече пипнжтъ и лутатъ горѣ-долу безъ да вършжтъ нѣщо, напротивъ трѣба съ голѣмо хладнокръвие и присжтствие на духа да работжтъ и тогава само помощьта са коронясва съ успѣхъ; уплаши ли са, разтрепери ли са, поблѣднѣе ли помощника повече отъ припадналия, то е по-хубаво и за

болния по-спасително, ако не го бâра и да отстжпи на другиго и съ това ще прѣнесе много по-голѣма полза на нещастния, отколкото да са върти около него и да не му спори работата. Тъй освободения отъ тѣснитѣ дрѣхи и съ ниско стояща глава припадналий са попрьсква отъ помощника съ студена вода по гжрдитѣ и лицето и то, прьсканието да става силно, като че замѣря човѣкъ гжрдитѣ съ вода, а съ другата си ржка да отстранява водата отъ гжрдитѣ му. При нѣмание вода, трие са тѣлото му съ каква-да-е суха кжрпа или четка, или му са туря подъ носа да мирише силенъ оцѣтъ, нишадъруху, натритъ хрѣнъ или са намазвжтъ слѣпитѣ му очи съ eau de Cologne. Не покаже ли са никакъвъ знакъ за съживѣвание, и нечувствувжтъ ли са никакъ джханието и пулза му, тогава трѣба да са пристжпи къмъ произвеждание на искуственно джхание, т. е. мъртвия да са накара механически, а не рефлексивно да дише. Методи, за да са произведе искуственно джхание при слабо дишащитѣ, има нѣколко: а) Метода по Honvard: полумьртвия лежи на гърба си съ обтегнати, отъ страна на главата му стоящи ржцѣ, помощника колѣничва като обгжрне между колѣната си таса (Pelvis) на припадналия съ лице обърнато къмъ полумьртвия. Дѣсния си голѣмъ прьстъ туря отъ лѣво на най-долнята часть на грждната му кость (processus evsifovmis), до като другитѣ му прьсти на сжщата ржка глѣджтъ къмъ лѣвата му мишца и покривжтъ ребрата подъ лѣвата му цица; такова тъй сжщо положение дава и на лѣвата си ржка: на дѣсната часть на гжрдитѣ на болния. Сега си прѣближава помощника лактитѣ къмъ таса си и съ тежестьта на цѣлото си тѣло натисква моментално чрѣзъ ржцѣтѣ си гжрдитѣ на припадналия и ги отстранява на часа пакъ; този актъ са подновѣва съ 15—20 пжти въ минутата. б) Метода Sylveste е най-сигурна да произведе желаемий ефектъ, но е твърдѣ уморителна за помощника. Този колѣничва, но задъ главата на лѣжащия болѣнъ, улавя му въ всѣка своя ржка съотвѣствующата на болния по-доли отъ лакетната става, дрьпва ги силно чакъ до задъ главата на болния и ги държи тъй, докато не чува вече, че влѣзава въ устата на полумьртвия въздухъ; слѣдъ туй врьщжтъ са метрически ржцѣтѣ му на задъ т. е. на гжрдитѣ му и натисне съ тѣхъ долнята часть на ребрата на болния; пауза отъ 2—3 секунди и пакъ отъ ново врьща ржцѣтѣ му задъ главата и т. н. И тукъ са правжтъ въ една минута 15—20 приема. в) По Marchal Hall: полумьртвия са туря на една страна да лѣгне и помощника го търкаля, ту на гжрдитѣ си да лѣгне, ту на гърба си и тъй произвожда искуственно вджхвание и изджхвание. При всѣка отъ тѣзи методи нека помощника са неотчайва, но продължава да работи въ еднакво темпо приемитѣ, докато полумьртвия почне да джха или догдѣ пристигне докторска помощь. Почне ли вече да джха и покажжтъ ли са знакове на животъ, помощника нека го напрьска още веднажъ ненадѣйно и силно съ вода и тогава може да му са даде нѣколко глътки конякъ, ромъ, вино, чай и др. и да остави болния спокоенъ да си почине. Единъ видъ припадвание е и тогава, когато са зачервеней главата и лицето на болния; въ такъвъ случай трѣба този да са турне да сѣдне или даже да са издигне да стои правъ съ

исправена глава като го подпира помощника подъ мишницитѣ; заведнѫждъ идва такъвъ на себе си.

2) *Удавяние.* Удавника трѣба да са освободи отъ всичкитѣ си мокри дрѣхи; ако са изхлувѫтъ тѣжко нека са прѣрѣжѫтъ. Докато единъ отъ помощницитѣ са занимава съ туй, други да порѫча да донесе отъ най-близката кѫща сухи дрѣхи, топли тухли и др., да му олови съ едно сухо похче язика и да го извлѣче колкото е възможно на вънъ отъ устата му, които и да очисти, ако има въ тѣхъ пѣсѫкъ, корени, калъ и др. Слѣдъ туй да му гъделичка съ паче перо, сламка или съ показалеца си заднята часть на устата му, мѫжеца, за да го накара да повьрне, но да бѫде прѣдпазливъ, да не би нѣкакъ да го нарани. Между туй нека му са трижѫтъ краката и гѫрдитѣ съ сухи кърпи, до като пристигнѫтъ порѫченитѣ дрѣхи, да му са подлага подъ носа раздразнителни жидкости навѣдени подъ 1; несъживи ли са и тъй, тогава искуственно дѫхание.—

3) Сѫщата процедура става и при *обѣсяния,* като му са отстранѭтъ отъ врата и рѫцѣтѣ прѣдварително вѫжето, кѫрпата, пояса и др., съ които са е обѣсилъ.

4) При *замръзналия* трѣба особенна прѣдпазливость при транспортираннето, да не би да му са скършѫтъ вкостенитѣ крайщници. Най-умно е, ако той са остави тамъ, гдѣто са намѣри вкостенъ; да са покрие съ снѣгъ и послѣ кратко врѣме да са трие прѣдпазливо пакъ съ снѣгъ, или да са потопи въ студена вода, при която всѣки 10 минути да са долива по малко хладка вода и да са трие прѣдпазливо подъ водата съ рѫцѣ. Слѣдъ като му омѣкне кожата и мѣсото, а ставитѣ му почнѫтъ пассивно да са движѫтъ, тогава чакъ може да са прѣнесе въ заградено мѣсто или въ умѣренно топла стая и тамъ да са употрѣбѭтъ на него горѣпомѣнатитѣ съживителни срѣдства или искуственно дѫхание.

5) *Задушаване* съ разни газове (вѫглѣнна кислота и разни вѫгле-водороди). Тѣзи газове са развивѫтъ: въ зимницитѣ, гдѣто ври ново вино, гдѣто са копаѭтъ дѫлбоки герани, гдѣто са вадѭтъ каменни вѫглища, въ пещеритѣ и др. Посѣтителитѣ на такива-то мѣста: механджии, работници и овчари трѣба всѣкоги да носѭтъ съ себе си горяща свѣщь и да ѭ държѫтъ далеко прѣдъ себе си, като стѫпвѫтъ полегка и щомъ сглѣдѫтъ, че свѣщьта мъждей, гасней или въ нѣкой случай прѫщящи пламаци, нека са върнѫтъ назадъ. При такива нещастия всѣкога помощника е изложенъ на опасность; затуй тоя, прѣди още да слѣзе долу да вади задушения, трѣба най-първо да са вържe прѣзъ кръста добрѣ съ едно ягко вѫже и да го даде въ рѫката на единъ повѣрливъ и ягкъ човѣкъ за да го спуша полегка надолу; тъй сѫщо да вържe и на рѫката си едно дълго канапче колкото е дълго онуй вѫже, съ което са е привързалъ прѣзъ кръста, т. е. колкото са прѣдполага че е дѫлбоко мѣстото, гдѣто лѣжи задушения; туй канапче му служе съ дрьпванието да даде знакъ отъ долу на горнитѣ, за да го извлѣкѫтъ горѣ. Да вземе съ себе си една кърпа или сюнгерь натопени въ оцеть и да го държи прѣдъ носа си, и друго още вѫже, съ което долу ще привържe прѣзъ кръста задушения. Тъй

снабденъ, накарва да го спускжтъ долу или слѣзва самъ, ако може. Осѣти ли, че му става злѣ, нека даде знакъ съ дрьпванието конапчето, да го извлѣкжтъ горѣ, ако не — трѣба мигновенно да намѣри полумьртвия, да го вържe прѣзъ крьста съ второто вьже за едния край, а другия стисква съ ржката си. Нека пази да не са навѣжда много къмъ земята, ржцѣтѣ му нека работжтъ долу, лицето му да стои колкото е възможно високо. Сега да даде знакъ да го извлѣкатъ и като пристигне горѣ да помогне на горния си другаринъ да изваджтъ сега полумьртвия съ помощьта на второто вьже и тогава нека да са турнжтъ въ дѣйствие съживителнитѣ вѣщества или искуственното дъхание.

6) *Натъртвание на мозакъ* (Commotio cerebri, Commotion du cerveau) са състои въ блѣдость на лицето, безсъзнание, едвамъ осѣтливъ и малоброеъ пулзъ, (40, обикновенно 60—80 удара въ минута) понѣкогажь повръщание. То настава, когато човѣкъ падне отъ високо мѣсто на главата си или получи на сжщото мѣсто какъвъ-да-е външенъ ударъ, слѣдъ което са изгубва свѣстьта и пада на земята като мьртавъ. Такъвъ трѣба да са занесе въ най-близкия заслонъ (колиба, шатра, стая) гдѣто владѣе тишина, да му са распустнжтъ дрѣхитѣ. Единъ непрѣмѣнно трѣба да стои при него да не-би въ случай на повръщание да са задуши. Щомъ пазителя съглѣда това, трѣбва да го обърне на една страна, за да повьрне свободно, послѣ да му извади съ суха кърпа язика, да му отстрани и очисти съ мокра кърпа или сюнгерь остаткитѣ на повьрнатото изъ устата, а други да отиде за докторъ.

7) *Пияний* са познава отъ алкохолната вонь на дъха му и по характеристическото, всѣкиму познатото люляще са движение. Прѣдпазителнитѣ мѣрки на тъзи болѣсть сж всѣкиму познати, но жалибоже малко сж тѣзи, които показвжтъ твърда воля да са откажжтъ отъ виното. Не е необикновено, гдѣто много хора сж умирали отъ пиянство. Пияний трѣба да са изнесе на чистъ въздухъ, да му са отслабжтъ дрѣхитѣ, главата му да стои по-високо отъ гърдитѣ му. На главата му са турятъ студени мокри кърпи — компресси, лицето и гърдитѣ му са пръскатъ съ студена вода, гърлото му са гъделичка съ паче перо, сламка, пръсть за да повьрне. Почне ли да гълта, дава му са черно кафе, оцетова вода или лимонада.

8) *Припадличевость* (Morbus sacer, èpilepsie) е болѣсть наслѣдственна, която съ старостьта поотслабва, даже и изчезва. Удара може да са случи въ всѣко врѣме и въ всѣко мѣсто: Знаковетѣ на епилепсията въ повечето случаи сж: ненадѣйно изгубвание на съзнанието си и падание на земята, движение на мишцитѣ по цѣлото тѣло, запѣнвание на устата, удряние едната челюсть о другата. Слѣдъ прѣминаванието на удара, който обикновенно късо врѣме трае, болния са осѣща слабъ, глѣда втрѣнчено околнитѣ прѣдмѣти, и абсолутно не помни нищо, що са е случило съ него. Главната задача на помощника е, да прѣдпази болния да не падне въ врѣме на удара въ нѣкое опасно мѣсто и са нарани. Да го турне лѣгналъ на нѣкое отстранено мѣсто, да му разслаби дрѣхитѣ, да вземне една клѣчка или дъсчица,

дебела колкото прьстъ, да я обвий въ едно похче и като изварди момента, когато язика на болния е въ устата му, да ѭ втикне между зѫбитѣ му, за да не му са даде възможность да нарани или прѣхапи язика си при отварянието и затварянието на челюститѣ и тъй да чака да прѣмине удара самъ отъ себе-си. Никога помощника да не запира движението на крайщницитѣ или главата на болния, нито да оправя свититѣ му рѫцѣ, съ туй, мислящъ че му прави добро, усилва напротивъ и направа да са продължи повече удара.

9) *Огравяние.* На отравяние съмнѣва човѣка, когато следъ ѣдение (на гѫби, отъ мѣдни некалайдисани сѫдове) захване едно слѣдъ друго да повръща, да осѣща болки въ стомаха и въ цѣлия коремъ, пищение на ушитѣ и ошѫмматяване на главата; Главната догма при отравянието е, да са повърне, ако е възможно всичко, каквото са е ѣло и то механически съ прьстъ въ устата. Сѫщо са постѫпва и при оныя, които случайно или съ намѣрение сѫ са отровили съ кибрить. Исключение правѭтъ органическитѣ и неорганическитѣ кислоти (сѣрна, азотна, оцѣтова кислота и др.) при тѣзи са отбѣгва поврьщанието и противъ тѣхъ са дава на отровения да пие голѣмо количество вода, гасена рѣдка варена вода. Стане ли отравянието не прѣзъ устата, но прѣзъ кожата (ухапвание отъ змия, бѣсно куче), то мѣстото надъ раната т. е. което е по близо до сърдцето нека са стегне добрѣ съ конецъ, лико, кърпа и др. ако сѫ здрави устата на отровения, т. е., ако нѣма рани въ тѣхъ, да пасмучи нѣколко пѫти охапаната рана и усмуканото да исплюва или да изстисква добрѣ охапваното мѣсто, като го мие съ много вода, или ако има огань, да турне единъ въгленъ на мѣстото, една главня, згорѣщено желѣзо, ключъ, гвоздѣй, свѣщь, нека попари раната и изгори на околовръстъ, безъ да са страхува, защото изгореното прѣминува лѣсно, но отровянието отъ змия или бѣсъ костува по нѣкоги животъ. — Понататъкъ са распорежда повиканний докторъ.

10) *Изгарянията* бивѫтъ 3 градуса, а) просто зачервеняване на кожата, б) появявание на мѣхурчета пълни съ бѣло-желта жидкость и в) почернявание на кожата, мѣсата и др. (въгленясвание). Запаления да не бѣга, защото отъ движението запаленитѣ му дрѣхи са подклаждѫтъ още повече. Да са потопи нещастния въ най близкия чушменъ поставъ, бара, или рѣка, разумѣва са, ако сѫ съвсѣмъ близо или, ако не, да са покрие пламналия съ юрганъ, черга, рокля и др. за да са одуши огъня. Тогава да са съблѣкѫтъ дрѣхитѣ му и тамъ гдѣто сѫ залѣпени о кожата му да са обрѣзвѫтъ и да са оставѭтъ съ нея болкитѣ са ублажавѫтъ, като се намаже изгорѣлото или опареното мѣсто съ какво да е — чиста масть или масло; ако сѫ мѣхурчетата много надути, да са пробие всѣко съ игла на двѣ противоположни мѣста, за да истече жидкостьта. Жаждата са уталожава като му са дава отъ часъ на часъ хладна вода, лимонада или друго нѣкое разхладително.

Виена, *Докторандъ Юрд. Х. Георгиевъ*

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. Февруарий 1890. КНИГА II.

РАЗГОВОРЪ СЪ „ГЕРГЙОВЧЕТО"

(Изъ стихотворенията ми: „Селски картини").

—„Синйо цвѣте, я кажи ми,
„Дѣ растешъ ти, дѣ цъвтишъ?
„Какъ наричѫтъ та по име,
„Кои мѣста ти красишъ?"

—„Менъ „Гергйовче" ма наричѫтъ,
„Изъ гѫстака азъ растѫ;
„Млади моми ма накичвѫтъ,
„Кога пролѣтъ нацъвтѭ.

„Азъ живѣя въ долинитѣ,
„Дѣто рѣкитѣ шумятѫтъ;
„Азъ живѣя изъ горитѣ,
„Дѣто букитѣ растѫтъ.

„Дѣто хладния зефирецъ
„Тихо листитѣ люлѣй,
„Дѣто чудний пѣснопоецъ
„Сладки пѣсни нощемъ пѣй.

„Кога красни моми дойдѫтъ,
„Цвѣтя да си наберѫтъ,
„Азъ ги молѭ, да ма земѫтъ
„И вѣнецъ да си сплѣтѫтъ.

„Тѣ молбата ми дочувжтъ:
„Съ менъ главитѣ си красьжтъ;
„И'га съ либе са цалувжтъ,
„Азъ ги глѣдамъ, какъ трѣптжтъ...

„Какъ трѣптжтъ и са прѣгржщатъ
„Сладко, нѣжно и безъ гласъ;
„Какъ си шепнжтъ и са радвжтъ,
„А заедно съ тѣхъ и азъ...

„Тъй живота си прѣкарвамъ,
„Приятелю милъ и драгъ..."
—„Чакай, цвѣте, ще та питамъ
„Ази зарадъ нѣщо пакъ.

„Кажи, мило, драго цвѣте,
„Знайшъ ли и ти що е скърбь,
„Ил' безгрижно си кат' дѣте
„Отъ люлката дор' до в' гробъ?"

На туй отзивъ не получихъ:
Тихо цвѣтето клюмнà...
Но азъ никакъ са не чудихъ,
Че то нищо не казà:

Силни вѣтрове повѣвжтъ,
Хващжтъ грозни студове,
И цвѣтята *си повѣхвжтъ,*
Както ний отъ ядове...

3. Май 1888 г. *Ив. Стояновъ.*

ГАНЧО КОСЕРКАТА*).

Повѣсть отъ Ц. Гинчевъ.

Слънцето са бѣше навалило надъ Лѣсковецъ и пущаше своитѣ зраци кóсо към Гирань, които са отражавахѫ въ лѫкатушната Янтра и у беевия сарай на бѣлитѣ му стѣни и ги правяхѫ по-бѣли. Гиранскитѣ говедари са спущахѫ отъ кѫдѣ Танова-могила и говедата са бѣхѫ растирили чакъ до пѫтя, който минуваше край сарая на югъ. Овчаритѣ свивахѫ стадата къмъ Слатина, отъ кѫдѣ бейската кория и звънцитѣ са чувахѫ, на-талази, на-талази, кога лѫхваше източния тихъ вѣтрѣцъ. А орачитѣ, които цѣпяхѫ кѫдѣ Турския пѫть, доорававахѫ нивитѣ си и са готвѣхѫ да пущѫтъ, подирь малко. Геранската биволарска чърда са чернееше като черни врани кѫдѣ Балтей и голѣмия званецъ на гиранския бейски бикъ, едвамъ са исчуваше на прѣсѣкулки и пакъ млъкваше, а Ганчо отиваше кѫдѣ воденицата, да види, що са върши, дошелъ ли е Иванъ отъ Лѣсковецъ и наловили ли са риба. Гиранскитѣ жени и моми отивахѫ на чешмата надъ воденицата за вода, а циганкитѣ пѣяхѫ и играяхѫ на кючекъ прѣдъ кѫщата на Хаска чирибашията, като бияхѫ двѣ даарета и цакахѫ съ зюлови.

Ганчо мина край чешмата и слѣзе на воденицата. Прѣдъ вратата, па истокъ, на единъ исхвърленъ тънькъ воденичень камькъ, единъ отъ воденчаритѣ и трима млѣвари стържахѫ и порѣхѫ риба, и единъ миѭше въ една копаня испраната, а пъкъ Нидѣлко стоеше правъ и ги учаше, какъ да ѝ вадятъ чървата, за да остава хайверя и черния дробъ въ нея, като му извадятъ тихо жлъчката.

Щомъ видя Ганча, че иде, той извика: „Абе кѫдѣ са губишъ: сичко е готово, ела да ни кажешъ, какъ да наготвимъ рибата.“

— Имахъ си малко работа въ селото; ще ми са да ся купя една крава отъ тукашния тамьзлъкъ, чи ходихъ да питамъ, имали у нѣкого нѣкоя кротка и млѣчна крава да земна за дѣцата.

— Ела, холамъ, крави — колкото щѣшь и десеть да ти купѭ: остави сега ти кравата, ами кажи да наготвимъ Лѣсков-

*) Глѣдай „Трудъ“, кн. I.

ски: азъ дѣто сьмъ ялъ у Лѣсковецъ ястье, немогѫ го забрави — аслѫ вашитѣ жени сѫ ирбапъ за ястье да ти наготвѭтъ: не само женитѣ — и мѫжетѣ готвѭтъ. Кихаята много пѫтя е казвалъ: „азъ кога наготвѭтъ Лѣсковски, тогава са наядамъ сладко, наистина е тъй. . .“ Кажи сега какво ще ѭ правимъ?

— Колко и какви риби имате?

— Три сома по 2 оки, 4 голиша, 8 клена, 20 мрѣня мустакати и ето половинъ торба дребна — отрѣди, коя за какво ще стане.

— Сомовитѣ, безъ главитѣ, ще ги упечемъ въ тава, ами тава дѣ ще намѣримъ? Главитѣ на сомовитѣ и голишитѣ съ мрѣнитѣ — на чорба; кленовитѣ ще опечемъ на жарата за саламура, а дребната да остане за сутрѣ.

— Тава ще намѣримъ, ами, какъ ще са пече въ нея?

— Запалете пещьта и, като са упече хлѣба, азъ ще ти кажѫ.

— Момчета! хайде палете пѣща, извика Нидѣлко, и три млади момчета са завтекохѫ кѫдѣ пѣща, която бѣше изкопана въ брѣга надъ воденицата, и занесохѫ три нáрѫча сухи върбови клони. Подирь малко, пламька излѣзваше изъ устата на пещьта, а дима са носяше кѫдѣ истокъ отъ горния вѣтъръ. Петре, повтори той, иди у дѣдови Добреви и искай голѣмата тава — кажи имъ, че азъ сьмъ та проводилъ“, продьлжи Нидѣлко воденчерина. И Петъръ, най-младия воденчерь, са завтече изъ баиря нагорѣ, кѫдѣ селото. Подирь нѣколко минути той донесе една ганосана, голѣма перваалия тава и ѭ подаде на Ганча.

— Хлѣба замѣсенъ ли е, попита Ганчо, и кой го мѣси?

— Замѣсенъ е, нъ прѣсенъ ще бѫде, и ний мисляхме въ жарата да го печемъ, рѣче Нидѣлко.

— Упечете го вий него въ пѣща, защото въ огьня върбовата жара не ти упича тебѣ хлѣбъ, както трѣба, а прѣсна риба — съ суровъ хлѣбъ, е готова болѣсть. Кой ви е фурнаджията?

— Минко е, и кажи му, какъ да го направи; гледайтѣ да са уреди, че кихаята иска испеченъ хлѣбъ.

— Като е тъй — дѣ го Минка?

— Минко! извика Нидѣлко и Минко доди съ тѣстени рѫцѣ. Ето го, каза, той на Ганча.

— Минко! да направишъ пититѣ възтьнки, да ги по-

дупчишъ съ пръсти — знашъ като млада булка; да размиешъ малко брашно и да ги ливосашъ, че да лъснжтъ, кьто канишки за Великдень, кога сж ливосани съ яйца.

— Добрѣ, че спомѣна за яйца. . . я идете, брѣ, момчета, и вижте у полузитѣ — тамъ не е кабиль да нѣма: да ги ливосами и съ яйца; знашь-ли, колко ще са зарадва Хюсеинъ-ага? И двѣ малки момчета са завтекохж въ дама и са покачихж по полузитѣ за яйца. Подирь малко донесоха единъ калпакъ пълъ съ прѣсни кокоши яйца и ги дадохж на Нидѣлка.

— Е, Ганчо, на ти и яйца, кажи какъ ще са ливосвжтъ.

— Какъ ли? Готови ли сж пититѣ?

— Готови са, извика Минко, готови, нъ не сьмъ ги ливосвалъ още.

— Недѣй ги ливосва, извика Ганчо, зе калпака съ яйцата и отиде въ воденицата при фурнаджията. Дайте ми една дълбока панипа, рѣче той, и единъ млѣварь, снѣ голѣмата зелена пьница отъ полицата и му ж подаде. Ганчо пэчупи шесть яйца за шесть-тѣхъ пити, отдѣли имъ бѣлтъка и разджурка жьлтъцитѣ съ една лъжица въ паницата, посоли ги малко съ дребна соль и самъ ливоса шесть-тѣхъ пити и ги остави на крхга.

— Упали-ли са пѣщьта? извика той на Нидѣлка, бързайте.

— Упали-ли са, брѣ момчета? Нанади викъ Нидѣлко, радостенъ, че ще упекжтъ съ яйца ливосани пити.

— Ела ж вижте, извика едно отъ момчетата, ний не ж познавами. . . Ганчо не са стьрпѣ, зе единж пьртъ, откърши му върха, укастри го съ ржцѣ и, като отиде при пѣщьта, разрови ж добрѣ и каза: готова е, само нека още малко да побѣлей. Дай Минко пититѣ и лопатата, която бѣше на върхж изгорена и съ крива опашка.

— Ей, *холамъ*, какви сте мързеливи, да ви земне дявола: мързи ви да си направите една лопата отъ една дъска и единъ върбовъ правъ пьргъ. . . Съ тоя гюдюль мѣгжтъ ли са такива хубави пити? Той сьрѣ подъ стрѣхата на воденицата едно парче дъска, завтече са, зе го, грабна брадвата на воденчеритѣ и два гоздѣя; изтьни ѝ върха и ѝ прикова за опашка една пьржина отъ обѣлена върба, която случайно стоѣше заврѣна подъ стрѣхата. — На и лопата да ви направьж!.. А вий само *шкембета* да кладете, каза той Нидѣлку, кьто му хвьрли кривата лопата въ краката.

— А бе, че отъ дѣ ѭ видѣ, кога ѭ направи и какъ тъй скоро, сѣкашь че дьявола отъ невидѣлци ѭ спустна при пещьта, му бьбрѣше Нидѣлко.

— Сурови сте вий, сурови *бутови* и шкембета, кьто распасанитѣ Власи. . . Не си ходилъ ти на бахча, при нашитѣ Лѣсковчани, та да та научѫтъ какъ са прави лопата. . . Ами, като са счупи долапа? . . Неволята ще та научи и дулапъ да правишъ, а не лопата. . . Каза и, като си пови главата, зе да изрива пѣщьта съ единъ новъ върбовъ ожыгъ. Азъ видѭ, че и помитъ нѣмате... Я наберете една китка бѫзье, брѣ, момчета, и ми ѭ дайте. Момчетата, които палѣхѫ пѣщьта, нарѣзахѫ една китка зелено бѫзье и му го дадохѫ. Ганчо го прѣвьрза съ една усукана рѣкитова прѫчка на върха на ожега, кьто четка, съ която мажѫтъ высокитѣ кѫщи и измѣте пѣщьта хубавѣ.

— Ела сега, бать, Нидѣлко, да видишъ, какъ ѝ свѣте огнището, каза, и зе да мѣта пититѣ а Нидѣлко, и Минко глѣдахѫ и цькахѫ съ язикъ.

Кьто мѣтна сичкитѣ пити, Ганчо извика, „капакъ!“

— Нѣмами капакъ, бать Ганчо, му отговори Минко засраменъ.

— Мотика нѣмате ли? викна Ганчо и го глѣдаше въ очитѣ. Минко са втрѣщи и сѫ чудѣше; „защо му е мотика.“

— А бе, мотика, дѣто копаѭтъ, нѣмате ли? Минко са уплаши и каза: „защо ти е мотика? Има!“

— Дай ми една мотика скоро, че ще са прѣпьрли хлѣба. . . И едно момче, безъ да чака заповѣдь, донесе една мотика изъ воденицата, подаде му ѭ и сички глѣдахѫ, какво ще прави съ мотиката. Ганчо ѭ грабна и, като замахна срѣщу Нидѣлка и Минка, тѣ побѣгнахѫ и Минко, зачуденъ каза: „а бе, да не е подлудѣлъ!“ Ганчо отиде надъ пѣщьта, на моравата, засѣче единъ четвьртитъ аршинъ морава, отъ четиритѣ страни, отдѣли го отъ земята на цѣлъ чимъ и бързишкомъ затули устата на пѣщьта съ него.

— Ехъ, сега небойте са — нѣма да са прѣпьрлѭтъ пититѣ — бѫдете *рахатъ*, проговори Ганчо, доволенъ.

Нидѣлко глѣдаше на сичко, какъ бърже са върше и извика; „и това чудо не бѣхъ виждалъ! Пькъ намъ не ни иде на ума, какъ да си направимъ *капакъ*, изгубенъ свѣтъ сми ний, Минко!“

Чапкънъ-Хюсеинъ глѣдалъ отъ одаята си сичко и кѫто неможалъ да са стърпи, искочи прѣдъ воденицата и, засмѣнъ до уши, каза: *машалла* бе, Цонеоолу, машалла! Азъ защо казахъ, че ти си ахчи-башия, а пъкъ сега видѣхъ че си билъ и фурунаджи-башия! *Гюрдюнъ му бабанѫ*, Нидѣлко! Лѣсковчанинъ е туй: не е като васъ *какаванъ-оталѫчлѫ*.

— Е, нѣма какво да са каже, Хюсеинъ-ага, що е право — право и азъ са увѣрихъ, че сми сурови.

— Ами рибата, какъ ще ѭ готвишъ Цонеолу?

— Ти само сеиръ струвай, Хюсеинъ-ага, и нека ми помагѫтъ момчетата. Дайте тавата, брѣ, момчета, ама ѭ измийте добрѣ.

— Измита е тя и изтрита, както трѣба, рѣче Нидѣлко, дайте ѭ, брѣ, момчета и, щомъ каза това, тавата доди, кѫто отъ невидѣлци.

— Дойде ли си онзи отъ Лѣсковецъ? попитѫ Ганчо.

— Его, ей сега, дофтаса съ сичко, що му порѫча, и баща ти ни проводилъ и малко оцетъ и юзьмъ.

— Знай той, рѣче Ганчо и каза, да му донесѫтъ зелення лукъ и миродията. „Бѣлѣте сега, и му рѣжете само брадитѣ, че ми го давайте". Като му набелихѫ три китки зеленъ лукъ, той го надроби на едро; надроби и миродия и малко юзьмъ, разми брашно въ пьницата и, като го нареди въ тавата, полѣ го отгорѣ съ размитото брашно и го посоли; нареди сомовитѣ, които бѣхѫ, надвѣ прѣрѣзани, посоли ги съ черъ пиперь, разби четире яйца, разджурка ги съ малко брашно и полѣ съ тѣхъ сомовитѣ отгорѣ. Като натъкми сичко, оттули пѣщьта и извади льскавитѣ червено-желти прѣсни пити, които разпрьснахѫ наоколо такава приятна миризма, която нѣма име. Кихаята, не са стърпѣ — отиде, при пѣщьта и лигитѣ му напълниха устата.

— А, бе, сенъ виликденъ-питасѫ яптѫнъ, Гане? рѣче той Ганчу и си откърши, отъ едната единъ краишникъ, когото най-напрѣдъ цълуна и зѐ да го яде.

— Хайде сега — сухи дьрва, рѣче Ганчо и Хюсеинъ-ага заповѣда по-скоро да ги донесѫтъ.

— Момчетата, които чакахѫ редъ, глѣдахѫ да угодѫтъ на кихаята, за да имъ даде по-скоро редъ и да бѫдѫтъ при пититѣ и рибата, че да могѫтъ да са вредѭтъ и тѣ, кѫто на воденица, да си хапнѫтъ отъ хлѣба и ястьето, та за това

са завтекохѫ, като сьрни на дрьвника и донесохѫ по единъ наръчь дьрва — сухи върбови вързари. Ганчо ги скомандува да запалѭтъ пѣщьта и да не изравѭтъ жарата: „нека гори, а вий само ѭ разравѣйте, догдѣ ви кажѫ, стига“, каза той на младитѣ момчета, небетчии, които глѣдахѫ на сичко, какъ са върши и са учихѫ, какъ са готви риба и какъ са пѣкѫтъ прѣсни, съ яйца ливосани, воденчерски пити.

— Дайте сега котѣла за чорбата, каза той на Нидѣлка, да натъкмимъ сичко, каквото трѣба. Ганосанъ ли е?

— Ганосванъ е зимасъ, му отговори Нидѣлко, сериозно, и е станалъ червенъ, като келява глава.

— Въ такъвъ червенъ котѣлъ, азъ не варѭ чорба, каза Ганчо на Хюсеинъ-ага: ако щешъ да ядешъ сладко ястье, намѣрете ми ганосанъ мѣдникъ или *хичь* да са не цапамъ: да имате голѣмъ гърнецъ, какъвто знаѭ азъ — да събира 4 — 5 оки вода — и у него става, ама и него го нѣма....

— Тичай, брѣ, Иване, у дѣдови си Добрѣвви и кажи да ти дадѫтъ нѣкой новъ ганосанъ котѣлъ, да сваримъ рибата; кажи, че Хюсинъ-ага та е пратилъ, и Иванъ са завтече къмъ селото, нагорѣ изъ стрьмния пѫть, надъ воденицата. Ганчо, кото видѣ, че ще донесѫтъ ганосанъ котѣлъ, надроби зеленъ лукъ, юзьмъ и рибата на половини и ѭ посоли малко съ соль.

— Видишъ-ли, Хюсеинъ-ага, че най-главното забравихми, забравихъ да заръчамъ да донесѫтъ й тригье — тригье ще трѣба... рѣче той на кихаята и зѐ да са тюхка: „тюхъ, да са не види — прѣсна рибья чорба, безъ тригье, нищо не струва!..“

— У меня, въ одаята ми, има тригье, Цонеолу, небой са, му рѣче кихаята, „Иди бе Нидѣлко и бръкни въ кратуната; тамъ има единъ бѣлъ вѫзелъ — то е тригье — дай ѭ тука.“ Нидѣлко си разтърси тумбака и, подирь нѣколко минути, донесе бѣлия вѫзелъ и го подаде на кихаята.

— Нà, Цонеоло, вижь, ще стигне ли и, ако не стига, азъ ще пратѭ въ село, у Моня, да ни даде нѣкоя лъжица тригье, рѣче Хюсеинъ-ага, кото чакаше да чуе думата на Ганча.

— О, стига, Хюсеинъ-ага, и за десетъ котла, стига само нà, ей тъзи, нека ѭ стрижѫтъ на-дребно, и, като отдѣли въ зелената пьница до двѣ лъжици каляна тригье, завьрза вѫзела и го даде на Нидѣлка.

— Дай ми и тая, му рѣче Нидѣлко, азъ ще ѫ стрижѫ.

— На ѫ, нъ искамъ да ѫ стриешь на дребно и да ѫ прѣсѣешъ съ ситото — прѣсѣй ѫ на единя му край надъ пьницата. Нидѣлко отиде да трий отдѣлената тригия и да занесе вѫзеля въ кихаиовата одая. Догдѣ са распрявяхѫ за тригьета, Иванъ достигна съ единъ бѣлъ котѣлъ, който не бѣше направенъ за вареньe, а — за носенье вода.

— Ето и котѣла дойде, рѣче кихаята, сега бѫди рахать.

— Добрѣ, Хюсеинъ-ага, ама тоя котѣлъ не е за огьня; ще го почернимъ. . . е, чакай, азъ му знамъ и нѣму цѣра — като нѣма другий, той ще бѫде, ама азъ ще го завардѭ, да са не укади и, като слѣзе у вадата, обмаза го съ рѣдка тина отвънъ и каза: не бойте са — нищо му не става.

— Иди, брѣ, момче, и го напълни до половината съ прѣсна вода отъ чешмата, ама глѣдай, да не му измиешъ кальта. И едно отъ пьргавитѣ момчета, грабна котѣла и отиде на чешмата да го пълни.

— Хюсеинъ-ага, рѣче Ганчо, ако искашъ да ядемъ сладка чорба, азъ ще ѫ сваря ей тука на полѣната: на хавата сварено ястье е по-сладко и по-хубава миризма има, отъ онова, което са вари въ кѫщи, на камината.

— Прави́, както знаешь, му рѣче кихаята, ний ще сми *сиирджии*.

— Ъто е тъй, му отговори Цонеолу, дайте ми една мотика и една брадва. Мотиката бѣше близо, а тъй също и брадвата до тѣхъ.

— Ето ти и мотиката и брадвата, му рѣче Нидѣлко и му ги донесе близо. Ганчо зѐ мотиката, уравни прѣдъ пѣщьта едно коледо, колкото една тава, и каза: „кладете си́ тука огънь.“ Подирь това, зѐ брадвата, отсѣче отъ сухитѣ върхари единъ кривъ клонь, прѣкърни му върха, изостри му дънера и каза, „ей това са казва *овчарска верига*, и го заби съ брадвата край накладения огьнь, на западъ отъ крѫга. И, като покачи котѣла на него, котѣла дойде тамамъ надъ пламака на огьня. Нека възври сега, а ний да видимъ пѣщьта, и слѣдъ това отиде при пѣщьта, та ѫ разрови съ ожега и каза: и пѣщьта е вече готова, дайте ми тавата съ рибата“. Нидѣлку си растърси корема и му донесе тавата съ сомовитѣ. Ганчо, уравни жарата, въ пѣщьта, изхвърли двѣ непрѣгорѣли глъвни вънъ и, като тури тавата на устата на пѣщьта, тикна ѫ съ

ожега срѣдъ пѣщьта. Като мѣтна тавата, Нидѣлко зѐ да му подава чима, съ който бѣше затулена пѣщьта, кога са пѣчаше хлѣба, да ѭ затули пакъ.

— Защо го давашъ? го попита Ганчо, то само хлѣба и ягне, или прасе са затуля, а риба, кога е въ тава, не са затуля — тя трѣба да са глѣда, какъ са пѣче и да са варди да не прѣгори; не трѣба капакъ, азъ ще ѭ вардѭ, да са упече, както знамъ азъ, а ти глѣдай, да заври́ водата за чорбата̀, и Нидѣлко отиде да подстъква огьня подъ котѣла.

Догдѣ заврѣ водата, рибата са упече и Ганчо, като ѭ извади, прѣпрѣчи надъ тавата двѣ прѫчки и ѭ покри съ единъ чистъ козлинянъ чувалъ. „Печената риба е вече готова, рѣче той на Хюсеинь-ага, сега да видимъ, какво ще правимъ съ чорбата,“ и отиде при котѣла, който бѣше зелъ да завира.

— Подстъквай, бать Нидѣлко, да хвьрли врѣлецъ и, щомъ заври сѐ да има сухи дьрва, да са подклаждатъ, да ври сѐ съ врѣлецъ, чакъ догдѣ уври; ако ѭ оставимъ, ту да зави́ра, ту да прѣсѣква, не става сладка, казваше на Нидѣлка, истърси надробения лукъ, миродия и юзьмъ, отъ което врѣлеца спрѣ, нъ, като усилиха огьня, пакъ зѐ да са издига надъ повьрхнината на водата и да издига и прѣбрьща зеленчука въ котѣла.

— Дайте и сольта, черния пеперь и тригьета, рѣче той, а кихаята заповѣда повѣлително: „чабукъ!“. Нѣколко послушни и любопитни момчета донесоха сичко. Ганчо зѐ сольта, тури двѣ лъжици въ котѣла, испита чорбата на соль, тури още малко и пакъ ѭ испита, тури и черъ пиперь и пакъ ѭ испита. Най-послѣ снѣ бакрача долу и, кьто му са изгуби врѣлеца, пусна и тригьета и го разбърка съ лъжицата.

Като докара чорбата на своя вкусъ, закачи бакрача пакъ на овчарската верига и каза: „дайте сега рибата“. Нидѣлко му подаде голишитѣ и мрѣнитѣ и той ги изсипа въ котѣла изцѣло, който са напълни до подъ вѣнеца.

— Подклаждайте сега момчета, а азъ ще глѣдамъ да не кипне, ще ѭ досолѭ и допиперѭ, както ма е училъ баща ми! Момчетата захванахѫ да кършѭтъ сухитѣ сѫчки и зехѫ да подклаждъть отъ сѣка страна, а на Ганча очитѣ бѣхѫ уперени се въ котѣла: той глѣдаше да са възври и да не кипне.

— Рибья, или каква да е гозба, казваше той на момчетата, щомъ кипне и ѝ са излѣе *каймака*, тя вече не е съ

сладостьта си: сега му е *мурафетя* — да ѫ увардимъ да не искипи.

Щомъ зѐ да са показва врѣлецъ и зѐ да избива ключь, Ганчо възви веригата съ рѫка и не оставаше чорбата да прѣхвърли вѣнеца на бакрача. Кога са изгубваше ключа, той пакъ възвиваше веригата и котѣла пакъ завираше съ ключь, нъ той пакъ го отстраняваше отъ огьня. Това са повтори нѣколко пѫтя и, като зе да ври безъ остьръ ключь, той зѐ лъжицата, испита чорбата два-три пѫтя, до-тури още малко соль, пиперь и тригье и, като извади една глава, и видѣ че очитѣ ѝ вече побѣлѣли добрѣ, каза: „уврѣ . . . меня тъй ма е училъ майсторъ ми: рибата казала, казваше той, или ма вари, догдѣ ми побѣлѣѭтъ очитѣ, или ще направѭ твоитѣ да побѣлѣѭтъ“., и снѣ котѣла отъ веригата.

— Сега, Хюсеинъ-ага, отъ моя страна, всичко е готово, имате ли вий да готвите още нѣщо отъ ваша страна?

— Ще почаками още малко, му отговори кихаята, но хайде вий постелете ей тамъ на полѣната, подъ голѣмата върба и нарeждайте трипезата: ази чакамъ двѣ печени кокошки, които скоро ще додѫтъ, му каза кихаята и, като трьгна за въ одаята си, порѫча на Нидѣлка да натъкми сичко.

— Хайтѣ постилайте, момчета: чулови, чували, черги, че ще слагати, рѣче Нидѣлко на млѣваритѣ и воденчеритѣ.

Млѣваритѣ, угладнели и раздразнени отъ миризмата на ястията и пититѣ, разтичахѫ са на вредъ, донесахѫ, послахѫ, наредихѫ: сѣкий си донесе торбата съ хлѣба, ястието и бъклицата и са наредихѫ прави около сложената трипези съ благоговение, като на бѫдния вечеръ, срѣщу сурваки.

— Момчета, извика Нидѣлко, лъжицитѣ нѣма да ни стигнѫтъ, правете си воденчарски лъжици . . . По-ститѣ, които знаяхѫ, какво ще рѣче „воденчарска лъжица“, са завтекохѫ кѫде рѣката, а младитѣ са глѣдахѫ, единъ другиго, като телета.

— Каквото правѭтъ дъртитѣ, туй ще правимъ и ний, рѣче едно по-укозено момче, търти и то подирь старитѣ и опитни млѣвари, а подирѣ му — и другитѣ — като овци.

— Отъ мидяни чурупки ще си правѭтъ лъжици, извика едно отъ момчетата — берете мидяне чурубки, и сичкитѣ момчета са впуснахѫ край рѣката и зехѫ да берѫтъ въ калпаци мидяни чурубки. Берѫтъ ги, а незнаѭтъ тежко имъ, какъ да си направѭтъ лъжици!

— Глѣдайте, брѣ дѣца, какъ са правѭтъ воденчерски лъжици, извика единъ младъ млѣварь и имъ показа една мидяна чурубка, вклѣщена въ разцѣпена върбова пръчка, която ѝ служаше за упашка.

— Стига ни толкова, извикахѫ момчетата и, който имаше ножъ, тозъ часъ си одрѣза пръчка и си направи лъжица, а, което нѣмаше, моляше са на другаритѣ си, отъ които нѣкои казвахѫ: „не ежь два-дни, че си купи ножъ." Ганчо влѣзе въ воденицата, зе си торбата съ бъклицата, а Нидѣлко носяше бъкяла съ виното, оцетя и двѣ китки лукъ и една миродия, а Иванъ носяше кошничката съ черешитѣ. Като дойдоха до голѣмата върба, Иванъ закачи черешитѣ на върбата, а Нидѣлко сложи бъкяла и лука до дънера ѝ.

— Паница, извика Ганчо, дайте паница да направимъ салата отъ зеленъ лукъ и миродия, че като заѣдемъ, кой ще ти прави салата. Нидѣлко са завтече и донесе паница. Подирь малко и салата бѣше готова. Сички чакахѫ около трипезата. Ганчо сложи и тавата съ сомовитѣ на срѣдъ трипезата и котѣла съ чорбата, а Стоянъ донесе кленовитѣ, упечени на жарата, които бѣха още горѣщи.

— Направи ги на саламура, пъкь ти, батъ Нидѣлко, му рѣче Стоянъ и му ги подаде.

— При Лѣсковчанинъ краставици не са продавѫтъ, момче, нека байно ти Ганчо да ти направи, иди донеси още двѣ три паници, земни и отъ кихаята, че нашитѣ не ще ни стигнѫтъ, му отговори Нидѣлко и Стоянъ са завтече и донесе двѣ дълбоки купи.

— Чупи сега, му каза Ганчо, на четери, на четери и нареждай въ паницата; хѫ посоли ги, тури и червенъ пиперь на въ тия захлюпци въ горния захлупакъ има . . . хѫ, залѣй ги сега съ вода, покрий паницитѣ съ единъ чуваль да са стопи сольта и да са раскисне прѣгорѣлото на рибитѣ, и Стоянъ извърши сичко, както го учаше Лѣсковчанина.

Догдѣ правахѫ саламурата, единъ гиранченинъ донесе двѣ печени кокошки въ една тава, покрити отгорѣ съ единъ вълнѣнъ миндилъ и ги подаде на Нидѣлка.

Готово ли е всичко, извика кихаята, като идеше отъ стаята си. Тамамъ, ето и кокошкитѣ дошле, испечени ли сѫ добрѣ, Първане? питаше той Гиранчанина.

— Испечени сѫ, Хюсеинъ-ага — като череши и сѫ пълни съ дробѣнье, майка ми ги пече.

— Баба Вачовица-ли?

— Тя, нъ-ли знашъ, че на свадбитѣ се неѭ викѫтъ да учи по-младитѣ, какъ да готвѭтъ.

— Знамъ, знамъ, тя и на бея е готвила, знамъ ѭ азъ, че тя чисто готви, за това ги проводихъ и у васъ.

— Готви, Хюсеинъ-ага, а ми [illegible], като ѭ повика, каза Първанъ и зе да са готви да си иде.

— Нѣма да си ходишъ ти, му извика кихаята, ти си ни мусафиринъ този вечеръ — хайде иди тамъ при хората и си залови мѣсто. Първанъ клюмна съ глава удобрително и отиде при трипезата.

— Хайде, Цонеолу, нареди сичко, както знаешъ, ами гоститѣ ни сѫ много, а пъкъ пьници нѣма за [illegible] сѣкиго, какво ще са прави?

— Пьници-ли, Хюсеинъ-ага? За чорбата да има само и за саламурата още двѣ, а за другото, азъ ей сега ще ти донеса божи пьници. Момчета, брѣ, я са завтечете край вадата, ей тамъ долу, дѣто са слягва въ рѣката, и накѫсайте до двайси-трийси широки умонови листа — отъ черния уманъ, чухте ли? и ги дайте.“ Три момчета са завтекоха като сърни и сѣко донесе по 15—20 широки длъгнясти уманови листове безъ опашки. Хѫ, раздайте сѣкиму по два листа, учете са да шетате, че, като утидите на бахча, това ще ви са убий въ главата, скоро. Тамъ и на зелеви листа ще ви са случи да ядете.“ Момчетата испълнихѫ сичко съ най-голѣма точность и чакахѫ да видѭтъ, дѣ ще имъ дадѫтъ мѣсто на трипезата.

Младия воденчарь, Иванъ, донесе вода съ една кратуна и зе да полива на кихаята. Другитѣ, като видѣха, че кихаята са мие, което е знакъ, че скоро ще сѣднѫтъ да ядѫтъ, затекохѫ са надъ воденицата на вадата и са умихѫ надъ улѣитѣ. Единъ са бършеше съ пояса си, другий съ кърпата си, а нѣкои у гащитѣ си, и заобиколихѫ пакъ около сложената воденчарска трипеза, а въ това врѣме Ганчо, Нидѣлко и Стоянъ наредихѫ сичко, както трѣбаше, защото тѣ са бѣхѫ мили по отпрѣди.

— Азъ ще сѣдна до върбата, рѣче кихаята, и ти Цонеолу — до меня отъ лѣво, пъкъ Славчо до тебя — нъ ли ще свирите съ него, а пъкъ Нидѣлко отъ дѣсно; другитѣ да сѣ-

дѫтъ, кой както ще и до когото ще, хайде буюрунъ, рѣче кихаята, и сѣдна на мѣстото си, а около му — както каза. Сички насѣдахѫ.

Слънцето са бѣше навело надъ Горне-Орѣховската чука и са готвѣше да са затули задъ нея, нъ освѣтяваше още скромната съ уреди, а богата съ ястья, воденчарска трипеза.

Заразвързвахѫ са торби, завадихѫ са хлѣбови и ястья, наредихѫ са бъклици при сѣкиго, а прѣдъ Нидѣлка стоеше черничевия бъкелъ. Сѣкий си извади мидѣната лъжица и кихаята каза: машалла, вий сте си направили сидефини лъжици: „буюрунъ чоджукъ-ларъ“ и зе да сърба отъ киселата рибья чорба. Лъжицитѣ лъщѣхѫ и са протѣгахѫ една подиръ друга по десетина въ една пьница. „Прѣсѣгайте момчета, рѣче Нидѣлко, че пьницитѣ ни сѫ като на воденица.“ Подиръ нѣколко минути лъжицитѣ зехѫ да стържѫтъ по дъното на пьницитѣ, което показваше, че чорбата са свърши. Захванахѫ да са углѣдватъ, кой ще почне да пие вино.

— Изгорѣ Гирань, рѣче Нидѣлко и малкитѣ момчета, които бѣхѫ дошле прьвъ пѫть на воденица, зехѫ да глѣдѫтъ кѫдѣ селото, дѣ гори, а едно даже са ѝ исправи да види добрѣ. „Люти ти чорбата, Ганчо, изгори ми сърчицето — ще го гася“, рѣче той, пакъ алегорически, и Ганчо му подаде бъклицата.

— На-здрави, момчета, когато сми най-злѣ, ей тъй да сме, здравичка ви! и бъклицата си заврѣ шията въ устата му и загългола. — Ехъ афьонъ! язъкъ Хюсеинъ-ага, че не пиешь, ей такова нѣщо продължава на чиляка живота пиндисе години по-вече, рѣче на кихаята воденчаря и подади бъклицата на Ганча, който, като пи, проводи ѭ да изрѣжда цѣлия редъ, който бѣше отъ двадесетъ и шесть души. Бъклицитѣ отъ ступанина право при Нидѣлка отивахѫ и си продължавахѫ пѫтя подиръ ганчовата бъклица. Нидѣлко трѣбаше да цълуни по-устата сѣка и да ѝ чуй гласа. На нѣкои казваше: „тоя, дѣто ѝ вăртѣлъ устата, билъ тевекель, а на нѣкои, които пущахѫ по-малко и пѣяхѫ съ тънъкъ гласъ, — да влѣзе вѫтрѣ, който та е пробивалъ.“

Малкитѣ момчета, които у дома имъ нá-да-ли сѫ имъ дали да помиришѫтъ устата[1]) на бъклицитѣ и тѣ, кято минаха на рѫката имъ, надувахѫ ги на редъ съ старитѣ.

---

[1]) Въ онова врѣме юргенитѣ, догдѣ са неоженьѫтъ, не смѣяхѫ да пиѭтъ вино.

— Надувайте момчета, казваше Нидѣлко, тука е воденица, а на свадба са върдете, и помнете Хюсеинъ-ага, кога е кихаювалъ на Гиранската воденица, нъ и мене не забравайте, а най-вече бача си Ганча, че да не бѣше той, сѣкий щѣше да си яде, каквото сж му турили въ торбата.

— Саламурата-ли да захванемъ, рѣче Ганчо на кихаята, или печенитѣ сомови?

— Вий ѣжте саламура, а азъ ще ямъ отъ сомовитѣ, че вий пиете вино, а саламурата е чумата на виното, и азъ ще ж уплтамъ ама, знамъ че то е отрова люто и прѣсолъ солено, и си потопи единъ кжшай.

И сега пакъ са протѣгнахж по десетъ ржцѣ въ сѣка саламуряна паница да топжтъ солена и люта чорба, а нѣкои извадихж и по единъ кжсъ клѣнъ и зехж да си го дѣлятъ, защото за сѣкиго нѣмаше по цѣлъ кжсъ. „Уметохме ли ж и нея, рѣче Нидѣлко, ама пъкъ че сладка, брѣй — хемъ сладка, хемъ люта, хемъ солена . . .“

— Хасалъ чумата на виното, както каза кихаята, рѣче единъ млѣварь, като зе да са развеселява, а малкитѣ момчета си подѣмахж джха и фиткахж отъ лютина.

Изгори ми язика, чакъ до мжжеца, рѣче едно.

— Моя са сприщи — ний у насъ люто не ядемъ, ще помнимъ наистена ний бать Ганча.

— Мушни чича, рѣче третьо на другаря си, да покаржтъ пакъ винцето, че изгорѣхъ . . .

— Ето, Нидѣлко посѣга, небой са . . .

— Хай да му изсъхне сѣмката, дѣ е расалъ тоя пущина — той билъ отрова ваджията, бе, Ганчо!

— На Глоговецъ е расалъ той — отъ шумненския е, отъ черния, топчастия: единъ за хиляда струва.

— Дай, че умрѣхъ, рѣче и зе да фитка и Ганчо, като воплакна до ухото си бъклицата, подаде му ж и каза, небой са има още. Нидѣлко ж поѣ и зѐ да му свири на устата, нъ сега по-вече ж държа.

Сега вече не чакахж да цалува Нидѣлко бъклицитѣ наредъ, а захванахж да кълкжтъ вредъ по реда и сѣкий, като ж отнѣмаше отъ устата си фиткаше, а малкитѣ фиткахж и прѣди и послѣ пиението.

— Артъкъ тая саламура наистѣна била шарабждушмаиж, са обади и другъ млѣварь.

— Азъ такова нѣщо не бѣхъ ялъ до сега. Нашия Шопъ, овчера ни, туку споменуваше лютеница, лютеница, ама то туй трѣба да е шопската лютеница, додаде Киру Колаксъзъ.

— Шопска лютеница не е туй, бать Киро, тя е *по-казепъ* и отъ това; тука има баремъ рибица да си сквасишь устата, а шопската лютика е само: чушки, лукъ суровъ, чорба отъ качамакъ, счукано въ едно на каша и люти, та са поразява — по-люти отъ тъзи саламура, ама шопитѣ сѫ навикнали и си ѭ затопѭтъ съ качамакъ, че и дѣцата, ядѫтъ си н безъ да му мигне окото и безъ да фитне.

— Ялъ съмъ ѭ азъ, рѣче единъ старецъ, като н карахѫ да правимъ видинското кале, ялъ съмъ ѭ пущината че и сега ми люти.

— Добрѣ, че далъ Господь вино, да гаси лютото, то чилякъ изгаря и отива, я прѣкарайте мойта плоска, да н надуя и азъ веднѫжь, че ми пламнахѫ пакъ устата, а бе Генчо, се такова-ли люто ядете у васъ? рѣче още единъ млѣварь.

— У насъ ли? Баща ми не дава да му залюти и ко ти люти ястье, ама азъ отъ Влашко знамъ — тамъ съмъ с научилъ на саламура: и Влаха е кьто Шопа, той, пъкъ, ак не си направи ей такава саламура, пуква.

Чапкънъ-Хюсеинъ ги глѣдаше и неможаше да са уд жи отъ смѣхъ, „хасълъ арнаушка работа, рѣче той, Арнаут на, безъ люти чушки, пари не струва, и той е като Шопа Влаха. У аскерѫ ги имаше, е чи, догдѣ не намѣри лютъ п перь, неможе сладко да яде.“

— А-ми, че защо и най-лютия дългъ пиперь са въ арнаутски, рѣче пакъ стареца и навири и той бъклицата с

— Хай-дѣ захващайте сега сомовитѣ, тѣ не сѫ лют рѣче кихаята.

— А бе и тѣ сѫ май-люти, му пришепна Ганчо, а мълчи си, тѣ подиръ по-лютата саламура, нѣма и да усѣтѭт И рѫцѣтѣ пакъ зехѫ да са простирѭтъ по зеленитѣ умана листаве, които служахѫ на мѣсто разлати пьници прѣдъ ве лата подлютена дружина.

Тукъ-тамѣ още фиткахѫ нѣкой отъ малкитѣ момче нъ, слѣдъ малко, фитканието утихна и зехѫ да поглѣдвѫ бъкела, защото нѣкои отъ бъклицитѣ бѣхѫ вече празни и с яхѫ задъ стопанитѣ си,

— А бе, кой та научи да готвишъ тъй сомови, попита наивно Ганча единъ отъ воденчеритѣ, то да си оближишъ прьститѣ: и сладко и мириаливо и шербетлия — царска работа . . . Ти трѣба да си билъ на Цари-градъ съ войницитѣ.

— Неволята ма научи — да идишъ на бахча и тебя ще та научи, кой ще ти готви тамъ? Ако си наготвишъ, ще ядешъ, а ако си ахмакъ, ще ядешъ суровъ лукъ, догдѣ хване да ти излѣзва изъ носа, кога са наведешъ да скалисвашъ. Тамъ са учимъ ний. Като знае единъ да готви, той учи другитѣ, че послѣ сѣкий наредъ готви и, който развали ястьето, съ бакрача го изсипвжтъ на главата му; тамъ трѣба да ти сж очитѣ четери.

— Захлюпвали го, ама та научили, *халалъ* му вѣра, който та е научилъ, и Богъ да прости баща му. Ний тука сми при рибата, ама кой знай да ти наготви такова нѣщо, ний туку іж шопи́ въ водата, свари іж, а по-вечето и безъ киселина или — печи и ежъ, печи и ежь: пий вода и, като та надуй, че неможешъ да си намѣришъ мѣстото — ще са прьснишъ. Прѣзъ деньетѣ, бать Нидѣлко, малко устана да са прьсни . . .

— Я раскажи, бе Димо, рѣче кихаята, какъ стана тая работа? Азъ тогава бѣхъ на Козаревецъ, чухъ азъ, ама, какъ е било не му знаж *аслията.*

— А, бе какъ, Хюсеинъ-ага, — наловихми риба — цѣла торба, упѣкохми прѣсна пита въ жарата; набихми рибата напрѣки на три ръжена, посолихми іж съ мисирено брашно и съ соль и іж упекохми — вачарви са, упече са — череша; извадохми и питата, пъкъ бѣхме гладни катальясали: бѣхме тулили яза и отъ сутрината, до пладня, киснахме въ водата: чи, като му сѣднахме — а вино, намъ кькъ са случи, чи нѣмаше тоя денъ у млѣваритѣ, а ний не проводихме нѣгдѣ да купимъ, чи ежъ, чи лапай, хеле Нидѣлко, само си ублизваше прьститѣ и туку бика; „дайте момчетж вода!“ лапа, пи́ водж, лапа пи́ и, подирь малко, кьто му са наду корѣма, като запищѣ онзи ми ти чилякъ, като са затрьшка и се́ пие вода: не пий, му викамъ, а Нидѣлко слуша ли? Че, кьто упули очи: охъ леле умрѣхъ, охъ ще са прьснж: прьснахъ сж бе брате, помогнете ми — *викъ, викъ* . . . ний са смаяхме, какво да го правимъ, да са *распара* да го истърбушимъ и да го утървемъ — не бива, *ще умре, зе́* да подблява очи. Хеля, Господь да го поживи,

отъ дѣ са намѣри единъ старъ чилякъ — Долня-Орѣховчанинъ. „Какво да го правимъ, бе дѣдо, съ денье ще отиде чиляка: дѣца има, цѣръ не знашъ ли? живъ да си, кажи!“ Стареца го попипа по тумбака, а той надутъ като тъпканъ платникъ и ядосанъ каза: „ей туй са казва то гъзъ глава затрива“, че толкова ѣде ли са, бе брате? Е, че ѣди — не пий толкова вода, а ти си са налѣлъ като мѣхъ, другъ цѣръ нѣма — занесете го у рѣката и го потопете до шията въ водата, и нека го варди нѣкой, догдѣ земне да му отлеква — нека кисне азъ тъй си кисна воловитѣ, кога са надуятъ“. И ний съ чича Стойка го олавями — единъ за крака, други за глава, че ей тамъ, въ завуя, го накиснахми, а пъкъ то, дади Господь, че врѣмето бѣше и тихо и топло, че кисна, кисна, хелѣ поиспадна и чакъ надвечеръ излѣзе и му умина, ама, ако не бѣше стареца, щѣше да му са пукне корѣма и — нищо по-вече.

Млѣваритѣ слушахѫ съ внимание, а най-вече момчетата и са усмихвахѫ.

— Така ли бѣше, бе Нидѣлко? го попита кихаята и зе да са смѣе съ гласъ.

— Така, Хасанъ-ага, ей тука подъ лъжичката, кѫто ма подпрѣ, че боде като колъ, а отъ тука кѫто ма рѣзне, че сѣкашь, че ножови са прѣвивѫтъ изъ сърдцето ми: болѣсть, ти казвамъ, дѣто не е пащалъ никой. Хеля, като постояхъ въ водата, поотлекнѫ ми, поотлекна и най-послѣ прѣмина.

— Ами сега не та ли е страхъ, да са надуешъ пакъ, го попита Чапкъна.

— Сега Нидѣлко пие вино, азъ и тогава да бѣхъ пилъ вино — нищо, ами то водата ма разтѣгна, да упустееше.

— Видите-ли момчета: който яде и пие безъ мѣра, какъ са надува, рѣче единъ млѣварь на момчетата; по малко ѣжте.

— Ний — пихме вино, рѣче едното.

— Че нашия хлѣбъ не е прѣсна пита, додаде другото.

— Тъзи риба не е печена на ръженъ я? са обади третьото.

— Азъ и да ожеднеѭ сега, нѣма да пиѭ вода рѣче четвъртото на чича си, и — кой ще са тъпчи, кѫто воденчеря — той, нъ-ли го чувашъ, лапалъ, пилъ вода, лапалъ пилъ, е, че ще са надуй, ами какъ? Нашия волъ Кравайко, като са наѣди оная година съ жито на хармана, и ний така го киснахме и му налѣхме половина ока катрань въ устата, догдѣ

го *сюктиса.* На воденчеря да сѫ му налѣли едно шише дървѣно масло, да видишъ какъ щѣло да го сюктиса и него като Кравайка.

— Мълчи, тъй не са хортува за чиляка, пришепна Злате млѣваря на братовото си дѣте, и то си тури рѫката на устата.

Хюсеинъ-ага потупа Нидѣлка по шкембето и му каза: „Доде ли до онова *дередже?*"

— Не сьмъ още, Хюсеинъ-ага, ама, като изядемъ и кокошкитѣ — страхъ ма е. . .

— Добрѣ каза, ний са залисахме съ твоето подуванье че ще забравимъ кокошкитѣ, ама ти незабравяшъ, я? Земни че ги накърши тъй, щото да има за сѣкиго по единъ кѫсъ, че имъ ги нареди на умàновитѣ листа, рѣче кихаята.

Нидѣлко, каза: „Да си срьбнемъ още по веднъжъ, че тогава", и зé бъкела, да прѣлива въ бъклицитѣ.

— Не са наливѫтъ тѣ безъ фония, му рѣче Ганчо, и знашъ ли какви тѣсногърли има, какъ ще налѣешъ онѣзи, дѣто караше стругаря имъ да влѣзе въ тѣхъ, пий отъ бъкела и дай да пиемъ наредъ.

А бе, че дига-ли са кошъ-коджа ми ти бъкялъ, му отговори Нидѣлко воденчеря и, като оттули душника на бъкяла, захвана да смуче отъ устата му, а душника зе да свири.

— Стига, Нидѣлко, че пакъ ще та киснѫтъ въ рѣката. . . Мисли че сега е вече тьмно и ще стоишь нощесъ въ водата, му забѣлѣза Чапкъна.

— Запалете фенеря, брѣ момчета, рѣче кихаята, а Нидѣлко зé да кърши съ рѫцѣ кокошкитѣ.

— Дай, дай — и туй не ти иде отъ-рѫцѣ, му рѣче Ганчо и кихаята додаде: дай на Ганча да ги раздѣли, както трѣба: ти не си пипалъ такава работа, както са види по пòхвата ти.

— Нá, отговори воденчеря, че не могѫ да са пригѫвамъ и подаде печенитѣ кокошки на Ганча.

— Дайте ми нѣколко чисти листа, момчета, рѣче Лѣсковчанина и посочи съ прьсть на *артисалитѣ* умàнови листове, които бѣхѫ до дънера на върбата.

Едно отъ момченцата скочи и му ги подаде сичкитѣ. „Голѣмъ да порастешъ, му каза Ганчо. Който ще стане чилякъ, отъ малъкъ са познава. . . додаде той.

— Деня отъ сутриньта го е познатъ, рѣче единъ отъ старитѣ млѣвари. Туй дѣте, отъ днесь сьмъ го *танадисълъ*, щомъ види, че трѣба нѣщо, като преперица са завтича и го доносяа.

Отъ дѣ си, брѣ, момче.

— Отъ Лѣсковецъ отъ Кондювската махала, хей тамъ — при свити Танаса ни е кжщата, рѣче момченцето и са причерви.

— Да си живъ на баща си и на майка си го благослови стареца.

Догдѣто стареца разпитваше пъргавото Лѣсковче и другитѣ млѣвари слушахж, Ганчо си извади по-голѣмия ножъ, разсѣче и подѣли кокошкитѣ, като Унгурска куварица и отдѣли за кихаята едната трьтка, два копана[1]), двѣ крилье съ рамената, отъ бѣлото мѣсо, съ зачервената на гжрдитѣ кожа и плющавицата[2]) на двѣтѣ кокошки и ги сложе прѣдъ Чапкънъ-Хюсеина на единъ голѣмъ умáновъ листъ.

— У у! . . . това ми е много, рѣче кихаята, хайде раздавайте на редъ, и Ганчо, като повика палавото момче, каза му: „нà, чичовото, земай и слагай прѣдъ сѣкиго.“ И момчето, безъ да проговори, захвана да зема и да тича отъ Ганча до млѣваритѣ и пакъ до Ганча и тури прѣдъ сѣкиго, колкото бѣше отрѣдено.

Въ туй врѣме — догдѣ са дробѣхж и раздавахж кокошкитѣ, бъкяла обиколи сичкия редъ млѣвари и дойде пакъ до Нидѣлка. И момчетата му цьлунахж устата, нъ нà-да-ли глътна нѣкое нѣщо, защото старитѣ имъ подигахж тежкия бъкелъ и твърдѣ скоро го отнѣмвахж отъ устата имъ.

— Салата, *аратлакъ*, нѣма да стигне за цѣлата дружина. . . Какво ще рѣчете? продума Ганчо, азъ ще оставя едната пьница ей тука при кихаята и при бать Нидѣлка, а другата іж дѣлете както щѣте.

— Ехъ, ний се салата ядемъ, рѣче единъ Долня-Орѣховчанинъ.

— Който ще яде, да яде, каза другий, азъ не си киселя устата.

— Азъ пъкъ такова нѣщо не сьмъ ни видѣлъ, ни ялъ, са обади единъ Козаревчининъ, горчи-ли, сладни-ли, не

[1]) Копанъ, капула.

[2]) Плющавище са нарича бѣлия дробъ на птицитѣ.

сымъ го турвалъ въ устата си, а другитѣ млѣвари го испоглѣдахѫ и единъ отъ Долня-Орѣховчанитѣ бутна Ганча съ лакъть и му пришепна: „на коте рѣпа и на жаба харзулка“, тѣ лозе нѣмѫтъ още, пъкъ салата ще яде — изгубенъ свѣтъ сѫ горкитѣ Козаревчани. . .

— Изгубенъ сѫ, му шепняше Ганчо, какво да правѭтъ горкитѣ: на-около селата, нъ-ли ги знашъ, сѫ се турски и Турцитѣ сѫ ги удавили. . . Знашъ ли, колко женска челядь сѫ имъ истурчили? . . Щомъ поотскочи нѣкое хубаво момиче, ще го грабнѫтъ и ще го потурчятъ краевцитѣ. . . Ами Гирань? нъ-ли го вишъ, че зѐ да упостѣва. . . Да не е дѣдо Добри, Пѣю и още двама-трима, които сѫ по-видни — другото е убито и потъпкано. . . . Благодари Бога, че нѣмате въ Долня-Орѣховица турци, както и у насъ, а то работата не е шега...

Като са свърши шепнешкия разговоръ, когото кихаята не чу и не разбра, Ганчо скочи и, като донесе кошницата съ черешитѣ, тури ѭ прѣдъ кихаята и каза: „ний, Хюсеинъ-ага, са загълвикахме съ салата и щѣхме да забравимъ черешитѣ, хапни си: ти не пѝ вино, ежъ баремъ соуклукъ.“

— Артъкъ, за черешитѣ, на дѣда Цоня — *чочъ-тешигкюръ*, азъ, да ти са исповѣдамъ, още не сьмъ са смърсявалъ съ череши тая година — тѣ вече зели да прѣминуватъ, пъкъ азъ и не знаѭ. Колкото отъ къмъ емишъ, ний, Козаревченитѣ, сми много долня работа — лозья нѣмами още — знашъ ли ти? Господь далъ земя, ама, кой да посади? Нашитѣ крайлами, ако насади нѣкой, ще го оставѭтъ-ли, тѣ бостанитѣ лѣтѣ изсичѫтъ, че лозе ще ти оставѭтъ. . . , а пъкъ да има нѣйдѣ вошка *Аллахъ-гьостермесинъ*. . . Азъ каквито лозья сьмъ виждалъ, къто сьмъ ходилъ на-долу, кѫдѣ Стамбулъ, да ти е драго да ги глѣдашъ, холя туй Кѫркъ-Клисия — прочуто е съ лозьята си. Казвамъ азъ на нашитѣ агалари, които отъ Козаревицъ до Търново и Орѣховица по-далечь незнаѭтъ — будала свѣтъ?

Кихаята говоряше съ Ганча и зобяше чернитѣ череши. Като си зе една шепа и ѭ тури въ полата си, той проговори: „нъ-ли за меня сѫ донесени тия череши, Цонеоолу?“

— За тебя, Хюсеинъ-ага. Азъ сьмъ имъ са в'ялъ: шестнайси дървета имами на Мочора, на старото лозье и какви нещѣшъ: червени, едри, дребни, вишнулки, хрьскавици, бѣлѣвки и тѣзи — тѣ най-подирѣ зрѣѭтъ. Баща ми, Господь здрави да му дава и леки старини, той ги е садилъ още ко-

гато садилъ лозето, кога го уженилъ дѣдо, фиданитѣ знашь-ли отъ гдѣ сѫ донесени, Хюсеинъ-ага? — Отъ Иски-Захара чакъ. Дѣдо Ганчо, дѣдо ми, Богъ да го прости, ималъ отъ Иския достови, отъ които купувалъ арпаджикъ, че тѣ му ги донесли. Ама сега отъ издънкитѣ на нашитѣ череши има много разсадени по сичкитѣ лозья, и тъй са зъвжтъ: „дѣдовитѣ Ганчови чиреши." И сѣкий отъ лѣсковчени благословя дѣда, че принесалъ такъвъ хубавъ емишъ — съ туй пъкъ него ще го благославятъ и ще го помнжтъ и дѣцата. На хаджилъкъ не можалъ да отиде — канилъ са, канилъ са, догдѣ са накани, ето ти и Мора-кавгасж излѣзла на *мегданъ*, а той пъкъ вече бѣше зелъ да запира, че, хж да са умири, хж да са умири — догдѣ най-послѣ схлюпи очи и туй бѣше му и хаджилъка и Святата гора и сичко . . . умрѣ, Хюсеинъ-ага, съ отворени очи, горкия: искаше му са да иди на оння божи мѣста, ама на . . . смъртьта го грабна . . . .

— Ти пакъ си помни думата, Цонеолу, а азъ срамъ, ни срамъ — ще туря кошницата на страна и знашъ ли защо? Ще ж проводя угрѣ рано на баща си и на дѣцата, да са смърсжтъ съ череши и ще поржчамъ, да кажжтъ на баща ми, че тия череши му ги е проводилъ Цоню Ганчоолу. Знашъ ли, колко ще са зарадва стареца и колко ще го благославжтъ дѣцата?

— Много добрѣ си са осѣтилъ, Хюсеинъ-ага. Азъ да знаяхъ, че е тъй, щѣхъ да поржчамъ да донесжтъ единъ цѣлъ пачникъ [1]), ама *ишаллахъ*, дано смѣлж по-скоро и да си идж, догдѣ още не сж призрѣли чернулкитѣ череши, азъ какъ-какъ, ще ти пратж единъ кошникъ. Хеля тетю, като чуй, че нѣмате череши и не сте яли още, той, ще прати на баща ти отъ най-хубавитѣ.

— Е, че туй щѣхъ да ти кажж, Хюсеинъ-ага, продължи си думата Ганчо — дѣдо умрѣ съ отворени очи за хаджилъкъ и за Свята гора. „Иска ми са, казваше горкия, да са удостож и азъ като сичкитѣ християни, да идж да видж, дѣ са е родилъ Господь, дѣ са е кръщалъ, дѣ е порасълъ и дѣ са го распьнали Чифутитѣ и най-послѣ — отъ дѣ е фръкнълъ и отишелъ на небето . . . Иска ми са, казваше, ако не ми продължи Господь диньетѣ, да-но ми остави баримъ дни, да идж на Свята гора, да видя градината на Свята Богородица и да ѝ

---

[1]) Пачникъ е голѣма кошница, въ която садьжтъ патки (гъски) да мжтьжтъ.

са поклоня, че тя ще са моли на Христоса — на сина си за нашитѣ грѣхове.. и да ви донеса святогорски ножчета, кръстчета, броянници, щамби, дафинови зърна и грздье за млѣко на родилницитѣ отъ лозата на Св. Симеона, която, както казвжтъ, е изникнала отъ пжпа му и ражда и зимѣ и лѣтѣ. А ний са радвами и неможемъ да се нарадвами и тука са молимъ вечерь: дай Боже на дѣда животъ и здравье, да иде на Святагора, да ни донесе ножчета съ фъркулици и отъ святи Ивана Рилски илха за байракъ... ама нà — толкозъ ни билъ касметя — умрѣ и ний не видѣхми ни ножче, ни нищо...

— Тѣ сѣкашъ, че са биле надумали съ баща ми — и той се са каняше да иди на нашия хаджилъкъ — на кяабето, ама и нему не му помогна касметя. Отидохъ азъ на аскерь, че да си дода, да си дода, додохъ си чакъ подирь десеть години, а той вече са сгърбилъ... паритѣ исхарчилъ, нѣма вече *дирманъ*, както прѣди... и сега иска... да го проводя, ама нѣма да си доди живъ... да го расплакне онова море, онзи *акъ-динисъ*, ще умрѣ на третия день, азъ му знамъ нему сладостьта... петь години ми е ялъ дроба....

И не е да си на волята си, ами аскерь — при топовятѣ и, като зехж да бѣгжтъ нѣкои отъ тайфитѣ, зехж, че ни заковахж съ синджири за крака при топа, че иди та бѣгай... *ней-се*, бихми са... баттардиса ни най-хубавитѣ гимии на Наварунъ, и, даде Господь, нашата уцѣля, че хай-де бабанъ — назадь... и отъ тогава си имамъ и единъ крушумъ въ кълката, зараснълъ... искахж да го вадятъ да ма рѣжжтъ — не дадохъ: не ми прѣче — зарасти са въ месото ми и си го нося и до сега за спомѣнъ, ето го тука и сега го напипвамъ... такъвъ ми е билъ касметя!.!.. Отъ царски башъ чаушъ, че сега кихая — дерменджия...

— Какво ще направишъ, Хюсеинъ-ага, каквото ни е писано и урисано, туй ще ни мине прѣзъ главата... Кой може да рѣче, какво ще бждемъ утрѣ — божа работа — ний сми гости на тоя лъжливъ свѣтъ.... напразно не сж го казали: „свѣтъ — като цвѣтъ.“

— Или по-добрѣ го кажи: „яланъ дюнья.... Я да оставимъ ний божитѣ работи, ами ти пита-ли за кавалитѣ?

— Право да ти кажж, Хюсеинъ-ага, азъ, както са заловихъ да готвж, че хичь и не ми е дошло и на ума... ако не *бѣше ми спомнилъ*, и сега не щѣше да ми дойде на память

за кавалитѣ . . . Ето защо ти казахъ и днесъ, че не ми са свири вече. . . ей тъй, натиснжтъ отъ грижи и теглила, че забравяшъ и свирня и пѣсень и сичко . . . *Гаалето* убива чиляка, Хюсеинъ-ага... Блазѣ му, който е на тоя свѣтъ безъ гаале.

— Незная, вий какъ вѣрвате, ама ний вѣрваме, че само единъ Господь е безъ гаале — гаалесисъ Аллахъ-търъ, го казвами ний турски. Ами я — дѣ сж кавалитѣ? Хей, дерменджилерь! Кавали ви поржчахъ азъ днесъ да приготвитѣ, готови-ли сж?

— Готови са, Хюсеинъ-кихая, извика Стоянъ воденчаря. Дай ги, бе Иване, викна пъкъ той на най-младия си другарь, който имъ шеташе като млада булка и са покоряваше, само да са научи на воденчарството.

— Ето ги, нà, бать Стоене, рѣче Иванъ и му ги подаде съ капията и орѣлското перо въ единъ кавалъ. Стоянъ ги поѣ и ги подаде на кихаята. Хюсеинъ-ага, като ги поѣ, извади ги до полвината отъ капията и, като ги видѣ, че сж избърсани и намазани, клюмна съ глава и ги подаде на Ганча. „На, Цонеолу, и да ми посвиришь нѣкоя отъ бащинитѣ си, азъ още отъ-днесъ ти казахъ — отъ бабаитскитѣ — Крали-Марку-иши, Въйводалардань — отъ тѣхъ.“

— Абе, че тѣ май не поносжтъ на турцитѣ, Хюсеинъ-ага. . . тамъ, знашъ, дженкъ е имало, хора сж са убивали, царщина е падала. . . . да не ми намѣришъ послѣ махана?

— Ний сми тука на зефетъ — на зефетъ махана нѣма: свири, пѣй, що ти душа сака, който ще са сърди, той не-тука. . . Ако свиришъ за Крали Марка, че нѣма да го доведешъ да ни коли, холанъ? Азъ съмъ видялъ, какъ са колжтъ хора и не само какъ са колжтъ, ами и цѣли гимии — какъ потъватъ въ морьето и хиляди викове до небето, които викатъ за имдятъ. . . а топовитѣ гърмжтъ, че небето тътни — не съмъ азъ тузлучанинъ, който знае само до Орѣховица. . . тая глава е видѣла много. . . свирни, която ти аресва тебя, и азъ ще іж аресамъ. . .

Ганчо зе кавалитѣ, извади ги изъ капията, прѣглѣда ги, избърса ги изъ вжтрѣ съ орѣлското перо, извади си кърпата изъ пазвата, избърса ги и отъ вънъ и зе да ги испитва — наду първия, втория, повтори пакъ първия и каза: „азъ ще ви посвиря, колкото знамъ, ама дайте ми и единъ другарь

да ми приглася — азъ и днесъ казахъ на Хюсеинъ-ага — безъ другарь мжчно са свири.“

Хюсеинъ-ага тамамъ щѣше да си отвори устата да каже, че единъ отъ неговитѣ воденчари са хвали, че свири, и ето единъ отъ млѣваритѣ — Жеко Долня-Орѣховчанина, са обади: „азъ ще ти сьмъ другарь“ и отиде, та сѣдна при Ганча Цоневъ, и Ганчо му подаде кавала.

— Ако си по-майсторъ отъ меня, му каза Ганчо, дай да ти цалуна ржка и захващай ти, а азъ ще ти пригласямъ, бать Жеко.

— Кой е по-майсторъ, работата го показва, му рѣче Жеко, да не мислишь, че като сьмъ по-старъ, ще бжджа и по-майсторъ; то не е въ годинитѣ, а въ знаяньето, и едно петнайси-годишно момче, може да бжде по-майсторъ отъ синца ни — да засвиримъ, че ще са разберемъ, кой е майсторъ и кой е калфа.

Хюсеинъ-ага чакаше, както и сичкитѣ — на трипезата съ нетьрпѣние, а най-вече — ония, на които виното отъ бъкяла бѣше зело да пищи въ ушитѣ имъ.

— Ако засвирыжтъ на ржченици, шепняше единъ Лѣсковчанинъ на ухото на другиго, не сьмъ игралъ отъ толкова години, ама ще стана да си поиграыж — туй вино ма подмлади.

— А бе и меня тъй ма налита, му отговори събесѣдника му.

Двамата свирци са поглѣдвахж, като двама борци, когато са готвыжтъ да са уловыжтъ, да са борыжтъ, а не са рѣшавыжтъ, кой да са впусне най-прьвъ.

Най-послѣ, Жеко, като по-старъ, духна въ кавала, избърса му дупкитѣ, душницитѣ и устата и го наду, та го испита, а Ганчо го глѣдаше и трияше съ дѣсната си ржка устата на своя кавалъ. Като просвири на испитъ единъ откжсъкъ отъ една пѣсень, на хоро, спрѣ са и каза за кавала: „не е до тамъ, ама, като са постопли отъ душата, да-но са управи, хайде — да видимъ и твоя“. Ганчо наду своя силно и изсвири и той такова нѣщо, което днесъ са зъве *скала* и, като млъкна, утри си кавала пакъ и каза: „азъ ще поведа, а ти ми пригласяй, че послѣ ще са мѣнимъ: да засвиримъ: *Черней горо*“ и тури кавала на устата си. Кавала свирна и, като че говоряше подъ прьститѣ му:

„Черней, горо,
Черней, сестро —
Двама да чернейми,

Ти-за листи, горо,
Ти за листи:
Азъ за първо либе...“
. . . .

И Жеко зе да му приглася тъй майсторски, щото не са познаваше, че два кавала свирѭтъ: Прьститѣ са дигахѫ и трѣптѣхѫ надъ дупкитѣ, както че имъ заповѣдваше единъ умъ изъ една глава.

Хюсеинъ-ага са отдрьпна отъ трипезата, посла си чула до дънера на върбата и са облѣгна до напуканата ѝ кора, а млѣваритѣ са размѣстихѫ и сѣднахѫ по-рахать. Малкитѣ момчета станахѫ отъ мѣстата си и са изправихѫ задъ свирцитѣ да слушѫтъ прави. Сичко утихна. Чуваше са само хучението на улѣитѣ и глухото дрьнкание на крѣчеталкитѣ, което са губяше въ гласа на кавалитѣ. Вечерника, който повѣваше тихо отъ къмъ яза, клатяше дългитѣ островърхи пепеливи листа на върбитѣ, трѣперяхѫ листата на плоскитѣ си опашки на срѣбролистата топола, надъ улѣитѣ и разносяше сладкия гласъ на двата кавала по цѣлата лѫка и отвѫдь, кѫдѣ селото Слѣпитѣ-уруци.

Хюсеинъ-ага си припомни дѣдовитѣ-цоневи свирни, при Къркилановия стувѣлъ, още отъ дѣтинството си, и са занѣсе. Млѣваритѣ бѣхѫ уперили очи въ кавалитѣ и, като глѣдахѫ, какъ излѣзватъ сладкитѣ гласове изъ-подъ прьститѣ отъ кавала, бѣхѫ наострили уши и никой на никого не поглѣдваше. Единъ старецъ отъ Козаревецъ, на когото едничката дъщеря бѣше грабналъ Мехмедъ-Али отъ Добри-дѣлъ и ѭ бѣше потурчилъ на сила, роняше сълзи, безъ да ги усѣти, че текѫтъ по изгорѣлото му отъ слънцето лице. Гиранчанина, който имаше, тѫй сѫщо, потурчена сестра и заведена въ Търново, искаше да плачи, нъ сълзитѣ му са спирахѫ, защото ги въздържаше буцата, която са бѣше испрѣчила на гърлото му... Сѣкий мълчаше и си мисляше, що е испатилъ и що може още да испати отъ турцитѣ, защото често са мълвяше, че скоро ще сѣкѫтъ Българитѣ, нъ чакѫтъ да дойде заповѣдь... Чапкънъ-Хюсеинъ, пъкъ, мисляше за боеветѣ, дѣто са е билъ и потъването на гимиитѣ съ аскеря бѣхѫ прѣдъ очитѣ му, чуваше го

какъ вика: „Аллахъ, Аллахъ“ и го гълта морската вода.... Сичко са бѣше сега прѣдставило прѣдъ очитѣ му и са бѣше занесълъ подирѣ му.

Ако бѣше са продължавала свирнята до сутриньта, то и сички щѣше да ги завари зората, като вкаменени.... нъ Ганчо захвана по-весела, която прилича малко на ръченици:

„Буля Калинки думаше:
„Надѣвашь ли са, Райдушо,
Байно ти Добри да дойде
Съ колата съ колисарката,
Армаганъ да ти донесе?
Не са, Калинчо, надѣвай,
Чи него сж го срѣшнали
Голитѣ боси цигани,
Чи му колата откраднали,
А него сж го съсѣкли...“
Чу-ли Райдушка тъсъ дума,
Чи са Райдуши нажали.
Отиде в' равна градинка
Подъ Моровянка ябълка,
Распаса колань копринянъ,
На ябълка го примѣтна,
Чи са Райдуша убѣси...
Чимширь са порти скрьцнали:
Евамъ бачо й́, че иде
И за Райдуша питаше:
„Я излѣзъ, сестро Райдушо,
Я излѣзъ, да ма посрѣшнешъ
И армагана да видишъ.“
. . . .

Въ началото на веселата свирня, всички са размърдахж, Хюсеинъ-ага си утри челото и мустацитѣ съ ржка, повъздъхна изъ тихо, и стареца са усѣти, че има сълзи по лицето си и зе да ги трие съ ржкава си. Гиранчанина и той си пригътна слюмката, въздкхна изъ дълбоко и поглѣдна на съсѣда си, да види, да-ли го е забѣлѣжилъ, че е тъженъ, нъ съсѣда му глѣдаше още въ свирцитѣ.

Подирь малко, като изсвирихж Райдушината пѣсень, свирцитѣ млъкнахж, зехж да си триктъ челата отъ потьта, а Нидѣлко каза: „уморихте са, брѣ, момчета! На си срьбнете малко, да си расквиситѣ гърлото и, като поплакна бъкяла, подаде го на Ганча, съ думитѣ: „на си срьбнете, ама не го пращайте по реда, че ще трѣба още.“ Ганчо зе бъкела и го подаде на другаря си, като каза: „азъ вода ще пия, дайте ми малко вода.“ Стовната съ студената вода бѣше при върбата, край кихаята и Нидѣлко му кж подаде. „Азъ пихъ вино, рѣче другаря му, ама не ми погася, дай и менѣ“ и, като поѣ и той зелената стовна, тури кж на устата си и тя загългола. Дружината са разстава, а младитѣ зехж да прѣбиржтъ торбитѣ, бжклицитѣ и проч.

— Ви пакъ не ми посвирихте Крали-Марковата пѣ-

сенъ, имъ рѣче кихаята, азъ за нея чакамъ, хай-дѣ починете си, че ги нагласете (кавалитѣ) изново.

— Чи коя Маркова да ти посвиримъ, Хюсеинъ-ага? Марковитѣ пѣсни сѫ много, проговори Косерката.

— Посвирете, дѣто сѫ са били съ Муса-Кисиджия — тамамъ двама отбрани юнаци, хемъ и да ми ѭ попѣе нѣкой: азъ отъ-колѣ не сьмъ ѭ чувалъ — *бабаитска* пѣсень е тя... Сега дѣ ги такива *бабаити*, да дѣлѭтъ тъй мегданя съ сабьи и съ топузи; сега стана, както казвѫтъ: „инсанъ-пичи, паранѫнъ-тучу", сега и единъ келявъ циганинъ отъ шумата съ ръждивъ пищоль, може да убие и най-добрия юнакъ а тогава, който е билъ *бабаитъ*, той е надвивалъ.

— Е, че отъ както са изнамѣрилъ барутя, Хюсеинъ-ага, отъ тогава са изгубили и юнацитѣ, я: както каза, сега и едно дѣте може да убие юнакъ като планина — и Марко, казвѫтъ, отъ тогава са изгубилъ — искрилъ са въ Балкана — тамъ нѣйдѣ, кѫдѣ Рила-планина, въ нѣкоя пещера съ коня си и съ хьрта си и че, ушь, и до сега са чувалъ коня му, кога цвили... Колко е истина — незнаѭ, ама тъй сьмъ чувалъ отъ баба си, рѣче Ганчо и, къто спрѣ, глѣдаше кихаята въ очитѣ, да види, какво ще му каже.

— И азъ тъй сьмъ чувалъ, рѣче, Хюсеинъ-ага, може и да е живъ — божа работа сѫ тия нѣща, тѣ не сѫ работа на хората...

— А, бе да ти ѭ и попѣемъ, Хюсеинъ-ага, ама да не са разсьрдишъ, че въ пѣсеньта са казва, че Марко надвилъ на Муса и му отсѣкълъ главата — тъй казва пѣсеньта, истина-ли е, не е ли, ама тъй са пѣе.

— Е, ха! на мухабетъ сърденье бива ли? Като не му е държало, да не е излѣзвалъ, пезевенгина, да са бие. И сега, белкимъ не са случава гявуринъ да надвие на турченъ? Тамъ е борба — който е по-юнакъ, той надвива: азъ сьмъ влѣзвалъ въ дженкъ — видѣлъ сьмъ и еднитѣ да надвивѫтъ и другитѣ да надвивѫтъ — комуто отъ каквото е иджеля, отъ това и умира...

Катъ са увѣрихѫ, че кихаята нѣма да са сьрди, истрихѫ кавалитѣ и засвирихѫ Марковата. Къто изсвирвахѫ по нѣколко стиха, Ганчо захвана да пѣе, и другаря му пригласяше.

Като казахѫ: „Удари го (Марко) у черната земе, че потъна до дванайси педи", кихаята извика: „ашкъ-осунъ-бабаитъ

дели Марко! е туй са казва юнакъ! Дѣ ги сега такива бабаити? И Муса юнакъ, ама Марко — по-юнакъ . . . За туй обичамъ азъ Марковитѣ пѣсни . . . Карайте — до края“, рѣче чапкънъ Хюсеинъ и, като си накрѣхна малко чалмата надъ лѣвата вежда, запали си чубука, облѣгна са по-охолно и зé да пуши. Подирь малко пѣсьнта са свърши и свирачитѣ са спрѣхѫ, да си починѫтъ, а Хюсеинъ-ага, като стана, каза: „бана изинъ — азъ ще ида вече да спѭ, а вий, ако щете, продължавайте си мухабетя“ и замина кѫдѣ воденицата, дѣто и воденчеритѣ, прѣди малко, бѣхѫ отишле и земахѫ уѣмъ отъ неуѣтитѣ кошови.

Малкитѣ момчета, развеселени отъ винцето, стояхѫ прави при свирцитѣ и едното отъ тѣхъ потропваше, като на рѫченици.

— Иска-ли ви са да поиграйте, момчета, ги попита Ганчо.

— Иска ни са, отговори по-малкото, ама на рѫченици.

— Хайде да имъ свирнимъ малко бе, Ганчо, продумѫ Ганчовия другарь — ний чакъ утрѣ ще мѣлимъ, а то е още рано.

— Да имъ свирнимъ, ама само една, рѣче Ганчо, и наду кавала на рѫченици, а подирь него и другаря му. Момчетата са разрипахѫ по зелената морава, и, като зехѫ да плѣскѫтъ рѫцѣ, да клѣкѫтъ и да викѫтъ, нѣкой отъ млѣваритѣ, които нѣмахѫ да мѣлѭтъ, не са стърпѣхѫ въ воденицата: дохохѫ и тѣ да глѣдѫтъ.

Единъ Козаревченинъ, който бѣше около на 22 години, и той тъй развеселъ отъ бъкялѫ, са придружи при момчетата и зé да играй и да скача съ малкитѣ долня-оряховчанчета, нъ подирь малко кавалитѣ млъкнахѫ и Козаревченина не си доигра.

— Ий, холамъ, за моя *бахтъ* са свърши свирнята, искаше ми са още да си тропна — кефъ имамъ, ама нá, рѣчи и, като подскочи, цапна си петитѣ и замина кѫдѣ вадата.

— Стига ви толкова, рѣче Ганчо, да помните, кога са е яло и свирило подъ тая върба.

— Ще помнимъ, бать Ганчо, ще помнимъ и рибата, и саламурата съ лютия пиперь и печенитѣ въ тавата сомови и виното съ бъкелѫ, рѣче едното момче.

— И пититѣ, дѣто ги маза съ яйца и дѣто ги затули

съ чима, а най много ще помнимъ пѣсеньта, дѣто Дели-Марко ударилъ Муса въ земята и, като го забилъ дванайси педи въ земетѫ, отрѣзалъ му главата, додаде второто.

— Дѣ ги сега такива юнаци, да истрьшкѫтъ тия пусти Турци, каза първото, хеля ѐй тая проклетия — арнаутина, дѣто е писналъ свѣта отъ него . . .

— Има ги то и сега, рѣче Ганчо тихо, ами вий какви сте, не сте ли Маркови внуци? Какво ма глѣдате въ очитѣ?

— Малки сми още, бать Ганчо, рѣче едното.

— Ще порастемъ, бе, небой са, ще порастемъ ний, като бать Ганчо, че нека доди да ни земни воловитѣ — съ брадвата, че въ главата, като е арнаутинъ, че-ва не носи двѣ глави — и той има една глава — удри въ главата.

— Да сте живи, рѣче Ганчо, тури си пръста на устата, съ което имъ показваше, че трѣба да млъкнѫтъ и отиде кѫдѣ воденицата, а момчетата откачихѫ фенеря отъ върбата и тръгнахѫ подирѣ му. Около воденицата сега стана тъмно; тишината обзе цѣлата лѫка и нищо не са чуваше освѣнъ дрьнкалкитѣ на скорцитѣ, хучението на камьнитѣ, бучението на улѣитѣ и размѣсенитѣ разногласни пѣсни на жабитѣ, които ги доносяше хладния вечерникъ, що идѣше отъ къмъ яза, смѣсени съ непрѣсѣкнато бучение на дъхчащия високъ бейски язъ.

Ганчо покри братчето си съ дългата аба, което си бѣше вече лѣгнало на колата, намѣтна си дългия абянъ, капладисанъ кожухъ и отиде кѫде чешмата да са расходи.

Кукумѣвкитѣ и чухалитѣ зехѫ да са обаждѫтъ по покрива на Стария сарай, една подирь друга, а Ганчо, като ги слушаше, шепнеше си: „викайте, викайте, дано упустѣй по-скоро . . . Че ще упустей, то са види явно, нъ ли зехѫ да са прѣселявѫтъ Гиранчани въ Лѣсковецъ, нъ-ли бея, вмѣсто да ги завардва и закриля, самъ-си помага да имъ турчѫтъ дѣцата . . . ще остане само сарая и тогава викайте още по-вече, да-но да викате нѣкоя буйна вода, че да умие и язъ и воденица, и да направи вадата равна съ полѣната: отъ сиромашки потъ е направено сичко, съ сиромашки сълзи е обкапанъ сѣкий камькъ, сѣка керамида и сѣкий прагъ е кървавъ; викайте и молете Бога за още една завѣра, или за . . . . . . Че дѣ си, пуста черна-чумо, да влѣзешъ вѫтрѣ, че да не излѣгвашъ, догдѣ не го помѣтешъ ! . .“

Кукомѣвкитѣ са схапахѫ на сарая и една, като побѣг-

на, кацна на кумина на воденицата и кукумѣвна два три пѫтя, догдѣ дойде върху ѝ третя да ѭ гони.

— Не ѭ гони, пакъ си шепняше Ганчо, не ѭ гони, ами викайте, да-но са сбѫдне моето желание . . . викайте на пустия . . .

— Като дойде до чешмата, той си уми рѫцѣтѣ и, като са напи съ вода, сѣдна на бѣлия камъкъ, къмъ пѫтя, който служаше за бинекъ-таши и при шуртението на бистрата изобилна струя, що излѣзваше барборишкомъ отъ жлеба на каменния чучуръ и падаше като срѣбьрно расперено повѣсмо въ каменния поставъ, си мислѣше, и шепняше полека: „горката Милка, горкото дѣте . . . да мисли, че сѣка нощь може да дойде оная маскара, оная погана и нечиста вѣра, да го грабне . . . А ми стареца? отхранилъ го е . . . сираче, отъ кѫсъ месо . . . ами бабата? . . отглѣдала го е на гѫрдитѣ си . . . и . . . да дойде нѣкоя арнаутска въфла — край и пезевенгинъ, който е избьрсалъ сто и пиндесе капии, утрилъ двѣстѣ и пиндесе прага, зелъ и оставилъ двaиси жени . . . тая маскара, тая упълтена чума да грабне хубавия гълъбъ . . . и дѣ да го заведе? . . въ Арнаутлука . . . нѣма да го зеведе той него въ никакъвъ Арнаутлукъ, ами подирь петь шесть мѣсеца, ще му откѫсне главата и ще го хвьрли въ нѣкоя рѣка . . . Трѣба да са бѫрза . . . и по харманъ . . . .

Единъ, отъ компанията, млѣваринъ, запаленъ отъ Ганчовото вино и отъ пиперя на саламурата, идѣше нагорѣ кѫдѣ чешмата да пие вода и, като са понавеждаше, глѣдаше на зарата кѫдѣ чешмата; повъспираше са и пакъ пристѫпваше.

— Хей, чилякъ ли си, какво си, убади са?“ извика млѣваря полу-уплашено, и пакъ са снишни да глѣда.

Ганчо са закашли, съ което искаше да го увѣри, че е человѣкъ, нъ млѣваря мисляше, да не е я арнаутина, я нѣкой циганинъ и му извика: „кой — си, брѣ, убади са?“

— Азъ сьмъ, рѣче Ганчо, азъ вашия днешенъ готвачь, и свирецъ, не бой са, азъ та видѭ, че та е страхъ отъ таласъми, ела, не бой са.

— А, бе, ти ли си билъ, Ганчо? Ай — да та поживи Господь, азъ пъкъ помислихъ, да не е нѣкой циганинъ, да е дошелъ тука да краде нѣщо отъ кольята: вчера са откраднахѫ едни хубави капистри и една нова аба. Ти ли си билъ, ай да та поживи Господь . . . какво правишъ тука?

— Ожедняхъ, му отговори Ганчо, че додохъ да са на пиж, пъкъ, като са напихъ, сѣднахъ да послушамъ чешмата, какъ весело чурти. Ами ти какво търсишъ?

— Саламурата и виното кипнахж, че рѣкохъ да ги гася — жеденъ съмъ изгорѣлъ, пъкъ рѣкохъ — страхъ, ни страхъ, ще са пристрашж да не заспивамъ жеденъ, че цѣла нощь сѐ вода ще сънувамъ и ще са лутъмъ да пиж, и зѐ да пие. — Като са напи, Ганчо го попита: „нъ-ли угадихъ, че та е страхъ отъ таласъми."

— Право да ти кажж, Ганчо, ако не бѣше са покашлилъ, врьщахъ са за едното чудо . . . Отъ таласъми, като бжди, отъ малъкъ ма е страхъ. Сжботничавъ съмъ, че ги видж . . . Колко съмъ прѣплиталъ кълки, догдѣ минж прѣзъ нашия пущински мостъ . . . и по нѣкоги го виждамъ . . . ей тъй, ту на турмаче са пристори, ту на шупарь, ту на гжска, а веднъжь го видѣхъ, ей такова пале, колкото една котка, прѣмиржюля са изъ краката ми и догдѣ са прикрьстя, да го убие чистния крьстъ, потъна въ земята . . . И други селяни сж го виждали туй пале, ей тъй, като сѣнка, вѣсти ти са и са изгуби, каза млѣваря и зе да са крьсти.

— Тука е воденица, холъмъ, тука нѣма таласъми — тука е царовището на Самодивитѣ, ела да послушашъ, какъ са кжпятъ долу при врѣтената и искри пущжтъ . . .

— Остави са, холамъ, азъ да ги видж, немогж заспа цѣла недѣля — шега ли е то да видишъ Самодиви? . . . .

— Ами, чи какъ си видѣлъ таласъмитѣ?

— Питашъ-ли ма, по колко нощи наредъ съмъ са стрѣскълъ? . . . Ей тъй, тамамъ ще задрѣмишъ, исправи са прѣдъ очитѣ ти . . . стани, крьсти са, крьсти, лѣгни си: хж, хж ще та краде сънь, ето го пакъ — напрѣдѣ ти . . . напарилъ съмъ са, че какъ да не ма е страхъ? . .

— А ми сега, да искочи на чешмата таласъма — той е единъ голъ циганинъ, и да са хвьрли на гърба ти, а азъ да побѣгна, какво ще правишъ? го попита Ганчо на шега.

— Стой, живъ да си, не думай такова нѣщо, каза млѣваря, и зе да са отстжпва отъ чешмата, умирамъ, ти казвамъ. . . голъ циганинъ? да са хвьрли на гърба ми, тосъ часъ ще ми са прьсне жлъчьта и утрѣ ще ма носите мьртъвъ въ село . . . я хайде да са махаме ний, че стана вече късно, а и пѣтлитѣ не сж пѣли — отъ сега трьгвжтъ тѣ, да ги убий честното дьрво! . .

— Чакай да са напиѭ още веднъѫъ, че ще тръгнимъ, ти нѣма-ли да пиешъ, му каза Ганчо, и отиде на чучора да пие.

— Ти, каквото ма уплаши съ циганина, не са приближавамъ вече до чучора, не знамъ, що да бѫде . . . хайде холамъ, че зехѫ да ма побиваѫтъ тръпки по гърба . . . .

— Такива сте вий, Козаровченитѣ, страхливи баби, каза Ганчо, и тръгна подиръ млѣваря. Ами да та пратѭтъ съ колата нощѣ — двѣ нощи пѫть и да минешъ прѣзъ десеть моста и прѣзъ толкова рѣки и пусти воденици и, догдѣ съмне, да си на пазаря, истварилъ и това да са повтаря сѣко лѣто по-нѣколко мѣсеца наредъ, че да видишъ, какъ ще излѣгѫтъ изъ главата ти сичкитѣ таласъми и Самодиви . . . Нѣма то, мой братко, нищо да ходи нощѣ, което го нѣма денѣ . . . хѫ, хайдути, да ми кажешъ, че има, вѣрвамъ, а таласъми, и Самодиви, и Караконджевци, и Липири, това азъ не вѣрвамъ. Нѣма то токова нѣщо на свѣта, а го има въ хората въ главата — страхъ та е? ще видишъ нѣкоя котка, да ти прѣпрѣчи пѫть — ето ти — таласъмъ, като твоето пале; видишъ прасе — ето ти таласъмъ — а то страха ти ти вчетворява очитѣ . . . .

— Какво да ти кажа, момче, не си сѫбботничавъ, че да та питамъ . . . .

— Не — сѫбботничавъ, ами прѣсѫбботничавъ да сьмъ, азъ това го знамъ отъ опитъ и не ма е страхъ отъ нищо. Запали свѣщь и ще са увѣришъ, че таласъма ти ще са изгуби.

— Ще са изгуби, ами, че той бѣга отъ свѣтлината...

— Това е то, я, че тъмнината и страха сѫ въ страхливитѣ хора въ главата сѣкакви страшила . . . Не вѣрвай ти вече въ такива нѣща, да видишъ, какъ нѣма и да ги виждашъ веки, му рѣче Ганчо и отиде да си лѣгне на колата, а Козаровчанина влѣзе въ воденицата и си лѣгна на човалитѣ.

Тишината обзе цѣлата лѫка; около воденицата стана тихо и споредъ народнитѣ повѣрия: „да са не ходи нощѣ около воденицата, а най-вече около улѣитѣ,“ никой не излѣзваше. Които мѣляхѫ, си вардѣхѫ млѣвото и, като отгргибвахѫ на млѣното брашно, полѣгвахѫ си на човалитѣ на щрекъ, да не са успѭтъ, да са замѣли камька. Воденчеритѣ бѣхѫ уѣли сичкитѣ кошови и бѣхѫ лѣгнали на мѣстата си; Нидѣлко са бѣше облѣгналъ на дъхченото одърче, край камината и хъркаше отдавна, като закланъ шупаръ; кучетата на млѣваритѣ са бѣхѫ

свили подъ колата на ступанитѣ си на-копче; само воденичнитѣ плъхови са гоняхѫ по хамбаритѣ въ воденицата и, по-нѣкоги, нѣкоя прискачаше прѣзъ заспалитѣ, по човалитѣ, млѣвари. Свѣщитѣ на кошовитѣ, обградени съ паспаль, който са развѣваше отъ камьнитѣ, горѣхѫ съ маждивъ пламькъ и около сѣка са видѣше червено-желто кълбо отъ паспаливия въздухъ. Дрънканието на крѣчеталкитѣ, хучението на камьнитѣ, бучението на улѣитѣ — сичко са сливаше въ единъ общъ гласъ, който неможе да са каже съ дума, нито да са сравни съ другъ гласъ, освѣнъ съ сѫщия, и, който е навикналъ на този гласъ, спи, като че го люлѣѭтъ въ нѣкоя люлка и му пѣѭтъ хильяди разнообразни пѣсни, придружени съ сичкитѣ музики на свѣта. А, който не е навикналъ, чини му сѫ, че подъ него са продънва земята и отгорѣ му са събаря небето. Нъ щомъ си отишелъ на воденица, а особенно на тъкава, каквато бѣше Гиранската, съ десетъ окна, ако ти са случи да мѣлешъ нощѣ, или да си принуденъ, отъ лошавото врѣме, да спишъ вѫтрѣ, то адската мучика, поне два-три дена, ще ти са исчува въ главата и, щомъ задрѣмашъ, сѐ ще ти са чини, че си въ воденицата.

Лѣтнитѣ нощи не сѫ твърдѣ дълги, по Май мѣсецъ; не са знае да-ли са проспахѫ сичкитѣ млѣвари и воденчари, когато пѣтлитѣ, въ да́ма, вадъ воденицата, си затрѣпахѫ крильето и, крѣснахѫ, да пропѣхѫ първата си пѣсень, а гълѫбитѣ, които бѣхѫ надъ кихаевата одая, зехѫ да гугучѫтъ, което е тѣхното срѣднощно пѣяние.

Пропѣванието на първи пѣтли е знакъ, споредъ народното вѣрвание, че сичкитѣ злини са изгубвѫтъ и не е вече страшно да са ходи по самодивскитѣ мѣста, за това нѣкои отъ млѣваритѣ са разставахѫ и, като са промьквахѫ между човалитѣ, зехѫ да излѣзвѫтъ, упаспалени, като воденичнитѣ плъхови.

— Единъ сънь сьмъ санувалъ, казваше единъ другиму прѣдъ воденицата, че сѐ вода пиѭ, пъкъ сьмъ сѐ жеденъ. Като са събудихъ, то гърлото ми изгорѣло, упекло ми са сърцето отъ Ганчовата пуста люта саламура — язика ми изгорѣлъ...

— А-ми меня, питашъ ли ма? — ухрипналъ сьмъ, като юрдекъ, отъ пустата му саламура — лютеница . . . Пѣтлитѣ пропѣхѫ: да идемъ да са напиемъ на чешмата. Както казвѫтъ, тя е чиста — до сега, до колкото сѫ знае, никому не са е вѣстявало нѣщо около нея. Изгорило ма пустото му ястье-лю-

тика-ли бѣше, лютеница-ли го казвахѫ, ама сѣкашъ че пламъкъ излизѫ изъ гърлото ми.

— Да ти е грабливъ тебѣ свредѣла, са обади Ганчо отъ колата, който са бѣше пробудилъ отъ глъчката на жеднитѣ млѣвари, че Ганчо ти е кривъ — защо не пй по-вече вино, че да ти гаси саламурата?

— Охъ, ти ли си билъ бе Ганчо? Пихъ, бе брате, ама не гаси: и то пали, като пиперя ти.

— Е, хайде идете са угасете на чешмата, тя угася не само вашитѣ гърла, ами и бейския сарай, ако са запали; идете, ама са прикрьстете по три пѫтя, че инъкъ, голия циганинъ не ви дава вода и кой знай до сутрѣ кому ще са извиктъ устата на врата, имъ каза Ганчо, да ги види, да-ли ги е страхъ и тѣхъ, като Козарювченина, отъ таласъми.

— Живъ да си, не споменувай тъкова нѣщо: умирамъ, че пакъ не отивамъ, рѣче едина млѣварь.

— Азъ съмъ патилъ такова нѣщо — да пази Господь... не са приближавамъ, сбъхтвалъ ма е меня тъкъвъ таласъмъ на нашата чешма, та догдѣ ма исцѣрѭтъ, че врачки-ли нещешъ, че поливки-ли, че билки-ли не пихъ, че чакъ и при Чотоодо-ли не ходихъ, ама догдѣ не ми лѣ една циганка *коситро* и догдѣ не ми са излѣ таласъма, не ма остави болѣстьта: излѣ са цѣлъ цѣлниничакъ, кошъ-коджамити *конь* и конь го видѣхъ; а! Не отивамъ, ще са спусна да пиѭ отъ вàдата — рѣчница ще пиѭ . . .

— Ами самодивитѣ? рѣче пакъ Ганчо и са смѣеше, нъ въ тъмното страхливия млѣварь неможаше да го види.

— Какви самодиви, тука пъкъ самодиви-ли има?

— Какъ да ги нѣма — цѣла нощь сѫ плѣскали подъ воденицата и смѣхъ идяше, кикотени, та не ма оставихѫ да спѭ тия вѣщици.

— Сладки и медени сѫ тѣ, не сѫ вѣщици, рѣче млѣваря и са отрѣче да слѣзва край вадата да пие . . .

Ганчо скочи отъ колата, намѣтна са съ кожуха си и, като тръгна кѫдѣ чешмата, каза имъ; „хѫ-ма, че сте страхливи слѣпоуручани[1]) сте биле, хѫ! Ви и отъ малкитѣ дѣца сте по-страшливи! . . Бе, дърти хора сте, че не ви ли е срамъ?

---

[1]) Слѣпитѣ уруци е село близо при Гиранъ, турски — Язаджи-кюй, а сега Писарево — прѣименувано.

Елате да ви напоѫ . . . Шегата на страна, ама и азъ сьмъ ожеднѣлъ силно, хемъ сноща, като щѣхъ да си лѣгамъ, са напихъ добрѣ, каза и отидѣ кьмъ чешмата.

— Хай-де да идимъ и ний, рѣче единя, по младия, нъ-ли видишъ, че нѣмало нищо — той са шигува.

— А, бе, шигува са! . . той, кой го знай, какъвъ джадажия трѣба да е, нъ-ли го чувашъ, че цѣла нощь чувалъ самодивитѣ! . . . Който е чистъ чилякъ, чува ли ги? Ти защо не си ги чулъ? отъ три-дни си тука . . . . Джадажия е той, нъ-ли го видишъ, вчера сичко извърши за нѣколко часа, на такива, дяволитѣ, самодивитѣ таласъмитѣ имъ помагѫтъ: страхъ ги е брѣ момче отъ тѣхъ . . . той улавя вьпиря, затулва го въ стовната и го изгаря; отъ вьпирь сѫ такива родени; баща му са ввьпирилъ, че то послѣ са родило — отъ баща пълтеникъ . . . Хемъ тѣ сѫ съ една дупка на носа си . . . азъ утрѣ, като са развидѣли, ще го приглѣдамъ *максусъ*, че, ако е съ една дупка, не му хапвамъ ни отъ хлѣба, ни отъ ястьето, ни то му срьбвамъ отъ виното . . .

— Хей! Кой е тамъ при чешмата? извика Нидѣлко и вървѣше съ испуснатъ гащникъ (очукурлукъ), като са трускаше клъстия му тумбакъ напрѣдѣ му и гащника са мьндахураше по шкембето му, ту на тая, ту на оная страна. Туй трѣба да е Ганчо, да го земни дявола, той не са бои отъ таласъми... Ти ли си бе Цонеолу? извика гръмогласно ужеднелия воденчеринъ и, като мина край слѣпоуручанитѣ, попита ги: „какво сти са свили тука, като мокри кокошки? да не сте са подмокрили нощесъ: ви май много цьлувахте сноща ганчова бъкялъ,“ и отиде на чешмата.

— Чувашъ ли? каза стария, и Нидѣлко го знай, че не са бои отъ таласъми . . . азъ ти казвамъ, ама ти не ма вѣрвашь . . .

— Изгорѣхъ, рѣче Нидѣлко, въ шкембето ми казанъ ври . . . добрѣ, че придрьнка горния камькъ, та ма събуди, ако бѣхъ спалъ още, не знамъ, какъ щѣхъ да усъмна?

— Да не си са надулъ пакъ бе ламьо?

— А, бе, не сьмъ Ганчо, ама сеги като са напихъ, страхъ мае, каза водинчеря и са наведи да пие на чучура, който присѣкна да чурчи.

— Стига, хей батлань, че, ако са надуешь — срѣдьнощь е още, като та накиснемъ, умирашь отъ студь. . .

— Охъ, ще са напиѭ, че ако щѫ са и пръсна... изгорѣлъ съмъ брѣ момче! ти не вѣрвашъ...

— Стига, холамъ, послѣ пакъ пий!

— Артъкъ ще та слушамъ по сѣмъ-сега.

— Ще ма слушашъ, когато погълна едно ведро вода.

— Не бу, холамъ? азъ прѣзъ зѫбитѣ си ѭ процѣждамъ....

— Разбира са — прѣзъ зѫбитѣ, че — въ Нидѣлковия толумъ.

— Съживихъ са, мамкей!..

— Ела-ти бе, ела-ти, азъ свързахъ таласъма, извика Ганчо на Слѣпо-уручанитѣ, ела-ти са напийти, като бача си Нидѣлка... Видите, него не го е страхъ ни отъ самодиви, ни отъ таласъми, ами по-гащи иде и пие като жеденъ турмакъ.

— Белкимъ отъ таласъмъ ги е страхъ?

Хамѫ-да папинъ хора, хѫ!.. извика Нидѣлко, като прѣзъ фуния, а бе гаргаларъ, хичь тука при толкова таласъми, смѣй-ли да са завърти таласъмъ? Най голѣмия е Ганчо, че послѣ идѫ азъ. Елате са напийте безъ шопé, че идете, та са прострете на човалитѣ, че са наспете — до сутрѣ има още тамамъ петь часа, и азъ тъй ще направѭ.

— Слѣпо-уручанитѣ, като видѣхѫ, че зехѫ да ги подигравѫтъ много, трьгчахѫ и отидохѫ бързишкомъ да са напиѭтъ, догдѣ бѣхѫ Ганчо и Нидѣлко при чешмата.

— Хемъ, като пиешъ, варди са да та не улови таласъма за язика, брѣй, рѣче Нидѣлко на стария, че той е вѫтрѣ.

— Напихъ са вече, не ма е страхъ, ако повторѭ, нека ма лови...

Като са напи и младия, Ганчо имъ каза, ако ви са пие, пийте още, че послѣ нѣма кой да ви пази, като ви ожеднѣй.

— Напихме са, Богъ здрави да ви дава, хеля добрѣ че дойде бать Нидѣлко, а то ний при тебя, каквото ни заплаши, не идвахми.

— Елате вий да ви заведѫ на бахча до-година, че хемъ пари да спечелите, хемъ отъ таласъми да са утървете.

— Тамамъ ний ще ѭ извършимъ...

— Ще ви научжтъ паровци[1]) брѣ . . .

— Тѣ распасанитѣ Власи научвжтъ, че васъ ли не ще ви научжтъ? Хемъ ще ви испекжтъ, да станете на каишь.

— Туй е то, че ний сми май хлабави.

— Ще ви стѣгнимъ. . . Истина, елате брѣ! хемъ ще видите свѣтъ, хемъ ще спечелите пари, имъ каза Ганчо и отидохж да спжтъ повторомъ.

Около воденицата бѣше се тъй тихо, листата на трипитликата сѐ трѣптѣхж и вечерника сѐ лжхкваше край ухото, като че го гладяше съ меко павуново перо и сжщия гласъ дънтеше въ воденицата, като въ нѣкоя голѣма Станимжшка бъчва; само кукумѣвкитѣ вече не са чувахж, а вмѣсто тѣхъ, по нѣкоги, са чуваше въ селото хахаризанието на нѣкои кобили, които си будѣха и мамяхж малкитѣ кончета и волския бикъ са изчуваше, че бубунижи въ беевия граждъ, като подъ земята и тукъ-тамѣ по горния край, са обаждахж овчарскитѣ кучета, дразнени отъ киавканието на лѣсицитѣ, които, въ онова врѣме, са вждѣхж по Танова могила надъ Гирань и бѣхж ж испродупкали съ своитѣ лѣсичи дупки на сѣка страна.

Млѣваритѣ и воденчаритѣ проспахж още единъ сънъ тихо, само Нидялко са обрьщаше на одъра си и пжшкаше, като трудна жена. Нѣкои млѣвари, които мѣляхж, бѣхж зели да си тъпчжтъ козлиняннтѣ човали съ липовитѣ гладки тъпкалки. Единъ камькъ излѣзваше и единъ отъ млѣваритѣ, комуто бѣше реда да насипва, събуди Ивана воденчерина, да натъкми камъка и да му уѣмни житото. Нѣкои тютюнджии, които въ онова врѣме бѣхж само старци, станахж и зехж да си търсжтъ кисиитѣ съ тютюня, лулитѣ и пунгиитѣ съ праханьта, крѣмака и огнилото; пѣтлитѣ пропѣхж, зачестихж и не млъквахж; на истокъ са зачерви, зе да са развидѣлява и славѣитѣ вече пѣяхж по клончетата въ гжстацитѣ край Янтра, а най-много са чувахж трепетливитѣ имъ гласове горѣ, въ гюловата градина на Рашидъ бея, за която казахми по-прѣди.

Кравитѣ замучахж, теленцата забѣкахж, овцетѣ блѣяхж, агьнцата имъ отговаряхж; бика сѐ бубунижаше, кучетата са прѣтумихж, хората са размьрдахж, булкитѣ дояхж кравитѣ,

---

[1]) Лѣсковецъ още въ врѣмѣто на Асѣневци е било мънастирско село, на мънастиря Св. Петра и Павла, та и днесъ околнитѣ села наричжтъ Лѣсковчанитѣ паровци (пȁроци), селенитѣ и до сега женжтъ мънастирскитѣ ниви меджия (изобщо) селски.

овчаритѣ овцѣтѣ, бабитѣ биволицитѣ, а момичетата дрьнкахѫ котлитѣ и отивахѫ на долнята чешма за вода. Сьмна са и слънцето са истарколи надъ Джулюнския Балканъ, като насвѣтленъ воденниченъ камькъ; затриптѣ най-напрѣдь тихо, послѣ — по силно и зе да са издига надъ Тантурската гора: червено, свѣтло, огнѣно. Сичко са съживи, разшава са — тръгна на работа: овчаритѣ искарвахѫ стадата си кждѣ Слатина, бабитѣ истирвахѫ кравитѣ и биволицитѣ, дѣцата гоняхѫ телянцата, да ги запрѫть въ граждоветѣ, говедаритѣ прѣбирахѫ добитъка, и земахѫ отъ бабитѣ прѣсни пити. Чърдитѣ — биволската и волската, отъ беевия граждъ излѣзвахѫ една подирь друга; циганитѣ-говедари — хокахѫ, а биковетѣ махахѫ съ глава и вървѣхѫ лениво подиръ чьрдитѣ. На биволския бикъ, който са бѣше вкрьвничилъ и са впущаше да бие кирвани, на прѣдния му дѣсенъ кракъ дрѣнкаше единъ дебелъ синджирь и на края му — единъ желѣзенъ топъ, кьто комбара. Сичкия добитъкъ излѣзваше отъ село, а Бекиръ Арнаутина вкарваше въ беевитѣ граждови цѣла сюрия впрѣгатни козаревски и лѣсковски волови, които бѣше уловилъ по краищата на Гиранската мера, а подирѣ му вървѣхѫ нѣколко момчета и плачишкомъ му са моляхѫ да имъ пусне воловитѣ, че ще изгубѫтъ деня и влагата ще изхвръкне. Бекиръ, кьто вкара добитъка въ гражда и го закофари съ единъ голѣмъ кофарь, каза имъ: „диннии, имананѫ. . . . . , защо стоите? идете донесете пари, пари! безъ десеть гроша, азъ никой волъ не пущамъ. . . да дойдѫтъ бащитѣ ви съ пари, пари, пари да донесѫтъ, че азъ ще имъ дамъ и друго. . . —, да помнѭтъ, какъ са пуща въ бейската земля. . . И, като си извади ятагана, впусна са връху имъ. Дѣцата писнахѫ и са разбѣгахѫ кждѣ края на селото и по-вече са не видѣхѫ. . . Бекиръ отиде при циганкитѣ и влѣзе въ оная циганска кжща, дѣто прѣзъ миналия денъ са биеха дааретата и играяхѫ разгѫрденитѣ млади циганки на кючекъ.

Отъ долнята страна на Гирань, по-край рѣката, дѣто са истичаше вадата въ Янтра, подъ чешмата, са зададе едно момченце на 15—16 години съ една кривачка въ ржка и съ два реда сьлзи на лицето. И, кьто видѣ Ганчовитѣ волови, които ги искарваше Герги, позна ги и видѣ Гергя ненадѣйно.

— Тука-ли сте биле, бе, Герге, продума то на Ганчовото браче съ растреперанъ гласъ — дѣ е чичо Ганчо?

— Тука е, му отговори Герги, защо ти е? Защо плачешъ бе Цоне?

— Дѣ е чичо ми кажи, чи не ма питай, защо плача и зе да са подѣмва по-вече.

Въ това врѣме ганчовото соколско око видѣло отъ воденицата чичовото си момче и Ганчо искочи, като стрѣла на прѣдѣ му. Цони, като го видѣ, разтжжи са по-вече и зе да са подѣмва по-силно.

— Щу щешь тука, бе Цоне, да не ти е зелъ Арнаутина воловитѣ?

— Зé ги, чичо Ганчо, зе ги на-сила нощесъ отъ нашата нива ги зе, при колата пасѣхж...

— Отъ коя нива?

— Отъ голѣмия кладенецъ.

— Чи тамъ — не е гиранско!..

— Ни е, и ний му казвахми и му са молихми — неще и да слуша, подбра ги, че — тука. По-вечето волови сж зети сé отъ Козарювско — тамъ около насъ, и отъ Радинивище зе...

— Той ще хвани да зема и отъ лѣсковскитѣ дворови... Ами дѣ сж сега воловитѣ?

— Запря ги у гражда и закуфариса вратата съ куфарь, а насъ, като извади ножа, подгони ни, испупържа ни на вѣрата и ний са разбѣгахми... „пáри, пáри, викаше, да донесжтъ бащитѣ ви" — по 10 гроша на чифтъ иска...

— И вашитѣ волови ли зе, проговори Нидѣлко, който излѣзваше отъ воденицата и отиваше да си мие очитѣ на чешмата.

— Чичовитѣ Стоянови волови зелъ ерифина, а знаешъ-ли отъ дѣ? Отъ тѣхната нива, при голѣмия кладенецъ, отъ Козаревска мера!

— Тъй прави той, нъ-ли Хюсеинъ-ага за туй са кара вчера съ него и малко остана да са изсѣкжтъ...

На една кола на ритлата висяше една брадва, Ганчо ж зе, и каза на чичовото си момче да тръгне по-дирѣ му.

— Ганчо! Упичай си ума, му рѣче Нидялко, че беятъ е тука, вчера смаза двама Долня-Оряховчани...

— Азъ нѣма да посѣгямъ на него, му отговори Ганчо, но, ако посѣгне той, ще видишъ, какво ще стане...

— Азъ толкосъ ти казвамъ, че беятъ е тука...

— Ако ще и бейчето да е тука... се едно: веднъжъ ще са мре, каза тихо и, като закачи брадвата на ржката си, поведе чичовото си момче и отиде въ селото...

На югъ отъ стария сарай бѣхж граждовитѣ за бейския добитъкъ, а задъ тѣхъ — капана, въ който бѣхж запрѣли докаранитѣ отъ Бекира лѣсковски волови.

Като наближихж кжщата на чири-башията, Бекиръ ги видѣ отъ вжтрѣ, позна момчето и излѣзе на пжтя на срѣща имъ, и подирѣ му — двѣ млади циганки, да глѣдатъ сеиръ.

— Туй ли е баща ти, бре, момче, каза той съ силенъ гласъ, на момчето.

— Ни е той баща ми, чичà ми е, намѣрихъ го тука на воденицата и му са помолихъ, да доди да ти расправи, зи нивата, отъ дѣто ми зè воловитѣ, е наша и не е на Гирански топракъ — тамъ е Козаревско и на Козарювицкжтъ синура.

— На Козарювско е нивата, Бекиръ-ага, додаде Ганчо, ти, като новъ още, може да не знашъ, до дѣ е синура на Гиранската мера, чи си го сторилъ Гиранско — Козарювско е то, ами пусни на дѣтето воловитѣ, да иди да оре, че знашъ-ли, че единъ сегашенъ день, храни чиляка цѣла година...

— Азъ щѣхъ да ти кажж тебѣ, незнамъ ли синуритѣ на бейската мера, ама, *не япаимъ*, чи си са случилъ днесъ кяеваръ на бея... До дѣ не ми платите 10 гроша *капанъ-парасж*, азъ не похващамъ куфаря... и пакъ ти казвамъ, благодари са на Бога, чи си на воденицата... да не бѣше това *бочакъ-аркасж* щѣше да играй по гърба ти и пакъ щѣше да платишъ — *попъ-гиби*... Чу ли!

Бекиръ-ага, ако туришъ на меня ржка, да не сьмъ на вѣрата си, ако не забия остриньето на брадвата право въ гжрдитѣ ти, че *не оладжаа варъ-исе, олсунъ*, каза Ганчо и качулы са ебра между вѣждитѣ му, а мустацитѣ му настрьхнаха като усилъ на жега и цѣлото му лице поблѣднѣ като восъкъ... Бекиръ са улови за черенитѣ на ножа си, а Ганчо хвана топоришката на брадвата и са поотстрани за àмахъ... Циганкитѣ, които бѣхж излѣзли, бѣхж са подпрѣли съ двѣтѣ си ржцѣ въ хълбуцитѣ, кискотяхж са и говоряхж нѣщо цигански. Бекиръ, като видѣ, че работата не е шега, клюмна съ глава и каза: Да не е бея тука, ти ще видишъ, ама... ималъ си късметь....

— И ти си ималъ късметь, че е въ село...

— Бесата-беса, море, безъ пари не ги пущамъ!..

Ганчо знаяше значението на арнаушката *беса*, че е силна клетва и, че арнаутина нѣма да ѭ погази, а пъкъ въ селото денемъ неможе да извърши нѣщо за прѣдъ кума, извади си кисията и му хвърли 10 гроша на земята.

— На, ама го закачи на ухото си убица, му рѣче той и си тури кисията въ пояса.

— Ти дай пáри, па за убица, чакай и пусна воловитѣ, като каза, че ако ги пусне момчето нѣгдѣ да пасѫтъ въ гиранско, той пакъ ще ги запре и тогава ще земне 20 гроша.

Цони прибра воловитѣ надолу кѫдѣ Слатина, а Ганчо му каза да носи много здрави на чича му и са върна къмъ воденицата, а Бекиръ — къмъ циганкитѣ.

— Уплаши та Българина, му рѣче по-младата циганка и зé да са чюпи и кискоти напрѣдѣ му.

— Язѫкъ, дѣто са хвалишъ толкова, додади другата и зѐ да го тупа по врата.

— Вàллахи, да не бѣше млѣварь, щѣхъ да го насѣкѫ на кѫсове, ама бея не дава да му бутамъ млѣваритѣ.

— Я ти — него, я той — тебя, проговори иронически младата циганка и влѣзохѫ сичкитѣ въ кѫщи.

Чапкънъ Хюсеинъ, бѣше са научилъ отъ Нидѣлка, за сичко и чакаше да види, какво ще стане. Като видѣ, че Ганчо си иде, той го посрѣщна, като отиваше на чешмата да си умие очитѣ, и, като го повика при чешмата, зе да са мие и да го пита: „зе ли и отъ тебя 10 гроша келявия арнаутинъ, Цонеоолу?“

— Зé, Хюсеинъ-ага... нѣма какво да са прави... ний щѣхми и да ѭ искарами — малко остана... улови са за ножа, да ма плаши-ли, щѣше да ма сѣче-ли, незнаѭ... и азъ уловихъ брадвата...

— Е, какъ са свърши?

— Казахъ му, че, ако посѣгне да тури рѫка на меня, да не съмъ на вѣрата си, ако не забиѭ остриньето на брадвата въ гърдитѣ му, че каквото ще, нека става... и щѣхъ да го направя..., ама не посѣгна.

— Машалла, Цонеоолу — хасълъ Косярка!..

— Е, че отъ смъртьта по-нататъкъ има-ли..? Веднъжъ ще са мрѣ...

— А-ми най-послѣ?

— Дади *Беса*, че нѣма да ги пусне, а пъкъ азъ размислихъ, че, ако не орѫтъ на днешния хубавъ день, ще са изгуби по-вече, и воловитѣ ще гладувѫтъ и ще жедувѫтъ цѣлъ день, а може и утрѣ, и пакъ ще му са давѫтъ пари . . . нъли е казано: „бѣли пари — за черни динье", извадихъ, чи му хвърлихъ 10 гроша — да ги вре въ очитѣ си. . . Да сьмъ билъ на нивата, когато е дошелъ да ги зема отъ колата, и то нощѣ, азъ знамъ, кѫкво да правѭ, ама чичо-старъ чилякъ, а пъкъ момчето малко — зелъ имъ воловитѣ, отъ ралото, са казва, и тъй . . . Хемъ нивата му е на Козарювско, Хюсеинъ-ага ! . . .

— Тъй прави тъзи мъскърѫ . . . Тя и чичувитѣ бѣше зела вчера се тъй, ама го накарахъ да ги закара чакъ на Козарювицъ. Знамъ азъ какво му е цѣра нему, ама . . .

— И азъ знамъ по-добрѣ и отъ тебя, нъ да му доди врѣмето, каза на ума си Ганчо.

— Хасълъ — келямъ, зé ти десетѣхъ гроша за божя правдинѫ . . .

— Е, зе ги, Хюсеинъ-ага; „не ма ѣздишъ ти, ами орѣла", казалъ заяка едно врѣме, като го въсѣднала жабата, когато са билъ скрилъ въ единъ трьнъ отъ орѣла, който са видялъ отъ-горя му и глѣдалъ да го сграби въ нехтитѣ си . . ."

А, че бея, туй ще направи съ такива жаби, я: ще му са разбѣга селото, ще хванѫтъ да недохождѫтъ околнитѣ села на воденицата му и, туку-вижъ, воденицата запустѣла и вѣтъра бучи въ улѣитѣ, ама той туй не му дохожда и на ума. . . Да му кажишъ — бяла ще си зенмишъ на главата, ами; „бракъ сарахошу кенди башинѫ кърълсънъ . . ." Аслѫ, Господь, кога ще земне нѣкому богатството, Той му зема най-напрѣдъ ума и накарва жена му да го поведе за носа . . .

— Незнамъ какъ е, ама грозна работа . . . да са земѫтъ на хоратѫ воловитѣ отъ ралата имъ и да са глобѭтъ и бияѫтъ — грозно нѣщо . . . А че и на Рашидъ бея баща му и той е билъ бей и е билъ по-богатъ, тъкова нѣщо не е правилъ — никой не помни.

— Той билъ другъ чилякъ — иски-заманъ-адамлярданъ, тѣ сѫ биле тогава други хора — има ли сѫ туй, дѣто са казва *имсафлѫкъ*, харамъ отъ никого нещѣли; нъ-ли ми е разказвалъ баща ми, а и старитѣ хора, отъ които има още нѣколко въ Гирань и до сега плачѫтъ за него: „дѣ го Хрюстемъ-

бея, дѣ го да доди да ни види на кой халъ сми, ми казваше прѣди единъ мѣсецъ дѣдо Първанъ, дѣ онзи добитъкъ; дѣ овцѣтѣ, биволицитѣ, кравитѣ? Хамбаритѣ ни прьщѣхѫ отъ храня, дѣ онзи боллукъ? И чуваше ли са да са турчѧтъ дѣцата ни тъй?"

„По-добрѣ да не бѣше пращалъ Рашидъ-бея на Стамбулъ... Тамъ са развали той, какво момче бѣше, нъ-ли го знамъ — като ангелъ. Проводи го, ушь, да са учи . . . Какво прави, какво сьмьди, доди си: носа му съ клечка не са стига; дигна, ужени го, зе му отъ най-голѣмъ сой ханѫмѫ и тя била добра, както ми расказвѧтъ женитѣ. Рашидъ пакъ отиде въ Цариградъ — заведи и нея, че хѫ да си додѫтъ, хѫ да додѫтъ, че-чакъ като умрѣ баща имъ — доди си, е, че не е онзи бей — терекия — сълтанати, върху сълтанати, зерь пари много отъ баща му, дигна да прави тоя новия сарай, е артъкъ и другитѣ села теглихѫ; карахѫ меджия камьни, киристе и какво нещѣшъ, ама ний, ний проплюхми кръвь и нѣма да си видимъ хаиря . . . Сърди са бея, че бѣгѫтъ хората отъ село; „пчелата не бѣга, го казвѫтъ, отъ медо, ами бѣга отъ кѫдо." Отъ баща му, защо не мръднѫ нѣкой да бѣга, ама дѣ го Хрюстема . . . ?"

— А-ми, догдѣ са направила воденицата, ми е разказвалъ баща ми, каза Ганчо, какво чудо е било? Сичкитѣ села ѝ копаели вадатѫ, — Зерь не е вада, като вада — за 10 камька вада и колко е дълга . . . ? А пъкъ яза — то друга работа . . . Колко киристе е глътнълъ, колко дирекъ-колъ, колко дъски. Единъ колъ по недѣля го набивали; макъритѣ смазали двама души; трима са удавили, като му ловили водата, и най-послѣ баттърдисълъ Хаджи-Цоневата воденица, дѣто сега и намѫ — нишанѫ йокъ . . . Е, зерь, ще бѣгѫтъ хората, — и върху сичкото това — за качуль, само арнаутинъ трѣбаше — да глоби и да бие хората безъ никъкъвъ себепъ! . . .

Кяхиятѫ са убърса съ джеврето си и тръгна кѫдѣ стаята си да иде да са кланя.

— Ще могѫ-ли насипа днесъ, Хюсеинъ-ага, какъ ти са струвѫ, го попита Ганчо.

— Азъ сьмъ заржчалъ на Нидѣлко, да ти даде най-добрия камькъ и, ако щешъ — два. До довечера, ако не додѫтъ баремъ десетина кола, нощесъ не ще има, що да са мѣли.

Нидѣлко знае: кажи му каквото го искашъ, тъй да ти го смѣли. Ами ти днесъ, кату ще мѣлишъ, кой ще ни наготви?

— Ви сàмо за готвене дайте, азъ, и на петь камька да мѣлѫ, пакъ ви наготвямъ; азъ вчера самъ работихъ, пъкъ днесъ ще давамъ командата.

— Машалла, Цонеоло! Косерка не сѫ та нарѣкли бадихава. Нейсе. Азъ ще идѫ да кълдисамъ намазъ, че послѣ ще глѣдами, му каза и влѣзе въ стаята си.

— Ви артъкъ са иcприказахте съ кихаята, му рѣче Нидѣлко, кьто си пълняше лулата отъ мишиняната кисия, чи отъ дѣ ги намѣрихте толкова?

— А, бе, бешь, Нидѣлко, нъ-ли знашъ, къкъ казвѫтъ: „много прикаски на воденица бива,“ и ний съ чапкѫна са аресахми, чи тъсъ бѣше, онъсъ бѣше, чи хамень — цѣлъ сахать. Ами кой камькъ ще ми дадешъ?

— Нъ-ли ти са врѣкохъ йоще вчера, ето този — най баша, и, ако щѣшь и — този: и двата ей сега ще измѣлѭтъ. Да ти направѭтъ брашно, че да та цьлуни булката между вѣждитѣ.

— А, бе, тя за къкво да е, ще ми цьлуни и рѫка, чи два три-дена ходи да заѣмва; пъкъ ний, нъ-ли знашъ ти дѣда Цоня, не сме научени така — при жито, като жара, да заѣмашъ смѣсено, чъкъръ и горчиво, пъкъ да врьщамъ чисто... Оставѝ му чистото на страна, ами хлѣба не са урежда, а пъкъ баща ми, „има къкво има на софратѫ, чистъ хлѣбъ да има, казва, че другото — гелдий ере баала.“

— Като е тъй, хайде готви са, че той ей сеги ще прѣхьрхори.

Ганчо зе крината, разсла сакулята, насипа една крина и ѭ занесе при коша.

— Отъ подсѣваньето ли е, отъ нивата-ли е, или нѣкой отъ васъ знае магия, му рѣче Нидѣлко, учуденъ отъ червеното едро и чисто ганчово жито. Сѣкашъ, че гълѫбъ го е блъвалъ твоето жито.

— Ни-то е отъ подсѣванието, ни-то нѣкой отъ насъ знае магия, бать Нидѣлко, а-ми е отъ хубаво отбрано сѣме, и отъ дълбокото, четери-пѫтя, угоренье на новия корѣнежь, при Кѫркилановия стубѣлъ, дѣто баща ми е свирилъ на Хюсеинъ-ага на баща му подъ голѣмитѣ присади съ кавала кралимарковитѣ пѣсни. „Ужени въ пьрга, увьрши въ сухо, отвѣй на добьръ вѣтъръ и — ето ти и магията и гълѫба.

— А, бе, че сѣкий оре, и азъ съмъ оралъ и сич
съмъ правилъ, ама тука работата, чини ми са, не е чиста . .
Ходи ли майка ти на Гиргьовъ-денъ да обикаля и да киче ниві
тѣ прѣдъ зори?

— Белкимъ ти вѣрвашъ въ магия, бе диване?

— Белкимъ ти не вѣрвашъ?

— Бошъ-лафъ! . . .

— Да ти проводя азъ баба Злата врачката, да ти
биколи съ ситото нивата, да каже къквото знае, че да видиш
ще насипишъ ли ти такава жара.

— Да не си Влахъ, бе Нидѣлко?

— Защо да съмъ Влахъ?

— Че азъ само Власи и Влахинки съмъ видѣлъ д
вѣрвѫтъ такива будалѫлѫци.

— Дѣ, будалѫлѫкъ, дѣ . . . Има го, ти казвамъ азъ т
бя, има . . . петьтѣхъ прьсти и Бога наддилѣвѫтъ . . . я
глѣдай — не вѣрва! . .

— Е, Влахъ си билъ, и какъвъ Влахъ — какаванинъ. .

— За едѝна намъ, ще земна да ти проводя баба Зл
та, да са увѣришъ. Мами ти казвѫтъ брѣй, мами, сичко мам
жито, млѣко, коприна — ей тъй измамва го отъ прѣдъ очитѣ т
отъ хармана го зема, бе чилякъ! Сичкото село го е страхъ от
нея. Като рѣкѫтъ баба Злата ходила на нива, хеля на Гиргьов
день, или на Енювъ-день, сѣкий истрьпва . . . Гола са събл
ча, да ѭ убий Господь, мѣсица сваля, бродоветѣ прѣзъ раше
прикарва — и магьосница е, и врачка, и баячка; върви, ра
върва, задава; — бродница хади по бродоветѣ . . . Знашъ л
че пиле подъ мисца измѫща и съ мастьта му, като намаже н
коя кáца, съ кáцата фьрка, като птица — лѣстовица. Змѣюв
тѣ ги е страхъ отъ нея . . . пъкъ той вика „бошъ-лафъ!“

— Ти, или си лудъ, или сега подлудявашъ . . . хич
да може да прави тъкива чудеса, абе, че тя ще измами и
царьетѣ хазнѫта и нѣма да чака да ѝ давѫтъ за лъжитѣ ѝ
петь пари.

— Че белкимъ не може да го направи? Глѣдай го –
не вѣрва и — по петь пари ѝ давали? Съ шепитѣ пари зем
хей! Оная зима, като свързали едного, хе-е, кѫдѣ Лѣтница,
ще умрѣ, привива са, като змия, хемъ на самата свадба, че –
тичай при баба Злата — глоглави . . . По-срѣдъ нощь на ко
ѭ занесохѫ и билкитѣ ѝ — една торба. Отишла, незнамъ, ка

ю му баяла, какво го парила какво го магерила: буряни му арила, вода прѣзъ пазвата му прѣливала, прѣзъ дупкитѣ на тола и чиляка до сутрината — здравъ. Е, хѫ дѣ, иди, че не ѣрвай. Змѣица, бе, змѣица, дѣто змѣй ѭ либи и нощья прѣзъ комина иде при неѭ, исцѣри ѭ ма й съ баба Злата, бей, исцѣри ѭ и стана жената, каквато е паднала отъ майка си . . . и какво не цѣри: урадиса-но ли не щѣшъ, сбъхтано ли, уру- и ли, зададено ли — сичко, сичко. Кажи ѝ: „бабо Злато боленъ сьмъ,“ ще ти каже, каква ти е болѣстьта, отъ кога е, дѣ ѭ уловилъ и — ще та изцѣри . . . пъкъ Ганчо иска да не-е-е вѣрва.

— Хубавица ли е била, като е била млада?

— Тя и сега е още хубавица, стара е, ама здрава, червена: младитѣ засрамя.

— Има ли мѫжъ?

— Водила го двѣ години и змея го убилъ.

— Дѣто ще рѣче, тя е змѣица . . . .

— Ами че не разбирашъ ли?

— Дѣто ще рѣче — останала млада вдовица и не са е женила!

— Какъ ще са жени, хичъ онзи огнѣнъ змѣй пуща ли при нея мѫжъ — ти си играшъ, бе!

— Ами мѫжье цѣри ли отъ змѣици.

— Цѣри? . . . че тя отъ тѣхъ зема най много пари, я.

— Ами за дѣца цѣри ли?

— На колко млади булки е помогнала и колко ризи е събрала.

— Е, разбрахъ, каква е работата . . . такива ялови баини Златини най-много ги има у Влашко и тѣ тъй цѣрѭтъ — се плодитѣ хора и се отъ змѣици. Брьнтия е тя — твоята баба Злата и не ѝ е чиста работата — разбирашъ какво ти казвамъ, я?

— А бе и други тъй казвѫтъ за нея, ама тъй си щѫтъ, и го казвѫтъ. Сватя ми е, ама азъ такова нѣщо, сполай Богу, не сьмъ видѣлъ.

— Тъквази е тя твойта сватя, батъ Нидѣлко, каквато я казвѫтъ хората и каквато ти ѭ налучкахъ и азъ, безъ да ѭ зная . . . Лъжи тя и съ гърба си и, като намѣрила гарги, испашѣла ги и тѣ ѭ зяпнали въ устата. Да ми падне въ рѫката, да ѭ испитамъ прѣдъ тебя и, ако не излѣзе сичкото лъжа и гьозбуяджилъкъ, да не сьмъ на вѣрата си . . . Колко сьмъ виждалъ азъ такива вѣщици . . . Влашкото е пълно съ тѣхъ и

сж подлудили мжжье и жени . . . Не вѣрвай ти въ такива гаргалжлжци — се́ бошъ лафъ е то! . . .

— Не могж, брате, да не го вѣрвамъ, като съмъ го виждалъ съ очитѣ си.

— Виждалъ си ти . . . лъжжтъ та и ти се́ за готови пари го копувашъ. Тешко ви вамъ, много ще лапате мухитѣ... Ходилъ ли си нѣйдѣ по чуждбина?

— До Търново, до Оряховица и до тука.

— А ми знашъ ли, кое е на търнокопа капията?

— Не та разбирамъ . . . .

— Като васъ умни има, въ Тузлука, уруци. Въ едно урушко село намѣрили изваленъ единъ бутушъ. Събрало са сичкото село да са чуди; никой не знай, какво е това нѣщо. Най послѣ повикали Мехмедъ-аа. Мехмедъ-аа дошелъ и тѣ му казали: „Мехмедъ-аа, сенъ ики керетъ базара вармушинъ, ючъ керетъ да дермене вармушинъ, не дъръ бу шей, аллахи северсинъ?“

— Хей будалаларъ! Бу казманънъ кжпжсж дъръ,[1]) имъ отговорилъ умния Мехмедъ-аа . . . Толкова знаятъ и вашитѣ хора, та за това вѣрвжтъ на баба ти Злата врачката . . . .

Ганчо щѣше да продължава още за врачкитѣ и за змѣицитѣ, ако не бѣше прихърхоръл камька, което показваше, че е останалъ гладенъ.

— Излѣзе, извика Ганчо, ще насипвамъ.

Нидѣлко скокна, отгриба, брашното подъ брашнянката, подигна скореца, тури си дѣсната ржка до гърлото на коша, да подпре житото да не прьсне на-вънъ и извика, „сипвай!“ Ганчо държеше полувьечката на рамо край коша и изведнъжъ ж гиврьтна надъ коша и житото придрьнка на дъното му.

— Хайде сега, насипвай, му рѣче Нидѣлко, азъ ще го наглася да ти смѣли кжна.

Ганчо отиде при човаля да пълни крината, а Нидѣлко спусна зърното прѣзъ 3—4 зжба; подложи си ржката на брашнянката; на ржката му напада брашно; стри го два-три пжтя между прьститѣ си; поглѣда го, помириса го и, като зе малкия лостъ, подигна камька малко; по-помѣсти едно малко клинче на вжтрѣ подъ подигалото; изправи лоста и, като удари подигалото веднъжъ, слѣзе пакъ въ пода; испита брашното, спусна още на единъ зжбъ зърното и излѣзе изъ пода. Догдѣто гласеше

---

[1]) Това е на търнакопа капията.

воденчеря камька, Ганчо насипа три четери крини, а Долня-Орѣховчанина, който измлѣ, си прибираше брашното отъ пода и дотъпкваше човаля си, който бѣше напълненъ съ пжпъ и неможаше да го застели.

— Видишъ ли, Ганчо, продума съ удоволствие Нидѣлко, не го събира сокулята му, и по-слабо му бѣше житото отъ твоето; твоето, са надѣвамъ, нѣма да са сбире въ чуваля, и една торба ще напълнишъ. Отъ сичкитѣ човали — тамамъ единъ завързакъ ще надмѣли; земни го отъ меня. Ехъ! я го глѣдай, пъкъ прѣде — не са види, че са върти, лѣти, лѣти, валлаха...

— Меня всѣкоги ми надмилжтъ чувалитѣ, азъ ненатъпканъ човаль не кача на колата си. Тъй ма е училъ баща ми: „натъпчи си човалитѣ, че, като хванешъ да ги пълнишъ, сѣкоги да надмѣлжтъ, и да не та е срамъ отъ хората, като хванишъ да ги застилашъ: никой да ни помисли, че сж ти крадили отъ брашното.

— Артъкъ, съ туй можимъ да са похвалимъ: такова нѣщо, отъ какъ сьмъ дошелъ тука, не са е случвало.

— Че кой е кихаята..?

— Отъ добро не сж го крьщили чъпкънъ... Ама е нравъ чилякъ... Никому не дава да му замине нѣщо — у него е правото — право, здравото — здраво... Рахатьясали сми отъ какъ е дошелъ. Напрѣдъ, като доди, нѣкоя турска краста, се ще направи нѣкоя бяла — ще прѣреди, ще са кара, ще псува, ще вади ножъ: бактисали бѣхми. Ами сега не смѣжтъ да шукнжтъ. Зимасъ бѝ едного тантурчанина, та му смаза коститѣ. Водата бѣше намалѣла и — замрьзнала, навалица — пазарь; воденицата — до грѣдитѣ: доди единъ келешь — двама бѣха, ама едното — бѣсно куче. Щомъ отварихж, исправихж са надъ ей този кошъ, дѣто насипа ти; извадихж ножовитѣ, а камька — хж, хж, ще измилж... Научили са зеръ кучетата, къто по долнитѣ баришиици, дѣто сж съ по единъ камъкъ и нѣма ни кихая, ни млѣвари... а не знажтъ че чъпкъна е тука кихая — знажтъ го тѣ какво е цвѣти, ама небиле са научили, че е тука,.. а той въ собата... тамамъ са кланя. Чулъ той сичко, а ма си върши молбата. По едно врѣме, къто излѣзи съ една дрѣновина и не ги пита, я защо, я за какво... ами — прѣзъ ржцѣтѣ, прѣзъ врьта, — дѣто свари, и ножовитѣ попадахж по земета — чи удри чи удри, чи у-

12.

дри, бой — на свисло, ти казвамъ. Викжтъ тѣ „аманъ Хюсеинъ-ага, бирьдаха етмеедженсъ,“ че чъпкъна чува ли и разбира ли отъ аманъ . . . накара да ги свържтъ, и млѣкаритѣ ги свързахж въ дàма . . . дрезнъхж цѣлъ день и чакъ нàдвечеръ ги пусна. „Ешекоолларъ, имъ каза, кьто ги доведохж до него, на Енигаръ аасж синове ли сте? Вардете редъ, както варди сѣкий, само вамъ ли трѣба брашно: тука има хора отъ десеть дена небеть пазжтъ, а ви — бабаитлжкъ ще ми продавате!... И не рачихж, проклетитѣ, да стоіжтъ: още прѣзъ нощьта, си натвариха брѣметата и са пръждòсахж . . . Отишле, както са научихми послѣ, на Слѣпитѣ-уруци на воденицата и тамъ ги билъ кихаята, чи на Балабаика смлѣли, ама тамъ правили пакости — били воденчеря — дѣда Стояна . . .

— Чункимъ ний онова лѣто на Драгановата воденица, на Пешчана, не щѣхми да са изсѣчемъ съ добридѣлски двѣ кучета — Сичанджиковото, онова — проклетото — Мустафата, ти го знаешъ, и Телкеджиевото, чипото — Юсеинъ, така додахж и искжтъ да ма приредіжтъ . . . извадихж ятанитѣ и — надъ коша — както казвашъ. Ний бѣхме трима: зехми брадвитѣ, заобиколихми ги — воденчеря побѣгна — и азъ имъ казахъ: „я ваштѣ глави ще са търколіжтъ въ пода, я наштѣ... насипетѣ само, че да видите . . . Намѣрихж са въ тѣсно — видѣхж, че нѣмжтъ работа съ добродѣлски Българи и слѣзохж като...... натоварихж си партакешитѣ и храната, че мжнж . . . Чи дѣ не сьмъ са билъ съ тия кучета . . . Ний, кога сми съ батя, и дьявола не може да ни нагази; имами двѣ леки брадви, максусъ за такава работа ги носимъ — топоришкитѣ имъ сж по три лахтѣ — далечь да стига брадвата ... Кой знай и мойта глава, дѣ ще са търкаля, ама, додѣто ми държжтъ ржцѣтѣ, се ще іж нося на врата си . . . И тъй и тъй управия нѣма — веднъжъ ще са мрѣ: не щж да умрж мърцина . . . Синоветѣ ми ще останжтъ — отъ малки ги учж да біжтъ: „който ви закачи на правдина, не са давайте — бий — който и да е... Инъкъ не са живѣй вече . . . , ако си мекъ, мость ще та направятъ, а-ми тъй: я бахъ я тахъ . . .

Веднъжъ бихме едни Власи, на Влашко, чи дребъ са дигаше: бѣше суша — отъ Гиргьовъ-день чакъ до Петровъ-день капка не капна. Незнамъ кой дьяволъ подскоросалъ селенитѣ отъ селото — бахчата бѣше до селото — че уть сми направили магия, да не вали дъждъ: живо куче ужъ сми заровили

— да ги убий Господь —, и глѣдами, една сутрина, една тумба Власи идѫтъ. Отъ рѣчь — на рѣчь, спрѣчкахми са, — свадихми са — тѣ дошле да ни биѭтъ . . . и удариха едно момче: „момчета! извика бать Добри, хайде да ви видѭ . . . каквото ще става — да става; не глѣдайте ни глава, ни крака“ — а тѣ много да ги убий Господь . . . Момчетата полѣтѣхѫ като диви котки, и сѣко — при кривака си — сѣкой си имаше по единъ дрѣновъ кривакъ, съ който бияхми биволици нощья. Най-напрѣдь бати са стрѣли връху имъ и, къто удари едного въ врьта, падна Влаха къто прѣкосена билка. А подирь бати — сички — къто настьрвени вълци на стадо: кого дѣ цълунеше кривака поднирѣше по очи и тамъ го земаше дьявола . . . Писна ти онзи Влашоръ, чи до небето са чуваше . . . здравъ никой са не върна . . . на нашитѣ искълчиха само на едно момче рѫката и азъ изядохъ една пържина по плѣшкитѣ си, ама и тѣ, дѣто ги ударихѫ, ще го приказватъ и на онзи свѣтъ . . . Виждалъ ли си, какъ са бий надута коза? тъй играхѫ кривацитѣ . . . , и писнѫ цѣлото село, къто червѣи въ гльвня . . .

— А-ми, чи не ви ли сѫдиха, го попита Нидѣлко, зачуденъ.

— Сѫдихѫ ни, какъ да не ни сѫдѭтъ; сѫдиха ни, ама пакъ тѣхъ укабатихѫ. Чокоина ги пита, защо сѫ дошле на бахчата да ни биѭтъ. „Е, чи — хѫкъ-мѫкъ — за дъждъ“, чи имъ изгорѣли нивитѣ и мисиритѣ . . . „Градинаритѣ, Господь ли са, че отъ тѣхъ искатѣ да ви дадѫтъ дъждъ брѣ какавали!“, имъ извика болерина и, къто зе гърбача, че кого дѣ свари... нааби ги и той и туй имъ кучка завлѣчи. Ако не знашъ да биешъ, какво праввашъ? щѣха да ни биѭтъ, чи и намъ тъй кучка щѣше да ни го отвлѣче . . . Ами бий, чи баримъ ще кажѫтъ, чи си билъ — нисѫ та били. Разумѣва са, чи, който та незакача, нѣмашъ право да го биешъ. Ама, закѫчи ли та ниправдина — удри, чи са небой. Толкосъ знамъ азъ.

— Толкосъ знашъ, ама, както казвашъ, кой знай, дѣ ще ти са стопѭтъ коститѣ . . .

— Е, по-добрѣ да умрешъ отъ ножъ, отъ колкото да мрешъ, като баба съ мокри поли, каза му Ганчо сърдито и стана да отгрибва намлѣното брашно, а Нидѣлко отиде да наглѣда другитѣ камьни.

— Ето ви една торба риба, извика единъ млѣварь,

който носяше на рамото си една конска торба и отъ външната ѝ страна, на устата, стърчеше опашката на единъ сомъ, и ѭ исипа на Нидѣлкова одьръ. Съсъ сакъ сьмъ ѭ ловилъ, хемъ на 5—6 пѫтя — то било червиво съ риба тука, брей!

— Червиво е, че никой не смѣй да нагази въ гиранско, му каза Нидѣлко, видѣ ли вчера Долня-Орѣховчанитѣ?..

— Видѣхъ ги, ами ний нъ-ли сми ушь млѣвари?

— Е, туй ви отърва, я; да не е туй, да са та завлѣкли до сега циганитѣ горѣ.

Чапкънъ-Хюсеинъ, като чу отъ одаята си, че донесли риба — той билъ порѫчалъ на млѣваря — излѣзе и извика: „хей Косерка! Ето пакъ риба, хай-дѣ, нъ-ли са врѣче, че ще давашъ команда?“

— Ще давамъ, Хюсеинъ-ага, ще давамъ: нека да кладѫтъ огънь.

— Хайдѣ огънь, извика кихаята, и млѣваритѣ са разтичахѫ за дърва, ами хлѣбъ?

— Хлѣба е замѣсенъ, са обади Нидѣлко, и скоро ще го мѣтами: ний видѣхми вчера, какъ го пѣче Ганчо, хлѣба отъ меня го ищи извика Нидѣлко.

— А-ми рибата, какъ ще ѭ готвите?

— Както рѣчешъ.

— Както рѣче Ганчо. Ганчо бе, Косерка, какъ да ѭ наготвимъ?

— Знамъ азъ какъ, Хюсеинъ-ага, ама нѣма, каквото ще трѣба.

— Какво ти трѣба? ще намѣримъ.

— Трѣба ми: оризъ, дървено масло, другото го има — има отъ вчера пиперь и миродия — друго не трѣба.

— Оризъ у менѣ има една ока и масло има, друго ще трѣба ли?

— Не ще. Хайде да турѭтъ вода на огъня и дай ориза да го очистѭтъ.

— Иди, брѣ момче, у моята стая и на полицата има у една торбичка оризъ, земни го, чи го дай тука на бача си Ганча. Подирь малко ориза врѣше въ котѣла и, като уврѣ, Ганчо го испита на соль, нареди го въ тавата, посипа го съ сѣчена на дребно миродия, нареди рибата отгорѣ му, поля ѭ съ яйца и брашно, посоли ѭ съ соль и черъ пиперь, налѣ дървено масло и, като му казахѫ че пещьта е готова, проводи

да ѭ мѣтнѫтъ, и, щомъ отгриба брашното, отиде да ѭ наглѣдва да не ѭ прѣгорѭтъ.

Подирь два часа сички бѣхѫ наредени на трипезата, само сега гоститѣ бѣхѫ по малко: много млѣвари си бѣхѫ отишле и воденчарската трипеза не стана тъй салтанатлия, защото нѣмаше много ястия и виното бѣше само една бъклица, която донесе единъ новъ млѣварь.

Подирь обѣда, кихаята отиде да спи въ стаята си и Ганчо вече бѣше смлѣлъ двата човаля. Догдѣ стане икиндия, той смѣ сичко, натвари и проводи за воловитѣ.

Като докара Герги воловитѣ, упрѣгна и са готвѣхѫ да тръгнѫтъ, а Хюсеинъ бѣше ходилъ при бея и го срѣщна на тръгвание.

— Е, Цонеоолу, ти вече ще си ходишъ?

— Нѣма какво да са прави, Хюсеинъ-ага, ще си ходѭ, че и въ село са има работа: трѣба да са цѣпи; глѣдай какво хубаво врѣме, и каква влага даде Господь, щомъ си идѫ, ще глѣдамъ и да поцѣпѭ нѣкой день, доде има влага.

— Чокъ селямъ — на дѣда Цоня; благодарѭ за черешитѣ; азъ ще ти пратѭ кошницата съ нѣкои наши селяни; у други-день ще идѫтъ нѣкои на пазарь на Орѣховица и ще ѭ дамъ нѣкому да ти ѭ донесе.

— Добрѣ, че ма с'умьяса: прати и една голѣма кошница да ти проводѭ отъ чернитѣ череши, догдѣ не сѫ прѣминали, азъ бихъ ти ѭ проводилъ тука, ами не знамъ да ли ще намѣрѭ чилякъ да иде на воденица, а, ако са укъснѣе още нѣкой день, ще прѣзрѣѭтъ; прати голѣма кошница.

— Добрѣ, добрѣ, благодарѭ, хайде пъкъ азъ, кото узрѣѭтъ присадитѣ, ще ви пратѭ присади. Много здрави и на баща ти.

— На дѣда Цоня и отъ меня много здрави, рѣче Нидѣлко, артъкъ, дѣто ни научи да печемъ тъй риба и пити, нѣма да та забравѭ. . . Хайде на добъръ часъ.

Ганчо зе поводитѣ на воловитѣ, улови ги по-кѫсо, тъзни колата и, като извика: „прощавайте, изѣденото и испитото струвайте халалъ", прѣкрьсти са и потегли изъ баиря нагорѣ кадѣ селото.

Хюсеинъ го изглѣда още веднъжъ и, като са обьрна кадѣ Нидѣлка каза: „видишъ ли ирбабъ, чилякъ: е туй са

казва — чокъ гезенъ, чокъ билиръ.“ Ерифина сичко знай; тъй учи чилякъ гурбетя.

— Истина — учи Хюсеинъ-ага. Какво знайми ний; той отъ нищо не го е страхъ; дѣ са такива хора?

— Тамамъ — чилякъ, хасалъ чилякъ, не е като васъ папинъ, да расте само на шкембе и да го е страхъ и отъ сѣнката му. Косерка не сѫ го нарѣкли бадихава!

Нидѣлко са върна въ воденицата да гласи камьнитѣ и да спрѣ двата горни, защото нѣмаше кой да насипи, а кихаята отвори хамбаритѣ да прѣглѣда, кѫто до колко храна са е събрало, че на другия день щѣхѫ да ѭ дѣлѭтъ. Това му бѣше заповѣдалъ Рашидъ-бей.

Ганчо, като мина край улицата, която водѣше у дѣдови Добрюви, Милка го посрѣщна на пѫтя съ котлитѣ и просьлзена му каза: „Много здрави на стария крьстникъ и на сичкитѣ кѫщни: сичката ми надѣжда за помощь е на тебѣ крьстниче!..“ Ганчо са оглѣда на-около и, като поостана назадѣ отъ колата, каза ѝ тихо: „Азъ ти рѣкохъ че догдѣ е живъ крьстникъ ти, ти нѣма да умрѣшъ и нѣма да та бутни никой — хайде иди си сега по работата...“ Момичето замина кѫдѣ чешмата за вода, а Ганчо зави кѫдѣ Танова могила и улови Гиранския пѫть, който тогава работѣше, защото на Глоговецъ имаше мостъ и замина кѫдѣ Лѣсковецъ.

VIII.

На другия день сутриньта, доди отъ Търново единъ сийменинъ на единъ бѣлъ конь и влѣзе въ двора на новия сарай. Гавазина на Рашидъ бея, Пехливанъ Хасанъ, го посрѣщна и, като го попита, кого търси, заповѣда на сеизина да му земне коня и да го натъкми въ яхъра при бейскитѣ коньe, а него го въведе въ кахве-оджаа, въ долния катъ, остави го тамъ и отиде горѣ при бея съ писмото, което му даде сийменина, като влѣзохѫ въ кѫщи. Рашидъ бѣше станалъ рано тая сутрина, облѣкълъ са и тамамъ си пиеше кахвето и пушаше нергеле. Той са готвяше да проводи своитѣ хора, да примѣрѭтъ уѣма, да го смѣлѭтъ и да проводѭтъ брашното въ Търново, на унъ-пазарь, да са продаде, защото селенитѣ, като бѣхѫ по работа, не носѣхѫ брашно и цѣната на брашното са бѣше дигнъла на 6—7 пари оката.

Пехливанина са приближи съ страхопочитание, а бея, като видѣ въ ржката му писмо, попита го: „какво има?“

— Нѣма нищо зло, беимъ — писмо ти донесе единъ свйщенникъ отъ Търново. Рашидъ го поѣ, отвори, прочете го, помисли малко и каза: Пехливанъ, знашъ-ли каква е работата? Утрѣ ще ни додкть гости: кадия и мюхтия, шаха отъ долня махала и други бееви идктъ съ харемитѣ си. Да са съберктъ сичкитѣ цигани и циганки; да прѣмѣткть дворовитѣ; да са очисти и измѣте добрѣ градината, кьошка; да донескть Българитѣ *бичимъ* (зелено сѣно) за коньетѣ — най малко 10—15 кола; да съберете масло и яйца отъ село и да приготвите 10 отъ най-угоенитѣ кьорпета — ягнета, 30—40 кокошки и нѣколко пилета и да съберете сичкитѣ рибари да бкдкть готови. Коваиджията да подрѣже най-добритѣ трьвни и да натъкми 2—3 кошници съ далаци. Около чешмата да са очисти, поставитѣ да са измиыть. Пушкитѣ да са исчистыть, намажкть и да имъ са турыть нови кремьни — ще идемъ на ловъ. Хрьткитѣ и копоитѣ да ги укжпыть циганитѣ съ сапунь. Коньетѣ да сж исчесани и назобени добрѣ. Да пратишъ да повикжть отъ Слѣпитѣ уруци дзурладжиитѣ и тъпанаритѣ. Петь български момичета да бкдкть готови да мѣсыть хлѣбъ. Кажи на кихаята да свали два човаля чисто брашно и една крина мисиряно за бакъ-халва. Сичко до утрѣ да бкде готово.

Пехливанина слушаше заповѣдьта и бѣлѣжеше сичко на една книжка. Като изслуша и записа сичко, отдаде селямъ и си излѣзе. Рашидъ остана да си испуши наргелето и да размисли какво още да приготви.

Първата му жена подушила, каква е работата, а може да са е и надѣвала за гости и тосъ часъ доди при мжжа си.

— Тамамъ, азъ са готвяхъ да та повикамъ: ще ни додкть гости — Хадьръ-бей съ сина си, кадия, мюхтия, шеха и други беeви — съ харемитѣ и ѝ расправи, какво е нарелилъ за посрѣщанието имъ.

— Азъ ще съберж сичкитѣ моми отъ селото, да измиыть дъскитѣ, да очистыть вредъ и двата сарая и да изловыть бълхитѣ отъ юрганитѣ и дюшецитѣ, да истриыть сждоветѣ и ѣжезветатата, а ти прати единъ циганинъ да иде да земе отъ насъ шекерь и кахве, че не ще ни стигне и да донесе зюлюфитѣ и даарeтата отъ дома.

Слѣдъ нѣколко минути са исправи прѣдъ стълбата единъ

черъ, грапавъ, високъ съ дългъ носъ и голѣми обърнати устни циганинъ съ червена чалма, червенъ поясъ съ черъ силяфъ и бѣли гащи, червени кървавли съ упашки и съ една писанѫ дрѣнова тояга и чакаше. Беицата, като го видѣ прѣзъ прозореца, тосъ часъ искочи, исправи са на чърдака и му извика: „Халилъ"! Циганина безъ да чака да види, що ще му говори, поклони ѝ са, даде ѝ селямъ съ темана и извика; „беимъ!"

— Да идишъ, му извикѫ строго беицата, изъ цѣлото село и да ми докарашъ сичкитѣ момичата, ей сега! Чу ли?

— Чухъ, извикѫ кихаята, наведе са до земята, даде и темана, възви са и тичишкомъ излѣтя изъ двора.

Слѣдъ нѣколко секунди, кучетата лавнаха и лая са разпространи по цѣлото село, сѣкашь, че въ селото бѣхѫ влѣзли 10 мѣчкари съ мѣчкитѣ си.

Майкитѣ и бащитѣ, като чухѫ, че беицата събира момичетата, истрьпнахѫ; сѣкий мисляше, че дьщиря му, щомъ отиде въ сарая, нѣма вече да са вьрне . . . момичетата плачахѫ и викахѫ. „О, лѣле божке, до сега бѣхме Българки — ще ни потурчѫтъ!" Майкитѣ поискахѫ да идѫтъ съ тѣхъ, но Халилъ показваше на сѣка тоягата си и викаше: „дьщиря ти искѫтъ джадийо, ти нѣмашъ работа тамъ! . . ." И това повечето усилваше страха. Момичетата ги прѣбра циганина и ги подкара, а въ сѣка кѫща са зачу плачь, като че отъ сѣкий вратникъ испровваждахѫ мрьтвецъ . . .

Баба Вачовица, която бѣше селска баба и ходяше при беицата, като чу плача изъ село и като видѣ момичетата, че ги кара кихаята въ сарая, нарѣче са, че ѝ трѣба чукано кафе да посипва пѫпа на нѣкое си дѣте, което ушъ го исплакало[1]) и отиде прѣдъ момичетата въ сарая. Беицата, като ѭ видѣ, покани ѭ да излѣзе горѣ, да ѭ почерпе съ кафе и да ѭ накара да прѣглѣда една отъ ханѫмитѣ, която са оплакваше отъ сьрце, защото баба Вачовица бѣше кемиль баба и беицата, при ражданието си на нѣколко дѣца, ѭ гетердисваше въ Търново. Бабата влѣзе вѫтрѣ, но ухото ѝ сѐ бѣше на вънъ — искаше да чуе непрѣмѣнно, какво ще стане съ момичетата.

Щомъ додохѫ сичкитѣ момичета, беицата имъ каза да влѣзѫтъ въ харемлика. Горкитѣ дѣца, като чухѫ, че ги карѫтъ

---

[1]) Кога плачѫтъ дѣцата силно или отъ силна кашлица, исхврьква имъ пѫпа, което са зъве исплакало си пѫпа.

въ харемлика, приблѣднѣхѫ и краката имъ са подкосихѫ, та едвамъ излѣзохѫ изъ сѫлбата. Щомъ влѣзохѫ въ голѣмата стая и видѣхѫ баба Вачовица, сички упѣрихѫ очи въ неѭ, съ което искахѫ да и кажѫтъ: „утърви ни бабо!..

— Отворете сичкитѣ дулапи, извадете юрганитѣ, възглавницитѣ и дюшецитѣ и половината отъ васъ да ги разнесѫтъ въ другитѣ стаи и да изловѭтъ сичкитѣ бълхи, а половината да умиѭтъ и истриѭтъ дъскитѣ въ сичкитѣ стаи, както въ стария сарай, тъй и въ новия; чухте ли?

— Чухме, отговорихѫ нѣкои отъ по-възрастнитѣ и са заловихѫ да вадѭтъ юргани, дюшеци, и шилтетѫ и т. н. и да ги разносѭтъ изъ стаитѣ. Тѣ знаяхѫ, какъ са ловѭтъ бълхи, защото това го бѣхѫ правили нѣколко пѫтя, миналата година. Щомъ изнесохѫ сичко, беицата отдѣли 18 моми и имъ каза, че тѣ ще ловѭтъ бълхитѣ, а другитѣ 16 ще миѭтъ дюшеметата. Циганкитѣ и циганитѣ бѣхѫ дошле долу и, щомъ са захвана метението, тѣ почнахѫ да носятъ вода и пѣсъкъ въ стаитѣ.

А тия, що бѣхѫ отредени да ловѭтъ бълхи, отидохѫ въ една празна стая, съблѣкохѫ са, оставихѫ си дрехитѣ и, както ги е родила майка имъ, влѣзохѫ въ стаитѣ при юрганитѣ, послахѫ по единъ дошекъ, турихѫ и възглавница, лѣгнахѫ си на дюшека и са покрихѫ съ юрганя, да чакѫтъ да додѫтъ бълхитѣ, да са лѣпѫтъ по тѣлото имъ, а тѣ да ги ловѭтъ — това са казва бейско ловение на бълхитѣ[1]).

Баба Вачовица заведе ханѫмата въ крайната стая и като ѭ приглѣда и ѝ даде наставление да са не цѣри — тя искаше да си мѣта дѣтето, — каза ѝ че, ако направи нѣщо, тя си е излѣзла отъ грѣха и нѣма да дава джевапъ прѣдъ Господя, за душата на дѣтето, и освѣнъ туй ѭ заплаши, че дѣтето е вече голѣмо и съ убиванието му, ще си изяде и тя сама главата. Ти ханѫмъ, ѝ каза тя полѣгичка, туй нѣщо го имашъ шега... Знашъ ли, че, ако не са уморишъ заедно съ дѣтето, ще са усакатишъ и ще са влѣчешъ прѣзъ цѣлия си животъ, като прибита змия, та ще проклевашъ часа, когато си турила рѫка на рожбата си!.. Ами какъвъ джевапъ ще давашъ прѣдъ Бога? Ти душа можешъ ли да дадешъ — душа ще земнишъ —

[1]) Баба Кера Гиранчанката, която бѣше избѣгала отъ Гиранъ и са бѣше преселила въ Лѣсковецъ съ мѫжа си, Димо Гиранчанина, ми е разказвала едно врѣме, че и нея сѫ ѭ карали, по жетва, да лови въ сарая бълхи, като била момиче.

душата на дѣтето си! Кой ви учи тия работи, азъ не могѫ да са начудѭ . . . У насъ хеля — у Българитѣ, туй нѣщо не го знай никоя жена. Нашитѣ са радвѫтъ, благодарѭтъ Бога, чи имъ подарилъ рожба, да ѝ са нарадвѫтъ, а вий бѣгате отъ божата дарба! Защо си са женила, като не щѣшъ дѣца? Нъ-ли е казано, чи дѣто са съберѫтъ двама — ставѫтъ трима — тъй далъ Господь. И добитъка са радва на рожбата си и птицитѣ трептѭтъ надъ нея; сѣка живинка си обича рожбицата, а пъкъ вий, ханѫмитѣ, бѣгате отъ божата благословия. И сиромаситѣ дѣто, както е казано, нѣмѫтъ кора хлѣбицъ, пакъ са радвѫтъ и немогѫтъ да са нахвалѭтъ, че имъ дарилъ Господь чедо. А вий, Господь ви далъ сичко, каквото помислитѣ, на краката ви иде, че сте зели да бѣгате отъ дѣца . . . Отъ меня такъвъ на сахатъ . . . че както та учи Господь, тъй прави . . . рѫка не турвамъ на тебя . . . не само на тебя, ами на никого, за такава работа . . . Ханѫмата хемъ са засрами, хемъ са ядоса, дѣто си откри тайната прѣдъ българката.

— Незнашъ, кажи по-добрѣ, а не ма учи . . . щѣла съмъ да умрѫ . . . нашитѣ ханѫми наполвина ги мѣтѫтъ и нищо не имъ става, а азъ, такава здрава и млада, щѣла съмъ да са усакатя — български акълъ . . . Незнамъ кажи и веръ-селямъ . . .

— И право да ти кажѫ, незнамъ синко, моята майка — тя ма е учила да бабувамъ — такова нѣщо не ма е учила . . . Хѫ, за помаганье, да помогна, мѫча са, а за такова нѣщо ни ма питай, рѣче най-послѣ бабата, да са утърве отъ грѣхъ и отъ бѣла.

— Азъ ти са исказахъ, бабо, съкънъ да не си казала нѣкому, че нѣма хаирь отъ тебя; чу ли?

— Меня майка ми, като ма учаше, ма закле въ кърмата си, тайни нѣща да не изнасямъ отъ никоя кѫща и отъ никого. — Ако продумѫтъ, ей тѣзи четертѣхъ стѣни, тогава и азъ може да кажа, туй, що съмъ чула отъ устата ти.

— Добрѣ — мисли си! . . .

— Нѣма, кѫзьмъ, какво да мисля — казаното — казано. Отъ меня душа излѣзва — дума не излѣзва . . . Тъкава е баба ти Вачовица. Старата ханѫма ма знае, тя безъ меня ни едно дѣте не е раждала и ето ги моми и момци сѫ . . .

— Е, хайде сега да идемъ при беицата, че азъ съмъ дошла да ви искамъ малко млѣно кафе, за една нужда . . .

Ханѫмата излѣзе напрѣдъ и, като влѣзохѫ въ стаята

при първата беица, тя запита баба Вачовица: „какъ е изцѣри ли ѭ бабо, какво ѭ боли?“

— Нѣма ѝ нищо, беимъ, по заболѣло ѭ сърце, като чилякъ, а тя са испоплашила — нѣма ѝ нищо, азъ ще и проводя количавата трѣва, да свари, да испие единъ филджанъ и то ще ѝ отмине. Пратете нѣкое дѣте, да му дамъ, да ви донесе — то е добро и за здравъ чилякъ, биля, да пие сутрина — стяга му сърцето. Тя трѣба да е прияла... Кой знай, да не и отъ черешитѣ, то отъ тѣхъ често боли сърце и, ако ги е яла съ костилкитѣ — ама ще ѝ мине, небойте са... А-ми знашъ, ли беимъ, защо съмъ дошла да ви правя *башъ яржсѫ* — да ми дадете малко чукано кафе за една неволя... На една булка, е тамъ на долния край, дѣтето ѝ си извряколо пѫпа, че, като испѫкналъ, и са подсякълъ, та не заздравя отъ нищо, какво не му турвахме, ще опитамъ съ кафе, дано оздравя подсѣченото, че послѣ ще глѣдамъ да му прѣбира и пѫпа.

— Дай на баба Вачовица единъ зарфъ чукано кахве, извика беицата на арапкинята и кафето бѣше готово. Бабата извади една кѫрпица отъ пояса си и го свърза въ неѭ. Като държеше вѫзела въ рѫка, тя стана да си ходи, нъ беицата ѭ възпрѣ да пие кафе и бабата пакъ сѣдна.

— Ти си ми бабувала дѣцата и си ма отървала отъ сърть, ако не та почерпя баремъ съ кафе, кабулъ не го струвамъ.

— Да си жива, беимъ, азъ и съ туй са се́ хваля на нашитѣ булки, я, че се ма черпешъ съ кафе, кога дода у васъ. Кога зажениш Анку, ако бѫдѫ жива, артъкъ азъ отъ нея едни пантофи чакъмъ. Като, че вчера бѣше, а я ѭ глѣдай — мома свършена... израсте като фидана.

— И то ще бѫде, бабо, и пантофитѣ отъ меня ги земи, само да доди онзи часъ.

— Тъй ли Анко, рѣче баба Вачовица на хубавото хайлче, което са причерви като божуръ и искокна изъ стаята...

— Засрамихъ дѣтето... щу ми трѣбаше да продумамъ... асла, нъ-ли е рѣчено, че чилякъ, колкото устарява, захваща да са вдѣтенява, каза бабата, ядосана на себе си, дѣто засрами Анку прѣдъ майка ѝ.

— Такава е тя, ний съ баща ѝ много пѫтя сми стали пишманъ... щомъ ѝ помѣнемъ за такова нѣщо — бѣгъ вънъ.

— Дѣте е още, беимъ, нъ-ли знашъ, че и ний сми биле тъкива. Колко пѫтя съмъ си затуляла очитѣ съ пристилка-

та. . . Голѣмия ми братъ, какъвто си е и до сега шиго-бия, като знаяше, че ма е срамъ, сѐ съ това ма сърдяше: „ний наша Злата на еди-кого-си ще ѭ дадемъ, той й зелъ вчера китката,“ пъкъ азъ — бужури хварлямъ и — бѣшъ вънъ; туй ма утърваше. — Дѣца. . . Сега — извинъ: да идѫ, че да не доде нѣкой съ кобилицата[1]). . . Имамъ нѣколко булки наврѣменили, та на трьни сѣдѭ. . . То не ми влѣзва въ работа, ама пакъ ще попитамъ, ще са бавятъ ли много тука момичитьята — и моята внука е тукъ, че да кажѫ на майка ѝ да не ѝ са надѣва барем да иде сама да бѣли платната, че ако останѫтъ, ще са захабѭтъ.

— Днесъ цѣлъ денъ сѫ тука, а може и утрѣ — догдѣ ни додѫтъ мусафиритѣ.

— Да кажа барем, като ма питѫтъ майкитѣ: тѣ са испоплашили. . . „Ще турчѫтъ пакъ нѣкоя, ще турчѫтъ“ и — ревъ. . . писна цѣлото село. . .

— Сега, бу якѫнда, нѣма такова нѣщо, че кѫдѣ есень — може: азъ сьмъ аресала нѣкоя и друга — за ханѫми ги далъ Господь, хубавици — капка роса.

— Остави са, беимъ, отъ този меракъ, за *рахметя* на баща ти та молѭ, ако обичашъ баща си, не дѣй расплаква бащи и майки, не дѣй имъ зема дѣцата отъ кѫщитѣ, ще са разбѣга, беимъ, селото, това нѣщо имъ е най-тѣжко, не дѣй става себепъ да та проклевѫтъ подирь смьрта ти — намъ това нѣщо ни е грозно; остави ни да ви слугувами, за васъ е подобрѣ да бѫде селото голѣмо, да са въди и да ви работи, нъли е язъкъ да упустѣе такова хубаво селце, я глѣдай, какво е сега хубаво, като има хора. . . На ще ви додѫтъ гости и има съ що да са отсрамите: ще натъкмимъ сичко. . . Ами я да нѣма никого, нъ-ли ще ви бѫде и вамъ гроза да живѣйте лѣтѣ тука сами. Недѣй ги турчи, не проливай сиротински сълзи — не е хубаво, беимъ, не дѣй оставя лошаво име подирѣ си. Я глѣдай, какъ благославѭтъ свекра ти и свекърва ти. . . Баща го зъвѫтъ и молѭтъ Бога за душата му — харижи ги на меня.

Беицата слушеше, само ги береше, и, като позеленя, растрепера са отъ ядъ и промѣни гласа: „ти за туй ли си

---

[1]) Който ще иде да вика баба, носи кобилицата вмѣсто тояга и бабата, щомъ го види съ кобилица, знае каква е работата и тосъ часъ тръгва.

дошла — да ма учишъ на умъ? Да не си баба на дѣцата ми, азъ знамъ какво да та правя, ама туй ма въздьржа: ще та свьржатъ циганитѣ у дирека и ще умокришь политѣ!.. Хора искамъ да ги правя, ханжмки, па рахать да живѣжтъ, да не ги гори слънцето, да не имъ са пукатъ петитѣ, на дюшекъ да лѣжатъ, вàлима да прѣсуквжтъ, да не газжтъ трьнитѣ и бодилитѣ, и на онзи свѣтъ съ насъ да бждатъ въ рай, а тя зела да ма моли и да споменува дахметлиитѣ — бака джадаи!.. А, знашъ ли ти, какъвъ е нашия рай? Ви въ джендема ще идите. Ама ти не знашъ това я? и искашъ тия хубавитѣ дѣца въ джендема да ги вкарашъ?.. Другий пжть да не си ми споменувала такова нѣщо, че намж-нишанж нѣма да остане отъ рокатa ти — сички ги истурчвамъ; чу ли?

— Сичку чухъ, ханжмъ ефенди, сичко разбрахъ, ама намъ ни пиши, на нашия китапъ, грѣхъ и то голѣмъ грѣхъ, който си остави вѣрата. Нашата книга казва, че, който са потурчи, на онзи свѣтъ ще гори като упьрленъ пьнь и нѣма да добруза съ васъ, ами ще ви свѣти — вий ще добрувате, а той ще гори вѣчно; насъ ни е страхъ отъ такова нѣщо — грѣхота е на нашата вѣра.

— Ващата вѣра асла е калпава и който ви учи и той е калпавъ; кишишитѣ ли слушате вий, ония гюнахъ-чикаранъ пезевенклерь[1]). Вий тѣмъ брадитѣ имъ истьргайте — лъжжтъ ви тѣ васъ — хакъ-дина е у насъ, и рая е нашъ, разбирашъ ли? Не разбирашъ.

— Азъ разбирамъ нашето, а ти разбирашъ вашето... Най-послѣ правете, каквото щете, ама азъ ти казахъ, че е язъкъ за хубавото село: ще са разбѣга, беимъ, и ще са затрие името Гирань[2])... Въ Лѣсковецъ цѣла махла има вече, тамъ ще бѣгами — отъ добро не бѣгатъ хората и не си оставжтъ кжщитѣ и бащинитѣ огнища; азъ имахъ борчь да ти кажж, че да не ми тѣжи на душата грѣхъ.. азъ сьмъ стара, ти меня нѣма да ма потурчишъ, ама за твоето добро, рѣкохъ да ти кажж. Ако щешъ слушай ма, а, ако не щешъ, прави каквото та учи ума ти... ама пакъ ще кажж — грѣхота е...

— Вашия грѣхъ азъ носвамъ...

[1]) Духовникъ, който вади грѣховетѣ.

[2]) Селото Гирань прѣди 45 години, дѣйствително са затри — прѣсели са въ Лѣсковецъ, а сараитѣ и воденицата ги сриназа околнитѣ села въ войната, щомъ додохж Русситѣ. Сега сичко е гола поляна и е въ ржцѣтѣ на Българитѣ и причината е била най-вече беицата — фанатичка.

— Недѣй ми са сърди, беимъ; азъ, ако не та обичахъ, не щѣхъ и да си отварямъ устата — щѣхъ да хжкъмъ, както хжкътъ и другитѣ — и сега съмъ пишманъ, дѣто казахъ истината, ама вече іж казахъ, не са връща: прави ма каквото щѣшъ . . .

— Нѣма да та правя нищо — баба си ми са намѣрила, ама да унѣмѣешь . . . чу ли! Че ако чуіж, чи си говорила нѣкому, ще та земнатъ дьяволитѣ. Хайде иди си, че ма отрови...

— Не искахъ, беимъ, да та тровя, ама тъй стана, аслж дошло врѣме, да не са хортува правото — сбогомъ.

— Съ здрави, й отговори беицата съ половинъ уста и баба Вачовица си замина ядосана ефрить.

Подирь малко са разчу изъ цѣлото село, че момичетата ги викали да ловжтъ бълхи и да мижтъ сараитѣ и чакъ тогава утихна плача и риданията.

(Слѣдва).

ОТВЛЕЧЕНА СОКОЛАНА.[1])

(идиллия).

I.

В' селце просто на поляна
Весело шурти ручей,
Красна, либна Соколана
Бърза вода да налѣй.

Сава.

Недѣй, моме, вода влива
В' този хубавъ ти сждецъ,
А с' коса си златогрива
Поовий го кат' вѣнецъ.
С' дрѣбенъ сидевъ нареди го,
Да са лъсни, да огрѣй;
С' гюлефъ мирисъ пороси го,
С' бистри сълзи го налѣй.
Мене, моме, подари го
Да направя нѣщо азъ;
Ако нечешъ, подадни го,
За минута иль за часъ,

[1]) Глѣд. „Трудъ,“ кн. IV, год. II, идиллията „Влюбенитѣ.

Да направя за *захранатъ* m)
Малко либенъ в' него квасъ
И по врачка, баба Тана,
Пакъ да ти го върна азъ.

Соколана.

Свободь, Саве, те побила,
Искашъ да се *гигилишъ* n),
Мень коса ми се е свила!
Какво ми ти хоротишъ?! . . .

Сава.

Я недѣй ме охладява,
Какво искамъ вижь, ознай;
Недѣй много ми раздава,
А ръчица си подай.
Умна врачка, баба Тана,
Врачува ми и каза:
„Красна, либна Соколана
Ти ще земешъ за жена". . .

Соколана.

Недѣй слуша думи празни,
Баба Тана на люхъ бай.
Она иска да те дразне.
Какво мисля — тя незнай.
Азъ сьмъ, Саве, бѣдна *керка* o)!
У душа ми гори пламъ. . . . .
Скоро черна калугерка
Ще ма прави Митрофанъ p)! . .
Обрекъ мама е сторила,
Га сьмъ малка била азъ,
Ако дълго сьмъ тѣглила
Грозна болѣсть, *стъжиолазъ.* q)
Ще ме стори тя святица
У митоха Птоломей,
Както Руса хубавица.
Какъ ще тамо са живѣй?! . .

Сава.

Ко r) сърдце ти позволява —
Ако можешъ, ако щешъ,
Най-добрѣ е, за избава,
Люба мень да са вречешъ.
Щъ те пазя кат' зѣница,
Като цвѣте в' мѣсецъ Май,
Щъ те милвамъ като птица,

Щѫ те глѣдамъ като в' рай.
Глупа майка, Митрофана
Недѣй слуша, не са бой.
Стани чута Соколана.
Мень послушай, пиле мой! . . .
Заранъ ще ми си служница,
Денемъ мила и за глѣдъ,
Вечерь спретната женица . . .

Соколана.

Е, че знамъ ли що да правя . . .

Сава.

Кажи, рѣчи, не се бой.

Соколана.

Цѣлнинничка за избава
Азе ставамъ любе твой.

Сава.

Хайдѣ сега любе мило,
Бистра вода си налѣй
И любезно, горделиво
Пѣсни дома си запѣй.

Соколана бързеливо
У сѫдеца вода влѣ
И дома си горделиво
Бързо-бързо отиде.

II.

Срѣщу Василь, Суроваки,
Хладенъ вѣтрецъ леко вѣй.
В' двора митринъ грачѫтъ свраки,
Соколана радно пѣй,
А на близо на поляна
Веселъ съборъ са е сбралъ
И безъ наша Соколана
Пѣсни мили е запѣлъ:
„Царвуль стяга, възъ долъ бѣга",
Са разнесе като гръмъ;
Соколана са застяга
Да излѣзе на свѣтъ вънъ.

„Стой, момиче, неизлазяй,
Работа ти нѣмашъ тамъ;
Въвела си поналѣгай,
Ей че иде Митрофанъ.
Дѣте малко га си била,
Га почена да гълчишъ,
Оброкъ азе сьмъ сторила —
В' митохъ да се посвятишъ."
— „Нѣма нищо, харно, мале,
Но пусни ме бар' за часъ! . . . . . .
Моми, момци, дѣца мали
Вижь какъ, мале, пѣятъ с' гласъ."
— „Недѣй дьще, то нестава.
Туй що граче не ме грѣй —
То зло, лоше прѣдвѣщава,
Че на насъ ще са напѣй!". . . —
— „Що си, мале, суевѣрна?
Що отъ свраки са боишъ?
Що една си керка вѣрна
Искашъ ти да уморишъ?
Що си толковъ неразбрана?
— — — — — — —
Що на грозний Митрофана
Правишъ всичко на угодъ.
Не щѫ станѫ азъ святица!
Прави, струвай какво щешъ,
Като мома хубавица
Азе искамъ другарь, *ешъ*. . . . .
Глѣдай, глѣдай на Тайлада
Какъ са гордо пери той?
И при млада, красна лада
Какъ играе като *вой* s)!
Ей отивамъ азе тамо,
Придружи ме, ако щешъ.
— — — — — —
— — — — — —
Тъй Сокола при *отдѣла*
Майци дала смѣлъ отвѣтъ
И слѣдъ „с' богомъ" ѝ казала:
„Скѫпъ за мень е бѣлий свѣтъ"! . . .
— — — — — — —

———

В' огънь плавна наший Сава,
Щомъ Сокола зярна той . . . . .
Отдалечь я поздравлява:

13.

„Бързай, пиле — любе мой!“ . . . .
Знакъ му даде Соколана,
Да не играй вече той,
И край зида до бръшляна,
Да посѣднжтъ на покой.
Сѣдвжтъ, почвжтъ хоротливо
Да си сборятъ сладко тѣ.
(Хитра Лада звънтеливо
Припѣвъ t) либенъ имъ испѣ).
„Чули, либе, красна Лада
Какъвъ припѣвъ ни испѣ
И виде ли бѣла Рада
Какъ къмъ наве са изсмѣ?
—„Видѣхъ, познахъ, любе Сава!
Всичко скжпо цѣнж азъ,
Но сърдце ми са смущава,
Мисля, мисля . . . . !
У дома си вечь немога
Жива да са върна азъ!
Клѣтва дала съмъ прѣдъ Бога,
Че щж умрж азъ у васъ!“

Бѣдний Сава са пострѣсна,
Бѣгливъ поглѣдъ хвърли вредъ:
„Знамъ що искашъ — то е лесно —
И на него иде редъ.“
Па повтори ней изрѣче:
„Хайдѣ тръгвай ведно с' менъ“. . . . .
И тъй Сава я отвлече
По срѣдъ бѣлий божи день.

София. С. К.

---

m) За да са направи, щото мома да залюби момка, или момъкъ — мома, казватъ, че ги захранвали. Това нѣщо правятъ бабитѣ. n) Отъ *подгигилямъ* — говоря на Осмѣхъ. o) Дщерка. p) Галугеръ, който е възлюбилъ Соколана. q) Подкожна болѣсть. r) Ако. s) Войнъ,-къ. t) „Шита рива недошита!, ай Тайладо, Ладо — момиче младо“! Този припѣвъ означава годежъ или свадба.

IV.

ЮНАЧКА — САМОВИЛСКА.

Дете Егрунца зема Гюргелена сестра на Краль Филя Будински.

(Слушана отъ пѣвеца Тодоръ Тричковъ въ с. Мошино (Грахово-поле) на 13. Септемврий 1888 год.).

Слуга служи Фѝля край Будѝна,
Поканилъ е гѐстье да му дойда:
Поканилъ е ѐра и градове,
Ал некани Калуна юнака.
И некани Маркуте юнака.
И некани дете Егруица.
Я дете си Маркуте говори:
„Таком' Бога да мой мѝли укя!
Айде укя нагосте да ѝдемъ:
Нѐча,[1]) Бо ме, нѝщо да ни кажа."
И Марко е детѐ послушало
И на дѐте потѝо говори:
„Таком' Бога, дете́ Егруица,
Я улезнѝ у ладни яжре,
Та ми справѝ коня шаргале́я,
И си справѝ своя добра кѐня".
Ка си стана Марко дѐбар' юнакъ,
Та се метна на добро́го кѐня,
Та се метна коню шаргале́ю,
Я детенце на негова коня,
Та ойдоа край Филюви двѐре.
Ка ги виде Краль Филя Будѝнски,
Излезна си нисъ че́сните сѐфри,
Та си сретна Маркуте юнака,
Ка го сретна и кони префана,
Уведе ги у ладни яжре,
Марко улезна у ладни удаи
И сосъ него дете Егруица
Улезнаа у чеснѝте софрѝ.
Слуга служи сестра Гюргелѐна,
Слуга служи и чаши подава;
'Емъ имъ служи, хемъ имъ сама свѣти.
На гоарлѐ ю — бахцану[2]) каменье,
На гроади ю — оной ясенъ месецъ,
На плещѝ ю — оной ясно слънце,

---

[1]) *Нѣча* = не щжтъ.

[2]) Бѣзценно.

Та имъ свети по чеснйте сѡфри,
Аль имъ свети и па си имъ служи:
Ре́домъ редѝ та ча̀ши пода́ва,
Редъ си дойде дете Егруйца.
Дете, Бо ме, у чаша негле́да,
Нел' си глѐда о добра девойкя.
Марко е го с' ча̀ша замепило.
Па си реди по чеснѝтѣ сѡфри,
Ре́домъ реди, та ча̀ша пода̀ва,
Я дете си Маркуте говѡри:
„Таком' Бога, да мой мили укя,
Я си думай Краль Филѣ Будински:
Да ми даде сестра̀ Гюргелѐна,“
И Марко че дума да издума:
„Таком' Бога, Крал Филю Будински,
Да си дадѐшъ сестра̀ Гюргеле́на,
Да я дадешъ дете Егруйца.“
Краль Филя му тиомъ одговаря:
„Таком' Бога, Марко добаръ юна̀къ,
Че я дадемъ, що да я недадѐмъ.
Нека ѝде у Абле́на гра̀да,
Тамо има дъарвѡ̀ Абленѐво,
У дъарвѡто — три златни ябуки.
Да донесе́ три зла̀тни ябуки
Да му даде́мъ сестра̀ Гюргеле́на.“
Рипна̀ дате́ уилѝ[1]) се ка̀чи,
Фана̀ дете́ ко́ня си да спра̀ви.
Излезна̀лъ Марко добъаръ юна̀къ,
Та на дете потйо говѡри:
„Таком' Бога, дете Егруйца,
Немой спра̀вя твоя добра̀ кѡня,
Нел' си спра̀ви уйцината ко́ня:
С' моя коня облогъ че да ве́мешъ.“
И онъ справѝ Марковата кѡня,
Справило е коня Шергале́я.
Излезна си Марко вреденъ юна̀къ,
Та на дете потйо говори:
„Таком' Бога, дете Егруйца,
Ка си ойдешъ на белѝ Дуна̀ва,
Че да плѝвашъ тоя бѣли Дунафъ,
Средъ Дуна̀ва — до три самодиви:
Една̀ ч' иде милно да ти дума,
Друга̀ ч' иде коня да ти лови,
Трекя ч' иде ръака да цалѝва.
Тѝзе дете у них да негле́дашъ,
Нел' да дърпашъ сабя до небѡто,

[1]) Наскърби.

Ти чешъ горе подъ сàбля удàришъ,
Кòнче дòле подъ нодзе че удря.
Тогай чешъ ти облòгъ да си земешъ,“
И дете е укя послушàло.
Ка се метнà коню Шаргалею,
Ка отидé на бѣли Дунàва,
Излезнàа до три самодìви:
Една милна дума е думаше,
Друга иде кòня да му лòви,
Трекя иде ръака да цалìва.
Дете, Бо' ме, у нихъ и неглéда,
Нел' си гледа у добрòго кòня
И си дига сàбля до небòто.
Той си гòре сабля удари,
Конь си доле подъ нодзе удàри.
Препливàа тòя бели Дунафъ,
Та ойдоà у Аблéна града.
Немà когà ябуки да кìне —
Тръгна дъарвò, нисъ коренъ искуби,
Донéсе ги край Филюви двòри,
Сред' двори е дъарво е побило,
У дръавето — три златни ябуки,
Па улезнà у чеснìте софрì.
Одговаря Краль Филя Будински:
„Да кàмо ти дете Егруйца,
Да кàмо ти три злàтни ябуки?“
Я дете му тиомъ одговàра:
„Таком' Бога, Краль Филя Будински,
Я излезнì тìзе рàвни двòри,
Я съамъ тебе дъарво посадìло,
Посадило дъарво у стрѣдъ двори:
У дъарвòто — три златни ябуки.
Че си седìшъ на ладнитѣ сенки,
Да си гледашъ три златни ябуки,
Менъ да давашъ сестра Гюргелéна“.
Краль му даде сестра Гюргелèна.

Записалъ *Хр. П. Констаитиновъ.*

НАРОДНИ БАЯНИЯ.

Записани отъ П. С. Овчарова.

УРУКИ.

Когато нѣкой урчаса, отива при баба-баячка, за да му побае за уруки, да му отмине, и баячката-баба зима една зеле-

на пьница, или, ако нѣма таквазъ — нѣкой дълбокъ съдъ — напълнена до срѣдата съ вода и три живи въглена. Като земне първия въгленъ (съ ножици или, ако нѣма ножици, съ дилавя — машата) направва до три пѫтя кръстъ надъ пьницата и въ сьщото врѣме бае (говори полека) слѣдуѭщата молитва:

„Господи, прости, помагай“.

„Втичка хвърчи по небето, змия носи въ крака си, отъ краката ѝ ядове падѫтъ; на камане сѫ паднали. Каквото са прѫскѫтъ тѣзъ камане, тъй да са прѫснѫтъ на (каквото е името) урукитѣ.“

Това баение са говори до три пѫтя съ всѣкий въгленъ и слѣдъ трикратното ѝ исказвани, пуска въглена въ пьницата. Ако въгленитѣ дойдѫтъ въ срѣдата на пьницата, познава са, че болния е ур’часалъ.

ГОЛѢМО СЛАДКО.

Когато нѣкой нощно врѣме мине прѣзъ пепелникъ и урадиса (връхлѣти на зли духове), правѭтъ му голѣмо *сладко*. Сладкото са приготвя по слѣдуѭщий начинъ: земѫтъ една игла съ червенъ конецъ, единъ черно-чиренъ ножь, една китка босилекъ и едно *ибриче* сладка вода (подсладена съ захаръ или медъ). Всичкитѣ тѣзи нѣща са убайвѫтъ съ слѣдуѭщата молитва (баение):

„Ку си женско сестра да му си, ку си мѫжко братъ да му си. Давамъ ти сладко да та подсладѭ, да та подмедѭ; каквото му й болѣстьта да излазя отъ кокалитѣ му, отъ снага му, отъ сьрдце му. Кое дошло съ вѣтьрь, кое дошло съ бой — да утиде по-гора — по-вода; на (името) здраве да му давашъ.“

Това сладко са приготовлява срѣщу сѫббота и прѣзъ нощьта, кога заспѫтъ всичкитѣ хора, ибричето са счупова на крьстопѫть, въ сѫщото врѣме и на сѫщото мѣсто хвьргѫтъ са босилековата китка съ иглата и босилека. Който направи това, не трѣба да са поврьща да глѣда на задъ, доде не утиде удома си.

БАЯНИЕ НА ЛИША (лишай).

Дѣто е лишата, посипва са съ пепелъ; зимѫтъ една игла и съ неѭ крьстосвѫтъ врьзъ пепельта лишата, като баѭтъ: „лиша ора, пепелъ сѣѭ. Когато пепелъ корѣнъ хвани, тогазъ лишата корѣнъ да хвани (това са казова до три пѫтя).

КОГАТО НА НѢКОИ ЗАТЕЧЕ КОРЕМА.

Гуждѫтъ единъ пустъ (който нѣма стопанъ) тиганъ на огъня и, като са постопли спускѫтъ въ тиганя единъ кривачъ соль, която бъркѫтъ съ черно-чиренъ ножь. Когато бъркѫтъ сольта, баѭтъ по слѣдующий начинъ:

„Зехъ черно-чиренъ ножь да побаѭ на (името), какво го затекло на сърдце му: далакъ ли бѣше, поврѣдено ли бѣше, болѣстьта ли влѣзе въ сърдцето му; каквото рѣжи тозъ ножь, тъй да са отрѣжи болѣстьта отъ сърдцето му. Зехъ солчица да побаѭ: каквото са топи тъзи соль, тъй да са стопи въ сърдцето му, далакъ ли бѣше, поврѣдено ли бѣше, болѣстьта ли влезе въ сърдцето му."

Това баение са казва до три пѫтя. Послѣ болния зима сольта въ единъ черенъ парцаль и ѭ турга при корема си, вечерьта ще ѭ гуди надъ главата си, а на другия день, като притури при сольта и една трѣска ще ѭ остави подъ единъ камъкъ, въ нѣкоя рѣка, като бай: „Каквото са стопява тъзъ соль, тъй да са стопи въ сърдцето му (ако ѭ оставя другъ човѣкъ) болѣстьта; далакъ ли бѣше, поврѣдено ли бѣше и да остани колкото тъзъ трѣска."

ЦѢРЬ ПРОТИВЪ КАШЛИЦА У МАЛКИ ДѢЦА.

Когато са усѣти, че нѣкои дѣца въ селото страдѫтъ отъ кашлица, да са не заразѭтъ и другитѣ дѣца, събирѫтъ ги и ги гуждѫтъ въ нѣкоѭ студена пѣщь; при тѣхъ оставѭтъ и едно по-голѣмичко, за да ги залъгва, да не плачѫтъ. Това става въ сѫббота. Послѣ задушавѫтъ (подпалвѫтъ) устата на пещьта съ вихрогонъ (будиль) и рѫжана слама, и, когато дѣцата са задушѫтъ изваждѫтъ ги.

Хора, които сѫ опитвали този начинъ цѣрение на кашлица у малкитѣ дѣца увѣрявѫтъ, че тѣ послѣ не страдѫтъ отъ тъзи болѣсть.

(Записани въ с. Пирне (Айтоско) прѣзъ 1887 год.).

ЗАДАЧИТѢ НА СЪВРѢМЕННОТО СЛАВЯНО-ВѢДѢНИЕ.*)

Отъ Д. Николовъ.

Но отъ сѫщата точка на зрѣние са получава другъ възгледъ на източноевропейската история. Вече въ началото на срѣдневѣковата история са забѣлѣзва особенность, значението на която още не е обяснено добрѣ, макаръ тя да е положила особенъ печатъ на цѣлото развитие на главния етнографический елементъ въ източна Европа. Славянитѣ не сѫ са церомонили съ източната империя, тѣхнитѣ дѣйствия на прѣдѣлитѣ на империята и цѣльта на тѣхнитѣ налитания е била сѫщата що е и у германцитѣ. Но когато германцитѣ въ V в. са утвърдили въ прѣдѣлитѣ на западната империя и захванали да образуватъ национални господарства, славянетѣ са задоволили съ пò-скромна роля; тѣ унищожили източната империя, и не замѣнили императора съ нѣкой отъ своитѣ ступани, а влѣзли въ състава на империята и ѝ дали новъ характеръ — на византинизмъ. Тоя византинизмъ пò-послѣ станѫлъ идеалъ на славянско царство, него са стрѣмѭтъ да постигнѫтъ българи и сърби. Византинизма въ източноевропейската история играе сѫщата формулирующа и възпитателна роля, каквато романнизма въ западноевропейската. Доста е да научимъ, че въ свързка съ византизма са намира раздѣлението на християнското население въ Европа на двѣ половини — православна и католическа. Но голѣма грѣшка би било, да са гледа на византизма като на чисто грько римский националенъ и правовъ елементъ; историческата роля на византинизма са отличава отъ романизацията, защото въ първия ние намираме съчетание на грькоримски елементи и славянски. Византийската империя са отличава отъ западната римска не по име но по сѫщность. Тя замѣня римската тогава, когато въ източната империя нахлулъ новъ етнографический елементъ въ твърдѣ голѣмо количество, който и прѣдизвикалъ много промѣнявания въ наредбата на империята.

Ясно е, че въ империята на източна Европа началото на VI в. е внесло нови елементи за историческо развитие, на които трѣбва да са даде име и които трѣбва да са обяснѭтъ.

Началото на славянската история не е тамъ, гдѣто на-

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. I.

мираме имената на образователитѣ на славянскитѣ държави моравска, чешска, българска, полска и др., а въ историята на Византия, затова трѣбва съ по-голѣмо внимание да изучаваме имената на Юстиниана, Лъвъ Исавръ, Василий Македонецъ, Костантинъ Порфирородень, Никифоръ Фока, Цимисхий и др., които сж били носители на византинизма. Първи опитвания да са съединжтъ нѣколко колѣна подъ една власть срѣщаме вънъ отъ прѣдѣлитѣ на непосрѣдственното внимание на Византия. По близкитѣ съсѣди са намиратъ още въ жупна наредба, която е била запазена и у тия славяне, що сж живѣли въ областитѣ на визант. империя и сж били поданници на императора. На Византия не понасяло да помага на образуванието голѣми сили между славянството, напротивъ — политиката ѝ диктувала да сѣе раздоръ и вражда между отдѣлни жупи. Твърдѣ вѣрнитѣ наблюдения на Прокопия, на импер. Маврикия, Лъвъ Мждрий, Костантина Порфирородень, надъ особенностьта на политическата наредба на славянетѣ, която тѣ наричатъ демокрация, запознаватъ ни съ най сжщественната черта на битътъ на нашитѣ прѣдѣди. Но не трѣбва да забравяме, че тая черта е била наблюдана не само между славяне, които сж живѣли вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Византия, но и въ самата империя. Жупната наредба, отсжтствие на силна княжеска власть и борба между отдѣлни колѣна никакъ не сж прѣчили на Византия да распространява своята власть надъ славянетѣ, напротивъ, това много е помогнжло на Византия да подѣли славянетѣ. Не е докачително за византийскитѣ държавни мжжие това, дѣто славянетѣ дълго врѣме пазили своя битъ, който не давалъ да са образува силна княжеска власть, дѣто политическитѣ и общественнитѣ въпроси са рѣшавали на вѣра, рѣшението на които не било задължително за меншеството, а съ това, дѣто тия форми славянетѣ внесли въ прѣдѣлитѣ на визант. империя и са мжчили да ги запазжтъ, макаръ и да били поданници на императора. Никакъ не трѣбва да са отнасятъ къмъ свободнитѣ славяне, които са намиратъ вънъ отъ прѣдѣлитѣ на византийското господарство, напр., слѣднитѣ думи на Лъвъ Философъ: „Тѣ неохотно испълняватъ заповѣдитѣ на чуждо лице, но са покоряватъ на своитѣ, по лесно прѣнасятъ несправедливоститѣ и докаченията на собственнитѣ старшини, само да не са водятъ по ромейски обичаи и закони“. Това извѣстие, разбира са, е прѣдизвикано отъ наблюдения надъ тия славяне, които сж били

вече влѣзли въ прѣдѣлитѣ на империята, били сж заселили на опрѣдѣлени территории и сж съставлявали единъ видъ привилигировано общество, върху което не са е простирала византийската администрация и др.

По тоя начинъ, славянството въ империята са явява твърдѣ любопитна и нова задача при изучванието славянската история въ оная стадия, която е прѣдшествувала на образованието на държави.

Източници за изучвание славянството въ прѣдѣлитѣ на Византийската империя. Най главно наслѣдство, което добили срѣдневѣковитѣ народи отъ Римъ, трѣбва да признаемъ романизацията: Римский култь, езикъ, литература, искуство, право и учреждения. Но не е еднаква сждбата на романизацията на Истокъ и на Западъ. Когато елементитѣ на римската образованность дълбоки корени пуснали въ Франция, Италия, Испания и Романия, до извѣстна стъпень въ Германия и Англия, на Истокъ романизацията срѣщнала голѣми спжнки въ мѣстнитѣ особности, т. е. въ езика, вѣрата и учрежденията на източнитѣ народи. Нѣма да говоримъ за Гърция, съвсѣмъ слаба въ политическо отношение, но силна съ своята стара култура, която по-нѣкога бивала по могжществена отъ римската въ самия Римъ, но Мала Азия, Сирия, Египетъ и Месопотамия не са показватъ наклонни да приематъ романизацията. Народитѣ на Истокъ и подъ римска власть продължаватъ да бранятъ своитѣ народни черти. Самото римско право на истокъ не е било приeто напълно, напротивъ било прѣправено, съобразно съ мѣстнитѣ обичаи и потрѣби. Господарственното право на империята, кодифицирано въ кодекса на Юстиниана, въ периода на 1000 годишното сжществувание на източната империя не е било тъй распространено, което обикновенно прѣдполагатъ. За доказателство служи *Сирийско-Римский законникъ*, издаденъ отъ Брунса и Сахау въ 1880 год.[1]). Отъ него се вижда, че още прѣди издаванието на Юстинианова кодексъ и почти съврѣменно съ паданието на западната римска империя въ Сирия са съставилъ законникъ, който макаръ и да почива върху римското право, но са мжчи да махне разни нѣща, несъобразни съ сирийский битъ. Това било опитвание отъ страна на мѣстнитѣ учени, особно на духовенството, да са приспособятъ нормитѣ на

[1]) *Bruns* und *Sachau*. Syrisch-Römisches Rechtsbuch. Leipzig 1880.

чуждо право къмъ обичното, по което са водили на Истокъ. Освѣнъ това, сирийский законникъ не е ималъ само мѣстно значение, той билъ распространенъ по цѣлъ Истокъ отъ Армения до Египетъ, него прѣвождали на арабский и сирийский. Именно тоя законникъ, а не кодекса на Юстиниана въ VI, VII и до XIV в. са е употрѣбявалъ на Истокъ, по него сѫ са водили юристи и сѫдии, а не по Пандектитѣ.

Ако подъ формулата на византийското правителство мѣстний кодексъ е можалъ да са бори съ успѣхъ противъ кодекса на Юстиниана, възможно ли е, щото славянитѣ, които сѫ живѣли подъ сѫщата власть, да сѫ изгубили всичкитѣ си обичаи?

Тоя въпросъ изисква точно прѣглеждвание извѣстията за колонизацията на славянетѣ въ Византийската империя и издирвание славянско право въ византийското право: нѣма ли въ послѣднето нѣщо славянско, както това са случило съ римското право въ Сирия. Извѣстно е, че развитието на римското право са спрѣло въ VI в. слѣдъ кодификацията му въ врѣмето на Юстиниана. Закони, които сѫ били издавани по-послѣ, са наричали новелли и такива новелли сѫ са издавали всѣко царувание. Тѣ сѫ издадени отъ Zachariae въ Jus Graecoromanum. Освѣнъ новеллитѣ имало е и много други по-малко оффициални актове. Такива сѫ практическитѣ рѫководства за сѫдии и администратори, които сѫ извлѣчения отъ Юстинианова кодексъ. Такива рѫководства сѫ били много распространени и сѫ имали сила на залогъ. Но освѣнъ подобни прѣправяния имало е опитвания за ново законодателство, което да отмѣня старото. Тъй въ VIII в., въ врѣмето на Исавритѣ, Львъ Исавръ (717—741) и Константинъ Копронимъ (741—775) са явили нови кодекси Νόμοι γεωργικοί Ἐκλογα или уставъ селский и граждански законъ. Тия любопитни за изучванието на Византия и славянскитѣ закони са отличаватъ отъ прѣдишното законодателство. Въ поменатитѣ закони на исаврийската династия са забѣлѣжватъ нови факти, които не могѫтъ да бѫдѫтъ обяснени съ юстинянова кодексъ; тѣ не могѫтъ да бѫдѫтъ обяснени изобщо отъ точка зрѣние на римското право; и произтичатъ отъ него. Напр., римското право относително земевладѣнието е изработило твърдѣ опрѣдѣлени и точни начала, Latifundia, или распрѣдѣление на земелната собственность между нѣколцина владѣтели, са е практикувала и въ Римската, и въ Византийската империя отъ VI до VIII в. Селянитѣ по римското право сѫ били несвободна

класса, тъй щото нѣмало е свободни селски жители, а е имало само servi и adscriptitii, т. е. роби и закрѣпени о земята на чокоя, които са намирали подъ неговъ патронатъ (patrocinium vicorum). Въ новитѣ закони на Исаврийската династия нѣма и дума за servi и adscriptitii, нѣма тъй сѫщо зависимость на селянина отъ чокоя, напротивъ, има свободно селско население, което живѣе въ община и работи собственна земя. Освѣнъ това промѣнени сѫ законитѣ за брака, за настойничеството, за бащината власть и за наслѣдството. Властьта на мѫжътъ надъ жената е намалена; не сѫществува невъзможность за бракъ между servus и крѣпостенъ; изисква са само и двамата да бѫдѫтъ християне. Жената наслѣдва имота на мѫжътъ. Въ настойничеството надъ дѣцата съпрузитѣ сѫ равни. Но най неочакваното нововъведение въ законитѣ е свободнитѣ селяне и свободно дребно земевладѣние. Намѣсто patrocinium vicorum въ селския законъ са говори за свободна селска община, която са управлява по свои обичаи и която притѣжава общинна земя. Явява са дребно земевладѣние.

Селский законъ въ сѫщность е полицейский уставъ, който са занимава съ обикновенни прѣстѫпления въ селский животъ. Закона има прѣдъ видъ население, което живѣе въ община, притѣжава общинна земя и си има своя отдѣлна наредба. Освѣнъ членоветѣ на общината закона познава и арендатори, които обработватъ чужда земя (мортити — десетинщици).

Съ помощьта на римското право тия закони не могѫтъ да са обяснѭтъ. Очевидно е, че свободата на славянската община не е взета отъ римското право, че тя е донесена отъ самитѣ славяне.

Значението на славянетѣ са съгледва въ това, дѣто византийскитѣ императори сѫ узаконявали тѣхнитѣ обичаи.

Сѫдбата на тия закони е различна: тѣ сѫ имали сила или сѫ били отхвърляни, споредъ това, отъ какви елементи е състояло визант. правителство, грѫцкий источенъ или славянский (исаври). Това славянско право по-послѣ е станѫло основно право на всички новосформировани славянски държави, особно на България, Сърбия и Руссия. Напр., въ „Русская правда“ нѣма нито една статия да не е взета отъ законитѣ на Исаврийската династия.

Свѣдѣния за по-прѣдишни списъци на селския законъ на Исаврийската династия сѫ твърдѣ важни за да правимъ

заключения върху това законодателство. Оказва са, че тѣ са намиратъ въ Московската Синодална библиютека, но още не сѫ издадени. Присѫтствието въ селский законъ на славянски правови и битови елементи дава възможность да изучаваме битътъ на славянетѣ по паметници, които до сега сѫ са броили че иматъ чисто визант. происхождение[1]).

Това присѫтствие на славянски елементи въ законитѣ отъ VIII в. на Византийската империя дава ни възможность да заключимъ, че навлизанието на Славянетѣ въ Гръция въ VI и VII в. не е било вълна, която са е пръснѫла отъ крѣпкитѣ основи на гръкоримската цивилизация, безъ да остави подирѣ си никакви слѣди. Зависитостьта на слвянскитѣ държави отъ византийската култура е имала за послѣдствие различнитѣ влияния, които са отразили върху вървежа на живота на славянскитѣ племена — върху развитието на тѣхнитѣ литературни, художественни и юридически понятия; но твърдѣ е любопитно, че славянството, като са покорило на тая цивилизация, и като са въсползувало отъ нейнитѣ плодове, отъ своя страна оказало влияние на Византия, както са вижда това отъ законитѣ на исаврийската династия. Не трѣбва да забравяме, че тия закони нѣматъ характеръ на случайни врѣменни постановления, и никога не сѫ били такива, макаръ по послѣ да сѫ били исхвърляни, като непригодни въ живота и като такива, които сѫ изгубили вече своето значение и смисълъ. Но подобно отнасяние спрѣмо тия закони отъ страна на другитѣ императори, именно отъ императоритѣ на Македонската динстия и особно на Комненитѣ, ще стане за насъ понятно, ако вземемъ прѣдъ видъ, че законитѣ за селянетѣ сѫ изработени отъ императори иконоборци, както послѣ сѫ били осѫждани отъ другитѣ императори, като безбожници и, както това става винаги, осѫждането на личности прѣминѫло на осѫждание тѣхнитѣ дѣла. Но има точни указания, че тия закони сѫ сѫществували въ живота прѣзъ X, XI, XII XIII, дори и XIV в. За доказателство на това служатъ рѫководствата по финансова, административна и сѫдебна практика, каквото сѫ напр, Πεῖρα (XII в.), *шести-*

[1]) Като пособия при изучванието тия наместници могѫтъ да служатъ: *Zachariae* u *Lingenthal*, Geschichte des griechisch Bömisches Rechts, Berlin 1877; 2) *Папарригопуло,* Histoire de la civilisation héllenique. Paris 1878. 3) *Каллига* (Καλλίγας) Μελεῖαί καί λογος Атина 1882; 4) *Васильевскій,* о законодательствѣ иконоборцевъ, 3 статии въ Ж. М. Н. Просв. 1878 г.

книжникъ на Арменопула, който обикновенно са притуря при кормчата книга, която е основа на православното каноническо право.

Да са възтановыжтъ остатъцитѣ на славянското право по тия собственно византийски паметници, значи да са тури здрава основа за изучвание най-старата история на славянетѣ. Неможе да са каже, че историческата наука игнорира тая задача. Захарие, който въ тоя въпросъ има заслуженъ авторитетъ, първъ оцѣнилъ законодателството на иконоборцитѣ и отбѣлѣжилъ въ него твърдѣ любопитни нововъведения. Тъй сжщо той нагледно прѣдставилъ, че макаръ и да сж били забранени тия закони въ IX и X в., но пакъ сжществували и имали практическо значение, именно внасяли са въ сборници и ржководства по сждебната практика въ XI, XII, XIII и др. вв. Коренната погрѣшка на Захарие и др. горѣспоменати писатели са състои въ това, дѣто тѣ слѣдъ като приели, че въ законодателството на Исаврийската династия има славянска иммиграция, не считатъ за нужно да прослѣдныжтъ, дѣйствието на славянскитѣ елементи на понататъшнитѣ юридически паметници и изобщо приематъ, че въ X вѣкъ Гръцитѣ успѣли да погълнжтъ славянитѣ, да истрижтъ тѣхнитѣ битови отличия и да унищожатъ свободното общинно земевладѣние въ славянскитѣ населения. Тая погрѣшка са обяснява съ това, че неправилно сж тълкували нѣкой мѣста въ новеллитѣ на императоритѣ отъ македонската династия: Никифоръ Фока, Иоаннъ Цимисхий, Василий Българобоецъ X и XI вв. Тия новелли иматъ прѣдъ видъ главно постепенното испадвание на дребното земевладѣние и прѣминувание на земята въ ржцѣтѣ на нѣколко богати земевладѣлци. Това е дало възможность на нѣкои учени да прѣдполагатъ, че дребнитѣ земелни участъци сж исчезнжли напълно въ това врѣме. Противъ тая теория ще направимъ само едно възразение: ако въ VIII в. въ Византия билъ съставенъ специаленъ законъ, който припознавалъ славянскитѣ битови и обществени отношения, ако тоя законъ са распространявалъ, прѣписвалъ, влизалъ въ разни сбирки и дѣйствовалъ на практика до XV в. не значили това, че сж продължавали да сжществуватъ въ империята ония етнографически елементи, които сж придизвикали появяванието на тоя законъ въ VIII в. По-нататъкъ, ако са окаже, че нѣкои положения отъ тоя законъ, при всичко че е

билъ забраненъ, са срѣщатъ въ законодателствата отъ XI, XII и др. вѣкове, не значи ли това, че славянскитѣ поселения въ империята не сж били въ такова положение, щото да не остане отъ тѣхъ никъкъ слѣдъ? Освѣнъ юридическата страна, да обърнемъ внимание върху фактическата, лѣтописната страна. Въ отношенията на варваритѣ спрѣмо империята (германци ли сж тѣ или славяне, безразлично) трѣбва да са различаватъ два рода: или варваритѣ съ сила сж са втуряли въ имперскитѣ области и са располагали въ тѣхъ врѣменно или завинаги, или сж ставали разни договори между империята и варваритѣ, по които послѣднитѣ съ съгласието на империята са настанявали или въ покоренитѣ мѣста или въ такава область, която имъ е давала империята на извѣстни условия. Въ послѣдния случай варваритѣ влизали съ империята въ различни политически сношения и напълно са покорявали на нейната цивилизация. Дори относително тия варвари, които сж били покорени съ оржжие, империята правила голѣми отстжпки, като е цѣнила тѣхната вѣрность и войнишка служба. Въ IV и V в. не може да има и дума за поробване варваритѣ, т. е. за подчинение на варваритѣ подъ римска администрация, сждъ и др. Напротивъ, на западъ и на истокъ съзнавали добрѣ, че трѣбва да са утилизиратъ варваритѣ, затова приемали цѣли колѣна на войнишка служба или като поданници на империята, като имъ гарантирали въ послѣдния случай свобода на вжтрѣшно самоуправление. Лесно е да разберемъ, че и относително сегашна България и Сърбия въ VI в. не е могло да и има и приказка за нѣкакъвъ договоръ и съглашение: тия земи сж били покорени отъ славянитѣ съ оржжие. Ако е имало тука отъ страна на Византия нѣкакви въздѣйствия, тѣ сж били културни, чрѣзъ онова население, което е живѣло въ южната часть на балканский полуостровъ и прѣживѣло славянското навлизание.

Друго виждаме, ако обърнемъ внимание на случаи, когато славянетѣ сж били принудени да водятъ прѣговори съ Византия, или когато нѣкое славянско колѣно изгубвало сражение. За щастие има нѣколко извѣстия за причинитѣ и условията на колонизацията на М. Азия отъ славяне. Доброволни и насилни поселения на славяне въ М. Азия са начеватъ, по всѣка вѣроятность, отъ VI вѣкъ и могжтъ да са потвърдятъ съ лѣто-

писи отъ VII в. Извѣстни сѫ нѣколко голѣми славянски колонии[1]).

Въ лѣтописьта на Теофана[2]) подъ 664 г. са съобщава извѣстие, за прѣселяванието отъ Македония въ Сирия на 5 х. славяне. Истина, мѫчно е да са намѣрятъ понататашни свидѣтелства за положението на тая колония, за нейния ръсть, развитие и пр., но може да правятъ твърдѣ благоприятни въ това отношение заключения отъ това, че въ сѫщото столѣтие отъ Балканский полуостровъ сѫ биле прѣселени въ М. Азия и други колонии, които разбира са, не би могли съ успѣхъ да са заселяватъ тамъ, ако първитѣ опитвания сѫ били несполучливи: Подъ 687 г. у сѫщия Теофанъ намираме по-подробно извѣстие: като говори за похода на Юстиниана II въ Македония съ цѣль да нападне славянетѣ, които живѣли при Солунъ, той казва, че императора нѣкои отъ тѣхъ побѣдилъ и имъ прѣдписалъ условия за миръ, о други чрѣзъ договори убѣдилъ да са прѣселятъ отъ Македония въ М. Азия, и по тоя начинъ въ това врѣме било прѣпратено голѣмо количество славяне въ провинцията Опсилия. За сѫдбата на тая колония имаме и понататъшни свѣдения. Отъ колониститѣ въ Опсиния било образувано военно опълчение на брой 30 х. души, съ други думи, колонията имала войнищкий характеръ и била длъжна да поставя 30 х. войници. Нѣма съмнение, че не всичкитѣ славяне сѫ испълнявали войнишка служба, и 30 х. души славяне опълчение показва, че численностьта на славянскитѣ колонисти е била голѣма, защото, както може да се прѣдполага, не всички способни да носѭтъ орѫжие сѫ били длъжни да служѫтъ, а само опрѣдѣленъ процентъ отъ населението. Не всички сѫ били войници защото въ противенъ случай всичкото население би напустнало земята, безъ да сѫ работи, и колонията не би испълнила своята задача, понеже земята са давала на колониститѣ, като срѣдство да иматъ възможность да извадѭтъ готови войници, освѣнъ това и самитѣ мѣста би останали отворени за външни нападения. Характеристиката на това положение на славянский елементъ въ М. Азия са рисува отъ нѣкои загатвания, именно, че царя избралъ отъ 30 х. народъ избранъ (Λαόν περίούσιον), обрж

---

[1]) По тоя въпросъ гледай съчинението на *Ламанскій*, о славянахъ въ Малой Азіи, въ Африкѣ и въ Испаніи. Ученыя записки II Отд. Ак. Наукъ кн. V. 1859 СПБ.

[2]) Theophanis Chronographia.

жилъ го и му далъ за началникъ славянина, тѣхний старѣйшина (Невула). Тая забѣлѣжка е важна въ това отношение, че византийскитѣ императори, слѣдъ като прѣселили славянетѣ въ М. Азия, не ги оставяли на произвола на сѫдбата, но гледали да постигнѫтъ опрѣдѣлени политически цѣни, като давали на колонииститѣ и срѣдства за тѣхното осѫществление: навѣрно давали имъ самоуправление, самосѫдъ. Тая колония е вземала живо участие въ сѫдбата на Византийската империя въ VIII и IX вв. Не е възможно да прослѣди цѣлото ѝ влияние, но има по тоя въпросъ твърдѣ любопитни загатвания. Въ VIII в. са наченѫли нападанията на арабитѣ, тия хитри и енергични политици, които намислили едновремѣнно да нападнѫтъ империята отъ истокъ и западъ; на тѣхъ помагатъ славяне, които имъ служатъ като проводници въ Романия (Македония и Тракия). „И потегли Мухамедъ възъ Романия, като взе съ себе си славяне, които познаватъ Романия,“ говори Теофанъ. Но нѣма съмнѣние, че политическата роля на славянетѣ въ М. Азия са е продължавала и понататъкъ, тъй като славянетѣ сѫ съставлявали значителенъ елементъ въ населението на М. Азия. Въ 754 г. въ М. Азия са образувала друга голѣма колония отъ 208 хиляди души, при рѣката Артана. Ако прѣдположимъ, че и тая колония е била на военно положение, тя трѣбвало да даде на византийското правителство най-малко 20 х. войници. Нъ въ такъвъ случай славянския въпросъ въ Азия добива съвсѣмъ друго направление. Ако славянетѣ колонисти не сѫ били изоставени да станѫтъ жертва на случайностьта, ако тѣ сѫ имали една опрѣдѣлена организация, ако славянския елементъ е давалъ половината отъ византийската войска (50 х.), то само по себе си са разбира, трѣбва напълно да са промѣни възгледа на политическата и военната история на Византия въ VIII и IX в., такива колонии не сѫ могли да не играятъ важна роля въ вътрѣшнитѣ прѣврати на самата империя. Има факти въ това отношение още по̀любопитни. Споредъ най нови наблюдения часть на М. Азия, гдѣто сѫ са заселявали славянетѣ до устието на р. Ксантъ [1]) и сега има не повече отъ 1 $^1/_2$ милионь население. Ако вземемъ прѣдъ видъ, че въ VIII в. не е можало да има такова гѫсто население, както сега, ние можемъ да допуснемъ, че славянетѣ сѫ заемали цѣлата тая область, ако това е тъй, тогава

[1]) *Humann*, Uber die Ethnologie Klein Asiens.

и понататъшната история на славянскитѣ поселения въ М. Азия трѣбва да са изложи другояче. Отъ VIII до XV в. малоазийскитѣ славяне сѫ имали голѣмо значение, което трѣбва да са има прѣдъ видъ при изучванието византийската и славянската истории. Достатъчно е да обърнемъ внимание върху нѣкои факти. Когато са начenала епохата на образованието на славянскитѣ държави, особно когато у българитѣ и сърбитѣ са явила мисъль да основѫтъ славянска империя на мѣстото на византийската, отъ страна на балканскитѣ славяне са забѣлѣзва стрѣмление да подкачатъ сношения съ малоазийскитѣ. Въ това отношение заслужва внимание движението на Симеона къмъ Галлиполъ и стрѣмлението му да намѣри опора на истокъ въ борбата съ Византия[1]). Отъ XII до XIV в. са забѣлѣзва движение на европейски славяне къмъ М. Азия. И еднитѣ и другитѣ славяне винаги знаяли за тѣхното единство и били готови да помагатъ едни ни други. Прѣдъ видъ на опасностьта отъ турцитѣ самитѣ византийски императори помагали на славянскитѣ колонии на истокъ и ги подкрѣпяли съ нови колонии. Интересни факти въ това отношение намираме въ практиката на никейский императоръ Тодоръ Ласкарисъ, който намѣрилъ за нужднo зарадъ доброто на своето царство да са опира върху славянский елементъ, както въ борбата съ крьстоносцитѣ, тъй и въ борбата съ турцитѣ; именно въ рѣчьта на сина му са говори: „като посели скити отъ западнитѣ области, ти създаде отъ него на истокъ служебенъ народъ, и спирашъ налитанията на мухамеданитѣ.“ За такава сѫщо колонизация говори и Пахимеръ (писатель отъ XIII в.); неговото свидѣтелство има голѣмо значение. Той рисува занятията и образа на живѣнието на славянетѣ, показва тѣхнитѣ политически симпатии — привързанностьта имъ на родътъ Ласкарисъ; като описва политическото положение на империята, той казва, че гърцитѣ били обиколени отъ двѣтѣ страни съ опасни неприятели — отъ истокъ съ турци, отъ западъ съ крьстоносци, които много ги били притиснѫли; въ това врѣме са явява скитска колония, която много помогнала на гърцитѣ. Гърцитѣ, като търсили срѣдства за защитата на своето отечество, повикали славяне да колонизиратъ и тѣхнитѣ старѣи награждавали съ голѣми прѣимущества. Тия поселенци са наричали *граничари* (акрити). Слѣдъ врѣме тия по

[1]) Migne. Partologia. ср. XCV. Писмото на патриарха Николая до Романа Цезаря, на български прѣведено въ „Трудъ“ за 1889 г. кн. XII стр. 149

селения са развили и направили голѣми богатства. Но когато опасностьта прѣминжла, императоритѣ почнжли да ги притѣсняватъ, да обръщатъ на роби, да описватъ тѣхното имущество. Лѣтописеца забѣлѣжва, че такава обноска съ колониститѣ била врѣдителна и за самата Византия, защото въ случай на неприятелно нападение тѣ не могли да противостоятъ.

Всичкитѣ горѣприведени факти даватъ право да заключимъ, че славянетѣ сж били поставени въ византийската империя въ доста благоприятно положении и не сж можали да не играятъ политическа роля. Обратно — славянскитѣ колонии сж оказвали услуги на империята, доклѣ императоритѣ, вслѣдствие на своята недалекогледность, и влиянието на антиславянската партия, не избрало пжтьтъ на притѣснения и ограничавания прѣдишнитѣ правдини. Административна мѣрка, която нанесла ударъ на славянската община, са състои въ раздавание свободна общинска земя заедно съ населението на военни хора. Това е тъй нарѣчената система на прония, която са развила въ XII в.[1]). Ако нѣма съмнѣние, че славянетѣ като етнографический елементъ сж играли роля въ византийската империя, то прѣдъ насъ, които изучаваме отношенията на славянетѣ къмъ грърцитѣ, са испрѣчва слѣдний въпросъ: имали възможность да са изучва сждбата на славянството отъ X до XV вѣкъ? Господствующата теория признава, че славянския елементъ до X вѣкъ, може би, е билъ силенъ, но отъ X в. насамъ сж останжли само краснорѣчиви паметници на насилие върху дребното земевладѣние, на борба между славянското земевладѣние и грьцката несправедливость, че безъ съмнѣние въ това врѣме е пропаднжло и славянско земевладѣние и славянска община, и че славянитѣ въ XI в. сж изгубили всичко. Но наистина ли е било тъй? Въ дадений случай фактитѣ говорятъ, че борба е имало, че е имало мѣрки, които да гарантиратъ населението отъ романизация, отъ изгубвание коренннитѣ основи на славянский битъ. Ще посочимъ новеллитѣ на Константина Порфирородний, Никифора Фока, Иоаннъ Цимисхий и Василия Българобоецъ (отъ $1/2$ на X в. до първата четвьрть на XI в.).

Историцитѣ и юриститѣ, като не отричатъ значението на славянский елементъ въ византийската история отъ VI в., намиратъ за възможно да ограничаватъ неговото дѣйствие само

[1]) За пронията гл. *Успенский,* Сборникъ статей по славяновѣдѣнію Спб. *1883* г.

съ периодъ до XI в. Това учение главно почива върху възгледитѣ на прочутий германский византинистъ Захарие. По мнѣнието на Захарие свободното селско земевладѣние въ Византия и славянската община исчезватъ въ края на X или въ началото на XI в. Доказателствата на тая теория главно сѫ основани върху новеллитѣ на императоритѣ отъ X и XI в. Главния интересъ на тия законодателни актове са състои въ това, че по тѣхъ можемъ да изучаваме мѣркитѣ, които визант. правителство е вземало за да запази дребното селско земевладѣние отъ захвата на голѣмитѣ землевладѣлци. Особенъ интересъ иматъ тия новелли, защото отъ тѣхъ са вижда, че правителството са е грижило за нуждитѣ на селското население. Важно е тъй сѫщо и това, че въ новеллитѣ са споменуватъ именно ония области въ М. Азия, които сѫ били колонизирани отъ славяне въ VII и VIII вв. (провинции тракисийска, анатоликъ, арменийска), отъ което можемъ да заключимъ, лошия порядъкъ, противъ който сѫ били взети правителственни мѣрки, са явява съ особна сила именно, тамъ, дѣто сѫ били славянски поселения. Ако това е тъй, тогава новеллитѣ, както и законитѣ на Исаврийската династия, трѣбва да бѫдѫтъ разгледани, като редъ законодателни акти, по които може да са изучаватъ особноститѣ на славянския битъ и на наредбата на империята.

Съсловието владалци (δυνατοί) или динатитѣ въ X в. са оказало твърдѣ опасенъ врагъ на селската община и на дребното селско земевладѣние. Въ качество на воеводи, сѫдии прѣписчици, тѣ сѫ имали врѣдно влияние за общината, но особно като богати земевладѣлци, динатитѣ сѫ гледали да съсипѫтъ селската община, ползували сѫ са отъ гладъ, неплащание данъкъ и др. и сѫ принуждавали селянетѣ да имъ продаватъ своята земя, да ѭ залагатъ и др. Опасность е имало тъй сѫщо и отъ друга страна: отъ самитѣ селяне по богатитѣ са ползували отъ лошото економическо положение на селянетѣ, съсипвали ги, притѣснявали, и карали да имъ продаватъ своята собственность. Опасно било, да не погълнѫтъ динатитѣ дребното селско земевладѣние. Ето съ това зло са борятъ новеллитѣ на императоритѣ отъ македонската династия. Какво измислили византийскитѣ императори? За да пазѭтъ селската община и да гарантиратъ на нейнитѣ членове неотчуждаемость на земнното имущество билъ нареденъ законъ за прѣдпочитание (προτίμησις), т. е. било опрѣдѣлено, кой има право и кой нѣма да купува

селската земя[1]). Въ тоя законъ за προτίμησις голѣми привиллегии били дадени на самитѣ членове на селската община, за да иматъ тѣ възможность да не испущатъ отъ ржцѣтѣ си земята. Главната мисъль била, да не прѣминува земята въ чужди ржцѣ вънъ отъ жителитѣ на сжщата община, или пò-добрѣ на сжщата митрополия. Въ 30 дена откакъ е обявена продажбата, на нѣкой кжсъ земя, лицето, което са ползува съ προτίμησις трѣбва да брои паритѣ, ако ли отсжтствува, продажбата са отлага на 4 мѣсеца. На динатитѣ било забранено да купуватъ и по какъвъто и да е начинъ да усвояватъ общинска земя; въ противенъ случай, тѣ са наказвали съ глоба и отнемали отъ тѣхъ незаконно спечеленото имущество. Всичкитѣ новелли отъ Константина Порфирордний до Василия Българобоецъ (до нач. за XI в.) са грижатъ за селската община, и винаги сж са основавали върху закона за προτίμησις. Но не само чрѣзъ προτίμησις императоритѣ сж са надѣвали да запазьжтъ селскята община. Динатитѣ искали да са въсползуватъ отъ 40 годишната давность, която са практикувала въ визант. империя, за да могжтъ по тоя начинъ да задържжтъ земитѣ, които тѣ владѣяли въ селската община. Василий Българобоецъ отмѣнилъ тоя законъ за давностьта: ако селската община претендира върху нѣкоя земя, динатитѣ са испжждали, безъ да са обръща внимание на 40 год. давность. Освѣнъ това динатитѣ често са опирали на разни оффициални книжа, които са фабрикували отъ сжщитѣ динати и благодарение на които много селски имущества прѣминали въ тѣхни ржцѣ. Василий Българобоецъ ги обяви въ недѣйствителни тия книжа, щомъ работата са касаяла до селский имотъ, съ исключение само на кадастровитѣ списъци. Важна мѣрка, съ която са гарантирала тъй сжщо собственностьта на селската община, било общото поржчителство на динатитѣ (Αλληλέγγυον): ако една община са окаже несъстоятелна тогава богаташитѣ отговаряли за ослабнжлата община. Отъ това са вижда, че законитѣ на визант. императори гарантирали, но не унищожавали селската земелна собственность.

Отъ прѣгледванието новеллитѣ на X вѣкъ, ние са убѣждаваме 1), че въ Византия въ X в. сж сжществували сжщитѣ славянски общинни отношения, които сж били донесени отъ славянскитѣ колонисти въ VII в. и които са потвърждаватъ съ

---

[1]) За προτίμησις гл. Трудъ 1888. год. II, кн. 1 стр. 90.

извѣстия за малоазийскитѣ калоний VI—VIII в.; 2) че византийското правителство закриляло дребното селско земевладѣние. Слѣдъ законитѣ на Исаврийската династия първъ пѫть виждаме да дѣйствуватъ славянски правови възгледи, които са въвождатъ въ визант. право. По тоя начинъ тия новелли не само не даватъ да заключавами за паданието на селската земелна собственность или изобщо славянския елементъ, по напротивъ сж източници, по които може да са изучава славянството изобщо и частно славянското право въ византийското.

(Слѣдва).

TRAPA NATANS ВЪ СѢВЕРНА БЪЛГАРИЯ.

отъ

Василъ Т. Ковачевъ.

Trapa natans е водно растение, отъ семейството Onagraceae извѣстно по насъ подъ името *джюлюнъ*[1]). Рогатитѣ плодове на това растение сж могле да уцѣляжтъ въ новитѣ геологически образования на земята въ продължение на много хиляди години, благодарение на твърдата имъ негниеща чурупка и това, именно, е спомогнало да са издири историята на самото растение, отъ която, въ настояще врѣме, знаемъ, че сладкитѣ плодове на джюлюня (Trapa natans), както и лечебното имъ свойство, сж били познати още на най-старитѣ народи[2]). Тъй напр., въ околностьта Robenchausen и Moosedorf (сѣверна Швейцария), между останкитѣ отъ наколнитѣ (свайнитѣ) постройки, е ископано изобилно количество отъ помѣнатитѣ плодове, поради което са мисли че това растение е било распространено тука и плодоветѣ му сж са сбирали отъ полудивитѣ жители на тѣзи мѣстности. Но това, съ което джюлюня е привлѣкълъ най-много вниманието на ботаницитѣ, е неговата рѣдкость, изолированность, или, иначе казано, *спорадическото му распространение.* Да обяснимъ на-кжсо сжщностьта на това явление. Спорадически е распространено ще кажемъ за нѣкое

[1]) Въ Русчукско го наричжтъ дяволче.

[2]) Коржинский: „Материали къ географіи, морфологіи и біологіи Aldrovandia vesiculosa L. Казань. 1887 г.

растение само въ такъвъ случай, ако мѣстата, гдѣто то вирѣе, са отдѣлкжтъ съ такова разстояние, че прѣнасението на сѣмената му отъ едно мѣсто на друго е немислимо, но чрѣзъ съсѣднитѣ тѣмъ мѣстности — твърдѣ възможно. Такива видове растения са наричжтъ въ ботаниката „рѣдки“, и за никои отъ тѣхъ, чрѣзъ непосрѣдственни наблюдения, е доказано че измиржтъ постепенно въ Европа. Trapa natans е сжщо така отъ тѣзи видове растения; измиранието му са доказва съ това, че въ нѣкои мѣста, гдѣто прѣди е вирѣело, днеска съвършенно е исчезнало, напр. въ Холандия; въ други пъкъ са е изгубило само тукъ-тамѣ, напр. въ Германия, Белгия и Южна Швеция. За разяснението причинитѣ на това толкова важно явление въ живота на помѣнатото растение, въ ботаническата литература сжществувжтъ нѣколко хипотези. Тъй напр., споредъ Jaggi, Trapa natans е южно растение, прѣнесено въ Европа прѣди хиляди години, введено и култивирано заради вкуснитѣ му плодове най-първо въ Сѣверна Швейцария отъ полудивитѣ наколници, а отъ тука са е распространило, искуственно, въ Сѣверна Европа. Въ нѣкои мѣстности то е уцѣлѣло до днесъ; но тъй като за Trapa natans сж несгодни и най-малко неблагоприятнитѣ условия, които сж причина за измиранието му то отъ тука ясно са вижда защо е исчезнало и продължава да исчезва въ нѣкои мѣстности.

Jaggi, за да потвърди мисъльта си, че джюлюня е южно растение, привежда факта за намѣрванието на плодоветѣ му въ третичната епоха, климата на която е билъ много по топълъ отъ този, който сега господствува въ Германия и Сѣверна Европа. Но настоящия видъ Trapa natans и третичния нѣмжтъ никакво родство, тъй като прѣзъ ледяния периодъ, — слѣдъ третичната епоха, — джюлюня не е можалъ да са удържи въ Европа. Противъ хипотезата на Jaggi възражавжтъ Ашерсонъ и Коржинский. Първия не е съгласенъ съ мнѣнието на Jaggi, че това растение е било развъждано и култивировано отъ полудивитѣ наколници, той мисли, че джюлюня са естественно распространилъ послѣ ледяния периодъ въ срѣдня и Сѣверна Европа, отъ съсѣднитѣ мѣстности на Черното и Каспийското море, гдѣто, навѣрно, са е запазилъ прѣзъ ледяния периодъ. Коржинский приема мнѣнието на Jaggi, че днескашния джюлюнь не е отъ третичнитѣ видове, плодоветѣ на които сж двуроги, но при всичко това намира възраженията на А-

шерсона за умѣстни, като добавя още, джюлюня са срѣща и въ слѣ-третичнитѣ геологически образования, както въ прѣди-ледения периодъ тъй и послѣледения. Освѣнъ това споменува, че Trapa natans са намѣрва въ Португалскитѣ и Английскитѣ прѣдиледени образования, както и на много мѣста изъ сѣверна Европа въ торфяннитѣ и̂ блата отъ послѣледения периодъ. Намѣренитѣ въ тѣзи мѣстности джюлюни, Коржинский казва навѣрно сѫ сродни съ съврѣменния видъ джюлюнъ, тѣ подтвърдявѫтъ вторий пѫть мнѣнието, че това растение е отдавно распространено въ Европа. Но по какъвъ начинъ и кои сѫ причинитѣ за неговото измирание? На тѣзи въпроси Коржинский отговаря съ хипотезата, че, както Aldrovandia vesiculosa[1]), тъй и Trapa natans, принадлѣжи къмъ богатата водна флора отъ третичния периодъ. Извѣстно е, че тъзи флора е била по-богата и разнообразна отъ съврѣменната Европейска и е имала тропически характеръ; въ нея сѫ са срѣщали форми, каквито намираме днеска въ Остъ-Индия, Африка и Австралия, напр. разнообразни видове отъ сем. Nymphaceae, отъ които нѣкои вечь сѫ измрѣли, нѣколко вида Nelumbium, 5 вида Salvinia и Marsilia, 2 вида Trapa съ двуроги плодове, аналогични съ съврѣменнитѣ Остъ-Индийски и Източно-азиатски и др. много. Тъзи флора, макаръ че са е лишавала постепенно отъ видоветѣ си, пакъ е спазила характера си прѣзъ плиоценовия периодъ. Ледяния периодъ истребилъ тъзи растителность — много отъ видоветѣ и̂ съвсѣмъ сѫ са изгубили отъ земната повърхность, други сѫ са спазили само въ топлитѣ страни — Азия, Африка и нѣколко въ Австралия, а въ най-южна Европа са уцѣлѣли твърдѣ малко (въ странитѣ покрай Срѣдиземното море). Кога слѣдъ ледения настѫпилъ топлия периодъ, ледницитѣ почнали да са топѭтъ и оставили подиръ себе си голѣма територия безъ растителность. Въ това врѣме, именно, са начева великото прѣселяванание на много видове растения, прѣдставители на третичната водна флора, отъ югъ и истокъ къмъ сѣверъ; при всичко че климата на този новъ периодъ не е билъ по-топълъ отъ сегашния, растенията сѫ могле да са распространявѫтъ, тъй като тогава е нѣмало никаква конкуренция или е имало твърдѣ слаба, защото територията е била свободна.

---

[1]) Aldrovandia vesiculosa е сѫщо така спорадическо водно растение при туй насѣкомоядно.

Много вѣкове са изминали, числото на прѣселенитѣ отъ различни страни видове са уголѣмявало, и отъ тъзи разнообразна смѣсъ наченали да са отдѣлѭтъ най-приспособенитѣ къмъ дадениtѣ условия растения, а чрѣзъ това флората ставала по еднородна. Тѣзи пъкъ видове растения, които не сѫ могле да са приспособѭтъ къмъ климатическитѣ условия малко по малко сѫ измирали. Къмъ тѣхъ принадлежѫтъ Trapa и Aldrovandia. Коржинский мисли, че измѣнението на климата не е било главната причина за измирането на тѣзи растения, тъй като, въ такъвъ случай, казва той, трѣбваше измирането имъ да става малко-много постепенно и по опрѣдѣленна посока, това, което ний не виждаме; тъй напр. Aldrovandia е еднакво рѣдка въ Южна и Срѣдня Европа. По вѣровно е, че тѣ, като слаби организми, не могѫтъ да са борѭтъ съ приспособенитѣ, вслѣдствие на което измирѫтъ.

Да-ли джюлюня е съвършенно исчезналъ въ нѣкой С. Български блата или постепенно исчезва, — данни не сѫществувѫтъ въ специалната литература; даже за намѣрването му въ С. България[1]) почти нигдѣ не са говори. Тъзи бѣше причината, която ма подбуди да напечатамъ настоящитѣ твърдѣ скѫдни и непълни свѣдѣния по въпроса за намѣрването Trapa natans въ С. България. Въ трудеца си „Материали за С. Българската флора“, между друго споменахъ, че пролѣтно врѣме, при приидването на Дунава, водитѣ донасѭтъ голѣмо количество плодове отъ Trapa natans[2]). Въ 1886 г., въ една отъ лѣтнитѣ си екскурсии въ Свищовско окрѫжие, случайно наминахъ край Бѣленскитѣ блата, гдѣто намѣрихъ изобилно количество отъ това растение, и отъ думитѣ на самитѣ Бѣленчени узнахъ, че водитѣ на Дунава, при приидването си отвличали отъ тука многото джюлюнови плодове, които тъй нагѣсто са срѣщѫтъ пръснати край Русчукския брягъ. По послѣ посѣтихъ селата Мартенъ (Русчукско окрѫжие), Джюлюница[3]) (Тър. окрѫжие), въ околнитѣ блата на които сѫщо намѣрихъ джюлюня.

[1]) На Балканский полуостровъ джюлюня е намѣренъ отъ Гривебаха — въ Македония, отъ Г-на Шкорпиля — въ Каябашското блато (Котленския балканъ) Тамъ, както и въ Русчукско, джюлюновитѣ плодове са наричѫтъ „дяволчета“. Г. Шкорпилъ ги нарича „рогачка“.

[2]) Джюлюновитѣ плодове отъ край-дунавскитѣ блата са по едри отъ тѣзи на вътрѣшнитѣ блата.

[3]) Вижда са с. Джулюница да си е получило името отъ това растение.

Освѣнъ въ тѣзи мѣста, джюлюня са срѣща и въ блатото при с. Росенъ (Търновско окрѫжие), Горни-Турчета (Севлиевско) между сел. Косово и Трѫмбешъ[1]) и при с. Маргузлии (Тър. окрѫжие). Г-нъ Ив. Момчиловъ бѣше тъй любезенъ да ми съобщи, че джюлюня са срѣща още въ Цибърското блато (между Рахово и Ломъ-Паланка), Уреойското (между Арчаръ и Ломъ-Паланка), и въ Варненското езеро.

Въ заключение ще добавя, че и днеска, въ С. България, ядкитѣ на джюлюновитѣ плодове са употрѣбяватъ печени за ѣдение[2]) нѣщо аналогично съ това, което Jaggi прѣдполага въ хипотезата си за храната на полудивитѣ наколници. Примитивния способъ, по който са добиватъ въ настоящо врѣме джюлюновитѣ плодове отъ нашитѣ съотечественници, допуща мисъльта, че нѣкогашъ, въ до-историческитѣ врѣмена, жителитѣ на С. България сѫ са хранили съ помѣнатитѣ плодове, поради което считамъ за нужно да съобща и самия способъ на добиванието[3]).

РѪКОПИСЪ НА ПЕРГАМЕНТЕНЪ ЛИСТЪ.

Възыпиіемь. прѣставленнаѯго ѿ насъ покои є вънегда прогнѣваіѣт'се ярость твоя.

Гредіи яко корабь по мороу. шьстіа творе а слѣда не имѣіѣ. тако иншё житіѣ. почто вѣчныихъ не любимъ. и Хоу̑ іѣдиномоу̑ почто не възапіѣмь. прѣставленнаѯго ѿ насъ покои* є аще дамь сънь.

Азь възпиѧ кь вамь братіе. вьсе сьмрьть равно приіѣмлетъ. й в'се равно житіе. не ѿставляіѣть оу̑бога ни богата ни славна. жже почто не възыпиіѣмь прѣставленнаѯго ѿ насъ покойникъ яко млр̑дь* Слава й нинѣ.

---

[1]) Това блато са пази отъ нарочень вардачъ за да не влиза въ него добитъкъ.

[2]) Въ Горня-Орѣховица оката на джюлюновитѣ плодове са продава 30 ст.

[3]) На края на единъ дълъкъ прътъ са завива овча кожа съ вълната на вънъ: рѣчения край на пръта са потопява въ блатото и са бърника по дъното му до гдѣто са налѣпѭтъ много плодове.

Свѣтлость разоумнѫѧ те носнвшѫѧ. бжествомь вьмѣрьшѫѧ. кь тльстотѣ пльтсцѣи члвѣчьства. вѣце вьси вѣроуiѥмь вь твоiего сна. мли ѥго за прѣставлен'аго* стихиры гласъ, д.

Гдѣ iѥсть мирови вьсклоненииѥ. гдѣ маловрѣменныа грьдость. гдѣ iѥсть злато и сребро. гдѣ iѥсть повин'нiи кь множьство. и жилище в'се правихь. нь прiидѣте възьпиiѥмь бесьмрьтномоу црю. ги вѣчныiихь блгъ сподоби прѣставленнаго ѿ насъ. покои ѥго вь нестарѣѫщеисе добротѣ* е въ коупѣ безоумьнь и не сь.

Пристѫпи кь мнѣ сьмрьть ѩко и хищникь пристѫпи тлѣнiе и разроуши ме. пристѫпи ѩко не сѫща показа ме пристѫпи бывь ѩко не бывъ: нинѣ лежѫ ѩко сѣно повыiен'но. по истинѣ прiидѣте възьпиiѥмь бесьмрьтномоу црю. ги прѣставленаго ѿ насъ покои* е гь сьхранить ти ѿ въ.

Ниѣ бездыхан'ниа те видеще плачем'се. ниѣ мрьтва ти видеще млим'се. ниѣ възнакь те видеще трепещемь. ниѣ.

Този кожанъ ржкописенъ листъ ми го е далъ Павелъ Златевъ отъ Руссе, въ 1870 година, който въ онова врѣме бѣше ученикъ въ IV классъ на Руссенското народно училище. Отъ дѣ са е зелъ у тѣхъ и той незнаяше да ми расправи. Ний тука го печатами не за това, че е нѣщо историческо съдържанието му, а просто — да са заварди и да видятъ читателитѣ ни, какъ сж писали, чели и разбирали нашитѣ праотци. Пергамента е чистъ, писмото ясно и много хубаво писано. Заглавието на сѣка пѣсень е съ червена голѣма буква. Линиитѣ на редоветѣ сж чъртани съ върха на ножа или съ нѣкое друго остриньe и са познавжтъ, като че сж сега чъртани. Вмѣсто запетаи има точки, а вмѣсто точки четери точки на кръсть; титлитѣ сж повечето съ цѣли букви, писани надъ реда и отгорѣ имъ — полукржгъ.

Дѣто е писано ie, е свързано и то (i) съ е то (ε) и надъ него има полукржжецъ, който трѣба да е показвалъ че ie трѣба да са чете слѣно, нѣщо като ье — както са чу-

ва въ говора ни и до днесъ, като н. п.: *ученье.* Дѣто са срѣща възвратното мѣстоимение, е писано съ сє. Я та (ꙗ) има надъ нея си полукрѫжецъ, който, тъй сѫщо, трѣба да е показвалъ, че и то (ї), трѣба да са чете слѣно съ ѧ=я (ꙗ), малкия ерь (ь) прѣобладава. Голѣмъ ерь (ъ) са срѣща рѣдко и то въ началото, както н. п. въ втория редъ „вънєгдѧ", и на седмия на другата страница „въкоүпп҄ѣ" въ стиховитѣ. Дѣто има два н едно до друго, понеже между имъ е имало еръ (ъ), то за да са поберѫтъ по-вече букви въ реда, надъ промежѫтъкъ надъ тѣхъ има *паеръ* (ʼ), който стои вмѣсто ера (ъ). Дѣто има два (ѧ) — едно до друго, като прѣдставлєн'нѧѧго въ първитѣ пѣсни, въ вторитѣ и третитѣ, пакъ за съкрѫщение е писано нѣгдѣ само едното, прѣдставлєн'наго, нъ надъ него има нѣщо като слатна (˘), което е напомняло на пѣвеца, че ѧ та трѣба да са проточи, както и въ първото т. е. да са пѣе прѣдставлєн'нѧѧго.

Нѣщо като ударение са срѣща само надъ съюза *и* и то отъ дѣсно налѣво една продълговата слитна (˘). Юсовитѣ, както голѣмия (ѫ), тъй и малкия (ѧ) сѫ завардени. Йутуровани юсови нѣма, нъ надъ голѣмия юсъ, дѣто би трѣбало да има при него малко (і) има нѣщо като точка, както вь нєстарѣѫ̇щєисє добротѣ.

Глагола Быти (сьмъ) и бити (биѭ) види са да не сѫ го различавали въ правописанието или поне прѣписвача не го е различавалъ, защото глагола *биѭ* е писанъ съ ери (ы) нинꙗ лєжѫ ꙗко сѣно побыієн'но. Двойното е (ѣ) вредъ не е завардено, както н. п. лєжѫ вмѣсто лѣжѫ. А това показва, че и тогава двойното е (ѣ) са е изговаряло и като *е* и като *я*. На *и* то (і) при ери (ы) има по двѣ точки (ӹ), а нѣгдѣ — и по една (ы̇), като побыїєн'но и бєздыханнꙗ.

Ний тоя рѫкописъ го печатами тъй, както е писанъ и сми завардили и редоветѣ както си са на пергамента. Нека специалиститѣ да го разглѣдвѫтъ по изтънко.

Ний имами и други пергаментни памятници и мислимъ да ги печатами и тѣхъ въ слѣдующитѣ книги на „Трудъ" да запознайми читателитѣ си съ нашитѣ скудни старини доколкото ни позволявѫтъ обстоятелствата.

Ц. Гинчевъ.

БОГОМИЛИ.

Историч. очеркъ отъ С. Венгеровъ. Прѣв. А. П. Н.

Введение. Гл. I и II. Епохата на Симеона и Петра, рабство (крѣстиянчество) въ България. Гл. III и IV. Причинитѣ за появяването на богомилството, богомилската догматика и дуализмъ. Гл. V. Славянския демократизмъ. Гл. VI. Сѫщностьта на богомилството. Гл. VII. Социално-политическитѣ принципи на богомилитѣ, общественнитѣ и нравственнитѣ имъ идеали. Гл. VIII. Причинитѣ на скорото распространение на богомилството. Заключение: ролята на българетѣ въ европейската цивилизация.

Въ края на XII стол., когато вакханалиитѣ на феодализма дохаждахѫ вече до апогея си, когато цѣла Европа, като почнешъ отъ селенина до императора, благоговѣйно падаше на колѣнѣ прѣдъ папата, — въ една отъ областитѣ на „старшата дъщеря на черквата“ са зародяваше силенъ протестъ срѣщу тия работи. Протестантитѣ не бѣхѫ много на брой, но голѣма бѣше нравственната сила, която ги въодушевяваше, и за туй черквата трѣбаше да събере всичкитѣ си грамадни сили, за да смаже това умразно движение. Нъ протеститѣ не оставѫтъ безъ мира. Смазаното албигойство си намѣри въ едно кратко врѣме подражатели, които поведохѫ борбата пò-щастливо, и, най-сѣтнѣ, освободихѫ пò-голѣмата часть на Европа отъ веригитѣ на папежеството. Поради това албигойството има грамадно културно значение.

То, тъй да са каже, като пионеринъ дигна крѣпости, скопа ями, направи мостове, изравни пѫтищата, но само че неуспѣшно. Ето защо историцитѣ на реформацията са отнасятъ къмъ албигойството съ таквози уважение, понеже въ него виждатъ първия протестъ, когото ако да нѣмаше, нѣмаше да има и деветия — тоя, който съвършенно съкруши срѣдневѣковния мракъ.

Може да са каже, че токо-рѣчи всички глѣдѫтъ на албигойството, като на първа лѫча свѣтлина, която са мѣрна въ срѣдневѣковната нощь. Но туй не е досущъ вѣрно. Въ сѫщность тая свѣтлина за пръвъ пѫть свѣтна въ едно пò-далечно кътче на Европа, въ дивата страна на „българскитѣ варвари“, както казвѫтъ съврѣменнитѣ лѣтописци. Тая свѣтлина са усилваше сѐ пò-вече и пò-вече и най-сѣтнѣ са обърна

на грамаденъ пожаръ, пламъка и искритѣ на когото достигнахѫ и далечнитѣ страни на Европа.

Който е запознатъ съ историята на славянството, ще разбере, че ний говоримъ за богомилството, за това най-ярко явление на българската история, когато чувствувате че излизате отъ тѣснитѣ прѣдѣли на историята на единъ народъ и са допирате до всемирното течение.

За голѣма жалость, малцина отъ нашитѣ специалисти сѫ запознати съ това до нѣмай-кѫдѣ интересно движение. А че, най-сѣтнѣ, и самитѣ специалисти пó-вече пѫти имѫтъ твърдѣ слабо понятие за истинската сѫщность на богомилството. — Колкото са касае пъкъ до срѣднеобразованничкитѣ русси, човѣкъ смѣло може да каже, че тѣ дори не сѫ чували името „богомили“. Попитай, когото щешъ срѣднеобразованъ руссинъ: знае ли кои са били албигойцитѣ — ще видишъ, че са докачилъ. Той освѣнъ гдѣто имъ знае името, ами още са въсхищава отъ тѣхната въсторжена борба за правдата, той ги има за свѣтло петно връху мрачния фонъ на срѣдневѣковния животъ. Но я попитайте тогози въсторженъ поклонникъ на албигойцитѣ нѣщо-си за българскитѣ богомили, отъ които са родили албигойцитѣ, — ще видите, за туй не ще съмнѣние, чѳ той ще ви земе за архивна мишка, която са забатачила въ археологическия калъ и прахъ.

А пъкъ богомилството е единъ отъ ония рѣдки случаи, когато *славянството е вървяло на чело на человѣчеството*, когато пó-хубавата часть на силния съ своята цивилизация западъ на драго сърдце е прѣклонила глава прѣдъ нравственната сила на славянскитѣ еретици. Поетическия Провансъ, по когото отъ кула на кула сѫ ходѣли високодаровититѣ трубадури, пѣвци на любовьта и нѣгата, жедно са вслушвалъ въ неискусната рѣчь на българина и са признавалъ за побѣденъ.

Ний вече казахме, че пó-вечето отъ нашитѣ образовани мѫжье сѫ твърдѣ малко запознати съ богомилското движение. За туй пó-голѣмата вина пада връху нашитѣ специалисти, които толкози малко внимание обърнахѫ на богомилството, или защото не щѣхѫ, или пъкъ защото не мóжѣхѫ да оцѣнѭтъ значението му. Много е интересно и туй, че славянофилитѣ, тия учени мѫжье, които отъ всички най.много сѫ са трудили да отбѣлѣзвѫтъ всѣкой единъ блѣсъкъ въ историята на славянството, интересно е, казвамъ, че тѣмъ съ мѫки са говори за

богомилството. Напр. у Гилфердинга, на 400 страници, въ които той съ всичкитѣ му дребни подробности описва историята на българетѣ до XII вѣкъ, за богомилитѣ не са говори повече отъ 10 страници. По-внимателно сѫ са отнесли къмъ богомилството г. г. Веселовский, Осокинъ, Пипинъ, хора отъ другий лагеръ.

Но дори и безъ това тенденциозно отнасение на нашитѣ архивни изслѣдвачи, за да могѫтъ тѣ да разберѫтъ истинската сѫщность на богомилството, прѣчи още едно нѣщо: тѣхната чудна едностранчивость, която ги е заразила отъ главата до пѣтитѣ. Тѣзи господиновци толкова вече сѫ навикнѫли да считѫтъ пергаментнитѣ свитъци за пълно отражение на тая или оная страна, щото не си правѭтъ трудъ да обрьщѫтъ внимание и върху другитѣ сфери на живота. Нашитѣ и западнитѣ слависти пилѣѭтъ колосалната си ерудиция само на разработване *господарственната* история, на пó-подробно и основателно търсение годината, прѣзъ която тоя или оня краль или царь са оженилъ или пъкъ оженилъ дъщеря си. Че трѣбва да са обрьща внимание на *народната* история — туй по мнѣнието на нашитѣ специалисти за сега още ще каже да си губишъ врѣмето напрасно. Ако пъкъ по нѣвга, въ свободното си врѣме, нѣкой отъ тѣхъ са заема съ нѣкоя си друга страна отъ народния животъ, туку видишь отъ нескопоснитѣ му рѫцѣ излѣзло не народна история, ами история на пергаментни свитъци и кралевски распореждания. За тѣзи хора нѣма въ историята други фактори, освѣнъ тия.

Тая тѣснота на понятията най-характерно може да я прогледи човѣкъ по класическото изслѣдование на извѣстния хърватский историкъ д-ръ Рачки, който много близко са косва до прѣдмѣта на настоящия очеркъ, понеже той трактува за богомилитѣ и тѣхната босненска отрасъль — патарени. Това изслѣдование — „Bogomili i Patareni,“ напечатано въ учения Rad jugoslavenske Akademije,“ направи, както са казва, прѣвратъ въ науката и прѣдизвика толкози много други учени изслѣдования по тоя прѣдмѣтъ, и между другитѣ и знаменитото съчинение на профессора Веселовский за литературното общение на славянитѣ и Западъ. И какво излѣзе това класическо изслѣдване на едно отъ най-интереснитѣ народни движения? — Само изброявание на папскитѣ и кралевски едикти и подробно богословско изслѣдване на богомилската догматика, спр. на най-

неинтересната страна отъ движението. Тука-тамъ, като нѣкои си оазиси, расхвърлени фактове, по които наистина мóжало е да изучишъ народната „душа.“ Но и то всичкото посочено мимоходомъ и безъ разбиране на истинското му значение.

Съ тоя очеркъ ний искаме да покажемъ, както на основание на фактоветѣ, които зехме отъ Рачки, така и отъ другитѣ слависти, че *богомилството не може да са нарѣче дори религиозна секта*, че *то* толкова *е* било *въсплощение на идеалитѣ на южно-славянскитѣ народи*, колкото расколитѣ въ русската черква сѫ били изражение на русското народно миросъзерцание.

Но прѣди да пристѫпимъ къмъ сѫщностьта на богомилството, ний сме длъжни да обадимъ на читателя, че очерка ни, при всичкото ни желание, не е толкова подробенъ. Профессора Макушевъ, въ рецензията си на Иречековата „История Болгаръ“[1]), много вѣрно забѣлѣжва, че на славиститѣ прѣдстои още много работа, докъдѣ са изясни богомилското движение съ всичкитѣ му подробности. Материалитѣ, които има днесь за днесь съврѣменната славистика, сѫ доста само за уяснение на рилигиозно-догматическата часть отъ това учение. Колкото са касае до социално-политическата страна на богомилството, за нея въ сегашно врѣме има съвсѣмъ оскѫдни материали.. Има надѣжда че сега поне, когато изучванието на българската история са облегчи значително, ще са намѣрѭтъ материали и за характеризирание на богомилството, както въ уцѣлѣлитѣ мънастирски библиотеки, така и въ народнитѣ пѣсни и легенди..

Нъ, макаръ материала ни е да е оскѫденъ, и ний пр все това са заемаме да изложимъ богомилството, — това го пра вимъ само по тая причина, че туй, което сѫществува за се въ науката за богомилството, отбѣлѣжва въ общи черти съвсѣм ясно физиономията на движението. На бѫдѫщитѣ разисквачи материалъ остава само на подробно да разработятъ богомилство

I.

Българетѣ, както пó-вечето славяне, сѫ приели христи ството при такива условия, отъ които става явно, че тѣ направили тая важна крачка съ пълна искренность. То н

[1]) Журналъ Мин. Нар. Просв. 1878 г. Апрѣль.

станало на сила или пъкъ по нѣкои си други съображения. Българетѣ никакъвъ Карлъ Великий не ги е каралъ съ мечь и огънь да повѣрвжтъ въ Евангелието. Обрьщанието на царь Бориса въ християнство (около 865 год) е било за византийцитѣ неочаквано събитие [1]). Неочаквано е било това внезапно минавание и за по-вечето отъ подданницитѣ му. Въ тѣхнитѣ жили е течала демократическа славянска кръвь, и за туй тѣ сж протестирали енергически, когато Борисъ, увлеченъ отъ прозелитизмъ, искалъ на сила да направи убѣжденията си убѣждения на цѣла България. Борисъ разбралъ грѣшката си и поради това, като наказалъ само „болярятѣ,“ сир. нѣколцина прѣдставители отъ висшето съсловие, които отъ привьрзаность къмъ езичеството, „искали да го свалжтъ отъ прѣстола и да туржтъ на мѣстото му езичникъ“[2]), той къмъ възстаналий простъ народъ са отнесалъ мѣгко, — нѣщо, което много малко е отговаряло на жестокия му характеръ.

Които не били дворяне, а пъкъ са присъединили къмъ възстаналитѣ, *били отпуснати безъ наказание* [3]).

И тъй, колкото и да са мжчилъ Борисъ на сила да обърне българетѣ въ християнство, не му са удало и той, найсетнѣ, са принудилъ да отстжпи.

Но туй, което Борисъ не сполучилъ да направи само съ своята воля, то го е направила убѣдителната проповѣдъ. Двайсеть-трийсеть години подиръ официалното покрьщание на българитѣ, народа свободно и съ пълно съзнание приелъ християнството, като най-високо нравственно учение. Това е станало тогава, когато ученицитѣ на Кирила и Методия донесли въ България св. Писание, прѣведено на черковно-славянский езикъ, сир. на старо-български. Не ще съмнѣние, че една отъ главнитѣ причини, за дѣто са появила толкова рано тъй нарѣчената „богомилска ересь,“ е била тая, че източницитѣ на вѣрата сж били достжпни за всѣкой любознателенъ умъ. Знайно е, че така е постжпило и протестанството: първата крачка, която е направило то, слѣдъ като са отдѣлило отъ католичеството, е била да прѣведе св. Писание на разбранъ за всѣкиго езикъ.

Но като приелъ християнството, българский народъ отъ

[1]) Голубинскій. Краткая Исторія православныхъ церквей, Москва 1871 г.

[2]) Тамъ.

[3]) Иречекъ, стр. 144.

всичко най-много приелъ нравственното му учение. За догматика той малко са грижилъ. Ето защо народа и като са привързалъ искренно до новата рилигия и съ благовѣние уважавалъ евангелието — и тогава пакъ не е мислялъ да са отказва отъ многото скѫпи за него езически обичаи, които сѫ били невсъвмѣстни съ черковната догматика, но не сѫ заключавали въ себе си нѣщо си противно на нравственния християнский законъ. Богомилитѣ за туй сѫ срѣщнѫли отъ страна на народа таквози горѣщо съчуствие, защото сѫ знаяли какъ да съединѭтъ въ едно стройно цѣло високитѣ принципи на Великия Учитель съ увлѣкателната поезия на нѣкои отъ езическитѣ вѣрования. —

Борисъ са покрьстилъ въ 865 год., а пъкъ при внука му Петра, Симеоновия синъ, въ България са появилъ ересиархъ, който е станалъ равенъ съ главнитѣ основатели на дуалистическитѣ секти, съ Манеса и Павла Самосатский. „При българския царь Петра,“ говори единъ старъ паметникъ, „попъ Богомилъ далъ името си на дуалистическата ересь по цѣлия Балканский полуостровъ. Неговото влияние е било таквози, щото за потомцитѣ, които сѫ идѣли подиръ него, той вече билъ затьмнилъ всички прѣдишни проповѣдници на манихейството въ България и са почиталъ за основатель на ересьта въ тая страна[1]).

По-нататъкъ ний ще видимъ, че богомилсвото и манихейството сѫ били свързани по единъ най-призраченъ начинъ и че това тѣхно сходство са е основавало на единъ чисто религиозенъ догматъ: основателя на манихейството, индийския браминъ Манесъ, проповѣдвалъ дуализмъ, сир. вѣчна борба на доброто съ злото, а пъкъ богомилството и то говоряло токо-рѣчи сѫщото. Но то не са ограничавало само съ дуализма, като манихейството. То е създало още толкози други принципи, които сѫ били краеѫгълния камькъ на цѣлото учение; тѣзи именно принципи сѫ опрѣдѣлили значението му. Манихейството е било чисто-религиозно движение. Богомилитѣ пъкъ, по Дринова, излизатъ еретици съ твърдѣ остъръ слухъ, когато работата са касае до общественни и политически въпроси, еретици, които твърдѣ дѣятелно сѫ работѣли за осѫществяванието на соци-

[1]) Гилфердингъ. Соч. С. П. Б. 1868 г. т. I. стр. 181.

ално-политическия си идеалъ, въ основата на когото е лѣжала славянската община[1]).

Нека са обърнемъ сега къмъ причинитѣ, които сѫ направили да са появи богомилството. За туй, разумѣва са, найнапрѣдъ трѣба да сѫ запознаемъ съ вѫтрѣшното състояние на България въ IX и X вѣкове. Трѣба да видимъ, каква е била почвата, която помогнѫла на богомилството да направи такъвъ напрѣдъкъ, щото „цѣли петь столѣтия историята на южнитѣ славяне да бѫде свързана съ историята на богомилството“[2]).

Къмъ горнитѣ думи на почтения историкъ ний ще прибавимъ, че той са изразилъ твърдѣ неточно. Отъ думитѣ му може да са заключи, че богомилитѣ цѣли петь столѣтия сѫ фигурирали въ историята на отвъддунавскитѣ славяне, а подирѣ, не зная какъ, са заличили, изчезнѫли и по-вече не сѫ играли роля. Таквози едно заключение ще бѫде до нѣмай-кѫдѣ погрѣшно. Не трѣбва да забравяме, че подиръ тия петь столѣтия, сир. отъ XV вѣкъ насамъ, настава врѣме на пълно омъртвявания славянския животъ на Балканския полуостровъ. Турското желѣзно иго до нѣмай-кѫдѣ е сконцентрирало мислитѣ на славянетѣ върху въпроса: какъ да си извадѫтъ главата здрава върху плешкитѣ; врѣме ли е било тогава да са замисляшъ надъ въпроси, които са касаѭтъ до висшитѣ духовни интереси? Ето защо трѣба да са каже, че не петь столѣтия, ами всичкия исторический животъ на южнитѣ славяне е тѣсно свързанъ съ историята на богомилството.

Каква картина е прѣдставлявала България въ X вѣкъ, това за насъ не е толкози ясно. Лѣтописцитѣ усърдно сѫ внасяли въ хроникитѣ си всѣко събитие отъ господарственната и черковна история и изобщо отъ чисто общественната страна на живота. Онова, което са е въртѣло на около имъ, тѣ не сѫ го считали за достойно да са прѣдава на потомството. Ето защо намъ е отрѫки на подробно да очертимъ политическото състояние на България въ епохата, когато са появило богомилството, нъ да прѣдставимъ такъвъ очеркъ и за економическото положение на българския народъ не ни е по силитѣ, защото материала

[1]) Тезиси на диссертацията „Южные славяне въ X стол.“ стр. II. Москва, 76 г. — Не ще бѫде излишно, ако забѣлѣжимъ, че проф. Дриновъ е *единичкия* отъ изслѣдвачитѣ, който макаръ и съ нѣколко думи е нагатналъ за връзката на богомилството съ общинскитѣ чувства на славянетѣ. —

[2]) Иречекъ, стр. 163.

ни по това е твърдѣ осжденъ. Нъ както и да е, и това, което имаме за сега, е доста да отбѣлѣжи най-главното. —

II.

Отъ 893 до 927 год. въ България е царувалъ Симеонъ, царуванието на когото историята неведнъжъ-недважъ нарича „златния вѣкъ на царя Симеона."

„Въ първата четвърть на X в. България е прѣживѣвала една отъ най-блѣскавитѣ епохи на историческия си животъ. Въ това врѣме е царувалъ и Симеонъ, единъ отъ най-великитѣ господари на първото Българско царство"[1]).

Понятията за блѣскавината на величието сж нѣща съвсѣмъ субективни, а поради това добрѣ ще бжде да разглѣдаме, на какво са основавжтъ историцитѣ, като наричжтъ Симеоновото царувание блѣскаво. Нъ прѣди да пристжпимъ къмъ това, считаме за необходимо да напомнимъ на читателя, че Симеонъ е живѣлъ въ X стол. сир. въ вѣка на необузданата грубость, когато само физическата сила, дори у народи много пó-културни отъ българетѣ, е давала право на уважение, когато отъ добрия управитель най-много са изисквало да бжде искусенъ и могжщественъ войникъ и да докарва държавата си до военно могжщество. Какво е направилъ Симеонъ по тая часть?

„Той съ побѣдитѣ си на'смалко не погубилъ византийската империя. Като взѣлъ титлата „Императоръ" и основалъ въ България патриаршество, съ което сравнилъ трона си съ константинополския, той направилъ първитѣ крачки къмъ основаванието на една нова грько-славянска империя върху развалинитѣ на монархията на Константина Великий"[2]).

Могжщата Византия смиренно са задължила да плаща всѣка година данъкъ на българитѣ. Данъка трѣбало да са испраща съ особенъ човѣкъ въ Месемврия, за да го прѣдаджтъ въ ржцѣтѣ на българскитѣ чиновници, които дохаждали за приеманието му [3]).

Когато византийцитѣ са посъвзѣли отъ първото си поражение и слѣдъ нѣколко врѣме са отказали да плащжтъ данъка,

---

[1]) Дриновъ, Южные-Славяне, стр. 1.

[2]) Иречекъ, стр. 150.

[3]) Дриновъ, Юж.-Славяне, стр. 8.

Симеонъ не са забавилъ да имъ покаже още веднѫжъ могѫществото си.

„На рѣката Ахелоа, близо до Месемврия, сухопѫтнитѣ византийски войски са срѣщнѫли съ Симеона и влѣзли въ бой, на 20 Авг. 917 г., нъ така били поразени, казва лѣтописеца, както не е бивалъ никой. Симеонъ самъ прѣдводителствувалъ войската си и земалъ горѣщо участие въ сражението, което са вижда отъ това, че на това мѣсто убили отдолу му единъ конь. На византийцитѣ дълго врѣме не имъ излизало отъ паметьта ахелойското сражение, въ което са лишили отъ най-хубавата си войска. Левъ Диаконъ, който е пишалъ около 70 години подиръ това и е ходилъ на мѣстото, гдѣто станала битката, казва: „И до днешенъ день около Анхиало можешъ да видишъ купове кости отъ срамно убитата тогава римска войска“[1]).

Когато, подиръ тоя побѣда, българетѣ зели да наближаватъ до Цариградъ, византийския главнокомандующий Левъ Фока са опиталъ още веднѫжъ да спре грозния Симеонъ.

„Нъ и тука, близо до Цариградъ при Катасиртъ, той испатилъ ново поражение и едвамъ сварилъ да са избави съ бѣгъ“[2]).

Подиръ тия рѣшителни побѣди, Симеонъ станалъ толкова сърдченъ, щото заявилъ, че „иска да заеме византийския прѣстолъ.“ Той са съгласявалъ да прѣкрати войната само съ условие, че византийский народъ и властьта ще го припознаѭтъ за свой императоръ. Види са, въ това врѣме е приелъ той титлата: „царь на българетѣ и римлянитѣ.“ За да осѫществи цѣльта си, той вървялъ бавно, нъ вѣрно: той глѣдалъ найнапрѣдъ да покори византийскитѣ владѣния и по този начинъ да си направи пѫть за Цариградъ, за да го земе.

Намѣрението му не са забавило да са испълни.

„Прѣзъ есеньта на 919 год., научаваме са, българската войска са намирала на брѣга на Дарданелския проливъ.“

Благодарение на папата, къмъ когото са обърнали византийцитѣ за помощь, безъ да обрьщѫтъ внимание на старата религиозна вражда между двѣтѣ черкви, Симеонъ малко са поусмирилъ прѣдъ видъ на помощьта, която била обѣщана на гърцитѣ и въ Септемврий 924 г. било направено свиждание между него и императора Романа. Могѫществото на Симеона

[1]) I в. л. стр. 17.

[2]) „ „ „ 18.

става явно отъ нѣколкото подробрости на тая срѣща. Когато Симеонъ, съзнавайки силата си, чакалъ наслѣдника на прѣстола Константина Великий, тоя, послѣдния, него день отишѣлъ съ Патриарха Николая въ храма на Влахериската Божия Матерь, и тамъ, съ прострѣни къмъ небето ржцѣ, на колѣнѣ, съ сьлзи на очи е молѣлъ всепѣтата и прѣчиста Богоматерь да смѣгчи непрѣклонното и жестоко сьрдце на горделивия Симеонъ и да му внуши желание за миръ“[1]).

Ето до каква степень на военно могжщество е докаралъ Симеонъ своята държава. Скоро подирь това той умрѣлъ.

Не ще съмнѣние, че ако са сжди по общата срѣдневѣковна мѣрка, Симеонъ щеше да стане прѣдмѣтъ на цѣлъ циклъ легенди, и съ стотини години щеше да поражава народното въображение съ славата на бойнитѣ си заслуги. Той не пó-малко отъ Карла Великий е прославилъ българския народъ.

Че той има право вѣчно да живѣе въ паметьта на Българетѣ, това става за насъ още пó-несъмнѣно, когато са запознаваме съ другитѣ страни на дѣятелностьта и характера му. Симеонъ освѣнъ гдѣто далъ на държавата си вънкашенъ блѣсъкъ, ами още показалъ горѣща ревность къмъ просвѣщението, нѣщо, което твърдѣ рѣдко са срѣща.

„Въ Симеоновото врѣме България подслонила славянското просвѣщение, и сама зела да му служи съ всичката си ревность“, казва Гилфердингъ въ писмата си по историята на българетѣ и сърбитѣ. „Прѣпълненъ отъ младежска радость и гордость, Симеонъ посвѣтява младитѣ си прѣсни сили на свѣтото дѣло, възраждането на българската книжнина. Той самъ зема участие въ това свѣтло и чисто стрѣмление на българския народъ (народа не е игралъ роля въ това нѣщо): той, да би щѣлъ, можалъ да са задоволи съ готовитѣ и неизброими богатства на грьцката писменность, понеже са воспитавалъ въ Цариградъ и тамъ досушъ си усвоилъ грьцкото образование, нъ той не направя това нѣщо: не, той не иска само той да бжде образованъ, а народа му да тъне въ невѣжество, грьцкитѣ книги не удовлетворяватъ него, който тъй добрѣ е знаялъ грьцкия язикъ, щото да го наричжтъ половинъ-грькъ: той иска да бждхтъ книгитѣ достжпни и за народа, той насьрдчава

[1]) Дриновъ. Южн. Славяне, стр. 30.

прѣводачитѣ, заповѣдва да правѭтъ на славянский языкъ сборници отъ забѣлѣжителни духовни съчинения, поржчва на епископа Константина, Методиева ученикъ, да прѣведе на славянски языкъ „Словата“ на Афанасия Великий, изисква отъ прѣсвитера Григория да прѣведе хрониката на Малала, и пò-ревностно отъ баща си Бориса покровителствува на неуморимия подвижникъ и списатель св. Климентъ Охридский; нему „царю великому, Христолюбцу Симеону“, посвѣщава Іоанъ екзархъ труда си за сътворението на мира, съставенъ по „Василия Великий, Іоанна Златоуста и Аристотеля философа“ и самичъкъ, срѣдъ държавнитѣ грижи и военни безпокойства, той, „който е навикналъ да прочита всички книги“ (тъй са изражава за Симеона единъ съврѣменникъ), прави отъ грамаднитѣ трудове на Златоуста сборникъ, когото толкова много сж обикнжли българитѣ, а пò-сѣтнѣ и русситѣ. Така е съзнавалъ тоя господарь, най-великия отъ българскитѣ вѣнценосци, дълга си да бжде водачъ и просвѣтитель на народа“[1]).

Симеоновитѣ сътрудници, „Епископъ Константинъ, попа Григорий, Екзархъ Іоаннъ, Монаха Храбръ вжтрѣ въ 40 — 50 год. докарали българската писменность до таквози състояние, щото по отдѣла на духовнитѣ съчинения, *тя не е падала пò-долу отъ тогавашната латинска и гръцка писменность*[2]). Тогавашнитѣ съврѣменници сравнявали Симеона съ египетския Птоломей“[3]). Това сравнение не е било нѣкаква лъсть отъ страна на царедворцитѣ.

„Симеонъ, както е извѣстно, прѣкаралъ младинитѣ си въ Византия и тамъ получилъ образование. Както са види, той са училъ въ знаменитата тогазъ Магнаурска школа, гдѣто са училъ и Константинъ Философъ; тъй поне може да са разбира свидѣтелството на Лиутпранда, който казва, че Симеонъ отлично изучилъ логиката и риториката, които били най-главнитѣ прѣдмѣти въ тая школа. Съ прилѣжанието и обичьта си към наукитѣ Симеонъ, както свидѣтелствува Лиутпранди (посланникъ на нѣмския императоръ, който май не можалъ да търпи

---

[1]) Гилфердингъ, соч. т. I. стр. 97.

[2]) Литературната дѣятелность на Симеона не са ограничавала само съ богословието. „Въ тогавашната грьцка литература е нѣмало родъ писменность, като започнешъ отъ богословието до философията, язико-знанието и юриспруденцията, която да не е имала въ България“ (Рачки говори за Симеоновото царувание) прѣводачъ или самостоятенъ списатель“. Racki, Rad VII стр. 97.

[3]) Иречекъ, стр. 153.

Симеона. С. В.) очудвалъ самитѣ цариградски гърци. Той запазилъ тая своя обичь къмъ науката и литературнитѣ занятия чакъ до гроба. Освѣнъ извѣстнитѣ славянски свидѣтелства, които наричжтъ Симеона вторий Птоломей, и казватъ, че „той изслѣдвалъ всичкитѣ книги на св. Писание, характера, обичаитѣ и мждростьта на всичкитѣ учители, че той напълнилъ палатитѣ си съ книги“, за тая негова страсть къмъ четението свидѣтелствува и Патриарха Николай Мистикъ. „Зная (пиши той въ 923 г. на Симеона, който въ това врѣме ималъ пб-вече отъ 50 години), че ти катадневно пълнишъ прѣкрасната си душа съ живоносната вода на учението, зная, че и ти любознателно прочиташъ отново книгитѣ на старитѣ учени“.

Изобщо Симеонъ толкози билъ начетенъ и образованъ, щото *не падалъ пб-долу отъ* съврѣменнитѣ си византийски императори *Лева Философа и сина му Константинъ Багрянородний, отъ тия най-добри прѣдставители на византийската образованность въ X вѣкъ.*

Тѣзи рѣдки за онова врѣме достоинства са допълняли съ високи нравственни качества.

Симеонъ макаръ и да билъ по образование равенъ съ тогавашнитѣ най-добри византийци, въ всичко друго никакъ не приличалъ на тѣхъ. Патриарха Николай, който е знаялъ Симеона лично, а не по слухъ, казва че той въ частния си животъ пазялъ извънредна простота, билъ търрязъ, не си позволявалъ лишни работи“; въ общо живота му, както казва патриарха Николай, „много малко са отличавалъ отъ живота на пущинящитѣ“[1]).

Ний са спрѣхме върху личностьта на Симеона пб-вече, отколкото, може би, трѣба, защото тя е интересна за насъ въ много отношения.

Личностьта на Симеона и неговата дѣятелность до нѣмай- кждѣ приличжтъ на личностьта на Петра Вилики и неговата дѣятелность. Тѣ и двамата били много даровити хора, не лишени нито най-малко отъ нравственни стимули; всѣкой отъ тѣхъ, както си знае, желаялъ доброто на страната си и наистина направили *държавитѣ* сиягки и здрави. И двамата обичали просвѣщението, двамата сждали „цивилизация“: едина византийска, а другия шведско-нѣмска и, най-сѣтнѣ, и два-

[1]) [2]) [3]) Глѣдай у Горский и Новоструева описанието на ржкописитѣ отъ Синодалната библиотека.

ката останали като чужденци срѣдь *народа:* Петъръ не спрѣлъ раскола, Симеонъ не удържалъ богомилството. Както Петъръ Великий съ вънкашното усвояване на европейската цивилизация не направилъ нищо друго, освѣнъ че турилъ извънредна раздѣла между интилигенцията и простата масса (народа), така също и „Златния Симеоновъ вѣкъ“ не прѣльстилъ съ суетливия си блѣсъкъ българския народъ, който отъ дълбочинитѣ на душата си мразялъ византийската распустнатость. Гилфердингъ съ гордость доказва, че Симеонъ, макаръ и да билъ твърдѣ скроменъ прѣко своитѣ нужди и потрѣби, за славата на България са заобиколилъ съ великолѣпенъ дворъ, който „съ блѣсъка и раскоша си затъмнилъ византийския“[2]). Ний отъ все сърдце вѣрваме, че това е било така, защото единъ отъ Симеоновитѣ съврѣменници, Іоаннъ екзархъ[3]), така реално въспроизвежда отдѣлнитѣ черти на това великолѣпие, щото да са съмнѣвашъ нѣма защо. Нъ не ще съмнѣние, че това именно великолѣпие е спомогнало да са развие онова неудоволствие, което най-сѣтнѣ осязателно са проявило въ царуванието на добрия, нъ слабъ Симеоновъ синъ, Петра.

Народа не е можалъ да прости на Симеона, за дѣто той, дори и като побѣди византийцитѣ, подпадна подъ властьта на растлѣнното имъ влияние. Ето защо Симеонъ не само че не става народенъ херой, като Карла Великий, нъ дори не е можалъ съ минялата си слава да спаси сина си. Именно въ царуванието на Петра, има-нѣма 20 години подиръ смъртьта на Симеона, попа Богомилъ, или „Богу не милъ“, както го нарича прѣсвитера Козма, обличителя на учението му въсприелъ „манихейската“ ужъ „ересь“, която много малко общо е имала съ симеоновата обичь къмъ византийската цивилизация и нейния лъжливъ блѣсъкъ.

Петъръ не билъ, като баща си, такъвъ човѣкъ, гдѣто да даде поводъ за протестъ. По думитѣ на единъ отъ съврѣменнитѣ нему грьцки списатели, Петъръ билъ извънредно мѣгкъ, кротъкъ и май не до тамъ резвитъ. Той странѣлъ отъ военния шумъ, не можалъ да глѣда равнодушно на кръвоприлитията, не можалъ да прѣнася бѣдствията отъ войнитѣ. По свидѣтелството на други единъ съврѣменникъ, Левъ Диакона, той умрѣлъ отъ голѣма тъга, задѣто войскитѣ му били поразени отъ дружинитѣ на Свѣтослава. Като човѣкъ до нѣмайкждѣ монашенъ, благочестивъ и наклоненъ да живѣе като ка-

лугеринъ — аскетъ, той искалъ да бжде далечь отъ свѣтовнитѣ суети: житието на съврѣменния нему пустинникъ, Іоанна Рилский[1]), свидѣтелствува, че той оставялъ на чело на управлението приближенитѣ си, а самичъкъ прѣкарвалъ врѣмето си въ душеспасителни дѣла, бесѣдувалъ съ калугеритѣ и гоималъ за великь подвигъ да посѣтява пустинницитѣ.

Симеонъ е знаялъ мѣгкия характеръ на сина си, и за туй, прѣди да умре, счелъ за нужно да му назначи като съправитель роднината си Георгя Сурсовула, който de facto е билъ царь на България. Въ 927 год. Сурсовулъ направилъ миръ съ Византия на до нѣмай-кждѣ исходни условия, отъ които може да са види, че народа е нѣмалъ право да бжде недоволенъ отъ военното положение на страната.

„Византия, първо и първо, признала царската титла и върху Петра. Това е било голѣма отстжпка отъ нейна страна, отстжпка, която тя на пукъ не е направяла прѣко могжщественния нѣмски краль, макаръ тоя, послѣдния да са е старалъ да грабне тая титла.

Второ. Учредената при Симеона българска патриаршия била признатa за независима.

Третьо. Византия са задължила да плаща всѣка година прѣдишния данъкъ.

Четвърто. Отстжпила на българитѣ нѣкой си други мѣста и земи"[2]).

Нъ най-важния пунктъ отъ условията е билъ: че Византия ще даде дъщерята на императора (Мария) за жена на българския царь. Византийския етикетъ строго запрѣтявалъ да са правжтъ брачни съюзи между членоветѣ на императорския родъ и владѣтелнитѣ родове на другитѣ господарства. Още прѣдъ 968 год. Византия не са съгласявала да даде Мария на сина и прѣемника на Оттона I-ий, казвайки на посланника Луитпранди, който са явилъ съ това прѣдложение, че таквози нѣщо не са е чувало и видѣло до тогава въ императорския дворъ. Тоя памтивѣковенъ етикетъ билъ нарушенъ прѣко българския царь, безъ да помъмре нѣкой или пъкъ да противорѣчи. Пò-сѣтнѣ Багрянородний мъмрѣлъ съправителя си Лакапина, за дѣто нарушилъ завѣтния етикетъ, нъ на сжщото мѣ-

---

[1]) Дриновъ, Южные Славяне, стр. 62.

[2]) Тамъ, стр. 66.

сто, за да ги оправдае, между другото, забѣлѣжва, че Романъ билъ принуденъ да направи това нѣщо за доброто на Империята“ [1]).

Кждѣ края на Петровото царувание, на вънкашното могощество на България билъ нанесенъ силенъ ударъ отъ Свѣтослава. Нъ това е било въ 967 год., а пъкъ богомилството, както го изслѣдвалъ Рачки, са появило „въ първата половина на Петровото царувание, сир. между 927 и 950 год.“ [2]). Тъй щото, когато са появило богомилството, България въ военно отношение била така силна, както прѣзъ врѣмето на Симеона, и на народа не е оставало да желае нѣщо-си пó-вече отъ това.

Обаче народа е ималъ право да не бжде доволенъ отъ туй, че византійската распустнатосъ са вмъквала сé пó-вече и пó-вече въ българскитѣ нарави. На това спомогнало отъ друга страна и женидбата на царь Петра за дъщерята на византійский Императоръ, подиръ която византизма още пó-вече, отколкото прѣзъ врѣмето на Симеона, почнжлъ да владѣе въ страната. Народа само негодувалъ за туй пагубно сближавание на царскитѣ домове.

„Народа ималъ много лошево убѣждение за гърцитѣ: „тѣ сж непостояни въ политическитѣ си убѣждения, високомѣрни, лъжесвидѣтели, златолюбиви, сжджтъ по „мзда.“ Тъй ги изобразява едно писменно произведение отъ „старо-булгарската“ отрѣчена писменность, която е била народно достояние [3]). А особено най-лошево мнѣние имало за византійцитѣ поколѣнието, което израстнало прѣзъ бурливитѣ дълги войни на Симеона съ гърцитѣ, който го научилъ да не вѣрва на хорскитѣ думи, ако ще би да излизжтъ отъ устата на вселенския патриархъ, и да глѣда на византійската империя, като на призракъ, сѣнка (нъ ний вече видехме, че, макаръ и да сж глѣдали на византійцитѣ така лошево, това не е прѣчало на Симеона да са държи о лошевитѣ страни на обществения имъ животъ). Не ще съмнѣние, че това поколѣние не е можало да глѣда равнодушно за другарскитѣ отношения между своитѣ държавни управители и Византия и на нововведенията въ управлението и общест-

---

[1]) Тамъ, стр. 67.

[2]) Racki, Rad. VII, стр. 96.

[3]) Извлечено отъ „Слово о Сивилѣ,“ което г. Дриновъ прѣписалъ отъ ржкописния сборникъ (на XV вѣкъ), който са съхранявалъ въ училищната библиотека въ Панагюрище.

венния животъ, които сж послѣдвали отъ сближаването на прѣславския дворъ съ византийския[1]).

Двата двора са сближавали и въ врѣмето на Симеона, нъ тогава то не са забѣлѣжвало, а сега сближаването било пó-конкретно, удрѣло въ очи. Византия заразила съ своя развратъ не само тѣзи, които били на чело на управлението, нъ дори и оная часть отъ народа, която съ примѣра си трѣбало да поддьржа и утвьрдява нравственностьта въ страната. Въ сжщность тая срѣдá прѣдпочела да са присъедини къмъ враговетѣ на народнитѣ идеали.

За защита на правителството, което са намирало въ опасность, излѣзала черковата, нъ и тя съ всичкото си значение не можáла да направи нѣщо-си, както поради общественното положение, така и поради нравственното състояние на тогавашната българска ерархия. Духовенството си имало причини, за да са отнася съчувственно къмъ сближаването на България съ Византия и къмъ сѣтнинитѣ отъ това сближавание, които за него излѣзли много исходни. Патриарха и епископитѣ живѣяли срѣдъ таквози вѣликолѣпие, което не е падало пó-долу отъ вѣликолѣпието и роскоша на висшето византийско духовенство. Въ Цариградъ при „Великата Черкова“ имало 40 клирици и много други духовни чинове, които съставлявали щата на вселенския патриархъ. Толкова клирици ималъ и българский патриархъ. Нѣкои отъ подвластнитѣ му епископи, като напр. Костурския тъй сжщо ималъ такъвъ многочисленъ щатъ клирици; другитѣ имали пó-малко; най-незначителния отъ епископитѣ, Струмския, ималъ не пó-малко отъ 20[2]).

Всичко това ни обяснява, защо „прѣзъ врѣмето на Петра висшето духовенство усьрдно поддьржало расклатения му прѣстолъ.“ Петъръ, или ония, които дѣйствували въ негово име, не забравили тая услуга. Освѣнъ многото грамадни дарове и „сбороветѣ отъ черковнитѣ служби и сждилищата, висшето духовенство имало и опрѣдѣлени отъ властьта доходи, които трѣбало да му плащжтъ както българетѣ, така и другитѣ народи, които живѣяли въ Българското Царство, а именно: власитѣ и вардарскитѣ турци“[3]).

---

[1]) Дриновъ, Южные-Славяне, стр, 71.
[2]) Тамъ, стр. 72.
[3]) „ „ 73.

Тия фактури сѫ направили това, което може да са очаква отъ тѣхъ.

„Богаството на висшето духовенство и неговото материално благосъстояние, което било за завиждание, развили въ него страсть къмъ раскоша, съ когото то много отъ рано започвало да са надваря съ византийското духовенство. Прѣсвитера Козма обличава клирицитѣ, задѣто „не живѣѭтъ по писанието“, задѣто „узаконявѫтъ наравитѣ си, съ които искѫтъ да са прославѭтъ на тоя свѣтъ, задѣто са пъчѫтъ, като контета, съ богатото си облкло,“ и са хвалѭтъ „яздящими по нихъ“ (сир. че постѫпвѫтъ като тѣхъ). „О пищахъ же и веселіи и таковыхъ нельзѣ глаголати, много-бо и различна ядь на трапезахъ ихъ обрѣтается, яко же и у богатыхъ живущихъ въ міру, многа же молва и нестройна рѣчь, и любы не по закону; оже бо и отъ свара перестануть, тоже на пьянство обращаются, смиряющеся и любяще о винѣ а не Бозѣ.“ Любовьта къмъ роскоша и вѣликолѣпието и невъздържения животъ направили клирицитѣ користолюбиви, жедни да трупѫтъ пари, за която цѣль са позволявали различни злоупотрѣбления: „творили несправедливый судъ, грабили, обижали беззащитныхъ. Насилья же биющия ими немощнымъ, кто исповѣсть?“ въсклицава козма[1]).

Ако минемъ сега отъ положението на духовенството къмъ положението на простия народъ, ний най-напрѣдъ ще са спрѣмъ върху слѣдующия фактъ: „въ Българиия имало „барщина“ още прѣзъ 894 год., когато другитѣ славянски племена са занимавали още само съ полски работи“[2]).

Нъ значението на тоя фактъ ще бѫде съвсѣмъ лъжливо разбрано, ако не са обърнемъ къмъ нѣкои-си други подробности на крѣпостния битъ въ България и съсѣдката й Сърбия. За тоя битъ изобщо има съвсѣмъ малко подробности, и затова ний, за да допълнимъ свѣденията, които имаме за положението на народа въ България, сме принудени да черпимъ отъ историята на Сърбия, въ която живота въобще много прилича на българския. Нъ и тѣзи малкото свѣдения, които имаме, сѫ доста, за да са увѣримъ, че българския и сърбеския „крѣпостни“ много малко приличали на феодалния крѣпостенъ въ западна Европа. „Българския крѣпостенъ не билъ робъ; той си ималъ имущество и земя, нъ нѣмалъ право да оставя нито едното

[1]) Тамъ, стр. 73 и 74.
[2]) Иречекъ, 380.

нито другото.“ Само съ това си приличали тѣ. Въ всичкото друго между тѣхъ е имало голѣма пропасть. „Крѣпостния нито са продавалъ, нито пъкъ са отпущалъ на свобода безъ оная земя, която обработвалъ. Длъжноститѣ на крѣпостния спрямо господаря му, които са заключавали въ туй, че крѣпостния билъ длъженъ да работи извѣстно врѣме за господаря си и да му плаща данъкъ за земята, са образували по различенъ начинъ, благодарение на обичаитѣ, договоритѣ и законоположенията, които сѫществували тогава у славянитѣ. Въ Сърбия крѣпостния ималъ право да вика на сѫдъ господаря си, нъ билъ той царя, когато отъ него изисквалъ по̀-вече, отъ колкото трѣба по закона“[1]). А по закона не са изисквало много. Това може да са види отъ данъка, когато трѣбало да плаща всѣкой подданикъ, дори висшето съсловие. „Въ врѣметò на Самуила (976—1014) всѣкой български землевладѣлецъ, който ималъ единъ чифтъ волове, плащалъ на годината една мѣрка просо една мѣрка пшеница и нѣщо си около половинъ ока вино“[2])

Като нѣма други свѣдения, щешъ-не-щешъ, трѣба да са ограничишъ само съ тия. Нъ и по тѣхъ пакъ може да са разбере, че живота на българския селенинъ е билъ рай въ сравнение съ живота на феодалния. Понеже значението на всѣкой фактъ са познава, когато го сравнявашъ съ другий еднороденъ фактъ, ний намѣрихме за добрѣ да земемъ нѣколко черти отъ положението на крѣпостнитѣ отъ сѫщата епоха на Западъ. Нека са ограничимъ само съ най-едритѣ фактове отъ „Histoire des paysans“ на Bonnemer'а и да видимъ, какво е било положението на французския селенинъ въ X столѣтие когато феодалната тирания не била още достигнѫла апогея си.

„Тѣлото и имуществото на крѣпостния (serf) принадлѣжи на господаря: той има право да го продава, да го подарява, да го размѣнява (и въ България мо̀жало да са прави това, нъ *заедно съ земята*, условие, което правило да ставѫтъ твърдѣ рѣдко тия нѣща, а още по̀-вече, че то е било сѐ едно за селенина — тоя или оня ще му бѫде господарь. С. В.) той са располага съ него, като съ говедо, съ тая само разлика, че животното му са свиди, а селенина не има за нищо. Знайно е че Авраншския епископъ е далъ петь жени и двама

[1]) Тамъ, стр. 381.

[2]) „ „ 388.

мѫжье за единъ хубавъ сивъ конь, върху когото влѣзалъ подиръ въ столицата; тово сѫщото го е направилъ и Суанския епископъ“.

„Много пѫти въ земанията-даванията са пазаряли не за земята, а за servitium, сир. за рентата отъ труда на крѣпостния. Човѣкъ мѫчно може да си прѣдстави, колко пазарувания сѫ станѫли за крѣпостнитѣ и прѣминаванието имъ отъ единъ владѣлецъ къмъ другий вѫтрѣ отъ X до XIII-то столѣтие. На едно мѣсто крѣпостнитѣ принадлѣжѫтъ въ едно и сѫщо врѣме на нѣколко господари; на друго дѣлѭтъ помежду си дѣцата; на трете за половинъ-мѫжъ даватъ половинъ-жена. Човѣка не го иматъ за нищо друго, освѣнъ за придатъкъ (джаба), *съставна частъ отъ почвата, жива пара, облѣкло на земята* (както казвали тогава), на която той принадлѣжи, нъ която не е негова. Него го продавѫтъ заедно съ говедата, съ колата и т. н. Съ една рѣчь, на него глѣдатъ, като на вѣщь, която всѣка минута може да са извади на пазаря, и нему позволявахтъ дори да носи името „човѣкъ“. Той е принадлѣжность, „неотемлемо владение“[1]). „Неотемлемо владение“ по френски са наричѫ *maintorte* — мъртва рѫка.

Тоя терминъ е произлѣзълъ по слѣдния начинъ: тогава имало обичай, когато умрѣ нѣкой крѣпостенъ, да му отрѣзвѫтъ рѫката и да я давѫтъ на господаря, който отъ нея минута ставалъ владѣтель на всичко, което е оставилъ умрѣлия, безъ да даде нѣщо отъ наслѣдството на дѣцата му. Нъ понеже мъртвата рѫка сѐ трѣбало да са употрѣби за нѣщо-си, набожнитѣ синйори земали па я забивали надъ вратата на кулата, гдѣто по обичая окачвали вълчешки крака и главитѣ на дивитѣ звѣрове, които убияли на ловъ“.

Имало нѣколко рода крѣпостни. „Крѣпостнитѣ хора не заемѫтъ еднакво положение“, казва Бомануаръ, единъ отъ юриститѣ на феодалната епоха. „Има различни крѣпостни: нѣкои отъ тѣхъ толкова сѫ подвластни на синйоритѣ си, щото *тѣ могѫтъ да имъ обсебѭтъ всичко каквото имѫтъ; тѣ имѫтъ право да са располагѫтъ съ живота имъ, да ги хвърлѭтъ въ тъмница, когато имъ скимне,* (tout les fois, qu'il leur plait); *правилно или неправилно — сѐ едно: синйоритѣ давѫтъ смѣтка само на Бога.* На другитѣ пъкъ положението е *по-хубаво.* До като сѫ живи, синйора нѣма

[1]) Bonnemère, стр. 39. т. I.

право да имъ иска нищо друго, освѣнъ онова, което трѣбва да му плащжтъ, споредъ условията, за себе си и за земята. Нъ ако умржтъ или сж женжтъ за свободни жени, всичкото имъ имущество минава въ ржцѣтѣ на синиоритѣ, съ съгласието на които трѣбва да ставжтъ браковетѣ. Дѣцата нѣмжтъ право отъ наслѣдството; ако искжтъ, тѣ могжтъ да го откупжтъ отъ синиора"[1]).

Въ всичкитѣ тия откъслеци, които наведохме, не са споменава нищо за jus primae noctis и за другитѣ хубости на феодалната оргия, — които отъ врѣме на врѣме са уголѣлявали. Нъ и безъ тѣхъ не са ли разбира, какъ са можали божиитѣ сжщества да дойджтъ до таквози унижение и да го прѣнасжтъ съ смирение като говѣда? При все това оргиитѣ на феодализма безъ спънки са протакали до *жакериитѣ*, сир. до XIV вѣкъ. И жакериитѣ са появили, когато настанали нѣкои външни бъркотии.

Ако паралелно на едно таквози дълготърпѣние виждаме, че една голѣма часть отъ южно-славянското население минава въ богомилство и енергично протестира дори противъ легкитѣ угнетения на народа, това не доказва ли най-ясно, че въ основата на славянския характеръ е имало всѣкога страстната привързанность о такива форми на живота, въ които има правдини и справедливость?

III.

Много отъ историцитѣ, като навикнжли да мѣржтъ с една и сжща мѣрка всички явления, които прѣдизвиквжтъ протесть, не виждатъ въ вжтрѣшното положение на България такива причини, които сж можали да родятъ едно таквози силно движение, каквото е било богомилството. Тѣ ни сочжтъ други. Ний намѣрихме за нужно да са поспрѣмъ на тѣхъ, е но, че на тѣхъ сочжтъ въ съчиненията си хора сериозни, като Гилфердинга, Иречека, французина Шмидтъ и много други и друго, че отстранението имъ доста ще ни уясни истинската физиономия на богомилството. Тия причини сж съвсѣмъ външни. Ний ще са помжчемъ да ги замѣнимъ съ вжтрѣшни.

„Има свидѣтедство", казва Гилфердингъ, „че още прѣ

[1]) Bonnemére, стр. 41.

год. Арменскитѣ Павликияне (михейска отрасль) пращали България проповѣдници. Това извѣстие го събщава калугеПетъръ Сицилийский, който ходилъ въ Арменския градъ рику като посланникъ отъ страната на императора Василия едонина. Тамъ той можалъ да изучи вѣрванията на паянитѣ и, като са върналъ, написалъ съчинение, въ което валъ учението имъ; съчинението си той прѣдназначилъ за арския архиепископъ, види са съ цѣль да даде на пасна българската черква срѣдство, по кой начинъ да вникъ сащностьта на ересьта, за да може да ѝ са противи. ю са вижда, манихейското учение вече заплашвало правонето въ България. Това показва колко много и какъ бърнапрѣдвали проповѣдницитѣ на ересьта“[1]).

Отъ горнята цитата читателя може да види, че покойученъ е отъ категорнята на онѣзи историци, които мисъ, че стига само двама-трима злонамѣренни хора да заисда да смжтятъ хилѣди хорица — току видишъ, направию. Забѣлѣзано е че Гилфердингъ, щомъ остави областьта лѣтописнитѣ сказания, съ която той е тъй прѣкрасно заатъ, много пжти дохажда до нѣмай-какви наивни съобраи, които, благодарение на авторитета му, земжтъ послѣ да ювтарятъ и отъ другитѣ. Таквози е и горнето му съобраие. Въ съврѣменната историческа наука са установи вече здраво принципа, който гласи: „историческитѣ явления случайность“, и за туй ний нѣма да земемъ да оборваме лѣда на Гилфердинга.

По-сериозна е другата „причина“ на богомилството, коисторицитѣ земжтъ отъ византийскитѣ лѣтописци, макаръ да не е толкова научна. Нъ и въ нея не са расправя възникнала ересьта, а само какъ са усилила. Отъ нея да са види много добрѣ до колко слабо е първото обяснение.

Кждѣ края на X вѣкъ България била покорена отъ тийския императоръ Іоанна Цимисхий.

„Іоаннъ Цимисхий, завоевателя на България, самичакъ, да ще, станалъ причина да са усили ересьта. Скоро позаключването на мира съ Свѣтослава, той направилъ живъ походъ въ Мала Азия и отъ тамъ, а именно отъ въ и Армения, докаралъ съ себе си много плѣнници, ме-

[1]) Гилфердингъ, стр. 58 т. I.

жду които е имало и доста павликияне или манихеи. Па
кияпетѣ били войнишкий народъ, и за туй Цимисхий ги з
лилъ въ околноститѣ на Филипополь (Пловдивъ). Той съ
искалъ да достигне двѣ цѣли, казва Анна Комнина: да отс
ни опаснитѣ врагове на империята си отъ горскитѣ, недос
ни убѣжища на отечеството имъ, гдѣто тѣ постоянно са
тували, и да ги направи слуги на господарството си, като
даде въ ржцѣтѣ Филипополь съ клисуритѣ на Хемоса (Ба
на), за да пазжтъ Тракия отъ нападенията на севѣрнитѣ
ти (русситѣ) — като награда за това, той имъ далъ п
свободно да исповѣдвжтъ религията си. Тѣ са въсползу
отъ положението си. Понеже били народъ свободолюбивъ и
покоренъ, тѣ, щомъ станали господари на Филипополь, за
нали да угнетявжтъ малкото православни жители, не испъ
вали заповѣдитѣ на императора и дѣятелно распространя
учението си. Всичко около Филипополь, казва Анна Комн
станало еретическо и „съ тамкашнитѣ еретици са слѣ ощ
динъ горчивъ порой, който извираше отъ арменския изво
— тя разумѣва туземнитѣ славянски дуалисти-богомили[1])

Отъ тѣзи свѣдения, които ни съобщава Анна Комн
личи, че павликиянетѣ сж имали върху богомилитѣ таквози
яние, каквото сж имали нѣмскитѣ колонисти върху нашитѣ
колници. Нъ кой отъ сериознитѣ изслѣдвачи на раскола б
турилъ на ума да счита нѣмското влияние върху вървеж
раскола за нѣщо си друго, а не за фактори, значението
когото е до нѣмай-кждѣ нищожно? А че, най-сѣтнѣ, лѣтоп
безъ забикалки казва, че павликиянетѣ сж заварили въ Б
рия ересьта. И тъй, ако си спомнимъ горнето свидѣтел
какъ нѣколцина манихейско-павликиянски проповѣдници о
нжли ужъ въ ересь цѣлата страна, за насъ ще бжде очев
че тука не трѣба и да са говори, че нѣкой повлиялъ на
гомилството, и че гдѣто ще са каже, на него трѣба д
глѣда, като на *съвсѣмъ самостоятелно славянско движе*

(Слѣдва).

---

[1]) Гилфердингъ, т. I, стр. 227.

Географията като наука и учебенъ прѣдметъ*).

От Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

Исторически очеркъ на географията като наука.

К. Риттеръ.

К. Риттеръ получилъ първоначалното си въспитание подъ ржководството на педагога и географа Гутса Мутса, послѣ постжпилъ въ филантропическия институтъ на Залцмана въ Шнепфенталь, гдѣто заедно съ него дошелъ и неговия въспитатель. По този начинъ Риттеръ отъ самото си дѣтство, са е намѣрвалъ подъ влиянието на двама извѣстни педагози въ тогавашното врѣме и, по всѣка вѣроятность, г. Мутсъ е съумѣлъ да възбуди въ своя ученикъ страсть къмъ землевѣдението. Като изслушалъ лекциитѣ въ Галлския университетъ, Риттеръ постжпилъ за въспитатель въ дома на Холлвега, въ Франкфуртъ, и заедно съ ученицитѣ прѣдприелъ пжтешествие по Швейцария, гдѣто са запозналъ съ Песталоцци. Енергическата и увлѣкающата личность на знаменития неговъ педагогъ, горѣщо прѣдаденъ на своята идея, къмъ прокарванието на нова метода въ педагогията, могжществено подѣйствували на Риттера. Осемтѣ дена, които той прѣкаралъ въ Ивердюнъ биле наистенна дене на педагогическо наслаждение. Послѣ четиредесеть години Риттеръ, като си припомнювалъ за това врѣме, казалъ, че, Песталоцци по географията е знаялъ не повече отъ единъ ученикъ отъ началнитѣ училища, но при всичко това, азъ найвече отъ него съмъ научилъ тъзи наука; като го слушахъ, азъ като че инстинктивно прѣдчувствувахъ естественния методъ; той ми отвори пжтя и ако нѣщо съмъ направилъ, то по-скоро принадлѣжи нему, а не менѣ. Послѣ врьщанието си въ Франкфуртъ Риттеръ са запозналъ съ Ал. Хумболдта, който туко-що билъ са завърналъ отъ Америка. Хумболдтъ му съобщилъ много ново и интересно и му прочелъ статията за американскитѣ степи. Въ въсхищението си отъ това запознавание, Риттеръ написалъ на Гутса-Мутса слѣдующето; „Хумболдтъ е единъ отъ най интереснитѣ хора, каквито съмъ до сега виждалъ. Ти не можешъ си прѣдстави, колко сж велики неговитѣ познания, какво разбрано изложение, какъвъ прѣкрасенъ язикъ, каква живость и любезность въ обхожденията му! Съ медицитѣ той разисква за анатомията и физиологията, за желтата трѣска, за влиянието на климата върху здравието и развитието и др. т.; съ минералозитѣ — за минералнитѣ системи, за геологическото строение на земята, за Кордилиеритѣ, за кратера на Етна, на Везувий, на Тенерифския върхъ, на Котопахи и на другитѣ вулкани; съ зоолозитѣ — за окаменениитѣ остатки, които са намиржтъ на американскитѣ височини, и

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. I.

въ долинитѣ, за жителитѣ, свойственни на всѣки климатъ, най-послѣ съ ботаницитѣ — за тропическата растителность. Колко интересно сьмъ чувалъ азъ отъ него за нравственностьта и културата на Новия-Свѣтъ, за първобитната история на Индийцитѣ, за тѣхнитѣ паметници и научни свѣдения. Хумболдтъ ми е разказвалъ за своитѣ астрономически наблюдения, наглѣдно ми е обеснявалъ опититѣ върху състава на въздуха, съ помощьта на евдиометра[1]), той ми съобщи за своитѣ изслѣдвания върху темпаратурата и дълбочината на моретата, надъ морскитѣ течения и др. т. Ти лесно ще разберешъ, че тѣзи дни азъ изгубихъ за всичко; всичкото си врѣме, всичкитѣ мои мисли принадлѣжахѫ на Хумболдта. Никога още ни за една страна, въ мене не са е възбуждало такова ясно и наглѣдно прѣдставление каквото Хумболдтъ възбуди съ своя разказъ за Кордилиеритѣ"[2]).

Въ прѣдисловието му на първия томъ отъ „Европа", Риттерт е изсказалъ принципа на новата географическа школа. „Моята цѣль казва той, е да съобща на читателя живъ възглѣдъ върху цѣлата страна, на нейнитѣ естественни и искуственни произвѣдѣния, на природния и човѣчески миръ и всичко това да прѣдставя въ видъ на тъй свързапо цѣло, щото най-важнитѣ резултати за природата и за човѣцитѣ да излѣзвѫтъ или сами по себе си, или чрѣзъ противоположно сравнение. Главната моя задача е облагородяванието на духа а не отекчавание на паметьта; азъ са старахъ, до колкото ми бѣше това възможно, да приведа всичко въ взаимна врьзка и да покажа причинитѣ и слѣдствията; ако може тъй да са изразя, азъ сьмъ са старалъ да излагамъ прагматически. Земята и нейното население са намѣрвѫтъ въ взаимни отношения и едната безъ другата е немислима, ето защо историята и географията всѣкога ще бѫдѫтъ нераздѣлими спѫтници. До сега това важно влияние на естественнитѣ условия са е разглѣждало твърдѣ слабо и повьрхностно, азъ ще обрьщамъ особенно внимание на това влияние. Както хронологията съставлява основа за историята, безъ помощьта на която сичкитѣ факти са явявѫтъ размѣсени, тъй сѫщо физическитѣ свойства трѣбва да съставлявѫтъ основа на географията. Тѣ съставлявѫтъ този скелеть, около когото са группирова всичко останало; както мускулитѣ свързвѫтъ всичкитѣ части и на всѣка отъ тѣхъ съобщавѫтъ особенъ характеръ особенъ животъ". Прѣдполагало са е да излѣзе „Европа" въ три тома, а сѫ излѣзли само два, третия не излѣзалъ за това, защото неговото написание не е удовлетворило автора; не ясно са е показвала тъзи врьска, за която са спомѣнавало въ прѣдисловието; разположението по отдѣлни господарства, споредъ тѣхното тогавашно политическо състояние и помѣстяванието на историческия очеркъ, прѣдъ оп

---

[1]) Обемомѣръ. Прѣв.

[2]) *Забѣлѣж.* Ний нарочно си позволихме да приведемъ тъзи дълга часть отъ писмото на Риттера, за да покажемъ, какво силно обаяние е произвѣла на него гениалната личность на Ал. Хумболдта, което по всѣка вѣроятность не е останало безъ влияние върху послѣдующата деятелность Риттера.

санието на всѣко господарство, — всичко това явно е противорѣчило на исканията, които сѫ нуждни, за живата вѫтрѣшна врьзка въ изложението. Слѣдъ нѣколко врѣме, Риттеръ издалъ таблица за културнитѣ растения, а послѣ двѣ години — шесть карти по физическата география на Европа. Първата карта изображавала главнитѣ планини въ Европа, втората — отдѣлнитѣ върхове въ сравнение съ височината и растителностьта на Кордилиеритѣ, третята — диворастящитѣ дървета и шубръци, четвъртата — културнитѣ растения, петата — распространението на дивитѣ и домашнитѣ млѣкопитаѭщи и шестата — европейскитѣ племена. Тѣзи карти наглѣдно прѣдставили найглавнитѣ географически условия на Европа и биле едничкитѣ и първитѣ отъ такъвъ родъ таблици. Малко по-послѣ Хумболдтъ издалъ подобни карти, но когато Риттеръ готвялъ своитѣ за издавание, то съвсѣмъ не подозиралъ, че съ това прѣдупрѣждава намѣрението на великия естествоиспитатель.

Въ 1809 год. Риттеръ прѣработилъ: „Рѫководството на физическата география на цѣлия земенъ шаръ". Въ писмото си до своя пастрогъ[1]) той казва, счита са за щастливъ, за гдѣто може да укаже на цѣлесъобразностьта и на законностьта тамъ, гдѣто до сега всичко са е считало за произволно и за случайно и че сега той знае недостаткитѣ, които сѫществуватъ въ географическата наука. Но за съжаление, това съчинение не излѣзло, но съ неговия планъ ний можемъ да са запознаемъ отъ писмата на К. Риттера къмъ Г.-Мутса. Той прѣдполагалъ да разглѣжда земята, както си е тя сама по себе си, а съвсѣмъ не като планета между другитѣ мирове, или като продуктъ на человѣческия произволъ, а за това и не придавалъ важно значение на политическата география. Това съчинение щѣло да бѫде раздѣлено на три части: топическа, морфологическа (формална) и материална или на запознавание съ мѣстото, съ формата и съ съставнитѣ части. Топическата часть съставлява първия курсъ на географията и са подраздѣля на введение и описание на земната повърхнина по естествени отдѣли. Втората часть описва главнитѣ форми на сушата, морето, въздуха и на тѣхнитѣ физически отношения. Третята заключава общитѣ и частнитѣ закони за географическото распространение на тритѣ царства на природата, наука за климата, отъ когото зависи органическия животъ и геологичискитѣ данни. Ако това съчинение бѣше излѣзло, То Риттеръ щѣше да издаде рѫководство по народовѣдѣнието и политическата география, а тъй сѫщо и географически атласъ, който щѣше да прѣдставлява събрание отъ картини, които да изображаватъ характеристическитѣ явления на природата, каквито сѫ: алпийската страна, пустинята, архипелага, скалистия и пѣсъчливъ брѣгъ, степьта, делтата, забѣлѣжителнитѣ форми на земната повърхнина, очертанието на планискитѣ върхове, планинскитѣ вериги, най-важнитѣ острови, долини, водопади, различни родове палми, физиономията на растителностьта въ извѣстенъ поясъ и др. т.

Когато съчинението било написано, Риттеръ показалъ рѫко-

[1]) Втори баща. Прѣв.

писа на известния натуралистъ Леполда Ф. Буха. Споредъ мнението на последния, статиите за морето, теченията и ветроветѣ биле прѣкрасно написани; а що са касае до планинитѣ, той останалъ недоволенъ, тъй като въ съчинението са провеждали идеи, противни на неговото собственно възрѣние. Риттеръ, вслѣдствие на тъзи забѣлѣжка, оставилъ са отъ мисъльта да печата това съчинение и чакалъ само случай, за да може още единъ пжть да провѣри своитѣ наблюдения. Случая скоро са прѣдставилъ; слѣдъ нѣколко врѣме Риттеръ прѣдприелъ съ своитѣ ученици голѣмо пжтишествие по Швейцария и Италия, отъ гдѣто като са върналъ, написалъ извѣстното съчинение: „Землевѣдѣние по отношение къмъ природата и историята на человѣка“ (Erdkunde im Verhältniss zur Natur und Geschichte des Menscheu); първото издание излѣзло въ два тома въ 1818 год., второто — въ 19 (1822—59). Първия томъ съдържа описанието на Африка, а останалитѣ осемнадесетъ са распадатъ на петь групи, отъ които всѣка съставлява едно самостоятелно цѣло; първата группа въ петь тома (2—6) Източна-Азия, втората — Западна-Азия, сжщо въ петь тома (7—11); третята въ два тома (12—13) — Аравия; четвъртата въ четире тома (14—17) — Синайски полуостровъ, Полестина и Сирия, 15-ий и 16-ий томове са распадатъ на двѣ отдѣления; петата группа — Мала-Азия, която трѣбвало да излѣзе въ три тома, но послѣдния не излѣзалъ по причина на Риттеровата смъртъ; най-послѣ прѣдполага са още и шеста группа — описание на Кавказия.

Въ 1820 год., той билъ повиканъ въ Берлинъ да заеме катедрата по географията. Когато Риттеръ наченалъ да чете лекции въ университета, то той почти всѣкога е ималъ слушатели, но подиръ три години обширната аудатория[1]) едвамъ е можала да помѣщава всичкитѣ слушающи. Прѣдметъ на неговитѣ лекции е било: распрѣдѣлението на сушата и водата, мировото положение на частитѣ на свѣта и на различнитѣ страни, отношението на хоризонталното расчленение къмъ массата на материка, брѣговото расчленение, особеноститѣ на вертикалното образуване и пластиката, климата, флората, желуната и сждбата на человѣка. Лекциитѣ постоянно сж биле придружавани съ рисунки и чертежи отъ искусна ржка и давали наглѣдно прѣдставление за това, за което са е говорило. Главното стремление на Риттера е било да покаже, че человѣкъ въ своето физическо, духовно и нъравственно развитие, не може да избѣгне влиянието на мѣстната природа и на окржжающитѣ географически условия. Природата на страната, свойствата на почвата, формата на планинитѣ, долинитѣ, равнинитѣ, климата и характера на естественнитѣ произведения, оказватъ огромно влияние на человѣка. Неговото физическо и умствено развитие дълбоко са корени въ недрата на родната почва; развитието на чувствата способностьта на възрѣнията, богатството или бѣдностьта на фантазията, силата или слабостьта на волята, най-послѣ образа на живота са намѣрватъ въ малко или много тѣсна връзка съ природата на отечеството. Художественнитѣ и поетическитѣ произве-

[1]) Зала, въ която са събиратъ слушателитѣ. Прѣв.

ия на Гърцитѣ, тѣхната митоология съ музитѣ и грацинтѣ и на-
ки суровитѣ пѣсни на тевтонскитѣ барди сѫ повечето длъжни, за
я характеръ на влиянието на окрѫжающата природа, въздуха и
это. Това влияние на физическия миръ върху чисто духовната
ша на человѣка, това таинствено взаимодѣйствие на нравствен-
и духовния миръ прѣдало на изучванието на географията това
чение, каквото тя е нѣмала до Риттера.

Съ идеитѣ на Риттера най-добрѣ можемъ да са запознаемъ
неговото съчинение: „Введение въ общата сравнителна география
пить за научно землевѣдѣние и пѫтешествие.“ Това съчинение е
ь отъ статии, написани отъ Риттера отъ 1815—50 год.; първия
тория отдѣлъ е нищо друго, освѣнъ прѣпечатвание на введението
ѣкои прѣдварителни забѣлѣжки отъ първия планъ на неговото
левѣдѣние, а третия са състои отъ петь статии, расхвърлени въ
кигитѣ на Берлинската академия на наукитѣ. Въ първата статия:
географическото положение и хоризонталната протегналость на
титѣ на свѣта,“ Риттеръ казва, че земята съставлява само
нъ членъ отъ слънчовата система, но тя сама по себе си прѣдста-
ва цѣла система явления. Показващето са разсѣяние или струпва-
на разнообразнитѣ части на земната кора въ тѣсно или обширно
странство, различно опрѣдѣлѭтъ свойствата на нейната повърхнина;
на отдѣлна часть не остава безъ влияние и не лѣжи случайно, а
ротивъ намѣрва са въ връзка са цѣлото и участвова въ общия
отъ на земния шаръ. Риттеръ разглѣжда контраста между материко-
и водното полушарие, группирванието на земнитѣ масси, поло-
жението на отдѣлнитѣ части на свѣта, тѣхната величина, отношението
ду протегналостьта въ дължина и широчина, най-послѣ очертание-
и расчлененнието на материцитѣ. Въ втората статия; „Забѣлѣжки
географическия способъ, при изображаванието пространственнитѣ
ошения съ фигури и числа,“ Риттеръ казва, ако този способъ са
ложи къмъ всичката земна повърхнина, то тя би могла да са раздѣ-
на нѣколко геометрически фигури, сътвѣтсвуѭщи на свойството
протѣгналостьта, а не измислени произволно. Отъ комбинирванието
подобни фигури елементарната и научната география ще извлѣкѫтъ
го повече полза, колкото отъ безчисленното множество подробни
сания, които прѣдставлявѫтъ безкрайни частности. На географията
достига господството на формата върху материята; въ това и не-
ѣ са заключава причината, за гдѣто училищното ѝ изложение е
за схоластическо, сухо и безплодно. Отъ употреблението на фигу-
ѣ, при Сравнителното изучавание на земнитѣ пространства, Рит-
ъ прѣминава къмъ употреблението на числата. Споредъ неговото
ние, за всѣко земно пространство могѫтъ да са намѣрѭтъ нѣколко
ва части и отношения, които сѫ свързани помѣжду си не случай-
не както да е, и могѫтъ да бѫдѫтъ исчислени. Третята статия:
исторически елементъ въ землевѣдѣнието“ — основната ѝ ми-
ь е тъзи, че съврѣменното мѣстно сѫществувание на нѣщата, не
валява безъ тѣхното послѣдователно измѣнение, слѣдователно,
ата за земнитѣ пространства и тѣхнитѣ отношения не може да ми-

не безъ хронологическа връзка; отъ друга страна историята тъй също не може да мине безъ театра или това поприще, на което са е извършвало нейното развитие. Историята са нуждае отъ географията както за самитѣ фактове, тъй също и за тѣхното изображавание; но отъ своя страна, географията е немислима безъ историческия елементъ, ака само тя не иска да бѫде блѣдно копие на мѣстности и кратко рѫководство, което дава само единъ скелетъ, безъ мускули. Въ четвъртата статия: „Теллурическата връзка между природата и историята по отношение на произведенията на тритѣ царства, или географическото естествовѣдѣние,“ Риттеръ изказва тъзи мисъль, че задачата на географическото естествовѣдѣние е да запознае съ начина на съществуванието на природнитѣ тѣла и тѣхното отношение къмъ отечеството, но никъкъ не описанието на самитѣ тѣла; то (географическото естествовѣдѣние) трѣбва да показва естественното отечество на всѣко произведение, областьта на неговото распространение, странствованието му и да изслѣдва тъзи културна область, която сѫ заели тѣзи тѣла вслѣдствие влиянието на человѣка. Въ петата статия: „За пространственнитѣ отношения на повьрхниннитѣ на земния шаръ и тѣхното влияние върху хода на историческото развитие на человѣчеството,“ са указва на това, че ако въ природнитѣ произведения на всѣкадѣ са вижда органическа връзка и цѣлесъобразность, между най-малкитѣ частици, то още повече подобенъ редъ сѫществува въ най-голѣмото отъ естественнитѣ тѣла — планетата, на която ний живѣемъ. Указва са че ний такава хармония и симметрия срѣщаме въ устройството на земната повьрхнина и въ нейнитѣ части, които, повидимому, като че произволно сѫ расхвърлени по нея. Като показва на това, Риттеръ прѣминава къмъ разглѣжданието частитѣ на свѣта, за да покаже, как са явява на тѣхъ висшия космически законъ на мировото устройство който е опрѣдѣлилъ цѣлия ходъ на человѣческото развитие.

Идеитѣ на Риттера, които сѫ исказани въ послѣдното съчинение и въ „Европа“ носѭтъ телеологически характеръ, т. е. опитвание по формитѣ на земната повьрхнина, да разясни цѣлитѣ на Твореца

За подтвърждавание на нашия възглѣдъ ний са основавам на отдѣлнитѣ положения отъ съчиненията на Риттера.

Споредъ неговото мнѣние, земята прѣдставлява висши мир откровение на божественната прѣмѫдрость въ видимия миръ.

Цѣлата природа е грамаденъ организмъ, пъленъ съ космически животъ.

Неорганическата природа съставлява основа и условие з органическия животъ.

Отъ всички небесни тѣла, само земята има етическо назначение — оказва влияние на духовния миръ.

Землевѣдѣнието е учение за нашата планета, за нейнитѣ части, свойства, като за нѣщо самостоятелно цѣло, по отношение към природата, человѣка и Твореца.

Назначението на человѣка, прѣзъ краткото му земно сѫществувание, е да достигне вишето духовно развитие, а назначението н земята е да служи на человѣка и да удовлетворява неговитѣ потрѣ

сти. За достигание на тъзи цѣль, земята е снабдена съ извѣстно зметно строение, благодарение на което, тя е не само носителница человѣческата култура, но още е въ състояние и да влияе на побѣдията.

Разчлененнието, брѣговото развитие, устройството на повърхката и мировото положение, образували отъ петьтѣ части на свѣта цѣли индивиди, които служжтъ за поприще на человѣческото развие и култура.

Телиурическото въспитание, т. е. историческия животъ, бива пова по-богатъ и по-високъ, колкото сж по рѣзки контраститѣ, йствении на една страна. Къмъ такива контрасти, които съобщатъ на отдѣлнитѣ части на земната повърхнина индивидуаленъ характръ, са отнасѭтъ: сушата и водата, възвишенностьта и низката стра. истокъ и западъ, сѣверъ и югъ, старий и новий свѣтъ, европейи и неевропейския миръ. Контраста между сушата и водата ясно означенъ съ голѣмъ кржгъ, който прѣсича градусната мрѣжа по югозапъ отъ носъ Добра Надѣжда, до югоисточнитѣ брѣгове на Азия Африка и при Камчатка тръгва къмъ западния брѣгъ на Америка. слѣдствие историческия вървежъ на културата са е развилъ контрас между Стария и Новия Свѣтъ. Африка — страна съ неразвити нтрасти; тя е нерасчленена масса отъ суша съ еднообразна повърхна, съ неголѣми различия между истокъ и западъ, сѣверъ и югъ; противоположность на морския югъ или на Нова-Холандия; тя е тиненталенъ югъ на земята. Азия е материкъ съ рѣзки контрасти; токъ и западъ, сѣверъ и югъ, централната цѣла часть на материка расчлененната брѣгова линия прѣдставляватъ рѣдки противоположсти, които не са съприкосновяватъ една съ друга — грамадната ъдиезиатска издигната поляна служи за прѣпятствие на това. Тъзи сть на свѣта, която е била люлка на человѣческия родъ, е отечесо на много организми, отъ тука сж са прѣселили различнитѣ племесъ зачатаци отъ култура и като че нарочно за това, за да е мола тъзи послѣдната да са развие по-силно на по-благоприятна поч. Въ Европа, по причина на неголѣмата ѝ протѣгналость, контрасъ между истокъ и западъ, сѣверъ и югъ, морето и сушата, възвенноститѣ и низкитѣ страни сж изгладени. Въ нея, както и въ ш, централната Алпийска възвишенность отдѣля югъ отъ сѣверъ; тя не е непроходима, както Хималаитѣ, а напротивъ много планини проходи и долини облѣгчаватъ сношенията между народитѣ, коиса намиржтъ отъ двѣтѣ страни на гръбнака. Европа е била голѣма ищия за втората степень на културното развитие; тя е въсприела Азия всичкитѣ нейни елементи, развила ги е и ги е прѣдала на задъ въ Америка. За испълнението на тъзи задача, тя е заела мѣсъ срѣдата на материковото полушарие, но морския елементъ прона въ нея отъ всички страни. Значението на Европа е толкова гно, щото всичкия свѣтъ може да са раздѣли на два: европейски неевропейски. Най-близо до Европа са приближава Америка.

Риттеръ и Хумболдъ съставляватъ едно нераздѣлимо цѣло; сж двама велики мислители въ областьта на землевѣдѣнието, на-

каръ да сж вървели по различни пжтища, Хумболдтъ, като натуралистъ, са стрѣмилъ къмъ сравнително-физическото изучвание на природата, къмъ откриванието на законитѣ въ разнообразието на физическитѣ явления, които са извършвжтъ на земната повърхнина. Съ пжтешествията, той е развилъ въ себе си способностьта за научно наблюдение; благодарение на собственнитѣ си изслѣдувания, той е съумѣлъ да начертае величественнитѣ картини на природата, да изобрази и взаимнитѣ съотношения на явленията. Риттеръ е ималъ прѣдъ видъ сравнително-историческото изучвание, старалъ са да изнамѣри законитѣ въ разнообразието на историческитѣ явления, глѣдалъ е на земята като на человѣческо жилище и като на корона на неговата дѣятелность. Той не е правилъ пжтешествия съ научна цѣль, но затова никой други, съ такова съвършенство и съ дълбоко разбирание, не са е въсползовалъ отъ изслѣдванията на другитѣ географи; вмѣсто бездушното описание на земитѣ отъ неговитѣ прѣдшественници, той далъ хронологическо описание, т, е. свързанъ всичкия разнороденъ материалъ въ едно органическо цѣло, при което въ основата на това цѣло, той е сложилъ влиянието на географическитѣ условия върху человѣка.

Между това, като отдаваме дължимото уважение на широкия Риттеровъ възглѣдъ, не можемъ при това да не съзнаемъ, че той е малко едностранчивъ; освѣнъ това на много Риттерови идеи лѣжи особенъ мистическо-поетически характеръ, който са обеснява съ влиянието, което е имала на него господствуващата тогава Шеллинговска натура — философия.

Като завършвамъ изложението на К. Риттеровската дѣятелность, считамъ за неизлишно да забѣлѣжа, че отъ неговитѣ съчинения на русски языкъ сж прѣведени: „Европа“, „История на землевѣдѣнието и на откритията“, „Общо землевѣдѣние“; отъ обширния трудъ: „Землевѣдѣние“ сж издадени: първата му часть: Общо въведение и источния край на Азия; втората му часть: Планинската система на Небесната гора; Алтайската система, историята на откриванието и завоеванието на южния Сибиръ; третята му часть: Алтайско-саянската планинска система; четвъртата му часть, която съставлява допълнение къмъ третята; петата му часть: Источния Сибиръ, Байкалското езеро, Прибайкалскитѣ страни. Освѣнъ това прѣведени сж отдѣлно: Источния и Китайски Туркестанъ, Иранъ, Кабулистанъ и Кафаристанъ.

Идеитѣ на Риттера съставили епоха въ историята на географията, тѣ распръснали свѣтлина върху отношенията между естественнитѣ свойства на страната и нейнитѣ обитатели и положили начало на цѣлъ редъ послѣдователи. Отъ послѣднитѣ особенно е забѣлѣжителенъ Арн. Гюйо.

Ар. Гюйо.

Ар. Гюйо (1807—1884) родомъ отъ Невшатель, още отъ дѣте са отличавалъ съ своята любовъ къмъ естественнитѣ науки. Като свършилъ общеобразователния курсъ въ родния си градъ, Гюйо

ждилъ въ политехниката въ г. Карлсруе, гдѣто слушалъ лекциитѣ Агассиза. Слѣдъ връщанието си въ 1827 год. въ Невшатель, той залъ да изучава теологията, но безъ да напуща занятията си по ствовѣдѣнието; послѣ сталалъ въспитатель въ единъ домъ въ лин, гдѣто слушалъ лекциитѣ на К. Ритгера, отъ които той тъй влѣкалъ, щото исключително са посвятилъ да изучава география. Въ 1838 год., по поканата на Агассиза, той изслѣдвалъ глетче на Централнитѣ Алпи; на слѣдующата година билъ поканенъ заеме катедрата по историята и физическата география въ Невша. Блѣстящитѣ и увлѣкателнитѣ му лекции привлѣкли много слуили въ неговата аудатория и скоро го направили любимъ профес. Свободното си врѣме отъ лекциитѣ, той заедно съ Агассиза и ра посвящавалъ на изучванието ледницитѣ; плодъ отъ тѣзи ра са явило съчинението: „Le systéme glaciaire“ par Agas, Guyot Desor. Въ 1849 г. Гюйо отишелъ да живѣе въ Съединенитѣ щагдѣто го привлѣкалъ Агассизъ, който прѣди нѣколко години, стналъ Европа. Скоро послѣ своето дохождание въ Америка, о почналъ да чете лекции за отношението между физическата геоия и историята; резултатъ отъ тѣхъ са явило съчинението: „Земи человѣкъ“. Съ възглѣдитѣ на автора най-добрѣ можемъ да запознаемъ отъ първата глава на това съчинение, гдѣто са излага тата на физическата география. Споредъ мнѣнието на Гюйо, тя за да сравнява и изучава взаимодѣйствието между различнитѣ енти на физическата природа, да разяснява влиянието на неоргаската природа върху органическата и особенно върху человѣка, какъ не да го задоволява само съ едно сухо описание, защото ъ, тя ще бжде лишена отъ жизненното начало и ще са обърни ъбрание на частни фактове. Въ природата нѣма нищо случайно, що става по вѣчни неизменими закони; сжщата законность са ява въ очертанието и релефа на земната повърхнина. Източникъ физическия животъ на материцитѣ служи формата и тѣхното отноно распрѣдѣление; но освѣнъ този физически животъ, материцимать още и друго висше назначение: тѣ обусловватъ сжществуено на чѣловѣка и служжтъ за орждие на неговото развитие.

Като исказалъ такъвъ възглѣдъ върху землевѣдѣнието, който върщенно по духа на Хумболдта и Ритгера, Гюйо разглѣжда вънѣ форми на материцитѣ, повърхностьта, океана, вѣтроветѣ, дъжтѣ, морскитѣ течения, дава понятие за геологическитѣ периоди, за на противоположностьта между сѣверното, южното, материкои водно полушария, дава характеристика на Стария и Новия ъ, най-послѣ прѣминава къмъ человѣка и показва какво влияние атъ физическитѣ условия на неговото развитие и сждбата на натѣ. Споредъ мнѣнието на Гюйо материцитѣ сж създадени за чека, подобно, както тѣлото за духа; человѣка и земята състаатъ едно нераздѣлно цѣло. Въ заключение, като показва на всиѣ неблагоприятни условия, въ които са намиржтъ южнитѣ матеи. Гюйо изказва мисъль, че обитателитѣ на сѣвернитѣ материци, о са намиржтъ въ по-благоприятни условия, длъжни сж да оти-

дѫтъ на помощъ на южнитѣ: на висшитѣ племена лѣжи нравственъ дългъ да надарявѫтъ другитѣ съ тѣзи дарове, съ които тѣ сѫ изобилно надарени. Въобще цѣлото съчинение на Гюйо е написано съ живъ увлѣкателенъ языкъ и показва широкия възглѣдъ на автора върху задачата на землевѣдѣнието; само по-нѣкога, въ горѣщината на увлѣчението си, той прѣминава далечъ задъ прѣдѣлитѣ, пада въ мистически тонъ, впуща са въ отвлечение и умозрѣние, тъй щото съ трудъ го разбирашъ; най-послѣ дохожда къмъ такива заключения, които съвсѣмъ не могѫтъ да са оправдаѭтъ отъ прѣдидущитѣ положения, което особенно са забѣлѣзва въ шестата глава: физиологията на земния шаръ.

Тука може да са забѣлѣжи, че освѣнъ по своитѣ научни занятия, Гюйо е работилъ на географическото поприще и како педагогъ. Въ г. Массачуветсъ на учащитѣ той прочелъ курса на географията и за нейнитѣ методи; въ изучванието на географията той различава три степени: а) общо впечатление отъ наблюдаемия прѣдметъ, б) постепенно узучвание на отдѣлнитѣ части (анализъ), в) изучвание законитѣ на явленията (синтезъ). Той е можалъ да прокара този възглѣдъ до нѣгдѣ въ особенно рѫководство, изданието на което било прѣдизвикано отъ желанието на учителитѣ да имѫтъ такова пособие, за да може да са намѣри въ него това, което не може да са прочете по картитѣ. Това рѫководство са състояло отъ введение къмъ изучвание на географията и учебникъ за първоначалнитѣ училища; то било написано отъ една отъ неговитѣ ученички (Смитъ), а плана билъ даденъ отъ Гюйо, той билъ на това мнѣние, че учителката подобрѣ разбира дѣцата и по-скоро е въ състояние да напише за тѣхъ рѫководство, отъ колкото профессора.

Въ введението ученицитѣ, въ форма на пѫтешествия, са запознавѫтъ съ картинитѣ на природата отъ различни области и съ характеристически географически типове, при което разказитѣ трѣбва да са придружавѫтъ съ показвание на рисунки — това е първата степенъ. Учебника ималъ за цлѣь, на основание на картитѣ, да запознае ученицитѣ съ различнитѣ страни и имъ съобщи точни географически познания; при текста е приложенъ редъ отъ упражнения за развитие на мислѫнието; на описанието на Съединенитѣ Щатове е посвятенъ особенъ отдѣлъ; въ края сѫ помѣстени кратки свѣдения отъ математическата география — това е втората степень. Най-послѣ третята степень: физическа география за горнитѣ класове, задачата на която са състои въ изучванието законитѣ на географическитѣ явления.

О. Пешель.

Но не всички географи раздѣлѭтъ напълно възглѣдитѣ на К. Риттера. Извѣстния ученъ О. Пешель (1874 год.) въ първата глава на своето съчинение: „Neüe Probleme der vergleichenden Erdkunde"[1] силно са изказва противъ това, че Риттеровото землевѣдѣние може да са нарѣче сравнително. Риттеръ придавалъ важно значение на мате-

[1]) „Нови задачи на сравнителното землевѣдѣние." Прѣв.

ово расчленение, на отношението между дължината на брѣговата ия и плоскостьта, която са заема отъ извѣстна страна, но при тотой ималъ прѣдъ видъ само една цѣль: да покаже влиянието, коеrѣ оказвжтъ на человѣка и вървежа на цивилизацията, а съвсѣмъ да разясни морфологическото знание и развитие на помѣнатитѣ геафически данни. Пространственнитѣ отношения на земната повърна, като че прѣднамѣрено носжтъ на себе си този или други хатеръ и съ това влияжтъ върху историята на нейнитѣ обитатели; едно мѣсто тѣ докарали человѣка до степень на животно, а въ гитѣ сж го подигнали на недосегаема височина. Сравнителния ме-ь, както го разбира Риттеръ, съвсѣмъ не е това, което въ сравелната анатомия и физиология разбиржтъ подъ това име, той порѣ трѣбва да са нарича географическа телеология. Противъ този глѣдъ на Пешеля може да са забѣлѣжи, че на Риттера са е отрао синтезирующето направление, което е господствувало въ негововрѣме въ науката и че телологическия възглѣдъ билъ по развитъ неговитѣ послѣдователи, отъ колкото самия него; при това е гоа разликата между телеологическото възрѣние на мира и абсолютo прѣдназначение на отдѣлнитѣ части на земната повърхнина. Ако теръ е признавалъ първото, то той не е виноватъ въ второто; той сжщо никакъ не е отхвърлялъ, че върху развитието на културанихъ влияние условията, които лѣжжтъ въ природата на человѣнигдѣ въ него (Риттера) нѣма и дума за нѣкакво си господство на та върху человѣка, който като че да е лишенъ отъ свободна воТелеологическата идея не може да са счита като аксиома за геафическитѣ отношения, но при всичко, малко-много тя има научно чение и е важна за разясненението на връзката между земята и нейобитатель.

Самъ Пешель, макаръ и не съгласенъ съ основния принципъ Риттера върху землевѣдѣнието, но по нѣгдѣ, въ своитѣ съчинения, о говори за влиянието на человѣка, изказва възглѣдъ, сходенъ съ терова. Той не е привърженикъ на учението, че историята на чека, като да е необходимо слѣдствве отъ законитѣ на природата, при това осторожно отдѣля туй, което съставлява продуктъ на ическитѣ условия и което трѣбва да бжде приписано право на исята. Историка, който не обръща внимание върху природата на обитното мѣстообитание на извѣстенъ народъ, не може да разбеисторията, особенно на древнитѣ врѣмена; отъ друга страна, ако начене да изважда историческитѣ явления отъ физическитѣ закого непрѣмѣнно пада въ друга непростителна крайность.

Съ възглѣдоветѣ на Пешеля най-добрѣ можемъ да са запозъ отъ съчинението: „Нови задачи на сравнителното землевѣдѣ (Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde). Споредъ мнѣниеа Пешеля, задачата на сравнителното землевѣдѣние състои въ озението на происхождението различнитѣ форми на сушата посрѣдъ външното имъ очертание и проходитѣ отъ една форма къмъ га, което може да са изучи само на картата. Добрата карта, коя основана на прѣдварителни измѣрения, съставлява вѣренъ образъ

на природата; тя изобразява нагледно борбата на външнитѣ сили земната кора, като че прѣдставлява нейната история, поеснява сълъта на всѣка незначителна особенность въ очертанието и ре на земната повьрхнина. Като привикнемъ да разглѣждаме съ изостр око очертанието на сушата, лесно е да намѣримъ сходнитѣ геол чески форми на земната повьрхнина и като слѣдимъ тѣхното рас страненне, да рѣшимъ въпроса и за тѣхното происхождение.

Но колкото и да е остроуменъ метода на Пешеля, той с да отъ едностранчивость; неговото сравнително землевѣдѣние прѣ щественно е основано на геологията; сравненията трѣбва да слу за освѣтление на географическитѣ данни, но не да прѣслѣдвжтъ едни морфологически цѣли, да разеснявжтъ происхождението и по пенното развитие на формитѣ на земната повьрхнина — това е за на геологията. Своитѣ заключения Пешель основава на картата колкото да бжде тя точна, едвамъ ли е възможно да са сжди по за измѣненията на земната повьрхнина и на това основание д заключава за геологическитѣ явления; само по едното сходств външното очертание е твърдѣ смѣло да са заключава за причинит това явление; тѣзи причини могжтъ да бждатъ крайно разнообра не всѣкога еднаквитѣ дѣйствия са обусловвжтъ отъ подобни прич

Нека изложимъ по-подробно възглѣдитѣ, които Пешель е казалъ въ помѣнатото съчинение и начнемъ отъ първата глава: фиордитѣ." Фиордитѣ сж свойственни на стръмнитѣ брѣгове, срѣщ са на групи, прѣимуществено на сѣверозападнитѣ брѣгове и въ голѣмитѣ широчини, както: въ Норвегия, Шотландия, Ирлан Гренландия, Исландия, Шпицбергенъ, Арктическия архипелагъ. ната крайна екваториална граница са съвпада съ изотерма $+8^{0}$, съ полярната граница на зимнитѣ дъждове. Положението на фиор въ такива широчини, гдѣто дъждоветѣ валжтъ прѣзъ цѣлата го и положението имъ на западнитѣ брѣгове, т. е., по направлението господствуващитѣ морски вѣтрове, съставлява едно отъ най-глав условия за тѣхното образувание. Пешель прѣдполага, че гдѣто са намирамтъ фиорди, тамъ по-напрѣдъ сж били глетчери; въ дн врѣме послѣднитѣ са срѣщжтъ често или въ самитѣ фиорди, или во до тѣхъ, както напр. въ Гренландия. Плиткостьта при вход фиордитѣ са обеснява съ отлаганието на камьни, стрити на пѣсъ парчета на дъното, които сж донесени отъ глетчеритѣ (морени). лѣ свършванието на ледяния периодъ, глетчеритѣ малко по малк отстжпили на вжтрѣ въ фиордитѣ и послѣ сж са дигнали на гор долинитѣ. Пешель показва на този интересъ, който получавжтъ к тѣ при подобно изслѣдвание. Щомъ ний видимъ на картата изо жението на фиордитѣ, неволно са явява прѣдставлението за стръ тѣ брѣгове, за черното небо, за гжститѣ облаци, за силнитѣ дъж и глетчеритѣ, които са спущжтъ полегка към морето. Ако брѣго сж протѣгнати праволинейно, това значи, че въ тѣхния съставъ зжтъ трудноразрушаеми планински породи; ако сж напъстрени островчета, съ подводни камьни, това ясно показва, че породи сж достатъчно твърди, за да сж могли да уцѣлѣятъ отъ размива

Въ главата: „за происхожденнето на островитѣ,“ Пешель ѣдполага, че континенталнитѣ острови съставлявжтъ откжслеци отъ ѣговетѣ, или сж са образували вслѣдствие на насипи, или сж са ѣлили отъ материка, който са е спусналъ въ морето; океаничесгѣ острови сж длъжни за своето происхождение на вулканическата ительность; а двата острова Мадагаскаръ и Цейлонъ прѣдставлявжтъ атъци отъ сжществувжщия нѣкога особенъ материкъ.

Въ островната „флора и фауна“ са разглѣжда връзката межвъзрастьта на островитѣ и свойственнитѣ тѣмъ органически форми; това са основава Пешелевската классификация на островитѣ.

Въ „географическитѣ гемологии“ автора привежда нѣколко мѣра отъ повторение и сходство на различнитѣ форми отъ земната ърхнина (на острови, материци и планини) и на тѣхно основание ожда до заключение, че по горизонталнитѣ очертания на твърдата и ката часть на нашата планета, може да са чете историята на земята.

„Зависимостьта между повърхностьта на материцитѣ и дълбо- ата на океана“ довежда автора до слѣдующето заключение: Ма- ицитѣ сж нищо друго, освѣнъ грамадни високи поляни (плоскогоц, подигнати надъ дъното на океана, планинитѣ — незначителни ни неравности; сегашното отношение на сушата къмъ водата, едъ ли са е измѣнявало нѣкога; дъното на океана е лишено отъ авности и сравнително съ земната повърхнина, то е почти хоризонно, спокойно и не са подвьргнава на разрушение.

Въ главата: „Издиганнето на плининитѣ по края на материгѣ са говори за съотвѣтствието между посоката на планинскитѣ бнаци и брѣговетѣ на материка и за това, че новитѣ гръбнаци сж одигнали по-край брѣговетѣ и прѣдставлявжтъ двѣ урви: океаника и материкова, която са приближава къмъ високата поляна; въ я на тъзи глава сж изложени различнитѣ възглѣдове относително игането на планинитѣ. Като говори „за прѣмѣстяванието на матеитѣ отъ третичния периодъ,“ Пешель дохожда до такова заключе- че изгубванието часть отъ сушата на единъ материкъ са възнаглава съ нараствание на други. Напрѣшното распрѣдѣление на ата е било съвсѣмъ друго, отъ сегашното; въ сѣверното полушага е била повече, отъ колкото въ южното; сушата са уголѣмява ъ западъ, а са умалява на източната страна, гдѣто и за това не забѣлѣзвжтъ острови.

Въ слѣдующитѣ глави са говори за образуванието на делтиза срѣднйото течение на рѣкитѣ, за долинитѣ, които сж по дължата и непрѣчностьта на сушата, распрѣдѣлението и происхождето на езерата; най-послѣ въ послѣдната са разглѣжда зависимостьна пустинитѣ, степитѣ и горитѣ отъ количеството на падажщата га, което зависи, отъ своя страна, отъ вида на материцитѣ. Споънието на автора, горитѣ сж възможни при условие на постоо напояване на почвата; безгориститѣ степи происхождатъ вслѣдие на продължителната суша прѣзъ извѣстно врѣме на годината. края на главата са говори за влиянието на тѣзи три форми на ата повърхность върху занятието на жителитѣ.

Нека кажемъ нѣколко думи и за другитѣ съчинения на Пеше
„История на землевѣдѣнието“ обема цѣлия периодъ (
древнитѣ врѣмена до Хумболдта и Риттера.

„История за епохата на откритията“ привежда грамадния 1
териалъ по този въпросъ въ едно органическо цѣло; между това,
това съчинение Пешель указва на това влияние, което са направ
Монголитѣ на сближаванието Истокъ съ Западна Европа, обяснява
критието на морскитѣ пѫтища съ търговскитѣ интереси и политическ
събития, отказва на Колумба честьта за първото откривание на Амери
тъй като много по-рано отъ него, Норманитѣ вече знаяли този матери

„Народовѣдѣнието“ (Völker kund) учудва съ многостр
ностьта, талантливостьта и строгия методъ на автора. Въ общ
часть са срѣщатъ много важни положения, които характеризиратъ в
глѣда на Пешеля. Езика и историята на развитието на человѣка
могатъ да са земятъ въ внимание при систематическата класифика
на племената. Единството на человѣческия родъ е толкова вѣроят
колкото може ца са сѫди за това по духовното сходство между р
личнитѣ племена и по способностьта на человѣка къмъ аклимати
цията. Автора не намира такъвъ физически признакъ, който да
моглъ да са сложи въ основа на антропологическата классификац
отказва, че ужъ храната оббусловва различието на доховнитѣ спос
ности, скиптически са изказва относително человѣческитѣ остат
въ ледяния периодъ но счита за несъмнѣнно, че въ периода на 1
щернитѣ животни, человѣка е живѣялъ въ Белгия и Дордония. С
редъ неговото мнѣние, облѣклото не съставлява още мѣрка за нр
ственното и естетическо чувство на извѣстно племе; въоружени
съставляваваженъ етнологически примѣръ, особенно у Полинезий
тѣ; загатъцитѣ на гражданственната общественность и права сѫ г
дятъ на уважението къмъ семейната връзка; собственностьта са яв
послѣдствие на занятията, които обусловватъ авторитета на властьт
чувството на господарственната зависимость; у дивацитѣ и чергар
послѣднитѣ сѫ слабо развити, а у землеѣдѣлческитѣ народи, напроти
тѣ са явяватъ въ по-строга форма и даже прѣдизвикватъ рабство

Благодарение на всичкитѣ горѣказани дѣятели, землевѣдѣн
то въ настояще врѣме има опрѣдѣлена задача, обхваща извѣст
крѫгъ явления и малко по-малко стѫпва на твърда научна почва.
повечето германски университети сѫществуватъ катедри за този пр
мѣтъ; споредъ новия уставъ и въ русскитѣ университети са пол
катедра за географията. Твърдѣ рѣдко са минава година за да
излѣзе задъ границa нѣкакво ново съчинение, или отдѣлна моног
фия посвятена на този прѣдмѣтъ. (Напр. Supau: Grundzüge der p
sischen Frdkuude;“ Gunther: „Lehrbuch der Geophysik;“ Hahu: „
selstudien“[1]). Не малко сѫ спомогнали на успѣхитѣ на землевѣдѣнието
журналитѣ, обществата и конгреситѣ съ специално географически цѣ

(Слѣдва).

[1]) Supau: „Основни черти на физическата география“. Gunther: „У
никъ по географията“. Hahn: Едюди отъ островитѣ“. *Прѣвод.*

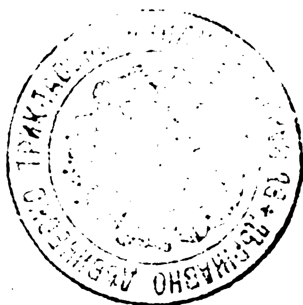

ТРУДЪ,

ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНО СПИСАНИЕ.

ГОДИНА III. *Мартъ 1890.* КНИГА III.

ЧОВѢЧЕ!

Какво е твойто прѣдназначение,
Човѣче, що си ти сътворенъ?
Да ли на мжки и на съмнѣние
Само си тука ти назначенъ?

Ти са непиташъ с' таквизъ въпроси:
Що е живота заради тебъ.
Или творение жалко само си
Безъ цѣль, безъ грижи на тоя свѣтъ?

Ако ли нѣкакъ би са осмѣлилъ
Да скъсашъ свойтѣ печални дни,
Би ли изгубилъ или спечелилъ —
Да ли ще има зли сѣтнини?

Срѣдъ тъзъ велика чудна вселенна
Да ли си нуженъ ти, и защо?
Царь ли си, богъ ли, змия прѣзрѣна,
Ил' по-нещастно си сжщество?

Да ли та нѣкой хаосъ случайний
Тласка отъ нищо къмъ битие,
Ил' нѣкой сили разумни, тайни,
Ил' друго нѣщо, какво ще е?

Искай отвѣти горъ отъ небето,
Питай и ада — тмата безкрай,
Питай разума, питай сърдцето,
Питай доръ живъ си, всичкото знай.

Русе, Февр. 1890 г. *М. Московъ.*

ГАНЧО КОСЕРКАТА*).

Повѣсть отъ Ц. Гинчевъ.

IX.

Срѣщу 15-ий Май, нощьта бѣше ясна; мѣсечината
грѣ подирь вечеря и освѣти сичката околность на Гирань.
сѣкий тихъ виръ на Янтра, тя са оглѣдваше, като мома, к
са готви да иде на хорото; бързѣитѣ хучахѫ по валчасти
камани на бѣлитѣ бродове; рибата, излѣзнала отъ подмоли
и отъ дълбиньето, плуваше по плиткитѣ мѣста да си тър
храна и пъргавитѣ сребърни четер-мустачасти мрѣни често п
рипквахѫ надъ тихата вода, да уловѭтъ нѣкоя русалка[1]) и
ставахѫ на мѣстото, дѣто падахѫ, въ водата, крѫгове, ко
са разширявахѫ догдѣ имъ допирахѫ дѫгитѣ до брѣговетѣ
послѣ постъпенно са изгубвахѫ. Крѣкливитѣ бѣлогѫрди, ск
ливи жаби, една прѣзъ друга, по врѣкахѫ край Янтра, а н
вече са чувахѫ въ Гиранското блато, дѣто имъ бѣше царо
щето. Дъждовницитѣ, които денемъ са крыѭтъ въ бистр
студени извори подъ стѣнитѣ, бѣхѫ излѣзли да си търс
храна и са миржилѣяхѫ изъ водата като сѣнки. Изъ сел
са чувахѫ звънцитѣ на кобилитѣ, хлопкитѣ на овцѣтѣ и м
нитѣ биволски звънци на биволицитѣ. Кучетата бѣхѫ унѣмѣ
Тукъ-тамѣ са чуваше мучение, и то твърдѣ изрѣдко, отъ о
волови, които страдаѭтъ отъ рѣза[2]) и мучѫтъ на-сънѣ си.
сицитѣ по Тáнова-могила бѣхѫ излѣзли отъ дупкитѣ и игр
хѫ наоколо съ лѣсиченцата си по дребната трѣва. Зайци
събрани на весела дружина край гиранския пѫть по полѣн
тѣ на ръта, играяхѫ своята зайча игра, като са прискача
като дѣцата на дълга-кобила. Когато ясната мѣсечина са
дигна надъ Балкана, на обѣдъ, ранобуднитѣ пѣвци — слав
тѣ, са пробудихѫ покрай брѣговетѣ на Янтра, изъ гѫститѣ
маци и рѣкитаци на лѫката и край Плочьето и запѣхѫ
итѣ трептиви и вити пѣсни: най-вече са чувахѫ тѣ въ б

---

[1]) Русалка Ephémera vulgat.

[2]) Рѣза е болѣсть въ жлъчката — събира се едно твърдо вещество
то жълтъка на прѣпечено яйце въ жлъчката на нѣкои волови, които ноп
на сънѣ си мучѫтъ.

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. II.

ската градина въ гюла и по черешитѣ — тамъ имъ бѣше царството. Кукумѣвкитѣ хвърчахѫ отъ куминь на куминь по двата бейски сараи и по нѣкоги издавахѫ своята кратка плашлива пѣсень надъ бейския дворъ. Улѣитѣ на воденицата кълколѣхѫ като са давяхѫ отъ изобилната вода; чарковитѣ хучахѫ, камьнитѣ брьнчахѫ, брашното са сипеше изъ устата имъ — прѣзъ брашинкитѣ, и падаше въ подоветѣ на струя като бѣло леняно повѣсмо; свѣщитѣ блѣщукахѫ, обиколени съ дребния паспалъ около пламака си; воденчеритѣ спѣхѫ, млѣваритѣ бдяхѫ. — Сичко бѣше мирно, тихо — тъй, както го е наредилъ Господь. Само Бекиръ, Арнаутина, не спѣше: той отидѣ къдѣ Малката корийка, да дебни, да-но улови нѣкой чифтъ волови отъ лѣсковскитѣ орачи, които цѣпяхѫ по Радинивище и по Станево-поленье и, като спѣхѫ по нивитѣ си, пасѣхѫ си нощѣ воловитѣ по цѣлинитѣ.

Нощьта въ срѣдата на Май мѣсецъ не е твърдѣ дълга: пѣтлитѣ пропѣхѫ късно; догдѣ повторѭтъ, потретѭтъ, зе да са пуква зора, и тѣ зачестихѫ. Слѣдъ малко са сазори, зачерви са надъ планината надъ Джулюница и слънцето са показа надъ върха ѝ съ своитѣ утрѣнни злато-огненни зари.

Изъ Турския пѫть, който води отъ Търново за Разградъ прѣзъ Тузлука, и минува малко по-на-истокъ отъ Гиранъ, са зададохѫ четери *серема*, на които дранкалата са чувахѫ чакъ отъ кѫдѣ Слатянското пѫтянце. Подирь половинъ часъ, слѣзохѫ на равнинàта срѣщу Танова-могила и Малката корийка: тѣ бѣхѫ покрити съ бѣли платна, на които отъ краищата, отъ тритѣ страни на калѣскитѣ, висѣхѫ червени изрѣзани на муски краишници и на сѣка муска са люлѣеше по единъ синь пюскюль. Коньетѣ бѣхѫ облѣчени съ бѣло платно, ушашкитѣ имъ — уплетени и привързани съ червени панделки и завити на страна, да не ги махѫтъ и да не брьснѫтъ нѣкого отъ возимитѣ.

Серемджиитѣ бѣхѫ турци и колата ги заслоняше отъ прѣди, да не ги глѣдѫтъ отъ вѫтрѣ. Серемитѣ бѣхѫ пълни съ ханѫми, но прѣзъ прозорцитѣ, надъ които, отъ-вънъ, висяхѫ алени пердета, неможаше да са види какви сѫ; само по пѣснитѣ, които са издавахѫ изъ тия затворени кола и са смѣсвахѫ съ дрьнканието на дрьнкалата, са познаваше женския тьнакъ ханѫмски гласъ. Като слѣзохѫ до крьсто-пѫтя, който са крьстосваше съ Орѣховския-пазарски, възвихѫ са изъ послѣдния и

са управихж кждѣ Гирань — право къмъ сарая на Рашидъ-
бея. Слѣдъ тѣхъ, на единъ днешенъ километъръ, вървѣхж два-
десеть души конници на хранени разно-косьмни конье, —
смѣсь отъ тукашна и арабска порода. — Това бѣхж беевитѣ
отъ Търново съ харемитѣ си, които идяхж на-гости на Ра-
шидъ-бея.

Конницитѣ отидохж подирь серемитѣ, а подирь тѣхъ
са зададохж петмина турци, по-просто облѣчени — на конье,
и водяхж четери бѣли хрьтки, два черни съ червени гжрди,
крака и носури копоя, а двама носяхж на ржката си единъ
сивъ соколъ, (атмаджа кушу) и единъ бѣлъ, които бѣхж кац-
нали на ржцѣтѣ имъ, които бѣхж облѣчени съ черни мешиня-
ни ржкавици, дълги чакъ до лъктѣтѣ имъ.

Добитъка излѣзваше отъ Гирань, съ пастиритѣ подирѣ
му, на паша, а серемитѣ, конницитѣ и *тазчиитѣ* съ шахан-
джиитѣ влѣзвахж въ селото. Рашидъ-бей съ слугитѣ си и пе-
хливанина посрѣщаше мжжьето въ новия сарай — *въ селям
лъка,* а беицата съ *алаицитѣ* си и слугинитѣ — харемит
имъ. А пъкъ българитѣ, и то най-вече ония, бащи и майки
които имахж млади хубави дъщери трьпняхж отъ страхъ, ка-
то си помисляхж, че утрѣ може да скимне на беицата, да зем-
не дьщеря имъ и да ж даде на нѣкой турчинъ да ж потур-
чи и вече да ж изгуби отъ дома си и рода си за всѣкога. .

Стария мюхтия, Шемши-бей, бѣше са заѣлъ да поми-
ри Хаджръ-бея съ Рашидъ-бея и за това бѣше повикълъ
стария Хаджра, Михаль-бейолу, кждията, Хюсеинъ-ефенди
двамата млади кетипи, цигановскитѣ бейчета, Мустафа и Алия
съ които бѣше дошелъ и Хаджръ беевия синъ Джевдетъ-бей
за когото Анку ханжмъ-бей спомяна на дѣда Стояна коваджи-
ята, когато искаше да й покаже бея на пчелитѣ.

Съ мюхтията бѣше и Мустафа Димиръ-дишлията, стар
воинъ, който бѣше внукъ на Павла Саията, когото Търновск
тѣ беeви потурчили, защото са билъ влюбилъ въ дъщерята
Нямцалията Мехмеда, Биляковския заиминъ[1]) и билъ нагласи
да ж краде. Дели Мехмедь-Али, Крушумъ-кестирена, бѣше п

[1]) Мехмедь Нямцалията бѣше отъ изгоненитѣ турци изъ Унгария. Т
са отличилъ въ боя съ нѣмцитѣ подъ Виена, и турцитѣ му бѣхж
Влашица и Биляковецъ, на които бѣше заиминъ (помѣстчикъ земле-
лецъ), заедно съ брата си Махмуда, а конацитѣ имъ бѣхж въ Търново
Хаджръ-бей-махале-си.

кълъ за бабаитлика си и за нишеджилъка, съ който са бѣ- прочулъ вредъ, защото за него са разказваше, че виѣрялъ шишинето си въ ножа въ остриньето и разсичалъ крушума двѣ равни половини, за което другаритѣ му го нарѣкли — ушумъ-кестиренъ, а за юнащината му — дели. Шаха отъ турчената Асѣнева черква Св. 40 (който бѣше Шукри ефен- , тогава турско теке и дервишитѣ отъ въртунската секта са бирахѫ да свирѭтъ съ *ней* (кавалъ) и да са въртѭтъ на ги съ кѫдравитѣ си мантии), бѣше повиканъ да усвяти при- рязването на карезлиитѣ беeви. Двама млади турци, Челеби еса и Генчъ-пехливанъ-Сабри бѣхѫ искустни шахандѫии колари) и бѣхѫ поканени отъ мюхтията, да пущѫтъ соко- тѣ на соколски ловъ въ Гиранската лѫка — на гълѫби, ди- патки и ангѫти, за да глѣдѫтъ ханѫмитѣ. Двамата ашика, отъ ениъ-хисарь, Бюлбюль-Азисъ и Кавга-копаранъ, Сали, които нѣкога придружавахѫ беeвитѣ на теферичь (гуляй) и сега бѣ- въ компанията съ *онзики-теллиитѣ* си *седефлии сазови.* ербетчията, Кѫшь-кушу, Бекиръ-баба, бѣлобрадъ старецъ про- тъ съ своитѣ каймаклии дондурми, виканъ, да прави замра- ю, съ сичкитѣ си халеати и чаши. Джирахина, Ка́н-кесте- нъ, Леденикли-Имамъ-оглу, Мустафа, придружаваше беeвитѣ нѣкоги, когато ходяхѫ на ловъ, или излѣзвахѫ да биѭтъ гдѣ, около Търново, на нишанъ. За него ходяше слухъ меж- турци и българи, че, на каквато рана посѣгне, исцѣрява ѭ като си допрѣ рѫката до ранения, кръвьта са спира, за ето го наричахѫ и Канъ-кестеренъ; той бѣше бѣлобрадъ ста- цъ и бѣше ходилъ на много войни съ аскеря. По нѣкога, ю го разсърдяхѫ турцитѣ на кафенето, той имъ казваше: нъ толкова крушума сьмъ извадилъ отъ чилѣшко месо, кол- то косми нѣмате по тѣлото си: ще са рани някой отъ ъ и ще цълувате колѣното на Имамъ-оглу — ще пищите тъ джирахскитѣ клѣщи! . . .“

Двамата бинеджии куру-джигерь, Белялията, Мѫстънъ Сарѫ-Иланджикъ Алишъ, прочути бързоконци и авджии, бѣ- канени да надпрепускватъ коньетѣ на беeвитѣ, и да рѣ- тъ припирнята, защото имаше припирня за два коня — кой ю-юрюкъ, и тъзи припирня бѣше отъ двѣ години нерѣше- Телкеджи Юмеръ и Таушанъ-бидиренъ кючукъ Осман- икъ, бѣхѫ зети въ компанията да ловѭтъ ловъ по Та́нова- ила и по ръта, дѣто, въ онова врѣме, бѣше трьнакъ и не

бутанъ цѣлинакъ, царовище на лѣсицитѣ и зайцитѣ. Резид
цията на лѣсицитѣ бѣше, както са каза и напрѣдь, Тано
могила, дѣто нощѣ лаяхѫ на глутници по мѣсечината. Други
членове на теферича бѣхѫ по-вечето изнежени бейски сино
нѣкои търговци, ахтарджии и казаси, двама молли и трима
ври-кюлафлии дервиши и най-послѣ слугитѣ за авджийски
кучета и соколи. Най-отличенъ отъ сички бѣше сина на Х
дѫръ-бея Михаль-беолу — Гюзель Джевдетъ-бей, който вървѣ
съ баща си успоредъ отъ лѣвата му страна на черъ конь.

Шемши-бей, мюхтията, ѣздяше на единъ бѣлъ, ара
бозмасѫ конь, доста старъ, но ученъ и уменъ конь. Сѣдл
му бѣше съ черна хаша, съ остри пешеви, желти ширити
около и съ цвѣтья, изшити отъ бѣла сирма на перата; юз
та пюскюллия — съ черни дребни пюскюли, трѣвнянска
бота, и съ бѣлъ сребьренъ тепеликъ срѣдъ челото на ко
коня му, вървеше тихо, съ искривена, като лебедь, шия,
която кичастата грива са развѣваше отъ лѣвата му стра
Шемши-бей бѣше облѣченъ, както са носяхѫ въ онова врѣ
мюхтиитѣ, съ дълго джубе отъ тьмно-зелено липицко сук
съ широки рѫкави, подплатени отъ-вѫтрѣ, както и пешеви
съ червено-моравъ атласъ; на малкия му пьстьръ поясъ
бѣлѣяше единъ голѣмъ сребьренъ дивить и една малка к
съ филдишено черене; шалваритѣ му бѣхѫ червено-виш
яни, безъ сирма на крачулитѣ; на гѫрдитѣ му са видяше
терия отъ бѣла шамъ-аладжа съ черни тьнки прьчки, на дл
по плата; лицето му бѣше длъгнясто, червено, носа пра
брада бѣла, подстрижена на полукрѫгъ, както ѭ носяхѫ въ он
врѣме мюхтиитѣ и кѫдиитѣ; на главата му бѣше бѣла чал
а надъ нея са видяше малъкъ фесъ съ несукана китка,
слана на тепеликь; очитѣ му бѣхѫ пьстри, живи и го по
вахѫ уменъ и сериозенъ человѣкъ. Той съ своитѣ умни, в
ни и справедливи фитви бѣше прочутъ въ много кадѫлѫци
знаяше законитѣ на из'устъ и често показваше страницата
даже параграфа, на кадиитѣ. Хадѫръ-бей Михаль-бей-о
ѣздяше на единъ сивъ атъ, отъ своя тамазлѫкъ, който, щ
приближи до сарая, зѐ да цвили и да копае съ дѣсния си
денъ кракъ земята. Неговото сѣдло бѣше старо, сирмяно
отъ младитѣ му години, съ високъ кашъ и пешъ, съ тур
ишлеме дзингии, съ червено-сирмяна пюскюллия юзда и
кѫвъ гююслюкъ. Хадѫръ бѣше облѣченъ по старовремен

съ аляни шалвари, съ сирма ишлемета по крачулитѣ, балдъритѣ, джебовитѣ и дикишитѣ. На гърба му бѣше намѣтнатъ пюскюллията моравъ кожухъ, съ сребърни токи и съ дълги чепкенлии ржкави, който обвиваше кашта на коня му и пюскюлитѣ висѣхж отъ-задя му. Такъвъ кожухъ носяше само той и търновскитѣ въйводи, въ оная врѣмена. Пояса му бѣше шамътараболузъ отъ ангорски мъхъ, тъканъ съ злато и сребро на дребни цвѣтовце. На пояса си имаше два пищова съ сирмяни тепета джеферъ-димирлии съ кремаци и подъ тѣхъ — сребърна харбия, филдишлия ятаганъ съ позлатена капия. На гжрдитѣ си имаше сирмянъ джамаданъ, безракавникъ, а подъ него отъ гължбово сукно антерия съ черно битме ишлеме и съ сребърни петелки. На главата си имаше бѣла голѣма гъжва, шита съ сирма, злато и коприна на цвѣтья. Той бѣше на 60 години, но ж завиваше, както ж е завивалъ на млади години; надъ нея са видяше бѣлъ багдатски, малъкъ, мекъ кюлафъ. Брадата му бѣше бѣла, но имаше промѣсени още тукъ-тамѣ и черни косми. Той бѣше въсухъ но съ прѣсно лице, живъ строгъ погледъ, черни очи и естественно завити срѣдни мустаци. Синъ му Джевдетъ-бей ѣздеше на черъ арабски конь съ бѣли, до подъ-колѣнѣтѣ, крака, черни остри уши и носура, испжкнали очи, отворени ноздри, вжтрѣ червени, извитъ лебедевъ вратъ, извита опашка, тънькъ дълъгъ, като смокъ и живъ, като невястулка; той цвиляше постоянно изъ пжть, а тука само хриптеше и, като си гризѣше юздата, пѣняше са като глиганъ, кога си остри зжбитѣ за борба. Джевдетъ носяше найхубаво сѣдло — отъ сирма и злато, нищо не са видѣше — грѣяше като слънце. Зингиитѣ му бѣхж турски, но малки и отъ чисто сребро, ишлемелии отъ странитѣ — баща му ги бѣше донесалъ отъ Цариградъ заедно съ сѣдлото и му ги бѣше дарилъ на сюнетъ-дюню; на гжрдитѣ на коня висяше звѣзда отъ два глигански зжба, на червенъ дибелъ гайтанъ. Джевдетъ бѣше облѣченъ съ потури отъ гължбово сукно, ишлеме съ черно битме и бѣли сирмяни гайтани, на колацитѣ, балджритѣ, джебовитѣ и учкурлука сукното не са видяше отъ ишлемета. Пояса му бѣше мукадиянъ, писанъ съ бѣла сирма на клони. На пояса му са видяхж два дюсъ гюмюшь-тепелии, възмалки пищове, донесени отъ Едрене, подъ тѣхъ са подавахж черенитѣ на единъ сомъ-капзалия, сирма-ишлеме, ятаганъ съ позлатена, дребно ишлеме, капия, Антерията му, подъ

аляния кадифянъ, позлатенъ отъ гайтани и ишлемета, джамаданъ, бѣше и тя гълъбова, съ бѣла сирма изработена на лахтѣтѣ и надъ кичкитѣ, дѣто висяхѫ бѣли сребърни дълговати петелки, като едри разекияни зърна; върху сичко бѣше облѣченъ зеленъ, съ бѣло ишлеме, кадифянъ чепкенъ на който рѫкавитѣ висѣхѫ отъ странитѣ. Лицето му бѣше прѣсно катъ аляна ябълка — млѣко съ кръвь смѣсено — съ черни едвамъ наболи мустаци, малки уста съ тънки червени устни, черни извити вѣжди, виняни очи, дългъ правиленъ носъ и високо чело, надъ което бѣше завита бѣла като снѣгъ чалма, обшита съ дребенъ маргаритъ на цвѣтья. Демиръ-Дишлията Мустафа бѣше облѣченъ яничерски, Али Крушумъ-кестиренъ — съ бир-гьотлии потури отъ мораво сукно, чепкенъ и тарабулузъ; той си носяше само шишенето. Коньетѣ и на двамата бѣхѫ сиви дели-ормански, като сиви гълѫби. Шахъ бѣше черъ, дълголикъ съ черна брада и облѣченъ съ дервишски дрѣхи и дългъ бѣлъ кюлавъ, съ зелена малка чалмица. Той ѣздяше на черъ арабски конь, съ черно сѣдло. Шаханджиитѣ бѣхѫ облѣчени съ зелени дрѣхи — потури, елекь и чепкенъ, съ коприняни бѣли ризи съ широки рѫкави. Тѣ имахѫ само по единъ кубуръ на пояса си. Коньетѣ имъ бѣхѫ бѣли въздребни, тукашна порода. Ашицитѣ бѣхѫ облѣчени обикновенно съ широки сини шалвари и бѣли малки чалми, по елекь, съ запретани бѣли рѫкави. Бекиръ-баба бѣше съ бѣли платняни шалвари, червенъ поясъ и дългъ бинишь, той ѣздяше на единъ черъ катѫръ, съ желѣзна юзда и желѣзень юларь. Джирахина бѣше облѣченъ обикновенно и на пояса му са видяше една котия съ сребърни джирахски инструменти. Негова конь бѣше старъ червенъ атъ, комуто го бѣше дарилъ единъ паша, дѣто му извадилъ крушума отъ кълката. Бенеджиитѣ бѣхѫ съ дребни кончета, но живи като мрѣни; тѣ бѣхѫ облѣчени съ легки платнени дрѣхи и съ бѣли, усукани малки чалми и имахѫ по единъ камшикъ въ рѫка и по единъ кубуръ на поясъ. Телкеджията и Таушанъ-биндиренъ имахѫ арабски бедевии — на едина бѣла, а на другия — черна, дълги и сухи като хрътки; тѣ носяхѫ по една дълга пушка, съ седефь изработена и съ червенъ калецъ и пюскюль. Другитѣ бѣхѫ на различни коньe и облѣчени различно, както и дервишитѣ — дервишки и съ алибарди обрѫжени, коньетѣ имъ бѣхѫ стари атови, подарени отъ беевитѣ.

Конницата, догдѣ влѣзе въ двора, догдѣ си отсѣдне ко-

гѣ, цѣла тълпа цигани — отъ бейскитѣ — навлѣзохѫ въ ра и зеха коньетѣ, да ги развождатъ, а Решидъ-бей посрѣщ- гоститѣ на дивана, поздрави ги съ добрѣ дошле и ги въ- ѝ въ новия сарай — въ селямлъцитѣ.

Циганитѣ развождахѫ коньетѣ по двора и, като зехѫ цвилѭтъ и да са ритатъ атовитѣ и нѣкои да са исправѭтъ ѝ са спущѫтъ да хапѭтъ, тѣ ги изведохѫ и на пѫтя и зе- да ги водѭтъ кѫдѣ воденицата и кѫдѣ края, само да са ѫватъ отъ бела. Като са отмориха сичкитѣ конье и са *ка-ндисаха*, Рашидъ-беевия сеизинъ имъ даде команда да ги ѫдѭтъ въ яхѫритѣ подъ стария сарай и, като ги избър-ъ, да дигнѫтъ сѣдлата надъ одъра на пържинитѣ и да ги ѭтъ, но да вардѭтъ, да са не ритѫтъ. Подирь нѣколко ути гиранчани докарахѫ десеть колья съ зелено сѣно отъ ли-тѣ и воденчаритѣ донесоха петь чуваля ичуникъ отъ во-щата, на едни кола. Сѣното са створи подъ чардака, а и-ия са изсипа въ яхѫрския хамбаръ.

Беицата бѣше приела по-напрѣдъ харемитѣ на гоститѣ рѣзъ прозорцитѣ на харемлика зехѫ да са виждѫтъ ангел-ѣ лица на дъщеритѣ имъ и на младитѣ ханѫми, които бѣ-си свели фераджитѣ и глѣдахѫ крадишката кѫдѣ новия са-

Анку бѣше избрала малкия прозорѣцъ въ сѣверната стая, ѣ новия сарай и, затулена задъ пердето, глѣдаше занесена, ѝ Джевдитъ-бей си отсѣдаше коня и си утърсваше сирмяни-дрѣхи отъ праха. Тя не са мрьдна отъ мѣстото си, догдѣ ише Джевдетъ въ новия сарай и са скри отъ очитѣ ѝ. на ѝ, загалвикана отъ гоститѣ си, и не ѭ забѣлѣжи, че не и нея. Подирь малко, тя дойде и зе да цълува рѫка на итѣ ханѫми, като почена най напрѣдъ отъ Джевдетовата а и изреди сичкитѣ стари, а съ младитѣ и съ врьстници-и са улавяхѫ само съ двѣ рѫцѣ и са кланяхѫ една срѣ-друга съ различни поздравления и въпроси.

Отъ мутвака захванахѫ да са носѭтъ шарбети и ка-въ харемлика, а отъ кафе-оджа'а — кафета, нергелета, чу-въ селямлѫка.

Гоститѣ бѣхѫ расположени въ шесть стаи: старитѣ бе-и кюхтията съ шахѫ — въ първата, най-салтанатлията стая, итѣ — въ втората съ кадията, младитѣ — въ третята и шитѣ съ ашицитѣ — въ четвьртата и т. н.; на слугитѣ съ

соколитѣ бѣше дадена една голѣма стая въ долния катъ, к
вáдата на воденицата. Подирь кафето, чубуцитѣ и нергеле
донесохѫ са черни и червени череши съ двѣ кошници и сл
половинъ часъ, авджиитѣ Юмеръ и Османджика са приготви
нагласиха си пушкитѣ и, като заповѣдахѫ, да имъ притъки
коньетѣ и хрътките съ капоитѣ и трима отъ слугитѣ съ тѣ
възсѣднахѫ и заминахѫ кѫдѣ источната страна на Тáнова
гила. Слѣдъ затулѣнието имъ задъ малкото бърдо, зачу са
канието на капоитѣ и, слѣдъ нѣколко минути, са исчу гръм
на една пушка и послѣ малко — на друга. Подирь грѣма, и
са, не мина четвертъ часъ и ловцитѣ излѣзохѫ на върха
рѫта. Хрѫткитѣ гоняхѫ два зайца кѫдѣ Кикирешкова ко
надолу изъ баиря и гласовесѣ: „хѫ! хѫ-де! де! тутунъ!
тунъ! хѫ де, тутунъ!“ са чувахѫ отъ върха, а конницитѣ-
ци са спуснаха на долу задъ западното бърдо и са затул
задъ Тáнова могила. Подирь малко, прѣминахѫ Глоговецъ и
показахѫ кѫдѣ лѣсковския суватъ въ равнината, подъ Цер
могила, да прѣпускѫтъ подирь хрѫткитѣ и послѣ са изгуби
Подирь три часа са показахѫ изъ орѣховския пѫть съ о
зайци, провѣсени по четери на двата коня, на които глав
съ дългитѣ клепнали уши, са мандахарахѫ подъ хълбоцитѣ
коньетѣ и кръвьта бѣше на кървавила корема на коньетѣ
отъ двѣтѣ страни на двѣ голѣми дъмги. Хрѫткитѣ и коп
бѣхѫ испотени и краката имъ — кални отъ росата и прах

Като додохѫ въ двора, сичкитѣ гости излѣзохѫ д
срѣшнѫтъ и са зачудихѫ, какъ тъй скоро можахѫ да уло
толкова зайци.

— Ий, холамъ, вързани ли ги намѣрихте, рѣче Дим
Дишлията, или запрѣни въ нѣкой граждъ?

— Вързани не сѫ Мустафа-ага, бѣгаха, но видиш
тия аслани, каза Османджика, като показваше на хрѫткитѣ
уловихѫ петь-тѣхъ, а тритѣ сѫ ударени съ сачми. Толков
йци не си виждалъ въ живота си... Като нагазихме тръ
и кявнахѫ копоитѣ, отъ сѣкий трьнъ и заецъ излѣзе, ч
хрьтки? мене ма е ядъ, че не зехми и на Килифарлията
китѣ — щѣхме да донесемъ още четери-петь...

И тия стигѫтъ, рѣче Рашидъ-бей; чилѣшкото око
та нѣма: белкимъ само съ зайци ще ви гощавамъ — и т
вашъ ловъ? Азъ сьмъ приготвилъ сичко: я слѣзте дол
маазата, да видите какво има...

Димиръ-Дишлията не са стърпѣ; затече са кждѣ маа-
ı и подиръ него — и двамата дервиши. Въ маазата на де-
ятѣ висѣхж нѣколко агнета, удрани, два овна подвити и въ
нъ голѣмъ чебъръ, съ вода, плавахж разни риби, а най-
э: сомови, мрѣни, скобари и вретенари като роякъ и са
виваха, една върху друга, като змии, кога са сбиржтъ на
овище, подъ земята, въ нѣкоя куфина. У мутвака са поряхж
ошки и млади пилета; два голѣми, бѣли котла бѣхж пълни
прѣсно биволско млѣко, и три — съ подквасено, на което
желтѣяше единъ пръстъ дебелъ каймакъ.

— Бейска работа, рѣкохж дервишитѣ, като глѣдахж това
билие, рая дошелъ на земята за тѣхъ, а нашата — ѣждъ
ı крушели и пий вода . . .

— Отъ българското старо бейство му е останало това
лство, рѣче Димиръ-Дишлията, като си припомни, какъ сж
грчали на сила баща му, той твърдѣ не го е спечелилъ...
Че Българинъ ли е Рашидъ-бей, — пита по-малкия дер-
ъ, който бѣше отъ кждѣ Багдатъ родомъ и малко познаваше
ювчани, аджаипъ! . . азъ пъкъ го мислж хасълъ Турчинъ...

— Сичкитѣ беeве, дѣто ги видишъ тука, сж бълга-
дьонмета, яхо о! ти още нищо не разбирашъ... и азъ
ь *дьонме парчеси* . . . тука нѣма чистъ — хасалъ Джега-
·кенлети — тѣ сж кждѣ васъ и то на сѣверъ, кждѣ Самор-
ца-тарафж. Беевeтѣ сж, не ги ли чувашъ, като са преко-
вать „Михалъ-бей, Българи", изтурчени едно врѣме, когато
привзели турцитѣ Българистана, тогава сж тѣхнитѣ пра-дѣди
ıми исляма и сж си завардили чифлицитѣ съ селата и се-
итѣ съ земитѣ. Който са е противилъ, той или е избѣгалъ,
е умрѣлъ въ боя, или е пъкъ миналъ подъ кжлжчь . . .
ги ли видишъ по лицата и кайфетя, че не приличжтъ на
итѣ анадолци и Тюркмени? Женитѣ имъ сж сички истур-
ı отъ българския миллетъ, разбира са не тѣзи, както и
етѣ, но тѣхнитѣ пра-дѣди и пра-баби, както казахъ, но се-
ѣ сж по-ислямъ и отъ тѣбя.

— За туй глѣдамъ азъ тука другъ народъ, съ *башка*
ъ, сюрети, рѣче по стария дервишъ, който бѣше отъ кждѣ
гъ, и язика башка, азъ много думи не имъ разбирамъ —
ва ли е била работата? разбрахъ са дѣ съмъ . . .

— А-ми вашето теке, какво е?

— За него вече знамъ и видях, че е било черкв
сюрети има подъ форасана и на дерека е писано отъ нѣ
си царь, който ѭ правилъ, ама, кимъ-бирилъ, кога е било
Джинивизъ ваккътнда . . . Нашата работа не е да издирв
тия нѣща: ний са молимъ и по-вече нищо — дервишка работа
хлѣбъ да излѣзва, че каквото ще да е било, *ибадетъ-ери*
илъ-ми?

— Ибадетъ-ери е и сега я? И само то ми е? Сич
тѣ джамии въ Търново сѫ направени сé на такива клисе
лери — ибадеть-ери и то сѫ ги правили дьонметата Бълг
— ей тѣзи беeви, дѣто са биле гробовитѣ на тѣхнитѣ дѣд

— А бе, остави са съ тия гробови, рѣче мла
дервишъ, и у насъ има единъ такъвъ гробъ, въ джамията
казватъ ни, че билъ турски, ама, както го глѣдамъ, чини
са, не е така — на истокъ е съ краката . . . да бѣше на
щѣше да е на югъ съ главата — къмъ Мекка . . . Не ш
той турски, ама на кого ще бѫде и азъ не знамъ — на
ски прилича гроба . . .

— Трѣба такава да е работата, защото старитѣ ш
ви още отъ давна сѫ го покрили съ зелено сукно и казв
че първия шахъ билъ родомъ търновчанинъ, сега са усѣщ
че и той трѣба да е билъ нѣкое дьонме-българъ и е за
дилъ гроба на рода си . . . Както и да е, ама насъ и сега
е страхъ да влѣзвами нощѣмъ, въ джамията, догдѣ не сѫ
пѣли пѣтлитѣ . . . кой знае, може да *чорпаладиса* човѣк
тогава . . . ходи сакатъ или лудъ по улицитѣ, като дели
рахима, табака, който, тъй сѫщо урадисалъ, както казватъ,
то утишелъ за себя си на нѣкое си ибадеть-ери . . . А
знаялъ и максусъ го е направилъ, хакъ му е — свиньята
„на ибадеть-ери съ нечистъ кракъ не тѫпчи,“ ни учаше,
кое си врѣме, нашия Бекиръ шахъ-баба, въ Багдатъ. Фило
шахъ имахъ азъ, Богъ да го прости — умрѣ, и, ако не
умрѣлъ, азъ и до сега да съмъ при него: много нѣщо
научилъ азъ отъ него . . . като него въ цѣлъ Фариситамъ
маше втори да свири съ *ней* и да пѣе бажественни пѣсн
Като засвиряше съ другаря си Аджемъ-шахъ Алли, сички
ни са забравяхѫ и съ душа са възнасяхѫ на небето . . .
свиряше небесна свирня . . . Богъ да го прости и да му
най приличното мѣсто въ рая. Него султана го е викъл
му държи *вазъ* (проповѣдъ); отъ устата му медъ течеше,

го расплакваше съ умнитѣ си и философски думи... а кротъкъ? — като агне; съ бѣла брада до пояса, съ дълга сребърна коса, която засѣдаше, съ бѣли дрѣхи и посребренъ рогъ... И сега е още прѣдъ очитѣ ми... не само прѣдъ очитѣ ми... той е въ рая — тамъ му е мѣстото..." Тъй почиташе дервишина паметьта на своя учитель.

Събесѣдницитѣ, може би, щѣха да говорятъ още, но ахчията влѣзе въ вратата и, като са спущаше по сълбата, прѣсѣче имъ разговора.

— Ти тука ли си билъ, Мустафа ага, попита Салимъ готвача и отиде да откача двѣ агнета отъ кукитѣ, види са работата, вий рибата струвате сеиръ, какъ са плѣщи въ чебъра?

— Много хубава работа, хемъ жива, какъ сѫ ѭ ловили и какъ сѫ ѭ завардили жива. Кой ѭ лови?

— Българитѣ — селянитѣ, отъ селото — цѣла нощь сѫ били вироветь и чебъра съ водата сѫ носили край рѣката: щомъ уловѭтъ — хайдѣ въ чебъра. Бея не яде умрѣла риба, тѣ знаѭтъ и, ако му ѭ донесѫтъ умрѣла, сѣкий ще си иде по колѣнѣ, фалагата е готова и тоегитѣ киснѫтъ въ вода... да го видяхте вчера, какъ би едни Долня-ораховчани, чакъ въ Търново щѣхте да избѣгате — бой съ колата имъ изсипа; на черги ги занесохѫ... тъкъвъ е моя бей... и за туй е рибата жива: ей сега ще дойде стария балъкчия, да и промѣни водата — на два сахатя трѣба да ѭ мѣнува и, ако измрѣ... Богъ да му е помощникъ... *аннаджнѫзъ ми яхоларъ?* рѣче готвача и, като зе въ двѣтѣ си рѫцѣ двѣ агнета и два дроба, изскочи тичишкомъ изъ сълбата.

— Хайде и ний да са махами, рѣкоха дервишитѣ помежду си, че както каза ахчията, да не измрѣ рибата отъ нашитѣ очи, че кой знае, какво можемъ и ний да си втилесами... Подирь готвача сичкитѣ си излѣзохѫ и Дѣдо Цвѣтко балъкчията влѣзе съ два котла прѣсна вода, отъ вàдата, да промѣнува на рибата водата.

Въ това врѣме, когато са ловяхѫ зайцитѣ, мюхтията и Хадъръ-бей бѣхѫ въ една отъ заднитѣ малки стаи, на сѣверо-истокъ, сѣднали на единъ червенъ миндеръ единъ срѣщу другий; и двамата теглахѫ нергелетата, а водата кълколѣше въ тѣхъ и подигаше по единъ гюловъ цвѣтъ и по три червени черешн, които бѣхѫ пуснати въ бистрата вода въ нергелетата и дима, като минуваше прѣзъ водата, всмукваше са прѣзъ черве-

нитѣ маркучи и отиваше въ бѣлия имъ дробъ, а отъ тамъ из
лѣзваше обратно изъ устата имъ на тънка струя. Мълчанието с
прикжса и мюхтията захвана: „Въ интереса ви е, азъ сымъ т
говорилъ и другий пжть, да са бараштисате: вий сте беевн
граждани, *комшии* и сте до негдѣ-си и *ахпапи* . . . Съ тов
карезъ, вий давате лошавъ примѣръ на цѣлата бейска махала..
Вѣрвай Аллаха, менѣ много пжтя сж ми говорили агитѣ, че
самъ-си войводата ми каза онзи-день: „ти догдѣ не влѣзешъ по
между имъ, тѣ нѣма да са здобрыжтъ: и двамата сж остри ка
мьни, ако обичашъ Бога, заѣмни са, че ги помири; тѣ други
го, освѣнь тебя, нѣма да послушжтъ,“ и ето азъ си испълвам
дълга и поржката на твоитѣ и моитѣ приятели, смажи на дя
вола врата . . . Какво ще кажешъ?

Хаджръ-бей слушаше внимателно мюхтията, тегляше ди
ма отъ нергелето, глѣдаще земята и вѣждитѣ му бѣхж са збра
ли въ срѣдата подъ бръчкитѣ на челото му на качулъ . . .
Като извади мемето на маркуча отъ устата си, забѣлѣжи са, ч
ржката му трепереше малко. За да не даде знакъ, че са е раз
вълнувалъ, той ж сложи на колѣното си и, като поглѣдна мюх
тията въ очитѣ, каза: „сичкото добро: и твоята воля да испъл
нж, и волята на приятелитѣ си, на агитѣ и на въйводата, и д
стжпж на врата на дявола, но азъ имамъ на сърцето си от
него една рана, която ма заяда сѣкоги, кога спомня за него.
Тъзи рана, какъ да са изцѣри? Помнишъ, когато избѣгахж д
щеритѣ на Емина Спартелията, потурчения Гъркъ, и не са зн
жтъ и до сега, дѣ сж и кой ги открадна, той, кучето
недно, прѣдъ бащата на момичетата и прѣдъ цѣлъ мезлишъ д
кара думата тъй, като че и азъ сымъ билъ намѣсенъ въ тая р
бота . . . разбира са, че ни-то бащата на дѣцата ще повѣр
това, ни-то въйводата, ни-то пъкъ нѣкой отъ агитѣ и беевит
моя сой не е лекеледисънъ още съ такива чапкънски рабо
но защо ми е, когато заби ножъ въ сърдето ми и тоя но
още не е извадень . . . И това са чуло и между женитѣ .
Какъ ти са струва, да та попита жена ти иронически за ед
такава клевета, ти която не си и сънувалъ? . . И да са на
ришъ въ такова положение: да не знашъ, какъ да ѝ отго
ришъ! И както и да ѝ отговоришъ, тя не ще може да са
покои . . . развали ми съ тия думи кжщния миренъ и тихъ
вотъ . . . И азъ търпж раната на божа правдина! . . Какъ
са струва това нѣщо? Да ма е ударилъ съ ножъ и да ми

чихъ половината кръвь, не би ми било тъй тѣжко! . . .
ъ азъ за такава дума съ що са плаща: немж само кръвь
зива, но рѣкохъ да не лекеледисвамъ Михаль-беевия сой
кръвь . . . Прѣдадохъ го на Бога . . . но раната не за-
ва и, колкото отива, по-вече са вдълбява . . . Цѣлия мез-
ь стана противъ тая дума и ма оправда, азъ сьмъ правъ
ъ очитѣ имъ, но чухъ думата изъ устата му и не могж да
абравж: тежи ми като крушумъ на сьрцето. Азъ съ уста
да са примиря, но сьрцето ми никога нѣма да са при-
. . . Има ли лѣкъ за сьрцето? Ако има, кажи го . . .
най-послѣ бея, възджхна и пакъ зѐ да тегле отъ нерге-
което бѣше вече угаснало.

— Най-добрия му цѣръ е забравянието, рѣче мюхтия-
прошката, но видишъ, ти не можешъ да го забравишъ . . .

— Ще го забравж азъ, но тогава, когато ми хлопне дъс-
вадъ главата — въ гроба може да го забравж, но на оня
ъ, пакъ ще си търсж правдината . . .

— Тогава — да четемъ молитви, да но ти прѣмине . . .
Молитвитѣ сж хубаво нѣщо, но тука на да ли си имжтъ
ото . . . Белкимъ Богъ не знае, че азъ сьмъ правъ? Знае
моето сьрце, но азъ какъ да го изцѣря? Дай ми цѣръ за
азание . . . Има ли такъвъ цѣръ?

— Такъвъ цѣръ не сьмъ чувалъ, имало, казвжтъ, нѣкое
рѣме, е писано въ Елинскитѣ книги, но сега никой не го
. . .

— Когато е тъй, азъ ще си носж раната и съ нея ще идж
гроба . . .

„Чувалъ бѣхъ за паметозлобиви хора, но не бѣхъ виж-
сега са увѣрихъ, думаше мюхтията на ума си, завардилъ
рския инатъ и паметозлобие“ и, като си улови брадата съ
ржка, наведе са малко и са вдълби въ себе си . . . .

— Какво мислишъ, го попита бея, азъ ти открихъ цѣ-
си душа, тъй каквато е въ меня — исповѣдахъ ти са, и,
сьмъ грѣшенъ, кажи, дѣ грѣшж?

— Не си грѣшенъ, Хаджръ-ага — правъ си, ама си
алия . . .

— Като не сьмъ грѣшенъ и като сьмъ правъ, азъ не
зарезалия, а сьмъ честенъ человѣкъ и не могж да търпж
естие на душата си; безчестието ми нарани душата, упеча-
ъ, отрови ж — душата ми не може да са мири съ безчестие-

то: то е гнусно, скверно, кално . . . а гнусотата и кала не мо
гжтъ да са побратимяватъ съ чистотата; чистотата е божестве
на, свята, непорочна, а гнусотата дьяволско изчадие — зло
баща на сички злини и нещастия за свѣта. Богъ е чистъ
чистотата е негово дѣте, негова рожба; тя грѣе по-вече от
слънцето, ето защо не търпи леке, защото лекето ѭ засѣняв
помрачава, унижава . . .

Мюхтията знаеше, че Хаджръ-бей бѣше начитънъ и кр
снорѣчивъ, но тъй не бѣше го чувалъ да говори и за това
са впусна да му противорѣчи, защото видѣ, че ще са посрам
като дойде работата да са говори високо — богословски. Са
му каза: „ако не можешъ да са примиришъ вжтрѣшно — д
шевно, примири са поне вънкашно . . .“

— За прѣдъ хората ли?

— За прѣдъ хората го кажи, за прѣдъ насъ, но
видѭтъ хората, че си са примирилъ и да чужтъ, че си го пр
стилъ, та да са умирѭтъ и тѣ . . .

— Ако бжде за прѣдъ хората, за твоя хатъръ и
хатъра на приятелитѣ ни, азъ външно ще са примиря, но
му кажж, че душата ми не може да са съгласи съ външно
примирие: тя го не прощава, защото е неправедно наранена.
А, ако му не кажж, ще бждж лъжецъ прѣдъ нея и прѣдъ Бо
а азъ нещж да лъжж Бога, защото Той са не лъжи, Той е с
та истина, Той е сжща истина, по чиста отъ златото и по-бл
кава отъ сичко, що най-блѣщи въ свѣта . . .

— Е, кажи му, но са примири, се ще са затулѭтъ
хората устата, и нему ще му поотлекне: той са кае, но не
врьща . . . Отъ гнѣвъ ли, отъ глупавина ли, отъ дявола л
било, но казалъ го.

— Това е то, че ако е било отъ дявола, той н
трѣбало да слуша дявола: дявола никоги и никого на до
не учи — сичкото зло въ свѣта е негова работа: ето защо т
ба да са не слушжтъ неговитѣ побуждения . . .

— Помирете са, удобрете са, че подирь това ще д
Богъ и друга радость . . . рѣче мюхтията и поглѣдна бея
очитѣ полу-въпросително.

— Знамъ азъ, кждѣ хвьрляшъ камьнитѣ, но напра
му оттовори стария бей и са засмѣ съ половинъ сьрдце.
само това нѣма да направѭ . . .

— Защо да го не направишъ, когато младитѣ са

чжтъ и ще живѣжтъ щастливъ животъ, като два гължба и, освѣнъ това, двѣ такива силни фамилии, като са сродятъ, съ топъ не могжтъ са разби . . .

— До колко са обичжтъ, азъ не зная, жена ми ми загатна нѣщо си, но азъ, като не обичамъ Рашида, и не обърнахъ сериозно внимание на думитѣ ѝ — може и да са обичжтъ, като млади, но азъ не съмъ съгласенъ . . .

— Азъ знамъ на-вѣрно отъ женитѣ, че момичето е влюбено и се сина ти балнува; грѣхъ ще сторишъ, ако бждешъ причина да ги раздѣлишъ . . .

— Грѣхъ ни грѣхъ, не могж са съгласи . . .

Въ това врѣме, когато може още да щѣхж да говорятъ усамотенитѣ събесѣдници, влѣзе кадията и тѣ прѣсѣкохж разговора . . . .

— До какъвъ резултатъ дойдохте, пришепна кадията на стария мюхтия, кажете ми, да явиж на дружината, че сички чакжтъ съ нетърпение.

— Хайде иди имъ кажи, да почакжтъ още малко и ний ще дойдемъ при васъ: Рашидъ тамъ ли е?

— И той е тамъ и сички сж тамъ.

— Хайде ще додимъ, му отговори мюхтията и той, като му даде селямъ, рѣче „тешекюръ едеримъ“ и си излѣзе.

— Чакжтъ ни, проговори мюхтията, да идимъ и недѣй му мисли много, кажи, че си барашикъ, да са свърши по-скоро тъзи, отдавна чакана работа, и да са развесели сичката дружина . . . Да идимъ-ли?

Хаджръ-бей си събра веждитѣ, възджхна тихо, поглѣда мюхтията въ очитѣ, възджхна по-силно и каза: „за хатъра на достови, да идимъ . . . но азъ ти казахъ“ . . . Стана отъ мѣстото си, зави маркуча на нергелето, по утърси си шалваритѣ, намѣсти си чалмата и тръгна напрѣдъ, а мюхтията подирѣ му.

Като влѣзохж въ стаята при събранието, сички имъ станахж на кракъ, поканихж ги да сѣднжтъ на мендеря и, като сѣдна мюхтията въ кюшето на посланата овенска кожа, на която Рашидъ са кланяше, покани Хаджръ-бея да сѣдне до него и послѣ поканихж и правитѣ да сѣднжтъ, но догдѣ не ги поканихж до три пжтя, никой не са рѣши на първото и на второто канение да сѣдне, а чакъ на третьото. Такъвъ обичай са вардяше въ онова врѣме между турцитѣ, което са считаше

за невѣжество и грубость, да са сѣда на първото или втор
канение отъ по-главнитѣ къмъ по долнитѣ, или отъ по-стар
къмъ по-младитѣ. Подиръ сѣданието са въдвори, на нѣколко
нути, гробно мълчание, и най-напрѣдъ мюхтията, като си по
ди бѣлата брада и си по-подигна чалмата надъ челото, загл
си мустацитѣ на лѣво и на дѣсно и проговори: „досларъ! Б
който обича правдата, мира и любовьта между правовѣрни
ма отреди днесъ, инсанъ кѫтлѫндна, между двама наши е
вѣрни съграждани и бивши приятели, а послѣ, по недоразу
ние, скарани и разгнѣвени по-между си, комшии, да бѫда
срѣдникъ за братско помирявание, което, като са извърши
между имъ, прѣдъ Бога и прѣдъ нашето лице, да послужи
радость и веселие на синца ни и за смазвание врата на не
тивия дьяволъ, който всѣкоги са радва на кавгитѣ и умраз
та между человѣцитѣ. Хаджръ-бей, Михаль-бе-оглу, упрош
Рашидъ-бея, Гиранския бей, дѣто го е докачилъ прѣди нѣко
години за едно нѣщо, за което Михаль-бей-оглу, не е им
ни хаберъ. Като призовавамъ Бога да бѫде свидѣтель на
мирението имъ, каня Рашидъ-бея, като по-младъ и като в
ватъ, споредъ общото мнѣние, да иска прошка отъ Хаджръ-
и, като ѭ получи, да му цалуни дѣсницата прѣдъ синца
за вънкашенъ знакъ на искание прошка и на покорность. Б
да помогне на доброто дѣло

— Аминъ, аминъ! са повтори отъ сичкитѣ слушат
освѣнъ отъ Хаджръ-бея.

— Благодарѭ, мюхтю ефенди, отговори Хаджръ-
благодарѭ за сладкитѣ и умнитѣ ти прави и святи думи и
святата молитва къмъ Всевишния и за успокоение на
ятелитѣ ни, азъ ще са съгласѭ, да го простѭ, но . . .

— Прости ма, Хаджръ-ага, рѣче Рашидъ на Хадж
който му бѣше дѣйствително батю (ага) по годинитѣ, прости
и забрави думитѣ ми, които та ускърбихѫ: азъ още то
подиръ гнѣва си, кѫто додохъ въ себя си, са разкаяхъ,
ги казахъ, но казани бѣхѫ и не можахъ да ги върна
или да ги извадя изъ ушитѣ ти и изъ ушитѣ на другитѣ,
то ги чухѫ . . . Прости и забрави!..

— Прощавамъ та, Рашиде, но азъ казахъ и пр
„но . . .“ но немогѫ да ги забравѭ… Ще ги забравѭ азъ
тогава, когато са забравѭ самъ — когато ма турѭтъ въ студ
та пръсть при моитѣ родители, царство имъ небесно. Отъ

простихъ, но отъ сърце немогж, немогж, защото на моето, винно въ тая работа, сърце има направена рана, която не оздравяла още и се ма боли — боли ма, защото е наранено невинно... Ако врѣмето исцѣри тая рана, дай Боже да ж изцѣри и заглади, тогава и отъ сърце ще та простж... Сега та опщавамъ отъ уста прѣдъ сичкитѣ наши достови, да сж живи, прѣдъ вездѣсжщаго Бога, и ти са вричамъ и заричамъ прѣдъ тѣхъ и прѣдъ Бога, че нѣма да ти отмьстявамъ, нѣма да ти напяквамъ и никоги никому нѣма да спомянувамъ за обидата, която и до сега не сьмъ спомянувалъ, освѣнь сега на мюхъ-ефенди, който отвори да говори за нея и за помиряванието. Простихъ та отъ уста и забравихъ всѣко мьщение; Богъ е свидѣтель, когото молж да вразуми сѣкиго и да го прѣдпази, да не оскърбява нигдѣ и никого неправедно, да не слуша въ пламька на гнѣва си, нечестивия, който са појзува въ жегара на гнѣва, да всѣва обиди и умразила между человеческия родъ, и послѣ да са радва на своитѣ успѣхи... Да е благословенъ Аллаха и неговия Пророкъ — простенъ си отъ уста и не си прислѣдуванъ вече отъ меня... Това ми позува съзнанието, това и исповѣдамъ прѣдъ тебя и прѣдъ Бога — да ни прости Богъ...

— Аминъ! изговорихж сички присжтствуващи и лицата имъ са развеселихж, а дервишитѣ съ шаха прочетохж една молитва, която са четяше отъ турцитѣ въ такива случаи и, като я свършихж, „аминъ“ са повтори до три пжтя. Сички си углаждихж брадитѣ съ ржцѣ и изшепнахж нѣщо, но не са разбраше.

Рашидъ пристжпа вѣжливо, пое ржката на Стария бей, цъуна ж до три пжтя, като каза: „прости ма“ и са отстжпа назадь.

— Да си простенъ отъ меня (но отъ уста) и отъ Бога, отговори Стария бей и, като са пригжрнахж, поклонихж са на дѣсно и на лѣво, както са прѣгржщжтъ и покланжтъ Турцитѣ и до днесъ, кога са поздравявжтъ на Байряма си.

Щомъ са свърши прѣмирението, ашицитѣ ударихж телоетѣ на сазовитѣ си и една захвана да пѣе.

Първия ашикъ:

„Скарали са, сразили са два сокола крилати...
Да е било баръ за нѣщо, нѣкакво,

А то било за гълѫбка невинна.
Единъ казълъ; „ти открадна туй птиче,
Или знаешъ, кой орѣлъ го занесе . . .“
Като испѣ тия стихове, зе да му отговарьѭ втория:

Втория ашикъ:

„Лъжишъ, враго, и клевета говоришъ:
Ази нѣмамъ ни *хелъ-хаберъ* за него.
Тѣзи думи обици ги закачай
И ги помни дуръ ти хлопне дъската . . .
А и за тѣхъ страшенъ джевапъ ще давашъ
На земета, и прѣдъ Бога у рая;
Тѣсъ клевети и Богъ *кабулъ* неструва:
И азъ нещѫ, до гробъ да ги забравьѭ:
Отъ тѣхъ сѣка, душата ми утравя —
На сьрце ми люта рана оставя.“

Първия ашикъ:

„Като биле тъй сьрдити соколи,
Богъ проводилъ старъ сокола отъ рая,
Да помири скаранитѣ соколи,
Да зарадва сички птици въ градина.
Слава тебе, Вишний Боже, надъ нази
Простихѫ са соколитѣ прѣдъ Тебя.“

Втория ашикъ:

„Радвайте са вси соколи крилати,
Радвайте са, на дявола стѫпете,
Настѫпете и врьта му скършете . . .“

Подирь свършванието на пѣсеньта, ашицитѣ си сългл
сихѫ сазовитѣ и, като изсвирихѫ завършванието й, спрѣхѫ
Рашидъ имъ хвьрли по едно рубие на сазовитѣ, а тѣ му
поклонихѫ съ темаане до земята и си пригѫрнахѫ сазовитѣ
гѫрдитѣ.

Двамата дервиши сѣдяхѫ турски до сѣверната стѣна,
багдатския пьстьрь келимъ и глѣдахѫ шаха си въ очитѣ. Ш
ха са обьрна към мюхтията и го попита, ще му даде ли в
ля, да посвирьѭтъ и неговитѣ дервиши съ неевитѣ си нѣкоя б
жественна дервишска молитва. Мюхтията помисли малко и, к

то си утри челото съ бѣлото джевре, каза: „да посвирѭтъ". И шаха ся повдигна рѫката на горѣ, съ което имъ даде знакъ, да засвирѭтъ най-високата божественна пѣсень.

Дервишитѣ ся испоглѣдахѫ тихо, извадихѫ си неевитѣ отъ дервишкитѣ чанти, утрихѫ ги и, като ги сгласихѫ, засвирихѫ нѣщо, като нашитѣ черковни пѣсни, на седмий гласъ, нѣщо високо, тържественно, приятно и упоително за чувствата. . . Сичкитѣ присѫтствующи ся оловиха за брадитѣ, затворихѫ си очитѣ, клюмаха йалека, като кога ся кланѭтъ, и ся наслаждавахѫ отъ сладката дервишка мелодия . . .

Подирь първата пѣсень, тѣ изсвирихѫ и нѣщо отъ персидската поема „Гюлистенъ", която бѣше прилична на нашитѣ юнашки пѣсни, но съ много трѣпливи всточни варияции.

Вѣстьта за помиряванието на двамата карезлии бееви ся занесе като свѣткавица въ харема. Сичкитѣ ханѫми, които чакахѫ съ нетърпѣние и незнаяхѫ, какъвъ ще бѫде края на посрѣдничеството на мюхтията, та стояха като сварени, като чухѫ думата: „баржшъ олду," съживихѫ ся като риба въ бистра вода, разкачехѫ ся, заплѣскахѫ рѫцѣ и зюновитѣ зазвънтѣхѫ на нѣжнитѣ имъ бѣли прьсти: най много отъ сички ся развесели Анку, Рашидъ беевата дъщеря, която много чакаше отъ това примирение на баща и́ съ бащата на оногова, за когото тя по цѣлъ день стоѣше по прозорцитѣ, да го зѣрне отъ нѣгдѣ, кога ѣзди на враняния си атъ, върху сирмяното сѣдло и грѣе отъ хубость и нѣжна младость. У нейната глава ся застроихѫ злати кули и сладката надѣжда, пратенница отъ небето, льсна въ нейнитѣ огнѣнни очи като заря, а лицето и́ ся уприличи на пембеянъ трандафелъ, когато цьвне сутрина по роса прѣдъ изгрѣванието на слънцето, и хубавия славей го глѣда и въспѣва своята нѣжна дружка, която лѣжи въ витото меко гнѣздо надъ бѫдѫщитѣ имъ златокрилки пиленца.

Джавдетъ-бей, който стоеше на трьпки и моляше Бога въ душата си, да ся смили и умѣгчи гнѣва на баща му, трепереше отъ радость, като чу, че баща му ся помири съ оногова, на когото дъщирята бѣше жива исписана въ сърдцоето му, за която той, почти сѣкий день, минуваше край Рашидъ-беевитѣ конаци въ Търново и често излѣзваше въ *Свѣтата гора* при студената покрита чешма на бърдото и глѣдаше на рашидовитѣ кьошкови прѣзъ гѫститѣ, кѫдрави зелени дървета, да зѣрне бѣлия гълѫбъ, който често ся разхождаше по високитѣ чърдаци

на бащиния си трикатенъ домъ и обикаляше каранфилитѣ и червенитѣ кжни изъ равната градина, надъ рѣката Янтра, надъ която, въ гжстата свѣта гора, пѣяха хильяди славеи отъ първи пѣтли до голѣмъ обѣдъ и отъ икиндия до дълбока вечеря, отъ Май до Августь, сѣко лѣто. При тѣзи славеи, нейнитѣ огненни, далеко-видящи, очи търсяхж сѣкий день нейния ангелъ, нейния идеалъ — хубавеца Джевдета и често го срѣщахж. Фантазията му създади новъ животъ, на който той умственно са принесе при Анку, при хубостьта на хубуститѣ, при половината на душата си, и сега неговата душа са усѣти цѣла, крилата, огненна, пълна съ любовь, нѣга и блаженство.

Анку приграждаше Джевдетовата майка, Мехремъ-ханжмъ, цьлуваше ѝ ржката по десеть пжтя на-редъ, глѣдаше ж въ очитѣ, като малкото дѣте любящата майка, кога го милва по русата главица, и незнаеше, що да ѝ каже отъ радость. Мехремъ знаеше, че Анку обича сина ѝ, знаеше, че и Джевдетъ ж обича и ходи лудъ за нея, затова и на нейнитѣ очи са яви нѣщо живо, весело и умилно. И тя незнаяше въ тая минута, що да каже, само приграждаше Анку, цьлуваше ж по челото, милваше ж и само повтаряше „благодаримъ тя Боже . . .“ и пакъ ж цьлуваше. Другитѣ ханжми пѣяхж, играяхж на кьочекъ и приграждахж по нѣколко пжтя Рашидовата дъщеря. На Анку майка ѝ са радваше по-вече отъ нея; тя искаше да скрие излишната си радость, но радостьта е като положителното електричество — не са крие, а са присъединява към отрицателното и дава искри, и колко да ж криймм, тя ще са покаже съ своя огънь, най-напрѣдъ прѣзъ прозорцитѣ на столичния сарай — очитѣ, ще блѣсне и послѣ ще освѣтли и съживи лицето и цѣлото наше сжщество. Тъй бѣше сега и съ майка ѝ, тя, като че са бѣще подмладила отъ самата дума „миръ“, която чу отъ *хаберджията* и му спусна въ ржката едно чарклия руби *мюжде*.

Приятнитѣ миризми отъ ястьята и печеньята зехж да излѣзватъ изъ мутвака и да са разнасжтъ изъ чистия въздухъ. Бекиръ-баба, шербетчията, съ бѣлитѣ шалвари, безъ чалма — по бѣла шапка, сѣдѣше подъ голѣмата чьрница на двора, вьртѣше едно тенеке кржгло въ едно каче съ ледь и соль, да прави дондурма. Слугинитѣ шетахж ту вънъ, ту вжтрѣ и сѣка носяше по нѣкой сждъ: пьници, лъжици, тави, сахани и пешкири и други потрѣбици. Циганкитѣ шаваха по двора, пжчех

си гърдитѣ по цигански и въртѣхѫ дъната на широкитѣ си шалвари, прѣдъ слугитѣ, като носяхѫ ту дърва, ту вода, въ мутвака, и смигахѫ на слугитѣ крадишката.

Двамата шаханджии хранянхѫ соколитѣ съ дребни кѫсчета мѣсо и имъ подвикваxѫ на сѣко кѫсче, кога щѣхѫ да имъ го дадѫтъ: „гя! гя!“ съ което ги учахѫ, че, когато ги пуснѫтъ въ въздуха да ловѭтъ птици, като имъ викнѫтъ „гя!“ да додѫтъ при тѣхъ. Дели Мехмедъ-Али, Крушумъ-кестирена, си чистяше шишенето и го мажеше съ дървено масло прѣдъ вратата на маазата. Дервишитѣ бѣхѫ са надвѣсили на прозорцитѣ надъ вѫдата, глѣдахѫ на широката равна лѫка, кѫдѣ Долня-Орѣховица, и си фантазирахѫ за турския рай, когото сравнявахѫ въ запаления си мозъкъ съ гиранската зелена лѫка, надъ която са въздигаваше рашидовия бѣлъ трикатенъ сарай, и задъ когото са простираше гюловата рашидова градина и течеше прѣдъ него студената каменна чешма съ три струи, бистри като сълза и студени като ледъ и, денемъ и нощемъ.

Джевдетъ са расхождаше изъ западната стая самъ и често поглѣдваше скритомъ прѣзъ прозорцитѣ, кѫдѣ стария сарай, дѣто са чувахѫ пѣснитѣ и зюловитѣ, дано зѣрне прѣзъ нѣкой кафезликъ лицето на Анку, но честитѣ прѣградки на кафезитѣ не му пропущахѫ взара, да мине прѣзъ тѣхъ . . . Анку често минуваше прѣдъ тоя кафезъ, тя го виждаше добрѣ, но той неможаше да ѭ съзрѣ . . . .

Хадѫръ-бей, мюхтията, кадията, шаха, Рашидъ-бей и Димиръ-Дишлията, стояхѫ въ срѣдната стая, пушахѫ чубуци и нергелета и слушахѫ различнитѣ разкази на шаха, който, колкото нагдѣдно, толкова и фантастично, имъ описваше Багдатъ, Халепъ и Техеранъ съ сичкитѣ имъ прѣкрасни хубости и легендарни истории. Тия прѣкрасни и увлекателни разкази разпалихѫ фантазията на стария мюхтия за Мохамедова рай и зе да имъ го уписва съ най-прѣкрасни и учеровaтелни бои.

— Не щѫ нищо, каза той, отъ тоя свѣтъ, на който съмъ гость; молѭ Аллаха да ма уварди чистъ и да ма сподоби, да идѫ тамъ, дѣто блаженствувѫтъ праведнитѣ и шеититѣ... Подиръ божественното питье *хашаша*, азъ са възнесохъ въ това свято мѣсто; тамъ азъ видѣхъ съ очитѣ си благата и сладоститѣ на праведнитѣ право-вѣрни . . . видѣхъ, го азъ и нѣма да го забравѭ . . . О, Аллахъ, о мой Създателю! Сподоби твоя рабъ да вкуси отъ приготвеното ти за вѣрнитѣ . . . Видѣли ли

сте правовѣрни — братья, хубость надъ хубоститѣ, рахатъ надъ рахатитѣ, блаженство надъ блаженствата? Ако не сте виждали, азъ видѣхъ. О, азъ го видѣхъ, видѣхъ го и нѣма да го забравя . . . Тамъ за сѣкой праведенъ мюслюманинъ е приготвенъ дворецъ, дворецъ, но не като дворцитѣ на земнитѣ, не като дворцитѣ на шаховитѣ и султанитѣ, не като дворецъ на невѣрнитѣ гявурски царье и кралье, но дворецъ, на който само двора и градинитѣ сѫ шестдесеть конаци на длъжъ и шестдесеть на ширъ; дворовеѣ сѫ обраснали съ най-хубавата зелена трѣва, съ най-хубавитѣ градински, полски и горски цвѣтья и билки, а градинитѣ сѫ насадени съ цьвнали най-благоуханнитѣ и прѣкрасни цвѣтья: съ кѫни и карафили, съ кринови и лалета съ зъмбаци и зюмбюли, съ люляки и сълкъми, съ резеди и божури, съ тугови и фериджета и съ такива разно-цвѣтни и разно-миризливи цвѣтове, каквито никой не е виждалъ на земята. Хурмитѣ и банапитѣ сѫ увеждѫтъ отъ плодове, смокинитѣ и лозитѣ тежѫтъ отъ рожба; крушитѣ и ябълкитѣ са червенеѭтъ на райската свѣтлина и угѫватъ клонитѣ си; бадемитѣ, орѣхитѣ и лѣшницитѣ не могѫтъ да си удържѫтъ плодоветѣ; ягодитѣ, малинитѣ, динитѣ и пъпешитѣ, тиквитѣ и торунитѣ, лимонитѣ и портукалитѣ са желтеѭтъ като желта коприна и угѫвѫтъ земята съ множеството си . . . О, тамъ има такива плодове, каквито нѣма нигдѣ на тоя грѣшенъ свѣтъ; тѣ издаватъ такава миризма, каквато никой человѣчески носъ не е подушвалъ тука на земята; тѣ имѫтъ такъвъ сокъ, какъвто никои уста отъ живитѣ не сѫ вкусвали! Въ всѣкий дворецъ текѫтъ фаракосани чешми съ кристална вода, съ медъ и шербетъ, съ млѣко и масло. Гълѫби и павуни са разхождатъ изъ тая градина, славеитѣ пѣѭтъ отъ зори до зори, косовитѣ свирятъ и денемъ и нощемъ сичкитѣ сладкогласни и разно-шерени птици са надпѣвѫтъ и пѣятъ и денемъ и нощемъ и зимѣ и лѣтѣ — пѣятъ вѣчно, вѣчно и безконечно! . . О, Аллахъ! сподоби ни да видимъ райската благодать . . . .

Зданията на палатитѣ на сѣкий правовѣренъ сѫ съ по триста кубета, съ по двестѣ кьошка и чардаци съ кристални прозорци, съ сребьрни стѣни, позлатени тавани и оглѣдаляни подови, прилични на водата на тихото Кашамирско езеро, въ което са углѣдва небето денемъ съ слънцето, а нощемъ — съ мѣсеца и безбройнитѣ трѣптящи звѣзди. Тѣзи палати сѫ направени отъ такова вещество, отъ каквото е направена мѣсечината

тѣ грѣятъ нощемъ, като нея . . . Отъ деветдесеть и деветъ-тѣхъ стѫпала на златитѣ сълби и отъ двѣстѣ изумрудяни колони до края на двора, до алмазянитѣ порти, стоѭтъ два реда фурии, по-прѣкрасни и отъ ангелитѣ: тѣ сѫ служителкитѣ на сѣкой правовѣренъ. Галманитѣ правѭтъ втори два реда; най-обичнитѣ двѣ фурии и двама галмана сѫ отъ двѣтѣ страни на правовѣрния. Ангелитѣ приносѭтъ писмата отъ правовѣрнитѣ до портитѣ, подаватъ ги на първата фурия, отъ дѣсната страна и писмото отъ фурия на фурия дохожда до най-близата, най-обичната, която го дава на правовѣрния; писмото съ отговора са връща по втория редъ — по лѣвия и достига до послѣдната хубавица, която го прѣдава на ангела, да го отнесе на оногова, комуто са отговаря.

Сичкитѣ беееви и дервиши бѣхѫ са забравили и фантазията имъ пѫтуваше заедно съ разказа на унесения мюхтия. Тя създаваше още, и още са разгорѣщяваше.

Мюхтията си почина малко, утри си потьта отъ лицето, възнесе си очитѣ на горѣ и продължаваше: „Сѣкий безгрѣшенъ исляминъ, когато са прѣсели въ това приготвено за него блаженство, посрѣща са отъ ангелитѣ, отвежда са въ банитѣ, на които водата е като кристалъ бистра, ни горѣща ни студена и мирише на гюлово масло — гюлови цвѣтове плуватъ въ нея и ѝ придаватъ своитѣ приятни аромати . . . Като са измие и очисти и отъ най-невѣдомитѣ грѣхове, които е сторилъ неведениемъ, облича са въ бѣли гащи и туника и са отвежда въ назначенитѣ за него палати, да са наслаждава вѣчно и безконечно. О, Аллахъ, сподоби и твоя рабъ съ това блаженство! Въскликна занесения законодавецъ и продължи: Дървото на туникитѣ е срѣдъ рая; то е клонато до небето на рая, то не ражда ни плодове ни сѣмена, неговитѣ пѫпки сѫ пѫпкитѣ на туникитѣ, неговитѣ цвѣтове даватъ туники. Отъ сѣкий цвѣтъ падатъ ежеминутно туника и гащи; падатъ тѣ долу, набрани като крилата на пеперудата, кога излѣзва изъ коприняното си жилище, въ което са е прѣобразила отъ червѣй — отъ буба, на крилато и хвърковато творение; падатъ и доло сѫ разгибатъ и разстилатъ — управѭтъ са отъ гѫнкитѣ си, като нѣжнитѣ крила на бѣлата пеперуда; тѣ сѫ нѣжни, бѣли като снѣгъ и мѣгки като пухъ. Подъ сѣкий цвѣтъ, на шеренъ златотъканъ килимъ, стои по една фурия съ ангелско лице, пребира на чифтове трептящитѣ туники и гащи, сгѫва

ги и друга ги зема въ злати бохчи и ги носи въ палат
на туникитѣ, дѣто пъкъ други ги нареждатъ въ седефлии
лапи, съ позлатени ключови. Туй сѫ то дрѣхитѣ, които
даватъ сѣкиму послѣ омиванието — бѣли като най бѣлия снѣ
кѫдрави като кѫдравъ цвѣтъ и мегки като душа. Тѣ, не
виѫтъ ни киръ, ни леке, ни прахъ: по тѣхъ нищо са не лѣ

Женитѣ, нашитѣ жени, които тука държимъ въ хар
лицитѣ и ги ревнувами, тамъ сѫ свободни: тѣхнитѣ уг
надминуватъ угодитѣ на мѫжския полъ въ хильяди пѫтя, т
ната хубость надминува хубостьта на фуриитѣ: ангелитѣ
завиждатъ на красотата...

Който правовѣренъ, на тоя свѣтъ, не е ималъ рож
тамъ, ако пожелае, и рожби ще има отъ съпругитѣ си. Же
нието тамъ е безгранично: кой каквото пожелае и що по
лае, желанието му са испълва въ сѫщата минута: противу
нието на ислямина нѣма прѣчка. Пожелаешъ, наприм
круша и крушата напрѣдѣ ти — цѣло дърво, съ зрѣли и
риализи круши; посѣгнешь, откъснешъ най-хубавата круш
въ сѫщата минута на мѣстото ѝ ставатъ двѣ... тамъ си
са яде, пие и мирише, но нищо са не губи, не губи са за
то са удвоява... Аллахъ, Аллахъ! извика несъзнателно
тупления старецъ, недѣй ма лишава отъ твоя рай; не ли
вай никого отъ твоитѣ избрани правовѣрни, които вѣр
въ тебя и въ великия ти пророкъ рессулла Мохамеда, ам

Подирь проповѣдьта, ако може това да са каже пр
вѣдь, на иступления фанатикъ, който ушъ видѣлъ блаженст
на Мохамедовия рай, като са упилъ отъ хашаша и балнув
като огничавъ человѣкъ въ огьня на тѣжката болѣсть, си
тѣ слушатели си утрихѫ челатá, лицето и брадитѣ съ р
изшепнахѫ нѣщо, като кѫса молитва и са замислихѫ. Ша
баба, който слушаше до вратата, си утри лигитѣ, които
потекли по брадата му, като си въображаваше сичкитѣ сл
сти на прѣдставения отъ мюхтията прѣлѣстенъ рай, пригот
за правовѣрнитѣ послѣдователи на великия рессуллъ-пеі
беръ Мохамеда.

Такива, и тѣмъ подобни, фантастически проповѣди и
кази поддържахѫ, въ ония врѣмена, фанатизма на мюсюлма
и ги въодушевявахѫ въ сраженията противъ християнит
получатъ райскитѣ добрини и неистъщими сладости, като
нѫтъ въ сраженията и станѫтъ шеити — мѫченици за пр

а на Исляма. Тѣ насърчавахѫ турцитѣ да прѣзиржтъ сички, що съ вѣрата имъ, защото тѣ вѣрвахѫ, че християнитѣ сѫ дени да са мѫчжтъ въ ада съ дьяволитѣ, защото не сѫ щѣ да послѣдуватъ най-новото и право учение на Мохамеда. затова често ги наричаха въ псувнитѣ си; „изидь, кяфирь, гая-тапаянъ-подперисъ-хайванъ“ [1]). Тѣ считахѫ сичкитѣ християни заблудени овце, а себе си считахѫ длъжни да поятъ сичкия свѣтъ и, съ калѫчъ да го принудятъ да прѣмае правата имъ вѣра, съ което ще угодятъ и Богу и Моеду. Ето тѣзи проповѣди и много други плодове на хаши бѣхѫ увѣрили на Рашидъ-бея жена му, да турчи българтѣ момичета, за да наслѣди хубавия рай . . .

Дервишитѣ, въсползувани отъ душевното настроение на правѣрнитѣ мюсюлмани, извсириха още една пѣсень и шаха, подирь еньта каза: „динъ islямъ кардашларъ, рая е приготвенъ за ь, гдѣ ни отчаквятъ сичкитѣ добрини, сичкитѣ сладости, да са наждаваме вѣчно, а най-вече ще са наслаждавжтъ шеититѣ и , които распространявжтъ учението на Корана, дадено отъ пророку Мохамеду, които паднятъ въ сраженията съ невѣрнитѣ въ боя, или приведатъ иновѣрници въ правата наша . Да помогне Богъ на калѫча на правовѣрнитѣ да привеъ въ правовѣрието сичкия свѣтъ отъ единя край на земятъ до другия . . . Нека да бжде прославено името на аха отъ нинѣ и до вѣка!“

Като свърши шаха своята кратка рѣчь „аминъ!“ са повотъ сичкитѣ и са въдвори тишина.

Въ туй врѣме, Рашидъ излѣзе да види, що са върши готварницата. Като слѣзваше отъ сълбата, готвача го срѣи му каза, че сичко е готово за обѣдъ, да му заповѣда са распореди да гласятъ трипезата.

Въ онова врѣме не бѣхѫ въ употрѣбление днешнитѣ и ни у Българитѣ ни у Турцитѣ: Българитѣ ѣдяхѫ на пани и на свадбитѣ или строевитѣ [2]) на дълги дъски, сложена столови или на крини и отъ горь постлани съ платно, о прилично на днешнитѣ дълги маси, но тѣ бѣхѫ ниски и итѣ сѣдахѫ на около на дъски, по-низски отъ трипезата. Турцитѣ, проститѣ турци, ядяхѫ и тѣ на софаи, а пъкъ бо-

[1]) Поклонници на дъската, идолопоклонници.

[2]) Строй са казва раздаванието за усопшитѣ — *оризъ*, варенъ съ овесо.

гатитѣ на мѣдни, голѣми, кржгли синии, подъ които подлагах желѣзни триножници, нѣщо като днешнитѣ пиростии и сѣдах около имъ, на право на постелкитѣ, крьстомъ — турски.

Рашидъ-бей заповѣда да сложжтъ петь синии въ горния катъ въ широката срѣдня стая на голѣмия килимъ и да приготвжтъ сичко, щото трѣба на синиитѣ, и излѣзе пакъ пр гоститѣ си.

Беицата бѣше са распоредила още по-отъ-прѣди з суфрата въ харемлика. Тя знаеше, че синиитѣ ще трѣбжт горѣ — за мжжьетѣ, затова заповѣда да са прострžтъ шарен трапезници на пода, върху килимитѣ въ крайната голѣма ста на харемлика, да са нареджтъ на около сукнянитѣ вишниян възглавници и да приготвжтъ пешкири и сичко, що трѣба з трипезата.

Слѣдъ малко, единъ младъ слуга съ запретани ржкав съ единъ бѣлъ ибрикъ и лиенъ въ ржцѣ, влѣзе при гостит а по-диря му — едно младо турче съ единъ вързопъ пишкир на рамо. Тѣ поднесохж на мжжьетѣ да са умиžтъ, споредъ т гавашния обичай, който бѣше общъ, както у турцитѣ тъй и българитѣ, понеже въ онова врѣме още не бѣхж зели да потрѣбявжтъ вилици: чорбата ядяхж съ лъжици, другитѣ ястi топяхж съ прьсти, а пъкъ печеното ядѣхж съ ржцѣ. Сжщо са повтори и въ харемликя, само че тамъ слугитѣ бѣхж жен

Когато влѣзе *ибрикчията*, гоститѣ бѣхж насѣдали редъ и умиванието са започна отъ най-стария и са свърши най-младия. Щомъ си умияше ржцѣтѣ и устата, *пешкирджи та* му примѣташе пешкиря на ржцѣтѣ и отивахж до втори Подирь това, като са свърши реда, пешкерджията убра шкиритѣ пакъ отъ началото, както ги бѣше давалъ, намѣта на рамо и си излѣзе подирь ибрикчията.

— Софрата е готова, рѣче Рашидъ на гоститѣ си, повѣдайте, да са искачимъ на третия катъ и покани Хадж бея и мюхтията най-напрѣдь, а послѣ — сичкитѣ редомъ. Еди отъ слугитѣ стоеше при сълбата, която водяше на третия кат упжтваше гоститѣ на-горѣ.

Софритѣ бѣхж наредени по двѣ отъ странитѣ и е въ срѣдата на килима. По-между имъ имаше оставено мѣсто шетачитѣ. Четеритѣ синии бѣхж послани съ желти басми, срѣдната съ червена. Прѣдъ сѣкий гость имаше по еди калаянъ тануръ, на който бѣше насипано по една купчи

дребна соль, по една черъ пиперь, и чукънъ каранфиль съ канела; до нея — бѣлъ пишкирь и чимширяна лъжица, друго нѣмаше на трапезитѣ.

Гоститѣ насѣдахѫ. Около срѣднята синиия сѣднахѫ: Хадѫръ-бей, стария мюхтия Шемши-бей, Хюсеинъ ефенди, кадията, Шаха и Джевдать-бей Хадѫрова синъ. Около втората синия сѣднахѫ: Мустафа Демиръ-Дишлията, Дели-Мехмедь-Али, двамата кетипи Мустафа и Али и Мустафа Имамъ-оглу, Джирахина. Около третята — Челеби Мусса и Генчь, пехливанъ Сабри — шаханджиитѣ, Мѫстѫнъ Куру-джигаря и Сарѫ-Иланджика Алишь — двамата беиеджии, Телкеджи Юмеръ и Теушанъ-Бандиренъ Османджикъ. Около четвъртата — тримата дервиши, Бюлбюлъ-Азисъ и Кавга-копаранъ Сали, двама ашици и около петата — слугитѣ Кѫмъ-кушу, Бекиръ баба, шербетчията и другитѣ гости.

Щомъ насѣдахѫ и са наредихѫ около синиитѣ, пешкерджията донесе четери прѣзрѫчници и, като ги прѣмѣтна прѣзъ колѣнитѣ на сичкитѣ, около четеритѣ синии, излѣзе си и слѣдъ него влѣзохѫ четирма млади турци съ бѣли запретнати рѫкави и донесохѫ четири синии, на които имаше наредени голѣми капаклии токайски сахани. Тѣ сложихѫ синиитѣ си и натъкмихѫ прѣдъ сѣки двама по единъ саханъ и сѣкий са исправи до оная софра, при която бѣше отреденъ да слугува. Хлѣба бѣше нареденъ по отъ-прѣди на рѣзневе.

Рашидъ-бей каза на сичкитѣ си гости: „буюрунъ“ и капацитѣ са отхлюпихѫ. Въ саханитѣ бѣше рибья чорба отъ сомови, голиши и мрѣни. Тогавшнитѣ Турци имахѫ такъвъ обичай, че като са кажаше веднъшъ „буюурунъ,“ не го повтаряхѫ вече — за грѣхъ са считаше да са канѭтъ вторий пѫть, за това сѣкой си изчете кратката молитва шепнишкомъ и, като са понаведохѫ, почнахѫ да ядѫтъ. Турцитѣ, кога сѫ на такива господарски софри, знаѭтъ, че са готви много ястья, затова не ядѫтъ много отъ сѣко ястье. И сега, като срьбнахѫ по нѣколко лъжици и си извадихѫ по единъ кѫсъ риба, саханитѣ са прѣбрахѫ и намѣсто тѣхъ са сложи яхния отъ кокошка, задушена въ капаклии, замазани тенджери. Подиръ яхнията трьгнахѫ: оризато, капамѫ отъ ягне, отъ зайци, печани пилета, печани зайци, ягнета, прѣсно сирене, оризь съ прѣсно млѣко, баклави, халва, сууклукъ — хошавъ отъ череши и вишни и най-послѣ

донесохѫ шербетъ, прѣсенъ медъ съ пититѣ, череши и дандурма — едни ястья са дигахѫ, а други слагахѫ.

Турцитѣ въ ония врѣмена не са бавяхѫ на софрат да ядѫтъ и да приказвѫтъ, както Българитѣ, а щомъ са наядяхѫ и почвахѫ да са уригвѫтъ, ставахѫ отъ трапезата: так стана и тука — като ядохѫ отъ сѣко ястье по малко, сложихѫ прѣзрѫчницитѣ по край синиитѣ, промарморахѫ нѣщо кат молитва, утрихѫ си устата и брадитѣ съ рѫцѣ и станахѫ сичк изъ-веднъжъ.

Слугитѣ грабнахѫ прѣзрѫчницитѣ, свихѫ ги на сноп и дигнахѫ синиитѣ съ сичкитѣ сахани, които бѣхѫ най-послѣд ни на тѣхъ. Като насѣдахѫ на миндеритѣ, ибрикчията влѣзе с мѣденъ бѣлъ лиенъ и ибрикъ и полѣ на сичкитѣ да си измиятъ рѫцѣтѣ и устата, а пешкерджията имъ прѣмѣташе по единъ пишкиръ на рѫцѣтѣ и, като са обърсвахѫ, поѣмаше го пакъ ка то и напрѣдъ. Омиванието са свърши и сички са урахатих Сега почнахѫ да опитвѫтъ чубуцитѣ, таблетата и нергелета — запушихѫ и цѣлата стая са напълни съ димъ. Рашидъ ки на на единъ отъ слугитѣ и той отвори двата прозорци кѫд вадата.

Като испушихѫ по единъ чубукъ, а нѣкои и по дв три, Рашидъ каза на гоститѣ си: „който обичѫ да иде одаята си да са урахати, а който ще, да излѣзе изъ градин та да са расходи на фирахлѫкъ“, и отиде да си почива да дрѣмне въ стаята си, доло на втория катъ.

У харемлика ханѫмитѣ ядохѫ отъ сѫщитѣ ястья, кан и мѫжьетѣ, но само тамъ бѣше по весело и по-вече глъч са чуваше, но слѣдъ малко и тамъ утихна.

Циганитѣ, циганкитѣ и слугитѣ са събрахѫ въ мотва и тамъ обѣдвахѫ но дъхчанитѣ миндери и одрови, и, слѣ малко, изнесохѫ и на копоитѣ, хрьткитѣ и соколитѣ. Циган тѣ не са стърпѣхѫ да не си поискѫтъ да занесѫтъ и у до си по нѣщо и, подиръ малко, зехѫ да са провървѫтъ, е по една, да си отивѫтъ и сѣка носяше по нѣщо въ рѫк си или въ пазвата си. Двѣ циганки вървѣхѫ изъ двора, кѫ вратника, и си говорѣхѫ тихо, като са узъртахѫ на около „ахъ, защо нѣма сѣкий день такива гости у бея? Алла бинъ-берекетъ-версинъ — ядохме до гуша и на дѣцата ще несемъ“, каза едната. — „Глѣдай какъвъ кѫсъ печено кан дисахъ азъ, каза другата, ще го ямъ тамамъ два дни съ дѣ

си, а Хаско и той сѐ ще удари нѣщо — да е живъ и
авъ Хадъръ-бей, че доди.“

Единъ циганинъ, грабна една кофа праздна, затече са
тѣ портитѣ и съ лѣвата си ржка си подпираше отпрѣдь по-
, въ който имаше нѣщо. Ахчията искочи подирѣ му и му
ия: „хей, ченгене, Хаско!.. Чакай! Хаско са не въспи-
ие, а сочаше съ ржка кждѣ чешмата и тичаше, съ което ис-
ше да му каже, че тича за бърза работа да донесе вода.

— Стой! му извика още два пжтя ахчията и, като си
ади ахчийския ножъ, впусна са, колкото може, подирѣ му.
ганина са спрѣ, бърже, извади нѣщо изъ пояса си и го
рли назадь въ едрия бурьянъ. Ахчията го съглѣда и, като
стигна улови го за яката, разтърси го и зе да му вика:
й, дай онова, що бѣше въ пояса ти...“

— Валлахи-билляхи, не съмъ ималъ нищо у пояса си...

— Я — да видимъ!

— На — глѣдай — нѣма нищо.

— Ами тая лой отъ що е?

— Бърсахъ са бе, бърсахъ, бърсахъ са, като ядохъ.

— Бърса ли са, му извика ахчията, и му удари та-
а плѣсница, че му са извъртѣ врата, какво хвърли у бу-
на? Иди го дай!

— Дѣ, у кой бурьянъ?

— У кой ли? на у кой... и плѣсницитѣ са повторихж.

— Аманъ бе, аманъ, чакай... дѣ, у бурьяна, тамъ
! и зе да сочи на противната страна, дѣ? тамъ, тукъ, тамъ!..
е сочаше на различни страни, но не къмъ оная, дѣто бѣ-
хвърлилъ нѣщото. Ахчията извади ножа...

— Ей сега ще ти отрѣжж главата, ченгене джена-а-
ь, ами онова, що е? иди го дай!..

— Дѣ бе, дѣ, дѣ видишъ нѣщо, що е то?

Ахчията го улови за ухото и го заведе при хвърле-
о нѣщо.

— Ами това що е?

— Месо, месо бе —, охъ, не ми усуквай ухото...
о — кучетата го донесли...

— Кучетата ли? Чакай да та заведа при бея, че ти
ь ще кажешъ, кой го е донесълъ...

— Аманъ, живъ да си, да ти сж живи дѣцата, не ма
и при бея — азъ го хвърлихъ, азъ...

— Защо?

— Уплашихъ са бе, уплашихъ.

— Отъ дѣ го зе?

— Даде ми го бея бе, бея...

— Бея ли? нà бей, нà бей! и плѣсницитѣ са удвоихж.

— А бе ти ми го даде: глѣдай, какъ си забравилъ.. нъ-лй ми го даде, да го носж на дѣцата? охъ, леле! аманъ!

— Нъ-ли сьмъ ти го далъ азъ, ела при бея... Ами нà земни го и хайде напрѣдѣ ми...

Циганина са наведи и извади изъ бурьяна една печена плѣшка отъ ягне и, като ѭ подаваше на ахчията, зè да го моли: „на бе, на, на си го, земни си го, не ми го даде ти — азъ го зехъ, зехъ го отъ долапя, а бе за дѣцата: пети дѣца имамъ... за дѣцата го зехъ, азъ го зехъ... за дѣчицата — гладни сж Мустафа ага, ще умржтъ отъ гладъ, дай ми го, да имъ занесж...

— А бе, ченгене джана-абеть, за дѣцата ти, нъ-ли дадохъ на жена ти?

— Незнамъ, не видѣхъ, не си далъ!

— Не сьмъ ли? и се изчу „плѣсь, цапъ!“

— Охъ, даде, даде да си живъ, даде бе кардашъ, видѣхъ, остави ма, нà земни го, нещж го.

— Хайдѣ на прѣдѣ ми!

— Недѣй ма бе, Мустафа ага, не са шегувай, да идж да донесж вода бе, за вода ма проводихж, за вода, отъ чешмата, за бърже...

— Ела кажи, кой та проводи.

— Охъ, не знамъ, не помнѭ — ханжмата бе, ханжмата — беицата.

— На беица! на ханжма! на! на!...

— Олелѣ, уби ма, прости ма, ще умрж, умрѣхъ, олеле Боже... Девла!...

— Назадь, джена-абеть кжпти си! Иди го тури тамъ отъ дѣто си го зелъ, или ей сега ще ти изтрьгна грьцмуля керата!...

— Охъ, ще го занесж, ще го носѭ... охъ! охъ!

— Не го турвай у кофата, не, носи го въ ржка.

— Охъ, живъ да си... ще ма види отъ горѣ бея бе, бея ще види... охъ! майчице!

— Асля, азъ при него ще та заведж — право при ...идъ-бея, да си види стоката.

— Умирамъ, ей тъй умирамъ, извика циганина, лѣгна и зѐ да рита...

— Юсеинъ бе! извика ахчията на сеизина, който глѣ...е изъ дáма и прѣмираше отъ смѣхъ, Юсеинъ, я донеси ед...ьже и таргата, да го свържимъ и съ таргата и съ пече... плѣшка, да го занесемъ при бея.

— Охъ, живъ да си, да ти сж живи очитѣ, дѣцата, ...итѣ, не дѣй ма върза: ще вървж, ще вървж, ама да го ...ъ въ кофата, бе — умрѣхъ, леле!

Е, хайде, въ кофата го тури, кьоръ оласънъ, каза ах...а и най-послѣ го напуши и него на смѣхъ — у кофата, ...съ нея ще излѣзешъ при бея.

— Охъ майчице! недѣй при бея... прави ма що ...ъ, само при бея не ма води, умирамъ — убива ма — съ... ма, недѣй, живъ да си... У мотвака ще го занесж, ще ...турж тамъ, отъ дѣто го зехъ, сàмо при бея, за здравьето ...дѣцата си — не ма води... убий ма ти, ама при бея не ...ма искарва..." Исправи са, зѐ месото тури го въ кофата, ...скочи, цапна си петитѣ у задницата и търти кждѣ мутвака, ...хчията и сеизина зехж да са смѣжтъ още по-вече.

— Изкачи са ченгене джана-абеть, съ циганската си ...ария, рѣче сеизина и ахчията отиде подирѣ му, да види, ...дѣ го е зелъ.

Слѣдъ малко Хаско изхвърляше смѣтъ изъ мотвака съ ...въ фарашъ и тананикаше.

Въ това врѣме, когато произлѣзваше циганската ша...ка на двора, Джевдеть си бѣше турилъ окото на южния ...орѣцъ на стаята си, въ която бѣхж съ Челеби Муса и ...ри Генчъ-пехливанъ и глѣдаше непрѣстанно кждѣ старния ...й, а другаритѣ му бѣхж заспали. Глѣдаше той къмъ единъ ...ния прозорецъ, но кафеза не му позволяваше на взора, ...проникне прѣзъ гжстата рашетка на крьстосанитѣ на моски ...чки... На този прозорѣцъ бѣше Анку и го видѣше много ...ѣ, но не можаше да му са покаже... За да го увѣри, че ...ъ и го глѣда, тя подаде рога на едно бѣло джевре прѣзъ ка... и го вьртеше, да го увѣри, че на-истина е тамъ. Джев... си раствори ржцѣтѣ, като че искаше да ж прѣграби за-

едно съ цѣлия старъ сарай; издигна ги на горѣ, съ коет
показваше, че са моли Богу, да му ѭ подари... Най-послѣ
си снѣ дѣсната рѫка, посочи ѭ къмъ прозорѣца ѝ, и, като н
възви къмъ устата си, цалуна ѭ тъй, щото цуканието са раз
несе изъ цѣлата стая, което трѣба да го е чула и Анку, Са
бри са помрьдна и са обьрна на другата си страна. Джевдет
като мисляше, че той го е пробудилъ съ несвѣстното си цука
ние, отдрьпна са отъ прозорѣца и са прѣстори, че си чист
пояса отъ праха, като глѣдаше у него и убираше нѣкои прашинки

Анку, у своята стая, разгрѫщаше рѫцѣ прѣгрѫщаш
го у въздуха, цылуваше си рѫцѣтѣ, по нѣколко пѫтя, но пер
дето — кафеза — проклѣтия кафезъ — прѣчаше на Джевдето
витѣ огненни очи да ѭ види... О! да бѣше видѣлъ той ха
нѫмскитѣ грации, ангелското лице, пламналитѣ очи и прѣгрѫт
китѣ на въздуха, въ който, въображението на Анку, бѣше то
цѣлъ, той би са хвьрлилъ отъ прозорѣца и, като огнѣнъ змей
би прилѣтѣлъ въ тия отворени ангелски обятия... „О, койт
е заповѣдалъ да ни затворѭтъ въ кафези, шепняше Анку, д
му са провали гроба, въ дънъ-земя за тоя безчеловѣченъ оби
чай!.. Защо не сьмъ гявурка, защо не могѫ да идѫ при не
го да поговоря, както говорѭтъ Българкитѣ на чешмата с
своитѣ драги? Защо не могѫ да идѫ, да му пришепна барем
на ухото само една думица — думица, която ми гори сърдцет
като живъ вѫгленъ — да му шушна само — „обичамъ та!.
Не! проклетъ да си, кафезо умразний!..“ Тъй мисляше за
творения гълѫбъ задъ рашетката и въздишаше отъ дълбочина
та на гѫрдитѣ си, които са вълнувахѫ като цьвтяща нива
кога ѭ повѣвва тихия прохладенъ вечерникъ по мѣсечината..

Джевдетъ изчезна отъ прозорѣца. Анку още глѣдаше
не си отдѣляше очитѣ отъ онова мѣсто, дѣто му са подаваш
прѣкрасното лице и са забрави съ показалния си прьстъ в
устата... Вратата са отворихѫ тихо и майка ѝ влѣзе.

— Какво си са замислила? Азъ пъкъ мисляхъ, че
си лѣгнала да си почивашъ...

— Ехъ, глѣдамъ на татевия новъ сарай и си мисл
защо не е той харемликъ, да са наглѣдамъ на хубавата лѫ
и на Янтра, която ѭ упасва на около, като сребьренъ поясъ

— Видѣ ли Джевдета?.. той бѣше ей сега на пр
зорица?

Анку са прѣчерви — бужуритѣ грѣйнахѫ и стана три
я по хубава отъ колкото бѣше.

— Видѣхъ го, рѣче тя на майка си съ половинъ гласъ,
нахъ го . . .

— Хайде, днешния день да-но бѫде *урлия*, да-но да-
Господь на баща му умъ — да-но са придума.

Анку ѭ глѣдаше въ очитѣ и, като че искаше да ѭ по-
ѫ, „да-ли не сѫ го придумали още?“ но не ѝ отговори
що . . .

— Ей сега, слѣдъ малко ще излѣзѫтъ да биѭтъ ли-
ѣ — ей тамъ прѣзъ пѫтя, кѫдѣ Танова-могила, на оная
ша — видишъ ли ѭ? а ний ще са качимъ на третия катъ,
новия сарай, и ще глѣдами: отъ тамъ много добрѣ ще са
да . . . И послѣ ще пущѫтъ соколитѣ въ лѫкатѫ на диви-
гълѫби. Ти не си виждала още такъвъ ловъ. Тогасъ ще
дами пъкъ отъ сѣверната страна на сарая. Ето ги носятъ
лкитѣ . . .

— Джевдетъ-бей ще бие-ли и той?

— И Джевдетъ, и баща ти, и Стария Хадѫръ-бей, и
ки, които сѫ нишанджии.

— Анку са зарадва и стана да са тъкми, а майка ѝ
ле, да каже на другитѣ ханѫми, да са готвѭтъ за въ новия
ай.

Трима слуги изнесохѫ изъ двора петь рогозки, двама
зни довезохѫ двѣ шайна съ ритлитѣ и ги завезохѫ подъ
ната чьрница на полѣната задъ Рашидовата градина, дѣто
лахѫ ритлитѣ отгорѣ имъ, а вьрху ритлитѣ — рогозкитѣ и
равихѫ два одара подъ сѣнката на клонатата чьрница.

Джевдетъ и Крушумъ-кестирена, Дели-Мехмедъ-Али, из-
охѫ изъ сарая съ пушкитѣ — пьрвия съ една дълга пуш-
а втория — съ шишинето; слѣдь тѣхъ — Телкеджи-Юмеръ
Гаушанъ-бандиренъ Кючукъ Османджикъ. Мустафа Димиръ-
шията и стария Хадѫръ-бей носяхѫ двѣ дълги каранфилки,
фии, съ червени калци и голѣми пюскюли. Подирь тѣхъ
вѣхѫ: Рашидъ-бей, шаха, мюхтията, кадията и другитѣ
и, а най-послѣ Мустафа Имамъ-оглу, джирахина и Бекиръ-
а шербетчията, подирь когото, трима цигани носѣхѫ три
ки тенекияни сѫдове съ леданъ шербетъ и по едно смука-
(тулумба) за шербетя, а кафеджията носѣше на една таб-
голѣми стъклени чаши за шербетя.

Щомъ додохѫ до отреденното мѣсто, подъ чьрниц
старитѣ насѣдахѫ на посланитѣ шайна, младитѣ — по мор
та, а Бекиръ-баба си тури шербетя до дънера на чьрни
и нарѣди около му чашитѣ. Дели Мехмедъ-Али и Джев
отидохѫ при крушата, залѣпихѫ на стьблото ѝ една бѣла
га до двѣ педи широка, почернихѫ съ турско мастило въ
дата ѝ, колкото едно яйце и, като са врьщахѫ, измѣрихѫ
раскрача отъ крушата къмъ чьрницата и забихѫ едно ко
което бѣше знакъ, че отъ тамъ ще биѭтъ нишанъ.

Догдѣ са вършаше това, пушкитѣ и шишинетата б
напълнени, подсипани, готови. Дели-Мехмедъ-Али, като д
при дружината, попита: „Кой ще хвьрля првъ?“

— Азъ отъ-давна не сьмъ билъ нишанъ, рѣче Ст
Хаджръ-бей, чакайте азъ да поведѫ, че послѣ бийте вий,
то щеше. Азъ съ текъ крушумъ ще хвьрлѭ, съ Джевдето
пушка, че послѣ ще са упитьмъ и съ шишинето на Дим
дишлията. Отъ рѫка ли да хвьрлями или отъ подпорка?

— Отъ рѫка да хврлимъ най-напрѣдь, че послѣ
отъ подпорка, отъ рѫка ще са види, кой какъ бие, а п
ще видимъ и инъкъ — комуто трипери рѫката, да не хв
отъ рѫка, рѣче Крушумъ-кесгерена.

Стария Хаджръ са запрета, подпаса си шелваритѣ,
пушката и отиде при бѣлѣга, а подирѣ му — и другитѣ, к
щѣхѫ да биѭтъ. Щомъ стигна до кола, Хаджръ дигна пу
та и грьма са раздаде. Нѣщо са зачернѣ на горния край
книгата, но не са познаваше добрѣ, да-ли е ударилъ.

— Бърже? Извика Рашидъ-бей на единъ босъ ц
нинъ, отъ ония, що донесохѫ шербетя, и циганина са зав
като вихрушка. Циганина не бѣше достигналъ още до кру
и завика: „ударилъ, ударилъ...“ а, щомъ достигна, у
си прьста въ бѣлѣга, отстрани са налѣво да видятъ и ниш
жиитѣ и викна съ сé-сила: „ето дѣ е ударилъ!“ а прьста
показваше дѣйствително онова мѣсто, дѣто са чернееше по
хвьрлѣнието — на една хромицѫ надъ черния, у срѣдата,
лѣгъ — надъ центра.

— Машалла! Извика мюхтията, машалла, Хаджръ
— на тия години, като биешъ ти така, то е много...

— Машалла, машалла! са повтори отъ сичкитѣ и
джръ, насьрченъ извика: „дайте ми и шишинето, да хвьрл
съ него, че послѣ хвьрляйте — който ще. Джевдетъ — с

му, му подади шишинето и му пришепна на ухото: „безъ възглавница не го хвърляй, че може да та ритне у рамото — по-добрѣ бѣше да не хвърляшъ съ шишине, ама твоя работа.“ — „Не ми са мѣси въ работата, му отговори баща му, пакъ шепнишкомъ, а ми дай възглавницата.“ Джевдетъ кимна на Крушумъ-кестирена, като му показваше на рамото си съ пръстъ; той са усѣти на часа и са завтече, та подаде възглавницата на Хадкръ-бея.

— Възглавници сте имали, пъкъ не са убаждате, каза, като ѭ поемваше, и ѭ привърза на дѣсното си рамо, дѣто щѣше да упира на шишинето дипчика у рамото му. Дигна го, намѣсти са и шишинето пукна като топъ. Единъ клонь отъ крушата са спусна на земята: на книгата не са яви никакъвъ знакъ. Циганина щѣше да са завтече пакъ, но Хаджръ извика: „не ходи, хичъ не ходи — горѣ отиде, не виждате ли клоня, дѣто го откѫсна крушума, горѣ удари, азъ го видѣхъ... не-йсе . . . И съ подпорка ще са испитамъ, че туй ще бѫде то. Хайде сега, който ще хвърля, хвърляйте; азъ ще си почивамъ. А, бе, че много ти ритало шишинето — съ възглавница ма разтърси, ами, ако бѣхъ го хвърлилъ безъ нея, смазваше ми рамото.

— Май рита, Хаджръ-ага, ама азъ му знаѭ талима — стискамъ го силно и не може да ма ритне силно — нъ-ли знашъ, че който коландрисва шишине, трѣба, първо да е якъ въ рѫцѣтѣ и второ — да му знай талима, отговори Крушумъ-кестирена.

— Азъ и твърдѣ съ шишине и не съмъ хвърлялъ, я... Като бѣхъ младъ, бѣхъ зелъ да са учѭ и доста добрѣ биѭхъ съ бащиното си шишине, ама отъ тогава има трийси години... Ама пàкъ умѣрихъ крушатѫ, я . . . се не е като да писне крушума пъкъ ти да не знашъ на кѫдѣ е отишелъ, пáкъ съмъ ударилъ два лахтя надъ нишанѫ, каза старият бей и зе да са смѣе съ високъ гласъ. Азъ, какъ да е, сé ударихъ, ама да видимъ младитѣ. Менѣ не ми е срамно и да не ударѭ, ама на младъ чилякъ, да не удари е срамъ.

Догдѣ говоряше Хаджръ тия думи, Джевдетъ напълни пушката и попита баща си „ще ми дадешъ ли воля, да хвърля подирь тебя?“

— Трѣбаше да направишъ икрамъ на по-старитѣ, ама, като си са приготвилъ вече, нѣма да та връщамъ отъ касметя ти.

— Ба, ба! Нѣма кусуръ . . . се едно, да хвърли, нека

хвърли, белкимъ за насъ врѣме не ще устани — нека [illegible] копчето, договорихѫ нѣколко души и Джевдетъ отиде пр[illegible]. Той знаяше, че Анку го глѣда отъ новия сарай и мисляше, че, ако не удари въ самия нишанъ, у самия центьръ, тя нѣма да го убича тъй, както си въображаваше той, за това той са помоли най-напрѣдь въ ума си на Бога, изшепнѫ нѣщо, дигна пушката, гръмна и книгата падна на земята.

— Удари! извикахѫ нѣколко гласа.

— Не са знае, отговаряхѫ други.

— Отъ гърмѣла само падна, повтаряхѫ трети.

А на Джевдета сърцето му зе да тупа тъй, щото му са чиняше, че ще пробие гѫрдитѣ му да искоче вънъ — и той не са увѣряваше. Циганина, догдѣ са завтече, впуснахѫ са нѣколко души, но и Джевдетъ не остана при кола — загѣче са и той. Щомъ стигнахѫ при крушата, Таушанъ-биндерена грабна книгата, издигна ѭ на горѣ и сочеше съ прьстъ дупката, която бѣше тамамъ въ срѣдата — на черното. Крушумъ-кестирена си извади ножа отъ пояса и изчувьрка и крушума. — На́ извика той, ако не вѣрвате на книгата, ето испатъ самия крушумъ — забилъ сѫ като у сапунь въ суровата крушa. И сички са върнахѫ освѣнь циганина, който остана да лѣпи книгата на крушата. При завръщанието имъ при дружината „машалла“ са посипа като дъждъ на Джевдета, на която младия бей, причервенъ и засраменъ, отговаряше сѣкиму: „евалла, евалла.“ Хадҗръ-бей и той са развесели, като са увѣри, че Джевдетъ ударилъ въ самата срѣда на нишана. А дружината още по-вече го въздигахѫ, като говоряхѫ: „е хичь бащата, на толкова години, като удари у нишана, синъ му не щели да удари у самата срѣда на нишана. То по сой върви, казвахѫ нѣкои, по кръвь е, додавахѫ трети. Дѣдо му у свредлова дупка вкарваше крушума съ шишинето си, рѣче Стария мюхтия.

— И той ще са усъвършенствува и още, казвахѫ нѣкои.

Съ една рѣчь, Джевдетовия баща, майкѫ му и родоветѣ му получихѫ голѣма честь, а Джевдетъ това не мисляше: той са бѣше занесълъ умственно на новия сарай и му са струваше, че и Анку му вика „машаллѫ . . .“

— Съ шишине ще хвьрляшъ-ли, го попита Крушумъ-кестирена, [illegible]?

— Не сьмъ хвърлялъ съ шишине на нишанъ и не [illegible].

сж тукъ и т. н. — Съ една рѣчь, сичко ги интересуваше и сичко искахж да видятъ и да узнаятъ, като стопани и дерменъ-сайбии хора.

Въ това врѣме, когато отивахж гоститѣ на воденицата, ханжмитѣ оставихж южната страна на сарая, отъ дѣто глѣдахж на нишана, и тичишки отидохж на сѣверната, надъ воденицата, да са любуватъ съ агитѣ и беевитѣ. Анку, съ майка си, бѣше най-напрѣдния прозорѣцъ и, щомъ видѣхж Рашида, затулвахж са съ пердето, но пакъ глѣдахж отъ крайщата и очитѣ имъ вървѣхж подирь Хадьра и Джевдета, догдѣ влѣзохж въ воденицата и, като излѣзохж пакъ ги зазорѣхж, а и другитѣ ханжми глѣдахж, коя, що й бѣше най-драго.

Като излѣзохж изъ воденицата, Рашидъ покани гоститѣ, да идатъ и къмъ яза, но тѣ са извинихж, че е далечь. Тогава той имъ каза: „хайде, като е тъй, да ви прѣведж прѣзъ бахчата, да ми видите гюла, шадрафана, пчелитѣ, вошкитѣ и цвѣтьята“.

— За бахчата сички сми готови, рѣче мюхтията и тръгнахж сички подирь Рашида, който ги поведе край вàдата и ги въведе отъ долнята страна на бахчата. Щомъ влѣзохж въ хубавата бахча, сѣкий са загълвика съ онова, що му бѣше най-приятно: едни отъ младитѣ си берѣхж трьндафилъ, други — череши, трѣти — бобонки, (чърници, агуди); едни разглѣдвахж шадрафана, чешмата, други разпитвахж дѣда Стояна кованжията, отъ дѣ е, на колко е години, подрѣзалъ ли е пчелитѣ, добри ли сж тая година и др. Само Хадьръ, мюхтията и Джевдетъ вървѣхж подирь Рашида и го разпитвахж за сѣка вошка, отъ дѣ я е зелъ, на колко е години и други подобни стопански въпроси. Между тишината, която владѣяше въ градината, кждѣ горния край са изчу единъ дивъ викъ и двама отъ дервишитѣ бѣгахж съ разперени бинаши и махахж съ ржцѣ около кюлафитѣ си, а подиря имъ лѣтѣхж цѣлъ рой, пчели и са впущахж, като стрѣли върху имъ.

— Не идвайте на-самъ! извикж дѣдо Стоянъ, тамъ стойте, лѣгнете си и са завийте съ бинишитѣ, че ще доведете разсърденитѣ пчели и при агитѣ и беевитѣ...

— Назадь! извика шаха, назадь, или — надолу, и дервишитѣ тъpгихж, като луди, кждѣ вàдата надолу, но вика [illegible] прѣставаше... Най-послѣ са завърнахж съ надути очи [illegible] и захванахж да охкатъ.

— Прѣди, едина малко остана да са прѣбие, рѣче Мустфа джирахина, а сега ги напожулихѫ пчелитѣ — безъ бела не ходѭтъ тия диванета. Дервишитѣ, като додохѫ при джирахина, зехѣ да го молѭтъ за цѣръ, а той сърдито имъ извика: „къкво търсите, хей диванелеръ, при пчелитѣ, що имъ правихте, та ви нападнахѫ?

— А, бе, Мустафа-ага, подигнахми единъ кошаръ да видимъ, що правѭтъ, пъкъ тѣ са впуснахѫ отгорѣ ни, та ни испрѣядохѫ и ни направихѫ ризиль-маскара: цѣръ дай, че умирамъ, рѣче едина; баялдисвамъ отъ болѣсть, извикѫ другия.

— За жулениe отъ пчели цѣръ нѣмамъ, да не сте ходили тамъ, дѣто не ви е мѣстото . . . търпѣте! . .

Въ това врѣме сичкитѣ гости бѣхѫ попадали отъ смѣхъ и нѣкои са държахѫ за корема отъ силно смѣяние. Ханѫмитѣ, които бѣхѫ вече на западната страна — къмъ бахчата глѣдахѫ сичко и са търкаляхѫ изъ стаитѣ отъ смѣхъ и отъ кискотение.

— Исчукай бѫзови листа и ги натрий, рѣче пчеларя, отъ него минува: азъ тъй цѣрѭ.

— Да си чукѫтъ сами и да са триѭтъ, отговори джирахина, каквото сѫ търсили, намѣрили го . . . Не можахѫ ли да та попитѫтъ, ами сѫ зели сами да дигѫтъ кошара . . . Добрѣ, че не сѫ имъ извадили очитѣ . . . санкимъ, кой знае йоще . . . ще заведемъ нѣкого кьоравъ отъ тия диванета. Кошъ коджа-мити дърти хора и отишле да барѫтъ пчелитѣ . . . На пчелата дослука ѝ е на колѣното — ще та цьлуни тъй, че ще го помнишъ, чакъ догдѣ си живъ . . . Хѫма да хѫ! я ги глѣдай какви са подухѫ, като удавници . . . Идете, яхоларъ, идете долу по край вàдата и наберете бѫзови листа, казва куванджията, счукайте ги и си трийте ужуленитѣ мѣста.

— Не знайми за коя трѣва ни казвашъ, рѣче едина дервишъ и зе да охка.

— Ето нá тъзи е трѣвата, му каза джирахина и му показа на единъ бѫзовъ стъркъ, отъ листата му чукайте и са трийте . . .

Дервишина зé да кѫса листа отъ стърка и, като ги тури въ устата си, зé да ги дъвчи, и да си трие ранитѣ, но скоро извика: „зихиръ“ и зе да плюй и да храчи.

— Ей, яхо, то не са яде, то е горчиво, не ще умирашъ, не бой са . . . чукай го на камъкъ, ти казвѫтъ хората,

са наѣмна, а особенно сега, и му пришепна: „я глѣдай, какъ
треперятъ рѫцѣтѣ . . .“

— Знамъ азъ, отъ що е, му шепняше събесѣдника му тихо,
амъ — Анку та глѣда, нъ-ли?

— Ахъ не, не е отъ туй, ами . . . тъй, не знамъ отъ що.

— Е, това е то, че не знашъ отъ що, я, а азъ знамъ,
глѣдни ги дѣ сѫ са бѣлнали, като бѣли патки . . . Знамъ азъ
адинитѣ, какви сѫ, ами хайде ела глѣдай, азъ какво ще правѭ.

— Ааларъ, бейлеръ, извика Дели Мехмедъ-Али, менѣ
ми дали прѣкоръ Крушумъ-кестиренъ, азъ ще са помѫчѫ,
докажѫ, че напразно не носѭ това име. Азъ ще си турѭ ни-
анъ остриньето на ножа и на него ще хвърля на нишанъ и,
то са завтече, отиде при крушата извади си ятагана отъ ка-
ията, забоди го въ напуканата кора на крушата, закрѣпи на срѣ-
та на остриньето му една бѣла книжка, колкото една сребър-
рубла и са върна при другаритѣ си. — Този нишанъ не е
ега, рѣче той, и отъ 400 раскрача не са бие, а отъ 200. Азъ
е мѣря отъ двѣстѣ разкрача; елате да глѣдате. Азъ като са
ъщахъ, турихъ знакъ на 200 тѣхъ раскрача, и тръгна кѫдѣ
ѣстото.

Любопитството обзе сичкитѣ, защото сички бѣхѫ чували,
разсичалъ крушума въ остриньето, а никой не бѣше виж-
ълъ и сѣкий не вѣрваше, за това са срукнахѫ сичкитѣ поди-
ѣ му, даже и дервишитѣ, които твърдѣ малко са интересувахѫ.
ато стигнахѫ на отбѣлѣженото мѣсто, Мехмедъ-Али поиска я-
гана на Демиръ-дишлията, заби го у земята, снѣ *кеза* на ши-
нето си на 200 раскрача, подсипа му фалята съ дребенъ сухъ
рутъ, на три каршилѫка съ нѣколко зърна, стритъ между
ръститѣ му барутъ, затвори го и, като поколѣничи на подплѣсъ
ри го между ушитѣ на гереието, замѣри, гръмна и книжката
дна отъ ножа на земята.

— Удари! — не удари! — случи! — не случи! . . са
уваше между цѣлата дружина, нѣкои даже казахѫ: „това не-
же да бѫде.“

Мехмедъ-Али чуваше сичко, за това каза: „идете и тър-
те двѣтѣ половинки на крушума въ крушата.“ Сичкитѣ мла-
са завтекохѫ и Джевдетъ извика: „ето ги, ето едната, ето
другата.“ Извадихѫ ги съ ножовитѣ си и тичишкомъ ги до-
сохѫ при по-ститѣ. Крушумовитѣ половини тръгнахѫ отъ
ка въ рѫка и сѣкий ги глѣдаше, разглѣдваше и са чудяше.

— Не сѫ равни, рѣче Мехмедъ-Али, азъ сьмъ го присичалъ на двѣ равни половини, но сега не ми са удáде.

Като ги разглѣдахѫ сички, единъ циганинъ са приближи и зе да са моли, да му ги дадѫтъ. — „Дайте ми ги, тѣ ставѫтъ за цѣръ, викаше циганина съ молба, магия развалѭтъ — да ги дамъ на жена си, цѣлъ животъ ще ма храни съ тѣхъ."

— Бѣгай са отъ тука, хей келешъ ченгене, му извика Демиръ-дишлията, то и на коте-рѣпа, хайде отъ тукъ, че ей сега ще кажѫ на Рашидъ-бея за циганския ти пердисезликъ, и ще та земне дявола.

Циганина тосъ часъ са дрьпна и са пристори на нѣмъ... като че не е бивало нищо.

— Ханѫмитѣ ще чуятъ, рѣче стария Хадѫръ-бей, за тая работа и ще любопитствувѫтъ, преберете ги и, кога са вырнимъ, имъ ги дайте да видѭтъ и тѣ това чудо . . . Рашидъ-бей зé двѣтѣ половинки отъ прѣсѣчения крушумъ, свьрза ги у джеврето си и ги тури въ пояса си.

Прѣсичанието на крушума убезсили сичкитѣ, които са готвяхѫ да биѭтъ на нишанъ и много са отрѣкохѫ. Само Демиръ-дишлията искаше да са покаже, че и той не е за изхвырляние и за това той бѣше проводилъ едного циганина у селото да му донесе единъ свредѣлъ — пишлѣгаръ, съ който вьртятъ наплатитѣ за пишлѣцитѣ, да покаже и той друго чудо.

— Дай свредѣла, бѣ ченгене! извика на циганина и циганина тосъ часъ го извади изъ подъ рѫкава си, тури му рѫчалката и му го подаде.

— Азъ пъкъ ще пробиѭ на крушата една дупка, ей съ тоя срѣделъ и ще са помѫчя да вкарамъ крушума съ шишинето си, каза и са завтече къмъ крушата.

Сичкитѣ любопитни са завтекохѫ подирѣ му и глѣдахѫ що ще прави. Той са исправи до крушата и, догдѣто му достигна челото на главата, провьртѣ една дупка до една длань дълбока, залѣпи и той върху ѝ една бѣла книжка, колкото бешликъ да са види нишана и са завьрна, а съ него — и сичкитѣ.

— Азъ нѣма да си облѣгамъ шишинето на ножь, каза той и клѣкна на сѫщото мѣсто — на 200 тѣхъ раскрачи — поколѣничи съ лѣвия си кракъ, а дѣсния упрѣ на земята, подпрѣ си лѣвия лакъть на колѣното, замѣри, пукна и книжката са изгуби.

— „Удари! — не удари“, пакъ са повтори отъ дружината.

— Книгата е на дъното — въ дупката и крушума е връху ѝ, рѣче той, идете го извъртете съ свредѣла, и пакъ са завтекохѫ сичкитѣ любопитни младежи.

— Вѫтрѣ е́! — не е! — ба-е!, са прѣпирахѫ и, като забихѫ свредѣла, извадихѫ на върха му крушума. „Умѣрилъ! ударилъ! улучилъ!“ викахѫ много гласове и сички са завърнахѫ при дружината. Крушума пакъ тръгна отъ рѫка, въ рѫка и, най-послѣ, пакъ го зѐ Рашидъ и го тури при двѣтѣ половини у джеврето си.

— И азъ искамъ да хвърля, рѣче Рашидъ-бей, ама съ пушка и то — отъ 400-тѣхъ раскрача отъ бѣлѣга. Идете залѣпете друга книга, каза той, и сички са върнахѫ на първия бѣлѣгъ, отъ дѣто хвърли Хадѫръ-бей. Циганитѣ залѣпихѫ нова книга. Рашидъ хвърли два пѫтя и не удари, но на третия случи; улучи крушата, една дланъ надъ книгата, и вече не повтори.

Слѣдъ него хвърляхѫ и други. Едни ударвахѫ у крушата, други у клонитѣ, трети нигдѣ и не закачахѫ, а крушумитѣ имъ пищѣхѫ кѫдѣ Танова-могила. Най-послѣ единъ отъ дервишитѣ иска и той да хвърли, съ шишине, но, като гръмна, шишинето тъй го ритна, щото падна на гърба си и си зарани главата у единъ камькъ, който бѣше забитъ за синоръ на нивата.

— „Юнакъ безъ рана не бива“, извика Мустафа, Имамъ-оглу, джирахина и тосъ часъ му свали кюлафа, залѣ раната съ балсъма, привърза ѭ и сички са върнахѫ къмъ шайната, които бъхѫ вече на слънци — сѣнката ги бѣше заминала. Циганитѣ ги дръпнахѫ пакъ подъ сѣнка и Бекиръ-баба, кѫпъ-кушу, зе да пълни съ студенъ червенъ шербетъ чашитѣ, а младитѣ ефендита, зехѫ да подавѫтъ най-напрѣдъ на по-старитѣ, а послѣ — на-редъ. Като испихѫ по двѣ-три чаши, шербетя са довърши, а чобуцитѣ са запалихѫ. Подирь испушванието по една лула, сички са приготвихѫ и са върнахѫ кѫдѣ сарая. А циганитѣ прибрахѫ сичко и, като го турихѫ на шайната, потеглихѫ ги къмъ сарая. Щомъ додохѫ до портитѣ, Рашидъ-бей проговори: „мусафирлеръ! ако обичате, хайде да идимъ, да ми видите и воденицата“.

— Да идимъ, рѣче мюхтията. Азъ нарочно искамъ да ѭ видѭ, рѣче Хадѫръ-бей, че много ѭ хвалѭтъ, ще видимъ да ли може да мѣли, както моята въ Търново и на Русицата.

„Тя по-мѣли отъ моята“, рѣче кадията. И сички заминахѫ на долу, кѫдѣ голѣмата чешма, която бѣше подъ баиря надъ воденицата.

Щомъ видѣхѫ бистритѣ струи на чучура, сички са затекохѫ, зехѫ да са миѭтъ, да пиѭтъ и нѣкои даже си умихѫ и краката да са прохладѭтъ.

Чапкънъ-Юсеинъ ги посрѣщна прѣдъ воденицата и, като му дадохѫ селямъ, той имъ отговори и стояше съ испуснати рѫцѣ на-долу, като солдатинъ.

— Ето, негова милость е кихаята ми, рѣче Рашидъ на Хадѫръ-бея, отъ какъ е дошелъ, да е живъ, воденицата не е останала праздна, не знамъ какво прави, заминувѫтъ другитѣ воденици, че — при него, хеля Лѣсковецъ, се при него иде — знай имъ гѫдѣла.

— Гѫдѣла му е сладката дума, беимъ, и правото и здравото. Азъ хатьръ не знамъ, ама и никого не докундисвамъ, нито оставѭмъ да го докундиса другий. Такива — чапкънъ тарафѫ, азъ не пущамъ и да зимиришѭтъ... ще донесе два тагарджика храна, а ще ти прави за сто гроша бела, ами лѣсковчани и долня-орѣховчани — да сѫ живи, по 5—6 чувала носѭтъ и то жито, като жара, ще го видѭтъ тѣхна милость я... Заповѣдайте да разглѣдате воденицата, имъ каза Юсеинъ кихая и ги поведе въ воденицата.

Догдѣто говорѣхѫ съ кихаята, гоститѣ на Рашида са разпилѣхѫ и сѣкий отиде да глѣда, което му е драго: Кадията глѣдаше камьнитѣ, мюхтията испитваше брашното, нѣкои отъ ефендитата отидохѫ да глѣдѫтъ какъ влѣзва вадата въ улеитѣ и какъ са върти и кълколи. Едни глѣдахѫ хубавитѣ пѣтли, задъ воденицата, други — бѣлитѣ качуляти юрдечки и гѫски, трети — гълѫбитѣ; дервишитѣ бѣхѫ клекнали пъкъ подъ воденицата и глѣдахѫ вретената, какъ са въртѭтъ и пръскѫтъ водата като сребърно колело; едни разглѣдвахѫ пещьта, какъ е въ брѣга ископана, а Хадѫръ-бей и Джевдетъ — подирѣ му, разглѣдвахѫ наредъ и десеть-тѣхъ камька, испитвахѫ брашното, глѣдахѫ въ кошовитѣ житото, прѣглѣдвахѫ чуковитѣ, кринитѣ, тъпкалкитѣ, кутлитѣ и най-послѣ отидохѫ и на хамбаритѣ, които бѣхѫ отворени и кихаята бѣше влѣзълъ вѫтрѣ, та имъ подаваше отъ сѣкий сортъ храна съ едно кринче. Като разглѣдахѫ сичко, най подирь влѣзохѫ при кихаята да му видѭтъ одаята, въ която живѣеше; разпитвахѫ воденчеритѣ отъ дѣ сѫ, отъ колко годин

и тогава са трий. Ето тамъ долу, край вàдата, го има цѣла гора, земнете камьни, чукайте и са трийте, догдѣ ви испаднжтъ угоцитѣ — разбрахте ли, че, инъкъ, ще ви водимъ кьорави на Търново и ще просите край джамиитѣ, като слѣпитѣ дилинджии, имъ викаше сърдито джирахина. Дервишитѣ видѣхж, че нѣма да имъ помогне, зехж по два камька отъ пжтеката и отидохж на-долу край вàдата, на кждѣто ги проваждаше джирахина.

Шаха, като негови ученици, ги съжели и зѐ да пита Имамъ-оглу: „какъ е Мустафа-ага, да-ли нѣма да имъ стане нѣкой кедерликъ?"

— Нищо имъ не става шахъ-ефенди, ще ги поболи малко и ще имъ умине. Ама ще помнжтъ, кога сж дохождали на теферичь. Едното диване прѣди щѣше да го убие шишинето, а сега двамата отишли, като кьорави да дигжтъ кошара... Е, хичь такъвзи будаллжкъ бива ли? не бой са, нищо имъ не става. Има то цѣръ, ама азъ не го зехъ — нишадьръ-руху му е нему цѣра, а кому минуваше прѣзъ ума, че ще са случи и такова нѣщо . . . Хжма да будала, хж . . . Анадолъ-бюлбюлю, което по нашенски ще рѣче *гарванъ*, на празно не ги зовжтъ тѣхъ . . . Не сж тѣ като нашитѣ хора укуфи — ходи, щура са като диване. Истина добри хора, свиржтъ съ нея — чудо, ама гель-гелелимъ, диванча падатъ . . . — не, сж тѣ като насъ и веръ селямъ . . .

— А бе, тѣ сж божи хора, Мустафа-ага: дервешликя е такова нѣщо — съ Бога имжтъ работа — такива сж тѣ дервишитѣ.

— Божи хора ли? Какви дьяволи има изъ тѣхъ . . . У Стамболъ какви дьяволи дервиши сьмъ виждалъ азъ, не ми казвай ти меня, че сж божѝ хора . . . ама ней-са ? . .

— Тѣ, онѣзи, дѣто си ги виждалъ ти, не сж отъ нашата секта — седемъ секти сж дервишитѣ, ний сми асла малко такива — захласнати, ама у насъ зло нѣма, ний съ нея и въртението имами работа.

— Е, това въртение ви прави васъ въртоглави, я . . . Азъ три пжтя да са завъртж, ще ми са завие свѣтъ и ще подлудѣж, а ви, какъ трайте, не разбирамъ . . . чюнкимъ за това са и запѣнвате и падате полу-мрьтви, я . . .

— Че на нашата секта това ѝ е и мурафетя, Мустафа ага, който може най-добрѣ да свири, да са върти, да са запѣни, да прѣпадне и да са принесе у рай, той е най-блаженъ...

— Каква ви е работата, азъ незнамъ, ама за хильяди азъ не ти са въртѣвамъ, да ми са размѫти мозъка — санкимъ то е ваша работа; може Богъ да обича вашитѣ запѣнвания и прѣпадвания, азъ не знамъ, ама меня не ма карайте да са въртѭ, че толкова . . .

— Ехъ, ти до тия години, като не си сталъ дервишинъ, нѣма и да станешъ, рѣче най-послѣ шаха и отиде кѫдѣ Хадѫра и Рашида, които бѣхѫ сѣднали на лавицата подъ кьошка, на която прѣди единъ день стояше дѣдо Стоянъ и Анку, кога си кичаше маточината, а Анку го питаше за бея на пчелитѣ и наивно ѝ изказваше любовнитѣ чувства, които има къмъ Джевдета.

— Какво казва Мустафа-ага за дервишитѣ, попитѫ Хадѫра, ще има ли кадерликъ?

— Нищо нѣма да имъ бѫде: ще ги поболи и ще имъ умине. Той ималъ, казва, цѣръ — нишадьръ-руху, ама не го зелъ — не мислялъ, че ще са случи такова нѣщо.

— Е, че кой са е надѣвалъ, че, като дѣца, ще идѫтъ да бутѫтъ пчелитѣ, рѣче Хадѫръ, азъ имамъ пчели на Русицата, ама никой не смѣе да ги бута и сърди. Ако ми трѣба нѣщо, куванджията питамъ и той го извършва, но и мойтѣ дѣца сѫ пащали такова нѣщо: Джевдетъ, като бѣше тъй на петь-шесть годинки, да са открадне отъ майка си, че при пчелитѣ . . . Хеля са утървалъ съ едно ужулване по челото, ама, питайте го, и до сега го помни . . . Дѣцата — като дѣца, ами тия — дърти хора и да не знаѭтъ, че на пчелата дослукъ ѝ е толкова? . . Както да е, да мине, че ако остане нѣщо кедерь, като са върнимъ у Търново, не ще имами рахатъ отъ агитѣ: „заведохте дервишитѣ на Гирань, да ги укьоравите" ще хванѫтъ да ни са прѣсмивѫтъ зевзецитѣ, нъ-ли ги знашъ какви сѫ нашитѣ Търновски зевзеци: търсѭтъ само да намѣрѭтъ за що да та закачѫтъ . . .

Догдѣ са свърши разговора за пчелитѣ и за зевзецитѣ и дервишитѣ са зададохѫ отъ кѫдѣ вáдата съ зелени, отъ бѫзьето, лица и рѫцѣ, но утока поиспаднълъ.

— Какъ е? ги попита шаха.

— Селеметь . . . отговори по младия дервишъ и сѐ спотрияше съ бѫзье лицето.

— Аллахъ бинъ-берекеть версинъ на куванджията, ч

каза цѣръ, додади стария, угасна болката, ама и още сми ути...

— Не бойте са, отговори дѣдо Стоянъ, който бѣше близо, нѣма да остане нищо до йоще половинъ сахать — испадне подутото — туй му е цѣра: ужули ли та пчела, оса, ршелъ и паякъ — биля, трий съ чукано бѫзье и са небой — ува и болката угасва... Колко хильяди пѫти сѫ ма жу- и: азъ тъй са цѣрѭ — безъ пари цѣръ.

Ханѫмитѣ, като видѣхѫ дервишитѣ съ зелени лица, у- вахѫ са да са смѣѭтъ, но на вѫтрѣ бѣгахѫ.

— Глѣдайте ги на бухали заприличали, викаше една.

— Сега да си да го цълунишь, казваше една зевзекъ другарката си.

— Какво? цълувамъ го, мари, ей оногова съ черната брада младия, за едина намъ го цълувамъ, ей тъй, каквото е надутъ.

— Мари азъ и по-стария цълувамъ, додади третя — е по-младъ отъ моя Бекиръ-баба я!

— Да ти са явѭтъ на сънѣ ей такива, каквито са , какво ще правишъ, Селеми? питаше една млада ханѫма гарката си.

— Умирамъ за едина намъ, валлахи, умирамъ...

— Я са бѣгай отъ тука, ти ще умрѣшъ! не ще го унишъ по челото...

— Вай! умирамъ, мари, умирамъ, жлъчката ми са а... Хемъ стига ми хортува за на сънѣ, да ми са явѭтъ, ще та земне дьявола... Не ще рѣчешъ да ми са яви, я вдеть, я онзи съ бѣлитѣ рѫкави, ами — тия черни чуми... тебя да са явѭтъ, хемъ кога си сама, догдѣ не си е до- ъ лѫжь ти по срѣдъ нощь, и — съ разрошавени косми....

— Не бой са... не ма е страхъ, азъ не сьмъ като страхопѫзла, да й са пука жлъчката... Меня отъ тала- ъ не ма е страхъ, че отъ дервишитѣ, тѣ сѫ баремъ хора, сѫ таласъмъ, я? Знашъ ли, ей тамъ при вашата порта, у ната улица, че нощѣ излѣзва единъ черъ арапинъ съ ей ва очи... Кога ли ще та зграбчи нѣкой пѫть.

— Съсъ, съсъ марѣ... ударямъ та въ устата — стига...

— Ей тъй да та зграбчи, рѣче зевзека Азисъ и ѭ бчи изведнъжь прѣзъ кръста.

— Вай! извика младата ханѫмка и гласа са разнесе ъ кѫдѣ градината.

— Ето ги, ето баба, рѣче Анку, тръгнахѫ . . . Хайде да слѣзимъ и да идимъ у нашия кафезлия джендемъ . . . и сички са завтекохѫ да слѣзвѫтъ изъ сълбата, кѫдѣ затворената гезентия, която съединяваше новия сарай съ стария. Чехлитѣ защапехѫ по сълбата, дигна са смѣхъ, кискотенье и изъ между му често са чуваше „вай! вай маре!“ и като слѣзохѫ въ харемлика, разтичахѫ са като юрдечки, кога играѭтъ прѣдъ дъждъ, или кога плѣщѭтъ, нирѭтъ и изнирвѫтъ въ нѣкоя тиха вода.

— Какъ е? ареса ли ми бахчата, питаше Рашидъ Стария Хаджръ-бея и вървѣхѫ кѫдѣ вратата, която водяше у двора на сараитѣ.

— Добра е, сичко е добро, а най-вече черешитѣ и гюла. Отъ дѣ си земалъ тѣзи череши: тука, азъ, до колкото знамъ, изъ нашитѣ лозья такъвъ сой не сьмъ виждалъ, а особенно ония едритѣ.

— Тѣ ми струвѫтъ менѣ много скѫпо, ама миракъ не е ли: отъ Бруса сьмъ ги гетердисалъ чакъ. Тамъ когато бѣхъ, аресахѫ ми са, че си донесохъ нѣколко издънки; ама много тежко са носѭтъ: единъ катъръ наѣхъ отъ Цариградъ, че въ прьсть обвити корѣнитѣ имъ и послѣ — съ мокри парцали и хеле ги упазихъ — двѣ-три не са хванахѫ, ама, шукиръ, и мамъ десетина-дванайси фидани. Нѣкои имѫтъ издънки. Ако обичашъ, да ти извадѭ на идущата пролѣть.

— Извади ми зеръ. Азъ такава бахча нѣмамъ, ама на лозьето ще посадѭ нѣколко да има за дѣцата. Имамъ азъ отъ тукашнитѣ и череши и вишни, ама туй друго нѣщо — чиста работа.

До като говорихѫ за черешитѣ, стигнахѫ до вратата и Рашидъ покани гоститѣ, да са въскачѫтъ малко у сарая, да си починѫтъ, че послѣ ще слѣзѫтъ въ лѫката да пущѫтъ соколитѣ на диви гълѫби, на юрдечки и ангѫти. Сички излѣзохѫ въ втория катъ, разидохѫ са по стаитѣ си и, слѣдъ малко, хванахѫ да вървѭтъ кафетата, сахани съ череши, а у харемликя — шербетъ. Шахаяджиитѣ слѣзохѫ най-напрѣдъ и приготвихѫ соколитѣ. Челеби мустафа изнесе на двора единъ синъ соколъ, на който името бѣше *окъ*, което ще рѣче стрѣла и го милваше по главата на лѣвата си рѫка. А Собри носяше бѣлъ съ черни крила и шерена опашка, името му бѣше *илджрѫм* т. е. мълния.

— Мусафирлеръ! извика Рашидъ, соколаритѣ съ сок

литѣ сж готови и ни чакжтъ на двора — да тръгвами. Ще има ли нѣкои съ конье: соколитѣ може да загонжтъ нѣкоя птица далѣчь; пѣшки не са ходи; азъ бихъ казалъ да имами и нѣколко конници, за това поржчахъ да бждатъ и коньетѣ готови, че който ще отъ младитѣ да дойде бинекъ.

— Азъ бинекъ ще дода,.рѣче Джевдетъ-бей. „И меня бинекъ ма пишете,“ додади Алишъ Сарж-иланджика. „Азъ отъ тебя не са дѣля,“ продължи Телкеджи Омеръ. „Азъ сьмъ съ васъ, са обади Таушанъ биндирена, Кючукъ Османджикъ. „И ний ще дойдимъ съ васъ бинеци,“ са обадихж двѣ млади ефендета.

— Като е тъй, шесть души ставами и азъ мислж ще бждемъ доста, рѣче Джевдетъ.

— Ако желае и другий нѣкой, нѣма да го върнимъ, хайде гответе са и тръгвайте напрѣдъ. Соколитѣ безъ друго ще сж на конье, дѣто ще рѣче осемъ бенеджии ще сж и стигжтъ, продължи Рашидъ-бей.

Слѣдъ малко, сичко бѣше готово. Конницитѣ ѣздѣхж на коньетѣ си прѣзъ лжката и отивахж да почнжтъ отъ дъното на голѣмата гиранска лжка, дѣто, кждѣ голѣмия завуй, имаше най-едри върби и, като най-отдалеченно мѣсто отъ воденицата, сарая и селото Гиранъ, най много птици са въдяхж.

Рашидъ, Хаджръ, мюхтията, шахж, кадията, Димиръ-дишлията, Крушумъ-кестирена и другитѣ отидохж най на високото мѣсто, подъ голѣмата чешма, между вадата, рѣката Янтра и селото, дѣто на зелената морава бѣше послано съ килими, накладено отъ страни огънь за кафе и чубуци и Шекиръ-баба си бѣше приготвилъ шербетя, подъ клонатата слива, която бѣше надъ брѣга.

Ханжмитѣ, щомъ излѣзохж мжжьето изъ новия сарай, разтичахж са като сърни и са намѣрихж на третия катъ на сарая, по сѣвернитѣ и источнитѣ прозорци на които пердетата са открихж, защото мжжьето падахж нѣкакъ на страна и като бѣхж доста далечъ, не са бояхж отъ взора имъ.

Съ изнамѣрванието на барутя и съ употрѣблението на пушката за ловъ, соколинския ловъ бѣше си изгубилъ важностьта, но прѣлѣстьта си той и до днесъ не е изгубилъ — соколинския ловъ е царски ловъ — прѣлѣстенъ, величественъ — ловъ въ висшьето поднебесно — борба на по-силния съ по слабия, борба, въ която по нѣкоги и героя — сокола пада у-

битъ отъ прѣслѣдуемия, но пада геройски — мжжски. Ето защо героитѣ, юнацитѣ, царьетѣ, князьетѣ и болѣритѣ сж обичали толкова соколитѣ и сж полагали неусипни грижи за изучванието имъ и цѣли села не са плащали данъкъ съ друго, освѣнъ съ соколи, дѣто и до днесъ има много села, които са зъвжтъ *соколари;* има превилегированни фамилии, въ които са вардятъ ферманитѣ, съ които сж биле названи *шахандэкии*, т. е. соколари и сж са считали като царски хора, които сѣко лѣто сж заносяли на царя по нѣколко млади пилета соколови [1]).

Търновскитѣ бееви, като потомци на българскитѣ князья и болѣри, които въ неволнитѣ врѣмена, при паданието на Българското царство подъ Турцитѣ, сж приѣли исляма, се са глѣдали да заварджтъ величието на своитѣ прѣдки, макаръ подъ чалмата и подъ яшмака. Тѣ неможахж това да го забравжтъ, защото самитѣ имъ имена на прѣкоритѣ, самитѣ имена на селата имъ, останали въ наслѣдство отъ пра-дѣдитѣ имъ, а найпослѣ и самитѣ имъ домашни черкви, които са вардѣхж й още въ дворовѣтѣ имъ, макаръ обърнати на текета и джамии, имъ напомняхж, че тѣ сж отъ българска благородна кръвь — тѣ това го съзнавахж въ душата си, но заглушено отъ фанатизма отъ фантастическитѣ проповѣди на улемитѣ, дервишитѣ и моллитѣ, рѣдко са проявляваше — тѣ увлечени отъ корана и тълкованието му желаяхж да вкарæтъ въ турския рай и другитѣ си братя — христьенитѣ Българи, и ето отъ дѣ са появяваше оная горѣща ревность да турчжтъ. Турчението най-много сж г распространили *ренегатитѣ* (потурченяцитѣ), не само между Българитѣ, а и между Гърцитѣ, Бошнацитѣ, Арнаутитѣ, Ерменцитѣ и т. н.

(Слѣдва).

ЕПИГРАММИ.

НА **

I.

Най-лесното нѣщо за тебе това е;
Да казвашъ на всѣкий човѣкъ идиотъ:
Но нѣщо по-трудно отъ туй азъ незная:
Да можешъ доказва, че ти си другъ сортъ.

---

[1]) У Орѣховския окржгъ има село Соколари, които сж давали соко на царя. У Вратца, Вайковата.

II.

Наопаки всичко върви на свѣта:
Когато мълчишъ, не отваряшъ уста,
Глупешли са гушишъ срѣдъ крѣсъка шуменъ:
То всички си шепнжтъ: „човѣкъ е разуменъ!“
Когато подигашъ распалено шумъ
И гордо изглѣждашъ съ подигната шапка
Да ги убѣждавашъ, че ти си съсъ умъ,
То всички извикватъ „умъ нѣмашъ ни капка!“

Хр. Карапетковъ.

ЗАДАЧИТѢ НА СЪВРѢМЕННОТО СЛАВЯНО-ВѢДѢНИЕ.*)

От Д. Николовъ.

Показанитѣ 5 категории [1]) въ προτίμησις на семейни, ...нински, финансови, земелни и административни отношения сж явление само отъ X в., а дѣйствуватъ прѣзъ цѣлото сжще-...вание на визант. империя. Слѣдователно, гдѣто са срѣща ...μησις (прѣдпочитание), тамъ ние трѣбва да търсимъ сла-...нски учреждения. Но участието на славянската община са ...ѣжква не само въ гражданската наредба на Византия, но въ военното устройство на империята. Другояче и не може ...бжде. Славянскитѣ колонии въ М. Азия били организовани ..., щото тѣ били длъжни да даватъ единъ отрядъ войска на ...зант. служба. Неможе да бжде, щото население, което дава ...кова голѣмо количество военни сили, да не остави слѣди отъ ...оята наредба въ военнитѣ закони на визант. империя. Зато-...въ тѣсна свързка съ селското землевладѣние трѣбва да са ...учава и организацията на военнитѣ участъци; а послѣднята ...же да са изучава отъ новеллитѣ de fundis militaruis X и ... в в. Любопитно е, че организацията на военнитѣ участъци ... Византия била копия на гражданскитѣ участъци, т. е. во-...нното земевладѣние било организовано споредъ селското земе-...адѣние. Ако славянската община била длъжна да дава вой-

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. II.
[1]) Гл. „Трудъ“ II год. Материали по българската История.

ска, то пита са, какъ е било организовано това дѣло? Въ т организация намираме източникъ за изучване битовитѣ сл вянски отношения и a priori трѣбва да прѣдположимъ, че н щастието, което е сполетѣло въ X в. селското землевладѣни не е могло да не закачи и военнитѣ учистъци. Динатитѣ, ко то посѣгали въ X в. върху селската земя, прѣкупували и вое нитѣ участъци. Слѣдователно, и въ тоя случай визант. пр вителство трѣбвало да взима мѣрки, каквото е употрѣбявало да запази селското землевладѣние. Въ една отъ новеллитѣ Константина Порфиророденъ четемъ: „ако внесенитѣ въ списъ на стратиотитѣ иматъ наслѣдници, то тѣ съобразно степен та на роднинската близость иматъ право на прѣимуществен купуване (стратиотскитѣ участъци). Ако ближнитѣ роднини могжтъ или не жалжтъ да направжтъ това, правото минува подалечни роднини. Ако такива нѣма, тогава на складчици и съкопейщицитѣ, ако нѣма такива — на бѣднитѣ стратиоз съплатенщици, за да могжтъ тѣ да са оправятъ. Ако нѣма такива, тогава правото на купуване са дава на селянетѣ, да не са губи поне данъка. Ако си припомнимъ 5 категор на общинскитѣ отношения, и ги съпоставимъ съ тия на вое нитѣ участъци, ще видимъ, че военната община е била ор низвана според селската, че визант. правителство е гледа да прѣдпази военнитѣ участъци отъ разрушавание, отъ въ можность да паднжтъ въ ржцѣтѣ на чужди за общината хор съ сжщитѣ мѣрки, съ каквито е прѣдпазвано попрѣди селски участъци. Единъ войникъ са е падалъ на опрѣдѣлено колич тво фамилии и кжщи, — това сж били складчици и съкопейщ ци — военна и финансова единица.

Върху какво са основава заключението за падание на дребната селска собственность въ Византия? Върху нед статъчното оцѣнение и разбиране обема и съдържанието *понятието община* и върху прѣувеличавание значението на ония разрушителни сили, които сж подкопавали нейно благосъстояние.

Изслѣдователитѣ считали категарнитѣ случайни и виждали тука градация на отношения. Старата славянса общ на не е такава малка единица, както ж изображаватъ по-нов тѣ паметници (напр. русскитѣ отъ XVI и XVII в.). Въ то врѣме общината е била вече распокжсана, много части са дѣлили вече отъ неж, петата категория вече нѣма въ неж;

въ типътъ на славянската община, която са изучава по визант. источници, влизали всичкитѣ категории. По тоя начинъ са получаватъ слѣднитѣ изводи: 1) Земелнитѣ отношения били твърдѣ добрѣ организовани; общината имала възможность да не дава да минува селската земя въ чужди рѫцѣ. 2) економически общината била тъй поставена, щото ако ослабне едно село, економическитѣ недостатъци допълнятъ други села. Тия общини сѫ образували голѣми тѣла съ различна организация. По паметницитѣ са вижда, че славянскитѣ общини състоели отъ 30 до 40 села, дори градове — комитури (жупи). Значи, тѣ не сѫ могли да станѫтъ жертва на динатитѣ; такава община не пропада лесно.

Невѣрния изводъ за паданието на земелната собственость е произлѣзълъ още отъ прѣувеличеното мнѣние за съсипителнитѣ сили, които сѫ дѣйствовали въ X в. за динатитѣ. Византийското правителство са борило противъ динатитѣ, които прѣкупували селската земя. Но тия динати въ сѫщность сѫ излѣзли отъ самата община: въ X в. са забѣлѣзватъ економическа неравенства и появявание на богаташи изъ между самитѣ селяне, които съ помощьта на економическо господство имали сѫ и политическа власть въ общината. Въ новеллитѣ са споменуватъ и имената на такива богати селяне. Но това начало не може да бѫде опасно за сѫществуванията на общината; при извѣстни обстоятелства тия динати пакъ са разлагатъ въ сѫщата селска община. Относително X и XI в. трѣбва да дойдемъ до такова заключение, че визант. законодателство дало на славянскитѣ колонии и на земелнитѣ отношения въ тѣхъ нормални закони, подвело ги подъ господарственното право и съ това улеснило на славянитѣ възможностьта да продължаватъ нормалното си развитие. Ударъ на славянската община билъ нанесенъ отъ византийскитѣ императори отъ родътъ на Комнинитѣ (въ края на XI и нач. на XII в.). Тая династия погледнѫла другояче на службата на славянетѣ: тя почнѫла да дава земи на военни хора (πρόνοις). За да иматъ срѣдства, Комнинитѣ отнели земитѣ отъ славянскитѣ колонисти. Тая прониарска система много поврѣдила на славянската община. Императоритѣ не унищожавали напълно общината, но заселяли въ неѫ военнъ елементъ, а това распокѫсвало общината. Тоя изводъ не може да са направи, ако са основаваме само върху паметници отъ X в.; той са добива чрѣзъ изучвание паметницитѣ отъ XII, XIII и

XIV вв. Не само юридическитѣ паметници, но и кадастровитѣ списъци ясно рисувать византийскитѣ земелни отношения и положението на селския въпросъ и неговата история. Кадастрови книги има отъ XIII и XIV в.; по тѣхъ можемъ да си съставимъ понятие за земелнитѣ отношения въ Византия до покоряването й отъ Турцитѣ [1]). Силата на славянскитѣ общински отношения въ X, XI и XII вв. са състои въ това гдѣто общината са е образувала при твърдѣ износни земелнии условия. Само една часть отъ общинската земя са раздѣляла на дворни участъци, отъ които са плащалъ данъкъ. Оставали голѣми пространства, по нѣкой пѫть 15 и 20 пѫти по голѣми отъ раздѣлената на участъци земя; тоя остатъкъ е съставлявалъ общиненъ рессурсъ за черни дни. Съ това са обяснява постоянното движение на населението. Много нови лица постоянно влизать въ състава на общината на различни условия.

Ето съвокупностьта на понятията, които влизатъ въ термина „община". Тия понятия сѫ извлѣчени отъ изучванието славянетѣ въ М. Азия отъ VII до XV в. Полученитѣ изводи сѫ толкова по важни за историята на славянството, че нито едно славянско племе нѣма нито лѣтописи, нито други писменни паметници отъ оная епоха, къмъ която са отнасятъ визант. извѣстия; особенно, както е извѣстно, бѣдна е първоначалната славянска история съ извѣстия за вѫтрѣшния битъ и административната наредба на славянскитѣ племена. Главнитѣ елементи на старата славянска община сѫ слѣднитѣ: 1) семейно родова общинность, която при все това дава возможность и на чужди елементи да влизатъ въ общината; 2) земелна общинность; 3) общинность военна и финансова. Затова въ общината влизали цѣли групи села, които съставляватъ една административна и финансова еденица, съ избранъ отъ общината или назначенъ отъ правителството старшина. За да бѫде понятието „община" още пò-пълно, трѣбва да припомнимъ думитѣ на Прокопия „славянетѣ не са управляватъ отъ единъ человѣкъ, но отъ старо врѣме живѣѭтъ въ демократия и всичкитѣ работи рѣшавали" εἰς κοινὸν φιὲυχί (вѣче-събрание). Политический елементъ който са подразбира тука — вѣче, народно събрание — тъй сѫщо е единъ отъ главнитѣ елементи на старославянската община. Византийскитѣ паметници не ни съобщаватъ името на този

[1]) За пронията гл. Сборникъ статей по славяновѣденію С. П. Б. 1883 за кадостравитѣ книги Ж. М. Н. Пр. 1884 Ян. и Февр.

събрание, наричатъ го описателно „съборъ". Въ морейската хроника напр., има извѣстие за племето Милинки; въ неѭ са описва какъ това племе са борило съ кръстоносцитѣ за своята независимость, какъ водило прѣговори съ французитѣ и какъ старѣйшинитѣ свикали съборъ, на който мнѣнията са раздѣлили: едни искали да са покорѭтъ на франкитѣ, други — да са биѭтъ до край.

За самата славянска община византийцитѣ употрѣбяватъ разни изражения, напр., τῶν χωρίων ορίάδες, τνηχοίνδες χομητοδρα, μγτροχαμίς, които на славянски най-добрѣ ще са прѣведѫтъ съ думата *жупа*, като административна и финансова единица.

И тъй два главни извода са получаватъ отъ тая екскурсия въ областьта на визант. право, администрация и земелни отношения: а) като изучаваме визант. земелни отношения, ние добиваме характернитѣ черти на славянското земевладение, б) стария, тъй нареченъ прѣдисторически периодъ на славянската история, който прѣдшествува на епохата на образованието на държавитѣ не може да са изучи добрѣ, ако не направимъ наблюдения надъ славянетѣ, които сѫ живѣли подъ византийска власть. До исторический славянский периодъ, който отговаря на епохата на прѣселяванието на народитѣ, съдържа слѣднитѣ прѣдмети за изучвание:

1. Безъ съмнѣние най голѣмо внимание въ изучванието на византийско-славянската история трѣбва да са обърне върху славянската община.

2 Вторий прѣдметъ за изучавание трѣбва да бѫде усилванието на властьта на жупнитѣ старшини и происхождението на княжеската власть у славянитѣ (съединение на нѣколко жупи подъ една власть) — по кой начинъ прѣдставителитѣ на жупи — общини постепенно изгубватъ своитѣ административни и сѫдебни права за въ полза на едного — на *жупана*. По тоя начинъ въпроса за съединяванието отдѣлни жупи подъ една княжеска власть — тоя въпросъ отъ старата славянска история са намира въ свързка съ подобенъ въ западна-европ. история — съ въпроса за происхождението на кралската власть. Най-много данни по тоя въпросъ са намиратъ въ чешската история. У повечето славяне за насъ е изгубенъ оня периодъ, когато тѣ сѫ имали жупни старшини. Въ врѣмето на образованието на славянскитѣ господарства ние намираме жупи, съединени подъ властьта на единъ господарь — тоя прѣвратъ най

добрѣ може да са изучи отъ историята на чехитѣ. Въ свързка съ въпроса за происхождението на княжеската власть трѣбва да са обърне внимание и върху чуждитѣ влияния при образованието на тая власть. Както на западъ при образованието на кралската власть много е било взето отъ римската императорска власть, тъй сѫщо и у славянетѣ са забѣлѣжва въ това итношение подражание на формитѣ на върховната власть у другитѣ народи: у сѣверозападнитѣ славяне — лужичи, чехи, поляци и др. развитието на княжеската власть е зависѣло отъ германско влияние, у южнитѣ — отъ византийското.

3-й въпросъ за съсловията у славянетѣ. Той има голѣмо значение въ византийско-славянската история, както и въ западната. Въпроса за съсловията съставлява принципално различие между славянственъ и западенъ. Въпроса за происхождението и развитието на феодализма въ З. Европа прѣдизвиква сериозно изучване славянскитѣ съсловия въ врѣмето на образованието на слав. държави. Който изучва съсловний въпросъ въ славянската история не може да излиза отъ тия корени (начала), отъ които почнува западний ученъ. Въ слав. история всичкитѣ корени сѫ въ общината — трѣбва да са разясни, доколко общината е била свободна, какъ е наченѫла да са разлага и пр.

Периодъ на образование славянски господарства. Тоя периодъ е най-мѫченъ. Най-напрѣдъ слав. господарства не са образуватъ споредъ единъ типъ: има държави, които сѫ са образували чрѣзъ естественно съединение на жупи и колѣна, други пакъ, които сѫ са образували чрѣзъ чужда военна власть (у българитѣ — Аспаруховата дружина, у руситѣ — варяги); има държави, които сѫ са образували подъ романо-германско въздѣйствие, други — подъ гръковизантийско. По тоя начинъ твърдѣ важенъ отдѣлъ въ изучванието на тоя периодъ трѣбва да бѫде прѣгледътъ на пограничнитѣ области на славянското заселяване на западъ и на югъ. Това распрѣдѣление на славянския елементъ важно е за историка, защото въ него са крие зърното на разликата въ културно и религиозно отношения — славяне-католици и славяне-ортодоксални. Въ свръзка съ въпроса за образованието на славянскитѣ държави трѣбва да са постави и другъ, именно въпроса за покръщаванието (отъ западъ или югъ), защото почти всички славянски държави са образуватъ тогава, когато сѫ вече приели христиансво. П

ой начинъ са явява вжтрѣшна органическа свързка между политическата история и распространението на християнството.

Половината на IX вѣкъ е твърдѣ забѣлѣжителна епоха въ историята на славянетѣ. Както въ крайнитѣ области по прѣдѣлитѣ на германската империя, тъй сжщо и въ центра на славянския миръ по блискитѣ колѣна са съединяватъ около единъ центръ, подъ една върховна властъ (князъ, великъ жупанъ, банъ). Ако веемемъ прѣдъ видъ, че периода на образованието славянски господарства са завършва въ XI в., тогава намъ ясно ще стане хронологическата разница между западноевропейската и славянската история. Тая разлика отъ 400—500 години разбира са има голѣмо значение въ историята на славянитѣ. Въ IX в. западнитѣ държави не само образували опрѣдѣлени групи, но вече имали такива организатори, като Карла Великий. Опитванието на славянетѣ въ VII в. (държавата на само) да образуватъ държава нѣма никаква органическа свързка съ понататъшнитѣ славянски господарства отъ IX в. и е просто единъ любопитенъ епизодъ въ историята на славянетѣ. Държавния животъ са нарежда у славянетѣ подъ твърдѣ разнообразни външни въздѣйствия и влияния. Въ това отношение трѣбва да са обърне внимание на пжтищата, по които сж са проникнали чуждитѣ влияния. Най-важенъ е въпроса отъ гдѣ сж получили славянетѣ християнството, защото то е турило особенъ печатъ на цѣлата имъ история, понататъкъ подъ чие влияние — латинско или гръцко са явяватъ първитѣ теории за властъ. Славянството въ IX вѣкъ са раздѣлило на слѣднитѣ главни групи.

1. Хървати или Кроати — въ Хърватско и Маджарско. Въ врѣмето на Карла Великий Хърватитѣ (и Хорутанитѣ) първи се изложили на германско влияние и тука забѣлѣжваме първа етнографическа политическа група.

2. Хорутане — най-югозападенъ клонъ — въ Щирия, Каринтия, Крайна и Истрия — най-напрѣдъ са запознали съ нѣмско влияние и латинско духовенство. Въ настояще врѣме тѣ не образуватъ отдѣлна политическа група; историческия си животъ сж прѣкарали подъ нѣмско влияние. Тая група най-много е промѣнила националния си характеръ, битъ и др., въ IX в. тука са явява латинско духовенство.

3. Сърби, бошнаци, захлумци, травуняне, дукляне. При всичко че Сърбитѣ сж играли важна политическа роля, но трѣб-

ва да са каже, че това племе дълго врѣме не е могло да образува значителна група, политический центръ; сърбска държава са явява въ врѣмето на Нѣманитѣ, въ края на XII в.; това са обяснява съ визант. влияние, тъй като византийцитѣ не искали да са съединѭтъ политически славянетѣ на Балканский полуостровъ. Въ IX в. всѣко отъ горѣспоменатитѣ колѣна било независимо. Тука обединението са наченѫло отъ княжество Раса (сега Нови Пазарь) и, както казахме, доста кѫсно. Процеса на образованието на сърбското господарство са спиралъ още и отъ стрѣмлението къмъ независимъ животъ на бошнацитѣ и на др. племена. Въ X вѣкъ когато сърбитѣ щѣли да са съединѭтъ, намѣрили противници — българитѣ, които са стрѣмили къмъ хегемония и господство на Балканский полуостровъ.

4. *Българи*. На тѣхъ принадлѣжи главната роля въ историята на Балканский полуостровъ. Българската държава са образувала много по рано отъ другитѣ славянски господарства, но на първо врѣме тя не е била чисто славянска, но славянетѣ сполучили да ассимиліратъ чуждия елементъ, който ги обединилъ, и въ X вѣкъ тѣ сполучили да образуватъ национално господарство. Но въ началото на XI в. Византия покорила всичкитѣ славяне на Балканский полуостровъ, и въ това число и българитѣ (Василий Българобоецъ), тъй щото въ XII в. Българитѣ трѣбвало отново да образуватъ държава (Асѣни).

5. Моравци и Словаци. Историята на обединението на Моравцитѣ са отнася къмъ IX; историята на IX вѣкъ е твърдѣ ясна и популярна, защото съвпада съ дѣятелностьта на Кирилла и Методия. Тая държава са образувала подъ Германско влияние, но съ дохожданието на славянскитѣ апостоли тя са национализира. Други славянски групи, които сѫ са съединили въ IX вѣкъ сѫ: 6. Чехи, 7. Поляци, 8. Сърби Лужичане, 9. Русси.

Не всички сѫ образували държави едноврѣменно, — у чехитѣ държавна наредба са явява въ IX в., у поляцитѣ малко по-кѫсно. Сърби-Лужичане, като най-близски до германската империя и при това распокѫсани на нѣколко колѣна, не можели да са съединятъ и да образуватъ господарство, защото още въ VIII вѣкъ били притиснати отъ германци [1]).

---

[1]) За епохата на образованието славянски господарства сѫ важни:
Гилфердингъ. Собраніе сочиненій, т. I. СПБ. 1868 г.
Успѣнскій. Первыя славянскія монархіи на сѣверо-западѣ. СПБ. 1872

Понеже политическата история е тѣсно свързана съ църковната, въ историята на образованието на славянскитѣ държави трѣбва да са даде почетно мѣсто на тая послѣдната. Това зависи отъ значението на религиозния въпросъ въ това врѣме, тъй като църковната история въ периода на образованието славянски държави има не мѣстно, но общеисторическо значение. Въ сящия периодъ са подготвя и раздѣлението на църквитѣ; първата стжпка къмъ това раздѣление е направена въ Римъ въ половината на VIII в. (сношенията на първитѣ Каролинги съ Римъ и прѣнасянието царската корона отъ Меровингитѣ на Каролингитѣ), втората и рѣшителна въ половината на IX в., когато са появили Лже-исидоровитѣ декреталии, върху които са основава свѣтската властъ на папитѣ. Въ сящото врѣме са явили и догматически различия (filioque) и обредови. Но най-важенъ фактъ, който е прѣдизвикалъ сериозенъ антагонизмъ между католическата и православната църкви, билъ фактъ славянский — покръщаванието на Българитѣ и на Моравцитѣ: българский църковенъ въпросъ вече ясно опрѣдѣлилъ стрѣмленията на латинското духовенство. По тоя начинъ въпроса за християнството у славянетѣ добива общеисторическо значение, тъй като въ срѣднитѣ вѣкове той закачалъ интереситѣ на всичкитѣ почти културни народи. Цѣлия църковенъ въпросъ са срѣдоточава върху дѣятелностьта на Кирилла и Методия, която трѣбва да разбираме въ смисълъ на борба съ чужди за славянството народи; на славянскитѣ проповѣдници паднжло са да бждатъ и политически дѣйци.

За историята на политическитѣ учреждения въ славянскитѣ държави е направено твърдѣ малко; сравнително исторический методъ може за напрѣдъ много да разясни въ слав. история; най напрѣдъ тука биjатъ въ очи несходствата (между Зап. и Ист. Европа) административни и битови. Княжеската дружина, вѣче, удѣлна система са противополагатъ на монархията на Карла Великий и Оттонитѣ и на феодалната система; разликата между еднитѣ и другитѣ е твърдѣ голѣма и трѣбва да са обясни. По-нататъкъ, вървежа на славянската история въ VII,

Дриновъ. Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей 1875 кн. III.

Гротъ. Моравія и Мадьяры. СПБ. 1881 г.

Иричекъ. Исторія Болгаръ (два русски прѣвода.— Бруна и Яковлева).

Пыпинъ и Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ. Два тома. СПБ. 1879—1881 г.

VIII и IX вв. много са е влиялъ отъ налитанията на диви орди отъ Азия (Авари, Маджари, Половци, Печенѣги и Мон ли). Тия чергари са стрѣмили да запазжтъ въ Европа об наредба, която пропагандирали хунитѣ, и ако да не сж би славянетѣ, тѣ щѣхж да унищожжтъ всичко. Отъ точка зрѣн на образованието славянски държави трѣбва добрѣ да са пр дѣлжтъ тия факти, които сж отвличали славянскитѣ сили о правилното развитие на обществеността. Естественъ ръс не прѣкжсванъ отъ прѣврати, срѣщаме само въ историята Чехитѣ и на Поляцитѣ — тука трѣбва да диримъ най чис славянски учреждения. Относително чешската история извѣст е, че отъ XIV в. (отъ врѣмето на Карла IV) са начена н нѣмчаване на Чехия — тогава Чешската държава станжла д тжпна на нѣмски промишленници, търговци и колонисти. Т навлизания на нѣмци въ Чешско сж дали своеобразенъ ко ритъ на чешската история и на чешский народенъ характер Историята на Полша не може още да бжде изложена безпри трастно — още и до сега сжществува вражда мѣжду руссит поляцитѣ, дори между ученитѣ.

За най стария периодъ на славянската история глав значение ще иматъ юго-източнитѣ славяне — българитѣ и ру ситѣ. Колкото за русската история, тя прѣдставлява нѣкол такива факти, които сж изгубени въ другутѣ славяне. Въ вѣкъ ние виждаме голѣми стремлѣния отъ страна на славян тѣ на Балканский полуостровъ, именно отъ страна на българ тѣ, да са утвърджтъ въ Цариградъ. Това движение има гол мо значение въ историята на славянската култура. Защо не могли българитѣ да постигнжтъ своята цѣль? Въ края на вѣкъ русситѣ приематъ християнство отъ Византия и начен да ѝ помагатъ въ борбата съ българитѣ. Резултатъ е било, ш то византийския елементъ са усилилъ на полуострова, славян тѣ станжли мирни, а колкото за русскитѣ притежания на по острова (още отъ врѣмето на Свѣтослава), християнството и тѣхъ турило прѣдѣлъ, — русситѣ слѣдъ приемането на хри тианството отъ Византия считали за грѣхъ да воюватъ съ Г цитѣ, у русситѣ са изгубва и самото въспоминание за тѣхни притежания на Балканский полуостровъ, особенно когато ди тѣ орди въ южно-русскитѣ степи прѣкжснжли сношенията ме ду двѣтѣ държави.

Такива сѫ общитѣ рѫководящи задачи по изучванието
рия периодъ на славянската история.

Пловдивъ, 25 Ноемврий 1889 г.

МАТЕРИАЛИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА*).

От̀ъ В. Т. Ковачевъ.

Onobrychis Tournef.
O. sativa Lam. Диво, по пѫтищата на лозята.
Vicia L.
V. Faba L. Развъжда са въ бъхчитѣ.
V. Tenuifolia Roth. Изобилствува по травениститѣ мѣста.
V. Sativa L. На сѫщото мѣсто.
V. Cassubica L. При желѣзнопѫтната станция.
V. lathoyroides L. Въ лозята при Левентъ-табия.
Ervum L.
Fr. Lens L. Развъжда са изъ бъхчитѣ.
Rusum. L.
R. sativium L. Сѫщо.
Lathyrus L.
L. latifolius L. Намѣрихъ го само въ лозьята при Ле-
нтъ-табия.
L. pratensis L. Въ гробищата и при желѣзнопѫтната
нция.
Phaseolus L.
Ph. multiflorus Lam. Развъжда са.

Сем. AMYGDALEAE JUSS.

Amygdalus L.
Am. communis L. Срѣща са въ нѣкои дворове.
Prunus L.
P. Armeniaca L. Въ лозята и изъ дворовитѣ.
P. spinosa L. Изобилствува по пѫтищата на лозята.
P. insiticia L. Развъжда са въ градинитѣ.
P. domestica L. Развъжда са въ градинитѣ.

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. I.

P. avium L. Развъжда са въ лозята.
P. cerasus L. Сѫщо.

Сем. ROSACEAE JUSS.

Spiraea L.
S. Hypericifocia L. Въ окопитѣ на лозята при] вентъ-табия, рѣдко.
Fragaria L.
Fr. collina Ehrh. Между храсталацитѣ въ лозята.
Potentilla L.
P. recta L. По травениститѣ мѣста въ околност на града.
P. argenta L. На хълмътъ при Саввовата пивоварни
P. reptans L. Въ върбовата горица при желѣзн станция.
Agrimonia L.
A. Eupatoria L. По пѫтя изъ лозята.
Rosa L.
R. canina L. По край Лома.
Poterium L.
P. Saugiusorba L. При желѣзопѫтната станция и хълмоветѣ при Лома.

Сем. POMACEAE LNDL.

Crataegus L.
Cr. oxyacantha L. Въ Липненската кория.
Mespilus L.
M. germanica L. Распространено въ лозята.
Pyris L.
P. communis F. Въ двороветѣ и лозята.
P. malus L. Сѫщо.
Cydonia L.
C. vulgaris Pers. Въ бъхчитѣ и въ нѣкои дворове.

Сем. ONAGRACEAE JUSS.

Epilobium L.
E. hirsutum L. Въ западната часть на града по б га на р. Ломъ.

Сем. LYTHRARAEA JUSS.

Lythrum L.
L. Salicaria L. По брѣга на Лома и въ источната часть при чушмитѣ.

Сем. CUCURBITACEAE JUSS.

Cucumis L.
C. Sativus L. Развъжда са въ бъхчитѣ.
C. Melo L. Сѫщо.
C. citrullus Ser. Развъжда са.
Cucurbita L.
C. pepo L. Развъжда са.

Сем. GRASSULACEAE DC.

Sedum L.
S. acre L. По скалитѣ доста распространено.

Сем. SAXIFRAGEAE VEUT.

Satifraga L.
S. tridactylites L. По камениститѣ мѣста.

Сем. UMBELLIFERAE JUSS.

Eryngium Touru.
E. campestre L. Въ полето изобилствува.
Petroselenum Hoffm.
P. sativum Hoffm. Развъжда са въ бъхчитѣ.
Bupleurum L.
B. rotundifolium L. Изъ окопитѣ на бъхчитѣ.
Ferula L.
F. Ferulago L. На полето.
T. Sylvatica Bess. Въ дядо владиковата градина.
Daucus L.
D. Carrota L. Въ полето, доста распостранено.
Conium L.
C. maculatum L. На незасѣянитѣ мѣста, часто.
Bifora Hoffm.
B. radians MB. При желѣзнопѫтнатата станция.

Сем. ARALIACEAE JUSS.

Hedera L.
H. Helix L. Въ Липненската кория.

Сем. CORNEAE DC.

Cornus L.
C. mas L. Срѣща са въ нѣкои лозя и бъхчи.

Сем. LORANTHACEAE DON.

Viscum L.
V. album L. Срѣща са въ нѣкои градини по ябълки.

Подкл. II. GAMOPETALAE СРАСНАТОВѢНЕЧНИ.

Сем. CAPRIFOLIACEAE JUSS.

Sambucus L.
S. Ebulus L. Изъ лозята, изобилствува.
S. nigra L. Въ нѣкои дворове са срѣща.
Viburnum L.
V. opulus L. Развъжда са въ нѣкои градини.
Lonicera L.
L. *Xylosteum* L. Въ Княжеската градина.
L. *caprifolium* L. На сѫщото мѣсто.
Symphoricarpus Juss.
S. racemosus Michx. Развъжда са въ градинитѣ.

Сем. RUBIACEAE JUSS.

Galium L.
G. verum L. Въ околностьта са срѣща често.
G. aparine L. Въ полето.

Сем. VALERIANEAE DC.

Valeriana L.
V. officianilas L. Въ Липненската кория.
Valerianella Tournef.
V. olitoria Pol. По травенисситѣ мѣста.

Сем. DIPSACEAE DC.

Scabiosa L.
S. ochroleuca L. По полето, често.
S. Ucrainica L. На сѫщото мѣсто.

Сем. COMPOSITAE ADANS. СЛОЖНОЦВѢТНИ.

Solidago L.

S. Virga aurea L. Между храсталака въ Текешската ора.

Jnula L.

J. hirta L. Въ дядо-владиковата градина.

Xanthium Tournef.

X. spinosum L. Въ полето, изобилствува.

Helianthus L.

H. annus L. Развъжда са въ градинитѣ.

Dahlia Cav.

D. Variabilis. Развъжда са въ градинитѣ. Намираме ѣколко културни видове.

Arthemisia L.

A. campestris L. Въ полето, често.

A. scoparia W. K. Въ окопитѣ на дядо-владиковата ъхча.

Achillea L.

A. millefolium L. Обикновенно въ полето и градинитѣ.

Matricaria L.

M. chamomilla L. Въ полето и по незасѣянитѣ мѣста.

Anthemis L.

An. tinctoria L. Въ полето и изъ градинитѣ.

Calendula L.

C. officinalis L. Развъжда са въ градинитѣ.

Xeranthemum L

X. annum L. На хълма при желѣзнопжтната станция.

Chrysanthemum L.

Ch. inodorum L. На сжщото мѣсто.

Ch. Leucanthemum L. Пакъ тамъ.

Centaurea L.

C. cyanus L. Изъ нивята, по незасѣянитѣ мѣста.

C. calocephala Welld. Въ полето, често.

Cichorium L.

C. intybus L. Въ полето, по незасѣнитѣ мѣста, обиювенно.

Tragopogn L.

T. pratensis L. Въ ломскитѣ бъхчи.

Traxacum Juss.

T. officinale G. W. Въ полето, на травениститѣ мѣста, икновенно.

Hieracium L.
H. pilosella L. На хълма при новата махала.

Сем. CAMPANULACEAE DC.

Campanula L.
C. sibirica L. Между храсталака въ Липненската кори
C. glomerata L. Въ сѫщата кория.

Сем. OLEACEAE LINDL.

Fraxinus L.
F. excelsior L. Въ Текешската и Липненската кори
Syringa L.
S. vulgaris L. Развъжда са въ градинитѣ.

Сем. CONVOLVULACEAE JUSS.

Convolvulus L.
C. cantabrica L. Въ върбовата горичка при желѣзн пѫтната станция.
C. arvensis L. Обикновенно по полето и нивята.
Cnscuta L.
C. Epithymum Murr. При Новата махла на хъл

Сем. BORRAGINEAE ГРАПАВОЛИСТНИ.

Asperugo L.
A. procumbens L. По травениститѣ мѣста, часто.
Echinospermum Lehm.
E. barbatum Lehm. По незасѣяннитѣ мѣста около гра
Cynoglosum L.
C. officinale L. Въ турскитѣ гробища.
Anchusa L.
A. officinalis L. Въ полето, часто.
A. ochroleuca MB. При желѣзнопѫтната станция.
Nonnea Medic.
N. pulla DC. На хълма при саввовата пивоварн
N. lutea Rchb. На скалитѣ при Лома.
Symphytum L.
S. officinale L. При чешмата близко до Текешс кория.
Echium L.
E. Vulgare L. Въ полето по незасѣяннитѣ мѣста.
E. Jtalicum L. Въ българскитѣ гробища.

Pulmonaria L.

P. officinalis L. Между храсталака въ Текешката кория.

Lithospermum L.

L. arvense L. Въ околностьта на града по незасѣянитѣ мѣста.

L. purpureo — coeruleum L. Въ Липненската и Текешката кории между храсталака.

Myosotis L.

M. intermedia Link. Въ полето при хаберманювата пивоварница, часто.

Cerinthe L.

C. minor L. Между храсталака въ ломскитѣ бъхчи.

Сем. SOLANEAE JUSS.

Lycium L.

L. barbarum L. Срѣща са въ нѣкои дворове.

Solanum L.

S. dulcamara L. Изъ лозята, градинитѣ, изобилно.

S. nigrum L. Въ полето, по незасѣянитѣ мѣста, изобилно.

S. tuberosum L. Развъжда са въ бъхчитѣ.

S. lycopersicum Tourn. Сѫщо.

S. melongena L. Сѫщо.

Capsicum L.

C. annum L. Развъжда са въ бъхчитѣ.

Hyosciamus L.

H. niger L. Изъ улицитѣ на града, по незасѣянитѣ мѣста.

Nicotiana L.

N. tabacum L. Сѣе са въ околностьта на града.

Datura L.

D. stramonium L. При Лома, на празднитѣ мѣста.

Physalis L.

Ph. Alkekengi L. Въ окопитѣ на лозята и въ Липненската кория.

Сем. SCROPHULARIACEAE R. BR.

Verbascum L.

V. thapsiforme Schrad На хълма при Саввовата пивоварница.

Linaria L.

L. vulgaris Mill. Въ полето, при желѣзопжтната станция.

L. genisfifola Mill. На сжщото мѣсто.

Scrofularia L.

S. alata gilib. На брѣга на Лома.

Antirrhinum L.

A. mjauus L. Развъжда са въ нѣкои градини.

Digitalis L.

D. ambigua Murr. Между храсталака въ лозята и околнитѣ корий.

Veronica L.

V. verna L. Въ полето, по хълмоветѣ около града изобилно.

V. Chamaedrys L. На травениститѣ мѣста около града

V. prostrata L. На хълмоветѣ при новата махала и Саввовата пивоварница.

Rhinanthus L.

R. Crista — galli L. При желѣзопжтната станция и по засѣянитѣ мѣста.

Melampyrum L.

M. arvense L. Въ полето и по пжтищата на лозята часто.

Lathreae L.

L. Sguamaria L. Въ Текешката кория между храсталака.

(Слѣдва).

АСТРОНОМИЧЕСКИ ОЧЕРКИ.

отъ

П. Кабакчиевъ.

Небето всѣкога е интересувало человѣческия родъ и не само е прѣдлагало на любезнателнитѣ умове различни въпроси, които сж тѣсно свързани съ нашето сжществувание и назначения, но, ако прослѣдимъ умственното развитие на народитѣ отъ най-стари врѣмена до нашитѣ дни, ний ще дойдемъ до заключение, че това умственно развитие, а въ сжщото врѣме и религиознитѣ възглѣди въ извѣстна епоха сж тѣсно свързани съ изучаванието на небето. Въ историята на Астрономията ни

виждаме, като въ панорама, всичката душа и цѣлия животъ на человѣчеството, виждаме неговитѣ безсилни стрѣмления и желания да узнае всичко. Още въ старо врѣме, хората, както и ний сега, сѫ обрьщали своитѣ очи къмъ таинственния небесенъ сводъ, като сѫ са питали, какво нѣщо е туй, покритото съ блѣщящи свѣтила, небе и какво е значението на нашата земя и на насъ самитѣ въ тая неизмѣрима вселенна. Тѣ сѫ са старали да проникнѫтъ съ своитѣ чувства въ тия распрьснати на грамадни отъ насъ растояния свѣтила, старали сѫ са да намѣрѭтъ въ тѣхъ отговоръ на тия въпроси, коита сѫ свързани тъй тѣсно съ самитѣ насъ. Дълго врѣме человѣкъ е мислилъ, че всичко е създадено исключително само за него; дълго не е можалъ да са откаже отъ мисьльта, че земята е центръ на вселенната и, че историческитѣ събития имѫтъ такова важно всемирно значение, че трѣбвало би да са придружавѫтъ или съ появлението на нѣкоя комета, или съ затьмнението на слънцето и мѣсеца и проч. Не само трудностьта на тия въпроси, но суеверията и религиозния фанатизьмъ въ различни врѣмена сѫ туряли прѣгради за понататъшнитѣ ислѣдования.

Сегашната Астрономия е наука положителна, тя изучава само състава, движението и начина, по който сѫ са образували свѣтилата изъ материя, за първоначалното происхождение на която нищо не можемъ да кажемъ и на'дали нѣкога ще кажемъ. Подъ думата свѣтила ний разбираме тая материя, която въ различни, отдѣлни форми, въ видъ на неподвижни звѣзди, слънца, планети, комети, падаѭщи звѣзди и свѣтливи мъгли (les étoiles nebuleuses) е распрьсната на грамадни пространства, и която при опрѣдѣленни условия получава способность да свѣти, т. е. да испуща и да отразява свѣтлина, и затова да става за насъ видима. Тия форми отъ материята (тѣла) са намирѫтъ на грамадни растояния отъ земята; тѣхното изучавание е твърдѣ трудно и изисква упорно търпѣние и извѣстна съобразителность, но пъкъ за това ний по-скѫпо цѣнимъ всичко това, което мѫчно достигаме и въ самитѣ прѣпятствия намираме много привлѣкателни нѣща......

Що са касае до въпроса за първоначалното происхождение на материята, отъ която е направена цѣлата вселенна, то тоя въпросъ навсѣкога ще си остане безъ отговоръ. Ний трѣбва да допуснемъ, че материята е вѣчно сѫществувала, а да говоримъ само за нейнитѣ измѣнения и за нейното прѣми-

наване отъ една форма въ друга. Ний, тъй сѫщо, не можемъ да си прѣдставимъ, че материята са изгубва и унищожава, а само можемъ да допустнемъ, че тя са тъй прѣобразува, щото става недостѫпна за нашитѣ чувства. И тъй, ако приписваме само тия свойства на материята, че тя нѣма ни начало, ни свършване и е вѣчна, то можемъ да пристѫпимъ къмъ разглѣдването на тия научни хипотези (прѣдположение), които сѫществувѫтъ за образованието на вселенната. Въ настоящия очеркъ ще разглѣдаме само хипотезата на Фая, като разглѣдаме въ сѫщото врѣме и тия научни дадени, на които е тя основана.

Хипотезата на Фая за образуванието на вселенната [1]).

Прѣди всичко, трѣбва да знаемъ, че въ състава на всичкитѣ свѣтила влизѫтъ едни и сѫщи прости тѣла (елементи), които съставлявѫтъ и массата на нашата земя. Най-послѣднитѣ изслѣдвания, съ помощьта на спектралния анализъ безъ съмнѣния потвърдявѫтъ това. Разликата е само, че тия тѣла, които са срѣщѫтъ на земята въ твърдо или течно състояние — могѫтъ да влизѫтъ въ състава на свѣтилата въ парообразно или газообразно състояние, но съ течението на врѣмето, тѣ са сгѫстявѫтъ, прѣврьщѫтъ са въ течни или твърд[и] тѣла; отпово могѫтъ да измѣнѭтъ своето агрегатно [2]) състояние, или да влизѫтъ въ различни химически взаимнодѣйстви[я] помежду си. Прѣдъ очитѣ на астрономитѣ и въ шегашно врѣме ставѫтъ подобни измѣнения въ агрегатното състояние н[а] свѣтилата, нарѣчени свѣтливи мѫгли; извършвѫтъ са различн[и] химически процесси и (прѣврьщания) измѣнения съ материят[а] отъ която е направена цѣлата вселенна — но, както по гор[е] казахъ, всички научни изслѣдвания са свеждѫтъ къмъ едн[о,] че, както нашата земя, на която ний живѣемъ, тъй сѫщо всичкитѣ небесни свѣтила, сѫ направени отъ едни и сѫщи прос-ти тѣла.

---

[1]) При съставянието на настоящия очеркъ азъ съмъ са ползувалъ от съчиненията на профессора М. Т. Хандрикова. Нѣкои мѣста сѫ прѣведени, съ значителни измѣнения: безъ математически доказателства, или съ нужн[и] пояснения и добавления. *Кабакчиевъ.*

[2]) Събиранпе, събрание, слѣпение на частицитѣ на еднородни или ра[з]народни прѣдмѣти въ едно цѣло.

Има основание да прѣдположимъ, че тая материя пър-
ачално са е намирала въ газообразно или парообразно със-
ние, че веществата, отъ които е тя направена, вслѣдствие
взаимното си притѣжание (Нютоновий законъ за всеобщото
вличание на тѣлата по-между си), сѫ са намирали въ раз-
бразни движения и тия движения сѫ биле причина, че ма-
ията са е раздѣлила на парчета или облаци. Тия парчета
нѣ сѫ запазили своето бързо праволинейно движение и бав-
вътрѣшно въртение. Отъ миллиарди такива хаотически пар-
а, чрѣзъ тѣхното постъпенно сгѫстяване, сѣтнѣ са образу-
и различнитѣ слънчеви систеими въ видимата отъ насъ все-
ша. Образованитѣ по такъвъ начинъ тѣла сѫ са намирали
ѣстно врѣме, едни по-вече, а други по-малко, въ нажежено
тояние: тия които сѫ имали по-голѣмъ обемъ, и сега още
стѫтъ, на небето, като са намирѫтъ въ нажежено или ог-
ечно състояние; други, по-малки отъ първитѣ, истинали, у-
нали и станали сега за насъ невидими. Тая хипотеза за о-
зуванието на вселенната е основата на научни наблюдения
трого математически исчисления.

Звѣздитѣ, като центрове на мировете, които сѫ подобни
нашата слънчева система, като са отдѣлили отъ всеобщата
ерия, бърже (скоро) са движѫтъ въ различни направления.
шето слънце, заедно съ планетитѣ, (къмъ числото на които
надлѣжи и нашата земя), съ тѣхнитѣ спѫтници и кометитѣ
движи (праволинейно и равномѣрно) съ грамадна скорость
ъ съзвѣздието на Херкулеса. Ний не забѣлѣзваме въ про-
жение, на своя кратковрѣмененъ животъ тия движения, и
ъ звѣздитѣ ни са показватъ неподвижни, поради грамаднитѣ
тояния, на които са тѣ намирѫтъ отъ насъ, но това е стро-
доказано.

Намъ не е извѣстна причината, която е прѣдизвикала
ѣсванието (или химическото съединение) на елементитѣ и е
разувала различни течения въ първоначалната хаотическа ма-
рия, но ний и въ сегашно врѣме още виждаме въ нашата
ънчева система такива явления, които ни увѣрявѫтъ, че всич-
това е възможно. Ний често виждаме свѣтила, нарѣчени ко-
ти, които имѫтъ твърдѣ незначителна масса и сѫ съставени
ь части, които сѫ слабо свързани по-между си. Подъ влия-
ето на вънкашни сили, твърдѣ често, тия свѣтила са раскѫс-
ѫтъ на части, които са движѫтъ по орбитата (пѫтя) на коме-

тата, и образуватъ онова явление, което ний наричаме „па
ние на звѣздитѣ.“ Още по-слаба свръзка сѫществува между ч
титѣ на веществото, което образува опашката на кометата,
което напуща (оставя) орбитата, описвана отъ тая послѣдня
Като примѣръ отъ подобно явление, ще раскажа случая съ *Б
еловата комета*, която е открита въ 1826 год. на 28-й Ф
руарий. Тая комета въ 1846 год., въ Януарий, прѣдъ очи
на астрономитѣ, са е раздѣлила *на двѣ части*, отъ които с
нѣ са образували *двѣ комети*. Слѣдующето възврыщание
тая комета къмъ нашата слънчева система, което трѣбвало
стане въ 1852 год., са е очаквало съ голѣмо нетърпѣние.
са е появила въ Августъ мѣсецъ и пакъ са е състояла отъ д
части, но растоянието между тѣхъ е било тогава по-голѣ
Въ края на Септемврий, тѣ са скрили и отъ тогава насамъ н
кой не ги е видѣлъ вече. Тая комета трѣбало да са появи
1859, 1865, 1872, 1878 и най-сѣтнѣ въ 1885 год. Тъй ка
въ първитѣ три отъ тия години тя не са появила, то астро
митѣ рѣшили, че тя е изчезнала; но подиръ откритието на зн
менития милански астрономъ Скиапарелли, че сѫществува извѣс
на зависимость между кометитѣ и падающитѣ звѣзди, че т
послѣднитѣ сѫ продукти отъ разрушени комети, то исчезвани
то на Биеловата комета са обяснило. Въ 1872 год. на 27
Ноемврий (н. с.), въ цѣла Европа и Сѣверна Америка са е н
блюдавалъ силенъ дъждъ отъ падающи звѣзди. Въ тоя де
земята са намира въ такава точка на своята орбита, която
прѣсича съ орбитата на Биеловата комета. Нѣма съмнение,
тоя дъждъ отъ падающи звѣзди е произлѣзалъ отъ срѣщание
на земята съ цѣлъ рой малки космически тѣла, които сѫ са о
разували отъ разрушаванието на казаната комета, и които в
още продължаватъ да са движатъ по-нейната орбита. Въ на
благоприятни условия за наблюдавание на това явление земя
са намира чрѣзъ всѣки 13 години и, на 27-й Ноемврий 18
год. цѣла Европа глѣда паданието на грамадно количество звѣ
ди отъ 6 до 11 часа вечерьта, които са показвахѫ, че изл
затъ отъ звѣздата на Андромеда (Andromedae). И тъй, ако
подобни расклсвания ставатъ въ по-голѣми размѣри и въ др
гитѣ слънчеви системи, то и въ сегашно врѣме още, въ бе
крайно отдалеченитѣ отъ насъ мѣста на вселенната, могатъ
са образуватъ голѣми купища отъ материя и тая материя мо
да са движи въ различни направления.

Тѣзи хаотически облаци отъ материя (парчета) имали първоначално своя опрѣдѣленна форма, свой химический съсъ, намирали сѫ са, може би, въ приплѣтено, сложно движе-е, но тѣхното (послѣдне) сгѫстявание е станало подъ влияниена една и сѫщата сила, която ний наричаме притѣжение. явява са въпросъ: възможно ли е, щото подъ влиянието сана тая една сила, да са образува толкова разнообразна всенна: да са образувѫтъ отъ една и сѫщата причина и несрмирувани още свѣтливи мѫгли отъ различна форма, които състоятъ отъ газообразни тѣла, и сформирувани свѣтливи мѫг-, които сѫ събрание отъ безчисленно множество звѣзди и найтнѣ — нашата слънчева система. За да отговоримъ на тоя просъ, нека прѣдположимъ, че имаме частни случаи: 1) че дѣленъ облакъ отъ хаотическа материя са състои отъ незнателно число химически елементи, които си оставѫтъ въ гаобразно състояние даже при не висока температура, и че вързаната въ облакъ материя нѣма огнеупорни елементи. Въ ъвъ кѫсъ отъ материя не може да произлѣзе сгѫстяванне ъ единъ или нѣколко центра, но може да произлѣзе общо стявание, което ще съобщи на събраната въ купъ материя ава температура, при която газовитѣ, отъ които са състои купъ, ще начен҄ѫтъ слабо да свѣтѭтъ. Пъргавината на тѣзи ове и отсѫтствието на тия елементи, които сѫ способни да минавать въ течно или твърдо състояние (разбира са, само взаимното притѣжение), ще бѫдѫтъ причината, че тоя гаъ облакъ ще са спре въ своето по-нататашно развитие; отъ о нѣма да са образува ни твърдо, ни течно тѣло. Такива лаци, откѫснати отъ първоначалната хаотическа материя, ще останѫтъ въ видъ на свѣтливи мъгли отъ различна форма, нѣкога, случайно, доста правилни. Такива свѣтливи мъгли йствително сѫществувѫтъ. Въ сѣверната небесна полусфера -много тѣ са намиратъ въ съзвѣздието на Дѣва. Въ южната около тъй нарѣченитѣ Магеланови облаци (малкия и голѣ-). Виждѫтъ са въ сѣверното полушарие и други още свѣтли мъгли, напр. въ млѣчния пѫть, но тия свѣтливи мъгли отличавѫтъ сѫщественно отъ горѣказанитѣ — тѣ сѫ събрана малко или много сформирувани вече звѣзди.

Съ помощьта на спектралния анализъ въ първитѣ свѣли мъгли сѫ открити само такива га́зове, които имѫтъ горѣанитѣ свойства, напр. водородъ и азотъ. Тъй сѫщо съ по-

мощьта на спектралния анализъ е доказано, че тия свѣтли
мъгли не съдържжтъ въ себе си твърди и течни части. Въ др
гитѣ кжсове, които сж имали по-вече разнообразенъ състав
подобни гáзове сж тъй сжщо сжществували, но пó-голѣма
часть отъ тѣхъ са е съединила химически съ твърдитѣ част
свободнитѣ гáзове продължавжтъ да сжществувжтъ и образувж
атмосфери въ звѣздитѣ, планетитѣ и тѣхнитѣ спжтници.

II. Нѣка прѣдположимъ, че откжснатия отъ хаотическ
та материя облакъ са състои отъ твърдѣ много и различни п
между си химически елементи, че той има сферическа форма
въ всичкитѣ си части има еднаква гжстота. Освѣнъ това, нѣ
прѣдположимъ още, че тоя сферичаски облакъ са върти бавн
Макаръ притѣжението между отдѣлнитѣ частици на тая сфе
да става по Нютоновия законъ, но притѣжението къмъ цент
въ тая еднородна сфера, която има първоначално еднаква гжст
та, както е извѣстно отъ Механиката, ще бжде пропорционал
но съ растоянието на разглѣдваната частица отъ центра на т
сфера. Вслѣдствие на тая централна сила, ще са получи сг
стявáние на материята къмъ центра. Въ това сжщото врѣм
кога са получава сгжстяване къмъ центра и закона за прит
жението на останалитѣ, отвънъ сгжстѣния центръ, частици,
измѣнява, но сгжстяванието сé са пакъ продължава.

Както отъ самото начало ний прѣдположихме, че т
сферически облакъ са бавно върти; при такава условия, ед
часть отъ материята на тоя облакъ може да избѣгне прит
жението, а слѣдователно и поглъщанието отъ сгжстѣния ве
центръ и да са отдѣли отъ него. Вихрушкообразнитѣ движени
които съществувжтъ въ тая откжсната материя, малко по-мал
ще прѣминжтъ въ спирални, а сѣтнѣ — въ кржгови и откжсн
тата масса ще приеме форма на пръстенъ, който ще са движ
(върти) на нѣкакво растояние около сгжстѣния центръ съ так
ва сжща скорость, както и тоя послѣдния.

Прѣдполагатъ, че отъ подобни пръстени, при опрѣдѣл
ни условия, сж са образували планетитѣ. Тия пръстени, как
по-горѣ казахме, имжтъ кржгла форма, тѣхното въртение око
сгжстѣния центръ е причина, че частицитѣ, отъ които сж
съставени, дълго врѣме ще си останжтъ една около друга
слѣдователно взаимно ще са привличжтъ. — (Причината,
която веществото на нѣкоя разрушена комета образува подоб
пръстени и слѣд. става обратно явление, распръсване на вещ

тното по обритата, е тая, че тамъ образуванитѣ пръстени имѫтъ длинена еллиптическа форма. Частицитѣ на тия еллиптически пръстени имѫтъ различни скорости; грамадни въ перигелия и езначителни въ афелия[1]) Поради разликата на тия скорости, астицитѣ са стрѣмѭтъ да са распрьснѫтъ по орбитата.) — Щомъ въ каквото и да е точка на такъвъ пръстенъ са образува поне и незначително сгѫсіявание на материята, то около тая точка, като центръ на по-силно притѣжение, ще начени да а сабира околната материя. Образувания по такъвъ начинъ центръ отъ сгѫстѣна материя, ще погълне малко по-малко всичката материя на пръстена, на мѣстото на когото ще са появи една свѣтлива, първоначално облачна сфера, която постъпенно се по-вече и по-вече ще са сгѫстява, ще са намира въ извѣстна епоха въ огнетечно състояние, и най-сѣтнѣ, изъ нея ще са образува спѫтникъ (планета) на централното свѣтило.

Тъй като образуваната по такъвъ начинъ нова сфера а намира, въ такива сѫщо условия, въ каквито са е намиралъ първоначалния сферический облакъ, отъ който са е образувала цѣлата система, то около втората сфера, тъй сѫщо, могѫтъ а са образувѫтъ нови пръстени, които да са въртѭтъ, на извѣстно растояние, около центра на втората сфера въ тая сѫща посока, въ която са тя върти и отъ тѣхъ могѫтъ да са образувѫтъ нови сфери (като напр. спѫтника на нашета земя — луната).

По такъвъ начинъ планетитѣ, които сѫ са образували около централното свѣтило — слънцето или звѣздитѣ, самички а са заобиколили съ свои спѫтници и съставлявѫтъ малки, въ извѣстната стъпень самостоятелни системи. Въ нашета слънчева система Сатурнъ, освѣнъ 8-тѣхъ си спѫтници, има още два пръстена, които сѫ наблизо до него. Тия пръстени й до сега а съпротивлявѫтъ на всякитѣ разрушителни влияния, и като е сѫществувѫтъ само за туй, за да ни покажѫтъ и увѣрѭтъ какъ първоначално е възникнала и са е образувала нашета слънчева система, а заедно съ нея — и другитѣ, распрьснати въ вселенната слънчеви системи.

Търново, 7-ий Февруарий 1890 г.

---

[1]) Пергелий са нарича тая точка на орбитата, въ която планетата, или планетата са намира на най-близко растояние отъ централното свѣтило, около което са тя върти; а афелий — тая точка, въ която тя са намира — въ най-далечно растояние.

БОГОМИЛИ.*)

Историч. очеркъ отъ С. Венгеровъ. Прѣв. А. П.

IV.

Остава да са обърнемъ къмъ вътрѣшната природа славянството, и въ нея да търсимъ причинитѣ за възникване то на богомилството. За насъ ще станжтъ ясни главнитѣ че на богомилското учение само тогава, когато са запознаемъ пô-дълбокитѣ първични причини. Богомилството е плъть плътьта и кость отъ коститѣ на славянството.

Безпристрастния специалистъ на срѣдневѣковния жи — А. Н. Веселовский, казва: „Славянскитѣ народи за пъ пжть внасжтъ въ историята на дуалистическитѣ учения интелектуаленъ влогъ (а заедно съ него и нравственъ. С прѣди да са поеви Хуссъ, и тоя влогъ е оставилъ здрави ри върху всичкото развитие на срѣдневѣковната култура“ [1])

Но какъвъ е билъ тоя влогъ? Въ религиозно-нравст ната область — привързаность къмъ дуализма, а въ общест но-нравственната — паметивѣковна привързаность на славянс то къмъ демократический животъ.

Нека да поговоримъ най-напрѣдь за дуализма на б милството, като забѣлѣжимъ прѣдварително, че той не е толкози главнитѣ съставни части на това учение.

„Въ доисторическитѣ незапаметни врѣмена, прà-нар отъ когато произлѣзли индо-европейскитѣ племена, живѣялъ късъ простъ, непосрѣдственъ животъ, какъвто дава майк природа. Той обичалъ природата и са боялъ отъ нея като стодушно дѣте, и съ напрѣгнжто внимание слѣдялъ нейнитѣ мения, отъ които сж зависѣли и опрѣдѣлявали житейскитѣ нужди. Той я считалъ за живо сжщество, което всѣкога е готово да са отзъве на скърбьта и радостьта му. Той билъ етъ, безъ да са съзнава: жедно са втрѣнчалъ въ картинит свѣта, когато той всѣка пролѣть са подновявалъ, съ тръпки калъ да изгрѣе слънцето, и дълго са заглѣдвалъ на блѣск тѣ шарила на утренната и вечерня зора, на покритото съ

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. II.

[1]) Веселовский, Славянския сказанія, о Соломонѣ и Китоврасѣ.

облаци небе, на старитѣ дѣвственни лѣсове, на окиченитѣ зеленина и цвѣтя полета“[1]).

Такъвъ близъкъ животъ съ природата всѣкога води къмъ ализмъ. Всички явления, които благоприятствували на човѣка, олицетворявали въ видъ на добри богове, а ония които не благоприятствували — въ видъ на зли богове. Противопоженностьта на *свѣтлината и тъмнината, топлината и студъ*, пролѣтното *оживяване* и зимно *омъртвяване* — ето е най-много трѣбвало да порази ума на човѣка, когато той блюдавалъ. Чудния, раскошенъ животъ на природата, който и до небесата въ миллиони разнобразни гласове и стрѣмино са развива въ безчисленни форми, длъжи за всичко тона свѣтлината и топлината: безъ тѣхъ нищо не живѣе“[2]). ка са произлѣзли зендския Ормуздъ и славянския Бѣлбогъ ю противоположность на Аримана и Чернобога.

Разумѣва са, само славянетѣ не вѣрвали, че има двѣ чала: на доброто и злото. Това сѫщото го виждаме не само арйското племе, но дори у народитѣ отъ финското и татар) происхождение. Но ний ще намѣримъ голѣма разлика, аса обърнемъ къмъ нравственнитѣ основи, които сѫ пригали къмъ готовитѣ положения на дуализма, който е произлѣзалъ отъ най-старитѣ възрѣния на човѣка върху придата. У славянетѣ дуализма съставлява пó-видната часть на тологията и космогонията имъ, а у германскитѣ и келтическитѣ народи, а най-вече у романскитѣ, той билъ пó-незначино и второстепенно вѣрование. Единъ отъ нѣмскитѣ учени рдо са произнася, че въ нѣмската митология има твърдѣ малдуализмъ, „weil der Germane zu tiefer Denker und zu we; Träumer war“[3]) (сир. защото германеца много по-вече е слялъ, отколкото вѣрвалъ). Славянетѣ наистина не били твърдълбоки „Denker’и“, но за то пъкъ били неуморими „Träumer’и“, и за туй въ онова врѣме, когато германцитѣ, боряйки съ християнството, само крачка по крачка отстѫпвали юнашта часть на митологията си, славянетѣ са уловили ягката найого за дуализма и цѣлъ-цѣленичъкъ го прѣнесли въ христиството, като го смѣгчили, както ще видимъ по-долу, и съ о-

---

[1]) Афанасьевъ „Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу, Т. I, стр. 57.

[2]) Тамъ, стр. 62.

[3]) Encyclopaedie von Ersch und Gruiber 28. T. S. 102. Von-Bosse. Dualiм.

ния нравственни принципи, които намѣрили въ Христовото
чение.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че славянския и общеарийск
дуализмъ не сѫ еднакви. Въ общеарийския са борѭтъ двѣ *р*
ни сили, — въ славянския пъкъ *доброто стои по-горѣ* *о*
злото.

Славянетѣ, ако и да сѫ имали (макаръ проф. Ма
шевъ и да са бореше въ опозицията) Бѣлбогъ и Чернобо
за което не ще сьмнѣние, въ тѣхното миросъзерцание твър
слабо са забѣлѣзва, че тѣ считали доброто и злото за рав
силни. Това си личи отъ туй, че славянската космогония, к
то е съхранила сума свидѣтелства и дири за другитѣ си
дробности, за Бѣлбога и Чернобога запазила горѣ-долу двѣ т
указания. Но има едно друго важно обстоятелство, което док
ва, че въ славянската митология злото било подчинено на добр
то. До колкото знаемъ, славиститѣ не обьрнахѫ внимание
това обстоятелство, а пъкъ то, по нашето мнѣние, има голѣ
значение. Искаме да кажемъ, че една *грамадна часть о*
славянската митология е напълнена съ „вилли,“ „русалки
„вукадлаки,“ „оборотни,“ „нежити,“ „прясовици“ и т. н. си
съ армията на злото. Така. е *разбирало* народното миросъзе
цание *силата на злото.* Но при все това то *не му са п*
кланя, то само го констатира, дава му въ космогонията
второстепенно мѣсто.

Отъ сборника на Драгоманова може да са види,
Малоруссите и до днешенъ день глѣдѫтъ на дявола съвсѣ
нехайно, безъ да утричѫтъ силата му. Въ никоя срѣдневѣков
литература не ще намѣрите толкози много заклинавания
нечиститѣ сили, както въ българската, сърбската и стар
сърбската. Това до нѣмай-кѫдѣ характерно обстоятелство
казва отъ една страна, колко голѣма била, както си прѣдста
лявали славянетѣ, силата на злото, а отъ друга, и колко пр
зрително са отнасѣли къмъ нея: ней не са поклонявали, н
не сѫ умилостивявали, а само са залѣгали съ всичкитѣ си си
да парализирѫтъ дѣйствието ѝ. Тъй щото ний виждаме,
славянското народно миросъзерцание, съзнавайки силата
злото до голота, както са казва, сé пакъ здраво е вѣрвало
тържеството на идеалитѣ на доброто.

Южното славянство е прѣнесло тоя облагороденъ ду
лизмъ въ християнството и съ това са отдѣлило до нѣма

щдѣ отъ чисто дуалистическитѣ, манихейски секти. Тая заслуга на българскитѣ богомили не може я отрѣче и самичъкъ набожния изслѣдовачъ на албигойството, знаменития Шмидтъ[1]). Съ здравата си привързаность къмъ видоизмѣнения дуализмъ славянство, на чело на оня отрасль, която отъ всички найнапрѣдъ е зафигурирала въ историята, е показало, че нравственното му съзнание не е задрѣмвало никога, ами е работѣло надъ разрѣшението на въпроситѣ, които му подлагала дѣйствителностьта, която май не му заглѣдва кое е добро и кое зло.

Като си уяснихме сѫщностьта на славянския дуализмъ, лесно ще ни бѫде да разберемъ основанието на богомилската космогония. Богомилството не катехизирало принципитѣ си, понеже било по духа си врагъ въ форма на поетически прѣдания. Едно отъ тѣзи прѣдания ний ще разглѣдаме сега. Въ него подъ поетическитѣ образи на Господа Саваота и Сатанаила прѣдставена побѣдата на доброто надъ злото.

„Еще до сотворениія міра“, бысть Господь Саваотъ въ трехъ каморѣхъ, на воздухѣ, въ лѣпотѣ, безначальный царь, невѣдомыя тайны . . . Тогда бысть свѣтъ отъ лица Господа Саваота семидесяти седмерицею свѣтлѣ свѣта сего; ризы его были бѣлѣе снѣга, свѣтозарнѣе солнца! Міръ еще не существовалъ: не было тогда ни небо, ни земли, ни моря, ни ангелъ, ни архангелъ, ни херувимъ, ни серафимъ, ни рѣкъ, ни озеръ, ни кладезь, ни источникъ, ни человѣкъ, ни горницъ, ни холмовъ, ни облакъ, ни звѣздъ, ни свѣту, ни звѣрей, ни птицъ ни вѣтру, ни зари: егда была тьма, и не бысть тогда ни дней, ни нощей.“ Подиръ това прѣдисловие са разказва, какъ билъ сътворенъ свѣта. „Рече Господь: буди небо по хрусталю на воздухѣ сотворено, и буди заря, и облако, и звѣзди, и облаки, и вѣтры дунувъ изъ нѣдръ своихъ, и рай насади на востоцѣ, и востокъ, и западъ, и сѣверъ, и югъ, — а Богъ сидитъ на востоцѣ, въ вельлѣпотѣ превыспренной славы своея, и седьмь небесъ словомъ своимъ сотворилъ Господь, а мразъ отъ лица Господня, а громъ-гласъ Господень, въ коленицѣ огнений утвержденъ; а молнія — слово Господне, изъ устъ Божіихъ исходитъ а солнце-внутренніа ризы Господни.

Послѣ Богъ създалъ „тьмы столповъ на воздухѣ, и стол-

[1]) Schmidt, „Histoire des Cathares et Albigeois,“ 2 T. Paris, 1849.

„пы неподвижны, свѣзаны отъ начала вѣка, а на томъ столпѣ каменъ неподвиженъ;“ подирѣ била създадена земята и ада съ желѣзнитѣ „вери“, и мѣдни врата, „подъ адомъ тартаръ — дна нѣтъ“. Слѣдъ сътворението на първитѣ стълпове и ада иде новъ фазисъ отъ творението: „И рече Господь: буди тьмы стол-„повъ мѣдныхъ и каменныхъ, и на камени земля, и ста подъ „исподъ песокъ, а на днѣ сотвори Господь словомъ камень и „кременіе. . . . и на той земли море Тиверіадское, а бреговъ у „него не было.“

„И сниде Господь на море по воздуху. . . . и видѣ на „морѣ гоголя плавающа, а той есть рекомый сатана, заплелся въ „тинѣ морской. И рѣче Господь Сатаніилу, аки не вѣдая его: „ты кто еси за человѣкъ? И рече ему сатана: „азъ есьмъ богъ“. — „А меня како нарещи?“ — Отвѣщавъ-же сатана: „Ты Богъ „богомъ и Господь господемъ“. Аще бы сытана не рекъ Господу „такъ, тутъ же бы Гасподь его сокрушилъ на морѣ Тиверіадскомъ.

„И рѣче Господь сатаніилу; понырни въ море и вынеси „мнѣ песку и кремень. Сатаніилъ же послушася Господа и нырну „въ море и вынесе песку и кремень, и разсѣя по морю тивері-„адскому, глаголя: „будь земля толста и пространна“. И взявъ „Господь кремень и преломи на двое, въ правой рукѣ Господь „остави у себя, а изъ лѣвой руки отдастъ Сатаніилу. И взя „Господь песокъ и нача бигъ изъ того кремня, и рѣче Господь: „вылетайте ангелы и архангелы и вся силы небесныя по обра-„зу и по подобію“, — и нача изъ того кремня вылетати искры „съ огнемъ, и сотвори Господь ангелы и арахнгелы и всѣ де-„вятъ чиновъ.

„И видѣ Сатаніилъ, что Господь сотвори, и нача той „кремень бити, что Господь дастъ изъ лѣвой руки, и начали у „Сатаніиала вылетать его ангелы и сотвори Сатаніилъ силу на „небесахъ. Потомъ сътвори Господь Сатанаила начальникомъ надъ „всѣми чинами его ангельскими: сатанинову силу — его сотво-„реніе — причте въ десятый чинъ.“

Сатанаилъ видѣлъ, че е почтенъ, и са възгордѣлъ и заискалъ да бѫде равенъ на Вишния. Тогава Богъ заповѣдалъ на архангела да „низвергни“ лукавата сила, но огъня на сатаната опалилъ архангела, и той са върнѫлъ, безъ да испълни заповѣдьта. За туй нѣщо Богъ покалугерилъ архангела и го нарѣкалъ Михаилъ. Подиръ Богъ пакъ пратилъ Михаила: той ударилъ съ скиптра си силата на Сатанаила, и тя паднѫла ка

то дъждъ, на земята. Михаилъ билъ направенъ началникъ надъ всичкитѣ ангелски чинове, и архангелитѣ казали: „аминь“. Тая дума заварила едиго отъ лукавитѣ въ горитѣ, другиго въ рѣкитѣ, третиго въ въздуха, до като хвърчалъ, на едного крака потънжлъ въ облацитѣ, на другиго ржката — тѣ сж тамъ и до днесь[1])

Този разсказъ е прѣдаденъ по една русска редакция отъ XV в., и за туй въ него има и небогомилски черти, но главното — поразяванието на Сатанаила — е запазено, хемъ съ тая характерна черта, че Сатанаилъ са побѣдява твърдѣ мжчно: два пжти трѣбвало да пращжтъ срѣщу него небеснитѣ сили.

Поразяванието на Сатанаила е една отъ обичливитѣ теми на богомилската теогония, и за туй тя има много варианти. Най-распространения (по-вече отъ тоя, когото изложихме) гласи, че „прѣди да са яви на земята Иисусъ Христосъ, хората са покорявали на злия духъ, и отъ него получавали закони. По мнѣнието на богомилитѣ, Божието царство на земята са почнжло съ идванието на Спасителя. Могжщественния духъ, когото Спасителя нарѣкалъ Сатана, билъ по-прѣди синъ на Бога и са наричалъ Сатаніилъ и като билъ смъкнатъ отъ небето, за дѣто искалъ да са сравнява съ Бога, той пакъ си запазилъ силата за творчество, но „не можалъ да са удържи въ водитѣ“ и слѣдъ като Богъ създалъ небето и земята, той съ ангелитѣ си, са рѣшилъ да създаде второ небе и друга земя, а подирѣ всичкитѣ твари, които населявжтъ земята. Сѣтнѣ взѣлъ вода и пръсть, забъркалъ ги и направилъ човѣшко тѣло, но не можалъ да му вдъхне душа: той поискалъ да духне въ Адама, а пъкъ духа му миналъ прѣзъ тѣлото му и исхвъркнжлъ прѣзъ голѣмия пръстъ на дѣсния му кракъ и влѣзълъ въ змията, която отъ туй станала най-мждра между животнитѣ, защото въ нея минжлъ Сатанаилова духъ. Сатанаилъ видѣлъ, че труда му отива напраздно, па взѣлъ, че помолилъ Бога да вджхне душа на человѣка, съ условие, че ще принадлѣжи на двамата . . . . Но сѣтнѣ Сатанаилъ глѣдалъ само да завладѣва хората и тѣ прѣзъ всичкия вѣтхъ завѣтъ били подъ неговата властъ. Человѣческия родъ билъ спасенъ отъ властьта на дявола съ помощьта на Иисуса Христа, който побѣдилъ Сатаниила, заключилъ го въ безднитѣ на ада и го нарѣкалъ Сатана“ [2]).

---

[1]) Пыпинъ, „Истарія славянскихъ литературъ“, стр. 70 и 71

[2]) Тамъ, стр. 62.

Ето въ какви чудни форми изражавала народната ф
тазия, какъ разбира силата на злото, и какъ била увѣрена,
кога да е доброто ще надвие злото. Отъ това става явно,
по духа въ богомилския дуализмъ е нѣмало нѣщо си проти
християнско, ами е имало само дълбока вѣра въ „обновлявы
та“ сила на проповѣдьта на Великия Учитель; богомилств
най-много въ него е виждало олицетворението на доброто, и
различни евангелски разскази, въ които фигуриралъ дявола,
ползувало да туря обичливата си мисъль, че дявола е много
ленъ, че всичко плътско, което имаме, е отъ него, но че к
вото и да прави той, кога да е мрака му ще бѫде побѣд
отъ свѣтлината на евангелското учение. Колко силно вѣрв
богомилитѣ въ това, може да са види отъ едно тѣхно сказан
„прѣпирнята на Иисуса Христа съ дявола,“ която земаме
сборника на Тихонравова“. Като основание на това сказани
послужилъ евангелския расказъ за искушението на Іисуса Хр
та въ пустинята (Мат. 4, 1—11, Лука 4, 1—13). Най-
прѣдъ са говори, какъ Иисусъ Христосъ постилъ и служилъ
пустинята тъй, както е то описано въ евангелието. Подирѣ
дѫтъ различни измислени подробности“ [1]).

„Слышавъ же діаволъ; алчбу (постъ) творитъ Іису
„разгнѣвался великіимъ гнѣвомъ и шедъ, и ста предъ нимъ.
„рече Ісусъ: „Откуда еси?“ Діаволъ же отвѣща ему: „Азъ т
„глаголю: откуда еси ты, отъ коея страны?“ Глагола ему Іс
„Съ небесъ отъ вишнихъ силъ.“ И рече ему діаволъ: „Иди
„на небо и сѫди на прѣстолѣ своемъ: твоя сутъ небеса, а
„есть земля.“ И глагола ему Іисусъ: „Горе тебѣ, діаволе! П
шелъ есми, потребити тя хощу отъ лица земли“. — Дявола
почва да заплашва Іисуса. „И рече ему діаволъ: Азъ тебѣ д
„(вторий пѫть) глаголю: иди ты на небо и сѫди на прѣст
„своемъ: твоя бо суть небеса, а моя суть земля, и обліччатъ
„ангели мои: ангели бо мои горди суть, страшиі: и сільні,
„погубятъ тя и тѣло твое потребятъ отъ лица всея земли,
едина человѣка отъ людей.“ Но Іисусъ не са бои отъ дяв
защото „свѣтильницитѣ“ на дявола сѫ тврьдѣ грѣховни. „
суть светильница моя?“ пита дявола. Іисусъ започва да му
изброява. Отъ най-напрѣдъ тѣ не излизѫтъ нищо друго осв
различнитѣ грѣхове: „татьба,“ „разбой,“ „блудъ“ и т. н.

---

[1]) Парфирьевъ, Исторія русской словесности, ч. I стр. 257.

диръ иде една до нѣмай-кждѣ характерна прибавка: „Горѣе его (най-вече) играніе неподобное, смѣхъ и *резоимание* (лиимство)."

„Смѣхъ" и „играніе неподобное" — това ще каже византийската распустнатость, и за туй тя за богомила е отвратителна, както „резоиманието", (рушветлика), което е врагъ на справедливостьта, на оная справедливость, която у богомилитѣ ла толкова развита, щото по-нататъкъ не можало да са оде.

Дявола май остава поразенъ, когато почнжтъ да му изюявать „свѣтильницитѣ" и несмѣяйки да попита, какво ще ане съ него, пита, какво очаква тия, които му пристанжтъ. Исусъ му отговаря кротко: ако нѣкой „прави волята" на дяла, но отсѣтнѣ „покается со страхомъ", сир. странна на корить, ніща помилуеть, нага одѣеть, жадна напоитъ, бѣднаго сѣтитъ", той ще бжде простенъ, въ противенъ случай: „Аще человѣкъ поживетъ лѣтъ петдесятъ и три лѣта, а не покается: ранна не покормитъ (истинска славянска черта, която туря степриемството толкова високо), ніща не помилуетъ, нага не одежетъ, жадна не напоитъ, мертваго до гроба не проводитъ", грѣшника ще бжде хвърленъ въ „ровъ огненный съ тобою, дяволомъ".

Прѣпирнята на Господа съ дявола са свършва съ туй, Іисусъ обѣсва дявола „стремглавою за пяты" (съ главата надолу). И когато дявола го попитва, какво ще стане съ него, Исусъ му отговаря: „Небойся, діаволе, не погублю тя; но по- ти царствовати три лѣта на конецъ вѣка (при свършването на свѣта)" [1]), и подиръ това ще бжде погубенъ. И тъй, излиза, че дявола макаръ и да не бжде погубенъ, но ще земе господарува съ пълна власть само при свършванието на свѣ- когато настане всеобщото „смятеніе".—

Такъвъ е билъ богомилския „дуализмъ". Ний имаме много пó-вече право да го нарѣчемъ възторженъ монотеизмъ, твърдо обѣждение въ силата на доброто. Рачки много вѣрно бѣлѣзва, че за богомилския дуализмъ може да са говори самотогава, когато стжпвашъ на догматическа точка зрѣние [2]), при това, ще прибавимъ и ний, отъ твърдѣ тѣсна, буквоѣд-

[1]) Тихонравовъ, „Памятники отреченной литературы", Т. II стр. 282—7.

[2]) Rad. X. стр. 164.

ска, тъй да са каже. Богомилския дуализмъ не е билъ ни
друго, освѣнъ конкретно прѣдставление за силата на „тѣлот
подъ влиянието на което толкова силно страдае душата[1]). Б
гомилитѣ не са кланяли на дявола, както ги обвинявала цар
градската ерархия. Напротивъ, тѣ го прѣзирали по-вече о
православнитѣ, и на него сѫ отдавали всѣко зло на земят
защото „отъ Бога, като отъ най-високо, съвършенно сѫщест
не е можало да излѣзе нѣщо несъвършенно[2])

V.

Освѣнъ наклонностьта къмъ дуализма, която съставля
една страна отъ богомилската догматика, въ вѫтрѣшната пр
рода на славянското племе е имало още една причина, за
са роди енергичния протестъ на богомилството; отъ тая прич
на сѫ произлѣзли най-знаменателнитѣ принципи на „бълга
ското манихейство.“ Отпървомъ славянетѣ, като всичкитѣ дру
народи, имали „родово устройство“, което и до днешенъ де
са е запазило въ сърбската и харватска задруги.“

„Обикновенно бащата или най-голѣмия синъ бива
старшини (кметове) въ рода. Кмета управлявалъ дома, грижа
са за общественнитѣ имущества, распрѣдѣлявалъ работата м
жду мѫжьетѣ и работницитѣ на общината, купувалъ-продавал
съ една рѣчь вършѣлъ всичко, което са отнася до общитѣ и
тереси. Въ езическитѣ врѣмена той освѣнъ това извършва
религиознитѣ обрѣди, както сега заема главната роля при
вършванието на праздничнитѣ обрѣди. Той защищавалъ т
сѫщо рода си на общото събрание, гдѣто са обсѫждали дѣл
та на цѣлото племе[3]). Черти свойственни на всичкитѣ народ
Но има и специално славянски, съ които славянското пле
са отдѣля отъ общия *патриархаленъ* битъ. Отъ всичкитѣ и
точници, които имаме на рѫка, са вижда, че у славянетѣ г
сподарувалъ принципа: „всичкитѣ членове на семейството
мѫтъ еднакви права“ и той билъ основния елементъ на род
вия съюзъ (дружини, задруги). Владѣнието или бащиният
гдѣто са заселило семейството, са считало за обща собстве
ность, отъ която всѣкой членъ на семейството има пълно пр

[1]) Тамъ, стр. 167.
[2]) Тамъ, стр. 163.
[3]) Иречекъ, стр. 91.

во да са ползува така както са ползувжтъ другитѣ членове«[1]).

Задружното устройство (уредби) до толкова било свойственно на славянската натура, щото са запазило и до днешенъ день, и по него можѐ да си съставишъ понятие за древния битъ на славянетѣ. „У югославянетѣ и до днесь подъ думата „задруга“ (заjединъ) разбиржтъ общество, въ което хора отъ една кръвь, а че и цѣли семейства, живѣятъ наедно и извършвжтъ кжщовнитѣ си работи подъ управлението на кмета (старѣйшина, староста, главатарь, главаръ), когото обикновенно избиржтъ изъ по-между членоветѣ на за̀другата. Вукъ Стефановичъ Караджичъ ето какъ описва това учреждение, споредъ както си то сжществува и до сега въ Херцеговина: „Домашния старѣйшина (кметъ) управлява дома и имуществата, дава заповѣди на ергенитѣ и ратаитѣ, кждѣ да ходжтъ, и какво да работжтъ; съ съгласието на домашнитѣ купува-продава, каквото трѣба; имуществата са намиржтъ въ неговитѣ ржцѣ и той са грижи за плащанието на данъцитѣ. Като устарѣе, бащата прѣдава достоинството си на най-развития си синъ или на брата си, или пъкъ на сестренника си, ако ще би и *най-малъкъ по години;* ако ли пъкъ кмета не управлява добрѣ дома, *тогива домашнитѣ избиржтъ другиго на мѣстото му*“.

Туй, което изложихме, ей сегичка, и което ще излагаме и по̀-нататъкъ, показва, колко много са различавалъ старо̀-славянския родовъ битъ отъ патриархалния.

О. М. Утѣшеновичъ казва: Нито бащата, нито най-голѣмия синъ не могжтъ да са считжтъ за владѣтели (стопани) на домакинството, защото всѣкой единъ отъ семейството има еднакво право върху семейното имущество, и за туй не може да са случи, щото кмета да присвои било пари, било земя, или пъкъ да отстрани роднинитѣ отъ семейния съюзъ, като имъ даде една часть отъ него. Имуществото е подпорка на цѣлата семейна община и за туй члена, ако е намислилъ да основе нова община (заjединица), може да са отдѣли съ дѣла си само съ съгласието и рѣшението на всичкитѣ членове, а ни-най-малко по наслѣдственна случайность. Утѣшеновичъ възстава противъ общеприетото мнѣние, че ужъ отношенията, които сжществувжтъ въ юго-славянскитѣ за̀други, сж до нѣйдѣ-си пат-

[1]) Воцель, Древнѣйшая бытовая исторія славянъ, стр. 156.

риархални, понеже въ патриархалното семейство бащата, патриарха управлява потомцитѣ си, и тѣ сж длъжни само да са подчиняватъ и испълняватъ запобѣдитѣ му, безъ да имжтъ нѣкакви-си права спрямо него, а пъкъ въ юго-славянскитѣ задруги това нѣщо го нѣма: тамъ всичкитѣ членове на съюза имжтъ еднакво право върху имуществата и са подчиняватъ разумно на кмета си. Освѣнъ това патриархалното семейство и славянското са отличаватъ най-вече съ това, че славянското има право да си избира кметъ, нѣщо, което патриархалното не е можало да го направи по никой начинъ“[1]).

Отъ тука става явно, че при една таквази равноправна урѣдба не можало да има бѣдни хора разбира са, по нормаленъ начинъ. Въ рода нѣмало бѣдни, защото всѣкой членъ отъ семейството ималъ дѣлъ отъ дохода, който са получавалъ отъ общото имание, отъ бащинията: бѣденъ ставалъ само тоя, когото рода исключвалъ отъ съюза за лошавитѣ му постжпки“[2]). Самата дума „бѣденъ (сиромахъ) по южно-славянски са казва „худый“, което въ сжщото врѣме ще рѣче и „зълъ“. Тѣзи двѣ понятия сж съвпадали[3]).

Веднжжъ зела ли да сжществува тая равноправность въ родоветѣ и съюзитѣ, тя малко по малко са уголѣмявала, и ний я виждаме въ по-голѣми размѣри. „Господарственнитѣ учреждения на славянетѣ били демократически. Прокопий разсказва, че славянетѣ не са подчиняватъ на едного, но живѣятъ още отъ старитѣ врѣмена срѣдъ народни управления (δημοκρατία): рѣшаватъ дѣлата си на общи събрания, както въ мирно врѣме, така и при тѣжки обстоятелства“.

Славянетѣ не можали да търпятъ властьта на едно лице: „човѣкъ не може да господарува надъ тѣхъ, казва Маврикий; тѣ това не могжтъ го истърпѣ, тѣ само са каржтъ по между си. Племената са съединяватъ само въ врѣме на опастность, за да са бранятъ или да нападжтъ. Но щомъ са мине опастностьта, всѣкой са зема за работата си“. Тая извънредна любовь къмъ независимостьта е била причина, за дѣто славянетѣ тъй лесно са подчинявали на по-добрѣ организованитѣ инностранци. „Тѣ най-много цѣнятъ независимостьта и п

---

[1]) Воцель, стр. 159.
[2]) Тамъ, стр. 160.
[3]) Тамъ, стр. 160 (забѣлѣжка).

никой начинъ не можешъ да ги придумашъ да са покоряватъ и подчиняватъ“ (Маврикиеви думи)[1]).

Славянетѣ макаръ и да са отказвали да си изберѫтъ едно лице, което да наглѣдва всичко, обаче не са отказали да са погрижѫтъ за доброто устройство на господарството си. За запазвание безопасностьта и реда въ страната тѣ имали особено учреждение споредъ демократическото устройство на народа, напр. *крѫгова порѫка*, която въ латинскитѣ грáмоти са нарича universalis fideijussio. Ако станяло нѣкакво си злодѣяние въ района на извѣстенъ родъ, жителитѣ на всичката околность, споредъ крѫговата порѫка, трѣбвало да бѫдѫтъ наказани за злодѣянието. И тъй, членоветѣ на рода биле длъжни да отговарятъ за всичко беззаконно, което станяло въ страната имъ; ако пъкъ не мóжали да прѣдадѫтъ злодѣя на сѫда, всички изобщо трѣбвало да платѭтъ извѣстна глоба за злодѣянието, колкото са падало по закона. Такава една солидарность е задължавала членоветѣ на рода усърдно да надглѣдватъ и съблюдаватъ обществення редъ; освѣнъ това крѫговата порѫка била като намѣстница на съсрѣдоточената наказателна власть[2]).

Ако прибавимъ къмъ тия толкова характерни свѣдения още и туй, че женитѣ освѣнь гдѣто вършали всичкитѣ женски работи на зáдругата, ами още *ставали кметове на рода*[3]), че славянетѣ *нямали отдѣлно жреческо съсловие*, че самитѣ думи, които служали за обозначение на върховни властители *съ по-голѣма власть* (като напр. краль, царь, князь) *сѫ инностранни*, — то ний ще получимъ една картина до нѣмай-кѫдѣ демократична. Ний имаме пълно право да кажемъ, че въ епохата, когато възниквало богомилството, *демократизма трѣбва да бѫде туренъ въ числото на най-характернитѣ свойства на южно-славянскитѣ народи.*

Не е мѫчно да са разбере, че между народъ съ такива чувства и стрѣмления и византийския идеалъ на върховната власть не мóжало да има нѣщо си общо, че между тѣхъ трѣбвало да са почне борба за животъ или смърть. И наистина, това станало. Тая борба не е била равна, защото господарственната власть извадила отпрѣде си всичкия механизмъ на „цивилизацията“, а отъ срѣщната страна излѣзли хора въоружени

[1]) Иречекъ, стр. 92.
[2]) Воцель, стр. 162, 163.
[3]) Krek. Einleitund in die Slavische Zittera turgeschichte.

само съ съзнание, че тѣ сж прави въ убѣжденията си. Външната побѣда, то са знае, останала на страната на материалната сила. Всички, които протестирали, били истрѣбени по единъ най-немилостивъ начинъ; горѣли тѣлата имъ на огъня. Но народната душа не мòжала да са изгори, тя живѣяла, макаръ да са дигали върху нея гонения. Не ще съмнѣние, че, понеже материалитѣ сили на борцитѣ не били равни, читателя не ще срѣщне въ борбата на богомилитѣ съ господарството нѣкакви си особено видни кървави сблъсквания, не ще срѣщне борба на отворено поле. Борбата била вжтрѣшна. Богомилитѣ си създали идѣали на общежитие, и тия идеали не можáло да ги унищожи господарството на Симеоновитѣ прѣемници, колкото и да ги гонило, защото тѣ сж били пълно отражение на народния славянский характеръ.

Борбата на богомилството съ господарството е, безъ съмнѣние, една отъ най-важнитѣ страни на това учение; тая борба е била плодъ на богомилската привързаность къмъ бащинския редъ и устройство. Славянина не са виждалъ унужденъ да централизира властьта, защото са чувствувалъ много добрѣ въ общината си, която така била устроена и уредена, щото мòжала да удовлетвори пай-скжпитѣ му стрѣмления. Симеоновитѣ прѣемници, щжтъ не-щжтъ, трѣбвало да са уловжтъ ягката за византизма, защото не намирали поддържка отъ страната на народа. Византийския дворъ съ своята распустнатость, безъ съмнѣние, силно потикналъ на напрѣдъ богомилския протестъ. Но тоя сжщий протостъ са появилъ и въ Босна, макаръ тамъ и да не е имало визатийски оргии. Гдѣто ще са каже, византизма не е главната причина за възникванието на богомилството, както искатъ да кажжтъ нѣкои историци, които изобщо разбиржтъ вѣрно това движение, като напр. Дриновъ. Византизма само подчеркналъ въ народното миросъзерцание слабитѣ страни на централизираната власть. Ако глѣдашъ на богомилството само като на протестъ срѣщу византизма, то съ това са обърща въ проста случайность, въ единиченъ фактъ. Въ сжщность богомилството, което е тѣсно свързано съ обще европейското освободително движение, гдѣто са изрази въ албигойството, е още пò-тѣсно свързано съ хусситския и табаритския протестъ и съ протеститѣ на другитѣ славянски народи. Връзката на всичкитѣ тия славянски протести не е била прѣемственна: всѣкой отъ тѣхъ е възниквалъ самостоятелно. Но туй е то, é, имен-

но, гдѣто ни показва, че тѣ, всичкитѣ, сѫ били плодъ на общи причини, които са крияжтъ въ основанитѣ черти на славянския характеръ. Въ нашитѣ очерки читателя ще може да види, колко упорно протеститѣ на различнитѣ отрасли отъ славянското племе са изваждали на знамето си едни и сѫщи принципи на общественни чувства, когато са боряли съ господарственното стрѣмление къмъ индивидуализацията. И тъй, богомилството не е случаенъ протестъ срѣщу византийския развратъ, ами е дърво проявление на общественнитѣ стрѣмления на славянството.—

VI.

Ний видѣхме вече какви сѫ били славянския дуализмъ и демократизмъ, тѣзи два частни случая, въ които са проява острото чувство на славянетѣ въ нравственностьта, тѣзи случаи, казвамъ, които по нашето мнѣние сѫ главната причина на богомилството; сега ни остава да са обьрнемъ и къмъ другитѣ части на това учение, които сѫ дошли до насъ. Искаме да кажемъ, че при всичкото значение на богомилството, числото на източницитѣ, които могжтъ да ни запознаятъ съ него, сѫ много малко. Отъ славянскитѣ източници, като едничъкъ по тая часть, служи обличението на краснорѣчивия прѣсвитеръ Козма; *„на новопоявившуюся ересь богомилью“*, писано въ края на X вѣкъ[1]). Западнитѣ лѣтописци по́-вечето са занимаватъ съ западното богомилство, сир. съ албигойството, а за българското не казвжтъ комахай нито дума. Колкото са отнася до богомилскитѣ ржкописи, тѣхъ, като всичкитѣ други старо-български ржкописи, безъ пощада ги е истрѣбвало грьцкото духовенство, когато то, подиръ покоряванието на България отъ Турцитѣ, грабнало въ ржцѣтѣ си българската черква. Венелинъ още прѣзъ 30 година на това столѣтие е билъ свидѣтель, когато свѣщенницитѣ употрѣбявали българскитѣ ржкописи за различни домашни нужди[2]). Колко ли драгоцѣнни материали сѫ загиняли въ ония тьмни врѣмена! И тъй, щешъ-не щешъ, трѣба да са ограничишъ комахай само съ това, което заблагоразсждилъ Козма да спомѣне отъ богомилскитѣ принципи, а покрай него да са ползувашъ и отъ малкото свѣдения, които сѫ ни оставили другитѣ съврѣменници въ видъ на откъслеци и нагатки.

[1]) Напечатано въ „Правосл. Собесѣдникъ“, 1864 г. ч. I и II.

[2]) Венелинъ, „О Зародашѣ новой болгарской литературы.“

Разумѣва са, изобщо физаономията на богомилството е ясна; остава само да са надѣваме, че поне сега, когато българетѣ почнахж да са възраждктъ, ще са намѣрыктъ по българскитѣ библиотеки и мънастири, съхранени по различенъ начинъ, материали за едно пó-детално очертавание на богомилството. Ний това го хортуваме, за да напомнимъ още веднъжъ на читателя да не претендира, ако очерка ни му са покаже непълен. Пó-обстоятелни свѣдения нѣма въ съврѣменната славистика.

Но да са върнемъ къмъ Козма. Като членъ отъ клира, той най-вече говори за религиозно-догматическата страна на богомилството, а за социално-нравственната му говори съвсѣмъ малко. Козма употрѣбилъ много краснорѣчие за изобличението на ересьта, но гнѣва му достига до кулминация само въ края на поучението, когато започва да отрупва богомилството съ купове проклятия, съ което дава квинтъ — есенция на религиозно-догматическáта страна на учението.

„Иже не вѣруетъ въ святую и нераздѣльную Троицу, „да будетъ проклятъ. Иже святого комканія (причастие) не „мнитъ святого тѣла и крови Христови, да будетъ проклятъ. „Иже не молится съ упованиіемъ святѣй Богородицы Маріи, да „будетъ проклятъ. Иже не кланяется со страхомъ честному крес„ту Господню, да будетъ проклятъ. Иже иконы Господня и „Богородичнины и всѣхъ святыхъ со страхомъ и любовію не „цѣлуетъ, да будетъ проклятъ. Иже словесъ евангельскихъ и „апостольскихъ не иматъ въ честь, да будетъ проклятъ. (Въ тоя пунктъ Козмовитѣ обличения съвсѣмъ са отклоняватъ отъ истината: богомилитѣ до нѣмай-кждѣ почитали евангелието. С. В.) „Иже святыхъ пророкъ не мнитъ Святымъ Духомъ пророчест„вовавшихъ, но о своемъ умѣ, да будетъ проклятъ. Иже хулит„святыя литургіи и вся молитвы, преданныя христіаномъ апо„столы и отцы святыми, да будетъ проклятъ. Иже вся твар„видимыя и невидимыя не мнитъ Богомъ сотворены, да будет проклятъ. Иже развращаетъ о себѣ (сир. извратява отъ себ си) словеса евангельскія и апостольскія, а не держитъ яко-ж „исправиша святіи мужа, да будетъ проклятъ. Иже не творит Богомъ даннаго Моисеевы законы (който не почита закона, кого „то Богъ далъ на Моисея), но о себѣ нѣкако блюдетъ (но от себе си, поразсждъка си ги тълкува лъжливо), да будетъ про„клятъ. Иже на лукахъ (съ извращания), а не всею мысліи „пріимаетъ правила сего, да будетъ проклятъ. Иже женитв

женитбата) чистую хулитъ и богатыхъ, носящихъ брачныя ризы съ говѣніемъ (съ благоговѣние), да будетъ проклятъ."[1]).

Като рационалисти въ догматиката, богомилитѣ залѣгали да нарѣдѫтъ и „черковата" си, колкото може пó-просто; така наричали тѣхната община обличителитѣ, които не употрѣбявали другий терминъ освѣнъ тоя. Богомилитѣ отхвърляли черковната ерархия. Тѣ били противъ нея, тя противорѣчала на духа на пълното равенство, което било основа на цѣлото имъ учение. Това може да са види отъ туй, че ерархия нѣма и у босненскитѣ богомили, които сѫ нѣмали отпрѣдѣ си българско духовенство.

Духовнитѣ дѣла на богомилитѣ били нарѣдени твърдѣ просто. „Еретици сами въ себѣ исповѣдъ творятъ и рѣшатъ сами, суще связана діаволями узами, не же точію творятъ нъ и жены", негодува Козма. Това сѫщото учали и западнитѣ богомили: quod omnis laicus bonus sit sacerdos sicut apostoli laici erant, item quod omnis laicus et*e tiam femina* debeat praedicare.

Вѣроучители ставали само добритѣ челенове на общината. „Който иска да чисти братьетѣ си, самичъкъ трѣба да има чисти рѫцѣ"[2]).

Подирѣ, когато богомилството са распространило много, числото на вѣроучителитѣ тъй сѫщо са уголѣмило, но при все това „числото на черковнитѣ власти било твърдѣ ограничено". Въ Босна, гдѣто учението на богомилитѣ са държало пó-вече отъ стотини години, имало само единъ *дѣдъ* и 12 *стройници*. Стройницитѣ ходѣли отъ мѣсто на мѣсто, учали народа по религията, служили като посрѣдници по общинскитѣ дѣла, уреждали миръ и съгласие[3]).

Но богомилскитѣ общини, и до като били така просто наредени, сѫ имали твърдѣ малко общо съ черковната ерархия, защото всичкитѣ вѣроучители са *избирали* на избори[4]), а въ отсѫтствието имъ, ги замѣнявали „съвършеннитѣ" (за тѣхъ ще говоримъ пó-нататъкъ), сир. всѣкой единъ почитенъ членъ на общината.

У богомилитѣ било тъй сѫщо твърдѣ просто и богослужението, или пó-вѣрно да са каже, тѣ сѫ нѣмали богослужение

[1]) Цитираме по прѣвода на Гилфердинга, т. I., а не по Прав. Сб.
[2]) Тамъ, стр. 188.
[3]) Иречекъ, стр. 168.
[4]) Rad. X. стр. 187.

тъй, както го разбираме ний, по тая именно причина, че н
мали „храмове“. Тѣ, като старитѣ славяне, славяли Бога в
всждѣ: подъ открито небе, въ горитѣ, въ шумитѣ и въ хиж
тѣ си“.

Българскитѣ богомили сж прѣминавали и безъ черкв
но босненскитѣ имали молитвенни домове.

„Тѣзи молитвенни домове били простички едни градѣ
би безъ камбанария и камбани, безъ нàкить и икони, безъ к
тедра и безъ алтарь; вмѣсто алтарь имало една маса, постла
съ бѣлъ платъ, върху която лѣжало отворено евангелие[1])

Българскитѣ богомили отхвърлѣли черквитѣ на основ
ние на Спасителевитѣ думи: „който иска наистина да са п
моли Богу, нека не подражава на лицемѣритѣ, ами отиде в
кжщата си, и тамъ помоли тайно на своя Богъ“[2]). Богомилит
освѣнъ гдѣто не считали черквитѣ за нѣщо необходимо, н
още, както видѣхме отъ анафемата на Козма, не са покланял
на иконитѣ и кръста.

Вмѣсто божественна служба тѣ (мжжье и жени) всѣко
мѣсецъ извършвали явно покаяние въ присжтствието на *съвър
шеннитѣ*, но безъ да именувжтъ грѣховетѣ си“[3])

Въпроса за „съвършеннитѣ“ ни прѣнася отъ религиоз
ната сфера въ социалния животъ на богомилството, за кое
мислимъ да говоримъ въ слѣдната глава.

VII.

Въ религиозно-догматическата часть на богомилското у
чение са вижда вече, какво грамадно влияние е ималъ славян
ския демократизмъ, славянската простота върху физиономият
на богомилското движение. Но това влияние са забѣлѣзва оп
пó-вече въ социално-пилитическитѣ принципи на богомилството
които сж придали на движението всичкото му значение.

Че демократизма е причината, гдѣто богомилството пр
добило толкова много послѣдователи, това става явно отъ ту
че на него пристанжлъ простия народъ, черната масса, как
са казва. Въ Франция съ прѣзрѣние са наричали богомилитѣ
албигойци tisserand'и — тъкачи, защото на това учение на

[1]) Иречекъ, тамъ.
[2]) Rad. X стр. 191.
[3]) Иречекъ, стр. 168.

ыпрѣдъ пристанали нещастнитѣ, заморенитѣ отъ тѣжки работи ъкачи на коприненитѣ материи, съ които са кичали любите-итѣ на изящното — феодалитѣ[1]). Още пó-народенъ характеръ имамо богомилството въ славянскитѣ земи. Въ България ра-отитѣ дошли до толкова вече, щото, безъ да му мислятъ мно-о-много, обвинявали богомилитѣ въ туй, че те били причина а обичаитѣ, които сѫществували въ народа, макаръ богомили-ѣ и да не сѫ мисляли да са придьржѫтъ о тѣхъ[2]). Профес-оръ Дриновъ много е правъ, като казва, че тая грѣшка е ажна за общата характеристика на богомилската ересь.

Ако пъкъ по нѣвга къмъ богомилството са присъеди-явали прѣдставителитѣ на горнитѣ съсловия, както въ Босна, е ще съмнѣние, че това сѫ го правяли само, и само, за да кивѣятъ мирно съ народа, който, въ Босна напр., комахай до динъ е принадлѣжалъ къмъ богомилството. Това са вижда отъ уй, че, когато простичкитѣ богомили, които излизали отъ на-юда, юнашки сѫ мрѣли на огъня за вѣрата си, — Куланъ, оя бошняшкий банъ, когото сѫ имали за най-ревностенъ бого-илъ, тържественно са е отрѣкълъ отъ ересьта, щомъ видѣлъ, е суверена му, венгерския краль, сериозничко зелъ да го за-лашва. Така направилъ и бана — богомилъ Никославъ[3]).

Ний вече казахме, че имаме подъ рѫка твърдѣ малко атериалъ, отъ когото да може да са разбере ясно, каква е ила социално-политическата часть на богомилското учение, за-щото както Козма, така и пó-сѣтнѣшнитѣ обличители, като вѣр-и синове на врѣмето си, говорѭтъ много пó-вече за догмати-ата на богомилството, която най-много ги интересувала, отъ олкото за социално-политическитѣ идеали на богомилитѣ. Не ще съмнѣние, че човѣкъ може и да не бѫде Кювйе, и пакъ ю тия откъслеци-свѣдения да възсъздаде социално-политическа-а физиономия на богомилството. Чини ни са, и това, което азахме до сега, е доста, за да получи човѣкъ вѣрно понятие а общия характеръ на богомилското движение. То изражава ѣла една социално,политическа программа.

Макаръ до насъ и да не сѫ дошли направо доста по-робни свѣдения за социално-политическитѣ стрѣмления на бо-омилитѣ, историята все пакъ ни е запазила доказателства (а-

[1]) Веселовскій, „О Соломонѣ и Китоврасѣ", стр. 140.

[2]) Дриновъ, Юж. Славяне, стр. 75.

[3]) Racki, Rad., VII стр. 151.

ко ще би и косвенни) за важната роля, която сж играли тѣ въ това движение.

„По свидѣтелството на Козма, отъ което става явно, че богомилитѣ имали свои политически и обществении идеали, излиза, че богомилитѣ били еретици твърдѣ опасни за тогавашния рѣдъ. Ето защо свѣтската и черковна власть толкози възставала противъ тѣхъ, ето защо ги прѣслѣдвали *така сурово*. По-сѣтнѣ, както знаемъ, тѣхъ *ги горѣли*, нѣщо, което православната черква *твърдѣ рѣдко* си е допущала спрямо другитѣ еретици. Въ България най-немилостиво ги прѣслѣдвали въ X вѣкъ. На нѣкои си православни ставало жално, като виждали на какви тѣжки страдания излагжтъ еретицитѣ и Козма залѣгалъ да ги прѣдпази отъ това. „Мнози бо не вѣдятъ, что есть ересь ихъ, и мнятъ ся за правду страждуща и хотяща нѣчто воспріяти благо отъ Бога за узы и темница“ [1]).

Богомилитѣ трѣбвало да бждатъ прѣслѣдвани жестоко, защото „тѣхната ересь е била главния дѣецъ на събитията, които ставали него врѣме, тя са явила като противодѣйствие на византизма, който, както са казва, корень пустналъ въ България съ раскошния му клиръ, съ придворнитѣ му козни, съ господарственното му всемогжщество и обществении наредби“ [2]).

Враждата между господарството съ черквата и богомилитѣ толкова са уголѣмила, щото въ 1210 год. Търновския съборъ прокълналъ и осждилъ не само богомилстата вѣра, не само учителитѣ на ересьта и тѣхнитѣ привърженци, но дори и „ходящихъ съ ними, любящихся съ ними, и съ ними въ разумѣ ядящихъ и піющихъ, и отъ нихъ въземлящихъ, яко единомыслъны тѣмъ“ [3]).

Българското богомилство е прѣдало тоя сжщий демократический характеръ и на западнитѣ си послѣдователи. Професора Осокинъ, който специялно и твърдѣ основателно е изучилъ албигойството по подлиннитѣ документи на Парижската публична билиотека, е на мнѣние, че:

„Републиканскитѣ стрѣмлѣния на албигойцитѣ, тѣхното влечение къмъ градска конституция, тѣхната борба, както за вѣрата си, така и за гражданската си свобода — туй вси

---

[1]) Дриновъ, Юж. Славяне, стр. 77.

[2]) Тамъ. стр. 78.

[3]) Racki, Rad. X, стр. 255.

юто доста са обяснява съ политическия характеръ на ересь-, която е сѫществувала прѣдъ тѣхъ"[1]).

Козма изобразилъ богомилитѣ като нѣкои си напрасни-ви анархисти, които сѫ знаяли само да отричѫтъ. Това ни-къ не е вѣрно. Богомилитѣ, наистина, отричали и не искали припознаятъ тогавашния господарственъ рѣдъ, но това не ъ бъркало да си организиратъ, колкото може, по-здраво об-ествення животъ. Сношенията на богомилитѣ, между най-от-лечените имъ страни, до толкова съвършенно били организу-ни, щото дори самитѣ католици, които били навикнали на иската централизация, имъ са очудвали. Тѣ, споредъ себе мислѣли, че богомилитѣ имѫтъ таенъ папа, който стои на ю на движението[2]). Богомилитѣ много добрѣ сѫ доказали, пр., въ Босна, която благувала подъ тѣхния режимъ, че тѣ били отрицатели во името на отрицанието. Тѣ искали само квази господарственна уредба, която въ основата си да има лната справедливость. Имайки опрѣдѣлени господарственни еали, тѣ протестирали не само противъ туземнитѣ „властели", дори и да са покорявѫтъ на чужди власти; това тѣ не жали да го търпѭтъ, и страшно са възмутявали отъ него. ю богомилитѣ да бѣхѫ глѣдали само да унищожавѫтъ „вла-элитѣ", каквито и да би били, тѣ трѣбаше да са радвѫтъ, гато византийцитѣ побѣдили царьетѣ отъ Симеоновия родъ станали господари на България. А въ сѫщность ний вижда-, че богомилитѣ енергично сѫ поддържали стрѣмленията на ластелитѣ", когато тѣ са мѫчали да смъкнѫтъ византийското о. Гилфердингъ справедливо забѣлѣзва, те тоя горѣщъ па-иотизъмъ е причината, гдѣто народо симпатизиралъ на бого-литѣ[3]).

Стрѣмѣйки са да введѫтъ на всѣкѫдѣ пълна справед-вость и да са вьрнѫтъ къмъ нравитѣ на първитѣ вѣкове ь християнството, тѣ, по думитѣ на Козма, „хулили бога-тъ", или по-вѣрно да са каже, изисквали отъ послѣдовате-тѣ си да не бѫдѫтъ „стяжателни" (скѫперници).

„Истинския богомилъ не трѣбало да са стрѣми къмъ ни блага"[4]). Той трѣбвало да са отрѣче отъ богатството, на

[1]) Осокинъ, „Исторія Альбигойцевъ", т. I стр. 161.
[2]) Веселовскій, стр. 146.
[3]) Гилфердингъ, т. I.
[4]) Иречекъ, стр. 165.

което богомилитѣ глѣдали като на „душевна ръжда,“ като с
лазнъ, който отврьща душата отъ небесното блаженство“[1]).

Богомилитѣ обичали да живѣятъ на „за́други,“ всѣк
да внася имуществото си и каквото спечели въ общата кас
която въ случай на нужда или болѣсть помагала на унужде
тѣ си членове. Но който искалъ, можалъ да живѣе отдѣлно,
и тия, които живѣяли отдѣлно, сѐ пакъ давали на за̀друга
това, което имъ остане слѣдъ удовлетворението на насящни
си потрѣбности[2]).

Богомилитѣ, макаръ и да отричали богатството, сѐ па
работяли. Споредъ както казвжтъ обличителитѣ, тѣ работя
„отъ при́-зори до тъмни нощи“ и не давали на ржцѣтѣ
„дангубити“[3]) (да губжтъ врѣмето напразно). Богомилитѣ въ
вяли по примѣра на Христа, който „творилъ ручныя дѣла
макаръ и да билъ Богъ.

Въ знаменития богомилский апокрифъ: „Вопросы Іоа
на Богослова“ са срѣща слѣднето мѣсто въ разговора на Іоа
на Богослова съ Авраама:

„Что дѣля богатство дано бысть человѣку: или на по
зу души, или нѣсть? — Чадо не слыша ли Давида глаголющ
богатство аще ли мимо идетъ, не прилагаете сердца? Никій
апостолъ или мученикъ, или пророкъ, или святитель, въ бог
ствѣ пребыстъ, но оставивъ, и нищимъ раздая, вообрѣсте б
гатство небесное“[4]).

Като глѣдали така на богатството и считали труда
всѣкиго задлъжителенъ, тѣ, разумѣва са, сж глѣдали на нищи
съ прѣзрѣние“[5]).

Туй, то са знае, са отнасѣло само до ония нищи, ко
то сж ставали такива по собственната си воля. Който испа
нялъ по независящи причини, всѣкога можалъ да са надѣва
помощь отъ за́другата[6]) — нейното назначение е било: да п
мага на бѣднитѣ.

Занемарението на богатството и земнитѣ блага правя
хората въздържени и умѣренни. Богомилитѣ, както казнхме п

[1]) Rad. X, стр. 208.
[2]) Rad. X ч. „ 209.
[3]) Тамъ.
[4]) Памятники отреченной литературы. Пипинъ, Т. III стр. 115.
[5]) Иречекъ, стр. 169.
[6]) Rad. X. 209.

тѣ, оставяли за себе си отъ изработеното и спечеленото само
а, което имъ трѣбало за „необходими нужди“ — останжлото
вали въ общата касса. А пъкъ тѣ изработвали твърдѣ много,
щото работяли отъ при-зори до тъмни нощи, не само въ дѣл-
чни дни, но и въ недѣля и по праздницитѣ [1]).

Принципа на умѣренностьта и въздържението правялъ
гомилитѣ да не пиятъ вино и да не ѣджтъ месо. „Пити ви-
— діявола веленіе,“ казвали тѣ, конкретизиращецъ прав-
лення принципъ. Колкото пъкъ до туй, че не ѣдели месо —
не сж правяли това отъ аскетизмъ, както искжтъ да кажжтъ
кои изслѣдователи, а само защото не искали да убивжтъ жи-
тнитѣ. Богомилското учение запрѣтявало да убивжтъ живот-
тѣ, съ исключение на зьмята [2]). Да не ѣдешъ месо въ таки-
мѣста, въ каквито живѣяли южнитѣ славяне, както го пра-
ли това богомилитѣ — таквози нѣщо не е можало да произ-
а отъ аскетизмъ. То произлиза отъ умѣренность. Напр. знай-
е, че морейския работникъ сѣда да обѣдва съ десетина фур-
, а на индусина една шепа орисъ стига за цѣлъ день.

Изслѣдователитѣ, които искжтъ да кажжтъ, че богоми-
тѣ не ѣдяли месо и не пияли вино, защото били аскети — нѣ-
, което, ако да бѣше вѣрно, щѣше да лиши богомилството
ъ всичкото му жизненно значение, — за доказателство на
ѣнието си, между многото друго, увеждатъ и туй, че ужъ
гомилитѣ мразяли женитѣ. Козма казва: „діавола повѣленіе
човѣкомъ жены поимати, а женящіяся человѣки мамоны слуги
зутъ“ [3]). Тука ний, както много пжтя вече, сме длъжни да
спрѣмъ красноречивия прѣсвитеръ. Отъ женитѣ, наистина, са
зрьщали, но това го правяли не проститѣ „вѣрующи“ бого-
ли, а само „съвършеннитѣ,“ които на толкова миллиони, бо-
мили били не по-вече отъ 4000 [4]). Напротивъ въ богомилст-
то жената стояла високо, защото имала еднакви права, като
жа, да проповѣдва и да заема свѣщеннически мѣста, както
казва това и самичъкъ Козма. Богомилитѣ хуляли честната
митба, но само като черковенъ обрѣдъ [5]) и вѣченъ нераздѣ-

[1]) Иречекъ, стр. 169.
[2]) Rad. X, 212.
[3]) Прав. Обозр.
[4]) Иречекъ, стр. 171.
[5]) Rad. X, 174.

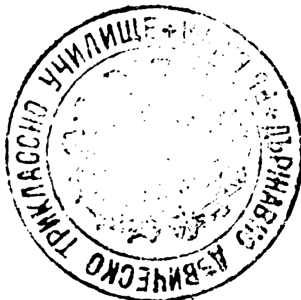

ленъ съюзъ. Затова тѣ правяли свадбитѣ си твърдѣ н
можали да са парясватъ. Това послѣдното, то са знае,
по вкуса на любителитѣ на мъртвата обрѣдность. Тъ
римскитѣ легати съ злоба нападжтъ босненскитѣ богом
вѣрявжтъ, че тѣ са женяли съ условие, че женитѣ имъ
джтъ вѣрни и добри, и съ право да ги оставжтъ, ког
са поще" (quando sibi videtur) [1]).

Но въ сжщность семейния животъ на богомили
до нѣмай-кждѣ чистъ и направилъ всичкитѣ да ги у
за това.

„Само между савойскитѣ и „булгарскитѣ" бого
XIV вѣкъ „тукъ-тамъ" са срѣщали примѣри отъ р
животъ [2]).

Туй всичкото показва, че богомилитѣ живѣяли
ренъ (образцовъ) семеянъ животъ и у тѣхъ нѣмало н
кетско. Успорѣдно на мнѣнието на проф. на духовнат
мия, Голубинский (изслѣдователь, право да са каже, д
кждѣ едностранчивъ), който си прѣдставлява богомил
нѣкакви си пущиняци или „калугерский християнский
съ нехристиянско догматическо учение, профессоръ
напомня, че:

„Както казвжтъ обличителитѣ, безбрачие проп
и павликянитѣ, тѣ дори прѣзирали брака. Но при в
тѣ, по едно достовѣрно свидѣтелство, имали семеянъ
имали жени, дѣца, и са плодяли и размножавали не с
обрьщание въ своята ересь, но и отъ естественно наражда

По нататъкъ Дриновъ забѣлѣзва, че Козма сами
противорѣчи, както го казахме и ний по-горѣ.

„Самичъкъ Козма, който увѣрява, че богомилитѣ
врьщали отъ женитѣ, казвайки, че тѣ сж дяволи, на дру
то, оборва себе си, като казва, че у богомилитѣ женитѣ
ли твърдѣ почитно мѣсто, което възбужда голѣмо него
въ сърдцето на тоя поборникъ на православието и му д
водъ да съчини слѣдната любопитна филиппика: „Ерет
„сами въ себѣ исповѣдь творятъ и рѣшатъ; не-же точі
„того творятъ, *но и жены*, еже ругу достойно есть. Ж
„рѣче апостолъ (Павелъ), не велю учити, ни владѣти

1) Иречекъ, стр. 171.

2) Тамъ.

3) Дриновъ, Южн. Славяне. 76 стр.

„но въ мльчаніи быти; и паки: жена молчанию да учится со „всѣмъ говѣніемъ“ [1]).

Не ще съмнѣние, че неоснователното мнѣние за аскетическия характеръ на богомилското движение са оборва най-много съ ония негови социално-политически принципи, за които говорихме по-горѣ. Ето какво знаменателно свидѣтелство за богомилската „цивилизация“ намѣрихме ний въ отзива на извѣстния юго-славянский ученъ, Ягичъ, който е единъ отъ първокласснитѣ специалисти на славянското минало:

„Въ културно отношение богомилитѣ *надминали* православно мислящитѣ християне. Като най-хубаво додазателство на това може да служи Босна, която въ края на XII вѣкъ знаменитията богомилский банъ Кулинъ дигналъ до забѣлѣжително висока степень на културата; а че и по-сѣтнѣшнитѣ врѣмена били благополучни и щастливи за Босна“ [2]).

Да бѣхѫ богомилитѣ нѣкой си аскетический, монашеский орденъ, тѣ не щѣхѫ да имѫтъ таквози грамодно влияние на тогавашната литература. Съ своя принципъ на доброто и злото и побѣдата на второто, когото туряли въ основата на учението си, тѣ създали една грамадна литература отъ „лъжливи“ книги, които въ старата „Русъ“ са наричали „балгарски басни“; въ тѣзи книги основния принципъ на богомилството ималъ до нѣмай-кѫдѣ разнообразни вариации.

„Най-новитѣ изслѣдования сѫ доказали, че въ България още въ старитѣ врѣмена (въ X и XII вѣкъ) едно-врѣменно съ строго-черковната и ортодоксална литература са е развивала и нѣкаква си друга, еретическа литература, която са появила и поддържала *по-вечето отъ богомилитѣ* [3]).

Тая литература расправяла за сътворението на свѣта, за спасението на душата, за бѫдѫщия животъ. Авторитѣ залѣгали да ги разбира народа и поради това фантазията имъ са трудѣла да даде на отвлеченитѣ принципи конкретни, реални форми. А за да пропагандирѫтъ учението си между народа, писали тия лъжливи книги или апокрифи по богомилски, тъй да са каже, сир. прѣиначавали библейскитѣ сказания, съгласно съ учението си.

„Славянскитѣ паметници на лъжливата литература, би-

---

[1]) Тамъ.

[2]) Ягичъ, Исторія сербо-хорватской письменности, стр. 100.

[3]) Тамъ, стр. 97.

ло прѣводи, било оригинали, ни откривѫтъ цѣла една область, отъ народната рилигиозна поезия на славянството въ старитѣ врѣмена“ [1]).

Лъжливитѣ книги били до толкова поетични, до толкова вѣрно изображавали вкуса на народа, щото тѣхъ ги четяли, отъ тѣхъ са увличали не само еретицитѣ, но дори и строгитѣ ревнитѣли на православието. За да прѣкѫсне страшното влияние на лъжливата литература, духовенството са принудило най-сѣтнѣ да направи I ndex на „отрѣченитѣ“ книги и строго да запрѣти четението имъ. Тия отрѣчени богомилски книги са распространили дори въ Россия и съ извънредна охота са четали подъ названието „болгарски басни“. Тъй напр. въ единъ паметникъ отъ XVI вѣкъ, въ западно-русския прѣводъ на Іоанна Дамаскина, прѣводача са оплаква, че ний, благодарение на лѣностьта и немарливостьта на нашитѣ власти, не сме прѣпрѣвели още десетата часть отъ книгитѣ на нашитѣ учители, защото тъй нареченитѣ учители на нашия вѣкъ са залъгвѫтъ съ българскитѣ басни, или, пò-добрѣ да са каже, съ бабини деветини, читѫтъ ги и ги хвалѭтъ“ [2]).

Колко са бояли отъ „бабинитѣ деветини“ са вижда отъ туй, че дори по законника на Душана, сир. въ Сърбия, гдѣто богомилството било распространено твърдѣ малко, са наказвали тия, които са осмѣлявали да ги четѫтъ, [3])

Всичкитѣ тѣзи фактове ни убѣждавѫтъ, че богомилитѣ ни най-малко не сѫ били нѣкой си духовно-аскетически орденъ. Богомилството е било едно дълбоко жизненно движение, което са вмъкнало въ всичкитѣ страни на южно-славянския животъ. Пъкъ струва ли, най-сѣтнѣ да са говори сериозно, че едно такова движение, което е имало *миллиони* привърженци — може да бѫде аскетическо? Но всичко, което са говорили прѣдишнитѣ обличителнии, което са повтаря отъ нѣкои съврѣменни послѣдователи, като свѣщенника Голубинский, за богомилския аскетизмъ, е много вѣрно, ако да го примѣнимъ къмъ ония избранни членове на богомилската община, които са наричали „съвършенни“.—

За „съвършеннитѣ“ струва да са каже нѣколко думи, защото тѣ, макаръ и да били малко, напълно са съставлявали

[1]) Пыпинъ, стр. 63.

[2]) Ягичъ, стр. 182.

[3]) Тамъ.

идеала на богомилството, а кое най-добрѣ характеризира всѣко едно движение, ако не неговитѣ идеали и desiderata, къмъ което са стрѣмжтъ по-първичкитѣ привьрженци, на движението?

Съвършеннитѣ били хора, които нравственно сж стоѣли на едно стжпало по-горѣ отъ обикновеннитѣ *вѣрующи*. Тѣ живѣяли извънредно строго; това не може го отрѣче и самийтъ Козма, макаръ, то са знае, и да го глѣда отъ своя точка зрѣние. По неговото мнѣние, туй всичкото е само една хитра пропаганда:

„Суть еретики (Козма говори изобщо за еретицитѣ, но не ще съмнѣние, че тука му е думата за съвършеннитѣ), извне яко овци образомъ кротки и смиренни, и молчаливы, блѣдны же суть видѣти отъ лицемѣрнаго поста, не говорятъ многословно, не смѣются грохотомъ, не рядятся (не са кичжтъ), хранятся отъ взоровъ и все творятъ извнѣ такъ, что и не распознать ихъ съ правовѣрными христіянами, изнутри же суть волки и хищники, какъ сказалъ Господь. Ибо люди, видя толикое ихъ смиреніе и почитая ихъ людьми правовѣрнами и могущими направить на спасеніе, приближаются къ нимъ и вопрушаютъ о спасеніи души; они же, подобние волку, хотящему взять ягненка, сперва потуплѣются, вздихая и съ смиреніемъ отвѣчаютъ и притворяются имѣющими предвидѣніе о томъ, что на небесахъ, и гдѣ узрятъ человѣка, простого и грубаго, тутъ сѣютъ плевель, своего ученія“ [1]).

„Съвършеннитѣ живѣяли до нѣмай-кждѣ строго, поради това малцина избрани можали да станжтъ съвършенни. Тѣ трѣбало да са откажжтъ отъ всичкитѣ тѣлесни блага, отъ „ръжцата на душата,“.

Съвършеннитѣ, то сж знае, не можали да са женятъ.

„Тѣ не ѣдѣли мѣсо, като творение на сатаната (плеть), а тъй сжщо сиренье, яйца и други животни. У тѣхъ са имаю за голѣмъ грѣхъ да убиешъ човѣка или нѣкое си животно. Поради това тѣ отхвьрляли войната, а тъй сжщо и смъртнитѣ наказания. Лъжата и утайването на истината са почитали за голѣмъ грѣхъ. Тѣ отхвьрляли тъй сжщо клѣтвата (присягата) и показанието въ сжда.

Послѣдния пунктъ, който е билъ прѣдизвиканъ отъ желание да не принасжтъ врѣда *на когото и да би било*, не

[1]) Цитираме не по Прав. Соб., а по прѣвода на Гилфердинга соч. Т. I, стр. 231.

можемъ да го не отбѣлѣжимъ, като проявление на необикновен[на] хуманность не само за срѣднитѣ вѣкове, но дори и за на[]шето врѣме.

„Съвършенния трѣбало да живѣе като пущинякъ. То[й] са отричалъ отъ свѣта и всичкитѣ му радости и веселби, жи[]вѣялъ бѣдно, удовлетворявалъ само най-необходимитѣ си потрѣ[]би, разкѫсвалъ всѣка една семейна врьзка, другарскитѣ си сно[]шения съ друговѣрцитѣ; отдьрпвалъ са отъ сѫдебната или во[]енна служба. Хранялъ са само съ растителность или риба, сгот[]вена съ постно масло; масло и сланина му са запрѣтявало да ѣде. Тѣ страняли отъ народнитѣ сборища, празденства, крь[]щенията и свадбитѣ, и никога не ходѣли по кърчмитѣ. Никой не трѣбало да са сърди или да говори много; у дома си че[]тѣли библията или фантастически апокрифи. Тѣхния животъ билъ строгъ, наистина монашеский животъ [1]).

Ний не искаме да кажемъ, че единъ такъвъ строгъ жи[]вотъ прѣдставлява нѣщо си истински богомилско, макаръ нито у едного Петра Пустинника или св. Бернарда и да не намѣ[]рите таквизи хуманни принципи, като напр. да отричешъ вой[]ната или да не желаешъ да принесешъ врѣда на когото и да би било, като давашъ срѣщу него показания въ сѫда. Всичко[]то са заключава въ това, че Петровцитѣ и Бернардовцитѣ сѫ били рѣдки исключения между монаситѣ, които сѫ играли въ правовѣрнитѣ черкви ролята на богомилскитѣ съвършенни, а останалитѣ сѫ тъняли въ развратъ и „тунеядство“. Теорети[]чески бигомилитѣ не са отдалечили толкова много отъ право[]вѣрната срѣдá, която ги заобикаляла. Но туй, което у нея е било *слово*, у богомилитѣ е било *дѣло*.

Суровия животъ на съвършеннитѣ ни спомага, макаръ приблизително, да опрѣдѣлимъ числото на богомилитѣ.

„Малцина достигали до съвършенство;“ за туй нѣщ[о] са изисквало много самоотвържение. Поради това самитѣ бого[]мили въ началото на XIII в., когато учението имъ най-много процвѣтавало, отъ *миллиони* богомили сѫ наброявали „съвър[]шенни“ не по-вече отъ 4000 души“ [2]).

Мѫчно може да са каже, колко именнно миллиона бо[]гомили е имало; но голѣмата цифра „4000 души съвършенни“ ни кара да прѣдполагаме, че тѣ били много миллиони. И по-

[1]) Иречекъ, стр. 170.

[2]) Тамъ стр. 171.

дежe по-вечето богомили живѣяли въ юго-славянскитѣ земи, ний имаме пълно право да признаемъ за съвсѣмъ ненаучно голословното мнѣние на свѣщ. Голубинский, че „както са види, трѣба да са мисли, че послѣдователитѣ на богомилската ересь не били толкова много, както искжтъ да кажжтъ мнозина [1]). На нашия почтенъ профессоръ са чини, че богомилитѣ не били толкова много за туй, че ересьта имъ била аскетическа, проповѣдвала безбрачие, и поради това са уголѣмявала не отъ естественно нараждание, ами само отъ обрьщание въ ересь [2]).

Това мнѣние е оборено по-горѣ. Колкото за сега ний ще прибавимъ само, че относително голѣмото число на „съвьршеннитѣ“ ни дава пълно право да утвьрдѣваме, че най-добритѣ сили на българското и боснейското население сж отивали въ богомилството, че въ южно-славянскитѣ земи всичко, което малко-много е било нравственно събудено, е приставало на богомилството. Богомилството не е секта — то е грамадна бръзда отъ южно-славянския животъ.

VIII.

Подиръ всичко, което са говори до тука за общественнитѣ и нравственни идеали на богомилството, вѣрваме, нѣма да бжде мжчно да са разбере, защо тая „ересь“ са распространила толкози скоро по Европа.

„Изслѣдователитѣ на ереситѣ наброявжтъ едно грамадно число мистически и обрѣдови секти. Іеронимъ знае не помалко отъ 45, а Августинъ ги наброява до 88, Предестинъ 90, а Филастрий, единъ отъ списателитѣ на края на IV столѣтие, който живѣлъ въ епохата на ариянството, казва, че може да посочи на по-вече отъ 150“ [3]).

Колко ли пъкъ сж станжли до X и XI в.? И все пакъ само на славянското учение са удало да поведе подирѣ си найсъбудената часть на западно-европейското население. Богомилството, по мнѣнието на г. Пыпина [4]), е забѣлѣжителенъ и рѣдъкъ „фактъ на движение, което отъ славянския изворъ прѣминало въ историческия животъ на западна Европа.“

---

[1]) Голубинскій, стр. 164.

[2]) Тамъ.

[3]) Осокинъ т. I стр. 113.

[4]) 2-ро изд. Исторія скавянскихъ литературъ, стр. 65.

И наистина, богомилството имало грамадно влияние върху вървежа на европейскитѣ идеи.

„Ний ще видимъ, че цѣлото учение на богомилитѣ, токо-рѣчи дума по-дума, било прието отъ по-голѣмата часть на албигойцитѣ. Ний ще са убѣдимъ, тогава, че въ видъ на религиозно свободомислие са исказало великото значение на славянската мисъль за по-нататъшната общеевропейска история.“

Причината на това явление, очевидно, са заключава въ ония дълбоки нравственни основи, които са крияли задъ религиознитѣ принципи на богомилството. Западна Европа приела християнството петь вѣка по-рано отъ славянството. Но славянството по-дълбоко разбрало братската проповѣдъ на евангелието и за туй тръгнало на чело на най-добритѣ елементи отъ сьврѣменното нему человѣчество. И Европа на драго сърдце тръгнѫла подъ това рѫководителство. „Западнитѣ еретици дълго врѣме глѣдали на България, като на началница на своето учение, въ която това учение са запазило най-чисто“ [1]).

Католицитѣ прѣдполагали, че невидимия богомилский папа са намира въ Босна [2]). Не ще сьмнѣние, че една отъ главнитѣ книги на богомилското вѣроучение, тъй нарѣченитѣ въпроси на Іоанна Богослова, е била прѣнесена въ сѣверна Италия къмъ еретицитѣ Concorezzo изъ България, както са види въ края на XII вѣкъ: hoc est secretum hacreticorum de Concorezzo, portatum de Bulgaria“ [3]).

Понѣвга западнитѣ албигойци и Катари [4]) простичкат ги наричали „българе“, въ знакъ на происхождението имъ, въ слѣдующето XII столѣтие посъкратили названието имъ Bugares, Bugres, понеже и България по Вилгардуена (срѣдне вѣковенъ списатель) са наричала „Bougric“ [5]).

Това обозначение било толкози популярно, щото *и до днешенъ день* въ французския езикъ е останѫла псувна дума „bougre“ — въспоминание на крьстоноснитѣ походи срѣщу албигойцитѣ.

---

[1]) Веселовскій, стр. 146.

[2]) Rarki: VII, 164.

[3]) Веселовскій, стр. 146. „Това е тайна на еретицитѣ „Concorezzo, донесена отъ България.“

[4]) *Катаръ* по грьцки ще рѣче *чистъ*. Съотвѣтствува на латинско *пиританинъ*. Така са наричали богомилитѣ — гьрци; тѣ прѣдали това име на западнитѣ еретици, особено на италиянскитѣ.

[5]) Осокинъ, т. I стр. 176.

Богомилитѣ имали влияние не само на албигойцитѣ и катаритѣ.

. „Има основание да са мисли, че лъжеученията, въ които обвинявали рицаритѣ на храма, сж имали много нѣщо богомилско“ [1]).

Ето какъ блѣскаво почнало славянството да дѣйствува върху общия вървежъ на цивилизацията. Тоя блѣсъкъ не е билъ вънкашенъ, той не са е основавалъ на лъскавината на схоластическата и придворната наука, на истънченитѣ форми на живота. Богомилството не е извадило нѣкакви си видни философи, които да създадѫтъ нѣкоя стройна система отъ етиката. Но за то тая етика я създалъ цѣлия народъ, и за туй тя толкова много подѣйствувала на околнитѣ страни, които захвърлили на страна суетливия блѣсъкъ на феодалната цивилизация и паднали на колѣнѣ прѣдъ нравственната висота на „варваритѣ.“

Богомилството е центръ на оная верига, около която са е сгруппирала цѣлата българска история; *и туй налага високо-идеаленъ характеръ върху ролята на българетѣ въ историческия животъ на народитѣ.* Но за то българетѣ си испатили за своя идеализмъ въ историческия животъ, както си испащѫтъ идеалиститѣ въ тоя животъ! Въ повседневния животъ идеалиста вѣрва, че „не о хлѣбѣ единомъ живъ будетъ человѣкъ“, и за туй по-вече са грижи за духовна храна, отколкото за тѣлесна. А на края на всичко това излиза, че той подпадва подъ хомотя на най-тѣжкитѣ притѣснения и експлуатации. Така са случило и съ българетѣ. Историцитѣ съ скърбъ съзнавѫтъ, че българитѣ и въобще отвъддунавскитѣ славяне, заети съ пропаганда и борба за богомилскитѣ си духовно-нравственни принципи, малко обрьщали внимание на вънкашнитѣ урѣдби, и, когато отъ истокъ са задали страшнитѣ османлии, хилавата византийска империя по била въ състояние да имъ са противи, отколкото отвъддунавското славянство, което токо-що зело да са повсъвзема. Азиатскитѣ варвари смазали съ своитѣ желѣзни крака всичко живо на Балканския полуостровъ, тъй щото балканскитѣ славяне сега започвѫтъ пакъ всичко отново. Тъй са подиграва историята съ простодушния идеализмъ.

Но и до като си било идеализмъ срѣдъ мрака и груби-

[1]) Веселовскій, 147.

тѣ насилия на срѣдневѣковния животъ, богомилството пакъ е излѣзло като едно извънредно практическо срѣдство, за да могжтъ да са развивжтъ пö-вече алтруистическитѣ чувства, и да са турjжтъ пö-правилни отношения въ вжтрѣшния животъ на богомилскитѣ общини. Който изучава богомилството, изважда поне това радостно убѣждение, че, споредъ подиганието на нравственностьта, *богомилитѣ са имали единъ другий като братия и че у тѣхъ нѣмало бѣдни.*

Географията като наука и учебенъ прѣдмѣтъ*).

От Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

ЗАДАЧАТА НА НАУЧНАТА ГЕОГРАФИЯ.

Въ какво са състои задачата на научната география и какво е нейното съдържание? Не веднъжъ са е повдигалъ въпроса: самостоятелна ли е тъзи наука, или не? Едни учени глѣджтъ на географията, като на часть отъ естествознанието, други съглѣждатъ въ нея прѣдмѣтъ, който служи като пособие при изучванието на историята, трети примирявжтъ тѣзи два възглѣда и по този начинъ допущатъ дуализмъ въ задачата на географията. Послѣдния възглѣдъ е най-распространения, той разглѣжда земята отъ двѣ точки на зрѣнието; отъ една страна земята прѣдставлява едно цѣло: тя е голѣмо естествено тѣло, на разнообразната повьрхнина, на което са извършвжтъ много явления, които обусловвжтъ живота на живущитѣ на нея организми; отъ друга страна: тя е мѣстожителство на человѣка и поприще на неговата обществена дѣятелность. По тъзи причина цѣлото съдържание на географията са раздѣля на 2 части: физическа и историческа.

Физическата география по своето съдържание може да бжде отнесена къмъ разряда на естественнитѣ науки, но са отличава съ това, че не са занимава съ откриванието причинитѣ за сжщесвуванието на различнитѣ тѣла, а има прѣдъ видъ само тѣхното пространственно расположение и влиянието, което тѣ оказвжтъ едно на друго. Тя са занимава съ земната повьрхнина, на която са съприкасавжтъ тритѣ вида неорганически масси сушата, водата и атмосферата, расглѣжда распрѣдѣлението на сушата и водата, океана, материцитѣ, островитѣ, хоризонталното и вертикалното очертание на сушата и различнитѣ нейни форми, но въ самия процессъ на образуванието имъ тя не влиза, а го прѣдоставя на геологията. Послѣ тя изслѣдва свойствата на атмосферата и происходящитѣ въ нея явления, разглѣжда

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. II.

аянието на сушата, водата и атмосферата върху разнообразието и спредѣлението на растителностьта по земната повърхнина, отчасти и му распространението на животнитѣ, въ заключение описва челоческитѣ племена споредъ различието имъ по раситѣ и языка.

Но земята съвсѣмъ не е самостоятелно тѣло, тя, по закона притѣглянието, е свързана съ слънцето, отъ което зависи распрѣлението на топлината по нейната повърхнина. Тъзи зависимость на зата планета отъ слънцето е необходима, безъ ясното прѣдставле: за нейния видъ, величина и движение, което всичко това влиза областьта на математическата география, която дава възможностьта ориентирование и изображение нея и нейнитѣ отдѣлни части. Тъзи ть на географията не трѣбва да са смѣсва съ астрономията; за слѣдният, земята не съставлява неинъ главенъ прѣдмѣтъ, а само ю тѣло отъ многото други небесни тѣла.

Историческата география има за цѣль да изслѣдва отъ една ана зависимостьта на человѣка отъ външната природа, а отъ друпостоянното негово стремление да са избави отъ тъзи зависить. Тя зиди своитѣ основи и заключения върху физическата графия, тя постоянно разсжждава за пространственнитѣ причини, ѣдствие на които человѣческия родъ са е раздѣлилъ на различни пш, племена, народи и които то задържали, то съдѣйствували за овото развитие; тя като че съставлява особенъ клонъ отъ истота на человѣческата култура. Споредъ нея, въ първата степень културното развитие, различното распрѣдѣление на храната обувва прѣселението на народитѣ и като че дава потикъ къмъ тѣхнивзаимни сношения; а избора на поселянието зависи отъ географческитѣ условия. Человѣка, като живѣе въ течение на нѣколко вѣе въ дадена мѣстность, той като че са сраства съ нейната почва; ібата съ окржжаващата го природа, съ съсѣднитѣ враждебни народспособа, по който той са ползува отъ земята, изваждането на гровищата, скрити въ нейнитѣ недра, му съобщавжтъ извѣстенъ характеръ, който не само че са проявява въ устройството на тѣлото, вида на храната, въ образа на живота, въ нравитѣ и привичкитѣ, даже са отражава въ духовната сфера на человѣка. По този нагъ историческата география постоянно са занимава съ стѣкшитѣ са ьзъ историческитѣ врѣмена условия, които не щѣха да бждатъ и безъ знанието на историята. Отдѣленъ нейнъ клонъ съставлява нарѣчената политическа география, която описва територинтѣ, о самостоятелни цѣли.

Възглѣда на Рихтхофена.

Прѣди три години извѣстния географъ Рихтхофенъ изказалъ ethoden und Aufgaben der heutigen Geographie) [1]) други възглѣдъ му съдържанието и методата за изучването на географията, който ѣзва отъ единъ исходенъ пунктъ. Този възглѣдъ прѣдставлява поѣдната дума по занимающия насъ въпросъ и до толкова е интере-

[1]) Методи и задачи на днешната география. *Прѣвод.*

сенъ, щото ний считаме за нуждно да са запознаемъ по-подробно съ него, и гдѣто е нуждно, да цитираме цѣли мѣста отъ горѣпомѣнатото съчинение.

Географията изучава земната повърхнина и по този начинъ, тя са свърава съ всичкитѣ науки, които тъй също са занимавѫтъ съ явленията, които са извършвѫтъ на земната повърхрина.

Първата задача при изучванието на земната повърхнина е чисто морфографическа. Тя състои въ математическото измѣрвание на плоскоститѣ, съ които сушата и океана са отдѣлѭтъ отъ атмосферата и на тѣзи линии, съ които тѣ са отдѣлѭтъ една отъ друга. Освѣнъ граничнитѣ хоризонтални линии необходимо е да са изучавѫтъ и вертикалнитѣ, които означавѫтъ релефа на материцитѣ, граничнитѣ плоскости между сушата и водата, формата на дъното на океана и голѣмитѣ езера, обема на моретата, езерата и тъзи часть отъ твърдата кора, която са издига надъ океана. Послѣ са разглѣжда земната повърхнина, относително слънцето, което собственно влѣзва въ областьта на астрономията, която е дала възможность да са покрие земната повърхнина съ математическа градусна мрѣжа и да са опрѣдѣли по нея положението на разнитѣ пунктове на земята.

При изслѣдванието вѣществення съставъ на земната повърхнина, географията са нуждае да черпи материалъ отъ различнитѣ науки. Атмосфернитѣ явления, които влизѫтъ въ областьта на химията и физиката, географа разглѣжда по отношение къмъ земната повърхнина, въ нейното хоризонтално и вертикално направление, въ свързк съ мѣстната пластика, съ положението и съ другитѣ мѣстни фактори. Изучванието състава на твърдата кора е невъзможно безъ петрография и геологията; първата учи за породитѣ и различнитѣ почви а втората за строението на земния релефъ; географическитѣ карт съставлявѫтъ важно пособие въ рѫцѣтѣ на географа.

Твърдата, жидката и газообразната земна обвивка не е нѣщ неизмѣнно и неподвижно; твърдитѣ частици постоянно са влачѫтъ от водата, леда, въздуха, текущитѣ води и са занасѭтъ въ низкитѣ мѣс та; морскитѣ течения тъй също измѣнявѫтъ относителното положени на частицитѣ на твърдата кора, атмосферното налѣгание тъй сѫщ безпрестанно са мѣнява. Географа е длъженъ да изслѣдва тѣзи дин мически процесси и закони, по които тѣ са извършвѫтъ; прѣдъ не са открива обширна область на причиннитѣ взаимоотношения между с шата, океана и атмосферата.

Динамическитѣ процесси на океана, всецѣло влизѫтъ въ о ластьта на географията; но измѣненията на дъното принадлѣжѫтъ геологията и въпроса са заключава само въ това, отъ кой момен тѣзи процесси трѣбва да са считѫтъ за геологически. Едни казвѫт че до първото появявание на человѣка на земята, а други — до и торическото врѣме; но както еднитѣ, тъй и другитѣ земѫтъ за исх денъ пунктъ человѣка, а не земната повърхнина, както трѣбва да б де. Геолога разглѣжда земната повърхнина, като нѣщо бивше; а ге графа — като нѣщо образующе са, въ готова форма той ѭ получ ва отъ рѫцѣтѣ на геолога и изслѣдва, какъ са е тя образувала о

йствието на външнитѣ сили върху нея, безъ да обрьща внимание, кга са е тя образувала.

По този начинъ всичкия материалъ, който са заключава въ естранното изучвание на тритѣ земни обвивки, са разглѣжда отъ чеpе точки на зрѣнието: морфологическа [1]), хилологическа [2]), динамическа [3]) и най-послѣ генитическа [4]).

Но освѣнъ изучванието на тритѣ обвивки, въ областьта на учната география влизатъ въпроси, касающи са до распрѣдѣлението видоветѣ, родоветѣ и семействата на растенията и животнитѣ по мната повърхнина, както по хоризонталното, тъй и по вертикалното правление, послѣ причинитѣ за сѫществуванието на отдѣлни форми съвкупностьта на тѣхния животъ и др. такива.

Най-послѣ, като вѣнецъ на всичко служи изслѣдванието отношенията на человѣка къмъ всичкитѣ помѣнати фактори, както въ цѣлость, тъй и въ тѣхната съвкупность.

Грамадния и разнообразния географически материалъ са обеснява съ помощьта на единъ рѫководящъ принципъ, а именно: географията е наука за явленията, които происхождатъ само на земната повърхнина.

Като основа на този материалъ служатъ: измѣрението и наблюдението. Измѣрението е довело до опрѣдѣлението вида на земя, геометрическото й дѣление и правилното чертание на карти. Наблюдението е основа на естественнитѣ науки; но въ тѣхъ тѣлата и явленията са изучаватъ, независимо едно отъ друго, безъ да са глѣда происхождатъ ли тѣ въ природата, или сѫ прѣдизвикватъ отъ опитъ; а въ географията тѣ са наблюдаватъ до толкова, до колкото имать отношение къмъ земната повърхнина.

Методическото обработвание на географическия материкъ са състои въ систематическото негово нарѣждание по синтетически или аналитически начинъ; съ синтетическия са ползува специалната география, а съ аналитическия — общата. Отъ съчитанието на двата начина, са образува третий: хорологически; той са състои въ сравнението на извѣстни групи явления, които са извършватъ въ даденъ районъ и въ индуктивното наглѣдване на тѣхнитѣ причинни взаимно отношения.

Синтетическа метода. Синтетическата или конкретноописателната метода са основава на двѣ прѣдположения: 1) че земната повърхнина състои отъ отдѣлни части, безъ да са глѣда опрѣдѣлятъ ли тѣ отъ градусна мрѣжа или съ климатически поясъ, или че прѣдставляватъ извѣстни области, заети отъ суша или отъ вода; послѣ всѣка такава часть бѫде ли тя материкъ, или малъкъ островъ, или естественно ограничена областъ, или искуственно политическа территория и др. такива, отъ своя страна са състои отъ малки части, които са разглѣждатъ споредъ категориитѣ на явленията, които произлизатъ въ нея.

Най-простата форма на тъзи метода е хорографията, която

Заб. [1]) формитѣ, [2]) състава, [3]) силитѣ, [4]) родственната връзка.

обема всичкитѣ знания за извѣстенъ районъ. Прѣди всичко са разглѣждать положението на страната относително слънцето и останалата земна повърхнина, хоризонталното и вертикалното ѝ очертание; хорографията и хидрографията трѣбва съ думи да прѣдставѫтъ това, каквото е изобразено на картата и за това са ограничаватъ само с[ъ] най-главнитѣ форми на пластиката и распрѣдѣлението на рѣкитѣ. Описанието на почвенния съставъ трѣбва да съотвѣдтствова на идеалната минералогическа и геогностическа[1]) карта, но послѣднята з[а] сега не може още да са испълни на практика; трѣбва поне да с[а] помѣне за най-важнитѣ минерали и породи, които имѫтъ значение з[а] человѣка. Трѣбва да бѫдѫтъ указани всичкитѣ климатически фактори като: распрѣдѣлението на температурата по часове, по дене, мѣсец[и] и години, атмосферното налѣгание, вѣтроветѣ, осадъцитѣ и на осно[в]вание на тѣхъ, да бѫде извлѣчено общото заключение за климата н[а] страната. По-послѣ слѣдва распрѣдѣлението на типическитѣ растител[ни] и животни форми, числото на жителитѣ, тѣхното распрѣдѣление п[о] страни, раси, язикъ, политически территории, занятие, вѣроисповѣда[ние] и по другитѣ категории. Изложението на хорографията е прогре[с]ссивно, отъ готовия субстратъ, тя прѣминава къмъ факторитѣ, от[ъ] причинното и опрѣдѣлящото — постепенно къмъ условното.

Аналитическа метода. Аналитическа метода са прилага в[ъ] общата география. Съдържанието са черти отъ описателната географи[я], но са разглѣжда малко по-инъкъ, отъ колкото тамъ; то са разлага н[а] елементи, които са располагатъ по категории, безъ да са обрыща вн[и]мание на отдѣлнитѣ земни пространства; тъй напр. хорографията о[пи]писва планинитѣ отдѣлно, общата география ги разглѣжда изведнъж и са старае, на основание на общитѣ признаци, да разясни понятие[то] за планинския гръбнакъ. Вървѣжа на изложението въ общата ге[о]графия е противоположенъ на описателния; той е регрессивенъ, отъ час[т]ното къмъ общото, отъ условното къмъ причинното, отъ отдѣлно[то] явление къмъ съвокупностьта на аналогичнитѣ съ него явления.

Общата география са раздѣля на три чисти: 1) физичес[ка] география или аналитическо изучване на твърдата, жидката и газ[о]образната обвивка; 2) биологическа география, която изслѣдва отн[о]шението на растителното и животното царство къмъ земната повър[х]нина; 3) антропогеография, която разглѣжда человѣка по отношени[е]та му къмъ прѣдметитѣ, които съставляватъ съдържанието на двѣ[тѣ] прѣдидущи. Въ всѣки единъ отъ тритѣ отдѣла материала са разглѣ[ж]да отъ 4-*тѣхъ* горѣпомѣнати точки на зрѣнието.

1). Физическата география отъ една страна изслѣдва земя[та] като небесно тѣло, а отъ друга земната повърхнина, като нѣщо ц[ѣло]; въ първия случай материала са заимствова отъ различни науки, а [въ] втория той всецѣло принадлѣжи на географията.

Ако разглѣждаме отдѣлно группитѣ на относящитѣ са т[у] явления, то физическата география са раздѣля на: метеорология, ок[еа]но-графия и орология (учение за твърдитѣ материци) и въ всѣка е[д]...

[1]) Геогнозия — наука за състава и строението на земната кора. Прѣ[...]

отъ тѣхъ, на основание на четиретѣ казани принципи, ще получимъ новъ редъ отъ по-малки подраздѣления. Езерата напримѣръ,отъ морфологическа точка на зрѣнието, са отличавжтъ по височината си надъ океана, споредъ окржжающия ги релефъ, съединението имъ съ стоящитѣ и текущи води; отъ хилологическа точка на зрѣнието — по свойствата на водата си, по органическото съдържание въ нея; отъ динамическа: спорѣдъ измѣненията, които сж испитали езернитѣ бассейни, при дѣйствието на различни сили върху имъ, периодическото подигание на повърхнината или снишаванието ѝ, отайванието на солени осадъци и т. н.

2). Биологическата география са основава на физическата. Отъ морфологическа[1]) точка на зрѣнието, тя разглѣжда распространението на растителното и животни царства, както въ хоризонтално, тъй и въ вертикално направление. Това, което обикновенно разбиржтъ подъ думитѣ: растителенъ покривъ на земната повърхнина, дава възможность, щото покритата съ растения земна повърхнина да са раздѣли на много морфологически категории, основани прѣимуществено на външния видъ; тука са относжтъ растителнитѣ типове на Хумболдта (глѣд. по горѣ) и растителнитѣ формации на Гризебаха, каквито сж: лъговетѣ, степитѣ, шубръцитѣ и горитѣ.

Отъ хилологическа точка на зрѣнието, въ биологическата география, единици ще бждятъ отдѣлнитѣ растения и животни; тѣ са съединявжтъ въ групи, които имжтъ отношение къмъ земната повърхнина; по-нататъкъ слѣдва распространението на най-важнитѣ растителни и животни форми, напр. на ловитѣ, на пшеницата, на палмитѣ, на хвойнитѣ, на бѣгающитѣ птици, на полумаймунитѣ, на кораловитѣ полипи и др. На подобни типически форми са основава и раздѣлението земната повърхнина на растителни и зоологически провинции.

Изслѣдванията на распространението на растенията довеждатъ до динамическия принципъ на биологическата география; явява са въпросъ за дѣйствието на почвата и климата върху растенията, животнитѣ и тѣхното распрѣдѣление, за границитѣ на това дѣйствие, за периодическото влияние на топлината, въздуха и влагата, за измѣненитѣ отъ человѣка мѣстожителства на извѣстни растения, животни и др. такива.

Генетическата[2]) точка на зрѣнието обеснява, какъ са е мѣнявало съ врѣмето динамическото дѣйствие, какъ и защо растенията и животнитѣ сж пренессни въ дадена мѣстность, какъ сж са измѣнили условията за тѣхното сжществувание, кое е задържало тѣхното распрѣдѣление по извѣстно направление — всичко това сж такива въпроси, които, отъ своя страна, влѣкжтъ подиря си рѣшавание на важни проблеми, каквито сж: происхождението на останалитѣ фауни въ езерата, бждащата сждба на остривната флора и фауна, генетическата връзска между сроднитѣ типове (напр. полумаймуни, двуутробки), които сж засѣяни въ сегашно врѣме въ различни отдалечени пунктове на земната повърхнина. При рѣшението на такива вопроси, не може да са

[1]) Морфология — наука за формата. Прѣв.

[2]) Родственната Прѣв.

мине безъ помощьта на астрономията, геофизиката, геологията, ботаниката и зоологията.

Человѣка, като организмъ, съ своитѣ отношения към земната повърхнина, трѣбвало би да бжде прѣдметъ за изучвание на биологическата география; но между него и другитѣ организми сжществува голѣма разлика. Растението са защищава отъ неблагоприятнитѣ климатически условия и врагове съ морфологическо приспособление, което съставлява принадлѣжность на вида. Животното инстинктивно си създава срѣдства за защита, прави си гнѣзда, дупки, лѣгла или периодически промѣнява мѣстожителството си. Нито едно животно не е въ състояние да са избави отъ това инстинктивно побуждение, което са прѣдава наслѣдственно отъ родъ въ родъ. Друго нѣщо е человѣкъ. Природата го е надарила съ физиологическо приспособление към различнитѣ климати. Той съзнателно създава срѣдства за защита отъ студъ и други неблагоприятни условия и може да ги мѣнява по произвола си. Свободната воля, която ржководи, при промѣняванието на мѣстата, както отдѣлния человѣкъ, тъй и цѣлитѣ народи, прѣдизвиква, не само по степень, но и по родъ, други отношения към земната повърхнина, колкото това става съ растенията и животнитѣ. Распространението по раси и племена, народи и нациалности, язикъ и религия съставляватъ резултатъ на много причини, необясними само съ едни биологически закони.

3). Ето защо тъзи висша и най-сложна часть отъ общата география е и получила особенно название антропогеография.

Отъ морфологическа точка на зрѣнието, въ неж са разглѣжда распространението на человѣка по земната повърхнина, плътностьта на населението относително пластиката на почвата, распрѣдѣлението на рѣкитѣ и другитѣ фактори, което, отъ своя страна, дава поводъ към различни съпоставления.

Хилологическия принципъ довежда към группирование хората по различни категории, раси язикъ и религии, като са глѣда, какво е взето за основание: етническото, ли лингвитическото ли или е[...]тическото начало. Отъ друга страна, различнитѣ комбинации на тѣ[...] категории, като са глѣда, да ли за основание е взето естественно[...] пространство, политическата територия, или друго какво и да е по[...] раздѣление, дава възможность пакъ да са правжтъ различни съпоста[...]вления и сравнения.

Динамическата антропогеография изслѣдва причинитѣ на по[...]стоянното измѣнение и развитие на горѣпомѣнатитѣ данни относител[...]но земната повърхнина; въ неж са разглѣжда влиянието на земни[...] пространства върху человѣка и обратно, неговото въздѣйствие, кое[...] е направилъ за тѣхното измѣнение.

Отъ генетическа точка на зрѣнието, антропогеографията об[...]ма областьта, въ която географията встжпва въ най-тѣсно съотно[...]ние съ историята. Въ историята са говори само за народитѣ съ [...]падна култура, заимствувана отъ Азия и отъ страннитѣ, лѣжа[...] при Срѣдиземното море и още отъ тогава, отъ когато са появ[...] писменностьта. Съотвѣтственно на това и историческата географ[...]

слѣдва измѣненията на территориалнитѣ отношения въ тѣзи мѣста, ѣто сж живѣли помѣнатитѣ народи и не прѣминава вапъ прѣдѣлитѣ исторического врѣме. Но историческитѣ народи съставляватъ само сть отъ человѣчеството, наистенна най-важната, но за това съ чиенность незначителна, а между това въ историята нищо не са казва източно-азиатскитѣ народи, които отдавна сж си изработили своеразна култура и само неотдавна сж встжпили въ сношение съ задъ, тамъ тъй сжщо са замълчава и за многочисленнитѣ племена, ито още са намиржтъ въ първобитно състояние. Антропогеографиятрѣбва да разглѣжда не отдѣлнитѣ народи, а цѣлото человѣчество; сега това е още недостижимо, но послѣднитѣ успѣхи въ етнолоята, изслѣдваннята по първобитната история на человѣка въ култеитѣ страни, постоянното ввождание точни методи вече сж ни запоали съ прѣмѣстяванието на народитѣ въ отдалѣченитѣ епохи, които тѣсно свързани съ формитѣ и природата на земната повърхнина.

Человѣкъ, освѣнъ способностьта си за избирание на мѣстотелство, може самостоятелно въ всѣка мѣстность да си създава уовия, необходими за сжществувание, да застави природата да служи за неговитѣ цѣли. Различнитѣ данни относително обработванието почвата, периодическото прѣселвание на номадитѣ, заедно съ тѣхя добитъкъ, отглѣжданието на домашнитѣ животни, добиванието на полѣзнитѣ минерали, обработванието на промишленнитѣ произведея и др. такива са извличжтъ отъ отдѣлни хорологически изслѣдвания са разглѣждатъ по распространението имъ по земната повърхнина. слѣ слѣдвжтъ търговскитѣ сношения, които при генетическото изѣдвание довеждатъ къмъ историята на търговскитѣ пжтища и срѣдвата за съобщение.

Съ материалната култура е тѣсно свързана и духовната. Изстно е, че вслѣдствие на благоприятнитѣ условия, въ нѣкои мѣстносзачатацитѣ на духовната култура сж са развили по-вече, отъ колто въ други; послѣ, че извѣстнитѣ пжтища сж съдѣйствовали поче за нейното развитие, отъ колкото други, че климатическитѣ усвия влияжтъ на самата форма на културата, най-послѣ, че срѣднияпроизводителность на почвата е най-благоприятна за нейното разтие, тъй като при изобилието на продуктитѣ, а тъй сжщо и при ния недостатъкъ, тя отпада.

При това има нѣколко фактори, които имжтъ голѣмо значение развитието на културата и между това независими отъ свойствата почвата. Духовнитѣ способности на народа, благоприятното или благоприятното положение на страната, бързото развитие, прѣдизвию отъ енергията на едно лице, истребванието на културата отодължителнитѣ войни — всички тѣзи данни сж вънъ отъ географиския районъ; освѣнъ това, трѣбва да са има прѣдъ видъ, че съ звитието на цивилизацията, на человѣка са е дало възможность малпо-малко да излѣзе отъ подъ зависимостьта на естественнитѣ условия.

И тъй ний са запознахме съ възглѣда на Рихтхофена върху дачата на географията, съ двата метода за нейното изучвание и най-

послѣ съ съдържанието на описателната или обща география. Гдѣто ще са каже че, географията по сѫщность са съприкасава съ различнитѣ науки, отъ гдѣто тя заимствова материалъ, основанъ на измѣрението и наблюдението. Съ помощьта на анализа и синтеза, при рѫководящия принципъ, тя самостоятелно разработва различнитѣ задачи и съ това плодотворно дѣйствова на тѣзи науки, съ които има връзка и даже сама имъ доставлява материалъ. Тя служи за посрѣдница между точната метода и естественнитѣ науки, чужди отъ идеално направление и историческитѣ науки, въ които послѣдньото ясно са забѣлѣзва. Като стояща на реална почва, тя са стрѣми къмъ разрѣшението на висши проблеми, които сѫ явяватъ за человѣка при изучванието на вѣществения миръ и иматъ за цѣлъ да разеснятъ общия планъ на творенията.

Широка е задачата на научната география споредъ Рихтхофена, но вѣроятно дълго ще са чака, за да може тя да са разрѣши до толкова, до колкото е възможно за человѣка съ неговитѣ ограничени способности.

(Слѣдва).

Веществата на които сѫ писали хората до изнамиранието на книгата.

Прѣди изнамиранието на писанието, хората сѫ употрѣбявали различни начини за запазвание спомена на забѣлѣжителни събития и за съобщаванието на своитѣ мисли. Посѣвали сѫ дървета, въздигали сѫ голѣми купища отъ прьсть или камание, установявали сѫ игри и празници, които служѫтъ за паметници на минали събития.

Първото опитвание за прѣдаванието на мисльта въ далечни страни и на бѫдущитѣ поколѣния е било изображение на самия прѣдмѣтъ. За да прѣдставятъ единъ убиецъ исписвали сѫ человѣкъ прострянъ на земята, и другъ съ копие в рѫка, надъ него. Когато Испанцитѣ прѣстигнали за първъ пѫть въ Мексико, жителитѣ на страната извѣстили за това на своя царь, Монтезума, като му испратили единъ голѣмъ платъ, на който сѫ нарисували всичко що сѫ видѣли.

Когато писанието е било изнамерено, веществата на които хората сѫ почнѫли да пишѫтъ сѫ били: тухли, керемиди, и каменни плочи. Десетьтѣ заповѣди, които Богъ даде на Моисея, били написани на двѣ каменни плочи. Писали сѫ още по стѣнитѣ на своитѣ жилища, храмове и други здания

тпослѣ, тия първи вещества на писанието сж били замѣстени ь листнето и коритѣ на дърветата, — металически плочи и ървени плаки покрити съ восъкъ. На металически плочи сж исали нѣща, които сж искали да бждѫтъ спазени за дълго рѣме. Договоритѣ си съ Спарцанцитѣ, Атинянитѣ, Израилтяни- ѣ и другитѣ народи Римлянитѣ сж писали на бронзени пло- и. На дървени плаки, покрити съ восъкъ, Римлянитѣ и Гър- итѣ сж писали най-много, защото писаното на тѣхъ е можало ѣсно да са изличи и поправи. На тия плаки тѣ сж писали ь едно орждие, нарѣчено стилусъ, а другия край е билъ ипъ, съ когото сж изглаждали и поправяли. Римлянитѣ и Гър- итѣ сж употрѣбявали восаченитѣ плаки за дълго врѣме слѣдъ знамиранието на папирусовата книга и пергаментитѣ. Въ Хано- ѣръ сж спазени дванайсеть дървени плаки, покрити съ восъкъ, на оито сж написани имената на гражданитѣ. Тѣзи плаки трѣбва да а сжществували прѣди годината 1423, когато града е билъ раз- ѣленъ на улици. Арабитѣ сж записвали по-забѣлѣжителнитѣ обития съ ножъ на кокали, които отпослѣ окачали по стѣни- ѣ на жилищата си. Ассирийската библиотика въ Ниневия, ос- ована въ 670 година прѣди Христа, е съдържала 30000 пла- и. На 1850 г. тая биалиотика била открита и много отъ пла- нитѣ книги сж били прѣнесени въ Англия.

Около врѣмето на Александра Великий въ Египетъ сж очнали да правѫтъ книга отъ стъблато на едно растение, на- рѣчено папирусъ, което растѣло по брѣговетѣ на рѣката Нилъ. тъблото на това растение е достигало една височина отъ осемь шеснайсеть крака и са е състояло отъ нѣколко кожици (об- вкки), които лѣсно сж можали да са отдѣлѫтъ една отъ дру- . Този видъ книга са е приготвяла по слѣдующия начинъ: рѣждали сж два рѣда отъ тия кожици, на кръстъ единъ ъзъ другъ, и сж ги поливали съ вода отъ рѣката Нилъ. ослѣ сж ги притискали и оставали да съхнѫтъ на слънцето. истата така приготвени сж били съединявани по нѣколко въ но и сж образували, както са е наричало, единъ свитъкъ люкъ). Свитъцитѣ сж били отъ различни величини. Римля- итѣ обикновенно сж писали на едната страна на книгата и сж икачали нови листа, догдѣ свършѫтъ това, що сж имали да шѫтъ, и послѣ сж ги овивали въ видъ на цилиндъръ. Ста- я завѣтъ е билъ написанъ на двайсеть и четири (24) таки- свитъка. Лѣсното и евтеното добивание на тоя видъ книга

спомогнало много за разпространението на писанието между всичкитѣ классове на човѣческото общество.

Въ третия вѣкъ прѣди Христа единъ отъ египетскитѣ царье запрѣтилъ изнасянието на папирусувата книга отъ Египетъ. Причината на това, казова са, да е била да попрѣчи на царя на Пергамусъ, който искалъ да основе една библиотека въ царството си, която да стои на равно съ Александрийската библиотека въ Египетъ. Когато изнасянието на книгата отъ Египетъ са запрѣтило, хората сѫ почнали да пишѫтъ на кожитѣ на животнитѣ, които сѫ изработвали съ голѣмо искуство и които сѫ нарѣкли пергаменти, отъ названието на града Пергамусъ, гдѣто за пьрвъ пѫтъ кожитѣ на животнитѣ сѫ били употрѣбени за тъзи цѣль. Пергаментитѣ сѫ имали това прѣимущество надъ другитѣ вещества за писание, че сѫ били по-трайни и че сѫ можали да са употрѣбѭтъ по-вече отъ единъ пѫть защото писаното на тѣхъ е можало лѣсно да са заличи.

Въ седмия вѣкъ, Арабитѣ като покорили Египетъ, изнасянието на папирусувата книга прѣдстанало съвършенно и народитѣ въ Европа сѫ почнали да пишѫтъ исключително на кожитѣ на животнитѣ. Общото употрѣбление на пергаментитѣ измѣнило формата на книгитѣ, които добили тогава за пьрвъ пѫть формата, въ която ний днесъ ги притѣжавами. Папирусувата книга не е била достаточно жилава за да са прѣгжва на листа, но са увивала въ видъ на цилиндъръ, така щото когато человѣкъ е четѣлъ, едната рѫка е трѣбвало да отвива книгата отъ едина край, а другата да завива изчетеното.

Кѫдѣ края на деветий вѣкъ и въ началото на десетий почнали да правѭтъ книга отъ памукъ и кората на нѣкои растения, която замѣстила всичкитѣ вещества, които до него врѣме сѫ са употрѣбявали за писание.

Изнамѣрванието на памучната книга е било прѣдизвикано отъ нуждитѣ на самото врѣме. Писанието са умножавало постоянно, а пергаментитѣ сѫ били рѣдкость. Много рѫкописи на кожи сѫ били заличавани, за да можѫтъ кожитѣ да са употрѣбѭтъ втори пѫть. Д-ръ Баретъ, профессоръ въ коллегията „Троица“ въ Дублинъ, намѣрилъ въ училищната библиотека единъ старъ пергаментъ, който е билъ употрѣбенъ два пѫти. Пьрвото писание е било на старо-грьцки, а второто на ново-грьцки язикъ.

Памучната книга въ този периодъ, е била отъ твърд

просто качество. Германския императоръ, Фредерихъ II, на 1221 година, е заповѣдалъ да са прѣпишжтъ всички документи на пергаменти, които сж били писани на книга.

Книгага отъ това врѣме насамъ е прѣтърпѣвала постоянно подобрение, догдѣ са получи въ такова качество въ каквото я имаме днесь.

Г. В.

Научни новини отъ Медицината.

Бактериология. — Процесси на разлаганието и значението имъ въ природата. — Бактерии, като приятели на човѣка; бактерии, като врагове на човѣка. — Начини за изслѣдвание на бактериитѣ. —

Благодарение на усъвършенствуванието на научнитѣ методи и инструменти, въ послѣдно врѣме естествознанието прави грьмадни успѣхи; тѐ прави завладѣвания дори и въ онѣзи области, които нѣкоги още бѣхж за него недостжпни. Въоржжени съ микроскопа, изслѣдователитѣ откриха новъ свѣтъ отъ невидими за простото око организми, за сжществуванието на които пò-изнапрѣдъ можехж само да са догаждать. Отъ изново изникнжлата наука — *бактериология* едни очаквжтъ рѣшението на всички въпроси, които вълнувжтъ медицината и хигиената, други отричжтъ значението ѝ. Най-много бактериитѣ сж извѣстни като врѣдоносни дѣятели, които причинявжтъ много болѣсти; но ний не можемъ да минемъ въ мълчание и другата имъ важна функция въ икономията на природата.

Зеленитѣ растения, като утилизирждтъ енергията на слънчевитѣ зари, отъ най-проститѣ минерални съединения (отъ водата, въглеродната киселина, амонниака и др.) освобождавжтъ кислорода и образувжтъ сложни органически вещества, като: скорбела, захаръ, тлъстини, бѣлтъци и пр., отъ които само една малка часть употрѣбявжтъ тѣ за себе-си, а пò-голѣмата имъ часть утива за подържанието и развиванието на животното царство. Въ тѣлото на животното отъ материалитѣ, които сж натрупани отъ растенията, само една часть са прѣобразува въ други сложни вещества, а пò-голѣмата часть са разлага на най-прости съединения и, въ видъ на различни отдѣления и екскременти, са изхвърля на вънъ, и, при това, въ такъвъ видъ, въ който немогжтъ да са утилизирждтъ нито отъ животнитѣ, нито отъ растенията: за растенията сж твърдѣ сложни, за животнитѣ твърдѣ прости, щото да могжтъ да служжтъ за хранение. Сжщо тъй отживѣлитѣ организми, животни и растителни, трѣбва да са прѣобърнжтъ въ най-прости минерални съединения, щото веществата, отъ които тѣ са

състоѭтъ, да могѫтъ да влѣзѫтъ въ крѫговращението на материята като храна за растенията, а да не лежѫтъ като мъртавъ непотрѣбенъ материалъ. По такъвъ начинъ, процесса на разлаганието е бездруго потрѣбенъ за органическия животъ, и колкото е пò-интензивенъ и пò-раскошенъ живота на растенията и животнитѣ, толкова е пò-рѣдка и другата му страна, толкова пò-енергично са извършва и разлаганието на органическитѣ вещества и обрьщанието имъ въ най-прости минерални съединения, — въ вода, въглена киселина, амониакъ и соли, отъ които, както ний видѣхме, са захваща въ растенията органическия синтезъ.

Процесситѣ на разлаганието, които са извършвѫтъ въ толкози обширни размѣри, отдавна сѫ занимавали умоветѣ на изслѣдователитѣ. Потика, даденъ на химията отъ Лавуазие, е накаралъ химицитѣ да са обърнѫтъ къмъ изслѣдването на тѣзи загадъчни явления; тѣ откриха *ферментитѣ*, особени химически вещества, които, безъ да измѣнявѫтъ себе-си, прѣдизвиквѫтъ процесса на разлаганието въ веществата, които дохаждѫтъ въ допиране съ тѣхъ. Но пò-нататъшнитѣ изслѣдвания показахѫ недостатъчностьта само отъ едни химически обяснения. Процесса са яви до толкози сложенъ, откриха са черти, които до толкова сближавѫтъ процесситѣ на ферментацията съ ония на живота, щото нѣмаше никакво съмнѣние въ това, че разлаганието са прѣдизвиква отъ живота на нисшитѣ организми, пò-вечето отъ които могѫтъ да бѫдѫтъ видими само въ усъвършенствувани микроскопи, — тъзъ е и причината, поради която тѣ исплъзвахѫ тъй дълго врѣме отъ вниманието на изслѣдователитѣ. Сега, благодарение на точнитѣ методи на изслѣдванията и благодарение още на прѣвъсходнитѣ микроскопи тѣ са откривѫтъ на всѣкждѣ, гдѣто има само мъртва органическа материя, намирѫтъ са като постоянни и необходими спѫтници на органическия животъ, — на растенията и животнитѣ, — които прѣврьщѫтъ неупотрѣбенитѣ сложни вещества въ такъвъ видъ, въ какъвто тѣ пакъ ставѫтъ добри за поддържанието на органическия животъ. Ний виждаме, че процесситѣ на разлаганието сѫ бездруго потрѣбни явления въ крѫговращението на природата, безъ тѣхъ живота на органическия свѣтъ би билъ непродължителенъ, и ний нетрѣбва, та и неможемъ, особенно да имъ прѣпятствуваме; а, заедно съ това, понеже тѣзи явления са прѣдизвиквѫтъ отъ нисшитѣ организми, извѣстни подъ общо име бактерии, ний трѣбва да глѣдаме на тѣзи послѣднитѣ като на необходима и въ висока стъпень важна брънка на органическия животъ, една частица отъ който прави човѣка.

И тъй, на реда съ живота на растенията и животнитѣ, които изработвѫтъ сложни вещества, сѫществува животъ на най-прости микроскопически сѫщества, които разлагѫтъ онѣзи сложни продукти, които са изработвѫтъ отъ висшитѣ прѣдставители на органическия свѣтъ. Отъ гдѣ такава ясна разлика, къмъ кое царство принадлежѫтъ тѣзи организми, какъвъ имъ е характерния бѣлѣгъ? Изслѣдванията на ученитѣ хора показахѫ, че тѣзи сѫщества спадѫтъ къмъ растителното царство, имѫтъ крайно проста организация: трѣбва достатъчно да е влажнината, топлината и органическото вещество, за да могѫтъ

раскошно да растжтъ и да са развивжтъ. Тѣхната разлагающа дѣятелность са проявява вслѣдствие отсжствието на хлорофили, съ което тѣ рѣзко са различавжтъ отъ висшитѣ прѣдставители на растителното царство, които, благодарение на хлорофила, и показвжтъ синтетическата си дѣятелность. Между това когото зеленитѣ растения могжтъ да извличжтъ въглерода отъ най-простото му съединение съ кислорода, именно отъ въглената киселина, нисшитѣ организми, лишени отъ хлорофила, за да растжтъ и са развивжтъ, трѣбва да са хранжтъ съ готови вече вещества, — черта, която ги сближава съ животнитѣ, поради което тѣ и сж нарѣчени доста сполучливо *животни на растителното царство,* съ тъзи, обаче корѣнна разлика, че сами тѣ употрѣбявжтъ твърдѣ малка часть отъ материала за собственото си хранение, а грамадната му часть само разлагжтъ, като ж прѣвождатъ въ най-прости съединения. Тѣзи нисши микроскопически организми, или микроорганизми, както ги наричжтъ, принадлежжтъ къмъ двѣ групи: едни отъ тѣхъ сж нисши *гжби,* като напр., различнитѣ видове мухъли и маи, други, които носжтъ специалното име *бактерии,* принадлежжтъ по морфологическитѣ си бѣлѣзи къмъ безхлорофилнитѣ водни растения, а не къмъ гжбитѣ, къмъ които тѣхъ всѣкога отнасжтъ: съ тѣзи послѣднитѣ тѣ имжтъ само това общо, че нѣмжтъ хлорофилъ, а заради това условията на храненето и на живота имъ сж еднакви.

Измежду бактериитѣ има такива, които прѣ-отдавна, тъй да са каже, сж опитомени отъ човѣка и които сж станали за него съвсѣмъ необходими: такива сж напр., маитѣ, които прѣдизвиквжтъ спиртното врѣние, и много други, отъ дѣятелностьта на които човѣкъ са ползува. По какъвъ начинъ са получавжтъ питиетата — виното, пивото и др., дори и таквизъ цѣровити, както кумиса и кефира? Отъ дѣйствието на какви агенти брашното са прѣобрьща въ тѣсто, отъ което ний печемъ хлѣбъ? Какво нѣщо е оцетъ и какъ са добива той? По какъвъ начинъ млѣкото са прѣобрьща въ отвара или сиренйе? По какъвъ начинъ почвата са очиства отъ нечистотитѣ? и т. н. и т. н.

Въ всички тѣзи полѣзни процесси главно дѣятелно участие зимжтъ бактериитѣ, които са явявжтъ тука въ ролята на приятели и помагачи на човѣка. Онзи, който иска да си състави правиленъ възглядъ за въпроснитѣ организми, да са отнесе научно къмъ тѣхъ, трѣбва еднакво да изслѣдва и полезнитѣ и врѣднитѣ. По такъвъ начинъ ний пò-скоро ще додемъ до рѣшението на много въпроси, които занимавжтъ медицината и хигиената.

До сега ний говорихме за онѣзи бактерии, които избиржтъ мъртва органическа материя; но не всички тъй му придирвжтъ, — има видове, които избиржтъ, най-вече, живи организми (растителни и животни) и, като са загнѣздjжтъ въ тѣхъ, прѣдизвиквжтъ различни развалення въ икономията имъ, унищожавжтъ въ тѣхъ цѣли органи, — съ една дума, причинявжтъ болѣсти па дори и смърть. Работитѣ на многобройнитѣ изслѣдователи сж обърнати сега къмъ откриванието бактерии въ най-разнообразнитѣ болѣсти, въ които може само да са прѣдполага тѣхното участие; благодарение на страстностьта, пламен-

ностьта и трескавата бързина, съ която са характеризира младежкия периодъ на бактериологията, не са минава туку-рѣчи день безъ да не бжде намѣренъ нѣкакъвъ си новъ микробъ, който да причинява тъзъ или онъзъ болѣсть: ученитѣ надпрѣварвжтъ са въ прѣпирнята за първенството на откритието, но често пжти тѣ скоро са принуждавжтъ да са разувѣржитъ въ цѣнностьта и важностьта на откритието си. За да може да са различава вѣрното отъ вѣроятното, истинната отъ увлечението, бактериологията е опрѣдѣлила слѣдующитѣ пжтеводителни бѣлѣзи. За да може да са каже, че единъ микроорганизъмъ причинява нѣкоя болѣсть, бездруго трѣбва да са намира той въ всичкитѣ случаи на тъзи болѣсть; защото, ако той е намѣренъ у единъ болѣнъ човѣкъ, а у другиго, който лежи отъ сжщата болѣсть, не са намира, то вече вѣрното е, че този микробъ не е причината на болѣстьта; ще рѣче, болѣстьта може да са развива и безъ този микробъ. Но само микроскопическото констатиране на такъвъ организъмъ не стига още за признаванието му като причина на болѣстьта. Може би, той е само спжтникъ, а не причина? Бездруго е потрѣбно, слѣдователно, да са провѣри наблюдението съ опитъ, бездруго е потрѣбно да са докаже, че ако ний вкараме въ тѣлото на животното намѣрения микробъ, то той непрѣмѣнно ще прѣдизвика онъзъ сжщата болѣсть. Тѣзи опити сж са правили тъй: зимали сж една частичка тъкань, кръвь или гной, въ които е намѣренъ микроорганизма, и сж го вкарвали въ организма на животното. Но и въ случай на положителенъ резултатъ отъ такова присаждание всѣкога могжтъ доста основателно да попитжтъ, защо пъкъ дѣйствието на заразяванието са приписва на микроба, а не на другитѣ елементи на онъзи тъкань, кръвь или гной, въ който е намѣренъ микроба?

Бездруго трѣбва да са очисти микроба, да са израсте въ искуственна срѣда, но тука именно са срѣщжтъ голѣми мжчнотии. Въ самото начало на бактериологическитѣ работи употрѣбявали сж различни течности, въ които сж са настоявали и варили различни растения и животни, вкарвали сж въ тѣхъ съвсѣмъ мънинка капчица отъ изслѣдуемия материалъ, и слѣдъ нѣколко врѣме получавали сж въ течностьта богато развитие на този или онзи микробъ. При това сж са сблъсквали о слѣдующитѣ прѣчки, които сж правили съмнителенъ резултата на опититѣ: за да бждемъ увѣрени, че въ течностьта сж са развили онѣзи бактерии, които ний сме турили въ тѣхъ, необходимо е, щото течностьта да е била свободна прѣдварително отъ всички организми, които сж са намирали въ нея. Обаче, прѣжнитѣ начини на тъй нарѣчената стерилизация, т. е. умъртвяване на бактериитѣ сж били недостатъчни за тъзи цѣль. Случвало са е, че нѣкаква течность, която е била варена до толкова, щото са е показвало, че всички микроби сж били убити, слѣдъ нѣколко врѣме да е била прѣпълнена съ бактерии. Смѣтайки стерилизацията за пълна, ставало е нужно да са допуща самопроизволното имъ зараждание, — хипотеза, която е прѣдизвикала въ своето врѣме много прѣпирни. Тѣзи прѣпирни сж са свършили съ признаванието погрѣшностьта на хипотезата, понеже, съ изработванието пò-добри начини на стерализацията, бактерии

тѣ вече не сѫ са развивали въ такива течности. Друга спънка, която е подала поводъ за погрѣшни заключения, са е явявало слѣдующето обстоятелство. Да кажемъ, че въ течностьта, която съдържа само единъ видъ бактерии, по нѣкакъвъ начинъ са е смѣсилъ другъ видъ, получавало са е, като са изражаваме технически, нечиста култура. Какъ да получимъ отъ тука чиста култура, която да не съдържа други микроби? Постѫпвали сѫ тъй: отъ такава култура зимали сѫ една капка и са я прѣвождали въ нова стерилизирана течность, и по такъвъ начинъ сѫ постѫпвали до тогазъ, до когато не са е получвало култура, която са могли да смѣтатъ за чиста. Но и по този начинъ не винаги сѫ могли да получаватъ дѣйствително чиста култура, а, между това, облѣгайки са на такива опити, направили сѫ лъжливо заключение, че единъ видъ бактерии може да прѣминува въ други, — тъй, Бухнеръ утвърждавалъ, че той е сполучилъ да докаже прѣминуванието на твърдѣ заразителната бактерия на сибирската язва въ невинната бактерия, която са намира на всѣкждѣ, именно въ сѣнния бацилъ. Трудностьта да са получи чиста култура отъ смѣсьта на нѣколко бактерии е била до толкова голѣма, щото въвожданието отъ Кохъ хранителнитѣ субстракти въ твърдъ видъ за бактериитѣ е съставило епоха въ бактериологията и безкрайно е упростило работата на изслѣдванието. Кохъ е захванжлъ да притуря къмъ хранителнитѣ течности желатинъ и агаръ-агаръ (особенъ клей, който са добива отъ нѣкои водни растения) и е получавалъ, по такъвъ начинъ, нѣщо като пелте, въ което бактериитѣ не сѫ могли вече да са мърдатъ и да са смѣсватъ помежду си. Като капнемъ една капка съ изслѣдуемитѣ бактерии въ такова пелте, до като е още рѣдко тò, и внимателно като го размѣсимъ, ний слѣдъ спелтяванието ще получимъ на мѣстото на всѣки отдѣленъ зародишъ цѣла колония отъ бактерии, която може да са види съ просто око; подобна колония ний принасяме на другъ субстрактъ — и чистата ни култура е готова. По такъвъ начинъ са е узнала погрѣшностьта на възгляда, че бактериитѣ могатъ да прѣминуватъ отъ една въ друга, — наопаки, ний трѣбва да признаемъ постоянството на различнитѣ видове бактерии.

Затрудненията на бактериолозитѣ съ това не са свършватъ. Работата е въ туй, че паразитнитѣ бактерии много придирватъ материала, на който тѣ могатъ да са развиватъ, а за нѣкои отъ тѣхъ и до сега още не е могло да са намѣри сгодна срѣда; напр., Кохъ е можалъ да разведе откриття отъ него bacillus tiberculosis, слѣдъ много несполучливи опити, само въ кръвната сурватка, и то, развитието му са забѣлѣзвало чакъ подиръ нѣколко недѣли и при температура, искуственно поддържана близо до температурата на тѣлото (около 37·5° C.). Ако, най-насѣтнѣ, са е получавалъ микробъ изолиранъ, въ чиста култура, безъ смисание съ други микроби, и, ако присажданието дава онъзъ сжщата болѣсть, при която е намѣренъ микроба, то само тогава ний можемъ да го признаемъ съ пълна вѣра като причина на болѣстьта. Но често пжти са случва и тъй, че ний сполучваме да добиемъ микроба въ чиста култура, но се́-пакъ неможемъ да прѣдизвикаме болѣстьта: туй става отъ това, дѣто животното, което избира-

ме за опитъ, са показва невъсприемливо къмъ тъзи болѣсть; тъй напр., жабата неможе да са разболѣе отъ сибирската язва, — слѣдов., нужно е да зимаме прѣдъ видъ и таково обстоятелство.

И тъй ний виждаме, че рѣшението на въпроса, до колко единъ микробъ са явява причина на нѣкоя болѣсть, е работа съвсѣмъ нелегка, изисква отъ изслѣдователя голѣмо търпѣние и изобрѣтателность, и тъзи е причината, за дѣто много работи при провѣряванието имъ са оказвжтъ малооснователни.

Сега за много заразителни болѣсти ний имаме въ ржцѣтѣ си опитни данни, получени по горѣописания начинъ, които несъмнѣнно доказвжтъ, че заразителнитѣ вещества прѣдставлявжтъ организирани развития на бактериитѣ. Ний имаме въ сегашно врѣме тѣзи зарази въ епрувети, отхранени въ желатинъ, булйонъ и т. н. и можемъ когато искаме да прѣдизвикаме болѣсть у животнитѣ. Но бактериолозитѣ не са спрѣхж на това; тѣхнитѣ работи открихж този фактъ, че ний можемъ искуственно да ослабваме и да усилваме отровностьта на заразата, — фактъ, за важното практическо значение на който показва, най-вече, французската школа. Отколѣ са знаеше, че веднажъ прѣкарана болѣсть, макаръ и проявена въ слаба стьпень, гарантира човѣка отъ друго разболѣвание отъ сжщата болѣсть. Най-напрѣдъ, отъ това сж са въсползували, за да прѣдпазжтъ човѣка отъ шарката. За да осигурятъ отъ тѣжката форма — сипаница, амбулисвали сж здравитѣ хора съ материята на сипаничинитѣ пжпки, зети отъ слабата форма; развивала са е шарка, която е прѣдпазвала отъ вторично разболѣвание, но са е развивала не винаги въ желаемата слаба стьпень, а често пжти е отнасяла амбулясанитѣ въ гроба. Откритието на Дженнеръ, че тъй сжщо може да прѣдпазва и кравешката сипаница, направило е присажданието безопасно и сипаниченитѣ епидемии тамъ, гдѣто са практикува амболясванието, сж изгубили своята пòпьрва сила. Бактериолозитѣ потвьрдихж този фактъ и распространихж присажданията и при други болѣсти. Оказа са, че и при другитѣ болѣсти ослабената по извѣстенъ начинъ отрова прѣдизвиква само слабо разболѣвание, което, при всичко това, осигурява животнитѣ отъ пò-силна отрова и у присаденитѣ животни дори и най-силната отрова прѣдизвиква само едно болѣдувание, което бърже прѣминува, между това когато неашладисанитѣ убива въ късо врѣме. Тѣзи факти сж послужили за исходенъ пунктъ на Пастора въ присажданията сибирската язва, бѣса, болѣстьта rubeola (краснуха) на свинетѣ и пр.

По какъвъ начинъ бактериитѣ показвжтъ врѣдно дѣйствие на организма, до сега е още малко изяснено. Едно отъ обясненията, което стои на твърда фактическа почва, са заключава въ това, че бактериитѣ, както разлагжтъ бѣлгъцитѣ, изработвжтъ особени, твърдѣ отровни вещества — *птомаини*, много слични по химическата си природа и по дѣйствието си на животнитѣ съ алкалоизитѣ, къмъ които са отнасятъ повечето отъ извѣстнитѣ растителни отрови. Такива птомаини са развивжтъ и при гниението на бѣлтъчнитѣ вещества, съ което са обяснявжтъ многобройнитѣ случаи за отравяния отъ развалена ри-

салана и др., — отравяния, които дълго врѣме оставяхѫ безъ
ясненния.

Отъ „Русская Мысль.“ прѣв. *Г. А. М.*

СМѢСЬ.

Риба съ крака. Извѣстно е, че много риби имѫтъ така приспособени плѣвници, щото, съ помощьта имъ, могѫтъ да излѣзвѫтъ водата на сухо, да пълзѭтъ по земята и даже да попълзявѫтъ дървета. Цѣльта на излѣзвинието имъ, изъ водата, е да пасѫтъ ва, въобще да търсѭтъ храна. Тѣзи риби имѫтъ такива жабри, то са прикривѫтъ добрѣ съ захлюбкитѣ (ушитѣ) си, за да не са лагѫтъ на изсъхвание отъ влиянието на пѐ-високата тимпература и звително голѣмата сухость на въздуха. Такива сѫ и зминоркитѣ, то сѫ много видове и отъ които нѣкои живѣѭтъ и въ нашитѣ дки води. Мнозина знаѭтъ, че зминоркитѣ, извадени изъ водата, вѣѭтъ въ въздуха твърдѣ дълго врѣме. Но рибата, за която е рѣчь надарена съ особении плѣвници, които вече имѫтъ приспособление крака, отъ които двата приличѫтъ на плѣвници, малки сѫ и са ѣрвѫтъ на гѫрдитѣ ѝ, близо до главата; другитѣ два крака са ѣрвѫтъ къмъ упашката ѝ, имѫтъ съставъ, пѐ-голѣми и пѐ-дълги сѫ. вата ѝ е топарлачаста и изострена напрѣдъ въ видъ на хуботь. може да пълзи и да скача, като жаба. Тѣзи чудесна риба живѣе ло брѣговетѣ на Бахия, въ Бразилия; латинското ѝ название е: lthe vespertilio. И тъй, отъ година на година зоологията са убогава съ изслѣдвания и изучвания извѣстни животни и откривание зи, нѣкои отъ които имѫтъ твърдѣ важна направа въ научно отношение.

Укротяванио морскитѣ вълни. Магическото дѣйствие на лото върху морската вълна е било извѣстно, още въ дълбока древть. Така, Аристотель расказва за рибаритѣ въ Срѣдиземно море, то са занимавали съ ловение миди въ всѣкое врѣме, ако са случло вълнение, тѣ хвърляли въ водата нѣколко капки масло; слѣдъ кое врѣме извѣстно пространство отъ морето утихвало и ставало тро. За това сѫщото споменува и древния естествоиспитатель ний. Въ старитѣ закони на Нормандия са говори, че ако буря тигне корабъ и е принуденъ да исхвърля товара си, прѣди всичтрѣба да плиснѫтъ въ морето масло, а послѣ вече да хвърлѭтъ штѣ нѣща. Знаменития естествоиспитатель Франклинъ отъ начало вѣрвалъ, че нѣкакво нищожно количество мастно вещество би моло да доведе до нула, да унищожи, дѣйствието на грамадната морвълна; но опититѣ, направени отъ него на едно отъ шотландскиезера, накарали го да са убѣди въ противното. При всичко това, и открития дълго врѣме сѫ оставали безъ фактическо приспособле-. Мореплованието като да е стояло извънъ полезнитѣ посочвания Аристотеля и забѣлѣжителнитѣ опити на Франклина. Това са е

продължавало до това врѣме, до като не е било намѣрено научното обяснение за влиянието на мастнитѣ вещества върху водата, която са намѣрва въ състояние на вълнение.

Оригиналенъ вѣстникъ въ Америка. Споредъ Justice, въ Бостонъ заночналъ да са издава вѣстникъ подъ название *Ома*. Цѣлия персоналъ на този вѣстникъ, както редакционенъ, тъй и печатарски, са състои отъ жени, и вѣстника си прѣдначърталъ за задача да не печата ни една статия, въ която са говори за мѫжьетѣ. Тя помѣства само женски некролози; въ него тъй сѫщо не́ са извѣстява ни за згодявания, ни за бракове. Съ една дума, мѫжа е тържественно изгоненъ отъ редоветѣ на това куриозно издаение.

Подправяние стари книги, Въ Германия не само че са подправятъ разни нѣща за ѣдяние, но даже и книги. Нѣкои книгопродавци, прѣимѫществено антикварии (продавачи на стари книги и разни издания, прѣдлагатъ на любителитѣ рѣдки книги, подправени екземпляри отъ съчиненията, които тѣ търсятъ. Това подправяние става по химически начинъ, който са заключава въ това, че отъ единъ листъ старъ печатъ, правятъ са 100 екземпляра, при което стария листъ са употрѣбява за произвеждание на тѣзи екземпляри. Прѣди, този начинъ са е приспособявалъ само за замѣняване поврѣденитѣ и развалени листове на нѣкава скѫпа или рѣдка книга. Сега пъкъ, както съобщава Centralblatt für Bibliothekwesen, на книжния пазарь са появили съчинения и периодически издания, въ които по химически начинъ сѫ въспроизведени цѣли отсѫтствуѭщи томове. Въ Англия още не било открито подобенъ случай на „допълнение“; въ Франция пъкъ издателската фирма на Вивега пустнала за продань много такива „въспроизведени“ екземпляри отъ разни исчезнали отъ книжния пазарь съчинения. Колкото и да е полезенъ въ други случаи, този новъ начинъ за копирание, той има и своя обратна страна. Прѣди всичко печата на тъзи подправки е по̀-лошъ отъ оригинала, защото копиранитѣ листове сѫ по̀-блѣдни; послѣ неизвѣсто е, какво ще са случи съ тѣзи копия подиръ десетина години. Твърдѣ е възможно, че печата може да избѣлѣе до толкози, щото не ще може да са расчита, а хартията може да изгние и да са разруши. Новитѣ книги, въспроизведени съ помощьта на химическото копирание, не замѣнявѫтъ оригиналнитѣ екземпляри, и горѣспомѣнатия нѣмски вѣстникъ прѣпорѫчва на книголюбителитѣ да са прѣдпазвѫтъ отъ тѣзи нови фалшификации.

Числото на томовитѣ въ голѣмитѣ и прочути библиотеки. Неотдавна администрацията на Французската Народна Библиотека е публикувала свѣдения, отъ които са вижда, че тя има 2,078,000 тома, когато пъкъ въ Британския музей числото на томовитѣ едвам възлиза до единъ милнонъ. Мюнхенската библиотека има около 800 000, берлинската 700,000, дрезденската 500,000, виенската 300,000 тома. Ватиканската библиотека са състои само отъ около 30,000 тома, но затова пъкъ има 25,000 твърдѣ важни рѫкописи.

Съчинение по историята на сѣверната американска война. Издаванието оффициалната история на сѣверо-американска война нѣмало да бѫде свършено скоро. До 1-ий Юлий 1889 г. излѣзи отъ

ічать 23 тома, които са състоятъ отъ 34 книги; освенъ това 6 то-
ı, или 14 книги, биле вече набрани за печатание, и още 23 книги
ше приготвени за печать. Всичко това е само около двѣ трети отъ
ıюто съчинение, което ще са състои отъ 109 книги. Издаванието
ѣка книга струва срѣдньо число 9,300 доллара. Конгреса, който из-
ıва това колосално съчинение, отпуща 100,000 доллара, които да-
ıтъ възможность да са издадятъ въ година до 10 книги. Съчине-
ıето са печата въ 11,000 екземпляра.

Пещерни человѣци. Английския журналъ Nature, спорѣдъ
ıитѣ на газетата Daily Jnter-Ocean, която са издава въ Чикаго
рѣдава, че извѣстния пѫтешественникъ Схватка открилъ въ неизслѣд-
ııтѣ още мѣста на Северна Мексика цѣло доста многочисленно
ıѣне отъ „пещерни" жители. Жилищата на тѣзи диваци съвсѣмъ при-
ıчятъ на древнитѣ, отдавна оставени человѣчески жилища, които са
ıѣщятъ въ скалитѣ на Аризона и Нова Мексика. Намѣренитѣ отъ
ıтешественника человѣци биле до толкова диви и страхливи, щото
ı било възможно да са доближи до тѣхъ. При приближавание на
ıѣлитѣ" тѣ или са крияли въ пещеритѣ си, или са покачвали на
ıалитѣ съ забѣлѣжителна сърдчевина: като са ползувятъ отъ незна-
ıелнитѣ пукнатини и са залавятъ съ пръститѣ на ръцѣтѣ и нозѣ-
ı си, бързо са покачвали почти по съвсѣмъ отвѣсна скала. Външния
ıдъ на тѣзи диваци, сравнително съ други подобни племена, е доста
ıаговиденъ: тѣ имятъ високъ ръстъ, възсухи сѫ и имятъ добро тѣ-
ıсложение; цвѣта на кожата имъ е тъмно-червенъ, и по-много при-
ıча на цвѣта на негритѣ, отъ колкото на мѣдно-чървенитѣ американ-
ı. Споредъ мнѣнието на пѫтешественника, тѣзи пещерни человѣци
ıинадлѣжятъ къмъ поклонницитѣ на слънцето.

Аппаратъ противъ болѣститѣ на сърдцето. Французскитѣ
ıѣстници прѣдавятъ, че въ медицинскитѣ кръгове не отдавна е било
ıѣрнато внимание върху изобрѣтението на единъ младъ лѣкарь въ
ıолония, докторъ Салаги (Salaghi), който заявилъ на медицинския фа-
ıултетъ на римския университетъ, за новоизнамѣрения си аппаратъ,
ıйто изцѣрявалъ болѣзненнитѣ явления на сърдцето. Сѫщностьта на
ıпарата са състои въ това, че по желанието на лѣкаря, или болния,
ıй може механически да усилва или да отслабва кръвообрыщанието.
ıзнамѣрвача утвърждава, че аппарата му може да бѫде приспособя-
ıнъ съ успѣхъ не само при болѣститѣ на мускулитѣ на сърдцето, но
при тъй нарѣченитѣ пороци на клапанитѣ му. Споредъ думитѣ на
ıѣстницитѣ, медицинския факултетъ въ Болония правилъ вече опити
ı новия аппаратъ на Салаги и дошелъ до заключение, че принася
ıлза.

Нефть въ твърдо състояние. Французския химикъ Алфонсъ
ı-Миллфльоръ (Millefleurs) направилъ откритие, което, ако са опра-
ıдятъ възлагаемитѣ върху него надѣжди, споредъ думитѣ на фран-
ıузскитѣ вѣстници, — несъмнѣнно може да направи цѣла епоха. Мил-
ıльоръ е прѣдставилъ не отдавна за разглѣждание на парижската
ociété d'encour — agement „кѫсъ" отъ нефть, т. е. нефть, докарана
ı него въ твърдо състояние. Кѫсоветѣ отъ такава нефть, споредъ

както пишжтъ вѣстницитѣ, безъ да са глѣда на това, че сж твър
леки, могжтъ свободно да са държжтъ въ ржцѣ и да са рѣжжтъ
ножъ. Въ такъвъ видъ нефтьта може да бжде употрѣбявана като м
териалъ за утопление и то съ твърдѣ голѣма изностность, отъ колк
то камьнния вжгленъ, защото и изгаря и залавя мѣсто три пжти п
малко, сравнително съ него. Твърдата нефть гори тъй сжщо бав
както дървата, и нѣма никакви избухвающи свойства.

Пневматически топъ. Отъ Ню-Иоркъ съобщавжтъ, че бли
до Филаделфия ставали опити съ пневматическитѣ топове на Зали
ский, съ които е въоржженъ американския корабъ Vesuvius. Споре
заключеното отъ изобрѣтателя условие съ прявителството, топови
трѣбвало да исхвърлювжтъ на 1 миля растояние снаряди, напълнен
всѣкий единъ, съ по 200 английски фунта динамитъ. Това простра
ство било отбѣлѣзано. Първия снарядъ падналъ въ водата на 320 я
да пò-далечъ отъ отбѣлѣзаната точка. Гранатата на втория топъ п
нала на 320 ярда, а гранатата на третия — на 100 ярда пò-дале
отъ това растояние, което са изисквало споредъ условието. По то
начинъ далечината на биянието са показала напълно удовлетворит
на, и слѣдъ това започнали опити, за опрѣдѣление скоростьта на ст
лянието. Спорѣдъ условието, топовитѣ трѣдвало да направятъ пет
десеть стрѣляния въ половинъ часъ, т. е. по едно стрѣляние въ в
ки двѣ минути. Противницитѣ на динамитнитѣ топове утвърждава
че не могжтъ да бждатъ направени тридесеть стрѣляния въ еди
часъ, ако и да сж биле направени петнадесеть стрѣляния въ полови
часъ, защото резервуаритѣ не бихж можали да доставжтъ съ над
жащата скорость изисквуемото количество въздухъ. Но пъкъ опити
показали, че и подирь петнадесетото стрѣляние въ резервуаритѣ ос
вало достатъчно количество въздухъ, за да станжтъ и вторитѣ п
надесеть стрѣляния. Тъй и относително скоростьта на стрѣляние
пневматическия топъ са е показалъ два пжти пò-способенъ, отъ к
кото сж са надѣвали. Vesuvius може да направи 30 стрѣляния, б
да прѣкжсва сртѣлянието, за да са напълнжтъ резервуаритѣ. Три
сеть 10-дюймови снаряди побиржтъ въ себе си 6,000 фунта ди
митъ. Снарядитѣ отъ пò-голѣмъ калибръ ще побиржтъ въ себе си 5
фунта. Vesuvius може да исхвърли 20 такива снаряди, или, съ др
думи, 10,000 фунта динамитъ ще бжде исхвърлянъ на растояние е
миля въ продължение на половинъ часъ.

Ново приспособление на фонографа. Варшавския естествен
наученъ журналъ Wszechświat съобщава, че фонографа на Еди
на дава възможность на медицитѣ да опрѣдѣлжтъ силата или нап
жението на слуха тъй сжщо, както окулиститѣ са ползувжтъ отъ
нарѣченитѣ оптометри. Споредъ споменатия журналъ, медицитѣ п
знали, че фонографа до толкова ясно и точно повтаря за нормал
слухъ всѣкакъвъ звукъ съ най-малкитѣ му особенности, даже шу
безъ да са говори за человѣческия гласъ, което е твърдѣ възмо
при помощьта на фонографа отъ цѣлъ редъ фонограмми да са съ
ви цѣла, тъй нарѣчена, акуметрическа скàла прилична на оптоме
ческата на окулиститѣ. На тѣзи фонограмми могжтъ да бждатъ

сани гласни, полугласни, слогови и, най-послѣ, цѣли изрѣчения съ зличино напрѣжение (сила) и различно значение въ акустическо отношение. Тѣзи фонограмии могжтъ да съдържжтъ по този начинъ цѣла ма музикални звукови. Послѣ като имаме прѣдъ видъ, че както е вѣстно, фонографа са явява още постояненъ источникъ на звукови, щото изрѣченията, написани на фонограмата, звучжтъ всѣкога съ наква сила, медицитѣ сж са въсползували отъ тѣхъ за сравнявание сприемчевостьта (чуванието) на слуха на нѣколко болни или само едного въ разно врѣме. Това са достига тъй, щото болния който ржи акустическата цѣвь на фонографа, каржтъ го да слуша, една дирь друга, разни фонограмии, които даватъ постъпенно все пó-сла- и пó-слаби звукови. Изслушванието по този начинъ акуметрическа- скáла на фонограмии са продължава до тогава, до кагато не дой- тъ до такава фонограмма, която болния съвсѣмъ не чува; тъй щото сно и точно е да са опрѣдѣля прѣдѣла на напрѣжението на него- я слухъ.

Висше юридическо училище за жени въ Америка. Въ Ню- ркъ са организирало юридическо училище за жени. Инициаторъ на за прѣдприятие е миссъ Емилия Кемпенъ, Швейцарка, която отъ колко години насамъ са занимава съ адвокатство въ Ню-Иоркъ. получила образование въ Цюрихския университетъ и е докторъ правото. Понеже въ Швейцария на женитѣ не е позволено да са нимавжтъ съ адвокатура, тя са прѣселила въ Ню-Иоркъ. Тамъ тя ърнала внимание върху отсжтствието на специално заведение, въ ето би можили женитѣ да са приготвжтъ за практическа дѣятел- сть, и рѣшила да основе такова училище. Тъзи мисъль на миссъ мпенъ била срѣщнала голѣмо съчувствие. Много забѣлѣжителни жсти, прѣдставители на духовенството, а тъй сжщо и извѣстни го- жи отъ тамкашното общество исказали готовность да ѝ помогнжтъ. ссъ Кемпенъ вече била намѣрила помѣщение за училището и са ала за обеспечаванието занятия за тѣзи жени, които желажтъ да посвятжтъ на практика. Цѣлия курсъ на училището ще бжде три- шенъ, Отдавна вече биле заявили 11 кандидатки, че желажтъ да ущжтъ лекцитѣ.

Родословието на Гладстона. Отъ статията за родословието Гладстона, напечатана въ Deitsche Rundschau, става явно, че въ итѣ на „великия старецъ тече кралевска кръвь“. Неговия родъ ли началото си отъ Плантагенетитѣ и Стюартитѣ и слѣдователно е наистина твърдѣ далеченъ, роднина съ кралицата Виктория. ъ Жана де-Боффъ, синъ на Жана де-Ганъ, херцогъ Ланкас ерски, третия синъ на кралѣ Едуарда III, произлизжтъ, по женска ли- , два шотландски аристократически рода: херцозитѣ Сутфландски Херцозитѣ Атолски. Анна Гордонъ, отъ рода Сутфландъ, е била на Хюга Мекей, прѣдедъ на Анна Робертсонъ, майката на Глад- на. Отъ друга страна, Елисавета Стюардъ, отъ рода Атоль била на Колина. Макъ-Кензи, прѣдедъ на Анна Макъ-Кензи, баба на дстона отъ бащина му страна. Отъ тука са вижда, че бащата и йката на Гладстона воджтъ произхождението си отъ Жана де-Ганъ,

т. е. отъ династията на Плантагенетитѣ. Освѣнъ това трѣбва да са знае, че Атоли е по-млада линия отъ Стюартитѣ и че Сутерландитѣ по женска линия, тъй сѫщо произлизатъ отъ Стюартитѣ. „Така“, въ жилитѣ на „великия старецъ“ има кръвь отъ династиитѣ английска и шотландска, прѣдставитель на която са явява ханноверския домъ.

Съобщава *Г. Ц.*

Електрически параходъ. Не отдавна е пуснатъ по р. Темза единъ доста голѣмъ електрически параходъ, който е първия изъ между нему подобнитѣ, прѣдназначени да прѣнасятъ пѫтници по рѣка. Този параходъ, споредъ журнала Jron, има около 20 метра дължина 3 м, широчина, и може да носи 80 пасажири, съ потъвание 59 сантиметра и съ измѣстяванне $12\,^1/_2$ тонни; скоростьта му е 6 мили въ часъ. Всичкия механизмъ е расположенъ въ прѣдната часть подъ палубата, тъй щото цѣлата дължина на параходена е прѣдостовена на пѫтницитѣ, само на срѣдата има една мобилирована станчка. Електричеството са събира въ 200 аккумулатори и са прѣвръща въ двигателна сила посрѣдствомъ два уреда — всѣки съ по $7\,^1/_2$ конски сили, — които движатъ двѣ бутала (propulseurs) съ три клона отъ системата Thornycroft; Външната часть на парахода е направена отъ теково и мохаганско дърво.

(„S. en Famille“).

Въ сегашно врѣме, съ помощьта на фонографитѣ на Едисона могатъ да са испращатъ по пощата образци отъ гласове. Неотколѣ е имало такъвъ случай: обладателницата на извѣстното въ Ню-Иоркъ сопрано е повѣрила на фотографа образецъ отъ своето пѣние въ акомпанимептъ на фортипианото; подиръ инструмента е билъ испратенъ въ Чикаго. Тамъ, както съобщаватъ вѣстницитѣ, фонографа е въспроизвелъ сѫщия гласъ на пѣвицата, съ исключение на нѣколко тънкости на пѣнието. Още напрѣдъ Едиссонъ бѣ са обѣщалъ, че посрѣдствомъ фонографа ще спази за слѣдующитѣ поколѣния гласа на нашето врѣме (като че въ бутилки затворенъ), — сега вече той е сполучилъ, щото пѣвци и пѣвици могатъ да испращатъ по пощата на импресариото и на театралнитѣ агенти образци отъ гласоветѣ си.

(„Новъ“).

Съобщава *Г. А. М.*

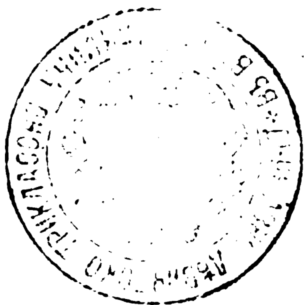

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. *Априлий 1890.* **КНИГА IV.**

КАРБА.

(Славей и Пчела).

Славея.

Азъ съмъ птиче красно, мало,
Сладкогласний пѣснопѣй.
Мен' небето е създало
На пѣвцитѣ за Орфей.

Пчелата.

Азъ съмъ муха, но позната,
Дружки имамъ орлякъ-рой.
И небето, и земята
Чуденъ считѫтъ моя строй.

Славея.

Азъ съмъ птиче веселиво,
Всѣкидневно ми са пѣй;
Сърдце ядно и грижливо
Правя лесно да са смѣй.
Всѣка дѣва хубавица
Ме обича като цвѣтъ,
Че слѣдъ майската царица
Втори идѫ азъ по редъ.
И пѣвеца знаменити
Ме въспѣва, величай,
В' много пѣсни гласовити
Съмъ начало, или край.

Пчелата.

Дивни пѣсни азъ не пѣя,
Ни в' горица, ни в' палатъ;
Но азъ, птиче, са гордѣя
С' рой полезенъ, чудноватъ.
Воськъ златенъ отъ вощина
Азъ принасямъ Богу даръ
И на бѣдний медовина —
Медовина кат' нектаръ,
А храна ми медовита
Е извѣстна на далекъ,
За подправа благовита
С' нея мѣсжтъ всѣкий лѣкъ.

Славея.

Що са хвалишъ, пчело ядна!
Спри, плашило пълно с' ядъ.
Ти си сѣвга за мьсть жедна,
Ти си паякъ хвьрковатъ.

Пчелата.

Слушай, птиче заблудено,
Дилетантинъ пѣснопѣй,
Ти о, птиче развалено,
Туй да думашъ май недѣй.....
И женитѣ „знаменити"(?),
Мрьсний измѣтъ между насъ
Твойтѣ пѣсни гласовити
Вечь не слушжтъ зная азъ.

--„Я недѣйте дига врява
Сходство нѣма между васъ.
Ваш'та слава затьмнява",
Имъ продума чуденъ гласъ.

„Пчело, прихода ни с' чукундура —
Синъ на модната култура,
Внука на старо-дивий свѣтъ,
Замѣнихж твойя медъ.

Славейче, новомоднитѣ весталки
Вмѣсто с'урки, съсъ цигарки,
К'вито има в' „Русский царь" *)
Та убихж цѣлинъ-цѣлъ.

100-йко.

---

*) Хотель.

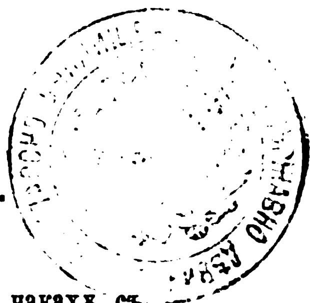

ГАНЧО КОСЕРКАТА*).

Повѣсть отъ Ц. Гинчевъ.

Сички, колкото мѫжьето, по-вече женитѣ, чакахѫ съ напрѣгнатъ взоръ кѫдѣ соколаритѣ, да видѫтъ какъ ще са впущѫтъ сивитѣ соколи върху жертвата си. Не са мина много, и единъ орлякъ отъ диви гълѫби, гривьяци, са издигна надъ върбитѣ и зѐ да са вие въ въздуха надъ лѫката. Соколитѣ възлѣтѣхѫ, завивахѫ са на витло и са качахѫ сѐ по-високо и по-високо въ въздуха. Гълѫбитѣ ги видѣхѫ, но нѣмаше, дѣ да са спуснѫтъ да са скриѭтъ, защото при сѣка китка върби имаше по единъ конникъ, а да са впуснѫтъ да бѣгѫтъ, бѣше късно, защото соколитѣ вече бѣхѫ надъ тѣхъ и са виехѫ и издигахѫ, като пролѣтна чуфарлига на високо... Най-послѣ бѣлия соколъ са впусна като стрѣла... чу са хучение по въздуха; гълѫбитѣ са пръснахѫ; той мина прѣзъ срѣдата на орляка имъ, но не можѣ да удари ни единъ. Залисани отъ първия соколъ, гълѫбитѣ, като че не съглѣдахѫ, втория, който са впустна още пó съ голѣма бързина и грабна единъ сивъ гълѫбъ въ остритѣ канджи на пръститѣ си. Пирошиняка са распръсна отъ невинната птица и падаше тихо къмъ земята... Догдѣ са вършаше това, първия — бѣлия соколъ, пакъ са дигна и са спусна, като джиритъ на право, въ половината орлякъ, който са бѣше отдѣлилъ отъ цѣлия и са виеше отвъдъ Янтра, кѫдѣ Слѣпитѣ-уруци. Пирошинякъ пакъ са пръсна и въ нехтитѣ му остана една гълѫбица.

Джевдетъ пусна разярения си конь, прѣгази рѣката и отиде кѫдѣ сокола. Единъ отъ соколаритѣ — Челеби Мустафа посрѣщна сивия соколъ и зѐ да му вика на име и да гяка. Сокола са впусна и кацна съ жертвата си въ полата му. Гълѫба бѣше живъ, само подъ дѣсното крило бѣше по-вече нараненъ отъ колкото подъ лѣвото. Мустафа го улови привърза му краката у примкитѣ задъ пояса си и пусна сокола, който са дигна пакъ, но гълѫбитѣ бѣхѫ вече кѫдѣ Долня-Орѣховица и

У Вратца, Ванковата фамилия има ферманъ, даденъ отъ Султанитѣ и цѣлата махала са е вовала *шахaнджии* (соколари) и сѫ пращали, съ нарочно отбрани хора, сѣко лѣто соколи у Цари-градъ, които сѫ ловени по високитѣ Згориградски стѣни, дѣто лѣтѣ мѫтьѫтъ и до сега соколи. (Виж. Трудъ к. III стр. 306).

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. III.

не бѣше възможно да ги стигнжтъ, а и соколаритѣ не си пущахж толкова на далечь соколитѣ.

Догдѣ са маяше Мустафа съ гължба, Джевдетъ достигна съ една сива гължбица въ дѣсната си ржка, а сокола бѣше кацналъ на лѣвото му рамо.

— Какъ е, здравъ ли е? го попита Мустафа.

— Здрава е, ама дѣсното ѝ крило е прѣчупено въ плѣшката... Илдържмъ не сж го нарѣкли на празно: дѣто удари съ гжрдитѣ си, кърши като илдържма — отъ удара ѝ е скършено крилото, завалията. Твоя какъ е?

— Подъ дѣсното рамо е по-вечко раненъ, ама нѣма толкова зоръ — сѐ ще утрае, да го занесемъ живъ.

— Не, знашъ ли, що да сторимъ? Да не ги държимъ при себе си: може да са забавимъ и може нѣкой да умре: да ги проводимъ съ Алиша, да ги дадзтъ на женитѣ, а ний да уловимъ нѣщо по едро. Знашъ ли дѣцата, колко ще имъ са радвжтъ? Я глѣдай сички сж на прозорцитѣ — насъ глѣдзтъ...

— Знамъ азъ, кои дѣца мѣркашъ ти...

— Е, защото знашъ, за това...

— Иланджикъ! извика Мустафа, ела бърже...

— Идж! са обади Алишь и, като пусна коня си прѣ пушчецъ къмъ тѣхъ, дойде въ единъ мигъ.

— На, му рѣче Джевдетъ, занеси ги и кажи да ги дадзтъ на Мехремъ-ханжмъ-бей — Рашидъ-беевата ханжма и да рѣкзтъ, че азъ съмъ ѝ ги пратилъ.

Иланджика грабна гължбитѣ и, като възви коня, отлѣтѣ кждѣ сарая, и праха са издигаше подирѣ му, като сивъ облакъ.

— Сега да ударимъ отвждь изъ ливадитѣ: тамъ има дропли[1]), ако можемъ да уловимъ нѣкая дропля — артъкъ, баити ще нарѣкзтъ соколитѣ, ама и насъ..., рѣче Джевдетъ и сочаше съ лице кждѣ сарая.

— Артъкъ, тебя ти остана сърдцето...

— Асла е тамъ, я...

— Ней-се... да минемъ отвждь... Ами дълбоко ли е на брода?

---

[1]) Дива пуйка, турски — *той*.

— Азъ не минахъ прѣзъ брода — по бързѣя. Глѣдай, до дѣ е мокъръ коня ми — до коремъ.

— Нѣма нищо: не е опасно.

Подиръ кѫсия разговоръ, двамата конници прѣгазихѫ рѣката и отидохѫ изъ ливадитѣ.

Ханѫмитѣ, като видѣхѫ, че Иланджика имъ носи гълѫби, разшавахѫ са по прозорцитѣ, разтичахѫ са изъ стаитѣ, заплѣскахѫ рѫцѣ и зевзеклика пакъ са почна.

— На менѣ ги пращѫтъ марѣ, викаше на Иланджика жена му, хемъ Джевдетъ ги праща...

— Иланджика ги праща, Иланджика, ама не тебѣ — на меня, нъ-ли сама викаше, че много пѫтя ти е споменувалъ за меня, какво мигашъ?...

— Знамъ азъ, кому са пращѫтъ тѣ, каза най-послѣ на Иланджика жена му и сочаше съ лице и устни къмъ Анку, която глѣдаше отъ прозореца кѫдѣ ливадитѣ.

Слѣдъ малко Иланджика са изправи съ коня си прѣдъ портитѣ и една отъ слугинитѣ го посрѣщна.

— Нá, рѣче той на старата слугиня, Джевдетъ-бей ми каза да ги дадешъ на Мехремъ-бей ханѫмъ, на Рашидовица. Разбра ли — на Мехремъ-бей...

— Разбрахъ, разбрахъ, му отговори старата слугиня, поѣ гълѫбитѣ, а Иланджика си замина кѫдѣ мѫжьетѣ.

Ханѫмитѣ чакахѫ съ нетърпѣние и, щомъ влѣзе слугинята, зехѫ да ѭ питѫтъ нѣколко изведнъжъ: „Какво ти каза, кой ги е проводилъ, за кого, що е порѫчалъ?..“

— Джевдетъ-бей ги проводилъ, да са дадѫтъ на Мехремъ-бей ханѫмъ — Анкувата майка, аннадънъзъ-ми?

Нѣкои млади ханѫмки си прихапахѫ устната, а Иланджиковата жена бутна Азисъ зевзека и ѝ шепняше: „видѣ ли, кому сѫ проводени, не улучихъ ли? а тебѣ нà...

— И мѣня ще ми проводѭтъ, чакай дѣ...

— Ще ти проводѭтъ ей таквосъ...

Мехремъ поѣ гълѫбитѣ и даде на дъщеря си гълѫба, а на Селемие, мюхтиевата дъщеря — гълѫбицата. Захвана са милване, цълуване, укайване, а особенно укайвахѫ гълѫбицата съ скършеното крило, което, като го отпуснахѫ, провисваше на-долу.

— Горкитѣ животинки, рѣче Анку, кажете имъ да не

имъ чупыжтъ крильетѣ, охъ завалията! съ що ще са подигне да лѣти? говорѣше на гължбицата и ж цълуваше по клъвката.

— Тѣ не сж ѝ скършили, кжзжмъ, крилото — сокола го скършилъ, ѝ каза майка ѝ.

— Да не го оставыжтъ да го кърши, викаше наивно Рашидовата дъщеря, я глѣдай боли ж горкичката...

Въ това врѣме, когато ханжмитѣ милвахж, гължбитѣ и Анку ги укайваше, Джевдетъ и Иланджика изпждихж двѣ дроп ли отъ ливадитѣ и пуснахж соколитѣ. Другитѣ конници, прѣ газихж рѣката и прѣпускахж прѣзъ буйнитѣ ливади кждѣ тѣхъ. Дроплитѣ глѣдахж да са дигнжтъ високо, но и соколитѣ бър захж, да излѣзжтъ надъ тѣхъ. Колкото по-вече са виixж дроп литѣ и колкото пб са дигахж, толкова по-вече са дигахж и соколитѣ и са виixж надъ тѣхъ... Най-послѣ, до толкова са дигнахж надъ своитѣ жертви, щото са видѣхж като лѣстовици

Гоститѣ обърнахж сичкото си внимание сега на дроплитѣ

— Нищо нѣма да имъ сторыжтъ, рѣче мюхтията.

— Ба, ей сега ще ги ударыжтъ, му отговори Рашидъ

— Много на високо са дигнахж дроплитѣ, продума Хаджръ, че нѣмжтъ зáмахъ надъ тѣхъ.

— Ще видимъ... отговори кадията.

— Илдържма, ако направи нѣщо, той ще направи рѣче шаха.

— Глѣдайте... впуснахж са!.. извика Рашидъ.

— Хж! хж! хж, наближихж ги.... са обади мюхтията

— Нахъ! удари ж... извика стария Хаджръ — хемъ Илдържма е...

— Пада, пада! крѣщѣше Шекиръ-баба.

— Съсъ! извика нѣкой...

— Е, ударена е... пада, на, падна!.. викаше въ душевенъ Крушумъ-кестирена.

— Другия не случи... Ето Илдържма пакъ са диг ще ударыжтъ и другата, ай завала!.. продума Хаджръ.

— Ха!.. удари ж, ама са привьртѣ, нарани ж.. върти са... ето и другия ж удари... ще ж свалыжтъ... хж, хж... пада... пакъ са дига... удари ж сивия, ето — и бѣлия... ето и сивия... хайде е е — исчупихж ѝ крил то... съ едното само махж... прѣвьртѣ са... пада — ех падна и тя... викаше Крушумъ-кестирена и си махаше р цѣтѣ спорѣдъ движението на соколитѣ.

Конницитѣ са стекохѫ при падналитѣ дропли на двѣ мѣста и слѣдъ малко са разидохѫ. Слѣдъ нѣколко минути са задади Телкеджи-Омеръ изъ пѫтя, край рѣката и, като са приближи кѫдѣ Долня-орѣховския пѫть, който крьстосваше лѫката и водѣше на воденицата, зѐ да са види, че отъ двѣтѣ страни на коня му са мѣтахѫ двѣ дропли.

Щомъ доди до моста на вадата, сички зрители, мѫжье, са спуснахѫ да посрѣщнѫтъ конника.

— Машалла, машалла!.. се зачу изъ много гърла.

— Дай, да ги стваримъ, извика единъ.

— Хайдѣ-горѣ казвахѫ други.

— При сливата —, додаде единъ.

— Телкеджи-Омеръ, като видѣ, че нѣма съгласие, бутна коня и излѣтѣ при посланитѣ килими. Отсѣдна бърже и Крушумъ-кестирена поѣ едната, а той другата и ги снѣхѫ отъ коня. Сички са натрупахѫ около дроплитѣ, а тѣ сѫстѣхѫ и посѣгахѫ да хапѭтъ. Единъ отъ дервишитѣ посѣгна да милва едната, а тя тъй го клъвна по рѫката, щото той отскочи на страна и си улови ухапаното мѣсто въ уста.

— Е, ви сѐ бялата си търситѣ, извика шаха, да бѣше са навелъ още малко, тя щѣше твърдѣ добрѣ да ти извади окото, ама си ималъ касметъ... хичъ толкова диваниликъ бива ли! Не го ли видишъ, че е диво и глѣда да си утърве душата? Прѣди щѣхѫ да ви укьоравѭтъ пчелитѣ... Хайде, хайде, че и сега — бяла... Другий пѫть, ви теферичь не, ами нигдѣ нѣма да ви повеждамъ...

Дервиша са засрами, зѐ да му са моли, да го прости и са отстрани.

— Пазете са, извика Бекиръ-баба, че тия пущини изкълвавѫтъ на чиляка очитѣ чакъ изъ дъното... Едно врѣме, азъ, изъ Добруджата, зимѣ, като имъ замрази полѣдицата крилѣтѣ, съ сюрията сьмъ ги ловилъ... Диво̀ е то и глѣда право въ окото ти да си забие кълвуня... Дайте да имъ изрѣжѫ главитѣ!

— Чакай, Бекиръ-баба, то не е твоя работа, ами иди, та почерпи Омера съ единъ ледянъ шербетъ, че е жеденъ, му каза Хадъръ-бей и той са засрами... Зѐ да си чука челото съ рѫка, и си марморяше: „абе Бекиръ! ти дропля не си ли виждалъ? Кой дяволъ та кара, да ходишъ, умъ да давашъ на хората?.. остави ги да имъ искълвѭтъ очитѣ, че послѣ са

смѣй... Ама Бекиръ ще прави добро... на́ добро... испѫдихѫ ма като магаре...

Любопитнитѣ са натрупахѫ около птицитѣ. Едни викахѫ, че не сѫ виждали уловена дропля, други — че не сѫ виждали такива голѣми; трети питахѫ, чифтъ ли сѫ или само мѫжки. Ефендитата, които не бѣхѫ ходили отъ Горня-Орѣховица по-надалечь, са прѣпирахѫ, че тия птици не сѫ тукашни: „Кой знае, отъ дѣ сѫ долѣтѣли...“ викаше едно. „По стамболския кѫръ — Чорла-кърѫ, ги има тѣхъ,“ казваше друго. „Отъ Анадолъ са тѣ“, викаше третьо „както и да е, не сѫ тукашни“, възражаваше друго.

Бекиръ-баба не са стърпѣ, макаръ да си чукаше прѣди главата и, като наливаше шербеть, са обаждаше: „Ахмедъ-ага ючь кереть дермене вармушъ — сичко знае — и на търнокопа капията... а бе, а кузумъ, вамъ ви казвѫтъ хората, че у Доброджа и изъ Дели-орманъ ги има съ сюрии и, дѣдо ви Бекиръ ги е загонвалъ зимѣ, кога имъ са слѣпѭтъ перата и крилата отъ поледицата, по цѣлъ орлякъ на конь ги е закарвалъ въ селата, та ги е ловилъ съ рѫцѣ, като овцѣ, а тѣ зели да са прѣпирѫтъ, че не биле тукашни птици... санкимъ отъ ефенди, какво искашъ, то отъ дюшека си по далечь и незнай, я... Тукашни сѫ тѣ, тукашни и сѫ мѫжки... Женскитѣ мътѭтъ изъ ливадитѣ и тѣ не сѫ дигѫтъ отъ гнѣздото си и да ги затисне отгорѣ сокола. Мѫжки сѫ тѣ „той бабачь“ са казвѫтъ тѣ турски и тѣ вардѭтъ на караулъ, кога мътѭтъ женскитѣ. Ей сега, да отидѫ изъ ливадитѣ, ще имъ намѣрѭ ешовитѣ на гнѣздата. Разбрахте ли ефендилеръ? Другий пѫть за такива работи питайте дѣда си Бекира, и, — който знае, за да ви са не смѣѭтъ хората... Разбрахте ли?

— Право казва Бекиръ-баба, рѣче Хадѫръ-бей, който искаше да задобри нѣкакъ-си ускърбения старецъ, и азъ знамъ, че дроплитѣ са вѫдѭтъ по-насъ и ги има най-много въ полетата, дѣто най-лѣсно са завардвѫтъ отъ ловцитѣ, като глѣдѫтъ отъ далечь, кой са приближава къмъ тѣхъ. И дѣто каза стареца, мѫжкитѣ вардѭтъ караулъ — истена е: азъ това и самъ съмъ го упиталъ въ Лѣтнишкитѣ польета.

— Видите ли, извика, удовлетворенъ, Бекиръ-баба, че дѣдо ви Бекиръ знае по-добрѣ отъ васъ: той не знае да пише, ама колко нѣщо е видѣлъ той и колко нѣщо знае отъ опитъ.

Въ туй врѣме, догдѣ са продължаваше прѣпирнята ме-

лу неопитнитѣ ефендита и Бекиръ-бабовитѣ разкази и укóри, юбопитнитѣ дигахѫ крилата на дроплитѣ, разглѣждахѫ ги и оказвахѫ, дѣ сѫ прѣчупени.

— Ето на тъзи и двѣтѣ ѝ крила сѫ прѣчупени подъ амѣната, и коститѣ, като че сѫ съ ножь прѣсѣчени, казваше динъ, „а на тъзи само едното прѣчупено въ самото рáмо, доаде другъ“.

— Не е то изчупено, а извадено изъ самата ставица, оказваше третий.

— Както и да е, но една шепа соколъ да надвие а такава, като овца, голѣма птица, много е чудно, рѣче мюхзята.

— Силно нѣщо е то, Шемши-бей, му отговори Димиръшлията, то не е като другитѣ птици, ни му ли видишъ гѫритѣ, какви сѫ издадени, като юмрукъ, на-прѣдь и сѫ еки као желѣзо... Като са дигне горѣ, то са пуща като стрѣла и ь гѫрдитѣ си ударя голѣмитѣ птици, както, на примѣръ, тия. птицата, като лѣти съ разперени крила, щомъ ѭ удари въ лѫшкитѣ, крилата ѝ са прѣчупвѫтъ... а щомъ ѝ са прѣчуя, кое да е крило, тя е вече въ рѫцѣтѣ му, а на тая, заднята, глѣдай, прѣчупилъ ѝ и двѣтѣ крилѣ...

— Е, че отъ добро не е нарѣченъ илдъръмъ... Исна, това нѣщо само съ мълнията може да са сравни: и тя ѝ бие отъ-горѣ и тъй — ненадѣйно, рѣче мюхтията, за туй ъ старо врѣме юнацитѣ и царьетѣ сѫ толкозъ обичали сокотѣ: лова имъ е царски и величественъ — по хубавъ ловъ, юредъ меня, нѣма: въ облацитѣ става той, прѣдъ очитѣ ти... убавъ и вѣщь соколъ, цѣна нѣма — хильяди жълтици да авашъ, не ти го давѫтъ.

— Едно врѣме е билъ той още по на цѣна — когато не е имало на свѣта баруть... Тогава, нъ-ли са пѣе и ь пѣснитѣ, сѣкий юнакъ е ималъ и юнакъ соколъ, ама сега, ъ година на година, този величественъ ловъ става сé по-рѣдкъ и по-рѣдкъ. Подиръ ей това поколѣние, който бѫде живъ, ще види, че ще са забрави и лова и соколитѣ... Не видишъ ли, че само у беевитѣ и то у онѣзи, които искѫтъ да одражавѫтъ на дѣдитѣ си, само са хранѭтъ, а да остане на вия, кой ще ти са залавя съ соколи: тѣ искѫтъ и максусъ ора, да ги глѣдѫтъ, да ги хранѭтъ, да ги учѫтъ и *такъмъ оклаватъ*. Но беевитѣ, които имѫтъ такъвъ доходъ и толкова

свои хора, могжтъ да ги имжтъ и да са наслаждавжтъ съ величествення имъ ловъ...

Въ туй врѣме, когато ставахж тия разглѣждания пр посланитѣ килими, когато сѣкий дохождаше при птицитѣ да г разглѣдва и да ги пипа и глади по перата, въ третия катъ н сарая са дигаше врѣва и прѣпирни между ханжмитѣ. Едн викахж орли сж, други — дугани, трети — диви гжски, жер ви, нѣкои са прѣпирахж и на шега викахж даже, че сж овц „Не сж овци марѣ, викахж зевзецитѣ, не ги ли видитѣ, дь воли сж — крилати дьяволи, шайтанъ-бозмасж — и птица и дь волъ, дѣто ще кълвжтъ на оня свѣтъ Чернитѣ дробове на м гьосницитѣ, като на баба димирджи Алиица, дѣто прави маги да умайва младитѣ булки, да си оставжтъ мжжьетѣ и да з мжтъ вонещитѣ табаци и смрьдливитѣ киришчии, като моя комшийка Кирима, лудата за пари вѣщица, зѐ Хрюстема в нещия киришчия...

Мехремъ-бей, Рашидъ-беевата ханжма, като видѣ, любопитството са усилва и ханжмитѣ хванахж да са трупж къмъ источнитѣ прозорци и да са надвѣсжтъ, да-но видж нѣщо, проводи, малкото си момченце, Несить-бея, да иде п баща си: „иди, му поржчваше тя, и пришепне на боба си ухото, да проводи птицитѣ и при ханжмитѣ, да ги видимъ ний, ама на ухото му да му пришепнешъ, чу ли, кажи, азъ сьмъ та пратила“. Несить, който до тогава са катеря по прозорцитѣ и надничаше и той да види голѣмитѣ пти са зарадва и искочи като ере изъ сарая. Слѣдъ нѣколко кунди, и радостното дѣте бѣше вече при баща си и гости Гоститѣ, залисани въ голѣмитѣ птици и не го забѣлѣжихж то, като дойде и видѣ такива птици, каквито не е виждал не е чувало да му разказвжтъ, заплѣсна са и, ако не бѣ го съзрѣлъ баща му, щѣше да забрави и защо го е прат майка му.

— Его и моя бей-наслѣдникъ дошелъ да види др литѣ, каза Рашидъ на Хаджръ-бея, и, като са обърна к дѣтето, каза му: „кога дойде олумъ?“

— Не ма ли видѣ? — Прѣди.

— Кой та проводи.

— Мама... наведи са да ти пришепна нѣщо на ух

Рашидъ, като помисли, да не е станало нѣкое не стие въ кжщи, като е дошло дѣтето му, което беицата дьр

же сé въ политѣ си и не го пращаше на никаква работа и даже не го оставяше да играе съ връстницитѣ си — бейскитѣ и роднинскитѣ ѝ дѣца, дрьпна го на страна и тревожно си наведе лѣвото ухо къмъ устата му . . . „Кажи що има“, му проговори той щепнишки.

— Мама, рѣче дѣтето тихо на ухото му, ма проводи да ти кажѫ, да донесѫтъ при ханѫмитѣ птицитѣ, че искѫтъ и тѣ да ги видѭтъ. Мама имъ казва, че сѫ птици, а Хава-ханѫмъ вика, че било дьяволи — шайтанъ кушу, и щѣли да калвѫтъ черния дробъ на Демирджи Алиица, дѣто направила магия на Кирима лудата, да земне Киршчията Хрюстемъ-ага. А едни казвѫтъ, че било овци, кози . . .

— Друго нѣма ли да ми кажешъ? Само за това ли та проводи?

— За това, боба . . . Хайде пратете ги, че сички чакѫтъ и азъ искамъ да ги видѭ и да ми разкаже мама, какви сѫ тия шайтанъ-кушу . . .

— Хей, мусафирлеръ-досларъ! извика Рашидъ, знайте ли що? Харемитѣ ни направили дроплитѣ на шайтанъ-кушу, на овци, кози и кой знае и още на какво. Проводили дѣтето да ми каже, да имъ ги проводимъ да ги видѭтъ. Какво ще рѣчешъ Хаджръ-ага?

— Нѣма какво да кажѫ Рашиде, само да не са исплашѫтъ, като не сѫ виждали такива животни, че по-между имъ има и млади булки . . .

— Нищо имъ не става, да имъ ги пратимъ и да проводимъ Бекиръ-баба, да имъ каже, да са вардѭтъ, да не ухапѭтъ нѣкого отъ дѣцата. Той знае какъ да ги научe.

— А бе, малко серсемъ е, че да не направи нѣкой бушлукъ, я-да ги изпоплаши, я да са развика да ги коли прѣдъ тѣхъ. Не го ли чу прѣди, че искаше да имъ рѣже главитѣ. Не става . . . Иди по-добрѣ ти: ти си евъ-сайбия и никой нѣма да ти намѣри махана — ще расправишъ на Мехремъ-бей ханѫмъ, и тя ще знай, какъ да нагласи работата.

— Добрѣ, казвашъ, тъй и ще направѭ, отговори Рашидъ-бей и викна: „хей ченгене! ела земи дроплитѣ, че ги носи въ новия сарай. И Медо циганина, който са въртѣше около огнья и около Бекиръ-баба, да но го почерпе съ нѣкой остатъкъ отъ нѣкоя чаша шербетъ, или да уближе гѫстината отъ нѣкой испитъ филджанъ кафе, трепна и извика, като уплашенъ: „беимъ!“

— Ела земни, ти казахъ, дроплитѣ на рамо — тѣ сж вързани за краката — и хайде — на прѣдѣ ми . . .

— Страхъ ма е, беимъ, тѣ хапжтъ, ще ми изкълвжтъ очитѣ, видѣ ли, какъ ухапахж дервиша. Да ги прѣмѣтнимъ на една върлина, че съ Мунда да ги занесеме двама — тъй по-добрѣ ще бжде, хемъ по-салтанатлия. Мундо бе! Иди дай една върлина, че ела да ги носимъ двама . . . хж бърже!

— Питай мързѣлъ, да та умъ научи, казвжтъ, прогово-ри Хаджръ-бей. Истина, нека да ги туржтъ на върлина — по-добрѣ е, хемъ, както казва циганина и по-салтанатлия ще ги внесете при ханжмитѣ . . . Само, кой знае какъвъ писъкъ и врѣсъкъ ще са дигне.

— Колкото за салтанатъ, нъ-ли знашъ, циганина си дава душата . . . Дай му червено, аляно, нѣщо сирмалия, макаръ вѣтхо, като са облѣче, ще са разпери, размѣта, че не са излѣзва на прѣдѣ му. Като наближи байрама, тѣ макаръ и да не го държжтъ, както трѣба, нито рамазанъ държжтъ, ама пи-додж тъ и не можешъ да са утървешъ: „дай — беимъ, да ни нѣщичко, червено, аляно, сирменичко — за байрама.“ Глѣ-дамъ, глѣдамъ, пакъ — нà, че са кортулисайте отъ главата ми. Тъй намѣрвамъ селеметъ. А по нѣкоги, като го прѣкалжтъ, камшика играе.

— Азъ хеля, отъ тая страна, сьмъ рахатъ: само дв[illegible] ма има у моето село, и тѣ сж ковачи и доста имотни. Раб[illegible] тжтъ, ерифитѣ и денемъ и нощемъ на селянитѣ.

Двамата бееви още, може би, щѣхж да продължавх[illegible] разговора си, но Мундо дотърча, захлистялъ, съ една липо[illegible] бѣла пържина, която зелъ отъ дѣдова-димовъ хаятъ, на ко[illegible] простирали дрѣхитѣ.

— Его, беимъ, тамамъ съ тая пържина много салтан[illegible] лия ще ги носимъ, каза Медо, проврѣ пържината между вър[illegible] нитѣ крака на дроплитѣ и извика: „Хайде Мундо, дигай!“ — двѣтѣ дропли провиснахж на пържината и зехж да сжскжтъ нѣкакъвъ тънъкъ писъкъ, който издавахж по-вечето отъ болѣс[illegible] защото ги болѣхж прѣчупенитѣ крилье, които и провиснахж.

— Не бива тъй да са носжтъ, рѣче Стария Хадж[illegible] привържете имъ крильетѣ на горѣ, да са не познавжтъ, че скършени, че дѣцата, щомъ ги видятъ, ще са развайкжт[illegible] разгрижжтъ, а най-вече за младитѣ булки не е хубаво да

ть такова нѣщо, че между тѣхъ, като свѣть, може да има и празни . . .

— Тури пържината на чатала на сливата, а само Мунда удържи, пъкъ ти имъ привържи съ онова лико крильетѣ, че Рашидъ на Меда циганина, че тогава ще ги носите. Циганина извърши заповѣдьта и, като зѐ да върже на едната двѣ скършени крилье, тя са възползува и го клъвна за черния гъ тумбакъ, тъй силно, щото малко остана да откжсне улоното. Циганина, отскочи и изрева: „Девла!“ На-ли казвахъ ь, че хапжтъ!.. нà малко остана да ми извали чървата!.. ѣ ги носете при дѣцата, беимъ; ще усакатжтъ нѣкого . . .

— Хайде, то не е твоя работа, свърза ли ги?

— Свързахъ ги, ама търбуха ми знай, беимъ!..

— Дигайте, ги сега, че — напрѣдѣ ми . . .

Бекиръ баба са бѣше зарѣкълъ прѣди малко, да не дана хората умъ, ама пакъ не са стърпѣ: „вързете имъ гаги, извика той, че ще направжтъ нѣкой сакатлжкъ! . . Азъ къ ги ловилъ, ама догдѣ не имъ свърза гагитѣ, никого не щамъ при тѣхъ. Ето азъ съмъ приготвилъ и канапъ, каза нжливия старецъ и дойде при Рашидъ-бея, дайте да ги свърта да ви е мирна главата.

— Добрѣ казва стареца, рѣче Мюхтията, нека ги свърза сѣкий случай . . .

— Като е тъй, хайдѣ върви ги, да видимъ, какъ ще ги ржешъ, му рѣче Рашидъ, но върви добрѣ, като е тъй.

— Не да ги вържж, ами да ми дадете воля, ей сега да имъ кжсамъ и главитѣ... Милъ-ли е то, дѣто глѣда да ти изкопае итѣ?.. Душманъ е то: право въ окото глѣда да си забие гага!.. И, догдѣ говоряше това, той имъ върза гагитѣ така, то остави само носовитѣ имъ дупки отворени, да са не запжтъ и извика; „хайде, носете ги сега, ама, ако ги развържжтъ, са мѣсж . . .“

Циганитѣ понесохж на прѣдъ пържината съ вързанитѣ щи, завъртѣхж си кжчевитѣ и отидохж прѣдъ Рашидъ-бея, а сить тичаше подирѣ имъ и викаше: „хжма-дж балабанъ шайгъ кушу, хж, като овци голѣми . . . И, щомъ наближихж врагѣ на сарая, зе да вика: „нене, ненемъ! Излѣзъ да видишъ кви сж голѣми шайтанъ-кушу.“

Ханжмитѣ бѣхж са натрупали на прозорцитѣ и една

прѣзъ друга викахѫ: „хѫма дѫ балабанъ! хѫма дѫ биюкъ, чокъ балабанъ брее!“

— Еркекъ гелиюру, извика Рашидъ, което бѣше знакъ, не прѣкрититѣ жени да са не вѣстявѫтъ, догдѣ не са прѣкриѭтъ съ яшмацитѣ си, за това са изчу тропотъ, като кога са гонѭтъ нѣкои и сичкитѣ избѣгахѫ въ вѫтрѣшнитѣ стаи, а само жена му излѣзе съ яшмакъ и въведе циганитѣ въ голѣмата стая, на срѣдъ сарая. Циганитѣ, като сложихѫ птицитѣ и извлѣкохѫ пържината, върнахѫ са и си излѣзохѫ.

— Глѣдайте ги, но вардете, да не си развързѫтъ гагитѣ, че хапѭтъ, и́ рѣче той и си излѣзе, да отиди при гоститѣ.

Тропотнята са удвои: рукнахѫ са изъ сичкитѣ стаи и която влизаше при дроплитѣ, извикваше: „вай! амаанъ!“ и с удивление глѣдаше на птицитѣ, защото, никоя, освѣнъ на Хадѫръ-бея жена му, не бѣхѫ виждали дропля.

— Не бойте са, извика тя на ханѫмитѣ, това се казва *той* — той-кушу. Когато бѣхми на Лѣтница, прѣди нѣколко години, Хадѫръ-бей уби двѣ и селянитѣ ни бѣхѫ донесли двѣ пилета отъ дропли, които уловили въ ливадитѣ си. Месото имъ е крѣхко и много лезетлия, ама са впущѫтъ да хапѭтъ. И за това сѫ имъ и свързали гагитѣ.

— Хапѭтъ! извика Нриситъ, Рашидовия синъ, ей тая ухапа Меда за корема, че щѣше да му извади чървата. Хапѭтъ, не ги бутайте! . .

Въ това врѣме, когато разказваше старата Хадѫрица за дроплитѣ, ханѫмитѣ бѣхѫ заобиколили птицитѣ и на сички очитѣ бѣхѫ вперени въ тѣхъ. Една отъ зевзецитѣ си подаде джеврето на едната дропля, която посѣгна да го клъвне, но не можа да го улови съ свързаната си клъвница; като и́ го подаде вторий пѫть, тя не посѣгна вече; подаде го на другата и тя не посѣгна. Като видѣхѫ, че не сѫ толкова опасни, по-безстрашливитѣ зехѫ да ги милвѫтъ и да ги разглѣдватъ. Но като ги сглѣдахѫ крильетѣ, че са прѣбити: „вай!“ „аманъ!“ „завали...“ са разчу изъ цѣлата стая. Анку само ги милваше и ги укаше, че сѫ останали безъ крилье. „Защо сѫ имъ исчупили горкитѣ птици хубавитѣ крила? Охъ, колко ги болѭтъ, сигур болѭтъ ги, ама завалиитѣ нѣмѫтъ языкъ да продуматъ! горкитѣ птици! . .„

Въ туй врѣме Саини, на Крушумъ-кестерена жена, която бѣше най-зевзекъ, развърза гагата на едната дропля

бързо, щото не ѫ усѣтихѫ. Дроплата зѣпна, сѫсна и си проточи главата кѫдѣ невѫ, но тя са отдрьпна. Като видѣхѫ, че дроплата зяпа и сѫска, „вай! аманъ!“ напълни цѣлата стая. Нѣкои зехѫ да са бутѫтъ къмъ птицитѣ и писъка са удвои. Най-послѣ разглезеното дѣте на Рашидъ-бея, зе да плаче и да бѣга и са свива у майка си.

— Ще ви са невидѭтъ зевзеклицитѣ, извика на Хаиръ-бея жена му, уплашихте дѣтето — имайте срама, вий поцраклихте, като ялови крави, да ви земне дьявола! Белкимъ толкова отъ страхъ викате? Ама тъй, да са покажете, ужъ, посинирелии (нервозни). Не бойте са, не ви изядѫтъ . . . и да та кълвне нѣма да та глътне! . .

— Младитѣ ханѫми, които дѣйствително са по-вечето прѣструвахѫ, за да са покажѫтъ по-нѣжни, по-диликатни и по-боязливи, са засрамихѫ и са причервихѫ. Сайми, на която зехѫ да натяквѫтъ и другитѣ, са приближи при старата беица, цалуна ѝ рѫка и, като са призна, че е виновна, моли ѭ да ѭ прости.

— Нѣма за какво да та прощавамъ, ѝ рѣче тя, нищо не си ми сторила, ама, кога излѣзите на теферичь, на гости, уставете малко зевзеклицитѣ си, че тука не сми на лозье. Кога сте у васъ или на лозьята, зевзеклендисвайте са колкото щете. Нищо не ма е, ама уплашихте дѣтето, че ще хване нощесъ да са стрѣска . . . Я идете му угасете два-три вжглѣна, че му умийте очитѣ и му дайте да пийне. Я го глѣдай, какво приблѣдне, хвалията. Иди Махремъ-ханѫмъ, иди му умий очитѣ. Небой са ре, такъвъ ли си юнакъ, на бой ще ходишъ . . . Небой са . . . боли ли та глава?

— Не ма боли, ама да свързѫтъ на шайтанъ-кушу устата, да не ухапи нѣкого.

— Тѣ ще ги свързѫтъ, хайде ний да идимъ отвѫди, да видимъ, дѣ ще пущѫтъ още соколитѣ, му каза старата Хаджища и кимна на майка му, която улови дѣтето за рѫката и отидохѫ въ крайнитѣ стаи на источната страна, да глѣда на прозорцитѣ. Като излѣзохѫ старитѣ и най-уважаемитѣ беици, писъка пакъ са повтори, като зехѫ да са блъскѫтъ върху дроплитѣ, но сега бѣхѫ затворени вратата и не са чуваше на источната страна, защото по-между имаше още четири соби. Една грабна на другарката си джеврето и го хвьрли при дроплата съ развързаната гага. Дроплята зе да го кълве и го дръпна

при себе си: врѣсъка и кискотението са удвои. Най-послѣ н Бекиръ-баба жена му донесе ръжена отъ доло и извлѣчо, джев рето, но като затисна съ ръжена врата на отвързаната дропля развързахѫ и на другата клъвницата и ги оставихѫ.

Анку бѣше отишла съ майка си и съ Джевдетовата май ка въ крайнитѣ стаи. Като видѣ, ханѫмитѣ вече излѣзли от голѣмата стая, дѣто бѣхѫ дроплитѣ, тя имъ замахѫ съ рѫка нѣщо сочаше на истокъ. Ханѫмитѣ, щомъ видѣхѫ, че ги вик и сочи съ пръстъ на вънъ, усѣтихѫ са, че има нѣщо да ст ва и са втурнахѫ съ кискотение, прѣзъ дългия каридоръ, ка блъскахѫ една друга по рамената и нѣкои слободни даже са стисвахѫ, отъ което са чуваше глухо полушепнишкомъ „вай! „докунма!“ но, като са приближихѫ кѫдѣ крайната стая, дѣ бѣше Анку и старитѣ беици, прѣсторихѫ сѫ на ангели, но пакъ са испоглѣдвахѫ и си говорихѫ съ очи.

Въ това врѣме, соколаритѣ бѣхѫ пуснали соколитѣ п диръ два диви юрдека, но неможахѫ да ги уловѭтъ, защото ю децитѣ, като видѣхѫ, че соколитѣ ги ударихѫ по веднѫжъ искоѕсъ и истръгнахѫ доста перушина съ канджитѣ си, уплаш хѫ са и са впуснахѫ въ водата. Соколитѣ са впуснахѫ и водата отгорѣ имъ, но тѣ нирнахѫ и излѣгоха слѣдъ нѣкол секунди чакъ въ долния виръ, кѫдѣ Плочьето. Тѣ са впусна пакъ и юрдецитѣ пакъ нирнахѫ. Така са впущахѫ нѣколко тя и юрдецитѣ сѐ са утървахѫ подъ водата и най-послѣ, к наближихѫ гѫстия рѣкитакъ, подъ двѣтѣ голѣми тополи, ги губихѫ. Джевдетъ припускаше съ коня си край рѣката под соколитѣ, и ги въудушевляваше съ: „хѫ! Илдърѫмъ, хѫ! Ок но, като видѣ, че са изгубихѫ, гонимитѣ птици, прѣмами со литѣ, които додохѫ и кацнахѫ — бѣлия на неговата лѣва рѫ а другия на другаря му на рѫката, а тѣ възвихѫ коньетѣ дѣ устата на вадата и са управихѫ къмъ сарая.

Ханѫмитѣ глѣдахѫ много добрѣ тоя послѣдния бой соколитѣ съ юрдецитѣ и при сѣко спущание на сокола изв вахѫ „вай!“ „гитти завала!“ а, като поднираше юрдека, ваше са: „куртарди джанѫ, завала!“

Слѣдъ малко, Джевдетъ и другаря му прѣгазихѫ тра, срѣщу Долня-орѣховския пѫть, и са прѣдружяхѫ съ гитѣ си другари, що идехѫ край рѣката, отъ които единъ сяше цѣлъ вързопъ живи птици, отъ страната на сѣдлото си жнгѫтя, петь пѫтпѫдѫчки, четири яребеци, двѣ гургурици,

динъ крѣщель, които бѣхѫ уловили съ соколитѣ изъ ливадьето и нивитѣ кѫдѣ Слѣпитѣ Уруци, въ онова врѣме, когато бѣхѫ загълвикани сичкитѣ гости съ дроплитѣ.

Джевдетъ знаеше, кой го глѣда отъ третия катъ на сарая, за това той сви на коня юздата, исправи са отгорѣ му поподигна лѣвата си рѫка съ сокола, укрѣпи ѭ. Коня му си изви врата, като лебьдь и зе да пристѫпва гордо и величественно; той по движението бѣше изучилъ нрава на стопана си, защото въ такава поза той го държеше всѣкога, кога минуваше край конацитѣ на Рашидъ-бея, дѣто сѣкоги го виждаше Анку, както и сега го глѣдаше, но тука не — прѣзъ кафезъ, както у тѣхъ, а отъ високия сарай, отъ отворени проворци, които, ако и да бѣхѫ доста далечъ отъ него, огненното око на Анку, го виждаше много по-добрѣ, отъ колкото другитѣ, на които сърцето не са бияше тъй бърже и гѫрдитѣ не са вълнувахѫ тъй буйно, както нейнитѣ. Коня прѣстѫпваше и са приближаваше къмъ събранитѣ при чешмата гости, които причаквахѫ соколаритѣ и сѣкий желаеше да види, какви птици сѫ уловили. Челеби-Мустафа, който носяше птицитѣ, ги откѫчи отъ кáпа и ги подаде на старня Хаджръ-бея, който, като ги зе на рѫка, повтори два три пѫтя думата „машалла“ и гоститѣ са натрупахѫ да ги глѣдѫтъ. Джевдетъ, на коня, искочи на равната поляна, надъ чешмата, отсѣдна го и зé да го развожда, а коня, като клюмаше съ глава, извиваше си още по-вече врата и по-нѣкой пѫть са допираше до него и си трияше лѣвата страна на носуратѫ у джевдетовото дѣсно рамо. Джевдетъ го развождаше самъ, макаръ циганитѣ да посѣгахѫ два три пѫтя, да искѫтъ да го земнѫтъ, да го развождѫтъ, а той имъ махваше съ рѫка и тѣ са отдрьпвахѫ на страна. Сокола са държеше у мишиняната му долахтянка рѫкавица и често си разперяше крилата, да ги оправя и намѣстя. Джевдетъ глѣдаше ту сокола, ту коня, по очитѣ му сѣкога стрѣлѣхѫ къмъ проворцитѣ . . . .

Птицитѣ, които донесохѫ сега, бѣхѫ почти сичкитѣ познати на гоститѣ, освѣнъ крѣщеля, който твърдѣ рѣдко са улавя или убива, защото живѣе въ най-буйнитѣ ливади и посѣвитѣ нивья и сѣкоги са крие въ трѣвата, за това него най-вече разглѣдвахѫ и са чудѣхѫ, какъ го е съглѣдалъ сокола въ гѫститѣ ливади и какъ го е уловилъ. Подирь малко, Хаджръ-

бей каза да ги занесѫтъ и тѣхъ на ханѫмитѣ. Сега проводихѫ Бекиръ-баба, който, като са върна, каза Джевдету, че ханѫмитѣ искѫтъ да пуснѫтъ соколитѣ на щърковитѣ, които мѫтяхѫ на дѣдова-добрѣвъ сламянъ плѣвникъ на билото, да поглѣдѫтъ какъ ще са биѭтъ съ тѣхъ.

Джевдетъ знаяше, че щърковитѣ, които често са биѭтъ съ орлитѣ и по нѣкоги имъ надвивѫтъ, не ще са дадѫтъ на соколитѣ, но понеже това го искахѫ ханѫмитѣ, а тамъ бѣше и Анку, той са рѣши да ги пусне.

— Щърка е свята птица, рѣче Бекиръ-баба, тя ходи да зимува на Мека, при Пейгамберовия гробъ, зовѫтъ ѭ *хаджи-баба-леллякъ*, не дѣйте пуща на святата птица соколитѣ, че, ако убиѭтъ нѣкоя, нѣма кой да ѝ изхране малкитѣ . . . Отъ меня толкова, че както щете, тъй правете.

Джевдетъ, знаеше, че, ако са разнесѫтъ думитѣ на стареца, Бекира, и стане на въпросъ, ще са намѣрѭтъ и други да го поддържѫтъ и нѣма да го оставѭтъ да пусне соколитѣ. А пъкъ можеше-ли той да не испълнии желанието на Анку! За това той кимна на другаря си, който държеше другия соколъ, като му показа съ очи, че отъ-горѣ ги глѣда Анку, и соколитѣ отлѣтѣхѫ на горѣ у въздуха; зеха да са виѭтъ и да са дигѫтъ надъ щърковитѣ, отъ които едина лѣжеше на гнѣздото, а другия стоеше при него на единъ кракъ.

Щомъ зехѫ да са виѭтъ соколитѣ надъ плѣвника, щърковитѣ си извихѫ главитѣ и поглѣднахѫ на горѣ. Съ поглѣдванието, тѣ разбрахѫ, че соколитѣ са виѭтъ за тѣхъ и са накрижихѫ. Мѫжкия, който бѣше правъ, са приближи до другарката си, затрака съ червената си клювница и женската го поглѣди съ тракание. Подиръ два три реда тракание, тѣ си приближихѫ главитѣ и, като че си говорярхѫ нѣщо на своя язикъ или са прощавахѫ прѣдъ опасностьта, която са вияше надъ главитѣ имъ. Мѫжкия, като че каза на вѣрната си другарка: „ти, догдѣ съмъ азъ живъ, не бойса и не са мърдай отъ гнѣздото си; азъ ще са борѭ и за тебя и за себя си, като падна въ боя, тогава ти са спасявай, както та научи Господь“. . . . Тъй ли е било, или инъкъ, ний не знайми, защо още не разбирами отъ птичитѣ язици, но щърка са дигна, затрака въ въздуха съ дългата си гага и зѐ да сѐ върти надъ селото. Соколитѣ бѣхѫ надъ него много високо; той си въз

ваше врата, глѣдаше съ едното си око и се са дигаше бавно, но на голѣмо витло.

По едно врѣме са чу хучение, като отъ буенъ вѣтъръ: сивия соколъ са спущаше отъ височината право върху щърка и, като го наближи, щърка въ мигъ са изви на-горѣ съ крака-та и така го отблъсна съ нозѣ, щото сокола отлѣтѣ отъ крака-та му на страна, изгуби си зáмахж и зé да са върти и дà са дига изново на горѣ. Въ това врѣме, когато са виеше на витло сивия соколъ и бързаше да са издигне по скоро на нужната му височина и да са впусне съ по-силенъ зáмахъ, чу са второ, по-силно хучение: спущаше са бѣлия соколъ — Илдържма... Сега щърка не са готвяше да са обръща, да го отбива и него съ крака: той си възви врата на-задъ и до срѣдъ плѣщитѣ си го упрѣ на гърба си, и си изправи червената, дълга и остра, като казашка пика, клъвница за отбрана. Засиления, отъ такава голѣма височина, соколъ глѣдаше да го умѣри право между плѣщитѣ, както умѣри прѣди дроплята, но на това мѣсто стоеше страшното оржжие на юнака... Като са приближи, засиленъ, той не можаше да са отстрани отъ червения мечь, който бѣше приготвенъ за него, както ловеца приготвя ханджеря си срѣщу устата на лѣтящия върху му разяренъ и раненъ глиганъ — на тъкна са самъ на ръжена — щърковата остра клъвница... Той не можа вече, не да са издигне, а нѣмаше сила и да лѣти: разпѣри си крильетѣ и, като образува отъ тѣхъ остъръ жгълъ, спущаше са надолу съ висящи крака... Вторня соколъ — Ока, като видѣ, що изпати другаря му, не смѣй да са впусни вторий пжть... Щърка размаха дългитѣ си черни крилье и са впусна полѣгато безъ да ги мърда вече, та кацна пакъ при другарката си. Тракането и милванието са повтори сега още по-вече и по-силно...

Джевдетъ и другаря му стояхж на коньетѣ си и, като глѣдахж сичкитѣ движения па соколитѣ, чакахж да видятъ сѣтнинитѣ, но тѣ излѣзохж твърдѣ лошави...

— Илдържмъ вурулду! Извика на Джевдета другаря. Джевдетъ не каза нищо, защото видѣ сичко, а пусна коня си съ сичката му сила и са згуби задъ плѣтищата и селскитѣ кжщи... Другаря му зé да мами Ока, но той, види са уплашенъ отъ случая, съ другаря му Илдържма, са прѣструваше, като че не го чува. Подирь много: „Оо! гя! гяя Окъ! гя! гязь — гя!“ едвамъ са завьрна и кацна на рамото му. Но и

тука бѣше безпокоенъ, защото си вьртѣше главата и глѣдаше за другаря си . . .

Зрителитѣ, които най-напрѣдъ не разбрахѫ, каква бѣше работата, са питахѫ различно, а Генчь-пехлеванъ Сабри, ако и да знаеше, че Илдаржма е раненъ, не казваше никому нищо...

Ханѫмитѣ, безъ да разбирѫтъ, каква е работата, плѣскахѫ рѫцѣ и викахѫ: „хѫ мѫ да бабаитъ лельякъ, хѫ! хичь гьозю кѫпмасъ [1]“ . . .

Слѣдъ малко са зададе Джевдетъ съ Илдържма, но сега той не стоеше кацналъ на рѫката му, както прѣди малко, кога идѣше отъ лѫката, а го носѣше въ дѣсната си рѫка, едвамъ живъ . . . Като приближи до дружината: „вай! завала! битмишъ, завала!“ са изчуваше. Но, като дойде до тѣхъ и видѣхѫ, че не може да си държи главата, а кръвьта капяше отъ гѫрдитѣ му, сички, освѣнъ Бекиръ-баба, извикахѫ: „язѫкъ! тюхъ-брѣ! отиде хубавия соколъ!“

— Джирахъ-Мустафа! извика Рашидъ-бей къмъ Имамъоглу, помагай! покажи си сега мурафетя, нѣма ли цѣръ, побързай . . . ти хората утървашъ отъ кѫлѫчеви рани, не можешъ ли да помогнешъ на горката птица? . .

Мустафа са приближи къмъ Джевдета, а Джевдетъ му шепняше: „не са труди, нѣма цѣръ: сичката му гуша е раздрана и скоро ще свърши“ . . .

Мустафа, за да са не покаже хладнокръвенъ къмъ Рашидовата молба, зе сокола въ рѫцѣ и почна да го разглѣдва, но той прѣмрѣжваше очи и си бѣше увѣсилъ и крилата и краката . . .

— Алмушъ-вермишъ! . . рѣче джирахина и сокола, като зѣпна за послѣденъ пѫть, сви си челюститѣ, увѣси глава и изъ носа му са показа една капка желта вода . . .

Сичкитѣ гости, които бѣхѫ при умрѣлия соколъ, останахѫ като попарени . . . На Джевдета братъ му да бѣше умрѣлъ, не щѣше тъй да му бѫде жалъ, както за благородната изучена птица — Илдържма, но той са пристуваше че нищо не чувствова, а на ума си натѣкваше: „който не слуша старитѣ, опитни хора, туй му е хáка: трѣбаше да послушамъ стареца, като ми казваше, че щърка е свята птица . . . но нѣма нищо, за Анку азъ жертвувамъ и себя си“ . . .

---

[1]) Хѫма юнакъ щъркъ, хѫ, хичь не му мига окото.

Бекиръ-баба, тамамъ са готвяше да говори нѣщо и каза: „азъ“ . . . но Джевдетъ го поглѣдна подъ вѣжди, и то тъй — като че му каза: „унѣмявай, че ти изтръгвамъ язикя изъ гърлото ей сега!“ . . И стареца си прихапа долнята устна и са отстрани . . .

Извѣстието за смъртьта на Илдарҗма са занесе и при ханҗмитѣ. Вайканието и тюхканието нѣмаше край. Анку зѐ да плаче, а джевдетовата майка, като ѭ видѣ, че са подѣмва, прегърна ѭ, зѐ да ѭ цълува и почна: „за сокола ли плачешъ Анко? Глѣдай си работата; у насъ има още четири, млади, хубави като тебя. Джевдетъ ще си научи по-добъръ и по-юнакъ отъ тоя: тоя бѣше зелъ вече и да устарѣва . . . Отъ както съмъ са женила, отъ тогава е той у насъ . . . Не плачи, моето момиче, не са разтѫжвай, че ще разтѫжишъ и майка си и баща си . . . За туй ли ти додохме на гости, да ни плачешъ . . . чилякъ умира, че са забравя, а сокола-ли нѣма да са забрави? Нему пъкъ отъ щърка му билъ иджеля и тъй му било писано, да дойдемъ на Гирань и тукъ да го убие щърка . . . щърка него не го уби, ами той са уби самъ, съ силната си юнащина . . . И хората сѫ тъй, олумъ: нѣкой си юнакъ, бабаитъ, но другий излѣзе по-юнакъ отъ него и, туку вижъ, надвилъ му . . . тъй станѫ и съ сокола . . . не дѣй плака. На̀ пийни си малко вода, че сто и баща ти си иде . . . . умий са, кузумъ, да не та види, че си плакала, че ще му стане мѫчно. Хайде да идимъ долу — то и сички ще слѣзвами вече — че са умий и избърши, да та не познава никой, че си плакала.“

Дружината са завръщахѫ вече у двора, а ханѫмитѣ слѣзвахѫ изъ сълбитѣ и са прибирахѫ у харемликя — у старыя сарай. Анку поглѣдна още веднъжь прѣзъ прозореца и, като видя, че Джевдетъ иде съ сивия соколъ на рѫка, поумина ѝ тѫгата и слѣзе и тя слѣдъ Джевдетовата майка.

При портитѣ, отъ южната страна, стояхѫ четирма слѣпо-урушки цигани: двама съ два . голѣми тъпана и двама съ зурли, които държахѫ подъ мишцитѣ.

— Додохте ли? имъ проговори Рашидъ, хайде идете у мотвака и чакайте заповѣдь.

— Беимъ! каквото ни заповѣдашъ . . . отговорихѫ циганитѣ и му дадохѫ до земята темана.

Като влѣзохѫ сичкитѣ гости у двора и зехѫ да са ка-

чѫтъ у сарая, циганитѣ, са промѫкнахѫ прѣзъ вратата и като, влѣзохѫ въ мотвака, закачихѫ си тъпанитѣ на стѣната и зехѫ да си пълнѭтъ лулитѣ съ тютюнь.

— Безъ селямъ — влѣзохте, ченгенелеръ! имъ извика ахчията Мустафа.

— Вахтѫнъ хаиръ-осунъ, отговорихѫ циганитѣ, избьркахми ахчи-баши, залисахми са у беевитѣ и агаларитѣ... и зехѫ да си говорѭтъ цигански.

— Другий пѫть да са незалисвате, че видите ли камшика...

— Артъкъ, сега ще ни простишъ, му отговори по-старрия циганинъ, Алия, че другий пѫть, ако влѣземъ безъ селямъ, удри... И пакъ загъргорахѫ и зехѫ да си пушѫтъ лулитѣ.

— Гладни сми бе, ахчи-баши, дай нѣщо да си хапнемъ, рѣче едина и пакъ продължавахѫ цигански говора си. Нъ-ли знаешъ, че гладна мечка хоро не играе, додаде вторрия, да си хапнемъ; коветь да добиемъ, че ей тѣзи зурли сила искѫтъ да са надувѫтъ.

Мустафа посѣгна на полицата, сне единъ голѣмъ саханъ, който бѣше останълъ отъ неговото едение, извади и ед[на] пита хлѣбъ и имъ сложи на дъсчания одьръ. Циганитѣ с[и] заврѣхѫ прьститѣ у лулитѣ, дрьпнахѫ по два три пѫтя и, ка[то] ги зачукахѫ у носоветѣ на червенитѣ си иминии, истърси[]хѫ ги и заобиколихѫ сахана. Прѣчупихѫ питата на четери и за[]хванахѫ да топѭтъ отъ четеритѣ краища на сахана, като с[и] говорѣхѫ нѣщо цигански и млѣщѣхѫ, като прасета, кога дь[]чѫтъ зрѣлъ вѣтъхъ мисирь.

— Бърже лапайте, имъ продума ахчията, че може е[] сега да ви повикѫтъ.

— Лапами, ахчи-баши, не ни ли видишъ, че лапам[и] като гладни вълци, хѫма пъкъ че сладка яхния хѫ: за бе[е]витѣ ли е готвена?

— За бееви, за беици, то не е ваша работа, ами п[] бърже, имъ рѣче Мустафа, и млѣщението са усили по-вече.

— Дай ми стомната, да си живъ, рѣче Байрамъ [] другаря си, що сѣдѣше на края на одьра, че отъ днесъ съ[] жеденъ и той му ѭ подаде. Стомната изреди сичкитѣ и, слѣ[]малко, остана на одьра само празния саханъ.

— Господь да прости баща ти, ако е умрѣлъ, и те[]

здрави да ти дава — съживихъ са, рѣче стария тъпанаринъ: сега имамъ сила да трая до сутрѣ.

— Мехлемъ ми падна на сърдцето, додади втория.

— Таквази яхния до сега не сымъ ялъ, рѣче третий.

— Бадеми ли бѣше вжтрѣ, лѣшници ли, ама бейска работа.

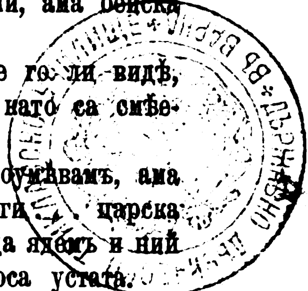

— Фжстжци е то, бе диване ченгене, не го ли видѣ, че не е, ни бадемъ и лѣшникъ? каза Мустафа, като са смѣеше подъ мустакъ.

— Фжстжкъ ли е, пжстжкъ ли е, нему проумѣвамъ, ама като го хруснишъ, напълвжтъ ти са устата съ лиги . . . царска работа го рѣчи, и толкосъ. Ней-се, живи бѣхми да ядемъ и ний пжстжкъ, проговори дъртия дзурладжия и си убърса устата.

— Дайте сега да си нагласимъ пискунитѣ на зурлитѣ, рѣче по-младия зурладжия и извади изъ пазвата си два нови плоски дзурладжийски пискуня, отъ които едина подаде на другаря си, и пискането са почна, но само съ пискунитѣ. А другитѣ двама откачихж тжпанитѣ отъ стѣната и зехж да ги понагрѣвжтъ на огьня.

— Хичъ, лѣтѣ, тъпанъ грѣй ли са, бе диване ченгене? каза Мустафа на едина тжпанаринъ, който си грѣяше тъпана по-вече отъ другия, ще го пръснишъ, че знашъ ли ти Рашидъ-бея . . . Смазва та, за едното чудо, ако останешъ безъ тжпанъ . . .

— А бе, знамъ, ахчи-баши, знамъ, че не са грѣе, ама хага стана . . . не знаж на зълъ часъ ли тръгнахме отъ село, нѣкоя лѣсица пжть ли ни мина: като прѣгазвахъ рѣката, ей тамъ долу на Слѣпоурушкия бродъ, стжпалъ сымъ, види са, на нѣкой валчасть гленьясалъ камькъ, та, като са подхлъзнахъ, че „цамбуръ!“ въ водата . . . Скочихъ азъ на-часа — не бѣше дълбоко, до колѣне бѣше водата, ама нъ-ли са намокри тъпана ми, защо ми е . . ., а, освѣнъ туй, напръскахъ и другарьовия си... Сушихми ги ний, ей тамъ долу на пладнището, ама се̂ са влажни, а — най-вече моя. За туй рѣкохми да ги понапечемъ да изсъхнжтъ добрѣ, че то, туй тжпана, не е като друго: отвлъгне ли, хване да тупа като мѣхъ . . .

Догдѣ са продължаваше циганското ѣдение, гласение и разговора имъ съ Мустафа, беевитѣ гости са рахатѣхж въ стаитѣ си, пушахж най-хубавата търновска бахча и въ нѣкоя стая са чувахж нергелетата да бърборжтъ. А Бекиръ-баба са бѣше

курдисалъ въ гезентията и само пълнеше чашитѣ, ту съ червенъ, ту съ желтъ ледѣнъ шербетъ, които вървѣхѫ и въ станитѣ при мѫжьето и въ харемлика при женитѣ. Гиранскитѣ циганки, като видѣхѫ тѫпанитѣ и зурлитѣ, усѣтиха са че ще има веселба и захванахѫ да са провьрвѭтъ, ту до мотвака, ту, назадъ, до конторитѣ си, като вървѣхѫ по-двѣ по-три и си расправяхѫ нѣщо съ рѫцѣ и съ различни цигански бързи движения и циганско гъргорание.

Слѣдъ малко отъ циганкитѣ са чу и са разнесе изъ селото мълва, че Рашидъ-бей ще събира сичкитѣ моми отъ селото, да му играѭтъ хоро въ двора, прѣдъ двата сарая, а ханѫмитѣ и агитѣ ще ги глѣдѫтъ. Плача и кахарението обвлада пакъ цѣлото село, а най-вече ония родители, които имахѫ моми.

Баба Добровица, на която кѫщата бѣше по-близо къмъ циганитѣ, чу най-напрѣдъ, мълвата и, като си чупяше рѫцѣтѣ, ходяше изъ кѫщи и плачешки си нареждаше: „Охъ! отиде ми дѣтето, отиде хубавата ми Милка: ей сега ще прьпнѫтъ циганитѣ да събиратъ момичетата отъ кѫра, да играѭтъ на агитѣ хоро, да ги убие Господь... Отиде ми гълѫба..., ей сега ще го потурчѫтъ, ще го грабне осорлицата... оная змия — арнаутина, да му са провали гроба... Боже! дѣ да са дѣна?.. И дъртия го нѣма тука!.. Свята Богородице, заслѣпи ги, укьорови ги... Гръмни Боже, че запали това пусто село.. или ми земни диньетѣ, да не видѭ, какъ ще ми грабѭтъ дѣтето; да не го чуѭ, какъ ще пищи въ рѫцѣтѣ имъ... О леле, горчица! упустѣ ни кѫщата, изсъхна ни влаката, свърш са Гюзелевия сой... Боже, защо не ми остави, баремъ един синъ, че да го пратя, ей сега, да иде да забие ножа въ гѫр дитѣ на оная черна вѣщица — беицата, дѣто са е наѣла д ни изтурчи?.. Видишъ ли Боже? чувашъ ли? Ако не видиш поглѣдни отъ горѣ и виждъ, търпи ли са това чудо?.. Свят Богородице, чуй плача на майкитѣ, смили са: ти си била б ремъ майка и знаешъ, какъ боли майчино сърце за рожбат що са е откѫснала отъ него? Помисли си Божа майчице, как ти са е кѫсало сърцето, като сѫ распьвали рожбата ти прокл титѣ Чифути?.. Майчице, Божа Майко! тия проклети турци с по лошави и отъ Чифутитѣ... тъй боли, майко закрилнице, сь цето на сички майки, на които дѣцата — милитѣ рожби, затворени въ турскитѣ хареми и немогѫтъ никоги да ги видѭтъ. Закрили Христьенитѣ, Майчице — Богородице!.. На тебѣ и

сичката надѣжда . . . Отъ тебя, другий, кой ще ни помилъ? Ти си майка, помогни на майкитѣ, що проливатъ кървави ылзи . . . Не ни оставяй въ поганскитѣ ржцѣ дѣцата, закрии ги! . .“ Това издума съ сѣтня сила горката старица и са залюпи на учитѣ си прѣдъ старата почернѣла икона на Св. югородица, която бѣше на источната стѣна въ собата, на една ьрвѣна поличка . . .

Въ това врѣме, къмъ источната страна, на втория катъ ъ новия сарай, на единъ алянъ миндерь, единъ срѣщо другий тояхж Рашидъ и Хаджръ и пушахж отъ двѣ бѣли нергелета рабистанска тюмбекия, на които бърборението са чуваше едно одирь друго и червенитѣ череши играяхж изъ бистрата вода ъ нергелетата.

— Зурладжиитѣ и тжпанаритѣ дойдохж отъ Язаджиюви, продума Рашидъ. Искамъ да съберж сичкитѣ момичета гъ селото, да поиграятъ едно хоро на двора, да видите, как хубавици има изъ между имъ, че, ако аресаме нѣкоя, да ж отурчимъ. Женами е турила око на двѣ-три и кждѣ найсѣнь е глѣда да ги приведе въ правата вѣра. Тя е потурчила до вайси трийси отъ тука и отъ околнитѣ села: ней пъкъ туй е мерака.

— Не ти трѣба Рашидъ-бей, хоро, дѣ ще земашъ сеа хората отъ работата имъ: сѣко прьпнало по работа. Сега за ифчиитѣ е най-скжпото врѣме — нека работятъ, да си обраотятъ своето и да остане врѣме и тебѣ да работятъ. Ти нъи имашъ чифчиликъ?

— Имамъ, Хаджръ-ага, и тая година имамъ по-вече тъ миналитѣ: даде врѣме и засѣяхъ на врѣме — около двѣсѣ крини само едно жито сьмъ посѣялъ, а ичумикь, и друга ѣрна хранж — башка. Мисирь въ ливката и отвждъ има до вайси дена оране — съ една дума — множко е тая година, е да видимъ.

— Е, за туй ти и казвамъ я, не дѣй отнѣма селянитѣ тъ кжрската работа, че да могжтъ и твоето и своето да прирятъ на врѣме. Ето вече и косидба наближава, а сѣното, ая година е такова, че само единъ Господь е по добьръ. Азъ, иля, мислж да почна тия дни да косиж моитѣ ливади по виокитѣ мѣста, догдѣ не сж зели да пригарятъ. Изъ-однекинъ ѣхъ на Михалци, че то — такава хубавина по польето — да е можешъ да й са наглѣдашъ . . . като ти цьфнали ония цвѣ-

тья, като брьннали иния пчели, като са размирисали ония би
ки — рай . . .

— Ами моитѣ ливади, какъ ти са струвжтъ? хеля е
ония тамъ отвжди.

— Добри сж, ама тука нѣкакъ-си като по усойничав
иде, че цьфтжтъ по-кжсно но изобщо — сж добри.

За турчението, да ти не остане хатьра, ще ти к
жж, ако е възможно, или по-рѣдко да бжде, или по-добрѣ
дѣй го върши, че това турчение накара Сърбитѣ, Моралитѣ
са дигнжтъ и ето му края какъвъ излѣзе . . . а? Почува с
което и ти трѣба да си чулъ, че Московица пакъ са готви . .
Хемъ, казалъ ерифина, че и сега, ако му стжпи крака у ту
ско, прѣзъ Дунава, нѣма вече да са врыща . . . Сила е той
сила непобѣдима: аскеря му четъ нѣма, и се талимлия . .
Като му рѣче „дуръ“, на мѣстото си остава, като камькъ, к
то му рѣче „напрѣдь“, върви като кьораво: отъ нищо не
спира. Нъ-ли ги видя баремъ въ първата урдия . . . Че, н
ти кажж, трѣба малко селяметь да давами на раята; защот
знашъ ли, колко има отъ цѣлото Румели да сж отишле п
него да са уплаквжтъ и колко има да са влѣзали въ аскеря м
Туй улинтирь дедиклери, туй завер態джии, се са отъ турско к
чаци . . . И хайдутитѣ, дѣто са туку чувжтъ въ Коджа-балкан
сé такива сж . . . Ще доди . . . и туку вишъ нѣкой отъ нашитѣ,
отъ твоитѣ гиранчани, туку вишъ истьрсилъ са нѣкой, дѣто
го и забривилъ, напрѣдѣ ти съ казашки дрѣхи и съ оня к
пакъ, като кофа и ще ти викне: „Е, Рашидъ-бей? дѣ е сест
ми или леля ми“, месаля. Какво ще му отговаряшъ? . .
пъкъ нашитѣ сж динсизъ-имансжзъ . . . у него милость нѣма.
Който отъ турцитѣ имъ падне въ ржка, держтъ го живъ . . .
ба, кога отмьщава, той нѣма Богъ . . . ни Богъ, ни вѣра,
милость, ни чилѣщина . . . Е, зеръ право да си говоримъ,
ми земне нѣкой дѣтето и да го направи, месаля, гявуринъ,
ще бждж по-лошавъ и отъ бѣсно куче . . . защо ми е так
животъ . . . А такива отъ търновско сж най-много . . . Хе
тия, туй дѣто са казвжтъ бахчованджии и туй габровалле
дѣто туку сновжтъ прѣзъ Дунава — знашъ ли ги дѣ ходж
Глѣдашъ го парцаливъ, дрипьвъ си иде, а иди у Лѣсков
на Великдень, че да видишъ салтанатъ, нáнизъ и сербезлик
Помирисвжтъ тѣ, че балакчията са кани, че за туй зехж да
гжтъ носъ . . . Знаж имъ азъ тѣмъ цѣра, ама то са минало

рчене или сатъръ..., но сега е вече късно... Щомъ чуе ая свинья — балакчийската, хайде — дженкъ: той аслѫ и й чака и не само чака, ами и подклажда още... Не знаѭ, къ мислишъ ти, ама азъ, като са замислѭ, ей тъй, че по нѣ- я нощь и сънь ма не лови; ще ни из'яде тоя душманинъ! ı празно не е писано на джамията въ Стамбулъ, че турското рство ще го съсипѭтъ ония, що идѫтъ съ много кола... това е Московеца — той иде съ много кола... Дано Гос- дь и Пророка си имѫтъ енята да го залисѫтъ... Ама и ний ѣба да мислимъ, що правимь — да не хвърлями на огъня кло... Рашидъ-бей са бѣше училъ въ Стамбулъ и улямитѣ фанатицитѣ турски ходжи го бѣхѫ надѫхали съ най-утров- я фанатизмъ, за това той силно са ядоса отъ хаджровата за- лѣжка, но са прѣстори, че не е сърдитъ.

— Дѣто ще рѣче, ти нещешъ хоро, каза той на Ха- ра, като искаше да обърне разговора на друга страна.

— Е, зерь, азъ си казахъ мнѣнието, а ти, както щешь ти си сайбията и на дома си и на селото, можешъ да на- авишъ, каквото ти е драго.

— При сичко, че на женитѣ ще имъ са скърше хатъ за хорото, но азъ ще та послушамъ. И, като е тъй, не ще бѫде по-добрѣ да посвирѭтъ малко циганитѣ долу, че хемъ й да чувами, хемъ харема?

— Колкото за свиренье, видишъ, и азъ съмъ мущерия, посвирѭтъ, че послѣ ще ни посвирѭтъ и дервишитѣ: азъ хнитѣ неюви много ги обичамъ.

Рашидъ-бей клюмна на кафеджията и му каза да слѣзе лу, да каже на циганитѣ да са исправѭтъ прѣдъ двата са- я и да свирѭтъ. Кафеджията слѣзе и прѣдаде заповѣтьта.

Догдѣ са искачи, кафеджията, да каже, че имъ е оба- ілъ, зурлитѣ писнахѫ и тѫпанитѣ загърмѣхѫ.

Ханѫмитѣ, които до това врѣме правяхѫ различни гумбаши и играяхѫ на жумишката, разтичахѫ са като горски рни и са наредихѫ при източнитѣ прозорци — старитѣ сѣд- ли, а младитѣ прави. Като изсвирихѫ нѣколко свирни и маа- ета, една циганка, изкочи изъ харемлика, и, вмѣсто да ка- е на циганитѣ да свирѭтъ на кючекъ, зе да са кърши сама да плющи съ пръститѣ си насрѣща имъ. Циганина на хит- шата си не пада по долу отъ чифутина и свирцитѣ, щомъ

ѭ видѣхѫ, засвирихѫ на кючекъ, а циганката са върна и, :
гришкомъ, влѣзе при ханѫмитѣ.

Отъ младитѣ ханѫми, почти сѣка имаше зюлюви і
джебовитѣ на кѫсото си безрѫкавно разогърлено елече, което
пристѣгаше, може да са каже, само гърдитѣ до подъ голѣми
ребра и лѫжичката. За нѣколко секунду зюловитѣ бѣхѫ ве
на прьститѣ имъ и кючека са захвана. По-старитѣ не са сті
пѣхѫ и не са задоволихѫ само съ зурлитѣ и тѫпанитѣ, тѣ зех
пъкъ даарета и пригласяхѫ на звънтливитѣ зюлюви, които і
измѣрени тактови са удрѣхѫ отъ нѣжнитѣ прьсти на млади
ханѫми.

Играчкитѣ са наредиха една подирь друга и сѣка
мѫчаше да си покаже сичкото искуство на тѣлодвижението
на кършението: увивахѫ са, прѣвивахѫ са, хвьрлѣхѫ една прѣ
друга по искусно гюбекъ и са стараяхѫ да покажѭтъ сичк
тѣ си грации. . ., които по нѣкога дохождахѫ и до безстидн
движения, на които и сами са прѣсмивахѫ . . . „ти захва
като при мѫжа си марѣ“, казваше една на другарката с
тихо, която, като са чупяше, зе да прѣмира.

Анку стоеше при прозорица и са прѣструваше, че гл
да свирцитѣ, а съ очитѣ си, крадишкомъ стрѣляше на прозор
ца, дѣто бѣше Джевдетъ съ Челебията, но той не ѭ видѣш
ако, тъй сѫщо, и той да си крадѣше поглѣда отъ другаря
и го управяше къмъ прозорица; дѣто бѣше сърцето му.
Бекиръ-баба, като чуваше свирцитѣ, захванѫ и той да са чу
и да играе прѣдъ дирвишитѣ, които бѣхѫ излѣзли да ги че
пи съ шербетъ.

Най-послѣ свирцитѣ на двора млъкнахѫ, а зюлюви
и даарета още са чувахѫ въ стария сарай. Кафеджията ки
на на циганитѣ да додѫтъ при него и, като имъ даде нѣ
въ рѫцѣтѣ, каза имъ да чакѫтъ, догдѣ имъ са каже, що да св
рьѭтъ и тѣ насѣдахѫ подъ чардакѫ прѣдъ голѣмата врата
мазата на стария сарай.

— Ти искаше да ти посвирѭтъ дервишитѣ, рѣче Р
шидъ на стария Хадѫръ-бея, да идемъ въ срѣдната стая.
Хадѫръ трьгна по-дирѣ му. На дервишитѣ бѣше казано по-от
прѣди и тѣ бѣхѫ вече въ стаята готови. Рашидъ мина кр
сичкитѣ стаи на гоститѣ и имъ обади, че ще са свири въ голѣм
та стая, та, който обича да, дойде да слуша. Но вечето отиі
хѫ слѣдъ Рашида, а Джевдетъ останѫ у стаята си и сѐ п

ѣдваше на оня прозорецъ, дѣто му са подаде бѣлото дживре ѣзъ рапетката... Дирвишитѣ сѣднахѫ срѣдъ стаята и заприхѫ, а гоститѣ — по миндеритѣ. Въдвори са голѣма тишина, която само сладкитѣ гласове на неевитѣ са извивахѫ и пълхѫ въздухѫ.

Старитѣ зажумѣхѫ и, като слушахѫ кавалитѣ, въобразвахѫ си мохамедовия рай, както имъ го описвахѫ, съ сичкиму сладости и удоволствия...

Джевдетъ не остана излъганъ въ надѣждата си.. Сега ъ прозореца са подаде пакъ знакъ, но не дживре, а клонче силякъ, което, като са повьрте нѣколко пѫтя, падна на кълрхиа въ зелената пачинѫ, която бѣше израсла между камьтѣ и са бѣше разслала, като зелено кадифе. Слѣдъ първото юнче падна второ-третьо, най-послѣ — и единъ трьндафилъ. Джеетъ не са знаяше сега на небето ли е или на земята: сьрцему затрептя въ гърдитѣ му, като че искаше да искочи и мине прѣзъ кафеза, краката му са растреперахѫ, въ ушитѣ зехѫ да са чуватъ различни гласове и най-послѣ са слѣхѫ единъ и писнахѫ. Той не са стърпѣ: слѣзе при цвѣтето, абна го и пакъ искочи въ стаята си. Босиляка и трьндафи получи безъ четъ цълувки срѣщу кафеза, задъ който бѣше нку и тя глѣдаше сичко, но неѭ неможаше да ѭ видѭтъ огненитѣ, пламтящи очи на Хадѫровия синъ... Най-послѣ кавали млъкнахѫ и Джевдетъ, като са бояше да го не забѣлѣжи ѭа му, са дрьпна отъ прозореца, спусна пердето, тури цвѣето въ пазвата си и отиде въ стаята и той при тѣхъ.

Ашицитѣ — Бюлбюль Азисъ и Сали Ковгакопаранъ са ъудушевихѫ отъ неювитѣ; извадихѫ си сазовитѣ отъ калѫфи, направихѫ темана на старитѣ гости и ги помолихѫ, да ѣ посвирѭтъ и попѣѭтъ и тѣ. Рашидъ и Хадѫръ имъ кимна, въ знакъ на удобрение, и тѣ зехѫ да си гласѭтъ онъ-икилнитѣ дълги, черничеви сазови. Слѣдъ упитванието на единъ тела, сазовитѣ бѣхѫ нагласени. Дервишитѣ станахѫ, а на ѣстото имъ сѣднахѫ ашицитѣ. Слѣдъ още една темана, сазови дрьпнахѫ и прьститѣ на лѣвата имъ рѫкѫ зехѫ да играѭтъ пердетата върху тьнкитѣ телове и да издаватъ отъ приятно-приятни гласове. Като изсвирихѫ нѣколко куплета отъ на пѣсень. Бюлбюль Азисъ поиздигна опашката на саза къмъ ѣвото си ухо, удари съ тазането прѣзъ сичкитѣ телове, сви къмъ горния край съ голѣмия си лѣвъ прьсть и извика.

Азисъ:

„Хеей! Явила са й ясна звѣзда Зорница,
Явила са й, тамо горѣ на Истокъ,
Чи си грѣе отъ Истока до Западъ,
Надсвѣтява ситѣ звѣзди въ небето,
Углѣдва са на земята въ морьето
И са видѣ, колко й лепа, дваждъ лепа.

Сали:

„Хеей! Проговаря ясна звѣзда Зорница:
„Ой та тебя синьо морье крилато!
Дал' съмъ ази най хубава в' небето,
Да-ли свѣтѭ азъ отъ Истокъ до Западъ,
Дал' надсвѣтвамъ ситѣ звѣзди в' небето?
Я кажи ми, синьо море, отъ долу!"

Азисъ:

Отговаря синьо морье отъ долу:
„Хубава си, ясна звѣздо, Зорнице:
Най си лепа отъ си звѣзди в' небето!
Залиби та ясно Слънце отъ Истокъ,
Но неможе да та види в' лицето:
Затулѭтъ та бѣло морье й горитѣ . . .
Почакай го сутринъ рано на Истокъ,
Да ти види ясно лице, какъ грѣе;
Да ти види ясни очи, какъ блѣскѫтъ;
Да ти види тьнки вѣжди — гайтани,
Да ти види сладки устни — мерджани,
Да ти види бѣли зѫби — сидефи."

Сали:

Отговаря ясна звѣзда Зорница:
„Ой та тебя синьо морье крилато!
Не могѫ го азъ на Истокъ дочака,
Чи сѫ бързи мойтѣ конье крилати:
Не са спирѫтъ на срѣдъ пѫтя да чакѫтъ.
Кажи морье на Слънцето, да чака:
Да ма чака тамо горѣ на Истокъ,
Катъ си свърша дълга пѫтя въ небето
И са върна пакъ отъ Истокъ да грѣѭ."

Азисъ:

Отговаря синьо море крилато:
„Ой та тебя ясна звѣздо Зорнице!
Ясно слънце лудо ходи за тебя . . .
Повъспри са, само да та поглѣда,
Че пакъ върви изъ пжтя си долекий,
Че, ако та Слънце, звѣздо, не види,
Не ще ясно сутринь да си изгрѣва,
Както сега ясно, свѣтло изгрѣва:
Ще са грижи отъ-денъ, на-денъ за тебя,
Ще са грижи, и ще темнѣй за тебя."

Като свършихж ашицитѣ алигорическата пѣсень, за ържанието на която нѣкой са договеждахж, Джевдетъ пуств ржката на Азиса една айналия желтица, защото тая сень бѣше испѣена за него и Анку, въ която ашика го авняваше съ Слънцето, Анку съ Зорницата, синьото крилато рье съ оглѣдалото, а припятствията на кжщата съ гората, одетата съ бѣлото море, а пжтя и́, отъ който неможе да са рѣ — съ надзора на родителитѣ и родовитѣ и́. А пъкъ чанието на Истокъ съ врѣмето на свадбата — да ж чака догму ж проводжтъ родителитѣ и́, отъ дѣто ще захване другъ ть къмъ Западъ, т. е., семейния животъ. А това сичкото го збираше най добрѣ онова сърце, за което са пѣеше и което, и сѣкий испѣнъ стихъ, усилваше биението си . . .

Джевдетъ самъ-си бѣше ашикъ: той свирѣше съ българа виликолѣпно, но са крияше отъ баща си, като мисляше, ще го мъмри, но баща му и майка му знаяхж и са приствахж, че нѣматъ хаберь. За това той, щомъ са върна въ ята си, написа сичката пѣсень дума по дума, както ж испѣдвамата ашика и ж тури въ пазва си . . .

Като са свърши и тоя мухабетъ, чубуцитѣ са запали, нергелета забърборахж, шербетитѣ и кафетата зехж да са знасжтъ по стаитѣ. Въ сѣка стая кафеджията внесе по една а съ череши, обкитени съ гюлови цвѣтове. Разговора са подя, както въ селямлжка, тъй и въ харемлика.

Подъ джевдетовата пенджара стояше едно циганче на –8 години. Джевдетъ му пусна единъ кривачь череши и му ина да доде при него. Циганчето тури черешитѣ въ пазва и, като сѣнка прѣмина прѣзъ гезентията, та доде при него.

Той му пъхна у пазвата книгата съ пѣсеньта и му пришепн да ѭ даде на Рашидъ-беевата Ханѫма. И, като го поглади п кѫдравата глава, даде му още нѣколко зърна череши въ рѫкѫ та и му кимна да тича. Циганската жива натура уживѣ ощ по-вече отъ радость, че бея му далъ череши и го помилвалъ Догдѣ го съглѣда нѣкой, то като стрѣла са млузна въ стари сарай и са изгуби. Слѣдъ нѣколко минути разчухѫ са пѣсн кискотение и тичание отъ стая въ стая. — Съ еднѫ рѣчь сѣкаш че влѣзванието на глоглавото циганче съживи цѣлия х ремликь . . .

Мехремъ-ханѫмъ-бей и Анку знаяхѫ да четѫтъ: тѣ пр чели пѣсеньта и, понеже женската натура е по-досетлива от мѫжката, не имъ трѣбаше тълкувание на алегорията — тѣ разбрали по добрѣ и отъ Джевдета, и ашицитѣ, които ѭ съч нявахѫ и пѣяхѫ. И гласъ ѝ намѣрили — и още по добр отъ епическия ашишки напѣвъ. Не са минали петь минути долу са зачу: „хеей!“ И цѣлата пѣсень, подирѣ му — о два звънтливи, като срѣбьрни звънци, ханѫмски гласове, кои напълнихѫ цѣлия старъ сарай . . . На Анку, като ѭ сравняв хѫ съ Зорницата, а Джевдета съ Слънцето, медъ ѝ капн на сърцето: тя плачаше отъ радость, а пъкъ двѣтѣ прѣдпол гаеми едноимки свати — майка ѝ и джевдетовата майка, не жахѫ да са нарадвѫтъ и да нацълувѫтъ Зорницата . . .

Слѣдъ малко мѫжьето слѣзохѫ кѫдѣ Двѣтѣ тополи, на Плочитѣ, да са разходѭтъ и да разглѣдѫтъ хубавия виръ прѣ-хубавата зелена лѫка отъ високо, ханѫмитѣ влѣзохѫ градината, да кѫсѫтъ трьндафилъ, да зобѭтъ череши и буб ки и да си миѭтъ бѣлитѣ крака на чешмата.

Слънцето са бѣше навалило надъ Церова могила и надвѣсяше надъ Орѣховската висока чука, която стояше отъ падъ надъ Орѣховица, като величественъ каменеиъ исполи Пастиритѣ свивахѫ стадата и чьрдитѣ кѫдѣ селото; нѣ млѣвари си отивахѫ отъ воденицата; жабитѣ са обаждахѫ т тамѣ съ по едно „врѣкъ!“ и будѣхѫ иснафа си, да са п готви за идѫщия концертъ на ясната мѣсечна нощь. Ахчи съ помагачитѣ си щипѣше дроплитѣ и другитѣ птици; р ритѣ донесохѫ единъ сомъ до дванайси оки, когото улов подъ яза съ вѫдица и едно корито жива по-дробна разно на риба. Двама селяни додохѫ съ двѣ цѣдилки прѣсно сир

на балмушъ; циганкитѣ миѭхѫ сѫдоветѣ, циганитѣ носѣхѫ вода, а Бекиръ караше десеть чивта волови отъ кѫдѣ Синь-виръ.

Слѣдъ два часа, когато слънцето бѣше на хоризонта и хвърляше послѣднитѣ си прощални лѫчи на Рашидъ-беевия варосанъ сарай, ханѫмитѣ са прибирахѫ изъ хубавата градина сѣка съ по нѣщо въ рѫка: плодове, цвѣтья и ластарь. Подиръ малко са зададохѫ и мѫжьето отъ широката улица, която раздѣляше селото на двѣ неравни части — на сѣверна по-голѣма и на южна по малка. Щомъ додохѫ на ráскола, дѣто са прѣсичаше голѣмата улица съ пѫтя, който минуваше по край рашидовия дворъ, и водяше на воденицата и лѫката, възвихѫ са надолу и Бекиръ прѣкара воловитѣ по край тѣхъ и ги закара у гражда, та ги затвори.

— Ей този бабаитинъ, видите ли го, рѣче Рашидъ на гоститѣ си, отъ какъ сьмъ го цѣнилъ, познахъ, че имамъ чифликъ и мера: щомъ влѣзе нѣкое добиче у мерата ми, неговото соколово око ще го види, дѣ да е и, догдѣ не го улови и докара въ капана, не са оставя... Да са познава, кой е Рашидъ-бей! Азъ тия села, дѣто влѣзвѫтъ въ мерата ми, ще ги аттардисамъ; ще ги накарамъ, кога си прѣкарвѫтъ добитъка прѣзъ моята мѣра, кошници да му турвѫтъ на устата. Казвамъ ви, я — злато е този арнаутинъ; хемъ е и аскерлия и на Москавгасѫ е ходилъ и здравъ е уцѣлѣлъ. Каквото ще да стане, азъ не го отпущамъ отъ себя си.

— По колко пари имъ земашъ капанъ-парасѫ? го попита мюхтията.

— Азъ не земамъ нищо — колкото ще, толкова да сѫ зема. Хемъ, сьмъ му казалъ, и по единъ кютекъ да имъ рьпва, да помнѭтъ и да приказвѫтъ и на другитѣ. Гявурина, ако го не уплашишъ, да му са упълти страхъ и турченъ въ сърдцето, той не та почита — бой и сандармакъ — туй имъ цѣра...

Догдѣто са продължаваше разговора за арнаутина, гоститѣ достигнахѫ прѣдъ сарая и са искачихѫ, сѣкой у стаята си.

Слѣдъ малко, прозорцитѣ на втория катъ на новия сарай свѣтнахѫ, а слѣдъ тѣхъ — и на стария.

Вечерята бѣше готова и са различаваше отъ обѣда съ това, че сега имаше печени дропли, пѫдпѫдѫчки, яребици,

гължби и крѣщель. Сома бѣше опеченъ цѣлъ безъ главата. И отъ прѣсното сирѣне бѣхѫ приготвили балмушъ.

Подирь вечерята, не са мина много и свѣщитѣ угаснахѫ, сички си лѣгнахѫ да спѭтъ, защото прѣзъ цѣлия день бѣхѫ са утрудили, както мѫжьето, тъй и женитѣ.

Когато изгрѣ пълната мѣсечина надъ Еленския балканъ, сититѣ и доволни аги и ханѫми вече бѣхѫ въ нѣжнитѣ обятия на съня, и много отъ тѣхъ трѣба да са глѣдали великолѣпнитѣ картини на мохамедовия рай, които имъ уписахѫ прѣзъ деня тъй живо и привлѣкателно.

Мѣсечината пѫтуваше по синия небосводъ, като бѣл югичь по срѣдъ сивото си стадо, което прѣдствлявахѫ безбройнитѣ трѣптящи звѣзди, прѣдъ него и подирь него; И сичкит съ него заедно са углѣдвахѫ на хильяди-хильяди мѣста в тихата земна вода, а въ гиранската котловина — въ сичкит тихи вирове на извиваѭщата са, като сребьренъ смокъ ручащ Янтра . . . Задъ сѣкий високъ прѣдмѣтъ кѫдѣ сѣверо-западт са протакаше черна дълга сѣнка, а задъ рашидовия трикатен сарай тя бѣше най-голѣма и най-дълга.

Сичкитѣ смьртни са покояхѫ въ тихата люлка на Мо фея освѣнъ ония животни, които самата природа оставила в бдение, да уживявѫтъ нощьта и да показвѫтъ, че природат не спи — ни денемъ ни нощемъ, ни зимѣ ни лѣтѣ. Денем подъ яснитѣ палящи лѫчи на животворящето слънце, сега сп щитѣ, славѭтъ величието на Създателя, а нощемъ тия, кои прѣзъ деня сѫ си почивали и мълчели, въспѣвѫтъ дѣлата неговитѣ рѫцѣ.

Ясноокитѣ бѣлогѫрди жаби, които денемъ са крия отъ ненаситната проглътителка — змията и твьрдѣ рѣдко си давахѫ гласа, сега царувахѫ въ своето отечество — блатата, ко то денемъ не бѣхѫ безопасни за живота имъ отъ тѣхния влас линъ-грабитель — смока, както и на Българина хубавото му о чество, бѣше въ властьта на не по добъръ властелинъ — тур на. Неумълчимитѣ жебишки концерти са разносяхѫ отъ сѣ блато, отъ сѣкий виръ и отъ сѣка бара на цѣлата водооб на янтряна котловина и, като са сливахѫ въ едно, образува общь концертъ съ такива пѣсни, които още никой не са рѣшилъ да испѣе. Сивия дългокракъ и дълговратъ рибарь Чаплята, дебняше край брѣга въ сѣнката, да-но са прибли до него нѣкоя рибка, да ѭ грабне въ черната си дълга клъвн

Бухалитѣ, кукумѣвкитѣ и чухалàта, като не са бояхѫ ни отъ беeви, ни отъ аги, почнахѫ своитѣ зловѣщаѭщи пѣсни и са впуснахѫ на плячка, както голитѣ арнаути, отъ които днесъ е писнала цѣла Македония. Дердеритѣ тичахѫ изъ росниитѣ ливади подирь нощнитѣ зелени скакалци и издавахѫ своя хрипкавъ гласъ на-прѣсѣкулки-на-прѣсѣкулки. Свѣтулкитѣ летѣхѫ на лѣво и на дѣсно и на сѣкждѣ, и подирѣ си оставяхѫ на сѣкий мигъ свѣтли жици, които, ту са прѣкѫсвахѫ, ту са подновявахѫ; рибата играяше изъ сичкитѣ вирове; мрѣнитѣ излѣзвахѫ по край бродоветѣ и бързаитѣ на чифтови-на-чифтови — женскитѣ да си хвърлятъ хайверя, мѫжкитѣ — млѣкото. Лѣсицитѣ, по Танова могила, кяфтѣхѫ, а нѣкои дебняхѫ край гиранскитѣ курници за майски пилета, за кокошки и юрдечки.

Гиранската котловина, прѣзъ която тече бистрата ручяща Янтра и съ своята благодатна роса уросява изобилнитѣ сѣидби и отъ двѣтѣ си страни, както бѣше уживена денемъ отъ работнитѣ Българи, които са бѣлѣяхѫ изъ нея, като бѣли лебеди, съ бѣлитѣ си ризи и са чувахѫ гласоветѣ на дневнитѣ птици и стада, сега бѣше уживена отъ нощнитѣ си обитатели — хвърковати, водни и пълзливи божи творения.

Ясната мѣсечина грѣяше и заминуваше на западъ съ сичкитѣ звѣзди, както овчара заминува прѣдъ вечерь за своята вита кошара съ своето сито стадо, а съ нейното заминуване и сѣнкитѣ са въртѣхѫ и обикаляхѫ дърветата и зданията, се по къмъ истокъ и къмъ истокъ.

Божията висока мѫдрость е нарѣдила така, щото земята никога да не остава въ тъмнина. На празно българския поетъ не пѣе: „На наш'то село, Вело, двѣ слънца грѣѭтъ, двѣ слънца грѣѭтъ, Вело, два вѣтра вѣѭтъ — едно засѣда, Вело, друго изгрѣва; едина — сѣква, Вело, другия духва...“ Догдѣ са приближи мѣсечината надъ арбанашкото бърдо и догдѣ хване да са затуля задъ чуката, на истокъ зé да поблѣдява небето, като огромна дѫга, която са явява надъ стара планина, когато задъ нея гори, нѣкоя огромна борова гора, запалена или отъ огнената Перунова стрѣла, стрѣлната отъ черния облъкъ, или отъ огнилото на не прѣдпазливия Каракачанинъ. Дѫгата растяше и отъ блѣдна, по-блѣдна ставаше...

Марфей почувствова свѣтлината на тоя ежедневенъ периодически пожаръ и отлѣтѣ най-напрѣдъ отъ славейовитѣ очи.

Славеитѣ, които мжтѣхж въ голѣмитѣ кичасти трандафилови туфи въ Рашидовата градина, най-напрѣдъ са сабудихж и запѣхж надъ трандафиловитѣ пжпки, които въ това врѣме са развивахж и разцьвтѣвахж подъ хладната роса и възносяхж своитѣ благоухания къмъ Оногова, който имъ дава миризмата и имъ праща ясното слънце. Запѣхж тѣ съ сичката прѣлѣсть на своитѣ звънни и трепетливи гласове и са мжчахж да са надпѣвжтъ — сѣкий глѣдаше да покаже най-голѣмото си искуство и нѣженъ гласъ, въ който са заключаваше излѣянието на най-нѣжната му любовь къмъ неговата дружка, която въ това врѣме лѣжеше въ извитото гнѣздице надъ своитѣ любими яйчица, отъ които на скоро щѣхж да са излупжтъ златокрилкитѣ ѝ пилѣнца — славейчета. Пѣяхж тѣ и на Анку, но тя, утрудена и ръзвълнувана отъ миналия день, почиваше на мѣкия памученъ дюшекъ, прѣкрита съ багдатски бѣлъ тънъкъ юрганъ, изшитъ, като бѣло лебаде, на цвѣтья и момски ѝ вджхваше майския благоуханенъ въздухъ, който влѣзваше отъ градината прѣзъ прозореца ѝ, пълнъ съ трандафилови миризми, размѣсени съ росна влага.

Славеитѣ, които населявахж въ онова врѣме сичкитѣ туфи, край вàдата и рѣката Янтра, гжститѣ рѣкитови срѣдорѣци и голѣмитѣ върби, са пробудихж, и сичката котловина, съ лжкитѣ и ливадитѣ си, са възгласи отъ славейскитѣ нѣжни пѣсни и трели. Жабитѣ са бѣхж наврѣкали и накрѣкали въ своитѣ бари и вирове и бѣхж вече млъкнали, но тѣхъ ги замѣнихж пжтпжджцитѣ изъ нивитѣ, ливадитѣ и трьнливитѣ косораци и бодилаци на сушата. Вранитѣ и галунитѣ, едри гарвани, не останахж назадъ: хванахж и тѣ да са обаждатъ отъ високитѣ върби и тополи, дѣто, на върховитѣ имъ, си виyхж, въ онова врѣме, трьнливитѣ голѣми гнѣзда и ядѣхж мисиритѣ и динитѣ на гиранчани и имъ крадѣхж пилцитѣ. Гължбитѣ загугухж, пѣтлитѣ зачѣстихж, кравитѣ замучахж, овцѣтѣ заблѣяхж, ягънцата забякахж, кобилитѣ захахаризахж и селянитѣ са сабудихж, и са разшавахж по-дворовѣтѣ си, но агитѣ и ханжмитѣ още спѣхж и сега най-сладко вджхвахж утрѣшния майски въздухъ. — Съзори са — свѣтна, но слънцето не бѣше още излѣзло съ своята злата кочия и огненитѣ си бѣли конье надъ Стара планина. Звѣздитѣ поблѣднѣхж прѣдъ дневния царь, прѣди да ги види въ лицата.

Не са прѣминахж ни десеть минути, ето ти и слънцето са подаде надъ планината — червено огнѣно и освѣти съ без-

бройнитѣ си огненни лѫчи най-напрѣдъ височинитѣ, а послѣ и низинитѣ съ сичката имъ майска великолѣпна примѣна. Селянитѣ, като си искарахѫ добитъка на пастиритѣ, упѫтиха са на дневната работа; нѣколко коля, пълни съ чували, минахѫ прѣзъ селото и отидохѫ на воденицата; млѣваритѣ са провьрвѣхѫ на голѣмата чешма да си миѭтъ очитѣ. Нидѣлко храняше кокошкитѣ, гѫскитѣ, патицитѣ и гълѫбитѣ, а Чапкѫнъ-Юсеинъ са заврьщаше отъ къмъ яза, дѣто бѣше ходилъ да наглѣда ракла-та и ставалата. Четири кола съ съмлѣна храна са изкачвахѫ изъ баиря нагорѣ и си отивахѫ.

Слънцето са бѣше издигнало вече една копраля надъ Балкана, когато агитѣ са провьрвяхѫ съ ибрицитѣ, ту на вънъ, ту на вѫтрѣ съ провиснали гащници, а кафеджията притикваше и отдрьпваше голѣмитѣ мѣдни джезвета на огнището съ горчиво кафе и единъ сребьренъ гюгумъ съ горѣщь червенъ шербетъ, въ които плуваше единъ кривачъ каранфилъ. Чубукчиитѣ наливахѫ врѣла вода въ чубуцитѣ и ги чистѣхѫ съ теляни парцапи, а Бекиръ-баба измиваше нергелетата. Задъ стария сарай — харемликя имаше отдѣленъ дворъ обграденъ съ високъ дваръ, тъй щото утрѣннитѣ разходки на харемитѣ оставахѫ закрити за сѣко мѫжко око. По-рано ли, или по-късно бѣхѫ са пробудили беицитѣ, не са знаяше, но слѣдъ малко дойде арапкинята въ мотвака и зе сребьрния гюгумъ, филджанитѣ и зарховитѣ, та ги занесе у харемликя, и послѣ дойде за едно малко джезве съ кафе за старитѣ ханѫми. За малкото бейче занесохѫ една паница попара съ прѣснакъ отъ биволско млѣко, което бѣхѫ сварили по-рано отъ ведрицитѣ, които бѣхѫ надоили циганитѣ отъ бейскитѣ доилници-биволици. Слѣдъ малко хванахѫ да са разносѭтъ кафетата, чубуцитѣ и нергелетата изъ стаитѣ на гоститѣ.

Въ срѣдната стая на голѣмия миндеръ стояхѫ Рашидъ, Хадѫръ, Шаха, Мюхтията, Кадията, пияхѫ си кафето и пушахѫ едни съ чубуци, а други съ нергелата.

— Да си испиемъ кафетата, рѣче Хадѫръ-бей на Рашида, че да са готвимъ да си ходимъ.

— Белкимъ днесъ? го попита Рашидъ, азъ пъкъ са надѣвамъ да постоите баремъ три-четири дена.

— Азъ още вчера ти казахъ, че ще трѣба да са обиҁѭтъ ливадитѣ и да са косѭтъ . . . а освѣнъ туй и храната трѣба да са дѣли съ воденчеритѣ: има вече цѣлъ мѣсецъ отъ какъ

не сми ѭ дѣлили, а сега и цѣна има брашното, ще глѣдамъ и азъ да смѣля дѣла си на брашно и да го докарамъ въ града. И пчелитѣ ще са подрѣзвѫтъ и кравитѣ ще трѣба да са прѣглѣдѫтъ и нѣколко жребета има за подвивание . . . Съ една рѣчь, работа са има, а пъкъ, ти знашъ, че и азъ, кога ми са върши най-главната работа, трѣба да бѫдѫ тамъ. Имамъ азъ вѣрни хора, но друго глѣда чуждото око, а друго вижда стопанското. Оная година подвихѫ, безъ меня, петь жребета, е, ужь, се онзи чилякъ ги подви, който ми подвива сѣка година, ама двѣ са повредихѫ . . . Отъ зълъ часъ-ли е било, отъ недоглѣдвание ли, отъ що е, незная, ама менѣ ми са чини, че, ако бѣхъ и азъ тамъ, нещѣше да са случи това нѣщо. За туй не го вържи за кусуръ, дѣто бързамъ. Отъ другаритѣ, който обича, нека остане, но азъ немогѫ остана.

— И азъ си имамъ работа рѣче, мюхтията, има да давамъ нѣколко фетви и то има двѣ такива, за които трѣба да са помисли малко — сплетени и то отъ най-сплетенитѣ за голѣмо наслѣдство.

— И меня ма чакѫтъ доста давии, додаде кадията: ще трѣба и азъ да са върна и утрѣ да бѫдѫ на работата си, че ще трѣба да са ходи и по селата да са прѣписвѫтъ имотитѣ на много сираци, и да са зема *ресимъ*. — Съ една рѣчь и азъ имамъ работа.

— Азъ твърдѣ много работа, нѣмамъ, ама са надѣвамъ да ми додѫтъ четирма души дервиши отъ Казанлѫшкото теке и два отъ Ески-Захара, които ще са молѭтъ съ насъ на-едно, че и азъ трѣба да са намѣрѭ въ Търново съ дервишитѣ си, безъ които молитвата не може, ако не свирѭтъ. Истина тамъ има още трима, ама, безъ меня и тѣзи, нищо не става.

— Ще рѣче и сички ще ма оставите, продума Рашидъ. Като е тъй, да си додѫ и азъ, да продамъ брашното, че после пакъ ще са върна при дѣцата, само незная, да ли моитѣ жени не щѫтъ да искѫтъ и тѣ да си додѫтъ съ цѣлата дружина, че има коджа врѣме отъ какъ сми дошли.

— Много по-добрѣ ще бѫде да си по додѫтъ да си обиколятъ кѫщитѣ, че послѣ пакъ да са върнѫтъ. И съ нашитѣ ще имъ бѫде по-весело изъ пѫть, му отговори Хадѫръ-бей.

— Като е тъй, чакайте азъ да имъ сторя хаберь за намѣрението ни и да приготвя нѣщо и за изъ пѫть.

— Е, ако хванешъ да готвишъ и за изъ-пѫть то ще са забавимъ, кога ще бѫде то?

— Ей сега ще бѫде, каза Рашидъ и излѣзе.

— Момчета! извика Рашидъ, като слѣзе на двора. И сичкитѣ кочияши, серемджии и слуги са събрахѫ около му съ скрьстени рѫцѣ прѣдъ пояса си.

— Серeми, талиги, кочии, конье и сичко да бѫде слѣдъ половинъ часъ готово, че ще вървимъ за Търново. Разбрахте ли ма?

— Разбрахми, отговорихѫ сички въ единъ гласъ — сичко до половинъ часъ е готово, казахѫ, и сѣкий отиде да тъкми.

— Ахчи-баши, Мустафа! Извика Гираиския бей съ по-силенъ гласъ да го чуе, защото ахчията бѣше въ мотвака и мияше филджанитѣ и зарфовитѣ.

— Чувамъ! са обади Мустафа ахчията и искочи на часа. Заповѣдай беимъ. Проговори и са исправи на прѣдъ бея.

— Можешъ ли упечи за единъ, два сахатя петь агнета, за изъ пѫть? Ще си вървимъ слѣдъ два часа.

— Могѫ, беимъ, фурната гори, три агнета има готови удрани отъ сноши и сѫ въ най-долнята мааза, ей сега ще ги приготвѭ. Нека заколѭтъ още двѣ.

— Не, три да заколѭтъ и свари единъ котѣлъ сютлашъ; викай и сички цигани да ти помагѫтъ.

— Азъ ще заколя агнетата, отговори Бекиръ-баба, който са случи на двора: азъ сьмъ старъ касапинъ, само ми ги дайте. Извади си ножа и зѐ да го заглажда съ огнилото си.

— Добрѣ, отговори Рашидъ, дайте му три агнета, или по-добрѣ, иди си избери отъ гражда. Бекиръ-баба са подмлади и си напомни младитѣ години, когато колѣше па Кая-баши и печеше куруклии гивечи на краевцитѣ отъ Френгихисарь, та ги ядѣхѫ въ Дервентя и разигравахѫ циганкитѣ на кючекъ, а по нѣкоги са и избивахѫ, като са напиѭтъ съ ракия.

— Една кошница яйца да сваришъ... Въ маазата има цѣлъ кошъ: избери прѣснитѣ и ги прѣвари. И соль да земнешъ.

— Сичко ще бѫде готово, да обварѭ рибата: една кошница ей сега донесе Петко — сѐ мрѣни и сомови — по ока, ока и половина, а два сома има по три оки трѣба да додѫтъ.

— Обвари ги и тѣхъ — и сичката, и опечи на жарата: ти артъкъ знашъ, какъ — за изъ пѫть. . . ще обѣдвами при Голѣмата чешма у Кости-мѣлъ. — Разбирашъ. . . А ми хлѣбъ има ли?

— Цѣла фурна, ей сега го извади фурнаджията. Сичко ще бѫде готово, нѣмай грижа, беимъ.

— Добрѣ! Който та не слуша, удри, отъ меня изимъ, каза Рашидъ и са готвяше да излѣзва при гоститѣ, а жена му го повика кѫдѣ сълбата на ветхия сарай и го попита, какво са е разбързалъ такъвъ.

— Ще си ходѭтъ гоститѣ и ний — съ тѣхъ, хайде гответе са, ще си идемъ и, слѣдъ три четири дена, сми пакъ тука.

— Защо не ми каза отъ снощи?

— Защото сега и менѣ ми казахѫ.

— Другитѣ ханѫми знаѭтъ ли?

— Кажи имъ ти, ако не имъ е проводилъ хаберь Хадѫръ-бей. Гответе са. За ѣдение азъ заповѣдахъ. Сичко ще бѫде до единъ часъ готово.

— Добрѣ, отговори Мехремъ-ханѫмъ-бей, и отиде да извѣсти на гоститѣ си.

— То и друго имало, Рашидъ-бей, го посрѣщна мюхтията, тука имало единъ басъ отъ цѣла година не свършенъ и тука искѫтъ да са свърши.

— За коньетѣ ли? го попита Рашидъ, азъ знамъ и тамамъ мисляхъ да ви наумѭ. . . тамамъ, тука има и тъпани и той скоро ще са свърши.

— Ще са забавимъ. . . рѣче Хадѫръ: то ще отиде до обѣдъ, а довечера азъ трѣба да сьмъ въ Търново рано.

— Не щемъ, Хадѫръ-бей, отговори мюхтията, коньетѣ сѫ приготвени отъ вчера и за днесъ чакѫтъ гладни.

— Като желайте синца, азъ нѣма да ви прикършя хатѫра, ама да са немайме много; отъ дѣ ще ги пущѭтъ?

— Отъ Синь-виръ, рѣче Рашидъ, по пѫтя, че до края на селото.

— Като е тъй, да са готвѭтъ, каза стария Хадѫръ и съперницитѣ излѣзохѫ да си приготвѭтъ коньетѣ и да заминувѫтъ за опрѣдѣленното мѣсто. Рашидъ заповѣда на циганитѣ да са приготвѭтъ и, щомъ видѭтъ дима отъ пищова, който ще са гръмне при Синь-виръ да ударѭтъ тъпанитѣ.

Мѫстанъ Куру-джигеря и Алишъ Сърѫ-Иланджика има

к и двамата по единъ юрюкъ-бедевия конь, които на много рски свадби бѣхѫ надпрѣпусквали много коньe и бѣхѫ зели ного сукно *пешкешъ*, но двата юрюци коня не бѣхѫ са надрвали още отъ прѣпирането — кой отъ двата ще надвари, бѣше породилъ тоя баасъ, които искахѫ да са свърши при й-знаменититѣ беeви и агалари. Бааса имъ бѣше за цѣлъ къмъ обрѫжение: пушка джеферлия, два гюмюшъ-тепелии пиова съ сребърна харбия, червенъ сирмалия силяфлѫкъ, двѣ рмени паласки и единъ филь-дишъ-капзалия, сирма-димири, аганъ съ сребърна ишлемелия капия.

Изъ-между Рашидовитѣ цигани имаше двѣ циганчета 14—15 години, които бѣхѫ ходили на много турски свад, както въ Търново, тъй и по околнитѣ села, да надпрѣпусѫтъ юрюци. Тия хитри звърки подушили още отъ първия нь чрѣзъ циганкитѣ, че ще пущѫтъ юрюци и бѣхѫ дошле яхъра при коньетѣ; защото знаяхѫ, че сѐ ще ударѭгъ киширя и ще са покажѫтъ прѣдъ беeвитѣ да ги викѫтъ и на уги свадби. Стопанитѣ си извадихѫ коньетѣ, които бѣхѫ юпнѫли гладни, защото, както казахми, готвяхѫ за юрюкъшиясѫ.

Едина на Куру-джигеря бѣше черъ съ бѣло чело, а угий сивъ съ бѣли крака и двата дълги тънки съ малки остри ши, испѫкнали очи и голѣми дупки на ноздритѣ.

Нѣкои отъ старитѣ агалари искахѫ да обвържѫтъ циначетата на тѣхъ, както са виждали, съ ремъци, но Сарѫланджика не даде, като каза, че това нѣщо — обвързването, хаталия, но ни то той, ни-то други му нѣкому доде на ума, може нѣкой отъ коньетѣ да има нѣкой лошавъ нравъ, но къ и сички са съгласихѫ да ги пущѫтъ не вързани.

Циганчетата бѣхѫ вѣщи на тая работа: хвърлихѫ са коньетѣ, зехѫ по единъ дългъ камшикъ, уловихѫ юздитѣ пуснахѫ полека — на вървежъ, коньетѣ кѫдѣ Синь-виръ. Тѣ хѫ само по едни сини платнѣни гащици и по една ризица, згърдени, боси и гологлави.

— Ще идитѣ и вий съ тѣхъ, рѣче Рашидъ на двама гани, и ще глѣдате кога пущѫтъ, да пуснѫтъ отъ едно мѣсто изведнъжъ... Ако направите нѣкой цигански шуролопъ, по ѣстѣ тоеги ще ви ударѭ по табанитѣ... Разбрахте ли? На́, този пищовъ, щомъ тръгнѫтъ коньетѣ, ще го гръмните, да дете бѣлѣгъ за тѫпанитѣ.

— Разбрахми, беимъ, извикахѫ циганитѣ, разбрахми; убий на, ако направимъ нѣщо зло . . . Едина зе пищова и трьгнахѫ подирь коньетѣ, и, като са завьртѣхѫ по цигански заминахѫ изъ-пѫтѣ кѫдѣ Синь-виръ . . .

Стопанитѣ на коньетѣ останахѫ при зрителитѣ и ги чувахѫ, какъ са прѣпирахѫ, кой конь ще надмине, но не са ускърбѣвахѫ, защото и двамата имахѫ свои страни (тарифи).

Ханѫмитѣ за кушия бѣхѫ по-любителки отъ агитѣ: тѣ, щомъ излѣзохѫ мѫжьетѣ, още не нетруфени и не накъръчени, бързишкомъ са искачихѫ на третия катъ и са натрупахѫ на източната страна, на прозорцитѣ да глѣдѫтъ. А отъ тамъ са видѣше не само цѣлия пѫть, отъ Синь-виръ, чакъ до селото, но и самия Синь-виръ са синѣяше съ синитѣ си лизгáви брѣгове, които са отражавахѫ въ водата му и го правяхѫ синь като синьото небе, отъ които си бѣше именуванъ отъ околитѣ села, още отъ незапамятни врѣмена

Сички чакахѫ да видѫтъ дима, за да ударѫтъ тѫпанитѣ, а тѫпанаритѣ най-вече си напѫвахѫ циганскитѣ черни, съ блѣдевъ бѣлтъкъ, очи, защото знаяхѫ, че Рашидъ, за нищо и никакво, ударя по сто тоеги но табанитѣ.

— Гръмна! извика най-напрѣдь едина циганинъ.

— Удрете силно тѫпанитѣ рѣкохѫ, стопанитѣ на коньетѣ, удрете безъ да спирате, тѣ право при тѫпанитѣ ще додѫтъ

— Се успоредъ бѣгѫтъ, тъй ми са чини . . . викаш единъ.

— Едина надспревари, чиними са . . , додади други.

— Не са познава още, викаше третий.

— Кога са приближѫтъ кѫдѣ Балтей, ще стане явн расправяше четвьртий. Но коньетѣ не са спирахѫ, защот циганчета бияхѫ колкото имахѫ сила съ камшицитѣ и коньет прѣпускахѫ безъ юзди: тъй правяхѫ, въ онова врѣме, коши съ юрюцитѣ конье — тѣ право на гласа на тѫпана тичах

Като додохѫ до Балтей и зехѫ да са видѫтъ по-до рѣ. Ханѫмитѣ само плѣскахѫ рѫцѣ и викахѫ: „ето ги идѫт ето ги идѫтъ“ — тѣхъ толкова не ги интересуваше, кой п спечели баса, отъ колкото самото припускание на коньетѣ. „ето идѫтъ! ето додохѫ!“ са продължаваше постоянно о сарая.

Като прѣминахѫ дълбокия пѫть на Балтей и излѣзохѫ к дѣ голѣмата равнина, забѣлѣза са, че едина конь зé да поуста

— Надмина черния, викахѫ едни.
— Не е белли, са обаждахѫ други.
— Пакъ го стигна, крѣщѣхѫ трети.
— Хѫ, хѫ! черния надминава . . .
— Ето, ето, ето! хѫ, хѫ! ще го надмине сивия . . .
— Черния зѐ прѣднина, момчета, викаше Куршумъ-бестирена, и неможе го стигна вече сивия . . .

Стопанитѣ не глѣдахѫ толкова коньетѣ, колкото обрьщахѫ внимание на думитѣ на зритѣлитѣ и, щомъ кажахѫ: „надмина черния!“ на Куру-джигеря му свѣтваше лицето, а на С. Иланджика поблѣдняваше, а, щомъ извиквахѫ: „надмина сивия!“ ставаше противното — съ сѣко викание и лицата на стопанитѣ са промѣнувахѫ, като кожата на Хамелеона.

— Надмина, надмина, е вече надмина! . . викахѫ сички за черния конь на Мѫстѫна и дѣйствително той бѣше оставилъ сивия на сто раскрача по-дирѣ си и, запѣненъ, съ свѣтнали, като вѫглѣни, очи и отворени ноздри, стигна до тѫпанитѣ, но не са спрѣ, а отиде още напрѣдь и, като са подврѣ подъ голѣмата черница, подъ ниситѣ клони, циганитѣ писнахѫ: „Давла, Давла-ла! . . . Давла . . .“

Циганчето, което ездяше коня, остана на клоня провисвало . . . Слѣдъ нѣколко секунди достигна и сивия, запѫхтѣлъ и са спрѣ при тѫпанитѣ, които вече спрѣхѫ да гърмѭтъ. Очитѣ на сички са обьрнахѫ къмъ чьрницата. Циганитѣ са завтекохѫ съ плачь, да видѭтъ разкѫсано ли е циганчето; циганкитѣ тичахѫ отъ село къмъ него гологлави и пищѣхѫ, но щомъ стигнахѫ при него, единъ циганинъ го улови за кракага и го снѣ отъ клонитѣ — нищо му не бѣше, само треперяше като листъ, бѣше блѣднозелено като зеленъ пѫпяшъ . . . и лицето му удрано отъ тьнкитѣ клони на чьрницата. Циганкитѣ го наобиколихѫ, глѣдахѫ го въ очитѣ, плюяхѫ му въ пазвата; нѣкои го гладѣхѫ по голата глава и: „вай, аманъ, Девла!“ са повтаряше постоянно.

Коня, уплашенъ отъ боя и вика на циганчето, като направи една кошия, са завьрна кѫдѣ стопана си, който са бѣше отдѣлилъ отъ зрителитѣ кѫдѣ него, и го мамѣше, но като минѫ край циганчето, той го глѣдаше, и хриптѣше уплашено, като че е билъ на гърба му нѣкой индийски тигъръ [1])

---

[1]) Такива конье, които нарочно минувѫтъ подъ дьрвета, да свалѭтъ

При сичко, че циганчето прѣтърпѣ такова примеждие, циганитѣ го заведохѫ при зрителетѣ за бакшишъ. Сички гости го дарихѫ по нѣщо, а стопанинѫ на коня му даде единъ алтъдъкъ и го запита, какъ са утърва да не го повлѣче коня подъ клонитѣ, да го разкѫса.

— Азъ и другий пѫть съмъ пащалъ такова нѣщо, рѣче циганчето съ трепкъвъ гласъ — разкрачихъ са и, щомъ допрѣхъ до дребнитѣ клони, уловихъ са и коня са изхлузи изъ подъ меня. Тоя конь е наравистъ и трѣбаше да ми обадите...

— Ами, ако бѣхме го свързали съ рѣмьци, както казвахѫ нѣкой, проговори Бекиръ-баба, утиваше тантона . . . щѣхѫ да му са провлѣкѫтъ чървата по коня и нищо по-вече. Азъ съмъ виждалъ у Доброджата такива случаи: едно тѫтарче въ дáма го завлѣче и го скѫса у горния прагъ . . . Добрѣ, че недадохѫ да ги вържемъ. Тия кошии аслѫ рѣдко са минувѫтъ безъ примеждия. , . Може да не му е билъ дошелъ още иджеля . . Вай завала ченгенчикъ . . . я го глѣдай още трепери . . .

— Е, ще трепери, каза една циганка, ами шега ли е? . . На косьмъ му са задържѫ живота — завалийката . . .

— Е, Иланджикъ! Извика Димирь-дишлията, нѣма какво, ще купувашъ цѣлъ посатъ — синца сми свидѣтели . .

— Азъ отъ баса си не са врьщьмъ: надмина ми коня ще му купѭ.

— Отъ меня, пъкъ, единъ даавеѣть искайте. На колибата ми, кѫдѣ свършванието на тоя мѣсецъ — отъ меня и земнете.

— Чухте-ли, агаларъ, извика Крушумъ-кестерема, даветь имами.

— Чухми, рѣче Хаджръ-бей, ами хайде да си вървимъ, че стана кѫсно.

Мусафиритѣ на Рашидъ-бея си тръгнахѫ кѫдѣ сарая, двамата стопани на коньетѣ вървѣхѫ подирѣ имъ и си водѣхѫ кониьетѣ, които бѣхѫ виръ-водѫ и съ тѣхъ вървѣхѫ циганитѣ и циганчетата, които са надѣвахѫ да имъ дадѫтъ на тръгвание още нѣщо.

Ханѫмитѣ, които видѣхѫ отгорѣ циганчето, че са забѣ въ черницата, незнаяхѫ още, да ли не е усакатено и надникнахѫ надъ прозорцитѣ, но щомъ го видѣхѫ, че върви

отъ гърба си яздачитѣ, ги зъвѣхѫ въ онова врѣме нарависти (хуйлии) и тѣхъ не вържахѫ яздачитѣ. Защото ги разкѫсвахѫ у дърветата.

циганитѣ, извикахѫ: „нищо му не е — ето го дѣ върви . . .“ и са успокоихѫ, защото, като са изгуби въ клонитѣ на чърницата и тѣ изпищѣхѫ . . . Гоститѣ са качихѫ въ новия сарай, а ханѫмитѣ вече са готвяхѫ за въ пѫть. Една волска кола съ единъ гиранчанинъ, Българинъ, замина напрѣдь съ ястьята и сичко, що бѣше приготвено за въ пѫть

Слѣдъ малко серемитѣ, кочиитѣ и талигитѣ заминувахѫ изъ селото кѫдѣ Турския пѫть, а слѣдъ тѣхъ излѣзохѫ и сичкитѣ аги и беєви на конье и пищовитѣ запукахѫ . . . Като достигнахѫ кѫдѣ Слатина, Джевдетъ, Дели Мехмедъ, А, и, Куршумъ-кестерна, Челеби Мустафа, Генчь-пехливана, Куру-джигеря Мустанъ, Телкеджи Юмеръ и Алишъ Сѫрѫ-иланджика, са отбихѫ отъ пѫтя кѫдѣ Голѣмия кладенецъ и уловихѫ полѣнитѣ и трьнака, на горѣ, кѫдѣ Зайковъ кладенецъ съ хрьткитѣ и кононтѣ за зайци, като казахѫ на дружината, че ще ги чакѫтъ кѫдѣ Голѣмата чешма въ Костимялъ. Серемитѣ задрьнчахѫ и слѣдъ тѣхъ вървѣше останалата дружина и най-послѣ са изгубихѫ изъ тѣсния дълбокъ пѫть, кѫдѣ рѫта . . .

Подъ Голѣмата чешма, между главния пѫть, дола и долчината, прѣзъ която течеше въ сухо врѣме само водата отъ изобилната Голѣма чешма, а въ дъждовно — пороя отъ горѣ, който са събараше отъ Арбанашкото бьрдо, Шемши-бей, Мюхтията, имаше лозье и голѣма колиба, което бѣше обградено съ едри вошки, върба и орѣхи, а около колибата — съ гѫсти вишни, мушмули и дули. До него, на истокъ, бѣше лозьето на Рашидъ-бея, тъй сѫщо обградено, съ голѣма колиба, съ мааза.

Слънцето са бѣше исправило на пладнѣ, когато серемитѣ са спрѣхѫ при Голѣмата чешма и ханѫмитѣ слѣзохѫ да пиѭтъ вода съ синджирлията ѝ тасъ, да си миѭтъ рѫцѣтѣ и очитѣ, а мѫжьето са отбихѫ на Рашидовото лозье, отсѣднахѫ коньетѣ и ги развождахѫ по моравата около хубавата колиба. Колата съ ястьето бѣше пристигнала на скоро. Шемши-беевата колиба бѣше отрѣдена за харемитѣ, а рашидовата — за мѫжьето. Слѣдъ малко, дърветата зехѫ да са улюлявѫтъ отъ люлкитѣ, които бѣхѫ вързани за полигатитѣ имъ клони и пѣснитѣ екнахѫ и са отеквахѫ, отъ двѣтѣ страни, въ стѣньето на Костимялската разкошна долина . . . Ловцитѣ, вмѣсто да додѫтъ порано, укъснѣхѫ и додохѫ слѣдъ четвьртъ часъ съ петь заяка, уклани и едно малко живо, което, щомъ отсѣднахѫ коньетѣ си, испроводихѫ на ханѫмитѣ.

Ахчията и слугитѣ съ слугинитѣ бѣхѫ сложили н чърдацитѣ прѣдъ колибитѣ и пладнуванието са захвана... По дирь ѣдението, старитѣ си подрѣмнахѫ, а младитѣ обиколихѫ нѣкои колиби, дѣто нѣмаше жени, а пъкъ ханжмитѣ са люлѣхѫ, брахѫ ластарь, лозови листа за сарма и трьндафилъ, от който имаше цѣли туфи около колибата на мюхтията.

Слѣдъ два часа, серемитѣ излѣзвахѫ на горѣ кждѣ Шереметя, а подирѣ имъ и цѣлия алай съ зайцитѣ, провѣсени н коньетѣ, съ които минахѫ Шереметя и влѣзохѫ въ Търново с голѣмъ салтанатъ...

X.

Когато са върна Ганчо у дома си отъ Гиранската воденица и иствари човалитѣ и ги изсипа у корабя, на Иван Миневъ момченцето дойде при него плачишката и му каза „чичо Ганчо, да додишъ у насъ, че тетя го донесохѫ раненъ... и зѐ да са под'ѣмва.

— Кога го донесохѫ?

— Ей сега... на пѫтя, като отивали на бахчата надъ Сушица пукнала една пушка отъ гората и го ударил крушума въ дѣсния кракъ подъ колѣното: свирката му е н соль, казваше момчето и сълзитѣ му течахѫ на двѣ чучуверк по лицето му на долу.

Ганчо бѣше зелъ да избухва човалитѣ отъ брашно въ голѣмата слива, но, щомъ разбра, каква е работата, хвърли ги прѣдъ вратата и са завтече у кумшията си, да вид защо го викжтъ...

Подъ голѣмата чърница, на двора у Ивана Минев бѣше послана една рогозка, върху ѝ бѣла черга и ед шерена възглавница, на която лѣжаше на гърба си Иван блѣденъ, съ дебело обвитъ и прѣвързанъ кракъ, и издава дълбоко ихтение. При главата му бѣше жена му и двѣ мал дѣчица — момче на осемъ години и момиченце на петь, кои глѣдахѫ баща си въ лицето угрижени.

Щомъ са зададе Ганчо отъ протката, Иваница заплак съ гласъ: „Ела, ела, драгинко, да видишъ бача си Ивана к кой халъ сж го направили проклѣтитѣ турци... Останахѫ дѣчицата сираци. Охъ, Боже, Божке, видишъ ли или не в дишъ!.. Кога ще ни утървешъ отъ тия змии!..“ Ганчо, к

то ся приближи при Ивана, улови го за ржката, сѣдна при него и, като каза на жена му: „стига! тукъ плачь не помага...", попита го: „а ба, че отъ дѣ — тъй?.."

— Не ма питай, му отговори ранения, ами кажи какво да са прави: свирката ми на соль станала, кръвь истече много — пристѣгнатъ сьмъ надъ колѣното, крака зѐ да са надува и на горѣ... страхъ ма е да го разслабя, че ще бликне пакъ кръвьта... Кого да викаме?..

— Нѣма кого, освѣнъ дѣда Тодора Капнилата, той е *чикакчия* — ако не ще може да помогне, ще ни научи барем, що да правимъ.

— Добрѣ.

— Ето ма: отивамъ, рѣче Ганчо, и са завтече изъ вратнята на пжтя.

— Не искашъ ли нѣщо да си хапнешъ, бре Иване? му продума жена му, я глѣдай колко си отслабналъ! Да ти дамъ нѣщо... чорбата униѣ, да ти изсипж малко кокоша чорба съ едно крилце и воденичката да си хапнешъ, да са *сафиресашъ*... ами, я глѣдай, на мощи си заприличалъ!..

— Не щж нищо! вода ми дай, че ми изгорѣ сърдцето... друго нещж. И жена му му подаде стомната: Той іж улови и съ растреперани ржцѣ іж допрѣ до устата си...

— Стига, Иване, стига, че студената вода ще та прѣсече: пийни си малко, че послѣ — пакъ.

— Ще та слушамъ, ѝ отговори Иванъ, и ѝ подаде стомната съ дѣсната си ржка.

Вратнишката протка са отвори и са подаде единъ бѣлобрадъ старецъ, съ сини шалвари, синь поясъ и кжса салтамарка отъ сжщото димито, отъ каквото бѣхж шалваритѣ му. На главата му — черъ танурястъ калпакъ, съ на босъ кракъ обути черни каревли и съ една патерица въ дѣсна ржка. Това бѣше Дѣдо Тодоръ Капнилата. И Ганчо вървѣше слѣдъ него.

Като доди до постилката, той сѣдна, улови Ивана за дѣсната ржка и му продума: „небой са, стори си сабуръ... дѣ ти е раната?..."

— Рана не е то, дѣдо Тодоре: свирката ми е строшена на соль: съ клапи е привьрзана, да са не мандахара... на кола сж ма донесли... Кръвь истече много... Ето тука привьрзанъ крака ми, но зе да са надува... незнаіж, ще

го развързвашъ ли, но ма е страхъ, да не рукне пакъ кръвьта... че — каквото знашъ...

— Небой са: Господь ще ти помогне, моли са на Бога и на Св. Богородица... Чакай да видж...

— Виждъ, ама злѣ е строшенъ: отъ пристегнатото надолу, хичь не го усѣщамъ... но нагорѣ ма боли отъ стегнатото. Дѣдо Тодоръ развьрза кърпитѣ, които бѣхж отъ една разрѣзана риза и клапитѣ са проглѣдахж, а подъ тѣхъ — друга кърпа, която бѣше облѣна съ кръвь и са бѣше спекла.

Дѣдо Тодоръ попипа прѣзъ нея: „отъ долу — пихтия, каза той на Ганча тихо. Ще го поразслабж малко отгорѣ, но твърдѣ малко, да не му посинѣе, пъкъ, крака, че тогава е позлѣ...“ И зе, та го поразслаби и го поразтри съ дървено масло отъ върваното на-горѣ.

— По отлекна ми, дѣдо Тодоре, рѣче болния, трий още...

— Много неможе да са трие тó, синко, че може да са *бошандиса* пакъ кръвьта... Ами, ето какво ще ви кажж азъ сьмъ чикакчия — да е извѣхнато, да е счупено, да прьснъть кокала, ще го направж, но тука месото съдрано — цѣлото прасе и свирката — на соль, както казвашъ: това джирахска работа... Да та не лъжж — не са наѣмвамъ н такава рана, въ която може и крушума да е вжтрѣ.

— Крушума не е вжтрѣ, дѣдо Тодоре, крушума е в джеба ми: той мина прѣзъ крака ми и прѣзъ едната стѣн на бакрачето и остана вжтрѣ... ето го, каза Иванъ съ въ дишка, и го подаде на дѣда Тодора.

— Сплесканъ отъ едната страна, каза дѣдо Тодор да ли е отъ свирката или отъ бакрачето?..

— Отъ свирката, отъ бакрачето[1]) го кажи... нъ ма уби...

— Не бой са, бре момче, чилякъ отъ толкова не мира, ами да проводимъ въ градъ, да повикатъ джирахин азъ казахъ, че не са наѣмвамъ... защо да та лъжж.

— Не щж ли умрж, догдѣ доди... и кой го зн кога ще стигне...

— Да умрѣшъ ли?.. Хама работа, хж... Так

[1]) Иванъ е носилъ на коня си едно малко бѣло бакраченце и кру ма, като миналъ прѣзъ крака му и едната стѣна на бакрачето, останалъ бакрачето, дѣто го и намѣрили.

юнакъ отъ толкова рана умира ли? .. не ставай дѣте! .. Мустафа ще та изцѣри тебя и на хоро ще играешъ, на ръченици ще клѣкашъ съ тоя кракъ — като са сръсте — по якъ и отъ здравия ще бѫде... ами кой ще иде за Мустафата? Трѣба да иде разбранъ чилякъ, да му расправи добрѣ, за да си земне халаятитѣ и мехлеми... Зеръ, дѣ да знае чиляка, каква рана ще цѣри.

— Азъ ще отидѫ, рѣче Ганчо, кажи ми, що да му рѣкѫ.

— Ще му рѣчешъ: „на болния крака е строшенъ въ свирката, подъ колѣното въ прасето, ей тука..., покажи му на крака си; ударенъ е съ крушумъ; крушума е излѣзалъ; кръвь текло много, но сега е спрѣна, крака е привьрзанъ долу съ клапи, а горѣ съ врьвь, но е зелъ да са подува; кажи му, че сьмъ го разслабилъ, но са не бави... Колкото са пада, ще му са заплати.

— Ето трьгвамъ, рѣче Ганчо, и са завтече да са обади на тѣхнитѣ.

Слѣдъ нѣколко минути, Ганчо, на братовия си черъ конь, са видя, че излѣзваше кѫдѣ Арбанашкото бьрдо и скоро са затули задъ баиря.

Дѣдо Тодоръ си бѣше изженилъ отдавна и синоветѣ и дъщеритѣ, имаше и пра-внуки. Неговата работа бѣше да ходи да прави счупено, дѣто го повикатъ и сѣкий праздникъ — на черква. Той бѣше уменъ, честенъ, но строгъ человѣкъ; кога минуваше по улицитѣ, като кажахѫ: „Капнилата иде“, сѣкий му ставаше на кракъ, но и той сѣкиму отговаряше на поздравленията веселъ и доволенъ. Той остана при болния да го утѣшава и да чака Мустафа джирафина, да види, каква надѣжда ще даде на Ивана, защото раната, както си мисляше той, е опасна, та може да завлѣче младия чилякъ у гроба...

— Жена ми ма кани да ямъ, какво ще рѣчешъ, дѣдо Тодоре, да си хапна ли? — пиле сварила...

— Машалла, отговори засмѣно стареца, и за това питанье ли иска? Хапни си, хапни, ама вино не ти давамъ, че виното право на болката отива... Булка, извика Капнилата на ивановата жена, която бѣше влѣзла въ кѫщи, дай на момчето да си хапне, дай му, че той, кой знае отъ кога не е ялъ... сиромаха...

— Отъ кога? отъ онзи-денъ отъ вечерьта: прѣдъ обѣдъ, вчера ма удари.

Догдѣ говорѣхѫ това и Иваница сложи до болния една пьница съ топла чорба и половинъ хлѣбъ. Подложи на мѫжа си още двѣ възглавници, поисправи го, и му сложи чорбата въ полата. Иванъ изсърба чорбата съ нѣколко хапки хлѣбъ, из'ѣде месото и воденичката и, като и ѭ подаде, каза: „стига толкова, че послѣ, ако ми стане по-добрѣ, ще поискамъ пакъ."

— Добрѣ, отговори жена му, ястье има, зе пьницата и си отиде въ кѫщи.

— Туй азъ за Лазара Гергювъ си го отнесохъ, рѣче Иванъ на Стареца, който са бѣше замислилъ и си брояше несъзнателно черните дълги брояници, тѣ него вардяхѫ и на него хвърлихѫ, а крушума меня получи . . .

— Кои сѫ тѣ, белкимъ ги знайте?

— Знай ги Лазаръ — Юсеинъ Кара-мустафоолу, отъ Сушица, да ги убий Господь . . . Оная година дошелъ у Лазарови на Долня-Орѣховица; чиляка го погостилъ, като чилякъ приспалъ у тѣхъ и на сутрината, като щѣлъ да си отива откача чапразитѣ (пахтитѣ) на дъщеря му отъ стѣната и ги натъпква въ пояса си. . . Лазаръ, както го знашъ, че не си поплюва за такова нѣщо, затворилъ вратата, извадилъ чапразитѣ отъ пояса му и го смазалъ съ бой . . . Тогава, това проклето куче му са заканило, че дѣ да е и до кога да е, ще му испие кръвьта . . . че хѫ-днесъ, хѫ-утрѣ, вчера щѣше да ѭ испие, но не можа . . . на споредъ ни вървѣхѫ коньетѣ, кат пукна пушката изъ шумата, Лазаръ зналъ, каква е работата извика, безъ да види кой пукна, „Юсеинъ! тъй са не бие, н тъй! . ." и гръмна върху дима, но удари ли нѣщо, не удар ли, незнаѭ, само на меня ми истръпна крака и надтегнах къмъ лѣвата страна на коня . . . като поглѣднахъ — кръвьт шурна и ми напълни каревала . . .

— Ударенъ съмъ, другари, извикахъ, свирката ми прѣбита ! . .

Другаритѣ ми слѣзохѫ отъ коньетѣ; двама още гръ нахѫ кѫдѣ шумака и туй бѣше . . . Снѣха ма отъ коня . крака ми са люлѣе . . . *хеля* — Бать Добри, Господь здра да му дава, извади отъ дисагитѣ ми една припѣрка риза, ра дра ѭ, разкопча ми на-бързо крачула, и отви крака бърже. Димо отсѣче ей тия клапи, удѣла ги криво-лѣво и ми привы захѫ крака долу, да са не мандахара . . . но кравьта не спира . . . Тогава отрѣзахѫ ей тая връвь отъ дисагитѣ, съ к

то бѣхѫ застегнати и ми стегнахѫ крака... Туриха ма на коня на-прѣвъръ (напрѣки) и полека-лека ма занесоха въ селото... Турвѫтъ ма на една кола, съ сѣно послана, че — тука. Единъ Сушичанинъ ма докара, а другаритѣ ми заминахѫ за Разградъ...

Това куче, дѣ да е, ще испие и на Лазара кръвьта...

— Да са каже на въйводата, каза дѣдо Тодоръ, „ама — врана на врана, вади ли окото",.. ще са сторѭтъ углушки и толкова... Пакъ побѣснехѫ, ама, струва ми са, ще имъ пати главата пакъ... Прѣдъ сѣка урдия, тѣ сѐ тъй повилнявѫтъ...

— Побѣснявѫтъ, казвашъ... Селянина, дѣто ма довезе, ми каза: „абе ний ги знайми тия псета, кои сѫ... Селото е писнало отъ тѣхъ... дѣ ги, се за зайци, дѣ ги — се за лѣсици, а тѣ съ два крака зайци търсѭтъ... Прѣзъ деньетѣ заклахѫ двѣ овчарчата отъ нашитѣ, ей тамъ надъ селото,.. още видѣло бѣше... Пролѣтесь, влѣкохѫ момичета... че какво да ти кажѫ?.. писнали сми на кувило отъ тѣхъ"...

— Учистете ги, бе, му казвамъ: единъ фишекъ струва двайси пари...

— Да ги учистимъ... каза, и ний го знайми, а ми послѣ, дѣ ще са дѣнемъ?.. Ний въ селото сми по-малко отъ тѣхъ: ще излѣзѫтъ други — по-проклети, — да ги убий Господь — сички сѫ такива... кръвници и изѣдници.

— У насъ то е цвѣтье, момче, каза дѣдо Тодоръ съ въздишка, че нашето село е чисто отъ тая псетя вѣра и е голѣмо, ами онѣзи горкитѣ села, дѣто са смѣсени и тѣзи — въ польето... кански сѫ писнали... не ги ли глѣдамъ, като ма викѫтъ, на долу кѫдѣ Разградско, да правѭ счупено, че само душицата е останала въ тѣхъ... и български не смѣѭтъ да говорѭтъ — и женитѣ и дѣцата имъ — се турски... черкува нѣма пигдѣ. На три години са комквѫтъ и то — кой видѣлъ, кой нѣ. На Руссе ходѭтъ за комка... И ний не смѣ въ рай, ама тѣ сѫ въ пькъла на дъното, горкитѣ!.. Е, какъ си сега?

— Като си хапнахъ, по-хубаво ми стана, ама крака не го усѣщамъ...

— Е, чакай дѣ, и него ще хванешъ да го усѣщашъ, ама нѣка хване да зараства...

— Ще зарасте той, чини ми са, при баща ми...

— Не бой са! .. азъ ти казахъ, какви по-люти рани сьмъ виждалъ!.. Дава Господь, че уздравяѫтъ и сичко са забравя . . . Е до глава дошло, ще са потьрпи . . . Нъ-ли казвѫтъ, че Господь далъ тьрпѣньето на гората — тя изсъхнала, далъ го на камька — той са прьснълъ, а чилякъ го носи и го износя и уздравя . . .

Дѣдо Тодоръ искаше още да говори за утѣшения на болния, но вратника са отвори, Ганчо влѣзе и въведе познатия ни джирахинъ Имамъ-оглу Мустафа, съ старий му конь, на когото на телтията бѣхѫ укачени едни стари мишинени дисаги.

Джирахина отсѣдла близо до болния, каза, да му снемѫтъ дисагитѣ и да му поразведѫтъ коня. Едно момченце улови повода на старий атъ и зѐ да го развожда, а Ганчо сложи дисагитѣ при постелята на ранения. Дѣдо Тодоръ стана и, като каза: „добрѣ дошелъ, Мустафа-ага,“ покани го да сѣдне на мѣстото му.

— По-добрѣ намѣрилъ, Тодоръ-чорбаджи, му отговори джираха, какво правишъ? Не сьмъ та виждалъ — отъ кога? . .

— Отъ три години Мустафа-ага . . . устаряхъ вече, че туку — тукъ . . .

— Дрьжъ са ти още, дрьжъ, че видишъ ли, ей за такива завалии сми потрѣбни. . . Я, бе яралѫ пехливанъ, дай да ти видѭ ранитѣ, каза на Ивана и са приближи към крака му . . . Като зѐ да го развързва, помрьдна го и Иванъ извика: „полека, Мустафа-ага, че умирамъ“. . .

— Ще умрѣшъ ли? белкимъ отъ това удраскване са мрѣ? . . Не са мрѣ то тъй лесно, чоджумъ . . . Какви рани, какви скършени кости е изцѣрявалъ дѣдо ти Мустафа . . . Отъ кумбара, отъ кумбара, ей тъй цѣлия му кѫчь зетъ, че пакъ уздравя, а ти отъ една свирка си са уплашилъ и искашъ да мрѣшъ . . . чакай дѣ . . .

Това догдѣ говоряше старий опитенъ Мустафа, развързa крака и разслаби клапитѣ.

— Топла вода ми дайте, рѣче той на Ганча, който стоеше до него. Ганчо са завтече въ кѫщи и му донесе едно бакраче съ топла вода, защото дѣдо Тодоръ бѣше порѫчалъ, да бѫде готова топлата вода — той знаеше, че ще трѣба вода и кѫрпи.

— Кѫрпи! извика джирахина и кѫрпитѣ са донесохѫ.

Той натопи единъ снопъ кжрпи и ги сложи връху загорѣлото съ кръвь платно на болния кракъ и пакъ захвана: „Е, ще мрѣшъ, а? Дѣто тури ржка Имамъ-оглу, тамъ не са мрѣ лесно... ще та изцѣрїж азъ тебя, съ Божата воля, че ще бждешъ, както си падналъ отъ майка си . . . кузумъ! . .

— Дай Боже, Мустафа-ага, надѣждата е на тебя.

— На меня, ама и на Бога . . . Кюлхане! Безъ Бога нищо не става: ний помагами, а Той цѣри . . . белкимъ азъ ще ти дамъ месо, да ти заръсте крака? Ами кость? Богъ го дава него, синко, а ний само връзимъ, чистимъ, миййми, турвами мехлемъ, да умеква раната, а надѣждата е на Бога — Той като рѣче, хайде, не усѣщашъ какъ са дига болния. Не е ли тъй Тодоръ-баба?

— Тъй е, Мустафа-ага, тъй. „Безъ Бога — ни до слога“ го казвжтъ. И азъ Нему са надѣвамъ, кога правя извехнато или скършено.

— Ами, кому другиму ще са надѣвашъ? Богъ е единъ, рѣче Мустафа-ага и зé да отлѣпя кърпитѣ. — Глѣдай Тодоръ-баба, бои са момчето — нищо, му каза и зе да върти съ глава, съ което искаше да даде знакъ на дѣда Тодора, че раната не е за шега.

Като измжкна тихо кървавата кжрпа, той извади изъ дисагитѣ си една сребьрна котия, отвори ѭ и зе единъ сюнгеръ и едно сребьрно дилавче. Щомъ изми раната полека, подадохж са остри кости отъ строшената цѣвка на крака, които ловяше съ дилавчето и ги измькваше тихо, но за да не глѣда болния, той са бѣше обьрналъ съ гърба кждѣ лицето му. Като потегли една костка, Иванъ извика и той ѭ остави.

— Сега, изчистихми до-нѣйдѣ-си раната, каза той на дѣда Тодора, ще ѭ привьрзимъ, че утрѣ ще глѣдами да изчистимъ и извадимъ и останалото, но за костъ не споменуваше, да не се плаши болния. Коститѣ той ги тури въ една кутийка и ѭ захлюпи, бѣзъ да ги забѣлѣжи Иванъ.

— Сега отъ тебя — ти си чикакчия — искамъ, Тодоре, клапи — четери гладки липови, отъ дѣ ще ми намѣришъ?

— Има . . . Тичай Ганчо у насъ и надъ хлѣва на тавана има единъ снопъ, донеси ги и сичкитѣ, да си избере каквито му трѣбжтъ. Ганчо трьпна и отиде.

Мустафа извади отъ дисагитѣ си една тенекияна кутия до една ока, отвори ѭ, намаза една кжрпа съ мехлемъ отъ

кутията и ѭ подврѣ, тъй лесно подъ крака, щото Иванъ само веднъжъ из'охка, на което джирахина не забави да му отговори: „небой са... нищо нѣма!“ Ганчо доди съ снопа клапи и ги сложи при Мустафа.

— Избери си, Мустафа-ага, каквито щѣшъ, му каза дѣдо Тодоръ.

— Ето тѣзи ще бѫдѫтъ, каза той като, измъкна четери, но май дебели ми са видѭтъ...

— Дай да ги изтънѭ, рѣче дѣдо Тодоръ, и си извади котлѣнското зелено-черенено ножче. И като поѣ клапитѣ, изтъни ги на бедрото си, като съ еренде, и му ги подаде.

Мустафа приви кѫрпата подложи още кѫрпи, подврѣ двѣ клапи отъ двѣтѣ страни край крака, намаза кѫрпата още съ мехлемъ, приви ѭ и отгорѣ ѝ тури и другитѣ двѣ.

— Е, сега ще ми помагашъ Тодоръ-чорбаджи: ела дрьжь горѣ, азъ — долу, а Ганчо да проврѣ ей тия памучани върви и да обвие веднъждъ дваждъ, догдѣ пусна, че послѣ е моя работа. Дѣдо Тодоръ и Ганчо му помогнахѫ. И слѣдъ двѣ минути крака бѣше привързанъ.

— Е, сега горѣ да видимъ, каза джирахина на Ивана и зе да го глѣда надъ колѣното. Голѣмата жила е здрава, кръвьта е текла отъ други жили, небой са, азъ ще ти развържа крака и го развърза. — Сега той горѣ ще испадне, но долу ще хванешъ да усѣщашъ болка, а за нея пъкъ ще търпишъ, не си дѣте я?

— За да не си мърда крака, дайте ми една дъска, да ѭ подложѫ подъ крака му и да го привързя у неѭ — безъ туй нѣма да мине. Ганчо му донесе една таванска дъска и зе да му ѭ дава.

— Углади ѭ, му проговори джираха, и ѭ направи долу по тѣсна. Ганчо отиде прѣдъ плѣвника и извърши заповѣдьта на Мустафа-ага.

— Сега искамъ и единъ колань, дѣто са упасвѫтъ женитѣ, или — поясъ.

Иванца донесе единъ мѫжки поясъ и, като подврѣха тихо дъската подъ крака, обвиха ѭ съ пояса около крака му и го оставихѫ...

— Покрийте го сега, рѣче Мустафа, и хайде да го оставимъ да си почива.

— Глѣдай да заспишъ — по-добрѣ ще ти стане: азъ

сьмъ тука; дайте ми да са умиж. Ганчо му полѣ съ една кратуна и той са изми съ сапунь.

Слѣдъ привьрзванието и умиванието, Ганчо покани Мустафа-ага да сѣдне прѣдъ хамбаря на постлания чардакъ и, понеже въ онова врѣме въ Лѣсковецъ още не бѣхж зели да употрѣбявжтъ кафе, Гинчо му донесе една паница череши и ги сложи на-прѣдѣ му.

— Ела, да ядемъ череши, Тодоръ-чорбаджи, рѣче джирахина, ела и да та разпитамъ, какъ са поминувашъ. Дѣдо Тодоръ дойде и сѣдна до него.

— Какъ ще са поминувамъ, Мустафа-ага, ей тъй — съ старинитѣ . . . Дѣто ма повикжтъ, дьртъ сьмъ, ама сѐ не са отричамъ — мжчж са да помагамъ. Дотьрча у-зарана Ганчо и ма доведе при яролията. Глѣдамъ, глѣдамъ — работата не е за меня, че го пратихъ да та повикж . . . Да е искълчено или извехнато, най-послѣ да е прьснатъ само кокала, щѣхъ да са наѣмна да го правя: отъ него разбирамъ, а тȏ свирката — на соль, както ж видѣ . . . добрѣ, че са намѣри; ако не бѣше та намѣрилъ, кой знае, що щѣше да стане . . . Какъ ти са види раната? менѣ ми са уплаши окото . . .

— Има още парчетж отъ строшения кокалъ, като извадж сичко, ще стане белли . . . И менѣ ми са види май лошава, ама добъръ е Господь — ще уздравя . . . Какви полошави рȃни, съ Божата воля, сьмъ излѣкувалъ . . .

— Удари ли го сиромаха за нищо и никакво, ей тамъ надъ Сушица въ шумака.

— Да-ли нѣщо по карезъ?

— Кой знае. . . Не вѣрвамъ, да е по карезъ, ами тъй: сторили сж го за нѣкой богатъ торговецъ я . . . Кой знае . . . Но отъ вашитѣ сж, както ми разказва . . . Незнаж, Мустафа-ага, ама пакъ зе да са разкаращисва . . . зе да ми са плаше окото . . . На урдия е това . . . Колкото урдии помня, сѐ тъй са захващжтъ — убийства, убийства, че туку вишъ, убадила са отъ нѣйдѣ и урдията . . . Тъй бѣше, непомнишъ ли и прѣдъ Батинъ-кавгасж, прѣдъ Мора-кавгасж. Като че е на прорукъ... Имамъ-оглу зобяше череши и слушаше, като намѣрваше на дѣда Тодора рѣчитѣ прави на ума си.

— И азъ тъй ще рѣкж — на нишанъ е това нѣщо. Нѣкой кара хората да са убивжтъ най-напрѣдь по единъ по два, че послѣ — съ цѣли урдии . . . Божа работа . . . Дошелъ

му часа, дѣто му било писано. Тодоръ-чорбаджи, го рѣче, че са испълнило писаното . . . нъ-ли знашъ, че сѣкиму е писано на челото, що ще му мине прѣзъ главата? И нему — туй му било писано: ще го тегли.

— Добрѣ, Мустафа-ага, знамъ, че е писано, ама защо да е писано само на насъ?

— На васъ ли? Ами намъ малко ли ни е — съ цѣли урдии мремъ . . . *иджелъ* . . . Отъ иджеля си никой нѣма да са утърве . . . Кой знае и насъ, какво ни чака. Нъ-ли са чува, че Кара-баджака[1]) пакъ са готви, ще видишъ, колко свѣтъ ще са кардиса . . . каза джирахина, който бѣше ходилъ на двѣ три урдии, и въздѫхна.

— Не вѣрвамъ, каза дѣдо Тодоръ съ вѫтрѣшно удоволствие, като си управдаваше думитѣ на ума, що каза на Ивана, че за що ще са бие?

— Защо? . . Ти мислишъ, че Мора-кавгасѫ е свършена?.. Той пакъ ще намѣри нѣкой *себепъ* и туку го вишъ натрупалъ са у Влашко . . . Ще ни изяде тоя душманинъ . . .

На дѣда Тодора, като му стигаше само да чуе подтвърждение на прѣдположението си, му стана приятно и обърна разговора пакъ за ранения: „ще може ли да са подигне *яралията* подирь два-три мѣсеца, какъ ти са струва?

— Ще видимъ, ама догдѣ не му наръсте нова кость, той неможе стѫпа на крака си — ще отиде една година . . . До-найсень ще са заръсте, ама, както ми са види, чакъ до-година го чакай — тая зима ще ходи съ патерици, че чакъ лѣтосъ . . . Азъ ще стоѭ най-много още четери-петь дена, че ще си идѫ, защото имамъ и други яралии, а ти ще му привързвашъ раната, догдѣ са научѫтъ кѫщнитѣ му, че азъ пакъ, на-недѣлята, на-двѣтѣ, сé ще идѫ да го наглѣдвамъ.

— Добрѣ, Мустафа-ага, амѫ кога ще го привързвашъ, струвай ми хаберь, да идѫ да глѣдамъ; азъ прѣди глѣдахъ, ама съ това само не са свърша работа. Ами мехлемъ?

— Мехлемъ азъ ще ти пратя и, като са свърши, да идѫтъ да земѫтъ отъ насъ, че като са свие раната, ще та викамъ пакъ, да видишъ, какъ са турвѫтъ и *фитилитѣ*, че

[1]) Турцитѣ, подиръ Батинъ-кавгасѫ, наричахѫ Русситѣ *карабаджакъ*, оть чернитѣ имъ дълги чизми, въ Екатерининото врѣме, което ще рѣче *черноноги* или чернокалци.

послѣ да му ги турвашъ, догдѣ са научжтъ или тѣхнитѣ, или той самъ. Небой са, догдѣ уздравя, той самси ще стане джеррахъ.

— Добрѣ, добрѣ, Мустафа-ага, идвай: глѣдай, дано го изцѣришъ, че на — дѣцата му сж се дребни — сè *сумунъ-душманж*, както са казва. А колкото за плата, той ще ти плати, колкото са пада.

— Моята плата, ти ж знашъ: колкото дена стож, по-три гроша на деня и да хранжтъ меня и коня; за *аяктери* отъ Търново до тука — петь гроша; за една кутия мехлемъ — петь гроша, че като уздравя, ако ще, да ми донесе едно гърне масло и една кокошка. Тъй земамъ азъ и отъ нашитѣ турци. Ако е далечъ, като до Габрово или Севлиево, аяктерито е поскжпо. Ама азъ не са лакомъ за пари, азъ глѣдамъ да изцѣрж, че отъ сиромаха, ако не доди — отъ Бога ще доди . . . Колко сьмъ ги цѣрилъ безъ пара, безъ пулъ . . . И мой михлеми сьмъ давалъ — халалъ да сж. Тъй ма е училъ меня майсторъ ми и тъй ще ж карамъ . . . По-вече отъ половината прѣкарахъ, не сьмъ билъ, слава Богу, ни гладенъ, ни жеденъ. И отъ сега — Аллахъ-керимъ. Много иманье не ми трѣба: трѣба ми три аршина дълго и единъ широка земя и нищо по-вече . . . Не е ли тъй, Тодоръ чорбаджи?

— На моя си умъ, му отговори дѣдо Тодоръ и са дигна да си иде: ще си ходж вече, Мустафа-ага, че нашитѣ кжщни сж на ливадата, пъкъ меня сж ма оставили да вардж кжщата и да хранж пилцитѣ, да си идж, че и тъй, да е халалъ, доста са забавихъ.

— Е, като нещешъ да стоишъ, да приказвами, какво да ти сторж. Надъ-вечеръ ще пратж да та викжтъ, да глѣдашъ привьрзванието и да поприказвами пáкъ за младитѣ врѣмена.

— Остани съ здрави!

— Съ много здрави! . . И дѣдо Тодоръ си замина, а Мустафа си полегна на чардака да позаспи . . .

Мустафа си удържа думата честно и благородно: къмъ есеньта Иванъ вече ходяше съ двѣ патерици изъ двора, а на пролѣтьта, по Гергьовъ-день, хвьрли и патерицитѣ и за Корбанъ-байрамъ занесе на Мустафа-ага единъ овенъ бакшишъ.

(Слѣдва).

ГЮРГЕЛИНА а) И МИТРОФАНЪ в).

III.

При огнеца, до камина,
Край тлатника c) непостланъ,
Ядна, тѫжна Гюргелина
Чака черний Митрофанъ,
Охка, пѫшка и въздиша,
Бистри сълзи рони рой —,
Въ свойта проста, малка хижа
Ненамира тя покой.
Тихо, легко отъ небето
Звѣздовити пада снѣгъ
И покрива по земето
Всѣка нива, долъ и брѣгъ.
Птица лѣсна, бързокрила
Веселиво вечь не пѣй,
А бързеца d), дивна сила,
Студеливо бързо вѣй
Студна доба. На сърдцето
Тя навѣва мразъ и ядъ
И на тѫжний на лицето —
Слѣдъ отъ признакъ чумроватъ,
А на ядна Гюргелина
Много лоше тя влияй —
Край пушливата камина
На бълхи си тя да бай . . .

В' двора митринъ e) по пъртина
Влѣзе попецъ гѫрдомазъ
И на ядна Гюргелина
Низско каза: „Боже нашъ f)“! . . .
Гюргелина са усѣти,
Кой дохажда по тоз' часъ,
Та любезно му отвѣте:
„Хайдѣ, хайдѣ, бързай влязъ“. . .

а) Майка на Соколана (глѣд. „Трудъ“, год. III, кн. II) в) Калуге[illegible]
c) Мѣстото, между двата кѫта на огнището. d) Сѣвер. студенъ вѣтръ. e) О[illegible]
Митра — Майката на Гюргелина. f) Споредъ мемуариста Данилова, нѣко[illegible]
въ Руссия „и безъ молитвы дверей отворить, покуда не скажеть „аминь“, [illegible]
смѣлъ,“ и Митрофанъ, като манастирско тербие, са е съобразилъ съ това, к[illegible]
то въ манастирите са строго пази.

Гюргелина.

Чу ли, папе, Митрофане,
Що сполѣтихъ клѣта азъ?!

Митрофанъ.

Наш'тѣ лошави душмани
Туй направихѫ на насъ.

Гюргелина.

Мойта дщерка, Соколана,
Моръ дано е залюлѣй,
А пакъ Савва, Митрофане,
Кръвь по стѣни да пролѣй!

Митрофанъ.

На мръсника, лудий Сава,
Щѫ подярѭ азе спапъ (?) —
В, *бѣло поле* подъ морава
Щѫ приготвя нему трапъ.
Нашийй буйнецъ, злий Хасапа,
Сьмъ приготвилъ, нагласилъ,
А юнака, мой Ивана,
Да го слѣди настанилъ.
В' тъзи капа масловита
Азъ кълнѫ са, държѫ басъ:
Сава — душа ядовита —
Щѫ погубя скоро азъ.
В' младини си по Балкана,
Га бѣхъ азе мъмчерлакъ,
Любяхъ, знаешъ, Соколана,
Любяхъ, любѭ я и пакъ.
Тя е дивна хубавица,
Тънко-снага е на глѣдъ,
Прѣдъ очи ми е звѣздица,
Мила, стройна е отврѣдъ.
Азъ я мисля, ехъ копнѣя,
Непрѣстанно всѣкой часъ
И у божя литургия
Сѐ за нея мисля азъ.
В' христѣ божѣ намъ сестрица (?)
Да я сторя наумихъ,
Още, гато в' черковица
За чернѐцъ са посвятихъ!
— — — — — — — —

Гюргелина.

Отче попе, Митрофане,
Туй неможе да са трай.
Нека стане що ще стане —
Сава живъ да не отрай . . . . .

Митрофанъ.

И глава му на върлина
Ще забия -- да са знай . . . .
Мойта мила Ефросина n)
Той нетрѣбва да лобзай! . . . .

Гюргелина.

Мисля, отче, баба Тана,
Като врачка, всичко знай,
Ради наша Соколана
Ще ѭ каражъ да побай.

Митрофанъ.

Не... Молитва прѣдъ олтаря
За грѣха ѝ щѫ четѫ,
Както лѣтось с' калинмаря
Туй направихъ прѣдъ пещьта.
И захващѫтъ за растуха
Да говорѭтъ по новъ ладъ:
За врѣмето, за въздуха,
Ил' за нѣкой бѣлобрадъ.
И обрьщатъ по скарица
Съсъ дилава кривокракъ
Тлъста свинска бодамица
И си цукатъ с' пачи кракъ q).
Да, глиганя у Балкана
Толковъ жьлъдъ не би ѣлъ,
Колко наший Митрофана,
Кога в' нѣщо са е вдалъ,
А любезна Гюргелина
(Що да кажа — незнаѭ азъ),
Както кака Ефросина о)
Отъ охота е в' екстазъ.
— — — — — — — —

---

n) Така щѣло да бѫде името на Соколана, ако станяла калугерı
q) Слѣдъ за пиение вино. о) Калугерка, любимка на Митрофана.

У Балкана.

IV.

Свѣтло слънце отъ небето
  Ярко-зарно грѣй,
У гората, по полето
  Хладенъ вѣтръ вѣй.
Край горица зеленлива
  Шумоли ручей
И на гранка веселива
  Птица милно пѣй.
У нѣдрата на Балкана
  На врьхъ *Срѣдни-дѣлъ*
За жена си, Соколана,
  Сава е запѣлъ:
„О, ти Боже в' небесата,
  Мили Боже мой,
Я хвърли глѣдъ на земята
  И къмъ раба твой!
Моля ти са, Боже мили,
  Туй стори на часъ,
Че вечь, Боже, нѣмамъ сили,
  Съхна, вѣхна азъ.
Ехъ, жена ми хубавица
  Нѣма, Боже, вечь,
Тя отиде сиротица
  В' земя на далечь!
Синъ на злобата жестока
  И святеца зли
В' земя дална и широка
  Соколана скри!
Тайно, Боже, я отвлече
  Безъ да зная азъ,
А селото ма нарѣче
  Хаплю, глупчю, *дасъ!* . . . .
Милно, Боже, ти са моля,
  Кат' на небенъ царь:
Дай на злому добра воля,
  Мене — Сойка в' даръ"! . . . .
Ясно-синье е небето,
  Слънцето си грѣй,
У гората, по полето
  Вѣтъръ се си вѣй.
Клѣтий Сава са надѣва
  Лучъ да го огрѣй —
Любовито на морава
  Радно да запѣй

С' хубавица Соколана,
Скжпий му алмазъ,
Но отъ небе и Балкана
Са не чуе гласъ . . . .
Дално в' хълми, у шумаци,
Влъкъ плашливо вий,
Клѣтий Сава зе да плаче
И глава си бий.
„Ни небето, ни Балкана,
Нито красний лѣсъ,
Знаятъ дѣ е Соколана!
Ехъ, злочестий азъ"!
У гъстака до лепица
Клонче са люлѣй,
Че на него горска птица
Кацнала и пѣй,
А надъ нея на високо
Граблю са завилъ
И поглѣдва прѣжестоко
Къмъ пѣвеца милъ.
Сава глѣда, и граблеца —
Хищния орелъ,
И ослушва какъ пѣвеца
Сладко е запѣлъ.
„Що, о птиче веселиво,
Си самичко тукъ?
Що на сърдце ядосливо
Пѣешъ ти на пукъ?
А ти, граблйо хищновити,
Царйо бързокрилъ,
Да ли ти са ненасити
Та си са завилъ"?
В' мигъ орела хищновити
Перна крйлье дважъ
И пѣвеца гласовити
Грабна той на часъ.
„Тъй о, Боже милостиви,
Всѣка слаба тварь
На Орела зли, грабливи
Става плѣчка, даръ;
Тъй и моя Соколана
Грабналъ е Хасанъ,
Та азъ, Боже, на Балкана
Ходя сега самъ! . . . .
Ехъ, немога, Боже мили,
Вечь да трая днесь!
Я дари ми крѣпки сили
За расправа, — мьстъ"! . . .

V.

Тъмно, грозно е небето,
Нощна птица грозно буха,
Вълци виъктъ по полето,
Силенъ вѣтръ страшно духа.
У подгорье на Балкана
Подъ политѣ на Ломлица
Млада, стройна Соколана
Сѣди клѣта самнинница.
Грозна слука. У горица
Гласъ чудесенъ са издава —
Старо-кротката вълчица
На вълче си млѣко дава.
По морава, на поляна
Танецъ води самодива,
А злочеста Соколана
Стои плаха, незаспива . . .
Грѣшний в' ада при Рад'мана р)
Би стоялъ пò-безгрижливо,
Но не наша Соколана
У подгорье страшно, диво.
— — — — — — —

В' лучезарна си примѣна
Ей зората са явява
И злочеста Соколана
С' дѣвски поклонъ поздравлява:
„О, зорнице свѣтловита,
Я кажи ми дѣ е Сава?
Во гора ли цвѣтовита
В' тази хубава държава"?
Окраси са небосклона
С' зори чудни, позлатени
И в' Балкана пантеона —
С' дивни, хубави примѣни.
Нимфа горска по трѣвица
Да играй зé веселиво,
По долина, у горица
Птица пѣе милозливо.
Таз' картина величава
Мило глѣда Соколана
И си спомня пакъ за Сава —
За юнака, великана:
„О ти любе, мили Саве,

р) Единъ отъ тритѣ адски сѫдници: Радаманъ, Минось и Еакъ.

Отъ дѣ годѣ, я вѣсти са“! . . . .
Чудна слука, изъ дъбрави,
Мигомъ Сава тамъ вѣсти са.

Савва.

Сé за тебе по Балкана
Щурахъ, пиле, в' този лѣсъ
И три пѫти баба Тана
Да та дири пращахъ азъ.
Дирихъ, лагахъ Митрофана
Да му кажѫ кой сьмъ азъ,
Но сполѣтехъ злий Хасана
И отрепахъ го за часъ.
Двѣ нощици край хармана
У трънливий низсъкъ храстъ
Да отрепя и Ивана
Буенъ, бодъръ стояхъ азъ.

Соколана.

(Показва една сойка).

Вижь, о любе Митрофана
С' к'во отрепахъ снощѣ азъ

Савва.

Какъ?

Соколана.

Върналъ са бѣ отъ просия
И піянъ бѣ кат' кръвнакъ в)
И отъ пуста орисия
Сѣдна низско на край прагъ.
Тюхкаше са за Хасана,
Че са нѣгдѣ билъ затрилъ
И гълчеше за Ивана,
Че ужъ той го билъ убилъ,
Па посѣгна да ма хване.
— — — — — — —

Савва.

Що стори ти, Соколане!

Соколана.

В' мигъ кръвьта му азъ испихъ.
— — — — — — —

в) Шупаръ, угоена свиня.

„Брава, любе красовито“,
Kàза Сава в' тоя часъ
И к' небето ясновито —
„Слава тебѣ, Боже насъ“!

Свѣтло слънце прѣвалява
Да залѣзе в' Ломни-горъ t),
Милна Сойка, бодрий Сава
Радни влазѭтъ в' своя дворъ.
Срѣди двора Гюргелина
На високо плаче с' гласъ
И жестоко тя проклина
Митрофана гѫрдомазъ.
Изуми са тя горката
До полуда в' тоя часъ,
Кат' на прага до вратата
Зѣрна Сойка й Сава нашъ:
„При мен', чада доближете,
Милно ви са моля азъ!
Ради Бога, забравете
Туй, що сторихъ азъ на васъ“!
—„ Да си проста, майко мила,
И отъ Бога, и отъ насъ.
Ти си, майко, ма родила
Туй да цѣнѭ зная азъ.
—„ Чуй, о бабо разумяна,
Днесь е лѣтни святи Спасъ, v)
За туй наsе с' Соколана
Благослови в' този часъ.
—„ Силний, чада, на небото
Да ви дàде плодъ, имотъ —
Да сте първи у селото.
— — — — — — —

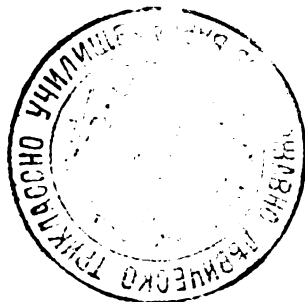

1890 г. *С .К.*

---

t) Ломни-горъ и Бистрица сѫ имена на планински крайща. v) Нѣкждѣ на Св. Спасъ благославятъ младоженцитѣ, както на „прошки“.

ЖИВОТО СЪРДЦЕ.

История на единъ експериментъ,

Отъ Григория Мачтетъ.

Страшно вълнение бѣше обвзело всички, щомъ са раз
несе слухъ за новото, странно, почти страшно откритие.

Казвахж, че било открито вѣрно, могжществено срѣд
ство, което прѣкратява всѣкакъвъ животъ на организма, без
да го доведе до смърть, до тлѣние. Нѣколко капки отъ особен
на, едвамъ-що открита отъ група учени, наркотическа утров
довеждала живия организмъ въ нѣкакво особенно, непробудн
хипнотическо състояние, нарѣчено отъ тѣхъ „сънно благодев
ствие". Организма прѣмиралъ, — прѣмирали всичкитѣ му дѣй
ствия, всичкитѣ му функции на духовния животъ, прѣмирал
всичко, всичко . . . Той за всѣкога изгубвалъ воля, съзнание
прѣдставление, — всички чувства и усѣщания съвсѣмъ умира
ли. Тѣлото ставало студено, но не са разрушавало, не губял
никога формата си, еластичностьта си, способностьта си за хра
няние и растяние; и храняниeто и растянието можало да с
поддържа искуственно, съ помощьта на малъкъ електрическ
апаратъ. Най-малко натискване на електрическитѣ пжпки бі
ло достатъчно, за да накара сънно-мъртвия организмъ да ѣд
да пие, да са движи, да тича, — да прави всичко; той са п
корявалъ еднакво безсъзнателно и безпрѣпятственно. До ка
дѣйствувалъ така, въ него са сабуждали всички способности н
растителния животъ, и тѣзи способности било възможно прои
волно да са управлявжтъ; като са прѣкратялъ така, той ст
валъ пакъ мъртавъ и неподвиженъ. Съ една дума, говорях
че живия организмъ са прѣвръщалъ въ послушенъ, покорен
манекенъ, но манекенъ вѣченъ, живъ, нетлѣненъ. Това бѣш
разбира са, велико откритие. И живота и смъртьта отстжпвах
еднакво побѣдени!

Разбира са, отъ начало не повѣрвахж на това.

При всичко това туй бѣще истина, или почти истин
За изнамѣрвание такова срѣдство отдавна са трудяхж нѣколц
на учени, като правяхж безбройни опити и издирвания. Тов
за което всичкитѣ усилия на древнитѣ алхимици, насочени
това направление, сж търпѣли съвсѣмъ пълно fiasco, като сж

пукали ретортитѣ и колбитѣ имъ, и често съ опастность за тѣхъ самитѣ, това сега ни най-малко не смжщаваше нашитѣ учени. Справедливо ли е или не, но тѣ мисляхж, че несполукитѣ на древнитѣ сж зависяли, може би, отъ младенческото състояние на науката и лошитѣ, несъвършенни аппарати, и поради това сега считахж успѣха за възможенъ. Тихо, безъ да забѣлѣжи свѣта, като къртови, тѣ продължавахж да работжтъ въ лабораториитѣ си.

И слѣдъ това ненадѣйно са разнесе слухъ, че такова велико срѣдство, наистина, биле изнамерили. Подиръ това, когато скептицитѣ все още продължавахж да клатжтъ глави съ присмивка, — явихж са обявления, въ които са назначаваше деня на испитванието. Ученитѣ публично обявихж, че въ такъвъ и такъвъ день и часъ ще са саберятъ за послѣденъ, окончателенъ опитъ, резултатитѣ на който ще бждятъ подробно публикувани за всеобщо свѣдение. Разбира са, человѣцитѣ бѣхж въ трѣскаво състояние, отъ нетърпѣние. Скептицизма, както това всѣкога бива въ такива случаи, внезапно са замѣни съ, отъ нѣкждѣ дошла, страстна вѣра . . . Всички бѣхж възбудени до послѣдня стъпень.

Въ назначения день, още рано до опрѣдѣленния часъ, всички учени бѣхж са вече събрали въ голѣмата и свѣтла анатомическа зала. Всички бѣхж развълнувани и, както и всички развълнувани человѣци, изглѣждахж да са разсѣяни. Тѣ мълчаливо крачахж, отъ едно кюше до друго, по голѣмата зала, и крачахж нервно и възбудено. Лицата имъ бѣхж блѣдни, вѣждитѣ имъ начумерени, очитѣ имъ блѣщяхж. Тържественна и страшна минута са приближаваше за тѣхъ: тѣ сж дошле да турятъ на карта всичко . . . и име, и животъ, и бждуще . . . Ако имятъ успѣхъ, чакахж ги и почитъ, и богатство, — ако не сполучятъ . . . това, което въобще отчаква всички, които прѣтърпѣвятъ несполука. Имаше за какво да блѣднѣятъ, за какво да са вълнуватъ.

За този важенъ и съ значителни послѣдствия експериментъ бѣше прѣдназначена голѣма, но постала, съсипана и прѣкарана кранта (дръгелъ). Този отъ кожа и кости конь бѣше върганъ за стълба, при входа на анатомическата зала. Крантата беззвучно мърдаше широкитѣ си и отвиснали устни, главата й бѣше увиснала и само по нѣкога мърдаше ушитѣ си. Отъ врѣме на врѣме набърчената й кожа са растръсваше, по-

трѣперваше, по навикъ или за това, че върху нея са спущаше ту нѣкой хищенъ оваlъ, ту нѣкоя слѣпа муха. Очевидно, нозѣтѣ ѝ бѣхѫ слаби, защото често ги мѣняваше, като отпущаше тѣжината на тѣлото си ту на дѣсната, ту на лѣвата нога.

Прѣдчувствуваше ли крантата учестьта си, боѣше ли са? . . . Разбира са, не! Само несъзнателна покорность, безучастность, смирение, нѣкакво фатално смирение, въспитана на него прѣзъ цѣлия си животъ, са съглѣждаше въ нейната жална, суха и слаба фигура, блѣщеше въ срамежливия ѝ, но чисть поглѣдъ. При това още, тя толкова прѣтърпѣла, така е къмъ всичко привикнала, щото едвамъ-ли можаше още да са бои отъ нѣщо, особенно да трѣпери отъ нѣщо. Наистина пъкъ, отъ що ли би можла да са бои, да трѣпери? — За своя животъ ли? — Но на-ли живота ѝ бѣше непрѣстанна ангария отъ зора до зора! Болки ли, за простото ли усѣщание болки? — Но подъ камшика (бича) тя всѣкога са намѣрваше. За бѫдѫщето ли? — Него тя не е знаяла, — тя всѣкога е живѣла само съ „настоящето“.

Гладъ, студъ, камшикъ, извънмѣрно работѣние, клюхтение, — ето и цѣлата ѝ сѫдба. Най-напрѣдъ карахѫ ѭ да оре земята, послѣ падна въ рѫцѣтѣ на воененъ ремонтьоръ, и солдатитѣ немилостиво ѭ прѣпускахѫ, юряхѫ. Отъ полка тя прѣмина въ рѫцѣтѣ на единъ пощенски съдържатель, и прѣпускаше ѭ пощарина, до като ѝ държахѫ краката; послѣ ѭ владѣхѫ много стопани, и тя мъкняше вода и тухли, грѣди, пръсть за разни сгради. И всѣкждѣ камшикъ и камшикъ! . . .

Съ клюмнала глава стоѣше тя до стълба, безъ да обръща ни най-малко внимание на втрѣнченитѣ поглѣди на ученитѣ, съ които тѣ отъ врѣме на врѣме ѭ пронизвахѫ, като глѣдахѫ прѣзъ прозореца. Безучастно чакаше крантата познатото викание, дикание, ударъ, безъ които е прѣвикнала да не са мръдва отъ мѣстото си, да стои покорно и мирно. Всичко това просто ѭ правяше иманье за експериментаторитѣ. Но и отъ друга страна тя са явяваше незамѣнимъ екземпляръ за този тѣхенъ опитъ: организма ѝ не бѣше до толкова силенъ, енергиченъ, живущъ, щото упорито да не са поддава на дѣйствието на наркотическата утрова, и не бѣше до толкова слабъ, щото да не ѭ прѣтърпи. При други по-добри условия тъзи кранта би можла да стане до нѣгдѣ завиденъ конь. Ученитѣ както са виж-

даше, бѣхѫ напълно доволни отъ нея и все пó-нетърпѣливо и пó-напрѣгнато чакахѫ назначения часъ.

Този часъ най-послѣ дойде. Часовника завъни ... Многочисленната тълпа, която чакаше на улицата, завълнува са и цѣлата, като единъ человѣкъ, започна да са взира въ тъмнитѣ прозорци на анатомическата зала.

— Вкарайте ѭ! — са разнесе многогласния, нетърпѣливия викъ на ученитѣ.

Яхѫрджиитѣ вкарахѫ коня въ залата и бърже излѣзохѫ, като притворихѫ добрѣ вратата. Нещастната кранта отъ начало като че са почуди, като са видѣ въ такава необикновенна за нея срѣда; тя захвана да си клатучка главата, замаха упашката си, пó-бърже започнахѫ да ѝ шавѫтъ ушитѣ, но изведнъжъ слѣдъ това са успокои и взе обичната си, покорна поза. Тя като че са вкамени, и, както всѣкога, главата ѝ увисна ниско.

Ученитѣ са натрупахѫ около нея. Никой не испустна ни дума, — всички бѣхѫ много заняти съ разглѣжданието, съ послѣдньото уцѣнявапие способностьта за живѣяние, силата и здравието на нещастната кранта. Лицата имъ бѣхѫ намръждени, начумерени и нѣкакъ си тържественно важни; на тѣзи, които имахѫ пó-силни нерви, трѣперяхѫ имъ ѫглитѣ и клѣпачитѣ на очитѣ.

— Както ми са вижда, опита съ нея трѣбва да са увѣнчѣе съ успѣхъ, — каза най-послѣ единъ отъ тѣхъ почти старецъ, слѣдъ дългата обща пауза, — разбира са, съ условие да бѫдемъ енергични, прѣдпазливи и крайно послѣдователни... Какъ мислите коллеги? — и стареца изглѣда всичкитѣ.

Всички са съгласихѫ, — всички си издѫхнахѫ пó-свободно. Това мнѣние на побѣлѣлия въ експерименти ученъ вдѫхна на всички бодрость и распръсна съмнѣнията на пó-младитѣ.

— Е, какво — да започенемъ ли? — попита ги той пакъ.

— Да започнемъ! — бѣше отговора. — Рѫководете опита.

Стареца са поклони съ важность и даде знакъ.

Отъ малкото сѫндѫче извадихѫ прѣдпазливо едно тъмно стъкло и, като го оттулихѫ, поднесохѫ го подъ наса на мирностоящия конь. Той отъ начало започна инстинктивно да са стѫписва назадъ и да са дърпа насамъ-натакъ, заклатучка главата си, но страшното викание на ученитѣ върна прѣдишно-

то му смирение и безучастность. Неподвижно, покорно, все въ тъзи замаяна поза, той бавно вджхваше упоителнитѣ пари на наркотическата утрова.

Експериментаторитѣ не си махвахж поглѣдитѣ отъ него; Стареца важно слѣдеше съ поглѣдъ секундната стрѣлка и тихо четеше на ума си: едно, двѣ, три . . .

Колкото коня вджхваше утровата, съ тѣлото му начеваше да става нѣщо особенно. Отъ най-напрѣдъ замрѣзнахж въ покой ушитѣ му, — но все пакъ са мърдахж устнитѣ му. Най-сѣтнѣ, и устнитѣ му прѣстанахж да са движжтъ; само хълбоцитѣ му напрѣгнато и поривисто са подигахж при всѣко изджхвание, но и тѣ прѣстанахж . . . Коня прѣстана да диша и са намѣрваше въ нѣкакво мъртвешко и сънно вцѣпеняване. Той приличаше на фигура, излѣна отъ тъмна бронза.

Единъ отъ експериментаторитѣ го убоди съ дебела желѣзна игла, — той не са помръдна; другий го удари съ камшикъ, — той стоѣше тъй сжщо неподвижно. Пипнахж му отвореното око, — той не мигна . . . До муцуната му приближихж оглѣдало, — той не джхаше, на оглѣдалото нѣмаше мъгливо пятно. Турихж термометръ, — той показа температурата на трупа.

— Доста! — извика распоредителя.

Стъклото, съ утровата, прибрахж въ сжнджчето.

— Дайте тука баттареята . . . Свържете веригата!

Веригата свързахж. Распоредителя натисна една отъ пжпкитѣ на оппарата и коня зацвили. — другата пжпка — той тръгна, третята — започна да дъвче поднесения му овесъ, — четвъртата, петата, шестата . . . и той правяше всичко, което желаяхж, и правяше го като живъ.

— Махнете проводницитѣ!

Махнахж проводницитѣ и нещастната кранта стана пакъ мъртва; сега вече іж накарахж да лѣгне на гърба си и сега тя лѣжеше обтѣгната на пода, съ прѣгънати въ колѣната крака, — лѣжеше бездиханна, неподвижна, студена . . .

— Уррра!

Този викъ отъ въсторгъ са изтръгна изъ гжрдитѣ имъ нѣкакъ — си самъ отъ себѣ си. Ученитѣ отъ радость бѣхж извънъ себѣ си. Всичко, което е накипѣло, насбрало и наболѣло, всички съмнѣния, всички трѣвожания, всички страхувания, — всичко са распръсна. Тържеството бѣше пълно, — то само с

изтръгваше изъ гърдитѣ имъ, то, струваше са, прихлюпваше всичко друго. Тѣ са пригръщахѫ, поздравявахѫ са единъ другиго, — по странитѣ на лицето имъ отъ въсторгъ течахѫ сълзи. Нѣмаше никакво съмнѣние, — тѣ побѣдихѫ и живота и смъртьта!... Коня е мрьтъвъ, — но ще стане живъ... Тѣ изнамѣрихѫ ново състояние: мъртъвъ животъ!

— Уррра!

Тълпата на улицата, задъ прозорцитѣ, чу този викъ и наелектрезирана, възбудена отъ отчакването, безсъзнателно го подхвана... „Ура“ ехтѣше, като гръмъ.

Да, тържеството бѣше пълно. Слѣдъ първото избухвание на въсторга, което е всѣкога бурно, дойде онова блаженно състояние, което са нарича пълно щастие, и което са исказва обикновенно съ тиха, безмятежна замисленность. Щастието тука вече прихлюпва всичко. — Ученитѣ стояхѫ неподвижно, мълчаливо, въ дълбоко мълчание, съ безцѣнно устрѣмени прѣдъ себѣ си поглѣди... Можаше да са чуе биянието на пулса имъ.

— Това отъ васъ ли е? — распоредителя попата ненадѣйно съсѣда си.

— Какво? — очуденъ, попита го той отъ своя страна.

— Азъ чувамъ нѣкакъвъ шумъ, чукание!...

— Не! — отговори съсѣда, като са углѣждаше.

— Азъ чувамъ! — почти извика другий.

— И азъ... и азъ! — подхванахѫ другитѣ.

Всички наченахѫ трѣвожно да са вслушвѫтъ.

Като са въдвори безмълвна тишина, наистина, ясно чувахѫ всички нѣкакво слабо, равномѣрно чукание.

— Това е на улицата... са отзова нѣкой-си.

— Не, — увѣренно отговорихѫ нѣколко гласове, — то е тука... въ залата!

— Въ нѣкой прозорецъ не са ли удря муха?...

О, уви, стъклата на прозорцитѣ бѣхѫ чисти, ни една муха не са удряше.

Лицата на ученитѣ са ублѣщихѫ. На тѣхъ са отпечата и страхъ, и съмнѣние, и силно беспокойство.

Силната радость, която е настѫпила слѣдъ дълги и силни беспокойства и колебания, както е извѣстно всѣкога е малко подозрителна.

— Що ли би можло да бѫде това? — питахѫ са единъ

другиго. А чуканието все са продължаваше; то, ако и да бѣше слабо, но бѣше равномѣрно чукание.

— Не е ли пакъ това отъ собственнитѣ ни сърдца?

Тѣ започнахѫ да са вслушвѫтъ, като туряхѫ рѫцѣтѣ на гърдитѣ си. Сърцата имъ тупахѫ пò-бързо, пó-неспокойно... Освѣнъ тупанието на сърдцето си, всѣкий чуваше ясно все това непонятно, таинствено, равномѣрно чукание.

— Гдѣ е? Що е?

Тѣ са слисахѫ и не знаяхѫ що да правѭтъ.

До като всички са намярвахѫ въ недоумѣние, което показваше като да са колебаяхѫ, и като не са рѣшавахѫ да прѣстѫпѭтъ къмъ изслѣдвание, распоредителя излѣзе отъ крѫга и тръгна направо къмъ неподвижно-лѣжащия конь. Той поколѣничи и тури ухото си на студенитѣ му гърди. Нѣколко мигновения той стоѣше тъй неподвиженъ, вслушваше са, и лицето му ставаше все пò-блѣдно и пò-блѣдно. Като го глѣдахѫ, блѣднѣяхѫ и другитѣ. Изведнъжъ той подигна глава и силно, твърдо, съ нѣкакво неисказано отчаяние, почти извика:

— Сърдцето!

Да конското сърдце чукаше, тупаше!

Това бѣше страшно. Ако тупаше, ако живѣяше сърдцето, — живота не е съвсѣмъ угасналъ, — той би можалъ да са повърне! Смърть, обсолютна смърть, вѣчна смърть нѣмаше, — живота, очевидно, тлѣяше въ хипнотизирания организмъ Наистина, излизаше тъй, че коня бѣше само врѣменно хипнотизиранъ. Новото срѣдство са показа не пò-силно отъ хлороформа.

Всичко това, наистина, бѣше страшенъ ударъ за ученитѣ.

Бързото прѣминувание отъ едно силно чувствувание къмъ друго противоположно нему, както е извѣстно, често даже има за слѣдствие смърть. Нещастнитѣ учени са вкаманихѫ на мѣстата си, както и неподвижна лѣжащата прѣдъ тѣхъ кранта. Тѣ тъй сѫщо, виждаше са, не дишахѫ . . . Лицата имъ станахѫ бѣли, като стѣнитѣ на залата, очитѣ имъ изгубихѫ блѣсъка си и са размѫтихѫ, угаснахѫ.

— Жив-вотъ! Жив-вотъ! Жив-вотъ! — чувахѫ тѣ равномѣрно, слабо тупание. Тѣ ясно чувахѫ това проклѣто: „жив-вотъ!“

Чукаше, тупаше сърдцето му, — нѣмаше никакво съмнѣние.

Пропаднахѫ имъ трудоветѣ, усилията имъ, надѣждитѣ имъ! Всичко отиде на юхъ! Тѣ не можахѫ да сполучѫтъ, — смѣшни сѫ и пó-вече нищо! Живота си остана животъ, — той не е побѣденъ! Ужасъ, гнѣвъ, отчаяние обвлада нещастнитѣ человѣци. Това чукание на непобѣдения животъ, чиняше са, все пò-вече и пò-вече са усилваше и ехтѣше, като гръма, който са разнася слѣдъ мълнията. Сѣкашъ стотина топове рѣвяхѫ и тътняхѫ наоколо имъ това, проклѣто: жив-вотъ, жив-вотъ, жив-вотъ!

Минутитѣ минувахѫ . . . Ученитѣ още стояхѫ тъй сѫщо неподвижни, гнѣвни, отчаянни, почти злобни, а малкото непокорно сърдце все тъй тупаше, чиняше са, все тъй шепняше своето страшно: жив-вотъ!

Какво да са прави?

Тѣ си бъхтяхѫ главитѣ отъ мисляние . . . Студенъ потъ ги облѣ отъ главитѣ до петитѣ . . . Какво да намислѭтъ? Гдѣ е разгатванието на такова едно вѣрно и силно срѣдство. Немá живота е пó-силенъ.

— Жив-вотъ! Жив-вотъ! Жив-вотъ! — тупаше сърдцето, като за отговоръ.

Тѣ бихѫ го изтръгнали! О, разбира са, тѣ бихѫ могли изведнъжъ да го спрѫтъ, да го принудѭтъ вѣчно да замлъкне. Тука, на маситѣ, са намѣрвахѫ стотина тънки и дълги, остри, като бръсначи, скалпели и ланцети, а шкафа бѣше пъленъ съ най-силни, най-убийственни утрови. Единъ ударъ съ такъвъ единъ скалпель, частица отъ единъ гранъ отъ тѣзи утрови и то би замълчало на вѣки! Но работата не са състоѣше въ това; немá това рѣшаваше недоумѣнието, поправяше несполуката имъ, правяше срѣдството имъ по-дѣйствително? Да убие, да заколи може и касапина, и живо-дера, — убийство не влѣзваше въ смѣткитѣ имъ. Не, тѣ са стрѣмяхѫ да обьрнѫтъ живия организмъ въ мъртъвъ, безъ да му отнемѫтъ живота, да не го разрушавѫтъ, да не го убивѫтъ, — да го оставѭтъ живъ, но да бѫде мъртъвъ. И ето-на, усилията имъ пропадахѫ напраздно! Немá това е тъй?

— Жив-вотъ! Жив-вотъ! Жив-вотъ! — като че подтвърждаваше палавото сърдце.

Що да правѭтъ, какво да прѣдприематъ? Тѣ така вѣрвахѫ, тъй слѣпо, така страстно вѣрвахѫ въ могѫщето дѣйствие на изнамѣреното си срѣдство . . . Много хипотези, теории, фор-

мули, рецепти прѣминавахѫ прѣзъ ума имъ. Многото неспокойни, безсънни нощи, въ които тѣ тихо, и безъ да знаѭтъ другитѣ человѣци, сѫ работили надъ това свое срѣдство, — исчезнахѫ, като видѣния. Напраздно, всичко е напраздно! Труда имъ, безсъннитѣ нощи, тайното имъ работяние, — всичко, както изглѣждаше пропадна.

Не, не пропадна! Стареца — распоредитель, сѣкашъ, намѣри исходъ . . . Той бързо са сѣпна, подигна глава, очитѣ му пакъ блѣщяхѫ. Всички са обърнахѫ къмъ него, всички съ нетърпѣние го чакахѫ да продума.

— Намѣрихъ, — започна той, като пъхтѣше отъ вълнение, — намѣрихъ.

— Какво; какво, какво? — спустнахѫ са къмъ него ученитѣ.

— Намѣрихъ извора на тъзи чудна сила за живѣяние на това сърдце . . . Тъзи сила за живѣяние, това тупание е само рефлексъ, — продължаваше той, — безъ съмнѣние, сърдцто тупа рефлекторно . . . Свѣтлината, жизнетворната свѣтлина поддържа този рефлексъ. Химико-физиологическото дѣйствие на свѣтливитѣ лѫчи дава на мъртвото сърдце импулсъ и сила. Да отнемемъ свѣтлината — и сърдцето ще спре!

Всички са съживихѫ, всички му стискахѫ рѫцѣтѣ . . . Той е спаситель! Той вѣрно са усѣти за всичко! Долу свѣтлината! Гатанката е истълкувана, — на всичко тя е причината, тя — свѣтлината! Не напраздно ѭ считѭтъ източникъ на живота . . . Долу — и много рѫцѣ са протѣгнахѫ къмъ капацитѣ и пердетата на прозорцитѣ.

Но по-лесно бѣше да са даде съвѣтъ, отъ колкото да са извърши. И тѣмъ самитѣ, за опита имъ, за наблюденията имъ, трѣбваше имъ поне малко свѣтлина. Да са затвори и затули на всѣкѫдѣ, — значило би и тѣ сами да останѫтъ въ мракъ, тъмнина, нищо да не видѭтъ . . . Не, мъничко, дупчица да оставѭтъ все пакъ бѣше нуждно.

— Нищо не е, — успокояваше ги распоредителя, — при всичко това ний съвсѣмъ достатъчно ще умалимъ дѣйствието на свѣтлината! . . .

И дупчица оставихѫ.

Въ залата вече бѣше полумракъ, такъвъ, какъвто бива зимно врѣме, когато са мръква, сдрачва. Окото мѫчно различаваше прѣдмѣтитѣ. Ученитѣ пакъ са натрупахѫ на колено и,

странно развълнувани, вслушвахѫ са. Сърдцето, сѣкашъ, продължаваше да тупа все така равномѣрно. Но ето, то като че започна да спира . . .

Ученитѣ притаихѫ дѫханието си . . .

Наистина, сърдцето захващаше да тупа по-полека . . . Ударитѣ сѫ все по-рѣдки и по-рѣдки. Но ненадѣйно започна пакъ, както и по-прѣди, даже по-бържѣ, и слѣдъ това съвсѣмъ полека . . . Това е послѣдньо прѣтрѣпервание. На врѣменѣ силно са чуваше: — жив-вотъ! На врѣменѣ пъкъ нищо не са чува . . . Безъ съмнѣние тупанието бѣше само конвулсивно тупание, послѣдньо издѫхвание на живота . . .

— Жив-вотъ! — ненадѣйно са разнесе съвсѣмъ силно, и ученитѣ са стрѣснахѫ и уплашихѫ.

Сърцето, сѣкашъ искаше да са распукне, или да искокне изъ гѫрдитѣ, съ силно тласкване въ грѫднитѣ стѣни. Вѣроятно, то рефлекторно са отзоваваше на мускулитѣ на краищницитѣ, защото коня, безсъзнателния, мъртвия конь, са търкулна на една страна.

— Злѣ е! — са отзова единъ.

— Не . . . Не! — отговорихѫ му гласове, — това ей-сега ще са прѣкрати, това е послѣдньото усилие на живота!...

Но не бѣше така. Сърдцето като напукъ, продължаваше да тупа. Тупанието бѣше конвулсивно като ту затихваше, ту ставаше ясно и силно. Но сърдцето все пакъ тупаше, живѣяше, не умираше. По нѣкога ударитѣ му твърдѣ много са усилвахѫ и тогава неподвижния, бездиханния конь са търкаляше нѣкакъ конвулсивно, краката му трѣперяхѫ и са гърчахѫ тъкмо така, както на галванизиранъ трупъ. Той имаше страшенъ видъ, нетърпимо страшенъ.

Минувахѫ минути, минувахѫ часове . . . Ученитѣ ту са надѣвахѫ съ нетърпѣние, ту са смръзвахѫ отъ очаяние. А сърдцето все пакъ така, ако и конвулсивно, съ запирания, продължаваше да тупа своето: жив-вотъ! и коня ту лѣжаше като мрътъвъ трупъ, ту са гърчаше въ конвулсиитѣ си.

— Злѣ е! — отзовавахѫ са гласове, ту отъ една страна, ту отъ друга.

— Ни най-малко! — твърдѣ и убѣдително възрази распоредителя. — Безъ да отчакваме, организма са показа твърдѣ много живущъ. Да му пуснемъ малко кръвь и работата ще бѫде свършена!

Пакъ въскрьснахѫ надѣждитѣ имъ, пакъ всички са съживихѫ, пакъ си издѫхнахѫ леко и свободно . . . Вѣрно е, съвсѣмъ е вѣрно, просто намѣрихѫ расковничето! Всички велики рѣшения сѫ твърдѣ прости! Доволно е да са пустне малко кръвь, всѣка капка отъ която е капка на живота! Пущанието кръвь, наистина, врѣдно е, безъ съмнѣние е врѣдно, но пъкъ не сѫ са събрали да лѣкуватъ крантата!

Съ дългъ и тънкъ ланцетъ, такъвъ, каквито, като него, имаше расхвърляни много, разрѣзахѫ и извадихѫ една вена на нещастния конь и на пода зачуртѣ струя тьмно-алена кръвь. Кръвьта течеше, а сърдцето все пакъ тупаше своето: Жив-вотъ! Жив-вотъ! Жив-вотъ!

Проклѣто сърдце!

Въ ученитѣ са породи една умраза, глуха, безгранична умраза къмъ това неумиращѫще сърдце, къмъ тъзи упорита кранта. Умразата начена да заглушава всичко друго.

— Да натиснемъ полека върху съсѫдитѣ, които хранѭтъ мозъка, — викаше распоредителя, — да прѣкѫснемъ всѣко съобщение между мозъка и сърдцето, до колкото е възможно . . . Полека, пò-прѣдпазливо, за да не го уморимъ . . . Ученитѣ натискахѫ. Всичкитѣ съсѫди, както са виждаше, бѣхѫ притиснати, всичкитѣ главни съсѫди . . . Но сърдцето все още тупаше своето, а конвулсиитѣ са усилвахѫ, все са усилвахѫ. Крантата, сѣкашъ, започна да са задушава.

— Полека, пò-прѣдпазливо, пò-прѣдпазливо! — викаше распоредителя.

Нищо не помагаше, сърдцето продължаваше да живѣе! Трѣбаше да отстѫпѭтъ, да са признаѭтъ побѣдени, срѣдството си недѣйствително, или . . .

— Да захвърлимъ всичко! — каза ненадѣйно единъ отъ ученитѣ, — да го оставимъ! . . Нашето срѣдство е негодно . . . Ний сме погрѣшили . . . Да захвърлимъ всичко, да оставимъ живота на крант та! — и, слѣдъ това, той са исправи.

Но другитѣ не са съгласявахѫ. Тъзи способнось за живѣяние на сърдцето кораше ги да побѣснѣѭтъ отъ ядосвание. Всичко, всичко и пропадналитѣ имъ надѣжди, и напраздно пропадналия трудъ, и безсъннитѣ нощи, и неприятнитѣ послѣдствия на несполуката, които щѣхѫ да са сѫдѭтъ, всичко, всичко, сѣкашъ, изискваше отмьщение, всичко ги подбуждаше, тикаше да отивѫтъ до край; така било или иначе, но тѣ иска-

хѫ да настоѭтъ, на своето. Да отстѫпѭтъ ли? — никога? Тѣ ще побѣдѭтъ това непокорство, тѣ ще принудѭтъ да замлъкне това нищожно, това инатчийско сърдце, — че нека стане, каквото ще става! Ако ще би и земята да са продъни! Кранта? Какво нѣщо е за тѣхъ тъзи кранта!

— Да употрѣбимъ всички срѣдства, — командуваше разпоредителя, като не са помняше, — всичко, всичко . . . Да са погрижимъ да растроимъ взаимното дѣйствие на всичкитѣ органи, да ги отдѣлимъ единъ отъ другий, да изолираме сърдцето. За всѣкий органъ има специални утрови. Хайде, да започнемъ!

Отвънъ вече бѣше тьмна нощь и ученитѣ по неволя бѣхѫ принудени да запалятъ лампа. Шкафа съ утровитѣ вече бѣше съвсѣмъ растворенъ.

Разсъмваше са. Розовитѣ лѫчи на слънцето са вмъкнахѫ въ залата и обагрихѫ бѣлитѣ ѝ стѣпи. Наближаваше врѣмето, когато ученитѣ трѣбваше да обявѭтъ резултатитѣ на опититѣ си. Тѣ бѣхѫ въ отчаяние . . . Срамъ, страхъ, злоба, едно слѣдъ друго и наедно, стѣгахѫ, помрачавахѫ мозъка имъ, карахѫ ги да прибѣгвѫтъ отъ едно крайно срѣдство къмъ друго . . . Прѣзъ цѣлата, цѣлиничка нощь имахѫ работа съ своитѣ експерименти, безъ да са помнѭтъ отъ уморяванне и злоба. Утрова замѣнявахѫ съ утрова. Тѣ вливахѫ въ устата на коня, пущахѫ въ кръвьта му, поднасяхѫ му да вдѫхва. Почти всичко бѣше испитано . . . Стомаха бѣше парализиранъ, мозъка започеваше да са атрофира, но сърдцето, малкото сърдце все още тупаше и тупаше своето: жив-вотъ, жив-вотъ, жив-вотъ! Тѣ чупѣхѫ рѫцѣ отъ отчаяние. Утрова, утрова, дайте нова утрова!

Но изведнъжъ сърдцето спрѣ, млъкна.

Е, най-подиръ! Но прѣди да исхвръкне изъ запѫхтелитѣ имъ гѫрди такова отъ възторгъ въсклицание, прѣди да излѣзе прѣзъ яко стиснатитѣ имъ отъ ядъ зѫби, прѣди даже съзнателно за успѣха имъ да са прѣвърне въ горѣща, силна радость, стана нѣщо ужасно. Цѣлото тѣло на нещастния конь, напоено съ утрови, пукна са и са распада на части. Вѫтрѣшноститѣ му са истърсихѫ навънъ и напълнихѫ залата съ кълба смъртоносни миазми, зловония.

Когато прѣзъ деня любопитнитѣ дойдохѫ и поглѣднахѫ въ залата, прѣдъ очитѣ имъ са прѣдстави една картина отъ смърть и разрушение. Така са свърши това дързко опитвание да са покори, да са обуздае непобѣдимия животъ.

Прѣвелъ *Г. Цаневъ.*

МАТЕРИАЛИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ФЛОРА*)

Отъ В. Т. Ковачевъ.

Сем. LABIATAE JUSS. УСТНОЦВѢТНИ.

Ocimum L.
O. Basilicum L. Развъжда са въ градинитѣ.
Mentha L.
M. sativa L. Var. L. aguatica L. (sr.). Въ Текешската гора и по влажнитѣ мѣста при чешмитѣ.
Salvia L.
S. officinalis L. Развъжда са въ нѣкои градини.
S. pratensis L. На травениститѣ мѣста.
S. verticillata L. Въ полето и Липненската Кория.
Scutellaria L.
S. hastifolia L. На влажнитѣ мѣста при чешмитѣ.
S. galericulata L. При р. Ломъ.
Origanum L.
O. vulgare L. Изъ храсталацитѣ въ горитѣ.
Thymus L.
T. serpillum L. По хълмоветѣ при р. Ломъ.
Satureja L.
S. hortensis L. Развъжда са въ градинитѣ.
Glechoma L.
Gl. hederacea L. Въ полето, часто.
Lamium L.
L. amplexicaule L. Въ полето обикновенно.
L. purpureum L. На сѫщото мѣсто.
Stachys L.
S. annua L. По хълмътъ при желѣзнопѫтната станци

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. III.

Ballota L.
B. nigra L. По не засѣянитѣ мѣста.
Ajuga L.
A. reptans L. Намѣрено въ Липненската кория.

Сем. PRIMULACEAE VENT.

Primula L.
Pr. officinalis Jacq. Развъжда са въ градинитѣ.
Lysimachia L.
L. Nummularia L. Между храсталака въ Липненската кория.
Anagallis.
A. arvensis L. Var. L. phoenicea Scop. и Bcoerulea Schreb. (sp.). По Хълма при *Нова махала.*

Сем. PLANTAGINEAE JUSS.

Plantago L.
P. major L. На незасѣянитѣ мѣста, въ полето.
P. lanciolata L. На травениститѣ мѣста.

Подкл. II. APETALAE SIVE MONOCHLAMIDEAE.

БЕЗВѢНЕЧНИ ИЛИ ЕДНОКРОВНИ.

Сем. AMARANTHACEAE JUSS.

Amaranthus Tournef.
A. paniculatus L. Въ бъхчитѣ.
A. retroflexus L. Въ полето, по не засѣянитѣ мѣста, часто.

Сем. CHENOPODJACEAE VENT.

Beta L.
B. vulgaris L. Развъжда са въ бъхчитѣ
Spinacia.
S. oleracea L. Развъжда са въ бъхчитѣ.
Atriplex L.
A. hortense L. Въ полето и бъхчитѣ.
Rumex.
R. acetosa L. На травениститѣ мѣста около града.

Сем. ELAEAGNEAE RBR.

Eleagnus L.

E. hortensis MB. (E. angustifolia L.) Срѣща са въ нѣкои дворове.

Сем. ARISTOLOCHIEAE JUSS.

Asarum Juss.

A. Europaeum L. Между храсталака въ околнитѣ кории

Aristolochia L.

A. clematides L. Изъ лозята, изобилствува.

Сем. EUPHORBIACEAE JUSS.

Euphorbia L.

E. helioscopia L. На хълма при желѣзно-пжтнатї станция.

E. gerardiana Jacg. На варовититѣ скали при Савво вата пивоварница.

Mercurialis L.

M. perennis L. Между храсталака въ Ломскитѣ бъхчи

Сем. URTICACEAE JUSS.

Urtica L.

U. urens L. По пжтищата на лозята и по не засѣяни тѣ мѣста.

Canabis L.

C. sativa L. Изъ окопитѣ на градинитѣ въ Источна та часть на града.

Humulus L.

H. lupulus L. Изобилствува недалечъ отъ Саввоват пивоварница.

Morus L.

M. alba L. Развъжда са въ бъхчитѣ.

Сем. CUPULIFERAE RICH.

Quercus L.

Q. pedunculata. Ehrh. Въ горитѣ около града.

Сем. SALICINEAE RICH.

Salix L.

S. fragilis L. Край брѣга ни Дунава.

Populus L.
P. alba L. Срѣща са въ нѣкои дворове.

Сем. BEFULACEAE.

Corylus L.
C. Avellana L. Въ горитѣ около града.

Классъ II. **MONOCOTYLEDONEAE ЕДНОСѢМЕНОДѢЛНИ.**

Сем. LEMNACEAE LINK.

Lemna L.
L. minor L. Въ малкитѣ локви образувани отъ водитѣ на чишмитѣ.

Сем. ORCHIDEAE JUSS.

Orchis L.
O. morio L. На засѣяни мѣста.
Ophrys L.
O. aranifera Huds. На Левенъ-табя, по засѣянитѣ мѣста.

Сем. JRIDEAS JUSS.

Jris L.
J. germanica L. Развъжда са въ градинитѣ.
Crocus L.
C. vernus Wulf. Въ околнитѣ гори.

Сем. AMARYLLIDEAE R. BR.

Galanthus L.
G. nivalis L. Въ Липненската кория.
Leucojum L.
L. aesfivum L. На Дунавското островче при Сепьорнитѣ лагери.

Сем. ASPARAGEAE JUSS.

Asparagus L.
A. verticilatus L. По пѫтя къмъ Саввовата пивоварница.

Convallaria L;
C. majalis L. Развъжда са въ нѣкои градини.

Сем. LILIACEAE ENDL.

Tulipa L.
T. gesneriana L. Развъжда са въ градинитѣ.
Ornithogalum L.
O. umbellatum L. Въ западната часть край града доста распостранено.
Gagea Salisb.
G. arvensis Schult. Изъ турскитѣ гробища.
G. lutea Schullt. На сѫщото мѣсто.
Scilla L.
S. bifolia L. Въ горитѣ, които са намиратъ около града.
Alium L.
Al. safivum L Развъжда са въ бъхчитѣ.
Al. cepa L. Развъжда са.
Al. flavum L. Въ полето при дядо-владиковата градина.
Muscari Tournef.
M. racemosum Mill. Въ полето при Хабермановата пивоварница.
Frifillaria L.
F. imperialis L. Развъжда са въ нѣкои градини.
Hyacinthus L.
H. Orientalis L. Развъжда са.

Сем. GRAMINEAE JUSS.

Zea L.
Z. Mays L. Развъжда са въ голѣмо количесто въ полетата.
Andropogon L.
A. Jschaemum L. На хълма при желѣзнопѫтната станция.
Panicum L.
P. miliaceum L. Развъжда са.
Setaria Be. B.
S. viridis P. de B. Въ полето.
S. verticillata P. de. B. По полето, въ гробищата, въ обще по не засѣянитѣ мѣста.
Avena L.
A. sativa L. Развъжда са.

Eragrostis P. de B.

E. poaeoides Pde B. Въ полето, изъ градинитѣ, често.

Brisa L.

B. media L. Въ градинитѣ, на травениститѣ мѣста.

Poa L.

P. pratensis L. Въ гробищата и полето.

Festuca L.

F. elatior L. При желѣзно-пжтната станция, въ Липненската и Текешската кория.

Bromus L.

B. mollis L. На засѣнитѣ мѣста, около града, срѣща са и въ градинитѣ.

B. inermis Leysser. На травениститѣ мѣста, въ полето.

B. sterilis L. Изъ двороветѣ и на травениститѣ мѣста.

Triticum L.

T. vulgare L. Сѣе са въ околностьта на града.

T. repens L. На хълма при желѣзн. пжтн. станция, въ полето, често.

Secale L.

S. cereale L. Развъжда са.

Hordeum L.

H. vulgare L. Развъжда са.

Отдѣлъ II. CRYPTOGAMAE.

Классъ VI. FILICINEAE. ПАПРАТИ.

Scolopendrium Sm.

S. vulgare Sm. Отъ дѣсния брѣгъ на р. Ломъ врьхъ скалитѣ и въ Текешската кория.

Asplenium L.

As. Trichomanes L. Врьхъ скалитѣ при Лома на сѣнка.

As. Ruta muraria L. Врьхъ откжснатитѣ варовити камани при Лома.

ПИСМО

Отъ

О. Неофита Бозвели.

Долоизложеното писмо е испратено отъ отца Н. Бозвели до игумена архимандрита на Габровския Соколски мънастирь отца Иосифа Соколскаго, писано въ Хилендарския мънастирь 1842 г. на 24-й Априлия.

Прѣди да изложимъ писмото, считами за нуждно да кажимъ нѣколко думи за самото писмо, какъ е дошло до насъ и послѣ — двѣ-три думи и за самаго отца Неофита Бозвели.

Прѣди три години, стария учетель Г. Цвѣтко Семерджиевъ бѣше дошелъ въ Търново по своя частна работа. Азъ, като знаяхъ, още когато бѣхъ учитель въ Габрово, че у Г. Цвѣтка имаше нѣколко саморѫчни писма отъ О. Неофита, испроваждани до Габровскитѣ първенци въ врѣме борбата по чърковния ни въпросъ, които азъ бѣхъ челъ, попитахъ го за тия писма, да ли ги има йоще, за да ги напечатами въ „Трудъ" да не пропаднѫтъ, но за жалость, учителя ми каза, че тѣ сѫ пропаднали вече безвъзвратно: той ги билъ далъ на Г. Петка Р. Славейкова и, при привземанието на Стара-Загора отъ Сюлюманъ-паша, останали съ другитѣ му книжья и изгорѣли. Тия писма бѣхѫ много важни за новата ни история, а най-вече за чърковния въпросъ, но днесъ вече ги нѣма... Слѣдъ това, азъ попитахъ учителя, дали незнае да са е завардило нѣгдѣ у нѣкого нѣщо отъ О. Неофита, на което той ми отговори, че имало още едно писмо, завардено у Г. Станча Попъ-Цоневъ. Азъ го помолихъ да са потруди да ми го проводи, да го напечатами въ „Трудъ", за да не пропадне. Стария учитель са обѣща и обѣщанието си испълни. Той ми проводи писмото, но не оргинала, а прѣпись отъ него, защото Г. С. Попъ-Цоневъ не щѣлъ да даде сѫщото писмо, а го далъ да снѣмѫтъ отъ него копие. Учителя Ц. снѣлъ копие и, както ма увѣрява, завардилъ, както почерка съ чърковни букви, тъй и правописанието и ударенията, както са биле въ оргинала и ний го печатами тука, както ни е испроводено.

Сега — за О. Неофита Бозвели, автора на писаното. Тоя неуморимъ, най-доблѣстенъ агитаторъ между Българския народъ за черковнитѣ ни правдини, е родомъ отъ Котелъ и са е звалъ

Неофитъ Петровъ Хилендарски, а Бозвели, както казвѫтъ, му е дадено за неговия буенъ и неустрашимъ духъ въ сравнение съ нѣкой си турчинъ, такъвъ сѫщо неустрашимъ, като него. Тоя неустрашимъ пламененъ проповѣдникъ, освѣнъ дѣто е произносялъ крилати проповѣди въ чърквитѣ и въ събранията на българскитѣ старейшини, еснафи и духовенство, той е агитиралъ и съ писма, които не сѫ биле по-долни, съ съдържанието си отъ проповѣдитѣ му и ги е пращалъ до общинитѣ и до частни влиятелни лица, както е и това до О. Йосифа Соколски, който е ималъ влияние на габровскитѣ първенци и еснафи. Той е първия, ми е разказвалъ покойния Раковски, който е далъ идеята, да са принѣсе цѣльта на дѣйствията на борбата въ Цариградъ, а именно на Фенеръ. „Тука, казвалъ великия агитаторъ, трѣба да са уснове центъръ и чърква, тука трѣба да бѫдѫтъ дѣйцитѣ прѣдъ очитѣ на царя и тука трѣба да са порази фенеското духовенство въ самото гнѣздо на патриката, и да са бди и слѣди сичкия вървежь на грыцкитѣ интриги и коварства, върху Българския народъ...“ И, áко да не доживѣ, тоя борецъ, да види поразата на Фенерь, но неговата надѣжда са изпълни: въ самия Фенерь бидохѫ поразени фанариотитѣ. Неофитъ умрѣ, замѫченъ отъ безбожнитѣ Фенерци, но пророчеството му са испълни, както го прѣдсказва и въ това наше писмо:.. „защото врѣмето ще покажи и като силний громъ ще гръмни, чи ще останатъ подъ срамъ вѣчно спящіи во гробѣхъ, като язвеніи — сабоди ся сабоди!“

Освѣнъ това, Бозвелията е дѣствувалъ чрѣзъ Валиде-Султанъ, майката на Султанъ-Меджита, да са припознае отъ Султановото правителство нѣкое достойно лице отъ Българский народъ за *Капу-кихая* при Високата порта, да прѣдставлява нашия народъ. За това нѣщо имаше писано дълго и широко въ ония писма, които пропаднали въ С.-Загора, какъ да дѣйствувѫтъ габровскитѣ първенци, въ които ги увѣряваше, до колкото помня, че това нѣщо може да са достигне, само трѣба да са постоянствува и да са работи енергически и умно.

Когато Хюсеинъ-паша, Видинския Валия, по просбитѣ на видинското население, прѣпорѫчалъ да рѫкоположѫтъ за Видински митрополитъ диякона Дионисия, който е билъ тъй сѫщо, отъ Котелъ родомъ и неофитовъ едномисленникъ, Дионисий, като пристигналъ въ Ц.-градъ, фенерцитѣ го утровили. Неофитъ Бозвели канилъ Българитѣ отъ Цари-градъ да дойдѫтъ

да видѫтъ покойния дияконъ, а той стоялъ надъ главата му, пригрьщалъ го, цьлувалъ го и го обливалъ съ горѣщи сьлзи, като свое родно дѣте. Лицето на диякона било позеленяло отъ отровата и Неофитъ, като го гладялъ по брадата, тя са търгала отъ отровеното дионисиево лице на сурми. „Глѣдайте, братья! Отровихѫ ми хубавия соколъ!..“ възклицавалъ великия български патриотъ, и съ гласъ, като жена, ридаялъ надъ хладния трупъ и го обнемалъ и постоянно цьлувалъ, съ два реда сьлзи по лицето си...

Това писмо, както са вижда отъ съдьржанието му, О. Неофитъ го е писалъ отъ Хилендарския мънастирь, дѣто е билъ „въ заточеніи примрелъ“..., а може и това да му е най-послѣдньото писмо към Българитѣ...

Колкото за литературната дѣятелность на О. Неофита Бозвели, нѣма да са распростираме да говоримъ, само ще кажемъ, че той е печаталъ цѣла една инциклопедия, въ шесть книги, 1835 г., за да са учи младото поколение, отъ конто най-важна е Географията му [1]). Освѣнъ това въ Браилското Периодическо Списание год. I книга IX, X, XI, XII, е напечатано поетическото му списание *Мати България* и, споредъ увѣрението на Г. В., С. имало още 25 Неофитови съчинение, които още не сѫ излѣзчи и до днесъ на бѣлъ свѣтъ. Ето и писмото за което ни е думата; но ний вѣрвами, че отъ Бозвелиевитѣ писма трѣба да сѫ са завардили и на други мѣста въ България, за които е желателно да излѣзѫтъ и тѣ на свѣтъ, защото инъкъ, ще пропаднѫтъ безъ вѣсть.

Б. Х. М. 1842: Апріл. 24-го.

Сокóлскагѡ М. всепраподобнѣйшїй Игꙋменъ и Архїман.
и ѿ Хрⷭ҇тѣ брат. Їѡсифъ!

Всѧ́кїй по Бóга человѣ́къ щотó сосъ ѻ҆чи́те си ви́ди, чꙋ́вственноже и ѹ҆́мно и всекра́йнѡ позна́е, и разꙋмѣ́й, ѻ҆нова̀ несꙋмнѣ́нно вѣ́рва и исповѣ́да свобóднѡ предъ всѧ́какв[illegible] лицѐ, без стра́ха и ѹ҆́жаса да ѵ҆ба́жда ѐ ѿ Спаси́телѧ Хрⷭ҇то̀ повелѣ́нно, сирѣ́чь и҆́стината́, за́ то и Хрⷭ҇то́съ и҆́стин[illegible]

[1]) Подробно писано за отця Неофита има въ г. Иречековата Българск[illegible] история стран. 695, 701 и 731 и у историята на Българската литератур[illegible] отъ Д. Мариновъ.

ный Богъ нашъ на всякій ѿ пвстъ говориме.... Тогѡ ради и святинята, въ Цареградъ сосъ очите си видѣ и слуша сосъ ушыте си, и люборѡдныте Настоятели — и Болгарскаго ѡбщества предатели и продатели — и купцы — и позна моя старателный и страдателный трудъ и подвигъ — и разумѣ чи коликото ти говорихъ, всичките са исполниха — Може и святынята да позна еще като йдяхме и минахме призъ монастырятъ вы чи са рече какво смы ядали мѣсо Августъ а. и по мало време чи сте хранили Мораите калугери в' м. и послѣ мало чи смй проводили 7.: балканции наши да го убіятъ въ Долня Орѣховца — а най послѣ като ходихме на Троянскіятъ м. чи смы писали 40,000: войска. Смыслй прочіе пастирски и митрополітски коварства, и народна пагубна и умразна измышленія! Не стапеніятъ Іларіѡнъ сосъ нѣколцына погречены проклятницы извѣси за правда человѣцы 7: самы проклятыте гарчулеги тѵй варкатъ — а кому погрѣшката хварлятъ — Болгарыте дадоха арзовалъ на Державството, и нито грекъ владыка кабулъ струвватъ вече — а Митрополітчито шеръ хварля... Искаме са и то да уплаши народатъ, за да забурават̃ъ щото са просили и приіяли (Болгарыте) ѿ Державството, и негово Митрополітсво имъ купй сосъ грошъ, и сосъ прелясть Дарбата — гледа да сандардиса люборѡдныите: и азъ грѣшенъ докад бѣхъ, колкото можахъ за народатъ си бдѣхъ, и тія коликото рѣкохме Митрополітски лажлыви ефтіры, всичте изваждахъ юфъ предъ него, и предъ неговыте тарафы... ни са терпѣхъ вече — и за то ма докара на тоя халъ... и ми сторй всичко заптъ! чудно: азъ самъ въ Цареградъ, и тука сѣдяхъ за народатъ си а единъ цѣлъ народъ да ма ѡстави на туй златно и Богодарованно време да ма мучи за Божа правда единъ насила и с' прелясть. Долашъ и сѣдй та обира народатъ ны, за нѣйдѣси! Брате за мене не ли ги е грѣхъ: ѡсвень що изгубихъ всичко — но и здравіето си совсѣмъ

йзгꙋбихъ, ѿ трепроклѧты несносны й Досадны всечасны навыкваницы! Свѧтинѧти каквото рѣкохъ всето знаешъ докога ще сѧ маешъ, й не савꙋждашъ който знаешъ, Любородцыте за да надстоѧтъ й да мѧ йзбавѧтъ ѿ тѫѧ смертоносны бѣдѫ й напасти, за да си привира й ӑзъ мойте вещи — чи да прощаватъ — ако мѧ нещатъ въ ѡтечеството — Господнѧ землѧ й йсполненїе еѧ... Мислїти молимь чи йма Богъ, й второпришествїе — не само правдата Ми, й кровта Ми — но й ѿ гробатъ праста Ми ще вика къ Богꙋ....

Прочее вы ѡставамъ на совѣста вы, й по Бога на милоста вы, сторете си христїанската Должность сосъ мене, за кое и ѡставамъ на вашата ѡ Хр҇тѣ братска любовь въ заточенїи примрелъ Неофитъ: страдающїй й доброжелающїй.

Готово Богодарованно, й Свлтанноданно за ѡбществото Богопрїѧтно, Свлтанoꙋгодно, человѣкопохвално, й ѡбщеполезно Добро — нѣкой да го продаде: й нѣкой да го кꙋпи — ӑ който го ѐ йспросилъ, да го ꙋмертвѧтъ: й за който ѐ йспросино — ӑ тїи да спѧтъ — да сѧ боѧтъ да продꙋматъ — Доволнѡ братко молчанїе, Доволнѡ: защо времето ще покажи — й като силный громъ ще грамни — чи ще ѡстанатъ под срамъ вѣчнѡ спѧщїи во гробѣхъ — като ѩзвенїи — сабодисѧ, сабоди:

Надписа му.

На Соколѣ Габровскагѡ Монастирѧ Всепреподобномꙋ Йгꙋменꙋ й Ӑрхїмандритꙋ Їѡсифꙋ

Привѣтствеиӗ.

Въ томже С. Монастирѣ.

Химическия съставъ на тѣлата на животнитѣ.

Веществата, които влѣзватъ въ състава на организма никоги не са намѣрватъ въ покойно състояние, но безпрѣстанно са измѣняватъ, като образуватъ нови групи на прогрессивно или регрессивно развитие. Организма безпрѣстанно приѣмва различни вещества, измѣнява ги, а самъ си, дѣто му е реда, отдѣля отъ своето тѣло други вещества. Този непрѣстаненъ кржговрътъ на веществата въ тѣлото на животнитѣ и съставлява *размѣнението на веществата*.

Както е извѣстно отъ Химията, веществата бивжтъ или прости — *химическитѣ елементи*, които вече немогжтъ да са разложжтъ на никакви други съставни части, или пъкъ бивжтъ *сложни*, т. е. състоjжтъ са отъ съединения на различни качества, или на различни пропорции отъ елементарнитѣ части и тогава бивжтъ двойни, тройни, четворни и даже пò-сложни вещества. Отъ извѣстнитѣ до сега въ неорганическата природа елементарни вещества (64) около една третя часть са намѣрва, тъй-сжщо, и въ тѣлата на животнитѣ; но, при-това, по-голѣмата имъ часть са намѣрва не въ свободно състояние — по едно просто тѣло или елементъ —, а въ двойни, тройни, четворни и още въ по-сложни съединения, и, освѣнъ това въ състояние — газообразно, течно (жидко), и въ тъй нарѣченъ твърдожидъкъ или разбухнълъ видъ.

А. Елементарнитѣ вещества на животния организъмъ. Най-много распространенитѣ елементарни вещества въ тѣлото на животнитѣ сж слѣдующитѣ: 1) *Свободенъ кислородъ* (O), който са намѣрва въ механическо съединение съ различнитѣ газови на кръвьта въ бѣлия дробъ, въ чрвата и въ плавателния мѣхурь на рибитѣ. Кислорода са приѣмва отъ животнитѣ отъ вънъ чрѣзъ дихателнитѣ имъ органи, а воднитѣ животни го приѣмватъ, тъй сжщо, и съ храната и съ водата, която сѫдържа въ себе си въздухъ, дѣто са намѣрва кислородъ въ механическа смѣсь. Особенно, най-много кислородъ са намѣрва въ кръвнитѣ зрънца. 2) *Водородъ* (H) са намѣрва въ чревяннитѣ гàзове, а тъй сжщо и въ твърдѣ малко количество и въ въздуха, който са издъхва. 3) *Азотъ* (N) са намѣрва въ паронхимата на бѣлия дробъ, въ кръвьта, въ чревяннитѣ гàзове и въ плавателния мѣхурь на рибитѣ.

Освѣнъ горѣ-казаннитѣ три газообразни елементарни части, намѣрватъ са тъй сжщо елементарни вещества и въ твърдъ видъ. Къмъ тия вещества, които сж въ твърдъ видъ, принадлѣжи 4) *желѣзото* (Fe), което са намѣрва въ кръвьта на гръбначнитѣ животни въ съединение съ гематита на кръвнитѣ тѣлца, а тъй сжщо въ полипнята на червения мерджанъ (кораллъ), въ полива на зжбитѣ въ нѣкои гризачи и т. н. 5) *Медъ* (Cu) има я въ кръвьта на различни найдолни животни, напримѣръ, у нѣкои раци, у охлюви, у стриди, у октапода и проч. 6) *Магний* (Mg) въ твърдѣ малко количество е намѣренъ в'едно съ жѣлѣзото въ коситѣ, въ жлъчката и въ кръвьта.

7) *Іодъ* (J), той е постоянна съставна часть на тѣлото на гѫбата (сюнгеря) и въобще на по-голѣмата часть отъ морскитѣ животни. 8) *Бромъ* (Br) съпровожда са отъ Іода — дѣто има Іодъ, тамъ са намѣрва и Бромъ — 9) *Литий* (Li), отъ него сѫ биле намѣрени дири въ нѣкои органически жидкости, дѣто навѣрно трѣба да сѫ попаднали съ храната. 10) *Сребро* (Ag) намѣрено е въ нѣкои охлюви. 11) Намѣрили сѫ и *крушумъ* (Pb). 12 и 13) *Титанъ* (Ti) и *Мишоморъ* намѣрени сѫ само като дири — слѣди.

В. Неорганически съединения. Сложнитѣ неорганически съединения, които са намѣрвѫтъ въ тѣлото на животнитѣ, могѫтъ да бѫдѫтъ раздѣлени на слѣдующитѣ главни групи: I Неорганически двойни съединения. II Неорганически кислоти и III Неорганически соли. Къмъ двойнитѣ неорганически съединения са относѭтъ: вѫглеродната двуокись (CO_2), блатния газъ или метилния газъ (CH_4), сѣроводорода (SH_2) и водата H_2O.

1) *Вѫглеродната двуокись или вѫгленнокиселия газъ* (вѫгленна-кислота: CO_2) са намѣрва въ кръвьта, въ паронхимата на бѣли дробъ и безъ никакво сѫмнение въ сичкитѣ тъкьни на животното тѣло и въ малко количество въ пищеварителния каналъ (търбуха и чьрвата) и въ плавателния мѣхурь на рибитѣ. По-голѣмата часть отъ неговитѣ съединения са обуазува въ организма отъ промѣнението на веществата и е слѣдователно крайния продуктъ отъ цѣлъ редъ процесси на окислението или на регрессивния метаморфовъ, но може би ти една негова часть да става отъ распадението на вѫглеродиститѣ съединения. Испущанието на този гàзъ става най-вече отъ бѣли дробъ, хрилата и кожата. Заприранието на това съединение въ тъканитѣ на тѣлото е незгоденъ вече за тѣлото материалъ, който послѣ става и вредителенъ за организма, дѣйствува му ядовито и води къмъ задушаванние.

2) *Блатний* или *метилний газъ* (CH_4) са намѣрва въ чьрвата, смѣсенъ съ други гàзови и въ твърдѣ малко количество въ издиханния въздухъ.

3) *Сѣроводородния газъ* (SH_2) са намѣрва въ незначително количество, смѣсенъ съ другитѣ гàзови въ червата, както и въ незначително количество въ издѫхания въздухъ.

4) Най-важното отъ двойнитѣ неорганически съединения въ тѣлото е *водата*, която е доста распространена въ сичкитѣ живи организми. Отъ нея зависи жидкото състояние на различнитѣ сокови, отъ нея зависи твърдо-жидкото състояние на по-голѣмата часть отъ животнитѣ тъкьни, пъ-ли отъ нея зависи гѫвкавостьта на различнитѣ органи и тѣхната способность на всмукванието. Ако отнемимъ отъ органитѣ на животното водата, тѣ ще станѫтъ твърди, крѣхки и твърдѣ лесно ще могѫтъ да са прѣкършвѫтъ като стькло. Най-малко вода съдържа зѫбната тъкьнь (зѫбитѣ 10, $_2$ %), а най-много слюнката и потъ (99, $_5$ %). Най-много вода са намѣрва въ тѣлото на воднитѣ животни, на примѣръ, медузитѣ, като са изсушѫтъ губѭтъ 99, $_5$ % отъ тѣжината на тѣлото си; жабата губи 84 %, а млѣкопитаѭщитѣ 7 %. Въ тъкьнитѣ на младитѣ животни има по-вече вода, отъ колко

въ старитѣ. Твърдѣ е забѣлѣжително, че въ тѣлото на животното има органи, които заключавжтъ въ себе си по-вече вода отъ колкото нѣкои сокови. На примѣръ, бжбрѣцитѣ имжтъ 83—84 % вода, а пъкъ въ кръвьта е 78—80 % вода. Споредъ отношението на тъканитѣ къмъ водата органическитѣ вещества ги раздѣлятъ на коллоидни и кристаллоидни. Първитѣ сж вещества индифирентни, които само набжбвжтъ (разбухвжтъ) въ водата, всмукватъ ж; тука са отнасятъ сичкитѣ бѣлтъчни съединения, като: бѣлтъка на кръвьта, на слюнката, на кокошьето яйце и проч. Кристаловиднитѣ вещества доста скоро са растворявжтъ въ водата и прѣдставлявжтъ твърдѣ значителна дифузия.

5) *Глинеземъ* (AlO_2) твърдѣ често са намѣрва въ скелята на кораллитѣ.

II. Неорганически кислоти. Само малко неорганически кислоти са намѣрвжтъ въ тѣлото на животнитѣ въ свободно състояние и тѣ сж слѣдующитѣ: 1) *Свободна соляна кислота* (HCl), намѣрва са въ стомашния сокъ на млѣкопитающитѣ животни. 2) *Сърна кислота* (H_2SO_4) заедно съ ClH са намѣрва въ лигитѣ на нѣкои охлюви (на примѣръ Dolium, Helix и нѣкои други). 3) Твърдѣ е распространена *кременната кислота* (H_2SiO_4). Намѣрва са въ панциря (черупката) на родиоларитѣ, въ скелетя на кременнитѣ гжби и даже въ нѣкои корненожки; въ значително количество са намѣрва въ коситѣ, перата, въ пепела на кръвьта, на жльчката, на пикочьта. (Животнитѣ най-вече ж приѣмвжтъ отъ растителната храна, която особенно най-вече са намѣрва въ различнитѣ злакови (храни).

III. Неорганически соли. Отъ неорганическитѣ соли най-распространеннитѣ въ животното царство сж: хлориститѣ, вжглѣннокиселитѣ, фосфорнокиселитѣ и сѣрнокиселитѣ — соли.

1) *Хлористий Натрий или готварска соль.* ($NaCl$) намѣрва са въ сичкитѣ животни жидкости въ доста постоянно количество и при това има го растворенъ въ водата. Той са внася въ тѣлото най-вече съ храната и играе твърдѣ важна роль при приготовлението на стомашния сокъ, а тъй сжщо и при приготовлението на жльчката.

2) *Хлористий калий* или *потасий* (KCL), твърдѣ често служи като спжтникъ на хлористий натрий. Той са намѣрва въ кръвнитѣ зрънца, въ сока на нѣкой слѣзи и въ бѣлтъчнитѣ вещества на мишцитѣ.

3) *Хлористий аммоний* ($NClH_4$) е намѣренъ въ стомашния сокъ на кучетата и на овцитѣ.

4) *Фтористий калций* ($CaFl_2$) намѣрва са въ малко количество въ коститѣ, въ жбитѣ, особенно въ глечьта имъ, а тъй сжщо са намѣрва и въ скелетя на долнитѣ животни.

5) *Вжглѣннокиселий натръ* (Na_2CO_3) намѣрва са доста често, но само въ съединение съ другитѣ вещества.

6) *Вжглѣннокиселий кали* или *потасий* (K_2CO_3) намѣрва са въ кръвьта и въ пикочьта на травояднитѣ животни (на примѣръ въ слюнката на окол'ушната слѣза на коньето).

7) *Вжгленнокиселъ варъ* ($CaCO_3$) е едно отъ най-честитѣ съединения въ животното царство, той са намѣрва въ видъ на ромбо-

ядрически кристалли, на примѣръ въ отолититѣ на долнитѣ животн
или пъкъ като аморфна масса въ видъ на варовити тѣлца, на пр
мѣръ въ кожата на различнитѣ ленточни глисти; въ видъ на люс
въ кожата на главоногитѣ и въ люспитѣ на рибитѣ; въ видъ на
ли въ кожания скелеть на нѣкои гжби и полипи, въ видъ на пръст
нати и якоровидни образования въ кожата на разнитѣ голотурии,
понѣкоги са набира въ такова голѣмо количество въ покривкитѣ
животнитѣ, щото ги прѣобрьща на външенъ скелеть, както на примѣ
у морскитѣ звѣзди, у морскитѣ таралежи, и между по-горнитѣ живо
ни у броненоьцитѣ (отъ класа на млѣкопитаыщитѣ), у костенитѣ жа
(отъ класа на присмикаыщитѣ са).

8) *Вжглeннокиселий магний* ($MgCO_3$) често са намѣрва
едно съ вара, но, тъй сжщо, и самостоятелно въ пикочьта на трав
яднитѣ животни и въ скелетя на коралитѣ.

9) *Фосфорккиселий магний* ($MgPhO_4$) намѣренъ е въ н
кой коралли.

10) *Фосфорнокиселъ варъ* ($CaPhO_4$) намѣрва са много
зжбитѣ и въ коститѣ на грабначнитѣ животни, а тъй сжщо и въ кора
литѣ. Въобще фосфорнокиселитѣ лишни (щолочи), често са отдѣлж
отъ чьрвата и бжбрѣцитѣ. Фосфорнокиселитѣ лишни са намѣрвж
по-малко, особенно въ коститѣ на рибитѣ и присмикаыщитѣ са.

C. Органическитѣ съединения на животнитѣ тѣла с
твърдѣ характерестични и само малко отъ тѣхъ са намѣрвжтъ тъй с
що и въ растителното царство. Не само начина на съединенията
елементарнитѣ имъ части, които влѣзвжтъ въ състава, но тъй сжщо
начина на тѣхното развитие и взаимнитѣ имъ отношения сж твър
своеобразни. Нѣкои отъ тѣхъ служжтъ за направа на организма
това сж тъй нарѣченнитѣ *тъкънероди*; други играыть роль при ра
личнитѣ процесси, които са извършвжтъ въ тѣлото на животнитѣ,
на примѣръ слюнката, жльчта, стомашния сокъ — съединения, кои
помагжтъ на пищеварението и най послѣ още третята группа вещес
ва, които прѣтьрпѣвжтъ регресивенъ метаморфозъ и които трѣба да
отдѣлятъ изъ тѣлото.

Органическитѣ вещества на животното тѣло биважтъ трой
четворни и още по сложни; тѣ са намѣрвжтъ въ твърдѣ различ
количественни съединения и безпрестанно прѣтьрпѣвжтъ метаморфо
и отъ това е трудно да са произведжтъ искуственно. По-голѣма
часть отъ тѣхъ произлѣзва отъ съединението на вжглерода съ вод
рода и азота въ безчисленно много разнородни съединения.

I Тъкънероди. Тѣзи вещества съставлявжтъ строителния м
териалъ за тѣлото на животнитѣ: отъ тѣхъ са и строжтъ тъканитѣ, ко
то обикновенно са прѣдставлявжтъ четворни съединения, състоящи о
вжглеродъ, водородъ, кислородъ и азотъ, къмъ които често са пр
съединява още сѣра, фсфоръ или даже и двѣтѣ тия вещества
едно. Тѣзи вещества напрѣдь са зъвѣхж протеинни съединения (прѣ
полагали сж, че тѣ всичкитѣ зиключавжтъ въ себя си едно особен
вещество — *протеинъ*). Тъкънеродитѣ могжтъ да са раздѣлжтъ

ери групи, а именно: албуминати, албуминоиди, безазотисти тькъоди и масти.

а) *Албуминатитѣ или бѣлтъчнитѣ вещества* обикновенно вѣнъ кислородъ, вжглеродъ, водородъ и азотъ съдьржжтъ още въ гава си сѣра и фосфорнокисялъ варъ. Когато горжтъ, тѣ издавжтъ ова миризма (сьрджтъ) и давжтъ аммониакални продукти отъ разенето си; въ тѣлото тѣ са намѣрвжтъ въ жидко или твьрдо-жидъстояние; кога са нагорѣщжтъ, съсирвжтъ са, но не сичкитѣ при акза температура. Слѣдующитѣ отъ тѣхъ сж най-много распростраи:

1) *Кръвяния албуминъ* — въ кръвната жидкость.

2) *Яйцяний албуминъ* — въ птичиитѣ яйца.

3) *Глобулинъ* или *фибриноластическото вещество* — въ вяната сурвадка, въ кръвянитѣ зрьнца, въ слюнката, въ млѣчния ь и пр.

4) *Фибриногенъ* или *влакнина* — въ кръвьта въ лимфата; ктеризува са съ това, че не са растворява (растопява) въ солеѣ раствори и въ разредена (слаба) солина кислота; твьрдѣ лесно ъсирва когато изтече кръвьта изъ тѣлото и отъ него зависи съанието или спихтьосванието на кръвьта кога са пусне.

5) *Синтонинъ* въ полусъсирено състояние са намѣрва въ цитѣ (мускулитѣ) и въ сичкитѣ съкратителни клѣтки.

6) *Миозинъ* — въ жидкоститѣ на мисцитѣ, отъ него зависи рсмьртното вкочанясвание или вдьрвявание на мисцитѣ.

7) *Казеинъ* — главната съставна часть на млѣкото на млѣтающитѣ, но са намѣрва тъй сжщо и въ кръвьта и въ жьлтъка птичитѣ яйца.

8) *Протовата кислота* са намѣрва въ мишичната жидкость рибитѣ (тя са утаява отъ кислотитѣ).

9) *Гемоглобинъ* понѣкоги са намѣрва въ кристалически видъ; ристалнитѣ му са относжтъ къмъ различнитѣ системи и имжтъ ични степени на раствореннето. Това вещество въ живото състояна животното е съединено съ глобулина на кръвнитѣ зрьнца.

в) *Албуминоиди* или *бѣлковинни производни*. Тѣ са намѣрь въ близко отношение съ прѣдидущата група и раздѣлжтъ съ сичкитѣ ѝ качества; намѣрвжтъ са въ тькьнитѣ и въ жидкоститѣ, малко отъ тѣхъ могжтъ да са кристаллизувжтъ; нѣкои сж твьржни органически ферменти или кипящи начала, т. е., вещества, жтствието на които извиква специфическо измѣнение въ другитѣ ства, до които са тѣ допиржтъ. Тука са относжтъ:

1) *Муцинъ*, който съставлява главната часть на лигата, дѣа намѣрва въ разбухнало (набжбнало) състояние. Той са намѣрва сжщо и въ ставичавитѣ жидкости (лигитѣ между ставицитѣ) на тѣ животни; образува са отъ распаденнето на слѣзиститѣ клѣтчици.

2) *Лимацинъ* или *Хелицинъ* е специфическата съставна часть игитѣ на различни охлюви. Това вещество е прозрачно, като стькм безцвѣтно (безъ боя).

3) *Неоссинъ*, твьрдѣ приличенъ на прѣдидущето вещество и

са намѣрва въ слюнката на едомата лѣстовица Салангана (Colloca[illegible] esculenta) и затова и въ веществото на нейнитѣ гнѣзда, които, ка[illegible] е извѣстно, са ядхтъ.

4) *Спермати́нъ* — прилича на муцина; намѣрва са въ с[illegible] менната жидкость, въ видъ на пихтияни топки.

5) *Кератинъ* или *рогово вещество* — твърдѣ е распростр[illegible] ненъ въ долнитѣ животни; той са намѣрва въ осевия скелетъ на р[illegible] говитѣ коралли, у грабначнитѣ на вънкашната повърхнина на епите[illegible] (на кожата), въ коситѣ, вълната, перата, люспитѣ, въ нохтитѣ и р[illegible] гата. Когато са вари това вещество умеква; сѣрната кислота го ра[illegible] лага, отъ което са образува лейцинъ ($C_6H_{13}NO_2$) и тирозинъ ([illegible] $H_{11}NO_3$). Способностьта на това вещество, дѣто може много врѣме противустои на дѣйствието на кислотитѣ, го прави твърдѣ полезно [illegible] животния организмъ на повърхнината му, понеже това вещество, ка[illegible] са намѣрва на най-вънкашнитѣ части на тѣлото, които непосрѣдстве[illegible] но са допирхтъ до окрхжающата ги срѣда, съ показаннитѣ си [illegible] чества, то имъ прѣдпазва тѣлото отъ различни врѣдителни влияния.

6) *Хитинъ* или *ентомолинъ* — твърдѣ е распространенъ [illegible] епидермоидалнитѣ (чурупкитѣ) образования на ставичавитѣ животни, тъй сжщо и въ вхтрѣшнитѣ слоеви на дихателнитѣ имъ органи, [illegible] пищеварителнитѣ и полови части. Това вещество е нерастворимо: [illegible] вода, спиртъ, алкохоль, ефиръ, лишитѣ, оцетяната кислота и въ р[illegible] реденитѣ (слаби) минерални кислоти. Когато са вари дълго врѣме [illegible] сѣрна кислота, Хитина дава амиакъ и гроздяна захарь; концент[illegible] рованнитѣ кислоти: соленаta и азотната го растворявхтъ; въглѣна [illegible] си завардва формата на тъкьнта.

7) *Конхиолинъ*, понеже твърдѣ прилича на Хитина, по хи[illegible] ческия си съставъ са приближава тъй сжщо къмъ Кератина, но ко[illegible] то са вари не дава клей (туткалъ); той са намѣрва въ чорупкитѣ [illegible] моллускитѣ (мидитѣ и охлювитѣ въ водата).

8) *Фиброинъ* или *копринянното (свиленото) вещество* ([illegible] H_{33} N_5 O_6) съставлява вхтрѣшната повърхность на коприняннитѣ [illegible] ци, а тъй сжщо и жицитѣ на паяджината; той са намѣрва въ па[illegible] жаннитѣ слѣзи на различни вхсѣници (гхсѣници) и паяци, отъ д[illegible] го точхтъ животнитѣ изъ себѣ си на тънки жички (паяджаннитѣ жич[illegible]

9) *Серицинъ* или копринянъ клей ($C_{15}H_{35}N_5O_8$) — състав[illegible] ва 74 % отъ коприняннитѣ жици и въ врѣла вода по-лесно са р[illegible] творява отъ обикновенния клей (туткалъ).

10) *Акоитинъ* — малко изслѣдованно вещество, прилича [illegible] спонгиалинъ; намѣрва са въ бодлитѣ (иглитѣ) на различнитѣ лъч[illegible] ти животни (Radiolaria).

11) *Спонгинъ* или *спонгиолинъ* — е най-сжщественната ча[illegible] на роговото вещество на гхбитѣ (сюнгеря). Когато са обработва [illegible] солена кислота, той дава лейцинъ и глицинъ, но не тирозинъ.

12) *Еластинъ* е главната съставна часть на нѣкои съеди[illegible] телни тъкьни, той са намѣрва, на примѣръ, въ пръгавата тъкьнъ, а [illegible] сжщо и въ вънкашнатаципа на плавателния мѣхуръ на рибитѣ. [illegible]

13) *Коллагенъ* или *глутинъ* или *костенъ клей* намѣрва

въ различнитѣ тъкьни, които даватъ клей, на примѣръ, въ несформированната и въ сформированната съединителна тъкьнъ, въ серознитѣ и фиброзни облѣчки, въ сухожилието, въ свръзкитѣ и проч.

14) *Хондринъ* или *хрущъляния клей* намѣрва са въ истинския хрущѣль, въ костната тъкьнъ, додгѣ още не са е вкостѣнила и въ роговата облѣчка на окото.

15) *Ихтинъ* — намѣрва са въ яйцата (хайверя) на хрущѣлковитѣ риби, а тъй сѫщо и въ яйцата на нѣкои жаби, като таблички отъ жълтъкъ.

16) *Птианинъ* или *слюнкавина* е фермента на слюнката, който прѣобрьща крахмала (нишастата, колата) въ захарь.

17) *Пепсинъ* е фермента на слѣзитѣ, които испущѫтъ стомашния сокъ; той прѣобрьща съсиренитѣ бѣлтъчни съединения и тѣхнитѣ производни (съединения) въ разтворими албуминати и пептони и само въ тъкъвъ видъ тѣзи послѣднитѣ могѫтъ да влѣзвѫтъ въ кръвьта.

18) *Панкреатинъ* — той разлага маститѣ (жири) на глицеринъ и на мастни кислоти и емулсира маститѣ, т. е., прѣобрьща ги въ онзи жидъкъ (рѣдъкъ) видъ, въ който тѣ могѫтъ да са всмучѫтъ (да влѣзвѫтъ) въ кръвьта; той е главната съставна часть на сока на подстомашната слѣза и има въ себѣ си качествата на птиалина и пепсина, защото прѣобрьща крахмала въ гроздѣна захарь, а тъй сѫщо може и да разтвори албуминатитѣ, параалбуминатитѣ, диспептонитѣ и да ги прѣобрьща въ разтворими пептони.

19) *Протагонъ* — намѣрва са въ мозъка и въ нервното вещество, а тъй сѫщо и въ жълтъка на яйцата и въ бѣлитѣ кръвни зрьнца.

Най-послѣ 20) *Гемотинъ*, красящето (което боядисва) вещество или пигмента на кръвнитѣ зрънца ($C_{96}H_{102}Fe_3N_{12}O_{18}$).

c) *Безазотиститѣ тъкънероди* са намѣрвѫтъ въ малко количество. Тука принадлѣжѫтъ:

1) *Целлюлоза* ($C_8H_{10}O_5$), която въ голѣмо количество са намѣрва въ растенията и са забѣлѣзва само въ малко животни, на примѣръ, у мантията или въ яньнджака на Облѣчницитѣ (Tunicata): у асцидиитѣ, салпъ и проч. Това вещество не са разтворява въ водата, алкохоля, разреденитѣ кислоти и лишиитѣ. Когато са вари съ сѣрна кислота целлюлозата дава гроздѣна захарь.

2) *Парамилонъ* ($C_6H_{10}O_3$), това вещество е изнамерено съ крахмала. То е намѣрено отъ скоро у Евглена, а въ най-послѣдньо врѣме Хеккель е доказалъ и присѫтствието на крахмални зрьнца въ жлтитѣ клѣтки на Радиолиритѣ.

д) *Масти* (жири). Всичкитѣ естественни масти прѣдставлявѫтъ собственно смѣсь отъ много сортови на това вещество. Маститѣ са намѣрвѫтъ или съединенни съ лишиитѣ — въ всапунено състояние, или пъкъ свободни въ видъ на капки. Въ послѣдньото състояние, ний ги забѣлѣжвами у различнитѣ долни животни, като у глиститѣ, у разнообразнитѣ и у най-проститѣ; но тѣ са намѣрвѫтъ тъй сѫщо и у по-едритѣ животни въ клѣткитѣ на съединенната имъ тькьнь, отдѣлени въ видъ на голѣма масса, която са зъве мастяна тькьнь (сланина,

сало). Маститѣ са намѣрвжтъ въ всичкитѣ органи, тъкъни и жидкос на животния организмъ. Най-извѣстни масти сж слѣдующитѣ:

1) *Олеинъ* $[C_3H_5(OC_{18}H_{33}O)^3]$ или *триолейнокиселъ глиц ринъ* — това е рѣдка масть, която обикновенно са намѣрва въ с единение съ другитѣ масти; тъй сжщо са намѣрва въ нервитѣ, мозговото вещество, въ голѣмо количество въ мастьта на китоветѣ, водниттѣ птици и рибитѣ, гдѣто той съставлява тъй нарѣченната во вань (рибя масть).

2) *Палмитинъ* $[C_3H_5(O.C_{16}H_{31}O)^3]$ или *моргариновокисе глицеринъ* — е полутвърда масть и е главната съставна часть подкожната масть (сланина) на месояднитѣ, на дебело-кожнитѣ ж вотни и на человѣка.

3) *Стеаринъ* или *тристеариновокиселъ глицеринъ* [C₃I $(OC_{18}H_{35}O)^3]$ той е твърдъ при обикновенна температура. Оныя ма ни съединения, въ които мазното вещество прѣобладава, са зовж *сало*[1]) (собственно масть); салото са намѣрва най-вече въ гризачи и у пригризвачитѣ животни; въ свободенъ видъ въ животния орг низмъ, то са намѣрва въ твърдѣ малко количество.

Мастьта са образуво въ нашето тѣло или отъ готовитѣ ма ти (кластипа) на ястията или пъкъ отъ вжглѣродитѣ (крахмала хлѣба — захарьта), а тъй сжщо, вѣроятно, и отъ албуминатитѣ, ка продукъ отъ разложение. Маститѣ (клъстината) имжтъ доста голѣ пръгавина и имжтъ въ тѣлото значение на възглавници, завардвж му различнитѣ части отъ нàтискъ, а тъй сжщо, понеже сж лоше проводници на топлината, варджтъ тѣлото, както отъ силното вънка но нагрощѣвание, тъй и отъ силното вънкашно изстудѣвание, освѣ туй и припятствовжтъ да не са отдѣля силно топлината отъ тѣлот Мастьта играе твърдѣ голѣма роль у животнитѣ, които сж подложе на зименъ сънь (спячка); у тѣхъ тя е резервоаръ отъ храна, коя всѣкоги дава за тѣлото дихателенъ материалъ, а тъй сжщо играе маловажна роль и при образованието на тъкънитѣ: тъзи послѣдня роль въ особенность е значителна при метаморфозата (прѣобразован то) на насѣкомитѣ.

II Продукти на отдълението. Това сж такива органичес съединения, които влѣзвътъ въ състава на различнитѣ жидкости, ко то са отдѣлжтъ, както отъ слѣзитѣ, тъй и отъ разноороднитѣ отдѣл тѣлниципи. Тука са относжтъ:

1) Различнитѣ кислоти (киселини) на жлъчката, които бивж най-вече присъединени къмъ натра, на примѣръ, у морскитѣ риб или пъкъ въ съедининие съ кали. Най-главната отъ тѣхъ е а) *Гл кохолевата кислота* $(C_{26}H_{43}NO^6)$ (у рогатия добитъкъ); b) *Ги ликохолева кислото* $(C_{27}H_{43}NO_5)$ (у свинитѣ); с) *Таурохолева ки лота* $(C_{26}H_{45}NSO_6)$ (въ жлъчката на рибитѣ, у присмикающитѣ у птицитѣ, у месояднитѣ млѣкопитающи, а тъй сжщо и у челов ка); d) *Гиотаурохолева кислота* $(C_{27}H_{45}NSO_6)$ (у гжскитѣ);

---

[1]) Сало ний зъвемъ особенно мастьта на птицитѣ, а най-вече тая, са намѣрва въ корема имъ, а другото наричами клъстина, мазнина, лой, мас

e) Продуктитѣ отъ разложението на жлъчнитѣ кислоти, тъй на примѣръ, *Холева кислота* ($C_{24}H_{40}O_5$), *Холондинова кислота* ($C_{16}H_{24}O_7$) и *Гиохолева кислота* ($C_{25}H_{40}O_4$).

2) *Глицинъ* ($C_4H_5NO_4$) намѣрва са въ различни съединения.

3) *Тауринъ* ($C_2H_4\begin{Bmatrix}NH_2\\SO_2HO\end{Bmatrix}$) — продуктъ отъ распадението на нѣкои жлъчни кислоти; намѣрва са твърдѣ често въ мисцитѣ на моллюскитѣ, а най-вече въ главоногитѣ, въ различнитѣ органи на акулитѣ, въ мускулитѣ на коньето, а тъй сжщо и въ бѣлия дробъ и въ бъбрѣцитѣ на различни млѣкопитаюжщи.

4) *Холинъ* ($C_5H_{15}NO_2$) намѣрва са въ незначително количество въ жлъчката на свиньетѣ и у рогатия добитъкъ.

Всичкитѣ горѣ помѣнати съединения най-вече са намѣрвжтъ въ жлъчката, но освѣнъ тѣхъ въ жлъчката сж забѣлѣжени още и разнородни пигменти или органически красящи (които боядисвжтъ) начала, отъ които най-главни сж: *билирубинъ* ($C_{16}H_{18}N_2O_3$), *билиевердинъ* ($C_{16}H_{20}N_2O_5$), *билифусцинъ* ($C_{16}H_{20}N_2O_4$) и *меланитъ* или черенъ пигментъ, който са намѣрва въ съсждистата облѣчка на окото, въ кожата на различни животни, а особенно у гадовитѣ[1]) и моллюскитѣ, а тъй сжщо и въ бѣлия дробъ; него най-много го има особенно въ малпиевия слой въ кожата на негритѣ (чернитѣ арапи) и черникката или въ тъй нарѣченната сепия на чурупястия октаподъ (коракатица, каламаръ, чернилинца).

5) *Лутеинъ* е желто вещество, което са кристализира на ромбически плочици, които са намѣрвжтъ въ желтитѣ тъкъни (Corpora lutea) на млѣкопитаюжщитѣ, въ кръвната пласма и въ жълтъка на яйцата.

6) *Холестеринъ* ($C_{26}H_{44}O$) или *холестеаринъ* — той е безвкусно вещество, което са красталлизува на бѣли листца съ сидефенъ блѣсъкъ. Това вещество съставлява часть отъ жлъчката, но са намѣрва и отдѣлно въ мозъка, въ кръвьта и въ яйцата.

7) *Амбринъ* съставлява часть отъ амбрата на кашалота (Physeter macrocephalus).

8) *Касторинъ* съставлява часть отъ бобровата струя (Castoreum).

9) *Кантарединъ* (C_5H_6O) съставлява часть отъ ѣдкото (ядовито) вещество, което са намѣрва въ различнитѣ части на тѣлото на испанската муха (бубулечка) (Lytta vesicatoria) и у нѣкои други насѣкоми отъ семейството Vesicantia.

10) Различнитѣ видове восъкъ (cera), които са явявжтъ въ видъ на потъ на различнитѣ части на тѣлото, на примѣръ, *пчелинния восъкъ*, който по състава си е церотинокиселъ хидратъ ($C_{27}H_{36}O$) или *палмитино киселъ мирициловъ* ефиръ. Отдѣлението на восъка са забѣлѣзва не само у пчелитѣ, но и у различни породи на насѣкомитѣ.

11) *Спермацетъ* или палмитиноцетиловий ефиръ ($C_{22}H_{64}O_2$)

[1]) Гадови — змии, гущери.

той е мазно вещество, което стои въ различни куфини на носовитѣ и лобнитѣ кости на Кашалота (Physetes macrocephalus) и на Кита (Balaena).

12) Различнитѣ видове захарь, която са намѣрва въ тѣлото на животнитѣ, сж: гроздяната захарь, инозита, сцеллита и гликогена. Тѣ всичкитѣ на вкусъ сж сладки, растворявжтъ са въ водата и не съдържжтъ азотъ въ състава си; първитѣ три, освѣнъ това, лесно могжтъ да прѣминжтъ въ кипение (брожение).

a) *Гроздяната захарь* ($C_6H_{12}O_6$) са намѣрва въ меда на пчелитѣ, въ сладкия сокъ, който изпущжтъ отъ себе си травяннитѣ въшки (тлята), въ лимфата, въ мисцитѣ, въ птичьитѣ яйца и проч. Тя са развива отъ крахмала (нишастата) отъ дѣйствието на слюнката и панкреатическия сокъ. Гроздяната захарь отъ части са всмуква отъ тѣлото, отъ части са образува въ млѣчна кислота, тя служи да образува мастьта и като дихателна храна.

в) *Млѣчьната захарь* ($C_{12}H_{22}O_{11}+H_2O$) образува млѣчноб-ѣли четеристранни призми, растворява са по мжчно отъ колкото тръстната и гроздяната захарь. Съ достовѣрность може да са каже само, че тя са намѣрва въ млѣкото на млѣкопитающитѣ. Тя може да кипи (броди) и съ това си свойство е полезна на скитническитѣ (кочевитѣ) народи, да си правжтъ кумисъ отъ млѣкото на кобилитѣ, дѣто тая захарь са намѣрва въ голѣмо количество.

c) *Инозитъ* ($C_6H_{12}O_6+2\ H_2O$) намѣрва са въ мускулитѣ на коньето и въ кръвьта на рогатия добитъкъ, а тъй сжщо и въ черния дробъ, въ бѣлия дробъ, въ далакя (слѣзеня), въ бжбрѣцитѣ, въ мозъка и въ сърцето; той е билъ намѣренъ тъй сжщо и въ жидкостьта на мѣхуря на Echinococcus.

d) *Сцилитъ* е захарно вещество, което са намѣрва въ различнитѣ части на тѣлото на акулата и на ската (Raja), а особенно твърдѣ често са намѣрва въ черния имъ дробъ, далакя и бжбрѣцитѣ, той са различава отъ инозита по формата си.

e) *Гликогенъ* ($C_{12}\ H_{10}\ O_{10}$) или захарородното вещество на черния дробъ, не е кристаллическо тѣло и въ много отношения прилича на декстрина и крахмала (нишастата). Отъ дѣйствието на слюнката и на панкреатическия сокъ, той са прѣобраща на гроздяна захарь; намѣрва са въ черния дробъ, а въ врѣме на зародишевия живот — у пригризачитѣ животни и у гризачитѣ, са намѣрва и въ другитѣ части на тѣлото имъ.

Най-послѣ да кажемъ нѣколко думи и за *декстрина* (C_6H_{1} O_5). Това забѣлѣжително вещество, въ видъ на замкъ (клей, камедь) е намѣрено въ кръвьта на бѣлия дробъ, то по-често са намѣрва въ месояднитѣ животни, отъ колкото въ травояднитѣ; нѣколко пжтя са го намѣрвали, тъй сжщо и въ мускулитѣ на коньето, въ които, то навѣрно замѣнива недостигающия тамо гликогенъ.

III Продукти на регресивното[1]) размѣнение на веществата

a) *Азотисти амидни тѣла.* Амидитѣ сж индеферентни съ

[1]) Регресивно, което са повръща назадь, назадничаво.

единения, които произлѣзвжтъ отъ амонякалната група тъй, щото третята часть отъ нейния водородъ са замѣнува съ едно-двѣ-три члененъ редикалъ. Тука са отнасжтъ слѣдующитѣ вещества:

1) *Лейцинъ* ($C_6H_{13}NO_2$) — кристалическо вещество, което са намѣрва въ стомаха и въ чьрвата на различнитѣ ракообразни, на паяцитѣ, пеперудитѣ, както и въ вжсѣницитѣ, куклицитѣ (какавидитѣ, бабушкитѣ) на пеперудитѣ, а тъй сжщо са случава и у горнитѣ едри животни въ слюнчанитѣ имъ слѣзи, въ подстомашната слѣза, въ бѣлия и въ черния дробъ. Той са образува отъ албуминатитѣ и албуминоидитѣ.

2) *Тирозинъ* ($C_9H_{11}NO_3$) намѣрва са у ставичавитѣ животни, а особенно въ кошенила (кърмжза, Coccus cacti) а у гребначнитѣ животни, той е намѣренъ въ подстомашната слѣза и въ далакя.

3) *Креатинъ* ($C_4H_9N_3O_2+H_2O$) намѣрва са както въ прѣкопластитѣ (съ прѣки пластови), тъй и въ гладкитѣ мисци въ всичкото животно царство, особенно много е въ сърцето, тъй сжщо е намѣренъ и въ мозъка, въ кръвьта и пикочьта.

4) *Креатининъ* ($C_4H_7N_3O$) намѣрва са въ пикочьта на едритѣ животни.

5) *Алантоинъ* ($C_4H_6N_4O_3$) намѣрва са въ алантоидната жидкость, въ кръвьта и въ пикочьта.

6) *Цистинъ* ($C_6H_7NS_2O_4$) намѣрва са въ бжбрѣцитѣ и въ пикочьта.

7) *Гуанинъ* ($C_5H_5N_5O$) намѣрва са въ подстомашнатаслѣза, въ черния дробъ на гребначнитѣ животни, въ отдѣлението на паяцитѣ, въ хрущѣляститѣ образования на тржбчатнитѣ животни (Siphonophora), а тъй сжщо въ плавателния мѣхурь и люспитѣ на рибитѣ и въ голѣмо количество въ куришницитѣ на воднитѣ птици и споредъ това съставлява най-главната часть на гоано.

8) *Саркинъ* ($C_5H_4N_4O_2$) намѣренъ е въ коньето, у зайцитѣ, у телетата въ мускулитѣ, въ сърцето и въ щитовидната слѣза (glandula thyreoidea).

9) *Ксантинъ* ($C_5H_4N_4O_2$) намѣрва са доста рѣдко в'едно съ гоанонина у млѣкопитаящитѣ, у птицитѣ и въ гоано.

10) *Мочевина* или *пикучина* ($CH_4N_2O_2$) намѣрва са въ пикочьта на млѣкопитаящитѣ, а особенно въ мѣсояднитѣ въ малко количество, а тъй сжщо и у травояднитѣ, у птицитѣ и прѣсмикаящитѣ са и въ всичкитѣ органи на прѣкоустнитѣ риби (акулитѣ, скатовитѣ, Rajae), въ кожнитѣ слѣзи на жабитѣ.

в) *Азотисти кислоти.* 1) *Гипуурова кислота* ($C_9H_9NO_3$) намѣрва са въ голѣмо количество у травояднитѣ млѣкопитаящи животни, но у мѣсояднитѣ ѭ нѣма; навѣрно тя трѣба да са образува отъ горния кожанъ слой на растенията; тя е намѣрена, тъй сжщо, и въ отдѣленията на различни костени жаби и въ нѣкои пеперуди.

2) *Пикочна* (мочева) *кислота* ($C_5H_4N_4O_3$) намѣрва са въ пикочьта на месояднитѣ, у сукалчетата телета, въ месото на алигаторитѣ (крокодилитѣ), но ѭ нѣма и у травояднитѣ животни.

Пикуче-киселитѣ (мочекисли) соли отъ тая кислота сж намѣ-

рени въ пикоче-отдѣлителния органъ (органъ на Буянуса) на различни молюски, въ малпигиевитѣ съсѫди на насѣкомитѣ, у тѣхнитѣ бабушки (какавиди), тъй сѫщо, въ пикочьта на птицитѣ и на различни прѣсмикающи са.

3) *Кинурава кислота* — у пикочьта на псетата (кучетата).

4) *Инозинова кислота* ($C_{10}H_{14}N_4O_4$) — въ мисцитѣ въ сока, а особенно въ голѣмо количество въ кокошкитѣ.

c) *Индеферентни азотисти вещества.* Тука принадлѣжѫтъ: 1) различнитѣ пигменти на пикочьта:

α) *Уроксонтинъ* или желтото красяще вещество на пикочьта

β) *Уроглауцинъ* или Уроцианинъ — синьото красяще вещество на пикочьта.

γ) *Уросритринъ* — червеното красяще вещество на пикочьта

2) *Хлорофиллъ,* намѣренъ е у Евглена, у различни Вьртешки (Вьюрушки) (Turbellaria) и у зеления полипъ (Hydra viridis).

3) *Особенъ синъ (гълѫбовъ) пигментъ,* намѣренъ, въ кристаллически видъ, въ мѣката кожа подъ чорубката на рѣчния ракъ (Astacus fluviatalis).

4) Особенъ родъ червенъ пигментъ, намѣренъ у рокообразнитѣ и въ яйцата (сѣмето) на рѣчния ракъ (Astacus fluviatalis).

5) *Екскретинъ* — трудно разтворимо смолисто вещество, което са разтворява лесно въ алкохоля (спирта) и което, като са нагорещи, испуща силна ороматна миризма; намѣренъ е въ человѣческитѣ испражнения.

d) *Лѫтливи без'азотисти* органически кислоти:

1) *Мравяна кислота* (CH_2O_2), въ малко количество са намѣрва у горнитѣ (едритѣ) животни: въ кръвьта, въ пота, въ пикочьта, въ далакя, въ подстомашната слѣза, въ мисцитѣ и въ мозъка; въ голѣмо количество тя са намѣрва въ ставичевитѣ животни, а собенно у мравитѣ, гдѣто тя са появява въ видъ на свободна мравяна кислота. У мравитѣ тя са приготвя (прави) въ едни особни аппарати — ядовититѣ имъ органи, и излѣзва на вънъ изъ жилото имъ, или отъ копривата изъ копривянитѣ ѝ бодли. Тя отъ части произлѣзва като продуктъ отъ регресивния метаморфозъ изъ животнитѣ албуминати, а отчасти и свободно са вносия въ тѣлото на тия животни чрѣзъ храната, защото тя са намѣрва въ нѣкои части на растенията (въ листата на хвойнитѣ (чамовитѣ, илховитѣ) въ копривата и проч.).

2) *Оцетяна кислота* ($C_2H_4O_2$) намѣрва са въ пота, въ далакя и въ други слѣзи, а, тъй сѫщо и въ мишичния сокъ на едритѣ животни.

3) *Пропионова кислота* ($C_3H_6O_2$) намѣрва са въ отдѣленията на нѣкои слѣзи.

4) *Бутирова кислота* ($C_4H_8O_2$) — въ маслото, въ пота, въ поротичнитѣ (трьтчанитѣ) слѣзи на различни насѣкоми, съ които са защищавѫтъ; въ съединение съ основанията намѣрва са въ мисцитѣ, въ далакя и въ други слѣзи.

5) *Валериянова кислота.* ($C_5H_{10}O_2$) намѣрена е въ масьта на нѣкои делфини.

6) *Капролова* ($C_6H_{12}O_2$), *Капринова* ($C_5H_{10}O_2$) и *Каприлова кислоти* ($C_8H_{16}O_2$) намѣрвѫтъ са въ маслото, а, тъй сѫщо, въ кръвьта и пота на различнитѣ животни.

е) *Нелѣтсиви без'азотисти кислоти.*

1) *Бензойна кислота* ($C_7H_6O_2$), намѣрва са въ пота, въ разлагающата са конска пикочь, въ отдѣлѣнието на вънкашната плоть (smegma praeputii), тя са образува отъ распаданието на гуппировата кислота.

2) *Млѣчна кислота* ($C_3H_6O_3$), тя и нейнитѣ соли сѫ твърдѣ разпространени и са намѣрвѫтъ въ стомашния сокъ, въ хранителната кашица (въ стомаха), въ млѣчния сокъ, въ мисцитѣ, въ мозъка, въ далакя, въ черния дробъ, въ под'стомашната слѣза и проч.; тя са образува отъ различнитѣ сортови захарь, а особенно отъ млѣчната захарь и отъ инозита.

3) *Кихлибаряна или янтарна кислота* ($C_4H_6O_4$), намѣрена е въ пикочьта, а особенно въ месояднитѣ животни, най-често са намѣрва у человѣка, кога яде ябълкя и спаржа (Калинка, Зайкова сѣнка); тя е намѣрена тъй сѫщо и въ съдьржимото на мѣхуря на Гидатидата (Echinococcus).

4) *Киселочина* (Щавелева) *кислота* ($C_2H_4O_2$), намѣрва са въ отдѣленията на вѫсяницитѣ, въ пикочьта, а особенно, когато са ядѫтъ нѣкои растения, както киселока, въ който тя са намѣрва въ видъ на киселочано-киселъ варъ; намѣрва са, тъй сѫщо, и въ милпигмевитѣ съсѫди на дѫбовата пеперуда (Bombyx querqus).

5) *Хидратъ — церосинова кислота* ($C_{27}H_{54}O_2+aq$) съставлява по-голѣмата часть отъ растворимото въ алкохоля вещество на пчелинния восъкъ.

6) *Хиеняна кислота* ($C_{25}H_{50}O_2$), намѣрена е въ отдѣленията на порошичнитѣ слѣзи на плъсатата хиена (Hyaena striata).

7) *Карминна кислота* ($C_{17}H_{18}O_{10}$), намѣрва са въ кошенила или кърмжза (Coccus cocti), а тъй сѫщо и въ другия кърмжзъ (Coccus lacca), дѣто тя образува красящето (което боядисвѫ) начало — боя.

Както казахми горѣ, веществата, които съставлявѫтъ тѣлото на животнитѣ, са намѣрвѫтъ най-вече въ твърдо-жидко, или разбухнато (набѫбнало) състояние. Главната основа на тѣлото на животното е органическата образователна масса или протоплазмата (цитоплаcма, унтобластема или соркода). Отъ сгѫстѣванието на протоплазмата, най-дребнитѣ ѝ кѫсчета, често сѫ въ състояние да прокарвѫтъ отдѣленъ самостоятеленъ животъ и са явявѫтъ или отдѣлни самостоятелни живи сѫщества; или сложни организми, като сумма или комбинация (съединение) отъ такива прости частици. Протоплаcмата е бѣлтъчна жива субстанция (сѫщество), която прѣдставлява твърдо-жидко състояние и показва различни жизненни проявления; тя има активно (дѣйствително, явно) движение, храни са съ различни вещества, възприемва отъ-вънъ и произвъжда подобни на себя-си сѫщества. Най-проститѣ сѫщества, които са състоѭтъ само отъ една протоплаcма, съ качествата на която са уб'условювѫтъ всичкитѣ имъ жизненни про-

явления. зъвжтъ са пласмоидиални, протопласмически или саркодически сжщества. Протопласмата са състои отъ смѣсь на различни албуминати и отъ нѣкой соли. Тя владѣй съ съкращение и е твърдѣ чувствителна към вънкашнитѣ раздразнювания. При най-силнитѣ увеличения, подъ микроскопа, тя са види еднородна — еднообразна — и само са виднеыжтъ въ нея мьнички зрьнца, които показвжтъ твърдѣ малко прѣломяване на свѣтлината, — това, навѣрно, сж мастни капчици, пигментни зрьнца и остатки отъ не прѣмлѣното (не ассимилираното) вещество. Всичкитѣ тѣзи зрьнца са намѣрвжтъ въ движение, често са сливжтъ помежду си и съставлявжтъ въ протопласмата праздни пространства (куфини), тъй нарѣченитѣ вокуоли. Движението на протопласмата не всждѣ и не всѣкоги е еднакво. Въ нѣкой мѣста тя са испжча като пжпки (отрастъци), въ други — са проточва като конци (нишки): тя си усилва движението, когато ѝ са подигне температурата, а, когато са снижи, тя са свива (съкрашава). Освѣнъ долнитѣ сжщества, тъй нарѣченнитѣ *протисти*, които стоыжтъ между растенията и животнитѣ и нѣкои по-ниски, не сьмнѣнно растения и, несъмнѣнно, животни състоыжтъ изключително отъ протопласма. Всѣка млада клѣтка, тъй сжщо, са състои отъ протопласма и само послѣ химическия ѝ съставъ са измѣнува и тя прѣдставлява специялни сокови. Затова всѣка млада клѣтчица владѣе и съ сичкитѣ качества на протопласмата: тя е чувствителна и може да са движи, а сичкитѣ ѝ отдѣлни части, понѣкоги, и прѣзъ сичкия си животъ си завардювжтъ протопласмическия характеръ. На примѣръ, бѣлитѣ зрьнца на кръвьта (кръвнитѣ бѣли зрьнца) на едритѣ животни, гнойнитѣ (въ гноя) телца, и тѣмъ подобни образования, владѣыжтъ съ спосоность, не само да са свивжтъ (съкратявжтъ), но и да са мѣстыжтъ отъ едно мѣсто на друго. Познато е, че бѣлитѣ кръвни зрьнца (топчета) пжтувжтъ отъ едно мѣсто на друго, като пълзыжтъ като животнитѣ, а тъй сжщо и нѣкои клѣтки отъ съединителната тъкьнь (споредъ наблюденията на Реклинхаузена, у жабитѣ) пжтувжтъ изъ тѣлото. Споредъ най-новит[ѣ] наблюдения надъ различнитѣ долни (низши) животни е извѣстно, ч[е] и младитѣ яйца владѣыжтъ, тъй сжщо, съ сичкитѣ качества на младата клѣтка. Като сравнявжтъ яйцето съ клѣтката, сж узнали, че между тѣхъ сжществува пълно съгласие (гомология) т. е., че тѣ са хра[н]ыжтъ и размножавжтъ чрѣзъ дѣление (на примѣръ младитѣ яйца [в] яйчника на зародиша са размножавжтъ съ прѣчно дѣлѣние, както тов[а] е познато за млѣкопитаыщитѣ и за различнитѣ други животни) и, ос[-] вѣнъ това, са е видѣло, какъ пжтувжтъ гжбитѣ (сюнгеритѣ), като пъл[-] зыжтъ съ двигателнитѣ си отрастъци, или съ тъй нарѣченнитѣ си лъж[-] ливи крачка — псевдоподий; ще рѣче, че прѣдвижението или пълзе[-] нието тука са извършва тъй сжщо съ тъкъвъ начинъ както и прѣдви[-] жението на пласмоидалнитѣ сжщества, или на албоиднитѣ (бѣлтъчни) клѣтки (на примѣръ бѣлитѣ кръвни зрьнца или шарики).

Основнитѣ или елементарнитѣ части на животния организмъ.

Като сравнявами проститѣ животни организми съ сложнит[ѣ] ний ще забѣлѣжимъ, че цѣлото тѣло на проститѣ са отнася къмъ т[…]

лото на сложнитѣ, както най-малка частица отъ послѣднитѣ къмъ сумата на подобни частици, съвъкупностьта на които и съставлява сложния организ'мъ. Най-малкитѣ частички, които немогѫтъ да бѫдѫтъ разложени на съотвѣтственнитѣ части въ сложния онганиз'мъ, са зъвѫтъ *елементарни* или *основни части*. Елементарнитѣ части или *пластидитѣ* (биопластиди) прѣдставляватъ двѣ главни групи: 1) *цитоди* 2) *клѣтки*. Клѣтката са състои отъ топченце (комочка) отъ протоплазма съ зрънце, или ядро (nucleus [1]) и зрънчице, или ядришко (nucleulus). По нѣкоги това топчанце е облѣчено съ ципа-облѣчка; топчанцето, когато не е покрито или не е облѣчено съ ципа, са зъве *голо*, а когато е покрито съ ципа са зъве *облѣчена клѣтка*. Цитодата е топче отъ протолазма, безъ зрънце и зрънчице или ядришко; а понѣкоги още и са присъединява ципа—облѣчка (*гола* и *облѣчена цитода*). Отъ началото, т. е. въ зародиша, у сѣкий многоклѣточенъ организмъ сичкитѣ клѣтки биватъ еднообразни, малко-много приличии на кълбце (шарикъ), но постъпенно тѣхния химически съставъ и взаимното имъ отношение, една към друга, са измѣняватъ, особно подиръ разнородното имъ разположение, тѣ прѣтърпяватъ налѣгание отъ странитѣ, отъ-горѣ или отъ-долу, и отъ това са измѣнява кроя (формата) на пластидитѣ или началнитѣ имъ части. Най-главнитѣ форми, въ които тѣ са явяватъ ще бѫдѫтъ слѣдующитѣ: *клѣтки кълбообразни, яйцевидни, цилиндрически, конусообразни, многогронни, люсовати, зѫбчасти, вретенясти, едноижачасти, двуижачасти, многоижачасти* и *клонясти*. На нѣкои клѣтки са намѣрватъ особенни придавки, като косинци или като бичеви (камшици): такива клѣтки са зъвѫтъ рѣснични или биченосни. Веществото, което са съдържа въ клѣтката (протоплазмата) има въ себе си зрънца отъ различни органически красящи вещества: отъ бозавъ, червенъ, желтъ пигментъ, а по нѣкоги и отъ зеленъ пигментъ, който е така распространенъ въ растителното царство и е познатъ подъ названието *хлорофилъ*.

Всичкитѣ млади клѣтки най-напрѣдь са показвѫтъ малки и у всичкитѣ, въ тѣхъ, протоплазмата владѣе съ доста голѣма свиваемость, или съкратителность; въ нѣкои, послѣ, като са измѣни състава на протоплазмата, въ специаленъ, присѫщь на сѣкий родъ клѣтки, сокъ и като са образува облѣчката, тая имъ подвижность са изгубва; но нѣкои клѣтки или цитоди и прѣзъ цѣлия си животъ си завардвѫтъ свиванието и тогава тѣ могѫтъ да са движѫтъ — да пълзѭтъ, и да патуватъ, както на примѣръ бѣлитѣ кръвни зрънца или клѣткитѣ на съединителната тъкънь и. п. въ умбрелата на медузата. Даже въ нѣкои клѣтки, които вече имѫтъ облѣчка — ципа —, протоплазмата още не е изгубила своето свивание (съкратявание), но въ този случай движението на протоплазмата е само вѫтрѣшно, и такава клѣтка неможе вече да са прѣмѣстя, или да пълзи отъ едно мѣсто на друго; това движение на протоплазмата, вѫтрѣ въ клѣтката, са явява въ два вида или постоянно на струи (на талази), на припѣръ хрущелянитѣ клѣтки на глистьята Amficora.

---

[1]) Nucleus латински, ще рѣче орѣхъ, ядка, а Nucleulus — орѣхче ядчица.

Протоплаcмата е гжста растегателна бѣлтъчна масса, въ която има много зрьнчица, често въ нея има пигментни зрьнца, мастни и, масленити капки, а по нѣкоги и самата протоплаcма са дѣли на два различни слоя. По-вечето цитоди, или клѣтки имжтъ въ себе си по едно зрьнце (ядро), но са намѣрвжтъ и съ двѣ и съ много ядра пластиди. *Ядрото* или *зрьнцето* (nucleus) е цѣло (сплошно) образование, или пъкъ бива като мѣхурче; а колкото са относя до неговия крой (форма), то той бива оваленъ — като яйце, като прьчица, клонатъ. Въ нѣкои случаи, ядрото има въ себе си масляните и мазни капки и пигментъ (боя).

Зрьнчицето (nucleulus) е или като пржчица, или по-вечето бива като дамжица (пятнишко). По-вечето въ зрьнцето са намѣрва едно зрьнчице, рѣдко ги има по нѣколко. Въ най-ново врѣме сж намѣрили въ това зрьнчице и още едно зрьнчиценце (nucleolinus s. corpusculum Valentini).

Като показахми на морфологическата самостоятелность на пластидата, т. е., на клѣтката и на цитодата и, като разглѣдахми съставнитѣ ѝ части, да разглѣдами сега, до колко всѣка нейна първоначална часть са показва самостоятелна, като са глѣда отъ физиологическа страна. Като разглѣдвами най-главнитѣ процесси, които са извършвжтъ въ сѣка първоначална часть, ний намѣрвами, че тѣ са свождатъ къмъ тия сжщитѣ группи, които ний забѣлѣзвами и у цѣлия сложенъ организмъ, т. е. 1) къмъ храненнето и рȃстението и 2) къмъ размножаваннето. Понеже сложния организмъ е сборъ отъ такива първоначални части, то и живота му е сборъ отъ елементарни процесси, които са извършвжтъ въ всѣкой елементъ, който е въ състава на неговото тѣло.

По-прѣди, когато са мисляли, че всѣка клѣтка е облѣчена съ ципа — облѣчка —, не сж можали да си прѣдставжтъ храненнето инъкъ, освѣнъ чрѣзъ ендосмоса, а въ днешно врѣме е извѣстно че храненнето става чрѣзъ ендосмоса само тогава, когато пластидата дѣйствително е облѣчена съ ципа, а въ другий случай, т. е., когато е гола, тя може да са храни като обвива съ тѣлото си питателнитѣ вещества или като наплува съ протоплаcмата си не само върху жидкитѣ, но и върху твърдитѣ части. Отъ обработваннето на погълнатитѣ вещества, т. е. отъ тѣхното приѣмвание, уподобление и усвоение, всѣка нейна първоначална часть поддьржа своето собственно състояние, а избитъка (артъка) отива да ѝ увеличава обѣма на организма и, подирь това, отива за възпроизведение на потомство. Размножението на елементарнитѣ, или началнитѣ, части са показва въ слѣдующитѣ видове: 1) вънкашно дѣление, 2) вжтрѣшно дѣление, 3) напжпкване и 4) свободно образование на клѣткитѣ (generatio aequivoca. s. spontanea). При *вънкашното дѣление на клѣткитѣ* най-напрѣдъ зрьнчицето (nucleolus) са раздѣля на двѣ; послѣ са разтѣга и са раздѣля зърното, а подирь това и самата ципа на клѣтката въ срѣдата са присвива, става тънка и най-послѣ са прѣкжсва и тогова отъ раздѣлението на тѣлото на старата клѣтка са образувжтъ двѣ млади клѣтки (на примѣръ, тъй са размножавжтъ червенитѣ кръвни зрьнца

или тѣлца). *Вжтрѣшното дѣление на клѣткитѣ* са извършва само въ ония клѣтки, които имжтъ облѣчка (на примѣръ, хрущѣлянитѣ клѣтки), въ такъвъ случай въ дѣлението участвува само едната протоплазма на клѣтката, облѣчката ѝ не са измѣнува, и въ резултата са показва: двѣ *клѣтчици-дъщири* въ една *клѣтка-майка*. Обикновенно на дѣлението на протоплазмата прѣдшествува дѣлението на зърното (ядрото). Може подирь това да послѣдува и още раздѣление на всѣка клѣтчица-дъщиря на клѣтчици отъ третьото поколѣние или на клѣтчици-внучки, тъй щото са образувжтъ нѣколко поколѣния въ една стара клѣтка. Подирь това, отъ нѫтиска на младитѣ клѣтки върху стѣницитѣ на старата клѣтка, облѣчката на старата са унищожава и младитѣ клѣтки оставжтъ свободни. *Напжпкване на клѣтката* или какъ са *дѣли клѣтката на пжпки*. Това дѣление става така, че на нея напжпвжтъ подутинки, които, дѣто са държжтъ за старата клѣтка, постъпенно са свивжтъ и свивжтъ и, като имъ утънѣе шийката, откжсвжтъ са. Прѣди да са раздѣли клѣтката на пжпки най-напрѣдъ са раздѣля на пжпки самото ѝ зрьнце (сѣменнитѣ клѣтки на птицитѣ). Разликата между дѣлението чрѣзъ пжпки и простото дѣление са състои въ това, че при простото дѣление клѣтката са раздѣля на двѣ равни части, а при дѣлението чрѣзъ пжпки на нѣколко не-еднакво-равни части. Свободно—клѣточно образование са извършва свободно въ протоплазмата (гжбата, сюнгеря). Първоначалнитѣ, или елементарнитѣ, части на сложния организмъ, понеже отъ начало въ зародишно състояние сж съвършенно еднообразни (ембрионалнитѣ клѣтки или жълтъчнитѣ зрьнца) послѣ захващжтъ да са измѣнувжтъ, както по обема си, тъй и по кроя си, и по взаимното единъ къмъ другий отношение, и са съединявжтъ въ по-сложни еденици, които са зовжтъ *тъкани*. И тъй тъкань е зборъ отъ единъ родъ първоначални части, които сж съединени по-между си въ едно морфологическо цѣло, което тъй сжщо са характеризува съ едни извѣстни физиологически отправления. Но, като са съедини още и въ тъкань, елементарнитѣ, или първоначалнитѣ му части могжтъ да са видоизмѣнувжтъ на дълги тѣсни части, които са зовжтъ *влакна* (fibrae), които влакна, тъй сжщо, бивжтъ прости и сложни. *Простото* влакно е измѣнение на една коя да е елементарна часть отъ продължението ѝ; вторий родъ влакно е образование, което е произлѣзло отъ сливането на нѣколко клѣтки, на примѣръ, влакната на сърдценитѣ мисци въ гребначнитѣ животни. Най-проститѣ не съвършеннитѣ животни имжтъ тѣло, което напълно може да бжде сравнено съ коя да е елементарна часть на сложния организмъ. Тъй сжществувжтъ организми, на които тѣлото прилича на гола цитода (на примѣръ Protamaeba primitiva), или на облѣчена цитода (на примѣръ Gromia), на гола клѣтка прилича (Amoeba vulgaris), а на облѣчена клѣтка (на примѣръ Gregarina).

Колкото са относя до размножението на тия едноклѣтчани, или едноцитодни, организми, то то са явява въ сичкитѣ онѣзи видове, както го видѣхми у пластидата, т. е., става чрѣзъ вънкашно дѣление, на примѣръ у Protamaeba'та размножаванието става чрѣзъ

пжпки, у инфузоритѣ чрѣзъ вжтрѣшно клѣточно дѣление, което само са описва подъ название *спорогония* или образование на споритѣ, процесъ, който на пълно отговаря на вжтрѣклѣточното дѣление на пластидата (на примѣръ у нѣкои инфузории). Като показахми на причината на елементарнитѣ части на сложния организмъ съ тѣлото на проститѣ живи сжщества, както по строението, тъй и по размножението имъ, да разглѣдами сега, какъ възниква сложния организмъ и, като излѣзимъ отъ точка зрѣния на нисходящата (десцендентната) теория, ще покажемъ на постъпенното усложнение на сложния организмъ, който възниква първоначално въ онзи простъ видъ, въ който видъ долнитѣ организми си оставжтъ прѣзъ цѣлия си животъ. По пжтя на такова сравнение, ний възстановявами онтогеническата или ембрионалната паралель съ филогеническата или племенното развитие и са увѣрявами, че сложния организмъ са зачева отъ долния, че живота му прѣминува различни степени на усложнението, по които е слѣдувало дольното животно, което послѣ е дало това горньото, чрѣзъ силата на постъпенното му усложнение въ продължение на твърдѣ дългъ периодъ отъ геологическитѣ епохи.

Всѣкий сложенъ организмъ начевва своя животъ въ видъ на пластида, която са зъве *яйце* и за това, ако нашия, тука изказанъ възглѣдъ, е вѣренъ, то ний ще бждемъ въ състояние да докажемъ гомологията между яйцето и между пластидата. Макаръ на яйцето отдѣлнитѣ части, що го съставлявжтъ, и да имжтъ съвсѣмъ други названия, нежели съотвѣтствуващитѣ части на клѣтката, но тука сичката разлика е само въ названията. Да сравнимъ съ яйцето хрущѣляната клѣтка на тая глистья, която са зъве аскарида (Ascaris). На хрущѣляната клѣтка ний забѣлѣзвами облѣчка, а тъй сжщо и на яйцето на аскаридата — облѣчка, която са зъве *жълтъчна облѣчка* (membrana vitellina). Въ клѣтката са намѣрва протоплясма, а въ яйцето — жълтъкъ, който отговаря на протоплясмата и има сжщитѣ свойства на съкратяванието, тъй щото има даже яйца, които пжтувжтъ, пълзжтъ, като си издвигвжтъ амебоидалнитѣ отръстки или крачица, които сж като рѣсници. Въ жълтъка има мѣхурче, което са зъве *зародишево мѣхурче* (vesicula germinativa s. vesicula Purkinje), което отговаря на зрьнцето, или ядрото, на клѣтката, а въ него *зародишево пятно* (дамгица) или *пятно* (macula germinativa s. macula Wagneri). въ които са намѣрвжтъ още по дребни пятанца, като, както и зрьнченцето nucleolinus на клѣтката (Corpuscula Valentini). Колкото са относя до размножението на яйцата, то тѣ прѣдставлявжтъ пълна гемология [1]) съ клѣтката и съ едноклѣтъчнитѣ организми, а именно могжтъ да са наброжтъ три сорта размножения на яйцата: 1) вънкашно дѣление, 2) съ пжпки дѣление и 3) вжтрѣшно дѣлени, което тука са зъве съ особенно име — *дробение на жълтъка*. Има яйца, които отговарятъ на голата клѣтка, на примѣръ яйцата на различни медузи; има яйца, които отговарятъ на голата цитода, на примѣръ лѣтнитѣ яйца на кржговрьткитѣ (Rotatoria), и на Дафниитѣ. Когато са

[1]) Гомология, общность, еднаквость.

размножава яйцето отъ външно дѣление, произлѣзватъ двѣ яйца, а когато са размножава яйцето отъ пъпки, образува са отъ едно яйце нѣколко нови яйца изведнъжъ (Venus) животно прилично, на стрида; (Mermis). Когато са размножава яйцето съ вътрѣшно дѣление и са звве *дробение на жълтъка*, произлѣзва образование на нови части, съвсѣмъ прилични на старитѣ, но които водятъ къмъ съставление на сложенъ организмъ.

Да разглѣдами какъ постъпенно са образува и развива сложния организмъ. Подиръ уплодотворението, жълтъка са раздробява така, че са образуватъ два жълтъчни топчета (шарика), отъ които сѣкий е надаренъ съ отдѣлно зрьнце (ядро); подиръ това при по-нататашното дробение, произлѣзватъ четири такива жълтъчни зрьнца, по-нататъкъ произлѣзватъ 8, 16, 32 и т. н., но това дѣление най-послѣ достига до единъ край. И тъй тѣлото на сложния организмъ, което са показваше най-напрѣдъ въ видъ на пластида, т. е. когато жълтъка не е билъ още раздробенъ, сега вече са явява по-сложенъ — явява са като тъкънъ. По нататашното измѣнение въ яйцето ще бъде такова, че едни клѣтки захващатъ да са различаватъ отъ други, както по кроя си (формата), тъй и по химическия си съставъ, и тогава ще имами групи отъ разнородни клѣтки, збора на които и съставлява *тъканитѣ*. Слѣдъ това, когато нѣколко групи отъ такива разнородни клѣтки или тъкъни захванатъ да са отдѣлятъ отъ другитѣ и да съставляватъ се по-голѣми масси, които са зовятъ *органи*, то тогава вече са явява сложния зародишь, който подиръ това ръсте и са развива, догдѣ му дойде врѣмето да са роди на свѣтъ.

Прѣвелъ отъ съчинението на Профессоръ Е. К. Брандта

Ц. Гинчевъ.

Географията като наука и учебенъ прѣдмѣтъ*).

Отъ Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

Исторический очеркъ на географията, като учебенъ прѣдмѣтъ.

Бързитѣ успѣхи на научната география въ послѣдньо врѣме, откриванието на нови методи за изслѣдванието на въпроситѣ, които влизатъ въ нейната область, не сж можали да не са отразятъ и на нейното развитие, като на учебенъ прѣдмѣтъ. Но не всѣкога прогресса въ науката са съвпада съ движението ѝ въ училището; научния методъ съвсѣмъ не е тъждественъ съ школския, елементарния; едина прѣслѣдва само истината и фактовитѣ, а другия има прѣдъ видъ умственнитѣ способности на ученика. Науката е вѣчно въ движение и бързо замѣнява устарѣлитѣ, отживѣлитѣ теории съ нови, по плодотворни; а школата отъ природата е консервативна, тя полегка приема всичкото ново и като че неохотно са отрича отъ старитѣ теории, съ които са е срастла. За това нѣма за какво да са чудимъ, ако въ XVI столѣтие, — въ вѣка на великитѣ открития по астрономията и географията, когато въ ученитѣ са е явила буйна ревность за разработвание на натрупавшия са географически материялъ, школата е съвършенно игнорировала географията, като учебенъ прѣдмѣтъ. Между това обществото са е интересувало отъ най-новитѣ открития: явило са е стрѣмление за запознавание съ тѣхъ и, като удовлетворение на това, са появили нѣколко съчинения по географията. Отъ тѣзи съчинения най-старото е: „Космогонията на Петра Аппиана“ (1524 г.): въ нея ний прѣимуществено срѣщаме описание на чудесното, тъй въ статията за Азия и Африка са помѣнува за нѣкакви си хора съ кучешки глави и еднооки народи, за прѣдставители на африканското животно царство са явяватъ баснословнитѣ дракони и василиски. У Себастиана Франка въ неговата: „Книга на мира“ има тъй сжщо много чудни нѣща; тъй напр. Азия и Африка са раздѣлятъ на малка и голѣма; малката Африка — Ливия, а голѣмата — Египетъ и всичко що лѣжи къмъ западъ отъ Гибралтарския протокъ; Швеция или изведнъжъ послѣ Кримъ, Шотландия са състои отъ острови, расположени до Британия. Това съчинение, може да са каже, съставлява крачка назадъ сравнително съ Аппиановото, защото то не обрьща никакъ внимание на астрономическата часть и физическата е обработена доста слабо, за това самото изложение е по-подробно и по-живо Въ 1555 год. са явило съчинението на Себастиана Мюнстера „Космография“; въ него е помѣстено почти всичко, което са намѣрва въ сегашнитѣ учебници по географията, но има много излишно и съвършенно не касающе са до географията, тъй напр. въ него подробно са излагатъ генеалогията и историята на всички тога

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. III.

вашини владѣтелни особи. Описанието са начева отъ границитѣ, очертанието на една страна често са сравнява съ друга, напр. Британия съ Сицилия, а физическата география е съвършенно пропустната, освѣнъ това са срѣщатъ много погрѣшки, тъй напр. Черното море е описано като езеро, Гренландия и Исландия — съединени съ Норвегия.

Не само че въ XVI-то, но даже и въ XVII-то столѣтие географията дълго врѣме не влизала въ учебния курсъ. Знаменития реформаторъ на педагогиката Амосъ Коменский е искалъ, щото дѣцата да са запознаватъ съ всичкитѣ клонове на человѣческото знание и въ „Orbis pictus" прѣдставилъ много изображения отъ реалния миръ, но при всичко това, въ своето съчинение: „Panhistoria", което е пълно съ всевъзможни свѣдения по естественната история, нигдѣ не споменува за географията. Само въ своята дидактика (Didactica magna), ний срѣщаме указания на това, че най-напрѣдъ трѣбва да са запознаватъ дѣцата съ окражающата ги мѣстность, а сетнѣ да са каратъ да наблюдаватъ слънцето, луната и звѣздитѣ.

Най-напрѣдъ географията при пиетиститѣ е влѣзла въ школната программа; тя е служила за пособие при тълкуванието на древнитѣ классици, при обясняванието на мѣстата въ свещенното писание и като срѣдство за прославлението величието на Твореца. Отъ тогава географията е почнала да влиза въ курса на висшитѣ училища, а честьта за нейното въвеждание въ народнитѣ училища принадлѣжи на филантропиститѣ, послѣдователитѣ на извѣстния педагогъ Базедова. Съ грижата си за практичностьта на учението и за приложението му къмъ жизненнитѣ потрѣбности, филантропиститѣ придавали въ училището голѣмо значение на географията и са старали да въвождатъ въ нея колкото е възможно по-вече свѣдения по различни прѣдмѣти. Но между това, тѣхната заслуга въ методическо отношение е малка. У Базедова (Elementarwerk) ний срѣщаме съвѣтъ, споредъ който, изучванието трѣбва да са начева отъ стаята, дома, града, окражающата мѣстность, а послѣ вече да са прѣминава къмъ хартата на страната и т. н. до частитѣ на свѣта. Но тъзи мисъль не е нова, а е била изказана по-рано отъ Ж. Ж. Руссо. Въ третята книга на Емиля той изисква, щото обучението на географията да са начева отъ тъзи кжща и мѣсто, гдѣто живѣешъ, послѣ ученицитѣ да наблюдаватъ за изгрѣванието и залѣзванието на слънцето, неговото движение, а найпослѣ съставляватъ карта на окражающата мѣстность, защото инъкъ тѣ нѣма да разбератъ, що значи географическа карта.

Нека потвърдимъ казаното съ думитѣ на Руссо. Въ едно мѣсто на помѣнатото съчинение той казва: „Никаква книга не е нуждна на ученика, а само едната природа; нищо друго, освѣнъ фактовитѣ; дѣтето когато чете, то не мисли; то не са учи, а изучава само едни думи. Приучете ученика да наблюдава природнитѣ явления и вий ще го направите любознателенъ; не убивайте любознателностьта, но не я и изнасилвайте; прѣдлагайте въпроси, но сами не ги рѣшавайте; нека ученика знае, не за това че му е казано, а за това че той е самъ разбралъ. Искате да обучавате по географията, а между това пъхате глобуси, карти и показвате различни прибори; догдѣ-

то ученика не узнае това, за което вий желаете да му говорите, нищо не му показвайте. Идете нѣкога прѣзъ нѣкой хубавъ вечерь на нѣкждѣ, гдѣто хоризонта е откритъ и може да са види залѣзванието на слънцето; нека ученика са варѣ въ прѣдметитѣ, по които би могълъ да забѣлѣжи, гдѣ залѣзва слънцето. На другия день идете тамъ по-рано отъ изгрѣванието; слънцето изгрѣва, ученика вижда окржжающитѣ прѣдмети — помълчете малко, а послѣ кажете: „Вчера слънцето залѣзе тука, а днесь ето отъ гдѣ изгрѣва; какъ е могло това да са случи?“ Ето ви първия урокъ отъ космографията. Да прѣдположимъ, че това е било на 10 Юний (въ деня на лѣтното слънцестоение); направете това сжщето сутриньта на 10 Декемврий или въ кой да е други зименъ день; нарочно на това сжщото мѣсто. Неволно ще кажешъ: „Чудно, че слънцето изгрѣва отъ друго мѣсто; лѣте ето отъ тука, а зимѣ отъ тамъ.“ Постъпайте така — и вий, младий прѣподавателю, ще бждете на правия пжть.“

У Песталоцци ний тъй сжщо намѣрваме указвание на това, че сжщия методъ за прѣподаванието на географията е синтетическия и че нейната главна цѣль трѣбва да бжде указванието на естествената врьзска и взаимодѣйствия на географическитѣ условия. Въ втората часть на своето съчинение: „Какъ Гертруда учи своитѣ дѣца“, ний срѣщаме слѣдующето мѣсто: „обучението по географията излѣзва отъ наблюденията надъ окржжающата мѣстность и нейнитѣ условия, т. е. отъ това, което прѣдставлява земната повърхнина и са дѣли на елементарна часть (физическа, климатическа и политическа часть) и топографическа. Всѣки отдѣленъ фактъ са намира въ строга послѣдователность и систематическа врьзска съ другитѣ; чрѣзъ това ученика са докарва до ясенъ и широкъ възглѣдъ върху историята на земята и человѣка, на тѣхното взаимодѣйствие, върху господарственнитѣ и народнитѣ отношения, развитието на културата, най-послѣ на естествовѣдението въ обширната негова смисълъ. Съмнително е, че Песталоцци е прѣподавалъ географията така, както той самъ говори за това; неговия възглѣдъ е останалъ въ теория, практическото испълнение са паднало на неговитѣ ученици.

Благодарение на филантропиститѣ и послѣдователитѣ на Песталоцци, географията е заела мѣсто въ реда на другитѣ учебни прѣдмети и почнали да са явяватъ не само учебници, но и статии излагающи географичечкия методъ, което особенно е интересно за историята на нашия прѣдметъ. Първъ опитъ за учебникъ е направилъ нѣкой си Клюверъ (1580—1623 год.) съ своето: „Введение въ старата и новата география“. Той отличава математическа география, къмъ която причислява и физическата, но безъ орографията и историческа (политическа); първата той излага по-подробно, отъ колкото прѣдидущитѣ географии. При описванието въ това съчинение, е обърнато малко внимание на рѣкитѣ и планинитѣ, но за това въ историческата география е направена голѣма крачка на напрѣдъ относително опрѣдѣлението на границитѣ, обема съдържанието и распрѣдѣлението на материала. Голѣмъ успѣхъ, относително методиката и систематизированието на прѣдмета, прѣдстав

лява съчинението на Целлари (1638—1707): „Notitia, orbis antique[1])“, което е първа основателна обработена древня география. Въ първата си книга Целларий помѣстилъ всичко, каквото сѫ направили старитѣ въ астрономическата география отъ Хомера до Константина Великий; въ второто са говори за древнитѣ европейски господарства и подробно излага орографията и хидрографията; на картитѣ, които той дава, ясно е обозначено теченията на главнитѣ рѣки, а притоцитѣ сѫ прокарани криво; вмѣсто отдѣлни планини, повечето сѫ прѣдставени планински системи. Съчиненията на Клювера и Целлария възбудили въ обществото голѣмъ интересъ къмъ географията, но тѣ не биле згодни за школното прѣподавание. Насѣкадѣ въ училищата са е употрѣбявалъ учебника на Гюбнера: „Кратки въпроси по старата и нова география“, който, още прѣзъ живота на автора, е прѣтърпѣлъ 36 издания. Въ този учебникъ са намира редъ отъ въпроси, които са задаватъ отъ учителя въ врѣмето на уроцитѣ, послѣ въпроситѣ слѣдватъ отговори, които трѣбва ученика да даде. Описанието на всѣка страна са начева съ исчисляванието на рѣкитѣ, а послѣ хорографията.

Недостатока, който е свойственъ на този учебникъ, е сѫщия какъвто и на всичкитѣ други съчинения по географията, а именно: прѣнебрѣжение на физическата часть, отсѫтствие на система и натрупвание излишенъ исторически и статистически материалъ. Противъ тѣзи недостатоци е излѣзълъ Лейзеръ. Той първъ е изказалъ идеята за естественнитѣ граници и почналъ да обрьща внимание на планинитѣ, моретата и рѣкитѣ, съ една рѣчь въ главнитѣ основи, той са е доближавалъ къмъ възрѣнията на най-новата школа. Послѣ него трѣбва да са помѣне за Бюшинга; неговото съчинение: „Neue Frbdeschribung“, което е въ 11 части е прѣтърпяло нѣколко издания и е послужило като материалъ за съставянието на по-подиршнитѣ рѫководства. Бюшинга го справедливо наричѫтъ нѣмски Страбонъ, но разликата между него и Страбона е тъзи, че Страбонъ описва страната споредъ нейнитѣ естественни граници и народности, а Бюшингъ разглѣжда господарствата, както тѣ сѫ сѫществували въ неговото врѣме, за това съчиненията на Страбона лесно са четѫтъ и сега, а на Бюшинга прѣди 50 години вече мъчно сѫ са четѣли.

Прѣдвѣстникъ на сравнителното землевѣдение може да са счита Гаттереръ. Въ своя: „Географически очеркъ“, той отличава математическата и физическата часть, която са раздѣля на описание на водитѣ и сушата; освѣнъ за политическитѣ граници, той говори за величината, очертанието, положението, климата, классифицира всичкитѣ страни на старня и новия свѣтъ, описва господарствата въ политическо отношение, а послѣ разглѣжда езика, религията, продуктитѣ, културата и търговията. Въ заключение Гаттереръ прѣдлага особенъ отдѣлъ по географията, като разумѣва подъ него историята за откритията на землитѣ.

Съ появяванието съчинението на Гаттерера, наченали да са

[1]) Забѣлѣжки за стария свѣтъ. Прѣв.

явявжть статии, излагающи географическия методъ. Шютцъ, отъ школата на филантропиститѣ, въ Methodenbuch (1783), съвѣтва, щото географията да са почнова отъ изучванието на родното мѣсто и да са прѣминава по-подробно тъзи страна, въ която са живѣе. Това което са прѣминава, трѣбва постоянно да са укрѣпява въ паметьта посрѣдствомъ повторенията, които са правжтъ въ форма на въобразяващи пжтешествия; изучаемата страна са намѣрва на картата и са сравнява съ изображението на плоскошарието и глобуса.

Гландореръ въ малката си статия: („Einige Beiträge zur geographischen Methode Ac."[1]) 1784) изказалъ много нови възглѣди, поучителни даже и въ днешно врѣме. Прѣди всичко той възстава противъ увличанието отъ географическата игра, введена отъ филантропиститѣ, като полага напълно справедливо, че тя унижава прѣдмѣта; той придава голѣмо значение за знанието, гдѣ кое мѣсто лѣжи (въ коя часть на свѣта, страна или провинция? на какво море или рѣка? къмъ сѣверъ, югъ, истокъ или западъ?) и счита честитѣ повторения за най-добро срѣдство да са запамѣти изученото. Споредъ неговото мнѣние: „ученицитѣ повече трѣбва да са занимавжтъ съ догматическата часть на географията, отъ колкото съ практическата и много да имъ са съобщава за странитѣ, градоветѣ, произведенията и забѣлѣжителноститѣ. Съвършенно криво прѣдполагжтъ, че ученика ще забѣлѣжи положението на мѣстото, ако му го покажжтъ два или три пжти по картата; до нѣгдѣ названието на града той ще запомне, но положението му никъкъ не." Ето защо Гландореръ изисква основателното изучване на картата, съвѣтва щото въ врѣме на урока често да са сравнявжтъ изученитѣ страни и сухия географически материалъ да са оживява съ разкази отъ пжтешествията — всеобщата и естествената истории. Въ 1784 г. Гердеръ още повече са обявилъ за исхвърлянието отъ географията на сухата номенклатура и то затова, че историята и географията трѣбва да са допълнжтъ една съ друга. Той казва, че прѣподаванието на географията въ неговото врѣме са е обърнало въ сухо причисление на странитѣ, рѣкитѣ и градоветѣ, между това, ако то са е водяло както трѣбва, то всѣкога би интересувало ученицитѣ. Въ 1787 г. Шулце пръвъ е поискалъ употрѣблението на мрѣжитѣ при прѣподаванието на географията. „Географията, казва той, е такава наука, която при своето изучване най-много изисква наглѣдность. Възможно ли е съ едно словесно описание да са възпроизведе въ главата на ученика ясно и разбрано прѣдставление за повърхнината на страната? За тъзи цѣль сж необходими наглѣдни пособия: глобусъ и карти." Споредъ неговото мнѣние три сж главнитѣ условия. За географическото прѣподавание: самодѣятелность, наглѣдность и послѣдователность, които най-лѣсно са достигатъ съ употрѣблението на мрѣжи и карти, които изобразявжтъ естественнитѣ граници. Съ помощьта на картитѣ и показванията на учителя, ученика начертава по мрѣжата най-напрѣдъ само очертанието, а послѣ политическитѣ данни.

---

[1]). Нѣколко прибавки къмъ географическата метода и пр. *Прѣв.*

Но отъ всичкитѣ съчинения на миналото столѣтие по методикага на географията, най-голѣмо внимание заслужва съчинението на Гаспари: „За методическото прѣподавание на географията“ (Über den methodischen Unterricht in der Geographie 1791). То е прѣтърпѣло много издания и даже въ първитѣ двадесеть години на сегашното столѣтие е служило още като най — добро пособие за прѣподавателитѣ. И наистина ний срѣщаме въ него, толкова полѣзни нѣща, щото много отъ тѣхъ даже и сега имѫтъ още значение. Относително рѫководствата Гаспари изисква, щото тѣ да бѫдѫтъ раздѣлени на отдѣлни курсове, отъ които всѣки трѣбва строго да съотвѣтствова на способноститѣ на ученика. Като счита картитѣ най-важно пособие и изискава тѣхното чертание отъ ученицитѣ, Гаспари е изказалъ слѣдующитѣ положения: 1) всѣко голѣмо европейско господарство трѣбва да бѫде начертано на отдѣлна карта, защото инъкъ ученика ще почне да са губи по картата; 2) Картитѣ не трѣбва да бѫдѫтъ много голѣми, защото ако частитѣ бѫдѫтъ много разхвърлени, то въ главата на ученика нѣма да остане ни единъ цѣлъ образъ; 3) тѣ не трѣбва да бѫдѫтъ отъ единъ масщабъ, ако не всички, то поне Европа; 4) на тѣхъ не трѣбва да има друго нищо такова, което не влиза въ курса; 5) дѣлението страната на отдѣлни провинции е съвършенно излишно; 6) на картитѣ трѣбва да бѫдѫтъ изобразени различнитѣ прѣдмети, но не до тамъ щото да затъмнявѫтъ образа на картата; 7) подписитѣ сѫ излишни; по нѣкога вмѣсто названията да са поставѫтъ числа или главни букви, но едното и другото нѣма да помогне за запомнюванието положението на мѣстото; най послѣ 8) Картитѣ трѣбва да бѫдѫтъ съ малко параллели и меридиани, но начертани ясно и хубаво, за да развиѭтъ вкусъ въ ученицитѣ и да възбудѭтъ охота за изучвание. Послѣ това Гаспари излага съдържанието на рѫководството. Първия курсъ на рѫководството не трѣбва да прѣдставлява подробно изложение въ сѫщото врѣме да не бѫде сухъ скелетъ и голо причитание на названия и имена. Най-напрѣдъ трѣбва да иди статия за масщаба, глобуса, плоскошарието, и ландкартитѣ, послѣ са разглѣжда вида на земята, съ помоща на луннитѣ затъмнения и кръгосвѣтнитѣ пѫтешествия правн са заключение относително шарообразностьта на земята и са обяснява образованието на день и нощь, като слѣдствие отъ въртението на земята около остьта си; по нататѫкъ слѣдвѫтъ полюситѣ, остьта, границитѣ на свѣта, екватора, статия за състава на земята, за нейната повърхнина, най-послѣ са прѣминава къмъ человѣка и краткото описание на странитѣ и господарствата. При всѣка страна са поменава положението, границитѣ, голѣмината (сравнително съ отечеството) главнитѣ планини, рѣки, забѣлѣжителнитѣ произвѣдения, отъ които зависи храната на населението и търговията, послѣ слѣдва образа на живота, занятията, отличителнитѣ черти на жителитѣ и най-послѣ главнитѣ градове. Втория курсъ прѣдставлява по-подробно изложение на математическата, физическата и политическата география; а въ края са дава общо понятие за историята на господарствата и географическитѣ открития. Третия курсъ е нищо друго, освѣнъ расширенъ

втори. Гаспари дава прѣимущество на аналитическия методъ, макаръ, споредъ неговото мнѣние, можемъ да са ползуваме и съ синтетическия; само че той не мисли, че би можало да са напише ржководство по послѣдния методъ, тъй като исходна точка трѣбва да бжде описанието отечеството.

Риттеръ и неговата школа.

Безъ да са глѣда на това, че въ миналото столѣтие сж са явили нѣколко съчинения по методиката на географията, въ които сж биле исказани много здрави и вѣрни педогогически възглѣди, тѣзи послѣднитѣ съ трудъ сж можали да проникнжтъ въ школната практика. Всичкитѣ ржководства и учебници по географията страдали отъ два важни недостатъци: единя са е касаялъ до материалната страна, а другия до формалната. Отъ една страна малко внимание обрьщали на физическото описание, естественнитѣ условия, вида на повьрхнината и напояванието, за това голѣмо значение сж прѣдавали на политико-статистическитѣ данни; но послѣднитѣ не претендирвжтъ на продължителность и вѣчность, тѣ постоянно са мѣнувжтъ, когато физическитѣ условия, съставлявжтъ елементъ, който противостои на дѣйствието на врѣмето. Отъ друга страна не сж обрьщали внимание на причинната врьзка, благодарение на която всѣко явление, отдѣлно взето, става необходимо и зависяще отъ мѣстнитѣ условия; географическия материалъ са съобщавалъ безъ нѣкаква вътрѣшна сврьзка, не са e давало нищо такова, което да свързва фактитѣ и на основание на което да би можала да са направжтъ нѣкакви заключения. Географията не е била друго нищо, освѣнъ сборникъ отъ различни свѣдения или е прѣдставлявала просто голъ, статистически материалъ. Политическата часть е била подробно изучавана, а физическото описание, взаимното отношение между земната повьрхнина и человѣка са е оставяло на страна и вмѣсто цѣлъ и пъленъ обзоръ, дава ли сж празднн очертания. Изучванието на картата е било по-вечето срѣдство за развиванието на паметьта, а не да въздаде въ главата на ученика живъ образъ на страната. Необходима е била реформа въ географията и тя са е явила, благодарение на Риттера, който е внесълъ нови възглѣди въ науката и който е прокаралъ нови пжтища за изслѣдванието на географическитѣ явления.

Въ 1806 год. Риттеръ напечаталъ въ единъ отъ педагогическитѣ журнали статия, въ която сж исказвали нѣколко възглѣди, които сж имали голѣмо влияние на географията въ научно и педагогическо отношение. „Наистена — казва Риттеръ — географията е такъвъ прѣдмѣтъ, прѣподаванието на когото още съвсѣмъ не е опрѣдѣлено. Това са ясно види отъ бързото прѣглѣдвание на многото ржководства, които съдьржжтъ макаръ и много полѣзно, но които не удовлетворявжтъ мислящия читатель. Нѣма наука, откжслеци отъ която да не влѣзвжтъ въ географията; тука влизжтъ: математиката, естествовѣдѣнието, технологията, историята, статистиката, народовѣдѣнието“. . . . „Цѣльта на географията е да запознае человѣка въобще

въ частность съ попрището на неговата дѣятелность; тя разглѣжда това поприще само относително человѣка, това и захваща областьта почти на всичкитѣ практически свѣдѣния. Щомъ приемемъ, че мѣстностьта оказва рѣшително влияние на всичкитѣ три природни царства, на добиванието и обработванието на естественнитѣ произведения, на физическото устройство и душевнитѣ способности на человѣка, на нарастванието или умаляванието на физическата. духовната и моралната култура, то въ такъвъ случай за географията са открива обширно поле. Тя служи за свързка между природата и человѣка и, споредъ мене, никой отъ тритѣ прѣдмѣти — географията, всеобщата и естественната истории, е невъзможно да са разглѣждатъ отдѣлно отъ народовѣдѣнието." По нататъкъ Риттеръ исказва важна забѣлѣжка относително географическия методъ. „Естествения методъ е този, който свръзва всички различни прѣдмѣти въ едно цѣло и съотвѣтственно природата, не прѣдмѣта, води отъ частното къмъ общото. Благодарение нему, дѣцата са ориентировжтъ въ дѣйствителния миръ и въ тъзи мѣстность, гдѣто тѣ живѣжтъ и са научавжтъ да глѣджтъ. Безъ различно е, гдѣ ученика придобива първитѣ географически понятия: въ града ли или въ селото, въ планинска ли, или въ равна страна, само не въ стаята, не на ландкартата и не отъ книгата". . . .

„Този елементаренъ методъ удовлетворява изискванията на науката и за това е единствения." Споредъ Риттера курса са подраздѣля на двѣ части: физическо описание на земята и политическото землевѣдѣние. Въ първата часть влизжтъ най-проститѣ пропевдетически [1]) положения отъ математическата география, запознавание съ свойствата на кржга, шара, куба, измѣрението на трижгълницитѣ, които влизжтъ въ състава на многожгълницитѣ, на които може да бжде раздѣлена извѣстна часть отъ земната повърхнина. Ориентированието по градуситѣ на дължината и широчината, споредъ мнѣнието на Риттера, е плодотворно само за математическото земеописание; а ориентированието по естественнитѣ области, което е много важно за географията и за всичкитѣ съ нея срѣдни науки, съдѣйствова за развитието на очитѣ и запознава съ земята. Отъ едни и сжщитѣ закони на външното очертание зависжтъ особеноститѣ на климата, планинитѣ, свойствата на почвата, минералнитѣ произведения, растителния и животния миръ. Това сжщото влияние са забѣлѣзва и на жителитѣ по естественнитѣ области; тѣ живѣжтъ въ единъ и сжщъ климатъ, хранжтъ са съ еднаква храна, занимавжтъ са съ едно и сжщото занятие, даже имжтъ нѣщо общо въ характера и културата, което зависи отъ мѣстностьта. Послѣ физическото описание слѣдва 2-рия курсъ: положителна география, която зависи отъ человѣка. Ученика получава понятие за това, що сж направили природата и человѣка; той тѣсно изнамѣрва причинитѣ на формитѣ и ако тѣ не съотвѣтствовжтъ на природнитѣ свойства, то той ги търси въ особеннитѣ отношения и обстоятелства. Той е длъженъ малко-по-малко да си изработва философски възглѣдъ, че не страната е свързана съ господарството, а на-

[1]) Приготовителни. *Прѣв.*

противъ господарството съ страната; ето единственния пжть, който подготовлява къмъ разумното изучвание на географията.

Идеитѣ на Риттера помежду педагозитѣ прѣдизвикали голѣмо съчувствие. Скау, профессоръ по ботаниката въ Копенхагенъ още въ 1828 год. (Specimen geographiae physicae[1]) е казалъ, че географията или земеописанието, въ точния смисълъ на тъзи дума, трѣбва да прѣдстави прѣдъ нашатѣ очи сжщинския образъ на земната повърхнина съ всичкитѣ растения и животни, които живѣжтъ на нея, съ климата и неговото влияние; а въ учебницитѣ само са описватъ земята, нейнитѣ господарства и страни. По нѣкога наистенна са споменува за естесвеннитѣ граници на господарствата, за планинитѣ, рѣкитѣ, климата, растенията и животнитѣ, но само туку тъй и съ малко думи. Вжтрѣшното и външното състояние на страната главно зависи отъ физическитѣ отношения, а между това, въ тъй нарѣчената политическа география, едва ли са споменува за тѣзи отношения. Вторня недостатъкъ на географическитѣ учебници е този, че въ тѣхъ не са сравнявжтъ странитѣ помежду си, а ако този сранителенъ методъ са введе въ географията, тогази тъзи послѣдната ще стане наука. Найпослѣ третйо, че въ тѣхъ не са спуменува за вжтрѣшната врьзска между различнитѣ физически отношения.

Въ 1851 год. Скау е издалъ опитъ по землеописанието (Proben einer Erdbeschreibung). Въ введението той разсжждава за географическия методъ, още единъ пжть повтаря това, което е изложилъ въ горѣпоменатото съчинение и исказва отношенията на естественната история къмъ географията. Споредъ неговото мнѣние, въ географията трѣбва да влѣзжтъ много естественно-исторически данни, само въ друга форма, а не както въ естественната история, тъй като главната задача на географията е да даде понятие за общия видъ на земята за нейната повърхнина и жители. Твърдѣ често въ учебницитѣ по географията са помѣстжтъ классификацията и прѣчисляването на растителнитѣ и животни групи, когато е важно да са знае само географическитѣ оношения на тѣзи сжщества и то само на такива групи и видове, които игражтъ важна роль въ природата. Въ края на введението Скау са изказва за синтетическото прѣподавание на географията. Послѣ введението той описва южнитѣ острови, като часть отъ свѣта, която са отличава по характеристическитѣ черти и която прѣдставлява само слѣди отъ цивилизация, послѣ това полуцивилизования Египетъ, който е оригиналенъ въ много отношения и прѣминава къмъ описанието на Италия.

Освѣнъ него Риттеръ е ималъ и други послѣдователи (напр. Шахта, Пютца), които са показали необходимостьта за прокарването на неговитѣ възглѣди при прѣподаването на географията и издавали учебници въ този духъ; отъ послѣднитѣ забѣлѣжителни са ржководствата на Пютца и Гуте (гл. по-нататкъ стат. за методитѣ). Между французкитѣ географи може да са спомѣне за Левассера. Въ

[1]) Особенностьта на физическата география. Прѣвод.

статията: „L'étude et l'enseignement de la géographie[1])", той подробно разглѣжда всичкитѣ елементи, които трѣбва да влѣзжтъ въ описанието на страната и особенно дълго са спира на климата и повърхнината, които прѣимуществено влияжтъ на характера на страната; своитѣ идеи той прокарва въ съчинението: La terre и L' Europe". Отъ русскитѣ съчинения ще споменемъ на Павловски: „Природа и люди" (за съжеление излѣзли всичко 2 випуска) и на Пуликовски: „Учебникъ всеобщей географiи"; и въ двѣтѣ ясно са прокарвжтъ възглѣдитѣ на Риттера.

Школата на Риттера е оказала двойна полза на географията: материална и формална.

а) Въ материално отношение тя е турила на първъ планъ физически елементъ. Споредъ нея, главната задача при описанието на страната е да са прѣдстави: 1) Хоризонталното расчленение. Положението на страната, т. е. нейното отношение къмъ другитѣ страни и всичката земя, влиянието върху климата, растителния и животния миръ, отчасти и върху населението; очертанието, т. е. отношението помежду протѣгналостьта по дължина и широчина, влиянието му върху голѣмото или малкото разнообразие въ климата и върху произведенията. При очертанието особенно внимание са обрьща на брѣговата линия, отъ голѣмото извиване на която зависи достжпностьта на страната, а слѣдователно и способностьта ѝ къмъ културата. 2) Вертикалното расчленение. Вида на повърхнината или релефа (висока или низка страна, протѣгната ли е тя въ видъ на грьбнакъ или отдѣлни планини, прѣдставлява ли висока поляна или терасси), нейнитѣ свойства (явява ли са тя въ форма на пустиня или равнина, способна ли е за обработвание), тѣхното влияние върху занятията, сношенията и духовното развитие на хората. 3) Климатъ. Неговото влияние върху разнообразието на растителния и животния миръ, а заедно съ естественнитѣ произведения върху характера на народната култура. 4) Напояване; значението на водитѣ за промишленностьта и търговията.

Горѣпоменатитѣ географически елементи трѣбва да съставлявжтъ основа при описанието на всѣка страна; голѣмата или малката подробность въ тѣхното изложение зависи отъ състоянието на училището и умственното развитие на ученицитѣ. Но при това трѣбва да са забѣлѣжи, че най-новата географическа школа никакъ не е едностранна; като признава естественнитѣ условия за главенъ источникъ на географическия материалъ, тя отдѣля мѣсто тъй-сжщо и за политико-статистическитѣ данни.

б) Въ формално отношение Риттеровата школа възстава противъ безсвързаното съобщение на географическитѣ данни и изискава доказванието на причинната връзка и взаимодѣйствието между географическитѣ отношения. 1) Отъ вертикалното расчисление зависи направлението, дължината на потока, изобилието на водата, скоростьта на течението, праговетѣ, водопадитѣ водоврьщенията; отъ своя страна водата, благодарение на своята разрушаваща и съзидаваща дѣятел-

[1]) Етюди за изучване на географията. *Прѣв.*

ность, дѣйствова на сушата. 2) Климата на извѣстна страна зависи отъ нейното положение (като са глѣда по широчината на мѣстото и растоянието ѝ отъ морето), отъ вертикалното ѝ подигание, отъ посоката на планинскитѣ гръбнаци и отъ растителностьта. 3) Флората относително изобилство, разнообразието, развитието на листата, красотата и миризмата на цвѣтоветѣ, зависи отъ климата и напояванието; върху распрѣдѣлението на растенията имѫтъ влияние вѣтроветѣ, рѣкитѣ, морскитѣ течения и животнитѣ. 4) Фауната зависи отъ климата, напояванието и флората. 5) Всичкитѣ причислени географически условия влияѭтъ върху плътностьта на населението на културата, отчасти даже и на самия ходъ на политическата история, макаръ още и много други елементи (взаимнитѣ сношения, вроденитѣ наклонности, религията) да служѫтъ като причина за извѣстното развитие на народа. Отъ своя страна и човѣкъ оказва дѣйствие върху природата, като измѣнява по-малко вертикалното очертание на земната повърхнина, распрѣдѣлението на водитѣ, климата, растителния и животния миръ. 6) Процъвтѣванието на градоветѣ зависи отъ тѣхното положение въ мѣстноститѣ, които сѫ богати съ произведения, на брѣга на морето, покрай планинскитѣ гръбнаци, низкитѣ страни и на голѣмитѣ рѣки.

Подробно съ всичкитѣ положения на новата школа можемъ да са запознаемъ отъ статията, приложена въ края на съчинението.

Като дадохме кратъкъ исторически очеркъ на географията, като учебенъ прѣдмѣтъ, нека покажемъ нейната цѣль, най-главнитѣ методи и основнитѣ дидактически правила, които трѣбва да са държѫтъ при нейното прѣподавание.

(Слѣдва).

Кръвь и Кръвообращение.

На кого не е извѣстно какво нѣщо е кръвь? Вѣской знае, че тя е водяниста, червена и вънъ отъ организма на човѣка или животното са съсирва. Много даже знаѭтъ, че кръвьта е важна за нашия организмъ за това са тараѭтъ да я прѣчистѭтъ отъ нечиститѣ, които тѣ си въображавѫтъ, и да махнѫтъ злата кръвь, която застрашава тѣхния организмъ. Съ тъзи цѣль са вадѭтъ якии, пуща са кръвь и много др. очистителни срѣдства са употрѣбявѫтъ само и само да са прѣмахне тъзи зла кръвь, която мислѭтъ да е източника на много болѣсти.

Такива лъжливи понятия за кръвьта сѫ сѫществували и сѫществувѫтъ у много народи. Кръвьта са е считала за нѣщо таинствено и тя е била на сѣкадѣ, гдѣто са е вършало нѣщо чудесно, ужасно или демонско, съ нея сѫ са подписвали тайни контракти, съзаклятия и много др. И у насъ съ кръвьта са правѭтъ различни магии, но разницата е само тъзи, че са употрѣбява кръвьта на извѣстни живот-

ни, като напр. черна кокошка, черъ пѣтелъ и др. Всички тѣзи суевѣрия въ чудесната сила на кръвьта доказвжтъ, че хората инстинктивно съзнавали важното ѝ значение въ отправленнето на животния организмъ.

Таквизи суевѣрия и прѣдразсѫдаци ще са продължавжтъ до тогава, до когато невежеството не отстжпи мѣсто на знанието, прѣразсѫдака — на разсѫдака, т. е., до когато истиннитѣ понятия за человѣка и окружаьщата го природа не станжтъ общо достояние за всѣкиго.

Наистина има много тайни, много неизвѣстни процеси, които са вършжтъ, както въ кръвьта, тъй и въ окружаьщата насъ природа, но тѣзи тайни не са суевѣрни, ни свърхестественни, но тайни научни, въ които свѣтлината на науката прониква изъ день въ день по-далѣко и по-далѣко.

Цѣльта на настоящата статия е да запознае читателя съ кръвьта, най-драгоцѣнната жидкость въ нашия организмъ, съ нейния съставъ и физиологическата роль, която тя играе и съ нейнитѣ странствования въ организма, т. е., съ кръвообращението.

Кръвьта е источникъ на живота, тя е жизненъ потокъ, който тече по сичкитѣ органи на нашето тѣло и имъ разнася храна, която е необходима за тѣхното сѫществувание; нѣма мѣсто въ нашия организмъ, въ което да не протича кръвь; ако би въ нѣкоя часть на тѣлото ни са прѣкрати достжпа на кръвьта, то тъзи часть е обрѣчена на гибель и умира безъ възвратно. Сѣкиму е извѣстно, че силно кръвотечение ослабва человѣка и, ако то мине границата, води къмъ неминуема смърть. Ето защо е глупаво, безразсѫдно и опасно да са пуща кръвь при всѣкакви болѣсти, което често са практикува у насъ и то отъ хора, които нѣмжтъ никакво понятие отъ това, което правьжтъ, и често тѣхната ужъ помощь води къмъ фаталенъ резултатъ.

И така кръвьта е дѣйствително источникъ на живота, тя е този таинственъ центръ, въ който са вършжтъ тъй чудесно всички химически и физиологически дѣйствия въ животния организмъ; тя е жизненната лабаратория, въ която са ковжтъ толкова чудеснитѣ отправления на живота. Ето какво казва Гарвей за кръвьта: „кръвьта е първородна и най-важна, защото въ нея и отъ нея изниква источника на движението и затова още, че животната топлина и жизненния духъ въ нея сж вкорѣнени и насадени и душата въ нея има свойто прѣбивание. Живота е въ кръвьта, защото въ нея са запаля първата искра на живота и душата, и въ нея тѣ угасвжтъ. Кръвьта е производящата часть, источникъ на живота, primum vivens, ultimum moriens.“

По цвѣта различаваме два вида кръвь: червена (алена), която са нарича *артериална* и тъмна (черна) — *венозна*.

Кога са порѣжимъ или ободемъ на пръстьта, то виждаме, че са появява капка червена кръвь, която ни са прѣдставлява съвършенно еднородна червена жидкость, но ако земемъ да я разглѣдаме подъ микроскопа, то ще видимъ, че тъзи еднородна на видъ жидкость състои отъ двѣ съвършенно различни съставни части, именно: отъ безцвѣтна жидкость и безчисленно множество кржгли (валчести) тѣлца

(globuli sanguinis), които плувжтъ въ нея. Водната часть на кръвьта са нарича *плазма* (siquor sanguinis). По-вечето отъ кръвенитѣ тѣлца имжтъ червенъ цвѣтъ и затова ги наричжтъ *червени кръвени тълца* или клѣточки. Тъй като числото имъ е много голѣмо, въ една капка 4—5 милиона, то тѣ именно прѣдаватъ червения цвѣтъ на кръвьта. Подъ микроскопа тѣ ни са прѣдставлявжтъ малки дисчата вдлъбнати и отъ двѣтѣ страни, така щото кранщата имъ са по-дебели отъ срѣдата, тѣ приличжтъ на лещичени зърна, само че вдлъбнати по-срѣдата. Но освѣнъ червенитѣ тѣлца въ кръвьта има още другъ видъ тѣлца, които са различавжтъ както по формата си, тъй и по цвѣта отъ първитѣ; тѣ прѣдставлявжтъ настоящи топчета, но безцвѣтни, затова ги наричжтъ *безцвѣтни* (бѣли) *кръветопченца* — лимфатически тѣлца, тѣ сж по-голѣми отъ червенитѣ. Числото имъ е много по-малко отъ червенитѣ, именно на 300—400 червени пада са по едно бѣло. Таквози е нормалното имъ отношение, но биватъ болѣзненни състояния на организма, при които червенитѣ тѣлца сж умалявжтъ, напр., при блѣдната моминска немощь (chlorosis) отъ 4 милиона въ капка кръвь оставжтъ до 2 милиона; или пъкъ напротивъ, бѣлитѣ тѣлца са увиличавжтъ, напр., при Лейкелията, и отношението имъ става: 1:40, 1:10, 1:2, 1:1, таквази кръвь има почти бѣлъ цвѣтъ и, разбира са, че цвѣта на кожата на такъвзи болѣнъ човѣкъ бива рѣзко блѣденъ.

Кръвенитѣ топчета у различни животни сж различни по-величина и форма, което позволява да можемъ да отличимъ не само человѣческата кръвь отъ тъзи на животнитѣ, но да различимъ даже кръвьта на различни животни. Това е много важно въ сждебната медицина, дѣто често са изисква да са разспознае кърваво пятно, дали то е отъ человѣческа или отъ нѣкое животно кръвь, което веде къмъ откритие на прѣстжплението.

У млѣкопитающитѣ животни червенитѣ кръвени топченца сж еднакви по форма съ человѣческитѣ, но различни по величина (у слона сж най голѣми); исключение правятъ само двугърбатата камила Дромодера и Ламата, които имжтъ продълговати и испъкнали въ срѣдата кръвени топчета. Почти всички низши гръбначни животни имжтъ овални яйцевидни (като тиквено сѣме) червени кръвени топчета, испъкнали въ центра съ тънки кранща, които са отличавжтъ по между си само по велисина. Тѣ сж по голѣми отъ тѣзи на млѣкопитающитѣ а по между си вървжтъ така по редъ: птици, змии, риби и жеби, у птицитѣ най малки, а у жебитѣ най-голѣми. Кръвенитѣ топчета у безгръбначнитѣ животни сж бѣли, приличжтъ на бѣлитѣ кръвени топчета у человѣка и висшитѣ животни.

Всички тѣзи данни за кръвьта науката е получила съ помощьта на микроскопа; безъ него сичко това би било скрито подъ булото на мрака.

Догдѣто кръвьта тече въ жилитѣ (здрави) тя е напълно водна, но щомъ истече отъ тѣхъ, то тя слѣдъ нѣколко минути са съсирва. Ако земемъ една чаша и я напълнимъ съ кръвь щомъ истекла, ще видимъ, че тя ще са раздѣли на двѣ части: на водна и плътна (гъста); водната часть са нарича *суроватка* (serum), която има сла

нено жлътъ цвѣтъ, защото червенитѣ топчета (които ѝ прѣдаватъ червения цвѣтъ) влѣзватъ въ гжстата часть; плътната часть е червена, тя състои отъ фибрина и червентѣ топчета; носи название *кръвенъ сжстакъ* (placenta sanguinis). Сжщностьта на съсирванието състои въ отдѣлението на една съставна часть на кръвьта — фибрина (бѣлтъчно тѣло), който до това врѣме са е намиралъ въ разстворено (растопено) състояние.

Този процессъ, съсирванието, може да стане и въ самитѣ жили, ако сж тѣ болѣзненно измѣнени, и да произведе много опасни явления въ нашия организмъ; като напр. омъртвение (gangrena).

Химическия съставъ на кръвьта е такъвъ, какъвто е и състава на тѣлото ни, иначе не могло би и да бжде, тъй като въ противенъ случай тя не би могла да го храни.

Най-интересенъ е състава на червенитѣ кръвени топчета въ физиологическо отношение. Всѣко червено кръвено топче състои отъ двѣ части: 1) мека прозрачна протоплазма — *строма* (основа) и 2) червенъ пигментъ (боя) — *хемоглобинъ*, който са попива отъ стромата като сингеръ. Хемоглобина може много лѣсно да са отдѣли отъ стромата, ако влейме малко вода въ кръвьта, тогава водата са зачерврява, а топчетата ставатъ блѣдни.

Голѣмото значение на хемоглобина, а слѣд. и на червенитѣ топчета, състои въ отношението, което той има къмъ кислорода. Всичкитѣ организми, а особенно организма на нисшитѣ животни, са нуждаятъ отъ грамадно количество кислородъ. Тъзи нужда отъ кислородъ са удовлетворява (у животнитѣ) отъ хемоглобина на червенитѣ кръвени топчета, който има свойство да кондензира, въ малакъ обемъ, значително количество кислородъ и то въ такво̂зи слабо химическо съединение, щото той лѣсно може да са утилизира отъ организма.

Хемоглобина е най-важната съставна часть на кръвьта, безъ него кръвенитѣ топчета не би могли да разнасятъ кислорода по сичкото тѣло, а слѣд. и живота би билъ не възможенъ.

Това свойство на хемоглобина са условва отъ присжтствието на желѣзото, което съставлява неотемлима негова съставна часть. Въ кръвьта на человѣка желѣзото са намѣрва отъ 24—27 gr., ако и въ таквози малко количество, но то играе грамадно роль въ нашия организмъ. Тъзи хора, които иматъ малко желѣзо въ кръвьта си (слѣд. и малко хемоглобинъ) биватъ блѣдни, нѣмощни; затова доктора имъ прописва желѣзни хапови, които, въ по-вечето случаи, дѣйствително увеличватъ желѣзото въ кръвьта и даватъ кръвенъ цвѣтъ на кожата.

И въ растенията, така сжщо, желѣзото играе важна роль, безъ него не възможно е образованието на хлорофила, а слѣд. не възможна е утилизацията на кислорода. Ако посѣемъ растение на почва лишена отъ желѣзо, то ще видимъ, че това растение нѣма да расте и листитѣ му ще бждатъ блѣдни; но ако земемъ да потопимъ корѣнитѣ му въ растворъ отъ желѣзни соли, то тозъ часъ листитѣ му ставатъ зелени.

Какъ са образува отъ желѣзото хемоглобинъ и хлорофилъ,

въ какъвъ химически съставъ то са намѣрва въ тѣхъ, е още тайна за науката.

Като са запознахме въ кратцѣ съ сѫществото на кръвьта, остава ни да разглѣдаме още, по какъвъ начинъ тя испълнява свой-та велика физиологическа роль въ организма.

Кръвьта пропитва тѣлото както водата сингеря, това дава възможность на кръвьта да занася и въ най-затънтенитѣ мѣста на организма храна и, въ сѫщото врѣме, да отнася ненужднитѣ вече вещества, като ги изхвьрля вънъ отъ него. И тъй кръвьта отъ една страна принася необходимитѣ хранителни вещества за сѫществуванието ни, а отъ друга изнася увехтелитѣ, непотрѣбнитѣ вече вещества, т. е., тя е обща срѣда, изъ която всичко нуждно за организма произлѣзва и въ която всичко не потрѣбно, устарѣло, са възврьща. Тя е тъзи чудна канализация въ нашето тѣло, която испълнява двѣ роли съвършенно противоположни, като че на първи поглѣдъ не възможни, (по нашитѣ понятия за канализацията въ общежитието), но въ дѣйствителность сѫществува въ пълната смисъль на думата. Ето какво сравнение прави Английския физиологъ Льюисъ: „Тѣлото ни прилича на градъ съ обширна мрежа канали (какъвто е напр. Венеция или Амстердамъ), пълни съ лодки (каици), които въ сѣка кѫща принасѭтъ месо, хлѣбъ, вошка и др. за ѣдение припаси. Храната по този начинъ са разнася по цѣлия градъ; а между това каналитѣ примѭтъ въ себе си всичкитѣ градски нечистотии.“

Както видѭтъ читателитѣ, че кръвьта сама са чисти отъ непотрѣбнитѣ ней вещества и слѣд. нѣма нужда отъ очистителни срѣдства, които тъй често са употрѣбявѭтъ у насъ, и освѣнъ врѣда нищо друго немогѫтъ да принасятъ. Тука стова обратна процедура, не че очистителнитѣ лекарства чистѭтъ кръвьта, а кръвьта употрѣбява всичкитѣ си физически и химически сили да са очисти отъ тѣхъ. —

Но за да испълнява кръвьта такава важна роль за сѫществованието на организма, тя е заключена въ еластични трѫбки, съ различни колибри, които са казвѫтъ кръвоносни сѫдове, и са движе безпрѣстанно въ тѣхъ. Тѣзи сѫдове по величината и съдържанието си носѭтъ и различни названия. Сѫдовитѣ, които носѭтъ червена кръвь са наричѫтъ *артерии*, а които носѭтъ тъмна — *вени*, а тѣзи които носѭтъ безцвѣтна, или слабо боядисана жидкость, са казвѫтъ *лимфатически сѫдове*, най-тънкитѣ кръвоносни сѫдове носѭтъ название *капиляри*. Артериитѣ, венитѣ и капилярите съставлявѫтъ тъй нарѣчената *кръвоносна система*[1]), а лимфатическитѣ сѫдове — *лимфатическа система*; тѣзи двѣ системи образувѫтъ гѫста мрѣжа, съ която е оплетенъ цѣлия ни организмъ.

За да са движи кръвьта въ тѣзи двѣ кръвоносни системи, необходимо условие за нашето сѫществувание, изисква са постоянна сила, която да я кара съ извѣстна бързина. Такава сила е сърдцето, което работи въ продължението на живота ни, съ неговата работа са начева и свършава нашето сѫществование. Ний не можемъ да са

[1]) Кръвоносната система са раздѣля на артериални и веновни системи.

ѣдставимъ ни една секунда, въ която сърдцето да не дѣйствува, неговото запиране са прѣкратява и живота. Съ този трудящйся ганъ на нашия организмъ азъ искамъ да запозная читателя, но ѣдварително прося извинение, чѣ тѣ нѣма да чуѭтъ отъ мене ни »во за това сърдце, което тѣ разбиратъ въ общежитието, нѣма да ятъ за сърдцето, което плачи, страдае, люби и ненавиди, разбито и ощастливено отъ рока. Това азъ оставямъ на поета, на когото произведенията сърдцето играе първа роль, да надарява своитѣ юи съ сърдца нѣжни и благородни, които любѭтъ до безумие, ненадѭтъ като демони и страдаѭтъ като Промитея. Вий нѣма да чуйза таквозъ сърдце, едно, че азъ не обладавамъ съ поетически гантъ и не сьмъ въ състояние да опиша поривитѣ и чувствата му друго, защото таквозъ сърдце не съществува въ дѣйствителность, е — митологическо. Азъ ще опиша не сърдце, което е било олтаръ, ѣдъ който са е кадилъ тамианъ, хранилище на страститѣ, източкъ на любовьта, но сърдце, което сѣди въ лѣвата страна на грѫднапразднина, т. е., тъзи чудна жива машина, този мъничакъ органъ, ито е въ състояние да направи три хиляди милиона удара (сърдцения) безъ да си почива и да прокара чрѣзъ себе си половина ионъ тона кръвь безъ да са спре.

Сърдцето, както казахъ по горѣ, са намѣрва въ лѣвата часть грѫдната празднина. Точнитѣ му топографически граници сѫ слѣдуцитѣ: ако земемъ срѣдняята линия на грѫдната кость за основа, сърдцето са простира на дѣсно (отъ нея) отъ 4—5 ст., на лѣво 8—9 ст; тъй щото $^2/_3$ на сърдцето принадлѣжи на лѣвата грѫдна ювина, а $^1/_3$ на дѣсната; горнята му граница съотвѣствува на долкрай на втория чифтъ ребра (гдѣто тѣ са прѣкрипявѫтъ на грѫдна кость), а долнята — на вархнея край на шестото лѣво ребро іто си туримъ рѫката въ областа на сърдцето, тупанието което осѣ показва ни долнята му граница). Формата на сърдцето е конусоразна (много го сравнявѫтъ съ формата на купа бирликъ), остьта е отклонена на лѣво, тъй щото тя са начева, приблизително, отъ ѣдата на грѫдната кость (на височина дѣто са прѣкрѣпявѫтъ ия чифтъ ребра) и са продължава до това мѣсто дѣто осѣщами и имъ тупанието на сърдцето.

Отъ анатомическа точка зрѣние сърдцето прѣдставлява куфъ жулъ, който са свива и разсширява ритмически, то е съединено съ ѣтѣ системи сѫдове — артериална и венозна; физиологическата му ъ е да черпи кръвь отъ едната (венозната) и да я прѣкарва въ гата. За да може да испълнява тъзи работа то е раздѣлено на равни половини (съ мускална стѣна) на дльжъ, които не са съобвѫтъ по между си непосрѣдственно; а съ друга стѣна напраки дцето са раздѣля на още двѣ половини — горня и долня, които, съобщавѫтъ по между си съ широки отверстия. Дѣсната понина на сърдцето са нарича *дѣсно сърдце* а лѣвата — *лѣво сърдце*. ка половина са раздѣля, както видѣхме, съ напречната плоскость горня и долня часть; горнята са казва *прѣдсердие* (atrium), а нята — *стомахче* (ventriculus), слѣд. сърдцето има двѣ прѣдсердия

и двѣ стомахчета (дѣсни и лѣви); сѣко прѣдсердие са съобщава съ съотвѣствуѭето си стомахче (лѣво съ лѣво и дѣсно съ дѣсно). Дѣсното сърдце е съединено съ венозната система, а лѣвото — съ артериалната.

Като са запознахме съ анатосическото описание на сърдцето сега да разглѣдаме какъ кръвьта са движи по тѣлото ни, т. е., да са запознайме съ нейния моршрутъ. По какъвъ начинъ тя испъдена отъ сърцето са врьща пакъ въ него, т. е., да разглѣдаме тъзи циркуляция, този водоворотъ на кръвьта, който са повтаря милиарда пѫти, въ продължението на живота, отъ сърцето по тѣлото и наопаки. Нѣка да земемъ за исходенъ пунктъ лѣвото стомахче, което пропъжда кръвьта въ началната артерия (aorta), по която кръвьта са распространява по сичкото тѣло, която са разлива сѐ на по-малки и по-малки струйки. Като расправи кръвьта хранителнитѣ вещества по тѣлото, особенно кислорода, и са натовари съ непотрѣбнитѣ вещества на организма, особенно съ въглеината кислота, то тя захваща да са събира въ по-голѣми и по-голѣми ручейки (въ тѣхъ вече кръвьта е венозна), които са вливѫтъ единъ въ други догдѣто най-сѣтнѣ не образувѫтъ два голѣми потока, едина отъ горнята часть на тѣлото, другия отъ долнята (vena cava superior et vena cava inferior), които са вливѫтъ въ дѣсното прѣдсердие. Тъзи обиколка на кръвьта отъ лѣвото сърдце по тѣлото и отъ тѣлото въ дѣсното сърдце са казва *голъмия кръг на кръвообращението*.

Читателя може да ма попита, какъ кръвьта става венозна прѣминува въ венозната система? Този процессъ става постепенно Колкото по-вече артериалната кръвь са распространява на широко толкова по-вече тя отдава своя кислородъ (който прѣдава червени цвѣтъ на кръвьта) и получва въ замѣна въглѣнна кислота (която прѣдава тъмния цвѣтъ на кръвьта). Рѣзка граница при прѣминуването отъ артериалнитѣ капиляри, въ венознитѣ не сѫществува, той става постъпенно и по причина на по голѣмото налѣгание (давление въ артериалнитѣ капиляри, кръвьта, като са подчинява на физическитѣ закони, прѣминува въ веннитѣ, които имѫтъ по малко налѣгани И тъй кръвьта въ дѣсното прѣдсердие е венозна и не годна да храни тѣлото, защото въ нея са умалило количеството на кислорода, са е натрупало много въглѣнна кислота, която, ако прѣмине извѣстн граница отравя организма. Отъ дѣсното прѣдсердие кръвьта прѣминува въ дѣсното стомахче, отъ тука тя са пропъжда по дробната артерия (ar. pulmonalis) въ бѣлия дробъ, гдѣто са разлива по дробни капиляри, които са съприкасаватъ съ въздуха, въ дробнитѣ мехурчета, който дишемъ постоянно. Това съприкосновение произвожда обменяванне на кислорода съ въглѣнната кислота; кислорода изъ въздуха постѫпа въ кръвьта (гдѣто са поглъща отъ кръвенитѣ топчета), въглѣнната кислота — отъ кръвьта въ въздуха. По този начинъ венозната кръвь са освобождава отъ ядовитата въглѣнна кислота, нанарва са съ кислородъ и така са прѣврьща въ артериална, пакъ г за да храни тѣлото. Отново капиляритѣ, вече съ артериална кръ захващатъ да са вливѫтъ едни въ други и образувѫтъ тъй нарѣ

тѣ дробни вени (съ артер. кръвь), които са вливжтъ въ лѣвото ѣдсердие, а отъ него въ лѣвото стомахче, отъ гдѣто пакъ отъ ново ъвьта са распространява по сичкото тѣло и прави сжщия маршрутъ. зи кръгъ на кръвообращението, изъ дѣсното сърдце въ бѣлия дробъ, ъ бѣлия дробъ въ лѣвото сърдце, са нарича *малакъ кръгъ на кръвообращението.*

Врѣмето, което употрѣбява кръвьта за таквази обиколка е =23 секунди, или въ продължението на 27 сърдечни съкръщения яяния), кръвьта прави една обиколка. Но, разбира са, че това врѣме не е абсолютно, а са измѣнява съобразно съ силата или слабостьта сърдцето, то е (врѣмето) обратно пропорционално съ честотата на рдечнитѣ удари. Сърдцето прави 72 удара (срѣдно число) въ минуъ, но това число подлѣжи на различни колебания у различни индидуии и при различни състояния на организма.

За да може да прогонва сърдцето кръвьта, то то са свива и епуща ритмически; свиванието са нарича *систола*, распущанието — *иастола*, а цѣлия процесъ — *тупание* (биение) на сърдцето. Биеето на сърдцето става по слѣдующия порядокъ: да положимъ, че рдцето са намѣрва въ момента на диастолата, тогава кръвьта наува изъ венитѣ (vena cava superior et inferior, venae pulmonales), прѣдсердията (дѣсното и лѣвото) доде ги напълни, послѣ това са чева систолата на прѣдсердията (systole atriorum) и кръвьта имъ прогонва въ стомачетата, слѣдъ което слѣдва систолата на стомахтата (systole ventriculorum), които и пропъждатъ кръвьта въ артетѣ (art. pulmonales et aorta), послѣ това настжпва диастола, слѣдъ астолата — пауза (малка почивка на сърдцето) и пакъ отъ ново са чева сжщото движение. Въ продължение на паузата, както стомахтата, тъй и прѣдсердията са намѣрвжтъ въ диастола; но въ врѣме прѣдсердечнитѣ систоли стомахчатата оставжтъ още въ диастола, при систолата на стомахчатата прѣдсердията прѣминуватъ въ диасла. И тъй отдѣлнитѣ движения на сърдцето (revolutio cordis) състятъ отъ три акта: 1) систола на прѣдсердията, 2) систола на стохчатата, 3) пауза. Трѣба да забѣлѣжимъ, че систолата и диастолата начевжтъ отъ прѣдсердията и непрѣривно прѣминува на стомахтата. При нормални условия дѣсното и лѣвото сърдце са свивжтъ распущжтъ едновръменно и равномѣрно.

При систолата на стомахчатата кръвьта може да са върни къ въ прѣдсердията, но това са отстранява отъ присжтствието на нарѣченитѣ *парусни клапани*; тристворчати въ дѣсното сърдце lvulae tricuspidales) и двѣстворчати въ лѣвото (valvulae bicuspidales), то са раздувжтъ, при систолата на стомахчатата, отъ кръвьта и ълно затварятъ отвърстията къмъ прѣдсердията и не пущжтъ ни а капка кръвь. При диастолата на стомахчатата, кръвьта можеше са върне обратно, отъ артериитѣ, пакъ въ стомахчатата; но на а са въспрепятствува отъ други родъ клапани, които са намѣрътъ на края у артериитѣ (при входа въ стомахчатата). Тѣ са състоятъ ъ по три ципички, закрѣпени като джобчата у основанието на артетѣ (pulm. et aorta) и носятъ название *полулунни клапани* (Val-

vulae semilunares, — aortae et — pulmonal). При постжпването на кръвьта въ артериитѣ полулуннитѣ клапани са прѣлѣпявжтъ къмъ стѣнитѣ имъ и пропущжтъ кръвьта свободно, а при обратното й течение тѣ са напълнювжтъ съ кръвь, надувжтъ са и са прѣлипявжтъ единъ къмъ други, съ което напълно затворжтъ отверстията.

Ний видѣхме, че при всѣка систола на лѣвото стомахче кръвьта периодически са вкарва въ аортата, това прибавление на ново количество кръвь въ артериалната система са прѣдава вълнообразно по всичкитѣ артерии и при натисването съ пръстъ нѣкоя повърхностна артерия ний осѣщаме това вълнообразно движение въ видъ на тупание, което ний наричаме *пулсъ*. По пулса може да са знае съ каква бързина бие сърдцето и какъвъ е характера му, ето защо доктора испитва пулса на болния.

Ако си туримъ ухото въ областа на сърдцето, то ний ще чуемъ два звука (тона) „тикъ-такъ", които са измѣнявжтъ, ако сърдцето е болно; по това измѣнение доктора узнава сърдечнитѣ болѣсти.

Читателя навѣрно си е задалъ въпросъ, коя е причината на движението на сърдцето, което неуморимо работи день и нощь и въ продължение на цѣлия ни животъ пѣе свойта стара пѣсень „тикъ-такъ, тикъ-такъ."

Тука ний влѣзваме въ друга область, други лабиринтъ са открива прѣдъ нашитѣ очи, който не тъй лѣсно са обяснява съ физическитѣ и химическитѣ закони на природата; тука по-велики тайни раздражавжтъ нашета любознателность и въодушевлявжтъ ни къмъ тѣхното откритие, но едва ли ще настане день, въ науката когато тя ще тържествува откритието закона на този чуденъ лаберинтъ. Този тайнственъ центръ, който управлява, не само сърдцето, но и нашитѣ движения, мисли, чувства страсти, съ една рѣчъ цѣлото ни существо, е мозака — нервната система.

Но да извинжтъ читателитѣ, че азъ въ настоящета статия не мога ги запозна съ тъзи чудна и не разгадана область въ нашия организмъ, тъй като и безъ това азъ са распространихъ доста дълго и злоупотрѣбихъ любезностьта на уважаемия редакторъ на жур. „Трудъ", който бѣ тъй добъръ да ми отстжпи стълбоветѣ на журнала си и ми даде взможность да побесѣдовамъ съ Васъ читателю; къмъ този прѣдметъ азъ ще са върна въ слѣдующата статия.

Киевъ, 18 Априлий 1890 г. *Д-ръ Д. К. Витановъ.*

Насѣкомото лозовъ хоботникъ.

(RHYNCHITES-BETULETI).

Въ много лозя на Търновския окрѫгъ са е появило напослѣдъкъ множество насѣкоми подъ горнето название. Това насѣкомо, което са нарича още леденъ бръмбарь, принадлѣжи къмъ реда на бръмбаритѣ (Coleoptera), а къмъ групната на хоботницитѣ (Curcolionida). Лозовия хоботникъ е дългъ около 5 мил. метра; той има синъ, златно-зеленъ или зелено-златенъ цвѣтъ и не е покритъ съ космици. Крилцата му са нашарени съ редове отъ по-голѣми точки. На покривалата (отгорнитѣ крила) има нѣколко реда голѣми и малки единъ до други наредени пятна, а на щита си има капчици. Мѫжския освѣнъ капчици има на щита си още двѣ остри бодлета.

Лозовия хоботникъ са явява въ м. Май и Юний*) на голѣмо количество по горитѣ, гдѣто, свива на цигарки листата на липата, листата на нѣколко вида върба и др. и тамъ са поселява; а когато са появи по градинитѣ и лозята, пакъ са поселява въ завититѣ като цигара листа на крушитѣ или на лозитѣ. Пребиванието на тоя бръмбаръ, на толкова различни растения са обеснява съ това обстоятелство, че понеже той употрѣбява за храна само мегки растителни части, и понеже гнѣздата си прави само отъ мегки и млади листа, то необходимо е да посѣщава различни растения за да намѣри тия удобства за живѣние. Когато младитѣ листа на растението не достигнатъ за гнѣзда, той прави съ хобота си на старитѣ листа дълбоки, но тѣсни улейчета, въ които си сниса яйчицата. Приличнитѣ си на цигара гнѣзда хоботника различно ги прави на различни растения. Ако листата, както у буки, крушата и липата сѫ малки, то за едно гнѣздо той употрѣблява нѣколко листа, у дулята и лозата, на които листата сѫ по-голѣми, употрѣблява по единъ листъ. Самитѣ листни цигари хоботника прави тъй: щомъ кацне на лозата напр. съ хобота си той промушва нѣколко пѫти упашката на листа; отъ това пробождание, като са прѣкратява храната на листа, той почва да вѣхне и тогава става сгоденъ за свивани, което мѫжския и женския извършватъ съ хоботя и краката си. Въ овѣхналия и свития на цигара листъ женския сниса отъ 1 до 6 дребни, като хайверъ, и слизести яйчица, които слѣдъ 8—12 дена са излупватъ и ставатъ на гѫсеници, които много приличатъ на дребни червейчета. Дребнитѣ тѣзи гѫсеници гризятъ вътрешностьта на своето жилище и стоятъ въ него до тогава, до като са добрѣ развиѭтъ, послѣ прѣзъ прогризанитѣ мѣста на листа са провиржтъ и падѫтъ на земята, гдѣто са завиватъ въ пашкули, сир. ставатъ на какавиди, отъ които по всѣка вѣроятность, на другата пролѣть излизатъ съвършенни лозови хоботници, които отново почватъ своитѣ упостошителни дѣйствия върху растенията.

*) Въ Търновскитѣ лозя тъзи година са появи прѣзъ м. Априлий. (Б. Р.)

Когато тия насѣкоми са явжтъ въ голѣмо количество, както сега сж са явили по лозята, тѣ нанасятъ голѣми упостошения на тѣхъ, като имъ исушавжтъ листата и изѣдатъ рѣсата, отъ което, разбира са, че лозитѣ нѣма да дадѫтъ грозде.

За истрѣбванието на това врѣдно насѣкомо има нѣколко срѣдства, отъ които най-прѣпоржчителното и радикалното срѣдство е слѣдующето.

Сутринь между 3—6 часъ и вечерь между 8-ий 9-ий, въ това врѣме тия бръмбари са намиржтъ въ ловето, наклажда са близо до ловето голѣмъ огънь, въ който са изгарятъ всички засъхнали и овити на цигара листа. Това изгарение на листата трѣба да стане, до като въ тѣхъ не сж са излупили яйчецата; огъня до лозето има и това прѣимущество, че тия хобтиници сами отивжтъ да са изгорятъ.

Второто срѣдство е да са пръскатъ исъхналитѣ и завити лозови листа съ растворъ отъ сѣрно-медна соль ($CuSo_4$) (синь камъкъ). Това срѣдство не е до тамъ прѣпоржчително, защото отъ раствора на синия камъкъ лозата може много лесно да са поврѣди[1]).

Д. П. Векиловъ.

---

[1]) Забѣлѣзва са, че тѣзи буболечки налитатъ най-вече на онила лози на които листата естественно сж меки. За това тѣ, като търсятъ лози с меки листа, трупжтъ са най-вече на виранитѣ (марашитѣ), на които листата отъ старость и необработвание сж меки. За туй ще трѣбва при другитѣ мѣрки, които са вемжтъ противъ тия врѣдни насекоми, да са изкоренжтъ виранитѣ (Бѣлѣжи отъ Ред.).

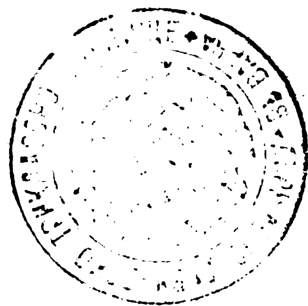

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. *Маий 1890.* **КНИГА V.**

МѪЧНО СЕ ЖИВѢЙ.

Душно е в' тъзи атмосфера,
Душно е, мѫчно са живѣй,
Отпада сила, бодрость, вѣра,
Живота крѣе и линѣй.

Нѣма отъ нигдѣ лѫчъ да блѣсни
Да прѣстне мрака и студятъ,
Ни вдѫхновение зарадъ пѣсни,
Ни вѣра, бодрость за духътъ.

Всичкитѣ ние отмалѣли,
Клюмнали кат' увѣналъ цвѣтъ
И какъ живѣемъ добрѣ-злѣ ли —
Ний си недаваме отвѣтъ.

Уби надѣждитѣ съмнѣние,
Вѣрата — лошата сѫдба,
А идеалитѣ безъ врѣме
Са распилѣхѫ безъ борба.

Рѫцѣтѣ всички сме скрьстили
И равнодушни днесъ сме ни,
Кат' че ли чакаме безъ сили
Бурата пакъ да са яви;

Кат' че сме корабъ застоялий
В' нѣкое блато ил' море,
Чакаме бура, вѣтъръ, хали
Да ни засилятъ нѣкакъ тѣ.

Русcе, Мартъ 1890 г. *М. Московъ.*

ГАНЧО КОСЕРКАТА*).

Повѣсть отъ Ц. Гинчевъ.

XI.

При Кжркилановия стубѣлъ, прѣди деветдесеть и четири години сичко, Станево поленье, Динковъ долъ и Косорака, кждѣ Козаревецъ, и отвждь дола на Станево полѣнье, бѣше гръничева гора, въ която берѣхж Лѣсковчани и Гиранчани на-чело [1]) напукани грънници. Тъзи гора бѣше въ Козаревската мера, но Козаровчани не ѭ вардѣхж, както въ ония врѣмена никои гори не са вардѣхж. И самитѣ Козаровчани вехж да корѣнжтъ гората отъ кждѣ Козаревецъ за корѣнежи — ниви и са простирахж на-горѣ, кждѣ пжтенцето подъ Кжркилановия стубѣлъ, което водяше отъ Добри-дѣлъ за Гиранъ.

Лѣсковецъ въ ония врѣмена бѣше зелъ да ръсте отъ источната и сѣверната страна. Като привилигированно село, въ него нѣмаше, както са каза напрѣдъ, Турци и нѣмахж право, спордъ фермана му, да са заселвжтъ, не само въ селото, но и въ мерата му. Отъ сѣверната страна то растеше съ Гиранчани, които бѣгахж, както видѣхми, отъ притѣсненията на Рашидъ-бея, а най-вече отъ жена му, която си бѣше турила въ главата, да истурчи сичкитѣ гирански момичета. Край соватя, отъ кладенеца Чокалка, на сѣверъ, са редяше новата махала, която Лѣсковчани бѣхж нарѣкли *Гиранска* махала. Тѣ живѣяхж въ Лѣсковецъ, а ходяхж да си обработватъ земитѣ въ гиранската мера и давахж десятъка си въ Гиранъ на Рашидъ-бея. Двороветѣ имъ бѣхж останали полѣни, по които пасѣхж циганскитѣ магарета магаришката лобода и паткитѣ на ония гиранчани, които още можахж да търпжтъ притѣсненията на бея.

Отъ источна страна — отъ двѣтѣ страни на Еленското *джеде* — пжть, който водяше отъ прѣзъ Балкана, прѣзъ Елена и прѣзъ срѣдата на Лѣсковецъ, за Горня-Орѣховица и отъ тамъ за Свищовъ и Плѣвенъ, са бѣше прѣселило и заселило

---

* Глѣдай *Трудъ*, кн. IV.

[1]) На-чело — дълги дърва съ дънеритѣ напрѣдь като чело, за разлика отъ *накрьстъ*, дѣто кжситѣ дърва са тварятъ съ вършината напрѣдъ и назадъ, а дънеритѣ — въ срѣдата.

селото Чъртовецъ [1]), което бѣше край Турския пѫть на истокъ, край дола Чъртовчица и отъ постоянното прѣминувание на войски, делии, капѫсѫзи и други турци, които минувахѫ прѣзъ него, като вървѣхѫ отъ Шуменъ, Разградъ и цѣлия Тузлукъ за Търново, бѣхѫ писнали и прѣжалѣли бащинитѣ си огнища и гробове и бѣхѫ дошле въ Лѣсковецъ за спасение, дѣто тъй сѫщо бѣхѫ заселили нова махала, която са зъвеше Чъртовска махала и си са управляваше отдѣлно съ особенъ кметъ и особенъ данъкъ, защото тѣ бѣхѫ по-много отъ Гиранчани, и десятъка са събираше въ тѣхъ. Понеже въ онова врѣме хората бѣхѫ по земледѣлци отъ сега, а нивитѣ имъ ставахѫ отъ-година на-година се по-малко и по-малко за сѣка челядъ, то и тѣ са впуснахѫ да корѣнѭтъ тая прѣкрасна гора за ниви — корѣнежи. Да имъ раздѣли нѣкой гората съразмѣрно на кѫща или на душа, нѣмаше — сѣкий корѣнеше и заграбваше колкото може по-вече и на нѣколко мѣста сѫ бѣхѫ даже и били нѣкои съсѣди.

Дѣдо Цоню Косерката, като по-заможенъ человѣкъ, откупилъ нѣколко Драгановчани, отъ Драганово село, които, въ онова врѣме са считахѫ за най-добри корѣначи и бѣше си изкорѣнилъ единъ корѣнежь, срѣщу Кѫркилановия стубѣлъ дванадесеть дена оранье, въ който, както и въ съсѣдитѣ му, имаше нѣколко вагаша недокорѣнена гора и са зъвѣхѫ *косори*, отъ които и самитѣ корѣнежи зехѫ да са наричѫтъ *косоракъ*. Тъй щото, кога кажахѫ „Косорака при Кѫркилановия стубель,“ разбирахѫ новитѣ корѣнежи, въ които имаше и много круши: присади и дивьечки, оставени отъ самораслитѣ диви круши, които са расли въ дребната гора. Въ турскитѣ козаревски нивья, тѣзи круши бѣхѫ присадени — присади, а въ българскитѣ — по-вечето дивьечки, отъ различни видове. Присадитѣ раждахѫ прѣзъ-година, а за дивьечкитѣ нѣмаше зла година — тѣ раждахѫ всѣка година съ голѣмо изобилие, за това и Лѣсковчани не са грижахѫ твърдѣ да ги присаждѫтъ.

Десеть дена подиръ Ивановото приносвание у Лѣсковецъ, една сутрина, прѣди изгрѣвание на слънцето, Ганчо Косерката орѣше на корѣнежа по бѣла риза и, догдѣ изгрѣе слънце, бѣше кръстосълъ една голѣма лѣха къмъ дола. Като дойде слънцето на голѣмъ обѣдъ, той пусна воловитѣ да си

[1]) Чъртовецъ — Чърковецъ.

починжтъ и ги натири изъ косоритѣ да пасжтъ, а самъ си сѣдна подъ крушата въ голѣмия косоръ да обѣдва. Подирь нѣколко минути, той съглѣда изъ Тьнкото пжтенце, за което спомѣнахме по-горѣ, че иде единъ человѣкъ съ два коня отъ кждѣ Добри-дѣлъ: едина ѣздѣше, а другия, който бѣше съ самарь, водяше подирѣ си.

Като са приближи къмъ дола, Ганчо го позна: той бѣше Бекиръ Арнаутина.

Бекиръ, безъ да забѣлѣжи, че го глѣда нѣкой, мина дола и, като улови на-горѣ грѣбена кждѣ Динковъ долъ, запѣ една арнаутска пѣсень и, като са изгуби задъ косорака и крушака, спусна са кждѣ Малката корийка за Гирань...

Ганчо, като го видѣ, хрумна му на ума, че тѣзи конье Арнаутина не ги води за добро, а особенно втория, съ самаря... Прѣзъ деня, той ора и стояше, като на трьни... Другий пжть той цѣлъ день орѣше и пѣеше подирь ралото, а кога си почиваше, свиряше съ кавала подъ сѣнка, а днесъ той не издаде ни гласъ, ни свирня. Орѣше и сѐ поглѣдваше слънцето, кога ще засѣдне — деня му са стори година...

Най-послѣ, слънцето са скри задъ хоризонта и звѣздитѣ зехж тукъ-тамѣ да са показвжтъ по небето. Воловитѣ бѣхж натирени въ косоритѣ прѣди половинъ часъ. Той си отрѣза половинъ хлѣбъ, разцѣпи го съ ножа си, полѣ го съ вода отъ бъкела, посоли го съ соль и червенъ пиперь, из'ѣде го стоишкимъ, изпи остатъка отъ бъклицата, збу си чернитѣ потури, облѣче черната салтамарка; закачи брадвата на лѣвата си ржка и са загуби изъ косорака, кждѣ Бейската кория...

Нощьта бѣше тиха, вечерника повѣваше изъ нискитѣ улѣи по Станево-полѣнския долъ и люлѣяше само най-нѣжнитѣ вѣйки на крушитѣ и нѣкои листа са само клатѣхж, като отъ невидима сила. Нощнитѣ щурци щуркахж на зареда, кукумѣвкитѣ са обаждахж тукъ-тамѣ по голѣмитѣ круши и често са спущахж по нивитѣ да ловжтъ дребнитѣ мишки, които излѣзвахж изъ подъ корѣнитѣ на косорацитѣ по угаритѣ, да си търсжтъ храна. Жабешкия концертъ са приносяше съ своитѣ разнообразни пѣсни и врѣкала̀ отъ Слатина, Балтей, а най-вече отъ Гиранското блато и заедно съ вълнитѣ на тихия вечерникъ, ту дохождаше до ухото, ту са изгубваше и са чуваше, като че са носи по въздуха кждѣ Козаревецъ и пакъ са подновява съ нови талази отъ къмъ Гирань. Подирь нѣколко

часа, чуха са първитѣ пѣтли отъ Драгановата воденица, слѣдъ тѣхъ — отъ Балабанка, Добри-дѣлъ и най-послѣ вѣтъра донесе гласа имъ и отъ Гирань... И отъ дивитѣ кокошки пѣтлитѣ — фазанитѣ, които въ онова врѣме са въдяхѫ изъ косорака по голѣмитѣ круши, зехѫ да са обаждѫтъ отъ клонитѣ на кичаститѣ дивьечки круши... но слѣдъ малко, сичко, освѣнъ жабешкитѣ пѣсни, пакь утихна, догдѣ зехѫ да са обаждѫтъ пъкъ пѫдпѫдѫцитѣ изъ косоритѣ и дердеритѣ изъ нискитѣ мѣста край дола.

Пѣтлитѣ не бѣхѫ зели да честѫтъ, когато славѣитѣ за свирихѫ въ шумацитѣ край дола и кѫдѣ Гиранската кория. На Истокъ са разбѣлѣваше, а Ганчо, мокъръ до колѣнѣтѣ отъ хладната роса, са яви при воловитѣ си.

Прѣзъ деня той ора до икиндия, упрѣгна си колата съ ралото на нея и отидѣ на Песчана на другата нива при Кутрина могила, дѣто изора десетина брѣзни и, като пусна воловитѣ, натири ги кѫдѣ Босилковецъ въ гората по полѣнитѣ и са върна при колата си. Щомъ са стъмни, той са изгуби и отъ тука.

Дѣдовата добрева кѫща е позната на читателя. До нея дѣдо Добри имаше единъ плѣвникъ и единъ хлѣвъ съ камина, прѣдъ която лѣжаше Шарко.

Въ потаено врѣме, Шарко бавна веднъжъ и не повтори. Нощьта бѣше тъмна. Подирь бавванието на кучето единъ человѣкъ прѣскочи прѣзъ прѣлѣза и са вмъкна въ плѣвника на дѣда Добря... Подирь една минута скрьцна кѫщната врата, излѣзе другъ человѣкъ и отиде въ плѣвника... Като са притвори пьртѣната врата на сламяния плѣвникъ, слѣдъ малко са чуваше шепнишки говоръ:

— Милка да са не бои: нека излѣзе и да иде съ него.

— Боѭ са, че може да побѣгне: ще го отървемъ и отидѣ дѣтето!..

— Нѣма какво да са боишъ, азъ, и въ джендема да иде, пакъ ще го намѣря и ще му извадя грацмуля: инъкъ не уйдисва — да дигнемъ врява, ще са разчуе въ цѣлото село... Азъ ще го убия, но послѣ е зло: едно — ще излѣзе на момичето име, друго — може самата беица да грабне дѣтето, да го затвори въ сарая и, безъ да ви припустни при него, ще го проводи въ Търново и, като го потурче, ще го даде пакъ на Бекира... а тъй — ще видишъ, какъ лесно ще ѭ утърва и...

— Баба ѝ ще писне и ще събире махалата.

— Кога заспи баба ѝ, тогава да излѣзе, той ще чака, . . кучето свързано ли е?

— Свързано е прѣдъ хлѣва.

— Заведи го въ хлѣва и тамъ го свързи.

— Добрѣ. Ето свързахъ го.

И единъ человѣкъ излѣзе отъ плѣвника и заведе кучето въ хлѣва.

— Той догдѣ забиколи и доде до моста, ний ще сми тамъ: не бой са.

— Ще та слушамъ кръстниче, че каквото стане . . .

— Нѣма нищо зло да̀ стане . . . ще видимъ. Азъ онзи денъ щѣхъ да го очистѭ, кога мина край меня, но денемъ не уйдисва: „полье очи има . . .“ Какво не сьмъ промислялъ? три нощи немогѫ да заспѫ — туй намислихъ и то е най доброто — въ тьмнината . . .

Едина человѣкъ пакъ излѣзе и влѣзе въ кѫщи на пръсти . . . Слѣдъ нѣколко минути пакъ дойде въ плѣвника.

— Старата заспала . . . а Милка ѭ е страхъ: трепери горкото дѣте . . .

— Нека притрепери, за да са утърве веднъжъ за всѣкоги . . . я ѭ викни тукѫ. Дѣдо Добри излѣзе отъ плевника шитна и Милка доди при него разстреперана.

— Иди при кръстника си, ѝ шепняше той, и тя влѣзе..

— Милке, ѝ шепняше Ганчо, нѣма да са боишъ: стори си сърце каменно. Иди и, догдѣ стигнете до моста, ще си утървана и за винаги . . . чу ли! . . Ако не отидешъ — позло. Кога ма нѣма тука, тогава ще та грабне и дѣ ще та видѭ послѣ . . .

— Охъ, страхъ ма е, кръстниче, трипера като листъ: той ще ма заколи . . .

— Ще та заколи ли? . . Догдѣ е кръстникъ ти тука, нищо неможе ти стори.

— Ами, ако та убие?

— Не ще има врѣме той да издаде и гласъ, а не да ма убива . . . ще видишъ . . . Милка бѣше останала сераче и слушаше дѣда си и баба си безусловно и, като ѝ каза и дѣдо ѝ, да са не бои, та са рѣши и довѣри, както нему, тъй и на кръстника си и отиде прѣдъ вратата.

Слѣдъ малко, изтрополяхѫ прѣдъ вратника два коня и

са спрѣхѫ до плета. Шарко, ако и да бѣше въ хлѣва, лаяше силно и са дърпаше да са откѫсне, но гласа му не са чуваше на-далечь.

Бекиръ знаяше, че дѣдо Добри и жена му са стари и не са бояше; за това дебнишкомъ са приближи при вратата и видѣ въ сѣнката оногова, когото търсяше.

— Хѫ, доде ли ти ума, шушняше той на Милка, а днесъ бѣгаше отъ меня! хайде, хемъ да не си викнала, да сабудишъ нѣкого, че ти отсичамъ главата . . .

Милка треперяше като листь и са подѣмваше, но гласъ не издаваше. Бекиръ ѭ улови за рѫката и ѭ дръпна подирѣ си. . . Като ѭ изведе до коньетѣ, шушнеше ѝ: „небой се кѫзамъ, небой са, каква ханѫма ще станешъ. . . ще мълчишъ ли, да ти не върза рѫцѣтѣ и да ти не затулямъ устата съ кѫрпа?

— Ще мѫлча, издума съ половинъ трепетливъ гласъ, нещастното дѣте, което незнаяше, що ще бѫде съ него, а само треперяше.

— Като ще мълчишъ, хайде качѝ са на тоя конь — той е твой, и карай напрѣдѣ ми. . .

Милка зѐ да са качи, но цѣлото ѝ тѣло треперяше като листь и неможаше да са под'ѣмне. Бекиръ ѭ зграби и ѭ мѣтна на коня като пиле. . .

— Дрьжъ юздитѣ и карай напрѣдь, ѝ рѣче той, и обьрна коня ѝ кѫдѣ пѫтя. На Милка ѝ са стьмни въ очитѣ и незнаяше, какво да прави, но Бекиръ, като си възсѣдна коня, удари нейния и той трьгна напрѣдѣ му.

Пѫтницитѣ уловихѫ пѫтя, който водяше отъ Гирань за Горня-Орѣховица и минуваше прѣзъ дола Глоговецъ, дѣто имаше единъ дървенъ мостъ, който бѣше прогнилъ и не вървѣхѫ по него, а, като са спуснахѫ въ урвата, га́зяхѫ дола надъ него прѣзъ каменития бързѣй. Бекиръ носяше дълга арнаутска пушка, която бѣше прѣплѣснълъ на рамото си, два арнаутски сиври-тепелии пищова и единъ ножь съ бѣли черени. На крьста му, отъ страни, висѣхѫ двѣ черни паласки, оковани съ дребни калаяни пулови. Той бѣше съ бѣла фистанела, джамаданъ, чепкень, съ кюлафъ, привьрзанъ съ черна басма, съ калци и червени каревли.

Като знаяше, че отъ Гирань нѣма кой да го търси, той са отпусна и само мечтаяше, дѣ ще стигне вечерьта на

конакъ... и съ тия мисли са приближаваше къмъ дола Глоговецъ.

Бекиръ не бѣше изминалъ половината пѫтя, когато подъ моста, като сѣнки са вмъкнахѫ двама и са изгубихѫ подъ сѣнката до двара, на западната му страна, дѣто не течеше вода.

— Ти дрьжъ брадвата, шепняше единъ гласъ и, като ти кажѫ: „удри!" съ острото удри, право въ главата: тя е остра като брьсничь, но глѣдай вѣрно. Азъ са надѣвамъ да не дойде до брадва, ама да видимъ... Ако не отсѣдне, тогава брадвата е моя... Азъ ще отсѣкѫ или неговата глава, ей тамъ въ урвата, или коня ще убиѭ.

Тропанието на коньетѣ прѣкѫса шепнешкия разговоръ... Пѫтницитѣ слѣзохѫ въ дола. На Милка коня нагáзи надъ бързѣя въ по-дѫлбокото и са наведе да пие вода, а Милка му истьрва юздата, която й не усѣщаше въ рѫката си. Бекиръ прѣгази съ своя конь, обзьрна са на около и, като не видѣ нищо, слѣзе отъ коня си, извади му юздата и го заведе срѣщу Милкиния конь, да го напои, като му казваше арнаутски: „пий, море, Дора, пий, че чакъ сутрѣ ще пиешъ на Лѣтница..."

До гдѣто пиеше коня вода, той клекна за себе си и, като са камузѣше, изведнъждь излѣтѣ една сѣнкя изъ подъ моста и са залѣпи отгорѣ му... Издаде са нѣщо като гласъ, като хархорание, но вече не са чу нищо, а само са бѣлѣяше нѣщо край водата и отгорѣ му са видѣше друго черно.... Втората сѣнка излѣтѣ и тя подирь първата и са чу отъ първата: „изтръгни му пищовитѣ и ножа; азъ си забихъ прьститѣ въ грацмуля му..." и пищовитѣ, съ ножа, са прострѣхѫ на пѣсъка. Пушката лѣжеше по отъ прѣди на земета; тя са откѫсна сама отъ рамото му и цѣвьта й бѣше въ водата...

Догдѣ са боричкахѫ край дола, Милка са хвьрли отъ коня и прѣгази прѣзъ водата, като говорѣше тихо: „дайте ми ножа да го забиѭ въ сьрдцето му...

— Цьстъ! Изсъска, Ганчо и тя млъкна...

— Шава ли още? проговори дѣдо Добри шепнишката.

— Не шава, ама догдѣ не го усмьртя, азъ не го пущамъ. Прѣбирай сичко и твари на коня, рѣче той на дѣда Добря и сé дьржеще Бекира за гушата, който си бѣше исплѣзилъ язика. Дѣдо Добри и Милка, като му свьрзахѫ ремьчката на пушката и турихѫ ножа и пищовитѣ въ дисагитѣ, привьр-

захж му коня въ една върба и докарахж Милкиния конь съ самаря до него.

— Зѐ го дьявола, рѣче Ганчо тихо, хайде сега дрьжте, да го хвърлимъ на прѣварь на самаря. Тримата го дигнахж и го прѣдисажихж на Милкиния конь на самаря на̀прѣки.

— Милке! рѣче Ганчо на крьщелницата си, да бждешъ нѣма... Сега е тьмно рогъ, нѣма вече отъ кого да са боишъ; селото е близо; улови пжтя; иди си, пусни Шарка и тихо са промъкни при баба си и си лѣгни да спишъ. Ако случайно видишъ нѣкого изъ пжть, да иде на срѣща ти — навѣждай са и поглѣдвай край земята низко — отбий са въ нѣкоя нива, сѣдни въ житото, догдѣ замине, и послѣ пакъ върви, но нѣма кой да та срѣщне: срѣдъ-нощь нѣма още.

Милка не продума ни дума, прѣкрьсти са и са изгуби изъ тьмнината...

— Води коня напрѣдь, а азъ ще водж неговия, рѣче Ганчо и — хайде кждѣ Михувъ-виръ... Подирь тия, думи заминахж изъ дола Глоговецъ на-долу кждѣ Янтра...

Надъ бейския язъ, петь-шесть стотинъ разкрача на западъ, са въздигаше единъ високъ брѣгъ до десеть-петнадесеть човѣшки боя надъ водата; той бѣше правъ като стѣна, защото въ дъното му бияше течението на р. Янтра, като са засилваше отъ брода надъ него, копаяше го отъ долу и са вьртѣше на пѣнлива вьртопа. Околнитѣ села казвахж, че тая вьртопа дъно нѣма и, когото завлѣче и завьрти, не излѣзва отъ тамъ — завира го подъ брѣга и тамъ си остава, догдѣ са надуе и го изхвърли водата отгорѣ. Тука са удавилъ нѣкой си Михо, отъ когото и вира си получилъ — отъ името на Миха — Миховъ-виръ или, както си го изговарях тогава *Миху-виръ*.

Слѣдъ нѣколко минути, нашитѣ нощни пжтници, или по-добрѣ бродници да ги нарѣчемъ, защото въ това врѣме, споредъ повѣрието, само бродницитѣ ходжтъ край рѣкитѣ и вирищата, са явихж надъ Миху-виръ като сѣнки.

— Фистанелата му е готовъ човаль, рѣче Ганчо, да ж напълнимъ съ камьни, да ж завьрзимъ че — долу. Снехж Бекировия трупъ отъ коня, набрахж изъ нивата надъ брѣга камьни и, като ж напълнихж, свързахж ж около краката му съ коприняния му поясъ, упипахж го, извадихж единъ кимерь отъ крьста му и, като го уловихж за по единъ кракъ и ржка,

залюляхж го й го мѣтнахж отъ брѣга... Слѣдъ два-три мига, са чу въ вѣртопата едно „цьмбуръ!“ и сичко утихна...

— Нà момиче, рѣче Ганчо, като си скрьцна зжбитѣ като глиганъ. Дисагитѣ ги напълнихж съ камьни и ги проводихж при стопана имъ. На самаря, седлото и сичко имъ привьрзахж камьни и сичко го погълна Миху-виръ... Пушката ножа и пищовитѣ цапнахж най-послѣ въ рѣката и сичко са свьрши.

— Сега си иди у васъ, ти кумецъ, и си лѣгни да спишъ, а коньетѣ азъ ще ги пусна да пасжтъ. Изтърсихж кимеря и съ шепа са подѣлихж въ тьмното, безъ да видятъ злато ли е или сребро, а кимеря и той, пълъ съ прьсть, отиде въ водата. Старецa замина кждѣ пжтя и са изгуби. Ганчо възсѣдна бекировия конь и поведе другия и, като са възви кждѣ Танова могила изъ Слатинския пжть, удари прѣзъ Малката курийка и, като стигна на Песчана при моста, свали имъ юздитѣ, удари ги колкото има сила съ тѣхъ и ги прѣкара прѣзъ моста, а юздитѣ хвьрли въ водата подъ моста.

Коньетѣ бѣхж отъ Туалука и са упжтихж къмъ селото си, дѣто сж са кончили. Ганчо са упжти по-край дола и, слѣдъ единъ часъ, стигна на нивата си, при Кутрина могила... и прѣдъ слънце заора.

Прѣди единъ день, отъ гиранскитѣ цигани са бѣше изгубила една хубавица циганска мома и са говоряше различно за неж. На сутрината, като видѣхж, че и Бекира го нѣма, циганкитѣ, при които Бекиръ ходяше често на гости, по-вечето отъ зависть, разпуснахж изъ селото слухъ, че Бекиръ открадналъ момата и ж занесалъ съ коня си...

Брата на открадната̀та циганка отиде изъ Турския пжть, кждѣ Търново, да пита, да-ли не е срѣшналъ нѣкой Арнаутина съ сестра му. Други цигани отидохж на Горня-Орѣховица на пазаря, да питжтъ цигани и турци за момичето; селския кихая отиде на Търново да обади на Рашидъ-бея, че Бекиръ побѣгналъ. Българитѣ въ Гирань са радвахж и благодаряхж Бога, че са утървали отъ проклетия Арнаутинъ. Недѣлко воденчеря, като чу, помисли си, че Чапкънъ-Юсеинъ му е стопилъ пититѣ. — Съ една рѣчь, отлекна на сички, а най-много на дѣда Добря, на Милка и на Ганча, който три нощи нарѣдъ не бѣше спалъ...

Сутрината рано, дѣдо Добри и Милка отивахж въ ливадитѣ да пластжтъ сѣно и вървѣхж край Янтра на-долу.

— Цѣла нощь неможахъ да заспѭ, дѣдо, рѣче Милка: тамамъ ще задрѣмя, изблѣщи са напрѣдѣ ми съ исплѣзения си язикъ, да го убие Господь и азъ са стрѣсна...

— Да мълчишъ, ѝ рѣче дѣдо Добри, като са обглѣда на-около, че нѣма хаирь отъ тебе... Че тъй ще та стисна за гушата и тебе и ще изплѣзишъ и ти язикъ... Другий пѫть да не сьмъ чулъ отъ тебе нищо за сичко, що са случи нощесъ, че... Ни на баба си, ни никому, никому да не си продумала...

— Нѣма, нѣма вече да продумвамъ, дѣдо, прости ма: азъ само тебѣ казвамъ, що сьмъ патила...

— Ни менѣ, ни никому — ти казахъ, че отивами и ти, и азъ, и крьстникъ ти. Знашъ-ли какво нѣщо е то?..

— Не щѫ вече и тебѣ да спомянувамъ... Заклевамъ ти са, че, догдѣ умрѫ, никому нѣма да загатвамъ и на кѫсове да ма рѣжѫтъ нѣма да обадѭ.

— Упичай си ума добрѣ, ѝ каза дѣдо Добри и заминахѫ кѫдѣ Синь-виръ край рѣката.

XII.

Дѣдо Циню Косерката, бѣше ходилъ на Цари-градъ на млади години, да работи на беглишкитѣ фурни и бѣше си донесълъ една дълга даалийска пушка съ сичкия ѝ тъкъмъ и, понеже ѭ държаше сѐ въ скривалището, твърдѣ не го знаяхѫ, че има пушка. Когато обирахѫ силяфа, подиръ Грьцката завѣра, отъ цѣлото село убрахѫ орѫжията и по нѣкои села и обѣсихѫ хора, които го скрили, но у Дѣда Циня недохождахѫ да търсѭтъ. Ганчо, като бѣше ходилъ по бахчи, знаяше добрѣ да употрѣбява орѫжие, но понеже, както казахми напрѣдъ, турцитѣ бѣхѫ настрьхнали, никой не смѣяше да носи явно орѫжие, освѣнъ, ако са прѣоблѣчаше въ турски кайфеть и отиваше нѣгдѣ въ странство.

Ганчо, като си дойде отъ Пѣсчана, отъ нива, една нощь, очисти добрѣ пушката, направи си двѣ тестета фишеци съ телляни крушуми и направи на потоницата отъ-долу каплама отъ втора дъска, като дълга кутия и намѣсти въ нея пушката, обвита съ кече (плъсть). Това сичкото той го направи, безъ да го узнае нѣкой отъ кѫщнитѣ му.

На втория день, той отиде да оре пакъ на Кѫркилано-

вия стубѣлъ, въ косоритѣ, и си зѐ хлѣбъ, ястье, и единъ бъкялъ вино за цѣла недѣля.

Кихаята — гиранския циганинъ, като обади на Рашидъ-бея, че Бекиръ откраднълъ едно отъ тѣхнитѣ момичета и избѣгълъ, Рашидъ са ядоса и неможеше да са побере въ кожата си: той го бѣше гнѣвъ, че не ще може да намѣри тъкъвъ добъръ вардачъ за мерата си, който тъй да заплаши околнитѣ села, както ги бѣше заплашилъ Бекиръ, а жена му ѭ бѣше още по-вече гнѣвъ, че не чакълъ да му даде нѣкое българско момиче отъ гиранскитѣ, или една отъ дъщиритѣ на една отъ прислужницитѣ си. Тя псуваше и го наричаше *мискининъ* и *ченгене-бозмасѫ*, дѣто са е полакомилъ да земне вонеща циганка и тъй безчестно да избѣга и да имъ остави чифликя безъ вардачъ. „Въшка, като са наяде, викаше тя, излѣзва на чело... Нграби са съ пари тоя мискининъ и циганка му аресала... Кой знае каква циганска *капма* е... Но ти си кривъ, казваше на Рашида, че му даде воля да зема самъ глобитѣ... Тъкъва голдакъ, като види петь пари, въ джеба си, мисли, че е станалъ зарафинъ... Като ти падне въ рѫката, петь-стотинъ тоеги да му ударишъ на краката и на единъ голъ конь, че прѣзъ Балкана — да иде въ гладния си Арнаутлукъ, да лови въшкитѣ по врата си...“ Рашидъ слушаше, дърпаше дълбоки *нефези* отъ чърничевия си чубукъ и сумтѣше...

— Както ми каза селския кихая, рѣче той на жена си, той са билъ заялъ съ Чапкънъ-Юсеина и много пѫтя са биле карали... Чапкъна не е цвѣтье за мирисанье... Твърдѣ е за вѣрванье, да му е извъртѣлъ нѣгдѣ врата...

— Не вѣрвамъ... ами тогава, кой щѣше да земне циганката?.. И защо му сѫ биле два коня... и едина — съ самарь? Не си грѣши душата... побѣгналъ е той, мискинина, и е завлѣкълъ и вонѣщата циганка... Не рачи́ магарето му магарешко да чака; азъ да му избера момиче, като трьндафилъ, ами са заврѣлъ въ сирадливата циганска пасмина... Е, зерь, нъ-ли е казано, че краставитѣ магарета прѣзъ деветь бърда са подушвѫтъ... Кой го знае, отъ кое циганско *семселе* е, че тамъ го влѣче циганската миризма. Хората немогѫтъ да трѫѭтъ циганската бѫзья миризма, пъкъ нему му е приятна, да ѭ мирише цѣла нощь... Хѫнзъръ пезевенкь!.. — Ами сега какво мислишъ — жетва иде, ще натиснѫтъ проклѣтитѣ гявури отъ сѣка страна и ще направѭтъ *харапъ* сичката ме-

ра... Ахъ, Бекире, Бекире! да ми паднешъ въ ржцѣтѣ, ако не ти извърточа очитѣ, да не сьмъ на вѣрата си!..

— Ще нарѣдж сичкитѣ цигани да вардыжтъ, ѝ отговори Рашидъ и, когото уловжтъ въ мерата, да го докарвжтъ съ добитъка му и кихаята да ги глобѣва, кога ма нѣма тамъ.

— Нарѣди ги, ама тѣ сж хемъ проклети, хемъ страхливи, хемъ лъжци: ще та лъжжтъ и ще ловжтъ само дѣцата и то отъ чуздитѣ мери... Ахъ, Бекире, Бекире! що ни направи въ най-нуждното врѣме?

— Коня е готовъ, беимъ, каза сеизина, като са искачваше изъ голѣмата сълба, да го докарамъ ли при портата?

— Докарай го, рѣче Рашидъ, приготви са и ти и отиде въ стаята си да са приготвя за пжть.

Слѣдъ нѣколко минути, Рашидъ-бей излѣзе обржженъ съ два пищова, ножь и дълга пушка, и заповѣда на арапкинята да занесе на сеизина мушамата съ тютюня.

Анку излѣзе съ майка си, да го испроводи и го запита нѣжно: „боба, нъ-ли щѣхме да ходимъ и ний на чифликя, кога ще ни заведешъ пакъ?“

— Ще ви заведа, *кжзжмъ*, но сега не ще може, че си имамъ работа: слѣдъ нѣкой день и то ще бжде... Анку му цьлуна ржка и го испроводихж съ майка си до портата.

Рашидъ си исправи пушката до двара, улови си дъното на червенитѣ шалвари, подврѣ го подъ пояса си и са мѣтна на коня, на когото сеизина държеше дѣсната зингия съ двѣ ржцѣ. Рашидъ прикара коня до двара и, като поѣ пушката съ лѣва ржка, прѣмѣтна ж на дѣсното си рамо и бутна коня кждѣ срѣдната баня, а по-дирѣ му — и сеизина и заминахж кждѣ Турския мость, край Янтра... Гиранския кихая бѣше заминълъ напрѣдъ и го стигнахж чакъ задъ Шеремета, при Голѣмата чешма.

Като наближихж Слатинския пжть, една лѣсица изскочи изъ трьнака, прѣкоса имъ пжть и отиде кждѣ Танова могила.

Турцитѣ и Българитѣ, въ онова врѣме, вѣрвахж, че кога мине лѣсица пжть, не е на добро. На Рашида му хрумна на ума това общо повѣрие и, като са обьрна, каза на сеизина си: „Кой знае, каква бѣла още има да ни мине прѣзъ главата... тая пущина за добро не ни мина пжть... до сега стояла въ трьнака на припѣкъ, че, *кала-кала*, намъ да мине пжть!..“

— Гадъ е то, му отговори сеизина, уплаши са отъ тропанието на коньетѣ и бѣга, да си варди душата.

— Да-но е тъй, ама, догдѣ нѣма нѣщо, хората не би го забѣлѣзали и не би станало пословица... ще видимъ, я...

Като са наближихѫ кѫдѣ Танова могила и са надвѣсихѫ надъ Гирань, видѣхѫ димъ, който са издигаше отъ харманa... И единъ циганинъ, захлистѣлъ, ги присрѣшна въ дълбокия пѫть и имъ махна съ рѫка да са спрѫтъ.

— Какво е? му извика Рашидъ, какъвъ е онзи димъ тамъ въ харманa?..

— Ти да си здравъ, беимъ, отговори циганина, нѣма нищо: нощесъ изгорѣ ветхото сѣно и плѣвника, ти да си здравъ... И малко остана да са подпали и стария сарай...

— Какъ? Кой! Кой го запали?..

— Незнамъ, ефендимъ, нищо незнамъ, пламна посрѣдъ нощь: пѣтлитѣ още не бѣхѫ пѣли. Гръмнахѫ са нѣколко пушки и ний са стекохми... Отидохми и, що да видимъ? — То сѣното го об'ѣлъ пламака и плѣвника са подхваналъ отъ прѣдь. Хеля Юсеинъ-ага, да не бѣше съ воденчаритѣ и млѣваритѣ, да прѣварѫтъ, да разсѣкѫтъ плѣта на хармана и да го извлѣкѫтъ нашитѣ селяни, отиваше и стария сарай, че — и новия...

Рашидъ позеленѣ, като зеленъ гущѣръ и са удари по челото: „Ахъ, Бекиръ, ахъ хѫнзѫръ!.. Какво ми стори?.. Побѣгна и ми остави стоката на душманитѣ... Усѣтихѫ тѣ, че нѣма байновичката вече, усѣтихѫ проклѣтитѣ гявури... Ахъ, ахъ!“ викаше той и си държеше челото съ рѫка.

— Да не са е напилъ нѣкой отъ васъ, бе ченгене, че да иде да си истърси лулата у хармана, а?

— Незнамъ, беимъ, не сьмъ видѣлъ... Нищо не знамъ...

— И да знашъ, ще кажешъ ли, да та убие Господь: отъ циганинъ добро има ли на тоя свѣтъ... вий асли сте проклѣти, фарафунъ джинаабетъ...

— Не знамъ, ефендимъ, не сьмъ чулъ нищо, не видѣхъ, кой го е запалилъ.

— Хайде, махай са отъ очитѣ ми, рѣче сърдито Рашидъ, и бутна коня на-долу кѫдѣ Гирань... а циганина клюхтѣше по-дирѣ му босъ.

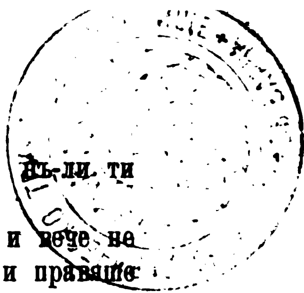

— Ето, нà, и лѣсицата ни прѣдсказа... нъ-ли ти казахъ азъ, че има нѣщо да патимъ?

— Сега са увѣрихъ, му отговори сеизина, и вече не проговорихѫ нищо, само Рашидъ нѣщо си шепняше и правяше нѣкакви фигури съ рѫката си.

Като стигнахѫ до портитѣ, Рашидъ кара право при пожарището, дѣто завари сичкитѣ цигани и селяни, че са мѫчахѫ да изгасѭтъ недоизгорѣлото пожарище отъ плѣвника. Щомъ стигна до гасачитѣ, той не имъ каза, ни черна, ни бѣла, спрѣ са и глѣдаше позеленялъ и начумеренъ, като че сичкия свѣтъ му бѣше кривъ.

— Неможе ли да ми посочи нѣкой на тоя душманинъ, дѣто си е запалилъ тая свѣщь? попита той сичкитѣ изобщо. Сички мълчехѫ и го глѣдахѫ въ очитѣ.

— Не знайте-ли бе хѫнзѫрларъ!.. Извикѫ съ сичкия си гнѣвъ, ядосания бей и са улови за ножа си.

— Който знае, да каже, каза единъ циганинъ на другаритѣ си.

— Ти незнаешъ-ли, бе керата ченгене, му изкрѣщѣ бея и тильето на ножа му са залѣпи на гърба му.

— Аманъ, ефендимъ, изкрѣщѣ циганина, да знамъ ей сега да ти кажѫ: не знамъ беимъ!.. Сичкитѣ гасачи прѣблѣднѣхѫ и чакахѫ да почне да играе ножѫ по гърба имъ, но Рашидъ го вложи въ капията.

— Ще ви научѫ азъ васъ ... каза, и замина сърдитъ кѫдѣ сарая и сеизина — подирѣ му.

— Кажете, бе, ако знае нѣкой, каза бития циганинъ на Българитѣ: бея ще ви даде бакшишъ.

— На тебя, нъ-ли ти даде, му отговори единъ младъ Българинъ.

— Ти хемъ не ѣжъ трици, че стига, ей сега само да смигна на бея ...

— Хаско, извика другъ циганинъ, за момчето нѣма какво да си ядешъ бабината: азъ го видѣхъ, кога си доди отъ нива, а огъня бѣше избухнълъ, когато си разпрѣгаше воловитѣ.

— Дѣто ще рѣче, ти си видѣлъ, когато е избухвълъ огъня, чакай, баремъ, да кажѫ на бея, да та испита ...

— Хаско! извикахѫ нѣколко цигани, не бъркай такива трици, че стига и ний няколко души да намигнемъ за тебя... Знашъ ли, какъвто е сърдитъ, ей сега ще та насѣче на кѫсо-

ве и ще та даде на псетата . . . свивай си устата, маскара.. Който го е запалилъ, той не е викълъ, да го глѣдатъ . . Слѣдъ малко, додохѫ двѣ кола съ по една возилица вода и късъ ги пуснахѫ върху огъня, дима прѣстана, като устави сам пара на мѣстото си, която са дигаше отъ нагорѣщената зем и отъ пепела на пожарището . . .

Рашидъ стояше на единъ столъ на чардака на ста рия сарай и, начумеренъ, пушаше, когато дойде при него во деничния кихая Чапкѫнъ-Юсеинъ.

— Хошъ гелдимъ, беимъ, му проговори кихаята, н бея чакъ подиръ нѣколко секунди му отвърна сърдито: „хош булдумъ." Кихаята стояше прѣдъ него правъ съ кръстосан на пояса си рѫцѣ и чакаше да види, защо го е викълъ. Слѣд нѣколко минути, Рашидъ си дигна главата и го попита: „Т какво си дѣлилъ съ Бекира, та си са каралъ?

— Нищо не съмъ дѣлилъ, беимъ, и за нищо не съм са каралъ, освѣнъ, както си ми заповѣдалъ, да вардѭ млѣ варитѣ ти отъ сѣкого, да не ги *инджитисва* и да не им затваря воловитѣ.

— Друго нѣщо нѣма ли?

— Нѣма, и то веднъшъ само са спрѣчкахми, и то за щото ми показва ножа си . . .

— Ами дѣ си го проводилъ сега? . .

— Ни-то съмъ го виждалъ, ни-то съмъ говорилъ с него и ни-то знамъ, гдѣ е отишелъ. . . Изъ село са мълви, ч откраднълъ на Махана дъщиря й и ѭ занесълъ на нѣкѫдѣ-си.

— Не знашъ, а? . . .

— По-вече отъ това незнамъ . . .

— Хьмъ . . . изхѫмка бея и клюмна съ глава.

Ами нощесъ имаше ли Долня-орѣховчени на воде ницата?

— Вчера имаше двама и по икиндия смлѣхѫ и си отидохѫ

— А-ми Лѣсковчани?

— Тая заранъ додохѫ петь кола.

— Вчера, онзи-денъ нѣмаше ли?

— Нѣмаше, беимъ, отъ оная недѣля не е имало.

Рашидъ, като просумтѣ нѣколко пѫтя и дръпна нѣкол ко нефеза, дигна си главата, поглѣдна го въ очитѣ и го запи та: „а-ми кой ми е запалилъ сѣното и плѣвника?"

— Кой знае, беимъ, само́, разбира са не са е запалил

— запалилъ го е нѣкой, ама кой го знае... Който ще пали, той не са обажда никому... и палича най-мжчно са лови.

— Ти меня умъ ни ма учи, ами, ако си подушилъ нѣщо, кажи ми, знашъ-ли или не?

— Да знамъ, рѣче съ досада Чапкжна, азъ бихъ ти казалъ още най-напрѣдь.

Ако имашъ на меня за нѣщо омишиль, беимъ, кажи ми да си идж баримъ, азъ не приѣмвамъ да имашъ кихая и да не го вѣрвашъ... Или ма вѣрвай, или ма испжди...

— То не е твоя работа, хайде иди на воденицата, азъ ще узнаж сичко.

— Можешъ да узнавашъ сичко, но азъ ти казвамъ, че азъ нищо не знамъ и нищо немогж ти каза, рѣче кихаята и си замина.

Селския кихая — циганина, пристигна отъ Търново и иди право въ двора на сарая. Той глѣдаше пожарището и цъкаше съ язикъ, като са чудѣше за пожара, който станалъ въ неговата отлжка отъ селото.

Рашидъ, като го видѣ, извика му скоро да дойде при него. Циганина са завтече, приближи са и, като му направи до земята темане, исправи са на-срѣща му.

— Да идешъ, ей сега, да събирашъ сичкитѣ цигани и да ги доведешъ при меня...

— Отидохъ, извика циганина бързишката, и са завтече къдѣ портата. Слѣдъ нѣколко минути, сичкитѣ цигани са срукахж, единъ прѣзъ други, и додохж при Рашида, като му правѣхж до земята темана.

— Ченгенелеръ! извика Рашидъ гнѣвно, Бекира го нѣма: вий сега ще вардите мерата... Четирма души ще вардите къдѣ Долня-Орѣховица, шестмина — къдѣ Лѣсковецъ, трима — къдѣ Козарювецъ и двама къдѣ Язаджи-кюви (Слѣпитѣ уруи). И, щомъ влѣзе нѣкой добитъкъ въ мѣстата ми, ще го прибирате и ще го докарвате въ капана, чухте-ли?

— Чухме, беимъ, чухме, проговорихж циганитѣ радостно и зехж нѣщо да си говорjжтъ цигански. Рашидъ самъ ги раздѣли и имъ каза; „ето, ви ще сте къдѣ Долня-Орѣховица, ви — къдѣ Лѣсковецъ, ви — къдѣ Козарювецъ а ви — къдѣ Язаджикюви. Хайде идете са притакмете и тръгвайте.

— Отъ чуздитѣ мери ще земами ли? попита единъ старъ циганинъ.

— Щомъ допржтъ и стжпжтъ въ моята, земайте. Циганитѣ си промарморахж нѣщо пакъ цигански и са завтекохж да са готвжтъ.

Слѣдъ малко, сичкитѣ цигани са събрахж прѣдъ портитѣ, обржжени съ ножови, пищови, тоеги и прѣмѣнени съ чървени чалми. Като са обадихж, че тръгвжтъ, заминахж, сѣкий къмъ оная страна, както ги бѣше наредилъ бея. Рашидъ остана самъ и три пжтя ходи до пепелището и са врьща, като псуваше, каквато му додѣше на устата и при псувнитѣ повтаряше името „гявуръ-завѣрджи, керата-хжнзжръ.“

Прѣзъ деня той не ѣди хлѣбъ, ако и да го кáни сеизина два пжтя. Сичкитѣ селяни, Българи, бѣхж като сварени, защото чакахж да имъ доде до главата нѣкое зло, а най-вече са грижахж тия, които имахж моми, да не са залови на инатъ да имъ изтурчи дѣцата. Нѣкои са рѣшихж и са зговарѣхж да са прѣселжтъ въ Лѣсковецъ, между които бѣше и дѣдо Добри но чакахж да увърхжтъ и да засѣжтъ.

Подиръ икиндия, отъ четеритѣ страни са зададохж четери сюрии отъ впрѣгатни волови и подиръ тѣхъ, — стари хора дѣца и нѣкои жени . . .

Циганитѣ, като вкарахж добитъка въ гражда, хорат отидохж при бея, да му са уплачжтъ, че имъ зели добитък отъ ралата и колата.

— На Козарювско орѣхъ, беимъ, и отъ нивата ми при брахж воловитѣ, викаше единъ старицъ.

— Отъ нашата мера, отъ ралото ми изпрѣгнахж воло витѣ, ефендимъ и ги прибрахж, викаше вторий.

— Въ колата ми бѣхж вързани воловитѣ и ги развър захж, та ги прибрахж, хемъ отъ Лѣсковска мера, казваше един момъкъ.

— Въ нашата ливада, при насъ, пасѣхж, викаше ед жена и отъ ржцѣтѣ ми ги зехж . . .

— Лъжжтъ, ефендимъ, викахж циганитѣ, лъжжтъ: нашата мера ги уловихми.

Рашидъ не слушаше никого. Откачи си камши отъ стълба и, като каза да затворжтъ портитѣ, захвана да би кого дѣ стигне и дѣто го свърне . . . Дигна са писъкъ, а ц ганитѣ са смѣяхж и ги заплашвахж съ пръстъ. Циганкитѣ, селй, излѣзохж да са наслаждавжтъ отъ писъка . . . По десе

юша на чифтъ ще дадете, че тогава ще ви пустна воловитѣ... айде праждосайте са отъ очитѣ ми . . .

— Нѣмате-ли? Изрева ядосанъ бея и пакъ захвана да і бие. Като ги изреди още веднъжъ, той викна циганитѣ въ ара и слѣдъ малко излѣзе и каза: „сега за пръвъ пжть ви іга толкова, но, ако ви уловжтъ още веднъжъ, тогава по айси гроша ще ви земнж и боя ще бжде три пжтя по-вече... уснете имъ добитъка . . .

— Ефендимъ, извика единъ лѣсковчанинъ, ний имаме ивья и ливади въ твоята мера, отъ тѣхъ са хранимъ и тебя *шуръ* давами, ако не ни оставяшъ да си пасемъ воловитѣ и ь нашитѣ ниви, ний трѣбва да си напустнемъ мюлкя, а това е добро, ни за насъ, ни за тебя. Тия цигани за твоя врѣда і тръгнали . . .

— Ти ли ще ма учишъ на умъ, бе кяфирь-керата-зарадджа, азъ незнамъ ли що правж? Изрева бея, като бѣсенъ го захвана прѣзъ врата съ камшика . . .

Слѣдъ малко, циганитѣ отвориха вратитѣ на гражда и пуснахж добитъка. Селянитѣ си прибрахж воловитѣ и си занахж, сѣкий къмъ нивата, или ливадата си, съ наведени вратове.

— Отъ нивитѣ имъ и отъ колата имъ нѣма да имъ мате воловитѣ вече, чухте-ли?

— А-ми отъ ливадитѣ, беимъ? Извика бързо единъ цигаинъ.

— Не разбирашъ ли, че и отъ ливадитѣ, бе хей писъ энгене! изрева Рашидъ и ги подбра съ камшика. Ти, каза й на кихаята, ще земашъ по десеть гроша на чифтъ и ще і рѣжишъ на тоягата си, ама, ако та усѣтж, че ма лъжешъ, о тоеги ще ти ударж по табанитѣ . . . чу ли фарафунъ ченне? . .

— Чухъ, беимъ: убий ма, ако скрижъ пара . . .

— Азъ подирь нѣкой денъ пакъ съмъ тука — упичай і ума добрѣ.

Хайде идете сега и нощесъ да обикаляте мерата, как ж обикаляше Бекиръ — разбрахте ли, хайде! . . Хемъ да зпитвате, за селото и плѣвника . . . Циганитѣ загаргорахж ѣщо цигански и излѣзохж изъ двора. Рашидъ отъ ядъ не оде ни въ градина, ни на воденицата. Коня му бѣше приготенъ. Възсѣдна и замина кждѣ Търново и сеизина — по-диѣ му . . .

Отъ циганитѣ писнахѫ околнитѣ села, но до есеньта трима са намѣрихѫ удавени въ Янтра.

XIII.

Подирь жетва, Гиранския бей прѣчете снопьето и, слѣдъ една недѣля, са складохѫ на беглишкия харманъ, край селото, десеть голѣми купна и три кладни съ жито, петь купна ичумикь, три — овѣсь и два — капладжа, — сичко три хильяди крьстци.

Въ онова врѣме, сѣкий, който даваше десятъкъ, трѣбаше и самъ да го увърше и да го принесе, дѣто му заповѣдѫтъ. А, който имаше малко десетъкъ, или искаше да плати други му, да му увърше десятъка, сами са условяхѫ помежду си. Но беглишкото трѣбаше най-напрѣдь да са увърше, да са насипе въ хамбаритѣ и тогава сѣкий да си върше своето. За вършидба, бея дохождаше самъ и, догдѣ са не насипаше въ хамбаритѣ, не си отиваше. Тъзъ година той доде по-рано, като глѣдаше да увърше по-скоро и да продаде отъ храната, защото са бѣше дигнала на цѣна, понеже тая година *екиня* не бѣше станалъ въ Руманья и Загорцитѣ, отъ кѫдѣ Загора, почнахѫ да идѫтъ съ широкитѣ си безльоки кола на Горня-Орѣховския икинъ-пазарь за храна.

Като доди на чифлика си, Рашидъ проводи извѣстие на всичкитѣ околни села до чорбаджиитѣ, да накарѫтъ кихаитѣ да викѫтъ въ недѣля вечерьта: „който има на Гиранско, да иде да си върше юшура“. Срока за почванието бѣше опрѣдѣленъ въ понедѣлникъ. Въ недѣлѣ вечерьта, Рашидъ-бей, като са навечеря, лѣгна си рано, защото сутрината трѣбаше да стане по-рано, да гонятъ харманa и да вършѫтъ. Гиранчани го бѣхѫ утесали и примѣли, трѣбаше да са полѣе, да са посипи съ вѣяница и да са угони съ трьни. Купнитѣ и кладнитѣ ги вардяше единъ циганинъ, но, като видѣ, че нѣма да иде добитъкъ, той си полѣгна при вратнята и заспа.

Нощьта бѣше ясна, горѣща, суха; сичко бѣше настръхнало отъ голѣмата жега прѣзъ деня, но мѣсечина нѣмаше — мѣсеца бѣше новъ.

По-срѣдъ нощь, когато Рашидъ-бей сануваше, че ѣзди единъ червенъ конь и неможе да го укроти, сичкитѣ купни и кладни пламнахѫ изведнъжъ . . . Свѣтлината събуди Рашид

който спѣше като заякъ — на щрекъ. Като са пробуди, още сънѣнъ, той видѣ, че сичката околность свѣтнала . . . Додé му на ума за пушката, която бѣше до главата му исправена, зé ѫ, отвори прозорѣца и гръмна, но на часа друга пукна, отъ южния край отъ селото, отговори му на огьня и крушума са заби́ въ тавана надъ главата му . . . Рашидъ затвори тозъ часъ капака на прозорѣца и незнаяше, що да прави . . . Догдѣ са двоумѣше, циганитѣ загърмѣхѫ отъ конторитѣ си, гръмна и сеизина му и най-послѣ зé да гърми и Чапкѫнъ-Юсеинъ, като излѣзе надъ воденицата. . . Селото бѣше освѣтлено, като селска сѣдѣнка. Зачу са отъ кѫдѣ циганитѣ: „янгънъ! янгънъ! янгымъ варъ!“ „Беглишкия харманъ гори“ викахѫ Българитѣ и и са срукнахѫ сичкитѣ селяни къмъ гумното, дѣто пламька бѣше обѣлъ сичкитѣ купни . . . Чапкѫна си напълни пушката и пищовитѣ и са завтече въ бейския дворъ да търси бея. Като тичаше урбушката къмъ вратата на сарая, сеизина извика: „кой си!“ и бея гръмна върху му, но въ тъмнината не го сполучи — крушума мина край ухото му и изпище кѫде пожарището . . .

— Азъ сьмъ — кихаята, Юсеинъ, стойте, небойте са — вашъ сьмъ человѣкъ! викаше Чапкѫна и са оглѣждаше, да не свѣтне още отъ нѣгдѣ върху му.

— А, бе, че защо не викашъ отъ далечь, му извика сеизина, знашъ ли, че бѣхъ си турилъ пръста на крака на куркулука и на косьмъ остана да го дрьпна и прѣкарамъ крушума прѣзъ гѫрдитѣ ти? . .

— Какво е това? що е този ризиликъ? Богъ нѣма ли? викаше Рашидъ отъ вѫтрѣ, но го бѣше страхъ да излѣзе, да не са повтори пакъ първото . . .

— Излѣзъ, излѣзъ, ефендимъ, викаше сеизина: Юсеинъ-ага доди . . . що са боишъ?

— Какъ да са не боѭ? не виде ли, че щѣхѫ да ма убиѭтъ . . .

— Кой? извика сеизина.

— Какъ-кой? крушума мина край главата ми.

— Не е, ефендимъ — тъй ти са е сторило, като си станълъ сънѣнъ.

— Какво не е? крушума плѣсна въ тавана на стаята ми . . .

— Нѣма ли да додишъ, да идемъ при харманa?

— Нѣма . . . нека гори; *иксиклинъ* съмъ ималъ . . . Ахъ, ахъ! . . до какво дочакахми отъ тия гявури . . . ахъ кяфирьлеръ, ахъ! . .

— Да отидемъ ли съ Юсеина? викаше сеизина: ще изгори сичко . . .

— Не, не ходете . . . нека гори — главата му да изгори, който го е запалилъ . . .

И тѣ останаха при вратата.

Сичкото село са бѣше струпало и са мѫчехѫ да са приближѫтъ, но пламька бѣше обгърналъ сичкото снопье — не можеше никой да са приближи. Най-буйно горѣше овѣся и издаваше пламѣнни язици на горѣ. Слѣдъ малко излѣзе и вѣтъръ отъ кѫдѣ Слатина; захвана са и плѣта и пламька зѐ да пълзи по сухия будилакъ кѫдѣ селото.

— И ний ще изгоримъ, викаше единъ старецъ, какво глѣдате, момчета! дайте мотики и лопати да утѣшемъ бодилака и трѣволака, да не припълзи оганья до нашитѣ купни.

Селянитѣ са втурнахѫ за мотики и лопати. Обтесахѫ, очистихѫ и не дадохѫ на пожара да обгърне и селото.

Циганина, който вардѣше харманa са луташе като блъснатъ на-около, бияше са въ главата съ двѣ рѫцѣ и, като охкаше, често повтаряше „Девла!“.

Селянитѣ и циганитѣ стояхѫ цѣла нощь около пожара, но ни сламка не отървахѫ. Купнитѣ са спасохѫ на мѣстото си и отъ зърната са слѣхѫ топачи прѣгорѣлъ въглѣнъ.

При сичко, че Рашидъ-бей са считаше за безстраш ливъ, но крушума, който му проводихѫ прѣзъ прозореца, г уплаше и, догдѣ не са развидѣли, не излѣзе изъ сарая.

— Долня-Орѣховчанитѣ трѣба да са ми запалили сно питѣ, си мисляше той, или тѣ, или отъ тия нѣкой, що ми докарахѫ циганитѣ воловитѣ . . . Душманитѣ ми сѫ много, н нѣма нищо: азъ ще имъ покажѫ тѣмъ . . . Крушумъ, крушу трѣба на гявурина . . . Да бѣхъ далъ воля на Бекира, да г прѣкарва съ крушумъ, нѣмаше да са случи това нѣщо. . . П бѣснѣхѫ . . . трѣба да са *сандардисѫтъ* . . . Злѣ и много з сторили нашитѣ дѣди, дѣто не сѫ истурчили сичкитѣ тия н вѣрници на врѣмето. Дарааджа трѣба за тия кяфири! смър — бѣсъ за тия псета — кѫлѫчь, топъ, плѣнъ и пожаръ! . Тѣ съ това нѣма да ма уплашѫтъ. . . а-ми срама, срама, ка ще прѣтърпѭ въ Търново прѣдъ нашитѣ беееви и аги! . . Х

царъ, щомъ ма види, ще ми каже: „не ти ли казвахъ азъ тебѣ, да не мжчишъ гявуритѣ, да не имъ турчишъ дѣцата...“ И той — нищо, а-ми зевзецитѣ?.. Тѣ ще хванжтъ да ма поздравлявжтъ съ *пътела*[1]) и ще земнжтъ да ма питжтъ, колко хильяди баждарски крини храна сьмъ насипалъ въ хамбаритѣ... Какъ ще си отидж? Какъ ще ги поглѣдамъ въ очитѣ? Ахъ! ахъ — *язжкъ*!.. Да го знамъ, кой е, да могж да го издирж и уловж, ще го намажж съ катрань и ще го запаля на харманa — тамъ дѣто ми изгорѣ хубавата храна... ахъ, Боже. Рессуле Мохамеде! открий ми тогова невѣрника, открий го, да ти го заколя за корбань, да ти го изгорж на-мѣсто кадило...

Като са развидѣли добрѣ, Рашидъ заповѣда да обиколжтъ около сараитѣ, двора, градината и онова мѣсто, отъ дѣто му проводихж крушума, да виджтъ да не сж са скрили нѣкои, да му хвьрлжтъ пакъ.

Чапкжна, като са вьрна, каза му: „нѣма нищо, но тамъ, отъ дѣто казвашъ, че си видѣлъ огьня на крушума, що миналъ надъ главата ти, при плѣта намѣрихъ ей тъзи книга, която е върха отъ фишека; види са, че, като си е изпразнилъ пушката, напълнилъ ж пакъ и хвьрлилъ откжснатия вьрхъ отъ крушумяния фишекъ“ и го подаде на Рашида. Рашидъ улови книгата и ржцѣтѣ му са разтреперахж отъ ядъ и позеленѣ като гущѣръ.

— На-ли ви казвамъ, отъ тамъ — азъ видѣхъ добрѣ — отъ тамъ свѣтна и ми проводи крушума, а вий не вѣрвате... Елате да видимъ и крушума, каза той и възджхна, като раненъ глиганъ. Юсеинъ и сеизина излѣзоха съ него въ стаята.

— Ето, на тая страна плѣсна у тавана, каза той смутенъ, като му са прѣдстави въ главата страшната минута.

— Ето го, извика сеизина, ето го, хемъ теллия: и двата са забили въ дъската, и тельта имъ не са е скжсала... Аллахъ гьостермесинъ!.. добрѣ, че та е запазилъ Господъ... Такъва крушумъ отрѣзва на чиляка главата, като калжчъ...

— Нека стои за спомѣнъ тамъ и всѣкоги, кога го поглѣднж, да ми иде на ума за гявуритѣ, за тѣзи кяфири, дѣто повилнѣхж и дигнахж глава... Хайде сега да идимъ — хичь не ми са отива — на харманa, да видимъ баремъ пепела на

[1]) Въ онова врѣме у Българитѣ и Турцитѣ имаше обичай, че кога уврьжтъ да заклавжтъ черъ пѣтелъ за корбанъ на Бога.

хильядитѣ крини храна, които щѣхж да ми напълнжтъ сичкитѣ съсѣци на хамбаритѣ . . . Въздхна и тръгнахж.

Като стигнахж на харманa, пожарището още са пушаше и тукъ тамѣ на голѣмитѣ купища са бѣхж продънили ями, като кладѣнци, изъ които още излѣзвахж язици чървенъ пламъкъ, като изъ волкавически жарла и на около миришаше на изгорѣла слама и жито . . .

Пендесе-шейсе души селяни отъ Долня-Орѣховица и Козаревецъ бѣхж вече дошле съ: дикани, вили, мѣтли, гребла и лопати на кольята си и още идѣхж отъ кждѣ Танова могила изъ Лѣсковецъ. Селянитѣ стояхж на около и нѣкои са крьстяхж и думахж: „какъ не го догрѣша, ами кайдиса, та запали тоя божий хлѣбъ, отъ който щѣхж да са прѣхранжтъ толкова хора! . .“

— Кой знае на кого е изгорилъ душицата, че той пъкъ изгори неговата, си шепняхж трима долня-орѣховчане.

— Че кого не е расплакълъ, додаде третий.

— Сиромашката сълза, дѣто капне, тъй гори . . . рѣче първия отъ двамата.

— Добрѣ е сторилъ, рѣче третия, че ни отърва да не вършемъ . . . Кой ще му глѣда вършидбата, ами, догдѣ са увършѣше, колко души щѣше да смаже съ бой, че оставяли зърно въ сламата . . . Оная година, на-ли би на фалага Дончa, че му паднахж нохтитѣ отъ краката . . . Добрѣ е направилъ — глѣдайте си работа: „динсизъ имансжзжнъ хакжндапъ гелиръ,“ са казва то . . . Да има нѣкой бащинъ и майчинъ и отъ сараитѣ му да накладе такава сѣдѣнка, ще запалж на Св. Гергя двѣ свѣщи и двѣ агнета ще му заколж на Гиргьовъ-день . . .

— То не е за дума, каза втория, ама това е лѣсковска работа: тѣ сж най-добритѣ майстори на огьня.

— Другий пжть такава дума да не е излѣзвала изъ устата ти, му рѣче първия, че ти изваждатъ чървата съ *скенджа*, ако та чуй нѣкой зеленъ гущѣръ и му каже! . . можешъ ли го стори испатъ? Язика ти да бжде по-кжсъ отъ зжбитѣ . . . И той са прѣчерви и млъкна, като казваше на ума си: „право ми казва . . .“

Рашидъ вървѣше тихо, начумеренъ, позеленялъ и са приближаваше към хората и пожара; а подирѣ му вървѣхж Чапкжна и сеизина и тѣ навжсени.

— Кяфирлеръ! изрѣва бея като звѣръ, какво го глѣ-
ите?.. Това е ваша работа...

Хората са сѣпнахѫ и прѣтръгнахѫ отъ ненадѣйния си-
янъ викъ и си кръстосахѫ рѫцѣтѣ прѣдъ пояса, което, въ оно-
і врѣме, бѣше отдавание на покорна почетъ, и никой нищо
э му отговори; защо знаяхѫ, че и най-добро да му отговорѭтъ,
й ще намѣри причина за бой.

— Не е ли ваша работа? извика бея вторачено на
цинъ долня-орѣховчанинъ и зе̂ да са приближава кѫдѣ него.

— Нищо не знамъ, ефендимъ, азъ сьмъ дошелъ да вър-
к. Кихаята снощи вика изъ село и ний додохми.

— Не знашъ, хѫнзяръ керата! изрева Рашидъ и, като
г удари двѣ плѣсници, кълпакя му падна... Селянина,
ато са наведе да го зема, той го ритна въ ребрата и човѣ-
і подкири, но не са завали...

— Азъ васъ на колъ ще ви набиѭ, завѣраджи кяфир-
эръ!.. Хората зехѫ да са испоглѣдвѫтъ...

— Какво глѣдате?.. Не видите ли, че тоя огьнь трѣ-
і да са угаси... Или вамъ ви е драго, да са запали и село-
і ми и сараитѣ ми, че-и воденицата ми, азъ знамъ, какво
кате ви!..

— Да гасимъ ли, ефендимъ? извикѫ единъ...

— Питанье ли иска, бе керата!.. И са впусна да го
ари, но той побѣгна, И проговори; „ще гасимъ, ефендимъ,
) заповѣдайте на Гиранчани, да ни дадѫтъ: котли, чебри,
фи, ей сега ще го угасимъ.

— Тичайте сички подиръ кихаята и, дѣто намѣрите
ъ кѫщьята сѫдове, земайте — не питайте никого, и — вода,
да, искъмъ отъ васъ... хайде!.. Селянитѣ си разпрѣгна-
к воловитѣ и са разтичахѫ изъ селото.

Отъ Танова могила, изъ Гиранския пѫть, са спуща-
к около двайси кола лѣсковчани и тѣ съ сичкитѣ си потрѣ-
щи за хармана.

— Укъснѣхми за сѣдѣнката, момичета, викаше единъ
зъ-старъ отъ тѣхъ.

— Изиграли веселото хоро и ги припѣли, додаде другъ
-младъ.

— Незнаѭ, да-ли сѫ имали кавали за хорото, рѣче
етий.

— И тъпани имаше биля... Ний съ бать Сивча Ба-

хувъ, и съ чичу Баха бѣхме съ колата на Слатина, когато пламна и са бѣлна сарая. Хвьрлихѫ са, да не ви слъжѫ, до двайси-трийси пушки и по-вече. Вика: „янгънъ варъ,“ го чувахми, като си навеждахми ухото до земята.

— Да му сѫ позлатени рѫцетѣ, който си е запалилъ свѣщь, проговори една жена, която отиваше съ двѣтѣ си момченца и тя да вьрше.

— И зели да са чудѫтъ, какъ да го пропѫдѫтъ отъ Гирань . . . Нѣколко години на-редъ да му поиграе сѐ тъй по хармана чьрвената кобила[1]), самъ ще бѣга, имъ отговаряше единъ старецъ.

— Ако не бѣга за нѣколко години, че неможе-ли да играе до деветата му рода, та и сарая най-послѣ . . . Съ сьлзи е полѣнъ да упустѣе, додаде другий.

— Че и воденицата — най-послѣ, додаде жената

— За нея има друго, рѣче стареца — една голѣма вода, като въ поводьето, прѣди десеть години, че ще ѭ видишъ — равнѫ съ земета и камьнитѣ ѝ — въ вира, а улѣитѣ — на смѣсьето, при Влашица, а пъкъ яза-измитъ до дъното. . .

— Кукувица нѣма да кука тука, ама не ще сьмъ живъ, азъ да видѫ рѣче Стоянъ Ба́рбулата. Белкимъ мислите, че клетвитѣ на сиромашьта не сѫ стигнали до Бога? Чува ги той, ама не бърза, като насъ . . .

— Забавя, но не забравя, му допълни думитѣ жената.

— Ще стане то и селото и двора му нивья, както стана и Агушовия чифликь на лозья, ама ний, може да не видимъ . . . нъ-ли идялъ пакъ Дѣдо Иванъ — ще ги питамъ азъ тѣхъ, въ коя миша дупка ще са завирѫтъ, каза Барбулата.

— А, бе, той ще доди, азъ сѐ го сънувамъ прѣзъ денъ, прѣзъ-два, ама тѣ са канѭтъ да ни изсѣкѫтъ, да ги убие Господь и да му оставѭтъ само пепелищата и коститѣ ни, рѣче дѣдо Секула.

— Ще изсѣкѫтъ ли? . . Тѣ тъй сѫ са канили, не знашъ ли, и въ завѣрата и по прѣди, въ Дибичовото врѣме ама като го помиришѫтъ — хайди-прѣзъ Балкана . . . Байновчка е той за тѣхъ — невѣстулка . . . Виждалъ ли си мишки, кога ги нагази невѣстулка? . . До Исмаилова дупка ще г

[1]) Чьрвена кобила е приносно пожаръ.

ни той тѣхъ, рѣчи стареца, тъй е писано на истуриитѣ, сж казвали менѣ старитѣ попови.

— Чулъ та Господь, дѣдо Пенко, рѣче жената и са прекрьсти три пжтя. Като приближихж селото, завѣтния разговоръ прѣстана и са чуваше само: „дий! хьйсть, пьрчо-пжтемъ!“ колата дрьнчахж съ диканитѣ и другитѣ гумняни потрѣби. Тѣ теглихж право на хармана, защо неможаха да са вържтъ, понеже са бѣхж вече надвѣсили надъ Гирань и искахж не падне нѣкой омишиль [1]) върху Лѣсковецъ, за да не са ови Рашидъ като вждица, да ги набѣди, че тѣ сж го изгорили и да кара цѣлото село, да му плати зараря: въ онова време такива нѣща не бѣхж за невѣрвание.

Като додохж до хармана, прѣднитѣ селѣни, които бѣха дошле по-рано, вече носяхж вода и хвьрляхж върху купа недогорѣлото още пожарище.

— Елате си вижте *мурафетя* — хжнзжръ-кераталаръ-вѣраджи-душманъ пезевенклеръ, ги посрѣщна бея и ги глѣдаше кръвнишки, като че му бѣха заклали дѣтето, този мурафетъ е ваша работа — янганджи кяфирлеръ! .. Хората глѣдахж и не знаяхж, ни защо ги псува, ни що иска отъ тѣхъ за това не си изпрѣгахж още воловитѣ.

— Не видите ли, какво правжтъ хората, бе душманлеръ? какво ма глѣдате въ очитѣ, като гарвани — гарги очите ви да испижтъ, изрева бея, и захвана да бие съ камшика, кого дѣ свари . . . Хората зехж да си испрѣгжтъ воловитѣ и готвяхж да носжтъ вода, но сждове нѣмаше.

— Сждове нѣма за насъ, ефендимъ, рѣче дѣдо Секулъ да ни дадѫтъ и намъ сждове и ний ще носимъ: на такова нѣщо трѣба да са помага, белкимъ ний не видимъ.

— Съсъ кълпацитѣ си носете, керата пезевенклеръ. Хайде — съ кълпаци . . . и захвана да го бие.

— Не става съ кълпаци, ефендимъ, а ми чакай да ти кажж: да са наредимъ на два реда чакъ до чешмата, — остави на меня командата — че по единъ редъ ще отивжтъ праздни тѣ сждове, а по другия ще иджтъ пълнитѣ и за единъ часъ ще го огасимъ.

— Я го глѣдай ти него, дъртия му пезевенгинъ, умъ ли да ми дава, и са втурна пакъ да го бие.

---

[1]) Омишиль, подозрѣние.

Чапкѫна, колко да бѣше турчьнъ, но не са стърпѣ: прѣпрѣчи са и му каза: „беимъ, остави го на мене; добрѣ казва стареца — тъй е най-добрѣ, азъ сьмъ гасилъ въ аскеря пожари. Остави ма, азъ ще го угасѭ съ толкова народъ.“ Бея го испоглѣдна сърдито и му каза: „хайде, прави, както знашъ.“ И, като зе да си заминува, мина край жената, изглѣда ѭ кръвнишки и, извика: „ами ти, защо стоишъ, марѣ джадѫ!“ жената трепна отъ сѣпвание и търти отъ него.

Дѣдо Секула и Юсеинъ нарѣдихѫ хората на два рѣда и водата тръгна по единa редъ, а празднитѣ котли и ведрици — по другия и слѣдъ два-три часа изгасихѫ сичкия пожаръ, отъ който сега, вмѣсто димъ, са дигаше турло пáра. Чапкѫна отиде най-послѣ при бея, който са разхождаше, замисленъ и начумеренъ, по чардака и пушаше сърдито чубука си.

— Изгасихми сичко до искрица, му проговори кихаята, какво да правѭтъ сега хората?

— Въ джендема да идѫтъ кяфиритѣ, му отговори сърдито бея. Пропѫди ги, да са не явява никой прѣдъ очитѣ ми, че, като земна ножа, ще направѭ ей сега зàлхана — въ джандема ги прати: тѣмъ, аслѫ, тамъ имъ е мѣстото . . .

Чапкѫна отиде при хората, които чакахѫ съ нетърпѣние, да имъ кажѫтъ, да си идѫтъ, за да са утървѫтъ отъ бѣсния бей.

— Хайде, чоджумъ, идете си, имъ каза Юсеинъ кихаята: *иксиклыкъ* имало да мине прѣзъ главата на бея — да но е отишелъ иксиклика му съ снопьето . . . И хората, съ скрита радость, си впрѣгнахѫ кольята и заминахѫ — сѣкий за селото си.

Рашидъ сé са разхождаше по чардака и сé пушаше жьдно. Въ главата му са вьртѣхѫ различни мисли. Той са мѫчаше да открие въ ума си, кой го е запалилъ; дѣ са е дѣнълъ Бекиръ, като кой може да бѫде тоя, който са е рѣшилъ да му хвьрли крушумъ; кому най-много пакости е направилъ и като са набрахѫ въ главата му много мисли, между които имаше и такива, които го застрашавахѫ, че този, който са е рѣшилъ да го пали и да му хвьрля крушимъ и то теллия, за по-сигурно улучвание, му е голѣмъ душманинъ, той въздѫхна и са рѣши да върви напрѣдъ въ своето мьщение... Най-послѣ му хрумна за циганина, който е вардилъ снопьето на хармана и извика силно на селския кихая, който стоѣше прѣдъ дáма, държаше тоягата с

права съ двѣ ржцѣ и си подпираше брадата на нея, като мисляше, че сé ще испати и той нѣщо. Викá го стрѣсна и тосъ часъ отиде и са исправи прѣдъ бея.

— Кой вардѣше нощесъ снопьето? му викна бея сърдито.

— Муратъ! отговори кихаята стрѣснато.

— Кой Муратъ?

— Е, Мундито, догдѣ не го кажешъ.

— Иди го докарай.

— Сега! извика бързишката селския кихая и са завтече къмъ циганскитѣ коптори.

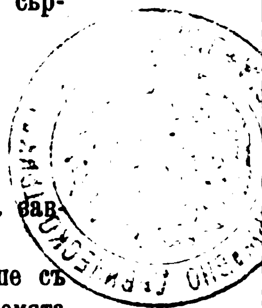

Мундито ходяше около коптора на баща си, сочаше съ ржцѣ, ту на горѣ, ту на долу, ту човьркаше съ кракъ земята и нѣщо мисляше, ту са сѣпваше и са обрьщаше на-задь, ту си кършаше прьститѣ, ту плачаше, ту са смѣеше и се поглѣдваше кждѣ пожарения харманъ . . .

Майка му, баба Алийца, стоѣше сѣднала прѣдъ вратата на коптора, подпрѣла си бѣше челюститѣ съ двѣ ржцѣ и са бѣше дълбоко замислила. Като видѣ кихаята, тя са сѣпна и стана.

— Да доде Мундито при бея, че го вика, ѝ рѣче кихаята и извика на сина ѝ цигански да тръгва съ него, че бея го вика. Алийца писна и зé да си скуби бѣлата коса: „какво ще го водишъ? той не е на себя си, рѣче тя на кихаята тихо и посочи съ прьсть къмъ сина си, който са бѣше навелъ и човьркаше земята съ една клечка.

— На себя-си, ни на себя-си — бея го иска, каза той и, като го улови за ржкава, повлѣче го подиря си, като му викаше: „при бея, при бея, хей тамъ, вика та.“ Мундито тръгна несъзнателно подирѣ му и се шепняше нѣщо и сочаше съ ржцѣ на-прѣдѣ си. Майка му трьгна и тя по-дирѣ му...

Като додоха при бея, кихаята го исправи прѣдъ него и го обьрна съ лицето къмъ Рашида, а майка му плачаше до-ту прѣдъ сълбата и си скубяше коситѣ.

— Пиянъ ли е? попита Рашидъ кихаята.

— Не знамъ, беимъ.

— Кой запали нощесъ снопьето бе ченгене джанаабеть? извика силно бея и улови камшика. Циганчето го глѣдаше, сочаше съ прьсть нáпрѣдь и проговори бързо: „куче! куче . . . черно куче . . . е тамъ . . . черно . . . не яде снопье.“

— За куче не та питамъ азъ, сарахошъ пезевенкъ
Снопьето, хармана, кой го запали? извика Рашидъ още
силно, и му удари два камшика прѣзъ врата.

— Куче, . . черно . . . обикаля . . . пикае . . . не я
снопъ, повтаряше Мундито и сѐ сочеше съ прьстъ на прѣдѣ с

— Фалагата ми дайте! извика бея на сеизина си, ко
то іѫ донесе съ двѣ тоеги и іѫ исправи до стѣната. Баба
лийца писна, трьшна са на гърба си, зе да са търкаля и
вика: „охъ, лудо е! лудо . . . лудо беимъ, не го бий . . . Г
подь го убилъ.“

— Ей сега ще му излѣзе лудилото на тоя сара
шинъ . . . Піянъ е той, или са прѣструва. Завали го, изви
бея на сеизина си и сеизина, като му удари една кука, п
ганина падна на сѣдалото си и си прѣхапа язика, отъ кой
зе да тече кръвь и лиги . . . Сеизина се приближи при б
и му пришепна: „не дей го, беимъ, кенди-халана е . . . нѣ
да научишъ нищо отъ него; лудъ е, азъ го познавамъ; не в
дишъ ли, че не разбира отъ нищо . .“, а лудия се сочеі
съ прьстъ и викаше: „черно . . е-е тамъ . . . черно . . . куче.
ходи . . . до сѣкий купенъ . . . добитъкъ нѣма . . . не я
снопъ . . . ходи . . . бавъ, бавъ . . . нѣма . . . дюу . . . хопъ .
бубубу, хай-дѣй . . . урбала, и показваше на горѣ съ прьст
думъ, думъ, думъ . . . Девлаа! . . ахъ . . . хай-дѣй . . . ту
тупа-тупа . . . урбала . . . куче . . . хуу . . . малей . . бьрррь .
куче . . . лелей! . . тюхъ! . .“

— Какви сѫ тия думи, какво е това куче? кой
разбира? . .

— Азъ, азъ беимъ, живъ да си, не го бий: азъ
ти разкажѫ сичко, молѭ та.

— Ела, мари ченгене джадасѫ, извика Рашидъ сьр
то, ела разкажи тоя маскаралѫкъ . . .

— Ето каква е работата, беимъ: той, синъ ми, ка
си доди нощесъ, когито са запили снопьето, не бѣше още
бъркънъ — по обѣдъ са побърка — каза ми, че, като вардѣ
не видѣлъ добитъкъ да дойде около плета . . . охъ! — видѣ
едно черно голѣмо куче, което ходяло между купнитѣ да
прѣпикава и ходило до сѣкий купенъ; той си помислилъ,
кучето не яде снопье и не го лае. Той му извикълъ „дюу
и то прѣскочило прѣзъ плѣта . . . той задрѣмалъ и, като
стрѣснълъ, видѣлъ, че сичкитѣ купни пламнали изведнъжъ

пламака са издигнълъ нагорѣ и зелъ да бубунижи. Подирь туй, са гръмнало една пушка — втора и зели да гърмжтъ отъ сѣкждѣ. Той извикълъ: „Божее!“ по цигански „Девлаа“. „Ахъ отидохъ!“ и хората зели да тичжтъ къмъ пожара, но огьня обзелъ сичко. И като си дойде съ плачь ми извика: „малей! туй пусто куче ще ма изяде . . . лелей!“ Подиръ това, зѐ да обикаля около коптора ни и, слѣдъ малко, ума му са *чалдиса* и глѣдайте го на кой халъ е! . . охъ, охъ! тежко ми, какво ще го правя? . .

— Лъжешъ, маре джадж! ти си го научила, да са преструва и сѐ куче да помѣнува . . . той е запалилъ снопьето . . . кой знае, дѣ си е истърсилъ, пиянъ, лулата, че сега съ куче иска да са утърва . . . Запрете го въ малкия яхжръ, извика бея гнѣвно и, като го ритна въ гърба, отиде въ стаята си.

Кихаята и сеизина исправихж лудия; майка му му убърса устата отъ кръвьта съ пристилката си и, като видѣ, че наистина го водятъ, да го запржтъ, писна и си раздра пазвата. Заповѣдьта на бея са испълни и кофаря провисна на рѣзата на вратата. Баба Алийца, като си упрѣ главата на врата плачаше и нареждаше, като надъ умрѣло . . . Бея не са стърпѣ, изкочи съ камшика и са зачу плюсъкъ прѣзъ голитѣ рамена на нещастната майка . . . Баба Алийца си отиде плачишката, като си трияше перницитѣ, дѣто ѫ бѣше обвивалъ тристъркия беевъ камшикъ по сухитѣ плѣшки и ребра . . .

Рашидъ отъ ядъ и душевна мжка са усѣщаше, като че е чуканъ въ чутура и, като си полѣгна на одьра, заспа, но два-три пжтя са стрѣска, на съня си, защото, отъ както са бѣше родилъ, такова нѣщо не му са бѣше случвало въ живота. Най-послѣ, като му са стори, че крушума пакъ минува край главата му, сѣпна са силно и стана.

Като слѣзе на двора, той свари кихаята и сеизина, че стожтъ на чърдака на една лавица и си приказвжтъ нѣщо тихо.

— Идете извадете онова куче, да видимъ, се лудо ли е още и да му ударя още единъ бой, да видишъ, какъ ще му дойде ума въ главата . . . Сеизина извади ключа отъ пояса си и слѣзи долу, а по-дирѣ му — и кихаята . . .

Щомъ отворихж вратата, на-прѣдѣ имъ висѣше обѣсенъ на грѣдитѣ лудия циганинъ и прѣхапания му язикъ, изплѣ-

зинъ, изъ устата му; а чернитѣ му очи са кикерѣхѫ поду
устъклени и испѫкнали изъ главата му . . .

— Убѣсилъ са? извика кихаята уплашено.

— Ахъ, завалията! . . додаде сеизина. И като са
качи изъ сълбата, каза на бея тихо: свършилъ, ефендимъ
убѣсилъ са . . .

— Видишъ-ли, кой е запалилъ снопьето? И на лу
са прѣструваше . . . лудъ чилякъ бѣси-ли са? Господь го
каза . . . Да знаяхъ, каква е работата, азъ самъ щѣхъ да
обѣсѭ — хемъ тамъ — на харманa, тамъ щѣхъ да му заби
дараджа . . . Тамамъ — туй му е хáка! . . Иди викай май
му, да доде да си види мурафетя, дѣто го е научила да
прѣструва на лудъ.

Кихаята са завтече и отиде въ циганската махал
Слѣдъ малко са зачу писъкъ и нарежданиe отъ нѣколко гл
ла. Майка му гологлава и чорлава, съ раздрана пазва и слѣ
неѭ петь други циганки долѣтѣхѫ плачешки . . . и, като д
дохѫ до вратата, цѣпяхѫ яхѫра съ писъкъ . . .

Горката майка влѣзе, пригърна убѣсения си синъ цъл
ваше му краката и пищѣше, да го снѣмѫтъ. Пищѣхѫ и други
— сестра му, леля му и двѣтѣ му снъхи . . .

Рашидъ слѣзе начумеренъ и имъ викна да млъкнѫт
тѣ го посрѣшнахѫ съ писъкъ и си раздраха пазвитѣ на срѣ
му, като луди.

— Снѣмете го, снѣмете ми дѣтето, викаше старат
съживете го. Боже! дѣ са е чуло и видѣло това чудо, до т
ли дочакахми? Божей! . . пищеше горката старица и си къ
шаше пръститѣ.

— Отсѣчи вѫжето, извика бея на сеизина си, и
хвърлете това куче на боклука . . .

Сеизина отсѣче вѫжето съ ножа си и трупа са плѣс
на гърба си съ изплѣзенъ язикъ. Циганкитѣ са хвърляхѫ о
горѣ му, зехѫ да го цълувътъ, да му вадятъ бринката о
врата и да го испитвѫтъ по сърдцето да не бѫде още жив
но той бѣше вече истинълъ . . . Плача углуши цѣлия дворъ.

— Глѣдай го сега, ченгене мѫтѫрѫсѫ, извика бея, гл
дай си мурафета: ти го научи да са приструва на лудъ и к
то видѣ, че не върви, убѣси са проклетия! Хайде махайте
отъ тука, че като уловѭ дървото смазвамъ ви главитѣ, ги

ис чингене джанаабетлеръ! Каквото търсилъ, намѣрилъ ... Дьявола не оре, не копае ...

Циганкитѣ оловихѫ убѣсника за рѫцѣ, за крака, за ава и, съ писъкъ и нареждание, го изнесохѫ изъ двора, а ѣдъ малко екна и махалата имъ.

Рашидъ, разядосънъ до ужесточение, не слѣзе ни до деницата. Каза на селския кихая, да вардѭтъ мерата и да ѣдѭтъ добитъка, заповѣда да му приготви сеизина коня и, ѣдъ малко, замина за Търново, умисленъ и позеленялъ отъ ъ ...

XIV.

Между Райнова-гора, Рибарево и Острата могила лѣше разлатата плодородна долина на Пѣсчана. Прѣзъ срѣдай течаше малката рѣкица — Пѣсчанъ, която, споредъ плитѣ си брѣговѣ, пролѣтно врѣме са разливаше и съ торнася талога, която влѣчеше отъ Костимялския си и Мирданбассеинъ, наторяваше цѣлото коритище на долината съ бота рѣдка тиня. На тая златоносна талога ръстѣхѫ желти, еюзьрни ичумици, ръжье, проса, мисири и великолѣпни прави нопи, дѣто, въ ония врѣмена, са сѣяхѫ врѣдъ, защото тогава глишкия преденъ памукъ още не са знаяше на Балканския лу-островъ, и хоратѫ предѣха тулупи памукъ, повѣсма отъ ьсти и ленъ и си тъчахѫ конопни, мелѣзни и леняни платпостилки, покривки и други платове. Тая година Песчаната долина, както и околнитѣ ѝ страни, кѫдѣ Куманча и анево полеьне, бѣхѫ угъри, между които по-вечето бѣхѫ пояни съ мисири, проса, дини, тикви и конопи.

По рѣкицата имаше петь шесть баришници, съ по двѣ на [1]) воденици наредени чакъ до вливанието, на Пѣсчана въ пра. Въ онова врѣме тѣзи воденички вървѣхѫ и зимѣ и лѣ, защато изворитѣ не бѣхѫ още заталачени, както сѫ сега, гато се изкорѣнихѫ сичкитѣ околни на бассеинитѣ на Песчагъничеви гори и пороитѣ заринахѫ и извори, и рѣката и деницитѣ батальясахѫ. Мисиритѣ бѣхѫ хвърлили копани завързали зърно, но бѣхѫ още зелени кото зелено морье. я година имъ бѣше подобрѣло и бѣхѫ избоели единъ и по-

[1]) На улѣя, на вретенкитѣ воденици, устата са зовѫтъ *окна*.

ловина чилешки бой, а кочанитѣ имъ по два, по-три на стъркт
са бѣхѫ крьстосали тъй, щото неможаше да са мине прѣзъ ни
вата отъ тия плодовити махалки. Просата бѣхѫ още зелени
защото бѣхѫ есенни и тамамъ бълвахѫ класъ. Грьститѣ са си
неяхѫ, като зелени острови изъ помежду имъ.

Като додяше человѣкъ на върха на Райнова гора, прѣд
очитѣ му, на истокъ, сѣверъ и югъ са прѣдставляваше чуди
картина. — На югъ златитѣ стьрнища кждѣ Лѣсичи дупка, меж
ду двата дола — Чьртовчица и Мирданския, са желтеяхѫ кат
позлатени; крушитѣ са чернеяхѫ на това желто-златно полье кат
черни точки, между които са разстилаше грьничевата узунов
кория, като дунавски островъ и стадото на околнитѣ села са бѣ
лѣяхѫ като стадо орлѣци отъ бѣли лебеди. На сѣверъ са черне
яхѫ чернитѣ угъри кждѣ Станево поленье, тъй сѫщо обкичени с
короно-образни крушови дьрвета и шумнати косари, между кои
то, са синѣяхѫ тукъ-тамѣ мисири и проса. На прѣдя ти бѣш
Пѣсчане като морье, пълъ съ мисири, проса, грьсти и бост
ни. Кждѣ него, на истокъ, на талази-на талази са подигаш
дѫбовата гора и на голѣми терраси са приближаваше кжд
Бълкана, съ който са свършваше хоризонта и ти са чиняш
че върха му са цьлува съ небето. На дѣсно отъ Пѣсчана с
подигахѫ двѣ голѣми, обраснали въ гора, могили — като Ег
петскитѣ пирамиди — Острата могила и Кутрина могила. Зад
тѣхъ на третята, по-ниска, бѣхѫ добридѣлскитѣ лозья, обгр
дени съ плѣтъ около-вржсть, на които гроздьето най-рано у
рѣваше. На сѣверо-истокъ са простираше котловината, зеле
като зелено морье, въ която са чернеяхѫ присади, върби
дѫбови, които ръстѣхѫ гигантски въ тая росна долина. На
накрая на долината са синееше добридѣлската Мизаръ-куру
и затуляше селото Джулюница и Козаревецъ, а надъ нея д
лѣчь-далѣчь, са синѣяше Кесаровския Балканъ на самия хор
зонтъ, задъ който са протѣгаше гористия Тузлукъ съ турски
си села и колиби.

При Куприна могила, между воденичната вáда и до
— Пѣсчана са простираше една разлата равна нива, до дв
десеть и петь дюлюма. Тя това лѣто половината бѣше угър
а половината — мисирь, а отъ сичкитѣ ѝ страни съсѣдни
ниви бѣхѫ се мисири. На източната страна отъ вáдата на-г
рѣ, дѣто бѣше голѣмата круша са захващаше гората и са ра
простираше кждѣ Босилковецъ, Дулята и Кадиеви полѣни,

ста джбова гора, съ дьрва за на-чело. На тъзи нива, една рина рано, орѣше единъ человѣкъ съ два бѣли вола и, ви- са, че трѣба да е билъ дошелъ много рано, защото, догдѣ грѣя слънце, той бѣше прѣоралъ — на третьо рáло. — една лѣма лѣха по хладината. Тоя рано-будникъ орачь бѣше Ган- Косерката.

Слънцето не са бѣше издигнало още една копраля надъ алкана и росата още са лъщѣяше, като безцѣнно камьнье по истата на зеленитѣ мисири, проса и трѣви, когато надъ во- деницата на Хаджи Цоня, при двѣтѣ голѣми тополи, на крьс- то-пжтя, са показахж двама конника, на които пушкитѣ, на ра- мената имъ, са лъщѣяхж срѣщо слънцето. На едина коня бѣше лвъ, на другия — черъ. Подирѣ имъ вървѣхж два черни ко- поя съ бѣли гжрди и червено-желти носури, съ клеппали уши. Тия конници бѣхж турци, облѣчени съ авджийски дрѣхи. Ка- то дodoха подъ сѣнката на голѣмитѣ тополи, които усѣнявахж надъ воденицата цѣлия пжть, възпрѣхж са, отсѣднахж, разве- дохж си коньетѣ, запалихж си кжмитѣ (чубучки) и, като испихж по една лула тютюнь, възсѣднахж и, щомъ са отбихж на лѣво отъ пжтя, залѣсихж изъ Райнова гора. Слѣдъ нѣколко минути копоитѣ закявкахж . . . малко слѣдъ кявканието, пукна една пушка и подиръ малко — друга . . .

Кждѣ обѣдъ, копоитѣ са чувахж на-долу кждѣ добри- дѣлскитѣ нивья, при пжтенцето, което са отдѣляше отъ Табако- вия мость на Пѣсчана, при Добри-дѣлъ, и водѣше за Гирань, прѣзъ Станово-полѣнския долъ, дѣто го прикосваше при Кжр- джилановия стублялъ отъ долу. Отъ голѣмъ обѣдъ, гласа на ко- поитѣ прѣстана да са чува и до икиндия не са чу ни пушка, нито са видѣхж вече ловцитѣ.

Косерката ора цѣлъ день, защото прѣди единъ день бѣше валѣло дъждъ и имаше великолѣпна влага, а добритѣ о- рачи цѣнжтъ такава влага, както Ингилизитѣ — врѣмето.

Косерката си бѣше зелъ хлѣбъ за цѣла неделя да спи на нива и, като мисляше, че сутрѣ ще трѣба да упрѣгне пакъ зорѝ, пусна си воловитѣ да пасжтъ, край дола изъ широко- листата биволска кощрява, която бѣше до колѣни и бѣше зела класи като просото.

Слънцето са бѣше навело надъ мънастиря Св. Петръ и Павелъ и пущаше прѣдвечернитѣ си лжчи на истокъ, отъ което са освѣтяваше най-вече источната страна на Пѣсчанската

котловина и цѣлата гора. Стадата са прѣбирахѫ къмъ селата; орачитѣ, които са бѣлѣяхѫ тукъ-тамѣ по Станево полѣнье, по Куманча, Радинивище и не спѣхѫ на нива, са готвяхѫ да впрѣгѫтъ за — въ село.

Ганчо бѣше сѣдналъ подъ голѣмата круша край вадата и си бѣше снѣлъ торбата отъ неѭ — той са готвяше да вечеря по отъ рано, че да си пасе воловитѣ цѣла нощь до зори и да упрѣгне по хладината да оре. Тамамъ като си развързваше торбата, искочи при него единъ копой, послѣ — и другий и ловцитѣ са подадохѫ, на коньe отъ долу край вàдата и идѣхѫ право на него. Тѣ носѣхѫ по два заяка и по единъ връзопъ пѫтпѫдѫчки, гълѫби и гургулици. Тѣ бѣхѫ Хадѫръ-беевия синъ Джевдетъ и Сѫрѫ-Иланджика, познати на читателя още отъ Гиранъ.

Косерката, щомъ ги видѣ, изъ-веднъжъ му мина прѣзъ ума Бекиръ, и Гиранъ. „Тия кучета за добро не идѫтъ върху ми, ама да видимъ,“ казваше той на ума си и поглѣдна кѫдѣ куфината на голѣмата круша, която бѣше задъ него. Авджиитѣ са приближихѫ кѫдѣ него, но вадата ги дѣлѣше. Щомъ додохѫ спроти него, спрѣхѫ са. Той не стана, а си бъркаше въ торбата и търсѣше захлупцитѣ съ сольта.

— Хей, гявуръ! дай си хлѣба извика Иланджика.

— Не е за васъ, му отговори Косерката.

— Защо?

— Мазенъ е — сланина ямъ.

— Лъжешъ, кяфиръ керата, азъ не видѣ ли, че е сирянe?

— Азъ сьмъ са заклелъ, кога ми искѫтъ на сила хлѣбъ, да не давамъ никому, рѣче Косерката и позеленя като зеленъ гущѣръ.

— Бака завѣраджии! извика Джевдетъ, прѣскочѝ съ коня вàдата, каза на другаря си, ударѝ му два-три шамаря и му земни торбата[1]), че послѣ ще го свързимъ.

Но Косерката, като чу думитѣ — „ще го свързимъ“, му са прѣдстави сичката картина при бекировото удушавание и невидима сила го укрили.

Иланджика зѐ да си кара коня прѣзъ вàдата, но той са задниса, защото бѣше брѣгъ напрѣдѣ му и вàдата бѣше доста широка и стрьмна. Той зѐ да си лови пищова. . .

[1]) У турцитѣ бѣше голѣма похвала, кога сѫ гладни, да земѫтъ на Българитѣ хлѣба и ястьето по кѫра.

Косерката скокна, завй са задъ крушата, извади изъ куфината пушката си, чактиса ѭ и, като ѭ тури между чатала ѝ, извика: „не са приближавайте до меня, че ще изгорѭ нѣкому душата!..“

— Вай! извика Иланджика, той ималъ и пушка... Ний търсимъ кой бие турцитѣ, а той — напрѣдѣ ни... Давранма! извика той и гръмна върху Косерката съ пушката си... Съчмитѣ са забихѫ въ крушата и Кутрина могила отѣкна гласа на пушката.

— Тъй не са бие, извика Косерката, и пушката му пламна, а ей тъй — додаде подиръ гръма и Иланджика са прѣтури отъ коня си долу, като му са закачи лѣвия кракъ у зенгията и изъ устата му зѐ да блика кръвь...

Джевдетъ, като видѣ другаря си ударенъ и паднълъ, прѣпусна си коня, отдалѣчи са на пиндисе ра́скрача, скочи отъ него и го зѐ на митиризъ... Ганчо спусна теллията фишекъ въ пушката си, удари ѭ у земята и тя бѣше вече и пълна и засипана.

— Давранма! извика Джевдетъ и гръмна отгорѣ му. На Косерката кълпака отлѣтя отъ главата и усѣти, като че нѣкой го дръпна за киката силно.

— На и тебѣ! извика той гологлавъ и на Джевдета коня са търкули и зѐ да рита.

— Ахъ! Коня ми и другаря ми отиде, ахъ... динъдушманѫ кяфиръ! извика той отъ досада и търти изъ съсѣдния мисирь на косерковата нива... Ганчо пусна подирѣ му още два крушума, но не сѐ знае да ли го сполучи, защото едрия мисирь го затуляше.

Слънцето отъ-коля вече бѣше са затулило задъ Арбанашкото бърдо и нѣкой чилякъ са чернееше изъ Шумнянския пѫть, който вървѣше бърже и заминуваше край Велевата воденица кѫдѣ Търново — това бѣше Джевдетъ пѣшки, само съ пушката на рамо. Него го бѣше срамъ да са върне въ Търново безъ конь и другарь: дѣ щѣше да са дѣни отъ присмѣхи, че ги надвилъ единъ орачь. За това щомъ наближи лѣсковскитѣ лозья, той са отби кѫдѣ падарската колиба и отиде да търси падаритѣ — Чапкънъ-Хасана и Юсмена Дългача, които бѣхѫ негови познайници и бѣхѫ ходили и двамата на Мора, да воюватъ противу гърцитѣ. Той искаше да ги намѣри и заедно съ тѣхъ да отидѫтъ да ловѭтъ или да убиѭтъ Косерка-

та. Колибата на пъдаритѣ въ онова врѣме бѣше на Бàра, при Турския пѫть, а до тамъ имаше половинъ часъ пѫть . . .

Читателя помни, че Сѫрѫ-Иланджика, Алишъ, падна и остана закаченъ за зингията на коня си при вàдата. Коня му бѣше тъй изученъ, че, щомъ паднаше стопана му, той са запираше и чакаше да стане: Той чакаше и сега да са подигне и го испоглѣдваше, но Алишъ бѣше отдавна издъхнѫлъ . . . Щомъ са отбрани отъ Джевдета и го прогони, Косерката улови алишевия сивъ конь, изтрьгна крака на стопана му изъ зенгията и вързa коня въ единъ храстъ край вàдата.

— Е, Ганчо, свършихми ли и тъзи? . . си думаше Косерката тихо. Сега вече двѣ нѣща та чакѫтъ — или колъ, или Влашко: ако не стигнешъ у Влашко и паднешъ въ рѫцѣ — кòла е готовъ — избирай, което ти е по-драго.

Въ тия минути, на Косерката му прѣминахѫ прѣзъ ума: и старния му баща, и некадѫрнитѣ му дѣца, и жена му, съ дѣтето на гѫрди, и кѫщата, и воловитѣ, нивьята, лозьята, братья, сестри, родове, хубавото му село и сичко, което го радваше... Но прѣдъ сичкитѣ тия сладки въспоминания, които му бѣхѫ най-близо до сърдцето, стоѣше *кола,* който го чакаше, да са върти на него живъ и да усѣща какъ са набива край гребнакя му въ цѣлата му утроба, а дѣцата му да пищѭтъ около му съ майка си и съ малкото кърмаче на рѫцѣтѣ ѝ . . . Най-послѣ, той махна съ рѫка и си кàза: „грѣхъ не сьмъ сторилъ: утървахъ честьта и вѣрата на невинното дѣте, утървахъ си главата — исчистихъ единъ два трьна . . . за третия — добръ е Господь.“ Прѣкрьсти са три пѫтя на истокъ, въздѫхна изъ дълбоко и са улови да съблича падналия трупъ на Иланджика, който не бѣше са още вцѣпилъ: той му зè колчаклиитѣ биргьотлии сини сукняни потури, шала, силяфа, пищовитѣ, ножа, джамадана, чепкеня, и кюляфа съ шерената чалма и чървенитѣ къревли. Подиръ нѣколко минути, той бѣше цѣлъ страшенъ турчинъ, обрѫженъ отъ петитѣ до главата. Пушката на Алиша и зарови въ угърьта, а намѣтна своята, защото ѭ познаваше, вѣрваше и знаяше, какъ да ѭ пипа, кога му бѫде нуждна за другарка-помощница.

Косерката мразяше турцитѣ, мразяше имъ дрѣхитѣ и — сичко, що бѣше турско, но сега тѣзи дрѣхи му бѣхѫ нуждни подъ тѣхъ само можаше да са избави главата му; за това той ги облѣче, догдѣ си истъче платното. Най-послѣ окачи и тор

бата съ два хлѣба и малко сирене на каша; дигна бъкела и са напи съ вино, заврѣ го въ храсталака и, като улови коня, продума му: „е Гього! отъ сега, азъ ще ти бѫдѫ стопанинъ, забрави това куче, че то, безъ малко, щеше да ма накара да забия и въ твоитѣ гѫрди теллията крушумъ... Стой!“ Косерката са прѣкрьсти пакъ три пѫтя и каза: Боже, ако сьмъ направилъ зло, отвьрни ми, а, ако е добро, помогни ми!“ и като намѣтна пушката хвьрли са на коня, като пиле... Възви кадѣ дола и, като мина край воловитѣ си, които пасѣхѫ при — дола на Пѣсчана, изглѣда ги въ тьмното и имъ каза тихо: „е, Сивчо, Ньрчо, прощавайте; туй ще ни е вижданието, пасете, но не ми са надѣвайте вече: тъй ни било писано...“ Прѣскочи дола и прѣпусна на право кѫдѣ чешмата на Станево полѣнье: Тьмнината го обгърна съ своето черно покривало и са изгуби въ неѭ като въ безкрайно морье...

Джевдетъ стигна по дълбока вечеря на пѫдарската колиба на Бара, но не завари никого въ неѭ. Той запали огьнь прѣдъ колибата, натрупа сухи лозови прѫчки; пламька са издигаше високо и освѣтяваше цѣлата околность съ голѣмитѣ череши и зелени лозья. Съ това той мисляше, че пѫдаритѣ, дѣто и да сѫ, като видѭтъ огьня при колибата си, ще додѫтъ. Огьня изгорѣ, повтори са пакь, и потрети, се съ сухи прѫчки, — но никой не са яви. Джевдетъ отъ досада гръмна три пѫтя въ продължение на нѣколко минути. Но никой не са обади отъ нигдѣ. Той са пукаше отъ ядъ... Пѫдаритѣ, за негова зла честь, бѣха отишле този вечерь на г. Орѣховица, на пазарь, да си купуватъ: баруть, крушумъ и сачми и да са кланѭтъ въ джамията. Досадата му притискаше душата като крушумъ, сьрцето му са пукаше отъ ядъ: мисьльта, че гявурина ще са утърве отъ рѫцѣтѣ му, го правяше да излѣзва изъ себа си... Той знаяше, че пѫдаритѣ ще додѫтъ, кога да е на колибата, но са ядосваше защо ги нѣма сега, когато му трѣбахѫ за кърваво отмьщение... Той сѣдна прѣдъ колибата на единъ снопъ сухи прѫчки, подпрѣ са съ пушката си и хильяди мисли му минувахѫ прѣзъ ума. Най-напрѣдь мисляше, че, като са разчуе изъ града, че убили другаря му и коня му и то единь калпавъ гявуринъ извьршилъ това срѣщу двама *бабаити*, ще чуе и Анку, и баща ѝ, и сичкитѣ имъ родове... какво ще си помисли тя за него, който въ Търново са считаше за единъ отъ най-храбритѣ бабаити между младитѣ турци...

тя нѣма вече тъй да го обича — тя ще го разлиби . . . а може ли той вече живѣ, безъ нейната любовь? . .

— Не, каза той най-послѣ на ума си, това е срамъ, това е позоръ, това е низость да обадж, че ни е разбилъ и убилъ Алиша единъ навѣрникъ . . . не: азъ това ще го скрия, ще го замаскирамъ съ друго . . . ще го скрия сега, но нѣма да го забравж . . . ще търсж азъ тоя душманинъ, ще го търсж азъ и подъ земята и, дѣто го намѣрж, ще му отмьстж, ще му отмьстж горчиво и чакъ тогава ще открия истината, ако е за откриване . . . Тъй! . . рѣче си той най-послѣ, въздъхна и, като си нарами пушката, упжти са изъ Турския пжть, кждѣ Търново . . .

Когато доди при турскитѣ гробища надъ града, първитѣ пѣтли пропѣхж отъ чьрницитѣ въ турската махала. Слѣдъ малко, Джевдетъ са изгуби изъ тѣснитѣ криви улици на турската махала и слѣзе кждѣ моста на Янтра.

(Слѣдва).

СТИГА.

(ОТКЖСЛЕКЪ ОТЪ ЗАПИСКИТѢ НА УМРѢЛИЯ ХУДОЖНИКЪ)

(1864).

Разсказъ отъ И. С. Тургеневъ.

I.

. . . .

II.

. . . .

III.

. . . . „Стига,“ казвахъ азъ на себѣ си, когато въ сжщото врѣме краката ми, ма тътряхж насила, по урвестия склонъ на гората, на надолу, къмъ тихата рѣчица; — „стига,“ повтаряхъ азъ, като поемахъ смолистата миризма на ясновата курия, която отъ вечерното съживяване ставаше особенна силна и остра; — „стига,“ — казахъ азъ още веднжжъ, като

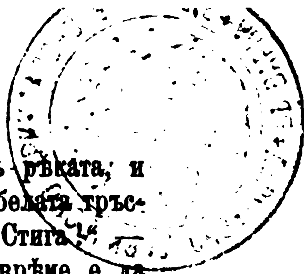

сѣдняхъ на обраснялия съ мъхъ сипей туку надъ рѣката, и глѣдахъ тъмнитѣ й размятени вълни, надъ които дебелята тръстика издигаше блѣдно-зеленитѣ си стъбла ... „Стига!" Доста сьмъ са скиталъ, доста сьмъ са влачилъ, врѣме е да са свия: врѣме е да хванж главжта си съ двѣ ржцѣ и да заповѣдамъ на сърцето си да млъкне. Доста са упивахъ отъ сладката нѣга на неопрѣдѣленитѣ, но плѣнителнитѣ усѣщания, доста тичахъ слѣдъ всѣкой новъ образъ на хубустьта, доста ловихъ всѣко потрепервание на тънкитѣ й и силни крилѣ. — Всичкото е издебнято — всичкото е прѣчувствувано много пжти ... уморихъ са азъ. — Какво ми е менѣ отъ това, че зората въ сжщия тоя моментъ сé по-широко, сé по-блѣскаво са разлива по небето, като че ли е распалена отъ нѣкъква всепобѣдна страсть? Какво ми е менѣ, че двѣ крачки отъ страни, въ тишината на задоволствието и блѣсака на вечерьта, въ росната дълбочина на неподвижния хръсталакъ, ненадѣйно са обади славея съ такива омайни звукове, като че прѣди него на свѣта славей не е имало и като че той прьвъ е запѣлъ първата пѣсенъ за първата любовъ? Всичкото това е билó, билó, повтаряло са е, повтаря са хиляди пжти, — и като ти дойде на умъ, че всичко това ще ся повтаря така цѣла вѣчность, — като по заповѣдъ, по законъ — даже та ядосва! Да ... ядосва!

IV.

Ехъ, устарѣхъ азъ! Прѣди — подобни мисли и на умъ ми не идвахж — прѣди, въ онѣзи щасливи дни, когато азъ плавахъ като зората и пѣяхъ, като славей. — Трѣбва да са призная: всичкото са замъгли наоколо ми, всичкия ми животъ повѣхна. Свѣтлината, която дава значение и сила на боитѣ му — онъзи свѣтлина, която излиза отъ сърцето на человѣка — угаснж въ мене ... Не, тя още не е угаснжла — но едвамъ гъжди, безъ лжчи и безъ топлина. До колкото ми са помни, еднаждъ късно нощемъ, въ Москва, азъ доближихъ до обкованния съ желѣзни пръчки прозорѣцъ, на старата черкова и юпряхъ главжта си о неравното стъкло. Тъмно бѣше подъ ниските сводове — едно забравено кандилце блѣщукаше съ червенъ огънецъ прѣдъ единъ отколешенъ образъ — и неясно а виждахж само устнитѣ на свѣтия ликъ — строги, скърбни;

грозна мърчина прийждаше наоколо и, сѣкашъ, че са пр
готвяше да затисне съ глухата си тежнина слабия лѫчъ
непотрѣбната свѣтлина . . . И въ сърдцето ми — сега е сѫ
такава свѣтлина и сѫщо такава мърчина.

V.

И азъ пиша това за тебѣ — за тебѣ, мой едничекъ
незабравимъ другарь, за тебѣ, скѫпа моя другарке, която а
оставихъ за винѫги, но която не ще прѣстана да обича
доклѣ бѫдѫ живъ . . . Уви! ти знаешъ, какво ни раздѣли.
азъ сега нещѫ да спомнямъ за това нѣщо. Азъ та оставихъ..
но и тука, въ тъзи пустия, въ това отстранение, въ това и
гнание — азъ цѣлъ сьмъ обзетъ отъ тебѣ, азъ като прѣди
намирамъ въ властьта ти, като прѣди усѣщамъ сладостното н
лягание отъ рѫката ти на моята наведена глава! — За посл
денъ пѫть, като са привдигамъ отъ нѣмия си гробъ, въ кого
лѣжѫ азъ сега, азъ хвърлямъ кротъкъ и умиленъ поглѣдъ
всичкото си минало . . . Надѣжда нѣма и нѣма връщание -
но и скърбъ нѣма въ менѣ и нѣма съжеление — и по-яс
отъ небесното сияние, по-чисто отъ първия снѣгъ на високи
гори, израсвѫтъ, като образитѣ на умрѣлитѣ богове, прѣкрасн
тѣ въспоминания . . . Тѣ са не сбъхтвѫтъ на купища, тѣ пр
минувѫтъ мирно на върбулица, като онѣзи божественни звук
ве, отъ които — помнишъ ли? — ний толкова са наслаждава
ме при древнитѣ барелефи на Ватикана . . .

VI.

Азъ сегичка спомѣнахъ за онази свѣтлина, която
лиза отъ сърдцето на человѣка и озарява всичкото, което е н
около му . . . Азъ искамъ да поприказвамъ съ тебѣ за онѣ
врѣмена, когато и въ моето сърдце горѣше тъзи благодат
свѣтлина. — Слушай . . . а пъкъ азъ ще си въобразѭ, че
си сѣднала прѣдъ мене и ма глѣдашъ съ веселитѣ си и
сѫщо врѣме почти до строгость внимателни очи. О, незабрав
ми очи! Къмъ кого, на кѫдѣ сте насочени вий сега? Кой пр
ема въ душята си вашия поглѣдъ — оня поглѣдъ, който ка
че ли истича отъ неизвѣстна дълбочина, подобно на онѣ
таинственни източници, като васъ и свѣтли и тъмни, кои

плѣскжтъ въ самото дъно на тѣснитѣ долини, подъ подкапанитѣ скали? . . Слушай. —

VII.

Това са случи кждѣ свършека на Мартъ, прѣдъ Благовѣщение, скоро, слѣдъ като та видѣхъ за пръвъ пжть, — и когато още не са догаждахъ, какво ще бждешъ ти за менѣ — вече та имахъ въ сърцето си — безгласно и тайно. — Случи ми са да прѣминавамъ прѣзъ една отъ главнитѣ рѣки на Руссия. Леда още не бѣше са дигналъ отъ нея — но като че бѣше са подулъ и потъмнѣлъ; четвъртий денъ отъ какъ бѣше вече топло. Снѣга са топѣше наоколо — задружно, но полегка; врѣдъ бѣше квасно; изъ суровия въздухъ са носѣше беззвученъ въздухъ. Еднаква равна, млѣчна боя покриваше земята и небето; мъгла нѣмаше — но не бѣше и ясно; ниту единъ прѣдмѣтъ не испъкваше въ общото бѣло пространство; всичкото като че бѣше близо и неясно. Като оставихъ каручката си доста надирѣ, азъ бърже тръгнахъ по леда на рѣката — и освѣнъ глухото удряние на крачкитѣ си, нищо друго не чувахъ; азъ вървѣхъ, отъ всѣкждѣ обвзетъ отъ първото пукване и повѣвание на младата пролѣтъ . . . и малко по малко, като са прибавеше при всѣка крачка, при всѣко помръдване напрѣдъ, бликаше и растѣше въ мене нѣкъкво радостно, неразбрано вълнение . . . То ма увличаше, то ма караше да бързамъ — и неговитѣ насилвания бѣхж толкова силни, щото азъ са запрѣхъ напослѣдъкъ учуденъ и поглѣднахъ въпросително наоколо, като че искахъ да намѣря външна причина на възбуденото си радостно състояние . . . Всичкото бѣше тихо, бѣло, сънено; но азъ подигнахъ очи; високо подъ небето прѣхвръкавше една върволица птици . . . „Пролѣтъ! добрѣ дошла, пролѣтъ!“ извикахъ азъ високо; добрѣ сте дошли, животъ и любовъ и щастие! — и въ сжщата минута, съ сладостна до потрѣперване сила, като пжпкитѣ на кактуса тутакси пламна въ менъ твоя образъ, пламна и стана очаравателно блѣскавъ и прѣкрасенъ — и азъ разбрахъ, че азъ тебе обичамъ, само тебе, че цѣлъ съмъ обезетъ отъ тебе . . .

VIII.

Азъ мислѭ за тебе ... и много други спомнювания, други картини са испрѣчвѫтъ прѣдъ мене — и на всѣкждѣ си ти, по всичкитѣ пѫтеки на живота си тебе срѣщамъ азъ. — Ту ми са явява старата русска градина на хълместия склонъ освѣтена отъ послѣднитѣ зари на лѣтното слънце. Изъ между посрѣбренитѣ тополи изглѣжда дървенъ покривъ на господарска кѫща съ тънко кривуличение отъ розовъ димъ надъ бѣлия куминь — а въ довара портѝчка, едвамъ растворена, като че нѣкой нерѣшително ѭ е потеглилъ — и азъ стоѭ и чакамъ, и глѣдамъ тъзи портичка и пѣсъка по пѫтечката на градината — азъ са чудѭ и маѭ, всичкото, което виждамъ азъ, струвами са че е необикновенно и ново, всичкото навѣяно съ нѣкъква свѣтлина, весела таинственность — и вече като че дочувамъ бързо шумолене отъ крачки — и стоѭ азъ, цѣлъ напрѣгнатъ и легкъ, като птица, която туку що си е свила крилѣтѣ и е готова отново да са издигне — и сърцето ми гори и трепери съ веселъ страхъ прѣдъ близкото, прѣдъ щастието, което налита ...

IX.

Ту виждамъ азъ стара съборна черкова въ далечна, прѣкрасна страна. На редове са трупа колѣноприклонения народъ; молитвенна студенина, нѣщо важно и мрачно вѣе отъ високия, отъ голия сводъ, отъ громаднитѣ, расклонени горѣ колони. — Ти стоишъ до мене безгласна и безучастна, като че не ма даже знаешъ; всѣка гънка на тьмния ти плащъ виси неподвижно, като излѣнъ; неподвижно лѣжѫтъ пьстритѣ отражение отъ разноцвѣтнитѣ стькла на прозореца при краката ти, на пьстритѣ плочи. — И ето, силно, като ни потьрсяше отъ вѫтрѣ, мъглявия въздухъ отъ тамиана, като тежка вълна са разнесохѫ звуковетѣ на органа — и ти поблѣднѣ и са исправи — твоя поглѣдъ ма зѣрна, хлъзна са нагорѣ и са подигна къмъ небето — а менѣ ми са стори, че само безсмъртната душа може така да глѣда и съ такъвъ глѣдъ ...

X.

Ту ми са яви друга картина. — Не отколешенъ храмъ и натиска съ тежското си великолѣпие; ниски стѣни въ осамоена станчка ни отдѣлжтъ отъ цѣлия свѣтъ. — Какво хортуамъ! ний сме сами, сами въ цѣлия свѣтъ; освѣнъ двама ни ѣма нищо живо; задъ тѣзи дружелюбни стѣни е мракъ и ьрть, и празднина. Тó вѣтъръ не вие, тò дъждъ не шурти: о Хаоса са оплаква и стене; това плачжтъ неговитѣ слѣпи чи. А у насъ е тихо и свѣтло, и топло, и засмѣно: нѣщо заавително, нѣщо дѣтски невинно, като пеперудка — не е ли ъй! — хвьрка наоколо, ний сме са настанили единъ до другио, ний сме наклонили единъ до другиго главитѣ си и четемъ убава книжка; азъ усѣщамъ какъ тупка тънката жилка въ ѣжното ти слѣпо око, азъ чувамъ, че ти живѣешъ, че чуашъ какъ живѣж азъ, твойта усмихка са ражда на лицето и прѣди да са роди на твоето, ти отговаряшъ безгласно на езгласния ми въпросъ, твоитѣ мисли, моитѣ мисли — като двѣѣ крила на птицата, която потъна въ пространството — поѣднитѣ сгради паднахж — и тъй са успокои, тъй са вдълбои нашата любовь, тъй безслѣдно исчезна всѣкаква раздѣла, юто не ни са щѣ даже да си продумаме, да са поглѣднемъ... амо да си поемаме, да си поемаме наедно ни са иска, да ивѣемъ наедно, да бждемъ наедно . . . и даже да не съзнавае това, чесме наедно . . .

XI.

Или напослѣдъкъ ми са прѣдставя онъзи ясна зарань рѣзъ мѣсецъ Септемврий, когато са расхождахме съ тебѣ по апустѣлата, още не прицьвтяла градина на напустнжтия двоѣцъ надъ брѣга на великата не русска рѣчъ, при кроткото іяние, на безоблачното небе. О, какъ да изразж онѣзи осѣанния! Тъзи безкрайно проточена рѣка, тъзи безлюдность и юкойствие, и радость и нѣкъква упоителна тжга, и поклащане на щастието, непознатъ, и еднообразенъ градъ, есеннитѣ ачения на гарванитѣ по високитѣ свѣтли дьрвета — и онѣзи адостни рѣчи и усмивки, и поглѣди, дълги, мегки, до дъно чувствителни, и красотата, красотата въ самитѣ насъ, наоло ни, врѣдомъ — това е по-вече отъ всѣкъкви думи. О,

пейка, на която ний сѣдѣхме умърлушени, съ наведени отъ прѣпълнени съ чувства глави — нѣма да та забравя до смъртния си часъ. Каква прѣлесть бѣхѫ рѣдкитѣ минувачи съ късичкитѣ си поздрави и съ добритѣ си лица, и плаващитѣ наблизо, голѣми, тихи ладийки — (на една отъ тѣхъ — помнишъ ли? — стоеше единъ конь и замислено глѣдаше водата, която са унасяше подъ носа му) — дѣтинското бращулевение на дрѣбнитѣ крайбрѣжни вълни и самото лаяние на кучетата далече надъ гладката рѣка, самото покрѣкване на здравиняка унтеръ-офицеръ надъ расчервенитѣ рекрути, които са учахѫ малко отъ страна, като си бѣхѫ распѣрили лактитѣ и бѣхѫ си издали напрѣдъ, като жърави, краката . . . Ний двамината чувствувахме, че по-добри минути отъ тия въ свѣта не сѫ бивали и нѣма да бѫдѫтъ за насъ — че всичкото друго . . . Пъкъ и какво ще можи да са сравни съ това! Стига . . . стига! . . Уви! да: стига.

XII.

За послѣденъ пѫть са прѣдадохъ азъ на онѣзи припомнювания и са раздѣлямъ съ тѣхъ безвъзвратно. — Тъй скѫперника, като изглѣда за сѣтенъ пѫть своя кладъ, златото си, свѣтлото си съкровище — зарива го въ жълтата влажна земя; тъй свѣтилника съ догорѣлата лампада, като свѣтне съ послѣденъ, блѣскъвъ пламъкъ, са покрива съ хладенъ пепелъ. Едно звѣрче поглѣдна за послѣденъ пѫть отъ дупчицата си кадифяната трѣвица, слънчицето, синкавитѣ, веселитѣ води, па са сгърчи на дъното, сви са като кравайче — и заспа. Ще ли сънува понѣ то и слънчицето, и трѣвицата, и синитѣ весели води? . . . .
. . . .
. . . .
. . . .

XIII.

Сѫдбата води всѣкого отъ насъ строго и безучастно — и само въ началото на работитѣ, ний, заети съ всѣкакви случайности, дребулии, съ себѣ си — не чувствуваме костеливат[а] ѝ рѫка. До като можи да смайва и не е срамно да са лъж[е]

— може да са живѣе и не е срамно да са надѣвашъ. Истената — цѣлата истена — за другата и дума нещѣ но даже и онъзъ частичка, която ни е достжпна — тосчасъ затваря устата ни, завързва ржцѣтѣ ни, докарва ни „на не". — Тогава едно нѣщо остава за человѣка, да устои на краката си, и да са не разсипе като прахъ, да не потъне въ тинята на самозабравянието . . . самопрѣзрѣнието: спокойно да са отвьрне отъ всичкото, да каже: стига! — и като крьстоса на искуфелитѣ гжрди непотрѣбнитѣ си ржцѣ, да запази послѣдното единственното достжпно нему достоинство, достоинството да съзнае нищожностьта си; онова достоинство, за което загатва Паскаль, когато той, като нарича человѣка мисляща тръстика, казва, че ако цѣлата вселенна би го смазала — той, тъзи тръстика, пакь би билъ по-горѣ отъ вселенната, защото е щѣлъ да знае, че тя го натиска — а тя не е щѣла да знае това нѣщо. Слабо достоинство! Печално утѣшение! Колкото и да са мжчешъ да го разберешъ, да го повѣрвашъ — о ти, който и да си, злочестий ми братко — нѣма да отразишъ страшнитѣ думи на поета: нашия животъ е една скитническа сѣнка; актиоръ за съжеление, който са надува и са чупи нѣкакъвъ часъ на сцената — а слѣдъ това са загубва за винжги; безумеца расказа прикаската, пълна съ звукове и ярость — която не съдьржа никъква мисълъ[1]). Азъ изложихъ стиховетѣ отъ Макбета и си спомнихъ за онѣзи магйосници, призраци, привидѣния . . . Уви! не привидѣнията, не фантастическитѣ, подземнитѣ сили са, страшни; не е страшна Хофманщината, въ какъвто видъ тя и да са явѣше . . . Страшно е това, че нѣма нищо страшно, че самата сжщность на живота е плитко — интересенъ — просѣшки гладъкъ. Като разберешъ *това* съзнание, като испиташъ *тъзи* гнилетина, вече никакъвъ медъ не ще ти бжде сладъкъ — и даже онова най-високо, онова най-сладко щастие, щастието на любовьта, на пълното сближавание, но безвъзвратната прѣданность — даже и то губи всичкото си обаяние; всичкето достоинство са унищожава отъ собственната му дребновость, отъ неговата краткость. Разбира са: человѣка е полюбилъ, разгорѣлъ са е забъбралъ са е за вѣчното блаженство, за безсмьртнитѣ услади — глѣдашъ: твърдѣ отколѣ вече нѣма диря отъ оня червей, който е изѣлъ послѣдната останка отъ изсъхналия

[1]) Макбетъ. Дѣйствие V-то, сцена 5-та.

му язикъ. Тъй, къдѣ свършека на есеньта, въ мразовитъ день, когато всичкото е безжизненно и унѣмѣло въ пожелтѣлата трѣва по краищата на оголѣлата гора — стига само слънцето за единъ мигъ да са мѣрне отъ мъглата, втрѣнчено да поглѣдне застиналата земя — тутакси отъ всѣкждѣ ще пжкнжтъ мушици: тѣ играjжтъ изъ топлия му лжчъ, трудjжтъ са, сновжтъ нагорѣ, надолу, увивжтъ са една около друга . . . Скрие ли са слънцето — мушицитѣ падjтъ като ситенъ дъждецъ — и край на тѣхния минутенъ животъ.

XIV.

— Но нимà нѣма велики изображения, велики утѣшителни думи: „Народность, право, свобода, человѣщина, искуство?“ Да; тѣзи думи сжщесвувжтъ и мнозина живѣjжтъ за тѣхъ и отъ тѣхъ. Но при-все това чини ми са, че да са родѣше отново Шекспиръ, не би му дотрѣбвало да са отрѣче отъ своя Хамлетъ, отъ своя Лиръ. Негова проницателенъ поглѣдъ не би открилъ нищо ново въ человѣшкия животъ: пакъ сжщата пъстра и въ сжщность несложна картина би са разгънала прѣдъ него съ тревожното си еднообразие. Сжщата жестокость, сжщата потрѣбность отъ кръвь, злато, калъ, сжщитѣ глупави задоволствия, сжщитѣ безмисленни страдания въ името . . . па макаръ въ името на сжщата глупость, надъ която бѣше са присмѣлъ Аристофанъ прѣди двѣ хиляди години, сжщитѣ груби примки, въ които така пакъ лесно са заплита многоглавия звѣръ — хорската тълпа, сжщитѣ упражнения на властьта, сжщитѣ навици на робство, сжщитѣ естественни неправдини — съ една дума, сжщото трудолюбиво подскачание на катерицата, въ сжщото старо, даже не подновено колело . . . Шекспиръ отново би накаралъ Лира да повтори жестокото си: „нѣма виновни“ — което съ други думи означава: „нѣма и праведни“ — и сжщо би избъбралъ: стига! и сжщо тъй би са отвърналъ. — Белкимъ едно нѣщо само: възможно е, въ противуположность на мрачния, трагическия тиранинъ — Ричарда — ироническия гений на великия поетъ би поискалъ да изобрази другъ, по съврѣмененъ типъ на тиранина, почти готов да повѣрва собственната си добродѣтель, и спокойно са изл жава нощемъ или пъкъ са оплаква отъ досушъ прѣфинен обѣдъ тогава, когато неговитѣ полусмазани жертви са мжчжт

понѣ съ това да са утѣшжть, че си го изобразявжть, като Ричарда III-ий, обиколенъ отъ сѣнкитѣ на погубенитѣ отъ него хора . . .

Но защо?

Защо да доказваме — пакъ още да избираме и прицѣняваме думитѣ, да окржгляваме и оглаждаме рѣчьта — защо да доказваме на мушицитѣ, че тѣ отистена сж мушици?

XV.

Но искуството? . . Красотата? . . Да, това сж силни думи; тѣ, възможно е, че сж по-силни отъ другитѣ, за които споменахъ по-горѣ. Милосската Венера, може би да е по-несъмнѣнна отъ римското право и принципъ прѣзъ 89-та година. Могжть да ми възразжть — (и колко пжти чувахъ азъ тѣзи възражения!) — че и самата красота е нѣщо условно, че тя за китаеца никъкъ не е такава, каквато е за европиеца . . . Но не искуството на условието ма смущава; неговото разрушение, сѐ-пакъ неговото разрушение, неговото истлѣние и праха — ето кое ми погубва бодростьта и вѣрата. Искуството, въ този моментъ, може би да има по-голѣма сила отъ природата, защото, въ нея нѣма нито симфонията на Бетховена, нито картината на Рюисдаля, нито поемата на Гете — и само затжпенитѣ педанти или недобросъвѣстнитѣ бърборачи могжть още да разсжждать за искуството, като за подражание на природата; но напослѣдъкъ природата е неотразима; тя нѣма за какво да бърза и рано, или късно ще побѣди. Безсъзнателно и неотстжпно покорна на закона, тя незнае искуството, както незнае свободата, както незнае доброто, отъ началото на движението си, отъ памти вѣка на прѣнасянието, тя не търпи нищо безсмъртно, нищо неизмѣнно . . . Человѣка е дѣтето ѝ; но человѣшкото — искуственното е враждебно на нея, затова именно, защото той са мжчи да стане неизмѣненъ и безсмъртенъ. Человѣка е дѣтето на природата: но тя е всеобща майка и у нея нѣма прѣдпочитания: всичкото, което сжществува изъ нейното лоно е изникнало на смѣтката на другото и трѣбва ѝ врѣме да опразднн мѣсто на другото — тя създава, като разрушава, и за нея е сѐ едно: какво създава, какво разрушава — само живота да не исчезва, само смъртьта да не губи правата си...

а затова тя сжщо тъй спокойно покрива съ мухулъ божестве-
ния образъ на тиадосовския Юпитеръ, както и простия гол...
и дава на прѣзрѣнитѣ мулци да изѣдѫтъ драгоцѣнитѣ ред...
на Софокла. Хората, отистена, съ ревностьта си ѝ помагѫтъ ...
истрѣбителната работа; но нимá не сжщата тъзи стихийна си...
не природната сила са е исказала въ жезала на варвари...
който безсмисленно раздроби лѫчезарното чело на Аполона, ...
животински ревове, съ които хвьрли въ огъня картината на Апе...
леса? Кѫдѣ можемъ ний клѣтитѣ хора, клѣтитѣ художници, да ...
съгласимъ съ тъзи глухо-нѣма, слѣпородна сила, която даже н...
тържествува побѣдитѣ си, ами върви, върви напрѣдъ, като по-
глъща всичкото? Какъ да устоишъ срѣщу тѣзи тежки, груби
бескрайно и неуморно приходящи вълни, какъ да повѣрваш...
напослѣдъкъ въ значението и достоинствата на тѣзи разорени
образи, които ний, въ тъмнината, надъ самата бездна, лѣпим...
отъ прахъ и за едно мжгновение?

XVI.

Всичкото е така . . . но само прѣходящето е прѣкрас-
но, казва Шиллеръ; и самата природа въ непрѣкъснатата игра
на формитѣ си, които изниквжтъ и исчезвжтъ, не отбѣгва отъ
красотата. Не тя ли тъй старателно окичва на мъгновеннитѣ
отъ дѣцата си — перцата на цвѣтята, крилѣтѣ на пеперудки-
тѣ — съ такива прѣхубави бои, не тя ли имъ дава такива
прѣфинени очертания? Нѣма нужда да живѣе красотата бескрай-
но, за да бжде вѣчна — доста ѝ е едно мъгновение. Тъй; мо-
же би, това, да е вѣрно — но само тамъ, кждѣто нѣма лич-
ность, нѣма человѣкъ, нѣма свобода: повѣхналото крило на
пеперудата изниква отново и слѣдъ хиляди години е пакъ сж-
щото крило на сжщата пеперудка, тука строго и правилно, и
безлично извършва необходимостьта завъртванието си. — Но
человѣка не са повтаря като пеперудката и работата на него-
витѣ ржцѣ, на неговото искуство, на неговото свободно творе-
ние, щомъ е разрушено веднажъ — загива за винжги . . . Само
нему е дадено да „сътворява" . . . но чудно и страшно е да
изговоримъ: ний сме творители . . . за единъ часъ, казвжтъ,
както е билъ калифа за единъ часъ. Въ това състои нашето
прѣимущество — и нашето проклятие: всѣкой отъ тѣзи „тво-
рители" саминъ по себѣ си, е именно той, не другъ нѣкой,

ненно азъ сьмъ това, като че сьмъ създаденъ съ прѣднамѣрене съ прѣдначертание; всѣкой по-ясно или по-смътно разбира значението си, чувствува, че той е сроденъ съ нѣщо високо, вѣчно — и живѣе, трѣбва да живѣе въ моментъ и за моментъ[1]). Гасни, приятелю, въ кальта и са стрѣми къмъ небето! — Найвеликитѣ отъ насъ сѫ именно тѣзи, които най-добрѣ отъ всѣки другиго съзнаватъ това коренно противурѣчие; но въ този случай — пита са — иматъ ли си мѣсто думитѣ: най-великъ, великъ?

XVII.

Какво да са каже за ония, на които, при всичкото желание, неможи да са даде това име, даже и въ онова значение, което имъ дава слабия человѣшки языкъ? — Какво да са кажи за обикнованнитѣ, извѣстнитѣ, второстепеннитѣ, третостепеннитѣ — труженици — които и да сѫ тѣ — държавни хора ли, учени ли, художници — а особенно художници? Какъ ще ги накарашъ да са отърсѭтъ отъ нѣмата си лѣность, отъ тѫжното си недоумѣние, съ какво ще ги привлѣчешъ пакъ на бойното поле — ако само мисъльта за грижата на цѣлата человѣщина, на всѣкаква дѣятелность, на която задачата е по-висока отъ прѣхранванието днесь за днесь, са е запърала въ тѣхнитѣ глави! Съ какви вѣнци ще са прѣльстѭтъ тѣ — тѣ, за които и лавритѣ и трьнитѣ сѫ еднакво незначителни? Защо отново да бѫдѫтъ подигнѫти на присмѣхъ „отъ хладната сганъ" или „отъ глупешката отсѫда" — на стария глупакъ, който не може да ги прости защото сѫ са отрѣкли отъ прѣдишнитѣ кумири — на младия глупакъ, който изисква, щото тѣ тутакси да колѣничѫтъ съ тѣхъ, да лѣгнѫтъ възнакъ прѣдъ новитѣ, туку що открити пдоли? Защо ще отидѫтъ тѣ пакъ на този сгѫстенъ отъ сѣнки пазарь, на това тържище, дѣто и купувача и продавача еднакво са лъжѫтъ, дѣто всичкото е шумно, гръмливо — и сѫщо тъй бѣдно и мръсно? Защо съ „отслабвание въ коститѣ си", тѣ отново ще са потърсѫтъ изъ оня свѣтъ, дѣто народитѣ, като селскитѣ дичурлига са въртѫлѭтъ, за една

[1]) Какъ да не споминамъ думитѣ на Мифистофеля къмъ Фауста:
„Er — (Gott) — findet sich in einem ew'gen Glanze,
„Uns hat er indie Finsterniss gebracht —
„Und euch taugt einzig Tag und Nacht."

шепа праздни орѣхи, или са очудвѫть, съ зѣпнали уста, на проститѣ картини, украсени съ алтѫнъ-варакъ, въ този свѣт дѣто е жизненно само това, което нѣма право да живѣе — като заглушавѫть сами себѣ си съ виковетѣ си, всѣкой трѣ каво бърза къмъ неизвѣстна и неразбрана нему цѣль? Не . не . . . Стига . . . стига . . . стига.

XVIII.

. . . . . The rest is silence. . . . .
. . . .

Русе, 1890 г. Прѣвелъ *Т. Ц. Трифоновъ*

НАРОДНИ ПѢСНИ.

Записани въ с. Петково (Ахѫ-Челебийско).

I.

Пеатлѝ пеаіоатъ, соавнува са,
Іунàкъ кòнче іусеадлàва,
Мума іòкулъ нéгу хòди,
Тя си іоари дрéбни соалзи.
Іунàкъ мòми одрумòне:
„Мари мòме, мàлка мòме!
Нимой плака, мàлка моме,
И за тепъ са конь сеадлàе,
Конь за тèбеа, друкъ за мéнеа.“
Та стàнаха, та тоарнаха,
Та варвеаха, какъ варвеаха,
Изминоаха дèветь гòри,
Га влеазяха фафъ десèта,
Іунàкъ мòми одрумоне:
„Мари, мòме, мàлка мòме!
Обарни са, та пòглеадай,
Та пóоглеадаі ваша земіа,
Ваша зéміа, че и нàша:
Ф' нàша зèміа слоанце греае,
Слоанце греае, рòса росѝ,
Ф' ваша зéміа óгань гурѝ,
Огань гурѝ, веатеаръ дуе.“
— „Аку гурѝ, нека гурѝ,

Да изгурѝ мо̀іа маіка,
Мо̀іа ма̀іка, ста̀ръ бубаіку,
Чи си имеа мло̀гу мо̀ми,
Мло̀гу мо̀ми, дѐвеать се́стри,
Іа̀ си ми беахъ наі-ма̀личка,
Наі-ма̀личка, наі-глупафка;
Врить хи даде ф' наше се́лу
Ме́неа даде ф' чузда зѐміа.

Слушана на иупрелка въ с. Петково.

II.

Юста̀на Ница вдувица
Сас адно̀ моаско деатенце,
С' де́веать тува̀ра иманье.
Та са іе Ница чудила,
Каквѝ хаѝрье да пра̀ви:
Да ли на реака мо̀ступе
Или фафъ го́ра манастѝрь.
Турце си Нѝци вѝкаха:
„Нимой са чуди Ницу лю,
Какви хаѝрье да пра̀вишъ,
Ями си еала іо́гради
Ду адноа тьоавна теавнѝца.“
Туга̀фъ си Нѝца юградѝ
Ду адноа тьоавна теавнѝца.
Най-напре́шъ турце мѐтнали
Нѝцину моаску деатеанце . . .
Турце си Ници вѝкаха:
„Дунѝсай Ницу дунѝсай
Твоену мло̀гу има̀нье
Да си ти пуснимъ деатену.“

III.

Сабра̀ли са са, сабра̀ли
Ду трѝста мла̀ди хажиіе,
Хажие́ и чурбажиіе,
Нахъ свеата' гора да идатъ.
Варвеаха колку варвеаха,
Флеазаха в' шарька гимийка.
Га беаха в' срѣде муре́ну,
Чи са, мурьену заледи
Ду де́веать педи ле́дуве,
Запреа са шарька гимийка.
Хажиеніе са задумуватъ:
„Каквѝ сме грѣшки пра̀вили?

Кой удъ насъ ходи най-боарже?“
Най баерже си ми е ходилъ
Илия млади хаджйя,
Та му хажие викаха:
„Илия млиди хажия,
Нàбери зеленъ бусйлеакъ,
Напальни чòтра шѣрена
Святцинье да ми, скалѐсашъ.“
Та хи Илия скалѐса.
Святѣкъ Никола нинайде
И нему китка, юстави.
Юще си дума думаха
Своати' Никòла дупàдна
Адноашъ нагореа пуглѣаднаха
И мурьену са разледи,
Притеаргна шарька гиминка.

Записалъ: *Хр. П. Константиновъ.*

ОТЪ ВИТОША ДО РОДОПА*).

(ПѪТНИ БѢЛѢЖКИ ПРѢЗЪ 1883 ГОД.)

Отъ Хр. П. Константиновъ.

2. ЮЛИЙ.

(Тръгвание за Карлуково. Раздѣла съ Хаджи Ивана. Отъ Устово до Влахово. Агоското ливадье. Сливанье на Бѣла и Чьрна-рѣки. Влахово, солна рудница. Взаимнитѣ отношения между Устовцѣхъ и Влаховцѣхъ. Горно Влахово. Глѣдка отъ Влаховската прѣвала. Тикалската долина. Хаирници. Селото Тикалье. Гостуванье у единъ набоженъ помакъ. Спасителни домове (кьошкове) по Родопскитѣ пѫтища. Глѣдка отъ Черни-Връхъ. Развалини отъ крѣпоснитѣ Подвисъ и Поповица. Въ коритото на Малка Арда. Весело пѫтуванье до Карлуково. Помашката набожность въ отношение къмъ народнитѣ пѣсни. Происхождението на тютюня. Народна легенда за основаваньето мохамеданската религия. Карлуково отъ 1867 до 1879 г. Подиръ умиряваньето на края. Междуособни отношения съ помацитѣ. Охладяванье отъ наредо-черковнитѣ работи. На хорото. Царскитѣ закони нѣмѣѭтъ прѣдъ правнитѣ народни обичаи).

Слънцето бѣше са издигнъло два човѣшки боя, когато станахъ отъ сънь и са приготвихъ за пѫть. Селския куружия, бай Спасъ, обруженъ съ тюфекъ, чифъ пищолье, сомъ-кабзалия ножь, срѣбьрни паласки, рогъ и кратунка за баруть, по̀-отрано дошелъ у попъ Кирякови, за да ма спроводи до с. Карлуково, лѣжаще 3 часа на сѣверо-западъ отъ Устово. Той ми бѣ намѣрилъ и едно муленце. Едно карлуковче са врьщало отъ Пашмаклъ и са отбило въ попъ Кирякoвата кѫща — главна станция на проходащитѣ прѣзъ Устово Петковляные и Карлуковленье, които въ рѣчената кѫща намирѫтъ и здравие и спасение и уталожвание на глада. Куружията прѣдложилъ на карлуковчето 6 гроша кирия за муленцето. Отъ начало момчето, като че неискало да са съгласи да даде мулето съ кирия, още по-вече че въ селото му празднувѫтъ и *играѭтъ* Петровдень четире деня, а пъкъ кѫщата му спада на такова мѣсто, гдѣто за да са отиде отъ къмъ Устово, трѣбва да са мине прѣзъ селското хорище. Сега, той, синъ на Витаноскагъ Петра, единъ отъ селскитѣ чорбаджии и първенци, да мине пѣшъ прѣзъ хорото, врьщайки са отъ друго село, а другъ да яха мулето му,

---

*) Глѣдай *Трудъ*, година II. кн. XII.

не идѣло по волята му; но отъ друга страна, като житель на с. Карлуково, гдѣто поради пестеливостьта на селянетѣ, кръчма нѣма въ селото, и вино са намира колкото за комка, а ракия колкото за лѣкъ, вдражили му са 6-тѣхъ гроша и далъ дума.

Прибрахъ си дрѣхитѣ въ двѣ торби. Спасъ и карлуковчето Колю ги привързахѫ о дървения самарь. На панагомъ турихме едно старо палто и всичко покрихме съ Колювата алена качулка (шалъ). Баба попка тури въ мулещата зобилница три просури, обвити въ една нашенска бѣла кърпа *(аглодкъ)*, и една *варзаница* кравя отвара *(урада)*. Тръгнахме на пѫть, разбира са слѣдъ поповата благословия, Колю поведе мулето и азъ съ Спаса, подирь него. При мюдюрь Данчовата кѫща са спрѣхме. Отбихъ са въ кѫщи да кажѫ Данчу му „сасъ здрве." Малко по-долу отъ Данчовата кѫща, съзрѣхме хаджи Ивана, сѣдналъ на вратния прагъ, смъркайки енфие. Тоя добродушенъ и родолюбивъ човѣкъ искаше да ми помогне, ако ми са случи нѣкакво главоболие съ турскитѣ власти. Като доближихме вратата му, той са исправи и ни спрѣ.

Нѣма да ви канье да влизаме въ кѫщи защото сте пѫтници, каза хаджията съ свойственната нему вѣжливость. Като горѣщь почитатель на народнитѣ суевѣрия, той нежелаяше да отбива въ кѫщата си пѫтници, едва потеглили отъ селото. Слѣдъ като извика на слугинята да изнесе нѣщо за пийнуване, той продължи:

Хемъ да не са страхувашъ стриковъ; нѣма да ти сторѭтъ нищо; ако дойде работата или до порѫчителство или до затворъ, азъ сьмъ отпрѣдъ, нѣма да оставѭ да върлувѫтъ кунашкитѣ щенце.

Хаджията взе отъ слугинята шишенцето и чешката, за да ни почерпи самъ. Споредъ пословичния му навикъ, той почерпи първо себѣ си, послѣ насъ пѫтницитѣ и най-сѣтнѣ пакъ него си. Излѣзе и хаджийката. Тя са намръщи, като видѣ, че шишенцето отъ рано е попаднало въ хаджиювитѣ рѫцѣ, защото това бѣ знакъ, че деня бѣ изгубенъ вече за хаджията. Хаджийката скимнѫ на слугинята да земе шишето, ала защото това не бѣ достатъчно, за да са ископчи шишето, тя са навика на слугинята.

— Мари, защо си са исправила като букъ! земи почерпи хората.

Слугинята подаде раката си къмъ шишето, глѣдайки пла-

хо хаджията, който са прѣстори, че нищо не чу и заповѣда на слугинята да влѣзе въ кжщи да си глѣда работата. И продължаваше:

— Пъкъ ти Спасе, до довечера да са върнешъ и да ми донесешъ расписка отъ Карлукуския Мухтарь, за че си спроводилъ до тамъ негова милость.

Хаджията испи още една чашка, почьрти Спаса, и пакъ себѣ си. Безъ да обрьща внимание на хаджийкинитѣ напомнювание, че не е добрѣ да спира пжтници и да ги задьржа, той слѣдваше:

— Ние, българитѣ, трѣбва вече да сме по-сербесъ, та да пълнимъ очи на нашиса щенце; нѣма за какво да на е страхъ; ей ж гдѣ е границата. И сочеше съ шишето въ ржка къмъ севѣро-западна посока — къмъ пограничното с. Дере-Кьой.

Сбогомъ хаджи, и добро видванье му казахме съ Спаса.

— Близо е бе, ей го гдѣ е Карлуково; пъкъ деня е голѣмъ. Хайде, шж ва испратж ей до тамъ, до Хитровичини, отговори хаджията весело.

Той потѣгли прѣди насъ. Поради него, за да го върнжтъ, послѣдвахж подирѣ и хаджийката и Владю. Прѣминахме прѣзъ едносводния каменeнъ мостъ надъ Бѣла-Рѣка, завьрвѣхме по лѣвия брѣгъ на тая рѣка, заминахме Хитровичини и стигнахме подъ поидовскитѣ стржмни градини. Спрѣхме са и още единъ пжть са ржкувахме съ хаджията за сбогомъ, ала той нескаше ни да знае за раздѣла.

— А бе нимойте бърза, казваше той, пийните, замъ да ви са върви по-лесно. И напълни си чашката и заслави:

— Хайде наздраве! добъръ пъть! добри сѣтнини да дава Господь; който е гръкъ да пукне.

Хаджията доближи чашката до устата си, поглѣдна филджановото дъно, почерпи и насъ пжтницитѣ, повтори пакъ самъ. Ракията го завладѣваше постьпенно и той захвана да сбърква пусулата. Това са познаваше, по произнасяньето на остарѣлата и истуфиняла, вече нашенска благословия, която са е изговаряла прѣди пийнуваньето на всѣка чашка вино, ракия и каквото и да е друго спиртливо пите, прѣзъ знаменития периодъ на народното пробуждание въ нашенско отъ 1868 до 1876 год, когато върху грьцитѣ, и върху тѣхното духовенство, безпощадно са хвърлѣхж най-грознитѣ прозвища и клетви поради закоренялата умраза между двѣтѣ партии българе въ Ахъ-Челе-

бийско, тъй като едната отъ тѣхъ слѣпо и упорно слѣдваше да припознаватъ патриката, когато болшинството са бѣ отрѣкло отъ него по най-тържественно-демонстративенъ начинъ. Въ онѣзи пламенни години, благословията „който е грькъ да пукне“ са бѣ въплотила въ устата и на млади и на стари. Днесь хаджията въодушевенъ малко нѣщо, мисленно са прѣнеслъ въ епохата на черковната борба въ Ахъ-Челебийско, и безъ да ще, може би, истърва споменатата отживѣла врѣмето си благословия. Хажийката още по-вече са намръщи:

— Хайде хажи да са вьрнемъ; та ти захвана да *шаришъ*, продума му тя съ гласъ полу-повелителенъ.

— Хемъ чушъ ли стриковъ, обьрна са хаджията къмъ мень като че бѣ ни чулъ хаджийкитѣ думи, като пойдишъ въ Петково и Карлуково, да показвашъ сербезликъ, замъ да са сетжтъ и вашитѣ тикварье, че Българското царство не е играчка и че отъ Чепеларе нагорѣ е христянска царнина.

Подирь това, продължи сьрдито:

— Какво си мислжтъ ахрѣнетѣ? То не е вече напрѣшното! Сега другъ пѣтелъ пѣе задъ Роженъ и Кара-Куласъ.

— Тъй хаджи тъй, то са знае, че трѣбва полегка легка да пълните ахрѣнскитѣ глави, да разберятъ, че старото мина, отговорихъ хаджиютому и подадохъ ржка на всички испращаче за „съ здраве и добро видванье.“

Сжщото направихж и двамата ми другаре Колю и Спасъ.

Раздѣлихме са съ хаджията най-трогателно. Слѣдъ повторното му обѣщание да ми помогне въ случай на нужда, мень ми по-олекнж малко и весело ми са пжтуваше къмъ родното село.

На 10 минути къмъ истокъ отъ Устово, захващжтъ кжщитѣ отъ помашкото село Влахово. Пжтя отъ Устово за това село върви по лѣвия брѣгъ на рѣката. Забравихъ да кажж, че рѣкитѣ Бѣла и Чърна са сбирятъ на едно, малко нѣщо по къмъ истокъ отъ хаджи Ивановата кжща. Хубавъ глѣдъ ни прѣдставлява тоя пжть, особенно тамъ дѣто Бѣла-Рѣка са поглъща отъ Чьрна. Вървимъ къмъ истокъ; отъ лѣво ни са издига стръмнина съ синкава земя до нѣйдѣ, а отъ тамъ нагорѣ до върха съ сивъ каменакъ, обрасалъ тукъ тамъ съ джбовъ храсталакъ. Познаватъ са слѣди, на нѣкогашна честа гора. Отъ дѣсно, ниско подъ подградения и издигнатъ на брѣга пжть видимъ тѣсна ивица, градини и ливади, раздѣлени на малки лъхи, глѣдаме и двѣтѣ рѣки стѣснени до послѣдна възмож

ность и канализирани посрѣдствомъ постьпенно насаждание върби и елхи. По тоя начинъ, по нашенско хората си разширочавжтъ ливадитѣ, като стѣсняватъ леглото на рѣката. Най-хубава картина имаме, ако са спрѣмъ на точката, срѣщу която двѣтѣ рѣки са сливжтъ. Бѣла- Рѣка са скрива въ единъ гжстъ върбалакъ, става на малко пространство невидима и долу пакъ са льщѣе като срѣбро, само че е двойно и тройно по-голѣма, защото не е вече Бѣла-Рѣка, а голѣмата ѝ сестра, която са изкича изъ другата страна на малката поляна. Поляната между двѣтѣ рѣки е равна до кждѣ хаджи Ивановата кжща, отъ тамъ нагорѣ сѣверната ѝ страна са възвишава постьпенно и образува бърдото, на което е расположена пазарската махала на Устово; юго-западната страна на тая поляна е равна по лѣвия брѣгъ на Чьрна-Рѣка близо до горния край на селото, до кжщата на Аргиена топавичара, отъ дѣто едно бърдо са издига чакъ отъ рѣката дори до *Пазлакъ*. Поляната или полуострова между двѣтѣ рѣки е прѣобьрнжтъ на плодородна градина, или многобройни градини, посѣти съ *мисирь*, *фасуль*, *кучань* и *зелки;* пояситѣ къмъ рѣкитѣ сж ливади. А пакъ по на срѣщу, отъ дѣсно на Чьрна-Рѣка, разстила са една още по-широка поляна, извѣстна подъ име *Агоскуту*. Тая поляна са простира отъ моста надъ Чьрна-Рѣка до срѣщната страна на Влахово на длъжь, а на ширъ нѣма еднаква мѣра, нѣкждѣ образува лжки по течението на рѣката, а нѣкждѣ са вдава къмъ долинитѣ на гористото бърдо. Едно врѣме, тая поляна е била цѣла ливада, тя е била заптисана отъ дере-бея Хаджи-Ага, чиито конаци сж билѣ построени тамъ; тамъ той нѣколко години е владѣлъ часть отъ Ахжрь-Челебийския край. Слѣдъ наданието на дере-бейликя „Агоскуту" е било прѣкупено отъ Устовчанье и Влаховчанье. Сега тая поляна е притѣжание на по-заможни селяне отъ двѣтѣ села; никаква слѣда не останала отъ Хаджи-Аговитѣ конаци и голѣма часть отъ поляната е прѣобьрната отъ ливади на градини.

Мѣстото, гдѣто са сабиржтъ двѣтѣ рѣки по своята романтичность е първо въ селото. То е единъ такъвъ естественъ паркъ прѣдъ който искусственнитѣ градини по градищата нищо не сж. Въ дѣлнични дни, тукъ момитѣ пер態тъ дрѣхи и платна, а въ праздници, момчетата ходжтъ и пѣжтъ пѣсни. То са споменува въ нѣкой старонародни пѣсни. Отъ една пѣсень, която се пѣе не само въ Устово, разбираме, че тукъ сж са зби-

рали момитѣ и невѣститѣ „пранье да перѫтъ, платна да бѣ лѭтъ;“ любовника на „Тоарна дѣвойка“ обезпокояванъ отъ съмнѣние, да ли ще са осѫществи мечтата му, исказвалъ желание живъ да го погрѣбѫтъ и здравъ да го заровятъ, но по напрѣдъ да го отнесѫтъ:

Сбай долу, долу жанимъ,
Сбай горѣ, горѣ,
Дену са збиратъ, жанимъ,
Ду двенье рѣки,
Ду двенье рѣки, жанимъ,
Бѣла и чбарна,
Дену са збиратъ, жанимъ,
Малки-не моми,
Млади нивѣсти.
Пранье да пербатъ, жанимъ,
Платнà да бѣлятъ. . .

Пъкъ той да станѫлъ срѣбаренъ *копанъ* и да го носяли отъ рѫки въ рѫки, та да попаднѫлъ и въ тоарнини рѫки.

Двашъ да ма чукне жанимъ
Трашъ да са поарснамъ[1]), свършва влюбения

момъкъ.

Прѣзъ такава хубава и привлѣкателна околность стигаме до с. Влахово. Ние смѣ вече подъ това ахрянско село, когато крѫгозора къмъ югъ достатъчно са стѣснява. Широката поляна постъпенно са стѣснява, додѣто отвѫдъ Чърна-Рѣка ни са испрѣчва една гора, политѣ на която са миятъ отъ рѣката.

Влахово е едно отъ старитѣ села въ краището. Въ турскитѣ официални книжа, то е прѣименувано на *Ифлахъ*, както що сѫ промѣнени прозвищата и на Устово=*Чатакъ*, Вълчово=*Съойчукъ*, Виюво=*Каршилъкъ*, Старо-село=*Кючукъ-Арда* и др. Селото са състои отъ двѣ махли, отдалечени една отъ друга и едната са зове *Долно-Влахово*, втората — *Горно-Влахово*. Разстоянието отъ Долно до Горно-Влахово е почти толкова, колкото това отъ Устово до Долно-Влахово. Това послѣдното, ако и да има много по-малко кѫщи отъ колкото въ Горо-Влахово, то първенствува; въ него е джамията съ минаре, тамъ е *джумаетя* — общинското управление, тамъ е имама и тамо живѣѭтъ голѣмцитѣ, разбира са голѣмци според

[1]) Българска Илюстрация. Год. II. св. V. етр. 117.

тамошната мѣрка на голѣмството. Между двѣтѣ села тече дола, що са спуска отъ селцето *стража* — което съставлява часть отъ Влаховската община, както и селцето *Ямaнеко* — а тъй сѫщо издига са между тѣхъ едно каменливо плоско бърдо, по источнитѣ расклонения на което е разложено Долно-Влахово.

Че това село е отъ старитѣ нѣма никакво съмнѣние. Отъ една пѣсень, записана въ наше село, знае са, че Долно-Влахово е било нѣкога християнско. Въ нея пѣснь са казва, че нѣкой си Метекса като са криюмъ загодилъ за Чапкѫнова Тудора, безъ да слуша майка си, която го учила да не са глави, за да го не чюе кадията, който види са или е той искалъ да земе Тудора, или пакъ е имало нѣкаква распоредба, щото никой да са не глави безъ кадиюво позволение, кадията го намѣрилъ въ Долно-Влахово въ кѫщата на мастора му Маврудия чурбаджи.

Назáть му вâярза ракú-не,
Та гу удьведе кадия
Нахъ широку-ну ловадье
И Метексому викаше:
„Метекса, гиди, Метекса!
Я ща та главимъ и женемъ
На — широку-су ловадье
Бизъ зоалви и бизъ девере.“

И тамъ куршюметѣ пронизали Метексовата снага.

Горѣ надъ Влахово, на високото бърдо Коарвава-Стѣна приказвѫтъ, да е имало нѣкога разработена рудница за соль, която въ неизвѣстно врѣме е била засипана. Когато са учихъ въ Устово прѣзъ 1872 год. помня да са приказваше на пазаря, че надъ Влахово имало соль подъ земята, но селянетѣ я засипвали, за да не би да са научи *царя* и вдигне селата да копаѭтъ ангария. Двама минни инжинери бѣхѫ ходили миналата пролѣть заедно съ каймакамина, Ахмедъ Феридъ Ерендж, да разглѣдѫтъ самото мѣсто, но сѣтнината отъ това имъ ходянье не е още извѣстна.

Влаховци водѭтъ много добро съсѣдство съ Устовцѣхъ. Въ много отношения Долно-Влахово може да са счита като Устовска махала. Единъ влаховчанинъ има табашки дюкянь въ Устово, а мнозина Устовчанье имѫтъ земи въ Влаховско землище. Роднинството още не е исчезнѫло, макаръ че Влахово отдавна е турчено. Викѫтъ са и ходѭтъ си на свадби. Правѭтъ си посѣщения на Великдень и Байряма. Въ началото на

1878 год., когато многобройни турски войски, бѣгайки отъ къмъ Дермень-Дере и Станимака, прѣминувахѫ прѣзъ Устово за къмъ Бѣломорскитѣ брѣгове, полвина жителитѣ отъ Устово бѣхѫ са скрили, заедно съ покѫщнината си въ Влахово, а Влаховскитѣ охряне посрѣщахѫ и испращахѫ бѣгащщитѣ войници въ и отъ Устово. За послѣдната добрина, Устовци не можахѫ да отплатѭтъ дълга си когато кавказската казачя бригада прѣмина прѣзъ Устово и подиръ неѭ дойдохѫ не разюздени български чети изъ Рупчосската околия.

Влаховци са занимавѫтъ съ земледѣлие и дребно скотовъдство. Тукъ правѭтъ и аби. Населението не е богато, но не е и бѣдно. Всѣки си има нивици, ливади, градинки, горичка и козици или овчици. Жителитѣ сѫ мирни и набожни. Царямy необичѫтъ *изметъ* да правѫтъ, та заради това, който поддѣжащъ на военната служба не е въ състоянае да са пткупи отъ воинската повинность, обибѣгва нѣколко години до гдѣ го прости селото. Тая години почти всички подлижащи, на брой около 16 души бѣхѫ са отдѣлили.

Горно-Влахово е на 60 мин. къмъ истокъ отъ Долно. Прѣсичаме Стражанския Долъ, възвиваме са малко къмъ югъ, за да прѣсѣчемъ и бърдото и като са искачимъ на послѣдното — отъ кѫдѣто Устово има най-хубавъ изглѣдъ — обрьщаме са малко къмъ сѣверо-истокъ и по единъ калдѫрѫменъ пѫть, вкопанъ въ каменака прѣзъ врѣмето на дере-бейглика, стигаме Горно-Влахово. Кѫщитѣ сѫ распрьснѫти въ два дола и три бърдчинки. По-вечето кѫщи и тукъ сѫ двукатни, но твърдѣ малко отъ тѣхъ сѫ нови и ягко заградени; тукъ тамъ са види бѣлосана съ варъ кѫща. Расположенитѣ кѫщи въ политѣ на бърдчинитѣ, въ лѫкитѣ що са образувѫтъ отъ рѣката и двата дола, имѫтъ около тѣхъ широки градини, *мисирлици*. Тъй сѫщо и около кѫщята, що сѫ распрьснати по стръмнитѣ бърда, има голѣми градини, оградени нѣкои съ плетъ а нѣкои съ върлини *(жерди)*. Въ градинитѣ сѣѭтъ фасуль, мисирь, тикви, барабой и др. градински зеленчуци. Въ всичкитѣ градини има овощни дървета, най-вече чрѣши, сливи и ябълки. Въ двора на всѣка кѫща има покрити сушини *(подници, кочуръе, хлевове)* за затваряньe и храняньe нощно врѣме добитъцитѣ. Всѣка кѫща е единъ видъ държавица, съ особенни, гори,ниви ливади, градини, и пр.; това наумѣва на проходящия пѫтникъ че невѣжеството и простотата колкото и да сѫ поразителни

между мохамеданцитѣ българе, остатъци обаче отъ единъ старъ народенъ битъ, вѣра, култура и обществено-поминъчень строй сѫ поставили помашкото трудолюбие на такъва почва, че истинската сиромашия щѣше да бѫде много далечъ отъ помацитѣ, ако политически причини не бѣхѫ и способствували да са доближава.

А каква е причината, гдѣто тукъ тамъ изъ Горно-Влахово са виждѫтъ грѫмади отъ развалени кѫщя? — Отговора е слѣдующия. Тукъ е имало голѣмци ахряне, които сѫ имали влияние прѣдъ управляющитѣ края въ най-размѫтенитѣ врѣмена — прѣзъ врѣмето на деребейлишкитѣ междуособни борби. А че тѣзи голѣмци сѫ били закоренили мохамедански фанатизмъ въ Влахово, свидѣтелствува това, че на много кѫщи, редомъ съ изданенитѣ отъ къмъ огнищата къмъ дворовetѣ и градинитѣ пещи за печенье хлѣбъ, издадени сѫ отъ страни и малки хамамчета за кѫпанье и земанье *аптезъ* прѣди *кланянъето (намазъ)*. Такива хамамчета нѣма въ всичкитѣ села. По-подирѣ, влиянието на тия голѣмци е паднало и селото е било паднало въ немилость на голѣмци отъ други села. Всѣкога новитѣ голѣмци сѫ угнетявали селата на бившитѣ влиятелни голѣмци чрѣзъ разни ангарии и неправилно земание всичкитѣ младежи за въ *низаме* — първата редовна войска. Послѣдната неправилность е отнела много сили отъ мѫжкия полъ и ги е проводила въ отдалечени мѣста на широката турска държава, отъ дѣто тѣ не сѫ могли да видѭтъ изново милата си роднина. Сѫщата незаконность е принудила много ахряне отъ угнетѣванитѣ села да бѣгатъ въ прибѣломорскитѣ равнини и въ тракийското поле, за да станѫтъ вѣчни слуги на нѣкои голѣми землевладѣлци турци, та тъй да са отървѫтъ отъ военната служба. Като приложимъ при тия причини и нѣкои епидемически болѣсти, като *сипката* (шарката) и *гърлавицата* (дифтеритъ), които отъ врѣме на врѣме посѣщавѫтъ съвършенно лишенитѣ отъ докторска помощь планински села, ще найдемъ отъ гдѣ и какъ сѫ станали горѣспомѣнатитѣ грѫмади, що тукъ тамъ грозѭтъ това българо-мохамеданско селце.

Мохамеданството тукъ е пробило дълбокъ корень. Усвоено е отъ женский поль крияньето — завиваньето на лицето и обръщаньето гърбъ къмъ всѣки мѫжъ отъ 15 год. на горѣ — което не са пази толкова въ нѣкои други ахрянски села; до мечитя има хубава студена чешма и при долния край на село-

то — тоже хубава чешма съ турски надписъ надъ чучура и кьошкъ надъ нея за отпочивание и даже прѣспавание на пѫтници.

При равната часть на Долно-Влахово, до мечитя и студената чешма, отъ главния пѫть, който върви все по лѣвия брѣгъ на рѣката, отдѣля са клонъ или между-селски пѫть, който отива малко нагорѣ възъ дола и послѣ са възвива по източна и сѣверна посока възъ Горната-Махала на Горно-Влахово, кълчи са на истокъ и сѣверъ между заграденитѣ съ плетъ отъ двѣтѣ му страни дворове и градини, додѣ ни изведе на *пръвалата*, тукъ сме надъ самото село Горно-Влахово. Отъ тукъ имаме най-приятенъ изглѣдъ: къмъ западъ са испрѣчва каменливото бърдо *Коарвава-Стъна*, а по-далечь къмъ юго-западъ са видѫтъ: *Пашмаклицки*, *Карлякъ*, *Вътрово-Боярце*, *Кралево-Каменъ*, и други бърда, вододѣли на Арда и Чърна-Рѣка; отъ къмъ източната страна са испрѣчва върха *Подвисъ*, гдѣто са познавѫтъ отъ далечъ развалинитѣ на староврѣмската крѣпость Подвисъ, съ което име са нарича и малкото село, расположено подъ върха до самата Чърна-рѣка, а подъ самата прѣвала тамъ ниско като въ бездна личи Чавдаровата воденица при самото втичанье на Тикалския-долъ въ Чърна-рѣка.

Когато ние си почивахме на прѣвалата подъ една стълбата чърѣша, стигна ни Хасанъ Едемовъ отъ с. Тикаля. Той излѣзе бащинъ ми познайникъ и заедно съ него потеглихме къмъ тикалската долина; отъ Влахово до с. *Тикаля* са отива за 1 часъ. Пѫтя отъ прѣвалата нататъкъ все са спуска надолу и слиза постъпенно въ самия долъ. Тоя долъ лѣтно врѣме намалява и водата му не е достатъчна да върти воденицитѣ. Сега бѣ именно такова врѣмето, че водата съвършенно би прѣсъхнала, ако отъ лѣвата страна на Тикалския долъ неизвираше отъ една скала бистра студена вода, въ голѣмо количество. Отморихме са и напихме са отъ студения изворь, при който споредъ Хасановиятъ расказъ нощно врѣме са *приказвали* (явявали) расплетени жени, та че потѣглихме на горѣ прѣзъ хаирницитѣ чърѣши[1]), възвихме са възъ една бърдчинка и ето ни въ помашкото село *Тикаля*.

Това село лѣжи въ западнитѣ расклонения на едно голѣмо бърдо, което са отдѣля като клонъ отъ *Чърний-Върхъ* во

[1]) Овощни дървета, насадени отъ благотворители на почивателни мѣста зовѫтъ са *хаирници*. Такива овощия всѣкога бивѫтъ посадени на общински мѣста и всѣки проходящъ, може да си набере за ѣдение.

ходѣлъ на Чьрна-рѣка и Малка-Арда. Отстои 1 часъ къмъ сѣверо-истокъ отъ *Горно-Влахово*, $^1/_2$ ч. къмъ истокъ отъ ахрянското селце *Кокурово*, 1 $^1/_2$ часа къмъ югъ отъ *Карлуково*, 1 $^3/_4$ ч. къмъ юго-западъ отъ *Пъткозо* и 1 ч. къмъ западъ отъ с. Рѣка. Землището на това село е доста широко. Има джамия безъ минаре, има и медресе, т. е. една сграда съ 7—8 стаи и 7—8 куминя. Разбира са, че мишкитѣ играѭтъ въ медресето. Селото съставлява *джумаятъ* или община. Жителитѣ са занимаватъ съ дребно скотовъдство, земледѣлие и кираджилѫкъ. Тукъ работѭтъ и аби.

Часа бѣше около 12, когато залѣзохме въ селото, дѣто кѫщитѣ не сѫ по-добри отъ онѣзи въ Долно-Влахово, но градинитѣ около тѣхъ, ако и по пълни съ овощни дьрвета сѫ повече стрьмни, защото въ това село нѣма друга равнинка, освѣнъ до джамията и медресето, а и тя е прѣдназначена за умрѣлитѣ — тамъ сѫ гробищата. Безъ да ни каже нѣщо Хасанъ, замина ни и влѣзе прѣди насъ въ селото. Когато и ние влѣзохме и наближихме джамията, подъ пѫтя са изправи сѫщия нашъ другаръ Хасанъ, но нѣкакъ си по-учтивъ и по-радостенъ, защото той щѣше да ни посрѣща като госте (мюсефире).

— Урларусунъ, урларусунъ, чорбажиларъ, ни изговори той така вѣжливо и испитателно, като че ей сега първи пѫть ни вижда на пѫтя.

— Алларазосунъ, Хасанъ ага, му отговорихме ние пѫтницитѣ и са спрѣхме.

— Буюрунъ, буюрунъ, кумшуларъ, да пиеме по еднò каве, добави Хасанъ, камо скимнѫ главата си, къмъ прозорѣца на чардака му.

— Евалла Хасанъ ага, ама бързаме да заварим хорото въ Карлуково; ти знаишъ че днесъ е послѣдния день на Петровъ-день, та ищиме да го *изиграимъ* въ Карлуково, му рѣкохъ.

— Че да ли ти кажѫ даскалче, азъ до сега не сьмъ вуснѫлъ да замине човѣкъ прѣзъ пѫтя, догдѣ му недáмъ хлѣбъ и соль; Аллахъ ми е далъ всичко; отбийте са, хорото нѣма да убѣга, има още много врѣме до довечера, каза Хасанъ и хвана поводника на мулето.

Слѣзохъ отъ мулето. Послѣдихме Хасана. Гостолюбеца върза мулето о изровения коренъ на една слива до кѫщата, а насъ изведе на горния катъ, на чардака (одеръ, потонъ) сѣд-

нахме. Хасанъ пакъ ни посрѣщна съ „хошъ гелдинизъ“ [1]) и ни здравова изново. Слѣдъ малко излѣзохж отъ стаята, гдѣто спжтъ нощемъ и варжтъ ѣдение денемъ, синъ му Едемъ и жената му Хасанца. Първия на посрѣщна съ думитѣ „хошъ гелдинизъ“, а майка му безъ да са забулва каза ни „какъ сте мѝжу, здрàву ли“. И двамата стояха прави.

Дай Едеме мулето му сенце, пакъ ти Айшю свàри кафе, каза имъ домакиня Хасанъ, а намъ, гостемтѣмъ подложи мешиняната си тютюница за да си свиемъ цигари.

Чердака (одеръ), дѣто бѣхме сѣднали бѣ посланъ съ едно козиняво халянце. Къмъ истокъ и къмъ югъ имаше по два прозорѣца съ сюрмелии капаци. Тавана не бѣ окованъ съ дъски и по одименитѣ грѣди имаше много *гагулье*, о които бѣхж окачени различни кжщни принадлѣжности като: сита, пълни съ брашно вули, царевица на платки, прѣжда на келепки, торба съ врѣтена и пр. Западната часть на кжщата бѣ: горния катъ плѣвня, а долния — хлевъ съ нѣколко прѣградки за муле, крави, козици и овчици. Хасанъ бѣ човѣкъ съ срѣденъ поминъкъ, ако вземемъ прѣдъ видъ въобще ахрянския животъ въ краището, но въ бѣдното село Тикаля, той са счита за единъ отъ богатитѣ селяне.

Като ни покани гостолюбеца Хасанъ да си свиемъ цигари, попитахме го, да не би да му остане сърдце, или да не би да го заблазни диявола, тъй като деня бѣ рамазански.

Нѣма нищо, нѣма нищо комшуларъ; комуто е слабъ ангела, него е страхъ отъ тютюневия димъ, каза той много привѣтливо.

— Хасанъ-Ага! Ама буѝ си турце са сърджтъ, ако кàвуринъ яде или пие прѣдъ тѣхъ прѣзъ рамазанъ.

— Азъ не сьмъ отъ тѣхъ турце даскале; онѣзи турци сж афионлие и искатъ прѣдъ кавуре да са покажжтъ чи са всецѣли мюслюмане, а отъ друга страна скришно гълтжтъ ракия като магарета; това тѣ правжтъ панталонлиетѣ турци, дѣту си вѣрата хичь ни вардjтъ.

Хасаница ни донесе по една чашка горчиво кахве. Засърбахме.

— Ахъ! Черна пущина, ама бѣлу сърдце прави, каза Спасъ за кафето и възджхнж изъ дълбоко. Той искаше съ то

[1]) Поздравителнитѣ и привѣтствувателнитѣ изражения, както в числата помацитѣ изговарятъ по турски. Помакинитѣ — и по турски и по български

ва да пораздразни и да вкара въ искушение раманзанлията Хасана.

— Ти това иди казкай другиму, Спасе. Азъ не носѭ панталоне, не живѣѭ въ Пашмаклѫ, отговори Хасанъ, като искаше да ни каже, че явния и присторенъ фанатизмъ е достояние само на изнѣженитѣ турски чиновници.

И наистина, подирь русско-турската война, чиновничеството въ Ахѫ-Челебийската каза бѣше исхабено. Надошли бѣхѫ въ Пашмаклѫ цѣлъ сонмъ новоназначени чиновноря, повечето бѣганци отъ сѣверна и южна България, разглѣзени синове на разни беюви и чиновници, и тѣзи дошлянци бѣхѫ въвели гражданската разваленщина и криворазбранната човѣщина. Раскошни европейски облѣкла, пияние спиртливи пития, играние на табла и карти и таенъ развратъ, това бѣхѫ донесли новитѣ ужъ цивилизовани млади чиновници. Мѣстнитѣ българе — мохамеданци криво глѣдахѫ на тѣзи дошлянци и ги зовѣхѫ „ебанжи кюпеклеръ“ и „касаба чапкѫнларъ.“ Още по-мѫчно бѣ ахрянемтѣмъ, че ебанжии чиновници постъпенно замѣствахѫ мѣстнитѣ ахряне, които занимавахѫ още нѣкои длъжности въ управлението.

Като испихме кахвето, Хасанца ни принесе мисиренъ хлѣбъ, бито сирене и мѫтеница (бърканица). Ние са наобѣдвахме, а Хасанъ и синъ му Едемъ ни приказвахѫ едно друго. Тѣ и двамата бѣхѫ много радостни, че имъ гостувахме. Тѣ още распитвахѫ за нѣкои работи въ Шарканъ, защото толкова разбирахѫ отъ новото положение на работитѣ слѣдъ Берлинский Конгресъ, че мислѣхѫ София да е въ Ист. Румелия; незнаяхѫ че има Българско Княжество. Както ни посрѣщнахѫ, още попривѣтливо ни испратихѫ тѣзи добри хора.

По 2 часа потеглихме за Карлуково. Едемъ Хасановъ по бащина му заповѣдъ тръгна съ насъ, едно да ни спроводи до Карлуково, а друго да си прибере аладжака отъ нѣкой си кехая. Възлѣзохме прѣзъ джамийската полянка, по закълкатений, подграденъ съ зидъ пѫть и са искачихме на *кьошкя*. То е чешма съ дървенъ коритянъ чучурь, водата на който истича въ едно голѣмо дървено корито, за да могѫтъ да са напивѫтъ и добитъци; надъ самия чучуръ — прѣдницата на който е издялена и подадена отъ единъ измазанъ съ киречъ зидъ, а задницата широка и издълбана като корито, за да са набира водата отъ самия изворъ, и вградена въ зида — има една рак-

личка за дървената кюпчица, която има видъ на малка съ кжса държалка лопатка, наривалника на която е издълбанъ.

Нѣкога чучура са затинява и започва да подлива зида, о който е вградена вжтрѣшната му часть; заради това, една дебела гранитна плоча е въсправена подъ него, за да прѣдвардва не толкова силния зидъ. Надъ самата чешма е построена единъ видъ вила, открита отъ къмъ лицето на чешмата, закрита отъ къмъ гърба и лѣвата страна съ каменenъ зидъ 40 сан. дебелъ, а отъ къмъ дѣсната страна полузаградена, и покрита съ плочи; половина отъ дѣсната страна служи за врата, прѣзъ която пжтника може да влѣзе, заедно съ мулето или коня си да си почине за сушина и сѣнка въ случай на силенъ пекъ, буенъ дъждъ или снѣгъ; има мѣсто за накладение огънь, а освѣнъ това желѣзни мазонци сж заковани въ джбовитѣ кушаци на зида за повързванье добитъцитѣ. Такива кьошкюве изобилувжтъ по родопскитѣ пжтища. Тѣ сж направени отъ благодѣтели българе — мохамеданци. Въ нѣкои отдалечени отъ селата мѣстности има кьошкюве и безъ чешма. Тѣ сж тоже направени отъ милозливи българе — мохамеданци на мѣста, дѣто са е случвало да погинвжтъ хора отъ студъ, снѣгъ или изѣдени отъ дивечъ.

На Тикалския кьошкъ са напихме вода и напоихме мулето, та че потѣглихме все нагорѣ по закълкатения възъ оголената стръмнина пжть, който при една пространна и стръмна ливада са раздѣля на два клона: единъ по севѣроисточна посока отива за Петково, а другъ по севѣрозападна — къмъ Карлуково. Ние хванжхме втория пжть. Полвинъ часъ вървѣхме и са искачихме на *Църний-Върхъ*, едно отъ най-високитѣ бърда въ Ардината долина. Собственно *Чърний-Върхъ* спада малко надѣсно отъ пжтя и са издига доста по-високо отъ полянята или прѣвала, по който зализаме въ коритото на Малка Арда. Чьрний-Вьрхъ е покритъ съ честа гора отъ борики и елхи и постоянно фучи, защото постоянно вѣе единъ малъкъ вѣтрецъ. Тукъ много пжтници, мжже и жени сж замръзвали зимно врѣме и ето защо връху окичената съ конусообразни и питообразни фойни поляна, подъ самия прѣвалъ са сивѣе единъ доста голѣмичакъ кьошкъ, съ яки зидове и врата и съ плочанъ покривъ; тукъ неотдавна бѣхж загинали отъ студъ двѣ бабици, които бѣхж ходили въ Устово да купжтъ отъ хаджи Гана просфори за лютюргия.

Отъ поляната подъ Чьрний-Вьрхъ, отъ точката дѣто са

дѣли водата на двата голѣмички Ардини притока, има широкъ и приятенъ глѣдъ, както къмъ сѣверъ така и къмъ югъ. Отъ къмъ сѣверната страна са види почти цѣлото горно корито на Малка-Арда съ планинитѣ Виювския-Карталъ, Чалътъ, Сарж-Боба, дѣто има едно мохамеданско тюрбе, Имаретската планина, Буруна, дѣто на 8 Май всѣка година Пятковци и Карлуковци колжтъ курбанъ върху развалинитѣ на старинското черквище или манастиръ Св. Иванъ Богословъ, Деве-Бурунъ, Св. Спасъ Карлуковски, Св. Духъ Пятковски, Балицко, Инуглово, Бахтерица, Папратица и Буриюво. Къмъ сѣверо-истокъ са сивѣе и чернѣе Кара-Куласъ и Инихангъ, отчасти покрити съ гори, отчасти голи. По-вечето отъ нареденитѣ планини сж по-границата между Румелия и Одринската область и върховетѣ имъ са вододѣлни чърти между Марица и Арда. Отъ къмъ югъ най-напрѣдъ ни са мѣрка Тикалската тѣсна и дълбока долина, снишена като единъ проваль, отъ двѣтѣ страни на който са издига стрьмни и весоки бърда, отлози отъ страшния Чърний-Върхъ; селото Тикаля остава невидимо въ провала, а са исправятъ върху високитѣ бърда отъ двѣтѣ му страни високи върхове съ развалини отъ староврѣмски крѣпости, за завардванье, види са, дългия пжть, който по Тикалската долина е отивалъ отъ коритото на Чърна-рѣка въ онова на р. Малка-Арда по двѣтѣ страни на Чърний-Върхъ. Отъ лѣво на дълбокия проваль *(ропа)* хубаво са виджтъ развалинитѣ на крѣпостьта *Подвисъ*, която има основи кржгли, отъ дѣсно пакъ на единъ нософбразенъ вдаденъ и надвисенъ върхъ личжтъ развалинитѣ на крѣпостьта *Поповица*, въ стрьмнитѣ поли на която е разложено ахрянския колибакъ *Кокурово*, дѣто тоже има завардени нѣкакви хоросанови зидница отъ староврѣмски крѣпости. Ако глѣдаме землеописното положение на тая околность, тукъ трѣба да е минувалъ нѣкакъвъ старъ пжть отъ Бѣло-Морската равнина за въ Тракийското поле, като е прѣсичалъ прѣкомъ долинитѣ и вододѣлитѣ на Арда, Чърна-рѣка и Малка-Арда, защото на сѣверъ отъ Петково и Карлуково въ Инугловската планина, по една долина имало нѣкакъвъ старъ калджржмъ, който, кжде *Инихангъ-Тепе*, прѣсичалъ вододѣла на Арда и Марица и са спускалъ по долината на единъ Маричинъ Притокъ въ сѣвернитѣ расклонения на Родопскитѣ планини. Овчаре ми са приказвали, че има развалини отъ крѣпости, черкви и манастире по планинитѣ Инуглово и Бахтерица, по които има много слѣди, че края

е билъ едно врѣме доста населенъ. Че е имало тукъ старовръ
ски пѫть, който е прѣсичалъ Родопитѣ отъ югъ къмъ сѣвер
доказва са и отъ това, че на вододѣла между Арда и рѣкит
що са вливѫтъ въ Бѣло-море има тоже развалини при мѣсто
Чингене-Хисаръ, което поглѣднато отъ къмъ Черний-Върхъ н
по права линия къмъ югъ.

Къмъ юго-западъ, югъ и юго-истокъ са видѫтъ бесчи
ленни бърда, ту гористи, ту голи, ту каманаци, испѫкнали и
длъбокитѣ долини; а най-хубаво са види задъ развалинитѣ н
Поповица, бардчината *Коарвава-Стъна* (една часть отъ не
са казва *Тузлата*), издигната надъ Влахово; тя е сѫщата ба
дчина, за която по-напрѣдъ казахъ че едно врѣме са копа
соль изъ нея. При Черний-Връхъ сѣкашъ, че са намирашъ всрѣд
море, съ неподвижни вълни отъ планини.

Напуснахме поляната, и излѣзохме въ коритото на Ма
ка-Арда низъ една тѣсна пакъ долина, но не толкозъ длабок
колкото Тикалската. Чьрний-Върхъ остана задъ гърбоветѣ н
а отъ прѣдъ ни са растворихѫ сѣвернитѣ му расклонения, ко
то постьпенно са снишавѫтъ и расклонявѫтъ на по-малки и п
малки бардчинки, доде исчезнѫтъ въ дѣснитѣ брѣгове на Ма
ка-Арда. Слънцето похождаше къмъ западъ, и хладния до
бѣше са засѣнилъ. Ние залѣзохме въ единъ гѫсталакъ по-дѣ
ната страна на дола, когато единъ отъ дружината ни, Колю и
чезна. Слѣдъ малко, той ни стигна, когато вече бѣхме минал
по лѣвата страна на дола, но той не бѣше вече нашия напр
шенъ смиренъ Колю; на крьста му висяше тюфекъ съ срѣбъ
ни бѣлѣзици и поседефенъ кундакъ, а върхъ пояса му — но
силяфлѫкъ, чифъ пищоле съ срѣбьрни тасове и бѣлѣзици, и ср
бьрна паласка. Напрѣшний день, Колю излѣзълъ съ такъвъ са
танатъ отъ Карлуково, за да го видѫтъ момитѣ на хорото,
защото прѣзъ това лѣто сновѣхѫ по границата разбойничес
шайки и каймакама бѣ издалъ заповѣдъ, щото никой христи
нинъ, или мохамеданецъ да не носи орѫжие, както други год
ни, то Колю скрилъ въоружението си въ единъ храсть, да
би да му ги земѫтъ въ Устово, възъ основание на каймака
вата заповѣдъ; а сега на врьщание пакъ са въоружи, за
влѣзе сербесъ-сербесъ въ Карлуково.

— А брѣ Колю, че толкова ли е било твоето юначе
тво: отъ Карлуково до Черния връхъ, и отъ Черния-върхъ
Карлуково; ама че си билъ свине кавуринъ ха-а.

Съ туя думи засмѣния до уши Едемъ подигра Коля, който са причьрви отъ срама и впери очитѣ си въ пѫтя. Както са виждаше, Колю много са бѣ ядосалъ, за гдѣто му са присмѣ единъ *голъ*, споредъ тамкашното изражение, ахрянинъ, ала той понесе тая комшицка подигравка, мисляйки че съ толкова ще са свьрши.

Спасъ са изсмѣ висомъ гласа и подкара започенатия смѣхъ съ думитѣ.

— Урула, Колю Войвода!

— Бахъ, млогу гу бива за войвода; аку всичкитѣ тукашни кавуре сте като него бабаите, ишалла до година и Карлуково ще да влѣзе въ Шáркана, добави Едемъ полушеговито.

Колю почьрвенѣ каго пиперка. Той неможа вече да са удьржи и подбра:

— А бе за какво ми са смѣете? Какво сте видѣли?.. Тувашнитѣ ахрянтятюги като немогѫтъ да дойдѫтъ дó хакъ на комититѣ по планинитѣ, отмѫщавѫтъ си на насъ и не ни давѫтъ да носимъ орѫжие. Ама да видимъ до кога ще би и тѣхното царство... Тѣмъ са ще зарй огъня за нѣкоя и друга година.

На пукъ Колюму, Едемъ са смѣяше постоянно, а веселия шегаджия Спасъ, викна и запѣ народната пѣснь:

Бре Колю, бре байрактарю,
Ела са, Колю, потурчи
Нó ще да Каля прилѣга
Турцкиянъ червенъ жемадáнъ,
Тьоанкана пушка присъ коарстанъ,
Острана сабя на поясъ. . . .
. . . .

Колю са пукаше отъ срама, защото са сѣти че пѣсеньта, въ която се споменува неговото име, са запѣ нему за подигравка. Той нежелаяше да са продължава пѣянието на пѣсеньта до края, прѣкъса напѣва, като започена високогласно да отправя по адреса на мохамеданската вѣра остри и неприлични думи, обикновенна привичка между тукашнитѣ българе християне. По тоя начинъ, като си поулегчи сьрдцето, обьрна са къмъ Едема:

— А бре ахрянине! Баремъ ти ми са недѣй присмива. Ние видѣхме какви сте юнаци и вие: когато дойдоха русскитѣ казаци на Атанасовденъ въ Устово, вие са надпрѣвар-

вахте кой по-скоро да прѣдаде оржжието си кавуремтѣмъ. Товаряхте тюфецитѣ като сурвици, на коньe и мулета и ги прѣкарвахте въ нашитѣ села... Вие сте забравили тая попàра, ала ако дойде още единъ пжть Руссия, зарови ви щѣмъ огъня хубавичку.

Двамата млади българе, едина християнинъ, другия мохамеданецъ, започнахж да са глѣдатъ кръвнишки. За да не земжтъ взаимнитѣ нападки по-остръ ходъ и да не са послѣдватъ съ обикновенното при такива случаи сборванье, азъ и Спасъ влѣзохме по-между двата разярени юнака и обьрнахме разговора къмъ друга посока.

— Оставете са аркадашларъ; това сж праздни работи. Миналото е минало. Ха, Едеме, запѣй нѣкоя Тикалска пѣсня.

— Викни Едемчо викни, вие съ Коля нѣма да оправите свѣта, добави Спасъ.

— А бе мене не бива сега да пѣыж. Намъ е сега рамазанъ, та не пѣемъ.

— Нѣма нищо Едеме, пѣснитѣ са аллахуви; тѣхъ бива всѣкога да пѣемъ.

— Жанумъ, кому казвате; и хурому е аллахуву, ала вие кавуретѣ нерачитѣ да играйтѣ прѣзъ великитѣ пости; пъкъ намъ турцемсемъ рамазана е както вамъ великитѣ пости.

Колюму станж досадно отъ нашитѣ молби и отъ Едемовитѣ богословски доводи. Той поиска пакъ да чатне Едема и каза:

— Оставете тозъ мюслюманинъ. Човѣка е прѣялъ нощесъ съ кучань и васуль, корема му са е напъпѐшкалъ кату мѣхъ, а вие го молите да ви пѣе пѣсни.

— Бахъ, пъкъ тебѣ та храни бубайку ти само съ пържени яйца и просяници! Ние знаемъ васъ Кардуковцѣхъ, че и вие ядете само тикви и кучень, отговори Едемъ.

— Попѣй Едеме попѣй, настоя Спасъ; — оставете дѣтинсткитѣ разговори.

— Цъ, немогж Спасе. Баща ми не ми позволява да пѣыж прѣзъ рамазански денье. Попѣйте вие, вамъ сега е Петровдень, каза Едемъ.

— Тогава щж попѣыж азъ, щомъ той неще, каза Колю бързо и злобно, като че щѣше да отмжщава съ пѣсньта и испѣ нѣколко откжсаци отъ помашкитѣ пѣсни:

„Хасанъ призъ боарце приваля,

Тюфекянъ му се таркàля . . .
. . . .
. . . .
„Пре́ди ми преди руданьку,
Тьоаначку, та іусуканку
За тестемелна іо̀снувка,
Та че гу щиме избоарна
За чубукліие ракàве . . . .
. . . .
Хасанъ си майци викаше:
„Мале ле, мила, мале ле,
Каде́ іе майчу, Фетиинка?“
— „Сину, Хасане, Хасане,
Фетиинка си ми приваля,
Призъ висо̀кана барчинка . . .
. . . .

Дружината са развесели. На Едема не дотегна нищо, при всичко че Колю три пѣсни му испѣ съ нарочната цѣль да го подигра́е и раздразни. Колю като не постигна цѣльта си съ пѣсни, отвори разговоръ:

— Едеме бре, ти като си *османлия* чилѣкъ и *хакъ дини* турчинъ, можешъ ли ми каза: отъ какво е craналъ тютюня най-първо?

— Невлиза ми това въ работа, та да го знаѭ, отговори му Едемъ, като са обьрна къмъ падината.

— Ха, ха, ха, изсмѣ са Колю, колкото можа неможа. — Османлия чилѣкъ и още рамазанлия, пакъ да нигнае отъ какво е craналъ тютюня! . . Ха, ха, ха.

— Нито го сьмъ пилъ, нито пъкъ мисля да го пиѭ, та затова нито ми трѣбва да знаѭ отъ какво е craналъ, отзова са Едемъ рѣзско и засвири съ бърнитѣ мелодията на новата помашка пѣснь:

Руску іе фатилъ поатьену
Нидава пиле да фоаркне,
Дилькити чилѣкъ да мине,

Въ която пѣснь са въспѣва многошумното Мохамеданско Родопско въстание, организувано и водено отъ англичанина Сенклера прѣзъ 1879 год.

Колю продължаваше:

— Едеме бре, далѝ ти кажа отъ какво е craналъ тютюня?

— Кажи де!

— Тютюня е станалъ отъ л. . . . . на вашия аллах Мохаметя, каза Колю толкова весело, като че бѣ спечели лавритѣ слѣдъ велика побѣда.

— Ха-а-а-а-а, викна Едемъ до толкозъ велеглась щото гласа му са разнесе изъ цѣлата долинка надъ воден цата. — Сега разбрахъ азъ, защо ти толкозъ много обичаш тютюня и неизваждашъ цигарото отъ устата. Ха, ха, ха.

Колювата брадва пакъ удари о камень. Той наведе читѣ си и подирь тая не сполъка. Той неможа да нанесе н какъвъ словесенъ ударъ на турската вѣра. А това бѣше за н го голѣма загуба. Да оставятъ прадѣдитѣ ни толкова си под гравателни приказски и пословици, по основанието на мохам данската вѣра, и по страннитѣ обичаи, съпрѣжени съ послѣ нята, а Колю да бѫде наддуманъ отъ Едема, това наистин бѣ унижение и срамъ, не само за Коля, но и за Спаса, кой за да омие Коля приказа, ако и скратено народната приказк споредъ която основателя на турската вѣра билъ нѣкой християнски попъ, на име Русинъ. Попъ Русинъ са разсьрди на патриката, защото го билъ наказалъ за нѣщо си; за да ма по-вече послѣдователи той позволилъ седможенство, ала з щото и при тая правдина самъ той попадналъ въ искушен съ майка си, установилъ, за наказание на мѫжиетѣ, обрѣда обрѣзанието и забулванието или криянието на женитѣ. Днес ното викание на ходжитѣ по минаретата „рюсюль аллахъ“ било друго, освѣнъ „русине, русине аллахо!“

Съ такива разговори, пѣсни, смѣшки и приказски, минахме цѣлата долина, покрита отъ двѣтѣ страни съ борик ви гори, прошарени тукъ тамѣ съ пожарища, посѣти съ овес и пристигнѫхме въ с. Карлуково, расположено на двѣ припе ни барчинки, що са спускѫтъ отъ къмъ планинския зѫбъ Б личку и са спускѫтъ отъ лѣво на р. Малка-Арда. Между дв тѣ долчинки тече единъ долъ, който дѣли селото на двѣ мах ли: *упуршна* (отсрѣшна) и *полянска*.

Прѣди заселяванието на селото, мѣстностьта полянa (гдѣто сега е расположена полянската махала) са е зовала о юрюцитѣ Карлѫкъ-Ова (Снѣгово-поле) и отъ тукъ е нарѣче селото Карлуково, отъ първитѣ заселенци, които сѫ дош отъ Виюво.

Карлуково граничи съ селата Виюво, Тикалье, Петко

и съ агоскитѣ планини: Буруна и Баличку. Има до 140 къщи и домакинства, 1 черква, 1 священикъ, 1 училище съ 1 учитель, 4 отдѣления и I-ий классъ. Селото е чисто българо-християнско. Опититѣ да са заселѭтъ тукъ помаци отъ Виюво не сѫ успѣли. Поминъчното положение на селото е завидно. Жителитѣ са занимавѫтъ съ дюргерликъ, абаджилѫкъ, терзиликъ, скотовъдство и земледѣлие.

Българския языкъ е въведенъ въ училището въ 1868 год. До възстанието въ 1876 год. въ училището имаше добръ успѣхъ. Основа са и училищна библеотека съ около 100 екз. книги. Прѣзъ възстанието, сърбско-турската, и русско-турската войни, и прѣзъ Мохамеданското Родопско възстание, това село бѣ изложено на ежедневни неканени госте отъ Виюво, Давудюво и Баня; на реквизиция и ангарии. Турция взе два пѫти реквизиция и прибра всичкитѣ мулета. Въ най-прѣмеждни врѣмена, когато много села са отрѣкохѫ отъ Екзархията и признахѫ изново Патриярхията, Карлуковци постоянствувахѫ. Прѣзъ 40-дневно българско царувание въ Ахѫ-Челеби (18 Януарий — 1 Мартъ 1878) тѣ са компрометиряхѫ прѣдъ Виювцѣхъ, чието орѫжие бѣ прибрано въ Карлуково. За това Родопскитѣ възстанници тукъ направихѫ бѣсилница, за да плашѫтъ хората за парп, и освѣнъ това извършихѫ са безчестни работи, подъ началството на англичанина Сенклера. Но на 20 Май, руситѣ пръснахѫ Сенклеровия кордонъ, който опасваше Сѣвернитѣ Родопи и помацитѣ са разбѣгахѫ, и настана второ между-царствие, което са продължава до кѫдѣ края на Августъ, когато турски редовни войски, установихѫ изново турската власть, която бѣ прѣстанала да сѫществува въ Ахѫ-Челеби на 17 Януарий. Прѣзъ второто между-царствие (20 Май до края на Августъ) Карлуковци са въздържахѫ отъ да пакостѭтъ на Виювцѣхъ. Опростихѫ са съ отдавна очакваното освобождение, примирихѫ са съ новото положение на работитѣ и започнахѫ новъ животъ, подъ сѣнката на султана. Наредихѫ са пакъ черковно-училищнитѣ рьботи както напрѣдъ, спобратихѫ са — отъ нѣмай кѫдѣ — съ съсѣдитѣ си Виювци, и отъ тогава до сега, тѣ сѫ кажи излѣкували нанесенитѣ имъ въ поминъчно отношение рани отъ 20 Апр. 1876 до 1-ий Септемврий 1879.

Поминъчнитѣ свързски съ Гюмурджюското и Пловдивското полета си останахѫ сѫщитѣ. Въ просвѣтително отношение, близкната Ист. Румелия благотворно влияе върхъ ученолюбиво-

то настроение на, население въ това погранично село. Та че и хората сега сѫ по-сербесъ отъ колкото прѣди войната. Свободно си говорѭтъ и расправѭтъ прѣдъ ахрянетѣ, както за Българскитѣ тъй и за турскитѣ политически работи. По нѣкогашъ тѣ са и подигравѫтъ съ ахрянетѣ, когато дойде редъ да са говори за събитията прѣзъ врѣмето на войната, за турския бѣгъ прѣзъ зимата въ 1877 год., за мохамеданското родопско възстание и за бѣганьето на възстанницитѣ.

По черковнитѣ работи това село малко страда отъ нѣколко врѣме насамъ. Догдѣто то прѣди 10—12 години бѣше образецъ за съгласие, прѣзъ врѣмето на народното движение противъ грьцкитѣ владици; догдѣто жителитѣ му и въ найстрашнитѣ дни прѣзъ пролѣтьта въ 1876 гол. не са отрѣкохѫ отъ Екзархията и са подиграхѫ съ Грьцкий Владика Каллиника[1]), като не го приехѫ баремъ да прѣспи въ селото имъ; догдѣто тѣ пожьртвуваха 100 мулета и 25 човѣка реквизиция на турското правителство прѣзъ Русско-Турската война, само и само за да са считѫтъ привьрженици на Екзархията, тѣ сега неискѫтъ да припознавѫтъ намѣстника на одринския Владика, Попъ Гавриила; тѣ нерачили да плащѫтъ опрѣделеното му възнаграждение по 1 грошъ на венчило и даже невъсприели да проводѭтъ священника си, учителя си и кмета си въ Казалското Събрание въ Устово на 1 Юлий, за което са каза по-горѣ.

Причинитѣ за охладяваньето на тия хора къмъ народочерковнитѣ работи, могѫтъ да са отдадѫтъ, пьрво, на недотамъ омѣлото воденье черковнитѣ работи отъ Архиерейския Намѣстникъ и второ, на проповѣдитѣ на двамина тукашни младежи ученици въ Американското училище въ Самоковъ. Тѣзи двама въспитаници, прѣзъ ваканцитѣ посѣщавѫтъ краището, забикалѭтъ селата, и ако не друго, тѣ бѣхѫ разбъркали умоветѣ на нѣколцина тѣхни роднини и приятели, като ги бѣхѫ убѣдили да не почитѫтъ православнитѣ обряди и черковното началство. Имахъ случай да са срѣщна съ тия мои приятели и доста са прѣпирахъ съ тѣхъ върху въпроса: има ли нужда за протестански проповѣдници въ нашия край, дѣто и най-малкитѣ села имѫтъ богуслужебни домове, дѣто всѣка недѣля и праздникъ ставѫтъ богуслужения, дѣто са чете евангелието на

[1]) Гл. Спомѣни за страшната пролѣтъ въ Ахѫ-Челеби прѣзъ 1876 год. 153—155.

български, дѣто старо-народната нравственность силно е закопчена и хармонизирана съ православната вѣра и гдѣто вѣроучението е распространено и между двата пола. Подържахъ противното. Въ всичкитѣ добри качества на Карлуковцѣхъ, протестанскитѣ въспитаници, съзирахѫ само простотия, бѣднотия, невѣжество, суевѣрия и т. н. каквито нѣща могѫтъ да сѫществувѫтъ само въ мѣста, гдѣто населението нѣма хаберъ ни отъ учение, ни отъ вѣра. Ако не друго, приятелитѣ бѣхѫ успѣли да скаразѭтъ братъ съ брата, баща съ сина и родъ съ рода.

Пристигнахъ въ това село слѣдъ пладнѣ. Спасъ ма прѣдаде на кмета и са върна назадъ. Азъ ходихъ въ нѣколко кѫщя по госте. Въ всичкитѣ кѫщя са събирахѫ по 10—15 души, за да распитвѫтъ какво има въ София. Най-много бѣхѫ любопитни да знаѭтъ нѣщо за Княза Александа и войската. И тукъ азъ слушахъ за Княза Александра нѣколко легенди, създадени отъ ланскитѣ хаджии и съобразени споредъ миросъзѣрцанието на тукашнитѣ хора.

Около 2 часа слѣдъ пладнѣ хорото са вияше на равната поляна, обсадена на около съ череши и върби и охладявана отъ къмъ источната си страна отъ една чешма съ студена вода. При тая чешма е рѣшавана сѫдбата на една хубавица, любена отъ двамина любовници, згодена за единия, а оженена за другия. Хубавицата Дьóка (Теодора) по налѣганието на родителитѣ ѝ била згодена за необичния ѝ до тамъ Стоила, а послѣ са споразумѣла съ Коля да са намѣрѭтъ на поляната при чешмата и да са прислѣдѭтъ, което и извършили. Обидения Стоилъ събралъ дружина и искалъ насила да изведе Дьóка отъ Колювата кѫща, ала обичаитѣ като непозволявѫтъ по никой начинъ да са изваде, или пъкъ да са върне назадъ заведената единъ пѫть мома, селянетѣ вързали Стоила и го проводили къмъ конака въ Пашмаклѫ. Тая случка е била, достатъчень, мотивъ за съставлението на една народна пѣснь, която захваща така:

„Стуила кàратъ воарзанчекъ,
Воарзанчекъ и укуванчекъ
Съ нови пазàрски фóртуми.
Бàре да бѣше за кражба,
Ями ми беше за мума,
За Дьóка Чилувичина.
Дьока си майци викаше:
Мале ле, мила, малеле,

Намъ са ю вода, кратила,
Іа ща на вода да йдамъ,
Нахъ пулянана на вода."
— „Ни йди Дьоку, доащерю,
Чи та ще виде и Колю
И Колю и Шопувчену."
Дьока си майка нислуше,
Нарами бѣли харкуми,
Та іе на вода утишла,
На пулянана на вода.
Дьока си вода точеше,
Колю си конче пуеше
И Дьокици си викаше:
„Дьоку лю, мари, хубава,
Та ни щешъ ли ма прислѣди
. . . .

На хорото двѣ гайди свиряхѫ. Колко е хубаво да глѣ да человѣкъ нашенско хоро. Момчетата и момичетата играѭтъ най-вече. И мѫже и жени, нѣкога и старци са хващѫтъ, но по-малко врѣме играѭтъ. На сѣверната страна на полянната отзадъ сѣдѭтъ мѫжиетѣ, а отпрѣдъ *левтеритѣ;* западната страна до хубавия плетъ на съсѣдната градина е заета отъ момичетата, които кога неиграѭтъ, а стоѭтъ прави и не са мѣстятъ отъ мѣсто на мѣсто; на другата страна подъ върбитѣ сѣдѭтъ женитѣ и бабитѣ насѣдали по ситната трѣвица. Щомъ са захване хорото, то са продължава до вечерьта безъ да са разваля, освѣнъ ако завали дъждъ. Всичко около хорото е мирно тихо и благоприлично. Има си особенни правни обичаи, за водяньето хорото, за захващаньето му, за почетьта, която младитѣ сѫ длъжни да въздавѫтъ на старитѣ чрѣзъ отстѫпваньето имъ първи мѣста, както при сѣдяньe тъй и при игранне; за правото на хороводство; заплатата на гайдажиитѣ, за отношенията между залюбенитѣ и пр. Тукъ-тамѣ, монотонностьта на гайдитѣ са прѣсича отъ периодически глъчки и смѣхове на мѫжетѣ, въ случай че отворѭтъ нѣкоя селска расправия било по вергии, било по мандри, било по пазаряванье попъ, учителъ, кметъ или какъвто и да е селски служитель.

На поляната, при старитѣ хора са сглѣждахѫ и нѣколцина ахряне отъ Виюво и Петково. Ала тѣ глѣдаха повече въ земята, за да не би да ги подозрѫтъ нашитѣ, че сѫ до

на хорото да глѣдѫтъ българкитѣ. И наистина, тѣ дохож-
ѫтъ по-вече по земание-давание, а са явявѫтъ на хорото,
но че българската имъ кръвь ги тѣгли къмъ българскитѣ о-
чаи, и друго, че на хорото могѫтъ да срѣщнѫтъ хората, съ
ято имѫтъ земание-давание.

Между помацитѣ бѣше и Алиюски Хасанъ отъ Петко-
съ срѣбърния си медаль отъ похода въ Чърна-Гора прѣзъ
362 год. Той съ свойственното му дърдоряньe и самохвалство
са забави да укорява карлуковцѣхъ, че въ тѣхното село би-
по-лошо.

— Разбира са, отговори му единъ карлуковчанинъ съ
смѣшка — че Петково е пò на почетъ отъ Карлуково, чи вижъ
асанъ-Ага, ти имашъ бичкии и балкàни въ *Шарканъ.*

— Имамъ, зерь, ами вие какво имате. Ходите да ро-
те агоскитѣ планини нагорѣ; вие немате ни единъ чилѣкъ
въ работа.

— Хасанъ-Ага, колко плащашъ вергия на Шарканъ,
пита го единъ овчаръ.

— Плащамъ *бешъ лира* ама ми хващатъ мѣсту кату
бешъ пара. Менъ ми стига ихтибаря, чи имамъ малъ въ
а падишахлѫка.

За петъ години, Алиюски Хасанъ, внукъ на Дели Мит-
, и на Стана, не бѣше още разбралъ добрѣ, какво царство
Ист. Румелия и кой царь го владѣе.

Таманъ Хасанъ бѣ захванѫлъ да бъбре, още неврѣли
некипѣли, отъ къмъ сѣвероисточния край надъ Карлуково ис-
ющѣхѫ до 20 пушки. Хасанъ са затрѣсе, защото въ онѣзи
нье са думаше, че три чети комитски шайки са въртяли око-
турско-румелийската граница. Слѣдъ двѣ минути, гърмежитѣ
вторихѫ; слѣдъ двѣ минути потретихѫ. Екота са носяше отъ
рдо на бърдо, отъ падина въ падина. Това бѣхѫ свадбаре
ъ с. Давудюво. Тѣ идяхѫ да земѫтъ невѣста отъ Карлуково.
огдѣ пристигнахѫ до селото, гръмнахѫ са до 300 пушки, въ-
ѣки правителственната заповѣдъ да са негърми. Свадбаритѣ
-вечето на конье и мулета, прѣдвождани отъ гайда, дойдохѫ
аво на хорото при Поляната. Мѫжьето бѣхѫ орѫжени съ пи-
оле и хубавитѣ имъ силяхлѫци бѣхѫ обкичени съ жълти хер-
лици, червени калемлици и тучани паласки. Свадбаритѣ слѣ-
хѫ отъ добитъцитѣ и едно голѣмо множество, разбира са род-
нии на невѣстата ги посрѣщнахѫ и спрѣхѫ на хорото. Доби-

тъцитѣ и докаранитѣ вѣщи прѣпроводихѫ въ невѣстината кѫща. Свадбаритѣ са наловихѫ на хорото. Сербезлика имъ показваше, че тѣ сѫ отъ селото на Давудювлянина Бекиръ-Ага и сина му Бинбашията, на чиято свадба прѣди 10 год. бѣхѫ поканени и свадбувахѫ цѣла седмица 38 села. Хорото стана много по-голѣмо и Давудювскитѣ свадбаре, по-вечето овчаре, подъ приглашаньето на двѣ гайди запѣхѫ:

Пéтру Пéтрувлянку!
Гиздява дявойку!
Мари що ти рéкахъ
Пакъ ли да ти рéкамъ:
Извади ми конче-ну
Зодъ мали вратинки
На равни дворуве,
Чи щâ да патьовамъ,
Патьовамъ, друмовамъ
Нахъ Стамболъ на градôâнъ,
Нахъ Панагире-ну
. . . .
. . . .

Двѣтѣ гайди приглашахѫ на двата чифта пѣснопойци които са размѣнявахѫ слѣдъ испѣваньето на всѣки два стиха

Хорото са продължава до *заникъ — слънце.*

Вечерьта — гозби и веселби въ много кѫщя. Планинскитѣ овчаре за испроводякъ на Петровъ-день, цѣла нощь свирихѫ гайди и кавале, пѣхѫ пѣсни и гърмѣхѫ съ пушки. Въ сѫщата вечерь имаше една свадба и една *главежъ*. Правителственнитѣ заповѣди, да са не гърми съ пушки, нѣмѫтъ въ тия мѣста сила при голѣми праздници като Костадиновъ-день, Тодоровъ-день, (8 Юний), Петровъ-день, Св. Недѣля, Илинъ-день и цѣло лѣто.

(Слѣдва).

БЪЛГАРСКИЙ ЛИТЕРАТУРЕНЪ ЕЗИКЪ.

Отъ Д. Николовъ.

Литературния езикъ на единъ народъ е, тъй да рѣ-чемъ, неговата цивилизация, неговата култура. Невъзможно е, немислимо е да има култура единъ народъ, безъ да има литературенъ езикъ. Ако нѣмаше общефранцузский литературенъ езикъ, нѣмаше да има и французска цивилизация; доклѣ не съществуваше общегерманский литературенъ езикъ, до тогава нѣмаше и нѣмска култура. Ето защо литературната форма на езика на единъ народъ е огледало на културата на тоя народъ. Макаръ литературния езикъ е слѣдствие отъ развитието на народа, но тия понятия слѣдъ врѣме сполучили тъй тѣсно да се съединжтъ, щото сега едното е condifio sine qna non другото. Безъ съмнѣние въ историческото развитие на европейскитѣ народи не е ставало всичко по естествения пжть на правилното развитие, — имало е и аномалии. Такива исторически аномалии сж искусственнитѣ литературни езици, създадени за едно кратко врѣме отъ една или нѣколко личности, които се въсползували отъ сгодни обстоятелства и натрапили своя искуственъ литературенъ езикъ на цѣлия народъ. Въ такъвъ случай, разбира се, сжществуванието на литературенъ езикъ у единъ народъ не е доказателство за културното сжществувание на тоя народъ. Но ние нѣмаме прѣдъ видъ подобни аномалии; ние разглѣдваме само ония културни нации, които въ изработванието на своитѣ литерни езици сж прѣкарали много вѣкове, минжли сж прѣзъ много фази на своето развитие, и всѣка фаза е оставила слѣди въ езика на народа. За такива народи може напълно справедливо да се каже, че тѣхния езикъ е огледало на тѣхната култура.

Да прѣминемъ сега къмъ нашия народъ. Не ще и дума, че у насъ не сжществува никаква още култура, нашия народъ не е станжлъ още историческа личность. А както изражението на личностьта е литературния типъ, тъй сжщо изражението на народната култура е неговата литература. Щомъ нѣмаме култура, естественно не може да имаме и литературенъ езикъ. Това сж положения, които всѣкий ще признае,

разбира се, съ жалость на сърдцето, защото народъ съ висока култура и той е изложенъ на много опасности, на прѣтопяване, на пълно исчезвание и други исторически salto mortale. Ако това става съ културнитѣ нации, то колко пò-възможно е да стане подобно нѣщо съ единъ некултуренъ, неформиранъ народецъ. Ето защо всѣкий интеллигентенъ мѫжъ трѣбва да има винаги прѣдъ очитѣ си стрѣмлението къмъ образование български литературенъ езикъ. Но отъ пò-горнитѣ редове става ясно, че литературния езикъ, като продуктъ на народната култура, не може да се създаде изведнѫжъ, да се изработи отъ едно или нѣколко лица въ едно опрѣдѣлено врѣме. Той се явява постепенно. Ето защо мнозина отъ нашитѣ „учени" мѫжье постоянно впадатъ въ заблуждение, като мислѭтъ, че тѣ сѫ въ състояние да създадѫтъ единъ общебългарский литературенъ езикъ. Лесно е да разбере человѣкъ, че подобни опитвания отиватъ на вѣтъръ и освѣнъ гдѣто не принасятъ никаква полза, но напротивъ много поврѣждатъ естествения вървежъ на развитието на нашия езикъ. Подобни лица иматъ право, разбира се, въ своитѣ стрѣмления, защото тѣ гонѭтъ благородна цѣль, иматъ прѣдъ видъ да махнѫтъ ония ненормални явления, които господствуватъ въ сегашния ни езикъ. Работата е само, че тѣ се залавятъ за нѣща които не съотвѣтствуватъ на силитѣ имъ, или по-добрѣ да кажемъ, залавятъ се за нѣща, за извършванието на които не сѫ достатъчни силитѣ на едного или на нѣколко души, или дори на цѣло поколѣние, а сѫ потрѣбни нѣколко поколѣния, по нѣкой пѫть много вѣкове за да си създаде единъ народъ литературенъ езикъ. Литературнитѣ езици на европейскитѣ народи напълно подтвърждаватъ горнитѣ думи.

Тъй сѫщо иматъ право и ония, които постоянно се оплакватъ, че у насъ не сѫществувала една обща ортография, че всѣкий пише, както иска, че въ едно и сѫщо училище сѫществуватъ двѣ и повече ортографии. Всичко това е вѣрно, и заслужва да обърне человѣкъ внимание на тия оплаквания. Но отъ друга страна, като се вземе прѣдъ видъ, че врѣмето въ което живѣемъ е врѣме на най-широка свобода слѣдъ най тежко робувание, врѣме на най голѣмъ политический разврат слѣдъ пълно отсѫтствие на политически учреждения, всѣкий ще трѣбва да се съгласи, че както въ политическо отношение сме распокѫсани, разбъркани вѫтрѣшно, тъй сѫщо и от

телно езика (понеже до прѣди освобождението нашия народъ
› е можалъ да се сдобие съ литературенъ езикъ) ще господству-
ı сѫщата бъркотия. Напраздни сѫ оплакванията за отсѫтствие
ı една обща ортография, напраздни ще бѫдѫтъ тъй сѫщо и
ізнитѣ министерски прѣдписания да се употрѣбява въ учили-
ето това или онова правописание, защото първитѣ не сѫ о-
ювателни, понеже въ такъвъ случай хората искатъ нѣща, ко-
ю не се създаватъ искуственно, а вторитѣ не принасятъ ни-
ква полза, защото не сѫ правилни въ самото си основание.

Но ще възразѭтъ мнозина: значи, трѣбва да оставимъ
ı страна тоя въпросъ, да се задоволимъ съ сегашното разбър-
но правописание, да прѣдоставимъ право всѣкиму да пише
й, както той желай. Отъ казаното по-горѣ проистича утвър-
телния отговоръ на тия възражения. Да, трѣбва да се даде
гествено да се развива нашия езикъ, да се не стрѣскаме
ь отсѫтствието на едно общо правописание, защото то само
себе си ще се изработи, само по себе си ще настѫпи врѣ-
, когато българския народъ ще се види стопанинъ на единъ
лгарский литературенъ езикъ. Кога ще е това? На тоя въ-
осъ, разбира се, никой не е въ състояние да отговори. Трѣб-
да имаме прѣдъ видъ само това, че правилното развитие
народа, въздиганието на нашата търговия, промишленность,
ственния напрѣдъкъ на народната масса сѫ главнитѣ лосто-
за появяванието на литературенъ езикъ у насъ. Безъ това
какви прѣдписания нѣма да помогнѫтъ. Ето защо длъжность
ѣки му, да полага най голѣмо старание за прѣуспѣванието
горнитѣ елементи на народната култура, ако искаме часъ
скоро да се сдобиемъ съ литературенъ езикъ.

Десеть години вече живѣемъ самостоятеленъ политичес-
й животъ. Десеть години наредъ всѣкий е ималъ право да
казва свободно своитѣ мисли и възгледи, да излага писменно
да прѣдава на други своята умствена стока. 10 години ис-
ическо сѫществувание не сѫ малко за единъ народъ, като
ния, който се е родилъ политически въ края на XIX вѣкъ,
ато другитѣ народи въ Европа сѫ достигнѫли вече до мно-
висока култура.

Безбройно множество нови идеи и понятия се явихѫ у
ния народъ готови, донесени отъ Европа, стига само да е
състояние да ги погълне и да ги усвои. Тия нови понятия,
ъ които е живѣлъ българский народъ много вѣкове, изис-

кватъ безъ съмнѣние и изражение. Оттука слѣдва, че наша литература отъ освобождението ни насамъ трѣбва да има дру хирактеръ отколко до-прѣди освобождението. Нѣма нужда се доказва това нѣщо. При първъ погледъ на нашата литер тура (а тя е прѣимуществено учебно-журналистическа) всѣк ще види каква голѣма пропасть се е образувала между наш та литература (азъ разбирамъ тука прѣимуществено външна форма на литературнитѣ произведения, понеже тя е прѣдме на моята статия) до 79 г. и слѣдъ 79 г. Важно е разби се, да разгледаме тоя въпросъ по-отблизо, да видимъ, какво станжло съ нашата ортография въ продължение на тоя 10 г дишенъ политический животъ. Критическия анализъ на то 10-годишно независимо сжществувание е отъ голѣма важност До сега подобно нѣщо не е направено. Нѣмаме ние резюме тоя периодъ, нѣмаме данни за да сждимъ, какво е направи нашия народъ за тия 10 години, какъвъ напрѣдъкъ се за лѣжва въ неговия животъ интеллектуаленъ, мораленъ, економ мический, политический и граждански.

Азъ ще се помжчж да направя тоя анализъ относит но езика. Ще се постаражж да анализирамъ тенденцията, ко прѣзъ послѣднитѣ 10 години е легнжла въ основанието на шия литературенъ езикъ, гармонира ли сегашното развитие нашия езикъ съ историческото прѣди 79 година, или е избра новъ пжть и нови срѣдства. По такъвъ начинъ ние ще бжде въ състояние да се произнесемъ за по нататъшното развит на нашия езикъ и за формата, въ която единъ день ще прѣ стане прѣдъ очитѣ на българския народъ *български лит ратуренъ езикъ.* Нашата задача има философский характе Освѣнъ това, материала отъ който тя ще извлича своето съд жание, е незначителенъ. Като притуримъ при това и спра ливостьта на ония, които се оплакватъ отъ безбройнотото м жество български ортографии, ще можемъ да разберемъ, че р рѣшаванието на горѣположения въпросъ е едно отъ трудни Но трудностьта на въпроса по никой начинъ не трѣбва да служи за оправдание на нашето бездѣйствие.

Епохи въ развитието на нашия езикъ.

I. Българский езикъ прѣди дохождаанието на Аспаруховата дружина на балканский полуостровъ.
II. „ „ отъ половината на VII в. до половината на IX в.
III. „ „ прѣзъ първото българско царство.
IV. „ „ „ второто българско царство.
V. „ „ въ врѣмето на турското иго.
VI. „ „ въ XIX в. прѣди освобождението.
VII. „ „ отъ 1879 г. до 1889 г.

Нѣма съмнѣние, че политическитѣ събития въ историяна единъ народъ иматъ най-голѣмо значение за развитието тоя народъ. Ето защо не ще е невѣрно раздѣлението разгието на нашия езикъ споредъ политическата ни история на энитѣ седемь периоди. Първий периодъ на нашето сѫществуване е периодъ на общеславянский животъ. Всичкитѣ славян племена сѫ били тогава още заедно, съставлявали сѫ една щеславянска нация. Българи, Сърби, Руссы, Чехи, Поляци, ърватн въ това брѣме още не е имало, имало е само Славя(Σλάβνι). Като вземемъ прѣдъ видъ, че културата на тая щеславянска нация, макаръ и да е била доста висока (това доказва отъ лингвистиката, която съ необорими доказателства твърждава, че въ това врѣме славянетѣ сѫ били вече прѣвѣли пастирския периодъ и сѫ били влѣзли въ периода на медѣлческия животъ), но пакъ не до толкова, щото да се нъ писменни знакове. Паметници отъ тоя периодъ сѫ нанитѣ пѣсни. Слѣдователно, за литературенъ езикъ въ това ѣме не може и да се говори (подъ думата литературенъ еъ се разбира езикъ, на който говори интеллигентната часть единъ народъ, езикъ на който се пишѫтъ всички литерани произведения, изработенъ на яки основи, езикъ който ѣбва да знае всѣкий, който желае да изложи своитѣ мисли менно, ако нѣма намѣрение, разбира се, да бѫде неясенъ читаюѫщата публика и ако не желае неговото произведение стане жертва на мишкитѣ).

Втората епоха на историческото сѫществувание на бълский народъ — отъ дохождането на Аспаруховата дружина на канский полуостровъ до появлението на славянската азбука

— е епоха на народно врѣние, двата враждебни елементи: финно татарский и славянский се слѣли въ единъ и образували българский народъ. Отъ тоя периодъ не сж останали никакви литературни паметници. Единственний паметникъ отъ това врѣме — генеалогията на първитѣ български царье не дава, разбира се, никакъвъ материалъ за изучване старобългарския езикъ. Главната задача на тоя периодъ е била: какъ ще се слѣжтъ двата народа? По нататъшната история ясно показва, че славянския елементъ надвилъ, — чуждия елементъ не оставилъ никакви слѣди въ народния езикъ. Но отъ това врѣме вече на балканский полуостровъ се явява българский народъ, българский езикъ. Отсжтствието на литературни произведения въ първия и втория периодъ на нашата история дава възможность да съединимъ тия двѣ епохи въ една. Слѣдователно историята на нашия езикъ се почнува отъ половината на IX вѣкъ. Отношението между политическитѣ събития и напрѣдъка на наукитѣ и искусствата не е винаги едно и сжщо. Политическитѣ събития по̀-вечето сж слѣдствие отъ вътрѣшното състояние на народа (французска революция), но често пжти тѣ служжтъ като срѣдства, чрѣзъ които се развива интеллектуално и морално народа (Гърция слѣдъ гъркоперсидскитѣ войни). Високото политическо развитие на българския народъ въ врѣмето на послѣднитѣ български царье-нехристиане, безъ съмнѣние, е ималъ голѣмо значение при изнамиранието на славянската азбука. Това политическо могжщество трѣбва да се има винаги прѣдъ видъ при прѣпирнята, на кой езикъ сж били прѣведени Евангелието и другитѣ св. книги — на старобългарский или не друго нѣкое славянско нарѣчие.

Въ втората половина на IX вѣкъ славянскитѣ племена на Балканский полуостровъ се сдобиватъ съ азбука; отъ тогава са почнува славянската литературата, отъ тогава се почнува историческото развитие на българский езикъ, колкото за „чертитѣ и рѣзитѣ,“ съ които сж се ползували, по мнѣнието на Черноризца Храбра, до тогава славянетѣ, това мнѣние и до сега остава голословно и не се е потвърдило съ никакви научни данни. Не влиза въ кржгътъ на нашата задача да разгледаме историческото развитие на нашия езикъ; това е достояние на историческата грамматика, която, безъ съмнѣние, не ще закжснѣе да разгледа всестранно тоя въпросъ. За насъ е важно, като се основаваме на началната наша литература, да и

вадимъ основнитѣ звукови знакове на славянския езикъ, да видимъ, какво е станѫло съ тѣхъ въ сегашния нашъ езикъ. По тоя начинъ, ние ще изоставимъ третия периодъ — първото българско царство; отъ него ще извадимъ само отличителнитѣ признаци на старославянския или старобългарския езикъ. Ще изоставимъ тъй сѫщо и четвъртата епоха на историческото развитие на нашия езикъ, макаръ тоя периодъ и да е ималъ голѣмо значение въ историята на българския народъ и на българския езикъ. Въ това врѣме именно въ старобългарския езикъ са явява членътъ и много други езиковни елементи, които и до сега съставляватъ собственность на нашия езикъ. При рѣшаванието на нашия въпросъ ние тъй сѫщо нѣма да се спираме и върху петия периодъ — първитѣ четири столѣтия на турското иго, а ще прѣминемъ направо къмъ шестия периодъ, за да видимъ какво промѣнение сѫ прѣтърпѣли основнитѣ звукови знакове на старобългарския езикъ въ тоя периодъ, съ други думи, въ какво състояние е заварило тия елементи нашето политическо освобождение.

Отличителнитѣ звукови знакове на старобългарския езикъ сѫ слѣднитѣ: ѣ, і, и, ы, ъ, ь, ѧ и ѫ (ѩ, ѭ). Азъ казвамъ, че тия букви сѫ отличителнитѣ въ старобългарский езикъ, защото първобитнитѣ славяне прѣди да се распрѫснѫтъ отъ своето обще славянско жилище въ Европа (Карпатскитѣ планини) всички сѫ писали тия звукови знакове. Слѣдъ като отидохѫ едни славянски плѣмена на сѣверо-истокъ, други на сѣверо-западъ, трети на югъ, всѣко племе захвана подъ влиянието на нови климатически и етнографически условия да развива първоначалния общеславянский езикъ. Почти всичкитѣ останѫли звукови знакове на старославянский езикъ сѫ спазени и до сега въ всичкитѣ славянски нарѣчия; само въ помянѫтитѣ по-горѣ (ѣ, і, и, ы, ъ, ь, ѧ, ѫ) е станѫло промѣнение; тъй например, поляцитѣ, имагъ носови звукове ę и ą (ѧ и ѫ), русситѣ вече въ произведенията отъ XI в. замѣнятъ тия носови звукове съ я и *ю*, а ъ и ь съ *о* и *е;* ъ и ь у западнитѣ славянски народи, които заедно съ вѣрата промѣнихѫ и своята азбука, като замѣнихѫ славянската съ латинска, тия вукви сѫ почти исхвърлени съвършенно или сѫ замѣнени съ други гласни букви.

Съ българский езикъ сѫ се ползували славянскитѣ апостоли, когато сѫ прѣвождали св. книги на славянски. Ето защо българский езикъ трѣбвало би да съдържа въ себе си най-мно-

го елменти отъ чистъ старославянский езикъ. Освѣнъ това, ако вземемъ подъ внимание, че както въ врѣмето на първото, тъй и на второто българско царство всичкитѣ умствении сили на народа сѫ били заети или съ стрѣмление къмъ хегемония на Балканский полуостровъ (първото царство), или съ борба за независимость (второто царство); ако притуримъ при това, че прѣзъ първитѣ четири столѣтия на турското иго българския народъ не е имал никаква възможность да напрѣднува въ литературата, а е глѣдалъ само да заварди нѣкои скѫпоцѣнни нѣща, които сѫ му напомняли врѣмето на неговия свободенъ и независимъ животъ — тогава за насъ става ясно, че дѣйствително въ българския езикъ трѣбва да търсимъ най-чисти, най-непокѫтнѫти форми на старославянский езикъ. И българския езикъ наистена владѣе тия чисти славянски форми на езика. Не е мѫчно да са докаже това. Особно справедливи ще бѫдѫтъ тия думи, ако ги отнесемъ къмъ прѣдпослѣдния периодъ на развитието нашия езикъ, къмъ първата половина на XIX вѣкъ. Достатъчно е да вземе человѣкъ коя да е книга отъ тоя периодъ, за да види, до колко българский езикъ по своята ортография стои близо до старобългарския. Тука ще видимъ ние съвършенно правилно да се употрѣбява буквата ѣ, ще видимъ правилно употрѣбенъ знакътъ и въ всичкитѣ му форми (і, и, й, ы); носовитѣ звукове тъй сѫщо са употрѣбявѫтъ правилно, само малкия юсъ (ѧ) е замѣненъ съ я (руссизмъ). Тая чистот[а] на старославянскитѣ форми въ бъагарския езикъ може лѣсн[о] да разбере человѣкъ, ако си припомни, че духовенството в[ъ] продължение на много вѣкове е било за българския народъ ед[и]ничкия елементъ, който е ималъ възможность да го запази от[ъ] поврѣждание. Традиционно, отъ поколѣние на поколѣние се [е] прѣдавала старобългарската ортография, и при всички промѣнения прѣтърпѣни отъ нея тя сполучила да заварди старат[а] си форма. Слѣдователно, нашата ортография прѣди освобождението е вървѣла по историческия пѫть; тя се е основавала н[а] старобългарската и е слѣдвала да са развива по-нататъкъ в[ъ] това направление. При такова положение на работата, естествен[о] но е да очаква человѣкъ, че и понататъшното развитие на въ[н]шната форма на българския литературенъ езикъ ще върви п[о] пѫтя, приготвенъ отъ прѣдшестванниците и основанъ на вѣко[вни] традиции. Естественно е да очаква человѣкъ, че подиръ н[а]шето освобождение, което прѣдизвика голѣмъ напрѣдъкъ въ ра[...]

витието на народнитѣ сили, ще бѫде усъвършенствовано онова, което ни бѣше завѣщало робското положение. Но за жалость не са случи подобно нѣщо. Както политическата наредба, дадена на народъ едва що изваденъ отъ тежки вериги ни причини много злини, и още за дълго врѣме ще служи като източникъ на нашитѣ народни нещастия, до като идеитѣ на тая политическа наредба не се въплотѭтъ въ насъ, тъй сѫщо и въ развитието на нашия литературенъ езикъ слѣдъ освобождението настѫпи неочакванно и ненормално врѣме. Както въ политическо отношение нашия народъ доби изведнъжъ това, което другитѣ народи сѫ спечелили чрѣзъ вѣковни борби, тъй сѫщо въ езиковно отношение рѫководителитѣ на литературното движение намислихѫ да създадѫтъ изведнѫжъ, съ едно драскване на перото българский литературенъ езикъ. Благородна задача, която даде неблагородни послѣдствия! Но ако въ политическо отношение е възможно да са натрапи на единъ народъ наредба, която му е чужда, за която той не е порасналъ, и която той приема само pro forma, а въ сѫщото врѣме си остава при старитѣ навици, при старото устройство, и у него се явява апатия къмъ държавнитѣ работи, която бѫдѫщитѣ историци ще отбѣлѣжѫтъ като отличителна черта на настоящата епоха, — съвсѣмъ друго е въ езиковно отношение: никаква сила, никакви прѣдписания не помагатъ, езика си слѣдва своето естественно течение, безъ да обръща внимание на иллюзиитѣ на нѣколцина негови благодѣтели. Но, както казахъ и по-горѣ, и литературенъ езикъ може да бѫде произведение на една или нѣколко личности, и той може да се натрапи. За щастие това нѣщо не се случи. Но при все това опитванията на нашитѣ езиковни реформатори дадохѫ своитѣ слѣдствия. Макаръ и да не създадохѫ българский литературенъ езикъ, но съ своитѣ постѫпки направихѫ това, щото българский езикъ си промѣни пѫтя на своето развитие, напусна традициитѣ на миналитѣ вѣкове и тръгна по новъ пѫть, който, както ще видимъ по-долу, коренно ще промѣни нашия езикъ и ще уголѣми числото на западнославянскитѣ нарѣчия съ още единъ членъ — българский езикъ.

Дойдохме до въпроса, който ни интересуваше. Трѣбва по подробно да разглѣдаме пѫтя, по който е тръгнѫлъ нашия езикъ въ своето развитие и въ каква хармония или дисхармония са намира сегашния българский езикъ съ езика на нашитѣ прѣдшественници. Да захванемъ поредъ отъ знакътъ *и*.

Знакътъ *и* има тройно произношение: *и* меко, *и* твърдо (ы) и *и* кратко (й). Въ старобългарския езикъ тоя звуковъ знакъ се е употрѣбявалъ съгласно точно опрѣдѣлени правила. Освѣнъ тоя знакъ, старобългарский езикъ знае и другъ знакъ за изображавание звукътъ и — і. Тоя послѣдний знакъ освѣнъ дѣто е ималъ служебно значение като число (10 — затова руситѣ го наричатъ *и десетирично*), но и въ граматическитѣ форми се е употрѣбявалъ само въ извѣстни случаи. Да видимъ, какво е станѫло съ тоя звуковъ знакъ въ другитѣ славянски езици и къмъ кои отъ тѣхъ може да се отнесе българския езикъ споредъ употрѣбяванието на тоя знакъ. Отъ тритѣ различни произношения у насъ сега сѫществувѫтъ само двѣ: *и* меко и *и* кратко. Твърдото произнасяние на тоя звукъ е исчезнѫло и то е за очудвание, защото нашия езикъ изобщо е твърдъ, дебелъ, а въ тоя случай исхвърлилъ твърдата гласна буква. На мѣсто ы въ съврѣменний български езикъ на всѣкадѣ се употрѣбява вече *и*. Знакътъ *і* никакъ вече не сѫществува въ нашия езикъ, и сега може да срѣщне человѣкъ тоя знакъ само въ писмата на нѣкой нашъ старъ грамотей, който продължава още да са придържа о старата ортография и счита за позоръ да напусне традиционието правописание и да приеме новото.

Съвсѣмъ друго явление срѣщаме ние относително знакътъ *и* въ нашата литература до прѣди освобождението. Ако разгърнете нѣкоя книга или нѣкой вѣстникъ отъ тоя периодъ ще намѣрите навсѣкадѣ правилно употрѣбенъ знакътъ *и* въ всичкитѣ му форми, ще намѣрите *і* прѣдъ гласна буква, ы въ окончанията и др. Ще рѣче, нашата ортография спрямо знакътъ *и* до нашето освобождение е вървѣла по историческия пѫть на своето развитие. Отъ освобождението насамъ направлението са промѣня. Да видимъ сега, какъ употрѣбяватъ тоя звуковъ знакъ другитѣ славянски нарѣчия. Русский езикъ знае и сега всичкитѣ четири форми на знакътъ *и* (і, и, й, ы). Макаръ русския езикъ ненавсѫдѣ употрѣбява *и* както старобългарский но самото сѫществование на тия четири форми на знакътъ *и* доказва, че русский езикъ въ това отношение стои много по близо до старобългарский отъ сегашний български езикъ. Въ чешский и полский езикъ знакътъ *и* съвсѣмъ е промѣнилъ старославянския си характеръ. Това е зависѣло главно отъ двѣ причини: 1) отъ историческото развитие на езицитѣ, и 2) отъ латинската азбука, която употрѣбяватъ тия два народа. И чеш

кий, и полский езикъ сж имали блѣскаво минжло; народитѣ ѝ живѣли дългъ и често славенъ политический животъ; при такива условия езика не може да стои на една точка; прогреса въ културно отношение и развитието на литературнитѣ форми изискватъ сжщеврѣменно развитие и на езиковнитѣ знакове. Ето защо въ полский и чешский езикъ не може да очакваме пълна чистота въ употрѣбяванието на знакътъ *и*. Второ условие, което е прѣдизвикало въ тия два езика коренна реформа на знакътъ *и* е латинската азбука. Латинската азбука знае само *і*. Тоя знакъ не може да удовлетвори исканията на славянский езикъ, който знае три вида произношение *и*. Ето защо въ полский и чешский езикъ сж били принудени да търсятъ нови знакове, съ които да замѣнжтъ старославянскитѣ й и ъı. Полский езикъ на мѣсто *й* употрѣбява *і* (иота): piekny — piekniejszy; на мѣсто ъı — *y* (игрекъ): wyzszy, zdrowy czyowiek. Чешский езикъ сжщо: novy, dnesni, krasnejsi; за знакътъ *і* (славянский) и въ двата езика не може да има и дума.

Става ясно отъ горнето, какво направление държи нашия езикъ въ своето литературно развитие относително знакътъ *и*. Българский езикъ сжщо е исхвърлилъ і и ъı, но чехитѣ и поляцитѣ поне означаватъ, че на извѣстни мѣста трѣбва да се пише *y* (игрекъ), което до извѣстна степень възнаграждава езика за изгубеното ъı, у насъ и това нѣма. Ние въ това отношение сме отишли напрѣдъ отъ другитѣ славянски народи. Колкото за съединителното *іи* въ старобългарский езикъ, замѣстено съ *йи* (тъй би трѣвало да бжде теоретически) въ новобългарский езикъ, забѣлѣжва се и въ нашия езикъ едно стрѣмление да се упрости още по-вече тая форма. Твърдѣ често пишжтъ нашитѣ литератори намѣсто *ий* само *и*. Едни правятъ това отъ безграмотность, други отъ прѣкалено стрѣмление къмъ реформирание нашия езикъ. До като още не се е изработилъ окончателно нашия литературенъ езикъ, разбира се, вɛ̂кий има право да пише както ще, но при това трѣбва да съблюдава извѣстни правила, които и при коренно промѣнение на езика пакъ си оставатъ сжщитѣ. Каква бърканица сжществува сега относително знакътъ *и* въ съединението *ий* лесно може человѣкъ да види ако обърне внимание на книжата, които излизатъ отъ канцеларията на самото Министерство на Н. Просвѣщение, които книжа би трѣбвало тъй да се пишжтъ, щото да служжтъ за образецъ на други. Ще видите тука съвсѣмъ чудни работи: „про-

грамма по руск*ий* езикъ“ и „программа ио българск*и* езикъ.“ Всѣки ясно вижда, че тука нѣма логика — трѣбва и въ два случая да са пише или *ий*, или *и*. А тъй, както е написано, излиза неграмотно. По поводъ на това припомнямъ си единъ анекдотъ. Единъ учитель обичалъ твърдѣ оригинално да рас- правя на ученицитѣ за окончанията на сѫществителнитѣ имена. Както, казвалъ той, една дрѣха отъ много триение се истрива, и както отъ двѣ дрѣхи оная по-скоро ще се скѫса, която по- вече се трие, сѫщо и въ езика — думи които по-често се упо- трѣбявѫтъ, по-вече се истриватъ и затова биватъ по-кѫси по тоя начинъ той обяснявалъ, защо именителний падежъ бива по-кѫсъ отъ другитѣ, напр. лат. homo, род. hominis, гр. Δνβδ, род Δνδροί и др. Подобно обяснение е смѣшно, но не логично.

И тъй виждаме, че нашия езикъ, колкото се отнася до знакътъ *и* не само стои много близо до западнославянскитѣ на- рѣчия, но въ нѣкои случаи успѣлъ е за 10 години свободно развитие да надмине въ реформаторската си дѣятелность и са- митѣ западнославянски нарѣчия. Фактъ печаленъ, но фактъ дѣй- ствителенъ, съ който трѣбва да се помиримъ и да се стараемъ да развиваме нашия езикъ именно въ това направление, което той си е избралъ.

Сега ще прѣминемъ и ще разгледаме другъ основенъ звуковъ знакъ на старославянския езикъ — ъ и ь (твърдъ и мекъ ъ). Тия два знака, както и знакътъ *и*, сѫ прѣтърпѣли раз- ни промѣнения въ различни славянски нарѣчия. Какъ сѫ се произнасяли първоначално тия букви — неизвѣстно. Ако изли- заме отъ това общо положение, че всичкитѣ букви едно врѣме сѫ били или гласни, или съгласни, ще заключимъ, че ъ и ь сѫ били гласни букви. Но тоя периодъ на старославянский езикъ не е оставилъ никакви слѣди, никакви паметници. Славистика- та намира славянскитѣ племена вече на оная степень лингви- стическо развитие и различие, когато тия букви вече изгубили своето гласно значение и станѫли или безгласни, или полуглас- ни. Безгласни ги намираме на края на думитѣ, полугласни въ срѣдата на думитѣ. Ето защо въпроса за звуковитѣ знакове ъ и ь трѣбва да са разгледа отъ двѣ страни: какво измѣнение сѫ прѣтърпѣли тия букви въ нашия езикъ когато се намиратъ на края на думитѣ, и какво — когато сѫ въ срѣдата на думи- тѣ. Въ края на думитѣ буквитѣ ъ и ь въ нашия езикъ сѫ ос- танѫли непокѫтнѫти, както сѫ били въ старобългарский езикъ

щото забѣлѣзваме и въ русския езикъ. Въ западнославянски- наръчия не може да има и дума за ъ и ь на края на ду- итѣ, защото тѣ употрѣбяватъ латинска азбука и нѣматъ нужда ъ тия знакове. Съвсѣмъ друго виждаме, ако обърнемъ внима- е на буквитѣ ъ и ь, когато сѫ тѣ вѫтрѣ въ думитѣ. Въ тоя учай означенитѣ знакове сега се употрѣбявѫтъ различно въ зличнии славянски нарѣчия, и при това сегашното имъ упо- ѣбяване много се отличава отъ онова въ старославянский икъ.

Отъ славянскитѣ нарѣчия нито едно (съ исключение българский езикъ) не употрѣбява правилно (съгласно орто- афията на старослав. езикъ) знаковетѣ ъ и ь. Тая неправил- сть зависи отъ разни причини. Русския езикъ още въ най- ритѣ свои паметници реформиралъ тия знакове — намѣсто ъ ь (въ срѣдата на думитѣ) вече въ остромировото евангелие срѣщатъ *о* и *е*. Тая замѣна продължава да сѫществува въ ский езикъ и до сега. Въ чешский и полский езикъ се за- лѣжва почти сѫщото явление, каквото и въ русския. Знако- тѣ ъ и ь се замѣнятъ съ *о* и *е*, по нѣкой пѫть съ *и (у)*, пр. *чело* — рус. *лобъ*, чеш. *leb, lob*; *слънце* — рус. *солн-*, чеш. *slunce*; *дънь* — чеш. *den*. Въ полский езикъ и два знака се замѣнятъ съ *е*: *пѣсъкъ* — *piasek*, *matka* — *ma-*, *dzen*. Трѣбва да направимъ оттука изводъ, че относител- ъ и ь само българский езикъ е останѫлъ вѣренъ на старо- авянскитѣ звукови форми. За да допълнимъ въпроса по зна- вето ъ и ь, трѣбва да обърнемъ внимание и на тъй нарѣче- итѣ плавни съчетания *(р+ъ, р+ь, л+ъ, л+ь)* и на пъл- гласието. Относително първото, т. е. плавнитѣ съчетания сла- нскитѣ нарѣчия сѫ избрали разни пѫтища за своето разви- е. Русския езикъ, разбира се, и въ тоя случай се е водилъ сѫщитѣ съображения, на основание на които е замѣнилъ ь изобщо съ *о* и *е*, напр.: *полный, черный*. Чешский езикъ вечето пѫти изхвърля въ плавнитѣ съчетания ъ и ь, но про- ася такива слогове глухо напр.: *brzy* (бързы); по нѣкой ть и чешский езикъ знае ъ и ь въ плавнитѣ съчетания (раз- ра се, замѣнени съ други знакове), напр.: *cerny, certa, uhy, tlusty*. Въ полский езикъ плавнитѣ съчетания иматъ щий харсктеръ както и въ чешский езикъ; поляцитѣ пи- тъ *slza, krwi*. Очевидно, както въ полский, тъй и въ чеш- ий езикъ унищожаването на плавнитѣ съчетания е прѣдиз-

викано отъ самата азбука; освѣнъ това исключителнитѣ случаи на плавни съчетания въ чешский езикъ показватъ, че тоя езикъ постепенно се стрѣми да махне знаковетѣ ъ и ь въ плавнитѣ съчетания.

Колкото за пълногласието, то и тука сѫществува разлика между русский ез. сѫ отъ една страна и чешский и полский отъ друга. Първия има пълногласие: *городъ*, *полонъ* (плѣнъ), *голосъ*, *берегъ*. Чешский и полский употрѣбяватъ формитѣ на старославянский езикъ: hlas, rbn, hrad, breh. Въ дадения случай чешский и полский езикъ стоятъ по близо до старобългарский, отколко русский ез. Да видимъ сега, въ какво положение се намиратъ главнитѣ съчетания и пълногласието на нашия езикъ прѣди и послѣ освобождението. Както въ плавнитѣ съчетания, тъй и въ пълногласието българский езикъ почти никога не е отстѫпялъ отъ традициитѣ на старобългарский езикъ. Въ плавнитѣ съчетания ние имаме чисти старобългарски форми, особенно въ формитѣ на литературния ни езикъ прѣди освобождението. И за пълногласието трѣбва да кажемъ сѫщото. Слѣдователно въ тоя случай нашия езикъ върви по пѫтя на развитието на чешский и полский езикъ. Освѣнъ това, нашия езикъ се стрѣми окончателно да изхвърли ъ и ь въ срѣдата на думитѣ. До прѣди нашето освобождение ъ и ь вѫтрѣ въ думитѣ се е употрѣбявалъ правилно. Истина, имало е опитвания да се реформира нашия езикъ още въ това врѣме; тъй напр., Каравеловъ се е мѫчилъ да въведе на всѣкѫдѣ въ срѣдата на думитѣ ж; макаръ това опитвание и да не е имало успѣхъ и не е можало да намѣри послѣдователи, но пакъ то показва, че отдавна се забѣлѣжва въ нашия езикъ стрѣмление къмъ реформа, и по-виднитѣ прѣдставители на нашата литература сѫ усѣтили отдавна това стрѣмление, само не сѫ били въ състояние да схванѫтъ сѫщностьта на работата и да дадѫтъ разумно направление на това реформаторско стрѣмление на нашия езикъ. По-сполучливи се оказахѫ опитванията, извършени слѣдъ освобождението. По-високото образование, което получихѫ множина българе, пò-доброто запознавание съ славянската филология дадохѫ възможность на нашитѣ филолози да тръгнѫтъ по рационалния пѫть на реформата. Нѣма съмнѣние, че заслугата на тия лица се състои въ това, дѣто тѣ сѫ освѣтили и расправили на други пѫтя, по който и безъ чуждо влияние би вървѣлъ нашия езикъ въ своето развитие. А стрѣмлението на

българский езикъ въ това отношение е — да се улесни езика, да се замѣнжтъ тритѣ полугласни ѫ, ь и ъ съ единъ знакъ. За ѫ сега нѣма да говоримъ, защото по-нататъкъ ще ни се случи по-подробно да кажемъ за тоя знакъ. Сега ще забѣлѣжимъ само, че тоя знакъ не трѣбва да се замѣня съ другъ, пенеже той е единъ отъ признацитѣ, по които се сѫди за важностьта на старославянский езикъ въ сравнителното езикознание. Колкото за ь и ъ, за тѣхното замѣствание съ ь въ срѣдата на думитѣ, не може да кажемъ нищо. Макаръ и да не е желателно това, защото по тоя начинъ се унищожава единъ отъ главнитѣ признаци на старобългарския езикъ, но щомъ го изисква езика, трѣбва да стане това. Много пò-добрѣ би било, разбира се, да останеше и ъ въ нашия езикъ. Голѣми мѫчнотии за запазвание тоя знакъ не може да се срѣщнжтъ, защото една голѣма часть отъ населението и тъй продължава да го употрѣбява. Колко за бѫдѫщий български езикъ, и той ще може правилно да употрѣбява ъ, като се обърне по-сериозно внимание върху изучванието на старобългарский езикъ, който ще ни улесни много по тоя въпросъ. Но както и да е, сега за сега нашия езикъ има наклонность да замѣсти ъ съ ь. Въ това отношение нашия езикъ хармонира съ западно слалянскитѣ нарѣчия. Замѣняванието ъ съ ь може да докара подирѣ си и други реформи — да се махне и ь вжтрѣ въ думитѣ, а това обстоятелство може да улесни замѣняванието славянската азбука съ латинска. Ето защо не е желателно, да ставатъ такива прѣобразования въ нашия езикъ, които могжтъ докара нежелателни послѣдствия.

Сега ще разгледаме третята серия звукови знакове, които тъи сѫщо съставляватъ отличителенъ признакъ на славянский езикъ; това сж буквитѣ ѫ и ѧ (иотовани ѭ и ѩ). По въпроса за произнасянието на тия букви сѫществува и сега разногласие между ученитѣ. По голѣма часть отъ тѣхъ приематъ, че тия букви сж имали ринезмъ (носово произнасяние, като француз. *in*, *en*, *on*, *an*). Старобългарската грамматика точно опрѣдѣляла, кога може да се употрѣбява ѫ и ѧ, кога не. Сегашнитѣ славянски народности още въ началото на своето политическо сѫществувание дали разно направление на развитието на тия гласни букви въ своитѣ езици. Тъй русский езикъ въ най-старитѣ си паметници на всждѣ замѣня ѫ съ *у*, ѧ съ *я*. По това правило се води русский езикъ и до сега:

ржка — рус. *рукá*, *мжка* — рус. *мука*, *мѧта* — рус. *мят*
и др. Отъ всичкитѣ славянски нарѣчия само полский езикъ у
потрѣбява правилно носовитѣ звукове, съ ринезмъ; но понеж
полский езикъ употрѣбява латинска азбука, въ която нѣма съ
отвѣтствующи знакове на ж и ѧ, за това поляцитѣ сж би
принудени да намѣрьжтъ нови знакове, съ които да изобража
ватъ ж и ѧ и намѣрили такива — *ą* и *ę* (произнасятъ се *о*
и *ен* съ ринезмъ). Чешский езикъ и той като полския нѣ
славянски знакове за тия гласни, но той не знае и ринезм
а замѣня ж и ѧ съ други гласни букви и при това съ
той доближава до русский езикъ, съ ѧ — до сегашний бъ
гарский. Чехитѣ замѣмятъ ж съ *u*, *ů* или *ou* (лат. азбука)
напр.: *нес-ж* — чеш. *nesu*, *nesou*, *ůhel*; ѧ чехитѣ замѣнят
съ *е*: *брѣмѧ* — чеш. *breme*, *пѧть* — чеш. *pet*, *начѧти* —
чеш. *pocet*. Нашия езикъ и той не е можалъ да остане вѣ
ренъ на традициитѣ — още прѣди освобождението езика ни
прѣтърпѣлъ извѣстни промѣнения относително знаковетѣ ж
ѧ. Най-напрѣдъ нашия езикъ вѣроятно подъ влиянието н
турский езикъ, произнася ж твърдо, като *ъ* и *ъ* въ срѣдата н
думитѣ. Но че едно врѣме и нашия езикъ е знаялъ ринезм
въ тия гласни букви, доказватъ нѣкои частни случаи, нѣкои наш
диалекти — на много мѣста и до сега говорятъ *девентдесет*
намѣсто деветдесетъ; нѣкои думи и сега има носово произнася
ние *мента* — мѧта. Относително звукътъ ж нѣма никакв
слѣди за неговото носово произносяние. Знаемъ само, че т
сега се произнася като полугласна.

Относително втория въпросъ — запазилъ ли е нашия е
зикъ правилно употрѣбяване на звуковитѣ знакове ж и ѧ в
такава степень, както сж се употрѣбявали тѣ едно врѣме въ ст
робългарский езикъ, ще кажемъ че нашия езикъ не е можал
да остане напълно вѣренъ на своя прародитель. Относител
знакътъ ж той винаги и прѣди и слѣдъ нашето освобождени
се е употрѣбявалъ правилно и въ това отношение не е прон
нилъ своето направление и до днесъ. Казахъ по-горѣ, че ед
врѣме нѣкои наши литератори сж искали да даджтъ главно зн
чение на тоя знакъ и да замѣнжтъ съ него всичкитѣ полугла
ни въ срѣдата на думитѣ. Но това опитвание не е имало успѣх
Друго направление господарствува въ сегашния нашъ ужъ лит
ратуренъ езикъ; това направление иска пакъ да намали знач
нието на тоя знакъ и дори да го исхвърли изъ нашия език

като прѣдполага да го замѣсти съ ъ въ срѣдата, и съ *а* на края на думитѣ. Привърженцитѣ на ъ, разбира се, ще употрѣбжтъ голѣми старания за да прокаратъ тая идея, но нада-ли ще имъ се удаде това, защото въ най-послѣдне врѣме се забѣлѣжва едно стрѣмление да се даде правилно напралление на развитието на нашия езикъ спрямо звуковитѣ знакове ж и ѫ, и това направлению не е за въ полза на почитателитѣ на ъ. Нѣма съмнѣние, че ако нашия езикъ продължава да се развива правилно, то ж ще въстържествува надъ ъ и по тоя начинъ българский езикъ ще бжде едно отъ най-вѣрнитѣ чеда на старославянския езикъ.

Съвсѣмъ друго трѣбва да кажемъ за другия носовъ знакъ ѧ. Благодарение на църковнитѣ книги, вѣроятно, които нашето духовенство толкова вѣкове е получавало отъ Руссия, гдѣто тоя знакъ е билъ замѣненъ съ *я*, отъ друга страна вслѣдствие вѣроятно изгубванието йотацизма въ българский езикъ (ѭ) се оказало нужда отъ знакъ *я* — още прѣди освобождението българский езикъ замѣнилъ ѧ съ я. Но веднжжъ извършена тая реформа, българский езикъ се спрѣлъ и вървѣлъ по тоя пжть, като се съобразявалъ напълно съ законитѣ на старобългарския езикъ; тъй у насъ до прѣди освобождението се е писало *чяшя*. Тая ортография се употрѣбява отъ нашитѣ старци и отъ ония, които сж получили своето образование прѣди 10—15 години. Слѣдъ нашето освобождение българский езикъ и относително тоя звукъ е реформиранъ и при това реформата е била извършена постепенно. Най-напрѣдъ *я* се промѣня на *а* (сѧ — *ся* — *са*), а по-сетнѣ на *е*. Ето отъ гдѣ произлизатъ бъркотиитѣ въ нашия езикъ. Единъ пише *ся*, другъ *са*, третий *се;* но това не е безграмотно, защото и тритѣ форми иматъ своето raison d'etre — не може никой да се укорява, защо пише *я* или *а* или *е*. Това сж три стадии въ развитието на нашия езикъ — единъ се спрѣлъ, или по-добрѣ да кажемъ избралъ първата, другъ втората, третий третята. Длъжность е, разбира се, на учителя да освѣтли ученицитѣ върху тия нѣща и да имъ посочи послѣдната степень на развитието на нашия езикъ относително единъ или другъ звуковъ знакъ. До колко нашия езикъ прѣдпочита въ настояще врѣме *е* на *я* и на *а*, вижда се отъ това, съ каква страстность се стрѣми да замѣсти навсждѣ тия знакове съ *е;* ще чуе вече не чѧшѧ и не *чаша*, а *чеша*.

Въ това отношение нашия езикъ напълно е сходенъ съ

чешский езикъ, който тъй сжщо, както казахъ и по-горѣ, е з
мѣнилъ ѧ съ е. И изобщо може да се каже, че новитѣ сл
вянски нарѣчия съ врѣме ще замѣнжтъ знакътъ ѧ съ е; н
страна остава само русский езикъ, който избралъ въ това отн
шение една посока, не съвсѣмъ правилна отъ точка зрѣние н
стрѣмленията на другитѣ славянски нарѣчия.

И тъй и относително знаковетѣ ж и ѧ българский е
зикъ или е останжлъ вѣренъ на старобългарский, или се е д
ближилъ до западнославянскитѣ нарѣчия.

Азъ свършихъ. Безъ съмнѣние въ нашия езикъ има още
много лингвистически елементи, които би трѣбвало да се прѣ
гледатъ, прѣди да се произнесе человѣкъ окончателно за външна
та форма на бждащия ни литературенъ езикъ. Но и отъ това
което казахъ до тука лесно може да си състави человѣкъ по
нятие, като каква форма ще вземе за напрѣдъ нашия езикъ.

Въ настояще врѣме, когато всѣки мисли, че има право
да пише както той знае, като се основава върху това, че ние
нѣмаме още едно общо правописание, горнитѣ забѣлѣжки за
развитието на нашия езикъ сж достатъчни, за да се убѣди всѣ
ки че подобно мнѣние не е справедливо. Всѣки, безъ съмнѣ
ние, може да се ползува съ онова правописание, което той на
мира за по-добро, но при това не трѣбва никой да забравя, че
макаръ и да липсува за сега у насъ едно общо правописание
но при все това нашия езикъ си има и свои особни закони на
своето развитие. Длъжность е на всѣки интеллигентенъ българ
ринъ да схване, до колкото му позволяватъ силитѣ, това вжт
рѣшно направление на нашия езикъ и да се води по него. По
тоя начинъ ще бждатъ възможни въ нашия езикъ само тия ре
форми, които сж съгласни съ вжтрѣшното движение на езика.

Отъ изложеното до тука се вижда, че българския езикъ,
като се стрѣми единъ день да стане литературенъ езикъ, се е
упжтилъ съ тая цѣль по едно направление, и ние видѣхме, че
това направление е да се доближи нашия езикъ по-вече до за
паднославянскитѣ нарѣчия, като напустне пжтя на своето исто
рическо развитие. Ние видѣхме сжщо, че въ нѣкои случаи на
шия езикъ и сега е по-напрѣднжлъ въ реформаторската си дѣ
ятелность — отдалечавание отъ традицинтѣ на старобългарский
езикъ — и е надминжлъ дори и западнославянскитѣ нарѣчия.
Понеже всичко е хубаво, което естественно се развива, затова
желателно би било, щото всѣки, въ ржцѣтѣ на когото се нами

ı тая власть — да спомага на изработванието единъ българ-
кий езикъ — да употрѣби всичкитѣ си старания, за да не да-
ı възможность на нашия езикъ да се отдалечава много отъ
уѣданията на старобългарский езикъ, за да можемъ ние въ
IX и XX вѣкове да заемемъ въ езиковно отношение първо
ѣсто между другитѣ славянски народи, като пазители на ста-
обългарския езикъ, както сме били едно врѣме, прѣди хиляди
дини, първи между другитѣ славяне въ културно отношение.

Пловдивъ, 31 Декемврий 1889 год.

РѪКОПИСНО ЧЕТВЕРОЕВАНГЕЛИЕ
ОТЪ XVI-ИЙ ВѢКЪ.

Съобщава Г. Цаневъ.

Евангелието, за което е тукъ дума, са намѣри захвърлено между книгитѣ, останали отъ нѣкогашната библиотека на Търновското классно училище. Отъ нѣколкото редове, писани съ скорописъ, въ края на първата страница отъ послѣдния листъ на книгата, виждаме, че това евангелие е било купено съборно за ближния до Търново мънастирь Св. Троица и приложено въ деня на святитѣ апостоли Петра и Павла, на 1-ий Юлий, 7066 година отъ сътворение мира, т. е. въ 1558 година (отъ Р. Х.), или прѣди 332 години. Ето и самата бѣлѣжка:

Мітрополить Трьновскн кѵрь иѡакымь пишеть ради ѡви с҃ти тетроеѵ҃ль. како се кѹпи съборно и приложисе въ храмь с҃тиѧ троицѫ. близь Трьнова въ ѹстье. дако неке извади нли прода или хариза или некамо д҃нѫ да е҃ проклеть ѿ. т҃. иі. с҃тнхь ѿць нже въ никеи. и съ іюдѫ да наслѣднть. и да просѣдетсѧ ꙗкоже ариа и въ вторѣмъ пришествие архистратигъ Міхаиль да мѹ е҃ съперъникъ прѣдъ владика х҃а. кѹпысе и прнложнсе на празникъ с҃ти а҃пл҃ъ петра н павла. въ лѣто з҃ѯ҃ѕ м. Юлііа а҃ д҃нь и҃ азъ смѣрені и҃ многогрѣ . . . . (По-нататъкъ, вѣроятно, въ края на настоящата бѣлѣжка са е билъ подписалъ и пишащия тѣзи редове. Послѣднитѣ петь думи са написани напрѣко по дължината на листа, отъ който е отдрана малка часть).

Отъ тъзи бѣлѣжка става явно, че мънастиря трѣбва да са е ползувалъ съ нѣкакво покровителство, защото и самия тогавашенъ Търновски митрополитъ, — който, безъ съмѣние е билъ гъркъ, — е позволилъ да са купи това евангелие, като го е и скрѣпилъ съ своя подписъ на грьцки[1]). Подписа е подъ бѣлѣжката.

---

[1]) Казахѫ ми, че мънастирскитѣ братия биле намѣрили нѣкакви грамоти, дадени на мънастиря отъ нѣкои влашки князове. Въ една отъ тѣхъ граммоти са спомѣнувало, че всѣка година мънастиря молучавалъ соль.

Има прѣдание, че мънастиря Св. Троица сѫществува още отъ врѣмен

Надъ тьзи бѣлѣжка има друга, писана отъ писеца на евангелието, нѣкой-си грамматикъ Петръ. Той бѣлѣжи, че написалъ евангелието въ 7066 година, т. е. въ 1558 година отъ Р. Х. Отъ това са вижда, че то е било купено, отъ мънастиря, въ сѫщата година. Вѣроятно, порѫчали сѫ на писеца да имъ напише това евангелие. Слѣдъ това са казва, че е било писано въ Ловечъ (ло́вочь). Привеждамъ изцѣло и тьзи бѣлѣжка.

Слава съврьшителю прѣблгомꙋ Богꙋ дающомꙋ почело и҆ съврьшеніе всакомꙋ дѣло и҆же ѡ҆ немъ начинаемꙋ. съврьшисе си стꙑи и҆ бжтвеніи тетрее҆ѵ҃ль. въ лѣто ҂з҃ѯ҃ѕ. писа многогрѣшни грамматикь петрь е҆мꙋже ѿчьство земла́. и҆ сърродници чрѣвїе а богатство грѣси. писасе въ градь ло́вочь при бгͦолюбезнемь е҆пⷭкопѣ кѵрь іеремїи. ѡ҆баче прѣклонь главꙋ къ колѣнома съ ѹ҆миле́ніемь млю̑се старимь ꙗко ѿцемь. ю҆нимь ꙗко братїамь чътꙋщїимь и҆ прѣписꙋющнмь а҆ще что ѡ҆брѣта́ете погрѣше́но и҆справлѣйте (а) не клъните, н мнѣ грѣшнаго благословите да и҆ пⷭиса́ви и҆ чьтꙋщїи ѹ҆лꙋчнмь цр҃ствїе нбⷭное. ѡ҆ хрⷭтѣ і҆сѣ нашемь. емꙋже слава и державa въ вѣки аминь:

Книгата е добрѣ подвьрзана; коритѣ ѝ сѫ дьрвени, облѣпени съ хубавъ жьлто-червенъ мешинъ. Имала е и скоби за затваряние, но тѣ сѫ развалени; подвьрзията ѝ е здрава, но малко утрита.

На листа, който е залѣпенъ на втората кора е написано, съ бързописъ, отъ друга рѫка, сѫщото каквото и най-долѣ на първата страница, отъ послѣдния листъ, безъ подписа на Търновския митрополитъ. Още по́-долѣ е написано съ добрѣ-черно мастило, и съ отдѣлени една отъ друга думи, слѣдующето:

Сїа книга глаго́леми е҆ѵ҃лїе ка́коа повѐза даскаль стоа́нь ѿ се́ло трѣвна (за) гроша в҃ (два).

та на послѣднитѣ български царье и монаситѣ даже знаьѫтъ, по прѣдание, че въ този мънастирь сѫ са подвизавали нѣкои отъ българскитѣ святци. Отъ старитѣ здания не е останало ни едно; тъй сѫщо нѣма даже и диря отъ старата църква, за която казвѫтъ, че била не на сегашното си мѣсто, но по̀-насѣверъ, пакъ подъ отвѣстнитѣ и високи варовити скали, нѣгдѣ бливо около днешната мънастирската кошара.

Книгата са състои всичко отъ 196 листа, въ голѣмъ форматъ. Листа има дължина 30 сантиметра, а широчина 20. На листовитѣ нѣма нумерация, тѣ всички сѫ добрѣ запазени; само на послѣдния е отдрано малко отъ чистото поле и нѣма името на тогова, който е написалъ бѣлѣжката за купуванието на евангелието. Листа, който е билъ залѣпенъ на вътрѣшната страна на първата кора, е отдранъ; на него, както са вижда отъ останалата му малка часть, е имало нѣкакви украшения, ако не и нѣкакви слова, писани съ сѫщото черно мастило, съ каквото е писана и горѣприведената бѣлѣжка. Послѣднитѣ четири листа имѫтъ по-дължината си, отъ страна, подлѣпяна прозорчна хартия, защото чистото поле е отдрано.

Текста на всѣкѫдѣ са е запазилъ добрѣ, написаното не е никакъ зацапано или нѣкакъ повредено. Нѣкои листове сѫ покапани съ восъкъ, отъ което става явно, че евангелието е употрѣбявано въ църковната служба. При пръвъ поглѣдъ са съглѣжда, че горнята външна половина на всички почти листове е измокряна; буквитѣ на това мѣсто сѫ малко избѣлѣли, а хартията е станала пó-тьмна.

Евангелието е написано съ едро уставно писмо, на дебела турска хартия, която, — вижда са ясно, — прѣди да са пише, била е изглаждана. Написаното са чете твърдѣ лесно, при всичко че думитѣ не сѫ написани отдѣлно една отъ друга. Както въ всички, стари рѫкописи, нѣма прѣносни чъртици, за прѣносяние думитѣ отъ единъ редъ на другий.

Всичкитѣ заглавия на евангелията сѫ писани съ киноварь (цинобарь), а самия текстъ — съ чьрно-ръждиво мастило. Цвѣта на мастилото е сѫщо такъвъ, какъвто е и на много пó-старитѣ рѫкописи. Положително не може да са каже относително цвѣта на мастилото — да-ли дългото врѣме е влияло върху състава му, за да приеме ръждиво — черъ цвѣтъ, или пъкъ цвѣта му зависи отъ особнния му съставъ.

Поправяни погрѣшки са срѣщѫтъ твърдѣ малко. Испуснатитѣ думи сѫ писани отъ страна на текста. Отдолу подъ текста на много евнгелия има забѣлѣзано, съ киноварь, по какъвъ случай и праздникъ са четѫтъ. Евангелията слѣдвѫтъ по обикновенния си редъ.

Прѣдъ всѣкий евангелистъ има оглавление на евангелията, а слѣдъ него и прѣдисловие за всѣкий евангелистъ. Прѣдъ всѣко прѣдисловие има по единъ барелефенъ орнаментъ,

украсенъ съ червена, желта и синя бои. Орнаментитѣ сѫ разни; на-дльжъ тѣ завземѫтъ половината отъ страницата и имѫтъ широчината на текста. Съ исключение на първия орнаментъ, въ срѣдата на другитѣ орнаменти е отбѣлѣзано — отъ кой евангелистъ е евангелието.

Първото прѣдисловие има слѣдѫющето заглавие, писано съ свързани едри букви: ѲЕОФНЛАКТА АРХІЕПИСКОПА БЛЪГАРСКАГО прѣдисловїе ѐже ѿ матѳе́а с҃тго є҃ѵлїа, въ което са говори кога и отъ кого сѫ написани евангелията. Обаче, за прѣдисловията прѣдъ другитѣ евангелисти не са спомѣнува отъ кого сѫ написани но, като са земе прѣдъ видъ языка и стила, има . . . голѣма вѣроятность, че сѫ отъ единъ съставитель.

Тука дохожда въпросъ да са знае кой е този Архиепископъ Български Теофилактъ? Не е ли архиепископа на Охридската Църква, за когото намѣрваме, въ Паисиевата История, че е билъ църковенъ писатель, а именно тълкуватель на Священното писание? Прѣдъ видъ на това, намѣрихъ за необходимо да изложѫ изцѣло първото прѣдисловие.

Послѣднитѣ деветь листа съдържѫтъ упѫтвания — кога и въ кои дни прѣзъ годината са чете всѣко евангелие. Първото упѫтвание е:

Сказанїе ѐже на въсѣкки д҃нь длъжное г҃лати се є҃ѵлїе недѣлıамъ въсе́го лѣта. Въ с҃тѫѭ и великѫѭ неделю па́сҳь. Слѣдъ това: є҃ѵлїа с҃тыихь страст҃ѣн г҃а на́шего і҃са х҃а. Слѣдъ това: є҃ѵлїа въскр҃на оутрѣнь.

Послѣ: Съборникь ві҃мь месецемь показѹе гла́вы коемоуждо є҃ѵлїю избран'нимь с҃тыимь и праздникамь владичнымь. (Започва са съ мѣсецъ Септемврий). М҃ць септем. имать дни л҃. д҃нь имать ч҃а ві҃ и нощь ві҃ . начетокь новѹ лѣто . . . А слѣдъ това:

Сказа́нїе прѣемющее въсе́го лѣта чи́сло є҃ѵльское. Є҃ѵлистѡмь прѣѣтїе. ѿ кѹдѹ начинаютъ и до гдѣ ста́ють.

Както ще види читателя, правописанието не е строго послѣдователно и правилно. Прѣпинателнитѣ знакови, както въ всички почти рѫкописни паметници, сѫ поставяни неправилно даже безъ разборъ. Удаpенията не сѫ поставяни всѣ-

кога. Но безъ да са глѣда на това, този паметникъ е прѣвъсходенъ образецъ.

Прѣди да приведѫ нѣкой откѫсляци, които да послужѫтъ за образецъ, намѣрвамъ за нуждно да изложѫ въ кратцѣ пô-главнитѣ особенности.

До колкото имахъ възможность да разглѣдамъ текста, азъ забѣлѣзахъ слѣдующитѣ.

Малкото и (і) е употрѣбявано почти въ всички случаи, гдѣто е употрѣбено въ новия църковно-славянски язикъ; но има такива случаи, че вмѣсто него е писано и или ы, както виждаме въ древния периодъ на язика. Напримѣръ; пріидѐ, знáменіє, писáніа, боудѫщіими, цѣломѫдрію, бóжіе и др. И малко са срѣща употрѣбявано и въ такива думи: галілеанинь, ȉкріды, сімонь, ȅуангелісти и др. (всѣкога съ двѣ точки отгорѣ.

Прѣдъ є или а, които са изговарѭтъ и+є=іє и и+а=ıа, ако има і, то има всѣкога отгорѣ си двѣ точки, което показва че і-то на сложната гласна се замѣства отъ прѣдшествующето; напримѣръ: трьніе, ȁвіе, братіамь, писáніа, хотѣ́ніа, сіа, благовѣстіа, прѣдáніа, бóжіа, біахѫ и мн. др.

Колкото и да търсихъ, не можахъ да срѣщна ни една дума, въ която да е употрѣбено іє, т. е. є съ і съединено.

Доста често са срѣщѫтъ думи, въ които на ıа отсѫтствува і-то; напримѣръ: покаáніа, іоудеискаа, благаа, пóась, твоа, вѣчнаа, прáведнаа и др.

Въ нѣколко думи ıа е написано, безъ да има надъ і-то точки или други нѣкакви знаци. Напримѣръ: мышлıаше, оучи́телıа, римлıане, любльаше, дивлıахѫсе. Сглѣдахъ двѣ думи, въ които і-то, съедин. съ а — ıа, има точка; напримѣръ: ıако, господнıа. По нѣкждѣ надъ ıа има слитна (῍), която означава, че са изговарѭтъ слѣно.

Буквата ѡ твърдѣ често е употрѣбявана намѣсто о; напримѣръ: ѡнь, ѡбрѣтаахѫ, въсхѡдь, ȉѡáнь, ѿблакы. Освенъ това, срѣщѫтъ са едни и сѫщи думи, въ които единъ пѫтъ е написано ѡ, а въ другий о: напримѣръ: ѡнь и онь, прьстѡмь и прьстомь и мн. др. Но прѣдлога отъ безъ да са сглѣда самостоятеленъ ли е — отдѣлно, или не, всѣкога е писанъ съ ѡ. (т-то всѣкога е писано отгорѣ му, както е въ сегашния църковно-славянски язикъ); напримѣръ: ѿ, ѿмъщéніе, ѿвѣщаваше, ѿмѣтаашесе и др.

Старото оу почти всѣкога е писано, когато стои въ на-

лото или въ първитѣ срички на думитѣ; напримѣръ: ѹ҆́бо, ѫжїє, дроѹгь, соѹдить, поѹча́єть, благооудо́бнѣ и мн. др. о има твърдѣ малко думи, въ послѣднитѣ срички на които е писано. Напр. разли́коуюгь. Въ послѣднитѣ срички всѣкога употрѣбявано новото ȣ; напримѣръ: гласȣють, просвѣщаахȣ-звахȣ и мн. др. Въ нѣколко думи ȣ е употрѣбено и въ рвитѣ срички; напримѣръ: мȣдрости, го́лȣбы, дрȣ҆́зы. Съ-ѣдахъ само една дума, въ която, вѣроятно по несъглѣждание, мѣсто оѵ въ края е написано само ѵ: пра́вдѵ.

Буквата з по нѣкога неправилно е замѣствана съ ѕ; примѣръ: прозе́бнȣти, ѕмїє, дрȣ҆́ѕы, съѕы́ждȣ, низȣ҆, стьѕы др. Само една дума съглѣдахъ, въ която правилно е употрѣбено ѕ; напримѣръ: дивлыхȣсє ѕѣ҆ло.

Голѣмия еръ (ъ) всѣкога е писанъ въ края на прѣд-зитѣ, биле тѣ самостоятелни или съставни части на думитѣ; примѣръ: съ, въ, възда́сть, сътвори́, съдѣла, съвьрше́нь, прьшаашє, невъзмо́жна, въмѣта́емȣ, съчета́, съмире́нїе, крисє, създа́ти и мн. др. Твърдѣ често ъ е писанъ между съгласни; напримѣръ; съмрьть, мъно́ю, въси́ въсе́мь и . Въ срѣдата на думитѣ всѣкога е писанъ правилно; напри-ръ: дъждь, ръптаахȣ, тъкмо, мълва́ лъбное, мѣсто, сът-кь, сънмища и мн. др. Но въ края на думитѣ всѣкога е гѣненъ съ ь, на което, вижда са, не е отдавано голѣмо зна-ние. Срѣщать са твърдѣ малко думи, въ срѣдата на които, мѣсто ъ, неправилно е написанъ ь; напримѣръ: дльжни́кь, ьно, крьвь, мльча́ахȣ и др. Въобще ъ твърдѣ правилно е трѣбяванъ. Въ по̀-многото случаи той е замѣненъ съ о.

Има доста много думи, въ които ъ е испущанъ, а на-сто него, надъ съгласната, е написанъ апострофъ; напримѣръ: ошав'шє, ви́дѣв'шє, бы́в'ша, възрѣв'жє, глєт'сє, вѣровав'-имь, в'сѣмь, же́н'ско, слѣп'ца́ и мн. др.

За малкия еръ (ь) може да са каже, че всѣкога е пи-ъ, въ срѣдата на думитѣ, на подобающето си мѣсто; напри-ръ; съвьрше́нь, съмрьть, мрьтвыхь, врьхȣ, стькле́ници, занитє, прьвѣє, дрьжаахȣ, дрьжа́ва, прьстєнь, жрьтва, вь, врьтоградáрь, врьто́пь, трьно́вєнь, мрьзость, жрьнов-и, прьвїи и мн. др. Въ по̀-многото случаи ь е замѣненъ съ є.

Буквата ы съвсѣмъ не е употрѣбявана; колкото и да

обрьщахъ листовитѣ и да са вглѣждахъ, не можахъ да съглѣ дамъ ни една дума, въ която да е употрѣбена.

Но новото ы е твърдѣ често употрѣбявано; напримѣръ мрьтвыихь, кыи, жрьновныи, мышлыаше, быти, обычаи, ны вы, мы, ты, стынимь и мн. др. Срѣщатъ са думи, въ коит неправилно е употрѣбено; напримѣръ: изыдосте, съзыжд8 пакы и др.

Юсовитѣ, и то само нѣкои отъ тѣхъ, сѫ твърдѣ рѣдк употрѣбявани. За да намѣрѭ по-много думи, въ които е упо трѣбенъ на мѣстото си голѣмия юсъ (ѫ), трѣбваше да прѣоб рьщамъ и разглѣждамъ много листови. Срѣщнахъ ѫ, употрѣ бенъ правилно, въ слѣдующитѣ думи: цѣломѫдрїю, рѫцѣ сѫщѫ, бѫдеть (доста на често), ȏ блѫднѣмъ, снѣ, сѫд (нѣколко пѫти), мѫжїе, сѫдеще, прикоснѫт'се, сѫть (нѣколк пѫти), лѫкаво (два пѫти), сѫщїи, заблѫдить, скѫдѣл'ниче скрьжеть зѫбомь насмщественни, съ ѿрѫжїемь, ѿ сѫботь при кѫпинѣ, пѫть. Почти въ всички думи юсовитѣ сѫ замѣ нени съ съотвѣтствующитѣ гласни

Много са вглѣждахъ да-но намѣрѭ въ нѣкоя дум иотирования голѣмъ юсъ (ѭ), но труда ми остана напрасенъ.

Малкия юсъ (ѧ) още по-рѣдко е употрѣбяванъ; намѣ рихъ го употрѣбенъ правилно само въ слѣдующитѣ думи глаголашѧ, взал'кашасѧ, ȏ бѣсн8ющем'сѧ.

Малкия юсъ всѣкога е замѣненъ съ е; напримѣръ възложише(ѧ), ȣче(ѧ), снидошесе, на те(ѧ) свидѣтел'ств ютъ, свое(ѧ), положжнше(ѧ), быше(ѧ), не есте мене(ѧ и еше(ѧ) того юнош8, грѣсе(ѧ), осѫдише(ѧ) и мн. др. Не правилно употрѣбенъ ѧ съглѣдахъ въ тѣзи думи: ѧже, комар

Неможахъ да намѣрѭ ни една дума, въ която да употрѣбенъ иотирования малъкъ юсъ (ѩ).

Въ частицата пре всѣкога намѣсто е-то е писано ѣ напримѣръ: прѣданїа, прѣоучка, прѣщенїа, прѣжде, прѣд прѣвѣчное, прѣлящени и мн. др.

Твърдѣ често глаголитѣ въ минало несвършено врѣм имѫтъ двойната гласна а, която дава протѣгнато произноше ние; напримѣръ: ръптаах8, зваах8, възливааше, оужасаах8с приносаах8се, искаах8 и мн. др.

Иминителния и винителния падежи са срѣщатъ твърд

рѣдко съ удвоената гласна а; напримѣръ: ч҃лчьскааго, дроугааго и др.

Образцитѣ, които слѣдвѫтъ по-долѣ, сѫ прѣписани безъ нѣкакви измѣнения и поправяния.

ѲЕОФІЛАКТА АРХІЕПИСКОПА БЛЪГАРСКАГѠ

Прѣдисловіе еже ѿ Матѳеа с҃таго еуангеліа: †

Иже оубо прѣжде закона ѡни божественіи моужіе. написан'ми книгами просвѣщаахѹсе, нѫ чисть ймоуще съмисль. й доуха сіаніемь просвѣщаахѹсе. й тако божіа вѣдѣхѹ хотѣніа. самомѹ ѡномѹ бѣсѣдѹющѹ тѣмь оустикь оустомь. таковь бѣ ное. авраамь. іаковь. мѡѵсй. понеже йзнемогоше человѣци. й недостойни быше просвѣщатисе й оучитисе ѿ с҃того д҃ха. дасть чевовѣколюбець богъ писаніа, да понѣсими въспоминають того хотѣна: Сице й Христось а҃постоломь оубо самоличнѣ бесѣдова. й д҃ха оучителꙗ тѣмь посла. понеже по сихь хотехѹ й ереси прозебнѹти, й обичае наше растлити. благоволй написатисе благовѣстіамь. да ѿ сихь оучими йстинѣ, не ѿводими боудемь ѿ лѫжнихь ересей. ни же въсеконѣчнѣ растлѣют'се о҃бичаи наши.·. Четири же благовѣстіа дасть намь прикладно. за несъборнимь й врьховніимь четиремь добродѣтелемь. ѿ сихь оучими есми. моужьствѹ. моудрости. правдѣ. цѣломѫдріїю. егдá глаголеть г҃дь. не оубоитесе ѿ оубивающихь тѣло. доушѹ же оубити не могѹщихь. моудрости же егда пооучаеть. боудете моудрй ꙗко змііе. и цѣли ꙗко голѹбы. правдѣ же егда оучить. ꙗко же хощете да твореть вамь ч҃лцн, й ви творите имь такожде. цѣломоудрію егда ѿричеть. Възрѣвы на женѹ къ е҃же въжделѣти тоу. оуже прѣлюбидѣиль ість въ ср҃ци своемь. й йнако же соуть четири благовѣстіа. ꙗко да ꙗвить ꙗко четири сіа о҃бдрьжеть сиречь. прѣданіа. заповѣди. прѣщеніа обѣтованіа. й вѣровавшимь оубо прѣданіемь й заповѣди не храиещимь. боудѹщіими прѣтеще

моукамн. хранещїимʼже вѣчнаа ѿбѣтовающе благаа. благо-
вѣстїе же глтʼсе. зане вѣститъ намь вещи, благо и добр
имѹща. сирѣчь. ѿставленїе грѣхωмь. правдѹ. въсхωдь на не-
беса. синоположенїе божїе. Вѣстнтʼже ꙗко благооудобнѣ сї
прїехомь; нъ благодатїю и человѣколюбїемь божїемь, толи-
кыхъ благь сподобихомсе. Четири оубо ѥѵангелїсти. ѿ сихъ
оубо два, матдеи и їωаннь. бѣхѹ ѿ лика ві тнхь. два же
марко и лѹка ѿ ѿ тнхь. бѣже марко оубо послѣдователи
и оученикь петрѹ. лоука же павлѹ. матʼдеи же оубо прьвѣ
въсѣхь написа ѥѵлїе. ѥврейскымь гласωмь. къ ѥже ѿ ѥврей
вѣровавʼшїимь. по ѿсмнхь лѣтѣхь гнѧ възнесенїа. прѣложи
же се їωаннь, ѿ ѥврейска ѥзыка на ѥллинʼскыи. ꙗко ж
глеть. марко же по ї тнхь лѣтѣхь хва възнесенїа съписа
ѿ петра наоучивʼсе. лоука же по ѥі тихь лѣтѣхь. їωанн
же бгословнѣйши. по л тихь и двѣ. глаголють бо ꙗко п
съмьрти ѿнѣ възысавшѹ ѥмѹ принесена быти три блговѣ-
тїа. да видить сїа и соудить, аще истиннѣ съписанн
соуть. ѡнʼже видѣвъ та истинны благодати прѣоуказа. ѥ
лика ѿни оставнше тъ понапльни. и ѥлика съкращеннʼ
рѣше. съ распространѣть въ своемь блговѣсти. тѣмʼже и ѿ
бгословїа начеть. понеже оубо дрѹзи не въспомѣнѹше прѣ
вѣчное бытїе ба слова, тъ бгословїа сїа. да не възмнитʼ
бжїе слово просто члкь быти. сирѣчь. кромѣ бжтва. мат
деи о плътнѣмь тѣчїю быти хви бѣседѹеть. къ ѥврейωм
бо писаше: имже доволʼно бѣ навикнѹти. ꙗко ѿ авраам
и давида родисе хсʼ. почивають бо їоудее ѥгда слышеть ѿ
дба ѥ хсʼ. нъ глеши ми ꙗко не довлѣли ѥдинь блговѣст
никь. Слыши, ꙗко довлѧше оубо. нъ да покажетʼсе пач
истина. Сего ради попоустишесе четири написати. ѥгда б
видиши сихь четирѣхь не съшедшихʼсе. ни же сѣдшихъ
дроугь съ дроугωмь. нъ иного и иде соуща. та же напи
савшихь ω тѣхже ꙗкоже ѿ ѥдннихь оусть. не оубо ли оу
дивишесе блговѣсти истини; и рѣчешн ꙗко ѿ дха ста гла
ахѹ. и негли ꙗко не ѥдино гласѹють въ вʼсѣмь. вижда б

ь кыхь не єдино гласѹють. єда̀ ѻвь оу҆бо рєчѐ ꙗко родисе
: ѻвже глєть ии. не боудн то. въ ноуждн҄ѣйшихь во и҆
стини бившнхь, не разликѹють. и҆ а҆ще въ ноуждн҄ѣишихь,
и҆стин҄ѣйшихь не разликѹють. что дивишсе а҆ще въ мън'-
ихь мн҄ѣтсе разликовати. за не во̀ пачє и҆стин'ствѹють.
ко а҆ще по въс҄ѣмѹ єди́но гласова́ли би, възмн҄ѣлисе би,
ко със҄ѣдошесе дро́угь съ дро́угомь и҆ съв҄ѣтовашесе, напи-
ше єлика написаше. иныѣ же єлика ѻста́ви съ. понапльни
ь. и҆ єлика семоу и҆збы́сть, написа̀ дро́угыи. и҆ сего̀ ради
н҄ѣт'се въ н҄ѣкыихь разликовати. и҆ сїа оу҆бо сице. начн҄ѣм'-
е начело́ книгы сице. Книга рѡ҃д'ства Ї҃у Х҃ва сн҃а даввидо-
сн҃а а҆враа́мл҄ѣ.

Ѿ . . . .

Глава . . . . зачело . . . . .

Въ врем҄ѣ ѡно гл҃юще къ оу҆ченикѡмь своимь прїи-
ї ю҆удеа́нинь сыи ѿ двою́надесете. и съ нимь на́рѡдь многь.
ѡ҆ржжїемь и҆ драко́лми. ѿ а҆рхїе́реи и҆ книжникь и҆ ста́-
ць даст'же пр҄ѣда́еи єго знаменїемь имь глєть. єго́же
ре лобжѹ тъи есть. и҆м҄ѣте ѻ҆го̀ и҆ в҄ѣдите съхра́нно. и҆
ишедше а҆бїе. пристѹпль къ не́мѹ, гл҃а ємѹ. равви равви,
облобиза̀ єго. ѡ҆ни же възложи́ше ро́уц҄ѣ свои нань и҆
ше єго. єдин'же н҄ѣкто ѿ стоещихь извл҄ѣче ножь. и҆ оу҆-
ри ра́ба а҆рхїереова и҆ оу҆р҄ѣза ємѹ оу҆хо. и҆ ѿв҄ѣщавь ї҃с' р҄ѣ-
имь. ꙗко на разбо́иника ли изыдосте съ ѡ҆ро́ужїемь и҆
кол'ми єтиме: по въсе дни б҄ѣхь съ ва́ми въ цр҃кви
че. и҆ не єсте ме́не. нь да събо́удет'се пнса́нїа. и҆ ѻста́вльше
въси́ б҄ѣжа́ше. и҆ єди́нь н҄ѣкто́ ю҆ноша и҆дѐ по немь. о-
а́нь въ плаща́ницѹ по нагѹ. и҆ ѥше того ю҆ноша. ѡн'же
тавль плаща́ницѹ нагь б҄ѣжа̀ ѿ нихь. и҆ ведоше ї҃са къ
рїереови. и҆ сънидошесе къ немѹ въси́ а҆рхїерее и҆ книжни-
и҆ ста́р'ци. петрь же и҆здале́че въсл҄ѣдь єго и҆дѐ, до въ-

нѹтрь въ дворь архїереоовь. и бѣ сѣдѐ съ слоугами и грѣ
есе при свѣте. архїерѐи же и весь сън'мь искаахѹ на ic
свидѣтел'ства ꙗко оусъмрьтити его и не ѡбрѣтаахѹ. мно
зїи бо лъжесвидѣтел'ствовахѹ нань. глѭще. ꙗко мы слыша
хѡмь его глѭща. ꙗко азъ разорѹ цркови сїю роукотворен
нѹю. и тримн днїми и инѹ нероукотвореннѹю съзыждѹ. i
ни тако равнѡ бѣ свидѣтел'ство ихь. и въставь архїереi
по срѣдѣ и въпроси іса гле. не ѡвѣщаваеши ли ничесоже
что сїи на тѐ свидѣтел'ствѹють. он'же мльчаше и ничесож
не ѡвѣщаавашe. паки архїереи въпроси его и гла емѹ. ти
ли еси хс' снь благословеннаго. іс' же рече, азъ есмь. i
оузрите сна члчьскаaго одеснѹю сѣдеща силы. и гредѹща с
ѡблакы небесними. аахїереи же растрьза ризы свое гла. чт
еще трѣбѹемь свидѣтел'ства. Слышасте хоулѹ что се вам
мнить. ѡни же въси осѹдише его быти повинна съмрьти
и начеше нѣцїи плювати нань. и покривати лице его. i
пакости дѣати емѹ. и глати емѹ прорьцы. и слоугы п
ланитама его бїахѹ. И соущѹ петрови въ дворѣ въ низѹ
прїиде едина ѿ рабинь архїереовѣхь. видѣв'ши петра грѣю
ща се, възрѣвши нань гла. и ты съ назаренинѡмь ісом
бѣ. он'же ѡврьжешесе гле. не вѣдѣни съ вѣмь что т
глеши. и изидѐ вънь на прѣддворїе. и алекторь възглас
и рабини его видѣв'ши пакы. и начеть гати прѣдь стое
щїимь. ꙗко и съи ѿ них есть. он'же пакы ѡметаашесе i
по малѣ пакы стоещей глаахѹ петрови. Въ истинѹ ѿ них
еси. ибо галїлеанинь еси. и бесѣда твоа подобит'се. ѡн'ж
начеть ротитисе и клетисе. ꙗко не вѣмь члка сего егож
глете. и второе алекторь възгласи. и помѣнѹ петрь гль и
же рече емѹ іс'. ꙗко прѣжде даже петель не възгласит
два крати. ѡврьжешисе мене три крати. и начень плак
шесе.·.

Ѿ Ма́рка.

Глава а҃. зачѐло а҃.

Зачѐло ѐѵангелїа ї҆са ха҃ сн҃а бж҃їа. ꙗко же есть пи-
ю въ пророцѣхъ. се а҃зь посилаю агг҃ела моего прѣдь ли-
мь твоимь. иже оу҆готовить поуть твои прѣдь тобою.
асъ выпїющаго въ поустыни. оу҆готовайте поуть гн҃ь. пра-
творите стьзы е҆го. бысть ї҆ѡан'нъ кр҃те въ поустыни.
проповѣдае кр҃щенїе покаанїа въ ѡ҆ставленїе грѣховь. и҆ и҆с-
ждааше къ немꙋ въса ї҆оудейскаа страна, ї҆ерꙋсалимлѧне. и҆
шаахꙋсе въ ї҆ѡрдани рѣцѣ ѿ него и҆сповѣдающе грѣхы
е. бѣ же и҆ѡаннь облѣчень въ власы велбꙋжди. и҆ поась
снїань о҆ чрѣслехь е҆го. ꙗды а҆крїды и҆ медь дивїи. и҆ про-
вѣда ше гл҃е. гредеть въслѣдь мене крѣплеи мене. е҆моу-
иѣсмь достоинь поклон'се раздрѣшити ремень сапогꙋ е҆-
. а҆зь оу҆бо крьстихь ви водою. тьи же крьстить вы
омь ст҃ымь.

Ѿ . . . . .

Глава . . . зачѐло . . . .

Въ время ѡ҆но въ е҆динꙋ ѿ сѫбоꙋ марїа магда-
ны. прїиде заоу҆тра. е҆ще сѫщїи тьмѣ на гробь. и҆ видѣ
мень въѕеть ѿ гроба. тече оу҆бо къ сїмонꙋ петрꙋ и҆ къ
оугомꙋ оу҆ченикꙋ е҆гоже люблꙗше ї҆с҃. и҆ гл҃а и҆ма. въѕеше
ѿ гроба, и҆ не вѣмь где положише е҆го. изыде же петрь
дроугыи оу҆ченикъ. и идоста къ гробꙋ. течаста же ѡ҆ба
коупѣ. и дроугыи оу҆ченикъ къ гробꙋ. и приникь видѣ
зы лежещее. ѡ҆баче не вниде. прїиде же сїмонь петрь въ-
ѣдь е҆го, и въниде въ гробь. и видѣ ризы е҆дини леже-
е. и соударь иже бѣ на главѣ е҆го. не съ ризами лежещь.
і о҆собь свить на е҆диномь мѣсте. тогда оу҆бо въниде и҆

дрѹгы ѹченикь пришедїи прѣжде къ гробѹ. и видѣ и вѣ
рова. не ѹбо вѣдѣхѹ писанїа. ꙗко подобаеть емѹ изъ мрът
вынхь въскрьснѹти. идоста же пакы къ себѣ ѹченика.

Географията като наука и учебенъ прѣдметъ*).

От Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

Цѣльта на прѣподаванието географияти.

Прѣподаванието на географията има двояка цѣль: материал на и формална; отъ една страна тя запознава съ земята, като съ жи лище на человѣка и поприще на неговата дѣятелность, а отъ друг дѣйствова на умственното развитие на учащитѣ са. При изучванието на географията, освѣнъ развитието на паметьта, открива са обшир поле за наблюдение и образувание на прѣдставления, понятия и ум заключения. Търсянието по картата изострява окото, развива способ ността за наблюдение и внимание, чьртанието укрѣпява ржката и и зострюва вкуса; постоянното съпоставление и сравнение на географи ческитѣ отношения приучва на комбинирование, сравнение, групирова ние и правение заключения; разскаэитѣ за чуждитѣ, отдалечени стр ни, за характеристическитѣ чьрти на тамошната природа и население не оставжтъ безъ слѣда върху развитието на въображението и есте тическото чувство.

Методитѣ на прѣподаванието географията.

Географията може да бжде прѣподавана по аналитически пжт Споредъ мнѣнието на едни, тя трѣбва да са прѣподава въ естестве на послѣдователность, като са начене съ описанието на земята, кат цѣло и постепенно да са прѣминава къмъ отдѣлнитѣ части; според мнѣнието на други, най-напрѣдъ са изучава окржжаващата мѣстност а послѣ малко по-малко са прѣминава къмъ описанието на отдалече нитѣ страни. Едни географи намиржтъ за нуждно да са дава, колкот е възможно по-скоро, общъ възглѣдъ за цѣлата земя, а други считжт по-важно, отначалото да привикнжтъ ученицитѣ да наблюдаватъ и д са ориентировжтъ на малко пространство, за да може послѣ това, що то изучванието на чуждитѣ страни, недостжпни за външното наблюде ние, да бжде разбрано. Първия — аналитическия методъ има прѣд видъ науката, той изисква голѣми усилия отъ страна на ученика по-вечето е умѣстенъ въ срѣднитѣ училища. Вторня — синтетически има прѣдъ видъ способностьта и развитието на ученика и е подхо

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. IV.

щъ за курса на долнитѣ училища. Нека разглѣдаме по-подробно тѣ- два метода.

Аналитически методъ. Както анатома начева изучванието на ловѣческото тѣло не отъ какъвъ да било отдѣленъ органъ, безъ ѣкаква врьзска съ останалитѣ други органи, а го дѣли на групни, стоящи отъ по нѣколко органа и послѣ всѣка отъ тѣхъ разлага на дъ членове, тъй сжщо и географа при аналитическия методъ върви ъ цѣлото къмъ частитѣ. Исходната точка съставлява земята, като но цѣло, като самостоятелно небесно тѣло; послѣ това прѣминава мъ распрѣдѣлението на сушата и водата върху земната повърхнина тѣхното расчленение. Всѣка часть на свѣта са описва отдѣлно: найпрѣдъ са дава общъ възглѣдъ за нея, послѣ са разглѣждатъ отлнитѣ страни относително тѣхното положение, величина, граници, върхнина, поение, климата, произведения, жители, управление и т. н.; края слѣдва политическото дѣление съ показвание на най-главнимѣста.

Прѣимуществото на този методъ е: строгото систематическо учвание; ученика изведнъжъ разглѣжда цѣлия прѣдмѣтъ и получава чно понятие за него, но за това голѣмата послѣдователность въ изжението заставлява ученика дълго да сѣди на единъ и сжщъ въпсъ, а подобно еднообразие естественно прѣдизвиква уморявание.

Пьрвия, който са е застжпилъ за този прѣдмѣтъ е Гутсъ-устъ (Versuch einer Methodik des geographischen Unter richts 1835 г.)[1]). По-вечето наши учебници сж написани по този методъ. Отмскитѣ учебници, съ строга послѣдователность въ изложението особно са отличаватъ ржководствата на Пютца и Гуте.

Въ съчинението на Пютца: „Ржководство къмъ сравнителноземеописание" (Lehrbuch der vergleichenden Erdbeschreibung), матическата география е изложена кратко, въ нея е помѣстено сатова, което има най-близско отношение къмъ земята; послѣ слѣдъ прѣдварителни свѣдения отъ физическата география и малка стаа за человѣка, племената, религията и културата, най-послѣ подробса описватъ частитѣ на свѣта и то въ строгъ редъ, а именно: й-напрѣдъ са разглѣжда положението, послѣ хоризонталното и вертикалното очъртание, климата, органическата природа, народонаселето и политическото дѣление. Може смѣло да са каже, че тоя е й-добрия учебникъ за висшитѣ завѣдения; особенно той може да са препоржча на прѣподавателитѣ, тъй като нигдѣ възглѣда на Риттера е прокаранъ тъй строго, както тука. Това ржководство са отличасъ стегнатость и краткость въ изложението; въ противоположность другитѣ учебници тука ний не срѣщаме нито много числа, нито звания, нито различни исторически и естественно-исторически свѣния, нито купъ отъ безсвързани фактове, нито съвършенно излишдостозабѣлѣжителности; наопаки насѣкждѣ даннитѣ сж строго изни и прѣимуществено е обьрнато внимание на физическата часть,

---

1) „Опитъ за една методика на географическото прѣподавание." *Прѣв.*

на врьзската и взаимодѣйствието между географическитѣ елемент
Като говори за положението частитѣ на свѣта и за най-важнитѣ стр
ни, автора са старае да извади заключение относително климата, пр
изведенията и културното развитие на человѣка. Излиза, че клима
съставлява естествено послѣдствие отъ положението на страната, о
нейната повьрхнина, напояване, отчасти флората, а отъ своя стра
той обусловва флората и фауната; културата на народа, споредъ м
нието на автора, само вслѣдствие на физическитѣ условия, е могла
достигне до тъзи степень на развитието, която тя прѣдставлява въ с
гашно врѣме. Ржководството на Пютца е богато съ сравнения, т
напр. Сибиръ са сравнява съ тъзи часть отъ Сѣверна-Америка, коя
лѣжи подъ сжщата широчина, Хималаитѣ — съ Алпитѣ, южна и срѣ
ня Европа съ източната, Скандинавскитѣ планини съ Алпитѣ, три
южни Европейски полуострови са сравнявжтъ единъ съ други, Балти
ското море съ Срѣдиземното, Стария свѣтъ съ Новия, Пиренеитѣ
Алпитѣ, Дунава съ Рейнъ, Тиролъ съ Швейцария, Бохемия съ Мор
вия, Нидерландия съ Швейцария, Белгия съ Ломбардия и др. таки
Безъ да са глѣда на развитието на физическата часть, у Пютца не
забравенъ и политическия отдѣлъ, само че нему му са отдѣлени скро
ни размѣри; наврѣдъ е изложено настоящето политическо дѣлен
помѣнувжтъ са най-главнитѣ градове, значението на които, колкото
възможно, са обеснява съ естественното положение.

Освѣнъ това ржководство има още и кратъкъ учебникъ о
Пютца: (Leitfaden beim Unterrichte in der vergleichenden Frdkunde)
който, споредъ расположението на материала, съвършенно е близъкъ къ
горѣказания. На русски языкъ сжществувжтъ два прѣвода на то
ржководство: едина отъ Пятерикова, други отъ Бульмеринга (въ
мѣненъ видъ) и три прѣвода на негова учебникъ: на Пятерикова, Т
лѣгина и Лукомский.

2). Ржководството по географията на Гуте (Lehrbüch der g
ographie). Ясното, подробното и живото изложение, постоянното
казвание на врьзската между природата и человѣка, историята и г
графията, правжтъ това съчинение, важно пособие за прѣподавател
и интересна книга за въ ржцѣтѣ на всѣки образованъ човѣкъ. П
ди всичко са съобщавжтъ необходими свѣдѣния по математическ
география, послѣ са разглѣжда сушата, водата, атмсферата, растит
ния, животния миръ и человѣка; послѣ слѣдва описанието частитѣ
свѣта: Австралия, Америка, Африка, Азия и Европа съ отдѣлни
господарства. При всѣка часть на свѣта са излага и историята
нейното откритие, положението, вида, величината, повьрхнината, на
яванието, климата, флората, фауната, населението, най-главнитѣ гос
дарства и калонии. Господарствата въ Европа са описвжтъ по сж
тѣ рубрики. Отдѣлна статия за занятията на жителитѣ, тъй обикно
на въ много учебници, въ това ржководство не сжществува; за п
мишленноститѣ са говори при хоризонталното и вертикалното оч

[1]) „Водитель при прѣподаванието въ сравнителното землевѣдѣние." П

ние на страната, тъй щото съ особенна ясность са вижда влияние-
което прави окржжаващата природа на мѣстното население.

Синтетически методъ. При синтетическия методъ изложение-
начева отъ частитѣ къмъ цѣлото. Цѣлия курсъ са зиди на непо-
ѣдственното наблюдение на най-близкото, окржжаващето — на из-
занието родното мѣсто, а послѣ вече прѣминава къмъ отечеството,
ропа и другитѣ части на свѣта, при това туй, което е усвоено, по-
янно помага за изучванието на другото неизвѣстно. Синтетическия
тодъ прѣдизвиква самодѣятелность въ ученика, поддържа въ него
тересъ за изучванието на окржжаващия миръ, съобщава свѣдения
обходими за по-нататашния курсъ на географията. Освѣнъ това, из-
ванието на близкото, родното, развива въ ученика способность да
блюдава явленията и на чуждия миръ. Недостатока на този методъ
състои въ трудностьта на строгото испълняванне и негово про-
зване; безъ анализа не може са мина, безъ него е невъзможно
ѣдставлението, въ ума на ученика, за нѣщо цѣло. Ний вече помѣ-
ме, че за въ полза на този методъ сж исказали Ж. Ж. Руссо,
сталоцци и Риттеръ; а честьта за прилагание този методъ на прак-
а принадлѣжи на Тоблера, който е прѣподавалъ въ заведението
Песталоцци. Тоблеръ са е старалъ да направи географията обра-
зателенъ прѣдмѣтъ и расположилъ учебния метериалъ, съотвѣтствен-
съ способноститѣ на ученицитѣ. Той са е опитвалъ да направи
ление на области споредъ физическитѣ отдѣли, а именно споредъ
линитѣ, бассейнитѣ и моретата; за да обясни наглѣдно на своитѣ
ченици по-голѣмата часть отъ географическитѣ понятия и отношения,
і са въсползувалъ отъ своето отечества (Швейцария), каралъ ги е
чъртаіжтъ карти съ помощьта на квадратни мрѣжи. Като е обрьщалъ
ѣно внимание на физическата часть, той въ сжщото врѣме не е
пренебрегавалъ и политическата, само че е разглѣждалъ господарства-
и градоветѣ иначе, а не както правяли това въ негово врѣме. Той
разказвалъ за чуждитѣ страни и произведения, не показвалъ карти
изображения, а каралъ ученицитѣ да наблюдаважтъ всичко окрж-
жаще, ясно и опрѣдѣлено да придаважтъ видяното съ думи и по този
чинъ съобщавалъ началото на топческата, физическата, политическа-
и математичаеската географии. Споредъ мнѣнието на Тоблера раз-
бирането на пространственнитѣ отношения е работа на въображение-
и за това учебния материалъ трѣбва да бжде прѣдставенъ наглѣд-
; положителната часть на географията е работа на паметьта и за
а е нуждно старание, за да не іж забравяжтъ ученицитѣ. Главенъ
ѣдмѣтъ за изучвание трѣбва да бжде не измѣняжщето са, а здраво-
положителното, което са обусловва отъ самата природа. Успѣха по
подаванието зависи отъ правилното възбуждание самодѣятелность-
въ ученицитѣ. Самодѣятелностьта трѣбва да бжде въспроизводител-
и да са състои въ чъртание на карти, въ словесно и писменно из-
ление. Първата степенъ на географията е наглѣдна: ученика е
жженъ да намѣри на картата материала, прѣдложенъ отъ учителя и
го начъртае; втората е конструктивна: ученика трѣбва да умѣе да
тае; третята е изобразителна: изученото ученика да може да го

изражава съ думи и писание. Тоблеръ отличава пропедевтически[1] научни курсови и всѣки отъ тѣхъ ги подраздѣля на 12 отдѣле

Най-подробно синтетическия методъ е изложенъ у Ци („Der geographische Unterricht." 1883 г.)[2]). Първия неговъ ку е подготвителенъ; той има за цѣль да уясни образнитѣ прѣдста ния на земята (картитѣ, глобуса) и, до колкото е възможно, да з знае съ космическитѣ явления. Тъзи цѣлъ са достига съ изображе отдѣлни прѣдмѣти, които са намиржтъ около ученика и чъртание ти на околнитѣ мѣстности и по този начинъ са изяснява значен на картитѣ и на глобуса. На глобуса са обяснява движението на мята, происхождението на затъмнѣнията и различието на климата различнитѣ пояси по зимната повърхнина. Втория курсъ заключава пическата и физическата часть; първата изисква отъ ученика ум да са ориентирова въ дадена мѣстность и на картата, и здраво печатвание въ паметьта на това, което е прѣминато; втората, пос ствомъ наблюдението на родното мѣсто, уеснява орографическитѣ нятия, климата, произведенията, основнитѣ етнографически, топо фически и политически понятия. Въ третия курсъ — политичес най-напрѣдъ са изучава отечеството, послѣ цѣлата земя, като жи ще на човѣка и поприще на неговата култура и въ заключение сжщата са разглѣжда и като небесно тѣло.

Такъвъ измѣненъ синтетически методъ прѣдлага и Бор (гл. Wegweiser. Диктервегъ). Той начева отъ родното мѣсто, като най-просто и което най разяснява картата, послѣ кара да са прав наблюдения по небето, запознава съ елементитѣ на математичес география. Втората степень на географията носи аналитически хар теръ и са раздѣля на двѣ части: а) распрѣдѣление на сушата и дата по земната повърхнина; земята като шаръ; глобуса и него изображение на дъска съ всичкитѣ части на свѣта; б) Европа в ще и отечеството въ особенности. Ученика, съ точни и опрѣдѣл изражения, придава това, което забѣлѣзва на картата и прави за чение за свойствата на страната, инъкъ да са каже, по видимото ключава за невидимото. За възбуждание интересъ къмъ изучаем страна, трѣбва подробно да са опише това, което особенно характе зирова страната. Третята степень са състои въ описвание на друг европейски и неевропейски страни.

Анализа и синтеза исчерпвжтъ способитѣ за изучванието і кой и да е прѣдмѣтъ и за това, освѣнъ разглѣжданитѣ отъ насъ д метода, други не трѣбвало би да бждтъ. Но географитѣ освѣнъ то отличавжтъ още три метода: картографически, ассоциружщи и конце трически; тѣзи методи едва ли могжтъ да се считжтъ за отдѣлни; по-скоро прѣдставлявжтъ само особенни приеми за прѣподаванието географията. Нека ги разглѣдаме.

3). ***Картографически или Конструктивенъ методъ.*** Прѣ ученика да получи свързано описание на отдѣлнитѣ государства, т

---

[1]) Подготвителенъ. *Прѣв.*

[2]) „Географическо прѣподавание" *Прѣв.*

ѣбва да умѣе да ги изобразява; всичко, каквото са изучава, изъ
иль пжть са изобразява отъ учителя и при чъртанието, то незабѣ-
вано са запечатява въ паметьта на учащитѣ са.

Противъ този методъ може да са направи едно възражение.
вънъ неговата трудность, както за прѣподавателитѣ, тъй и за уча-
тѣ са, никога чъртежа, колкото и да бжде той искусно направенъ,
точностьта си не може да са сравнява съ изображението на карта-
; непрѣменно, отъ страна на прѣподавателя, ще има отстжпление отъ
щинския видъ и неточности, а още повече такива грѣшки могжтъ
са вмъкнжтъ въ чъртежа, който ученицитѣ снѣмжтъ отъ классната
ъка.

Началото на конструктивния методъ е сложилъ Шведския гео-
афъ Агренъ (Allgemeine Lehrbuch[1]) 1832 г.). На ученицитѣ са за-
вжтъ полушария, на които е начъртана мрѣжа; подъ диктовката на
теля са турятъ извѣстни точки и са съединявжтъ съ прави линии.
този начинъ са получава очъртание, което съотвѣтсвова на вида
страната. Отъ начало въ всѣко полушарие са турятъ 50 точки,
то означавжтъ най-издаденитѣ части — тѣ са изучавжтъ и са съ-
инявжтъ съ линии; послѣ са взема два пжти повече точки и най-
слѣ толкова, щото отъ тѣхното съединение са получавжтъ всичкитѣ
ѣгови извитини. Когато матерцитѣ сж вече начъртани, прѣминавжтъ
къ островитѣ, като начевжтъ отъ Англия и свършвжтъ съ Нова-
ландия. При изображението на повърхнината, най-напрѣдъ чърта-
ъ рѣкитѣ, послѣ езерата, водораздѣлитѣ и планинитѣ.

Метода на Агрена са отличава съ уморително еднообразие и
каръ да може да ни запознае съ положението на различнитѣ мѣста
земната повърхнина, при всичко това много отегчава паметьта съ
шненъ материалъ; вмѣсто да са запомнжтъ всички извитини и
зъбнатини на брѣговетѣ, много по-полѣзно е да са изучжтъ раз-
нитѣ географически отношения. А достоинството на този методъ са
тои въ това, че на ученицитѣ не изведнъжъ са дава описанието
цѣлата страна, а постепенно. Безъ да са глѣда на това, че мето-
на Агрена е билъ срѣщнатъ съчувственно отъ Риттера, като крач-
къ реформа въ школното прѣподавание и като опитъ за съоб-
вание на ученицитѣ ясно и наглѣдно прѣдставление за простран-
еннитѣ отношения, той е нѣмалъ успѣхъ, вслѣдствие на трудность-
и сложностьта на неговитѣ приеми.

Отъ послѣдователитѣ на картографическия методъ ще помѣ-
не за Канштейна (гл. за построението и чъртанието на карти отъ
вски), Лозе, Опермана и Штейнера.

На Лозе принадлѣжи първия опитъ за колкото са може опро-
вание на картитѣ: той обозначавалъ на картитѣ само това, което
ника трѣбва да изучи на извѣстна степень. За по-голѣма наглѣд-
ть високитѣ поляни сж боядисани съ жълтеникавъ, планинитѣ съ
енъ цвѣтъ, съ което, тѣ ясно са отличавжтъ отъ останалата без-
тна повърхность; контуритѣ на странитѣ, направленията на плани-

1) Всеобщъ учебникъ. *Прѣв.*

нитѣ и рѣкитѣ той чърталъ праволинейно и твърдѣ рѣдко криволине
но, тъй напр., Европа е прѣдставена въ видъ на 40-жгълникъ, Афр
ка — 20-жгълникъ, Южна-Америка — 10-жгълникъ, Великобритан
— 16-жгълникъ и Бавария — 30-жгълникъ.

Съчинението на Лозе: „Methodisches Lehrbuch der Geogr
phie[1])“ са раздѣля на введение и два курса. Въ введението са съо
щавжтъ различни географически опрѣдѣления и термени. Въ първ
курсъ са прави прѣглѣдъ на цѣлата земна повърхнина по глобуса
меркаторската карта. Ученика забѣлѣзва относителното положение
частитѣ на свѣта и океанитѣ, описва границитѣ, за моретата, къ
кой океанъ са изнасьжтъ тѣ и до коя часть на свѣта са допиржт
подобни упражнения са правьжтъ съ островитѣ и полуостровитѣ. I
нататъкъ ученика прѣминава къмъ формата и величината, забѣлѣз
до колко острова, полуострова и др. так. приличжтъ по фирмата
на кржга, или по какво направление е истегнатъ, сравнява отдѣле
тѣ части на сушата и водата споредъ величината по глобуса и мерк
торската карта; а по-послѣ сравненията са правьжтъ безъ карта
на паметь. Въ края на курса е помѣстенъ алфавитъ на всичкитѣ ге
графически названия и ученика, при всѣко отъ тѣхъ, трѣбва да съо
щи това, което той знае за положението, формата и тѣхната велич
на. Такива сжщитѣ алфавитѣ са срѣщжтъ и въ втория курсъ подир
свършванието на извѣстна статия. Въ втория курсъ са разглѣжда
частитѣ на свѣта, като са начене отъ Европа и са правьжтъ разли
ни сравнения. Ученика са запознава съ повърхнината на частитѣ
свѣта, обрьща внимание на това, състои ли са тя отъ планини, изди
нати поляни, или постепенно са снишава къмъ океана, отбѣлѣзва о
дѣлнитѣ планини, рѣки и забѣлѣжителни градове; послѣ това са оп
ва океана, въздуха и най-послѣ земята, като небесно тѣло. Този кур
са отличава отъ втория съ това, че цѣлата земна повърхнина не
разглѣжда изъ единъ пжть, а постепенно една часть на свѣта слѣ
друга. Пособие за това служи, както и по прѣди меркоторската ка
та съ прибавление на отдѣлна карта на Европа. Съ втория курсъ
начева чъртанието на картитѣ. Когато ученика са запознае съ наз
нието на рѣката, той забѣлѣзва нейнитѣ извивания, направления с
редъ странитѣ на свѣта, като начева отъ източника на рѣката; пос
като глѣда на картата, чърти рѣката, а когато навикне добрѣ, то
чъртае на изустъ. Сжщото трѣбва да забѣлѣжи и относително плал
нитѣ. При изучване на градоветѣ начъртае са извѣстна рѣка и от
сително нея са располагжтъ изученитѣ градове. Всѣка страна н
нарѣдъ са чъртае отъ картата, според дадени точки — това е пър
степень; послѣ по точки, но безъ карта — втората степень; дава
просто очъртание на брѣговетѣ, съ прави линии са означава главн
направление на рѣкитѣ, располгжтъ са планинитѣ, градоветѣ и въ
ключение са изображава цѣлата часть на свѣта. Когато, по този н
чинъ, бждятъ начъртани частитѣ на свѣта, цѣлия чъртежъ отъ кар
та, по точки, са принася въ географическата мрѣжа, съставена

[1]) „Методически учебникъ по географията.“ *Прѣв.*

меркаторската проекция — третята степень, а послѣ са съставлява чьртежъ безъ карта и безъ точки — четвьртата степень. Това счиганне на построението съ географическата мрѣжа, прави метода на Лозе сходенъ съ Агреновия, само че той е по-простъ и по-умѣстенъ за въ училищата, защото изисква отъ ученика силно внимание къмъ това, което са чьртае.

Споредъ Опермана ученика трѣбва да получи ясно прѣдставление за страната посрѣдствомъ чьртание, което е придружено съ най-малка загуба на врѣме. Въ пьрвия курсъ са дава меркаторската карта на цѣлата земна повьрхнина, но тъй като при употрѣблението ѝ е невъзможно да са прави сравнение и са дава не точно понятие за растоянието и величината, то най-добрѣ ще да е да са зема глобуса. На меркаторската карта планинитѣ, носоветѣ, рѣкитѣ и градоветѣ сѫ означени съ числа, значението на които е помѣстено въ рѫководството на Опермана (Leitfaden beim Unterricht in der Erdkunde)[1]; но само, че такива числа са давѫтъ малко, напр., за Пиринейския полуостровъ всичко деветь: Пиринейтѣ, носъ св. Винцентъ, р. Тахо, р. Ебро, Мадридъ, Барлцеона, Гибралтаръ, Лисабонъ и Порто. Въ всѣки урокъ са изучавѫтъ отъ 12—20 названия; линиитѣ на картата са прокарвѫтъ по-дебело; планинитѣ са прокривѫтъ съ ясно дьрчиненъ цвѣтъ, брѣговетѣ — съ синъ, а градоветѣ въ едно и сѫщото господарство — съ каква да е една боя. Всичката работа на ученика при това са свожда до копирование на чьртежа, за това постоянно са повтаря прѣминатия материалъ. Всѣки урокъ учителя пита каквото е било зададено, пита за нѣкое мѣсто и ученицитѣ тосъ часъ трѣбва да го покажѫтъ на своята карта, назначава двѣ точки и ученицитѣ казвѫтъ всичко, каквото са намѣрва по-между тѣхъ. У дома си ученика начьртава прѣминатата часть отъ картата най-напрѣдъ на хартия, а послѣ на табла; въ классъ той трѣбва да ѭ чьртае на паметь на класната дъска, а останалитѣ ученици въ това врѣме провѣрявѫтъ своя чьртежъ. Едната половина отъ урока са употрѣбава на питание отъ прѣминатото и заучвание на нови знания, а другата са посвѣщава за съобщение необходимитѣ физически, етнографически, типографически и статистически свѣдения, като съ това много са уживява самото прѣподавание и са получава добра подготовка за бѫдящия курсъ на физическата и полистическа географии. Вторня курсъ прѣдставлява описание на частитѣ на свѣта, а третия подробно разглѣжда отдѣлнитѣ европейски господарства. Къмъ рѫководството е приложенъ атласъ и при всѣка часть на свѣта и отдѣлно европейско господарство е помѣстенъ чьртежъ, който показва какъ, съ помощьта на спомагателнитѣ линии, са строи праволинейното очьртание на страната (гл. Schulatlas von Oppermann)[2].

Штесснеръ. (Uber die Methode des geographischen Unterrichts)[3]) начева прѣподаванието на географията отъ глобуса и възстава

[1]) Рѫководство при прѣподаванието на землевѣдѣнието. *Прѣв.*

[2]) (Школски атласъ отъ Опермана). *Прѣв.*

[3]) Върху методата на географическото прѣподавание. *Прѣв.*

противъ обикновенния приемъ да са начева отъ отечествовѣдѣнието, тъй като, той не мисли че, по-това, което видимъ на около си, е възможно да си съставимъ понятие за това, което са намира далечъ отъ насъ. За запознавание съ първоначалнитѣ понятия отъ математическата география, Штесснеръ донася въ классъ черъ дървенъ шаръ, 1 футъ въ диаметръ, отбѣлѣзва съ тебеширъ полюситѣ, меридианитѣ, странитѣ на свѣта, екватора, тропицитѣ, полярнитѣ кръгове и поясситѣ, показва: положението на земята относително слънцето и мѣсеца, послѣ чъртае на дъската кръгъ и означава на него горѣпомѣнатитѣ линии и точки, а послѣ това разглѣжда сѫщия глобусъ и чъртае на дъската всичкитѣ части на свѣта. Картитѣ въ долнитѣ классове са чъртаѭтъ безъ спомагателни линии, а въ горнитѣ — съ тѣхната помощь. Отъ начало са дава само това, което бие въ очи; а по-послѣ е необходимо да са изисква точенъ чъртежъ. За по-голѣмо облегчение на ученицитѣ трѣбва да са сравняватъ странитѣ съ обикновенни прѣдмѣти (Цейлонъ съ яйцето, Исландия и Нова-Гвинея съ патка, Куба, Суматра и полуострова Маллака съ кукутка, Италия съ ботушъ, Трансилвания, Бохемия, Испания и Португалия съ четирежгълникъ, Саксония и Сицилия съ трижгълникъ, Нова-Холандия съ подкова, Швейцария съ костенурка и т. н.), да са обрыща внимание на положението относително странитѣ на свѣта, (напр, Енисей, Заала, Нилъ, Миссисипи, Иравадди имѫтъ меридиално направление, Амазонската, Оранжиевата, По, Майнъ и др. — евкаториално), най-послѣ трѣбва ученицитѣ да са карѫтъ да измѣрвѫтъ растоянията по градуси и по нормали (извѣстна дължина са приема за еденица).

Штесснеръ строго са придържа у постепенностьта и послѣдователностьта въ изложението на географическитѣ свѣдения и чъртание на картитѣ, Негова курсъ (Elemente der Geographie in Karten und Text methodisch dargestellt)[1]) са състои отъ три атласа и отъ приложения къмъ тѣхъ текстъ; всѣки атласъ съотвѣтствова на опрѣдѣленъ обемъ знания и заключава всичко по-напрѣдъ изучено; това, което е извѣстно на ученицитѣ, са отбѣлѣзва съ тъмна боя, а всичко ново — съ червена боя. Въ врѣме на урока учителя чъртае на дъската това, което са изучава; а ученицитѣ го прѣчъртавѫтъ на хартия, като отъ най-напрѣдъ правѭтъ просто очъртание съ прави линии, а послѣ малко по-малко усложнявѫтъ чъртежа.

4). ***Ассоцирующия методъ.*** Извѣстния философъ Гербартъ (гл. Umriss päda gogisher Vorlesungen)[2]) първъ е казалъ, че географията по прѣимущество е наука, която ассоцирова различнитѣ знания и трѣбва да са ползува отъ случая за установлението връзката помежду тѣхъ; географията, споредъ неговото мнѣние, е око не само на историята, но и на естествовѣдѣнието.

Тѣзи думи на Гербарта често са разбирали криво. Много педагози са старали да съединявѫтъ всевъзможни прѣдмѣти, подъ назва-

---

[1]) **Елементи на географията въ карти и текстъ методически изложено.** *Прѣв.*

[2]) **Обзоръ на педагогически лекции.** *Прѣв.*

е мировѣдѣние; тѣ безъ да са грижжтъ за вжтрѣшната врьзка на общаемия материалъ, ввождали въ мировѣдѣнието заедно съ географията, различни свѣдения отъ физиката, естествената история, технологията, историята и въ результатъ са получавало бъркотия. А други, като напр. Каппъ, който обратно разбиралъ Риттера, мисляли само непосрѣдственното съединение на географията съ историята. Разбира са, никой нѣма да противорѣче, че въ историята трѣбва да са съобщава необходимия географически материалъ, тъй Пютцъ въ своя учебникъ по историята, прѣдъ всѣка статия прѣдшествова географически прѣглѣдъ, но отъ това още не слѣдва, че при географията трѣбва да са съобщавжтъ исторически свѣдения. Колкото и да е близка географията до историята, но при това тя не може да бжде сляна съ нея въ единъ прѣдметъ; ако въ основата са сложи историята, ученикътъ нѣма да си състави ясно и пълно понятие за страната; ако ли обикновено са основе на географията, то вмѣсто живо прѣдставление за връзката и послѣдователностьта на историческитѣ съобщения, са получава само безсвързани откжслеци отъ различнитѣ части на историята.

Отъ педагозитѣ, които са борятъ за съединение на географията съ другитѣ реални прѣдмѣти, трѣбва да забѣлѣжимъ Гарниша. Той счита географията за основа на мировѣдѣнието, за посрѣдствующа халка, която свързва различнитѣ реални прѣдмѣти; най-напрѣдъ той разглѣжда природата и историята на родното си мѣсто, а послѣ за прѣминава към изложението на отечеството и изучванието на цѣлата земя.

5). ***Концентрическия методъ.*** Подобно на това, както въ естествената история, споредъ Любена, най-напрѣдъ са разглѣждатъ проститѣ групи, а послѣ по-сложнитѣ или, споредъ Крюгера, разглеждатъ са физическитѣ явления въ три послѣдователни степени, тъй що и въ географията цѣлия материалъ може да бжде съобщаванъ видъ на постепенно расширяющи са кржгове. На най-долнята степень на ученика са дава всичкото географическо съдържание, само въ кратъкъ очеркъ, въ слѣдующата степень то са расширява и получава значително разработванне въ послѣднята. Всѣкой отъ опитъ знае, колко лѣсно са забравя прѣминатото; ако курса са прѣминава концентрически, то постоянно като са повтаря, неволно са запечатва въ паметьта на ученицитѣ; освѣнъ това, тъй като въ всѣка степень ще имжтъ данни отъ тритѣ отдѣла на географията: топически, физически и политически, то ученика всѣки пжть ще получава не распокжсано свързано прѣдставление за земята. Концентрическия методъ, споредъ нашето мнѣние, особенно е сгоденъ за долнитѣ училища, само при това е необходимо щото, стеннитѣ карти и атласи, които са турятъ въ ржцѣтѣ на ученицитѣ да съотвѣтствовжтъ на концентрическитѣ кржгове и да съдържжтъ именно този материалъ, който е нуженъ. Картитѣ за долнята степень, трѣбва да съдържжтъ, колкото са може, по-малко названия, за срѣднята — малко по-вече и най-послѣ за висшата — още по-вече. Като образецъ на подобенъ атласъ, а заедно съ това и на курса, прѣдставлява помѣнатото съчинение на Лѣсснера: „Elemente der Geographie in Karten und Text methodi-

sch dorgestellt" (I, II, III Kursus). Това съчинение не е ръководство, а просто атласъ отъ три курса, основанъ на здрави педагогически и дидактически начала. Той служи за пособие при чъртанието на картитѣ и практически допълня всичко, което са изискава за първоначалнитѣ училища отъ цѣлесъобразното географическо прѣподавание. Всѣки курсъ заключава данни по математическата, физическата и политическата географии; това, което е извѣстно, е изобразено на картитѣ съ черна боя, а това, което трѣбва да са мине — съ червена; въ текста послѣдньото, за отличие отъ първото, е напечатано съ едри букви.

Като примѣръ на сѫщо концентрическо ръководство по географията прѣдставлява съчинението на Доммериха: „Lehrbuch der vergleichenden Erdkunde"[1]) въ три курса. То прѣдставлява такъвъ голѣмъ курсъ, щото едва ли може да бѫде прѣминато въ нѣкое училище, даже и въ висше. Всичкия материалъ е расположенъ въ три послѣдователни курса, всѣкой отъ които съставлява нѣщо цѣло. Доммерихъ въ изложението са придържа у аналитическия методъ, а само въ частноститѣ прибѣгва къмъ синтеза. Неговото ръководство са раздѣля на обща и специална часть. Общата часть заключава физическата и политическата географии; въ физическата земята са разглѣжда като планета, послѣ слѣдва описанието на сушата, водата, въздуха и естественнитѣ произведения; политическата е посвятена на описанието на человѣка. Специалната часть са дѣли на океаническа география и география на свѣтовнитѣ части. Доммерихъ на врѣдъ са старае да прокара взглѣда на Риттера и, гдѣто е възможно, указва на взаимната връзка между различнитѣ географически отношения. Слѣдъ като прѣмини океанитѣ, той ги сравнява по положение, граници, очъртание, расчленение, величина, острови, климатъ, фауна, градове и жители, които живѣѭтъ по брѣговетѣ и по островитѣ; тъй сѫщо, като прѣминава частитѣ на свѣта, той ги сравнява по положение, очъртание, величина, рѣки, езера, високи поляни, низски страни, климатъ, флора, фауна, жители и политическо дѣление.

Всичкитѣ разглѣдани отъ насъ методи са стрѣмѭтъ да сгрупироватъ географическия материалъ, като въ сѫщото врѣме имѫтъ прѣдъ видъ формалното развитие и съобщаванние на учащитѣ са ясно прѣдставление за географическитѣ отношения. Тѣ отъ географията правѭтъ не само една работа за паметьта, а са въсползувѫтъ съ нея като срѣдство за упражнение въ мислянието и за приучвание ученицитѣ къмъ сравнение и правяние заключения. Но много педагози въставатъ противъ такова стремление къмъ чисто формално развитие и противъ распокѫсванието на съдържанието; твърдѣ често въ систематическата география са раздѣля на глави това, което са явява цѣло въ природата. Трѣбва да са дѣйствова не само на ума, но и на чувството на учащитѣ са и за това е много полѣзно такива очерки, гдѣто страната и человѣка, градоветѣ и ландшафтитѣ съ растенията и животнитѣ са явяватъ прѣдъ очитѣ на ученицитѣ, като нѣщо свързано цѣло и живо.

---

[1]) „Учебникъ по сравнителното землевѣдѣние." *Прѣв.*

Споредъ Грубе, описанието на земята и человѣка трѣбва да съставлява едно нераздѣлно цѣло; той прѣдлага да са начева отъ най-проститѣ отношения и малко по-малко да са прѣминава къмъ по-сложнитѣ; споредъ него отъ начало да иди описанието на африканската пустиня и живота на бедуина, или пъкъ очеркъ на полярната страна, заедно съ живота на населяющитѣ ѭ ескимоси, послѣ чергарския животъ и най-послѣ осѣдналия.

Споредъ Гуде, всичкия географически материалъ са раздѣля на три курса. Пьрвия курсъ съдържа: а). Описвание на една отъ сѣвернитѣ низски страни съ най-проста пластика, съ бѣдния органически миръ и скуднитѣ за сѫществувание на человѣка; в). Сѣверо-американската пустиня; противоположностьта между горѣщия и студения климати; живота на человѣка въ пустинята, неговия характеръ, поезия и др. так. с). Сѣверо американската степь и червенокожия Индиецъ; d). Африканската и Азиатската високи поляни; е). Кавказъ; неговата правилность, уединенность и разнообразие; f). Терассовидната страна Нубия и рѣката Нилъ. Наистена, че главното изложение при тѣзи очерки е на учителя; той е длъженъ да прѣдстави въ въображението на ученицитѣ живо това, за което говори и посрѣдствомъ сравнения и отвлѣчения да възбуди самодѣятелность въ ученицитѣ. Пособия за такива очьрки могѫтъ да служѫтъ съчиненията на Хумболдта (природни картини), Форстера, Коля (Skizzen aus Natur und Völkerleben) [1]) и др. Вторият курсъ — прѣдставлява описание частитѣ на свѣта; прѣди всичко иди физиономията на страната, послѣ най-главнитѣ нейни форми, политическата часть, а най-послѣ чьртанието на карти. Третия курсъ е географията като моментъ на историята. По този начинъ Грубе и Гуде обрьщѫтъ най-голѣмо внимание върху живота на народа и метода, който са прѣдлага отъ тѣхъ прѣдставлява нищо друго, освѣнъ видоизмѣнение на синтетическия, тъй като той постепенно прѣминава отъ простото къмъ сложното.

Много по-сложенъ е курса, който са прѣдлага отъ Кернера. Автора отхвърля тритѣ отдѣла на географията: топическия, физическия и политическия, но изисква постоянното тѣхно съединение; той не са грижи за количеството на положителния материалъ, а са старае само за прѣдставлението на живи и цѣли образи. Споредъ неговото мнѣние, прѣдъ очитѣ но ученицитѣ, земята трѣбва да са явява не само като жилище на человѣка, но и като произведение на Божественния разумъ. Кернеръ отличава три курса: 1) изучвание на родното мѣсто, отечествовѣдѣние, Европа, частитѣ на свѣта и начало на сравнителната география (съ помощьта на релефния глобусъ); цѣльта на този курсъ е да достави пьрвитѣ географически възрѣния и понятия, да развие способностьта за наблюдение и сѫждение, най-послѣ да запознае съ всичкитѣ географически елементи; 2) сравнителенъ географически курсъ и 3) културенъ, който слага человѣка въ центра.

Този планъ е смѣтнатъ, за 14—18 годишна възрасть, но спо-

[1]) Очерки изъ природата и живота на народитѣ. *Прѣв.*

редъ трудностьта на втория и третия курсъ, едва ли може да са прѣмине въ коя да е школа.

(Слѣдва).

СМѢСЬ.

Кральството Догомей. На западния брѣгъ на Африка неотдавна станало въоружено сблъскване между французитѣ и поданницитѣ на догомейския краль. Споредъ договора, заключенъ още прѣди 20 и повечи години и подновенъ въ 1878 г., Франция получила брѣговата ивица, на протѣгналость около 12 километра, която съединява нейнитѣ владѣния въ Порто-Ново, на Истокъ отъ Догомея, съ морето. Придобитата территория, която е извѣстна подъ название Котона, е съставлявала нѣкогашъ юго-источния край отъ владѣнията на Догомея и има важно значение, като удобно пристанище. Франция, при това, дълго врѣме не са ползувала съ правата си на тъзи территория и само неотдавна французскитѣ власти завзели Котона. Това распореждание не са понравило на догомейския краль и той приготвилъ експедиция съ цѣль да отнеме отъ французитѣ прѣнадлѣжащата тѣмъ земя; но това прѣдприятие прѣтърпѣло пълна несполука. Догомейската войска била съвсѣмъ разбита отъ малкия французски отрядъ, който билъ расположенъ въ Котона, като прѣтърпѣла значителни загуби, — но краля на Догомея, като не са удовлетворилъ съ това, продължавалъ враждебнитѣ дѣйствия и на французското правителство сега не остава друго срѣдство за усмирението му, освѣнъ да приготви експедиция противъ него; цѣльта на тъзи експедиция ще бѫде столица на догомейското царство, Абомей, която лѣжи отъ брѣга приблизително на 160 върсти.

Негрското кралство Догомей лѣжи на сѣверния брѣгъ на Гвинейския заливъ, който са нарича: „Неьолничевъ,“ като заема пространство въ 180 квадратни мили, кралството има население 900,000 человѣка — споредъ едни и 180,000 — споредъ други. Образа на управлението е деспотически, религия — фетишизмъ, краля е подчиненъ само на Бога — фетиша: той е всемогѫщъ, но при най-малка негова непочтителность къмъ религията (или къмъ жрецитѣ фетиши) умира, пораженъ отъ оскърбленитѣ фетиши, които въ такъвъ случай прибѣгвѫтъ къмъ отровата.

Фетишъ — всичко въ Догомея: фетишъ може да бѫде идолъ, за фетиши служѫтъ вратата на кралевския дворецъ въ Порто-Ново, покрива, подъ който ставѫтъ въ всѣко село събранията на мѫжетѣ; за фетишъ служѫтъ: ножътъ, гердания, пръстена (халката) която обхваща шията на роба. Фетиша убива всѣкого, който би са осмелилъ да са отнесе спрямо него не съ дължимото почитание, — но фетиша

запазва и нравитѣ на населението; тъй напр: въ Догомей лъжата и кражбата сѫ съвършенно неизвѣстни; догомейскитѣ пазари са намиратъ подъ защитата на фетиша и тѣхната физиономия нѣма нищо общо съ нашитѣ пазари: търга са произвожда тамъ въ отсѫтствието на хозяина (стопанина) — всѣки покупателъ взема нуждното нему количество стока и на нейно мѣсто туря цѣната за тъзи стока; търговеца веднажъ въ двѣтѣ недѣли са явява за паритѣ — и въ продължение на това врѣме никой не са усилява да открадне нито аспра, защото за това ще го накаже фетиша; по сѫщата тъзи причина покупателя никога не са рѣшава да излъже търговеца.

Къмъ най-оригиналнитѣ установления въ Догомея, които не са забѣлѣзватъ у другитѣ негрски господарства, принадлѣжѫтъ: армията на амазонскитѣ и „голѣмитѣ празденства,“ които са съпровождѫтъ съ человѣчески жертвоприношения.

Армията на амазонкитѣ, която състои отъ 5000 жени, съставлява лейбъ-гвардията на краля; тя са дѣли на петь отдѣления: артилерия, въоружена съ сабли, съ 25—30 орудия (топови); ездачи на слонове, съ ханджари и пушки; инфантерия, въоружена съ сабли и пушки; отрядъ, който е въоруженъ съ коси на дълги дръжки и стрѣлковия отрядъ, най-добъръ въ армията, въоруженъ съ анджари, лъкове и стрѣли.

Мѫжската армия въ Догомей е по много, но не са отличава съ тъзи мѫжественность и жестокость, които съставляватъ отличителнитѣ черти на амазонкитѣ. Въ всичкитѣ кралевски увеселения амазонкитѣ земѫтъ широко участие; нито единъ смотръ не са минава безъ тѣхъ и нито едно наказание не са извършва безъ тѣхното участие.

Наказанията и убийствата въ Догомей сѫ нѣща обикновенни, още по-вече, че тѣ са явяватъ като едни отъ най-ягкитѣ — политико-религиозни установления въ страната. Населението на Догомей дълбоко вѣрва въ задгробния животъ и тѣхнитѣ кралье и принциве за да би могли да имѫтъ послѣ смъртьта си прилична свита и робе, тѣхнитѣ потомци имъ пращѫтъ и едното и другото по най-простъ пѫть: като отрѣзватъ, комуто слѣдва, главата. Когато краля поиска да извѣсти нѣщо за себе си на своя умрѣлъ баща, той избира отъ многото свои робове нѣкой куриеръ, прѣдава му своята порѫчка, снабдява го съ нѣкое количество припаси за ѣдение и пиение — кукурузъ, ромъ — и го убива. Такива сѫ въ Догомее куриеритѣ за съобщението съ задгробния свѣтъ.

Въ врѣме на „голѣмитѣ празденства,“ които всѣка година са продължаватъ по два мѣсеца, за слугувание на покойния краль са пращѫтъ на онзи свѣтъ по 400—500 человѣка. Байолъ, губернаторъ въ Порто-Ново, разказва, че въ послѣдньото му пѫтешествие до двора на догомейския краль, което той направи въ Ноемврий и Декемврий 1889 год., прѣдъ неговитѣ очи, въ продължение на нѣколко дена, биле убити 280 человѣка. Тъзи операция обикновенно са извършва отъ амазонкитѣ: жъртвата обличѫтъ въ европейски костюмъ, поставятъ ѭ на дървенъ пънь, между краката ѝ турятъ умбрела и са начеватъ мѫченията. Първоначално амазонкитѣ испълняватъ около

нещастния воинственъ танецъ, като при това правжтъ такъвъ вид като че едвамъ ли не посѣгжтъ на живота му съ удара на ножа и изгърмяване съ пушка и когато го само измжчжтъ нравственн тогава му отрѣзвжтъ главата.

Единъ отъ догомейскитѣ крале — Гезо, баща на сегашния желалъ да исхвърли отъ обичай тѣри кървави праздненства; но оскър бения фетишъ го „убилъ“ въ 1858 г., като видялъ въ това нару шение на своитѣ права. Сегашния краль — Глегле или Педазив не върви по стъпкитѣ на баща си, като помни, че неговата смъртъ отъ ржцѣтѣ на бога. Безъ да са глѣда на това, че той получил образование въ марсилския лицей, Пезоди въ пълна смисълъ е кръво жаденъ варваринъ. Между това като причина, на сегашното стълкно вение на Франция съ Догомеитѣ е билъ слуха за намѣрението н догомейския краль да са вмъкни въ територията на Вида, която с намира подъ французски протекторатъ, съ цѣль да отведе отъ та нова партия отъ плѣнници за принасянието имъ въ жертва на еди отъ своитѣ идоли.

Малка статистика. На земния шаръ сега са начитжтъ 306 езика и до 1000 различни религии. Числото на мжжетѣ са равняв приблизително на числото на женитѣ. Срѣдната възрасть на живот е 33 год. Четвъртата часть отъ населението на земния шаръ уми прѣди да достигне 17 годишна възрасть. Отъ 1000 человѣка са единъ достига столѣтие и само шесть — 65 години. Хората въ цѣл свѣтъ сж нѣколко по-вече отъ милиарда; отъ тѣхъ ежегодно умиржт 35,215,200, ежедневно — 96480, ежечасно — 4020, ежеминутн — 67; раждатъ са человѣци ежегодно: 36,792,000, ежедневно – 100, 800, ежечасно — 4200 и ежеминутно — 100. Жененитѣ живѣжт по дълго, отъ колкото нежененитѣ, умѣренитѣ и прилѣжнитѣ — п дълго, отъ колкото излишествиющитѣ и лѣнивитѣ; живота на хора отъ цивилизованитѣ господарства изобщо е по-продължителенъ, о колкото живота на нецивилизованитѣ; женитѣ имжтъ по много шанс ве за достигание 50-годишна възрасть, отъ колкото мжжетѣ, но това послѣ 50 тата година, мжжетѣ послучавжтъ по-много шанцов отъ колкото женитѣ. Числото на жененитѣ къмъ нежененитѣ са отн ся, както 75: 1000. Роденитѣ пролѣтно врѣме бивжтъ съ по-яг тѣлосложение отъ тѣзи, които сж са родили прѣзъ останалитѣ годи ни врѣмена.

Ражданието и смъртьта са случвжтъ по-вече нощя, отъ ко кото деня. Само $^1/_4$ отъ мжжското население е способно да носи ор жие и е сгодно за военна служба.

Съобщава: *Н. Драгановъ.*

Всемирно писмо. Необходимостьта за едно най-голѣмо сбли ние между хората са съзнава сѐ по-вече и по-вече. Прочутия „воляпюк или всемирния языкъ подигна голѣма, врѣва, но на-да-ли ще са приса Много пò-простъ е способа, измисленъ и съобщенъ въ журнала „Rev Scientigue“ отъ нѣкой-си Емануилъ Каталанъ. Споредъ тоя способ

трѣбва да са введе *всеобщо писмо*, което да означава *не* отдѣлни букви, *а* цѣли думи (т. е. понятия, идеи, на чийто языкъ и да биле). Намѣсто особни бѣлѣзи най-добрѣ могѫтъ да служѫтъ арабскитѣ цифри: тъй напр., понятието „Богъ“ нека бѫде означено съ 1, „човѣкъ“ — съ 2 и т. н, глаголитѣ и прилагателнитѣ имѫтъ различни цифри. Падежитѣ и глаголнитѣ форми могѫтъ да са означавѫтъ съ условни знаци или дроби, при което числителя изражава врѣме, а знаменателя — лице; напр., нека глагола обичамъ са означава съ цифрата 42, и нека искаме да кажемъ въ сегашнйо врѣме „азъ обичамъ“, туй ще са изображава така: 42 $^1/_1$ (1 въ числителя нека означава настояще-то врѣме, 2 — минѫлото, 3 — бѫдѫщето); „ти обичашъ“ ще бѫде 42 $^1/_2$, „той обича“ — 42 $^1/_3$. „ний обичаме“ — 42 $^1/_4$, „тѣ обичатъ“ — 42 $^1/_6$. „азъ обичахъ“ ще бѫде 42 $^2/_1$, „азъ ще обичамъ“ — 42$^3/_1$, „той ще обича“ — 42 $^3/_3$ и т. н. По такъвъ начинъ слѣдующата фраза 1, 42 $^1/_3$, 2 ще означава: „Богъ обича човѣка“ и т. н., и туй ще бѫде еднакво на всичкитѣ языци, т. е. ще разбира едноврѣменно, китаеца, руссина, българина, френеца и др. Необходимо е, разбира са, прѣдварително да са съставѭтъ съотвѣтсвующи рѣчници.

Не е ли очевидно, че тъзи идея ни завежда назадъ къмъ китайската азбука и до нѣйдѣ дори къмъ иероглифитѣ? Не е ли ясно отъ тука, че древнитѣ писмена сѫ могле да бѫдѫтъ тъй сѫщо продуктъ на прогреса, който отдавна, отъ много отдавна, е надминѫлъ нашия прогрессъ и ний само сега захващаме да разбираме значението и смисъла имъ, тѣхнитѣ начини, които ни са показвахѫ толкозъ мѫчни и не сгодни? И наистина, защо да са губи врѣмето върху изображението на всѣки звукъ, когато на право могѫтъ сѧ означѝ цѣли понятия, и при това разбрано за всички народи, безъ да са глѣда различието на язицитѣ имъ? Можемъ да са надѣваме, че тоя способъ ще влѣзе за въ бѫдѫще въ общо употрѣбение, и, може би, съвсѣмъ ще измѣсти азбуката, която бѣлѣжи отдѣлни звукове.

Г. А. М.

Най-упростотворената електрическа свѣтлина. Младия русски инженеръ Г. Бордичевский — Апостоловъ изнамѣрилъ усъвършенствуванъ аппаратъ, който дава електрическа свѣтлина безъ помощьта на паровйкъ (пàренъ котѐлъ) и двигатель, при което освѣтлението струва съвсѣмъ ефтено: 150 часа освѣтление отъ 100 ламби струва само 50 стотинки. Както казвѫтъ, привиллегията за това освѣтление г. Бордичевский продалъ на едно парижско дружество за 12 миллиона рубли, и въ нѣкои мѣста въ Парижъ електричеството на Г. Бордичевский вече е введено въ употрѣбление. Освѣнъ ефтеното и удобно електрическо освѣтление, г. Бордичевский изнамѣрилъ електрически моторъ за машинитѣ за шевъ. Този моторъ избавя отъ необходимостьта да са работи съ крака, за да са докара въ движение машината; стига само да са наблюдава шева. Сега Г. Бор-

дичевский работи електрически параходъ. Съ помощьта на този параходъ, споредъ думитѣ на Г. Бордичевский, за отиване отъ Европа въ Америка ще трѣбва да са употрѣбжтъ само 26 часа (?!).

За миналото на Г. Бордичевский расказватъ слѣдующето:

Като свършилъ Тифлисското реално училище, той са рѣшилъ да са посвети на тѣхническото искусство. Съ тъзи цѣль, като ималъ пари, той са отправилъ за Виена, гдѣто финансиитѣ му съвсѣмъ са свършили. За да достигне до Парижъ, за кждѣто билъ тръгнжлъ г. Бордичевский, станало нужда да са пристави за пазачъ при единъ търговецъ съ свини и съ паритѣ, които спечелилъ, той достигнжлъ до Парижъ. Тамъ той билъ приетъ любезно отъ русския священникъ, който му помогналъ да постжпи въ инджинерното училище, слѣдъ което положението му са подобрило.

Отъ „Новъ“ прѣвелъ *М. Б. Сеизовъ.*

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. *Юний 1890.* КНИГА VI.

*
* *

Шумна е нощьта : отъ къмъ гората
Вѣй вѣтръ буенъ и студенъ,
Шумятъ долища , шуми рѣката.
Тоя ли шумъ трѣвожи менъ?

О! не, въ сьрдце ми буря вьрлува,
Отъ нея сега страдамъ азъ;
Тя въ менъ безъ милость играй, бѣснува,
Сънь ми не дава въ тоя часъ.

Д. Г. Майсторовъ.

Трѣвна, 1889 г.

ГАНЧО КОСЕРКАТА*).

Повѣсть отъ Ц. Гинчевъ.

XV.

Нощьта бѣше тъмна като рогъ; зеленитѣ скъкли щ
кахж своята монотонна пѣсень по върховитѣ на едритѣ тр
и храстаци; жабитѣ и сега врѣкахж, но не както по М
тукъ-тамѣ са обаждаше по една и, слѣдъ нѣколко секунди,
друга. Пѫтпѫдѫцитѣ и тѣ си показвахж гласа изъ просата,
се на рѣдко и рѣдко; дердеритѣ бѣхж прѣкжсали своята с
кава пѣсень още прѣди единъ мѣсецъ, и бѣхж ги замѣн
малкитѣ щъркокраки рибарчета, край водитѣ, които по-нѣк
издавахж своя писклив гласъ, ту ходишкомъ край рѣката,
хвърчишкомъ. Студения вечерникъ духаше непрѣстанно ти
безъ талази, като че сега излазяше изъ умореннитѣ духала
Еола и клатяше непрѣстанно зеленитѣ листа, а узрѣлитѣ и
хитѣ на мисиря шумуляхж, като че пълзяхж по тѣхъ хил
мишки. Нощьта бѣше зела да мирише на есень.

Пѣтлитѣ не бѣхж още пѣли, когато единъ конникъ
чернѣяше изъ дълбокия пѫть, прѣзъ Малката корийка и сл
ваше кждѣ Слатинския долъ. Щомъ слѣзе долу, той си на
коня и замина кждѣ Гирань.

Гиранчани бѣхж увръхли житата и ичумицитѣ и ту
тамѣ, на нѣкои харманн, имаше да са довърхва още овѣс
капладжа. Въ селото бѣше тихо, само хлопкитѣ и звънц
като прѣгризваше добитъка, са чувахж отъ вратоветѣ му т
и на прѣсѣкулки. Лѣсицитѣ и тая нощь кявкахж по Та
могила и двѣ три кучета отъ овчарската кошара, подъ мог
та, имъ са обаждахж по нѣкоги лѣниво и пакъ млъквахж.

Дѣдо Добри имаше да довърхва още два хармана ов
и спѣше на гумното, да варди купена отъ гиранския вол
бикъ, който денемъ ходяше свободно изъ: ниви, ливади, пр
и мисири, а нощьмъ — по харманитѣ изъ селото, да яде,
вото му ареса. На харманитѣ той не правяше голѣма пак
съ ѣденьето си, но бжчкаше купнитѣ съ рога и ги разв

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. V.

пе, за това дѣдо Добри си бѣше лѣгналъ при овѣсяния куюнъ на сламата и са бѣше завилъ съ една калчищна черга, да не пада росата на него право. Той бѣше уморенъ отъ прѣзъ деня и бѣше заспалъ дълбоко, но силното бавкване на Шара го стрѣсна: той скочи и грабна вилата. Врȁтника са отвори тихо, Шарко млъкна и, като зѐ да си върти рунтавата опашка, посрѣщна единъ конникъ, който караше коня право на дѣда Добря . . . Дѣдо Добри са наведе и, на зарата, видѣ единъ турчьнъ съ голѣма чалма, на конь, който се приближаваше тихо къмъ него . . . Безъ малко, той щѣше да замахне съ вилата, да са брани, но едно тьнко подсвирвание и изкашлювание му напомни гласа на крьстника му, но той сѐ пакъ не са увѣряваше, защото глѣдаше на прѣдѣ си не Ганча Косерката съ бѣлата риза и съ черната тануряста гужба, а — турчьнъ съ черни дрѣхи, пушка, ножъ, пищови и съ чалма . . .

— Азъ сьмъ му пришепна турчина, не бой са отъ кайфетя ми.

Дѣдо Добри са приближи при него, позна го, че е Ганчо и шепнишкомъ го попита: „какво е? . . защо си са прѣрѣшилъ? има-ли нѣщо? . . разбрахѫ ли? бѣгашъ ли? отъ кѫ идешъ? . . Ако е открита работата, да бѣгамъ и азъ! . .“ Ганчо са приведе отъ коня и на ухото му шепняше: „азъ ѭ извършихъ още една: убихъ Иланджика Алиша и на Джевдета коня . . .“ Дѣдо Добри са сѣпна. „Стой . . . нападнахѫ ма на пѫтя — на Пѣсчана — хвьрлихѫ отгорѣ ми и двамата . . . кръвта ма заварди . . . Тоя конь и дрѣхитѣ са на Алиша. Той и Джевдетовия конь останахѫ тамъ; утрѣ ще ги кълвѫтъ орлитѣ . . . За дълга прикаска нѣма врѣме . . . Иди тъзи нощь у насъ и кажи сàмо на тетя — на дѣцата сьвънъ да не си удумать — кажи му, че азъ сьмъ живъ и, ако го запрѫтъ и почнѫтъ да го мѫчѫтъ — едната да дьржи: „азъ сина си на ова го знаѭ“ За пушката да казва, че нищо не знае — пушка нѣмамъ!“ и — нищо по-вече. Ако уживѣѭ, азъ ще ви обадѭ, дѣ сьмъ. На есень, като засѣешъ, да са прѣселишъ въ Лѣсковецъ, че ще та из’ядѫтъ тия псета — ще истървешъ дѣтето. Оная кучка — беицата — ще ти го грабне отъ рѫцѣтѣ . . . Туй — за по-вече нѣма врѣме . . .“ Дѣдо Добри зѐ да си бърши очитѣ, защото бѣхѫ са налѣли съ сълзи: той мислеше, кой ще го закриля сега, като изгубва закрилника си . . .

— Не плачи, му шепняше Ганчо, извърши това, що

ти казвамъ, варди дѣтето и бѣгай отъ това проклето гнѣз
дѣто сж са загнѣздили тия усорлици... Прощавай... А
бждж живъ, ще ма разберете... Не ма испровраждай... Бо
да та закриля! . .

Слѣдъ тия думи, Ганчо възви коня, Шарко го
проводи до врѫтнята съ въртение на опашка и са върна..
чувахж са стжпкитѣ на Гьогата по пжтя, но и тѣ унѣмѣхж..
Ганчо изчезна изъ тъмнината. — Той замина изъ орѣховск
пжть, който са раздѣляше надъ Честово и водѣше кждѣ Ду
ва. Дѣдо Добри, безъ да са обажда въ кжщи, зѐ вилата
рамо, излѣзе и улови пъкъ той гиранския пжть, който водѣ
кждѣ Лѣсковецъ... Когато излѣзе на върха на ржта, при
лѣмата гръница, дѣто лѣсковчани правяхж *оброкъ*, да не ва
градъ и са моляхж за дъждъ, първитѣ пѣтли пропѣхж у Гира
а той са впусна кждѣ Глоговецъ.

Отъ тая нечакана нощь, дѣда Добря, у Гиранъ, и дѣ
Цоня, у Лѣсковецъ, сънь не ги хващаше: сѣкий са надѣва
кой часъ ще му *бастисжтъ* кжщата, ще го грабнжтъ и ще
узове въ търновския занданъ въ тѣжкитѣ клади (тумруц
дѣто, между другитѣ мжки, го чака най-послѣ и *скéнджа*
или *демиръ-чемберя*... Но тия лошави ожидания поотлек
хж, когато дѣдо Добри са научи отъ циганитѣ, у Гиранъ,
Алишъ и Джевдетъ си бошандисали пушкитѣ и едина са уби
а другия си убилъ коня и добридѣлскитѣ цигани съблѣ
дрѣхитѣ на Алиша и ги откраднали, заедно съ оржжията
и нощья одрали джевдетова конь, за което сички биле зат
рени въ Търново. Той занесе тая радостна и утѣшителна вѣ
на дѣда Цоня, но сѐ пакъ не са довѣрявахж само на циг
скитѣ приказки. Най-послѣ тая новина зѐ да са приказв
отъ лѣсковскитѣ чорбаджии, които често ходяхж по селски
боти въ града и носяхж въ село новини отъ турци и бълга

XVI.

Арбанашкитѣ болѣри още отъ старо врѣме имах
Влашко мошии, на които лѣтно врѣме живѣяхж мжжьет
зимѣ си дохождахж въ Арбанаси при дѣцата и женитѣ си
като додѣше Марта, пакъ си отивахж на мошиитѣ. Но пр
кърджалийскитѣ врѣмена, като усѣтихж, че ще са разбърка,
са прѣселихж и съ домочадията си въ Букурещь, и вече

върнахж въ България. Отъ тия арбанашки болѣри, най-про-
ѣъ и най-уменъ и богатъ бѣше стария Гьоргаки Болецата.
й бѣше человѣкъ на 60 години, дълголикъ, промѣсилъ, съ
ига антерия, червени шалвари и самуръ калпакъ.

На Гьоргакя Болецата баща му Димитраки и чича му
иро Болецови бѣхж прочути търговци. Тѣ имахж въ Арбана-
своя болта, на два ката, съ шейсе желѣзни прозорци, иззи-
за само отъ камъкъ и тухли, въ която си държахж коприн-
итѣ платове и златотъканитѣ сиваита, които доносѣхж отъ
ндустанъ (Индия). Тѣ бѣхж ходили четери пжтя въ Индия,
ѣзъ Мала Азия, чрѣзъ Персия съ кервани и подиръ двѣ-
години са заврыщахж. Отъ тука тѣ носѣхж коприняни и
иняни гайтани и колани, котлѣнски и сливнѣски аби, които
одавахж въ Анадолъ, а отъ Индия доносвахж сиваита, мо-
харе, кашимири, шалови, персийски меки шерени килими
синило, които платове продавахж на търновскитѣ бееви и
задета, а синилото носяхж на панаиритѣ. Тѣ бѣхж купили
Влашко мошия и си бѣхж усигурили доходи, та, като поза-
рѣхж, не ходихж вече въ далѣчната Индия, защото, както
а, тъй и въ Анадолъ, бѣше зело да са размирява и пжти-
та бѣхж станали опасни за керванитѣ отъ Азиатскитѣ хара-
и прѣдводителитѣ на племената — беевитѣ, а най вече отъ
рдитѣ. Когато забѣгнахж арбанашчанитѣ у Влашко, Димит-
и Спиро, Болецовци, бѣхж вече покойни и мошията имъ
наслѣди Гьоргаки Болецата, единственния синъ на Спира,
щото Димитраки, по-стария братъ, бѣше не жененъ. Каменна-
болецова болта (кивгиръ) послѣ ж развали Текирдалията,
му камьнитѣ, киристето, керамидитѣ и прозорцитѣ и напра-
Текирдалийския ханъ, въ Търново, надъ високата самородна
енна стѣна, надъ рѣката Янтра, срѣщо Трапезица.

Мошията на Болецата бѣше между р. р. Джмбавица и
аря, около днешното българско село Кяжна. Тя бѣше една
първостъпеннитѣ тогавашни мошии, съ голѣмо курте, дамо-
за добитъка, плѣвници, граждове, патули, хамбари и стаи
работницитѣ. Селянитѣ, клакаши, въ онова врѣме работяхж
чокоина по три дена въ недѣлята и мошията приносяше
Болецата по двѣ хиляди жълтици годишенъ приходъ.

Куртето му бѣше построено край Джмбавицата на едно
вишено мѣсто, съ градина задъ него и задъ градината —
ье на ирецн. Зданието бѣше на единъ катъ пространно, съ

двѣ голѣми отдѣления. Въ южната страна, въ по голѣмата половина, живѣеше Болецата лѣтѣ съ жена си, двамата си синове и двѣтѣ си дъщери, а другата половина бѣше за гости и за постоянни мусафири, които често дохождахѫ отъ България и Македония, избѣгнали и стояхѫ по цѣла зима у него на прѣхрана. Зимно врѣме, куртето оставаше на тѣхно расположение, дѣто логофетина му Костанда ги храняше, догдѣ са раз'зелени гората и послѣ са изгубвахѫ.

Косерката, като прѣмина Дунава, отиде право у Болецата, когото той знаяше още отъ прѣднитѣ години, когато работяше на Сабаря градина, и бѣше му носилъ у Букурещъ зарзавать за зимовище. Като са яви при стария болѣринъ и му разказа, че бѣга отъ турска бѣда и, като му расправи, кой е и отъ кой сой, Болецата му каза: „Азъ познавамъ много добрѣ баща ти и дѣдо ти ми е съдилъ лозьето надъ Голѣмата чешма и ми е хашладисвълъ присади круши. Когато бѣхме на вилаеть, той сѣкий петъкъ носѣше отъ Лѣсковецъ и ми продаваше слама за коньетѣ. Ти си ми гостъ: остани тука да прѣзимувашъ, че послѣ, като са раз'зелени гората ще видимъ . . . То, чини ми са, ще има и друго хоро, ама, да видимъ, кога ще гръмнѫтъ тъпанитѣ“, му каза стария болѣринъ, който му загатваше алегорически за прѣдстоящата русско-турска война. Ганчо му поблагодари и каза, че ще остане при него.

— Азъ имамъ и други юнаци тука, продължи Болецата, които са биле у Грьцката завѣра, изъ Македония сѫ, да не сѫ по-добри отъ тебя, ама ще ги видишъ, какви сѫ бабаити . .

— Азъ сьмъ работенъ чилякъ, дѣдо Болеца, не мога да стоѭ безъ работа, пръсвамъ са. Ще си пусна коня при вашитѣ и ми дай работа: азъ искамъ да си изработѭ хлѣба дѣто ще го ямъ . . . Нъ-ли казвашъ, че знашъ тетя и дѣда ний тъй сми научени — да работимъ: безъ работа са разболѣвами

— Е, че каква работа да ти дамъ? ти си ага: я глѣдай — цѣлъ яничеринъ. Ще ходите съ арнаутитѣ на ловъ, ще бийте нишанъ и ще играйте съ влахинкитѣ на хоро въ праздникъ и — толкова . . .

— Агалѫка азъ скоро го хвьрлямъ, а, колкото за ловъ и нишанъ, и то става, но въ праздникъ и зимасъ, а сега, дай ми да ти глѣдамъ лозьето и да ти направѭ арбанашко бѣло вино и пембеянъ пилинашъ, че, като почерпешъ зимась болѣритѣ, да та питѫтъ — отъ Свята-гора ли си го донесалъ . .

— Колкото за лозьето и за виното, твое да бѫде, но друго не ти давамъ: азъ си имамъ работници и три села клакаши.

Подирь това, Ганчо си хвьрли турскитѣ дрѣхи, пусна коня да пасе съ болецовитѣ и са залови да урежда лозьето — гроздьто вече бѣше зело да са спържа. Болецата му даде една стая, въ второто отдѣление, на негово расположение.

Арнаутитѣ, за които спомѣна стария болѣринъ на Ганча, не бѣхѫ тамъ и цѣла недѣля ги нѣмаше да додѫтъ на куртето: тѣ са рѣнхѫ изъ Букурещъ.

Въ Недѣля, когато са вьрна Ганчо отъ селската черква, завари въ куртето трима фустанлии, съ фесове, чьрвени калци, сирмяни джамадани, и червени сирмелии чепкени, съ дълги черни коси до рамѣнѣтѣ, по 30—35 години на възрьсть; Костаки и Спиро бѣхѫ дълголики, черноoки съ дългнясти лица, и дълги прави малко орлинни носове, а едина съ крѫгловато лице, той се зъвеше Трайко.

— Ето този е единъ мой вилаетлия, търновалия, имъ рѣче стария болѣринъ, ще ви бѫде другарь: и той е избѣгалъ отъ проклетитѣ агаряни . . . Азъ му дадохъ крайната соба, до вашата, ще бѫдете комшии и другари.

Македонскитѣ каба-даии, като видѣхѫ Косерката съ прости дрѣхи: бѣла риза и гащи, калпакъ и червенъ поясъ, съ иминии на босъ кракъ, изглѣдвахѫ го отъ петитѣ до главата и си мислѣхѫ, че това трѣба да е нѣкой падарь, защото бѣхѫ са научили, че наглѣдва болѣрското лозье.

— Какво го изглѣдвашъ, Костаке, рѣче Болецата, като са смѣяше подъ мустакъ, той е по каба-даия и отъ васъ, не му глѣдайте тосъ кайфеть. Цѣлъ яничаринъ е той, я му земете салтанатитѣ и орѫжието въ удаята . . .

Арнаутитѣ си искривихѫ устнитѣ и не имъ са щѣше да вѣрвѫтъ, а Косерката, като ги глѣдаше, доди му на ума за Бекира и на ума си сѝ казваше: „се арнаутска пасмина, гордо, кибарь и готованъ.“

— Ще са запознайми, дѣдо Гьоргаке, нъ-ли ни е изхвьрлила тука урисницата ни, отъ сега нататъкъ, туй ще ни е работата.

— Отъ каа си бре, ка̀ко са зо'ешъ, побратиме, му продума Костаки.

— Дѣ ще ма знайте ви, азъ сьмъ селянинъ, е-е тамъ отъ кѫдѣ Търново. Станчо ми е името.

· Како да не знайме Търно'ото, мий го имаше шетанъ сиотъ турски топракъ. Не ли е оно'а Търно'о, шчо е кай Едрене?

— Е, азъ ви казахъ, че не знайте... не е то: онова са зъве Мало Търново, а моето Търново е отсамъ Балкана — Велико Търново.

— Мега Търново, додади болѣрина, като не са стърпѣ, и Арбанаси — Арванитохори — моята бащиния, — до него.

— Е, ако е тàка, немаме го шетано по вая стрáна. Колко за Македонья, Арнаутлукъ, Тесалья, Гърчкото, Свѣта-гора, Цари-гратъ шетали сме го и по два и по три пати. Иллемъ вамо не сми юще, но ке даетъ Господъ... и оно скоро ке биднетъ... како кажуатъ...

— Ами какво ще правите по търновско, ги попита, Ганчо, като глѣдаше дѣда Гьоргакя.

— Како ли ке пра'имъ?.. Турци ке колимъ, море, турци и... плячка... Ганчо го глѣдаше и си мисляше: пуста арнаутска вѣра, като каже *плячка*, че медъ сѣкашъ, че му капи отъ устата.

— Ами сами ли ще идите, му каза Косерката, като глѣдаше пакъ Болецата въ очитѣ, или съ нѣкого другиго?

— Море и сáми и со москофотъ, како ке даетъ Господъ. Само да биеме тоа душманинъ, да го изтераме изъ хуба'ана земля, шчо ни е заграбило псето. Ами ти, ке доишъ ли со насъ?

— Кой знае, му отговори Ганчо, като не смѣяше да са отпуща, защото не познаваше еще добрѣ новитѣ си, по уриснишка присжда, другари.

Разговора щѣше да са продължава още, но една каляска притропа и са спрѣ прѣдъ куртето, дѣто са извършваше разговора, между македонцитѣ и Косерката, прѣдъ стария Гьоргакя. Отъ каляската слѣзе болѣцовица, дъщиря ѝ и синъ ѝ Панайотаки и, като поздравихѫ стария болѣринъ и гоститѣ, влѣзохѫ въ стаитѣ, а кочияша, който бѣше единъ високъ Влахъ, закара кочията подъ сайвана и Арнаутина съ фистанелата, който са държеше отзадь у пюскюлитѣ на каляската и бѣше като агьотантинъ на младия болѣринъ, зѐ една чанта отъ кочията и отиде подирь болѣрина.

— Идете си сега въ стаитѣ, рѣче Болецата на Ганча и на македонцитѣ, и си пригответе пушкитѣ, че ще идимъ да биими нишанъ. Панайотаки и той ще доди, и отиде при капитанитѣ си.

— Ке доидешь ли да видишъ на шоповъ салтанато, епнеше Спиро на Костакя.

— Хайде — идемъ — му отговори Костаки и трьгнахѫ кдѣ ганчовата одая.

— Заповѣдайте, имъ рѣче Ганчо, и ги въведе въ стаята си.

На стѣната бѣхѫ покачени два пищова, ножь, акъ-каблия, дълга пушка, двѣ паласки, харбия, турски дрѣхи и гоша чалма, а въ едното кюше му бѣше сложено сѣдлото съ здата, юларя и гювюслюкя.

— Море, Станче, продума Спиро, ти си билъ вистина пичеринъ, како ни кажуаше боеротъ, а ние те зефме, Бога и, за шопъ.

— Море ти си било пце, бре Станче, додаде Костаки, ога ми пце: я глѣй пушка, ножь . . . Бога ми, айдукъ си ти... о на айдучтина меса . . . И конъ имашъ?

— Е, имамъ единъ, какъвъ да е.

— А камо го?

— Пасе при болѣрскитѣ.

— Море, да не си нѣкоя роднина на боеротъ?

— Ахъ, роднина, бошъ лафъ, комшии сѫ биле бащи ни съ него, когато бѣше на вилаятъ.

— Море, родъ си ти, туку не кажу'ашъ . . . и като сне пушката, зѐ да ѭ разглѣдва.

— Пълна е: добрѣ глѣдайте, да не стане нѣкоя *хата*, рѣче Ганчо, а македонцитѣ зехѫ да си говорѭтъ арнаути, като разглѣдвахѫ сирмяната цѣвь на пушката му.

— Море, за вай посатъ може да те убие нѣкой, му че Трайко.

— Комуто държи, да дойде . . . Който го носи, той трѣда са надѣва да го и запази. Санкимъ това да е у вашия рнаутлукъ и то може да стане, нъ-ли казвѫтъ, че вашитѣ арути за една глава лукъ, свързана у пояса на една баба, камисляли, че е пари, убили бабата, а други пъкъ убили едго за едни дисаги кремъни, като мисляли, че дисагитѣ сѫ лни съ пари.

— Море, ние не сме Арнаути, Станче, ние сме Македонци, се отъ 'ние, шчо сѫ биле со Александра Македонъ, ю писнълъ цѣлиотъ свѣтъ отъ негоана юнашчина.

— Незнаѭ, арнаути ли сте, македонци ли, ама ний,

по насъ, ви зъвемъ арнаути, че кой-знае, право ли е, крив
ли е . . .

— Бугари сме мие, море, Бугари, како весъ — едн
вѣра, единь Господь, една пречесть, единъ езикъ, брайкя сме
ама ваки . . . забораили сми се . . . Изело ни псено — турчи
но . . . му теремъ вѣрата . . . Во Елада го бифме, море, бифм
псето, до кай се неситифме. А и вашине су юнаци, Бога ми. .
Аджи Ристо, знаешъ го бре Косте?, най со цьвенине чижме, с
белиото атъ, шчо уби аропотъ котъ чешмана? Бога ми, бабаит
а'джи-баба. Сьгъ ми текна: изъ мега Търноа беше. Ели, бре
Спире, изъ Търно'о кажуаше аджи баба?

— Изъ Търно'о, изъ Търно'о, изъ Великоно Търно'о
Ама юнаакъ! . .

— Ами имаше ли нѣкои Вачо Колендджи тамъ, съ два
надесеть момци?

— Вачо Колендджи? Високъ, суфъ, кощелявъ, чърнома
нясъ? Имаше бре Трайче?

— Имаше — Календджи кихая, онъ беше со дванайс
момчиня, дошелъ изъ Стамбулъ со каикъ.

— Е, той, той бѣше кихая на фурнитѣ въ Цариград
и съ дванайси души момчета отишелъ на Мора, да помага. То
и момчетата сж отъ моето село.

— Помнишъ, бре Климе, шчо се би во Коринтъ на по
тана цьрковна?

— Помнимъ, аль загина, кутрионъ, со сите юнаци . .

— Загина, ама и турцине ке го помнеатъ, Бога ми,
турскионъ рай . . . Касапия бѣше тамо. Сѣко'а се, Бога ми, к
ко краста'яци . . . Во цьркоа беа, кутрине . . . Зе'а й на мас
ре пустиисъ турци и ка́ излегоа, па бой. . . Си видѣлъ, б
Станче, пцета, како се дивеатъ . . . вака бѣше . . . смѣсн'а с
па — на ножь . . . гла'и падаа, како зельки, по земляна. Посл
отбифме турцине, но ойд'оа кутрине момчиня . . . Си видѣ
такво нѣшчо?

— Дѣ ще видж такова нѣщо: ний сме хора орачи,
зари; азъ кокошка не сьмъ заклавалъ, каза Ганчо, а душата
са радваше, като глѣдаше завѣраджиитѣ и слушаше, какъ
падали турцитѣ въ Мора.

— Не си заклаалъ кокошка? Кой знаигъ, колко май
си расплакалъ . . . Ако не си заклаалъ кокошка, шчо кешъ ту
во Влашкита земж и зашчо ти е вай посатъ?

— Отъ бѣда бѣгамъ, бе Коста, отъ тунѣ бѣда, набѣдихѫ ма, че сьмъ обралъ хазната . . .

— За áзна го бéдили, а онъ вели, кокошка не клалъ! Кой знаетъ какво си куче, ал' некешъ да се изкажуашъ. Чалмана и рубана те покажуатъ каква си кука'ица . . . А пушкава, шчо е немать и во яничаръ-ааси? . . не те покажуетъ да не си клалъ кокошка . . . Клалъ си ти и кой знаетъ колко; али си избѣгнолъ отъ колонъ; вака ми кáжи . . . му говоряше Костаки и го глѣдаше въ очитѣ. Ако те глѣдаетъ чоекъ во очиве, вистине ке помислитъ, да не си Богъ знаетъ каква видра, но душата трѣба да ти е гяулска . . . и што се смешъ ваки подъ мустакъ, не ме греитъ . . . Куче си ти и отъ 'ние шчо апеатъ молчки . . .

— Не сьмъ, бре Коста, азъ сьмъ добъръ чилякъ — истина, добъръ сьмъ, ама хората ма казвѫтъ лошъ — не ма познавѫтъ . . .

— В'о е злоно, шчо людине те кажуетъ золъ. Да си добъръ, све ке се най'тъ едьнъ да кажетъ, оти си 'аренъ. . . ама ней-се, ке се упознайме вая зима . . . Любопитния разговоръ между новитѣ познайници можаше да са продължава още дълго, но стария болѣринъ излѣзе на двора и слѣдъ него — синъ му съ една дълга, сидефлия, каранфилка пушка въ рѫка.

— Момчета! Готови ли сте? хайде! . . Извика стария Болеца.

— Готови сме, Господарьо, изговори Костаки бърже.

— Хайде, море Станче, готовъ си?

— Нѣма какво да са готвѭ, ето зехъ паласката съ фишецитѣ и ето нà и пушката е въ рѫката ми . . . Ами ви?

— И мие сме гото'и, каза Коста, и отидоха да си земѫтъ гегилийкитѣ отъ стаята.

— На ливадата ще биймe нишанъ, рѣче Панаи'отаки и сички заминахѫ кѫдѣ Дѫмбавицата. Стария Болеца и той отиде да глѣда сина си и юнацитѣ, какъ ще мѣрѭтъ, и, изъ пѫтя, казваше на Ганча: „Не ма сдьржа — старъ сьмъ, ама нъ-ли и азъ сьмъ малко отъ арнаушка жилка, се ма влѣче кръвьта, къмъ арнаутското.

— Знамъ, знамъ: дѣдо ми е расказвалъ, какъ са заселило Арбанаси. То и ний, лѣсковчанитѣ, имами по нѣщо арнаутско; „кръвьта, нъ-ли казватъ, вода не става“. . . то се си са показва макаръ прѣзъ десеть пояса.

— Е, тъй, туку тъй Арванитохори не сѫ ни нарѣкли бадихава, я: се има нѣщо Арванитско.

— Трѣба да има, дѣдо Болеца, трѣба, то прѣкора отива съ години . . .

— Ето, на оная върба ще бийте нишанъ, рѣче стария болѣринъ, като додохѫ на ливадата; тя е — на рашето отъ крущуми . . . и азъ, като бѣхъ по-младъ, сьмъ ѭ мѣрилъ, но сега вече зехѫ да ми треперѫтъ рѫцѣтѣ, а й очитѣ запрѣхѫ, че само са радвамъ на младитѣ.

Македонцитѣ бѣхѫ вече били нѣколко пѫтя нишанъ на върбата и знаяхѫ, отъ дѣ ще са хвьрля. Косерката са учаше и сичко наблюдаваше. Спиро прѣвърза стъбела на върбата съ едно бѣло платно, начерни го колкото единъ юмрукъ въ срѣдата съ въглянъ и доди при дружината.

Младия болѣринъ, Панайотаки, бѣше са училъ въ Парижъ и при гимнастиката бѣше училъ и фехтование, а пъкъ сега са учаше отъ македонцитѣ да бие съ пушка на нишанъ и да ходи на ловъ, за това него накарахѫ най-напрѣдъ да хвьрли отъ 300 раскрача съ крушумъ. Като гръмна пушката, единъ Влахъ са завтече и показа на горния край на платното, дѣто му ударилъ крушума.

— Хайде, хвьрли ти сега Костаке, рѣче той на македоница по грьцки.

Костаки дигна геголийката, пушката пукна и Влаха показа надъ платното една педя.

— Ме излага пуштинава, рѣче той полузараменъ, фърли ти бре Спиро, и се пули добро во срѣдана, и Спиро гръмна, но удари на долния край на платното. Слѣдъ него хвьрли и Трайко, но удари въ клонитѣ надъ стьбела.

— Каква е 'ва гяволщина? ни едънъ не удари во църното . . . ке ни се смеетъ шоповъ, казваше Коста тихо на Спировото ухо.

— Хайде хвьрли и ти, емшери, каза стария Болеца, ама глѣдай, да ма не засрамишъ.

— Не сьмъ билъ скоро на нишанъ, дѣдо Гьоргаке, че чини ми са, ще та засрамѭ, каза Косерката, като дигаше пушката да мери. Сички млъкнахѫ, запрѣхѫ си дъха и чакахѫ да пукне пущката, която не са забави. Като гръмна, Влаха показа срѣдата съ прьстъ — право въ сьрдцето на бѣлѣга. Македонцитѣ са завтекохѫ да са увѣрятъ, защото това ги засрамва

ше прѣдъ стария болѣринъ. Ганчо не отиде, но неговото соколово око видѣ, дѣ му удари крушума и за това не са безспокояше. Македонцитѣ са върнахѫ и донесохѫ единъ чифте — теллия крушумъ — на който тельта са бѣше прѣкѫсила въ срѣдата.

— Машалла ешшери, рѣче стария Болеца — не ма засрами.

— Мий го мисляхме за шопъ, рѣче Коста на Панайотакия грьцки, ама сми се излъгали. Той трѣба да е нѣкоя харимия, но се крие подъ бѣлата риза.

— И азъ още не го познавамъ, но както казва стария, той знае баща му и дѣда му още отъ вилаетъ.

— Не зная, но той ми напълни окото... а казва, кокошка не е клалъ, рѣче пакъ Коста грьцки, като глѣдаше Спира и Трайка въ очитѣ. Кокошка не си клалъ, а со теллии крушуми биешъ во пѫпотъ на нишанотъ, каза на Ганча, като го глѣдаше въ очитѣ, нѣкакъ полузавистливо.

— Ехъ — случило се, Костаке, белкимъ ти не си ударалъ въ срѣдата: тъй са случава то по нѣкоги, а по нѣкоги, като са закучи, че и десеть пѫтя да хвьрлишъ — не върви.

— Море, туа нема никаква случка, ако не си майсторъ во окото и во рѫкитѣ . . . Не клалъ мой Станчо кокошка? а „тàнкъ!“ и-во срѣтъ нишанотъ — два крушума . . . Я ти казафъ, да си ’арамия и си расплаколъ майки, а ти све — не сьмъ клалъ кокошка . . . каковъ си итьръ гяволъ, Бога ми . . .

— Е, нъ-ли ще хвьрлями още по-нѣколко пѫтя, може и вий да ударите.

— Шчо може да ударимъ, може, ала първиотъ залогъ е сладокъ . . . я! . .

— Е, хайде сега пъкъ да хвьрлями съ текъ крушумъ да не мислите, че съ теллията са ударя по-лесно.

— Море кой удритъ со теллия, тай ке ударитъ и со текъ, текотъ по а’рно улучватъ.

Мерението са продължи до обѣдъ и, догдѣ не удари сѣкой въ срѣдата, не са оставихѫ. Македонцитѣ си казвахѫ грьцки, че, ако не ударѭтъ, по-добрѣ да умрѫтъ . . . Какъ ще глѣдатъ болѣрина въ очитѣ, като той ги мислѣше за бабаити и за хора, които сѫ влѣзвали по-нѣколко пѫтя въ огънь. Ганчо, за да не докачи до най-брьнчивата свруна македонското честолюбие, нарочно не мѣряше въ срѣдата, но, дѣто помѣряше, тамъ и удряше, като казваше сега чиними се ето тамъ ще ударя и — удряше, но това, ако и да го правяше по-юнакъ и по-ни-

шанджия прѣдъ очитѣ на дружината, не имъ закачаше толкова честолюбието.

Като са върнахѫ на куртето, обѣда бѣше готовъ и стария Болеца, задоволенъ отъ бабаититѣ и отъ сина си, прати имъ едно печено ягне, пълно съ орисъ, четири сомуня и единъ половякъ чьрвено вино. Подиръ обѣда сички си поспахѫ и, като са пробудихѫ и умихѫ, Костаки свиряше съ българината македонски пѣсни, а другаритѣ му ги пѣяхѫ. Като видѣхѫ, че отъ стаята на болѣрина са отворихѫ прозорцитѣ, тѣ запѣхѫ грьцката морсельеза и стария Болеца, като са въсхити, гръмна съ кубура прѣзъ прозореца и извика „брава, бре юнаци! тъй ви искамъ! . . Излѣзте на чардака.“

Гоститѣ, догдѣ са приготвѭтъ, старата Болецовица, кокона Тудури, двѣтѣ ѝ дъщери Марьола и Анепсия, Панайотаки и стария Болеца насѣдахѫ на столови на чьрдака прѣдъ стаитѣ. Македонцитѣ сѣднахѫ на лавицата, прѣмѣтнахѫ си дѣсния кракъ върху лѣвото колѣно, покрихѫ го съ фистанелата и придружавахѫ байламата на Костакя съ грьцкитѣ патриотически пѣсни, които бѣхѫ излѣзли въ врѣмето на Мора-кавгасѫ. Ганчо и той сѣдна до тѣхъ и, като не разбираше думитѣ, въсхищаваше са само отъ гласа на пѣвцитѣ и на българината, която треперяше въ рѫцѣтѣ на распаления македонецъ. Като испѣхѫ и една македонска пѣсень, спрѣхѫ да си починѫтъ. Ганчо, въсхитенъ отъ македонската пѣсень. „Кой уби татка ми . . .“ каза на стария Болеца: „да има кавали, пъкъ азъ да ви посвирѭ съ кавала нашенски.“

— Кавали ли? го попита Болецата, който знаяше отъ вилаятъ, какво нѣщо е кавалска свирня, защото бѣше ходилъ много пѫтя у Лѣсковецъ на свадби, дѣто лѣсковчани го викахѫ, кога женяше нѣкой по отъ първитѣ чорбаджии нѣкого отъ синоветѣ или дъщеритѣ си -- кавали има нашия овчарь, каза болѣрина, той е отъ Етрополско, я иди, бре Радоле, вижъ, да-ли не сѫ въ одаята му при чантата; той тамъ ги държи, покачени на стѣната. И Влахчето, което шеташе изъ куртето, са завтече въ овчарската стая и донесе кавалитѣ. Ганчо засвири сички упѣрихѫ очи въ него. Стареца пакъ са въсхити и извика: „ахъ! кога ще изгонимъ тия проклети агаряни, да си идемъ на вилаетъ, на нашето хубаво Арбанаси, на оная хава на оная лáкова студена вода, при оня питоменъ божи свѣтъ!

— Да е шопъ, днеска го видохме, очи не е, а и со г

вали свиритъ гяволотъ, шепняше Коста на другаритѣ си. Да е чобанъ? не е . . . айдукъ е, Бога ми, во Бугарско чобанине и айдуцине свирааатъ ваки со гавали . . . Чисъ айдукъ е и — отъ 'ния, шчо шетаатъ по Рила планина . . . Знаешъ ти Стояна, шчо загина во гърчко? онъ вака свираше со гавалъ . . . А шчо юнакъ беше, кутриотъ! . .

— Тàка е — айдукъ е, не ли кажуаше, оти го бедили за обиране 'азнана?.. Свиритъ, Бога ми, ка'ко Само'ила во планина...

Подиръ единъ часъ, хорото са бѣше събрало въ селото, прѣдъ кръчмата и циганитѣ лаутари, свиряхѫ съ двѣ цигулки, мускалъ и една лаута, а власитѣ и влахинкитѣ играяхѫ тропливата: „яка уна, яка доу — трей. Трей пазещи — трей!“ Болѣритѣ и коконитѣ отидохѫ да глѣдѫтъ хорото, а слѣдъ тѣхъ — и гоститѣ. Косерката, като бѣше работилъ нѣколко години въ Влашко на градина, знаяше да играе сичкитѣ влашки игри и, като доди до хорото, каза на стария болѣринъ: „съ ваше позволение, искамъ да си потропна, дѣдо Гьоргаке, бива ли?

— О, защо да не бива, стига да знашъ.

— Ехъ, знамъ криво-лѣво — отъ младини.

— А ми, какво чакашъ? хѫ, улавяй са, да та видимъ, какъ ще играешъ.

Косерката си избра два момка, които играяхѫ най-добрѣ и са улови между имъ. Заигра, затропа, завика и той съ тѣхъ: „яка уна, яка доу — трей . . . Трей пизещи — трей!“ и тъй играяше, като че бѣше порасалъ на влашкото хоро.

— Видите ли, моя емшерия знае влашки да играе, рѣче стареца и, като мина Ганчо край него, каза му турски: „артакъ, ирбапъ си билъ, синко, нѣма да ма засрамишъ съ нищо . . . брава!“

— Видишъ, шоповъ и влашки зборувалъ и какó игратъ, ко' да е влахъ, гяволотъ, казваше Трайко на Спира къмъ ухото.

— Хòра булгаряска кѫнтацъ! рѣче Ганчо, и циганитѣ засвирихѫ крехнатото българско хоро по-гласа: „Димитрольо русо-кусо момиче,“ която и до сега са играе у цѣло влашко, подъ името „хора булгаряска.“

Слѣдъ единъ часъ, хорото са развали, болѣритѣ си отидохѫ, а слѣдъ тѣхъ и гоститѣ. Влахинкитѣ зехѫ кобилцитѣ съ донициитѣ (кофи), и заотивахѫ на кладенеца за вода и момцитѣ — подирѣ имъ.

На другия день почнахѫ да берѫтъ мисиритѣ и цѣли

кервани са редѣхѫ край дългитѣ болецови патули (кошови), дѣто стваряхѫ съ кошови бѣлиния желтъ, като малтица, мисирь, а логофетина записваше колата, кой влахъ колко е довезълъ. Ганчо глѣдаше лозьето и командуваше двама цигани да укжсвѫтъ листата около гроздовитѣ, да ги пече по-вече слънце, за да узрѣѭтъ по-добрѣ, а македонцитѣ отидохѫ пакъ да са реятъ изъ Букурещь.

Слѣдъ единъ мѣсецъ и половина, сичко бѣше събрано отъ польето и Косерката бѣше налѣлъ въ болецовата мааза петь бъчви съ червено вино, три — съ бѣло и двѣ — съ пелинашъ, подправенъ съ карамфиль, канела, цвѣтъ отъ майски пелинъ и рѣса отъ лозовъ цвѣтъ, набранъ отъ диви лозини.

По праздницитѣ, Ганчо ходяше на ловъ, нѣкой пѫть съ македонцитѣ, а нѣкои пѫть съ Панаиотакя, а нѣкоги пъкъ и самъ си и никоги не са врьщаше празенъ.

Като са научи, че младия болѣринъ, Панайотаки, знае фехтование, Косерката, кога оставаше охоленъ, всѣкоги го моляше да го учи да фектува съ сабья и съ ножъ. За употрѣбението на пушката, той нѣмаше грижа, но искаше да са научи и какъ са върти искусно ножъ и сабья и какъ са отбива неприятелската. А той пъкъ учаше Панайотакя, какъ да мѣри съ пушка и колко барутъ трѣба да ѝ са отмѣрва съ килото за различни случаи и пространства.

Зимата са изминуваше съ веселби, свирни и игри: македонцитѣ свирѣхѫ съ тамбурата, Косерката — съ кавалитѣ. Тѣ са учахѫ нашански хора, а той — македонски.

Болецата, като пусна най-напрѣдъ виното и пелинаша направи имъ на Ивановъ-день още единъ зефетъ и неможаше да са нахвали съ вкусния и миризливия пелинашъ, който му бѣше приготвилъ Косерката, както знаяше отъ баща си, дѣда Цоня.

Зимата са мина, снѣга са стопи; земята са покри съ зеленина, гората са разви, кѡса свирна и македонцитѣ са изгубихѫ двѣ недѣли прѣдъ Гиргьовъ-день.

Косерката остана самъ, зѐ да го несдържа вече. . . Единъ день той отиде у Букурещъ, ходи у кѫщата на Болецата и, като са върна на куртето, една нощь са изгуби и той . . .

XVII.

Въ онова врѣме нѣмаше още ни турски, ни български вѣстници. Заповѣдитѣ отъ Цари-градъ ги доносяхѫ татаритѣ съ мензиль, а прошенията ги носѣхѫ *саии* — бързоходци, които отивахѫ пѣшки прѣзъ най правата линия за Цари-градъ или другадѣ. Тѣ носяхѫ на коланцитѣ си, подъ колѣнѣтѣ, звънчета и никой не ги закачаше по пѫтя.

Ако додяше нѣкой саия отъ Цари-градъ, или отъ другадѣ и донесѣше нѣкоя новина, туй бѣше. Освѣнъ туй, пѫтници носѣхѫ различни новини, които, като са прѣдавахѫ отъ ухо на ухо, по-нѣкоги излѣзвахѫ шути и рогати и пълни съ чудеса.

Голѣмитѣ аги и въйводата въ Търново знаяхѫ криволѣво, какъ върви общата политика, но за българитѣ това бѣше тайна, защото прѣдъ гявуринъ не са говоряше за политика. Пѫтницитѣ, които минувахѫ и търговцитѣ, които са връщахѫ отъ панаиритѣ, разказвахѫ, че Московеца пакъ иди и сега ще кара турчина да са побългари; нѣкои казвахѫ даже, че вече дошелъ на Дунава, други пъкъ увѣрявахѫ, че изъ Влашко са разхождѫтъ московци тептиль. И между турцитѣ са шушукаше нѣщо, но никой незнаяше сѫщата истина. Българитѣ и тѣ шушукахѫ и сѐ сочахѫ на-долу . . .

Зимата са измина почти глухо, само за даваньето присвивахѫ раята силно и го събирахѫ до пара. Който нѣмаше да плати, не му продавахѫ нищо, но му ударяхѫ по 50—60 тояги по краката и, като го пущахѫ, послѣдята имъ дума бѣше: „парра!" Сѣкий даваше мило за драго, само да са утърве да не му са пръснѫтъ петитѣ и да му не излѣтѫтъ ноктитѣ отъ пръститѣ . . .

Народа има свой барометъръ, по който познава, кога ще са *разбърка:* Общитѣ слухови, отъ които той може да си извлѣче истината; сабиранието на дѫнъка, навѫсванието на турцитѣ, шушуканието имъ, честото ходяние на джамия; дългитѣ пѣсни на ходжитѣ по минаретата срѣщу Петъкъ, обрѫжаванието на циганитѣ, поефтиняванието на добитъка и на захирето, спиранието на *алѫшъ-веришитѣ;* появявание на хайти и аззиеванието на кадѫнитѣ по селата върху българкитѣ и въ градищата, по-банитѣ, заканванието имъ на христьенкитѣ, бѣхѫ гра-

42.

дуситѣ на народния барометъръ за вървежа на политиката, който прѣдсказваше общата бура, но кога щѣше да са развълнува тая бура неможахж да й опрѣдѣлжтъ врѣмето точно. Но щомъ са пукна пролѣтъ и зехж да карктъ ангария, да носжтъ хранитѣ отъ беглишкитѣ хамбари: въ Руссе, Никопольь, Видинъ, Силистра и Варна и да ги затварктъ въ калетата, зе да са разяснява и барометьра. Най-послѣ, като зехж да карктъ дюлгери и хамиле да стѣгатъ калетата — видѣ са явно, че ще има *кавга*. А съ кого ще е, то сѣкий вече знаяше.

Турцитѣ побѣснѣхж съвсѣмъ. Сичкитѣ бабаити, хайти, нехрани-майковци, въоржжени, са разпрьснахж по българскитѣ села, подъ прѣдлогъ, да държктъ българитѣ *запть*, тѣ захванахж да правжтъ сичкитѣ своеволия най-безнаказанно. Обиритѣ, насилията и убийствата са загорѣхж вредъ.

Чуваше са, че кждѣ Видинъ са появилъ нѣкой си арапинъ и изпотрепълъ дѣ-да-й си свѣтъ; между Никопольь, Плѣвенъ и Ловечь другий запрѣлъ пжтищата; отъ Търново до Руссе пжтя са запрѣ отъ нѣкого си Кючукъ Османа; по разградския пжть убивахж сѣкий день; изъ Добродката татаритѣ образувахж шайки и сѣкий день убивахж отъ котленци и имъ грабяхж овцетѣ. Туалучанитѣ зехж да идктъ на Орѣховица на пазарь сички обржжени и зехж да бикктъ и изъ пазаря християнитѣ; когото срѣщняхж, ако не имъ отбияше колата си, смазвахж го съ бой; обирахж дрѣхитѣ на хората по нивитѣ, земахж имъ цървулитѣ, навущата, хлѣба, емежитѣ, капистритѣ, насилвахж момчета. Явихж са хайдути да крадктъ дѣцата на богатитѣ Българи и да ги влѣкатъ въ горитѣ за богатъ откупъ, които често и, като земняхж откупа, пакъ ги заклавахж. — Писна мало и голѣмо и никой незнаяше, като замракне, ще усъвни-ли... „Турцитѣ ще ни сѣкктъ," са говоряше вече открито и прѣдъ дѣцата.

Манафи, Дангули, Зебеци, Арапи, Масрлии Джиза-ерлии и др. на-тумби на-тумби, съ тюлюмбеци, вървѣхж отъ село на село кадѣ калетата и, дѣто минухж, писваше мало и голѣмо. Младитѣ жени са черняхж съ сажди и са забраждахж съ утрѣпки, като чуяхж тюлюмбецитѣ; яйца, масло, кокошки, пуйки, сирене, месо, не остана въ селата. Тая сгань бѣше сé конникъ — учумикя са свърши и съ жито имъ зобѣхж конетѣ. Манафцитѣ земахж на селянитѣ ръжнитѣ отъ огнищата за куки, съ които щѣли да закачвжтъ московцитѣ за рамото и да имъ от-

сичкатъ главата. Голитѣ Арнаути са спущахѫ прѣзъ Габрово, Орхание, Берковица и вървѣхѫ кѫдѣ Дунава на-тумби-на-тумби. Тѣ бѣхѫ най-голѣмитѣ изѣдници: щомъ стигнѣхѫ въ село, първата имъ дума бѣше: „яйца, море, яйца и баница со медъ!“ Женитѣ бѣхѫ писнали „бре-варе“ да имъ перѫтъ вѫшкавитѣ фустанели, които по два-три пѫтя ги снемвахѫ отъ въжето да имъ ги врьщѫтъ, да ги оперѫтъ по-бѣли. Тѣ най-много лаптѣхѫ на козята пастърма, за това, дѣто минувахѫ, тя заскѫпваше — варѣхѫ имъ ѭ съ лукъ и червенъ пиперь на яхния. По селата разхвърляхѫ на сѣка българска кѫща по 20—50 оки, да пекѫтъ пексиметь отъ свое брашно за аскеря.

Убийствата на българитѣ, до едно врѣме, стрѣскахѫ населението, но послѣ, като са усилихѫ врѣдъ, станахѫ обикновенно нѣщо: сѣкий привикна. Като чуяхѫ за нѣкого, че го убили, само са прикрьстѣхѫ и „Богъ да го прости“ му бѣше сичкото укайвание, подирь което са повтаряше дълбоко сърдцесъкрушаѭща въздишка и поглѣдъ къмъ небето . . .

Около Търново на близо не са чувахѫ такива капасѫзи, като къмъ: Видинъ, Плѣвенъ, Руссе и другадѣ, но въ началото на Май зехѫ да загатвѫтъ за единъ харамия съ бѣлъ атъ, който са появявалъ на нѣкои села край Русицата, ходилъ на Михалци, на Хаджръ беевата воденица, обикалялъ около Търново, а нѣкои даже казвахѫ, че го виждали и въ Търново, кѫдѣ турския мость, като прѣминалъ веднъжь съ коня си прѣзъ турската махала. Едни жени, като копаяли на Бара, въ лѣсковскитѣ лозья, го видѣли — сѐ сѫщия, както го уписвахѫ, че миналъ край лозьето имъ, изъ турския пѫть, и тѣ са скрили въ дълбокия синуръ, догдѣ замини. Други пъкъ, млѣвари, увѣрявахѫ, че го срѣщнали, близо при Гирань, нощья. Сички са бѣхѫ уплашили отъ тоя нехрани-майка и никой не замръкваше на кѫра. Убийства още не са бѣхѫ чули отъ него, но сѣкиго бѣше страхъ. Кой отъ дѣто идѣше и когото срѣщняше, се питаше: „срѣщна ли та нѣгдѣ харамията?“ — „Това куче ще изяде нѣкому главата, казвахѫ старцитѣ въ Лѣсковецъ; то, дѣто са е околисало около село, не е безъ причина, ще отвлѣче я нѣкого отъ чорбаджиитѣ, я нѣкое дѣте и ще иска съ юкови пари . . .“

Турцитѣ, надѫхани отъ фантастическитѣ проповѣди на улемитѣ и отъ чуднитѣ арабски и персийски приказки, като са надѣвахѫ на непрѣмѣнното покровителство на пророка си и

на въображаемитѣ десеть хиляти шахови, които ще додѫтъ отъ Симаркандскитѣ страни съ безброй *джинове*, да имъ помагѫтъ, които, въ невидимото си присѫтствие, съ едно махвание на святитѣ си кѫлѫчи, въ единъ мигъ ще свалѭтъ главитѣ на душманина имъ, прѣдъ сѣка война си давѫтъ куражь съ пълна надѣжда, че Богъ сѣкога ще е на тѣхна страна и *хелбетте* ще побѣдѭтъ душманина на Ислямa. И прѣдъ тъзи война, като глѣдахѫ азиятскитѣ и африканскитѣ башибузуци да вървѭтъ сѣкий день, радвахѫ са и надѣждата имъ ръстеше и са укриляваше сѐ по-вече и по-вече. Щомъ видѣхѫ нѣкоя *тумба*: „машалла сюнетли бабаларъ“ са повтаряше и съ: „урларъ олсунъ, канлѫ о’сунъ,“ имъ поздравлявахѫ орѫжието, като че отивахѫ на ловъ.

Въ това врѣме, познатитѣ на читателя търновски бееви, съ свитата на стария мюхтия Шекиръ-бея на Гирань, освѣнъ Алиша Иланджика, са събрахѫ у Хадѫръ-беевия конакъ, въ Търново, да го придумвѫтъ, да са примири и душевно съ Рашидъ-бея и да са съгласи, да земне Анку за сина си Джевдета, за което са употрѣбихѫ по-много молби и краснорѣчие, отъ колкото на Гирань, за помиряванието имъ и съ прѣдварителнитѣ молби, плачове и цьлувание колѣнѣтѣ му отъ жена му, едвамъ го съгласихѫ.

Радостьта са разнесе между сичкото турско население въ Търново, а особенно между харемитѣ и заглуши чувството за войната... На другия день са захвана годежа съ зурли и тѫпани и трая три дена. Рашидовия и Хадѫровия домъ плувахѫ отъ радось.

Анку неможаше да са нарадва: тя незнаяше, какво вече да направи на свекърва си. Като ѭ обдари съ злато и срѣбро, съ свила и елмази, прѣгрѫщаше ѭ и ѝ цьлуваше рѫцѣтѣ и отгорѣ и отъ-долу и „нинемъ!“ са повтаряше при сѣка дума. — Отъ нея сега по честита нѣмаше въ Търново: тя достигна онова, което нощемъ сануваше, а денемъ балнуваше — Джевдетъ е неинъ, та неинъ... Джевдетъ, за да са покаже още по-бабаитинъ и патриотъ прѣдъ Анку, събра десеть души отъ младитѣ бейски синове и, като са обрѫжихѫ добрѣ, възсѣднахѫ си коньетѣ и отидохѫ по польето, кѫдѣ Свищовъ да вардѭтъ заптъ и да види Дунава, задъ когото му казвахѫ че сѫ московцитѣ.

Неговата цѣль не бѣше толкова за Дунава и за москов-

цитѣ, колкото да разпита нѣщо за Косерката, да ли не сѫ го виждали нѣгдѣ по селата миналото лѣто или сега.

Като нагазихѫ селата, тѣ не бѣхѫ по-долни отъ арнаутитѣ. Изнѣженитѣ и развратни въ харемитѣ отъ малки бейзадета — другаритѣ му — са упитахѫ нѣгдѣ да посѣгнѫтъ и на *рѫзъ*, но Джевдетъ, като годеникъ, да не навлѣче на себе си и на бащиното си име *леке*, имъ заповѣда, да не посѣга никой, че ще прѣдаде сичко на бащитѣ имъ и ще ги остави.

На Косово тѣ бѣхѫ кондисали у дѣда Петка Коларя и при другото, като го разпитваше за едно за друго, Джевдетъ му загатна и за единъ человѣкъ, въ когото описваше Косерката и попита, не е ли виждалъ оная година, подирь харманъ, тъкъвъ человѣкъ, я да мине прѣзъ село, я да го е срѣщналъ нѣгдѣ по пѫтя, или въ кѫра. Стареца помисли, помисли и му отговори: „тъкъвъ человѣкъ, какъвто ми разказвашъ, оная година спа у меня — не спа той, ами простоя два три часа; назоби си коня, хапна нѣколко залъга и срьбна петь-шесть лъжици чорба и, посрѣдъ нощь, замина... Но той бѣше турчинъ. Сѫщия, както ми казвашъ, съ сивъ конь, пушка, пищовъ, ножь и същитѣ дрѣхи... но турчинъ — сѫщь турчинъ бѣше той и сьрдитъ като стършалъ: не му са продумва — начумеренъ, като дъждовно врѣме...“ Джевдетъ клюмна съ глава въздѫхна и нищо не му отговори. Другаритѣ му неразбирахѫ, за кого пита стареца.

На сутрината станахѫ рано и, по-обѣдъ бѣхѫ въ Свищовъ. Джевдетъ остави другаритѣ си на хана и слѣзе кѫдѣ балакчиитѣ, въ рибарската влашка махала. Отъ единъ Влахъ той са научи навѣрно, че турчина съ сивия конь, една нощь, като уловилъ надъ Свищовъ, при блатото, едни балакчии Власи, накаралъ ги на сила да го привезѫтъ съ каика си съ коня му заедно у Влашко и, като имъ далъ по една рубия, върналъ ги прѣзъ нощьта...

Джевдетъ пакъ въздѫхна изъ дълбоко и си мисляше: „тоя кяфиринъ сега трѣба да е при московцитѣ... Щомъ са обяви боя, азъ ще идѫ, ще идѫ да го дирѭ: той ще е непрѣменно съ волентиритѣ — на тѣхъ ще ударимъ... Азъ това куче, тая свинья ѭ познавамъ и въ дьяволска кожа да са облѣче!.. Косерка! нѣма да ми избѣгнешъ ти менѣ отъ крушума... ти сега щѣше да си въ джендема, ама трѣбаше да мѣрѭ още една длань по-долу...“

Джевдетъ остана задоволенъ, че откри поне пѫтя на душманина си и са върна веселъ при другаритѣ си, които пияхѫ ракия въ одаята си. Въ онова врѣме, тамамъ бѣхѫ пропили младитѣ турци ракията и то най-напрѣдъ бейскитѣ синове, които ѭ пияхѫ скритомъ отъ бащитѣ си и публиката, както сега първитѣ тютюнджии-момчета пропиватъ тютюня скритомъ и често си изгарятъ джебовитѣ, кога криѭтъ отъ баща си запалената цигара, както и бейчетата са упивахѫ и често спѣхѫ у еслитѣ при коньетѣ, като обливахѫ дъскитѣ съ повръгъ.

За тъзи ракия много отъ търновскитѣ бейзадета послѣ си продадохѫ най-хубавитѣ чифлици, кории, нивья и воденици и упросяхѫ.

Джевдетъ не са бѣше впуснълъ въ пиенето, защото вардѣше честьта на стария си баща, който са считаше за единъ отъ най честнитѣ беeви отъ Михаль-беевото колѣно. Той, като видѣ другаритѣ си, че пиѭтъ, не влѣзе изведнъжъ при тѣхъ, но отиде да наглѣда коньетѣ, догдѣ си испиѭтъ ракията . . . Той не рачй, даже, да са покаже, че ги е и видѣлъ.

Като са наобѣдвахѫ, сички възсѣднахѫ и заминахѫ по-край Дунава на-горѣ, който са бѣше разлѣлъ тая пролѣтъ твърдѣ много, на което турцитѣ много смѣтахѫ, че ще припрѣче на Московеца. Щомъ са изкачихѫ на височинитѣ надъ Свищовъ, тѣ зехѫ да са чудѭтъ на великата рѣка, която за пръвъ пѫть глѣдахѫ.

— Догдѣ е тоя бабаитъ Дунавъ, Московицъ ли? птица не може прилѣтя въ земята ни, каза едно бейче.

— Като земне да минува, бий съ топовитѣ, бий и Дунава ще ги носи, додаде друго бейзаде.

— Не са бие лесно, каза Джевдетъ: той е балакчия — съ коньетѣ си приплавва . . . питай баща си, той е виждалъ Инать-казакларъ, какъ сѫ го приплаввали при Исакча.

— Не бу, холамъ, са чудяше единъ, че-ва не е риба да прѣплава това море? Има ли такива конье на свѣта, да прѣплуватъ толкова широка вода? А и, като ѭ наплуватъ, нѣма ли топъ?

— Той, чоджумъ, рѣче единъ по старъ, нощемъ ще мине, както е минувалъ толкова пѫтя и то —, дѣто са не надѣва никой . . .

— До тогава Аллахъ керимъ, рѣче третий — я тахъ

я бахъ... Нека да додѫтъ шаховитѣ отъ Анадолъ, че ще го питамъ азъ него!..

— Колкото за шаховитѣ, тамъ нѣма, що да кажѫ — тамъ е божа работа — съ шахъ, съ джинъ, съ Бога шега не бива — тогава, да...

— Богъ ще ги убий, глѣдайте си работа вий момчета, викаше едно бейзаде: у насъ има *динъ-кувети*[1]), а Московеца е невѣрникъ, мискинь, тахтая-тапаянъ кяфирь: нему Богъ помага ли му? Богъ е билъ и ще бѫде съ насъ... Ще земнимъ ни пакъ Кѫрѫмъ, Бендеръ, Акирманъ, Хотинъ, Исмаилъ и чакъ въ Илдѫсъ-алма ще влѣземъ... Тамъ ще си назобимъ коньетѣ — торбитѣ сѫ пълни съ ичумикь — насъ чакѫтъ...

— Тъй да бѫде, рѣче Джевдетъ, и бутнахѫ коньетѣ кѫдѣ польето.

Слѣдъ една недѣля бавение и изеть по българскитѣ села, Джевдетъ са върна въ Търново съ другаритѣ си и сичкитѣ турци зехѫ да ублажавѫтъ бащитѣ имъ, а най-вече Хаджра, за юнашкитѣ имъ синове.

— Ето тъй бива, викахѫ старитѣ турци въ кафенето при турския мость, беевитѣ да поведѫтъ кракъ, както е било у старо врѣме, че да видите, какъ трьгва и мало и голѣмо.

— Съ тѣхъ ний и въ морьето нагазвами, думахѫ други.

— Да са дигнимъ мало и голѣмо, богато и сиромашко, Московицъ ли? Въ джендема ще го закарами — крушумъ на тоя невѣрникъ, душманинъ...

— Не са бие той тъй лесно, имъ възражаваше Бекиръ-баба шербетчията, който бѣше живѣлъ въ Доброджа, както знаѭтъ читателитѣ, отъ оная година, когато искаше да коли дропцитѣ на Гиранъ. Той на чиляка колъ забива въ гърба, продължи стареца. Ялъ съмъ му попарата два пѫти. У него мурафеть има, мурафеть... ей тъй, ти стоишъ тука и мислишъ, ще излѣзе на-прѣдѣ ти, а той та заобиколилъ и, като ти викне: „стой!“ че напълвашъ шалваритѣ. Московицъ са казва то — не е шега съ него: аскеря му е безъ четъ и се́ съ черни бутуши надъ колѣнѣтѣ — кара-баджакъ-пезевенкь — върви като дивъ глиганъ — окото му не трепва... Отъ маждрака му е ей този бѣлѣгъ, видите ли го, издума гнѣвно старият шербетчия, и си изтегли широкия крачолъ на бѣлитѣ шалвари, та

---

[1]) Религиозна сила — фанатизмъ.

имъ показа на крака си на бѣлѣга перницата. Турцитѣ зехѫ да са испоглѣдвѫтъ и нѣкой старци въздишахѫ.

— Едно врѣме продължи Бекиръ-баба, като ни зѐ на масаре на Батинъ, че като изядохми сичко, и коньетѣ, като довършихѫ храната, хванахѫ да си ядѫтъ фѫшкиитѣ, а ний ядѣхме коньетѣ... Виждалъ ли си ти, думаше на единъ младъ табакъ, който са перяше най-много, конь да си яде фѫшкиитѣ, а чилякъ да яде конско месо и то — таинъ? Азъ сьмъ виждалъ и сьмъ го ялъ!.. Че най-послѣ, като ни зачесна съ топовитѣ, тоя динсизинъ, че на сто нà да ли остана по единъ живъ!.. лешъ падна, че са въвоня адѫта... Кузумъ! дѣдо ти Бекиръ, макаръ да е сега съ бѣли гащи и да вика „татлѫ шербетъ“ по улицитѣ, и това е виждалъ... и е убивалъ съ шишенето си московци и казаци, колкото щешъ, а ма не са свършвѫтъ отъ моето шишене... Лесно е то отъ тука да ми са перишъ, ама тамъ... Тамъ да та видѭ... тамъ, дѣто, като гърмѭтъ топовитѣ, че земята са търси и люлѣе отъ дъното и отъ дима имъ облаци ставѫтъ... Виждалъ ли си крушуми да падѫтъ като дъждъ, а лешеви — като снопови на буйна нива? Дѣдо ти Бекиръ и това е виждалъ... Ахъ, отъ четиристотинъ години ни е той душманинъ!..

— Е, като е тъй, сега да са оставимъ ли да доди въ земята ни, въ градоветѣ ни, въ кѫщитѣ ни и да ни безчести челядитѣ тоя рѫзсъзинъ, му възрази единъ касапинъ сърдито.

— Какъ да са оставимъ? Азъ ви казвъмъ, какъвъ е, а за оставяне и дума нѣма. Какъ ще са оставимъ? Азъ сьмъ старъ, ама, съ старинитѣ си, пакъ ще отида... Окото ми още види, сѐ ще убиѭ още едного... и, ако умрѫ, да умрѫ баремъ въ боѭ, отъ душмански крушумъ и да бѫдѫ *шеитъ* на оня свѣтъ. По-добрѣ ли е да са влѣчешъ и да умрѣшъ съ мокри гащи? Който иска да умре за вѣра — тамъ... Ама пакъ ви казвамъ, че у ерифина има мурафеть въ боя: това трѣбва сѣкий правовѣренъ да го знае, че да са варди.

— Сички ще вървимъ, Бекиръ-баба, сички, са обадихѫ нѣколко гласове.

— Ще вървимъ и мало и голѣмо, додадохѫ трети.

— Крушумъ на душманина, викаше касапина.

— Топъ... изрѣче гнѣвно единъ ходжа, който до сега мълчаше, кумбара — въ джендема да иде!..

Ходжата щѣше още да говори, но вратата на кафенето

са отворихж и влѣзванието на единъ едьръ человѣкъ му прѣкъса думитѣ. Влѣзе единъ человѣкъ, високъ, черноокъ, дълголикъ, съ черни кжвржкъ мустаци, съ кюлафъ и гъжва отъ нѣколко басми отгорѣ му, съ ясно-сини туманясти гайтанлии широки сукняни колчаклии потури, съ пьстъръ поясъ, червенъ джамаданъ и синъ чепкенъ отъ горѣ му. Едно ножче висяше на ремъчка на лѣвата му кълка и въ дѣсната му ржка — единъ дългъ сюрюджийтки камшикъ — той бѣше Кюрдъ, сюрюджия, който дохождаше миндзиль нѣколко пжтя въ годината съ фермани, буюрунтии и зухурати отъ Цари-градъ до търновския войвода. Сичкитѣ търновски турци го познавахж добрѣ.

— Селямъ-алекимъ! — му каза най-стария отъ присжтствующитѣ турци.

— Алекимъ-селямъ, — му отговори сюрюджията и поздравлението се проточи, догдѣ не му даде селямъ най-послѣ и кафеджията, който стояше правъ при оджака и притикваше желтитѣ кафеничета въ жарата. Споредъ тогавашния обичай, сюрюджията трѣбаше да отговаря на сѣкиго на поздравлението. Щомъ са свърши поздравлението, единъ извика на кафеджията: „на мусафирина отъ меня — едно кафе“. Кафето бѣше готово и на часа му го поднесе съ филджана, туренъ въ единъ мѣденъ зарфъ, бѣлобрадия Мустафа кафеджията и му тури едно малко въглянче срѣдъ лулата въ трапчинката, която бѣше направилъ Кюрда съ голѣмия си прьстъ върху тютюня.

Въдвори са мрьтва тишина. Чуваше са само сърбанието на Кюрда, което са присичаше отъ чубука му и въ сѣкий промежжтъкъ излѣзваше изъ носа му цѣла двойна струя димъ. Като си испи кафето и чубука, поржчахж му и друго кафе, но догдѣ доде, единъ отъ по-първецитѣ го попита: „Кога си пристигнълъ Джалилъ-ага и отъ дѣ направо идешъ?“

— Прѣди два часа пристигнахъ, прѣдадохъ писмата и дойдохъ да пия едно кафе. Азъ сега идж право отъ Сливенъ.

— Кога си излѣзалъ отъ Стамбулъ, я разкажи ни, как са чува на-долу?

— Отъ Стамбулъ, рѣчи, че сьмъ излѣзълъ прѣди четеридена, ама са бавихъ въ Едрене и въ Захра, че вчера, по врѣме, едвамъ стигнахъ въ Сливенъ. По насъ друго не са чува, сѐ за балакчията е разговора. Нѣкои го докарахж ми чакъ до Варна...

— До Варна-ли? Вай! извика ходжата.

— Той до Варна не е дошелъ, ама иде — хж...

— Кажи, са обадихж нѣколко гласа.

— Кажи, аллахи-северсинъ, до дѣ е дошелъ? го пр
сѣче табака, който са прѣпираше прѣди съ шербетчията.

— А, бе, той още не е прѣкрачилъ синура си, а
иде, казвжтъ, и сега иде още съ по-много аскерь, отъ кол
то прѣди, и много голѣми топови возялъ: повезълъ и он
топъ — топа на рейзъ-баба Никола[1]), който, като са хвър
колкото непраздни жени го чужтъ, помѣтжтъ... Туй сега
говори по кафенетата въ Стамбулъ.

Старитѣ турци си уловихж брадитѣ, наведохж си г
витѣ и са умислихж, а младитѣ си подпжхнахж долнята уст
подъ горнитѣ прѣдни зжби и зехж да глѣджтъ на земята.

— Каквото ви глѣдамъ, вий по-вече са исплашихте
отъ нашитѣ чаршафъ-чоджукъ стамболски ефендита... Небоі
са, холамъ... Богъ е съ насъ. Ами знайте ли, колко аске
са дига отъ Анадолъ? Колкото — звѣздитѣ на небето; отъ А
ганистанъ, Кабулистанъ, Белуджистанъ, Арабистанъ, Мжс
Тунусъ, Тарабулузъ, Джиза-ерь, манафитѣ, зебецитѣ, трапуз
лиитѣ, Багдатъ, Шамъ, Кютай, Измитъ, Измиръ, Бруса — ці
Анадолъ — земята тежи.

— Ами вашитѣ кюрди? го запита ходжата.

— И тѣ може да са дигнжтъ, ама у насъ има ст
смѣтки, че на беевитѣ май не имъ са ще, че да видимъ..
Тѣ искжтъ, да не имъ са мѣси Султана въ работитѣ, а п
той иска да имъ заповѣдва, че малко *зжтъ* върви работата,
ще са управи то — и тѣ ще доджтъ.

— Да-но доджтъ, холамъ, че вижь, казвашъ, и „реі
баба“ дигнълъ...

Кюрда, като искаше, да не са продължава разговор
неговитѣ кюрди, испи второто кафе и каза: „да са върви, че
сьмъ сюрюджия: ще замунувамъ за Русчукъ, а може — и
Видинъ. Останете си съ здрави!“ и излѣзе изъ вратата.

— Е, небойте са, каза ходжата, чухте ли, колко
керь идѣлъ... Само за шаховитѣ забравихми да го попит
ще са явжтъ ли и тѣ съ аскеря.

— А че първомъ за какво да го питашъ, рѣче ел

[1]) Турцитѣ Св. Николая го наричатъ *Рейзъ-баба Никола*, т. е., м
управитель.

бѣлобрадъ бакалинъ, нъ-ли видишъ, че чиляка бърза? ще са научимъ ний отъ въйводата утрѣ — у други-день.

— Е, тъй, я — бърза чиляка, подтвърди ходжата.

— А, бре, ви на анадолския аскерь твърдѣ много не са надѣвайте, рѣче Бекиръ-баба, тѣ сѫ Дангули и нищо ни струвѫтъ: догдѣ са накрачи съ ония широки шалвари, догдѣ ся възсѣдне коня, догдѣ прибере дъното на шалваритѣ си, ще погърми. Нашитѣ, нашитѣ, ей тука отъ Урумели, тѣ са бияѫтъ добрѣ... и Помацитѣ: на Помака не му мига окото, както и на московеца, послѣ Бошняцитѣ и тѣ сѫ юнаци, а Арнаутитѣ, макаръ да ги хвалѭтъ, — страхливи сѫ: лѣсно бѣгѫтъ. Отъ анадолиитѣ, тия са бияѫтъ доста добрѣ, що са отъ край морето и пакъ — джиза-ерлиитѣ. Арапитѣ нищо не струвѫтъ: тѣ не сѫ видѣли снѣгъ и, щомъ хвани зима, захващѫтъ да мрѫтъ като въшки. А Московица чака зима; той зимата обича, нему зимата му е царовището: спи на снѣга, като шупарь и не ще да му мигне окото, нъ-ли съмъ ги глѣдалъ: кѫпи са въ леда като бѣсенъ биволъ, кога аздиса отъ много хранение въ борчакъ. Питайте Шакиръ-баба, Сумунджиоглу, слѣпия, той е земанъ робъ и е ходилъ чакъ на дъното на московията и е пасалъ свинье тамъ, той ще ви разкаже най-добрѣ. Има на дъното, хемъ тамъ, дѣто е се нощь зимно врѣме, такива хора, ми е казвалъ, дѣто ядѫтъ хора и мечки и кѫщитѣ имъ сѫ отъ ледъ. Съ едно око, биле, на челото — Писоглавци.

Московица е като шупарь: шупаря, като го чешѫтъ по корема, лѣга си и му е драго, а Московица, като отиде на хамамъ, ми казваше слѣпия, бие са съ вършини по голитѣ мѣста, да му доди *кефъ* и тогава си лѣга да са пари, не като насъ на *гюбекъ-таши*, ами — съ пара отъ насвѣтлени камьни: хвърля вода на камьнитѣ, излѣзва пара, а нему е драго, драго — като на шупаря, кога го чешѫтъ по тумбака... Горѣща да пиѭтъ съ нѣкой бурьянъ, да си топлѭтъ корема и испиватъ по нѣколко оки. Бамъ-башка свѣтъ — биле. Паницитѣ имъ — отъ дърво, а лъжици — колкото кривачь голѣми и много ядѣли — единъ кираджия изядълъ за десеть души — както насъ ний и испивалъ по една ока ракия — спиртъ, но биле мекини. И женитѣ имъ пиели ракия и дѣцата — сърахошъ бивали... Ама — юнакъ: не са бои ни отъ чиляка, ни отъ ледъ, ни отъ мечка, ни отъ вълкъ: съ ножъ убивали мечкитѣ, съ камшикъ — вълцитѣ — гони го, гони, догдѣ баялдиса,

че, като го стигне, съ камшика му избие очитѣ и го дере. Тѣ имали, казва Шакиръ-баба, едно врѣме, единъ царь, нѣкой си Дели-Петрунъ, който ядялъ врѣла чорба отъ огъня и счупвалъ конското петало съ пръсти, а рублата прѣсичалъ съ зѫби — той ги направилъ такива юнаци, ама то било отколѣ, хейджиневизъ-вакътънда. Какво не приказва Шакиръ-баба за тамъ — по цѣла нощь ми е приказвалъ, като не бѣше услѣпялъ още. А сега, като не види, горкия, по-вече приказва: който е мираклия идете нѣкой вечеръ при него, да ви разкаже чудесии. Той е стоялъ тамъ осемъ години и московски знае като Московецъ — знай и да имъ пѣе пѣснитѣ:

Подиръ Приказката на Бекиръ-баба, която слушахѫ си-чки турци въ кавенето, и клюмахѫ, захванахѫ да си излѣзвѫтъ изъ вратата, единъ подиръ другий мълчишкомъ и най послѣ, като си излѣзе и Бекиръ, остана само кафеджията зе да си мие джезветата, филджанитѣ и да истрива зарфовитѣ а малкото му момченце, Сюлюшъ, зе да мѣте кафенето, кое не бѣше още мѣтено тоя день.

XVIII.

Май мѣсецъ бѣше влѣзълъ. Харемитѣ на Рашида Хадѫра, сѣкий день са събирахѫ, ту у едногото, ту у други бей и Анку не са отдѣляше отъ майка си. Кога отидяхѫ Хадѫрови, ней не ѝ са щѣше да са отдѣли отъ джевдетова майка — нейната бѫдѫща свекърва. Кѫдѣ половината на Ма черешитѣ бѣхѫ узрѣли и сватьитѣ са готвяхѫ да идѫтъ рашидовия чифликь на Гирань, да са повеселѭтъ, както ми лата година, да са наядѫтъ съ риба, череши, майски медъ да са намиришѫтъ съ гюлова росна миризма, за това отъ ла недѣля бѣхѫ зели да са готвѭтъ.

Джевдетъ си бѣше направилъ нови дрѣхи, угоилъ черния атъ съ бѣлитѣ крака и съ мѣсечинката на челото си *гетердисалъ* ново хубаво, шикосано сѣдло отъ Едрене. щ а му Хадѫръ-бей и бѫдѫщия му тесть Рашидъ-бей, тъй са готвяхѫ. Анку сѣкий вечеръ питаше майка си, кога трьгнѫтъ за Гирань и отъ радости ставаше се по-хуба по-хубава.

Една сутрина додохѫ отъ Гирань четери волски съ четирма българи, отъ гиранскитѣ бейски селяни и

цигани и, като натварихѫ по двѣ кола гьочь съ сичкитѣ потрѣбици отъ Хадѫрови и Рашидови, си заминахѫ за Гирань. Сутрѣшния день бѣше отрѣденъ да тръгнѫтъ за чифлика. Анку отъ радость тая нощь малко спа; тя си лѣгна рано, както и сичкитѣ имъ домашни, но сънь не ѭ земаше: прѣдъ очитѣ ѝ са прѣдстави миналогодишната картина на чифлика съ сичкитѣ ѝ прѣлѣсти, които въображението ѝ сега, като годеница, ги раз'окрасяваше още по-вече. Тя глѣдаше напрѣдѣ си сичката ланска свита на коньe и Джевдетъ — на-прѣдѣ имъ, какъ влѣзвѫтъ въ двора на сарая, и сега Джевдетъ ѝ са прѣдстави по-хубавъ, по-левенъ, по-юнакъ и по-веселъ. Тя го испроваждаше въ ображението си на коня съ сокола на рѫка му за ловъ въ равната лѫка; глѣдаше го какъ прѣпуска коня подирь пѫкѣта на Илдарѫма (сокола) и видѣше соколитѣ, какъ са спущѫтъ отъ синитѣ небеса на дроплитѣ и какъ имъ прѣбивѫтъ крильетѣ. Поглѣда ѝ посрѣщаше, заврьщанието му къмъ сарая съ Иланджика, съ дроплитѣ и вързопа дребни птици на каша и сокола на дѣсната му рѫка кацналъ. Тя вторий пѫть видѣ въ прѣдставлението на фантазията си, какъ са наби сокола на щърковата клюнница; видѣ надпрѣпускванието на коньетѣ, биянието на нишана; припомни си гласа на неювитѣ, сазовитѣ, зурлитѣ и цѣлата ѝ пѣсень ѝ са повтори въ ума, въ която ѭ припѣхѫ ашицитѣ за Джевдета, който ѝ бѣше и душата и живота и Господя и сичко. Прозорѣца на когото стояше Джевдетъ и си разгрѫщаше рѫцѣтѣ на срѣща ѝ, като че искаше ѭ прѣгѫрне, заедно съ сарая и да ѭ притисне при бището си сърдце, са исправи на-прѣдѣ ѝ и тя срѣщу него — цвѣта, който му пущаше прѣзъ кафеза. — Съ една рѣчь, фанзията ѝ поднови сичко по въ ясни бои отъ колкото бѣше въ ствителность и, като са умори и наслади отъ приятното въсминание, най-послѣ съня ѭ унесе на своитѣ тихи крила и гуди, споредъ народната вѣра, въ златнитѣ люлки, на кои- ѭ люлеяше и бдѣше да ѭ не стрѣсне отъ почивката, въ то си почивахѫ сичкитѣ ѝ нѣжни и цвѣтящи части на цѣ- тѣло! . .

Майскитѣ нощи въобще сѫ хубави, тихи приятни и цвѣтята — благоуханни, около цѣлото Търново и въ цѣли- му околни мѣстности, но тая бѣше царицата на нощитѣ: то бѣше ясно, синьо-сиво; звѣздитѣ са бѣхѫ наредили, ка- търсната бѣло-рунно стадо по польето: По-едритѣ, блѣщѣхѫ,

трептѣхѫ, стрѣляхѫ съ зрацитѣ си къмъ сѣко око, което са обрьщаше къмъ тѣхъ, като че искахѫ да го наситѭтъ съ своята ясна свѣтлина; малкитѣ прѣмигвахѫ, като огненнитѣ очи на нѣкоя дѣвойка, кога приказва съ първото си либе при чучура. Ясния мѣсецъ стоеше между имъ като старопланинския пастирь на Вѫгрополскитѣ равни полѣни, на врьхъ на Стара-планина, при бистритѣ планински езера, намѣтнатъ съ бѣлия си ямурлукъ, подпрѣнъ на дрѣновата си писана желѣзно-върха гега, да наблюдава цѣлото си стадо, какъ пасе, разтирено по росната трѣва и звънцитѣ издавѫтъ различни гласове, които са оттеквѫтъ въ стѣньето и пищирьето. Както овчаря прѣстѫпва незабѣлежително въ срѣдъ цѣлото стадо и не го забѣлѣзвашъ какъ изминува съ него польето, тъй и мѣсеца съ своитѣ мириади овцѣ — звѣздитѣ, вървѣше тихо и са отклоняваше неусѣтно къмъ западъ... Когато са бѣше вече надвѣсилъ надъ върха на Стара-планина и, като, че искаше да ѭ цълуне по бѣлото снѣжно чело, на истокъ са обади слаба свѣтлина и слѣдъ неѭ — надъ Елеиския балканъ, надникна слънчовата годеница — ясната Зорница, облѣчена въ най-хубавата си злата примѣна и обзираше сичко напрѣдѣ си, като горския байрактарь кога са искаче на върха на Мара-гидия, оглѣдва цѣлата тракийска равнина съ пѫтищата й, да нѣма нѣгдѣ скрита пусия противу въйводата му, кога слѣзе да пѫтува по равното польѣ, да помага на огнетенитѣ и да мсти на злочинцитѣ завоеватели, които са криѭтъ въ тъмнитѣ урви и усои да притѣснявѫтъ и да са борѭтъ съ честното и невинното, както девовитѣ на Аримана съ Езатитѣ на Агурамазда. Тя трептѣше съ своитѣ огненни зраци, като че искаше да шибне сѣкого и сичко, както бѣлия конь шиба съ дълго-власатата си опашка мухитѣ, да ги пробуди и да слѣзе отъ сънковитѣ злати люлки-полюлѣйки...

Тѣзи огненни тьнки, трепетливи лѫчи са допрѣхѫ най-напрѣдь до ранобуднитѣ очи на най-първия ранобудникъ, на Май — славѣя, който, щомъ си отвори яснитѣ очици, ѭ поздрави съ звьнтливия си гласъ най-рано отъ сичкитѣ пѣѭщи и говорящи божи творения. Святата гора, срѣщу Анковия сарай, въ който тя спѣше край прозорѣца, който глѣдаше въ гората, отъ дѣто често видѣше Джевдета, подъ кичастия кленъ при чешмичката, са огласи отъ хильяди славейски пѣсни, които една отъ друга бѣхѫ по-крѣхнати, по-звьнтливи и по-трепетливи, защо пѣяхѫ на своитѣ мили другарки, които топляхѫ въ вхо

тѣ гнѣзда пьстритѣ яйчица — бждящата надѣжда и услада на двойцата вѣрни другари, както пѣеше и Анку на прозорѣца си, кога глѣдаше Джевдета на-срѣща си. Подирь славеитѣ, зачестихж и червено-гребеннитѣ пѣтли по дърветата, край Янтра, изъ цѣлата турска махала отъ Башъ-хамамъ, чакъ до Френгхисарь и по цѣлия горенъ Хисарь. Кучешкия лай зѐ да са чува въ табашката махала и, като са оѓекваше въ стѣньето и пещерьето, между които течаше и са вияше Янтра, като въ дълбокъ камьненъ жлебъ срѣбьрна змия, чуваше са двоенъ и троенъ, защого са отражаваше въ стѣнитѣ на жлеба и дохождаше по два-три пжтя до будното ухо.

Зорницата, като са надвѣси надъ Килифарево, зѐ да блѣднѣе, като трьндафиловъ цвѣтъ, кога го прѣпече жаркото слънце и му улѣтя хладната утрѣнна роса. Пжтя, когото бѣше изминала слънчевата хубавица, са зачьрви и, задъ Стара-планина, са показа нѣщо като яра, надъ пламтящь градъ, който не са види, какъ гори задъ планината, а самю заритѣ отъ пламъцитѣ му са издигжтъ и са видятъ, като свѣтяща опашата звѣзда, кога са яви по нѣкога на небето, да исплаши старитѣ баби съ войната или чумата, които ще додятъ подиря ѝ, споредъ старото повѣрие. Тъзи яра бѣше на огненното слънце, която сѣкога лѣти напрѣдѣ му и около му, както роякъ — около своята царица, кога отива, да си търси ново жилище. Сладкитѣ пѣсни на славеиттѣ, яснитѣ гласове на пѣтлитѣ, смѣсения гласъ на псетата, мучението на кравитѣ и пѣянието на ходжитѣ на седемтѣхъ бѣли високи минарета, пробудихж сичкитѣ спящи аги и ханжми, когато слънцето са изкачваше на своята огненна колесница съ бѣлитѣ си огнедишящи коньe надъ Стара-планина, срѣщу Капиновския мънастирь. Анку са пробуди и, споредъ привичката си, несъзнателно си издаде малко лицето изъ прозорѣца, и поглѣдна подъ клонатия клонъ въ гората, но изведнъжь ѝ хрумна, че е безъ покривало и си дрьпна лицето, на-вжтрѣ. Освѣнъ сльнцето, което глѣдаше въ прозорѣца ѝ, никой не ѝ видѣ бѣло-румяното лице, което подирь сънят бѣше, като трьндафиль разцьфнълъ подъ росата, прѣди изгрѣванието на слънцето.

Подирь четвьртъ часъ, четери закрити серема са изкачихж изъ стръмния пжть, кждѣ турскитѣ източни търновски гробища, а подирѣ имъ яздѣхж на коньe трима обржжени турци, на които дългитѣ пушки са льщѣхж срѣщу слънчевитѣ

лачи и са чуваше дрънканието на желѣзата[1]) по едренски
серемѝ, които, въ онова врѣме, замѣствахѫ днешнитѣ пайтони
карети и биржи. Въ тѣхъ бѣхѫ харемитѣ на Хаджра и Р
шидъ-бея, между които бѣше и Анку съ майка си и братче
си, а подирѣ имъ — Стария Хаджръ, Рашидъ и хаджров
синъ, Гюзель Джевдетъ-бей, както го зъвѣхѫ сичкитѣ ханъж
та отъ Хаджръ-беевата махала. Серемитѣ и конницитѣ замин
хѫ кѫдѣ Шереметя изъ шумнянския пѫть за Гиранъ.

Деня го е познатъ отъ сутрината, казва нашата ста
пословица. Каквато ясна и весела бѣше нощьта, такъвъ бѣ
и деня тая утрина. Земното лице са бѣше покрило съ зеле
кадифе, което бѣше нашерено съ сѣкакви бои отъ разноцвѣ
нитѣ трѣви и билки, като индийски шалъ, обшитъ съ злато
коприна. Сѣка пѫпка на върховетѣ на дърветата са бѣше пу
нала и бѣше пуснала или нѣжна вѣйка, или блѣстящъ цвѣ
— основата на бѫдящия ѝ плодъ. Росата бѣше обнизала с
кий листецъ, сѣка трѣвичка, сѣко перце на цвѣтоветѣ и, ка
не са плашаше още отъ проницателнитѣ тънки слънчеви лъч
отражаваше ги отъ себя си и дохождахѫ до окото съ сички
очарователни бои на дѫгата. Хладния нощенъ въздухъ теч
ше още по равнинитѣ и, като полюлѣваше сѣкий листъ
цвѣтъ, разиграваше боитѣ на отражената отъ роснитѣ алмази
капки свѣтлина, както са отражаваше отъ обицитѣ на Ан
кога приказваше лани съ дѣда Стояна на лавицата въ бащ
ната си градина на Гиранъ. Славеитѣ, край вадитѣ въ гѫсти
косори и дървета още не бѣхѫ си допѣли пѣснитѣ. Лястов
цитѣ, разрѣзвахѫ въздуха надъ зеленото подновено земно п
кривало съ своитѣ остри крилца и лѣтомъ, грабвахѫ пеперу
ката, която треперяше въ острата имъ черна клъвка при п
слѣдньото си издихание и ставахѫ жертва на своята не прѣ
пазливость, както малкитѣ дѣца, кога сѫ немирни и салма, и
дѫтъ и са наранявѫтъ. Чуфарлигитѣ, трептишкомъ са издига
отвѣстно въ синьото небе и, като стигнѣхѫ, споредъ народно
повѣрие, до бѣсния вѣтъръ, виждахѫ са като черна точка,
небето, но гласа имъ са чуваше още за напрѣгнатия слухъ
наблюдателя; тѣ най-послѣ са спущахѫ, косо като стрѣла, п
дахѫ въ зеленото жито и пѣсеньта са прѣкратяваше, което
раше нѣкои дѣца да идѫтъ да ги намѣрѭтъ, умрѣли отъ я

[1]) Серемитѣ бѣхѫ единъ видъ биржи, които имахѫ особенни желѣз
плочи, направени нарочно да дрънкѫтъ и са чувахѫ доста на далечь.

витня горенъ вѣтъръ, но оставахѫ излъгани, защото, като приближавахѫ птичката, тя хврькваше напрѣдѣ имъ и ги разувѣрѣваше отъ старото повѣрие. Гълѫбитѣ и гургулицитѣ, ходяхѫ и си повивахѫ снагата по конопяницщата, да убирѫтъ незаровеното конопяно сѣме, което не можало да подпадне подъ бодливия глоговъ влакъ, да го покрие съ мѣка влажна прьсть. Чернитѣ галуни вървѣхѫ изъ брѣзната на нивата подирь трудолюбивия орачь и, като разтроняваxѫ рохкавитѣ стѣни на брѣзната съ екитѣ си черни клъвници, вадяхѫ бѣлитѣ черноглави тлъсти червеи на майския брамбарь, който, като са прѣобразувѫтъ на крилато сѫщество, ще пиѭтъ млѣчното зьрно на житния класъ. По нивьята, кѫдѣ Радинивище и Голѣмия кладѣнецъ, са бѣше бѣлнало отъ орачи, отъ които са чуваше викание, свирение и нѣгдѣ старата елегия, въ която са въспѣваше или юнащината или смьртьта на загиналитѣ юнаци, съ такъвъ напѣвъ, когото може да усѣща само измѫченото българско сьрдце, който, като доди до ухото му, проминува по сичкитѣ му нерви, изгонва сьлзи и косата му настрьхва за отмьщение. По лозьята на Бара, Джамова чешма и Клена, са бѣлѣяхѫ бѣлитѣ шити рѫкави на момитѣ, които копаяхѫ първа копань. Мотикитѣ са льщѣхѫ, кога ги подигнѫтъ, срѣщу слънцето, като остри сабьи, и звънтливитѣ момински гласове отговаряхѫ съ по весели пѣсни на жалнитѣ орашки, и подирь сѣка пѣсень са чувахѫ и звънтливи момински смѣхове. Сичко са бѣше пробудило съ прѣсни сили, сичко са трудяше за прѣхрана и сичко изказваше съ пѣсни или думи онова, което му е драго и което му тежи на душата.

Серемитѣ и конницитѣ прѣминахѫ прѣзъ тъзи прѣлѣстна и пълна съ живость, и пѣсни картина, но научени да са хранѭтъ съ чуждъ трудъ, тѣ немóжахѫ да ѭ цѣнѭтъ, защото незнаяхѫ сладостьта на божествения трудъ, който дава здраве, веселие и собственна прѣхрана, освятена и поръсена съ солень потъ.

Слънцето едвамъ са бѣше издигнало двѣ копрали, когато нашитѣ бееви и беици достигнахѫ въ двора на сарая. На селянетѣ бѣше заповѣдано да приготвѭтъ сичко, каквото ще трѣба. Циганитѣ и циганкитѣ раствариxѫ сичко и агитѣ а натъкмихѫ въ двора на сарая — въ стария харемликъ —

харемитѣ, а въ новия-селямлъка — агитѣ. Сега тѣ бѣхѫ по-
холни отъ миналата година, защото бѣхѫ малко и само свои.
Ѣденьето, пиеньето разходкитѣ, игритѣ, люленьето в
градината на черешитѣ, пѣснитѣ и вихрениета на слободнит
ханжми ставахѫ въ градината по нестѣснително, защото нѣм
ше между имъ чузди да са свѣнѭтъ. Джевдетъ сега по-чес
можаше да види и лицето на Анку, макаръ крадишкомъ, кое
бѣше станало по-хубаво и по-прѣсно отъ оная година, кога
чезняхѫ, единъ за другий, като гълѫби. Цѣла недѣля са прѣ
мина въ радости и въсхищения. Ханжмитѣ тая година са ра
ходихѫ изъ лѫката, минувахѫ отвѫдь Янтра, ходихѫ при голѣ
митѣ тополи, михѫ си краката на бистрата вода надъ Плочь
то, дѣто изворитѣ шуртѣхѫ изъ подъ издаденитѣ пѣсчани пл
чи на брѣга. Обикаляхѫ изъ село и ходихѫ даже и на коша
рата подъ Танова могила, да видѭтъ какъ са доѭтъ овце
и какъ са подсиря прѣсно сирене.
Беевитѣ са разхождахѫ пѣшки врѣдъ, ходихѫ на в
деницата, струвахѫ сеирь, какъ обѣдвѫтъ млѣваритѣ на мор
вата, вървѣхѫ край рибаритѣ, кога ловѣхѫ риба въ ѫвуя
и много пѫтя ходихѫ, на конь, чакъ до Честово и Долня-орѣ
ховския бродъ и са врьщахѫ, кога засѣдаше слънце.
Една сутрина джевдетовата майка стана отъ лѣглото
угрижена и умислена.
— Какво ти е Мехремъ-ханжмъ, ѭ попита сватьята
Мехремъ, да не си нѣщо болна?
— Не сьмъ, сватья, ни болна, ни неволна, ами тъ
нощь сьмъ сънувала единъ лошавъ сънь, че ма е грижа: н
ми прѣмине нѣщо зло прѣзъ главата... Сънувахъ, че уш
сми отишле на нашата воденица на Росицата — се тъй
теферичь и ушъ и вий сте тамъ съ бея и Анку. Анку набр
ла една китка сѣкакви цвѣтья, и туку са върти около ми
й позволѭ да киче Джевдета, чи ушъ него ще киче, ушъ т
бя, че туку ѭ забоди на главата ми, а Джевдетъ ни доне
единъ закланъ овенъ съ позлатени-варакосани-рогове и на р
гата му — двѣ ябълки и тѣ позлатени... Азъ зехъ да
питамъ: „че доде ли Корбанъ-байрамъ, да си донесълъ тоя
венъ и защо е само единъ, нъ-ли ще трѣба и за баща ти
А той като станѫлъ хубавъ, хубавъ като ангелъ, поглѣдна
и ми каза: „другия овенъ ще го даде Рашидъ-бей, тестъ ми
Овена отъ закланъ стана живъ, утърси са и туку са прѣобь

на на едно черно голѣмо, като мѣчка, куче, рунтаво съ кървави очи и, като са узжби срѣщу му, пусна са и му откжсна дѣсния ржкавъ на новия, сирмалията, чепкенъ; ржкава падна изъ устата му, а той вмѣсто да са разсърди, вѐ да са смѣе и стана по-хубавъ... Кучето са впусна и кждѣ васъ — ущъ у вашата стая — и ухапа ли нѣкого не ухапа ли, ама са изчу писъкъ и то ущъ гласа на Анку, който послѣ пъкъ са обърна на пѣсень и Анку излѣзе прѣдъ Джевдета безъ фериджe и безъ яшмакъ, тъй както си ходи изъ кжщи съ расплетени коси... Азъ са ядосахъ: не сж станали още никяфъ, пъкъ тя му са открила и са питамъ; „да ли пъкъ не съмъ забравила — може пъкъ да сж са з"ли". И туку глѣдамъ свата иде, иде съ бѣлия атъ, засмѣнъ до уши и опасанъ съ единъ голѣмъ алянъ поясъ чакъ до гжрдитѣ: „На бой ли отивашъ, го запитахъ, какво си са промѣнилъ такъва?" — „На бой, на бой сватья: ето Московеца наближава и, като ми каза тая дума, ущъ чухъ — не ущъ, ами добрѣ чухъ, че са фърли топъ надъ насъ и са стрѣснахъ, растреперана като листъ... Този сънь както щѣшъ рѣчи, но не е на добро и то — въ четвъртъкъ срѣщу петъкъ... Ще ми мине нѣщо прѣзъ главата и то не ще да е добро!..

— Ви като че сте са наговорили съ моя мжжъ: и той, уварана ми разказва, сънувалъ ущъ, че нашия, биволския, бикъ го ухапало бѣсно куче, че побѣснѣлъ и го ударилъ съ рогà въ гжрдитѣ, та го свалилъ отъ коня... Азъ на сънища, да ти кажж право, не вѣрвамъ. Казвамъ му „може да си го видѣлъ вчера, като гоняше биволитѣ на млѣваритѣ, че ти са е прѣсънилъ". Ама и той е като меня: не вѣрва въ сънища. Глѣдай си работа, хичь може ли человѣкъ да спи, че да не сънува? Какви страшила съмъ сънувала —, че ужъ са давьж въ мжтна вода; падамъ надолу съ главата; куче ма гони, пъкъ немогж да му убѣгнж; умрѣлитѣ съмъ сънувала, свадби, кючеци, зъмьи; бѣсно куче и азъ съмъ сънувала... че най-послѣ забравьж го и — нищо... Умий са калдисай си намаза, то сичко ще са забрави... Азъ, като сънувамъ лошаво, тъй правьж, а, кога сънувамъ нѣкого отъ умѣлитѣ, както знашъ, раздамъ на кучетата, сутрѣна, нѣколко пити хлѣбъ и сичко се мине безъ никакъвъ страхъ и примѣждие.

— Чулъ та Господь, ама меня сѐ ма е шупе. А кой

знае тиѭ кучета трѣба да сѫ душманитѣ... нъ-ли чувашъ че ще има бой тъзи година...

— Отъ бой азъ не ма е страхъ: напълни дисагитѣ съ жълтици, че — бабамъ Стамбулъ, а, ако има и тамъ зор — въ Бруса, въ Шамъ: Анадола голѣмъ...

— Ний, женитѣ, да кажемъ ще избѣгами, ами мѫжьетѣ: нъ-ли ще трѣба да отидѫтъ срѣщу крушума на душманина?.

— Ехъ, пъкъ тѣхъ Господь ще ги закриля, белкимъ който отива на бой, сѐ го убиватъ? Комуто дѣто е иджеля — дѣто му е писано, тамъ и ще умре. То е на Бога работа Богъ каквото е отрѣдилъ, тъй и ще бѫди... За това ти не дѣй са грижи: каквото ще става, то ще стане и да са грижишъ и да са негрижишъ. Я хайде да идемъ, да са умийм на чешмата у градината и да са разходимъ, — то ще ти иа лѣзе изъ ума...

Слѣдъ този утѣшителенъ разговоръ, Мехремъ-Хадѫръ бей са поразвесели и отиде съ сватьята си у градината да с разхождѫтъ, дѣто сварихѫ Анку и другитѣ алаици, че са лю лѣѭтъ на голѣмата череша и пѣѭтъ гадателни припѣвки.

Врѣмето този день бѣше горѣщо: цѣлъ день прѣжуля ше и прѣдсказваше, че ще удари на-скоро дъждъ.

Турцитѣ почитахѫ Петъка, както българитѣ — Недѣля та. Тоя день бѣше заповѣдълъ Рашидъ да наготвѭтъ най-ху баво и изобилно и обѣдвахѫ по-рано. Подирь ѣденье, сичк са разположихѫ и, умаяни отъ голѣмата горѣщина и отъ при тисканието на атмосферата, което често са случава прѣдъ нѣ кой голѣмъ дъждъ и бура, а най-вече — въ нискитѣ котлови ни, каквато е и гиранската, спахѫ до подирь пладня. Като с разбудихѫ и прохладихѫ съ умивание, съ мити хладни череш по икиндия, като са позахлади, Джевдетъ и Рашидъ са прѣ мѣнихѫ, и са приготвихѫ да направѭтъ, пъкъ днесъ, разход ка, на конь, кѫдѣ Балтей, чакъ до Синь-виръ, — край Янтра

Джевдетъ бѣше облѣченъ съ сирмяни синьо-гълѫбов потури, обшити по дикишитѣ съ гюмюшлии гайтани и сирм на цвѣтья, около джебовитѣ, и край двата учкуръ-дилици ко то бѣхѫ съ червенъ хареянъ очкурлукъ. Отъ колѣнѣтѣ на-д лу, до колацитѣ, крачулитѣ му бѣхѫ изработени ишлеме с клъподанъ на цвѣтья и селви. Колацитѣ долу, бѣхѫ по еди длань широки, само отъ илдъзлия, дебелъ, съ едно лице гаі тань, копчетата на крачулитѣ бѣхѫ сребьрни и — едно д

друго... Подъ колѣнѣтѣ бѣше подвързънъ съ чървени коприняни коланци, тъкани съ сирма на моски, отъ които висѣхѫ по двѣ пюскюлчета до срѣдъ балдѫритѣ на двата му крака; на сѣка рѣсница на края висѣше по едно черно синче и пюскюлитѣ изглѣдвахѫ като гроздови. На гѫрдитѣ му са видѣше отъ аляно кадифе каушлия джамаданъ, на който кадифето сàмо подъ мисцитѣ са видѣше, а отпрѣдъ бѣше покрито съ златни гайтани и сирмяни цвѣтья. На пазвата, горѣ подъ врата, са видѣхѫ двѣ, колкото два половини орѣха, златни пулови, изработени на цвѣтья, на които, въ срѣдата, са лъщѣше по единъ алмазъ. Върху джамадана бѣше облѣченъ, отъ такова сѫщо сукно и ишлеме, кѫсъ, до срѣдъ пояса, чепкенъ, съ островърхи капаци на края на рѫкавитѣ, които бѣхѫ ушити цѣли отъ злато. Подъ чепкеня са видѣше бѣла, кѫдрава, тънка бурунджучана риза съ широки рѫкави, на които нѣжното платно треперяше като паяджина и прѣзъ него му са видѣхѫ бѣлитѣ рѫцѣ. На главата си имаше бѣла коприняна чалма, изшита на дребни гюлови цвѣтовце отъ сухо злато, отъ която надъ лѣвото му ухо са спущахѫ рѣснитѣ, като пюскюль. Чървения му плитъкъ фесъ едвамъ се видѣше отгорѣ надъ чалмата, а отдолу му са подавахѫ дребнитѣ кронзали на бѣлата плетена шапка, надъ челото, а отзадь се развѣваше черната му кика до рамената. Лицето му бѣше сега по възмѫжало отъ миналата година, когато го глѣдахме на прозорина, да си растваряше об'ятията срѣщу кафезлията прозорѣцъ, когато Анку му пусна цвѣтето прѣзъ рашетката. Той бѣше опасанъ съ багдатски шалъ, шитъ на цвѣтья и на звѣзди, върху когото бѣше прѣпасанъ отъ мека зелена мишина силяфлъкъ, въ който бѣхѫ въкнати единъ гюмюшъ-тепелия, сирмянъ по цѣлата цѣвь, пищовъ, а до пищова — една сребърна харбия и надъ тѣхъ — ятаганъ съ филдишено черене, голѣми колаци, обковани съ злато и мерджани. Капията бѣше цѣла сребърна, дребно ишлеме и позлатена, на която долния край изобразяваше главата на змия съ разтворени уста, а въ устата ѝ — безцѣнъ камькъ, колкото едно мисиряно зърно. Очитѣ ѝ бѣхѫ два червени рубина. На краката си Джевдетъ имаше бѣли тънки цариградски чорапи и червени плитки иминии съ сирмяни вѣжди, споредъ тогавашната мода.

Джевдетовия конь бѣше черъ, младъ арабски атъ съ бѣли крака и съ бѣла звѣзда на челото. Очитѣ му бѣхѫ чер-

ни лъскави и издадени на вънъ, носа — остъръ съ голѣми отворени поздри, вѫтрѣ червено-пембеяни. Врата му бѣше извитъ, като на бѣлъ лебедь шията, кога плава по тихия Дунавъ, съ срѣдня кѫдрава грива и остри, като стрѣли, уши.

Новото му сѣдло бѣше чървено съ аляни пешеви, цѣли ишлеме съ сирма и злато, съ по единъ черъ пюскюль на върховитѣ, що висѣхѫ край двата хълбуци на черния, като галунъ, атъ. Зингиитѣ — малки мѣдни и посребрени; юздата пюскюллия, червена съ желти пюскюли и гююслюкъ съ полумѣсецъ отъ глигански зѫби, съ звѣзда въ срѣдата, провѣсенъ на дебелъ червенъ гайтанъ, на който, надъ прѣднитѣ плѣшки на ата, висѣхѫ два голѣми червени пюскюли.

Рашидъ бѣше облѣченъ съ червени шалвари, вредъ ишлемелии, съ македонска зелена долама отгорѣ имъ; съ чърни гайтани и сирмяно битме изшита, накѫдрена на дванайси байреци[1]). Върху неѭ — бѣлъ тарабулузъ и зеленъ чепкенъ съ бѣли гайтани и желти клъпуданени цвѣтья. На главата му бѣше чиста бѣла чалма, съ дребни като мухи злати звѣздици, които са льщѣяхѫ като алмази на слънцето. Феса му не са видѣше, а само са подаваше шапката на челото му, колкото единъ пръсть, подъ чалмата. Той бѣше обутъ съ желти местеви и чървени каревли безъ опашки.

Рашидъ възсѣдна бѣлия си атъ, който бѣше натъкменъ съ такова сѫщо сѣдло, както и джевдетовото, но то бѣше употрѣбявано и бѣше по отъ старата мода — съ високи кáшови и голѣми турски бакърянни зенгии. Юздата му бѣше пюскюллия, черна, съ шерени пюскюли и халкалия. Той бѣше обрѫженъ само съ единъ голѣмъ демиръ-тепелия пищовъ, облѣченъ по цѣлата цѣвъ съ сирма, позлатена и исплетена на дребни цвѣтья. Подъ него, на черния му силяфлѫкъ, са видѣше една желѣзна, съ злато обвита, на цвѣтья, харбия и до неѭ една малка кѫма съ черени отъ слонова кость.

Когато двамата бееви, бѫдѫщия тесть и зеть, са готвѣхѫ на двора прѣдъ двата сарая, ханѫмитѣ бѣхѫ излѣзли на третия катъ на новия сарай и ги глѣдахѫ отъ прозорцитѣ. Мехремъ-ханѫмъ-бей съ Анку и джевдетовата майка бѣхѫ на единъ прозорѣцъ и плавахѫ въ радость и удоволствия. Мехремъ са радваше на бѫдѫщия си зеть, а джевдетовата майк

[1]) Байреци са завътъ платовитѣ между гайтанитѣ, както и на бирницитѣ. „Сини биринеци съ деветъ Байреци (н. п.).

— на сина си, а пъкъ Анку не снемаше очи отъ годеника си, като си създаваше злати кули въ въображението, въ които са разливаше душевно въ морьето на щастието и любовьта. Тя глѣдаше Джевдета, унесена съ него на небесата.

Стария Хадяръ бѣше сѣдналъ на чардака до голѣмата съба на стария сарай, пушаше нергеле и са възхищаваше отъ радость, като глѣдаше хубавия си юначенъ и левенъ синъ, който цьвтѣше, като бужуръ прѣдъ очитѣ му.

Като възсѣднахѫ, двамата конника, разиграхѫ атовитѣ изъ двора, прѣдъ двата сарая, на кошия. Джевдетъ възви своя вранецъ срѣщу прозорцитѣ, и го накара да са изправи три пѫтя срѣщу Анку, който, като са спущаше като делфинъ надолу въ морьето, кланяше са срѣщу прозорѣца, а заедно съ него и Джевдетъ са покланяше на майка си, на тъща си и на хубавата си годеница — Анку, която сега бѣше прѣдъ очитѣ му по-вече отъ ангелъ. Като видѣ, че баща му го глѣда съ голѣмо удоволствие и му са радва, той изправи коня и срѣщу него два пѫтя му са поклони, като че са прощаваше за всѣкоги съ него.

— „Хайде на добъръ часъ!“ имъ каза стария Хадяръ-бей и тѣ възвихѫ коньетѣ кѫдѣ портитѣ и, като излѣзохѫ, уловихѫ широката улица и възвихѫ изъ пѫтя кѫдѣ Балтей. Очитѣ на Анку ги слѣдѣхѫ чакъ догдѣ са загубихѫ отъ прѣдъ тѣхъ подъ баиря, кѫдѣ голѣмитѣ тополи.

Между Балтей и Гирань, въ онова врѣме имаше единъ старъ голѣмъ клонатъ дѫбъ, подъ който гиранчани, като нѣмахѫ черква, излѣзвахѫ да са молѭтъ Богу на нѣкой праздникъ или за дъждъ и си ѣдѣхѫ корбанитѣ на Гергьовъ-день, събрани отъ цѣлото село подъ добелата сѣнка на разлатитѣ вѣковни клонове на старото дьрво, което бѣше свидѣтель, както на българската стара слава и геройство, тъй и на грозното ѝ падание и на тежкото несносно робство подъ турцитѣ и подъ потурченитѣ синове на тая слава, които, умаяни отъ ислямa, забравихѫ братьята си, християни и ги тъпчахѫ безъ милость. До тоя патриархъ на дѫбовитѣ, който бѣше останьлъ съ още нѣколко свои врьстници, разсѣяни по високитѣ бърда на България да желѣѭтъ изгубената свобода и щастие, на българския, сега застѫпанъ, народъ имаше два гроба, за които прѣданието казваше, че биле на двама братья, въйводи, които паднали при сражението съ турцитѣ, когато падала България. И гиран-

чани разказвахѫ, че срѣщу Енювъ-день, когато играе иманьето и селенитѣ ги виждали исправени до дѫба отъ двѣтѣ му страни, съ подпрѣна на рѫката си глава, да плачѫтъ за българската паднала царщина и, щомъ попѣвали първитѣ пѣтли и тѣ са изгубвали . . .

Джевдетъ и Рашидъ, като стигнахѫ до тоя дѫбъ, спрѣхѫ са подъ сѣнката му да си починѫтъ и Рашидъ да изпие една лула тютюнь.

Рашидъ, като си пушаше чубука, поглѣдна на гробовнитѣ, глинясали отъ дългото врѣме, полигати камьни, и тосъ часъ му доди на ума, що сѫ му разказвали селянитѣ му за тия гробове и за сѣнкитѣ, дѣто са явявали до дѫба и, като си припомни съня съ биволския бикъ, въздѫхна и, като бутна ата, тръгна и съ него — и Джевдетъ и заминахѫ на-долу.

Изъ горня-орѣховския пѫть, който иде отъ г.-орѣховския суватъ, и минува прѣзъ Глоговецъ прѣзъ моста, край Гирань, Балтей, Синь-виръ и отъ тамъ — за Влашица и Туалука, са зададе единъ конникъ, на единъ бѣлъ конь — бедевия, който идѣше къмъ Гирань.

На коня бѣше срѣденъ бой, възрусъ турчанъ, съ засукани къвржкъ мустаци, възкрѫгло начумерено лице, което бѣше ужурдено отъ слънцето. Той бѣше облѣченъ съ колчаклии чървени сукняни, биргьотлий потури, съ черни гайтани по колчецитѣ и дикишитѣ, съ червени вълняни коланци, подвързани подъ колѣнѣтѣ му, съ синя сукняна антерия, ишлеме съ черно коприняно битме и върху ѝ чепкень отъ тъмно мораво сукно, тъй сѫщо съ черни гайтани и съ битме изработенъ по цѣлия гърбъ и лъктѣ. На главата му бѣше голѣма чалма отъ шаренъ тарабулузъ, и еришко калпаче съ зелено сукняно дъно накрѣхнато надъ лѣвото му око. Перчемя му са надаваше задъ неѭ и са развѣваше по плѣщитѣ му. На краката си имаше черни меки иминии, на босъ кракъ обути. Пояса му бѣше синь шеренъ тарабулузъ, голѣмъ и върху него — черъ силяфлѫкъ, отъ когото са подаваше единъ голѣмъ пищовъ, демиръ-тепелия сирма-демири безъ никакво сребърно украшение, но цѣвьта му бѣше само-пьстра, като змия, отъ сирма и желѣзо, сплѣтени и сковани: той са видѣше, че не ловѣше рѫжда. Такива желѣза-цѣви въ онова врѣме са цѣняхѫ много по-скѫпо отъ найскѫпитѣ сирмяни и илдазлии ишлемета пищови. За тѣхъ казвахѫ, че и въ водата хващѫтъ. Пищова бѣше вързанъ у единъ

червенъ кюстекъ, прѣмѣтнжтъ прѣзъ рамото му. До пищова са подавахж една харбия желѣзна и черенитѣ на единъ черночерененъ дълъгъ бошнашки ножъ, на който остриньето не бѣше тъй гърбаво, както са обикновеннитѣ турски ятагани; той бѣше правъ, но една педя по-дълъгъ отъ турскитѣ — по-вече приличаше на мечь отъ колкото на ятаганъ и са вияше като сабья. Капията му бѣше черна, облѣчена съ черна марокиняна, грапава мешина, ушита съ сирмяна телъ. На прѣдния кашъ, отъ дѣсна страна, висяше, вмѣсто кубуръ, една испаньолска гарабина, дълга до единъ и половина лакъть съ орѣховъ ишлеме кондакъ и съ цѣвъ сирма-демири, дебела колкото чилѣшка ржка при ябълкитѣ. Устата ѝ бѣхж широки и малко сплоскани — сомъ-агзалия, въ които можаше да си наврѣшъ цѣлата длань съ прьститѣ наедно. Тя са пълняше съ шесть драми барутъ и съ 8 до 10 крущума, които са сипвахж въ устата ѝ съ шепа. Въ Турция тия гарабини ги имаше твърдѣ рѣдко и турцитѣ ги наричахж топъ-бозмасж. Тѣ са употрѣбявахж да отбивжтъ неприятеля отъ близо, кога нападне и, по гимиитѣ, но сѣкий не можаше да ги хвьрля, защото ритахж; за тѣхъ трѣбаше яки ржцѣ и мурафеть въ държението.

Сѣдлото на коня му бѣше черно — калтакъ, безъ никакви украшения; юздата ремьняна, и — черъ гюзслюкъ отъ мека дебела кожа, както и кускуня.

Слъньцето са бѣше навалило и му оставаше двѣ копрали догдѣ са затули задъ хоризонта. Орачитѣ, които си доорвахж уврьтитѣ, край пжтя, са готвяхж да пущжтъ и, слѣдъ малко, да си вървжтъ. Турчина, като мина край двама лѣсковчани, които орѣхж на стотина-двѣстѣ раскрачи далечь отъ пжтя, на близо единъ до другий и, като са бѣхж запрѣли на обьрталото си говоряхж:

— Видишъ ли тая хайта, казваше по старния на съсѣда си, тя са е околисала около Търново, ама ще изяде нѣкого христьенина. Съсъ сега три пжтя го виждамъ: сѐ туку сное изъ пжтищата и то сѐ по туй врѣме... Кой знае, кому ще испие кръвьта или ще отвлѣче нѣкого въ гората и ще поиска торби съ иманье за откупъ...

— Се той трѣба да е, дѣто сж го видѣли дѣдовитѣ Секулови женурья на Бара. Както казвжтъ, на него прилича — ще си испати нѣкой...

— А бе, отъ насъ, съ тебя, какво ще земне, ама, ей

тъй, ще му скимне, нъ-ли ги знашъ; ще доди при тебя и за единъ огънь. ако нѣмашъ да му сѣкнешъ на часа, ще ти тегли кубура въ гърдитѣ и — туй ти кучка завлѣче...

— Зло! и тежки години, дочакахми... ще ни довършатъ тия кучета... хеля тъзъ година каквото са побѣснѣли, да пази Господь... Я хайде да са прибирами ний по-рано, че кой знае, какво може да ти мине прѣзъ главата, догдѣ са върнешъ при дѣцата си. Ето азъ и тъзи брѣзна —, че пущамъ.

— И азъ съмъ готовъ, но рѣкохъ ей този зáмѣтъ баремъ да свършѫ, че за утрѣ ще курьяса ваджията, а пъкъ то, нъ-ли го видишъ, тросъка го сплѣлъ, че не са откѫсва... Натъртихѫ са на воловитѣ шиитѣ отъ пуститѣ му корѣни...

Орачитѣ, догдѣ приказвахѫ, турчина мина край тѣхъ и замина изъ пѫтя кѫдѣ Гирань.

Слънцето са бѣше навело надъ Калтинецъ. Надвечернитѣ му лѫчи бѣхѫ усвѣтили Кикерешкова кория, Танова могила, Гирань и бѣлия рашидовъ сарай срѣщу тѣхъ са видѣше сега по-бѣлъ и по-хубавъ. Усвѣтената, Малката корийка, Радинивище, Балтей и Синь-виръ, са видѣхѫ, като че бѣхѫ дошле но близо кѫдѣ Гирань.

Пастиритѣ съ чърдитѣ и овчаритѣ съ стадата си са прѣбирахѫ къмъ лѣглата си и са бѣлѣяхѫ на усвѣтленитѣ рѫтлини и полѣни. У рашидовия сарай са готвѣше за вечеря, а ханѫмитѣ са разхождахѫ изъ градината по прохладата, която вѣяше изъ Янтра отъ кѫдѣ Миху-виръ и бейския язъ, а нѣкои пѣяхѫ и кѫсахѫ череши отъ укиченитѣ съ плодъ черешеви дървета въ градината.

Джевдетъ и Рашидъ, като бѣхѫ достигнали до Синьвиръ, по хладината и тѣ са връщахѫ изъ пѫтя къмъ Гирань на храненитѣ коньe, които вървѣхѫ гордо и величествено и си клюмахѫ извититѣ вратове срѣщу слънцето, а на гърдитѣ и на челата имъ лъщѣхѫ украшенията, като оглѣдала, както лъщѣше и сирмата по сѣдлата имъ и по дрѣхитѣ и орѫжията на господаритѣ имъ.

Турчина съ бѣлия конь бѣше изминалъ Гирань и отиваше на срѣща имъ. Както вървѣхѫ, отъ далечь са видѣше че ще са срѣщне съ беевитѣ кѫдѣ голѣмия дѫбъ, дѣто са възпирахѫ прѣди Рашидъ и Джевдетъ. И наистина тѣ тамъ са срѣщнахѫ.

Щомъ са наближихѫ на двайси раскрача, Джевдетъ с[illegible]

тури дѣсната ржка на челото и силно са втренчи въ турчина, като са понавеждаше малко и повъспираше коня да върви по тихо. Рашидъ не можа да разбере това джевдетово повъспиране и глѣдание, а са готвяше да поздрави бабаитина съ селянъ, но Джевдетъ си сне бърже ржката отъ челото, дрьпна ятагана изъ капията, който са льсна, като оглѣдало, захапа го въ уста, извади си пищова изъ селяфлъка, чактиса го бърже и, като са впусна съ коня си срѣщу пжтника, извика нѣщо, но отъ ножа, въ устата му, Рашидъ не го разбра и неможа да проумѣе и туй внезапно приготвяние и впущание срѣщу непознатия пжтникъ. Пжтника и той, на часа, захапа ножа си и сѐ караше срѣщу Джевдета, но той не запрѣга пищова си, а — гарабината и, като ж упрѣ надъ колѣното на дебелината си, впусна са и той съ коня си върху Джевдета. Рашидъ не разбираше защо става това, но разумѣ, че тука ще има убийство, та и той си запрѣгна пищова... Щомъ пукна джевдетовия пищовъ срѣщу пжтника и Рашидъ го послѣдува, но на двата имъ гърмежа отговори третий, който ревна като топъ и между имъ са запуши. На Рашида коня са исправи на задитѣ си крака, полѣтѣ и падна съ него на ребрата си, а Рашидъ отлѣтѣ отъ сѣдлото на дѣсно и са прострѣ на моравата, като грабяше съ ржцѣ трѣвата около си за помощь... Друго не са чу отъ него, освѣнъ Ахъ, „гиттимъ!“ и слѣдъ него тежко ихтение. Коня си дигаше главата и ж трьшкаше у земята, а отъ гжрдитѣ му бликаше кръвьта като изворъ.

Джевдетъ нѣмаше врѣме да си пълни пищова — улови ножа и извика съ ярость: „Косерка! Азъ по небето те търсяхъ, а ти си билъ на земята!..“ И замахна съ ножа си върху Косерката... но на срѣща му зинахж устата на косерковия демиръ-тепелия пищовъ и не смѣи да са доближи.... „Джевдетъ! Азъ подъ земята те търсяхъ, а ти доди подъ пищова ми, изрева Кесерката..“ Дрьжь са... и очитѣ му свѣтнахж като въглени. Джевдетъ скочи отъ коня си като котка и са зави задъ джба, да си пълни пищова...

— Тъй ли! изрева Косерката... и скочи и той отъ коня си като тигъръ... Двата коня са впуснахж единъ срѣщу другий, цвилнахж, исправихж са и са уловихж за вратоветѣ, като ламьи... Джевдетъ, като видѣ, че нѣма врѣме да напълни пищова, хвьрли го и улови ножа...

— Пищова ми е пълъ, му извика Косерката, но нѣ-ли искашъ — на ножь, дрьжь са! . . и захвана да упражнява уроцитѣ, които изучи отъ Панайотакя . . . Джевдетъ бързаше и махаше бърже къмъ него, но косерковия дългъ ножь, въ мускулистата му изгорѣла отъ слънцето ржка, го отбиваше при сѣко замахвание. „Джанъ куртаранъ йокъ му!“ Изрева като левъ младия бей, но въ сжщото врѣме ножа му са отби и падна на земята съ ржката му наедно, отсѣчена отъ китката по горѣ . . . „Гиттимъ, баба!“ изрева по-силно усакатения бей, и отъ Рашидовитѣ уста са изчу: „Ахъ!“ но неможа да са помѣсти отъ мѣстото си. Той скърцаше съ зжби и си изкриви лицето отъ прѣдсмьртната болѣсть: корема му бѣше разкжсанъ отъ крушумитѣ.

— Сега сте вече въ ржката ми, извика Косерката, нѣма и Мохамедъ да ви помогне . . . Азъ искахъ тамъ, тамъ въ гнѣздото ви, при женитѣ ви и майкитѣ ви да ви пролѣмъ кръвьта. Азъ това го търсяхъ, когато удушихъ Бекира, когато запалихъ плѣвника, когато пламна харманя, но тука ви било писано, тука подъ туй дьрво, при тѣзи гробища, тука . . . Вий сте Българи, да ви убие Господь, Българи отстжпници отъ прадѣдовата си вѣра — потурнаци . . . И турската вѣра до толкова ви е укьоравила, щото сте забравили, кои сте и сте станали най-вьрлитѣ душмани на своитѣ братья, да ги тъпчитѣ, убивате и турчите . . . Ви ма накарахте по неволя, на сила, за кефа ви да си прѣжелѣя: жената, дѣцата и сичко, което ми е най-драго и най-скжпо. Накарахте ма да си тюрюдисамъ вилаетя и да ходж по чуздитѣ земи, като не-милъ не драгъ за вашитѣ кефови . . . Ви мислите, че сичкия свѣтъ е даденъ за вашитѣ прищѣвки, да ви порази Господь и на никого правдинитѣ, чилѣшкитѣ правдини, не щете да припознайте . . . Азъ пакъ ще додж, ще дойда съ дружина, и камькъ вьрху камькъ нѣма да остане отъ кжщитѣ ви и отъ имота ви . . . Вий ще са изгубите, ще бѣгате съ сжщитѣ турци — съ уручьята въ Анадолъ при Смаилова дупка и тамъ ще изгинитѣ като псета! .. И, като скръцна съ зжби, заби ножа въ бѣлитѣ гжрди на Джевдета . . . „Охъ!“ излѣзе изъ джевдетовитѣ уста и са трьшна подъ вѣковния джбъ . . . Очитѣ му зехж да са примрѣжжтъ, устнитѣ треперяхж, изъ устата му бликна червена кръвь и само дѣсния му кракъ са свиваше и растѣгаше,

а лѣвата ржка грабяше пръсть и ѭ стискаше въ дланьта си... Кръвьта облѣ моравата...

Нá и ножа си, рѣче Косерката призрително, носи го на онзи свѣтъ да карате съ него българскитѣ дъщири да ви свѣтѭтъ... и го забоди цѣлъ въ гждитѣ му...

Коньтѣ са давяхѫ още и бѣхѫ имъ побѣлѣли гривитѣ отъ пѣна, когато отиде Косерката да ги растьрва. Той удари джевдетовия съ тила на ножа си въ главата, улови своя, възсѣдна го и, като мина край Рашида, наведе са и видѣ, че очитѣ му са бѣхѫ успьклили и льщѣхѫ къмъ небето, а устата му зѣяхѫ...

Когато Ганчо Косерката са изкачваше, изъ наклонната равнина на долньо-орѣховскитѣ нивья, кждѣ лозьята, при захождането на слънцето, подъ голѣмия джбъ стояхѫ, надъ Рашидовия трупъ жена му и Анку и си чупѣхѫ ржцѣтѣ, а при Джевдета — майка му на колѣнѣ... Стария Хадър-бей стояше правъ между имъ, подпрѣнъ на пушката си и замисленъ глѣдаше земята, потънълъ въ тжга и жалость, но никой незнаяше, кой ги е убилъ.

Народни умотворения.

Дели-баша Марко и черния Арапинъ.

Прочулъ са е черният Арапинъ,
Прочулъ са е, край бялуту морье,
Чи е юнакъ, юнакъ надъ юнацн.
Заправилъ е кулѫ надъ морьету —
На двайсеть и четери ката,
На сѣкий катъ наредилъ прозорци —
По двайсеть и четери прозорца.
Ни упира кулата в' морьето
Нито стига кулата небето.
Изстѫпилъ са на врьхъ на кулата,
Чи са ясно, силомъ испровикна:
„Боже вишний, вишний та високий!
Кът' си, Боже толкосъ на високо,
Като глѣдашъ толкосъ на широко,
Кътъ сьмъ юнакъ надъ сички юнаци,
Кат' изградихъ тъсъ кула висока,
На двайсеть и четери ката,
На сѣкий катъ наредихъ прозорци,
По двайсеть и четери прозорца,
Ни упира, кулата, у морьето,
Нито стига, кула, у небето,
Куму кула азъ ще да оставя,
Като нѣмамъ нийдѣ и никого:
Ни бащица, ни стара майчица,
Нити либе, ни млада невѣста?"
Дур' издума тѣзи жални думи,
Написа си *ферманъ зухурлия,*
У фирманю тѣзи думи дума:
„Много здрави царю, в' Стамбулъ града,
Много здрави, отъ меня до тебя.
Чулъ ли си ма, царю, и разбралъ ли,
Чи сьмъ юнакъ, юнакъ надъ юнаци?
Изградихъ си кула на морьето;
Ни упира кулата в' небето,
Нито стига кулата небето.
Ти си имашъ хубава дъщерка,
Тя си грѣе като ясно слънце
И си свѣти като есенъ мѣсецъ
И си бляска кътъ звѣзда зурница,
Ази искамъ да ѭ дадешъ менѣ.
Ако ми ѭ, царю, ти не давашъ,
Азъ щѫ с' тебя на бой да излѣзѫ,

Ще са биѭ, и ще та надвиѭ.
Ще ти земнѫ хубаватѫ щеркѫ,
Ще ти земнѫ кази, вилаети,
Ще ти земнѫ и Стàмбула града:
Столнината в' твойто царовище,
А пъкъ тебя робъ ще да та хванѫ:
Ще та хвѫрлѭ у тьмни зандани,
Да са скапишъ у тьмни тьмници. . .
Чу ли, царю, чу ли и разбра ли!"
Повика си слуга *дудаклия*[1]),
Подади му фирмань фараклия
И на слуга тихо проговаря:
„Чувай, слуго, вѣрень дудаклия —
Да възсѣднишъ коня бедевия,
Да го пуснишь край бялото морье,
Да полѣти по равното полье;
Като птица по синьото небе.
Да пристигнешъ за день и до пладня,
Да пристигнешь, у Стàмбула града,
Да подадешъ фермана на царя
И да искашъ кѫршилѫкъ на него.
Подади му фермань зухурлия,
Пуклуни са слуга дудаклия,
Пуклуни са, тимане направи
И цалуна фермань зухурлия.
Обсидла си коня бедевия,
Обсидла го с' сидло фараклия,
Обюзда го съ юзда халкалия.
В' ѫби фана фермань зухурлия,
Пусти коня край бѣлото морье,
Изгуби са у равното полье . . .
И пристигна у Стамбула града,
И пристигна за день и до пладня.
Право кара в' царюви сараи.
Срѣщнахѫ го до триста риджали
И поѣхѫ фермань зухурлия.
Занесе го вѣрень капуджия
И го сложи царю на колѣно.
Селямъ даде и на вънъ излѣзи.
Фермань чете царю господарю,
Фермань чете, дребни сълзи рони. . .
Прочети си фермань зухурлия
И написа кѫршилъкъ на него:
„Ой та тебя юнакъ надъ юнака,
Азъ ти давамъ моята дъщеркѫ,
Ако чакашъ три недѣли врѣме:

[1]) Съ дебели устни.

Да натъкмѭ тънко златно дàри,
Златно дàри, и тежкѫ прикиѭ.
Като бѫди сичкото готово,
Ще ти пратя хаберъ по татаринъ,
Да подигнешъ тежкѫ буйнѫ свадбѫ“
И подади ферманъ кѫршилия,
Да го носѭтъ на черенъ Арапинъ.
Ни заготви царю господарю,
Ни заготви тънко златно дари,
Нито готви тежкѫтѫ прикиѭ,
Най проводи дванайси телали,
Да си викѫтъ изъ Цари-градъ града:
„Дѣто има юнакъ надъ юнака,
Да са ударѝ с' чернию Арапинъ,
Да са яви, при царя да доди.
'Ко надвие черна Арапина,
Ще му даде неговѫтѫ 'щеркѫ,
Отъ царството цѣла половинѫ,
Съсъ градища и съсъ 'се паланки
И три ади на бѣлото морье.“
Викали сѫ дванайси телали,
Викали сѫ, и два дни и три дни:
Ни са яви ни ти една душé,
Да са убади, чи ще да са бие,
Да са бие, съ черния Арапинъ. . .
На четвъртий денъ, подирь пладнинѫ,
Убади са една стара баба,
Чи си има сина юначина,
Чи е юнакъ, юнакъ надъ юнака:
„Той са ударя съ черния Арапинъ,
Ще са удари и ще му надвие.“
Като чухѫ дванайси телали,
Като чухѫ, тия сладки думи,
Поведохѫ старѫтѫ старицѫ,
Поведохѫ, право заведохѫ,
Пуснахѫ ѭ да влѣзи при царя.
И говорѭтъ дванайси телали:
„Ой та тебя, царю, господарю,
Тъсъ старицѫ днеска са убади,
Чи си има сина юначина,
Юначина, юнакъ надъ юнака:
Той са ударя съ черния Арапинъ —
Ще са удари и ще го надвие. . .“
Проговори царю господарю:
„Ой та тебя майчице старице,
Чи кѫдѣ е твоя синъ юнака,
Чи кѫдѣ е, и какъ му е име?“
Отговори старата старица:

Ой та тебя, царю, господарю,
Моя синъ е у тъмни тъмници,
Деветь годинъ — отъ какъ е заключенъ
Името му й Баша дели Марко.“
Като зачу, царю, господарю,
Като зачу, за Марка юнака,
Плѣсна рѫцѣ, риджели повика,
Повика си, до триста риджели
И повика тъмни тъмничари.
Продума имъ царю господарю:
„Ой ви вази до триста риджели,
Сѐ риджели и сѐ тъмничари,
Утвурете тъмнитѣ зъндани,
Намѣрете Баша дели Марка,
Намѣрете, тукъ го доведете . . .“
Поклонъ струвѫтъ тристата риджели,
Поклонъ струвѫтъ, сички тъмничари,
Поклонъ струвѫтъ, скута му цалувѫтъ
И отивѫтъ зандан да отварѭтъ.
Задрънчахѫ ключове, куфари,
Затънтяхѫ вратитѣ у зандани.
Редомъ ходѭтъ изи тъмни тъмници,
Редомъ ходѭтъ, на сѣкждѣ търсѭтъ,
Да намѣрѭтъ Баша дели Марка.
Марку лѣжи в' най-долнѭ тъмницѫ,
Та немогѫтъ Марка да намѣрѭтъ.
Попитахѫ най-старъ тъмничаринъ;
„Да ли нѣма йоще нейдѣ нѣкой,
Да й затворенъ и да е забравенъ?“
Проговаря най-старъ тъмничаринъ:
„Има долу подъ влажнатѫ земѭ,
Има долу, страшна харамия,
Ала той е отколѣ затворенъ:
Скапълъ са е у тежки тумруци.“
Запалихѫ свѣщи и фенери,
Увлѣзохѫ долу подъ земѭтѫ,
Дѣт' мерише на гробъ и на плѣсень,
Дѣто пълзѭтъ жеби и гущери,
Дѣт' не влѣзва слънцето никоги —
Нито сутринъ, нито по пладнинѫ:
Намѣрихѫ Баша дели Марка —
Тамъ си лѣжи у тежки тумруци,
Лѣжи мълкомъ: дума не продумва . . .
Разковахѫ тежкитѣ тумруци,
Извадихѫ марковитѣ нодзи.
„Ставай Марко“, тамничари викѫтъ.
Подигна са Марко, да си стане,

Не го пуща русата му коса:
Зарастла са у черната земе! . .
Донесохѫ брадви, търнокопи,
Разкопахѫ, коси отъ земята,
Чи са дигна Баша дели Марко.
Утърси си коситѣ утъ земята
И исправи нодзе въ колѣни . . .
Извадихѫ Марка на видѣло.
Нъл' неможе слънцето да глѣда:
Отслабнали очи у тъмница!
Поутри ги Марко, поубърса,
Прикръсти са и Бога помоли
И поглѣдна на ясното слънце.
Проговори Баша дели Марко:
„Ой та тебя слънчице огняно!
Деветъ годинъ ти не си ма грѣло,
Щѣлъ билъ Господь, пакъ да ма угрѣешъ. . ."
Доведохѫ до деветъ билбери,
Да му бръснѫтъ косата й брадата.
Бръснали го три дни и три нощи,
Исхабили до деветъ бръснича
И истрили до деветъ каиша.
Додѣ Марка убръснѫтъ, умиѭтъ,
Пролѣли сѫ до двайси тулума
Топла водѫ, водѫ дъждовницѫ
И истрили до двайси калѫпа
Раки сапунь — отъ дървено масло . . .
Ублѣкли го у новѫ примѣнѫ
И го водѭтъ на право при царя.
Като върви Баша дели Марко,
Като върви, по вититѣ сълби,
Сълби трещѭтъ, стѫпала са кършѫтъ.
Кат' го видѣ царю господарю,
Побихѫ го тръпки, трѣскавици:
Юнакъ бѣше, а и страшенъ бѣше;
Испили го тъмнитѣ тъмници.
Черни очи въ глава потънали,
Бѣло лице, зелено станало . . .
Проговаря царю господарю:
„Ой та тебя Баша дели Марко!
Можешъ ли са с' Арапинъ удари —
Да са ударишъ и да му надвиешъ?"
Отговаря Баша дели Марко:
„Ой та тебя царю господарю!
'Ко ще Господь, азъ ще са ударѭ,
Ще са ударя, и ще му надвиѭ,
Ала сега азъ царю немогѫ:
Отслабнѫлъ съмъ, царю, истуфинялъ . . .

Дай ми воля, да са понахранѭ
И да пийна червеното винце,
Чи тогава царю ще ти кажѫ,
Кога сила малко придобиѭ,
Тогасъ царю, азъ ще да са биѭ."
„Иди Марко, царю отговори,
Иди Марко, ешъ и пий до воля
И, като са, Марко, заусилишъ,
Ти да додишъ на — право при меня"
Пзлѣзи си Баша дели Марко
И улови тъмнитѣ чаршии,
А прѣдъ Марка — дванайси телали,
Викомъ викѫтъ изъ тъмни чаршии,
Викомъ викѫтъ на сѣкадѣ кликѫтъ:
„Който има вино и ракиѭ,
Който има ястья пеперливи,
Който има печено варено.
Който има пити прѣсенчени,
Да си дава на Марка юнака:
Нека яде, нека пие Марко,
Нека пие, сила да добие,
А за Марка царю ще да плаща."
Еди Марко три дни и три нощи,
Еди Марко, що му душа сѣка
Понапи са вино и ракиѭ.
Чашата му ведро и половина —
Една дига, за другата снига.
Еде Марко три недѣли врѣме
Зачьрви са марковото лице,
Зальщѣхѫ очи потъмнѣли,
И засука дългитѣ мустаци.
Стана Марко — при царя отиде.
Кътъ го видя царю госпооарю,
Зарадва са, чи — Марко управенъ.
Проговори царю господарю:
„Готовъ ли си Марко, да са биешъ,
Да са биешъ с' черния Арапинъ?"
Отговаря Баша дели Марко:
„Азъ сьмъ готовъ, царю господарю,
Ала нѣмамъ сабѭ дамаскинѭ."
Плѣсна рѫцѣ, царю господарю,
Плѣсна рѫчѣ, риджели повика
И додохѫ до триста риджели.
Говори имъ царю господарю:
„Ой ви вази до триста риджели,
Донесете триста остри сабьи,
Триста сабьи, сабьи дамаскини
Да с' избере Баша дели Марко,

Да с' изберe, сабья по *табьетя.*"
Донесохѫ тристата риджели,
Донесохѫ, триста остри сабьи,
Триста сабьи, сабьи дамаскини,
Уписани съсъ злато и сирма
И си льщѭтъ като ясно слънце.
Проговори царю господарю:
„Избери си Баша дели Марко,
Избери си, сабья на табьета."
Разбьрка ги Баша дели Марко,
Разбьрка ги, сабья да избира —
Коя фани, коя поугѫни,
Изкършва са у маркови рѫцѣ . . .
Проговори Баша дели Марко:
„Хубави сѫ, царю господарю,
Хубави сѫ ал' за меня ни сѫ:
Тѣ сѫ кършѫтъ като сухи пръчки . . .
Нѣма, царю, мойта остра сабья,
Мойта сабья, сабья дипленица,
Щу са дипли на дванайси дипли
И си сѣче дьрво и камьни. . .
Азъ щѫ ида при моята майка,
Да ѭ питамъ, да ли не ми варди,
Дал' не варди, мойта остра сабья,
Остра сабья, сабья дипленица.
Отиде си при старата майка
И говори Баша дели Марко:
„Ой та тебя стара моя мале!
Запази ли мойта остра сабья,
Мойта сабья, сабья дипленица,
Щу са дипли на дванайси дипли
И щу сѣче дьрви и камьни?"
Говори му старата му майка:
„Завардихъ ѭ, синко, и запазихъ
Ала ти е сабья ръждясала,
Раждясала сабья, туньясала:
Деветъ годинъ раждата ѭ й яла."
Отговаря Баша дели Марко:
„Ой та тебя стара моя мале!
Да ѭ й яла, се не ѭ й дояла —
Донеси ми сабья дипленица."
Отговаря старата́ му майка:
„Азъ устаряхъ, милий мой сино,
Немога ти сабьята подигна —
Ей ѭ долу у тьмни зимници,
Дѣ си виси на чернитѣ двиди:
Изтлѣло ѝ бѣлото ремьни."
Скочи Марко, у зимници влѣзе,

Откачи си сабья дипленица
Прѣкрьсти, са сабьята цалуна
И на сабья тихо проговори:
„Ой та сабьо, мила посестримо.
Ти си за братъ и ти за сестрица,
Кокко си ма пѫтя утървала
Отъ дилии, отъ каба — дании,
Помогни ми й сега да надвиѭ,
Да надвиѭ, черна Арапина.
И утиди у царски сараи,
Дѣ чакаше царя съсъ риджели,
Говори имъ Баша дели Марко:
„Ето туй е мойта остра сабья,
Остра сабья, сабья дипленица —
Ни е злата, нито сирменита,
Ала й вѣрна, вѣрна посестрима —
Дѣ ударя, назадъ са не врьща.“
Потегли ѭ, Марко, да ѭ вади,
Да ѭ вади, отъ черна капия —
Ни са вади: сабья ръждясала,
Ръждясала, сабья туньясала. . .
Проговори Баша дели Марко:
„Пуста ръжда сабьята не пуща:
Деветъ годинъ сабья е раждила,
Деветъ мѣха масло ще да иска.
Донесохѫ до деветъ мѣхове,
Деветъ мѣха, масло адалия.
Налѣ Марко четери тулума
У капия туня туньясала
Край сабьята — ръжда ръждясала
И потегли сабьята да вади;
Ни са вади и не са помрьдва. . .
Говори ѝ Баша дели Марко:
„Ой та тебя сабьо посестримо
Й ти си сабьо много ужеднѣла,
Ожеднѣла, за дьрвено масло,
Както Марко — за вино червено.
Азъ са напихъ, ва́ са и ти напий.“
И ѝ налѣ йоще петь тулума.
Тури капья на лѣво колѣно,
Заграби ѭ у рѫка лѣвица
И потегли съ рѫка дѣсница.
Изтрьгна са сабья изъ капия
И прѣсечи дванайси дереци:
Тъй ѭ Марко полѣка издрьпна.
Позасмѣ са Баша дели Марко
И говори на ръждива сабья:

„Ой та тебя, сабьо посестримо,
Азъ са бояхъ, че ще ма засрамишъ,
А пъкъ ти си йоще здрава била,
Ой здрава си, ала си раждива,
Както бѣше Марко у тъмници.“
Проговори Баша дели Марко:
„Сега искамъ дванайси майстора,
Да ми клепѭтъ сабьята раждива,
Да ѭ клепятъ, и да ѭ наточѫтъ
И на вода да ѭ не прѣкалвѫтъ.“
Заповѣда царю господарю,
Да доведѫтъ дванайси майстори.
Доведохѫ дванайси майстори,
Съ най-главния старъ *устабашия.*“
Проговори Баша дели Марко:
„Ой та тебя старъ уста-башия!
Мошъ ли клепа мойта хабна сабья,
Да ѭ клепишъ и да ѭ наточишъ,
На водата да ѭ испулучишъ —
Нито люта, нито мѣкушава,
Да си сѣче дърви и камьни?
Ако ли ѭ в' вода не получишъ,
Ще ѭ упитамъ у твоята шия.
'Ку ни сѣче дърви и камьни,
Да ли сѣче жили и грътляни.“
Чи ѭ зехѫ дванайси майстори,
Да ѭ клѣпѭтъ и да ѭ наточѫтъ,
Да ѭ калѭтъ, нито твърдѣ люта,
Нито люта нито мекушава,
Да си сѣче дърви и камьни.
Клепали ѭ три дри и три нощи,
Калили ѭ и наточили ѭ:
Льсна сабья като огледало.
Чи отиди Марко да ѭ види
Какъ ѭ клепѭтъ и какъ ѭ калявѫтъ,
Какъ ѭ точѫтъ и какъ ѭ заглаждѫтъ.
Като видѣ сабьята готова,
Чи са льщи като огледало,
Улови ѭ у рѫка дѣсница,
Угѫна ѭ на лѣво на дѣсно:
Ни са чупи, нито са удава,
А майстори треска ги утреси.
Чи замахна Баша дели Марко,
Чи замахна съсъ острата сабья —
Отсѣчи имъ хладна наковина
И преплаши дванайси майстори,
Да си плюѭтъ сички у пазвитѣ,
Да н' ги хвани три годишна треска

И продуна Баша дели Марко:
„Ой та тебя сабьо дипленице,
Азъ та имахъ ръждиво желѣзо,
Пъкъ ти сѣчешъ хладни нàковини!“
Бръкна Марко у коюмъ джюбови,
Да извади бакшишъ да имъ дава —
Не намѣри ни мѣдно дукато:
Той забравилъ, чи е сиротиня,
Чи излѣзълъ вчера изъ зандани —
Зачерви са и имъ проговори:
„Почакайте до два-дни и до три-дни
Дайте ми ѫ сега *вересия*:
Подирь три-дни, азъ ще ви заплатѭ,
Десеть пѫтя, отъ колкото струва.“
Зе си сабья и изъ пѫть заминѫ.
Говорѭтъ си дванайси майстори:
„Халалъ да му й клепане й точене,
Кътъ ни остави глави на рамѣнѣ.“
Чи отиде Баша дели Марко,
Чи утиде у царски сараи,
Да покажи острата си сабья,
Що отсѣчи хладна нàковина.
Събраха са до триста риджели,
Да му видѭтъ сабья дипленица —
Какъ са лъщи като огледало.
Говори имъ Баша дели Марко:
„Ой ви вази до триста риджели,
Ремани сѫ на капия гнили
Донесете двѣ биволски кожи,
Да си мѣрѭ ремъни за сабья.“
Донесохѫ три биволски кожи,
Донесли ги до деветь *сарачи*,
Чи говори Марко на сарачи:
Отрѣжете дванайси каиша
За сабьята и за капията.“
Отрѣзали му дванайси каиша
За сабьята и за капията.
Турили имъ дванайси праждови.
Припаса ѭ Баша дели Марко
И при царя съсъ сабья излѣзе.
Проговаря царю господарю;
„Ой та тебя Баша дели Марко,
Готовъ ли си на бой да излѣзешъ,
Да са ударишъ с' черния Арапинъ?“
Отговаря Баша дели Марко:
„Ой та тебя царю господарю,
Азъ сьмъ готовъ, но конче си нѣмамъ.“
Говори му царю господарю:

„Иди Марко у мойтѣ яхѫри,
Избири си какво конче искашъ,
Избири си конче на табьетя.“
Марку слѣзи у царски яхѫри,
Да избира конче за юнака,
Избиралъ е, Марко, пробиралъ е,
Не ареса конче както иска.
И отиде на царя да каже,
А че нѣма конче за юнака.
„Нѣма, рѣче, тука конь за мене,
Що да пие петь чебьра вино,
Какъ пияше мою Газибара?“
Царю Марку тихо проговаря:
„А кѫдѣ е твою Газибара?“
„Не знамъ, царю, отъ деветъ години
Не сьмъ го чулъ и не сьмъ го видѣлъ.
Дай ми воля, царю, господарю,
Дай ми воля, трижь да са провикна:
Ако е живъ мою Газибара —
Дѣто да е, той ще са убади,
Той познава мойтѣ ясни гласи:
Дѣто да е, той тука ще да е.“
Пузвули му царю гусподарю,
Пувзули му, да са испрувикни,
Чи излѣзи Баша дели Марко,
Чи излѣзи, на Стара-планина —
Провикна са, що му гласъ държаше:
„Ой, чувашъ ли, конче Газибарче!
Дѣто да си, цвилни, убади са —
Марко е живъ, виката при себя —
Цвилни коньо, дѣ си пукажи са.“
Кътъ са Марко първомъ испровикна,
Съсъ гласа си сто кѫщи събори,
И пиндисе жени помѣтнали;
Като Марко повторомъ повтори —
Двѣстѣ кѫщи гласа му събори,
И сто жени сѫ са похабили;
Кътъ са Марко трети пѫть провикна,
Триста кѫщи гласа му събори,
Двѣстѣ жени сѫ са похабили . . .
Зачулъ го е коня Газибара,
Зачулъ го е, отъ Влашката земя,
Дѣто теглялъ до деветъ камька,
Воденица, пуста да остане. . .
И билъ върванъ съсъ триста каиши.
Испокѫсълъ бѣлитѣ каиши,
И искокнълъ като страшна ламья.
Прѣплавалъ си тиха бѣлъ Дунава,

И при Марка пъхтишкомъ долѣтя.
Кътъ го видѣ Баша дели Марко,
Той неможа да си го познае:
Отслабнълъ му коня Газибара,
Протрили го бѣлитѣ каиши,
Във оная влашка воденица,
Салъ го позпа по бѣлото чело:
На чело му ясна мѣсечина.
Цалуна го по бѣлото чело,
Цалуна го и му проговори:
„Ой та коньо, коньо Газибара,
Живи бѣхми пакъ да са сбереме —
Ти изъ Влашко, пъкъ азъ изъ зъндани...
Живъ е Господь — ще са напиеме
И му даде три чебьра вино.
Поведе си коня Газибара,
Поведе го, при царя заведе,
И продума Баша дели Марко:
„Ой та царю, царю, господарю,
Дай ми изимъ йоще за три дена:
Много ми е konче отслабнало,
Да го зобѭ съ бѣло оризи,
Да го поѭ съ вино червено,
Да но доди малко на соко си,
Чи сега е твърдѣ изстуфинялъ:
Изпила го пуста воденица.“
Царь му даде за три дена воля,
Да назоби коня Газибара,
Да го зоби и да го напои
Както знае и — душа му сѣка.
Тугисъ прати писмо фараклия —
Проводи го съсъ бързи татари,
Да го зан'сѫтъ долу на Арапинъ
У писмото царю му говори:
„Азъ сьмъ готовъ с' дари и прикии,
Пудигни си тежка буйна свадба:
Скоро ела, азъ ще та посрѣщна.“
Като писмо Арапинъ получи,
Прочете го и друго му върна.
У писмото, така му говори:
„Ази идѫ с' тежка буйна свадба,
Сички порти у вредъ да затворишъ,
Сички порти, и сички дюгени:
Ако сваря порта отворена,
Или дюгень у тъмни чаршии,
Азъ съсъ тебя бой ще да са биѭ.“
Като прие царю господарю,
Като прие арабското писмо,

Затворилъ е порти и дюгени,
И край града риджели проводи,
Да посрѣщнѫтъ черна Арапина,
Арапина съсъ буйната свадба.
На край града царю заповѣда,
Да оставятъ едни вити порти,
Вити порти, порти отворени.
Почакало, мало и голѣмо,
Почакало, три сахатя врѣме,
Почакало, свадба да посрѣщне.
Зададе са арабската свадба,
И достигна до триста риджели,
Свадба въспрѣ съсъ триста кучии
Въвъ кучии — петь стотинъ каджии,
Бѣлѣѭтъ са, като бѣли патки,
Цвилѭтъ конье, конье бедевии.
Черъ Арапинъ на риджели дума:
„Ой ви вази до триста риджели —
Сички порти у вредъ затворени,
А защо сѫ тѣзи отворени?
Тукъ ще има нѣкоя измама!“
Говорятъ му до триста риджели:
„Ой та тебя черна Арапина,
Тъзи кѫща й пуста, упустѣла,
Упустѣла отъ десетъ години,
Жива душа въ неѭ не живѣе:
Тъй-ка зѣѭтъ тия пусти порти,
А кѫщата талъсъмъ ѭ варди,
Нощемъ бухѫтъ бухли, кукумѣвки,
Никой не смѣй у неѭ да влѣзе,
Нито денемъ, а камо ли нощемъ.“
Повѣрва ги черна Арапина,
Повѣрва ги, и напрѣдъ замина —
Подирь него тежка буйна свадба,
Буйна свадба съсъ триста кучии,
Съсъ петь стотинъ прѣбѣли кѫджии,
Чи утиди у царски сараи,
Да си зема младата невѣста,
Царевата хубава дъщерка.
Ни ми й било кѫща упустѣла.
Упустѣла, отъ десетъ години,
Ни живѣли бухли, кукумѣвки,
Нито кѫща талъсъмъ е вардѣлъ,
Най е било ханъ ми кивгирлия,
Кивгирлия ханъ ми крушумлия,
Царска хана, хана карванлия —
Ватрѣ живѣлъ Баша дели Марко,
Съсъ свойго тог' коня Газибара —

Яде пие, Газибара кърми.
Марко пие по два чебра вино,
Газибара — по четери чебра.
Кътъ замина тежка, буйна свадба,
Марко слѣзи отъ вършни чардаци,
Натъкми си коня Газибара:
Обсѣдла го сѣдло шикосано,
Подпаса му дванайси коланя,
Удари му деветъ гювюслюка,
Обюзда го юзда халкалия,
Натъкми му кускунь канмшлия,
И заключи тежки вити порти,
Напои го съ три чебьра вино,
Привърза го задъ вититѣ порти,
Чи си сѣдна на равното двори,
Да допива два чебьра вино,
Да допива, кефъ да си добива.
Арапинъ са съсъ свадбата врьща,
Невѣстата у злата кучия,
У кучия — като ясно слънце
И си рони дребни бистри сьлзи,
Рони сьлзи отъ Арапинъ скришомъ . . .
Край кучия Арапинъ — на коня.
Яри коня, коня бедевия,
И обглѣдва редомъ изъ чаршия.
Като стигна до вититѣ порти,
Що си бѣхж прѣди отворени,
Видѣ порти, сега затворени,
Затворени, порти заключени.
Разбра вече, че туй е измама,
И го обзе *шупе* кахарлия.
Намѣсти си ханджерь зихирлия,
Натъкми си сабья дамаскиня,
Бутна коня — люта бедевия,
И си доди до вититѣ порти.
Тѣжка свадба напрѣдъ си замина,
А Арапинъ прѣзъ ключа поглѣдна:
Видѣ Марка на равни дворови,
Дѣ допива два чебьра вино,
И си видѣ коня Газибара,
Чи си гризе спонцитѣ на порти.
Провикна са черния Арапинъ;
„Ой та тебя незнайна гидийо!
Кой си, кажи, викни, обади са,
Турчинъ ли си или си гявуринъ?“
Марко допи чаша ведреница,
Обьрса сируситѣ мустаци,
Викомъ викна, хана потрепера:

„Азъ сымъ Марко, Баша дели Марко,
Дѣто бѣше у тьмни зъндани,
На бѣлъ свѣтъ сымъ ей сега излѣзълъ.
Азъ сымъ пѫтникъ, на пѫть заминувамъ.“
„Ой ти ли си кяфирино Марко,
Ако си ти *сѫкѫнъ* — не излѣзвай,
Не излѣзвай на равни друмови,
Да н' исплашишъ мойто първо либе,
Първо либе, тежката ми свадба,
Чи та, Марко, съ мойта бедевия,
Седемъ пѫтя на коня прѣскачамъ!“
Отговаря Баша дели Марко:
Иди пѫтемъ черна Арапйно:
Нѣмамъ дѣлба съсъ тебя да дѣлѭ.
Ази тука виното си пиѭ —
Вино пиѭ, чебьра добивамъ.“
Разсьрди са люта Газибара,
Дѣт' Арапинъ конче си пофали,
Искѫса си пòводъ синджирлия,
Чи прѣскочи прѣзъ вититѣ порти —
Ни прѣскочи, ами ги прифрькна,
И, запѣнинъ, люто са увтурна,
Върху пуста врана бедевия.
Цвилна, писна, за уши го хвана:
Утгризи му двѣтѣ остри уши,
Повьрна са и назадь прѣскочи,
Та утиди при Марка юнака,
А Арапинъ — подирь свойта свадба,
Съсъ кърната черна бедевия.
Проговори люта Газибара:
„Ой та тебя, Марко, мой стопане,
Срамота е тъй да ни са смѣѭтъ,
Срамота е, Марко, грѣхота е . . .
Додѣ имашъ туй сьрдце юнашко,
Ще търпишъ ли хули и прѣкори —
Да ни хули черна Арапйна?
Азъ неможахъ, Марко, да прѣтьрпѭ,
Отхапахъ му на коня ушитѣ.
Хайде ставай на гръбъ ми са мѣтай,
Да си стигнимъ черна Арапина,
Да си стигнимъ и да му отвьрнимъ,
Да са повни и да са приказва,
Кога са е на Марка присмивылъ,
И на Марка и на Газибара.“
Засрами са Марко, разлюти са,
Отъ свойго тог' коня Газибара.
Скокна Марко на гръбъ му са мѣтна:
Ни 'ма врѣме порти да отваря:

Прѣлѣтѣхѫ двамата надъ порти,
Излѣтѣхѫ на равни друмови . . .
Обьрна са черна Арапйна,
Обьрна са и назадь поглѣдна —
Ни са види чилякъ по друмови,
Най са видѭтъ магли и прахове,
Да са виѭтъ на вихри-вихрушки,
И са дигѫтъ отъ черната земя,
Та достигѫтъ до синьото небе —
Усѣти са черна Арапйна,
Усѣти са, чи това е Марко,
Чи го Марко за добро не гони . . .
Остави си свадба, пьрво либе,
Раз'яри си люта бедевия,
Колко бѣше люта за уши си,
Тя сега са по-рече разлюти.
Повьрна са Марка да посрѣщне.
Срѣщнахѫ са на равното полье,
Срѣщнахѫ са, в' магли и прахове,
Срѣщнахѫ са, като буйни хали.
Цвилна пуста, люта бедевия,
Цвилна пуста, та польето екна.
Газибара назадь не остана:
Пищѭтъ двата като Самодиви.
„Дрьжь са, Марко, Арапина, викна
Дрьжь са, Марко, ако имашъ сила
Прѣскочи го с' люта бедевия,
Прѣскочи го, тъкмо седемъ пѫтя.
Юнакъ бѣше коня Газибара;
Бедевия по-юнакъ излѣзе.
Измькнахѫ сабьи изъ капии —
Льснахѫ са, като ясно сльнце,
Арапина — сабья дамаскиня,
Що са вие като люта змия,
И си сѣче срѣбро и желѣзо,
А пькъ Марко — сабья дипленица,
Що са дипли на дванайси дипли,
И си сѣче хладни наковини.
Развьртѣхѫ сабьи надъ глави си,
Зафучахѫ сабьи, запищѣхѫ,
Отъ сабьитѣ хладенъ вѣтъръ вѣе,
Дѣтъ са срѣщнѫтъ, дѣто са ударѭтъ,
Ясенъ пламькъ отъ сабьи искача. . .
Веднъжь сабьи силно прѣтрѣщѣхѫ,
Прѣтрѣщѣхѫ силно прѣзвьнтѣхѫ,
Марковата сабья дипленица,
Стана пуста на двѣ половини.
Прѣсѣче ѭ сабья дамаскиня,

Що са вие като люта змия,
Що си сѣче срѣбро и желѣзо,
Тънка бѣше, но жилава бѣше,
Сухо сребро, с' стомьна сварено.
Вий са пусто, ала са не кърши . . .
Хитьръ бѣше коня Газибара,
Съглѣда си Баша дели Марка.
Чи е Марко съсъ полвина сабья,
Ще Му земне черна Арапѝна,
Ще му земне руса буйна глава,
Скоро лѣгна и Марка подлѣгна,
Да го спази отъ острата сабья.
Замахна са черна Арапѝна,
Замахна са съсъ сичка си сила,
Да отсѣче марковата глава.
Хитьръ бѣше пуста Газибара,
Хитьръ бѣше, във очи глѣдаше,
Подигна си четеритѣ нодзи,
Подигна ги, нагорѣ исправи,
И посрѣщна арабскатата сабья,
Посрѣщна ѭ, с' срѣбьрни петали,
Подковани съсъ злати гоздѣи:
Прѣчупи са сабья дамаскиня,
Прѣчупи са въ златитѣ гоздѣи —
Прѣкърши са на три половини —
Салъ череня в' ржка му остана.
Като видѣ пуста Газибара,
Чи Арапинъ безъ сабья остана,
Рипна бърже като яребица, —
Исправи са на нодзѣ юнашки,
И говори хитьръ Газибара:
„Дрьжь са, Марко, сега съ половина:
Арапина нѣма и половина!"
Чи замахна Баша дели Марко,
Чи замахна съсъ полвина сабья,
Та отсѣче арабската глава,
Отсѣче ѭ чакъ до рамѣнѣтѣ.
Търкули са пуста черна глава.
И с' язикъ си сърдито бълболи:
„Прбклѣтъ да си, коньо, Газибара,
По проклѣти — златни ти гоздѣи,
Що строшихж сабья дамаскиня . . .
Не ми й жално, дѣто младъ отивамъ,
Най ми й жално за първото либе,
Чи ще другий либе да ми либе". . .
Поколничи коня Газибара,
Поколничи, при черната глава,
И Марко са отъ коня наведи,

Набоди ѭ на полвина сабья.
Проговори Баша дели Марко:
„Ой та тебя, конче, Газибарче!
Посвьршихми юнашка работа,
Ала сичка не сме довьршили:
Да стигними сега и свадбата,
Да вьрними младата невѣста,
Чи ѭ силомъ Арапина грабна —
Да не плачи и да не въздиша —
Да ѭ вьрнимъ на царя в' сараи."
Проговаря хитъръ Газибара:
„Дрьжь са сега у моята грива,
Скоро свадба ази ще ти стигна,
Ако й да са й тъй отдалечила —
Три сахатя отъ нази далѣко."
Това рѣче, йоще не изрѣче —
Дигнахѫ са вихри и вихрушки —
Прѣдъ вихрушки Марко с' Газибара.
Пристигнахѫ арабската свадба . . .
Сичка свадба назадь са обьрна,
Да поглѣда марковата глава,
Какъ ѭ носи черния Арапинъ —
Ни си видя марковата глава,
Най си видѣ арапова глава,
Натькната на марковта сабья,
На марковта сабья — половина.
Чи писнахѫ мало и голѣмо . . .
Пищѭтъ, плачѫтъ, Арапина вайѫтъ . . .
Викна Марко, та польето екна,
„Стой! запрете златата кочия,
Да ви видѭ младата невѣста,
Да ѭ видѭ, рѫка да цьлува,
Да ѭ дарѭ юнашки дарови" . . .
Запрѣли сѫ златата кучия,
Ни ѭ дари юнашки дарови,
Най ѭ грабна за дѣсната рѫка,
Чи ѭ мѣтна на коня задъ себя.
Проговаря Баша дели Марко:
„Щото дирихъ, ази го намѣрихъ,
И Арапинъ, каквото е дирилъ,
Що е дирилъ, туй е и намѣрилъ —
Да го кълвѫтъ орли и гарвани."
Туй си рѣче, йоще не дорѣче,
Възви коня, назадь са повьрна.
Чи занесе у царски сараи,
Занеси си, царското момиче,
И показа арабската глава.
Кой ѭ видѣ, трѣска го утреси:

Ни е глава, а баждарска крина.
Що събира двайси и петь оки,
На пазаря, червена пшеница.
Шенликъ прави царю господарю,
Шенликъ прави, Марка си дарява —
Триста хазни злато неброено,
И петь-стотинъ — сребро не теглено,
И му даде, що сѣкаше още,
Триста кази, двѣстѣ вилаетя,
Да обхожда и вино да пие —
Руйно вино и върла ракия,
И да пои коня Газибара,
Да го пои по петь чебра вино,
Да го зоби съ бѣли уризи,
Да са чува и да са приказва,
Какъ е Марко Арапинъ посѣкълъ,
Съсъ полвина сабья дипленица.
Чи утиди Марко при белбери,
Да ги дари за деветъ брьснича,
Да ги дари, за деветъ каиша,
Да ги дари, за мити, брьснати —
Насипа имъ по шепа жьлтици,
Да го повнѭтъ и да го приказвѭтъ.
Чи утиди при старъ устабаша,
Що му клепа сабья дипленица,
И повика до деветъ майстори,
Подари ги съсъ шепа жьлтици,
Показа имъ сабья половина,
И имъ цапна по деветъ плѣсници —
Кога калѭтъ, очи да утварѭтъ,
Чи ѝ дали вода мекушава.
Ако не бѣ туй чудо ставало,
То не би са пѣло, приказвало,
По свадбитѣ и по трапезитѣ.
На здрави ви сватови кумови!
Туй отъ меня, другото отъ вази,
Който дари сребьрно дукато,
Срѣбро му са лѣло и ковало,
Като бѣлъ ледъ зимѣ по Водици;
Който дари рѣзано дукато,
Рѣзани му били кошаритѣ.
А които нищо не дарихѫ —
Да са здрави и весели сички —
Да ма дарѭтъ, когато са смогнѫтъ,
Когато имъ Богъ даде паричка —
Я паричка, я жьлта жьлтичка.

БАЯНИЕ ЗА СЛАДКАТА[1]).

(Баяние въ търновско).

Най-напрѣдъ баячката зема едно парче керемида или ака плочка и на нея туря малко соль и три залъга хлѣбъ; карва болния да си тури ржката на керемидата, или ако е оча — на плочата близо до сольта. Тотава зема едина заrъ натопява го въ сольта и захваща да обикаля съ него ь керемидката по ржката му на горѣ до главата и по сжщаржка т. е. дѣсната, която е гудилъ на керемидката, слиза нея (керемидката), натопява въ сольта и захваща пакъ да икаля по сжщия начинъ, както и по напрѣдъ, като са и озява много на често, но като говори въ това врѣме и слѣжщитѣ думи:

„Добранчице ле, сестричке ле! Ако си мжжъ: баща а ми си, братъ да ми си; ако си жена: майка да ми си, естра да ми си, да излѣзешъ отъ (тукъ ще са спомѣне имео на болния) отъ кокалитѣ, отъ главата, отъ ставитѣ, отъ ръвьта и отъ седемдесеть и седемъ жили, да идешъ въ пусто орѣ тилилейско. Положила сьмъ ти добра софричка да яемъ и да пиемъ: солчица и хлѣбецъ."

Горнитѣ думи баячката произнася само единъ пжть и правя отъ горѣописанитѣ кржгове само съ едина залъгъ: тоа оставя него на керемидката и зема втория, съ когото наавя сжщото нѣщо, както и съ първия. Слѣдъ него зема треа, съ когото пакъ сжщото направя. Като обиколи нѣколко ти съ тритѣ залъци, като ги зема, разбира са, единъ по еnъ, и произнесе съ всѣки залъгъ по еданъ пжть казанитѣ ии, тогава баячката накарва болния да стане вече, защото о би, че и почетвьрти, било грѣхота и болѣстьта може да разсьрди и да са върне въ него съ още два пжти по-голѣярость. Тогава вече болния става, като мисли, че е много брѣ излѣкуванъ. Хлѣба и сольта баячката накарва да са ьрлятъ на нѣкои керемиди или въ нѣкоя градина.

Така лѣкувжтъ по търновско отъ болѣстьта „Сладката" проститѣ хора сж много прѣданни на това лѣкувание.

---

[1]) Болѣсть отъ която са подува лицето на болния. Слушателя.

Другъ начинъ има още съ когото лѣкуватъ пакъ ...щата болѣсть, той е: „съ хлѣбъ и захаръ“. Захарьта гужд... вмѣсто сольта и измѣняватъ горнитѣ думи така: „...... ...ложила сьмъ ти добра софричка да ядемъ и да пиемъ: зах...чица и хлѣбецъ“. И въ него са правятъ сѫщитѣ движен... както и въ първия.

Слушалъ и записалъ: *Д. Ботйовъ.*

НАРОДНА ПРИКАЗКА.

I.

Имало едно врѣме единъ царь. Неговото царство б... много хубаво наредено. Столицата му била много красна, само едно не достигало, нѣмало въ нея черкова. Тримата ... синове много пѫти молили баща си да направи една черко... Той ги послушалъ и направилъ въ столицата си една мн... голѣма и хубава черкова и останѫло само да са троняса (ос...ти). Но на тъзи черкова недостигало само това, че нѣмало ... нея: „*Шалъ-бюлбюлъ*“ (единъ видъ птица) да пѣе въ чер...вата. Тогава тримата синове на царя казали на баща си, ... тѣ ще утидѫтъ да намѣрѭтъ това птиче; да го донесѫтъ ... черковата и тогава да ѭ тронясѫтъ. Тогава баща имъ имъ ...залъ, че дѣ ще намѣрѭтъ таквосъ птиче, — то не са нам... на всѣкѫдѣ?! Тѣ му казали, че ще утидѫтъ, че дѣто го ...мѣрѭтъ. Баща имъ, като видѣлъ, че тѣ ьскѫтъ да отидѫтъ ... търсѭтъ — пустналъ ги да утидѫтъ.

Тримата братя като си взели по едни дисаги съ жъ...ци, качили са на коньетѣ си и тръгнѫли по свѣта да пит... и распитвѫтъ, гдѣ са намира шалъ-бюлбюлъ да го вземѫтъ ... тѣхната черкова. Като вървели, вървели, вървели... изъ ед... пѫть, стигнѫли до една чюшма; като стигнѫли до чюш... спрѣли са да пиѭтъ вода, че пакъ ще вървѭтъ. Като са ... пили съ вода и тръгнѫли, видѣли, че малко по-нанатат... отъ чюшмата, пѫтя имъ са кръстосвалъ — кръстопѫть и ... срѣдъ кръстопѫтя имало забитъ единъ камакъ и на камака ...

ло написано: „който утидѣ изъ този пѫть не са врьща вече назадь!“ а на другата (срѣщуположната) страна на камака било написано: „който отиде изъ този пѫть врьща са пакъ назадь.“

Двамата по-голѣми братя искали да утидѫтъ изъ този пѫть, отъ който нѣмало врьщание вече. Тогази най-малкия братъ казалъ на другитѣ: „вий сте женени, имате жени и дѣца, затуй идете изъ този пѫть, който пише: който утиде изъ този пѫть врьща са, а пъкъ азъ ще утида изъ този, отъ който нѣма врьщане, че и да умра нѣма кой да плаче за менъ!“ Братята му са съгласили и въ знакъ, че единъ безъ единъ нѣма да си утидѫтъ у тѣхъ, а всичкитѣ — тримата, ще са съберѫтъ и ще си утидѫтъ на едно, оставили си прьстенитѣ подъ единъ камакъ и си казали единъ на другъ, че който са върне по-напрѣдъ и види, че прьстенитѣ стоѭтъ, ще отиде да търси другитѣ, че да си утидѫтъ наедно.

II.

Като са раздѣлили, двамата по-голѣми братя взели единия пѫть, а третия взелъ другия пѫть и тръгнѫлъ да върви. Като вървялъ, вървялъ стигнѫлъ до едно море и тръгнѫлъ да върви по край брѣга на морето. Като вървялъ край брѣга, срѣшнѫлъ единъ бѣлобрадатъ старецъ и му казалъ: „добъръ день дѣдо!“ — „Далъ ти Богъ добро, момче,“ му отговорилъ стареца.

— „Ехъ, дѣдо, казалъ той на стареца, ако не бѣше ми отговорилъ, щѣхъ да та ударя у земята да потънешъ въ нея деветь педи дълбоко!“

— „Е, момче, му отговорилъ стареца, ако не бѣше ми рѣкълъ: добъръ день, щѣхъ да та хвърля чакъ въ срѣдата на морето.“

Тогава стареца го попиталъ: „какво искашъ отъ менѣ да ти дамъ.

— „Ехъ, дѣдо, му отговорилъ той, какво да искамъ отъ тебъ? — Нищо не щѫ, освѣнъ едно здрави.“

— „Когато ти потрѣбва нѣщо, му казалъ стареца, *наумя си* да ти доди и то ще ти доде.“ Стареца са изгубилъ и той пакъ тръгналъ край брѣга на морето.

Като вървялъ изъ пътя, дѣ кого стигне и срѣщне сé го пита и распитва въ кой градъ има такова птиче, което са

казва: „*Шалъ-бюлбюлъ*“. Като вървялъ покрай брѣга, доближилъ до единъ градъ и край града по брѣга на морето видѣлъ, нѣколко дѣца уловили една риба и си играѭтъ съ нея. Той взелъ рибата отъ дѣцата и ѭ пусналъ въ морето; тогава рибата го попитала: „какво искашъ отъ менъ да ти дамъ?“

— Той ѝ отговорилъ: „а че какво ще ми дадешъ, какво имашъ, че да ми дадешъ? — Нищо не щѫ, само здрави искамъ.“

Тогава рибата откѫснала една люспа отъ люспитѣ си и като му я дала, казала му: „нà, ти тъзи люспа, че когато ти потрѣбвамъ, напечи ѭ на огъня и азъ ще дода!“

Той тръгналъ да върви, минѫлъ прѣзъ града и на край града видѣлъ едно голѣмо дърво и на върха на това дърво имало гнѣздо, а въ гнѣздото имало измѫтени пилета на единъ орелъ и видѣлъ, че една голѣма змия (смокъ) утивала да ги изяде. Той като видѣлъ, че змията ще изяде пилетата качилъ са на дървото и ѭ убилъ. Орела като видѣлъ, че на дървото са качалъ чилякъ, спусналъ са съ голѣма сила отгорѣ му да го убие, като си мислилъ, че той са е качилъ за пилетата му. А пъкъ той (орела) всѣка година мѫтялъ на това дърво и неможалъ да отхрани пилета, защото сè ги ядяло нѣщо и той много пѫти вардилъ, но не можалъ да види кой ги яде. Пилетата като видѣли, че майка имъ иска да убие чиляка, който ги утървалъ отъ змията, захванали да пискатъ и са молѭтъ на майка си да не го убива, защото той ги утървалъ отъ змията, която идяла да ги изяда. Орела като видѣлъ че той не са качилъ за пилетата му, а са качилъ да ги утърве отъ змията, попиталъ го: „какво искашъ отъ менъ да ти дамъ, за дѣто си ми утървалъ пиленцата?“

— Той му отговорилъ: „чи какво ще искамъ отъ тебѣ, какво имашъ, че да ми дадешъ? — Нищо не щѫ отъ тебѣ, само здрави искамъ.“

— Орела му казалъ: „не! азъ трѣбва да ти заплатя съ нѣщо“ и отскубна едно перо отъ крилото си и му го далъ. Като му далъ перото, казалъ му: „нà ти това перо, чи когато ти потрѣбвамъ напечи го на огъня и азъ ще дода.“

Той пакъ тръгналъ да върви изъ пѫтя си и когото стигнялъ — срѣщнялъ сè питалъ гдѣ има Шалъ-бюлбюлъ. Най послѣ му казали, че тукъ въ ближното царство въ царскит[е] палати има такова птиче. Като са научилъ — тръгналъ да ути

за това царство. Изъ пѫтя като вървялъ видѣлъ, че единъ вълкъ гони една лисица да ѭ изяде. Той утървалъ и неѭ отъ вълка и тогава лисицата го попитала какво иска, за дѣто ѭ утървалъ отъ вълка.

— Той ѝ отговорилъ: „че какво да искамъ, какво имашъ, че да ми дадешъ? — Здрави искамъ.“

— Лисицата му казала: „азъ трѣбва да ти заплатя, за дѣто ма утърва отъ вълка“ и отскубнала малко отъ вълната си и като му ѭ дала, казала му: „нá ти тъзи вълница и когато ти потрѣбвамъ напечи ѭ на огъня и азъ ще дода.“

Той пакъ тръгнѫлъ да върви и като вървялъ, вървялъ вървялъ... минѫлъ границата на бащиното си царство и влѣзълъ въ царството на царя, който ималъ въ палатитѣ си Шалъ-бюлбюлъ. Като вървялъ, вървялъ дошѫлъ до столнината на царя и влѣзълъ въ града, кондисáлъ на единъ ханъ, гдѣто прѣнощувалъ. На заранъта като станѫлъ: съблѣкълъ си хубавитѣ дрѣхи, ублѣкълъ едни прости, испокѫсани и казалъ на ханджията да му глѣда коня и, ако слѣдъ 40 дена не са завърне, то, той, да му вземе коня и паритѣ съ дисагитѣ, които му оставилъ; ако ли пъкъ са върне, то, той ще му заплати всичко и ще си вземе коня и паритѣ. Като казалъ това на ханджията, излѣзълъ изъ града и утишѫлъ до царскитѣ палати и сѣднѫлъ до портитѣ. По едно врѣме излѣзълъ отъ палата единъ отъ голѣмцитѣ на царя и като го видѣлъ, че стои до портитѣ, попиталъ го какво търси. Той му отговорилъ, че е бѣденъ и търси мѣсто за слуга. Голѣмеца казалъ на царя, че едно бѣдно момче търси мѣсто за слуга и стои до портитѣ на палата. Тогава царя казалъ да доведѫтъ момчето въ палата да слугува и да храни Шалъ-бюлбюлю. Тѣ го повикали и той устанѫлъ въ палата да храни птичето.

Пъкъ нему не му е зора да стане слуга, но да търси какъ, какъ да открадне птичето, че да го занесе у тѣхъ. Той нѣколко пѫти са мѫчилъ да го открадне, но неможилъ, защото кога какъ земалъ птичето, то захващало да пищи и голѣмцитѣ излизали да видѫтъ каква е работа. Той като са мѫчилъ нѣколко пѫти и неможилъ да открадне птичето, най-послѣ са рѣшилъ да вземе птичето и да избѣга. Щомъ като взелъ птичето и тръгнѫлъ да излиза, птичето запищяло силно и голѣмцитѣ щомъ чули, излѣзли отъ палата и го хванали. Като захванѫли да го биѭтъ, той са исказалъ защо иска да открадне

птичето; тогава тѣ казали това на царя. Царя го повикалъ и му казалъ: „азъ ще ти дамъ Шалъ-бюлбюлю, ама тукъ въ ближното царство царя има единъ хвъркатъ конь и една много хубава дъщеря; ако можешъ да вземешъ копя и момичето, то момичето ще ти дамъ за жена, а пъкъ азъ ще взема коня и тогава ще ти дамъ Шалъ-бюлбюлю да го занесешъ у вази си.“

Тогава той казалъ на царя, че ще ги вземи и тръгнялъ да отива. Утишялъ на хана, гдѣто си оставилъ понапрѣдъ коня: зелъ си коня, защото нѣмало още 40 дена, заплатилъ какото трѣбвало и тръгнялъ да отива за въ ближното царство. Като стигнялъ въ града, дѣто биле царскитѣ палати, кондисалъ пакъ на единъ ханъ и прѣнощувалъ въ него. На зараньта казалъ на ханджията да му глѣда коня и слѣдъ 40 дена, ако не са върне, то коня да бѫде неговъ. Както и понапрѣдъ, той си съблѣкълъ хубавитѣ дрѣхи, ублѣкълъ едни прости испокѫсани и утишялъ при палатитѣ на царя и сѣднялъ до портитѣ. По едно врѣме излѣзълъ изъ палата единъ голѣмецъ и, като видѣлъ, че стои до портитѣ, попиталъ го какво търси. Той му отговорилъ, че е бѣденъ и търси мѣсто за слуга. Голѣмеца казалъ това на царя и царя казалъ да го повикѫтъ въ палата да слугува и да храни хвъркатия конь.

Царския синъ устанялъ въ палата и прѣзъ това врѣме, до като стоялъ, той мислилъ какъ, какъ да открадне коня и момичето. Когато заранъ утива да напои коня и като му са качвалъ да го разхожда, той са въртялъ сѐ около палата и никакъ не можалъ да го открадне.

По едно врѣме царската дъщеря казала (извѣстила), че който са наеме да са окрие отъ нея за да не може да го види тя дѣ са е скрилъ, ще го вземе зя мѫжъ, а пъкъ, ако не може да са окрие, ще му отрѣже главата. Като са научили за това нѣщо, захванѫли да идѫтъ отъ всичкитѣ страни на царството разни голѣмци, да са криѭтъ, та дано са окриятъ, че да ѭ вземѫтъ за жена. Който и да са криялъ; колкото и да са криялъ; гдѣто и да са криялъ, тя сѐ го виждала. А пъкъ, за да го види дѣ е, тя имала едно оглѣдало, което като обърне къмъ небето или — земята, всичката земя са виждала въ оглѣдалото и дѣто и да бѫде человѣка, тя ще го види. Който и да са захващалъ на басъ да са крие сѐ неможалъ да са окрие; тя го виждала и щомъ неможе да са окрие, отрѣзвала му главата и съ главитѣ правяла кула. Тя напра-

вила цѣлата кула отъ глави и само една иска още додѣто са завърши цѣлата. Тогава тя си казала: „кой ли ще бѫде честитъ, че съ главата му да завършѫ кулата?!“

Царския синъ — слуга като са научилъ, че разни хора дохождатъ да са криѭтъ и не могѫтъ да са окриѭтъ, поискалъ и той да са крие. Приятелитѣ му го прѣдумвали да не са улавя на басъ, защото не ще може да са окрие и тя ще го погуби. Най-послѣ той са наелъ да са крие и са хваналъ на басъ. Царската дъщеря му казала, че като издрънка третия пѫть съ звънеца той да бѫде вече скритъ. Тя издрънкала единъ пѫть той сé мислилъ дѣ да са скрие; тя издрънкала два пѫти, той още не са е скрилъ и сé мисли кѫдѣ да са скрие. Наближило да издрънка и третия пѫть, още не са е скрилъ. Най-послѣ му дошло на ума и напекълъ на огъня люспата, която му дала рибата край града, дѣто ѭ утървалъ отъ дѣцата, и рибата дошла при него и го попитала какво иска?

— Той ѝ казалъ: „нещѫ нищо друго, а искамъ да ма скриешъ отъ царската дъщеря, да не може да ма види дѣ сьмъ, защото сьмъ са хваналъ съ нея на басъ да са крия и, ако могѫ са окри, ще ѭ зема за жена, а, ако немогѫ — ще ми отрѣжи главата.“

Тогава рибата го зела и го занесла въ срѣдъ морето и го скрила. Царската дъщеря като издрънкала третия пѫть, излѣзла да глѣда съ оглѣдалото си. Като обьрнала оглѣдалото къмъ небето глѣдала, глѣдала пѣма го; обьрнала го пъкъ къмто земята и, като глѣдала, глѣдала видѣла го въ срѣдъ морето и казала: „ей го е-е-е въ срѣдъ морето.“

Този пѫть неможалъ да са окрие и му оставало още два пѫти да са крие, защото сé до три пѫти си крияли тѣзи, които са хващали на басъ.

Тогава той пакъ както и първия пѫть сé мислилъ какъ и дѣ да са скрие. Царската дьщеря издрънкала веднажъ, издрънкала два пѫти, той още не са е скрилъ. Най-послѣ пакъ му дошло на ума и напекълъ перото отъ орела и орела дошълъ. Като дошълъ орела го попиталъ какво иска? Той му казалъ: „нещѫ нищо друго, само искамъ да ма скриешъ отъ царската дъщеря, защото сьмъ са хваналъ съ нея на басъ да са криѭ за да неможе да ма види и, ако са окриѭ ще ѭ зема за жена, ако ли немогѫ — тя ще ма заколи.

— Орела му казалъ: „приготви деветь тулума съ мѣ-

со и деветь — съ вода, земи ги и заедно съ тѣхъ са качи на крилата ми да та изниса на небето!“

Той приготвилъ деветь тулума съ мѣсо и деветь — съ вода; качилъ са на орела и орела го изнесалъ на високо чакъ до небето.

Царската дъщеря като издрънкала третия пѫть съ званеца, излѣзла да глѣда. Като глѣда насамъ, глѣдала натагъкъ, поглѣднала и къмъ небето и го видѣла на гърба на орела.

Той и този пѫть неможалъ да са окрие. Остава му още единъ пѫть да са крие и, ако и на третия пѫть неможе да са окрие, ще го заколи царската дъщеря. Дошло врѣме да са крие и третия пѫть. Царската дъщеря издрънкала веднажъ, издрънкала още веднажъ, а той още мисли кѫдѣ да са скрие. Най-сѣтнѣ му дошло на ума и напекълъ на огъня вълницата отъ лисицата и тя дошла и го попитала какво иска?

— Той ѝ отговорилъ: „нищо не щѫ, само искамъ да ма скриешъ отъ царската дъщеря, защото сымъ са хваналъ съ нея на басъ да са крия и, ако са окрия ще ѭ зема за жена, а, ако ли немогѫ са окри ще ми отрѣже главата; става два пѫти са крия, сѐ ма вижда и немогѫ да ѝ са окрия.“

— Лисицата му казала: „да утидешъ въ градината на царската дъщеря; тамъ има много цвѣтя и трандафили и има единъ трандафилъ най-хубавъ отъ всичкитѣ; скрий са въ този трандафилъ и стой тамъ. Тя като излѣзе да глѣда и като неможе да та види, ще доде въ градината да види цвѣтята и като са доближи до този трандафилъ и земе да кѫса отъ него, ти ѭ хвани за рѫката.“

Като дошло вече врѣме да са крие и третия пѫть, царската дъщеря издрънкала веднажъ, издрънкала два пѫти и тогава той утишѫлъ въ градината, скрилъ са въ трандафила и стоялъ тамъ. Царската дъщеря, като издрънкала третия пѫть, излѣзла да глѣда. Като глѣдала на горѣ, глѣдала на доло, нийдѣ неможла да го види. Тогава тя си казала, че той вече ще ѭ земе, ами бари за послѣденъ пѫть да утиди въ градината при цвѣтята си да имъ са понарадва, че нѣма да ги види вече. Като утишла въ градината захванала да плаче, като глѣдала цвѣтята, че такива хубави пъкъ — ще ги остави, доближила са до най-хубавия трандахилъ и захванала да му казва: „ехъ трандафиле, трандафиле, толкова врѣме става та глѣдамъ и не цьфна, а пъкъ сега, защото ще та оставя, цьфна най-

хубаво! и посегнала да си откжсне едно двѣ цвѣтчета. Като посегнала да кжса трандафилъ, царския синъ — слуга іж хваналъ за ржката. Тогава царската дъщеря го обикнала и станали единъ на другъ най-вѣрни.

И тъй той, като сполучилъ да са окрие отъ царската дъщеря, не оставало вече нищо друго, а само да іж земе и да си утиде. А, пъкъ хвъркатия конь, когото той глѣдалъ, са въртялъ около палата само зарадъ нея. Сега като земе момичето, трѣбва да вземе и коня, и попиталъ момичето какво да правжтъ, че да земжтъ и коня?

— Момичето му казало: „ти сутра, като изведешъ коня да го поишъ и като го възсѣднешъ да го расхождашъ, азъ ще стоя на този камакъ и ти мини съ коня по край менъ и азъ ще са мѣтна на коня и ще избѣгаме.“

Той направилъ така, както му казала царската дъщеря и на заранъта щомъ извелъ коня да го напои и като го напоилъ възсѣдналъ го и като захваналъ да го расхожда миналъ покрай нея, взелъ іж на коня и избѣгали.

Тогава той съ хвъркатия конь и момичето, отишлъ право при първия царь да му заведе коня и да вземе шалъ-бюлбюлъ. Като стигнали, царя ги посрѣщналъ и ги приелъ въ палатитѣ си дѣто прѣспали прѣзъ нощьта и на заранъта царя ще му дава вече шалъ-бюлбюлю и царската дъщеря, за която му са врѣкалъ още пó-напрѣдъ и ще го испрати да си утиди у тѣхъ.

Прѣзъ нощьта *той* (момчето) и момичето са питали какво да направжтъ, че да вземжтъ и шалъ-бюлбюлю и коня и да си отидхтъ. Тогава момичето пакъ му казало, че на заранъта като вземжтъ шалъ-бюлбюлъ, да поиска отъ царя коня да го расходи за послѣденъ пжть, че ще си тръгнжтъ и щомъ като са качи на коня да го расхожда, да мине край нея и тя ще са мѣтни на коня и да избѣгжтъ.

Той направилъ така, както му казало момичето и на заранъта, когато вече царя му далъ шалъ-бюлбюлъ и ще го испровожда, той поискалъ отъ царя да расходи коня за послѣденъ пжть, че ще си отива. Царя му далъ коня да го расходи и той, щомъ, като са качилъ на коня, заобиколилъ нѣколко пжти около палатитѣ и изведнажъ миналъ съ коня по край момичето, което стояло на единъ камакъ и държало птичето, зема го на коня и избѣгнали отъ палата.

III.

Като избѣгали отъ палатитѣ вървели, вървели... стигнали до онзи кръстопѫть и чюшма, отъ гдѣто са раздѣлили съ братята си, и, като стигнали до това мѣсто той расправилъ на момичето, че тѣ са трима братя и когато тръгнали да търсѭтъ шалъ-бюлбюлъ дошле до този кръстопѫть и са раздѣлили съ братята си, и въ знакъ, че единъ безъ единъ нѣма да си отидѫтъ, оставили си прьстенитѣ подъ единъ камакъ и казалъ на момичето; „чакай да видимъ прьстенитѣ стоѭтъ ли още?“ и като видѣлъ, че прьстенитѣ стоѭтъ, казалъ, че тѣ не сѫ са върнали и казалъ на момичето да утидѫтъ да ги намѣрѭтъ, че да си отидѫтъ наедно.

Като тръгнѫли изъ пѫтя, по който утишле братята му, вървѣли, вървѣли и стигнали въ единъ градъ. Като влѣзли въ града кондисали въ единъ ханъ. Царския синъ оставилъ въ хана момичето съ шалъ-бюлбюлю и коня, а той тръгналъ изъ града да търси братята си.

Като ходилъ питалъ изъ града за братята си, най-послѣ намерилъ единия си братъ, че продава боза (бозаджия). Като видѣлъ брата си, че той билъ: удьрпанъ, испокъсанъ, дрѣхитѣ му са исподрали, голъ, босъ; взема го съ себе си, завожда го на хана, купува му нови дрѣхи; купилъ му и единъ конь и тръгнали да търсѭтъ и другия си братъ.

Като утишле въ другъ градъ тамъ намѣрили другия си братъ, че продавя алва (алваджия). И той билъ тъй сѫщо: исподранъ, испокъсанъ, вземѫтъ го отъ тамъ, купувѫтъ му нови дрѣхи и единъ конь и си тръгнали да си утивѫтъ.

IV.

Като вървели, вървели стигнали до чюшмата, при която са раздѣлили по-напрѣдъ и като дошле до нея спрели са да си попочинатъ, напили са съ вода и си тръгнали за въ тѣхното царство.

На тръгвание отъ чюшмата братята му си напълнили толумитѣ съ вода за изъ пѫтя, защото по-пѫтя нѣмало вода.

Като вървели, вървели, вървели .... момичето ожедняло и захванало да иска вода. Пъкъ той (най-малкия братъ) забравилъ да налѣе толума си съ вода, затова поискалъ отъ бра-

тята си да дадѫтъ малко вода на момичето. А, пъкъ братята му не станали каилъ, защо той да сполучи да намѣри: шалъ-бюлбюлъ, коня и това много хубаво момиче, затова са надумали да дадѫтъ на момичето вода, но, ако даде (братъ имъ) да му извадѫтъ едното око!?

Като вървели изъ пѫтя момичето още по-много ожедняло и захванало да иска вода. Най-послѣ братъ имъ са съгласилъ да му извадятъ окото само да дадѫтъ вода на момичето. Братята му, като му извадили едното око дали вода на момичето и тръгнали да вървятъ. Като извадили окото на брата си момичето зело окото и го скрило.

Като вървели, вървели момичето пакъ ожедняло и захванало да иска пакъ вода. Той пакъ поискалъ отъ братята си вода да дадѫтъ на момичето. Тѣ пакъ му казали, че ще дадѫтъ пакъ вода на момичето, ама да даде да му извадѫтъ и другото око.

Като вървели, вървели още изъ пѫтя момичето пакъ зело да иска вода и братъ имъ, като му било мило момичето далъ да му извадѫтъ и другото око, само да дадѫтъ на момичето вода. Братята му му извадили и другото око и дали на момичето вода и си тръгнали. Момичето пакъ зело и другото око и го скрило.

Като вървели изъ пѫтя дошле до единъ гиранъ и си казали двамата да хвърлѭтъ слѣпия си братъ въ гираня да сѫ одави, а тѣ да заведѫтъ момичето, коня и шалъ-бюлбюлю при баща си и да му кажѫтъ, че тѣ намѣрили: шалъ-бюлбюлю, момичето и коня и тѣ ги зели отъ ближното царство. — Което казали — направили. Щомъ го хвърлили въ гираня момичето извадило скрититѣ му очи и ги пуснало въ гираня. Той като падалъ въ гираня, дошло му на умъ и казалъ: ахъ, че защо немогѫ да глѣдамъ, че да видя скоро ли ще падна на дъното!" щомъ издумалъ тѣзи думи, изведнъжъ му прогледали очитѣ

Братята му като го хвърлили въ гираня, тръгнали си и изъ пѫтя надумали момичето да казва, че тѣ я взели отъ баща ѝ и, че другиго никого не е виждала. Като наближили баща имъ излѣзалъ да ги посрѣщне съ свирни, пѣсни и ги завелъ у дома си. Като си утишле оставили шалъ-бюлбюлю въ черковата, а момичето и коня — въ палатитѣ.

А пъкъ хвърляния имъ братъ въ гираня като стоялъ тамъ случило са да минаватъ едни търговци, които са спрѣли

да пиятъ вода отъ този гиранъ. Като спуснали кофата да извадыктъ вода чули чилѣшки гласъ въ гираня, който ги моли да го извадятъ. Тѣ го извадили и що да видятъ: человѣкъ; попитали го кой го е хвьрлилъ въ гираня, а той имъ казалъ, че като вървѣлъ изъ пѫтя срѣщнали го едни хайдути, уловили го и го хвьрлили въ гираня. Тѣ пакъ го попитали на кѫдѣ утива? Той имъ отговорилъ, че утива въ града. Тѣ му казали, че и тѣ утивѫтъ въ града и тръгнали да вървыктъ заедно.

Като стигнали въ града, въ столицата на баща му, той са отдѣлилъ отъ търговцитѣ и кѫдѣ да утиде, кѫдѣ да утиде утишалъ слуга у единъ господарь.

По едно врѣме царя издалъ заповѣдъ, че ще са тронясва черковата и всѣки: старь, младъ, голѣмъ, малакъ какъвто и ще да бѫде; слуги, просяци всички да утидѫтъ въ черкова, защото отъ когато уставили птичето *шалъ-бюлбюлъ* въ черковата не единъ пѫть не го чули да пѣе, а се мълчало; сѫщо и коня нити яде, нити играй около палата, а сѐ така омисленъ стоялъ; а сега като додѫтъ въ черкова всички дано захване птичето да пѣе. Тогава тръгналъ господаря му съ жената си, съ дѣцата си и когато тръгнали повикали и него да доде и той въ черкова. Той не искалъ да утиде, но чорбаджията му не го уставилъ и той най-послѣ утишълъ съ тѣхъ на черкова. Като утишле въ черкова и щомъ влѣзли въ черковата изведнъжъ птичето захванало да пѣе тъй хубаво, тъй прѣкрасно и най-хубави пѣсни, щото всичкитѣ хора, които биле въ черковата, са почудили на птичето, че толкосъ врѣме стои въ черковата и ни веднажъ не е пѣяло така, а сега захванало да пѣе най-хубаво.

Тогава царя, като са научилъ затова, заповѣдалъ да не тронясвѫтъ сега черковата, а да оставыктъ за на утрѣньта за да издирятъ защо нтичето до сега мълчи, а днесъ захванало да пѣе. Испълнили заповѣдьта на царя и на утрѣньта, като захванали да утивѫтъ хората въ черкотата, чорбаджията му пакъ го повикалъ да утидѫтъ въ черковата. Той не щѣлъ да утиде, като казвалъ на чорбаджията си, че може да го набѣдыктъ, че зарадъ него пѣяло птичето. Чорбаджията му го придумалъ отсамъ, оттатъкъ еля пакъ тръгналъ съ тѣхъ и утишълъ въ черковата.

Този пѫть царя заповѣдалъ да турыктъ при всѣка врата на черковата по единъ пазачъ да глѣда, кой ще влѣзи щомъ

захване птичето, да пѣе и, този който щомъ влѣзе и птичето захване да пѣе, да го хванятъ и да го заведятъ при него (при царя).

Тѣ като вървѣли съ чорбаджия си и *той* щомъ пристжпилъ прага на черковата, птичето захванало да пѣе и пазачитѣ го хванали и го завели при царя. Щомъ го завели при царя въ палатитѣ момичето го познало. Тогава царя захваналъ да го пита отъ кждѣ е и дѣ живѣе?

Тогава той са исказалъ и казалъ на царя: „царю честитий, азъ сьмъ ти синъ, а ти си мой баща и когато ти направи тъзи черкова и да ж украсимъ още по-вече, ний тримата братя тръгнахме да намѣримъ и да донесемъ: *шалъ-бюлбюлъ*, да го оставимъ въ черковата да пѣе, което й недостигаше. Когато тримата вървехме изъ единъ пжть стигнахме до единъ крьстопжть и тамъ са раздѣлихме и двамата ми братя зеха единий, а азъ зехъ другия пжть. Азъ ходихъ, намѣрихъ шалъбюлбюлю, зехъ го заедно съ това момиче и като са върнахъ утидохъ, та намѣрихъ и двамата си братя и си тръгнахме да си додемъ. Изъ пжтя, като вървехме, братята ми отъ ядъ (завистъ) на менѣ, че сьмъ сполучилъ да намеря птичето и това момиче, извадиха ми и двѣтѣ очи и ма хвьрлиха въ единъ гиранъ. Отъ гираня ма извадиха едни търговци и ма доведоха тукъ.“

— Тогава царя попиталъ момичето: истинна ли е това?“

— Момичето му отговорило: „царю честитий, азъ не сьмъ видѣла никого и не познавамъ никого, освѣнъ този, който ма зѐ отъ баща ми и изъ пжтя като му извадихж очитѣ и го хвърлихж въ гираня, надумахж ма да казвамъ, че тѣ ма сж взели отъ баща ми и азъ отъ страхъ да ма не убиjжтъ, мълчахъ и не казахъ.“

Царя като разбралъ работата, заповѣдалъ на голѣмцитѣ си да уловжтъ двамата му по-голѣми синове, да ги увиятъ въ една рагоска (асъръ) и да ги изгорятъ. Голѣмцитѣ испълнили заповѣдьта му и изгорили голѣмитѣ му синове.

Тогава царя оженилъ малкия си синъ за момичето и го направилъ наслѣдникъ на царството си и отъ тогава птичето захванало постоянно да пѣе въ черковата и коня да играе около палатитѣ.

(Слушана отъ *П. Н. Ченгелиевъ* отъ гр. Шуменъ).
Записалъ *Н. П. Паровъ*.

ЗА НѢКОИ ВРѢДНИ НАСѢКОМИ ВЪ С. БЪЛГАРИЯ

Отъ В. Ковачевъ.

Отъ нѣколко години насамъ са забѣлѣзва, че количеството на врѣднитѣ насѣкоми по нашитѣ полета са увеличав постоянно. Причинитѣ на това скръбно явление сѫ: първо, нѣманието строгъ контроль, второ, за истрѣбванието имъ не се вземат сериозни мѣрки. Много отъ тѣзи насѣкоми, непознати до скор на нашето отечество, сѫ или прилѣтели или принесени отъ съсѣднитѣ намъ държавици, гдѣто по първо са взели да върлувѫтъ. За примѣръ ще споменѫ нѣкои отъ тѣхъ: филлоксерата Anisoplia, austriaca, Rhynchites, betuleti, и др., които отдавн опустошавѫтъ полетата както на западъ, тъй и въ Руссия. Разбира са, че ако останемъ и за напрѣдъ така равнодушни към тѣхъ — тѣ ще са размножѫтъ, числото на видоветѣ по нашит полета ще са увеличи до толкова, щото отечеството ни мож да изгуби нѣкои отъ източницитѣ на народното богатство, като: градинитѣ, лозята и горитѣ.

За да са убѣдимъ, че тѣ могѫтъ да причинѭтъ голѣм зло на страната, достатъчно е да поглѣднемъ на врѣдитѣ, коит сѫ докарали на другитѣ държави въ Европа. — Напр. въ Руссия, гдѣто до скоро не сѫ обрьщали внимание на тѣхъ, до толко сѫ размножили, щото тамкашнитѣ ентомологически дружеств днесъ сѫ принудени да търсѭтъ радикални срѣдства за истрѣбванието имъ. Ето що пише Господинъ Видгалмъ за тѣхъ. — „Щомъ селенина посѣе зърното слѣдъ малко то бива разровен и извлѣчено отъ мравитѣ; младото растение, като изникне, остава незащитено отъ земната бълха (Halfica), която продупчв листоветѣ и стъблото му; отъ ларвата на Agriofes lineafus която поврѣжда подземната часть на сочното му стълбо; от Lethrus cephalotes, което прѣщипва стьблото му и съ това съсява ръста му. Даже заякналото малко растение не може да с отърве отъ ларвата на Chlorops Faeniopus, Хессенската (Cecid myia Desfrucfor) и Шведската (Oscinis frit. var.) мухи, които г умъртвявѫтъ. Когато житото исклаcи и почва да вържe плод тогава Шведската муха, Chlorops faeniopus, Thrips cerealium Хессенската муха го поврѣждѫтъ. Стьблата и коренитѣ на узрѣлитѣ храни тъй сѫщо са врѣдѭтъ отъ Cephus pygmeus, Jsos

ma hordei и Цигуларя. Най-послѣ Хессенската муха, Cephus pygmens, Лалугера и Хомяка (Cricetus trumentarius) повалятъ класоветѣ му и ги огризвятъ. Класа и зърното са врѣдятъ още отъ Anisoplia austriaca и Thrips cerealium. Освѣнъ това различни врагове на хранитѣ, като Житното слонче (Curculionides), Житния мулецъ (Tinea granella), Брашненския мулецъ — всичкитѣ тѣзи врѣдни насѣкоми прислѣдвятъ храната до самитѣ уста на селенина, който съ трудъ и потъ на лицето ѭ добива.“

Голѣма е материалната загуба, която причинявятъ тѣзи врѣдни насѣкоми на селскитѣ домакини. Отъ приведеното по долѣ число, вѣрвамъ всѣкий читатель ще си състави понятие за материалното зло отъ тѣзи насѣкоми. — Тъй напр. споредъ статистикитѣ по тъзи часть е присмѣтнато, че 50 губернии отъ Европейска Руссия губятъ всѣка година по 478,338,000 рубли. Нѣма съмнѣние, че по насъ загубата отъ тѣзи врѣдни насѣкоми (и животни) е доста голѣма, но каква е именно — не *са знае,* тъй като е нѣмало и нѣма ентомологически дружества, които да са занимавятъ съ това, а тъзи обязанность е възложена на Господа Пятующитѣ учители [1]) и Горски инспектори, които сѫ длъжни да слѣдятъ за появяванието на врѣдни насѣкоми и да показвятъ на селенитѣ срѣдствата за истрѣбванието имъ. Тъй като Министерството на Финанситѣ не е издало още постояненъ правилникъ за дѣятелностьта на Господа Пятующитѣ учители (и Горски инспектори), то мислѭ не ще бѫде злѣ въ бѫдѫще да са възложи врьхъ тѣхъ и слѣдующето.[2]) Да запознаятъ селенитѣ съ най врѣднитѣ насѣкоми и гѫби, като сѫщеврѣменно имъ ги демонстрирятъ, [3]) съ най важнитѣ опитани методи за истрѣбванието и намаляванието имъ; да ги запознаятъ съ способитѣ за истрѣбванието на по едритѣ животни, като: лалугери и мишки: да ги научятъ да прѣдпазвятъ лозята си отъ врѣдни насѣкоми (филлоксера!), да ги запозна-

[1]) Въ настояще врѣме Г-да Пятующитѣ учители сѫ натоварени съ длъжностьта да са запознаятъ добрѣ съ района си, като изучятъ: почвата, климата, и степеньта на земледѣлското му развитие. Освѣнъ това да научятъ селенитѣ какъ да прѣчиствятъ хранитѣ за посѣва, какъ да плѣвятъ нивитѣ си, кога да прѣбирятъ хранитѣ и какъ да отглѣждятъ добитъка си, въ сѫщо врѣме да агитирятъ за въвежданието на по-рационални сѣчива.

[2]) Извлѣчено отъ О *способахъ распространения ентомологическихъ свѣдѣний. И. М. Видгалмъ.*

[3]) Като пособия при това необходими имъ сѫ колекции отъ препарати отъ врѣдни насѣкоми (филлоксера!) и растения.

ѭтъ съ начинитѣ по които ще могѫтъ да си завардѭтъ горитѣ отъ тѣхъ и какви дървета трѣбва да сеѫдѭтъ, връхъ които тѣ не живѣѭтъ; да ги запознаѭтъ какъ трѣбва да запазѭтъ житницитѣ и хамбаритѣ си отъ такива врѣди; кога трѣбва да сѣѭтъ нѣкое растение, за да не би врѣмето на неговото изникване да съвпада съ развитието на ларвата отъ насѣкомото, което е успѣло да снесе по рано яйцата си въ тъзи мѣстность: по този начинъ ларвитѣ ще са лишавѫтъ отъ потрѣбната тѣмъ храна и ще умирѫтъ. Освѣнъ това да събирѫтъ свѣдѣния за иоврѣдитѣ станали по полета и горитѣ и за всичко това, както и за появяванието на нѣкоя гѫсеница или врѣдно насѣкомо да са съобщава оврѣме въ Министерството на финансиитѣ. Най послѣ да съставѭтъ сбирки отъ поменатитѣ насѣкоми и гѫби, а Министерството да са заеми съ издаванието на съчинения върху живота, развитието и отношението на тѣзи послѣднитѣ къмъ человѣка, както върху способитѣ за истрѣбванието имъ. Съ такива съчинения изобилствува западната и русската научна литература. Въ такъвъ случай дѣятеллностьта на Господа Пѫтуѭщитѣ учители (и Горски инспектори) ще да бѫде много полѣзна и источницитѣ на нарадното богатство ще да бѫдатъ опазени.

Филлоксерата (Phylloxera vastatrix).[1]) Още въ 1881 год. въ Видинския окрѫгъ почнахѫ да подозирѫтъ присѫтствието на филлоксерата, тъй като въ съсѣднитѣ срьбски окрѫзи тя отдавно върлуваше и са прѣдполагаше да е прѣнесена отъ тамъ. За повѣряванието на това правителството назначи коммисия отъ Господа: Хаджя Михалаки Георгиевъ, Евдокий Колѣновъ, Недѣлковъ, Д-ръ Модсетовъ, Желѣзкоя и тогавашния Ломский управитель — Маноловъ. Въ 1884—85 год., въ врѣме на тѣзи издирвания Господинъ Недѣлковъ[2]) открилъ въ поменатата мѣстность главнитѣ огнища на филлоксерата. Болнитѣ отъ филлоксера лозя сѫ близко до брѣга на Дунава, задъ Видинъ, срѣ-

---

[1]) По филлоксерата у насъ сѫ извѣстни рапорта на Г-на М. Георгиева (въ Държавния вѣстникъ 1884 год.) и закона на мѣркитѣ противъ филлоксерата въ Княжеството отъ Финансовото Министерство. Освѣнъ това въ нѣкои български журнали сѫ е писало за живота и срѣдствата противъ филлоксерата.

[2]) Глѣдай И. М. Видгалмъ, — Борба съ филлоксерой въ Румыніи, Болгаріи и Сербіи и о примѣненіи нефталина противъ нея 1887.

шу Срьбската граница, около селата: Гжнзово, Брегово, Чунгурусъ, Халваджи, Чороколина, Динковица и Орѣшецъ.

По-вечето отъ тѣзи лозя сж разположени на припѣкъ по хълма — Бабино-бърдо. Прѣзъ 1886 год. заболѣлитѣ лозя сж възлизали на 2000 дюлюма, отъ тѣхъ само 80 д. сж биле обработени и дезинфекцирани съ варъ, а останалитѣ 1920 д. напустнати, като жертва на филлоксерата. Цѣрението на лозята съ варъ и искореняванието имъ нищо не помогнало: слѣдъ изслѣдованието имъ намѣрили че при плиткото искореняване на лозитѣ, па много отъ тѣхъ, страничнитѣ коренчета, на които си останали неповрѣдени и заразени съ филлоксера, сж изникнали заразени стъбълца, които още по-вече спомагали за поддържанието и размножаванието на филлоксерата. До идванието на Господина Видгалма, не е било извѣстно присжтствието на хвърчащата филлоксера [1]) въ Видинскитѣ лозя. Неговитѣ изслѣдвания открили, че поменатото поколение отъ филлоксерата било тъй много распространено тука, както и въ Романия, а за това сж спомогнали най-много: плиткостьта на лозовитѣ корени, гжсто-насжденитѣ лози, низския имъ ръсть, а най-вече голѣмото количество на нимфитѣ. Господинъ Видгалмъ казва даже, че при тѣзи условия, при нѣманието удовлетворителна дезинифекция и карантинъ безъ съмнѣние за напрѣдъ ще са увеличи заразената отъ филлоксера територия. Пророческитѣ думи на Господина Видгалма са испълнихж: отъ доклада на Видинския управитель за състоянието на окржга прѣзъ 1888 г. са вижда, че филлоксерата въ този окржгъ е расширила и продължава съ бързи крачки да расширочава прѣдѣлитѣ си, тя е успѣла вече да са яви въ нови пунктове. Въ сжщия докладъ четемъ, че лозята, които сж расположени по бърдата: Чунгурусъ, Градецъ, Тулиево, Тампанъ, Бутина, Орѣшецъ, Динковица, Кутича, Плакударъ, Косово и Коилово въ скоро врѣме ще бждатъ унищожени. Относително размѣритѣ на заразенитѣ лозя врьхъ всѣко отъ тѣзи бърда имаме само приблизителни данни: $^2/_3$ отъ тѣхъ сж заразени съ филлоксера, освѣнъ Тулиевското бърдо, гдѣто нѣма повече отъ 10 хектара. Всичкото заразено пространство

[1]) Хвърчащата филлоксера са открива по слѣдующия начинъ: отъ хартия са приготвьжтъ фунийки, вжтрѣшностьта на които са намазва съ глицеринъ или медъ; тѣзи фунийки са турьжтъ врьхъ лозитѣ и хвърчащата филлоксера, щомъ падне въ тѣхъ, залѣпва.

възлиза на 40 кв. килом. Отъ втория докладъ на Видинския управитель за 1889 год. узнаваме, че Видинскитѣ лозя сѫ на загинвание. Освѣнъ врьхъ горѣ поменатитѣ бърда тя са е появила и въ Кулската околия, а именно въ лозарскитѣ райони на селата: Царь-Петрово, Бойница, Раброво и Бракевци, които са намирѫтъ на източната страна на Кулската околия и съставлявѫтъ западнитѣ граници на зараженитѣ мѣстности. Отъ центра на заразата (Бабино бърдо) тѣ сѫ отдалечени на 20 килом., а отъ най-близскитѣ заразени мѣстности 10 килом. Въ първия районъ филлоксерата са е появила врьхъ Царь-Петровското бърдо, въ мѣстностьта нарѣчена „Царь-Петровско," гдѣто има вече около 200 гнѣзда съ съвършенно изсъхнали глави (кютюци); въ лозята на с. Бойница е открита въ мѣстноститѣ „Куси-Потокъ" и „Сверчаръ," въ всѣка отъ тѣзи мѣстности има заразено само по едно лозие. Въ лозята на Раброво — врьхъ Рабровското бърдо, тъй сѫщо въ едно лозие, а въ лозята на с. Бракевци — врьхъ бърдото „Липръ," има доста много гнѣзда. Изобщо границитѣ на заразената отъ филлоксера територия могѫтъ са опрѣдѣли: отъ истокъ и сѣверъ съ р. Дунавъ, отъ западъ съ р. Тимокъ, а юго-западъ — съ пѫтя, който води въ Кулската и Бѣлоградченската околия. Нѣма съмнѣние, че филлоксерата не ще са ограничи само съ тѣзи прѣдѣли: по причини на изобилното хвърчащо поколение отъ филлоксерата; невѣжеството на селенитѣ; несериозното отношение на работницитѣ къмъ работата си и неиспълняванието на правителственнитѣ распорѣждания — всичкитѣ тѣзи обстоятелства ще спомогнѫтъ за распространението ѝ въ други съсѣдни пунктове на заразената територия. Тъзи исказана отъ мене възможность са потвърдява отъ докладътъ на Видинския управитель по прѣнасението на заразата въ лозарскитѣ райони на с. Ц. Петрово и Бойница, което е станало чрѣзъ работническитѣ орѫдия, лози и отъ самитѣ работници. Опасно е само, да не би тъзи лозова холера да са прѣнесе по сѫщия начинъ въ другитѣ части на България и съ това да са озлочестѭтъ хиляди — хиляди хорица, на които лозарството съставлява единственния източникъ за прѣпитавание.

Мѣркитѣ, които са употрѣбявѫтъ у насъ противъ филлоксерата сѫ два вида: първо, за ограничавание по нататашното распространение на заразата чрѣзъ филлоксернитѣ павачи които забранявѫтъ изнасението на орѫдия и лози изъ болнитѣ

лозя, и второ мѣрки за оничтожаванието на филлоксерата — чрѣзъ дезенифекциране съ варъ и искореняване на лозитѣ. Послѣднитѣ мѣрки, тъй неумѣло и тъй рѣдко, по економически съображения, са практикуватъ у насъ, че трѣбвало би да са изоставятъ. Единственното спасително срѣдство да са оттървемъ отъ грознитѣ економически послѣдствия е да са прибѣгне къмъ радикалния способъ, който, разбира са, ще струва голѣми суми на правителството, но поне ще прѣнесе много по-голѣма полза отколкото *економическитѣ ни съображения* и *палиативнитѣ ни срѣдства.* При всичко, че радикалния способъ има въ настояще врѣме сериозни опоненти, остава си и до днеска не замѣненъ съ другъ. Швейцарцитѣ, които 16 години (отъ 1874—1890 год.) са борятъ съ филлоксерата съ помощьта на този методъ, сж могле най-добрѣ да са убѣдятъ въ неоспоримитѣ му достойнства, вслѣдствие на което сж едногласно рѣшили да го продължаватъ. Фасиова методъ (радикалния методъ) днеска се практикува не само въ Швейцария, гдѣто хората почти искуственно си приготвятъ почва, но и въ Руссия, Испания, Австралия, Алжиръ и др. нека побързаме и ний да са възползуваме отъ този методъ, съ когото ще прѣкратимъ по-нататашното сжществувание на злото у насъ.

Anisoplia austriaca Fabr. За този бръмбаръ, до колкото ми е извѣстно не са е писало нищо въ българскитѣ журнали. Въ 1888 год. прѣзъ мѣсецъ Юний го намѣрихъ около Русчукъ при Образцовия чифликъ. Мене ма очуди въ началото тѣхното множество което връхъ нѣкои видове растения отъ Gramineae достигаше на брой до 12. Тѣ сѣдяхж неподвижни, тъй щото легко бѣше да са ловятъ съ ржка. Азъ са интересувахъ да зная съ какво са хранятъ тѣзи насѣкоми, тъй като по този въпросъ и до сега сжществуватъ разногласия[1]): едни (Лендманъ) казватъ, че тѣ са хранятъ прѣимущественно съ цвѣтния прашецъ, който въ такова голѣмо количество са изработва въ прашника че може да утоли и глада имъ и да остане за оплодотворяванието, други (Гохгутъ) — че тѣ причиняватъ голѣма врѣда, като изѣдятъ тичинкитѣ и рилцата на цвѣтоветѣ, вслѣдствие на което не може да са образува зърно, но за съжеление любознателностьта ми остана неудовлетворена.

(Слѣдва).

---

[1]) Врѣдныя насѣкомыя. — Ѳ. Кеппена. 1882 год.

ЗА СЪНИЩАТА.

Като сънуванието нѣма друго явление, което тъй силно би можало да интересува всѣкиго. Человѣци безъ никакво образование не са питжтъ — какво нѣщо е сънуванието, въ какво са състои сжщностьта му, но съ страхъ или радость си припомнжтъ за съня, като виждатъ, че имъ прѣдсказва добро или зло. И безъ да са глѣда това, че тълкуванието на съня са сбждва твърдѣ рѣдко, при всичко туй невѣжественния умъ, слѣдъ всѣкий по̀-вече или по̀-молко послѣдователенъ сънь, въсклицава: какво показва този сънь? или: ахъ, да не би да са случи нѣщо! и т. н. и т. н,

Ний не са чудимъ на това. Да са анализирватъ, обяснявжтъ и разбиржтъ сънищата не е лесно. Не твърдѣ отдавна науката е дала възможность да приближимъ по наученъ методъ къмъ този въпросъ. При всичко това, има сънища, които сж твърдѣ мжчно обяснявжтъ. Да земемъ за примѣръ извѣстенъ сънь, видѣнъ отъ принцессата де-Конти: ней са присънило, че стантѣ въ двореца ѝ са съборили и че дѣцата ѝ погинали подъ купъ развалини. Въ ужасъ тя са събужда, повиква камеръюнгферитѣ си, расказва имъ съня си и настоятелно изисква да ѝ покажжтъ дѣцата. Камеръ- юнгферитѣ ж успокоявжъ, но, безъ да глѣда това, тя настоява. Тѣ са прѣструвжтъ, че сж отишле да доведжтъ дѣцѣта, и слѣдъ нѣколко минути връщжтъ са, като ѝ казвътъ, че младитѣ принцови тъй добрѣ и спокойно спжтъ, щото е грѣхота да са събуждатъ. Тогава принцессата, като вижда упорството имъ, и като подозира, че ж лъжжтъ, става сама и иска да отидѣ слѣдъ тѣхъ, но тѣ ж спиржтъ и, за да ж успокоятъ съвсѣмъ, донасятъ ѝ дѣцата. Не сварили още да донесжтъ младитѣ принцови при майка имъ, и наистина стаята, въ която тѣ спали, са съборила.

Този сънь очудва всѣкиго. Да са спираме върху него, да го обясняваме не искаме, и тука го споменуваме само като примѣръ отъ сънища, които могжтъ да вкаржтъ въ заблуждение не невѣжественни умове и да ги накаржтъ да виждатъ въ сънищата само една тайнственна сила, която ни ржководи и ни прѣдпазва отъ бѣда. Въ настояще врѣме тайнствената завѣса на сънищата е смъкната, и ний желаемъ да запознаемъ

читателитѣ съ съврѣменнитѣ научни възглѣди на сънищата и за това земаме книгата на Максъ-Симона — „Мира на сънищата“, по която главно ще са ржководимъ. Ще споменемъ, че Максъ-Симонъ е психиатръ и е извѣстенъ съ специалнитѣ си изслѣдвания за сънищата.

Сънищата прѣдставлявжтъ редъ образи, които са въспроизвеждатъ отъ умственната дѣятелность, въ врѣме на сънь, и които ний, слѣдъ събуждание, пó-малко или пó-вече ясно запазваме въ паметьта си. Въ врѣме на съня, ума въспроизвежда образитѣ на прѣдмѣтитѣ, видѣни не твърдѣ отдавна, или толкова отдавна, щото въ будно състояние са забравятъ. Ако по нѣкога са случва да са види на-сънѣ нѣщо ново, не бивало, то произлѣзва отъ туй, че въ съня влѣзватъ образи на прѣдмѣтитѣ или часть отъ прѣдмѣтитѣ, видени въ дѣйствителния миръ распръснато, отдѣлно. Почти всѣкога е възможно да са прослѣдятъ тѣзи елементи, които сж влѣзли въ съня. Ний ги заимствуваме отъ нѣкой прѣдметъ, одушевенъ или неудошевенъ, който виждаме въ дѣйствителния миръ, но които тъй сж са сгруппирали въ съня, щото сж образували нѣщо чудовищно, което е породило у насъ очудвание и даже по нѣкога ужасъ. Максъ-Симонъ расказва, че денемъ срѣщналъ една твърдѣ ниска госпожа, съ която той дълго говорилъ и която била твърдѣ оригинално облѣчена. Прѣзъ нощьта той ж видѣлъ насънъ съ такова облѣкло и съ такъвъ ръстъ, но очитѣ ѝ биле съвсѣмъ други. Очитѣ на тъзи госпожа, която той видѣлъ въ дѣйствителность, биле твърдѣ привлѣкателни, когато пъкъ очитѣ на тъзи, която му са присънила, биле испъкнати и прилигали на малки клъбца. „Твърдѣ лесно си обяснихъ, — говори Максъ-Симонъ, — защо ми са присъни такава грозотия: прѣзъ деня азъ дълго врѣме глѣдахъ една статуйка, която изобразяваше грозенъ японецъ; тъзи статуйка имаше сжщо такива очи.“

И тъй образитѣ, които ни са явяватъ на-сънѣ, заимствуватъ са отъ дѣйствителния миръ и още при това съ такава точность и ясность, която е достжпна на органитѣ на чувствата ни. Мори въ интересното си изслѣдвание за сънищата, говори: „Азъ сьмъ твърдѣ кжсоглѣдъ и, като станж до прозореца, мжчно различавамъ человѣкъ, който минува покрай меня. Нѣколко пжти ми са е случвало да сънувамъ, че покрай про-

зорѣца ми са расхождкть человѣци и всѣкога съмъ ги виждалъ съ сжщата неясность, както въ будно състояние.“ Явно е, че изображението, получено отъ лошъ зрителенъ аппаратъ, трѣбва да са въспроизвожда нà-сънѣ съ сжщата неясность.

Образитѣ нà-сънѣ приемжтъ по нѣгога неестественни размѣри, или твърдѣ малки, или твърдѣ голѣми. Въ послѣдния случай съня приема страшенъ характеръ. Въ пò-многото случаи трудно е да са намѣри обяснение на това явление; но по нѣкога причината са намѣрва въ онѣзи прѣдставления, които са получавжтъ отъ различни усѣщания, исходенъ пунктъ на които са явява чувството усѣзание. Извѣстно е, напримѣръ, че, ако случайно, отъ неудобно расположение, ржката или крака са притискжтъ и дълго врѣме оставжтъ въ това положение, получава са усѣщание за нѣщо тѣжко и ржката или крака ни са струвжтъ много голѣми. Максъ-Симонъ мисли не ще намѣри въ този фактъ обяснението на такива сънища.

Въ съня не само зрѣнието извършва активна роль, но и всички органи на чувствата, ако и рѣдко, разбири са. Ний нà-сънѣ не само виждаме прѣдмѣтитѣ, но ги чуваме и усѣщаме.

Органа на слуха пò-рѣдко извършва роль въ сънищата, отъ колкото би можло да ни са покаже, като направимъ повърхностенъ анализъ. Наистина, ако са вглѣдашъ внимателно въ сънищата, въ които ти са струва, че чувашъ говоряние отъ другиго или отъ себя си, често са случва да са обѣждавашъ, че собственно никакво говоряние не чувашъ, но нѣкакъ условно разбирашъ, че ти говори събесѣдника, и по сжщия начинъ прѣдавашъ мислитѣ си. Това страшно явление напомня ни за онѣзи душевно-болни, които по сжщия нѣмъ начинъ са разговарятъ съ фантастически личности. Тѣ тъй сжщо слухови усѣщания не получавжтъ и, въ сжщото врѣме като съзнавжтъ това, че мисъльта, която ги занимава въ извѣстенъ моментъ, а прѣдполагжтъ, че имъ е била внушена отъ нѣкого и разбира са, този „нѣкой“ приема единъ или други образъ, като са глѣда въ каква форма е лудилото. Максъ-Симонъ привожда, за примѣръ, слѣдующия сънь, който той самъ веднъжъ видѣлъ: той ужъ присжтствувалъ въ много голѣма зала, в която професоръ вече старъ, съ твърдѣ внушителенъ видъ, съобщавалъ на многочисленни слушатели най-новитѣ теории и възглѣди, които сж направили да бжде толкова интересно съврѣменното изучване на физическитѣ явления. Черната дъск

била цѣла испьстрена отъ профессора, съ исчисления и чертежи. Максъ-Симонъ слѣдилъ жестовитѣ му, исчисленията му, много добрѣ го разбиралъ, не чувалъ никакъвъ звукъ. Въ сънѧ си той добрѣ знаялъ, че не чува нищо, но тъзи странность, както често бива нà-сънѣ, не го смайвала.

Но не всѣкога бива така. По нѣкога нà-сънѣ ясно чувашъ цѣли разговори, или отдѣлни звукови. По нѣкога звука са чува тъй силно, щото спящия са събужда. Ако, например, чуешъ нà-сънѣ гърмежъ, много е лесно, че ще са събудишъ незабавно. Биватъ случаи, въ които субективното чувство е било толкова силно, щото ухото при събуждание още са намѣрва подъ впечатлението на чутия шумъ. Въ този случай сънѧ граничи съ галлюцинация, която ясно ни показва, че тѣзи двѣ явления сѫ еднородни. Въ сънищата, съ зрително происхождение, бива сѫщото. Докторъ Лиебо расказва, че, като видѣлъ веднъжъ нà-сънѣ пожаръ, той, като са сабудилъ, струвало му са, че все вижда пѫжаръ. Расказватъ още за единъ другий докторъ, който, като билъ угриженъ отъ болѣстьта на дѣцата си, заспалъ въ крѣслото и видѣлъ нá-сънѣ грамаденъ павианъ. Като скочилъ отъ ужасъ, той още въ нѣколко мигновения продалжавалъ да вижда същия павианъ.

Ако по нѣкога сънищата ни очудватъ съ своята логичность и послѣдователность, въ пó-многото случаи виждаме обратното, т. е. съвсѣмъ несвързани сънища: единъ прѣдмѣтъ са замѣнява съ другий, една картина са смѣнява съ друга, безъ всѣкаква свръзка, и при събужданието, колкото и да желаемъ, не можемъ логично да въстановимъ сънуванието, а си припомняме само редъ отъ образи и картини. Но и въ тъзи несвързанность по нѣкога има свръзка, àко и искуственна. Мори, като твърдѣ тънкъ аналитикъ, е обърналъ внимание върху тъзи искуственна свръзка. Той говори, по нѣкога единъ образъ извиква другий, защото думитѣ, които прѣдаватъ тѣзи образи, захващатъ са съ една и сѫща буква, или си приличатъ по съзвучие. Например, нѣкакви три думи, които са започватъ съ буквата *п* — *пжтешествие*, *палто*, *пиво* — ще извикатъ въ главата образи, които могатъ да са присъединятъ единъ къмъ другий и на спящия ще са присънятъ редъ картини, които ще бѫдатъ въ свързка съ тѣзи три думи. Максъ-Симонъ прѣдава нѣколко сѫнища, видѣни отъ него и отъ нѣкои негови

познайници, които, слѣдъ неговитѣ забѣлѣжвания, започнали да обрьщѫтъ внимание връху безсвязнитѣ сънища.

Ще свършимъ общитѣ възглѣди за сънищата, като кажемъ, че по нѣкога твърдѣ сложнитѣ и дълги сънища, прѣпълнени съ всѣкакви събития, сънища, които, струва ни са, сѫ са продължавали безконечно, могѫтъ да прѣминѫтъ прѣзъ ума ни въ нѣколко мигновения. Мори расказва мѣжду другото, че въ течения на нѣколко мигновения, които сѫ са изминали между паданието на прѣчката на постелята връху врата му и момента, когато той са събудилъ, — нему са присънилъ террорътъ, той присѫтствувалъ при сцени на избивание, явявалъ са прѣдъ революционно сѫдилище, сѫдили го, осѫдили го на смърть, водили го на ешафотъ въ присѫтствието на грамадна тълпа народъ. Нѣколко секунди биле достатъчни, за да прѣминѫтъ въ ума му толкова много образи

Казимиръ Бонжуръ отъ своя страна расказва, че веднъжъ въ вечерно врѣме, като присѫтствувалъ болѣнъ и уморенъ на прѣдставлението на една отъ пиеситѣ си, той заспалъ. Въ съня си видѣлъ своята драма. Той съ вълнение слѣдялъ развитието, впечетлението, което тя произвеждала на публиката. Най-послѣ, драмата са свършвала при силни апплодисменти на публиката. Въ тъзи минута той са събудилъ, какво е било удивлението му, когато видѣлъ, че въ дѣйствителность драмата била още въ самото си начало и че всичко това, което той видѣлъ на-сънѣ, прѣминало прѣзъ главата му въ нѣколка минути.

Обикновенно, мѫчно може да са улови причината на сънищата. Поради това трѣбва да са ограничаваме съ общо заявявание, че сънищата произлѣзвѫтъ отъ това, че нервнитѣ клѣтки продължавѫтъ да работѭтъ даже въ врѣме на сънь. Но физиолозитѣ още не сѫ опрѣдѣлили условията, които принуждавѫтъ нервнитѣ клѣтки да работѭтъ на-сънѣ. Безъ да са глѣда това, но нѣкога причинитѣ на сънищата сѫ твърдѣ усѣзателни и уловими. Като са издирѭтъ причинитѣ, може споредъ тѣхъ да са классифицирѫтъ сѫнищата.

По нѣкога сънищата имѫтъ явенъ отпечатъкъ отъ занятията въ будно състояние. Ума, вдълбоченъ въ отвлѣчено мисляние, или като са намѣрва подъ влиянието на нѣкакви образи, въ врѣме на съня продължава да работи въ сѫщото направления. Волята отсѫствува, но пѫтика, полученъ отъ нѣка

ва идея или образъ, не дава на умствената работа да са запре даже въ врѣме на сънь. По нѣкога сънищата зависѭтъ отъ измѣненията въ състоянието на вътрѣшнитѣ органи. Най-послѣ, сънищата често зависѭтъ отъ впечатленията, които са получавѭтъ отъ органитѣ на чувствата, въ врѣме на сънь.

Всички тѣзи причини могѭтъ да влиаѭтъ на сънищата наедно, едновремѣнно, които, безъ да са зема това въ внимание, могѭтъ лесно да бѫдѭтъ причислени къмъ единъ или другий классъ сънища, като са глѣда това, коя отъ причинитѣ ще взема върхъ надъ другитѣ.

Прѣди всичко, ще са спремъ върху сънищата, причината на които са намѣрва въ впечатленията, които са получавѭтъ отъ органитѣ на чувствата, въ врѣме на сънь.

Слуха, въ врѣме на сънь, е твърдѣ лесно достѫпенъ за външнитѣ впечатления. Не напраздно единъ отъ поетитѣ го е нарѣкалъ *стража на спящия человѣкъ*. Това название, ако и твърдѣ картинно, но при всичко това факта, констатиранъ отъ него, е твърдѣ вѣренъ. Благодарение на това, може да са каже, че слуха извършва голѣма ролъ въ сънищата. Като получава впечатление, той съдѣйствува на направленията на съня и то така, като да ги създава. Но не всѣкога сѫнищата заимствувѭтъ своя характеръ отъ онѣзи впечатления, които са получавѭтъ въ врѣме на сънь; по нѣкога той внася само епизодъ, новъ елементъ въ общия калейдоскопъ на сънищата. Валтеръ Скоттъ говори, че, ако на́-сънь видишъ дуелъ, шума, който е дошелъ до ухото на спящия, ще са прѣвърне въ пищовенъ гърмежъ. Ако ораторъ говори рѣчь на́-сънѣ, всѣкакъвъ шумъ ще са прѣвърне въ апплодисменти на слушателитѣ. Ако спящия человѣкъ са види на́-сънѣ срѣдъ развалини, чутия въ дѣйствителность шумъ ще го накара да помисли, че сѫ са срутили купчини отъ остатѫцитѣ. Максъ-Симонъ расказва за една госпожа, която въ врѣме на сънь твърдѣ лесно и добрѣ чувала всѣкакъвъ шумъ; най-слабъ шумъ въ стаята ѝ, като пукание на мебелитѣ или на горящитѣ дърва, накарвали ѭ да сънува стрѣлба, сражение и т. н. Самъ той веднъжъ сънувалъ, гиганти сѣдяли около маса и ѣдяли. Той ясно чувалъ страшния шумъ, който произвеждали грамаднитѣ имъ челюсти. Като са събудилъ, чулъ, че единъ конь прѣтракалъ и прѣминалъ покрай прозорѣца му. Той не са съмнява, че шума, който причинявалъ прѣпускаѭщия конь, извикалъ въ врѣме на съня му

образа на гиганти съ грамадни челюсти. Той расказва за още единъ сънь, интересенъ въ това отношение. Прѣдварително трѣбва да са споменѣ, че Максъ-Симонъ е живѣлъ, въ качеството си на главенъ лѣкарь, въ една лудница, гдѣто, както е извѣстно, почти всѣкога будѭтъ, викѫтъ за обѣдъ и т. н., като удрѭтъ камбана. Въ една хубава пролѣтна сутрина звънението на камбаната било причина, за да сънува Максъ-Симонъ слѣдующия сънь. Той ясно виждалъ високи чъркoвни сводови, горящи свѣщи, навáлица присѫтствуѭщи, свещенници, младоженци. Въ сѫщото врѣме той чувалъ, какъ весело звънили съ всичкитѣ камбани. Картината била пълна и приятна. Макъ-Симонъ обяснява този сънь съ туй, че го е сънувалъ въ свѣтла, топла пролѣтна сутринь. Главния мотивъ на съня билъ извиканъ отъ биянието на камбаната, но колорита му, ако можемъ така да кажемъ, и всичкия му тонъ сѫ зависяли отъ впечатленията, причинени отъ свѣтлината, които сѫ биле получени отъ ретината на окото прѣзъ клѣпачитѣ.

По нѣкога слуховнитѣ впечатления не дохаждѫтъ до съзнанието на спящия человѣкъ, той като че нищо не чува, а при всичко това сънищата зависѭтъ отъ слуховнитѣ усѣщания. Слѣдѭющия сънь ще обясни казаното. Максъ Симонъ билъ на гости у приятелитѣ си, въ едно село. Прѣзъ първата нощь слѣдъ пристиганието си той сънувалъ че вървялъ полека около една поляна, по която тихо и голѣмливо са расхождали страуси и кокошки съ необикновенна голѣмина. Станало му извѣстно, че близо до него имало птичи дворъ и той чувалъ кукурижанията на пѣтлитѣ и куткудяканията на кокошкитѣ. Ако шума и да не дохаждалъ до съзнанието му, но при всичко туй той подѣйствувалъ за въспроизвежданието образитѣ на съня му.

Най-сѣтнѣ, има много фактови, които доказвѫтъ, че не само шума има влияние на съня, но че и говорянието, чуто въ врѣме на спание, ще извика въ главата на спящия редъ образи, които са отнасѭтъ къмъ чутото. Мори расказва, че веднъжъ нѣкакъ-си заспалъ; братъ му са приближилъ до него и му казалъ на ухото: земни кибритя. Незабавно му са присънило, че една госпожа сънувала всичко това, което й говорялъ на ухото. Това ни припомня онзи умственъ процессъ, който се извършва въ будно състояние, когато, като ни расказвѫтъ интересна сцена, ний бързо си ѭ прѣдставляваме въ ума и пос

тъпенно прѣдъ очитѣ ни прѣминува цѣлата картина, като да сме ѭ видѣли.

Считаме за неизлишно да спомѣнемъ за сънищата, видѣни отъ нѣколко лица подъ влиянието на шумъ, който тѣ чули едновремѣнно. Радовъ расказва, че веднъжъ, нощемъ, имало гръмотевица и на всички, които биле въ гостилницата присънило имъ са, че въ тъзи нощь, дошле много пѫтници въ гостилницата. Бурдахъ, който прѣдава този расказъ, прибавя, че нему веднъжъ са присънило, въ врѣме на гръмотевица, че ужъ са намѣрва на пѫть (пѫтува по желѣзница), който билъ заобиколенъ съ брѣгове и падини. Неговия спѫтникъ видѣлъ сѫщия сънь, но освѣнъ това сънувалъ още, че кондуктора ги оставилъ насрѣдъ пѫтя. Въ тѣзи два факта еднородностьта на положенията имъ извикала и еднородни сънища. Въ дадения случай тѣ зависяли отъ слуховнитѣ впечатления, получени едновремѣнно, но това бива и при други впечатления, напримѣръ усѣзателни.

Впечатлонията, исходна точка на които е *чувството осъзание*, сѫ твърдѣ многочисленни. Всички възможни положения, удобни и неудобни, които приемаме въ врѣме на сънь, произвѣждѫтъ на насъ различни впечатления. Освѣнъ това, често незначително наранявание, случайни болки, тъй сѫщо произвеждѫтъ впечатления, които са прѣдавѫтъ на мозъка. Тѣзи впечатления създавѫтъ образи, прилични на тѣзи, за които вече говорихме, когато показахме ролята на слуха въ сънищата. Ний ще приведемъ нѣколко сънища, въ които е лесно да са прослѣди казаното.

Единъ отъ приятелитѣ на Максъ Симона едно врѣме много са занимавалъ съ географията. Въ една горѣща лѣтна вечеръ той изучавалъ едвамъ-що издадената карта за изворитѣ на Нилъ и езерата, които са намѣрвѫтъ въ вѫтрѣшностьта на Африка. Като си лѣгналъ да спи, не са минало много врѣме и той заспалъ. Понеже било голѣма горѣщина, той са испотилъ. Въ врѣме на съня си сънувалъ, че на него лѣжи много голѣма географическа карта, прилѣпена у тѣлото му. Той ясно различавалъ теченията на водитѣ, отбѣлѣзани съ сини контури. Нѣма нужда да са обяснява, че както картата, тъй и течението на водитѣ, не сѫ биле нищо друго, освѣнъ покривката и пота, който, спорѣдъ казванието на расказвача, течалъ отъ него, като отъ изворъ.

Други случай. Една госпожа имала малка ранка на единъ отъ прьститѣ си, и поради непрѣдпазливо отнасяние раната получила въспаление. Вечерьта й прѣвьрзали раната. Вслѣдствие какви разговори или какви неотдавнашни впечатления, не може да са знае, но тъзи жена, като заспала, присънило й са, че са приготвя да отидѣ на нѣкакъвъ вечерь. Тя сънувала, че видѣла вази, кошнички, които пълняла съ цвѣтове. Часа, назначенъ за вечера, наближавалъ, а стаята не била още растрѣбена, имало на всѣкадѣ расхвьрляни листове и цвѣтья. Тя са вълнувала, че нѣма да свари да растрѣби, и захваща бърже да събира цвѣтоветѣ, расхвърляни по пола. Въ това врѣме са събужда и вижда, че това, което тя тъй бърже събирала не било нищо друго, а прѣврьзката, която тя свалялa отъ прьста си. Ржката й била злѣ прѣвьрзана, тъй щото прѣврьзката стѣгала и ж беспокоила въ врѣме на спанието.

Въ тѣзи два съня, покрай тактилнитѣ усѣщания, влияло е още и умственното настроение на лицата, което тѣ сж имали прѣдъ съня. Но по нѣкога послѣдния елементъ не влѣзва и сънищата зависжтъ само отъ тактилнитѣ усѣщания. Валтеръ Скоттъ расказва за единъ лордъ, който сънувалъ, че нѣкакъвъ призракъ го уловилъ и го дърпалъ отъ лѣглото му. Този сънь билъ извиканъ отъ това, че лорда самъ силно стисналъ ржката си съ другата ржка. Една госпожа, по която прѣминала мишка, когато спѣла, видѣла ná-сънѣ страшно космато животно.

Тѣзи сънища, ако и да сж санувани подъ влиянието на усѣзателни усѣщания, но не въспроизвеждатъ усѣщания прѣдмѣтъ. При това още Максъ Симонъ расказва, че веднъжъ сънувалъ играпна кость, която била добрѣ очьртана. Когато са събудилъ, не безъ очудвание видѣлъ, че държалъ между прьститѣ си чаршафа, който билъ тъй нагънатъ, щото разнитѣ му сгънки наистина произвеждали впечатление на кубическо тѣло, съ голѣмина на игрална кость (заръ). Усѣзателното усѣщание въ дадения случай е въспроизвело, въ главата на спящия человѣкъ, образа на прѣдмѣтъ, който отъ допиранието си произвеждалъ такова впечатление.

Подобни сънища могжтъ да са сънуватъ твърдѣ рѣдко. Въ пó-многото случаи може само да са намѣри отношението между тактилнитѣ усѣщания и сънуванитѣ образи. По нѣкога това отношение бива твърдѣ странно. За примѣръ ще приве-

демъ слѣдующия сънь на Макса Симона: въ врѣме на твърдѣ тѣжко спание той сънувалъ, че вижда двѣ неравни стълбчета златни пари. По нѣкакви странни съображения, които той не сполучилъ да прослѣди, нему, кой-знае защо, било необходимо да ги изравни. Но никакви усилия не му помагали да направи това. Подъ влиянието на тъзи несполика той започналъ да са мѫчи и отъ мѫчанието са събудилъ и видѣлъ, че едина му кракъ са замоталъ въ покривката и поради това не билъ въ еднакво положение съ другия. Усилията, които той правилъ, за да ги сближи, даже причинили болка вь едина му кракъ, а съня прѣдалъ въ такива странни образи осѣщанието му.

Ако и *зрителнитѣ усѣщания* да са получавѫтъ рѣдко въ врѣме на спание, при всичко това подъ влиянието имъ пакъ ставѫтъ сънища. Максъ Симонъ говори, че въ врѣме на нѣколко години той живѣялъ въ квартира, прозорцитѣ на която биле обърнати на истокъ. Той много обичалъ свѣтлината и, за да са наслаждава отъ лѫчитѣ на слънцето незабавно слѣдъ събуждането, не давалъ да спущѫтъ пердетата въ стаята му. Въ това врѣме той често сънувалъ добрѣ освѣтлени здания. Освѣнъ това, всички епизоди имали живъ и веселъ характеръ. Но не всѣкога подъ влиянието на силна свѣтлина са сънувѫтъ приятни сънища; количеството на свѣтлината има още влияние и върху настроението на ума на спящия человѣкъ. Макарио прѣдава това, което чулъ отъ една млада жена, която му казала, че веднъжъ тя заспала въ стая, въ която влѣзвало твърдѣ много свѣтлина, и, сънувала, ослѣпителна свѣтлина дѣйствува болѣзненно на очитѣ ѝ; тя са стараяла да ѭ избѣгне, като са криала въ освѣтленитѣ ѫгли на стаята и поради това трепераливо свивала мигачитѣ си. Мори правилъ опити, които доказвѫтъ, че не само количеството на свѣтлината влияе на сънищата, но и качеството ѝ, ако можемъ тъй да кажемъ. Когато той поднесалъ близо до очитѣ на спящия свѣщь заградена съ чървена хартия, той започвалъ да сънува все бурни сцѣни, съ гръмъ и мълния.

Убонятелни и вкусни усѣщания рѣдко са получавѫтъ нá-сънѣ; тъй щото не е чудно, че сънищата нѣматъ отпечатъкъ отъ тѣзи впечатления. Подъ влиянието на одеколоновата миризма, Мори сънувалъ, че са намѣрва въ козметически магазинъ. Запалена клѣчка кибрить накарала Максъ Симона да сънува, че като пѫтешествувалъ по море, парахода

билъ хвърленъ на въздуха отъ експлозия. Това доказва че у-бонянието, както и другитѣ чувства, влияе на сънищата.

Остава още да са каже нѣщо за сънищата, причинитѣ на които са намѣрвать въ различни мѣстни болки. На всички е извѣстно, че въ такива условия присънвать са по нѣкога не свързани, страшни сцѣни, често тѣжки, и че болѣзненното усѣщание дава обикновенно само добавъчна картина. По нѣкога въ съня болния продължава да чувствува сящитѣ страдания или пъкъ по-голѣми, които са усѣщать на едно и сящо мѣсто. Обяснението на това са намѣрва лесно: спящия человѣкъ е боленъ въ дѣйствителность и не забравя за това даже нà-сънѣ.

Ще спомѣнемъ тукъ нѣщо и за сънищата, които като че иматъ пророчески характеръ. Случва са, че человѣкъ са сънува боленъ; като са събуди, той са усѣща здравъ, а слѣдъ нѣколко дни наистина са разболява отъ сящата болѣсть, която е сънувалъ. Конрадъ Женеръ сънувалъ, че змия го ухапала за лѣвия хълбукъ и много го заболѣло. Слѣдъ нѣколко врѣме го заболѣ сящия хълбокъ. Тестъ, министръ при Луй-Филиппа, три дни прѣди смъртьта си сънувалъ, че го ударила джила; извѣстно е, че той е умрѣлъ отъ джила. Галменъ расказва, за единъ болѣнъ, който сънувалъ, че едина му кракъ е камененъ; слѣдъ нѣколко врѣме тоя сящия неговъ кракъ билъ парализиранъ. Този фактъ са прѣдава отъ Макарио, който прибавя, че самъ веднъжъ сънувалъ, че страдае отъ силно главоболие. Като са събудилъ той не усѣщалъ нищо, но слѣдъ нѣколко часа сливицитѣ му (бадемовиднитѣ жлѣзи) получили силно въспаление.

Не трѣбва да са търси въ тѣзи сънища нѣщо свърхестественно. Человѣкъ просто е пò-вече усѣтливъ въ врѣме на сънь за вътрѣшнитѣ усѣщания, защото никакви вънкашни впечатления не го занимавать. Освѣнъ това, трѣбва да са присъедини безсъзнателень умственъ процессъ, несъзнателна грижа за състоянието на здравието, общо нравственно състояние. По нататъкъ ще си обяснимъ всичко това.

Отдавна е забѣлѣзано, че състоянията на вътрѣшнитѣ органи влияять на сънищата. Хиппократъ даже по нѣкоги опрѣдѣлялъ болѣститѣ според сънищата. Ако въ настояще врѣме медицината ги игнорира, то е само заради това, защото тя може по други много пò-точни и вѣрни начини да опрѣдѣля болѣститѣ. При всичко това и съврѣменнитѣ патолози ко-

статиржтъ, че при болѣститѣ, зависящи отъ нездравото състояние на сърдцето, сънищата имжтъ страшенъ характеръ. Това заявявание би било достатъчно, за да са признае, че сжществува свръзка между нѣкои сънища и състоянието на вътрѣшнитѣ органи.

Да си припомнимъ прѣди всичко, че всѣко вълнение или исказвание на нѣкаква страсть докарва въ дѣйствие нѣкой отъ органитѣ. Напримѣръ, когато усѣщаме страхъ, сърдцето ни тупа бържѣ и силно. Ако страха са прѣобръща въ ужасъ, дэханието става пб-често, чувствува са трѣперание по всичкото тѣло, дохажда потъ и т. н. и т. н. Като е установенъ този фактъ, наблюденията надъ многочисленни сънища сж дали право да са направи слѣдующето умозаключение: *ако въ врѣме на спание, поради каквито и да било причини, нѣкои отъ органитѣ са намѣрва въ състояние, което съотвѣтствува на исказванието нѣкаква страсть, сънуванието ще са състои отъ образи, въ които ще са вижда, че ума ги въспроизвежда подъ влиянието на страстьта.*

Освѣнъ това, нѣкои наши инстинкти наши физиологически потрѣбности като че са локализиржтъ въ нѣкои органи; и въ това врѣме, въ което инстинскти са проявяватъ, — а тѣ са проявяватъ всѣкий пжть, когато са докарва въ дѣйствие съотвѣтствующъ органъ, — въ ума са изисква пб-вече или пб-малко ясно, пб-вече или пб-малко съзнателно прѣдставление за прѣдмѣта, който може да удолетвори тъзи потрѣбность. По този начинъ, глада възбужда въ ума прѣдставление за добри ястья, а жаждата извиква прѣдставление за добри и вкусни питиия. Поради принудителни и продължителни въздържания, особенно отъ сочна и рѣдка храна, както са случва съ онѣзи, които сж прѣтърпяли корабострошение, прѣслѣдвжтъ тѣзи нещастници лъжливи образи на извори и кладенци съ прѣсна вода. Тѣзи образи въскрьсвжтъ въ ума и безъ волята ни, тѣ като че са появявжтъ автоматично. Като вземемъ въ внимание, че въ врѣме на спание всички умственни процесси са извършвжтъ безсъзнателно, естественно е, че нѣкои сънища са подчинявжтъ на слѣдующия законъ: *въ врѣме на спание, възбуждение или даже страдание на нѣкой органъ, който открива нѣкаква физиологическа потрѣбность, често ще извика въ ума на спящия образи, които ще имжтъ отношение къмъ функцията на този органъ.*

Сънища, извикани отъ органическитѣ страдания на сърдцето. Както прѣдишнитѣ патолози, тъй и съврѣменнитѣ, са съгласяватъ върху това, че сънищата при такива условия иматъ страшенъ характеръ. Но не само органическитѣ страдания, а и най-малкитѣ врѣменни измѣнения на този важенъ органъ, като напримѣръ сърдцебиение, ще извикатъ сѫщитѣ явления. Максъ Симонъ дълго врѣме страдалъ отъ сърдцебиение съ нервно произхождение, — страдания, които на-врѣменѣ са уголѣмявали отъ излишно пушание тютюнь. Въ тъзи епоха на живота му случвало му са да сънува, че го прѣслѣдвали врагове, отъ които той съ трудъ са спасявалъ, слѣдъ множество страшни приключения. Като са събуждалъ, виждалъ, че имълъ силно сърдцебиение.

На това може да са забѣлѣжи, че сърдцебиението не е извикало въ ума му страшни образи, а, напротивъ, че страшнитѣ образи, които сѫ са прѣдставили на ума въ врѣме на съня, сѫ причинили сърдцебиението. На това възражение е мѫчно да са дадѫтъ прави доводи, но по̀-натагъкъ ний ще видимъ, че понѣкога може да ни са присънѭтъ сънища, причината на които е въ състоянията на органа, които отъ съня немогѫтъ да зависѭтъ; а затова ний имаме право да направимъ заключение по аналогия, че сърдцебиението е създало страшни сънища, а не обратно.

Сънища, които зависѭтъ отъ състоянието на дихателнитѣ органи. Тѣ тъй сѫщо, както и сънищата, които са намѣрватъ подъ влиянието на органическото страдание на сърдцето, иматъ особенъ отпечатъкъ. Присънватъ са въобще тѣжки сцени, въ които спящия човѣкъ взема живо участие и въ които са подлага на ужасни опасности, отъ които той не може да избѣгне. Една дама, въобще твърдѣ здрава, често страдаяла отъ бронхитъ. Тя никога не са разболявала, до като не сънува, че са намѣрва въ диви мѣста, гдѣто не можало отъ никждѣ да са отчаква помощь. Тѣжко чувство ѭ завладявало, тя усѣщала, че нѣкаква опасность ѭ отчаква. Ненадѣйно са явявалъ всадникъ съ сърдито и строго лице и са спущалъ върху нея. Нѣмало никаква възможность да са спаси и тя са намѣрвала въ опастнось да бѫде уловена отъ неприятеля си, но въ това врѣме са събуждала, едвамъ като дъхала. Въ врѣме на сънь, въ бронхитѣ ѝ са набирали храчки, които прѣчели на свободното ѝ дъхание. Това състояние извиквало въ у

й прѣдставление за страшни сцени, които въ дѣйствителность сѫ можали да бѫдѫтъ причина за затрудняване на дѫханието. Щомъ веднъжъ затруднението са прѣмахвало, съня ставалъ спокоенъ и страшнитѣ сънища исчезвали.

На всички е извѣстно, че когато стомаха е прѣпълненъ, а това става, когато прѣядемъ, усѣща са тѣжчина и че въ такива условия, ако са заспи, обикновенно ще сънуваме, че ни натиска нѣщо[1]). Спящия сънува или че на гѫрдитѣ го натиска нѣщо тѣжко, което като че ще го смачка, или че нѣкакъвъ врагъ съ отвратителна физиономия сѣди на него, или че страшно и голѣмо животно го натиска; или пъкъ сънува, че са намѣрва подъ развалинитѣ на стѣна, която са е съборила върху му. Отъ първий пѫтъ не са вижда, че има свръзка между тѣзи страшни сънища и състоянието на пищеварителнитѣ органи. Права свръзка и нѣма. Ако при такива условия са присънвѫтъ страшни сънища, тѣ произлѣзвѫтъ отъ това, че прѣпълнения стомахъ стѣснява дѫханието и по този начинъ тѣзи сънища спадѫтъ въ категорията на онѣзи, за които ний прѣди малко говорихме.

По нѣкога въ съня спящия са старае да облекчи страданията си. Единъ младъ человѣкъ, който страдаялъ отъ задушаване, често въ това врѣме сънувалъ, че са врьщалъ отъ расходка въ горѣщо и тѣжко врѣме. Той са запъхтявалъ, бивалъ цѣлъ облѣнъ въ потъ и, за да му отлекне, събличалъ часть отъ дрѣхитѣ си, Максъ Симонъ веднъжъ сънувалъ, че са напъвалъ да духа върху нѣкакво насѣкомо, което било необикновенно голѣмо и съ трудъ сполучвалъ да го отмѣсти отъ хартията, на която пишалъ. Въ това врѣме той са събудилъ и видѣлъ, че правялъ голѣми усилия, за да отлѣпи залѣпналитѣ си устни. Другий пѫть той сънувалъ, че са намѣрвалъ въ една тѣснина. Гѫрдитѣ му биле притиснати между двѣ каменни купчини. Каквито усилия и да правялъ, не можалъ да са освободи. Като са събудилъ подиръ малко, забѣлѣзалъ, че дѫханието му било затруднено отъ хропотницата, която той ималъ въ това врѣме.

[1]) На проститѣ, суевѣрни и прѣдубѣдени человѣци у насъ, въ България, ако имъ са случи да сънувѫтъ подобенъ сънь и, особенно, ако видьѫтъ образи, които могѫтъ да бѫдѫтъ и человѣчески, говорьѫтъ съ увѣренность, че ги е натискалъ пълтеникъ, випиръ, таласѫмъ и др. (Бѣлѣжка отъ прѣводача).

По нѣкога спящия сънува, че страдае другий, ако и когато са събуди, да са вижда, че той самъ страдае. Ето примѣръ за такива страшни сънища; една дама която страдаяла отъ припадъци на астма, заспала веднъжъ въ такова врѣме, когато чувствувала стѣснение въ гърдитѣ си. Тя сънувала стрьменъ хълмъ, по който са искачвала тежка карета. Било страшна горѣщина и коньетѣ биле зѣпнали отъ уморявание: тѣ мѫчно можле да продължавѫтъ вървежа си и скоро единъ отъ тѣхъ падналъ. Нещастния конь едвамъ дъхалъ и цѣлъ билъ облѣнъ въ потъ. Коларя всѣкакъ са напрѣгалъ, за да исправи коня. Дамата, която сънувала този сънь, помагала му. Послѣ, като са събудила, видѣла, че тя сама е цѣла въ потъ и страдае отъ силно стѣснение въ гърдитѣ си.

Сънища които имѫтъ сврьзка съ болнитѣ на стомаха. Тѣ са състоѭтъ отъ вкусовни образи и са придружавѫтъ отъ вкусовни усѣщания. Една млада жена, която страдаяла отъ слабо пищеварение и която Максъ Симонъ молилъ да са наблюдава относително сънищата си, разсказвала му, че когато усѣщала най-малка тяжесть въ стомаха си, сънувала, че са намѣрва въ кондитерска, въ която има много человѣци, които ѣдѫтъ сладкиши. Тя тъй сѫщо започвала да ѣде и да избира такива, които са приготвени съ флёръ д'оранжъ. Тъзи дама говоряла, че въ начало вкусовнити усѣщания биле доста приятни, но пó-послѣ тѣ бързѣ са измѣнявали въ потрѫсвание и подигание.

Не само страданията на стомаха извиквѫтъ въ главата на спящия человѣкъ вкусовни образи; глада е най-добъръ стимулъ за тѣхъ. Баронъ Тренке расказва въ въспоминанията си, че, като прѣмиралъ отъ гладъ въ тъмницата, гдѣто билъ затворенъ слѣдъ сложни приключения, всѣка нощь сънувалъ, че сѣди до добрѣ сервирувана маса: най-добри ѣстья и вина стояли прѣдъ него, но щомъ посѣгалъ на тѣхъ, събуждалъ са и печалната дѣйствителность го откѫсвала отъ приятнитѣ му иллюзии.

Лесно е да са забѣлѣжи, че въ приведенитѣ наблюдения отношението между състоянието на органитѣ и съня е твърдѣ опрѣдѣленно; при всико това не трѣбва отъ тука да са прави заключение, че, ако едни отъ органитѣ са намѣрвѫтъ въ врѣме па сънь въ възбудено състояние, непрѣмѣнно ще са сънува съотвѣтственъ сънь. Всичко са намѣрва въ зависимость

отъ силата на възбужданието; изисква са съ опрѣдѣленна сила бъзбуждение, за да са получи въ ума съотвѣтственъ образъ.

Не трѣбва тъй сѫщо да са прави заключение, че сънищата, подъ влиянието на възбужданието единъ отъ органитѣ, ще имжтъ такъвъ явенъ отпечатъкъ на възбуждението, както видѣхме въ приведенитѣ примѣри. Но освѣнъ възбужданието на опрѣдѣленъ органъ мозъка получава хиляди други впечатления, които или нарушавжтъ свръзката на сънищата, или съвсѣмъ заличавжтъ впечатлението, което е получено отъ възбужданието на органа. Съ това може да са обясни несвързанностьта на пò-многото сънища. За да бждятъ несвързани сънищата, освѣнъ това влияжтъ такива образи, които са създавжтъ по асоциация. Но по нѣкога, безъ да са глѣда на това, че нѣмжтъ свръзка, може да са намѣри исходната точка на съня въ възбужданието на единъ отъ органитѣ. Въ пò-многото случаи е много трудно расчепкванието на цѣлъ хаосъ отъ образи и намѣрванието първоначалната причина на съня е твърдѣ мжчно.

Ний говорихме пò-горѣ, че освѣнъ сънищата, които зависятъ отъ впечатленията, получени въ врѣме на сънь, и състоянието на вжтрѣшнитѣ органи, има и сънища, които имжтъ отпечатъкъ отъ занятията въ бѣдно състояние. По нѣкога състоянието на ума, въ врѣме на сънь, малко са отличава отъ будното му състояние. Тѣзи сънища сж много интересни. Бивали сж случаи, че въ врѣме на сънь сж са завършвали велики произведения на искуството, рѣшавали сж са сложни научни задачи и сж са разчепквали двусмисленни въпроси. Но прѣди да опишемъ подробно такива сънища, трѣбва да кажемъ нѣколко думи за безсъзнателната работа на ума или, тъй да са каже, за автоматическото му работяние.

Който нѣкога са е занимавалъ съ умственна работа, извѣстно му е, че тъзи работа са извършва по нѣкога безъ наше знание, прогивъ волята ни. Такива факти има твърдѣ много. Нека си припомнимъ за онѣзи ученици, които имжтъ обичай да си учжтъ уроцитѣ вечеръ. Тѣ знаятъ, че, като прочетжтъ урока си прѣдъ сънь, на другия день пò-добрѣ го знаятъ, отъ колкото вечерьта, когато са свършили да учжтъ уроцитѣ си. Тѣзи, които знаятъ труднoститѣ, които са случва да са надвивать при изучванието на чуждитѣ язици, можали сж да забѣлѣжжтъ, че ако нѣкакви обстоятелства сж ги принуждавали да прѣкратятъ на врѣме изучаванието на единъ чуждъ

язикъ, тѣ въ това врѣме пò-вече сѫ усвоявали духа на този язикъ, който имъ ставалъ пò-лесенъ, когато пакъ започвѫтъ да го изучавѫтъ. Това сѫщото са забѣлѣзва и въ оригиналнитѣ трудове, литературни или учени. Ако нѣкакви затруднения, които сѫ са явили въ работата ни, принудѭтъ ни на врѣме да ѭ отложимъ, мѫчнотиитѣ пò-послѣ са надвивѫтъ лесно. Въ дадения случай ума, ако и да е почивалъ, въ растоянието на това врѣме все пакъ неусѣтно е продължавалъ да работи. Но трѣбва да са помни, че безсъзнателната работа на мозъка непрѣменно слѣдва слѣдъ съзнателната, която дава и главния пòтикъ. Сега не е трудно да са разбере, че умственната работа, която е начената въ врѣме на будно състояние и която са продължава въ врѣме на съня, създава сънища, въ образитѣ на които са прѣдава мисъльта, която е занимавала и даже прѣслѣдвала спящия, когато е билъ въ будно състояние. Ту спящия ще сънува, че говори рѣчь, въ която ще прѣдава резултатитѣ на издирванията си; ту нѣкоя личность, която той нѣкога е знаялъ, ще му съобщи това, прѣдъ което са е затруднявалъ въ будно състояние. Често той ще сънува нощемъ това, което го е занимавало прѣзъ деня, и при това не ще чуе никакъвъ звукъ: ще станѫтъ редъ пантомими, въ които той ще научи желаемото. По нѣкога процеса на мислянието нà-сънѣ ще бѫде сѫщо такъвь, какъвто е въ будно състояние, и нѣма да си придружава отъ образи. Но Максъ Симонъ са съмнява, че подобни сънища са сънувѫтъ често. Сега да са обьрнемъ и да потърсимъ фактови.

Кондилякъ расказва, че когато съставялъ лекциитѣ си и трѣбвало да си лѣгне, за да спи, прѣди да сполучи да си свърши работата, когато са събуждалъ тя му била вече свършена и готова въ ума му. Волтеръ, отъ своя страна, прѣдава, че той сънувалъ цѣла пѣсень отъ Хенриадата. Тя не приличала на тъзи, която той написалъ. Това обстоятелство му дало поводъ да искаже слѣдѫющето: „Азъ нà-сънѣ исказахъ това, което нá-да ли бихъ можалъ да искажѫ въ будно състояние; слѣдователмно, въ главата ми е имало идеи, които сѫ биле обмислени, безъ да ги съзнавамъ и знаѭ. Волята и свободата ми сѫ отсѫтствували, а при това азъ сьмъ комбинирвалъ мислитѣ си остроумно и даже гениално.“ Каквото и да говори великия писатель на XVIII вѣкъ, — казва Максъ Симонъ, — но той разбира са, на всѣкакви начини е обмислялъ поемата си,

прѣди да ѭ сънува. А това, което е сънувалъ, е било резултатъ на онова умственно направление, въ което са е намѣрвалъ мозъка му въ будно състояние.

Карданъ увѣрява, че изцѣло съчинилъ на̀-сънѣ едно отъ произведенията си. Математика Менянъ не веднъжъ сполучвалъ да намѣри теорема или да ѭ рѣши на̀-сънѣ. На Кругера сънищата помагали да рѣшава много сложни задачи. Бурдахъ, профессоръ по физиологията въ Кенигсбергъ, говори, че често въ сънь му дохождали твьрдѣ много важни мисли, които са отнасяли до въпроси, съ които въ това врѣме са занимавалъ, щото той отъ вълнение са събуждалъ.

Всички приведени сънища не сѫ са придружавали отъ образи. Ума като да продължавалъ да работи на̀-сънѣ. Ний вече говорихме, че Максъ Симонъ счита подобни сънища много рѣдки и даже прѣдполага, че въ приведенитѣ сънища не сѫ намѣрили за нуждно да прѣдадѫтъ образитѣ, които имъ сѫ са присънили, като сѫ са ограничили само съ прѣдавание на факта.

Ще раскажемъ сега за единъ сънь, сънуванъ отъ Тортони. Този сънь е craналъ твьрдѣ извѣстенъ, благодарение на тава, че безсъзнателната работа, която е ставала въ главата на спящия, прѣдала са е въ твьрдѣ оригиналенъ и фантастиченъ образъ. Знаменития музикантъ заспалъ веднъжъ слѣдъ дълги напрасни усилия за намѣрвание края, който хармонира съ сонатата, която той писалъ. Въ съня си сънувалъ, че той пакъ работи сонатата си, но нищо сполучливо не можло да излѣзе. Той започва да са отчайва, че съчинява така бавно и безуспѣшно. Но ненадѣйно прѣдъ него са явява дяволъ и му прѣдлага да свърши сонатата му, ако той му продаде душата си. Съвсѣмъ смаянъ и стрѣснатъ отъ този призракъ, той са съгласява на условията му, и незабавно чулъ чудни звукове, които той така отдавна и така нетьрпѣливо чакалъ и които дявола така безукорно ги прѣдавалъ съ цигулка. Той са събудилъ и, упоенъ отъ възторгъ, сѣдналъ и написалъ чутитѣ на̀-сънѣ звукове — и тѣ сѫ биле края на неговата соната.

По какъвъ начинъ са въспроизвеждѫтъ образи, като този, който са е присънилъ на Тортони? Мѫчно е да са даде на това питание удовлетворителенъ отговоръ, но не затова, че е невъзможно, а затова, защото расказвачитѣ на сънища въ по̀-многото случаи считѫтъ за излишно да прѣдавѫтъ нѣкои подробности, които бихѫ можали да обяснѭтъ нѣкои странности

на сънищата. Възможно е щото образа на дявола де е ималъ нѣкакво отношение къмъ умственната работа на знаменития музикантъ и поради това е занимавалъ въображението му. Но въ всѣкий случай, това е второстъпененъ пунктъ въ този въпросъ, който сега ни занимава. Генезиса на този сънь е интересенъ: мисъльта на Тортони е била силно занята отъ музикалното му произведение, но работата му още не била уздрѣла; въ врѣме на сънъ или, пó-добрѣ да са каже, въпрѣки съня мисъльта е продължавала да работи въ това направление и прѣкрасната мелодия като да е започнала да са лѣе отъ дълбочината на мозъка на музикантина и, така, прѣкрасното произведение било довършено. Исключете условията, напрѣжението на ума, което е било по-рано, и този сънь не би са присънилъ.

Произведенията на Бернарда де Палиссе прѣдставляватъ още пó-ясенъ примѣръ относително това, какво влияние има вврху сънищата настроението на ума въ будно състояние. Въ едно отъ своитѣ произведения той говори твърдѣ много, какъ да са уреди градина, и съ обичь изброява всичко, което е потрѣбно да са направи въ добрѣ уредена градина. Островчетата, изворитѣ, пещеритѣ, кьошковитѣ и т. н. той описва въ книгата си съ забѣлѣжителна лекость, грациозность и завършенность. Всички тѣзи прѣдмѣти тъй занимавали ума му, щото нà-сънѣ ясно са прѣдставили въ въображението му. Той сънувалъ, че постелкатя му е онъзи идеална градина, за която мислялъ, и че той вече къса плодове и са наслъждава отъ дърветата и растенията, които са около него и за които съ такава обичь говори въ произведението си.

Съня на знаменития скулпторъ Бенвенуто Челлини може да служи за образецъ на сънища, въ които са съглѣжда нравственна борба. Затворенъ въ тъмница отъ враговетѣ си, лишенъ отъ всичко, съсипанъ отъ болѣсть, Бенвенуто прѣкарвалъ всичкото си врѣме въ четение на библията. Той намѣрвалъ такова удоволствие въ четението, щото билъ готовъ непрѣстанно да чете. Това било единственно за него утѣшение, до като билъ въ тьмницата. „Азъ бивахъ въ такова отчаяние, — говорялъ той, — когато са мръкваше и не можахъ да продължавамъ четението си, щото бихъ са убилъ, ако да имаше около меня нѣкакво оръжие.“ Мисъльта да са убие започнала силно да го прѣслѣдва, тъй щото Челлина веднъжъ щѣлъ билъ да извърши намѣрението, но за щастие несполучилъ. Въ слѣ-

дващщата нощь той сънувалъ, че видѣлъ ангелъ съ необикновенна хубость, който му казалъ съ укоръ: Ти знаешъ, кой ти е далъ живота, а искашъ да го оставишъ прѣждеврѣменно. „Струва ми са, — говори Бенвенуто, — че му отговорихъ, че цѣнѭ милостьта Божия.“ — Защо искашъ да ѭ унищожавашъ? попиталъ го ангела. Остави нему да бди надъ тебя и не губи вѣра въ неговата добрина. -- Бенвенуто незабавно почувствувалъ, че ангела билъ правъ, и тутакъ-си съчинилъ диалогъ между душата и тѣлото си, който билъ записанъ отъ него въ тъмницата и въспроизведенъ отъ Ламартина. Въ този диалогъ тѣлото укорява душата за това, че тя иска да са отдѣли отъ него, и ѭ моли да не го оставя. Душата са съгласява, като исказва надѣжда за пô-добро бѫдѫще.

Ще прѣдадемъ още единъ сънь, който принадлѣжи къмъ сѫщата категория. Аберкромби прѣдава, че единъ отъ приятелитѣ му билъ кассиеръ въ голѣма банкирска контора въ Гласго. Когато той билъ въ контората, дошелъ веднъжъ единъ господинъ съ искание да му платѭтъ шесть шиллинга. Имало още нѣколко души, които чакали своя редъ и биле дошле пô-рано отъ тогова господина, но той билъ толкова нетърпѣливъ и толкова много дигалъ врѣва и при това тъй раздражавалъ всички съ заекванието си, щото единъ отъ присѫтствуѭщитѣ помолилъ кассиера да му плати 6 шиллинга, за да са избавѭтъ пô-скоро отъ него. Кассиера съ явно раздражение му подалъ шесть шиллинга и не ги записалъ въ смѣтната книга. Въ края на годината, когато свеждали балансъ, видѣли, че не достигѫтъ шесть шиллинга. Осемь или деветь мѣсеци са изминали отъ тогава, отъ когато заекаѭщия посѣтилъ контората. Кассиера употрѣбилъ безуспѣшно нѣколко дни и нощи наредъ, за да намѣри причината на дефицита. Най-подиръ, отива у дома си уморенъ, лѣга да спи и сънувалъ, че е пакъ въ контората и че пакъ дохожда заекваѭщия; постъпенно той си спомнилъ и най-незначителнитѣ подробности на този день. Той са събудилъ съ надѣжда, че най-послѣ ще намѣри причината на дефицита. Незабавно разглѣдалъ книгитѣ и видѣлъ наистина че тъзи сумма не била записана въ книгата. Въ този разказъ е ясно, че факта, който са е присънялъ на кассиера, разбира са, билъ му е добрѣ извѣстенъ, не мѫчно е можалъ да си го припомни. Но ума са намѣрвалъ въ силно напрѣжение; изглѣждало отъ начало, че отъ силянието на кассиера нѣма да излѣзе нищо, но

най-сѣтнѣ клѣткитѣ на мозъка, въ които сѫ са пазяли въспоминанията, които са отнасьѫтъ до този день, взели са активно състояние, и въ ума на спящия са е явилъ образа на заекващия.

Да са обърнемъ сега къмъ такива сънища, които тъй сѫщо са намѣрвѫтъ въ зависимость отъ настроението на ума и които отдавна сѫ привличали върху себе си внимание, като сѫ възбуждали особенъ интересъ, поради пророческия си характеръ. Както въ всички въпроси, въ които са вмъква понятие за чудесното, и въ този болшинството са дѣли на два лагера: едни желаѭтъ да видѭтъ въ пророческитѣ сънища само проявявание на чудесното, другитѣ пъкъ ги отхвърлѭтъ, като говорѭтъ, че такива сънища невѣрно сѫ биле прѣдадени, не сѫ биле добрѣ наблюдавани и т. н.

Както еднитѣ, тъй и другитѣ не сѫ прави. Ако въ законитѣ, които са отнасѭтъ до естественнитѣ науки, са утвърдявѫтъ факти, за достовѣрностьта на които не можемъ да са съмняваме, благодарение на това, че честни и проницателни человѣци сѫ ги наблюдавали, ний сме длъжни да ги приемемъ, безъ да намѣрвамѣ за нуждно да ги обясняваме съ хипотези, които не хармонирѫтъ съ даннитѣ, придобити отъ съврѣменната наука. Макъ Симонъ счита за нравственна длъжнось да прѣдаде нѣкои пророчески сънища, отъ които еднитѣ могѫтъ да са обяснѭтъ лесно, а що са отнася до другитѣ, причинитѣ имъ малко могѫтъ да бѫдѫтъ разбрани.

Прѣди всичко да прѣдадемъ общитѣ възглѣди върху пророческитѣ сънища. Сънищата, които прѣдсказвѫтъ нѣкакво събитие, което би са усѫществило, въобще толкова са рѣдки, щото едно просто съвпадание би можло достатъчно да ги обясни. Всѣкий человѣкъ вижда многобройни сънища, а поради това не е чудно, че нѣкога образитѣ имъ тъй ще са съединѭтъ, щото ще са повторѭтъ въ дѣйствителность. Това обяснение вече отчасто прѣмахва свърхестественния характеръ на пророческитѣ сънища. Но ако при това са каже още, че тѣ по-вечето пѫти сѫ са присънвали подъ влиянието на сериозни страхувания или желания, то вече това ги прѣобръща въ обикновенни сънища, които са намѣрвѫтъ въ зависимость отъ нравственното и умственното настроение на человѣка. Освѣнъ това много пѫти прѣдсказанитѣ събития, или фактитѣ, посочени отъ пророческитѣ сънища, можали бихѫ да бѫдѫтъ прѣдугадяни, поради исключителното положение на личноститѣ, които сѫ сънува-

ли такива сънища. Максъ Симонъ расказва, относително това, единъ печаленъ фактъ, който му съобщили прѣди нѣколко години и който той запомнилъ благодарение на това, че той може да служи за ясенъ примѣръ на такива сънища, на които прѣдсказанието са е сбѫднало; но при всичко това, той са обяснява просто и естественно. Една госпожа, която живѣяла въ Кахинхина, трѣбвало да са качи въ Сайчонъ на правителственъ параходъ, който ходялъ между столицата и разни други градове, които са намѣрвѫтъ вѫтрѣ въ тъзи французска колония. Цѣла нощь прѣди тръгванието си тя сънувала пожаръ и корабътрошение. Сънищата и са прѣкѫсвали отъ викове и ненадѣйни събуждания; но щомъ тя заспала пакъ сънувала нещастни человѣци, които биле прѣтърпяли коработрошение и търсѭтъ възможность за спасение отъ вѣрна смьртъ. Безъ да обрьща внимание на тѣзи сънища, дамата тръгнала, но въ врѣме на пѫтуванието наистина са случило голѣмо нещастие: котела на парахода са прьсналъ, тя нещастната силно била испогорена и слѣдъ страшни страдания умрѣла.

Безъ съмнѣние, въ този случай съня е билъ пророчески, защото прѣдсказванието са е сбѫднало; но при всичко това, за да са обясни, не трѣбва да са прибѣгва до свръхестественното, нито пъкъ даже да са вижди въ него просто съвпадение. Работата е въ това, че въ колонията на всички било извѣстно, че котлитѣ на парахода сѫ въ твърдѣ лошо състояние. А затова, естественно е че госпожата, която е живѣяла въ Кохинхина, са е страхувала, да не би да са случи нещастие. Настроението ѝ опрѣдѣляло сънища, които твърдѣ лѣсно сѫ можали да са сбѫднѫтъ.

Ако едвамъ-що прѣдадения сънь може да са обясни лесно, не може да са каже сѫщото за слѣдѫющия. Единъ пасторъ ва име Улриси, ималъ приятель, тъй сѫщо пасторъ, който живѣялъ въ съсѣдньото село. Веднъжъ неговия приятель му казалъ, че са страхува, че щѣ умре скоро, ако и да билъ въ пълно здравие. Разбира са, Улриси не повѣрвалъ на такива страхувания, но скоро слѣдъ този страненъ разговоръ той сънувалъ, че разяренъ конь бѣгалъ и носялъ върху си приятеля му, по добрѣ познатата му аллея, и че той падналъ отъ коня, като си разбилъ главата у едно дьрво. Той са събудилъ насълзенъ, цѣлъ день не можалъ да дойде на себя си; той добрѣ билъ увѣренъ, че приятеля му е умрѣлъ. Жена му прѣ-

смивала му са, но, въ сѫщото врѣме като желаяла да го успокои, прѣдложила му да излѣзѫтъ наедно на расходка. Той са съгласилъ, но прѣди излѣзвание прѣдупрѣдилъ слугитѣ, гдѣ ще тръгнѫтъ, за да знаѭтъ, гдѣ да го намѣрѭтъ, когато дойдѫтъ да го търсѭтъ отъ съсѣдньото село. Като са върналъ у дома си, съобщили му, че наистина дохождали отъ селото да го викѫтъ на кръщение. Слѣдъ малко врѣме той са научилъ за сѫщинската причина, поради която го викали; приятеля му умрѣлъ въ 5 часа вечерьта, и сѫщо тъй, както сънувалъ Улриси въ 6 часа сутриньта.

Какъ да са обяснѭтъ подобни сънища? Обстоятелствата, които бихѫ можали да обяснѭтъ генезиса на такива сънища, не ни сѫ извѣстни. При това тѣ така подробно сѫ расказани, щото расказвача би спомѣналъ за обстоятелствата, съ които ний бихме можали да си ги обяснимъ, ако да можахме да ги съглѣдаме. При всичко това, струва ни са, — говори Максъ Симонъ, — че рационалното обяснепие на такива сънища е само тогава възможно, ако ги припишемъ на тѣзи странни явления на уственния животъ, които са наричѫтъ *прѣдчувствие*. Мнозина не признавѫтъ, че сѫществува прѣдчувствие, но пъкъ трудно е да не са признае, и за доказателство на това Максъ Симонъ прѣдава нѣколко факти, въ които той не са съмнява, понеже сѫ биле расказани отъ честни и умни человѣци.

Единъ момъкъ тръгналъ веднъжъ да си отиде, за да са види съ родителитѣ си. По пѫтя той са събралъ съ двама офицери, съ които са условилъ да пѫтувѫтъ всички наедно, на пощенски кола. Като трѣбвало вече да сѣдне въ фаетона, той усѣтилъ нѣкакво странно чувство, което като да го парализирвало: да сѣдне въ фаетона струвало му са невъзможно. Офицеритѣ, като го съглѣдали, че чъртитѣ на лицето му са измѣнили, попитали го, що му е; той имъ расправилъ, каква е работата. Тѣ му прѣдложили да му помогнѫтъ да сѣдне, но момъка съвсѣмъ имъ отказалъ. Офицеритѣ заминали; той останалъ; но слѣдъ малко вълнението му исчезнало и той са въсползувалъ отъ първия сгоденъ случай, за да продължава пѫтя си. Когато пристигналъ до брѣговетѣ на Елба, той видѣлъ навáлица, и като ги попиталъ, що са е случило, отговорили му, че нѣкакъвъ фаетонъ, наедно съ коньетѣ, са сторколилъ и че двама офицери, които биле въ фаетона, удавили са.

Другий случай. Веднъжъ аббатъ Монтморенъ влѣзълъ въ цьрквата Св. Людовикъ и поколѣничилъ, за да са моли, но изведнъжъ и ненадѣйно почувствувалъ силно желание да са прѣмѣсти. Като не намѣрвалъ за нуждно да са подчини на това чувство, той продължавалъ да са моли; но най-послѣ го обвладало такова вълнение, щото станалъ и отишелъ на противоположната страна на цьрквата. Не билъ сварилъ още да поколѣничи, когато отъ свода падналъ камькъ на това мѣсто, гдѣто той прѣди малко врѣме стоялъ

Когато една познайница на Максъ Симона била на гости въ едно село, което било далечъ отъ нейния чифликъ, дошла ѝ ненадѣйно мисъль, че сестра ѝ, която тя оставила у дома си здрава, са намѣрва въ опастно състояние. Тя незабавно са върнала назадъ и още не била сварила да влѣзе въ кѫщи, когато ѝ казали, че на сестра ѝ текла кръвь отъ гърлото.

Съ бащата на Максъ Симона са случилъ слѣдующия фактъ. Като са врыщналъ веднъжъ, въ вечерно врѣме, у дома си, дошла му мисъль, че кѫщата му гори. Тъзи мисъль, тъй упорно запчонала да го мѫчи, щото той тръгналъ да върви пòбързѣ. Когато са приближавалъ до кѫщата си, казали му, че прѣди половина часъ избухналъ пожаръ въ неговата кѫща. Отъ дома си отсѫтствувалъ само нѣколко часа.

Какъ да са обяснѫтъ тѣзи фактове? Съ просто съвпадение ли, или съ нѣщо друго? Максъ Симонъ за обясняванието имъ говори слѣдующето: строго научнитѣ принципи нѣма да пострадѫтъ, ако са допустне, че нѣкои сѫждения са съставлявѫтъ и прѣработвѫтъ въ дълбочината на мозъчната ткань, а до съзнанието дохождѫтъ само окончателнитѣ резултати на тъзи работа. Това състояние може лесно да са провѣри. Всѣкиму е извѣстно, че по нѣкога са съставлявѫтъ сѫждения по поводъ на нѣкакво явление, фактъ, даже человѣци, и че тѣзи сѫждения послѣ са показвѫтъ вѣрни, но да са каже, на основание на що сѫ са съставили, е почти невъзможно. Мозъка, очевидно, е получилъ редъ впечатления, които не сме забѣлѣзвали, но благодарение на които извършвала са е безсъзнателна работа, и нашето съставено мнѣние не е било нищо друго освѣнъ естественно послѣдствие на тъзи безсъзнателна работа на ума, която ний и не сме подозирали. Този процессъ е добрѣ извѣстенъ на лѣкаритѣ. Ако диагностиката му и да не са основава на теоретическитѣ знания и на òпита, като са взе-

ме въ внимание трудноститѣ, които му са явяватъ, сполучливото опрѣдѣление на болѣстьта по нѣкога са основава на такива данни, които не могатъ да бждатъ всѣкога исказани отъ лѣкаря. Цѣлъ редъ отъ наблюдения е билъ направенъ на основание видѣнитѣ случаи; но тѣзи наблюдения като че сж са натрупвали безъ волята на лѣкаря, той не си е съставялъ ясно понятие за тѣхъ, но тѣ сж са прѣработвали въ мозъка му, безъ да дойдатъ до съзнанието, а заключението имъ са е явило въ готова форма, която са и исказва. Този начинъ за опрѣдѣляние такова болѣзненно състояние особенно добрѣ е извѣстенъ на гениалнитѣ доктори, на които не веднъжъ са е случвало да правятъ подобно наблюдение. Този сжщия процессъ може да бжде прослѣденъ на гениалнитѣ полководци.

Сега не ще бжде трудно да са разбере, въ що са състои сжщностьта на пророческитѣ сънища. Всичката разлика ще са състои именно въ това, че единъ процессъ на мислянието са извършва въ будно състояние, а другий въ врѣме на сънь. Ний вече знаемъ, че въ врѣме на сънь мозъка работи безсъзнателно, тъй щото отъ тука слѣдва, че да са сънува пророчески сънь е пó-лесно (колкото такива сънища и да сж рѣдки), отъ колкото да са обясни факта, въ основата на който има прѣдчувствие.

Прѣвелъ *Г. Ц. Г.*

еографията като наука и учебенъ прѣдмѣтъ*).

Отъ Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

Цѣльта на прѣподаванието географията.

Дидактически правила. Най-главнитѣ дидактически правила : прѣподаванието на географията сѫ слѣдующитѣ:

1. Главното въ географията е разбиранието на пространствен- ѣ отношения; но това разбиране е възможно само при развитието способностьта за прѣдставление. Прѣдставленията сѫ тогава ясни и зи, когато изникватъ отъ дѣйствителното въсприятие и за това ›подаванията на географията трѣбва да бѫде, колкото е възможно, нагледно. Най-високата степень на нагледностьта е собственното людение, то съставлява най-добрия пѫть за добиванието на исти- а; но тъй като е невъзможно да са наблюдава цѣлата земна по- хнина, то естественно трѣбва да са ограничимъ само съ това, кое- ни окрѫжава. Не отдалеченото и чуждото трѣбва да бѫде прѣд- ъ на първоначалното изучвание, а близското, родното и още по- е, че за по-вечето хора отечеството е единственното поприще на ната дѣятелность. Ученика по това, което види, посрѣдствомъ въо- жението, съставлява си понятие за това, което не види; безсъмнѣн- е, че само този прѣдмѣтъ ще разберешъ добрѣ, когото виждашъ собственнитѣ си очи, това, което не може да са види, то става ›о и понятно посрѣдствомъ съпоставлението и сравнението съ това, то е вече извѣстно; на това са основава приготвителния курсъ географията или отечествовѣдението. Само послѣ изучванието на ›жжающето трѣбва, на основание извѣстното педагогическо правило: си прѣминава отъ близкото къмъ отдалеченото и къмъ описанието отдалѣченото, чуждото. Независимо отъ непосрѣдственното наблю- ше отъ окрѫжающата мѣстность, полѣзно е да са прѣдприематъ графически екскурсии. За да прѣнесѫтъ тѣ нуждната полза, трѣбва са правятъ не какъ-да е, а правилно, послѣдователно и по планъ, отъ рано съставенъ. Но тъй като всичкото не може да са види и заже, то случва са да са прибѣгва къмъ нагледни пособия: глобу- карти, модели, изображения и стериоскопи.

Най-важното пособие ще бѫде глобуса; той прѣдставлява ıно, вѣрно и най-подходяще къмъ дѣйствителното изображение на ята съ всичкитѣ нейни части (гл. по нататъкъ). Послѣ глобуса ı картата; тя е исходния пунктъ на всѣки географически урокъ. 5рата карта и безъ книга дава понятие за очертанието на страна- за нейното положение, голѣмина, повърхнина, поение, дължина на китѣ, голѣмина на бассейна, климатическитѣ условия, произведения- и др. такива; освѣнъ това по нея могѫтъ да са правятъ раз- ни сравнения.

---

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. V.

Безъ карта е невъзможно прѣподаванието на географията ка
то е невъзможно и прѣподаванието на естественната история безъ в
лекции и рисунки. Тя е необходима за разяснение и за по-добро уз
чавание въ паметьта на добититѣ географически свѣдѣния; благод
рение на неѭ, ний имаме възможность да хвърлимъ единъ общъ в
глѣдъ на голѣма часть отъ земната повърхнина или даже на цѣла
земя и получаваме ясно прѣдставление за географическитѣ услов
на дадена мѣстность. Най-важното между всичкитѣ спомагателни срѣ
ства при изучванието на географията е собственното наблюдение,
и то са нуждае отъ карта; съ помощьта на картата ний са ориен
роваме въ позната мѣстность и ясно разбираме това, което видим
Картата, макаръ и лишена отъ образи, но много пояснява томува, ко
то умѣе да ѭ чете. Ако прѣдъ ученицитѣ са намѣрва точна кар
съ нагледно изображение на повърхнината, то работата на учителя
да доведе ученика, съ помощьта на конкретното съзерцание, до пр
вилни научни заключения. Издигната ли е страната или низка, зап
тена ли е тя отъ планини или не, плодородна ли е или безплодн
блатисто ли е или сухо — всичко това указва влияние на климат
производителностьта на почвата и даже на самото занятие на жите
тѣ. Ако страната е низка и плодородна, то въ неѭ са развива зе
ледѣлието; въ планинитѣ съ успѣхъ върви скотовъдството, рударст
то и дърводѣлството. Фабричната промишленность и търговията
развиватъ тамъ, гдѣто за това съдѣйствуватъ производителната п
ва, удобнитѣ пѫтища за съобщение, рѣкитѣ, каналитѣ моретата
безопастнитѣ бухти и пристанища.

Картографа Сидовъ на учителския съборъ, като е желая
да покаже значението на картата при прѣподаванието на геопраф
та, е казалъ слѣдующето: „Съ числото на градусната линия въ
шия умъ са свързва прѣдставлението за различнитѣ фрази на слън
вото освѣщение и нагряване; единъ поглѣдъ на рѣчната мрѣжа,
правлението, развитието, формата на устията на рѣкитѣ, на количеств
и протѣгналостьта на езерата и блатата, дава безконеченъ редъ
заключения за природата на страната, за влиянието ѝ на человѣка
отъ своя страна за духовното господаруване на человѣка надъ пр
родата. Такова значение иматъ и разглѣжданието пластиката на п
вата, распрѣдѣлението на височинитѣ и низкитѣ страни, характера
издигнатинитѣ и тѣхнитѣ форми.“

Наистена е че горѣпомѣнатитѣ заключения изискватъ извѣ
но развитие и подготовка отъ страна на ученицитѣ и са умѣстни
мо въ горнитѣ классове, но при всичко това, изисква са постоян
старание за да са възбужда въ ученицитѣ самодѣятелность и ин
ресъ къмъ прѣдмѣта, инъкъ географията ще обрѣменява паметьта
сухъ материалъ и причисляване на названията и достазабѣлѣжит
ноститѣ на градоветѣ или пъкъ ще са обърни въ съобщение на в
възможни свѣдѣния по разни прѣдмѣти и интересни расказн за чуж
страни и народи, наистена дѣйствуѭщи на въображението на учащ
тѣ са, но никъкъ не да развиватъ мислението.

Работата на учителя е да научи ученика да глѣда на в

а и и да ѭ чете правилно, да прави заключения и ясно да прѣ-
за това, което е изучено, съ една дума да са въсползува отъ кар-
а, като срѣдство за възбуждание на умственната дѣятелность. Спо-
дъ Борманна, (гл. Wegweiser. Дистервега), при четението по карта-
видимото са обрьща въ чуваемо, а изображението — въ описание.
тението по картата обрьща въ думи знаковетѣ, и ако то са води
авилно, довежда ученицитѣ до ясно разбиране вътрѣшния образъ
страната. Отъ начало изисква щото прочетеното отъ него на кар-
а, да са повтори отъ ученицитѣ, послѣ дава просторъ на самодѣя-
ность на ученицитѣ и съ послѣдователни упражнения ги довежда
това, щото ученицитѣ, съ помощьта на техническитѣ термини, да
въ състояние да четѫтъ картата. Подобни упражнения разесняватъ
тата, по силно ѭ запечатлявѫтъ въ душата на ученика и го при-
ѫтъ къмъ географическия язикъ.

Нашитѣ прѣдставления си оставѫтъ тъмни и неясни догдѣто
са кажѫтъ съ езика; ако това е справедливо за възрастнитѣ, то
е по-вече за дѣцата, които, при разглѣжданието на картата, виж-
ъ вмѣсто прѣдметъ единъ само знакъ. Тѣ слѣдятъ на картата
ъ да разбирѫтъ това, каквото виждѫтъ; много нѣща тѣ съвсѣмъ
забѣлѣзвѫтъ, защото за това са изисква сложно съждение, което
може да са прѣдизвиква отъ непосрѣдственното наблюдение. А ко-
о вьншното впечатление са прѣдава съ думи и мъртвия образъ са
лоти въ живата дума, то всичко до тогава забъркано и неясно,
ьща са въ правилно и ясно — такъвъ плодотворенъ процессъ е
го съживителенъ за дѣцата. Като изражава съ думи прѣставление-
което са прѣдизвиква отъ картата, ученика още по ясно и твърдо
запечатлява въ своята душа; като си приучва окото къмъ наблю-
ия посрѣдствомъ четение на картата, той въ сѫщето врѣме приви-
къмъ точни географически опрѣдѣления, термини, къмъ различне
азнообразие на географическитѣ явления и отношения.

По картата ученика може да отговори на слѣдующитѣ възпро-
подъ каква широчина и дължина и въ какъвъ поясъ лѣжи стра-
а, съ какви земи и морета е заобиколена, прѣдставлявали тя по-
ичетки или естественни граници, право ли е или извито очерта-
то на брѣговетѣ ѝ, въ кои полуострови кои морета са вдавѫтъ въ
ъ заливи, нѣма ли острови наблизо до материка, съ какви прото-
сѫ отдѣлени тѣ? По нататъкъ: издигната ли е страната или низ-
ако е издигната то издигната ли поляна прѣдставлява или пла-
ка страна, какъ са срѣщѫтъ планинитѣ въ видъ на могили или
отдѣлни възвишения, по какво направление са протакѫтъ планин-
гѣ вериги, гдѣ тѣ са спущѫтъ стръмно и гдѣ полѣгато, добрѣ
е напоена страната или не, какви рѣки протичѫтъ, отъ гдѣ тѣ во-
ъ началото си, какви притоци приемѫтъ (да са покаже извора и
зние то на послѣднитѣ), широка ли е долината, кои планини са
късвѫтъ отъ рѣкитѣ, гдѣ е водораздѣла между рѣчнитѣ системи,
ю е устието: фунинобразно ли или делтообразно, най-послѣ какви
дове сѫ расположени по рѣкитѣ и по тѣхнитѣ притоци.

2. Независимо отъ разяснението на пространственнитѣ отно-

шения, трѣбва и размѣритѣ да са правжтъ нагледни за учащитѣ с
инъкъ числата, които си обозначавжтъ, лесно са забравжтъ. Най-
бро е това: а) да са сравнявжтъ даденитѣ размѣри съ извѣстн
вече на ученицитѣ, тъй напр. като са говори за Сахара, може да
каже, че тя е 3 пжти по-голѣма отъ Срѣдиземното море и 10
Германия; b) при сравнението на линейнитѣ протегналости напр.
китѣ да за изображавжтъ съ прави линии, сътвѣтственно съ тѣхн
голѣмина; а при сравнението на плоскоститѣ, напр. частитѣ на с
та, тѣхнитѣ относителни вѣличини да са изображавжтъ съ сътв
ственни квадрати; с) да са вземжтъ само кръгли цифри и отношен
та помежду имъ да са изражавжтъ съ прости числа, напр. ако раз
ра на Европа =1, на Африка ще бжде 3, на Америка 1+3=4,
Азия малко по-вече отъ 4; d) като са говори за населението, да
помѣнува не за абсолютното негово количество, а за относител
то, т. е. за плътностьта на населението, тъй като на основание н
лѣсно може да са направи нѣкакво заключение.

За пособие, при географическото изображение на численн
данни, може да служи малкото издание на Coordes: „Geographis
Grössenbilder"[1]). Въ него сж помѣстени сравненитѣ величини
слънцето и различнитѣ планети, сплюснатостьта на земята сравнит
но съ най-високитѣ планини, градуситѣ на параллелнитѣ кржгове, р
мѣритѣ на сушата и водата, поиситѣ на частитѣ на свѣта, океани
височината на снѣжнитѣ линии, границитѣ на пассатитѣ, расчленен
то на материцитѣ, количеството на падающия дъждъ, планинитѣ,
сочината на езерната повърхнина, дължината на рѣкитѣ, растителн
области, количеството и плътностьта на населението, сравнени
на племената, исповѣданията, господарствата, послѣ слѣдва специ
но сравнение на численнитѣ данни, които са касаятъ до Европ
Германия.

3. Необходимо е щото на ученика да бжде ясна вжтрѣшн
връзка между географическитѣ елементи. Тъзи връзка може да са
бѣлѣжи въ отношението между причината и слѣдствието, или са я
ва въ видъ на общо положение, като резултатъ отъ нѣколко набл
дения надъ сходни явления или като частни заключения отъ об
положения.

Свръзката между причината и слѣдствието не е винаги о
видна, а са забѣлѣзва само съ помощьта на въпроси. Да прѣведемъ п
мѣръ: Да прѣдположимъ, че са говори за Швейцарскитѣ рѣки, ко
протичжтъ прѣзъ езера, до вливанието си въ тѣхъ, носжтъ мътна
да, а послѣ истичанието си отъ тѣхъ, водата имъ е чиста и прозр
на. Питамъ: каква е скоростьта на рѣкитѣ? Какво става при бър
течение, съ камъкитѣ и съ тинята, които лѣжатъ на дъното на
китѣ? Каква става водата отъ тинята? При прѣминаванието на
ката прѣзъ езерото, измѣнували са скоростьта на течението ѝ? Ка
ще стане съ тинята и какъвъ ще бжде цвѣта на водата? Въ по

[1]) „Географически картини за величинитѣ" *Прѣв.*

: примѣри, въ които тъй ясно са вижда връзката между причината
явлението и неговото слѣдствие, могжтъ да са приведжтъ много.

Общитѣ положения са извличжтъ отъ сравнението на нѣколко
ости или сложни отношения. Въ първия случай фактитѣ са суммир-
ятъ по тѣхнитѣ външни признаци; напримѣръ: рѣкитѣ на Кастил-
ата висока поляна водятъ началото си отъ Иберийския гръбнакъ,
мать голѣми притоци; вслѣдствие тераловиднитѣ снишавания на
сокатa поляна сж изобилни съ прагове и водопади. Въ вторий слу-
й фактитѣ са суммирвжтъ по вжтрѣшнитѣ признаци; напримѣръ:
рскитѣ течения прѣнасятъ въ студенитѣ страни топла вода, а въ
плитѣ — студена, отъ което климата са умѣрява.

Подобни сравнения имжтъ това важно педагогическо значение,
при него, по-прѣди изученото са повтаря, а новото по-силно са за-
четлява въ ума на ученика.

Най-послѣ отъ нѣколко общи положения могжтъ да бждатъ
влѣчени извѣстни слѣдствия. Примѣри: при устията на голѣмитѣ рѣ-
лѣжатъ важни търговски градове, отъ тука произлиза значението
Александрия, Риса, Новий-Орлеанъ и др.; въ Китайската низка
рана, благодарение на топлото и влажно лѣто и плодородната поч-
, изобилно расте оризъ, но почти сжщитѣ тѣзи условия сжществу-
тъ и въ Ломбардската низка страна, за това и тамъ може да рас-
оризъ.

4. Усвояванието на положителния географически материалъ
работа на паметьта, за това са изисква грижа за здравото усвоя-
ние на разбраното и изученото. За по-добро уякчавание на изуче-
то, заставятъ ученицитѣ да правятъ различни сравнения и съпо-
ановленяя, постоянно показвжтъ на картата, разеснявжтъ прѣмина-
го и все съ тъзи цѣль, за да не са изглади отъ неговата память
трѣшния образъ на страната. Колкото е възможно по често трѣбва
са повтаря прѣминатото; въ всѣки урокъ да са повтаря това, кое-
е било зададено и което е прѣминато по-отрано. Когато е свърше-
извѣстна статия, то са прави повторение, но малко въ други родъ;
о напр. градоветѣ отъ най-напрѣдъ сж биле изучавани споредъ
овинцитѣ, то сега каржтъ ученицитѣ да ги казвжтъ споредъ рѣ-
тѣ, споредъ господствующата въ тѣхъ дѣятелность и др. так. По-
зно е тъй сжщо да са прѣдприемятъ и мисленни пжтешествия; у-
теля означава какви да сж двѣ точки, а ученицитѣ казвжтъ и опис-
тъ планинитѣ, рѣкитѣ и градоветѣ, които са срѣщатъ по-между
съ. Най-послѣ за по-добъръ прѣглѣдъ на изученото съставлявжтъ
обенни таблици и по тѣхъ распрѣдѣлятъ географическия материалъ.

5. Прѣподаванието на всѣки прѣдметъ трѣбва да възбужда
одѣятелность въ ученицитѣ, която трѣбва да са проявява въ видъ
спроизведение. Тъзи работа трѣбва да са води тъй, щото ученици-
да сж въ състояние да въспроизведжтъ това, което сж видѣли и
обрали. Въспроизведението съставлява едно отъ срѣдствата за по
бро разбиране на изученото и служи за добра провѣрка, да ли у-

48.

ченицитѣ сж си съставили ясно и точно понятие за прѣдмѣта. Въспроизведението може да бжде словесно, писменно и техническо.

а) Словесното въспроизведение са състои въ точното и свързано прѣдаване на въсприетото и усвоеното. За да са достигне това, учителя не са ограничава само съ акроматическата и излагающата форма, а прибѣгва и къмъ диалогическата, или въпросната. Урока трѣбва да са състои не само отъ единъ просто расказъ отъ страна на учителя, а въ постоянното възбуждание самодѣятелностьта на ученицитѣ; въ противенъ случай тѣ ще си останжтъ безучастни слушатели. Учителя трѣбва повече да пита; ако той захване все да разказва, то пассивното състояние на ученика въ врѣме на урока, ще убие въ него всѣка самодѣятелностъ и охота къмъ занятия. Особенно този приемъ е необходимъ при търсението по картата; всичко, което ученика е въ състояние да прочете по картата, заключенията, които той може да направи, на основание на това, учителя не ги съобщава направо, а го кара да отговаря съ въпроси, които могжтъ да му напомнжтъ за това.

в) Писменното въспроизведение е възможно само въ срѣднитѣ и въ горнитѣ классове; отъ ученицитѣ въ долнитѣ классове може да са изисква писменъ отговоръ въ най-кратки прѣдложения. Ако ученицитѣ достатъчно сж развити и богати съ географически и исторически свѣдѣния, може да имъ са задавжтъ нѣкои теми за описание отъ слѣдующия родъ: да са прокара параллель между Африка и Нова-Холландия, сѣверното и южното полушария, Хималаитѣ и Алпитѣ, Пиренеитѣ и Алпитѣ' Перинейския и Скандинавския полуострови. Да са сравни Белгия съ Ломбардия, Холландия съ Швейцария, Европа съ Азия по хоризонтално и вертикално очертание. Да са сравни степьта Гоби съ Сахара. Ползата отъ рѣкитѣ и вѣтроветѣ. Какво трѣбва да са разбира подъ думата астрономически и физически климатъ? Какво е влиянието на планинитѣ върху климата? Какво е прѣимуществото на Европа прѣдъ другитѣ части на свѣта? Какви сж прѣимуществата на приморската страна сравнително съ тъзи, която е расположена вжтрѣ въ континента.

За не излишно считамъ да покажа за примѣръ на двѣ теми какъвъ трѣбва да бжде тѣхния разборъ.

Да са намѣри сходството между Южна-Европа и Южна-Азия.

Сходството са изражава въ много нѣща, но прѣимуществени въ расчленението; Пиренейския и Аравийския полуострови и двата имжтъ многожгълна форма, отдѣлени отъ Африка съ тесна протоци отличавжтъ са съ безплодни високи поляни, съ най-плодородни прибрѣжни части, съ гордѣливъ нъравъ на жителитѣ и религиозенъ фанатизмъ. Италия и прѣдня Индия (Индустанъ) — двѣтѣ къмъ югъ са заострени и снабдени съ острови (Цейлонъ и Сицилия); самитѣ полуострови сж планинисти, а на сѣверъ лѣжжтъ низски страни (низскитѣ страни на р. р. Гансъ и По); въ двата е културата на старитѣ врѣмена; уживени търговски сношения въ срѣднитѣ вѣкове. Балкански и Индо-Китайски полуострови — двата на югъ протегнати въ тѣсни полуострови (Морея и Малакка); Грьцкия архипелагъ съставл

за прохода къмъ Мала-Азия, а Ость-Индийския къмъ Нова-Холландия; на двата полуострова планинскитѣ гръбнаци сѫ редуватъ съ рѣчнитѣ долини; жителитѣ едни коренни (Индуси и Гърци), други: пришелци (Китайци и Турци); културата е недостаточна въ сравнение съ съсѣднитѣ полуострови.

Да са прокара параллель между източното и западното полушария.

Сходството: Струпвание на сушата на сѣверъ и югъ, двѣтѣ части сѣверната и южната сѫ съединени съ провлакъ, въ срѣдата на това и онова полушария са намира по едно Срѣдиземно море, което отъ полуостровитѣ (Италия и Юкатанъ) са дѣли на двѣ части.

Различието: Едина материкъ е протѣгнатъ по посока на меридиана, а другия по параллела; въ главната сѣверна часть силно брѣгово развитие, а въ южната — слабо; различно распрѣдѣление на планинскитѣ гръбнаци, високитѣ поляни и низкитѣ страни, различно напояванне въ вѫтрѣшноститѣ на двата континента.

c) Техническото въспроизведение са състои въ чертанието на карти. Изучванието на географията е немислимо безъ чертание; освѣнъ самодѣятелностьта, тука са достигѫтъ двѣ главни педагогически условия: наглѣдность и послѣдователность.

Както и да са учи географията, състои ли са тя само въ едно запомнювание на названия и числа или въ изучванае на тъзи връзска, която сѫществува между отдѣлнитѣ географически явления, въ всѣки случай е необходимо чьртанието на карти. Когато ученика ясно е усвоилъ изученото, той е въ състояние да го въспроизведе на чъртежъ; това, което начьртае по паметь, то съставлява неговото духовно състояние. Но чьртанието на картитѣ съвсѣмъ не трѣбва да бѫде главна цѣль при прѣподаванието на географията; то е цѣнно не само по себе си, а като приемъ, който помага за усвояванието на географическитѣ данни и запомнювание на изучения материалъ. То развива самодѣятелность на ученика, приучва го къмъ точно разглѣждание, внимателно наблюдение, къмъ бързо, правилно ориентирование и най-послѣ служи за провѣрка за знанието на ученика. Безъ да са глѣда на всичко това, има прѣподаватели, които сами не чьртаѭтъ и не карѫтъ ученицитѣ да чьртаѭтъ. Главната причина на такова явление е неумѣнието и неподготовката на учителитѣ къмъ чьртанието, макарь и въ това отношение да са не изисква особенъ майсторлъкъ отъ страна на учителя. Не малко прѣпятствие може да бѫде и това обстоятелство, че обикновенно за географията назначавѫтъ малко уроци, а чьртанието, казвѫтъ, отнемало много врѣме; но послѣдната забѣлѣжка си нѣма мѣстото, ако не са обрьща строго внимание на чубостьта на чьртежа. Каквито и да бѫдѫтъ приемитѣ на чьртанието, необходимо е щото всичкитѣ ученици въ классъ да работѭтъ и всички да чьртаѭтъ едно и сѫщо нѣщо, а не да работѭтъ само нѣкои, а другитѣ да оставѫтъ безучастни зрители; необходимо е, щото картата да са чьртае отъ учителя постепенно, а да са не явява внезапно и неочаквано. Това, което постепенно става прѣдъ очитѣ на ученицитѣ, то по-лесно са разбира и запомнюва, отъ колкото това, което

са явява извѣднъжъ и готово. При това често са срѣщжтъ прѣподаватели, които, като сж искусни въ чъртанията, кордисвжтъ са съ това прѣдъ ученицитѣ; майсторски тѣ чъртажтъ на другата страна на дъската извѣстна страна и, когато тя е готова, обрьщжтъ дъската къмъ ученицитѣ и съ това често прѣдизвикватъ въ послѣднитѣ въсторгъ и учудвание съ своя чъртежъ, но забравжтъ при това едно нѣщо: че това, което са образува прѣдъ очитѣ на ученицитѣ малко по-малко, то по-легко са запомнюва и разбира, отъ колкото извѣднъжъ готовото. Привьрженницитѣ на картографическия методъ изискватъ щото, картата трѣбва да са чъртае, прѣди да са пристжпи къмъ описанието на извѣстна страна. Но трудно можемъ са съгласи съ това; когато ученика е успѣлъ да са запознае съ повьрхнината распрѣдѣлението на рѣкитѣ, градоветѣ, чъртежа не може да го затрудни. (Подробности гл. „О построеніи и черченіи картъ" Раевскаго).

6. Съ грижата за наглѣдность въ изложенното, трѣбва въ сжщото врѣме и старание щото прѣподаванието да бжде, колкото е възможно, по-живо. Сухитѣ факти, голитѣ имена и числа не могжтъ да подѣйствувжтъ на въображението на ученицитѣ и не сж въ състояние да възбуджтъ интересъ. Земята за ученицитѣ не трѣбва да бжде мъртавъ шаръ, а пъленъ съ животъ на организми. Необходимо е, щото прѣподаванието да са оживлява съ конкретни описания, които трѣбва не да са четжтъ, а да са прѣдавжтъ съ живи думи. Каква е разликата между това, когато учителя разказва за нѣщо съ увлѣчение и създава цѣла картина прѣдъ очитѣ на ученицитѣ и между това, когато той чете нѣкакво описание? Когато чете, то още отъ началото ученицитѣ слушжтъ внимателно, но слѣдъ нѣколко врѣме, тѣ едвамъ слѣджтъ това, което са чете; когато разказва, то разказа са обикновенно усилва и колкото по нататъкъ, толкова по-вече. На възрастнитѣ ученици може да са дава да четжтъ географъчески очерки и хрестоматии, съ които въ послѣднйо врѣме, са е много убогатила географическата литература. За съжеление обаче, по-голѣмата часть отъ очеркитѣ носи отпечатъка на чисто субъективни възрѣния на авторитѣ и са посвѣщава на описанието великитѣ явления на тропическата природа. Авторитѣ като че парочно бижтъ на това, за да поразжтъ читателя съ силната красота на отдалечената отъ него природа, вслѣдствие на което, въ читателя често са развива лъжлива сантименталность и праздно увличание къмъ чуждата нему природа. Малко очърки са коснувжтъ къмъ окржжающата природа, макаръ за внимателния наблюдатель тя открива цѣлъ миръ, съ свой родъ интересъ.

При прѣподаванието на географията изисква са постоянно грижа за цѣлостьта на прѣдставленията и внимателно да са избѣгва тѣхната распокжснатость. Като са говори напр. за повьрхнината, трѣбва високитѣ поляни, планинскитѣ гръбнаци и долинитѣ да са описвжтъ въ връзка, а не да са ограничава само съ едно причисляванне на еднитѣ и другитѣ; само при тѣзи условия ученика може да си разясни релефа на страната. Какво противно понятие ще са състави въ главата на ученика за планинската страна, ако той си я прѣдстави отъ редъ малко-много остри гръбнаци? Когато послѣднитѣ

ъставляватъ само единъ членъ на цѣлата планинска система, която а състои отъ висока поляна и планински гръбнаци, постепенното поижаванне на които може да са прослѣди отъ най-високитѣ върхове о низкитѣ страни. Каква е разницата между ученика, за когото Срѣдн-Азия са прѣдставлява равнина, набраздена съ планински вериги Хималаитѣ, Тянъ-Шянь и др.) и ученика, за когото тя са явява рамадна висока поляна, която стръмно са спуща къмъ Индустанска-а низка страна, а къмъ Сибиръ са спуща постепенно, като образува едъ отъ терраси!

Въ това отношение, най-добрѣ е да са описва страната хорографически: спорѣдъ типически области или характерни ландшафти. ова са сѫщински географически недѣлими; отъ тѣхъ, като отъ цѣло, не отъ части, трѣбва да произлиза описанието, само при такива уловия ще изчезне сухото причисление на едни голи имена на планини, ѣки и безъ всѣкаква врьзка помежду имъ. Такива области за Сканинавския полуостровъ могѫтъ напр. да са начетѫтъ три: западния рѣгъ, планинската страна и южната низка часть на полуострова. За иринейския — шесть: Пиринеитѣ, Аррагонската низка страна, исочната брѣгова ивица, планинската гранадска страна, Андалузката изка страна, вѫтрѣшнитѣ високи поляни. За Южна-Америка тъй сѫо шесть: високитѣ страни; Андитѣ Гвианската и Бразилската високи оляни; низкитѣ страни на р. р. Ориноко, Амазонската и Лаплата.

Но трѣбва да са забѣлѣжи, че за всѣка страна не може да а изберѫтъ такива области, особенно ако повьрхнината е еднообразна, послѣ може да са случи, че една часть отъ извѣстно пространтво, което заема страната, да не влиза въ помѣнатитѣ области, найослѣ при това не може и да са избѣгне повторенията на много географически факти (причисления напр. на планини, рѣки и др. такива).

Що са касае до това у какъвъ методъ, при прѣподаванието на еографията, трѣбва да са придьржаме, то, както видѣхме, синтетичесия методъ е по умѣстенъ въ долнитѣ училища, аналистическия въ рѣднитѣ и картографическия въ специалнитѣ; но строго да са прирьжаме у една методъ, не може. Аналистическтя е най-послѣдоваеленъ, но противорѣчи на този процессъ, посрѣдствомъ който са довятъ познанията. Синтетическия съотвѣтствова на дѣтинската природа, но не прѣдставлява такава непослѣдователность; рано или късо трѣбва да са направи скачка отъ извѣстното къмъ неизвѣстното. артографическия методъ е твърдѣ отекчителенъ за паметьта и за спълнението му са изисква много врѣме, съ което не всѣко училище оже да располага. Ето защо, като не са прѣдьржаме безусловно у динъ отъ помѣнатитѣ методи, ний можемъ да са ползуваме и съ триѣ, а именно: началното прѣподаванне да са води по синтетически ѫтъ, като най-подходящъ къмъ дѣтинската природа; а систематичесия курсъ да са излага по аналитичекия методъ, като постоянно са ъпровожда съ чьртание на карти.

Съдържанието на курса. 1) При прѣподаванието на геограията трѣбва да са има прѣдъ видъ не обективнитѣ цѣли, а субе-

ктивнитѣ; не това което иска науката, а това, което съотвѣтство на възрастьта на учащитѣ са, трѣбва да бѫде прѣдмѣтъ на изучвані

2. Трѣбва да са отбира най-необходимото и най-характер стичното; особенно при описанието на чуждитѣ страни, трѣбва да избѣгва всичко не важно и не сѫществено. Достатъчно е да са пр ведѫтъ типическитѣ факти, които подтвърждавѫтъ извѣстенъ географ чески законъ и които могѫтъ да подѣйствовѫтъ върху мисляннието ученика. Относително това правило много грѣшѫтъ нѣкои учебници атласи, които често бивѫтъ напълнени съ съвършенно излишни и нужди фактове.

3. Топическата, физическата и политическата география трѣбва да вървѭтъ отдѣлно една слѣдъ друга, а отъ всѣка трѣб да са избирѫтъ извѣстни факти и явления, които сѫ най-достъпни разбиране отъ ученицитѣ и да са прѣдставѭтъ въ взаимна връз за това, за да може въ главата на ученика да са състави пъленъ бразъ на страната. Най-добрѣ е да са расположи цѣлия курсъ видъ на концентрически кръгове, отъ които, въ всѣки единъ влиза данни по тритѣ отдѣла на географията и тогава на всѣка степень ченика ще получи нѣщо завършено, цѣло. Но такъвъ курсъ никак още не е изработенъ за по-вечето училища и чака испълнението за въ бѫдѫще.

4. Обикновенно всѣки единъ систематически учебникъ по г ографията са начева съ тъй нарѣченитѣ прѣдварителни свѣдѣния математическата география, съ описанието на звѣздитѣ, планетит кометитѣ и обяснения за двоякото движение на земята, именно това, което е недостъпно за ученицитѣ отъ долнитѣ классове. Не по чудно послѣ това, че много прѣподаватели избѣгвѫтъ изложение на по-добри свѣдѣния въ началото и даже по нѣкога ги съвсѣмъ хвърлѭтъ отъ курса, но безъ тѣхъ не може да са мине при по-па тъшното изложение на географията; ученика, щомъ не си е обяснил какъ са измѣнява положението на земьята относително слънцето, нѣ да разбере защо въ различнитѣ поясси на земния шаръ има и раз ченъ климатъ. Вмѣсто да са съобщавѫтъ прѣдварителни понятия математическата география още отъ началото, по-добрѣ е да са к рѫтъ ученицитѣ да наблюдавѫтъ явленията, които са забѣлѣзвѫтъ небето; нека тѣ да наблюдавѫтъ точката на изгрѣванието и зах данието на слънцето, дѫгитѣ, които са описвѫтъ по небето отъ сл цето, видимото дневно и годишно движение на слънцето и др. таки Послѣ това може да са прѣкара всичко, което са пада по математ ческата география, само по-добрѣ е не въ единъ курсъ, а въ дв въ първия може да влезе понятието за хоризонта, странитѣ свѣта, формата на земята, полюситѣ, меридианитѣ, екватора, парале нитѣ кръгове, плоскитѣ изображения на земята; въ втория: двойно движение на земята, слънчевото освѣщение и нагрѣвание; обяснен за измѣняванието на деня, врѣмената на годината, а въ горнитѣ кла сове математическата география трѣбва да са минава въ по-стро научна система.

5. На физическата география трѣбва да са даде прѣимущес

во; важно е не случайното и не изменяемото, а вѣчното, което не са изменява; безъ физическия елементъ, както видѣхме, цѣлото географическо прѣподавание е лишено отъ здрава основа и като че виси въ въздуха. Впрочемъ, извънредно голѣмитѣ подробности, особенно въ долнитѣ классове, отекчавжтъ паметьта и малко значение имжтъ въ педагогическо и практическо отношение. Съвършенно излишно е подробно да са причислявжтъ отдѣлнитѣ планински гръбнаци и върхове; по-добрѣ е да са даде точно и вѣрно понятие за релефа на страната и да са помѣне за това, проходими ли сж планинитѣ, не указвжтъ ли тѣ влияние върху климата и др. такива; мѣсто причисляване на много рѣки и тѣхни притоци, да са укаже на това, корабоплавателни ли сж тѣ или не. За климата трѣбва да са говори само въ общи черти, до колкото може да са сжди за него по растоянието на страната отъ екватора и океана, по нейната височина надъ морското равнище, по напояванието и направлението на планинскитѣ гръбнаци. Срѣдната годишна температура и количеството на падающата вода, колкото и да сж важни тѣ сами по себе си, малко значение имжтъ въ учебния курсъ и съ трудъ са запомнювжтъ отъ ученицитѣ. Изисква са особенна прѣдпазливость при описанието на естественнитѣ произведения; за растенията и животнитѣ въ географията са говори отъ друга точка на зрѣнието и нѣкъкъ по-инъкъ отъ колкото въ ботаниката и зоологията. Не могжтъ да са описвжтъ наистена всичкитѣ растения и животни на това основание, че всѣко отъ тѣхъ има извѣстно значение въ природата! Съвършенно достаточно е да са помѣне само за топическитѣ прѣдставители на дадената мѣстность или за такива растения, сжществуванието на които зависи отъ природата на извѣстна страна или които имжтъ значение за человѣка или най-послѣ че, благодарение на своето изобилие и размѣри, играйтъ роль въ ландшафта на страната.

6. Колкото и да е важна етнографията, но въ учебния курсъ трѣбва да ѝ са даде скроменъ размѣръ. Като са говори за нѣкой народъ, може да са каже за неговитѣ отличителни черти, които сж са образували вслѣдствие влиянието на физическата природа, но не трѣбва да са впущаме въ подробни разсжждения относитекно характера, защото, въ по-вечето случаи, всички подобни данни не прѣдставляжтъ нищо цѣло и сж доволно неоснователни, тъй като твърдѣ често сж основани на разкази на единъ или двама пжтешественници, неизвѣстно още до колко достовѣрни. Да са впущаме въ историческото развитие на народа, може само въ горнитѣ классове, а въ останалитѣ то е неумѣстно, по причина на малкото знание и развитие на ученицитѣ.

7. Политическата география, която обикновенно е много любима на географитѣ и която заема най-галѣмо число страници въ учебницитѣ, трѣбва значително да отстжпи на другитѣ части. Съ административното отдѣление на области, провинции, е необходимо да са запознаемъ при изучванието на отечественната география; а при другитѣ господарства само въ такъвъ случай, ако то има историческа основа.

8. Отъ градоветѣ трѣбва да са забѣлѣзвжтъ само тѣзи, кои-

то служжтъ за центръ на промишленната и търговската дѣятелность и значението на които може да бжде обяснено, съ географическото положение. Що са касае до градоветѣ, които сж забѣлѣжителни въ историческо отношение и съ тъй нарѣченитѣ достозабѣлѣжителности, то тѣхното мѣсто не е въ географията, а въ историческия учебникъ, който по-подробно описва странитѣ или най-послѣ въ пжтеводителя.

9. Най-послѣ въ заключение ще забѣлѣжимъ, че най-подробно отъ всички трѣбва да бжде изучена отечественната география и съсѣднитѣ съ нея страни; кратко тя са изучава въ края при прѣгледа на земния шаръ, а по-подробно послѣ описанието на Европа и въ края на курса, когато ученицитѣ сж по зрѣли и могжтъ по-основателно да са запознажтъ съ различнитѣ клонове на отечественната промишленность.

Приготовителния курсъ. Ний отъ рано казахме, че за прѣдмѣтъ на първоначалното изучване на географията трѣбва да бжде не отдалеченото и чуждото, а близкото и родното. Като са основаваме на това, трѣбва да отличаваме два курса въ географията; приготовителенъ (отечествовѣдѣние) и систематически. Цѣльта на първия е да съобщи на ученицитѣ основни географически понятия и да поясни картата; а на втория — да ги запознае съ земния шаръ, съ распрѣдѣлението по него на сушата и водата и отдѣлнитѣ части на свѣта.

Относително това, какво трѣбва да разбираме подъ приготовителенъ курсъ или отечествовѣдѣние, то мнѣнията сж различни. Много педагози глѣдатъ на този курсъ като на особенъ прѣдмѣтъ, който съставлява часть отъ нагледното обучение и го прѣминавжтъ въ най-младата възрасть; но, споредъ нашето мнѣние, той трѣбва да служи за подготовление къмъ по-нататашното систематическо прѣминаване на географията. Необходимо е курсътъ, който да подготви окото и вънншнитѣ чувства за въсприемание чуждитѣ, отдалеченитѣ прѣдмѣти и наглѣдно да запознае ученика съ основнитѣ географически понятия и тѣхното значение на картата, а такъва курсъ е отечествовѣдѣнието, главната задача на когото е да приучва ученицитѣ да са ориентировжтъ въ дадена мѣстность. Съ помоща на такова ориентирование ученика напълно са запознава съ окржжающата го мѣстность; всичко, каквото той види около себе си, му дава толкова много конкретни възрѣния, щото, посрѣдствомъ тѣхъ, той напълно може да си уясни чуждитѣ отношения. Отъ ориентированието въ дадената мѣстность най естественния прѣходъ е къмъ нейното изображение и разбиране на географическата карта.

При прѣподаванието на отечествовѣдѣнието, както и при наглѣдното обучение, трѣбва да са върви отъ непосрѣдственното наблюдение къмъ правилното и словесното прѣдавание на това, което са наблюдава и къмъ сравнението на еднороднитѣ явления. За по-голѣма наглѣдность, когато са искжтъ да са дадѫтъ напр. понятия за изворъ, планина и т. н. показвжтъ на опрѣдѣленъ изворъ и планина; а когато въ окржжающата мѣстность нѣма такива примѣри, то трѣбва да са прибѣгва къмъ наглѣдни пособия. Това, което ученицитѣ сж на-

блюдавали; трѣбва да го искажжтъ съ думи, а учителя отъ своя страна трѣбва да допълня това, което е било незабѣлѣзано.

Способа за прѣподаванието непрѣменно трѣбва да бжде катихизически; учителя пита ученицитѣ и съ въпроси, които да упжтвжтъ ученика къмъ отговора, ги довежда до него. Самия курсъ на отечествовѣдѣнието е съвсѣмъ още не опрѣдѣленъ; често го расширявжтъ и пълнжтъ съ такива подробности, щото той става отекчителенъ за дѣцата. Тъй като той служи за подготовление къмъ систематическия курсъ на географията, то той трѣбва да заключава въ себе си данни по математическата и политическата географии, а особенно по физическата, като най-достъпна за разбиране; общественнитѣ отношения, които съставлявжтъ основа на политическата география, сж малко разбиржтъ отъ 9—10 годишни дѣца и за това трѣбва да влѣзжтъ въ курса въ най-ограничени размѣри. Намъ ни са чини, че слѣдующата программа ще бжде най-подходяща.

Изгрѣванието и залязванието на слънцето, утрѣшна и вечерня заря. Опрѣдѣлението на точката, гдѣто слънцето бива въ 12 часа (дължината на сѣнката, която са отхвърля отъ вертикално поставение прътъ, при освѣщението му отъ слънцето въ различни часове; полуденната линия); странитѣ на свѣта. Измѣнението на полуденната височина на слънцето въ течението на годината и въ връзка съ това тъй сжщо и нагрѣвателната негова сила. Подобни наблюдения са правжтъ по нѣколко пжтя въ течението на цѣлата година и въ различни часове прѣзъ деня. Послѣ са прѣминава къмъ сушата и нейнитѣ форми. Дѣцата виждатъ наоколо си равнини, лъки и хълмове; отъ равниннитѣ естественно са прѣминава къмъ низкитѣ страни и високитѣ поляни, отъ лъкитѣ къмъ блатата, отъ шубръцитѣ къмъ степитѣ, отъ хълмоветѣ къмъ планиннитѣ, гръбнацитѣ и т. н. По нататъкъ иди разглеждание на различнитѣ почви (песъчлива, глинеста, варовита) и тѣхнитѣ свойства. При ручеитѣ ученика са запознава съ рѣка, бассейнъ, водопадъ; стоящата вода дава понятие за езеро, пристанище, море, заливъ и протокъ; по издаденитѣ части на брѣга може да са обясни, какво нѣщо е полуостровъ, коса, провлакъ, островъ и архипелагъ. Атмосфера; понятие за климата; термометръ; измѣнение на температурата въ продължението на деня и годината. Вѣтъръ; пари, роса, мъгла, облакъ, дъждъ и снѣгъ. Естественни произведения: най-главнитѣ минерали, растения и животни. Мѣстното население и неговото занятие; понятие за добиващата, обработващата и търговската дѣятелности.

Противъ този курсъ твърдѣ често правжтъ двѣ силни възражения, едното е, че мѣстностьта не е наврѣдъ тъй разнообразна, щото да е въ състояние да прѣдстави наглѣдни образци отъ географическитѣ термини, все едно че много понятия трѣбва да са съставжтъ само на основание на това, което е казано отъ учителя; другото е, че едвамъ ли е възможно отъ малкитѣ пространственни отношения да са образувжтъ въ въображението на ученицитѣ прѣдставления за грамаднитѣ пространства. Но ако съ помощьта на окржжающата мѣстность не са разясни всичо, което са исисква, то поне по-голѣмата

часть отъ географическитѣ данни ще бжде разяснена съ непосрѣдствено наблюдение; при това отъ многото явления искжтъ да са изберятъ само тѣзи, които сж необходими за разяснение на това, което ще са мине по нататъкъ и съвсѣмъ да не са коснувжтъ до такива, които надминавжтъ умственнитѣ сили на ученика. Ако не трѣбва да са дава това, което не възбужда умственно прѣдставление, то тъй сжщо трѣбва прѣдпазливо да са избѣгва всичко, което надминава разбиранието на учащитѣ са; нека тѣ да наблюдавжтъ и изучавжтъ всичко, което непосрѣдственно са прѣдставлява прѣдъ тѣхнитѣ очи и могжтъ да го разберятъ. Съ това съвършенно са отстранява приведеното отъ насъ възражение и за това, като прѣдлагаме программа, ний никакъ не мислимъ, че трѣбва съ точность да са държимъ у нея; всичко ще зависи отъ условията, въ които са намира училището. Гдѣто нѣма възвишения, тамъ съвършенно напраздно е да са говори за планински гръбнаци, долини, терраси и др. такива; а простото причисляванне до нищо нѣма да доведе, важно е не количеството на съобщаемия материалъ, а неговото ясно разбиранне.

Когато съ непосрѣдственното наблюдение надъ окржжающата мѣстность са добивжтъ основни географически понятия, то са прѣминава къмъ обяснението на картата. Много учители съвършенно криво глѣдатъ на картата, като на нѣщо, което са разбира отъ дѣцата; съ пълна увѣреность въ това тѣ показвжтъ, че еди-кое си мѣсто лѣжи тука, а друго тамъ, а не подозирятъ колко е страшно това отвлечение за дѣтинския умъ! Само съставянието карта на окржжающата мѣстность отъ самитѣ ученици, може да ги докара до това, щото тѣ да бждятъ въ състояние мисленно да си възсъздадатъ пластическия образъ на това, което виждатъ на картата и ще са приучжтъ да глѣдатъ на нея като на образъ на страната въ умаленъ видъ. Прѣди всичко трѣбва да са даде понятие за това, какво различие сжществува между переспективнитѣ и геометрически изображения на тѣлата, послѣ да са привикнятъ по масщаба да снѣмятъ планъ на стая, кжща и окржжающата мѣстность.

Систематическия курсъ. Послѣ отечествовѣдѣнието много педагози, като са държатъ строго у синтетическия методъ, прѣминавятъ къмъ изучванието на окржжията, въ които живѣятъ, послѣ къмъ цѣлата държава, Европа и другитѣ части на свѣта, най-послѣ къмъ обзоръ на цѣлия земенъ шаръ. Нъ едвамъ ли е възможно да са съгласишъ съ подобенъ начинъ. Първото, за което трѣбва да са говори при описанието на коя да е страна е нейното географическо положение. Но по какъвъ начинъ ученика, като не е познатъ съ земния шаръ, ще си състави понятие за относителното положение на страната? Тука никакви карти не сж въ състояние да помогнятъ. Тъй сжщо и климата нѣма да са разбере безъ прѣдварителното запознаванне съ положението на земята относително слънцето. Много нѣща ставатъ ясни, когато сж изучатъ началото на математическата география и за това, споредъ нашето мнѣние, прѣди всичко, послѣ отечествовѣдѣнието трѣбва да са прѣмине къмъ обзоръ на земния шаръ, отначало по глобуса, а послѣ по плоскошарията. Тъй като ученицитѣ въ пр

готовителния курсъ са наблюдавали явленията, които сѫ забѣлѣзватъ на небото, то е лесно да са запознаѭтъ съ хоризонта, странитѣ на свѣта, формата на земята, различнитѣ линии, прокарани по земния шаръ и плоското изображение на земята. Ако обяснението на двоякото движение на земята и происходящитѣ отъ него слѣдствия затрудняватъ учащитѣ са, то може да са остави за слѣдующия курсъ, когато ученицитѣ бѫдатъ по-вече развити и тогава вече подробно ще са разглѣда климата въ различнитѣ пояси на земния шаръ. Послѣ съобщението на необходимитѣ свѣдѣния по математическата география, разглѣждатъ главнитѣ материци и тѣхнитѣ части, океанитѣ, моретата, свойствата на морската вода, движенията, които са забѣлѣзватъ въ моретата, островетѣ, повьрхностьта, напояванието на различнитѣ части на свѣта, даватъ понятия за климата, естественнитѣ произвѣдения, племената, причисляватъ главнитѣ господарства и въ заключение прѣминаватъ въ кратко описанието на отечеството.

Най-просто и по-лѣсно могѫтъ да са запознаѭтъ учащитѣ са съ най-главнитѣ понятия отъ физическата география, ако са направи съ тѣхъ една или нѣколко расходки вънъ отъ града. Наистена е, че положението на много отъ градоветѣ съвсѣмъ не е такова, щото да могѫтъ да са разеснѭтъ на ученицитѣ са всичкитѣ географически термини, но въ всѣки случай тѣ (ученицитѣ) ще бѫдатъ въ състояние да извличатъ точно прѣдставлние поне за най-главнитѣ оро и хидрографически понятия, а то не малко ще облегчи прѣминаванието на систематическия курсъ на географията.

Послѣ обзора на земния шаръ слѣдва описанието частитѣ на свѣта. Най-добрѣ е да са начева отъ Австралия, като отъ такава страна, която прѣдставлява най-просто очьртание, низка степень на цивилизацията и може да бѫде начьртана най-лесно отъ другитѣ, послѣ да са прѣмине къмъ Африка и Америка. Южна Америка е по-добрѣ да са прѣминава отъ Сѣверна; особенна врьзка помежду имъ нѣма, а между това голѣма разлика въ брѣговото очьртание и развитието на цивилизацията. Въ Южна-Америка очьртанието е просто, малки са господарствата и слаба е промишленната дѣятелность; въ сѣверната: очьртанието е сложно, особенно по источния брѣгъ, силно господарство (Съединенитѣ Щатове) и голѣмо развитие въ промишленната и търговската дѣятелности, освѣнъ това и да са чьртаѭтъ двѣтѣ Америки отдѣлно е по-лесно, колкото наедно. Послѣ Америка иди Азия — люлка на человѣчеството, която прѣдставлява необикновенно разнообразие въ устройството на повьрхнината, климата, произведенията и населението. Отъ неевропейскитѣ господарства са описватъ само най-важнитѣ и то въ кратки чьрти.

Послѣ описанието на неевропейскитѣ страни слѣдва Европа съ всичкитѣ господарства, които ѭ съставляватъ. И тука тъй сѫщо не трѣбва распространяване за политическото дѣление; тъй напр. съвършенно излишно е да са причисляватъ всичкитѣ малки германски херцогства, княжества, които са изгубили въ днешно врѣме всѣкакво значение. Много по-полѣзно е, вмѣсто такива подробности, които скоро са забравятъ, по-подробно да са разглѣжда климата, да са покаже,

какво дѣйствие указва той на жителитѣ, какъ зависжтъ отъ него тѣхнитѣ занятия и др. такива.

Отечественната география са прѣминава най-подиря; ако уроцитѣ по географията сж назначени за горнитѣ классове, то тя можя да са прѣмине сравнително съ другитѣ европейски господарства. Въ горния классъ, като са повтаря въ общи черти по-прѣди изученото, трѣбва постоянно да са прибѣгва към сравнение и да са указва на взаимодѣйствието на географическитѣ отношения и на тѣхното влияние на человѣка,

Съобщаемия материялъ всѣкога трѣбва да бжде расположенъ въ строгъ систематически порядокъ. Тъй напримѣръ при описанието на всѣка страна, прѣди всичко са говори за нейното положение, за границитѣ, послѣ са прѣминава към хоризонталното очъртание, повърхнината, климата и напояванието (като са разумява отъ послѣдното не само распрѣдѣлението на водата, но и количеството на падающата вода, което зависи климата), послѣ към най-главнитѣ произведения, състава, количеството и плътностьта на народонаселението, помѣнува са разнитѣ родове промишлености, търговията, религията и причисляватъ градоветѣ, които служжтъ за центрове на административната или промишленната дѣятелность; такъвъ рѣдъ помага много за запомнюванне на фактоветѣ. Въ нѣкои учебници странитѣ са описватъ споредъ типическитѣ области и занятията на жителитѣ са разглѣждатъ не подъ отдѣлна рубрика, а въ свързка съ другитѣ географически елементи, тъй щото изъ единъ пжть са вижда, че тѣ съставляватъ не случайно, а необходимо послѣдствие на извѣстнитѣ географически отношения. Първия начинъ за изложението по рубрики е удобенъ за учащитѣ са и облегчава запомнюванието на самия материалъ, но за това пъкъ често, въ ущърбъ на истината, трѣбва да са свързватъ разнороднитѣ факти и явления. Втория е по-естественъ, но съвсѣмъ не е още приложимъ към описанието на всичкитѣ страни.

Извѣстния французки географъ Левассеръ (гл. L'ètude et l'enseignement de la geographie) [1]) са бори за това, че при описанието на страната прѣди всичко трѣбва да са говори за нейния климатъ, а послѣ вече да са прѣминава към повърхнината, или инъкъ да са каже, да са начева отъ атмосферата, а послѣ да са пристжпва към земята. Споредъ неговото мнѣние, нѣма никакво основание да са говори за климата послѣ повърхнината, защото напояванието и растителностьта на извѣстна страна, указватъ влияние върху климата. Но съвършенно достатъчно е, ако при описанието на странитѣ са укаже, какво влияние на климата на страната имжтъ географическото положение на страната, нейното вертикално расчленение и господствующитѣ вѣтрове; а да са докоснувате до всичкитѣ влияния, които дѣйствуватъ на климата, при краткото прѣминавание на географията, е невъзможно.

Обикновенно урока са излага догматически; учителя самъ разказва и съобщава на учащитѣ са нуждния материалъ. При ясния

---

[1]) „Изучванието и прѣподаванието на географията" *Прѣв.*

и живия разказъ съдържанието на урока са лесно усвоява отъ учащитѣ са; ако врѣмето дозволява, то вмѣсто такова право съобщение на материала, по-добрѣ е щото учителя да кара самитѣ ученици, посрѣдствомъ внимателно разглѣждание по картата, да даватъ отговори на прѣдлагаемитѣ отъ него въпроси, а послѣ въ кратъкъ свързанъ разказъ да прѣдава цѣлото съдържание на урока.

Послѣ прѣминаванието на извѣстна часть на свѣта или страна, непрѣменно трѣбва да са пристъпи къмъ тѣхното чъртание[1]). Най правилно е да са чъртае картата като мрѣжа; тя дава възможность да са съди за отношението между дължината и широчината на страната, да са измѣрва разстоянието между всичкитѣ точки, да са съди за климата (по параллелитѣ). Прѣподавателя начъртава на классната дъска мрѣжата, слага най-главнитѣ точки и съ тѣхната помощь чъртае контурътъ на страната, отъ начало по-опростенъ, а послѣ по-подходящъ къмъ същинския. За по-голѣма наглѣдность са рекумендува употрѣблението на цвѣтенъ тябиширъ; мрѣжата са прави съ свѣтло-сивъ, рѣкитѣ съ бѣлъ, планинитѣ съ свѣтло-дърчиненъ, а градовесъ червенъ цвѣтъ. Ученицитѣ прѣчъртаватъ чъртежа отъ дъската и у дома си го прѣчъртаватъ по-нѣколко пъти до тогазъ, догдѣто запомнятъ контура. На слѣдующия урокъ единъ отъ ученицитѣ чърти на дъската зададената страна, а другитѣ ѭ чъртаятъ на отдѣлни листове и послѣ поправляватъ чъртежа отъ дъската или пъкъ цѣлия классъ въ едно врѣме чъртае и го прѣдава на прѣподавателя, който поправя погрѣшкитѣ.

(Слѣдва).

---

[1]) *Заб.* Подробности за чъртание на картитѣ гл. „О построеніи и черченіи картъ“ Н. Раевскаго.

СМѢСЬ.

Горѣщи лѣта. Единъ нѣмски ученъ, като прѣдсказва въ тъзи година много горѣщо лѣто, привожда слѣдующия редъ години, които въ Европа сж са отличавали съ необикновенно горѣщо лѣто. Въ 627 година отъ Р. Х. прѣсъхнали всички рѣки и човѣцитѣ падали отъ горѣщина. Въ 879 година било невъзможно да са извършва нѣкаква полска работа. Въ 993 год. орѣхитѣ на дърветата изгорѣли, като че сж биле пѣчени въ пѣщь. Въ 1000 год. въ Франция прѣсъхнали всички рѣки; на всѣкждѣ имало страшна воня (сирадъ) отъ увонената риба и труповетѣ на измрѣлитѣ отъ жажда животни. Въ 1014 година въ Елзасъ-Лотарингия прѣсъхнали всички рѣки и извори. Въ 1132 год. прѣсъхналъ Рейнъ, 1152 год. горѣщината била до толкова голѣма, щото можало въ пѣсъка да са пѣкжтъ яйца. Въ 1227 год. много хора умрѣли, много животни изгинали отъ нетърпимата горѣщина. Въ 1303 год. рѣкитѣ Рейнъ и Дунавъ до толкова спаднали, щото човѣцитѣ ги прѣминували въ бродъ. Въ 1394 год. изгорѣли всички хлѣбни растения. Въ 1538 год. Сена и Луара изгубили са отъ лицето на земята. Въ 1556 год. била необикновенна суша по цѣла Европа. Въ 1614 год. въ Франция и даже въ Швейцария прѣсъхнали всички извори. Съ необикновенно горѣщо лѣто са отличавали тъй сжщо и годинитѣ 1646, 1679 и 1701. Въ 1715 год. отъ Марта и до края на Октомврий не паднало ни капка дъждъ; температурата дохаждала до 38° по Реомюра, въ най-влажнитѣ мѣста; овощнитѣ дървета цъвтѣли два пжтя. 1724, 1746, 1756 и 1811 години, тъй сжщо са отличавали съ необикновенни горѣщини. Лѣтото прѣзъ 1815 год. било толкова горѣщо (термометра рѣдко са спущалъ пд-долу отъ 40° R.), щото всички увеселителни мѣста биле затворени.

Хартиени стъкла. Въ съединенитѣ Щати въ настояще врѣме правжтъ стъкла отъ хартия. Тѣ на глѣдъ приличжтъ на матови стъкла и имжтъ свойството да задържжтъ свѣтливитѣ и да пропущжтъ топлитѣ лжчи на слънцето. Тъзи особенность говори за въ полза на употрѣблението имъ за оранжеренитѣ. Опита показалъ, че хартиенитѣ стъкла не са развалжтъ въ продължение на четири и пд-вече години. Прозорчено черчеве съ такива стъкла, съ аршинъ и половина височина и аршинъ широчина, струва въ Съединенитѣ Щати не пд-скжпо отъ 3 лева. Хартиенитѣ стъкла, при всичката си практичность, имжтъ и нѣкои недостатъци. Главното имъ несъвършенство са състои въ извънмѣрната восприемчивость къмъ влагата, която дѣйствува на тѣхъ, ако и постепенно, но разрушително. Намокрено, то не може да устои противъ падающитѣ върху него прѣдмѣти. Като са взели прѣдъ видъ тѣзи недостатъци, въ Америка сж започнали да покривжтъ хартиенитѣ стъкла съ пластъ отъ ненамокряемъ стъкловиденъ съставъ.

Намѣрвание саркофага на Александра Македонский. Въ Цариградския музей биле донесени отъ Сидонъ нѣколко саркофази, на

мѣрени отъ директора на този музей. Въ числото на тѣзи гробници, които навѣрно принадлѣжжтъ къмъ епохата на грьцкия скулпторъ Лизиппъ, има една, която са отличава съ голѣмината си и съ художественното си изработвание; нея считжтъ за гробница на Александра Македонский, за което давжтъ право художественно изработенитѣ барелефи. На една отъ странитѣ на гробницата, които сж надлъжъ и отъ — страна, е изобразена битка между Македонянитѣ и Перситѣ; Александръ и Дарий стожтъ единъ срѣщо другиго. Дарий дьржи (съ лѣвата ржка) обтѣгнатъ лжкъ, като мѣри въ Александра Македонский. Боитѣ са много ясни, особенно пурпурувата мантия на царя. На другата страна е изобразенъ ловъ на львъ, каквито, както е извѣстно, Лезиппъ е обичалъ да изображава. Льва е обвисналъ на врата на коня и съ нокти раздира гжрдитѣ му, а въ сжщото врѣме тече кръвьта му отъ двѣтѣ рани, нанесени отъ копията на ловцитѣ. На третята страна на гробницата е изобразенъ ловъ на тигръ; на четвьртата е изобразенъ стоящъ воинъ, връху когото нападжтъ изъ отзадъ. Чьртитѣ на лицето му сж искривени отъ болки, причинени отъ страшно нанесенитѣ въ гърба му удари съ копие. На четиритѣ жгли на гробницата, както и на фронтона, сж изобразени главички отъ грьцката митология. Всички фигури били добрѣ спазени.

Какво е казалъ профессоръ Вирховъ за корсета. Не отдавна, профессоръ Вирховъ въ лекцията си за болѣститѣ на черния дробъ е обьрналъ вниманието на своитѣ слушатели връху врѣднитѣ сѣтнини отъ корсета, съ който са стѣгжтъ дамитѣ. Споредъ думитѣ му, по формата на черния дробъ, ако само да би можалъ да са съхрани, можало би да са опрѣдѣли, къмъ каква епоха е принадлѣжала неговата притѣжателница, т. е. живѣла ли е въ врѣмето на ancien règime, при Орлеанитѣ, или при Наполеона III и др. Благодарение на прѣкаленото стѣгание, исчезвжтъ цѣли части отъ черния дробъ, други са разраствжтъ по неестественъ начинъ, въобще излагжтъ са на такива измѣнения, които, прѣдъ видъ на важното значение на този органъ неизбѣжно пораждатъ тѣжки послѣдствия.

Околосвѣтно пжтешествие. Американката миссъ Блей, която извърши околосвѣтното си пжтешедствие за 77 дена, има вече не само послѣдователи, но и съперници отъ прѣдставителитѣ на нюйоркския печатъ. На 14-ий Ноемврий, миналата година, когато миссъ Блей е тръгнала да пжтува, слѣдъ нея, но два часа пò-подиръ, тръгналъ корреспондентина на вѣстника New Vork Herald, който свършилъ пжтуванието си единъ часъ пò-рано отъ съперницата си. Слѣдъ нѣколко врѣме, издателя на журнала Cosmopolitan Magasine прѣдложилъ на сътрудницата си Елизавета Бисландъ да прѣдприеме околосвѣтно пжтешедствие. Г-жа Бисландъ тръгнала отъ Ню-Иоркъ въ западно направление, а именно — чрѣзъ Санъ-Франциско, Япония, Китай, Индия, Суезския каналъ, Бриндизи, Кале и Англия, отъ гдѣто са е завърнала по Атлантическия океанъ обратно въ Ню-Иоркъ слѣдъ 72 дена.

Постникъ Зучи. Споредъ извѣстията отъ Лондонъ, извѣстния постникъ Джиовани Зучи свършилъ на 16-ий Априлий 40-дневния си

постъ, който той държалъ въ лондонския аквариумъ, подъ наблю[...] нието на нѣколко медици. Зучи утвърждавалъ, че можалъ да прѣ[...] вѣе безъ храна още 10 дена. Той често е извършвалъ приетото в[...] ху себе си задължение и въ разстояние на 40 дена не употрѣбява[...] никаква храна, съ исключение на вода и нѣкакъвъ еликсиръ, кої[...] нѣма никакви хранителни свойства и отъ който той приемалъ въ де[...] отъ 15 до 30 капки, само за смекчавание страданията отъ гла[...] Зучи твърдѣ много испосталѣлъ: въ начало на поста си той тѣжа[...] 126 фунта и 3 унции, а въ края на поста само 93 ф. и 4 унці[...] За своя подвигъ той ще получи отъ дирекцията на кралевския ак[...] риумъ 1,600 фунта стерлинги (по 40 ф. стер. въ день). Въ майска[...] книжка на New Review д-ръ Робсонъ Руве съобщава нѣколко люб[...] питни случаи отъ продължително, принудително и доброволно въздь[...] жание отъ храна; тъй, единъ катилъ въ Тулонъ, като са рѣшилъ [...] умре отъ гладъ, умрѣлъ на 63-ия день. Една бабичка умрѣла слѣ[...] 50 дена. Единъ младъ человѣкъ, който не искалъ да ѣде, пора[...] религиозна мания, умрѣлъ на 60-ия день. Но всички тѣзи постни[...] е надминала една свиня; тя била засипана съ пръсть и, когато, слѣ[...] 160 дена, била отровена, била още жива, но въ най-печаленъ вид[...]

Раскопаванията въ Вавилонъ. Английскитѣ вѣстници съо[...] щавятъ, че единъ американецъ, който са занимавалъ съ раскопава[...] въ Вавилонъ, сполучилъ да намѣри древния градъ Нипуръ, който [...] билъ срѣдоточие на древньо-халдейската култура, и да намѣри та[...] знаменития храмъ на Ваала. Прѣди сж прѣдполагали, че този хра[...] е съграденъ 3,000 години прѣди Р. Х. отъ урския царь Уръ Ба[...] но сега станало достовѣрно, че той е само поправялъ храма и че п[...] чатитѣ на плочитѣ посочватъ да са отнесе съгражданието на то[...] храмъ къмъ царуванието на Нарамъ Сина, 3,750 години прѣди Р. [...] на раскопаното мѣсто била намѣрена тъй сжщо и библиотеката [...] храма, която имала пò-вече отъ 2,000 глинияни плочки. Много о[...] тѣхъ, за съжаление, не са запазили цѣли. Тъзи библиотека обе[...] периодъ отъ 2,000 год. (прѣди Р. Х.) до врѣмената на Артаксерк[...] Лонгимана. Въ числото на запазенитѣ съчинения има религиозни хи[...] ни, заклѣвания, астрономически съчинения, частни договори, списъ[...] на царьетѣ, исторически забѣлѣжки, съчинения по граматиката и ле[...] сикологията и др.

Съобщава *Г. Ц.*

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. *Юлий 1890.* КНИГА VII.

ОТИВАШЪ ТИ ПТИЧЕ.

Отивашъ ти птиче,
Птиче, хвърковато
Да зимувашъ птиче
Дѣто е сè лѣто . . .
Зимата ще минешъ,
Пакъ ще дойде лѣто
Ти пакъ ще са върнешъ
В' гнѣздото си вито;
Пакъ ще да запѣешъ
Пѣснитѣ крѣхнàти,
Пакъ ще отхранешъ
Пиленца крилати.
Но моето лѣто
Нѣма да са върне
Юно врѣме злато
Пакъ да ма пригърне . . .
Мойтѣ пилки, птиче,
Вече отлѣтѣхѫ
Нѣкой в' горитѣ,
А нѣкой заспахѫ . . .
Ой, заспахѫ, пилке,
Дрѣмка непробудна:
Оставихѫ, пилке,
Душата ми смутна . . .
Нѣма мойто лѣто
Вече да надзърне,
Нѣма врѣме злато
Веч' да ма пригърне . . .
Ето на глава ми
Снѣга бѣленѣе
И вредъ по снага ми
Леда леденѣе . . .
Хврькна мойто лѣто,
Хврькна по горитѣ,
Кът' пиле крилато,
Кът' роса от' трѣвитѣ . . .
Нѣма за менъ лѣто
Вече да поглѣдна
И слънцето злато
Ясно да ми грѣйне . . .

1888 год. *Ц. Гинчевъ.*

ПРОИСШЕСТВИЕ.

Разсказъ отъ В. Гаршина, прѣвелъ М. Московъ

Немога да си обясня като какъ азъ да са замисля, гато отъ двѣ години за нищо почти не сьмъ мислила. Неможе и този господинъ да ма подбутни да мисля, защото тъй то са срѣщжтъ таквизи господиновци, щото азъ вече сьмъ викнала на тѣхнитѣ проповѣди.

Да, почти всѣкий отъ тѣхъ, освѣнъ най-навикнали и умнитѣ, ще почне да говори за нѣща, които нито нему, то мень сж нужни. Отъ първо ще ма попита: какъ са нарчамъ, на колко години сьмъ и послѣ съ твърдѣ печаленъ ви ще запита: „дали нѣкакъ си неможе са избави человѣкъ о подобенъ животъ?“ Отначало ма мжчаха такива въпроси, но га имъ навикнахъ. На много нѣща навиква человѣкъ. Но е вече има двѣ недѣли, отъ когато азъ всѣкий пжть, като сьмъ весела, т. е. не сьмъ пияна (защото нима имамъ възмо ность да сьмъ весела безъ да сьмъ пияна?), и когато сьмъ сам почвамъ да мисля. Азъ неискамъ това, но немога нищо да правя: не са распилявжтъ тѣжкитѣ мисли. Едно срѣдство остава само: да отида нѣкадѣ гдѣто има много народъ да п янствова, да безобразствува. Азъ захващамъ сжщо да пия, безобразнича и мислитѣ са бъркжтъ, нищо не помня . . . Т гава ми е по-лѣко. Защо това не бѣше тъй още отъ най-н прѣдъ, отъ когато замахнахъ съ ржка на всичко? Повече о двѣ години азъ живѣя тука въ тая лошава стая и еднакво навамъ врѣмето и прѣзъ всичкото това врѣме, макаръ да бѣхъ весела, но немислѣхъ, че не ми е весело, а сега съвсѣм съвсѣмъ друго.

Колко е това мжчно и глупаво! На-ли е сѐ едно, а нѣма да харосамъ; нѣма да харосамъ, защото сама неще искамъ. Азъ сьмъ са *далдисала* въ живота, зная си пжт На́ и въ „Стрекоза“ (която единъ познатъ ми носи често, непрѣмѣнно, когато въ нея има нѣщо „пикантно“) азъ видѣ такава рисунка: посрѣдата мьничко, хубавичко момиче съ бу ла, а около него два реда фигури. Отгорѣ вървжтъ: млади г мназистки или пансионерки, послѣ една млада мома, майка семейство и най-послѣ една почтенна старица; а отъ долвя

страна — едно момиче излиза изъ магазинъ съ кутия въ ржка, послѣ азъ, азъ и още единъ пжть азъ. Първата *азъ* — както сьмъ сега; втората — мѣте улицата съ мѣтла, а третата — вече съвсѣмъ отвратителна гнуснава баба. Но азъ не искамъ да доживѣя до това. Ако поживѣя само двѣ-три години още такъвъ животъ, послѣ — въ Екатириновка. Толкова ще ми е й живота . . .

Но сѐ пакъ колко е чуденъ този художникъ! Защо е нарисувалъ при пансионерката или гимназистката и една скромна дѣвица, почтенна майка и старица? Ами азъ? Слава Богу и азъ мога да заговоря по французски или нѣмски езикъ на Невската улица. Мисля, че не сьмъ забравила още да рисувамъ цвѣтя и Calipso ne pouvait se consoler du départ d' Ulisse помня. И Пушкина помня и Лермонтова и всичко и всичко: и екзамени и това роково ужасно врѣме, когато азъ останахъ сама глупава, глупава въ добри роднини, които ма увѣрявахж, че сж прибрали една сирота, помня смѣлитѣ отвратителни думи на оня . . . и какъ са зарадвахъ, помня всичката лжжа и калъ на това „чисто общество," отъ дѣто азъ испаднахъ тука, гдѣто са нацуквамъ всѣкий день съ ракия . . . Да, азъ почнахъ да пия даже и ракия. „Horreur" са би испровикнала *кузина* Олга Николаевна.

И дѣйствително, не е ли това horreur? Но виновата ли сьмъ азъ за това. Ако са срѣщняхъ азъ, седемнайсетъ годишно момиче, което осемъ години е прѣкарало между четири стѣни и видѣло само такива момичета, като него — ако са срѣщняхъ, не съ такъвъ, като тоя, á la Capoule очесанъ любезенъ господинъ, а съ другий по-добъръ человѣкъ, нещѣше може би да са случи това . . .

Глупава мисъль! Нима́ сжществувжтъ добри хора, нима азъ сьмъ ги видѣла послѣ и прѣди моята катастрофа? Трѣбва ли азъ да мисля, че има добри хора, когато отъ толкова, които азъ познавамъ, нѣма ни единъ, когото азъ да немога да мразя? Мога ли азъ да вѣрвамъ, че са намиржтъ тука такива хора, когато отъ мжжетѣ до женитѣ, отъ дѣцата на „добри семейства" до бѣлобради старци сж паралични, отъ живѣли?

И мога ли азъ най-послѣ да не мразя, да не прѣзирамъ, макаръ и сама да сьмъ прѣзираемо и прѣзрѣно сжщество, когато виждамъ такива хора, като оня нѣмецъ съ написаното на ржката му име? Той самъ ми обясни, че това е името на не-

говата невѣста. „Jetzt aber bist du meine liele, allerliebste liebchen,“ ми каза той, като поглѣдна на мене и прибави стихове отъ Хейне. И даже съ гордость ми обясни, че Хейне е великъ поетъ, но че нѣмцитѣ имѫтъ още по-голѣми поети, — Гете и Шиллера и че само между гениалния и великъ нѣмски народъ могѫтъ да са родѭтъ такива поети. Какъ ми са искаше да го хвана за отвратителното, мазно русо лице! Но, намѣсто да направя това, азъ геврътнахъ чашата съ портвейнъ, която бѣше ми прѣдложилъ и забравихъ всичко.

Защо да мисля за своето бѫдѫще, когато азъ и тъй добрѣ го зная? защо да мисля и за миналото си, когато нищо нѣма въ него, което да може да замѣни сегашния ми животъ? Да, това е истина. Ако ми прѣдложахѫ днесъ пакъ да са върна при хората съ хубаво очесанитѣ коси и фрази, азъ не би направила това, азъ би останала да умра на своя постъ. Да, и азъ имамъ постъ! И азъ сьмъ нужна, и азъ сьмъ необходима. Прѣди нѣколко врѣме идва при мене единъ твърдѣ приказливъ момъкъ и ми изговори на изустъ цѣла една страница отъ нѣкаква си книга. „Това е писалъ единъ философъ, единъ русский философъ,“ ми казваше той. Философа казалъ нѣщо тьмно и за меня твърдѣ ласкателно; като такова нѣщо, че ние сме „клапки (клапани) за общественнитѣ страсти . . .“ И словата лоши и философа отвратителенъ, а момъкътъ, който повтаряше тѣзи „клапки“ ги надминава въ това.

Но прѣди нѣколко врѣме и мене дойде тъзи мисъль въ главата. Азъ ходихъ при мировия сѫдия, който ма бѣше осѫдилъ да платѭ петнайсетъ рубли за неприличното ми поведение въ едно публично мѣсто. Въ тая сѫщата минута, когато ми четеше рѣшението, въ което врѣме всичкитѣ бѣхѫ станали, ето какво си мисляхъ азъ: защо ма глѣда тази публика тъй прѣзрително? При всичко, че азъ испалнявамъ най-кална, най-отвратителна работа, и заемамъ най-прѣзрѣнна длъжность; но все таки — това е длъжность. Сидията сѫщо испълнява длъжность И азъ мисля, че ние двама . . .

Азъ нищо не мисля, азъ чувствовамъ, че пия, че нищо не помня и са бъркамъ. Всичко са разбъркало въ моята глава: и тая лошава зала, гдѣто ще играя безсрамно тоя вечеръ и

Литовската кула и тая умразна стая, гдѣто человѣкъ може да живѣе, когато е пиянъ само.

Ушитѣ ми пищжтъ, въ главата ми са върши нѣщо, влачи ма безъ да зная и азъ сама на кадѣ. Азъ искамъ да са запра, да са хвана за нѣщо, макаръ и за сламка, но и сламка нѣма.

Азъ лъжа, има! И даже не сламка, а може би и нѣщо по-надѣжно, но азъ толкова сьмъ паднала ниско, щото неискамъ да протѣгна ржката си да са хвана въ тъзи подпорка.

Чини ми са, че това са случи прѣзъ мѣсецъ Августъ. Помня, че тогава бѣше хубавъ есененъ вечеръ. Азъ са разхождахъ въ „Лѣтната градина“ и тамъ са запознахъ съ тая „подпорка.“ Нищо особенно не са забѣлѣзваше въ тоя человѣкъ, освѣнь нѣкаква си добродушна приказливость. Едва ли той не ми расказа всичкитѣ си работи и познайници. Той бѣше на двайсеть и петь години, наричаше са Иванъ Ивановичъ. Той не бѣше ни грозенъ, ни хубавецъ. Той „дрънкаше“ съ меня, като съ нѣкого добрѣ познатъ, разказваше ми даже анекдоти за своя началникъ и кои сж по-първи въ негова департаментъ.

Той си отиди и азъ го забравихъ. Слѣдъ единъ мѣсецъ той пакъ са яви, но мраченъ, кахъренъ и малко поотслабвалъ. Когато влѣзна той, азъ са малко уплашихъ отъ това непознато начумерино лице.

— Припомняте ли си за меня?

Азъ си напомнихъ за него въ тая минута и му казахъ, че го познавамъ. Той са зачерви.

— Азъ мислѣхъ, че сте забравили, защото . . .

Разговора са прикъсна. Ние сидѣхме на канапето; азъ на едното кюше, той на другото, той са срамуваше, като че за първий пжть утива на визитъ; снагата си държеше право и даже цилиндъра му са намѣрваше въ ржцѣтѣ. Ние сѣдѣхме твърдѣ дълго врѣме; най-послѣ той са надигна и са поклони.

— И тъй, довиждание, Надѣжда Николаевна, каза той съ въздишка.

— Отъ кадѣ знаете Вие моето име, го попитахъ, като кипнахъ. Извѣстното ми име не е Надѣжда Николаевна, ами Евгения.

Азъ тъй силно искряскахъ на Ивана Ивановичъ, че той са даже уплаше.

— Но азъ нищо лошо . . . Надѣжда Николаевна . . . Азъ ни на единъ человѣкъ . . . Азъ са познавамъ съ Петра Василевичъ отъ участъка и той ми е разказвалъ за васъ всичко, както си е било. Азъ искахъ да Ви кажа: Евгения, но язика не ма послуша и затова произнесохъ вашето собственно име.

— Кажете ми, защо сте дошле при мене?

Той мълчеше и печално ма глѣдаше въ очитѣ.

— Защо? Продължавахъ азъ ядосано.

— Какво Ви интересувамъ? Не, по-добрѣ недѣйте идва при мене, неискамъ да имамъ познанство съ васъ, защото азъ нѣмамъ познати. Азъ зная защо сте дошле при мене. Разказа на тойзи полицейский ви е заинтересувалъ. Вие сте мислили: ето една рѣдкость, въ какъвъ животъ е паднала една образована мома. Вие сте намислили да ма избавите? Махнете са отъ тука, нищо не ми трѣбва! Оставете ма по-добрѣ да издъхна сама, отъ колкото . . .

Азъ поглѣднахъ на неговото лице и млъкнахъ. Азъ видѣхъ, че всѣка една моя дума била ударъ за него. Той нищо не ми каза, но негова видъ ма накара да млъкна.

— До виждание, Надѣжда Николаевна, — каза той. Съжелявамъ, че ви огорчихъ. И себя си. До виждание. Той ми подаде ржката си (азъ неможахъ да не му подамъ своята) и той излѣзна полегичка. Азъ чувахъ, какъ той слизаше по стжлбата, видѣхъ го прѣзъ прозорѣца, когато той съ наведенъ вратъ и тихъ вървежъ прѣмина прѣзъ двора. При портата той са обьрна, поглѣдна на моитѣ прозорци и са изгуби.

И ето на, този человѣкъ може да бжде моя „опора“ Стига само да загакна и ще бждж негова законна жена. Законна жена на бѣденъ, но благороденъ человѣкъ и даже може да бжда бѣдна, но благородна родилница, ако само Господъ ми прати въ гнѣва си още и дѣте.

II.

Днесъ ми казваше Евсѣй Евсѣичъ:

— Слушайте, Иванъ Иваничъ, какво ще Ви кажа азъ като по-старъ. Не ми са харесва вашето поведение отъ нѣколко врѣме на самъ. Внимавайте да не са научи началството. Той

ми говори на дълго (разбира са съ забикалки за сящностьта на работата) за службата, за чинопочитанието, за нашия генералъ, за меня и най-послѣ почна да са докосва и до моето нещастие. Ние сѣдѣхме въ чайната, гдѣто Надѣжда Николаевна идяше често съ свойтѣ познати.

Евсѣй Евсѣичъ бѣше забѣлѣзалъ всичко и бѣше успѣлъ да „искърти“ отъ менъ много подробности. Неможихъ до удържа глупавия си язикъ, захванахъ да говоря и едва не са раскрѣкахъ. Евсѣй Евсѣичъ са расьрди.

— Какво дѣте си! Младъ человѣкъ, добъръ чиновникъ, а каква история си подигналъ за нищо и никаква работа. Бе плюйте на нея! Че каква работа имаме ний съ нея? Да е нѣкоя добра въспитана дѣвица, ама то, позволете ми да кажа . . .

Евсѣй Евсѣичъ плю даже.

Послѣ този случай, той често са поврьщаше къмъ прѣдмѣта на своята скърбь (Евсѣй Евсѣичъ искрѣнно скърбѣше за мене), но вече не ругаеше, защото забѣлѣза, че това не ми е приятно. Впрочемъ, той неможаше да задьржи себе си за дълго и най-послѣ винаги дохождаше до едно заключение, че трѣбва да са остави, „наплюе“ и такива подобни.

Но да са призная и азъ, че съчувствовахъ, че съчувствовахъ на това, което ми говорѣше той всѣкий день. Колко пжти мислихъ и азъ, че трѣбва да са остави, да са наплюе! Да, колко пжти. Но и колко пжти, послѣ такива мисли, азъ излизахъ отъ кжщи и моитѣ крака ма тътрѣхж по тая улица... И ето, че и тя иди румяна, съ начернени вѣжди, съ скжпо кожано калпаче; азъ кривнахъ на другата страна за да на забѣлѣже, че азъ я прислѣдвамъ. Тя идва до жгъла и са връща назадъ, като изпоглѣжда нагло и гордо на миновачитѣ, а понѣкога и заприказва съ тѣхъ; азъ я слѣдвамъ отъ другата страна на улицата, като са старая да я неизгубя и безнаглѣдно глѣдамъ на нейната малка фигурка, до като нѣкой . . . *халостникъ* не са приближи до нея и почне да говори. Тя му отговаря, повьрне са и тръгни съ него . . . И азъ слѣдъ тѣхъ. Ако имаше гвоздѣи тогава подъ краката ми нещѣше да ма боли толкова. Азъ вървя, нищо не чувамъ, нищо не виждамъ освѣнъ двѣтѣ фигури.

Азъ не глѣдамъ на прѣдѣ си и около себе си; сблъсквамъ са съ хората, правжтъ ми са забѣлѣжки, ругания и тласкания. Единъ пжть свалихъ и едно дѣте . . . Тѣ закривяватъ

на дѣсно, на лѣво, влизжтъ въ двора, тя, послѣ той: всѣк
почти, той отъ вѣжливость ѝ дава пжть. Послѣ и азъ влиза
Срѣщо двата прозорѣца, които ми бѣхж добрѣ познати, се
мираше плѣвникъ съ сѣно. Имаше желѣзна стълба, по която
влизаше вътрѣ. Прѣдъ вратата имаше одърче. Азъ сѣдѣхъ та
и глѣдахъ бѣлитѣ спуснати пердета. И азъ стояхъ днесъ
своя страненъ постъ, при всичко, че бѣше доста студено. Стра
но истинахъ, не си осѣщахъ краката, но стояхъ. Лицето ми
пущаше пара; Мустакитѣ ми и брадата ми са бѣха покри
съ скрѣжъ; краката ми са вцѣпихж. Имаше хора по-двора,
тѣ не ма забѣлѣзвахж; тѣ са разговаряхж високо и минава
край мене. Отъ улицата са чуваше пѣсень и шумъ, но азъ
обрьщахъ на тѣхъ внимание, както необрьщахъ внимание и
студя и на замрьзналитѣ крака. Като, че всичко това: и п
ма, и крака, и студъ бѣхж далечъ отъ меня. Истиналитѣ кр
ка ма мжчѣха силно, но и друго нѣщо вътрѣ въ мене ма м
чаше по-силно. Азъ нѣмахъ сила да ида къмъ нея. Знаеше
тя, че има человѣкъ, който би са счелъ за щастливъ, ако
жаше да сѣди въ една стая съ нея и то само да я глѣда
очитѣ? че има человѣкъ, който би са хвьрлилъ въ огьня да
помогне да излѣзне изъ този адъ, ако само тя би поискал
Но тя неще . . . И азъ до сега незная, защо тя неще. Зе
азъ немога да повѣрвамъ, че тя е развалена до мозъка на б
титѣ. Азъ немога да повѣрвамъ това, защото зная, че тя не
такава, защото я обичамъ, обичамъ я . . .

Лакея дойде при Ивана Иваничъ, който си бѣше п
прѣлъ лакътя на массата и почна да го бута по-рамото.

— Господинъ Никитинъ! не бива така . . . Прѣ
всички . . . Стопанина ще забрани. Господинъ Никитинъ! Н
може тука по такъвъ начинъ. Станете.

Иванъ Иваничъ си подигна главата и поглѣдна слуга
Той небѣше пиянъ и слугата разбра това, когато видѣ негово
тъжовно лице.

— Нѣма нищо, Семенъ. Това е тъй. Ти ми дай ед
юзлючи ракия.

— Съ какво я искате!

— Съ какво? съ стаканъ. И повече. Не юзлюкъ, а п
ловица. Чувашъ? На, хвани за всичко и за тебѣ трийсе
стотинки. Слѣдъ единъ часъ ще ма испратишъ у дома съ еди
каруцарь. На ли знаешъ гдѣ живѣя?

— Зная . . . Само, господине, какъ това така? — Очевидно, че той не разбираше: подобенъ случай му се е прѣдставилъ за първий пѫть прѣзъ всичкото врѣме на неговата дълговрѣменна практика въ чайната.

— Не, почакай, азъ самъ ще ида по-добрѣ.

Иванъ Иваничъ слѣзна доло, облѣче са, излѣзна на улицата, хлътна въ едно търговско заведение, на прозорцитѣ на което са виждахѫ разноцвѣтни бутилки, расположени правилно и освѣтени отъ лампитѣ, които горѣхѫ въ заведението. Слѣдъ една минута, той излѣзе и носѣше двѣ бутилки въ рѫцѣ. Той стигна до свойта квартира въ Цукерберговитѣ моблированитѣ стаи и затвори слѣдъ себя си вратата.

III.

Азъ пакъ са забравихъ и пакъ са събудихъ. Три недѣли безпокойствие. Какъ ще прѣтърпѭ това! Днесъ ма боли главата, кокалитѣ, всичкото тѣло. Безпокойствия безцѣлни и мѫчителни разсѫждения. Поне да дойдѣше нѣкой!

Като въ отговоръ на нейната мисъль са подрънна звънеца. „Тука ли е Евгения“. . . — Тука е, заповѣдайте, каза слугинята. Неравни, бързи крачки са исчуха по каридора, вратата са отвори и Иванъ Иваничъ са появи.

Той съвсѣмъ не приличаше на оня боязливъ и срамежливъ человѣкъ, който бѣше идвалъ прѣди два мѣсеца. Съ накривена шапка, съ шарена вратоврьзка съ увѣренъ, смѣлъ поглѣдъ. Той са люлѣеше и миришѣше на вино.

Надѣжда Николаевна скочи отъ мѣстото си.

— Здравѣй, каза той. — Азъ дойдохъ при тебя! Той сѣдна при вратата на стола безъ да си сneме шапката. Тя мълчеше, мълчеше и той. Ако да не бѣше той пиянъ, тя щѣше да намѣри какво да му каже, но той сега бѣше са забравилъ. До като тя мислѣше какво да прави, той ѝ заговори.

— Нида! Ето и азъ дойдохъ . . . Имамъ прраво! Извика той като бѣсенъ и стана правъ. Шапката му падна отъ главата, чернитѣ му косми падахѫ по челото му въ безпорядъкъ, очитѣ му свѣтяхѫ. Цѣлата му фигура изражаваше такава бѣснотия, щото Надѣжда Николаевна са стрѣсна. Тя са опита да говори любезно съ него.

— Чувайте, Иванъ Иваничъ! Азъ много ще сьмъ бла-

годарна отъ вашето идвание, но само идете си сега. Вие ст си сръбнали вядичко. Бъдете тъй добъръ, пиле, идете си. Елате, кога сте здрави.

— Уплаши са? измърмора Иванъ Иваничъ, като сѣдаше на стола. — Укроти са! защо ме пъдишъ? Попита той пакъ отчаяно. – Защо? Ти си причината за гдѣто азъ почнахъ да пия, азъ не бѣхъ пienица. Съ какво ма привличашъ, кажи ми?

Той плачаше. Пиянитѣ сълзи го задушавахѫ, течахѫ по лицето му и влизахѫ въ устата му, които бѣхѫ искривени отъ плачъ. Той едвамъ можаше да̀ говори.

— Друга би са счела за щастлива, ако са избавяше отъ тоя адъ. Работѣлъ бихъ азъ като волъ, ти би живѣла безгрижно, спокойна, честна. Кажи ми съ какво сьмъ заслужилъ твоята ненависть?

Надѣжда Николаевна мълчеше.

— Защо малчишъ? завика той. — Говори, говори каквото искашъ, само кажи нѣщо. Че сьмъ пиянъ — това е вѣрно . . . Тавpязъ не идвахъ тука. Знаешъ ли колко са боя азъ отъ тебя, кога сьмъ въ здравъ умъ. Ти каквото искашъ можешъ да сторишъ съ меня. Кажи: открадни — ще открадне, убий — ще убия. Ти си умна, ти знаешъ всичко. Ако незнаешъ . . . Надя, моля ти са, съжали са надъ мене!

Той бѣше падналъ на колѣни прѣдъ нея.

А тя стоѣше право край стѣната, като си бѣше подпрѣла главата у стѣната, а рацѣтѣ си турнала на кръста. Нейния поглѣдъ бѣше устрѣменъ въ нѣкоя си точка въ пространството. Виждаше ли тя нѣщо, чуваше ли нѣщо? Какво чувствоваше въ това врѣме, когато глѣдаше този человѣкъ, който са намираше прѣдъ нея на колѣни и я моляше за любовь? жалость ли, прѣзрѣние ли? Искаше ѝ са да са смили надъ него, но чувствоваше, чо неможе да стори това. Той ѝ възбуждаше отвращение. И можаше ли да ѝ възбуди той друго чувство въ такова жалко положение: пиянъ, каленъ и униженъ да ѝ са моли?

Отъ нѣколко дена той вече не ходѣше на служба. Пияше всѣкий день. Като намираше утѣшение въ виното, той сѣдѣше въ дома си, пияше и събираше сили да иди при нея и да ѝ кажи *всичко*. Но и той самъ незнаяше какво трѣбваше да ѝ кажи. „Ще кажа всичко, ще открия душата си“ — ето какво са мѣркаше въ пияната му глава. Най-послѣ, той са рѣши, дойде и почна да ѝ говори. Той съзнаваше, че говори и

ърши нѣща, които не възбуждахѫ любовь къмъ него, но въ сѣкий случай говоряше; той чувствоваше, че пада сѐ по-ниско по-ниско всѣка минута и че затѣга бринката на врата си.

Той говори дълго и безсвѣстно. Рѣчьта му ставаше все ю-тиха и по-тиха и най-послѣ са затворихѫ неговитѣ пиени и тмалѣли мигачи, той отпустна главата си назадъ и заспа.

Надѣжда Николаевна стоѣше въ първото си положение, езцѣлно глѣдаше нѣкадѣ по тавана и чукаше съ пръсти стѣната.

— Жално ли ми е за него? Не, не ми е жално. Какъ юга му помогна азъ? Да са уженя за него? Че нима́ азъ смѣя? Че нима това неще бѫде продажба? Това е по-лошо, Господи!

Тя незнаеше защо е това по-лошо, но чувствоваше това.

— Азъ сега сымъ откровенна поне. Всѣкий може да ма удари. Нима азъ малко оскърбления принасямъ. Ами тогава? Съ какво ще бѫдѫ по-добрѣ? Нима́ неще сѫществува сѫщия развратъ? Само че не открито. Ето на́ той сѣди заспалъ, главата си провисналъ назадъ. Устата му отворени, лицето му блѣдно, като на мъртвецъ. Дрѣхитѣ му нечисти, трѣбва да са е търкалялъ нѣкадѣ. Какъ той тѣжко дѫха . . . По-нѣкога даже хърка . . . Да, но ще са мини всичко това и той ще бѫде пакъ приличенъ, скроменъ. Тука не е работа въ туй. Азъ мисля, че ако са поддамъ на тоя человѣкъ, той ще ма умори съ едно напомнюване . . . И азъ немога понеси . . . Не, нека си остана азъ такава, каквато сымъ си . . . Но и не много врѣме остава . . .

Тя си намѣтна шала и излѣзна изъ стаята, като затрышна слѣдъ себя си вратата. Иванъ Иваничъ сѫ събуди отъ това тракване, поглѣдна на около си съ обезумели очи и, като намѣри, че не му е удобно да спи на стола, съ трудъ са дотатрузи до кревата, тръшна са на него и заспа, като умрѣлъ. Късно вечерьта са събуди той тъврязъ, но осѣщаше, че го боли глава. Като видѣ кадѣ са намира, на минутата избѣга..

Азъ излѣзохъ отъ дома безъ да зная сама на кадѣ отивамъ. Врѣмето бѣше лошо, мъгляво; мокъръ снѣгъ падаше по рѫцѣтѣ и по лицето ми. По-добрѣ щѣше да бѫде, ако си сѣдяхъ въ кѫщи, но можахъ ли да са стърпя. Той загинваше. Какъ можахъ азъ да го спася? Можахъ ли да си измѣня отношенията къмъ него? Ахъ, душата ми гори. И сама незная, за-

що не искамъ да са въсполузувамъ отъ случая, да оставя то
ужасенъ животъ, да са отърва отъ тая тиня.? Ако са уженях
за него? Новъ животъ, нови надѣжди. . . Нима това жалостн
чувство, което имамъ къмъ него, неможе прѣмина въ любовь
Ахъ, не. Той е готовъ сега и ржцѣтѣ ми да цълува, а тогав
. . . . тогава той съ кракъ ще ма затжпчи и ще ми кажи:
ти още са противѣше, прѣзрѣнна тваръ! Прѣзираше ма. Да
ще каже това той. Мисля, че ще го кажи.

Има едно много добро срѣдство, на което азъ откол
сьмъ са рѣшила, да са отърва, и къмъ което най-послѣ ще пр
бѣгна, но чини ми са че е рано още. Много млада сьмъ още
чувствовамъ въ себе си много животъ. Иска ми са да живѣ
Искамъ да дишамъ, да чувствовамъ, да чувамъ, да виждамъ
иска ми са да имамъ възможность поне сегисъ-тогисъ да п
глѣдвамъ на небето, на Нева.

Ето и крайбрѣжието. Отъ едната страна високи здания
а отъ другата страна почернелата Нева. Леда ще са дигни скор
и рѣката ще бжде буйна. Парка, който са намира на другат
страна, ще са раззеленѣе. Сжщо и островитѣ ще са покриятъ с
зеленина. Макаръ и петербурска пролѣть, но се е пролѣть.

И изведнажъ си напомнихъ моята послѣдня щастли
пролѣть. Бѣхъ азъ тогава момиченце на седемъ години. Живѣх
при баща си и майка си, въ село, въ стéпитѣ. Слѣдяхж
малко и азъ тичахъ на кадѣто искахъ и колкото щѣхъ. Пом
единъ пжть, въ началото на Мартъ, какъ са разлѣхж и забучах
рѣкитѣ по степитѣ и въздуха стана влаженъ, приятенъ. Почер
нѣхж най-напрѣдъ височинитѣ и са покрихж съ трѣва. Посл
и цѣлата степь са раззелени, макаръ, че тукъ-тамъ по нискит
мѣста са бѣлѣяше още послѣдния снѣгъ. А слѣдъ нѣколко вр
ме са подаде и божура изъ земята и са расцъвтѣ. И птицит
почнаха да пѣятъ.

Господи какво ти сторихъ, че още прѣзъ живота
ма хвърли въ ада? Нима това, което прѣживѣвамъ, не е
лошо отъ адъ? Каменната пжтека водѣше къмъ брода. Нѣщо
накара да отида да видя водата. Но не е ли рано? Разби
са рано е. Азъ ще почакамъ още.

Въ всѣкий случай, добро би било, ако са запрѣхъ
края на хлъзгавия ледъ. Сама можахъ са подхлазна. Само
студено. . . Една минута ще по-плавамъ подъ леда, ще си п

я у него ржцѣтѣ, краката, главата и лицето. Интересно е са знае, да ли тамъ може да прониква дневната свѣтлина?

Азъ стояхъ дълго и неподвижно надъ дупката, гдѣто ше просѣченъ леда и най-послѣ дойдохъ до такова състояние, каквото человѣкъ немисли за нищо. Краката ми са бѣхж мокрили, но азъ не са мърдахъ отъ мѣстото си. Вѣтъра не ше студенъ, но той ма така пронизваше, щото азъ трѣперехъ, стояхъ. И азъ незная, колко врѣме щѣхъ да стоя тамъ, о да не бѣхж ми викали отъ брѣга.

— Ей, мадамъ, госпожо!

Азъ не са обърнахъ.

— Госпожо, заповѣдайте.

Нѣкой си слизаше по стълбата. Освѣнъ търканието на акага му по стжпалата, които бѣхж посипани съ пепель, азъ хъ и единъ тжпъ звукъ. Обърнахъ са; единъ жандаринъ слише и сабьята му дрънкаше. Щомъ като видѣ лицето ми и си мѣни благочинното изражение на физиономията на грубо и рзско, доближи са до мене и ма дръпна за рамото.

— Дигай са отъ тука, гнусотия нéдна. Скитате са на вкадѣ. Ще паднешъ подъ леда, иди тогава, че отговаряй. Вѣщици цни!

Той ма позна по лицето, каква съмъ азъ.

IV.

Сѐ едно и сжщото. . . Не мога ни една минута да оста- сама да не ми са скове душата отъ кахъръ. Какво трѣбва направя за да забравя? . . Анушка ми донесе едно писмо. ь кого? Азъ отдавно не съмъ получавала писмо.

Любезна госпожо, Надѣжда Николаевна! Азъ разбрахъ рдѣ добрѣ, че вие за нищо не ма имате, но прѣдполагамъ, че сте добро момиче и нѣма да ма паскърбите. За пръвъ и по- денъ пжть въ живота си ви моля да дойдете у меня, защото е именния день. Нѣмамъ роднини и познати. Моля ви, елате. замъ ви честно слово, че нищо нѣма да ви кажа обидно или риятно. Съжалете са надъ вашия прѣданъ.

Иванъ Никитинъ.

P. S. Съ срамъ си спомнямъ за моето недавнашно по-

ведение въ вашата стая. Елате въ 6 часа у меня. Пращамъ и адреса си. И. Н.!

Какво значи това? Той са рѣшилъ да ми пиши. Ка иска да стори съ мене? Да ида ли или не?

Странно е да са разсѫждава — да ида ли или не. А той иска да ма замъкне нѣкадѣ, то или да ма убий или .. но и да ме убие, сé ще са дойде до единъ край.

Ще ида. Ще са облѣка по-просто и по-скромно, ще у бѣлилото и червилото отъ лицето си. По приятно ще му бѫ въ всѣкий случай. Ще очеша главата си по-просто. Колко ма ко косми сѫ останали на главата ми! Азъ са очесахъ, обл кохъ си черните вълнѣни дрѣхи, намѣтнахъ черното си шал бѣлата ѣка, ракавицитѣ и дойдохъ при оглѣдалото да са ви

Азъ едва незаплакахъ, като видѣхъ въ него жена, коя не приличаше на тъзи Евгения, що играе въ различнитѣ са ни. Азъ видѣхъ не безрамна, начервена гиздавица съ засмѣ лице, съ подрѣзани косми, провиснали надъ челото. Азъ видѣх една забравена, страдающа жена, бѣдна, съ черни, голѣми, н жалени очи — нѣщо съвсѣмъ ново, което неприличаше на мен

Това, може би, да съмъ азъ. А ето тъзи Евгения, коя всички видятъ и знаятъ, която бѣше нѣщо чудно на меня, кое ме притискаше, убиваше.

Азъ дѣйствително заплакахъ, плакахъ дълко врѣме силно. По леко става на человѣка отъ сълзитѣ; тъй ми са г ворили отъ самото дѣтинство; само че не за всичкитѣ хора истина това нѣщо. Не ми стана по леко, а по тѣжко. Всѣ една сълза бѣше горчива, а плача са отзоваваше бѣлѣстно. Са за тѣзи, които имѫтъ надѣждица за исцѣрѣние и спокойстви сълзитѣ могѫтъ да бѫдѫтъ облѣгчение. Ами азъ имахъ ли н дѣжда!

Азъ си отрихъ сълзитѣ и тръгнахъ.

Азъ безъ трудъ намѣрихъ кѫщата на мадамъ Цукерберг и слугинята ми показа вратата на Ивана Иваничъ.

— Може ли да са влѣзне?

Чу са изъ стаята, че са затваря чекмеже. — Влѣзнет са обади Иванъ Иваничъ. Азъ влѣзнахъ. Той сѣдѣше до маса и запечтваше нѣкакъвъ пликъ. Той като че не се зарадва о моето идвание.

— *Здраствуйте*, Иванъ Иваничъ, казхъ азъ.

— Здраствуйте, Надѣжда Николаевна, ми отговори той, като станá и си подаде ржката. Нѣжность са мѣрна на неговото лице, когато му подадохъ ржката си, но пакъ са изгуби. Той бѣше сериозенъ и даже суровъ.

--- Благодаря, за гдѣто сте ми дошле.

— Защо ма викашъ? попитахъ азъ.

--- Боже мой, нимà вие незнаете, колко азъ искамъ да ви видж! Но този разговоръ е непритятенъ за васъ. . . .

Ние сидѣхме и мълчахме. Слугинята донесе самовара. Иванъ Иваничъ ми подаде чай и захарь- послѣ турна на масата сладко, конфекти и половинъ бутилка сладко вино.

— Извинете ма за гощаванието, Надѣжда Нуколаевна. Може би да не ви е приятно, но не са сърдете. Бждете тъй добри, направете си чай. Ежте; има конфекти, и вино.

Азъ захванахъ да шетамъ, а той сѣдна срѣщу мене и ма глѣдаше. Азъ чуствовахъ негова постояненъ и встрѣнченъ погледъ и осѣщахъ, че са червьж. Азъ си подигнахъ очитѣ, но пакъ ги навѣдохъ, защото той продължаваше да ма глѣда сериозно въ лицето. Какво значи това? Нима положението, тѣзи черни дрѣхи, отсжтствието на безрамни лица, на гнусна дума сж подѣйствували на меня тъй силно, щото азъ като че станахъ срамѣжливо момиче, каквото бѣхъ прѣди двѣ години? Стана ми досадно.

— Кажете ми, моля ви са, защо сте уперили очи на мене? . . Изговорихъ азъ съ усилие, но живо.

Иванъ Иваничъ скочи и тръгна изъ стаята.

— Надѣжда Николаевна! Недѣйте говори тъй грубо. Бждете поне единъ часъ такава, каквато дойдохте тука.

-- Но азъ не разбирамъ, защо сте ма викали. Нимà само да мълчите и да ма глѣдате?

— Да, Надѣжда Николаевна, само за това. Ако Ви поглѣдамъ за послѣденъ пжть, това нѣма да ви огорчи, а мене ще утѣши. Вие сте били тъй добри, че дойдохте и още въ такива дрѣхи. Азъ неочаквахъ това и за туй ви сьмъ още повече благодаренъ.

— Но защо за послѣденъ пжть, Иванъ Иваничъ?

— Защото заминавамъ. — За кадѣ.

— На далечъ, Надѣждо Николаевна. Азъ нѣмамъ днесъ именenъ день. Азъ и самъ незная защо написахъ така. Азъ

само искахъ да ви видя още единъ пѫть. Азъ мислѭхъ д
излѣза и да ви чакамъ до като излѣзнете, да ви видя, по посл
са рѣщихъ да ви викамъ нѣкакъ си. И вие сте биле тъй добр
да дойдете. И да-но богъ ви награди за това.

— Малко добро ни очаква, Иванъ Иваничъ.

— Да, малко добро ви очаква. Но вие добрѣ знаете
че васъ очаква. . . . На Ивана Иваничъ главата затрепера
— По-добрѣ ми е, каза той, защото заминавамъ.

Азъ крайно са нажалихъ за него. Справедлива ли съ
азъ въ всичкото лошо, което чувствувахъ за него? Защо го от
хвърлихъ азъ тъй рѣзко и грубо? Но да съжелявамъ е вече късно

Азъ станахъ и почнахъ да са обличамъ. Иванъ Иванич
скочи като попаренъ. — Утивате ли си вече? Попита той с
развълнуванъ гласъ.

— Да, трѣбва да са ходи.

Трѣбва . . . пакъ тамъ! Надѣжда Николаевна? Дайт
по-добрѣ да ви убия ей сега! Той каза това ниско, като ма бѣ
ше хваналъ за рѫката и ма глѣдаше съ окикерени, смаяни очи

— По ли е добрѣ, кажете? — Но за това Иванъ И
ваничъ, ще ви испратятъ въ Сибиръ. Азъ неискамъ това.

— Въ Сибиръ ли? . . Нимá азъ за това немога в
уби, защото са боя отъ Сибиръ? Не загова. . . Азъ немога д
ви убия, защото. . . но какъ ще ви убия? Но какъ ще те убия
Съ задишка каза: — Нá, азъ. . . .

Той ма хвана, подигна ма като дѣто на въздух
пригърна ма въ обятията си и обсипа ми лицето, устни
тѣ, очитѣ и коситѣ съ целувки. И тъй пакъ внезапно ма с
стави. Той почна да говори:

— Е, идете си, идете си . . . простете ма, това е
първий и послѣденъ пѫть. Не дейте ми са сърди. Идете с
Надѣжда Николаевна. — Азъ не са сърдя, Иванъ Иваничъ.—
Идете си, идете. Благодаря, за гдѣто дойдохте.

Той ма испроводи и заключи вратата отъ вѫтрѣ. А
почнахъ да слизамъ по-стълбата.

Нека той да замине и да ма забрави; азъ ще остав
да живѣя своя вѣкъ. Не трѣбва да са сънтименталичи вече
Ще си отида. Азъ пристѫпихъ още двѣ крачки и мислѣхъ в
че: какви дрѣхи да облѣка и кадѣ ще отида утрѣ. Ето че
свърши и моя романъ. Задържахъ са малко на хлъзгавия пѫт
Сега пакъ ще тръгна безъ запиране сé надолѣ и надолѣ.

Но той иска да са застрѣли, завика нѣщо у мене.
› са запрѣхъ, като грънната; очитѣ ми потъмнѣхж, побихж
тръпки, щѣхъ да са задуша. . . Да, той са самоубива сега.
: хлопна чекмеджето — той е разглѣдалъ револвера. . . Пис-
писалъ . . . за послѣденъ пжть. . . Да ида, може би ще
ѣя. Задръжъ го, господи, Боже, остави ми го!

Смъртенъ, неиспитанъ ужасъ ма обхвана. Азъ тичахъ
адъ, като безумна, и налитахъ на минувачитѣ. Не помня,
ъ са покачихъ по стълбата. Помня само глупавото лице на
гинята, която ма пустна да влѣзна, дългия тъменъ каридоръ
многото врати, помня, помня какъ са хвърлихъ на неговитѣ
та. Когато азъ са хванахъ за бравата, чухъ вжтрѣ гърмялъ
револверъ. Отъ всѣкадѣ наискачаха хора, които ми са прѣд-
вляваххж, че са въртятъ заедно съ каридора, съ вратитѣ, съ
нитѣ. Азъ паднахъ. И въ моята глава са завъртѣ всичко
ісчезна.

Руссе, 1889 г.

Народни умотворения.

Царь Стефанъ

Тръгнълъ ми й, тръгнълъ царь Стефанъ,
Младж царица дж търси,
Дж търси дж са южени.
Ходилъ ми й ду три гудини
Юбйшелъ сила, градуве,
Ни можалъ дж си нъмѣри
Младж църицж хубъвж,
Царицж дж си аресж,
На негу ликж приликж,
Къту два стъркж игликж.
На умъ му дршло, хрумнълу,
Чи има систра хубъвж,
Хубъвж систра, Мъринкж,
Нж негу ликж-прликж,
Къту два стъркж игликж.
А чи сж назать пувьрнж,
У Мъринкини ютиди.
„Добъръ-денъ," думж Мъринки.
— „Далъ ти Богъ дубро байни-ле,
Байни-ле, бате, Стефъне —
Азъ чувъмъ, бате, утъ хоржтж,
Чи ходишъ, байне, пу свято,
Пу сила и пу грѫдища
Младж църицж дж търсишъ,
Дж търсишъ, дж сж южинишъ,
Юженишъ, байне, вѫдумишъ.
И азъ сж, байне, зарадвъхъ:
Щж додишъ дж мж калесъшь
Зж сжщж зълвж дж додж
При твойту булчи хубаву."
Царь Стефънъ думж Мъринки:
„Мъринке мума хубъвж,
Три гудин' ходихъ, Мъринке,
Младж църицж дж търсѭ
Пу сила и пу грѫдища
Ни можахъ дж си нъмѣрѭ
Нж менѭ ликж-приликж
И къту тебѭ хубъвж.
Азъ ходихъ редумъ в' силатж,
В' силатж пу черкувитя
Най пудирь додухъ, Мъринке,

Долу ми нѫ Свита-гурѫ,
Пу свитугорки черкуви,
Черкуви и мънъстири
Дѫ питъмъ малу й гуляму,
Дѫ питъмъ и дѫ ръспитвъмъ
Бѣлцитя и пуповитя,
Влъдици и кълугяри,
Даскъли и прутоскъли,
Дякони и духовници
Бива-ли и прилягѫли —
Братъ с' систра дѫ сѫ земними."
Кътъ чу Мъринкѫ тѣсъ думи,
Тя сѫ ф'умѫ си чудяши,
Чудяши умъ си питъши:
Хичь таквосъ нѣщу бивѫ-ли,
Бивѫ-ли и прилягѫ-ли,
Братѫ систрѫ си дѫ земни
И нѫ бачя си думѫши:
„Ни думѫй, байне, тъсъ думѫ —
Ни бивѫ, байне, ни ставѫ,
Бужию зъконъ ни давѫ:
Утъ народѫ е сръмута
И е утъ Бога гряхута —
Койту сѫ байне юпази,
Дѫ ни сѫ байне срудявѫ
Съсъ родѫ и съсъ руднини,
Нейгу гу, байне, пучитѫтъ
Хорѫтѫ и кумшиитя
И Богъ гу, байе, убичѫ,
Убичѫ и му пумагѫ. . ."
Царь Стефънъ думѫ Мъринки:
„Мъринке мума хубъвѫ
Щешъ, ни щешъ, мъри, Мъринке
Ази щѫ тебѭ дѫ земнѫ."
Кът' чу Мъринкѫ тъсъ думѫ,
Тя сѫ пò-вечи чудяши
И сѫ в' умѫ си бияши:
Мисли Мъринка: нъмисли
И на бачя си продумѫ:
„Земъмъ тѫ царьо, Стефане,
Младѫ църица дѫ станѫ,
Алѫ съмъ чулѫ, разбралѫ,
Чи е у Вишку изврялa
Новѫ ми бистрѫ ѝизмѫ,
Аку аизмѫ прѣкаръшъ
Прѣсъ тихѫ бяла Дунъвѫ
В' Сърбия да ѭ дукаръшъ
У твоѭ златн шадръфанъ

Шъдрѫфанъ дѫ си напълнишъ,
В' шъдрѫфанъ дѫ сѫ укѫпинъ,
Тугази ще сѫ земними. . ."
Нъ-ли бя Стефънъ силинъ царь —
Ни си пърития пужели:
Ютиди горя в' Сърбиѭ,
Нътвари девитъ гимии
С' синьу Камьни-миримери,
Чи си камьни прикарѫ
Прѣсъ тихѫ бяла Дунъвѫ
У Влашкѫ зиме, Бугданскѫ.
Зъгръди Стефънъ зъправи
Вити кигири, лѫмуви,
Колку дълбоки, — и широки,
В' три-дни кивгири искарахѫ,
У три-дни и у три нощи:
Новѫ ѝизиѫ прикарѫ
В' Срьбскѫ ѭ зиме дукарѫ
И златъ шъдрѫфанъ нъпълни.
У Мърикини утиди
И нъ Мъринкѫ думаши:
„Мъринке муна хубъвѫ,
Асъ си лѫмуви нъправихъ
Колкут' дълбоки — и широки
И си ѝизиѫ прѣкаръхъ
Прѣсъ тихѫ бялѫ Дунъвѫ,
Утъ Влакѫ зиме у Срьпскѫ
И златъ шъдрѫфанъ нъпълнихъ:
Хайди Мъринке дѫ идимъ,
Дѫ идимъ дѫ сѫ укѫпимъ
И двамѫ дѫ сѫ земними."
Мъринкѫ думѫ байни си:
„Байни-ле царьо Стефъне
Й ощ' идно нѣщу нъправи,
Чи тугисъ ще сѫ земними:
Дѫ идишъ, бате, дѫ идишъ,
Дѫ идишъ, бате, средъ мурье,
Черкувѫ дѫ си изгръдишъ
Черкувѫ свитѫ Маринѫ
Ф' черкувѫ дѫ сѫ вѣнчейми.
Царю сѫ нъзадь пувърнѫ:
Ютиди горя в' Сърбиѭ,
Нътвари девитъ гимии
Синьу камьни — мирмери
И йощи девитъ с' киристе.
Юткупи три-ста мастури
С, пу три-ста калфи й чираци,
Чи ги зъведи сретъ мурье,

Зъфанж черк'вж гуляиж,
Гуляиж, Свита Мъринж.
В' седимъ ж мѣсицж искарж,
Сичку щу трѣбж нжреди:
У сяку трончи — й дякунчи.
Есни кънбани нъкъчени,
Гуляиж платж зъплъти
Нж калфи и нж мастури.
У Мъринкини утиди
И й весялу думаши:
„Мъринке, сестро, Маринке
Язи черкувж искаржхъ,
Есни кънбани нъкъчихъ
У сяку трончи нарядихъ,
У сяку трончи й дякунчи:
Я хайди дж сж вѣнчейни.“
Мъринкж думж байни си:
„Байни-ле царьо Стефъне,
Къту черкувж искарж,
Байни-ле, труньясж ли ж,
Байни-ле усвити ли ж?
Царь Стефънъ думж Мъринки:
Ни съмъ ж сестро труньясълъ,
Нито пъкъ сьмъ ж усвитилъ“
Мъринкж думж байну си:
Байни-ле, батьо, Стефъне
Дж идишъ, байне, дж идишъ,
Дж идишъ, дж ж труньясъшъ,
Труньясъшъ, дж ж усвитишъ,
Дж викъшъ, бате, дж викъшъ
Пиндесе стари влъдици,
Сто калугяри дж викъшъ
И Сто й пиндесе пупови
И двѣстя дребни дичицж,
Дичицж се даскжлчитж, [1])
Чи тугасъ ще сж вѣнчейни.“
И царя тръгнж, утиди
Утиди, сичку нърѣди,
Какту систра му пуржчж
И ф' черкувж ги зъведи.
Той нъ влъдици пуржчж
Й нъ калугяри зържчж
Ф' книгж пу хътъръ дж читжтъ,
Дж читжтъ и дж прикачвжтъ,
Чи бивж и си прилягж,
Срьпскию законъ гу давж

[1]). Даскалчета дѣца, които ходятъ на даскала на училище.

Брата систра си дж земни.
Аку пу хътър ни читжтъ
Ни читжтъ, и ни приказватъ,
Глъвитя ще имъ изрѣжи,
Глъвитя съвсямъ с' брѫдитя.
Нж сички царю пуржчълъ,
А на дребнитя дичицж
Зъбравилъ дъ имъ пуржчж
Зържчж дж ги зъпиши.
Къту сж флѣзли в' черкувж,
Влъдицитя сж зъчели,
Кълугяритя зъпѣли
И нж книгжтж казвали,
Чи бива и си прилягж
Срьпскию зъконъ гу давж
Братъ с' систра дж сж вѣнчежтъ,
А пъкъ Мъринкж слушжлж,
Слушълж нж прузорицж.
Куга дачица зъчели:
Тѣ ни знаяли пу хътъръ,
Пу хътъръ книгж дж читжтъ,
Дж читжтъ и дж приказвжтъ,
А най знажли дж читжтъ,
Дж четжтъ и дж приказвжтъ
Какту е Господь нъписълъ.
Къту чители, думъли,
„Тѣшку и горку нж тугосъ,
Койту братъ земни систрж си . .
Ни бивж Божне, ни ставж
Бужию зъконъ на давж:
Братж систрж си дж земни —
Утъ хоржтж е сръмута
И утъ Бога е гряхута."
Царь Стефънъ — натъ глъвитя имъ
Съсъ острж сабьж въртяши,
Въртяши дж ги посѣче.
Влъдици царя моляхж:
„Прусти ги царю, устъви,
Тѣ сж дичицж дребньни:
Ни знажтъ книгж ду крайж."
Тръгнъхж сички утъ черкувж:
У Мъринкини утивжтъ.
На прѣдъ влъдици върваяхж,
У Мъринкини флѣзухж
„Дубр'-утру" думжтъ Мъринки:
Младж църицж ще станишъ:
Нж книгжтж са нъмѣрих,
Братъ с' систрж дж сж земнити."

А Мъринка имъ думъши:
Ой ми ви вази влъдици,
Влъдици сé бѣлубради,
Ако сте чели пу праву
Ще сти утъ хоржтж прустени,
Утъ Богж благуслувени,
Аку сте чели пу хътъръ
Синь мермеръ ви дж станити.“
Пудиръ владици флягухж,
Флязухж, кълугярития:
„Дубр’-утру,“ думжтъ Мъринки,
Младж църицж ще станишъ
Нж книгжтж сж нъмярвж,
Братъ с’ систрж дж сж земнити.“
А Маринка имъ думаши:
„Аку сте чели пу праву
Ще сти утъ хоржтж прустени,
Утъ Бога блъгуслувени,
Аку сти чели пу хътъръ
Черни пьнюви стънети“. . .
Пудирь флязухж пупови
„Доб’-утро, думжтъ Мъринки,
Младж църицж ще станишъ
Нж книгжтж сж намярвж,
Чи бива и си прилягж,
Братъ с’ систрж дж сж земнити. . .“
Мъринкж думж пупови:
„Ако сти чели пу праву,
Ще сти утъ хоржтж прустени,
Утъ Богж блъгуслувени,
Аку сти чели пу хътъръ
Прахъ, пепялъ ще дж станити.“
Пудирь попови флѣгухж,
Ду двѣстѣ дица дребнички,
Дребнички сé даскълчита:
„Дубр’-утру,“ думжтъ Мъринки,
Дръжь сж Мъринке нж вяря:
Братж си дж си ни земж
Ни бивж Мъринке, ни ставж,
Бужию законъ на давж,
Чи е утъ хоратж сръмута
И е утъ Богж гряхута! ! .
Мъринка думж дѣчица:
„Аку сти чели пу праву,
Утъ народж сти простени,
Утъ Богж блъгуслувени,
Аку сти чели пу хътъръ,
Нишанъ ви ни ще устани. . .“

Най-пудирь флези царь Стефънъ:
„Дубр'-утру,“ думж Мъринки,
Ръзбра-ли сестро, Мърикке,
Ръзбра ли, и *къндисж-ли*,
Чи бивж и си прилягж,
Братъ с' систрж дж сж зеннини“.
Мъринкж царю думъши:
„Царю-льо, братко, Стефъне,
Къндисъхъ, братко, къндисъхъ,
Аиж ще дж тж накарамъ
Йоще идно нѣщу дж свършишъ;
Аку и негу изъвършишъ,
Край-кабилъ нямж брайни-ле;
Азъ щж тж земнж, браин-ле,
Младж църицж дж станж —
Дж дун'сешъ синьу камьни,
Синьу камьни, мирмери
Дж сгръдишъ фурни четяри
Привити се́ *кивгирлии*
Тридни и три-нощи дж гурятъ —
Дж грѣйнжтъ кжту слънциту,
Дж свѣтнжтъ кжту мѣсицж.
В' първжтж, брате, дж мѣтнишъ
Сичкитя, брате, влъдици,
В' фторжтж, брате, дж мѣтнишъ
Сичкитя се калугяри,
В' третжтж, брате, дж мѣтнишъ
Сичкитя, брате, пупови,
У читвъртжтж дж мѣтнишъ
Дицата, даскълчитжтж,
Чи дж сж пикжтъ брайни-ле
Три-дну и три-нощи в' фурнитя,
Пъкъ ний зж свадбж ще готвимъ,
Народу ще кълесвъми:
Аку сж чели пу праву
Тяхъ Госпуть ще ги зъварди,
Аку сж чели пу хътъръ,
На прахъ и пепялъ ще станжтъ“.
Царю Мъринкж пуслушж:
Дукарж синьу мирмери,
Четяри фурни зъфанж —
Зж три-дни и зж три-нощи,
Сичкитѣ бяхж гутови
Чи си фурни зъпали:
Три-дни и три-нощи гиряхж,
Грѣйнъхж кжту слънциту,
Свѣтнъхж кжту мѣсицу.
В' първжтж фурнж мѣтнъхж

Сичкитя стари влъдици,
В' фторжтж фурнж мѣтнжхж
Черните сѐ кълтгери,
В' третжтж фурнж мѣтнъхж
Сичктя стари пупови,
А в' читвьртжтж мѣтнжхж
Сичкитя дребни дичицж,
Дичицж, сѐ даскълчитж,
Мѣтнъхж зъмазъхж ги . . .
Чи Мърикж си поржчж
Триста бъклици дж дун'сжтъ,
С' руйно ги вину нъпълни
И съма си ги пудади
Нж триста, момци юнаци,
Юнаци сѐ кълесинци.
Кът' имъ бъклици давъши,
Сѣкиму тиху думъши:
„Дѣту, куготу срѣшнити,
Срѣшнити, йощи стигнити,
Ржкж му дж цълувжти
Утторя йощи утдолу,
Съсъ вину дж гу канити,
Нж сички да пуржчвати:
Малу и гуляму дж доди,
Свадбжтж дж си пугледж:
Пó-малку свадбж ще гледж,
Пé-вечи *сиирь* ще струвж“
Кълесницитя тръгнъхж,
Три-дни и три-нощи ходихж
Ходихж и кълесвъхж —
Кугото срѣшнжтъ и стигнжтъ.
Къту сж събуръ събралу
Нж свадбж у царь Стефънж,
Мъринкж думж байни си:
„Байни-ле, бате, Стефъне
Я уттулети фурнитя,
Дж видимъ щу сж станжли
Влъдици и кълугяри,
Пупови и даскълчита.“
Стефънъ Маринкж пуслушж,
Чи си фурнитя утвори,
Дж видкжтъ щу сж станъли.
Къту първжтж утворихж,
Първата, съсъ влъдицитя,
Владицитя сж станъли
Синьу мирмери-камъни.
Къту втората утворихж,
Калугяритя станъли

Черни упьрляни пьнюви,
Кьту третжтж утворихж,
Пуповитя сь станъли
Нъ прахъ и пепялъ сичкитя,
Кьту читвьртж утворихж,
Дасжълчитата сидяхж,
Сичкитя турски сѣднжли,
Апостулъ книга четяхж
И сьмси Госпуть между имъ,
С' кървави сълзи плачъхж,
Плачъхж и нжреждъхж:
„Тешко и горку нж този,
Койту братъ земж систрж си,
Ни бивж Боже, ни ставж,
Божию зжконъ ни давж,
Чи е утъ свято сръмута
И е утъ Богж гряхута.“
Кьту видя и чу царь Стефънъ
И това чуду голяму,
Тюхнж са, Стефънъ, зъплака
И мж Мъринкж думъши:
„Прусти мж, сестро, Мъринке,
Прусти мж, и устъви мж:
Я дай си прошкж утъ сьрце,
Дѣту сж нж умъ пубъркъхъ,
Тебьж за жина да искъмъ.“
И Мъринка гу прустилж
Прустилж испруводилж.

. . . .

'Ку ни бя чуду ставълу,
Ни бя сж пѣсянъ пѣялж,
Нж тъзи честнж трипезж,
Прѣдъ кумж и прѣдъ сватуви.
Я дж флѣзиин в' дулчинж,
Дж утсяче ми лузинж,
Чи дж прустреми даруви.
Дърети, куго дарети,
И меньж ни зъбравяйти,
Чи ми гърлуту присъхнж.
Я дайти дж гу ръсквасьж.
Хайди нъ здрави кумуви,
Кумуви, стари сватуви,
Добря сти пѣсянъ слушъли,
Слушъли и зъповнили:
„Ни бивж Божне ни ставж,
Бужию зъконъ ни давж
Братъ с' систрж дж сж земами,
Чи е утъ свято сръмута

И е утъ Богж гряхута.
Да лъжимъ свято съсъ Богж,
И който чите пу хътъръ,
Нему гу огънь изгарях!
Зж помянъ йоще зъ прикъзъ."

писана отъ гждуларина *И. Бжзунковъ*, отъ с. Поликраище (Търновско).

НАЙ МАЛКАТА СТАРА БЪЛГАРСКА МОНЕТА — БОДКА.

Цѣльта на настоящата ми статийка е да запозная интесующитѣ си отъ нашата архиология съ една стара българска нета, до сега неизвѣстно на българската номизматика, а поай това да направя и нѣколко бѣлѣжки върху досегашнитѣ бждащитѣ раскопавания на нашитѣ старини.

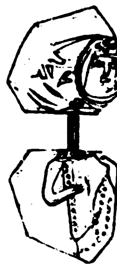

До колко сж важни раскопаванията, особенно у насъ всѣкиму почти е извѣст. Много страници на нашата стара Отечествна История сж още бѣли поради отсжтието на каквито и да било памятници. Ната стара литература, семеянъ битъ, занятия, нрави, обачаи, архитектура и пр. сж мализвѣстни. Каквото знайме до сега за тѣхъ, то е отъ малкото събрани народни произведения, случайно намѣрени старини и стари ржкописи. До сега не е имало почти никакви специални раскопавания и колкото е имало тѣ сж били или случайни (при правяние нови здания) или пъкъ, ако да а имало, то тѣ сж правяни съвсѣмъ неумѣло и несистематично. Такива сж напримѣръ раскопаванията на Търнов. Архиол. Дружество върху Травица. Почнали сж да раскопаватъ една купчина, като сж прѣдполагали да намѣрятъ нѣкоя стара църква. Оказва са дѣйствително църква, но главното ето какъ е раскопавано: Копаятъ

вътрѣшностьта на съсипаната постройка и съ прьстьта засипвжт
вънкашностьта и излѣзва това, че вмѣсто да раскопавжтъ
засипвжтъ и затрупвжтъ. По всѣка вѣроятность Почт. Дружест
са е ржководило отъ мисъльта, че всичко каквото ще са намѣр
то непрѣменно ще бжде вътрѣ въ църковата, но това е твърд
погрѣшно. Така сжщо сж раскопавани по напрѣдъ и други д
църкви. При раскопание на старини не така си постжпва, з
щото, както казахъ по-горѣ, вмѣсто да са раскопава — затруп
са, зарива са външностьта и околното. Трѣбва най-напрѣдъ
са очисти добрѣ вънкашностьта — двора на постройката, а сѣт
да си почне и исчисти вътрѣшностьта, като са исхвърля прьсть
на страна, дѣто са знае, че нѣма да са затрупа пъкъ друг
По този начинъ не са поврѣжда нищо отъ запазеното въ земя
полусъсипано здание и ако не са намѣри нѣщо друго, то по
ще може да са снеме и знае плана на постройката, щѣхж да
намѣржтъ нѣкои каменни надгробни памятници по черковни
дворъ и щѣше да са констатира дъли подъ черковата не
имало гробница, вратата на която обикновенно бивжтъ на ра
но съ земята и като са засипе не личи, че е имало входъ по
църквата. Такива бивжтъ обикновенно църквнитѣ гробници
старитѣ църкви. Ако нѣмаме специалисти археолози, които
ржководжтъ раскопавнията, то поне нека ни служжтъ като рж
водство раскопаванията на Италианеца Кавиглий, Французи
Мариетъ-паша въ Египетъ и др. Нашитѣ раскопования не
трудни, защото ний нѣма да търсимъ мѣстото на съвършен
заровенъ старъ градъ, да са лутаме тукъ-тамѣ, да ровимъ з
мята нѣколко десятки метра дълбоко до като налучкаме мѣсто
дѣто ще трѣба да са раскопава, както сж правили това за намѣ
ването на стари храмове, гробници и др. въ Мемфисъ, Тиви и п
Намъ е извѣстно мѣстото,*) трѣба само да са раскопава по-си
тиматично: да са очистжтъ най-първо улицитѣ, а заедно съ то
да са раскопавжтъ първо външностьта, а сѣтнѣ вътрѣшност
на постройкитѣ, като са внимава да не сж исхвърлятъ заед
съ прьстьта и нѣкакви старини. Ползата отъ тѣзи раскопаван
ще бжде тъзи, че ще са узнае плана на стария столиченъ град
което е твърдѣ важно, ще могжтъ да са намѣржтъ много драг
цѣнни памятници, нѣщо въ което твърдѣ много са съмнѣвах
мнозина, което съмнѣние дѣйствително прави раскопаваният

*). Тукъ е думата за Трапезица, Хисаря и Кжзъ-хисаръ.

интересни и затова не са залавяме за тѣхъ съ присърдце. рѣдполагѫтъ отъ малкото до сега станали неправилни раскоавания, че нищо почти не ще може да са намѣри, тъй като ичко било ограбено, уплѣнено и изгорено отъ завоевателитѣ. о възможни ли сѫ и имѫтъ ли основания подобни прѣдположения ще видимъ отъ слѣдующето. У насъ въ народа сѫ заърдени приказки за разни подземни ходове (отъ една цьрква о друга, отъ боларски кѫщи до цьрквата и др.), скривалища, мници и пр. Нѣща твьрдѣ аналогични съ срѣднитѣ вѣкове, особенно у насъ дѣто страната е била изложена на твьрдѣ ести войни и завоевания. Възможно е, казвамъ, да са намѣрятъ ного старини, защото до завладяванието на града жителитѣ сѫ мали възможность да испозаровѭтъ, испокриѭтъ всичко поагоцѣнно, а особенно това може да са прѣдполага за Търново, *) оето е било прѣвзето слѣдъ 3—4 мѣсечна обсада. Ами молитѣ, распрьснати по цѣла България и не бутнати още.

И тъй нека си почне работата по сериозно, и ако на ържавата не и е възможно за сега да почне сама раскопаванията, то да са съставѭтъ архиологически дружества, които да мѫтъ за цѣль раскопаванията и издирванията, а не събиранието *само* на готови намѣрени старини, които са намѣрватъ аспрьснати у разни лица. Вѣрвамъ, че на такива дружества очитаемото Министерство на Народното просвѣщение ще поогне, толкова повече, че въ бюджета му сѫ прѣдвидени доста обри сумии за такава цѣль, стига само да има ревнители, на оито да са отпуснѫтъ пособия и помощи. Сега поне г. Прѣдсѣдателя на Архиологическото Дружество (въ Търново) не може аза, че нѣма пари и срѣдства, та да са започне отъ ново аботата. Много добрѣ ще бѫде, ако г. Беронъ събере распадаото са дружество, което е останало почти безъ членове (мноина вече не сѫ въ Търнево), да са запишѫтъ нови членови, а са избере ново настоятелство, понеже освѣнъ г. Прѣдсѣдателя нѣма никого тукъ, да са почне работата съ по-голѣма евность. Вѣрвамъ, че почитаемото министерство, освѣнъ дѣто е помогне на Дружеството парично, но и ще може да имъ аде понѣкога и ефтини работници, като стане распореждание а са отпущѫтъ на работа и слабо виновнитѣ затворници.

*). Тукъ (въ Търново) въ Руско-Турската война прѣзъ 1877 год. урцитѣ и българитѣ въ растояние на 2—3 деня заровихѫ въ земята всичко о-драгоцѣнно и каквото можаше да са скрие.

Повтарямъ да кажа пакъ, че раскопованията, а особенн тукъ въ Търново върху Трапезица, Хисаря и Кжзъ-Хисарь н ще струвжтъ твърдѣ скѫпо, защото не сж засипани съ по нѣ колко метра пясъкъ, както сж засипани по-горѣ помѣнатит градове. Хората са твърдѣ много интирисуватъ отъ чуждит старини, ходжтъ въ Африка да харчжтъ съ милионитѣ фран гове за раскопавания, а насъ прѣдъ очитѣ ни не ни интере ресува нашето. Защо нашата интилегенция и ученъ свѣтъ им такава голѣма индиферентность и апатия не може да са обясни

Като изложихъ горнитѣ не твърдѣ компитетни мнѣни и мисли, ще пристжпя къмъ описанието на намѣрената отъ мен монета, която ма и застави да напиша настоящата статития.

Отъ тукъ приложената фигура, читателя ще видя точно то изображение на монетата. Тя е намѣрена отъ меня на Хи саря, недалечъ задъ Църквата Св. Петка (сега още джамия) Тукъ мнозина, като ходятъ на разходна събиржтъ малки чет въртити стъклени, отъ старитѣ мозайки, камачета съ добрѣ за пазена позлата (варакъ). Между тѣзи камачета и хоросанъ на мѣрихъ едно металическо парче, което прѣди да бжде очистен имаше твърдѣ неправилна форма. Тъзи неправилность на фор мата му е причина за дѣто още тогава не биде очистено. Близ слѣдъ една година когато исчиствахъ други монети очистихъ това парче. Слѣдъ исчистванието явно залича, че то е монета но неможахъ да си обясня формата му, макарь не кржгла, как то другитѣ монети, но съвсѣмъ правилно симитрична. Тъзи имен но симитричность, сѣтнѣ ма доведе до мисъльта, че това е най малката стара българска монета - бодка. Бодката е $1/4$ отъ цѣл мѣдна монета разрѣзана на 4 части. По всѣка вѣроятность тов разрѣзвание на монетата е било прѣдизвикано отъ нуждата за па ри отъ по-малка стойность и нашия старъ монетенъ дворъ за да у довлетвори нуждата на народа разрѣзвалъ е мѣдната монета от най-малка стойность на 4 части, отъ което са е получвало 4 бод ки. Термина *бодка* е полученъ безъ всѣко съмнѣние отъ бодливит три върхове, като сж са получавали при разрѣзванието на мо нетата, които върхове за да не бодмтъ и держтъ киситѣ джебоветѣ на старитѣ българи сж били изрѣзвани. И дѣйстви телно, ако въстановимъ изрѣзанитѣ върхове ще видимъ че бод ката е четвъртъ отъ една малка монета.

Въ народа и сега още си правжтъ смѣтка при дреб нитѣ пазарлжци на бодки, макаръ и монета бодка и да не

сѫществувала между турскитѣ монети. Това е твърдѣ важно между другото и затова, че понятието за бодката да е $1/3$ отъ парата пада и че бодката не трѣба да са брои еднаква по стойность и понятие съ грьцката аспра. Че бодката не е $1/3$ отъ парата доказва аналогичностьта на самата монета съ спазеното у народа понятие за стойностьта ѝ. Ако парата да имаше 3 бодки, то не щѣхѫ да казватъ, че нѣщо-си оката му струва 5 пари и 3 бодки, а щѣхѫ да кажѫтъ струва 6 пари.

Бодката по величина е твърдѣ малко по-голѣма отъ $1/4$ на мѣднитѣ 5 стотинки, дебела е колкото мѣднитѣ 2 стотинки, тежи $1/4$ драмъ, тъй щото цѣлата монета прѣди да бѫдѣ разрѣзана на бодки е тежала приблизително 1 драмъ, като не са смѣтатъ и изрѣзанитѣ върхове. На едната страна личи образа на свѣтия съ дискъ около главата; отъ дѣсната му страна личѫтъ букви, които немогѫтъ да са разберѫтъ добрѣ, но вижда са да сѫ іс; на другата — почти цѣла фигура, отъ гѫрдитѣ надолу, съ мантия.

И тъй намъ е извѣстно вече най-малката стара българска монета — бодката.

Т. Джамджиевъ.

———

ОТЕЦЪ МАКСИМЪ РАЙКОВИЧЪ.

(Нѣколко думи отъ беографията и отъ дѣятелностьта му).

Подиръ освобождението на Гърция, Фанарьотитѣ са устремихѫ и са заловихѫ да работѭтъ по-енергически за *великата идея,* т. е. да погърчѫтъ Българитѣ и съ тѣхната помощь да възобновѭтъ Византийската империя. И хванахѫ чрѣзъ своитѣ агенти — владицитѣ да дѣйствуватъ сега по силно да се отварятъ грьцки училища, до колкото е възможно, въ цѣла България, а най вече въ градоветѣ и по-голѣмитѣ села, около митрополитѣ. За учители сѫ испроваждали бѣломорски калугери, по-вечето отъ Свята гора, които сѫ биле исповѣдници, попови и учители. Тѣ сѫ прѣдавали по старата система: четение филодата (букваря), Октоиха (наусницата), Псалтиря, Апостола и Орология (святчето).

Отъ Лѣсковецъ (търновский) Хаджи Илия Х. Цоневъ, като ходилъ на Свята гора, прѣди 80 години, по прѣпорѫката на святогорскитѣ калугери, довелъ у Лѣсковецъ единъ такъвъ калугеринъ бѣломорецъ, когото настанилъ у село за учитель *), при когото са е училъ и баща ми, отъ когато имами още Октоихъ, Псалтирь и Апостолъ на грьцки и дивитъ, съ който сьмъ

*) За тогови Гърка калугера, не ще бѫде излишно да са кажѫтъ двѣ три думи. Той учалъ Филадата, Октоихъ, Апостолъ и Оролой и силно наказвалъ ученицитѣ, когато неможали да изговарѭтъ грьцкитѣ букви е, δ, и др. Единъ ученикъ билъ петь пѫтя прѣзъ единъ денъ, защото неможълъ да изговори *Аввакумъ:* ученика го изговарялъ Ававакумъ и за това билъ наказванъ безбожно, тъй щото, за тая дума нещастния Българинъ билъ принуденъ да напустни училището! . . Ученицитѣ си копували рогозки и на тѣхъ сѣдѣли турски по край стѣната на о-колѣ, но, ако са забѣлѣжало прѣдъ нѣкого да е малко поутрита рогозката, Гърка го наказвалъ на фалага безчеловѣчно.

Сутрина са запрѣщавало на ученицитѣ да *ядѫтъ* у дома си: сѣкий трѣбало да доди въ училището *на гладно сърце* и, когото узнаялъ, учителя, че е ялъ, ударялъ му по 50 прѫчки по табанитѣ и не го оставялъ на обѣдъ да яде. Когато дохождали ученицитѣ въ училище сутрина, сѣкий трѣбало да отиде при учителя си, *да му глѣда язика,* по което познавалъ, да ли е ялъ ученика. На когото *язикя билъ бѣлъ,* той не билъ ялъ, а комуто *билъ червенъ,* той билъ ялъ и го наказвалъ противу всѣкакво увѣрение и оправдание, че не е турвалъ нищо за устата си. Калугерина, учитель, се придържалъ у пословица: „пъленъ стомахъ не учи“. Отъ тука сѣкий може да разбере, че сичкитѣ здрави ученици, на които язицитѣ сѫ биле естественно чървени, сѫ биле наказвани сѣка сутрина и сѫ стосли гладни по цѣлъ денъ.

За урокъ освѣнъ боя, наказвалъ така: имало двѣ върви чурупки

се училъ да пишѫ и азъ. Тѣзи книги ги донесалъ на дѣда ми, за баща ми, Стати Шаранката — чорбаджия, който ходилъ у Цари-градъ за нѣкъква селска, лѣсковска, работа и донесалъ за баща ми и за сина си книги, по рекомандацията на патриката — Стати билъ ученъ на грьцки — училъ са у Арбанаси.

Но въ онова врѣме, когато гърцитѣ са пробудили, зели сѫ да са пробуждѫтъ и Българитѣ. Отецъ-паисиевата история и неговитѣ послѣдователи сѫ са заловили да учѫтъ български. Отъ тия послѣдователи е билъ и Отецъ Максимъ Райковичь, първия български учитель въ Лѣсковецъ. Той е родомъ отъ Дрѣново и най-напрѣдъ са е училъ български у Дрѣново, но понеже майка му била сиромашка, неможала да го обдьржа, дала го тирзия при Станча Дрѣновчанина, който шиялъ у Лѣсковецъ. Името на Отца Максима, догдѣ е билъ бѣлецъ, е било *Минчо*. Като шиялъ при майстора си у Лѣсковецъ на *моста*, той са крияль отъ майстора и отъ калфитѣ и четялъ скришомъ, за което често ялъ бой. Жената на майстора му, често казвала

отъ едри охлюви, нанизани на двѣ дълги огарлици, които са прѣплѣщяли прѣзъ двѣтѣ рамена накрьстъ, като просѣшка торба, на ученика; почерняли му лицето съ сажди, турвали му на пояса двѣ кѫси глъвни, вмѣсто пищови, прѣмѣтвали въжето на фалагата на врата му, завивали ѭ, колкото да може да се не задуши и го извеждали по улицитѣ, изъ село, отреденитѣ за тая работа ученици, които го водяли по пѫтищата, като държали двама фалагата за двата края и викали: „който не учи, тъй го правѭтъ!“ Когото срѣшняли, карали ученика да вади отъ пояса си глъвнитѣ и да го гърми, като изговаря при сѣко помѣрване „думъ!“ Стоението на единъ денъ е било обикновенно нѣщо, както и запиранието въ нуждницитѣ и въ мазата.

Пролѣтно врѣме каралъ ученицитѣ си да ходѭтъ изъ дребака подъ манастиря и подъ Арбанашкото бърдо, да му берѫтъ изъ дребната гора замински охлюви, които той ѣдялъ, като ги варялъ и имъ вадилъ месото съ губерка. Дѣцата му носяли хлѣбъ и ястье на-зарѣда. Полива ли му градината и лехитѣ съ вода, която носяли съ чебъръ.

Когато свършвалъ нѣкой Октоиха, Псалтиря или Апостола, турвали го на единъ столъ и четирма голѣми ученици го носяли на рамо, обкиченъ съ вѣнецъ, отъ училището у дома му. Родителитѣ дарявали ученицитѣ, що го носяли съ пошъ (кѫрпа, шамия) и въ поша — грошъ, а на даскала давали риза и пешкиръ. Послѣ нагостявали сичкитѣ му другари ученици и даскала. Тъй сѫ носили и баща ми, когато свършилъ псалтиря. Когато свършвали цѣлия курсъ, чакъ тогава имъ давали да пишатъ. Пишали на *панакида* — дварналова дъска, като лопата, съ упашка до една педя дълга. На тъзи панакида сѫ писъли съ турско мастило, което не са попива отъ дъската и послѣ, вмѣсто да са мие, писаното са е стъргало съ ножь, и тъй сѫ писали догдѣто са простържe цѣлата дъска и послѣ сѫ ѭ замѣнували съ друга, или пъкъ сѫ

на мжжа си, да го не бие, защото той, като са крие да чете и като му тегли толкова сърце на книга, ще стане нѣкой голѣмъ чилякъ, но майстора му си знаялъ своето. Минчо билъ живо, хитро и юнакъ момче; не давалъ да го обиждятъ врьстницитѣ му и често са биялъ, както по чешмитѣ, тъй и по-хорото, за което пакъ си патялъ отъ майстора си, кога са оплачалъ нѣкои отъ него. Той е билъ бащинъ ми връстникъ и другарь, та отъ това знаѭ тия подробности, дѣто ми ги е разказвълъ баща ми.

Минчо, като станалъ на 16—17 години напуснълъ занаята и са изгубилъ отъ Лѣсковецъ. Слѣдъ 10—12 години той дошелъ у Лѣсковецъ калугеръ Максимъ и зелъ да пѣе въ черкова. Узнало са, че той знай да чете славянски и да служи славянски въ черкова. Той са училъ на Прѣображенския мънастирь въ устието (дервентя) при Търново и тамъ са калугерилъ[1]).

Старитѣ чорбаджии, воглавѣ съ Хаджи Илия, го условили за учитель и за священникъ, да учи дѣцата на Срѣдната

писали на *инедра*, която е дъска, безъ опашка, обшита съ кожа (пергаментъ), на която са пише, тъй сжщо, съ мастило, но тя не са стържи, а писаното са измива съ сюнгерь и вода съ сапунь, изсушава са и пакъ са пише. Пѣсни и молитви са прѣписвали на турска дебела книга (хартия), която най-напрѣдъ сж углаждали съ обло стькло, наспартосвали ѭ съ *спарта* отъ конци, упжнати и залѣпени на дъска, която са е турвала подъ книгата и, като са трие отгорѣ и съ парцаль, надъ концитѣ испжкватъ прави линии отъ-горѣ издути, а отъ-долѣ вдълбани и по тѣзи линии сж писали съ орелско перо съ църковни грьцки букви онова, което сж прѣписвали. Нѣкои сж писали и съ червено мастило (киноварь) заглавието или началнитѣ букви на писаното. Тѣзи наказания отблъсквали дѣцата отъ училището и думитѣ: „ще та пратьѭ на даскала, или, ще кажж на даскала“, сж карали ученицитѣ да трѣперятъ. Ходяли сж ония ученици, които, като сж си дохождали и баща имъ е узнавалъ, че сж наказвани, наказвалъ ги е и той и ги е завеждалъ пакъ, а нѣкои, които не е имало, кой да ги бие и у тѣхъ, сѫ бѣгали и сж са крили по таванитѣ отъ другаритѣ си, които сж ходѣли да ги земятъ отъ тѣхъ на сила, а нѣкои сж бѣгали и изъ гората подъ мънастиря или изъ ловьята по цѣло лѣто. Когато сж завеждали ученика въ училище казвали сж на учителя: „или го научи, или ти му прати коститѣ въ торба. Когато сж свършвали курса у Лѣсковецъ, отивали сж въ Арбанаси да са учатъ за попови, дѣто е имало по висше училище.

[1]) Старин Търновски протоерей Отецъ Димитрий ми каза, че веднъжъ, догдѣто билъ Максимъ калугеръ на Прѣображенския мънастирь, го викали на митрополията въ Търново, да го имържтъ и му казали, че ще го затворьятъ, но той избѣгълъ и дошелъ при Отца Димитра, който билъ тогава учитель въ Търново на митоха и му казалъ, че, ако би го затворили, щѣлъ да прободе нѣкого съ ножъ.

махала и да служи въ срѣдната черкова Св. Никола, като му дали и метоха на негово расположение за училище и живелище. Това трѣба да е било прѣди 65 години. На Горня-Орѣховица имало грьцко училище. Орѣховчани се гърчеяли, само Х. Иванъ Чартазана и Х. Иванчо Карапапазоолу биле българска партия и по-едритѣ чорбаджийски дѣца, отъ Лѣсковецъ, са учали на Горня-Орѣховица, а Отецъ Максимъ зелъ да учи малкитѣ лѣсковски, чорбаджийски дѣца. Чорбаджиитѣ сѫ му дали голѣма власть и, ако биялъ нѣкого, никой не е смѣялъ да са оплаква никому, а той е билъ много строгъ и е биялъ немилостиво, лѣнивитѣ и немирницитѣ, но е и училъ добрѣ: който избьрка едно *ударение*, е ялъ бой. Той самъ ми е разказвалъ на 1861 год. въ Галацъ (послѣ ще видимъ, защо е билъ у Галацъ), какъ е постѫпилъ най-напрѣдъ. „Голѣмитѣ момчета на чорбаджиитѣ: на Хаджи Илия, Дѣда Тоня Буюклията, Нико Лясата, Попъ Сѫбя, и др. са учахѫ на Орѣховица, а азъ прибрахъ малкитѣ имъ брачета, които бѣхѫ по 8—9 години, ми казваше Отецъ Максимъ, отъ тѣхъ сѫ: Даскалъ Енчу Узунувъ, Пеню Лясовъ, Цончу Хаджи Илиевъ, Даскалъ Манолъ, Д. Стателовъ, Никола Статевъ, Шаранковъ, Попъ Досю, Попъ Панаиотовъ и братъ му Никола, Попъ Стоянъ Брусевъ, Попъ Христо Капниловъ, Даскалъ Пеню Карапазовъ, Стоянъ и Сивчу Мариновъ и още нѣкои и други.

„Цѣла година са мѫчихъ, догдѣ ги научѫ да четѫтъ и, като свьршихѫ букваря, когото знаяхѫ на изустъ (Руско-славянски буквари имъ гетердисъхъ), научихъ ги да пѣѭтъ: *Господи помилуй, подай Господи, тебѣ Господи* и т. н., и да четѫтъ: *Святий Боже, Прѣсвятая Троице, Отче нашъ, Богородици и вѣрую* и послѣ и друго и, когато служахъ, тѣ ми пѣяхѫ. Това бѣше чудо: първий пѫть отъ турско врѣме азъ сьмъ казалъ у Лѣсковецъ *паки и паки* на български и моитѣ ученици сѫ запѣли *Господи помилуй.* Като са разчу, че са служи славянски и са пѣе, зехѫ да идѫтъ по-вече народъ въ черква и женитѣ са чудяхѫ: „Бахъ, Боже — *Кирелеисунъ*, било Господи пумилвай, пъкъ ний ду сига не сме гу знаяли!..“ „Родителитѣ на дѣцата, които, дѣца, четяхѫ и пѣяхѫ, непропущахѫ ни вечерня ни служба: запалихъ имъ азъ вече чергата. Голѣмитѣ дьяволи, които са учахѫ на Ряховица, идяхѫ си сѫббота и са смѣяхѫ на брачетата си, че четѫтъ български, разумѣва са под'учени отъ учителя си у Ряховица и веднъжъ

са усмѣлили да хвърлыгъ камьни въ метоха, но това имъ излѣзе горчиво: затворихъ ги въ двора и ги бихъ съ единъ пъртъ, догдѣ проревахѫ като говеда.“ Когато четялъ Евангелието, като нѣмало сребьрно-оковано славянско Евангелие въ черквата, той прѣписвалъ на бѣла книга недѣлното Евангелие на славянски, турвалъ листа въ грьцкото сребьрно и отъ тамъ челъ: това го правялъ, както ми расказваше той самъ, за да са неусумнятъ, че чете нѣщо отъ себе си, ако би го челъ отъ бѣлата книга. Така, тоя горѣщь поборникъ и патриотъ-реформаторъ е училъ у Лѣсковецъ и е служилъ и проповѣдвалъ неуморно 9—10 години наредъ и, догдѣ не е научилъ ученицитѣ си да четѫтъ сичко, що са чете въ черкова, да пѣѭтъ добрѣ на седемтѣхъ гласа и херувикито, не ги е оставилъ. Като ги приготвилъ добрѣ, той оставилъ отъ тѣхъ едного за учитель, а нѣкои е пратилъ у Свищовъ при Даскалъ Христакя Павловичь, да продължавѫтъ по-нататъкъ своето образование, които послѣ станахѫ учители и священници, отъ които има и още нѣкои живи. Въ Свищовъ е отишелъ Даскалъ Енчу Узунувъ, Буюклийски, който послѣ бѣше учитель у Свищовъ, дѣто са и жени и слѣдъ това — у Лѣсковецъ, Даскалъ Маноль Д. Стателовъ, Попъ Стоянъ Брусевъ и други. У Свищовъ тѣ сѫ учили: Грамматика, Аритметика, Геометрия, пѣяние, черковенъ редъ и нѣщо География. Тамъ е било цѣла тогавашна академия, имало е отъ цѣла Сѣверна България ученици и то възрастни. Дѣдо Димо Стателата е ходилъ по нѣколко пѫтя въ годината пѣшки у Свищовъ да си наглѣдва момчето Маноля, а тъй сѫщо сѫ ходили и другитѣ родители, да си наглѣдвѫтъ дѣцата.

Попъ Досю Попъ Панаиотовъ сталалъ учитель у Лѣсковецъ слѣдъ О. Максима, при когото са заучихъ и азъ първъ пѫть, което трѣба да е било около 1843 год. Той прѣдаваше: Букварь, Наусница, Псалтирь, Апостолъ и Свѣтчи. Сички ученици бѣхмѣ у една стая — у митоха, до 60—70 дѣца. И само единъ имаше, който четяше Апостолъ — Василь С. Ковлевъ, а Христо Попъ Ивановъ, Стоянъ Н. Цоневъ, Стойчо и Марко Лясови, Василь Ганчовъ, Станю Попъ Никовъ, Юрданъ Рогевъ, Анастасъ Танасовъ — Буровъ, Цони Гугучковъ, Стоянъ Зайчето, Попъ Димо Гогевъ, Попъ Стоянъ Чапкъновъ и други — четяхѫ Псалтиря. Наусничари имаше до 20 души, а другото Букварп и азбукари — на книга, турена въ расцѣпена клѣчка, написано азъ буки. Тая школа и дисциплината ѝ е много любопитна, но тукъ

не му е, за сега, мѣстото да са распростирами. Ще кажж само, че сички стояхми сѣднали на рогозки по ерархически редъ и, който додяше най-послѣ, сѣдаше на самия край, а най-ученият — *апостола*, бѣше най-напрѣдъ. Послѣ ставахж учители: Даскалъ Енчо, Даскалъ Маноль, Попъ Христо, Попъ Стоянъ Брусевъ, при които съмъ са училъ и азъ наусница, псалтирь — до тамъ стигнахъ четение славянски, хисапъ и писание писма. Псалтиря го приговаряхъ 4 години и го знаяхъ почти на изустъ.

Отецъ Максимъ, като остави свои ученици цѣла школа, подготвени за учители и попови, залови са да земне въ ржцѣтѣ си и Петро-Павловския лѣсковски мънастирь, който е надъ с. Лѣсковецъ. Въ този мънастирь до тогава сж сѣдяли по-вечето грьцки калугери и егуменъ и сж правяли различни безобразия и сѣяли развратъ, за които, у Лѣсковецъ, и до сега има много смѣшни и безобразни приказски.

Понеже О. Максимъ е спечелилъ довѣрието на лѣсковскитѣ първянци и е получилъ голѣмъ авторитетъ, това не е било мжчно: да го изберҗтъ за игуменъ на мънастиря. Като станълъ игуменъ на мънастиря, той го украсилъ и му привелъ имуществата и доходитѣ въ редъ — обогатилъ го. Направилъ сщтерня да са сьбира отъ лакомиститѣ дъждовата вода въ нея, направилъ конска воденица, която заповнихъ и азъ — управляваше я единъ руснакъ; подправилъ метоха, завелъ хазайство и земледѣлие, лозарство и поправилъ килиитѣ и черквата, но не са е минувало день да не слѣзе у Лѣсковецъ, да диктува на своитѣ ученици, какво да вършҗтъ и да дава планове на първенцитѣ за общитѣ имъ работи, а най-вече за училищата и черквитѣ. Въ Сжббота дохождаше да служи въ черквитѣ учередно — ту у срѣдната — Св. Никола, ту у Чертовската — Св. Димитьръ, ту у Кондювската Св. Атанасие — туй бѣхж тогава черквитѣ у Лѣсковецъ, а сега има още двѣ Св. Герги, у Чертовецъ и Св. Василий при моста. Кога са помйнаше нѣкой отъ по-състоятелнитѣ селяни, не го погребавахж безъ О. Максима, защото той четяше много ясно, внимателно, пѣяше добрѣ и казваше слова. Служаше много тържественно и важно. Влиянието му бѣше голѣмо. Кога минуваше прѣзъ село, сѣкий му ставаше на кракъ и съ страхопочитание го поздравляваше. Когато е билъ още учитель и послѣ, по великденскитѣ праздници, чакъ до Спасовъ день са казваше *Христосъ въскресе,* въ поздравленията и когото е чуялъ да каже *христос-анесте*

— гърцки, той на часа, дѣто и да е било и който и да е билъ, го е изобличавалъ страшно. Най-вече сѫ си патяли женитѣ, на които е прикачалъ и много епитети: той не са е стѣснявалъ да каже: „Какво разбирашъ, мари магарице, като казвашъ Христос-анестя, неможешъ ли да кажешъ *Христосъ въскръснѫ* и — *истенѫ въскръснѫ*, да та разбирѫтъ и да разберешъ? до кога ще барборити като патки чуздитѣ думи безъ да ги разбирати“ и д. п.

Само́ отъ себя си са разбира, че тъкъвъ патриотъ-агитаторъ е билъ трьнъ въ очитѣ на грьцкия владика въ Търново, защото, освѣнъ това, той е изказвалъ сичкитѣ гнусни постѫпки и развратното поведение на владиката прѣдъ народа и владиката сѐ му е търсялъ *колая* да го унищтожи.

Но догдѣто сѫ биле лѣсковскитѣ влиятелни чорбаджии, като Хаджи Илия, Дѣдо Тоню Буюклията, Дѣдо Тоню Мънзата, дѣто Нику Лясата и търновскитѣ първянци, не е смѣялъ явно да го нападне, По послѣ, като е зелъ да го прѣслѣдва, пъкъ го е поддържалъ единъ влиятеленъ сербезинъ търновски ага — *Халваджиолу*, който билъ съсѣдъ съ своитѣ лозья съ мънастирскитѣ мѣста въ Костимялъ подъ мънастиря и са е поминувалъ добрѣ съ О. Максима, когото е и уважавалъ за ума му и учението му. О. Максимъ не са е стѣснявалъ да исказва гнуснитѣ постѫпки на владиката и прѣдъ Халваджиолу.

Расказвѫтъ, че веднъжъ, на байрама, когато отишелъ владиката Неофитъ да му направи визита и го поздрави съ празнака, Халваджиолу му казалъ. „Деспотъ ефенди, ти моя кишишинъ, Максима — комшията ми, тврдѣ не го закачай, че видишъ ли тоя кълъчь, като показалъ на сабята си — на стѣната, азъ отсичамъ на чиляка главата за едина нанъ. . .“ И Неофитъ е мирувалъ, но подирь смъртьта на агата, той са заловилъ да го прислѣдува систематически.

За да започне кавгата, Неофитъ проводилъ да иска отъ Максима двѣ ягнета за Великъ-день, но Максимъ, не само, че не му далъ, а наругалъ пратеницитѣ и имъ казалъ да занесѫтъ на Неофита неприлични думи за печени ягнета. Неофитъ замълчалъ, но дѣйствувалъ тайно чрѣзъ патриаршията въ Цариградъ е показвалъ О. Максима за бунтовникъ срѣщу турското правителство и че, ушъ, имало орѫжие събрано у мънастиря за въстание и др. под. Патриарха издѣйствувалъ чрѣзъ Портата да са арестува Максимъ, като са бастиса мънастиря и д

са направи обискъ вредъ. Като дошла заповѣдьта нѣкои си Кантаржиевъ отъ Г. Орѣховица му съобщили, че ще го арестуватъ — и сюрдисатъ на Св. Гора [1]). Къто бъстисали сейменитѣ мънастиря, той сварилъ да избѣга и слѣзълъ у Лѣсковецъ у ученика си Вълча Шопа. За него си испатилъ братъ Коста Чолака, максимовия ясакчия, когото били и мжчили да каже, дѣ е Максимъ, но той незнаялъ. Послѣ дошле у Лѣсковецъ да го диржтъ, но Вълчо го скрилъ у купена — изтръгналъ нѣколко снопа изъ купена, дѣто влѣзълъ Максимъ и послѣ затулилъ пакъ съ снопи дупката, дѣто е стоялъ до срѣдъ нощь и послѣ го извадилъ и го скрили у друга кжща, за който случай има и пѣсенъ: „Оче, оче, Максиме, голѣмъ зорь, голѣмъ страхъ,“ въ която са описва сичко, какъ сж мжчили Коста, какъ му трошили ржцѣтѣ и проч. Отъ Лѣсковецъ О. Максимъ е побѣгналъ у Сърбия — въ Бѣлградъ, дѣто е стоялъ у митрополията, чини ми са двѣ години, и са е научилъ срьбски. Тъй щото, азъ виждахъ, послѣ у Галацъ, у библиотеката му съчиненията на Досития Обрадовичъ, на Райча историята и други. Отъ Бѣлградския митрополитъ Петра, той имаше и златенъ крьстъ и, чини ми са, тамъ е произведенъ и Архимандритъ. Но буйната агитаторска натура, не е оставяла О. Максима, да остане въ Бѣлградъ дълго врѣме безъ дѣйствие: той е търсялъ поле за агитация противъ Гърцитѣ и за това е оставилъ Сърбия и е слѣзалъ въ Ибраила, а отъ тамъ си е избралъ постоянно жилище въ Галацъ, дѣто проживѣ до смъртьта си, като свѣщенникъ, проповѣдникъ и агитаторъ противу фенеръ. Рѣдко ще има Българинъ който да е минавалъ прѣзъ Галацъ, въ негово врѣме, и да не го е намѣрилъ О. Максимъ да го катихисиса и да агитира противу грьцкитѣ владици. Най-напрѣдъ Власитѣ отпуснахж на Галашкитѣ Българи новата черкова, на новия пазарь, Св. Харалампие, която сж правили самитѣ Българи, въ която О. Максимъ служи Български и влашки, много години (той се бѣше научилъ и влашки) и живѣяше въ стаитѣ въ оградата

[1]) Отецъ Димитьръ ми каза, Кантаржиевъ отишелъ на мънастиря да му съобщи, че е излѣзла заповѣдь отъ Цариградъ, но като не го намѣрилъ въ мънастиря, той му оставилъ една записка, която послѣ попаднала въ ржцѣтѣ на сейменитѣ и послѣ на владиката и викали отца Димитра като експертъ да опрѣдѣли чия е, защото нѣмала подписъ, но не се узнало: той казалъ че не познава словата, но подозрѣнието паднало и на него, ама не можало да са докаже, а той знаялъ чии сж биле словата и знаялъ, че Кантаржиевъ е ходилъ на мънастиря.

й. Но подирь Севастополската война забранихж му да служи въ нея и той настоя да са направи днешната нова чисто българска черкова и при нея българско училище. Българско училище бѣше основалъ О. Максимъ и при ч. св. Харалампия, въ която е учителствувалъ Д. Цанковъ, Тодоръ Шумнянница, Изворски и др. и сж учили българскитѣ дѣца на български. При новата черква, той основа великолѣпно еднокатно училище, дѣто пакъ са учахж дѣцата при български учители, поддържани отъ гражданитѣ Българи, подъ надзора на О. Максима.

Въ врѣме на руско-турската война, въ 1854. О. Максимъ зѐ живо учатие; той бѣше священникъ на българскитѣ волентири, които са бѣхж събрали до нѣколко хиляди, но послѣ, като са прѣмѣсти войната въ Севастополь, отидохж само четери роти охотници отъ по интелегентнитѣ, а другитѣ останхж у Влашко. Отецъ Максимъ и той си остана у Влашко и си продължаваше службата въ Галацъ. Той бѣше награденъ отъ руския царь съ крьстъ и медаль и бѣше подъ руско покровителство, но Власитѣ зехж да гледжтъ на него съ друго око и да го ненавиждатъ, но нѣмаше, що да му сторжтъ.

Той имаше силно влияние на сичкитѣ богати и сиромаси Българи и постоянно ги обикаляше, да ги катихисиева. Старня Антаки, Аврамовичь, свищовци родомъ, Еввлогие Георгиевъ карловецъ, Добровичь сливненецъ, Петко хаджи Аврамовъ Тупузановъ, лѣсковецъ, сичкитѣ градинари, търговци, дюлгери и други, бѣхж подъ негова команда за общитѣ български работи. Не са минуваше сутрина, да не обиколи сичкитѣ дюгени и кантори, да ги види, щó правжтъ и да ги покатихисиса и кали въ българщината, като имъ дълбяше постоянно, да са вардятъ отъ гърцитѣ, а най вече, да са не сродяватъ съ тѣхъ. Както едно врѣме въ Лѣсковецъ, тъй и тука, той са бѣше докаралъ тъй, щото сѣкий го почиташе съ истинско страхопочитание. Той бѣше едъръ, високъ прѣдставителенъ, черноокъ, дълголикъ, малко кьосерлакъ и самия му звънтливъ и силенъ гласъ внушаваше сѣкиму почетъ и уважение къмъ него. Той бѣше архимандритъ и служаше тържественно, като архиерей съ набедренникъ и съ великолѣпни одѣжди. Сички Българи, и повлашени-тѣ даже, дохождахж на неговата черква, дѣто слѣдъ божественната служба са събрахж у него и са съвѣтувахж за обще-полѣзни работи. Той бѣше, тъй да са рѣче, центръ на българщината въ Галацъ и напразно не го наричахж галашкитѣ българи *Квачка*. Дѣ-

ствително, той ги събираше около си, като квачка пилцитѣ си и ги вардяше отъ всѣка обида съ своитѣ умни патриотически съвѣти. Освѣнъ това, него го уважавахѫ и Власитѣ и влашкото висше духовенство, защото виждахѫ у него человѣкъ достоенъ и патриотъ. Той агитираше противу Гърцитѣ и у Влашко и за усвояванието на мънастиритѣ имъ отъ Влашкото правителство и той, както и Раковски, сѫ помогнали много. Кузата бѣше лично знакомъ на О. Максима, като голацянинъ и той му е много подѣйствувалъ за смазвание на грьцкото влияние въ Влашко.

Отецъ Максимъ имаше и парици, които, послѣ, прѣди смьрта си завѣща на нѣкои общини въ България[1]), като незабравилъ и Лѣсковецъ, мѣстото на неговата пьрва дѣятелность и на неговата плодородна школа, която даде много учители, свѣщенници и патриоти селяни и отъ която са расклони цѣлъ рой послѣдователи и поборници за науката и българщината. Тъй щото Лѣсковецъ за своето умственно по-рано съживявание въ българското учение и свѣстявание, ако има да благодари нѣкому, то заслуживающи благодарностьта му человѣкъ, е О. Максимъ Райковичъ, като главенъ учитель и дѣецъ, а слѣдъ него на своитѣ стари пьрвенци, които сѫ се водили по неговитѣ и патриотически съвѣти и насьрчвания и най послѣ на неговитѣ ученици — народни учители, свѣщеници патриоти. Отецъ Максимъ дочака да види българската черква освободена отъ фенерското духовенство, което той тъй неуморимо гоняше, но не дочака да види отечеството си и политически свободно отъ турцитѣ, което той толкова горѣщо обичаше и му бѣше прѣданъ и духомъ и тѣломъ.

Ц. Гинчевъ.

---

[1]) Има и печатано завѣщанието му, но не е подъ рѫката ни за сега.

ЗА ВРѢМЕТО.

(Популярна лекция отъ проф. Шлейденъ).

На-да-ли, мислѭ, ще са намѣри човѣкъ, който да глѣда спокойно на гръмотевицата. Дори и най-здравомислящия естествоиспитатель не може да са освободи отъ благоговѣйния трепетъ, съ който всѣки глѣда на борбата на по-горнитѣ отъ него сили, даже и тогава, когато са намира въ пълна безопасность, при всичко, че той са мѫчи да си уясни свръзката между причинитѣ, произлизанието, посоката и прѣкъсванието на гръмотевицата. Но страшното явление на прибрѣжната сѣверна буря, която изкъртва съ корена заедно стогодишния дѫбъ, когато распѣненото море изхвърля песъкъ, за да омие и погрѣби достойно този гигантски трупъ, когато чудестната електрическа искра убива на брѣга пѫтешественника и въ сѫщата минута го обръща въ вѫгленъ, когато силнитѣ порои-дъждъ, като се сблъскватъ въ въздуха съ распокъсанитѣ и клокочущитѣ талази, прѣдставляватъ дивна борба на стихиитѣ — всичко това не е нищо друго, освѣнъ едни по-поразителни явления, — като-че-ли горни точки на онзи процесъ, който непрѣкъснато се върши около насъ и надъ насъ и не са забѣлѣзва само поради това, защото повечето пѫти са извършва по-силно. Кой давя врѣмето? Зевсъ или магйосницата Холла? Сѫществува ли сега за насъ, както въ срѣднитѣ вѣкове, въ гръмотевицата нѣщо неразбрано, а въ врѣднитѣ явления — нѣщо, което да ни пращатъ злитѣ духове? или науката е внесла и въ тѣзи диви и бурни нощи спокойни зари отъ своята свѣтлина? Ще се постараемъ да отговоримъ на този въпросъ.

Още отдавна образованото общество е признало, че да се говори за врѣмето е неприлично нѣщо, че нѣма нищо по отегчително отъ разговоритѣ за врѣмето и че трѣбва да се оставятъ на моряцитѣ и на срамежливитѣ любовници; всички убѣждаватъ едни други, че въ приличнитѣ общества врѣмето не трѣбва вече да съставлява прѣдмѣтъ за разговоръ. Безъ да глѣдамъ обаче на това, азъ са одързостявамъ да говорѭ тукъ

за врѣмето, макаръ че моята лекция може да се покаже на нѣкои неинтересна; но, като казвамъ това, азъ никакъ не могѫ да са съгласѭ, щото и въ най-доброто общество да говорѭтъ за врѣмето пó-малко отъ колкото другадѣ, и рѣшително отхвърлямъ мнѣнието, че врѣмето е отегчителенъ прѣдмѣтъ. Та и що е това отегчително? Самия прѣдмѣтъ никога или нарѣдко бива отегчителенъ, само начина на изложението му може да докара омръзвание. Има ли за дамитѣ, а, може би, и за нѣкои господиновци прѣдмѣтъ пó-интересенъ отъ модата? Обаче и на дамата би са показало неитересно, ако нѣкой захванеше разговора тъй: „Колко е хубава модата сега;“ та сѫщо така, азъ мислѭ, щеше да бѫде отегчително, ако нѣкой кажаше: „Днесь врѣмето е много хубаво.“ Съвсѣмъ е друга работата, ако нѣкой, като захване разговара за фасона или формата на капелитѣ, искусно прѣмине къмъ различнитѣ украшения, съ каквито различнитѣ народи или прочути жени кичѫтъ главитѣ си, сѫщеврѣменно укаже, какво влияние иматъ климата, нуждитѣ и народнитѣ особенности върху развитието на различни костюми, покаже подирѣ, какъ вкусоветѣ на хората измѣняватъ тѣзи костюми, по своему, какъ най сѣтнѣ въ това измѣнение са намѣсватъ и своеволнитѣ прищевки на нѣкои-си, до като прѣситеното чувство и разваления вкусъ не докаратъ очевидно безобразие.

Това сѫщото е примѣнимо и къмъ врѣмето, толкозъ повече, че то има най-голѣмо влияние върху нашия тѣлесенъ и духовенъ животъ. Кой може въ сегашно врѣме, при нашитѣ сложни условия на живота, да каже, че той е бездруго здравъ? Трѣбва ли да обясняваме какво влияние има врѣмето на не до тамъ здравия човѣкъ, че състоянието на всички ония, които страдаѭтъ отъ нѣкоя хроническа болѣсть, се намира въ зависимость отъ врѣмето? Кой не знае старата поговорка, че „този чилѣкъ винаги носи съ себе календарче,“ което ще каже, че при всѣка промѣна на врѣмето, човѣкъ захваща да осѣща бодежи или други болки по болнитѣ мѣста на снагата. Въ този случай нервитѣ, които сѫ расклонени по цѣлото човѣшко тѣло, като чувствителни жици, на душата, обаждатъ ни за външнитѣ промѣнения пó-рано и пó-точно, отъ колкото нашитѣ очи, които забѣлѣзватъ само поразителнитѣ явления. И именно сѫществуванието на нервитѣ доказва, че и най-здравия човѣкъ са намира постоянно подъ влиянието на врѣмето. Наистина,

може да са изискива отъ всѣки човѣкъ, щото той съ силата на волята си да противостои на това влияние и да не допуска дѣйствието му върху мислитѣ и постѫпкитѣ си; но, ако би нѣкой да каже, че врѣмето не влияе на доброто или лошото расположение на духътъ, на силата и здравието, на уморяванието, то азъ на такъвъ ще отговорѭ, че той не говори правото, или, че той не е направилъ достатъчни наблюдения върху себе, или пъкъ ще го пожелѣѭ като човѣкъ съ болѣзненно притѫпени нерви. Вѣроятно, за всѣко най-малко измѣнение на врѣмето ще се намѣри и особенно настроение на духа, на който тò да благоприпятсвува съ влиянието си върху нервитѣ. Още нашитѣ прадѣди наричахѫ мѣсеца Май „мѣсецъ на блаженството," а въ Англия мѣсеца Ноемврий наричатъ „мѣсѣцъ на мъглитѣ, на меланхолиитѣ и на самоубийствата." И, наистина, хората тамъ по-вече се самоубиватъ въ този мѣсецъ. Фромондъ разказва, че, когато духа южния вѣтъръ, жителитѣ на Азорскитѣ острови са лутатъ на-самъ на-тамъ като халлосани, а дори и малкитѣ дѣца стоѭтъ у дома нажалени и не си играѭтъ по пѫтя. Санкгорий е забѣлѣжилъ, че всички хора осѣщатъ нестърпима мѫка и саклеть въ влажно и мъгливо врѣме; а пъкъ Унцеръ утвърждава, че, и здравитѣ, и болнитѣ са осѣщатъ по-добрѣ, когато врѣмето е хубаво. Даже и у Хипократа намираме ний забѣлѣжка, че подиръ влажна пролѣть върлуватъ епидемически трѣски, а по всичкитѣ край-морски брѣгове е распространено вѣрванието, че по-вечето хора умиратъ, когато мѣсечината е отдалечена на 90⁰ отъ своята кулминация, именно въ врѣме на морския приливъ. Азъ привождамъ всичко туй не за това, защото тѣзи фактове не подлѣжѫтъ подъ никакво съмнение, а заради това, за да покажѫ: — какъ е распространено на всѣкждѣ убеждението за влиянието на врѣмето върху здравието на човѣка.

Когато ний са намираме на нѣкоя твърдѣ висока планина, то често пѫти облацитѣ, дъжда и всичкитѣ неприятни промѣнения на врѣмето произлизатъ обикновенно долѣ, подъ краката ни; сѫщо тъй, промѣненията на врѣмето по-малко дѣйствуватъ на онѣзи, които стоѭтъ на горнитѣ стѫпала на човѣшкото общество, т. е. на управителитѣ на народитѣ и на голѣмцитѣ, отъ колкото на хората, които стоѭтъ на долнитѣ стѫпала, сир. на сиромаситѣ, за които слънцето или дъжда е радость или кахъръ. Ще се спремъ за малко врѣме при „Хромия Дя-

ълъ„ на Ле-Сажъ и ще видимъ, какво се върши изъ кѫщата. укъ, на едно мѣстто, любящата жена очаква мѫжа си съ неърпение, бърза засмѣна да го посрѣщне, но той грубо я отъсква; радостно тича шестгодишното дѣте къмъ татка си и апа дрѣхитѣ му съ рѫчицитѣ си, но бащата, намѣсто да го рѣгърне и цѣлуне, лепва му шамарь. Начумеренъ, мѫжа се ръшнува върху миндеря и тѫжно мълчание са въдворява въ таята; съ една дума, гдѣто са е очаквало обичь и радость, амъ се намѣрило тѫга и скърбь, а защо? — поройния дъждъ отвлѣкълъ и развалилъ всичкото сѣно; загубата възлиза на ѣколко хиляди гроша.

А тамъ, на друго мѣсто, домакинята гледа на ясното есенно утро и сърдцето й, при това, силно тупа; влиза мѫжа, оздравлява я весело и казва: „Златна година, жено! вино чуесно, чиста печала — 10,000 гроша. Ей-сега-е продадохъ всичкото. Радвай се заедно съ мене, драга моя.“ На това отгорѣ, той и подарява многожеланната златна гривна; дохождатъ приятели, за да го поздравѭтъ и до зори са слушатъ въ кѫщата пѣсни и хорá. Ето тъй врѣмето прави хората на едно мѣсто честити, а на друго, — достойни за оплакванис.

Най-подирь, да хвръкнемъ на високо въ небето и да погледнемъ отъ тамъ на долѣ. Цѣлата земя са растила подъ краката ни. На едно мѣсто ний ще видимъ народъ мързеливъ, потънѫлъ до гуша въ удоволствия, държава, въ която безчестнитѣ и крадцитѣ сѫ всесилни и прави, а работнитѣ и добритѣ хорица сѫ потѫпкани, онеправдани и ограбени, страна, гдѣто суевѣрието владѣе надъ вѣрата, а невѣжеството — надъ просвѣщението; на друго мѣсто пъкъ ще видимъ народъ горделивъ съ своето могѫщество, народъ, въ който свободата безпрѣпятсвенно посѣщава дори и най-сиромашката колиба и пръска богатства по пространнитѣ долини, както са изражава поета! На едно мѣсто ний ще намѣримъ народъ най-развитъ и най-образованъ отъ всички други, винаги заетъ съ висши задачи на човѣството и повечето пѫти честитъ отъ своитѣ рѣшения, народъ, който при такъвъ идеянъ животъ е забравилъ за своитѣ материални нужди и безгрижно е повѣрилъ на нѣколцина да водѭтъ работитѣ му; а пъкъ редомъ до него — на друга ширина — ний ще намѣримъ сѫщото това племе потънѫло въ тинята на невѣжеството, обладано отъ низки чувственни удоволствия,

безъ никакви по-високи стрѣмления, безъ никакви благи цѣли и свѣтли идеали. . . .

Да обгърнемъ съ единъ поглѣдъ веселия отаитянинъ, тжпоумния житель на Огненна Земя, формалиста китаецъ, безгрижния бедуинъ, дѣтински-наивния индиецъ, безстрашния англичанинъ, отвлечения нѣмецъ, материалния американецъ, лѣнивия турчинъ; всички тѣзи племена, както и хиляди други разновидности на човѣшката природа, най-много зависжтъ отъ врѣто, или, поне, отъ него са подържжтъ.

Тогава, може ли човѣкъ да забрави за дълго врѣме тъзи зависимость? Дали вече тъзи могжща сила, която управлява духътъ и тѣлото, живота на отдѣлния човѣкъ и историята на цѣлото човѣчество, не прѣдставлява прѣдметъ, достоенъ за нашето размишление и разговоръ? — Обаче, можемъ ли ний въ сжщность да проникнемъ въ тъзи занаятчийница на природата, или, самия прѣдмѣтъ трѣбва да си остане неинтересенъ затова само, защото ний го знаемъ само повьрхно? Вече самото Священно Писание ни казва, че „ний слушаме шума на вѣтъра, но незнаемъ нито отъ кждѣ иде, нито кждѣ утива.“

Впрочемъ, прѣди всичко ний трѣбва ясно да опрѣдѣлимъ, що разбираме подъ думата „врѣме.“ Азъ вече показахъ главнитѣ му бѣлѣзи. Въ нашитѣ страни вѣтъра, спорeдъ посоката отъ кждѣто иде и на кждѣто духа, докарва облаци или вѣдрина, горѣщина или студъ, дъждъ или снѣгъ, тишина или буря, и, по този начинъ, придава на годишнитѣ врѣмена онъзи особенность, която ний наричаме *врѣме*. Но всичкитѣ тѣзи различни явления, а най-вече вѣтъра, не сж нищо друго, освенъ различни промѣнения въ състава и състоянието на онова прозрачно вещество, което окржжава нашата земя и са нарича „въздухъ.“ Ако ний излеземъ на отворено мѣсто въ ясна нощь и поглѣднемъ на звѣздитѣ, то нашитѣ очи нѣма да срѣщнжтъ никаква прѣчка между насъ и небеснитѣ свѣтила. Намъ ни са струва, че невидимото нѣщо, което ни обикаля, достига безъ да са прѣкъсне нийдѣ до онѣзи блѣстящи небесни тѣла, на които свѣтлината дохожда до насъ безпрѣпятствено. Но въ сжщность това не е тъй. Ако ний бихме са издигнали на горѣ, то щѣхме да стигнемъ до края на въздуха безъ да са отдалечимъ много отъ земята. Доста вѣрно поетическия язикъ нарича това въздушно пространство въздушно море, а безстрашнитѣ хора, които хвърчжтъ въ него — въздухоплаватели. Като тънъкъ

 енъ пласть въздуха покрива нашата земя и сподѣля съ нея
дбинитѣ ѝ. Съ нея, при движението ѝ около слънцето, той
носи по пространството на вселенната и са върти отъ западъ
истокъ съ сѫщата бързина, както земята около своята ось.
о би въздуха съвсѣмъ да са не движеше, или, ако да са
ижеше, но пò-бавно отъ земята, то, въ такъвъ случай, ний,
икованн къмъ нашата планета и къмъ движението ѝ, щѣхме
голѣма мѫка да са промѫкваме прѣзъ него; той щѣше да
рви на срѣща ни като фъртуна: — всичко това, както ще
димъ пò-сетнѣ, има важно значение за теорията на вѣтроветѣ.
зъ нарѣкохъ въздуха течность; това си е тъй. Въздуха тече
ъ едно пространство въ друго и именно това течение ний на-
ичаме „вѣтъръ." Но ще попитатъ нѣкои, гдѣ е пространство-
, въ което са втича той, когато въздуха е распространенъ на
ѣкѫдѣ и, споредъ това, на всѣко мѣсто трѣбва да има равно-
ѣсие, както водата въ спокойно стоящия сѫдъ?

За да обеснѫ това, азъ трѣбва пò-напрѣдъ да разглѣ-
мъ едно отъ най-важнитѣ свойства на въздуха. Извѣстно е,
отъ дѣйствието на топлината тѣлата са разширяватъ. Ако
змѣримъ желѣзна пръчка, когато е силно нагрѣта, ще видимъ,
тя е достатъчно пò-дебела и пò-дълга, отъ колкото, когато
съвършенно студена. Сѫщото това явление произлиза и съ
ъздуха; той са разширява отъ топлината и става пò-легкъ,
акто туй са доказва съ най-простата форма въздушно кѫлбо,
арѣчено по името на изобрѣтателя си „монголфиеръ"; това
ѫлбо са издига на горѣ, защото обикновенния въздухъ, който
затворенъ въ него, нагрѣватъ съ силенъ огънь, распаленъ
одъ самата му уста. Въздуха, който става пò-легкъ, промѫква
а тогава прѣзъ пò-студения въздухъ, като масло прѣзъ вода,
исплувва отгорѣ му, Ако студения въздухъ лежи на полега-
а равнина, то топлия са пързаля на доло по него, макаръ
азликата въ температуритѣ имъ и да е доста голѣма.

Но топлия въздухъ е пò-рѣдъкъ отъ студения, т. е.
ъ едно и сѫщо пространство са събира пò-малко количество
оплъ въздухъ, отъ колкото студенъ; затова въ всѣко нагрѣто
ространство въздуха тече и, при това, поради тежината си,
а спуска на долу къмъ земята. Ако отворимъ въ зименъ, мно-
о студенъ день вратата на топла стая, то студения въздухъ
ще захване да нахлува въ нея изотдолу, а топлия — да изли-
а изотгорѣ: това явление може да са види добрѣ, ако дър-

жимъ запалена свѣщь горѣ или долу на вратата. По так
начинъ, са появява въ малъкъ видъ видъ въздушенъ токъ
онзи кжщенъ вѣтъръ („сквознякъ“), отъ който тъй много
бонжтъ женитѣ и нѣкои истънчени мжжие. Голѣмата разлика
температурата произвожда силенъ вѣтъръ и буря, за които
ряка, споредъ обстоятелствата, или са моли горѣщо,
пъкъ ги проклина. Разбира са, менъ могжтъ да ми кажжтъ,
отъ това работата никакъ още не става ясна. И, наистина, к
гато при голия връхъ Брокенъ пищжтъ пролѣтнитѣ бури и
дигатъ вихрушки — снѣгъ, тъй щото ослѣпения пжтникъ до
и на 100 раскрача далечъ отъ гостоприемната колиба побър
ва пжтя и става плячка на смъртьта, — то пита са гдѣ
тука топлата стая и гдѣ сж отворенитѣ врата? и, най-посл
излиза справедлива старата поговорка, споредъ която: мждре
е онзи, който знай винаги отъ кждѣ духа вѣтъра. Но азъ с
осмѣлявамъ да кажж, че това съвсѣмъ не е тъй мжчно; отъ по
словицата са разбира, че на земята има толкова вѣтрове, ко
кото сж показани на компасния показатель; обаче въ сжщност
всичкитѣ вѣтрове сж *два*.

Впрочемъ прѣди да захванж да обеснявамъ това явление
което са показва тъй чудно, азъ съмъ длъженъ да спомѣнж е
ще едно свойство на въздуха, сжщо така важно за явленият
тъй нарѣчено „врѣме“. Азъ ще начена своето изложение от
познатия на всички хора фактъ. Ако внесемъ въ топла ста
сухо, но много студено сткло, то, както са казва, ще са из
поти; т. е. тутакъ-си ще са покрие съ мъннинки водни капчи
ци, и при това толкова по-вече, колкото е по-голѣма разлика
та между топлината на въздуха въ стаята и студенината н
стъклото. Отъ гдѣ са зема тъзи вода? разбира са, не отъ стък
лото, защото то бѣше по-прѣди сухо, ами отъ въздуха на стая
та. Тъзи невидима до тогава въздухообразна вода заведнжж
са появява въ видъ на мънинки видими капчици, вслѣдстви
на разликата между температуритѣ на въздуха въ стаята и н
онзи въздухъ, който е наблизо до студеното стъкло; и това
показва, че колкото е по-топълъ въздуха, толкова по-вече не
видима вода съдържа той. Това свойство на въздухообразнат
вода е причината за образуванието на облацитѣ, дъжда, снѣг
и др. такива природни явления.

Но, ако издиримъ произхождението на вѣтъра и обра
зуванието на воднитѣ отдѣления (осадъци) на атмосферата, ще

ѣримъ, че причината на тѣзи двѣ явления е топлината. А-
потърсимъ общия ѝ изворъ, ще го намѣримъ въ слънцето.
е всеобщия двигачъ на земята и тό подържа постоянното о-
щение на веществата, безъ което не би билъ възможенъ
ота на органическитѣ сѫщества, — на животнитѣ и расте-
та. Още императоръ Аврелианъ е казвалъ, че отъ всичкитѣ
ове, които побѣдоносний Римъ е зелъ отъ побѣденитѣ наро-
и е събралъ въ своята страна, по неговото мнѣние, слън-
о най-много трѣбва да са обожава отъ хората, и между вси-
тѣ форми на язичеството най-свѣтлото празднувание, безъ
нѣние, прави персътъ, когато той рано сутрина стои на
ския брѣгъ и чака първитѣ зари на слънцето, пада ничкомъ
очитѣ си), когато тѣ блѣщѫтъ по струйнитѣ талази и съ
а молитва поздравлява възвръщанието на всеоживляющето
всепроизводящето свѣтило.

За жалость, дѣто казватъ нѣкои, че небеснитѣ дарове
ъ еднакво сѫ распрѣдѣлени за всички хора, не е съвсѣмъ
раведливо, и човѣкъ, споредъ мѣстото, което заема на земята,
лично са ползува отъ сгрѣвающето и оживляюще дѣйствие
слънцето. Тό пръска благодѣтелното си влияние най-много
ю тогава, когато заритѣ му падатъ отвѣсно на земята; а то-
проислиза само върху тѣсенъ поясъ отъ двѣтѣ страни на
ватора, — подъ тропицитѣ. Споредъ това, колкото по-вече са
далечаваме отъ този поясъ, толкова по-вече дѣйствието на
ънцето ослабва и подъ 70^0 сѣверна и южна широчина, тό
че не може да разтопи замръзнѫлата земя пό-дълбоко отъ нѣ-
лко педи; а подъ 80^0 дори и срѣдъ лѣто ледътъ не са топи.
амия екваторъ, а сѫщо и всѣко мѣсто въ пояса на тропици-
ѣ дохажда подъ отвѣснитѣ зари на слънцето само два пѫти
рѣзъ годината, — въ врѣме на есенното и пролѣтното равно-
нствие, — но тъй щото двата срока на равноденствието са
ближаватъ до като не съвпаднѫтъ подъ повратнитѣ крѫго-
е, които за това само единъ пѫть прѣзъ годината са грѣѭтъ
ъ отвѣснитѣ слънчеви зари, а именно: повратний крѫгъ на
ака въ врѣме на нашия най-голѣмъ день, а повратний крѫгъ
а Козерога — въ врѣме на най-малкия.

Когато мореплавача са приближава на югъ къмъ еква-
ора и дохажда срѣдъ Атлантический океанъ, тогава цѣлия е-
ипажъ захваща да трепери като листь отъ страхъ. Пό-рано

или по́-късно, споредъ годишното врѣме, благоприятния вѣт
който го е каралъ до сега, захваща да става се́ по́-слаб
по́-тихъ, — отъ начало за малко врѣме, а подиръ съвсѣмъ.
около му са разстила пространно море като безкрайна ос
дална повърхнина. Корабътъ, който още прѣди малко вр
хвърчеше като пиле, сега стои неподвиженъ върху водния
сталъ. Отвѣснитѣ слънчеви зари нагрѣватъ силно тѣсното
то, въ което сѫ затворени хората. Палубата, нажежена,
и прѣзъ гйоноветѣ на кондуритѣ па́ри. Вътрѣ корабътъ,
всѣкждѣ е испъленъ съ задушливи па́ри. Двѣ недѣли вече
деливия повелитель на моретата стои се́ на едно и сѫщо
то. Сладката вода е свършена. Отъ силната жажда языкъ
прилѣпва къмъ небцето. Всѣки мята диви и страшни отъ
чаяние поглѣди върху другитѣ, които тъй сѫщо страдаѭтъ.

Слънцето захожда и вечерното небо са покрива съ о
бенна мѣдно-червена боя. Сѫщеврѣменно съ настѫпванието
нощьта черна стѣна са повдига на истокъ, легко пронизител
фучение са зачува отъ далечъ и бѣла распѣнена брѣзда р
цѣпва черния океанъ. Корабътъ са поклаща и залюлява на
разигравшитѣ са талази, но платната му се́ още свободно
сѫтъ на мачтитѣ и само сегизъ-тогизъ са удрятъ о рейдит
Изведнѫжъ, съ страшна сила и оглушително ревение долѣтя
буря, въ единъ моментъ раскъсва и отнася платната по ма
чета; раздава са страшно пращение — едно, друго, и главн
та мачта хвърчи прѣзъ борта; съ мѫка матроситѣ сполучва
да отсѣкѫтъ послѣднитѣ ѝ въжата, и ето вече кораба са но
свободно изъ океана, ту издигайки са на грѣбена на вълнит
ту спущайки са въ бездната между тѣхъ; всичкитѣ му час
трѣператъ и скърцатъ, сякашъ, че искатъ да са разглобѭт
Гръмотевицата не млъква, мълнията непрѣкъснѫто са свѣт
въ разбѣснелия въздухъ. Дъжда не пада на капки, а са изл
ва като изъ рѫкавъ. Когато кораба са хвърля въ дълбочина
между вълнитѣ, пѫтницитѣ считатъ себѣ си за погинѫли, а
ето той пакъ са показва, тѣ сѫ спасени. Най-подирѣ бурята
тихва, тъжненията са слушатъ се́ по́-нарѣдко и по́-далече, м
рето са успокоява и, когато слънцето отново са появява н
истокъ, то освѣтява прѣжната жална картина на по́-първи
день — онъзи сѫщата равна безкрайна равнина. Слѣдъ недѣл
събраната дъждовна вода са свършва и моряцитѣ пакъ са л
тагъ мълчаливо, като сѣнки, и съ ужасъ глѣдатъ единъ на др

Новата буря са замѣнява съ тишина, до като, най-сѣтнѣ,
ıбътъ не прѣмине екватора и не влѣзе въ областьта на па-
нитѣ вѣтрове. Стотини кораби вече тукъ сж погинвали отъ
и, стотини — сж си изгубвали екипажа, който е ставалъ
тва на ужасната смърть отъ жажда. Онѣзъ, които прѣми-
ъ страшната область на безвѣтрието или штиля, както го
ичатъ морящитѣ, обрыщатъ са къмъ Бога съ искренна мо-
ва и Му благодарыжтъ за подарения животъ.

Нѣмската приказка говори за пещерата, въ която сѣди
йосницата Холла и вари врѣмето. Областьта на штиля и
итѣ дѣйствително може да са нарѣче „пещера на старата
ıла". Тамъ са готви врѣмето за цѣлото земно кжлбо.

Слънцето, което стои отвѣсно два пжти въ годината
ъ тъзи страна, никога не са подмѣства до толкозъ, щото
може да произлѣзе нѣкакво охлаждание, и нагорѣщава тукъ
юсферата тъй силно, щото тя, като стане отъ горѣщината
рѣдка и пò-легка, захваща да тече непрѣкъснжто *на-горѣ.*
сжщото пъкъ врѣме отъ пространната повърхнина на Ат-
птический и Тихий океани са испарява неизмѣримо много
ıа, която са смѣсва съ горѣщия въздухъ и заедно съ него
издига сè на горѣ и на горѣ отъ земята, изстудява са по-
ıпенно, а много пжти и заведнжжь са понижава на нѣколко
ıдуси; тогава голѣмото количество отнесена отъ него вода
отдѣля въ видъ на капки тъй бърже, както е ставало и о-
аждението; това явление прѣдизвиква важни измѣнения
атмосферното електричество и произвежда страшнитѣ бури,
ито така скоро дохаждатъ и скоро минаватъ прѣзъ страната,
ѣто, отъ постоянното въздушно течение на горѣ, съвсѣмъ нѣ-
вѣтъръ.

На двѣтѣ мѣжди на тоя поясъ произлизатъ съвършенно
уги явления. Въздуха, който са стрѣми отъ жегата постоян-
да са издига на горѣ, оставя подиръ себе си пространство съ
ърдѣ разрѣденъ въздухъ, и тукъ непрѣкъснжто тече отъ сѣ-
ръ и югъ студенъ въздухъ съ голѣма сила и постоянство. —
ю единия постояненъ вѣтъръ на земята; ний него наричаме
олярень токъ, защото той иде отъ полюситѣ къмъ екватора.
а сѣверното полукжлбо този токъ, разбира са, образува *сѣ-
рния вѣтъръ*, а на южното — *южния.* Но ний нетрѣбва да
бравяме, че такъво течение или вѣтъръ прави часть отъ ат-
осферата, която са движи на напрѣдъ, а послѣдната е тѣсно

свързана съ земята и съ сждбинитѣ ѝ, защото, както каз за това по-горѣ, тя са върти заедно съ нея около оста ѝ западъ къмъ истокъ. Единъ само поглѣдъ върху земното к ни показва, че това явление въ разни страни са извършва съ еднаква скоростъ. Въ туй врѣме когато на самитѣ пол въздуха са върти само около себе си и не се движи на прѣдъ, на екватора той прѣминава по-вече отъ 200 мили за единъ часъ. Ако ний си прѣдставимъ полярния възд прѣнесенъ заведнѫжъ на екватора, то ще са мине много вр ме, до като придобие той сѫщата скорость за движение западъ на истокъ, каквато има екваториалния въздухъ; а това врѣме той ще остава надирѣ и земята ще са промък така да са рѣче, подъ него, или, съ други думи, намъ ще са покаже, че полярния въздухъ са движи тукъ отъ исто къмъ западъ, т. е., че прави источенъ вѣтъръ. Ако ний пр ложимъ сѫщитѣ разсѫждения и къмъ полярнитѣ течения, ще намѣримъ, колкото по-дълго врѣме тѣ духатъ и са прибл жаватъ къмъ екватора, толкова по-вече трѣбва да ни са пока ватъ като сѣверо-источенъ и юго-источенъ вѣтрове. Наистин по двѣтѣ страни на пояса на безвѣтрието и буритѣ сѫществ ва область, въ която цѣла година духа отъ едната страна точно — сѣвероисточния, отъ другата источно — югоисточни вѣтрове, извѣстни на всички моряци подъ името *пассати*[1]).

Ще напомнимъ още, че полярний въздухъ е по-тежък по-хладенъ и по-сухъ, и за това при сѣверния, сѣверо-источн и источния вѣтрове (всички тѣзи три вѣтра въ сѫщность единъ и сѫщъ вѣтъръ) барометра трѣбва да са дига, топломѣ да пада, а небето да бѫде ясно. Всичко това съставлява сѫщ ственнитѣ свойства на главния вѣтъръ или на полярния ток

Но ний трѣбва да попитаме сѫщо, какво стана отпосл съ нагрѣтия въздухъ, който между тропицитѣ образува течен право на горѣ? Колкото по-високо той са издига, толкова п вече той са охлаждава и, поради това, става по-тежъкъ и з хваща да пада; но тѣжкото полярно течение подъ него обр зува нѣщо като твърда земя, та затова той са плъзга по тоз въздушенъ пласть къмто полюситѣ и произвежда по такъвъ н чинъ, втория главенъ вѣтъръ, който, по своето призхождание

[1]). Търговски вѣтъръ, пассатенъ или попѫтенъ вѣтъръ е именно къвъ, който дава възможность на търговскитѣ кораби да прѣминаватъ о Европа въ Америка.

рѣченъ *екваториаленъ токъ.* За насъ той ще бѫде *юженъ* търъ, а за жителитѣ на южното полукълбо, разбира са, — *верень.* Но полярното течение, при своето движение къмъ ватора, прѣвръща са полѣгка-лѣгка въ источенъ вѣтъръ; по що такъвъ начинъ и по сѫщия законъ въздушното течение, ето върви отъ екватора къмъ полюситѣ, добива противоположенъ полярния токъ; екваториалното течение е пó-легко, пó-топло пó-влажно; тó понижава барометра, издига термометра и носи лаци, дъждъ и снѣгъ. Двѣтѣ тѣзи течения — полярното и ваториалното — заедно подържжтъ въ цѣлата атмосфера на мята постоянно движение, не допускатъ нийдѣ подъ влияние на никакви частни причини да са истрѣбжтъ съвсѣмъ необходимитѣ за организмитѣ вещества, като кислорода или водитѣ пари, или пъкъ да са натрупатъ извънъ-мѣрката врѣдни щества, като въглеливата киселина. Слѣдователно сѫществуването на всичката жива природа зависи отъ това кржговращение на въздуха.

На пръвъ поглѣдъ проститѣ и величественнитѣ черти а основния законъ за атмосфернитѣ измѣнения, прѣдставени въ ози очеркъ, ни са показватъ съвсѣмъ несъгласни съ каприозното врѣме, което е тъй много промѣнливо и непостоянно. Ще а постараемъ да обеснимъ това несѫщинско, тъй да са каже, противорѣчие. Споредъ явленията на врѣмето ний можемъ да раздѣлимъ цѣлата земна повърхнина на двѣ не равни части: а областъ съ постонно врѣме и на областъ съ промѣнливо врѣме. До гдѣто са простира влиянието на пассатнитѣ вѣтрове по двѣтѣ страни на тропическата областъ, до тамъ можемъ да прѣдскажемъ врѣмето за нѣколко години напрѣдъ и, кажи че за всѣки день и за всѣки чачъ. Въ срѣдния поясъ (отъ 2^0—4^0 с. широчина) прѣзъ цѣлата година има, или силна жега и безвѣтрие, или пъкъ нощни поройни дъждове и бури съ гръмотевица. Отъ двѣтѣ страни къмъ сѣверъ и югъ иди пояса (отъ 4^0—10^0 с. ш.), въ който ставатъ сѫщитѣ явления, само че прѣзъ лѣтото; а прѣзъ зимата, наопаки, пассатния вѣтъръ произвожда бездъждие. Подиръ дохажда пояса (отъ 10^0—20^0 с. ш.), гдѣто пассатний вѣтъръ духа непрѣкъснжто, и зимѣ, и лѣтѣ; тукъ небето е вѣчно синйо и ясно, много пжти са минаватъ нѣколко години наредъ безъ да повали капчица дъждецъ. Найсѣтнѣ, къмъ сѣверъ и югъ (отъ 20^0—30^0 с. ш.) още единъ поясъ влиза въ прѣдѣлитѣ на постоянното врѣме; въ него пас-

сатнитѣ вѣтрове правѭтъ лѣтото сухо, а прѣзъ зимата докарват топълъ, но не съвсѣмъ постояненъ дъждъ. Приведеното показа ние на широчинитѣ са отнася само къмъ сѣверното полукълб и Атлантическій океанъ — едничкото мѣсто, за което ний им ме доста точни наблюдения. Но подиръ това слѣдва поя (около 24⁰ широчина), въ който полярния токъ безпрѣстанн са бори съ възвращающитѣ са екваториални течения и прои вежда промѣнливъ климатъ, който намъ ни са показва капри зенъ и случаенъ именно за това, защото условията, отъ кои зависи прѣобладаванието на това или онова течение въ даден мѣстность, сѫ до толкова сложни, щото ний и до сега отъ ра личнитѣ наблюдения не сме могли да опрѣдѣлимъ законъ тѣзи измѣнения.

Ако разгледаме този прѣдмѣтъ по-точно, ний ще намѣ римъ слѣдующето. Ний видѣхме вече до тука, че на земят има само два въздушни тока: единия тече отъ полюситѣ къ екватора, а другия — отъ екваторa къмъ полюситѣ. Да си прѣ ставимъ нѣкое мѣсто въ областьта на промѣнливото врѣме, — да кажемъ напр. въ Германия, — и да прѣдположимъ, че тов мѣсто са намира именно на пѫтя на полярното течение. Ду сѣверния вѣтъръ, въздуха е студенъ, небето е ясно и не с измѣнява, между това когато вѣтъра полегка-легка си измѣнява посоката и отъ сѣверенъ са обръща съвсѣмъ въ источенъ, в който сухия богатъ съ кислородъ въздухъ е твърдѣ опасенъ з охтичавитѣ хора. Тоя источенъ вѣтъръ духа до тогава, до ко гато не го замѣсти другъ вѣтъръ; но нѣма друго въздушн течение освенъ екваториалното, което постоянно духа като юже вѣтъръ. При сблъскванието на този юженъ вѣтъръ съ источния двата тока приематъ отъ-първенъ срѣдня посока и образуват юго-источенъ вѣтъръ, въ който влажний, топлий въздухъ н екваториалното течение са охлаждава отъ студения полярен токъ, поради което часть отъ водата са отдѣля въ видъ на обла ци, дъждъ или снѣгъ. Екваториалното течение малко по-малк надвива полярното, врѣмето при южния вѣтъръ си остава топл и свѣтло, до като екваториалното течение не земе западна п сока. Него пакъ може да замѣсти само сѣверното полярно т чение, което, като са смѣси съ влажний въздухъ, отъ ново про извежда при сѣверо-западния вѣтъръ чести отдѣления на атм сферата въ видъ на роса, мъгла и др. т. Тогава са появяват студени и влажни дни, които сѫ твърдѣ тѣжки за слабонервнитѣ

са повтарятъ всички тия явления постоянно по единъ и
и редъ, който са нарича *законъ за обращанието на вът-
етъ на Дове,* по името на учения, който пръвъ обесни
і фактъ научно; и ний можемъ сега да прѣдскажемъ съ го-
а вѣроность какво ще бѫде врѣмето и въ тѣзи страни, но
) не за опрѣдѣленно врѣме, защото още не ни сѫ извѣстни
овнята за продължителностьта на това или онова течение или
бите имъ въ юго-източнитѣ и сѣверо-западнитѣ части на
ното кълбо.

Забѣлѣжително е, че пояса на непостоянното врѣме, кой-
може да са счита неблагоприятенъ за развитието на човѣ-
твото, обема токурѣчи цѣла срѣдня Азия, сѣвернитѣ брѣго-
на Африка, всичка Европа и Сѣверна Америка, слѣдов. —
остранството, въ което са движи историята на човѣчѣството
произлиза неговото постѫпенно духовно развитие. Това явление
виси, може би, отъ обстоятелството, че тъзи областъ сѫщо тъй
а особенно влияние върху развитието на растителното царство,
ето безъ помощьта на човѣшката дѣятелность не произвежда
статъчна за по вечето хора храна; та за това тѣ, за да у-
влетворятъ първата и най-настоятелна потрѣбность, са при-
ждаватъ да напрягѫтъ ума си.

Задъ тъзи областъ, близо до полюситѣ климата, както
же да са мисли, подчинява са пакъ на по́-прости закони; но,
твърдѣ ясни причини, ний нѣмаме удовлетворителни наблю-
ния, споредъ които да можемъ да утвърждаваме това положи-
лно.

Като направихме ний, отъ една страна, този очеркъ за
спрѣдѣлението на врѣмето на земята и като открихме прос-
ія законъ за измѣненията му, то, отъ друга страна, ний не
рѣбва да забравяме, че това правилно распрѣдѣление би са
сѫществило само въ такъвъ случай, ако цѣлата земна повърх-
ина би била на всѣкѫдѣ еднакво покрита съ вода или пъкъ
ъвършенно гладка. Но това въ дѣйствителность не е тъй и раз-
иката между морето и сушата, равнинитѣ и планинитѣ, голи-
ѣ пѣсъчни степи и гѫститѣ гори и т. н. до толкова измѣня-
атъ тоя простъ законъ, щото са е минѫло много врѣме, до
атъ човѣкъ, като е оставялъ безъ внимание второстъпеннитѣ
тношения, е можалъ да познае проститѣ главни закони. Алек-
андръ фонъ-Хумболдъ са явява тукъ като изобрѣтатель на на-

учната метеорология, а Дове — като ученъ, който съ необик венъ талантъ е развилъ това учение по всички направления.

Едно отъ най-важнитѣ условия, които измѣняватъ пр титѣ законни за распрѣдѣлелението на врѣмето, е раздѣление земята на вода и суша. Слънчевитѣ зари нагрѣватъ сушата с скоро и много по-силно отъ колкото водата, която пъкъ за т ва, веднъжъ като са нагрѣе, охлаждава са бавно. Отъ то слѣдва, че най-горѣщия поясъ — областьта на безвѣтрието не е равномѣрно распрѣдѣленъ по двѣтѣ страни на екватор но, по причина на голѣмото пространство суша на сѣверно полукълбо, той лежи токурѣчи съвършенно отсамна страна екватора. Това отклонение на горѣщия поясъ къмъ сѣверъ на добрѣ са вижда отъ Остъ-Индийското море, гдѣто макаръ прѣ зимата духа сѣверо-источенъ вѣтъръ, прѣзъ лѣтото съвсѣмъ измѣства отъ юго-источний пассатъ. Но щомъ мине екватор този вѣтъръ, поради движението на земята, са отклонява западъ и, по такъвъ начинъ, тукъ са замѣстватъ правилно п диръ всѣки 6 мѣсеци двата пассата — сѣверо-источний и ю западний вѣтрове, които моряцитѣ наричатъ *муссони*.

Много по-важенъ и по-интересенъ за насъ, европейцит е слѣдующия фактъ. Пустинята Сахара, която до най-висо стъпепъ са нагорѣщава отъ слънцето, прѣмѣства областьта безвѣрието или пассатитѣ така далече на сѣверъ, щото обра нитѣ топли течения на екваториалния въздухъ са спускатъ земята много по-насѣверъ, отъ колкото въ Америка и Азия. А ли пъкъ екваториалния токъ са спусне по-рано, отъ колко това обикновенно става, тогава той бива много по-горѣщъ у нас отъ колкото гдѣто и да е на друго мѣсто, и въ Италия пра вѣтъра *сироко*, а въ Алпитѣ — *фенъ*. Отъ това най-много климата на Европа до самитѣ полюси е много по-умѣренъ, от колкото на другитѣ страни, които лѣжатъ подъ една и същ широчина. Поради това въ Раненфиордъ (въ Норвегия) рас още дъжъ, а въ сѣверна Америка подъ сѫщата широчина току рѣчи прѣзъ цѣлата година всичко е сковано въ снѣгъ и лед Между това, когато близо до Дронтхеймъ озрѣва още пшени близо пъкъ до Худсо-Новия заливъ подъ една и сѫща широчин немогатъ да са заселятъ хора; а въ Сибирь подъ сѫщитѣ пара лелни кръгове въ най-голѣмитѣ лѣтни жеги земята размръзв само на двѣ педи дълбочина. Температурата на Дронтхеймъ почти сѫщата както въ Канада, която лежи обаче по-наюгъ от

Парижъ. Въ Ню-Иоркъ подъ една и сжща широчина съ Неаполъ дърветата разцъвнуватъ въ това сжщо врѣме, когато и въ Упсала. На Шпицбергенъ става още нѣщо като малко лѣто когато на острова Мелвилъ, който лежи 3⁰ по пакъгъ, въ топлия лѣтенъ день има 14⁰ студъ.

Впрочемъ Европа са радва на такива прѣимущества не само поради горѣспомѣнжтитѣ условия. Остава да споменемъ още за едно сжщественно обстоятелство, което зема доста голѣмо участие въ распрѣдѣлението на топлината, а заедно съ това — и на врѣмето по земята. Това обстоятелство е течението на водитѣ въ обширнитѣ океани. Тукъ нагрѣванието на водата отъ екваториалното слънце произвежда сжщо такива явления, каквито и въ въздушното море; тукъ тъй сжщо текжтъ *полярни* токове, които тласкатъ студената вода къмъ тропицитѣ, *екваториални* токове, които каратъ пакъ топлата вода къмъ полюситѣ. Но тѣзи токове, затворени въ корита, които са образуватъ отъ материцитѣ, са задържжтъ или свободно са движжтъ напрѣдъ споредъ положението на подводнитѣ канали; затова тѣ още повече са отклонявать отъ главната посока, отъ колкото въздушнитѣ течения, които нищо не ги възпира и прѣхвръкватъ дори и прѣзъ най-високитѣ планини. Единъ отъ обратнитѣ екваториални токове, на който водитѣ са нагрѣвать въ Мексиканский заливъ като въ котелъ, тече по сѣверо-източна посока къмъ западнитѣ брѣгове на Европа и докарва ѝ топлина, придобита при брѣговетѣ на Веракруцъ и Тампико. Ето това е *голфщрома*, течението, което носи мореплавателя съ бързина $^1/_2$ мила въ часъ отъ скалистия носъ Хаттерасъ до бурния Бискайски заливъ и докарва произведенията на Вестъ-Индийскитѣ острови до брѣговетѣ на Ирландия.

Друго слѣдствие отъ неравномѣрното нагрѣвание на сушата и морето е явлението, забѣлѣзвано на всички брѣгове; тукъ, прѣзъ деньтъ, когато сушата е силно нагрѣта, отъ морето духа *морски* вѣтъръ, който пъкъ надвечеро са обръща въ *„вечерникъ“* и духа отъ сушата къмъ морето, защото земята бързо истива, а морето дълго врѣме още остава топло. Вечерьта моряка остава безопасното пристанище, а испроводача намира утѣшение въ приятния сънъ; на сутриньта моряка стига желания брѣгъ и онзи, който дълго врѣме е сѣдѣлъ на чужбина, връщайки са на родното си мѣсто, вижда го въ блѣсъка на изгрѣлото слънце.

Ний бихме отишле много надалечъ, ако бихме са взели да покажемъ отдѣлнитѣ условия, отъ които зависятъ безбройнитѣ малки отклонения отъ простия законъ за измѣненията на врѣмето и които придаватъ особенъ характеръ на климата на всѣка мѣстность. Но азъ трѣбва да споменѫ тукъ баремъ за едно отъ най-важнитѣ явления, които сѫ свързани распрѣдѣлението на врѣмето.

Ний видѣхме, че топлината и нейното различно распрѣдѣление въ дължина и широчина, въ височина и дълбочина съставлява собственно главното явление, около което са групиратъ всички други и отъ което зависятъ послѣднитѣ. Съ топлината са намира въ тѣсна свръзка стъпеньта на атмосферната влажнина, а влажнината и топлината сѫ основнитѣ условия за живота на растенията. Слѣдов. отъ тѣзи двѣ главни условия зависи повече и распрѣдѣлението на растоянията върху земята. Слѣдъ растенията идѫтъ животнитѣ, понеже трѣвояднитѣ сѫ непосрѣдственно, а мѣсояднитѣ — посрѣдственно привързани къмъ извѣстни видове растения. — Дѣто ще са каже, отъ положението на слънцето зависи не само топлината и студа, но и всичкия животъ на земятя; отъ неговата дѣятелность са поражда и страшния ураганъ, който дига въ въздуха най-тежки топове [1]), и невидимий трудъ на малката инфузория, шума на чилийската борика и тихото шумоление на сѣверната брѣза, ревътъ на лева, който дави сърната и гласътъ на бухъла, който лови мишката и виканието на когото вселява ужасъ въ суевѣрнитѣ хора. Отъ лисицата и тигъра ний прѣминаваме къмъ кокошката и камилската птица, отъ тѣхъ — къмъ ячменовитѣ ниви и акацийнитѣ гори, а отъ тука — къмъ умѣрения поясъ на Европа и къмъ горѣщитѣ равнини на Африка. Слънцето не само че всичко съживява и възбужда, но тъй сѫщо и всичко распрѣдѣля; неговитѣ зари начертаватъ на земното кѫлбо, като-че-ли съ молифъ, границитѣ на свѣтлината и сѣнката, на горѣщия песъкъ и прохладната долина, географията и животнитѣ и даже туря планъ на етнографическата карта на човѣшкия родъ.

Когато ний вникнемъ въ тъзи вѫтрѣшна свръзка, кагато узнаемъ, че основнитѣ закони, които господаруватъ надъ всички други, не са показватъ, може би, нийдѣ съ такава оче-

[1]) Генералътъ Бодранъ казва, че урагана, който са появилъ въ Гваделупа на 25 Юлий 1825 год., е дигнѫлъ топъ, на който гюлетата тежали 24 фунта (8 оки).

една неправилность и тъй ненормални, както въ образована Европа, между туй когато въ тропическитѣ страни проститѣ основни закони сж изразени разбрано за всѣки человѣкъ, когато ний, по такъвъ начинъ, намѣримъ, че онова, отъ което зависи успѣха на всичкитѣ науки, именно — знанието законитѣ на природата, е възможно само за далечнитѣ страни; тогава за насъ са обеснява още едно явление, което инакъ са показва загадъчно и необеснимо въ историята на човѣчеството. Дѣйствително успѣха на всѣка наука, която има макаръ и най далечна свръзка съ естествознанието, а особенно успѣха на естественнитѣ науки зависи отъ размножението на географическитѣ знания; затова естествоиспитателя, който постоянно е обиколенъ отъ една и сжща природа, не знае по-горно наслаждение отъ пжтуванието и често дори несправедливо прѣзира окржжающето го и са заровява въ екзотическитѣ богатства; тъй за ботаникътъ най-необходими нѣща сж оранжереитѣ и хербариитѣ, а за зоолога — зоологическитѣ градини.

Краткия си очеркъ на великата картина, пълна съ животъ, азъ свършвамъ; дано съмь сполучилъ да изобразж баремъ главнитѣ черти съ достатъчна релиефность и ясность. Въ всѣки случай азъ трѣбва да очаквамъ, че на въпроса: „Мигаръ бѣше интересно?“ ще отговорятъ съ повдигание рамена: Ей-тъй, говорѣше са само за врѣмето“.

Прѣвелъ отъ русски *Г. А. М.*

Доказателства на учението за измѣняемостьта и теорията на естественния изборъ[1].

Прѣвелъ Г. Ц. Г.

Въ настояще врѣме ний нѣмаме непосрѣдственни доказателства, че органическитѣ форми наистина сѫ са развили чрѣзъ постъпенно измѣнение и прѣвръщание едни въ други. Теорията на *естественния изборъ* и на *учението за измѣняемостьта* са основавѫтъ на това, че са допущѫтъ такива явления и закони, които не могѫтъ да са контролирѫтъ съ просто наблюдавание. За измѣнение на формитѣ при естественнитѣ условия на живота нуждно е такова огромно врѣме, съ каквото человѣкъ не располага за наблюдаванието си; отъ друга страна, сложнитѣ условия и взаимнитѣ влияния, които измѣняватъ организацията на растенията и животнитѣ при естественния изборъ, могѫтъ да бѫдѫтъ опрѣдѣлени само въ общи чьрти, въ частнитѣ явления тѣ оставѫтъ съвсѣмъ неизвѣстни. Растенията и животнитѣ, които са намѣрвѫтъ подъ влиянието на естественния изборъ, отъ человѣка не могѫтъ да бѫдѫтъ подложени на опити, а малкото форми, които той е сполучилъ да подчини подъ влиянието си, сѫ измѣнени и прѣобразувани чрѣзъ *искуственния изборъ*. Влиянието на *естественния изборъ* споредъ учението на Дарвина, даже относително разновидноститѣ, е освѣтлено и направено вѣроятно само съ помощьта на различни хипотетически примѣри.

Напротивъ, теоретическитѣ съображения, на които е основана еволюционната теория и нейната главна подпорка — учението за естественния изборъ, съставлявѫтъ наедно необикновенно силна аргументация, и за подтвърждение служи не само цѣлата область на *морфологията*, но и даннитѣ, получени отъ *палеонтологията*, и фактитѣ отъ *географическото расиространение на организмитѣ*.

Ако измѣняемостьта на организмитѣ, която не може направо да са наблюдава, са разглѣжда като хипотеза, достоинството ѝ може да бѫде уцѣнено на основание на даннитѣ, които са намѣрвѫтъ въ дѣйствителнитѣ явления на живота въ природата.

Въ тъзи смисълъ, цѣлата область на морфологията служи за доказателство, че е вѣрна теорията на измѣняемостьта. Стъпенитѣ на приликата, на по-много или по-малко важнитѣ признаци, отдавна вече сѫ дали поводъ да установѭтъ между видоветѣ различни стъпени на „*родство;*“ този терминъ са употрѣбява всѣкога въ фигураленъ смисъль. Напротивъ, еволюционната теория обяснява сходството на такива видове съ дѣйствителното имъ происхождение отъ общи прародителски форми. Тя тъй сѫщо достатъчно обяснява, че характерностьта е обща и въ по-нататъшнитѣ систематически категории, отъ родъ до

---

[1]) Prof. D-r Claus. Учебникъ зоологіи для высшихъ учебныхъ заведеній

опитъ. Наедно съ това става явна и причината, поради която е невъзможно да са раздѣли органическия миръ на явно отдѣлни групи, безъ свръзка по между си; напротивъ, тъзи теория прѣдполага, че групитѣ, най-много отдалечени една отъ друга, нѣкога сѫ били свързани съ цѣлъ редъ прѣходни форми, които вече сѫ измрѣли. Но не само признацитѣ, които сѫ приспособени въ систематиката, но въобще всички данни, добити отъ *сравнителната анатомия*, показватъ че наистина сѫществува по-голѣмо или по-малко сродство между организмитѣ. Напримѣръ, направата на крайщницитѣ и нервната система на гръбначнитѣ животни показватъ, че е една общата основна форма, която взета частно, многообразно са е измѣнявала и въ нееднаква степень са е диференцирувала. Въ основата на устройството плавницитѣ на кита, крильетѣ на птицитѣ, прѣднитѣ крайщници на четвероногитѣ и рѫцѣтѣ на человѣка има еднакви кости, които сѫ са измѣнили по различенъ начинъ.

Като на най-важно свидѣтелство на голѣмото значение, което сѫ имали процесситѣ на приспособяванието при измѣнението на организмитѣ, може да са покаже на явленията *диморфизмъ* и *полиморфизмъ*, които са срѣщатъ въ областьта на единъ и сѫщъ видъ. Тука са отнася разликата въ направата на мѫжкитѣ и женскитѣ индивидууми, които сѫ произлѣзли отъ една, първоначално хермафродитна форма. Разликата са състои не само въ това, че еднитѣ отъ тѣхъ произвеждатъ яйца, а другитѣ сперматозоиди, но са показва въ цѣлъ редъ особенни приспособления, които са намѣрватъ въ свръзка съ разликата на половитѣ функции. На тъзи почва е възникнало явлението на особенния *половъ изборъ*, поради който, за поддържание вида на двата пола, тѣ сѫ са отдалечавали единъ отъ другий въ организацията си, формата си и по начина на живота си. Понеже на мѫжкия индивидуумъ, прѣдъ видъ на съвъкуплението и уплодотворението, почти всѣкога са случава да прѣкарва по-дѣятеленъ животъ, мѫжкитѣ много по-вече са отличаватъ отъ младитѣ форми, отъ колкото женскитѣ, които произвеждатъ материалъ за образувание и хранявание на новото поколѣние. На мѫжкия полъ е свойственно по-бързо и по-леко движение; у много насѣкоми само мѫжкитѣ иматъ крила, а женскитѣ сѫ лишени отъ тѣхъ. Въ борбата за завладяванието женскитѣ, у мѫжкитѣ са развива сила, подвижность, органи за задържание женскитѣ, особенъ гласъ, красота, — цѣлъ редъ качества, които даватъ шансове за побѣда на тѣзи мѫжки, които притѣжаватъ тѣзи свойства. Отъ друга страна, тѣзи отъ женскитѣ по-добрѣ извършватъ задачата си, които иматъ най-добри свойства за отрастване потомство. Могатъ да са развиятъ и други различия въ мѫжкия и женската, които нѣматъ направо свръзка съ половата имъ дѣятелность; но, безъ да са гледа на това, не по-малко сѫ полезни при тѣзи особенни условията, при които живѣе извѣстенъ видъ. Най-послѣ, *вторичнитѣ полови различия* могатъ да достигнатъ такива стъпени, при които тѣ водятъ къмъ истински диморфизмъ. на което за доказателство служатъ, напримѣръ, безчерѣвниститѣ мѫжки Rotifera, много дребнитѣ мѫжки Bonellia и Trichosomum crassicauda, които живѣятъ въ матката на женската.

Този фактъ има особенно значение, че явлението на диморфизма достига най-голѣмо развитие у паразитнитѣ форми. У много паразитни раци (Siphonostoma) може постьпенно да са прослѣдыктъ причинитѣ, които сж ги довели до половъ диморфизмъ. Тука, съ безобразно голѣмитѣ женски, лишени отъ органи на чувствата и движението, живѣжтъ твърдѣ мьничкитѣ и подвижнитѣ мжжки. Благоприятнитѣ условия за храняние на тѣлото, въ които сж намѣрвжтъ тѣзи паразити, исключвжтъ необходимостьта за често и бързо прѣмѣстване, усилвжтъ производителностьта на половитѣ жлѣзи на женскитѣ и измѣнявжтъ формитѣ на тѣлото имъ по такъвъ начинъ, щото способностьта за движение въ по-голѣма или по-малка стьпень са изгубва, а въ крайни случаи органитѣ за прѣмѣстване даже съвсѣмъ исчезвжтъ. Яичницитѣ, напълнени съ яйца, като достигнжтъ до грамадни размѣри, придавжтъ на тѣлото троинъ видъ и издувжтъ повърхностьта му въ видъ на израстъци и придатъци. По нѣкога тѣлото са раздува до толкова, щото приема видъ на несиметриченъ мѣхъ, губи членистостьта си, а наедно съ туй и подвижностьта на сегментитѣ си, органитѣ за движението прѣтърпявжтъ пълна атрофия; дългия, гъвкавъ заденъ край на тѣлото, който помага при обикновеннитѣ условия за прѣмѣстване, смалява са по-вече и по-вече и дохожда, най-послѣ, до формата на нерасчлененъ придатъкъ. Всичко, наедно взето, до толкова отдалечава вънкашния видъ на паразита отъ свободно живущитѣ форми, щото става ясно, защо по-прѣди сж считали паразитическитѣ рачета Lernaeidea ту паразитни червѣи, ту моллюски. Паразитизма измѣнява формата на тѣлото на мжжскитѣ въ друго направление. Тука благоприятнитѣ условия на хранянието допущжтъ движение, а затова и не влияжтъ силно за атрофиране органитѣ за прѣмѣстване на мжжкитѣ. Това произлиза отъ туй, че мжжкитѣ трѣбва всѣкога да бждатъ способни за активна дѣятелность, както за намѣрване женскитѣ, тъй сжщо и за уплодотворяванието имъ. Даже, ако мжжкитѣ извършвжтъ незначително движение, паразитизма все пакъ не води ни къмъ пълно изгубване членистостьта, нито къмъ такъвъ несиметрически ръстъ на тѣлото имъ, какъвто виждаме у женскитѣ форми на много паразитни раци. За поддържание вида са показва износно, щото женската да произвежда голѣмо количество яйца, а това нѣщо води къмъ образувание безобразно голѣмо яичници, които произвеждатъ грамадно количество яйца; тогава, когато пъкъ, отъ друга страна, съвсѣмъ е достатъчно малко количество сѣме за оплодотворяванние това множество яйца, и затова производителностьта на половитѣ органи на мжжския не извършвжтъ тука такава голѣма роль. Затова, даже при най-голѣмо развитие на паразитизма, почти при пълно ограничение на движението, у мжжкия полъ не става безобразно уголѣмяванние на тѣлото, но, обратно, явявжтъ са мънички и дребни мжжки форми. Тука ний срѣщаме многочисленни прѣходни стжпала. Тъй, у Lernaeopoba мжжкия Achteres е незначително по-малъкъ отъ женската, когато пъкъ у другитѣ прѣдставители отъ тъзи группа, тъй сжщо както и у Chondracanthidae, мжжкитѣ имжтъ съвсѣмъ незначителни размѣри и паразитиржтъ на задния край на тѣлото на сравнително голѣмитѣ женски. Отдѣлянието

голѣмо количество сперма, поради което са изисква и тѣло съ значителенъ обемъ, било би тука съвсѣмъ излишно губяние на материалъ и врѣме, а затова са и отстранявжтъ съ такъвъ регуляторъ, какъвто е естественния изборъ.

Освенъ това сжществувжтъ многочисленни примѣри отъ полиморфизмъ и диморфизмъ въ областьта на единъ и сжщъ полъ. Диморфни женски са срѣщжтъ у нѣкои насѣкоми, напримѣръ у малайскитѣ Papilio, Memnon, Pamnon, Ormenus, у нѣкои видоде Hydroporus и Dytiscus, тъй сжщо и у Neurotemis. Обикновенно, въ такъвъ случай, една отъ формитѣ са приближава къмъ формата и цвѣта на мжжкия. Въ други случаи са забѣлѣзва влиянието на климата и врѣмената на годината (сезонния диморфизмъ на пеперудитѣ), което има влияние и върху мжжкитѣ. По нѣкога пъкъ диморфизма е свързанъ съ различието въ начинитѣ на размножаванието (партеногенезисъ) и тогава води къмъ *хетерогония* (Chermes, Phylloxera, Arhis). Много по-рѣдко са срѣща диморфизмъ на мжжкия съ варлиржющи вторични полови признаци, както Fritz Müller е наблюдавалъ това у едно рач Tanals dubius).

Наедно съ диморфнитѣ полови животни могжтъ да сжществувжтъ цѣли групни индивидууми отъ единъ видъ, приспособени къмъ специална функция, тъй щото произлиза *полиморфизмъ* на индивидитѣ отъ този видъ. По-вече извѣстни примѣри са срѣщжтъ между насѣкомитѣ, които живѣжтъ въ голѣми общества. Тамъ една группа индивидууми имжтъ атрофирани полови органи и не сж въ състояние да дадѫтъ ново потомство, но въ общата колония доставжтъ храна за всички, защищавжтъ колонията и са грижжтъ за младото поколение; съобразно съ този видъ дѣятелность са е измѣнила и организацията на тѣлото имъ. Тѣзи „безплодни индивидууми“ въ колониитѣ на Hymenoptera (пчелитѣ) сж са образували отъ женскитѣ; а у мравьетѣ тѣ са раздѣлжтъ още на работници и войници; у термититѣ пъкъ сжщитѣ индивидууми сж са явили резултатъ отъ антрофиранието половитѣ органи както и на мжжкитѣ, тъй и на женскитѣ. Послѣ, такива безплодни индивидууми са срѣщжтъ и у животни, които не живѣжтъ обществено, както няпримѣръ между рибитѣ, и прѣди даже сж ги приемали за особенни видове. Но въ най-разнообразенъ видъ, отъ всички други классове животни, са е развилъ *полиморфизма* у хидроидитѣ, съединени въ колонии, и у сифонофоритѣ.

Другий редъ явления, произлѣзли като полезно измѣнение чрѣзъ приспособяванне, са показвжтъ въ тъй нарѣченото подражение — мимикри (mimicry). То са състои въ това, че нѣкакъвъ видъ става приличенъ на другий твърдѣ распространенъ видъ, който притѣжава нѣкаква износна за себѣ си особенность въ формата или цвѣта на тѣлото си. Приликата дохажда до тамъ, щото не е възможно да са отличи единъ видъ отъ другий. Явлението mimicry, най-напрѣдъ открито отъ Bates'a и Wallace'a близо подхожда къмъ другий редъ приспособления, които са състожтъ въ това, че животнитѣ придобивжтъ такъвъ цвѣтъ на тѣлото си, който съотвѣтствува на основния тонъ на окржжающата ги срѣда. Това явление са нарича запазвающа прилика или хармонически цвѣтъ. Пеперудитѣ Leptalidae подражавжтъ на

известенъ видъ отъ рода Heliconius, които испущатъ жeлтъ секретъ, съ неприятна миризма, който ги защищава отъ нападенията на птиците и гущеритѣ. Подражанието са отнася не само до външния имъ видъ и лѣтение, но и до мѣстото на постоянното имъ живѣяние. Не сж рѣдки случаитѣ на подражание между насѣкомитѣ отъ различни отряди; тъй напримѣръ, пеперудитѣ подражавжтъ на мрѣжастокрилитѣ, които сж въоржжени съ (Sesia crabroniformis — Vespa crabro).

Хармоническата прилика е распространена много по-вече, отъ колкото явлението mimicry. Пелагическитѣ форми, като медузитѣ, ктенфоритѣ, салпитѣ, въгарцитѣ на много червѣи, даже много млади рибки и множество други, въ по-многото случаи до толкова сж прозрачни, щото едвамъ могжтъ да бждътъ отличени отъ водата, когато пъкъ обитателитѣ на морското дъно и крайбрѣжията имжтъ цвѣтове, които често си приличжтъ съ цвѣта на окржжаващата ги срѣда. Келлеръ неотдавна е показалъ, че животнитѣ, които живѣжтъ въ голѣма дълбочина, често имжтъ такъвъ цвѣтъ, който е допълнителенъ на лжчитѣ, които прѣобладавжтъ на такава дълбочина. Въ полярнитѣ страни, които съвсѣмъ сж покрити въ по-голѣмата часть на годината съ снѣжна покривка, много отъ животнитѣ имжтъ еднообразенъ бѣлъ цвѣтъ, а нѣкои видове, които живѣжтъ въ умѣрения поясъ, мѣняватъ цвѣта си спорѣдъ врѣмената на годината. Животнитѣ на песечливитѣ пустини и степи имжтъ цвѣтъ, какъвто е цвѣта на почвата; тѣзи отъ животнитѣ, които живѣятъ на дърветата, имжтъ цвѣтъ, какъвто е цвѣта на кората, листовитѣ и т. н.

Много морски животни, нѣкои риби и влѣчуги иматъ способността пò-вече или пò-малко да измѣнявжтъ цвѣта на кожата си, за да приличжтъ пò-вече на срѣдата, която ги окржжава. Като помага на животнитѣ по-лесно да са скривжтъ отъ враговетѣ си, или пò-удобно да причаквжтъ лова си, хармоническия цвѣтъ имъ принася фактическа полза въ борбата имъ за сжществувание, а затова и придобиванието му чрѣзъ естественния изборъ е съвсѣмъ ясно за разбирание.

Голѣмото распространение на *рудиментарнитѣ* органи тъй сжщо лесно са обяснява съ еволюционната теория. Въ врѣме на приспособяванието къмъ нови условия на живота, дѣятелността на извѣстни органи става излишна, а затова, поради отсжтствието на упражнявание, тѣ слабѣжтъ. Като прѣминавжтъ въ такова състояние цѣли редове генерации поколѣния, тѣзи органи най-сѣтнѣ са редуцирятъ до най-нищожни размѣри, или пъкъ съвсѣмъ исчезвжтъ (както у паразититѣ). Рудиментарнитѣ органи по нѣкога не губжтъ значение за организма и, като са атрофирятъ въ едно направление, земжтъ върху себѣ си нѣкаква нова функция. Такива са явявжтъ, напримѣръ, мъничкитѣ нокти, които сжществувжтъ отъ двѣтѣ страни на задния проходъ на нѣкои змии. Тѣ съотвѣтствувжтъ на атрофиранитѣ задни крайщници, но не служжтъ за прѣмѣстванне отъ едно мѣсто на друго и у мжжкитѣ съставлявжтъ спомагателенъ органъ при съвъкуплението. Безда са глѣда на това, че отсжтствувжтъ прѣднитѣ крайща на слѣпока, у него сж останали, ако и въ рудиментарно състояние, лопаткитѣ и

рядната кость, присѫтствието на които може да има нѣкакво значение или при дъханието, или като вънкашна защита на сърдцето. Пингвина приспособява остатъцитѣ на крилѣтѣ си при плаванието; на трауса (камилската птица) когато бѣга, помагѫтъ му перата, които а намѣрвѫтъ отъ двѣтѣ страни на тѣлото му; рѣзцитѣ на горнята елюсть у жвачнитѣ (прѣживаѭщитѣ), които сѫществувѫтъ въ перио а на утробния имъ животъ и не излѣзвѫтъ навънъ, вѣроятно извър вѫтъ нѣкаква роль при развитието на челюстьта имъ. Въ всѣкий лучай, рудиментарнитѣ органи прѣдставлявѫтъ голѣмъ интересъ и ажность въ морфологическо отношение, като показвѫтъ родството на звѣстни животни съ по-вече или по-малко отдалечени отъ тѣхъ, въ астояще врѣме, систематически групи, у които тѣзи органи функцинирѫтъ съвсѣмъ нормално.

Послѣ, еволюционната теория обяснява резултатитѣ, които сѫ олучени отъ изучвание *индивидуалното*, тъй нарѣчено *онтогенетическо* развитие на животното отъ яйце до окончателно порастване.

Животнитѣ, които принадлѣжѫтъ къмъ единъ типъ, произвеждѫтъ ембриони съ прилична организация, и колкото стоѭтъ по-близо една до друга систематическитѣ групи, къмъ които принадлѣжѫтъ възрастнитѣ индивидууми, толкова по-много прилични явления са съглѣждѫтъ въ врѣме на ембрионалното имъ развитие. Но често са забѣлѣзва, че онтогенетическото развитие въ групитѣ, които имѫтъ близко кръвно родство, върви по твърдѣ различенъ начинъ, като едни са развивѫтъ съ метаморфозма или съ изреждание на поколѣнията, а пъкъ други имѫтъ право развитие, безъ да прѣтърпявѫтъ състоянието на вагѫрецъ (медузитѣ, двоустнитѣ, многоустнитѣ, прѣсноводнитѣ рачета, морскитѣ декаподи и др.). Това, което ни си вижда като отстѫпление отъ общия принципъ, обяснява са по такъвъ начинъ, че правото развитие са прѣдставлява вторично явление, което е произлѣзло отъ метаморфоза чрѣзъ приспособявание.

Отъ друга страна, въ царството на животнитѣ има мѣсто тои фактъ, че постембионалното развитие на групитѣ, които не сѫ въ близко кръвно родство и живѣѭтъ при различни условия на живота, прѣминувѫтъ по-вече или по-малко подирни стадии по твърдѣ приличенъ начинъ; но въ течение на ембрионалния си животъ тѣ могѫтъ ту въ едно, ту въ друго отношение да вземѫтъ разни посоки. Такива случаи ставѫтъ, очевидно, поради частното влияние на приспособлението, послѣдствията на което са съглѣждѫтъ не въ стадиитѣ въ врѣме на възрасть, а въ единъ или другий периодъ на ембрионалното състояние, послѣ са прѣдавѫтъ наслѣдственно, въ отговаряющъ периодъ на развитието. На това основание, съвсѣмъ не всички стадии на ембрионалното развитие имѫтъ еднакво филетическо значение, но прѣдставлявѫтъ ту тукъ, ту тамъ сѫщественно измѣнени отъ приспособлението състояния.

Явлението на метаморфозата дава достатъчно доказателства за този фактъ, че приспособлението до толкова силно влияе на младитѣ състояния, колкото и на възрастнитѣ. Поради това става ясно,

53.

защо гжсеницитѣ на съвсѣмъ различни групии насѣкоми доста чест си приличжтъ, а отъ друга страна гжсеницитѣ на насѣкомитѣ отъ ед ни и сжщи групии твърдѣ много са различавжтъ. Въ цѣлото живот но царство има сила принципа, на основание на който са извършвжт въ развитието на индивида усъвършенствувание, прѣминувание от проста и ниско стояща организация къмъ по-сложна и по-висша. Ос вѣнъ това, въ природата са срѣщжтъ случаи отъ ембрионално разви тие съ противоположенъ характеръ, когато организацията са извър шва въ противно направление, като са унищожава придобитото, ты щото израстналото животно получава по-ниска организация, отъ кол кото личинката, отъ която са е образувало. Съ такава *регрессивн* (назадничева) *метаморфоза* са отличавжтъ мустакокрачнитѣ раци, па разитическитѣ раци, червѣитѣ и мн. др. Ясно е, че при такива усло вия на живота, които ставжтъ по-прости, както напримѣръ, при пара зитизма, когото безъ всѣкакво усилие, отъ своя страна, животното им достатъчно количество храна, износно му е да стане по-проста орга низацията му.

Отъ многочисленнитѣ фактови на ембрионалното развитие станало явно, че всѣкий организмъ, въ врѣме на развитието си, по вече или по-малко пълно и послѣдователно, въ кратко врѣме, прѣми нува онзи пжть, по който въ течението на вѣкове е вървяло разви тието на систематическата група, къмъ която той принадлѣжи. С други думи, историята на индивидуалното развитие съставлява съкра тено и смалено повторение на онези послѣдователни измѣнения на ор ганизацията, които, като сж са явявали нѣкога, подиръ неопрѣдѣлен ни периоди, въ безкрайно дългъ редъ отъ прародителски поколѣни на дадения видъ, довели сж го до окончателната му форма. Въ слу чаитѣ на сложно развитие чрѣзъ метаморфоза, която обикновенно с придружава, сравнително, съ просто развитие въ периода на състоя нието до като е яйце, животното прѣминува послѣдователни гжсенич ни стадии, които имжтъ прилика съ порастналото състояние на отд леченитѣ систематически групии, классове, отдѣли, челяди. Напримѣр млѣкопитаіжщитѣ прѣминавжтъ, въ ембрионалния си животъ, отъ най напрѣдъ състоянието на риба, послѣ стадията, въ която амфибиит са намѣрвжтъ прѣзъ цѣлия си животъ. Метаморфозата на жабата с начевна съ състоянието, което е прилично по организацията, формат и начина на движението си съ типа на риба, и послѣ прѣминава прѣ многочисленни *гжсенични* състояния, които сж свойственни на друг по̀-долни амфибии (Perennibrauchiata, Salamandrina) въ порастна състояние.

Достовѣрната прилика между послѣдователнитѣ стадии на ра витието на индивида и организацията на сроднитѣ групии отъ систе мата дава ни право да поставимъ параллель между неговото развити и развитието на систематическата группа. Тъзи параллель са прѣдст вя твърдѣ непълна, и само фактитѣ, добити отъ палеонтологията, че то допълнжтъ недостигаіжщия за сравнение материалъ. Еволюциони та теория дава прѣвъсходно обяснение на това явление, исказано от Фр. Мюллера въ слѣджющето кратко прѣдложение: *историята н*

развитието на индивида е кратко и упростено повторение на развитието на вида. E. Haeckel независимо отъ Мюллера, е дошелъ до това сжщото заключение, като е нарѣкалъ този биологически принципъ основенъ *биогенетически законъ.* Запазенитѣ генеалогически моменти въ развитието на индивида трѣбва значително да са намаляватъ, да са измѣняватъ поради приспособлението къмъ условията на живота на ембрионитѣ, особенно въ периода на гжсеничното имъ състояние. На всѣкждѣ, гдѣто условията на живота въ борбата за сжществувание изискватъ да стане пò-проста организацията, като пò-полезно състояние, развитието на индивида става пò-просто, извършва са пò-лесно отъ яйце до възрастно състояние; метаморфозитѣ ставатъ пò-кратки, ембрионалното развитие остава само съ състоянието си въ яйцето, и, най-послѣ, цѣлия периодъ на метаморфозитѣ съвсѣмъ са прѣмахва.

Наедно съ фактовитѣ отъ морфологията на животнитѣ, *геологията* и *палеонтологията* даватъ множество доказателства, че е вѣрно учението за бавната, но постоянната измѣнливость и развитие на систематическитѣ групи чрѣзъ измѣняванйе на видовитѣ. Многобройнитѣ голѣми напластявания сж са извършвали въ течението на дълъгъ редъ вѣкове, като сж образували на едно съ плутическитѣ породи твърдата кора на земята. Въ пластовитѣ, произлѣзли чрѣзъ утаявание, е погрѣбено множество отъ вкамененитѣ остатъци на прѣдставителитѣ на органическия животъ отъ най-древнитѣ епохи. Ако въ сегашно врѣме и да сж открити множество вкаменелости отъ различния първобитенъ органически миръ, безъ да са глѣда на това, тѣ съставляватъ само незначителна часть отъ голѣмия първобитенъ живъ миръ, който нѣкого е населявалъ повърхнината на земята. Въ всѣкий случай, намѣренитѣ остатъци отъ растителното и животното царство свидѣтелствуватъ относително това, че на всѣко напластявание е свойственна негова фауна и флора, които въ много отношения са отличаватъ отъ съврѣменнитѣ. Колкото по-дълбоко са намѣрватъ вкаменелоститѣ въ послѣдователнитѣ пластови, съ други думи, колкото е пò-старъ пласта, толкова пò-вече ний са вдълбочаваме въ историята на земята, толкова пò голѣма разлика намѣрваме между флората и фауната на онъзи епоха съ съврѣменната. Вкаменелоститѣ иматъ толкова пò-голѣма прилика, колкото пò-близо лѣжатъ едно отъ друго геологическитѣ напластявания, въ които тѣ сж намѣрени. На всѣка формация, независимо отъ петрографическия ѝ характеръ, сж свойственни опрѣделенни органически остатъци, отъ които нѣкои принадлѣжатъ само на дадената формация, а затова и служатъ за нейни характерически признаци съ името на ржководящитѣ вкаменелости.

Относителната геологическа древность на напластяванията са опрѣдѣля прѣимжщественно отъ вкаменелоститѣ, които са намѣрватъ въ тѣхъ. Спорѣдъ това са вижда, че едновpѣменнитѣ напластявания на различни мѣстности могатъ да иматъ съвсѣмъ различенъ петрографически характеръ, отъ друга страна пъкъ — напластяванията отъ разни периоди са състоятъ отъ еднакви или едвамъ отличими черни породи. Ясно е, че, поради това, какво грамадно значение иматъ органическитѣ остатъци, които са намѣрватъ въ една или друга формация.

Отъ тогава, отъ когато геологическитѣ и палонтологическитѣ изслѣдвания сж распространени на сравнително голѣми пространства отъ земята, прѣдишното мнѣние, че напластяванията на земята не сж явно отдѣлени едно отъ друго, е изгубило значението си. Резултатитѣ, получени отъ тѣзи издирвания, показватъ ни това, че никога не сж бивали такива периоди, въ които внезапни катастрофи, като сж измѣнявали геологическия характеръ на земята, да сж унищожавали всичко живуще на земята. Навѣрне е доказано, че както измиранието на старитѣ видови на оганическия миръ, тъй и появяванието на новитѣ е ставало не изведнъжъ по цѣлата повьрхность на земята, но напротивъ, никждѣ нѣма явни граници, а много видови отъ третичния периодъ живѣжтъ и до днесь, като идентични на прѣдишнитѣ или тльрдѣ малко измѣнени.

За ориентиранне относително геологическитѣ епохи са излага слѣдующата кратка таблица.

Четвъртична формация. Дилувиална и алувиална формация.	*Най-новия периодъ. Постплиоценовъ или дулувиаленъ периодъ.*
Третична или кенозойска формация.	*Плиоценовъ периодъ. Миоценовъ периодъ. Еоценовъ периодъ.*
Мезозойска формация.	*Крейденъ периодъ. Юрски периодъ, Триасовъ периодъ.*
Палеозойска формация.	*Диасовъ периодъ. Каменовжгленени периодъ. Девонски периодъ. Силурийски периодъ. Кембриджски периодъ.*
Археическа формация.	*Глиненъ шиферъ. Лаурентийска формация. Слюденъ шиферъ. Стара гнайсова формацин.*

Голѣмата непълтота, частичность и случайность на палеонтологическитѣ данни, които неизбѣжно произтичжтъ отъ характера на произлизанието на палеонтологическитѣ паметници, не позволявжтъ да са изисква нѣщо строго отъ палеонтологията и да й са възлагатъ твърдѣ голѣми надѣжди, за да оправдае разнообразнитѣ частни умозаключения които логически произлизжтъ отъ теорията на развитието. Колкото са пò-близо къмъ съврѣменната епоха, толкова и пò-пълни ставжтъ палеонтологическитѣ паметници, толкова пò-вече са вижда веригата на родството имъ, която съединява сега — живущитѣ форми съ изкопаемитѣ, Самото начало на палеонтологическата лѣтопись, въ долнитѣ пластове на палеозойската група, заварва вече животъ на животни, които вече сж значително разнообразни и стожтъ, сравнително, на доста

високо стжпало на развитието; явно, е, че го е прѣдшествувалъ дългъ периодъ на сжществувание, който отговаря на архаическата епоха и не е оставилъ слѣди, които би можали да са съглѣдатъ. Безъ да са глѣдатъ голѣмитѣ праздницы въ общото, за нѣкое отдѣлни группи отъ животното царство палеонтологията дава твърдѣ важни факти, които напълно отговарятъ на изискванията, които сж нужди на теорията за развитието.

Най-добрѣ сж са запазили остатъцитѣ на онѣзи животни, на които тѣлото е имало твърди части, като коститѣ и зжбитѣ на гръбначнитѣ, варовититѣ и кремъчни покривки на мохлюскитѣ и корнепожкитѣ, скелетитѣ и иглитѣ на иглокожитѣ, фитяновия скелетъ на членистоногитѣ и др. такива. Безчисленнитѣ долни организми безъ твърди части на тѣлото си не сж оставили слѣдъ себѣ си никакви остатъци. Необходимо е да са вземе въ внимание, че даже отъ животнитѣ, които бихѫ можали да доставятъ вкаменелости, каквито сж живущитѣ на сушата, сж останали твърдѣ малко паметници. Остатъцитѣ на тѣзи животни са намѣрватъ само тогава, ако труповитѣ имъ, сж биле завлечени отъ водата и заровени подъ тинята, която бавно са е твърдявала. Въ по-благоприятни условия, за запазвание остаатъцитѣ имъ, сж биле живущитѣ въ водата, особенно въ морската, въ която сж ставали бавни напластявания на голѣми пространства.

Като единъ отъ примѣритѣ за постъпенна измѣняемость на формитѣ въ палеонтологическия периодъ на живота — може да са посочи на *аммонититѣ* и *коремоногитѣ моллюски*. Ammonites capricornus, характеристична вкаменелость на лиаса, е исходна форма за множество вариации, които сж са считали за отдѣлни видове. A. amaltheus, тъй също изъ лиаса, прѣдставлява такова множество разновидности, щото, може да са каже, ни единъ отъ признацитѣ му не са е запазилъ неизмѣненъ въ всичкитѣ прѣдставители на вида; на всѣкждѣ сж размѣсени, гладки и съ шипове, много голѣми и твърдѣ малки. Между коремоногитѣ. (Gasteropoda), прѣди всичко трѣбва да са посочи на Valvata multiformis, на която черупкитѣ сж натрупани въ голѣмо количество въ щайнхаймския прѣсноводенъ варовникъ. Като захванемъ отъ плоската форма, която прилича на Planorbis, ний намѣрваме цѣлъ редъ видоизмѣнения съ краища, които постъпенно са издигатъ и водятъ въ спирално извита висока черупка, и споредъ това, тѣ могатъ да съставятъ съвсѣмъ различни систематически видови.

Многобройнитѣ остатъци на гръбначнитѣ животни отъ дилувиалния периодъ на третичната формация на Южна Америка принадлѣжатъ къмъ този сжщия типъ животни, който живѣе тамъ въ сегашно врѣме, именно отъ рода на непълнозжбитѣ. Лѣнивеца и армадилла въ колосална голѣмина (Megatherium, Megalonyx, Gliptodon, Toxodon и др.) нѣкога сж населявали този сжщия континентъ, животното царство, на който и до сега са характеризира съ присжтствието на лѣнивцитѣ, броненосцитѣ и мравоѣда, съ тѣхнитѣ специфически бѣлѣзи. Освѣнъ споменатитѣ колосси, въ пещеритѣ на Бразилия сж намѣрени многочисленни остатъци на дребни животни, които вече принадлѣжатъ къмъ измрѣлитѣ видови; но тѣ стоятъ тъй близо до сега живущитѣ,

щото могжть да са считжть за прѣдци на послѣднитѣ. Този
на „*наслѣдяванице на еднаквитѣ типови*,“ въ тъзи сжщата мѣст
са показва вѣренъ и за млѣкопитающитѣ на Нова Холландия,
ритѣ на която съхранявжть много кости на животни, родстве
сега живущитѣ торбари. Такива явления са повтарыжть на много
та по земното кълбо.

Приликата на най-древнитѣ форми съ сега живущитѣ
на явѣ въ долнитѣ организми много по-рано, отъ колкото въ
Вече въ крейдния периодъ сж живѣли корненожки, които съв
са отличавжть отъ тѣзи, които живѣжть въ сегашно врѣме (
рини). Издирванията дълбочинитѣ на океана сж дали сжщо
твърдѣ интересенъ резултатъ, който показва, че кораллитѣ,
(сюнгеритѣ), иглокожитѣ и молюскитѣ, които и сега живѣжть
вече сж живѣяли, въ тѣзи мѣста, въ врѣмето на крейдната епоха.
видовитѣ на сега-живущитѣ моллюски има много прѣдстави
третичната формация, а пъкъ фауната на млѣкопитающитѣ
сѣмъ другъ характеръ. Моллюскитѣ отъ послѣдния периодъ
тичната формация вече въ много отношения сж прилични съ
тѣ видови, когато пъкъ пасѣкомитѣ са отличавжть доста
сега-живущитѣ.

Напротивъ, млѣкопитающитѣ даже въ постплиоценовия (
виалния) периодъ са отличавжть отъ сегашнитѣ съ родови и
признаци, ако нѣкои отъ тѣхъ и да сж запазили признацитѣ
настояще врѣме, като сж прѣживѣли ледения периодъ. На
на исказанитѣ причини и на това обстоятелство, че третичния
е оставилъ вкаменелости на гръбначнитѣ въ относителна пълнота,
ставлява възможно да са прослѣди развитието на извѣстни форми
този периодъ, чрѣзъ помежду стоящитѣ епохи, до настояще
Млѣкопитающитѣ животни най-много сж оставили запазени
лости. Rütimeyer е прослѣдилъ развитието на *копитнитѣ* и
но на *жвачнитѣ* животни, като е дошелъ, на основание на
чески и анатомически сравнения, до такъвъ резултатъ, че цѣли
на сега-живущитѣ млѣкопитающи е въ непосрѣдственно родство
измрѣлитѣ. Слѣдъ Rütimeyer'а, В. Ковалевский е подтвърдилъ въ
ципъ даннитѣ на прѣдшественника си и е установилъ классифика
та на копитнитѣ животни.

Новитѣ издирвания на Marsch'а въ Сѣверна Америка сж
въсходно обяснили генеалогията на коня. Въ епохата на долньо-
новата формация е живѣлъ Eohippus, който е ималъ на прѣднитѣ
крака четири добрѣ развити прьсти, снабдени съ копита, и съ
ментъ на петия или голѣмия прьстъ. На Orohippus, който е
тъй сжщо въ еоценовия периодъ, голѣмия прьстъ е исчезналъ, а
са запазили само четиритѣ други, отъ конто третия (срѣдния) е
голѣмъ. Mesohippus, който са явява въ горния еоценъ и който
га голѣмината на овца, е ималъ само три напълно развити прьста,
отъ четвъртия е осталалъ само незначителенъ рудиментъ, който
още пд-малъкъ у Miohippus, който принадлѣжи на миоценовата фор
ция и съотвѣтствува на Анхитерия отъ Стария Свѣтъ. На плиоцен

вия Protohippus, който съотвѣтствува на европейския Hipparion, и тоя послѣденъ остатъкъ е съвсѣмъ исчезналъ. Най-послѣ, на Pliohippus, който принадлѣжи на горния плиоценъ, втория и четвъртия пръсти са явявжтъ напълно рудиментарни и само третия е значително развитъ, както е у сегашния конь.

Достойно е за внимание и това, че у сегашнитѣ конье по нѣкога са явявжтъ, излишно число, пръсти, снабдени съ копита, именно, освенъ третия, сжществува още втори и четвърти. Този фактъ е много интересенъ въ това отношение, че въ него са показва повръщание къмъ родоначалния типъ (Hipparion). Такова ненадѣйно появявание на нѣкои признаци, които принадлѣжжтъ на нѣкогашнитѣ далечни прѣдци, са нарича *атавизмъ* и са срѣща въ организмитѣ твърдѣ често.

За пò-многото млѣкопитажщи, като прилѣпитѣ, хоботнитѣ, китовитѣ и др., и до сега не е сполучено да са прослѣди постъпенното имъ пораждание, както е това възможно да другитѣ групи, особенно за копитнитѣ и звероветѣ. За тѣхъ третичния периодъ на Сѣверна Америка е билъ най-благоприятенъ, и отъ тѣхъ сж са запазили много паметници. Тогава въ соцена сж живѣли *Тиллодонти* съ характеръ на коллективенъ типъ. Напр., Thillotherium е ималъ широкъ мечешки черепъ, два широки рѣзци, както у гризачитѣ, а краката му сж биле снабдени съ силни нокти на петь пръста. По сжщия начинъ въ скелета сж са съединявали особеноститѣ на звѣровитѣ и копитнитѣ. Dinoceras laticeps, mirabile сж биле колосални копитни животни съ петь пръста на нозѣтѣ си и шесть рогове на главата си, безъ рѣзци въ мечелюстьта, но съ шесть кжтни зжба. Освенъ споменатитѣ животни, сжществували сж още и други въ подирнитѣ геологически епохи, но вече отдавна измрѣли. Отъ тѣхъ по-извѣстни сж Megatherium, Mylodon отъ групата на непълнозжбитѣ, а тъй сжщо *Токсодонтитѣ*, черепа и зжбитѣ на които сж притѣжавали коллективенъ характеръ на копитнитѣ, гризачитѣ и непълнозжбитѣ. Освенъ това, сжществувжтъ и такива групи, особенно между копитнитѣ, които въ третичната епоха сж населявали двѣтѣ половини на земното кълбо, но въ Америка съвсѣмъ сж измрѣли, когато пъкъ на истокъ сж са запазили и до настояще врѣме. Въ Америка слоновитѣ и мастодонтитѣ, бегемотитѣ и конския родъ могжтъ да бждтъ прослѣдени до дилувиалния периодъ, но въ ново врѣме вече не са намѣрвжтъ. Отъ Perissodactyla е останала само групата тапири, прѣдставители отъ която има сжщо и въ Остъ-Индия.

Въ областьта на влѣчугитѣ палеонтологията е тъй сжщо намѣрила прѣдставители отъ най-древнитѣ епохи. *Лабиринтодонтитѣ* принадлѣжжтъ къмъ най-старитѣ гущери, намѣрени въ каменновжгленната формация; тѣ сж имали признаци на риба и сж притѣжавали хрущеленъ скелетъ. Многочисленнитѣ влѣчуги принадлѣжжтъ къмъ такива групи (Halosanrü, Dinosaurü, Pterodactyli, Thecodon), отъ които, до настояще врѣме, не сж са е съхранилъ ни единъ прѣдставитель. Но въ крейднитѣ формации на Америка сж са съхранили гущери, на които черепа и челюститѣ прѣдставлявжтъ прѣходъ къмъ змиитѣ. Owen намѣрилъ въ Капщатъ ископаеми остатъци на гущеръ (The-

riodon), на който зѫбитѣ и направата на нозѣтѣ показватъ чудна прилика съ млѣкопитающитѣ мѣсоядни. Зѫбитѣ имъ сѫ са подраздѣляли на рѣзци, кучешки и кѫтни и даватъ поводъ да са прѣдположи, че зѫбитѣ на до сега намѣренитѣ торбари иматъ много общо съ зѫбитѣ на горѣказанитѣ гущери.

Малко классове отъ животинското царство прѣдставляватъ въ настояще врѣме такива опрѣдѣленни и характерни отличия въ цѣлостьта на признацитѣ си и сѫ отдѣлени отъ другитѣ най-ближни классове тъй явно, както птицитѣ. Въ общата тѣхна организация са забѣлѣзва несъмнѣнно родство съ влѣчугитѣ. Въ золенховския литографически шиферъ отъ юрската формация сѫ намѣрени остатъци на забѣлѣжително животно, което прѣдставлява прѣходна форма отъ рептилиитѣ къмъ птицитѣ; това животно е Archaeopteryx lithographica. Намѣсто кратъкъ, едвамъ развитъ скелетъ на упашката, то е имало упашка, свойственна на рептолиитѣ, която са състои отъ 20 прѣшлена и е накитена отъ двѣтѣ си страни съ добрѣ развити пера. Съ расчлененнието на гръбнака и съ несрастнатитѣ си тазови кости Archaeopteryx непосрѣдственно са приближава къмъ дългоупашитѣ гущери. Вторин екземпляръ отъ това животно е показалъ, че то е имало зѫби съ характеръ на гущерни, когато пъкъ заднитѣ му краищници напълно прѣдставляватъ вече типическата направа на сегашнитѣ птици.

Въ крейднитѣ пластови на Сѣверна Америка неотдавна сѫ намѣрени остатъци отъ древни птици, които, при общата прилика въ организацията си съ сегашнитѣ, биле сѫ надарени, както рептилиитѣ, съ добрѣ развити зѫби въ челюститѣ си; за тѣхъ Marsch е отредилъ подклассъ Odontornithes. Между тѣзи зѫбати птици той отличава два типа: Jchtyornithes сѫ имали добрѣ развити крилѣ, грѣбенъ на грѫдната си кость и двойно-вдлъбнати, както на рибитѣ, прѣшлени; другия типъ — Odontolcae — при голѣмината на тѣлото си, характеризира са съ рудиментарни крилѣ, съ отсѫтствие грѣбена на грѫдната си кость и съ расположение на зѫбитѣ имъ въ алвеолитѣ (Hesperornis, Lestornis).

Като сравняваме сега извѣстния вече палеонтологически материалъ отъ всичкитѣ геологически епохи, ний виждаме, че животинското и растителното царства сѫ прѣминавали множество стѫпала на развитието, отъ долни до горни, сѫществуващи въ нашето врѣме. Въ най-древнята формация на архаическия периодъ нѣма никакви знакови отъ органически животъ, ако и за образуванието на тъзи голѣма формация да е било потрѣбно грамадно врѣме. Палеозойската группа на формацитѣ прѣдставлява вече значително разнообразие отъ органически остатъци на тогавашния животъ. Отъ растителното царство сѫ намѣрени морски водорасли, които сѫ образували на морското дъно лѣсове, богати съ разнообразие на формитѣ си. Въ тѣхъ сѫ живѣли морски животни отъ многобройнитѣ группи — зоофити, мекотѣли, *брахиоподи*, раци, даже риби. Рибитѣ иматъ още долня организация на тѣлото си и сѫ покрити съ броня. Само въ каменовѫгленния периодъ първий пѫть са явяватъ животни, които живѣятъ на сушата, и тѣ амфибии (Archegosaurus). Въ това врѣме прѣобладаватъ риби съ хру-

щеленъ скелетъ и ганоиди, а отъ растителното царство сж покривали земята фибровазални тайнобрачни: дървовидни папрати, лепидодендрони, каламити, сигилярии, стигмарии.

Въ мезозойската епоха прѣобвладающе значение сж получили гущеритѣ, а въ растителното царство цикадовитѣ и голосѣменнитѣ, които сж са явили вече въ каменовжгленния периодъ. Тѣ сж расли въ такова голѣмо количество, щото цѣлия мезозойски периодъ можали бихме да го нарѣчемъ епоха на гущеритѣ и голосѣменнитѣ. Между първитѣ, особенно сж характерни колосалнитѣ Dinosaurii и хвъркатитѣ гущери, или Pterodactyli, морскитѣ дракони, или Holosaurii, особенно видовитѣ Jehthiosauri, и Plesiosaurus. Млѣкопитающитѣ сж имали свои прѣдставители само торбаритѣ, и то въ горния триасъ, но не въ юра.

Само третичния периодъ най-напрѣдъ са убогатява съ появяванието на цвѣтни растения и млѣкопитающи животни, отъ които наймунитѣ сж биле въ голѣмо количество. Въ горнитѣ пластови на третичнитѣ напластявания са съглѣжда вече постъпенно приближавание къмъ живущитѣ сега форми, както растенията, така и животнитѣ. Многобройнитѣ долни животни не само по родовни, но и по видовни признаци сж идентични съ сега живущитѣ. Като прѣминуваме въ дилувиалния периодъ, колкото пò-вече са приближаваме къмъ сегашното врѣме, цвѣтнитѣ горни растения са уголѣмявжтъ по количество и са распространявжтъ на голѣми пространства; въ сжщото врѣме ний са запознаваме съ типови млѣкопитающи, организацията на които са специализира, а затова става и по-съвършенна. Въ дилувия намѣрваме несъмнѣнни признаци за сжществуванието на человѣка, историята и културата на когото завземжтъ само една нищожна часть отъ най-новия геологически периодъ.

НОВИТѢ РЕФОРМИ ВЪ СРѢДНЕТО ОБРАЗОВАНИЕ ВЪ ФРАНЦИЯ.

(Писмо отъ Парижъ до „Вѣстникъ Европы").

Ако нѣкой Французинъ въ разговора си съ васъ каже за сътечественника си: „il a fait toutes ses études", — то вий ще са въздържите отъ питаньето, което е нѣкога у насъ твърдѣ естественно: „въ кой университетъ, или въ кой факултетъ е билъ приятельтъ ви?" Съ такова питанье вий ще турите събесѣдника си въ недоумѣние; той не ще ви разбере. Думата университетъ има за Французина съвсѣмъ друго значение отъ онова, което има за Руссина, нъ даже ако събесѣдникътъ ви е запознатъ съ особеннитѣ понятия, свързани съ тѣзи думи въ други страни, или ако вий сте дали на питаньето си по-разбирливата за Французина форма: „въ кой факултетъ е билъ приятельтъ ви?" — то и тогава питаньето ви ще му са види странно, и недоразумѣнието ще произлѣзе отъ това, че вий не сте разбрали напълно фразата му: „il a fait toutes ses études": събесѣдникътъ ви съ това е искалъ само да каже, че познаницата му са е въспитвалъ въ лицей, т. е въ държавна гимназия. Всѣкога, когато ни са случи да мислимъ за срѣдното образование въ Франция, ний неволно си напомняме очудения погледъ, който отправи къмъ насъ единъ младъ инженеринъ, когато, слѣдъ произнесената отъ него фраза: „il a fait toutes ses études", — ний го попитахме: „въ кой факултетъ е билъ познаницата ви?" Слѣдъ кратко мълчание и отъ двѣтѣ страни недоразумѣнието са изясни. Отъ тогазь много пъти ни са е случило да чуваме тая фраза, и всѣкога, ако и да сме живѣли много години въ Парижъ, тя ни въспира, дохожда ни да са замислимъ и да си кажемъ на ума си: „да, това значи: нѣкой е билъ въ гимназия. Въ Франция момъкътъ, който е получилъ литературно образование въ нѣкой лицей, ако и да не е получилъ слѣдъ свършванието стъпеньта бакалавръ (атестатъ за зрѣлость), даже ако и да не е свършилъ курса, а само е дошълъ до послѣдния классъ, счита са да е свършилъ напълно образованието си — il a fait toutes ses études. Той смѣло въз-

ва въ живота и никому не дохожда въ ума да го нарѣче недоукъ. Въ тъзи фраза „il a fait toutes ses études“ са съкратява положението и значението на срѣднето образование въ Франция и, освѣнъ това, ясно са характеризува различието мѣжду значението на срѣднето образование въ Россия (или Германия) и онова въ Франция.

Въ Россия (сжщото е и въ Германия) на гимназиитѣ гледатъ, като на приготвителни училища; тѣ приготвятъ за университета и другитѣ висши заведения. Който е свършилъ гимназиялния курсъ, ёще са счита недоукъ. Французитѣ гледатъ на срѣднитѣ си училища, като на заведения, които приготвятъ младежитѣ право за живота, за обществената дѣятелность. Французскитѣ педагози, като говорятъ за срѣднитѣ учебни заведения, почти никога нѣматъ прѣдъ видъ приготвяньето, което даватъ тѣзи заведения, за пó-далечното университетско образование, а говорятъ исключително отъ гледна точка на приготовката, която тѣ даватъ за живота.

Цѣлъ редъ фактове напълно показва, какъ гледа французкото общество на срѣднето образование. Въ животописанията на французскитѣ обществени дѣятели, публицисти, писатели, поети, вий всѣкога четете, слѣдъ означаваньето годината и мѣстото на рождението: влѣзълъ въ еди-кой лицей — „pour y faire ses études“ (за да получи тамъ *образованието си*); или: „... a fait ses études au lycée de N.“ (получилъ *образованието си* въ лицея на еди-кой градъ). И въ повечето случаи, особенно когато е работата за писатель и поетъ, слѣдъ означаваньето лицея нищо вече и не слѣдва, — съ лицея образованието му е свършено напълно. Ако въ животописанията са каже нѣкога, че слѣдъ излѣзванието изъ лицея той училъ право или медицина, то това вече не съставлява часть отъ образованието, — това е или занаятъ, или специалность: нито адвокатинътъ, нито лѣкарьтъ считатъ себе си пó-образовани отъ обикновенния bachelier. Стъпеньта бакалавъръ въ французската буржуазия е приблизително на такъвъ почетъ, както докторската стъпень въ Германия. Трѣбва да е нѣкой бакалавъръ и съ това да засвидѣтелствува, че е свършилъ образованието си; да иде пó-далечь, да влѣзе въ нѣкой факултетъ само за *расширочаванье* лицейското си образование — не е прието. На факултетитѣ французитѣ гледатъ вече като на специални училища, гдѣто влѣзватъ за получаванье право за нѣкоя професия. По-

питайте нѣкой образованъ французинъ. който е свършилъ факултетски курсъ, гдѣ е получилъ образованието си. Почти винаги той ще ви отговори изеднаждь: „въ еди-кой *лицей*,“ и само нѣкога събесѣдникътъ ви ще пожелае да узнае, за какво образование го питате, за общо или специално. Отъ съврѣменнитѣ французски романисти най знаменититѣ не само не сѫ били въ висше учебно заведение, нъ даже като Золá или Доде, не сѫ свършили лицейския курсъ, а сѫ излѣзли, по нашему, отъ шестия классъ на гимназията. Сѫщото може да са каже и за поетитѣ. Отъ младитѣ само единъ Ришпенъ е билъ въспитанникъ на висшето нормално училище и кандидатъ (licencié) на филологическия факултетъ. Копе даже не е бакалавъръ. Твърдѣ малцина сѫ свършили курса на юридическия факултетъ.

По тъзи причина въ Франция нѣма дружаства на бивши въспитанници на нѣкое висше учебно заведение, нъ при всѣки лицей има *приятелско* дружество (société amicale) на въспитанници и бивши въспитанници, което всѣка година, въ опрѣдѣленъ день празднува сѫществуванието си съ банкетъ.

При такъвъ погледъ на французското общество към това, което ний наричаме у насъ (въ Россия) срѣдне образование, срѣднитѣ учебни заведения, т. е. лицеитѣ, придобиватъ въ обществения строй на Франция твърдѣ важно значение. Пó-голѣмата часть отъ младежитѣ пó далечь отъ лицея не отива. Отъ това са разбиратъ и грижливостьта на държавнитѣ власти за тѣзи заведения, и настойчивостьта на най-новитѣ французски педагози въ стремлението къмъ тѣхното прѣобразование, къмъ докарваньето имъ въ съгласие съ съврѣменнитѣ изисквания на живота. Въ Франция лицеитѣ никакъ не сѫ приготовителни заведения за университета.

I

Послѣдне-то десетолѣтие са явява за французски-тѣ срѣдни учебни заведения периодъ на почти неприкѫснѫти подобрѣния. Въ 1880 г. съвсѣмъ сѫ измѣнени программитѣ на литературни-тѣ классове. Слѣдъ петь години тѣзи программи са подложихѫ на новъ прѣгледъ въ „висшия Съвѣтъ на народно-то просвѣщение“ и на нови незначителни измѣнения. Въ сѫщото врѣме въ обществото и въ педагогическия свѣтъ са възбудихѫ нови въпроси, които иматъ не пó-малко значение отъ учебни-тѣ

программи — въпроси-тѣ за прѣтоварянье-то съ умствення работа младежи-тѣ, за тѣхното физическо и нравственно въспитание. Послѣдни-тѣ въпроси възбудихѫ такъвъ интересъ въ обществото, щото въ начало-то на 1888 г. (12-ий Юлий) тогавашний министъръ на народно-то просвѣщение Г. Фай (Fay) свика коммисия за изучванье подобрения-та, които трѣбва да са турѭтъ въ основа-та на срѣдни-тѣ учебни заведения. Коммисия-та, която състоеше отъ най-отлични-тѣ педагози, окрѫжни инспектори, членове на Висшия Съвѣтъ, събра са въ Декемврий на сѫщата година и са раздѣли на четире секции (sous-commissions); на първа-та възложихѫ программи-тѣ и методи-тѣ на классическото прѣподаванье въ мѫжски-тѣ лицеи, на втората — срѣднето женско образование, третята са занимà съ училищната дисциплина, а четвъртата — съ физическото въспитание и училищната игиена. Въ всѣка секция влѣзохѫ членове, които бѣхѫ най-много компетентни по въпроситѣ, които подлѣжахѫ на нейното обсѫждание. Секциитѣ работихѫ почти всичката минѫла година, и на 30-ий минѫлий Октомврий пълната коммисия поднови засѣданията си подъ прѣдсѣдателството на Жюль Симона за изслушванье и обсѫжданье докладитѣ на отдѣлнитѣ секции. Докладчици въ първата секция (программи и методи) бѣхѫ по отдѣлнитѣ прѣдмѣти професори или учители специалисти; по училищната дисциплина докладчикъ бѣше извѣстний професоръ на педагогиката въ Сорбонна, Г. Марионъ, а по физическото въспитание Г. Маньоврие, авторътъ на книгата „L' éducation de la bourgeoisie sous la Rèpùblique.“ Втората секция (среднето образование на женитѣ) още не е свършила работитѣ си.

Всичкитѣ доклади, взети наедно, съставляватъ прѣкрасенъ трактатъ на педагогиката, и е жално, дѣто Французското Министерство на народното просвѣщение, не е счело за нуждно да ги обнародва. Въ тѣхъ, ако и да не сѫ лишени отъ излишна риторика, която всѣкога са намѣрва въ французскитѣ доклади, има много прѣкрасни мисли, и тѣзи, които са интересуватъ или са занимаватъ съ въспитанието на младежитѣ, бихѫ и прочели съ полза и съ голѣмо удоволствие, особенно докладитѣ на Г. Г. Мариона и Маньоврие.

Нъ прѣдъ да запознаемъ читателитѣ съ докладитѣ, ний читаме за нуждно да кажемъ нѣколко думи за вѫтрѣшния строй на французскитѣ срѣдни учебни заведения.

Прѣдъ всичко трѣбва да забѣлѣжимъ, че въ Франция

всичкитѣ лицеи и коллегии сѫ интернати [1]), т. е. учениците въ тѣхъ живѣѭтъ. Има, наистина, и приходящи, нъ тѣ сѫ, сравнително, малко; голѣмо болшинство отъ въспитанниците живѣе въ училището, както и става това повечето пѫти; даже ако родителитѣ живѣѭтъ въ града, синоветѣ имъ живѣѭтъ въ лицея. Французитѣ, а особенно французскинитѣ (французойкитѣ) въобще рѣдко обичатъ да са занимаватъ съ въспитанието на синоветѣ си. Въ срѣднята търговска буржуазия, гдѣто по французския обичай жената помага на мѫжа си въ продавницата, да са занимаватъ родителитѣ съ въспитанието на дѣцата си е невъзможна работа.

Лицеитѣ въ Франция сѫ твърдѣ многолюдни: 1500 въспитанници въ единъ лицей не е рѣдкость, и това бива по тъзи причина, че въ провинцията, даже въ най-голѣмитѣ градове, като въ Лионъ, Марсилия, Бордо, има само по единъ лицей, който официално са нарича тъй: Лионский лицей, Марсилский лицей и пр. Въ нѣкои градове, наистина, лицейтъ са вмѣстя въ двѣ отдѣлни сгради: въ едната — „le petit lycée“ (малкий лицей) — са намѣрватъ всичкитѣ классове до четвъртия, а въ другата — „le grand lycée“ — всичкитѣ горни классове. Нъ въ каквото растояние и да сѫ тѣзи сгради една отъ друга (нѣкога въ двѣтѣ части на града), тѣ съставляватъ само единъ лицей — дирекцията и администрацията е една. Само въ Парижъ има сега единадесеть лицея, и числото имъ скоро ще порасте до 13 (съ версалския — 14). Нъ за Парижъ това е малко. Въ нѣкои парижски лицеи, като въ „Louis-le-Grand“ или „Condorcet,“ има по 1700 въспитанници.

Французскитѣ лицеи и коллегии, споредъ сѫществуѭщата въ тѣхъ интернатна система, са явяватъ заведения не само учебни, нъ и въспитателни, въ пълния смисълъ на тъзи дума. При всѣкий лицей има цѣлъ щатъ (нѣкога до 30) классни наставници отъ разни стъпени: maitres répétiteurs, maitres suppléants, surveillants généraux, които сѫ длъжни да наблюдаватъ въспитанниците. Maitres répétiteurs са явяватъ най-близки въспитатели на младежитѣ; на всѣкий наставникъ е опрѣдѣленъ классъ, който той постоянно наблюдава, той сѣди въ классната стая догдѣто учениците приготвятъ уроцитѣ си, спи съ въспитанниците

[1]) Въ Парижъ има сега три лицея. Condorcet, Charlemagne и Buffon, които приематъ само приходящи и полупансионери; послѣднитѣ оставатъ въ лицея отъ 8 ч. сутриньта до 6 вечерьта.

въ една спалня, надзирава ги въ трапезарията, придружава ги на расходкитѣ въ четвъртъкъ, а нѣкога и въ недѣля. Тая длъжность е много благородна, нъ е твърдѣ незавидна и при това не са ползува въ обществото съ голѣмо уважение. Maître répétiteur е официално название, а на училищното нарѣчие този наставникъ са нарича съ прѣзрителното име pion [1]) (пѣшакъ). Нъ сѫществуванието на тая длъжность принася голѣма полза: тя са явява като омекчително срѣдство на тѣзи условия, споредъ които срѣднето образование и нѣкои клонове отъ висшето образование (медицината, правото) сѫ достѫпни въ Франция само на людье съ значителни материални срѣдства. На длъжностьта maître répétiteur постѫпватъ момци, обикновенно бакаларп, които нѣматъ намѣрение да оставатъ въ нея много врѣме. За тѣхъ това е пѫть за получвание висше образование и по-добро положение. Въ провинциалнитѣ лицеи въ това звание твърдѣ често са намѣрватъ младежи, още не свършили срѣдньето учебно заведение, които, като биватъ въспитатели въ по-доленъ классъ, сами посѣщаватъ уроцитѣ на по-горенъ классъ и тъй дохождатъ до стъпеньта бакалавъръ. Които иматъ тъзи стъпень, обикновенно са стремѭтъ да са случатъ въ нѣкой факултетски градъ (което тѣ винаги сполучватъ въ видъ на повишение) и тамъ са записватъ въ факултета. Въ свободното си врѣме (догдѣто ученицитѣ сѫ въ классъ) тѣ посѣщаватъ лекциитѣ и тъй стигватъ обикновенно до стъпеньта licencié, а въ градоветѣ, гдѣто има медицински и юридически факултети — до стъпеньта докторъ (на медицината), кандидатъ на правото (licencié en droit). Въ нѣкои провинциални факултети прѣдъ прѣобразованията въ висшитѣ заведения на послѣднето десетолѣтие, maîtres répétiteurs на мѣстния лицей бѣхѫ единственнитѣ слушатели. Въ Парижъ, гдѣто maîtres répétiteurs сѫ твърдѣ много, за тѣхъ отъ нѣколко врѣме насамъ сѫ устроени специални conférences (частни лекции), които иматъ за цѣль да ги приготвятъ за разни *лицензиати*. Като стигне стъпеньта лиценциатъ, maître répétiteur оставя длъжностьта си и става учитель въ нѣкоя колегия, или въ сѫщия лицей, получава по-лека служба, гдѣто има повече свободно врѣме, като maître suppléant. Мнозина не са огорчаватъ съ стъпеньта лиценциатъ, а продължаватъ да вървѭтъ напрѣдъ, конкурирватъ за званието agrégé, защищаватъ диссертации за докторска стъпень,

---

[1]) Тъй са нарича най малката фигура въ шахматната игра.

ставатъ учители въ лицеитѣ, профессори въ факултетитѣ. и т. нат. Въ французското общество има множина лични людье, които са захванжли кариерата си отъ скромното си положение „pion" особенно много бивши *пиони* има между учителитѣ, профессоритѣ съ една дума, въ „université," както казватъ въ Франция т. е. въ министерството на народното просвѣщение.

Французитѣ рѣдко си припомнятъ весело за живота си въ лицея. Обикновенно въ разговоритѣ си тѣ расказватъ за него, като за тежко врѣме, което са протакало твърдѣ досадно. Ний говоримъ, разумѣва са, за тѣзи, които сж живѣли въ заведението. Ето приблизително животътъ на младия Французинъ въ лицея тъй, както са е прѣкарвалъ до най-послѣдното врѣме. Той става заранъ въ 5 часа и слѣдъ половина часъ той вече сѣди мълчаливо въ классната стая подъ надзора на строгия *пионъ*. На $7^1/_2$ той закусва и на 8 вече сѣди на урокъ, който са продължава обикновенно два часа. Слѣдъ малко почивка на двора [1]) той има еще единъ едночасенъ урокъ и на $11^1/_2$ обѣдва. Слѣдъ обѣда до $1^1/_2$ си почива; слѣдъ единъ часъ въ классната стая има новъ двучасенъ урокъ (отъ $2^1/_2$ до $4^1/_2$); послѣ изново са занимава въ классната стая отъ 5 до $7^1/_2$, вечеря и на 8 отива да спи.

Всичкитѣ прѣминувания отъ классъ въ классъ ставатъ съ мълчание. Говоренето са дозволява само въ врѣме на почивкитѣ. Тъй става всѣкий день. Два дни въ недѣлята правятъ исключение: въ недѣля зараньта той отива при родителитѣ си или при настойника си и стои тамъ до 9 часа вечерьта. Освѣнъ този единственъ въ неѣлята день за почявка, въ Франция има още тъй нарѣченний „университетски день" — четвъртъкъ. Въ първоначалнитѣ училища въ този день нѣма никакви занятия, и дѣцата си оставатъ въ кжщи. Въ срѣднитѣ учебни заведения приходящитѣ сж съвсѣмъ свободни — не ходжтъ въ лицея. Нъ пансионеритѣ са занимаватъ свободно въ класснитѣ стаи съ четение дозволени книги; всичкото послѣобѣдно врѣме са посвѣтява на голѣми расходки заедно съ наставницитѣ. Наистина, расходкитѣ не сж винжги твърдѣ привлекателни. Тѣ често сж бивали досадно пжтуванье по двама изъ градскитѣ ули-

[1]) Климатическитѣ условия въ Франция дозволяватъ да има въ лицея голѣми дворове, въ които ученицитѣ са расхождатъ или играјктъ въ врѣме на почивкитѣ въ всичкитѣ годишни врѣмена.

, и много въспитаннаци твърдѣ често са отказватъ отъ тѣхъ, го прѣдпочитатъ да оставатъ въ лицея.

Такъвъ е въ общи чърти вжтрешний строй на французитѣ лицеи, и този строй е прѣдизвикалъ въ печата и въ общественниото мнѣние движение противъ прѣтоварванието съ умвенна работа младежитѣ, къмъ което са е притурило, както че казахме, движението въ полза на физическото въспитание.

II

Докладчикътъ на третята секция (училищната игиена и изичаското въспитание), като са основава на таблицата на расѣдѣлянието врѣмето въ „Lycée Louis-le-Crande,“ първия по итературното образование парижски лицей, показва, че дѣцата възрастъ отъ 7 до 13 години сж натоварени съ десеть ча сѣдяща работа на день; отъ 14 до 15 години тѣ работжтъ 12 часа на день, а по горѣ отъ 15 години — по 13 часа. аже възрастенъ человѣкъ, казва авторътъ на доклада, не е въ ьстояние да издържи много врѣме, безъ поврѣда на здравието і, 12 часа умственно напрѣгание съ мълчание и пълна неповижность, Отъ името на секцията той иска да са смали сѣдяата работа на 4 или 2 часа на день. Авторътъ на доклада свѣщава цѣла глава на устройството на класснитѣ стаи, като іѣзва въ най-дрѣбни подробности относително расположението мъ, вентилацията, освѣтлението и отоплението. Най-интересна часть на доклада е главната, която е посветена на почивка. Авторътъ посочва пълното отсжтствие на равновѣсие между иственното и физическото въспитание на дѣцата: при десеть аса умственна работа, само $1\frac{1}{2}$ часа на день са дава за поивка, за подновявание силитѣ.

Отъ името на секцията докладчикътъ иска, щото отъ сичкитѣ часове, кагато ще бждътъ откжснжти отъ сѣдящата раота, да са притуржтъ на почивкитѣ; по този начинъ, за поивкитѣ трѣбва да бждатъ опрѣдѣлени въ приготвителния классъ часа, въ долнитѣ классове — 6 часа, а въ срѣднитѣ и висшитѣ — 5 часа. По нататъкъ авторътъ прѣдлага цѣлъ планъ а физическото въспитание. Въ физическитѣ упражнения трѣбва а участвуватъ всичкитѣ ученици, и на тѣзи упражнения трѣба да са присвоюжтъ сжщитѣ бѣлѣжки, каквито сж наредени за

другитѣ прѣдмети на обучението. Физическото въспитание трѣбва да състои отъ кратки теоретически уроци отъ научната гимнастика и отъ практически упражнения (игри, тичанье, хорâ и др. так.). Самото обучение въ гимнастиката трѣбва, както и самообразованието, да бѫде съразмѣрно съ възраста, пó-право — съ физическата сила на въспитанницитѣ. Само чрѣзъ мудната и осторожна постѫпенность ще бѫде възможно да са доведѫтъ учениците отъ горнитѣ классове до сѫщата „атлетическа гимнастика“ (различнитѣ фехтования). Упорителнитѣ тѣлесни упражнения трѣбва да са правѭтъ само въ свободнитѣ отъ занятия дни (недѣля и цетвъртъкъ). Г. Маньоврие съвѣтва даже да са замени четвъртъкътъ съ два свободни дни отъ пладня до вечерьта. Докладътъ прѣпорѫчва, въ работата на игритѣ да са уважава до колкото е възможно инциативата и свободата на въспитанницитѣ: трѣбва даже да са подбуждатъ да съставятъ помѣжду си малки самостоятелни дружества. Докладътъ прѣпорѫчва ёще, една часть отз врѣмето да са назначи за нравственното въспиване: за музика, пѣние, рисование, литературни и драматически развлечения и др. так. Другетѣ глави на доклада сѫ посветени на храняньето, съна, туалета и облѣклото. Исцѣло той е прѣкрасно кратко рѫководство къмъ училищната игиена.

Докладътъ на Г. Мариона за училищната дисциплина са явява допълнение на горѣизложеня докладъ. Той е рѫководство за правилното нравственно въспитание на дѣцата Г. Марионъ, съгласно съ коммисия, провъзгласява, че „естественното основание, първата гаранция на доброто нравственно въспитание, е здравото и силното физическо въспитание.“ Докладчикътъ посочва мѫчнотиитѣ, които прѣдставлява системата на интерната, на тежката отговорность, която пада на администрацията на лицея. Въпросътъ за съкратяване тъзи система и даже за пълното ѝ онищожавание отколѣ е подигнѫтъ и още стои на дневенъ редъ. Французитѣ би желали да я замѣнѭтъ съ друга система — съ английската (системата на пансионитѣ, на които въспитанницитѣ отиватъ въ училището на прѣдание подъ надзора на въспитателитѣ — „tutors“), или съ сѫществуващата в Россия система на ученически квартири. Нъ направенитѣ в този смисълъ опити още не сѫ сполучили. Французскитѣ семейства не повѣряватъ дѣцата си на частни лица, и ако би да са унищожѫтъ сега интернатитѣ въ лицеитѣ, пó-голѣмата часть отъ въспитанницитѣ, вѣроятно, би прѣминѫла въ срѣднитѣ учи

ища на разнитѣ духовни ордени, които правжтъ на държавни-
ѣ училища голѣма конкуренция.

Главний недостатъкъ, който Г. Марионъ вижда въ ин-
ѣрната, е тоя, че този режимъ са явява необходимо авторите-
енъ. Неговата дисциплина е чисто механическа, а по тъзи при-
ина той е неспособенъ да въспитае людье за свобода, за коя-
о можемъ да са приготвимъ само като са упражняваме въ нея.
Іъ като не може сега да са измѣни коренно самата система,
окладчикътъ прѣдлага цѣлъ редъ поправителни срѣдства. Прѣ-
и всичко, за доброто въспитание е необходимо единство въ
рсоката, въ ржководството. Затова е необходимо, щото въ ра-
отата на въспитанието едно лице да владѣе съ разнообразни
лияния надъ всичкитѣ други (надъ учителитѣ, наставницитѣ)
а които са оставя ученика. Всѣко дѣте трѣбва да осѣща, че
ı намѣрва подъ постоянното наглѣдвание на человѣка, който
) знае лично, обича го, всичко забѣлѣзва и е готовъ винжги
ı го поддържи, да го ободри, а нѣкога и да го погълчи. Та-
ьвъ въспитатель, разумѣва са, трѣбва да бжде самъ директо-
ьтъ (proviseur) на училището. Нъ при многолюдностьта на ли-
еитѣ директорътъ не е въ състояние да испълни такава задача.
атова докладътъ изисква, да нѣма въ интернатитѣ повече отъ
00 ученика, 500 въ лицеитѣ за приходящитѣ и 400 за смѣ-
нитѣ. Сжществуващитѣ многолюдни учебни заведения комми-
ията прѣдлага да са раздѣлжтъ на отдѣлни пълни лицеи, а
е на малки (за долнитѣ классове) и голѣми (за горнитѣ клас-
ове) лицеи, за да са не случва на младежитѣ да мѣняватъ
рсоката си въ срѣдата на въспитанието си.

По-нататакъ Г. Марионъ прѣдлага цѣла система на
рѣдупрѣдителна дисциплина. Наказанията трѣбва да бждатъ
ѣдки и да иматъ исключително поправителенъ характеръ.
рѣбва най-много да са дѣйствува на разума на младежитѣ,
въспитателната роль трѣбва да са остави исключително ди-
ктору. Само той трѣбва да има право да наказва: прѣпода-
телитѣ и наставницитѣ само поставятъ, когато трѣбва, лоши
олѣжки; той е длъженъ, когато е нуждно, да повика родите-
тѣ на помощь на въспитателното си дѣйствие. Освѣнъ това,
ѣбва да има колкото е възможно пълно съгласие мѣжду всич-
тѣ наставници и прѣподаватели тъй, щото дѣтето да са не
длага на противоположни влияния, щото единъ наставникъ
и учитель да не намѣрва лошо това, което другъ може да

намѣрва похвално. Излишнитѣ строгости, като изисква мълчание въ врѣме на прѣмѣстянията или въ трапеза трѣбва да бѫдѫтъ прѣмахнѫти. Колкото за самитѣ наказ прѣдлага са само оставянье въ лицея недѣленъ день, при това, не лишава въспитанника отъ слѣдобѣдната раз съ игри, — лишава ги само отъ вижданье съ родителитѣ роднинитѣ имъ. Когато ученикътъ не знае нѣкой урокъ, длага са да са накарва да го доучи въ четвъртъкъ и въ ля сутриньта. Ученицитѣ, които не са поправятъ отъ въспитателни приеми, Г. Марионъ прѣдлага. да са исключ безмилостно отъ училището, понеже срѣднитѣ училища сѫ *питателни*, а не *поправителни* заведения. Като спомагат за добрата дисциплина срѣдства Г. Марионъ прѣдлага въоб всичко, което може да помага на поддържаньето въ уче добро, весело расположение на духа, а именно: добро вътр но устройство на заведението, добро физическо въспита разни игри, музика, концерти въ присѫтствието на родител Трѣбва, по примѣра на Англичанетѣ, да са помага на учени да устрояватъ помежду си съвсѣмъ самостоятелни дружества на ес твенната история, географията, живитѣ езици, фехтованието и др Г. Марионъ прѣдлага да са прѣобразува системата на наград До сега, ученицитѣ са получавали награди по конкурсъ — за добритѣ съчинения тъй, щото даже лѣнивецътъ, който случайно е показалъ първъ, получавалъ е награда, а трудолюбивий ученик който са е показалъ третий, не е получавалъ награда. Освѣ това, учителитѣ сѫ били длъжни да располагатъ съчинения *линейно* по реда на достоинството имъ, и ако са случвали колко съчинения съ равно достоинство, учительтъ билъ длъж да са постарае да намѣри каква-да-е разлика. Докладътъ п длага да са унищожи всичкото това мѣстничество, а награ тѣ да са раздаватъ въобще за общата сумма на бѣлѣжки прѣзъ всичката година, т. е. за успѣхи-тѣ и за прилежание Мѣжду друго, Г. Марионъ прѣдлага, наградата, нарѣчена „p d' excellence“ (награда, която са дава на най-добрия въ кл са ученикъ за поведението, прилежанието и успѣхитѣ му) са дава по гласуванието на всичкитѣ прѣподаватели и наст ници, и тамъ, гдѣто са види възможно, да са повикватъ са тѣ ученици да участвуватъ въ гласуваньето.

Измѣнението на режима, особенно смаляваньето числ на часоветѣ, посветени на уроцитѣ и работитѣ въ класни

стаи, необходимо води слѣдъ себе си съкратяванието програмитѣ или упростяванието методата на прѣдаванието. Затова първата секция на коммисията (программитѣ и методитѣ) възложила на деветима отъ членоветѣ си да съставятъ доклади „за распрѣдѣлението на врѣмето," т. е. на учебния день, „за общия характеръ на классическото образование" и послѣ по разнитѣ прѣдмѣти на прѣдаванието. Г. Едонъ въ доклада за распрѣдѣляние врѣмето изисква, учебний день въ долнитѣ и срѣднитѣ классове да състои отъ 14 часа, отъ които въ долнитѣ 6. а въ срѣднитѣ 7 $^{3}/_{4}$ да бѫдѫтъ посветени на работа, а останалото врѣме — на обличание, ядение, почивка и физически упражнения; въ горнитѣ — учебний день трѣбва да състои отъ 15 часове лѣтѣ и 14 $^{1}/_{2}$ зимѣ, отъ които 10 лѣтѣ и 9 $^{1}/_{2}$ зимѣ са посветяватъ на занятията. Само на уроцитѣ (безъ рисованието) са посветяватъ 16 часа въ недѣлята (4 часа по-малко сравнително съ сегашното распрѣдѣляние врѣмето). Смалява са не числото на уроцитѣ (11 въ недѣлята), а тѣхната продължителность: въ Франция за главнитѣ прѣдмѣти (французската и древнитѣ литератури, математиката, физиката) има двучасни уроци. Докладътъ ги смалява на 1 $^{1}/_{2}$ ч., нъ съ условие, отнето отъ уроцитѣ врѣме да не смалява работата на учителя: туй врѣме той трѣбва да посветява на занятията съ ученицитѣ въ класснитѣ стаи (той имъ показва какъ да работятъ, какъ да захванятъ зададеното имъ упражнение) и на частнитѣ занятия съ по-слабитѣ ученици.

Докладътъ за общия характеръ на классическото образование е съставенъ отъ Г. Робие, директорътъ (на управлението) на срѣднето образование. Г. Робие прѣдъ всичко опрѣдѣлява срѣднето образование; то, по мнѣнието на първата секция, има за цѣль да образува ума, и съ това са отличава то отъ по-долнето и висшето образование, които иматъ прѣдъ видъ да съобщаватъ знания въ различна стъпень. Отъ прѣдмѣтитѣ, които сѫ способни да образуватъ ума, Г. Робие на първъ планъ туря езицитѣ, и тамъ той прави такава оговорка: „азъ казвамъ: езицитѣ въобще, а не исключително, даже не специално старитѣ езици; по този поводъ отдѣлнитѣ мнѣния са исказахѫ или са подразумѣхѫ, и тѣ ёще не сѫ са обсѫдили." Колкото за самата метода на изучванието езицитѣ, докладчикътъ настоява на това, че цѣльта трѣбва да бѫде колкото е възможно по-обширно четение текстове. Затова изучванието граммативата

трѣбва да са докара до най-необходимия минимумъ, потрѣб за разбиранье текстоветѣ: грамматиката трѣбва да са изуча по най-кратката (емпирическа) метода по текстоветѣ. Сам четение трѣбва да бжде по-философско, пó-хуманно, отъ кол то чисто литературно, т. е. трѣбва да са обръща повече в мание на идейната, нравственната страна на произведения отъ колкото на литературнитѣ красоти. Редомъ съ езицитѣ тѣхнитѣ литератури Г. Робие туря положителнитѣ науки. Н учното въспитание трѣбва постоянно да придружава нравстве нолитературното, на което то служи за необходимо допълнен и педагогическо смегчително срѣдство. Като съкратява докл си, Г. Робие казва, че обектътъ на срѣднето классическо обр зование въ най-широкия смисълъ трѣбва да бжде: *формелн то* въспитание (l' éducation formelle) — чрѣзъ изучванье ези умственното и нравственното въспитяние — чрѣзъ изучван литературитѣ, историята и философията; научното и положите ното въспитание — съ изучваньето наблюдателнитѣ, опитни и дедуктивнитѣ (de démonstration — доказателнитѣ) науки. П първото мѣсто трѣбва да принадлѣжи на литературитѣ.

Отъ другитѣ доклади интересни ни са виждатъ ет три: докладътъ „за прѣдаванье французския езикъ" (и литер турата) отъ Г. Мерле, „за прѣдаванье историята" отъ профе ра Лависъ, и „за прѣдаванье старитѣ езици" отъ профессор Кроазе.

Трѣбва да забѣлѣжимъ тука, че въ французскитѣ лице въ всѣкий классъ единъ и сжщий учитель прѣдава францу ския и старитѣ езици. Този учитель вече въ другитѣ классо не може да има занятия и нѣма; нему са падатъ въ клас 13 часа работа; затова въ Франция учителитѣ на горѣказан тѣ езици и литератури са наричатъ по классоветѣ. Казват „professeur de quatrième" (учитель въ четвъртия классъ), „pr fesseur de seconde" учитель въ втория классъ — по нашем въ VII), „professeur de rhétorqiue" (учитель въ класса „rhé rique" — въ осмия). Въ своя классъ такъвъ учитель господар ва: той самъ има пó-голѣмо значение, отъ колкото всичкит други учители (на историята, географията, математиката, нов тѣ езици) наедно.

Въ Французскитѣ лицеи нѣма прѣходни (за прѣми нуванье въ пó-горень классъ). Обикновенно при влѣзваньето в училището изборътъ на класса са рѣшава между директора

родителитѣ. Ако ученикътъ са покаже слабъ за класса, въ който е влѣзалъ, той са сваля въ по-долния классъ. Повтарянието классъ, т. е. оставанието въ сѫщия классъ втора година, са рѣшава твърдѣ патриархално, по съгласие между учителя и родителитѣ.

Прѣминувателнитѣ испити са ввождатъ сега, нъ тѣ още не сѫ тъй строги, като въ Россия, и са правѭтъ само отъ прѣдмѣтитѣ на главния учитель. Французитѣ придаватъ много важно значение за литературното образование на младитѣ на такова съсрѣдоточване въ едно лице прѣдаванието старитѣ езици и материния. По тѣхното мнѣние само прѣподавательтъ на словесностьта е способенъ да даде възможность на младежитѣ да извлѣкѫтъ всичката литературна полза отъ четенето старитѣ автори, да покажѫтъ свърската между старитѣ и новитѣ литератури. Единъ отъ най-добритѣ парижски учители на словесностьта, строгий классикъ, извѣстний литературенъ критикъ, Емилъ Фаге, когото ний въ разговора си случайно попитахме, какво е неговото мнѣние за възможностьта да са замѣни въ литературното образование латинския езикъ съ нѣкой новъ, отговори ни, че, по неговото мнѣние, това е възможно, „нъ съ такова условие, щото учительтъ на французската словесность да стои въ отношение на новия езикъ въ такова положение, въ каквото сегашнитѣ учители стоѭтъ къмъ старитѣ езици и тѣхнитѣ литератури." Отъ гледна точка на чисто литературното образование, това мнѣние несъмнѣнно е право.

Г. Мерле, авторътъ на доклада „за прѣдаванието французския езикъ" е учитель на словесностьта („professeur de rhétorique)" въ „Lycée Louis le-Grand" — првъ лицей по литературното образование, което са дава въ него. Въ доклада една глава е посветена на граммативата: тя е повторение на официалната программа на този прѣдмѣтъ съ твърдѣ малки измѣнения. Французската граммативa са прѣкарва въ всичкитѣ классове до VII-ия включително. Отъ петия классъ нататакъ са прѣдава историческата граммативa: законитѣ за образуванието на думитѣ, етимологията и стихотворството. Докладътъ иска прѣмахванието на всичкитѣ лингвистически тънкости: учительтъ трѣбва да са ограничи съ практическото обяснение *при четението текстове* на най-необходимитѣ принципи, и прѣпорѫчва да не злоупотрѣбяватъ учителитѣ съ „логическитѣ разбори" и граммативческитѣ правила да са не изучватъ наизустъ,

а да са усвояватъ на практически примѣри. Въ втората глава, посветена на изучваньето литературата, докладътъ прѣпоржчва общирни четения съ обяснения, при които вниманието ще бжде обърнжто повече на нравственната страна на произведението, отъ колкото на чистолитературната: прѣподавательтъ трѣбва да обясни мислитѣ, чувството, които са откриватъ въ произведението, а послѣ вече приемитѣ на композицията, тънкоститѣ на литературнитѣ сѣнки, нъ да са не впуща въ досадни подробности. Въ третята глава, посветена на практическото прѣдавание литературата, докладътъ опрѣдѣлява твърдѣ важно мѣсто на писменнитѣ упражнения и прѣпоржчва, темитѣ за съчиненията да сж съразмѣрни съ възраста на ученицитѣ; тѣ трѣбва да бждатъ колкото е възможно прости и привлекателни, за да възбуждатъ мисъльта и да прѣдизвикватъ искренни впечатлѣния.

Въ класса „Rhétorique“ ученицитѣ са упражняватъ въ съставянье слова (discurs), а въ класса „Philosophie“ (послѣдния — IX) тѣ пишжтъ съчинения на философски теми (dissertations). Между другитѣ, докладътъ прѣпоржчва упражнението: „Vers francais á retourner et á compléter,“ което значи: възвръщание и допълняние французски стихове. Това упражнение са заключава въ слѣдующето: на ученицитѣ диктуватъ испърво развалени стихове, безъ прилагателни или въобще допълнителни думи, нъ съ ритма, и тѣ трѣбва да намѣрятъ испуснжтитѣ думи. Това са нарича допълняние стихове. На втората, пó-горнята фаза са диктуватъ стихове, обърнжти въ проза, на които думитѣ сж тъй размѣстени, щото отъ стиховетѣ излѣзва хубава проза, и ученикътъ е длъженъ *да възвърне* стиховетѣ.

Въ четвъртата и послѣдня глава за техническото и историческото прѣдавание (на литературата) авторътъ са исказва противъ техническото изучване на реторическитѣ форми, противъ учебницитѣ на теорията на словесностьта и противъ голѣмитѣ курсове на историята на литературитѣ. Отъ историята на литературата трѣбва да са исключжтъ всичкитѣ излишни животописни подробности и да са остави въ нея само това, което характеризува епохата, физиономията на вѣка, или найдостозабѣлѣжителнитѣ произведения, промѣненията въ вкуса, съ една дума, всичко, което дава прѣдставление за хода на искуството, литературата и цивилизацията.

Докладътъ на профессора Лависъ е несъмнѣнно най-забѣ

лѣжителенъ отъ тритѣ. Като опрѣдѣля въспитателната роля на историята, като прѣдмѣтъ, който развива паметьта и въображението, приучва да са оцѣнявать фактоветѣ, да са сѫди за личноститѣ, идеитѣ, епохитѣ и странитѣ, да са виждать умственнитѣ проявления въ сѫщата имъ срѣда и т. нат., авторътъ посвещава цѣла глава на теорията на прѣдаванието историята. Той туря четире правила: 1) прѣдаванието трѣбва да са распрѣдѣли на достаточно число години и да са приспособи на умственната сила на ученика; 2) прѣподавательтъ не трѣбва да са губи въ массата на фактоветѣ и подробноститѣ, „които съставлявать бича на историческото образование;“ той трѣбва да избира личноститѣ, на които дѣйствията сѫ са продължавали, фактоветѣ, които сѫ имали дълговрѣменни слѣдствия; 3) обучението на историята трѣбва да бѫде съ доказателсгво. Прѣподавательтъ трѣбва пó-напрѣдъ да изложи общата идея на своя курсъ за всичкото цѣло и за разнитѣ му части и послѣ трѣбва да води ученицитѣ си отъ точката на тръгванието до заключението, като забѣлѣзва всѣка стѫпка тъй, щото всичкий пѫть да са вижда. Курсътъ трѣбва да прѣдставлява едно цѣло; 4) прѣдаванието трѣбва още да бѫде живописно, т. е. прѣподавательтъ трѣбва да рисува личноститѣ и да описва фактитѣ тъй, щото личноститѣ и фактитѣ на единъ периодъ да са отличавать помежду си, и щото цѣлий периодъ да са отличава отъ прѣдшествуващия и слѣдующия периоди. Тѣзи принципи Г. Лависъ обяснява съ исторически примѣри. Колкото за приема на прѣданието, Г. Лависъ прѣдлага такава метода, която вече отколѣ са практикува; въ рѫцѣтѣ на ученицитѣ са намѣрва книга, въ която всѣка глава съотвѣтствува на урока, и въ която са описвать едритѣ събития, обичаитѣ, учреждения и съ животописанията и портретитѣ на повечето личности. На ученицитѣ са задава да прочетѫть една глава, а послѣ, като са убѣди, че ученицитѣ сѫ я прочели, той съкратява фактитѣ, прави забѣлѣжкитѣ си и произнося сѫжденията си. Между друго Г. Лависъ съвѣтва, въ долнитѣ классове повече да са питать, пó-малко да са заставять дѣцага да излагать историята. Дѣтето, което чете лекция за Гърцитѣ, е съвсѣмъ смѣшно.“ При доклада сѫ приложени новитѣ программи на прѣдаванието. Въ Франция историята са прѣдава рѣшително въ всичкитѣ классове, отъ приготовителния до послѣдния, и главно внимание са обръща на франскузската история; отдѣлно всеобщата

история (особенно старата) не са прѣдава, а са прѣдава „историята на Европа въ свърска съ историята на Франция." По новата программа, на историята на Европа, освѣнъ Франция, е обърнѫто пó-голѣмо внимание, отъ колкото пó-напрѣдъ, и особенно внимание е дадено на исорията на цивилизацията.

За доклада на Г. Кроизе, „за прѣдаванието на старитѣ езици," не струва да са говори много: въ него са повтаря това, което Г. Робие е казалъ за езицитѣ въ обще. Докладътъ поменува за това, че нѣкой желаѭтъ да исключѫтъ старитѣ езици отъ срѣднето классическо образование, нъ секцията не разгледвала това мнѣние.

Постановленията на коммисията, които са досѣгатъ до дисциплината, распрѣдѣлението на врѣмето и программитѣ, са прѣдставихѫ на обсѫжданието на Висшия Съвѣтъ въ послѣдната му сесия (27-ий и 28-ий минѫлий Декемврий). Съвѣтътъ прие всичкитѣ наредби относително дисциплината, нъ измѣни малко распрѣдѣлението на врѣмето. Споредъ неговото рѣшение. въ долнитѣ классове на занятията ще са посветяватъ 6 часа на день, въ срѣднитѣ 8 часа, а въ горнитѣ — 10 $^1/_2$ часа лѣтѣ и 10 часа зимѣ. На уроцитѣ са посветяватъ 20 и 20$^1/_2$ часа заедно съ рисованието. Программитѣ са приехѫ, нъ не сѫ още обнародвани. Измѣненията въ дисциплината и физическото въспитание сега вече са ввождатъ въ лицеитѣ тъй, щото въспитанницитѣ не мълчѫтъ вече въ врѣме на ѣдение и въ четвъртъкъ правѭтъ голѣми расходки. Нъ отъ идѫщата учебна година всичкитѣ реформи ще влѣзѫтъ въ сила.

Да забѣлѣжимъ, че реформитѣ са досѣгатъ само до основнитѣ классове. Классоветѣ, които приготвятъ за „конкурситѣ," оставатъ въ първото си положение до измѣнението на конкурснитѣ программи.

Прѣвелъ *Т. К. Коджовъ.*

Географията като наука и учебенъ прѣдмѣтъ*).

Отъ Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

Пособията при изучванието на географаята.

Глобусъ. За непосрѣдственно изучвание намъ е достъпна само окржжающата мѣстностность; по неволя са изисква щото, при запознаванието съ земята и съ нейнитѣ части да са прибѣгва къмъ нагледни пособия, между които първо мѣсто заема глобуса.

Глобуса прѣдставлява най-натуралното, точното и вѣрното изображение на земния шаръ. Той наглѣдно запознава съ вида на земята, нейното движение, градусната мрѣжа, распрѣдѣлението на сушата и водата. Друго наглѣдно пособие при изучванието на географията е картата, която служи само за символическо изображение на извѣстна часть отъ земята върху плоскость, което много отстжпва отъ дѣйствителното; ако даже са вземжтъ двѣ плоскошария и да са сложжтъ едно върху други, тѣ ще са допиржтъ само въ една точка, а общата цѣлость на изображението ще бжде нарушена.

При първото запознавание съ глобуса най-добрѣ е да са употрѣблява черния или индукционния глобусъ. Той е закрѣпенъ на проста хоризонтална подложка, покритъ е съ черна чиментна масса, по която лѣсно може да са чертае съ тибиширъ и послѣ начертаното да са истрива съ гжба. Екватора са изображава съ бѣла боя; всичко останало са изображава както и въ обикновенния глобусъ.

Индукционния глобусъ служи за показвание на полюситѣ, земната ось, градусната мрѣжа, пояситѣ, распрѣдѣлението на сушата и водата. На такъвъ глобусъ материцитѣ са чертаятъ съ тибиширъ, вслѣдствие на което тѣ ясно са отбѣлѣзвятъ на черния фонъ; споредъ тѣхния размѣръ на дъската може да са сжди и за тѣхната относителна величина.

Нека покажемъ употрѣблението на този глобусъ.

Да прѣдположимъ, че ний искаме да дадемъ понятие за пояситѣ. Задраскаваме съ тибиширъ растоянието между двата тропика. Питаме: между какви кржгове са заключава задраскапата часть? Задраскваме частитѣ, които лѣжятъ по-между полярнитѣ кржгове и полюситѣ. Тогава са пита: какво ще получимъ, ако снемемъ отъ глобуса тѣзи задраскани части? Коя точка лѣжи въ центра на горния конусъ? Между какви параллелни кржгове сж заключени незадрасканитѣ части? Колко е голѣма тъзи часть? На колко части или пояси дѣлятъ глобуса тропицитѣ и полярнитѣ кржгове? Наименуваме всѣки отъ тѣхъ. Кой кржгъ дѣли горѣщия поясъ на двѣ части? Въ коя страна лѣжи всѣкой отъ тѣхъ? Колко сж студенитѣ и умѣренитѣ пояси? Да са покажжтъ границитѣ на всѣки поясъ.

---

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. VI.

Обикновенния глобусъ не трѣбва да бжде малъкъ, защото и наче не може да са види ясно това, което е изобразено по него, тъй сжщо и голѣмъ не струва, защото е неудобно да са показва; добрѣ е ако диаметра на глобуса е отъ $^1/_2$ до $^3/_4$ аршина. Сега тено са приготовлявжтъ ржчни глобуси (въ Берлинъ фирма Heim приготовлява глобуси за 2 марки, съ диаметръ $1\,^1/_2$ дициметръ); латслно е щото отъ ученицитѣ, макаръ и отъ срѣдне учебно заве ние всѣки да има такъвъ глобусъ; по него по-лесно са запознава съ основитѣ отъ математическата и топическата география, отъ колк то по картата [1]).

Като ми е извѣстно отъ опитъ, че много прѣподаватели, особенно прѣподавателници са затруднявжтъ въ показванието по гло буса, азъ считамъ за не безполѣзно, подробно да запозная съ негово то устройство и съ тѣзи задачи, които могжтъ да бждятъ рѣшени с неговата помощь, разбира са само въ горнитѣ классове, когато веч сж минати началата на математическата география.

Глобуса състои отъ шаръ, горизонтална подложка, меридиан латунна, ивичка (пластинка), часовенъ, цифербляттъ и компасъ.

а) Шара са върти на ось, кращата на която сж полюситѣ; на равно растояние отъ полюситѣ е прѣкаранъ екватора; той е пер пендикуляренъ къмъ земната ось, прѣминава прѣзъ центра на земята и видимото небе и са дѣли на 360 градуса. Параллелно на екватора прѣзъ 10 или 30 градуса слѣдвжтъ параллелитѣ; два отъ тѣхъ отдалечени отъ екватора къмъ сѣверъ и къмъ югъ на $23\,^1/_2{}^0$ и са на ричжтъ полярни кржгове. Тропицитѣ и полярнитѣ кржгове дѣлятъ земната повърхнина на петь пояса: два студени, два умѣрени и единъ горѣщъ. Вертикалнитѣ кржгове, които прѣминавжтъ прѣзъ двата по люса, са наричжтъ меридиани; тѣ тъй сжщо са прѣкарвжтъ прѣзъ 10 или 30 градуса, споредъ размѣра на глобуса. Меридиана, който прѣ минава прѣзъ острова Ферро, са нарича първъ; той дѣли земята на двѣ полушария: источно и западно. Джгата на екватора, която са на мира между първия меридианъ и този, който прѣминава прѣзъ дадено то мѣсто, ще бжде дължина на това мѣсто; тя са счита отъ първия меридианъ къмъ истокъ до 360^0 или къмъ истокъ и западъ до 180^0. При всѣки меридианъ на екватора стои 0^0, а при полюситѣ — 90^0. Растоянието на даденото мѣсто отъ екватора са нарича широчина на мѣстото; като са глѣда гдѣ лѣжи мѣстото на сѣверъ или на югъ отъ екватора, отличавжтъ сѣверна и южна широчина.

Освѣнъ тѣзи кржгове на глобуса са изображава още и ек липтиката. Този голѣмъ кржгъ прѣсича екватора въ двѣ точки, които са намирятъ една отъ друга на 180^0 и послѣ са отдалечава на сѣ веръ и на югъ на $23\,^1/_2{}^0$. Тъзи точка, въ която еклиптиката, като са повдигне на сѣверо-истокъ (слѣд. на глобуса на юго-истокъ), прѣсича

[1]) *Забѣлѣжка.* Голѣми глобуси въ Россия са приготовлявжтъ въ Москва; въ Берлинъ у Реймера ($1\,^1/_2$ — 132 тал.) и Шотте ($1\,^1/_2$ марки — 33 тал.); послѣднитѣ са приготовлявжтъ и съ русски текстъ (въ 20 дюйма ц. 45 рубли); въ Прага у Фелкия ($^1/_3$ — 26 тал.).

екватора, са нарича точка на пролѣтното въсхождение; въ нея слънцето бива на 9 Мартъ. Втората точка, въ която еклиптиката са прѣсича съ екватора, са нарича точка на есенното въсхождение; въ нея слънцето бива на 10 Септемврий. Точката, въ която са прѣсича еклиптиката съ сѣверния тропикъ, са нарича точка на лѣтно слънцестоение (слънцето е тука на 10 Юния), съ южния — на зимно слънцестоение (слънцето е тука на 10 Декемврий). Еклиптиката са дѣли на 360°, които обикновенно са означавжтъ прѣзъ всѣки 10°; прѣзъ всѣки 30° са слага особенния знакъ на зодиака, който носи названието на това съзвѣздие, прѣзъ което прѣминава слънцето. Точкитѣ на шара, които еднакво сж отдалѣчени отъ еклиптиката, ще бждатъ нейнитѣ полюси; тѣ са изображавжтъ само на небеснитѣ глобуси.

в). Хоризонталната подложка са състои отъ триножникъ и хоризонталенъ прьстенъ, вжтрѣ въ когото са върти глобуса. Прьстена прѣдставлява истенския хоризонтъ т. е. кржгъ, който прѣминава прѣзъ небото на равни растояния отъ зенита и надира (зенита е точката на небото, която са намира надъ нашата глава, а надира е срѣщуположната точка на зенита). Вертикалнитѣ кржгове, които прѣминавжтъ прѣзъ зенита, ще бждатъ кржгове на височинитѣ; тѣ не са изображавжтъ на глобуса, защото всѣко мѣсто има и свой зенитъ. Тъзи часть отъ джгата на тѣзи кржгове, която са намира между хоризонта и дадената точка, показва височината на послѣднята надъ хоризонта. Височината на екватора надъ хоризонта са получава, ако отъ 90° извадимъ широчината на мѣстото или височината на полюса. Меридиана на всѣко мѣсто прѣминава прѣзъ неговия зенитъ, слѣд. той ще бжде кржгъ на височинитѣ; точкитѣ на прѣсичанието му съ хоризонта носжтъ название югъ и сѣверъ, а линията, която ги съединява, са нарича полуденна. Направлението на тъзи линия са опрѣдѣля по сѣнката, която са отхвърля по пладня отъ прьтъ, който е забитъ вертикално въ земята. На 90° отъ сѣверъ и югъ лѣжжтъ точкитѣ на истокъ и западъ.

За да опрѣдѣлимъ положението на звѣздата, хоризонта го дѣлжтъ още на 360° и отъ югъ къмъ истокъ и западъ отчитжтъ градуситѣ на джгата (азимута), която са намира между югъ и кржга на височинитѣ, който прѣминава прѣзъ дадената точка.

Въ истинската точка на изгрѣванието и залязванието, слънцето изгрѣва и залязва само въ дена на пролѣтното и есенното равноденствие; а въ останалитѣ дни — на извѣстно растояние отъ тѣхъ; това растояние са нарича отклонение отъ истинската точка на изгрѣванието и залязванието и са отчита отъ югъ или къмъ сѣверъ. По този начинъ, сега ставжтъ ясни тѣзи четире кржга, които сж изображени на хоризонталния прьстенъ. Най близкия до глобуса и най теснния кржгъ са дѣли на 90°, които са четжтъ отъ истокъ и западъ на югъ и сѣверъ отъ 0° до 90°. Той служи за опрѣдѣление отклонението точката на изгрѣванието и залязванието на слънцето отъ истинската точка на изгрѣванието и залязванието и дава възможность да са исчисли азимута: послѣдния са чете отъ югъ къмъ истокъ или западъ.

Вторня кржгъ са дѣли на 12 части, споредъ числото на зо-

диаковитѣ знакове; той служи за опрѣдѣление положението на слънцето въ извѣстенъ день.

Третия кржгъ сжщо тъй са дѣли на 12 части, споредъ числото на мѣсецитѣ; заедно съ втория кржгъ, той носи название астрономически календарь.

Четвъртия е раздѣленъ на 32 части, съотвѣтственно странитѣ на свѣта; заедно съ измѣрителя на височинитѣ, той служи за опрѣдѣление относителното положение на двѣ точки на земния шаръ. Въ малкитѣ глобуси рѣдко нѣкога изобразявжтъ всичкитѣ четире кржгове или пъкъ ги слагжтъ въ други редъ.

c). Металическия пръстенъ, който прѣминнава прѣзъ двата полюса, са нарича меридианъ. Той са върти на ось отъ западъ къмъ истокъ и обратно, раздѣленъ е на 90°, които са четжтъ отъ екватора, гдѣто е поставено 0°, къмъ полюситѣ, гдѣто е поставено 90°; съ помоща му опрѣдѣляме широчинитѣ на мѣстото.

d). Тѣсната латунена ивица (пластинка) е раздѣлена на 90°, къмъ които още са прибавятъ отъ 12°—30°; съ едина си край тя е прикрѣпена къмъ горнята точка на меридиана, а съ другия са движи по глобуса въ различни страни и при това забѣлѣзва всички точки, които лѣжжтъ на единъ параллель съ тъзи точка, къмъ която е закрѣпена. Тя дава възможность да са опрѣдѣли числото на градуситѣ, които съотвѣтствовжтъ на растоянието по между двѣ точки; ако намѣреното число са умножи на 15 (величината на градуса въ мили), то са получава дѣйствителното развитие помежду точкитѣ.

e). Часовния циферблатъ са прикрѣпява къ сѣверния поясъ: на него има два кржга, раздѣлени споредъ числото на часоветѣ — 12 части, които прѣминавжтъ надъ меридиана. Часоветѣ са показватъ отъ стрѣлка, която са движи заедно съ глобуса. Глобуса трѣбва да са върти на дѣсно; часоветѣ, които са падатъ надъ западната часть на хоризонта, показвжтъ прѣдобѣдното врѣме, е подъ источната — послѣдобѣдното.

f). Подъ подложката са намѣрва малко сындяче съ магнитна стрѣлка (компасъ) за опрѣдѣлението на сѣверъ и югъ. Магнитната стрѣлка губи съ врѣмето своята сила; ако е неизвѣстна голѣмината на магнитното склонение въ даденото мѣсто, то тя нѣма да опрѣдѣля точното положение на сѣверъ. Ето защо по-добрѣ е да са опрѣдѣлжтъ странитѣ на свѣта по полудената линия посрѣдствомъ сѣнката, която пада отъ ветрикално туренъ прътъ.

При показванието на глобуса прѣди всичко е нуждно умѣние да са ориентирова глобуса, т. е. да са докара подложката, меридиана и самия шаръ въ такова положение, щото той дѣйствително да прѣдставлява земята такава, каквато и трѣбва да са показва отъ мѣстото на наблюдението. За това прѣди всичко е нуждно съ помощьта на ватерпаса да са постави хоризонтално масата, на която стои глобуса или поне неговата подложка и то така, щото сѣверната точка на хоризонталния пръстенъ да бжде обърната къмъ сѣверъ, южната къмъ югъ. Послѣ въртжтъ компаса до тогава, до гдѣто сѣверния и южния край на стрѣлката не доде подъ съотвѣтственнитѣ точки на подложка-

та и като повивжтъ послѣднята до тогава, до гдѣто стрѣлката не приеме положение, което да съотвѣтствова на магнитното склонение, а ако послѣднйото е неизвѣстно, то до тогава, догдѣто тя не доде по направлението на полуденната линия. Ако при глобуса нѣма компасъ, или послѣдния не е вѣренъ, трѣбва глобуса да са натъкми по полуденната линия така, щото сѣверния полюсъ да е обьрнатъ къмъ сѣверъ, а плоскостьта на меридиалния пръстенъ да са съвпада съ полуденната линия. Когато глобуса е натъкменъ споредъ странитѣ на свѣта, трѣбва да са повьрне меридиана и да са повьрне сѣверния поллюсъ на толкова градуса по високо отъ хоризонта, колкото влизжтъ въ географическата широчина на мѣстата; послѣ това вьртжтъ глобуса, догдѣто даденото мѣсто не доде подъ меридиана тогава то ще бжде въ зенита, т. е. въ най-високата точка на полушарието на хоризонта, а дьрвения пръстенъ на подложката ще прѣдставлява истинния хоризонтъ на Петербургъ. Съ помощьта на глобуса и безъ теллурия може нагледно да са разясни продължителността на движението на земята около остьта, промѣняванието на деня и нощьта и годишното движение на земята около слънцето.

1). Продължителността на движението на земята около остьта ѝ.

Натъкмяваме глобуса споредъ полуденната линия, докарваме го въ положение съотвѣтственно на широчината на мѣстото, докарваме подъ латунното меридиално пръстенче първия меридианъ, докарваме стрѣлката на часовния циферблатъ на горнитѣ 12 дѣления, захващаме да вьртимъ глобуса отъ западъ къмъ истокъ, т. е. отъ лѣво къмъ дѣсно, тогава ще видимъ по екватора и циферблата, че въ продължение на 1 часъ глобуса ще са завьрти на 45^0, въ 12 часа ще направи половина обрьщание, а въ 24 часа ще направи пълно обрьщание.

2). Смѣняванието на деня съ нощьта, като слѣдствие отъ вьртението на земята около остьта си.

Затуляме прозорцитѣ съ пердета или съ капацитѣ, поставяме глобуса на масата, а отъ дѣсната му страна на сжщата височина лампа тъй, щото пламака ѝ да дохожда на равно съ земната орбита, която е параллелна съ повьрхнината на масата и дѣли глобуса на полвенъ. Лампата освѣщава едното пулушарие; другото остава въ сѣнка. Като повьртиме глобуса къмъ истокъ; заедно съ него ще са примѣстява и границата между освѣтената и не освѣтената часть на глобуса до тогава, до когато отъ ново не дойде въ това положение, въ което са е намѣрвалъ въ началото на опита; при това границата постепенно ще прѣминава и на другитѣ точки на глобуса и ту единъ ту другъ пунктъ на шара ще пада въ свѣтлина или въ сѣнка.

3). Движението на земята около слънцето и неговитѣ слѣдствия.

Въ тъмната стая на срѣдата на масата са слага лампа отъ такава височина, каквато е и въ прѣдидущия опитъ. Начертаваме на масата кржгъ, раздѣляме го на четире равни части, които означаваме съ I, II, III, IV и всѣка такава часть отново ѭ дѣлимъ на четире части; получаваме 12 точки, които съотвѣтствовжтъ на зодиакалнитѣ знакове.

Слагаме глобуса въ точка I по полуденната линия тъй, щото

височината на сѣверния полюсъ да бѫде 66 $^1/_2{}^0$, или иначе казано, земната ось да бѫде отклонена отъ ветрикалното положение на 23 $^1/_2{}^0$. Движимъ по полегка глобуса около лампата отъ точка I назадъ до сѫщата точка и въ сѫщото врѣме го въртимъ около остьта му тъй, щото послѣдняга да бѫде постоянно насочена къмъ една и сѫща точка на небото, т. е. да си остава параллелна сама на себе си, тогава сѣверния и южния полюсъ или еднакво ще са наклонявѫтъ къмъ слънцето или единъ отъ тѣхъ ще бѫде наклоненъ повече къмъ него.

При въртението на глобуса въ точка I свѣтливитѣ лѫчи падѫтъ вертикално на екватора, границата на освѣтената и засѣнчената часть прѣминава прѣзъ двата полюса. Въ такова положение слънцето бива на 9 Мартъ; въ сѣверного полушарие настѫпва начало на пролѣтьта, въ южното — начало на есеньта; деня е равенъ на нощьта по цѣлия земенъ шаръ; на сѣверния полюсъ са начева день, който са продължава половинъ година, на южния полюсъ тъй сѫщо дългата нощь. Слънцето са намѣрва между земята и знака на Овена (въ съзвѣздието на рибата); отъ земята то ще са вижда отъ тъзи точка, гдѣто е знака на Овена; а отъ слънцето земята напротивъ ще бѫде въ противоположна точка, именно въ знака на Вѣзнитѣ (съзвѣздието Дѣвица). Тука трѣбва да забѣлѣжимъ, че знаковетѣ на зодиака не съотвѣтствовѫтъ на изображенията на съзвѣздията, тъй напр. знака на Овена са съвпада съ съзвѣздието на Рибата, а знака на Вѣзнитѣ — съ съзвѣздието на Дѣвицата.

Начеваме да движимъ глобуса отъ I къмъ II и го въртимъ около остьта му тъй, щото остьта да си остава параллелна; тогава освѣтената часть отива повече на сѣверъ, лъчитѣ на свѣтлината прѣзъ сѣверния полюсъ падѫтъ и на другата страна на сѣверния полярень крѫгъ, а въ южното полушарие тѣ не излизѫтъ вънъ отъ полярния крѫгъ. Слънцето ще начева да мѣнява своето положение и ще са движи къмъ сѣверъ прѣзъ знаковетѣ на Овена, Телеца и Близнеца; на сѣверъ са увеличава продължителностьта на деня и силата на слънчевото грѣние, на югъ напротивъ тѣ са умалявѫтъ: сѣверния полюсъ е освѣтенъ, а южния е въ сѣнка. Завъртаме глобуса около остьта му въ точка II; вертикално слънчевитѣ лѫчи падѫтъ на Тропика — Рака, границата между свѣтлата и тъмната часть дохожда до другата страна на сѣверния полярень крѫгъ, а въ южното полушарие тя едвамъ са допира до този крѫгъ; слънцето встѫпва въ знака на Рака (10 Юния), въ сѣверното полушарие е начало на лѣтото — лѣтно слънцестоение, най-дългия день и най- малката нощь; въ южното е начало на зимата, най-продължителната нощь.

Движиме глобуса къмъ точка III. Границата между освѣтената и неосвѣтената части начева да са поврыща назадъ къмъ като догдѣто екватора не премине прѣзъ двата полюса, както и въ точка I; слънцето са врыща къмъ екватора и прѣминава прѣзъ знаковетѣ Ракъ, Левъ и Дѣва; въ сѣверното полушарие са умалявѫтъ денетѣ и топлината, а въ южното наопаки са увеличавѫтъ. Завъртаме глобуса около остьта му въ точка III. Лѫчитѣ на свѣтлината падѫтъ вертикално на екватора, границата между свѣтлата и тъмната час-

дохожда до полюситѣ, слънцето встжпва (II Септемврий) въ знака на Вѣзнитѣ; начало на есеньта въ сѣверното полушарие и на пролѣтьта въ южното, второ равноденствие, начало на полугодната нощь въ сѣверното полушарие и на такъва день на южното.

Движимъ глобуса къмъ точка IV. Границата между свѣтлата и тъмната часть отива на югъ; лжчитѣ на свѣтлината чрѣзъ южния полюсъ дохождкть до южния поляренъ кржгъ; сѣверния поляренъ кржгъ означава прѣдѣла, до които достигжтъ слънчевитѣ лжчи на сѣверъ. Слънцето са отдалѣчава отъ екватора на югъ прѣзъ знаковетѣ на Вѣзнитѣ, Скорпиона и Стрѣлеца, днитѣ и топлина въ сѣверното полушарие са умалявжтъ, а въ южното са уголѣмявжтъ. Завъртаме глобуса около остьта му въ точка IV; лжчитѣ вертикално падктъ на Тропика—Козерога, границата между свѣтлата и тъмната части са намира на другата страна на южния поляренъ кржгъ, а до сѣверния тя само са допира; южния полюсъ е освѣтенъ, а сѣверния въ сѣнка; слънцето е встжпило въ знака на Козерога (10 Декемврий); начало на зимата въ сѣверното полушарие, на лѣтото въ южното; второ слънцестоение, найдългъ день и най къса нощь въ южното полушарие, а въ сѣверното наопаки.

Движимъ глобуса къмъ точка I; границата между свѣтлата и тъмната части са приближава все къмъ сѣверъ, догдѣто най послѣ отъ ново не прѣмине прѣзъ двата полюса; слънцето са оттеглюва назадъ къмъ екватора, прѣминава прѣзъ знаковетѣ на Козерога, Водолеятѣ и на Рибата; въ сѣверното полушарие са умалява нощьта, увеличава са деня, а въ южното наопаки.

Нека видимъ сега какви задачи могжтъ да бждктъ рѣшени на глобуса.

a). Да са намѣри географическата широчина и дължина на мѣстото.

Въртимъ глобуса до тогава, догдѣто даденото мѣсто не доде подъ меридиана; тогава по екватора не е трудно да са отчете дължината, а по меридиана широчината на мѣстото.

b). Да са намѣри разницата между врѣмената на двѣ дадени мѣста.

Докарваме двѣтѣ мѣста подъ меридиана и отчитаме по екватора растоянието на всѣки отъ тѣхъ отъ меридиана; разликата въ растоянията ще покаже разликата между дължинитѣ; умножаваме послѣднята на 4, ще намѣримъ разликата въ минути, които обрьщаме въ часове. Дължината на Петербургъ е 48° и, на Парижъ 20° и, разликата е 28°; като унозкимъ 28 на 4, получаваме 112 минути или 1 часъ 52 минути.

Или: Докарваме подъ меридиана мѣстото, което лѣжи по къмъ истокъ, слагаме стрѣлката на циферблата на горнитѣ 12 часа, повръщаме глобуса на дѣсно, т. е. къмъ истокъ до тогава, догдѣто другото мѣсто сжщо доде подъ меридиана. Стрѣлката ще покаже разликата въ врѣмето; като умножимъ послѣднята на 15, ще получимъ разликата на дължинитѣ.

c). Извѣстно е врѣмето на дадено мѣсто; пита са, въ това врѣме колко е часа въ друго мѣсто?

Отначало са узнава разликата въ врѣмето (глѣд. в.), ако мѣстото лѣжи по на западъ отъ другото, разликата са прибавлява към даденото врѣме, ако е по на истокъ, то тя са изважда; по този начинъ са узнава, колко е часа въ второто мѣсто.

Да кажемъ, че въ Прага е 3 часа прѣзъ деня; пита са, колко е часа въ това врѣме въ Петербургъ?

Намѣрва са разликата въ врѣмето; тя ще бѫде 1 ч, 3 ½ минути, прибавяме ѭ къмъ 3 часа, въ Петербургъ слѣдователно ще бѫде 4 часа 3 $^{1}/_{2}$ минути прѣзъ деня. Или: докарваме Петербургъ подъ меридиана, стрѣлката са поставя на 3 часа прѣзъ деня, послѣ са докарва Прага подъ меридиана; стрѣлката ще покаже, че въ Петербургъ е 4 часа и 3 $^{1}/_{2}$ минути прѣзъ деня.

d). Въ дадено мѣсто е извѣстенъ часъ, гдѣ въ това врѣме е пладнѣ или полунощь?

Докарваме даденото мѣсто подъ меридиана; стрѣлката са поставя на горнитѣ 12 часа, въртимъ глобуса до тогава, догдѣто стрѣлката не доде на дадения часъ; всичкитѣ мѣста по меридиана ще бѫдѫтъ исканитѣ. Ако часа е билъ прѣдъ пладнѣ, то всичкитѣ мѣста, които лѣжѫтъ по на истокъ отъ даденото ще иматъ пладнѣ и ще са намирѫтъ подъ прѣдната часть на меридиана, а на противоположната часть въ това врѣме ще бѫде полунощь. Ако ли часа е билъ послѣ пладнѣ, то пладня ще бѫде въ всичкитѣ мѣста, които лѣжѫтъ по на западъ отъ даденото мѣсто.

e). Да са намѣри най-краткото развитие между двѣ точки.

Докарваме едната точка подъ меридиана, надъ него отгорѣ прикрѣпяме къмъ меридиана латунената ивичка (пластинка) и ѭ движимъ къмъ другата точка; тъзи часть отъ латунената ивица (пластинка), която лѣжи между двѣтѣ точки, ще покаже растоянието въ градуси; като го умножимъ на 15 ще узнаемъ, на колко мили едната точка е отдалѣчена отъ другата. Ако растоянието е по голѣмо 90°, трѣбва да са намѣри точка, която да лѣжи на другото полушарие срѣщу едната отъ даденитѣ точки, опрѣдѣля са растоянието ѝ отъ другата точка и намѣреното число градуси изваждаме отъ 180°; получената разлика ще покаже исканото растояние.

f). Да са намѣрѭтъ мѣстата, които лѣжѫтъ на истокъ или на западъ отъ дадена точка.

Довежда са глобуса по широчината на даденото мѣсто, докарва са тъзи точка подъ меридиана, прикрѣпя са къмъ послѣдния латунената ивица (пластинка) и края ѝ движимъ по глобуса; всичкитѣ мѣста, които ще додѫтъ подъ неѭ, ще бѫдѫтъ исканитѣ.

Обратно, ако сѫ дадени двѣ мѣста и са иска да са узнае, въ коя страна едното е отдалѣчено отъ другото, то движѫтъ латунената ивица (пластинка) отъ едното мѣсто до другото; по хоризонталния крѫгъ може да са види, въ коя страна са извършва движението, а слѣдователно да са отговори на дадения въпросъ.

g). Пита са, да са опрѣдѣли за извѣстно мѣсто, напр. Прага, въ опрѣдѣленъ день, (напр. 19 Май) врѣмето за изгрѣванието и залязванието на слънцето, отклоняванието му отъ истинската точка на

окъ и на западъ, продължителлостьта на деня, началото на сутрин-
та и вечерната зари?

Слага се глобуса по широчината на Прага (50°), намѣрва са астрономическия календаръ по хоризонталния кржгъ, дължината на слънцето въ този день ($69\frac{1}{2}^{\circ}$), тя са уголѣмява на 180°, получаме $249\frac{1}{2}^{\circ}$, по този начинъ са намѣрва точката на еклиптиката въ кото ще бжде слънцето; докарваме іж подъ меридиана и поставяме стрѣлката на горнитѣ 12 часа, когато слънцето встжпва въ меридиана. Послѣ движимъ тъзи точка ($249\frac{1}{2}^{\circ}$) отначало къмъ западната точка на хоризонта, а послѣ това къмъ източната точка на хоризонта. Въ първия случай стрѣлката ще покаже врѣмето на слънчовото изгрѣвание (около 4 часа сутриньта), а съотвѣтствующия градусъ въ първия кржгъ, хоризонталното колело — отклонението отъ истокъ (36° къмъ северъ); въ втория — врѣмето на слънчевото залязвание (около 7 часа вечерь), а съотвѣтственния градусъ на хоризонталното колело — отклонението отъ западъ. Въ резултата излиза; че продължителностьта на деня ще бжде 16 часа, а на нощьта 8 часа.

Завъртаме глобуса отначало къмъ западъ, а послѣ къмъ истокъ, догдѣто точката на еклиптиката ($249\frac{1}{2}^{\circ}$ не са скрие задъ хоризонта на 18°, тогава ще получимъ началото на утренната и края на вечерната зари.

h). Да прѣдположимъ, че на 27 Априлий въ Прага е 10 часа сутриньта, пита са, какъ да са узнае склонението на слънцето въ този день, да са опрѣдѣлжтъ всичкитѣ тѣзи мѣста, въ зенита на които са намѣрва слънцето въ този день, да са намѣри това мѣсто, гдѣто въ това врѣме слънцето е въ зенита и това полушарие, което е освѣтено отъ него.

Туря са глобуса по широчината на Прага (50°), довежда са Прага подъ меридиана, стрѣлката са докарва на 12-тѣхъ горни часове.

Въ астрономическия календарь са намѣрва дължината на слънцето въ този день (47°). Забѣлѣзва са на земната еклиптика точката, която съотвѣтствова на 227° (47°+188°=227°), докарваме іж подъ меридиана и гледаме, съ кой градусъ отъ меридиана тя са съвпада (17°); този градусъ ще покаже склонението на слънцето и географическата широчина на всичкитѣ искани мѣста.

Обрьщаме глобуса и прѣзъ всичкото врѣме като слѣдиме за 17-ия градусъ на меридиана, намираме положението на паралелния кржгъ, на който лѣжжтъ всичкитѣ точки, гдѣто въ този день слънцето е въ зенита.

Завъртаме глобуса, догдѣто стрѣлката не покаже на 10 часа утрина; мѣстото гдѣто слънцето въ това врѣме е въ зенита си, ще бжде подъ помѣнатия градусъ на меридиана (170). Ако съ повръщане на меридиана сложимъ въ зенита намѣреното мѣсто, то това полушарие, което са намира въ това врѣме надъ хоризонта, ще бжде освѣтено отъ слънцето.

i) Да са намѣри продължителността на най-голѣмия ден напр. на Петербургъ.

Слага са глобуса по широчината на Петербургъ (60°), д карваме го подъ меридиана, забѣлѣзваме точката, въ която са пр сича меридиана съ сѣверния тропикъ, довеждаме стрѣлката на 12 тѣ горни часове, завъртаме глобуса на дѣсно до тогава, догдѣто точк та на прѣсичанието не доде въ източната точка на хоризонта, тога стрѣлката ще покаже часа на залязванието; въ дадения случай то ще бжде 9 $^1/_4$ часа вечерьта, слѣдователно продължителността н деня ще бжде 9 $^1/_4$ часа, 2 минути или 18 $^1/_2$ часа.

Стѣнни карти. Стѣннитѣ карти трѣбва да бждѫтъ отъ из вѣстенъ масщабъ, прѣдставлявѫтъ сполучливъ изборъ отъ названи а главното е да бждѫтъ точни, ясни и наглѣдни. Точна карта е тъз очертанията на която сж сходни съ дѣйствителнитѣ; ако тя е от малъкъ мащабъ, то на неѭ не могѫтъ да са прѣдставѭтъ всичкит извивания на рѣкитѣ, но даже и широчината напослѣдната ще бжд винаги по голѣма отъ сжщинската; освѣнъ това планинитѣ и отдѣлни тѣ върхове ще са сливѫтъ наедно. Ясна карта е тъзи, на която орохи дрографическитѣ данни сж прѣдставени напълно вѣрно; голѣмата ил малката нагледность на картата зависи отъ нейното начертавание Неотколя въ училищата сж са употребявали карти на отдѣлни листове никой не са е погрижвалъ, щото тѣ да давѫтъ ясно прѣдставление а страната и одѣлнитѣ ѝ части да са виждѫтъ отдалечъ; такива карт сж биле напъстрявани съ названия на различни рѣки, градовце, пѫти ща и др. такива.

Пръвъ пѫть на учителския съборъ въ Гота, въ 1847 г. из вѣстния картографъ Сидовъ са е явилъ съ своята стѣнна карта Азия на която е показалъ, какъ съ нейната помощь може да са възбуди самодѣятелността на ученицитѣ и да са дѣйствова на тѣхното умствен но развитие. Орохидрографическитѣ данни, различния цвѣтъ на водитѣ съкратенитѣ названия — всичко е било направено, за да може карта та да стане ясна и наглѣдна за цѣлия классъ. Появяванието н Сидовата карта може да са счита за епоха въ историята на прѣпо даванието географията; послѣ неѭ сж са явили много подражания най-сполучливо отъ тѣхъ прѣдставлявѫтъ мушаменитѣ стѣнни карти на Фогеля и Делича; на тѣхъ най-наглѣдно излѣзва повърхнината всичкитѣ нейни форми. Низкитѣ страни, висикитѣ поляни, планински тѣ гръбнаци сж боядисани съ тъмна боя; различнитѣ степени н зеления цвѣтъ, съ който са покрити низкитѣ страни въ Сидовата кар та колкото и да сж удобни за очитѣ, могѫтъ да доведѫтъ ученицитѣ въ заблуждение, че непрѣмѣнно всичкитѣ низки страни сж плодород ни, покрити съ полета, лъки или гори. Отъ стѣннитѣ карти въ наши тѣ училища са употрѣбявѫтъ най-много на Ильина и Сидова; карти тѣ на Симашко приличѫтъ но Фогелевскитѣ, но вслѣдствие на малки тѣ размѣри сж неудобни за показвание въ классъ. Отъ другитѣ най-добри сж: Chavanue, Bamberg, Kiepert, Berghaus: Physikalische Wandkarte der Erde.

Атласи. Съ усъвършенствованието на стѣннитѣ карти сж са

одобрявали и учебнитѣ атласи, но и до сега повечето отъ тѣхъ страдатъ отъ излишни подробности, твърдѣ рѣдко са срѣща страна, не напъстрена съ названия. Най-добри атласи сѫ: Линберсъ — Учебенъ атласъ по всеобщата география въ 2 части, съ 40 таблици и Пулиовски: Учебенъ географически атласъ, който съдържа само това, което е нуждно за учащитѣ са. Отъ нѣмскитѣ:

1) Lichtenstern и Laude: Schulatlas 44 карти, цѣна 3 талера; по-важнитѣ господарства сѫ прѣдставени на 2 листа: на едина е изображенъ физическия отдѣлъ, а но другия топическия; картитѣ сѫ изрѣвани на стонона, ясно и разбрано; моретата сѫ боядисани съ синъ цвѣтъ, низкитѣ страни съ жълтъ, високитѣ поляни съ бѣлъ, планинитѣ съ черъ и според височината, спазена е и тѣхната сѣнка. Тѣ сѫ по-негледни отъ картитѣ въ атласа на Сидова и могатъ напълно да замѣнятъ скѫпитѣ, но не точнитѣ релефни карти. Има и по ефтени издания на този атласъ, такива сѫ отъ 37 карти, съ цѣна 2 талера, отъ 29 карти, съ цѣна 1 талеръ.

2) a) Debes: Schulatlas für die oberen Unterrichtsstuten 91 карта, цѣна 5 марки и 85 пфенига. в) Debes: Schulatlas für die latlas kleiner 19 карти, 60 пфенига.

3) Adami — Kiepert: Schulatlas.

4) Stieler: Schulatlas.

За самостоятелни занятия може да са рекомендувать слѣдующитѣ издания:

5) a) Sohr — Berghaus: Haudatlas der neueren Erdbeschreibung въ 25 листа, цѣна 12 марки, b) Sohr-Berghaus: Haudatlas der neueren Erdbeschreibung, 65 листа, цѣна 31 марка и 60 пф. c) Sohr-Berghaus: Haudatlas der neueren Erdbeschreibuug, 100 л., 45 марки.

6). Stieller: Handatlas отъ 90 карти, 55 марки.

7). Berghaus: Phisaikalischer Schulatlas отъ 28 карти, 9 марки.

8) Sydow: a) Methodischer Haudatlas, съ 30 таблици, 18 марки. b) Orohydrographischer atlas, съ 25 табл., 3 марки, 60 пфен. Sydow: c) Orographischer atlas, съ 24 табл., 2 марки. d) Sydow: Hydrotopischer atlas, съ 28 табл., 2 м. 40 пф.

Голѣмо неудобство въ атласитѣ е, че не въ всичкитѣ за първъ меридианъ са взема единъ и сѫщия: въ едни този, който минува прѣзъ острова Ферро, въ други — прѣзъ Парижъ, въ трети — прѣзъ Гринвичъ, а въ четвърти — прѣзъ Пулково. Желателно е щото въ всичкитѣ да бѫде единъ и сѫщъ първъ меридианъ, а именно този, който вѣче отдавна са е прокаралъ прѣзъ острова Ферро.

Релефни карти. Релефнитѣ карти са отличаватъ съ особенна нагледность; на подробноститѣ въ тѣхъ не е обърнато внимание, но затова съ ясни характеристически черти е прѣдставено всичко сѫществено, тъй щото са дава ясно прѣдставление за повърхнината на страната, съ всичкитѣ нейни измѣнения.

Добритѣ релефни карти сѫ рѣдки, тѣ изискватъ подробно и точно измѣрване на всичкитѣ височини. При малъкъ мащабъ, тѣ не

даватъ вѣрно прѣдставление за отношенията между височината, дължината и широчината на гръбнацитѣ; винаги вертикалното очертание ще бѫде несъразмѣрно голѣмо въ сравнение съ хоризонталната протѣгналость на страната и може да введе ученицитѣ въ заблуждение, относително сѫщинската височина на гръбнака. Ако картата бѫде отъ голѣмъ масщабъ, не по малко отъ $^1/_{50000}$, то тя най-добрѣ добива цѣльта си, особенно при сравнението ѝ съ обикновеннитѣ карти, на които сѫ изобразени планинскитѣ гръбнаци; ученика по тѣхъ получава по точно прѣдставление, отъ колкото отъ цѣла страница текстъ. До сега практиката не е могла да приготви подобни карти по евтенъ способъ и отъ такъвъ материалъ, щото тѣ да не са разваляътъ скоро; гипсовитѣ скоро са пукатъ, отъ папье-маше при изсъхването губятъ първоначалната си форма, а галванопластичаскитѣ отъ мѣдь сѫ много скѫпи. Най-добрѣ е релефнитѣ карти да бѫдатъ приготвяни отъ самитѣ ученици; тѣ напълно си разесняватъ орографията на страната и лѣсно разбиратъ всичкитѣ явления, които зависятъ отъ вертикалното очертание на повърхнината.

За приготвение са зема суха дъска, на която искатъ да залѣпятъ картата; различна величина метални гвоздѣйчета за обозначавание на височинитѣ, стоманени кукички за удълбавание неравноститѣ и за издълбавание на тѣснитѣ рѣчни долини; восачена хартия за скопирвание на картата, четчици, бои и мегка масса, която са приготовлява тъй: нѣжна грънчарска глина са разкъсва на парчета, изсушава са и са стрива на прахъ; къмъ нея са прибавя масло или масъ до тогава догдѣто не са получи такава твърда масса щото да може да са мечка съ прьсти. Прѣди всичко картата, която желаятъ да направятъ, ѭ начертаватъ на хартия, като обозначаватъ точно направлението на морскитѣ брѣгове, рѣкитѣ езерата, планинскитѣ гръбнаци, стръмнинитѣ и поставятъ цифри, които обозначаватъ височинитѣ на отдѣлнитѣ върхове, които влизатъ въ състава на гръбнака. Приготвяната по този начинъ карта прѣваждатъ на восачената хартия, а тъзи снимка ѭ прѣваждатъ на дъската съ помоща на хартия, напоена съ боя; послѣ въ точкитѣ, които съотвѣтсвоватъ на отдѣлнитѣ върхове, съобразно съ височината на послѣднитѣ, набиватъ телени иглици. Въ заключение мажатъ страната съ мегката масса, отдѣлятъ извиванията на брѣговата линия, слагатъ различнитѣ стръмнини, запълнятъ пространствата между иглицитѣ, оставятъ картата да изсъхне, най-послѣ поправятъ погрѣшкитѣ изглаждатъ излишнитѣ неравности и ѭ намазватъ съ боя.

Най-добритѣ релефни карти са работятъ отъ Щумма въ г. Рейнбахъ (Прирейн. Прусия), Дейхмана въ г. Касселъ (приготовляватъ са отъ комеди), Рурстера въ Цюрихъ; но цѣнитѣ имъ сѫ твърдѣ голѣми, тъй напр. Срѣдня-Европа (Щумма) въ масщабъ 1: 1,000,000 въ дѫлжина и широчина 145 сант. струва 150 марки, въ масщабъ 1: 2,500,000 цѣна 60 марки; Азия (Дейхмана) въ 1: 8,000,000 цѣна 90 марки.

Релефнитѣ глобуси, отъ малки размѣри и които нѣматъ с-

собенно значение, са приготовлявжтъ у Шотте въ Берлинъ въ $^1/_3$ отъ метра, цѣна 8 $^1/_3$ тал.

Отъ атласитѣ съ рельефни карти ще забѣлѣжимъ: Равенштейна отъ 8 карти. Ravenstein: plastischer Schulatlas; Woldermann: Plastischer Schulatlas; Kunz: Repetitionsatlas über alle Theile der Erde, съ 18 таблици, цѣна 2 $^1/_2$ марки; на русски езикъ релефенъ атласъ е издаденъ отъ Московската работница. Посрѣдствомъ фотографията са получавжтъ снимки отъ релефнитѣ карти; такива фотографически карти, при взиранието въ тѣхъ отъ далѣчно растояние, произвѣждатъ на окото такова впечатление, както и сжщинскитѣ релефни карти, само че на тѣхъ е трудно да са отличжтъ всичкитѣ поляни отъ низкитѣ страни; подобни карти сж издадени въ Германиия отъ Раатца, а въ Росия отъ Илина.

Различни пособия по географията.

Отъ другитѣ пособия по географията ще забѣлѣжимъ:

a) Теллурий служи за показвание движението на земята и луната; у Фелкля е съ часовенъ механизамъ, цѣната му достига отъ 10—100 талера; въ Петербурската работница на учебнитѣ пособия, приготовлявжтъ са по-прости, но за това и по-ефтени. Слънцето са изобража отъ лампа, земята — отъ голѣмъ шаръ, а луната — отъ малко посрѣбрено шарче, хоризонталния кръгъ служи за ориентирвание. Лампата трѣбва да бжде турена тъй, щото срѣдата на пламака да дохожда на една височина съ центра на земята; линията, която съединява тѣзи двѣ точки, да бжде паралелна на хоризонталния кржгъ. При вьртението на земята около слънцето; тъзи линия описва плоскость, въ която ще са намиржтъ центроветѣ на земята и слънцето; тъзи плоскость ще бжде земната орбита. Луната не лѣжи на тъзи линия; пжтя, който тя описва около земята, е наклоненъ къмъ земната орбита на 5°, но на никой теллурий неможе да са прѣдстави такова наклонение.

b). Модели. Тука са отнасжтъ релефнитѣ изображение на различнитѣ форми на земната повърхнина. Между тѣхъ първо мѣсто заемжтъ геологическитѣ релефи на Хейма; отъ тѣхъ до сега сж излѣзли 4, струвжтъ скжпо, но сж направени прѣвъсходно (глетчеръ и морена — 120 фр., вулканически островъ — 90 фр., стръменъ брѣгъ и дюна — 75 фр., размита долина — 100 фр.). Мидели бюстове отъ человѣческитѣ плѣмена са приготовлявжтъ въ Россия отъ Шиндгелма и Московската дѣтска библиотека и Гейзера; отъ изданията въ другитѣ страни ще забѣлѣжимъ тѣзи: Dietz ünd Zieger: 15 издути на една дъска глави отъ различни плѣмена, цѣна 85 марки; Ehrhard: 16 глави на една дъска, цѣна 20 марки; 32 глави на двѣ дъски, цѣна 40 марки; 5 дъски съ 77 глави — 100 марки.

c) Стереоскопи, съ картини на хартия или на стъкло давжтъ пластически изображения, които могжтъ да замѣнжтъ моделитѣ, особенно ако е прѣдставено здание, часть отъ градъ, какъвъ да е ландшафтъ и др. такива.

d). Плоски изображения. Тѣ прѣдставлявжтъ редъ геогра-

фически елементи, събрани въ една идеална мѣстность, отдѣлна типическа мѣстность или какво и да е характерно явления.

За примѣръ на първото служи: Hirt; Haüpt formen der Erdoberfläche, (цѣна 4 марки). На таблица въ 1 метръ дължина сѫ изображени: хоризонтъ, явленията, които показватъ шаровидността на земята, островъ, архипелагъ, полуостровъ, носъ, провлакъ, плосъкъ островъ, низъкъ и стръменъ брѣгъ, дюни, коса, хълмъ, хълмиста страна, водораздѣлъ, планини, вулкани, планинска верига, планински проходъ, прѣдпланина, низкитѣ Алпи, високитѣ Алпи съ снѣговетѣ и глетчеритѣ, низка страна и равнина, столовата земя, столовата планина, езеро и планинско езеро, море, заливъ, бухта, протокъ, маякъ, изворъ, притокъ, сливание на рѣкитѣ, дѣсенъ и лѣвъ брѣгъ, долнийе течение, устие, делта, водопадъ, шоссе, желѣзенъ пѫть, желѣзнопѫтенъ мостъ; тунелъ, пристанище, градъ, село, хвойна, лиственна гора, перясти, накамарени, слоисти и дъжделиви облаци.

За примѣръ на вторитѣ ще бѫдатъ: Животовски — Таблици по физическата география.

Lehmann: Geographische charakterbilder; 24 боядисани таблици (цѣната на всѣко една по 1 марка и 40 пф.) прѣдставляватъ: Хелголандъ, Рейнъ при Биженъ, Келнския съборъ, Тюрингенския лѣсъ, Саксонската Швейцария, Исполинскитѣ планини (2 таб.) Шафхаозенския водопадъ, Бернскитѣ Алпи (12 табл.), пѫтя прѣзъ Фурку, Алетчъ Глетчеръ, полярeнъ пейзажъ, хоруна въ Римъ, Неаполъ и Везувий, Цариградъ, първобитенъ бразилски лѣсъ, Акрополисъ въ Атина, Иерусалимъ, Нью-Иоркъ, пирамиди, дюни на острова Рюгенъ, Дрезденъ (2 таб.).

Hölzel: Geagraphische charakterbilder, 30 боядисани листове (цѣна 60 марки), пай-доброто пособие отъ този родъ. Съдържание: Ортлесъ, боаза (Канона) въ С. Америка, заливитѣ Пуццуоли и Байи, пустиня, Бернския Оберландъ (2 табл.), Новозеландския гейзеръ, Сьерра-Невада въ Калифорния, Аногуакската висока поляна, Неаполъ и Везувий, Пастерценъ-глетчеръ, водопади на р. Нилъ, носъ на Рутолфовата земя, дюна и Хелголандъ, Бразилски лѣсъ, Нангасанското пристанище, Аделбергска пещера, Горнята, Инска долина. Векелсдорфскитѣ скали, Дунава при Виена, Мангования брѣгъ при Венецуела, Шнескопъ, Щетинския гафъ (2 табл.), Бокка-ди-Каттаро, Хамерфестъ, Столовитѣ планини, стръмния брѣгъ въ Ирландия, боаза (Канонъ) въ Колорадо. Kirchhoff: Rassenbilder (12 табл., 14 м. 40 пф.) Kirchhoff и Supan: Charackterbilder zür Länderhünde, до сега сѫ излѣзли само двѣ боядисани таблици, дължина въ 142 сант. и широчина 98 сант.: Нилската долина при г. Каиръ и Южноамериканския лѣсъ (цѣна за таблица 9 марки).

За ученицитѣ могатъ да са прѣпорѫчатъ: Hirt: Geographische Bildertadeln. Първата часть съдържа 319 изображения по общата география, на 25 таблици, цѣната — 3 мар. 60 пф.; текста къмъ тѣхъ струва 1 марка. Втората часть прѣдставлява 172 типически ландшафта, цѣна 4 марки, 40 пф.

Въ заключение трѣбва да са помѣне още за едно важно

ібие по географията, а именно: Zippel und Bollmann Ausländische turplanzen in Tarbigen Wandtabeln 2 abth., цѣна 26 марки. На голѣми таблици въ естествена величина или въ малко умаленъ ь сѫ изобразени слѣдующитѣ културни растения на различнитѣ ии: Кафейно дърво, чайно, памучникъ, тютюнъ, дърчинево дърчерноиниперено дърво, карамфилово дърво, инбиръ, мусскатникъ, ъ, лимонъ, миндаль, захарна тръсть, ванилъ, чоколадникъ, а, палуръ, оризъ, каучукъ, гуттаперча, червеното и хинното вета, соловото дърво, испанската тръсть, папирусъ, бамбукъ, га, кокосова палма, плодове отъ финиковата и кокосовата палми, ранъ, ананасъ, агаи, бананъ, каперси, маслина, хлѣбно дърво, , смоковница, орѣхъ, кестенъ, гъбовъ дъбъ, индиго, камедна дия, ямсъ, банати, маньокъ, цѣлибуха, пандаиъ, аротутенъ енъ.

(Слѣдва).

НѢЩО ВЪРХУ ИСКУСТВЕННОТО ОТХРАНВАНИ[Е] НА КЪРМАЧЕТАТА И ОТБИВАНИЕТО ВЪОБЩЕ —.

Съ встѫпванието ни въ политическия животъ, навлѣ[з]- се и въ България, покрай другитѣ излишности, тукъ тамъ [и] искуственното хранение на сукалничетата. За жалость, тъ[зи] рѣчь „модерно отхранване“ се взема отъ нашитѣ майк[и] дойки като нѣщо напрѣднало, съвършенно, умѣстно и спасите[л]- но за рожбитѣ имъ, но безъ да знаѭтъ, по кои съображени[я] сѫ докторитѣ, принуждавѫтъ да прѣпорѫчватъ такъвъ начинъ н[а] отхранване, голѣма часть отъ сегашнитѣ наши модерни майк[и] вземѫть тия думи за чиста монета и, имали тѣ млѣко или н[ѣ]- мали, захващѫтъ да храняѫтъ искуственно дѣцата си, безъ д[а] знаѭтъ, че шансътъ за животъ на такива-то отхранвани дѣц[а] едва-ли достига 5 $^0/_0$. Статистически е доказано, че повече[то] майки сѫ въ състояние да кърмяѫтъ дѣцата си, докато твърд[е] малка часть съставлявѫтъ онѣзи, които, по причина на разн[и] разстройства на организма имъ, не сѫ въ състояние да кърмѫтъ. Има и трети сортъ майки и противъ тѣзи трѣба да се опъл- чѫтъ и супругъ и държавата; тѣ сѫ съвсѣмъ здрави, имѫтъ доста млѣко, но пакъ нещѫтъ да доѭтъ дѣцата си и търсѫтъ дойки или ги храняѫтъ искуственно; а що давѫтъ за доводъ — едни, че било просто, че щѣли да се развалѭтъ, да из- губѭтъ красотата си съ кърмението, трети напоконъ се вайкѫтъ, че съ кърмението не ще имъ остане врѣме да ходѭтъ по гостие по разходки и др. Често пѫти съмъ билъ очевидецъ, гдѣто до- бритѣ майчици позеленявѫтъ отъ ядъ, като видѭтъ слугинята, че пристъпва прага на гостната стая, носейки расплакано- то и огладнѣло дѣте; да можахѫ тѣ би завили врата на люби- мата (!) си рожба, гдѣто ги смущава въ сладкия разговоръ вър- ху модитѣ и или клюкарството. За жалость явявѫтъ се и при насъ тукъ тамъ такива майки, които никакъ непрѣдвиждѫтъ лошитѣ слѣдствия. Чули тѣ, нѣгдѣ се отхранвѫтъ дѣцата безъ кърма и безъ да знаѭтъ, по кои съображения става така, при- емѫтъ туй вѣрую двоерѫчно. Мимоходомъ искамъ да напомнѭ,

колко маймунството слави своитѣ триумфи въ България. Чуло
, въ Европа хората пиѭтъ пиво; е, нали и ний влѣзохме въ
жга на модернитѣ държави да пиемъ и ний бира. Въ Евро
го пиѭтъ въ градинитѣ, ще го пиемъ и ний тамъ. Влѣв
пъ въ нѣкоя градина — сѫжжнъ-срамота — да не са заржча
но — просто е — но бира: сложи са чашата съ пиво прѣдъ
ькоя образована капелàта и перàта дама. Опре чашата до
менитѣ си усници, ужась ѭ хваща, даже и ти потреперваш
то ѭ глѣдашъ, какъ се чумери, какви, грозни мимики, всич
туй доказва, че ѝ горчи, но щѐ се пие, защото е модерно,
щото и въ Европа дамитѣ туй пияли, а незнае нещастната,
е тамъ, по Европа, както го казвѫтъ въ насъ, хòрата, по нѣ
ание даже и вода, сѫ принудени да пиѭтъ пиво; тамкашния
ѣтъ незнае що е вино или ако знае, глѣда го прѣзъ про
рцитѣ въ бутилки въ дукянитѣ и вкусва си само на Коледа
а чака да даде пакъ друга. И тъй, въ България почти въ
сѣки градъ пушѫтъ по 2—3 високи куминя за печение на
ира, а лозьята и лозарството, Господь да имъ е на помощъ!
ърново, гнѣздото на лозарството, четѣхми по географиитѣ,
ѣма сега нито едно редовно лозье, докато понапрѣдъ хората
ѣмахѫ сѫдове да приберѫтъ виното си, както това е и сега
ъ неразваленитѣ отъ кривата цивилизацна околни градовце и
ела — затуй пъкъ имаме бирарии и пиемъ си бирата въ пра
а и са чумеримъ — модерно. Виното е много пѫти по пол
увателно, сѫщеврѣменно и по евтено и по вкусно отъ пиво
о, но ний невиждаме вола, но кумарьтъ кацналъ на рогата му,
ю затова пакъ прѣдпочитаме пивото защото искаме да кажемъ
а Европа, че несме прости.

Но на прѣдмета. Подъ искуственно хранение разумѣва
е кърмение дѣцата съ млѣко отъ нѣкои млѣкопитающи домаш
и животни. Случаитѣ, въ които дѣцата трѣба да се хранѭтъ
ъ животинско млѣко сѫ горѣ-долу слѣдующитѣ: ако на майка
та (лохусата) не слѣзе млѣко, което става или отъ голѣма сла
бость или отъ болѣсти, които отъ една страна не давѫтъ да
а произвежда млѣко въ грѫдната жлеза или произвеждѫтъ,
но млѣкото не е здраво, слѣдователно и дѣтето, което бозай
такова млѣко неможе никакъ да успѣва. Въ всички тия
случаи докторътъ е само компетентенъ да дозволи, или въспре
бозанието на дѣтето отъ болната майка. Докаже-ли се послѣдне
то тогава е неизбѣжно нуждно да се търси дойка, която е въ

сащото врѣме родила или по късно, но никакъ по рано, защото такова млѣко съдържава много масло, а малко бѣлтъкови вещества. Разумѣва се, доктора трѣба да прѣгледа дойката че е здрава. Неможе ли да се намѣри и такава — тогава трѣба да се прѣмине към искуственната храна. Нека се споменѣ още веднъждъ, че смъртьностьта на такива-то дѣца е голѣма или ако се такова дѣте отхрани, то бива всѣкога слабо, кекаво, както се казва; всѣкога болно и тѣжко противостои на болѣсти, и повечето отъ тѣхъ ставатъ охтичави. Неможе-ли слѣдователно да се намѣри дойка — приятелка, роднина или съсѣдка, която съ нейното дѣте да дой и туй, тогава други исходъ нѣма, освѣнъ искуственно хранение. Такова едно дѣте трѣба да стой подъ надзора на доктора, поне веднъждъ въ недѣлята трѣбва да го прѣглежда доктора, ако не повече.

За най-добра замѣна на майчиното млѣко се счита кравешкото, на втора степень иде отъ кобила, магарица, коза и др. То трѣба, да се дой не отъ една, но отъ много, защото едната е често пъти изложена на разни болѣсти, които на часа се прѣсаждатъ и на дѣтето; щомъ са много, то и да болѣятъ една или двѣ, болнитѣ вещества, които могатъ да прѣминатъ въ млѣкото, чрѣзъ млѣкото на здравитѣ крави се разрежда и тъй вѣроятностьта е малка, щото и дѣтето да заболѣй.

Първата задача на майката е, щото съдоветѣ, въ които ще се държи млѣкото, да бъдатъ отъ стъкло и да се държатъ чисто, защото нечистотията е главната причина гдѣто ставатъ дѣцата жертва при искуств. хранение. Млѣкото да не бъде отъ млѣкарьтъ водéно, нека майката плати повече, но да получи млѣко, а не млѣчна вода. Щомъ се донесе млѣкото, нека се на часа възвари и охлади, да се излѣе тогава въ чисто измити бутилки отъ стъкло и да се турне на студено мѣсто, като се запуши добрѣ, ако е възможно съ стъклени захлупки, които лесно могатъ да се чистятъ. Обикновенно, отъ нехайство, слагатъ майкитѣ млѣкото въ кухнята или въ нѣкой долапъ на стаята, гдѣто е топло и тъй послѣ кривятъ млѣкарьтъ, че имъ далъ лоше млѣко, защото се присѣкло или вкиснало. Такова млѣко е за нѣжния организамъ на крѣхкото дѣте чиста отрова. Отъ каква важность е ниската тимпература за млѣкото, може да се разясни като напомнимъ, че прѣсно млѣко при обикновена температура, каквато въобще владѣй въ стаята (15—17° С.), се

рѣбива въ 60 часа, при 10° С. въ 200 часа, а при 0° С. акъ въ три недѣли. Ако нѣма възможность да се подвари млѣ-ото щомъ се донесе, то непрѣмѣнно да се тури на студено ѣсто, до като доде случай. Ако майката не располага съ сту-ено мѣсто (маза и др.), то нека го турне въ студена вода, ка-) мѣнява тая отъ часъ на часъ. Тука напомнуваме само май-ата, защото, ако се оставятъ тѣзи манипулации на слугинята ли на друго ужъ по вѣрливо лице, тогава нека тя отпише дѣ-тo си, защото истинската майка е едничката, която съвѣстно оже да работи за дѣтето си, и никой други. — Млѣкото опрѣ-ѣлено за кърмачето трѣба да се смѣсва съ вода, въ която се урга малко захаръ; дава ли се чисто, дѣтето не може да го мѣли и го повръща назадъ вкиселено — прѣсѣчено. Тая са-арова вода се приготвя като се възвари 1/2 ока вода съ 20 р. чиста захаръ; още по добрѣ, ако се купи отъ аптеката тѣчна захаръ (saccharum lactis около 65 грама). Има ли дѣте-) диарея т. е. ходили дневно 3—4 пяти по себе си и то ѣдко — зелено, смѣсено съ прѣсѣчено млѣко, тогава се турга ри млѣкото вмѣсто захарова вода смлѣнъ ячмикъ, оризъ, зобъ ли овесъ на 1/2 ока вода 5 др. отъ едно отъ горѣрѣченитѣ ь 10 др. захаръ; тая смѣсъ се възварява 1/4 часъ, прѣцѣжда) прѣзъ едно тънко и чисто платанце и се турга и тя на сту-ено мѣсто. Въ началото турга се на една часть млѣко, 3 час-и захарова вода или ячмена каша; при дѣцата съ слабъ сто-ахъ даже и 4 части. Ако при тъзи пропорция дѣтето е здра-) и ходението му дневно 2—5 пяти е чисто жълто, може лѣдъ 4 или 6 недѣли да се уголѣми количеството на млѣко-) т. е. при една часть млѣко 2 части вода. Слѣдъ слѣдующи-ѣ 4—6 недѣли дава му се и отъ водата и млѣкото по еднак-и части. Къмъ края на 5 мѣсеца 3 части млѣко и една часть ода, напокомъ къмъ свършека на 7 мѣсецъ получава вече чи-о неразмѣсено млѣко. Прѣминаванието отъ по рѣдко млѣко, ъмъ по често зависи отъ здравото състояние на дѣтето, и сѣ-ога е по умно да не се бърза. При много-гъстото млѣко ѣтето неможе да смѣли сареновата му материя (Casein), наста-ятъ гъсти масси въ стомаха, които дразнятъ пищеварителния аналъ и тѣ сж главнитѣ причини на несвършенното смилание ysрepsia) и на катаритѣ въ червата. Майкитѣ нека пазятъ я главна заповѣдъ: щомъ съгледатъ и най малкото раз-роение на червата на часа трѣба да се върнятъ къмъ що

слабия градусъ на млѣкото и да се вика непрѣмѣнно доктор
Туй растроение се показва въ постоянното нераспололожен
на дѣтето, постоянъ плачъ и врѣскание, риткание при отвия
нието и опиране краката о търбуха си, често повръщание; е
еднакво гжсти (една часть рѣдка, друга гжсти) и неугоде
кисело воняща испраздвания.

Тъй размѣсеното млѣко дава се на дѣтето да пие чрѣ
особенни бутилки (biberon, saugfläschchen), които прѣдъ всѣко у
потрѣбявание трѣба чисто да се измиватъ. Тѣ сж плоски бу
тилки и повечето снабдени съ черти, означавайки децилитр
литри. (една литра 312 др. вода, млѣко малко повече). Въ слу
чай, че не могжтъ да се намѣржтъ измѣрени, то пропорция
на захаровата вода и млѣкото се отмѣрва съ лъжица за ѣдени
3 лъжици захар. вода и 1 лъжица млѣко и т. н. Никога майкат
да не се уповава при отмѣрванието „на своє," мѣрката нек
ѝ бжде всѣкого ржководитель.

Soxlet е съставилъ особенъ апаратъ за приготвяние тъ
нарѣч. стерилизувано млѣко. Той смѣсва млѣко съ захарова во
да въ горѣречената пропорция за цѣль денъ, раздѣля го на
порции за всѣко ѣдение, налива го въ особени бутилки запуш
ва ги добрѣ, туря ги въ вода и възварява послѣднята. Онія
фамилии, които желаятъ да имъ се отрани дѣтето по изиска
нието на науката, могатъ да си набавятъ такъвъ сокслетов
апаратъ, който не струва много, а е и практиченъ. Прѣди да
се даде млѣкото на дѣтето, трѣба смѣсата да се възвари пакъ
за да се уничтожи всѣки зародишъ на вкисвание, който може
да се е вмъкналъ при стоението на млѣкото, тъй сжщо да се
отстрани каймака. Тъй прѣчистеното млѣко се излива въ бибе
рона, остава се да по истине, щото като го опре майката на
устните си, да е умѣрено топло. При суканието завива се би
берона въ кърпи, за да не истине млѣкото въ него. Въ първи
тѣ мѣсеци дѣтето не смѣй да яде повече освѣнъ на двата часа
веднъждъ, по послѣ не повече освѣнъ на тритѣ часа веднъждъ.
Това трѣба да се държи строго, защото отъ една страна е пол
зувателно за дѣтето, отъ друга не отегчава майката съ всѣко
минутно пълнение, чистение на биберона.

На едно ѣдение трѣба да се дава така:

въ 1	мѣсецъ	8 центилитри	смѣса	=	5—6	голѣми	лъжици
„ 2	„	11—16	„	=	8—11	„	„
„ 3	слѣд.	13—18	„	=	9—12	„	„

Остатъка отъ млѣкото, което остане отъ бибирона, не
ѣба да се употрѣбява пакъ за храна, той трѣба да се излѣй.
бирона, цицката, маркуча и запушалката трѣба прѣдъ и по-
ѣ всѣко употрѣбление да се измиватъ чисто. Защото млѣкото
съхва и мѫчно се отстранява отъ стѣнитѣ на бибирона. До-
о е, ако една кѫща има два бибирона, отъ едина пие дѣте-
, а другия измитъ кисне въ студена вода и щомъ стане ну-
а за второ пиение, чистия се напълва съ млѣко и се дава
дѣтето, а онзи, отъ който е до сега сукало дѣтето, се из-
ва пакъ и се гужда въ студена вода. Пази-ли съвѣстната
йка тукъ наведенитѣ прѣдпазителни мѣрки около отхранванѝе-
дѣтето ѝ ще отрасте и въ нищо почти неще се различава
ъ онуй, което е брало майчино млѣко.

Тамъ, гдѣто неможе да се набави всѣкога прѣсно млѣ-
или то е лошо, може да се употрѣбѭтъ млѣчни конзерви
апр: Negeli-obo, Scherff-obo млѣко, както либиговата супа или
естлеовото брашно за дѣца (Liebig's Milchémalz-suppe, Nestle's
inder-mehl), които могѫтъ да се набавѭтъ отъ всѣка аптека,
о освѣнъ че сѫ скѫпи, първитѣ двѣ съдържѫтъ много захаръ
послѣднитѣ брашно, затуй произвеждѫтъ разстройство въ сто-
аха. Тѣ се употрѣбявѫтъ отъ 3—4 мѣсеца, когато стомаха
а дѣтето позаякне.

По такъвъ начинъ се храни дѣтето въ продължение на
мѣсеци, а послѣ настѫпва стария не помалко тѣжкия периодъ,
акто за оння дѣца, които се хранѭтъ съ майчино, тъй и за
нѣзи, които се приемали искуственна храна, именно периода на
тбиванието (Ablastation). Това трѣба да стане постепенно ни-
ога въ горѣщитѣ лѣтни мѣсеци, никакъ при пробиванието на
ѫбчетата му; отбиванието трѣбва да се отложи за по послѣ,
аже и тогава, когато въ мѣстностьта или въ съсѣдидѣ се съг-
еда диарея при дѣцата. Въ всички тия случаи отбиванието ста-
а по късно, като се чака да е дѣтето съвсѣмъ здраво и за-
азено отъ всѣка външна опасность.

Дѣцата се отбивѫтъ обикновенно, слѣдъ като имъ из-
астѫтъ 6 рѣзци, 4 горѣ и 2 долу, но може да са почне и съ
ѣколко недѣли по рано. На дѣтето се дава дневно пакъ 4
ѫти чисто (неразсмѣсено съ вода) и изварено млѣко — около
дна ока —, освѣнъ това прѣдъ обѣдъ гола месна супа, па
бѣдъ и вечеря пакъ гола супа съ едно или двѣ разбъркани
йца, при която се турга малко захаръ, малко вино или ко-

някъ. По послѣ при супата се смѣсва прѣсно ситно скълцан
месо, а неварено или печено, защото дѣтето неможе още да г
смѣли. Всичко туй трѣба да върви постепенно, като са кач
отъ съвсѣмъ малка доза къмъ по голѣма, защото стомаха н
дѣтето не поднася голѣми прѣходи и минутно отговаря съ ди
рея и диспепсия. Такавъ началото на 14 мѣсецъ на дѣте
може вече да се даде отъ масата съвсѣмъ обикновенна хран
съ която са хранятъ родителитѣ му, безъ да се бояятъ т
послѣднитѣ, че ще поврѣдятъ ни най малко стомаха н
дѣтето си —.

ЗА ПЧЕЛИТѢ.

Почти прѣзъ цѣлата година населението на пчелния пaръ състои исключително отъ два рода индивидууми: отъ вска, нарѣчена *матка* или *царица* и отъ *работници*, кои- въ сѫщность не сѫ нищо друго, освѣнъ недоразвити жен- ı. Третета категория пчели отъ населяющитѣ пчелния кошаръ, мѫжскитѣ, нарѣчени още и *търтеи*; тѣ са срѣщатъ въ ко- ра само отъ Май до Юлий.

Работницитѣ пчели съставляватъ, тъй да са каже, на- да, тълпата, живата сила на пчелната нация. Тѣ са отли- ватъ съ не голѣмото си тѣло тъмно червения си цвѣтъ и о- бно съ тарелчицитѣ и четчицитѣ си, съ които сѫ снабдени днитѣ имъ крака. Тритѣ чивта крака, прикрѣпени къмъ ко- мната страна на гѫрдитѣ имъ, служатъ за работни инструмен- : двата задни крака сѫ по дълги отъ четерятѣхъ прѣдни. а външната часть на заднитѣ крака са намѣрва трижгълна лъбнатинка, нарѣчена тарелчица, по странитѣ на която са мират твърди косми, образующи края на кошничката, гдѣто асѣкомото сбира цвѣтенъ прахъ. Най широката часть на кра- ı, съчленена съ стжпалото, има четвероѫгълна форма; от- вънъ е гладка, а вѫтрѣ покрита съ косъмци и за това са на- ича четчица. Тъзи часть на крака служи за събиранне цвѣ- енъ прахъ, като прилѣпне къмъ колѣното, образува съ него, ѣщо като малъкъ пинцетъ; най сѣтнѣ крака са свършва съ еть малки ставички, отъ които послѣдния е въоржженъ съ укнчки.

Другото орждие на работницитѣ пчели състои отъ е- днъ чивтъ подвижни челюсти, прикѣрпени отъ двѣтѣ страни а устата и отъ единъ хоботъ, който може да са разглежда ато язикъ. Съ челюститѣ си пчелата хваща дъвчащи веще- тва, а съ хобота си събира растителенъ сокъ или по повърх- юстьта на листата или отъ дъното на цвѣтния вѣнецъ. Когато ччелата сѣди на съвършенно разцъвналъ цвѣтъ, то може да а види какъ тя са направлява къмъ срѣдата на вѣнеца му. ато вдига напрѣдъ хубота си, тя го туря по цвѣтнитѣ лист-

чета, послѣ съ неуморима енергия ту го вади, ту го стиска ту го повъртва, ту го наклонява; когато власистата негова часть са напоп съ растителенъ сокъ, тогава пчелата го доближава до устата си и го туря въ канала и отъ тукъ храната минува въ първия желудъкъ; по тоя начинъ хобота действително играе ролята на язикъ, съ който пчелата прибиря, ублизва и смучи цвѣтенъ медъ; освѣнъ това пчелата събира още и прахъ; като влѣзи въ цвѣта тя са опрашва съ него отъ главата до краката; послѣ тя внимателно, като провлѣче четчицитѣ по всичкото тѣло, тогава всичкия снетъ отъ тѣхъ прахъ туря въ триѫгълнитѣ тарелички на своитѣ си задни крака; по такъвъ начинъ щото на тѣхъ са образуватъ единъ видъ малки малко-много обемисти възглавнички. Ако цвѣта не са е още напълно разцъвтялъ, то пчелата съ челюститѣ си открива прашницитѣ му, подирь съ прѣднитѣ си крака прѣдава храната на втория си чивтъ крака, които пъкъ я турятъ въ кошничката на третия чивтъ. Като свърши работата си пчелата влѣзва въ кошара пълна съ товаръ на краката; този товаръ са състои съ цвѣтенъ прахъ.

Описанитѣ орѫдия са срѣщатъ само у работнитѣ пчели. Мѫжскитѣ или търтеитѣ малко сѫ по голѣми отъ работницитѣ пчели, тѣ повече сѫ покрити съ косъмчици, но нѣматъ на краката си тарелчици. Косъмцитѣ на четчецитѣ имъ не сѫ приспособени за събирание на прахъ. Тѣхното хвъркание са съпровожда съ звучно бръмчение; челюститѣ на търтеитѣ сѫ по кѫси, отъ колкото у работницитѣ пчели и лишени отъ утровно жило, което служи за орѫжие на работницитѣ пчели.

Матката или царицата е по малка отъ търтея; тѣлото ѝ е по продълговато отъ колкото у работницата пчела, крилята относително къси и покриватъ само половината на тѣлото, тогава когато у другитѣ пчели тѣ го закриватъ съвършенно.

Единственното и исключителното назначение на царицата е да снася яйца. Тя нѣма тарелчици и четчици.

Нашата царица, както подобава на нейния високъ санъ, е свободна отъ всѣкаква работа. Тя са съпроважда всѣкога отъ извѣстно число работници, които я чистятъ, облизватъ, поднасятъ ѝ съ хобота си медъ, и, като прѣдопрѣждаватъ всѣко нейно желание, съставляватъ куртежъ достоенъ за нейното пчелно величество. Твърдѣ забѣлѣжително е, че въ всѣки кошаръ господствува само една царица Като истинска владѣтелни-

на това царство, тя го управлява съ нѣколко хиляди ра-
ници въ кошара, и всички са покорявать на нейната воля.
лото на мжжскитѣ едвамъ достига десетата часть отъ това
работницитѣ пчели, тѣ живѣятъ не повече отъ три мѣсеца.
такъвъ начинъ малката жизнена сила на този малъкъ миръ
гавлявать работницитѣ пчели.

Външностьта на кошара ни дава най високо понятие
този дѣйствително трудящъ са народъ. Отъ изгрѣванието до
ѣзванието на слънцето всичко тамъ са движи, бърза и ра-
и; този неприривенъ редъ отъ дохождания и отхождания и
и най разнообразни операции са начевать, дѣйствувать и
свършвать за да са начената отново. Отъ полето идатъ по
тини пчели натоварени съ материялъ и провизия, други
къ ги срѣщать и са отправять и тѣ къмъ кошара. Тука
имателния часовой прѣглежда сѣки новъ приходящъ; натова-
нитѣ пчели са растоварвать отъ други пчели въ кошара и
идать пакъ по скоро да са заловятъ за работа; на други
ста става пъкъ кърбавъ бой съ нѣкой нахаленъ неприятель,
йто иска да прогони работницата-пчела; по нататъкъ гор-
я нагледникъ наблюдава за спокойствието и благосъстоя-
ето на кошара; на друго мѣсто работницитѣ са старанять да
хвърлятъ на вънъ трупа на своя си другарь; всичкитѣ про-
ди на кошара са съвсѣмъ испълнени и едвамъ вратата сж
статъчни за тая грижлива и бързяща масса, да влиза и из-
за. При входа на кошара всичко е въ безпорядъкъ и бърко-
я, но това само тъй са показва, въ сжщность нѣма никакъвъ
зпорядъкъ, защото пчелитѣ въ своитѣ си работи са отлича-
тъ съ най забѣлѣжително благоустройство и распоредителность.

Най простото исчисление ни дава понятие зи тѣхното
истина удивително трудолюбие. Така, прѣзъ входа на гжсто-
селения кошаръ могжтъ да прѣминатъ въ една минута сто пче-
; ако сега земемъ прѣдъ видъ, че работата се продължава
ъ петия часъ сутриньта до шестия вечерьта, то въ цѣлия
нь ще станатъ близо 80.000 влизания, ако прѣдположимъ,
въ кошара има 20.000 пчели, то излиза, че всѣка пчела
ь день прѣдприема четире пжтешествия.

Сега пъкъ ще са запознаемъ по отъ близо съ работитѣ
това бръмчащо население, което ще разгледамъ още отъ то-
врѣме, когато то начева да са основава въ кошара.

Работницитѣ най напрѣдъ истулвать, всичкитѣ отвър-

ствия, освѣнъ входа, който трѣба да бжде сѣкога отворенъ. За тъзи цѣль извѣстно число работници отиватъ да търсятъ едно мерилзиво смолисто вещество, нарѣчено *уза* или *прополисъ*. Съ това вещество постилатъ стѣнитѣ (вътрѣшни) на кошара; отъ тука и него нарѣкли прополисъ, което ще каже *прѣдмѣстие, прѣдградие*. Това смолисто вещество е много лѣпкаво и твърдѣ скоро прилѣпва към прѣдмѣтитѣ. Пчелата, като го свие на топче, носи го така до кошара, гдѣто го прѣдава на други работници, които, като уловятъ съ челюститѣ си това топче, замазватъ съ него дупчицитѣ на кошара. Това вещество пчелитѣ употрѣбляватъ още и за друго нѣщо, за което трѣба да са каже тука нѣколко думи. Често въ кошара влѣзва нѣкакво животно (плюжковъ, пеперуда и пр) и пчелитѣ не сж веѣкога въ състояние да исхвърлятъ такъвъ единъ нарушитель на тѣхното спокойствие. Какво тѣ правятъ въ такъвъ случай? Най напрѣдъ го уморяватъ съ утровното си жило. Нъ какъ сега да са исхвърли тоя умрѣлъ вече трупъ, който по нѣкога бива доста тежичакъ, като напр. плюжковъ, който неможе да се остави въ кошара?

Нѣкой си римски императоръ казалъ, че трупътъ на неприятеля мирише на хубаво. Но пчелитѣ сж убѣдени въ противното, и твърдѣ добрѣ знаятъ, че като оставятъ трупа въ кошара, тѣ заразяватъ своето жилище и съ това още подхвърлятъ на опасность общественната хигиена. Какво най сѣтнѣ пчелитѣ направятъ съ мъртвото тѣло? Тѣ го балзамироватъ и така трупа остава подъ слоеветѣ на прополиса и са завардва отъ разложение.

Мислятъ, че искуството за балзамирвание тѣлата било изнамѣрено отъ древнитѣ египтяни. Това е заблуждение; за истинни изобретатели на това искуство по всѣка справедливость трѣба да са считатъ пчелитѣ.

Ако, вмѣсто плюжковъ влѣзе въ кошара охлювъ, то работата тогава е по проста пчелата го ужилва и той са скрива въ чурупката си, утвърствието на която пчелитѣ тозъ часъ замазватъ съ прополисъ, послѣ го залѣпяватъ пакъ съ същото лѣпило на подътъ на кошара. Така щото жилището на нещастния охлювъ му става гробъ.

Когато кошара е съвършенно истулянъ, тогава пчелитѣ турятъ основа на своитѣ бждящи гнѣзда. Да са слѣди подробно какъ са правятъ тия гнѣзда, не е лесна работа, защото пчели

тѣ, като влѣзнатъ веднажъ въ кошара, получаватъ голѣмо отвръщение къмъ свѣтлината Ако туримъ пчели въ свѣтълъ кошаръ, то първата тѣхна работа ще бѫде да затулятъ прозорчетата, като ги замажатъ или съ уза или ги закриятъ съ живи занавѣси (пердета), състоящи отъ огромно число живи работница пчели, готови за такъвъ случай. За да може да наблюдава работитѣ на пчелитѣ въ кошара, Гюберъ направилъ особенъ видъ кошаръ.

При начеванието постройката на кошара пчелитѣ раздѣлятъ по между си работата. Първий отрядъ са назначава да събира восъкъ. Този материялъ въ постройкитѣ на нашитѣ малки архитектори служи като за варъ. Дълго мисляли, че тоя восъкъ е нищо друго, освѣнъ цвѣтенъ прахъ, прѣработенъ въ стомаха на пчелата и послѣ отдѣленъ прѣзъ устата ѝ, но най първо на единъ селенинъ отъ Люзака му са случило да узнае какъ става тоя восъкъ. Този изслѣдователь — той не билъ членъ на никоя академия, освѣнъ на академията отъ любителитѣ на природата — намѣрилъ, че тънки плочици восъкъ се отдѣлятъ отъ нижнитѣ дъги на коремнитѣ прешлени въ работницитѣ пчели. Така щото восака е продуктъ отъ испотяванието на насѣкомото, а не прѣработенъ отъ него цвѣтенъ прахъ. Ако поподигнемъ послѣдния коременъ прешленъ, на пчелата лесно ще видимъ малки тънки плочици восъкъ.

Работницитѣ пчели, като обвиснатъ къмъ свода на кошара, при помощьта на отдѣляемия отъ тѣхъ восакъ, образуватъ единъ видъ гирдани или прѣплотени фестове.

Първата пчела се залавя за сводътъ съ двата си прѣдни крака, втората се хваща за заднитѣ крака на първата и т. нат. се образува една верига отъ пчели прикрѣпена съ двата си крайща къмъ свода и служаща за мость или стълба на други пчели, които идѫтъ къмъ първитѣ. Най сетнѣ отъ всичкитѣ тия пчели се образува единъ дълъгъ гроздъ обвиснал чакъ до дъното на кошара. Въ такова положение пчелитѣ стоятъ неподвижно, до като медътъ въ стомаха имъ се измѣни на восъкъ. Щомъ една пчела се отдѣли отъ групата, това показва, че се е образувало достатъчно количество восъкъ. Тогава пчелата, зема съ прѣднитѣ си крака една плочица отъ отдѣляющия са изъ между прешленитѣ восъкъ, раздъвква я съ челюститѣ си, мокри я съ слюнка и като я направи на тънко влакно, залѣпява го тогава на срѣдата на свода. Къмъ тоя първи камъкъ

тя прибавя и други нови, до като са свърши всичкия набран восъкъ. Друга работница, или както още ги наричатъ, *каманарка*, като слѣдва първата, продължава сжщата работа да туря основа, и скоро по свода се пущатъ безформенни масси восъкъ, въ които други пъкъ работници издълбаватъ съ челюститѣ си първитѣ *келийки* или *клѣточки*. Между това работницитѣ продължаватъ да турятъ основа, а заедно съ това като са правятъ първитѣ келийки, готвятъ си и си начертаватъ нови; така щото работата са върши съ забѣлѣжителна бързина.

Сѣка келийка има форма на 6-то страненъ кубъ, закритъ само отъ едната страна; дъното му е пирамидално и се образува отъ три ромба. Пититѣ (соти) са образуватъ отъ съединението на келийкитѣ. Така, два келийчни слоеве са разпологатъ тъй, че дъното на едната служи въ сжщото врѣме и за дъно на другата, а основанието на сѣка са образува отъ съединението на три противоположни келийки.

Сотовитѣ келийки биватъ отъ три размѣра. *Малки*, назначени за личинкитѣ на работницитѣ, *срѣдни* — за личинкитѣ на търтеитѣ и *голѣми* — за личинкитѣ на маткитѣ. Послѣднитѣ, сир. личинкитѣ на маткитѣ, не биватъ по-вече отъ 20 въ кошара, тогава когато всичкитѣ други достигатъ до 20,000. Тежината на маточната келийка са равнява на 100 други келийки. Пчелитѣ нищо не жалятъ за да я направятъ удобна и помѣстителна. „Това е своего рода дворецъ“, казва Реомюръ. Келийкитѣ служатъ за помѣстване на личинкитѣ и за магазини за медъ. Нѣкои по редъ испълняватъ двѣтѣ тия назначения, други пъкъ, и то по-голѣмата часть, исключително са назначени за пазение меда и праха. Както са каза, праха са принася отъ пчелитѣ въ видъ на възглавнички въ кошничкитѣ на заднитѣ крака. Събирающата работница, като влѣзе въ келийката съ заднитѣ си крака, оставя тамъ праха, друга тозъ часъ влѣзва послѣ нея и го притъпква въ келийката. Медътъ са приноси отъ пчелата въ първия ѝ стомахъ и отъ тука са отдѣля и туря въ назначенитѣ за него келийки. Но пчелата сѣкога не го донася до кошара, често тя го прѣдава по пжтя на други пчели. Като срѣща своя гладна другарка, която нѣма възможность да иди да си търси храна, пчелата са спира, исправя и истегля хоботя си тъй, щото отверстието пропускающе медъ, да са намира малко навжтрѣ, послѣ тя испуща медъ. Други пъкъ, като знаятъ, че това е приготвено за

гъ, поднасятъ края на хобота си къмъ отверстието и така чатъ медъ. Често работницата, като набрала медъ, не са ра на пжтя, ами бърза да отиде въ *мастерската*, сир. тамъ то другитѣ работници или правятъ нови келийки или чисъ и поправятъ готовитѣ, и тука тя ги гощава съ медъ, като, желае, щото масторитѣ да не оставятъ работата си да хогъ да търсятъ храна. Съхраняемий въ келийкитѣ медъ служи кто за обикновенно дневно употрѣбление така и за запасъ, гато цвѣтоветѣ прѣцъвтятъ. Келийкитѣ, въ които стои употѣбляемий медъ, стоятъ отворени. Работницитѣ зематъ отъ ка медъ колкото имъ трѣбва, особно въ дъждовнитѣ дни, кога пчелитѣ не излизатъ отъ кошара. А келийкитѣ съ запасния дъ сж съвсѣмъ закрити. „Тѣ, казва Реомюръ, приличатъ малки гърненца съ вариво или сиропъ, и сѣко отъ тѣхъ плътно закрито съ покривка.“ Тъзи покривка е восчена, гертически закрива консервитѣ, и като не дава да са испаря водата отъ меда, обикновенно го съхранява въ течно съюяние. Трѣба да забѣлѣжимъ, че меда не истича даже изъ крититѣ келийки макаръ и да са намиратъ въ хоризонтал. оложение; това са обяснява тъй: медътъ, като стои въ тѣсни рлбици, има по този начинъ много допирающи са точки, което го задържатъ; освѣнъ това послѣдния слой всѣкога е по хсть отъ долнитѣ слоеве, и затова образува надъ тѣхъ нѣщо ато кора, която сжщо недопуща меда да са излива. Когато ма събрано много медъ, тогава въ кошара може да са намѣри ножество закрити келийки, които въ тоя случай играятъ роль а богати житници, прѣпълнени съ запасъ за гладни години.

Когато построяванието на келийкитѣ са тури въ редъ, оето обикновенно бива на другия день слѣдъ влизанието въ ошара, тогава матката излиза да са срѣщне съ търтеитѣ, коио отъ пладня до 5-я часъ вечерьта обикновенно играятъ на лънце, и, като пообикаля нѣколко секунди, тя исчезва съ тѣхъ ъ въздуха. Послѣ половина часъ тя пакъ са появява. Когато а върне въ кошара матката става прѣдмѣтъ на особна грижливость и трудъ на работницитѣ, които, като постоянно са прискатъ до нея, дѣйствително съставляватъ нейния кортежъ. Нѣма такава услуга, която работницата пчела не би указала на царицата. Царицата я чистятъ, ближатъ, ласкаятъ, изнѣжватъ и поднасятъ ѝ напълнени хоботчета съ медъ,

Два дена слѣдъ възврьщанието си въ кошара царица-

та захваща да сниса яйца. Като прѣминува прѣзъ пититѣ, тя туря въ сѣка празна келийка по едно яйце, което прикрѣпя съ особно лѣпкаво вещество, така щото яйцето изглежда като да виси отвътрѣ на келийката. Тѣзи яйца сж продълговати тѣлца съ сиво-бѣлъ цвѣтъ. Ако матката отъ бързина, хвърли въ една келийка повече отъ едно яйце, то съпроваждающитѣ работници бързатъ да зематъ и унищожатъ излишното. Това обикновенно са случва, когато въ пититѣ недостигатъ отдѣлни помѣщения за снесенитѣ яйца. Доказано е че най напрѣдъ матката сниса яйца, отъ които ще са развиятъ работници. Другитѣ яйца са снасатъ но по-послѣ. Снисанието на яйцата са продължава до настжпванието на студътъ, послѣ са прѣкратява и отъ ново са начева прѣзъ пролѣтьта. Отъ начало матката може да снесе на день до 200 яйчица, за два мѣсеца сниса повече отъ 12,000 яйца. Когато матката стани на 11 мѣсеца, тогава тя е способна да сниса яйцата, изъ които са развиватъ търтеи, числото на които бива отъ 500 до 3000. Това са продължава около единъ мѣсецъ. 20 дена, слѣдъ влизанието въ кошара, работницитѣ почватъ да правятъ маточнитѣ келийки, и като станатъ съ извѣстна дължина, сниса матката по едно яйце въ сѣка отъ тия келийки, като при това пази слѣдующия порядъкъ: всѣко яйце да туря чрѣзъ день или два послѣ първото. — Това са прави съ тая цѣль, щото бждащитѣ матки да не са развиватъ въ едно и сжщо врѣме и слѣдователно да не ставатъ спорови и войни за прѣстолонаслѣдието.

Отъ яйцето скоро излизатъ личинки. Отъ като яйцата са излупятъ и даджтъ личинки до прѣврьщението имъ въ пашкули, матката лежи, сгушена, въ своята келийка; тука тя е неподвижна, като индийско божество въ священия храмъ и съвършенно щастлива, защото нейната храна въ сжщото врѣме ѝ служи и за нейна ложа. Отъ врѣме на врѣме работницитѣ наглеждатъ матката, да ѝ не липсва нѣщо, храна и пр. Тѣзи сжщитѣ работници дѣятелно са грижатъ за личинкитѣ, затворени въ своитѣ келийки. Въ продължение на петь дена личинкитѣ достигатъ пълното си развитие; въ това врѣме запасната имъ храна са свършва, и тѣ, като не са нуждаятъ повече отъ храна, прѣврьщатъ са въ пашкули. При това кърмилницитѣ (работницитѣ) направятъ имъ послѣдната услуга: покриватъ отвърствията на келийкитѣ съ восчена покривка, и закриватъ тамъ пашкулитѣ.

Седемь или осемь дена послѣ прѣврыщението, излиза ь пашкуля съвършенно насѣкомо; малко по малко неговитѣ гани са развивать, и младата пчела е готова да излѣзи на ожия свѣтъ. Тя раскъсва тънкия и прозрачния покривъ, въ йто още е заключена. подирь съ челюститѣ си пробива поывката или вратата на своята тъмница и така излиза навънъ. іто са залови съ прѣднитѣ си крака за края на отвърствие-. тегли са напрѣдъ до като освободи цѣлото си тѣло; въ ,зи работа ѝ помагатъ и други пчели, които съ всичкитѣ си іли са стараятъ да облѣгчатъ излизанието на новата пришел-і; тѣ я поддържатъ до като тя съвсѣмъ са усили. Новата тая чела скоро расте и заяква, и тогава, ако тя принадлѣжи къмъ ислото на работницитѣ, то заедно съ своитѣ трудолюбиви дру-ірки, изведнажъ са залавя за работа. Тъй излизатъ изъ личинкитѣ обикновеннитѣ пчели, сир. работницитѣ и търтеитѣ; ървитѣ — подиръ 20 дена отъ снисанието на яйцата, а вто-итѣ — подиръ 25 дена.

Отхранванието на маточната личинка и излизанието тъ нея съвършенно насѣкомо произлиза малко по инъкъ. Съ развиванието на тая личинка, работницитѣ увеличаватъ ке-лийката ѝ, и съ настъпванието на послѣднето прѣврыщение, ащитѣ работници я стѣсняватъ и умаляватъ. Маточнитѣ ли-іинки са хранятъ съ своя особна храна, която са отличава отъ храната на личинкитѣ на работницитѣ, и са състои отъ гжсто-ладко вещество, извѣстно подъ име *царско желе*. Тъзи храна има огромно влияние за развитието на женскитѣ яйца; и дѣйствително, ако личинката на работницата случайно проглът-ие нѣколко капки отъ това вещество, то работницата пчела, из-іѣзла отъ такава личинка, бива способна да са оплодотвори и да снесе нѣколко яйца. Отъ друга страна, обемътъ на килий-ката има тъй сжщо голѣмо влияние за развитието на затворе-нитѣ въ нея личинки, и затова работницитѣ пчели, на които личинкитѣ живѣятъ въ тѣсни келийки, никога недостигатъ раз-мѣра и плодовитостьта на матката. Ако личинката на работни-цата попадне въ голѣма келийка и са храни съ царско желе, то всичко са измѣнява и отъ нея излиза сжща матка. Споредъ насъ дрѣхитѣ не правятъ человѣка калугеръ, а въ пчелитѣ кж-щицата, колибата прави царицата.

Това откритие, направено отъ Шираха, обяснява по какъвъ начинъ пчелитѣ случайно, ако изгубятъ царицата си,

могжтъ лесно да намѣрятъ нова. И тъй у пчелитѣ, освѣнъ президентъ на республиката, има безчисленно множество кандидати и вице-президента, и за да замѣнятъ нечакано падналия отъ прѣстола могжтъ много лесно да направятъ, защото у тѣхъ всѣкога са намиратъ нѣколко кандидати за всички длъжности.

По нѣкои причини, ако царицата умре въ кошара, то гражданкитѣ не губятъ врѣмето си въ безплодни съжеления, но изведнажъ са залавятъ за работа. Тѣ избиратъ една личинка отъ работницитѣ пчели, не по стара отъ 3 дена, и я отхранватъ, както са каза по горя, сир., хранятъ я отъ тая храна, която е прѣдназначена за маточна личинка; увеличаватъ келийката й, като при това са умаляватъ окружающитѣ я килийки, и най сѣтнѣ за да са свърши операцията на прѣврьщението, даватъ й голѣма порция царско желе.

Тѣзи чудеса напомнятъ тия вълшебни приказки, въ които са разказва, че съ единъ удъръ отъ една пръчка просякинитѣ са прѣобрьщани на прѣкрасни принцеси, покрити съ злато и драгоцѣнни камъни; но тука вълшебната приказка са оправдава, и поетическия бредъ са явява дѣйствителенъ фактъ.

Пчелата, която играе роль на тѣлохранителница, въ продължение на 12 дена исключително е занята съ младата наслѣдница; тя я храни и я окружава съ всевъзможно внимание. Когато настжпи врѣмето за прѣврьщението на пчелитѣ, тогава чакатъ излизанието на новата матка. По такъвъ начинъ мѣстото на прѣжната царица благополучно са замѣстя съ друга, и пчелитѣ на своето брѫмчиво нарѣчие извикватъ: *царицата умрѣ, да живѣе царицата.*

Щомъ младата матка, излѣзи отъ келийката си (кжщичката) почва да хвърка; другитѣ пчели: работницитѣ и търтеитѣ, въ тоя периодъ не са отличаватъ съ такава якость и сила, и затова прѣди да са залувятъ за работа; трѣба имъ 24 часа почивка, въ продължение на което врѣме работницитѣ ги близжатъ, чистятъ и хранятъ съ медъ. Никой не учи младитѣ пчели да испълняватъ възложената тѣмъ работа: ржководими отъ природата, която въ тоя случай е единственния съвѣтникъ, тѣ изведнажъ са залавятъ за своитѣ занятия.

Въ врѣме на излизанието на пчелитѣ отъ личинкитѣ си, населението въ кошара сѣки день са увеличава съ по нѣколко стотини млади пчели, тъй щото кошара става най сѣтнѣ тѣсенъ, и затова са начеватъ сега тѣзи забѣлѣжителни емигра-

ни на крилатото население, които сѫ извѣстни подъ име *рое-*
не или рой на пчелитѣ. Матката оставя кошара и съ ед-
а часть отъ поданниците си основава на друго мѣсто нова
олония.

Първия рой всѣкога остава подъ управлението на ста-
ата матка; въ случай на нови роеве, слѣдующи послѣ пър-
вия, тѣ са управляватъ отъ младитѣ матки. Между многото при-
знаци, по които може да са познае кога ще има рой, за пър-
ъ обикновенъ признакъ считатъ появяванието на мѫжскитѣ
ли крилати търтеи; за други признакъ, впрочемъ по малко
ѣйствителенъ, служи голѣмото население на общината; въ тоя
лучай пчелитѣ, като че чувствуватъ неудобство отъ тѣсното по-
ѣщение, често излизатъ отъ кошара и стоятъ надъ него или
одъ него. Цѣли камари пчели вънъ отъ кошара са трупатъ
дна надъ друга, като да чакатъ нѣкакъвъ знакъ за пѫть. Най
ѣрния признакъ, по който са познава ще ли има рой е туй об-
тоятелство, че пчелитѣ малко работятъ, при всичко че врѣме-
о е благоприятно за работа, тѣ нарѣдко исхвъркватъ отъ ко-
шара и въобще лѣниво събиратъ отъ цвѣтоветѣ своята храна.

Сутринь, при пълно слънчево грѣяние, когато врѣмето
напълно благоприятствува за работа на пчелитѣ, а между това
вий забѣлѣжете, че въ кошара, изъ който въ прѣдидущитѣ дни
е излизало множество работници, работата върви сега лошо,
възвращающитѣ са отъ полето пчели носятъ малко восъкъ, то-
гава навѣрно може да са каже че пчелитѣ отъ тоя кошаръ сѫ
готови да са роятъ. Това дѣйствие на пчелитѣ ни заставлява
да прѣдположимъ, че тѣ сѫ надарени съ забѣлѣжително мис-
ление и че въ тоя случай тѣ забъркватъ секиго, който би
поискалъ да обясни всичкитѣ тѣхни дѣйствия съ простъ ме-
ханизмъ. И дѣйствително, като са земе въ внимание описа-
ного явление; не е ли ясно, че още отъ сутриньта всичкитѣ
работници знаятъ за намерението на царицата, което са прѣ-
вожда въ испълнение по пладня? Това напомня анектодътъ за
оня старъ гренадеръ, който равнодушно, безъ да са мърда отъ
мѣстото си, гледалъ другаритѣ си, като правяли лагерни палат-
ки, и който на въпроса на генерала Тюреня, защо той не ра-
боти, отговорилъ: *азъ зная, че армията нѣма да остане*
въ тоя лагеръ. Подобно на тоя гренадеръ, почти всичкитѣ ра-
ботници знаятъ за намерението на своята царица, че ще тръг-
не на пѫть и затова напущатъ работата си.

Въ готовия за рой кошаръ, както казвать пчеловъдцитѣ, отъ вечерьта и всичката нощь са чува съвършенно особне бръмчение; по видимому всичко е въ вълнение, а ако си приближимъ ухото до стѣнитѣ на кошара, то са чуватъ ясни и остри звукови, които като че произлизатъ отъ сътресението на крилата на една пчела. Съ настѫпванието на роя, пчелитѣ, по примѣра на своята си матка, съвсѣмъ са разгѣлзватъ. Франсуа Гюберъ направилъ по това много прѣкрасни наблюдения. Ето какво става въ кошара, споредъ наблюденията на тоя знаменитъ естествоиспитатель: производимия шумъ отъ развивающитѣ са въ келийкитѣ матки, тревожи царицата, тя бързо обикаля своитѣ владения, прѣглежда келийкитѣ и въ ожесточението си, иска да уничтожи тѣзи отъ тѣхъ, въ които сѫ затворени млади матки; но тука царицата срѣща силно съпротивление отъ страна на работницитѣ, които пазятъ питомцитѣ. Матката ходи тука-тамъ и са старае да положи още едно яйчице; но често, като не направи това, отдалечава са отъ приготвената келийка. Послѣ тя бѣга, спира са, отново бѣга и наскача на тия работници, които срѣща на пѫтя си; по нѣкога, когато тя са спрѣ, послѣ нея спиратъ са и работницитѣ. Послѣднитѣ са хвърлятъ на матката, биятъ я по главата и сѣдатъ ѝ на гърба. Матката тогава, като бѣга, носи на гърба си нѣколко работници. Оставената отъ всички матката сама си зема медъ отъ незатворенитѣ келийки, оставени сега на произвола на сѫдбата. На сѣкѫдѣ, прѣзъ дѣто е минала матката, се начева силно вълнение, и тъй като тя скоро обхожда цѣлия кошаръ, затова вълнението става общо.

Кърмилницитѣ са заразяватъ съ тъзи обща болѣсть и падатъ въ сѫщото състояние; тѣ вече не обръщатъ внимание на своитѣ питомци, и, като са връщатъ отъ полето, изведнажъ header зематъ участие въ общото вълнение и са присъединяватъ къмъ общото бръмчение. Току още не оставили донесения отъ полето цвѣтенъ прахъ, тѣ, като безумни, са хвърлятъ на всички страни и така тревогата обхваща цѣлата республика.

Този адски валсъ, тъзи всеобща бъркотия са свършва съ това, че всичкитѣ пчели, во главѣ съ матката са хвърлятъ къмъ отверствието и изхвъркватъ отъ кошара за образование новъ рой. На прѣсния, чисть въздухъ пчелитѣ, като че дохождатъ въ съзпание, тѣхното опиянявание са свършва, тѣ са прикрѣ-

пятъ къмъ клонитѣ на дървото, и като са отдадатъ доброволно на неволя, отново са залавятъ тогава за работа.

Нищо нѣма по интересно отъ историята на този периодъ на нашия крилатъ народъ. Отъ много наблюдения са вижда, че ако са убие матката, която прѣдводителствува роя, то работницитѣ отъ този рой отъ ново са връщатъ въ вѣтото си жилище. Като загубятъ прѣдводителя си, тѣ са считатъ като неспособни да устроятъ и ръководятъ бѫдѫщето поколение.

Роение на пчелитѣ обикновенно става въ тихо и добро врѣме или по вѣрно, въ топълъ слънчевъ день, при чисто небо и всѣкога между десетия часъ сутринъ и 3-я часъ по пладня.

Случи ни са, казва Франсуа Гюберъ, да наблюдаваме единъ кошаръ, който въ вълнение и безпорядъкъ и съ всички признаци за скорошно роение, но щомъ слънцето залѣзе и са скри задъ облацитѣ, въ кошара настѫпи съвършенна тишина; послѣ единъ часъ, когато слънцето отново са показа, шумътъ са поднови и скоро са увеличи и отъ кошара излѣзе рой [1]).

Колкото е по близо минутата на роението, толкова се по усилва бръмчението на пчелитѣ. Най напрѣдъ исхвъркватъ нѣколко работници, като че искатъ да узнаятъ какво е врѣмето; послѣ излиза матката и едвамъ тя прѣстѫпи прага, то изведнажъ тълпата емигранти са хвърля подиръ нея. Въ едно мигновение въ въздуха се поднема гѫсть, черъ облакъ пчели, които въ продължение на нѣколко минути са въртятъ около кошара, като да чакатъ останалитѣ си другари и като че разглеждатъ мѣстностьта; най сѣтнѣ роя като вихрь хвърква и отива въ полето.

(Слѣдва).

---

[1]) Въобще пчелитѣ са боятъ отъ лошо врѣме. Когато тѣ сѫ на полето за храна, то появяванието на най малкия облачецъ ги заставлява скоро да бѣгатъ въ домътъ си. Ако всичкото небо е покрито съ облаци, и пчелитѣ не виждатъ резкитѣ прѣминувания отъ свѣтлина към сѣнка, то тѣ спокойно продължаватъ работата си до тогава, до когато първитѣ капки дъждъ не ги заставятъ да оставятъ полето на своята дѣятелность.

СМѢСЬ.

Валение снѣгъ на Марса. Г-нъ Pickering описва въ английския астрономически журналъ Sidereal Messenger четиренадесеть фотографически снимки на Марса, снети на планината Вилсонъ (въ Калифорния). Седемь отъ тѣзи фотографически снимки сѫ снети на 9-й Априлий, между 22 ч. и 56 м., и 23 ч. и 41 м., срѣдньо врѣме на Гринвичъ, а седемьтѣ други на утрѣшния день отъ 23 ч. и 20 м. до 23 ч. и 32. м. Слѣдователно сѫщата повьрхность на планетата е била фотографирана и въ двата случая. Познаватъ са по всичкитѣ отпечатъци съвсѣмъ ясни географически форми; нъ въ отпечатъцитѣ на втория день полярното бѣло петно, което показва южния полюсъ е много по-обширно отъ колкото въ отпечатъцитѣ на първия день. Ний знаемъ отъ много врѣме насамъ, че пространството на тѣзи полярни петна са измѣнява съ годишнитѣ врѣмена на Марса: смалява са прѣзъ лѣтото имъ и са уголѣмява прѣзъ зимата имъ. Нъ сега за първъ пѫть са е записала точната дата на едно значително расширение. Южний край на планетата билъ на 85° широчина. Снѣгътъ са простиралъ отъ една страна до 70° дължина и надлъжъ по параллелния крѫгъ на 30° до 110° дължина, послѣ, отъ 145° дължина и 45° широчина до края на планетата. То трѣбвало да са простира еднакво на противоположното на земята и тогазъ невидимо за насъ полукълбо. „Видимото пространство на тѣзи снѣгове,“ пише Г-нъ Pickerind, „е наистина прѣголѣмо, защото възлѣзваше на 2500 квадратни мили, или почти колкото повърхностьта на Съединенитѣ държави въ Америка.

Сутрината на 9-ий Априлий тѣзи полярни снѣгове били слабо забѣлѣжени, като че били покрити съ една гѫста мъгла или съ малки отдѣлни тѣла, които по причина на дрѣбностьта си не могѫтъ да са въспроизведѫтъ всѣко отдѣлно; нъ на 10-ий Априлий цѣлата страна била ясна и блѣскава като снѣга на сѣверния полюсъ.

Датата на тъзи случка съотвѣтствува на края отъ зимата на южното полукълбо на Марса, което съотвѣтствува на срѣдата на нашия мѣсецъ Февруарий.

Обяснението на тѣзи наблюдения е дадено просто по земни аналогии. Ний присѫтствувахме отъ тука на едно огромно валение снѣгъ на южното Марсово полукълбо.

Тѣзи аспекти сѫ толковъ явни по всѣка отъ четиренадесетьтѣ фотографически снимки, щото стига само да ги видимъ, за да туримъ на всѣка отъ тѣхъ датата, въ която тя е направена,

(Прѣводъ отъ „La Nature“).

Т. К. Кодясовъ.

Паметникъ на Колумба. Христофоръ Колумбъ, или Кристо-
ъ Колонъ, както го наричатъ испанцитѣ, е най-чистата, възвишена
неоспорима слава на Испания. Това име вече тъй отдавна е дос-
но за паметникъ, щото срамно ти става, когато си помислишъ, кол-
сѫ нищожни сѫществующитѣ монументи на Колумба въ сравнение
колоссалното значение на тъзи личность въ историята на европей-
ото развитие. Прѣди нѣколко мѣсеца бѣ обявенъ конкурсъ за про-
ирането на една огромна желѣзна кула за сѣверо-американското
мирно изложение въ 1892 година. Испанский архитекторъ Алберто
-Паласио, авторъ на много твърдѣ смѣли архитектурни проекти, пол-
вайки се отъ този случай, намислилъ е такъвъ паметникъ на Ко-
мба, който, при широчината и изразителностьта на основната идея,
сѫщото врѣме наддѣлява въображението съ своята смѣлость и ве-
чественность.

Прѣдставете си грамадно кѫлбо, турено на основание, 40 рас-
га (140 ар.) високо, и увѣнчано на най горния си, сѣверенъ по-
юсъ съ сѫщо такъвъ корабъ — carabela, — на който великий мо-
ходецъ е плавалъ за Новия Свѣтъ. По повърхнината на това вели-
ствено кѫлбо, което ще прѣдставлява земната сфера, ще бѫдѫтъ
образени морета, острови и континенти. По екватора ще бѫде прѣ-
ранъ единъ поясъ — балконъ. Отъ екватора до сѣверния полюсъ
е има изящна спирална сълба. Нощно врѣме цѣло море отъ свѣтли-
ще се излива отъ тъзи сфера по всички страни, освѣщавайки гра-
, посрѣдъ който ще бѫде издигнѫтъ монумента. И египетскитѣ пи-
миди, и родосский колоссъ, и самата Ейфелова кула ще се уничто-
жѫтъ прѣдъ това колоссално произведение на техническия гений. При
новата на монумента ще се тури гигантска статуя на Колумба, за-
обиколена съ статуи на неговитѣ сподвижници, моряци, военачалници,
освѣнъ това, ще се турѫтъ въ видъ на емблематически фигури онѣ-
лица, събития и народности, които иматъ каква-годѣ историческа
връзка съ откритието на Новия Свѣтъ. Въ огромното пространство,
ето остава вѫтрѣ въ базиса на монумента, ще се помѣстява, между
угото, обширната колумбовска библиотека, въ която ще се съсрѣдо-
чи отъ всичкитѣ испански библеотеки всичко онова, което се отнася
Колумба и Америка. Тукъ ще има достатъчно мѣсто за грамадни
зеи по естествознанието, етнографията, ще има така сѫщо особенни
мѣщения за испанското географическо дружество, за курсъ по море-
дната география и по хидравлическата техника; на върха на памет-
ка ще се направи метеорологическа обсерватория. Слѣдъ всичко
ва остава, разбира се, още огромно свободно мѣсто за ресторани,
югени и най-обширни галерии за разходки на публиката.

Вътрешностьта на грамадното кѫлбо тъй сѫщо ще бѫде упо-
рѣбена съ полза. Горнята му половина ще послужи като основа, вър-
у която ще бѫде изображенъ небесния сводъ на сѣверното полукѫл-
о съ всичкитѣ му съвѣздия. Ако си прѣдставимъ, че звѣздитѣ ще
бѫдѫтъ изображени съ електрически свѣщи, расположени по сферата
ъй както сѫ звѣздитѣ на небесния сводъ, то, може да се мисли, че
вътрѣшностьта на грамадното кѫлбо ще прѣдставлява най-оригинално

зрѣлище въ свѣта. По цѣлото долньо полукълбо ще минава спира
желѣзница, която ще занася посѣтителитѣ къмъ екваториалний поя
Сега да хвърлимъ единъ поглѣдъ върху размѣритѣ на т
постройка. На пиедестала, 40 растега высокъ, ще се постави кълбо
диаметъръ тъкмо колкото е височината на Ейфеловата кула, т. е. 3
метра или 144 растега. Линията на екваториалната галерия ще
тъкмо 1000 метра дължина, т. е. 1 километръ. Повърхнината на
кълбъ сфероидъ ще е равна на 282,600 квадратни метра (около 60,
квадр. раст); обема му — на 14,137,875 кубически метра (1,460,
куб. раст.). Спиралний пѫть отъ екватора на кълбото до сѣвер
полюсъ ще да е дългъ не по-малко отъ 6 километра. Грамадна
масса на кълбото въ случай на буря ще може да издържа напо
равенъ на 21 милионъ килограмма налѣгание. Стоимостьта на кълб
то заедно съ пиедестала (току-рѣчи цѣло отъ желѣзо) ще възлезе
25,250,000 песети, т. е. 5,750,000 рубли или 16,250,000 лева;
направата на потрѣбнитѣ машини, двигатели, свѣщи и т. н., ще о
дѫтъ около 6,200,000 песети (1,426,000 руб. = 4,278,000 лева).

(*Всемірная Иллюстрація*).

———■———

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ОДИНА III. Августъ — Септем. 1890. КНИГА VIII и IX.

ВЪСТОРГЪ.

(Споредъ В. Хюго).

;рай морьето, на брѣжьето
Тамъ замисленъ азъ стояхъ
'лѣдахъ горѣ на небето:
Нощьта тиха азъ видяхъ.

'иха, мирна, горделива,
Ясна като синий виръ,
'вѣтлината бѣ игрива
На звѣздитѣ и вредъ — миръ.

'рѣптѭтъ звѣздитѣ, блѣщѣѭтъ
Надъ польето й надъ море,
На-вредъ зари нѣжно лѣѭтъ,
На-вредъ, в' синьото небье.

Тукъ-тамъ горѣ подъ небьето
Плавѭтъ облачки, тъмни
И се сливѭтъ, кат' в' морьето,
У безкрайнитѣ тъми.

Изчезавѭтъ вѣтрилата
На крилатитѣ мѣчти
И се губѭтъ изъ тъмьта
Като димнитѣ вълни.

И чухъ азъ какъ горьето,
Планиньето и стѣни
Нѣщо тайно в' далиньето
Си шептяхѫ[1]) в' тишини.

Кат' че плахо тѣ питахѫ
Синьо морье и звѣзди
За чюдото, що видѣхѫ
В' небеснитѣ висини.

В' тишината, в' ширината,
Подъ небесний, веченъ сводъ,
Раздади се в' далината
Сладко пѣянье — животъ.

И зачуденъ, и замаянъ,
Чудо чудесъ азъ видяхъ,
В' златни вѣнци, азъ умаянъ,
Ясни звѣзди тамъ съзряхъ.

И звѣздитѣ заминахѫ
Като призракъ, като сънь
Във небето, в' далиньето:
Видѣнието не бѣ сънь —

Не бѣ това сѣнь, обсѣна,
Не бѣ призракъ, — ни бѣ сънь:
Чухъ вълнитѣ с' морска пѣна,
Чухъ гласа имъ като звънъ

И гласа имъ сѐ повтаря
Една дума, единъ звънъ:
„Надъ царьетѣ туй е царя,"
Тъй звънеше този звънъ.

„Туй е царя надъ царьетѣ,
Туй е Господь, Богъ боговъ —
Твореца на мировѣтѣ
Туй е Господь, Богъ Іеховъ.

Ц. Гинчевъ.

[1]) Шепняхѫ.

НѢКОЛКО ПРѢДВАРИТЕЛНИ ДУМИ ЗА
СИРАКЪ-АЛИ.

Въ Орѣховското (Раховското) окрѫжие, край рѣката Ис-
кѫръ и въ околноститѣ ѝ, има 12 села, въ които население
било повечето Помаци, прѣселени отъ Ловченскитѣ села —
Горний и Долний Изворъ, отъ Галатинъ и др. Тѣ сѫ се
селили още прѣди 100 години и сѫ биле (а и сега
отъ най добритѣ стопани земледѣлци и скотовъдци,
избрали най-хубавитѣ плодородни мѣста, въ подножието
риститѣ мѣста, дѣто се свършать и се захваща вече
тъй щото тѣ сѫ имали добри полъета за обработване,
(кории), воденици и прѣкрасни пастбища.

Отъ тия Помаци, отъ селото Чомаковци, което е на
вия брѣгъ на р. Искъръ, е билъ и Station Сиракъ-Али или,
зъвѫтъ и до днесъ, *Сирака.* Отъ тоя сой — Сираковци
йоще потомци, които живѣѭтъ въ Чомаковци. Отъ
Сиракъ Али има и до днесъ нѣколко, които се отличаватъ
красотата и юнащината си, тѣ и сега, слѣдъ разорението —
бѣгахѫ въ войната въ Македония — ѣздѭтъ най-добри
и носѭтъ най-хубави дрѣхи. На рѣката Искъръ, срѣщу Чо-
ковци, имѫтъ воденица въ лѫката при голѣмитѣ тополи, ко-
се зъве Сираковата воденица, и има около ѝ великолѣпно
нище отъ едри дѫбови и тополи.

Въ турско врѣме Сираковци, чакъ до русско-турск
война, сѫ играли доста голѣма роль: раховскитѣ турци
не сѫ правѭли, безъ да повикѫтъ и Сираковци, отъ които
го разумни съвѣти сѫ земали. Както Али Сиракъ, тъй и бра-
та и чичови му, сѫ покровителствували Христианитѣ Бълг
Въ околностьта на Раховското окрѫжие, както и въ самото
рѫжие, народа и до сега произнася името имъ съ почит
и уважение, а Сиракъ Али е *народенъ герой* съ своитѣ бор
противу Кѫржалиитѣ, и има цѣли легенди за подвизитѣ и поб
дитѣ му надъ Кѫржалиитѣ. Той е подигналъ Помацитѣ и Христи
нитѣ отъ Чомаковци и отъ околнитѣ горски мѣста — тогава е
мало едри гори — образувалъ е чети отъ конници и пѣшаци

билъ цѣли седемъ години да защищава околностьта. Шан-
ітѣ около Бѣла-Слатина, Бжркачево и др. и до днесъ се
іавжтъ, съ които сж биле обградени селата, да се защища-
ь отъ Кжржалийскитѣ харамии, и народа и до сега разказ-
цѣли истории и сочи на мѣстата, дѣто сж падали борцитѣ
ѣ е побѣдявалъ Сирака.

Сирака Али тогава сж го звали *Али бюлюкъ баша Сирака*, или Сиракъ-бюлюкъ-баша. Това име му е далъ
ода и неговитѣ дружини. Стария священникъ, попъ Иванъ,
с. Бръница, ми разказваше, че чувалъ отъ баща си, за ед-
приключение съ Сирака, дѣто сж щѣли да го уловжтъ Кжр-
ѕитѣ живъ, когато е ходилъ въ Браница и се връщалъ въ
іаковци: двама юнаци Кжржалии го послѣдили на коньe, меж-
Бръница и Чомаковци, които села сж на единъ часъ рас-
ние, и искали да го уловжтъ живъ. Той билъ на конь, но
Кжржалиитѣ коньетѣ биле по силни отъ неговия. Настигна-
го и, като не биле увѣрени, че е той дѣйствително — той
носялъ просто: съ помашки сини дрѣхи и бѣла чалма —
ѕпускали подирѣ му и викали: „кажи, ти ли си Сиракъ бю-
къ-баша?“ Яли му биле попарата нѣколко пжтя, — а той не
ь отговарялъ нищо и прѣпускалъ да убѣгне. Като видѣлъ,
едина го наближилъ, той си запъналъ кобура, турилъ го
ъ лѣвата си мисца, назадъ съ устата, срѣщу противника си,
рѣкълъ: „Свята Богородица, ти си помагала на много, по-
ни ми и менѣ“ [1]) и щомъ го доближилъ Кжржалията, той гръм-
ъ и крушума пронизълъ гжрдитѣ на неприятеля му. Като
нилъ Кжржалията отъ коня, другаря му, не продължилъ го-
нието и Сирака се отървалъ. Когато сж нападвали Кжржалии-
съ голѣма сила срѣщу с. Чомаковци, женитѣ и дѣцата сж
скривали въ пещеритѣ на дѣсния брѣгъ на Искара, а мжж-
етѣ сж се боряли отчаянно, подъ прѣдводителството на Си-
къ-Алия, бюлюкъ-баша. Той съ дружината си е избилъ мно-
Кжржалии и единъ тѣхенъ главатаръ е уловилъ въ с. Ста-
рци, на Искара, живъ и го е посѣкълъ публично прѣдъ на-
а, на единъ чардакъ, отъ дѣто му е хвърлилъ трупа долу.
рака е доживѣлъ, додѣ да се свърши окончателно побѣдата
Кжрджалиитѣ и е умрѣлъ почтенъ герой, дѣто народа нѣма

[1]) Помацитѣ се молятъ на Св. Богородица, на Св. Илия, Св. Никола и Хр. святии и се обръщжтъ къмъ тѣхъ за помощь, въ случай на нужда.

да го забрави, въ околностьта, въ която е дѣйствувалъ, тъй юнашки и честно.

Той въ начало не е билъ познатъ, защото е билъ отъ срѣдня ржка и даже отъ сиромашко семейство, но, съ юначеството си, въ борбата съ Кжржалиитѣ, се е прославилъ и е подигналъ своя родъ. Въ онова врѣме, когато сж се усилили Кжржалиитѣ и сж зели да нападжтъ и на околностьта на неговото село, той е билъ овчарь и е пасалъ бащиното си стадо въ околноститѣ па Чомаковци, но като е видѣлъ, че вече не може да се търпжтъ безбожнитѣ постжпки на Кжржалиитѣ, той се е рѣшилъ оставилъ стадото, събралъ другари и се впусналъ въ неравна борба съ силнитѣ Кжржалии. Дружината му се е състояла, както се каза, отъ Помаци и Българи Християни и е била набрана освѣнъ отъ помашкитѣ села, които сж биле размѣсени съ Българи Христьени, като: Чомаковци, Горникъ, Раселе́цъ, Га́бере Джури́лово, Тла́чане, Бреске́ и др. и отъ чиститѣ български села: Кунино, Ро́манъ и другитѣ горски села, между двата Искара, както и отъ Долня и Горня Кремена, Влашко и Старо село Костелово и др. врачански села. Тѣ повечето сж биле пѣшаци за да могжтъ да дѣйствувжтъ въ гориститѣ мѣста по свободно Най-вѣрнитѣ му другари сж биле, Горничани, Реселчани, Брескяни, Тлачани, Бѣлослатничани, Баркачавчани и Койнарчани Когато е почналъ борбата, той е билъ около 30 — 35 годишенъ На бой той е билъ срѣденъ, набитъ, дълголикъ, черноокъ, с кавръкъ черни мустаци, винени очи, и дългъ перчемъ (кика която се развѣвала по плѣщитѣ му. Носилъ е обикновенни от синю димито (шеякъ) потури, салтамарка, алянъ поясъ, бѣл чалма и цървули съ ремъчки, навити до подъ-колѣнѣтѣ му съ коланци (подвръски). На ржцѣтѣ си, надъ лактетѣ, носял муски и на пояса си пюскюллия чанта за хлѣбъ и други принадлѣжности. Той е употрѣбявалъ шишине и дълга пушка, която казвжтъ, че сжществува йоще, ножь, два кубура демиртепелии, и двѣ паласки. Тъй си е прѣкаралъ той сичката борба, а́ко другаритѣ му и да го карали да се облича въ сирмени дрѣхи, а особенно когато убилъ, въ Ставерци, кжржалийски главатаръ на оня отдѣлъ, който е дѣйствувалъ по Искара. Той не се е различавалъ отъ другитѣ си другари по облѣклото, което сѣкий го е обичалъ и слушалъ. Той билъ откровенъ, честенъ, некористолюбивъ и нѣмалъ никакъвъ *фудуллукъ*, съ което е най-вече привързвалъ другаритѣ си. Ялъ съ тѣхъ проста хр

Който стрѣля стрѣли огневити,
Който гърми и земя трипери,
Кога свѣтка, та те услѣпява
И глава ти с' екъ зашаматява . . .
Викѫтъ, псуватъ — до Бога се чува,
Конье цвилѭтъ — тръпки те побива . . .
Като додѫтъ близо до калето,
Посрѣщѫтъ ги с' гръмъ отъ шишинето,
Сѐ с' теллия крушумъ, зихирлия.
Ранявѫтъ се: нѣкой мрътви падѫтъ,
А немогѫтъ ахта си да извадѭтъ.
Ядосани назадь се подавѫтъ
Клѣтви, псувни сега вредъ раздавѫтъ. . .
Враца бѣше най-силно укрѣпена,
С' шаранполи на-вредъ оградена,
С' метиризи редомъ натъкмена:
Не ги пуща близо да пристѫпѭтъ
Пожаръ, обиръ въ нея да извършѫтъ . . .
Нишанджии — горѣ по кулитѣ,
Пушкаритѣ — край града в' политѣ
На пусия — навредъ изъ укопа,
Огънь бълвѫтъ срѣщу Даалии
Ни припущѫтъ грозни Кѫржалии.
Ни Бошнаци, нито Арнаути —
Тѣзи вълфи, плѫднешки хайдути . . .
Падѫтъ долу грозни Даалии
Отъ коньетѣ — врани бедевии,
Падѫтъ долу и Бога проклѣвѫтъ . . .
Отдръпвѫтъ се и пакъ се повръщѫтъ,
Увпущѫтъ се на тумби, на тумби,
Но пакъ срѣщѫтъ огънь и крушуми . . .
Польето бѣ увредъ упостѣло,
Горьето бѣ само уцѣлѣло.
Край горьето — Помаци юнаци
Ни бѣгахѫ у равна Влахия, —
Уцѣлѣхѫ до сега в' нахия —
У селата горѣ край гората
Съсъ гърцитѣ Шопи край рѣката,
Край рѣката, край бързия Искъръ,
Дѣт' истича долу на польето
И дѣто се довърша горьето,
Денемъ вардѭтъ на здрава пусия,
А пъкъ нощемъ — в' обходъ на кушия,
Обикалѭтъ селата, горитѣ,
Да си вардѭтъ дѣцата, женитѣ,
Сѣкий остри ножа — ятагана,
Снелъ пушката, барутъ отъ тавана.
На щрекъ стоѭтъ, но йоще се боѭтъ

И в' мандритѣ стада веч' ни доѭтъ.
Чакѫтъ нѣщо и сé се надѣвѫтъ
И тукъ-тамъ шепнишката казвѫтъ:
„Не ще — стига — на бой ще излѣзимъ,
С' тия вълфи трѣба да се биемъ“ . . .
И тукъ тамѣ вече се упиратъ —
Ту убивѫтъ, ту отъ тѣхъ убивѫтъ . . .
Ядосани лютитѣ Даалии,
Чихросани грозни Кърджалии,
Впуснахѫ се веч' й в' Помачия,
Да ѭ убърнатъ и неѭ в' пустия:
Днесъ пападатъ съсъ ядъ на *Койнори*,
Утрѣ грабѭтъ по вити кошари
Овце, овни и ялови крави
И откарвѫтъ по стотина *брави*,
И в' другй-денъ-денемъ на *Леиица*
И най послѣ — чакъ горѣ в' *Попица*.
Чомаковци тайно обикалѭтъ,
Що уловѭтъ, безъ милость закалѭтъ.
Земѫтъ, грабѫтъ стада угоени
И биволци млѣчни за доени . . .
Пъкъ Помака Алия Сирака
Съсъ стадото ходи изъ дребака:
Пасе увце румни по ливади,
Витороги кози по грамади.
На рамо му вес'-денъ шишинето
Що умѣрва с' него в' остринето.
На поясъ му демирь-тепелии
Два кубура, сирма димирлии,
Чакмаклии, сирма кондаклии,
Напълнени съсъ чифте крушуми.
До кубури стърчи ятагана —
Отъ дѣда му Дели пехливана
С' двѣ паласки и двѣтѣ набити
С' чифте куршумъ сè съсъ тель навити.
Ходи Али цѣль денъ по ливади
Искачва се по стръмни *заряди*
И разгледва на горѣ да долу
Край Искара, долу у лѫкитѣ
И околу горѣ по стѣнитѣ,
Отъ дѣ вълфа може да се обади
По стѣньето, по равни ливади.
Кози брастѭтъ и овцетѣ пасѭтъ,
А Сирака грозни мисли несѫтъ —
У глава му като рой се виѭтъ . . . ,
Край Искара долу край рѣката
На равното долу у лѫката
У ливади — дърво Кръстовато,

ісуватъ Сибиръ и му се присмиватъ. Но тѣ нѣматъ право: само отъ служебна, но и отъ много гледни точки въ Сибиръ ешъ да блаженствувашъ. Климатътъ е прѣвъсходенъ; има го забѣлѣжително богати и гостоприемливи търговци; мно твърдѣ заможни „инородци“[1]). Госпожицитѣ цъвтѫтъ като ідафили и сѫ нравственни до най-висока стѫпень. Дивячътъ рчи по улицитѣ и самичъкъ иде въ рѫцѣтѣ на ловеца. Шан- ско се испива необикновенно много. Хайверя е чуденъ. оекетя дава по нѣкои мѣста отъ едного петнайсеть. . . Из- ю, земята е благословенна. Трѣбва само да знаешъ да из- чашъ полза отъ неѭ. Въ Сибиръ знаѭтъ отъ неѭ да се зуватъ.

Въ единъ такъвъ веселъ и доволенъ отъ себе-си градъ, най-мило население, за който ще остане неизгладимо въс- ліинание въ душата ми, азъ срѣщнахъ Александръ Петровичъ рянчиковъ, поселенъ тамъ, роденъ въ Руссия, дворянинъ[2]) и іѣщикъ[3]), подиръ пратенъ въ Сибиръ на каторжна работа ю прѣстѫпникъ отъ втория разрядъ, за убийство на жена си, който, като си излежалъ десетгодишния законенъ срокъ на ючението, е останѫлъ тихо и мирно да довършва живота си градеца К. Той собственно бѣ записанъ въ една отъ близо-

---

[1]) Думата „инородци“ въ русското законодателство служи да означава ікви онія племена въ Руссия, които, поради малкото развитие граждан- інността между тѣхъ, не могѫтъ да се управляватъ по общитѣ закони. ічкитѣ инородци се сѫдѭтъ и управл. по свои закони и обичаи, свободни ь военската тегоба, нѣкои дори и отъ всички други тегоби, или пъкъ пла- тъ данъкъ въ пари или въ вѣщи (тъй наречения „ясакъ“ въ Сибиръ), или ълняватъ кордонна служба (както напр. астраханскитѣ калмици), или пъкъ й-подиръ и съвсѣмъ се освобождаватъ отъ всѣкакъвъ данъкъ (напр. племе- та на алеутскитѣ и курилскитѣ острови). Най-почетнитѣ измежду инор. се звуватъ съ права на потомственно дворянство. Въ русскитѣ владѣния тѣ ізпзатъ до 2,141,764 д. Инородци се считатъ тѣзи племена: самоѣдитѣ, утитѣ, остяцитѣ, тунгузитѣ, ламутитѣ, калмицитѣ, юрацитѣ, манчелитѣ, ргизитѣ, юкаширитѣ и пр. (Прѣв.).

[2]) Дворянинъ е звание, което е означавало най-напрѣдъ нѣкаква лична жба при царя; подирѣ то се е обърнѫло въ потомственно и означава благо- депъ по родъ и по чинъ, принадлѣжащъ къмъ висшето съсловие, което един- енно е имало право (до освобождението на русск. селени въ 1861 г. 19 вруарий) да владѣе села заедно съ жителитѣ имъ. Въ Руссия дворянетѣ и сега иматъ още много привилегии (Пр.).

[3]) Помѣщикъ е дворянинъ владѣющий потомственна земя; по-напрѣдъ и е владѣялъ и селени (до 1861 г. 19 Февруарий). (Прѣв.).

сѣднитѣ общини, но живѣеше въ града, защото въ него раше възможность да си извади каква-годѣ прѣхрана от чаванието на дѣцата. Въ сибирскитѣ градове често се ср учители отъ заточеницитѣ, които сѫ останали тамъ да ѭтъ; отъ тѣхъ не странѭтъ. Тѣ даватъ уроци най-мно френский язикъ, толкозъ необходимъ въ попрището на и за който безъ тѣхъ въ далечнитѣ краища на Сибиръ хѫ да иматъ и понятие. Првъвъ пѫть азъ видѣхъ Алек Петровичъ въ кѫщата на единъ старъ, заслуженъ и гостоп ливъ чиновникъ, Иванъ Иваничъ Гвоздиковъ, който имаше дъщери, на различна възрасть, които подавахѫ прѣкрасни дѣжди. Александръ Петровичъ се занимаваше съ тѣхъ ч пѫти въ недѣлята, за което земаше по 30 копѣйки на у Неговата вънкашность менъ ме заинтересува. Той бѣше дѣ блѣденъ и сухъ човѣкъ, още не старъ, на трийсе и години, дребенъ и съ слабо тѣлосложение. Облеченъ бѣше ги твърдѣ чисто, по европейски. Ако заприказвате съ нег ви гледаше втренчено и твърдѣ внимателно; съ строга вѣ вость изслушваше всѣка ваша дума, като-че въ нея се за леваше, сѣкашъ, че вий съ вашия въпросъ му зададохте н задавка, или пъкъ искате да узнайте отъ него нѣкаква т и, най-подиръ, отговаряше ясно и кѫсо, но тъй прѣтеглюва всѣка дума на своя отговоръ, щото вамъ ви станеше нѣкак недобрѣ, и вий, най-насѣтнѣ, сами се радвахте за свършва то на разговора. Азъ тогава още распитахъ за него Ив Иваничъ и узнахъ, че Горянчиковъ живѣе безукорно и н ственно, и че, другояче, Иванъ Иваничъ не би го поканил прѣдава уроци на дъщеритѣ му; но, че той е страшенъ са живъ, отъ всички са крий, много е ученъ, много чете, но п казва твърдѣ малко, и че съ него въобще доста мѫчно може се разговори. Нѣкои-си казвахѫ дори, че той положителн обезумѣлъ, макаръ и да намирахѫ, че въ сѫщность това н още такъвъ важенъ недостатъкъ; че мнозина почетни граж не желаѭха да се сближѫтъ и сприятелѭтъ съ Алексан Петровичъ, че той можеше да имъ бѫде полезенъ, да имъ п ви прошения и пр. Мислѣхѫ още, че той трѣбва да има го роднини въ Руссия, може би, дори и не долни хора. знаяхѫ, че той, отъ самото му заточаванне, упорито прѣкѫс всѣкакви сношения съ тѣхъ, — съ една дума, той самъ си врѣди. При това, у насъ всички знаехѫ неговото минало, зн

той убилъ жена си, още въ първата година на своето ество, убилъ ѭ отъ ревность и самъ се издалъ (което облегчило наказанието му). На такива прѣстѫпления гледатъ като на злощастия и съжаляватъ за тѣхъ. Но чко това, този чуденъ човѣкъ систиматически отбѣгва- чки хора и се явяваше между тѣхъ само за да прѣдава

Азъ отъ първенъ не обръщахъ на него особенно вни- но, и самъ не знамъ защо, той полегка-легка захваща- ме интересува. Въ него имаше нѣщо загадачно. Да се оришъ съ него нѣмаше ни най-малка възможность. Раз- е, че на въпроситѣ ми той винаги отговаряше и дори съ видъ, като че считаше това за свой най-пръвъ дългъ; дирь неговитѣ отговори, менъ нѣкакъ-си тежко ми става- вече да го распитвамъ: а че и на лицето му, слѣдъ таки- зговори, винаги се виждаше нѣкакво страдание, уморява- Помнѭ, азъ веднѫжъ се връщахъ заедно съ него, въ е- хубавъ лѣтенъ вечеръ, отъ Иванъ Иваничъ. Незнамъ как- ка, доде ми отеднѫжъ на умъ да го поканѭ на една миву- намине у мене, да испуши една цигара. Не могѫ да о- какъвъ ужасъ се изрази на лицето му; той съвсѣмъ се , захвана да мънка едни безсвързани думи и веднага, о като ме погледна, търти да бѣга въ противоположна а. Азъ дори се очудихъ. Отъ тогазъ, ако ме срѣщнеше ѣ, той нѣкакъ плахо ме гледаше. Но азъ го не оставихъ мира; незнамъ що, ама нѣщо-си сé ме теглеше къмъ него, слѣдъ единъ мѣсецъ азъ, неканенъ — непитанъ, самичъкъ истърсихъ прѣдъ Горянчиковъ. Не ще дума, азъ постѫпихъ аво и неделикатно. Той живѣеше най-накрая на града, у а проста бабичка, дъщеряга на която лежеше болна отъ ика, а тъзъ послѣднята имаше незаконнородено дѣте на десеть дини, хубаво и весело момиченце. Александръ Петровичъ дѣше съ нея и ѭ учеше да чете въ онѭзъ минута, когато ъ влѣзохъ при него. Като ме видѣ, той до толкова се смути, кашъ азъ го уловихъ на нѣкакво прѣстѫпление. Той съвсѣмъ обърка концитѣ, скочи отъ стола и зе да ме гледа втораче- . Ний най-подиръ сѣднахме; той внимателно слѣдѣше всѣки й погледъ, като че подозираше въ всѣки единъ отъ тѣхъ ѣкакъвъ особенъ таинственъ смисълъ. Азъ се осѣтихъ, че той мнителенъ до полуда. Той съ такъва ненавистъ ме гледаше,

щото оставаше само да ме попита: „скоро ли ще се махнеш отъ тука?“ Азъ заприказвахъ съ него за нашия градецъ, и текущитѣ новини; той мълчеше и злобно се усмихваше; оказа се, че той не само че не знае най-обикновеннитѣ, на всѣкиго извѣстни градски новини, но дори и се не интересуваше да ги знае. Захванахъ подиръ да говорж за нашата страна, за нейнитѣ нужди; той ме слушаше мълчешката и до толкова странно ме гледаше въ очитѣ, щото менъ ми стана, най-подирѣ, съвѣстно за нашия разговоръ. Впрочемъ, азъ насмалко щѣхъ да го раздразнж съ новитѣ си книги и периодически списания; тѣ се намирахж у мене, въ ржцѣтѣ ми, туко-що бѣхъ ги зелъ отъ пощата, и азъ му ги прѣдлагахъ още неразрѣзани. Той мѣтна на тѣхъ жаденъ погледъ, но на часа си промѣни намѣрението и отхвърли прѣдложението ми, като се извиняваше съ нѣмание на врѣме. Най-сѣтнѣ, азъ зехъ отъ него сбогомъ и, като излѣзохъ отъ стаята му, почувствувахъ, че нѣкаква несносна тяжесть падна отъ сърдцето ми. Менъ ме бѣше срамъ и ми се показа твърдѣ глупаво, дѣто азъ не оставямъ намира тогози човѣка, който именно бѣше си турилъ за най-главна задача — колкото се може по-далече да се скрий отъ всичкия свѣтъ. Но работата бѣ свършена. Помня, че азъ токурѣчи никакви книги не забѣлѣжихъ у него и, ще каже, несправедливо говорѣхж за него, че той много чете. Обаче, като минахъ единъ-два пжти, нощно врѣме, доста късно покрай прозорцитѣ му, азъ забѣлѣзахъ, че у тѣхъ още свѣти. Какво е правилъ той, като сѣдѣше до зори? Дали не ще да е писалъ? А ако е тъй, то какво именно?

Работата ми ме накара да се отдалечж отъ нашия градецъ на два-три мѣсеца. Като се върнахъ у дома вече прѣзъ зимата, азъ се научихъ, че Александръ Петровичъ починалъ прѣзъ есеньта, умрѣлъ осамотенъ, дори и неповикалъ нито единъ пжть докторъ при себе си. Въ градеца за него вече кажи, забравихж. Квартирата му стоеше праздна. Азъ скоро се запознахъ съ бабичката, у която живѣеше починалия, съ намѣрение да узнаж отъ нея: съ какво особенно се е занимавалъ кираджията ѝ и не е ли писалъ нѣщо? За двайсеть копѣйки тя ми донесе пълна кошница съ книги, останали отъ покойника. Бабичката ми исповѣда, че двѣ тетрадки тя вече е унищожила. Тъзи бабичка бѣше една навжсена и мълчалива жена, тъй мжчно бѣ да откопчишъ отъ нея нѣщо свѣсно. За своя ки-

ıджия тя не можа да ми каже нищо особенно ново. Споредъ ›йнитѣ думи той токурѣчи никога нищо не е работилъ и цѣли ѣсеци не е разтварялъ книга и не е земалъ перо въ ржцѣ; ıтова пъкъ по цѣли нощи той се разхождалъ назадъ-напрѣдъ ь стаята си и сé за нѣщо-си е мислилъ, а по нѣкога и самъ ı приказвалъ; че той много обикнялъ и много милвалъ внучка› й, Катя, особенно тогава, котато узналъ, че ж викатъ Катенка, и че на Катерининъ день всѣки пжть е ходилъ въ църва да опѣва нѣкого-си. Гоститѣ той неможеше да търпи; отъ жщи е излизалъ само да учи дѣца; чумѣрилъ се дори и на ея, старицата, когато тя, веднжжъ въ недѣлята, утивала зремъ малко-отъ-малко да му прѣчисти и нареди стаята, и, аки, че никога не си е отворилъ устата да й каже поне една умица, въ цѣли три години. Азъ попитахъ Катя: дали тя омни учителя си? Тя ме погледна мълчешката, обърна се къмъ ѣната и заплака. Ще рѣче, моглъ е тозъ човѣкъ да накаа барemъ едно сжщество да го обича.

Азъ зехъ неговитѣ книжя и цѣлъ день ги ровихъ. ритѣ четвъртини отъ тѣзи книжя нѣмахж никаква важность, ѣхж просто надраскани парчета, или ученически упражнения тъ краснописание. Но тукъ имаше една тетрадка, доста деелничка, дробно написана и недовършена, може би, захвърлена ı забравена отъ самия авторъ. Тава бѣше описание, макаръ и еевсвързано, на десетгодишния каторженъ животъ, който е прѣaралъ Александръ Петровичъ. Изъ нѣкои мѣста това описание е прѣкъсваше отъ нѣкаква-си друга повѣстъ, отъ нѣкакви-си удни, ужасни въспоминания, които бѣхж надраскани неравно, ѣкакъ нервозно, сякашъ по нѣкакво си принуждение. Азъ нѣолко пжти прѣчетохъ тѣзи откъслеци и токурѣчи се убѣдихъ, е тѣ сж писани въ лудость. Но каторжнитѣ записки — или „Сцени отъ Мъртвий домъ“ — както той самъ ги наричаше на дно мѣсто въ своя ржкописъ, ми се показахж не съвсѣмъ езинтересни. Съвършено новия свѣтъ, до сега незнаенъ, чудноътьта на нѣкои и други фактове, нѣколкото особенни забѣлѣжи за загубенитѣ хора, — ме увлѣкохж и азъ прочетохъ нѣкои ı други нѣща съ любопитство. Разбира се, азъ може би, и а се лъжа. Но за опитъ азъ избирамъ отъ най-напрѣдъ двѣри глави; нека сждятъ сами читателитѣ. . .

I.

Мъртвий домъ.

Нашата тъмница се намираше на края на крѣпостьта, до самия крѣпостенъ обкопъ. Случваше се нѣкой пѫть да погледнешъ прѣзъ прозирките на оградата на Божия свѣтъ: да ли не ще видишъ божемъ нѣщичко? — и само ще зарнешъ крайчеца на небото, а-че и високий обкопъ, обрасълъ съ буренъ, а назадъ и напрѣдъ около обкопа, денонощно, сновѫтъ караулни солдати, и тукъ ще си помислишъ, че ще се минѫтъ много години, а ти сѫщо така ще идвашъ да гледашъ прѣзъ прозирките на оградата и ще видишъ сѫщия обкопъ, сѫщитѣ караулни и сѫщия малъкъ край на небето, не на онова небе, което е надъ тъмницата, а на друго, далечно, свободно небе. Прѣдставете си единъ голѣмъ дворъ, двѣстѣ раскрача дългъ и сто и петдесеть широкъ, цѣлъ заобиколенъ наоколо, въ видъ на неправиленъ шестиѫгълникъ, съ висока ограда, направена отъ високи стълбове, заострени отъ горѣ, дълбоко въ земята закопани, ягко прилипнѫти единъ до други и ягко приковани съ напрѣчни кириши: ето външната стѣна на тъмницата. На една отъ странитѣ на тъзи стѣна сѫ направени ягки порти, винаги затворени, винаги, день и нощь, пазени отъ караулъ; тѣхъ ги отваряхѫ по заповѣдь, само когато искарвахѫ затворницитѣ на работа. Задъ тѣзи порти се намираше слънчевъ, свободенъ свѣтъ, тамъ хората си живѣехѫ каквото и всички. Но отъ вътрѣшната страна на оградата, за този свѣтъ си прѣдставлявахѫ както за нѣкоя чудна приказка. Тукъ сѫществуваше другъ, инакъвъ свѣтъ, на никой другъ неприличенъ; тукъ сѫществувахѫ други, особни закони, други костюми, други нрави и обичаи и прѝживѣ-мъртавъ домъ, животъ какъвто го нѣма нийдѣ и хора други. Ето-нà, този особенъ, отдѣлѐнъ кѫтъ азъ и се завзехъ да описвамъ.

Като влѣзете въ оградата, — най-първо вий ще видите нѣколко здания. По двѣтѣ страни на широкий вътрѣшенъ дворъ се простиратъ двѣ дълги едноетажни дървени постройки. Тѣ сѫ казармитѣ. Тукъ живѣѭтъ арестантитѣ, размѣстени по разряди. Подирѣ, чакъ къмъ края на оградата, има още една такъва дървена постройка: тя е готварницата, раздѣлена на

двѣ отдѣления; а още по-нататъкъ има друга постройка, гдѣто подъ единъ покривъ се намиратъ зимницитѣ, хамбаритѣ и избитѣ. Срѣдата на двора е праздна и прѣдставлява едно широко равно мѣсто. Тукъ се нареждатъ арестантитѣ и се провѣряватъ сутринь, на пладнѣ и вечеръ, понѣкога и още по нѣколко пѫти на день, — когато се съмнѣватъ караулнитѣ и когато бърже ги броѭтъ. Наоколо между постройкитѣ и оградата остава още доста голѣмо пространство. Тукъ, по заднитѣ дворове на зданията, нѣкои отъ затворницитѣ, които сѫ съ по-саможивъ и съ по-мраченъ характеръ, обичатъ да се разхождатъ въ свободно врѣме, на самѣ съ своитѣ тежки мисли. Като се срѣщахъ съ тѣхъ въ врѣме на разходкитѣ имъ, азъ обичахъ да се взирамъ въ начумеренитѣ имъ, „клеймени"[1]) лица и да отгатвамъ, за какво тѣ мислѭтъ. Имаше единъ заточеникъ, на когото обичното занятие, въ свободно врѣме, бѣше да брои стълбоветѣ. Тѣ бѣхѫ около хиляда и петстотинъ и той всички бѣше прѣчелъ и отбѣлѣзалъ. Всѣки единъ стълбъ му означаваше день; кага день той отчиташе по единъ стълбъ и по такъвъ начинъ, по останѫлото число непрѣброени стълбове, можеше нагледно да види, колко дни му оставахѫ още да пролежи въ затвора, до катъ се свърши срока на заточението му. Той искренно се радваше, когато свършваше нѣкоя страна на шестиѫгълника. Много години му оставахѫ още да чака; но въ затвора имаше врѣме да се научишъ на търпѣние. Азъ видѣхъ веднажъ, какъ се раздѣляше отъ другаритѣ си единъ арестантъ, който бѣше прѣкаралъ въ каторгата двайсеть години и който най-подирѣ излизаше на свобода. Имаше хора, които помнѣхѫ, когато той влѣзълъ въ тъмницата пръвъ пѫтъ, младъ, безгриженъ, безъ да мисли нито за прѣстѫплението, нито за наказанието си. Той излизаше старецъ, съ побѣлѣла глава, съ лице печално и навжсено. Мълчешката той обиколи всичкитѣ

---

[1]) Клеймени=дамгали=бѣлѣжени. „Клеймението" на прѣстѫпницитѣ е жестоко наказание, което състои въ турянието знаци по тѣлото имъ. Въ Руссия то е съставлявало мѣрка противъ нѣкои углавни прѣстѫпления, а тъй сѫщо се е употрѣбявало и като мѣрка полицейска: така, бѣжанцитѣ — арестанти и бродягитѣ[2]) сѫ бѣлявали на лопатката, челото или рѫката — подъ лакетя. Това наказание е отмѣнено въ Руссия съ манифестъ отъ 17 Априлий 1863 година. (Прѣв.).

2) Бродяги (= хайлохойди?), споредъ русскитѣ закони, сѫ хора, които живѣѭтъ безъ паспортъ и не сѫ никѫдѣ записани. (Прѣв.).

наши шесть казарми. Влизайки въ всѣка казарма, той се помолваше на иконата и подирь, низко, до поясъ, се покланяше на другаритѣ си, като ги молише да го непомѣнуватъ съ зло. — Помнѭ азъ тъй сѫщо, какъ веднажъ едного арестантина, пó-напрѣдъ заможенъ сибирски селенинъ, надъ вечерь, повикахѫ на портитѣ. Прѣди половинъ година той получи известие, че жена му се е омѫжила за другиго, и много се разкахѫри. Сега тя самичка доде при затвора, за да му подаде милостиня. Тѣ поприказвахѫ около двѣ минути, поплакахѫ си двама и се раздѣлихѫ на вѣки. Азъ видѣхъ неговото лице, когато той се връщаше въ казармата... Да, въ това мѣсто можеше да се научишъ на търпѣние.

Когато се мръкваше, вкарвахѫ ни всички въ казармитѣ и ни затваряхѫ въ тѣхъ за цѣла нощь. На менъ винаги ми бѣше тежко да се връщамъ отъ двора въ нашата казарма. Тя бѣше дълга, низка и задушлива стая, слабо освѣтена съ лоени свѣщи, съ тежка, задушлива миризма. Не разбирамъ сега, какъ азъ пролежахъ въ неѭ десеть години. На одъра си азъ имахъ три дъски: туй бѣше всичкото ми мѣсто. На такива одрове бѣхѫ расположени само въ нашата стая до трийсеть души. Зимѣ затваряхѫ рано; около четире часа трѣбваше да чакамъ, докатъ заспѭтъ всички. А до това врѣме — шумъ, глъчка, смѣхъ, попържни, дрънчение на вериги, димъ и пущъкъ, обръснати глави, „клеймени лица“, парцаливи дрѣхи, всичко — прѣзрѣнно, оплюто . . . да, „живущъ“ [1]) е человѣкъ! Човѣкъ е сѫщество, което на всичко привиква и, азъ мислѭ, това е най-доброто му опрѣдѣление.

Въ този затворъ ний бѣхме всичко около двѣстѣ и петдесеть души, цифра токурѣчи постоянна. Едни дохаждахѫ, на други се свършваше срока и си отивахѫ, трети умирахѫ. И какви ли хора тука нѣмаше! Азъ мислѭ, всѣка губерния, всѣка мѣстность на Руссия имаше тукъ свои прѣдставители. Имаше и „инородци“, имаше нѣколко прѣстѫпници дори и отъ кавказкитѣ планини. Всички тѣ бѣхѫ раздѣлени споредъ важностьта на прѣстѫплението, а слѣдователно споредъ числото на годинитѣ, опрѣдѣлени за прѣстѫплението. Струва ми се, нѣмаше такъво прѣстѫпление, което да нѣмаше тукъ своя прѣдставитель. Главното основание на всичкото тъмнично население съставля-

[1]) Живущъ (слав.)=живучъ (рус.)=даянаклия, който не умира лесно съ яка твърдя, коча душа. (Прѣв.)

іхѫ „ссилно — каторжнитѣ“ (заточени — каторжници) отъ гражданския разрядъ (*силно* — каторжни, както наивно произнасяхѫ самитѣ арестанти). Тѣ бѣхѫ прѣстѫпници, лишени съвършенно отъ всички граждански права, съ проклеймени чела, за а личѫтъ вѣчно, че тѣ сѫ отхвърлени, отрѣзани кѫсове отъ обществото. Тѣ се пращахѫ на каторжна работа съ срокове отъ осемь до дванайсеть години и подирѣ се распращахѫ нѣйдѣ въ сибирскитѣ села да се заселѭтъ. — Имаше прѣстѫпници отъ военния разрѣдъ, не лишени отъ правата си, както изобщо русскитѣ военни арестантски роти. Тѣ се пращахѫ за пъкьсо врѣме; слѣдъ свършванието на срока си, тѣ се връщахѫ пакъ тамъ, отъ гдѣто сѫ дошле, при солдатитѣ, въ сибирскитѣ линейни баталиони. Мнозина отъ тѣхъ бърже се връщахѫ пакъ въ тъмницата, но вече не на кѫси срокове, а на двайсеть години. Този разрѣдъ се наричаше „всегдашенъ“. Но „всегдашнитѣ“ сѐ още не ги лишавахѫ съвършено отъ всичкитѣ имъ права. Най-подирѣ имаше още единъ особенъ разрядъ отъ найстрашнитѣ прѣстѫпници, най-вече военни, доста многоброенъ. Той се казваше „особенно отдѣленние“. Отъ цѣла Руссия тукъ се пращахѫ прѣстѫпници. Тѣ сами се казвахѫ, че сѫ вѣчни и срока на каторжнитѣ си работи не знаяхѫ. Споредъ закона, тѣмъ трѣбваше да имъ се удвояватъ и утроявать работнитѣ уроци. Тѣ се държахѫ въ затвора до откриванието за напрѣдъ въ Сибиръ най-тежки каторжни работи. „Вий сте до срокъ, а вий — до гробъ“ — казвахѫ тѣ на другитѣ затворници. Азъ чухъ подирѣ, че този разрядъ е уничтоженъ. Освѣнъ това уничтоженъ е билъ при нашата крѣпость и гражданския редъ, а е съставена една обща военно-арестантска рота. Разбира се, че съ туй заедно се е промѣнило и началството. Азъ описвамъ, дѣто ще каже, старото врѣме, работи отъ-колѣ минѫли и прѣминѫли . . .

Отдавна врѣме бѣше това; всичко туй ми иде като на сънъ. Помнѭ, когато азъ влѣзохъ въ затвора. Бѣше надвечеръ, прѣзъ мѣсецъ Декемврий. Вече се мръкваше; прѣстѫпницитѣ се връщахѫ отъ работа; готвѣхѫ се за провѣрка. Единъ мустакатъ унтеръ-офицеринъ ми отвори най-сѣтнѣ, вратата на този чуденъ домъ, въ който азъ трѣбваше да пролежѫ толкозъ години, да изнесѫ толкозъ чувствувания, за които, ако не бѣхъ ги испиталъ въ дѣйствителность, азъ не щѣхъ да имамъ дори и приблизително понятие. Напримѣръ, азъ никакъ не бихъ могълъ

да си прѣдставя: какво страшно и мячително има въ това, че азъ прѣзъ всичкитѣ десеть години на моята каторга нито веднажъ, нито една минута не ще бяда самичъкъ? На работа винаги подъ конвой, у дома съ двѣстѣ другаре и никога, никога — самичъкъ! Впрочемъ на това ли азъ още трѣбваше да привиквамъ!

Тукъ имаше убийци — случайни и убийци по занаятъ, разбойници и главатари на разбойници. Имаше просто крадци и „бродяги“ — хайдутяги, халохойди и всякакви панти. Имаше и такива, за които мячно можеше да се рѣши: защо ли пъкъ тѣ сж испаднали тука? А между това всѣки си имаше своята повѣсть, мрачна и тежка, както мятна глава слѣдъ вчерашно пиянство. Изобщо, за своето минало тѣ говорѣхя малко, не обичахя да разсказватъ и ми се показваше, че тѣ не искатъ да мислятъ за своето минало. Азъ знаяхъ отъ тѣхъ дори и убийци до толкозъ весели, до толкозъ безгрижни, щото можахъ да се хваня на облогъ, че никога нито единъ пжтъ съвѣстьта имъ не ги е загризнала. Но имаше и мрачни лица, токурѣчи винаги мълчаливи. Изобщо, рѣдко нѣкой разказваше живота си, пъкъ и любопитството не бѣше на мода, нѣкакъ бѣ не приeто. Обаче, случваше се, че нѣкой остане безъ работа, и, за да прѣкара праздното си врѣме, захващаше да приказва, а другъ нѣкой хладнокръвно и мрачно го слушаше. Никой тука никого неможеше да зачуди. „Ний не сме прости хора!“ казвахя тѣ често съ едно чудно самоудоволствие. Помня, какъ веднажъ единъ разбойникъ, пиянъ (въ каторгата по нѣкога можеше да се напиешъ), захвана да разказва, какъ той е заклалъ едно петгодишно моиче, какъ той го е залъгалъ отъ първенъ съ играчка, завелъ го въ една праздна изба, и тамъ го заклалъ. Цѣлата казарма, която до сега се смѣеше отъ шегитѣ му, извика като единъ човѣкъ, и разбойника бѣше принуденъ да замълчи; не отъ негодувание казармата закрѣщѣ, а тъй, защото *не трѣбваше за това* да се говори, защото да се приказва *за това* не е приeто. Ще забѣлѣжя, при това, че тѣзи хора бѣхя дѣйствително непрости и дори не въ прѣносенъ, а въ буквалень смисълъ. Навѣрно повече отъ половината знаяхя да четятъ и пишятъ. Въ кое друго мѣсто, гдѣто руситѣ се събиратъ въ голѣми масси, вий ще можете отдѣлй единъ купъ отъ 250 души, отъ които половината да сж грамотни? Чувахъ послѣ, че, нѣмъ кой-си, зелъ да вади отъ подобни фактове зак-

лючение, че грамотностьта развращава народа. Тукъ има грѣшка: тукъ сѫ съвсѣмъ други причинитѣ, при всичко, че трѣбва да се съгласимъ, какво грамотностьта развива въ народа самонадѣянность. Но това никакъ не е порокъ. — Всичкитѣ разряди се различавахѫ по дрѣхитѣ си: на едни половината на горнята имъ дрѣха бѣше тъмно-кестенена, а другата — пепелява, тъй също и на панталонитѣ имъ едина крачулъ — пепелянъ, а другия — тъмно-кестененъ. Веднажъ, на мѣстото, гдѣто работихме, едно момиченце, което бѣше дошло да продава колачета на затворницитѣ, дълго врѣме ме изгледва и подиръ отведѫжъ се изсмѣ. — „Пъй че грозотия! извика тя: — и пепеляно сукно нѣмало, и черно недостигнало!“ Имаше и такива, у които цѣлата дрѣха бѣше сшита отъ пепеляно сукно, но рѫкавитѣ бѣхѫ тъмно-кстенени. Главата тъй сѫщо биваше различно обръсната: у едни половината глава бѣше обръснѫта на длъжъ по черепа, у други — напрѣки.

Отъ пръвъ погледъ можеше да забѣлѣжишъ една ясна общность въ цѣлата тъзи чудна фамилия; дори и най-особеннитѣ, най-оригиналнитѣ личности, и тѣ се стараяхѫ да хармониратъ съ всичкото тъмнично население. Изобщо ще кажѫ, че цѣлата тъзи сбирщина, съ едно малко исключение на нѣколко истинно весели хорица, които затова бѣхѫ си спечелили всеобщо прѣзрѣние, се състоеше отъ хора навъсени, завистливи, страшно тщеславни, самохвали, докачливи и крайно формалисти. Способностьта — да се нечудишъ на нищо бѣше най-голѣма добродѣтель. Всички бѣхѫ като побъркани на това: какъ трѣбва да се обнасятъ. Много пѫти най-горделивия отъ тѣхъ съ бързината на мълня се прѣобразяваше на най-малодушенъ. Имаше нѣколцина истинно-твърди хора; тѣ бѣхѫ прости и не се прѣструвахѫ. Но, чудно нѣщо! отъ тѣзи истинно-твърди хора имаше нѣколцина, тщеславни до нѣмай-кѫдѣ, до полуда. Изобщо тщеславието, вънкашностьта, бѣхѫ на първо мѣсто. Повечето отъ затворницитѣ бѣхѫ хора развратени и крайно испаднѫли въ нравственно отношение. Клюкарствата и отдумванията нѣмахѫ край: туй бѣше мрачна бѣздна, сѫщински пъкълъ. Но противъ вътрѣшнитѣ устави и приетитѣ обичаи на затвора никой не дързваше да възстане; всички се покорявахѫ. Тукъ имаше такива силни характери, които мѫчно се покорявахѫ, но сé-пакъ се покорявахѫ. Дохаждахѫ въ тъмницата и такива, които вече твърдѣ много сѫ прѣкалили, които сѫ излѣзли отъ мѣрката на

вънъ, тъй щото и прѣстжпленията си сж правѣли, най-подиръ, като-че не въ себе си, като-че безъ да знажтъ защо, сякашъ на сънь, въ несвѣсь; често пжти отъ тщеславие, възбудено до най-висока стъпень. Но у насъ такива на часа ги укротявахж, при всичко, че нѣкои отъ тѣхъ, до дохождането имъ въ затвора, сж докарвали ужасъ на цѣли села и градове. Като се озърнеше наоколо, новодошлия скоро забѣлѣзваше, че той испаднялъ между хора, които неможъ съ нищо зачуди, тъй щото той безъ — друго се укротяваше и си влизаше въ общия пжть, въ общия тонъ. Този общъ тонъ се съставляваше вънкашно отъ едно особенно, собственно достойнство, съ което бѣ проникнжтъ всѣки житель на тъмницата. Сякашъ, че наистина, званието каторжникъ, осжденъ съставляваше нѣкакъвъ чинъ, а, при това, още и почетенъ. Ни капка срамъ и раскаяние! Впрочемъ, имаше и нѣкакво-си вънкашно смирение, тъй да се рѣче оффициално, нѣкакво-си спокойно резонерство: „Ний сме загубени хора,“ казвахж тѣ: „не си се боялъ отъ Бога и отъ хората, прѣвивай се сега по зелената улица“, [1]) търпи тоегитѣ. „— „Да би мирно сѣдѣло, не би чудо видѣло.“ — „Минжлото се не връща, а се прѣгржща.“ Всичко това се говорѣше начесто, и въ видъ на нравоучение, и въ видъ на поговорка и притчи, но никога сериозно. Всичко това бѣше само думи. Нàда ли ще се намѣрише поне единъ отъ тѣхъ, който да се признаваше вътрѣшно за своитѣ беззаконни работи. Я да се опиташе нѣкой вънкашенъ човѣкъ да укори нѣкой арестантинъ за прѣстжплението му, да го поглъчи (макаръ, впрочемъ, укоряването на прѣстжпника не е въ русский характеръ), че да видишъ колко псувни ще се изсипжтъ. А пъкъ колко не имъ прилягаше да псуватъ! Тѣ се псувахж истънчено, масторски. Попръжнята бѣше докарана у тѣхъ до наука; стараехж се не толкова думата да бжде докачителна, колкото докачителенъ да бжде смисъла, идеята й, — а това е пò-утънчено, пò-ядовито. Непрѣстаннитѣ карания още повече развивахж между тѣхъ тъзи наука. Всички тѣзи хора работѣхж само по принуждение, слѣдователно тѣ бѣхж праздни, ще рѣче, тѣ се развращавахж; и да не сж били отъ пò-напрѣдъ развратени, тѣ въ каторгата се

[1]) Да минешъ прѣзъ „зелената улица,“ на арестантски езикъ ще рѣче, да прѣтърпишъ тѣлесно наказание. (Вижъ подробно описание на това наказание въ глав. за болницата). Това жестоко наказание въ Русия е отмѣнено въ 1863 год. съ вваждането на новитѣ сждебни учреждения. (Прѣв.).

звращавахѫ. Всички тѣ бѣхѫ събрани тука не по своя воля; ички тѣ бѣхѫ единъ другиму чужди.

„Колко ли чифта царвули дявола е съдралъ, до катъ ı събере наедно“! — казвахѫ тѣ за себе-си; а затова пъкъ на ючарствата, интригитѣ, бабешкитѣ приказки, завистьта, кара:ето, злобата нѣмаше край въ тоя мраченъ животъ. Нито една ба не можеше да се сравни въ това отношение съ тѣзи убийı. Повтарямъ, имаше и между тѣхъ хора съ твърди характеı, калени, безстрашни, научени прѣдъ нищо да не имъ трѣпı окото и да заповѣдватъ. Тѣхъ неволно нѣкакъ-си ги уваıвахѫ; тѣ пъкъ, отъ своя страна, макаръ често и твърдѣ ного да се грижахѫ за своята слава, гледахѫ изобщо да не тягватъ на другитѣ, за нищо и никакво не се карахѫ, ържахѫ се съ много голѣмо достоинство, бѣхѫ разсѫдителни и, жи, че винаги послушни на началството — не по принципъ, ı отъ съзнание на длъжноститѣ си, а тъй, сякашъ по нѣкаıвъ контрактъ, съзнавайки взаимно интереситѣ си. Впрочемъ, ı тѣхъ и прѣдпазливо постѫпвахѫ. Азъ помнѭ, какъ едного ъ таквивато арестанти, човѣкъ безстрашенъ и рѣшителенъ, изѣстенъ на началството съ звѣрскитѣ си наклонности, нямъ за ıкво прѣстѫпление, повикахѫ го да го накажѫтъ. Бѣше лѣıнъ день, неработно врѣме. Майорътъ, най-близкий и най-неосрѣдственний началникъ на тъмницата, лично доде въ кор:гардията,[1]) която бѣше при портата, за да присѫтствува при аказанието му. Този майоръ бѣше едно фатално сѫщество за аре:тантитѣ; той ги бѣше докаралъ до тамъ, щото тѣ трѣперяхѫ отъ его. Бѣше до безумие строгъ, „хвърляше се върху чиляка,“ както азвахѫ затворницитѣ. Тѣ най-много се бояхѫ отъ неговий пронизтеленъ, остъръ погледъ, отъ който нищо не можеше да се окрий. Той виждаше нѣкакъ-си негледайки. Като влѣзеше въ затвора, той вече знаеше, какво се върши на дррugия край. Арестантитѣ го аричахѫ осмоокъ. Неговата система бѣше невѣрна. Той само злобяваше и така озлобенитѣ вече хора съ бѣснитѣ си, зли остѫпки, и ако да не бѣше надъ него командантина, човѣкъ менъ и благороденъ, който укротяваше по нѣкога дивитѣ му бноски съ арестантитѣ, то той щѣше да направи голѣмо зло ъ управлението си. Не разбирамъ, какъ той можа да свърши

[1]). Кордегардия=караулна стая, каушъ. (Прѣв.).

благополучно; той си даде оставката живъ и здравъ, макаръ впрочемъ, и бѣ даденъ подъ съдъ.

Арестантина побѣлѣ, когато го извикахѫ. Обикновено той мълчишката и съ рѣшителность лягаше подъ тоеготѣ, мълчишката прѣтърпѣваше наказанието и ставаше подиръ наказанието, сѣкашъ че не е било нищо съ него, хладнокръвно и философски гледайки на несполучливата случка. Съ него, впрочемъ, постѫпвахѫ винаги прѣдпазливо. Но тозъ пѫть, нáмъ защо, той се мислѣше правъ. Той, приблѣднѣ и, скришомъ отъ конвоя, можа да туди въ рѫкава си единъ остъръ, английски, чизмарски ножъ. Ножоветѣ и остритѣ инструменти страшно се забраняваххѫ въ затвора. Ставахѫ чести, непадѣйни и строги прѣтърсвания, наказанията бѣхѫ жестоки; но понеже много мѫчно можеше да намѣришъ у крадеца онова, което той самичъкъ е скрилъ, и понеже ножоветѣ и инструментитѣ бѣхѫ най потрѣбни нѣща въ затвора, то, при всичкитѣ прѣтръсвания, тѣ не липсвахѫ. А ако имъ ги земахѫ, то тутакъ-си се купувахѫ нови. Цѣлата каторга се затече къмъ оградата и съ раступано сърдце гледаше прѣзъ прозиркитѣ. Всички знаяхѫ, че Петровъ този пѫть не ще заиска да легне да го биѭтъ, и че на майора му се свършватъ днитѣ. Но въ най-рѣшителната минута наший майоръ сѣдна на пайтона и си отиде, като остави испълнението на екзекуцията на други офицеринъ. „Самичъкъ Господъ го опази“, казвахѫ послѣ арестантитѣ. Колкото се отнася до Петровъ, той прѣспокойно си изтърпѣ наказанието. Гнѣва му прѣмина заедно съ отиванието на майора. Арестантина е послушенъ и покоренъ до едно мѣсто; но има крайность, която не трѣбва да се прѣминава. Ще забѣлѣжѫ при това, че нѣма нищо по-любопитно отъ тѣзи чудни избухвания на нетърпѣние и непокорство. Често човѣкъ търпи нѣколко години, покорява се, изтърпѣва най-жестоки наказания, и веднага, въ единъ мигъ, кипва отъ най-малко нѣщо, отъ нѣкаква праздна работа, отъ нищо и никакво. Споредъ взгляда на нѣкои той може да се нарѣче лудъ; та тъй и правѭтъ.

Азъ казахъ вече, че въ продължение на нѣколко години не видѣхъ между тѣзи хора ни най-малъкъ признакъ за раскаяние, ни една тежка мисъль за прѣстѫплението си, и че повечето отъ тѣхъ, въ себе-си се мислѭтъ съвършенно прави. Туй е фактъ.. Разбира се, едни отъ главнитѣ причини на това сѫ тщеславието, лошитѣ примѣри, куражътъ, лъжовний срамъ,

ъ друга страна, кой може да каже, че е изелѣдвалъ дълбо-
ната на тѣзи загубени сърдца и е прочелъ въ тѣхъ съкро-
вното отъ всичкия свѣтъ? Но пъкъ не можеше ли въ толкова
цини макаръ нѣщо да забѣлѣжишъ, да видишъ, да уловишъ
тѣзи сърдца поне какъвъ да е бѣлѣгъ за вътрѣшна тѫга, за
ка! Но тъкова нѣщо нѣмаше, никакъ нѣмаше. Да, прѣстѫп-
нието, ми се струва, не може да бѫде обмислено съ дадени,
гови гледни точки, и неговата философия е малко по-трудна,
ъ колкото мислѭтъ хората. Разумѣва се, тъмницитѣ и систе-
та на насилственнитѣ работи не поправляватъ прѣстѫпника;
само го наказватъ и прѣдпазватъ общественното спокойствие
ъ по-нататъшнитѣ му злодѣяния. Тъмницата и най-тежката ка-
ржна работа развиватъ въ прѣстѫпника само умраза, жажда
мъ забраненитѣ наслаждения и страшно легкомислие. И азъ
мъ твърдо увѣренъ, че и прочутата система на „единочното“
а самѣ) затваряние достига само неистинска, лъжовна, вънкаш-
цѣль. Тя изсмуква жизненната млѣзга отъ жилитѣ на човѣка,
немощява душата му, ослабва ѭ, заплашва ѭ, и, подирѣ,
авственно изсѫхналата мумия на полуобезумѣлия ѭ прѣдстав-
ва като образецъ за поправление и раскаяние. Разбира се,
ѣстѫпника, който е възстанѫлъ противъ обществото, той го
рази и токурѣчи винаги мисли себе-си за правъ, а него за
иво. При това, той вече е прѣтърпѣлъ отъ него наказание,
затова се счита почти чистъ, квитъ съ него. Можешъ да
дишъ, най-сетнѣ, отъ такива гледни точки, щото да извадишъ
курѣчи правъ самия прѣстѫпникъ. Но при всичко това, всѣ-
ще се съгласи, че има такива прѣстѫпления, които винаги
на всѣкждѣ, споредъ всевъзможни закони, отъ началото на
ѣта се смѣтатъ за дѣйствителни прѣстѫпления и ще се смѣ-
тъ за такива до тогава, до когато човѣкъ си остане човѣкъ.
мо въ затвора азъ чувахъ разкази за най-страшни, за най-
естественни прѣстѫпления, за най-чудовищни убийства, раз-
зани съ най-неудържимъ, съ най-дѣтински веселъ смѣхъ. Осо-
нно мене ми не изщуква изъ умъ единъ отцеубиецъ. Той бѣ
орянинъ, ималъ служба и за шейсегодишний си баща е билъ
ѣщо като блуденъ синъ. Поведението му е било съвсѣмъ ло-
и до гуша билъ потънѫлъ въ дългове. Баща му го не е
тавяя да върви по волята си, гълчалъ го; но баща му
ималъ кѫща, чифликъ, мислили го, че има пари, и — синъ
у го е убилъ отъ лакомия за наслѣдство. Прѣстѫплението се

е узнало чакъ подиръ единъ мѣсецъ. Самий убиецъ подалъ заявление въ полицията, че баща му се е изгубилъ неизвѣстно кждѣ. Прѣзъ цѣлия този мѣсецъ той е прикаралъ най-развратенъ животъ. Най-сѣтнѣ, въ негово отсжтствие, полицията намѣрила тѣлото. Прѣзъ двора, по всичката му длъжина, е минавалъ гиризъ, покритъ съ дъски. Тѣлото е било хвърлено въ този гиризъ. То е било чисто облѣчено; бѣлата му, съвсѣмъ отрѣзана глава, е била турена до трупа, а подъ главата му убиеца е гудилъ възглавница. Той се не призналъ; лишили го отъ дворянство и отъ чина му и го пратили на каторжна работа за двайсеть години. Всичкого врѣме, до катъ азъ бѣхъ съ него, той бѣше най-прѣвъсхъдно, най-весело расположенъ. Той бѣше джаснатъ, легкомисленъ, неразсждителенъ до крайность, макаръ и не съвсѣмъ глупавъ. Азъ никога не забѣлѣзахъ въ него нѣкаква особенна жестокость. Арестантитѣ го прѣзирахж, не за прѣстжплението, за което и дума не ставаше, а за това, дѣто бѣше несмисленъ, за дѣто не знаеше да се обнася съ хората, Въ разговоритѣ той по нѣкой пжть спомнѣваше за баща си. Веднажъ, приказвайки съ мене за здравото тѣлосложение. наслѣдственно въ фамилията имъ, той притури; *„да видьше ти баща ми* какъвъ здравъ бѣше! той до послѣдната минута на живита си не рѣче „охъ“. Такава звѣрска безчувственность, разумѣва се, е невъзможна. Това е необикновенно явление; тукъ има нѣкакъвъ тѣлесенъ недостатъкъ, нѣкакъвъ тѣлесенъ и нравсвенъ сакатлжкъ или уродство, още не извѣстно на науката, а не просто прѣстжпление. Разбира се, азъ не хващяхъ вѣра на това прѣстжпление. Но отъ неговия градъ имаше хора, които знаехж подробно историята на прѣстжплението му, та тѣ сами ми разказахж. Фактоветѣ бѣхж до толкова ясни, щото азъ не можехъ да не повѣрвамъ.

Арестантитѣ слушали, какъ той е викалъ веднажъ нощѣ въ съня си: „Дръжъ го, дръжъ! Главата му рѣжи, главата, главата! . .“

Кажи, че всички арестанти говорѣхж нощѣ и бълнувахж. Попръжни, хайдушки думи, ножове, брадви най много ихъ се въртѣхж на езика въ врѣме на бълнуванията. „Ний сме хора бити“, казвахж тѣ, — „ний и въ червата сме прѣбити та затова крѣщимъ на сънѣ“.

Правителственната каторжна работа въ крѣпостьта бѣше не занятие, а длъжность: арестантина, като свършаше урока

или, като се минахж законнитѣ часове на работата, отиваси въ затвора. На работата гледахж съ ненависть. Ако да аше друго, особенно, собственно занятие, на което затвор‑ ѣ да се прѣдаваше съ цѣлата си душа, съ всичкий си ин‑ есъ, то той не би могълъ да прѣживѣе въ тъмницата. Та и какъвъ начинъ всички тѣзи хора, развити, които сж прѣ‑ али най-распуснжтъ животъ на врѣмето си и които искатъ да живѣжтъ, на-сила събрани наедно, на-сила откъснжти обществото и отъ нормалния животъ, би могле да живѣ‑ тукъ нормално и правилно, по волята и по желанието си! о отъ една праздность тукъ би се развили въ него такива стжпни свойства, за които той по-прѣди е нѣмалъ и поня‑ Безъ трудъ и безъ законна нормална собственность човѣкъ може да живѣе, развращава се, обрѫща се въ звѣръ. И за‑ ѣ всѣки единъ въ затвора, поради естественната потрѣбность увство за самосъхранение, имаше свой занаятъ и своя ра‑ . Дългия лѣтенъ день токурѣчи цѣлъ се прѣкарваше въ вителственна работа; въ малката нощь едвамъ можеше да наспишъ. Но зимѣ, арестантина, споредъ закона, щомъ се кне, трѣбваше вече да се намѣри въ затвора. Какво да вишъ въ дългитѣ, мжчни часове на голѣмата зимна нощь? Затова почти всички казарми, макаръ и да се забраняваше, обрѫщахж въ голѣми занаятчийници. Собственно труда, заня‑ то не се забранявахж; но строго се забраняваше да имашъ себе-си, въ затвора, инструменти, а безъ това не‑ можно бѣше да работишъ. Но работѣхж скришомъ, и, стру‑ ми се, началството по нѣкога гледаше на това прѣзъ пръс‑ Много арестанти идвахж въ затвора безъ да знажтъ нѣ‑ занаятъ, но се учѣхж отъ другитѣ и подирѣ, когато излязж на свобода, бивахж добри мастори. Тукъ имаше и кун‑ аджии, и терзии, и чилингири, и даграмаджии, и маранго‑ и златари. Имаше единъ евреинъ, Исай Бумштейнъ, алмаз‑ , а тъй сжщо и лихваринъ. Поржчки за работа идѣхж отъ да. Паритѣ облѣгчаватъ затворническия животъ, а затова за ѣкъ, лишенъ съвършенно отъ свобода, тѣ сж десеть пжти скжпи. Само да дрънчжтъ въ джоба му, макаръ и да не ке да ги харчи, той вече е полу-утѣшенъ. Но паритѣ ви‑ и и на всѣкждѣ могжтъ да се харчатъ, толкова повече, че раненний плодъ е два пжти по-сладъкъ. А въ каторгата

можеше да намѣришъ дори и ракия. Тютюня бѣше най-стр
забраненъ, но всички го пушѣхж. Паритѣ и тютюня помаг
противъ цинготната[1]) и други болѣсти. Работата ги спасява
отъ прѣстжпления; безъ работа арестантитѣ би се изѣли ед
другиго, както паяци, затворени въ шише. Обаче безъ да
глѣда на това, и работата, и парите се забранявахж. Че
пжти нощѣ правѣхж ненадѣйни прѣтръсвания, зѣмаше се вси
забранено и — както и да се криехж парите, а се-пакъ
нѣкога се откривахж. Ето защо тѣ до нѣйдѣ и не се пазѣ
а тутакъ-си подирь придобиванието имъ се испивахж; ето
що въ затвора се намѣрваше ракия. Подирь всѣко прѣтръс
ние, виновний, освенъ дѣто се лишаваше отъ всичкото си
гатство, ами биваше обикновенно и злѣ наказванъ. Но, слѣ
всѣко прѣтръсвание, изгубенитѣ нѣща на часа се допълва
съ нови и всичко си тръгваше както и напрѣдъ. И началст
то знаеше за това, и арестантитѣ не се оплаквахж отъ на
занията, при всичко, че такъвзи животъ приличаше на живо
на хора, които сж се поселили на планината Везувий.

Който нѣмаше занаятъ, се занимаваше съ други ра
ти. Имаше доста оригинални занятия. Така напримѣръ, нѣк
отъ арестантитѣ са занимавахж само съ прѣкупвание и пр
продавание; а по нѣкой пжть се продавахж такива нѣща, к
ито на човѣкъ, вънъ отъ стѣнитѣ на затвора, не само че н
маше да му доде на умъ да ги купи или продаде, ами до
и за нѣща нѣма да ги смѣта. Но каторгата бѣше много бѣд
и знаеше по най-разнообразни начини да си искара нѣкоя
ра. Послѣдний парцаль имаше цѣнность и влизаше въ нѣк
работа. Поради бѣдностьта и парите въ затвора имахж съвсѣ
друга цѣна, отъ колкото на свобода. За голѣма и сложна р
бота се плащаше съвсѣмъ малко. Нѣкои успѣшно се занима
хж съ лихварство. Арестантинъ, който пропиеше или распил
еше парите си, залагаше послѣднитѣ си нѣща на лихвари
и получаваше отъ него нѣколко мѣдни копѣйки, съ ужас
лихва. Ако той нѣмаше възможность да откупи нѣщата си,
тѣ на часа и най-безжалостно се продавахж; лихварството
толкова бѣше се развило, щото се приимахж подъ залогъ д
ри и правителственни нѣща, както: видѣло, гяозове и дру
принадлѣжности, които се давахж за ботуши, долни дрѣхи

[1]) Цинготна бол. е такъва, при която се развааля и разлага кръвьта. (Прѣ

, — нѣща необходими на всѣки арестантинъ въ всѣко врѣ-
Но при такива залагания се случваше, че работата земаше
гъ, впрочемъ не съвсѣмъ неочакванъ край: онзи, който за-
еше и получеше пари, тутакъ-си, безъ много расправии,
ваше при старший унтеръ-офицеръ, най-близкий началникъ на
вора, обаждаше за залаганието на правителственнитѣ нѣща
тѣ на часа се земахѫ отъ лихварина обратно, дори безъ да
заяви на висшето началство. Любопитното е, че при това
нѣкога не ставахѫ и карания: лихварина мълчишката и
вжсено връщаше заложенитѣ нѣща, сѣкашъ дори очакваше,
тъй и ще стане. Може би, и се съзнаваше вътрѣшно, че,
о би билъ на мѣстото на оногози, който залагаше, — и той
направилъ сѫщото. И за това, ако псуваше по нѣкой пѫть
дирѣ, то безъ всѣка злоба, а тъй само, колкото да му бѫде
ста съвѣстьта.

Изобщо всички крадѣхѫ единъ у другиго ужасно. Ка-
, че всѣки имаше свой сѫндѫкъ, съ ключъ, за да крий
авителственнитѣ нѣща. Туй се позволяваше, но сѫндѫцитѣ
помагахѫ. Азъ мислѭ, човѣкъ може да си прѣдстави, като
кви искусни крадци тукъ имаше. У мене единъ арестантинъ,
кренно привързанъ къмъ мене човѣкъ (туй го говорѭ безъ
сѣко прѣувеличение), ми открадна библията, едничката книга,
оято се позволяваше да имашъ въ каторгата; той още въ сѫ-
щий день самичъкъ ми обади за това, не отъ расканние а
тъ съжалѣние, че азъ ѭ търсихъ дълго врѣме. Имаше кръч-
ари, които продавахѫ ракия и които бърже се обогатявахѫ.
а тъзи продажба азъ ще кажѫ нѣкога на друго мѣсто; тя е
оста интересна. Въ затвора имаше множина, пратени за кон-
рабанда, и затова никакъ не е чудно, какъ, при толкозъ вар-
ения и конвойни, въ затвора се внасяше ракия. Ще забѣлѣ-
ѫ при това: контрабандата, по своя характеръ, е едно осо-
енно прѣстѫпление. Можешъ ли, наприм., да си прѣдставишь,
е паритѣ, интересътъ, у нѣкой контрабандистъ играѭтъ само
торостепенна роля, стоѭтъ на второ мѣсто? А между това
ива именно тъй. Контрабантиста работи по страсть, по при-
вание. Той е до нѣйдѣ поетъ. Той рискува всичко, впуща
е въ най-страшна опастность, хитрува, измислюва, отървава
е; по нѣкога дори дѣйствува по нѣкакво-си вдѫхновение.
Тъзи страсть е толкова силна, както и при комара. Азъ зна-
яхъ въ затвора единъ арестантинъ, високъ, едъръ, снаженъ —

сящи великанъ, — но до толкова кротъкъ, тихъ, смиренъ, щото неможеше да си прѣдставишъ, по какъвъ начинъ този човѣкъ е испаднжлъ въ затвора. Той бѣше до толкова незлобенъ, такъва добра душа, щото, прѣзъ всичкото врѣме на своето прѣбивание въ затвора, нито съ едного не се скара. Но той бѣше отъ западната граница, пратенъ за контрабанда, и, разумѣва се, не можа да утърпи и се залови съ прѣнасяние на ракия. Колко пжти за това го наказвахж и какъ се боеше отъ боя! Та и отъ самото прѣнасяние на ракията той получаваше много малка придобивка. Отъ ракията се обогатяваше само антрепреньора. Този чуденъ човѣкъ обичаше искуството само заради искуство. Той плачеше като бабичка, и колки пжти ще го видишъ подирь наказанието, да се кълне и зарича, че нѣма вече да се занимава съ контрабанда. Съ мжжество той понѣкога се стърпяше на цѣлъ мѣсецъ, но, най-насѣтнѣ, сё пакъ не можеше се удържà . . . Благодарение — нà на тѣзи личности, ракията не се свършваше въ затвора . . .

Най-подирѣ, имаше още единъ приходъ, който макаръ и да не обогатяваше арестантитѣ, но бѣше постояненъ и благодѣтеленъ. Той е милостинята. Висшата класса на нашето общество нѣма понятие, като какъ се грижжтъ „за клѣтницитѣ", търговцитѣ, низшата класса и всичкия нашъ народъ. Милостинята върви токурѣчи непрѣкъснжто и се подава, кажи — че, винаги: хлѣбъ, франзоли, колачета, а по нѣкога и пари. Безъ тъзи милостиня, на много мѣста за арестантитѣ, особенно за подсждимитѣ, които се държжтъ много пò-строго отъ осжденитѣ, би било твърдѣ тежко. Милостинята религиозно се дѣли между арестантитѣ по равно. Ако не стигне за всички, то колачетата се разрѣзватъ на равни дѣлове, понѣкоге на шесть, и всѣки затворникъ безъ-друго ще получи едно парче Помнж, какъ азъ, за първъ пжть, получихъ парична милостиня. Туй бѣше скоро подирь дохождането ми въ тъмницата. Азъ се връщахъ отъ утренната работа само съ единъ конвоенъ. На пжтя азъ срѣщнахъ една жена съ дъщеря си. момиче на десеть години, хубавичко като ангелъ. Азъ вече бѣхъ ги видѣлъ тѣхъ единъ пжть. Майката бѣше вдовица, жена на солдатинъ. Мжжа ѝ, младъ войникъ, бѣше даденъ подъ сждъ и умрѣ въ болницата, въ арестантското отдѣление. въ онова врѣме, когато азъ тамъ лежахъ боленъ. Майката и дъщерята идвахж при него да се прощаватъ; двѣтѣ ужасно

ıакахж. Момичето, като ме видѣ, исчерви се и пошушна нѣ-
,о на майка си; тя на часа се спрѣ, извади отъ възелчето
ı една четверть копѣйка и ѭ подаде на момичето. То се за-
эче подирѣ ми . . . — На, „клѣтниче“, земи за Богъ да про-
ти тъзи копѣичка! — крѣщѣше то, като ме прѣварваше и
ато ми спущаше въ ржката монетката. Азъ зехъ копѣичката
, и момичето се завърна при майка си съвършенно задоволе-
о. Тъзи копѣичка азъ дълго врѣме пазихъ у себе си.

II.

Първи впечатлѣния.

Първий мѣсецъ и изобщо началото на моя затворни-
ıески животъ живо си го прѣдставлявамъ сега. По-подирнитѣ
ıои затворнически години ми се мѣркатъ въ въспоминанието
ıного по-мъжделиво. Нѣкои отъ тѣхъ сѣкашъ съвсѣмъ се из-
ıладиха изъ ума ми, слѣхж се по между, като оставихж подирь
:ебе си едно общо впечатлѣние: тежко, еднообразно, удушливо.

Но всичко, което азъ съмъ прѣживѣлъ въ първитѣ дни
на моята каторга, ми се прѣдставлява сега като че вчера е
било. Че тъй и трѣбва да бжде.

Помнѭ ясно, още отъ първата ми стжпка въ този жи-
вотъ менъ ме очуди това, че азъ като че и не намѣрихъ въ
него нищо особенно поразително, необикновенно, или, по-добрѣ
да кажж, неочаквано. Всичко това като че и по-напрѣдъ ми
се е мѣркало въ въображението, когато азъ, отивайки за Сибиръ,
се мжчихъ да си прѣдставя моята сждбина. Но скоро цѣла
бездна отъ най-чудни сюрпризи, отъ най-чудовищни фактове
захвана да ме спира токурѣчи на всѣка стжпка. И само послѣ,
само когато поживѣхъ доста дълго врѣме въ затвора, азъ раз-
брахъ всичката исключителность, всичката ненадѣйность на та-
кова сжществувание, и се повече и повече му се чудѣхъ. При-
знавамъ се, че това очудвание ме е съпровождало прѣзъ все-
чкия дълъгъ срокъ на моята каторга; азъ никога неможахъ да
се примирѭ съ него.

Първото впечатлѣние, при постжпванието въ затвора,
изобщо бѣше отвратително; но при всичко това, — чудно нѣ-
що, — менъ ми се показа, че въ затвора е много по-легко да

се живѣе, отъ колкото азъ си мислѣхъ по пѫтя. Арестантитѣ, макаръ и въ окови, разхождахѫ се свободно изъ затвора, псувахѫ се, пѣехѫ пѣсни, работѣхѫ си частна работа, пушѣхѫ лулитѣ си, дори пиехѫ и ракия (ако — и твърдѣ малцина), а прѣзъ нощитѣ нѣкои отъ тѣхъ сѣдахѫ и играяхѫ на книги. Самата работа, напримѣръ, ми се показа съвсѣмъ не тъй тежка, *каторжна*, и само слѣдъ доста дълго врѣме азъ разбрахъ, че трудностьта и *каторжностьта* на тъзи работа не се състои толкова въ това, че тя е тежка и продължителна, колкото въ това, че тя е принудителна, задлъжителна, изъ-подъ гърбачъ. Селянинъ на свобода работи, може да се каже, и несравненно повече, по нѣкога дори и нощѣ, особено лѣтѣ; но той работи за себе-си, работи съ разумна цѣль, и нему му е несравненно пò-легко, отъ колкото на каторжния, който работи по принуждение и върши съвършенно безполезна за него работа. Менъ ми доде веднѫжъ на умъ, че ако би поискали съвсѣмъ да смачкатъ, да затриѭтъ човѣка, да му наложатъ най-ужасно наказание, тъй щото най-страшний убиецъ да трепне отъ това наказание и да се бои пò-отрано отъ него, то достатъчно би било само да придадѫтъ на работата характеръ на най-съвършенна, най-пълна безполезность и безсмислица. Ако сегашната каторжна работа е и безинтересна и отегчителна за каторжника, то сама по себе си, като работа, тя е разумна: арестантина прави тухли, копай земя, мажи, гради; въ тъзи работа има смисълъ и цѣль. Каторжний работникъ по нѣкой пѫть дори и се увлича отъ неѭ, иска да ѭ извърши нѣкакъ пò-бърже, пò-добрѣ, пò-искусно. Но, ако би да го накарате, напримѣръ, да прѣлива вода отъ една каца въ друга и обратно, да тълчи пѣсъкъ, да мѫкне пръсь отъ едно мѣсто на друго и подирѣ пакъ да ѭ връща, — азъ мислѭ, арестантина би се удушилъ слѣдъ нѣколко деня или пъкъ би направилъ хиляди прѣстѫпления, само и само да умре, да се отърве отъ такъво унижение, срамъ и мѫка. Разбира се, такъво наказание би се обърнѫло въ истязание, отмъщение и щѣше да бѫде безсмисленно, защото нѣмаше да достигне никаква разумна цѣль. Но понеже часть отъ такъво истязание, унижение, безсмислица и срамъ има непрѣменно и въ всѣка принудителна работа, то и каторжната работа е несравненно пò-мѫчителна отъ всѣка свободна, именно по това, че е принудителна.

Впрочемъ, азъ постѫпихъ въ тъмницата зимѣ, въ мѣ-

сецъ Декемврий, и още понятие нѣмахъ за лѣтната работа, която бѣше десеть пѫти по́-тежка. Зимѣ въ нашата крѣпость имаше изобщо малко правителственни работи. Арестантитѣ ходѣхѫ на р. Иртишъ да разглобяватъ стари правителственни варки, работѣхѫ въ занаятчийницитѣ, разчиствахѫ нанесений отъ виелицитѣ снѣгъ при правителственнитѣ здания, горѣхѫ и счуквахѫ алчия, и пр., и пр. Зимний день бѣше малъкъ; работата се свършваше бърже и всички ний се връщахме рано въ затвора, гдѣто, кажи, че ний щѣхме да стоимъ праздни, ако би да се не случеше у насъ каква-да-е частна работа. Но съ своя работа се занимаваше, може би, само третината отъ арестантитѣ; останѫлитѣ пъкъ не бѣхѫ заети съ нищо, сновѣхѫ безъ нужда по всичкитѣ казарми на затвора, псувахѫ завързвахѫ по-между си интриги, расправии, напивахѫ се, ако имахѫ нѣкоя пара; прѣзъ нощитѣ въ игра на комаръ изгубвахѫ и послѣдната си риза, и всичко това отъ тѫга, отъ праздность отъ нѣмай-какво да правятъ. Отъ подирѣ азъ разбрахъ, че освенъ лишението отъ свобода, освенъ принудителната работа, въ каторжния животъ имаше още една мѫка, на́-дали и не най-голѣмата отъ всички други. Тя е *принудителното общо съжителство.* Общо съжителство, разбира се, има и въ други мѣста, но въ затвора дохаждахѫ такива хора, съ които не всѣки искаше да живѣе на́едно, и азъ съмъ увѣренъ, че всѣки каторжникъ чувствуваше тъзи мѫка, макаръ, разбира се, повечето пѫти безсъзнателно.

Тъй сѫщо ми се показа, че давахѫ достатъчно храна. Арестантитѣ говорѣхѫ, че такъва храна нѣма въ затворитѣ на Европейска Руссия. За това азъ не могѫ нищо да кажѫ: не съмъ билъ тамъ. При това мнозина имахѫ възможность да иматъ собственна храна. Говеждото мѣсо струваше двѣ копѣйки фунта, лѣтѣ три копѣйки. Но съ собственна храна се хранѣхѫ само онѣзи, у които се намирахѫ постоянни пари; повечето отъ затворницитѣ ѣдѣхѫ правителственна. Впрочемъ, арестантитѣ, като се хвалѣхѫ съ храната си, говорѣхѫ само за единъ хлѣбъ и благославѣхѫ именно това, че хлѣба у насъ бѣ общъ, а не се даваше на тегло, всѣкиму отдѣлно. Това послѣдното ги докарваше въ ужасъ; защото, ако се даваше хлѣба на тегло, то третината отъ затворницитѣ би останѫла гладна, а като се дава общо на цѣла дружина, то на всички стигаше. Нашийхлѣбъ бѣше нѣкакъ особенно вкусенъ и по това се славѣще

въ цѣлия градъ. Това отдавахѫ на добрата направа на затворническитѣ фурни. Чорбата бѣше иди-доди. Тя се варѣше въ общъ казанъ, забърркваше се съ малко крупа[1]) и, особенно въ дѣлнични дни, бѣше рѣдка, постна. Азъ додохъ въ ужасъ като видѣхъ въ неѭ толкозъ много хлѣбници. Арестантитѣ не обръщахѫ никакво внимание.

Първитѣ три дни азъ не ходихъ на работа; така постѫпвахѫ и съ всѣки новодошълъ: даваше се почивка слѣдъ пѫтя. Но на вторий день азъ трѣбваше да излѣзѫ отъ затвора, за да ме прѣковѫтъ отъ ново. Моитѣ окови бѣхѫ неформенни, пръстенообразни, „тънкогласи“, както ги наричахѫ арестантитѣ. Тѣхъ ги носѣхѫ отъ горѣ. Форменнитѣ затворнически окови, приспособени за работение, бѣхѫ направени не отъ халки, а отъ четире желѣзни пърта, тукорѣчи колкото единъ пръстъ дебели, съединени по-между съ три халки. Тѣ се турѣхѫ подъ панталонитѣ. За срѣдната халка се привързваше ремъкъ, който пъкъ се закачаше съ поясния ременъ, опасанъ надъ ризата.

Помнѭ първото мое утро въ казармата. Въ кордегардията при тъмничнитѣ порти барабана заби за ставание и, слѣдъ десеть минути, караулний унтеръ-офицеринъ захвана да отключва казармитѣ. Зехѫ да се събуждатъ. При мъжделивото свѣтение на малката лоена свѣщь, ставахѫ арестантитѣ, трѣперѣйки отъ студъ, отъ одроветѣ си. Повечето отъ тѣхъ бѣхѫ мълчеливи и махмурни слѣдъ съня. Тѣ се прозявахѫ, протѣгахѫ се и мръщѣхѫ „клейменнитѣ“ си чела. Едни се кръстѣхѫ, а други вече захванахѫ да се каратъ. Страшно задушливо бѣше. Чистъ зименъ въздухъ нахълта въ вратата, щомъ ѭ отворихѫ и кълбета отъ пара се понесохѫ по казармата. При кофитѣ съ вода се навалихѫ арестанти; тѣ по редъ зачерпвахѫ съ ямачето, земахѫ въ устата си вода и умивахѫ рѫцѣтѣ и лицето си изъ устата. Вода донасяще отъ-вечеръ „парашникътъ“[2]). Въ всѣка казарма се полагаше да има по единъ арестантинъ, избираемъ отъ дружината, който да шета въ казармата. Неговата работа бѣше да се грижи за чистотата на казармата, за миението и истриванието на одроветѣ и подоветѣ.

---

[1]) Крупа е житни зърна, хранителни сѣмена, наедро смлѣни, грухани. Прилича до нѣйдѣ на нашия булгуръ. (Прѣв.).

[1]) „Парашникъ“ се нарича онзи, който изхвърля нечистотиитѣ отъ клѣцитѣ. (Прѣв.).

за внасянието и изнасянието на хавруза и за донасянието прѣсна вода въ двѣ кофи — утриньта за умивание, а денѣ за пиение. Заради ямачето, което бѣше само едно, тутакъ-си произлѣзе скарвание:

— Какво се втикашъ бе, тикво бѣлѣзана! бърборѣше единъ начумѣренъ арестантинъ, сухъ и мургавъ, съ едни чудни комбали по обръснятата му глава, като блъскаше другиго едного, дебелъ и късичъкъ, съ весело и румено лице: — „постой!“

— Какво крѣщишъ! За „постой“[1]) у насъ пари плащатъ; ти се махай! Я го гледай каква статуя ми се испрѣчила, пъкъ никаква „фортикултяпность“[2]) нѣма.

Думата „фортикултяпность“ произведе еффектъ: мнозина се изсмѣхж. Туй само и трѣбваше на веселия и дебелъ арестантинъ, който както се види, бѣше въ казармата нѣщо, като доброволенъ палячо. Високия арестантинъ го погледа съ най-дълбоко прѣзрѣние.

— Крава ниедна! промърмори той безъ да се обръща къмъ нѣкого, — я го вижъ какъвъ се е нагоилъ отъ тъмни́чния „чистякъ“[3]). Радва се, че на разговѣвание ще се опраси съ дванайсе прасета.

Дебелия арестантинъ най-насѣтнѣ се разсърди.

— А бе ти каква си такъва птица! извика той, като почервѣнѣ заведнѫжъ.

— Ей такъва-нà, птица.

— Каква?

— Такъва.

— Каква такъва?

— А че съ една дума такъва.

— Каква, каква?

Двамата впихѫ очитѣ си единъ въ други. Дебелия чакаше отговоръ и си стискаше юмруцитѣ, сѣкашъ, че ей-сега-е ще се хвърли върху противника си. Азъ и наистина, мислѣхъ, че тѣ ще се сграбчатъ. За мене всичко това бѣ ново, и азъ

---

[1]) Съ думата „постой“ тукъ е направено едно игрословие. Тя има на русски двѣ значения: а) „постой“ (2-ро л. пов. нак. отъ гл. постоять)=почакай и б) „постой“ (име сѫщ.)=почивка, прѣстояване, прѣнощуване въ нѣкое жилище по пѫтя, или=живѣние (стоение) на военнитѣ или служащитѣ по градски или селски кѫщи. (Прѣв.).

[2]) Такъва дума нѣма въ русски ез.; тя е скроена по случая. (Прѣв.).

[3]) „Чистякъ“ се нарича хлѣба отъ чисто брашно, несмѣсено.

гледахъ съ любопитство. Но отъ подирѣ азъ узнахъ, че всички такива сцѣни бѣхѫ твърдѣ невинни и се разигравахѫ, като комедии, за всеобщо удоволствие; до сбивание никога почти не докарвахѫ работата. Всичко това бѣше доста характерно и изображаваше нравитѣ на затвора.

Высокий арестантинъ стоеше спокойно и величественно. Той чувствуваше, че на него гледатъ и чакатъ да видѭтъ: ще се посрами ли той или не съ отговора си; че той трѣбваше да се поддържи, да докаже, че той дѣйствително е птица и да покаже, каква именно птица. Съ неизразимо прѣзрѣние той си искриви очитѣ къмъ противника, като се стараеше, за по-голѣмо докачение, да го погледне нѣкакъ прѣзъ рамо отъ горѣ на долу, сѣкашъ че гледа бубулечка, и полегка и разбрано издума.

— „Каганъ!..“

То-есть, че той е птица каганъ. Силенъ залпъ отъ смѣхъ поздрави изобрѣтателностьта на арестантина.

— Подлецъ си ти, а не каганъ! изрева дебелия, като осѣти, че се срѣза по всички пунктове, и като дойде до крайна ярость.

Но щомъ караниeто стана сериозно, тутакъ-си нѣколцина арестанти ги обиградихѫ.

— Какво сте дигнѫли врѣва, бе! извика имъ цѣлата казарма.

— Бийте се, а не се карайте, искрѣщѣ единъ тагъкъ отъ кйошето.

— Ами какъ-не ще се биѭтъ! раздаде се въ отговоръ. — Нашитѣ хора сѫ юнаци, безстрашни; седмина отъ едного не се боѭтъ...

— А бе и двамата сѫ добри! Единия дошълъ за едно парче хлѣбъ въ затвора, а другия — стръвница, у бабичкѫта киселото млѣко изялъ, за това и камшика опиталъ.

— Хайде-хайде, стига! извика имъ инвалида, който живѣеше въ казармата за пазение редъ и тишина, и, който затова спѣше въ кйошето на особенно легло.

— Дайте вода, момчета! Невалидъ Петровичъ се събуди! За нашия братъ, Невалидъ Петровичъ!

— Братъ... Какъвъ съмъ ти братъ? Една рубла не сме испили заедно, а братъ! мърморѣше инвалида, като обличаше шинела си...

Приготвѣхѫ се за провѣрка; зе̂ да се развъмва, въ гот-

варницата се натрупа много свѣтъ. Арестантитѣ, облечѣни въ кожуси, прѣпасани и съ шапки на глава отъ двѣ разноцвѣтни половини, се трупахѫ около хлѣба, който имъ рѣжеше единъ отъ готвачитѣ. Готвачитѣ се избирахѫ отъ дружината, въ всѣка готварница по двама. У тѣхъ се пазѣше и готварския ножъ за рѣзание хлѣбъ и мѣсо, който бѣше на цѣлата готварница само единъ.

По всичкитѣ кйошета и окола масситѣ се разположихѫ арестанти, готови вече за отивание на работа. Прѣдъ нѣкои отъ тѣхъ стояхѫ чаши съ „квасъ“ [1]). Въ чашитѣ си надробявахѫ хлѣбъ и сърбахѫ. Шумътъ и глъчката бѣхѫ нестърпими; но нѣкои отъ тѣхъ тихо и благоразумно се разговаряхѫ по кйошетата.

— Да ти е сладко, дядо Антоничъ, добрутро! продума единъ младъ арестантинъ, като сѣдаше до намръщения и беззѫбъ старецъ.

— Е, далъ ти Господъ добро синко, ако се не шегувашъ, отвовори стареца, безъ да подига очитѣ си, като се мѫчаше да сдѫвчи хлѣба съ беззѫбитѣ си челюсти.

— А пъкъ азъ, дядо Антоничъ, мислѣхъ че ти си умрѣлъ; право да ти кажѫ.

— Не, ти пò-напрѣдъ умри, а азъ подирь . . .

Азъ сѣднѫхъ до тѣхъ. Отъ дѣсната ми страна приказвахѫ двама солидни арестанти, които видимо се стараехѫ, притова, да спазятъ своята сериозность единъ прѣдъ други.

— Отъ мене не бой се, нѣма да откраднѫтъ, говорѣше едина: — азъ, байно, самъ се боѭ, да не открадиѫ нѣщо.

— Ама, я да се допре нѣкой и до менъ съ гола рѫка: ще го прѣгорѭ.

— Че защо ще го прѣгоришь! И той е като тебе такъвъ „варнакъ“; [2]) друго име аслѫ за насъ и нѣма . . . тя тебе ще те обере, че и нѣма да те поздрави. Тукъ байно, и моя пара капна. Тѣзи дни тя самичка бѣ дошла. Кѫдѣ да се дѣнѫ отъ неѭ? Зѐ да се моли да отиде при Федка-джелатина: кѫщата му бѣше на края на града, отъ Соломонка-келевия отъ чифутина бѣ ѭ купилъ, дѣто подирь се удави.

— Знамъ. Той у насъ прѣди три години бѣше кръч-

---

[1]) „Квасъ“ е русско питие, което се приготовлява отъ кисело ръжено тѣсто или отъ печенъ хлѣбъ съ сладъ; различнитѣ квасове се приготовл. отъ различни брашна и сладове, въ смѣсъ. (Пр.)

[2]) Варнакъ=каторжникъ (по сиб.). (Пр.).

маринъ, а прѣкора му бѣше „Гришка — темный кабакъ“. Знамъ.

— Ето-нá, че и незнаешъ; тъзъ е друга кръчма.

— Какъ не друга! Санкимъ ти твърдѣ знаешъ! А бе азъ тебѣ толкова свидѣтели ще ти доведѫ . . .

— Ще доведешъ! Отъ гдѣ си ти, а азъ кой съмъ?

— Кой! Че ти си ялъ отъ мене бой, бе, и не се хвалимъ, а пъкъ ти си сѣднялъ да питашь още кой съмъ!

— Ти ли си ме билъ! А-бе онзи, който ще ме бий, още не се е родилъ; а който ме е билъ, той вече въ земята лежи.

— „Бендерска чума“ недна!

— „Сибирска язва“ да те порази!

— Турска сабя да те промуши! . .

И се захванахѫ псувнитѣ.

— Хайде-хайде, стига сте дигали патардия! извикахѫ наоколо. — На свобода не знайхте да живѣете; а тукъ ви е драго, че намѣрихте „чистякъ“ . . .

На часа ще ги усмирятъ. Заканвания и попръжни при каранията се позволяваше. Това до нѣйдѣ и забавляваше арестантитѣ. Но до бой не винаги ще те допустнятъ, и само въ извънреденъ случай неприятелитѣ се сбивахѫ. За боя обаждатъ на майора: захващатъ се издирвания, дохажда самичъкъ майора, — съ една дума, за всички става зло, а затова биението и не се позволяваше. Па и самитѣ неприятели се карахѫ повече за развлечение, за упражнение на слога си. Много пѫти сами се излъгватъ, захващатъ съ страшна распаленность, съ побѣснялость . . . мислишь си: ей нá, ще се сграбчѫтъ за гуша; кѫдѣ! нищо не става: докарватъ работата до една извѣстна точка и на часа си разотиватъ. Всичко туй отъ първенъ менъ много ме очудваше. Азъ нарочно тукъ приведохъ примѣръ отъ най-обикновенни каторжни разговори. Неможахъ азъ да си прѣдставѭ отъ най-първо, какъ може човѣкъ да псува само заради едно удоволствие, да намира въ това забавление, мило упражнение, приятность? Впрочемъ, не трѣбва да се забравя и тщеславието. Диалектикътъ-псувачь бѣше на уважение. Нему оставаше само едно рѫкоплѣскание, както на актйоръ.

Още снощи азъ забѣлѣжихъ, че ме гледатъ съ криво око.

Азъ вече видѣхъ нѣколко мрачни погледи. Напротивъ, другитѣ арестанти ме обикаляхѫ, като си мислѣхѫ, че азъ съм

ıесалъ съ себе-си пари. Тѣ на часа захванахѫ да ми услуж-
ъ: зехѫ да ме учѫтъ, какъ да носѭ новитѣ окови; намѣри-
ми съ пари, разбира се, единъ сандъкъ, съ ключъ за да
ѫ въ него вече даденитѣ ми правителственни вещи и мал-
о си долни дрѣхи, които азъ донесохъ съ себе-си въ затво-
Обаче на другия день тѣ ми го откраднахѫ и го испихѫ.
инъ отъ тѣхъ ми стана послѣ най-прѣданъ човѣкъ, макаръ
и не прѣставаше да ме краде при всѣки сгоденъ случай.
й вършаше това безъ всѣкакво смѫщение, кажи, безсъзнател-
сѣкашъ по обязанность, и нему човѣкъ не можеше да му
сърди.

Между другото, тѣ ме научихѫ, че трѣбва да си имамъ
ой чай, че не е злѣ да си купѭ и чайникъ, а колкото за
а ми намѣрихѫ врѣменно единъ чуждъ и ми прѣпорѫчахѫ
гвача, като ми казвахѫ, че за около трийсеть копѣйки на мѣ-
ца той ще ми наготвя всичко, ако пожелаѭ да ямъ отдѣлно
да си купувамъ провизията . . . Разумѣва се, тѣ заехѫ отъ
не пари, и всѣки единъ отъ тѣхъ, още въ първий день, до-
йдѫ да взема по два-три пѫти.

На бившитѣ дворяни въ каторгата гледахѫ изобщо мрач-
и недружелюбно.

При всичко, че тѣ сѫ лишени вече отъ всичкитѣ си
аждански права и сѫ напълно изравнени съ другитѣ арестан-
, — затворницитѣ никога не ги признаватъ за свои другари.
ова се прави дори и не съ съзнателно прѣдубѣждение, а
й, съвсѣмъ искренно, безсъзнателно. Тѣ искренно ни призна-
ахѫ за дворяни, макаръ, че сами обичахѫ да ни се подигра-
ıтъ за нашето падение.

— Е, тъй си е то сега: отъ Петко на Пометко! вчера
джия, а днесь зурладжия и мн. др. такива комплементи.

Тѣ съ удоволствие гледахѫ на нашитѣ страдания, които
мѫчихме да скриваме отъ тѣхъ. Особенно ний виждахме и
шахме отъ най-напрѣдъ на работитѣ, за това, гдѣто ний не
ѣхме толкова силни, колкото тѣхъ, и гдѣто ний не можихме
пълно да имъ помагаме. Нѣма нищо по-мѫчно за единъ ин-
ллегентенъ човѣкъ, отъ колкото да придобие обичь и довѣрие
жду прости хора (особенно между такива, каквито бѣхѫ въ
твора).

Въ каторгата имаше нѣколцина дворяни, между които и
етима поляци. За тѣхъ азъ ще поговорѭ нѣйдѣ на друго мѣ-

сто. Каторжницитѣ страшно не обичахѫ поляцитѣ, дори повече отъ колкото русскитѣ дворяни. Поляцитѣ (азъ говорѭ само за едни политически прѣстѫпници) бѣхѫ съ тѣхъ нѣкакъ прѣкалѣно, обидно вѣжливи, крайно странѣхѫ отъ тѣхъ и никакъ не можехѫ да скриѭтъ отвръщението си къмъ арестантитѣ, пъкъ тѣ разбирахѫ това най-добрѣ и имъ отплащахѫ съ сѫщото.

Азъ трѣбваше токурѣчи цѣли двѣ години да проживѣѭ въ затвора, до като придобиѭ приятелството на нѣкои отъ каторжницитѣ. Но повечето отъ тѣхъ, най-насѣтнѣ, ме обикнахѫ и ме признахѫ за „добъръ“ човѣкъ.

Отъ русскитѣ дворяни, освѣнъ мене, имаше още четворица. Единий бѣше едно мизерно и подло човѣче, страшно-развратено, шпионинъ и мюзевиринъ по занаятъ. Азъ бѣхъ слушалъ за него още прѣди да додѫ въ затвора, и, още отъ първитѣ дни, азъ прѣкѫснахъ съ него всѣкакви сношения. Другия бѣше онзи сѫщия отцеубиецъ, за когото вече азъ споменахъ въ запискитѣ си. Третия бѣше Акимъ Акимичъ; рѣдко съмъ виждалъ такъвъ чуденъ човѣкъ, какъвто бѣ този Акимъ Акимичъ. Ясно се е отбѣлѣзалъ той въ паметьта ми. Той бѣше високъ, мършавъ, слабоуменъ, страшно безграмотенъ, извънреденъ резонйоръ и аккуратенъ, като нѣмецъ. Каторжницитѣ се гаврѣхѫ съ него; но нѣкои пъкъ дори и се страхувахѫ да иматъ съ него работа, защото той бѣше претенциовенъ, трѣбователенъ и кавгаджия. Още отъ първий часъ той се побратими съ тѣхъ, псуваше се съ тѣхъ, дори и се биеше. Честенъ бѣше той до крайность. Забѣлѣжи ли нѣкаква несправедливость, той на часа се намѣсваше, макаръ и да не му бѣше работа. Наивенъ бѣше до нѣмай-кѫдѣ: той, напр., като се караше съ арестантитѣ, корѣше ги, че тѣ сѫ крадци, и сериозно ги придумваше да не крадѫтъ. Той бѣше служилъ на Кавказъ, като „прапорщикъ“ [1]). Ний съ него се сприятелихме още отъ първия день и той на часа ми разказа историята на заточението си. Захванѫлъ той на Кавказъ, отъ юнкеръ, въ пѣшия полкъ, дълго врѣме служилъ, най-подирь билъ произведенъ въ офицерски чинъ и испратенъ въ едно укрѣпление като главенъ началникъ. Единъ съсѣденъ, подчиненъ на Руссия черкезки князъ запалилъ му крѣпостьта и направилъ на неѭ нощно нападение; обаче то било отблъснѫто. Акимъ Акимичъ скроилъ една хитрость и се

1) „Прапорщикъ“ е първий воененъ офицерски чинъ въ Руссия. (Пр.

показалъ дори като че съвсѣмъ не знае, кой е злоумишленника. Вината стоварили на немирнитѣ черкези, а слѣдъ единъ мѣсецъ Акимъ Акимичъ повикалъ князя при себе-си, по приятелски, на гостйе. Той дошелъ, безъ да си тури на умъ нѣщо. Акимъ Акимичъ наредилъ своя отрядъ, изобличилъ и укорилъ князя всенародно; доказалъ му, че е срамно да запалва крѣпостьта. На сѫщото мѣсто му прочелъ едно най-подробно наставление, какъ трѣбва да се обнася за напрѣдъ мирний князъ и, въ заключение, застрѣлилъ го, за което тутакъ-си и явилъ на началството си съ всичкитѣ му подробности. За всичко това него сѫ сѫдили, осѫдили го на смъртно наказание, но смегчили наказанието и го пратили на заточение въ Сибиръ, за дванайсеть години, като каторжникъ отъ вторий разрядъ. Той напълно признаваше, че е постѫпилъ неправилно, казваше ми, че той е знаялъ за това и прѣди застрѣлванието на князя, знаелъ е, че мирния князъ трѣбвало да се сѫди споредъ закона; но, при всичко, че е знаелъ това, той като че ли никакъ не можеше да разбере своята вина въ сѫщность:

— Молѭ ви се! Нали той подпали моита крѣпость? Е що, трѣбваше ли да му се поклонѭ за това? казваше той, като отговаряше на възразяванията ми.

Но при всичко, че арестантитѣ сѫ подигравахѫ съ шантавостьта на Акимъ Акимичъ, тѣ сé-пакъ го почитахѫ за неговата аккуратность и знания.

Нѣмаше занаятъ, който да не знае Акимъ Акимичъ. Той бѣше догромаджия, кондураджия, бояджия, куемджия, чилингиринъ, и всички тѣзи занаяти той научи вече въ каторгата. Стига да погледне само веднѫжъ на нѣкоя работа и той тутакъси ще ѭ направи. Той правѣше тъй сѫщо различни чекмеджета, кошнички, фенерчета, дѣтинкки играчки и ги продаваше въ града. По такъвъ начинъ той си печелеше парици и веднаги ги употрѣбяваше за купуване на нови дрѣхи, нова пб-мегка възглавница или душекъ. Той живѣеше въ една казарма съ мене и много ми спомогнѫ въ първитѣ дни на моята каторга.

Като излизахѫ отъ затвора на работа, арестантитѣ се нареждахѫ прѣдъ кордегардията, въ два реда; отпрѣдъ и отъ задъ ги ограждахѫ конвойни солдати съ напълнени пушки. Дохождахѫ: инжинерний офицеръ, кондуктора и нѣколко инжинерни долни чинове и надзиратели на работитѣ. Кондуктора раздѣляше арестантитѣ на партии и ги пращаше гдѣто трѣбва на работа,

Заедно съ другитѣ азъ отидохъ въ инжинерната [illegible] ятчийница. Тя бѣше едно низко каменно здание, около [illegible] се намираше голѣмъ дворъ, затрупанъ съ различни матер[illegible] Тукъ имаше ковачница, бояджийница, особенни отдѣление [illegible] лингири, догромаджии и пр. Акимъ Акимичъ ходѣше ту[illegible] работѣше въ бояджийницата, варѣше масла, правеше бои, и [illegible] дисваше масси и други мобили, като орѣхово дърво.

Въ туй врѣме, до като чакахъ да ме прѣковатъ, [illegible] се заприказвахъ съ Акимъ Акимичъ за първитѣ ми впеч[illegible] ния въ тъмницата.

— Да, тѣ необичатъ дворянитѣ, забѣлѣжи той, — [illegible] бенно политическитѣ, ей тъй е, да има край да ги изѣдатъ [illegible] е чудно. Най-първо, вий сте други хора, неприличате на [illegible] а, отъ друга страна, тѣ всичко отъ по-напрѣдъ сѫ били [illegible] крѣпостни [1]) или солдати. Сами помислете, могѫтъ ли тѣ д[illegible] обикнѫтъ? Тукъ, ще ви кажѫ, мѫчно се живѣе. А въ ру[illegible] тѣ арестантски роти още по-мѫчно. Ето на, тукъ у насъ и[illegible] тамъ, та тѣ не могѫтъ да се нахвалѭтъ съ нашия затворъ, [illegible] кашъ отъ пъкълъ въ рай сѫ дошли. Но мѫката не е въ [illegible] тата. Казватъ, тамъ, въ първия разредъ, началството не е [illegible] сѣмъ военно, поне по-другояче, отъ колкото у насъ пост[illegible] Тамъ, казватъ заточений може да има всичко свое. Азъ [illegible] не съмь билъ, ама тъй казватъ. Не имъ бръснатъ главитѣ, [illegible] ходѭтъ съ мундири, макаръ, кажи го, то си е и добрѣ, [illegible] у насъ ходѭтъ съ мундири и обръснѫти; се повече редъ [illegible] па и по-хубаво изглежда. А пъкъ тѣмъ това не имъ хар[illegible] Та и погледнета, каква е сбирщина! Единъ „кантонистъ“, [2]) [illegible] ги черкезинъ, трети сектантинъ, четвърти православенъ сел[illegible] фамилията, милитѣ си дѣца оставилъ въ отечеството си, [illegible] чифутинъ, шести циганинъ, седми намъ кой, и всичкитѣ тр[illegible] да свикнѫтъ да живѣѭтъ заедно, да се спогаждѭтъ едни [illegible] други, да ѣдѫтъ отъ една паница, да спѭтъ на едни од[illegible] Па и свободата му каква е: да хапнешъ единъ залагъ но[illegible] и то трѣбва скришомъ, всѣка парици въ чизмитѣ си да кри[illegible]

[1]) Крѣпостни — отроци (робове) сѫ се наричали селенитѣ, които сѫ [illegible] владѣяли отъ помѣщицитѣ. (Пр.).

[2]) „Кантонисти“ сѫ се наричали солдатскитѣ синове, които сѫ св[illegible] шивали кантоностко училище и подирѣ сѫ постѫпвали въ военното вѣдом[illegible] на служба. Впрочемъ, въ минѫлото царствование и кантониститѣ и училищ[illegible] та имъ въ Русия сѫ унищожени. (Пр.).

всичкото е само затворъ и пакъ затворъ . . . По неволя всѣ-
ікви лоши мисли ще ти додѫтъ въ главата.

Но това азъ вече знаехъ. Менъ много ми се искаше да
іспитамъ за нашия майоръ. Акимъ Акимичъ не скри нищо и,
)мнѭ, че впечатлѣнието ми бѣше не съвсѣмъ приятно.

Но още двѣ години менъ ми бѣше орисано да прѣка-
імъ подъ негово началство. Всичко, което ми разказа Акимъ
кимичъ, излѣзе съвсѣмъ истина съ тъзи само разлика, че впе-
ітлѣнието отъ дѣйствителностьта е винаги по-силно, отъ колко-
впечатлѣнието отъ простия разказъ. Страшенъ бѣше този чо-
ѣкъ, именно за това, защото той бѣше началникъ, токурѣчи
:ограниченъ, надъ двѣстѣ души хора. Самъ по себе-си той бѣ-
е само единъ распуснѫтъ и зълъ човѣкъ, и повече нищо. На
)естантитѣ той гледаше като на свои естественни врагове, и
ва бѣше първата му и главна погрѣшка. Той дѣйствително
іаше нѣкои способности, но всичко, дори и хубавото, въ него
виждаше нѣкакъ-си прѣкалено. Невъздърженъ, побѣснѣлъ,
й се втурваше въ затвора, по нѣкога дори и нощѣ, и ако
бѣлѣжаше, че арестантина спѣше на лѣвата си страна или
ѫнакъ, то на утриньта го наказваше: „трѣбва да спишъ на дѣ-
іата си страна, както съмъ заповѣдалъ“. Въ затвора го мра-
хѫ и се бояхѫ отъ него, като отъ чума. Лицето му бѣше чер-
но, злобно. Всички знаехѫ, че той бѣше напълно въ рѫцѣтѣ
своя денщикъ, Федка. Най-много той обичаше своя пудель,
)езорка, и насмалко щѣше да полудѣе отъ грижа, когато Тре-
рка се разболѣ. Казватъ, че той плакалъ надъ него, като надъ
ой синъ; изгонилъ единъ ветеринарь и, по характера си,
ılко е останѫло да се сбие съ него, и, като чулъ отъ Федка,
въ затвора има единъ арестантинъ, самоукъ-ветеринарь, кой-
лѣкува много искусно, повикалъ го при себе-си.

— Помогни ми! Ще те позлатѭ, изцѣри Трезорка! из-
ікалъ той на арестантина.

Затворника бѣше сибирски селенинъ, хитъръ, уменъ, на-
іина твърдѣ искусенъ ветеринаръ, но съвсѣмъ простичъкъ.

— Гледамъ азъ Трезорка, разказваше послѣ арестантина,
рочемъ слѣдъ дълго врѣме отъ ходението му у майора, кога-
вече всичкото дѣло бѣ забравено: — гледамъ: лежи кучето
канапето, на бѣла възглавница; пъкъ виждамъ, че е възпа-
ние, че трѣбва да му се пусне кръвь и кучето ще оздравѣе,

не, ами и отъ татакъ ще замине, си казвамъ. Пъкъ си мисл ами, ако не оздравѣе, ами ако псовиса, тогава? Не, казва ваше високоблагородие, късно е вече, да бѣхте ме повика вчера или онзи день, ще можехъ тогава да го излѣкувамъ; а сега не, не ще могж да го изцѣрж . . .

Тъй и умрѣ Трезорка.

Менъ ми разказахж подробно, какъ сж щѣли да уб ятъ нашия майоръ. Имало е въ затвора единъ арестантинъ. Т живѣлъ въ нашата казарма вече нѣколко години и се отлич валъ съ кроткото си поведение. Забѣлѣзвали сж тъй сжщо, той токурѣчи съ никого нити единъ пжть не е говорилъ. Сч тали сж го като юродивъ. Той е билъ грамотенъ и цѣлата п слѣдня година е челъ библията, челъ и денѣ и нощѣ. Кога всичкитѣ сж заспивали, той е ставалъ срѣдъ нощь, запалва вощената си църковна свѣщь, покачвалъ се на пещьта, отваря книгата и четѣлъ до утриньта. Единъ день той отишълъ и к залъ на унтеръ-офицерина, че той не иска да отиде на рабо Обадили на майора; той кипнжлъ и на часа дошълъ самичк Арестантина се впуснжлъ върху му съ една отъ по-рано пр готвена тухла, но не можалъ да го удари. Него го хванжли, с дили го и го наказали. Всичко се е извършило много бър Слѣдъ три дена той умрѣлъ въ болницата. Умирайки, той е ворилъ, че никому не е мислѣлъ зло, а е искалъ само да страдае. Той, впрочемъ, не е принадлѣжалъ нито къмъ една лигиозна секта. Въ затвора споменѣвахж за него съ уважен

Най-сѣтнѣ, менъ ме прѣковахж. Между това, въ зана чийницата се явихж една слѣдъ друга нѣколко семитчийки. Е отъ тѣхъ бѣхж съвсѣмъ малки момичета. До зрѣла възрасть ходѣхж обикновенно да продаватъ колачета; майкитѣ имъ печѣхж, а тѣ ги разнасѣхж. Като станяхж пълнолѣтни тѣ п дължавахж пакъ да ходжтъ, но вече безъ колачета: такъвъ ше обичая. Имаше и възрастни момичета. Колачетата струва по двѣ копѣйки и арестантитѣ токурѣчи всичкитѣ имъ ги р купувахж.

Азъ забѣлѣжихъ единъ арестантинъ, догромаджия, в побѣлѣлъ, но червендалясть, който съ усмивка закачаше сен чийкитѣ. Прѣди тѣхното дохождание той токо-що бѣ си прив залъ около шията едно червено богасийно попще. Една деб и съвсѣмъ грапава жена гуди на тизгяха му кошницата си. жду тѣхъ се захвана разговоръ.

— Защо вий вчера не дойдохте тамъ? заприказва арестантина съ самодоволна усмивка.

— Тъй то! Азъ дойдохъ, ами васъ ви нѣмаше, отговаряше отворената жена.

— Насъ ни повикахѫ, ама, да се не случеше това, ний безъ друго щѣхме да се намѣримъ на мѣстото . . . А у мене завчера всичкитѣ ваши дохождахѫ.

— Кой и кой?

— Маряшка дохаждa, Хаврошка дохаждa, Чекунда дохаждa, Двугрошовата дохаждa . . .

— Какво е това? попитахъ азъ Акима Акимичъ: — мигаръ? . .

— Случва се, отговори той, като си наведе скромно очитѣ, защото бѣше извънредно цѣломудренъ човѣкъ.

Това, разбира се, ставаше, но много на рѣдко и съ найголѣми трудности. Изобщо имаше повече охотници, напримѣръ, за ракийцата, отъ колкото за такива работи, при всичката естественна тягость на принудителния животъ. До жени мѫчно можеше да се доближишъ. Трѣбваше да се избира врѣме, мѣсто, да се сговаряшъ, да назначавашъ срѣщи, да търсишъ усамотение, което бѣше особенно мѫчно, да скланяшъ конвойнитѣ, което бѣше още пò-мѫчно, и изобщо да пръскашъ сумма пари, като се сѫди относително. Но при всичко това, азъ сè-пакъ сполучвахъ отъ подирѣ да бѫдѫ свидѣтель по нѣкога на любовни сцени. Помнѭ веднѫжъ лѣтѣ ний бѣхме трима въ една изба на брѣга на р. Иртишъ и паляхме една „обжигателна“ пещь; конвойнитѣ бѣхѫ добри. Най-подирѣ, се явихѫ двѣ „суфлери“, както ги наричахѫ арестантитѣ.

— Че защо така се замаяхте? Да не би у Звѣркови? посрѣщнѫ ги арестантина, при когото тѣ бѣхѫ дошли и който вече отъ-колѣ ги очакваше.

— Азъ ли се замаяхъ? Че одевешната свракa на кола повече се засѣдѣ, отъ колкото азъ у тѣхъ, отговаряше весело момата.

Тя бѣше най-мръсната мома на свѣта. Ето тъзъ е тя Чекунда. Съ нея заедно доде Двугрошовата. Тъзи пъкъ бѣше вънъ отъ всѣко описание.

— И съ васъ отдавна не съмъ се видѣлъ, продължаваше любовника, като се обръщаше къмъ Двугрошовата; — пъй че сте ослабнѫли!

— Може. Напрѣди, каква бѣхъ дебела, а сега сѣкашъ игла съмъ прѣглътнжла.

— Сѐ съ солдатитѣ ли пакъ?

— Не, туй лошавитѣ язици за насъ говорятъ; па, санкимъ, какво! Макаръ и безъ ребърце да ходишъ, ама сълдатинъ да либишъ!

— А вий тѣхъ оставете, насъ залибете; ний имаме пари . . .

Въ довършение на картината, прѣдставете си този любовникъ съ обръснжта глава, въ окови, съ шерени дрѣхи и подъ конвой.

Азъ зехъ сбогомъ съ Акимъ Акимичъ и, като узнахъ, че азъ могж да се върнж въ затвора, зехъ единъ конвоенъ и си отидохъ у дома. Затворницитѣ вече се събирахж. Най-напрѣдъ отъ работа се връщахж онѣзи, които работѣхж на уроци. Едничкото срѣдство, за да накарашъ арестантина да работи съ присърдце, бѣше — да му зададешъ урокъ. По нѣкой пжть се задаватъ много голѣми уроци, но сѐ-пакъ ги свършватъ два пжти пò-скоро, отъ колкото ако-би ги накарали да работятъ чакъ до биението на барабана за обѣдъ. Като свършаше урока си, арестантина свободно си отиваше у дома и вече никой не го спираше.

Обѣдватъ не наедно, а кой както завърне, едни пò-рано, а други пò-късно; па и готварницата не можеше побра всички изведнжжъ. Азъ вкусихъ отъ чорбата, но, поради непривичка, неможахъ да ж ямъ и си направихъ чай. Ний сѣднахме на края на массата. Съ мене бѣше още единъ другарь, тъй сжщо, както и азъ дворянинъ.

Арестантитѣ влизахж и излизахж. На трапезитѣ имаше още много свободно мѣсто, не бѣхж се събрали всички. Една купчина отъ петима души сѣдна отдѣлно при една голѣма масса. Готвача имъ сипа чорба въ двѣ купи и тури на трапезата една пълна паница съ пражена риба. Тѣ нѣщо празднувахж и ѣдяхж свое ѣстие. Насъ ни погледнахж криво. Влѣзе единъ полякъ и сѣдна до насъ.

— Тука не бѣхъ, ама всичко знамъ! извика единъ високъ затворникъ, влизайки въ готварницата и като обгръщаше съ единъ погледъ всичкитѣ присжтствующи.

Той бѣше около педесеть годишенъ и бѣше сухъ и жалѣстъ. Въ лицето му имаше нѣщо лукаво и заедно съ това

ю весело. Особенно забѣлѣжителна бѣше неговата дебела, за, овиснѫла джука; тя придаваше на лицето му нѣщо из-редно комическо.

— Е, добрѣ сте поспали! Що се не здрависвате? Да е сладко, наши курски[1]), прибави той, като сѣдаше при о-и, които ѣдяхѫ свое ѣстие. — Посрѣщайте госта!

— Че ний, байно, не сме курски.

— Ами тамбовски[2]) ли?

— А бе и тамбовски не. Отъ насъ, брате, нѣма какво земешъ. Я върви при богаташина, тамъ проси.

— Въ корема ми, байновци, днесь вълци виѭтъ и ки дращѭтъ по червата ми; а гдѣ живѣе богаташина?

— Ей-нà, Газинъ, е богаташъ; върви при него.

— Днесь Газинъ си развързалъ кисията, пие: всичка-си сирмия ще испие.

— До двайсеть рубли има, забѣлѣжи други. — Добрѣ човѣкъ да бѫде кръчмаринъ, има кярецъ.

— Е, нѣма да приемете госта? Ний знаемъ и отъ об-ия казанъ да посърбаме.

— А бе върви си поискай чай. Нá, тамъ болѣритѣ пиѭтъ.

— Катви болѣри? Тукъ нѣма болѣри; такива сѫ как-то и ний сега, мрачно продума единъ сѣднѫлъ въ кюшето ерестантинъ. До сега той нито една дума не бѣ продумалъ.

— Пие ми се чай, ама срамъ ме е да поискамъ: ний е съ амбиция! забѣлѣжи затворника съ дебелата джука, като і гледаше добродушно.

— Ако искате, ще ви дамъ, казахъ азъ, като покан-ахъ арестантина: — желаете ли?

— Желаѭ ли? Че какъ да не желаѭ! — И доде при ашата масса.

— Вижъ го ти, у тѣхъ съ царвулъ чорба сърбалъ, а къ и чай заискалъ; дощѣло му се и болѣрско питие, прого-ори мрачния арестантинъ.

— А мигаръ тукъ никой ли не пие чай? попитахъ го ъ. Но той не ме удостои съ отговоръ.

— Ето нá и колачета носѭтъ. Угостете ме още и съ дно колаче баремъ!

Донесохѫ въ готварницата и колачета. Единъ младъ а-

[1]) Жители отъ Курската губерния. (Пр.).
[2]) Жители отъ Тамбовската губ. (Пр.).

рестантинъ носѣше цѣла върва колачета и ги продаваше въ затвора. Семитчийката му отстжпваше на десетьтѣ едно; на това колаче той и се надѣваше.

— Хж, колачета, хж! викаше той, като влизаше въ готварницата: — московски, горѣщи! Самичъкъ бихъ ги изѣлъ, ами дѣ пари! Хайде, момчета, не останахж: кого майка обичала

Това възвание къмъ майчината обичь развлѣ всички и отъ него купихж нѣколко колачета.

— А що, братя, проговори той: — Газинъ днеска ще пати нѣщо! Бога ми! Намѣрилъ кога да пие! Ами, ако осмоокия доде!

— Ще го скрижтъ. А що, много ли е піянъ?

— Не питай! Побѣснѣлъ, закача се.

— Ще си спечели тогава бой...

— За кого тѣ говорятъ? попитахъ азъ поляка, който сѣдѣше редомъ съ мене.

— За Газина, единъ арестантинъ. Той продава тука ракия. Когато спечели пари, тутакъ-си ги испива. Той е жестокъ и зълъ; впрочемъ, въ трезво състояние е миренъ; само когато се напие той може да се познае най-добрѣ какъвъ е; тогава и на хората се впуска съ ножъ; но го смиряватъ.

— Какъ го смиряватъ?

— Върху него се хвърлятъ около десеть души арестанти и захващатъ ужасно да го биятъ, до тогава, до като не падне въ несвѣсъ, т. е, биятъ го до полусмърть. Тогава турятъ го на одъра и го завиватъ съ кожухъ.

— Че тѣ могатъ да го убиятъ?

— Другиго би убили, ама него не. Той е страшно силенъ, най-силенъ е отъ всички тукъ, въ затвора, и е съ най-якго тѣлосложение. На другата утринь той става съвършенно здравъ.

— Кажете, моля ви се, продължавахъ азъ да распитвамъ полякътъ: — и тѣ нá, ѣдятъ свое ѣстие, а азъ пиж чай. А между това тѣ гледатъ, като че съ завистливо око на тоя чай. Какво значи това?

— То не е за чая, отговаряше поляка. — Тѣхъ ги е гнѣвъ на васъ, затова, че сте дворянинъ и на тѣхъ не приличате. Мнозина отъ тѣхъ би искали да ви докачятъ, да ви оскърбятъ и унизятъ. Вий още много неприятности ще видите тукъ. Тукъ е страшно тежко за всички насъ. Намъ въ вся-

отношения и отъ всички ни е пó-тежко. Трѣбва много окръвие, за да навикнешъ на това. Вий още много пѫти ƒете неприятности и попръжни за чая и за особенната „, макаръ, че тукъ мнозина и твърдѣ често ѣдѫтъ свое ѣсѧ нѣкои постоянно пиѭтъ чай. Тѣ можѫтъ, а ний — не.

Като каза това, той стана отъ софрата и си отиде. ь нѣколко минути се сбѫднахѫ и думитѣ му.

III.

Първи впечатлѣния.

Току-що бѣ си излѣзълъ М-цкий (онзи полякъ, който ри съ мене), ето-че Газинъ, съвършенно пиянъ, хлѫтна въ ɜрницата.

Пияний арестантъ, посрѣдъ бѣлъ денъ, въ дѣлникъ, ко- всички бѣхѫ длъжни да отидѫтъ на работа, при строгъ ɜлникъ, който всѣка минута можаше да доде въ тъмницата, унтеръ-офицеръ, който безотлѫчно се намираше въ затвора аблюдаваше надъ арестантитѣ; при караулнитѣ, при инвантѣ, съ една дума, при всички тѣзи строгости, — съвърпно побърка всичкитѣ ми понятия, които се зараждахѫ въ е, за арестантския животъ. И трѣбваше доста дълго врѣме проживѣѭ въ затвора, до катъ си обяснѭ всичкитѣ тѣзи ɪове, толкова загадъчни за мене въ първитѣ дни на моята 'орга.

Азъ казахъ вече, че арестантитѣ винаги си имахѫ собенна работа, и че тъзи работа е естественна потрѣбность каторжний животъ; че, освенъ тъзи потрѣбность, затворни- страстно обича паритѣ и ги цѣни пó-високо отъ всичко, же, на равно съ свободата, и че той вече е утѣшенъ, ако дрънкатъ въ джоба му. Напротивъ, той ходи окахѫренъ, оижень, неспокоенъ и изгубва куражъ, ако ги нѣма, и тогава ѣ е готовъ и на кражба, и на всичко, стига само да ги спели. Но при всичко, че въ затвора паритѣ бѣхѫ такъва скѫщѣнность, тѣ никога не можехѫ да се задържѫтъ у щастлица, който ги имаше. Най-първо, трудно бѣше човѣкъ да ги лази, да ги не открадиѫтъ или не отнематъ. Ако майора ги экопаше, при ненадѣйнитѣ прѣтърсвания, той тутакъ-си имъ

ги земаше. Може би, той ги употрѣбяваше за подобрѣние н арестанската храна; поне, тѣ се носѣхж нему. Но най-чест ги крадѣхж: никому не можеше да вѣрвашъ. Послѣ у нас намѣрихж срѣдство да спазвать паритѣ съ пълна безопасност Тѣхъ ги давахж да ги пази единъ старецъ старовѣръ[1]), кой бѣ дошълъ у насъ отъ стародубовскитѣ села, бивши нѣког Вѣтковци[2])... Но азъ не могж да се удържж да не кажж з него нѣколко думи, макаръ че се отдалечавамъ отъ прѣдмѣта си

Той бѣше старецъ на около шейсеть години, дребенъ побѣлѣлъ. Той силно ме порази още отъ първи погледъ. То тъй не приличаше на другитѣ затворници: нѣщо толкова спокойн и тихо имаше въ погледа му, щото, помнж, азъ съ едно осо бенно удоволетвие гледахъ на неговитѣ ясни, свѣтли очи, обі колени съ дребни лучисти бръчици. Често говорѣхъ азъ с него, и нарѣдко съмъ срѣщалъ такава добра, блага душа чо вѣкъ въ живота си. Пратенъ бѣ за извънредно важно прѣстж пление. Между стародубовскитѣ старообрядци зели да се поя вявать „прѣобърнжти". Правителството силно ги насърдчавал и зело да употрѣбява всичкитѣ си усилия за по-нататъшнот прѣобръщание на другитѣ несъгласни. Стареца, заедно съ дру ги фанатици, се рѣшилъ да „стои за вѣрата", както се изра жаваше. Захванжла да се прави едновѣрческа църква, и тѣ в запалили. Като единъ отъ побудителитѣ, стареца е билъ пра тенъ на заточение въ каторжнитѣ работи. Той е билъ замо женъ, мѣщанинъ[3]), занимавалъ се съ дребна търговия; дом си оставилъ жена, дѣца; но съ твърдость отишълъ на заточе ние, защото въ своето си ослѣпение го считаше като „страда ние за вѣрата". Като поживѣехте съ него нѣколко врѣме, ви непрѣмѣнно си задавахте въпроса; какъ е можалъ този сми ренъ, кротъкъ, като дѣте, човѣкъ, да бжде бунтовникъ? Аз нѣколко пжти заприказвахъ съ него „за вѣрата". — Той н отстжпваше ни най-малко отъ убѣжденията си; но никога никак ва злоба, никаква ненависть нѣмаше въ неговитѣ възражения А между това той запалилъ църквата и не криеше туй. Стру ваше ти се по неговитѣ убѣждения, че той счита своя поста

[1]) Такива хора, които не сж приели исправенитѣ отъ патриарха Нико (при ц. Алексѣй Михайловичъ) църковни книги, въ Русския се наричать ста ровѣри или старообрядци, раскольники; липовани. (Пр.

[2]) Вѣтковци сж сектанти, отцѣпени отъ старовѣритѣ. (Прѣв.)

[3]) Мѣщанинъ е гражданинъ отъ низшата класса. (Пр.).

пъкъ и приетитѣ за него „мжки“ като похвална работа. Но както и да се вгледвахъ въ него, както и да го изучвахъ, никога, никакъвъ признакъ отъ тщеславие или гордость азъ не забѣлѣзвахъ въ него. Имаше въ нашия затворъ и други старообрядци, повече сибирци. Тѣ бѣхж много развити хора, хитри селени, знаехж добрѣ свѣщенното писание, но до педантность се придържахж о буквата, и, по своему бѣхж силни диалектици; хора горделиви, високомѣрни, лукави, които не търпѣхж до крайность чуждитѣ мнѣния. Съвсѣмъ другъ човѣкъ бѣше стареца. Той, може би, знаеше пó-добрѣ отъ тѣхъ свѣщ. писание, но не влизаше въ прѣпирня. Характеръ имаше до висока стъпень съобщителенъ. Той бѣше веселъ, често се смѣеше — не съ такъвъ грубъ, цинически смѣхъ, съ какъвто се смѣехж каторжницитѣ, а съ ясенъ, тихъ смѣхъ, въ който имаше много дѣтинско простодушие и който нѣкакъ особенно приличаше на неговитѣ бѣли косми. Може би, азъ се лъжж, но менъ ми се чини, че по смѣхж може да се узнай човѣкъ, и, ако отъ първа срѣща ви е приятенъ смѣхж на нѣкое съвършенно непознато лице, то смѣло кажете, че този човѣкъ е добъръ. — Въ цѣлата тъмница стареца придоби всеобщо уважение, съ което ни най-малко не се гордѣеше. Арестантитѣ му викахж дѣдо и никога не го докачахж. Азъ до нѣйдѣ разбрахъ, какво влияние той можеше да има на своитѣ едновѣрци. Но при всичката видима твърдость, съ която той прѣкарваше заточението си, въ него се таѣше дълбока, неизгладима скърбъ, която той се стараеше да скрий отъ всички. Азъ живѣяхъ съ него въ една казарма. Веднжжъ, кждѣ три часа прѣзъ нощьта, азъ се събудихъ и чухъ единъ тихъ, сдържанъ плачъ. Стареца сѣдѣше на пещьта (на онъзъ сжщата, на която прѣди него прѣзъ нощитѣ се е молилъ онзи арестантинъ, който бѣ се побъркалъ надъ вѣчното четение на библията и е искалъ да убие майора) и се молѣше по ржкописната си книга. Той плачеше и азъ чуехъ какъ той говорѣше отъ врѣме на врѣме: „Господи, не ме оставяй! Господи, укрѣпи ме! Мили мои дѣчица, мили мои дѣчица, никога нѣма вече да се видимъ!“ Не могж да разскажж, колко жално ми стана. — Ето-нà, на този старецъ малко по малко, кажи, всички арестанти захванахж да даватъ паритѣ си, да имъ ги крий. Въ каторгата всички бѣхж крадци, но изеднжжъ всички нáмъ какъ се увѣрихж, че стареца никакъ не може да открадне. Знаехж, че той крие нѣйдѣ врждченитѣ му

пари, но въ такъво тайно мѣсто, щото никой не можеше да ги намѣри. Послѣ на менѣ и на нѣкои отъ поляцитѣ той откри тайната си. Въ единъ отъ стълбоветѣ на оградата имаше единъ чепъ, който изглѣждаше като че бѣ сраснѫтъ добрѣ съ дървото. Но той се вадѣше и въ дървото се отваряше една голѣма куфина. Тукъ-нá стареца криеше паритѣ и подирь пакъ ѫ затъкваше съ чепа, тъй щото никой никога не можеше нищо да намѣри.

Но азъ се отклонихъ отъ разказа си. Азъ бѣхъ се спрѣлъ на това: защо въ джоба на затворника не се задържахѫ пари. Освѣнъ, че тѣ мѫчно можехѫ да се спазѭтъ, но въ затвора имаше още толкова тѫга; арестантина, по природата си, е сѫщество до толкова ламтяще за свобода и, най-подирѣ, по социалното си положение, до толкова легкомисленно и распуснѫто, че естественно нѣщо го влече наведнѫжъ, да се заплесне, да развърже кисията си, да се удари на пиянство и веселие, съ гръмъ и съ музика, тъй щото баремъ на една минута да забрави тѫгата си. Дори страшно бѣ да гледашъ, какъ нѣкой отъ тѣхъ работи по нѣкога по цѣли мѣсеци, безъ да поддигне главата си, само и само да може за въ единъ день да види смѣтката на всичкия спечеленъ капиталъ, а подирь пакъ, до ново запивание, по нѣколко мѣсеци да не става отъ работа. — Мнозина отъ тѣхъ обичахѫ да си купуватъ нѣща, и непрѣменно отъ гражданско свойство, като: нѣкакви неформенни черни панталони, „сокарди“, салтамарки. Въ голѣмо употрѣбление бѣхѫ тъй сѫщо читенитѣ ризи и колани съ мѣднѝ пулови. Прѣмѣнявахѫ се по праздницитѣ и прѣмѣнения безъ друго ще земе че ще отиде по всички казарми, за да се покаже на всички. Радостьта на добрѣ облечения дохаждаше до дѣтинство; па и въ много нѣща арестантитѣ бѣхѫ сѫщи дѣца. Нистина, всички тѣзи хубави нѣща нѣкакъ изведнѫжъ изчезвахѫ отъ стопанина, по нѣкога въ сѫщата вечерь се залагахѫ и се продавахѫ за досущъ низка цѣна. Впрочемъ, „гуляя“ се захващаше отъ рано и обикновенно ставаше или въ нѣкой праздникъ, или въ именния день на онзи, който ще гуляе. Арестантина, комуто е деня, като стане на утриньта, най-първо ще запали свѣщь прѣдъ иконата и ще се помоли; подирѣ ще се облѣче и ще си зарѫча обѣдъ. Купуваше той говеждо мѣ-

ю, риба, правѣше си сибирски „пельмени"; [1]) той се наяда-
не като волъ, кажи, винаги самичъкъ, и нарѣдко се случваше
да похапне на трапезата съ другаритѣ си. Подирѣ се появя-
ваше ракия: именинника се напиваше като цѣпеница и не-
прѣменно ходѣше по казармитѣ, като се люшкаше и сѫжваше,
а да покаже на всички, че той е пиянъ, че той „гуляе", и
ъ това да заслужи всеобщо уважение. На всѫдѣ русския на-
юдъ чувствува нѣкаква симпатия къмъ пияния, а пъкъ въ за-
вора къмъ него се отнасяхѫ дори и почтително. Въ тъмнич-
ния гуляй имаше единъ видъ свой аристократизмъ. Като се раз-
веселѣше, арестантина безъ друго наемаше музика. Имаше въ
атвора единъ полякъ отъ бѣглитѣ солдати, твърдѣ мизеренъ,
който знаеше да свири съ цигулка; той имаше и цигулка —
всичкото му имущество. Занаятъ той нѣмаше никакъвъ, а само
ъ това и се занимаваше, че ходѣше да свири весели хорà
на онѣзи, които гуляѣхѫ. Длъжностьта му бѣше да придружа-
а пияния арестантинъ отъ казарма въ казарма и да брънчи
ъ цигулката, колкото му сила държи. Много пѫти на лицето
му се появяваше мѫка, тѫга. Но викътъ: „свири, пари зе-
машъ!" го накарваше пакъ да брънчи и да брънчи. Затворни-
кътъ, като захванеше да гуляй, можеше да бѫде твърдо увѣ-
ренъ, че, ако той вече твърдѣ много се напие, то за него ще
се погрижѫтъ, на врѣме ще го турнѫтъ да спи и винаги ще
го скриѭтъ нѣйдѣ при появявание на началсвото, и всичко
ставаше съвършенно безкористно. Отъ своя страна унтеръ-офи-
цера и инвалидитѣ, които живѣѭхѫ, за да държѫтъ редъ и
тишина въ затвора, можехѫ да бѫдѫтъ тъй сѫщо съвършенно
спокойни: пияний не можеше да произведе никакво безредие.
За него бдѣше цѣлата казарма, и, ако дигне шумъ и врѣва
— на часа го усмирявать, дори го и връзвать. А затова низ-
шето тъмнично началство гледаше на пиянството прѣзъ пръс-
ти, па и не искаше да обръща внимание. Тò твърдѣ добрѣ
знаеше, че ако не позволи ракията, ще бѫде и пò-зло. — Но
отъ кѫдѣ се земаше ракия?

Ракията се купуваше въ затвора, у тъй нарѣченитѣ
кръчмари. Тѣ бѣхѫ нѣколко души и въртѣхѫ добра, постоян-
на търговия, при всичко, че бѣхѫ малцина онѣзи, които пие-

[1]) Единъ видъ тѣстено ѣстие съ мѣсо (по нѣкога съ риба, зелйе, гѫби,
рѣпа), което се вари на подобие на макаронитѣ и подирѣ се полива съ мас-
ло. (Прѣв.).

хѫ и „гуляѣхѫ“, защото за гуляя се искахѫ пари, а пъкъ арестантскитѣ пари се печелѣхѫ мѫчно. Търговията се захващаше, въртѣше се и се свършваше по единъ доста оригиналенъ начинъ. Нѣкой отъ арестантитѣ, да кажемъ, че нѣма занаятъ и не желае да се труди (такива имаше), но иска да има пари, и, при това, като човѣкъ нетърпѣливъ, иска за скоро врѣме да ги спечели. У него има малко пари за началото, и се рѣшава да почне търговия съ ракия: прѣдприятие смѣло, което изисква голѣмъ рискъ. Можеше за това да испати гърба му и отеднѫжъ да се лиши отъ стоката и отъ капитала си. Но кръчмарина се рѣшава на това. Отъ най-напрѣдъ той има малко пари, и затова за пръвъ пѫть той самичъкъ прѣнася въ затвора ракия и, разбира се, распродава ѭ съ кяръ. Той повтаря опита втори и трети пѫть, и ако се не улови отъ началството, то скоро забогатява, и само тогава основава сѫщинска търговия на широки основания; става прѣдприемачъ капиталистъ, държи агенти и помощници, рискува много пó-малко, а печели сè повече и повече.

Въ затвора винаги имаше мнозина, които прахосвахѫ, изгубвахѫ на комарь, испивахѫ всичко до парица, хора безъ занаятъ, нещастни и испокѫсани, но надарени до извѣстна стъпень съ смѣлость и рѣшителность. У такива хора остава, въ видъ на капиталъ, въ цѣлость само единъ гърбъ; той може още да имъ послужи за нѣщо, и ето този-нá послѣденъ капиталъ — гърба — тѣ и се рѣшаватъ да турѭтъ въ работа. Тѣ отиватъ при прѣдприемача и се наематъ у него да му прѣнасятъ въ затвора ракия; богатия кръчмаринъ има нѣколко такива работници. Нѣйдѣ вънъ отъ затвора сѫществува такъвъ човѣкъ, — солдатинъ, мѣщанинъ, по нѣкога дори и жена, — който съ паритѣ на кръчмарина и за извѣстно възнаграждение, сравнително доста голѣмичко, купува въ механата ракия и ѭ скрива въ нѣкое тайно мѣсто, гдѣто арестантитѣ дохаждатъ на работа. Токурѣчи винаги той най-първо самъ ще опита добра ли е ракията, и отпитото — безчеловѣчно го долива съ вода; — ще не ще, арастантина ще ѭ земе, не може много да му придирва; и на това благодари, че още не съвсѣмъ му сѫ пропаднѫли паритѣ и му е донесено ракия, макаръ каква да е, но сé е ракия. При този човѣкъ се явяватъ обаденитѣ нему пó-напрѣдъ отъ тъмничния кръчмаринъ прѣносвачи съ волски черва. Тѣзи черва пó-напрѣдъ се измиватъ, подирѣ се на-

пълватъ съ вода и, по такъвъ начинъ, се спазва първоначалната имъ влажность и растежимость, за да могжтъ отъ сѣтнѣ лесно да се наливатъ съ ракия Като напълни съ ракия червата, арестантина ги опасва на тѣлото си, колкото се може на най-скришни мѣста. Разумѣва се, при това, се показва всичкото искуство, всичката хайдушка хитрина на контрабандиста. Неговата честь до нѣйдѣ е закачена; той трѣбва да излъже и и конвойнитѣ, и караулнитѣ. Той ги излъгва: у искусния крадецъ конвойния, който по нѣкой пжть се случва да е новобранецъ винаги се зазяпва и недоглежда. Разбира се, конвойния се испитва отъ пô-напрѣдъ; при това, тѣ зематъ въ съображение врѣмето и мѣстото на работата. Арестантина, който, напр., прави пещи, ще се покачи на пещьта: кой ще го види, какво прави тамъ? Нѣма да се покачи подирь него и конвойния, я! Когато наближа затвора, той зема въ ржката си една монета, — петнайсе или двайсе копѣйки, на всѣки случай, и чака при портитѣ ефрейтора[1]). Всѣки арестантинъ, който се връща отъ работа, пô-напрѣдъ се прѣглежда и прѣтръсва отъ караулния ефрейторъ, че тогава се пуща въ затвора. Онзи, който носи ракия, обикновенно се надѣва, че нѣма да го прѣгледатъ тъй подробно на всички мѣста. Но по нѣкой пжть хитрия ефрейторъ не оставя нити едно мѣсто не прѣтърсено и докопва ракията. Тогава остава само едно послѣднйо срѣдство: контрабандиста, мълчешката и скришомъ отъ конвойния, спуска въ ржцѣтѣ на ефрейтора стиснжтата въ ржката си монета. Случва се, че съ такава хитрость той влиза благополучно въ затвора и занася ракия. Но по нѣкой пжть той не сполучва съ хитростьта си, и тогава той бива принуденъ да се расплати съ послѣдния си капиталъ, т. е. съ гърба си. Обаждатъ на майора, капитала го бижтъ, и го бижтъ както трѣбва, ракията се зема за въ полза на затвора, и контрабандиста приема всичко върху себе си, безъ да издаде прѣдприемача, но, ще забѣлѣжимъ, не затова, защото се гнуси отъ издайничество, а единственно затова, че издайничеството не му изнася; него сé-пакъ щѣхж да бижтъ; всичкото утѣшение щѣше да му бжде въ това, че тѣхъ и двамата заедно щѣхж да бижтъ. Но антрепреньора му е още нуженъ, макаръ, по обичая и по прѣдварителното съглашение, за избития гръбъ контрабандиста и да не получава

[1]) Нижень военень чинъ, между простия солдатинъ и унтеръ-офицерина. (Прѣв.)

отъ прѣдприемача нито една пара. Колкото се отнася изо
до шпионствата, то тѣ обикновенно процъвтяватъ. Въ тъм
та шпионина не се подлага ни на най-малко унижение;
и негодувание към него е немислимо. Огъ него не странь
съ него водыжтъ дружба, тъй щото, ако вий земехте въ зате
да доказвате всичката мрьсотия на шпионството, то съвърш
но нѣмаше да ви разберыжтъ. Онзи арестантинъ дворянинъ, р
вратенъ и подълъ, съ когото азъ прѣкжснахъ всѣкакви сно
ния, водѣше дружба съ майорския денщикъ, Федка, и му с
жаше като шпионинъ, а този подирния прѣдаваше всичко ч
отъ него за арестантитѣ на майора. У насъ всички го знае
и никой никога дори и не помисляше да накаже или поне
укори тогози мерзавеца.

Но азъ се отдалечихъ отъ прѣдмета. Разумѣва се, сл
ваше се, че ракията се прѣнася и благополучно; тогава ант
преньора приема донесенитѣ черва, като заплати за тѣхъ.
захваща да си прави смѣтка. По смѣтката излиза, че стока
му струва вече много скжпо; а затова, за по-голѣмъ кяръ, т
ыж прѣлива още единъ пжть, като ыж размѣсва пакъ, вто
пжть, съ вода, кажи на полвина, и по такъвъ начинъ, като
приготви съвсѣмъ, чака мющерия. Въ първия праздникъ, а
нѣкога въ дѣлникъ, мющерия, се явява: той е арестантин
който е работилъ нѣколко мѣсеци като беглишки волъ и кой
е спечелилъ нѣкоя и друга пара, за да пропие всичко въ
прѣдѣления отъ по-прѣди за това день. За този день бѣдн
труженикъ е мечтаялъ надъ работата си, него го е съв
валъ още много врѣме прѣди дохаждането му, а свѣтлата н
дѣжда за него день е поддържала духътъ му въ тжжното п
прище на затворническия животъ. Най-подирѣ, зората се зая
рява на истокъ и свѣтлия день настжпва; има спечелени пар
не сж отнети, не сж открадняжти, и той ги носи на кръчм
рина. Послѣдния му дава най-напрѣдъ ракия, колкото се мож
чиста, т. е. всичко само два пжти размѣсена съ вода; но пр
всѣко отмѣрване, кръчмарина пакъ долива шишето съ вод
За една чашка ракия се плаща петь пжти, шесть пжти по-ск
по, отъ колкото въ механата. Можете ли да си прѣдставит
колко такива чашки трѣбва да се испиыжтъ и колко пари трѣбва д
се заплатыжтъ за тѣхъ, за да се напиешъ? Но понеже арестан
титѣ дълго врѣме се въздържатъ отъ пиение, тъй щото тѣ с
отучватъ отъ ракията, то затова тѣ бърже се опиватъ, и обик

новенно продължаватъ да пиѭтъ до тогава, до като не пропиѭтъ всичкитѣ си пари. Тогава вече вървѭтъ и всичкитѣ нови нѣща: кръчмарина въ сѫщото врѣме е и лихваринъ. Най-първо постѫпватъ у него новокупенитѣ граждански дрѣхи, пó-подирѣ дохажда работата и до ветия парцалакъ, а най-сѣтнѣ и до правителственнитѣ нѣща. Като испий всичко, до послѣдня дрипа, пияницата ляга да спи, и на другия день, като се пробуди съ неизбѣжно главоболие, напусто моли кръчмарина да му даде баремъ една глътка ракия, за да си поправи махмурлука. Съ тѫга той прѣнася неблагоприятното си положение, и въ сѫщия день се залавя пакъ за работа и пакъ нѣколко мѣсеци работи, безъ да си поддигне главата, като си мечтае за щастливо-прѣкарания день, който безвъзвратно потъна въ вѣчностьта, и полегка-легка захващайки да се ободрява и да се надѣва за другъ сѫщо такъвъ день, който е още далече, но който сé-пакъ ще дойде нѣкога.

Колкото се отнася до кръчмарина, то той, като напечели, най-подирь, голѣма сумма, нѣколко десятки рубли, натакмява за послѣденъ пѫть ракия и вече не ѭ размѣсва съ вода, защото ѭ назначава за себе-си; стига алѫшъ-веришъ: врѣме е и самичъкъ да се повесели! Захваща се веселба, пиенне, ѣденне, музика. Срѣдства голѣми; дори и най-близкото, низше тъмнично началство се подкупва, за да стане пó благосклонно. Гуляя по нѣкога се продължава по нѣколко дена. Разбира се, приготвената ракия скоро се испива; тогава „гулящия“ отива при други кръчмари, които вече го очакватъ, и пие до тогазъ, до като не испие всичко до пара. Както и да го вардѭтъ арестантитѣ, но той по нѣкога попада прѣдъ очитѣ на висшето началство, на майора или на караулния офицеринъ. Него го закарватъ въ кордегардията, зематъ му капитала, ако намѣрѭтъ нѣщо въ него, и, въ заключение, го биѭтъ. Като се отърси, той се завръща обратно въ затвора и слѣдъ нѣколко дена отъ ново се залавя за кръчмарския занаятъ. Нѣкои отъ арестантитѣ, разбира се, пó-богатички, мечтаѭтъ и за прѣкрасния полъ. Тѣ сполучватъ по нѣкога скришомъ да се промѫкнатъ заедно съ подкупения конвоенъ нѣйдѣ вънъ отъ крѣпостьта, на края на града, намѣсто да отидѫтъ на работа; но това похождение имъ костува много пари. Тамъ, въ нѣкоя затънтена кѫщичка, нѣйдѣ най-накрая, дава се „пиръ на весь миръ“ и се похарчватъ дѣйствително сумма пари. За пари и отъ арестантина не

странятъ; а пъкъ отъ пó-рано тѣ си избиратъ конвоенъ — с
печенъ човѣкъ. Обикновенно такива конвойни сами сж бжджт
кандидати за въ затвора. Впрочемъ, за пари, всичко може
стане, и такива пжтешествия оставатъ, кажи, винаги въ тайн
Трѣбва да кажж при това още, че тѣ твърдѣ нарѣдко се сл
чватъ; за туй се иска много пари, и любителитѣ на прѣкра
ния полъ прибѣгватъ къмъ други срѣдства, съвсѣмъ безопасн

Още отъ първитѣ дни на моя затворнически животъ
динъ младъ арестантинъ, едно много хубаво момче, ми възбу
особенно любопитство. Той се викаше Сироткинъ. Въ много о
ношения, той бѣше едно доста загадъчно сжщество. Прѣди всич
менъ ме порази неговото прѣкрасно лице; той имаше не пов
че отъ двайсеть и три години. Той се намираше въ особенн
то отдѣление, т. е. до животъ, слѣдователно, той се считаш
като единъ отъ най-тежкитѣ военни прѣстжпници. Тихъ и кро
тъкъ, той говорѣше малко, нарѣдко се смѣеше. Очи имаше яс
но-сини, черти правилни, лице чистичко, нѣжно, косми свѣтл
руси. Дори и наполвина обрѣснатата му глава малко го гро
зѣше: такъво хубаво момче бѣше той. Занаятъ той нѣмаше ни
какъвъ, но пари си добиваше макаръ и по малко, но начест
Той изглеждаше мързеливъ, не се грижеше за себе. Случи л
се, че нѣкой другъ го облѣче добрѣ, по нѣкога дори и въ чер
вена риза, то и Сироткинъ се радваше на прѣмѣната си: хо
дѣше по казармитѣ, да го гледатъ прѣмѣненъ. Той не пиеш
на книги не играеше, кажи, съ никого се не караше. Разхожда
ше се по нѣкой пжть задъ казармитѣ — съ ржцѣ въ джобове
тѣ, тихъ и замисленъ. За какво ли той мислѣше, мжчно може
ше човѣкъ и да си прѣдстави. Извикашъ ли му нѣкой пжть
отъ любопитство, попиташъ ли го за нѣщо, той на часа ще ти
отговори, па дори и почтително, не по арестантски, но винаги
кратко, неразговорчиво; пъкъ и гледа на васъ като десетгодиш
но дѣте. Попаднжтъ ли му се пари, — той нѣма да си купи
нѣщо необходимо, нѣма да даде дрѣхата си да ж закърпятъ
нѣма да си купи нови ботуши, а ще си купи колаче, корабен
це и ще го изѣде, — сѣкашъ е на седемь години. „Ехъ ти,
Сироткинъ, говорѣхж му по нѣкога арестантитѣ: — сираче ти
казанско[1]).“ Въ неработно врѣме той обикновенно се скиташ

[1]) „Сирота казанская“ = сираче казанско, казватъ въ Руссия на човѣкъ който се преструва на бѣденъ и немощенъ (отъ бившитѣ татарски мурзи и князове). (Пр.).

кдитѣ казарми; всички почти сѫ заети съ нѣкоя работа, гой нѣма работа. Кажѫтъ ли му нѣщо, токурѣчи винаги цигравка (съ него и съ нему подобнитѣ често се подиг-к), — той, безъ да каже ни една думица, ще си излѣзе отиде въ друга казарма; а по нѣкога, земѫтъ ли много да смѣѭтъ, — ще се изчерви. Често пѫти си мисляхъ: за как-това тихо и простодушно сѫщество е испаднѫло въ зат-
Веднѫжъ азъ лежахъ въ болницата, въ арестантското от-ие. Сироткинъ тъй сѫщо бѣ боленъ и лежеше до мене; какъ надъ вечеръ ний съ него се заприказвахме; той не-іно се въодушеви и, думата доде тъй, че ми расказа, какъ зели солдатинъ; какъ, испровождайки го, е плакала за майка му и колко тежко му е било въ службата. Той пр-че никакъ не е можалъ да истърпи рекрутския животъ; го всички тамъ сѫ били такива сърдити, строги, а коман-тѣ винаги, кажи, сѫ били отъ него недоволни.

— Ами какъ се свърши? попитахъ азъ: — за какво дна ти тука? та и още въ особенното отдѣление . . . Ахъ ироткинъ, Сироткинъ!

— Че азъ, Александръ Петровичъ, всичко на всичко една година постояхъ въ дружината; а тука додохъ зато-гдѣто Григория Петровичъ, моя ротенъ командиръ, убихъ.

— Слушалъ съмъ това, Сироткинъ, но не ми се хваща ı. Но какъ ти си можалъ нѣкого да убиешъ?

— Тъй се случи, Александръ Петровичъ, много ми ко вече бѣше станѫло.

— Ами какъ другитѣ новобранци живѣѭтъ? разбира се, ю е отъ начало, ама подирь се научватъ, и, гледашъ, чо-ь излиза добъръ солдатинъ. Тебе, трѣбва, майка ти да те е незила; съ семидъ и съ млѣко до осемнайсетата година ще е хранила.

— Майка ми, наистина, много ме обичаше. Когато ме к солдатинъ, тя подирь мене легна, и чухъ, че вече не е ѫла . . . Тежко, много ми тежко най-сѣтнѣ стана въ служ-. Командира ме намрази, за всичко ме наказваше, — па и що ли? Азъ на всичко се покорявахъ, живѣѭхъ си аккурат-ракия не пиѭ, нищо не крадѫ, а пъкъ туй Алесандръ Пет-ичъ, лоша работа е, човѣкъ да краде. — Всички на около ѫ такива студени хора, — дори и да поплачешъ нѣмаше

при кого; ей-тъй само ако отидешъ въ нѣкое кйоше, та тамъ и си поплачешъ. Ще ти кажж, стоіж азъ единъ пжть на караулъ. Вече мръкнжло; турихж ме да пазіж на гауптвахтата[1]), при поставкитѣ на пушкитѣ. Вѣтъръ; есенно врѣме бѣше, а тъмно .. като рогъ. И тъй мжчно, мжчно ми стана! Зехъ азъ до крака си пушката, извадихъ щика, турихъ го при себе; изухъ дѣсния ботушъ, обърнжхъ устата на пушката къмъ гждитѣ си, облегнахъ се на неіж и съ палеца на крака дръпнахъ мамеца. Гледамъ — нехвана! Азъ пушката прѣгледахъ, поисчистихъ тапанджата, насипахъ новъ барутъ, поочукахъ крѣмъка и пакъ къмъ гждитѣ си іж обърнахъ. И какво? Барутя пламна, а гръмъ пак се не чу! — Какво е това нѣщо, мисліж си! Зехъ азъ, обухъ ботуша, натъкнахъ щика, мълчж и се расхождамъ. Тогизъ азъ и си рѣкохъ на ума да свършж онъзъ работа: щото и да стане, ама салъ да ме нѣма вече солдатинъ. Слѣдъ половина час иде командира, да прави главна провѣрка на караула. Прав до мене: „Мигаръ, тъй ли се стои на караулъ?“ Азъ зехъ пушката „на руку“, че и му забихъ щика до дъно. Четире хиляди тоеги прѣминахъ, и, най-сѣтнѣ, тука, въ особенното отдѣление . . .

Той не лъжеше. Та и за какво ли друго можехж да пратіжтъ въ особенното отдѣление? Обикновеннитѣ прѣстжплени се наказватъ много по-легко. Впрочемъ, само единъ Сироткин и бѣше отъ всичкитѣ си другари такъвъ хубавелекъ. Колкото отнася до другитѣ, нему подобни, които бѣхж у насъ около пе найсе души, то дори и чудно бѣше да гледашъ на тѣхъ; са двама-трима отъ тѣхъ търпѣвахж се още; останжлитѣ пъкъ бѣ всички такива клѣпоуши, грозотии, нечисти, нестегнжти; нѣк бѣхж дори и побѣлѣли. Ако ми позволіжтъ обстоятелствата, а ще кажж нѣйдѣ на друго мѣсто по-подробно за всичката тъ тайфа. Сироткинъ често другаруваше съ Газинъ, онзи сжща по поводъ на когото азъ захванахъ тъзи глава, като спомѣнах че той пиянъ хлътна въ готварницата, и, че това ми побър първоначалнитѣ ми понятия за затворническия животъ.

Този Газинъ бѣше ужасно сжщество. Той произвежда на всички страшно, мжчително впечатление. Менъ винаги ми струваше, че нищо не може да бжде по-свирѣпо, по-чудовищ отъ него. Азъ видѣхъ въ Тоболскъ прочутия по своитѣ злодѣ

[1]) Главна караулня съ арестантски и др. принадлѣжности. (Пр.).

ия разбойникъ Каменевъ; видѣхъ подирѣ Соколовъ, подсждимъ
рестантинъ, отъ бѣглитѣ солдати, страшенъ убиецъ. Но нито
динъ отъ тѣхъ не ми произведе такъво отвратително впечатлѣ-
ие, както Газинъ. Менъ по нѣкога ми се чинѣше, че азъ виж-
амъ прѣдъ себе единъ огроменъ, исполински паякъ, колкото
динъ човѣкъ голѣмъ. Той бѣше татаринъ; ужасно силенъ, най
иленъ отъ всички въ затвора; ръстъ имаше пó-високъ отъ срѣ-
енъ, снага херкулесовска, глава безобразна, непропорционално-
олѣма; ходѣше пригърбено и гледаше изъ-подъ вѣжди. Въ зат-
ора се пръскахѫ различни слухове за него; знаѣхѫ, че той
илъ воененъ, но арестантитѣ приказвахѫ по между си, не знамъ
а ли е истина, че той е избѣгѫлъ отъ Нерчинскитѣ рудници;
ъ Сибиръ е билъ пращанъ вече не веднѫжъ, не веднѫжъ е
збѣгвалъ, не веднѫжъ си е прѣкръствалъ името, и най-напо-
ирѣ попаднѫлъ въ нашия затворъ, въ особенното отдѣление.
Разсказвахѫ за него тъй сѫщо, че той е обичалъ да коли мъ-
инки дѣчица, само заради едно удоволствие: ще заведе дѣтето
ѣйдѣ на сгодно мѣсто, пó-напрѣдъ ще го заплаши, ще го за-
ѫчи, и подирѣ, като се насити, като се наслади напълно отъ
жаса и трепета на бѣдната мънинка жертва, ще ѭ заколи ти-
о, полегка, съ наслаждение. Всичко туй, меже би, и да е из-
мислица, поради общото, тежко впечатлѣние, което произвежда-
ше Газинъ на всички; но всички тѣзи измислици нѣкакъ при-
лягахѫ нему, хармонирахѫ съ лицето му. А между това, въ зат-
вора, когато не бѣше пиянъ, въ обикновенно врѣме, се държе-
ше доста благоразумно. Бѣше винаги тихъ, съ никого не се ка-
раше никога, и избѣгваше каранията, но като че отъ прѣзрѣние
къмъ другитѣ, като че смѣтайки себе-си пó-високъ отъ всички
други; говорѣше много малко и бѣше прѣднамѣренно несъобщи-
телень. Всичкитѣ му движения бѣхѫ бавни, спокойни, самоувѣ-
ренни. По очитѣ си личеше, че той не е глупавъ, и, че е мно-
го хитъръ; но нѣщо високомѣрно-ироническо и жестоко имаше
винаги въ лицето и въ усмивката му. Той продаваше ракия и
бѣше въ затвора единъ отъ най-заможнитѣ кръчмари. Но около
два три пѫти въ годината се случваше той самичъкъ да се на-
пие, и ето тогазъ-нá се исказваше всичкото звѣрство на него-
вата натура. Опивайки се постѫпенно, той най-първо захващаше
да закача хората съ подигравки, най-зли, прѣсмѣтнѫти, сѣкашъ
отъ колѣ приготвени; най-сѣтнѣ, като се опиеше съвсѣмъ, той
дохождаше въ страшна ярость, грабваше ножъ и се хвърляше

на хора. Арестантитѣ, като знаехѫ страшната му сила, се разбѣгвахѫ отъ него и се криехѫ: той се хвърляше на всѣки, който му се попаднеше на очи. Но скоро намѣрихѫ срѣдство да го усмирявать. Около десетина души отъ казармитѣ се нахвърлявахѫ заведнѫжъ върху му всички купомъ и захващахѫ да го биѭтъ. Не можешъ да си прѣдставишъ нищо пò-жестоко отъ този бой: биехѫ го по гѫрдитѣ, подъ сърдцето, подъ лъжичката, по корема; биехѫ го много и дълго врѣме, и прѣставахѫ само тогава, когато той изгубеше всичкитѣ си чувства и станеше като мъртавъ. Другиго не бихѫ се рѣшили тъй да биѭтъ: тъй да биешъ — значеше да убиешъ, но само не Газина. Слѣдъ биението, — съвършенно безчувственъ, загъвахѫ го въ кожухъ и го отнасяхѫ на одроветѣ. — „Нищо, ще се поправи!“ — И, напстина, на утриньта той ставаше, рѣчи, здравъ и мълчешката и навѫсено отиваше на работа. — И всѣки пѫть, когато Газинъ се напиваше, въ затвора вече всички знаѣхѫ, че деня ще се свърши за него безъ друго съ бой. Па и самичъкъ той знаѣше това, и сé-пакъ сé напиваше. Тъй вървѣ нѣколко години; най-сѣтнѣ, забѣлѣзахѫ, че Газинъ захвана да губи силитѣ си. Той зе да се оплаква, че, ту това, ту онова го боли, зе отъ часъ на часъ сé-повече да вѣхне, зе пò-често и пò-често да ходи въ болницатата . . . „Осѣти, най-подирѣ!“ казвахѫ си арестантитѣ.

Той влѣзе въ готварницата заедно съ онзи мизеренъ полякъ, когото обикновенно пиянствующитѣ наемахѫ да имъ свири, за пълнота на увеселението имъ, и се спрѣ посрѣдъ готварницата, мълчешката и внимателно като оглеждаше всички присѫтствующи. Всички млъкнахѫ. Най-подирѣ, като ни съзре мене и моя другаръ, той злобно и иронически ни погледна, самодоволно се усмихна, сѣкашъ че нѣщо му хрумна на ума и, силно като политаше, се приближи до нашата масса:

—А позволете ми да ви попитамъ, захвана той (той говорѣше добрѣ по русски): вий отъ какви приходи сте благоволили тукъ да пиете чай?

Азъ мълчишката се поиспогледахъ съ моя другаръ, като разбирахъ, че най-добрѣ бѣше да се мълчи и да му се не отговаря. Отъ първо противорѣчие той щѣше да доде въ ярость.

— Ще рѣче, вий имате пари? продължаваше той да пита.

— Ще рѣче, вий имате сумма пари, а? А мигаръ за

това ли вий сте дошли въ каторгата, за да пиете чай? Вий чай ли да пиете сте дошли? Вамъ ви казвамъ: говорете, гиди недни!..

Но като видѣ, че ний се рѣшихме да мълчимъ и да го не забѣлѣзваме, той почервеня и се растрѣпера отъ ярость. До него, въ кюшето, стоеше една голѣма табла („лотокъ“), въ която се нарѣзваше всичкий хлѣбъ за вечеря или обѣдъ на арестантитѣ. Тя бѣше толкозъ голѣма, щото въ неѭ се събираше хлѣба на половината затворъ; сега стоеше праздна. Той ѭ сграбчи съ двѣтѣ си ржцѣ и ѭ дигна надъ насъ. Още малко, и той щѣше да ни смажи главитѣ. При всичко, че убийството или намѣрението да убиешъ въвличаше въ извънредни непритности цѣлия затворъ: щѣхѫ да се захванѫтъ растърсвания, изслѣдвания, строгоститѣ щѣхѫ да се усилѭтъ, а за това арестантитѣ отъ всички си сили се стараяхѫ да не докарватъ работата до такива общи крайности, — при всичко това, сега всички утихнахѫ и чакахѫ. Нито една дума за наша защита! Нито едно извикване на Газинъ! — до такъва стѫпень бѣ силна въ тѣхъ ненавистьта къмъ насъ! Виждаше се, че имъ бѣше драго нашето опасно положение... Но работата се свърши благополучно: туко-що той искаше да спусне таблата, единъ му извика отъ каридора:

— Газинъ! Ракията ти откраднахѫ!..

— Той тръшна таблата о пода и като лудъ искочи отъ готварницата.

— Бе-й, Господъ ги избави! говорѣхѫ си по между арестантитѣ. — И дълго подирѣ тѣ говорѣхѫ за това.

Азъ не можахъ послѣ да узнаѭ, да-ли това извѣстие за открадванието на ракията бѣ истинно или бѣ по случая измисленно, за наше спасение.

Вечерьта, вече по мръкване, прѣди заключванието на казармитѣ, азъ се разхождахъ покрай стълбоветѣ и тежка тѫга падна на сърдцето ми, и никога отсѣтнѣ азъ не съмь испитвалъ такава тѫга прѣзъ всичкия ми затворнически животъ. Тежко е да прѣкарашъ първия день на заточението, гдѣто и да бѫде: въ затворъ ли — граждански или военень, въ каторга ли... Но, помнѭ, най-много ме занимаваше една мисъль, която подирѣ неотлѫчно ме прѣслѣдваше прѣзъ всичкото врѣме на затворническия ми животъ, — мисъль, до нѣйдѣ неразрѣшима, — неразрѣшиима за мене и сега: мисъльта за неравенството на наказанието за едни и сѫщи прѣстѫпления. Наистина, и прѣстѫпле-

нията не можъ ги сравни едно съ друго, дори и приблизително. Напр., отъ двама души: и едина, и другия сж убили човѣкъ; прѣтеглени сж всичкитѣ обстоятелства на двѣтѣ дѣла; и по едното и по другото дѣло излиза едно и сжщо наказание. А между това погледнете, каква разлика има въ прѣстжпленията. Едина, напримѣръ, заклалъ човѣка тъй, за нищо, за една глава лукъ: излѣзълъ на пжтя, заклалъ пжтника-селенинъ, а пъкъ у него е имало всичко на всичко само една глава лукъ. „Какво, татко! Ти ме прати на кяръ: нà, азъ заклахъ единъ селенинъ и само една глава лукъ намѣрихъ. — Глупакъ! Една глава лукъ — ето ти една копѣйка! Сто души — сто глави лукъ, ето ти нà и рубла!“ — (Тъмнична легенда). — А другия убилъ сладострастния тиранинъ, защищавайки честьта на годеницата си, сестрата си, дъщерята си. — Единия — нещастенъ „бродяга“ — е направилъ убийство, като е защищавалъ отъ цѣлъ полкъ жандарми свободата си, живота си, често пжти умирайки отъ гладъ. — А другия — убийца по натура — коли малки дѣца изъ единственно удоволствие да коли, за да осѣща на ржцѣтѣ си тѣхната топла кръвь, за да се наслади отъ страха имъ, отъ послѣдното имъ, като на гължбъ, трѣперение подъ ножа. И какво? И единия, и другия постжпватъ въ една и сжща каторга. Наистина, има разлика въ сроковетѣ на наказанията. Но разликата е, сравнително, малко; а пъкъ различията на единъ и сжщи видъ прѣстжпления сж безбройно много. Колкото характери, толкова и различия. Но, да кажемъ, че да примиришъ, да съгласишъ тѣзи различия е невъзможно, че туй е единъ видъ неразрѣшима задача — квадратура на кржга, да речемъ тъй. Но, ако дори това неравенство и да не сжществуваше, — погледнете на друга рзлика, — на разликага въ самитѣ послѣдствия на наказанието . . . Ето единъ, който въ каторгата вѣхне, топи се като свѣщь; и ето другъ, който, до постжпванието му въ затвора, и не е знаялъ дори, че има на свѣта такъвъ веселъ животъ, такъвъ приятенъ клубъ отъ смѣли, рѣшителни хора. Да, дохождатъ въ затвора и такива. Ето напр., единъ човѣкъ образованъ, съ будна съвѣсть, съ съзнание, съ сърдце. Само едно угризение на собственната му съвѣсть, още прѣди да му се наложи наказание, ще го замжчи, ще го умори. Той самичъкъ ще се осжди за прѣстжплението си пó-немилостиво, пóбезжалостно отъ най-тежкия законъ. А ето редомъ съ него единъ другъ, който дори и нѣма да помисли нито веднажъ за извър-

ното отъ него убийство, прѣзъ всичкото врѣме на каторгата . Той дори и се мисли за правъ. А има и такива, които начно правѭтъ прѣстѫпления, само и само за да попаднѫтъ въ твора и съ туй да се избавѭтъ отъ несравненно пó-тежкия ивотъ на свобода. Въ свободния си животъ той е дохождалъ послѣдня стѫпень на унижение, никога се не наядвалъ и е ботилъ на своя антрепренйоръ отъ съмнѫло до мръкнѫло; а къ въ каторгата работата е пó-легка, отъ колкото дома, хлѣе достатъченъ и такъвъ, какъвто той още и не е виждалъ; по азницитѣ — говеждо мѣсо, има милостиня, има възможность спечели нѣкоя и друга пара. А обществото му? — хора хит, искусни, всезнающи; той още никога не е виждалъ такива; й ги смѣта за най-висше общество, което само може да бѫде свѣта; и нà, той гледа на другаритѣ си съ почтително очуднне. Да-ли, тогава, наказанието за тѣзи двама е еднакво чувствително? Но впрочемъ, какво да се занимавамъ съ неразрѣими въпроси! Барабана бий, врѣме е за въ казармитѣ.

IV.

Първи впечатлѣния.

Начена се послѣдната провѣрка. Слѣдъ тъзи провѣрка азармитѣ се затваряхѫ, всѣка съ особенъ ключъ, и арестантиѣ оставахѫ затворени чакъ до разсъмвание.

Провѣрката се правеше отъ унтеръ-офицерина съ двааа солдати. За това арестантитѣ нареждахѫ по нѣкога на двоа и дохаждаше караулния офицеръ. Но пó-вечето пѫти всичата тъзи церемония ставаше по домашенъ начинъ: провѣряваѫ по казарми. Тъй бѣше и сега. Онѣзи, които провѣрявахѫ, есто сбъркваxѫ, правѣхѫ грѣшки въ прѣброяванието, излизахѫ пакъ се връщахѫ. Най-подирѣ, бѣднитѣ караулни свършихѫ рѣброяванието и заключихѫ казармата. Въ нея живѣехме до рийсеть души арестанти, сгѫстени доста тѣсно на одроветѣ. а спание бѣ още рано. Всѣки, очевидно, трѣбваше да се заюви за нѣщо.

Отъ началството въ казармата остана само единъ инваидъ, за когото азъ вече споменахъ пó-горѣ. Въ всѣка казара тъй сѫщо имаше и по единъ „старший“ отъ арестантитѣ,

който се назначаваше отъ самия майоръ, поради доброто му поведение. Много често се случваше, че и самитѣ „старши“ се улавяхѫ въ сериозни немирства; тогава тѣхъ ги биехѫ, понижавахѫ ги въ „младши“ и назначавахѫ на мѣстото имъ други. Въ нашата казарма „старший“ бѣше Акимъ Акимичъ, който, за мое очудване, често гълчеше арестантитѣ. Затворницитѣ му отговаряхѫ обикновенно съ подигравка. Инвалида бѣше пó-уменъ отъ него и въ нищо не се мѣсѣше; а ако по нѣкого се случеше да си отвори устата, за да смъмри нѣкого, то това го правѣше той повече отъ приличие, за да му бѫде чиста съвѣстьта. Той мълчешката сѣдѣше на леглото си и шиеше ботуши. Арестанситѣ не обръщахѫ на него токурѣчи никакво внимание.

Въ този день на затворническия ми животъ азъ направихъ едно наблюдение и отъ сѣтнѣ се убѣдихъ, че тó е вѣрно. Именно: че всички неарестанти, като наченешъ отъ онѣзи, които иматъ непосрѣдственно свръзка съ затворницитѣ, както: конвойни, караулни солдати и др., че да свършишъ съ всички, изобщо, които иматъ каква-годѣ работа съ каторжния животъ — нѣкакъ прѣувеличено гледатъ на арестантитѣ. Сѣкашъ тѣ всѣка минута въ безспокойство очакватъ, че затворника ей-на ще се хвърли върху нѣкого отъ тѣхъ съ ножъ. Но най-забѣлѣжителното бѣше това, гдѣто сами арестантитѣ съзнавахѫ, че отъ тѣхъ се страхуватъ, и туй, както се виждаше, като че ги насърдчаваше. А между това, най-добъръ началникъ за арестантитѣ биваше именно онзи, който не се боеше отъ тѣхъ. Тѣ и въобще, при всичкия куражъ, на самитѣ арестанти пó-приятно имъ е когато къмъ тѣхъ иматъ довѣрие. Съ туй можешъ дори и да ги привлечешъ къмъ себе си. Случваше се въ затворническото ми врѣме, макаръ и твърдѣ рѣдко, че нѣкой отъ началницитѣ да доде въ тъмницата безъ конвой. Трѣбваше да видишъ, какво очудване възбуждаше въ арестантитѣ, и очудване приятно. Такъвъ безстрашенъ посѣтитель винаги възбуждаше уважение къмъ себе, па дори и да можеше дѣйствително да се случи нѣщо лошо, то при него тó нѣмаше да се случи. Навредъ, гдѣто живѣѭтъ, арестантитѣ вселяватъ страхъ, и, правото да си кажѫ, азъ не знамъ отъ какво туй произлиза. Причината на това се корени, до нѣйдѣ, разбира се, и въ самия външенъ видъ на арестантитѣ, които сѫ признати за разбойници; освенъ това, всѣки, който посѣти каторгата, чувствува, че всички

:ози сборъ — хора се е събралъ тукъ не по свое желание, и ie, при всичкитѣ мѣрки, живия човѣкъ неможъ го направи рупъ; той ще си остане съ чувства, съ жажда за отмъщение и съ животъ, съ страсти и съ потрѣбности да ги удовлетвори. Но, при всичко това, азъ положително съмъ увѣренъ, че да се боиитъ отъ арестантитѣ сé пакъ нѣма защо. Не тъй лесно и не тъй бърже се хвърля единъ човѣкъ съ ножъ върху другиго. Съ една дума, áко и да е възможна опасностьта, áко и да се случва тя по нѣкога, но, поради рѣдкостьта на подобни нещастни случки, може право да се заключи, че тя е твърдѣ малка. Разбира се, азъ говоря тукъ само за осѫденитѣ арестанти, отъ които мнозина дори и се радватъ, че сѫ достигнѫли, най-послѣ, до затвора (до толкозъ добъръ бива по нѣкога новия животъ!), а, слѣдователно, драго имъ е да живѣѭтъ спокойно и мирно; па освѣнъ това, дѣйствително, и самитѣ арестанти не ще оставѭтъ немирнитѣ да показватъ много сербезликъ. Всѣки каторжникъ, колкото смѣлъ и куражлия да бѫде, бои се отъ всичко въ каторгата. Подсѫдимия арестантинъ е друго нѣщо. Той, наистина, е способенъ да се хвърли на човѣкъ току-тъй, за нищо, само затова, че той утрѣ трѣбва да прѣтърпи наказание; а ако се захване ново дѣло, то ще рѣче, и наказанието се отдалечава. Тукъ има причина, цѣль на нападението: той иска безъ друго „да промѣни положението си“ и то, колкото се може, пó скоро. Азъ дори знамъ единъ чуденъ психологически случай въ това отношение.

Имахме ний въ затвора, въ военното отдѣление, единъ арестантинъ, солдатинъ, нелишенъ отъ гражданскитѣ си права, испроводенъ тукъ за двѣ години, страшенъ самохвалъ и забѣлѣжителенъ страхопъзлйо. Изобщо, самохвалството и страхливостьта твърдѣ рѣдко се срѣщатъ въ русския солдатинъ. Русския солдатинъ изглежда винаги замисленъ, щото и да щѣ, нѣма да намѣри врѣме кога да се хвали. Но, ако вече той е самохвалъ, то токурѣчи винаги е бездѣлникъ и страхливъ. Дутовъ (фамилията на арестантина) свърши двѣтѣ години и постѫпи въ линейния баталионъ. Но понеже всички, нему подобни, които се испращатъ въ затвора за исправление, досущъ се развращаватъ въ него, то обикновенно и се случва тъй, че тѣ, като постоѭтъ на свобода не повече отъ двѣ-три недѣли, пакъ падатъ подъ сѫдъ и дохаждатъ въ затвора обратно, само ие вече на двѣ или на три години „а на петнайсетъ или на

двайсеть години“, въ „всегдашния“ разрядъ. Тъй се и случи. Като се минахѫ около три недѣли отъ излизанието му изъ затвора, Дутовъ извършилъ една кражба, като счупилъ куфаря на вратата; освенъ това показалъ грубость и непокорство. Даденъ билъ подъ сѫдъ и осѫденъ на строго наказание. Като се оплашилъ отъ прѣдстоящето наказание до нѣмай-кѫдѣ, до крайна стѫпень, като най-мизеренъ страхливецъ, той, въ надвечерието на онзи день, когато е трѣбвало да мине прѣзъ „зелената улица“, втурналъ се съ ножъ на влѣзлия карауленъ офицеръ въ арестантската стая. Разбира се, той твърдѣ добрѣ е знаялъ, че съ такъвъ постѫпъкъ той твърдѣ много ще усили наказанието си и срока на каторжната работа. Но смѣтката му била именно въ това, щото макаръ за нѣколко дена или за нѣколко часа да отдалечи страшната минута на наказанието! Той до толкова бѣше страхливвъ, щото, като се впусналъ съ ножа въ рѫка, той дори и не ранилъ офицерина, а направилъ всичко за лице, затова само, за да излѣзе ново прѣстѫпление, за което пакъ да го сѫдѭтъ.

Минутата прѣдъ наказанието, разбира се, е ужасна за осѫдения, и менъ ми се е случвало въ течение на нѣколко години да видѭ доста много подсѫдими, въ надвѣчерието на фаталния за тѣхъ день. Обикновенно съ подсѫдимитѣ арестанти азъ се срѣщахъ въ болницата, въ арестантското отдѣление, когато лежахъ боленъ, което се случваше доста начесто съ мене. Извѣстно е на всички арестанти въ цѣла Руссия, че найсъстрадателнитѣ за тѣхъ хора сѫ докторитѣ. Тѣ никога не правятъ разлика между арестантитѣ, както неволно правѭтъ всички други хора, освенъ, може би, простия народъ. Народътъ никога не кори арестантина за прѣстѫплението му, колкото ужасно и да бѫде тó, и му прощава всичко за прѣтърпѣното му наказание и нещастие. Не току-тъй напусто всичкия народъ въ цѣла Руссия нарича прѣстѫплението нещастие, а прѣстѫпницитѣ нещастници. Дълбоко значение има това опрѣдѣление. Тó е толкозъ пó-важно, че е направено безсъзнателно, инстинктивно. Докторитѣ сѫ истинско прибѣжище на арестантитѣ, въ много случаи, особенно за подсѫдимитѣ, които се държѭтъ пó-строго отъ осѫденитѣ... Тъй, подсѫдимия, като прѣсмѣтне приблизително кога ще доде ужасния день, отива въ болницата, съ надѣжда макаръ малко да отдалечи тежката минута: а това се случваше често пѫти. Когато пъкъ се върнеше обрат-

въ затвора, съ пълна увѣренность, кажи, че фаталния день настапи утрѣ, то винаги токурѣчи се намираше въ силно нение. Нѣкои отъ тѣхъ се стараяхѫ да скриѭтъ чувствата поради самолюбие, но неистинския, лъжливия куражъ не може да излъже другаритѣ имъ. Всички разбирахѫ каква е отата и мълчахѫ отъ човѣколюбие. Азъ знаяхъ единъ арестинъ, младъ човѣкъ убиецъ, солдатинъ, осѫденъ да прѣтър- пълно число тоеги. Той до толкова се оплаши, щото н вечерието на наказанието се рѣши да испие едно шише :ия, въ която бѣ накиснѫлъ енфие. Доде ми на умъ: ракия винаги се появяваше у подсѫдимия арестантинъ прѣди наанието. Тя се донасяше въ затвора много пó-отрано, коступе сумма пари и подсѫдимия пó скоро половинъ година ще отказва въ най-необходимитѣ нѣща, но ще събере потрѣбго количество пари за четвертъ штофъ[1]) ракия, за да го исэ четверть часъ прѣди наказанието. Между арестантитѣ изцо сѫществуваше убѣждение, че пиения не до толкози силосѣща камшика или тоегата, Но азъ се отстранихъ отъ разза си. Горкия момъкъ, като испи шишето ракия, дѣйствител- тутакъ-си се разболѣ; той захвана да повръща и кръвь, го занесохѫ въ болницата токурѣчи безчувственъ. Това поъщание до толкова му развали гѫрдитѣ, щото слѣдъ нѣколко на въ него се показахѫ бѣлѣзи отъ охтика, отъ която той грѣ слѣдъ половинъ година. Докторитѣ, които го лѣкувахѫ, знаехѫ отъ какво бѣ произлѣзла охтиката му.

Но, като разказвамъ за малодушието, което често пѫти срѣщѧ у прѣстѫпницитѣ прѣдъ наказанието, азъ трѣбва да этурѭ, че, напротивъ, нѣкои отъ тѣхъ очудватъ наблюдателя необокновенно безстрашие. Азъ помнѭ нѣколко примѣри отъ кжество, което дохаждаше до нѣкаква безчувственность, и тѣ примѣри не бѣхѫ твърдѣ рѣдки. Особенно азъ помнѭ срѣата си съ единъ страшенъ прѣстѫпникъ. Въ единъ лѣтенъ ень се пръсна слухъ изъ арестанското болнично отдѣлѣние, э вечерьта ще наказватъ прочутия разбойникъ, Орлова, бѣлъ солдатинъ, и слѣдъ наказанието ще го доведѫтъ въ болицата. Болнитѣ арестанти, като очаквахѫ Орлова, увѣрявахѫ, е ще го накажѫтъ жестоко. Всички бѣхѫ нѣкакъ развълнувая и, исповѣдвамъ, азъ тъй сѫщо очаквахъ появяванието на

[1]) Штофъ е десетата часть отъ ведрото. (Прѣв.).

прочутия разбойникъ съ крайно любопитство. Отъ колѣ з
азъ бѣхъ слушалъ за него чудеса. Той бѣше единъ отъ се
злодѣйци, които се рѣдко срѣщатъ, — човѣкъ съ страшно с
на воля и съ горделиво съзнание на собствената си сила.
вѣкъ, който колѣше хладнокръвно старци и дѣца. Той бѣ
признал въ много убийства и бѣ осѫденъ да се накаж
тоеги, „сквозъ строй“[1]). Доведохѫ го вече надвечеръ. Въ
ницата бѣше вече тъмно и запалихѫ свѣщи. Орловъ бѣше
курѣчи въ несвѣсь, страшно прибѣлѣлъ, съ гѫсти, разро
черни като смола коси. Гърба му бѣше се надулъ и
кървaво-сини синяци. Цѣла нощь арестантитѣ се грижехѫ
него, промѣнявахѫ му мокритѣ кърпи, обръщахѫ го отъ е
страна на друга, давахѫ му цѣрове, сѣкашъ че тѣ глед
нѣкой свой, близъкъ роднина, нѣкой свой благодѣтель. На
гия день той доде въ себе-си напълно и се поразходи един
два пѫти по стаята! Туй менъ ме очуди: той доде въ бол
цата много слабъ и измѫченъ. Той прѣкаралъ наведнѫжъ
лата половина отъ опрѣдѣленното нему пълно число тоеги. Д
тора спрѣлъ екзекуцията само тогава, когато забѣлѣжилъ
по-нататъшното продължение на наказанието ще причини
прѣстѫпника неизбѣжна смърть. Освенъ това Орловъ бѣше д
бенъ и съ слабо тѣлосложение, и при това той бѣ отслабн
поради дългото си стоение въ затвора като подсѫдимъ. Ком
се е случвало да види нѣкога подсѫдими арестанти, нему
роятно, на дълго е останѫло въ паметьта тѣхнитѣ измѫче
жълти и изсѫхнали лица; и трѣскавитѣ имъ погледи. При вс
ко това, Орловъ бърже се поправяше. Види се, че вътрѣш
та му, душевна енергия силно помагаше на организма му. Н
истина, той бѣше човѣкъ не съвсѣмъ отъ обикновеннитѣ. С
любопитство азъ се запознахъ по-отблизо съ него и цѣла
дѣля го изучвахъ. Положително могѫ да кажѫ, че никога
живота си азъ не съмъ срѣщалъ човѣкъ по-силенъ, съ по-
лѣзенъ характеръ отъ него. Азъ бѣхъ видѣлъ вече единъ пъ
въ Тоболскъ, една подобна знаменитость, единъ бивши глав
тарь на разбойници. Той бѣше досущъ дивъ звѣръ, и вий а
го видѣхте прѣди още да знаете кой е той, вече инстинктив
осѣщахте, че гледате нѣкое страшно сѫщество. Но азъ дод
въ ужасъ отъ неговото душевно затѫпѣние. Плътьта до толк

---

[1]) „Сквозъ строй“ означава сѫщото, каквото и „зелена улица“. (Пр

земаше връхъ надъ всичкитѣ му душевни свойства, щото вий отъ първи погледъ виждахте по лицето му, че тука е останжла само една дива жажда за тѣлесни наслаждения, сладострастие, плътоугодия. Азъ съмь увѣренъ, че Кореневъ — името на този разбойникъ — дори би се отчаилъ и би потрѣпералъ отъ страхъ прѣдъ наказанието, при всичко, че той бѣ способенъ да коли безъ дори да му мигне окото. Съвсѣмъ противоположенъ му бѣше Орловъ. Послѣдния прѣдставляваше явна и пълна побѣда надъ плътьта. Виждаше се, че този човѣкъ можеше да управлява себе си безгранично, прѣзираше всѣкакви мжки и наказания и се не боеше отъ нищо на свѣта. Въ него вий виждахте една безкрайна инергия, жажда за дѣятелность, жажда за отмъщение, жажда за достигание нароченага си цѣль. Между другото, азъ бѣхъ поразенъ отъ чудното му високомѣрие. Той на всичко гледаше нѣкакъ до невѣроятность отъ високо, но никакъ не съ приструвка, а тъй нѣкакъ естественно. Азъ мислж, нѣмаше нито едно сжщество на свѣта, което да можеше да му подѣйствува съ авторитета си. На всичко той глѣдаше нѣкакъ тъй спокойно, сѣкашъ, че нѣмаше нищо на свѣта, което можеше да го очуди. И ако и той добрѣ да разбираше, че другитѣ арестанти гледатъ на него съ уважение, но той никакъ не се гордѣеше прѣдъ тѣхъ. А между това тщеславието и прѣвъзнаслнието сж свойственни токурѣчи на всички арестанти безъ изключение. Той бѣше доста уменъ и нѣкакъ чудно откровенъ, макаръ и да не бѣше отъ онѣзъ, които много дрънкатъ. На моитѣ запитвания той право ми отговаряше, че чака да оздравѣй, за да може пб-скоро да искара останжлото наказание, и че той се боеше най-напрѣдъ, прѣди наказанието, че не ще може да го прѣнесе. — „Ама сега, отговори той, като ми смигна съ окото си, — работата е свършена. Щомъ искарамъ останжлото число тоеги, и тутакъ-си ще ме проводятъ наедно съ други въ Нерчинскъ, а пъкъ азъ по пжтя ще избѣгамъ! Безъ друго ще побѣгнж! Салъ пб-скоро да ми оздравѣй гърба!“ И прѣзъ всичкитѣ тѣзи петь дни той съ нетърпѣние чакаше да си излѣзе отъ болницата. Прѣзъ туй врѣме по нѣкой пжть той биваше твърдѣ засмѣнъ и веселъ. Азъ се опитахъ да заприказвамъ съ него за похожденията му. Той малко се чумѣраше при тѣзи распитвания, но отговаряше винаги откровенно. Но, когато се осѣти, че азъ се докопвамъ до съвѣстьта му и че искамъ да пробудя въ него баремъ малко отъ малко раскаяние, то той ме погледна до

толкова прѣзрително и високомѣрно, щото сѣкашъ азъ станахъ въ очитѣ му изведнѫжъ нѣкакво малко, глупаво момче, съ което не може и да се разсѫждава както съ голѣмитѣ. Дори нѣщо като жалость къмъ мене се изобрази на лицето му. Слѣдъ една минута той ми се изсмѣ съ най-добродушенъ смѣхъ, безъ всѣкаква ирония и, азъ съмъ увѣренъ, че подирѣ, когато му сѫ идвали на умъ думитѣ ми, той, може би, много пѫти самъ-си се е смѣлъ въ себе си. Най-сѣтнѣ той излѣзе съ несъвсѣмъ оздравѣлъ гърбъ; азъ тъй сѫщо тозъ пѫть си излѣзохъ, тъй щото се случи да се връщаме наедно отъ болницата: азъ за въ затвора, а той за въ кордегардията, до самата наша тъмница, гдѣто се държеше и по-прѣди. На сбогомъ, той ми стисна рѫката, и отъ негова страна това бѣше знакъ за голѣмо довѣрие. Азъ мислѭ, че той направи това, защото бѣше твърдѣ доволенъ отъ себе-си и отъ настоящата минута. Въ сѫщность той не можеше да ме не прѣзира и безъ друго трѣбваше да гледа на мене като на сѫщество покорно, слабо, мизерно и въ всяко отношение по-долнйо отъ него. На утриньта го извадихѫ за повторно наказание . . .

Когато затворихѫ нашата казарма, тя отведнѫжъ прие единъ особенъ видъ, — видъ на сѫщинско жилище, на домашнйо огнище. Само сега азъ можахъ да видѭ арестантитѣ, моитѣ другари, досущъ както у дома си. Денѣ унгеръ-офицеритѣ, караулнитѣ и изобщо началството можехѫ въ всѣка минута да дойдѫтъ въ затвора, а затова и всичкитѣ жители на затвора нѣкакъ другояче се държахѫ, сѣкашъ не съвсѣмъ успокоени, сѣкашъ всѣка минута се растревожвахѫ, очаквайки нѣщо. Но щомъ затворихѫ казармата, всички на часа спокойно сѣднахѫ всѣки на мѣстото си, и почти всѣки се залови за нѣкаква работа. Казармата отведнѫжъ се освѣти. Всѣки си имаше своя свѣщь и свой свѣтилникъ, повечето дървенъ. Кой чизми сѣднѫ да ший, кой пъкъ нѣкаква дрѣха. Зловонний въздухъ на казармата се усилваше отъ часъ на часъ. Една купчина отъ комарджии, наклѣкали въ кюшето около постланото келимче, се заловихѫ да играѭтъ на книги. Токурѣчи въ всѣка казарма имаше единъ такъвъ арестантинъ, който държеше едно вето-опърпано келимче, голѣмо около единъ четвъртитъ аршинъ, една свѣщь и едни до невѣроятность оцапани, мръсни книги за игра. Всичко това наедно се наричаше: „майданъ.“ Съдържателя получаваше плата отъ играчитѣ, около петнайсеть копѣйки за една нощь: съ това

той и се занимаваше. Играчитѣ играяхж обикновенно на „три листа“, на „горка“ и проч. Всичкитѣ игри бѣхж азартни. Всѣки, който играяше, изсипваше отпрѣде си една купчинка мѣдни пари — всичко каквото той имаше въ джоба си, и ставаше отъ мѣстото си само тогава, когато изгубѣше всичкитѣ си пари или пъкъ изиграваше другаритѣ си. Играта се свършваше късно прѣзъ нощьта, а по нѣкога се продължаваше до разсъмвание, до самата онъзъ минута когато се отваряше казармата. Въ нашата стая, тъй както и въ всичкитѣ други тъмнични казарми, винаги имаше бѣдни, сиромаси, хора, които бѣхж оголѣли отъ пиение и отъ комарджилъкъ, или туко-тъй просто, отъ природата бѣдни. Азъ казвамъ „отъ природата“ и особенно налягамъ на това изражение. Наистина, навредъ въ русския народъ, при каквото и да било положение, при каквито и да били условия, винаги има и ще сжществуватъ едни чудни личности, тихи и много пжти доста трудолюбиви, но които тъй сж орисани отъ орисницата, щото вѣчно да си оставатъ сиромаси. Тѣ сж винаги бездомни сираци, винаги опърпани, винаги изглеждатъ измжчени, угнетени и винаги се намиратъ при нѣкого като слуги, за да тичатъ насамъ-нататъкъ, обикновенно при онѣзи, които вѣчно гулянтъ, или пъкъ които ненадѣйно сж се разбогатѣли и се издигнжли. Всѣки починъ, всѣка инициатива за тѣхъ е мжка, работа невъзможна. Тѣ сѣкашъ и се родили съ туй условие, щото нищо да не захващатъ сами, а само да прислужватъ, да живѣнтъ не по своя воля, да играятъ тъй, както имъ свирнтъ; тѣхното назначение е да испълняватъ само чуждото. Въ заключение на всичко, никакви обстоятелства, никакви прѣвратни немогжтъ ги обогати. Тѣ сж винаги сиромаси. Азъ забѣлѣжихъ, че такива личности се срѣщатъ и не само въ народа, а въ всички общества, съсловия, партии, дружества, па дори и въ литературата. Тъй се случваше и въ всѣка казарма, въ всѣка тъмница, и щомъ се съставеше „майдана“, единъ отъ такивато хора тутакъ-си се являваше да прислужва. Та и изобщо нито единъ „майданъ“ не можеше да мине безъ прислужвачъ. Него го наемахж обикновенно всичкитѣ играчи заедно, за цѣла нощь, за петь-шесть копѣйки, и главната му длъжность бѣше да стои цѣла нощь на караулъ. Повечето пжти той мръзнѣше около шесть или седъмь часа въ тъмнина, да варди въ карридора, при трисеградусенъ студъ, и се вслушваше въ всѣко тропвание, въ всѣко дрънвание, въ всѣко стжпвание по двора.

Плацъ-майора или караулнитѣ се явявахѫ по нѣкога въ затвора доста късно нощѣ, влизахѫ дебнѣшкомъ и заварвахѫ и играчитѣ, и работницитѣ, и повечето запалени свѣщи, които можехѫ да се видѭтъ още отъ двора. Поне, щомъ дрънваше ключа на вратата, която водѣше отъ двора за въ каррилора, късно вече бѣше да се криешъ, да гасишъ свѣщь и да си лягашъ на одъра. Но понеже караулния прислужвачъ виждаше и пащаше зло подирь това отъ „майдана“, то и случаитѣ на такава недоглеждвания бѣхѫ твърдѣ рѣдки. Петь копѣйки, разбира се, е смѣшна, нищтожна заплата дори и за затвора; но менъ винаги ме очудваше въ затвора жестокостьта и безжалостьта на наемачитѣ, и въ този, и въ всички други случаи. „Пари земашъ: слугувай!“ Това бѣше единъ аргументъ, който не търпѣше никакви възражения. За всѣка пара наемачаземаше десетократенъ и стократенъ трудъ, и още мислише, че прави добро на прислужвача. Пияницата, който пръскаше безъ брой пари на дѣсно и на лѣво, безъ друго отбиваше на своя прислужвачъ, и туй азъ съмъ забѣлѣзвалъ не само въ затвора и не само при „майдана“.

Азъ казахъ вече, че въ казармата токурѣчи всички се заловихѫ за различни занятия: освѣнъ играчитѣ, имаше не повече отъ петь души съвсѣмъ праздни; тѣ тутакъ-си си легнахѫ да спѭтъ. Моето легло се падаше до самата врата. Отъ другата страна на одроветѣ, глава до глава съ мене, се намираше Акимъ Акимичъ. До кѫдѣ десеть-единайсеть часа той работѣше, лѣпѣше едно разноцвѣтно китайско фенерче, което му бѣше поржчено отъ града, за доста добра плата. Фенеритѣ той ги правѣше мастѣрски, работѣше методически, безъ да става отъ мѣстото си. Когато свърши работата си, той аккуратно прибра нѣщата си, постла си шилтенцето, помоли се Богу и благонравно си легна на постелката. Благонравието и реда той простираше, както се види, до най-краенъ педантизмъ; очевидно, той трѣбваше да се мисли за твърдѣ уменъ човѣкъ, както и изобщо всички тѫпи и ограничени хора. Той не ми хареса и още отъ първия день, макаръ да помнѭ, че въ този пръвъ день азъ много мислихъ за него и най-много се чудѣхъ, защо такава личность, намѣсто да успѣва въ живота, е испаднѫла въ затвора. Послѣ азъ ще бѫдѫ привуденъ много пѫти да споменувамъ за Акимъ Акимичъ.

Но ще опишѫ накратко състава на цѣлата наша казарма. Въ нея азъ бѣхъ привуденъ да прѣкарамъ много години.

и всичкитѣ затворници бѣхж мои бждящи сжжители и другари. Разбира се, че азъ се взирвахъ въ тѣхъ съ нетърпѣливо любопитство. Налѣво отъ леглото ми идѣхж мѣстата на нѣколцина кавказки планинци, проводени повечето за обири и на различни срокове. Тѣ бѣхж: двама лезгина, единъ чеченецъ и трима дагестански татари. Чеченеца бѣше едно мрачно и навжсено сжщество; кажи, че съ никого не говорѣше и постоянно гледаше наоколо си съ ненависть, изъ-подъ вѣжди и съ отровена, злобно-ироническа усмивка. Едина отъ лезгинитѣ бѣше вече старецъ, съ тънъкъ, дълъгъ гърбатъ носъ, сжщъ хайдутинъ, както си личѣше отъ първи погледъ. Затова пъкъ другия, Нурра, ми произведе отъ първия още день най-приятно, най-мило впечатление. Той бѣше още младъ човѣкъ, съ срѣденъ ржстъ, съ снага Херкулесовска, съвсѣмъ русъ съ ясно-сини очи, чипоносъ, съ лице като у чухонка и съ криви крака отъ постоянното прѣдишнйо ѣздение на конь. Цѣлото му тѣло бѣше изсѣчено, изранено отъ щикове и куршуми. На Кавказъ той е билъ отъ покоренитѣ черкези, но постоянно е отивалъ скришомъ при непокорнитѣ планинци и отъ тамъ заедно съ тѣхъ е правялъ нападение на русситѣ. Въ каторгата всички го обичахж. Той работѣше покорно, бѣше винаги веселъ, привѣтливъ къмъ всички, спокоенъ и ясенъ, макаръ и да гледаше често съ негодувание на всичката мръсотия на арестантския животъ, и се възмущаваше до крайность отъ всѣка кражба, измама, пиянство и изобщо отъ всичко, което бѣше нечестно, но съ никого се не караше а само се отвръщаше съ негодувание. Самъ той, прѣзъ цѣлото продължение на каторгата си, не открадна нищо, не извърши ни една лоша работа. Той бѣше много богомолецъ. Молитвитѣ си испълняваше свято, прѣзъ поститѣ (рамазана) прѣдъ мохамеданскитѣ праздници говѣеше като фанатикъ и цѣли нощи стоѣше на молитва. Него всички го обичахж и въ честностьта му вѣрвахж. — „Нурра е левъ,“ говорѣхж арестантитѣ; тъй и му осатана подирѣ името левъ. Той съвършенно бѣ увѣренъ, че, слѣдъ свършванието опрѣдѣления срокъ въ каторгата, него ще го върнжтъ у дома му, на Кавказъ, и живѣеше само съ тъзи надѣжда. Менъ ми се чини, че той би умрѣлъ, ако би да се лишеше отъ нея. Още въ първия ми день въ затвора азъ веднага го забѣлѣжихъ. Неможеше да не забѣлѣжишъ неговото добро, симпатично лице посрѣдъ злитѣ, начумѣрени и насмѣшливи ли-

ца на другитѣ каторжници. Въ първия половинъ часъ, когат азъ додохъ въ тъмницатата, той, като мина покрай мене, поту па ме по гърба, при което се смѣеше като ме гледаше добро душно въ очитѣ. Азъ не можахъ най-напрѣдъ да разбера, щ значеше това. Той много малко знаеше да говори по-русски. Ско ро подирь това той пакъ доде при мене и пакъ, като се усмих ваше, дружески ме потупа по рамото. Подирѣ пакъ и пакъ и така се продължаваше три дена. Това е означавало, както аз и се освѣтихъ послѣ, че му е жално за мене, че той чувству какъ ми е тежко да се запознавамъ съ затвора, че иска да м покаже приятелство, да ми даде куражъ и да ме увѣри въ свое то покровителство. Добрий и наивний Нурра!

Дагестанскитѣ татари бѣхѫ трима и всичкитѣ бѣх братя. Двамата отъ тѣхъ вече бѣхѫ възрастни, но третия, Алей имаше не повече отъ двайсеть и двѣ години, и изглеждаше о ще по-младъ. Леглото му бѣше редомъ съ моето. Неговото прѣ красно, открито, умно и, въ сѫщо врѣме, добродушно наивн лице още отъ първи погледъ привлече сърдцето ми, и азъ тъ бѣхъ зарадванъ, че ориспицата ми е пратила него, а не нѣ кой другъ за съсѣдъ. Всичката му душа се изражаваше на не говото хубаво, може да се каже прѣкрасно лице. Усмивката м бѣше тъй довѣрчива, тъй дѣтински-простодушна; голѣмитѣ м черни очи мѣтахѫ такива мегки, такива привѣтливи поглед щото азъ винаги усѣщахъ особенно удоволствие, дори и облег чение на тѫгата и скърбьта си, като го гледахъ. Азъ говор безъ да прѣуголѣмявамъ. Още когато е билъ въ отечество си, по-голѣмий му братъ (по-голѣми братя той е ималъ пет ма; двамата други тъй сѫщо сѫ били пратени на заточен само на друго мѣсто) веднѫжъ му е заповѣдалъ да си з сабята и да възсѣдне коня, за да отидѫтъ всички заедно една експедиция. Уважението къмъ по-голѣмитѣ въ семейств на планинцитѣ е тъй голѣмо, щото момчето не само че не я знѫло, но дори и не е помислило да попита, кѫдѣ тѣ отива А пъкъ тѣ не сѫ счели и за нужно да му съобщѫтъ то Всички тѣ сѫ отивали да направѭтъ обиръ, да изварди динъ богатъ ерменски търговецъ и да го ограбѭтъ. Тъй и случило: тѣ исклали конвоя, заклали ерменеца и задигна стоката му. Но дѣлото се е открило: и шестима ги хван дали ги подъ сѫдъ, доказали вината имъ, наказали ги и проводили въ Сибиръ, въ каторжнитѣ работи. Всичката мил

то направилъ сжда за Алей е била тая, че му умалилъ
ка на наказанието; той е билъ испратенъ за четире години.
ıтята му много го обичахж и повече съ една отеческа, отъ
кото братска обичь. Той имъ бѣше утѣшение въ заточение-
и тѣ, обикновенно, мрачни и навжсени, винаги се усмихва-
гледайки на него, и когато заприказвахж съ него (а при-
вахж тѣ съ него много малко, защото, както ми се чини,
още го мислѣхж за малко момче, съ което нѣма за какво
се говори сериозно), то студенитѣ имъ лица се прояснява-
, и азъ се договѣждахъ, че тѣ съ него говорѣхж за
що смѣшно, токурѣчи дѣтинско поне тѣ винаги се испоглеж-
ıж и добродушно се усмихвахж, когато изслушвахж отговора
Самичъкъ пъкъ той, кажи, не дръзваше съ тѣхъ да запри-
ва: до толкова той бѣше почтителенъ къмъ тѣхъ. Трудно
кешъ да си прѣдставишъ, какъ това момче, прѣзъ всичкото
ѣме на своята каторга, можà да съхрани въ себе си такъва
гкость на сърдцето, да образува въ себе си такава строга
тность, такава искренность, симпатичность, да не загрубѣе,
се не разврати. Той, впрочемъ, бѣше силна и стоическа на-
ра при всичката му видима мегкость. Азъ добрѣ го узнахъ
юслѣ. Той бѣше цѣломудренъ като сжщо момиче и нѣкой
змутителенъ, цинически, мрьсенъ или несправедливъ, насил-
зенъ постжпъкъ въ затвора, възбуждаше огънь отъ негодува-
е въ прѣкраснитѣ му очи, които ставахж отъ това още по-
ѣкрасни. Но той избѣгваше караннето и псуванието, макаръ
не бѣше отъ онѣзи, които се оставятъ да ги оскърбяватъ,
знаеше какъ да се защити. Но той съ никого не се кара-
: всички го обичахж, всички го милувахж. Отъ най-напрѣдъ
й съ мене бѣше само вѣжливъ. Полегка-легка азъ захванахъ
се разговарямъ съ него; за нѣколко мѣсеци той се изучи
юго добрѣ да говори по русски, което братята му не можахж
сторжтъ прѣзъ всичкото врѣме на каторгата имъ. Той ми се
каза едно много умно момче, много скромно и деликатно, и дори
юго здравомислящe. Изобщо, ще кажж пó-отъ рано: азъ счи-
мъ Алея далечъ необикновенно сжщество и си спомнямъ за
ѣщата ми съ него като за една отъ най-добритѣ срѣщи въ
ивота ми. Има натури до толкова прѣкрасни отъ природата,
толкова надарени отъ Бога, щото дори и една мисълъ за
ва, че тѣ могжтъ нѣкога да станатъ лоши, ви се чини не-

възможна. За тѣхъ вий сте винаги спокойни. Азъ и сега съмъ спокоенъ за Алея. Гдѣ ли е той сега?..

Веднѫжъ, но вече доста врѣме бѣше се изминяло отъ моето дохаждание въ затвора, азъ си лежахъ на леглото, тежко замисленъ. Алей, винаги работенъ и трудолюбилъ, тоя пѫть нищо не правѣше, макаръ че бѣ още рано за спание. Но тѣ имахѫ тогава свой, мусулмански праздникъ и не работѣхѫ. Той лежеше възнакъ, съ мѣтнѫти задъ глава рѫцѣ, и тъй сѫщо бѣ за нѣщо замисленъ. Отведнѫжъ той току ме запита.-

— Какво, много ли ти е тежко сега?

Азъ го изгледахъ съ любопитство и менъ ми се показа чуденъ този бързъ и правъ въпросъ на Алея, винаги деликатенъ, винаги разуменъ, винаги чистосърдеченъ: но като се взрѣхъ по-внимателно, азъ видѣхъ по лицето му толкова тѫга, толкова мѫка отъ въспоминания, щото азъ на часа се усѣтихъ че и нему му е твърдѣ тежко и именно въ тъзъ сѫщата минута. Азъ му исказахъ своето чувствувание. Той въздъхна и печално се усмихна. Азъ обичахъ неговата усмивка, винаги нѣжна и сърдечна. Освенъ това, като се усмихваше, той показваше два реда бѣли маргарени зѫби, чиято красота можеше да плѣни и най-първата красавица въ свѣта.

— Какво, Алей, ти вѣроятно сега си мислишъ за това, какъ у васъ, въ Дагестанъ празднуватъ този праздникъ! Вѣроятно тамъ ще е добрѣ?

— Да, отговори той съ въсторгъ, и очитѣ му свѣтнахѫ. — А отъ гдѣ знаешъ ти, че азъ за това мислѭ?

— Какъ да не знамъ? Какво, тамъ по-добрѣ ли е отъ тукъ?

— О! защо ми говоришъ ти туй...

— Кой знай, какви ли цвѣтя сега у васъ цъвтѫтъ, какъвъ ли е рай!..

— О-охъ, и не ми поминувай по-добрѣ. — Той бѣше въ силно вълнение.

— Слушай, Алей, имашъ ли ти сестра?

— Имамъ, а що?

— Трѣбва да е хубавица тя, ако прилича на тебе.

— Какво на мене! Тя е таквазъ хубавица, щото и въ цѣлия Дагестанъ нѣма по-хубава. Ахъ каква е хубавица сестра ми! Ти не си виждалъ такава! И майка ми бѣше такъва красавица.

— А обичаше ли те майка ти?

— Ахъ! Що ли ми говоришъ. Тя трѣбва да е умрѣ-до сега отъ тъга за мене. Азъ ѝ бѣхъ най-обичния ѝ синъ. ме обичаше повече отъ сестра ми, обичаше ме повече отъ ички... Азъ ж сънувахъ снощи, че бѣ дошла тука и пла-ше надъ мене.

Той млъкна, и тъзъ вечерь той не проіума вече нито на дума повече. Но отъ тъзи вечерь той искаше всѣки пъть говори съ мене, макаръ че самичъкъ отъ почтение, което знамъ по каква причина той чувствуваше къмъ мене, — ни-га не заприказваше пръвъ. За това той свѣтѣше отъ радость, гато се обръщахъ къмъ него. Азъ го распитвахъ за Кавказъ, прѣдишния му животъ Братята му не му забраняваха да вори съ мене, па и дори на тѣхъ имъ бѣше приятно това. ѣ тъй сѫщо, като видѣхѫ, че азъ се̍ повече и повече оби-мъ Алея, станахѫ по-любезни къмъ мене.

Алей ми помагаше въ работата, услужваше ми съ как-то може въ казармитѣ, и азъ виждахъ, че му бѣ драго, ко-то можеше баремъ малко да ме улесни и да ми угоди. и въ ва му старание да ми угоди нѣмаше ни най-малко унижение и търсение нѣкакъвъ интересъ, а само едно топло, дружеско увство, което той вече и не криеше отъ мене. Между друго-), той имаше много механически способности: той се научи обрѣ да ший ботуши, и отъ послѣ изучи до нѣйдѣ и столяр-ата работа. Братята му го хвалѣхѫ и се гордѣехѫ съ него.

— Слушай, бе Алей, азъ му казахъ веднѫжъ, — за-ю се не научишъ да четешъ и да пишешъ по русски? Зна-шъ ли ти, колко може да ти помогне това тукъ, въ Сибиръ, послѣ?

— Много искамъ. Ама кой да ме научи?

— Мигаръ малко ли сѫ тукъ грамотни? Искашъ ли, зъ ще те изучѫ?

— Ахъ, изучи ме, молѭ ти се! и той се поподигна тъ мѣстото си, като си протегна рѫцѣтѣ си съ молба къмъ мене.

Ний захванахме отъ слѣдующата вечерь. Азъ имахъ усския прѣводъ на Новия Завѣтъ, — книга незабранена въ атвора Безъ азбуката, само по тъзъ книга, Алей за нѣколко едѣли се научи прѣвъсходно да чете. Слѣдъ три-четири мѣ-еци той вече съвсѣмъ разбираше книжовний язикъ. Той се у-чеше съ се̍ сърдце, съ увлѣчение.

Веднѫжъ ний прочетохме съ него цѣлата проповѣдь на

гората. Азъ забѣлѣжихъ, че нѣкои мѣста отъ неѭ той ги чете-
ше като-че-ли съ едно особенно чувство.

Азъ го попитахъ, харесва ли му се туй, що той прочете?

Той бържѣ ме погледна, и една червенина облѣ лицето му.

— Ахъ, да! отговори той, — да, Иса[1]) е свѣтъ про-
рокъ, Иса Божии слова е говорилъ. Колко е хубаво!

— Кое най-много ти се харесва?

— А гдѣто той говори: прощавай, люби, не оскър-
бявай, и враговетѣ обичай. Ахъ колко хубаво той казва!

Той се обърна къмъ братята си, които се ослушвахѫ при
нашия разговоръ, и распалено захвана да имъ расправя нѣщо.
Тѣ дълго и сериозно говорихѫ по между си и утвърдително си
кимвахѫ главитѣ. Подирѣ съ тежко-благосклонна, т. е. чисто
мусулманска усмивка (която азъ тъй обичамъ и именно обичамъ
важностьта на тъзи усмивка), се обърнахѫ къмъ мене и под-
твърдихѫ: че Иса е билъ Божи пророкъ и че Той е правилъ
велики чудеса; че Той е направилъ отъ пръсь една птица,
духнѫлъ на неѭ и тя хвръкнѫла... и че това и въ тѣхнитѣ
книги е написано. Като говорѣхѫ това, тѣ бѣхѫ напълно увѣ-
рени, че ми правѭтъ голѣмо удоволствие, въсхвалявайки Иса
а Алей бѣше съвсѣмъ честитъ, дѣто братята му се рѣшихѫ
пожелахѫ да ми направѭтъ това удоволствие.

Писанието у насъ тръгна тъй сѫщо много успѣшно
Алей си купи бѣли табаки (и не рачи азъ да му ги купѭ съ
мои пари), пера, мастило и въ два-три мѣсеца се научи прѣ-
въсходно да пише. Това нѣщо даже очуди братята му. Гор-
достьта и доволствието имъ нѣмахѫ край. Тѣ не знаехѫ какъ
съ какво да ме благодарѭтъ. На работата, ако ни се случеше
заедно да работимъ, тѣ се надпрѣварвахѫ кой по-скоро да ми
помогне и считахѫ това за свое щастие. Азъ вече не говоря
за Алей. Той ме обичаше, може би, тъй, както и братята си.
Никога нѣма да забравѭ, какъ той си излѣзе отъ тъмницата.
Той ме заведе задъ казармата и тамъ ми се хвърли на врата
и заплака. Никога по-напрѣдъ той не ме е цѣлувалъ и не
плакалъ. „Ти за менъ толковъ направи, толковъ направи", —
говорѣше той, — „щото баща ми, майка ми толковъ не би на-
правили за мене: ти човѣкъ менъ ме направи, Богъ ще ти за-
плати, а азъ тебе никога нѣма да те забравѭ..."

---

[1]) Иса=Исусъ Христосъ. (Прѣв.).

Гдѣ ли си, гдѣ ли си сега, добрий ми, милий ми, милий Алей!..

Освѣнъ черкезитѣ въ нашата казарма имаше още цѣла една тайфа поляци, които съставлявахѫ съвсѣмъ отдѣлна фамилия и които странѣхѫ отъ другитѣ арестанти. Азъ вече казахъ, че, поради тѣхната исключителность, поради тѣхната ненависть къмъ русскитѣ каторжници, и тѣхъ всички ги мразѣхѫ. Тѣ бѣхѫ едни измѫчени, болни натури; на брой бѣхѫ до шесть души. Нѣкой отъ тѣхъ бѣхѫ хора образовани; за тѣхъ азъ ще говорѭ особенно и подробно пó-нататакъ Отъ тѣхъ азъ по нѣкога, въ послѣднитѣ години на тъмничния си животъ, земахъ нѣкои и други книги за четение. Първата прочетена отъ мене книга ми произведе силно, странно, особенно впечатлѣние. За тѣзи впечатлѣния азъ нѣкога на друго мѣсто ще кажѫ. За мене тѣ сѫ много любопитни, и азъ съмъ увѣренъ, че за мнозина тѣ ще бѫдѫтъ досущъ непонятни. Безъ да прѣтеглишъ самъ-си, не можешъ да сѫдишъ за нѣкои нѣща Ще кажѫ само едно: че нравственннитѣ лишения сѫ потежки отъ всички физически мѫки Простъ човѣкъ, който отива въ каторгата, намира тамъ свое общество, па дори и може би, по-развито. Той е изгубилъ, разбира се, много — отечеството си, семейството си, всичко, но неговата срѣда е останѫла сѫщата. Човѣкъ образованъ, който се подлага отъ законитѣ на еднакво наказание съ простия, губи често несравненно повече отъ него. Той трѣбва да задуши въ себе си всичкитѣ потрѣбности, всичкитѣ си привички; като прѣминава въ по низка отъ него срѣда, той трѣбва да навикне да диша другъ въздухъ... Той е риба извадена отъ водата на пѣсъкъ... И често пѫти еднаквото споредъ закона за всички наказание се обръща за него въ десеть пѫти по-мѫчително. Това е истина... дори и ако би работата да се отнасяше само до едни материални навици, които трѣбва да се жертвуватъ.

Но полякитѣ съставлявахѫ особенна нераздѣлна тайфа. Както казахъ, тѣ бѣхѫ шестима и се водѣхѫ заедно. Отъ всичкитѣ каторжници на нашата казарма тѣ обичахѫ само едного евреина и, може би, само за това, че той ги забавляваше. Впрочемъ, и другитѣ арестанти го обичахѫ, макаръ че всички безъ исключение му се смѣехѫ. Този евреинъ бѣше у насъ само единъ и азъ дори и сега не могѫ да си спомнѭ за него безъ смѣхъ. Всѣки пѫть, когато азъ го гледахъ, менъ винаги ми и-

дѣше на умъ Гоголевския базерганинъ Янкелъ, отъ Тарасъ — Бульба, който, като се съблѣкълъ, за да отиде да спи съ еврейката си въ единъ долапъ, на часа заприличѣлъ страшно на едно пиле. Нашия евреинъ, Исай Ѳомичъ, приличаше като дѣ капки вода на оскубано пиле. Той бѣше вече човѣкъ старъ, около петдесеть-годишенъ, дребенъ и слабичъкъ, лукавъ и въ сжщо врѣме досущъ глупавъ. Той бѣше грубианъ и привѣсенъ и, въ сжщо врѣме, крайно страшливъ. Цѣль той бѣше бръчкавъ, и на челото и на странитѣ си имаше „клейма", които му бѣхж турени на ешафота. Азъ никакъ не можахъ да разберж, какъ той можалъ да изтърпи шейсеть гърбача. Доде той по обвинение въ убийство. Той имаше скритъ единъ рецептъ, който бѣхж му донесли отъ доктора неговитѣ събратия, евреи, тутакъ-си подирь ешафота. По този рецептъ можеше да получишъ такава мазь, отъ която въ двѣ недѣли можехж да се изгубжтъ „клеймата". Но той не смѣеше да употрѣби тъзи мазь въ затвора и чакаше свършека на дванайсе-годишната си каторга, слѣдъ която, като излѣзеше на поселение, безъ друго мислѣше да се възползува отъ рецепта. „Другояче не ще могж да се оженж, — каза ми той веднажъ, — а азъ безъ друго искамъ да се оженж." Ний съ него бѣхме голѣми приятели. Той винаги се намираше въ най-добро расположение на духа. Въ каторгата за него бѣше лесно; по занаятъ той бѣше алмазчия, и бѣше прѣтрупанъ съ работа отъ градъ, въ който нѣмаше другъ алмазчия, тъй щото, по такъвъ начинъ, той се избави отъ тежката, каторжна работа. Разбира се, той въ сжщо врѣме бѣше и лихваринъ и снабдяваше подъ лихва и подъ залогъ цѣлата каторга съ пари. Той бѣ дошелъ пó-напрѣдъ отъ мене и единъ отъ поляцитѣ ми описа подробно неговото дохождание. Тó е една много смѣшна история, която азъ ще разкажж пó-подирѣ; за Исай Ѳомичъ азъ ще говорж още много пжти.

Останжлия съставъ въ нашата казарма се състоѣше отъ четирма старообрядци, старци, църковни четци, между които бѣше и стареца отъ Стародубовскитѣ села; отъ двама-трима мрачни малоруссн; отъ единъ младъ каторжникъ, дълголикъ и съ тънъкъ носъ, на около двайсеть и три години, който вече бѣлъ убилъ осемь души; отъ една тайфа фалшификатори на пари, отъ които единъ бѣ комедиантъ въ цѣлата наша казарма; и, най-подирѣ, отъ нѣколко мрачни и навжсени личности, обръснати и обезобразени, мълчаливи и завистливи, които гледахж съ уп-

раза изъ-подъ вѣжди на всичко около тѣхъ, и които бѣхж сторили намѣрение тъй да гледатъ, да се чумѣржтъ, да мълчатъ и да ненавиждатъ още много години, — прѣзъ всичкото врѣме на тѣхната каторга. Всичко това ми се мѣрна прѣдъ очитѣ въ тая първа, безрадостна вечерь на моя новъ животъ, — мѣрна ми се посрѣдъ дима и пушека, посрѣдъ псувнитѣ и неизразимия цинизмъ, въ смрадний въздухъ, при дрънканието на оковитѣ, посрѣдъ проклятията и безсрамния гороломенъ смѣхъ. Азъ легнахъ на голъ одъръ, като си турихъ дрѣхата си намѣсто възглавница (възглавница азъ нѣмахъ още), завихъ се съ кожуха, но дълго врѣме не ма хвана сънъ, макаръ и да бѣхъ цѣлъ измжченъ и убитъ отъ всичкитѣ чудовищни и неочаквани впечатлѣния на тоя пръвъ день Но новия ми животъ токо-що се захващаше. Много още ме е очаквало за напрѣдъ, за което азъ никога не съмъ мислилъ, което и не прѣдвиждахъ . . .

V.

Първий мѣсецъ.

Слѣдъ три дена отъ моето дохождание въ затвора, менъ ми бѣше заповѣдано да излѣзж на работа. Твърдѣ ми е паметенъ този пръвъ день на каторжната работа, макаръ че въ продължението му не се случи съ мене нищо особенно необикновенно, поне като се вземе въ съображение, че моето сегашнйо положение и безъ това бѣше необикновенно. Но това бѣше тъй сжщо едно отъ първитѣ ми впечатления, а азъ още продължавахъ да се взирвамъ къмъ всичко съ силно любопитство. Всички тѣзи три първи дни азъ ги прѣкарахъ въ най-тежки чувствувания. „Его края на моето странствувание: азъ съмъ въ затвора вече!“ — повтаряхъ си ката минута: — „ето пристанището ми за много, дълги години, ето кжта ми, въ който азъ встжпвамъ съ таково недовѣрие, съ таково болѣзненно чувство . . . А кой знай? Може би, — когато, слѣдъ много години, деде деня на освобождението ми, — още и ще пожалѣж за него! . . .“ притурихъ азъ, като се раздражавахъ отъ това злорадно чувство, което дохажда по нѣкога до потрѣбность, — щото нарочно да човъркашъ раната си, за да можешъ ужъ да се понарадвашъ на болката си, за да намѣришъ ужъ наслаждение въ съз-

нанието на безкрайното си нещастие. Мисъльта, че азъ могх нѣкога да пожалѣѭ за този кѫтъ — ме накарваше да потрѣпера: азъ и тогава вече прѣдчувствувахъ до каква чудовищна стъпень може човѣкъ да свиква съ всичко. Но това още бѣше за въ бѫдѫще, а за сега всичко на около ми бѣше враждебно и — страшно . . . макаръ и не всичко, но, разбира се, тъй ми се показваше. Това диво любопитство, съ което ме обглеждахѫ новитѣ ми другари-каторжници, тѣхната жестокость къмъ новодошлия дворянинъ, който отведнѫжъ се появи въ корпорацията имъ, жестокость, която понѣкога дохаждаше, кажи, до умраза, — всичко това до толкозъ ме измѫчи, щото азъ самичъкъ вече искахъ пò-скоро да се заловѭ за работа, само и само пò-скоро да узнаѭ и да испитамъ всичкото мое бѣдствие наведнѫжъ, само и само да захвана да живѣѭ както и всичкитѣ тѣхъ, само и само пò скоро да тръгнѫ съ тѣхъ по единъ и сѫщи пѫть. Разбира се. азъ тогава не забѣлѣзвахъ и не прѣдполагахъ много нѣща, които се намирахѫ прѣдъ самитѣ ми очи: между враждебието азъ още не осѣщахъ отрадното. Впрочемъ, нѣколкото привѣтливи, любезни лица, които азъ срѣщнахъ дори и въ тѣзи три дена, за сега силно ме насърдчихѫ. Отъ всички най-любезенъ и най-привѣтливъ съ мене бѣше Акимъ Акимичъ. Между навѫсенитѣ и ненавистливи лица на другитѣ каторжници азъ не можехъ да не забѣлѣжѫ и нѣколо добри, весели. „Навредъ има хора лоши, а между лошитѣ и добри,“ — бързахъ азъ да си помислѭ за утѣшение: — „кой знай? Тѣзи хора, може би, и да не сѫ пò-лоши отъ онѣзъ, отъ *другитѣ*, които сѫ *останѫли* тамъ, вънъ отъ затвора.“ Азъ мислѣхъ тъй и самъ си клатѣхъ главата надъ своята мисъль, а между това, — Боже мой! — да бихъ зналъ само тогава, до колко и тъзи мисъль бѣше истинска!

Ето-на, напр., тукъ имаше единъ човѣкъ, когото само слѣдъ много, много години азъ го узнахъ напълно, а между това той бѣше съ мене и постоянно около мене токурѣчи прѣзъ всичкото врѣме на моята каторга. Той бѣше арестантина Сушиловъ. Щомъ отворихъ дума азъ сега за каторжницитѣ, които бѣхѫ *не пò-лоши* отъ другитѣ, на часа ми хрумна на умъ за него. Той ми прислужваше. Тъй сѫщо ми прислужваше и другъ единъ затворникъ, на име Осипъ, когото ми прѣпорѫчи Акимъ Акимичъ още отъ началото, още отъ първитѣ дни, като ми казваше, че за трийсеть копѣйки на мѣсеца той ще ми гот-

ва ката-день особенно ѣстие, ако ме е тъй гнясъ отъ обще-арестантското и ако имамъ срѣдства да си купувамъ отдѣлно. Осипъ бѣше единъ отъ четирмата гятвачи, които се назначавахѫ отъ затворницитѣ по изборъ въ нашитѣ двѣ готварници, макаръ че тѣ бѣхѫ свободни да приематъ или да не приематъ такъвъ изборъ; а, като приемешъ, можеше макаръ и на утриньта пакъ да се откажишъ. Готвачитѣ вече и тъй и тъй не ходѣхѫ на работа, и всичката имъ длъжность бѣше да пекѫтъ хлѣбъ и да варѭтъ чорба („щи"). Зъвяхѫ ги у насъ не готвачи, а готвачки (въ женски родъ), впрочемъ, не отъ прѣзрѣние къмъ тѣхъ, толкозъ повече, че за готварницата се избирахѫ хора разбрани и колкото се може по честни, а тъй само на шега, отъ което нашитѣ готвачи ни най малко не се докачахѫ. Осипа винаги го избирахѫ, и токурѣчи нѣколко години наредъ той постоянно бѣше „готвачка", и се отказваше по нѣкога само за нѣколко врѣме, когато вече много го налегнеше тѫга, а заедно съ това му се отворѣше и желание да прѣнася ракия. Той бѣше човѣкъ съ рѣдка честность и кротость, макаръ и да бѣ дошелъ за контрабанда. Той е онзи сѫщий контрабандистъ, високъ и едъръ, за когото азъ вече споменахъ по-горѣ; боеше се отъ всичко, а най-вече отъ пръчкитѣ, бѣше тихъ, хрисимъ, любезенъ къмъ всичко, никому не противорѣчише, съ никого *нито веднѫжъ* не бѣ се скаралъ, но не можеше да не прѣнася ракия отъ страсть къмъ контрабандата, при всичко, че той бѣше крайно страшливъ. Той заедно съ другитѣ готвачи въртѣше търговия тъй сѫщо съ ракия, макаръ, разбира се, не въ такъвъ размѣръ, както, напр., Газинъ, защото нѣмаше смѣлость да направи голѣмъ рискъ. Съ този Осипъ азъ винаги живѣяхъ много добрѣ. Колкото се отнасяше до срѣдствата, за да си имамъ свое ѣстие, то тѣ трѣбваше да бѫдѫтъ много малки. Азъ нѣма да сгрѣшѫ, ако кажѫ, че на мѣсецъ ми отиваше за прѣхранвание всичко на всичко една рубла, разбира се, освѣнъ хлѣба, който бѣше правителственъ, и освѣнъ по нѣкога чорбата, когато азъ вече бивахъ много гладенъ, при всичкото ми къмъ неѭ отвращение, което, впрочемъ, съвсѣмъ прѣмина послѣ. Обикновенно азъ си купувахъ по единъ фунтъ говеждо мѣсо на день. А зимѣ говеждото мѣсо у насъ струваше двѣ копѣйки. За мѣсо ходѣше на пазаря единъ отъ инвалидитѣ, които, както казахъ, бѣхѫ по единъ на всѣка казарма, за да държѫтъ редъ и тишина, и които самички, доброволно, бѣхѫ се

задлъжили ката-день да ходжтъ на пазаря за различни покупки на арестантитѣ и не вземахж за това, кажи, никаква заплата, освѣнъ тъй, дребна работа. Правѣхж тѣ това заради собственното си спокойствие, другояче не би могли да живѣжтъ въ затвора. По такъвъ начинъ тѣ донасяхж тютюнъ, кирпиченъ чай,[1] мѣсо, колачета и пр. и пр., освѣнъ, може би, само една ракия, за която не ги молѣхж, макаръ че по нѣкога и ги черпѣхж. Осипъ ми готвй нѣколко години наредъ сѐ една и сжща манджа — пражено говеждо мѣсо. А вече какъ това мѣсо се пражѣше, — това е друго питание, па и не е въ това работата. Забѣлѣжителното е, че съ Осипа азъ въ продължение на нѣколко години токурѣчи непродумахъ нито двѣ думици. Много пжти захващахъ да заприказвамъ съ него, но той нямъкакъ не бѣше способенъ да поддържа разговора: ще се усмихне въ такъвъ случай, или пъкъ ще ти отговори *да* или *не*, и повече нищо. Дори и чудно бѣше да гледашъ на този седъмгодишенъ Херкулесъ.

Но, освѣнъ Осипа, между другитѣ хора, ми помагаше и Сушиловъ. Азъ нито бѣхъ го канилъ, нито бѣхъ го търсилъ. Той, незнамъ какъ самичъкъ ме намѣри и се приближи до мене дори и не помня, кога и какъ това стана. Той ме перѣше. Задъ казармитѣ нарочно за това бѣ направенъ единъ голѣмъ гиризъ. Надъ този гиризъ, въ тъмнични коритà, и перяхж арестантскитѣ дрѣхи. Освѣнъ това, Сушиловъ самичъкъ изнамираше хиляди различни длъжности, само и само да ми угоди: туряше на огъня чайника ми, изпълняваше всѣкакви мои поржчки, даваше дрѣхитѣ ми да се кърпжтъ, чистѣше ботушитѣ ми четйре пжти на мѣсеца: всичко това той вършеше съ сѐ сърдце, бърже, като че ли бо-зна какви обязанности на него лежжтъ, съ една дума, съвършенно свърза сждбата си съ моята и зѐ върху себе-си сичкитѣ мои грижи. Той никога не казваше, напримѣръ: „вий имате еди-колко-си ризи, вашата дрѣха се скжсала“ и пр., а винаги: „*ний* сега имаме еди-колко-си ризи, *нашата* дрѣха се скжсала.“ И той тъй ме гледаше въ очитѣ и, струва ми се, че бѣше зелъ това за главно назначение на цѣлий си животъ. Занаятъ той нѣмаше никакъвъ и, чини ми се, само отъ мене и земаше нѣкоя и друга пара. Азъ му плащахъ колкото можехъ.

[1] Кирпиченъ чай се нарича оня, който е прѣссуванъ въ калжпи и има форма на тухли: той се надробява, вари се съ млѣко и се сърба съ лъжица. (Прѣв.).

съвсѣмъ малко нѣщо, и той винаги оставаше за всичко благодаренъ. Той не можеше да не служи нѣкому, и, струвше ми се, че той избра мене най-вече за това, гдѣто азъ се отнасяхъ къмъ него по́-добрѣ отъ другитѣ и гдѣто по́-честно му плащахъ. Той бѣше единъ отъ онѣзи, които никога неможехѫ да разбогатѣѭтъ и да се поправѭтъ и които замахѫ върху-си вардѣнието на „майданитѣ,“ като прѣстояваxѫ по цѣли нощи въ карридора на студъ, вслушвайки се въ всѣки звукъ на двора, да не би да доде плацъ-майора, и земахѫ за това по петь копѣйки, кажи, за цѣла нощь, а въ случай на недоглеждание губѣхѫ всичко и ѣдяхѫ бой. Азъ вече за тѣхъ говорихъ. Характеристиката на тѣзи хора е да унищожаватъ личностьта си винаги, навредъ, токурѣчи и прѣдъ всички, а въ общитѣ дѣла да разигравать дори и не второстѫпенна, а третестѫпенна роля. Сушиловъ бѣше едно съвсѣмъ клѣто сѫщество, напълно покорно и свито, дори и угнетено, макаръ че никой у насъ не го угнетяваше, а току-тъй отъ самата природа угнетенъ. Азъ самъ не знаѭ, защо винаги го съжалявахъ. Азъ дори и не можехъ да гледамъ на него безъ това чувство, а защо го съжалявахъ, — азъ и самъ-си не могѫ да си отговоря. Да разговарямъ съ него азъ тъй сѫщо не можехъ; той тъй сѫщо не знаеше да разговаря, и виждаше се, че това бѣше за него голѣмъ трудъ, и той само тогава се съживяваше, когато, за да свършишъ разговора, му дадешъ нѣщо да ти направи, го помолишъ да отиде, да се затече за нѣщо. Азъ дори и, най-подирѣ, се увѣрихъ, че това му докарваше удоволствие. Той бѣше нито високъ, нито низъкъ, нито хубавецъ, нито грозенъ, нито глупавъ, нито уменъ, нито младъ и нито старъ, малко грапавичъкъ и до нѣйдѣ възрусичъкъ. Много опрѣдѣленно за него не можеше да кажишъ. Едно само: той, както ми се чини, и до колкото азъ можахъ да забѣлѣжѫ, спадаше къмъ сѫщия типъ хора, както и Сироткинъ, и принадлѣжеше, единственно поради своята угнетенность и покорность, къмъ тѣхъ. Него понѣкога арестантитѣ го подигравахѫ, най-вече за това, гдѣто той се е *размѣнилъ* по пѫтя, идейки съ цѣла дружина за Сибиръ, и се е размѣнилъ за една червена риза и за една рубла. Ето за тъзъ-на̀ досущъ долна цѣна, за която той се е продалъ, и му се смѣехѫ арестантитѣ. Да се размѣнишъ ще рѣче да си промѣнишъ съ нѣкого името, а слѣдователно вината си и сѫдбата си. Колкото и чуденъ да ви се показва този фактъ, а то е истинна, и въ мое врѣме той

съществуваше въ пълна сила между арестантитѣ, които се проваждахѫ за Сибиръ, освѣтенъ съ прѣдания и опрѣдѣленъ съ извѣстни форми. Отъ начало азъ никакъ не искахъ да вѣрвамъ на това, макаръ и се принудихъ послѣ да повѣрвамъ на очевидностьта.

Туй ето какъ става. Провожда се, напримѣръ, въ Сибиръ една дружина арестанти. Вървѭтъ всѣкакви: и за каторга, и за правителственни фабрики и за поселение; вървѭтъ заедно. Нѣйдѣ по пѫтя, да кажемъ, напр., въ Пермската губерния, нѣкой отъ заточеницитѣ поиска да се размѣни съ други. Да рѣчемъ, напр., че нѣкой-си Михайловъ, убиецъ или пъкъ който е извършилъ друго нѣкое голѣмо прѣстѫпление, намира неизносно за себе-си отиванието за много години въ каторгата. Нека прѣдположимъ при това, че той е хитрецъ, човѣкъ опитенъ и който си знае работата добрѣ; и ето той захваща да търси изъ-между сѫщата дружина, дано намѣри нѣкой по-простичъкъ, по-убитъ, по-безгриженъ и комуто е опрѣдѣлено сравнително малко наказание: или на фабрика за малко години, или на поселение, или пъкъ дори и на каторга, само съ по-малъкъ срокъ. Най-сѣтнѣ, намира той Сушилова. Сушиловъ е отъ несвободнитѣ селени и се праща просто на поселение. Върви той вече хиляда — хиляда и петстотинъ версти, разбира се, безъ счупена пара, защото Сушиловъ никога не може да има пари, — върви слабъ, уморенъ, само съ една правителственна храна, безъ да си подслади нито веднѫжъ баремъ залака си, само съ едни арестантски дрѣхи, слугувайки на всички за нѣкоя мизерна пара. Михайловъ заприказва съ Сушилова, сближава се, дори и се сприятелява и, най-подирѣ, на нѣкой „етапъ“ [1]) го напоява съ ракия. Най-сѣтнѣ, му прѣдлага: не искали той да се размѣни? Азъ съмъ, то есть Михайловъ, работата е такава и такава, азъ отивамъ въ каторга... не въ каторга, ами въ едно „особенно отдѣление“. Туй макаръ и да е каторга, ама друга, по-добра, гдѣто ще се рѣче. — За особенното отдѣление, когато сѫществуваше, дори и отъ началството не всички знаехѫ добрѣ какво нѣщо е тό; даже и въ Петербургъ нѣмахѫ опрѣдѣленно понятие за него. Тό бѣше такъвъ отдѣленъ и особенъ кѫтъ, въ единъ отъ кѫти-

[1]) Етапъ е затворъ на пѫтя, прѣзъ който минаватъ арестантитѣ на заточение; тамъ тѣ си почиватъ, нощуватъ и тръгватъ съ новъ конвой. (Пр.).

щата на Сибиръ, и такъвъ малоброенъ (въ моето врѣме въ него имаше около седемдесеть души), щото мжчно бѣ и да го намѣришъ. Азъ срѣщахъ отъ подирѣ хора, които сж служили и знаяхж Сибиръ, но тѣ отъ мене пръвъ пжтъ чухж за сжществуванието на „особенното отдѣление“. Въ свода на законитѣ е казано за него само шесть реда: „Учреждава се при еди-коя-си тъмница Особенно отдѣление, за най-важнитѣ прѣстжпници, до гдѣ се отворятъ въ Сибиръ най-тежки каторжни работи“. Дори и самитѣ затворници отъ това „отдѣление“ не знаяхж дали тó е вѣчно или срочно. Срокъ нѣмаше, а бѣ казано — до откривание най-тежки работи, и повече нищо; — ще се каже „чакъ до гробъ“. Не е чудно, гдѣто нито Сушиловъ, нито пъкъ другъ нѣкой отъ дружината е знаялъ нѣщо за това, безъ да исключишъ дори и самия Михайловъ, който може би, е ималъ понятие за Особенното отдѣление, само като е сждилъ по своето прѣстжпление, твърдѣ тежко и за което вече е прѣтърпѣлъ три или четире хиляди тоеги. Слѣдователно, нѣма да го пратятъ въ добро мѣсто, я. А пъкъ Сушиловъ отиваше само на поселение; какво по-хубаво отъ това? „Не искашъ ли да се размѣнимъ?“ Сушиловъ, съ зашеметена глава, душа проста, пъленъ съ благодарность къмъ Михайлова, който се показа тъй добъръ къмъ него, не се рѣшава да му откаже. При това той е слушалъ вече отъ дружината, че можешъ да се размѣнявашъ, че другитѣ се размѣняватъ, слѣдователно нѣма нищо чудно тука. Съгласява се. Безсъвѣстний Михайловъ, ползувайки се отъ необикновенната простота на Сушилова, купуза му името за една червена риза и за една рубла, които и тутъкъ-си му ги дава при свидѣтели. На утриньта Сушиловъ вече не е пиянъ, но него отъ ново го напояватъ, па и не можешъ да се откажешъ: получената рубла вече е испита, червената риза, подирь малко, тъй сжщо. Не щешъ ли, дай ми паритѣ. Ами отъ гдѣ да земе цѣла рубла Сушиловъ? А, ако не ги върне, то дружината ще го накара да ги върне: затова строго гледатъ въ дружината. При това, далъ ли си вече веднжжъ обѣщание, трѣбва да го испълнишъ, — и за това дружината непрѣменно ще настои. Другояче — ще те изѣджтъ. Ще те прибиjжтъ, а, може би, и просто ще те убиjжтъ, поне ще те заплашатъ.

И наистина, ако допустнеше дружината баремъ веднжжъ измама въ такава работа, то и случаитѣ за размѣна на имена

щѣхѫ да се прѣкратѭтъ. Щомъ можешъ да се отказвашъ отъ обѣщанието си и да разваляшъ направения пазарлъкъ, вече като си зелъ пари, — то кой ще го испълнява подирѣ? Съ една дума — тъзъ е дружинна, обща работа, а за това и цѣлата дружина се отнася строго въ такъвъ случай. Най-подирѣ, Сушиловъ вижда, че вече не може да се измоли и се рѣшава напълно да се съгласи. Обявява се на цѣлата дружина; а-че и тогозъ и оногозъ, когото трѣбва още, тъй сѫщо даруватъ и напояватъ. Тѣмъ, разбира се, е сѐ едно: Михайловъ или Сушиловъ ще отидѫтъ по дяволитѣ, тѣ, нáли испихѫ ракията; — слѣдователно и отъ тѣхна страна млъкъ. На първия „етапъ“ правѭтъ, напримѣръ, провѣрка; дохождатъ до името на Михайловъ: „Михийловъ!“ Сушиловъ отговаря: тукъ съмъ! „Сушиловъ!“ Михайловъ се обажда: тукъ! — и минаватъ нататъкъ. Никой не продумва вече повече за това. Въ Тоболскъ раздѣлѭтъ арестантитѣ споредъ мѣстото на заточението имъ. „Михайлова“ на поселение, а „Сушилова“ подъ усиленъ конвой прѣпроваждатъ го въ особенното отдѣление. Пó-нататъкъ никакъвъ протестъ вече е невъзможенъ; та и съ какво, наистина, ще докажешъ? На колко ли години ще се проточе такова дѣло? Какво ли още и ще патишъ за него? Гдѣ ти сѫ, най-сетнѣ, свидѣтелитѣ? Па и да имаше, тѣ щѣха да се откажѫтъ. Тъй и си остава за резултатъ, че Сушиловъ за една рубла и за една червена риза е дошелъ въ „особенното отдѣление“.

Арестантитѣ се подигравахѫ съ Сушилова, — не за това, че той се е размѣнилъ (макаръ, че къмъ онѣзъ, които сѫ си размѣнили по-легката работа на по-тежка, изобщо, хранѭтъ прѣзрѣние, както къмъ всички излъгани глупци), а за това, гдѣто е зелъ само една червена риза и една рубла: артакъ вече много нищожна заплата. Обикновенно се размѣняватъ за доста голѣми суми, но сé-пакъ като се сѫди относително. Зематъ дори и по нѣколко десетки рубли. Но Сушиловъ бѣше тъй обезличенъ, тъй безсловесенъ, и за всички тъй нищоженъ, щото и да се подигравашъ съ него никакъ не идѣше.

Дълго врѣме ни живѣхме заедно съ Сушилова, вече нѣколко години. Полегка-легка той се прилѣпи къмъ мене извънредно; азъ не можехъ тый да не забѣлѣжѫ, тъй щото и азъ се научихъ съ него. Но веднѫжъ, — никога азъ нѣма да си простѭ това, — той намъ-каква една моя порѫчка не бѣ

испълнилъ, а между това току-що бѣ зелъ отъ мене пари, и азъ имахъ жестокостьта да му кажѫ: „е, Сушиловъ, земате ми парите, ама работа не ми вършите." Сушиловъ прѣмълча, затече се за моята работа, но гледамъ, нѣщо замисленъ стана заведнѫжъ. Минахѫ се два деня. Азъ си мислѣхъ: не може да бѫде туй да е отъ моитѣ думи. Азъ знаехъ, че единъ затворникъ, нѣкой-си Антонъ Василевъ, настоятелно искаше отъ него да му заплати нищожния дългъ. Вѣроятно, той нѣмаше пари, а пъкъ се срамуваше да ми поиска. На третия день азъ и му казвамъ: „А бе, Сушиловъ, менъ ми се чини, че вий искахте да земете пари отъ мене, за да заплатитѣ на Антонъ Василевъ? На-ви". Азъ сѣдѣхъ тогава на одъра; Сушиловъ стоеше прѣдъ мене. Той бѣ, струва ми се, твърдѣ слисанъ гдѣто азъ самичъкъ му прѣдложихъ пари, самичъкъ си наумихъ за затруднителното му положение, толкозъ повече, че въ послѣдньо врѣме той, споредъ неговото мнѣние, твърдѣ много пари вече бѣ зелъ отъ мене, тъй щото и не смѣеше да се надѣва, че азъ ще му дамъ още. Той погледна на паритѣ, подирѣ на мене, изведнѫжъ се обърна и си излѣзе. Всичко това менъ ме очуди. Азъ тръгнахъ подирѣ му и го намѣрихъ задъ казармитѣ. Той стоеше при тъмничний стоборъ, съ лицето си къмъ стобора, опрѣнъ съ лакътя о оградата и съ облегнѫта на неѭ глава. — „Сушиловъ, какво ви е?" попитахъ го азъ. Той не ме погледна, и за мое голѣмо удивление, азъ забѣлѣзахъ, че той е готовъ да заплаче: „Вий, Александръ Петровичъ . . . мислите . . . — захвана той съ прѣкъсванъ гласъ и като се стараеше да гледа на страна, — че азъ на васъ . . . мигаръ . . . за пари . . . а пъкъ азъ . . . азъ . . . е-е-ехъ!" Тогазъ той пакъ се обърна къмъ оградата, тъй щото удари и си чукна челото о неѭ, — и като заплака! . . Първъ пѫть азъ видѣхъ въ каторгата човѣкъ, който плаче. Съ голѣмъ трудъ азъ го утѣшихъ, и той, макаръ че захвана отъ тогава, колкото се може, още по-усърдно да ми служи и да се грижи за мене, но по нѣкои, токурѣчи не уловими признаци азъ забѣлѣжихъ, че сърдцето му никога неможеше да ми прости моя укоръ. А между това другитѣ му се смѣяхѫ, гаврѣхѫ се съ него при нѣкой сгоденъ случай, псувахѫ го по нѣкой пѫть страшно, — все пакъ той живѣеше съ тѣхъ другарски и добрѣ и никога не се докачаше. Да, много мѫчно е да упознаешъ човѣка, дори слѣдъ дългогодишно познайнство.!

Ето защо отъ първи погледъ каторгата и не можа да ми се прѣдстави въ сѫщинския ѝ видъ, въ какъвто тя ми се прѣдстави отъ подирѣ. Ето защо азъ и казахъ по́-горѣ, че макаръ и да гледахъ на всичко съ такова дълбоко и напрѣгнѫто внимание, но се́-пакъ не можахъ да разгледамъ много нѣща, които се намирахѫ и прѣдъ самитѣ ми очи. Естественно, менъ ме очудихѫ отпървенъ най-голѣмитѣ явления, които самички се хвърляхѫ въ очи, но и тѣхъ, може би, азъ схващахъ неправилно и въ душата ми се получаваше само едно тежко, безнадѣжно скърбно впечатлѣние. Твърдѣ много помагаше на това срѣщата ми съ А-въ, тъй сѫщо арестантинъ, който наскоро прѣди мене бѣ дошелъ въ затвора и който ми произведе едно страшно мѫчително впечатлѣние въ първитѣ дни на моето дохождание тука. Азъ, впрочемъ, узнахъ до пристганието си въ тъмницата, че ще срѣщнѫ тамъ А-ва. Той ми отрови това най-първо тежко врѣме и ми усили душевнитѣ мѫки. Не могѫ да прѣмълчѫ за него.

Той бѣше единъ отъ най-отвратителнитѣ примѣри, които ни показватъ, до колко човѣкъ може да падне и да се спусне низко въ морално отношение, и до каква стъпень той може да убий въ себе си всѣкакво нравственно чувство, безъ мѫка и безъ разкаяние. А-въ бѣше младъ човѣкъ, дворянинъ, за който вече азъ по́-горѣ малко загатнахъ като казахъ, че той издаваше на нашия плацъ-майоръ всичко, що се вършеше въ затвора, и имаше приятелство съ денщика му, Федка. Ето на късо историята му. Той нийдѣ никакво учебно заведение не бѣ довършилъ. Като е билъ въ Москва, той се скаралъ съ роднинитѣ си, които се изплашили отъ развратното му поведение, и е заминѫлъ за Петербургъ. Тукъ, за да се сдобие съ пари, той се е рѣшилъ да направи едно шпионство, т. е. се е рѣшилъ да продаде кръвьта на десетина души хора, за да удовлетвори по́-скоро ненаситната си жажда къмъ най-груби и най-развратни наслаждения. Съблазненъ отъ Петербургъ, отъ неговитѣ кондитерски и Мѣщански, станѫлъ до толкова стръвенъ на разврата, щото, бидейки хитъръ човѣкъ, той се е осмѣлилъ на едно безумно и безсмисленно дѣло. Работата скоро се открила; въ шпионството си той наклѣветилъ невинни хора, други пъкъ измамилъ, и за това сѫ го проводили въ Сибиръ, въ нашата тъмница, за десеть години. Той бѣше още съвсѣмъ младъ, неговъ животъ едвамъ що се захващаше. Струваше ти се, че та-

кава страшна промѣна въ сждбата му трѣбваше да го покърти, да прѣдизвика нѣкое противодѣйствие въ природата му, да го направи другъ човѣкъ. Но той и безъ най-малко смущение пригжрна новата си сждба, безъ най-малко дори отвращение, не се възмути прѣдъ неж нравственно, не се оплаши отъ нищо, освѣнъ, може би, отъ необходимостьта да работи и да се раздѣли съ конципрскитѣ и съ тритѣ Мещански. Нему дори и му се стори, че новото му положение му развръзва съвсѣмъ ржцѣтѣ за още пó-голѣми подлости и мръсотии. „Каторжникъ ли си, та и бжди сжщински каторжникъ; като станешъ веднажъ каторжникъ, ще рѣче, вече можешъ да подълствувашъ, и не е срамота". Буквално, това бѣше негово мнѣние. Азъ си спомнямъ за това гнжсно сжщество, като за нѣкой феноменъ. Азъ нѣколко години прѣкарахъ посрѣдъ убийци, развратници и страшни злодѣйци, но положително казвамъ, никога още въ живота си азъ не съмъ срѣщалъ таково пълно нравственно падение, такъвъ ужасенъ развратъ и такава нахална низость, както въ А-въ. У насъ имаше единъ отцеубиецъ, дворянинъ, азъ вече споменахъ за него; но азъ се убѣдихъ отъ много черти и фактове, че дори и той бѣше несравненно пó-благороденъ и пó-човѣченъ отъ А-въ. На моитѣ очи, прѣзъ всичкото врѣме на затворническия ми животъ, А-въ бѣше само едно парче мѣсо, съ зжби и съ стомахъ и съ ненаситна жажда къмъ най-груби, най-звѣрски, плътски наслаждения; той бѣше способенъ по най-хладнокръвенъ начинъ да убие, да заколи, съ една дума да направи всичко, за удовлетворение на най-малкото и най-своенравното отъ тѣзи наслаждения, стига само подирь да се не чуе нищо. Азъ нищо не прѣуголѣмявамъ; азъ узнахъ добрѣ А-ва. Той ни прѣдставляваше примѣръ, до какво може да достигне само една плътска страна на човѣка, несдържанна вжтрѣшно отъ никаква норма, отъ никаква законность. Но какъ ми бѣше отвратително да гледамъ на неговата вѣчно изгалатена усмивка. Той бѣше чудовище, нравственъ Квазимодо. Притурете при това, че той бѣше лукавъ и уменъ, хубавецъ, малко дори и образованъ, човѣкъ съ способности. Не, пó-добрѣ пожаръ, по-добрѣ моръ и гладъ, отъ колкото такъвъ човѣкъ въ обществото! Азъ казахъ вече, че въ затвора всичко бѣ станжло подло, че шпионството и доноситѣ процъвтявахж и арестантитѣ ни най-малко не се сърдѣхж за това. Но, съ А-въ всичкитѣ бѣхж много голѣми приятели и се отнасяхж къмъ него несрав-

ненно по-дружелюбно, отъ колкото къмъ насъ. Нашия пиянъ майоръ благоволѣше къмъ него и това му придаваше въ очитѣ на затворницитѣ значение и тяжесть. Между другото, той увѣрилъ майора, че може да вади портрети (арестантитѣ той увѣряваше, че е билъ поручикъ въ гвардията), и тозъ послѣдния заповѣдалъ да го пращатъ на работа въ кѫщата му, разбира се, за да рисува майорския портретъ. Ето тукъ-нá той се сприятелилъ съ денщика Федка, който имаше извънредно влияние на своя господарь, а слѣдователно на всички и на всичко въ затвора. А-въ ни шпионствуваше по заповѣдь на майора; а майора, когато се напиеше и когато му лѣпѣше плѣсници, хокаше го и го попържаше като шпионинъ и издайникъ. Случваше се, и то много често, че на часа слѣдъ боя майора сѣдаше на стола и заповѣдваше А-ву да продължава портрета. Нашия майоръ, ми се чини, дѣйствително вѣрваше, че А-въ бѣ забѣлѣжителенъ художникъ, надали не Брюлловъ, за когото той е и чувалъ; но при всичко това, той сé-пакъ се считаше въ право да му извъртява шамари, толкозъ повече, че макаръ сега А-въ и да е сѫщински художникъ, по е каторжникъ, аче и да бѫде нáмъ какъвъ Брюлловъ, а той сé пакъ му е началникъ, и, гдѣто ще рѣче, каквото поиска, туй и съ него може да направи. Между другото той е каралъ А-ва да му изува ботушитѣ и да изнася отъ спалната стая различни гърнета, и сé-пакъ дълго врѣме не е можалъ да се откаже отъ убѣждението, че А-въ е великъ художникъ. Работата на портрета се протегна безкрайно, кажи цѣла година. Най-сѣтнѣ, майора се осѣтилъ, че го лъжжтъ, и като се увѣрилъ напълно, че портрета му не се свършва, а напротивъ, отъ день на день сé повече и повече се отдалечавалъ отъ сѫщинския образъ, той се разсърдилъ, избилъ художника и го проводилъ за наказание въ затвора, на тежка работа. А-въ очевидно жалѣеше за това, и тежко му бѣше да се откаже отъ празднитѣ дни, отъ милостинята на майорската трапеза, отъ приятеля си Федка и отъ всичкитѣ наслаждения, които тѣ двамата измислювахѫ въ майорския мутвакъ. Поне майорътъ слѣдъ отстранението на А-ва, прѣстана да прѣслѣдва М., едного арестантина, когото А-въ безпрѣстанно клѣветѣше, и ето защо: М., прѣзъ всичкото врѣме на прѣбиванието на А-въ въ затвора, е билъ самичъкъ. Нему му било много тежко; нѣмалъ нищо общо съ другитѣ арестанти, гледалъ е на тѣхъ съ ужасъ и съ отвра

щение, не забѣлѣзалъ и не видѣлъ въ тѣхъ нищо, което би могло да го примири, и нито пъкъ се сближавалъ съ тѣхъ. Тѣ му връщали съ сѫщата умраза. Изобщо положението на хора, като М., въ затвора е ужасно. Причината, по която А-въ е попадналъ въ затвора, на М. е била неизвѣстна. Напротивъ, А-въ, като се осѣтилъ съ кого има работа, тутакъ-си го е увѣрилъ, че той е проводенъ на заточение не за шпионство, а за съвсѣмъ противоположна работа, токурѣчи за сѫщото нѣщо, за което е билъ пратенъ и М.; М. страшно се е зарадвалъ, като си намѣрилъ другаръ, приятель. Той е ходилъ подирѣ му, утѣшавалъ го въ първитѣ дни на каторгата, като си е мислилъ, че той трѣбва много да е страдалъ, далъ му послѣднитѣ си пари, хранѣлъ го, дѣлѣлъ съ него необходимитѣ си нѣща. Но А-въ на часа го намразилъ, именно за това, гдѣто, той бѣ благороденъ, за това, гдѣто съ такъвъ ужасъ е гледалъ на всѣка низость, за това именно, гдѣто той никакъ не е приличалъ на него; и всичко, което М., въ прѣжнитѣ разговори, му е искалъ относително затвора и майора, всичко това А-въ побързалъ при първи случай да обади на майора. Майора страшно възненавидѣлъ за това М. и го е угнетявалъ, и, ако би да не е било влиянието на комендантина, той би го докаралъ до нѣкое зло. А-въ, не само, че не се е смутявалъ отъ послѣ, когато М. е узналъ за низостьта му, но дори е обичалъ да се срѣща съ него и съ насмѣшка да го гледа. Това, вижда се, му е докарвало наслаждение. На менъ нѣколко пѫти ми е казвалъ за това самичъкъ М. Тъзи подла тварь подирь избѣга съ единъ арестантинъ и съ единъ конвоенъ, но за това бѣгство азъ ще кажѫ по-сѣтнѣ. Той отъ най-напрѣдъ и къмъ мене много се подмилкваше, мислѣйки си, че азъ не съмъ слушалъ за историята му. Повтарямъ, въ първитѣ дни на моята каторга той влѣ още по-голѣма отрова въ моята тѫга. Азъ додохъ въ ужасъ отъ тъзъ страшна подлость и низость, въ която менъ ме хвъснахѫ и посрѣдъ която азъ се видѣхъ. Азъ помислихъ, че тукъ и всичко е тъй сѫщо подло и низко. Но азъ грѣшихъ: азъ сѫдѣхъ за всички споредъ А-въ.

Въ тѣзи три дни, азъ отъ тѫга неможахъ нийдѣ въ затвора да си намѣрѭ мѣсто, ту се скитахъ по двора, ту лѣжахъ на одъра си. По съвѣта на Акима Акимичъ, азъ дадохъ на единъ арестантинъ да ми ошие ризи отъ даденого ми тъмничнo платно, разбира се, съ пари (по нѣколко копѣйки за ри-

за); подирѣ купихъ си, пакъ по негово указание, едно малко душече (отъ плъстъ, обшита съ платно), тънко, като питка, и една възглавница, напълнена съ вълна, която ми се показа страшно корава отъ непривичка. Акимъ Акимичъ твърдѣ много се погрижи за направата на тѣзи нѣща и самичъкъ при това зѐ участие, като ми оши една завивка отъ вѣти тъмнични суннени парцали, които азъ купихъ отъ другитѣ арестанти отъ износенитѣ имъ панталони и долами. — Правителственнитѣ нѣща, на които имъ се свършваше срока, оставахѫ въ собственность на затворника; тѣ на часа се продавахѫ тукъ пакъ, въ затвора, и колкото износена да бѣ дрѣхата, сѐ-пакъ имаше надѣжда да се продаде нѣкому за каква да е цѣна. На всичко това азъ отъ най-първенъ много се чудѣхъ. Изобщо, това бѣше врѣмето на моето първо стълкновение съ простия народъ. Азъ самичъкъ изведнъжъ станахъ такъвъ сѫщо простъ човѣкъ, такъвъ сѫщо каторженъ, както и тѣ. Тѣхнитѣ навици, понятия, мнѣния, обичаи, — станахѫ като че ли тъй сѫщо мои, поне, по форма, по законъ, макаръ азъ и да не ги сподѣляхъ въ сѫщность. Азъ бѣхъ очуденъ и смаянъ, сѣкашъ че и никога пó-напрѣдъ не съмъ прѣдполагалъ подобно нѣщо, сѣкашъ че никога и не съмъ слушалъ нищо такъво, макаръ че знаяхъ и бѣхъ слушалъ. Но дѣйствителностьта произвежда съвсѣмъ друго впечатлѣние, отколкото знанието и слуховетѣ. Можехъ ли азъ, напримѣръ, макаръ когато и да е по-напрѣдъ да си помислѭ, че такива вѣти нѣща, такива дрипели, ще могѫтъ да се смѣтатъ за нѣща? — И ето-нà, и азъ си ошихъ отъ такива парцали завивка! Трудно можеше и да си прѣдставишъ отъ какво качество бѣше сукното, което се даваше за арестантски дрѣхи. На видъ като че ли приличаше наистина на солдатско, дебело сукно; но щомъ се поносѣше малко, то се обръщаше въ една мрѣжа и се распокѫсваше немилостиво. Впрочемъ, сукненната дрѣха се даваше за една година, но и за този срокъ тя мѫчно можеше да се одържи здрава. Арестантина работи, носи на гърба си тѣжки нѣща; дрѣхата му се изтрива и се скъсва скоро. Кожуситѣ се давахѫ за три години и обикновенно за всичкото това врѣме тѣ служѣхѫ и за дрѣхи, и за завивки и за постилки. Но кожуситѣ бѣхѫ ягки, макаръ че и често можеше да видишъ, къмъ края на третята година, т. е. къмъ свършвание на срока, кожуха на нѣкого обкърпенъ съ просто платно. При всичко това, дори и твърдѣ

износенитѣ, слѣдъ свършека на опрѣдѣления имъ срокъ, се продавахѫ за около четиредесеть копѣйки. Нѣкои пъкъ, които бѣхѫ по-добрѣ спазени, се продавахѫ за шейсеть или дори, за седемдесеть копѣйки, а въ каторгата тѣ бѣхѫ много пари.

Паритѣ, — азъ вече говорихъ за това, — имахѫ въ затвора страшно значение, могѫщество. Положително може да се каже, че арестантинъ, който имаше макаръ какви-годѣ пари въ затвора, десеть пѫти по-малко страдаеше, отъ колкото онзи, който ги съвсѣмъ нѣмаше, макаръ, че тозъ послѣдний и всичко да получаваше отъ правителството, тъй щото, и защо ли му сѫ пари въ затвора? — си мислѣше началството. И пакъ повтарямъ, че ако би арестантитѣ да бѣхѫ лишени отъ всѣкаква възможность да си иматъ пари, то тѣ или щѣхѫ да полудѣватъ, или да мрѫтъ като мухи (макаръ, че бѣхѫ отъ всичко обезпечени), или, най-подирѣ, щѣхѫ да се впуснѫтъ въ нечути злодѣйства, — едни отъ тѫга, други — за да бѫдѫтъ по-скоро както и да е убити и унищожени, или тъй нѣкакъ „да си промѣнѭтъ участьта“ (техническо изражение). И ако арестантина, като спечели токурѣчи съ кървавъ потъ нѣкоя и друга пара, или като се рѣши да употрѣби всевъзможни срѣдства за придобиванието ѝ, дори и кражба и лъжа, въ сѫщото врѣме тъй безрасѫдно, съ такъво дѣтинско безсмислие ги харчи, то това още никакъ не доказва, че той не ги цѣни, макаръ че и да се показва тъй на първи погледъ. Арестантина до толкова е лакомъ за пари, щото той просто трѣпери надъ тѣхъ, губи си разсѫдъка, и ако той дѣйствително ги распилѣва като трѣски, когато се весели, то ги пилѣй за това защото гуляя го счита на едно стѫпало пó-горѣ отъ паритѣ? Какво по-горнйо нѣщо отъ паритѣ има за арестантина? — Свободата или макаръ каква-годѣ мечта за неѭ. Арестантитѣ сѫ голѣми мечтатели. За това азъ нѣщо и друго ще кажѫ по-подирѣ, но сега дума се отвори, та ще кажѫ: ще ме повѣрватъ ли, че азъ съмъ виждалъ заточени на *двайсегодишенъ* срокъ, които на мене самаго ми сѫ говорѣли, твърдѣ спокойно, такива, напримѣръ, фрази: „почакай само, ще даде Господь ще свършѫ срока си, та че тогава... Всичкия смисъль на думата „арестантинъ“ означава човѣкъ безъ воля, а като харчи пари, той постѫпва вече *по волята си.* При всичкитѣ „клейма“, окови и умразни зидове на затвора, които му засланятъ Божия свѣтъ и го ограждатъ като звѣръ въ кафезъ, — той може да си до-

стави ракия, т. е. най-строго-забраненото наслаждение, да се срѣща съ прѣкрасния полъ; дори и по нѣкой пжть (макаръ и нарѣдко) да подкупува най-близкитѣ си началници, инвалидитѣ и даже унтеръ-офицеритѣ, които прѣзъ пръстие ще гледатъ на това, гдѣто той нарушава закона и дисциплината; дори и може, на панагонъ, още и сербезликъ да имъ покаже, а да покаже сербезликъ арестантина страшно обича, т. е. да се прѣпоржча прѣдъ другаритѣ си и да увѣри дори себе си, *та макаръ и за малко врѣме*, че той има воля и власть несравненно повече, отъ колкото въ дѣйствителность; — съ една дума — може да се напие, да дигне врѣва, да докачи нѣкого страшно и да му докаже, че той всичко това *може*, че всичко това е въ „наши ржцѣ“, т. е. да увѣри себе си въ това, за което клѣтия затворникъ и да помисли не може. Доде ми на умъ: ето защо, може би, дори и въ трезвитѣ арестанти се забѣлѣзва всеобща наклонность къмъ сербезликъ, къмъ самохвалство, къмъ комическо и най-наивно въздигание собственната си личность, макаръ и призрачно. Най-сѣтнѣ, всичкия тоя „гуляй“ има си и опасностьта, — ще каже, всичко това има макаръ каква-годѣ сѣнка отъ животъ, макаръ и най-далечна сѣнка отъ свобода. А какво ли нѣма да дадешъ за свободата? Кой милионеръ не би далъ всичкитѣ си милиони за една глътка въздухъ, когато примката ще му стисне гърлото?

Чуджтъ се по нѣкога началницитѣ, какъ тъй нѣкой затворникъ, който е живѣлъ нѣколко години мирно и примѣрно, тъй щото дори и десетникъ го направили за похвалното му поведение, гледашъ го, отведнъжъ, рѣшително отъ нищо и никакво, — сѣкашъ дявола въ него влѣгълъ, — пуснжлъ му края, дигнжлъ врѣва, напилъ се, а по нѣкога дори и на углавно прѣстжплѣние се рѣшилъ: или на явно неуважение висшото си началство, или убилъ нѣкого, или обезчестилъ и проч. Гледатъ го и му се чуджтъ. А между това, може би, всичката причина на това ненадѣйно избухвание въ този човѣкъ, отъ когото най-малко можеше да се очаква това, се крие въ печалното, нервозно проявление на личностьта, въ инстинктивната тжга за себе-си, въ желанието да издигне себе-си, своята угнетена личность, което ненадѣйно се проявява и достига до злоба, до побѣсняване, до умопомрачение, до припадъкъ, до конвулсии. Тъй, може би, прижив-заровений човѣкъ въ гроба, като се събуди тамъ, хлопа на гробния си камъкъ и се сили да го отвори, макаръ, разби-

се, развеждъка да му казва, че всичкитѣ му усилия ще останатъ непраздни. Но туй е то, че тукъ работата не е вече въ вежддъка: тука дѣйствуватъ конвулсии. Нека земемъ още и това съображение, че токурѣчи всѣко самоволно проявление на личстьта въ арестантина се счита за прѣстжпление; а въ такъвъ учай нему, естественно, му е се̂ едно, било ли пò-голѣмо, били пò-малко проявлението. Пие ли — мжжки вече да пие, эши ли се — мжжки вече да се рѣши на всичко, макаръ до и на убийство. И стига само да захване: притъмнѣе ли му й-подирѣ на човѣка, не можъ вече го удържа! А за това отъ сичко е най-добрѣ да го не докарвашъ до това. Всички ще кдатъ по спокойни тогава.

Тъй; но това какъ да се направи?

VI.

Първий мѣсецъ.

При постжпванието ми въ затвора азъ имахъ нѣкоя и руга пара; но у мене-си оставихъ съвсѣмъ малко отъ страхъ, а не би да ми ги земжтъ, макаръ за всѣки случай бѣхж скрии, т. е. имаше залѣпено нѣколко рубли въ коритѣ на Евангелието което можеше да се занесе въ затвора. Тъзи книга, съ алѣпенитѣ въ нея пари, бѣхж ми ж подарили още въ Тоолскъ едни, които тъй сжщо сж страдали на заточение цѣли есети-лѣтия и които въ всѣки нещастникъ като мене вече отъ авна бѣхж привикнжли да гледатъ като на братъ. Има въ Сибиръ токурѣчи никога не липсватъ такива хора, които, струва ти се, х си турили за цѣль на живота — да се грижатъ братски за нещастнитѣ," да състрадаватъ и да милѣжтъ за тѣхъ, като за вои дѣца, съвършенно безкористно, свѣто. Не могж да не припомня тукъ накратко за една срѣща. Въ града, въ който се амираше нашата тъмница, живѣяше една госпожа, Настасия Івановна, вдовица. Разумѣва се, никой отъ насъ, до като бѣхме въ затвора, не можà да се запознае съ нея лично. Чинише ти се, че за цѣль на живота си тя бѣ избрала да помага на заточеннишитѣ, но най-много се грижеше за насъ. Имало ли въ семейството ѝ нѣкое подобно нещастие, или пъкъ нѣкой близъкъ и скжпъ за сърдцето ѝ човѣкъ е пострадалъ за подоб-

но прѣстѫпление, незнамъ, но само, тя като че ли щастлива се считаше винаги, когато можеше да направи за насъ нѣщо. Много тя, разбира се, не можеше, да направи: бѣше твърдѣ бѣдна. Но ний, сѣдѣйки въ затвора, чувствувахме, че тамъ задъ оградата имаме вѣренъ другаръ. Между другото тя ни съобщаваше извѣстия, отъ които ний имахме голѣма нужда. Като излѣзохъ отъ затвора и като заминавахъ за другъ градъ, азъ можахъ да се отбия у нея, за да се запознаѭ съ нея лично. Тя живѣеше най-накрая на града, у единъ свой близъкъ роднина. Бѣше нито стара, нито млада, нито хубава, нито грозна; доре не можеше и да се узнае, да ли е умна, образована тя? Забѣлѣзваше се само въ нея, на всѣка стѫпка, една безкрайна доброта, едно ненаддѣлимо желание да угождава, да облегчава, да направи за васъ, безъ друго, нѣщо приятно. Всичко това тъй и се виждаше въ тихитѣ ѝ, добри очи. Азъ прѣкарахъ, заедно съ единъ мой другаръ отъ затвора, у нея токурѣчи цѣла вечерь. Тя тъй и ни гледаше въ очитѣ, смѣеше се, когато ний се смѣехме, бързаше да се съгласява съ всичко, каквото и да кажемъ; стараеше се да ни угости въ всичко, съ каквото можеше, каквото ѝ бѣ Господъ далъ. Слѫжи ни чай, закуска, нѣкакви-си сладки нѣща, и ако би да имаше на расположение хиляди рубли, тя струва ми се, щѣше да се зарадва отъ тѣхъ само за това, защото ще можеше пó-добрѣ да ни угоди и да улесни нашитѣ другари, останѫли въ затвора. На сбогомъ, тя ни изнесе по една тютюнова кутия за спомѣнъ. Тѣзи кутии тя сама за насъ бѣ направила отъ картонъ (а вече Богъ знай, какъ тѣ сѫ биле направени), бѣ ги облѣпила съ боялия книжка, сѫщо такава, въ каквато подвързватъ краткитѣ аритметики за първоначални училища (а, може би, и наистина за облѣпяванне е отишла нѣкоя аритметика). Наоколо тѣ бѣхѫ облѣпени, за красота, съ една тънка варакосана ивица, за която тя, може би, нарочно е ходила на дюгенъ. „Заповѣдайте, вий пушете, може би, и ще ви потрѣбва,“ каза ми тя, като-че-ли се извиняваше свѣнливо за подарака си . . . Казватъ нѣкои (азъ съмъ слушалъ и челъ за това), че най-високата любовь къмъ ближния е въ сѫщо врѣме и най високъ егоизмъ. А вече въ какво се състоеше тукъ егоизма, — азъ никакъ немогѫ да разберѫ.

При всичко, че, когато постѫпихъ въ затвора, нѣмахъ много пари, но азъ не можехъ тогава сериозно да се сърдѭ на онѣзъ отъ каторжницитѣ, които, кажи, още отъ първитѣ часове

а затворническия ми животъ, като ме излъгахѫ вече по
еднъжъ, прѣнаивно дохаждахѫ и втори, и трети, па дори
пети пѫть да заематъ отъ мене пари. Не признавамъ се
амо въ едно откровенно: менъ ме бѣше твърдѣ ядъ, че всички
ѣзи хора, съ наивнитѣ си хитрости бездруго трѣбва, тъй ми
е струва, да ме считахѫ за простакъ и глупакъ и да ми се
мѣехѫ именно за това, че азъ и пети пѫть имъ давахъ пари.
Тѣ бездруго трѣбва да сѫ мислѣли, че азъ се помамвахъ отъ
ѣхнитѣ хитрости и лъжи, и ако бѣхъ, напротивъ, имъ отказ-
алъ и ги испѫждалъ, то, азъ съмъ увѣренъ, несравненно по-
ече тѣ щѣхѫ да ме уважаватъ. Но колкото и да се сърдѣхъ,
зъ сѐ-пакъ не можехъ да имъ откажѫ. Ядосвахъ се още и за
уй, че сериозно и грижливо мислихъ въ тѣзи първи дни вър-
у това, какъ и на каква нога азъ ще се поставѭ въ затвора,
ли пó-добрѣ да кажѫ, на каква нога азъ трѣбва да стоѭ съ
ѣхъ. Азъ чувствувахъ и разбирахъ, че всичката тъзи срѣда
а мене е съвършенно нова, че азъ съмъ въ гѫстъ мракъ, и
е въ мракъ не ще могѫ да проживѣѭ толкозъ години. Трѣб-
аше да се приготвѭ. Разбира се, азъ се рѣшихъ, че най-пър-
о трѣбва да постѫпвамъ право, както ми казватъ вѫтрѣшното
увство и съвѣстьта. Но азъ знаехъ тъй сѫщо, че това е само
динъ афоризмъ, че, каквото и да струвамъ, а прѣдъ мене сé-
акъ ще се яви най-неочаквана практика.

И затова, при всичкитѣ дребни грижи за устройството
ги въ казармата, за които азъ вече спомѣнахъ и въ които ме
влечаше главно Акимъ Акимичъ, при всичко че тѣзи нѣща до
ѣйдѣ и ме развличахѫ, — страшна и мѫчителна тѫга сé по-
вече и повече ме гризѣше. „Мъртавъ домъ!“ казвахъ си понѣ-
ога, като се взирвахъ въ дрезгавината, отъ вратата на наша-
а казарма, въ арестантитѣ, които вече бѣхѫ се върнѫли отъ
абота и мързеливо сновѣхѫ изъ двора, отъ казармитѣ до гот-
арницата и обратно. Вглеждахъ се азъ въ тѣхъ, и по лицето
движенията имъ се стараехъ да узнаѭ, какви хора сѫ тѣ и
акви характери иматъ? Тѣ се расхождахѫ прѣдъ мене съ на-
ръщени чела, или пъкъ твърдѣ весели (тѣзи два вида най-
ного се срѣщатъ и токурѣчи сѫ характеристика на каторгата),
опръжехѫ се или просто се разговаряхѫ, или, най-сѣтнѣ, се
асхождахѫ самички, по отдѣлно, като-че-ли замислени, полегка
равномѣрно, нѣкои съ уморенъ и апатиченъ видъ, други (до-
и и тука!) — съ видъ на призето прѣвъзходство, съ кривнѫ-

ти калпаци, съ наметнжти кожуси, съ дързъкъ, лукавъ погледъ и съ нахална усмивка. Всичко това е моята срѣда, моя сегашенъ миръ, — мислѣхъ си азъ, — съ който, щж не щж азъ трѣбва да живѣж. . . Поопитахъ се азъ веднжжъ да разпитамъ и да узнаж за тѣхъ отъ Акимъ Акимича, съ когото много обичахъ да пиж чай, за да не бждж самичъкъ. Мимоходомъ ще кажж, чая, въ това първо врѣме, ми бѣше токурѣчи едничката храна. Отъ чая, Акимъ Акимичъ не се отказваше и самичъкъ туряше нашия смѣшенъ, саморжчна направа, мъничъкъ тенекиенъ самоваръ, който ми го даде М. за нѣколко врѣме. Акимъ Акимичъ испиваше обкновенно една чаша чай (той имаше и чаши), испиваше ж мълчешката и благоприлично, връщаше ми ж подирѣ, благодарѣше ми и на часа захващаше пакъ да ми шие юрганя. Но това, което азъ искахъ да узнаж — не можа́ той да ми съобщи, па дори и неразбираше, защо азъ тъй особенно се интерессувамъ отъ характеритѣ на нашитѣ другари по затворъ, и ме слушаше дори съ една лукава усмивка, която ми е твърдѣ паметьта. Не, вижда се, че самичъкъ трѣбва да узнаж, а не да распитвамъ, — помислихъ си азъ.

На четвъртий день, тъй сжщо както и онзи пжть, когато азъ ходихъ да се прѣковж, рано утриньта арестантитѣ се наредихж въ два редж на двора прѣдъ кордегардията, до самитѣ порти. Отъ прѣдъ, съ лицето си къмъ насъ, и отъ задъ ни наобиколихж солдати съ пълни пушки и съ щикове на тѣхъ. Солдатина има право да гърми на арестантина, ако тозъ поиска да побѣгне; но, въ сжщо врѣме, и отговаря за гърмванието си, ако го направи не въ случай на най-крайна необходимость; сжщото е и въ случай на явенъ бунтъ отъ срана на каторжницитѣ. Но кой би се рѣшилъ да побѣгне явно? Явихж се инжинерния офицеръ, кондуктора, а тъй сжщо и инжинернитѣ унгеръ-офицери и солдати и надзиратели надъ работитѣ. Направихж провѣрка; часть отъ арестантитѣ, която ходѣше въ шивачницитѣ, се испращаше най-рано; на тѣхъ инжинерното началство не имъ се мѣсяше; тѣ работѣхж собственно за затвора и шиехж арестантски дрѣхи. Подирѣ тръгвахж за занаятчийницитѣ, а слѣдъ това и за други работи. Въ броя на тѣзъ послѣднитѣ двадесеть души тръгнахъ и азъ. Задъ крѣпостьта, на замръзнжлата рѣка, имаше двѣ правителственни варки, които поради тѣхната негодность трѣбваше да разглобимъ, щото поне вѣтия материалъ да не пропадне напусто.

рочемъ всичкия тозъ вѣтъ материалъ, чини ми се, твърдѣ
іко струваше, кажи нищо. Дървата въ града се продавахѫ
най-ефтена цѣна и наоколо имаше много гори. Пращахѫ
, кажи, само заради това, щото арестантитѣ да не сѣдѫтъ
кръстосани рѫцѣ, което и сами послѣднитѣ разбирахѫ. Та-
за работа винаги вършехѫ тѣ мързеливо и апатично, и ту-
рѣчи съвсѣмъ друго биваше, когато работата бѣше сериозна,
нна, и особенно когато можеше да си измолишъ урокъ. Тукъ
сѣкашъ отъ нѣщо се въодушевявахѫ, макаръ отъ това и
нѣмахѫ никаква полза, но, азъ самичъкъ видѣхъ, тѣ се у-
вахѫ отъ работа, за да могѫтъ по-добрѣ и по-скоро да ѭ ис-
ратъ; дори тѣхното самолюбие тукъ нѣкакъ се докачаше. А
сегашната работа, която се вършеше повече за лице, отъ
лкото за необходимость, мѫчно можеше да си измолишъ урокъ,
трѣбваше да работишъ тъкмо до барабана, който биеще за о-
дъ въ единайсеть часа прѣдъ пладня. Деньтъ бѣше топълъ и
лаченъ, снѣга бѣ омекнѫлъ и едвамъ се топѣше. Цѣлата на-
і тайфа тръгна задъ крѣпостьта къмъ брѣга като подрънква-
: излегка съ веригитѣ, които, макаръ и да бѣхѫ скрити подъ
ѣхитѣ, но се пакъ издавахѫ тънъкъ и остъръ звукъ при всѣ-
стѫпка. Двама-трима души се отбихѫ въ склада да земѫтъ
обходимитѣ инструменти. Азъ вървѣхъ заедно съ всички и
ри сѣкашъ се ободрихъ: менъ ми се искаше по-скоро да ви-
k и да узнаѭ като какво нѣщо е работата? Каква е тъзи ка-
ржна работа? И какъ ли азъ самичъкъ за пръвъ пѫтъ въ жи-
та си ще работѭ?

Помнѭ всичко до най-малка подробность. На пѫтя срѣщ-
хме едного „мѣщанина“ съ брадичка; той се спрѣ и бръкна
› джоба си. Отъ нашата купчина тутакъ-си се отдѣли единъ
ѥстантинъ, сне шапката си, зе милостинята — петь копѣйки и
›ржe се завърна при насъ. Мѣщанина се прѣкръсти и тръгна
пѫтя си. Съ тѣзи петь копѣйки още сѫщата утринь купихѫ
лачета, които раздѣлихѫ между всички по равно.

Отъ цѣлата тъзи купчина-арестанти едни бѣхѫ, както ви-
іги, намръщени и мълчаливи, други — равнодушни и отпус-
кти, — трети мързеливо дрънкахѫ по между си. Единъ отъ
іхъ бѣше крайно радостенъ и веселъ отъ нѣщо, пѣ и малко
тана-що не игра по пѫтя, като подрънкваше съ оковитѣ при
ѣко подскачание. Той бѣше онзи сѫщия невисокъ и пъленъ
ѥстантинъ, който въ първото ми утро въ затвора бѣше се ска-

ралъ съ другъ единъ при кофитѣ съ вода, въ врѣме на умиване, за това, гдѣто втория се осмѣли безраскдно да утвърждава, че той е птица „каганъ“. Викаше се този развеселенъ момъкъ Скуратовъ. Най-насѣтнѣ, той запѣ една весела пѣсень, отъ която азъ помня припѣвътъ:

„Безъ меня меня женили —
„Я на мельницѣ былъ.“[1])

Трѣбваше още и една „балалайка.“[2])

Неговото необикновенно весело разположение, разбира се, на часа възбуди въ нѣкои отъ нашата тайфа негодувание, та дори и бѣ прието това, кажи за докачение.

— Завилъ! съ укоръ каза единъ арестантинъ, до кого-то, впрочемъ, никакъ не се отнасяше работата.

— Една си пѣсень вълка ималъ, и нея тулеца[3]) му зелъ! забѣлѣжи единъ другъ навжсенъ, съ малорусско произношение.

— Азъ съмъ, да рѣчемъ, тулецъ, тутакъ-си възрази Скуратовъ, — ами вий въ вашата Полтава галушки[4]) само знаете да плюскате.

— Лъжешъ! Санкимъ ти какво си ялъ! Съ царвула си сърбалъ чорба.

— А сега дявола сякашъ съ „ядрата“ си го храни, притури трети.

— А, бе и наистина съмъ изнѣженъ чилѣкъ, отговори съ легка въздишка Скуратовъ, като-че се раскайваше въ своята изнѣженность и като се обръщаше къмъ всички изобщо и къмъ никого въ особенности: — отъ самото ми дѣтинство съ баници и баклави съмъ испитанъ (т. е. въспитанъ. Скуратовъ нарочно искривяваше думитѣ.), братята ми и до сега още въ Москва дюгенъ иматъ, на кръстопжтя вѣтъръ продаватъ, тежки търговци.

— Ами ти каква търговия си вътрѣлъ?

— А-че много занаяти съмъ вършилъ. Его тогазъ-на азъ и докопахъ първитѣ двѣстѣ . . .

— Мигаръ рубли? пое единъ любопитенъ, който дори и трепна, като чу за такава сумма.

---

[1]) Азъ на воденица бѣхъ — незнаяхъ, че ма ужениха. (Прѣв.).

[2]) Русски народенъ музикаленъ инструментъ, нѣщо като нашата тамбура. (Прѣв.).

[3]) Жител отъ Тулската губерния.

[4]) Национално малорусско ястие — чорба съ тѣстени топчета. (Прѣв.).

— Не, братко, не рубли, ами тоеги. Лука, а Лука!

— Какъвъ ти съмъ Лука! не Лука, ами Лука Кузмичъ, отвърна единъ дребенъ и сухичъкъ арестантинъ съ тънъкъ носъ, тъй като-че ли му се неискаше да отговаря.

— Е добрѣ, Лука Кузмичъ, дяволъ да те земе, нека и тъй да бѫде.

— Какъвъ Лука Кузмичъ, не съмъ ти връсникъ: чича съмъ ти.

— А бе, дяволъ да те земе и тебе и чича ти, не струва и да се говори съ тебе! А добро нѣщо искахъ да кажѫ. Та, ще ви кажѫ, байновци, какъ това стана, дѣто азъ неможахъ пó-вече да поживѣя въ Москва; дадохѫ ми тамъ най-подирѣ петнайсе камшичета и ме испратихѫ. Тогава азъ . . .

— Ами защо те испратихѫ? . . прѣсече му думата единъ, който слѣдѣше внимателно разказа.

— А защото обичахъ да бъркамъ въ чужди джобове, да се срѣщамъ съ Червенъ Петко и съ Бѣла Рада и на дръндало да посвирвамъ; тъй щото азъ неможехъ, байновци, да разбогатѣѭ както трѣбва въ Москва. А много, много, много искахъ туй, богатъ да станѫ. И вече тъй ми се искаше това, щото и незнамъ какъ и да кажѫ.

Мнозина се изсмѣхѫ. Скуратовъ бѣше, очевидно, единъ отъ онѣзи доброволни шегаджии, или пó-добрѣ паляча, които като-че ли считахѫ себе-си задлъжени да развеселяватъ навъсенитѣ си другари, и, разбира се, нищо друго, освѣнъ псувни не получавахѫ. Той принадлѣжеше къмъ единъ особенъ и забѣлѣжителенъ типъ, за който, може би, ще ми падне още случай да поговорѭ.

— Та и сега човѣкъ може да те убие намѣсто самуръ забѣлѣжи Лука Кузмичъ. — Само дрѣхитѣ ти до стотина рубли ще сторатъ.

Скуратовъ имаше най-вѣтъ, най-опърпанъ кожухъ, по който се виждахѫ деведесеть и деветь кърпки. Той доста равнодушно, но внимателно го огледа отъ горѣ до долу.

— Ама за тó главата ми скѫпо струва, байновци, главата ми! отговаряше той. — Като се раздѣляхъ отъ Москва, само съ това се и утѣшавахъ, че баремъ главата ми съ мене ще отиде. Сбогомъ, Москва, благодарѭ ти за дървения господъ, благодарѭ ти за свободния духъ, добрѣ ме натупахѫ! А па кожуха нѣма какво, драгий ми, да гледашъ . . .

— Ами на какво, на главата ти ли да гледамъ?

— А-бе и главата му не е негова, а му е дадена за Богъ да прости, пакъ се вмѣси Лука. — Дадохж му ж като милостиня въ Тюмени, когато минаваше прѣзъ тамъ.

— Ами ималь ли си, бе Скуратовъ, нѣкой занаятъ?

— Какъвъ ти занаятъ! Водѣлъ слѣпци на просия, а-че и сухитѣ имъ корички е кралъ, забѣлѣжи единъ отъ навжсенитѣ, — туй му е то всичкия занаятъ.

— Азъ наистина рѣкохъ да захвана кундураджилжка, отговаряше Скуратовъ, безъ да забѣлѣжи никакъ острата забѣлѣжка. — И вече бѣхъ единъ чифтъ ушилъ.

— Ами купихж ли ги?

— Е намѣри се единъ, който, види се, отъ Бога се не боеше, баща-майка не тачеше; наказа го Господъ, — купи ги.

Всички около Скуратова тъй и се повалихж отъ смѣхъ.

— А подирѣ още единъ пжть се заловихъ на тъзъ работа, ама вече тука, продължаваше съ извънредно хладнокръвие Скуратовъ. — Степану Тодоричу Поморцеву, на поручика, чизмитѣ поправяхъ.

— Е какво, оставаше ли той благодаренъ?

— Не, братя, не благодаренъ човѣкъ. Зе, че ме испсува якага, а-че и още ми даде нѣколко ритания въ гърба и ме истласка на вънъ. Артъкъ вече много бѣ се разлютилъ. — Ехъ, излъга ме животътъ, излъга ме проклѣтий!

„Погодя-того немножко,
„Ак-кулининъ мужъ на дворъ . . .“[1])

Ненадѣйно той пакъ запѣ и заскача.

— Я го гледай, безобразника нединъ! промърмори малоруссина („хохолъ“), който вървѣше редомъ съ мене, като го погледна на криво съ едно злобно прѣзрѣние.

— Безполезенъ човѣкъ! забѣлѣжи другъ единъ съ рѣшителенъ и сериозенъ тонъ.

Азъ положително не разбирахъ, за що се сърдятъ на Скуратова, та и изобщо — защо всички весели, както вече азъ можахъ да забѣлѣжж въ тѣзи първи дни, сякашъ се намирахж въ нѣкакво прѣзрѣние? Гнѣва на малорусса и на другитѣ азъ го отдавахъ на лична умраза. Но това бѣше не лична умраза, а гнѣвъ за това, гдѣто Скуратовъ не можеше да се държи стро-

[1]) Слѣдъ малко се завърна мжжа на Акулина въ кжщи. (Пр.).

о, съ присторенъ видъ на собственно достойнство, съ което бѣ аразена цѣлата каторга до педанство, съ една дума, затова, дѣ-о той бѣше, споредъ тѣхното изражение, „безполезенъ“ човѣкъ.)баче не на всичкитѣ весели се сърдѣхж и нѐ всички тъй ретирахж, както Скуратова и другитѣ нему подобни. Кой как-о се оставяше да се отнасятъ къмъ него: човѣкъ добродушенъ скромничъкъ, на часа се подлагаше на унижение. Това дори ме очуди. Но имаше и весели хора, които знаехж и обича-хж да имъ се опрѫтъ и никому не прощавахж: тѣхъ бѣхж при-удени да ги уважаватъ. Тукъ-на, въ тъзи сѫщата купчина хо-а имаше единъ такъвъ зѫбатъ, а въ сѫщность веселъ и милъ овѣкъ, но когото отъ тая страна, азъ вече отъ сѣтнѣ го уз-ахъ, снаженъ и високъ момъкъ, съ голѣма брадавка на буза-а и съ прѣкомично изражение на лицето, което бѣше освѣнъ ова доста красиво и умно. Викахж му пионеръ, защото нѣкога служилъ въ пионерната рота; сега се намираше въ особенно-о отдѣление. За него азъ още много пѫти ще погорѭ натататъкъ.

Обаче, и не всички „сериозни“ бѣхж тъй експанзивни, акто онзи малоруссинъ, който се сърдѣше за веселостьта. Въ аторгата имаше нѣколцина, които се стремяхж за първенство, а покажжтъ, че всичко знаѭтъ, че сж изобрѣтателни, че иматъ арактеръ, умъ. Мнозина отъ тѣхъ дѣйствително бѣхж хора ум-и, съ характеръ, и наистина достигахж онова, което бѣхж си урили за цѣль, т. е. първенство и значително нравственно вли-ние върху другаритѣ си. По между си тѣзи умни людйе бѣ-ж често голѣми неприятели — и всѣки отъ тѣхъ имаше помного енавистници. На другитѣ арестанти тѣ гледахж съ достойнст-о и дори съ снисходителность, токо-тъй за нищо не се карахж, ъ началството се гледахж съ добро око, на работитѣ се явя-ахж като распоредители, и нито единъ отъ тѣхъ нѣмаше да сърди, напримѣръ, за пѣсень; до такива дреболии тѣ не се пикавахж. Съ мене всички тѣ бѣхж забѣлѣжително вѣжливи, рѣзъ всичкото врѣме на каторгата, но не твърдѣ приказливи, й сѫщо като-че-изъ за достойнство.

Стигнахме на брега. Долу, въ рѣката, стоеше замръз-шата въ леда стара варка, която трѣбваше да разглобимъ. а оттаташната страна на рѣката се синѣеше полето; тò имаше дъ навѫсенъ и пустиненъ. Азъ мислѣхъ че тъй на часа, вси-и и ще се заловѭтъ на работа, но тѣ за това и не мислѣ-

хж. Нѣкои отъ тѣхъ се распилѣхж по натръкалянитѣ край брѣ
га грѣди; токурѣчи всички измъкнахж изъ чизмитѣ си кися
съ туземенъ тютюнъ, който се продаваше на пазаря на лист
по три копѣйки фунта, и късички върбови чубучки съ мал
дървени лулици — саморжчна работа. Лулитѣ запушихж: ко
войнитѣ солдати ни обиградихж наоколо и съ най апатичен
видъ се наредихж да ни вардятъ.

— И кой ли измисли да се разглобява тъзи варк
продума единъ безъ да се обръща къмъ никого, сякашъ са
на себе-си говорѣше. — Трѣски що-ли, му сж дотрѣбвали.

— А който се не бои отъ насъ, той и измисли, заб
лѣжи други.

— За кждѣ ли онѣзъ селени сж се упжтили? като п
мълча попита първий, разбира се, безъ да забѣлѣжи отгово
на прѣжния си въпросъ, и като показваше татъкъ на далечна
тайфа селени, които, наредени на върволица, бѣхж удари
направо прѣзъ снѣга. Всички мързеливо се обърнахж къмъ
нъзъ страна и отъ нѣмание на работа наченахж да ги под
граватъ. Единъ отъ селенитѣ, най-подирния, вървѣше нѣка
необикновенно смѣшно, съ расперени ржцѣ и съ увиснала н
страни глава, на която имаше голѣмъ дългъ калпакъ. Цѣл
та му фигура се рисуваше ясно на бѣлия снѣгъ.

— Я го гледай ти побратима Петровичъ, какъ ми
е облѣкълъ! — Забѣлѣжи единъ, като подражаваше на селск
говоръ. Забѣлѣжително е, че арестантитѣ изобщо гледахж
селенитѣ малко отъ високата, макаръ половината отъ тѣхъ
бѣше селени.

— Ама задний, момчета, като ходи сякашъ рѣпа са

— Тѣжко пристжпа, трѣбва да има парици той, заб
лѣжи трети.

Всички се изсмѣхж, но нѣкакъ равнодушно, като-
ли безъ желание. Въ туй врѣме доде една семитчийка, же
отворена и пъргава.

Отъ нея купихж колачета за подаренитѣ петь копѣй
и тутакъ-си ги раздѣлихж равно по-между си.

Единъ младъ момъкъ, който продаваше въ затвора
лачета, зе отъ нея двайсеть и ягко начена да се пазари.
по ѝ отсжсне три, а не двѣ колачета, както се падаше об
новенно. Но симитчийката не скланяше.

— Ами онуй нѣма ли да ми дадешъ?

— Какво още?

— Та което мишкитѣ не го ѣдѫтъ.

— Ухъ да те порази! извика продавачката и се ис-
:викоти.

Най-сѣтнѣ, доде и надзирателя на работата, единъ ун-
ѥръ-офицеръ съ тоежка.

— Ей вий, какво сте тъй насѣдали? Хайде захващайте!

— А-че, Иванъ Матвѣичъ, дайте ни урокъ, продума
динъ отъ „първенцитѣ“, като ставаше полегка отъ мѣстото си.

— А защо не поискахте по-напрѣдъ още въ казарма-
а? Варката разглобете, туй ще ви е и урока.

Както и да е, най-подирѣ станахме и се спуснахме
ъмъ рѣката, едвамъ влечейки краката си. Въ тайфата на часа
е появихѫ „разпоредители“, поне, на думи. Оказа се, че вар-
ата не трѣбваше да се разглобява какъ да е, а трѣбваше,
олкото се може, да се овардятъ дирецитѣ и особенно напрѣч-
итѣ грѣди, които бѣхѫ прибити надлъжъ по дъното на варка-
ı съ дървени гвоздеи, — работа дълга и отегчителна.

— Най-напрѣдъ ще трѣбва да се откове този дирекъ.
Іайте, момчета! забѣлѣжи единъ, който не бѣше никакъ отъ
аспоредителитѣ-първенци, а простъ единъ работникъ, скроменъ
тихъ човѣчецъ, който мълчеше до сега и, като се наведе,
бхвана съ рѫцѣтѣ си дебелия дирекъ, очаквайки помощници.
Іо никой му не помогна.

— Ще го дигнешъ ами — утрѣ! Не ти, ами и баба
ı меца да доде — и тя нѣма да го дигне! — промърмори е-
инъ подъ носа си.

— А-че какъ, бе хора, какъ да захванемъ? Азъ и не
ıамъ... каза засрамений инициаторъ, като остави дирека и
ı исправяше.

— Царската работа се не свършва... какво тъй се
ıкапъ?

— На двѣ магарета една ока слама не може да раз-
Іли, а първи иска да стане... Гарга една!

— А-бе, хора, азъ нищо, се оправдаваше засрамений:
- азъ само тъй...

— Какво, за сеиръ ли васъ ви пратихѫ тука? Или за
ѣщи да ми бѫдете? А скоро-те захващайте! имъ извика пакъ
ıдзирателя, като гледаше съ очудвание на тѣзи двайсеть ду-
ı, които незнаехѫ, какъ да захванатъ.

— Съ бързина работа се не върши, Иванъ Матвѣич

— Та ти и тъй нищо не вършишъ, ей! Савелиевт Бърборко Петровичъ! На тебъ ти казвамъ: какво стоишъ, зяпашъ!.. Захващай!

— Та азъ какво могѫ самичъкъ да направѭ?..

— Дайте ни по-добрѣ урокъ, Иванъ Матвѣичъ.

— Казано ви е — нѣма урокъ. Разглобете варката, и вървете си у дома. Захващайте!

Наченахме, най-подирѣ, но апатично, безъ желание, в разбрано. Дори и ядъ те хващаше да гледашъ на тѣзи яг и силни работници, които, ти се струваше, рѣшително ка че не разбирахѫ какъ да се заловѭтъ за работа. Щомъ то почнахѫ да вадѭтъ първата, най-малка грѣда, — оказа се, тя се чупи; „сама се чупи", обадихѫ за оправдание на на зирателя; слѣдователно тъй не можеше да се работи, а трѣбв ше нѣкакъ другояче да се заловѭтъ. Наченахѫ се дълги и ш роки разсѫждения по-между имъ за това, какъ инакъ да з хванѫтъ, какво да направѭтъ? Разбира се, полегка-легка р ботата доде до псувни, можеше да отиде и по-нататъкъ... Н гледникътъ пакъ извика и имъ замаха съ тоежката си; но гр дата пакъ се счупи. Оказа се, най-сѣтнѣ, че не стигахѫ бра витѣ и че трѣбваше да се донесе още и другъ нѣкой инстр ментъ. На часа пратихѫ двама души, подъ конвой, да земѫ инструменти отъ крѣпостьта, а въ очакване на тѣхъ, всич други насѣдахѫ прѣспокойно на варката, извадихѫ лулитѣ и пакъ ги запушихѫ.

Нагледника, най-подирѣ, плюна.

— Ехъ хора, хора! нѣма отъ васъ да проплаче р ботата! — избъбра той сърдито, махна съ рѫката си и тръг за крѣпостьта, като си въртеше тоежката.

Слѣдъ единъ часъ доде кондуктора. Той спокойно і слуша арестантитѣ, каза имъ, че имъ дава за урокъ да изв дѭтъ още четире грѣди, но така щото тѣ вече да се не чупѭ а да се откъртватъ цѣли, и, при това, имъ опрѣдѣли да разг бѭтъ една значителна часть отъ варката, че тогава ще могѫтъ се завърнатъ въ казармата. Урокътъ бѣ голѣмъ, но, да видиш какъ се запрѣтнахѫ, синковцитѣ! Дѣ се дѣна мързела, дѣ дѣна недоумѣнието! Закънтѣхѫ брадви, зашавахѫ двайсе чиф рѫцѣ: едни отбурмѣвахѫ дървенитѣ гвоздеи, други подлост хѫ дебели колове, съ общи усилия, бърже и масторски отк

ı грѣдитѣ, които, за мое очудвание, излѣгвахѫ сега съв-
цѣли и неповрѣдени. Работата кипѣше. Всички отведнѫжъ
хѫ нѣкакъ пó-умни. Нито излишни думи, нито псувни, всѣ-
ıаеше, какво да каже, какво да направи, гдѣ да застане,
ıъ съвѣтъ да даде. Тъкмо половинъ часъ прѣди биението
ıрабана зададений урокъ бѣ свършенъ, и арестантитѣ се
)нахѫ въ затвора уморени, но съвсѣмъ благодарни, макаръ
спечелихѫ всичко на всичко половина часъ спрямо урѣче-
врѣме. Но относително мене азъ забѣлѣжихъ една особен-
›: гдѣто и да се втикнахъ да имъ помагамъ въ врѣме на
ıата, на всѣкждѣ азъ бѣхъ не на мѣсто, на всѣкждѣ прѣ-
, на всѣкждѣ, кажи, съ псувни, ме пждѣхѫ.

Дори и най-послѣдния парцаланъ, който и самъ-си бѣ-
ıошъ работникъ и който не смѣеше да ръкне прѣдъ дру-
арестанти, пó-пъргави и пó-умни, — и той се считаше
ıраво да ми извика, ако би азъ застаняхъ до него, че ужъ
ърkамъ. Най-подирѣ единъ сербезъ право и грубо ми ка-
„кждѣ се втикате, я се махайте отъ тукъ! Какво се бър-
, дѣто не ви е работа“.

— Влѣзе ли въ капана! на часа пое единъ другъ.

— Ти пó-добрѣ да нарамишъ просѣшка торба, — ка-
и трети, — че тръгни да събирашъ за Богъ да прости, а
не ти е работа.

Принуденъ бѣхъ да стоѭ на страна, а на страна да
, когато всички работѭтъ, нѣкакъ съвѣстно ми бѣше. Но
го наистина тъй се случи, че азъ се дръпнахъ и заста-
› на варката, тутакъ-си извикахѫ: — Ето-нà какви работ-
ı ни пратихѫ; какво ще свършишъ съ тѣхъ? Нищо нѣма
ıаправишъ!

Всичко това, разбира се, бѣше нарочно, защото всич-
това ги забавляваше. Трѣбваше да се погаврятъ съ бив-
дворянинъ, и, наистина, драго имъ бѣше, дѣто имъ се пад-
:оя случай.

Твърдѣ ми е ясно сега, защо, както и спомѣнахъ вече
ıапрѣдъ, първъ мой въпросъ бѣше: какъ да се държѫ, какъ
ѳ поставя между тѣзи хора? Азъ прѣдчувствувахъ, че че-
ıпхти ще имамъ такива сблъсквания съ тѣхъ, както сега на
тата. Но безъ да гледамъ на никакви сблъсквания, азъ се
ихъ да не измѣнѭ плана на моитѣ дѣйствия, който вече
)бмисленъ отъ мене въ това врѣме; азъ знаехъ, че той е

справедливъ. Именно: азъ се рѣшихъ да се държѫ колкото с
може пó-просто и пó-независимо, безъ да показвамъ ни най ма
ко желание да се сближѫ съ тѣхъ; но и да ги не отстраня
вамъ, ако тѣ поискатъ да се сближѫтъ. Ни най-малко да с
не боѭ отъ тѣхнитѣ заплашвания и умрази и, по възможност
да се преструвамъ, че не забѣлѣзвамъ това. Ни най-малко д
се не сближавамъ съ тѣхъ въ нѣкои извѣстни пунктове и д
се не показвамъ снисходителенъ къмъ нѣкои тѣхни навици
обичаи, съ една дума — да не търсѭ тѣхното пълно друга
ство. Азъ се осѣтихъ още отъ първи пѫть, че тѣ сами щѣх
да ме прѣзиратъ за това. Обаче, споредъ понятията имъ (
азъ узнахъ това послѣ навѣрно), азъ сé-пакъ бѣхъ длъжен
да пазя и да уважавамъ прѣдъ тѣхъ дворянското си достой
ство, т. е. да се глезѭ, да се пъчѭ, да се гнусѭ отъ тѣх
да ръмжѫ на всѣка стѫпка, да стоя съ скръстосани рѫцѣ. Е
така тѣ разбирахѫ дворянина. Тѣ, разумѣва се, щѣхѫ да
псуватъ за това, но сé-пакъ щѣхѫ да ме уважаватъ въ душа
си. Такава роля азъ не можехъ да играѭ; азъ никога не съ
билъ дворянинъ споредъ понятията имъ; но за това азъ си д
дохъ дума да не унижавамъ прѣдъ тѣхъ съ никаква отстѫп
нито образованието си, нито убѣжденията си. Ако би да з
хванахъ, по волята имъ, да се подмилквамъ, да се впуска
въ интимности съ тѣхъ и да приемамъ разни тѣхни пороч
навици, за да спечелѭ расположението имъ, — тѣ тозъ ча
би си прѣдположили, че азъ правѭ това отъ страхъ и ма
душие и прѣзрително би се отнесли къмъ мене. А-въ не мо
да служи за примѣръ: той ходѣше у майора и тѣ сами
страхувахѫ отъ него. Отъ друга страна, менъ ми се не иска
да се затворѭ прѣдъ тѣхъ въ студена и недостѫпна вѣж
вость, както правяхѫ поляцитѣ. Азъ много добрѣ виждахъ
га, че тѣ ме прѣзирахѫ, за дѣто азъ искахъ да работѭ, к
то и тѣ, дѣто не се глезѣхъ и не се пъчѣхъ прѣдъ тѣхъ;
макаръ азъ положително да знаехъ, че тѣ подиръ ще бѫд
принудени да си промѣнѭтъ мнѣнието спрямо мене, но сé-па
едно нѣщо страшно ме огорчаваше, именно, че тѣ ужъ им
право да ме прѣзиратъ сега, като си мислѭтъ, че азъ раб
съ тѣхъ само и само да спечелѭ благоволението имъ.

Но, когато свършихме послѣобѣдната работа и се в
нахъ въ затвора уморенъ и измѫченъ, страшна тѫга ме об
пакъ. „Колко хиляди още такива дни ме чакатъ за напр

— си мислѣхъ азъ, — сé такива-нá, сé едни и сѫщи!“ Мълчаливо, вече по мръкнѫло, азъ се скитахъ самичъкъ задъ казармитѣ, покрай оградата и веднага съзрѣхъ нашия Шарикъ, който тичаше право къмъ мене. Шарикъ бѣ наше тъмнично куче, тъй както има ротни, батарейни и ескадронни кучета. Отъ незапаметни врѣмена тó живѣеше въ затвора, никому не принадлѣжеше, всички смѣташе за свои стопани и се хранѣше отъ остатъцитѣ на готварницата. Тó бѣше едно доста голѣмо куче, черно съ бѣли петна, дворно, не много дърто, съ умни очи и съ рунтава опашка. Никой никога го не милваше, никой никога не обръщаше на него никакво внимание. Още въ първия день азъ го погалихъ и му дадохъ отъ рѫцѣ хлѣбъ. Когато азъ го гладѣхъ, тò стоеше кротко, омилно ме гледаше и въ знакъ на удоволствие полегка си махаше опашката. Сега, когато чакъ отъ отзарана не бѣше ме видѣло, — мене, първия, който въ толкозъ години намисли да го погали, тó тичаше и ме търсѣше между всички и, като ме намѣри задъ казармитѣ, съ скимгение се впусна на срѣща ми. Азъ вече не знамъ, какво стана съ мене, но азъ пригърнахъ главата му и захванахъ да го цѣлувамъ; тò се хвърли съ прѣднитѣ си крака на рамената ми и начена да ми ближи челото. „Его-нá другарь, който ми праща орисницата!“ — Рѣкохъ си азъ, и всѣки пѫть, въ това първо, тежко и тѫжно за мене врѣме, когато азъ се връщахъ отъ работа, прѣди още да влѣзнѫ нѣйдѣ, азъ бързахъ задъ казармитѣ съ скачущия прѣдъ мене и съ скимтящия отъ радость Шарикъ, та прѣгрѫщахъ главата му и цѣлувахъ, цѣлувахъ ѭ, и нѣкакво сладко, а заедно съ това и мѫчително-горчиво чувство свиваше сърдцето ми. И помнѭ, па дори и драго ми бѣше да си мислѭ, сякашъ самичъкъ се хваляхъ съ мѫката си, че въ цѣлия свѣтъ само едно сѫщество е останѫло, което ме обича, което е привързано къмъ мене, моя другарь, моя едничъкъ другарь, — моето вѣрно куче Шарикъ.

(Слѣдва).

НАРОДНИ УМОТВОРЕНИЯ.

ЗАДЛЪЖНЯЛЪ СТУЯНЪ ЗАБОРЧЛЯЛЪ.

Задлъжнялъ Стуянъ, зъбурчлялъ,
Ни бяши малку, ни млогу,
Тъкму пиндисе хильяди,
Пиндисе и петь хильяди.
Пиндисе имà дади ги,
Пить-тяхъ ги няма, нидади,
Чи гу бурчлии улувихѫ
И гу ф' тъмницѫ фърлихѫ,
Ф' тъмница чакъ нъ дънуту.
Пустуя Стоянъ ф' тъмницѫ,
Пустуя, малко ни млогу,
Пустуя, девить години,
И никуй *саипъ*[1]) ни излѣзи
Стуянѫ дѫ си извади
Утъ тъмни, влажни тъмници.
Най пудирь сѫ сѫ сдумъли
Пакъ негувитя *бурчлии*,
Чи гу утъ тъмницѫ извадихѫ
И на Стуянѫ думахѫ:
„Стуене, ти, нашъ бурчлийо,
Девить години станъхѫ,
Какъ лижишъ в' тъмнѫ тъмницѫ,
Сига й дисетѫ годинѫ,
Никуй ти саипъ ни излѣзи,
Ний тѫ утъ тъмницѫ извадихми
И ти давъми Стуене
Петь денѫ *мюхлетъ*[2]) утъ днеска.
Мисли Стуене, нъмисли,
Търси Стуене, намяри,
Чи ни пърития зъплъти.
Аку пърития ни плътишъ.
Пакъ си Стуене — ф' тъмницѫ
И йощи пò нъ дънуту.“
Чи станѫ Стуянъ ютиди
Ю бащини си двурови.
Къту ю порти юфлѣзи,
Стуянъ мама си зъвари:

[1]) Саипъ тур. порѫчитель, отговорникъ.
[2]) Мюхлеть тур. срокъ, разстояние, врѣме

Дребни пилита хранжше,
Дребну имъ прусо даваше,
Фърляши, прусо пръскъши,
Младж му булкж митяши,
Митяши равни двурови,
И дребни сълзи роняши.
Кьту Стуянж видяхж,
Викнъхж й двѣтя дж плачжтъ,
Дж плачжтъ, и дж нърежджтъ.
Манж Стуянж питъши:
„Стуене, синко, Стуене,
Зъщо си толкузъ пусърнълъ,
Пусълнълъ, сине, истуфинялъ:
Учи ти, мама, хлътнъли
Дълбоку у глъвжтж ти;
Лице ти, мама, станълу
Желту, блядаву, зилену?
Ни би тж, мама, пузнали,
Аку ни бя ни прудумълъ! . .“
Стуянъ мами си думъши:
„Майну-льо старж майчице,
Кьту мж питъшъ дж кажж,
Праву ту дж ти юбадж,
Зъщо съмъ, мамо, пусърнълъ,
Пусърнълъ, мамо, истуфинялъ;
Щу ми сж учи хлътнъли
Дълбоку у глъвжтж ми;
Щу ми е лице станълу
Желту, блядъву, зилену,
Чи ни мошъ дж мж пузнашъ,
Аку ни бяхъ ти прудумълъ.
Я мълчи мамо ни плъчи,
А питъй меня, майно-льо,
Дъл' ми ся плачи или ня,
Кьту е, мамо, станълу
Девить години какъ лижж
Тъзи й дисета годинж,
У пустж тъмнж тъмницж,
В' тъмницж чакъ нъ дънуту,
Чилешку лици ни видяхъ,
Чилешки глъсецъ ни чувъхъ . . .
Сиги ма мамо извадихж
Моитя грозни бурчлии
Утъ тьмнж гроянж тьмницж
И ми дадухж, майно-льо,
Петь дена *мюхлеть,* дж мислж,
Дж мислж, и дж нъмислж:
Пъритя дж имъ памѣрж,

Нъмѣрѫ, дѫ имъ зъплътѭ . . .
Аку пърития ни найдѫ,
Ни найдя, дѫ имъ зъплътѭ,
Пакъ ще мѫ фърлѭтъ, майно-льо,
У пустѫ тъмнѫ тъмницѫ,
В' тъмницѫ пȍ нъ дънуту . , .
Ачи сѫ чудѭ и маѭ,
Дъли бивул'тя дѫ прудамъ,
Ил' булчи ȁлугъ дѫ имъ дамъ,
Да гу дамъ, ил' дѫ гу прудамъ..."
Мама Стуяну думъши:
„Стуене, идинъ нъ мама,
И туй ли дѫ тѫ нъучѭ:
Ни си бивул'тя прудавъй,
Ни то булчиту зълȁгъй,
Най дѫ ютидишъ, Стуене,
У имотнѫтѫ късъбѫ:
Тамъ имъшъ 'уйчѫ Стъматя,
Вуйчу ти й млогу имотинъ,
Вуйчу си дѫ сѫ пумолишъ,
Дъно тѫ вуйчу пуслушѫ;
Вуйчу ти дѫ тѫ приплъти
Със пеять хильяди грушовя,
Чи ний щимъ дѫ ги исплътимъ.
Къту му пъри пунскъшъ,
Аку тѭ вуйчу пуслушѫ,
Пуслушѫ, дѫ ти пумогни,
Тугасъ ще видишъ, Стуене,
Дъл'тѫ вуйчу ти убичѫ,
Кога си нуждинъ, ниволинъ,
'Ку ти вуйчу ти пумогни,
Яку вуйчѫ си дѫ слушъшъ,
Къту тя вуйчу нъучи.
'Ку сѫ вуйчу ти утриче,
Утриче дѫ ти пумогни
И тѫ ф' тъмницѫ устави.
Тугасъ ще пузнашъ, Стуене,
Кой тѫ е държалъ ф' тъмницѫ
Тъкму ду девить гудини . . ."
Стуянъ мамѫ си пуслушѫ,
Чи станѫ, Стуянъ, ютиди
Праву в' уйчѫ си Стъматя.
Къту нъ порти пухлопѫ
И вуйчу му сѫ юбади,
Нъ ръткини викаше:
„Идети порти утвурети."
И ръткини утидухѫ,
Вититя порти утворихѫ.

Стуянж в' двори введухж.
Стуянъ при вуйчж ютиди
И нъ вуйчж си думъши:
„Добъръ день, вуйчо, Стъмате!“
Вуйчу Стуяну утгувори:
„Далъ ти Богъ дубро, Стуене,
Стуене, дѣти сестрину;
Къкво тж носи, Стуене,
Щъ си тъй рану пудрънилъ?“
Стуянъ вуйчу си думъши:
„Вуйчо-льо, Вуйчо, Стъмате,
Ази сж вуйчо забурчляхъ
Пиндисе и петь хиляди,
Пиндисетя ги исплътихъ,
А пить-тяхъ, вуйчо, нимужахъ,
Чи мж бурчлии зъпряхж
У грознж, тъмнж тъмницж,
Тж лижахъ девить гудини,
Тъзи й дисетж гудинж.
Сига мя, вуйчо, пуснъхж,
Петь дена мюхлеть дадухж,
Дж мислѭ и дж нъмислѭ,
Дж търсѭ и дж нъмѣрѭ,
Пърнтя дж имъ зъплътѭ:
Аку пърнтя ни плътѭ,
Пакъ ще мж фърлѭтъ, вуйчо-льо
В' тъмницж пô нъ дънуту.
При тебя додухъ, вуйчо-льо,
Ти дж ми вуйчо пумогнишъ,
Дж мж утъ тъмницж ютървешъ,
Чи мя й вуйчьо-льо дудялж
Дудялж, и умръзнълж,
Чи язи лекж-пулекж,
Вуйчьо-льо, ще ти исплащъмъ“
Вуйчу Стуени думъши:
„Стуене, мумче какину
Ти имъшъ булчи хубаву
'Ку ми гу зȁлугъ зъложишъ,
Дурдѣ пърнтя исплътишъ,
Не петь хильяди, Стуене,
Десить хильяди дж ти дамъ“.
Стуянъ сж желби нъжъли,
Уброни сълзи два редж:
Нищу вуйчу си ни рѣчи,
Ачи сж нъзать пувърнж . . .
Кѫту си ю тяхъ ютиди,
Майж Стуянж пусрѣшнж
И си Стуянж зъпитж:

„Стуене, идинъ нъ мамж,
Пумогнж ли ти вуйчу ти,
Пумогнж ли ти, или ня?
Зъщо си толкусъ къхъринъ?“
Стуянъ мами си думъши:
„Майну-льо старж майчице,
Меня ми казж вуйчу ми:
„Стуене, момче какину,
Ти имъшъ булчи хубъву,
Аку ми булчи зъложишъ,
Дудѣ пърнтя исплътишъ,
Не петь хильяди, Стуене;
Десить хильяди дж ти дамъ . . .“
Чи стуя Стуянъ, пустуя,
Дудѣ питлитя пруияхж,
Дудѣ сичкитя зъспахж.
Чи си кончиту извади,
Извади, тъ гу въсѣднж
И си на пазарь ютиди,
Тъ си кончиту прудади
Зъ петь стотини грушовя,
Чи купи рубж юнашка
И дългж пушкж буйлия,
И чифте кубуръ пищоля,
И острж сабіж фрингиіж,
И укувани пъласки.
Чи събра Стуянъ и утбра
Ду сидимдисе юнаци,
Юнаци, къту Бушнаци —
Се съсъ зърдави кълпаци.
А чи ги Стуянъ пуведи,
Къту юнаци водяши,
Тиху имъ Стуянъ думъши:
„Ой ми ви вази юнаци,
Се йотбуръ, къту Бушнаци,
Тосъ вечеръ, момци, ще идимъ
Уф' имотнжтж късъбж,
Уф' имотния Стъмятя.“
Вървели щу сж вървели,
Ду Стъматюви стигнъли,
Стуянъ нъ порти пухлопж,
Пухлопж, тихумъ пувикж:
„Я ила, вуйчо, утвури,
Язи ти водіж булчиту,
Залугъ дж ти гу уставіж,
Денья ни додохъ, вуйчо-льо,
Чи мж й угъ хоржтж сръмута.“
Къть чу вуйчу му тъсъ думж,

А чи му води булчиту,
Скочи утъ меки дюшеци,
Радустинъ порти ютключи,
Ютключи порти, ютвори.
Къту портитя ютвори,
Ни си булчиту юфлеви,
Най си юнаци флягухж —
Ду сидимдисе юнаци,
С' Стуянж младж въйводж . . .
Стуянъ Стъматя юлуви,
Чи си Стъматя фнесухж,
Дѣту й тешкуту имани.
Стъмать Стуяну думъши:
„Стуене мумче хубаву,
Стуене дѣти сестрину,
Сестрину дѣти, какину,
Земъйти, синку, Стуене,
Кой колку може дж носи"
Стуянъ вуйчу си думъши:
„Дж земжтъ вуйчо юнаци,
Кой колкт' може дж носи,
Асъ тебя ще тж натварж,
Ти зж мень, вуйчо, дж носишъ. . .
Тебя ти, вуйчо, дусвидя
За петь хильяди грушовя:
Душатж ни ти думиля,
Ами ми вуйчо пуискж,
Булчи си зȁлугъ дж ти дамъ,
Дудѣ пърнтя исплътж,
А чи мж вуйчо ръсплакж,
Расплакж вуйчо, ръстъжи,
Чи си прижиляхъ булчиту,
И старж майкж, стърица,
И мжшкж първж рожбицж,
Рожбицж, вуйчо, мумчанж —
И е нъ тебя кръстинж —
Нъ твойту ими Стъматчу,
Тъ си прудадухъ кончиту,
Дѣту гу й мамж гледълж,
Гледълж, и утгледълж,
Дудѣ бѣхъ вуйчо в' тъмницж!.."
Стуянъ вуйчж си нътвари,
Колкуту може дж носи,
Жълтици се ирмилици
И на вуйчж си думжши:
„Къту утъ тукж путеглимъ
Дж мислимъ, вуйчо, Стъмате,
Чи уф' тъзи нощь ще стигнимъ.

Нъ вьрхъ нъ старж плънинж,
Нъ хъйдушкжтж пулянж.“
Чи пудбра Стуянъ вуйчж си,
Сѐ нъпреди му дж върви,
А чи гу Стуянъ искарж
Нъ врьхъ нъ Старж-планинж,
Нъ хайдушкжтж пулянж.
Стуянъ юнаци думъши:
„Юнаци йотбуръ, юнаци, —
Се съсъ зърдàви кълпаци,
Я пубързъйти, юнаци,
Скору съмаря свълети
Югъ мойту стару мъгари
И му туварж истварети
Дж сж хубъвя утъркаля.“
Юнаци *мене* разбрахж,
Спехж пърнтя утъ негу,
И му глъвжтж утрязъхж . . .
Некж сж пони и приказвж,
Кой искж булчи нъ зàлугъ,
Чи тъквази му е платжтж . . . .

Записана отъ гждуларинж *И. Бжзунковъ* отъ с. Поликраище (търновско)

МАРКО, МИЛИЦА И ПЕТЪРЪ ВЪЙВОДА.

Марку Милици думъши:
„Милице, булка, зъгорке,
Милице, булка, труянке,
Я ръни рану ф' Пундѣлникъ,
Зъпрѣтъй бѣли ржкави,
Зъпъхни[1]) злати скутувя,
Чи утсѣй бръшно варяну[2]),
Пудмяси тясто кисялу,
Юпъли пѣщи камяни,
Чи извий бѣли богачи[3]),
Иски-замански[4]) кръваи,
Извий ги и нъмятъй ги
В' гурѣщи пѣщи камяни,
Нълей ду девить бъклици
Съсъ руйно вину, чървену,
Пу девить йоки — иднъти,
А дисетятж бжклицж —
Съсъ върла бистрж ракиж.
Девить гудини й станълу
И дисетжтж пудбрахми,
Кькъ сми сж зели, Милице,
У майкин'ти ни сме ходили
Нъ гости и нъ повръткн:
Сига, Милице, дж идимъ
Нъ гости и нъ повръткн."
И Милицж сж зърадвж,
Зърадвж, и гу пуслушж:
Ръннла й рану в' Пун'дѣлникъ
Зъпрѣтж бѣли ржкави,
Зъсукж злъти скутуви,
Утсѣж бръшно вȁряну
Пудмѣси тясто кисялу,
Юпали пѣщи камяни,
Извила й бѣли богачи —
Иски-зъмански кръваи,
Извилж и ги й мѣтнълж;

---

[1]) Скутовитѣ обикновенно се запъхвжтъ подъ пояса или се засуквжтъ и се вържжтъ отзадь, или се прѣбирждтъ и се свързкатъ съ опашкитѣ, дѣто носжтъ опашки.

[2]) Брашно варяно не е отъ варъ, ами бѣло като варъ.

[3]) Богачи, боговици, които се мѣсжтъ за голѣми праздници и срѣщу Бждний вечеръ.

[4]) Иски-замански тур., старо-врѣменни.

Нълялж й девить бъклици —
Се с' руйно вину чървену
Пу девить йоки — иднѣтж
И дисятата бъклицж —
Съсъ вьрлà бистрж ръкиѭ.
Милицж Марку думъши:
„Марку-льо първу вянчилу,
Сичку си Марку нъгудихъ
Нъгудихъ и гу нътъкмихъ:
Сига ли, Марку, ще тръгнишъ,
Или за сутрж ще уставишъ?"
Марку Милици думъши:
„Милице, булкж, зъгорке,
Милице, булкж, Труянке,
Аку за сутрж уставишъ,
Утъ пжть, Милице, ще устанишъ;
Намъ ни е пжтю дългичъкъ,
А ми хайди сж ублячи
Съсъ твойтж рубж най-долнѭ,
Най долнѭ рубж, най-грознж,
Чи днесъ е дѣлникъ-пун'дѣлникъ:
Днесъ щимъ, Милице, да излѣзимъ.
Милицж Маркж пуслушж,
Чи сж Милицж юблечи
С' нейнжтж руба най-долнѭ,
Най-долнѭ рубж, най-грознж,
Ачи на Маркж думъши:
„Ави сѫмъ, Марко, гутовж,
Я хайди, Марко, да вървимъ."
Чи сж излѣзли ф' Пон'дѣлникъ
Ф' Пун'дѣлникъ, чакъ пу пладнина
Маклу сж нѣщу вървели,
Вървели два-дни и три-дни,
Вървели, ду три нидѣли.
Минжли пулье широку,
Нъслали гурж зиленж.
Къту присъ гурж вървѣхж,
Марку Милици прудумж:
„Милице булкж Зъгорке,
Милице, булкж Труенке,
Нещу щж дж тж пупитъмъ,
Хътърж да ти ни устани:
Кугиту зж теп' пруваждъхъ,
Утъ хората чувъхъ, Милице,
Чи знаишъ млогу да пѣешъ:
Утъ идно гърлу — два гласж,
Съсъ идинъ язикъ — двѣ думи:
Викни, Милице, тъ зъпѣй,

Дѫ чуѭ и асъ Милице
Твоиту гласи и думи
Ю тъзи гурѫ зиленѫ.“
Милицѫ Марку думъши:
„Марко-льо, Марко, юнако,
Щу ти тукъ пѣсень притрябѫ
Ф' тъсъ пустѫ гурѫ зиленѫ,
Уф' туй плънинье широку?
Тукъ нямѫ селу нъ близу
Ни уфчер'я, ни гувидар'я,
Ни куруджийски падаря . . .
Дѫ викнѫ, Марко, дѫ зъпямъ,
Нъ-ли знашъ, какъ мѫ либеши,
Бре, Петъръ младѫ въйводѫ:
Тука си ходи младъ Петъръ,
Млатъ Петъръ, младѫ въйводѫ —
Става двънайси гудини —
С' своѭтѫ вѣрнѫ дружинѫ.
Дѫ викнѫ Марко дѫ зъпямъ
Глъса ми й многу пручутенъ
Петъръ глъсѫ ми ще чуе
Утъ върхъ утъ Старѫ плънинѫ
С' негув'тѫ вярнѫ дружинѫ:
Петъръ ми глъсѫ пузнавѫ,
Нъ пѫтю ще ни приварѭтъ
И срѣщу нази ще излязътъ,
Кедеръ щѫтъ дѫ ни направѭтъ,
Я бизъ мен' ще тѫ уставѭтъ...“
Марку сѫ люто ръсърди
И въ Милицѫ прудумѫ:
„Щу тѫ е тебя — Милице
Утъ Петрѫ кучи крастъву,
Дури съмъ ази при тебѭ? . .“
Милицѫ булкѫ зъгоркѫ,
Милицѫ булкѫ Труянкѫ
Утъ Марковъ *хътъръ* ни излѣзи:
Викнълѫ й, тъ е зъпялѫ —
Утъ идно гърлу — два гласѫ,
Съсъ идинъ язикъ — двя думи.
Марку сѫ радумъ зърадвѫ
И ѭ зѫ ръкѫ юлуви,
Зѫ ръкѫ, зѫ дясницѫтѫ.
Къту Милицѫ пѣеши,
Цѣлѫ плънинѫ звънтяши
И пищирету икгяши . . .
Утъ дѣ ѭ чухѫ, зъчухѫ
Петруви млади юнаци

Ютъ върхѫ ютъ плъниниатѫ.
Юнаци Петри думѫхѫ:
„Петри-ле глъватарино,
Петри-ле бъйрактарино,
Петри-ле младѫ въйводо,
Девять гудини й станълу,
Какъ тукѫ ний си вардими,
Тъкъ'съ гласъ ни сме чували . . .
Дѫ ли е ягне въбляло,
Или е момà зъпѣлѫ?“
Петъръ юнаци думъши:
„Юнаци — вѣрни другари,
Туй ни е ни йдинъ бъръ-йдинъ,
Най ми й Милицѫ съсъ Маркѫ:
Марку Милицѫ зъводѭ
У мамини ѝ нàгусти,
Нъ гóсти, и нъ пòвръткн:
Хайди си пушки стигнети,
Хубъвя пушки тъпчети,
Тъпчети, путсипети ги,
Кършилъцитѣ натрийтя
Съсъ прѣсинъ бъруть хубъвя,
Кремъннтя имъ стигнети,
Ремьни добрѣ мъжети,
Дѫ ни ви някуй излъжи.
И цървули си стигнети,
Дѫ ни сѫ върви ръзвиѭтъ,
Пу шумѫ дѫ сѫ заплитѫтъ,
Чи ви глъвѫтѫ из'ядѫтъ . . .
Тъ щемъ нъ пѫтю дѫ излѣзимъ,
Маркѫ с' Милицѫ дѫ срѣшнимъ,
А пъкъ асъ божъкъ ще станѫ:
Нъ божъкъ ще сѫ присторѭ —
Съсъ двя патерци пудъ мисци
И съдранъ Петъръ и дрипъвъ —
Съсъ пул'винъ блюду уфъ рѫкѫ,
Нъ пътю ще дѫ излягѫ
Нъ пѫтю, нъ кръсту-пѫтю
И пѫтницитя ще молѭ
Дѫ дърѭтъ, дѫ мѫ пудърѭтъ
Пу идиѫ дребнѫ пърицѫ —
Зѫ буже име дàрбицѫ.
Кътъ сѫ пѫтници пузъпрѫтъ,
Пърицѫ дѫ ми дарявѫтъ,
Тристѫтѫ пушки дѫ испръщѭтъ
И Маркѫ опитъ дѫ свървятъ“.
Какъ рѣчи Петьръ — нъправи.
Кѫту сѫ Марку зъдади,

Петъръ сѫ утъ гурѫ пудади,
Нъ пѫтници сѫ моляши:
„Ой ми ви вази пѫтници,
Пѫтници, морни друмници,
Я мѫ дърети зѫ Богѫ
Пу иднѫ пърѫ дáрбицѫ“
Марку сѫ запря при божъкъ,
Извади пьстрѫ кисиѭ,
Нъ божѫкъ пари дѫ давѫ,
Алѫ гу й Марку ни пузналъ
Чи туй е Петъръ юнаку,
Юнаку, Петъръ въйводѫ,
Най гу й Милицѫ пузналѫ
И Милицѫ сѫ чудеши,
Какъ дѫ убади нъ Маркѫ,
Чи ни е божъкъ ниволникъ,
Ами е Петъръ въйводѫ·
Милицѫ Маркѫ убикули
И гу зѫ кръко застѫпи.
Нъ ли бя той хаберлия,
Къмъ Милицѫ сѫ юбърнѫ
И Милицѫ гу пугледнѫ
И му съсъ глъвѫ въртеши,
И съсъ учи му смигъши,
Тиху, по тиху шепняши:
Марку-льо лудѫ гидийо,
Щу си пъритя харизвъшъ:
Туй ни е божъкъ ниволникъ,
Ами е Петъръ въйводѫ,
Щу варди Старѫ плънинѫ
Съсъ тристѫ момци юнаци.“
Дур' си Милицѫ издумѫ,
И тристѫ пушки пукнъхѫ,
И Маркѫ йопитъ върэъхѫ.
В' два букѫ ю два близнакѫ.
Буенъ си йогънъ сглкнъхѫ,
Нови рогоски пуслахѫ,
Млади агнитѫ заклахѫ,
Сичкитя нъретъ сѣднъхѫ
Дѫ ядѫтъ йощи да пиѭтъ,
А Милицѫ имъ зъливѫ.
Куму филджанѫ пусочи,
Той ни си филджанъ пеумѫ,
Най ѭ зѫ рѫка улавѭ
И ѭ ф' учитя пугледвѫ.
Кътъ сѫ Милицѫ юбърнѫ,
Куги си Маркѫ пугледнѫ,
Марку сѫ мѫки мѫчъши.

Кът̑у сж Марку мърдъши,
Букуви клони свеждъши
И ги у земе бияши
Кът̑у сж Марку пувъркж[1]),
Клонитя в' земе пръщяхж.
Кътъ гу Милицж съгледж
Дребни си съляи юброни
И си на Петра думаше:
„Петре-ле първо либенци,
Май ни ми бяши *муратю* [2]),
Марка на гости да водж,
А най ми бяши муратю,
При тебя да то дувидж,
Да мж ютъ Марка ютървешъ
И главжтж му да земнишъ,
Чи мж е Марку измжчилъ
Тъкму ми деветъ гудини,
Сига й — дисетя дудинж:
Азъ сладъкъ кжшъй ни хапнъхъ,
И слаткж думж ни срѣщнъхъ;—
Я дай ми Петре, я дай ми,
Твоятж пушкж буйлиж
И твойтж сабьж фрингия,
Фрингиж сабья сглубнйцж,
С' дванайси вглоби вглубенж,
Дж идж Маркж дж пусямъ[3])
И дж си Маркж пупитъмъ,
Защо мж ѝ мжчилъ толкози.“
Нъ ли бя Петьръ пусти мжжъ:
Женатж мжжж излъгвж,
Петьръ Милицж пувярвж,
Пувярвж, и сж излъгж,
Чи си ѝ дади пушкжтж,
Пушкжтж, йощи сабьжтж . . .
Кът̑у ги юзе Милицж,
Тя си къмъ Маркж ютиди.
Кът̑у къмъ Маркж утивъши,
Тя му съсъ глъвж въртяши
И с' бѣли зжби скриптяши
И си на Маркж думъши:
„Дѣх' гиди Марко юнако,
Я чакъй дж тж пупитъмъ,
Къкви мж мжки мжчъши

[1]) Пувъркж, повърка, повърта, повъртява, увива, навива, усуква, върти.

[2]) Муракь, т. цѣль, намѣрение.

[3]) Да посямъ, да посѣкж, както да угрѣж, дж угрямъ, да налѣж да налямъ, да испѣж да испямъ и т. и.

Тъиу ни девить гудини:
Тъзи й дисетж гудинж! . ."
И къту доди при Маркж,
Извади сабьж зглубницж,
Глъвжтж дж му утрѣжи.
Замахнж дж гу пусиче —
Тя ни си Маркж юдари,
Най си вжжьятж ютсѣчи
И Марку скочи нъ крака,
Тъ му сабьжтж пудади.
Къту зе Марку сабьжтж,
Милицж Марку думъши:
„Хж сига — Марко юнако,
Дж видж и дж разбирж,
Дж ли си юнакъ нъдъ юнакъ:
Кой е по юнакъ ут' двама ви,
Дъли е Петъръ въйвода,
Или е Марку юнаку? . ."
Марку нъ леву зъмахнж
Дур' сж нъ дясну убьрни
Тристжтж млади юнаци
Нъ лешъ, пустилкж нъправи:
Съмичъкъ Петъръ юстанж . . .
Петъръ Милицж молжши:
„Милице, булкж хубъвж,
Милице, булкж, Маркувж,
Милице булкж, загорка,
Милице, булкж, труенки,
Двѣтя ми ючи извъди,
Салъ мя съсъ душж юстави,
Нъ кръстунжть мж исправи,
Съсъ пул'винъ блюду — у ржкж,
Черни румъници дж вървжтъ,
Пу пържж дж мж дърувжтъ,
Дж ти прудавътъ Милице,
Твоету умну юнашству."
И Милицж гу пуслушж,
И му ючитя извади,
Тъ гу нъ пжтю юстави . . .
Къту Милицж тръгвъши
Нъ Петра дарбж пудъри
Иднж жълтицж рубийкж —
Утъ леватж си пилешкж.
Кътъ гу дъреши думжши:
„Къту ти й драгу, Петри-ле,
Нъ просякъ дж сж приструвъшъ
На утъ менж бужж дарбицж . . ."

[За]писана отъ гждуларинж *И. Бжзунковъ* отъ Пуликраище (Търновско).

Оброкъ Святаго Трифона.

За изобилие на лозьята, на 1-ий Февруарий.

Обичай въ с. Самоводени (Търновско).

Една седмица прѣди праздника на Св. Трифона, избиржтъ отъ селото нѣколко почетни селяни, които ги упълномощявжтъ да събиржтъ изъ селото жито. Събира се обикновенно до 15—16 крини жито. Това жито се продава съ наддаванне и, отъ паритѣ му, купувжтъ единъ овенъ (празъ). Слѣдъ това отивжтъ срѣдъ лозьята при опрѣдѣления забитъ камъкъ, който се намѣрва на една равна поляна, която се зъве *оброчище*. На тая поляна заклавжтъ овена, та го сварявжтъ на ястье — оброкъ. Сѣкий отъ селенитѣ, който дохажда на оброка, донася отъ дома си: една пита хлѣбъ, бъклица вину, и една печена кокошка. Като бжди сичкото готово, сичкитѣ священници отъ селото се събиржтъ при оброка и извършвжтъ общо масло-освящение и водоосвящение. Освятеното масло го заравыжтъ подъ оброчния камъкъ, а святената вода ж раздемвжтъ селянитѣ и сѣкий отива на лозьето си и го поръсва съ святената вода. Слѣдъ това се завръщжтъ сички на оброчището при ястьего, постилжтъ трипеза и изяджтъ, какго оброка, тъй и своето, що сж донели отъ дома си, но отъ оброка — отъ овена, сѣкий си зема по една голѣма лъжица ястье — оброкъ и заноси въ дома на домашнитѣ си. Като заплатыжтъ сичкитѣ разноски за оброка, колкото пари останжтъ внясжтъ ги въ черковната касса.

Въ нѣкои мѣста селянитѣ си носыжтъ и сажди и като отрѣжжтъ нѣколко пржчки отъ лозата посипвжтъ отрѣзаното мѣсто на пржчката при чукана и ги притисквжтъ съ пръсть, за видыжтъ, да ли ще се намокрятъ саждитѣ отъ млѣзгата на пржчката. Това се прави да се увѣрыжтъ, да ли сж зели да се наливжтъ лозовитѣ пржчки. За това, този праздникъ се зъве и *Трифонъ-зарѣзанъ*.

За Трифона-зарѣзана има легенда, въ която се разказва, че когато Трифонъ рѣзълъ на лозье, Свята Богородица отивала да си чете, слѣдъ четириси дни, подирь рождението на Исуса Христа и носяла си и дѣтето — Христоса и минувала край Трифона. Той и билъ братъ и, като ж видѣлъ, рѣкълъ

ума си ето: „нашата кучка съ кучето на ржцѣ“. Св. Богородица знаяла, що мисли, но не му казала нищо. Като си чела е върнала, казала на жена му: „иди, мари, булка на лози занеси сажди, да *зашкрумишъ* на Трифона носа, че го отза“. Трифоновата жена отишла и го сварила, че рѣже и ному здравъ и на мѣстото си. Трифонъ, като ж видѣлъ, попиталъ ж, защо е дошла. И тя му разказала, каквото ѝ рѣкла Богородица.

„Азъ рѣжж тъй, а ни рѣжж тъй“, рѣкълъ той на жеси и, като рѣкълъ, не рѣжж тъй“, показалъ съ косѣра и си рѣзълъ прѣдъ неж носа[1]). Жена му тосъ часъ извадила саитѣ и му зашкрумила носа. И отъ тогава, ушъ, останълъ обичай да зарѣзвжтъ и да посипвжтъ съ сажди пржчки. Тука явно се види, че тая легенда е скроена послѣ въ време на християнството и Трифонъ е замѣнилъ нѣкой язичесбогъ, а може би и самаго Вакха (Баха, Бахуса). И тогае скроена и легендата по кроя на нѣкоя друга языческа легенда и черквата е зела подъ свое покровителство оброка, освятява корбаня (овена) на оброчището, да святи масло, го заравя въ земята и т. н. Не ще съмнѣние, че маслото заравя да варди лозьята отъ градъ и други поврѣди и да кага на изобилието. У насъ има много подобни обичаи, коисж замѣнени съ нови ужъ чисти християнски, както и горя. Корбанитѣ и *оброцитѣ* сж много старо нѣщо. Самото и*брокъ* явно ни показва, че се обрича нѣкому корбанъ за що да се умилостиви.

Оброцитѣ сж правжтъ най-вече да умилостивжтъ нѣкосвятого да варди отъ градъ и, ако нѣкои лозья ги бие нѣлко години наредъ градъ, тогава избирхтъ между лозьята, нѣкое високо мѣсто, поляна, забивжтъ на неж камъкъ и обчжтъ оброкъ на онзи день, когато ги е билъ града и коктъ корбанъ на оброчището, както се каза горѣ.

---

[1]) У Лѣсковецъ въ еднж черква има една стара икона, на която е изразенъ Св. Трифонъ съ дигнжтъ надъ носа си косѣръ.

На Игнажденъ

На Игнажденъ, сутрината рано, най-старата домакиня отъ дома става и зема въ едно ръшето *ичумикъ* или *капл-* *джа* (лимецъ) и, като отиде на лѣглото на домочадието сѣе върху лѣжащитѣ и говори: „Въ тъзи кѫща да се родятъ тъзи година много: кокошки, патки, пуйки, гѫски, кончета, те лета“ и т. н.

Въ този день не си ходятъ единъ другиму въ кѫщи и домашнитѣ не сѣдатъ никакъ на столъ. Това се прави да се въдятъ домашнитѣ птици. — А у нѣкои села, който ги *поле-* *зи*, т. е., който доди у кѫщата имъ, трѣба да сѣдне и да по- стои малко задъ вратата на сламата, която е смѣтена отъ кѫ- щи и е направено отъ неѭ *гнѣздо*. Дѣто се прави това, срѣ- щу Игнажденъ мажатъ потона и посипватъ съ плява мазането която сутриньта рано се смита и се прави спомянатото гнѣздо. Сѣкий сѣда ужь да мѫти, за да имъ лѣгатъ отъ рано и по- често квачкитѣ да мѫтятъ.

Нѣйдѣ пъкъ варятъ жито и домакинята, като земне е- на шепа, фърля изъ куминя на горѣ до три пѫтя. Кога слѣ- затъ отъ лѣглото си кокошкитѣ, домакинята снѣма веригата от веригницата, свързва ѝ двата края съ пояса си, направя от неѭ колело на двора и въ това колело насипва храна и ѣдатъ кокошкитѣ. Това се прави да бѫдатъ кокошкитѣ цѣло лѣто, и пиленцата имъ, оградени, съ желѣзна верига, за да не могатъ да ги грабятъ пилящитѣ (соколитѣ) и да ги мрать

Въ врѣме на язичеството, на тоя день трѣба да е и- мало нѣкой праздникъ на покровителя на домашнитѣ птици, н трѣба да се изслѣдва какъ се е зъвялъ тоя день; това дѣ да е се се е завардило поне въ нѣкой ѫгълъ на нашето отечество

Ц. Г.

Приказка.

„Иди се ни вижь,
Ти ни знашъ нищо,
Прави каквото щешъ."

Нѣкое си врѣме, едного момка го помолили три моми да се ожени. Първата имала зестра: кѫща и другъ имотъ, втората имала много пари, а третята нѣмала нищо. Момъка, като се чудялъ, коя отъ тритѣ да си избере за жена, отишелъ при царь Давида, да го научи, какво да прави и коя отъ тритѣ да земни. Като му разказалъ сичко, царь Давидъ го проводилъ при сина си Соломона, който билъ тогава малко момченце и играялъ съ връстницитѣ си, като му казалъ: Хе-етамъ онзи е Соломенъ, иди него попитай, да ти каже, коя отъ тритѣ моми да си изберешъ за жена. Момака отишелъ при Соломона и му разказалъ сичко отъ игла до конецъ. Соломонъ, като изслушалъ сичкото, рѣкълъ му: „Иди се ни вижъ. Ти ни знашъ нищо. Прави каквото щешъ".

Момака като не можалъ да разбере нищо отъ Соломоновитѣ думи, отишелъ пакъ при баща ну Давида. Царя, като видѣлъ, че момака се връща при него, попиталъ го: „Какво ти каза Соломонъ?" — Нищо, отговорилъ момака, той ме распѫди и ми каза: „Иди се ни вижь. Ти ни знашъ нищо. Прави каквото щешъ." „Соломонъ добрѣ ти е казалъ, му рѣкълъ царь Давидъ, но ти не си го разбралъ. Той ти казалъ: „ако земнишъ първата, която има кѫща и другъ имотъ, кога се разсърди, ще ти викне: „Кѫщата и имота сѫ мои: „иди се ни вижъ!" Ако земнишъ втората, която има много пари, като се разсърди, ще ти каже: „паритѣ сѫ мои: „ти не знашъ нищо!" А, ако земнишъ третьята, която нѣма нищо и не ти е донесла зестра, тя, и като се разсърди, винаги ще ти казва: „прави каквото знашъ, азъ не ти се мѣсѭ въ работитѣ."

Записана въ с. Самоводени. *Ц. Г.*

НѢКОЛКО ДУМИ ЗА НАРОДНИТѢ ПОВѢРИЯ И ШИКОВСКАТА СВАДБА ВЪ С. КАЛИПЕТРОВО.

Миналата година се запознахъ съ Г. Д. Димитровъ, който бѣше ученикъ въ специалния классъ на Духовното училище въ г. Търново и, като узнахъ, че е отъ с. Калипетрово — Силистренско, азъ го попитахъ, отъ кои е — отъ Гребенковци ли е, или отъ Шиковци, защото знаяхъ, че въ Калипетрово Българитѣ се дѣлятъ на двѣ племена: Гребенковци и Шиковци. Г. Д. Димитровъ ми каза, че е отъ Шиковци. Тогава азъ го замолихъ, като си отиде по распуста — ваканциитѣ, да ми опише частитѣ на колата и нѣкои отъ тѣхнитѣ народни обичаи. Сега, като доди пакъ да си продължава учението, той ми донесе описание на колата и прѣдлагаемото описание на тѣхната — шиковската — свадба и нѣкои повѣрия, които прѣдлагами тъй сѫщо при свадбата. Въ описанието на колата нѣма нѣщо важно: имената сѫ почти сичкитѣ нашански обикновенни, но има нѣкои и турски-дели-ормански.

Свадбата, както се вижда, е завардила много отъ старитѣ славянски обряди, и има много, което е сходно съ свадбитѣ въ Търновско, но пакъ не сѫ сичкитѣ обряди и тука на цѣло завардени. За да можемъ да си съставимъ пълно понятие за българската свадба съ сичкитѣ ѝ обряди, обичаи и пѣсни, трѣба да се събере сичко най-подробно отъ сичкитѣ страни, дѣто има Българи, защото отъ всецѣлото нѣгдѣ се е завардило едно, нѣгдѣ — друго: онова, което е изоставено замѣнено съ друго, а нѣгдѣ нѣкои нѣща, като не ги е имало, се замѣнили съ други, тѣмъ сходни, и пр. Тука *рѫчоника* се състои отъ три-разсохато дърво, и въ срѣдъ разсохитѣ — босилкова китка, обкичена съ пуканки и на тритѣ му върха има по фарокосана ябълка, което прѣдставлява нѣщо като скиптъръ, а у пѣсеньта *не се казва рѫченикъ* а — *елхѫ*: „Я си откупи кумчо-льо тънката елха...“ Тука явно се види, че първоначално е било елха, а послѣ, като не е било възможно да се намѣри елха, употрѣбили три-разсохато дърво, окрасено съ босилякъ, пуканки, вмѣсто синци или бисерь и позлатени ябълки. Елхата

ри свадбитѣ, е играла, а и сега играе, голѣма роль, както у ичкитѣ Славянски племена, тъй и у Власитѣ — и сега йоще. У Ѣсковецъ (Търновско) и до сега е останало обичай да носѭтъ елена клоната елха, на която, между ставицитѣ на клонитѣ, риспособявѫтъ фаракосани ябълки и по клонитѣ вържѭтъ поюви, *язми* и други платове за украшение. Тъзи елха служи мѣсто байракъ и байрактаря, — на конь, ѭ носи прѣдъ свадата, а, кога играе хорото, тя стои забита срѣдъ хорото. Тѣзи лхи ги доносвѫтъ святогорскитѣ поклонници отъ Рилската ланина, когато се връщѫтъ отъ Св. Гора на скоро слѣдъ Коада и се отбивѫтъ да се поклонѭтъ и на Св. Ивана Рилски. а Колада тѣ гледѫтъ да бѫдѫтъ на Св. гора вече. И който онесе такава елха, като ѭ земѫтъ за свадбитѣ, отъ всѣка вадба му привързвѫтъ, у елхата, по единъ хубавъ пошъ, кои о стоѭтъ на елхата чакъ догдѣ се свършѫтъ сичкитѣ свадби най-послѣ, така обкичена, му ѭ заносѭтъ — това му е нарадата, дѣто ѭ е носилъ и вардилъ толкова пѫть[1]). А, дѣто емогѫтътъ да намѣрѭтъ елха, правѭтъ *хоругва* отъ правъ ъргъ, съ китка босилякъ, и бѣлъ платъ — пешкирь.

По много обичаи и по язика си Шиковци приличѫтъ а шумнянци, разградци и на ония Българи, които сѫ останаи изъ Доброджа и край Черно море — а тая група много ькъ прилича на малорруситѣ. Има нѣкои названия на прѣдмѣитѣ, които сѫ *еднакви* съ малорускитѣ, наприм. на вареното ито (блюдото, коливото) тѣ казвѫтъ *кучья*, а малоруски *кугья*; на воденицата — жерка, рус. сѫщо, на воденичния каькъ — *жерновъ* руски — сѫщо, на чутурата (кутела що чуаме соль) — *стѫпа*, русски *ступа*, на пепела — *попелъ* м. . — сѫщо, на вѣнцитѣ (въ устата, около зѫбитѣ) — *десни* - руски сѫщо. Женския имъ костюмъ е много сходенъ съ алоруския женски. Произношението на ерито (ъı) е завардено ьй сѫщо както и въ Велико-руситѣ; нъı — нѫй, въı — вѫй и н.; падежи има много зъвардени отъ стария язикъ, които а сходни и съ м.-русскитѣ: *дай*, *чиляку тому*, » кликай чияка того. Мѣстоимението *и* — вмѣсто *го* е завардено. Юса (*ѫ*) произносѭтъ по дебело отъ насъ въ Търновско.

Тъзи группа обѣма, както се каза часть отъ: Доброд-

---

[1]) Кога носѭтъ елхитѣ, свивѫтъ имъ клонитѣ къмъ върха, обвивѫтъ ѣлата елха съ платно и, като ѭ прѣвържѫтъ на телтията, доносѭтъ ѭ неврѣдима цѣла и зелена.

жа, цѣло Шумненско, Ръзградско, Русненско, Свищовско, и
простира чакъ до р. Витъ, но се дѣли на племена, които
различавжтъ по костюма си

Като се отхвърли хипотезата за татарско-финско, ор
ско-чудско, турско-тюртменско и т. н., происхождение на пъ
витѣ Българи, които сж дошле на Балканския полу-остро
прѣзъ Доброджа, трѣбва да се приѣмни, че *тая група*
именно останала отъ първитѣ прѣселенци въ Българ
която е отъ *скитскитѣ славяни*, *Бугари*, които най-пос
прѣди прѣселението си сж живели на *рѣката Бугъ* (Бя
Блъгъ?), отъ която сж си получили и името Бугари, бжга
Блъгари. И тѣзи Българи сж биле *срѣдньото звено* меж
Велико-руси и Мало-руси и сж живѣяли най-напрѣдъ на юг
въстогъ подъ името Утругури (Вжтру-гури, вътро-гори), Кутр
гури (Кжтру гури, Кжтро-гори) и Вънгури (Вънъ-гори), кое
може да се тълкува *Срѣдно-горци* или Вътро-горци, *Подгорц*
(Кжтру горци), които сж живѣяли на ребрата на горитѣ (на
тритѣ) и *Вънгорци*, които сж живѣяли въ польетата — вън
отъ горитѣ. И, когато сж дошле тука, Горцитѣ и Подгорц
тѣ сж се заселили въ горитѣ — въ Шумненско и днешенъ Д
ли орманъ. Подгорцитѣ — край тѣхъ камъ Дунава въ ру
ненско, а Вънгорцитѣ сж уловили равнитѣ польета, на го
къмъ Витъ и Влашко, Молдова и равна Венгрия, дѣто сж б
ле най въ голѣма група. Тъй зета работата, трѣбва да
различавжтъ Маджаритѣ отъ Венгри, отъ които първитѣ пос
сж се смѣсили съ Венгритѣ и сж ги завоевали. Като се пр
ѣмне това естественно дѣление, тогава се развързва и заплет
ния вжзелъ на старата Българска история. И до кога да
историита ще доди до това заключение, защото сегашнитѣ прѣ
положения сж *несъстоятелни*, които прѣдполагжтъ, че дош
не славяне българи, основали царство, съединили нѣкакви
славяни, дали имъ името си въ замѣнж за язикъ и се изгуб
ли!.. Ний вѣрвами, като гледами язика, нравитѣ, обичаи
и типа, че тѣзи българи сж биле. *славяно-скити* отъ юго-
точната най-развита група. Които сж биле сродни съ тука
нитѣ тракоилирийци и смѣсванието е станало естественно
незамѣтно. Дѣто казвжтъ че първитѣ българи си изгубили яз
ка и народностьта и сж слѣли, съ тукашнитѣ славяни, това
само едно *прѣдположение*. Истината е, че тия два язика с
се слѣли, както сж се слѣли до нѣгдѣ си племената, но и

несь се различавжть. *Ний днесь говоримъ и на двата я-ика.* Падежитѣ и произношението на ж като (ъ) въ срѣдата, ринадлѣжи на пришелцитѣ Българи, а разглобенитѣ падежи, ь *на* (Р. и Д), принадлежжть на тукашнитѣ тракийски и ми-ийски славяни, но ний употрѣбявами днесь и двѣтѣ форми: Моли се Богу — и моли се на Бога, дай майци си — и дай а майка си, кажи Ивану и — кажи на Ивана, дай коню сѣ-о и — дай на коня сѣно, кому и — на кого, дай ѝ — дай *а неьж*, дай *му* и дай *на него* и т. н. Орж и оръмъ, ковж ковьмъ, пишж и пишьмъ, носьж и носьмъ, сновж и сновьмъ т. н. и т. н.

Отъ стария български-язикъ, язика на пришлитѣ Бълга-и — най-много и най-чисть се е завардилъ въ Доброджанско, Iумненско, Провадийско, Разградско, *както и би трѣбало а бжде.*

Съ разглобенитѣ падежи, безъ неопрѣдѣлително наклоне-ие и безъ причастия, язика е завардѣнъ най вече въ Тракия - у черно-дрѣхитѣ тракийци, които се распространяватъ и въ го-западна Македония. Тия тракийски племена *нетрѣба* да мѣсжтъ съ *дошли славяни*, защото, ако бѣхж тѣ *дошли лавяни,* тѣ щѣхж да си завардытъ *принесения язикъ*, как-сж го завардили Сърбитѣ, Харватитѣ, Бошнацитѣ и Далма-нцитѣ. Не е можалъ тъй лесно въ цѣлото население да се мѣни до тая степень — да си изгуби падежитѣ, неопрѣдѣли-лното наклонение, причастията и т. н., както не сж ги изгу-или Сърбитѣ, Харватитѣ и т. н. Този язикъ *съ* четертѣхъ чле-*тъ, та, то, тѣ; въ, ва, во, вѣ; съ, са, со, сѣ; нъ, на, , нѣ,* които сж толкова, *колкото сж и показателнитѣ ѣстоимѣния, сж тракийски язикъ*, който е по *единъ кж-кпъ* съ арнаутския, влашкия и даже съ грѣцкия. И това о-омно тракийско племе е прѣобладало съ язика си надъ донесения лгаро-скитски язикъ и *постоянно прѣобладава* и *днесъ* и из-стя българския съ падежитѣ. Ново-книжовния ни язикъ, отъ нь на день, *става сé пó тракийски.* Българскитѣ форми изолирвжтъ като *архаизми.*

Ето това е *тó*, по нашето мнѣние, *изгубването* на лгарския язикъ и мнимото *уславянчване* на българитѣ. У-авянчването тука си нѣма мѣстото, а *утракийчването е ло и зема* върхъ надъ българския язикъ, защото Тракитѣ

сѫ биле, както сѫ и до сега, по-много отъ славянитѣ-скит
т. е. Българитѣ.

Между іѣхъ има заселени и отъ скитскитѣ-българи, н
тѣ сѫ въ равнитѣ польета и въ плодороднитѣ котловини, дѣ
языка и до днесь се познава и различава отъ языка на пла
нинскитѣ мѣста, въ които *сѫ биле и сѫ* и до днесь заселен
Тракиийцидѣ. Пришелцитѣ Българи сѫ биле земледѣлци и ско
товъдци: тѣмъ имъ сѫ трѣбвали польета и равнини и тѣ с
ги заселили. Языка, пакъ ще повторѭ, е живъ свидѣтель на това

Ако бѣхѫ пришлитѣ Българи: *татари, фини, тюр
ки* и незнамъ какви азиятски орди, каквито ги сѫ вгълпил
въ главата си, нѣкои историци, отъ тоя языкъ най вече *щѣш
да се заварди въ ония мѣста, дѣто сѫ се заселили най
напрѣдъ* и сѫ основали държава, а напротивъ, тамъ се намѣр
ва *най чистъ славянски языкъ*, най-близъкъ до малорускія
и велико-руския, а именно въ горѣпомѣнатитѣ мѣста около Шу
менъ и Разградъ изъ Добродожа и т. н. и народнитѣ обичаи
прави, както и самия типъ — най близки до упомянатитѣ сла
вяни, ако се прйзнавѫтъ поне тѣ за славяни. Скитскитѣ славян
— *Бугаритѣ* сѫ се слѣли съ *трако-славянитѣ* — смѣсили
се, смѣсилъ имъ се и языка и се образувало българска държа
ва *съ два языка* и двѣ племена. И языцитѣ, *смѣсени сѫще
ствуватъ* и до днесь и който иска да ги чуе, да се вслуш
въ говора, да чуе пѣснитѣ, пословицитѣ, поговоркитѣ и т. н
и да се взрѣ въ типа на лицата и въ характера: това сѫ жи
ви лѣтописи, които никога нѣма да излъжѫтъ никого проница
теленъ наблюдателя.

Както искѫтъ да доказвѫтъ послѣдователитѣ на онія
които мислѭтъ, че Българитѣ сѫ азиятска орда, а тракитѣ с
се изличили отъ свѣта, това е, по нашето мнѣние, най есте
ственното пай логичното разрѣшение на заплетения отъ визан
тийскитѣ лѣтописци български въпросъ. Врѣмето скоро ще д
подкрѣпи думитѣ ни.

Ц. I.

Народни повѣрия.

Има много нѣща, за които не се знае отъ дѣ си водѭтъ
[н]ачалото и за които не може се каза, че сѫ истинни, нъ ва-
[жн]ото е това, че нашия народъ ги пази и поддържа и до день
[дне]шенъ. Това сѫ нашитѣ народни вѣрвания (суеверия).

Ето азъ ще изложѫ нѣкои отъ тѣхъ.

Повечето отъ кѫщитѣ на нашитѣ селяни, даже и сега,
[сѫ] покрити съ тръстъ (камъшъ) и куминитѣ (баджитѣ) имъ сѫ
[нап]радени отъ прѫти, измазани добрѣ, тъй щото не се запалватъ
[отъ] горѣнието на огъня. Ако селенина си събори кѫщата, то
[се] пази да не би да изгори тѣзи сѫчки отъ разваления ко-
[ми]нъ, като вѣрва, че послѣ, когато му дойде смъртния часъ, не
може да издъхне лѣсно, нъ ще се мѫчи много.

Пазятъ тъй сѫщо да не горѭтъ хомотъ, копаня, кори-
[то,] да не прѣдѫтъ срѣщо пѣщьта, когато е запалена за пече-
[не]е на хлѣбъ, и то, особенно, да не прѣдѫтъ на прѣлца[1]) кѫ-
[щ]ка, защото, ако человѣкъ върши това, той, при умиранието
ще прѣтърпи голѣми мѫчения. По тъзи причина, когато нѣ-
[кой] человѣкъ или, особенно, нѣкоя жена умира, и не може да
[пр]ѣдаде душа лѣсно, нъ се мѫчи много, тогава, за да ѝ помог-
[нѫ]тъ чудѭтъ се, дали не е горила споменѫтитѣ нѣща, или да
[н]е прѣла срѣщо пѣщьта, и затова поставѭтъ при главата ѝ
[прѣ]лца, копаня, корито, хомотъ и въобще каквото и да е отъ
[спо]менатитѣ нѣща.

Вѣрвѫтъ йоще и това: да не се мѣси и пече квасенъ
[хл]ѣбъ въ недѣля, защото, както квасния хлѣбъ се надува, тъй
[и] хората отъ кѫщата, дѣто не се пази това, ще се разболяватъ
[и] ще умирѫтъ отъ такива болѣсти, именно отъ подуваниe на
[ко]რмаха или на цѣлото тѣло въобще.

---

[1]) Прѣлца-хурка съ подножие, съ столче, въ което се забожда хурката.

Празднуванието на „великитѣ четвъртъци."

Отъ Великденъ до възнесение (Спасовъ денъ), както всѣкой знае, има шесть недѣли и въ всѣка недѣля — по единъ четвъртъкъ и тѣ сж шесть. Слѣдъ прѣминуванието на Великденъ, нашитѣ селяни, много строго празнуватъ тия шесть четвъртъци. Въ всѣкой отъ казанитѣ четвъртъци селенитѣ празнуватъ; тѣ почти не впрѣгжтъ въ тия дни воловитѣ си. Особенно се пазжтъ да не идятъ да орятъ, защото така сж запомнили, че, който оре, или каквото и да работи въ тѣзи четвъртъци, ще бжде блъснатъ отъ гръмъ (свѣткавица). Въ тѣзи четвъртаци особенно пазжтъ да се непобиватъ коли, тъй кото, тукъ при тия работи се чува тракание, то опасно е да не би человѣкъ да бжде убитъ отъ гръмъ за наказание на тия работи и чукания, въ тѣзи, тъй нарѣчени „Вел. четвъртъци." Съ голѣмо прѣзрѣние погледватъ на жена, която отиде въ такъвъ четвъртъкъ на чушмята и захване да чука — буха, опранитѣ си дрѣхи.

Туко ще чуешъ завикали си една друга женитѣ: „марий, еди коя си жена зачукала, запрала на чушмята, прокопсаницата . . . днесъ ли намѣри да го опере това нѣщо. Ама зеръ тя не мисли, че Господъ ще іж блъсни тамъ на мѣстото ѝ, я?"

Въобще, въ тѣзи четвъртъци считжтъ за не добрѣ да се работи каквото и да е, макаръ било то и закърпвание на нѣкаква си дрѣха или каквото и да било нѣщо, което се употрѣбява въ работа. — Съ една дума всичко, което може человѣкъ да носи съ себе си и да го употрѣбява, когато ходи на работа. Защото, ако има при себе си такъвъ прѣдмѣтъ, работенъ въ единъ отъ тѣзи четвъртъци, страшно е и опасно за него, да не би да бжде поврѣденъ или убитъ, въ врѣме на гръмотевица.

Расказватъ примѣри отъ такива случки, че ужъ нѣкога една млада булка си скърпила илечето въ такъвъ единъ четвъртъкъ, и, кото ходила прѣзъ лѣтото на нива, заваляло единъ день дъждъ, загърмѣло, затрѣщяло силно, и то на близо при хората, при които е била и тъзи млада жена. Тогава всички захванали да се чудятъ и да се питатъ, да ли нѣма по между тѣхъ нѣкой да е работилъ нѣщо си на великитѣ четвъртаци! Тогава младата жена се догадила, съблѣкла си тъзи дрѣшка (илечето) и іж хвърлила. Слѣдъ хвърлянието, тъзи дрѣха била раскъсана съвсѣмъ и вече не се видѣла кждѣ се дѣнала.

Ако нѣкой работи въ споменатитѣ вел. четвъргъци, дру- хора го укоряватъ затова, защото, споредъ него, търпятъ занието всичкитѣ, напр. цѣло село. Какъ става това? Ето », случава се много пъти, не дай Боже, да пада градъ, кой- постошава всичко: и жито, и лозья, и овощия и всичко, та нитѣ като си знаятъ, че има такива дни да се пазятъ, за не се случаватъ подобни нещастия, то, щомъ се случи тако- нѣщо, хората изведнъжъ си наумяватъ какво сѫ правили въ ва важни дни; и отъ дълбочината на сърцето си говорятъ. оредъ работитѣ ни и Богъ ни надарява, тъй ни се пада, ото забравихме вече и Бога, и днитѣ си и всичко. До ко- добрѣ си пазяхме всичко, каквото знаемъ отъ дѣда, отъ , такива нѣща, сполай на Бога, не ни се случавахѫ. Безъ ва нѣщо то не може да бѫде, нъ баремъ се не е бивало толкова . . .“ И токо виждъ, захванали да хулятъ, и да про- нтъ тѣзи, за които тѣ мислятъ, че ужъ не сѫ испълнявали , за което добрѣ знаяли, че е тъй, и че не пазили това, о трѣбвало да се пази [1]).

---

[1]) Въ 1883 г. менѣ ми се случи въ единъ отъ тия Велики четвъртъци, и се скѫса хълката на орчика (чекевията) на талигата, при село Криво- на источната страна — на дѣсния брѣгъ — на р. Иекъръ и, като го вър- съ връвь, додохъ въ Криво-долъ. Викахъ ковача (циганинъ) и го карахъ и направе нова хълка, но той се отказа съвършенно, като каза, че тоя е Великъ четвъртъкъ и не смѣе да чукне, защото, щомъ узнаятъ селе- , ще го накажѫтъ съ глоба. Азъ молихъ и кмета и училищнитѣ настоя- но и тѣ ми казахѫ, че въ тия четвъртъци не чукѫтъ нищо, за да не не градъ. И единъ отъ селенитѣ се обади, че миналия четвъргъкъ, защо- укналъ на ралото си единъ клинъ, го глобили петь лева.

Азъ, разумѣва се, разбрахъ каква е работата, че не може да се върви ізъ народнитѣ обичаи, каквито и да сѫ тѣ — прави или криви иги по- хъ да ми дадѫтъ единъ ветъ цървулъ, когото накиснъхъ и нарѣзахъ на чки, та си направихъ отъ кожа халка и чакъ на другия день ми напра- нуждната желѣзна халка. Тѣзи праздници въ старо врѣме сѫ ги варди- ългаритѣ вредъ, но сега, въ по голѣмитѣ села, зехѫ да не обрѫщѫтъ вни- е на тоя старъ обичай, който се е завардилъ йоще въ с. Калипетрово и га споредъ нашия дописникъ.

Въ Басарабия тракийскитѣ Българи (прѣселенци въ 1791 г.), слѣдъ ка- засуши, събирѫтъ пръстъ (кьртьятъ) отъ сичкитѣ огнища и пѣщи изъ го село и ѭ хвърлятъ въ водата (рѣка, езеро), а, ако узнаятъ че нѣ- направилъ нова пещъ *прѣди Георьовъ-день*, събарятъ ѭ и чакъ кога у- дъждъ ѭ правятъ изново. — Ц. Г.

Мартински Сѫбботи.

Други дни, които тъй сѫщо пазѭтъ селенитѣ, за да н би да се поврѣди храната и всичко, каквото и да е посято в земята, сѫ: „Мартенскитѣ Сѫбботи.“ Въ тия сѫбботи хора (особенно женитѣ) не работѭтъ, а най-много се пазятъ да не б дѫтъ (шиѭтъ), защото, както боде иглата, тъй ще се набоде житото, т. е. да не би да бѫде нападнато отъ насѣкомй жит мушици, защото ако такива мушици се появѭтъ, тѣ испояда и испиватъ съвсѣмъ зърното, кога е йоще въ млѣкото си. I тъзи причина се старaѭтъ да пазѭтъ тѣзи нѣща, за да не б да се пострадва отъ подобни нещастия.

Отъ първий Мартъ до деветий, обикновенно не такѫт не въртѭтъ чикрѫкъ (не си навиватъ масуря). Това го пазѭ заради туй: да не се случаватъ голѣми бури, които да огрѫ ватъ цвѣта или плода отъ овощитята, а тъй сѫщо и житото. В тѣзи деветь мартенски дена не мажѫтъ, което пазѭтъ зара това, да не става суша прѣзъ годината. Тъй сѫщо и не перѫт защото както ще се бѣлѣѭтъ опранитѣ дрѣхи въ тѣзи дни, т ка ще се бѣлѣе и града, за когото ги е страхъ, да не би падне толкова много, щото да исcтроши всичко. Ето защо п зѭтъ строго всичкитѣ тия спомѣнати нѣща. Мажението и пр нието се пази не само въ първитѣ деветь дена на Марта, а и въ всичкитѣ мартенски сѫбботи. Прѣзъ тѣзи сѫбботи се па строго и това, да не се накача на огъня, или да ся тура че но котле, или черна тенджера, за да не се появява глав (главнѭ) въ житото, понеже ако се появи тъзи главня, то ж тото до сущъ не го бива и хлѣба става черъ.

лска свадба (свадба шиковска[1]) въ с. Калипетрово).

Селската свадба обикновено се захваща отъ Петъкъ ве-
)та. До петъка вече всичкитя роднини на момака и на мома-
знажгъ за свадбата, и, ако тия роднини имжтъ момичета или
ічета, привикватъ се да слугуватъ. Момъка (младоженеца) по-
ква своитѣ роднински момчета и момичета, а момата и тя по-
ква своитѣ си. Повиканитѣ отъ момъка, негови роднински мом-
а, се наричатъ *девери*, а момичетата *зълви*. Повиканитѣ пъкъ
страна на момата, нейни роднински момчета за свадбари,
наричатъ *слугари*, а момичетата се наричатъ *слугарки*. Де-
итѣ и зълвитѣ се викжтъ да шетътъ у момака, а слугаритѣ
лугаркитѣ у момата. Тѣзи момичета и момчета се проваж-
ъ послѣ да *кълесватъ* другитѣ по-далечни роднини и ком-
ітѣ. Калесванието става тъй: земжтъ едно или двѣ момичета
момчета една бъклица, пълна съ вино и тръгвжтъ отъ кж-
на кжща. Кжто доджтъ въ кжщата на нѣкого, поздравявжтъ
казватъ „много здрави отъ чича, уйча, свака и отъ буля или
леля,“ вече разбира се какъвто имъ е бащата на момъка, а
ю и майка му; ако е свако, ще кажжтъ: „много здрави отъ
ка и отъ леля, да додитѧ на свадба.“ Ако ли пъкъ имъ е
нината-уйчо ще кажжтъ: „много здрави отъ уйча и отъ буля“
це ги поканятъ на свадба, като дадѫтъ на всичкитѣ въ кж-
да пижтъ отъ виното въ бъклицата. Сжщото правжтъ и слу-
итѣ и слугаркитѣ отъ страна на майката и бащата на мома-
която ще се жени.

Въ петъка вечерьта, събиратъ се и у двѣтѣ мѣста, —
)мака неговитѣ роднини и комшии, а у момата нейнитѣ и пра-
ъ *засѣвъ*. Засѣва става по напрѣдъ у момака, и послѣ у мо-

---

[1]) Шиковска казвамъ ето защо, защото въ Силистренския Окржгъ има
вида Българи: I-во *Шиковци* и II-ро *Гребенци*. Има и цѣли села отъ гре-
нъ има ги и въ нѣкои села размѣсени съ Шиковци, както напр. въ с.
петрово, то е болшинството му отъ Шиковци, нъ има една часть и Гре-
, та тѣзи два вида Българи се различаватъ, както по говора си, тъй и
ного други нѣща, напр. по обичай, дрѣхитѣ и други.
Какво означава името *Шиковци* йоще не е извѣстно. На латински
значи сухъ, необразованъ, крѣпъкъ, силенъ. Sicani, orum, m. Сикани,
ий народъ при р. Тибъръ, отъ който една часть послѣ се прѣселила въ
ия Virg. Sicania. Сикания, островъ Сицилия. *Ц. Г.*

мини. Прѣди да засѣжтъ засѣва у момака, вълвитѣ се облич
добрѣ и отиватъ у момини, да ги викатъ на засѣвъ. По п.
като отиватъ, тѣ пѣжтъ разни пѣсни на високо. Когато отид
въ домътъ на момата, поздравяватъ и ги поканватъ: „сватови
додите у насъ на засѣвъ." Слѣдъ поканванието, моминитѣ
приематъ, както трѣбва, приканватъ ги да сѣднатъ на трап
та и да похапнатъ. Когато си вуематъ отъ трапезата, вълі
се вдигатъ и си отиватъ назадъ, пакъ съ пѣсни. Подирь
вече пристапватъ къмъ засѣванието. За засѣванието обикно
но натъкмяватъ едно момче и едно момиче, били тѣ роді
ски или не, нъ непрѣмѣнно гледатъ да бадатъ *дѣца отъ*
вата женидба на родителитѣ си, на които родителитѣ
са *живи*, и при това момчето и момичето да не бадатъ *н*
заведени, нито заварени, нито пъкъ *природени*. Засѣ
става тъй: момчето и момичето отиватъ при нощовитѣ, едн
отъ едната имъ страна, другото отъ другата, вземать ситот
брашно, поставятъ въ брашното пръстена на момъка (съ ко
сгърчатъ нощовитѣ, подирь замѣсванието), турятъ и двѣ па
били тѣ по десеть или по двайсеть пари, и, като държатъ
тото момчето отъ едната страна на нощовитѣ и момичето
другата, захващатъ да сѣжтъ и обикалятъ три пати нощові
Като направятъ това, тогава връщатъ пръстена на момъка, за
а отъ двѣтѣ пари едната взема момчето, а другата момичето.
гава замѣсятъ една прѣсна пита, нъ смѣсена съ малко
и я турятъ въ огьня да се пече. Като се опече питата
вятъ я на една синийка (софра) и върху неи — една п
орѣхи и тогова излизатъ на двора. Тамъ гайдата засвирв
лавятъ се на хоро: врѣдъ хорото стои една жена съ п
и орѣхитѣ. Като обиколятъ нѣколко пати, хорото се разв
тогава повикватъ момъка (зетя) и го накарватъ да се о
къмъ исхожданието на слънцето (истокъ) и жената прѣчупв
тата надъ главата му — първо на двѣ части и послѣ тѣз
части както са една върху-друга, прѣдига ги и ги прѣ
тъй щото питата става на четири равни части, а пъкъ о
тѣ расхвърля пзъ хората на разни страни. Слѣдъ прѣчупв
то на питата, частитѣ до като се държатъ още надъ глав
накарватъ го да вземе най горнята часть; тъзи часть зан
и раздаватъ на тѣзи, които са били въ кащи, а другит
чупватъ по между си тѣзи, които са на двора и съ т
свършва засѣва у момъка. Като направятъ засѣва у момъ

тъ се и отиватъ у момата. Тамъ пакъ сѫщото момче и сѫщо-
момиче засѣватъ, като извършватъ всичко по сѫщия начинъ,
кто и у момкови, само че отъ питата замѣсена у момкови
насятъ малко тѣсто и у момата. Отсѣватъ и тамъ брашното
сѫщия начинъ, разбира се и тука турятъ въ ситото пари
пръстена на момата, съ когото стържатъ нощовитѣ подирь
мѣсванието. При замѣсванието на питата смѣсватъ и тѣстото,
несено отъ момковата пита и пакъ поставятъ малко квасъ, и
гава замѣсватъ. Като се опече питата, зематъ пакъ орѣхи, нап-
вятъ хоро и подирь хорото, по сѫщия начинъ хвърлятъ орѣ-
тѣ, а питата расчупватъ надъ главата на момата на четери
сти, тя взема най-горната, която расчупватъ изъ кѫщи, а дру-
гѣ три части раздаватъ изъ двора, и подирь това вече засѣ-
се свършва. Тогава момковитѣ хора се врѫщятъ у момъка,
другитѣ си отиватъ всички по домоветѣ си. Въ този сѫщия
черъ се прави и това: и у момака, и у момата направятъ по
и медени питки, зематъ и едно гърне вино и постѫпватъ тъй:
итѣ взема момичето, а виното момчето и обикалятъ кѫщата
три пѫти, и кѫдѣто се срѣщнатъ, казватъ си *добра срѣща*
подирь вече изядатъ тѣзи питки и испиватъ виното момчета-
и момичетата и тъй, като извършатъ всичко това, оставатъ
че съ надѣжда за другия день, т. е. за сѫбботата.[1])

Въ сѫббота сутреньта отиватъ у кръсника съ гайдата,
сятъ му ракия, поиграватъ и се връщятъ пакъ у момкови.
дирь това отиватъ да носятъ армаганъ въ дома на момата.
о какъвъ е армагана: Когато наближи да правятъ свадбата,
мата сватови се спогождаватъ по-между си относително арма-
на. Бащата на момата иска отъ бащата на момъка по нѣщичко
всичкитѣ свои роднини. Първо взема за всичкитѣ си домаш-
по скъпички нѣща, напр. за себе си сукнена салтамарка и
жената си капладисана или не; за синоветѣ си ботуши, за
хитѣ си взема тъй сѫщо по нѣщо и внуци ако има и за тѣхъ
вземе по едни кундури или бутушки, за дъщеритѣ си хуба-
салтамарки и за по далечнитѣ си роднини — поне по едни
щa, тъй щото става доста много. Като се утъкмятъ двамата
тови, какво да вземе момина баща отъ момковия или просто
, зетя, отиватъ, накупуватъ заедно всичко това, и, като го ку-
тъ, момковия баща го донася въ дома си, та щомъ дойде сѫ-

---

[1]) Защо се извършватъ всички тѣзи нѣща никой не знае.

ботата (срѣщо недѣлята, въ която ще се вѣнчеѭтъ), земѫтъ
и го занасѭтъ въ момини, дѣто сѫщеврѣменно момковитѣ ро
нини пъкъ огледватъ даръть на момата. Въ сѫббота, когато
носѭтъ армагана, момата нарежда въ кѫщи всичко, каквото
приготвила да дари момковитѣ роднини, а тъй сѫщо и кръсн
ка и всичкитѣ свадбари; т. е. нарежда си прикята (даръ). К
гато се мръкне, бащата на момъка, заедно съ единъ или два
роднини, отвѫтъ пакъ у момини да занесѫтъ никяфа[1]) (пари, ко
то зема момата, види се заради моминството си). Ако момата
искала да ѝ се направѭтъ дрѣхи, врахеля срѣбърни (гривн
мингиша (обици), тогава се дава по-малко никяфъ т. е. о
6—700 гр, ако ли не е искала дрѣхи, врахеля, обици и д
тя това всичко го иска и го земи въ пари, които нарича „па
отъ *вънчанието ми*."

Като се утъкмѭтъ, за никяфа, момковия баща и другит
бивши съ него, се връщѫтъ въ дома му. Въ момковия домъ т
гава има трапеза готова за кръсника. Като свършѫтъ всичко т
ва, ставатъ и отиватъ за кръсника, когото довеждатъ и гощ
ватъ почти цѣла нощь срѣщо недѣля, играѭтъ му, пѣѭтъ и
като се стараѭтъ да му угодѭтъ, както трѣбва вече. Въ този в
черъ, кръсника, когато ще иска нѣкои нѣща за развлѣчение, и
просто да се намира на работа; иска тѣзи нѣща аллегоричес
отъ кумецътъ си (т. е. отъ неговитѣ поканени да шетатъ), ко
то, ако могѫтъ да отгадаѭтъ тия аллегорически изрѣчения, и
му донесѫтъ исканото, а ако ли не, тѣ бивѫтъ принудени
търсѭтъ, да питѫтъ нѣкои по-стари и, кът узнаѭтъ какво е и
каното, тосъ часъ го поднасѭтъ на кръсника. Ето азъ ще и
ложѫ нѣкои отъ тѣзи аллегорически изрѣчения. Кръсника иск
„дайте ми кофата съ катраня" — значи черъ медъ варенъ (ма
жунъ); „снемете ми слънцето или мѣсеца" — значи една прѣ
на медена пита; дайте ми Айшениния (Айше-кѫдѫна) учукуръ -
значи зелникъ (милина, точено); „дайте ми осьта на жерката
— значи празъ лукъ, когото, като носѭтъ, върzватъ го уж
като наистина осьта не могѫтъ да ѭ носятъ; „иди се п
отаркаляй, изъ трънето, та каквото се полѣпи по тебя, да и
го донесешъ" — значи пчеленъ медъ (т. е. както пчелата, х
ди и каквото полѣпне по неѭ прави го медъ) — „дай
ми кривата брадва" — значи плешка отъ кокошка, „коя б

[1]) Никяфа въ Лѣсковецъ се зъве *нáнизъ, угърлица.*

[2]) Жерке, мелница, воденица.

билянки“ — значи маслини — „конски лайна“ — значи табани (смокина); „червени моми,“ значи ябалки „двѣ моми пѣятъ задъ Дунава, доведете ми ги, да ми попѣятъ“ — двѣ званчета, „донесете ми една бъчува съ деветъ дъна“ — тръсть, „донесете ми два коня единиятъ-бѣлъ другиятъ-червенъ впрѣгнати“ — солницата съ соль и пиперь и мн. др. И тъй, като се повеселѭтъ и нагощаватъ кръсника[1]), най-послѣ той си отива и, слѣдъ като прѣнощувѫтъ, дохожда недѣлния день, въ който вече взематъ булката.

Въ недѣля сутреньта на стрѣхата на момковата кѫща има затикнътъ байрякъ отъ нѣкоя хубава пъстра кърпа и на върха на байрака една варакосана ябълка. Въ сѫщо врѣме гайдата свири на сундурмата (чардака), ракията, принесена съ шишенцето, отъ която ще си посръбнѫтъ и ще земѫтъ да бръснѫтъ зетя.

Момчето, колкото и да е младо и да нѣма нужда отъ бръсняние, то, като ще се жени, непрѣмѣнно трѣбва да се бръсне, и смъкнътото руно дигѫтъ и държѫтъ до смъртьта му, та го турѭтъ заедно съ человѣка въ ковчега му. До като се свърши това, двама души, бащата на момъка, или пъкъ ако има по голѣмъ братъ и още единъ человѣкъ, отивѫтъ у момини да видѭтъ, да ли всичко сѫ угодили на свата си, или има йоще нѣщо останало. Въ това врѣме всичкитѣ други свадбари вече се наготвѭтъ и подирь нѣколко врѣме тръгвѫтъ за булката.

Зетя се качва на едни кола намѣтнатъ съ *бойлия каплама,* и при него — една или двѣ млади жени, които се наричатъ *етърви* и една двѣ *зълви,* а отъ прѣдъ на колата стои едно момченце и държи байрака. Подирь зетьовитѣ кола вървятъ други кола за дрѣхитѣ (за прикята) на булката. Зетя цълува рѫка на кръсника и слѣдъ това тръгвѫтъ. Разбира са най напрѣдъ върви кръсника и по подирѣ — зетя и свадбаритѣ, а пакъ гайдата свири, а деверитѣ и зълвитѣ играѭтъ на *буяницъ,* извиватъ го и се провикватъ радостни и весели. Кото дойдѫтъ до вратницата на момата, намиратъ ѭ затворена и надъ вратницата — една висока върлина, на върха на която има една хубава кърпа. Единъ отъ деверитѣ се покачва, снима кърпата и тогава сватовитѣ вече отварѭтъ вратницата и свадбаритѣ влизѫтъ и се спиратъ прѣдъ кѫщата. Тогава единъ деверъ

[1]) Като казватъ кръсникъ, не се разбира само едно лице, нъ може да сѫ 5—10 даже т. е. съ семейството си и роднинитѣ си.

взема това дръвце, на което бѣше кърпата върху вратницата, другий взема едно гърне съ вино и единъ кравай, разбира отъ кжщи на момата, и тръгавжтъ да обикалжтъ кольята и ... китѣ свадбари, които сж дошле съ зетя. Този, който носи дръвцето носи и кравая, а другия носи въ лѣвата си ржка и гърнецето съ виното, а въ дѣсната — държи ножъ. Като ще тръгвжть да обикалжтъ, първия подава дървото, а втория сѣче с ножа, тръгвать на около двамата по различни посоки. Там ... то се срѣщнжтъ, втория пакъ сѣче дървото и послѣ на мѣсто, отъ което сж тръгнжли испърво, пакъ се срѣщжтъ, тъй ... щото. Това дръвце става на три части, които подавжтъ на зетя да ги хвърля. Едната часть зетя хвърля срѣщу кжщата на момата, втората — подирѣ си и третата къмъ исхожданието на слънцето. Въ това врѣме въ двора на момата има трапеза ... единъ отъ зетьовитѣ хора сѣда, на когото двѣ моми отъ сватовитѣ (отъ слугаркитѣ на момата) поднасжтъ единъ *пѣтелъ* ... *вънецъ на шията* още и покритъ съ кърпа, и пѣятъ слѣдущата пѣсень:

„Я си откупи, сватольо заложничето,
Не е за много, сватольо, не е за малко;
За деветь стотинъ.
Четиртѣхъ оставямъ, сватольо,
Петьтѣхъ ти вемамъ."

Слѣдъ свършванието на пѣсеньта свата взема пѣтела ... дава на момичетата по 20 пари и тѣ си отивжтъ. Въ това врѣме гайдата свири. Кръсниковитѣ, наредени единъ по единъ, ... тѣхъ отъ страната деверитѣ и зълвитѣ, а задъ деверитѣ ... зетя, който ужъ все надоло гледа и се срами, а пакъ въ сжщность очитѣ му сж къмъ кжщи . . .

Настава врѣме да се дарьжтъ деверитѣ и зълвитѣ, тогава момината майка, или нѣкоя нейна роднина излиза на прага на вратата съ едно ръшето пълно съ даръ — ризи, кърпи, мисаля, чумберя и др., и ще дари, нъ за да не побърка, кому какво трѣбва да се даде, то отива една жена отъ зетьовитѣ роднини, или братовица му, ако нѣ има, или друга по-близка при сватята и показва, кому какво ще се дава. Нъ прѣди да се пристжпи къмъ даръть, момата излиза съ единъ новъ саханъ, който бива нарочно приготвенъ отъ майка ѝ и въ който има ... во огледало, нови чехли, една чашка и просо. Момата излиза на вънъ, зема огледалото отъ сахана, оглеждва се въ него срѣщу

сватбаритѣ, а слѣдъ разпръсва насрѣща имъ просото, и си влиза въ кѫщи. Сега вече ще пристѫпятъ къмъ даряванието на деверитѣ. Человѣка, комуто се поднесе пѣтела, сега е напрѣдъ вратата, държи пѣтела, прѣставлява си го *атъ* и го дига и посачва на разни страни. А понеже дѣца се натрупватъ и не оставва свободно мѣсто, да вървятъ деверитѣ и зълвитѣ, които ще даярятъ, затова той туку притрива пѣтела по-край лицата на тѣзи, които стоятъ тамъ на близо и отваря пѫть. Най напрѣдъ пристѫпва сѫщия деверъ, напр. брата на зетя, ако има и другъ братъ, пристѫпва и той, послѣ сестрата и подирь тѣхъ пристѫпватъ къмъ дара деверитѣ и зълвитѣ отъ най-близкитѣ роднини, послѣ по-далечнитѣ и най-послѣ — тѣзи, които не сѫ роднини, ами сѫ комшийски или приятелски дѣца. На братята и на сестритѣ дарявѫтъ ризи, разбира се, ако сѫ единъ или двама братя и една сестра, а на другитѣ — вече по-долни нѣща напр.: мисаля, чумберя, кърпи и др., а именно споредъ близостьта на роднинството. Всѣкой отъ даренитѣ спуска въ рашетото, въ което е дарътъ, по десеть пари, и като се връщѫтъ назадъ, гайдарджията засвирва на рѫченика и дарения вдига си за хатъръ поне рѫцѣтѣ и тропва два три пѫти, до като дойде до кръсниковитѣ. Когато дойде до кръсноковитѣ, захваща на редъ да се рѫкува и имъ цѫлува рѫка, а тѣзи, които сѫ възрастни и не толкова близки роднини на зетя, само се рѫкуватъ съ кръсника. Когато прѣдарятъ вече, единъ отъ деверитѣ (ергенъ) олавя зетя за рѫката; кръсницата тръгва напрѣдъ и девера, като води зетя, върви подирь нея, а подирь зетя — една или двѣ жени, или братовица, или други близки роднини и влизатъ въ кѫщи при момата. Въ кѫщи при момата, отъ нейнитѣ роднини има една жена, тъзи жена държи една запалена свѣщь, и щомъ зетя вземе да влиза, тя угася свѣщьта, като че ужъ зетя да не вади на кѫдѣ е момата. А пъкъ на вратата нарочно закачѫтъ една свѣщь, та щомъ влѣзѫтъ въ кѫщи, етървитѣ, които сѫ съ зетя и които прѣдварително знаятъ, че има свѣщь, взематъ ѭ и ѭ запалватъ, като че ужъ на инатъ на тамкашната жена, която угася пъкъ своята свѣщь срѣщо зетя и ѭ хвърля въ огъня. Като запалятъ свѣщьта, етървитѣ съ това искѫтъ да покажѫтъ своята внимателность, т. е. — че, макаръ зетя да е останълъ въ тъмнината, нъ тѣ пакъ намѣрватъ свѣщь, и пакъ ще го приведѫтъ при бѫдѫщата му булка.

Тука кѫщата се прѣставлява тъмна, прѣставлява се ка-

то мѣсто ново и съвсѣмъ не познато за зетя, дѣто, ако той остане самичакъ, не ще знае дѣ да отиде, и заради това етървитѣ се постараватъ по-скоро да намѣрятъ свѣщь и да го приведятъ при момата. Когато затя се намѣсти вече при булката, тогава девера, който го е въвелъ въ кѫщи, си излиза, а етървитѣ приръгватъ зетя къмъ момата. Онъзи жена, която гасеше свѣщьта срѣщо зетя, сега тя приръгва момата къмъ него (зетя). Подирь туй, вече кръсницата зема да прѣбули момата. Прѣбулванието винаги го извършва момиче, въ съвсѣмъ рѣдки случаи, когато нѣма поне близко роднинско на кръсника момиче, булката се прѣбуля отъ жена. Кръсницата зема булото (червена кърпа-чемберъ) и съ него три пѫти прѣкръстя булката (прави кръсно знамение), и подирь туй забожда булото на главата ѝ, украсено съ тъй нарѣчения желтъ телъ (който се употрѣбява за такание). Подирь туй кръсницата зема една чаша вино, пие до три пѫти срѣщо булката, като ѝ казва „наздрави кумице“, послѣ дава и на булката и тя пие до три пѫти, като намахва съ глава и послѣ останалото излива назадъ прѣзъ главата си.

При прѣбулванието пѣятъ слѣдующата пѣсень:

„Мар' дѣ го видя, мома Иванкиле[1]), че го залюбя?
Видѣхъ го, мамо, видѣхъ го, сноще на клайцу[2]);
Той конь напува, мила мале, азъ ризи перя.
. . . .“

Или пакъ тъзи:

„Не ли ти ѝ мило мама Иванкиле, червения чемберъ?
Мило ми е мило мамольо, ам, какъ да сторя!
. . . .“

Кръсницата, като прѣбули, излиза си вече на вънъ и, заедно съ другитѣ кръсникови, сѣда на трипезата, която е приготвена всрѣдъ двора. Въ сѫщото врѣме деверитѣ и зълвитѣ, и тѣ биватъ насѣдали да се хранятъ въ нѣкои комшии или въ маазата, ако ѭ има или дѣто и да е.

Слѣдъ излизанието на кръсницата отъ кѫщи, етървитѣ оставатъ при зетя, тогава дохожда майката на булката съ едно пахарче вино и пие до три пѫти срѣщо него, като казва: „на здрави зетко“; послѣ дава и на него и той пие до три пѫти и казва: „на здрави“, и послѣ тя му казва „да си простенъ, зетко, сѣдни и той сѣда на трипезата. Прѣди да ста-

[1]) Казва се името на момата.

[2]) Клайцъ се нарича чушмата.

не прощаванието, прѣдъ зетя слагжтъ трипеза, да го гощаватъ. На трапезата се слага и *тиляръ* (солница), който нарочно бива направенъ за булката отъ нѣкое нѣйно роднинско момче. Двѣтѣ етърви, които сж при зетя, исипвжтъ солта и зематъ тиляря, изливатъ виното и взематъ пахарчето; взематъ още и онзи саханъ, съ когото булката пръскаше просото, взематъ го заедно съ чехлитѣ, чашката и огледалото, които бѣхж въ него, и бивжтъ готови вече да тръгватъ.

Казахме че кръсницата подирь прѣбулянието излиза вънъ и сѣда на трипезата. Когато кръсниковитѣ се гощавжтъ, тогава слугаркитѣ имъ турятъ на главитѣ *вѣнци* (само на мжжетѣ, разбира се) отъ босилякъ, а на гайдаря — отъ липови кори направенъ вѣнецъ, въ видъ на корона. Тѣзи вѣнци ги приготвжтъ слугаркитѣ въ сжббота вечеръ, срѣщо недѣля, а на гайдаря бива онизанъ съ бѣлъ бобъ и една дълга, червена пиперена чушка на върха. Приготвятъ и единъ *ржченикъ*, т. е., едно три-четалато дърво, между четалитѣ туренъ босилякъ, окаченъ съ патлаци отъ мамуля [1]) (пуканки), а на върха на клончетата туржтъ по една варакосана ябълка. Този ржченикъ го поднасжтъ двѣ слугарки на кръсника на трапезата, въ сжщото врѣме, когато поднасятъ и вѣнцитѣ. Когато го донесжтъ испѣватъ слѣдующата пѣсень:

Я си откупи, кумчольо, тънката *ехла*,
Не е за много, кумчольо, не е за малко
Не е за малко за деветстотинъ.
Едната пращамъ кумчольо, осемтѣхъ земжмъ.
. . . .

Тогава кръстника имъ заплаща по нѣщо и си взема ржченика, и слѣдъ като се по нахранжтъ, ставжтъ, извеждатъ булката и си отивжтъ. Бащата извожда булката и зетя съ *кованъ опасъ* (срѣбърни коланя), която напрѣди до освобождениението сж ги носили момитѣ но сега ги извождатъ повече съ кърпа (червенъ чомберъ) или пъкъ съ *верига*. Прѣди извождането имъ дохожда бащата, и ги прощава, първо — булката, а послѣ зетя. Бащата цалува булката по челото и по двѣтѣ рамена, послѣ сжщото направя и съ зетя. Подирь бащата дохожда майката, братята, сестритѣ и роднинитѣ. Като се свърше

[1]) Мисирь.

прощаванието вече, бащата взема кърпа или вѣрига[1]), съ която обгръща главитѣ на младоженцитѣ и ги извожда на вънъ. Въ това врѣме пъкъ деверитѣ натварвѫтъ дрѣхитѣ на булката и тръгвѫтъ вече. Като тръгнатъ, то булкинитѣ майкини хвърлѭтъ подирѣ имъ по едно котле (бакрачи) вода, за да имъ повърви като по вода. Още до като тръгватъ, деверитѣ гърмѭтъ съ пушки, а, когато излѣзѫтъ вече на улицата, налавятъ се съ зълвитѣ и играѭтъ тържествения буяницъ. Единъ отъ деверитѣ носи кръстниковия рѫченикъ, постоянно го движи, провиква се, и токо ту на самъ ту нататъкъ завърта наловенитѣ на буяницъ. Този деверъ бива винаги единъ отъ добритѣ играчи. Дрѣхитѣ (прикята) занасѭтъ направо въ къщи, а свадбата отива въ черкова. Тамъ вече по обикновенному пристѫпвѫтъ къмъ вѣнчалния обрѣдъ.

Подирь вѣнчаванието отправѭтъ се за въ дома на зетя; деверитѣ пакъ гърмѭтъ съ пушки и слѣдъ това играѭтъ на буяницъ до кѫщи. Щомъ се вѣнчеѭтъ младоженцитѣ, тосъ часъ, ще видишъ дѣца, възрастни хора, накачили се на коньe и припускомъ отиватъ у зетьови да вземѫтъ *мюждя*, че идяла свадбата. Мюждята, която имъ даватъ, е по едно пишкирче, което вържѫтъ на юздитѣ на коньетѣ. Едвамь тия мюждеджии се махватъ, и ето свадбата достига. Деверитѣ и тѣ двама по двама се впускѫтъ за мюждя и, като ѭ вземѫтъ, се съ ихкание и играние се връщѫтъ срѣщу свадбата. Свадбата дохожда, спирѫтъ колята прѣдъ кѫщи, но зетя не иска да слиза. Майката на зетя постила бѣло платно отъ колата по сълбата, а по нѣкога и чакъ до вътрѣшния прагъ. Младоженеца стои на колата съ булката и сé не ще още да слиза. Нѣкои хора отъ свадбаритѣ токо видишъ земѫтъ ужъ да прѣтурвѫтъ колата, за да го свалѭтъ, нъ той се не плаше. Намѣрението на зетя е: дано баща му и майка му да му харижѫтъ нѣщичко. Туко видишъ роднинитѣ или комшиитѣ завикали на баща му и на майка му: „Хайде, бе, *джанъмъ*, харижете имъ по нѣщо." Бащата все още се *назландисва*, та нищо не харизва; свекървата изведнъжъ се показва джомертъ (щедра) и харизва ли харизва: „какво иска булката, бе. джанъмъ, хади кобилцата съ котлитѣ да е нейна; нѣка пощовитѣ да сѫ нейни, помято

---

[1]) Вѣригата, съ която ги извожда бащата има това значение, че съюзътъ или свръската имъ да бѫде тѫй дълговрѣменна, като вѣрига, да бѫде тѫй твърда, като желѣзото, щото да се не нарушава никога.

(това сѫ което измитѫтъ пещьта) да е нейнъ, е, друго какво иска йоще!?“ Хората захващатъ да викѫтъ: „хади де вречете се отъ малко-малко, че тѣ (младоженцитѣ) ще слѣзѫтъ“. Единъ отъ свадбаритѣ взелъ едно остро дърво, спрѣлъ се при стѣната и слуша, какво ще каже майката или бащата, да бѣлѣжи; той нощовитѣ, кобилцага, помито които каза свекървата вече ги е надраскалъ на стѣната. Свекъра се накани и харизва вече: „на първата овца, която се обагне, агнето ѝ да бѫде тѣхно“. Туко видишъ писаря търъ-търъ по стѣната, бѣлѣжи и не испуска нищо и очаква да бѣлѣжи и това, което ще харижe свекървата. Ето и тя изведнъжъ, —: „първата клочка, която насадѭ, нека бѫде на булката, заедно съ пиленцата;“ писаря пакъ бѣлѣжи; и, ако зегя пакъ не слиза, тогава може би (ако има) ще му харижe нѣкое теле: „ако се отели телицата, телето ѝ тѣхно да е“, и послѣ, ако пакъ не слиза, направвѫтъ единъ смѣхъ, като му харизватъ едно отъ кученцата, които ще укучи палишката.

Като се по изсмѣѭтъ на това, ето и младоженцитѣ слизѫтъ. Стѫпватъ тѣ по бѣлото платно и вървѭтъ, а свекървата държи крина (шиникъ) пълна съ брашно, въ което има деветь свѣщи лоени запалени и съ това тя прѣдшествува младоженцитѣ до въ стаята. Бѣлото платно има такова значение, че булката, като влиза въ тъзи кѫща по бѣло, на нея всѣкога ще ѝ бѫде бѣло и свѣтло, т. е. ще живѣе добъръ животъ; нѣма да има умраза и винаги ще е добрѣ съ свекърва си. Свѣщитѣ означаватъ това, че свекървата пламти и всѣкога ще пламти за своята снаха.

Когато зетя и булката влѣзѫтъ въ кѫщи, булката подава на зетя възглавница да сѣдне, като го мами до три пѫтя, та, ако е не внимателенъ, често се случава да се излъгва и сѣда измаменъ на земята безъ възглавница, за което му се посмѣватъ.

Подирь това булката и свекървата отиватъ при огъня и най-напрѣдъ свекървата поровва огъня, а послѣ — и булката, та съ това искатъ да видѭтъ, да ли булката знае да работи; мѣсила ли е хлѣбъ и пекла, или не, да ли е вършила това, или не, то отъ самото поравване на огъня ще се познае. Послѣ оголвѫтъ срѣдата на огнището и стѫпва най-напрѣдъ свекървата, а послѣ — и булката, съ което показвѫтъ или даватъ обѣщание, че тѣ всѣкога сѫ готови, въ случай на нѣкое

нещастне, въ огъня да се хвърлятъ една за друга. Въ сѫщото врѣме, булката взема едно дѣте момченце и го повдига три пѫтя нагорѣ изъ коминя (баджата). Навѣрно това ще има значение за дѣцата ѝ, може би да ставатъ черноoки[1]) или пакъ високи, или кой знае?!

Когато се свърши всичко това, булката взема една *кратунка*, изрѣзана като пъничка, напълнена съ *пчеленъ медъ*, разбърканъ съ орѣхови ядки, и захваща да раздава на всѣкого въ устата по една ядка. Най-напрѣдъ дава на зетя, когото мами до три пѫти и му оцапва устата, послѣ дава на свекъра, на свекървата и подирь туй вече — на всички, които се намирѫтъ тамъ. Като се раздаде меда, кратунката ѭ настѫпватъ и строшаватъ въ кѫщи зетя и булката. Медътъ тука значи това, че булката отъ тогава ще бѫди винаги тъй сладкодумна и сладкорѣчива къмъ мѫжа си, къмъ свекъра и свекървата си, къмъ всичкитѣ имъ роднини, а тъй сѫщо и къмъ всички комшии и че никога нѣма да имъ казва никакви огорчителни думи. Сѣтнѣ вече се събира много свѣтъ направѭтъ хоро и играѭтъ до вечерьта.

Въ недѣля вечерьта, трипезата бива натъкмена въ зимника, дѣто хубаво е очистено, и помѣтено, тъй като тамъ мѣстотого е широко и удобно за сѣдѣние и могѫтъ да играѭтъ много человѣци.

Като мръкне, вдигатъ се съ гайдата, земѫтъ една *каниска*[2]) и отивѫтъ у кръсника, гдѣто, слѣдъ като поядѫтъ, попиѭтъ (защото и той е приготвенъ), завождатъ го да го гощавѫтъ[3]). Когато доведѫтъ кръсника отивѫтъ, та довеждѫтъ и сватовитѣ (булкинитѣ, майкини). Бащата (стария сватъ) не дохожда ами майката (старата сватя) заедно съ снахитѣ си и синоветѣ си, ако ги има, или пъкъ съ дъщеригѣ си, или сестритѣ си и нѣкои отъ комшиитѣ. Този вечерь сватовитѣ донасѭтъ *дара* за зетьовитѣ: баща, майка, за роднинитѣ му, а тъй сѫ-

---

[1]) Въ Лѣсковецъ то се правѣше и има значение да имъ се раждѫтъ се черноoки дѣца. Ц. Г.

[1]) Канискатa се състои отъ една печена кокошка, една прѣсна пита и бъклица вино, а често пѫти — и само отъ една часть отъ кокошката и пакъ пита и вино, а, ако ли е въ пости, кокошката се замѣстя съ риба.

[2]) Кръстника и той донася своя каниска, и, когато насядѫтъ вече и прѣкадявѫтъ съ тимянъ, и той отъ своята каниска по една часть испровожда на сватовитѣ и на всички по трапезата.

що и за кръстника. Като насядатъ на трипезата — на една страна кръстниковитѣ, а на друга — сватовитѣ, почти цѣлата нощь ѣдѫтъ, пиѭтъ и се веселѭтъ. Зетьовитѣ свадбари се стараѭтъ най добрѣ да угодѭтъ на кръстника и сватовитѣ; пѣсень ли искѫтъ, пѣѭтъ имъ, игра ли искѫтъ, играѭтъ имъ; гледѫтъ тъй сѫщо на трипезата да е всичко добро; виното постоянно заливѫтъ. — Съ една дума — всичко, каквото трѣбва. Въ този вечерь аллегорическитѣ изрѣчения сѫ по-много защото ги употрѣбява не само кръстника, както въ Сѫббота вечерь; ами сега има и сватови, които тъй сѫщо се ползовѫтъ отъ тѣхъ. Този вечерь въ кѫщата на младоженеца трѣбва да има приготвено всичко, та да може да се поднася, когато и каквото поискѫтъ кръстника и сватовитѣ, тъй щото да имъ се угоди най-добрѣ, щото да не останатъ недоболни отъ нищо. Въ Недѣля вечерьта, старата сватя (булкината майка) само сѣди на трипезата, гледа като ядѫтъ и пиѭтъ другитѣ, гледа увеселението, но тя не вкусва нищо, нито отъ ядение, нито отъ питье, затова именно, за да бѫде булката (дъщеря ѝ) търпелива и да не се яде съ домашнитѣ, при които тя ще живѣе отъ сега нататъкъ. Само когато стане вече врѣме да дарѭтъ, тогава свекървата поднася една топла прѣсна пита на кръстника т. е. каниска и го питатъ какъвъ даръ иска. Кръстницата обажда и свекървата отива съ подобна каниска при сватята, поднася ѝ малко ракия и ѝ извѣстява какъвъ даръ иска кръстника. Чакъ тогава сватята си сръбва малко ракия и си похапва отъ питата. Послѣ раздавѫтъ дара на кръстника (свекървата го раздава), а сѣтнѣ вече сватята (булкината майка) дари свекървата, свекъра, и всичкитѣ имъ роднини. Подирь прѣдаряванието, сватовитѣ си отиватъ, а остава кръстника; тогава донасѭтъ на една синийка, една прѣсна пита и една пъница орѣхи; слагѫтъ синийката на земята, олавѭтъ се булката и зетя и при тѣхъ единъ деверъ; олавятъ се и други, тогава, като засвири гайдата, обикалѭтъ три пѫти, като играѭтъ на хоро около синийката и, като се спрѫтъ, тогава една жена разчупва питата надъ младоженцитѣ и частитѣ ѝ дава на хората да ги изѣдѫтъ, а орѣхитѣ изсипва на земята. Слѣдъ туй девера целува рѫка на кръстника, подирь него — зетя и най-послѣ — булката. Тогава кръстника взема чаша съ вино, пие до три пѫти и казва: „на здрави куме“, и послѣ подава на кума да пие. Кума (зетя) пие до три пѫтя и казва: „на здрави кръст-

ниче“. Сѣтнѣ кръстника, пие и срѣщо кумицата и, като ѭ поздравява до три пѫтя съ — „на здрави кумице“, дава и на неѭ да пие; тя пие три пѫти и махва съ глава (понеже говей-неговори) и послѣ слагѫтъ чашата. Това се казва *малко прощаване*, именно тогава се прощава зетя да говори на кръстника. Сега кръстника имъ дава единъ *саханъ новъ*, или една *типция* или *повече* нѣщо, споредъ състоянието си. Като му целунѫтъ рѫка, отивѫтъ въ кѫщи. Когато тръгнѫтъ къмъ кѫщи, женитѣ се старaѭтъ да загълвикѫтъ зетя, че булката да отиде по-напрѣдъ въ кѫщи, но ако има мѫжье да наумѭтъ на зетя, то той не остаѫя булката, да го надмине. Ако булката надмине, то винаги нейната прикаска се хващала, а не прикаската на мѫжа ѝ. Значи жената ще управлява мѫжа си, и ще го води за носа. Ето зашо употрѣбявѫтъ хитрости и глѣдѫтъ да загълвиквѫтъ зетя, щото булката да го надмине. И тъй, подирь всичкитѣ увеселения, вече и кръстника си отива, а младоженцитѣ затварѭтъ въ една стая гдѣто е брачния одъръ.

Ако момата излѣзе не чиста (не честна), тогава домашнитѣ на зетя бивѫтъ всички гнѣвни оскърбени, сичко имъ става мрачно и считѫтъ, че синъ имъ е налѣтялъ на жена коварна, нечестна и отвратителна на тѣхъ. Зетя бива страшно ядосанъ, често пѫти налага наказания на булката: съблечѫтъ ѭ досущъ гола и ѭ биѭтъ съ камшикъ, като ѭ каратъ да исхвърля смѣтьта на боклука. А за да засрамѭтъ баща ѝ, занасѭтъ му ракия нищо и никаква, по долна и отъ вода и, като му подавѫтъ, наливѫтъ му въ пробита чашка, затулена отъ долу съ пръсть, която, той щомъ посегне да поѣмне, тя истича и др. такива не добри работи.

Ако ли булката е чиста (честна), тогава бива съвсѣмъ друго, защото, щомъ излѣзе ракията, зетя пръвъ изгърмѣва съ приготвената, още отъ по прѣди при него, пушка. Въ сѫщото врѣме и деверитѣ чакѫтъ съ пълни пушки и, щомъ изгърми, захващѫтъ и тѣ да гърмѭтъ. Тогава всичкитѣ домашни и роднини бивѫтъ весели, радостни; впускатъ се да триѭтъ ушитѣ на зетя, послѣ се налавѭтъ на буяницъ, скачѫтъ, викѫтъ; нѣкой си грабнѫлъ типция, дрънка като играе, другий тенекли намѣри, саханъ ли, а пъкъ третий видишъ, като играе, сългледалъ нѣкое гърне, делва или паница или какъвто и да е сѫдъ, зема го и — тупъ о земята, чупѭтъ, трошѫтъ и това имъ се не забѣлѣзва. Въ това врѣме булката взема ибрика, по-

лива на всѣкого, да се омие и подирь омиванието, зетя залива ракия на всичкитѣ наредъ, а булката имъ подава мезе. Освѣнъ това, щомъ зетя изгърми, то трима души отъ роднинитѣ му тутакси вземать ракия много добрѣ подмедена съ пчеленъ медъ и отивжтъ да извѣстжтъ на сватовитѣ, че булката е чиста. Други пъкъ трима отивжтъ на кръстника и еднитѣ заварвжтъ сватовитѣ, а другитѣ кръстниковитѣ още не лѣгнали и едвамъ се наканвать да лѣгжтъ. Сутреньта вече отивжтъ да носжтъ ракия пò-тържественно съ гайдата, съ зълвитѣ и деверитѣ, които като отиджтъ у сватовитѣ, тѣ ги каржтъ да игражтъ на буяницъ изъ двора, каржтъ ги да излѣзвжтъ по нѣкой баиръ, който е на срѣщу сватовата кжща, дѣто да игражтъ и да газжтъ снѣга или кальта (защото свадбитѣ ставать почти винаги въ зимно врѣме), а сватовитѣ да ги глѣдать, да пижтъ и да се наслаждавжтъ отъ това, че тѣ (зетьовитѣ свадбари) имъ игражтъ. Нѣкое малко сватче, на булката братче или пъкъ близко роднинско, или нѣкое отъ слугарчетата, ще видишъ че се качило на нѣкое високо дърво и иска тамъ да му се залива ракия, съ което твърдѣ много мжчи зетьовитѣ свадбари, които ту пржтъ расцѣпвжтъ и на него туржитъ чашка съ ракия, която пъкъ, щомъ се повдигне се излива, но както и да е зетьовитѣ хора трѣбва да угождавжтъ най-добрѣ на сватовитѣ. Когато по направжтъ хатъра на сватовитѣ, зетьовитѣ хора се връщжтъ у дома му (на зетя), като оставжтъ у сватовитѣ твама души, които да заливать ракия — тѣ се зовжтъ заложници. Когато се върнжтъ свадбаритѣ, зълви, девера отивжтъ у кръсника и на него да занесжтъ ракия и да му направжтъ почитъ. Както у сватовитѣ, тъй и у кръсника, за по-голѣмо потвърждение, че булката е чиста, занасжтъ отъ нея една *кърпа*, или, каквото и да е, *нейно нѣщо*, а тъй сжщо и единъ *новъ саханъ* съ една *варакосана ябълка* и едно алтъние (желтичка), нанизано на червено конче, което още по-добрѣ потвърждава чистотата на булката. Като поигражтъ на кръсника и като му понапржтъ веселба, тѣ се връщать у зетюви, дѣто тъй сжщо трѣбва да посвири гайдата и да поигражтъ деверитѣ и зълвитѣ, за да стане хатъра и на тѣзи хора, които като калесани, сж почели тогози, който прави свадба и сж дошле въ Понедѣлникъ да му донесжтъ по една *каниска*. Случава се да се натрупвать до 50 кокошки отъ каниски въ Понедѣлникъ,

които, разбира се, распокъсвжтъ по трапезата. Слѣдъ като стане хатъра на хората у зетя, то тѣзи, които носжтъ ракия, отиватъ пакъ у сватовитѣ, послѣ пакъ у кръстника и най-сѣтнѣ мръква. Когато мръкне вече, за послѣденъ пжть отиватъ у сватовитѣ и имъ заносжтъ една тъй нарѣчена *крадена* мисирка (пуйка), защото ужъ скритомъ се занася отъ свекъра и свекървата, но свата, като гощава своитѣ си съ неж, пакъ повиква и зетя.

Пондѣлникъ вече мина, но съ това още не е довършена свадбата: Дойде вторникъ, събиратъ се зълвитѣ и, заедно съ булката замазватъ добрѣ въ кжщи, но булката се йоще си носи булото, ако и да не е съвсѣмъ забулена, но поне се е завита съ него и е даже доста спуснато надъ очитѣ й. Булото се снѣмаше по-прѣди *въ петъкъ*, но сега го снѣмжтъ *въ срѣда*. Като замажжтъ въ вторникъ, зълвитѣ вечерьта *съдянкуватъ* заедно съ булката; сутрѣньта рано опичжтъ топълъ хлѣбъ, наготвжтъ се гозби, и, като съмне, проваждатъ момичетата изъ махлата да викатъ на отбуляние, а пъкъ роднинитѣ, тѣ сами вече дохождатъ. Направжтъ една прѣсна пита, земжтъ една паница орѣхи, гайдаря засвири и тръгвжтъ да отиватъ на чушмята, за да отбулжтъ булката, а едно момиче взема й котлитѣ (бакрачитѣ) съ кобилицата и, като отидатъ на чушмята, напълнжтъ единъ котелъ вода, слагатъ го на земята и се начева отбулянието. Едно малко момченце олавя булката за ржката и обиколятъ сложения на земята котелъ до три пжти и го побутвжтъ съ краката си и булката, и момченцето и на третия пжть го прѣтурвжтъ срѣщу слънце (истокъ). Послѣ напълватъ втори и третий пжть котела и пакъ по сжщия начинъ го обикалжтъ и прѣтурвжтъ. При третото напълвание на котела, слѣдъ като го обиколятъ до три пжти и го прѣтурятъ срѣщо истокъ, малкото момченце сѣда върху дъното на котела, зема една пръчка и на неж захваща да навива булото и изговаря „дзя булка! .“[1]) Когато навие булото, грабва го и бѣга въ кжщи, да го тури на трандафила или пъкъ на ябълката и го пази такъ до дѣто дойде булката да го вземе. Подиръ отбулянието засвирва гайдата на хоро, налавжтъ се на хоро; обикалятъ съ орѣхитѣ и като се спржтъ, хвърлятъ орѣхитѣ по земята, а питата расчупватъ и раздавжтъ на хората. Едно момиче напълва котлитѣ съ вода

[1]) Дзя булка, ще рѣче: „видѣхъ те, дзярнахъ те булке“ понеже до тогава не и со е видѣло лицето.

носи ги до прѣдъ кжщи, а тамъ булката ги взема и, като отиде на вратата, тамъ зетя ж чака на прага и зема да пие вода, а пъкъ тя го опръсква; послѣ това слага котлитѣ, наядхтъ се добрѣ сички и съ това вече се свършва свадбата, която трае почти една недѣля.

Слѣдъ свършванието на свадбата булкинитѣ родители ж повикватъ на *од'рътки*[1]) (павратки), което повикванио става обикновенно на идхщата недѣля слѣдъ свадбата. Зетя повиква сичкитѣ си роднини и, като отивхтъ на од'рътки, занасхтъ каниска (прѣсна пита), но голѣма каниска, т. е. пита[2]) и питка и единъ котелъ съ вино, и, като насѣдатъ на трипезата, бащата на булката зема едно пахарче съ вино, пие до три пхти; наздравява булката и зетя и послѣ дава на тѣхъ, и тѣ тъй сжщо наздравявхтъ бащата и това значи че бащата на булката прощава зетя да му говори вече. Подирь това булкиния баща й дава котелъ, или типпция, или каквото и да е, разбира се, спорѣдъ състоянието си. Булкината майка дава на зетя си една риза и послѣ вече, като се повеселятъ, отиватъ си у дома си.

Подирь свадбата, сватовитѣ (булкинитѣ родители) не ходхтъ у сватови си (у зетьовитѣ родители), до когато зетя не се приготви и ги повика нѣкой вечеръ на угощение. Обикновенно това повикванио става най-късно на мѣсеца слѣдъ свадбата, та слѣдъ това вече сватовитѣ, и еднитѣ и другитѣ, ставхтъ свои и по-често земхтъ да си походвхтъ и да се срѣщатъ едни съ други.

Правилата, които пази булката.

Подирь свършванието на свадбата, булката говѣе на домашнитѣ на зетя. Тя говѣе на братьята му (ако ги има и то на по-голѣмитѣ), на женитѣ имъ; но тѣ обикновенно скоро ж прощаватъ и тя захваща да имъ говори. На свекървата и на свекъря булката говѣе дълго врѣме. По нѣкога бива по три пхти прощавана, но, ако е тя отъ хора почтени, пакъ си говѣе и то най-малко шесть недѣли. Правилата, които пази булката, относително кръсника, сж пò-вече. Булката, подирь оженванието си, говѣе и на кръсникови си цѣла година. Три недѣли подирь

---

1) Отъврътки отвръщание, повръщание въ бащиния домъ на невѣстата.

2) Пита — баница.

свадбата, земжтъ та занасьжтъ булото отъ булката на кръсника, дѣто, разбира са, кръсника не го взема, ами пакъ го връща назадъ. Това се прави само съ такава цѣль, щото кръсника тогава иска и опрѣдѣля, какви дарове да му изработи кумицата му, които ще му дава, когато иж повика на пращанце. Отъ тогава нататъкъ булката захваща малко-по-малко да приготвя даръгъ и прѣзъ цѣла година говѣе и се пази, да не би да я чуе кръсника, като говори. Прѣзъ това врѣме, булката дѣто срѣшне кръсника или дѣцата му, всѣкога ще имъ цалуне ржка.

Ако е близо кжщата имъ, тя (булката) може на денъ и петъ пжти да намѣри дѣтето на кръсника си (разбира се, ако ѝ се падне пжть до чушмата) и все ще му целува ржка. Когато дойде годината кръсника повиква нѣкой вечерь кумицата си съ мжжа ѝ да иж прощава и въ него вечерь кумицата му раздава искания даръ, а той ѝ дава или два котела, или харания или само единъ котелъ, или каквото и да е, разбира се, споредъ състоянието си и споредъ даръгъ, когото е искълъ. Сега вече булката е простена и е свободна да говори на кръсника си. Нъ уважението на кръсника пакъ не отслабва; ако се случи, когато кумицата отива нѣкждѣ съ кола и е сѣднала въ тѣхъ, да мине кръсника ѝ, тя тосъ часъ ще му стане на крака. Ако е на нива, да кажемъ, и да сж насѣдали или да си почиватъ, или да се хранжтъ (ядатъ), и мине кръсника, кумицата пакъ изведнъжъ ще се намѣри на крака. Такова е уваженяето къмъ кръсника. —

Ето една пѣсень по Калипетровския говоръ:

Кольо-льо калугере-ле!
Калугеръ ходи изъ селу,
Изъ селу, изъ улицитя.
За Друма мума питаши:
„Дѣ сиди, Друма хубава,
Дѣ сиди, дѣ ѝ кжщата?“
Селяни Калу думахж:
„Кало-льо калугере-ле!

Вещъ [1]) по-на-горѣ пувърви,
Пувърви, Кало, потропай
Изъ тенки, длеги улици —
Тамъ сиди Друма хубава,
Тамъ сиди, тамъ ѝ кжщата:
Дѣ видишъ кжщя високи
Кала на *парма* [2]) пруворци.“ —

Записалъ *Д. Димитровъ*. Отъ Калипетрово, учен. въ Спец. Духовно училище, въ В. Търново.

---

[1] Още.

[2]) Пармаклии, съ пармаци, прѣчки.

СВАДБАРСКИ ОБИЧАИ.

Въ с. Златарица (Търновско).

Щомъ станяло мѣната, както и до днесъ, подиръ день, или два, се правяло голѣма мѣна — годежъ, гдѣто сѫ присѫтствували всичкитѣ сродници, както отъ момкова страна, така и отъ момина и сѫ ѣдѣли и пияли. Но прѣди да се почнѣло ѣдението, старитѣ сватове правяли условие, колко пари ще даде момъка на момининий баща — баба-хакѫ, които не сѫ биле пò-малко отъ 500 гр. и то е било споредъ красотата на момата; послѣ питали момата: иска ли момъка, и като изявяла желание, че го иска, тогава питали момъка; слѣдъ като сѫ произносялъ и той, тогава почвали (младенцитѣ) да цѣлуватъ рѫкѫ на всички присѫтствующи, по напрѣдъ момъка, а послѣ момата. Най послѣ момата цѣлувала рѫкѫ на момъка, който и давалъ пари, а тя му давала пишкирь. Слѣдъ това се почвало ѣдението, като въ сѫщо врѣме ги веселяла, или гайда, или цигулка. Това е ставало всѣкога въ дома на момата и то сé вечеръ и тукъ се е говоряло, кога щѣло да стане свадбата. — Като опрѣдѣляли и това, тогава си отивали всѣкий у дома, като сѫ излизали годеницитѣ и сѫ цѣдували рѫкѫ на всички присѫтствующи отъ момкова страна. — На другия день (сутриньта) майката на момъка и още нѣколко нейни сродници (сé жени), опичали добъръ хлѣбъ и 1--2 кокошки, ако се ядѣло блажно, ако ли не, наготвѣли добро постно ястие и отивали у годеницата да искатъ дари — да кроѭтъ. Като свършали това похапвали си, посръбвали си, попѣйвали си и най-послѣ си отивали.

Свадбата се начевала въ Петъкъ, съ голѣма гюрюлтия, отъ тъпъни, цигулки, гайди и др. и дѣцата едно прѣзъ друго тичали и то защо? За да видяли, какъ ще се извършатъ засѣвкитѣ.

Щомъ останяло 3 часа до като мръкне, то зълвитѣ[1]) почвали да сѣѭтъ брашно за меденикъ, (отъ това брашно правяли единъ хлѣбъ и кравай, които послѣ опичанието имъ намазвали съ медъ — меденикъ), което сѣели прѣзъ три сита на-

---

[1]) Зълви казватъ тѣви моми, които сѫ близки роднини на момъка, като: сестри, стрикови, вуйкови и др.

редени едно подъ друго и най напрѣдъ засѣвала тъзи отъ зълвитѣ, на която родителитѣ били живи, защото не било на добро, ако засѣяла друга зълва, на която баща й, или майка й сж умрѣли, а другитѣ отъ зълвитѣ пѣяли:

„Трепнали сж деветь сита,
„Деветь сита коприняни,
„Въ Стоянови равни двори
„. . . . .

и като се е печалъ меденика, момъка не бивало да ходи покрай огъня, защото дѣцата му щѣли да се горжтъ послѣ. Слѣдъ като се опечалъ, направяли хоро на двора, всрѣдъ което девеpя[1]) държалъ меденика въ една тепсия, на главата си и като обиколѣло хорото три пжти, влизала една отъ зълвитѣ, расчюпвала меденика и давала на всички присжтствующи по малко, а кравая го давала на деверя и като поиграяли хоро, отивали си всички по домоветѣ. Сжщото е ставало и у момата, само че тамъ момата (годеницата влизала въ хорото и тя расчюпвала хлѣба — меденика). — Въ Сжббота вечерьта, отъ момъка, отивали въ кръстника и го завождали въ дома на момъка и когато вървѣли изъ пжтя, пѣяли:

„Хайде, Кумки ле, да те заведемъ
На наш'то село кумки ле, в' наший домъ,
Че тамъ си има, кумки ле, злати трапези,
Злати трапези, кумки ле, с' злати сахане,
С' злати сахане, кумки ле, с' бѣли оризи."
. . . .

гдѣто го гощавали — призовавали, послѣ пакъ съ гайдитѣ свиряйки, го завождали у дома му.

Въ Недѣля сутриньта, като се събирали момцитѣ, единъ отъ тѣхъ бръснѣлъ младоженика, а другитѣ момци заедно съ зълвитѣ пѣяли:

„Майнольо, майнольо, стара майчице
Баримъ сж иргенъ, мамо, находихъ,
Баримъ си моми полюбихъ
И хубави булки полжгъхъ
Иргенликъ бѣше, мамо, пашалъкъ"
. . . .

Слѣдъ като го обръсняли и като се приготвялъ, отивали

[1]) По малъкъ братъ на момъка.

пакъ у кръстника и го завождали у дома на момъка, отъ гдѣто ще тръгне свадбата. — Най напрѣдъ вървѣли 5—6 момци, които играяли; слѣдъ тѣхъ гайдитѣ, послѣ останалитѣ момци, кръстника, пó-подиря младоженеца и деверя, който носялъ байракъ отъ червенъ платъ на високъ пъртъ, отгорѣ на който имало кръстъ, а подъ кръста —, или варакосана ябълка, или варакосана глава лукъ; слѣдъ тѣхъ кола, на които натоварвали булката и дрѣхитѣ ѝ (прикята), а слѣдъ колата вървѣли присѫтствующитѣ. Прѣди да излѣзяла свадбата отъ двора на момъка, родителитѣ му и близкитѣ му сродници насѣдвали на двора къмъ Западъ съ лицето, та когато момъка ще имъ цѣлувалъ рѫкѫ, да глѣдалъ къмъ Истокъ, че само тогава му вървѣло на добрѣ. Тогава момъка струвалъ на всѣкиго отъ насѣдалитѣ, по три поклона и цѣлувалъ на родителитѣ си рѫка и дѣсното колѣно, а на останалитѣ само рѫкѫ, а тѣ го цълували по челото и слѣдъ като всѣкий си произнасялъ благословията, свадбата тръгвала.

Когато излѣзяла свадбата отъ момкова дворъ, заложника[1]), който носѣлъ единъ пѣтелъ варокосанъ и на шията му нанизани пуканки отъ мисирь като герданъ, а краката му обвити съ пошъ, земалъ дара, който момъка е купилъ за дѣда си и баба си (родителитѣ на момата) и ботушитѣ на момата, които бивали жълти и дълги до подъ колѣнѣтѣ ѝ, приварялъ свадбата и ги занасялъ на момата, гледалъ да го не види никой, защото щомъ го видѣлъ нѣкой, турялъ кобилцата на вратата (кѫщнитѣ) напрѣки и не го пущали да влѣзе вѫтрѣ до като не имъ даде пари — бакшишъ. — Като влѣзълъ заложника въ кѫщи, изсипвалъ дара въ едно рашето и момата отъ тамъ си земала ботушитѣ и ги обувала до като додѣла свадбата и се исправяла до дрѣхитѣ си (прикета) безъ да продумва нѣщо. — Щомъ додѣла свадбата въ моминитѣ двори, заложника я посрѣщалъ и съ деверя течишкомъ обикаляли до три пѫти колата, и то единъ срѣщо други тичали, до три пѫти. — Слѣдъ това гайдаря излизалъ при момата и като видѣлъ, че е приготвенна, завождалъ най-напрѣдъ девера, която като го видяла, че иде, излизала вънъ отъ кѫщи, земала едно бѣло медниче съ вода и една китка босилекъ, прикръстгява се три пѫти и съ китката правѣла като кръсть надъ медничето до три пѫти

[1]) Зеть на момъка.

и на третия пжть го блъсвала съ крака си и водата се изливала. Това сж извършало все къмъ Истокъ. — Като додѣлъ девера, цѣлувала му ржкж и влѣзвали въ кжщи, гдѣто се исправяли до дрѣхитѣ, тъй щото девера да стои отъ лѣвата страна на момата и чакали младоженеца (въ туй врѣме байрака държала една отъ зълвитѣ на двора). Гайдаря, слѣдъ малко, завожда и младоженика при момата, която, като го видѣла навождала си главата надоло, въ знакъ на покорность и му цълувала ржка. Послѣ ввождали кръстницата, която носяла червено и доста дебело було, прѣзъ което булката едва можала да види и като забулѣла булката, давала на младоженцитѣ вино отъ една и сжща чаша да пиѭтъ до три пжти, а колкото останяло въ чашата испивалъ го девера. Въ туй врѣме момитѣ, които сж биле сродници на момата (годеницата) пѣяли:

„Когато буля прѣбулѣхж
Сѣдѣше ли братъ ѝ при нея“
. . . .

Слѣдъ което извождали по напрѣдъ кръсницата, която като излизала отъ кжщи, хвърлѣла прѣзъ главата си вино; слѣдъ нея извеждали и младенцѝтѣ. — Прѣди да излѣзатъ младенцѝтѣ, на двора насѣдвали родителитѣ на момата и сродницитѣ ѝ сжщо съ лицата си къмъ Западъ и като слѣвѣли (младенцѝтѣ): стрували по три поклона и цѣлували ржкжта и колѣното на родителитѣ ѝ, а на останалитѣ само рацѣтѣ; въ сжщото врѣме, сродницитѣ на момата, пѣяли.

„Постой почакай слънчице,
Постой та поглѣдай,
Какъ се чедо дѣли
Отъ рожденна майка“
. . . .

И тогава булката се покачвала на колата, нъ прѣди да се покачи, давали ѝ една нова саханка, която баща ѝ билъ купилъ, пълна съ просо и едно яйце въ просото и когато се качала, хвърлѣла просото заедно съ яйцето прѣзъ главата си и свадбата тръгвала.

Тогава една отъ зълвитѣ вземала саханката и една нова лъжица и като се покачала на колата при булката, захващала да бие саханката съ лъжицата, а другитѣ зълви пѣяли.

„Далечь за булка ходихме,
Ходихме и се връщаме“
. . . .

о като отидѣли въ църква. — Като отидѣли въ църкова и коато сж почвали да ги вѣнчаватъ, момъка се олавялъ въ крайчето, което било направено отъ младоженицата отъ чисто рашно и свързано въ коланя и́ —. Прѣди да ся кажало: „Благословенно Царство“, свѣщенникътъ вземалъ тъва кравайче и о расчупвалъ, отъ което давалъ на младоженцитѣ и който хапѣлъ отъ това кравайче билъ длъженъ да даде по 10 пари а свѣщенника. — Като се извършалъ обрѣдътъ, свадбата се тправяла къмъ домътъ на мъмъка по сжщий начинъ, както е ошла и отъ домътъ на момата до въ църкова, само съ това змѣнение, че като наближали дома на момъка, промѣнували ѣсеньта; вмѣсто далечь за булка ходихми . . . . пѣяли:

„Излѣзъ, излѣзъ момкова мале,
Да видишъ, че ти водиме отмѣна
Съ коприняна примѣна,
Да та отъ дълбоки станове отмѣни
И отъ тѣжкитѣ ватали.“

. . , ...

I щомъ влѣзѣли въ двора, двѣ отъ сватитѣ, тичишкомъ обикаяли колата и въ ржцѣтѣ си държали по петь свѣщи въ дѣсната по три, а въ лѣвата по двѣ и обикаляли една рѣщо друга, и щомъ се срѣщнатъ промѣнували си по една вѣщъ, и това обикаляние сж повтаряло до като си промѣнжтъ дна друга и петьтѣхъ свѣщи, което е значало; „заобикалятъ ги тъ злото.“ —

Слѣдъ като сж извършало и това, булката слизала отъ олата и се спирала, заедно съ младоженеца, прѣдъ кжщнитѣ рата, за да харижи нѣщо свекъра.

Като имъ харижалъ, намазвали на булката показателниѣ пръсти съ медъ, или съ маджюнъ, а пъкъ тя помазвала векаря, свекърва си, кжщнитѣ врата и камината съ мѣденитѣ и пръсти, въ знакъ „да бжде медена булката.“ Слѣдъ това земала едно малко момченце на 2—3 год. и го подигала на орѣ изъ коминя „за да и вървѣло напрѣдъ.“ — Въ недѣля ечерьта е нѣмало нищо. — Въ понедѣлникъ всичкий день е мало кумова трапеза (гощавали кума) и вечерьта идвалъ младоженника и прѣди да вземе прошка отъ кръсника, раскопчалъ всичкитѣ копчета, каквито се намирали по дрѣхитѣ на куа и тогава вземалъ прошка, а кума му давалъ: пита хлѣбъ и ечена цѣла кокошка — кумово ястие, отъ което ѣджтъ само

младоженцитѣ, и че ако би нѣкой да хапнѣлъ отъ това ястие, казвать че имъ земали вѣнчилото — касметя; затова пазятъ много и кумовитѣ свѣщи, съ които ги е вѣнчалъ.

Въ вторникъ послѣ полунощъ, сватовитѣ, отъ момкова страна, разнасѣли ракия до 12 часа по еврапейски (6 часа по тур.) прѣзъ деня и не само на сродницитѣ на младоженцитѣ, нъ ходѣли въ домътъ на всѣкиго и като се завърнѣли прѣдъ пладнѣ тогава извождали булката на вода. —

Това се извършало по слѣдующий начинъ: зълвитѣ вземать бакрачитѣ праздни отъ дома на момъка, сѫщо и една саханка съ просо, въ което имало и едно яйце и като отидѣли на рѣката, или на кладенеца, разбира се, придружени отъ гайдаржиитѣ, една отъ зълвитѣ отивала и напълняла бакрачитѣ съ вода и ги донасяла при булката. Булката като се обърняла къмъ Истокъ и како сторяла три поклона, изливала водата отъ бакрачитѣ въ три пѫти и тогава се налавѣли на хоро, гдѣто булката като играяла, хвърляла прѣзъ главата си просото и яйцето отъ саханката, което значало: както е спорно просото тъй да е спорно всичко въ кѫщата на младитѣ; както се строшава яйцето тъй да се трошатъ душманитѣ имъ (вразитѣ) и всичко да имъ вървяло като по вода (на младитѣ).

Тогава една отъ зълвитѣ напълняла бакрачитѣ и се отправяли къмъ дома на момъкътъ, а булката, когото е срѣщняла по пѫтя, цѣлувала му рѫка.

Когато отидѣли въ дома си, булката вземала мѣнцитѣ. които до тамъ ги носѣла една отъ зълвитѣ, и не ги давала на момъка (младоженеца) до като не ѝ дадѣлъ пари-бакшишъ, защото првъвъ пѫть я видѣлъ, че занесла вода въ домътъ му. —

Тогава момъка ги слага на двора срѣщо слънцето и пиятъ вода само тѣзи, на които булката щѣла да дава даръ, и други отъ присѫтстующитѣ пущали въ водата пепелъ и др., за да произведѫтъ смѣхъ, слѣдъ което булката ги дарявала.

Слѣдъ това деверя завеждалъ булката при една млада ябълка, или слива (при стара не бивало, защото не било на добро) и съ двѣ сурови сливови, или ябълкови пръчки, вземалъ булото отъ главата ѝ, безъ да го похване съ рѫка и го закачалъ на сливата, или ябълката, а булката побѣгвала отъ тамъ и не се обрѫщала да погледне булото си, защото не било хубаво да си види булото. — Като се свърши и това, тогава слагатъ пакъ трапеза, която наричали момина трапеза, която се

родължавала до въ срѣда и съ тоя — се свършала вече свад-
ата. — Пази, Боже! да не попадне човѣкъ на подобна свад-
а, която се продължава почти една недѣля, защото ще остане
юста надиря отъ работата си, а какъ ще си носи главата,
огъ да му е на помощъ!

Трѣбва да забѣлѣжимъ и това, че булката е говѣяла
а свекъръ и свекърва, безъ да имъ продума нѣщо, до тогава,
о като тѣ я простꙗтъ; а тая прошка не била токо-тъй; трѣб-
ало да даде свекара, или нѣкоя биволица, или нѣкоя крава,
ли овца, или коза, или пъкъ нѣкой голѣмъ бъкъренъ сꙗдъ.

лушана отъ старци, записалъ: *Маринъ Т. Радославовъ* (учитель).

с. Златарица, 23-ий Мартъ 1889 год.

МАТЕРИАЛИ ПО БЪЛГАСКАТА НАРОДНА МЕДИЦИНА.

отъ В. Т. Ковачевъ,

„Капка по капка става локва". — Тази народна пословица бѣше една отъ подбудителнитѣ причини за напечатванието настоящитѣ материали по народната медицина, които, по количеството си, ако и да не съставляватъ нѣщо повече отъ *капка*, заедно съ материалитѣ на г-на Ц. Гинчева, М. Георгиева, А. Тошева [1]) и съ внасението на нови, въ бѫдуще могѫтъ да послужатъ както за историята на медицината, така и за съставанието на *народно-медицинска ботаника.* При всичко, че подобни материали сѫ най распространени въ народа, обаче най трудно се сбиратъ: Повечето *билери*, по различни причини, скриватъ невинното свойство на билкитѣ, даже когато имъ се прѣдлага възнаграждение. При такива условия *събирача* е принуденъ да сбира материали или отъ самитѣ билери съ измама (като се присторя на болѣнъ) или пъкъ отъ лицата, които сѫ се лѣкували при тѣхъ.

Но още пó-мѫчно е, даже невъзможно, сбиранието на билки, *които играятъ важна роль въ скандалната хроника:* такива сѫ напр. билкитѣ за убивание законния и незаконния зародишъ, прѣкратяване дѣтородната способность и пр. — А тѣзи данни ги има въ народа, — тѣ съставляватъ специалность на бабитѣ. — Азъ вѣрвамъ, на г-на Ц. Гинчева[2]), че народната медицина — това бѣзцѣнно народно знание" съ врѣме ще исчезне, но, споредъ мене, бабитѣ — единственнитѣ продавачи на скандалнитѣ билки, ще сѫществуватъ още дълго, и при тѣхъ, както сега, ще се стичатъ всичкитѣ *поклонници на свободната любовь, на тайнитѣ услуги.*

По голѣмата часть отъ материалитѣ, които ми послужиха за настоящата статия, сѫ сбирани отъ г-на Тодоранова въ Габрово, а другитѣ отъ г-на Никола Абаджиевъ — въ Ту-

---

[1]) Къмъ терминологията на Бъл. Флора. Пер. спис., кн. XXXV, стр. 633, 890 год.

[2]) Сборникъ Нар. умот. кн. III. стр. 70.

ука, на които крайно благодарѭ за любезната услуга. Медиinската сбирка на г-на Тодоранова се състои отъ 48 вида стения, които лѣкуватъ различни болѣсти, даже такива сериозни, като: охтиката, бѣса и холѣрата; опрѣдѣлянанието латинитѣ имена на всичкитѣ видове бѣше невъзможно, тъй като вечето отъ тѣхъ нѣмахѫ ни цвѣтове, ни плодове, освѣнъ няколко изсъхнали листца. Неопрѣдѣленнитѣ видове си останаk съ българскитѣ имена. — Надѣвамъ се въ скоро врѣме ще гѫ да съобщѭ и тѣхнитѣ латински названия.

Сега пристѫпвамъ къмъ изложението на материала.

Бѫзакъ. (Sambucus Ebulus L). Вари се съ желта заръ и вода и се употрѣбява противъ каплицата.

Баба (Plantago?). Счуква се съ пикочъ и се вържи порѣзаното мѣсто.

Въстегъ (Brunella vulgaris L). Вари се съ вода и чорта му ѭ пиѭтъ за клиново, а съ сварения въстегъ трупатъ изсипано.

Голотрънъ. Прѣпорѫчва се на жени, на които мрѫтъ зцата да го вшиватъ въ дрѣхитѣ си.

Глистовница. — Чорбата му се пие противъ колецъ.

Гюлгюлиена. Сварено се употрѣбява за налагание на екли гѫрди.

Горска майка. Шумата му даватъ на говедо за увеичавание количеството на млѣкото и противъ уруки. Сѫщото йствува и растението Джададжи оту.

Дива черница. Водата му се пие противъ бѣсъ и олера.

Дълянка или *наддълянка.* Чорбата му се пие противъ ступано отъ сладки и медени.

Дивата папратъ (Asplenium Trichomones L). Водата у се пие за очиствание на лахуси.

Дрънъ — не куче дрънъ (Vicetoxium officinale L.). одата му се дава на свиня болна отъ гърлица.

Желтеничевия бурянъ (Helledonium majus L.) Вари съ вода и чорбата му се пие на разбуждание противъ желта желтеница. Освѣнъ това се употрѣбява за лѣкувание на зволекий лишай, като се маже раната съ водата му.

Желто кремаче (Iris Pseudacorus L.?) Коренитѣ на ва растение се варѭтъ съ вода и чорбата имъ се пие за ухъ маясълъ.

Звъниче, Кесипъ-оту (Hypericum perforatum L.). Употрѣбява се противъ охтиката: вечеръ се пие отъ водата на звъничето, а сутринъ — отъ свирчовината.

Здравичъ. Пие се противъ холерата.

Змъйски папуръ (Arum maculatum L.). Водата му се пие противъ маясълъ въ червата.

Кандилниче (Melittis Melissophyllum L.). Вари се съ вода по равно размѣсено съ трѣвата кошута (Carex?) и матичина (Melissa officinale L.) и чорбата му се пие за изсипано, а съ вареното се налага болното мѣсто.

Коприва (Urtica urens L.). Попарено съ оцетъ се употрѣбява противъ ревматизмъ въ главата, като се налага.

Лишавче (отъ сем. Cruciferae). Употрѣбява се за лишей, като се миѭтъ съ чорбата му.

Микишъ (Acer tataricum L.). Водата му се пие противъ бездѣтство и очеболие.

Мѫжский и женский волский езикъ (Scolopendrum officinale Sw.). Водата му се употрѣбява противъ ревматизмъ. Сваренъ съ дивата черница се дава за пиение противъ охтиката.

Орѣхче. Употрѣбява се за изгорѣло, като го стриѭтъ съ масло и вържѫтъ изгорѣлото мѣсто.

Желтата одваръть (Galium vernum Scop.). Употрѣбява се за сбъхтано, като го варѭтъ съ вода пиѭтъ чорбата му.

Петрово перо (Polygonatum officinale All.). Вари се съ вода и чорбата му се пие за ревматизмъ, а съ коренътъ му мълчишката се натърква болната часть отъ ревматизма и послѣ се забодва на мѣстото отъ гдѣто е билъ изкопанъ, съ цѣль да си остане тамъ болѣстьта.

Петопрѫстица (Potentilla argentea L.). Варѭтъ я съ вода и чорбата ѝ употрѣбяватъ противъ маясълъ и метилка (зачервяване и течение на окото вечерно врѣме).

Подбѣлъ (Tussilago Farfara L.). Вари се[1]) съ прѣсно млѣко, орисъ, желта захаръ и се налага върху зачервено отъ ревматизмъ око.

Рѣчито, срѣщниче (Teucrium Laxmanni L.). Пиѭтъ му водата за сбъхтано, а съ коренитѣ пущѫтъ лахуситѣ. Пие се въ срѣда, четвъртъкъ, петъкъ и сѫббота.

---

[1]) Трѣбва да се разбира — съ вода.

[illegible] (Agrimonium eupatorium L.). Съ чорбата му се мо[illegible]тѣ пъпки на дѣцата.

[illegible]*одивска хурка* (Equisetum arvense L.). Чорбата му се у[illegible]ѣбява за спирание на кръвотечението[1]).

[illegible]*огитъ* (Asparagus tenuifolius, Lam.). Сварява се съ вино и съ чорбата му лѣкуватъ краставитѣ, като мокрятъ ранитѣ имъ.

Черъсло (Melampyrum arvense L.). Цвѣтоветѣ му се варятъ съ вода и чорбата имъ пиятъ за настинка.

Самодивский босилекъ (Thymus serpillum L.). Чорбата му пиятъ за сбъхтано.

Равнецъ (Achillea millefoliatum L.). Употрѣбява се противъ болка на вѣнцитѣ: пущатъ го съ чибукъ, като тютюнъ, а съ чорбата му си жабурятъ устата.

Синъ горский минзохаръ (Crocus variegatus Hoppe et Hornsch) за маразъ. — Ако лафуса испие чорбата му ще го исхвърли на късове.

Спорпишъ (Verbena officinalis L.). Съ чорбата му се лѣкува сухата мѣталка (болѣсть на окото безъ насълзявание).

Трѣскавия бурянъ (Valeriana officinalis L.). Сваряватъ го съ вино и чорбата му пиятъ трескавитѣ.

Дулено сѣме сварено съ желта захаръ се употрѣбява за гърло.

Черъ пиперъ и стафиди се даватъ за охтика. Счукватъ черния пиперъ и насипватъ стафидитѣ. — Болния трѣбва 40 дена да ги гълта и по 5 часа да се грѣе на огъня за да се испоти и послѣ добрѣ да се завие.

Божи-гробско дърво (Arthemisia procera L.). Вари се съ вода и чорбата му пиятъ противъ кървавъ дрисъкъ и главоболие.

Сшилъ-оту (Euphorbia). Съ млѣчния му сокъ лѣкуватъ брадавицитѣ, като ги мажатъ.

Кьоплюджикъ-оту (Saponaria officinalis L.). Миятъ си ръцѣтѣ съ него, но употрѣбяватъ го и за очеболие: като го изсушатъ, строшатъ и присѣятъ съ прахътъ му духатъ въ окото на болния.

Папазъ-оту. Сварено го трупатъ на порѣзаното мѣсто по говедото.

---

[1]) Въ лѣчебното му свойство съмъ се убѣдилъ въ Търново отъ единъ фактъ.

Гарга-дьоле. За мундарлъкъ. Държатъ го една нощь на звѣздитѣ, послѣ го размѣсватъ съ млѣко и мажатъ ранитѣ.

Иланъ-оту, пачина (Polygonum aviculare L.). За охапване отъ змия: сварено го трупатъ на болното мѣсто, а чорбата даватъ да пие.

ИЗЪ ОБЛАСТЬТА НА НАУКАТА.

Благодѣянията на аптисептиката. — Антисептиката на древнитѣ народи. — Свойствата на ароматическитѣ ессенции за недопущание заразяване. — Опититѣ на Кадеака, Менье и Шамберляна. — Биологическото значение на ароматитѣ. — Искуственното получаване на ароматическитѣ вещества. — Искуственъ мускусъ.

Областьта на лѣкуванието, а особенно на хирургията, е такава сфера отъ человѣческата дѣятелность, въ която прогресса на знанието се показа въ послѣдньо врѣме съ особенна сила и се отбѣлѣза съ най-ненадѣйни резултатати. На младитѣ хирурзи отъ най-послѣдньо врѣме е трудно да си прѣдставять, каква е била, въ какво печално състояние се е намѣрвала тѣхната специалность твърдѣ неотдавна. Прѣди, не по́-рано отъ петнадесеть или двадесеть години на лѣкаря се е случвало здраво да се замисля, прѣди да се рѣши даже и на най-нищожна хирургическа операция. Най-малькъ разрѣзъ, разрѣзвание простъ отокъ, изваждание катаракта, отрѣзвание пръсть, и даже туряние пиявици, е заплашвало съ опастность за заболявание отъ рожисто въспаление, въспаление на лимфатическитѣ съсѫди, флегиона, гангрена, гнилостно заразявание на кръвьта и други усложнения на операционнитѣ рани, които сѫ грабяли многобройни жъртви и сѫ принуждавали хирурзитѣ едвамъ-ли не съвсѣмъ да се отказвять отъ ножа. „Най-малкото убодвание съ карфица (топлия) е врата, която е отворена за смъртьта“, — е казвалъ знаменития французски хирургъ Велпо. Ако е било така печално състоянието на малката хирургия, то за голѣми хирургически операции нѣма какво и да се говори: въ грамадното болшинство случаи тѣ сѫ били навѣрно смъртни, — не сами по

себе си, а именно благодарение на неизбѣжностьта на горѣизброенитѣ послѣ-операционни усложнения. Въ врѣмето между 1860 и 1867 години, у извѣстния виенски хирургъ Билрота, смъртностьта слѣдь ампутация на бедрото и глезена опрѣдѣляла се съ 68 % отъ цѣлото число на оперирапитѣ. По статистиката на Ле-Фора, прѣди 1870 г. въ Франция срѣдната смъртность отъ такива операции е била равна на 60 % — 80 %, а по нѣкога достигала даже до 85 % — 90 %! Случвало се е, че числото на жъртвитѣ е било равно съ числото на оперирапитѣ. Така, у знаменития Нелатонъ не оставалъ живъ ни единъ болѣнъ, съ ампутация на бедрото си! Да бутнятъ вътрѣшнитѣ органи, да се распори, напримѣръ, корема, считало се е тогава — и напълно основателно — за безумие. Овариотомията рѣшително се е осъждала отъ всички авторитети (Велпо и др), като операция възмжтителна и прѣстжпна". Въ акушерската практика, даже и безоперационна, работата не е била по-добрѣ. Страшната родилна горячка е била едно отъ най-обикновеннитѣ явления, като е причинявала по нѣкога сжща паника и е грабяла безчисленно количество жъртви. Да се подвъргне на най-нищожна гинекологическа операция или даже просто да отиде да ража въ акушерска клиника или въ родилно прибѣжище за жената е значало въ онѣзи врѣмена (едвамъ-ли не вчера!) твърдѣ сериозно да рискува живота си.

Какъ всичко това не прилича на онова, което ний виждаме въ настояще врѣме! „Скорошно е прѣданието, а мжчно е за вѣрвание!" — съ пълно право може сега да се очудва всѣки научно-образованъ съврѣмененъ лѣкарь. Сега хирурга, при съблюдаване извѣстни мѣрки за прѣдпазливость, смѣло, съ най голѣма самоувѣренность може да дѣйствува съ ножа си, както иска, почти съ нищо като не рискува, като не се страхува отъ послѣ-операционни усложнения. Сега за хирургическото намѣсване почти нѣма прѣдѣли. Голѣми операции, като всѣкакви ампутации, резекции, ексартикулации, изрѣзвание всѣкакви отоци и т. н., сж станали прѣдмѣти на най-обикновенната хирургическа практика. Въ коремната куфина сегашния операторъ е стопанъ, както у дома си: распара, резекцира стомааха, червата, черния дробъ съ жлъчния му мѣхуръ, отрѣзва далака, бъбряцитѣ, даже панкреастическата жлѣза, матката съ прѣдатъцитѣ ѝ; почти безусловно-смъртната прѣди ова-

риотомия дава сега 90 % — 95 % оздравявния; хирурга не се бои вече да достигне съ ножа въ куфината на черепа, въ мозъка, въ гръдната куфина (не много отдавна въ Виена на единъ боленъ съ успѣхъ била отрѣзана дѣсната половина на бѣлия дробъ, която била разрушена отъ туберкульозъ). До сега се щади само сърдцето, ако и съ обвивката му, въ случай на нужда, тъй сѫщо особенно не се церемонѭтъ. Въ акушерската практика родилната горячка, това, страшило за неотдавнашното врѣме, тъй сѫщо почти съвсѣмъ е исчезнала; да ѝ се даде, за да се развие въ клиниката или родоспомагателното заведение напълно основателно се счита едвамъ ли не позоръ за лѣкаритѣ. Послѣ операционнитѣ рожи, флегмони, гангрена, заразяване на кръвьта сѫ станали рѣдки, исключителни явления. Хирурга Нелатонъ е говорялъ, че този, който избави хирургическата практика отъ опастностьтв за гнилостно заразяване, напълно заслужва да му се постави злата статуя. Въ сегашно врѣме трѣбва само да се избере, кому да се въздигне такава статуя. „Ако да не бѣше рожата и гнилостното заразяване, и хирурзитѣ бихѫ биле богове“ — е въсклицавалъ прѣди 25 години знаменития Велпо. Сега, когато това условие за „божественность“ сѫществува вече, казаното отъ Велпо може само да накара да са усмихнѫтъ съврѣменнитѣ хирурзи.

И такова цѣло промѣнение се е извършило въ областьта на хирургията всичко въ нѣкакви само 15 – 20 години! Всичката тайна на това чудно промѣнение се състои въ това, че билогическата наука е открила основната причина на онѣзи опасни послѣ-операционни заболѣвания, които сѫ докарвали до отчайвание, хирурзитѣ на прѣдишното поколение показала е, че микробитѣ сѫ единственния факторъ, който причинява нѣкои болѣсти, научила е да се защищавѫтъ и борѭтъ сь този страшенъ врагъ и, въ лицето на Пастьора и Листера, — които, наистина, могѫтъ да претендирѫтъ за нелатоновската „златна статуя“, — е създала, развила и усъвършенствувала антисептиката. Безъ нея, т. е. безъ противомикробнитѣ срѣдства, мѣрки и начини, ни хирургията, ни акушерството, ни вътрѣшната медицина сѫ немислими сега, защото тя съдържа най-вѣрния залогъ за безопастность и успѣхъ на различни лѣкарски дѣйствувания на болния организмъ.

Антисептиката е послѣдната и при това още твърдѣ сериозна, многозначителна дума на съврѣменната лѣкарска нау-

ка; но тя, колкото и да се вижда странно, явява се, ако може така да се каже, и първата нейна дума. Наистина, въ онѣзи врѣмена, каквито сѫ послѣднитѣ отъ миналитѣ вѣкове, и както едвамъ-що видѣхме, даже тритѣ първи четвърти отъ сегашното столѣтие сѫ биле лишени отъ благодѣянията на антисептиката, която е била много добрѣ извѣстна на древнитѣ, които сѫ имали прѣвъсходни, твърдѣ, енергично-дѣйствуващи противо-гнилостни срѣдства и които сѫ знаяли твърдѣ практично да се ползуватъ отъ тѣхъ, както е показалъ атинския профессоръ Анагностаки, въ своя неотдавнашенъ твърдѣ интересенъ трудъ — „Méthode anthiseptique ches les anciens“ (Атина, 1889). При запознавание съ събранитѣ въ този трудъ многобройни данни чудишъ се какви голѣми съкровища отъ емперическо знание, послѣ загубени, забравени, сѫ имали дрѣвнитѣ, ако и понятие да сѫ нѣмали ни за химия, ни за микроскопъ, ни за микроби и т. н. Ако се начене да се сравнява древнята антисептическа практика съ съврѣменната, неволно ще се породи мисълъ, че нашата наука, съ която тъй силно и тъй справедливо се гордѣмъ, само отново открива отдавна вече открити и послѣ съвсѣмъ забравени „Америки“, — áко, наистина, и да ги освѣтлява съ блѣскава, незнайна въ онѣзи врѣмена свѣтлина на положително *научно* знание.

Съврѣменната хирургическа наука настойчиво прѣпорѫчва грижливо да се избѣгватъ всѣкакво замацвание, кирливяние, на което не се е обръщало внимание пó-прѣди и да се пази педантическа чистота при цѣрението на всѣкакви рани или поврѣждания (хирургически и случайни). Именно за такава чистота сѫ настоявали и древнитѣ медицински авторитети. „Всички такѫми и апарати (при извършванието на операциитѣ) трѣбва да бѫдатъ чисти, — говори Хипократъ (V в. прѣди Р. Хр.). Оператора трѣбва да има всѣкога при себе си чисти бинтове за прѣвързвание... раната трѣбва добрѣ да бѫде прикрита отгорѣ съ чиста материя, сгъната на нѣколко пѫти...“ Това сѫщото е казалъ и знаменития Галенъ (II в. слѣдъ Р. Хр.). „Чистотата на раната е необходимо условие, — забѣлѣзва той, — нечистотиитѣ прѣчатъ на зарастванието...“ Високата температура напълно вѣрно се счита отъ насъ за едно отъ най-силнитѣ и най-добри противо-микробни, обеззаражающи срѣдства. Но лѣчебнитѣ свойства на огъня извѣстни сѫ биле още на Хипократа, комуто, както е извѣстно прина-

длѣжи знаменитото изрѣчение: „това, което не се изцѣрява съ желѣзо (ножъ), може да бѫде изцѣрено съ огънь; а това, което и огънь не може да излѣкува, трѣбва да бѫде признато за съвсѣмъ неизлѣчимо . . .“ [1]) Той тъй сѫщо е утвърждавалъ, че „ранитѣ обичѫтъ топлина . . . водата (за умиванието имъ) трѣбва да бѫде топла, щото да може да се търпи, като се потопи рѫка . . . Твърдѣ много е забѣлѣжително обстоятелството, че за тъзи цѣль тогава се употрѣбявала дъждовна вода, и, освѣнъ това, прѣдварително като била сгорѣщявана; по този начинъ като че съзнателно сѫ отстранявали отъ нея микроорганизмитѣ, които се намѣрвѫтъ въ неѭ, стерилизували сѫ ѭ, както казваме въ сегашно врѣме. Алкохола е единъ отъ найсилнитѣ противо-гнилостни срѣдства. На древнитѣ алкохола не е билъ извѣстенъ, но тѣ сѫ имали спиртни пития, които тѣ сѫ употрѣбявали въ такива случаи, гдѣто е било нуждно да се прѣдвари гнилостния процессъ въ живитѣ ткани. Виното, стоплено колкото е възможно до пò-висока температура, каквато може да прѣтърпи болния, било е у тѣхъ най-обично срѣдство при прѣвързвание на ранитѣ. Извѣстно е още, какво видно мѣсто въ арсенала на антисептическитѣ срѣдства завзематъ мѣднитѣ соли, особенно мѣдния сулфатъ (синия камъкъ). Станало е извѣстно, че този сѫщия синь камъкъ, за тѣзи сѫщитѣ цѣли, твърдѣ много е употрѣбяванъ и отъ древнитѣ лѣкари;

---

[1]) У нашата народна медецина желѣзото (ножа) се употрѣбява при лѣчението най-вече на добитъка, а колкото за *огъня*, той играе голѣма роль: парьѫтъ съ горѣща мастъ струпитѣ, прѣснитѣ рани, потбитината, натъртеното. Съ нагорѣщено дърво парьѫтъ подбитина, порѣзано, ухлувено, убодено съ сурова прѫчка, нагорѣщена въ жара — най-вече сливова, — парьѫтъ цирянитѣ, щомъ се показвѫтъ, пѫпкитѣ, щомъ хванѫтъ да сърбьѫтъ и больѫтъ, порѣзано, щомъ хване да тупа-яски. Въсцата (въ Македония — вошлица) ѭ горьѫтъ съ прахань и на нагорѣщено огнище. Сърбялъ, происходящи отъ намръзнало, го киснѫтъ въ горѣща лишия-луга, или топьѫтъ памукъ и го парьѫтъ. Пръстъ, кога хване да боли некътя или около него, парьѫтъ го въ горѣща лѣщяна чорба. Упареното грѣьѫтъ на огъня, догдѣ прѣтръпне. Червения вѣтъръ — (червенката, татлѫ-каджнъ, рожа) обпърльѫтъ съ запалени кълчища или грѣьѫтъ на болния лицето съ насвѣтлено желѣзо (лопата прѣимуществено), догдѣ се испоти. Якмаджата (сладката, лошата пѫпка, гявула) ѭ парьѫтъ съ кратунки пълни съ врѣла вода и натопена въ водата, парьѫтъ ѭ съ врѣлъ медъ, съ тѣсто и медъ въ чаша отъ тѣстото, въ който, медъ, турѭтъ насвѣтлено желѣзо да кѫкри.

Най послѣ ако видьѫтъ, че и това не помага горьѫтъ якмаджата право съ свѣтнало желѣзо, което забивѫтъ въ върха на пѫпката, догдѣ стигне

тъй, лѣчебното му дѣйствие при лѣкуванието на ранитѣ прославятъ, между другитѣ, Орибазъ и Диоскоридъ. Катраня (съ неговитѣ производни) въ настояще врѣме има, както всѣкий знае, твърдѣ широко приспособление въ медицината, и извънъ медицината като доста надѣждно антипаразитно и противо-гнилостно срѣдство; но отъ издирванията на профессора Анагностаки ний се научваме, че, като такова срѣдство, отъ него въ много случаи сѫ се ползували и древнитѣ.

Отъ катраня прѣминуваме къмъ всѣкакви смоли, балзами, ессенции или етерически масла, за голѣмата антисептическа сила на които, както за това ще бѫде казано по-долѣ, ний сме се научили само въ най-послѣдньо врѣме, когато пъкъ за това си свойство твърдѣ добрѣ сѫ биле извѣстни на древнитѣ, които сѫ ги прѣспособявали въ много случаи за прѣдварвание гниение и разлагание, съ други думи, съ антисептически цѣли. Отъ древнитѣ, Египтянитѣ сѫ биле въ това отношение свѣдѫщи и искустни; тѣ сѫ оставили намъ веществении доказателства за искуството си въ видъ на съхранилитѣ се мумии, изслѣдванието на които е показало, че за приготвянието имъ сѫ били употрѣбени твърдѣ енииргично дѣйствуващи противогнилостни вещества. До каква висока стъпень на съвършенството е било достигнало въ тѣхъ балсамиранието на труповетѣ, за това ний можемъ да сѫдимъ даже само и по този фактъ, че Чермакъ, като изслѣдвалъ двѣ мумии, които имали по-много отъ 3,000 години, можалъ съвсѣмъ ясно да различи подъ микроскопа ки-

---

до здраво месо и изгори отровеното. Съ горѣща-врѣла масть — парыѫтъ кряката — подъ копитата, — на волови, крави, биволи, конье кога има рана забрала, която запълвѫтъ съ памукъ напоенъ въ горѣщъ лой и заковавѫтъ върху му петалото (плочата) и, като оздравѣе, пакъ го расковавѫтъ. Съ горѣщь-живъ-вътлѣнъ, счуканъ на прахъ, засипвѫтъ прѣсни рани (порѣзано) и ги парыѫтъ отгорѣ съ горѣщо дърво, догдѣ прѣстане болката.

Кога сърби нѣкого гърба, пекѫтъ го силно на огъня и го трыѫтъ догдѣ прѣмине сърбяла и се испоти. Въ горѣща вода, колкото може да се търпи), киснѫтъ рани, въ която вода турвѫтъ: бѫзи, смрадлика, дѫбови кори, осѣнови листа, корѣни отъ шипка. Съ врѣлъ медъ парыѫтъ зѫби (натопявѫтъ памучецъ, завитъ на клечка и го пѫхватъ въ куфината на зѫба. Кога ухапи комарь или паыѫкъ, парыѫтъ го съ горѣщо дърво или го пекѫтъ на огъня догдѣ прѣстане болката или сърбѣла. Кога боли сърце (коремъ) парыѫтъ съ тухла, перушинякъ сгорѣщенъ въ тенжара. Парыѫтъ жилитѣ при пулса (набоя) съ запалена прахань прѣзъ ризата противъ сърдцеболъ. Далакя парыѫтъ съ нагорѣщена, въ торбица, морска соль и т. н. Съ една рѣчь, огъня съ топлината играе голѣма роль въ народ. медицина. *Ц. Г.*

личнитѣ имъ елементи отъ чървата. Толкова добрѣ се съхранили! При всичко това, различнитѣ начини за балзамиранне у Египтянитѣ сж се състояли исключително само въ това, че въ тѣлото сж вкарвали ароматически прахове, смоли и ессенции, че и въ навиванието на бинтоветѣ, напоени съ сжщитѣ ессенции. Гунтеръ е доказалъ това по експерименталенъ начинъ; той вкарвалъ смѣсь отъ венецианския терпентинъ и етерическитѣ масла на лавандата, размарина и лайлай-кучката въ артериитѣ на трупове и по този начинъ прѣвръщалъ ги въ прѣкрасни мумии. Покрай цѣльта за балзамиране, етерическитѣ масла или ессенциитѣ въ древньо врѣме сж твърдѣ широко употрѣбявани и въ медицината, тѣ сж съставлявали най-сжществения елементъ въ различнитѣ прѣвързвания на ранитѣ у древнитѣ лѣкари, като се начене отъ Хиппократа, Целзия, Галена и като се свърше съ Амбруаза Паре и Фабрициуса Аквапенденте. Считаме за неизлишно да забѣлѣжимъ тука, че тѣзи ессенции, които сж имали роля на антисептици въ Египтянитѣ, Гърцитѣ и Римлянитѣ, съставляватъ и сега, въ видъ на разни приготовления отъ мириаливи трѣви, главната основа на народната медицина въ всички страни.

Напримѣръ, отъ египетскитѣ мумии ний можахме да се убѣдимъ, че веществата отъ тъзи категория дѣйствуватъ твърдѣ силно, относително отстранявание на гниянието, т. е. твърдѣ енергично убиватъ микробитѣ, отъ присжтствието и дѣятелността на които, както е извѣстно, зависятъ процесситѣ на разлаганието и гниянието. Но интересно е да се знае, въ какво отношение, спорѣдъ силата на дѣйствието си, стоятъ тѣзи антисептики на древнитѣ къмъ нашитѣ противогнилостни срѣдства. Кое стои по-горѣ: приспособяванитѣ въ древность ессенции, или сулената, карболовата киселина, иодоформа и други такива вещества, които, обикновенно, се употрѣбяватъ въ днешната антисептическа практика? За отговоръ на това любопитно питание, — да прибавимъ, доста неочакванъ, — могатъ да служатъ резултатитѣ на изслѣдванията, направени не отдавна отъ французкитѣ учени, Кодеака и Албима Менье, и помѣстенитѣ въ Annales de l' Institut Pasteur (1889, 25 Iuin).

Споменатитѣ учени сж направили много и грижливи експерименти надъ микробитѣ отъ тифозната трѣска и сапа, като сж дѣйствували върху тѣзи болѣзнотворни микроби съ древнитѣ и новитѣ антисептически срѣдства. Тѣзи опити сж ставали

по слѣдующия начинъ: платинова жица, насвѣтлена прѣдварително въ пламака на спиртната лампа, намокряли ѝ единия край въ течностьта съ култура на извѣстенъ микробъ и слѣдъ това ѭ спущали за нѣколко врѣме въ една или друга эссенция, слѣдъ което ѭ натопявали въ цѣвь, въ която имало хранителна желатина. Ако въ желатината се развъждалъ този микробъ, т. е., ако въ цѣвъта се появявала микробна култура, това служало за доказателство, че микроба, безъ да се глѣда на дѣйствието на ессенцията останалъ е живъ, и обратно. Продължителностьта на врѣмето, необходимо за уморяванието на микроорганизма съ извѣстна ессенция, е служило за мѣрка при опрѣдѣлянието на сравнителната антимикробна сила на ессенцията. Паралелно съ тѣзи ставали сѫ такива сѫщи опити (надъ тѣзи сѫщитѣ болѣзнотворни микроорганизми) и съ най-новитѣ антисептически срѣдства (сулема, иодоформъ, карболова киселина и др.). Всички тѣзи опити сѫ имали слѣдуѭщитѣ резултати.

Най-силния отъ нашитѣ антисептици, сулемата, разрѣдена въ $1/_{1000}$ (1 часть сулема на 1000 ч. вода), умъртвява микроба на тифозната трѣска въ 10 минути; наситения етеренъ растворъ на иодоформа — въ 36 часа; $2^0/_0$ енъ растворъ отъ синь камъкъ — въ 9 дена; $1^0/_0$-на карболова киселина въ 12 дни.

Що се отнася до миризливитѣ есенции или етерически масла, ето цифритѣ, които показвѫтъ силата на дѣйствието имъ. Ессенцията на цейлонската канела (корица) умъртвява този сѫщия тифозенъ микробъ въ 12 минути; ессенцията на карамфиля — въ 25 минути; ессенцията на богородичната трѣва — въ 35 мин., ессенцията на тимиана — въ 35 мин ; ессенцията на желѣзняка (verveine) — въ 45 мин.; ессенц. на гeранията — въ 50 мин.; ессенц. на пачулята — въ 80 мин.; ессенц. на пилиня — въ 4 часа; ессенц. на сандаловото дърво — въ 12 часа.

Като сравняваме тѣзи два реда отъ цифри, ний ще видимъ, че нѣкои отъ ессенциитѣ, по енергията на антимикробното си дѣйствие, почти не отстѫпвѫтъ на сулемата, а се вижда, че всичкитѣ други много пó-силно дѣйствувѫтъ, отъ колкото почти всички наши антисептически срѣдства: когато, за да станѫтъ явни обеззаразяваѭщитѣ свойства на сегашнитѣ, потрѣбни сѫ цѣли дни и даже много дни, а пъкъ за унищожавание на микробитѣ съ ессенции потрѣбно е само пó-много или пó-малко минути. Разликата за въ полза на ессенциитѣ се показва го-

лѣма. Най-силна отъ тѣхъ се явява, както видѣхме, цейлонската канела, тъкмо и тъви ессенция е била най-често употрѣбявана отъ Египтянитѣ за балзамирание на труповитѣ. Тимиана и богородичната трѣва тъй сѫщо най-много енергично дѣйствуватъ, като антисептици, отъ което и напълно се оправдава употрѣблението имъ въ народната медецина на всички вѣкове и народи. Душицата, която се показва почти 30 пѫти пó-силна отъ иодоформа, ползувала се е съ голѣма слава въ хероическитѣ врѣмена на грьцката история, като най-добро срѣдство за зарастване на ранитѣ; за нея, между друго, спомѣнува и Вергилий въ своята „Енеида“.

Освѣнъ горѣспомѣнатитѣ, още и много други ессенции убиватъ тифозната бацила, но само пó-бавно. Тъй ессенцията на можевелника умъртвява ѭ слѣдъ 27 часа; ессенц. на мелиссата — въ 30 часа; ессенц. на валерианата — въ 32 часа; ессенц. на анжеликата — въ 35 ч.; ессенц. на селдерея — въ 36 ч.; терпентиновата ессенция — въ 45 ч.; ессенц. на опопонакса — въ 45 ч; розовата ессенц. — въ 46 ч.; ессенц. на лайлайкучката — въ 48 ч. И тъй, виждаме, че тъй широко употрѣбявания сега иодоформенъ етеръ е пó-слабъ даже отъ можевелното етерическо масло, — да прибавимъ на мѣсто, което твърдѣ често е приспособявано отъ Египтянитѣ за балзамирание труповетѣ. Отъ ароматическитѣ смоли ще посочемъ тука, между друго, на ладона, който убива микроба на тифозната трѣска въ 52 часа и, слѣдователно, нѣколко пѫти е пó-силенъ отъ синия камъкъ, който се брои отъ насъ за доста енергично антисептическо срѣдство. Само по себе си се разбира, че антимикробната сила на веществата отъ категорията, която ни интересува, се показва не еднакво, като се гледа какъвъ е микроба: на едни микроби взета една ессенция дѣйствува пó-силно, пó-бържѣ, на други пъкъ пó-слабо, пó-бавно; но най-много дѣйствуващитѣ отъ тѣхъ влияѭтъ, както се вижда, еднакво енергично на пó-голѣмата часть отъ патогеннитѣ микроорганизми. Така, етерическото масло на цейлонската канела, за убийственностьта на което за микроба на тифозната трѣска ний вече знаемъ, уморява микроба на сапа толкова бържѣ, както и растворъ на сулемата въ разрѣдяване $^1/_{1000}$, а именно въ 15 минути.

До сега ний говорихме за антимикробного дѣйствие на етерическитѣ масла, приспособявани въ течно състояние. Пита се сега, притѣжаватъ ли и въ каква мѣрка тѣзи сѫщитѣ обез-

заражавающи свойства паритѣ на тѣзи есенции? На това питание давжтъ ни отговоръ опититѣ, извършени неотдавна отъ французския ученъ Шамберлянъ надъ бацилата на сибирската язва, които служжтъ за най-добро допълнение на вече извѣстнитѣ намъ експерименти на Кадеака и Менье. Отъ тѣзи опити се вижда, че паритѣ на есенциитѣ имжтъ почти такава антимикробна сила, както и самитѣ етерически течности. Споредъ Шамберляна, паровиднитѣ етерически масла, по силата на дѣйствието си върху бацилата на сибирската язва нареждатъ се по слѣдующия редъ: цейлонската канела, душицата, карамфиля, гераниума, можевелника. Канеляната есенция ний и тукъ виждаме на първо мѣсто. Ако тя притѣжава такава голѣма разрушителна енергия относително такива микроби, каквито сж микроба на тифозната трѣска, сапа и сибирската язва, става твърдѣ вѣроятно, че тъй сжщо убийственно дѣйствува и на всичкитѣ останали патогенни микроорганизми.

Едвамъ-що изложенитѣ отъ насъ резултати отъ издирванията на Кадеака, Менье и Шамберляна се показватъ твърдѣ интересни и поучителни, както въ теоретическо, тъй и въ практическо отношение. Прѣди всичко, тѣ ни убѣждаватъ, че относително обеззаразяващитѣ, противогнилостни срѣдства древността не само че въ нищо не ни е отстжпвала, но почти ни е прѣвъсхождала и че, като сме дошле (едвамъ ли не вчера) до откриванието на антисептиката, ний, въ сжщность, сме се повърнали къмъ онѣзи много стари начини и методи, съ които медицината се е започнала, — върнали сме сж, като сме обмислили и развалили старото, като сме внесли въ него широко идейно съдържание (учението за микробитѣ) и по този начинъ още веднъжъ сме потвърдили тъзи непрѣложна въ историята на развитието истина, че крайния еволюционенъ фазисъ, по сжщността си, всѣкога съвпада съ началния фазисъ, като се отличава отъ него само съ по-голѣма широчина и дълбочина на вътрѣшното си съдържание. По-нататъкъ, изслѣдванията, които ни интересуватъ, могатъ, както ни се струва, да освѣтлятъ тъмния още въпросъ за физиологическата роля на ароматическитѣ вещества въ економията на растенията. Ако тѣ произвеждатъ, — и при това въ твърдѣ значителни количества, — силно-миризливи, ароматически вещества (етерически масла), ний имаме пълно право да си съставимъ такова заключение, че тѣзи вещества сж необходими за растителния организмъ, по единъ или по други

начинъ помагжтъ му да живѣе, да се развива и да издър
борбата за сжществувание. Но въ какво именно се състои п
лезностьта имъ за растенията? Прѣдъ видъ на това, което б
ше отъ насъ казано въ прѣдидащитѣ страници, ний можемъ
доста голѣма вѣроятность да прѣдположимъ, че етерически
масла служжтъ за антисептици на растителнитѣ организми: ка
образувжтъ около растението ароматна атмосфера, пагубна
микробитѣ, тѣ го защищавжтъ отъ тѣзи послѣднитѣ, както л
тивитѣ и утровни вещества, които се намѣрвжтъ въ растителн
тѣ сокове и ткани, защищавжтъ растението отъ лакомитѣ го
охлюви (плъжаци), отъ гжсеницитѣ на разни насѣкоми и д
(силно миризливитѣ ессенции, безъ съмнѣние, служжтъ на ра
тението като срѣдство за самозащитата не само противъ ми
робитѣ, но тъй сжщо и противъ всички животни, които се хр
нжтъ съ растителна храна). Но да оставимъ растенията и
прѣминемъ къмъ человѣка. Всички ний обичаме ароматически
вещества и се стремимъ да създадемъ около себе си аромати
атмосфера. Пита се, какъвъ raison d'être има такова стрѣмление
Може да се приеме за общо правило, че всичко, което ни
харесва, което ни причинява удоволствие или наслаждение, я
вява се, тъй или иначе, и физиологически полезно за насъ. То
ва правило съ пълно право ний можемъ да приспособимъ
и къмъ ароматитѣ. Ако ний показваме обичь къмъ тѣхъ (н
къмъ всички разбира се), това зависи отъ туй, че ни прина
сжтъ полза. Въ какво се състои тъзи полза, за това, прѣд
видъ на горѣ изложенитѣ резултати на специалнитѣ изслѣдва
ния, не е мжчно да се досѣтимъ: миризливитѣ, ароматически ве
щества, както се вижда, извършвжтъ за насъ роля на антисеп
тически срѣдства, които спомагжтъ за обеззаразяванис, за очис
тяние отъ зловрѣднитѣ микроорганизми както на нашето тѣло
тъй и на окржжающата ни срѣда. Едвамъ-ли можемъ да се съм
нѣваме относително това, че стрѣмленията ни къмъ приятнит
миризми, къмъ миризливитѣ цвѣтья и т. н, ако само не прѣ
минувжтъ извѣстна мѣрка, напълно се съгласявжтъ съ прѣдпи
санията на хигиената. Затова, градинитѣ, които се правжтъ око
ло или близо до жилищата, заслужвжтъ вниманието ни не сам
въ естестическо отношение, но тъй сжщо и въ санитарно отно
шение. На всички извѣстното лѣковито дѣйствие на въздуха в
хвойнитѣ гори не се обяснява съ нищо друго, освѣнъ съ тов
че е богатъ и наситенъ съ паритѣ на ароматнитѣ смоли и ессен

я, които притежавжтъ, както ний вече знаемъ твърдѣ силни ›тивомикробни обеззаразяващи свойства. Въобще извѣтриви- ароматически ессенции смѣло могжтъ да бждатъ прѣпоржче- като много добро лѣчебно и прѣпазливо срѣдство, а особен- въ врѣме на епидемия. На основание опититѣ на Кадеака, нье и Шамберляна, може да се мисли, че смѣсь отъ най-сил- дѣйствуващитѣ етерически масла (напр., отъ канела, карам- иь, тимианъ, душица[1]), богородична трѣва[2]), гераниумъ[3]), па- ия) трѣбва да принася извѣстни услуги, за да се прѣдвар- гъ инфекционнитѣ разболявания, — услуги по-голѣми, отъ кол- го цѣлия нашъ сегашенъ арсеналъ отъ дезинфекционни срѣд- а, тъкмо сега да кажемъ, които всички сж зловони.

Прѣчка за широкото распространение на ароматическитѣ рически ессенции въ обикновенната практика може да служи ю сегашната имъ голѣма цѣна. Но твърдѣ е вѣроятно, че въ а отношение ще ни помогне химията съ своя синтезъ. Ве- и въ настояще врѣме химицитѣ могжтъ да приготвжтъ куственно, по синтетически начинъ, твърдѣ много арома- чески ессенции, съвсѣмъ еднакви съ естественнитѣ, и които гжтъ да конкуриржтъ съ тѣхъ. Тъй, много миризми и мериз- ви вещества, съ които придаватъ на искуственнитѣ вина и кьори разни букети, а на различнитѣ сладкарски приготовле- я миризми: ябълчна, зарзална, ананасова и др., — често не нищо друго, освѣнъ искуственно приготвени разни етери. ›ѣдъ видъ на голѣмия напрѣдъкъ, който прави съврѣменната мия въ областьта на синтеза, можемъ да се надѣвами, че да- въ твърдѣ недалеко бждаще различнитѣ ароматически ессен- и твърдѣ много ще поевтенежтъ.

Като свършваме, ще спомѣнемъ за слѣдващитѣ доста тересни съобщения. Каменовжгленния катрань, който едвамъ- не всѣкий день ни дава ту нова боя, ту ново ароматическо щество, ту още нѣщо друго и въобще, като се явява за насъ исчерпаемъ изворъ за всѣкакви приятни ноотчаквания, въ най- слѣдньо врѣме е далъ материалъ и за приготвяния на мус- са, като не се впущаме въ подробности, които не сж за не- ециалиститѣ, ще забѣлѣжимъ само, че този продуктъ е полу- нъ отъ толуена, т. е. отъ тъзи сжщата съставна часть на ка-

---

[1]) Origunum vulgare бълг. *ригонь*.

[2]) Osmunda regalis бълг. крокосъ, крокоњ.

[3]) Cerunium alpensis българ. здравецъ.

менновъглененния катрань, която е послужила за материалъ приготвянието на новото вещество сахаринъ. Искуственния кусъ, полученъ отъ химика Бауръ и който едвамъ-що се е вилъ за продань, има видъ на бѣли плочасти кристали, ко според свойствата си се показвать еднакви съ естестве мускусъ и се отличавать съ необикновенна свойственна миризма. За да се уцѣни практическото значение на това отк тие, трѣбва да кажемъ, че мускуса е извънмѣрно скжпъ, една ока струва по-вече отъ 18,000 лева.

Прѣвелъ *Г. Ц. Г.*

Географията като наука и учебенъ прѣдметъ*).

Отъ Н. И. Раевски, прѣвожда Н. Драгановъ.

Положението на Риттеровата школа.

1). Вертикалното очертание на страната и нейното напояване се намиратъ въ свързка помежду си.

Стръмнината и направлението на планинскитѣ гръбнаци, опрѣдѣлятъ направлението на рѣкитѣ. Рона въ Франция не може да продължава течението си на западъ затова, защото на срѣща ѝ вървятъ склонове отъ Севенна; затова долината между Севенна и Западнитѣ Алпи ѝ указватъ пѫтя на югъ къмъ Лионския заливъ; другитѣ французски рѣки текѫтъ на сѣверо-западъ, гдѣто лежи низка страна.

Отъ вертикалното очертание зависи дължината на потоцитѣ. Ако низката страна, която се приближава къмъ планинитѣ, достига голѣми размѣри, то рѣкитѣ, които истичатъ отъ тѣзи планини, ще иматъ по голѣма дължина и обратно; напр. Сибирскитѣ рѣки. Въ западната часть на Апенинския полуостровъ рѣкитѣ сѫ по-дълги отъ колкото въ источната, защото низката страна къмъ западъ отъ Апенинитѣ е по голѣма отъ тъзи, която се приближава до Адриатическо море. Сѫщото явление се забѣлѣзва и на Американскитѣ рѣки.

Изобилието на водата въ рѣкитѣ зависи отъ височината на гръбнака, отъ който тѣ истичатъ. Потоцитѣ, които истичатъ отъ високитѣ планини, вслѣдствие на значителнитѣ атмосферни осадъци и отъ лѣжащитѣ на тѣхъ огромни масси снѣгъ и ледъ сѫ по богати съ вода отъ колкото тѣзи, които истичатъ отъ низкитѣ планини. Притоцитѣ на р. По отъ лѣвата страна носятъ съ себе си повече вода, отъ колкото тѣзи отъ дѣсната, защото първитѣ истичатъ отъ Алпийскитѣ върхове, а вторитѣ отъ по-низкитѣ Аппенини.

Изобилието на водата въ рѣкикѣ тъй сѫщо зависи отъ дължината на течението, отъ числото и голѣмината на притоцитѣ, по причина и на което къмъ устието си тѣ постоянно се уголѣмявѫтъ, а тъй сѫщо и отъ климатическитѣ условия. Височината на водата въ рѣкитѣ се измѣнява споредъ годишнитѣ врѣмена; въ периода на дъждоветѣ, тропическитѣ рѣки се напълнюватъ съ вода до тамъ, щото заливатъ окрѫжающата ги мѣстность, напр. Гангъ и Нилъ. Прѣзъ сухото врѣме на годината, по недостатъкъ на атмосфернитѣ осадъци, много рѣки съвършенно прѣсъхватъ, напр. въ С. Африка, въ Пиренейския полуостровъ и пр. Рѣкитѣ въ умѣренния климатъ достигатъ най-голѣмо пълноводие прѣзъ това врѣме, когато се топятъ снѣговетѣ. Рейнъ и Сибирскитѣ рѣки особенно сѫ богати съ вода лѣтно врѣме, тъй ка-

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. VII.

то въ това врѣме се топѭтъ снѣговетѣ и глетчеритѣ; напротивъ рѣкитѣ, които не истичатъ отъ васоки планини, биватъ пълноводни пролѣтно врѣме. Отъ вертикалното очертание зависи и скоростьта на течението на рѣкитѣ. Рѣкитѣ (напр. Южно-американскитѣ), които дълго текѭтъ по низки страни, иматъ по-малка скорость срявнително съ тѣзи, които текѭтъ по повърхнина, която се спуща террасовидно. Вслѣдствие силното наклонение на рѣчното корито или стеснението му отъ брѣговитѣ планини, често се образуватъ водопади и прагове; примѣръ на прагове прѣдставлявѫтъ Днепръ, Нилъ, Ориноко, Амазонката и Дунава (Оршова). Водопадитѣ сѫ свойственни прѣимуществено въ горнйото течение на планинскитѣ рѣки; особенно съ тѣхъ сѫ богати Алпитѣ и Келенитѣ на Скандинавския полуостровъ. Ако рѣката тече по варовитъ камъкъ, който е богатъ съ пещери, то тя често се изгубва отъ повърхнината и тече подъ земята; тъй напр. се губѭтъ Маасъ, Рона и др. Почвата указва силно влияние върху цвѣта на водата въ рѣкитѣ; рѣкитѣ съ своето течение откръшватъ отъ брѣговетѣ много и малки нерастворими частици, които и придавѫтъ извѣстенъ цвѣтъ на водата.

Както сушата дѣйствува на водата, тъй сѫщо и водата оказва влияние на сушата.

Рѣкитѣ разрушаватъ брѣговетѣ, тѣ изриватъ коритото, издълбавѫтъ долинитѣ; вслѣдствие на разрушителното дѣйствие на водата, височината на водопада постепенно се умалява, което се и забѣлѣзва въ Ниагарския водопадъ.

Рѣкитѣ иматъ съзидающа дѣятелность, като патрупвѫтъ при устието си частицитѣ, които тѣ влачѫтъ. Дъното въ горнята часть на течението е натрупанъ съ голѣми парчета камани, въ долнята е покрито съ песъкъ и тиня; съ течението на вѣковетѣ, коритото и брѣговетѣ малко по-малко се подигатъ. Не само песъчливитѣ плиткости и островитѣ въ рѣкитѣ, но и широкитѣ долини и голѣмитѣ низки страни — всичко това е произведение на съзидаѭщата дѣятелность на рѣкитѣ.

2) Климата на страната зависи отъ нейното положение и хоризонтално очертание.

Страни, които лѣжѫтъ въ голѣмитѣ широчини, иматъ климатъ по-студенъ отъ тѣзи, които лѣжѫтъ по-близо къмъ екватора. Страна, която е протегната отъ сѣверъ къмъ югъ по меридиана, прѣдставлява по разнообразенъ климатъ, отъ тъзи, която има протегналость отъ истокъ къмъ западъ. Странитѣ, които сѫ по-близо до морето, иматъ по вл̃аженъ морски климатъ съ прохладно лѣто и умѣрена зима. Причинитѣ на това сѫ слѣдуѭщитѣ: топлопоглъщателната способность на водата е по голѣма, отъ колкото на сушата; паритѣ, които се отдѣлѭтъ отъ повърхнината на морето, понижаватъ температурата; мъглитѣ и облацитѣ, които съставляватъ обикновенно явление въ приморскитѣ страни, бъркатъ за нагряванието и истудяванието ѝ. Климата на странитѣ, които сѫ отдалечени отъ морето, е континенталенъ, т. е. отличава се съ горѣщо лѣто и съ студена зима. Страни съ развити брѣгове сѫ повече подвърлени подъ дѣйствието на морето, вслѣдствие на което источнитѣ

брѣгове на С. Америка и западнитѣ на Европа се отличаватъ съ морски климатъ, а Африка съ континенталенъ.

Климата на страната тъй сжщо зависи отъ вертикалното пейно очертание, тъй като температурата постепено се намалява съ надиганието на планинитѣ. Источно-азиатската висока поляна безъ да се глѣда на това, че тя е въ умѣренния поясъ, се отличава съ сурова зима, по причина че е издигната високо надъ морското равнище; Деканската висока поляна има климатъ по-студенъ, отъ колкото лѣжащата на сѣверъ отъ нея Индустанска низка страна.

Посоката на планинитѣ и височината имъ иматъ влияние на климата. Хималайский гръбнакъ защищава Индустанската низка страна отъ студенитѣ вѣтрове и прави нейния климатъ тропически; напротивъ, като задържа топлитѣ вѣтрове отъ къмъ югъ, той прави климата по суровъ на прѣдне-азиатскитѣ високи поляни. Тъй сжщо се обяснява топлия климатъ на Ломбардската низка страна, която Алпитѣ защищаватъ отъ студенитѣ вѣтрове.

Най-послѣ климата зависи и отъ растителностьта. Голѣмитѣ гори понижаватъ температурата, като даватъ много сѣнка и като силно испаряватъ водата, правятъ климата по-влаженъ, защото прѣпятствуватъ за изсъхванието на почвата. Първобитнитѣ дѣвственни лѣсове на тропическа Америка испаряватъ огромно количество вода и съдѣйствоватъ за увеличението на влагата и понижаванне на температурата, когато въ Африка топлината, като се отражава отъ голата стѣпна повърхнина, увеличава тропическата горѣщина.

3). Растителностьта на извѣстна страна се намѣрва въ връзка съ нейния климатъ и напояванне. Като исключимъ почвата и слънцевата свѣтлина, топлината и влагата съставляватъ главнитѣ дѣятели, отъ които зависи израстяванието на растението. Числото на видоветѣ, родоветѣ и семействата се увеличава отъ полюса къмъ екватора. Въ студения климатъ горитѣ сж еднообразни и се състоятъ отъ дървета отъ единъ и сжщъ видъ, напротивъ на тропицитѣ, тѣ сж много разнообразни и прѣдстсавляватъ смѣсъ отъ различни народи.

Височината на растенията сжщо се увеличава отъ полюситѣ къмъ екватора. Въ студения поясъ растятъ само шубръци, въ умѣренния се срѣщатъ дървета отъ значителни размѣри, а на тропицитѣ почти всичкитѣ дървета се отличаватъ съ значителна височина и дебелина. Високитѣ палми, хлѣбнитѣ и камедовитѣ дървета сж свойственни само на тропическия поясъ; нѣкои растения въ Европа, които растятъ въ видъ на шубръци, въ Бразилия се развиватъ въ голѣми дървета.

Листитѣ по близо къмъ екватора биватъ по-голѣми и по-сложни; вмѣсто проститѣ иглообразни или лопастни листи, тропическитѣ дървета иматъ листи отъ всевъзможна форма.

Силата на боята и миризмата на цвѣтоветѣ се увеличаватъ къмъ екватора, подобно както богатството и разнообразието на соковитѣ въ растенията. Въ горѣщия климатъ ний срѣщаме растения, които иматъ лѣкарственни свойства, драгоцѣнни смоли, миризливи масла,

млѣчни сокове, но заедно съ това, тука се срѣщжтъ и най-отровнитѣ растение.

Отъ климата зависи различието въ флората прѣзъ различнитѣ годишни врѣмена; то се изглажда съ приближавание къмъ екватора и по направление отъ вѫтрѣшностьта на материка къмъ неговитѣ брѣгове. На британскитѣ острови прѣзъ зимата растжтъ мирти, лаври, камелии, фукели сжщо, както въ Южна-Европа.

Влажностьта съдѣйствова на растителностьта особенно тамъ, гдѣто тя дѣйствува наедно съ топлината. Растителностьта на горѣщия поясъ въ Новия-Свѣтъ е по-богата и по-раскошна, отъ колкото въ Стария, защото първия е по-богатъ съ влага, отъ колкото втория. Особенно това се забѣлѣзва, ако сравнимъ Африка съ Южна Америка: и двѣтѣ тѣзи части на свѣта лѣжжтъ въ тропицитѣ и за това сж еднакво богати съ топлина; нъ въ Африка атмосферата е суха и затова въ неж сж развити сухитѣ, безплодни пустини; наопаки Южна-Америка, която изобилно се напоява въ источнитѣ си части, се отличава съ раскошна и сочна растителность.

Освѣнъ топлината и влагата още има и нѣколко други условия, които влияжтъ на растителностьта. Распространението на растенията зависи отъ вѣтровете, рѣкитѣ, морскитѣ течения, птицитѣ, които разнасжтъ семената и най-послѣ отъ человѣка, който ту случайно, ту умишленно съдѣйствова за распространението на растенията; само тамъ гдѣто человѣкъ не е проникналъ, не е занесалъ съ себе си много питателни, технически и украшающи растения.

4). Фауната на извѣстна страна зависи отъ нейния климатъ, напояванне и растителность.

Има животни, които търпжтъ тропическия пекъ и полярния студъ, напр. кучето; такива се срѣщатъ навредъ по земята. Напротивъ нѣкои сж естественни само на извѣстенъ климатъ, тъй напр. бѣлата мечка и сѣверния еленъ живѣжтъ въ студенитѣ страни, жирафа и оранготана — въ тропическитѣ.

Сжществуванието на амфибиитѣ зависи отъ присжтствието на водата, за това сж тѣ и тъй много въ Южна Америка.

Животнитѣ се хранжтъ отъ растенията и по много се развиватъ тамъ, гдѣто растителностьта е раскошна и разнообразна. Съ приближаванието къмъ екватора расте и числото, величината, силата и блѣскавината на боитѣ у животнитѣ. Извънредно голѣмата влага въ съединение съ тропическия пекъ. забавва развитието на висшитѣ животни форми и за това южно-американскитѣ животни по физическото и умственното си развитие, значително отстжпватъ на старосвѣтскитѣ.

Влиянието на тритѣ горѣпомѣнати дѣятели върху фауната се изказва въ различието, каквото тя прѣдставлява споредъ годишнитѣ врѣмена. Зимния студъ кара животнитѣ да се прѣселвжтъ въ пò-топлитѣ страни или да падатъ въ литаргия, въ тропицитѣ сжщото се забѣлѣзва прѣзъ сухото врѣме на годината.

5). Народонаселението на извѣстна страна зависи отъ нейното положение, хоризонталното и вертикално расчленение, напояванието, климата, произведенията, накъсо казано, цѣлата природа оказва

влияние на жителитѣ. Но не само природата е причина за извѣстното състояние на народната култура, има и други условия, които оказватъ не маловажно влияние на человѣка.

a). Плътностьта на населението зависи отъ хоризонталното расчленение на страната, нейното поение, климатъ и естественнитѣ произведения. Колкото пò-извитъ е брѣга, толкова и страната е по населена; многото заливи улесняватъ сношението между хората, развиватъ търговията и даватъ по много срѣдства за прѣпитание, отъ което населението въ такава страна е пò-гжсто. Европа е по населена отъ Африка, която се отличава съ право очъртание на брѣговетѣ си; по сжщата причина въ западна Европа жителитѣ сж повече, отъ колкото въ източната.

Колкото е пò-богато поението, толкова страната е пò-плодородна и може да прѣхране по голѣмо число жители. Развѣтлението на рѣкитѣ съдѣйствова за сношенията, търговията и увеличавание на срѣдствата за припитание и за различнитѣ занятия, а за това и странитѣ, които се бѣдно пожтъ, сж бѣдни отъ водни пжтища, иматъ по малко население отъ тѣзи, които сж богати съ рѣки. Населението на Китайската империя най вече е струпано около Гоанго и Янтсикиангъ на малко пространство, което е разрѣзано съ водни пжтища; тука ний срѣщаме грамадно население сравнително съ другитѣ области, които сж расположени по високитѣ поляни, бѣдни съ вода.

Числото на жителитѣ зависи отъ климата. Тропическитѣ и полярнитѣ страни сж населени пò-бѣдно сравнително съ лѣжащитѣ въ умѣренния поясъ. Собственно Китай има повече жители отъ Сибиръ, макаръ и послѣдния да е пò-голѣмъ по пространство; южната и западната страна е по населена, отъ колкото сѣверната.

Отъ естественнитѣ растения тъй сжщо зависи числото на жителитѣ; въ плодороднитѣ страни, които доставляватъ пò-много срѣдства за сжществувание и населението е пò-гжсто; за примѣръ е достатъчно да сравнимъ Остъ-Индия съ Аравия. Богатството на минералнитѣ произведения прѣдставляватъ рударското занятие, съ което се занимаватъ много ржцѣ и за това въ такива мѣста винаги населението е пò-гжсто, напр. Англия и Саксония.

b). Мѣстната природа има голѣмо влияние на храната, занятията на хората и на общественното устройство.

Храната зависи отъ мѣстнитѣ произведения; въ плодороднитѣ страни жителитѣ се хранжтъ съ растителна храна (Индустанъ, Италия), въ малко плодороднитѣ тѣ сж принудени да се хранжтъ съ мѣсо.

Занятията на хората зависжтъ отъ положението на страната, нейното напоявание и произведения. Въ крайбрѣжнитѣ страни, а тъй сжщо и богатитѣ съ рѣки и езера, жителитѣ се занимавжтъ съ риболовство, въ гориститѣ страни на Америка человѣкъ се обръща на звѣроловъ, въ степитѣ става пастирь.

Обширнитѣ низки страни въ срѣднйото, а особенно въ горнйото течение на рѣкитѣ, сж богати съ черноземъ, обилно се поятъ съ вода и прѣдизвикватъ жителитѣ къмъ земледѣлие; ето защо

70.

земледѣлието е особенно развито въ Сѣверо-американскитѣ равнини и още въ старитѣ врѣмена е процъвтѣвало въ Китай, Индия, Египетъ. Въ страниитѣ, богати съ минерали, главното занятие е рударството и манифактурната промишленность, особенно ако има много желѣзо, каменни вжглища и ако туземната флора и фауна даватъ достатъчно сурови продукти, сгодни за обработвание (пр. Белгия, Англия, Сѣверна-Америка и Саксония).

Даже отдѣлнитѣ клонове на промишленностьта зависятъ отъ географическитѣ условия на страната. Металическото производство въ Белгия е развито въ планинскитѣ окржзи. Белгия е богата съ кварцъ, поташъ, глина, варъ, гипсъ, металически окиси, тъй сжщо съ гори и съ каменни вжглища; не ще е чудно подирь това, че стъклярното производство е доведено въ тъзи страна до най-висша степень. Истирия е богата съ желѣзо и отдавна се слави съ неговото производство. Въ Англия и въ нейнитѣ колонии (особенно въ Австралия) е развито овцевъдството, за това тя се и слави съ вълненитѣ си произведения. Странитѣ, които сж богати съ заливи или съ корабоплавателни рѣки, каратъ хората да се занимаватъ съ търговия, ако имъ само има какво да се изнася, сурови продукти или манифактурни произведения.

Занятието на хората не остава безъ влияние на тѣхното обществено устройство. Между народитѣ, които се занимаватъ съ звѣроловство, риболовство и скотовъдство, не е възможенъ господарственъ животъ. Американскитѣ Индийци, съ исключение на Ацтекитѣ и Перуанцитѣ, които иматъ постоянни жилища въ Андитѣ, останали сж чужди отъ господарственния животъ; сжщото трѣбва да се забѣлѣжи и за чергарскитѣ народи на Срѣдня Азия. Само у народитѣ, които се занимаватъ съ земледѣлие, ний срѣщаме правилно господарственно устройство, тъй като то може да сжществува само при постоянно живѣение на едно мѣсто.

Културата на извѣстенъ народъ зависи отъ положението на страната, нейната повърхнина, поение, климатъ и растителность.

Най-голѣмо влияние на нея има положението на страната. Жителитѣ на отдалеченитѣ и недостжпни страни рѣдко или съвсѣмъ не вливатъ въ сношение помежду си; по причина, че тѣ сж затворени сами въ себе си, тѣ оставатъ чужди отъ всѣко влияние на културата. Австралийскитѣ острови, които сж расхвърлени посрѣдъ неизмѣримия океанъ, до днесь си оставжтъ изолирани отъ другия образованъ свѣтъ. Само съ развитието на мореплаванието, когато сж се начепали сношения съ другитѣ народи, тѣ по лека-лека си усвоили култура; но послѣдната съ голѣмъ трудъ прониква по високитѣ поляни, заобиколени съ планини и въ уединенитѣ планински долини. Съ това може да се обясни, защо обитателитѣ на малодостжпнитѣ планини, които смѣло сж отблъсвали всѣкакво насилвание на цивилизацията, по-дълго врѣме сж останали въ диво състояние, отъ колкото жителитѣ на равнинитѣ, но за това по-добрѣ сж запазили коренитѣ черти на своя характеръ: простотата, праводушието и неразваленностьта на нравитѣ, (напр. Тиролцитѣ, Швейцарцитѣ, Норвежци-

тѣ). Патагония, по всѣка вѣроятность, още дълго врѣме ще остане въ първобитното състояние; отъ една страна тесния Магелановъ протокъ, който е покритъ съ скали и съ другъ опасенъ носъ Хорнъ, много затрудняватъ плаванието и бъркатъ на чуждото влияние.

Ако страната е достѫпна или се намѣрва въ съсѣдство съ други образованни народи, то тя бърже достига до най-висока стъпень на културата. За примѣръ можемъ да приведемъ двѣтѣ стари образованни господарства: Гърция и Римъ; източната култура е можала лесно да проникне отъ брѣговетѣ на Мала-Азия въ близолѣжащата Гърция, а отъ тамъ вече да се распространи въ Италия.

Европа, която заема срѣдата на континенталното полушарие, отдавна вече е станало срѣдоточие на цѣлия образованъ свѣтъ. Въ Новия-Свѣтъ културата се е по-силно развила въ сѣверо-источната часть на Съединенитѣ Щати, като най-близка до Европа.

Въ странитѣ съ еднообразна повърхнина, занятието на жителитѣ е тъй сѫщо еднообразно и културата е малко развита: напротивъ, колкото е по разнообразна повърхнината, толкова сѫ по-разнородни занятиета на жителитѣ и е по-развита културата. Европа въ това отношение прѣдставлява най-благоприятни условия. Въ нея се срѣщатъ разнообразни форми на повърхнината: високи поляни, планини и равнини; планинскитѣ гърбнаци не достигѫтъ такива колосални размѣри, както въ Азия и Америка, но навредъ сѫ прорѣзани съ долини и низки страни. Отъ друга страна грамадната источно-европейска низка страна, не прѣдставлява еднообразна равнина, а се прѣсича отъ издигнатини, хълмове и др. такива.

Корабоплавателнитѣ рѣки, голѣмитѣ езера, моретата, а особенно океанитѣ съдѣйствуватъ за сношенията по между отдалеченитѣ народи; тѣ вече отдавна сѫ играли ролята на проводници на цивилизацията.

Културата тъй сѫщо зависи отъ климата и растителностьта. Раскошната тропическа природа дава на туземеца готова храна, безъ да се принуждава да работи; той цѣлия си животъ прѣкарва въ мързелъ и за това умственнитѣ му способности се не развивѫтъ. Въ полярнитѣ страни человѣкъ губи всичкото си врѣме въ търсяние на срѣдства, чрѣзъ които да може да удовлетвори глада и да се укрие отъ студа; той нѣма възможность да мисли за развиванието на ума. Само въ умѣрения климатъ человѣкъ може да се развива физически и духовно; тука той срѣща всички условия, които го възбуждѫтъ къмъ дѣятелность, която укрѣпява умственнитѣ му сили. Въ тропицитѣ само тамъ е можала да се развие културата, гдѣто климата не е толкова горѣщъ и растителностьта не е толкова изобилна (напр. въ Деканъ и Перу).

Но при това, колкото и да е голѣмо влиянието на природата върху человѣка, пакъ, само съ еднитѣ географически условия, не е достатъчно да се обясни културата и историческото развитие на народа; освѣнъ тѣхъ, влияние още оказватъ духовнитѣ свойства, наклонноститѣ, привичкитѣ на народа, външнитѣ исторически събития и др. такива (глѣд. за Пешела и Ритхофена).

d) Нека видимъ, какъ человѣкъ отъ своя страна дѣйствува на природата.

Заради селскостопанскитѣ цѣли той уравнява почвата, срива малкитѣ издигнати мѣста, засипва съ земя трѫпищата и ямитѣ, твърдѣ често измѣнява формата на планинитѣ; тъй напр., при прокарванието на пѫть, раскъртва скали, засипва вглѫбнатини по между планинитѣ и даже пробива планинитѣ и т. н.; по брѣговетѣ на моретата той прави язове за защита отъ разрушителното дѣйствие на морето. За търговскитѣ сгодности или съ цѣль за напояване на полетата, често дава друго направление на рѣкитѣ, прокарва искуственни канали и съ това упѫтва рѣчната вода на кѫдѣто иска; разважда и опичтожава горитѣ, изсушава блатата и езерата, допуща или прѣкратява достѫпа на вѣтроветѣ и най-послѣ, като изсушава блатата дѣйствува върху измѣнението климата на извѣстна страна.

3) Важностьта и значението на по голѣмата часть отъ градоветѣ се обяснява отъ географическитѣ условия.

Най-лесно се обяснява значението на градоветѣ, които лежѫтъ въ мѣстности, богати съ скѫпи естественни произведения. Голѣмитѣ фабрични градове въ Англия лежѫтъ въ срѣдната и западната части, близо до рудницитѣ за каменни въглища и желѣзнитѣ руди и само съ разработванието на рудитѣ сѫ спечелили значение.

Когато се свърши запаса на произведенията, благосъстоянието на такива градове пада. Фрейбергъ въ Саксония въ 16 столѣтие е ималъ 45 х. ж., но съ истѫщяванието на рудницитѣ, населението почнало да се умалява и въ днешно врѣме достига само 20 хиляди.

Значението на града зависи отъ неговото географическо положение. Ако мѣстностьта е равна, то най-доброто положение за града ще бѫде въ нейния центръ, като срѣдоточие на всичкитѣ най-главни пѫтища; като се намѣрва на еднакво растояние отъ границитѣ на съсѣднитѣ господарства, такъвъ градъ ще бѫде най-добрѣ защитенъ отъ нападения. Москва, Мюнхенъ, Мадритъ, Прага и Вѣна занимѫтъ почти централно мѣсто посрѣдъ равнинитѣ. Особенно е благоприятно положението на Вѣна; отъ къмъ югъ тя е запазена съ Алпитѣ, отъ къмъ сѣверъ съ Судетитѣ и Карпатитѣ, по ѫгловетѣ съ планинитѣ на Бохемия, Тиролъ и Трансилвания; всичкитѣ австрийски провинции сѫ расположени като вѣтрило около Вѣна. Тя лѣжи на главната рѣка, отъ дѣсната страна на която се свършватъ високитѣ Алпи, а отъ лѣвата лежи дълбоката Моравска низка страна.

f) Градоветѣ, които лежѫтъ на голѣмитѣ рѣки иматъ важно промишленно и търговско значение.

Да прѣдположимъ, че рѣката е корабоплавателна и има праволинейно течение; по такава рѣка не само че се возѫтъ стоки отъ брѣговетѣ на самата рѣка, но се возѫтъ и отъ вътрѣшностьта на страната. Всичката областъ, която се захваща отъ рѣката, може да бѫде изобразена въ видъ на равнобедренъ триѫгълникъ, на който основанието прѣминава прѣзъ устието, а върха съвпада съ това мѣсто на горнйото течение, гдѣто се прѣкратява плаванието. Тъй като по-голѣмата часть отъ рѣкитѣ сѫ по-корабоплавателни къмъ ус-

тието, то естественно е, че най добро положение за града на рѣката ще бжде не по срѣдата на горѣпоменатия трижгълникъ, а малко подолу. Почти въ това мѣсто, гдѣто лежи центра на тежината на трижгълника, ще бжде пълното равновѣсие между вноса и износа на стокитѣ на горѣ и на долу по рѣката.

Особенно е важно положението на града, който лежи въ това мѣсто, гдѣто се прѣтоварватъ стокитѣ отъ голѣмитѣ кораби на малкитѣ. За примѣри могжтъ да служжтъ: Хамбургъ, Бременъ, Антверпенъ, Нантъ, Бордо, Гларо, Бристолъ, Лондонъ, Калкута Квебекъ, Филаделфия, Новий-Орлеанъ и Рибинекъ.

Значението на града, се усилва, ако приливната вълна влѣзва въ рѣката, напр. гр. Нантъ, Бордо; колкото по навжтрѣ въ страната лежи такъвъ градъ, толкова по е добрѣ. Балтийското, Черното и Срѣдиземното морета сж лишени отъ приливи и отливи; важнитѣ тѣхни пристанища лежжтъ не далечъ отъ устията на рѣкитѣ.

Това мѣсто, гдѣто се прѣкратява плаванието по рѣката, е особенно благоприятно за положението на града; напр. Бамбергъ на Майнъ, Гейльброннъ на Неккаръ, Улмъ на Дунава, Кассель на Фулдъ, Смоленскъ на Днѣпръ и др. такива.

По нѣкога случайни мѣстни условия могжтъ да иматъ влияние върху благосъстоянието на града. Извѣстно е, че рѣкитѣ, които текжтъ въ сѣверното полушарие отъ югъ къмъ сѣверъ, печелжтъ голѣма скорость, и като доджтъ въ полярнитѣ страни, които при въртението на земята около остьта си се движжтъ по бавно, испрѣварватъ къмъ истокъ и удрятъ къмъ дѣсния брѣгъ, за това дѣсната страна е по-дълбока отъ лѣвата и най-важнитѣ търговски градове, каквито сж: Хамбургъ, Антверпенъ, Роттердамъ, Гавръ, Нантъ, Ниж. Новгородъ лежжтъ по тъзи страна на рѣката.

Ако течението на рѣката е лакатушно, то града, който лежи на върха на жгъла, ще бжде толкова по значителенъ, колкото жгъла е по-близо къмъ правия и колкото странитѣ му сж по-дълги и по-прави; съ това се захваща голѣма область и се облегчава достжпа въ вжтрѣшнитѣ страни. За примѣръ могжтъ да служжтъ: Магдебуръ, Регенсбургъ, Баденъ, Тулуза, Лионъ, Казанъ. Ако жгъла на завиванието е много остъръ, то града, който лежи на върха му ще бжде въ края на правата линия; ако той е тжпъ, то негова върхъ може да се разглежда за центръ на права линия; въ двата тѣзи случаи се захваща по малка область, отъ колкото въ този случай, когато на жгъла на извиванието се приближава къмъ правия.

Важно значение получаватъ градоветѣ, които лежжтъ въ това мѣсто, гдѣто рѣката се раздѣля на ржкави (Астраханъ) или при вливанието на притока въ главната рѣка (Майнцъ, Кобленцъ, Лионъ). Трѣбва да се очаква, че скоро ще добие огромна важность гр. С. Луи, — при сливанието на Миссисипи съ Миссури.

Колкото по-малко сж добритѣ пристаница на какъвъ да е брѣгъ, толкова повече тѣ иматъ значение. Цвѣтущето положение на Лиссабонъ се обяснява съ това, че това е най-доброто пристанище въ свѣта и лежи на брѣгъ, който е лишенъ отъ добри пристанища.

Въ Дания, съ исключение на Копенхагенъ, ний не срѣщаме нито единъ значителенъ градъ, защото брѣговетѣ сѫ пълни съ пристанища.

Ако морето образува заливъ, то обикновенно главния градъ лежи въ вѫтрѣшния ѫгълъ на залива. Колкото е по голѣмъ послѣдния и очертанието му по се приближава до първия ѫгълъ, толкова е по-важенъ и града. За примѣрь могѫтъ да служѫтъ: Арахангелскъ, Одесса, Петербургъ, Рига, Християния, Ливерпулъ, Единбургъ, Генуа, Неаполъ, Триестъ, Солунъ, Тунисъ, Калкута, Кантонъ, Иедо, Хамбургъ и Лондонъ. Ако, вслѣдствие на нѣкои причини, върха на залива е неудобенъ за образуванието на пристанище, то важно търговско значение спечелва другия градъ, който лежи при залива; напр. гр. Марсилия.

Ако при протока лежи пристанище, то може да се счита че лежи при общия върхъ на два сливающи се заливи, съ което се обяснява и неговото важно значение; за примѣръ могѫтъ да служѫтъ: Цариградъ, Копенхагенъ, Мессина и Кадиксъ.

Търговскитѣ портове обикновенно сѫ расположени при основанието на полуострова (Венеция и Генуа, Хамбургъ, Любекъ, Бомбей и Калкута), напротивъ военнитѣ портове лежѫтъ на края на полуострова, за да бѫде по удобно да се испраща флота въ морето; напр. Тулонъ, Брестъ, Шербургъ, Севастополъ и Гибралтаръ. Островитѣ прѣдставляватъ много условия за развитието на градове; главния градъ обикновенно лежи по срѣдата на този брѣгъ, който е обърнатъ къмъ материка; напр. Майорка, Корфу.

Нака си прѣдставимъ голѣмъ островъ и за простота — съвършенно крѫгълъ, снабденъ навредъ съ добри пристанища. Ако въ нѣкое удобно мѣсто бѫде основанъ градъ, то най-удобното положение за втория ще бѫде мѣстото — срѣщу първия, а послѣ третия и четвъртия ще се помѣстѭтъ по срѣдата между първия и втория и всичко това съ тъзи цѣль, за да се избѣгне конкуренцията. Тъй въ Ирландия всичкитѣ значителни градове сѫ расположени на брѣга и почти на еднакво растояние единъ отъ други: Дублинъ и Галвей, Коркъ и Лонондерри, а между тѣхъ се намиратъ още четире: Лимерикъ, Слиго, Белфастъ и Ватерфордъ. На острова Сардиния сѫщо двата важни градове: Каляри и Салари лежѫтъ единъ срѣщу други.

g) Планинитѣ прѣдставляватъ естественни прѣпятствия и человѣкъ трѣбва да ги заобикаля или да избира по тѣхъ най-късия пѫтъ; тъй напр. Баку и Анапа сѫ станциитѣ, прѣзъ които се заобикаля Кавказъ; Тифлисъ и Ставрополъ сѫ крайни точки на пѫтя, който прѣминава, прѣзъ тѣзи планини.

Най важнитѣ швейцарски градове лежѫтъ при откриванието на планинскитѣ долини въ равнини; такова е положението на градоветѣ около Гарцъ и Тюрингенския лѣсъ.

Градоветѣ, които лежѫтъ при откриванието на планинскитѣ долини въ равнини, иматъ винаги важно значение; за примѣръ могѫтъ да служатъ много швейцарски градове.

Като примѣръ на това, какъ трѣбва да се прѣподава географията по духа на Риттера, ще приведемъ описанието на Америка:

това описание е най-сгодно за висшитѣ училища, но много може да се приспособи и въ долнитѣ.

Прѣподавателя отначало описва положението на Америка, хоризонталното и вертикалното ѝ очертание, а послѣ прѣминава къмъ хидрографията.

1) Зависимостьта на хидрографията отъ орографията.

a) Повечето отъ Американскитѣ рѣки се вливатъ въ Атлантическия океанъ, тъй като тѣ водѭтъ началото си отъ Андитѣ, които се простирѭтъ отъ югъ къмъ сѣверъ по край цѣлия западенъ брѣгъ; тѣсната ивица, която лежи между планинитѣ и Великия океанъ, прѣдставлява твърдѣ малко мѣсто за развиване на рѣкитѣ (Колорадо и Орионъ). Парана съ своитѣ притоци тече къмъ югъ затова, защото Бразилскитѣ планини не ѭ пропущатъ на истокъ. Ориноко се стѣснява на сѣверъ отъ Венецуелскитѣ планини, а на югъ отъ Гвианската издигната мѣстность опѫтва се къмъ истокъ. Магдалина тече право на сѣверъ въ Караибското море, за гдѣто пѫтя ѝ го показвѫтъ параллелнитѣ вериги на Андитѣ. Аллеганскитѣ планини не пропущатъ Миссисипи къмъ Атлантическия океанъ, а ѭ отправѭтъ въ Мексиканския заливъ; тѣ сѫщо отклоняватъ течението на рѣката Св. Лаврентия къмъ сѣверо-истокъ.

b) Развитието на рѣчнитѣ системи въ Америка е въобще еднообразно; по-вечето отъ тѣхъ иматъ горнйо и долнйо течение и нѣматъ срѣднйо, защото въ Америка, особенно въ Южната, малко е развита тъзи форма отъ повърхнината, която е прѣходъ отъ издигнатинитѣ къмъ низкитѣ мѣста. Исключение правѭтъ рѣкитѣ, които истичатъ отъ источнитѣ страни на Аллеганскитѣ планини; у тѣхъ, вслѣдствие на орографическото устройство, е развито горнйо, срѣднйо и долнйо течение, макаръ и въ малки размѣри.

Долнйото течение на Американскитѣ рѣки е по дълго отъ горнйото, защото равнината между Андитѣ и Атлантическия океанъ заема по-голѣма протегналость, отъ колкото възвишенностьта, която дава началото на горнйото течение. Тъй като по-голѣмата часть на течението принадлѣжи на низкитѣ страни, то често за водораздѣлъ на второстепеннитѣ рѣки може да служи нѣкое малко възвишение и даже се случава, че водораздѣлътъ съвсѣмъ се не забѣлѣзва; въ такъвъ случай рѣкитѣ се сливатъ по между си, за примѣръ на което могѫтъ да служѫтъ: Рио-Негро и Каликвиаре въ Южна Америка.

c) Американскитѣ рѣки се отличавѫтъ съ своята величина затова, защото низкитѣ страни нигдѣ не достигатъ такива размѣри, както въ Америка. Дължината на Амазонката и Миссисипи е 730 мили, тогава когато най-голѣмата азиатска рѣка Янтсекиангъ е 680 мили; Ла-плата и р. Св. Лаврентия надминаватъ по голѣмината си най-голѣмата европейска рѣка — Волга; нѣкои отъ притоцитѣ на Амазонката сѫ равни на Рейнъ и даже по-голѣми отъ неѭ.

Рѣкитѣ, които се втичатъ въ Великия океанъ, сѫ много по-малки отъ тѣзи, които се вливатъ въ Атлантическия океанъ, защото на истокъ отъ Андитѣ лежи голѣма низка страна, а къмъ западъ тѣсна брѣгова ивица.

d) Като текжтъ по-вечето по низки страни, Американскитѣ рѣки иматъ тихо течение; често водата въ тѣхъ съвсѣмъ се спира, догдѣто не достигне нова вода и не даде отново движение на рѣката. Водата, която служи за запасъ се получава отъ топението на гиганскитѣ снѣжни масси въ Андитѣ, а тъй сжщо отъ изобилнитѣ водни осадъци, които зависжтъ отъ морския климатъ на Америка.

2) Зависимостьта между климата, хоризонталното, вертикалното очертания и напояванието.

a) Америка се простира отъ 56° ю. ш. до арктическитѣ страни, прѣзъ всичкитѣ климатически пояси, съ исключение на южния студенъ. Стария материкъ прѣдставлява по голѣмо еднообразие въ климата, тъй като по-много е протѣгнатъ отъ истокъ къмъ западъ, отъ колкото отъ сѣверъ къмъ югъ. Европа и Азия лежжтъ въ умѣренния поясъ; само една малка часть отъ Азия принадлѣжи на тропическия и студения поясъ, а въ Европа най-сѣверната часть лежи въ студения поясъ; Африка почти цѣлата е въ тропическия поясъ, само една незначителна часть лежи въ умѣренния; напротивъ Америка е равномѣрно распрѣдѣлена между 4-тѣхъ пояса. Това климатическо различие още по-вече се уголѣмява, благодарение на контраста въ вертикалното очертание. Андитѣ, които по височината си едвамъ отстжпватъ на Хималайския гръбнакъ, се протягатъ като непрѣкжсната верига отъ Магеланова протокъ до Алеуцскитѣ острови; голѣмата низка страна прѣминава по цѣлия материкъ отъ югъ къмъ сѣверъ, като се прѣкжсва само три пжти отъ хълмове. На издигатитѣ страни климата е другъ, отъ колкото на низкитѣ страни и контраста е толкова голѣмъ, щото нѣма прѣходни степени между планинитѣ и низкитѣ страни.

b) Американския климатъ е въобще морски. Той зависи отъ формата на материка, който е подхвърленъ отъ всичкитѣ страни на дѣйствието на океана, послѣ отъ вертикалното очертание и напояване. По брѣговетѣ на Атлантическия океанъ, ако и да има издигнати мѣста, но тѣ сж нечтожни въ сравнение съ Андитѣ; тѣ не сж въ състояние да задържатъ влажнитѣ морски вѣтрове, които безпрѣпятствено духатъ по низкитѣ страни. Американскитѣ равнини сж много голѣми и благоприятствувжтъ за развитието на силни потоци, отъ което Америка е тъй богата съ рѣки и езера, а това изобилие на водата съобщава на атмосферата постоянна влага (сравни континенталния климатъ на безводната Сахара и Срѣдня Азия). Най-послѣ върху климата на Америка влияе твърдѣ много богатата растителность; американскитѣ низки страни повечето сж покрити съ първобитни лѣсове (Селваси на Амазонката и лѣсове при устието на р. Миссисипи); тѣзи лѣсове въ тропическитѣ страни защищаватъ почвата отъ слънчевия пекъ и прѣпятствуватъ на нейното изсъхвание. Вжтрѣ въ континента, далечъ отъ снѣжнитѣ планини и океана, голѣмитѣ лѣсове испаряватъ значителното количество вода и съ това увеличаватъ влажнината на атмосферата. Напротивъ, въ Африка огромнитѣ пространства, които сж лишени отъ всѣка растителность, испущатъ топлината. отъ което още по-вече се увеличава тропическата горѣщина и континенталния характеръ на климата.

c). Климатическитѣ контрасти въ Америка се изглаждятъ съ отсѫствието на напрѣчни вериги, които да прорѣзватъ материка отъ истокъ къмъ западъ. А въ Стария материкъ отъ Пиринеитѣ до Хималаитѣ се простира висока издигнатина, която рѣзко отдѣля сѣверната континентална часть отъ южната приморска; тѣзи двѣ части много се отличаватъ по климата. Какъвъ рѣзъкъ контрастъ ще забѣлѣжишъ, ако прѣминешъ прѣзъ Хималаитѣ, отъ Тибетската висока поляна въ Индустанската низка страна или да прѣвалишъ прѣзъ Алпитѣ, отъ студенитѣ мъгливи страни на неприветливия сѣверъ и се намѣришъ подъ ясното топло небе на Италия.

А въ Америка между сѣверъ и югъ нѣма никакви планински прѣгради, които могѫтъ да повлияѭтъ на климата.

d). Климата на С. Америка сравнително съ Европа, която лежи подъ една и сѫща широчина, е въобще по-студенъ. Срѣдната лѣтна температура е сѫщата, но зимната въ С. Америка е по-голѣма, отъ колкото въ Европа. Причината на такова явление се крие въ хоризонталното, а тъй сѫщо и въ вертикалното очертание; Сѣверна-Америка повече се простира задъ полярния крѫгъ, отъ колкото Европа, освѣнъ това на сѣверната ѝ часть нѣма планини, които могли би да ѭ защитѭтъ отъ студенитѣ вѣтрове, които духатъ отъ къмъ полюса. А Европа е защитена отъ сѣвернитѣ вѣтрове отъ Скандинавскитѣ планини, освѣнъ това топлата вода на Голфстромъ омива западнитѣ ѝ брѣгове и много съдѣйствува за подиганието на срѣдната температура.

3) Зависимостьта на естественнитѣ произведения отъ вертикалното очертание и климата.

a). Изобилното поение и значителната влажнина на атмосферата съдѣйствоватъ силно за развитието на растителностьта въ Америка. При брѣговетѣ растителносьта е по-богата, отъ колкото въ вѫтрѣшната часть на Америка, защото повече е подхвърлена на дѣйствието на влажния морски въздухъ. Въ Южна-Америка се развива сочната и силната растителность и се простиратъ първобитнитѣ, непроходими гори. Безъ поението и влиянието на океана, Южна-Америка щѣше да бѫде въ такива условия, каквито и Африка и щѣше да прѣдставлява сѫщата пустиня.

b). Тамъ, гдѣто влажностьта дѣйствова наедно съ топлината, трѣбва да бѫде особенно силна растителностьта. Въ Бразилия ний срѣщаме такива дървета, които въ Европа иматъ видъ на шубръци, а тъй сѫщо и голѣмо богатство на завивающи се растения.

c) По голѣмата часть отъ Америка лежи въ умѣренния поясъ и се ползува съ топълъ климатъ, освѣнъ това има на сѣкждѣ въ неѭ изобилие отъ влага, вслѣдствие на което и голѣмата растителность еднакво е свойственна на цѣлата Америка. Въ Америка нѣма пустини, които съвършенно да сѫ лишени отъ растителность; тѣ се замѣняватъ съ степи, покрити съ богати трѣви (Пампаси, ляноси и прерии).

d). Както, вслѣдствие на отсѫтствието на напрѣчни вериги, се уравняватъ климатическитѣ различия, тъй сѫщо въ Америка нѣма

особенна разлика въ произведенията. Отъ полярната низка стран которто е лишена отъ всѣкакви растителность, постепенно прѣминава въ хвойнитѣ гори на Горнйото езеро, въ джбовитѣ гори на Виско сина; отъ Огио и Кентуки се начеватъ горитѣ на грѣцкия орѣхъ кестенитѣ, а още по на югъ палмитѣ и маснолиитѣ извѣстявжтъ близостьта на тропическия климатъ.

е). Тъй като американскитѣ равнини не прѣпятствуватъ распространението на растенията и животнитѣ, то ний срѣщаме в умѣренния поясъ такива произведения, които сж свойственни само в тропическия поясъ. Тропическитѣ палми и папагалитѣ се срѣщатъ в пампаситѣ и по течението на р. Ла-плата; даже въ такива части С. Америка, които по нѣколко мѣсеца прѣзъ годината лежжтъ под дебелъ слой отъ снѣгъ и ледъ, се срѣщатъ калибри.

f) Животното царство е малко развито въ Америка по пр чина, че въздуха е много влаженъ. Вмѣсто слона ний срѣщаме та тапиръ, вмѣсто камила — лама, бенгалския тигръ е замѣненъ съ яг аръ, африканския левъ съ кугуаръ. Американскитѣ животни по кръ вожадностьта си, мжжеството си и умѣнието си отстжпватъ на старо свѣтскитѣ; Америка по прѣимущество е отечество на по-малко разви ти животни, каквито сж: мравоѣда и дългоопашатитѣ маймуни. Само С. Америка, вслѣдствие на континенталния си характеръ, има нѣколко породи, които напомнюватъ животнитѣ на Стария-Свѣтъ, напр. бивола и черната мечка.

g). Америка, като страна изобилна съ вода и растения, про извожда такива животни, за които водата и растителностьта е главенъ жизненъ елементъ. Тука въ пълна сила е развитъ мира на насѣкомитѣ; безконечното разнообразие на породитѣ, ослѣпителния блѣсъкъ на боитѣ, необикновенната голѣмина, правжтъ този классъ найдобро украшение за Америка. Влажнината сдѣйствова за развитието на влѣчугитѣ, въ дъжделиво врѣме рѣкитѣ и блатата кипжтъ отъ крокодили, въ застоелитѣ води живѣжтъ гигантски гущери и василиски, въ гжститѣ сѣнчести гори се влачжтъ безчисленно множество змии отъ разни породи.

4) Влиянието на естественнитѣ условия въ Америка върху населението и културата.

а). Населението на Америка е незначително въ сравнение величината на континента; като исключимъ Австралия, то е по-малко отъ колкото другитѣ части на свѣта. Америка е отдѣлена съ океанъ отъ другия свѣтъ, малко дохожда въ свръзка съ другитѣ народи и неотдавна е станала извѣстна на европейцитѣ, между това, по своята природа, тя има всичкитѣ нужди за голѣмо население. Сѣверната й половина е силно расклонена и има на източната си страна много бухти и заливи. Америка е богата съ поение, влиянието на океана уравнява контраста между лѣтната и зимната температура; раскошната растителность дава изобилна храна на жителитѣ, минералното богатство, което е скрито въ пазвитѣ на нейнитѣ планини е развило рударството, което дава занятие на много ржцѣ. По тъзи причина въ нея въ сегашно врѣме се стичатъ отъ всичкитѣ страни прѣселници

числото на жителитѣ постоянно расте и нито въ една часть на свѣта нѣма такова смѣсвание, както тука. Най-гжсто население се срѣща въ сѣверо-източната часть на Съединенитѣ Щати.

b) Тъй като Америка се простира по всичкитѣ пояси, то ний срѣщаме тука най-голѣми (високи) жители (Патагонци) и най-малки (Печенеги и Ескимоси).

Тропическата горѣщина и голѣмата влажнина оказвать врѣдно влияние върху развитието на организма; исключително растителната храна не дава сила, по причина на което южно-американскитѣ Индийци, не се отличавать съ здравие, тѣлесна сила и дълъгъ животъ. Това плѣме все повече и повече измира и се приближава къмъ изчезвание, за което не малко сждѣйства тъй сжщо и употрѣблението на ракията.

Споредъ мнѣнието на Гюйо, меланхолико-флегматическия темпераментъ на южно-американския Индиецъ е резултатъ на употрѣбението исключително растителната храна. Хладнината, равнодушието и нечувствителностьта сж главнитѣ отличителни черти въ неговия характеръ; той незнае радости, надѣжда въ скърбитѣ, рѣдко се забѣлѣзвать сълзи на очитѣ му и усмивка на устата му, най-страшни мжчения прѣнася той, безъ да издаде нѣкакъвъ звукъ и само страшното чувство за отмъщение и ревность сж въ състояние да го извадятъ отъ обичното нему самообладание. Напротивъ, постоянния ловчийски животъ и употрѣблението на месна храна, правятъ сѣверо-американския индиецъ най-жестокъ и кръвожаденъ.

c) Благодарение на богатата растителность и топлия климатъ коренния житель на Америка безъ особенъ трудъ и усилие си добива храната. Америкакската почва е била най-плодородна и удобна за обработвание, но това не е имало значение въ очитѣ на туземеца; нему му сж биле нужди готови плодове, а до плуга той не се допиралъ. Безъ да се гледа на раскошнитѣ лъки — по течението на голѣмитѣ рѣки, той не е станалъ пастиръ, не си е развъдилъ даже домашенъ добитъкъ, който да му дава вълна, млѣко, месо и кожи и само едно занятие е удовлетворило неговата натура, именно звѣроловство въ първобитнитѣ лѣсове, съ които е тъй богата Америка. При такива условия сж се развивали само физическитѣ сили, а висшитѣ духовни способности оставали неразвити и културата се е намирала на низка степень. Исключение сж съставлявали Мексиканската и Перуанската високи поляни, гдѣто, при откриванието на Америка сж сжществували правилно организовани империи на Ацтекитѣ и Инкитѣ; но тука сж били други условия за развитието на културата, жителитѣ на Мексиканската и Перуанската високи поляни сж биле вънъ отъ влиянието на извънредната раскошна и изобилна растителность и топлата влажна атмосфера.

Съ откриванието на Америка културата въ нея почнала да прониква отъ западна Европа, тя намѣрила благоприятна и изобилна почва за своето развитие въ сѣверо-источната часть, тъй като послѣдната е по-близо къмъ Европа, има почти еднаква съ нея температу-

ра и е богата съ бухти, заливи, острови т. е. съ условия, които съдѣйствуватъ за распространението на цивилизацията.

d) Америка съ своето положение и очертание като че е призвана за распространение на културата на далечния сѣверъ. Огромното море на сѣверъ отъ Америка се вдълбочава въ материка и го разрѣзва въ разни направления; освѣнъ това Сѣверна Америка е расчленена повече отъ всѣка друга часть на свѣта и нейнитѣ рѣки отъ единъ общъ центръ се отправятъ въ различни страни и не се раздѣлятъ, както въ Азия съ централна труднопрѣодолима висока поляна. Ето защо въ Сѣверна Америка културата е проникнала даже задъ полярния кръгъ; въ Гренландия задъ 70° с. ш. се срѣщатъ европейски колонии.

e) Въ Стария Свѣтъ културата се е распространявала отъ истокъ къмъ западъ (въ Китай, Индия, Персия, Вавилония, Мала-Азия. Гърция и Римъ) по причина, че този материкъ е протегнатъ по паралелнитѣ кръгове. Америка напротивъ е протегната по меридиана и тъй като културата отъ по напрѣдъ се е появила въ сѣверната часть, то естественно тя се е распространила отъ сѣверъ къмъ югъ и по този пътъ не е срѣщала никакво прѣпятствие. Ако Панамския провлакъ е бъркалъ на международнитѣ сношения, то за това Вестъ-Индийския архипелагъ е прѣдставлявалъ прѣходна степень отъ Сѣверната Америка къмъ Южната.

f). Богатството въ горитѣ и водата е заставило коренниитѣ жители на Америка да се занимаватъ съ звѣроловство и риболовство. Главното занятие на прѣселенцитѣ е земледѣлието; американската почва, благодарение на плодородието и изобилното напояване, дава богата жътва. Съ най-голѣмъ успѣхъ земледѣлието отива въ срѣднитѣ щати, тъй като тука силно се расклонява Миссисипи; въ юго-источнитѣ щати на блатистата почва добрѣ расте оризътъ, най-послѣ въ южнитѣ щати се обработва сахарната тръстика, благодарение на плодородната наносна почва. Скотоводството е развито по-слабо; добитъкъ държатъ малко, защото всичкитѣ кърски работи се произвождатъ съ ръцѣтѣ на Негритѣ. Минералното богатство е подбуждало още старитѣ Мексиканци и Перуанци къмъ рударството; въ днешно врѣме то цъвти въ златоноснитѣ окръзи на Калифорния и Съединенитѣ Щати, които съ богати съ каменни въглища и желѣзо. Промишленността за обработване е много развита, особенно въ тъзи часть на Сѣверна Америка, гдѣто по-малко се занимаватъ съ земледѣлието. Изобилието на желѣзото и недостатъка на работни ръцѣ съ прѣдизвикали производството на машинитѣ; богатитѣ съ памукъ плантации карали жителитѣ да се обърнатъ къмъ обработванието на памука и приготовлението на памучни издѣлия и др. такива.

5). Зависимостьта на топографията отъ естественнитѣ условия.

Въ Съединенитѣ Щати значителни градове се срѣщатъ на источния брѣгъ (Бостонъ, Ньо-Йоркъ, Филаделфия, Балтимора, Чарлъстонъ), на южния (Новий-Орлеанъ) и на западния (С. Франциско). Отъ вътрѣшнитѣ градове съ забѣлѣжителни: а) Цинцинати на Огио, който е центръ на вътрѣшнитѣ съобщения. в) Чикаго, отъ който се

отдѣлятъ 17 желѣзни линии, които прѣсичатъ плодороднитѣ равнини; на рѣката Иллинойсъ и канала Мичиганъ; Чикаго е съединенъ съ Миссисипи и слѣдователно съ океана, който се намира отъ него на растяние около 200 мили. с) Гр. С. Луи, който лежи при съединението на Миссисипи съ Миссури, е центръ на всичкитѣ голѣми желѣзни пѫтища, на вѫтрѣшното параходство и съобщение съ западнитѣ щати, благодарение на своето положение — въ най-плодородната Миссисипска низка страна, която е богата съ гори, каменни вѫглища, желѣзо и др. метали, но по всѣка вѣроятность, той слѣдъ нѣколко врѣме ще достигне сѫщото значение, както и Нью-Иоркъ.

Въ Мексико и Централната-Америка по голѣмата часть отъ градоветѣ сѫ росположени на високитѣ поляни (Мексика, Пуебла, Гватемала, Никарагуа) и близо до богати срѣбарни рудници (Оахака, С. Луи, Потози); напротивъ при брѣговетѣ, по причина на нездравия климатъ и разрушиталното дѣйствие на буритѣ, градоветѣ сѫ малко (Веракруцъ).

Въ Южна-Америка брѣговетѣ на Атлантическия океанъ сѫ по достѫпни, отъ колкото на Великия; по тъзи причина источнитѣ щати по прѣимущество сѫ търговски и населението имъ е расположено въ голѣми приморски градове (Каракасъ, Пернамбуко, Бахия, Рио-Жанеиро, Монтевидео, Буеносъ-Айресъ). Западнитѣ щати сѫ прорѣзани отъ Андитѣ и сѫ богати съ метали; населението е распръснато въ голѣмитѣ градове на високитѣ поляни (Богота; Квито, Чукизака, Потози). Брѣговетѣ покрай Великия океанъ малко сѫ достѫпни, при това сѫ песъчливи и блатисти, страдѫтъ отъ горѣщина и суша и за това не сѫ богати съ градове (Панама, Гуяквилъ, Лима и Валпарайзо).

ЗА ПЧЕЛИТѢ*).

Сама царицата не избира пѫть за емигрируѭщата тълпа; това испълняватъ други пчели; тѣ се отдѣлявать отъ роя. и като изберѫтъ прѣлъстително клонче на нѣкое дърво, опѫтватъ се къмъ него, гдѣто като се прѣкрѣпѭтъ, основаватъ си тамъ станция. Послѣ тука дохожда друга часть отъ роя, и най послѣ царицата съ останалия отрядъ се присъединява къмъ сичкото общество. Образовавшата се по този начинъ камара отъ пчели сѣка минута се увеличава, распръснатитѣ пчели бързатъ да се присъединятъ къмъ множеството, и скоро всичкия рой се слива въ една масса, гроздообразна съ сферическа или пирамидална форма. Тѣглото на този гроздъ дохожда по нѣкога до $3 \, ^1/_3$ оки, въ него влизатъ около 40,000 пчели. Отъ тъзи минута, макаръ пчелитѣ и да не се намиратъ въ кошара, тѣ малко по малко се успокояватъ, и като се изминне четвъртъ часъ, тогава надъ гроздътъ се появятъ толкова пчели, колкото обикновенно хвъркатъ надъ кошара. За пчеловъдцитѣ тъзи е най удобната минута да зематъ и турятъ роя въ приготвения отъ по напрѣдъ кошаръ; ако пчеловъдеца испусне тъзи минута, то роя хвърква, заселва се въ нѣкоя дупка на нѣкое дърво, и тамъ пчелитѣ подивяватъ.

Въ топлитѣ богати съ цвѣтове страни пчелитѣ въ единъ кошаръ могѫтъ нѣколко пѫти наредъ да се роятъ, но за най добъръ рой на пчелитѣ, се брои първия, защото той е по силенъ и има повече врѣме за приготвяние на зимнина. При благоприятно врѣме и ясно небе, пчелитѣ могѫтъ да се роятъ прѣзъ три недѣли; тука, както и прѣди, старата царица напуща основаната отъ нея колония и прѣдводителствува нова емиграция. Ако пчелитѣ въ първия кошаръ се роятъ нѣколко пѫти, то между първото и второто роение се минаватъ отъ 7—10 дена; врѣмето между второто и третото роение обикновенно е по късо. Тѣзи закъснели роеве биватъ повечето слаби, и рѣдко могѫтъ да поддържатъ своето сѫществувание. Роящитѣ се пчели не се завръщатъ пакъ въ напуснатия вече отъ тѣхъ ко-

*) Глѣдай „*Трудъ*“, кн. VII.

шаръ; затова става удивително това, дѣто кошара не се обезсилва и послѣ нѣколко дена дава вторий рой. Но това твърдѣ лесно се обяснява съ това, че старата матка, като оставя своитѣ владѣния, заедно съ това оставя въ тѣхъ и голѣмо количество тичинки, които, като се развиятъ, отъ ново така напълнятъ кошара, щото той може да даде вторий рой.

Третия и четвъртия роеве макаръ и значително да умаляватъ населението на кошара, но въ него пакъ оставатъ достаточно количество работници за испълнение обикновеннитѣ занятия. Нѣкога при роението, пчелитѣ, тъй силно се вълнуватъ, щото сичкитѣ излизатъ отъ кошара; но това се продължава нѣколко минути, и една часть отъ бѣгачитѣ мирно пакъ се връщатъ въ кошара.

Огъ тука се вижда, че не сичкитѣ бѣгачи-пчели образуватъ нова колония. Въ врѣме на общото безумие, тълпи пчели се хвърлятъ къмъ входа на кошара, блъскатъ се натискагъ се, така щото сѣка пчела се испутява, а особно когато тя попадне въ срѣдата на тълпата. Тѣ принасятъ всичката тяжесть, и затова намокренитѣ имъ крила, до толкова ставатъ неподвижни и пчелитѣ тъй ослабватъ, щото едва биватъ въ състояние да дойдатъ, да се възвърнатъ въ стария кошаръ; така щото тѣзи нещастници съвсѣмъ се лишаватъ отъ възможность да слѣдватъ отлѣтающия рой. Освѣнъ това, трѣба да забѣлѣжимъ, че третята часть отъ населението на кошара, въ врѣме на исхвъркванието на роеветѣ, обикновенно се намира на полето, гдѣто събира храна. Натоваренитѣ работници, които се връщатъ въ оставения отъ другаритѣ имъ кошаръ, като че не забѣлѣзватъ происходящия безпорядъкъ и спокойно се залавятъ пакъ на работа. Тѣ служатъ за основа на новото население, което бърже се увеличава отъ исходящитѣ изъ личинкитѣ пчели.

Каза се вече по горѣ, че първия рой остава подъ ржководството на старата матка, която оставя кошара, прѣди да излѣзатъ нови матки; въ противенъ случай послѣднитѣ щѣхж да бждктъ уничтожени отъ старата матка, и кошара, като останѣше безъ глава, не можеше се образува въ него община. Послѣ излизанието на първия рой, останалитѣ пчели обръщатъ особно внимание на маточнитѣ келийки, и внимателно наблюдаватъ, щото заключенитѣ въ тѣхъ матки да не излѣзатъ прѣждеврѣменно; за тъзи цѣлъ работницитѣ постоянно възобнови-

ватъ восъчнитѣ покривки на келийкитѣ, отъ които младитѣ плѣнници, като искатъ да се освободжтъ, постоянно пробиватъ покривкитѣ имъ. Отъ друга страна сжщитѣ тѣзи работници прѣди да залѣпжтъ поврѣдената (пробитата) покривка, пущатъ въ келийката нѣколко капки медъ, и съ това облегчаватъ горчивото положение на затворенитѣ плѣнници.

Най сѣтнѣ въ извѣстно врѣме, отъ първата келийка излиза младата матка; скоро, ржководена отъ кръвожаденъ инстинктъ и отъ желание нераздѣлно и самодържавно да управлява общината, тя се хвърля на келийкитѣ, въ които още са затворени нейнитѣ съперници. Но едвамъ матката се приближи до една отъ такива келийки, то работницитѣ начеватъ да ж хапжтъ, щипжтъ и дърпатъ до тогава, докато тя ж остави. Тъй като излѣзлата матка, мжчима отъ желание да ги истрѣби, постоянно се хвърля ту на една, ту на друга страна, ту пъкъ тъзи борба се продължава доволно дълго и най сѣтнѣ матката едвамъ намира прибѣжище, което ж спасява отъ прѣслѣдователитѣ й. Тъзи операция се повтаря нѣколко пжти въ день.

По нѣкога младата матка, когато съвсѣмъ се умори, издава остъръ и пронизителенъ звукъ, приличенъ на църтението на щуреца.

Тревогата на младата царица се съобщава и на нейнитѣ поданници и всичкото се свършва съ това, че царицата въ извѣстна минута, заедно съ роя, остава кошара. Послѣ излизанието на тоя рой, останалитѣ въ кошара пчели, освобождаватъ новата матка, която подобно на първата, почва да напада върху своитѣ съперници, още затворени въ келийкитѣ; но гвардията отново упорно противодѣйствува на нейнитѣ кръвожадни опитвания, до тогава, до като младата матка съ новия рой не излѣзе изъ кошара. При хубаво врѣме и богато население на кошара, тѣзи интересни сцени се повтарятъ отъ три до четири пжти въ двѣ недѣли.

Най послѣ количеството на пчелитѣ въ кошара се умалява до толкова, щото тѣ не могжтъ вече да слѣдятъ както трѣба за развитието на маточнитѣ личинки, и затова се случва че въ едно и сжщо врѣме излизатъ двѣ нови царици. Тогава настжпва ужасна минута. Двѣтѣ съперници се срѣщатъ и помежду имъ се начева бой за животъ, послѣ който бой царицата побѣдителница спокойно стжпва въ своитѣ права надъ покоренения отъ неж народъ. Ако въ врѣме на тревогата, прѣ-

шествующа роението на пчелитѣ, нѣкоя нова матка, затворена още въ келийката, може незабѣлѣзано да излѣзе отъ своята тъмница, то тя често въ общото смущение отива съ роя. Тогава емигрантитѣ се раздѣлятъ на два лагера. Впрочемъ, по слабия скоро се растурва и бѣгачитѣ увеличаватъ тогава главния рой; най послѣ всичкитѣ пчели съединяватъ се въ една войска, подъ прѣдводителството на двѣ матки. При всичко това прикрѣпения къмъ клончето рой остава съвършенно спокоенъ; но щомъ като огиди въ постоянното си жилище, изведнажъ работитѣ земать другъ видъ. Между двѣтѣ претендентки се явява ужасенъ бой, и прѣстола остава на по-силния. Дѣйствително, въ единъ кошаръ не могатъ да сѫществуватъ двѣ царици, едната се явява, като излишна, и затова маткитѣ прибѣгватъ къмъ война, която рѣшава спорътъ.

Франсуа Тюберъ, като описвалъ тѣзи *царски дуели*, и привожда единъ интересенъ разсказъ за подобно сражение, което той наблюдавалъ на 12 Мая 1790 год. „Изъ кошара казва Тюберъ, въ едно и сѫщо врѣме излѣзохѫ двѣ матки, които щомъ се срѣщнахѫ, съ ожесточение се хвърлихѫ една на друга, и сѣка съ челюститѣ си залови буталцата на противницата си; главата щитътъ и коремчето на едната дойдохѫ срѣщу сѫщитѣ части на другата противница, и ако заднитѣ имъ части се свияхѫ, то маткитѣ щѣхѫ да се ужилятъ една друга и щѣхѫ да загинатъ въ сражението. Но природата, като че не допуща да стане това нѣщо, и затова пчелитѣ едвамъ приематъ горѣописаното положение, изведнажъ пакъ се разбѣгватъ на страна . . . . . .

Когато първото уплашване се мине, маткитѣ изново почватъ пакъ да се търсѭтъ; като се намѣрятъ схващатъ се и приематъ сѫщото положение; както и първия пѫть. Резултатътъ отъ това схващание билъ сѫщия, т. е., щомъ като приближатъ коремчетата си, пчелитѣ пакъ се разбѣгватъ. Въ всичкото врѣме на сражението работницитѣ силно се вълнували, и се показвало, че шума се увеличавалъ, когато противницитѣ се разбѣгвали; нѣкои задържали бѣжащитѣ за краката и нѣколко минути ги държали въ плѣнъ. Най-послѣ се начеалъ третия бой. По силната и свирѣпата матка изведнажъ се хвърлила на съперницата си заловила края на крилата ѝ съ челюститѣ си и се покачила на гърба ѝ, и, като

турнала коремчето си на послѣдния сегментъ на тѣлото на противницата си, ужилила ѭ съ жилото си; послѣ, като пустила крилото изъ устата си, побѣдителницата извадила на вънъ своето жило, а побѣдената матка, като пропълзяла малко, и като изгубила послѣднитѣ си сили, почнала да бере душа, послѣ малко умрѣла.“

Матката, която е останала царица въ кошара бърза сега да унищожи всичкитѣ останали въ него маточни личинки, и въ този случай работницитѣ не и правятъ никакво съпротивление.

Матката, като стане майка, съ ожесточение изтрѣбва келийкитѣ, въ които още сѫ затворени младитѣ матки. Тя като направи съ челюститѣ си едно отверствие въ келийката, пъхва коренчето си въ него и го върти въ келийката до тогава, до като убие съ жилото си сичкитѣ находящи са тамъ матки. Послѣ това матката се успокоява. Работницитѣ, които до сега оставахѫ равнодушни зрители на усилията на матката, свършватъ наченатата отъ нея работа; тѣ уголѣмяватъ утверствието, направено отъ матката, и извличатъ отъ келийкитѣ труповетѣ на падналитѣ жертви. Между това жестоката царица се хвърля на друга келийка и свирѣпо ѭ раскъсва; като не намѣри свършено насѣкомо, а само пашкуля на насѣкомото, то тя не го жили, а го прѣдава на работницитѣ, които го исхвърлятъ.

Послѣ тѣзи наказания, царицата, като не се бои вече захваща спокойно да си снася яйца.

Но тука се начева друга драма. Търтеитѣ ставатъ вече непотрѣбни; тѣ си свършихѫ работата, и пчелитѣ, по неприложимъ отъ логиката законъ, се стараятъ да се освободятъ отъ тѣхъ.

Тогава настѫпва врѣме за ужасно убийство, врѣме за избиване на търтеитѣ. Прѣзъ Юлия или Августъ се вижда какъ работницитѣ гонятъ търтеитѣ и ги прѣслѣдватъ до самия кошаръ, въ който нещастнитѣ търсятъ защита. Тука 3 — 4 работници се хвърлятъ на мѫжската пчела (търтея), хващатъ го за краката, буталцата и крилата, и като го ужюлятъ, той умира (убиватъ го). Пчелитѣ не убиватъ само търтеитѣ, тѣ безпощадно нападатъ на личинкитѣ и пашкулитѣ (какавидитѣ) и ги истрѣбватъ, повтарятъ историята за избиванието на младенцитѣ. Кръвожаднитѣ джеляти изхвърлятъ личинкитѣ изъ келийкитѣ и ст... острото си на задната часть на тѣлото, като пробиѫтъ личин...

китѣ, исмукватъ отъ тѣхъ житкостьта, послѣ което остава само едни праздни ципици, които исхвърлятъ отъ кашара. Такива ужаси се продължаватъ нѣколко врѣме до тогава до като унищожатъ всичкитѣ търтеи, които като сѫ лишени отъ жило, не могѫтъ да се защищаватъ.

Живота на тѣзи нещастници се намира въ безопасность само тогава, кагато тѣ се заселѭтъ въ кошаръ, въ който нѣма матка; испѫденитѣ свободно живѣѭтъ по нѣкога до Януария. Търтеитѣ сѫ спокойни още и въ такъвъ кошаръ, въ който намѣсто матка царува не напълно оплодотворена *„самка“*, тъзи „самка“ (женска пчела) снася такива яйца, изъ които излизатъ само търтеи; впрочемъ такива кошари, въ които нѣма работници, скоро запустяватъ. Безплодностьта на матката или нейното отсѫтствие уничтожава цѣлото общество. И дѣйствително матката е душата и живота на кошара, съ нея сѫ съединени всичкитѣ надѣжди на кошара, всичката му дѣятелность и доблесть. Народъ, който е прѣдоставенъ самъ на себе си, пада въ анархия и тогава настѫпватъ грабежи, гладъ, разрушение и най послѣ смъртъ. Работници, които нѣматъ матка, живѣѭтъ безъ да се грижатъ за утрѣшния день, тѣ напущатъ работата си, прѣдаватъ се на хищнически грабежъ и най сѣтнѣ се распрьсватъ.

Ако кошара загуби матката си въ това врѣме, когато въ него има личинки на работници, не по стари отъ два дни, тогава, както се каза и по горѣ, кърмилницитѣ избиратъ нѣкои отъ тѣхъ, които съ особно внимание и съ особна храна ги приготовлявать за царици. Въ този случай злото е поправимо, и работницитѣ сами намиратъ срѣдство за неговото унищожение. Но когато въ кошара има матка, която носи яйца за търтеи, тогава, за да се уварди кошара, необходимо е участието на человѣка, който замѣнява неплодородната матка съ плодородна. Ако друга матка сама намисли да влѣзе въ кошара, гдѣто вече има царица, то тя непрѣмѣнно ще бѫде задържана и удушена отъ караулнитѣ при входа на кошара. Послѣднитѣ мигновенно ѭ окрѫжаватъ и ѭ зематъ въ плѣнъ и тукъ тя умира задушена или пъкъ отъ гладъ. Забѣлѣжително е, че пчелитѣ жилѭтъ тъзи незаконна царица, само тогава когато послѣдньта се старае да се освободи отъ тѣхнитѣ нападения; ако тя не показва съпротивление, то погинва отъ задушавание.

Като унищожатъ старата матка и като введѫтъ въ кошара новата, необходимо е работницитѣ да съблюдаватъ много

условия, за да ѭ въстановѭтъ и узаконѭтъ въ общото жилище. Само послѣ нѣколко врѣме, пчелитѣ забѣлѣзватъ отсѫтствието на своята царица и тогава въ кошара се начева силно движение; работницитѣ като че сѫ обезумѣли — тичатъ тукъ тамъ, бръмчатъ, оставятъ работата си, и се успокояватъ само тогава, когато въ кошара дойде настояща матка. Въстановлението на новата царица вмѣсто първоначалната, споредъ обстоятелствата, произвожда не сѣкога еднакво дѣйствие въ кошара. Ако новата матка влѣзе въ кошара по пладнѣ послѣ унищожението на старата, то тя обикновенно се приема лошо: пчелитѣ я обкрѫжаватъ отъ всички страни, работницитѣ се старанѭтъ да ѭ задушѭтъ, и често работата се свършва съ смъртъ на новодошлата. При по голѣмо растояние на врѣмето, пчелитѣ ставатъ по отстѫпчиви и царицата се приема много по благосклонно. Ако най послѣ между-царствието се продължава 24 часа, то пчелитѣ приематъ новата матка съ всичкитѣ почести, прилични на нейния санъ; общото бръмчение извѣстява за дохожданието на царицата. Назначаватъ ѝ особенъ кортежъ, около неѭ се образува отъ пчелитѣ жива ограда, всички ѭ ласкаѭтъ, чистятъ и хранятъ съ медъ своята нова царица. Легкото мърдание на крилѣтѣ на този конвой свидѣтелствува за общата радость на малката республика. Тогава съ нова сила се захваща работата въ кошара и на полето.

Пчелитѣ най много обичатъ да ходѭтъ на полето въ най горѣщитѣ дни, когато топлината и електричеството способствуватъ за отдѣлението на цвѣтния прахъ: въ това врѣме тѣ набиратъ запасъ, като не забравятъ да отхранватъ личинкитѣ, за своя надѣжда на бѫдущия си spem gentis, както казва Виргилий.

Подобни мирни, така да се кажатъ, пастирски занятия, по нѣкога се прѣкъсватъ съ необходимость за жестока война. Случва се, че пчелитѣ на опустялия кошаръ, като останатъ гладни, рѣшаватъ се да нападнатъ на съсѣдния кошаръ, съ цѣль да ограбятъ всичкитѣ негови богатства и запаси. Тогава се начева жестокъ бой. Всѣка пчела съ ярость се хвърля на своя противникъ. Два борца напиратъ единъ на другъ и се хапятъ до тогава, де като едина отъ тѣхъ не падне на земята; тогава побѣдителя испълзява на гърба на побѣдения, и, като стиска челюститѣ му, жили нещастния между коремчнитѣ елементи. Побѣдителницата пчела послѣ застава надъ трупа на своя врагъ, и като се исправи на 4-тѣ си крака, гордо по-

трива двата останали, което означава най висока степень на нейното тържество.

Хромюръ разсказва за единъ забѣлѣжителенъ фактъ, който доказва, че тѣзи насѣкоми отварятъ война само когато ги нападне гладъ, а не отъ диви кръвожадни инстинкти, което разбира се е много достжпно за порицание. Когато пчелитѣ сж атаковани отъ своя врагъ, тѣ могжтъ да упазятъ живота си само въ този случай — когато се съгласжтъ да нахранжтъ неприятеля си. Три или четири пчели, нападатъ на една и като ж уловятъ за краката, хапжтъ я по щита; тогава нещастната за да се отърве жива трѣба да направи едно — да отпустне пълното си съ медъ хоботче; разбойницитѣ единъ по единъ, смучатъ медъ отъ хоботчето, и като се наситятъ, съ спокойна съвѣсть оставятъ пчелата, която и се връща въ своето жилище.

По нѣкога между пчелитѣ отъ единъ и сжщи кошаръ произлиза едноборство или настоящи дуель. Силнитѣ горѣщини раздражаватъ и възбуждатъ тѣзи насѣкоми; и тогава тѣ ставатъ опасни за человѣка, па когото смѣло нападатъ; въ това врѣме тѣ най често се жилятъ една друга така: двѣ пчели, като се срѣщнатъ въ въздуха, хващатъ се една друга за шията, по нѣкога по яростната напада на спокойната лѣтяща около кошара пчела, и като се хванатъ, спущатъ се на земята, тъй като въ вздуха нѣма вѣроятность за вѣрни удари. Като се пристиснатъ добрѣ, тѣ послѣ се борятъ като нѣкои гладиатори въ цирка. Тѣ постоянно се стрѣмятъ да се ужилятъ една друга, нъ жилото се хлъзга по тѣлото имъ. Боя се продължава около единъ часъ, до като една отъ тѣхъ намѣри отверствието въ природната ризница на другата, и отпуска тука своето смъртно жило. По нѣкога жилото остава въ раната, и побѣдителката, като загуби този органъ умира. Често се случва, че двама борци, слѣдъ дълги и яростни взаимни нападения, като немогжтъ да си надвиятъ, оставятъ полето на сражението и се разбѣгватъ, като загубатъ надѣждата за рѣшителна побѣда.

Въ края на есеньта, когато всичкитѣ растения прѣцъвтятъ и пчелитѣ не могжтъ да намѣрятъ по полето цвѣтове, тогава хранятъ личинкитѣ си съ запасна храна, а матката въ това врѣме прѣстава да сниса яйца.

Работницитѣ, като се вцѣпенжтъ отъ студъ не излизатъ изъ кошара; като се пристиснатъ една у друга затоплятъ се и така се

прѣдвардватъ отъ студа. Като се сгушатъ между келийкитѣ, пчелитѣ въ такова положение чакатъ да дойде топло врѣме, за да почнатъ работата си на полето и въ кошара. Послѣ 2 — 3 годишна работа пчелата умира, като оставя многочисленно потомство.

Най ясно се показватъ интелектуалнитѣ способности на това насѣкомо (пчелата), когато се срѣщне съ неприятеля. При входа на кошара сѣкога се намиратъ двѣ или три пчели, които сж назначени исключително да пазятъ кошара; тѣ наблюдаватъ за приходящитѣ и отходящитѣ пчели и внимаватъ да не би неприятеля да се промъкне отъ нѣкъдѣ въ общината. Когато единъ отъ тѣзи стражари съглѣда че неприятеля иде къмъ кошара, той се хвърля на него и съ угрожаващо бръмчение заставлява послѣдния да се отдалечи. Ако пъкъ врага не разбира отъ този знакъ, което се случва твърдѣ рѣдко, (защото — человѣка, коня, кучето и др. животни твърдѣ добрѣ знаятъ на каква опастность се излагатъ, когато се приближаватъ до работящия кошаръ) [1]) -- тогава пчелата се отправя за подкрѣпление и въ сжщата минута, като се върне съ помагачи, открива сражение. Всичкото това служи, за доказателство, че пчелитѣ сж надарени съ разсжждение.

Де Фрариеръ разсказва слѣдующия анекдотъ.

Единъ любитель на пчелитѣ направилъ въ градината си кошаръ. Скоро той забѣлѣжилъ, че въ сжщата градина се поселили птици, извѣстни подъ име щурки (пчелоѣди). Като накацали на дърветата, птицитѣ хващали всичкитѣ пчели, които минавали покрай тѣхъ и съ жадность ги уморявали. Отъ миризмата на барутя щуркинѣ оставали съвсѣмъ равнодушни. Веднажъ, когато господаря на градината измислилъ срѣдство за да пропъди неприятеля на пчелитѣ, изведнажъ той чулъ силенъ шумъ. Той послѣ видялъ че нѣколко пчели, като се отървали отъ ненаситния клювъ на хищника, бързо се върнали въ кошара, и като подигнали сичкитѣ пчели, търсили отмъщение. Тогава противъ тѣзи птици тръгнала силна и грозна армия, която неможала да ги побѣди.

Птицитѣ, слѣдъ това, като се наситили отъ тъзи нова плячка и когато побѣденитѣ се върнали въ кошара, тѣ пакъ заели първото си положение.

---

[1]) Ужилванието отъ пчелитѣ има твърдѣ важни послѣдствия. Често се случва, че такива голѣми животни, като коне и волове, ако сж на близо до кошара, умиратъ отъ постоянното пчелинно ужилвание.

Скоро се подигнало въ кошара страшно вълнение, и се виждало какъ пчелитѣ, като се събрали въ гѫста и тѣсна масса, като крушуми, се втурнали към неприятеля, който този пѫть изведнажъ побѣгналъ и вече не се върналъ. Съ удовлетворителенъ успѣхъ отъ своята тактика, пчелитѣ тържественно се завърнали въ кошара.

Както видѣхме, при входа на всѣки кошаръ се намира стража. Този внимателенъ привратникъ, този неподкупенъ церберъ, съ своитѣ буталци ощипва сѣки входящъ тука. Пеперудата, мъртва глава, плюжака и др. животни често се опитватъ да влѣзатъ въ кошара. Въ този случай, по знака на бодрата стража пчелитѣ се събиратъ и употрѣбяватъ всичкитѣ си усилия да запазятъ входа на своето жилище. И дѣйствително, ако отпуснатъ неприятеля да влѣзе въ кошара, изгубватъ твърдѣ много. Ако пеперудата, мъртвата глава, успѣе да влѣзе въ кошара, тя начева съ голѣми глътки жадно да пие медъ, и като унищожи сичката запасна храна, накарва нещастнитѣ господари да прѣдприематъ емиграция.

Нѣкои пеперуди и др. насѣкоми иматъ съ пчелитѣ постоянна война.

За да запазятъ входа отъ ненаситнитѣ пеперуди, пчелитѣ го баррикадиратъ, и съ уза и восъкъ стѣсняватъ неговото отвърстие. Когато плюжака или друго по голѣмо животно попадне въ кошара, тогава пчелитѣ го убиватъ и покриватъ отъ горѣ съ восъкъ, така го затикватъ нѣкѫдѣ изъ кошара, както се каза по горѣ. Единъ кошаръ въ годината дава отъ 5 ½ до 6 ½ оки медъ, сѫщо толкова восъкъ. Отъ това се види че пчелитѣ принасятъ значителенъ доходъ на земледѣлеца, толкова повече, че за тѣхъ не се изисква голѣмъ трудъ. Удобно мѣсто, засѣяно съ раскошни цвѣтя, това е всичко, което е необходимо за пчеловъдството.

Прѣвелъ *Д. П. Викиловъ.*

ПОГРѢШКИ НА ВЪСПИТАНИЕТО.

Всѣкому е извѣстно, че основата на здравието прѣзъ всичкия животъ се полага въ дѣтинството, и че всичкитѣ человѣчески тѣлесни недостатъци сѫ слѣдствие отъ въспитанието, което се дава въ първитѣ години на дѣтинския животъ. Всѣкий знае още, че отъ едно силно и здраво дѣте може да се направи въ тѣзи години слабо и даже уродливо, което прѣзъ всичкия си животъ да бѫде лесна жертва на всичкитѣ възможни болѣсти. Главнитѣ погрѣшки на въспитанието се заключавать въ навицитѣ: да обвиватъ и навличатъ дѣцата, колкото е възможно въ повече и въ пó-топли дрѣхи; да тъпчѫтъ търбуситѣ имъ съ твърдѣ много храна, съвсѣмъ несходна съ възрастьта имъ; да даватъ на дѣцата, даже и когато сѫ съвсѣмъ здрави, цѣрове въ голѣмо количество и отъ нечисто качество; да ги приучватъ на изнѣженность; да ги прѣтоварватъ пó-много отъ силата имъ съ умственна работа и много др.. Да начнемъ отъ дрѣхитѣ. За да избѣгватъ пó-добрѣ врѣднитѣ влияния на външната температура, майкитѣ грижливо обвиватъ дѣцата, обличатъ ги въ фланела и не ги пущатъ да излѣзватъ прѣзъ всичката зима отъ прѣтопленитѣ стаи. Като правѭтъ тъй, тѣ получаватъ съвсѣмъ противоположни резултати: дѣцата ставатъ съвсѣмъ неспособни да прѣтърпяватъ влиянието на най-малкитѣ промѣнения на температурата, а тѣзи промѣнения при нашия суровъ климатъ и при лошото устройство на топлението на нашитѣ стаи сѫ твърдѣ чести. Не е чудно слѣдъ това, че дѣтето винѫги болѣдува отъ нѣщо: отъ кашлица, отъ хрупотница (хрѣма, зюкямъ) и пр. Не трѣбва никакъ да се боимъ отъ студа: той е страшенъ само за новороденитѣ дѣца. Като земемъ въ внимание разликата на годинитѣ, дѣцата прѣтърпяватъ студа пó-лесно отъ възрастнитѣ, по причина на пó-голѣмата имъ подвижность и пó-живото имъ кръвообращение, дишание и храняние. Отъ това се вижда, че тѣ иматъ много пó-малка нужда отъ топло облѣкло, отъ колкото възрастнитѣ. Голѣмо внимание заслужватъ нѣкои гибелни работи, които правѭтъ нашитѣ бавачки надъ новороденитѣ. Щомъ се яви дѣтето на бѣлъ свѣтъ, захващатъ да го стискатъ и вържѫтъ съ все-

възможни пеленки и повои тъй, щото то не може да помръдне никое отъ членчетата си. Нищо не е пó-гибелно за развиванието на членоветѣ отъ ограничаванието тѣзи движения, отъ които тѣ се нуждаѭтъ. Не е никакъ чудно, че дѣцата, лишени прѣзъ всичката нощь и пó голѣмата часть отъ деня отъ всѣко движение, ще бѫдѫтъ слаби и болничави. Освѣнъ това, като вземемъ въ внимание мегкостьта и огѫвливостьта на коститѣ въ този възрасть, ний не ще се чудимъ на тѣзи чести уродства, които влачи слѣдъ себе си такава безцеремонность, и за исцѣряванието на които почти нѣма никаква надѣжда. Тукъ пó-често отъ колкото кѫдѣто и да е другадѣ трѣбва да се търси тъзи причина, по която се явяватъ неправилно издигнѫти раменѣ, плоски гѫрди и искривенъ гръбнакъ. Натисканието (налѣганието), което прѣтърпяватъ въ този случай стѣничкитѣ на търбухчето и на гѫрдичкитѣ побъркватъ правилното дишание и пищеварение (смилание). Тѣзи разстройства дохождатъ нѣкога до тамъ, щото дѣтето посинява и му се подига да повръща. Въ такъвъ случай досѣтливитѣ майки никакъ не се безпокоѭтъ: тѣ обясняватъ тѣзи явления съ това, че скоро щѣли да покаратъ на дѣтенцето зѫби. Единственното срѣдство да прѣваримъ всичкитѣ тѣзи врѣменни неприятни случайности и развиванието на тѣлесни недостатъци — е да подражаваме дивацитѣ, които не знаѭтъ нищо за различнитѣ пеленки и повои, и между които много рѣдко се намѣрва гърбаво или кривокрако дѣте. Пеленкитѣ, дрѣшкитѣ и чаршафитѣ трѣбва да бѫдѫтъ винѫги съвсѣмъ сухи. Щомъ се оцапатъ, трѣбва всѣкога беззабавно да ги промѣняваме; защото чистотата е едно отъ най-необходимитѣ условия на доброто здравие. Не е нуждно да се описва подробно облѣклото, което е сгодно за дѣцата, които сѫ прѣминѫли периода на първото дѣтинство; ще забѣлѣжимъ въобще, че трѣбва да се употрѣбява тъкань, съобразна, съ мѣстния климатъ и годишното врѣме. Излишно е да се казва, че фасонътъ на дрѣхата се оставя напълно на усмотрѣнието на родителитѣ и той не ще има никакво отношение къмъ здравието, само ако родителитѣ помнѭтъ добрѣ поменѫтото веднъжъ правило, че дрѣхитѣ не трѣбва да бѫдѫтъ твърдѣ топли и не трѣбва да прѣчѫтъ на неограничената свобода на движенията. Прѣдъ видъ на послѣднето не може да се одобри употрѣбяванието на вратовръзки, пояси, подвръзки и въобще всичко, което може да стиска сѫсѫдитѣ и да прѣчи на съкратяванието на мишцитѣ. Като

слѣдваме модата, не трѣбва да дохождиме до крайность, защото нищо не е по́-противно и по́-врѣдително за здравието, отъ колкото да обръщаме дѣцата въ хубави кукли, които не смѣѭтъ да смачкатъ или да оцапатъ дрѣхитѣ си. Главата на дѣтето не трѣбва да се покрива много. По́-добрѣ е никакъ да се не покрива, било то денѣ, нощѣ, лѣтѣ, а при най-малка възможность даже и зимѣ. Староврѣменнитѣ Египтяне, казва Montaigne, никога и съ нищо не покривали главата си. А Перситѣ всѣкога си налагали голѣми тиари (шапки въ видъ на папска корона). Изслѣдванието, направено нѣкога на бойнитѣ полета, е показало различие между черепитѣ на Египтянетѣ и на Перситѣ: черепитѣ на Египтянетѣ се отличавали съ якость. и отдѣлнитѣ кости на черепа били по́ якги и по́-малко трошливи, та могли да служѭтъ за твърдѣ добра защита на мозъка не само отъ механически поврѣждания, нъ и отъ други неблагоприятни влияния. Храната има не по́-малко значение отъ дрѣхата. Никога не трѣбва да се дава на дѣтето да яде по́-много, отъ колкото изисква неговата възрасть. Новороденото сукалче не трѣбва да се храни съ нищо друго, освѣнъ съ майчиното си млѣко; само слѣдъ четвъртия или петия мѣсецъ може да му се дава малко кравье млѣко. За този възрасть млѣкото е единственната храна, която се смила добрѣ и по състава си напълно съотвѣтствува на незаякнѫлитѣ още слаби сили на храноварителнитѣ органи. Малко по́-късно може да му се дава и крахмална (нишастена) храна. Твърда храна може да му се дава само тогава, когато му порастѫтъ зѫби, съ които да може да ѭ сдъвче. Ако и да се печати всичко това почти на всѣка страница на специалнитѣ журнали, ако и да се напомнѭтъ на майкитѣ отъ докторитѣ границитѣ на пищеварителнитѣ способности на дѣтето, поставени въ него отъ самата природа, почти всичкитѣ майки се старaѭтъ да прѣкрачѫтъ тѣзи граници и винѫги получаватъ достойного наказание на своята небрѣжность: отъ разстройството на пищеварението умиратъ много повече дѣца, отъ колкото отъ всичкитѣ взети наедно болѣсти. При това еднакво важно значение има както количеството на храната, тъй и каквината ѝ. Овощката може да се счита здрава храна за дѣцата, нъ само не за новороденитѣ. Овощкитѣ, отъ които най-много имъ аресватъ черешитѣ е обичната имъ храна, която тѣ прѣдпочитатъ отъ всѣка друга; трѣбва само да имъ се даватъ съвсѣмъ зрѣли. Не трѣбва

сжщо тъй да се даватъ на дѣцата овощки въ голѣмо количество, защото тогава тѣ могжтъ да имъ докаратъ голѣма поврѣда. Зеленитѣ овощки, по причина на многото киселина, която съдържатъ, биватъ причини на най-силнитѣ разстройства на пищеварителния каналъ въ видъ на дезинтерия, холерина и пр.; за това трѣбва да имъ се запретжтъ безусловно. Щомъ достигне дѣтето три години, и при това е здраво, трѣбва да го приучваме малко по малко на всички видове растителна храна, като уголѣмѣваме въ сжщото врѣме нечувствително и количеството на говеждото месо, което му се дава. Гозбитѣ на дѣтето трѣбва да бждатъ твърдѣ прости и въ сжщото врѣме колкото е възможно пó-разнообразни. Отвращението, което иматъ дѣцата къмъ нѣкой видъ храна, като чорба, сирение и др. так. почти въ всѣки случай трѣбва да се отдава на каприциитѣ имъ, които родителитѣ имъ сж длъжни да унищожжтъ. Периодътъ на зжбоникнението, особенно въ началото, нѣкога (ако и твърдѣ рѣдко) се придружава отъ кашлица, дрисъкъ (сюрмекъ) а въ краенъ случай даже и отъ спазми (тръпки). За това дѣтето въ туй врѣме трѣбва да се гледа грижливо и строго да се внимава въ хранянието му. Само тъй може да се отстрани въ туй врѣме отъ дѣтето опасностьта, която го заплашва. Слѣдъ хранянието твърдѣ важно значение има неограничената чистота не само на кожицата му, нъ и на пеленкитѣ и дрѣшкитѣ му въ всѣко врѣме на деня и нощьта. Най-малкото пжтуване, най-малката промѣна на храната въ това врѣме сж крайно врѣдни. Нъ извършванието на това, което се поменж, никакъ не би подобрило физическото състояние на дѣтенцето и то прѣзъ всичкото врѣме би останжло неджгаво и слабо, ако бихме го лишили отъ възможностьта да прави движения, къмъ които стрѣмлението му се е родило наедно съ него. Рахитизъмътъ (английската болѣсть), малокръвието и другитѣ болѣстни състояния се пораждатъ най-много отъ бездѣятелностьта, а нѣкога и отъ пълното отсжтствие на движение, на което сж осждени много дѣца въ първитѣ мѣсеци на живота си: защото кърмачкитѣ имъ иматъ навикъ да ги държжтъ винжги въ люлката. Вслѣдствие на неспособностьта на дѣтенцето въ първитѣ мѣсеци на живота му за какви-годѣ дѣйствителни, самостоятелни движения, майката или кърмачката (дойката, подойницата) е длъжна да му даде възможность да се ползува отъ страдателни движения — съ добра расходка, като го изнася, колкото е възможно пó-

често на чисть въздухъ. Най-напрѣдъ трѣбва да се носи на нарочно приготвена за това възглавничка, послѣ просто на ръцѣ, ту на дѣсната, ту на лѣвата, за да не навикне да се искривява все на една страна, отъ което често се поврѣждатъ гърдитѣ или се искривява грѫбнакътъ. Въ първитѣ мѣсеци трѣбва твърдѣ прѣдпазливо да се ползуваме отъ моднитѣ триколелати колца, които сѫ твърдѣ опасни за малкитѣ дѣца и въ които отъ постояннитѣ друсания лесно могѫтъ да се развиѭтъ слѣдствията отъ сътресението на мозъка. Не трѣбва да приучваме дѣцата отрано да ходѭтъ или да се ползуваме отъ различнитѣ за това орѫдия, които могѫтъ да имъ причинѭтъ само поврѣда. Необходимо е да оставяме всичко на природата и на личния навикъ на дѣтето. Трѣбва просто да оставяме дѣцата да пълзѭтъ по дъскитѣ (дюшемето); щомъ осѣтѭтъ въ себе си достатъчна сила, тѣ тутакси ще се изправѭтъ на краката си сами безъ всѣка външна помощь. Такива упражнения ги усилватъ, развеселяватъ и приучватъ да се ползуватъ самостоятелно отъ членчетата си.

Сънятъ, който е толкова необходимъ на дѣтето, както и расходката, само тогава ще бѫде здравъ и способенъ да възвръща загубенитѣ сили, когато спящето дѣте диша чисть въздухъ, т. е. когато люлката му е въ широка, грижливо провѣтрѣвана и не много стоплена стая.

(Отъ „La Jeune Mère“).

Прѣвелъ *Т. К. Коджовъ.*

Съобщението на Коха за лѣкуванието на туберкулозата.

Въ „Deutsche Medicinische Worhenschrift“ Кохъ е напечаталъ съобщението си за лѣкуванието на туберкулозата. Ето цѣлото му съобщение:

„Въ съобщението си, което прочетохъ прѣди нѣколко мѣсеца на международния медицински конгрессъ, азъ споменахъ за срѣдството си, че съ помощьта му животнитѣ, надъ които бѣхѫ извършвани опититѣ, показа се за възможно да се направѭтъ невъсприемчиви къмъ присаждането на туберкулознитѣ бацилли, а у животнитѣ, които вече сѫ се разболѣли отъ тъзи болѣсть, да се спре по-нататъшното развитие на туберкулозния процессъ. Послѣ азъ приспособихъ това срѣдство и на человѣцитѣ, и ето тѣзи опити съставляватъ прѣдмѣта на съобщението ми.

Най-напрѣдъ азъ имахъ намѣрение да чакамъ до тогава, до като достигна напълно удовлетворителни резултати на приспособеното си на практика срѣдство, въ колкото е възможно по-много случаи, прѣди да обявѭ нѣщо. Но, безъ да се глѣдѫтъ всичкитѣ мѣрки за прѣдпазливость, въ настояще врѣме е вече дадено гласность на толкова много свѣдения, и при това отъ части въ невѣрна и прѣувеличена форма, щото азъ вече считамъ за свой дългъ, за да се прѣдварѭтъ всѣкакви лъжовни прѣдставления, да дамъ обяснителенъ прѣглѣдъ на положението, въ което се намѣрва въ настояще врѣме този въпросъ. Обаче, този прѣглѣдъ, при сѫществуѭщитѣ условия, може само да бѫде кратъкъ и нѣкои важни въпроси трѣбва да останѫтъ небутнати.

Опититѣ бѣхѫ извършвани, — а отъ части и сега си извършватъ, — подъ мое рѫководство отъ г. г. д-ра А. Либберца и военния лѣкарь д-ръ Е. Пфуль. Необходимия клинически материалъ бѣше прѣдставенъ на проф. Бригера, въ неговата поликлиника, на д-ра В. Леви, въ неговата частна хирургическа клиника, на тайния съвѣтникъ Френтцеля и на оберъ-щабъ-лѣкаря Р. Келлера, въ болницата Charité, и на тайния съвѣтникъ фонъ Бергманна, въ университетската хирургическа клиника. Считамъ за свой дългъ да искажѫ най-дълбока благодарность на всичкитѣ лица, а тъй сѫщо и на тѣхнитѣ ассистенти, които помагахѫ при извършванието на опититѣ, за този живъ интересъ, който тѣ показахѫ къмъ дѣлото, и за бескористната прѣдупрѣдителность, която тѣ ми направихѫ. Безъ тѣхната разностранна помощь такова трудно и отвѣтственно изслѣдване не би било възможно да отиде толкова напрѣдъ въ врѣме на нѣколко мѣсеца.

Прѣдъ видъ на това, че занятията ми не сѫ още съвсѣмъ свършени, азъ още не могѫ да съобщѭ никакви свѣдения относително естеството и приготвянието на откритото срѣдство; свѣденията, относително това, азъ съмъ принуденъ да отложѫ и съобщѭ по-послѣ.

Откритото ми срѣдство е кестенява-прозрачна течность, която, и безъ особенни мѣрки за прѣдпазливость, не се разваля. Но за употрѣбление тъзи течность трѣбва да бжде, пò-вече или пò-малко, направена рѣдка, а въ този видъ, ако е направена рѣдка въ дестилирана вода, тя е подложена на разлагание; въ неѭ твърдѣ бързѣ започвать да се размножавать бактерии и тя става мѫтна и не може да влѣзе въ употрѣбление. За да се избѣгне това разрѣдявание, срѣдството трѣбва да бжде стелиризирано съ помощьта на висока температура и да се запазва, като се прикрива съ вата, или пъкъ, което е още пò-лесно, съ смѣсъ отъ 0·5 процентенъ феноловъ растворъ. Но при честото нагрѣвание, а тъй сжщо и отъ смѣсването съ феноловия растворъ, дѣйствието на течностьта, особенно въ много рѣдкитѣ раствори, слѣдъ нѣколко врѣме губи силата си, и за това азъ всѣкога употрѣбявахъ, колкото е възможно, пò-прѣсенъ растворъ.

Вкарано въ стомаха, срѣдството не дѣйствува; за да покаже дѣйствието си, трѣбва да се нацърква подъ кожата. Въ нашитѣ опити, ний се ползувахме само съ шприцъ, прѣпоржченъ отъ мене за бактериологически занятия и снабденъ съ малко каучуково кълбце. Такъвъ шприцъ може лесно да се измива съ абсолютенъ спиртъ и да се запазва асептически (обеззаразенъ), съ което ний си обясняваме факта, че при хиляди подкожни инекции ний нѣмахме ни единъ случай съ абцессъ.

Като най-добро мѣсто за нацъркване, слѣдъ дълги опити, ний избрахме кожата на гърба между лопаткитѣ и на кръста, защото инекцията въ тѣзи мѣста почти не причиняваше мѣстни реакции и болки.

Що се отнася до дѣйствието на срѣдството върху человѣцитѣ, вече въ началото на опититѣ се показа, че въ нѣкои твърдѣ сжществении отношения то дѣйствува на человѣка съвсѣмъ иначе, отъ колкото на животнитѣ, обикновенно употрѣбявани при експериментитѣ — морскитѣ прасенца. И това служи за ново подтвърждение на основното правило, че отъ опититѣ на животнитѣ не трѣбва безъ пò-нататъшно провѣряване да се прави заключение за сжщото дѣйствие и върху человѣка.

Видѣ се, че человѣкъ е много пò-вече чувствителенъ към дѣйствието на откритото срѣдство, отъ колкото морското прасенце. На здраво морско прасенце може да бжде нацъркано подъ кожата два и даже пò-вече кубически сантиметра отъ неразрѣденото срѣдство, безъ да се явжтъ значителни слѣдствия, когато пъкъ за здравъ възрастенъ человѣкъ 0·25 куб. сантиметра причинявжтъ твърдѣ интензивно дѣйствия.

Симптомитѣ, които се появявжтъ у человѣка отъ нацъркванието на 0·25 куб. сант., азъ наблюдавахъ надъ себе си слѣдъ инекцията, която ми бѣше направена подъ кожата на гърба. На кратко изложени, симптомитѣ сж слѣджщитѣ: слѣдъ три или четири часа отъ нацъркванието явява се кършение въ крайницитѣ, слабость, нужда за кашляне, трудность на дишането, и всички тѣзи явления бързѣ се усилвжтъ; слѣдъ това явява се твърдѣ силна студенина,

която се продължава въ течение на единъ часъ; наедно съ това се явява подигание за бълване, бълване (блюване, ригание), температурата на тѣлото се подига до 36,6°; слѣдъ 12 часове всички тѣзи болѣзненни явления ослабвѫтъ, темперртурата пада и на слѣдующия день вече достига съвсѣмъ нормална височина; теготата и слабостьта се продължавѫтъ още нѣколко дена, при което въ всичкото това врѣме мѣстото, гдѣто е било направено нацърквание, остава малко червеникаво и се усѣща нѣкаква болка.

Както показахѫ многочисленнитѣ опити, най-малъкъ прѣдѣлъ за дѣйствието на изнамѣреното срѣдство е 0·01 куб. сантиметра. У пò-многото отъ експериментиранитѣ человѣци тъзи доза вече причиняваше реакция, която се показваше съ легка болка въ членоветѣ и слабость, която скоро прѣминуваше; у нѣкои се явяваше тъй сѫщо подиганието на температурата до 38° или малко пò-вече.

Ако между животнитѣ и человѣцитѣ, подложени на опити, се показа значително различие относително дозата на приспособяваното срѣдство, отъ друга страна, относително нѣкои други свойства между тѣхъ, се показа твърдѣ близско сходство.

Най-важно отъ тѣзи свойства е спецефическото дѣйствие на срѣдството върху туберкулознитѣ процесси, отъ какъвто видъ и да сѫ.

Азъ тука нѣма да излагамъ влиянието, което причинявѫтъ опититѣ върху животнитѣ, — това би ни завело доста далечъ, — а се обръщамъ направо къмъ твърдѣ забѣлѣжителното влияние, което се произвежда, съ нацърквание, на туберкулозенъ человѣкъ.

Както вече видѣхме, здравъ человѣкъ почти съвсѣмъ не показва реакция при нацърквание на 0·01 куб. сантиметра отъ течностьта. Сѫщото се забѣлѣзва, както показахѫ много опити, у онѣзи болни, у които нѣма туберкулоза. Напротивъ, съвсѣмъ друго става съ туберкулознитѣ болни: когато имъ се нацъркваше сѫщото количество, т. е. 0·01 куб. сант., отъ срѣдството[1]), незабавно се явяваше както силна обща, тъй и мѣстна реакция.

Общата реакция се отбѣлѣзва съ припадъкъ на трѣска, който се започва обикновенно съ студенина и настръхвание и съ повишавание температурата на тѣлото пò-вече отъ 39°, а често и до 40 и даже до 41°; припадъка се придружава съ болки въ краищницитѣ, напъвание за кашляние, значително отпадвание на силитѣ, често съ подигание и бълвание. Въ нѣколко случаи се забѣлѣзваше по тѣлото на пациента слабо желтеничаво боядисвание, а въ други, — появявание на гърдитѣ и врата сипаница, прилична съ онъзи на кòра. Припадъка се захваща обикновенно 4—5 часа слѣдъ нацъркванието и се продължава въ течението на 12—15 часове. Въ исключителни случаи той може да да се захване и пò-кѫсно и тогава прѣминува съ пò-малка интензивность. Забѣлѣжително е, че припадъка твърдѣ

[1]) На дѣцата отъ 3 до 5 години ний давахме десета часть отъ тъзи доза, т. е. 0·001, а на твърдѣ слабитѣ дѣца — всичко 0·0005 куб. сант., и получвахме силна, но не внушаѭща безпокойсто реакция.

малко изнурява болния и че той се усѣща слѣдъ него сравнително добрѣ, а обикновенно — даже пò-добрѣ, отъ колкото прѣди припадъка.

Най-добрѣ се наблюдава мѣстна реакция на такива болни, туберкулозното заражение на които е на-явѣ, напримѣръ, у болнитѣ отъ lupus (вълчоѣдина). У тѣхъ настжпватъ такива измѣнения, които съ чудна ясность показватъ специфическото антитуберкулозно дѣйствие на срѣдството. Нѣколко часа слѣдъ подкожното нацъркване, направено на гърба, слѣдователно на доста далечно мѣсто отъ поразенитѣ отъ болѣстьта части на лицето, поразенитѣ отъ lupus'а части започватъ да отичатъ и да се зачървяватъ, и всичко това става обикновенно прѣди припадъка на трѣската. Въ врѣме на припадъка отичанието и чървенината все пòвече и пòвече се усилватъ и най-послѣ могатъ даже да достигнатъ значителна стъпень, тъй щото поразенитѣ ткани на нѣкои мѣста ставатъ кестенево-червени. Въ пò-ясно ограниченитѣ гнѣзда на lupus'а силно отеклото и кестенево-червеното мѣсто често се являваше окржжено съ бѣлъ перваэъ, съ широчина приблизително на сантиметръ, заобиколенъ отъ своя страна съ силно чървено поле. Слѣдъ прѣминуванието на трѣската отока на поразенитѣ мѣста постъпенно се смалява и обикновенно съвсѣмъ исчезва на третия или четвъртия день. Самитѣ гнѣзда на lupus'а се покриватъ съ кора отъ истичащата и засъхващата сухокървица и се прѣвръщатъ въ струпи, които се отлющватъ слѣдъ 2—3 недѣли и оставатъ подъ себе си само гладки червени бѣлѣзи, даже подиръ едно нацъркване на срѣдството. Но обикновенно, за пълно прѣмахвание на лупозната ткань сж нуждни нѣколко нацърквания. За особенно важно при този процессъ трѣбва да се признае още и това обстоятелство, че горѣизложенитѣ измѣнения се ограничаватъ само съ поразенитѣ отъ lupus'а части на кожата; даже най-малкитѣ и незабѣлѣжителни, скрити въ тканитѣ на бѣлѣга възелчета се подчиняватъ на този процессъ и ставатъ явни поради отичанието и измѣняванието на цвѣта си, когато пъкъ самата ткань на бѣлѣга, въ която съвсѣмъ сж се свършили лупознитѣ измѣнения, остава безъ измѣнение.

Наблюдаванието на болния отъ lupus, подложенъ на лѣкувание съ новото срѣдство, е тъй поучително, и наедно съ това при него спецефическитѣ свойства на срѣдството се отбѣлѣзватъ толкова убѣдително съ очевидноста си, щото всѣкому, който би желалъ да се залови за работа съ това срѣдство, трѣбвало би да започне опититѣ си, ако е възможно, върху лупознитѣ.

Пò-малко явни, нъ все пакъ се сглѣждатъ мѣстни реакции при туберкулозата на лимфатическитѣ жлѣзи, коститѣ, съчлененията и др. т., при което се сглѣжда тъй сжщо отичание, усилвание на болката, а на повърхнината на частитѣ — и чървенина.

Реакцията въ вътрѣшнитѣ органи, а именно въ бѣлия дробъ, напротивъ, не е достжпна за окото; къмъ числото на признацитѣ на реакция може даже да се причисли усиленото кашляние и отдѣлянието на мокрота у болнитѣ, на които е поразенъ бѣлия дробъ, слѣдъ като се направятъ първитѣ нацърквания. Но въ такива случаи владѣе обща реакция. Безъ да се глѣда това, трѣбва да се прѣдполага,

че и тука ставжтъ такива измѣнения, каквито се наблюдавжтъ непосрѣдственно при lupus'а.

Всички споменати явления на реакцията се показвахж сега при всички опити безъ исключение, при нацърквание на 0·01 кубсант. отъ срѣдството, въ всички случаи, когато въ тѣлото на болния имаше на лице нѣкакъвъ туберкулозенъ процессъ, затова не мислж, че моето прѣдположение би можло да бжде прѣувеличено относително това, че срѣдството ще служи въ бждаще за неизбѣжно *спомагателно диагностическо срѣдство.* Съ неговата помощь ще бжде възможно да се распознавжтъ съмнителнитѣ случаи на начевающата се охтика даже и тогава, когато не може да се удаде, за да се достигне до вѣрно опрѣдѣляванне свойствата на болѣстьта съ намѣрванието на бацилли или еластически влакна въ храчкитѣ на болния, или пъкъ чрѣзъ физическо изслѣдвание. Поразяванието на жлѣзитѣ, скрититѣ туберкулози на коститѣ, съмнителнитѣ туберкулози на кожата и др. т. ще могжтъ да се распознавжтъ лесно и вѣрно. Въ случаитѣ, когато туберкулзата на бѣлия дробъ или съчлененията, както изглежда, се е прѣкатила ще може да се констатира, наистина ли процесса на болѣстьта се е съвсѣмъ свършилъ и не сж ли останжли още малки отдѣлни гнѣзда, отъ които болѣстьта може послѣ пакъ да се распространи.

Но ако срѣдството е важно вече за цѣлитѣ на диагностиката, още пò-важно е лѣчебното му дѣйствие.

При описванието на измѣненията, причинявани отъ подкожнитѣ нацърквания на срѣдството въ поразенитѣ отъ lupus части на кожата, азъ вече споменахъ, че подирь смаляванието на отока и червенината, лупозната ткань не запазва прѣдишния си видъ, а пò-вече или пò-малко се разрушава и се изгубва. Въ нѣкои части на тѣлото това происхожда тъй, както може да се види, щото поразената ткань вече непосрѣдственно мъртвѣе слѣдъ достатъчно нацъркванне и послѣ отпада въ видъ на мъртва масса. Въ други части настжпва, както се вижда пò-скоро исчезванието или растварянието, тъй да кажемъ, на тканьта, за което пъкъ е нуждно повторително употрѣбление на срѣдството. По какъвъ начинъ се извършва този процессъ, да се каже опрѣдѣленно въ настояще врѣме е още невъзможно, понеже нѣма необходимитѣ гистологически изслѣдвания. Несъмнѣнно е само, че въ този случай работата се състои не въ умъртвявинието на намѣрвающитѣ се въ тканитѣ туберкулозни бацилли, а въ това, че тканьта, която съдържа туберкулозни бацилли, подлага се подъ дѣйствието на срѣдството. Както показва видимото отичание и червенина, въ тъзи ткань става нарушавание и спирание на кръвообръщението, а наедно съ това явно настжпвжтъ и важни измѣнения въ питанието ѝ, които пò-скоро или пò-полегка причинявжтъ умъртвяване на тканьта.

И тъй, повтарямъ, моето срѣдство умъртвява не туберкулознитѣ бацилли, а туберкулозната ткань. Съ това се показвжтъ границитѣ, до които може да достига дѣйствието на срѣдството. То е въ състояние да повлияе на живата туберкулозна ткань, а на умъртвялата ве-

че не дѣйствува. Въ такива мъртви ткани могѫтъ да се намѣрвѫтъ живи туберкулозни бацилли, които или се отдѣлѭтъ наедно съ некротическата ткань, или, при особенни условия, могѫтъ да проникнѫтъ въ съсѣднитѣ тканн, които сѫ още живи.

Именно това свойство на моето срѣдство трѣбва прѣди всичко да се има прѣдъ видъ, ако желаѭтъ да се въсползувѫтъ вѣрно отъ лѣковитото му дѣйствие. Поради това трѣбва прѣди всичко да се достигне умъртвяванне на живата още туберкулозна ткань, а послѣ да се употрѣбѭтъ всички възможни усилия, щото умъртвялитѣ части, колкото е възможно, пò-скоро (напр., по хирургически начинъ) да се прѣмахнѫтъ; въ онѣзи случаи, когато това е невъзможно и когато отдѣлянието върви бавно, при самопомощьта на организма, трѣбва съ повторно употрѣбявание на срѣдството да се защити намѣрващата се въ опасность жива ткань, отъ прѣселванието въ нея паразити.

Съ това обстоятелство, че моето срѣдство произвежда умъртвяванне на туберкулозната ткань и дѣйствува само върху живата ткань, леско се обяснява и другото му твърдѣ забѣлѣжително свойство, а именно, че то може да се дава въ твърдѣ скоро увеличаващи се дози. Отъ първи погледъ би можло да се обясни това явление съ приспособяванието на организма. Но ако се вземе въ внимание, че е възможно увеличванието на дозата въ 500 пѫти въ теченнието на три недѣли, тука е невъзможно да се признае само едно приспособяванне, защото не сѫществувѫтъ примѣри за толкова бързо приспособяванне къмъ силно дѣйствуѭщи срѣдства.

Пò-скоро трѣбва да се обясни такова явление съ това, че отъ начало има много туберкулозна жива ткань и затова незначително количество отъ дѣйствуѭщето срѣдство е достатъчно, за да се произведе силна реакция; подиръ всѣко нацърквание извѣстна часть отъ способната за реакция ткань исчезва и за това се изисква сравнително все пò-голѣми дози, за да се достигне прѣдишната стъпень на реакцията. Наедно съ това, разбира се, въ извѣстни граници, може да се яви и приспособявание Колкото пò-скоро лѣкуванието на туберкулозния боленъ е докарано, съ увеличаванието на дозата, до тамъ, щото той реагира толкова слабо, както не туберкулозенъ, то може да се прѣдположи, че всички способни за реакция туберкулозни тканн сѫ умъртвени. Въ такъвъ случай за запазвание болния отъ ново заразяванне, до като въ тѣлото му още има бацилли, остава само да се продължава лѣкуванието съ бавно увеличваѭщи се дози и съ прѣкѫсвания.

Вѣренъ ли е такъвъ възгледъ и произтичащитѣ отъ него слѣдствия, ще покаже бѫдѫщето. За сега тѣ ми послужихѫ за достатъчни данни, за да построѭ на основание на тѣхъ начина за приспособлението на срѣдството, който въ нашитѣ опити бѣше слѣдѫющия:

Захващаме съ най-простото явление, съ lupus'а. Почти на всички болни отъ тъзи болѣсть ний нацърквахме изведнъжъ пълна доза отъ 0·01 куб. сантиметра, слѣдъ това оставяхме врѣме за пълно появявание на реакцията, а слѣдъ 1—2 недѣлни изново нацърквахме 0·01 куб. сант., като продължавахме по този начинъ до тогава, до ко-

гато се прѣкратяваше реакцията. У двама болни отъ lupus по този начинъ бѣше достигнато гладко зарастване на лупознитѣ мѣста, слѣдъ три или четире нацърквания; другитѣ болни се поправяхѫ съотвѣтственно съ продължителностьта на лѣкуванието. Тѣзи всички болни сѫ страдаяли въ течение на много години и безуспѣшно сѫ биле подлагани на всѣкакви лѣкувания.

Сѫщо такъвъ методъ за ползувание се приспособяваше къмъ туберкулозата на жлѣзитѣ, коститѣ и съставитѣ, при което тъй сѫщо трѣбваше да се прибѣгва до голѣми дози съ пò-продължителни прѣкжсвания. Успѣха бѣше сѫщия, какъвто и при lupus'а: скоро изцѣряванне при младитѣ и пò-леки случаи, полека прогрессирѫющe подобряванне при труднитѣ случаи.

Нѣкакъ пò-инакъ се сгрупирвахѫ обстоятелствата у пò-многото отъ нашитѣ болни, у охтичавитѣ. Болнитѣ съ ясно-отбѣлѣзана бѣло-дробна туберкулоза се показахѫ къмъ срѣдството много пò-чувствителни, отъ колкото болнитѣ отъ хирургическо туберкулозно заболяванне. Назначената за фтизицитѣ (охтачавитѣ) първоначална твърдѣ голѣма доза отъ 0·01 куб. сант., ний скоро бѣхме принудени да смалимъ и размѣрихме, че 0·002 ч. и даже 0·001 куб. сант., имъ произвеждахѫ доста силна реакция, но че отъ тъзи малка първоначална доза може пò-скоро или пò-бавно да се покачва до онѣзи количества, които отъ другитѣ болни се прѣнасяхѫ добрѣ. Ний постѫпвахме обикновенно по такъвъ начинъ, щото нацървахме на охтичавия отъ — начало 0·001 куб. сант., което повтаряхме до тогава, до когато дозата бѣше въ състояние да причинй реакция; ний само тогава ѭ уголѣмявахме до 0·002 куб. сант. и продължавахме до тогава, до когато и тъзи доза изгубваше сила за реакция, и така утивахме пò-нататъкъ, като прибавяхме постъпенно по 0·001 или въ краенъ случай 0·002, като достигахме до 0·01 куб. сант., и нѣщо пò-вече. Такава постъпенность показваше ми се твърдѣ необходима за слабитѣ болни, които имахѫ малъкъ запасъ отъ сили. Ако се продължава дѣйствуванието по изложения начинъ, може лесно да се достигне това, че болния, почти безъ температура на трѣската и безъ да усѣща самъ, е въ състояние да прѣнася твърдѣ голѣми дози отъ срѣдството. Но нѣкои пò-силни фтизици ний лѣкувахме или изведнъжъ съ голѣми дози, или съ усилена градация на дозиранието; при това изглеждаше, че съотвѣтственно пò-скоро настѫпваше благоприятенъ успѣхъ. Дѣйствието на срѣдството се показваше у фтизицитѣ въобще съ това, че слѣдъ първитѣ нацърквания кашлянието и храчинието се увеличвахѫ, но слѣ все пò-вече и пò-вече се намалявахѫ и въ най-благоприятнитѣ случаи съвсѣмъ се изгубвахѫ; храчкитѣ губяхѫ гнойния си съставъ и ставахѫ слизясти. Числото на бациллитѣ (за опититѣ се избирахѫ само такива болни, въ отдѣлянията на които имаше бацилли) обикновенно се намаляваше само тогава, когато храчкитѣ ставахѫ слизясти. Послѣ врѣменно тѣ съвсѣмъ изчезвахѫ, но наврѣмени пакъ ги имаше до тогава, до като не се прѣкжсвахѫ храчкитѣ. Едноврѣменно се прѣкратяваше и потението нощемъ, пациента изглѣждаше, че е пò-добрѣ и тѣжината на тѣлото му се уголѣмяваше. Болнитѣ, които

се лѣкувахѫ въ първия фазисъ на развитието на охтиката, въ течението на 4—6 недѣли съвсѣмъ се избавяхѫ отъ всичкитѣ болѣзнении симптоми, тъй щото тѣ може да се считатъ за уздравяли. Тъй сѫщо и болнитѣ съ не твърдѣ голѣми каверни значително сѫ се поправили и е близо уздравяването имъ. Само у такива фтизици, бѣлия дробъ на които имаше много и голѣми каверни, не можаше да се съгледа безусловно подобряване, ако количеството на отдѣлянията и у тѣхъ да се намаляваше и личното имъ състояние да ставаше по-благоприятно. Слѣдъ всички тѣзи резултати азъ могѫ да заключѫ, *че начеваѭщата се охтика на бѣлия дробъ е напълно излѣчима отъ това срѣдство.* Казаното до нѣйдѣ може да се отнася и къмъ онѣзи случаи, когато болѣстьта вече доста явно се е показала, но още не е твърдѣ развита.

Охтичавитѣ пъкъ, които иматъ голѣми каверни, и страданията на които сѫ по-вечето пѫти съ усложнения, напр., отъ проникването на други микроорганизми, които произвеждѫтъ гной въ кавернитѣ, отъ неостранимитѣ патологически измѣнения въ другитѣ органи и т. н., ще придобиѭтъ, вѣроятно въ видъ на исключение, сѫщественна полза отъ приспособяването на това срѣдство. Врѣменно се поправяхѫ, обаче и такива болни, въ по-вечето случаи. Отъ това трѣбва да се заключи, че и у тѣхъ първоначалния болѣзненъ процесъ (туберкулозата) тъй сѫщо се подчинява на влиянието на срѣдството, както и у другитѣ болни, но че обикновенно тѣ нѣматъ възможность да прѣмахнѫтъ умрѣлитѣ ткани съ тѣхнитѣ повторни гнойни процеси. Неволно дохожда мисъль, не може ли все пакъ да се даде помощь на такива тежко-болни съ помощьта на комбинация на новия начинъ на лѣкуванието съ сѫдѣйствието на хирургията (както, напримѣръ, при лѣкуванието на емпиемата) или съ други лѣчебни фактори. Въобще, считамъ за дългъ да дамъ съвѣтъ, щото срѣдството да не се приспособява шаблонно и безъ различие за всички туберкулозни.

Най-просто ще може да се приспособява лѣкуванието при начеваѭщата се охтика и проститѣ хирургически туберкулозни поразявания, но при всички други форми на туберкулозата лѣчебното искуство трѣбва да влѣзе въ пълнитѣ си права, като индивидуализирва грижливо всѣкий случай и като приспособява всички други начини, за да поддържи дѣйствието на срѣдството. Въ много случаи азъ се убѣдихъ, че наглеждането, отъ което се ползувахѫ болнитѣ, имаше сѫщественно влияние на лѣчебното дѣйствие; затова азъ съмъ готовъ да прѣдпочетѫ приспособяването на срѣдството въ подходящитѣ заведения, въ които най-добрѣ може да бѫде испълнено грижливото наблюдение и старателното нагледване на болнитѣ, приспособяването му въ амбулаторното или домашното лѣкувание. До колко признатитѣ до сега полезни методи на лѣкуванието, като приспособяването на планинския въздухъ, лѣкуванието съ въздухъ, спецефическото питание и др. т., могѫтъ да бѫдѫтъ придружени отъ новия начинъ на лѣкуванието, това сега още не може да се прѣдвиди, но азъ мислѭ, че и тѣзи лѣчебни фактори въ твърдѣ много случаи, особенно въ запустнатитѣ и тежкитѣ, а тъй сѫщо и въ фазиса на уздравяването, щѫ принесѫтъ значителна полза наедно съ новото срѣдство.

Главната сѫщность на новия начинъ на лѣкуванието, както е казано, се състои въ възможно пò-раното му приспособявание. Началния фазисъ на охтиката трѣбва да бѫде прѣимуществень прѣдметъ на лѣкуванието, защото тò относително този фазисъ може напълно да покаже дѣйствието си. Поради това трѣбва твърдѣ настоятелно да се посочва на това, щото за напрѣдъ практическитѣ лѣкари да се старајѫтъ да диагносциратъ охтиката, колкото е възможно, пò-рано.

До сега сѫ глѣдали на намѣрващитѣ се въ исхрачванитѣ мокроти туберкулозни бацилли като на второстепененъ, не интересенъ прѣдметъ, съ който, наистина, е ставалъ диагнозъ, но което на болния не е принасяло пò-нататъшна полза, а затова твърдѣ често даже съвсѣмъ не е ставало, относително което азъ въ послѣдне врѣме се убѣдихъ надъ много фтизици, които се ползувахѫ отъ помощьта на нѣколко лѣкари, и мокротитѣ имъ ни веднъжъ не сѫ бивали изслѣдвани! Въ бѫдѫще всичко това трѣбва да се измѣни. Лѣкаря, който испустне констатиранието, колкото е възможно, на пò-рана фтизия съ изслѣдванието на подозрителнитѣ туберкулозни бацилли, взема върху себе си вината на тежкото испущание и невнимание къмъ болния, защото отъ този диагнозъ и отъ незабавното приспособявание на специфическото срѣдство може да зависи живота на болния. Въ съмнителнитѣ случаи лѣкаря би трѣбвало съ помощьта на пробно нацърквание да се убѣди, има ли или нѣма туберкулоза.

Само тогава новия начинъ на лѣкуванието ще стане истинско благодѣяние за страдајѫщето человѣчество, когато се достигне до тамъ, щото, колкото е възможно, всички случаи на туберкулозата своеврѣменно да се подложѫтъ на лѣкувание и да не се допуща развиванието на тежки форми, които до сега сѫ биле неисчерпаемъ изворъ на нови инфекции.

Въ заключение считамъ за нуждно да забѣлѣжѫ още, че въ съобщението си нарочно не съмъ далъ статистически цифрови данни и описания на отдѣлни случаи на болѣстьта, защото онѣзи лѣкари, които се ползувахѫ съ нашия материялъ за болнитѣ си, сами се заловихѫ да опишѫтъ тѣзи случаи, и азъ не могѫ да прѣдупрѣдѭ възможното обективно излагание на наблюденията имъ."

Прѣвелъ *Г. Ц. Г.*

Коховото лѣчебно срѣдство противъ туберкулозата.

Въ „Deitsche Medicinische Wochenschrift" д-ръ Кохъ не отдавна публикувалъ за състава на срѣдството си. Съобщението му е слѣдующето:

„Отъ два мѣсеца насамъ, когато публикувахъ опититѣ си съ новото свое срѣдство противъ туберкулозата, много лѣкари можахѫ да се снабдѭтъ съ тъзи течность, и, благодарение на това, получихѫ възможности да се запознајѫтъ съ свойствата ѝ, на основание на своята практика. До колкото азъ могѫ да си съставѭ заключение, споредъ напечатанитѣ до сега заявления и споредъ полученитѣ писменни отзи-

ви, утвържденията ми, въ главнитѣ си чърти, се оправдахѫ напълно. Всички, струва ми се, сѫ съгласни относително това, че срѣдството ми дѣйствува по спецефически начинъ на пораженитѣ отъ туберкулозата ткани и затова се явява твърдѣ чувствителенъ и вѣренъ реактивъ, който е способенъ да служи за откривание скрититѣ и за распознаванието на съмнителнитѣ туберкулозни процесси. Що се отнася до лѣчебното му дѣйствие, и въ това отношение, въ пò-вечето случаи, се получаватъ извѣстия за настѫпвание на пò-вече или пò-малко бързо подобрѣвание въ състоянието на много болни, безъ да се глѣда сравнително краткия срокъ на лѣчението. Въ доста многочислении случаи е настѫпвало, както ми съобщавѫтъ, даже пълно уздравяние. Само въ съвсѣмъ единични случаи се е срѣщнало утвърждение, че срѣдството не само може да бѫде опасно при силно развитие на болѣстьта, съ което, разбира се, можемъ да се съгласимъ, но, че то направо благоприятствува на туберкулозния процессъ и, слѣдователно, само по себя си е врѣдно. Азъ самъ въ течение на мѣсецъ и половина имахъ възможность да правѭ пò-нататашни опити съ лѣчебното дѣйствие на срѣдството си и диагностическото му приспособление надъ 150 болни въ градската Моабитска болница, които прѣдставлявахѫ най-разновидни фарми на туберкулозата[1]).

До като работата се състоеше въ това, за да се провѣри правилностьта на моитѣ показания, не се явяваше нужда да се знае, какъвъ е състава на срѣдството и какво е происхождението му. Напротивъ, провѣряванието, което стана пò-послѣ, трѣбваше да се покаже толкова пò-беспристрастно, колкото пò-малко бѣше извѣстно самото срѣдство. Но кагато провѣряванието, до колкото ми се струва, се извърши въ достатъчна стъпень и покава значението на срѣдството, найближна задача става изучванието му въ пò-обширенъ смисълъ, и, до колкото е възможно, распространяванието на принципитѣ, турени въ основата при откритието му, тъй сѫщо и върху други болѣсти.

Тѣзи задачи, разбира се, прѣдполагѫтъ пълно знание на лѣчебното срѣдство, и затова азъ мислѭ, че е дошло врѣме за съобщавание надлѣжащитѣ посочвания относително това. Това азъ искамъ и да направѭ.

Прѣди да кажѫ нѣщо за самото срѣдство, азъ мислѭ за необходимо, за добро разбирание на дѣйствието му, да кажѫ накратко за пѫтя, по който съмъ дошелъ до открипието си.

Ако на здраво морско прасенце се присади (амболяса) чиста култура отъ туберкулозни бацилли, то ранката, която се причинява отъ тъзи операция, обикновенно се затваря и въ първитѣ дни като че заздравя; подиръ 10—14 дни появява се малъкъ твърдъ отокъ, който скоро се пуква и се образува, до самата смърть на животното, улце-

[1]) Що се отнася до срока на лѣкуванието, азъ тука съмъ дълженъ да кажѫ, че отъ онѣзи болни, които бѣхѫ обявени отъ меня за уздравяни, двама изново бѣхѫ приети въ болницата за по-нататашно наблюдение надъ тѣхъ и че въ растояние на три мѣсеца не се появявахѫ бацили въ пикочьта имъ, а постепенно исчезвахѫ и физическитѣ симптомы на болѣстьта.

розна язва. Но съвсѣмъ друго нѣщо става, ако направимъ присаждането на морско прасенце, което вече е болно отъ тубекулова. За това нѣщо сж най-добри онѣзи прасенца, на които е направено успѣшно присаждание прѣди 4—6 недѣли. У такова прасенце ранката на присажданието тъй сжщо отъ начало се затваря, но не се образува отокъ, а, напротивъ, на другия или на третия день на присаденото мѣсто става своеобразно измѣнение. Спомѣнатото мѣсто става твърдо и приема тъменъ цвѣтъ, при което това явление не остава само съ това, а се распространява на-около, на пространство съ диаметръ отъ 0·5 до 1 сантиметръ. Въ слѣдващитѣ дни все пò-явно и пò-явно се показва, че измѣнената, по този начинъ, кожа е умъртвяла; тя най-послѣ се отдѣля и тогава остава плоска улцерация, която, обикновенно, скоро и съвсѣмъ зараства, безъ да зарази съсѣднитѣ лимфатически жлѣзи. Присаденитѣ туберкулозни бацилли дѣйствуватъ, слѣдователно, съвсѣмъ по други начини на здравата кожа, отъ колкото на кожата на туберкулозното морско прасенце. Това странно дѣйствие е свойственно не само на живитѣ туберкулозни бацилли, но го притежаватъ тъй сжщо и измореннитѣ бацилли — все едно, умъртвени ли сж, както азъ правихъ опитѣ отъ-началото, съ помощьта на ниска температура въ течение на доста продължително врѣме, или съ помощьта на температурата на кипението, или, най-послѣ съ химически срѣдства.

Като открихъ това своеобразно явление, азъ го подложихъ на всестранно провѣряване, и тогава се показа, че измореннитѣ чисти култури на туберкулознитѣ бацилли, стрити и растопени въ вода, могжтъ въ голѣмо количество да се нацръквжтъ подъ кожата на здравитѣ морски прасенца, безъ да причинявжтъ друго, освѣнъ мѣстно нагноение[1]). Напротивъ, туберкульознитѣ морски прасенца, слѣдъ като имъ се нацърка твърдѣ малко количество растопени въ вода култури, умирахж въ срокъ отъ 6—48 часове, като се глѣда взетата доза. Дозата, която е недостатъчна, за да умори животното, може да причини умъртвявание на кожата му на голѣмото пространство, въ прѣдѣлитѣ на мѣстото, което е било подложено на операцията. Ако се направи раствора още пò-слабъ, тъй щото окото едвамъ да съглѣжда, че той е мжтенъ, животнитѣ оставатъ живи, и, при повтаряние нацръкванието прѣзъ два дена, скоро се показвжтъ признаци на видимо подобрявание на състоянието имъ; улцерозната ранка на присажданието се смалява и най-подирь зараства, което безъ такова лѣчение не може да стане никога; надутитѣ лимфатически жлѣзи спадатъ; питанието става пò-добро, и развитието на болѣстьта се спира, ако тя вече не е отишла твърдѣ далеко и животното не умира отъ истъщение на силитѣ си.

Благодарение на това, създаде се основа за методата на лѣкуванието туберкулознитѣ болни. Но практическото употрѣбление на такива растворн отъ изморени туберкулозни бацилли срѣщна припятствие, а именно, че въ мѣстата, гдѣто се извършвахж нацръкванията, бациллитѣ не се попивжтъ и не исчезвжтъ по други пжть, а оставжтъ

[1]) Подобни нацърквания принадлѣжжтъ къмъ най-проститѣ и вѣрни за образувание нагноявание, лишени отъ живи бактерии.

дълго врѣме неизмѣнени и образуватъ пó- малки или пó-голѣми гнойни фокуси.

Това, което при туй лѣкувание влияе по изцѣряющъ начинъ на туберкулозния процессъ, трѣбва, слѣдователно, да прѣдставлява отъ себя си разтворима субстанция, която като да се прѣвръща въ алкалия отъ течноститѣ на тѣлото, които окръжаватъ бацилитѣ, и доста бързѣ се завлича въ общия потокъ на соковетѣ, когато пъкъ веществото, което произвежда гной, както се вижда, остава въ туберкулознитѣ бацилли или, поне, само твърдѣ бавно се прѣвръща въ растворъ.

По този начинъ, всичко се свождаше къмъ това, щото да се произведе происходящия въ тѣлото процессъ и извънъ него и, до колкото е възможно, да се извлѣче изъ туберкулнитѣ бацилли само лѣчебно-дѣйствующата имъ субстанция. За тъзи задача бѣше нуждно много трудъ и врѣме, до като най-сѣтнѣ сполучихъ да получа тъзи субстанция отъ туберкулознитѣ бацилли съ помощьта на 40—50 процентенъ растворъ отъ глицеринъ. Съ помощьта на тѣзи, по този начинъ получени, течности азъ правяхъ пó-нататъшни опити надъ животнитѣ, а послѣ и на человѣци, и тѣзи течности бѣхѫ раздадени отъ мене на другитѣ лѣкари за повтаряние опититѣ.

По този начинъ, срѣдството, съ което става новото лѣкувание на туберкулозата, прѣдставлява глицериновъ екстрактъ отъ чисти култури на туберкулознитѣ бацилли. Въ простия екстрактъ прѣминуватъ, разбира се, отъ туберкулнитѣ бацилли, освѣнъ дѣйствующата субстанция, и всички други вещества, които сѫ прѣминали въ 50-процентния глицериновъ растворъ, и затова въ него се намѣрва извѣстно количество минерални соли, боядисвающи вещества и други неизвѣстни екстрактивни продукти. Нѣкои отъ тѣзи вещества, сравнително, не е трудно да се отстранѭтъ. Работата се състои въ това, че лѣковитата субстанция е неразтворима въ абсолютния спиртъ, съ който тя може да се отдѣли, ако и не въ съвсѣмъ чистъ видъ, но наедно съ другитѣ, тъй сѫщо неразтворими въ спирта екстрактивни вещества. Тъй сѫщо може да се отстранѭтъ и боядисвающитѣ вещества, и по такъвъ начинъ може да се получи отъ екстракта безцвѣтно сухо вещество, което съдържа лѣковития принципъ (начало) въ много пó-концентриранъ видъ, отъ колкото първоначалния глицериновъ растворъ. Но пъкъ за практическото употрѣбление такова учистване не е износно, защото отдѣленитѣ по такъвъ начинъ вещества сѫ безразлични за человѣческия организмъ, а, слѣдователно, процесса на учистването, безъ всѣкаква полза, само би уголѣмилъ стойностьта на срѣдството.

Относително конституцията на лѣчебната субстанция за сега сѫ възможни само прѣдположения. Струва ми се, че тя е дериватъ отъ бѣлтъчни вещества и стои близо до тѣхъ, но не принадлѣжи къмъ группата на тъй нарѣченитѣ токсалбумини, защото издържа висока температура и въ диализатора лесно и скоро прѣминува прѣзъ ципата. Количеството на субстанцията, която се съдържа въ екстракта, както се вижда, е твърдѣ назначително, — азъ мислѭ, че то е пó-малко отъ единъ процентъ. Така, ако прѣдположението ми е вѣрно, ний имаме работа съ вещество, дѣйствието на което върху заболѣлитѣ отъ ту-

беркулоза организми е много по̀-силно, отъ колкото дѣйствието на всичкитѣ извѣстни намъ силно-дѣйствующи лѣковитѣ срѣдства. Относително начина на специфическото дѣйствие на срѣдството върху туберкулознитѣ ткани, възможни сѫ, разбира се, различни хипотези. Като не претендирамъ за най добро обяснение на това дѣйствие, азъ си го прѣдставлявамъ въ слѣдѫющата форма. Въ врѣме на вегетацията си, туберкулознитѣ бацилли произвеждѫтъ въ живитѣ ткани, тъй сѫщо, както и въ искуственнитѣ култури, извѣстни вещества, които дѣйствувѫтъ по различни врѣдни начини на окрѫжающитѣ ги живи елементи — клѣткитѣ, килийкитѣ. Въ числото на тѣзи вещества се намѣрва едно, което умъртвява живата, въ извѣстна стъпень, концентрация на протоплазмата и ѭ измѣнява по такъвъ начинъ, щото тя прѣминува въ, тъй нарѣченото отъ Вейгерта, състояние на коагуляционенъ некрозъ. Въ тканьта, която е станала некрозна, бациллитѣ намѣрвѫтъ толкова неблагоприятни за питанието си условия, щото се лишаватъ отъ възможность за по̀-нататашна вегетация, а при извѣстн условия най-сѣтнѣ даже измирѫтъ. По такъвъ начинъ азъ си обяснявамъ това чудно явление, че въ едвамъ-що заболѣлѣтѣ отъ туберкулоза органи, напр., въ далака, проникнатъ отъ рѫждиви вѫзелчета, или въ черния дробъ на морското прасенце, се намѣрвѫтъ многобройни бацилли, когато тѣ сѫ рѣдки, или пъкъ съвсѣмъ не се намѣрвѫтъ въ такъвъ случай, когато уголѣмения далакъ се състои почти само отъ бѣлизняво вещество, коетe се намѣрва въ състояние на коагуляционенъ некрозъ, както често може да се види при естественната смърть на туберкулознитѣ морски прасенца. Поради това отдѣлнитѣ бацилли не могѫтъ да причинѭтъ некрозъ на голѣмо пространство, защото колкото скоро некроза достига извѣстно распространение, толкова и развитието на бациллитѣ, а наедно съ това и произвежданието на некротическата субстанция се намалявѫтъ и по този начинъ настѫпва нѣкаква взаимна компенсация, поради която вегетацията на отдѣлнитѣ бацилли се явява много ограничена, както напр. при вълчоѣдината (lupus), въ золотушнитѣ жлѣзи и др. т. Въ такъвъ случай некроза се распространява обикновенно само на извѣстна часть килийки, които слѣдъ това, при по̀-нататъшно уголѣмяванне, вземѫтъ форма на гигантска килийка; въ такъвъ случай азъ се придържамъ у даденото отъ Вейгерта обяснение за происхожданието на гигантскитѣ килийки. За това ако въ тканьта, която окрѫжава бациллитѣ, искуственно се увеличи съдържанието на некротирающата субстанция, некроза би се распространилъ на голѣмо пространство и по този начинъ условията на питанието на бациллитѣ би станало много по̀-благоприятно, отъ колкото обикновенно бива. Въ такъвъ случай, въ уголѣмения си обемъ поразената отъ некрозъ ткань би се распадала отъ части, би се отдѣлила и, гдѣто това е възможно, увлѣкла би съ себя си навънъ и бациллитѣ, които се съдържѫтъ въ нея, отъ части вегетацията на бациллитѣ би била до толкова растроена, щото измиранието имъ би настѫпило много по̀-скоро, отъ колкото при обикновенни условия.

Дѣйствието на моето срѣдство именно се състои, както ми се струва, въ това, че причинява такива измѣнения. То съдържа извѣст-

но количество некротизиржюща субстанция, опрѣдѣленна доза отъ която поврѣжда нѣкои елементи на тканитѣ (може би бѣлитѣ кръвни тѣлца или срѣднитѣ съ тѣхъ килийки) даже у здравитѣ человѣци и причинява съ това трѣска и цѣла своеобразна съвъкупность отъ симптоми. За туберкулознитѣ пъкъ е достатъчна много пô-малка доза, за да се произведе въ извѣстни мѣста, и именно тамъ, гдѣто се въдятъ туберкулознитѣ бацилли и гдѣто сж проникнали въ окржжающитѣ ги мѣста, съ това сжщото некротизиржюще вещество, пô-вече или пô-малко обширенъ некрозъ отъ килийкитѣ и свързанитѣ съ това послѣдующи явления за съвъкупностьта на организма. По този начинъ е възможно отъ първи пжть да се обясни спецефическото влияние, което се произвежда отъ срѣдството, въ опрѣдѣленни дози, върху туберкулозната ткань, и възможностьта за толкова изумително бързо усилвание на дозата при малки благоприятни условия за лѣковитото срѣдство."

Прѣвелъ *Г. Ц. Г.*

РЕЦЕНЗИЯ.

Аритметиката за цѣли числа, учебникъ за I-ий классъ на гимназиалнитѣ и на трикласнитѣ общински училища, съставилъ Н. В. Бугаевъ, ординаренъ профессоръ на Императорский Московский университетъ. Прѣвелъ? (по всѣка вѣроятность отъ руски) Т. Странски, прѣподаватель въ Пловдивската Държавна дѣвическа гимназия.

Почти въ всѣки клонъ на науката се чувствува една голѣма нужда, както отъ учебници за ученицитѣ, тъй и отъ ржководства за учителитѣ. Като говоря за учебници и ржководства, мисля че г-да читателитѣ ме разбиратъ, като отъ какъвъ родъ и достоинство трѣбва да бждатъ тѣ. На брой учебници има доста, но тѣ сж такива щото много по хубаво би било никакъ да ги нѣма.

Всѣкой глѣда да напечата и издаде по нѣщичко, като: Чъртание, Отечествовѣдение, Естествовѣдение, Законъ Божий Черковенъ прочитъ, Граматики, разни видове (съ падежи и даже безъ падежи, разбира се, които по-вече сж харчжтъ) и много други.

Всѣкой иска да види напечатано името си на корицитѣ на нѣкое нещастно учебниче, училищна пѣснопойка или ка-

лендарче -- всѣкой иска да поднесе торъ на книжовното поле, което е доста наторено.

Интересно е да се знае кое подбужда нашитѣ хора да лаштжтъ толкова за това нещастно книжовно поле? Да е учеколюбието? Не е, а е напечатванието на именцето както казахъ по-горѣ, па още надѣждата за литературна печалба.

Понеже всѣки распродава книжкитѣ си тамъ гдѣто владѣе, то вмѣсто да даватъ на ученицитѣ такива учебници отъ които тѣ сж принудени на сила, машинално, да заучватъ сухи, неразбрани, а по нѣкога и по съдържание не вѣрни фрази и да се затжпява, по добрѣ ще сторжтъ да накаратъ ученицитѣ си да имъ внесжтъ даромъ по нѣколко стотинки. Може би ще каже нѣкой това е чиста експлоатация, трѣбва да се даде на дѣтето нѣкоя книжка въ замѣна на паритѣ. Азъ ще кажа че туй не ще бжде сравнително толкова осждително, отъ колкото първото, защото тука дѣтето изгубва само стотинкитѣ, а въ първия случай загубата е двойна, т. е. дѣтето освѣнъ гдѣто губи паритѣ и още се затжпява. Съ малко думи въ първия случай ученика плаща *да го затжпяватъ*, а въ втория *да го не затжпяватъ*. Кое е по-добро?

Тѣзи учебникоманияци вмѣсто да си ваджтъ очитѣ да съставятъ и прѣвеждатъ такива книги, съ които да затжпяватъ невиннитѣ си ученици, нека си набавжтъ ржководства по разнитѣ прѣдмѣти, да изучатъ добрѣ методитѣ, по които трѣбва да се прѣдаде този или онзи прѣдмѣтъ и нека бждатъ увѣрени, че тѣ ще принесжтъ сто пжти по-голѣма полза, не само на ученицитѣ си, но и на сами себе си.

Азъ се много отвлѣкохъ отъ сжщностьта на задачата си, за това прося извинение отъ почитаемитѣ читатели. Цѣльта ми бѣше да кажа нѣколко думи за учебника по Аритметика на г-нъ Т. Странски, за това нека дойдемъ на въпроса си.

Прѣди всичко ще кажа, че избора на г-на Т. Странски е много сполучливъ. Материала въ този учебникъ е тъй добрѣ распрѣдѣленъ, щото съ това дава едно много голѣмо улеснение както на ученицитѣ така и на самия прѣподаватель по тая часть. Само едно е неприятно, че прѣвода на г-на Т. Странски не е тъй сполучливъ както избора му. Види се, че той е живѣлъ дълго врѣме въ странство или пъкъ не познава добрѣ българския языкъ, защото конструкцията на разни фрази въ учебника му, е много далечъ отъ българската, нѣщо

отъ което учебника му губи своята разбранность; а такъвъ учебникъ даденъ въ ржката на единъ ученикъ отъ *I-ий классъ* мисля, че ще бжде по-врѣдителенъ отъ колкото — полезенъ. Съ това, вѣрвамъ, ще се съгласи не само г-нъ Странски, но и всѣки, който е ималъ работа съ този учебникъ или пъкъ само го е прочелъ отъ просто любопитство.

На стр. 13 напр. е казано така: *„Системата на броение, въ която всѣки десеть единици отъ по долний разрѣдъ правятъ единица отъ подирний по-горѣнъ разрѣдъ, наричатъ десетична.“* Ако се не лжжа, казаното никакъ не е написано по свойствата на Българский языкъ и увѣрявамъ Ви, че и десеть пжти да го прочете на най добрий ученикъ отъ 1-ий классъ нѣма да го разбере.

На стр. 15 1) *„Всѣка цифра що стои на лѣво отъ нѣкоя цифра означа единица отъ подирний по-горѣнъ разрѣдъ.“* И туй спада въ катигорията на първото. Азъ мога да напиша двѣ цифри, които да бждатъ на далечно растояние една отъ друга; тогава ще означава ли сжщото? Всѣко число се раздѣля на редове, классове и т. н., тъй щото вмѣсто думата *цифра* можехте да вземете думата *редъ* и като махнете *подирний*, което означава противоположното на това, което искате да кажете, тогава казаното Ви щѣше да бжде до нѣкждѣ по разбрано.

На стр. 16. *„Прости единици сж седемъ и така на първо мѣсто трѣбва да стои цифрата 7“*. Тукъ не е казано отъ коя страна на първо мѣсто, отъ дѣсна ли или отъ лѣва?

Въ рѣчникътъ на г-на Т. Странски думитѣ: правжтъ и оставатъ означаватъ едно и сжщо понятие. Напр. на стр. 26 вмѣсто да каже 8 безъ 7 остава 1, той е казалъ 8 безъ 7 прави 1. На освѣнъ това г-нъ Странски държи единицитѣ отъ по-горний редъ въ ржката си, до като имъ дойде, мѣстото като казва напр., едно на ржка, двѣ на ржка, петь на ржка и т. н.

На стр. 28. *Кога изваждаме, ако цифрата на умаляемото, отъ което зимаме е 0 и подиръ нея въ умаляемото идктъ пакъ нули зиматъ (какво?) отъ първата съ значение цифра . . . .*

Ами отъ втората или отъ третята съ значение цифри не можемъ ли да веземемъ? Не ще ли бжде по-добрѣ, ако кажемъ „зема една единица отъ най блиский съ значение редъ или цифра споредъ както Вий се изразявате по нататъкъ. . . . ка-

то турятъ надъ неѭ и надъ всичкитѣ прѣдъ неѭ нули точки (защо?). Цифрата съ точка за единица по малка, а нулитѣ съ точка броимъ за 9. Може по нѣкои мѣста нулитѣ съ точка да ги броѭтъ за 9; но по насъ нѣма подобно нѣщо. Ако съ това г-нъ Странски е искалъ да каже друго нѣщо — не зная; зная само това, че ний броимъ нулитѣ съ точка отъ горѣ за 9, но само съ едно условие, което г-нъ Странски, не зная защо не е казалъ.

На сѫщата страница е казано: *„Изважданието се продължава до тогава, докле се добие пълна разлика.“* Азъ не зная да има пълни и непълни (праздни) разлики, отъ които да зависи дѣйствието; зная, че свършванието на дѣйствието *изваждание* зависи не отъ разликата, а отъ умаляемото и отъ умалительтъ.

На стр. 45 се расказва какъ да намираме цифрата въ частното и като заключение на това на стр. 46 е казано: *„Когато дѣлимъ трѣбва да избираме за частното такива цифри щото остатъкътъ* (какъ ще го добиемъ?) *да бѫде по-малъкъ отъ дѣлительтъ. Да прѣдполагаме така ще рѣче да си прѣдполагаме най голѣмото цѣло число.“* И това е заключение, прѣдставете си, което като го прочете ученикътъ, ще си прѣдстави изведнажъ като какъ трѣбва да постѫпи, когато търси цифрата въ частното.

Послѣднята фраза; *„Да прѣдполагаме така ще рѣче да си прѣдполагаме най голѣмото число,“* е тъй лошо скроена щото въ началото и азъ самъ неможахъ да разбера, какво иска да каже г-нъ Странски.

При провѣряванието на изважданието е казано: да се извади разликата отъ умаляемото и ако въ остатъкътъ получимъ умалительтъ (понеже умалительтъ е равенъ на умаляемото безъ разликата), то дѣйствието е вѣрно. Тука нѣма никаква грѣшка; но по-добрѣ щѣше да бѫде, ако се кажеше да съберемъ разликата съ умалительтъ и ако получимъ умаляемото (понеже умаляемото е равно на умалительтъ събранъ съ разликата), то дѣйствието е вѣрно; защото, казано по този начинъ, се избѣгва отъ по-вече работа, което е първото условие въ Математиката, т. е. можемъ да провѣримъ дѣйствието безъ да прѣписваме на друго мѣсто числата. За провѣряванието на умножението не е казано толкова, колкото трѣбва да се каже, понеже има още и други начини за провѣрката на умножението.

Провѣряване на дѣлението на стр. 57.

Когато дѣлението се свършва на цѣло, дѣлительтъ е равенъ на дѣлимото, раздѣлено съ частното, и така, *за да провѣримъ дѣлението, когато се свършва на цѣло, трѣбва да раздѣлимъ дѣлимото съ частното; ако се добие дѣлительтъ, дѣлението е направено вѣрно.*

Казаното на тая страница, освѣнъ дѣто до нѣкадѣ е неразбрано, но още е и недостатъчно. Тука трѣбваше непрѣмѣнно да се прѣдвиди и случая когато, при дѣлението едно число на друго, остане остатъкъ. Ако имаме напр. да раздѣлимъ числото 75 на 9, гдѣто частното е 8 и остатъкътъ 3, какъ ще провѣримъ сега това дѣйствие?

На стр. 62. *Разликата се не измѣнява, ако се уголѣми и умали въ едно и сѫщо врѣме умаляемото и умалителя съ какво и да е число.* Мисля, че това не е аритметически точно опрѣдѣлено и до нѣкѫдѣ излиза невѣрно. За това трѣбваше да се каже: *Съ едно и сѫщо число* вмѣсто *съ какво и да е число.*

За мѣрките напечатани въ учебника на г-на Странски, изобщо нямамъ да кажа, че тѣ отдавна си прѣживѣха вѣка, тъй щото съвѣтвамъ го да ги исхвърля и вмѣсто тѣхъ да приеме мѣрките отъ метрическата система, които сѫ приети вече отъ българското правителство да се въведѫтъ въ България и пѫтемъ ще му кажа, че имаме банкноти и по 5 лева.

Въ заключение на указаните отъ мене грѣшки въ учебника на г нъ Т. Странски ще кажа, както казахъ и по напрѣдъ, че прѣвода на този учебникъ не струва, защото грѣшките не сѫ само тия, които показахъ тукъ: тѣ сѫ срѣщатъ почти на всѣка страница. Азъ като събратъ на г-на Т. Странски съвѣтвамъ го да вземе да прѣработи учебника отъ ново т. е. да го побългари още по-вече и тогава той ще бѫде единъ отъ най добрите.

Казанлъкъ 15 ий Юний 1890 г.

Б. Бояджиевъ.

СМѢСЬ.

Сгрѣдство противъ охтиката [1]). Извѣстно е вече на читателитѣ, че охтиката, както и много други болѣсти, се зараждатъ отъ дѣйствието на единъ особенъ микроорганизмъ, който е откритъ въ храчкитѣ на охтичавитѣ и който е способенъ да зарази други хора, особенно ако тѣзи храчки, като изсъхнѫтъ, даватъ възможность да се прѣскатъ въ въздуха зародишитѣ на това смъртоносно създание. Прѣдъ видъ на това откритие, сега се опитватъ всевъзможни нови срѣдства, които да дѣйствуватъ въ организма като дезенфекциръющи. Тѣзи дни ний намѣрихме въ списанието „Врачъ" — най-доброто русско медецинско периодическо списание — рефератъ още за едно срѣдство противъ охтиката, а именно *борната киселина.* Самото това тѣло не е нѣкое ново; то се е употрѣбявало съ голѣма полза въ видъ на растворъ при нѣкои очни болѣсти, правили сѫ отъ него мехлеми и др. т., съ една дума, служило е като срѣдство най-вече за дезенфекциранне. То се продава въ аптекитѣ безъ рецептъ, въ видъ на бѣли, тънки кристалчета, а тъй сѫщо и въ видъ на бѣлъ прахъ. Въ студена вода не се растопява, но въ топла лесно може да се растопи; вкусътъ му е възкиселичъкъ и нѣма никаква миризма. Въ горѣпоменатия рефератъ се говори за съобщението на д-ра Ernest Gaucher, напечатано въ „Bulletin Médical" отъ 10-ий Августъ. Д-ръ Гоше́ счита наблюденията си недовършени, но при всичко това той признава за възможно да заяви слѣдующето:

1) Най-малкото количество борна киселина, което може да бѫде отровно, е 1 грамъ на 1 килограмъ животно, т. е. борната кис., за да не дѣйствува отровно, трѣбва да се дава въ доза по-малка отъ 1 gr. на животно, което тежи 1 kgr. 2) Като влѣзне въ тѣлото, борната кис. лесно излиза изъ него заедно съ пикучьта, тъй щото нѣма опасность, че тя може да се натрупа въ голѣмо количество въ организма ни, та да го отрови; изхвърлянието ѝ съ пикучьта става тъй бърже, както, напр., изхвърлянието на йодиститѣ съединения. 3) Борната кис., като се земе вѫтрѣ, дохожда тъй сѫщо и въ храчката на болнитѣ, и при това въ такива количества, които могѫтъ да бѫдѫтъ ясно опрѣдѣлени. 4). *Ако би въ храната на питомитѣ зайци да туряме борна кис., то тѣ не прихващатъ охтика.* Като е вцъркваль въ едната половина на бѣлия имъ дробъ отъ 1 до 2 кап-

---

[1]) Срѣдството, което се описва въ настоящата статия, се появи въ печета още прѣди появяванието на д-ръ Коховото. Макаръ че то е по-старо отъ „кохинътъ," който подигна такъвъ голѣмъ шумъ, но ний му даваме мѣсто въ нашето списание, тъй като лѣчението на охтиката съ Коховий цѣрь силно се поколеба въ послѣдньо врѣме. Впрочемъ по-подробно за „кохина" читателитѣ ще прочетѫтъ въ настоящата книжка на „Трудъ." (Ред.)

ки течность съ чисти, култивирани [1]) охтичави бактерии, автора е получавалъ на онуй мѣсто, гдѣто е правилъ вцжркванието, ранка, която, спорѣдъ обстоятелствата, или се е разширявала пò-бърже, или пъкъ се е съсирвала, така да се каже, та се е развивала пò-бавно. Едни отъ заяцитѣ сж умрѣли отъ усилванне на болѣстьта, а други, у които болѣстьта не е успѣла да се усили, сж биле убити. И въ двата случая сж намѣрени охтичави измѣнения само въ онѣзи половина на дроба имъ, която е била подхвърлена на инжекция Обаче, у онѣзи заяци, въ дроба на които е било направено сжщото вцжркванне и отъ сжщитѣ бактерии, но които сж биле хранени съ прахъ отъ борна кис., нито въ дроба, нито въ другитѣ части на тѣлото имъ не се е намѣрило никакво заразяванне отъ охтика. За получванието на такъвъ резултатъ давало се е на животнитѣ, които сж тежали около 3 килограла, по 0·2 грама борна кис., за едно денонощие (автора забѣлѣзва, че е необходимо, щото горѣпомѣнжтитѣ опити да се повторжтъ още много пжти). Колкото се отнася до болнитѣ отъ охтика, то при вжтрѣшното употрѣбение на борната кис. автора е забѣлѣжилъ у тѣхъ значително намаление на храчката, която става заедно съ това пò-рѣдка и пò-негнойна. Отъ употрѣбението на борната киселина (която не показва досущъ никакво възпалително дѣйствие) у болнитѣ не се е появявало никакво разстройство на пищеварителнитѣ имъ органи. Автора дори мисли, че ужъ борната киселина прѣдпазва охтичавитѣ отъ сюрмекя. Автора има нѣколко охтичави, които той е наблюдавалъ вече 5 години и у които, подъ влиянието на борната киселина, охтиката прѣзъ всичкото врѣме си е останжла безъ пò-нататъшно развитие; общото имъ състояние е твърдѣ удовлетворително. Той е давалъ на тѣзи болни само по 1 грамъ въ денонощието. Това количество той го намира за недостатъчно: основавайки се на опититѣ надъ заяцитѣ, той счита за необходимо да доде до 4 грама борна киселина въ денонощието, като смѣта срѣднето тегло на възрастенъ човѣкъ 60 килограма; до такива голѣми дози той постжпенно дохажда.

(„Русское Богатство").

---

[1]) Култивирани микроби се наричатъ онѣзи, които сж развити вънъ отъ организма, въ искуственни срѣди. Тъй, подобна една течна срѣда Пастеръ е съставлявалъ по слѣдующия начинъ. Той е вемалъ най-първенъ смѣсь отъ пепель на пивната мая (дрожди), винено-амониева соль (киселъ амониевъ тартаратъ) и захаръ съ вода, та е пущалъ въ тъзи течность една мъничка капка кръвь отъ нѣкое болно животно, която съдържа въ себе си микроби. Микробитѣ бърже сж се размножавали въ течностьта и скоро ѭ прѣпълвали цѣла отъ горѣ до долу. Тогава Пастеръ е вемалъ една капка отъ тъзи течность и ѭ прѣнасялъ въ другъ сждъ, пъленъ съ такъва сжщо, но прѣсна течность. Подирь нѣколко врѣме се е развивалъ цѣлъ папълъчъ отъ микроби въ този новъ сждъ. Такъво прѣнасяние се прави нѣколко пжти, до като се получи чиста течность. Отъ подобна чиста течность се прави присаждание или подкожно вцжркванне на други животни. Отъ прѣвод.

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. *Октомврий 1890.* КНИГА X.

ПОПИТАХЪ.

Попитахъ птичката крилата:
Кѫдѣ оставя скръбъ и ядъ?
Тя отговори: в' небесата —
Въвъ тихъ далеченъ свѣтъ.

Ази попитахъ и вълнитѣ
Кѫдѣ оставятъ си яда?
Тѣ ми казахѫ: в' дълбинитѣ
И на гѫрдитѣ на вира.

Посрѣщнѫхъ ази вѣтроветѣ
Попитахъ сѫщото и тѣхъ,
„Тамъ по-горитѣ, върховетѣ“,
Ми отговорихѫ съсъ смѣхъ.

И человѣка питѫхъ ази:
Гдѣ крие своитѣ тѫги?
Той отговори, че ги пази
В' своитѣ слабитѣ гѫрди.

Че нѣйдѣ близо до сърдцето
Му се намѣрва малъкъ кѫтъ
Печаленъ скръбенъ тамъ кѫдѣто
Крие прѣзрѣние, скръбъ, ядъ,

Що се неносѭтъ къмъ небето,
Що се не хвърлятъ в' синий виръ,
Но що ги крие самъ сърдцето
До катъ остави тоя миръ?

г. Руссе, 17 Октомврии 1890 год.

М. Московъ.

Сиракъ-Али*).

Борбата на Алия Сираковъ, Помака, отъ с. Чомаковци, съ Кърджалиитѣ[1]).

II.

Върви Али самъ-си край рѣката,
Край Искара, горѣ изъ лжката,
Подъ върбитѣ тамо подъ сѣнкитѣ
И достига сроти' бѣлѣнкитѣ,
Дѣто моми тънки платна бѣлжтъ
И булкитѣ шити ризи[2]) перjтъ . . .
Хучжтъ, ечжтъ, бучжтъ бродоветѣ,
Лъщѣжтъ се надъ тѣхъ вироветѣ
И играjтъ изъ тѣхъ сомовѐтѣ.
Есинъ мѣсецъ вече — на пладнина,
Сирака е в' пжтя на полвина.
Върви право, върви край водата,
Подъ стѣнитѣ, долу край рѣката,
Мисълта му й сѐ една в' главата:
Да прѣвари йоще прѣдъ зората —
В' Горникъ рано, прѣдъ зоря, да стигне
И край село ясно да подсвирне,
Да извика свойго Дели-Ивана
И отъ горѣ, тамъ, Кючукъ-Османа . . .
Мѣсеца се вече занавожда
Надъ Балкана: скоро ще захожда,
А Сирака моренъ в' Горникъ влѣзва;
Но никому йощь се, не показва.
Моренъ сѣда долу подъ дървото[3]),
Подъ дървото, що е край селото,
Дѣт' овчари стадата пладнувжтъ
И козари козитѣ мандрувжтъ.
Отпочина Алия, отдъхна,
Скокомъ скокна и пакъ бържѣ тръгна;
Върви тихомъ, върви подъ сѣнкитѣ,

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. VIII и IX.

[1]) Бѣлѣжкитѣ, които ще служжтъ за нѣкои разяснения, сж помѣстени на края на пѣсеньта.

[2]) Шити съ шевье, шевови, шарени.

[3]) И до сега подъ селото има едри дървета, които се поjтъ отъ източника.

Подъ сѣнкитѣ, в' село в' пѫтекитѣ —
Нито тропа, нито нѣкъкъ трака —
Кътъ лѣсица, кога й край чардака;
Кога дебни мали, дребни птици,
Дребни птици, ерки галуници[1])
Нощемъ късно подъ селски чърници.
Стигна Али горѣ в' махалата,
Във селото, на срѣдъ, при чешмата,
Че подсвирна тънко и високо —
Гласъ се разчу увредъ на широко.
Но никой му — гласа не угади,
И никой се в' часа не убади . . .
Изкашли се силно на срѣдъ пѫтя,
Свирна йоще три-четери пѫтя,
Както свирвѫтъ хайдути въ Балкана,
Да извика свойго Дели-Ивана.
Обади се първомъ Дели-Иванъ
Отъ към своя кярамиденъ сайванъ
И слѣдъ него — йоще Кючукъ Османъ.
Кючукъ Османъ, — пъкъ отъ своя харманъ.
Доди Али право при Ивана,
Задъ чешмата, на край на мегданя,
Послѣ стигна тукъ и Кючукъ Османъ
И слѣдъ него — йоще Башъ-Пехливанъ.
„Добрѣ дошелъ Али, Сиракъ-Али!“
Проговори първомъ Дели-Иванъ
И слѣдъ него — йоще Башъ-Пехливанъ.
„Болѣ нашелъ Османъ *амуджали*.
Какво сте се такива успали,
Първия сънь не сте ли проспали?
А да бѣше — нѣкой да ви пали! . .
Или да сѫ хайти довтасали! . .“
Отидохѫ право у Османа
В' *селямлѫка*, горѣ край харманa,
Накладохѫ огънь на камина,
Буенъ огънь, кътъ в' Стара-планина.
Насѣдахѫ окол' на столови,
Кътъ попови и като кметови,
Да приказвѫтъ всичкитѣ готови.
Отъ рѣчь на рѣчь и тъсъ наредъ доди —
„Сиракъ-Али, защо така ходи.“
Попита го првъво Кючукъ-Османъ
И слѣдъ него — второ Дели-Иванъ:
„Що те носи така Сиракъ-Али,
Така рано йощь по първи пѣтли? . .

[1]) Черни като галунъ, като гарванъ, черноперни ерки — млади кокошки·

Зло ли нѣщо вече ви нагази,
Кажи що е тамо кѫдѣ вази!“
Скокомъ скокна Алия сокола,
Изправи се правъ като топола,
И гнѣвенъ си устата утвори,
Хвана буйно, така да говори:
„Хей другари, ой, хей кафадари,
Горничани, бре, левенъ пушкари!
Знаете ли, бре, мили другари,
Чули ли сте, а-бре, кафадари:
Кѫржалия свѣта веч' изгори
И насъ хвана, вече да ни мори!
Вчера села грозно се обрахѫ,
Деветь наши тамо се заклахѫ.
Заклели се да ги Богъ убие,
Заклели се, и насъ да избиѭтъ:
Вси Помаци грозно да истриѭтъ. . .
Упустихѫ, Иване, земята,
Изгорихѫ, Османе, раята,
С' кръвь се облѣ, брѣ, долу полето,
Плача стигна дорѣ до небето! . .
Азъ не могѫ туй вече да гледамъ
Отъ часъ на часъ трѣпомъ да ожидамъ
Да ме коли вълфа край Балканя[1]),
Като овенъ кротъкъ на корбаня. . .
Сила имамъ, здравъ съмъ, слава Богу,
Ножъ, пищови, а пъкъ баруть — много. . .
Азъ ще идѫ вече да се биѭ,
Че ако се й на вѣтъръ затриѭ. . .
По-добрѣ е мъртъвъ тамъ да паднѫ
Отъ крушуми, отъ ножъ и отъ рана,
А не живъ, бре, тука да ме ловѭтъ,
Да ме держѫтъ, вързънъ да ме пѣкѫтъ,
Надъ смъртьта ми, бѣсни да се смѣѭтъ! . .
Да безчестѭтъ срамно челядьта ми,
Да заколѭтъ прѣдъ меня баща ми,
Да заробѭтъ прѣдъ мене сестра ми,
Да потъпчѫтъ съсъ крака дѣца ми,
Да погазѭтъ и старо и младо,
Да разграбѭтъ и имотъ и стадо. . .
Азъ харизахъ свойто сиво стадо,
Заминахъ си и булчето младо —
С' малки дѣца, дребни в' пеленитѣ,
Баща майка — на край в' старинитѣ. . .
Да избѣгнимъ отъ тази неволя,

---

[1]) Помацитѣ нѣгдѣ умѣгкчаватъ *на* на *ня*, като, мегдана-мегданя, Мехмедана-Мехмеданя и т. н.

Азъ съмъ дошелъ, рано да ви моля:
Да сберете вий тука отъ Горникъ,
И най-късно — до другия вторникъ,
Трйси души вѣрни *крушумджии*
Най-юнаци млади *нишанджии*,
Да поканимъ сега Помацитѣ
Й Българитѣ — тука юнацитѣ.
Ето ази кои съмъ налучилъ,
Слушайте ме, да ли съмъ сполучилъ:
Али Меда, Али Пехливана,
Що прѣсича в' за̀махъ о' ятагана
Цѣлъ бивола на̀двѣ прѣ'срѣдата,
Като диня росна на софрата.
Митя Бабинъ, тамъ на баба Рада,
Що нощува сѣкоги на варда,
Лови змии пъстри, ядовити,
Вържe хали грозни страховити
Изплашилъ е сичкитѣ хайдути,
По балкана, по свѣта прочути;
Гази-бара, Кючукъ-Мустафата,
Що спи лѣтѣ се долу в' ливката,
Лѣе крушумъ, крушумъ вихирлия,
По-два-по-два, се чифте теллия;
Муджа Сюля, дългъчь, Барабаря
Двайси пътя що редомъ ударя
В' една дупка, в' дърво провъртяна
С' *ритлиника* тамо на нишана;
Османъ-Али, Али *Биниджия* —
На пушката вѣренъ *нишанджия*,
На борбата хитъръ *уюнджия*,
На мухабетъ сърдитъ *кавгаджия*;
Кара-Петра, Петра *Буруджия*,
Кавгаджия, гнѣвенъ *каресчия*;
Дѣда Моня, старий нишанджия,
Що улучва право с' шишинето,
На глава ти, горѣ у *яйцето;*
Узунъ Марка, сърдитъ кръвопия,
С' дълга пушка, тънка *търнъклия*,
Що бий мечки есенъ у Балканя
И улавя с' ръцѣ живъ *глигания*;
Бача Цоня, Назлънъ-Павликяна,
Дѣто ходи нощемъ изъ Балкана
И не бърка никакъ на нишана;
Рибаръ Нина, Къвръкъ-Кокошара,
Що вредъ пие вино се̂ на вяра;
Гергя Нацинъ, Гергя Кобиларя,
Що жребцитѣ самичъкъ заваля;
Добря Ценовъ, Добря воденчара,

Що пий вино безъ мяра на вяра;
Тосунъ Вѫла, Вѫла Биволаря,
Що жужишки в' нишана ударя —
Знае на вредъ по насъ вировет̂ѣ,
Нощемъ гази безъ страхъ бродоветѣ.
Сѣкий отъ тѣхъ сега да избере,
По петь момци юнаци да сбере,
Се́ юнаци и всички левени,
С' добъръ *посать* всички обрѫжени.
Туй да земникъ за сега отъ Горникъ,
Да се готвѫтъ за другия вторникъ:
Ножовитѣ да точѫтъ, истрижѫтъ,
Дѫлги пушки с' оцетъ да измиѭтъ,
Кремашитѣ вѣрно да затегнѫтъ,
Ремънитѣ добрѣ да ги стегнѫтъ:
Ямовитѣ с' масло да намажѫтъ,
Да ги испитѫтъ, нѣкъкъ да не лъжѫтъ;
Сички да сѫ добрѣ наредени,
За кървавъ бой юнашки стъкмени,
Че врѣмето върви бърже бѣга,
А вълфата твърдѣ злѣ налѣга . . .
Щомъ нагази и в' насъ, по селата:
Изгубихми всичко — и дѣцата . . .“
Исправи се на кракъ Дели Иванъ
И истегли свой остъръ ятаганъ,
Подигна го горѣ надъ глава си
И извика силно у гнѣва си:
„Чувашъ ли ме? слушай Сиракъ Али!
У кръвь искъмъ тосъ ножъ да се кали! . .
Азъ отъ тебе, Али, не се дѣлѭ —
У зло, добро, у тежка неволя:
И азъ искамъ, Али, да заколѭ
Баремъ двама люти Кѫржалии,
Кръвопийци бѣсни Даалии . . .
Отъ менъ искай, Али, петь юнаци
Се́ Българи — гладни като вълци —
Тѣ сѫ мойтѣ левень братовчета,
Огънь, огънь, Али, сѫ момчета . . .“
Като свърши рѣчьта Дели-Иванъ,
Проговори сега Кючукъ-Османъ:
„Ти що мислишъ, кажи башъ Пехливанъ?
Мошъ ли събра и ти петь юнака,
Петь пушкаря и петь-тѣхъ Помака?
Азъ намислихъ кой с' нази ще доди
И четата, кой ще да ни води:
Крушумитѣ вече сѫ излѣни,
Паласкитѣ — пълни, натъкмени;
Сички момци сѫ левень юнаци —

Сѐ отъ наш'тѣ пъргави Помаци. . ."
Пехливана силно се ядоса
И с' рѣчьта си Османа прѣкоса:
„Що ме имашъ, а-бре, Кючукъ-Османъ?
Мень ме викжтъ, ти знашъ, Башъ-Пехливанъ...
Ако момци азъ ти не намѣрьж,
Обѣсвамъ се ей-тукъ на *кимеря* —
Ето тука, сега прѣдъ Сирака,
Прѣдъ Алия, прѣдъ тогосъ Помака! . .
Мойтѣ момци й сега сж готови,
Съсъ ножови и с' чифте пищови,
С' шишинета пъстри, *харелии*
И с' крушуми чифте захирлии! . .
С' кракъ да тропне сега Пехливана,
Сичкитѣ сж, ей тукъ на мегдана . . .
Който има своя добра коня,
Добра коня той ще да въсѣдне,
Който нѣма своя добра коня,
Цървулитѣ мжжки ще си стѣгне:
Отъ Реселецъ ази ще да викнж,
У селото щомъ горѣ надникнж,
Коля Димовъ, знашъ го, *Саията*,
Що неплаща нищо в' мирията,
За день и нощь, що право отива
В' Видинъ града, кътъ на свойта нива;
Юсеина борецъ Кжръ-сердаря,
Що отъ коня вредъ право ударя,
Що знай редомъ сждѣ пжтекитѣ:
По звѣздитѣ случва посокитѣ;
Обходилъ е и полья и гори
И е бродилъ много мжтни води,
Буйни води, рѣки и долѡви,
Коги влѣкжтъ дърви и клонѡви,
Стадо-овци, давеии волови
И съборжтъ *бревна* и мостови;
Алемана, Аля Бояджийски;
Лафчи Ганя, горѣ, Казанджийски,
Що день и нощь двама другарувжтъ
И двамата — ловци, вредъ върлувжтъ,
Мѣржтъ мжжки и Искара плувжтъ;
Солакъ Стоянъ, Стоя, *Колаксжзж;*
Али Медовъ и братъ му *Дженсжза*,
Що прѣскачжтъ нощемъ прѣзъ дольето:
Мечки бижтъ двама в' пѣщирьсто;
Узунъ Цена, Цена Мустакача,
Що пий вино в' денъ по два бакрача,
Върти мустакъ назадь задъ ухо си:
Нѣма мѣра, — сърдитъ, на гнѣво си;

Дѣда Добрѭ старца *Смрадликаря*,
Що с' крушума право в' чело ударя
И нереца Ниновъ, бая, Гатя,
Що трай в' вира, долу, два сахатя;
С' рѫцѣ лови мрѣни и сомови
Подъ сичкитѣ искарски язови
И гощава сички си роднини
На Никуль-день с' шарани печени".
Пакъ повтори, Сирака, Алия:
„Чуй пехливанъ, чуй амуджалия,
А пъкъ азь в' Кунино ще идѫ,
Попъ Ивана пъкъ азъ да обидѭ,
Що попува и свадби вѣнчава,
В' деветь села що дѣца кръщава —
Знай по име с'ѣтѣ добри хора
И сѣки му й влѣзвалъ с' китка в' двора:
Той ще дигне многу Кунинчàни —
С' шишинета, с' остри ятагани —
Отъ *Радовенъ* сичкитѣ ладьяри
И отъ *Романъ* младитѣ овчари,
Кременчани люти бързоконци,
Влашкоселци сички млади момци,
Безъ шишине що нийдѣ не ходѭтъ,
И нивата — кога ще обходѭтъ;
Дѣда Лака Стария барутчия,
Що знай стара, умна мастория:
Да приноси скритомъ прѣзъ Балкана
Твари барутъ горѣ отъ *хавана;*
Староселца дѣда Узунъ-Нина,
Що лѣй крушумъ с' тесте на стотина,
Вий фишеци сé меки ялии,
С' чифте крушумъ — люти, вихирлии,
Да подаримъ люти Кѫржалии,
Арнаути, голи Даалии . . .
Отъ *Ликъ* горѣ тамо прѣзъ рѣката,
Отъ *Криводолъ*, отвѫдъ задъ стѣната
Десеть души — сички с' шишинета,
Дѣто ловѭтъ сърни съсъ кюмета:
Знаѭтъ тàмо скрититѣ кюшета
Изъ гората, вредъ изъ планината,
Газѭтъ лѣтѣ Искару водата,
Ловѭтъ мрѣни и бѣли скобари —
Сичкитѣ сѫ отъ дѣца другари —
Есень ходѭтъ горѣ изъ горьето
За стръвници мечки в' пѣщирьето;
Отъ *Дермонци* двама братья, старци,
Дѣто биѭтъ цѣла зима вълци,
Край рѣката, долу в' равнината,

Край Искара, тамо подъ стѣната;
Девять братья люти *Рибарковци*,
Осимъ братья дели *Лютибродци*,
Що нощуватъ се́ във планинитѣ
По рогачи, зимѣ по сърнитѣ:
Прочути сѫ тия ловци горци,
По стѣнитѣ нощни бързоходци,
Рало нива, що нещѫтъ да знаѭтъ,
Дѣт' помѣрѭтъ вече се не каѭтъ;
Постилки имъ-се́ отъ мечи кожи,
Покривки имъ-се отъ сърни кожи;
Тѣ не орѫтъ и рало незнаѭтъ,
Съсъ мотика ловье не копаѭтъ:
С' ловъ се хранѭтъ и отъ ловъ облачѫтъ
Другъ занаятъ тѣ и незакачѫтъ;
Сърдититѣ горѣ *Синьобрѣдци*,
Що в' тъмното видѭтъ като вълци,
Тихо дебнѫтъ кътъ котка из' дребака,
Кътъ лѣсица, кога й край чардака;
Кога дебни ерки, мали птици,
Дребни птици, пъстри ярабици,
Кога заспѭтъ нощемъ на лѣгало
Изъ трѣвата на птичи сѣда́ло,
В' тайно мѣсто, дѣ птици нущуватъ,
Отъ бухали кога се страхуватъ.
Кътъ събиремъ тѣсъ добри юнаци,
Отъ Българи, отъ наши Помаци,
С' тѣхъ ще додѫтъ йоще млади момци,
И пѣшаци, буйни бързоконци,
Ще ударимъ люти кѫржалии,
Кѫржалии, горци Даалии,
Ще ударимъ, макаръ по неволя,
Ще се биймы съсъ божатѫ воля,
Да отървемъ това, що остана:
Дѣца, жени, слаби безъ забрана . . .
Вѣрвайте ме, ний ще ги разбиемъ,
Кръвницитѣ ний ще да надвиемъ:
Тѣ се бѭтъ лакоми за имане
А пъкъ ние — кътъ вѣрни стопане
Противъ върли и грозни душмани,
Да завардимъ честьта си, имане;
Тѣ се бѭтъ обиръ да обирѫтъ,
Злото, сребро, плячка да събирѫтъ,
Ний се биймы наш'то си да браnимъ —
Най-милото отъ тѣхъ да отбранимъ . . .
Богъ ще на насъ вѣрно да помогне:
Наш'та пушка ще да ги надмогне,
Че се биемъ за права правди́на

С' тѣзи вълфи, съ тая зла година,
Що пропищѣ отъ тѣхъ, вълфи клѣти,
В' майчинъ коремъ неродено дѣти . . .
Сега нѣма таквосъ празно врѣме,
Да се майми, дрѣмка да се дрѣме:
Да тръгвами и скоро да идимъ,
Всички села добрѣ да обидимъ,
Чи врѣмето върви, не ни чака
И вълфата й дошла на *сокака* . . .
Ще ни свари трапни урбушката,
Че отиде сичко и — главата! . . .“
Догдѣ това Алия говори,
Вратата се по тихомъ отвори:
Внесохѫ имъ топла, прѣсна пита
И баница с' медъ, масло навита;
Десить яйца прѣсни, уварени
С' прѣсно масло, отгорѣ облѣни,
Двѣ пъници — съсъ хошафъ отъ сливи,
Отъ дългушки[1]), сини, пепеливи.
Дели Иванъ в' мигъ скоро искочи,
Кѫто сѣнка прѣзъ плѣта прѣскочи
И слѣдъ малко бърже се завърна
Съсъ бъклица, с' руйно вино пълна.
Кючукъ Османъ сега проговори:
„Хѫ, *буюрунъ* вѣрни кафадари —
Що далъ Господь и що се намѣря
И недѣйте *кусуръ* ми намѣря:
На бързо сѫ дѣцата стъкмили,
Щото могли, това приготвили.
Хапнете си, че ще почнемъ скоро
Юнашкото, дребно, вито, хоро,
Ще го вийми съсъ остри ножови,
С' дълги пушки и с' кубуръ пищови.
С' шишинета, *джеферъ*-седефлии
И с' крушуми люти зихирлии:
Крушумитѣ пѣсень ще ни пѣѭтъ,
Ножовитѣ ще да се лъщѣѭтъ
И ще падѫтъ юнашкитѣ трупи,
Кѫтъ на нивѫ слѣдъ жетваря снопи . . .“
Похапнахѫ скоро — барзишката,
Пийнахѫ си прави, крадишката,
Излѣзохѫ сички изъ вратата,
Уловихѫ двама планината:
Пихливана, двама съсъ Сирака,
Излѣзохѫ горѣ в' лѣшитака,
В' пѫтеката, горѣ кѫмъ рѣката

[1]) Черни, дългнясти сливи, маджаркини.

Къмъ *Хърчание*, право в' дълбината.
А остана Иванъ съсъ Османа
И дваната грижата ги хвана,
Да приготвыжтъ кубури пищови,
Да истриыжтъ остритѣ ножови,
Да отбержтъ двама юнацитѣ —
Българитѣ, в' едно с' Помацитѣ.
Да сжбержтъ двѣ юнашки чети —
Млади момци, ловени напети
Сички ловци, сички крушумджии,
На нишана — вѣрни нишанджии,
На борбата — бързи юнджии,
Юнджии, люти кавгаджии,
Що не знаыжтъ, какъ си боли рана —
Отъ крушума и отъ ятагана,
Щото знаыжтъ, какъ се рани цѣрыжтъ
Съсъ мехлеми, и съсъ билки лѣчжтъ . . .
Мѣсчината вече засѣдаше,
Зорницата сега изгрѣваше,
Славѣйтѣ вредъ сладко пѣяхж,
Юнацитѣ изъ пжтя вървѣхж . . .
Догдѣ редомъ добрѣ разбѣлѣе,
Догдѣ слънце ясно да изгрѣе,
Цехливана, двама, съсъ Сирака,
Излѣзвахж горѣ изъ дребака;
Спуснахж се долу в' тѣснината,
Надъ *Реселецъ,* низомъ край стѣната
И слѣзохж право на рѣката,
В'срѣдъ селото, долу подъ върбата,
Дѣ Хърчане ручи гласовито
И се чува далечь страховито:
Стѣньето ѝ гласове отглася,
А вѣтъра наврѣдъ ги разнася —
Изъ лжкитѣ и покрай водитѣ
И ги ѣмвжтъ надолу стѣнитѣ,
Откликва ги дольето, горьето
И се чувжтъ чакъ долу в' полето,
Дуръ се изгубыжтъ горѣ подъ небето. . .
Отбихж се двама в' Санята,
Що не плаща данъкъ в' мирията,
Повикахж йоще Кжръ-сердаря,
Що отъ коня вредъ право ударя.
Ociракъ Али първомъ проговаря:
„Добро-утро, двама кафадаря!“
„Далъ Богъ добро, Сирако, Алия,
Добрѣ дошле роднино, гидия,
Що ви носи така толкосъ рану,
Тука по насъ, горѣ изъ Балкану,

Тъй юнашки, добрѣ обрѫжени,
Като че сте за пѫть притъкмени . . .
Какво има долу кѫдѣ вази,
Зѐ ли злото и васъ да ви гази? . .
Зло се чува и тука кѫдѣ нази:
Сѣкий хвана вече да се пази . . ."
Разсърди се Сирака Алия,
Улови се за ножа гидия
И начумренъ уста си отвори,
Ядовито силно заговори:
„По лошаво отъ туй — и неможе,
Що настана зло, зло, пази Боже! . .
Захванахѫ силно да напирѫтъ:
И насъ вече зехѫ да обирѫтъ —
Много наши вече изпоклахѫ,
Стада Чърди вече ни прѣбрахѫ . . .
Полето го вече изгорихѫ,
Свѣть-хиляди тамъ вече истрихѫ,
Сега и насъ ще да ни нападнѫтъ
И нашитѣ села ще пропаднѫтъ! . .
Тукъ не трѣба вече да се дрѣме:
Да се сберемъ, дуръ е йоще врѣме,
Че като ни зло и насъ нагази,
Нѣма никой вече да не пази,
Освѣнъ ножя, пушка, с'шишинето
И в' чукитѣ горѣ пѣщирьето . . .
Заклѣвамъ ви с' Бога на небето
И съсъ грьма горѣ отъ висинето
Да н'чакамн до тогасъ врѣмето,
Да се криймн плахомъ в' пещирьето,
Но да грабнимъ рано шишинето,
Да наточимъ ножу остринето . . .
Ако рано у бой не нагазимъ,
Животъ, имотъ мѫжки да запазимъ,
Срамъ ще бѫде, черъ срамъ на лица ни,
Грѣхъ ще падне тѣжъкъ на дѣца ни . . .
Ако стоимъ грозно да ни коли,
Кѫржалия в' тѣзи стрьмни доли . . .
Ще сѣдимъ ли, като стари баби,
Тъзи вълфа да ни явно граби,
С' кръстосани рѫцѣ на гѫрдитѣ,
Прѣдъ писъка и кръвьта на женитѣ?
У насъ има йоще мѫжки сили
Кръвъ юнашка — у нашитѣ жили . . .
Трѣба вече сички да се дигнемъ,
Да надвимимъ, или да изгинимъ,

Но догдѣ ни синца ни *истравѭтъ*[1])
Колко глави долу ще оставѭтъ! . . .
Азъ оставихъ и дѣца и стадо,
Заминахъ си и булчето младо,
С' дребни дѣца на люлка и на цица
И стопанка ангелъ хубавица:
Турихъ глава вече у торбата
И отивамъ право в' планината . . .
Азъ отивамъ горѣ в' планината,
Да подигнѫ и тамо раѭта,
Дурдѣ й далечъ ножа отъ главата,
Дуръ е злото йощь далечь отъ нази
И догдѣ ни йоще Господъ пази.
Тукъ до два-дни, най много до три-дни
Ви вървете тука да не стигни
Тая змия, люта, ядовита,
Тая хала грозна, страховита:
Азъ до тогазъ живъ ще се завърнѫ
И с' юнаци навредъ ще обгърнѫ:
Планиньето, горѣ пещирьето,
На рѣкитѣ тукъ вредомъ бродьето.
Горничани сички сѫ съсъ нази,
Чомаковци цѣло на штрекъ пази;
Сички села горѣ край горьето,
Запънахѫ вече шишинето —
Само чакѫтъ, кога да се върнѫ,
Сички села с' момци да обгърнѫ,
А ви тука сичко нагласете,
Момци на бой, вѣрни натъкмете,
Ножовитѣ добрѣ наточете,
Сички пушки, чисто избършете,
Кремънитѣ с' нови замѣнете,
Ремънитѣ добрѣ имъ стѣгнете,
Царвулитѣ вѣрно навървете,
Ремъчкитѣ с' лой имъ намажете;
Вийте фишекъ сѐ мекъ и ялия,
Се съсъ крушумъ, чифте, зихирлия,
Лейте крушумъ, правете тестета
За тѣсъ гладни, вълци, бѣсни псета . . .
Барутъ с' твари скоро ще ви пратѭ
Прѣди да се отъ горѣ повратѭ.
Прощавайте, но добрѣ помнете:
Шега не е — добрѣ разберете —
Дѣца, имотъ юнашки вардете . . .
Обхождайте горѣ върховетѣ
И пазете долу бродоветѣ,

---

[1]) *Истравѭтъ,* унищтожѫтъ, погубѭтъ.

Край Искара, долу край рѣката,
А най вече — брода на лжката . . .
Щомъ зѐрните нѣгдѣ Кжржалии,
Арнаути, голи Даалии,
Не ви трѣбжтъ съсъ тѣхъ други думи —
Гостете ги съсъ благи крушуми . . .“
Кжръ-сердаря така отговори
И Сираку тѣсъ думи повтори:
„Чуешъ ли ме, чуй ме Сиракъ Али,
Братовчеде, Али, амуджали!
Разбрахъ, Али, сичко, що ми казвашъ
Стига вече, стига да прѣказвашъ . . .
Тукъ за два-дни, за два-дни, за три-дни,
Сичко село съ менъ ще се дигни:
То се види; що ни вече чака —
Смъртьта дошла и в' насъ на чардака . . .
Тукъ намъ отъ двѣ едното остава —
Или трѣба на бой да се става,
Или трѣба глава да се дава,
Но тъй глава лесно се не дава,
За туй трѣба мжжки да се става:
По добрѣ е мжжки да се биемъ,
Чи ако се у боя истриемъ,
Ще ни кажжтъ: „бар' се мжжки бихж,
Кжржалии и тѣ изпотрихж;
Не стояхж с' глави поклонени,
Прѣдъ вълфитѣ, за смъртъ притъкмени . . .“
Наш'тѣ барда вити стръменити,
Наштѣ стѣни с' джбъ и кленъ покрити,
Канаритѣ бѣли варовити
И рѣкитѣ буйни *криволити*[1])
Ще ни вардьтъ ой ти Боже мили,
Които сж ни й до сега вардѣли:
Тѣ вардили наш'тѣ бащи, дѣди,
Наш'тѣ дѣди и наш'тѣ пра-дѣди:
Дур' сми тука по тѣзи *тепета*,
Направени отъ Бога калета
Не ще може вѣрвай, бре, Алия,
Тукъ да стжпи грозенъ Кжржалия:
Салъ камъни отъ горѣ да пущамъ,
Жива душа тука не пропущамъ . . .
Иди Али, иди брате с' Бога,
Моли, Али, святаго за слога,
Да ти, Али, той сждѣ помага,
Да надвиймм тогосъ върла врага
Тъзи змия люта, ядовита,

[1]) Криволити, които се извивжтъ, кривьтъ, кривольтъ.

Тъзи ламия, хала, халовита,
Що й винала гладна безъ насита
Гладна кучка, върла бѣсовита,
Да погълни за имане свѣта . . .“
Руменецъ се на Али подади,
Буенъ огънъ в' сърце си угади,
По лице си у вредъ по странитѣ
И свѣтнахѫ Алию очитѣ,
Кътъ два живи въглена, в' жарава,
Кътъ два огня у гѫста дѫбрава.
Та съсъ огънь уста си отвори,
Кѫръ сердерю така заговори:
„Азъ отивамъ, Сердаре, съсъ Бога
И ще моля азъ Бога за слога,
Надѣвамъ се азъ на вишни Бога,
Да ни даде сила братска, слога
Да утървемъ, Сердере, дѣцата,
Да избавимъ, брате, фукарата,
Да прогонимъ тия грозни хàли,
Що сѫ за кръвь тъй жедни винàли.
Но догдѣ си азъ отгорѣ додѫ,
Пакъ ви казвамъ, дръжте на обхода —
Дръжте *щрекѫ*[1]) и будна обхода,
Догдѣто си ази тука додѫ,
Че тогази вѐрно, мѫжки синца
Ще играйми друга ръченица:
Кърви ще се на порой лѣѭтъ
И юнашки пѣсни ще се пѣятъ . . .
Тъй ми шепне на мене Аллаха:
„Напрѣдъ, Али нѣмай вече страха . . .
Сбогомъ Сердаре сбогомъ Саня
На вази се надѣва Алия . . .“
Тъй Сирака на край изговори
И вече имъ дума не повтори,
Приплѣщи си бърже шишинето
Кротко мило погледна небето
И замина на гор' изъ *дерето* . . ,
Слънцето се вече издигваше,
Надъ Червенъ-брѣгъ горѣ надникваше,
Озарило то бѣше горето,
По върщито и долу полето,
А хърчане сѐ тъй си течахѫ,
Бистри води бърже гугуряхѫ.
По плочитѣ равни, побѣлени,
Край върбитѣ, ниско поклонени,
Славеитѣ около пѣяхѫ,

[1]) Щрекъ стража, готовъ.

Гълѫбитѣ горѣ гугучàхѫ;
По мандритѣ тукъ тамѣ дояхѫ,
Яганцата в'граждави блѣéхѫ;
А мрѣнитѣ, долу в' кривинитѣ,
Изъ хърчане долу подъ стѣнитѣ,
Пъстървитѣ пъкъ изъ дълбинитѣ,
Плѣкѫтъ, рипѫтъ дълбоко играѭтъ;
Грижа що е и нещѫтъ да знаѭтъ . . .
Кѫръ-сердаря, двама съ Османа,
Заминахѫ надолу къмъ хана[1]);
Отидохѫ хората да дирать
И дружина вѣрна да събирѫтъ.
А Сирака върви, заминува,
Славѣитѣ намъ и дали чува:
Той на явѣ, буденъ, сънъ бълнува;
Кътъ че лѣти, така му се струва:
Той си мисли с' *тайфа* да се върне,
У дома си свойтѣ да надзърне,
Дѣтето си сладко да пригѫрне,
Че тогава веселъ в' бой да тръгне,
Срѣщу люти, вълфи Кържалии,
Срѣщу грозни, диви Даалии . . .
Тъмни мисли Алия несяхѫ,
Кътъ черъ облакъ в' умъ му се вияхѫ
У глава му калбо се кълбяхѫ —
Кѫржалии Алия блазняхѫ —
Биткитѣ се прѣдъ него вѣстяхѫ
И кървитѣ отъ рани течахѫ . . . .
Стръмнинитѣ догдѣто исходи,
Надъ Кунино горѣ догдѣ доди,
Слънцето бѣ вече на обѣда,
Той, уморенъ, да почини сѣда,
Надъ Кунино на върха, на *гръда*,
Сички села отъ тамъ да оглѣда,
Що се видѭтъ долу в' равнината,
Край Искара и край планината
Тамъ отъ горѣ, горѣ отъ висината[2])
Хладенъ вѣтъръ тука сé повѣва,
Перченя му почна да развѣва,
Лицето му зé да расхладѣва
И надѣжда в' него да вселява.
Кътъ разгледа долу равнината
И Балкану горѣ висината,

[1]) Въ Раховско, селскитѣ кръчми ги зовѫтъ *ханови*.

[2]) На тъзи висина има римска крѣпость и камъни с' надписи. Кунинчани ѭ зовѫтъ градище. Тъзи крѣпость е била наблюдателенъ пунктъ, отдѣто се види и къмъ Дунава и къмъ Балкана.

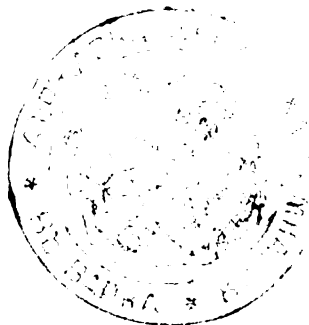

Чести села — сѐ покрай рѣката,
Що бѣлѣѭтъ долу в' падината,
Виднѣѭтъ се тамъ подъ планината,
Извади си Алия *джеврето,*
Обърса си пота отъ лицето,
Изправи си близо шишинето —
Край камъка горѣ на калето;
Огпаса си чанта *июскюллия,*
Извади си хлѣбъ една *филия*
И крундиля съ люта ракия.
Пий на бързо до-двѣ, до-три глътки,
Хапна хлѣбецъ три, четери хапки,
Тури в' чанта пакъ назадъ шишето,
Запрѣгна ѭ на кръстъ си с' приждето[1]),
Чи улаве в' ръкѫ шишинето,
Та му отвори бърже *кѫршилѫка,*
И разгледа най-добрѣ *азлѫка*
Да не се е нѣщо увлажило,
Огъ росата нѣкакъ подпотило;
Но барутя тъй си сухъ стоѣше
Както й сипънъ, тъкъвъ прѣсенъ бѣше.
Улови му мѫжки *чакмаклѫка*
И заклопи тихо кѫршилѫка.
Изправи се, умилно продума
Къмъ небето тиха блага дума:
„Боже милий, Боже, помогни ми,
Юнакъ момци, Боже, подари ми! . .“
Чи поглѣда горѣ отъ високо
И разглѣда долѣ на широко
Какъ се вие, лъщи пустий Искъръ,
Какъ си тече извитъ, бързъ и бистъръ,
Край лѫкитѣ, край росни ливади,
Край стѣнитѣ, край рутни грамади,
Прѣзъ горето и прѣзъ планинето,
Край селата и по-край долето . . .
Катъ че виси[2]) горѣ планинето,
Какъ го стига тамо до небето,
Прѣбулена на връхъ надъ челото
Съсъ облаци гѫсти-бѣловати
И съ мъгли димни-сивовати;
Надъ вършито бѣлѣй се снѣжето,
И се губи горѣ в' вишинето —
Горѣ, горѣ, горѣ във небето . . .
А пъкъ долу, долу край горьето,

---

[1]) Прижде, приждави, катарами, пряжки.

[2]) Виси възвишава, виши, подига се.

В' падината, долу в' равнинето,
Тукъ тамѣ се види нѣкой мандра
И бѣлѣѭтъ руннитѣ ѝ стада,
А тамъ горѣ, горѣ край стѣнитѣ,
Изъ горитѣ и между скалитѣ,
Виднѣѭтъ се села и колиби,
Кътъ печурки, бѣли росни гѫби[1]),
Гледа Али жално и чумерно
И къмъ Бога дума умилено:
„Боже вишни, леле, Боже, мили,
Що сми, Боже, толкусъ прѣгрѣшили,
Та ни устави, Боже, и забрави
С' тѣсъ хубости и с' тѣзи дѫбрави,
С' тѣзи гори и съсъ тѣзи води,
С' тѣзи стѣни и с' тѣзи планини,
С' тѣсъ долини и с' тѣзи равнини,
С' тѣсъ дълбини и с' тѣзи висини,
С' тѣзи, Боже, лѣпи хубавини! . .
Да ги газѭтъ, Боже, Кѫржалии,
Да запустѭтъ, Боже, Даалии
Тѣсъ хубости и тѣзи долини,
Тѣсъ стръмнини и тѣзи равнини;
Тѣ сѫ, Боже, твоята градина,
С' рѫка Боже не е насадена
А отъ тебе на свѣта дарена,
Тъй хубава и тъй прѣмѣнена,
Както мома за хоро стъкмена . . .
Щѣшъ ли, Боже, ти да ѭ оставишъ,
Щѣшъ ли, Боже, ти да ѭ забравишъ,"
Да ѭ обърне леле на пустия,
Тъзи вълфа, тъзи харамия? . . .
Не ти ли е, мили Боже, жално,
Не ти ли е, вишни Боже, мило,
Да оставишъ така да пропадни
Туй хубоста денемъ посрѣдъ пладни! . . .
Я — каква е, Боже, хубавина
Я — каква е, Боже, хладовина,
Я — каква е, Боже, какъ да кажѫ? . .
Думи нѣмамъ, сичко да искажѫ! . .
Това добро що си, Боже, дарилъ,
На земета, що си испроводилъ,
Не оставяй, Боже, милий Боже:
Недѣй дава, кой както си може,
Да пстъпква, твоята градина
И съсъ неѭ, — тъзи хубавина!

[1]) Отъ това мѣсто се видѭтъ сичкитѣ села, както долу въ равнина
тъй и горнитѣ подъ стѣнитѣ на врачанската планина, като челопекъ и м.

Я, вижь, Боже, горѣ планината,
Я, погледай долу равнината,
Я, надникни и вижь страмнината,
И надъ неѭ — горѣ висината,
Висината, в'едно с' равнината
И срѣдъ нея — Искара рѣката,
Що ѭ сѣче долу прѣзъ срѣдата
И събира отъ вредомъ водата,
Та ѭ носи долу у полето —
У Дунава и отъ тамъ — в' морето! . .
Запази ни, Боже, добрината
Запази ѭ, Боже, отъ злината
Съсъ селата, Боже, съсъ стадата
И горкитѣ майки съсъ чадата . . .
Помогни ми, Боже, мили Боже,
Да утървѫ тъзи хубавина,
Да завардѭ твоята градина:
Ще та славѭтъ, Боже, до амина:
Бащи, майки, дѣца, сиротиня . . ."
Слънцето се горѣ издигаше,
Голѣмъ обѣдъ вече достигаше,
Сирака се долу наваляше,
Къмъ Искъра, бърже прѣвалѣше.
Испусна се долу изъ върбака,
Край рѣката, по край в' рѣкитака,
Изгуби се бързо изъ гѫстака,
Къмъ Кунино — право в'тополака . . .

III.

Подирь два-дни, подирь два-дни, три-дни
Кътъ приближи вече да се съмни,
Прѣдъ зората, йоще в' тъмни мрачки,
Зачухѫ се неразбрани глъчки:
Горничани и млади Брѣсчàни,
Габърчани с' люти Реселчàни,
Събрали се тамо в' планината
Надъ Реселецъ, горѣ в' пещерата,
Сички с' пушки добрѣ оврѫжени,
С' шишинета юнашки стъкмени,
Чакѫтъ нѣщо и глѣдѫтъ на горѣ:
Никой не знай какво имъ е зоря. —
Подирь малко, ето се издади,
Надъ стѣнето, гласъ имъ се обади:
„Хей Иване, хей, Дели-Иване!
Тука ли си, дѣ си пехливане?
Отъ дѣ тука на долу се слѣзва,

Дѣ рѣката тука се прѣгазва?
Кѫдѣ води тъсъ ваша пѫтека,
Ще слѣзимъ ли здрави долу лека?“
Обади се бързо Дели-Иванъ
И слѣдъ него левенъ *башъ*-пехливанъ
Башъ-пахливанъ, че и кючукъ Османъ:
„Ще слѣзите, какъ не ще слѣзите —
Тукъ рѣката нà ще прѣлѣзите,
Само дръжте добрѣ поводитѣ
Тукъ рѣката, при насъ, ще бродите . . .
Я, тичайте, бре, горѣ, Османе,
Я тичайте скоро, бре, Иване:
Туй сѫ наш'тѣ, наштѣ Кременчане —
Баруть носѭтъ отъ горѣ с' товари —
Виднѣѭтъ се тамо шесть кѫтяри . . .“
Врукнахѫ се млади Реселчани,
Втурнахѫ се левенъ Горничани,
Като сърни, кътъ диви глигани,
Кѫтъ *малджии* за пусто имани,
Срѣщнахѫ го горѣ надъ стѣньето,
Надъ Хърчани, право прѣдъ калето[1]);
Поздравихѫ юнашки юнака,
Поздравихѫ старца дѣда Лака:
„Добрѣ дошелъ старъ, юнако, Лако!
Ти ли си билъ? кѫдѣ е Сирако?
Ще ли скоро Али да се върне,
И кѫдѣ насъ малко да надзърне? . .
„Болѣ нашелъ, момци, се левени,
Реселчани и млади Брѣсчени,
Лѣсно е то, лесно за Сирака,
Ще ви кажи люслѣ дѣдо Лако,
А сега ми, момци, помогнете,
Кѫтяритѣ долу да сведете,
Таму долу при онѣсъ да слѣзимъ
И рѣката таму да прѣлѣзимъ,
Че тогава сичко ще ви казвамъ:
Имамъ много, азъ да ви приказвамъ . . .“
Впуснахѫ се тичомъ Помацитѣ
Прѣплющѣхѫ край тѣхъ лѣщачитѣ,
Искокнахѫ сички изъ шумацитѣ —
Българитѣ, в'едно съ помацитѣ —
Посрѣшнахѫ дѣда левенъ Лака
Тамъ на върха, горѣ в' камънака,
Поводитѣ яко уловихѫ,
Канаритѣ бърже об'колихѫ,

[1]) Надъ пещерата горѣ има стара крѣпость, за която има прѣдание, една мома на имѣ *Рѣса* ѭ вардила, при привземанието.

Навалихѫ долу къмъ рѣката,
Къмъ Хърчане, долу в' кривината
И слѣзохѫ право при Ивана,
При Сердаря и при Пехливана,
Тамо долѣ, долѣ подъ стѣната,
На лѫката, долу в' равнината,
Подъ калето и прѣдъ пещерата,
Край Хърчане, дѣсно до рѣката.
Проговори Иванъ, Дели-Иванъ
И слѣдъ него Сердаря и Османъ:
„Добрѣ дошелъ, дѣдо, левенъ Лако,
Добрѣ дошелъ старъ баща, юнако!
Що ни носишъ, я дѣдо, кажи ни,
За Сирака нѣщо раскажи ни,
Дѣ е сега, кажи, кѫдѣ ходи,
Ще ли скоро и къмъ насъ да доди?“
Отговори дѣдо левень Лако
Левенъ Лако, старъ прочутъ юнако:[1])
„Болѣ нашелъ, бре, млади юнаци,
Бре, юнаци, пехливанъ — Помаци —
Барутъ носѭ, отвѫдъ прѣзъ Балкана,
Тамъ отъ горѣ, далечь, отъ хавана.
Работата върви на-сполука.
И Сирака й скоро, скоро тука.
Води момци се млади Левени
Кътъ вълци на кръвь настървени —
Одборъ момци, сичкитѣ стъкмени,
С' шишенета сички обрѫжени . . .
Но кажете, тия тѣжки твари,
Дуръ е тъмно, дѣ щемъ ги иствари
В' нѣкой мѣсто сухо, загатено,
И отъ очи скрито, потаено,
Догдѣ додѫтъ нашитѣ юнаци,
Да го свиѭтъ на яалѫ фишеци? . .“
Дели-Иванъ Лаку отговори
И слѣдъ него Сердаря повтори:
„Ето тука, тука подъ стѣната,
Подъ стѣната, долу в' пещерата;
Тука й сухо й отвредъ згътено
И отъ всѫдѣ — тайно потаено;
Пещерата й тукъ много дълбока,
Вѫтрѣ равна, суха и широка[2]).
Когато сѫ турци прѣвземали
Наш'то царство, с' сила отнемали,

---

[1]) Уврачанско, както и въ търновско употрѣбявѫтъ Имянт. падежь отъ родъ съ О.

[2]) Въ тъзи пещера сега Реселчани си запирѫтъ стадата. Надъ нѣя ѝ е старата крѣпость.

Цѣли села тука, съсъ дѣцата,
Сѫ се крили отъ зло в' пещерата."
Уведохѫ вѫтрѣ кѫтѫритѣ,
Истварихѫ бържѣ товаритѣ —
На дъното горѣ в' пещерата,
В' дълбината, чакъ тамъ в' тъмнината.
Проговори сега Дели-Иванъ:
„Чувашъ ли ме, я чуй Кючукъ-Османъ
Хайде дѣда у насъ да заведемъ,
Прѣзъ мѣстата хемъ ще го прѣведемъ,
Да ни види горѣ канаритѣ,
Канаритѣ, долу с' пещеритѣ,
Задъ които може да се бийми
И дѣцата у нужда да криими.
У менъ 'ко щѣшъ да го нагостими,
Нагостими, да го напоими,
Едно друго, дѣдо, да ни кажи,
За Сирака нѣщо да расскажи.
Хайде у менъ сега да отидемъ,
Хемъ селото синца ще обидимъ,
Хемъ момцитѣ, що чинѫтъ, ще видимъ —
Работата добрѣ да нагласимъ,
Юнацитѣ мѫжки да на сърчимъ,
Но догдѣ се у селото маймм,
Тука трѣбва сички да не хайми:
Дружината трѣбва тукъ да пази,
Нѣкой хайта да не ни нагази —
Тукъ да пази горѣ пещерата
И около на сѫдѣ лѫката:
Да уловѭтъ мѫжки шишинето
И да вардѭтъ горѣ по стѣньето,
По стѣньето, и долу дольето
И да гледѫтъ на долу в' польето:
Щомъ се нѣйдѣ хайтитѣ покажѫтъ,
Нека додѫтъ бърже, да ни кажѫтъ."
Кючукъ Османъ уста си отвори
И Ивану така загори:
„Думитѣ ти Иване удобрявамъ,
На сичко се с' тебя съгласявамъ,
Само да се бърже ходи й доди,
Чи Сирака скоро ще си доди;
Сичко трѣба тукъ да е готово,
„Що й попово то да е готово."
Кѫто й така и Иванъ му рѣче —
Думата му на двѣ не прѣсѣче:
„Тъй да бѫде, азъ се съгласявамъ,
Думитѣ ти и азъ удобрявамъ."
И извика Иванъ, дели-Иванъ,

Кътъ кихая на селския мегданъ:
„Ой, юнаци, млади Реселчани,
Ой, Помаци, борци Горничàни,
Ой Брѣсчани асланъ-пехливани,
Вий сичкитѣ тукъ ще останите,
Проходитѣ мѫжки ще хваните:
Ще вардите горѣ надъ стѣньето
И около на сѫдѣ дольето . . .
Видите ли нѣкой Кѫржалия,
Нѣкой хайта, краста Даалия,
Бийте псето, що е побѣснѣло;
То й за крушумъ гладно угладнѣло!“. . .
И дойдете, та ни извѣстете:
Нѣкой момъкъ при нази пратете.“
Момцитѣ се сички притърчахѫ,
При Ивана, па купъ се събрахѫ,
Нѣщо скритомъ, скупомъ, приказвахѫ
По между си, — сички се разбрахѫ . . .
Послѣ зехѫ в' рѫка шишинето,
Запасахѫ[1]) горѣ изъ дольето,
Изъ горьето и изъ пещирьето,
Надъ Хърчане, горѣ надъ вършьето,
Всичѣ върши, горѣ надъ калето,
Да огледвѫтъ и долу польето
И на-горѣ, на югъ-планиньето . . .
Тръгна Иванъ в' едно съсъ Помака,
Поведохѫ с' себя дѣда Лака
Изъ Хърчане, долу в' равнината,
Надъ Реселецъ, тамо надъ стѣната,
Излѣзохѫ тамо в' тъми зори,
В' тъмни зори, надъ селото горѣ
Надъ Реселецъ, тамъ на равнината,
Надъ Искъра тамо надъ рѣката,
Отъ дѣто се види равниньето,
Равниньето, и долу польето
И около на сѫдѣ стѣньето,
По стѣньето в' редомъ пещирьето,
И се лъщѣй Искару водьето
Долу, долу, долу в' низиньето . . .
Зорницата зѐ да прѣблѣднява:
Слънце скоро, вече ще изгрѣва . . .
Славѣитѣ, на вредъ изъ дѫбрава
Пѣѭтъ пѣсень — пращѫтъ Богу слова . . .
Хучи долу, долу в' низиньето:
Ручи Искъръ, тамо меж' стѣньето
И гласа му често го повтарѭтъ

[1]) Запасахѫ направихѫ поясъ, лѣса, редъ, цѣпь.

Триста стѣни, ясно отговарѭтъ . . .
Ей и Райко[1]) — че зе да надниква
Надъ Червенъ-брѣгъ и-вече изниква . . .
Отлѣтѣхѫ вече тъмни зори,
Зелнахѫ[2]) се навредъ буйни гори;
Слънце блѣсна горѣ на небето,
Зачерви се срѣща му стѣньето,
Надъ Искъра горѣ надъ водьето.
Угледва се слънцето в' вирьето,
Угледва се тамо у водитѣ,
В' вировете, долу в' дълбинитѣ
И се вижда йоще по чървено, —
Като пламъкъ и ясно, и грѣйно,
Та не може на туй огледало,
Да се гледа слънцето изгряло,
Кѫто че е изъ вира изврѣло —
Ясни лучи вседѣ распиляло.
„Гледай, дѣдо, гледай хубавина,
Гледай, дѣдо, и онъсъ планина,
Гледай стѣнье, гледай бистро водье,
Гледай небе, гледай равно полье
Гледай дѣдо на вредъ — и рай земе!
Птички пѣѭтъ вседѣ изъ горьето,
Орѣлъ лѣти горѣ подъ небето,
Искъръ ручи долу в' низиньето,
Слънце грѣе и долу из' вирьето! . . .
И тъсъ земе, дѣдо, дѣдо Лако
Да ѭ дадемъ на тѣсъ върли псета? . . .
Душата имъ клета, да ѝ проклета! . . .
Не е ли грѣхъ тежъкъ, дѣдо Лако
Прѣдъ Господя, кажи, дѣдо Лако
Не е ли срамъ, бащице, юнако
Дѣдо Лако, я рѣчи ми татко! . . .
И прѣдъ свѣта, Боже, и прѣдъ мира? . . .
Азъ за неѭ, дѣдо, ще да умрѫ
Ще се борѭ, до край ще се биѭ,
Или вълфи, дѣдо, да надвиѭ,
Иль в' земета мъртъвъ да се скриѭ,
Да се скриѭ, Боже, да не видѭ,
Какъ дѣцата, Боже, ще ми колѭтъ,
Какъ стадата, Боже, ще ми дѣлѭтъ,
Какъ майка ми, Боже, ще убиѭтъ,
Какъ жена ми, Боже, ще затриѭтъ,
На синца ни, — каквото ни мразѭтъ —
Тѣ честьта ни с' крака ще погазѭтъ . . ."

[1]) Името на слънцето.

[2]) Зелнахѫ се еднокритенъ глас. отъ *зеленѣѭ* зелнахѫ. зеленнихѫ.

Тъй говори Иванъ дѣду Лаку,
Барутчию, старуму юнаку
И растъженъ така продължава:
„Тъгѫ имамъ в' гърди кътъ жарава
Тъзи жара, дѣдо, да залѣѭ
Ще да викнѫ, пѣсень да запѣѭ;
Съсъ пѣсеньта тъга да удавѭ,
Грозни мисли дано да забравѭ! . .“
Ахна Иванъ и пѣсеньта екна:
Пещирьето гласа му от'екна;
Догдѣ Иванъ дума изговори,
Стѣньето ѭ слѣдъ него повтори:[1])
„Боже, Боже, Боже, вишни Боже,
Да се живѣй тъй, Боже, неможе;
Сѐ да търпишъ и да ожидвашъ,
Кога душа подъ ножь ще прѣдавашъ . . .
До кога ще й туй грѣшно мѫчило,
Нѣма ли край туй пусто търпило?
Свѣта писна, Боже, на ковило! . .“
Като испѣ тая жална пѣсень,
Ахна Иванъ и другата викна
И Ахта му стѣньето откликна:
„Заплакали ми й гората,
Гората, и планината
И на гората листьето,
И на польето трѣвьето,
И на трѣвьето листьето,
И на листьето цвѣтьето,
И край Искара стѣньето,
Стѣньето, и пещирьето
За Сиракъ, бюлюкъ-башия,
Отъ Чомаковци гидия! . . .
Кога ще Сиракъ да доди,
Чети юнаци да води
Изъ тѣзи гори, пещери,
Изъ тѣзи урви канари,
Дилии да си надвии,
Дилии и Кѫржалии,
Селата да си утърве
Отъ тия псета умразни,
Кръвници и лакомници,
Дѣто сѫ, Боже, зинали
За плячка и за имани,
Кръвь да проливѫтъ — душмани . . .
Я бързай, бързай, Сирако,

[1]) Въ това мѣсто, надъ Реселецъ, се отеква ека (охото) нѣколко пѫтѫ гъ стѣньето и пещирьето и сега.

Я, бързай, бързай юнако
Чи момцитѣ сѫ готови
С' пушки, ножови, пищо
Да ги поведешъ, Сирако,
Да ги заведешъ, юнако,
Змиитѣ да си избиѭтъ,
Вълфитѣ да си истриѭтъ:
Да си утървѫтъ дѣцата,
Да си запазиѭтъ селата,
Да си избавиѭтъ стадата,
Да си опазиѭтъ земета
Хубава земя — рай-Божи,
Ела ни, Боже, поможи!..“
Догдѣ Иванъ пѣсеньта испѣя
И слънцето на сѫдѣ огрѣя...
В' пѫть вървѣхѫ, пѣхѫ, приказ
И слѣдъ малко у Горникъ слѣз
Теглѭтъ право във двора на
Кѫтѫритѣ горѣ подъ сайвана,
Донесохѫ буйна косѣнйна,
Косѣнина, блага детелина —
Прѣсно сѣно, скоро натъкмено
Младо, цвѣтно, росно, не плъсте
Отъ лѫката сега откосено,
Що мирише отъ благия *сминду*
На иглика и на тимянуга,
На тинтява, *бабина душица*
И на желта хубава кѫшица.
Пълни если върхомъ наплъстихѫ,
Зобницитѣ с' чумикъ натъкмихѫ,
Кѫтѫритѣ сито назобихѫ
И съсъ трѣва сички накърмихѫ.
Догдѣ сичко мѫжетѣ тъкмѣхѫ,
Пъкъ женитѣ софрата редѣхѫ
И виното в' чучура[1]) студѣхѫ.
Когато бѣ сичко стъкмено:
Ястие, питие й виното студено
Насѣдахѫ сички, се гостихѫ —
Дѣда Лако най-вече кънйхѫ;
Гостихѫ го и го напоихѫ.
И приказка блага заловихѫ:
Приказвахѫ за Али Сирака,
Приказвахѫ за Сердарь Помака,
И за сички отбрани юнаци,

[1]) Въ Горникъ, срѣдъ селото, въ падината има ве
съ вода, изворъ, съ *сайбия* (духъ), и народа, щомъ засѣд
ди при него ни за вода, ни минува край него.

За Българи и върли Помаци
И най послѣ — и за дѣда Лако —
Какъ е вървѣлъ нощемъ прѣзъ гжстака,
Прѣзъ урвитѣ и прѣзъ камънака,
Догдѣ стигне горѣ отъ хавана;
Какъ се й губилъ самъ си изъ Балкана...
На софрата у Дели Ивана,
Дѣдо Лако тъй дума захвана:
„Кога тръгвахъ ази за хавана,
Али тръгна отъ насъ с' попъ Ивана.
По селата, сждь в' равнината,
Подъ Кремена долу в' падината:
Гласѣхж се двама да об'иджтъ
'Сѣтѣ села, долу край рѣката,
Край Искара и подъ планината
А че послѣ, казвахж да идхтъ
Прѣзъ рѣката, у вредъ да обиджтъ,
Между двата Искара, селата
С' държавитѣ[1]) и съсъ колибьята.
Кътъ се връщахъ, вчера, ми казàхж:
Наш'тѣ, в' пжтя долу ме срѣшнáхж,
Че събрали до стотина момци —
По-веч' пѣши, а нѣкой и кон'ци.
С' дълги пушки и чифте пищови,
С' шишинета и остри ножови,
Сé юнаци, сé млади левени,
Сички за бой мжжки притъкмени —
Днеска, утре тѣ ще бждхтъ тука —
Работата върви на сполука...
Но азъ трѣба пакъ назадъ да идж,
Хаванитѣ скоро да обидж:
Тука барутъ, Иване, ще трѣба
Не е лесна тая нова свадба;
Хорото й ще е люто-вито —
Мжжко хоро, хоро страховито...
Туй играчка, да го рѣчешъ, не е;
Тука кърви, момче, ще се лѣе:
Не е това дѣтинска играчка —
Тукъ ще има играчка и плачка!..“
Кътъ запукжтъ пушки и пищови,
Кътъ заблѣскжтъ сабьи и ножови,
Кътъ на барутъ, момче, размириши,
Та да видишъ тогава *джумбиши*...
На наш'тѣ се азъ добрѣ надѣвамъ;
Защото ги отъ близо познавамъ.

[1]) Държава, дѣто имъ сж землитѣ и добитъка, полугари, чифлици, въ ...лъкъ размѣръ.

Тѣ сѫ вече на кръви стървени
И на крушумъ вече сѫ учени:
Теглили сѫ тѣ и люти рани
Отъ крушуми и отъ ятагани. . .
Лани горѣ, ей тамъ, в' кривиньето,
В' *Костелево*, горѣ подъ стѣньето,
Тѣ се бихѫ с' *тайфи* Кърджалии,
С' Арнаути, с' върли Даалии
И имъ зехѫ нощемъ сексанитѣ
И паритѣ, в' едно съсъ торбитѣ,
Но и рани малко не носихѫ —
Цѣло лѣто с' билки ги цѣрихѫ. . .
Тѣ и сега глоглави ще тичжтъ,
Кътъ глигани у вредъ ще се вмичжтъ.
Истина е това, що ви казвамъ,
За туй, казвамъ, на тѣхъ се надѣвамъ.
Мѫчното е когато ще влѣзвашъ,
У огъня, в' боя да нагазвашъ,
А че послѣ, 'сѣка пуста плачка,
Вижда ти се, като че играчка. . .
Я, гледайте, и у меня има
Три бѣлѣга грозни — отъ крушума,
А пъкъ единъ —, ей тукъ, е забоденъ,
Цѣлъ го носѭ, ето — деветь годинъ. . .
Деветь души проклетитѣ бѣхѫ;
Крушумитѣ като дъждъ ручахѫ,
Ама и ний добрѣ имъ платихми:
Сички псета крастави избихми.
Арнаутя, тѣ, проклети бѣхѫ,
Катъ звѣрове у боя ревѣхѫ. . .
Тогасъ отъ тѣхъ ние утарвахми
Баба Цвѣта — сега попадията,
Мома бѣше тя тогасъ горката —
Грабнахѫ ѭ на пѫтя отъ колата. . .
Отъ насъ единъ само мъртъвъ падна
А ранени сички, рѣчи, бѣхми:
Цѣла зима ранитѣ търпѣхми,
Но остана и нѣщо прѣдъ кума —
Това не е да се казва дума —
По сто желти, айналии зехми
И по нѣщо нанизицъ дѣлихми,
А вълфитѣ на купъ изгорихми:
Подъ листница сичкитѣ тѣглихми
И на пепелъ тамо го стопихми. . .
Така бѣше, тогава, Османе! . .
Юнакъ ли си — ето ти имане!
Ама трѣба й надъ рани да плачишъ
И крушума кътъ мене да влачишъ. . .

Тѣ не бѣхѫ по-долни гидии
Отъ тѣсъ сега люти Кърджалии,
Ама и ний псета ли ти бѣхми:
Цѣло лѣто на слѣдъ тѣхъ вървѣхми,
До гдѣто ги най-послѣ случихми,
Като вълки на купъ ги избихми . . .
Ей тамъ горѣ, кѫдѣ Черепиша[1]),
Подъ стѣната, долу в' бучумиша[2]) . . .
Игралъ съмъ азъ и на тия свадби . . .
Баруть иска . . . Не се върши с' брадви,
Баруть, крушумъ, пушки, шишинета,
И крушуми люти на тестета,
Че да стигашъ, отъ тукъ, отъ стѣната
Прѣзъ Искара, отвѫдь надъ лѫката . . .
Ехъ, години, ехъ, пусти младини!
Кѫдѣ пусти скоро отлѣтѣхте,
Или в' Лака вѣчно сънь заспахте? . .
Да се пусти с' пари купувахте,
Продалъ бихъ си сички живи брави,
Да ви купя и млади и здрави! . .
Да подскочѫ, както съмъ си скачалъ,
Да потропна, както съмъ си тропалъ,
Да подвикнѫ горѣ на високо,
Да ме чуѭтъ долу на широко;
Да поведѫ отборъ млади момци
Сé левени, сè юнаци горци,
Че да видишъ тогасъ, бае, Иване,
Бае Иване, я! Кючукъ-Османе,
Какъ се биѭтъ вързи, бѣсни псета:
Ще се вбонѭтъ тѣсъ тука *дерета* . . .
Имамъ азп трима левенъ сина,
Три сокола, три люти аслана
И три внука — да сѫ живи, здрави —
Като орли, сиви, бѣло-глави,
Що се виѭтъ горѣ надъ Балкана
В' облацитѣ на връхъ надъ думана —
Идѫтъ сички наедно с' Алия,
Ще се биѭтъ тѣ като стихия,
Но азъ искамъ, и азъ да съмъ тука . . ."
Така Лако насърчи Ивана,
Дели-Ивана и Кючукъ-Османа . . .
Двамата го в' очитѣ гледахѫ,
А очи му вѫглѣни — лъщяхѫ
И думитѣ като звънъ звъняхѫ:
Душата имъ сладко веселяхѫ . . .

[1]) Черепишкия мънастирь.

[2]) Бучумишъ, мангуна, цволъ, цволига, бъдаранъ, кукута.

„Не си дѣдо ти още устарѣлъ,
Нито, дѣдѣ, пъкъ си още запрѣлъ,
Кътъ ти лъщжтъ тъй ясно очитѣ
И ти ичжтъ така хуратитѣ . . .
Много можешъ ти още да вършишъ,
Юнащини й сега да свършишъ,
До гдѣто е в' тебе тая душа
И снъга ти тъй те още слуша;
Като ходишъ тъй юнашки, пѣшки
Изъ Балкана в' таквисъ други тешки
И да карашъ по шесть тешки твари
И прѣзъ води и прѣзъ буйни гори,
И да носишъ така шишинето
На рамо си навредъ изъ дольето,
Можешъ, дѣдо, йоще да се биешъ,
Кжржалии и сега да триешъ . . .“
Тъй отвърна Помака на Лака,
На старня, Кременецъ, юнака:
Ареса му стария дилия,
На Османа лудата гидия . . .
Слѣдъ туй, Лако, стана и погледа —
Видѣ слънце — вече на обѣда
И захвана с' благи, леки думи,
Сладко-думни, стари рѣчи умни:
„Приказскитѣ за день се не свършжтъ,
Благи думи никакъ не довършжтъ:
Трѣба, момци, вече да се ходи,
Че дружина скоро ще ви доди,
А пъкъ ази вѣрно съмъ се врѣкълъ —
Далъ съмъ клетва — и съмъ се обрѣкълъ,
Тъсъ недѣля, безъ друго, да дон'сж
Тукъ в' Реселецъ азъ да ви принесж
До двадесеть, тѣжки, буйни твари
Палеръ баруть за вѣрни другари . . .
Хайде сега вий ме испратете
И до върха горѣ проводете,
Да не сбъркымъ пжтя, нѣйдѣ горѣ
В' кривинитѣ, че днеска у-зорѣ
Ги минахми твърдѣ бързоходомъ,
Кътъ слѣзвахми скоро плахогледомъ
В' тъмнината, рано в' мърчината,
Надъ Хърчане, горѣ надъ стѣната,
Догдѣ слѣзимъ долу в' пещерата . . .“
Дуръ издума старий дѣдо Лако,
Скочи Иванъ бърже съсъ Помако,
Кжтжритѣ скоро пригодйхж
И за изъ пжть ястье му турйхж:
Малко месо, прѣсно, уварено

И сирене мазно, посолено,
Прѣсна пита, чиста и прѣсѣна,
Плоска вино, до гуша налѣна.
Потеглихж пакъ трима назади
Прѣзъ урвитѣ, прѣзъ рутни грамади
Тамъ изъ Горникъ право прѣзъ гората,
Надъ Реселецъ горѣ подъ стѣната.
Излѣзохж долу край рѣката,
Край Хърчане, право при водата,
Уловихж утвждь кривиньето,
Излѣзохж горѣ на *тепето*[1]) —
На сжщата висока планина,
Дѣт' го срѣшна младата дружина.
„Стига толкосъ, дѣдо Лако дума,
Азъ намѣрвамъ сега вече друма:
Това царство отъ тука — е мое
Съсъ присое и с' тъмно усое;
Азъ отъ тука, вече жумишката,
Утивамъ ви вече в' планината.
Прощавайте, но скоро идете —
Пещерата юнашки върдете,
Сички момци добрѣ притъкмете,
„Али иде“, на сички рѣчете:
Юнашки ги, мжжки на сърчете“.
Простихж се горѣ на прѣвàла,
При острата тамо гòла скàла . . .
Дѣдо Лако тихомъ си замина,
Къмъ Кунино, за Долня Кремена,
А пъкъ Иванъ, двама съсъ Помака,
Уловихж на горѣ шумака —
Да излѣзжтъ горѣ на високо,
Да разгледжтъ долу на широко,
Да насърчжтъ младитѣ юнаци,
Българитѣ, върлитѣ Помаци.
И — да ли се долу не виднѣе
Кжржалия, нѣйдѣ да вилнѣе,
Дал' не гори долу нѣкой село:
Да го й пожаръ, съсъ дима, обзело[2]).

(Слѣдва).

---

[1]) Тепе тур. могила.

[2]) По дима на пожаритѣ се е познавало на кждѣ отивжтъ Кжржалии: гдѣто сж ударяли, тѣ сж палѣли вредъ селата и ги обирали.

Горникъ село надъ чомаковци на едно възвишено мѣсто. Половината му жители сѫ биле Помаци, а половината Христ. Българи. Помацитѣ сички се върнахѫ слѣдъ войната, но послѣ, нѣкои си продадохѫ имуществото и отидохѫ въ Турция. Срѣдъ селото има богатъ источникъ, който извира въ падината, срѣдъ една поляна. На Помацитѣ кѫщитѣ бѣхѫ около извора. Извора, който се каза въ бѣлѣжката, е *самодивски* т. е. има, споредъ повѣрието, *сайбия*, който го варди и по нѣкога го *спира да го чисти*, а това показва, че той е отъ *периодическитѣ* источници, каквито има на много мѣста въ врачанско, като, въ Камено-Поле — малкия источникъ срѣщо селото, при пустатѫ черква, дѣто е било старото село, при Габара и др. За този источникъ сѫ ми расказвали Горничани, че, когато се наберѫтъ черни облаци надъ планинитѣ и ще почне да гърми, отъ срѣшната страна, прѣзъ Искара, отъ по високия върхъ надъ с. Червенъ-брѣгъ, отъ върха, който се зъве *Биволица*, дѣто има тъкъвъ сѫщъ *Источникъ*, и римска крѣпость излѣгалъ сайбията и, като огненно повѣсмо, се спущалъ прѣзъ Искара и влѣзвалъ въ тѣхния Источникъ. Когото щѣлъ облака *да вали градъ* надъ тѣхната мѣра, сѫщия стопанинъ отъ Биволица пущалъ огненни стрѣли въ противния облакъ, раздѣлялъ го на двѣ и града ги заминувалъ. Щомъ му пуснялъ три стрѣли, които сѫ ударяли въ облака надъ селото имъ, кѫдѣ *Брѣске* (помашко село смѣсено съ Българи), надъ разваления мънастирь *Соколъ*, който е сѫществувалъ съ калугери до кѫржалиитѣ, а зданието на черквата му стои йоще —, раздѣлѣлъ облака и тѣ биле спасявани отъ градъ. Споредъ разказванието имъ, тѣ непомнѭтъ да ги е било градъ, когато околнитѣ мери често сѫ биле убивани. Отъ това село сѫ биле най вѣрнитѣ другари на Сирака — Българи и Помаци. Внуцитѣ имъ сѫ йоще живи и сѫ ни разказвали за биткитѣ и юнащинитѣ, както на Сирака, така и за своитѣ дѣди, съ кѫржалиитѣ: тѣ сѫ цѣли легенди.

Селямлѫкъ отъ тур. д. *селямъ* — поздравление, стая за приемвание на гости мусафири. Помацитѣ, като мохамедани си криѭтъ женитѣ и въ кѫщи, дѣто живѣѭтъ, не приемвѫтъ чузди мѫжие.

Крушумджия тур. отъ крушумъ — *олово*, който умѣе добрѣ да умѣрва съ крушума, който не си хвърля крушума на вѣтара — стрѣлецъ.

Нишанджия отъ тур. нишанъ — цѣль, стрѣлецъ, който ударя сѣкоги дѣто помѣри

Върже Хали, хала въ Западна България зовжтъ змѣйотѣ, стихиитѣ, талжсжмитѣ. Има повѣрие, че който е роденъ Сжббота, той види духовитѣ и има такива, които съ козлино или конско въже (тръсина), кьто се съблѣкжтъ голи могжтъ да свързвжтъ таласжмитѣ и халитѣ. Кога се засуши, за да югонятъ халитѣ, въ Зап. Бълг. нощемъ се събличжтъ голи и, съ лѣзни ръжни, мълчишкомъ, ходжтъ и ржгжтъ изъ плетищата, опитѣ и други мѣста, да изгонжтъ халитѣ, за да вали дъждъ. гава сѣкий се крие въ кжщи и, когото срѣшнжтъ, нѣмишкаго бижтъ, но никой нѣма право да се оплаква. Тѣзи гонили на халитѣ се избирятъ отъ селото съ знанието на старейнитѣ.

Уюнджия тур. — отъ *уюнъ*, искуство, хитрость, ловсть, който е искусенъ.

Кавгаджия тур. — отъ *кавга*, свада, карба, който се ажда.

Карезчия тур. — отъ *карезъ* мъсть, мъститель, който мъщава.

У яйцето, казватъ че е имало такива нишанджии, кои се улавяли на облогъ (басъ) да улучжтъ съ шишинето у яйто, турено на нѣкого на главата, безъ да поврѣджтъ человѣка.

Търнаклия — тур., отъ *търнъкъ*, некъть; има такива шки, на които на цѣвъта има нарочне направени такива бѣзи, като че ли е забивалъ нѣкой некътя си по тѣхъ. Цѣвитѣ ъ сж осморжби и сж тънки-дълги.

Глиганъ мжжкия на дивитѣ свине, дивия нерѣзъ, веръ, випирь.

Посатъ тур. — оржжие.

Кимеръ — тур. — сводъ, свода на камината.

Харелии пъстри, на вълни (талази) смѣсено желѣзо и рма и вито при обработванието.

Саия тур. — пѣша поща, пещь пощеръ който носи писа отъ единъ градъ въ другий. Тѣ сж носяли надъ колѣнѣтѣ звънчета и, като сж вървели, чували сж се отъ далечь. Саиникой не ги е закачалъ, както днесъ пощитѣ. Нѣкои сж биосвобождавани отъ данъка.

Бродилъ, газилъ прѣзъ брадоветѣ, отъ дѣто е останало

израженнето „той е прѣбродилъ свѣто и миро,“ т. е. ходилъ е много. Бродж значи и търсж, дирж, „едвамъ можахж да го избродыжтъ“ — едвамъ можахж да го издирыжтъ, но произлязва сѐ отъ бродъ.

Бревно, м. бревна, мость на нѣкоя малка рѣка или долъ, отъ нѣколко бревна (грѣди), наредени една до друга, по които минуватъ пѣши, а нѣгдѣ прѣвождатъ и коньe, но кола не могътъ да минувжтъ. Бревното се въве и *бръфь* (бръвь ж. р.) Види се, че такива мостове у старо врѣме, като е имало дебели бревна. сж се състояли отъ една грѣда — бревно и сега, ако и да се правыжтъ отъ по-вече бревна, пакъ се употрѣбява единственното число — бревно.

Соланъ — тур. — отъ *солъ* — лѣво, лѣвичаръ.

Колаксъзъ тур. отъ *коланъ* — *ухо* и отрицателното *съзъ* = безъ т. е. безъ уши, безухъ.

Джансъзъ тур. отъ *джанъ* — душа и съзъ = безъ т. е. бездушенъ, бездушничевъ; има два смисла и бездушенъ, лошавъ и слабъ — слабодушичевъ.

Смрадликарь, който бере смрадлика.

Хаванъ тур. чучура, стжпа, кутелъ, динка, дѣто чукатъ вьглѣна да правыжтъ отъ него баруть, барутчийница, фабрика за баруть. Такива хавани е имало въ онова врѣме на много мѣста, дѣто сж правяли изъ горитѣ баруть. Чуковитѣ на хавана ги е двигало вðдно колело, като тепавицата.

Радовень, Романъ, Ликъ, Криводолъ, Дерманци, Рибарково, Люти-Бродъ, Синьо-Бърдо сж села около Искара и между двата Искара.

Буюрунъ — тур. отъ буюрмакъ заповѣдати повелит. наклонение II лице м. ч. заповѣдайте.

Кусуръ тур., недостатъкъ, недоимъкъ.

Джеферъ тур. съ пъстра цѣвь сирма и желѣзо, седефени съ кондаци (приклади) нашерени съ *седефъ*, отъ медѣни чурупки.

Хърчане, рѣка която минува прѣзъ селото Камено-поле въ Врачанско и тѣче у дълбокъ жлебъ отъ варовити камении стѣни, та слѣзва у селото Реселецъ, което дѣли на двѣ махли като скача прѣзъ много водоскоци и най послѣ подъ селото се влива въ Искара. Въ неж има много вкусна риба, защото рѣката тече се по камъкъ.

Реселецъ — село, което е било смѣсено съ Помаци, х-

руско-турската война, но днесъ Помацитѣ ги нѣма вече: изселихѫ се. Това село сѫ го наричали раховскитѣ беeви и аги *Кючюкъ-Стамболъ* т. е. Малъкъ-Стамбулъ, Малъкъ Цариградъ и лѣтно врѣме, по жегитѣ, сѫ ходяли тамъ съ харемитѣ си, да си прѣминувѫтъ врѣмето, да се веселятъ, да ходѭтъ по ловъ въ околнитѣ гори и пещери и да се наядѫтъ съ вкусна, прѣсна хърчанска риба. Мѣстностьта на селото и околностьта му е неописуема. Като излѣзете на сѣверната страна, надъ селото, подъ високитѣ скали, на равнината, прѣдъ васъ, на югъ, истокъ и сѣверъ, се откривѫтъ такива великолѣпни картини, които не сѫ за исказвание, а надъ васъ се издигѫтъ гигантски колцитови отвѣстни стѣни, по които мѫтѭтъ хиляди диви гѫлѫби, и лѣтѭтъ като облаци, отъ стѣна, на стѣна и се чувѫтъ, като гугучѫтъ. Въ селото има нѣколко воденици и тепавици, а подъ него — изворъ съ бистра студена и, като прѣснякъ, сладка вода.

Долу има великолѣпни лѫки, въ които растѫтъ буйни мисири, проса и тютюни. Искара ручи и гласа му се от'еква въ стѣньето на много мѣста; срѣщо селото, на югъ, има наклонна буйна, зелена гора, която допира до самото село. Надъ селото, между жлеба на р. Хѫрчане, подъ голѣмитѣ стѣни, има единъ каменень, високъ островъ, на който на върха на скалата, има стара крѣпость, а отдолу цѣлата скала е куфа и образува голѣма пещера, въ която реселчани си запирѫтъ зимѣ стадата. Въ тъзи пещера сѫ си крили, въ много опасни случаи, дѣцата. За тая крѣпость разказвѫтъ, че ѭ вардила нѣкоя си мома Ресса, или Ресава, когато прѣвземали Турцитѣ и се държала много врѣме, догдѣ най послѣ, Турцитѣ узнали, отъ дѣ трѣба да се земне крѣпостьта и отъ тамъ нападнали и ѭ прѣвзели. Тѣ уловили едно момиче, което слѣзвало долу за вода и, като хванали да го пѣкѫтъ, то исказало тайния входъ изъ пещерата, изъ който се искачвали горѣ въ крѣпостьта и отъ тамъ Турцитѣ и влѣзли. Въ боя, Ресава паднала и Турцитѣ ѝ изгорили тѣлото. Въ прѣданията често се срѣщѫтъ градища, които се зовѫтъ илъ *моминъ-градъ*, или се разказва, че мома го е вардила при привземанието. Тѣзи прѣдания не сѫ случайни, ни-то пъкъ несъзнателни. Тѣ ни навождѫтъ на тъкава мисъль, че мѫжьето сѫ били въ войската, противу турскитѣ орди, а крѣпоститѣ сѫ ги вардяли момитѣ и женитѣ, дѣто сѫ биле събрани дѣцата и прѣстарелитѣ хора отъ околноститѣ въ замковитѣ. Интересно ще бѫде да се съберѫтъ сичкитѣ прѣдания за тѣзи

„момини градове“ въ единъ особенъ зборникъ. За момини градове разказвжтъ и турскитѣ прѣдания, които ги наричжтъ *кжзъ-хисаръ* т. е. момина крѣпость, както, напр, у Търново Кжзъ-хисарь и т. н.

Кунино е чисто българско село, край р. Искаръ въ зáвуя, дѣто се извива рѣката на истокъ и послѣ — на западъ къмъ Реселецъ. Това село до войната е било по-голѣмо, а послѣ много жители сж се изселили на долу въ равното Раховско поле, за пространна земя. И въ турско врѣме то е давало колонисти, които сж по Раховскитѣ села, като въ Бѣла-Слатина и др. Надъ селото се възвишавжтъ отвѣстни стѣни, издадени на истокъ като носъ, а горѣ, на върха имъ, има римска крѣпость. Отъ това мѣсто се видьтъ пространствата по течението на Искара, къмъ Дунава, до гдѣто око види; на югъ се види сичката котловина къмъ Балкана и Вратца, а на истокъ — гориститѣ мѣста прѣзъ Искара. Отъ тоя върхъ Сирака е разглѣдвалъ хубавината на цѣлата околность.

Тайфа тур. — дружина.

Гръдъ, гребенъ, грѣда, върхъ, гребнакь, било; върха на нѣкое възвишено мѣсто.

Джевре тур. — бѣлъ ржченикъ, обржсъ, кърпа, пошъ.

Пюскюллия тур. (?), китка, пашкуль (на мисиря китката, косата, пюскюля).

Кяршилжкъ тур. отъ *кярши,* срѣща, срѣщната страна, огнилото срѣщу крѣмъка, което пуща искри и запаля барутя на азлжка (фалята), който е подъ него.

Азлъкъ тур. отъ *агъз* уста — устата на фалята, дѣто е насипанъ барутя на тавата.

Чокмаклжкъ тур. отъ *чокмакъ,* огнило; пѣтела, който държи кремъка.

Бръске — село между Реселецъ и Горникъ, смѣсено съ Помаци, на възвишенностьта. Забѣлѣжително е съ своята пропасть въ канарата, въ която пада водата и гърми силно, а послѣ долу чакъ изтича изъ стѣната. *Бръсчани* отъ Брѣске.

Кременчани отъ с. Кремена въ Вратчанско. Има двѣ Кремени, Горня и Долня Кремена; дѣдо Лако е билъ отъ Долня Кремена.

Сминдулъ — дивъ тилъ, тилецъ, миродия, единъ видъ звѣздѣль, който дава чушки и мирише приятно; расте дивъ изъ ливадитѣ, отъ дѣто го бержтъ, догдѣ е зеленъ, затрупвжтъ

го съ горѣщъ хлѣбъ, кога извадѭтъ хлѣба изъ пѣщьта, да се запари; послѣ го изсушаватъ и го стриватъ на дребно, та го смѣсватъ съ соль, да топѭтъ, или го турватъ въ ястие. Има и питоменъ сминдулъ — *тилъ*, който се сѣе изъ градинитѣ сѐ за сѫщата работа.

Бабина душица, мащирка, рибя миродия.

Джумбишътъ, — веселие.

Костелево, село въ Вратчанско, подъ високитѣ стѣни на южната страна на Веслецъ. Надъ него, на високитѣ стѣни, има укрѣпления, за които казватъ, че се звали *Костенъ градъ* и ужъ се простиралъ чакъ до Чомаковци, което е нѣколко часа растояние на Истокъ, по грѣбена, а това показва, че по сичкия гребенъ въ римско врѣме е имало крѣпости, които сѫ браняли отъ къмъ Раховското поле.

Чомаковци село на лѣвия брѣгъ на Искара, смѣсено съ Българи и Помаци. Било силна римска крѣпость, която е вардяла Искара и пѫтя, който отива за Луковитъ, къмъ Панигата. Крѣпостьта е сѫществувала до 1828 г., отъ която Турцитѣ сѫ се сражавали противуРуситѣ. Стѣнитѣ на крѣпостьта се познаватъ йоще, а особенно къмъ югъ и къмъ рѣката. Тука е имало великолѣпни римски здания, отъ които дѣланитѣ камъни и колонитѣ се виждѫтъ и сега. Въ единъ дворъ, въ 1881 год. ископахѫ едно голѣмо основание отъ единъ храмъ и извадихѫ една цѣла великолѣпна колона, отъ бѣлъ камъкъ, дълга нѣколко метра. Камъка ѝ показва, че е сѣчена нѣйдѣ кѫдѣ Горникъ. Тя и сега още трѣба да е на мѣстото си. Тука, да се направѭтъ раскопки, ще се намѣрѭтъ още древности, защото калето е много насипано и върху насипа е днешното село.

ЗАПИСКИ ОТЪ МЪРТВИЙ ДОМЪ*).

Романъ въ двѣ части отъ Ф. М. Достоевский.

(Прѣвелъ отъ русски: Г. А. Миндовъ).

VII.

Нови познайнства. — Петровъ.

Но врѣмето вървѣше, и азъ полегка-легка захванахъ да навиквамъ. Отъ день на день се по-малко и по-малко ме смущавахѫ обикновеннитѣ явления на новия ми животъ. Произшествията, реда, хората — всичко това нѣкакъ обръгна на очитѣ ми. Да се примирѭ съ този животъ ми бѣше невъзможно, но да го признаѭ за свършенъ фактъ отдавна вече бѣше врѣме. Всичкитѣ недоразумѣния, които останахѫ още въ мене, азъ ги затаихъ колкото се може по-дълбоко вѫтрѣ въ себе. Азъ вече не се скитахъ изъ тъмницата като загубенъ и не изказвахъ наявѣ тѫгата си. Дивитѣ любопитни погледи на каторжницитѣ вече не се спирахѫ тъй често на мене, не ме прѣслѣдвахѫ съ такава прѣсторна нахалность. Види се и тѣ тъй сѫщо бѣхѫ навикнѫли съ мене, за което азъ бѣхъ твърдѣ благодаренъ. По затвора азъ се разхождахъ като у дома си, знаехъ си мѣстото на одроветѣ и дори, както се види, навикнахъ на такива нѣща, къмъ които и не мислѣхъ въ живота си да навикнѫ. Редовно всѣка недѣля ходѣхъ да ми брѫснатъ половината глава. Всѣка сѫббота, слѣдъ свършванье на работитѣ, насъ ни викахѫ за това по редъ отъ затвора въ кордегардията (който останеше необръснатъ, вече самъ-си отговаряше за това), и тамъ баталйони бербери ни сапунисвахѫ съ студена вода главитѣ и немилостиво ги стържехѫ съ най-тѫпи бръсничи, тъй щото чакъ сега ме побиватъ студени трѫпки по снагата, като си спомнямъ за това жестоко мѫчение. Впрочемъ, скоро се намѣри цѣръ: Акимъ Акимичъ ми указа единъ арестантинъ, отъ военния разрядъ, който за ед

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. VIII и IX.

копѣйка бръснѣше съ свой бръсничъ всѣкиго и съ това се занимаваше. Мнозина отъ затворницитѣ ходѣхѫ при него, за да се отървѫтъ отъ правителственнитѣ бербери, а между това хората не бѣхѫ изнѣжени. Нашия арестантинъ-берберъ наричахѫ *майоръ*, — защо — не знамъ, и по какво той мязаше на майора — тъй сѫщо не могѫ до кажѫ. Сега, като пишѫ това, тъй и си прѣдставлявамъ този майоръ, високъ, сухъ и мълчаливъ човѣкъ, доста глупавичъкъ, вѣчно вдѫлбоченъ въ своето зинятие и безъ-друго съ ременъ на рѫка, на който той деннонощно точеше своя до нѣмай-кѫдѣ источенъ бръсничъ, и, чини ми се, че цѣлъ се прѣхласваше въ това занятие, като го считаше, очевидно, за назначение на живота си. И наистина той биваше крайно зарадванъ, когато бръснича му бѣше добъръ и когато нѣкой додеше при него да се бръсне: имаше топла сапунена вода, рѫка легка, бръснение мегко, като кадифе. Той видимо се наслаждаваше и се гордѣеше съ искуството си и небрежно земаше спечелената копѣйка, сякашъ и наистина работата бѣше въ искуството, а не въ копѣйката. Видѣлъ и патилъ А-въ отъ нашия плацъ-майоръ, когато при набѣдяванието на затворницитѣ, бѣ спомѣналъ веднажъ името на нашия тъминченъ бръснаръ и непрѣдпазливо бѣ го нарѣкълъ *майоръ*. Плацъ-майора се разлютилъ и се докачилъ до крайня стъпень. „А знаешъ ли ти, бе подлецъ, какво нѣщо е майоръ!“ крѣщеше той съ пѣна на устата си, като се расправяше по своему съ А-въ: — „разбирашъ ли ти, какво нѣщо е майоръ! Единъ нищо и никакъвъ подлецъ каторжникъ, и смѣешъ да ми го наричашъ майоръ, прѣдъ очитѣ ми, въ мое присѫтствие!..“ Само А-въ можеше да търпи подобенъ человѣкъ.

И още отъ първия день на живота ми въ затвора, азъ вече захванахъ да мечтаѭ за свобода. Любимо занятие ми стана — да мислѭ: кога ще се свършатъ затворническитѣ ми години, като си крояхъ хиледи различни планове за въ бѫдѫще. Азъ дори и неможехъ за нищо друго да мислѭ другояче, и азъ съмь увѣренъ, че тъй постѫпва всѣки, който е лишенъ на срокъ отъ свобода. Не знаѭ, мислѣхѫ ли, смѣтахѫ ли каторжницитѣ тъй, както азъ, но чудното легкомислие на надѣждитѣ имъ ме порази още отъ първи пѫть. Надѣждата на затворения, на лишения отъ свобода е съвсѣмъ друга, отъ колкото надѣждата на човѣкъ, който живѣе на свобода. Свободний човѣкъ, разбира се, се надѣва (напримѣръ, или, че ще се промѣни сѫд-

бата му, или че ще се испълни нѣкакво прѣдприятие), но той живѣе, той дѣйствува; сѫщинский животъ го увлича въ крѫговращението си напълно. Друго е за затворения. И тука, разбира се, има животъ, — затворнически, каторженъ; но който каторжникъ и да е и на какъвто срокъ и да е заточенъ, той рѣшително, инстинктивно, не може да приемне сѫдбата си за нѣщо положително, свършено, за часть отъ дѣйствителния животъ. Всѣки каторжникъ чувствува, че той не е *у дома си*, а сякашъ че е на гостие. На двайсетьтѣ години той гледа като на двѣ и е напълно увѣренъ, че и на петдесеть и петьтѣ си години, когато излѣзе отъ затвора, той ще бѫде сѐ-пакъ такъвъ юнакъ, както е и сега на трийсеть и петьтѣ. — „Ще поживѣемъ още!“ мисли си той, и съ твърдость испъжда отъ себе си всичкитѣ си съмнѣния и другитѣ си ненавистни мисли. Дори и заточенитѣ до животъ, отъ особенното отдѣление, и тѣ се надѣвахѫ по нѣкога, че нѣма-нѣма, а отеднѫжъ гледашь дошло отъ Петербургъ разрѣшение: „да се испратятъ въ Нерчинскъ, въ рудницитѣ, и да имъ се назначѫтъ срокове.“ Тогава прѣкрасно: първо, за Нерчинскъ трѣбва, кажи, половинъ година да вървишь, а пъкъ съ дружина да вървишь кѫдѣ е пó-хубаво спрямо затвора! А подирѣ ще свършишь въ Нерчинскъ срока си, и тогава . . . И по нѣкога тъй си смѣта дори и нѣкой старъ побѣлѣлъ човѣкъ!

Въ Тоболскъ азъ видѣхъ приковани у зидъ. Сѣди затворника вързанъ въ синджиръ, около три аршина дългъ; при него му е и леглото. Приковали сѫ го заради нѣщо страшно, извънредно, което е извършено тука, въ Сибиръ. Сѣдѫтъ заковани по петь години, сѣдѫтъ и по десеть. Повечето сѫ разбойници. Едного само азъ видѣхъ между тѣхъ, сѣкашь че бѣше дворянинъ. Говорѣше кратко, като че пелтечеше; усмихваше се сладичко. Той ни показваше веригата си, показваше ни какъ е пó-удобно да се ляга на леглото. Кой го знае каква ли е стока билъ! Всички тѣ изобщо кротко се държахѫ и, ти се струваше, че сѫ се свикнѫли вече съ положението си, а между това всѣки силно искаше, щото пó-скоро да свърши срока си. И защо ли, да го попиташъ? А ето защо: ще излѣзе той тогава отъ задушливата, смрадна и влажна стая, която е съ низки тухлеви сводове и ще се поразходи по двора на тъмницата и . . . и повече нищо. Вънъ отъ оградата вече нѣма да го пуснатъ никога. Той самичъкъ знае, че освободенитѣ отъ синджиря вѣч-

но вече се държжтъ въ затвора, до самата имъ смъртъ, и въ окови. Той това знае и, при всичко това, се́-пакъ страшно му се иска да свърши по́-скоро верижния си срокъ. Та и безъ това желание можа̀лъ ли би той да прѣкара петь или шесть години на верига, да не умрѣ или да не полудѣе? И кой ли още би се рѣшилъ да сѣди?

Азъ чувствувахъ, че работата можеше да ме спаси, да ми укрѣпи здравието, тѣлото. Постоянното душевно безспокойство, нервното раздражение, задушливия въздухъ на казармата можехж да ме съсипжтъ съвсѣмъ. Ако бждж по́-често на чистъ въздухъ, ако всѣки день се уморявамъ, ако навиквамъ да носьж тяжести — то, поне, азъ ще се спасьж, — мислѣхъ си — ще се поусильж, ще излѣзьж здравъ бодръ, якъ, не старъ. И азъ се не излъгахъ: работата и движението ми станахж твърдѣ полезни. Азъ съ страхъ гледахъ на едного отъ другаритѣ си (дворянинъ), какъ той се топѣше въ затвора като свѣщь. Той постжпи заедно съ мене, още младъ, хубавецъ, бодръ, а излѣзе полусъсипанъ, побѣлѣлъ, безъ крака, съ болни гжрди. Не, мислѣхъ си азъ, като го гледахъ: азъ искамъ да живѣьж и ще живѣьж. Но затова пъкъ и често патяхъ азъ най-напрѣдъ отъ затворницитѣ за желанието си да работя и дълго врѣме тѣ ме оскърбявахж и ми се подигравахж. Но азъ не гледахъ на никого и надраго сърдце отивахъ на работа, напримѣръ, макаръ дори и да горьж и да тълчж алчия, — една отъ първитѣ работи, на които азъ се научихъ. Тя бѣ легка работа. Инженерното началство, колкото можеше, се показваше готово да облегчи работата на дворянитѣ, което, впрочемъ, не бѣ никакъ отстжпка, а само справедливость. И наистина чудно би било да се иска отъ човѣкъ, наполвина по́-слабъ и който никога не е вършилъ физическа работа, сжщия урокъ, който се даваше да го извърши единъ истински работникъ. Нъ това снисхождание не се правѣше винаги, а когато се испълняваше, то нѣкакъ като че крадешката; за това строго наблюдавахж отъ страни. Много пжти се случваше да вършимъ тежки работи, и тогава, разбира се, дворянитѣ теглѣхж два пжти повече отъ другитѣ работници. За алчията назначавахж около трима-четирма души, старци или слаби хора, а-че и насъ въ това число, разбира се; а освенъ тѣхъ пращахж и единъ добръ работникъ, който знаеше тъзи работа. Обикновенню ходѣше се́ единъ и сжщи, нѣколко години наредъ, Алмазовъ, навжсенъ, мургавъ и сухъ, вече не младъ

човѣкъ, несъобщителенъ, придирливъ. Той дълбоко ни прѣзираше. Впрочемъ, той не обичаше много да приказва, дори и го мързеше да ни гълчи. Избата, въ която горѣхме и тълчахме алчията се намираше на осамния стръменъ брѣгъ на рѣката, Зимѣ, въ мъгляви дни, особенно отегчително бѣше да гледашъ на рѣката, на срѣщния, далеченъ брѣгъ. Нѣщо тѫжно, което ти свиваше сърдцето, имаше въ този дивъ и пустиненъ пейзажъ. Но, кажи, още пò-тежко бѣше, когато на безкрайното бѣло, снѣжно покривало грѣеше ясното слънце; тъй и ти се искаше да хвръкнешъ нѣйдѣ въ това широко равно поле, което се захващаше отъ другия брѣгъ и се растилаше далечъ на югъ непрѣкѫснѫто, на хиляди версти. Алмазовъ обикновенно мълчешката и навѫсено почноваше да работи; ний сѣкашъ се срамувахме, дѣто неможахме както трѣбва да му помогнемъ, а той нарочно свършваше всичката работа самичъкъ, нарочно не искаше отъ насъ никаква помощъ, като че ли само и само да почувствуваме всичката си вина прѣдъ него и да се наказваме отъ собственната си безполезность. А всичката му работа бѣше да опалишъ пещьта и да обжижешъ турената въ нея алчия, която ний сами му донасяхме. На другия день, когато вече алчията добрѣ се обжижѣше, захващахме пакъ да ѭ изнасяме отъ пещьта. Всѣкий отъ насъ земаше по единъ тежъкъ дървенъ чукъ, туряше си алчия въ едно особенно сѫндѫче и захващаше да ѭ чука. Това бѣше една много хувава работа. Крѣхката алчия бърже се обръщаше въ бѣло блѣстяще брашно, до толкозъ лесно, до толкозъ добрѣ се сдребняваше. Ний чукахме съ едни тежки чукове и дигахме такъвъ трясъкъ, щото и намъ ни бѣше драго. И се уморявахме ний, най-сѣтнѣ, и легко ни ставаше, въ сѫщо врѣме; странитѣ ни се зачервеняваха, кръвьта бликаше пò-бърже. Тогазъ нá и Алмазовъ захващаше да ни гледа пò-снисходително, тъй както гледатъ на малки дѣца; пò-снисходително испушваше и лулата си, но сé-пакъ не можеше да не ни мъмре, когато се случеше да заприказва. Впрочемъ, и съ всички той бѣше такъвъ, а въ сѫщность, чини ми се, бѣше добъръ человѣкъ.

Друга работа, на която ме пращаха, бѣше — да въртѭ струга въ занаятчийницата. Колелото бѣше голѣмо, тежко. Трѣбваше доста сила да го въртишь, особенно когато стругаря (отъ инженернитѣ мастори) стружѣше или пармаклѫци, или крака за голѣма маса, или нѣщо подобно за правителственни мобили на нѣкой чиновникъ, за което се турваше, кажи, цѣла

среда на струга. Въ такъвъ случай единъ само не можеше да върти колелото, та се пращахѫ обикновенно двама, — мене и още едного дворянина, Б. Тъй, щото, тъзи работа въ продължение на нѣколко години само ний ѭ вършихме, ако се случваше нѣщо да се стружи. Б. бѣше слабъ, болнавъ човѣкъ, още младъ и страдаеше отъ гѫрдоболъ. Той бѣше дошълъ въ затвора една година прѣдъ мене, заедно съ двама други свои другари, — единъ старецъ, който прѣзъ всичкия си затворнически животъ денонощно се молѣше Богу (за което много го уважавахѫ арестантитѣ) и който умрѣ въ мое врѣме, а другия бѣше още твърдѣ младъ човѣкъ, бодъръ, руменъ, силенъ, смѣлъ, който отъ половината пѫть, около седъмстотинъ версти, е носѣлъ Б. на рѫцѣ. Трѣбваше да видишь само приятелството имъ. Б. бѣше човѣкъ съ прѣкрасно образование, благороденъ, съ великодушенъ характеръ, но поврѣденъ и раздражителенъ отъ болѣстьта. Ний заедно съ него въртѣхме колелото, и това даже ни забавляваше. Тъзи работа ме караше да правѭ прѣвъсходно движение.

Особенно тъй сѫщо азъ обичахъ да ринѭ снѣга, зимѣ, обикновенно слѣдъ силнитѣ виелици, които се случвахѫ много пѫти. Често се случватъ такива виелици, които се продължаватъ цѣлъ день и цѣла нощь, тъй щото натрупватъ много снѣгъ при кѫщята, а много пѫти и съвсѣмъ ги засипватъ. Тогава, като прѣстане бурята и като грѣйне слънце, изваждахѫ ни на цѣли тайфи, а по нѣкога и всички затворници — да расчистваме снѣжнитѣ прѣспи отъ правителственнитѣ здания. Всѣкиму се даваше по една лопата, а на всички заедно — урокъ, по нѣкой пѫть до толкова голѣмъ, щото чудно бѣше да си помислишь, какъ можеше да се свърши той, но всички съ задружни сили се залавяхѫ за работа. Рофкий, токо-що слегнѫтъ и легко корѣсълъ отъ горѣ снѣгъ, лесно се загрѣбваше съ лопатата на прѣголѣми буци, и се разхвърляше наоколо, като се обрѫщаше още въ въздуха въ блестящъ прахъ. Лопатата тъй и се врѣзваше въ бѣлата, снѣжна масса, по която весело си играяхѫ слънчевитѣ лучи. Арестантитѣ тукорѣчи винаги вършѣхѫ тъзи работа съ охота. Чистий зименъ въздухъ, движението ги възбуждахѫ. Всички ставахѫ весели; чуваше се смѣхъ, глъчка, шеги. Захващахѫ да се биѭтъ съ снѣжни топки, което, разбира се, на часа възбуждаше негодуванне въ

благоразумнитѣ и недоволнитѣ отъ смѣха и веселостьта, и всеобщото увлечение обикновенно се свършваше съ псувни.

Полека-лека азъ захванахъ да распространявамъ и кржга на своето познайнство. Впрочемъ, самъ азъ и не мислѣхъ за познайнства: азъ се още бѣхъ неспокоенъ, мрачень и недовѣрливъ. Познайнствата ми се захванахж отъ само себе-си. Най-първо зе да ме посѣщава арестантинътъ Петровъ. Азъ говорж *да ме посѣщава* и особенно налягамъ на тъзи дума. Петровъ живѣеше въ особенното отдѣление и въ най далечната отъ мене казарма. Никакви свръзки между насъ, както се види, не можеше да има; тъй сжщо не можеше да има и нищо общо, както и нѣмаше. А между това, въ това първо врѣме Петровъ като че ли за длъжность го считаше да ме обикаля токурѣчи всѣки день или пъкъ да ме спира въ свободно врѣме, слѣдъ свършека на работитѣ, когато азъ се разхождахъ задъ казармитѣ, колкото се може, най-далече отъ всички очи. Менѣ отъ най-напрѣдъ ми бѣше неприятно това. Но той нѣкакъ тъй умѣеше да направи, щото скоро посѣщенията му зехж да ме развличатъ, при всичко, че той не бѣше особенно съобщителенъ и приказливъ човѣкъ. На видъ той не бѣше високъ, имаше силно тѣлосложение, бѣше пъргавъ, подвиженъ, съ доста приятно лице, блѣденъ, съ широки ябълчици, съ смѣлъ погледъ, съ бѣли, ситни и чести зжби, и който винаги имаше въ устата подъ долнята си устна дребенъ тютюнъ. Мнозина арестанти имахж обичай да турятъ подъ долнята си устна тютюнъ. Той изглеждаше по-младъ, отъ колкото бѣше. Имаше около четиресеть години, а като го гледашъ, ще кажешъ, че е не повече отъ трийсеть. Говорѣше той съ мене винаги доста свободно, отнасяше се като съ равенъ на себе си, то есть твърдѣ порядочно и деликатно. Ако забѣлѣжеше, напримѣръ, че азъ търсж осамотение, то, като поприказваше съ мене около двѣ минути, начаса ме оставяше и всѣки пжть ми благодарѣше за показаното му внимание, което, разбира се, той не правѣше никога и съ никого отъ всичкитѣ други арестанти. Любопитното е, че такива отношения се продължавахж между насъ не само въ първитѣ дни, но и въ продължение на нѣколко години наредъ и токурѣчи никога не ставахж по-близки, макаръ че и дѣйствително да ми бѣше прѣданъ. Азъ дори и сега немогж да си разяснж: що е искалъ той именно отъ мене, кое го е карало да иди всѣки день при мене? Макаръ и да му се случваше да

краде отъ мене послѣ, но той крадѣше нѣкакъ ненадѣйно; пари отъ мене токурѣчи никога не ми искаше, слѣдователно той дохождаше не за пари или за нѣкакъвъ другъ интересъ.

Незнамъ тъй сѫщо защо, но менъ винаги ми се чинѣше, че той сякашъ че съвсѣмъ не живѣеше съ мене въ затвора, а нѣйдѣ далечъ, въ друга кѫща, въ града, и посѣщаваше затвора само мимоходомъ, да узнай новини, да ме види, да погледне какъ ний всички живѣемъ. Винаги той за нѣйдѣ бързаше, сякашь нѣйдѣ нѣкого оставилъ и тамъ го чакатъ, сякашь нѣйдѣ нѣщо недовършилъ. А между това, струваше ти се, като че и не съвсѣмъ се безспокоеше. Погледа му тъй сѫщо бѣше нѣкакъ чуденъ: втренченъ, до нѣйдѣ смѣлъ и насмѣшливъ, но гледаше нѣкакъ далечъ, прѣзъ прѣдметъ; сякашь задъ прѣдмѣта, който се намираше отпрѣдѣ му, той искаше да види другъ нѣкакъвъ, по-далеченъ. Това му придаваше единъ разсѣянъ видъ. Азъ нарочно гледахъ по нѣкой пѫть: кѫдѣ ще отиде, като излѣзе отъ мене Петровъ? Гдѣ тъй го чакатъ? Но, като се отдѣлѣше отъ мене, той бържешката се опѫтваше нѣйдѣ или за въ казармата, или за въ готварницата, сѣдаше при нѣкой арестанти, които се разговарятъ, слушаше ги внимателно, по нѣкога и самичъкъ се вмѣсваше въ разговора имъ, дори и твърдѣ разпалено, а подиръ отеднѫжъ нѣкакъ ще прѣкъсне и ще замълчи. Но и когато говорѣше, и когато сѣдѣше мълчешката, се́ ти се струваше, че той само тъй, мимоходомъ, че тамъ нѣйдѣ си има работа и го чакатъ. Най-чудното бѣ това, че той никога никаква работа нѣмаше; живѣеше безъ всѣкакво занятие (освенъ, разбира се, правителственнитѣ работи). Занаятъ никакъвъ не знаеше, па и пари той никога нѣмаше. Но той и за пари малко се кахѫрѣше. И за какво ли говорѣше съ мене? Разговорътъ му тъй сѫщо бѣше чуденъ, както и той самъ си. Зарне ли, напримѣръ, че азъ се разхождамъ нѣйдѣ задъ казармитѣ самичъкъ, той начаса ще се обърне и ще доде при мене. Той вървѣше винаги бърже, възвиваше се винаги изведнѫжъ. Додеше ли при тебе полегка, струваше ти се, че се е завтекѫлъ.

— Добъръ день!

— Добъръ день.

— Да не би да ви побъркахъ?

— Не.

— Азъ искахъ да ви попитамъ за Наполеонъ. Нали

той е роднина на онзи, дѣто бѣше въ дванайсетата година? (Петровъ бѣше „кантонистъ“ и грамотенъ).

— Роднина е.

— Какъвъ е той, казватъ, президентъ?

Питаше той винаги бърже, прѣкъснѫто, сякашь че му трѣбваше, колкото се може, пò-скоро да узнае за нѣщо. Сякашь че той правяше справка за нѣкое много важно дѣло, което не търпѣше ни най-малко отлагание.

Азъ му обяснихъ, какъвъ е той президентъ, и притурихъ, че, може би, скоро и императоръ ще стане.

— Какъ тъй?

Азъ му обяснихъ и това, колкото се можеше пò-разбранно. Петровъ внимателно слушаше, разбираше добрѣ и съобразяваше бърже, дори и нѣкакъ ухото бѣше си наклонилъ къмъ мене.

— Хи. . . А-бе, Александръ Петровичъ, азъ искахъ да ви попитамъ: истина ли, казватъ, че има такива маймуни, които достигатъ колкото единъ най-високъ човѣкъ, и иматъ рѫцѣ чакъ до петитѣ си?

— Да, има такива.

— Какви сѫ тѣ?

Азъ му обяснихъ, колкото знаехъ, и това.

— Ами дѣ живѣѭтъ тѣ?

— Въ горѣщитѣ страни. На островъ Суматра има.

— Туй да не е въ Америка? Ами какъ е това, казватъ, че ужъ тамъ хората ходѭтъ надолу съ главитѣ?

— Не надолу съ главитѣ. Вий, вѣроятно, за антиподитѣ питате. — Азъ му обяснихъ какво нѣщо е Америка и, колкото се може, какво нѣщо сѫ антиподи. Той слушаше тъй внимателно, като че ли нарочно бѣ дошелъ само за едни антиподи.

— А-а! А-бе азъ миналата година за графиня Лавалеръ четохъ, Арефйевъ ми донесе една книжка отъ адютантина. Туй всичкото истина ли е, или само тъй -- измислено? Съчинение на Дюма.

— Разбира се, че е измислено.

— Сбогомъ, тогава. Благодарѭ ви.

И Петровъ се изгубваше, и въ сѫщность ний винаги съ него токурѣчи за подобни нѣща говорѣхме.

Азъ зехъ да распитвамъ за него. М., като узна за това познайнство, дори и ме съвѣтваше да се прѣдпазвамъ. Той

ми каза, че мнозина отъ арестантитѣ му сж вселявали ужасъ, особенно отъ най-напрѣдъ, отъ първитѣ дни на затвора му, но никой отъ тѣхъ, нито дори и Газинъ, не сж му направили такова страшно впечатлѣние, както тозъ Петровъ.

— Той е най-рѣшителния, най-безстрашния отъ всички каторжници, ми говорѣше М. — Той е способенъ на всичко; той прѣдъ нищо нѣма да се спре, ако му скимне за нѣщо. Той и васъ ще ви заколи, ако му доде на умъ, тъй, за нищо и за никакво, нѣма даже и да се намръщи, нито пъкъ да се разкае билемъ. Азъ мислж, че той не е и съ всичкий си умъ.

Тѣзи думи силно ме заинтересувахж. Но М. нѣкакъ не можеше да ми обясни, защо така му се струваше. И чудно нѣщо: нѣколко години на редъ азъ се познавахъ съ Петрова, токурѣчи ката день говорѣхъ съ него; прѣзъ всичкото врѣме той бѣше искренно привързанъ къмъ мене (макаръ и рѣшително да не знамъ защо), — и прѣзъ всичкитѣ тѣзи нѣколко години, макаръ че той и живѣеше въ затвора благоразумно и положително нищо ужасно не извърши, но азъ всѣки пжть, като го гледахъ и като приказвахъ съ него, увѣрявахъ се, че М. бѣше правъ и че Петровъ е, може би, най-рѣшителния, най-безстрашния човѣкъ, който не знаеше надъ себе-си никакво принуждение. Защо така ми се показваше, — тъй сжщо азъ не могж да си обяснж.

Ще забѣлѣжж, впрочемъ, че тозъ Петровъ бѣше онзи самий, който искаше да убие плацъ-майора, когато го повикахж да го накажжтъ и когато майора „се спаси съ чудо,“ както казвахж отъ сѣтнѣ арестантитѣ, — като си отиде прѣдъ самата минута на наказанието. Другъ пжть пъкъ, още прѣди заточаванието му, случило се, че полковника го ударилъ въ врѣме на учение. Вѣроятно и много пжти прѣдъ това сж го били; но тозъ пжть той не щѣлъ да прѣтърпи и проболъ полковника си явно, посрѣдъ бѣлъ день, прѣдъ цѣлъ фронтъ. Впрочемъ, азъ не знамъ подробно всичката му история; той никога не ми іж разсказа. Разбира се, че това бѣше само избухвания на натурата му, която по нѣкога изведнжжъ се показваше цѣла-цѣлиничка. Но при всичко това, тѣзи избухвания бѣхж твърдѣ рѣдки въ него. Той наистина бѣше благоразуменъ и дори смиренъ. Въ него се таѣхж даже силни и буйни страсти; но распаленитѣ вжглища бѣхж постоянно покрити съ пепель и горѣхж полегка. Нито сѣнка отъ самохвалство или щеславие азъ никога не забѣлѣзахъ въ него, както напр., въ другитѣ. Той

се караше много нарѣдко, затова и съ никого пъкъ нѣмаше голѣмо приятелство, освенъ, може би, само съ единъ Сироткинъ, та и то ако само му дотрѣбваше нѣкога. Веднѫжъ, обаче, азъ видѣхъ какъ той сериозно се разсърди. Не знамъ какво, нѣщо не му давахѫ; бѣхѫ го излъгали. Съ него се прѣпираше единъ силенъ, високъ, зълъ арестантинъ, който обичаше да докача и да се подиграва съ хората и който никакъ не бѣше страшливъ. Той се казваше Василий Антоновъ и бѣше отъ граждански разрядъ. Тѣ вече дълго врѣме крѣщѣхѫ и азъ мислѣхъ, че работата ще се свърши само съ тупаници, защото Петровъ, макаръ и твърдѣ нарѣдко, но по нѣкога псуваше и се биеше. както и най-послѣдний каторжникъ. Но тозъ пѫть се случи друго: Петровъ, отведнѫжъ поблѣднѣ, устнитѣ му посинѣхѫ и затреперахѫ; захвана бавно да диша. Той стана отъ мѣстото си и полегка, твърдѣ полегка, безъ да се чуй, съ боси крака (той лѣтѣ много обичаше да ходи босъ) се приближи до Антонова. Веднага, пълната съ крѣсъкъ и съ шумъ казарма утихна; и муха не се чуеше. Всички чакахѫ какво ще стане. Антоновъ скочи на срѣща му; като восъкъ той стана . . . Азъ не можахъ да истърпѭ и излѣзохъ изъ казармата. Азъ чакахъ, че прѣди още да слѣзѫ отъ стѫпалата, ще чуѭ викъ на закланъ человѣкъ. Но и тозъ пѫть работата се свърши съ нищо; прѣди още Петровъ да наближи Антонова, тозъ послѣдний мълчешката и по-скоро му хвърли нѣщото, за което се прѣпирахѫ. (Работата бѣше за едни най-нищожни парцали, за едни навуща). Разбира се, че слѣдъ двѣ минути Антоновъ се́-пакъ го испсува малко, колкото да му бѫде чиста съвѣстьта и отъ приличие, за да покаже, че той не се е оплашилъ ягката. Но на псувнята Петровъ не обърна никакво внимание, дори и не отговори: работата не бѣше въ псувнята, а въ това, дѣто спечели; той остана твърдѣ задоволенъ и си зе парцалитѣ. Слѣдъ четвертъ часъ той вече се скиташе по затвора, както и по-напрѣдъ, съвършенно празенъ и като че ли търсѣше да намѣри гдѣ ще заприказватъ за нѣщо по-любипитно, тъй щото и той самичъкъ да си вѣвре тамъ гагата и да послуша. Тъй ти се струваше, че отъ всичко се интересува, но незнамъ какъ се случваше, че къмъ всичко повече пѫти оставаше равнодушенъ и само токутъй се луташе на-самъ на-тамъ по затвора безъ работа. Той можеше тъй сѫщо да се сравни съ нѣкой якгъ и силенъ работникъ, отъ който ще заплаче работата, но комуто за сега не

даватъ работа, тъй щото той въ очакване сѣди и си играе съ малкитѣ дѣца. Азъ не разбирахъ тъй сѫщо, защо той живѣе въ затвора, защо не бѣга? Ако би у него да се явѣше силно желание да избѣга, то той нѣмаше и да се замисли. Надъ такива хора, като Петровъ, разсѫдъка само до тогава владѣе до като тѣ нѣщо не поискатъ. Щомъ еднѫжъ поискатъ, то вече никакви прѣчки не сѫ въ състояние да спрѫтъ тѣхното желание. И азъ съмъ увѣренъ, че той можеше много искусно да побѣгне, можеше да измами всички, по цѣла недѣля можеше да сѣди безъ хлѣбъ нѣйдѣ въ гората или въ рѣчния трасталакъ. Но вижда се, че още не му е хрумнѫла тъзи мисъль и не е поискалъ това *напълно*. Здраво разсѫждение, особенъ здравъ смисълъ азъ никога не съмь забѣлѣзвалъ въ него. Тѣзи хора така и се раждатъ само съ една идея, която безсъзнателно прѣзъ всичкия имъ животъ ги тласка ту тукъ, ту тамъ; така и се лутатъ цѣлъ животъ, до като си не намѣрѭтъ работа, която да отговаря напълно на желанията имъ; тогава тѣ вече и главата си не жалѣѭтъ. Чудѣхъ се азъ понѣкога, какъ така този човѣкъ, който е промушилъ началника си за биение, тъй покорно се подлага подъ тоегитѣ. Него по нѣкой пѫть и го биехѫ, когато го улавяхѫ съ ракия. Както и всичкитѣ други каторжници, които сѣдѣхѫ безъ занаятъ, тъй и той понѣкога се наемаше да прѣнася ракия. Но той и подъ тоегитѣ се подлагаше като че съ собственно съгласие, то есть като че ли съзнаваше вината си; въ противенъ случай, той никога нѣмаше да остави да го накажѫтъ, макаръ и да го убиешъ. Очудвахъ му се тъй сѫщо, когато той, при всичката си видима привързаность къмъ мене, продължаваше да краде отъ мене. Тъкъво желание на него нападаше наврѣмени. Ето той нá ми открадна библията, която азъ му дадохъ да ми ѭ занесе отъ едно мѣсго на друго. Пѫтьтъ бѣше нѣколко раскрача, но той можа да улучи сгодна минута, продаде ѭ нѣкому и на часа испи паригѣ. Види се, че много му се е дощѣло да пие, а пъкъ щомъ еднѫжъ той пожелае силно, то вече *трѣбва* да се испълне. Ето такъвъ нà човѣкъ заклева челяка за една пара, за да може за тъзъ пара да испие една чаша ракия, макаръ че другъ пѫть той нѣма да погледне и на стотини хиледи пари. Вечерьта той самичъкъ ми каза, че е откраднѫлъ библията, но ми каза съвършенно равнодушно, като за нѣкое най-обикновенно

приключение. Азъ го посгълчахъ добрѣ; та и жалко ми бѣше за книгата. Той слушаше безъ да се раздражава, дори и доста кратко; съглашаваше се, че библията е твърдѣ полезна книга, искренно съжилѣваше, че азъ вече ѫ нѣмамъ, но при всичко това сѐ-пакъ не съжалѣваше, че той самичъкъ ми ѫ открадна; той ме гледаше съ такъва самоувѣренность, щото азъ тутакъ-си прѣстанахъ да му се карамъ. На мъмрението ми той нищо не отвръщаше, вѣроятно, мислѣйки си, че не може, найсѣтнѣ, безъ това, да се не скарашь човѣку за такъвъ постѫпъкъ, ама нека човѣкътъ, най-послѣ, си и погълчи, дано му стане по-легко на душата, дано се поутѣши за загубата; но че въ сѫщность всичко това е праздна работа, такъва праздна работа, за която сериозенъ човѣкъ не струва и да говори. Менъ ми се чини, че той изобщо ме считаше за нѣкакво дѣте, нáда ли не пеленаче, което неразбира най-проститѣ нѣща на свѣта. Ако, напримѣръ, азъ самичъкъ заприказвахъ съ него за нѣщо, освенъ за наукитѣ и книжкитѣ, то той, наистина, ми отговаряше, но като че ли само изъ една вѣжливость, като ми даваше най-кратки отговори. Често пѫти азъ си задавахъ въпроса: какво го интересуватъ тѣзи книжни знания, за които той обикновенно ме распитваше? Случваше се, че въ врѣме на тѣзи разговори азъ по нѣкой пѫть попоглеждахъ го отъ страни, съ цѣль да узнаѭ дали не ми се подсмива? Но не; той винаги ме слушаше сериозно, внимателно, макаръ, впрочемъ, и не твърдѣ, и това послѣднието обстоятелство менъ ме ядосваше по нѣкога. Въпроситѣ той задаваше точно, ясно, но нѣкакъ не особенно се удивляваше на полученитѣ отъ мене свѣдѣния и ги приемаше дори разсѣянно... Струваше ми се още, че той бѣ рѣшилъ, безъ да му мисли много, че съ мене не може да говори, както съ другитѣ хора, че освенъ разговора за книжкитѣ азъ за нищо друго нѣмогѫ да разберѫ, та дори и не съмъ способенъ да разберѫ, тъй щото нѣма защо и да ме безспокои.

Азъ съмъ увѣренъ, че той даже и ме обичаше, и това много ме очудваше. Да ли той ме смѣташе за хлапе, несъвършенноолѣгенъ человѣкъ, или пъкъ чувствуваше къмъ мене нѣкакво особенно състрадание, което инстинктивно всѣко пò-силно сѫщество осѣща къмъ друго, пò слабо отъ него, като ме признаваше за такъво... не знамъ. И макаръ че всичко това не му прѣчеше да краде отъ мене, но, азъ съмъ увѣренъ, и като крадѣше сѐ-пакъ ме съжеляваше. „Ехъ, холанъ, може би

си е мислялъ той, като посягаше къмъ моитѣ нѣща, — какъвъ ли е този човѣкъ, който и своята собственность не може да опази!“ Но за това, ми се струва, и ме обичаше. Той самичъкъ ми каза веднъжъ, нѣкакъ неочакванно, че азъ съмъ вече „извънъ мѣрката добра душа човѣкъ“, а „пъкъ тъй сте хрисими, тъй хрисими, щото дори и жално ми става за васъ. Само вий Александръ Петровичъ, недѣйте се докача, — притури той слѣдъ една минута: — азъ само тъй, отъ сърдце си казахъ“.

Съ такива хора се случва по нѣкога въ живота, че тѣ изведнъжъ ясно и силно проявяватъ личностьта си, и се изсказватъ въ минутата на нѣкое голѣмо, всеобщо дѣйствие или прѣвратъ, и по такъвъ начинъ веднага намиратъ пълна дѣятелность на силитѣ си. Тѣ не сѫ хора на думата и не могѫтъ да бѫдѫтъ инициатори и главни прѣдводители на дѣлото; но тѣ сѫ главнитѣ му испълнители и първи тѣ захващатъ. Захващатъ просто, безъ гръмки думи, но за това първи тѣ прѣскачатъ прѣзъ главната прѣграда, безъ да се замислѭтъ, безъ страхъ, отивайки право върху ножоветѣ, — и всички се впущатъ подирѣ имъ и вървѭтъ слѣпата, вървѭтъ до най-послѣдното прѣпятствие, гдѣто обикновенно и си слагатъ главитѣ. Азъ не вѣрвамъ, че Петровъ ще свърши добрѣ; той за една минута всичко изведнъжъ ще свърши, и, ако до сега още не е загиналъ, то ще рѣче, че още не му е дошло врѣмето. Кой знай, обаче? Може би и ще доживѣе до дълбоки старини и тихо и спокойно ще умре, безцѣлно лутайки се цѣлъ животъ. Но мене ми се чини, че М. бѣше правъ, като ми казваше, че той бѣше най-рѣшителния человѣкъ въ цѣлата каторга.

VIII.

Рѣшителни хора. – Лука.

Колкото се отнася до рѣшителнитѣ хора, то мѫчно можешъ да се произнесешъ; въ каторгата, както и на всѣкѫдѣ, тѣ бѣсѫ доста малко. На видъ ти се показватъ и страшни хора; като си помислишъ всичко, което разсказватъ за тѣхъ, дори най-послѣ захванешъ и да странишъ отъ тѣхъ. Едно необяснимо чувство ме караше да избѣгвамъ тѣзи хора отначало. Подирь азъ за много нѣща си измѣнихъ мнѣнието, дори и за

най-страшнитѣ убийци. Нѣкой и не е убивалъ никого, ама е пó-страшенъ и отъ онзи, който е направилъ дори и шесть убийства. За нѣкои прѣстѫпления мѫчно можеше да си съставишъ дори и най-първоначално понятие: до толкова много чудни бѣхѫ тѣ. Азъ именно за това говорѭ, че у насъ, въ простия народъ, нѣкои убийства произлизатъ отъ най-удивителни причини. Сѫществува, напримѣръ, и то, кажи, твърдѣ често, такъвъ типъ-убиецъ: живѣе си той тихо и мирно. Участьта му е горчива, нъ търпи. Да рѣчемъ, че той е селянинъ, слуга, робъ, мѣщанинъ или солдатинъ. Изведнѫжъ нѣщо въ него се скъсва; той не изтърпява и си забива ножа въ врага и притѣснителя. Ето тукъ нà и се захваща чудностьта: изведнѫжъ човѣкъ излазя изъ мѣрката на вънъ. Най-напрѣдъ той убива притѣснителя, врага; това макаръ и да е прѣстѫпно, но е разбранно; тука има причина. Подирь той коли и не врагове, коли всѣкиго, който му се испрѣчи на пѫтя, коли за удоволствие, за една груба дума, за единъ поглѣдъ, за да се испълни четно число убийства, или само: „махни се отъ пѫтя ми, не ми се мѣркай, азъ минавамъ!“ Сякашъ се упоява човѣкъ сякашъ се намира въ трескаво бълнувание. Сякашъ веднѫжъ жребието е хвърлено и границата прѣминѫта, той вече захваща да се любува на това, че нѣма за него вече нищо свято; сякашъ нѣщо го блазни да прѣскочи заведнѫжъ прѣзъ всѣка законность и власть и да се наслади отъ това замирание на сърдцето отъ ужаса, който е невъзможно да го не усѣща и спрямо себе си. Той знае при това, че го чака страшно наказание. Всичко това, може би, прилича на онова чувство, което човѣкъ осѣща, когато отъ нѣкоя висока кула го тегли нѣщо отгорѣ въ пропастьта, която се намира подъ краката му, тъй щото и самъ вече иска да се хвърли на долу съ главата, та да свърши наведнѫжъ всичко. И всичко това се случва дори и съ най-кроткитѣ и най-мирни до тогава хора. Нѣкои отъ тѣхъ чакъ и се гордѣѭтъ въ това опянение. Колкото пó-угнетени сѫ били отъ пó-напрѣдъ, толкова пó-силно ги блазни нѣщо да се похвалѭтъ, да възбудѭтъ въ окрѫжающитѣ си страхъ. Тѣ се наслаждаватъ отъ този страхъ, обичатъ самото отвращение, което възбуждатъ въ другитѣ. Тѣ се увличатъ отъ една крайня *отчаянность*, и такива „*отчаянни*“ по нѣкога сами вече пó скоро чакатъ наказание, чакатъ да ги *осѫдѭтъ*, защото вече имъ дотегва и тѣмъ тъзи присторена отчаянность.

Любопитното е, че повечето пѫти всичкото това увлечение, се продължава само до ешафота, а подиръ всичко се свършва: сякашъ и наистина този срокъ на безумствованието е билъ по-напрѣдъ отъ орисницата опрѣделенъ. Тогава човѣкъ отведнѫжъ се смирява, унищожява се, обръща се на нищо и никакъвъ парцалъ. На ешафота плаче — моли прошка отъ народа. Дохажда въ затвора, и го гледашъ: такъвъ лигавъ, такъвъ сополливъ, убитъ, щото дори и му се чудишъ: „да ли е този оня, който е заклалъ петь-шесть души хора?“

Разбира се, че нѣкои и въ затвора скоро се не смиряватъ. Сѐ още се държѫтъ нѣкакъ тежко, горделиво, сякашъ се хвалѭтъ, че не за едного и не за двама сѫ дошле, а „за шестима“. Но свършватъ тъй, че сѐ-пакъ се смиряватъ. По нѣкога тѣ само се утѣшаватъ, като си спомнятъ за своето юнашко минѫло, за своето невъзвратно распустнѫто врѣме, което имъ се е мѣрнѫло като единъ мигъ въ живота, когато сѫ били „отчаянни“, и твърдѣ обичатъ, ако само намѣрѭтъ нѣкой простъ човѣчецъ, да се похвалѭтъ прѣдъ него и съ прилична важность да му разскажѫтъ за подвизитѣ си, безъ да показватъ, обаче, и видъ, че имъ се иска да ги разказватъ. „Етона́, виждте, какви хора сме били!“

И колко тънки хитрости се употрѣбяватъ за тъзи самолюбива прѣдпазливость, колко лѣниво-небрежни биватъ понѣкога такива разкази! Колко самохвалство се проявява въ тона, въ всѣка дума на разказвача! И гдѣ ли сѫ се научили на туй нѣщо тѣзи хора!

Веднѫжъ, въ първитѣ си дни, въ единъ дълъгъ вечеръ, като си лежахъ празенъ и тѫженъ на одъра, азъ слущахъ единъ такъвъ разказъ, и, по неопитность, азъ приехъ разказвача за нѣкакъвъ колоссаленъ, страшенъ злодѣй, за нечутъ, желѣзенъ характеръ, тогазъ когато Петровъ ми се показваше найобикновенъ человѣкъ. Темата на разказа бѣше, какъ той, Лука Кузмичъ, само заради едно удоволствие е *убилъ* едного майора. Този Лука Кузмичъ бѣше онзи сѫщий дребенъ, сухичъкъ, съ тънъкъ носъ, младъ арестантинъ отъ нашата казарма, „хохолъ“, за когото азъ вече загатнахъ веднѫжъ. Той бѣше отъ великорусско произхождение, „крѣпостенъ“ само че бѣ роденъ на югъ. Въ него дѣйствително имаше нѣщо остро, призето: „малка птичка съ остри ногтѣ“. Но арестантитѣ инстинктивно узнаватъ човѣка. Него твърдѣ малко го уважавахѫ, или, както

говорѣхѫ въ каторгата, „нему твърдѣ малко му уважавахѫ“. Той бѣше извънредно много честолюбивъ. Сѣдѣше тъзи вечерь на одъра и шиеше риза. Той знаеше да шие долни дрѣхи и съ това се занимаваше. До него сѣдѣше единъ тѫпъ и неразвитъ момъкъ, но добъръ и любезенъ, едъръ и снаженъ, неговъ съсѣдъ съ одъра си, който се казваше Кобилинъ. Лука, като съсѣдъ, често пѫти съ него се караше и въобще се отнасяше горделиво, насмѣшливо и деспотически, което Кобилинъ и не забѣлѣзваше поради простодушието си. Той плетѣше единъ вълненъ чорапъ и равнодушно слушаше Лука. Тозъ послѣдния разсказваше доста нависоко и ясно. Искаше му се, щото всички да го слушатъ, макаръ, напротивъ, и се стараеше да покаже видъ, че разсказва само едному Кобилину.

— Та, ще ти кажѫ, братко, мене ме пращахѫ отъ нашето село, захвана той, като бодѣше съ иглата си, — въ Ч-въ, заради „бродяжество“, дѣто се казва.

— Ами това отдавна ли бѣше? Попита го Кобилинъ.

— А-че нà сега, като оберѫтъ граха — двѣ години ще стане. Като стигнахме въ К-въ — и мене ме турихѫ за малко врѣме въ затвора. Гледамъ: сѣдѫтъ съ мене около дванайсеть души сé „хохли“, високи, едри, силни, като бикове. А пъкъ кротки: хранага имъ лоша; върти ги тѣхъ майора имъ както си ще. Сѣдѭ единъ день, сѣдѭ два; гледамъ хората страхопъзлйовци. Какво, имъ казвамъ, на такъвъ глупецъ му мълчите?

— А-че върви самъ се расправяй съ него! и чакъ ми се ухилѣхѫ. Мълчѫ азъ. Пъкъ имаше тукъ единъ много смѣшенъ „хохолъ“, притури той веднага, като остави Кобилина и като се обръщаше къмъ всички изобщо. — Расправяше. какъ сѫ го осѫдили, и какъ е приказвалъ въ сѫда, а самъ ронилъ сълзи и плакълъ; дѣца, казва, му сѫ останѫли, жена. На възрасть вече бѣше доста старичъкъ, побѣлѣлъ, дебелъ единъ човѣкъ. „Глѣдамъ го, казва, пъкъ той не ще и да знай: пише и пише, дяволский му синъ! Гледамъ го, тъй и ми иде да му рекѫ: дано да даде Господь да те видѭ песвисѫлъ! А той пише и пише; че като ми драсна!.. И главата ми отиде!“ Я дай ми, Василчо, концитѣ; гнили сѫ пусти.

— Купешки сѫ, отговори Василчо, като му подаваше концитѣ.

— У насъ въ шивачницата сѫ пò-добри. Одевеска

Невалида пратихъ, и отъ коя ли проклѣтница той ги е купилъ! продължаваше Лука, като вдѣняваше срѣщу свѣтлината иглата.

— Отъ кумицата, може.

— Може, отъ кумицата.

— Ами, какво стана бе, подирь съ майора? попита съвършенно забравений Кобилинъ.

Това само и чакаше Лука. Обаче не на часа захвана да продължава разказа си, дори и ужъ не обърна внимание на Кобилина. Той полегка оправи концитѣ, полегка си размѣсти краката и най-сѣтнѣ вече пакъ захвана:

— Разбунтувахъ, най подирь, азъ моитѣ „хохли“, повикахѫ майора. А пъкъ азъ още утриньта поискахъ единъ „жуликъ“ (крадецъ)[1]) отъ другаря си, взехъ че го скрихъ, да ми се намѣри на всѣки случáй, дѣто ще се рѣче. Побѣснѣлъ майорътъ. Иде. Сега, казвамъ, гледайте „хохли“, да се не исплашите! А у тѣхъ вече душа не остана: треска ги растресе. Втурна се майора; пиянъ. „Кой е тука! Какво има тука! Азъ съмъ царъ, азъ съмъ и Господъ!“

Като каза той: „азъ съмъ царь, азъ съмъ и Господъ“, азъ се измъкнахъ напрѣдъ, продължаваше Лука: — ножа ми въ рѫкава.

— Не, казвамъ, ваше високоблагородие, — а пъкъ азъ полегка — сé пó-близко и пò-близко къмъ него: — не, какъ така може да бѫде, казвамъ, ваше високоблагородие, че вий ни сте царь, па и Господъ?

— А, та ти ли си, ти ли си този? искрѣщѣ майора: — бунтовника!

— Не, казвамъ (а пъкъ азъ сé пò-близко и пò-близко), не, казвамъ, ваше високоблагородие, какъ, може, вий сами знаете, вамъ ви е извѣстно, че Господъ нашъ, всемогущий и вездѣсущий, единъ есть, казвамъ. И царьтъ ни е единъ, надъ всички ни туренъ отъ Господа. Той, ваше високоблагородие, казвамъ, е монархъ. А пъкъ вий, казвамъ, ваше високоблагородие, сте още само майоръ — нашъ началникъ, ваше високоблагородие, по царска милость, казвамъ, и по заслугитѣ ви.

— Какво-какво-какво-какво! Тъй и закуткудака, не може да говори, задавя се. Много очуденъ остана.

---

1) Ножъ.

— А ето, какво му казвамъ; а-че, като се впускамъ върху му отеднъжъ, ей тъй-на́ и му забивамъ цѣлия ножъ въ корема. Ама ударътъ бѣше хубавъ. Тръкулна се и само съ крака зарита. Азъ хвърлихъ ножа.

— Вижте, казвамъ, „хохли“, дигайте го сега!

Тукъ вече азъ ще направѭ едно отстѫпление. За жалость, такива изражения, като: „азъ съмъ царь и азъ съмъ Господъ“ и мн. др. подобни сѫ били въ голѣмо употрѣбение, въ старо врѣме, между мнозина отъ началницитѣ. Трѣбва, обаче, да исповѣдаме, че такива началници сѫ останѫли вече малцина, а, може би, и съвсѣмъ вече да ги нѣма. Ще забѣлѣжѫ тъй сѫщо, че особенно употрѣбявахѫ и обичахѫ да употрѣбяватъ такива изражения повечето пѫти онѣзъ командири, които сѫ произведени отъ долни чинове. Офицерский чинъ като че ли имъ разбърква всичкитѣ вѫтрѣшности, а заедно съ това и главата. Слѣдъ дълго пъшкание подъ ярема, като прѣминѫтъ вече всичкитѣ стѫпала на подчиненностьта, тѣ отеднъжъ се виждатъ офицери, командири, благородни и това въздигание имъ зашеметява главитѣ, и ги кара да прѣуголѣмяватъ понятието за своето могѫщество и значение; разбира се, само прѣдъ подчиненнитѣ имъ нижни чинове. А прѣдъ по̀-горнитѣ тѣ, както и по̀-напрѣдъ, се присмичатъ и се унижаватъ, което е съвсѣмъ излишно, та дори и отвратително за много началници. Даже нѣкои отъ тѣзи пълзящи сѫщества бързатъ съ едно особенно подмилкване да заявѭтъ прѣдъ висшитѣ си командири, че тѣ помнѭтъ своето происхождение, макаръ сега и да сѫ офицери, и „знаѭтъ винаги мѣстото си“. Но относително подчиненитѣ тѣ ставатъ, кажи, неограничени повелители. Разбира се, че сега на́-да ли вече ще се намѣрѭтъ такива, и на́-да ли ще се намѣри такъвъ, който да крѣщи: „азъ съмъ царь, азъ съмъ и Господа.“ Но при всичко това, азъ сѐ пакъ ще забѣлѣжѫ, че нищо друго не раздражава тъй арестантитѣ, та и изобщо всичкитѣ нижни чинове, както такива-на́ изражения на началницитѣ. Тъзи нахалность на самовъздигание, това прѣуголѣмено мнѣние за своята безнаказанность, поражда умрази и въ най-кроткия човѣкъ и го искарва отъ всѣкакво търпение. За щастие, всичкитѣ тѣзи работи сѫ токурѣчи минѫли, дори и въ старо врѣме тѣ сѫ се прѣслѣдвали отъ началството. Нѣколко примѣра за това и азъ знамъ.

Та и изобщо подчиненитѣ се раздражаватъ отъ всѣка

високомѣрна небрѐжность, отъ всѣко отвращение, което показва началството къмъ тѣхъ. Нѣкои отъ началницитѣ, наприиѣръ, мислжтъ, че, ако хранжтъ добрѣ, ако гледатъ както трѣбва арестантина, ако испълняватъ всичко по закона, то и работата е наредъ. Това е тъй сжщо заблуждение. Всѣки, който и да билъ той и колкото и да билъ униженъ, макаръ и инстинктивно, макаръ и безсъзнателно, а сѐ-пакъ изисква уважение къмъ човѣшкото си достоинство. Арестантинътъ самъ знае, че е арестантинъ, че е отхвърленъ човѣкъ, и знае мѣстото си прѣдъ началника; но съ никакви окови, съ никакви „клейма" ти не можъ го принуди да забрави, че той е човѣкъ. А понеже той дѣйствително е човѣкъ, то и трѣбва, слѣдов., да се обнасяшъ къмъ него човѣшки. Боже мой! Че съ *човѣшко* обнасяние можешъ да вчовѣчишъ дори и оногова, който е изгубилъ отъ-колѣ вече всѣкакъвъ образъ Божий. Съ тѣзи „клѣтници" и трѣбва да се обнасяшъ най-вече по човѣшки. Това е тѣхното спасение и радость. Азъ срѣщàхъ такива добри, благородни командири. Азъ видѣхъ дѣйствието, което тѣ произвеждахж на тѣзи унижѐнни. Само нѣколко любезни думици стигахж, за да накаратъ арестантитѣ токурѣчи да възкръснатъ нравственно. Тѣ като дѣца се радвахж и като дѣца захващахж да обичатъ. Ще забѣлѣжж още една странность: самитѣ арестанти не обичахж, щото началницитѣ имъ да се отнасятъ съ тѣхъ *твърдѣ* добродушно и *твърдѣ* по приятелски, като съ равни. Искатъ да уважаватъ началника си, но въ такъвъ случай нѣкакъ прѣставатъ да го уважаватъ. Драго имъ е на арестантитѣ, наприиѣръ, когато началика има ордени, когато е прѣдставителенъ и се намира въ милость при нѣкой висши началикъ, когато е и строгъ, и важенъ, и справедливъ, и достоинството си пази. Его такива нá затворници тѣ най-вече обичахж: защото и достоинството си пазѣхж, и тѣхъ недокачехж, дѣто ще рѣче, и всичо бѣ хубаво и красиво.

. . . .

— Трѣбва, и да сж те пекли тебе затова? спокойно забѣлѣжи Кобилинъ.

— Хм. За печението си е истина — пекохж ме. Алей, я подай ми ножницитѣ, бе! Какво така, бе хора, днесь нѣма „майданъ?"

— Отдеве всичко пропихж, забѣлѣжи Василъ. — Ако да не бѣхж пропили, може и да имаше.

— Ако! За ако и въ Москва сто рубли даватъ, заб-лѣжи Луката.

— А колко ти удариха, Лука, всичко на всичко за това? заприказва пакъ Кобилинъ.

— Удариха ми, приятелю мой, сто и петь. Та ще ви кажа, братя: малко останх да ме не убиятъ, пое Лука, като се отвърна пакъ отъ Кобилина. — А ето какъ прѣтърпѣхъ тѣзи сто и петь. Извадиха ме съ цѣлъ парадъ; пъкъ азъ никога до онъзъ минута не бѣхъ испиталъ камшика. Чудо свѣтъ се събра, цѣлъ градъ се завтече: разбойникъ ще наказватъ, убиецъ, дѣто сѫ го рѣкли. Пъкъ такива глупави бѣхѫ тѣзи хора, щото и не знамъ какъ да кажѫ вече. Тимошка [1]) ме съблече, завали ме, крѣщи: „дръжъ се, ще те прѣгорѭ!“ Чъ-камъ: какво ще бѫде? Като ми упали единъ камшикъ, — рѣкохъ да извикамъ, бѣхъ отворилъ уста, ама гласъ пущината нѣма. Гласътъ ми се изгуби, дѣто ще се каже. Като ми уви втори, азъ, вѣрвай ми или не вѣрвай, ама вече и не чухъ какъ отчетохѫ *двѣ*. Като се посвѣстихъ, слушамъ броѭтъ: седемнайсеть. Тъй, братко, около четире пѫти послѣ ме снемахѫ отъ „кобилата“ [2]), по половинъ часъ си почивахъ: съ вода ме обливахѫ. Гледамъ на всички хора съ опулени очи, и си мисля: „тукъ и умрѣхъ“. . . .

— Ама и не умрѣ? наивно попита Кобилинъ.

Лука го измѣри отъ пети до глава съ единъ най-прѣзрителенъ погледъ; раздаде се смѣхъ.

— Сѫщо дърво!

— Хлопа му дъската, забѣлѣжи Лука, като че ли се раскайваше, дѣто заприказва съ такъвъ човѣкъ.

— Умътъ му е плитъкъ, дѣто го казватъ, потвърди Василъ.

Лука, ако и да е убилъ шестима души, но въ затвора отъ него никога и никой не се боѣше, при всичко, че той, може би, и искренно желаеше да се прочуе като страшенъ човѣкъ....

---

[1]) Джелятинъ.

[2]) Дъската, на която наказватъ прѣстѫпницитѣ. (Прѣв.).

IX.

Исай Фомичъ. — Баня. — Разказъ на Баклушина.

Наближавахѫ Коледнитѣ праздници. Арестантитѣ очаквахѫ нѣкакъ тържественно тѣзи праздници, а, като гледахъ на тѣхъ, и азъ тъй сѫщо очаквахъ нѣщо необикновенно. Четире дена прѣди Коледа насъ ни заведохѫ на баня. Въ мое врѣме, особенно въ първитѣ ми години, нарѣдко пращахѫ затворницитѣ на баня. Всички се зарадвахѫ и наченахѫ да се тъкмѭтъ. Бѣше назначено да отидемъ подирь обѣдъ и въ тѣзи слѣобѣдни часове ний не ходѣхме на работа. Отъ всички ни наймного се радваше и се готвѣше въ нашата казарма Исай Фомичъ Бумщейнъ, каторжникъ евреинъ, за когото азъ вече споменахъ въ четвъртата глава на моя разсказъ. Той обичаше да се пари до затѫпѣние, до безчувственность; и всѣки пѫть, когато ми се случва сега, като ровѭ минѫлото си, да си спомнѭмъ и за нашата тъмнична баня (която струва да се не забрави), то най-напрѣдъ ми се прѣдставлява лицето на блаженнѣйшия и незабвенния Исая Фомичъ, мой другарь по заточение и съжитель по казарма. Господи, колко смѣшенъ и комиченъ бѣше този человѣкъ! Азъ вече казахъ нѣколко думи за фигурата му: той бѣше единъ човѣкъ около петдесеть годишенъ, бръчкавъ, слабъ, мършавъ, сухъ, съ страшни „клейма“ на бузитѣ и челото, съ бѣло пилѣшко тѣло. Въ изражението на лицето му се виждаше едно непрѣстанно, вѣчно неизмѣняемо самодоволство и чакъ блаженство. Чинѣше ти се, че той ни наймалко не съжаляваше, че е испаднѫлъ въ каторгата. И понеже бѣше алмазчия, а пъкъ другъ алмазчия нѣмаше въ града, то и работѣше този занаятъ само за по-първитѣ граждани и за началството. И нему се́ колкото и да е му плащахѫ. Той се не нуждаеше, живѣеше дори и *богато*, но се́ си отдѣляше на страна парици и даваше съ лихва подъ залогъ на цѣлата каторга. Той си имаше свой самоваръ, имаше си единъ хубавъ душекъ, чаши, имаше и единъ цѣлъ такѫмъ за обѣдъ. Градскитѣ евреи постоянно имахѫ съ него познайнство и го покровителствувахѫ. Въ сѫбботитѣ той ходѣше подъ конвой въ градската хавра (което се позволяваше отъ закона) и живѣеше съвсѣмъ добрѣ въ каторгата, като очакваше, впрочемъ, съ нетър-

пѣние края на дванайсетогодишния си срокъ, за да се „озени.“ Въ него имаше една най-комична смѣсь отъ наивность, глупость, хитрость, дързость, страхливость, простодушие, самохвалство и нахалность. Менъ ми бѣше твърдѣ чудно, дѣто затворницитѣ никога не се подигравахѫ съ него, а тъй само, по-нѣкога се пошегувахѫ, колкото за забавление. Исай Фомичъ, очевидно, служѣше на всички за развлечение и за всѣкогашно шегуванне. „Той ни е само единъ, не ни закачайте Исая Фомичъ,“ говорѣхѫ арестантитѣ, и Исай Фомичъ, макаръ и да разбираше каква е работата, но, както се види, той се гордѣеше отъ значението си, което забавляваше твърдѣ арестантитѣ. Влѣзванието му въ затвора е било много смѣшно (менъ ме нѣмаше още, но ми разсказахѫ). Веднѫжъ, надъ-вечерь, въ свободно отъ занятията врѣме, се пръсналъ слухъ изъ тъмницата, че сѫ докарали едного чифутина и му бръснѫтъ главата въ кордегардията, и, че той ей-сега е ще влѣзе. Тогава е нѣмало нито единъ евреинъ въ каторгата. Затворницитѣ сѫ го чакали съ нетърпение и тутакъ-си сѫ го обградили, щомъ като влѣзълъ въ двора. Тъмничний унтеръ-офицеринъ го завелъ въ гражданската казарма и му показалъ одъра. Въ рѫцѣтѣ си Исай Фомичъ носѣлъ една торбичка съ даденитѣ му затворнически дрѣхи и съ неговитѣ собственни. Той сложилъ торбичката, покачилъ се на одъра и сѣдналъ, като си подвилъ подъ себе си краката, безъ да смѣе нѣкого да погледне. Наоколо му се раздавало смѣхъ и затворнически шеги, на смѣтка надъ еврейското му происхождение. Веднага прѣзъ навалицата се промъкналъ единъ младъ арестантинъ, който носѣлъ въ рѫцѣ едни най-ветѝ, най-кирливи и най-съдрани лѣтни панталони, заедно съ едни тъмничнн навуща. Той сѣдналъ при Исая Фомичъ и го потупалъ по рамото.

— Е, драгий ми приятелйо, азъ вече шеста година става, като те чакамъ тука. Нà, гледай, колко ще ми дадешь?

И разгънѫлъ отпрѣди му донесенитѣ парцали.

Исай Фомичъ, който при влизанието си въ затвора билъ се смутилъ до толкова, щото дори и не смѣялъ да погледне тъзи тълпа отъ насмѣшливи, обезобразени и страшни лица, които сѫ го били обградили на близо, и отъ страхъ още не билъ можалъ да каже нито една дума, — като зарнѫлъ залога, веднага се ободрилъ и бърже захванѫлъ да пипа съ пръститѣ си донесенитѣ му парцали. Дори и ги погледналъ на свѣтлината. Всички сѫ чакали, какво ще каже той.

-- Какво, не давашъ ли една рубла? Ама струватъ си! продължаваше арестантина, като смигваше на Исая Фомичъ.

— Една рубла не може, а седемь копѣйки бива.

И ето, тѣзи нà, сж първитѣ думи, които произнесълъ Исай Фомичъ въ затвора. Всички тъй и гракнахж отъ смѣхъ.

— Седемь! Добрѣ, дай и седемь; твой билъ касметя! Ама гледай, пази залога; зеръ съ главата си ще отговаряшъ за него.

— Лихва три копѣйки, ще станатъ десеть, прѣкъснато и съ треперящъ гласъ продължаваше евреина, като бръкваше съ ржката си въ джоба и плахо като поглеждаше на затворницитѣ. Той и се боеше ужасно, и му се искаше да свърши работа.

— За година ли три копѣйки?

— Не-не за година, а за мѣсецъ.

— Стипца си бе, чифутино. Ами какъ те зовжтъ?

— Исай Фомичъ.

— Е, Исай Фомичъ, ще ти тръгне у насъ. Сбогомъ.

Исай Фомичъ още веднжжъ разгледалъ залога, сгънжлъ го и грижливо го турилъ въ торбичката си, при всеобщия смѣхъ на арестантитѣ, който още се продължавалъ.

Наистина, всички като че ли го обичахж и никой го не докачаше, макаръ че токурѣчи всички му бѣхж длъжни. Самъ той бѣше не зълъ, както кокошка, и, като виждаше всеобщата симпатия къмъ себе си, дори и се храбрѣше, но съ такъвъ добродушенъ комизмъ, щото му се прощаваше това. Лука, който е знаялъ въ живота си много евреи, често го дразнѣше, но безъ всѣкаква злоба, а тъй за забавление, сжщо тъй, както си играятъ съ кученце, съ папагалъ и съ др. учени животни. Исай Фомичъ твърдѣ добрѣ това знаеше, ни най-малко се не докачаше и много сполучливо отговаряше на тѣзи шеги.

— Ей, чифутино, ще те бия!

— Ти веднжжъ ще ме ударишь, ама азъ десеть пжти, юнашки отговоряше Исай Фомичъ.

— Краста н'една

— Нека да съмъ краста.

— Келешъ чифутинъ!

— Нека да е така. Келешъ, ама богаташъ; парици си има.

— Исуса Христа си продалъ.

— Нека да е така.

— Браво, Исай Фомичъ, юнакъ! Не го закачайте, той ни е само единъ! крѣщѫтъ съ смѣхъ затворницитѣ.

— Ей чифутино, ще се огъвашъ подъ камшика, въ Сибиръ ще отидешь.

— А-че азъ и тъй съмъ въ Сибиръ.

— Още пò-далече ще те пратѭтъ.

— Ами има ли тамъ дядо Господъ?

— За имание — има.

— Е, нека; салъ да има дядо Господь, а-че и пари още, та и навредъ е хубаво.

— Браво, Исай Фомичъ, браво, личи си то, че си юнакъ! викатъ му наоколо, а Исай Фомичъ, ако и да вижда, че му се присмиватъ, но сè си дава сърдце; всеобщитѣ похвали му докарватъ видимо удоволствие и той начева на цѣлата казарма да тъниника съ тънъкъ дискантъ: ля-ля-ля ля-ля! единъ глупавъ и смѣшенъ мотивъ, едничката пѣсень, безъ думи, която той пѣеше прѣзъ всичкото врѣме на заточението си. Отсѣтнѣ, като се запозна пò-добрѣ съ мене, той ме увѣряваше и ми се кълнѣше, че тя е онъзъ сѫщата пѣсень и именно онзи сѫщий мотивъ, който сѫ пѣли всички шесть-стотинь хиляди евреи, малко и голѣмо, когато сѫ прѣминавали прѣзъ Червеното море, и, че на всѣки евреинъ му е заповѣдано да пѣе този мотивъ, въ минутата на тържество и побѣда надъ врaговетѣ.

Срѣщо всѣка сѫббота, въ петъкъ вечерьта, въ нашата казарма нарочно дохождахѫ отъ другитѣ казарми да гледатъ, какъ се моли Исай Фомичъ. Исай Фомичъ бѣше до толкова невинно тщеславенъ и самохвалъ, щото това общо любопитство му докарваше и нему тъй сѫщо удоволствие. Той съ педантска и съ присторна важность постилаше въ ѫгъла мъничката си масичка, отваряше книгата, запалваше двѣ свѣщи и, като мърморѣше едни съкровенни думи, захващаше да се облича въ ризата си *(рижата,* както той произнасяше). Тя бѣше едно пъстро наметало отъ вълнена материя, която грижливо пазѣше въ санджка си. На двѣтѣ си рѫцѣ той привръзваше ремъчки; на главата си, на самото чело, привръзваше една дървена кутийка, тъй щото, струваше ти се, че отъ челото на Исая Фомичъ излѣгваше единъ смѣшенъ рогъ. Слѣдъ това се захващаше молитвата. Четеше ѭ той нѣкакъ пѣейки, крѣщѣше, плюеше, обръщаше се наоколо, правѣше едни дивашки и смѣшни жестове. Разбира се, че всичко това се прѣдписваше отъ об-

рядитѣ на молитвата и въ това нѣмаше нищо смѣшно и чудно, но смѣшно бѣше това, че Исай Фомичъ като че ли нарочно се хваляше и се гордѣеше прѣдъ насъ съ обрядитѣ си. Ту изеднѫжъ ще си затули очитѣ съ рѫцѣ и ще захване да чете като че ли плаче. Риданията му се усилватъ и той изнемощéнъ и тукорѣчи съ виение навожда надъ книгата увѣнчанната си съ ковчегъ глава. Ту изведнѫжъ, посрѣдъ най-силнитѣ ридания, той захваща да се смѣе и да нарежда распѣвайки съ единъ умилно-тържественъ, съ единъ ослабнѫлъ отъ излишъкъ на щастие гласъ. „Вижъ го ти, прихващатъ го!“ говорѣхѫ по нѣкога арестантитѣ. Азъ попитахъ веднѫжъ Исая Фомичъ: какво значѫтъ тѣзи ридания, и послѣ тѣзи ненадѣйни прѣминувания къмъ щастие и блаженство? Исай Фомичъ страшно обичаше тѣзи мои распитвания. Той тутакъ-си ми обясни, че плачътъ и риданията означаватъ скърбьта за изгубванието на Иеросалимъ, и че законътъ прѣдписва при тъзи мисъль колкото се може пó-силно да ридаешъ и да се биешъ въ гѫрдитѣ. Но, че въ минутата на най-силнитѣ ридания, той, Исай Фомичъ, *трѣбва изеднѫжъ*, като че ненадѣйно, да си спомини (това *изеднѫжъ* тъй сѫщо е прѣдписано отъ закона), че има пророчество за възвръщанието на евреитѣ въ Иерусалимъ. Тукъ той трѣбва немедленно да прояви най-голѣма радость, да се разпѣе, да се разсмѣе и да произнася молитвитѣ тъй, щото съ самия гласъ да се изрази, колкото се може, повече щастие, а съ лицето си, колкото се може, повече тържественность и благородство. Това прѣминувание *изеднѫжъ* и непрѣмѣнната обязанность за това прѣминувание твърдѣ се харесвахѫ на Исая Фомичъ: той виждаше въ това нѣкакъвъ особенъ, много искусенъ „фокусъ“ и съ единъ горделивъ видъ ми расправяше това чудно правило отъ закона имъ. Веднѫжъ, въ самия разгаръ на молитвата, въ стаята влѣзе плацъ-майорътъ, заедно съ караулния офицеръ и съ конвойни. Всички арестанти станахѫ прави при одроветѣ си, само единъ Исай Фомичъ още повече захвана да крѣщи и да се криви. Той знаеше, че молитвата е позволена, че не можеше никой да ѭ прѣкѫсне, та, като викаше прѣдъ майора, не рискуваше, разбира се, съ нищо. Но той много искаше да се почупи и да се покаже прѣдъ майора. Майоратъ се приближи на раскрачъ до него: Исай Фомичъ се обърна съ гърба си къмъ масичката и право, въ лицето на майора, захвана да чете на пѣсень тържественното си пророчество, при което и махаше

съ ржцѣтѣ си. Понеже му се прѣдписваше и въ тъзи минута да изразява на лицето си твърдѣ много щастие и благородство, то той и направи това немедленно, като си зажуми нѣкакъ особенно очитѣ, при което се смѣеше и кимаше на майора съ глава. Майора остана зачуденъ; но, най-сѣтнѣ, испръхтѣ отъ смѣхъ, нарѣче го тутакъ-си въ очитѣ му глупецъ и си излѣзе вънъ, а Исай Фомичъ още пó усили своитѣ крѣсъци. Слѣдъ единъ часъ, когато той вече вечеряше, азъ го попитахъ: ами какво, ако плацъ-майора, по глупость, бѣше ви се разсърдилъ?

— Какъвъ плацъ-майоръ?

— Какъ какъвъ? Мигаръ вий не видѣхте?

— Не.

— А-че той стоеше на единъ аршинъ отъ васъ, право прѣдъ лицето ви.

Но Исай Фомичъ по най-сериозенъ начинъ захвана да ме увѣрява, че той не е видѣлъ рѣшително никакъвъ майоръ, че въ туй врѣме, при тѣзи молитви, той дохажда до нѣкакъвъ екстазъ, тъй щото нищо не вижда и не слуша, какво се върши наоколо му.

Като че ли сега виждамъ Исая Фомичъ, когато той въ сжбботитѣ се скиташе безъ работа по тъмницата, при което се стараеше съ всички сили нищо да не върши, споредъ закона имъ. Какви не бивали анекдоти той ми разсказваше всѣки пжть, когато се връщаше отъ хаврата; какви невѣроятни новини и слухове отъ Петербургъ, като ме увѣряваше, че той ги е чулъ отъ своитѣ евреи, а пъкъ тѣ отъ първи источникъ!

Но азъ вече твърдѣ много се заприказвахъ за Исая Фомичъ.

Въ цѣлия градъ имаше само двѣ общественни бани. Едната, която държѣше единъ евреинъ, бѣше съ номери, за които се плащаше по 50 копѣйки, и въ неж ходѣхж голѣмцитѣ. Другата бѣше повече простонародна, вѣта, мръсна, тѣсна, и ето въ тъзи нà баня и ни заведохж. Бѣше слънчевъ студенъ день; на арестантитѣ имъ бѣше драго, че ще излѣзжтъ отъ крѣпостьта и ще погледатъ на града. Шеги, смѣхъ се чувахж изъ цѣлия пжть. Цѣлъ „взводъ“ отъ солдати ни сълровраждахж съ напълнени пушки, за очудване на цѣлъ градъ. Въ банята на часа ни раздѣлихж на двѣ половини: втората чакаше редъ въ студения „прѣдбанникъ“, до като първата се миеше, което бѣше необходимо да стане, поради тѣсно-

тата на банята. Но при всичко това, банята бѣше до толкова тѣсна, щото трудно бѣше да си прѣдставишъ, какъ и половината арестанти можеше въ нея да се съберать. Но Петровъ не се отдѣляше отъ мене; той самичъкъ, безъ да го повикамъ, скокна да ми помага и доря ми прѣдложи да ме омие. Заедно съ Петрова се нае да ми услужва и Баклушинъ, единъ арестантинъ отъ особенното отдѣление, когото викахѫ у насъ пионеръ и за когото азъ нѣкакъ загатнахъ пó-горѣ, че той бѣше единъ отъ най-веселитѣ и най-симпатични затворници. Ний съ него вече малко се запознахме. Петровъ ми помогна дори и да се съблѣкѫ, защото, като ненавикнѫлъ, азъ се събличахъ дълго врѣме, а пъкъ въ „прѣдбанника" бѣше студено, кажи, тъй както и вънъ. Щѫ забѣлѣжѫ, при това: оня арестантинъ, който не бѣше още се научилъ, мѫчно можеше да се съблича. Най-напрѣдъ трѣбваше да знаешъ бърже да развързвашъ вървитѣ на мишиненитѣ подложки Тѣзи мишинени подложки бѣхѫ около два рупа широки и се гуждахѫ надъ долнитѣ дрѣхи, тъкмо подъ желѣзната халка, която обхващаше крака. Чифтътъ отъ тѣзи подложки струваше не пó-малко отъ шейсеть копѣйки, а, между това, всѣки арестантинъ самъ-си ги купуваше, защото безъ тѣхъ невъзможно бѣ да ходишъ. Верижната халка не прилѣпваше добрѣ до крака, бѣше пó-широка отъ него, и можеше да провришъ цѣлъ пръстъ; тъй щото тя се удряше о крака, триеше се о него и за единъ день затворника можеше да си протрий крака. Но да извадишъ подложкитѣ изъ-подъ оковитѣ още не бѣше мѫчно. Пó-мѫчно бѣше да се научишъ да смъквашъ изъ-подъ желѣзата панталонитѣ си. Туй бѣше цѣлъ фокусъ. Като изуешъ панталонитѣ си, напримѣръ, отъ лѣвия кракъ, трѣбва да ги провришъ между крака и верижната халка; сѣтнѣ, като освободишъ крака си отъ тѣхъ, трѣбва да ги промъкнешъ обратно прѣзъ сѫщата халка; послѣ, всичката вече изута часть отъ лѣвия кракъ трѣбва да се прѣкара прѣзъ халката на дѣсната нога, а подирѣ, всичкото това промъкнѫто прѣзъ дѣсната халка, пакъ да се провре обратно къмъ себе. Сѫщата процѣдура се правѣше и съ облачението на чисти дрѣхи. Новодошлия дори мѫчно можеше и да се осѣти, какъ се прави това; най-напрѣдъ ни научи на всичко това арестантина Короневъ, въ Тоболскъ, бивши главатаръ на разбойници, който е билъ държанъ петь години на верига. Но затворници-

тѣ бѣхѫ навикнѫли лесно да се съблачатъ и да се облачатъ. Азъ дадохъ на Петрова нѣколко копѣйки да купи сапунъ и една китка[1]) за миение; на арестантитѣ се даваше, наистина, и отъ затвора сапунъ, на всѣкиго по едно парченце, колкото единъ гологанъ голѣмъ, а дебелъ колкото едно рѣзенче сирение което се слага при вечеринкитѣ като закуска у „срѣдня рѫка“ хора. Сапуня се продаваше тука, въ „прѣдбанника“ заедно съ „сбитень“[2]), колачета и горѣща вода. На всѣки арестантинъ се отпускаше, споредъ условието на стопанина на банята, само по едно бакраче горѣща вода; който пъкъ искаше да се омие по̀ чисто, той за половинъ копѣйка можеше да получи и друго бакраче, което се подаваше въ самата баня прѣзъ едно особенно за това направено прозорче въ „прѣдбанника“. Като ме съблече Петровъ и като забѣлѣжи, че азъ мѫчно ходѭ съ оковитѣ, улови ме подъ рѫка и ме поведе въ банята. „Вий на нагорѣ ги поддигнете, на икритѣ“, думаше ми той, като ме крѣпѣше, като нѣкой „дядька“ (бавачъ): — „тука по̀-полегка, тукъ има прагъ“. Менъ ми бѣше дори и нѣкакъ съвѣстно; искаше ми се да увѣрѭ Петрова, че азъ и самичъкъ могѫ да вървѭ; но той нѣмаше да повѣрва. Той се отнасяше съ мене като съ дѣте, непълнолѣтно и некадърно, комуто всѣки трѣбва да помогне. Петровъ не бѣше ни най-малко слуга, никакъ не слуга; я да го докачѣхъ, че да видишъ какво би ми направилъ. Пари за услужванието азъ никакъ не бѣхъ му обѣщалъ, та и той самъ не бѣше ми искалъ. А какво ли го е карало тъй да се грижи за мене?

Когато отворихме вратата въ самата баня, менѣ ми се стори, че влѣзохме въ адъ. Прѣдставете си една стая дванайсеть раскрача дълга и толкозъ широка, въ която сѫ се натъпкали, може би, до сто души заеднѫжъ, а осъмдесеть, навѣрно, имаше, защото арестантитѣ бѣхѫ раздѣлени на двѣ смѣни, а всички ний дойдохме въ банята до двѣстѣ души. Пара, която замрѣжаше очитѣ, кадежъ, мрасотия, тѣснота до такава степень, щото нѣмаше гдѣ да стѫпишъ. Азъ се оплашихъ и искахъ да се върнѫ назадъ, но Петровъ тутакъ-си ме ободри. Както и да е, съ най-голѣми мѫчнотии, ний се промѫкнахме до лавицитѣ

1) Тъви китка се прави отъ зелени вѣйки заедно съ листата имъ въ видъ на метла, съ която се шибатъ по тѣлото въ парната баня.

2) „Сбитень“ е горѣщо питие (подобно до нѣйдѣ на нашия окропъ), ко-ето се прави отъ подваренъ медъ съ различни миризливи нѣща. (Прѣв.)

прѣзъ главитѣ на насѣдалитѣ на пода хора, като ги моляхме да се навеждатъ, за да прѣминемъ. Но всичкитѣ мѣста на лавицитѣ бѣхѫ заети. Петровъ ми каза, че трѣбва да купимъ мѣсто; за тъзи цѣль той прѣдварително бѣше зелъ съ себе си пари и ги носѣше въ стиснѫта рѫка. Тозъ часъ той влѣзе въ пазарлѫкъ съ единъ арестантинъ, който сѣдѣше при прозореца. За една копѣйка затворника отстѫпи мѣстото си и, като получи пари, той на часа се пъхна подъ лавицата, тъкмо подъ моето мѣсто, гдѣто бѣше тъмно, мръсно и гдѣто лиикавата плѣсень бѣше нарасла наврѣдъ по стѣнитѣ колкото половинъ пръсть, кажи. Но и подъ лавицитѣ всичкитѣ мѣста бѣхѫ заети; тамъ тъй сѫщо гъмжахѫ хора. На цѣлия подъ нѣмаше и една педя праздно мѣсто: на всѣкждѣ бѣхѫ се стѣснили и свили арестантитѣ и се плескахѫ отъ своитѣ кофи. Други пъкъ стояхѫ между тѣхъ прави и, като държахѫ въ рѫцѣ ссѫдоветѣ си, со миехѫ стоешкомъ; помията течеше отъ тѣхъ право върху обръснѫтитѣ глави на насѣдалитѣ по пода. На полицитѣ и на всичкитѣ стѫпала, които водѣхѫ къмъ тѣхъ, сѣдѣхѫ сгушени и свити затворници, които се миехѫ. Но миехѫ се малко. Проститѣ хора малко се миѭтъ съ горѣща вода и сапунъ; тѣ само страшно се парѭтъ и подирѣ се обливатъ съ студена вода, — ето всичката имъ баня. Около петдесеть китки се подигахѫ и спускахѫ наведнѫжъ; всички се плѣщѣхѫ до опянение. Пáра пускахѫ всѣка минута. И това не бѣше горѣщина, бѣше пъкълъ. Всичко това крѣщеше и буботеше, при звука на сто вериги, които се влѣчахѫ по пода... Нѣкои, които искахѫ да прѣминѫтъ, се заплитахѫ въ чуждитѣ окови, а сами пъкъ закачахѫ по главитѣ сѣднѫлитѣ долу, падахѫ, попържѣхѫ и повличахѫ подирѣ си закаченитѣ. Мръсотия се лѣеше отъ всички страни. Всички бѣхѫ въ едно упоенно, въ едно възбуденно състояние; раздавахѫ се писъци и крѣсъци. При прозорчето въ „прѣдбанника“, отъ гдѣто подавахѫ вода, се слушахѫ псувни и бѣше страшна навалица. Получената горѣща вода се проливаше върху главитѣ на сѣднѫлитѣ на пода, прѣди още да достигне мѣстоназначението си. Сегизъ-тогизъ прѣзъ прозорчето и прѣзъ полуотворената врата се показваше мустакатото лице на солдатина, съ пушка въ рѫцѣ, за да види, да ли нѣма безредие. Обръснѫтитѣ глави и почервенѣлитѣ като ракъ тѣла на арестантитѣ отъ горѣщината ти се чинѣхѫ още пó-грозни. На зачервенъ гръбъ нѣкакъ особенно се

показватъ бѣлѣзитѣ, които сѫ получени нѣкога отъ ударитѣ на камшицитѣ и тоегитѣ, тъй щото сега всички тѣзи гърбове та се струвахѫ като че ли сѫ отъ-ново изранени. Страшни бѣлѣзи! Студени тръпки ме побивахѫ, като ги гледахъ. Пуснатъ ли пáра — и тя като гѫстъ, горѣщъ облакъ ще испълни цѣлата баня; всичко ще загъргори, ще закрѣщи. Посрѣдъ облака отъ пара туку ти се мѣрнатъ бити и изшерени съ бѣлѣзи гърбове, обръснѫти глави, свити рѫцѣ, крака; и подирь всичко това, Исай Фомичъ вика ли вика, колкото му гласъ държи, на най-високата полица. Той се пари до безпаметство, но струва ти сѐ, никаква горѣщина не може да го насити; за една копѣйка той хваща телякъ, но теляка, най-послѣ, не истърпява, хвърля китката и тича да се облива съ студена вода. Исай Фомичъ не се отчайва, наема другиго, трети: той вече въ такъвъ случай се рѣшава да не гледа на никакви трошкове и размѣнява до петима теляци. „Браво бе, Исай Фомичъ, търпѣливъ си на пáрата!“ викатъ му арестантитѣ отъ долу. Исай Фомичъ самъ чувствуваше, че въ тъзи минута стои пó-високо отъ всички и че ги е турилъ всички въ джоба си; той тържествуваше, и съ единъ остъръ, безуменъ гласъ крѣщеше и пѣеше арията си: ля-ля-ля-ля-ля, при коеѐто надвикваше всички гласове. Менъ ми доде на умъ, че ако всички ний бѫдемъ нѣкога въ пъкъла, то той твърдѣ много ще прилича на това мѣсто. Азъ не можахъ да се удържѫ и казахъ догадката си Петрову; той само погледа наоколо и непродума нищо.

Азъ искахъ и нему да му купѭ мѣсто до мене, но той сѣдна при краката ми и ми каза, че и тамъ му е добрѣ. Между това, Баклушинъ ни купуваше и ни донасяше вода, когато ни потрѣбваше. Петровъ ми каза, че ще ме омие отъ глава до пети, тъй щото „ще бѫдете съвсѣмъ чистички“, и на сила ме канѣше да се парѭ. Да се парѭ, азъ не рачихъ. Петровъ ме оми цѣлъ съ сапунъ. „А сега ще ви омиѭ *крачката*“, притури той въ заключение. Азъ искахъ да му отговорѭ, че могѫ да се омиѭ самъ си, но вече не му противорѣчихъ и съвършенно се прѣдадохъ на волята му. Въ умалителната дума — „крачка“ — не звучѣше положително нищо робско, унизително: Петровъ не можеше да нарѣче нозѣтѣ ми крака просто за това, че другитѣ, сѫщи хора иматъ крака, а азъ имамъ още само крачка.

Като ме оми, тогава съ сѫщитѣ церемонии, то есть съ под-

пирания и съ прѣдпазливости на всѣка стѫпка, сякашъ че бяхъ стъкленъ, той ме заведе въ прѣдбанника и ми помогна да се облѣкѫ, и когато вече съвсѣмъ свърши работата съ мене, завърна се обратно пакъ въ банята, да се пари.

Като се завърнахме въ казармата, азъ му прѣдложихъ една чаша чай. Отъ чая той се не отказа, испи го и ми благодари. Менъ ми доде на умъ да го почерпѭ съ ракия. Ракия се намѣри въ нашата казарма. Петровъ остана крайно благодаренъ, испи ракията, ахна и, като ми забѣлѣжи, че азъ съвършенно го съживихъ, бързешкомъ тръгна за готварницата, като че ли тамъ безъ него неможаше никакъ да стане работа. Намѣсто него при мене доде другъ единъ събесѣдникъ, Баклушинъ (пионерътъ), когото азъ тъй сѫщо още въ банята поканихъ на чай.

Азъ не знамъ характеръ по-добръ отъ Баклушинъ. Наистина, той не оставяше да го докачатъ, дори и често се караше, не обичаше да му се бъркать въ работата, — съ една дума, той знаеше да се защити. Но, като се скараше, той не се сърдѣше дълго и, струва ми се, всички у насъ го обичахѫ. Кѫдѣто и да влѣзеше, навсѣкѫдѣ всички го срѣщахѫ съ удоволствие. Него го знаехѫ дори и въ града, като най-шеговитъ човѣкъ, който никога не си губѣше веселостьта. Той бѣше единъ висекъ момъкъ, около трийсеть-годишенъ, съ юнашко и добродушно лице, което бѣше доста красиво, и съ брадавка. По нѣкога той така смѣшно си искривяваше лицето, като прѣдставляваше кого срѣщне и кого види, щото другитѣ, които го гледахѫ се покѫсвахѫ отъ смѣхъ. Той тъй сѫщо бѣше шегаджия, но само не оставяше нашитѣ вѣчно-намръщени ненавистници да се отнасѭтъ съ него тъй, както и съ другитѣ весели арестанти; тъй щото никой го не гълчѣше, че той е „глупавъ и безполезенъ“ човѣкъ. Той бѣше пъленъ съ огънь и съ животъ. Той се запозна съ мене още въ първитѣ дни и ми каза, че е „кантонистъ,“ че е служилъ послѣ въ пионерната рота гдѣто сѫ го забѣлѣзали и сѫ го обичали дори и нѣкои високи лица, съ което и до сега твърдѣ се гордѣеше. Тутакъ-си захвана да ме распитва за Петербургъ. Той дори и книжки четѣше

Като доде при мене на чай, той най-първо разсмѣ цѣлата казарма, като разсказа, какъ поручикъ Ш. е срѣзалъ отъ отзарана нашия плацъ-майоръ, и, като сѣдна до мене, съ

доволенъ видъ ми каза, че, може би, театра ще стане. Въ затвора се готвѣше прѣдставление за прѣзъ праздницитѣ. Намѣрихѫ се актйори, тъкмяхѫ се полегка-легка декорациитѣ. Нѣкой отъ гражданитѣ обѣщахѫ да дадѫтъ своитѣ дрѣхи за актйорски роли, па дори и за женскитѣ; даже, чрѣзъ помощьта на единъ денщикъ, се надѣвахѫ да намѣрѭтъ и офицерски костюмъ съ екселбанти. Опасното бѣше само — да не би плацъ-майора да рѣче да го забрани, както минѫлата година. Но онъзъ година на Коледа майорътъ не билъ расположенъ: нѣйдѣ сѫ го били изиграли на комаръ, та, при това още, и въ затвора сѫ били случили неприятности, тъй щото отъ гнѣвъ и забранилъ прѣдставлението; а сега, може би, нѣма да поиска да направи стѣснение. Съ една дума, Баклушинъ бѣше въ възбудено състояние. Ясно се виждаше, че той бѣше единъ отъ главнитѣ инициатори на театра, и азъ още тогава дадохъ обѣщание, че безъ-друго ще отидѫ на това прѣдставление. Добродушната радость на Баклушина за сполуката на прѣдставлението ми бѣше симпатична. Дума по дума и ний се заприказвахме. Между другото, той ми каза, че не всичкото врѣме е служилъ въ Петербургъ; че той тамъ нѣщо е сгрѣшилъ и го пратили въ Р., впрочемъ, като унтеръ-офицеръ, въ гарнизонний баталионъ.

— Ето отъ тука на́ и ме пратихѫ на заточение, забѣлѣжи Баклушинъ.

— Че защо така? попитахъ го азъ.

— Защо ли? Какъ вий мислите, Александръ Петровичъ, защо? За това, гдѣто бѣхъ се влюбилъ.

— Не, за това още непращатъ тука, му отговорихъ смѣящемъ се.

— Истина, ви думамъ, притури Баклушинъ, — истина, само че при това още и единъ тамошенъ нѣмецъ азъ убихъ съ пищовъ. И струва ли за единъ нѣмецъ да пращатъ човѣка на заточение, кажете!

— Ами какъ стана това? Това ще да е любопитно, я ми разскажете.

— Много смѣшна работа бѣше, Александръ Петровичъ.

— Толковъ, толковъ по̀-добрѣ. Разскажете.

— Да разскажѫ ли? Е, добрѣ, слушайте. . .

Азъ изслушахъ една макаръ и не съвсѣмъ, но затова доста странна история на едно убийство.

„— Работата ето какъ бѣше, захвана Баклушинъ. — Като ме пратихѫ тѣ въ Р., гледамъ — градътъ хубавъ, голѣмъ, но само нѣмци много. А пъкъ азъ, разбира се, още като младъ човѣкъ и началството ме гледаше съ добро око, ходѭ си съ накривена шапка, дѣто го казватъ, прѣкарвамъ си врѣмето весело. На нѣмцойкитѣ имъ смигамъ. И хареса ми тукъ една нѣмцойчица, Луиза. Тѣ бѣхѫ двѣ прачки, които перяхѫ най-хубави и най-тънки дрѣхи: тя и леля ѝ. Леля ѝ бѣше една стара и една горделива такъва жена, а пъкъ живѣяхѫ охално. Азъ отъ най-напрѣдъ покрай прозорцитѣ имъ обикаляхъ, а отъ-сѣтнѣ и истинско приятелство свързахъ съ момата. Луиза и по русски говорѣше добрѣ, но само малко като че ли пелтечеше, — ама таквазъ миличка бѣше, щото и не съмь срѣщалъ никога друга такъва, като неѭ. По едно врѣме, — това бѣше още отъ-първенъ, — азъ захванахъ да ѝ хортувамъ и за туй, и за онуй, а пъкъ тя ми казва: „не, Саша, салъ това не може, азъ искамъ невинностьта си да си запазѭ, честна жена да ти бѫдѫ,“ и само се милва и звънливо се смѣе... пъкъ таквазъ бѣше чистичка, щото не могѫ и да ви кажѫ. Тя сама ме склони да се женѭ за неѭ. А пъкъ, какъ да се не женишъ, помислете? И бѣхъ се наканилъ вече да подамъ прошение за това на подполковника .. Току гледамъ — Луиза веднѫжъ не излѣзе да се видимъ, втори пѫть сѫщо, трети пѫть пакъ сѫщо... Зехъ, че ѝ пратихъ едно писмо. Чакамъ: отговоръ нѣма. Какво ли ще бѫде туй, мислѭ си? Да ме лъже — не може да бѫде; защото, въ такъвъ случай, тя безъ друго щѣше да излѣзе да се видимъ, или пъкъ щѣше да ми проводи баремъ отговоръ на писмото. Та тя и да лъже незнаеше, току-тъй прѣкъсна всичко. Това ще да е отъ леля ѝ, казвамъ си на ума. Но при леля ѝ азъ не смѣяхъ да ходѭ; макаръ тя и да знаеше, но ний сѐ тайно, скришомъ се сбирахме съ неѭ. Азъ като лудъ ходѭхъ, написахъ ѝ още едно, послѣднйо писмо и ѝ казвамъ: ако не додешъ, то самичъкъ при леля ти ще додѫ. Оплаши се, доде. Плаче и ми говори, че единъ нѣмецъ, Шулцъ, далеченъ тѣхенъ родственникъ, часовникаръ, богатъ и вече не младъ, поискалъ за неѭ да се жени, — за да ме направи, казва, и мене честита, пъкъ и той на стари години да не остане безъ жена; та и ме обичалъ, казва, и отъ колѣ такъво намѣрение ималъ, но е мълчалъ и сѐ се канилъ. Вижъ, казва, Саша, той е богатъ и азъ ще бѫдѫ щастлива;

немà ти искашъ да ми развалишъ щастието? Азъ гледамъ: тя плаче, приграща ме. . . Ехъ, си казвамъ, истина тя ми говоря! Какво ще сполучи, като се омжжи за солдатинъ, макаръ че съмъ и унтеръ-офицеръ? — Е, Луиза, ѝ казвамъ, сбогомъ, Господь да ти е на помощь; нѣма за какво да ти развалямъ щастието. А какъвъ е той, хубавецъ ли е? — Не, казва, единъ старъ такъвъ, съ дългъ носъ. . . и дори сама се засмѣ. Раздѣлихме се съ нея; какво, си казвамъ, така ми било орисано отъ орисницата! На другия день утриньта азъ минахъ покрай дюгеня му, улицата ми бѣше казала тя. Гледамъ прѣзъ джамътъ: сѣди нѣмецътъ и прави часовници, около четиресетъ и петь-годишенъ, носътъ му като на орелъ, очитѣ му испжкнжли, съ фракъ и съ бѣла, висока яќа, важенъ единъ такъвъ. Азъ и плюнахъ; доде ми на умъ да му счупж джама. . . пъкъ защо ли, си мислж! Нѣма какво да се прави, свърши се вече всичкото, пропадна! Върнахъ се по мръкнало въ казармата, легнахъ си на леглото, и, незнамъ, ще ме повѣрвате ли, Александръ Петровичъ, като заплакахъ. . .

„А-че, минава се тъй день, два, три. Съ Луиза се не виждамъ. А между това чухъ отъ една жена (стара бѣше, тъй сжщо прачка, у която по нѣкой пжть ходѣше Луиза), че нѣмецътъ за нашата любовь знае, та затова и се рѣшилъ пò-скоро да се годи, а то, може би, още година и двѣ би почакалъ. Отъ Луиза ужъ клѣтва зелъ, че тя съвършенно ще се откаже отъ мене; и че ужъ тѣхъ, и Луиза и леля ѝ, до сега още той ги държи безъ никаква помощь; че може още и да се повърне, и че свършено още и до сега той не се рѣшилъ. Каза ми тя още, че у други день, въ недѣля сутриньта, той тѣхъ двѣтѣ на гостйе ги е поканилъ и че ще бжде още единъ тѣхенъ роднина, старецъ, пò-напрѣдъ билъ търговецъ, а сега много бѣденъ и служилъ като нагледвачъ въ една търговска маза. Като узнахъ азъ, че въ недѣля тѣ, може би, всичката работа ще свършатъ, тъй се ядосахъ, щото не можахъ и да се удържж. И прѣзъ цѣлия този день, и прѣзъ другия азъ салъ за това и мислѣхъ. Тъй и ми идѣше, живъ да го изямъ тогози нѣмеца.

„Въ недѣля сутриньта, азъ още нищо не знаехъ, но като пусна църквата, — скочихъ, облѣкохъ си шинеля и се упжтихъ къмъ нѣмеца. Мислѣхъ си, че всички ще ги сваря. И защо ли искахъ да отидж у нѣмеца, и какво ли тамъ щѣхъ

да кажж, — самъ не знамъ. А на всѣки случай въ джоба си турнахъ пищова. Това пищовче бѣше едно нищо и никакво, отъ старата система; още като бѣхъ момче съ него гърмѣхъ. Па и да гърмишъ съ него вече неможеше. Обаче азъ го напълнихъ съ крушумъ; мислж си, ако зематъ да ме пждятъ, да ме хукатъ, то баремъ, като извадж пищова, да ги исплашж всички. Отидохъ. Въ часовникарницата нѣмаше никого, а всички бѣхж сѣднали въ отвждната стая. Освенъ тѣхъ въ кжщи нѣмаше никого; нѣмаше тамъ и едничката слугиня, нѣмцойка. Азъ минахъ прѣзъ дюгеня; гледамъ — вратата на стаята затворена, пъкъ една вѣта такъва, отъ вътрѣ зарѣзѐна. Сърдцето ми се раступа; азъ се спрѣхъ, слушамъ: приказватъ по нѣмски. Азъ като ритвамъ вратата съ всичката си сила, и тя тозъ часъ се раствори. Гледамъ: массата натъкмена. На массата стои едно голѣмо кавениче и се вари кафе на спиртова лампа. Тъй сжщо бѣхж сложени бисквити; на друга табла: едно шише съ ракия, скумрии, кълбаса и една бутилка съ вино. Луиза и леля ѝ, прѣмѣнени, на канапето сѣдятъ. На срѣщо имъ на столъ сѣди самъ нѣмецътъ, годеникътъ, причесанъ, съ фракъ и съ бѣла ека̀ ей-тъй щръкнжла отъ-прѣдъ. А отъ-страни, на другъ столъ сѣди стария нѣмецъ, съ побѣлѣла глава, дебелъ, и мълчи. Щомъ влѣзохъ, Луиза току поблѣднѣ. Ляля ѝ като че ли подскочи и пакъ сѣдна, а нѣмеца се намръщи. Такъвъ, сърдитъ; исправи се и на срѣща ми:

„— Какво искате, ме попита?

„Азъ се засрамихъ. но вече бѣхъ много разсърденъ.

„— Какво искамъ ли, му казвамъ: А-че ти госта посрѣщай, съ ракия го почерпи. Азъ на гостие ти съмъ дошълъ.

„Нѣмеца помисли и ми дума: Сѣднете.

„Сѣднахъ азъ. — Я дай де, му казвамъ, ракия.

„— Ето-на̀, казва, ракия; заповѣдайте: пийте!

„— Та ти ми дай, му казвахъ, отъ хубавата ракия. — Много вече бѣхъ разгнѣвенъ тогава.

„— Тъзъ е добра ракия.

„Обидно ми стана, дѣто за много доленъ човѣкъ ме смѣташе. А още повече, дѣто Луиза ни гледаше. Испихъ една ракия, па му казвамъ:

„— Ти какво така бе, нѣмецо, захвана дързости да ми показвашъ. Ти трѣбва да се сприятелишъ съ мене. Азъ отъ обичь ти додохъ.

„— Азъ не могѫ да ви бѫдѫ приятель, ми казва: вий сте простъ солдатинъ.

„А-че ето тогава ми притъмнѣ, я.

„— Ахъ ти кукла недна, му казвамъ, гиди си калбасникъ! Ами ти знаешъ ли бе, че азъ отъ тъзъ минута могѫ всичко каквото поискамъ да ти направѭ? Ето-нá, искашъ ли съ пищова да те убиѭ?

„Извадихъ азъ пищова, изправихъ се, прѣдъ нѣмеца, и обърнахъ срѣщо главата му устата на пищова. А онѣзъ другитѣ сѣдѭтъ ни живи, ни мъртви; стареца пъкъ като листъ се рестрепера, цѣлъ блѣденъ, мълчи.

„Нѣмеца се слиса, но доде въ себе си.

„— Азъ не се боѭ отъ васъ, казва, и ви молѭ, като благороденъ човѣкъ, ей-сега-е да оставете на страна вашата шега, а азъ съвсѣмъ се не страхувамъ отъ васъ.

„— Лъжишъ, му казвамъ, страхувашъ се! А що! Самичъкъ не смѣе да мръдне главата си изъ-подъ пищова; тъй и сѣди.

„— Не, казва, вий не можете това да направите.

„— А защо да не могѫ, му казвамъ?

„— А затова, казва, защото това е строго забранено и васъ строго ще ви накажѫтъ за това.

„И дяволъ да го знае този глупавъ нѣмецъ! Да не бѣше ме распалилъ самичъкъ, и до сега щѣше да си е живъ; изъ-за прѣпирнята всичката работа стана.

„— Та не могѫ ли, му казвамъ, мислишъ?

„— Не!

„— Тъй ли?

„— Вий туй съвсѣмъ нѣмате право да го направите...

„Като е тъй, то нà-ти, кълбасá недна! А-че като гръмвамъ, и тъй се търкулна отъ стола. Другитѣ писнахѫ.

„Азъ — пищова въ джоба, и си офейкахъ; а като влѣзвахъ въ крѣпостьта, тамъ при портитѣ въ копривака захвърлихъ пищова.

„Додохъ си азъ въ казармата, легнахъ си на леглото и си мислѭ: ей-нà сега-е ще ме хванатъ. Минава се единъ, два часа, — не идѫтъ да ме зематъ. И по едно врѣме на мръкване, такъва тѫга падна на сърдцето ми; излѣзохъ азъ; бездруго поискахъ Луиза да видѭ. Минахъ покрай часовникаря. Гледамъ: тамъ свѣтъ, полиция. Азъ отидохъ у онъзъ, по-

знатата жена, и ѝ казвамъ: повикай ми Луиза! Почакахъ малко, гледамъ: тича Луиза, и туко ми се хвърли на врата, и плаче: „азъ съмь за всичко кривата, ми казва, дѣто послушахъ леля си“. Тя ми расправи тъй сѫщо, какъ леля ѝ тозъ-часъ слѣдъ станѫлото се вѫрнѫла у дома си и тъй се оплашила, щото се разболѣла и — ни думица за убийството; и тя никому нищо не обадила и менѣ ми забрани, каза Луиза; бои се; каквото щѫть да правѭтъ. Насъ, ми каза Луиза, никой не ни видѣ отдеве. Той и слугинята си испратилъ нѣйдѣ, защото се е страхувалъ. Тя очитѣ щѣла да му извади, ако би се научила, че той иска да се ожени. Отъ калфитѣ тъй сѫщо никой не е билъ въ кѫщи; всички той отстранилъ. Самичъкъ и кафе направилъ, и закуска приготвилъ. Колкото за роднината имъ, то той и пó-напрѣдъ прѣзъ всичкия си животъ мълчалъ, нищо не говорялъ, а сега, като се случи това нѣщо, зелъ си шапката и првъв си отишълъ. И вѣроятно тъй сѫщо ще мълчи, каза Луиза. Тъй и стана. Двѣ недѣли вече бѣхѫ се минѫли, а мене още не ме арестувахѫ и никой въ нищо не ме подозираше. Въ тѣзи двѣ недѣли, вѣрвайте или не вѣрвайте, Александаръ Петровичъ, азъ всичкото си щастие испитахъ. Всѣки день се виждахме съ Луиза. А пъкъ тя, а пъкъ тя тъй се привърза къмъ мене! Плаче: „азъ, казва, съ тебе, дѣто и да те пратѭтъ, ще отидѫ; всичко ще оставѭ за тебе!“ Тя до толкова ме нажали съ тия думи, щото, менъ ми се стори, че ще умрѫ отъ милость за неѭ. Слѣдъ двѣ недѣли и ме арестувахѫ. Стареца и леля ѝ се сговорили и ме издадохѫ“...

— Чакайте малко, азъ прѣкъснахъ Баклушина; — че васъ за това можехѫ само за десеть години, нека за дванайсеть, нека, най подирѣ за пъленъ срокъ, въ гражданския разрядъ да ви пратѭтъ; а кѫкъ вий сте въ особенното отдѣление. Какъ може това?

А-че тукъ има и друго нѣщо, рѣче Баклушинъ. — Като ме извадихѫ прѣдъ сѫда, единъ капитанинъ зе че ме испсува добрѣ прѣдъ другитѣ сѫдии. Азъ не истърпѣхъ, и му казвамъ: „Ти защо ме псувашъ? Мигаръ не виждашъ ли, подлецъ нединъ, че сѣдишъ прѣдъ „зерцалото“[1])!“? Тогазъ вече и друга работа излѣзе; захванахѫ да ме сѫдѭтъ и за новото дѣло, и за всичкото заедно ме осѫдихѫ да прѣтърпѭ четире

---

[1]) „Зерцало“ е трижгълно стояло съ орелъ и съ три указа отъ Петръ I, което се намира на массата на всѣко правителственно учреждение. (Пр.).

хиледи тоеги, и, най-подиръ — въ особенното отдѣление. А като ме изведохѫ да ме наказватъ, изведохѫ и капитанина: мене по „зелената улица,“ а него лишихѫ отъ всичкитѣ му чинове, и го пратихѫ на Кавказъ като солдатинъ. Сбогомъ Александръ Петровичъ. Заповѣдайте у насъ на прѣдставлението.

X.

Коледнитѣ праздници.

Най-сѣтнѣ доде и Коледа. Още прѣзъ деня срѣщо Коледа арестантитѣ токурѣчи цѣлъ день не излизахѫ на работа. Излѣзохѫ само онѣзъ, които работѣхѫ въ занаятчийницитѣ и въ шивачницитѣ; а другитѣ, при всичко че се явихѫ на провѣрка и бѣхѫ назначени за различни работи, но пакъ всички единъ по единъ или на малки дружини се връщахѫ въ затвора и подиръ обѣдъ никой вече не излѣзе на работа. Тѣ още отъ утриньта повечето ходѣхѫ по свои частни работи, а не по правителственни; нѣкои да се погрижатъ за прѣнасяние ракия и да зарѫчатъ за още; други — да се видѭтъ съ своитѣ си приятели и приятелки, или пъкъ да съберѫтъ верисиитѣ си за праздника отъ изработенитѣ си отъ по-напрѣдъ нѣща; Баклушинъ заедно съ другитѣ, които земахѫ участие въ прѣдставлението — за да обиколѭтъ нѣкои отъ познайницитѣ си, най-вече офицерски денщици, и да испросѭтъ необходими костюми за театра. Едни ходѣхѫ съ загрижени и съ безпокойни лица единственно затова само, че и другитѣ бѣхѫ безпокойни и загрижени, и макаръ че нѣкои, напримѣръ, не чакахѫ отъ нийдѣ да земѫтъ пари, но и тѣ изглеждахѫ така като че ли ей сега-е и тѣ ще получѫтъ пари; съ една дума, всички като че ли очаквахѫ за сутришния день нѣкакво промѣнение, нѣщо необикновенно. Надъ-вечерь инвалидитѣ, които бѣхѫ ходѣли на пазарь да пазаруватъ за арестантитѣ, надонесохѫ всевъзможни нѣща за ѣдение: говеждо мѣсо, прасета, дори и патки. Мнозина отъ затворницитѣ, даже най-мирнитѣ и най-икономнитѣ, които сѫ пестѣли цѣла година пари, считахѫ за длъжность да се порасиуснатъ въ такъвъ день и да посрѣщнатъ както трѣбва разговяванието. Сутрѣшний день бѣше истински праздникъ за арестантитѣ, праздникъ, който никой не-

можеше да имъ го отнеме, защото бѣше признатъ официално отъ закона. Въ този день арестантитѣ неможехѫ да бѫдѫтъ испратени на работа, и такива дни имаше само три въ годината.

Та и най-послѣ, кой знае, колко въспоминания трѣбваше да се разшавать въ душитѣ на тѣзи отхвърлени сѫщества при срѣщанието на такъвъ день! Днитѣ на голѣмитѣ праздници рѣзко се отпечатвать въ паметьта на проститѣ хора още отъ самото имъ дѣтинство. Тѣ сѫ дни, въ които тѣ си почивать отъ тежкитѣ работи, дни, въ които цѣла фамилия се събира наедно. А въ затвора тѣзи дни трѣбваше да се припомнѭтъ съ мѫки и тѫга. Уважението къмъ тържествения день дохождаше у арестантитѣ до педантство; малцина пиехѫ и се веселѣхѫ; всички бѣхѫ сериозни и нѣкакъ като че ли заети, макаръ че мнозина да нѣмахѫ тукорѣчи съвсѣмъ никаква работа. Но и праздниrѣ и „гуляющитѣ" се стараехѫ да спазѭтъ сериозность. . . Смѣхътъ като че ли бѣше забраненъ. Изобщо настроението достигна до единъ видъ раздражителность и нетърпимость, и, ако би нѣкой нарушеше общия тонъ, макаръ и нечаянно, то тозъ-часъ го обсипвахѫ съ викъ и псувни и му се сърдѣхѫ, като че ли не почиташе и самия праздникъ. Това настроение на затворницитѣ бѣше забѣлѣжително, дори и трогателно. Освенъ вроденото благоговѣние къмъ великия день, арестантътъ безсъзнателно осѣщаше, че той съ това тачение на праздника като че ли се сближаваше съ всичкий свѣтъ, че той не е съвсѣмъ, дѣто ще рѣче, отхвърленъ, изгубенъ човѣкъ, кѫсъ отрѣзанъ, че и въ затвора е сѫщото каквото и между хората. Тѣ това чувствувахѫ; това се виждаше и се разбираше.

Акимъ Акимичъ тъй сѫщо много се готвѣше да посрѣщне праздника. Той нѣмаше нито семейни въспоминания, защото отъ малъкъ останалъ сираче и порасалъ въ людска кѫща, и, едвамъ ли не на петнайсетата си година постѫпилъ на тежка служба; нито пъкъ еималъ въ живота си и особенни радости, защото цѣлий си животъ той е прѣкаралъ редовно, еднообразно, боейки се макаръ и на единъ косъмъ да не отстѫпи отъ опрѣдѣленитѣ си длъжности. Не бѣше той и особенно религиозенъ, защото благонравието му, ти се струваше, че бѣ погълнало всичкитѣ му други човѣчески дарби и особенности, всичкитѣ му страсти и желания, добри и лоши. Поради всичко това той се готвѣше да посрѣщне тържествения день безъ грижи и

безъ вълнения, безъ да се смущава отъ тжжовни и съвършенно безполезни въспоминания, а тихо и методически съ такъво благонравие, каквото е нужно за испълнения на една обязность и на единъ опрѣдѣленъ веднжжъ за винаги обрядъ. Та и изобщо той не обичаше много да се замислѣва. Значението на факта, чинише ти се, че никого го не интересуваше, но веднжжъ опрѣдѣленнитѣ му правила той ги испълняваше съ свѣщенна аккуратность. Ако би утрѣ да му заповѣдате да извърши съвършенно противното, той и това би направилъ съ сжщата покорность и грижливость, както е испълнявалъ и противоположното на това снощи. Веднажъ, само веднажъ въ живота си той се поопиталъ да поживѣе съ собстственний си умъ — та и тб го докарало въ каторгата. Урока не пропадналъ за него напусто. И макаръ че не му бѣше орисано да разбере нѣкога, въ какво именно се състоеше вината му, но затова той извади отъ своето приключение спасителното правило — да не разсжждава никога при никакви обстоятелства, защото да разсжждава „не е лъжица за неговата уста," както се изражавахж по между си арестантитѣ. Слѣпо прѣдаденъ на обряда, той дори и на коледното си прасе, което напълнилъ съ „крупа" и го опекълъ (собственноржчо, защото той знаеше да пече) гледаше съ едно прѣдварително уважение, сякашъ че тб бѣше не обикновенно прасе, което можеше всѣки пжть да го купишъ и да го опечешъ, а нѣкакво особенно, празднично, Може би, той още отъ дѣтинството си е навикнжлъ да вижда на трапезата въ тоя день прасе, и извадилъ заключение, че прасето е необходимо за този день, и азъ съмь увѣренъ, че ако би той макаръ и веднжжъ да не ядеше прасе въ този день, то прѣзъ цѣлий си животъ щѣше да го гризи нѣкакъ съвѣстьта му, за дѣто не си е испълнилъ дългътъ. До праздника той ходѣше въ вѣтхи дрѣхи, които бѣхж благоприлично закърпени и съвсѣмъ износени. Оказа се сега, че новия катъ дрѣхи, който му бѣхж дали още прѣди четире мѣсеци, той грижливо го пазѣше въ санджчето си и се не докосваше до него отъ приятната мисъль, че ще го облѣче новъ на праздника. Той така и направи. Още отъ вечерьта той извади новитѣ си дрѣхи, разгъна ги, разгледа ги, поисчисти ги, поиздуха ги и, като извърши всичко това, прѣдварително ги примѣри на себе си. Оказа се, че дрѣхитѣ добрѣ му додохж; всичко бѣше прилично, добрѣ стегнжто, еката като кора високо подпираше брадата; талията му прилипва-

ше дори като въ нѣкой мундиръ и Акимъ Акимичъ даже се ухили отъ удоволствие и не безъ гордость се обърна прѣдъ мънинкото си огледалце, което саморѫчно и отъ-колѣ вече бѣше облѣпилъ съ варакосана ивица. Само едно копче на еката бѣше нѣкакъ не на мѣстото си. Като забѣлѣжи това, Акимъ Акимичъ се рѣши да прѣмѣсти копчето; той го прѣши, примѣри го пакъ, и видѣ че дойде добрѣ. Тогава той сгъна всичко както пó-прѣди и съ спокойна душа скри си дрѣхитѣ, за утриньта, въ сѫндѫчето си. Главата му бѣше обръснѫта доста добрѣ; но като се огледа внимателно въ огледалцето си, той забѣлѣжи, че главата като че ли не съвсѣмъ гладка му бѣше; тукъ-тамѣ стърчахѫ косми, и той тутакъ-си отиде при „майора," за да се обръсне съвсѣмъ както е прилично и по формата. И макаръ че Акима Акимича никой нѣмаше да го изглежда утрѣ, но той се обръсна само и само за да му бѫде спокойна съвѣстьта, за да испълни за въ такъвзи празникъ всичкитѣ си обязнности. Благоговѣнието къмъ копчето, къмъ „погонитѣ," къмъ петлицата още отъ дѣтинството му не изгладимо се било вълпило въ ума му въ видъ на неоспорима длъжность, а въ сърдцето му — въ видъ на най-висока стѫпень на красотата, до която може да достигне редовенъ човѣкъ. Всичко като натъкми, той, като старши арестантинъ въ казармата, се распореди да донесѫтъ сѣно и внимателно наблюдаваше, какъ го разтилахѫ по пода. Сѫщото ставаше и въ другитѣ казарми. Не знамъ защо, но у насъ на бѫдний-вечеръ, винаги постилахѫ въ казармитѣ сѣно. Слѣдъ това, като свърши всичкитѣ си работи, Акимъ Акимичъ се помоли Богу, легна си на леглото и тозъ-часъ заспа тихо и спокойно като младенецъ, за да се събуди колкото се може пó-рано утрѣ. Туй сѫщото, впрочемъ, извършихѫ и всички арестанти. Въ всичкитѣ казарми затворницитѣ си легнахѫ много пó рано отъ други пѫть. Обикновеннитѣ вечерни занятия бѣхѫ оставени; за „майданитѣ" и не помѣнувахѫ. Всички чакахѫ сутрѣшния день.

Най-подирѣ и той доде. Рано, въ зори, едвамъ що бѣше ударилъ барабана за ставание, отворихѫ казармитѣ и унтеръофицерътъ, който влѣзе да провѣрява, поздрави всичкитѣ арестанти съ праздникътъ. И тѣ му отговарихѫ подобно, отговарихѫ му привѣтливо и ласково. Щомъ като се помолихѫ, Акимъ Акимичъ и мнозина други, които имахѫ свои гѫски и прасета въ готварницата, бържешкомъ отидохѫ да видѭтъ, какво пра-

вжтъ съ тѣхъ, какъ ги пекжтъ, гдѣ и какво е турено и тъй нататъкъ. Въ тъмнината, прѣзъ мънинкитѣ, поледени съ скрежъ и съ ледъ прозорчета на нашата казарма се виждаше, че, въ двѣтѣ готварници, въ всичкитѣ шесть пещи, гори силенъ огънь, който бѣ накладенъ още въ тъмни зори. По двора, въ тъмнината, вече сновѣхж арестанти съ кожуси — едни наметнжти, а други облечѣни; всички тѣ бѣхж се опжтили за готварницитѣ. Но нѣкои отъ затворницитѣ, и то твърдѣ малцина, сварихж вече да обиколжтъ и кръчмаритѣ. Тѣ бѣхж отъ най-нетърпѣливитѣ. Изобщо всички се държахж скромно, мирно и нѣкакъ не както винаги благоприлично. Не се чувахж нито обикновеннитѣ попръжни, нито обикновеннитѣ свади. Всички разбирахж. че деньтъ е голѣмъ и праздникътъ великъ. Имаше и такива, които ходѣхж и въ другитѣ казарми, за да поздравжтъ нѣкои отъ своитѣ си. Проявяваше се нѣщо като приятелство. Ще забѣлѣжж мимоходомъ: между затворницитѣ токурѣчи никакъ не се забѣлѣзваше дружба, не казвамъ обща, — за това и нѣма какво да се говори, а тъй, частна, щото единъ арестантинъ да се сдружи съ другиго. Това току-рѣчи у насъ съвсѣмъ не сжществуваше, и това е забѣлѣжително явление: тъй не бива, когато сж хората на свобода. У насъ изобщо всички се отнасяхж единъ къмъ други твърдѣ хладно, съ много малко исключение, и тѣзи отношения бѣхж единъ видъ формални, веднъжъ за винаги приети и установени. Азъ тъй сжщо излѣзохъ отъ казармата; захващаше полегка-легка да се разсжмва; звѣздитѣ гаснѣхж; мразовита тънка пáра се издигаше нагорѣ. Куминитѣ на готварницитѣ изхвърляхж гжсти кжлбета — димъ. Нѣкои отъ арестантитѣ, които ме прѣсрѣщнахж, сами драго и ласково ми честитѣхж праздника. Азъ имъ поблагодарихъ и тъй сжщо ги поздравихъ. Отъ тѣхъ имаше и такива, които до сега още не ми бѣхж казали нито една думица прѣзъ цѣлия този мѣсецъ.

При самата готварница ме настигна единъ арестантинъ, отъ военната казарма, съ намѣтнжтъ кожухъ. Той още на срѣдъ двора ме съзрѣ и начена да ми вика: „Александръ Петровичъ! Александръ Петровичъ!“ Той тичаше бържешката къмъ готварницата. Азъ се спрѣхъ и го почакахъ. Той бѣше единъ младъ момъкъ, съ кръгло лице, съ тихо изражение въ очитѣ си, твърдѣ неприказливъ, който не бѣше ми казалъ още ни една думица, нито пъкъ бѣше обърналъ внимание на мене отъ самото ми постжпване въ затвора; азъ дори и не знаяхъ какъ го

зъвжтъ. Той се завтече къмъ мене запъхтѣлъ и се спрѣ на-
ѣщо ми, като ме гледаше право въ очитѣ съ една тжпа, но
› сжщо врѣме и блаженна усмивка.

— Какво искате? попитахъ го азъ очуденъ, като ви-
хъ, че той стои прѣдъ мене, усмихва се, гледа ме втренче-
, а пъкъ разговоръ не захваща.

— А-че какъ какво, праздникъ... промърмори той и,
то се осѣти, че нѣма за какво повече да говори, остави ме
отиде въ готварницата.

При това, ще забѣлѣжж тукъ, че и слѣдъ туй ний съ
го никога се не събрахме заедно и токурѣчи не си казахме
то една дума чакъ до излизанието ми изъ затвора.

Въ готварницата около силно разгорѣлитѣ пещи бѣше
натрупала цѣла навалица отъ арестанти, които се тласкахж
задпрѣварѣхж. Всѣки наблюдаваше своята гозба; готвачки-
вече захващахж да готвжтъ тъмничното ѣстие, защото въ
и день затворницитѣ обѣдвахж по-рано. Никой, обаче, още
захващаше да ѣде, макаръ че на нѣкои имъ се искаше да
жтъ, но пазѣхж прѣдъ другитѣ приличие. Чакахж попа и
ъ слѣдъ него мислѣхж да разговѣжтъ, — Между това, още
бѣше се добрѣ сжмнжло, когато вече начепахж да се раз-
затъ задъ тъмничнитѣ порти виковетѣ на ефрейтора: „Готва-
!" Тѣзи викове се слушахж тукорѣчи всѣка минута и се про-
жавахж около два часа. Викахж готвачитѣ отъ готварница-
за да земать милостинята, която се донасяше въ затвора отъ
чкитѣ краища на града. Тя се донасяше въ голѣмо количес-
въ видъ на колачи бѣли хлѣбове, гивреци, мекици, бюре-
петулици (тиганици) и други блажни работи. Азъ мислж,
не е останжла нито една домакиня отъ търговскитѣ и отъ
цанскитѣ фамилии, която да не е пратила отъ хлѣба си, за
поздрави съ великия праздникъ „нещастнитѣ" и затворни-
ѣ. Имаше милостини богати — хлѣбове, замѣсени отъ най-
го брашно съ яйца и съ захаръ, испратени въ голѣмо ко-
ество. Имаше милостини и твърдѣ бѣдни — нѣкое какво да е
аче и една-двѣ черни питки, съвсѣмъ тънко намазани съ
гана: това бѣше даръ, който даваше единъ бѣденъ на дру-
бѣденъ отъ нѣмание. Всичко се земаше съ еднаква благо-
ность, безъ разлика на даровете и дарувачитѣ. Арестантитѣ,
го приемахж милостинята, сваляхж шапки, кланяхж се, по-

здравявахѫ приносителитѣ съ праздника и занасяхѫ даръть въ готварницата. Когато се събрахѫ много подарени хлѣбове, повикахѫ старшитѣ отъ всѣка казарма и тѣ вече разпрѣдѣлихѫ всичко по равно между казармитѣ. Нѣмаше ни прѣпирни, ни карания; дѣлежътъ се вършише честно по равно. Дѣлътъ, колкото се падна на нашата казарма, раздѣлихѫ го у насъ; дѣлѣше го Акимъ Акимичъ съ единъ другъ още арестантинъ; дѣлѣхѫ съ собственнитѣ си рѫцѣ и съ собственнитѣ си рѫцѣ раздавахѫ на всѣкиго. Нѣмаше ни най-малко натякване, ни най-малка завистъ отъ никого; всички останахѫ задоволени; дори и подозрѣние не можеше да има, че милостинята можеше да се скрие или да се раздѣли не по равно. Като нареди работата си въ готварницата, Акимъ Акимичъ захвана да се облича. Той се облѣче съ всичко приличие и тържественность, безъ да остава не закопчано нито едно копче, и, като се облѣче, тозъ часъ той пристѫпи къмъ истинска молитва. Той се молй доста дълго врѣме. Молѣхѫ се тъй сѫщо и мнозина арестанти, повечето възрастни. Младежитѣ не стояхѫ дълго врѣме на молитва дори и въ праздницитѣ: тѣ само се прѣкръствахѫ на ставание и повече нищо. Като се помоли, Акимъ Акимичъ се приближи до мене и съ една тържественность ми честити праздника. Азъ тутакъ си го повикахъ на чай, а пъкъ той мене — на своето прасе. Слѣдъ малко доде и Петровъ, и ме поздрави. Той, ми се струваше, вече бѣше посърбнжлъ, и макаръ че доде запъхтѣнъ, но много малко нѣщо ми каза, и, като постоя малко прѣдъ мене съ единъ ожидающъ видъ, скоро отиде отъ мене въ готварницата. Между това въ военната казарма се готвѣхѫ да посрѣщнѫтъ свѣщенника. Тъзи казарма не бѣше устроена тъй, както другитѣ: въ нея одроветѣ бѣхѫ наредени покрай стѣнитѣ, а не по срѣдата на стаята, както въ всичкитѣ други казарми, тъй щото тя бѣше едничката въ затвора стая която не бѣше по срѣдата заета. Вѣроятно тя бѣше устроена тъй съ цѣль, за да могѫтъ, въ необходими случаи, да събератъ арестентитѣ наедно. Посрѣдъ стаята турихѫ една масичка, постлахѫ ѭ съ чиста бохча, турихѫ на нея една икона и запалихѫ кандило. Най-подирѣ доде и священника съ кръста и съ свѣтена вода. Като се помоли и като испѣ нужний тропаръ, той се исправи прѣдъ затворницитѣ и всички съ истинно благоговѣние прихождахѫ да цѣлуватъ кръста. Слѣдъ това свещѣнника обиколи всичкитѣ казарми и ги поръси съ свѣтена вода

Въ готварницата той похвали тъмничний ни хлѣбъ, който се славѣше по цѣлия градъ съ своя вкусъ, и арестантитѣ тутакъ си пожелахѫ да му испратѭтъ два топли хлѣба; за испращанието имъ на часа отредихѫ едного отъ инвалидитѣ. Кръста го испроводихѫ съ сѫщото благоговѣние, съ каквото и го посрѣщнахѫ, и скоро слѣдъ туй додохѫ плацъ-майора и комендантинътъ. Комендантина у насъ го обичахѫ и дори уважавахѫ. Той обиколи всичкитѣ казарми заедно съ плацъ-майора, всичкитѣ затворници поздрави съ праздника, влѣзе въ готварницата и опита арестантската чорба. Чорбата бѣше много добра; отпуснѫто бѣше за този день токурѣчи по единъ фунтъ говедина на всѣки арестантинъ. Освенъ това бѣше сготвена и просяна каша[1]), за която бѣше отпуснѫто изобилно масло. Като испроводи комендантина, плацъ майора заповѣда да захванатъ да слагатъ обѣдъ. Арестантитѣ се стараехѫ да се не срѣщатъ прѣдъ очитѣ му. Не обичахѫ у насъ злобния му погледъ изъ подъ очилата, съ който той гледаше на лѣво и на дѣсно, за да не испусне нѣкой безпорядъкъ или нѣкой виновенъ.

Наченахѫ да обѣдватъ. Прасето на Акима Акимичъ бѣше прѣвъзходно испечено. И азъ не могѫ да си обяснѭ какъ това се случи: тозъ-часъ слѣдъ отиванието на плацъ-майора, подирь нѣколко минути, се появихѫ много пиени, а между това, още прѣди петь минути, всички бѣхѫ тукорѣчи съвсѣмъ трезви. Появихѫ се много зачервени и сияющи лица, появихѫ се „балалайки“. Полякътъ съ цигулката, наетъ за цѣлъ день, вече ходѣше прѣдъ едного развеселенъ арестантинъ и му свирѣше весели игри. Разговора ставаше пò-буенъ и пò-шуменъ. Но обѣда се свърши безъ особенни безредия. Всички бѣхѫ сити. Мнозина отъ старцитѣ и пò-солиднитѣ тутакъ-си отидохѫ да спѭтъ, което направи и Акимъ Акимичъ, като мислѣше, чини ми се, че въ голѣмъ праздникъ links послѣ ѣдение бездруго трѣбва да се дрѣмне. Стареца отъ стародубовскитѣ старообрядци, като дрѣмна малко, покачи се на пещьта, разгѫрна си книгата и тукорѣчи непрѣстанно се молй до срѣдъ-нощь. Нему му бѣше тежко да гледа на „срама“, както говорѣше той за всеобщия „гуляй“ на затворницитѣ. Всичкитѣ черкези сѣднахѫ на кйошка прѣдъ казармата и съ любопитство, а заедно съ това и съ нѣкаква умраза гледахѫ на пиенитѣ. Азъ срѣщнахъ

[1]) Огрухано просо, сварено съ вода и попарено съ масло; прилича на нашия булгуръ. (Пр.).

Нурра: „аманъ, аманъ! ми' каза той, като си клатѣше главата съ едно благочестиво негодувание, — ухъ, аманъ! Аллахъ ще се разсърди!“ Исай Фомичъ упорито и високомѣрно запали въ жгъла свѣщь и захвана да работи, съ което очевидно искаше да покаже, че той не счита за нищо праздника. Тукъ-тамѣ изъ кжтищата се наченахж „майдани“. Отъ инвалидитѣ се не бояхж, а въ случай, ако би унтеръ-офицера да доде, който самичъкъ се стараеше нищо да не забѣлѣжи, турѣхж пазачи. Караулния офицеръ около три-четире пжти този день идва да надглeдва въ затвора. Но пиенитѣ се криехж, „майданитѣ“ се вдигахж при неговото появявание, па и той самичъкъ ми се чинѣше, се рѣши да не обръща внимание на дребнитѣ безредици. Піянъ човѣкъ въ този день се считаше вече за малъкъ безпорядъкъ. Полегка-лека арестантитѣ се развеселявахж. Захващахж се и свади. Но сé пакъ трезви останахж повече и имаше кой да пригледа нетрезвитѣ. Затова пъкъ онѣзъ, които бѣхж захванжли да пиjжтъ, пиехж безъ мѣрка. Газинъ тържествуваше. Той се разхождаше съ самодоволенъ видъ около своето мѣсто на одровeтѣ, подъ които смѣло бѣ донесълъ ракия, която бѣше скрита до туй врѣме нѣйдѣ задъ казрмитѣ въ снѣга, на скришно мѣсто, и лукаво се хилѣше на арестантитѣ, които дохождахж при него за ракия. Той бѣше трезвенъ и не бѣше испилъ нито една капка. Той имаше намѣрение да пие къмъ края на праздника, слѣдъ като прибере прѣдварително всичкитѣ парици изъ арестатнскитѣ джобове. По казармитѣ се чувахж пѣсни. Но піянството прѣминаваше веке въ съвършенно замъгляване на главитѣ и отъ пѣснитѣ близко бѣше до сълзитѣ. Мнозина се разхождахж съ свои собственни „балалайки“ съ намѣтнжти кожуси, и юнашки брънчахж тетивитѣ. Въ особенното отдѣление се състави дори и хоръ отъ осъмь души. Тѣ много хубаво пѣехж въ аккомпанимента на „балалайкитѣ“ и китаритѣ. Чисто народни пѣсни се пѣяхж малко. Помнж само една, юнашка испѣта:

Я вечоръ млада
Во пиру была [1]).

И тукъ азъ чухъ новъ вариантъ на тъзи пѣсень, който по-прѣди не бѣхъ срѣшалъ. Края на пѣсеньта' свършваше съ нѣколко ново-притурени стихове:

---

[1]) Азъ снощи млада на пиръ бѣхъ. (Пр.)

У меня-ль младой
Дома убрано:
Ложки вымыла,
Во щи вылина;
Съ косяковъ сскребла,
Пироги спекла [1]).

А пѣехѫ се повече тъй нарѣченитѣ арестантски пѣсни, които сѫ извѣстни на всички. Една отъ тѣхъ е: „Бывало . . .“ юмористическа, въ която се описва, какъ пó-напрѣдъ единъ човѣкъ се веселилъ и живѣлъ като болѣринъ на свобода, а сега испаднѫлъ въ затвора. Описваше се, какъ той пó-напрѣдъ е ялъ „бламанже“ и пилъ шампанско, а сега —

Дадутъ капусти мнѣ съ водою
И ѣмъ, такъ за ушьми трещитъ. [2]).

Въ употрѣбление тъй сѫщо бѣше и слѣдующата твърдѣ извѣстна:

Прежде жилъ я, мальчикъ, веселился,
И имѣлъ свой капиталъ:
Капиталу, мальчикъ я рѣшился
И въ неволю житъ попалъ . . . [3]).

и тъй нататъкъ. Само че у насъ изговаряхѫ не „капиталъ“, а „копиталъ“, като произвеждахѫ капиталъ отъ думата „копить“ (пестѭ, събирамъ); пѣехѫ се тъй сѫщо и жални. Имаше една чисто каторжна, тъй сѫщо, ми се чини, извѣстна:

Свѣтъ небесный возсіяетъ,
Барабанъ зорю пробьетъ, —
Старшій двори отворяетъ,
Писарь требоватъ идетъ.
Насъ не видно за стѣнами,
Каково мы здѣсь живѣмъ;
Богъ, Творецъ Небесный, съ нами,
Мы и здѣсь не пропадемъ, и т. н. т. [4]).

---

[1]) Азъ млада въ кѫщи растрѣбихъ: помиьѫта отъ лъжицитѣ въ чорбата излѣхъ, а отъ истъргания киръ на спонцитѣ, на вратитѣ и прозорцитѣ млинъ опекохъ.

[2]) Ако ми дадѫтъ армея съ чорба, ямъ и ушитѣ плющьѫтъ.

[3]) Пó-напрѣдъ азъ, младъ зеленъ, весело живѣяхъ и си имахъ пари, но загубихъ азъ паритѣ си и, младъ зеленъ, испаднахъ въ неволѭ . . .

[4]) Щомъ зората на небето се зазори и барабана забий, — ето че старшій вратата отваря и писаря съ призовка иде. Никой не вижда задъ стѣнитѣ, какъ ний тука живѣемъ; но Богъ, Небесний Творецъ, е съ насъ: ний и тука нѣма да загинемъ. (Пр.).

Имаше друга една пъкъ пò-жална, но съ хубавъ гласъ, която бѣ съчинена, вѣроятно, отъ нѣкой заточенникъ, съ прѣкалени и съ доста безграмотни думи. Отъ нея азъ си спомнямъ сега нѣколко стихове:

Не увидитъ взоръ мой той страны,
Въ которой я рожденъ,
Терпѣть мученья безъ вины
На вѣкъ я осужденъ.
На кровлѣ филинъ прокричитъ,
Раздастся по лѣсамъ,
Заноетъ серце, загруститъ,
Меня не будетъ тамъ[1]).

Тъзи пѣсень се пѣеше у насъ често пѫти, но не съ хоръ, а тъй нѣкой самичъкъ ѭ захващаше. Нѣкои отъ арестантитѣ, въ свободно врѣме, случваше се, излѣзе на кюшка прѣдъ казармата, сѣдне, замисли се, облѣгне си главата на рѫка и ѭ запѣе съ високъ фалцетъ. Слушашъ, и нѣкакъ сърдцето ти покъртва. У насъ имаше доста добри гласове.

Между това начеваше вече и да мръква. Посрѣдъ всеобщия „гуляй", пиянство, мракъ се съзираше скръбъ, тѫга, мѫка. Тозъ, който се смѣеше прѣдъ единъ часъ, сега, като бѣше се напилъ, вече плачѣше нѣйдѣ. Нѣкои сварѣхѫ и по два пѫти да се сбиѭтъ. Трети пъкъ, приблѣднѣли и едвамъ държайки се на краката си, се люшкахѫ по казармитѣ и подигахѫ кавга. А пъкъ онѣзи, които не бѣхѫ буйни въ пиянството си, напусто търсѣхѫ приятели, прѣдъ които да си искажѫтъ сърдцето и да оплачатъ пияната си горѣсть. Всички тѣзи клѣти хора искахѫ да се повеселѭтъ, да прѣкаратъ весело великия праздникъ -- и, Господи! колко тежъкъ и скърбенъ бѣше този день токурѣчи за всѣкиго. Всѣки единъ прѣкарваше този день тъй като че бѣше излъганъ въ нѣкоя надѣжда. Петровъ два-три пѫти още идва при мене. Той твърдѣ малко бѣше пилъ прѣзъ този день и бѣше, кажи, съвсѣмъ трезвенъ. Но той до послѣдний часъ сé нѣщо си очакваше, надѣваше се, че бездруго трѣбва да се случи нѣщо необикновенно, праздничнo, весело. Той ако и да не говорѣше за това, но това се виждаше по очитѣ му. Той сновѣше отъ казарма въ казарма безъ

[1]) Нѣма да видѭтъ очитѣ ми вече онъзъ страна, дѣто азъ съмъ роденъ; азъ съмъ вѣчно осѫденъ да търпѭ мѫки, невиненъ. На стрѣхата бухала ще забухѫ, гласа му по горитѣ ще се разнесе, сърдцето ми отъ тѫга ще се свий, но менъ вече нѣма да ме има тамъ. (Пр.).

уморяване. Но нищо особено се не случваше и се не срѣщаше, освенъ пиянство, пиени безмислении псувни и зашеметени отъ ракията глави. Сироткинъ тъй сжщо се скиташе, въ нова червена риза, по всичкитѣ казарми, хубавичъкъ, омитъ, и така сжщо, тихо и наивно, сякашъ че очакваше нѣщо си. Полегка-легка въ казармитѣ ставаше нетърпимо и отвратително. Разбира се, имаше и много смѣшно, но менъ ми бѣше нѣкакъ жално и мжчно за тѣзи хора,. нѣкакъ тежко и задушливо между тѣхъ. Ето двама аресганти се прѣпиржтъ помежду си кой кого да почерпи. Тѣ се прѣпиржтъ отколѣ, а прѣди това дори и се поскарахж. Единия отдавна имаше нѣкакъвъ гнѣвъ на другия. Той се оплакваше и, съ заплетенъ язикъ, мжчѣше се да му докаже, че онзи билъ постжпилъ съ него несправедливо: продаденъ билъ нѣкакъвъ кожухъ, скрити били нѣкога нѣкакви пари, лани, прѣзъ сирницата. И още незнамъ какво освенъ това е имало . . . Обвинителя бѣше единъ едръ и високъ момъкъ, не глупавъ и кротъкъ, а, когато бѣше пиянъ, се трудѣше да се сдружава и да си искаже болката. Той се и караше, претензия показваше като че по-добрѣ да се помири послѣ съ противника си. Обвиняемия пъкъ бѣше единъ дебелъ, снаженъ, съ срѣденъ ръстъ човѣкъ, съ кржгло лице, хитръ и лукавъ. Той бѣше сърбналъ, може би, повече отъ приятеля си, но бѣше малко пиянъ. Той бѣше човѣкъ съ характеръ и прочутъ за богатъ, но, не знамъ защо, сега му се не искаше да разсърди експансивния си приятель, и той го заведе при кръчмарина; другаря му утвърждаваше, че той трѣбва и е длъженъ да го почерпи, „ако си ти само честенъ човѣкъ“.

Кръчмарина съ едно уважение къмъ мющерията и съ единъ видъ прѣзрѣние къмъ експансивния приятель, защото тозъ пиеше не отъ кесията си, а го черпѣхж, извади и налѣ една чаша ракия.

— Не, Степка, ти си длъженъ, каза експансивний приятель, като видѣ че той надви, — защото туй е твой дългъ.

— А-бе азъ нещж съ тебе и думитѣ си да харчж напусто! отговори Степка.

— Не, Степка, това ти лъжешъ, подтвърди първий, като зе отъ кръчмарина чашата: — защото ти пари ми длъжишъ; съвѣстьта си изгубилъ и очи нѣмашъ! Подлецъ си ти бе, Степка, само туй ще ти кажж: подлецъ!

— Хайде, хайде, стига си дрънкалъ, ракията исплис-

ка! Правьѫтъ ти честь, и пий, искрѣщѣ кръчмарина на експансивния приятель: — нѣма да те чакамъ до утрѣ, я!

— Е, ще пиѭ, какво крѣщишъ? Честитъ праздникъ, Степанъ Дорофеичъ! вѣжливо и съ легкъ поклонъ се обърна той като държеше въ рѫката си чашата, къмъ Степка, когото още прѣди половинъ минута наричаше подлецъ. — За много години, да живѣешъ сто години, а колкото си живѣлъ не се чете! Той испи ракията, ахна и се обърса. — Прѣди азъ, братя, много ракия можехъ да пиѭ, забѣлѣжи той съ една сериозна важность, като се обръщаше къмъ всички въобще а къмъ никого въ особенности: — а сега вече, видите отлетяватъ ми годинитѣ. Сполайти, Степанъ Дорофеичъ.

— Нѣма защо.

— Ама азъ сѐ за онуй, Степка, ще ти говорѭ; и остави ти това, гдѣто излазяшъ прѣдъ мене голѣмъ подлецъ, а ще ти кажѫ . . .

— А пъкъ азъ ето що пияно харо, ще ти кажѫ, прѣсѣче му думата Степка, който вече бѣше изгубилъ търпѣние. — Слушай, помни всяка моя дума: ето ти свѣта — наполвина: тебе половината и мене половината. Махай се и не се явявай вече прѣдъ очитѣ ми. Омръзна ми ти!

— А нѣма ли да ми върнешъ паритѣ?

— Какви още пари бълнувашъ, пиенице недна.

— Богами, на онзи свѣтъ самъ ще додешъ да ми ги врѣщашъ, ама нѣма да ги зема. Нашата парица съ трудъ, съ мѫка, съ потъ се печели. Ще те мѫчѫтъ дяволитѣ на онзи свѣтъ за моя петакъ.

— Хайде-е, иди по дяволитѣ!

— Какво ме декашъ; не си ме впрѣгнѫлъ, я!

— Хайде-хайде, махай се!

— Подлецъ!

— „Варнакъ“!

И се захвана пакъ псувня, още повече отъ колкото прѣди черпѣнието.

Ето отдѣлно на одроветѣ сѣдѭтъ двама приятели: единия е високъ, дебелъ, мѣсистъ, сѫщи касапинъ; лицето му е червено. Той едвамъ-що не плаче, защото е много нажаленъ Другия е сухъ, тъничъкъ, слабъ, съ дългъ носъ, отъ който сякашъ че нѣщо капе, и съ малки свински очици, наведени на долу къмъ земята. Той е единъ политиченъ, образованъ човѣкъ;

билъ е нѣкога писарь и се отнася съ приятеля си нѣкакъ отъ високата, което е твърдѣ неприятно на послѣдния. Тѣ цѣлъ день заедно пихѫ.

— Той ме „дръзна“! викаше дебелий приятель, като клатѣше силно главата на писаря съ лѣвата си рѫка, съ която го бѣше обгърналъ. „Дръзна“ ще каже удари. Мѣсистий приятель, който самичъкъ е билъ унтеръ-офицеръ, тайно въ душата си завиждаше на мършавия си другаръ, и за това двамата тѣ, единъ прѣдъ други, се стараяхѫ да блѣснѫтъ съ истъничень слогъ.

— А азъ ти казвамъ, че нѣмашъ право... захвана догматически писарьтъ, безъ да си подига упорито очитѣ на него и съ важность гледайки въ земята.

— Той ме дръзна, слушашъ ли? прѣкъсна го приятельтъ, като го разтръси още повече. — Само ти единъ сега си ми осталалъ на тоя свѣтъ, чувашъ ли това? За това азъ само тебѣ ти казвамъ: той ме дръзна!..

— Ама азъ пакъ ще ти кажѫ: такова кисело оправдание, драгий ми приятелю, съставлява само срамъ за твоята глава! съ тъничъкъ и съ вѣжливъ гласъ възрази писаря: — а по̀-добрѣ съгласи се, любезний ми приятелю, че всичкото това пиянство е отъ собственното ти непостоянство...

Мѣсистий му приятель малко се поотдръпна назадъ, тѫпо погледна съ пиянитѣ си очи на самодоволния писарушка, и изведнѫжъ, съвсѣмъ ненадѣйно, съ всичката си сила удари писаря съ голѣмия си юмрукъ по дребното лице. Съ това и се свърши дружбата имъ за цѣлия день. Милия приятель, зашеменъ отъ удара, понири подъ одроветѣ...

Ето влиза въ нашата казарма единъ мой познайникъ отъ особенното отдѣление, безкрайно добродушенъ и веселъ човѣкъ, неглупавъ, необикновенно простичъкъ на видъ и незлобно шеговитъ. Той е оня сѫщий, който, въ първий день на заточението ми, въ готварницата на обѣдъ, търсѣше гдѣ живѣе богаташина и увѣряваше, че е съ „анбиция“ и, най-подирѣ, пи съ мене чай. Той бѣше около четиресегодишенъ, съ прѣдебела устна и съ голѣмъ мѣсистъ носъ, покритъ съ кръвѣници. Въ рѫцѣтѣ си държеше една балалайка, по струнитѣ на която небрежно брънчеше. Подирѣ му вървѣше, като опашка, единъ съвсѣмъ дребничъкъ арестантинъ, съ голѣма глава, когото азъ твърдѣ малко знаехъ до сега. На него впрочемъ, и никой не

обръщаше никакво внимание. Той бѣше чуденъ, недовѣрчивъ, вѣчно мълчаливъ и сериозенъ; ходѣше да работи въ шивачницата и видимо се стараеше да живѣе отдѣлно и съ никого се не събираше. Сега, пиянъ, той се прилѣпи като сѣнка при Варламова. Той слѣдваше подирѣ му въ страшно вълнение, махаше съ ръцѣтѣ си, удряше съ юмрука си по стѣнитѣ, по одроветѣ, и дори безъ малко не плачѣше. Варламовъ ми се чинѣше, не обръщаше на него никакво внимание, сякашъ че го нѣмаше при него. Забѣлѣжително е, че отъ по-напрѣдъ тѣзи двама души токурѣчи никога се не сближавахѫ единъ съ други; тѣ, и по характера си, и по занятията си, нѣмахѫ нищо общо по-между си. И отъ различни разряди бѣхѫ, па и живѣяхѫ въ различни казарми. Мъничкий арестантинъ се казваше — Булкинъ.

Варламовъ, като ме съзрѣ, се усмихна. Азъ сѣдѣхъ на одъра си при пещьта. Той застана насрѣщо ми, малко по-далече, помисли си нѣщо, заклати се и, като ме приближи съ неравномѣрни стѫпки, нѣкакъ юнашки изви цѣлата си снага и, излегка докосвайки струнитѣ съ прѣститѣ си, издума съ речитативъ, едвамъ потропвайки съ ботуша си:

Круглолица, бѣлолица
Распѣваетъ какъ синица
Милая моя;
Она въ платьицѣ атласномъ,
Гарнитуровамъ прѣкрасномъ,
Огонь хороша [1]).

Тъзи пѣсень, ми се струва искара отъ търпѣние Булкина; той замаха съ ръцѣ и като се обръщаше къмъ всички, извика:

— Лъже той, братя, лъже! Нито една думица не каза права, всичко лъже!

— „Старичку Александру Петровичу!“ (Поздравявамъ те бай Александръ Петровичъ!) продума Варламовъ, като се навеждаше съ единъ лукавъ смѣхъ да загледва въ очитѣ ми, и едвамъ-що не захвана да ме цѣлува. Той бѣше пияничъкъ. Изражението: „старичку“ едикому си . . .“ се употрѣбява между проститѣ хора въ Сибиръ, макаръ че може да се отнася и къмъ по-младъ човѣкъ, дори и къмъ двайсеть-годишенъ момъкъ.

---

[1]) Моито либе, бѣлолико, кръглолико, пѣе като сиингеръ; то е прѣкрасно въ хубава атласна гарнирана прѣмѣна. (Пр.)

Думата „старичокъ“ означава нѣщо почетно, почтително, похвално.

— Благодаря. А вий, Варламовъ, какъ се поминувате.

— Нищо, ей-тъй, днесь за утрѣ. Само че онзи, който се на праздникъ радва, отрано се напива; а вече ме извинете! Варламовъ говорѣше нѣкакъ нараспѣвъ.

— Лъже той, лъже, всичко пакъ лъже! извика Булкинъ, като чукаше въ отчаяние съ ржката си по одроветѣ. Но Варламовъ сякашъ се бѣше зарѣкълъ да не обръща на него ни най-малко внимание, и въ това имаше твърдѣ много комизмъ, защото Булкинъ бѣше се привързалъ къмъ него за нищо и никакво още отъ сутрината именно за това, че Варламовъ „всичко лъже“, както, нему нѣкакъ-си му се чинѣше. Той ходѣше подирѣ му като сѣнка, придирваше се къмъ всѣка негова дума, чупѣше и удряше ржцѣтѣ си по стѣнитѣ и одроветѣ, отъ което юмруцитѣ му бѣхж натъртени до кръвь, и страдаеше, видимо страдаеше отъ убѣждението, че Варламовъ „всичко лъже!“ Ако би да имаше косми на главата си, то и тѣхъ, ми се струваше, щѣше да ги оскуби отъ ядъ. Сякашъ че бѣше се задлъжилъ да отговаря за постжпкитѣ на Варламова, сякашъ че на съвѣстьта му тежахж всичкитѣ Варламови недостатъци. Но туй бѣше смѣшното, че този послѣдния и го не поглеждаше.

-- Лъже, лъже, всичко лъже? Нито една негова дума на нищо не прилича! крѣщѣше Булкинъ.

— Ами тебѣ какво ти е? отговаряхж съ смѣхъ арестантитѣ.

— Та ще ви кажж, Александръ Петровичъ, че азъ на врѣмето си бѣхъ много красивъ и твърдѣ ме обичахж момичетата . . . захвана току-тъй изведнъжъ Варламовъ.

— Лъже! Пакъ лъже! прѣкъсва го Булкинъ съ единъ писъкъ. Арестантитѣ се смѣжтъ.

— А пъкъ азъ само се курдисвамъ прѣдъ тѣхъ: ризата ми червена, шалваритѣ ми кадифени; лежж си тъй, като нѣкой графъ Бутилкинъ, така да рѣчемъ, пиенъ катъ шведъ, съ една дума — какво още искате!

— Лъже! рѣшително подтвърждава Булкинъ.

— А въ онуй врѣме имахъ отъ баща си една каменна кжща на два ката. А-че, за двѣ години и на двата ката имъ видѣхъ работата; останахж ми само едни порти, и то

безъ черчевета. Какво, паритѣ сѫ като гълѫбитѣ: както долѣтятъ така и отлѣтятъ!

— Лъже! още по̀ рѣшително подтвърждава Булкинъ.

— Най-подирѣ рѣкохъ и азъ да пратѭ на родителитѣ си отъ тука едно жално писмо; белкимъ ще ми проводѭтъ парички. Защото, хората казвахѫ, че не тачѣхъ и не слушахъ родителитѣ си. Ето веке седма година става, отъ като съмъ имъ пратилъ писмото.

— И нѣма ли отговоръ? попитахъ го азъ, смѣейки се.

— А-че нѣма, отговари той, като се засмѣ отведнѫжъ и той самичъкъ, и се̏ по̀-близо и по̀-близо си втикаше носа до лицето ми. — Ама азъ, Александръ Петровичъ, тука любовница имамъ . . .

— Вий ли? Любовница ли?

— Онуфриевъ отдеве ми дума: „нека моята да бѫде грапава и грозна, ама за туй пъкъ колко дрѣхи има; а твоята е хубава, ама просекиня, съ торба ходи“.

— Мигаръ наистина?

— Наистина е просекиня! отговари той и полегка се искиска; въ казармата тъй сѫщо се изсмѣхѫ. Дѣйствително всички знаехѫ, че бѣше свързалъ приятелство съ една просекиня и че за полвинъ година той бѣше ѝ далъ всичко на всичко десеть копѣйки.

— Е, че какво отъ туй! попитахъ го азъ, като искахъ, най-подирѣ да се отървѫ отъ него.

Той помълча, умилно ме погледна и нѣжно продума:

— А-че това, нѣма ли да благоволите по тъзъ причина да ме почерпите съ една ракия? Азъ, Александръ Петровичъ, се̏ чай съмъ пилъ отъ отзарана, жално, притури той като приемаше подаренитѣ пари отъ мене: — и тъй съ този чай се налѣхъ, щото не могѫ да дишамъ, а пъкъ въ корема ми като въ бутилка се плакне . . .

Между това, когато той земаше парите, нравственното растройство на Булкина, струваше ми се, достигна до крайня стъпень. Той жестикулираше като отчаянъ и едвамъ дори не плачеше.

— А бе хора Божии! крѣщѣше той вънъ отъ себе ся, като се обръщаше къмъ всички въ казармата: — глѣдайте го, глѣдайте! Всичко лъже! Каквото и да каже, всичко, всичко, всичко той лъже!

— Че какво ти влиза въ работа тебѣ? викатъ му арестантитѣ, като се очудватъ на яростьта му: — чуденъ си ти човѣкъ, бе!

— Нѣма да го оставя да лъже! крѣщѣше Булкинъ, съ пламнали очи, при което съ всичката си сила удряше съ юмруци по одроветѣ: — нещѫ да лъже!

Всички се смѣятъ. Варламовъ зема паритѣ, поклони ми се и, като се кълчеше, побърза отъ казармата, да отиде, разбира се, у кръчмарина. И тогава, ми се чини, той за пръвъ пѫть забѣлѣза Булкина.

— Е, хайде да вървимъ! рѣче му той, като се спрѣ на прага, сякашъ че той и наистина му трѣбваше за нѣщо. — Главчо нединъ! притури той, като пропускаше съ прѣзрѣние огорчения Булкинъ прѣдъ себе-си и като захващаше пакъ да дрънка на „балалайката".

Но защо да описвамъ този мракъ! Най подирѣ се свърши този удушливъ день. Затворницитѣ тежко заспиватъ на леглата си. Въ съня си тѣ говорятъ и бълнуватъ още повече, отъ колкото прѣзъ другитѣ нощи. Тукъ-тамѣ още сѣдятъ комарджии при „майданитѣ". Отколѣ очаквания праздникъ се мина. Утрѣ е пакъ дѣлникъ, пакъ на работа.

XI.

Прѣдставление.

На третия день на Коледа, вечерьта, се даде първото прѣдставление въ затвора. Прѣдварителни грижи за приготовлението му вѣроятно е имало много, но актйоритѣ зехѫ всичко върху си, тъй щото всички ний, другитѣ, и не знаехме: какъ стои работата? Какво именно се върши? Дори и не знаехме добрѣ какво ще се прѣдставлява. Актйоритѣ, като излизахѫ на работа прѣзъ тѣзи три дена, се стараехѫ, колкото се може, повече костюми да намѣрятъ. Баклушинъ, като ме срѣщаше, току пощъкзаше (плющѣше) съ пръститѣ си отъ удоволствие. Струва ми се, и плацъ-майора се намираше въ добро настроение. Впрочемъ, ний съвсѣмъ незнаехме, дали той знаеше за театъра. И ако знаеше, то дали бѣ го позволилъ формално, или само бѣше се рѣшилъ да мълчи, да не обръща никакво внимание

на арестантското прѣдприятие, само и само всичко да бѫде, разбира се, въ порядъкъ? Азъ мислѭ, че той знаеше за театра, не можеше да не знае; но не искаше да се мѣси, като разбираше, че може да бѫде пò зло, ако го забрани: затворницитѣ ще захванатъ да лудуватъ, да пиянствуватъ, тъй щото много пò-добрѣ е, ако се залъжатъ съ нѣщо. Азъ, впрочемъ, прѣдполагамъ въ плацъ-майора такъво разсѫждение единствено затова, че тò е най-естественното, най-вѣрното и най-здравото. Даже това може да се каже: ако би арестантитѣ да се не заловяхѫ прѣзъ праздницитѣ за театра, или за нѣщо подобно, то самото началство трѣбваше да ги подкани за това. Но понеже нашия плацъ-майоръ се отличаваше съ съвсѣмъ противоположенъ начинъ на мисление, отъ колкото всичката останѫла часть на човѣчеството, то твърдѣ е явно, че азъ много грѣшѫ, като прѣдполагамъ, че той знаеше и бѣше позволилъ театра. Такъвъ човѣкъ, като плацъ-майора, се старае винаги нѣкого да присвие, да отнеме нѣщо, да потъпка правата на нѣкого, съ една дума — да направи всичко въ името на порядъка. Въ това отношение той бѣше извѣстенъ по цѣлия градъ. Какво му влѣзваше нему въ работа, ако отъ тѣзи стѣснения въ затвора можеше да произлѣзе и безредие? За безредието има наказание (разсѫждаватъ такива като нашия плацъ-майоръ), а на вагабонтитѣ-арестанти — строгость и безпрѣстанно, буквално испълнение на закона — ето и всичко, което се изисква! Тѣзъ бездарни испълнители на закона рѣшително не разбиратъ, па и не сѫ въ състояние да разберѫтъ, че само буквалното му испълнение, безъ смисълъ, безъ разбиранне неговия духъ, води направо къмъ безредици, та и никога къмъ друго не е водило. „Въ закона е казано, какво искате повече?“ говорѭтъ тѣ и искренно се очудватъ, че отъ тѣхъ още искатъ, на панагонъ къмъ закона, здравъ разсѫдъкъ и трезва глава. Послѣдньото искание особенно се показва на мнозина отъ тѣхъ като излишна и възмутителна раскошность, като стѣснение, нетърпимость.

Но както и да е, старший унтеръ-офицеръ не прѣпятствуваше на арестантитѣ, а тѣ само това и чакахѫ. Азъ истина ще кажѫ, че прѣдставлението и благодарностьта, за дѣто го позволихѫ, бѣхѫ причината, дѣто въ затвора не стана нито едно сериозно безредие прѣзъ праздницитѣ: нито едно голѣмо скарванне, нито една кражба. Азъ самичъкъ видѣхъ, какъ самитѣ арестанти умирявахѫ пиенитѣ и онѣзъ, които се карахѫ.

единственно подъ този прѣдлогъ, че ще запрѣтѭтъ прѣдставлението. Унтеръ-офицера зе отъ затворницитѣ дума, че всичко ще бѫде тихо и мирно. Тѣ съ радость се съгласихѫ и свято испълнявахѫ обѣщанието си; приятно имъ бѣше тъй сѫщо, че имъ вѣрватъ на думата. Трѣбва, освенъ това, да кажѫ, че началството рѣшително никакви затруднения, никакви прѣчки нѣмаше да срѣщне, ако позволѣше театра. Прѣдварително не заграждахѫ особенно мѣсто: сцената се дигаше и се разтуряше за четвертъ часъ, Прѣдставлението се продължаваше часъ и полвина, и ако би ненадѣйно да излѣзеше нѣкоя пó-висша заповѣдь за прѣкратяванието му, — то работата би се свършила за единъ мигъ. Костюмитѣ бѣхѫ скрити въ сѫндѫцитѣ на затворницитѣ. Но прѣди да кажѫ какъ бѣше направенъ театра и какви именно бѣхѫ костюмитѣ, ще кажѫ за обявлението на прѣдставлението.

Писана афиша собственно нѣмаше. При второто и третето прѣдставление се появи, обаче, една написана афиша отъ Баклушина за г. г. офицеритѣ и изобщо за благороднитѣ посѣтители, които удостоихѫ нашия театръ съ посѣщението си още въ първото прѣдставление. Именно: отъ г. г. офицеритѣ дохаждаше обикновенно караулний офицеръ, а веднѫжъ намина и самия дежуренъ по караулитѣ. Доде веднѫжъ тъй сѫщо и инжинерний офицеръ. Ето въ случай на такивато посѣтители и се направи афишата. Прѣдполагаше се, че славата на тъмничния театръ ще се пръсне по цѣлата крѣпость и дори въ града, толкова повече, че въ града нѣмаше театръ. Чуваше се, че въ града станѫло само едно прѣдставление отъ любители, и повече не е имало. Арестантитѣ като дѣца се радвахѫ на най-малката сполука, дори и се гордѣхѫ. „Кой знае, — мислѣхѫ си и говорѣхѫ помежду си затворницитѣ: — може би, и най-висшето началство ще се научи; ще додѫтъ и ще погледатъ; ще видѭтъ тогава какви арестанти има. Туй не е просто солдатско прѣдставление, съ кукли, съ плаваюши ладии, съ ходящи мечки и кози. Това сѫ актйори, истински актйори; тѣ прѣдставляватъ такива комедии, каквито прѣдставляватъ и благороднитѣ; такъвъ театръ и въ града нѣма. У генерала Абросимовъ е имало веднѫжъ, казватъ, прѣдставление и пакъ ще има; но тѣхното прѣдставление, може би, само съ едни костюми стои пó-горѣ отъ нашето, а колкото за *разговора*, то това е още питание! Остави другото, ами и губернаторътъ може да се на-

учи, и — какво не става? — може и самъ-си да поиска да доде да го види. Въ града нѣма театръ“. . . Съ една дума, фантазията на арестантитѣ, особенно послѣ първата сполука, доде прѣзъ празницитѣ до послѣдня стъпень, и кажи, че бѣхѫ захванѫли да мечтаѭтъ дори за награди или за намаление срока на работитѣ, макаръ че въ сѫщо врѣме захващахѫ и сами тѣ тутакъ-си да се смѣѭтъ добродушно надъ себе си. Съ една дума, тѣ бѣхѫ дѣца, сѫщи дѣца, при всичко, че нѣкои отъ тѣзи дѣца имахѫ и по четиресеть години. Но макаръ, че нѣмаше афиша, азъ вече знаехъ, въ главни черти, съставътъ на прѣдполагаемото прѣдставление. Първата пиеса бѣше: „Филатка и Мирошка съперници“. Баклушинъ още недѣля прѣди прѣдставлението ми се хвалѣше, че ролята на самий Филатка, която той зелъ за себе си, ще бѫде тъй прѣдставена, както и въ *санктъ*-петербургския театръ не сѫ виждали. Той се скиташе по казармитѣ, хваляше се немилостиво и безсрамно, а заедно съ това и съвсѣмъ добродушно, а по нѣкога, се случваше, ще отпусне отеднѫжъ нѣщо „отъ тиатралното,“ т. е. отъ своята си роля, — и всички се смѣехѫ, било ли смѣшно или не онова, което той испусне. Обаче трѣбва да исповѣдамъ, че и тука арестантитѣ умѣехѫ да се въздържатъ и да си пазѭтъ достоинството: отъ комедиитѣ на Баклушина и отъ разказитѣ за бѫдящий театъ се въсхищавахѫ или най-младитѣ и недозрѣли още хлапета, които не знаехѫ да скриватъ вътрѣшнитѣ си чувства, или най-солиднитѣ, авторитета на които бѣше непоколебимъ, тъй щото тѣ нѣмаше за какво да се боѭтъ да искazватъ явно макаръ и най-наивнитѣ (т. е , споредъ тъмнинитѣ понятия, най неприличнитѣ) си чувства. Другитѣ пъкъ изслушвахѫ разсѫжденията и слуховетѣ за прѣдставлението мълчешката, не ги осѫждахѫ и не имъ противорѣчѣхѫ, но затова пъкъ съ всичкитѣ си сили се стараехѫ да се отнесѫтъ къмъ тѣзи слухове и разкази най-равнодушно и дори нѣкакъ отвисоката. И само въ послѣднйо врѣме, токурѣчи въ самия день на прѣдставлението, всички захванахѫ да се интересуватъ: какво ли ще стане? Какво ще направѭтъ нашитѣ? Какъ ще се отнесе плацъ-майора? Ще има ли такъвъ успѣхъ както по-лани? и проч. Баклушинъ ме увѣряваше, че избора на всичкитѣ актйори е великолѣпенъ, всѣки е „на мѣстото си“; че дори и завѣса ще има, че ролята на Филаткината годеница ще играе Сироткинъ, — и почакайте, вий сами ще видите, какъвъ ще бѫде

той въ женскитѣ дрѣхи! говорѣше той, като ми смигваше съ око и като поцжкваше съ язика си. Благодѣтелната помѣщица ще излѣзе съ фистанъ съ кждри, и съ пелеринка и съ чадърче въ ржцѣ, а благодѣтелний помѣщикъ ще се яви съ офицерски сюртукъ, съ екселбанти и съ бастунче. Слѣдъ това идѣше втората драматическа пиеса: „Кедрилъ-обжора[1])". Названието менъ много ме заинтересува; но както и да распитвахъ за тъзи пиеса, — не можахъ нищо да узнаж прѣдварително. Узнахъ само, че тя бѣше не печатана, а „писана"; че пиесата сж намѣрили у едного бивши унтеръ-офицеръ, който живѣеше на край града и който, може би, самъ-си нѣкога е участвувалъ въ прѣдставлението ѝ на нѣкоя солдатска сцена. У насъ, въ далечнитѣ градища и губернии, дѣйствително има такива театрални пиеси, които, ти се чини, че сж никому неизвѣстни, може би, нийдѣ никога непечатани, но които отъ-само себе си сж се явили неизвѣстно отъ дѣ и съставляватъ необходима принадлѣжность на всѣки народенъ театръ въ извѣстна часть на Руссия. Доде думата: азъ спомѣнахъ „народенъ театръ". Много и много добрѣ би било, ако би нѣкой отъ нашитѣ изслѣдователи се заемне съ нови и пò-внимателни, отъ колкото до сега, изслѣдвания за народний ни театръ, който го има, сжществува и дори, може би, не е съвсѣмъ нищоженъ. Азъ не искамъ да вѣрвамъ, че всичко, което видѣхъ послѣ у насъ, въ тъмничний ни театръ, бѣше измислено отъ нашитѣ арестанти. Тукъ сж бездруго нужни стари прѣдания, веднжжъ за винаги установени начини и понятия, които да се прѣдаватъ отъ поколѣние на поколѣние. Трѣбва да се търсжтъ тѣ у солдатитѣ, у фабричнитѣ работници, въ фабричнитѣ градове и дори изъ нѣкои бѣдни и затънтена градовце, у мѣщанитѣ. Тѣ сж спазени тъй сжщо по селата и по губернскитѣ градове между прислугата на голѣмитѣ помѣщици. Прѣжнитѣ стари помѣщици и московски болѣри сж имали собственни, театри, съставени отъ крѣпостни артисти. И ето въ тѣзи нà театри и се е породило началото на народното ни драматическо искуство, признацитѣ на което сж несъмнѣнни. Колкото се отнася до „Кедрила-обжора," то, колкото и да искахъ, азъ нищо друго не можахъ да узнаж за него прѣдварително, освенъ, че на сцената се появяватъ зли духове и занасятъ Кедрила въ адътъ. Но що означаваше Кедрилъ, и,

---

[1]) Лакомий Кедрилъ (Кедрилъ-глътиничъ).

най-сѣтнѣ, защо Кедрилъ, а не Кириллъ? Русско ли е това, или чуждестранно произшествие, — това по никакъвъ начинъ не можахъ да узная. Въ заключение се обявяваше, че ще се прѣдстави и „пантомина подъ музика". Разбира се, всичко това бѣше много любопитно. Актйоритѣ бѣхж около петнайсеть души, — всички пъргави и смѣли хора. Тѣ се събирахж насамѣ, правѣхж репетиции, по нѣкой пжть задъ казармитѣ, таѣхж се, криехж се. Съ една дума, искахж да очудятъ всички ни съ нѣщо извънредно и неочакванно.

Въ дѣлницитѣ тъмницата се затваряше рано, щомъ току се смръкнеше. На Коледнитѣ праздници бѣше направено исключение: не затваряхж до късна́. Това право се даваше собственно за театра. До като траехж праздницитѣ, обикновенно всѣки день, прѣдъ вечерьта, пращахж отъ затвора най-покорна просба до караулния офицеръ: да позволи прѣдставлението и да затворятъ по́-късно казармитѣ," като казвахж, че и снощи имаше прѣдставление и дълго не затваряхж казармитѣ, а пъкъ безредици никакви не станахж. Караулний офицеръ разсждаваше тъй: „безредици дѣйствително вчера нѣмаше; а щомъ тѣ сами даватъ дума, че и днесъ нѣма да стане нищо, че сами едни за други ще гледатъ, то това е най-добрата гаранция. При това, ако не позволишъ прѣдставлението, то, може би (кой ги знае, тѣ сж хора каторжни!), нарочно ще направятъ нѣкакво зло и ще подложатъ подъ отговорность караулнитѣ". Най-подирѣ, и туй: на караулъ да стоишъ всичко врѣме е мжчно, а пъкъ тука има театръ, и не простъ, солдатски, а арестантски: а пъкъ затворницитѣ сж хора любопитни: весело ще бжде да погледа всѣки. А караулний офицеръ винаги има право да гледа.

Ще доде дежурний: „Гдѣ е караулний офицеръ?" — „Отиде въ затвора да прѣброи арестантитѣ и да затвори казармитѣ", — отговора готовъ и оправданието право. По такъвъ начинъ, караулнитѣ офицери всѣка вечерь въ продължение на праздницитѣ позволявахж прѣдставлението и затваряхж съвсѣмъ късно казармитѣ. Затворницитѣ и отъ по́-напрѣдъ знаехж, че караула нѣма да имъ направи никаква спънка, и бѣхж спокойни.

Въ седемъ часътъ доде да ме повика Петровъ, и ний заедно съ него отидохме на прѣдставлението. Отъ нашата казарма отидохж токурѣчи всички, освенъ черниговский старовѣръ и

и поляцитѣ. Поляцитѣ само на най-послѣдното прѣдставление, на четвъртий Януарий (срѣщу Попова Коледа), се рѣшихѫ да отидѫтъ на театръ, и то слѣдъ дълги увѣрения, че тамъ е и хубаво и весело, и безопасно. Отвращението на поляцитѣ ни най-малко не раздражаваше каторжницитѣ, и тѣ бѣхѫ посрѣщнѫти тогава твърдѣ вѣжливо. Тѣхъ дори и ги пуснахѫ на най-хубавитѣ мѣста. Колкото се отнася до черкезитѣ и особенно до Исая Фомичъ, то за тѣхъ нашия театръ бѣше истинско наслаждение. Исай Фомичъ всѣки пѫть даваше по три копѣйки, послѣдний пѫть тури на таблата десеть копѣйки, и блаженство се изобразяваше на лицето му. Актйоритѣ рѣшихѫ да събиратъ отъ присѫтствующитѣ волни пожертвувания за разноскитѣ по театра и за свое собственно *подкрѣпление*. Петровъ ме увѣрѣваше, че менъ ще ме пуснатъ на едно отъ най-първитѣ мѣста, колкото и да бѫде натъпканъ театра, по тъзъ причина, че азъ като пò-богатъ отъ другитѣ, вѣроятно, и повече ще дамъ, а при това и повече разбирамъ въ тъзи работа отъ тѣхъ. Тъй и се случи. Но ще опишѫ пò напрѣдъ залата и устройството на театра.

Военната казарма, въ която се направи театра, бѣше около петнайсеть раскрача дълга. Отъ двора трѣбваше да се покачишъ на сълбата, отъ сълбата да влѣзешъ въ карридора, а отъ карридора — въ казармата. Тъзи дълга казарма, както азъ вече казахъ, бѣше другояче устроена: одроветѣ бѣхѫ наредени покрай стѣнитѣ, тъй щото срѣдата на стаята оставаше свободна. Едната половина отъ стаята, която бѣше пò-близко до сълбата, бѣше дадена на зрителитѣ; а другата половина, която се съобщаваше съ другата казарма, бѣше опрѣдѣлена за самата сцена. Прѣди всичко менъ ме очуди завѣсата. Тя се протягаше около десеть раскрача по широчината на цѣлата казарма. Завѣсата бѣше такава раскошность за затвора, щото дѣйствително имаше за какво да се удивлявашъ. Освенъ това, тя бѣше исписана съ различни маслени бои: нарисувани бѣхѫ дървета, кйошкове, езера и звѣзди. Тя бѣше скърпена отъ старо и отъ ново платно, кой колкото далъ и пожертвувалъ; отъ вети арестантски навуща и ризи, какъ да е пришити въ една голѣма черга; и, най сѣтнѣ, една часть отъ нея, за която не стигна платно, бѣше направена просто отъ книга, тъй сѫщо измолена по отдѣлни листенца отъ различни канцеларии и учреждения. Нашитѣ рисувачи, между които се отличаваше и Брюловъ —

А-въ, се погрижихѫ да ѭ боядисатъ и разрисуватъ. Ефектътъ бѣше удивителенъ. Такава раскошность радваше дори и най-мрачнитѣ и най-капризиознитѣ арестанти, които, въ този случай се оказахѫ всички безъ исключение сѫщо такива дѣца, както и най-горѣщитѣ и най-нетърпеливитѣ отъ тѣхъ. Всички бѣхѫ много доволни, дори и гордѣливо доволни. Освѣщението се състоеше отъ нѣколко лоени свѣщи, които бѣхѫ нарѣзани на пърчета. Прѣдъ завѣсата стояхѫ двѣ лавици отъ готварницата, а прѣдъ лавицитѣ три-четире стола, които се намѣрихѫ въ унтеръ-офицерската стая. Столоветѣ се назначавахѫ за най-висшитѣ лица отъ офицерското звание, въ случай, ако бя такива да дойдѫтъ; лавицитѣ — за унтеръ-офицеритѣ, инженернитѣ писари, кондукторитѣ и за др. подобни лица, които, макаръ и да бѣхѫ началници, но не бѣхѫ отъ офицерски чинъ. Тъй и се случи: ний прѣзъ всичкитѣ праздници имахме външни посѣтители, нѣкога повече, нѣкога пô-малко; а въ послѣдното прѣдставление нѣмаше нито едно мѣсто на лавицитѣ незаето. И, най-подирѣ, задъ лавицитѣ се помѣщавахѫ затворницитѣ, стоешкомъ, отъ уважение къмъ посѣтителитѣ, безъ шапки, въ сокарди или въ кожуси, при всичко, че въздуха на стаята бѣше горѣщъ, удушливъ. Разбира се, че мѣстото за арестантитѣ бѣше твърдѣ малко. Но, освенъ дѣто тѣ сѣдѣхѫ, буквално, едни върху други, особенно въ заднитѣ редове, вмѣсти бѣхѫ още и одроветѣ, кулиситѣ и, най послѣ се намѣрихѫ любители, които ходѣхѫ постоянно задъ театра, въ другата казарма, и вече отъ тамъ, изъ задната кулиса, гледахѫ прѣдставлението. Тѣснотията въ първата половина на казармата бѣше неестественна и се равняваше, може би, на тѣснотията и паралицата, която азъ не отколѣ бѣхъ видѣлъ въ банята. Вратата въ корридора бѣше отворена; въ корридора, гдѣто имаше двайсетъ-градусенъ студъ, тъй сѫщо бѣше се натрупалъ сущия свѣтъ. Насъ, мене и Петрова, тозъ-часъ ни пуснахѫ напрѣдъ, токурѣчи до самитѣ лавици, отъ гдѣто се виждаше много по-добрѣ, отъ колкото отъ заднитѣ редове. На меня тѣ гледахѫ като на човѣкъ, който повече разбира и пô добрѣ може да цѣни отъ тѣхъ, който е виждалъ и не такива още театрà. Тѣ виждахѫ, че Баклушинъ прѣзъ всичкото това врѣме се съвѣтваше съ мене и се отнасяше съ уважение къмъ мене; затова и тѣ сега ми правѣхѫ честь и ми отстѫпвахѫ мѣсто. Наистина арестантитѣ бѣхѫ хора тщеславни и въ висша степенъ лег-

комисленни, но всичко това бѣше искуственно и вънкашно. Затворницитѣ можехѫ да се подигравать съ мене, като ме гледахѫ такъвъ лошъ помагачъ въ работата. Алмазовъ можеше съ прѣзрѣние да гледа на насъ, дворянитѣ, гордѣейки се прѣдъ насъ съ своето умѣние да гори алчия. Но къмъ гоненията и къмъ насмѣшкитѣ имъ надъ насъ се смѣсваше и друго: ний нѣкога бѣхме дворяни; ний принадлѣжахме къмъ онова сѫщото съсловие, както и бившитѣ имъ господари, за които тѣ не можехѫ да си спомнѭть съ добро. Обаче сега, въ театра тѣ ми сторихѫ мѣсто. Тѣ признавахѫ, че тукъ азъ могѫ да разбирамъ пò-добрѣ отъ тѣхъ, че азъ съмъ виждалъ и знаѭ повече отъ тѣхъ. Дори и най-расположенитѣ къмъ мене (азъ знамъ това) желаехѫ сега да чуѭть моята похвала на театра имъ и безъ всѣко самоунижение ме пуснахѫ на най-добро мѣсто. Азъ размишлявамъ сега, като си припомнямъ тогавашното си впечатлѣние. На мене още тогава ми се показа, — азъ помнѭ това, — че въ справедливото имъ сѫждение върху себе си нѣмаше ни най-малко унижение, а сѫществуваше само чувство на собственно достойнство. Висшата и най-рѣзката характеристическа черта на русский народъ е чувството на справедливость и ламтението за неѭ. Тщеславното желание да бѫдешъ първъ наврѣдъ и *бездруго*, въ всѣко врѣме когато заслужвашъ или незаслужвашъ първенство, — това въ народа го нѣма. Стига само да снемешъ вънкашното напластяване и да погледнешъ на самата ядка пò-внимателно, пò-отблизо, безъ прѣдразсѫдъци — и ще видишъ въ народа такива нѣща, за които и не си мислилъ. Нашитѣ мѫдреци малко могѫтъ да научѫтъ народа. Даже утвърдително ще кажѫ, — напротивъ: сами тѣ още трѣба да се поучѫтъ отъ него.

Петровъ наивно ми каза, когато бѣхме се наканили да отидемъ на прѣдставлението, че менъ ще ме пуснатъ напрѣдъ и затова още, дѣто ще дамъ повече пари. Опрѣдѣлена цѣна нѣмаше: всѣки даваше кой колкото може и колкото иска. Токурѣчи всички турях на таблата по нѣщо, макаръ и половинъ копѣйка, когато тръгнахѫ да събиратъ пари. Но ако ме пуснахѫ напрѣдъ, до нѣйдѣ и за пари, като мислѣхѫ, че азъ ще дамъ повече отъ другитѣ, то, сé-пакъ, колко чувство отъ собственно достоинство имаше въ това! „Ти си пò-богатъ отъ мене и върви напрѣдъ, и макаръ че всички ний тука сме равни помежду си, но ти ще дадешъ повече: слѣдователно, такъвъ

посѣтигель, като тебе, е по́-приятенъ за актиоритѣ, — на́, ний ти отстѫпваме и първо мѣсто, защото всички насъ ни пуснахѫ тука не за пари, а отъ уважение, а слѣдователно, ний трѣбва и самички да се нареждаме“. Колко истинска и благородна гордость има въ това! Туй не е уважение къмъ паритѣ, а е уважение къмъ самаго себе. Изобщо къмъ паритѣ, къмъ богатството, въ затвора нѣмаше особенно уважение, най-вече като погледнешъ на всичкитѣ арестанти заедно, скупомъ. Азъ не помнѭ дори и едного отъ тѣхъ, който да се унижаваше сериозно за пари. Имаше питачи, които обичахѫ да попросватъ и отъ мене. Но въ това испросвание имаше повече комизмъ и лукавство, отъ колкото сѫщинска просия; имаше повече юморъ, наивность. Не знамъ, да ли се изразявамъ ясно... Но азъ забравихъ за театра. На прѣдмѣта си.

До вдиганието на завѣсата, цѣлата стая прѣдставляваше една чудна и оживена картина. Най-първо, гѫстата стѣснена и натисната отъ вси страни тълпа-зрители, съ търпѣние и съ блаженство на лицето си очакваше началото на прѣдставлението. Въ заднитѣ редове хората гъмжахѫ единъ на други. Мнозина отъ тѣхъ донесохѫ съ себе си пънове, които закрѣпихѫ покрай стѣната, покачихѫ се на тѣхъ и прави, се опирахѫ съ двѣтѣ си рѫцѣ върху рамената на отпрѣди-стоящитѣ; въ такова положение, тѣ стояхѫ около два часа съвсѣмъ благодарни и отъ себе си, и отъ мѣстото си. Други пъкъ стѫпвахѫ на перваза на пещьта, и сѫщо по такъвъ начинъ стояхѫ всичкото врѣме, опирайки се на прѣднитѣ. Отъ странитѣ, по одроветѣ бѣше се покачила тъй също цѣла гѫста тълпа отъ зрители. Тукъ мѣстата бѣхѫ добри. Около петима души бѣхѫ се покачили чакъ горѣ на пещьта и, лежешкомъ, гледахѫ отъ тамъ надолу. Какво ли блаженство тѣ испитвахѫ! По прозорцитѣ тъй сѫщо се трупахѫ цѣли групи, които бѣхѫ закъснѣли или не бѣхѫ намѣрили по́-добро мѣсто. Всички се държахѫ мирно и прилично. Всички искахѫ да се прѣпорѫчатъ прѣдъ благороднитѣ си гости съ най-добрата си страна. На всичкитѣ лица се изражаваше най-наивно очакване. Всички бѣхѫ червени и потни отъ задушливата и горѣща атмосфера. Каква свѣтла дѣтинска радость, какво чисто, невинно удоволствие светѣше на тѣхнитѣ избраздени, клеймени чела и страни, въ тѣхнитѣ лица, мрачни и навѫсени до сега, въ тѣхнитѣ очи, въ които понѣкога плашваше страшенъ огънь! Всички бѣхѫ голо-

глави и отъ дѣсната страна всички глави бѣхѫ обрѫснѫти. Но ето на сцѣната се зачуаа шавание, тропание. Скоро вече ще се дигне завѣсата. Ето засвири оркестра . . . За този оркестръ струва да се спомѣне. Отъ едната страна прѣдъ сцѣната, по одроветѣ бѣхѫ насѣдали осъмь души музиканти: двѣ цигулки (една имаше въ затвора, а другата бѣхѫ зели отъ нѣкого изъ крѣпостьта; колкото за артистъ, то такъвъ се намѣри и между арестантитѣ), три балалайки, — и всичкитѣ саморѫчна направа, двѣ китари, и едно дааре намѣсто контрабасъ. Цигулкитѣ само пищѣхѫ и скърцахѫ, китаритѣ бѣхѫ лоши, затова пъкъ балалайкитѣ бѣхѫ прѣвъсходни. Бързото шавание на пръститѣ по струнитѣ рѣшително се равняваше на най-искусенъ фокусъ. Свирѣхѫ само хороводни пѣсни. Въ най-скокливитѣ мѣста свирачитѣ удряхѫ съ кокалчетата на пръститѣ си по тавана на балалайкитѣ; тонътъ, вкусътъ, испълнението, обращението съ иструментитѣ, начинътъ, по който се прѣдаваше мотива, — всичко това бѣше особенно, оригинално, арестантсто. Единъ отъ китариститѣ тъй сѫщо знаеше великолѣпно да свири. Той бѣше онзи сѫщий дворянинъ, който бѣше убилъ баща си. Колкото се отнася до даарето, тó пъкъ правеше чудеса: ту се завъртяваше като въртежка на пръсга, ту палеца плъзваше и търторѣше по кожата му; ту се чуехѫ чести, звънливи и еднообразни думкания, ту изведнѫжъ те изненадваше силенъ и ясенъ звукъ, който се раздробяваше — сякашъ синци се изсипвахѫ — на безбройно много треперливи и шуртящи гласове. Найподирѣ, се появихѫ и още двѣ хармоники. Честна дума ви казвамъ, — азъ до този часъ понятие нѣмахъ за това, какво може да се направи отъ прости, народни инструменти; съзвучието, хармонията на гласоветѣ, а главно духътъ, характерътъ на разбиранието и прѣдаванието самата сѫщность на мотива, бѣхѫ просто удивителни. Азъ за пръвъ пѫть разбрахъ тогава съвсѣмъ, какво именно пълно, широко, безкрайно-весело и юнашко чувство съдържатъ русскитѣ весели юнашки-хороводни пѣсни. Най-подирѣ се дигна завѣсата. Всички се размърдахѫ, всички прѣстѫпихѫ отъ единя кракъ на другия, заднитѣ се поподигнахѫ на пръститѣ си; единъ падна отъ пъна; всички до единъ зяпнахѫ и се втрѣнчихѫ, и най-пълно мълчание се възцари . . . Прѣдставлението се захвана.

До мене стоеше Алей съ братята си и съ всичкитѣ други черкези. Тѣ страстно обикнахѫ театра и ходѣхѫ послѣ

всѣка вечерь. Всичкитѣ мусулмани, татари и пр., както съм забѣлѣзвалъ много пжти, сж страстни любители на всѣкакви зрѣлища. До тѣхъ бѣше се сгушилъ и Исай Фомичъ, който и се струваше, като се дигна завѣсата, цѣлъ се въплъти в слухъ, въ зрѣние и въ най-наивно и жадно очакване на чудеса и наслаждения. Даже жалко щѣше да бжде, ако би той да се разочароваше въ своитѣ очаквания. Милото лице на Алея свѣтѣше съ такава дѣтинска, прѣкрасна радость, що, исповѣдвамъ, мене страшно весело ми бѣше да го гледамъ. И азъ, помнж, всѣки пжть при нѣкоя особенно смѣшна и искусна игра на актйора, когато избухваше всеобщи смѣхъ, неволно се обръщахъ тозъ часъ къмъ Алея и го погледвахъ въ лицето. Той не ме виждаше, защото всичкото му внимание бѣше погълнато отъ прѣдставлението. На лѣво и недалече отъ мене стоеше единъ старъ затворникъ, винаги начумеренъ, винаги сърдитъ и неблагодаренъ отъ нищо. Той така сжщо забѣлѣжи Алея и, азъ видѣхъ, че той нѣколко пжти се обръща усмихнатъ да го поглежда: толкова той бѣше симпатиченъ! „Алей Семенычъ“ той го наричаше, незнамъ защо. Захванахж съ „Филатка и Мирошка“. Филатка (Баклушинъ) бѣше дѣйствително великолѣпенъ. Той изигра ролята си съ удивителна ясность. Както се види, той мислѣше върху всѣка фраза, върху всѣко свое движение. На всѣка най-незначителна дума, на всѣки свой жестъ той знаеше да придаде смисъль и значение, което съвършенно отговаряше на характера на ролята си. Притурете къмъ това старание, къмъ това изучение на ролята си още и удивителна, искренна веселость, простота, безъискуственность, и вий, ако би да видѣхте Баклушина, сами бихте се съгласили непрѣмѣнно, че той е истински, надаренъ съ голѣмъ талантъ актйоръ. Азъ съмъ гледалъ Филатка много пжти на московский и петербургский театри, и положително утвърждавамъ, — че столичнитѣ актйори, които прѣдставѣхж Филатка, и двамата играхж пó-лошо отъ Баклушина. Въ сравнение съ него тѣ бѣхж измислени, а не истински селени; тѣ вече прѣкаляваххж, когато прѣдставляваххж селенина. Баклушинъ, освѣнъ това, се възбуждаше и отъ съперничество: всички знаехж, че въ втората пиеса ролята Кедрилъ ще играе арестантина Поцѣйкинъ, когото всички, незнамъ защо, считахж пó-даровитъ, и пó-добъръ отъ Баклушина, и Баклушинъ страдаеше отъ това, като дѣте. Нѣколко пжти той дохаждà въ тѣзи послѣдни дни при мене и х

исказва чувствата си! Треска го растресе два часа прѣди прѣдставлението. Когато се смѣехѫ гръмогласно и му викахѫ отъ тълпата: „Браво, браво, Баклушинъ!“ — цѣлото му лице светѣше отъ щастие: сѫщинско вдъхновение блѣстѣше въ очитѣ му. Сцената на цѣлуването съ Мирошка, когато Филатка му вика прѣдварително: „обърши се!“ и самъ се обърсва, — излѣзе много смѣшна. Всички тъй и капнахѫ отъ смѣхъ. Но най-интересни ми бѣхѫ зрителитѣ; тѣ всички сега съвсѣмъ откровенно си исказвахѫ чувствата и напълно се прѣдавахѫ на удоволствията си. Удобрителни викове се раздавахѫ сѐ по-често и по-често. Ето единъ, който бутва съсѣда си и бърже му съобщава впечатлѣнията си, безъ да се грижи, дори и не забѣлѣзвайки, кой стои при него; ето другъ, който при нѣкоя смѣшна сцѣна се обръща съ въсторгъ къмъ тълпата, бърже обгрѫща съ погледа си всички, като-че-ли всички кани да се смѣѭтъ, маха съ рѫката си и тозъ часъ се обръща жадно пакъ къмъ сцѣната. А тамѣ трети само ще цъкне съ езика си и ще щъкне съ пръститѣ си, и не може мирно да устои на мѣстото си, но понеже нѣма кѫдѣ да отиде, то той само и се прѣмѣства отъ единъ кракъ на други. Къмъ края на пиесата общото весело настроение достигна до висока стъпень. Азъ нищо не прѣуголѣмявамъ. Прѣдставете си затворъ, окови, неволя, дълги и тѫжни години напрѣдъ, еднообразенъ животъ, като капки въ мъглявъ и мраченъ есененъ день, — и току изведнѫжъ на всички тѣзи угнетени и затворени сѫщества имъ позволихѫ на единъ часъ да се распуснатъ, да се повеселѭтъ, да забравѭтъ тежкия сънь, да направѭтъ цѣлъ театръ, па и още какъвъ: за чудо и за помѣнъ на цѣлия градъ, — да знаете, санкимъ какви хора сѫ нашитѣ арестанти! Тѣхъ всичко ги интересуваше, напр., и костюмитѣ Страшно любопитно имъ бѣше да видѭтъ, напр., Ванка Отпѣтий, или Нецвѣтаевъ, или Баклушинъ, съвсѣмъ въ други дрѣхи, отъ колкото катадневнитѣ, въ които вече толкозъ години става като ги гледатъ. „Той е арестантинъ, сѫщи арестантинъ, дори и оковитѣ още му подрънкватъ, а ето че излиза сега съ сетре, съ капела, съ палто, — сякашъ нѣкой гражданинъ! Направилъ си мустаки, коса. Нà, извади червено похче изъ джоба си, вѣе се, благороденъ господинъ прѣдставлява, сякашъ самичъкъ е нѣкой си такъвъ!“ И всички се въсхищаватъ. „Благодѣтелний помѣщикъ“ излѣзе въ адютантски мундиръ, наистина, доста вѣтичъкъ, съ еполети,

съ офицерска шапка, и произведе необикновененъ еффектъ. За тъзи роля имаше двама желающи, и — ще ме повѣрвате ли? — двамата, сякашъ малки дѣца, страшно се скарахѫ по между си за това, кой да ѭ играе: и на двамата имъ се искаше да се явѭтъ въ офицерски мундиръ съ екселбанти! Тѣхъ вече ги помирихѫ другитѣ актйори и рѣшихѫ по вишегласие да дадѫтъ ролята на Нецвѣтаевъ, не затова, че той бѣше по красивъ и по прѣдставителенъ отъ другия и, по такъвъ начинъ, повече щѣше да прилича на благороденъ, а затова, гдѣто Нецвѣтаевъ увѣряваше всички, че той ще излѣзе съ бастунче и тъй ще го върти и ще чертае по земята съ него, както сѫщински благороденъ и най-първо конте, което Ванка Отпѣтий и не може да прѣдстави, защото истински господари той никога и невиждалъ. И дѣйствително, Нецвѣтаевъ, като излѣзе съ госпожата си прѣдъ публиката, салъ това и правѣше, че чертаеше по земята бърже и бѣгло съ тънкото си тръстено бастунче, което незнамъ отъ дѣ бѣше го намѣрилъ, вѣроятно като си мислѣше, че въ това се състои най-голѣмото благородство и истънченность, най-крайния контеликъ и джентлеменство. Вѣроятно нѣкога, още въ дѣтинството си, бидейки босоного дѣте на нѣкого, който е билъ слуга при нѣкой помѣщикъ, му се е случило да види нѣкой хубаво прѣмѣненъ господинъ съ бастунче въ рѫка и да се плѣни отъ искуството на въртението му, — и его впечатлението за винаги и неизгладимо е останѫло въ душата му, тъй щото сега, на трийсетгодишна възрасть, той си науми всичко, както е било, за да плѣни и прѣлъсти напълно цѣлия затворъ. Нецвѣтаевъ бѣше до толкова вдълбоченъ въ своето занятие, щото и не гледаше вече на никого и нийдѣ, дори и говорѣше безъ да си подига очитѣ, и само слѣдѣше бастунчето и края му. Благодѣтелната помѣщица бѣше тъй сѫщо отъ своя страна твърдѣ забѣлѣжителна: тя се яви въ ветъ, износенъ, отъ тюлъ фистанъ, който изглеждаше като сѫщински дрипелъ, съ голи рѫцѣ и шия, съ страшно набѣлено и начервено лице, въ спаленъ хасеинъ „чепчикъ“, привързанъ подъ брадата, съ умрѣлка въ едната си рѫка и съ вѣтрило отъ изрисувана книга въ другата, съ което тя безпрѣстанно се вѣеше. Цѣлъ залпъ отъ смѣхъ посрѣщна госпожата; па и самата госпожа не можа да истърпи и нѣколко пѫти захващаше да се смѣе. Нейната роля се прѣдставляваше отъ арестантинътъ Ивановъ. Сироткинъ, който бѣше прѣоблѣченъ като мома, бѣше много сни-

патиченъ. Куплетитѣ тъй сжщо прѣминахж добрѣ. Съ една дума, пиесата се свърши съ най пълно и всеобщо удоволствие за всички. Критици нѣмаше, па и не можеше да има.

Изсвирихж още веднжжъ увертюрата: „Сѣни мои сѣни" и пакъ се подигна завѣсата. Ще се прѣдставлява Кедрилъ. Кедрилъ е нѣщо като Донъ-Жуанъ; поне, и господаря и слугата, въ края на пиесата, ги грабватъ дяволи и ги занасятъ въ пъкъла. Прѣдставляваше се цѣлъ актъ, но очевидно това бѣше откъслекъ; началото и края бѣхж изгубени. Нищо не можеше да се разбере. Дѣйствието се върши въ Руссия, въ единъ ханъ. Ханджията довежда въ стаята едного господина съ шинелъ и съ кржгла смачкана шапка. Слѣдъ него върви слугата му, Кедрилъ, съ куфаръ и съ увита въ синя книга печена кокошка. Кедрилъ е съ кожухъ и съ лакейски картузъ. Его той е на̀ глътни́ка. Тъзи роля играеше арестантина Поцѣйкинъ, Баклушиний съперникъ; господина прѣдставляваше пакъ Ивановъ, който и прѣдставляваше въ пò-прѣдишната пиеса благодѣтелната помѣщица. Ханджията — Нецвѣтаевъ — обажда, че въ стаята живѣжтъ дяволи, и си излива. Господинътъ, мраченъ и огриженъ, бърбори за себе си, че той това отдавна знае, и заповѣдва Кедрилу да развърже нѣщата и да натъкми трапезата. Кедрилъ е страшно страхливъ и лакомъ Като чува за дяволитѣ, той захваща да блѣднѣе и да трепери като листъ. Той би побѣгнжлъ, но само се бои отъ господаря си. Па освенъ това, и страшенъ гладъ го е налегнжлъ. Той е сластолюбивъ, глупавъ, лукавъ по своему, страшливъ, лъже чорбаджията си на всѣка крачка и въ сжщо врѣме се бои отъ него. Той е единъ забѣлѣжжтеленъ типъ-слуга, въ който се съзиратъ нѣкакъ неясни и съвсѣмъ далечни черти отъ *Лепорелло*, и наистина, забѣлѣжително вѣрно бѣше прѣдставенъ. Поцѣйкинъ е съ дѣйствителенъ талантъ и, по моето мнѣние, е актйоръ още пò-добъръ отъ Баклушина. Азъ, разбира се, като се срѣщнахъ на другия день съ Баклушина, не му исказахъ напълно мнѣнието си, защото съ това щѣхъ твърдѣ да го огорчж. Арестантинътъ, който прѣдставляваше господина, изигра ролята си тъй сжщо доста добрѣ. Той, наистина, говорѣше страшни глупости; но дикцията бѣше правилна и жива, жестоветѣ — съотвѣтственни. Въ туй врѣме, когато Кедрилъ растваря куфаритѣ, господинътъ се разхожда замисленъ по сцената и обажда въ всеуслишание, че тъзъ вечерь ще бжде края на странствуванията му. Кедрилъ съ любо-

питство се ослушва, криви се, говори à parte (на страна) и разсмива съ всѣка своя дума зрителитѣ. Нему не му е мило за господаря; но той чу за дяволитѣ; нему му се иска да узнае, какво е това нѣщо дяволъ, и ето той встжпва въ разговоръ и захваща да распитва. Господарътъ, най-сѣтнѣ, му расправя, че едно врѣме, когато се намѣрилъ въ крайно затруднително положение, се обърналъ за помощь къмъ адътъ, и дяволитѣ му помогнали, избавили го; но че днеска срокътъ се свършва и, може би, още днеска ще додкатъ, споредъ условието да му земать душата. Кедрилъ захваща страшно да се страхува. Обаче господинътъ не изгубва куражъ и му заповѣдва да сложи вечеря. Чувайки за ѣдение, той забравя страха си, съживява се, изважда кокошката, изважда виното, — и току крадешкомъ откжсва по малко отъ кокошката и си сръбва винце. Публиката съ гласъ се смѣе. Ето-нà, скръцна вратата, вѣтъръ растърси проворцитѣ; Кедрилъ трепери и бърже, кажи, безсъзнателно налапва въ устата си едно голѣмо парче отъ кокошката, което не може и да го глътне. Пакъ смѣхъ. „Готово ли е?“ му вика господарътъ разхождайки се по стаята. — „Ей-сега е, господине. . . азъ ще ви. . . приготвж,“ — говори Кедрилъ, пъкъ самъ сѣда на софрата и прѣспокойно захваща да ѣде отъ господарското си ѣстие. На публиката драго ѝ бѣхж, както се види, бързината и хитроститѣ на слугата, и още това, че господинътъ остава излъганъ. Трѣбва да исповѣдамъ, че и Поцѣйкинъ, наистина, заслужваше за похвала. Думитѣ: „ей сега е, господине, азъ ще ви приготвж“ бѣхж прѣвъсходно произнесени. Като сѣдна при массата, той захвана лакомо да ѣде и, при всѣка стжпка на господина, той трепваше, да не би да го види какво прави; щомъ току господина се обърнеше на мѣстото си, слугата тозъ-часъ грабваше кокошката и бързаше да се скрие подъ массата. Най-сѣтнѣ, той си утоляваше малко глада; врѣме е да се помисли и за господаря. — „А бе Кедрилъ, скоро ли ти ще бждешъ готовъ?“ вика господинътъ. — „Готово е вече!“ смѣло му отговаря Кедрилъ, като се сѣпва, че за господаря нѣма нищо да остане. На чинията дѣйствително бѣше останжлъ само единъ кокоши копанъ. Господинътъ мраченъ и огриженъ, безъ да забѣлѣжи нѣщо, сѣда на софрата, а Кедрилъ съ кърпа въ ржка се исправя задъ господаря си при софрата. Всѣка дума, всѣки жестъ, всѣка гримаса на Кедрилъ, когато той, обръщайки се къмъ публиката, кимва и

калосания си господарь, се посрѣщаше съ шуменъ и неудържимъ смѣхъ отъ зрителитѣ. Но ето, щомъ-току господаря захваща да ѣде, се появяватъ дяволи. Тука вече нищо неможъ разбра, па и дяволитѣ се появяватъ съвсѣмъ не като свѣтъ: отъ кулисата, дѣто е отъ страна, се отваря една врата и се показва нѣщо бѣло, съ запаленъ фенеръ наиѣсто глава; другото привидѣние бѣше тъй сжщо съ фенеръ на глава, а въ ржцѣтѣ си държеше коса. Защо фенери, защо коса, защо бѣли дяволи? Никой не може да си обясни това. Впрочемъ, тъй тó и трѣбва да бжде, всѣки си мислѣше. Господинътъ доста храбро се обърна къмъ дяволитѣ и имъ вика, че е готовъ, да го зематъ вече. Но Кедрилъ, като заецъ, се оплаши; той се скри подъ масса, но, при всичкий си страхъ, не забравя да земе и винцето отъ софрата. Дяволитѣ за една минута се изгубватъ; Кедрилъ се измъква изъ-подъ масата; но щомъ-току господинътъ посѣга пакъ на кокошката, ето пакъ три дявола се втурватъ въ стаята, сграбчватъ господина отъ-зади и го носжтъ въ прѣисподнята. „Кедрилъ! Отърви ме!“ вика господинътъ. Но Кедрилъ нѣма врѣме да гледа това. Той тозъ пжть и шишето, и чинията и дори хлѣбътъ грабна и завлече подъ масата. Но ето сега той е самичъкъ, дяволитѣ ги нѣма, господаря му тъй сжщо. Кедрилъ излазя изъ подъ масата, озърта се наоколо и усмивка озарява лицето му. Той лукаво зажумѣва очи, сѣда на господарското си мѣсто и, кимвайки глава на публиката, говори съ половинъ гласъ:

— Е, самичъкъ съмь сега... нѣма господарь!..

Всички високо се смѣжтъ, че той вече нѣма господарь; но ето той казва и пакъ полегка, като се обръща конфиденциално къмъ публиката и като мига сé пó-весело и пó-весело съ окото си:

— Господаря ми дяволи го зехж!..

Въсторгътъ на зрителитѣ бѣше безпрѣдѣленъ! Освенъ това, че господаря дяволи зехж, но туй бѣше така лукаво-иронически изсказано, съ такъво насмѣшливо-тържествующа гримаса, щото, наистина, не можеше да не ржкоплещишъ. Обаче не дълго се продължава щастието на Кедрила. Едвамъ-що бѣше си налѣлъ вино въ чашата и бѣше се наканилъ да пие, като че се връщатъ дяволитѣ, дебнешката пристжпватъ къмъ него и хопъ ненадѣйно го улавжтъ подъ мисцитѣ. Кедрилъ крѣщи колкото му гласъ държи; отъ страхъ той не смѣе да

се обърне. Не може тъй сжщо да се защищава: въ ржцѣтѣ си държи бутилка и чаша, отъ които той не може да се раздѣли. Около половинъ минута той сѣди съ зинали отъ ужасъ уста, съ опжлтени къмъ публиката очи, съ такова комично изражение отъ силно оплашвание, щото рѣшително отъ него можеше да се рисува картина. Най-подирѣ дяволитѣ го дигатъ, отнасятъ го: шишето е съ него, той рита съ крака и крѣщи ли, крѣщи. Виканията му се чуватъ още изъ-задъ кулиситѣ. Но завѣсата се спуща и всички се смѣжтъ, всички сж въ възхищение... Оркестра засвиря „камаринската“ пѣсень.

Захваща се тихо, полегка, едвамъ чуто, но мотивътъ се́ повече и повече се усилва, темпътъ се́ по́-честъ и по́-честъ става, раздаватъ се юнашки пощъквания по таванитѣ на балалайкитѣ... Ето тъзи е тя камаринската въ пълното си развитие, и наистина, много добрѣ би било, ако би Глинка макаръ и случайно да ж чуеше у насъ, въ затвора. Начева се пантомина подъ музика. Камаринската не млъква прѣзъ всичкото врѣме на пантомината. Прѣдставено е вжтрѣшностьта на една колиба. На сцената се намира единъ воденичарь съ жена си. Въ едното кйоше воденчарьтъ поправя единъ конски такъмъ, а въ другото — жена му преде ленъ. Жената бѣше Сироткинъ, а воденичарь — Нецвѣтаевъ.

Ще забѣлѣжж, че нашитѣ декорации бѣхж много бѣдни. И въ тъзи, и въ по́ първата, и въ други пиеси, вий повече си допълняхте съ въображение, отъ колкото виждахте съ очи. Вмѣсто задня стѣна бѣше распънжто нѣщо като черга или чулъ; отъ дѣсната страна бѣхж закачени едни вети пердета, а отъ лѣвата нѣмаше нищо, тъй щото се виждахж одроветѣ. Но зрителитѣ не бѣхж взискателни и се съглашавахж да допълнжтъ съ въображението си дѣйствителностьта, толкозъ повече, че арестантитѣ бѣхж твърдѣ способни къмъ това: „Казано ли е, че това е градина, а онова — стая или колиба, то и си прѣдставлявай градина, стая или колиба, — се́ едно нѣма за какво и много да му придирвашъ“. Сироткинъ бѣше твърдѣ милъ въ облѣклото на младата селенка. Между зрителитѣ се раздавахж съ половинъ гласъ нѣколко комплименти. Воденичарьтъ свърши работата си, зе шапката си, зе камшика си, приближи се до жена си и ѝ обесни съ знаци, че той трѣбва да излѣзе, но че, ако би жена му да приеме нѣкого безъ него... и той показва камшика. Жена му го слуша и му кима

съ глава. Този камшикъ, вѣроятно, тя твърдѣ добрѣ го знаеше, защото имаше обичай да посрѣща приятели въ отсѫствието на мѫжа си. Мѫжътъ излиза. Щомъ прѣстѫпа той прага, жена му му се заканва съ юмрукъ. Но ето хлопатъ; вратата се отваря и влазя комшията, тъй сѫщо воденичарь, съ кафганъ и брадатъ. Въ рѫцѣтѣ си носи армаганъ — едно червено пошче. Воденичарката се смѣе; но щомъ съсѣдътъ посѣгна да ѭ прегърне, ето че вратата пакъ се захлопа. Дѣ да го дѣне? Тя бърже-бърже го скрива подъ масата, а сама пакъ улавя вретеното. Явява се другъ обожатель: той е единъ писарь, въ военна форма. До сега пантомината вървѣше прѣвъсходно, жестоветѣ бѣхѫ безпогрѣшни, правилни. Можеше дори да се очудишъ, гледайки тѣзи импровизирани актйори, и неволно да си помислишъ: колко сили и таланти погинватъ у насъ, въ Руссия, по нѣкога токурѣчи напусто, въ неволя и въ мракъ! Но арестантинътъ, който играяше писаря, вѣроятно нѣкога е земалъ участие въ нѣкое провинциално или домашно прѣдставление, и той си въобрази, че нашитѣ актйори, всички до единъ, нищо не разбиратъ, дори и незнаѭтъ, какъ трѣбва да ходѭтъ по сцената. И ето той излиза, както, казватъ, сѫ излизали въ старо врѣме класическитѣ герои въ театритѣ: ще направи единъ голѣмъ раскрачъ и, прѣди още да прѣстѫпи съ другия си кракъ, ще се поспре малко, ще се испѫчи, ще си исправи главата, ще погледа гордо наоколо, и — тогава ще направи други раскрачъ. Ако таквозъ ходение е било смѣшно въ класическитѣ герои, то въ военния писарь, при комическа сцена, е още по-смѣшно. Но нашата публика мислѣше, че вѣроятно така и трѣбва да бѫде, и голѣмитѣ раскрачи на високия писарь ги прие като свършенъ фактъ, безъ особенна критика. Едвамъ що бѣше писарьтъ успѣлъ да доде до срѣдата на сцената, вратата пакъ се захлопа: домакинята се испоплашва. Дѣ да дѣне писаря? Хрумва ѝ, че сандѫка е отключенъ: писарьтъ скача вѫтрѣ и воденичарката затваря го съ капака. Тозъ пѫть се явява единъ особенъ гость, тъй сѫщо залибенъ, но необикновенъ. Той е браминъ и дори въ костюмъ. Неудържимъ смѣхъ се раздава между зрителитѣ. Брамина го прѣдставляваше арестантинътъ Кошкинъ и играеше прѣкрасно. Той имаше браминска фигура. Съ жестове той ѝ обясняваше всичката си любовь. Той си дигаше рѫцѣтѣ къмъ небото, туряше ги на гърдитѣ си, на сърдцето си; но едвамъ що бѣше се разнѣжилъ, — ето че се

раздава новъ силенъ ударъ на вратата. По хлопанието се познава, че е домакиньтъ. Испоплашената жена съвсѣмъ побърка концитѣ, брамина се мѣта като лудъ и ѭ моли, да го скрий. Тя бърже го скрива въ дулапа, а сама, като забрави отъ страхъ да отвори вратата, тича пó-скоро да се залови за работата си, нечувайки вече тропанието на мѫжа си, и слисана, захваща да сучи конеца, който го нѣма въ рѫцѣтѣ ѝ, и да върти вртеното, което забрави да го дигне отъ земята. Сироткинъ много добрѣ и твърдѣ сполучливо изобрази това исплашвание. Но воденичарътъ откъртва вратата съ крака си и съ камшика въ рѫка се приближава до жена си. Той всичко билъ забѣлѣжилъ и извардилъ, и право ѝ показва съ пръститѣ си, че тя е скрила трима. Слѣдъ това търси скрититѣ. Най-напрѣдъ намира кумшията си, и го испроважда съ тупаници изъ кѫщи. Оплашений писарь поиска да избѣга, подига съ главата си капака на сандѫка, но съ това той самъ си се издаде. Домакиньтъ го захваща съ камшика и го изгонва, и тозъ пѫть влюбленний писарь подскачаше вече никакъ не по классически. Остана само браминътъ: стопанинътъ го търси, най-послѣ го намира въ дулапа, вѣжливо му се покланя, улавя го за брадата и го истеглюва на срѣдата на сцената. Браминътъ се опитва да се защищава, вика: „проклѣтий, проклѣтий!“ (единственнитѣ, казани въ пантомината, дума), но мѫжътъ не ще и да слуша и се расплаща съ брамина, както си знае. Жената, като вижда, че редътъ дохажда и до неѭ, хвърля предението и вьртеното и фуква изъ стаята; столчето, на която тя сѣдѣше, се търкулна по сцената, арестантитѣ се повалихѫ отъ смѣхъ. Алей, безъ да гледа на мене, дърпа ме за рѫката и ми вика: „Гледай! Брамина, брамина!“ а самичъкъ неможеше да се удържи отъ смѣхъ. Завѣсата падна. Начена се друга сцена.

Но нѣма за какво да описвамъ всичкитѣ сцени. Тѣ бѣхѫ още двѣ или три. Всички тѣ сѫ смѣшни и много весели. Ако сѫ ги съчинили не самитѣ арестанти, то, поне, въ всѣка отъ тѣхъ сѫ вложили по нѣщо и свое. Токурѣчи всѣки актйоръ импровизираше отъ себе си, тъй щото въ другитѣ вечери, единъ и сѫщи актйоръ, една и сѫща роля, малко прѣиначено играяше. Послѣдньата пантомина, която имаше фантастическа характеръ, се свърши съ балетъ. Погребвахѫ едного мъртвеца. Браминътъ съ многобройна прислуга извършва надъ гроба различни заклинания, но нищо не помага. Най-сетнѣ се раздава:

„Слънцето залѣзва,“ умрѣлий се съживява и всички отъ радость захващатъ да скачатъ и да играѭтъ. Браминътъ играе заедно съ въскръсналия мъртвецъ и играе съвсѣмъ особенно — по брамински. Съ туй и се свърши театъра, до другата вечерь. Всичкитѣ наши си разотиватъ весели, благодарни, хвалятъ актйоритѣ, благодарѭтъ на унтеръ-офицера. Карания се не чуватъ. Всички сѫ нѣкакъ не както винаги; доволни, дори и като че щастливи, и заспиватъ не както обикновенно, а токурѣчи съ спокоенъ духъ, — а за що ли е това, си мислишъ? А между това туй не е мечта на моето въображение. Туй е сѫщинска истина. Само малко позволихѫ на тѣзи клети хора да поживѣѭтъ както щѫтъ, да се повеселѭтъ както хората, да прѣкаратъ макаръ единъ часъ не по затворнически — и човѣкътъ се измѣнява нравственно, макаръ че това бѣше само за нѣколко минути . . . Но ето вече — срѣдъ нощь. Азъ се сепвамъ и се събуждамъ случайно: старецътъ сѐ още се моли на пещьта и ще продължава да се моли чакъ до зори; Алей тихо спи до мене. Азъ си спомнямъ, че, и като заспиваше, той сѐ още се смѣеше и се разговаряше съ братята си за театъра, и неволно се заглеждамъ въ спокойното му дѣтинско лице. Полегка-легка менъ ми иди на умъ за всичко: за послѣдния день, за всичкия този мѣсецъ . . . оплашенъ подигамъ си главата и оглеждамъ моитѣ спящи другари, при трептящата и мъглява свѣтлина на малката тъмнична лоена свѣщь. Азъ се вгледвамъ въ тѣхнитѣ бѣдни лица, въ тѣхнитѣ бѣдни легла, въ всичката тъзи страшна голотия и сиромашия, — вглеждамъ се — и сякашъ менъ ми се иска да се увѣрѭ, че всичко това не е продължение на безобразния сънь, а дѣйствителна истина. Да, това е истина: ето-нà, се чува едно пѫшкание; тамѣ единъ мѣтна рѫката си и тежко дзънна съ веригитѣ. Другъ пъкъ трепна въ съня си и захвана да бълнува, а дѣдото на пещьта се още продължава да се моли за всички „православни християни“ и се слуша неговото равномѣрно, тихо и протегнѫто: „Господи Иисусе Христе, помилуй насъ! . . .“

— Не завинаги-же азъ съмь тукъ, а само за нѣколко години! мислѭ си азъ, и пакъ си слагамъ главата на възглавницата.

Край на I часть.

(Слѣдва).

80.

КАКВО ЗНАЕМЪ ЗА ОБИТАЕМОСТЬТА НА ПЛАНЕТИТѢ?

Има въпроси, които собственно принадлѣжать на областьта на специално-научнитѣ знания, но въ сжщото врѣме живо интересуватъ цѣлото човѣчество. Единъ отъ тѣзи въпрося е безъ съмнѣние и въпроса за живота на другитѣ планети[1]). Но върху този въпросъ могжть да се срѣщатъ най-разнообразни мнѣния. Едни, напр., безусловно признаватъ, че има животъ и на другитѣ планети и при това въ сжщия видъ, както и на земята; а пъкъ други, обратно, тъй сжщо безусловно отричатъ възможностьта на какъвто и да е животъ. Най-интересното въ това обстоятелство е, че както еднитѣ, тъй сжщо и другитѣ се основаватъ ужъ на строго-научнитѣ изслѣдвания на астрономията. Кои отъ тѣхъ сж по́-прави? Ще се помжчимъ да обяснимъ.

Отдавна вече прѣмина и прѣмина безвъзвратно това врѣме, когато човѣкъ считаше земята за центръ на свѣта (мира, вселенната), центръ, за който сж създадени и слънцето, което праща свѣтлина, топлина и животъ; и тѣзи милиарди небесни тѣла, които сж неизмѣримо по-голѣми отъ нашата мъничка земя и сж отдалечени отъ насъ на такова разстояние, гдѣто трѣбватъ хиляди години, за да може тѣхната свѣтлина да достигне до нашата земя, която се е загубила нѣйдѣ си въ дълбочината на небесното пространство. Безвъзвратно прѣмина онова врѣме, когато човѣкъ мислѣше, че цѣлия свѣтъ е създаденъ само за декорация на *неговия* животъ, *неговото* сжществуване или на населената *отъ тѣхъ* планета. Знайно е, че не за насъ се движжтъ тѣзи милиарди мирове, като хвъргатъ своитѣ лжчи къмъ насъ отъ дълбочината на небесното пространство; не за насъ е хармонията на тѣхното движение: нашата планета въ общата система на мира се явява такова нищожество, щото пълното ѝ изчезнувание нѣма да наруши даже врѣменно общата хармония на цѣлото. Человѣка, този гордъ вѣнецъ на мира, е мислялъ, че земята е неподви-

---

[1]) Тука се разбира живота на сжществата, ако би да има такива, които сж на тѣзи планети. Прѣв.

женъ центръ на вселенната, около който въ строгъ редъ се движжтъ и слънцето, и планетитѣ, и кометитѣ, и най-подирь цѣли области отъ звѣзди, распрьснати изъ вселенната. Но отъ това врѣме кржгозора на человѣчеството се е разширилъ значително. Ние знаемъ сега, че този въображаемъ центръ съ голѣма скорость се носи изъ пространството, като описва пжтя си около слънцето, както камъка, който е привързанъ на тънка връвь и се върти отъ дѣтинска ржка. Даже слънцето, което тъй самовластно се распорежда съ нашето земно кълбо, не е независимо: то заедно съ всичкитѣ планети и тѣхнитѣ спжтници, се носи нѣйдѣ си, като описва пжть около друго централно свѣтило, и нѣма край това непрѣкжснато движение. Само по относителното расположение на звѣздитѣ въ тъзи часть на небесното пространство, къмъ кждѣто ний вървимъ (съзв. Херкулесъ), и въ тъзи часть, отъ гдѣто се отдалечаваме, ние можемъ да сждимъ приблизително за това мѣсто, гдѣто трѣбва да се намира този центръ на притѣжанието. Но не е ли и той зависимъ? Не съставлява ли и той часть отъ друга система на движение? Нашитѣ знания не отиватъ по-нататъкъ отъ това, но и това, което ни е извѣстно, е повече отъ достатъчно, за да сждимъ, колко е нищоженъ въ сжщность нашия прославенъ центръ на свѣта, нашата земя, въ общата система на мироветѣ.

Когато человѣкъ е съзналъ нищожеството на обитаемата отъ него планета по срѣдъ другитѣ тѣла на мира; когато се узнало, че около слънцето се обръщжтъ и другитѣ планети, които съ сжщото право, както и нашата земя, могжтъ да играятъ роля на центръ на вселенната; когато най-подирь се узнало, че освѣнь нашата слънчева система сжществуватъ и други, въ които планетитѣ заедно съ спжтницитѣ си се групиратъ около други централни свѣтила — слънца: — тогава естественно е, че человѣкъ трѣбваше да си зададе въпросъ: само ние ли се наслаждаваме отъ хармонията на свѣтилата? Нѣма-ли и други небесни тѣла, тъй сжщо населени съ живи сжщества, а може би даже и съ разумни сжщества, които тъй сжщо напрягатъ всичкитѣ си духовни сили, за да постигнжтъ безкрайното, да обхванжтъ необятното и да намѣржтъ прѣдѣлитѣ на това, което се намира задъ прѣдѣлитѣ на нашето мисление? Ако у насъ, при извѣстни условия на свѣтлината, температурата, въздухътъ, химическитѣ съединения, плътностьта, притегателната сила, годишнитѣ врѣмена и др., сжществуватъ

живи сѫщества, които се намиратъ около ни, то да-ли ги нѣма и на другитѣ планети, макаръ да сж отъ нашата слънчева система? Какви странни образи, какви фантастически сѫщества, могжтъ да населяватъ общирнитѣ области на тѣзи неизвѣстни за насъ страни? Ако сѫществува такава страшна разлика между Европееца и Хотентота, при една само разлика въ обитаемитѣ отъ тѣхъ географически ширини, то каква голѣма трѣбва да е разликата между земнитѣ сѫщества и живитѣ форми на най-отдалеченитѣ отъ насъ мирове? Тамъ свѣти друго слънце; тамъ цъвтжтъ други растения, които не приличатъ на нашитѣ; тамъ моретата и рѣкитѣ не сж съ такава вода както у насъ... Какво се върши тамъ, на тѣзи далечни мирове, които ни се показватъ въ видъ на блѣстящи точки, благодарение само на огромното разстояние, което ги отдѣля отъ насъ? Ето въпроситѣ, които си задава разсѫдителния човѣчески умъ, който не ограничава своето миросъзерцание съ това калъбце отъ космическа материя, къмъ което той е физически прикованъ, и което той бѣше възвелъ въ неподвиженъ центръ на вселенната.

Но къмъ подобни въпроси трѣбва да се отнасяме съ голѣмо прѣдпазвание, защото най малкото отклонение отъ строго-научния методъ открива тукъ такова широко поле за най-необузданата фантазия, щото най-нелѣпото, най-чудовищното заключение на единъ фантазеръ не може да се счита „послѣдня дума на *науката*“, защото ще се намѣри другъ фантазеръ, който ще надмине първия въ своето умѣние да не се стѣснява въ рамката на извѣстното, дѣйствителното. Кой не е челъ, или поне не е чувалъ за чудовищнитѣ пълзящи, които ужъ пълзжтъ по горѣщата почва и вода на планетата Венера? Трѣбва ли да се говори, че единственно основание на подобно заключение е послужило обстоятелството, че Венера е пó-близо до слънцето, отъ колкото земята, и заради това е подхвърлена на пó-интезивно нагрѣвание, въ сравнение съ нашата планета? Кой не се е очудвалъ отъ необузданностьта на човѣческата фантазия по поводъ на проекта за телеграфическо съобщение съ Марса при помощьта на свѣтли сигнали, въ форма на геометрически фигури, само на това основание, че ако има на тази планета хора, то тѣ трѣбва да иматъ понятия отъ Геометрия и геометрически форми. Въ Америка намѣрили аеролитъ, къмъ който ужъ била слѣпена металическа дъсчица. При изслѣдването ѝ се оказало, че на нея биле изрѣзани кржгове, расположението на които съот-

вѣствувало на расположението на планетитѣ въ нашата слънчева система, ако се гледа на тѣхъ отъ Марса. Отъ тѣзи данни, сравнително при едно малко въображение, леко е било да се усѣти, отъ гдѣ е падналъ при насъ този аеролитъ, а отъ тука вече да се направи заключение за астрономитѣ, които населяватъ Марсъ. Най подирь, неотдавна нѣкой си нѣмски *ученъ* усърдно е изслѣдвалъ фантастическитѣ жители на луната, тъй нарѣчени *силенити*, и даже е намѣрилъ възможность, на основание на теоретически съображения, да получи образитѣ на най-типичнитѣ прѣдставители на тѣзи сѫщества. Полученитѣ отъ него фигурки, които се състояли отъ крѫгчета и линийки, въ общо зети прѣдставлявали нѣкакво подобие на человѣкъ съ грамадна глава, чудовищенъ размѣръ на търбуха и до нѣйдѣ-си напомнювали първитѣ ескизи на нѣкой двѣгодишенъ живописецъ; навѣрно, нѣмския ученъ не е притежавалъ достатъчно блѣстяща фантазия, въ противенъ случай той би измислилъ нѣщо по-оригинално.

Но да оставимъ анекдотическата страна на работата. Ний приведохме тѣзи куриози, като примѣри, до какво може да се наговори, ако задъ прѣдѣлитѣ на точнитѣ знания се даде свобода на фантазията. А между това, мисълтьта, лѣжаща въ основанието на въпроса за обитаемоста на планетитѣ, е правилна и разумна. Наистина, нашата планета е твърдѣ незначителна за това, за да може да вмѣсти всевъзможни проявления на живота. Не е възможно, щото творческата сила да е достигнала за сътворението само на това, което ние виждаме на земята. На другитѣ планети, при други условия, тя е можала да създаде и други организми, които да се отличаватъ отъ нашитѣ, но при всичко това, които да иматъ съ тѣхъ нѣкакви общи основни признаци, по които ние отличаваме живото, чувствующето сѫщество отъ неорганическия миръ. Тѣзи живи сѫщества могѫтъ значително да се различаватъ отъ земнитѣ сѫщества, но, извѣсно е, че и вънкашния видъ на тѣзи послѣдни не остава безъ измѣнение. Може би ще прѣминѫтъ хиляди години и человѣческия родъ ще стане неузнаваемъ: tempora mutantur et nos in illis. Ако това е приложимо за кѫсия човѣшки животъ, то е приложило и за периоди отъ хиляди години. За да бѫди человѣческия животъ на каквато и да е планета сѫщо такъвъ, какъвто е на земята, тя трябва да бѫде въ сѫщитѣ условия, както и нашата земя. Това е conditio sine gua non.

Ако ли се говори вообще за живото сѫщество, то условията на неговия животъ могѫтъ сѫществено да се отличаватъ отъ земнитѣ. Къмъ това могѫтъ да се приведѫтъ примѣри даже и у насъ на земята. Наистина, не се прѣминали още десеть години, отъ както ученитѣ отричахѫ всякъкъвъ животъ въ тъмнитѣ дълбочини на моретата, като доказвахѫ, че нищо живо не може да сѫществува при това грамадно налягание, което трѣбва да е въ дъното на океанитѣ. Но изслѣдванията въ послѣднитѣ години доказахѫ пълната несъстоятелность на подобно заключение: по-съвършенни инструменти ни донесохѫ отъ морското дъно множество не видени отъ насъ, най-нищожни, най-крѣхки сѫщества, които, напротивъ, не могѫтъ да живѣѭтъ вънъ отъ това огромно налягание. При голѣмото различие въ частности, въ общата система на мира се забѣлѣзва голѣмо еднообразие въ основнитѣ сили и свойства. Като признаваме това, ние сме длъжни да признаемъ нѣкакво еднообразие и въ проявленията на тѣзи основни сили, т. е. нѣкакъвъ органически животъ и на другитѣ небесни тѣла, които приличатъ по своитѣ условия на населената отъ насъ планета. Такова е логическото умозрително заключение. Да видимъ сега, какво ни дава астрономията и изслѣдванието физическата природа на небеснитѣ свѣтила, като се придържаме строго о границитѣ, които отдѣлятъ областьта на точнитѣ знания отъ неизмѣримата область на чиститѣ фантазии.

Изучванието физическата природа на небеснитѣ тѣла, което позволява да се правятъ какви да е положителни заключения, се е захванало не отдавна, а именно, въ началото на втората половина на настоящето столѣтие. До това врѣме, единственното срѣдство, съ което се е ползувалъ астрономътъ за изучванието физическото строение на небеснитѣ свѣтила, било телескопа. Но, като се говори строго, при помощьта на телескопа, даже най-силния, може да се изслѣдватъ физическитѣ свойства само на луната, като тѣло толкова близо до насъ, щото можемъ даже съ просто око доста ясно да разглѣдаме нейната повърхнина. Колкото се отнася до планетитѣ на нашата слънчева система, самото слънце, а още повече неподвижнитѣ звѣзди, отдалечени отъ насъ на грамадно растояние, то телескопътъ се оказва почти съвършенно безсиленъ въ изслѣдванието на физическитѣ имъ свойства и особенности. Ние виждаме само свѣтлината, която иде отъ тѣхъ къмъ насъ, нѣкой пѫть и тъмни пятна

върху планетитѣ и слънцето, и повече рѣшително нищо. Това е съвършенно недостатачно, за да се сѫди за физическата природа на тѣзи свѣтила, защото едно и сѫщо свѣтло впечатление може да се произвиде отъ различни причини; вслѣдствие на което и явленията, които ний наблюдаваме върху планетитѣ, макаръ и сходни съ земнитѣ, може да сѫ зависими съвършенно отъ други причини, които нѣматъ нищо общо съ нашитѣ. Заради това не е чудно, че въ него врѣме се явявали по нѣкой пѫть твърдѣ чудни хипотези за физическия съставъ на слънцето, неподвижнитѣ звѣзди и планети, — хипотези, които е било тъй сѫщо трудно да се оборѭтъ, както и да се докажѫтъ. Само съ откритието на спектралния анализъ настана за астрофизиката нова ера. Съвършенното разработвание на този новъ методъ за изучвание на химическия съставъ на тѣлата, които сѫ отдалечени отъ насъ на милиарди километри, ние длъжимъ на знаменития нѣмски физикъ Кирхгофъ, който е умрялъ въ Берлинъ на 5-й Октомврий 1887 година. Спектралний анализъ е открилъ прѣдъ насъ това, което по напрѣдъ се показвало непостижимо за человѣческия умъ, и макаръ малко подигна завѣсата, която скриваше отъ насъ великитѣ тайни на миросъзданията[1]). Спектроскопътъ ни е далъ възможность да узнаемъ, какво нѣщо е слънцето и отъ какви елементи се състои; по сѫщия начинъ е опрѣдѣленъ химическия съставъ на неподвижнитѣ звѣзди, мъглявитѣ пятна и вообще на тѣлата, които свѣтятъ съ собственното

[1]) Въ основата на Спектралния анализъ лѣжѫтъ слѣдующитѣ три положения, които сѫ публикувани за пръвъ пѫть отъ Кирхгофа въ 1859 година и потвърдени сѣтнѣ отъ множество изслѣдвания на други учени: a) Всичкитѣ силно нагрѣти твърди тѣла и жидкости даватъ неприкъснатъ спектъръ, т. е. състоящъ само отъ 7-хъ спектрални цвѣтове безъ никакви линии. Сѫщия спектръ даватъ и въздухообразнитѣ, които са намиратъ подъ силно налѣгание, b). Тѣла, които се намиратъ въ въздухообразно състояние, но не се намиратъ подъ голѣмо налѣгание, даватъ прикѫснатъ спектръ, състоящъ отъ блѣстящи черти и пояси, раздѣлени отъ тъмни мѣждини. Прѣкъснатий спектръ напълно характеризира веществото, което го дава: двѣ различни вещества не могѫтъ да дадѫтъ единъ и сѫщъ спектръ, а едно и сѫщо вещество сякогажъ дава единъ и сѫщъ спектръ, и c). Когато свѣтлината, исходяща отъ силно нагорѣщено тѣло, твърдо, жидко или въздухообразно, съ силно налягание прѣминува прѣзъ въздухообразъ, то този послѣдния поглѫща тѣзи лѫчи, отъ които се състои собственния му спектръ, вслѣдствие на което се получава спектръ, прѣсѣченъ отъ тъмни черти на поглъщанието, които заематъ сѫщитѣ положения, каквито бихѫ заели свѣтлитѣ спектрални черти и пояси на въздухообраза. (Прѣв.).

си тѣло. При това се оказало, че и на слънцето, и на звѣздитѣ се намиратъ сжщитѣ елементи, които влизатъ въ състава и на нашата планета. Къмъ опрѣдѣлението химическия съставъ на планетитѣ този методъ е неприменимъ, защото тѣ не свѣтжтъ съ собствената си свѣтлина, а съ отражена слънчева; но по сходството между химическия съставъ на слънцето и земята ний съ пълна достовѣрность можемъ да заключимъ за сходството и даже за пълната идентичность между състава на земята и останалитѣ планети. Това е още по-вече вѣроятно, защото и метеоритѣ, които прилитатъ къмъ насъ изъ междупланетното пространство, недонасятъ на земята нищо ново: тѣ се състоятъ отъ сжщитѣ елементи, които влизатъ и въ състава на земята. Като установихме по такъвъ начинъ еднаквость въ химическия съставъ на небеснитѣ тѣла, ний прѣминуваме сега къмъ изложението на тѣзи, въ сжщность, твърдѣ малко фактове, каквито знаемъ отдѣлно за всѣка планета и за нейнитѣ физически условия, което тъй или инакъ ни дава възможность да рѣшимъ въпроса за обитаемостьта на мировеtѣ, въ прѣдѣлитѣ на точнитѣ знания.

Изъ нашиятъ прѣгледъ на планетитѣ отъ слънчевата система ние по необходимость трѣбва да исключимъ цѣлата група малки планети, или тъй нарѣчени астероиди: всичкитѣ тѣ сж толкова малки, щото нѣматъ никакъ видимъ диаметръ, вслѣдствие на което всякакво телескопическо изслѣдване на физическото имъ строение е невъзможно. Освѣнъ това, още трѣбва да се исключатъ и нѣкои отъ по голѣмитѣ планети, а именно: Меркурий, Уранъ и Нептунъ. Първата отъ тѣзи планети е твърдѣ близка къмъ слънцето, вслѣдствие на което телескопическото ѝ изслѣдване е крайно затруднително. Върху сжществуванието на атмосфера около Меркурия, има само едно указание, направено отъ Фогала въ 1873 г. на основание на изслѣдването отъ него спектъра на тъзи планета. Но до сега това съ нищо не се е подтвърдило, и въ настояще врѣме ний сме принудени да исповѣдаме, че за атмосферата и физическото строение на Меркурия ние нищо не знаемъ[1]). Не повече отъ това ний знаемъ и по физиката на Урана и Нептуна, за тѣзи най отдалечени планети отъ слънчевата система, но вече

---

[1]) По-подробно за Меркурия ще говоря, на основание най-новитѣ изслѣдвания, въ друга статия. Прѣвод.

съвършенно по друга причина: тѣхното грамадно растояние отъ земята исключава всякакви възможность на какви да е положителни наблюдения. И тъй кржга на нашитѣ изслѣдвания се ограничава съ четири планети: Венера, Марсъ, Юпитеръ и Сатурнъ; тукъ трѣбва да се прибави още спжтника на земята — луната, защото и тя до нѣйдѣ-си има претенция за обитаемость. Отъ нея и ще захванемъ нашия прѣгледъ.

Луната е най близкото до насъ небесно тѣло, тъй щото въ телескопа можиме да ж разгледами до най-малки подробности. По най-новитѣ изслѣдвания, срѣднето й растояние до земята е 386.276·541 километри. Обема й е 49 пжти пò-малъкъ отъ обема на земята, а повърхнината й е равна на лицето на Африка и Австралия зети заедно. Въ телескопа ний различаваме на луната дълбоки долини, които още Кеплеръ ги нарѣкълъ — морета; подъ сжщото название тѣ сж извѣстни и до днесъ. Така напр. въ селенографията (описание на луната) различаватъ: Море на Кризиса, Море на Облацитѣ, Океанъ на Буритѣ и др. Но въ настояще врѣме достовѣрно ни е извѣстно, че тѣ нѣматъ нищо общо съ моретата: това сж просто равнини на повърхнина на луната. Освѣнъ това, ний ясно различаваме планиски вериги, както лунни Апенини, лунни Алпи и т. н., и най-подирь отдѣлни кратери, които на луната достигатъ грамадни размѣри; тъй напр. Кратера Clavius има диаметръ до 213·356 километри. Абсолютната височина на луннитѣ планини е сжщо такава, каквато и у насъ на земята; отдѣлни върхове, както напр. планината Лейбницъ, достига до 7·5 километри. Ако ли земиме въ внимание величината на луната, то легко е да разбиремъ, че относителната височина на луннитѣ планини е много пó-голѣма отъ тая на нашитѣ. Ний имаме най-убѣдителни доказателства, че луната е съвършенно лишена отъ атмосфера, или, поне, нейната атмосфера се намира въ съвършенно крайно разрѣдено състояние. На това указватъ: еднаквата свѣтлость на лунната повърхнина въ центра на диска и по крайщата, рѣзкостьта на сѣнкитѣ на луната и отсжтствието на явлението смръкване, мигновенното исчезнувание и тъй сжщото мигновенното появявание на звѣздитѣ при закриванието имъ отъ луната, безъ ни най-малко да ослабва прѣдварително свѣтлината имъ, като се приближаватъ къмъ лунния дискъ, вслѣдствие прѣминаванието имъ прѣзъ пó-вече или пò-малко гжсть слой отъ атмосфера; най подирь, непосрѣдствен-

ното спектрално изслѣдване не показва никакво присѫтствие отъ атмосфера. Отсѫтствието на атмосфера, а слѣдователно и и вода, показватъ пълната безжизненность на наший спѫтникъ. Никакви измѣнения, които у насъ ставатъ отъ водата, на луната не могѫтъ да бѫдѫтъ. Отсѫтствието на атмосфера причинява, тъй сѫщо, голѣмо колебание на температурата. У насъ на земята атмосферата прѣчи на силното нагряване отъ слънчевитѣ лѫчи, а нощемъ — на силното охлаждение чрѣзъ лѫчеиспускание. На луната е съвсѣмъ друго. Въ течение на лунния день слънчевитѣ лѫчи, като не се ослабватъ отъ облаци или атмосференъ слой, нагряватъ повърхнината на луната до 190^{0} по Целсия; нощемъ топлината скоро се излѫчава въ пространството и температурата пада повече отъ 200^{0} подъ нулата. По такъвъ начинъ въ течение на едно лунно денонощие (приблизително 4 недѣли) температурата на луната прѣминува шкала отъ 400^{0}. При такива условия, приотсѫтствие на вода, атмосфера и умѣренно колебание на температурата, отъ само себе си се разбира, не може да става и дума за какъвто и да е органически животъ на луната. Тя е пустинна и мъртва. Тя е гробница може би на нѣкогашно живо тѣло.

Прѣминуваме сега къмъ Венера и да видимъ, какво ни даватъ точнитѣ атмосферически изслѣдвания на тъзи планета. Близостьта на Венера до слънцето и необикновенно силниятъ ѝ блѣсъкъ въ значителна стъпень затрудняватъ наблюденията. Растоянието ѝ до земята се измѣнява между прѣдѣлитѣ 37 милиона и 260 милиона километри. Нейний обемъ съставлява 0·9 отъ обема на земята, а диаметра ѝ всичко на 106·678 кил. по-малъкъ отъ диаметра на нашата планета. Денонощията сѫ сичко на 39 минути по кѫси отъ нашитѣ. Присѫтствието на атмосфера и при това по-гѫста, отъ колкото на нашата земя, не подлѣжи на никакво съмнѣние. Ний виждаме въ телескопа сѣнки, които се движѫтъ по повърхнината на Венера, които безъ съмнѣние, произлизатъ отъ облаци. На присѫтствието на по-гѫста атмосфера около Венера указватъ: явлението смрѫкване, постъпенното ослабванне на свѣтлината на звѣздитѣ при покриванието имъ отъ планетата и непосрѣдственни спектрални изслѣдвания. Състава на атмосферата е сѫщо такъвъ, какъвто е у насъ на земята. Ето всичко, което ний знаемъ *положително* за физическитѣ свойства на Венера.

Да се обърнемъ сега къмъ другитѣ планети и да видимъ, какво ни е извѣстно за най-голѣмата планета отъ нашата слънчева система — за Юпитера. По обема си Юпитеръ 1330 пѫти надминува нашата земя. Срѣднето негово растояние до слънцето надминува 800 милиона километри. Массата на Юпитера почти три пѫтя надминува сбора отъ масситѣ на всичкитѣ останали планети отъ нашата слънчева система. Въ телескопа Юпитеръ се прѣдставлява блѣстящъ дискъ съ ясно прѣдставени тъмни пояси около екватора, при това изображението на тѣзи пояси се измѣняватъ твърдѣ скоро. Има основание да се мисли, че ний никога не наблюдаваме сѫщинската повърхнина на планетата, а виждаме само различнитѣ измѣнения въ атмосферата ѝ. Облацитѣ на Юпитера иматъ червеникъвъ цвѣтъ, а въ 1878 г. на него е открито даже съвършенно червено пятно, което отъ тогава и до сега си остава сѐ въ сѫщия видъ, както и прѣди единадесеть години се наблюдавалъ за прѣвъ пѫть отъ атинския астрономъ Юлий Шмидтъ.

Това интересно пятно за сега още нищо не е обяснило на астрономитѣ, а пò скоро е внесло нова спѫнка въ заключенията върху физическата природа на тъзи планета. Едно нѣщо само не подлѣжи на никакво съмнѣние че Юпитеръ е заобиколенъ съ твърдѣ гѫста атмосфера, и че тъзи планета пòскоро има сходство съ слънцето, отъ колкото съ земята. Благодарение на тъзи атмосфера, свѣтлината въ централната часть на диска е почти три пѫти по ярка, отъ колкото по краищата. На основание изслѣдванията на Целнера и Бонда, ний можеме съ пò-голѣма вѣроятность да утвърдяваме, че Юпитеръ отчасти свѣтя и съ своя собственна свѣтлина, освѣнъ отраженната слънчева. Отъ всичкото, което знаемъ въ настояще врѣме за Юпитера, можемъ да заключимъ, че тъзи планета още не се е покрила съ твърда кора и че растопената ѝ масса е окрѫжена съ гѫсто покривало отъ пáри и въздухообрази, които се откѫсувѫтъ изъ централнитѣ части на планетата въ видъ на чудовищни изхвърляния. Причината на това обстоятелство, че Юпитеръ до сега още не се е охладилъ до толкова за да се покрие съ кора (макаръ, че по космогоническата теория, той е пò-старъ отъ земята), се заключава въ твърдѣ голѣмата негова масса.

Всичко казано отъ насъ за Юпитера, въ общи чърти е приложимо и къмъ Сатурна, който е отдалеченъ отъ слънце-

то на 1403 милиона километра; по своитѣ свойства, тъзи планета по-скоро има сходство съ слънцето, отъ колкото съ земята. Неговитѣ пръстени[1]) прѣдставляватъ само нови затруднения за человѣчеството. Намъ ни остава да разгледаме послѣдната планета, която, споредъ хора съ силна фантазия, най-често е бивала населявана съ живи организми. Ний говоримъ за Марса, който по физическитѣ си свойства най много се приближава къмъ нашата земя. При това трѣбва да се забѣлѣжи, че Марсъ, благодарение на положението му въ отношение къмъ земята, е изслѣдванъ съ по-голѣма ревность, отъ колкото другитѣ планети. Но прѣди да се говори за физическата природа на Марса, да приведемъ неговия sui generis формуляренъ списъкъ. Срѣдното му растояние отъ слънцето достига до 232 милиона километри, а растоянието му отъ земята се измѣнява между 56 мил. и 403 мил. километри. Диаметра на Марса е малко по-голѣмъ отъ половинъ земенъ диаметръ; плътностьта=0·74 отъ плътн. на земята, а врѣмето на обръщанието около оста=24 ч. 37 м. 22·6 сек., денонощието на Марса е само на половинъ часъ по-голѣмо отъ нашето. На вечерно небе Марсъ се познава твърдѣ лесно по своя червеникъвъ цвѣтъ; този отличителенъ цвѣтъ безъ съмнѣние, зависи отъ неговата атмосфера, по която, изслѣдванията на Фогела, *рѣшително съ нищо не се отличава* отъ нашата земна атмосфера, както по състава си, тъй също и по количеството на воднитѣ пари. Когато на Марса бива ясно и той се намира въ особенни благоприятни условия въ отношение къмъ земята, ний можемъ да разгледаме по неговата повърхнина тъмни и свѣтли пятна — морета и континенти. Освѣнъ това, въ полюситѣ на планетата се виждатъ обикновенно бѣли блѣстящи пятна, които си измѣняватъ голѣминитѣ въ зависимость отъ годишнитѣ врѣмена на Марса: тѣ достигатъ своятъ максимумъ слѣдъ зимата, а минимума слѣдъ лѣтото на съотвѣтствующето полушарие. Не може да има никакво съмнѣние, че тѣзи блѣстящи пятна не сѫ друго нищо, освѣнъ ледове и снѣгове, които покриватъ близкитѣ къмъ полюса части въ течението на дългитѣ зими на едното или другото полушарие. Забѣлѣжителното е, че тѣзи пятна биватъ всѣкогажъ по голѣми въ южното полушарие, отъ колкото въ сѣверното. Това обстоятелство най-добрѣ подтърдява справедливостьта на прѣдположе-

---

[1]) Сатурнъ е заобиколенъ отъ нѣколко пръстени. **Прѣвод.**

нието за причинитѣ на появяванието на тѣзи пятна. Наистина, отъ разглежданието на ексцентрицитета на Марсовия орбитъ ний намираме, че въ сѣверното полушарие лѣтото се продължава 372 дни, а зимата — 296 дни, въ южното обратно, — зимата трѣбва да бѫде се̑ толкова по-продължителна отъ лѣтото. Отъ тукъ е ясно, че въ южното полушарие всѣкогажъ, трѣбва да има по̀-голѣмо натрупвание на снѣгове и ледове, отъ колкото въ сѣверното. Благодарение на изслѣдванията на Кайзера, Локиера, Грина, Гаркнеса, Лозе и особенно на миланския астрономъ Скиапарелли въ настояще врѣме се е получило възможность да се състави доста подробна карта на Марса. При това се оказало, че въ противоположность на земята, гдѣто около три четвърти отъ цѣлата повърхнина е заета съ морета, на Марса материцитѣ малко прѣобладаватъ. Има указания, по които цвѣта на материцитѣ се измѣняватъ въ зависимость отъ годишнитѣ врѣмена. Най-подирь да спомѣнемъ за тъй нарѣченитѣ *канали* на Марса, които сѫ изслѣдвани най-много отъ Скиапарелли. Подъ това название сѫ извѣстни дълги тъмни пояси, които прѣсичатъ материцитѣ въ всевъзможни направления и всякогажъ се досѣгатъ или до морета, или сѫщо до такива канали, но никогажъ не се губѭтъ въ срѣдата на континентитѣ. Дължината на тѣзи канали достига до 5334 километри, при широчина 1067 километри. Въ настояще врѣме може само да се констатира сѫществуванието на тѣзи пояси, извѣстни подъ названието канали; но какви сѫ тѣзи канали? Откѫдѣ се зематъ? и какво тѣ прѣдставляватъ въ дѣйствителность? — Всичко това сѫ въпроси, на които за сега нѣма отговори въ областьта на точнитѣ знания.

И тъй, ето всичко това, което ний *положително знаемъ* за физическата природа на планетитѣ. Луната е мъртва, безжизненна. Меркурия почти не можемъ да наблюдаваме. За Венера знаемъ само, че около нея има атмосфера, но какво има подъ нея, подъ тъзи атмосфера — може да се допълни само съ фантазия. Уранъ и Нептунъ сѫ недостижими за насъ. Юпитеръ и Сатурнъ даже още не сѫ покрити съ кора. Остава само Марсъ, за който може да кажемъ съ пълна увѣренность, че *живота на него е възможенъ*, защото всичкитѣ негови физически условия сѫ твърдѣ сходни съ земнитѣ, но има ли въ дѣйствителность на него животъ — това е толкова извѣстно на астронома, колкото и всѣкому отъ проститѣ смъртни. Въ сѣкой

случай, като се знае отъ Геологията, колко полека се развиватъ условията, необходими за органическия животъ, и какви грамадни периоди отъ врѣме сж нужни за това развитие (на органическия животъ), твърдѣ е невѣроятно, щото съсѣдната съ земята планета да е достигнала тѣзи условия едноврѣменно съ неж.

Но нашата слънчева система не е единственна въ вселенната. Има милиони други сжщо такива слънца, а при тѣхъ милиони планети. Дали всичкитѣ тѣ сж безжизнени? Дали нѣма да се намѣри нито една, която би била въ сжщитѣ условия за развитието на живота, както нашата земя? Безъ съмнѣние такива планети могжтъ да бждатъ. Само трѣбва да се помни, че това заключение се опира само върху теорията на вѣроятноститѣ, а не на положителни знания.

Прѣвелъ отъ Русски *Т. Н.*

СМѢСЪ.

Богатствата на подземния свѣтъ. Всичкитѣ въпроси, които се отнасятъ до подземния свѣтъ на рудницитѣ, гдѣто търсимъ изкопаемото гориво и металитѣ, получаватъ отъ день на день по-голѣма важность. Ако иска нѣкой да се увѣри въ това, стига му само да помисли за растящето произведение на рудницитѣ. Г-нъ Couriot въ една отъ най интереснитѣ сказки, които е държалъ въ врѣме на Парижското всемирно изложение и които послѣ напечати, прѣсмѣта на повече отъ 9 милиарда цѣната на произведенията, които се изваждатъ сега отъ рудницитѣ въ цѣлия свѣтъ въ растояние на една година. Златото и срѣброто не захващатъ първото мѣсто въ тъзи обща сумма; тѣзи скжпоценни метали съставятъ само около седмата часть отъ това, което человѣкъ извлича всѣка година отъ земята. Най-голѣмата часть принадлежи на каменнитѣ вжглища, отъ които се извлича за около три милиарда и половина франка; послѣ иде желѣзото, отъ което се добива за малко повече отъ единъ и половина милиардъ. Каменнитѣ вжглища даватъ на человѣчеството приходъ, три пжти по-голѣмъ отъ онзи, който то извлича отъ всичкитѣ срѣбърни и златни рудници, събрани наедно. И въ този прѣголѣмъ приходъ, който даватъ каменнитѣ вжглища, Великобритания има лъвския дѣлъ; тя извлича сега отъ тѣзи каменновжглищни рудници за повече отъ единъ милиардъ франга, и продава отъ тѣхъ на цѣлия свѣтъ за 250 милиона франка.

Прѣдъ видъ на тѣзи сумми можемъ да се попитаме, какъ ще види потомството да се измѣнжтъ условията на финанциалната и тър-

говската сила, толкози тѣсно свързани съ сжществуваньето на подземнитѣ богатства. Нѣкадѣ тѣзи богатства ще си исчерпжтъ, другадѣ ще се намножжтъ и распространжтъ. Повърхнината на английскитѣ каменовжглищни басейни се счита до 33,000 кв. километри. Съединенитѣ Държави въ Америка иматъ една каменовжглищна повърхнина отъ 490,700 кв. километри; тѣ сами иматъ едно скрито богатство, което е пò-голѣмо отъ богатството на всичситѣ други страни наедно. Слѣдъ Англия иде Германия съ каменовжглищно земно пространство отъ 31,000 кв. километри; послѣ иде Руссия съ 28,300, Франция — съ 5581 м. и най послѣ иде Австро-Унгария. Тѣзи цифри, разбира се, сж приблизителни. Не трѣбва дя забравяме ёще, че на каменовжглищното богатство на една страна трѣбва да се притуря и онова на колониитѣ му. Въ това отношение Франция ще намѣри, може би, единъ день въ Индо-Китай съ какво да се възнагради за голѣмитѣ си жъртви.

Г-нъ Couriot прѣсмѣта произведението на златото въ всичкия свѣтъ въ 1889 г. на 549,500,000 фр. Споредъ Английски свѣдения произведението на златото въ 1889 г. е било отъ 20,000,000 до 21,000,000 л. стерл. Винжги се е произвождало най-много отъ рудницитѣ на Калифорния, Колумбия, Севернитѣ Съединени Държави и Мексика; Въ Южна Америка — отъ рудницитѣ на Бразилия, Венезуела и Аржантинската република. Подирь идхтъ Канада, Австралия и Индия, гдѣто възлизало въ 1889 г. на 180,000 л. стерлинги.

Въ Южна Африка е искарано въ 1886 г. злато за 69,548 л. стерл., въ 1887 г. — за 133,534 л. ст., въ 1888 г. за 235,970 л. ст. а въ 1889 г. се е искарало за 750,000 л. ст. Сега се е по намалило производството му, нъ несъмнено то скоро ще се пакъ увеличи.

Всѣкждѣ се правжтъ голѣми усилия, за да се направи безопасна експлоатацията на рудницитѣ, и тѣзи усилия не сж останжли безплодни. Ако се прѣсмѣтне числото на убититѣ въ злочести случки работници въ годишното производство на каменнитѣ вжглища, намѣрва се, че въ Франция въ 1864 г., прѣди двадесеть и петь години, на 60,444 тона се пада единъ работникъ убитъ, а че въ 1888 г. смъртьта на единъ работникъ съотвѣтствува на едно производство отъ 122,000 тона, т. е. на едно двойно производство. И тъй на 122,000 тона, ископани отъ каменовжглищнитѣ рудници е спазенъ единъ человѣчески животъ.

(Отъ „La Nature“).

Прѣвелъ *Т. К. Коджовъ.*

Подводна птица. Птицата *хакама*, която живѣе въ Китай, може, въ случай на нужда да нири и да ходи подъ водата (по дъното) така свободно, както ходи по земната повърхность. Никому не се показва чудно, че патицитѣ, гжскитѣ, лебедитѣ и още много други водни птици плавжтъ и нирлжтъ въ водата. Тѣ, знаемъ, нирлжтъ, но оставжтъ подъ водата не за дълго врѣме. Птицата, за която говоримъ тукъ, при всичко, че е съвсѣмъ наземна, може да трае подъ водата доста продължително врѣме, което достига до половинъ часъ и даже по-вече. Научното име на *хакама* е „Hydrophasianis chinensis", т. е. „китайско воденъ фазанъ." Ученитѣ, като сж го разглѣдали и изучили внимателно, опрѣдѣлили сж, че принадлѣжи къмъ семейството Parridae — чифтни, и че по направата си прилича на нашитѣ драхви и стрепети, и на нашитѣ водни кокошки. Опашката на хакама е дълга, извита; сжщо като на фазана, украсена съ хубави, ясно-боядисани пера. Клювницата, гагата ѝ е права и остра, тънка и въздълга; краката ѝ сж тънки, доста дълги и дългопрѣстясти. Дългитѣ ѝ, тънки прѣсти помагжтъ ѝ да се задържа на голѣмитѣ и плоски листове на лотоситѣ и другитѣ водни тропически растения, отъ гдѣто тя се рѣшително хвърля въ водата, като съгледа ловъ, или когато се спасява отъ нападението на нѣкакъвъ страшенъ свой врагъ. Като се хвърли въ водата и поднири, тя махa съ крилѣтѣ си, което ѝ дава възможность да измине доста голѣмо пространство подъ водата. Такова употрѣбявание на крилѣтѣ намѣсто вѣсла при нирянието, не е единственъ фактъ между птицитѣ, защото по сжщия начинъ постжпватъ и другитѣ птици, когато нирлжтъ. Нѣкои отъ воднитѣ птици, които мжчно се издигатъ надъ водната повърхность, т. е. мжчно подхвърквжтъ, помагжтъ си съ такива вѣслообразни подводни махания на крилѣтѣ си, когато искжтъ направо изъ водата да се издигнжтъ въ въздуха, и при други случаи, когато, напримѣръ, се спущатъ да уловжтъ жъртвата си. Но хакама е забѣлѣжителна още и съ това, че най-дълго врѣме може да остава подъ водата. За тъзи своя способность тя длъжи на разумностьта си. Другитѣ водни птици, когато нирлжтъ, употрѣбявжтъ всичкия вдъхнатъ въздухъ и поради това се стрѣмжтъ да излѣзжтъ на повърхностьта на водата, за да вдъхнжтъ новъ, неразваленъ въздухъ, който е достатъченъ за второ продължително нирвание. Но хакама не излѣзва на повърхностьта на водата, а издава такава часть отъ клъвката си, щото ноздритѣ ѝ да сж надъ водата, и понеже тя, въ такъвъ случай, за издавание на клъвката си такава часть отъ водната повърхность, която е покрита отъ листьята на нѣкакво водно растение, този, който ж прѣслѣдва, не може да ж сеглѣда.

(Г. Ц. Г.).

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. *Ноемврий 1890.* КНИГА XI.

МИСЛИШЪ ЛИ, МОМЕ, ГРОЗДАНО.

Мислишъ ли, моме, Гроздано,
Вѣрвашъ ли, моме, Звѣздано,
Чи все, що лѣти, яде се
И все, що тече. пие се? . .
Гроздке-ле, Гроздо, Грозданке,
Звѣздке-ле, Звѣздо, Звѣзданке!
Не мисли, Гроздо, Грoздано,
Чи все, що лѣти, яде се,
Не слушай думи, Звѣздано,
Чи все, що тече, пие се . . .
Чи има много, Грозданке,
Що лѣти — диво, злокобно
И има много, Звѣзданке,
Що тече-люто, отровно . . .
Чи всѣка билка, Грoздано,
Чи всѣка билка, цвѣтъ не е,
И всѣкий бързѣй, Звѣздано,
И всѣкий бързѣй, бродъ не е;
Чи има, Гроздо, Грозданке,
Чи има, билки утровни,
И има, Звѣздо, Звѣзданке,
И има брѡди лъжовни:
Пази се, Гроздо, Грозданке,
Варди се, Звѣздо, Звѣзданке
Отъ хвърковато злокобно
И отъ течащо отровно. —
Отбѣгвай, Гроздо, Грозданке
Отъ пусти билки отровни,
Не вгазвай, Звѣздо, Звѣзданке
Във мѫтни броди лъжовни . . .

Ц. Гинчевъ.

Сиракъ-Али*).

Борбата на Алия Сираковъ, Помака, отъ с. Чомаковци, съ Кжржалиитѣ[1]).

IV.

У понделникъ, рано срѣщу вторникъ,
Сутрината йоще прѣдъ зората,
Славѣитѣ пѣяхж в' горага,
Въвъ горага, долу край рѣката,
Край Искара, тамо край водата,
В' дрибацитѣ и изъ шумацитѣ,
В' върбацитѣ изъ рекитацитѣ,
А момцитѣ вървѣхж йзъ лжката.
Вървжтъ тихо, вървжтъ мълчишката,
На *табори* газжтъ прѣзъ трѣвата,
Прѣзъ трѣвата, и бижтъ росата,
Като кози горѣ в' планината,
Кога слѣзвжтъ долу на рѣката,
Да угасжтъ жаждата с' водата
На извора в' сѣнка, в' тишината
Посредъ пладнѣ в' жегата, в' грухата.
Ей слънцето скоро ще изгрѣва,
Зорницата зѐ да прѣблѣднѣва;
Прѣдъ слънцето зе' да прѣмъждѣва,
Кътъ кандило, кога запрѫщѣва
И с' праснка жално ни показва,
Че маслото вече се свършава
И то скоро вече ще огасва,
А на двора веч' се разбѣляло
И във кжщи видѣло станало,
Тъй гаснеше ясната Зорница —
На звѣздитѣ първата царица —
Прѣдъ слънцето, прѣдъ царя Огняна
Като искра съсъ пламъкъ обляна. . .
Блѣсна слънце горѣ по горьето,
По горьето, по врълъ планиньето
И позлати на вредомъ польето —
Вредъ польето и вредъ равниньето
И се лъщи на сждѣ водьето
На рѣкитѣ, и далечъ морьето.
Угледва се слънцето в' вирьето,

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. X.

[1]) Бѣлѣжкитѣ, които ще служжтъ за нѣкои разяснения, сж помѣстени на края на пѣсеньта.

Като мома в' ясно огледало,
Когато се готви за хорото,
Иль да бере момински засѣвки,
Та се вижда бѣла и румѣна,
Къто *кжнж* сутринь ръзцъвтѣна,
Кътъ Тръндафялъ — у равна градина,
Кътъ чървена, аляна калина,
Кътъ узрѣла хубава малина
В' тишината, на припѣкъ в' гората.
Стрѣля лучи слънцето от' небето
И го срѣщжтъ втори изъ водьето —
Изъ рѣкитѣ и вредъ изъ морьята,
Изъ морьята, и изъ езерата.
Блѣсна, свѣтна цвѣта по польята,
Зéлнахж[1]) се горьята, нивьята,
Зарумѣня стратулу вѣнчеца .
И се сйнна синчеца-бъклеца[2]);
Миришахж, польята, горьята
Отъ билкитѣ, отъ вредъ отъ цвѣтьята,
А Ефира подѣ миризмитѣ
На крилѣ си, горѣ в' висинитѣ
И възнесе кадило на Бога,
Тамо горѣ на Бога в' чертога,
Прѣдъ прѣстола на Бога Іехова,
Който дърви в' ржцѣ си браздитѣ, —
Законитѣ на слънца й звѣздитѣ
И управя в' мира сждбинитѣ
Безначално, тайно, непонятно,
Вѣчно, вѣчно умомъ не об'ятно:
Руши старо и създава младо,
Рушилъ вѣчно и създавалъ вѣчно
И ще руши, твори безконечно,
По своитѣ прѣвѣчни закони
И ще дава духъ животворящи
На вси твари и будни и спящи!..
У-вредъ бѣше весело, засмѣно,
У-вредъ бѣше цвѣтно и румѣно;
Подъ небето, долу по польето,
По горьето, горѣ в' планиньето,
По водьето и вредъ по мирьето,
А Алия, Сирака-Алия —
Чомаковска прочута гидия,
Слѣзва долу, долу на лжката,
Край Искара, отвждь в' равнината
Съсъ своитѣ юнаци множина —

[1]) Зелнахж се, зазеленѣхж се — еднократенъ глаголъ.
[2]) Синчецъ-бъклецъ или синчецъ-бъкълчецъ, цвѣтье — дивъ зюмбюлъ.

Сé на чети, на чети — дружина, —
На-прѣдь върви, като югичь вакълъ
Прѣдъ стадото, прѣдъ сичкитѣ ôвни,
Кога води стадото на паша
И си дрънка звънеца на шия
Прѣдъ всичкото сиво-бѣло стадо,
Кое върви цѣло подирь него
И му слуша гласа на звънеца,
При кавала н' овчеря свиреца.
Тъй вървѣше Алия прѣдъ сички
Млади момци, леки като птици,
Кътъ соколи, кътъ сиви орлици,
С' дълги пушки сички обръжéни,
Съсъ ножови и чифте пищови —
Вси напети, всички притъкмени
И за кърви — вълци настървени:
Кържалии — готови да бижтъ,
Даалии, дѣ сварятъ, да трижтъ. . .
Слѣдъ Алия попъ Иванъ вървѣше,
Кътъ стихия, тоя попъ гидия,
Развѣялъ си по гърди брадата,
Като мечье руно във горáта
И разчесалъ по плѣщи косата,
Кьто Вила горѣ в' планината;
На рамо му — пушка търнъклия,
На кълка му — сабья дъмьския,
С' два пищова демирь-тепелии
Съсъ кюстеци иплик-сирмалии,
А съсъ него — двайси млади момци —
С' дълги пушки и съсъ шишинета,
Съсъ пищови и остри ножови —
Сè негови отбрани мумчета,
Кьто хърти — вси подиръ ловеца,
Гледжтъ за ловъ, отъ дѣ ще искочи,
Да се впуснжтъ в' погôна слѣдъ него —
Мѣтжтъ погледъ в' гори и полъета
Тия върли Кунинчани — псета.
А слѣдъ попа — Черъ-Петъръ ладяря,
Отъ Радовень, с' петнайси ладяри
И отъ Рôманъ съсъ двайси овчари —
Вси с' пищови, вити шишинета
И с' ножови с' гърби остринета,
Дѣто бижтъ край своитѣ кошари
Диви мечки, вълци в' полугари
И изгледвжтъ сичкитѣ сърдити,
Кьто горски кръвници хайдути;
Трийси души млади Влашкоселци,
Що не хвърлжтъ от' рамо шишинето

И денъ и нощь, и лѣтѣ на нива:
Кога оржд҄ъ, *виси на хомотя,*
Да й готово на сѣка минута,
Кътъ затрѣба, работа да върши
В' равнината й по голитѣ върши,
В' падината и във планината,
В' тѣсъ години, черни и размирни,
Що се не знай, кога се замръкне,
Кой ще утрѣ здраво да усъмне. . .
Прѣдъ момцитѣ — Тодоръ-Балтаджия,
Дѣто носи, при пушка й пищови,
Остра брадва — стамболска балтия,
Да разсича врати и проворци,
Дѣто трѣба *баскънъ* да се прави
По кжщьята и по колибьята,
Дѣто сж се Делии искрнии,
На митириз у месо да биѭтъ. . .
Отъ Ликъ горѣ, отвждь прѣзъ рѣката,
Отъ Криводолъ, тамо задъ стѣната —
Двайси души ловци с' шишинета,
Дѣто биѭтъ мечкитѣ стръвници
И сърнитѣ зимѣ на *бюлюци*
Тамо горѣ, горѣ в' планината
И в'редъ газѭтъ Искару водата;
Ловѭтъ риби и сиви сомови,
Биѭтъ видри и черни порѣви
И продавжтъ кожи на снопови
За первази на скжпи кожуси
На агитѣ за млади ханжики;
Прѣдъ тѣхъ върви и Богданъ Мечкаря, —
На четата той е главатаря,
С' дълга пушка, тънка каранфилка,
С' остра сабья, сабья домаскинка,
Напрѣдь върви, кътъ глиганъ в' гората,
Кога варди маткитѣ с' прасцитѣ
Изъ шумитѣ и изъ гжстинитѣ,
В' усоитѣ и у дълбинитѣ,
Дѣто пада желжтъ отъ джбьето,
Да си гои за зима кюмето,
Да завърже дебела сланина,
За да трае на лютата зима,
Кога паднжтъ снѣгове дълбоки
По горитѣ, на сички посоки,
И се свърши желжда в' горитѣ,
Та ще ровѭтъ папратова корѣнъ,
Да се хранѭтъ прѣзъ тѣжката зима,
Догдѣ дойде веселата пролѣть,
Съсъ цвѣтьята и съсъ миризмитѣ,

Да запасжтъ билки изъ горитѣ,
Изъ горитѣ, по равни полѣни —
С' цвѣтья, билки навредъ прѣмѣнени,
Както моми, коги сж на збора,
Ил', на Лазаръ, лазарвжтъ на двора;
Тъй вървѣше Богданъ прѣдъ момцитѣ,
Огледваше околу стѣнитѣ,
Надъ Искара и долу лжкитѣ,
Да не пукне нейдѣ изъ шумака
Тънка пушка, пушка даалийска
В' дружината, що бѣше слѣзъ него...
Слѣдъ Богдана — два стари юнаци —
Двата брата отъ село Дерманци,
Край Искара долу в' равнината,
Оградено от'вредъ с' планината —
И двамата — се с' по петь юнаци,
Обржжени сѐ съсъ шишинета,
Дѣто вардыжтъ брода на Миздрата,
Що минува за въвъ планината,
Бижтъ вълци и люти хайдути —
Дервентчии, страшни кавгаджии,
На пушката чути нишанджии,
Що не пущжтъ птичка да прѣлѣтя,
Кога вардыжтъ горѣ по стѣнитѣ
И обзиржитъ долу равнинитѣ,
Кът' соколи горѣ от' висинитѣ,
Що се спущжтъ кът' стрѣла пернàта
Връхъ птицитѣ, долу в' низината
И ги хващжтъ в' остритѣ си *канджи*,
А тѣ пищыжтъ и жално умиржтъ
В' ноктитѣ имъ, скжсани приживѣ,
Безпòмощни, горкитѣ гадини...
Слѣдъ старцитѣ — деветтима братья,
Рибаркòвци, люти бързоходци
И осмина млади Лютобродци —
Най прочути ловци в' планината,
Що се хранызтъ съсъ ловъ и облачжтъ:
Първъ занаятъ тѣ лова си тачжтъ[1]),
Дѣтъ помѣрыжтъ, тамо и ударыжтъ —
Крушума си на празно не фърлыжтъ,
Кага било и дѣто да било,
В' поле било, или у Балкана,
Тѣ ударыжтъ право у нишана,
За туй бѣхж на сждѣ прочути,
А че спѣли *всъкога убути*:
Да сж на щрекъ и денемъ и нощемъ,

---

[1]) Тачжтъ, почитжтъ.

Като диви кѫзли на Балкана,
Кога вардѭтъ стража по стѣньето,
Да подсвирнѫтъ на своето стадо,
Щомъ съгледѫтъ ловеца да иди,
Да не паднѫтъ жертва на крушума;
Таквисъ бѣхѫ тѣсъ горски юнаци,
Съсъ бозови, рунтави кълпаци.
Сички води Велю-Талѫсѫма —
Тъй прѣкуренъ, дѣто бърже ходи
По стѣнитѣ, по урви, грамади,
Като сѣнка нощемъ в' планината:
Дѣт' го ни сѣшъ, той тамо изниква,
Като Дива, Горска-Самодива.
Таквисъ бѣхѫ сичкитѣ юнаци
Й на Ивана, левень-Боздугана,
На тогови планински глиганя,
Що се впуща като люто куче
Отъ кошера на врата на вълка,
Та го хваща долу за гръцмуля,
Да го дави, дроба му да вади,
Дордѣ додѫтъ вѣрни му другари,
Да помагѫтъ, да кѫсѫтъ пирцали
Отъ душмана, — вълка кръвопия,
Що се впуща у кроткото стадо,
Да насити свойта лакомия
И незнае мѣрка на глада си:
Едно яде, — сто дави в' гнѣва си,
Както правѭтъ кръвници Делии,
Кѫржалии, върли Даалии,
Що едного за пари затривѫтъ,
А стотина отъ жадность убивѫтъ,
Да наситѭтъ очи си съсъ кръви
Тѣзи гладни, голи кипѫсѫзи —
Арнаути — лакоми хѫрсѫзи . . .
Слѣдъ Ивана Левень-Боздугана —
Трийси души отъ двѣтѣ Кремѐни,
Двайси души отъ Кàмено-поле,
Петнадесетъ горѣ — от' Костелево
И двадесетъ отъ другитѣ сѐла —
Сички конци, върли бързоконци —
С' шишинета, с' пушки и пищови,
С' тънки саби и остри ножови,
Съсъ паласки, пълни съсъ фишеци,
С' чифтелия крушумъ, зихирлия,
Съсъ рунтави, *бозови кълпаци*
И съсъ черни, сиви *ямънджаци.*
Прѣдъ сичкитѣ — на конь *шарколия* —
Стоянъ Лаковъ, лудата гидия,

А слѣдъ него, двамата му братя
И тримата млади братовчеди,
Като орли, лѣтжтъ нераздѣлни,
Кога ще се впущжтъ на лова си
У Африка в' голата пустиня . . .
А подирь тѣхъ — сичката дружина,
Като облъкъ, лѣтѣ по пладнина,
Кога иде и тъменъ и буренъ,
Хучи, бучи, но йоще не гръмнълъ,
А сѣкиму страхъ, трéпетъ задава,
Кътъ увива буйнитѣ джбрави,
Крѣй стѣнитѣ, тамъ подъ планинитѣ
И се готви да трѣсне, да гръмне,
Да заглуши полья и долини
И да екнжтъ стѣни и равнини
Отъ трѣсъка, отъ гръма му силенъ
И да урне дъждъ и градъ обиленъ,
Да порине пороя в' стръвнини,
Да потопи полья и равнини,
Да издави дивитѣ гадини,
Що немогжтъ горѣ да се мѣтнжтъ
По дръвитѣ, в' въздуха да лѣтнжтъ,
Да се избавжтъ отъ бурата страшна,
Отъ потопа и отъ градоветѣ,
Що не жалжтъ питомно, ни диво,
Кът' не може зáгжтъ[1]) да намѣри,
Да си скрие главата, снъгата,
Да избѣгне порую водата
И отъ града смъртьта — надъ главата . . .
Тъй вървѣхж сичкитѣ дружини —
Сé на чети, наредъ наредени —
Вси готови, вси за бой стъкмени —
Край Искара, буйно край рѣката,
В' равнината, долу изъ лжката,
Кьто орли, сички мълчишката,
Когато се отъ Балкана спущжтъ
Карй Дунава, долу в' равнината,
Да нападнжтъ скупомъ *стървината*,
Да й кжсътъ *леша* съсъ *клъвници*
Тѣзи гладни, планински стръвници . . .
Сички чети Алия ги води,
Кътъ стария жеравъ прѣдъ *жгъла*,
Лѣти напрѣдъ, прѣдъ цѣлия *орлъкъ*,
Кога иджтъ пролѣтъ кждѣ нази
Отъ топлитѣ страни на Индия,
Жеравитѣ сиви, чернокрили,

[1]) Зáгжтъ, загжтено мѣсто.

Да лѣтувжтъ по наш'тѣ полета,
Да извъдятъ млади *жеравета*,
Изъ Добруджа и отвждь в' *жгжла*,
В' ливадитѣ, у пуститѣ степи,
Кждѣ Киевъ и още на вжтрѣ,
В' широката и равна Руссия,
Дѣто има полья и ливади;
Йоще пусти, съсъ кракъ нетърлени,
С' буйни трѣви и тръсти зелени,
Край рѣкитѣ, с' *балти* обградени, —
Тамъ тѣ мжтятъ птенци сивокрили
И лѣтувжтъ волно на широко
Дѣт' не зярва око человѣшко
Пусто око, лакомо, злокобно,
Що истрѣбва цѣлно и безцѣлно
Сичко живо, питомно и диво —
Ненаситно око, горделиво! . . .
Тъй вървѣше прѣдъ всички Алия
Този юнакъ, тъсъ луда гидия,
И водяше четитѣ слѣдъ себя,
А сичкитѣ, на *тумби*[1]) слѣтъ него,
Вървятъ скупомъ, сѣка-бързишката,
И се сбиржтъ долу вълчишката
Прѣдъ Реселецъ, тамо подъ стѣната,
В' равнината, подъ село в' лжката,
При барутя, що е в' пѣщерата,
Надъ Реселецъ, горѣ подъ стѣната,
Край Хърчане, тамъ у дълбината. . .
Посрѣшна ги Колю, Саията,
Що не плаща данъкъ в' мирията,
С' Юсеина борецъ Кжрсердаря,
Що отъ коня вредтъ право ударя,
С' Алимана, Али Бояджийски,
С' Лафчи Ганя, Ганча Казанджийски,
С' узунъ Цена, Цена Мустакача,
С' дѣда Добря. Добринъ Сирадликаря
И с' Нирецa, Ниновъ, бая Гатя —
Срѣшнахж го долу подъ селото,
В' равнината, тамо на лжката,
Срѣщу двѣтѣ голѣми тополи.
Саията първъ дума отвори
И Алию с' поклонъ проговори:
„Добрѣ дошелъ, бре, Али Сирако,
Добрѣ дошелъ, бре, левенъ Помако,
Добрѣ дошелъ с' дружини-соколи!“
И цълуна ржка попъ Ивану:

---

[1]) Тумба тур. (?) — група хора, отъ воиската.

„Добрѣ дошелъ, отче, попъ-Иване,
Сега вѣра на вси ще се хване,
Че имами юнаци отбрани!“
„Болѣ нашелъ!,“ Али отговори
И слѣдъ него попъ Иванъ повтори.
„Какъ сте, Кольо?“ Алия продума,
Събрахте ли дружини юнаци
И Българи и наши Помаци?“
Кърсердарн Алию отговаря:
„Момцитѣ сѫ вси, Али, готови
С' шишинета, съсъ пушки й ножови.
Сичкото сми у насъ притъкмили:
Крушумитѣ всички сѫ излѣни
И в' фишеци добрѣ наредени;
Барутя сми в' пѣщерата скрили
И момци сми при него турили,
Да го вардѭтъ и денемъ и нощемъ;
Деветъ чети у насъ сѫ готови:
Туй ся, ей ги, тѣхнитѣ водачи.“
Изгледа ги юнашки в' очитѣ
И на сички водачи посочи:
„Туй сѫ наш'тѣ водачи-соколи,
Сѣкий има по десеть момчета,
Кърто вълци, млади плънинчета“
Вси другари Али поздравихѫ,
Попъ Ивану вси са поклонихѫ,
Българитѣ рѫка му любихѫ[1]);
Помацитѣ селямъ му сторихѫ
И сичкитѣ чети поздравихѫ
С' „добрѣ дошле“ имъ се поклонихѫ.
Дурдѣто ги Алия распита
За момцитѣ, за Лака й барутя,
За тѣхнитѣ, що се долу чува,
Да ли ни сѫ напа̀дали нейдѣ
По селата върли Даалии,
Дали не сѫ села изгорили,
Или нейдѣ нѣкого затрили? . .
Надъ Реселецъ, горѣ надъ селото,
Подади се Иванъ съсъ Османа —
Дели Иванъ, отъ Горникъ, съсъ Османа —
Пехливана, Кючука-Османа
И слѣзохѫ долу на лѫката,
Дѣто бѣше Али край рѣката,
Подъ старния дѫбъ триста-годишенъ,
При извори Дивски-Самодивски,
Дѣтъ се сбирѫтъ до петляно врѣме

[1]) Цълувахѫ.

Горски Диви, нощни Самодиви,
Да владѣѭтъ Искару водитѣ
И около стѣни с' пѣщеритѣ . . .
„Добрѣ дошелъ!“, Алию казахѫ
И двама го братски пригърнàхѫ:
„Какъ си Али? радостни питàхѫ,
Кѫдѣ ти е вѣрната дружина,
Салъ туй ли сте съсъ попа двамина?“
Иванъ попу рѫката цѫлуна:
„Благослови, дѣдо,“ му продума.
А Османъ му съсъ селямъ отвърна.
Приговори Алия Сирака,
Проговори радостенъ Помака:
„Салъ туй ли сме, питашь ме, Иване?
Я погледай, ей тука, на горѣ
Край рѣката, горѣ изъ лѫката —
Колкото сѫ листа на гората,
Толкози сѫ момци по лѫката!..
Сичкитѣ сѫ сé одборъ юнаци
И пѣшаци съсъ дружина конци
Отъ Кремена, отъ Камено-поле
Тежи, тежи земета отъ хора —
Сичкитѣ сѫ юнаци отбòра!“
И подсвирна Алия високо,
Като Вила, Горска-Самовила,
Кога писне на връхъ планината
И заглуши, все живо в' гората,
Та се расчу горѣ на високо,
На високо, долу на широко,
Да му дадѫтъ сичкитѣ водачи
Отъ четитѣ, пушкари мѣрачи:
Знаяхѫ тѣ, кого Али вика
И дàдохѫ òтклика на вѝка,
Пакъ с' свирванье горско, одредено
За сбиране на вѣрна дружина,
Когато се пръсне изъ горьето,
Да напада, ил' варди стѣньето, —
Тичишката сички долѣтѣхѫ,
Кѫто орли, при Али се сбрахѫ,
Подъ сѣнката редомъ се редѣхѫ
И пушкитѣ на рамо държахѫ:
Али рѣче на сички да сѣднѫтъ
На два реда, право да се реднѫтъ[1])
На мѣката, зелена морава.
А Алия съсъ попа Ивана

[1]) Реднѫтъ, еднократнъ глаголъ, отъ редвамъ се, да се наредѭтъ изъ нъжъ.

На срѣща имъ сѣднáхѫ дваммина,
Да направятъ съвѣтъ за борбата
Тука тихо, долу в' равнината,
Дѣто не се отъ никждѣ види
Отъ честитѣ върби, рѣкитаци,
Подъ старото дърво столивато,
Расклонено, зелено, шумнато,
Кът̀о зеленъ чадѫръ на полъето
На визиря на царя Османа —
На острата висока могила,
Визиръ-тепе тамъ горѣ надъ Бяла,
Отъ дѣто се види цѣло Влашко
И бѣлъ Дунавъ, що тече край него,
Та се лъщи кът̀о чисто срéбро
И се вие кът̀о смокъ на припѣкъ
Межь адитѣ и межь брѣговетѣ —
Тихъ и лъскъвъ като огледало. . .
Насѣдахѫ сичкитѣ юнаци,
Накрехнахѫ надъ око кълпаци,
Исправихѫ пушки до рамѣна.
Сички гледѫтъ Алия в' очитѣ,
Що ще кажи, какво ще ги пита,
Какъвъ съвѣтъ и отъ тѣхъ ще иска;
Вси мълчахѫ и сички чакàхѫ. . .
Исправи се Алия Сирака,
Исправи се Помака юнака,
Кът̀о орѣлъ надъ сички соколи
И захвана тъй да имъ говори:
„Ой, юнаци, Българи й Помаци,
Ой, дружино, вѣрни ми другари,
Вси водачи и вси главатари
На четитѣ, на млади и стари,
На пѣшаци и па бързоконци,
Вий сте, братья, тука сички горци;
Сѣкий знае, какъ се пушка пълни,
Сѣкий знае, какъ се с' нея бие,
Сѣкий отъ васъ баруть о мирисълъ,
Но незнаѭ, да л' сѣкий отъ вази
Е убивалъ чиляка юнака. . .
Ний щемъ скоро вечь хора да бийми,
Кѫржалии люти ще да трийми:
Съсъ юнака, юнакъ ще се бие;
Хайдутитѣ мирния ще трие;
За туй сички чети насърчете,
Юнашки имъ думи изричете,
Сички да се юнашки приготвѫтъ,
Никой да се отъ тѣхъ не страхува
Отъ Делии и отъ Кѫржалии:

И тѣ носжтъ душа като нази,
И тѣхъ боли, както боли й нази;
Ако отъ насъ кървь ще да протече,
Отъ тѣхъ вода нѣма да протече,
Тѣ се бижтъ за ѝбиръ съсъ нази,
А пъкъ ние — сѣкий да запази:
Дѣца, жени, старци и старици,
За туй на насъ Богъ ще ни помага
Противъ тогосъ хайдутина врага,
Чи щемъ ние мжжки да се биймы,
За правдина, вълфи ще да триймы;
Ще се биймы и да отмъстимы
За дѣцата, за клети сираци,
Що избихж тѣзи *каижсжзи*
Саль за плячка, кървници харсжзи,
И селата безъ четъ изгорихж,
Свѣтъ хильяди за нищо избихж;
За туй трѣба никой да не жали
Кжржалия, що свѣта запали:
Дѣтъ го види, живъ да го не оставя. . .
Никой тия думи да н' забравя;
„Смърть на тия побѣснѣли псета!
Смърть на сѣка кжржалийска чета!“
Не сж тия хора за желѣни:
С' чиста кръвь сж псетата облѣни,
А пъкъ кръвьта с' вода се не мие,
Затуй трѣба туй псе да се бие
И корѣнъ му до край да се истрие!. .
Тъй кажете и тъй насърчете,
В' сички момци огънь распалете
И на Бога сички се молете,
Той ше сила намъ вcase да дава;
Правдината ще ни насърчава!. .“
Тъй Алия насърчи другари, —
Вси водачи, сички главатари.
Сичкитѣ го в' очитѣ гледàхж,
Вси слушахж й „*машалла*“[1]) казахж. . .
Али сѣдна да си отпочине,
Малко вода хладна да са пийне,
А слѣдъ него Соията стана
И думата тъй буйно захвана:
„Чухми, Али, твойтѣ мжжки рѣчи
Тѣ паднахж мехлемъ на сърцени,
Укрпихж, Али, рамнѣни,
Запалихж буенъ огънь в' нази,
Както каза, и Богъ ще ни пази,

---

[1]) Машалла тур. — браво.

Чи се бними за божата правда,
Да завардимъ дѣца, сиротини
И слабитѣ старци на старини,
Пъкъ азъ друго, Али, ще да кажѫ,
Слушайте ме, да ли не се лъжѫ:
Азъ ще кажѫ тукъ за нашто село;
Кѫто й така отъ-вредъ обградено, —
Отъ Господя с' стѣнье загѫтено,
За таквози врѣме отредено,
Да заварди дѣца, сиротини
И старитѣ — на стари години,
Не ще ли е добрѣ, да го земнимъ
За отбрана, ако ни нападнѫтъ
Съсъ голѣма сила даалийска,
Да съберемъ, долу, от' равнината,
Що остана здраво подъ гората,
Дребни дѣца и стари старици
И стадата тамо по гората,
Да ги вардимъ, кога ни усилѭтъ,
Ако много съсъ сила насилѭтъ. . .
Да принесемъ жито и мисири,
Да напълнимъ горѣ пѣщерьето
И да туримъ пàза по връшьето.
Воденици до три сѫ у село,
Тѣ ще мѣлѭтъ за нужда отъ него,
Да се хранѭтъ дѣца *некѫдѫрни*[1]),
Ако сила отъ околъ нагърне. . .
Пъкъ Реселецъ, ти видишъ, какъвъ е:
Не се зема лесно на играчка, —
Тукъ хильяди ще трѣба да паднѫтъ,
Догдѣ додѫтъ не в' село, а близо:
Сѣкий камъкъ с' кръвь ще се облѣе,
Догдѣ влѣзе вълфа да *вилнье*[2]). . .
Тукъ около отъ тѣзи планини
Салъ камьни женитѣ да мѣтѫтъ,
Тукъ хельяди мрътви ще налѣгѫтъ,
У тѣсъ урви, стѣни и грамади,
Жени могѫтъ селото заварди. . .
Тукъ ще ни е храната, водата,
Тука ни е й барутя в' стѣната,
Тамо горѣ, вѫтрѣ в' пѣщерата,
Що докара твоя юнакъ Лако
И йощи ще скоро да прикара.
Ний с' Ивана и Кючукъ-Османа
И с' другитѣ наши главатари,

---

[1]) Некѫдѫрни, безсилни, слаби, малолѣтни, дребни.

[2]) Вилней, волней, дѣйствува по волята си, буйствува, прави [illegible]

Така сми се вече сговорили,
И *наетъ*[1]) сми сичкома сторили.
Кажи сега, ти, за туй, що мислишъ —
Ще ли бѫде добро, щото рѣкохъ,
Да го свършимъ, дуръ е още рано —
Догдѣ не сме още у бой влѣзли,
Да сми сичко за храна привзели,
Тукъ за два дни, за два-дни, за три-дни,
Да натъкмимъ сичко, що ще трѣба
За дългата тъсъ юнашка свадба?..“
Колю сѣпна, а Алия стана
И в' отговоръ с' тѣсъ думи захвана:
„Добрѣ сте се, братья, наумили,
Много добрѣ с' това сте сторили.
И азъ мисляхъ за това изъ пѫтя
И съсъ попа изъ пѫтя крояхми
Както и вий, така се тъкмяхми —
Реселеца за гнѣздо редяхми.“
И попъ Иванъ сега проговори,
Туй, що каза Алия, повтори:
„Ази редомъ на сички порѫчахъ
По нашитѣ села къмъ Кремана,
Щомъ извѣстьѭ, вси да сѫ готови,
Да донесятъ по два-три човаля
Брашно било, или пъкъ пшеница
Или мисирь, или пъкъ писмети:
Нашьтѣ знаѭтъ песметъ[2]) да испекѫтъ,
Нъ-ли сѫ го старйцитѣ пѣкли
Прѣдъ нѣколко години размирни
По онѣзи тѣжки *мурабета*[3])
Кътъ вървѣхѫ Турцитѣ къмъ Дунавъ
На бюлюци, на буйна *урдия*[4]).
Щомъ имъ пратимъ ний *хаберъ* отъ тука,
И храната слѣдъ два-дни ще доди.“
„Да отрѣдимъ, Османъ отговори,
Сички момци, които ще идѫтъ
По селата, хаберъ да имъ сторьѭтъ,
Да захванѫтъ храната да возьѭтъ,
А пъкъ нащтѣ селени, отъ днеска
Да очистьѭтъ сичкитѣ хамбари,
Кошовитѣ в' село за *мисиря*[5]),

[1]) Намѣрение.

[2]) Песметъ тур. пекъ — симить, твърдъ хлѣбъ, сухарь.

[3]) Мурабе мухарабе, тур. — война.

[4]) Урдия ордия тур. — бой.

[5]) Мисирь, кукурузъ, гугуци, папуръ, мамули, пашкули, царевица, арап- и др.

Че колкото в' село ще оставимъ,
Да го сипимъ в' тѣхнитѣ кошови,
А другото — горѣ в' пещерата,
Тамо горѣ, горѣ подъ стѣната,
Дѣто змиѣ пчелитѣ зимувжтъ:
Тя е суха и вжтрѣ дълбока
И събира хиляди чували,
И вратата могжтъ да се скриьжтъ,
Кътъ исправимъ камъни, заряди
На устата тамо, дѣ се влѣзва,
Та не може никой ги различи,
Който не знай и не ги е виждалъ,
Когато сж отворени били.
Ний ще пратимъ отъ Горникъ Хасана
И дѣдова Петкова Първана,
Да извѣстіжтъ горѣ по селата,
Къмъ Тлачане, Габере, нагорѣ.
В' Джурилово, в' Вранякъ и Сувача,
Ето сега, щомъ идемъ у село."
„Добрѣ рѣче Алия Сирака,
А пъкъ ази ще пратя Солака
В' Чомаковци, в' Глава и Кайнари,
У Браница, Струпень й Попица,
В' Баркачево и горѣ в' Лѣпица,
Тукъ за два-дни да донесжтъ сичко
И сичкитѣ да бждктъ готови:
Да заровіжтъ бакжра, в' земята,
Нанизитѣ и пари, що имжтъ,
Що немогжгъ съсъ себя да носіжтъ;
Да си стегнжтъ колья за дѣцата
Чи кътъ почне боя тамъ надолу
И наближи горѣ къмъ селата,
Да се дръпнжтъ насамъ съсъ дѣцата:
Жени, дѣца, старци и старици,
А младитѣ момци, нишанджии,
Да притъкміжтъ пушки, шишинета,
Да си вардіжтъ чърдитѣ, стадата
И край Искъръ на — вредъ брадищата,
Дѣто може Искара да газіжтъ,
Пѣшки било, или на конетѣ,
Кжржалии, грозни Даалии."
„Азп, рѣче попъ Иванъ слѣдъ него,
Ще испратіж пѣвеца си Митя
Той е ходилъ с' меня по селата,
Кога ръсимъ, и четемъ корбани,
Кръщавами, вѣнчавами свадби
И знай сички първенци на вредомъ,
Да въсѣдни мойта сива Гьога,

И да бърза сички да обходи
Тукъ за два-дни храната да доди.“
„А до тогасъ, Алия продума,
Да излѣемъ в’ кѫлѫпи крушума,
Да навѫрзимъ барутя в’ фишиеци,
А че Лако другий ще докара,
Та тогава мастори ще гудимъ:
Тѣ да лѣѭтъ крушуми отровни
И да вѫрзѫтъ ялиини фишеци,
А пъкъ ние на-долу ще слѣзимъ,
Да посрѣшнимъ халитѣ несити —
Кѫржалии, Голи Арнаути . . .“
Тъй рѣкохѫ, сичко наредихѫ,
Избранитѣ в’ селата пратихѫ,
Но ги клехѫ и в’ Бога заклехѫ:
Вредъ да казвѫтъ на сичкитѣ хора,
Сичко тайно, що вършѫтъ, да вършѫтъ . . .
„Сега, рѣче Саията Колю,
Да съберемъ сичкитѣ дружини
Тукъ у село, да си отпочинѫтъ
И да хванимъ работа да вършимъ.
В’ село има сичко притъкмено,
За момцитѣ сичко й нагласено,
За конетѣ сѣно й накосено,
В’ ливадитѣ, росно неплъстено.
Гледайте ги, дѣ косѭтъ момцитѣ
И се лъщѭтъ на слънце коситѣ.“
Тъй редихѫ, вси се съгласихѫ;
Дели-Ивана с’ Османа пратихѫ
Горѣ в’ Горникъ, пъкъ тѣ да нареждѫтъ,
Щото трѣба и храна да свозѭтъ,
Че слѣдъ два-дни с’ четитѣ да доджтъ . . .
Разставахѫ сички главатари,
Подсвирнахѫ на свойтѣ другари
И тръгнахѫ четитѣ къмъ село,
Кѫтъ рогачи лѣтѣ на поило —
На водопой — на бистрия изворъ,
Вървѭтъ гордо, весело, засмѣно
Изъ лѫката къмъ Реселецъ право.
Кондисахѫ[1]) редомъ по кѫщьята,
Починахѫ и се отморихѫ
И слѣдъ малко фишеци завихѫ:
Майсторитѣ крушуми лѣяхѫ,
А момцитѣ фишеци вияхѫ,

[1]) Кондисахѫ отъ тур. конмакъ. кацати, кацнахѫ сѣднахѫ, запрѣхѫ се постой, да нощувѫтъ.

Пъкъ старитѣ, опитни юнаци —
Крушунджии, сѫщи нишанджии,
Съсъ *килата* барута мѣряхѫ,
Фишецитѣ пълняхѫ редяхѫ
В' сюлюмень имъ крушума топяхѫ
В' тестета ги вървяхѫ с' канапи
Сé по-десеть, по десеть — у китка —
Сé *ялии* и сé зихирли,
Дѣтъ ударѭтъ и кръвьта да тровѭтъ
На върлитѣ, грозни Даалиии,
Кържалии и луди Дилии
Арнаути, Помаци-Бошнаци . . .
Послѣ два-дни, колья заскриптяхѫ,
Заскриптяхѫ -- отъ твари трѣщяхѫ,
Съсъ червена зимница, пшеница
И съсъ злати, лански кукурузи,
Напълнени у бѣли *платници*,
Истъкани отъ жилави гръсти
И заслани с' кожани застилки —
Отъ вредъ идѫтъ: отъ горѣ къмъ Горникъ
И отъ долу, край бързия Искъръ,
Изъ лѫката, отъ Кунино горѣ . . .
Насипахѫ селскитѣ хамбари,
Напълнихѫ горѣ пѣщерата,
Забихѫ ѝ отпрѣди устата
Съсъ камъни бѣли, варовити
Каквато е и стѣната бѣла —
Варовита, твърда-кременита . . .
Сутрината, когато пѣехѫ
Славеитѣ горѣ подъ стѣната,
Между Горникъ горѣ изъ гората,
Надъ Реселецъ юнаци вървѣхѫ:
Три дружини съсъ трима водачи,
Кътъ три стада с' три борци югичи,
Кога слѣзвѫтъ тамъ отъ планината
На водата, долу на рѣката —
На водопой право на лѫката,
Подъ старитѣ, сребърни тополи,
Що имъ люшкѫтъ листата пернати
И денъ, и нощь, и сутринь и вечеръ
Горски диви, невидимки Вили
И най кога й врѣмето утихло,
На листни тѣ плюскати опашки
И се лъщѭтъ на ясното слънце,
Кьто сирма и срѣбро излѣно
Отъ *пбтата* в' шарени кѫлѫпи
За ченгели, сребърни връхели,
За гирдани, пръстени ковани,

И обици за младитѣ булки
Прѣдъ мѣнежа, свадбата, годежа,
Когато ги златаря излива,
Исковава и с' тригья извива,
Да лъщеѭтъ кътъ снѣгъ по Сурвáки
По младитѣ китени невѣсти,
Кога идѫтъ подъ венецъ прѣдъ Бога
Съсъ своитѣ млади младоженци, —
Тъй слѣзвахѫ трината водачи,
Кътъ три млади и сури рогачи
Съсъ своитѣ дружина юнаци —
Дели Иванъ — с' първата дружина:
Горничани, Българи юнаци,
Кючюкъ Османъ-съсъ втора дружина:
Млади момци сѐ върли Помаци,
Пехливана — с' смѣсена дружина:
Отъ Помаци и отъ Габарчани
И нѣколко отбрани Брѣсчани,
Къмъ Реселецъ долу към селото,
Дѣто бѣхѫ сичкитѣ дружини
Кондисали и сички тъкмѣхѫ
И чакаха и тѣхъ да пристигнѫтъ
В' дружинитѣ и тѣзи юнаци,
Най-отбрани, вѣрни нишанджии,
На пушката, ножа *уюнджии,*
Обрѫжени с' пушки и пищови,
На пояса съсъ остри ножови
И съсъ по три ковани паласки,
Сички пълни сé с' ялѫ фишеци —
С' *чифтелия* крушумъ, *зихирлия*
С' *июскюллии* чанти на гърба си,
Прѣмѣтнѫти прѣзъ лѣвото рамо;
На дѣсното — пушки каранфилки,
Каранфилки, пъстри седефлийки,
Двайси души с' харе шишинета,
Шишинета, се *топъ-агзалии.*
Тъпки пушки й *вити шишинета*
Лъщеѭтъ се на сички на рамо
Като нови свѣтли огледала
И се видѭтъ чакъ тамо отъ горѣ,
Прѣзъ Искара, горѣ отъ чешмата,
Биволица, отъ дѣто излѣзва
Огнѣника змѣя, старъ *сайбия,*
Да посрѣща облака надъ Горникъ,
Та се бие в' облака с' Ламьята
Дѣто носи градъ въвъ свойто гърло
Ледъ — градове, страшна поразия,
Та ги рига долу по земята

И поразва польята, горитѣ
Тамъ се срѣща *змея Биволицки*
И надвива на *сурата Ламья*
Съсъ двѣ, до три стрѣли огневити
Огневити, стрѣли пламѣнити,
Що издавжтъ гръмове и трѣсъкъ,
Та трепери цѣло планиньето
И заглушжтъ на долу польето.
И раздѣля облака ламьосанъ
На два дѣла — на югъ и на сѣверъ,
Та завардва Горникъ съсъ селата
На около отъ ледъ и отъ хали,
Що повальжтъ младитѣ сѣидби:
Нивя, лозя и плоднитѣ вошки,
В' двѣтѣ страни на витня Искаръ,
Отъ Кунино — долу до Койнари,
Дѣтъ го тачжтъ и корбань му колжтъ
Край Искара, подъ старата круша,
На Илинь-день в' голѣмата жега,
Да ги вардп й за прѣдни години
Отъ градушки и вихри, и хали,
Както помнжтъ отъ баба и дѣда
За обрука на Змѣя-стопана,
Що имъ варди горитѣ, меритѣ
Отъ градове лами и стихии,
Отъ Гиргьовъ-день до Святи Архангелъ,
Догдѣ хване сланата да пада
И приберятъ сичко отъ польето,
А Ламьята отиде в' водьето,
Тамъ да бълва мразоветѣ люти,
Да сковава рѣки и морьета,
Езерата, ручащи бродови
У своитѣ ледяни укови,
Догдѣ дойде Левень Яри-Райно[1]),
На огняна коня шестокрилца,
Що издухва изъ ноздри си огънь,
Съсъ своитѣ стрѣли огневици,
Да прогони Ламьята несита
В' облацитѣ, горѣ подъ небето,
На полунощь в' ледовито морѣ
И расковe ледени тумруци,
Да потекжтъ блага на потоци
По ся земя, долу подъ небето
И съживи на сждѣ земята
Съсъ сè билкп и сè животинки,

---

[1]) Яри-Райно, слънцето, на което името се зове отъ народа Райно, Р[...]ко (Ярко, Зарко, Зорко).

Що лѣжали в' ѫжки обковани,
Цѣла зима, ни живи, ни мрътви
И чакали съсъ благи надѣжди,
Кога ще се отгорѣ обади
Огнения, Ярия юнака
На огнѣна свой Бѣлка-Ярия
Съсъ златия буздуганъ на рамо
И с' хиляди стрѣли яровити,
Яровити, стрѣли пламенити,
Да съживи сънянo й заспало,
Да обнови земята и небето
Съсъ своята животворна сила —
Жива сила, на сѐ живо мила . . .
Слънцето бѣ ваче на пладнина
Дружинитѣ — в' пѫтя на полвина;
Кога слънце прѣмина пладнина,
Надъ Реселецъ, горѣ надъ стѣната,
Спущаше се първата дружина,
А слѣдъ нея другитѣ — вървѣхѫ,
Пушкитѣ имъ в' село залъщѣхѫ
И пѣснитѣ екомъ заичахѫ
Край Хърчани, долу край рѣката,
И слѣзвахѫ в' селу подъ върбата,
При старата селска воденица,
Три дружини, с' водачи троица . . .
Посрѣщна ги Алия Сирака
С' Санята и съсъ попъ Ивана
И ги введе у дѣда Първана,
Дѣто бѣхѫ попа съсъ Алия
Кондисали й момцитѣ редѣхѫ;
Крушумитѣ с' стотини лѣяхѫ
И фишеци купови вияхѫ.
Дружинитѣ всички поздравихѫ
С' „добрѣ дошле" и ги настанихѫ;
Догдѣ мръкне, сичко натъкмихѫ,
Що ще земнѫтъ, сичко нагласихѫ.
До вечерьта вси бяхѫ готови
Съсъ ножови, пушки и пищови,
Съсъ паласки, тестета фишеци,
Съсъ чантитѣ, пълни съсъ потрѣби,
За юнака, в' боя що ще трѣбѫтъ.
Наредихѫ стражи по стѣнитѣ,
Надъ Реселецъ, горѣ по горитѣ,
Край Искара, долу във върбитѣ,
По сичкитѣ ручащи бродови
И на двата пѫтя, дѣто водѭтъ
У селото, отъ горѣ и долу —
Отъ Кунино и горѣ отъ Горникъ . . .

Вечеряхѫ сичкитѣ дружини,
Що далъ Господь, юнашка вечеря;
Деветь крави се млади *Юници* [1])
Докарани горѣ от' планината,,
Дѣто пасѫтъ отбора отъ трѣвата,
Двайси овна-пръчови подвити
Рогата имъ искусно *извити*,
Уварени на расолъ в' казани
И петнайси ягънца гиргьовски,
Упѣчени на ръжни глогови,
Двайси пѣщи кисели *сомуни*
И до трийси пити прѣсенчени,
У подници съсъ жара печени,
Умѣсени отъ младитѣ булки
За прощална, юнашка вечеря,
И испихѫ двѣ бъчеви вино,
Черно вино — горѣ отъ бърдата,
Дѣто зрѣѭтъ най-рано лозьята
И имъ лъщѭтъ на припѣкъ гроздьята,
Като желти, бистри кихлибари —
На владишки, едри броеници,
На ханѫмски, скѫпи угърлици —
У Цари-градъ, по сички конаци,
По шиитѣ на млади хѫнѫмки,
Кога ходѭтъ по вишни чардаци
Надъ морьето, край гордия Босфоръ.
Вечеряхѫ тихо и набожно
И лѣгнахѫ сичкитѣ да спавѫтъ:
Да почиватъ, че сутрѣ ще ставѫтъ
Прѣдъ зората, на долу ще слѣгвѫтъ —
В' Чомаковци и кѫдѣ Койнари,
Да приберѫтъ и други другари,
Що ги чакѫтъ на щрекъ, на обхода
Край селото и денемъ и нощемъ,
Да се сдружѫтъ съсъ горскитѣ чети
На Алия, Сирака, юнака
Противъ върли, грозни Кѫржалии,
Арнаути и луди Делии,
Що се берѫтъ у Ловичь и Плѣвенъ,
Да отивѫтъ на-горѣ къмъ Видинъ
И дѣ минѫтъ, сичко да оплѣнѭтъ,
Да избиѭтъ, увредъ да пожерѭтъ,
Да оставѭтъ грозни пепелища,
С' кръвь облѣни и с' кости посѣни . . .
Нощьта бѣше тиха, звѣздовита,
Небе синьо — съсъ звѣзди трептиви,

---

[1]) Крави млади, които не сѫ се телили още.

Като пѣсъкъ, посѣяни горѣ,
Трѣптятъ, мигатъ и се долу глѣдатъ
На земята й на наш'тѣ юнаци,
Що почиватъ на селски чардаци,
Прѣдъ кѫщитѣ и долу по двора
По зелена трѣва кадифяна,
Кътъ овчеря на горска поляна,
При стадото на Стара-Планина,
У здравеца, що балсъмъ раздава
И на сичко здравье подарява
Съсъ своето масло миризливо,
Що го носи Ефира на крило
По горитѣ, по равни полѣни, —
Даръ отъ Бога на сичкитѣ живи,
Да похвалятъ Бога прѣдъ Зората,
Когато имъ отворятъ очитѣ
На слънцето зъритѣ, лѫчитѣ,
Да посрѣщнатъ съсъ погледъ юнака
Слънца-Зарча, сутрина на истокъ,
На огняна, злата колесница
Съсъ шестъ коня бѣли, огнѣвити,
Изрипнали тамо изъ морьето
Далечь, далечь, чакъ тамъ подъ небото,
Дѣтъ не стѫпва нога человѣшка
У негов'тѣ крастални палати,
При негов'та стара мила майка,
Бѣловласа, умна, дългокоса,
Що му готви сладкитѣ вечери —
Деветъ крави, ялови, печени
И по деветъ пѣщи съсъ сомуни,
Да вечеря, когато си дойде
Морно, потно отъ дълга си пѫтя,
Що пѫтува по небето горѣ
Отъ Истока до тъмния Западъ,
Отъ както се й на свѣта родило,
И си гледа долу на земята
На сичкитѣ правди и неправди,
Що ги вършатъ глупавитѣ хора,
Като мислятъ вѣчно да живѣятъ
На земята у пълть упълтени,
Пъкъ не видятъ, че сичко се мѣня
На земята, та и на небето
По божата мисъль отредена,
Огредена, отъ вѣки скроена,
А пъкъ за насъ — тайна, потаена! . .
Прѣполви се нощьта с' тишината,
Та пропѣхѫ пѣтли по дървета —
Първи пѣтли, нощни, потаени

И забуха бухала на върха
По стѣнитѣ, горѣ изъ горитѣ
И тукъ-тамѣ гласъ зѐ да се чува
Отъ другитѣ нощни, дребни птици,
Дребни птици, пъстри препелици,
Тамо долѣ в' буйнитѣ ливади,
И славѣя вече се обади,
В' усоитѣ, горѣ подъ стѣната,
И в' върбитѣ, долу край рѣката;
Единъ свирна, сто се отзовахѫ
И на прѣваръ[1]) сичкитѣ запѣхѫ
Свойтѣ пѣсни, вити трепетливи;
Надпѣвжтъ се при своитѣ дружки,
Дѣто топлжтъ у гнѣздата вити
Драга рожба — пилки злато-крилки
Закрилени у топлото гнѣздо
Отъ нѣжната майка ранобудна,
Да не падне роса по перца имъ,
Кога пада нощемъ отъ небето
И поросва гори и ливади,
Сѣка билка и сѣко листенце
И на цвѣта нѣжното вѣнченце,
Та се лъщи сутрина прѣдъ слънце
Сѣка капка в' огненни алмази,
У които слънцето се угладва
А пъкъ тѣ го срѣщжтъ съсъ лампади
Съсъ седемъ-тѣхъ пламъци отъ джгатѫ,
Които се виджтъ подирь дъжда,
Срѣщо слънце на златия поясъ,
Наредени на сѐдемь шестала[2])
Ни на земе, нито на небето.
И слѣдъ малко пакъ си отлѣтявжтъ,
Далечь, далечь, горѣ подъ небето
Да опасвжтъ слънчевото либе,
Отъ дѣто сж дошле за надѣжда,
Да насърчжтъ надежнитѣ хора,
Че ще има жита и пшеници,
Бѣло гроздье, лози виняни̇ци,
Дребно просо, злати ичумици
И червено вино у бурия,
И показвжтъ, че нѣма да бжде,
Тъзъ година гладъ, моръ и скжпия
По оная свята околия
Дѣтъ се спуща зорничния поясъ
За надѣжда, що свѣта подкрѣпя,

---

[1]) Прѣваръ, на надспрѣварвание, конкуренция.

[2]) Шестала, окрѫжность, направена съ шестало, пергелъ.

Проводена отъ Бога прѣдъ нази . . .
Проспахж се младитѣ юнаци,
Разтавахж по двори, чардаци
И тръгнахж очи си да миыжтъ
На бистрата вåда срѣдъ селото,
Дѣто пада горѣ отъ стѣната
И подкарва бързи воденици
Съсъ своята вода бързотечна —
Бърза, силна, като ледъ студена.
Зачухж се глъчки изъ селото
Тамо долу, долу край рѣката;
Зацвилихж коне у лжката
И се свѣтна огънь изъ кжщьята
Прѣзъ малкитѣ прозорци на пруста,
Отъ когото сѣкий вече знае,
Чи й станала стопанка шетница
Да умѣси пита прѣсѣнчана,
Да увари яйца за дѣцата,
Да издои кравитѣ — в' кошара
И да пусне телцитѣ да сучжтъ;
Да подвари млѣкото пѣнливо
И да избий масло у буталка,
Прѣсно масло, бѣло като захарь.
Отъ планински крави рогошати,
Дѣто пасжтъ билки миризливи
И млѣкото на здравецъ мирише . . .
Сипна зора горѣ надъ *иргъвала*,
Прѣзъ Искара, горѣ в' вишиньето,
Сипна зора, зе да червенѣе
Й Зорницата хвана да блѣднѣе . . .
Отъ тукъ-тамѣ свиркахж водачи
На своитѣ станали другари,
Да се готвыжтъ и да се прибирждтъ.
А че скоро вси ще се събирждтъ
За пжть тежъкъ, на бой да отиджтъ.
Али Сиракъ, съсъ попа Ивана,
Кжрсердаря, съсъ Дели Ивана,
Пехливана съсъ Кючукъ-Османа,
Вече бѣхж у дѣда Първана,
Вси събрани, горѣ на хармана
И нѣщо си приказвахж тихо.
Нъ слѣдъ малко на двора дойдохж.
На срѣдъ двора Алия извади
Свойта тънка, осѣнова свирка
И засвири пѣсень жаловита,
А слѣдъ неыж — ржченици вйти —
В' знакъ, да доджтъ сичкитѣ водачи,
Вси водачи-четни главатари

При главния главтарь Алия
И при попа и Коля-Саия.
Догдѣ Али пѣсеньта изсвири,
Нарипахѫ младитѣ юнаци,
Кой прѣзъ двора, кой плѣта прескочи,
Кой прѣзъ вратня, а кой прѣзъ харманa,
И се сбрахѫ в' двора на мегданя,
Прѣдъ кѫщата на дѣда Първана,
Али Сиракъ тъй дума захвана:
„Главатари, юнаци, сердари![1])
Додѣ врѣме вече да се ходи . . .
Дълго нѣма, какво да ви казвамъ;
Нѣма врѣме, много да приказвамъ:
Събирете сичкитѣ другари,
Притъкмете сичко, що ще трѣба
И глѣдайте нѣщо да н' забравимъ:
Пѣшацитѣ добрѣ обрѫжетѣ,
И, Конницитѣ, коньетѣ стегнете
И слѣзвайте долу подъ селото,
В' равнината, долу подъ лѫката,
Таму Богу вси ще се помолимъ
И отъ тамо вече ще потеглимъ
На надолу, край бистрия Искъръ
За в' польето, долу къмъ Койнари
Съсъ сичката дружина другари.
Хайде сега, идете, вършете
Работа и не се бавете. . .“
„Готови сми“, момцитѣ казàхѫ
И вси редомъ изъ пѫтя тръгнàхѫ —
Сѣкий право при свойтѣ отиди,
Що се върши, самъ с' око да види,
Да притъкмѭтъ, що Али порѫча,
И да глѣдѫтъ по скоро да слѣзѫтъ
Тамо долу подъ сéло в' лѫката,
В' равнината, право край рѣката.
„Ази, дѣдо, с' нашитѣ Помаци,
Ще се молѭ по нашата вѣра,
Пъкъ ти, дѣдо, с' вашитѣ юнаци
Молете се по вашата вѣра:
Богъ е единъ на васъ и на нази,
Дано ни чуй и да ни запази:
Да ни дари мѫжки да надвиемъ,
Кърджалии увредъ да разбиемъ,
Да отървемъ клета сиротиня:
Стари старци, запрѣли старици,
Млада челядь — моми и невѣсти

[1]) Сердари главатари, прѣдводители.

И малкитѣ дѣчица кърмаци
Отъ тѣсъ вълфи, грозни кръвопийци
Гладни псета, полудели, бѣсни,
Ненаситни стръвници, глутници[1])
Да ги земи дявола, проклети! . ."
Тъй Алия попу проговори
И попа се съгласи съсъ него,
Да се молятъ четитѣ отдѣлно, —
Сѣка чета — на своята вѣра:
Помацитѣ — на турската вѣра,
Христиенитѣ — на храстиянска вѣра . . .
На слѣдъ малко конци запустѣхж,
Слѣдъ коньетѣ пешаци вървѣхж,
Редъ по-редомъ слѣзвахж надолу
Тихо, мирно безъ гласъ и безъ глъчка . . .
И слѣдъ малко селото утихна —
Не се чува нищо изъ селото,
Салъ бучахж улѣитѣ стръмни
На селската стара воденица
И тупахж копанитѣ тѣжки
На горнята тепавица, тамо
Надъ селото, долу подъ стѣната,
Дѣто валятъ аби мѣко-власи,
Бѣли аби и черни димии
За булкитѣ и за млади моми
И старешки вълняници черни
За бабитѣ и стари вдовици,
Що желѣятъ своитѣ умрѣли,
Дуръ до гроба, съсъ черно носило,
И съсъ бѣли кжрпи на главитѣ —
Старий трауръ на наштѣ прадѣди . . .
Тръгна Али съсъ попа Ивана
И съсъ своитѣ главатари двама
Та слѣзохж и тѣ при момцитѣ,
Помацитѣ и при планинцитѣ,
Подъ старата клоната *грѫница*
На лжката, долу край рѣката,
Дѣто бѣхж сички главатари
С' четитѣ си събрани на реди
И предъ сѣка-напрѣдѣ й водача —
Като *кюсемъ* предъ сивото стадо.
„Добрутро ви момчета, юнаци,
Добрутро ви, левени Помаци,
На добъръ часъ, дай Боже да бжде:
Надеждата да-но да се сбжде! . ."
Тъй продума Алия Сврака

[1]) Глутница зборъ отъ вълци, кога се бѣсуватъ.

На сичкитѣ главатари й чети,
Тукъ събрани сичкитѣ у-ѐдно.
„Сега, момци, нека се помолимъ
Вишну Богу сутринь прѣдъ зората,
Да го молимъ, да ни чуй молбата,
Да помага съсъ своята сила
Невидимо горѣ отъ небото,
Да утървемъ свѣта отъ Дилии
Кърджалии, Люти Арнаути,
Да утървемъ села и имота,
Да завардимъ на свѣта живота . . .“
Така рѣче попъ Иванъ къмъ сички
И отдѣли своитѣ христиани —
Сички чети, вси млади юнаци,
А Алия — своитѣ Помаци
И почнахѫ Богу да се молѭтъ:
Помацитѣ намазъ да кѫлдисвѫтъ
Къмто пладня, къмъ Мека й Медина,
Христиитѣ — кѫдѣто изгрѣва
Ясно слънце, на право, на истокъ.
Кръстъ си струвѫтъ и поклони чинѭтъ,
Сѣкий моли, както знае, Бога:
Както го е майка му учила —
Не знаяхѫ книга тѣ горкитѣ —
„Прости Боже, Господи помилвай,
Помогни ни, Боже, закрили ни!
Божа майко, мила, заварди ни. . .“
Туй имъ бѣхѫ сичкитѣ молитви,
Туй имъ бѣхѫ, но искренни бѣхѫ,
Отъ се сърце и душа дълбока
Излѣзвахѫ чисти непрѣтворни
Къмто Бога и негов'та Майка,
Мила майка закрилница свята
На сирмаси на клети сираци
И на сички, кои ѝ се молѭтъ
Отъ се сърце, съсъ чиста душица.
Молитвата скоро ѭ свършихѫ
И на редъ се сички наредихѫ,
Да цалувѫтъ кръста заловихѫ,
Що го извади изъ пазва си попа.
„Цалувайте, момчета, юнаци
Честния кръстъ: той ще ни помогне,
Надъ вълфитѣ той ще да надмогне;
Той помага на сички юнаци
Кои вѣрвѫтъ в' неговата сила —
Божа сила, невидима сила
В' него има за сички Христьени,
Цалувайте и Бога молете . . .“

Тъй думаше попъ Иванъ юнака
На своитѣ левени христьени,
Тъй думаше, тъй и самъ вѣрваше
С' твърда, вѣра у честното дърво,
На което Христосъ духъ прѣдади
Творцу Богу, Отцу, на Голгота
Да утърве свѣта отъ развала —
Отъ сичкитѣ злини умножени
До тогава в' си роди растленни,
Дѣто бѣхѫ забравили Бога
Й потънѫли у развратъ до шия —
Горѣ от' царя, долу до пѫдаря . . .
И Римъ бѣше зинълъ да погълне
Злато, сребро, земи и морьета —
Цѣла земя съсъ сички народи —
Ненаситна ламья кръвопия,
Отъ вълчица лакома откърмѐна,
За зло в' свѣта за пакость родена,
Да отнѣма святата свобода
Отъ сичкитѣ свободни народи:
Да ѝ бѫдѫтъ роби безотвѣтни,
Черни роби, свѣта да проклевѫтъ
Й минутата, в' коят' се родили . . .
Кътъ свършихѫ юнацитѣ молба
Събрахѫ се Българи и Помаци,
Събрахѫ се, сѐ чета-до-чета
И Сирака прѣдъ тѣхъ се изправи,
Дигна очи, погледа небето,
Попомисли, трѣпна му сърцето
И захвана къмъ вси да говори,
Силни думи, пламени отвори:
„Хей юнаци! Българи й Помаци,
Хей левени, борци кѫрсердари,
Сички знайте, защо сми се збрали . . .
Събрахми се, змията да гонимъ —
Тая змия, ламья халовита,
Тая хала, бѣсна, ненасита,
Дѣтъ пожърѝ села и паланки,
Дѣтъ изгори, черкови, метохи,
Дѣтъ измори мало и голѣмо,
Дѣтъ безчести и старо и младо,
Дѣто нѣма на пари насита,
Дѣто проля кърви до колѣни,
Дѣтъ посѣя пожара съсъ кости,
Дѣто нѣма Бога, ни Святаго,
Дѣто тъпчи подъ коня си сичко —
Сичко честно, свято, человѣшко,
Дѣто писна отъ тѣзи кръвници

Сичко живо, що падна в' ржце имъ!
Плача долу, тамо по польето,
Стигна вече, горѣ до небето,
Стигна, братья, чакъ горѣ до Бога,
Чакъ до Бога, Святаго Аллаха:
Богъ ни й събралъ насъ тука, юнаци!
Да утървемъ майки и сираци . . .
Ази не съмъ йоще ви обаждалъ,
Кой ма прати юнаци да сбирамъ . . .
Сички знайте, че азъ бѣхъ овчеринъ,
Стадо пасохъ, буйно сѣно косихъ
И козитѣ зимно врѣме *бръстихъ,*
Но когато тия кръвопийци
Захванахж вечь на-самъ да колжтъ,
Да убирхтъ, горжтъ и убивжтъ,
Сѣка нощь зѐ нѣщо да ме буди
И в' глава ми страшни мисли гуди —
Сѐ ми шепна тихо на ухото:
„Стани Али, стани събуди се,
Отъ стадото, Али, остави се,
Иди, Али, момци да събирашъ
Млади момци: Българи, Помаци,
Левень горци, горѣ отъ горитѣ,
Чи ударй на тѣзи кръвници,
Да утървешъ, бре Али, дѣцата,
Да избавишъ, бре Али, сираци,
Стари старци, запрѣли старици
И майкитѣ съсъ дѣца на цици . . .“
Тъй ми шепна този гласъ недѣля —
Щомъ здремя, ей го пакъ ми дума,
Пакъ ми дума, сѐ сжщата дума:
„Иди, иди, иди не плаши се,
Азъ съмъ с' тебя, иди залови се:
Ази ще ти на сждѣ помагамъ,
Да надвивашъ, кръвьта да проливашъ
На тѣсъ вълфи, що Бога незнаятъ,
Дѣто тъпчжтъ сичко, що е свято:
Честь, *ржзъ*[1]) вѣра, мало и голѣмо! . .
Умърсихж, бре Али, земята,
Ще довършжтъ хората с' дѣчьята. . .
Иди, иди, иди не бави се! . .“
Ето, момци, азъ гласа послушахъ,
Този гласъ бѣ, азъ вѣрвамъ, отъ Бога:
Богъ ни й събралъ и Той ще ни води,
Ще ни води, и ще ни помага
Противъ тогосъ побѣснѣла врàга.

---

[1]) Ржзъ тур. — цѣломждрие, дѣвство.

Богъ е съсъ насъ, тръгвайте, момчета!",
Тъй издума Алия Сирака
И подигна на преди байрака . . .
Сички момци Алия назвахж
Бюлюкъ-баша, Сирака юнака
И тъй си го сичкитѣ зъвѣхж,
Догдѣ с' Али в' дружинитѣ бѣхж,
И в' пѣснитѣ така го пѣяхж:
С'-*Бюлюкъ-баша*, се го величахж
И вѣрно го до края слушàхж . . .
Напредь върви Алия Сирака
Бюлюкъ-баша, близо до байрака
А байрака Саията носи
И минувжтъ право прѣзъ селото,
Прѣзъ Реселецъ, долу край рѣката,
Край Хърчане, тамо подъ стѣната,
Дѣто тече вàдата и бърза
По бѣлитѣ варовити плочи,
Дѣто моми тънки дари белжтъ,
А женитѣ ризитѣ испиржтъ —
Бѣли ризи и бѣли *клашници*
Съсъ дебели, тешки *ямурлуци*
И шерени с' гайтани *туслуци;*
Перхтъ вълна бозава и бѣла
И ерина отъ шилета млади
За шеяци, за бѣли шалвари —
Лѣтни дрѣхи, леки за косидба
И за жетва у върлата жега,
Кога косжтъ долу у лжката
Или женжтъ отвждь прѣзъ рѣката;
Тамъ вървѣхж младитѣ юнаци —
Бързоконци и млади пѣшаци,
Испращжтъ ги старци и старици,
Сички жени и млади невѣсти.
Едни плачжтъ, пъкъ други се радвжтъ
„На добъръ часъ, на момцитѣ казвжтъ,
Нека Господь в' бой да ви помага,
Свята майка нека ви запази,
Да избийте тези кжпжсжзи . . ."
Момитѣ имъ босплякъ подавжтъ,
А бабитѣ-печени кравайци
И нѣкои кжрпици прѣмѣтжтъ
На рамо имъ, пота си да бършжтъ
У грухата и силната жега, —
Бѣли кърпи, шарено тъкани,
Да ги помнжтъ до нѣкое врѣмѣ,
Когато ги земята обгърне. —
„На ви баба, а че ме помнете,

„Богъ да прости“, кът' умрж, рѣчете.“
А момцитѣ, чета-подирь-чета,
Съсъ своитѣ юнаци водачи,
Вървжтъ бодри къть горски рогачи,
Изъ стръмното на горѣ испирлтъ —
Надъ селото в' пжтя, стръмените,
Който води тамъ на равнината,
Отъ дѣто се обглѣдва рѣката
С' вирищата и съсъ бродищата
И равнитѣ лжки родовити,
Що зеленѣжтъ отъ-сжди, отъ-вжди,
Като морье, с' нивья и ливади,
Обградени с' стѣни и гръмади . . .
Дуръ излѣзжтъ горѣ подъ стѣната
Край ловьята, тамо в' падината,
Слънце грѣйна, горѣ надъ прѣвала,
Прѣзъ Искара, тамъ надъ планината
И усвѣти рѣката й лжката
Съсъ сичкитѣ стѣни и падини,
Съсъ сичкитѣ бърда и стръмнини,
Съсъ сичкитѣ лжки и долини,
Ловья, нивья и гори зелени . . .
И се лъсна в' Искара водата
В' вировете и по бродоветѣ,
Като триста огледала нови
И в' сѣкий виръ — слънчови огньови . . .
Дружинитѣ изъ пжтя вървѣхж
Прѣзъ гжстата гора кждѣ Горникъ;
И пушки имъ на рамо, лъщѣхж,
Ту блѣщяхж, ту ясно свѣтяхж.
Славѣитѣ в' гората пѣяхж,
Крѣщелитѣ в' лжкитѣ крѣщяхж,
Гължбитѣ в' стѣнитѣ гучахж,
Надъ стѣньето орли се виахж,
А момцитѣ изъ пжтя запѣхж
Сладкитѣ пѣсни за стари юнаци,
За въйводи с' зърдави калпаци —
Какъ се били, юнаци надвили,
И хазнитѣ в' Балкана плѣнили.
Прѣдъ Алия два млади Помака,
Два другаря, пастири, свирачи
С' кавалитѣ свиряхж юнашки
Стари пѣсни, весели, помашки.
Свиряещимъ и пѣсни пѣящимъ,
Навлѣхохж право във селото —
Тамъ у Горникъ, горѣ при чешмата
При чучура, тамо край дървото,
Дѣт' се бере и играй хорото,

Запрѣхѫ се сички подъ горуня —
Старъ дѫбина, дърво самодивско —
Подъ сѣнката, разслана, дебела.
Да починѫтъ и вода да пийнѫтъ —
Отъ извора студена водица,
Чиста, бистра — капка отъ росица.
Дели Иванъ у тѣхъ се завтече
И донесе два мѣдника вино
Руйно вино, червено, искрато,
Та почерпи сичкитѣ водачи.
И селяни дойдохѫ с' бакрачи,
Та черпѣхѫ другитѣ юнаци
Съсъ кратуни и мѣдни янаци.
Нѣкой пихѫ, нѣкой не пияхѫ —
Отъ Алия й попа се свѣняхѫ:
Тѣ пъкъ пихѫ водица студена
На извора, отъ Бога дарена.
„Пийте, момци, студена водица,
Да ви бѫди сѐ мирна главица.“
На шега си момцитѣ казвахѫ
Й на чучура редомъ се редяхѫ,
Кътъ рогачи на бистрия изворъ,
Кога пиѭтъ и се развеселѭтъ.
„Хайд' водачи, готови бѫдете:
Четитѣ си редомъ поведете,
Кътъ югичи — прѣдъ сивото стадо,
Кога утива сутрина на паша,
Слѣдъ росата, на-долу в' лѫката,
Чи ни чакѫтъ в' Чумаковци долу
Йощи братья, дружина юнаци
И Българи и наши Помаци,
Пристигнѫли околъ отъ селата:
Сега доди и ни каза свата.“
Тъй Алия момцитѣ подкани
Й водачитѣ — като вълци гладни,
Поведохѫ четитѣ напети
Прѣзъ селото направо, надолу
И тука ги до край изпращѫхѫ,
Добъръ часъ имъ сички пожелахѫ,
Да надвиѭтъ, Богу се молихѫ
И здравица подирь тѣхъ напихѫ.
Сички селци се развеселихѫ,
Чи ще могѫтъ селата да спазѭтъ
Кържалии да ги не нагазѭтъ . . .
Слънцето бѣ вече се дигнѫло —
Къмъ обѣда бѣше пристигнѫло,
А четитѣ — на малки дружини,

Спущахж се в' равнитѣ равнини,
Подъ гората, долу в' падината,
Край-Искара, тамо край рѣката,
Дѣто пладнyжтъ стада за доени
И чърдитѣ с' крави угоени —
Тучни чърди, млади *хергелета*
Й теличери, с' младитѣ телета,
При плочитѣ, покрай тополитѣ,
Дѣто кацжтъ денемъ соколитѣ —
А пъкъ нощемъ — рѣчни Самодиви. —
Подъ дебела сѣнка-хладовина,
Дѣто свирyжтъ момци по двамина,
С' тънки свирки и дълги кавали,
Облѣгнжти на свойтѣ криваци, —
Млади момци, Българи и Помаци, —
А чърдитѣ лѣжжтъ и пригризвжтъ
Подъ сѣнкитѣ на равно пладнило,
При туй бистро искарско поило,
Дѣто пиyжтъ вода бързо-течна,
Студна, бистра и ручаща, рѣчна,
И се гоyжтъ отъ пролѣть до есѣнь
По польето й горѣ по бърдата,
Та извъждатъ прочутата стока —
Искарскитѣ юнаци волови,
Сиви бици и млади юници
Бѣли, сиви съсъ рога завити —
Съсъ пърчасти, лъскави рогови,
Тучни крави с' телци гирдянлии,
И Биволци с' турмета игриви,
Дѣто давжтъ по ведрица млѣко:
Бѣло, прѣсно и гжсто и тлъсто
Миризливо, кътъ цвѣта в' горитѣ
И билкитѣ долу изъ лжкитѣ,
Дѣто в' Марта се раззеленѣвжтъ,
Дѣто цвѣтвжтъ прѣзъ цѣлото лѣто —
Едни цъвтyжтъ, други прѣцъвтѣвжтъ,
Едни никнжтъ, а други уврѣвжтъ,
Догдѣ духне хладната Кошава [1])
И захване снѣга да завѣва
Буйни прѣспи в' дълбокитѣ доли
И започнжтъ с' сѣно да ги хранyжтъ, —
Мѣко сѣно — във цвѣта косѣно,
И на сухо врѣме наплъстено,
Що мирише на сичкитѣ билки,
В' ливадитѣ на купи-грамадни,
Дѣто стои отъ есень до пролѣть,

---

[1]) Кошава Сѣвероисточния вѣтъръ.

Оградено с' окопи дълбоки
Наоколо, като турска *табья* —
Тамъ надъ Шуменъ противу Москова
В' шуминянската прочута *урдия.*
По край това искарско пладнило,
Срѣщо това прочуто поило,
В' равнината четитѣ вървѣхѫ
Й стари пѣсни, юнашки пѣяхѫ,
Пушкитѣ имъ лъщѣхѫ, блѣщѣхѫ,
А отъ село други ги срѣшнаха,
Що Алия отъ двадни чакàхѫ,
Чомаковски, отъ Глава, Койнари
И отъ горѣ, отъ Панига злата[1])
Отъ селата, тамо край рѣката,
Край бистрата Панига прочута,
Дѣт' извира горѣ подъ стѣната,
И дѣто ѝ почева главата,
Цѣла рѣка, бистра и студена
Пълна с' мрѣни, шарани пестърви,
Ручи бърже по стръмнитѣ броди
И си върти трийси воденици,
Догдѣ слѣзе у бързия Искаръ;
Дѣто мѣлѭтъ червена пшеница
Вситѣ села, горѣ отъ горьето
И долнитѣ, долу, отъ польето,
И си дига копъни вѫбати
На дванайси тепавици буйни,
Дѣто тепѭтъ аби и димии
Сички села — и горни и долни;
В' мразоветѣ дѣто не замръзва
И в' сушитѣ дѣто не прѣсъхва, —
Отъ тамъ дошле до двайси юнаци —
Сѐ Помаци, борци-пехливани,
Да помагѫтъ на Али Сирака,
Дѣтъ чакахѫ за йоще другари,
Що ще додѫтъ с' Алия Сирака,
Да развиѭтъ на едно байрака,
В' Чомаковци, тамо средъ селото,
У калето, у средъ на мегданя
И да земнѫтъ за водачь Алия,
Бюлюкъ-баша, Сирака гидия
И надъ свойтѣ чети юначуни
Прочутитѣ борци помачуни —
Пехливани, юнаци левени,
Що се борѭтъ по свадби, зборови
На равнитѣ мегдани, дворови

[1]) Алтънъ-Панига.

И сж чути по цѣла Турция
Първи борци, юнаци — стихия.
Отъ Панига чакъ у Цари-града,
Дѣто земжтъ сукна за награда,
Кътъ надвиыжтъ чети пехливани —
Пашовскитѣ най-борци, отбрани:
Измирлии, Зебеци, Арияни
И Кюрдови, едри кътъ гигани —
По турскитѣ пашовски зефети,
По сюнети, по курбань байрами
И по царски донанми и свадби,
Помацитѣ бѣхж най-прочути
Съсъ своята сила, мурафети,
У борбата — с' упети къспети,
Намазани съсъ дървено масло,
Дѣтъ ги хване ржка, да се плъзне.
Сички турски, Стамболъ-пехливани
Се бояхж отъ тѣзи глигани,
Чи не хващжтъ, както се похваща
У борбата, когато се борыжтъ,
А дѣ пипнжтъ, синяци оставыжтъ,
Дѣто стиснжтъ, кости прѣплющявжтъ,
Кого дръпнжтъ, снагата му скжсвжтъ,
Кого тръщнжтъ, жлъчката му пръсвжтъ . . .
Срѣшнахж се чета срѣщу чета,
Тамо долу в' равната поляна,
Надъ калето, при бистрия Искаръ
И сички се братски поздравихж —
Нѣкои се и побратимихж —
И слѣзохж долу във селото,
На мегданя байрака развихж
И Алия водачь прогласихж —
Главенъ водачь Алия Сирака
Надъ сичкитѣ събрани дружини.
Водачитѣ на всѣка дружина
Цълунахж ржка на Алия, —
На Сирака на Бюлюкъ-башия,
А сичкитѣ отбрани юнаци
На своитѣ дугари водачи,
Редъ по редомъ ржка цълувàхж,
Вѣрна клетва сичкитѣ сторихж,
Да ги слушжтъ, вѣрвжтъ и обичжтъ,
Да помагжтъ на болни, ранени
И мъртвитѣ да сж погребени,
Каквото се на сѣкиго пада:
Кой е Помакъ — по турската вѣра,
Христьенина — по своята вѣра,
А болнитѣ и съсъ лека рана

Да ги носятъ на гърбъ, на размѣна,
Както ги е майка имъ носила
Деветъ мѣсци на майчино сърце,
Безъ да мъмри или да натѣква,
Чи ѝ тежи милата ѝ рожба
Сутринь, вечерь, на работа денемъ,
Кога копай и кога подава
По вознидба тѣжкитѣ снопови
На колата, у тѣхъ на купена
Съсъ надотя — желѣзната вила —
Да ги кладжтъ на купни високи,
Да н' ги налѣй дъжда прѣдъ вършидба,
Да поникнжтъ зърната на снопа —
Надеждата на сички орачи . . .
Когато бѣ сичкото стъкмено
И край село — вàрди наредено,
На Алия тукъ баща му доди
И му каза, че е притъкмено,
У селото сички да кондисжтъ,
Да нощувжтъ и да отпочинжтъ.
Алия се предъ сички исправи
И зхвана така да говори:
„Хей другари, вѣрни кафадари!
Тосъ вечъръ сте наши *мусафири;*
Конакъ ви е баща ми приготвилъ
У селото по сичкитѣ кжщи;
Хайде сега — чета подирь чета,
Послѣдете кихаитѣ селски,
Да ви кажжтъ, кой дѣ ще кондиса,
А пъкъ попа, съсъ Дели-Ивана,
Саията, съсъ Кючукъ-Османа,
Ще сж в' меня тосъ вечерь на гости
И когато чуйте мойта свирна,
Да ви свирнж бързи ржченици,
Сички тука да дойдите бърже,
Притъкмени и вси обржжени,
За пжтъ и бой с' сичко нагласени.
Хайде сега, идете си с' Богомъ,
Починете, но на щрекъ бждете,
Чи незнайми, що нощьта ни носи:
Сѣкий да е стопанъ на ума си —
Да спи, да спи, но заишки да спи . . .“
Тръгна чета, чета подирь чета,
Сѣка хвана оная посока,
Изъ ул'цата, дѣто имъ казахж
И юнашки четитѣ вървѣхж,
По петмина в' кжщж се отбихж
И вси кжщи, с, момци напълнихж,

А Сирака съсъ свойтѣ другари, —
Вѣрни гости, здрави мусафири, —
Си отиде в' дома да нощува,
Да ги гостжтъ и да ги напоятъ,
Що ще вършжтъ, вечер'та да скроятъ,
И да види свойто мило чедо,
Млада булка и майка старица
И баща си стария Саня,
Що бѣ сготвилъ сичко за Алия
И конаци за сички дружини,
Да нущувжтъ и сити и мирни . . .
У кжщата у старий Саня —
У баща му на Сиракъ Алия,
В' селямлжкж, тамо на камина
Печахж се три аганца цѣли,
На *глогови ржжни* нагласени,
Тлъсти, млади, вече зачервени.
Двама момка ржжнитѣ въртѣхж
И ржжитѣ в' *сохитѣ* скрибтѣхж;
С' двѣ *царцаии* с' прѣсолъ ги росяхж,
А пъкъ мастьта въ жарата къптѣше
И тукъ-тамѣ, нѣкоги, пламтѣше,
Й миришаше на благо печено
Вжтрѣ в' кжщи и вънка на двора —
Да ти текнжтъ лиги отъ порѣвка . . .
Три котла се с' яхния варяхж,
А пàритѣ въздуха блажахж;
Петь гърнеца *ключеви* хвьрляхж
С' блага чорбж отъ млади дробови,
Пъкъ у кжщи, вжтрѣ в' харемлика,
Печахж се петнайси краваи
У кжщната нажежена *фурна*
Отъ червена искарска пшеница,
Староврѣмски кръвай прѣвити,
Зачервени, — съсъ яйца полѣни —
Кътъ за свадба, за кума стъкмени
И в' три тави баници, навити,
Къркòряхж у прѣсна сметана —
У биволско не солено масло,
Бѣло, прѣсно, благо, миризливо,
Вчера бито, в' петь води измито.
Три копàни сиряне стъкмено,
Прѣди два-дни, прѣсно-посолено
Тлъсто, благо, йоще трепетливо —
Сольта, не бѣ йоще го втвърдила,
А само го благо размѣкчила . . .
Като втаса сичкото — готово,
Десеть вити кръвай, червени,

Двѣ ягнета — череши-печени,
Двата котла яхния, сверена,
Двѣтѣ тави с' баница печена
И три грънца с' чорба киселена,
С' двѣ капани сирене — на рѣзни,
Али прати на вси главатари,
Да ги гости отъ своята гозба,
Що баща му сготвилъ за юнаци,
За Българи й за свойтѣ Помаци,
Дѣто водѭтъ юнашистѣ чети,
Обрѫжени и сички, *наиети*,
Кѫто орли, кѫтъ сиви соколи,
Сѣкий готовъ Делии да коли
И в' польето и в' дълбоки доли . . .
У срѣдъ кѫщи, в' Али в' *селямлѫка*
Разспрострѣхѫ *софра* на земята
На мисали, шерено тъкани,
Дѣто ги е майка му тъкмила,
Кога била йоще млада булка —
Сама прѣла, *мастила*, тъкала
И помашки, в' стана, пѣсни пѣла,
Пѣсни пѣла, Алия люляла
И юнашство с' пѣсни му вужхнала.
Начупихѫ топлитѣ кръваи,
Прѣдъ сѣкиго — кравай-четвьртина,
Насипахѫ чорба у пъници,
Подадохѫ *крушови лѫжици*
И Сюлюманъ гоститѣ покани,
Да се миѭтъ, по старий обичай,
На сѣкиго пишкирь му мѣтнахѫ
Прѣзъ рамото, рѫцѣ си да бърше,
Когато се съсъ сапунь измие,
Съсъ пишкиря рѫцѣ да истрие.
Умихѫ се и се наредихѫ,
Сюлюмана на чело турйхѫ,
Попъ Ивана до него канйхѫ
И другитѣ се́ редомъ сѣднàхѫ ,
По години къмъ края вървѣхѫ:
Най-младитѣ на края сѣднахѫ,
Както знаѭтъ отъ дѣда и баба,
Тъй сѣднахѫ и се наредихѫ.
Българитѣ с' ракия черпихѫ
Й лѫжицитѣ сички уловихѫ.
Покани ги стария саия,
„Буюринъ ви", рѣче и Алия
И хванахѫ да ядѫтъ юнашки,
Кѫтъ овчари на витата мандра,
Кога сложѫтъ подварено млѣко

У котѣля при огъня вечеръ,
Сички сърбжтъ, никой ни продува,
Салъ се чува сърбеньето благо
И се сѣгжтъ новитѣ лъжици
По двѣ, по три у сѣка пъница,
Кѫто кога бабитѣ мотажтъ,
Съсъ малката вилка-мотовилка
Тънка прежда за бѣли мисали
При огъня, вечеръ на сѣдѣнки.
Тъй махахж и сърбаха сладко
Юнацитѣ, кѫто гладни вълци,
Догдѣ сложжтъ тлъстата яхния
Във сахани съсъ лѣни капаци,
С' пжпки горѣ, дѣто се улавжтъ,
Отъ тучь лѣни, стъргана на струга.
Отхлюпихж благата яхния
Размириса на ювьжъ и копъръ
Отъ паратж на ястьето прѣсно,
Що е врѣло тихо, задушено
На тихъ огънь, отвредъ *затъстено*,
Що възбужда и в' болѣнъ порѣвка
И го кара неволенъ да хапне,
Да си хване сърцето болнаво
С' благо ястье, що душж подкрѣпя,
И здравъ да се отъ постеля дигне;
Тъй възбуди ястието порѣвка
У сичкитѣ гости на трапеза
И хванахж да топжтъ съсъ пръсти —
Съсъ своитѣ бащини вилушки —
Вилицитѣ във онова врѣме
Не бѣхж се още появили,
За туй сѣкий, когато ще сѣдне
Да вечеря или да обѣдва,
Мияше си ржцѣтѣ напрѣди
И близаше по нѣкоги пръсти
Благо, благо и другиму драго.
И за това прѣдъ сѣкиго госта
Се слагахж кърпи и мисали
И шарени *пръзржчници* дълги,
Да си бършжтъ устата, ржцѣтѣ,
По стария тогашенъ обичай.
Тъй топѣхж левенитѣ гости,
Тъй топѣхж, и сладко млѣщѣхж
Хубавата миризлива гозба,
Че кой гледа й нему се дояда,
Ако й да е билъ ситъ отъ напрѣди . . .
Кътъ свършихж благата яхния,
Саията за вино поржча —

Да подадѫтъ бъклицата стара
Попъ Ивану, да пие напреди,
И да даде на своитѣ христиени —
Помацитѣ вино тукъ не пихѫ:
Отъ стареца тѣ се посвѣнихѫ,
А кога сѫ сами на глава си,
Пийвахѫ си макаръ крадишката,
С' Българитѣ когато обѣдватъ . . .
Донесохѫ агнето печено
Йоще топло, мазно и червено,
Срѣзахѫ го на четери бута
И сложихѫ по бутъ на тепсия,
На четери мѣста отредени,
Да си кѫса, кой колкото иска,
Колко иска, и отъ дѣто иска . . .
Кѫтъ се свърши благата гощавка,
Вси се михѫ, бърсахѫ и трихѫ
И приказка за боя уловихѫ.
Слѣдъ два часа сичкото скроиха:
Дѣ ще идѫтъ, отъ дѣ ще ударѭтъ
На Ставерци, дѣ ще да прѣварѭтъ
Кѫржалии, що отъ Плевенъ идѫтъ,
Кои чети село ще обхванѫтъ,
Главатаря какъ живъ ще да хванѫтъ,
А кои щѫтъ отвѫди да вардѭтъ,
Да нападнѫтъ ония, що носѭтъ
Сексанитѣ, на право за Видинъ,
Напълнени с' обири, с' иманье:
Сребро, злато и скѫпи примѣни,
Що сѫ зели отъ Ловечь и Плевенъ
И отъ ситѣ села и колиби,
Отъ богати беєви, с' агитѣ,
Отъ момитѣ отъ млади невѣсти
Нанизитѣ, китнитѣ гирдани,
Отъ черкови вѣнци и потири
Честни мощи и злати лъжички,
Съсъ които попа причестѣва
Христенитѣ у Велики пости.
И сребърни кандилници стари,
Дѣто кадѭтъ съсъ тимянъ и змирна
На Великъ-день, на Колада зимѣ
И на други праздници голѣти
У старитѣ черкови Христенски,
Що обрахѫ и що пожарихѫ
Клѣти, диви, Даалии зливи . . .
Кѫтъ свършихѫ и сичко скроихѫ,
Али стана и така захвана:
„Ой другари, вѣрни кафадари!

Хай да идимъ село да обидимъ
И да мѣнимъ сички караули,
На обхода концитѣ да идѫтъ
Околъ село, край рѣката Искаръ,
Да обхождатъ и здраво да пазѭтъ,
Да не додѫтъ у потайно врѣме
Отъ Ставерци тѣзи капѫсъзи,
Да ударѭтъ, когато заспими,
Да ударѭтъ и село запалѭтъ,
Догдѣ не сме йоще у бой влѣзли
И да сплашѫтъ нѣкой аджамии,
Чи отива сичкото на вѣтъръ,
Що вършихми и що искроихми
До тосъ вечеръ читави и здрави . . ."
Тъй покани Алия Сирака
Своитѣ трима най-вѣрни другари,
А пъкъ попа, с' Стария Сюлюмана,
Останахѫ в' кѫщи да приказвѫтъ,
Догдѣ свършѫтъ сичката обхода
И си додѫтъ на нощно лѣгало . . .
Грабнахѫ си сичкитѣ посатя,
Стегнахѫ се, излѣзохѫ бърже:
Отидохѫ работа да вършѫтъ
Изъ селото и околъ селото,
Вси да бѫдѫтъ на щрекъ и обхода,
На посйя с' пушката запета
Срѣщо сѣкой, кой непиташъ[1]) доди
Край селото или край рѣката,
Да се вѣсти негдѣ в' тъмнината
И не каже, кой е и какъвъ е,
Отъ дѣ иде и кѫдѣ отива,
Кого търси, при кого ще бѫде
В' нощно врѣме, тайно, потаено,
В' това врѣме невѣрно, размирно,
Дѣто сѣкий незнай и не вѣрва,
Какъ ще сутрѣ здраво да осъмне ! . .
Слѣдъ два часа сичкото свършихѫ,
Все свършихѫ, умно нарѣдихѫ
И додохѫ потни, уморени
Да починѫтъ и сънъ да заюшнѫтъ,
А че сутрѣ, още прѣдъ Зората,
Да се сберѫтъ долу край рѣката
Вси дружини съсъ вси главатари,
Да потеглѭтъ за Ставерци долу,
Както бѣхѫ вече искроили

[1]) Който непита, безъ позволение, испитающъ употрѣблява се въ Орѣховско и Врачанско.

Отъ вечерьта и сичко стъкмили.
Лѣгнахѫ си — отъ пѫть уморени
И заспахѫ, кѫто кротко агне
При майка си у вита кошарѫ,
Кѫто пиле подъ майчино крило,
Подъ небето на Али на двора,
На трѣвата, на нови рогозки
Съсъ пушкитѣ пълни — при глава си
И с' ножови — при пъстри възглави,
Да сѫ на щрекъ — всѣкоги готови,
Съсъ ножови, пушки и пищови,
Кога чуѭтъ на нѣкѫдѣ злото,
Кѫто скочѫтъ, посатя да хванѫтъ . . .
Сичко бѣше тихо и честито,
Сичко заспа да си отпочива . . .
Салъ звѣздитѣ отъ горѣ трѣптѣхѫ
И кучета тукъ-тамѣ кѫвтяхѫ
По дворитѣ, около овцѣтѣ,
И звънцитѣ нѣкоги звънтѣхѫ
На шиитѣ на коньe, кобили,
Когито си шиитѣ виѩхѫ,
Да се хапѭтъ нѣгдѣ по тѣлото,
Когато ги нѣкѫдѣ сърбѣше.
Освѣнъ това сичко мирно бѣше,
Салъ отъ вѣтъръ листето трѣптѣше
На вошкитѣ и на тополитѣ,
Дѣто кацѫтъ денемъ соколитѣ,
А пъкъ сутринь славеитѣ пѣѭтъ
И с' пѣснитѣ гората люлѣѭтъ.

(Слѣдва).

Таборъ тур. — рота, батальонъ.

Засѣвки отъ засѣвание. Въ петькъ прѣдъ свадбата, зълвитѣ отъ страна на момъка — младоженеца, се прѣмѣнувѫтъ добрѣ и ходѭтъ отъ кѫща въ кѫща, да канѭтъ хората на засѣвки. Като се върнѫтъ, *засѣвѫтъ*, отъ дѣто и самия обрятъ се зъве *засѣвки*, а момитѣ — *засѣвница*. Сѫщото става и у невѣстата въ сѫбота срѣщу недѣля. Засѣвкитѣ се зъвѫтъ *момкови* и *момински* или момини.

Кюстекъ м. кюстеци тур. — дебели *ширити* вързани на пищовитѣ и прѣплѣщени прѣзъ рамо.

Иплинъ-сирмални иплинъ тур.-коприна, свила, оплѣтени отъ коприна, размѣсена съ сирма — сребърни жици.

Влашко-селци, отъ селото Влашко-село, у Врачанско, *близо* при р. Искаръ. Като питахъ селянитѣ защо се зъве селото имъ *влашко*, тѣ ми казахѫ, че това днешно население е дошло отъ Балкана, между двата Искара, и се е заселило на днешното мѣсто. Когато дошле, тѣ заварили тамъ Влашки цигани, които правяли корита и за това село-

то се зъвѣло влашко и тъй си и останало, но циганитѣ се заселили послѣ. Въ коя година е било това, не можахъ да ми опрѣдѣлжтъ, казвжтъ само — отдавна.

Виси на хомотя. Въ ония размирни години пушкаритѣ, и кога сж орѣли, сж носили шишинетата си съ себя си и, за да бждятъ всѣкоги подъ ржка, закачали сж ги на хомотя — ярема, защото сж биле всѣкоги на щрекъ.

Канджа тур. — кука, кривитѣ кукясти нокти на граблпвитѣ птици (Кжча-Канджа).

Сапли всѣкоги убути. Въ Орѣховско, Врачанско и въобщѣ по Бълкана, овчеритѣ и добичаритѣ и до днесъ, вечеръ, като се навечерятъ, прѣубувжтъ се и спжтъ убути въ опинци — цървули, за да бждятъ всѣкоги готови, да излѣзжтъ при добитака си, кога има нужда — тѣ и безъ нужда, щомъ проспжтъ първия сънь, отивжтъ да си нагледвжтъ добитъка, на който имъ е сичката надежда.

Бозави калпаци, на които вълната е черно-кестанияна, прилична на боята на бовата, или на орѣха на чурубката. Такива калпаци носжтъ и до сега въ Орханийско, и въ Врачанско край р. Искъръ. Тѣ сж отъ Карнабатски ягнишки кожи — носятъ ги и въ Карнобатско и по цѣлия юженъ склонъ на Балкана, въ средня гора и д. Това сж тракийски калпаци. Освѣнъ туй въ града Руссе — дишъ-варошлиитѣ и русенскитѣ села, Разградско и даже въ Шуменско ги носятъ — тѣ сж голѣми, високи и трайни.

Яалнджакъ, ямурлукъ, фериндже — горня дреха безъ ръкави, единъ видъ тога, която се намѣта и се запетлява подъ гушата съ голѣми петелки. Овчеритѣ и пжтницитѣ безъ нея не ходжтъ. Тя е истъкана отъ вълна, уваляна добрѣ, дебела и не пропуща вода. Има ги бѣли, черни и сиви.

Шарколия, сивъ конь, съ черни дамги — шеренъ; негдѣ го зъвжтъ и зеленъ конь.

Стоянъ Лаковъ — синъ на дѣда Лака. Лаковци и до днесъ сжществувжтъ въ Долния Кремена и живѣжтъ садружно, нѣколко братья съ баща си, който е патриархъ на цѣла челядь — цѣла махала Лаковци.

Стървина или стръвь се казва тѣлото на умрѣлъ или убитъ добитъкъ, отъ дѣто е дадено и името на орлитѣ, които ядатъ стървь-стръвници или стърветници. Мечка стръвница отъ тука си носи името. Отъ стръвь става глагола *стървѭ*, настървявамъ, научавамъ на стърва. Въ приносна смисъль значи приучвамъ се на нѣщо и постоянно го дирѭ. А стръвь е сложена отъ съ+тръвь, руското травить, уморявамъ, убивамъ; — тровѭ, утравямъ е вече втора форма, по-нова.

Лешъ тур. — умрѣлъ трупъ, стръвь, кадавръ.

Клъвница и. клъвници, клъвка, клювъ, клювница, тур. — гага. Жгълъ, рогъ, когато лѣтжтъ жеравитѣ, тѣ лѣтжтъ обикновенно на двѣ линии и правжтъ остъръ жгълъ. Най старня и вѣщия, въ пжтя, води жгъла; кога умалѣе едина, замѣнува го другъ, защото водача разсича въздуха, и другитѣ лѣтжтъ слѣдъ него по-лесно. —

Орлякъ — стадото на птицитѣ се зъве орлякъ, руски стадо сръб. ято, тур. бюлюкъ.

Жеравé, м. жеравéта малко жеровово пиле. Казва се и *жеравче*, но то произлѣзва отъ жеравекъ — жерав'че (жеравече).

Жгъла, страната между Дунава, Черното море и Кишневскитѣ гори. Нашитѣ Басарабски Българи, колонисти, и днесъ го зъвжтъ съ татарското име *Боджакъ*, което ще рѣче жгълъ. Собственно Боджакъ наричжтъ тѣсния жгълъ при устието на Дунава — кждѣ Килия. Въ тия мѣста и до сега се вьдкжтъ лѣтѣ жеравитѣ и мжтжтъ изъ нивитѣ и ливадитѣ. Азъ сáмъ съмъ имъ намѣрвалъ пилетата. Тѣ мжтжтъ на земета, като кокошния родъ птици: ярабицитѣ, пжтпждждицитѣ и др.

Балта, м. балти, плитки блата, край рѣкитѣ, които ги заливжтъ, кога придодкжтъ и водата остава въ тѣхъ почти цѣло лѣто. Тѣ сж обрастнали по-вечето съ тръсть, папуръ́ и други едри водни трѣви. По краищата на тия балти, или вжтрѣ на високитѣ, мѣста, въ гжстата трѣва, си виьжтъ жеравитѣ гнѣзда.

Кжръ-сердаръ тур. перс. кжръ полье сердаръ главатарь, надъ польето, началникъ надъ польето, който ходи вредъ и варди пжтищата и лови хайдуцитѣ, Кълъ-бюлюкъ-баша, полски главатарь, на чета. Обходной началникъ съ цѣлъ бюлюкъ, — дружина.

Визиръ-тепе тур. Визирева могила, която се зъве йоще и *Сиври-тепе* — Остра-могила и се намѣрва между Бѣла и Пиргосъ отъ лѣвата страна на пжтж, идейки за Руссе. Въ 1812 г. въ войната, на тая могила е билъ чадъра на визиря. Отъ тая висока, и на най-възвишенното мѣсто, въздигната могила се види чакъ до Балкана на Юго-Истокъ, Дунава и Влашко, на Сѣверъ. На Юго-Истокъ подъ нея е убитъ Чолакъ-пехливанъ, който нападнълъ нощемъ на стражарската колиба и отъ вжтрѣ го убилъ войника. Подъ могилата сега има яко каменно здание — стражарница, дѣто вардкжтъ стражари. Въ тия мѣста, въ турско врѣме, ставахж често обири на пжтници. На около има дребна гора и ниски котловини.

Капъсъсъ, м, капжсжзи тур. — отъ капу врата и съзъ безъ-безъ врата, безъ домъ, бездомници, хайдути.

Да заровьжтъ бакжра. Въ Кжржалийскитѣ врѣмена, сѣкий си е заравялъ бакжра и нáнизитѣ въ земета. На нѣкои мѣста е имало скривалища — ями наречени, направени нарочно въ стѣнитѣ на кжщитѣ имъ, но Кжржалиитѣ сж намѣрвали и тѣзи ями, като сж измѣрвали стѣнитѣ и сж узнавали, коя стѣна е по дебела, въ която е и била ямата и, като сж разкъртяли, намѣрвали сж скрититѣ нѣща. Понеже е имало съ тѣхъ и клета горска голотина, тѣ сж грабяли и дрехи, а най-вече — тжбитѣ-платна, аби, шеяци, ризи и т. н.

Кило, мѣрка, съ която мѣряхж барутя, кога правяхж фишеци. Килото е единъ мателически или роговъ, а понѣкои и дървенъ масуръ-цѣвь, съ коси уста; дъното му е двойно и второто се мѣсти вжтрѣ съ една четвъртита пржчка, на която сж отбѣлѣзани, като на кобилцата на кантаря, драмитѣ. Кога се изтиква, дъното, нагорѣ, килото побира по малко, а кога се спуща на долу — по вече, Фишецитѣ се пълняхж споредъ силата на пушката; обикновенно се турваше

1—1 ¼—1 ½ драми баруть въ единъ фишекъ, но на фешецитѣ за шишинетата турвахж повечко.

Яалии, тур. отъ яа (ягъ), масло, масть, лой, фишеци намазани съ лой, да могжтъ по лесно да влѣзвжтъ въ цѣвьта и да излѣзвжтъ равномѣрно, кога ги напъни гàза отъ запаления баруть. Такива фишеци сж се употрѣбявали най-вече за шишинетата. Кога сж пълняли шишинето безъ фишекъ, право съ баруть, върху барутя сж натъпквали *ялж-пачавра* — парцаль, напоенъ съ лой или дървѣно масло и слѣдъ него сж набивали крушума, който слѣзва по-лесно въ намазаната цѣвь. За тая цѣль, въ кондака — приклада па шишинетата, иманe котийка съ плътно затворена капачка, въ която, котийка, стояхж мазнитѣ пачаври. Шишинето отъ мазнитѣ пачаври, отъ нѣколко гърмвания, се е закалвало отъ лоя и саждитѣ на изгорѣлия баруть, затова е трѣбало често да се чисти, затуй ита и поговорка: шишине, биволъ и турска вждница, искжтъ много да имъ се шета" т. е., да се чистжтъ и мижтъ.

Платникъ м. платници, чували, домашна работа, истъкани отъ дебела конопена прѣжда, а нѣкои и отъ вълна, съ конопена основа. Въ Търновско такъвъ платникъ го зовжтъ *брѣме,* за разлика отъ козенитѣ чували, които се зовжтъ по Балкана и *врекялъ.* Козенитѣ чували се зовжтъ и съ латинското име сакуля (saccus, i).

Пòта, горнило, тигель, гърне отъ графитъ, въ което топжтъ златаритѣ метали за изливание.

Ченгелъ тур. кука, пахти, които носжтъ женитѣ и момитѣ вмѣсто поясъ и се закопчавжтъ отъ прѣдъ съ кука, отъ която имъ е и турското название-ченгель. Има ги мѣдни, пиринчани, сребърни, позлатени, злати, сидѣфяни, рогови и оковани съ скжпоцѣнни камъни.

Топъ-агзалии тур. отъ топъ и уста — съ дебела, къмъ устатж, цѣвь.

Сайбия тур. — стопанъ; духа, стопана на извора, Змѣя.

Вити шишинета, на които вжтрѣ нарѣзитѣ сж нарѣзани вити като бурма (витло, винтъ).

Биволица, чешма надъ с. Червенъ-брѣгъ, на високия брѣгъ, дѣто има римска развалена крѣпость — наблюдателенъ пунктъ отъ дѣто се види на-около.

Ламья, лошавия духъ, който се намѣрва въ облацитѣ и пуща градъ, съ него се біжтъ Змѣевитѣ, да го прогонжтъ. Когато я ранжтъ съ огненитѣ си стрѣли, тя избълва сичко, което е погълнала — ламьосала, и дѣто го избълва, тамъ става голѣмо изобилие.

Змѣя Биволицки — змѣя, що излѣзва изъ извора на чешмата Биволица.

Прѣвити рога. Догдѣто шилетата сж още млади и рогата имъ — още меки, набиватъ на тѣхъ по единъ горѣщъ сомунъ — хлѣбъ, и, като отмекнжтъ добрѣ, стисватъ ги съ дървени щипци и ги завивжтъ на борма. Послѣ ги свързвжтъ съ връвь за върховитѣ и запрѣгжтъ връвта съ една клечка, както на бичкията връвта, и сѣкий вечеръ я прививжтъ и стѣгжтъ рогата, да се приближавжтъ и да растжтъ на

горѣ като на козитѣ. Такива овни се зъвжтъ *виторогu* или съ прѣвити рога. —

Прѣвалъ, високо мѣсто, отъ дѣто се прѣвалява къмъ ниско. Обикновенно прѣвала е широкъ гребенъ или бѝло и на много мѣста служи за водо-раздѣлъ. Власитѣ го зъвътъ *прѣдялъ*.

Старий трауръ. Българския народенъ трауръ — желение — е бѣлъ. Когато носяхж въ Лѣсковѣцъ *сукаи*, женитѣ желѣяхж съ бѣли кърпи своитѣ умрѣли. Която отжеляваше, забраждаше обикновенно червенитѣ си кърпи. А ония стари вдовици, които си оставахж до смъртъ неженени, съ бѣли кърпи ги и заравахж въ гроба. Съ бѣли кърпи желѣыхж и мжжетѣ своитѣ близки и ги носятъ до деветинитѣ. Въ западна България и въ полето край Дунава и до сега тоя обичай се варди. Черния трауръ е *византийщина*, която трѣбва да е отъ християнството насамъ.

Грѫницж, горуница, джбъ, горунь (меше тур.).

Кюсемъ, югичь, водичь. — овена що води стадото.

Брѫстѫк глаг. сѣкж брѫсть — сурови клони на които, козитѣ обгризвжтъ върховитѣ и кората. Това се прави зимню врѣме, кога нѣма, що да пасжтъ козитѣ.

Клашникъ, горня дълга дрѣхж — въ Западна България, — Латинско название отъ clavus туникж съ широки первази.

Тузлуци, калци, които и до днесъ ги носѭтъ въ Раховско, отъ бѣла аба съ сини гайтани.

Кжрпици прѣмѣтжтъ. Стария обичай, да давжтъ на уморенитѣ потни войници кжрпи, да си бършжтъ потьта, се е завардилъ и да сега. Въ Търново, когато го привзе Гурко, като вървѣхж солдатитѣ му прѣзъ града, народа отъ вредъ имъ хвърляше изъ прозорцитѣ кърпи, дживрета и пошови, които тѣ ловѣхж на въздухж и се бършехж отъ потьта.

Крѣцѣлъ, птица, (Rallus rex), която се въди въ нискитѣ водни мѣста и пзъ ливадитѣ и издава периодически крѣсъкъ „дерь-деръ". Отъ което се зъвѣ и *Дерь-деръ*. Прѣлѣтна: иде по Май, а си отива по Августъ. У насъ іж има вредъ по нискитѣ мѣста, дѣто гласа ѝ се чува, нъ е мъчно да се види, защото се вре изъ трѣвата и изъ нивитѣ.

Слѣдъ росата. Опитнитѣ овчари, догдѣ не се утърси (падне изсъхне) росата, не си пущжтъ овцетѣ на паша, защото се разболявжтъ.

Хергеле м. хергелета тур. — значи кобила, но днесъ се разбара не само кобили а и младитѣ жребци и жребета — цѣлия табуръ . .

Мусафиръ тур. гостъ. *Конакъ* тур. — квартира.

Глогови ржжни: Глога има тайнственно значение у народа, а особенно черния глогъ, crataegus melanocarpa: той служи да прогонва злитѣ духови. Въ пѣснитѣ се срѣщжтъ ржжни и отъ *мжждрянъ* — черний осѣнъ Fraxinus excelsior. „Утсѣчети девитъ ржжна, девитъ ржжна мжждрянуви, ни кастрини, ни острини; натъкнати девитъ овна, ни то клани, нито драни . . ." (н. п.).

Соха м. сохи, чаталъ, чатали, забити въ земята, на които турвжтъ ръжена и се върти, да се пече печеньето.

Парцина, парцаль, свързанъ или вмъкнжтъ въ расцѣпена

пржчка, съ който мажжтъ агнетата съ прѣсолъ или съ масло и соль, кога се пекжтъ.

Ключъ, м. Ключови — врѣлѣцъ, който се издига надъ повърхнината на чорбата, кога ври съ ключь. Това се забѣлѣзва и у изворитѣ, които извиржтъ съ врѣлецъ, отъ дѣто е и руското *ключъ* — изворъ.

Фурна пѣщь, латинска дума furnus, i.

Нашети, стегнати, въ душевно напрежено състояние, готови, бодри, живи.

Мастѝла, боядисвала, отъ дѣто е останало името и на *мастилото*, чернилото, съ което пишемъ и руското *мастъ* боята (косъма). Въ западна България и около Криворѣчна-Паланка, вмѣсто турската дума боядисвамъ, казвжтъ *мастъж*.

Крушовитѣ лъжици, за червеното имъ и гладко дърво, и до днесъ се прѣдпочитжтъ предъ липовитѣ и върбовитѣ.

Затъстено, замазанъ на тенжарата капакъ наоколо съ тѣсто, кога ври.

Прѣзржчникъ м. Прѣзржчници — дългъ мисалъ, който се мѣта прѣзъ ржцѣтѣ на гоститѣ, да си бършжтъ устата и ржцѣтѣ, вмѣсто пишкирь. Мощитѣ, които сж биле обковани съ сребро, земали сж имъ среброто, щомъ имъ се падвали в' ржцѣ, а свитинята сж хвърляли в' огъня.

ЗАПИСКИ ОТЪ МЪРТВИЙ ДОМЪ*).

Романъ въ двѣ части отъ Ф. М. Достоевский.

(Прѣвелъ отъ русски: Г. А. Миндовъ).

ЧАСТЬ ВТОРА.

I.

Болница.

Скоро слѣдъ коледнитѣ праздници азъ се разболѣхъ и отидохъ въ нашата военна болница. Тя бѣше на страна, на половинъ верста далечъ отъ крѣпостьта, и бѣше дълго и едноетажно здание, боядисано съ жълта боя. Лѣтѣ, когато ставаше ремонтиранието ѝ, се харчеше твърдѣ голѣмо количество охра за неѭ. На голѣмия болниченъ дворъ се намирахѫ помѣщения за медицинското началство, готварници, маази и други необходими постройки. А въ гланото здание имаше само стаи за болнитѣ. Стаи имаше много, но арестантски имаше само двѣ, които винаги бѣхѫ твърдѣ пълни, а особенно лѣтѣ, тъй щото много пѫти ставаше нужда да се турятъ пó-наблизо креватитѣ. Нашитѣ отдѣления се пълняхѫ съ всѣкакви „нещастници“. Тамъ постѫпвахѫ наши каторжници, ходѣхѫ различни военни подсѫдими, които се държахѫ въ разни „гаубтвахти“, осѫдени, неосѫдени и такива, които трѣбваше да се испращатъ другадѣ; ходѣхѫ и отъ исправителната рота, — едно странно заведение, гдѣто се проваждахѫ отъ баталионитѣ развратени солдати или такива, които сѫ направили нѣкаква вина, за да си поправѭтъ поведението, и отъ гдѣто, слѣдъ двѣ или повече години, тѣ излизахѫ обикновенно такива нравственно развалени хора, каквито рѣдко и се срѣщатъ. Арестантитѣ, които се разболѣвахѫ, обикновенно сутринъ явявахѫ за това на унтеръ-офицера. Тѣхъ начаса ги записвахѫ въ една книга и съ тъзи книга пращахѫ болния съ единъ конвоенъ въ баталионния лазаретъ. Тамъ доктора прѣдварително освидѣтелствуваше всичкитѣ болни отъ всичкитѣ военни команди, които бѣхѫ разположени

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. X.

въ крѣпостьта, и когото намѣреше дѣйствително боленъ, го записваше за въ болницата. Мене ме забѣлѣзахѫ въ книгата, и въ два часа, когато вече всичкитѣ наши отидохѫ слѣдъ обѣдъ на работа, азъ отидохъ въ болницата. Болний арестантъ обикновенно земаше съ себе си колкото може повече пари, хлѣбъ (защото въ този день въ болницата не давахѫ порции), тютюнъ, лула, крѣмъкъ и огниво. Тѣзъ послѣднитѣ прѣдмѣти грижливо се скривахѫ въ ботушитѣ. Азъ влѣзохъ въ оградата на болницата съ едно особенно любопитство къмъ този новъ, непознатъ още на менъ, другъ видъ арестантски животъ.

Деньтъ бѣше топълъ, навѫсенъ и тѫжовенъ — единъ отъ онѣзи дни, когато такива заведения, като болницата, приематъ особенно формаленъ, непривѣтливъ и мраченъ видъ. Ний съ конвойния влѣзохме въ приемната стая, гдѣто стояхѫ двѣ мѣдни ванни и гдѣто вече чакахѫ двама подсѫдими болни, тѣй сѫщо съ конвойни. Влѣзе фелшерътъ, лѣниво и високомѣрно ни огледа и още по-лѣниво отиде да яви на дежурния докторъ. Докторътъ се яви скоро; прѣглѣда ни, отнесе се твърдѣ любезно и ни издаде „скърбни листове“, въ които бѣхѫ записани имената ни. По-нататъшно описание на болѣстьта, назначение на лѣкарства, порции и пр. се прѣдоставяше вече на онзи ординаторъ, който гледаше арестантскитѣ отдѣления. Азъ и още отъ по-напрѣдъ слушахъ, че затворницитѣ не можѫтъ да се нахвалѭтъ съ докторитѣ си. „Бащи не ни трѣбватъ!“ — отговаряхѫ ми тѣ на распитванията, когато азъ тръгвахъ за болницата. Между това ний се прѣоблѣкохме. И горнитѣ и долнитѣ дрѣхи, въ които ний дойдохме, ги зехѫ и ни дадохѫ други, болнични, а освенъ това ни дадохѫ дълги чорапи, чехли, капи и дебели сукнени халати съ тъмно-жълтъ цвѣтъ, подплатата на които не можеше да се опрѣдѣли отъ какво бѣше: отъ платно ли, или отъ мушама. Съ една дума халатя бѣше до крайния стъпень мръсенъ; но азъ го оцѣнихъ напълно отпослѣ. Слѣдъ това ни заведохѫ въ арестантскитѣ отдѣления, които се намирахѫ най-накрая на дългия, високъ и чистъ карридоръ. Вънкашната чистота на всѣкждѣ бѣше доста удовлетворителна; всичко, което отъ пръвъ пѫть ми се хвърли въ очи, тѣй и блещѣше. Впрочемъ, това ми се показа тѣй слѣдъ нашия затворъ. Двамата подсѫдими влѣзохѫ въ дѣсното, а азъ въ лѣвото отдѣление. При вратата, която бѣше залостена съ единъ желѣзенъ лостъ, стояхѫ двама караулни солдати. Младший унтеръ-офицеръ (отъ

болничния караулъ) заповѣда да ме пуснатъ и азъ влѣзохъ въ една дълга и тѣсна стая, край двѣтѣ дълги стѣни на която бѣхѫ разположени креватитѣ, на брой около двайсеть и два, между които имаше три-четире още незаети. Креватитѣ бѣхѫ дървени, боядисани съ зелена боя, твърдѣ познати на всички и всѣкиму у насъ въ Руссия, — онѣзъ сѫщитѣ кревати, които по нѣкакво прѣдопрѣдѣление никакъ не могѫтъ да бѫдѫтъ безъ дървеници. Азъ си избрахъ мѣсто въ кйошето до самитѣ прозорци.

Както казахъ вече азъ, тука имаше и наши арестанти отъ затвора. Нѣкои отъ тѣхъ вече ме познавахѫ или, поне, бѣхѫ ме видѣли пó-напрѣдъ. Много повече имаше отъ подсѫдимитѣ и отъ исправителната рота. Тежко-болни, т. е. такива, които не можехѫ да ставатъ отъ леглото си, нѣмаше тъй много. Другитѣ пъкъ, легко-болнитѣ или които оздравявахѫ, тѣ, или се разхождахѫ насамъ-нататъкъ по стаята, гдѣто между двата реда кревати оставаше още достатъчно за разхождание пространство, или сѣдѣхѫ на леглата си. Въ стаята имаше една твърдѣ задушлива, болнична миризма. Въздухътъ бѣше заразенъ съ различни неприятни испарения и съ миризма отъ цѣрове, при всичко че токурѣчи цѣлъ день въ кѫта горѣше пещьта. Кревата ми бѣше покритъ съ една шерена завивка. Азъ ѭ дигнахъ. Подъ завивката се намираше едно вълнено чершафосано кебе, чершавъ и възглавници. Чершавитѣ и възглаввницитѣ бѣхѫ съшити отъ дебело платно и имахѫ твърдѣ съмнителна чистота. До кревата стоеше една масичка, на която имаше едно ямаче и една тенекиена чаша. Всичко това за приличие се завиваше съ единъ малъкъ пишкирь. Подъ масичката имаше още една полица: тамъ се гуждаше чайника, сѫда съ „квасъ“ и други нѣща; но малцина имаше отъ болнитѣ, които пиехѫ чай. Лулитѣ и тютюненитѣ кисии, които се намирахѫ токурѣчи у всѣкиго, дори и у охтичавитѣ, се криехѫ подъ леглата. Докгорътъ и другитѣ началници, кажи, никога не ги прѣтърсвахѫ, а ако и сварвахѫ нѣкого че пуши, то се прѣструвахѫ, че ужъ го не виждатъ. Обаче, и болнитѣ бѣхѫ токурѣчи винаги прѣдпазливи и ходѣхѫ да пушѫтъ при пещьта. Само нощѣ тѣ пушѣхѫ право на леглата си; но нощемъ никой не обикаляше отдѣленията, освенъ, може би, по нѣкога офицерътъ, началникътъ на болничния караулъ.

До тогава азъ не бѣхъ лежалъ нито въ една болница; всичко, което се намираше наоколо ми, бѣше за мене твърдѣ

ново. Азъ забѣлѣжихъ, че възбуждамъ нѣкакво любопитство. За мене тѣ вече били слушали и ме оглеждахѫ твърдѣ безцеремонно, даже до нѣйдѣ съ нѣкакво прѣвъсходство, както оглеждатъ въ училищата новодошлий ученикъ или въ правителственнитѣ учреждения просителя. Надѣсно отъ мене лежеше единъ подсѫдимъ, писарь, незаконенъ синъ на единъ капитанъ въ отставка. Той се сѫдѣше за фалсифисирание на пари и лежеше вече цѣла година, ми се чини, отъ нищо не боленъ, но увѣряваше докторитѣ, че той има аневризмъ. Той си постигнѫлъ цѣльта: избавилъ се отъ каторгата и отъ тѣлесното наказание, и вече подиръ една година бѣше испратенъ въ Т-къ, за да се държи тамъ въ нѣкоя болница. Той бѣше единъ пъленъ, едъръ момъкъ, около двайсе и осемь-годишенъ, твърдѣ хитъръ и лукавъ, който знаеше добрѣ законитѣ, твърдѣ отворенъ и самонадѣянъ, до болѣсть самолюбивъ, който най-сериозно бѣше се убѣдилъ, че той е най-честний и най-справедливий човѣкъ на свѣта и дори ни най-малко въ нищо невиновенъ, който и винаги си остана съ това убѣждение. Той пръвъ заприказва съ мене, съ любопитство зé да ме распитва и доста подробно ми разправи за вънкашния редъ на болницата. Разумѣва се, най-напрѣдъ той ми обади, че е капитански синъ. Нему много му се искаше да се покаже, че е дворянинъ или, поне, че има „благородно“ произхождение. Слѣдъ него доде при мене единъ боленъ отъ исправителната рота и захвана да ме увѣрява, че той знае мнозина отъ дворянитѣ, които сѫ били пó-напрѣдъ заточени, като ми ги нареждаше по име и „отчество“[1]). Той бѣше вече побѣлѣлъ солдатинъ; на лицето му бѣше написано, че той всичко лъже. Казваше се Чекуновъ. Той, очевидно, ми се подмилкваше, вѣроятно мислѣйки си, че азъ имамъ пари. Като забѣлѣжи връзката ми съ чай и захаръ, той тутакъ-си ми прѣдложи услугитѣ си: да намѣри чайникъ и да ми направи чай. Чайникъ ми се обѣща да ми проводи утрѣ М-цкий отъ затвора съ нѣкого отъ затворницитѣ, които ходѣхѫ да работѭтъ въ болницата. Но Чекуновъ свърши работа. Той намѣри едно котленце, дори и чаша, възвари вода, направи чай, съ една дума ми услужваше съ необикновенно усърдие, което накара едного отъ болнитѣ да отправи по неговъ адресъ нѣколко остри подигравки. Този боленъ бѣше охтичавъ; лежеше срѣщу

---

[1]) Име на бащя. (Пр.).

мене; казваше се Устянцевъ. Той бѣше онзи сѫщия подсѫдимъ солдатинъ, който, като бѣше се оплашилъ отъ наказанието, бѣше испилъ едно шише ракия съ накиснѫто въ неѭ енфие, и съ това бѣше си спечелилъ охтика; азъ за него вече споменахъ по-горѣ. До сега той лежеше мълчишката, съ мѫка дишаше, внимателно и сериозно се вглеждаше въ мене и съ негодувание слѣдѣше Чекунова. Необикновенната му, раздразжителна сериозность придаваше единъ видъ особенъ комизмъ на негодуванието му. Най-сѣтнѣ той неистърпѣ:

— Я го гледай, микярето! Намѣри чорбаджия! — издума той прѣкъснѫто и съ задушаванъ отъ безсилие гласъ. Той се намираше въ послѣднитѣ дни на живота си.

Чекуновъ съ негодувание се обърна къмъ него:

— Кой е микяре? произнесе той, като гледаше прѣзрително Устянцева.

— Ти си микяре! отговаряше той съ такъвъ самоувѣренъ тонъ, сякашъ че имаше пълно право да мъмри Чекунова и дори сякашъ че бѣше нарочно опрѣдѣленъ за тъзи цѣль.

— Азъ ли съмъ микяре?

— Ти, ами! Чувате ли, добри хора, не вѣрва! Чуди се!

— Ами тебе какво ти става! Не гледашъ, че негова милость е самичъкъ и е безъ помощь. Безъ слуга не е наученъ, разбира се. Че защо да му не услужѫ, бе мъхната зурла?

— Кой е мъхната зурла?

— Ти си мъхната зурла.

— Азъ ли съмъ мъхната зурла?

— Ти, ами!

— Ами ти красавецъ ли си, бе? Не си вижда образа не му е като на гардже яйце . . . пъкъ още ми казва мъхната зурла.

— Сѫща мъхната зурла си! А бе тебъ Господъ те е убилъ! не си лежишъ тамъ да си гледашъ смъртьта, ами си сѣдналъ още да ми дрънкашъ! Какво си се раздърдоралъ.

— Какво? Не, азъ по-скоро на ботушъ ще се поклонѭ, а не на съдранъ царвулъ. Баща ми не се е кланялъ и менѣ не ми е заповѣдалъ. Азъ . . . азъ . . .

Той искаше да продължава още, но страшна кашлица го задави на нѣколко минути и захвана да храчи кръвь. Тутакъ-си студенъ, ослабляющъ потъ поби тѣсното му чело. Той щѣше още да говори, но кашлицата му прѣчѣше; по очитѣ

му личѣше, колко той още искаше да се кара; но, въ безсилие, той само махаше съ ржка... Тъй щото Чекуновъ найподирѣ вече и забрави за него.

Азъ почувствувахъ, че злобата на охтичавия бѣше обърнжта повече къмъ мене, отъ колкотото къмъ Чекуновъ. За това, дѣто Чекуновъ показа желание да ми услужи и съ туй да си добие нѣкоя пара, никой не щѣше да му се сърди, нито пъкъ да го гледа съ особенно прѣзрѣние. Всѣки разбираше, че той това вършѣше само за пари. Въ това отношение простия народъ знае добрѣ да различава работата и никакъ не му придирва много. Устянцеву собственно не му харесахъ азъ, не му се хареса чая ми, и това още, гдѣто азъ и въ окови пакъ съмъ като господарь, като че не могж да минж безъ прислуга, макаръ че азъ никого не каних нито пъкъ искахъ нѣкой да ми слугува. И наистина, менѣ винаги ми се искаше всичко да вършж самъ-си и дори особенно желаяхъ да не покажж и видъ, че азъ съмъ изнѣженъ, истъниченъ, благороденъ. Като доде вече думата за това, то азъ ще кажж, че въ това до нѣйдѣ се заключаваше дори и моето самолюбие. Обаче, — азъ положително не разбирамъ, какъ това винаги тъй се случваше, — че азъ никога не можехъ да се откажж отъ различни услужвачи и прислужвачи, които сами прилѣпвахж къмъ мене и най-подирѣ ме завладѣвахж съвършенно, тъй щото въ сжщность тѣ ми ставахж господари, а азъ тѣхенъ слуга; но по вънкашность излизаше, че азъ наистина съмъ болѣринъ, че не могж да минж безъ прислуга, че съмъ изнѣженъ. За това, разбира се, менъ ме бѣше ядъ. Но Устянцевъ бѣше охтичавъ, раздражителенъ човѣкъ. Другитѣ болни се показвахж равнодушни, дори и нѣкакъ високомѣрни. Помнж, всички бѣхж заети съ едно особенно обстоятелство: отъ арестантскитѣ разговори азъ узнахъ, че тъзи вечерь ще доведжтъ при насъ едного подсждимъ, когото сега наказватъ съ тоеги. Затворницитѣ очаквахж да видятъ битня съ едно любопитство. Казвахж, при това, че наказанието ще бжде легко, — всичко само петстотинъ тоеги.

Полегка-легка азъ зехъ да се вглеждамъ и да разбирамъ какво се върши наоколо ми. До колкото азъ можахъ да забѣлѣжж, дѣйствително болнитѣ лежахж тукъ най-вече отъ цинготна и отъ очна болѣсть, — мѣстни болѣсти на тамошния край. Такива болни имаше нѣколко души въ нашето отдѣление. Другитѣ дѣйствително болни лежахж отъ трѣска, отъ различни на-

кожни болѣсти, отъ гърдоболъ. Тука не е тъй както въ другитѣ отдѣления, тука бѣхѫ събрани въ единъ купъ всичкитѣ болѣсти, дори и венерическитѣ. Азъ казахъ *дѣйствително* болни, защото имаше нѣколцина, които бѣхѫ дошли *тъй*, безъ всѣка болѣсть, „да си поотпочинатъ." Докторитѣ допущахѫ такива въ болницата отъ състрадание, особенно когато имаше много праздни кревати. Стоението въ гаубтвахтитѣ и въ тъмницитѣ се показваше до толкова лошо сравнително съ стоението въ болницата, щото мнозина арестанти на драго сърдце дохаждахѫ да лежѫтъ въ болницата, при всичко че стояхѫ цѣлъ день заключени въ задушливъ въздухъ. Имаше дори и особенни любители да лежѫтъ, т. е. такива, на които много имъ се харесваше болничния животъ; най-вече имаше отъ исправителната рота. Азъ съ любопитство оглеждахъ новитѣ си другари, но, помнѭ, особенно любопитство тогава ми възбуди единъ боленъ, който вече умираше и бѣше отъ нашия затворъ, тъй сѫщо охтичавъ и тъй сѫщо въ послѣднитѣ си дни. Той лежеше прѣзъ единъ креватъ отъ Устянцева и по такъвъ начинъ се намираше тъй сѫщо тукорѣчи срѣщо мене. Казваше се Михаиловъ; още прѣди двѣ недѣли азъ го видѣхъ въ затвора. Той отдавна вече бѣше боленъ и отдавна трѣбваше да отиде да се лѣкува; но той съ едно упорито и съвършенно ненужно търпѣние надвиваше себе си, крѣпѣше се и само на праздницитѣ отидé въ болницата, за да умре въ три недѣли отъ страшна охтика; сякашъ, че изгорѣ човѣкътъ. Менъ ме порази сега неговото лице, което се бѣше страшно измѣнило, — лице, което азъ най-първо забѣлѣжихъ, когато влизахъ въ затвора; тò тогава нѣкакъ ми се хвърли въ очи. До него лежеше единъ исправителенъ солдатъ, вече старъ човѣкъ, но страшно немарливъ и до погнусяние мръсенъ . . . Обаче, нѣма защо да нареждамъ всичкитѣ болни . . . Азъ си спомнихъ сега и затова старче единственно за това, че той ми произведе тогава тъй сѫщо едно особенно впечатлѣние и за една минута можа да ми даде пълно понятие за нѣкои особенности на арестантското болнично отдѣление. Това старче, помнѭ, тогава имаше една най-силна хропотница. Той сé кихаше, а прѣзъ цѣлата слѣдующа недѣля той кихаше дори и въ съня си, нѣкакъ въ залпъ, по петь и по шесть кихания заведнѫжъ, при което всѣки пѫть аккуратно изговаряше: „Господи, и защо ли ме мѫчишь!" Въ тъзи минута той сѣдна на леглото си и съ жадность си набиваше носа съ енфие

отъ една книжка, за да може по-силно и по-добрѣ да се искиха. Той кихаше въ едно свое хасеено похче, което бѣше нашерено, около сто пѫти прано и съвсѣмъ избѣлѣло; при това, малкий му носъ нѣкакъ особенно се мръщѣше, като се покриваше съ малки, безбройно много бръчици, а изъ устата му се показвахѫ парчета отъ стари, почернѣли зѫби и червени, лигави вѣнци. Като се искихаше, той тозъ часъ разгъваше пошчето си, внимателно разглеждаше изобилно-набраната въ него мокрота и тутакси слѣдъ това ѭ размазваше по тъмножълтия, болниченъ халатъ; тъй щото всичката мокрота оставаше на халата, а пошчето, разбира се, оставаше само мокро. Така той правѣше прѣзъ цѣлата недѣля. Това грижливо, скѫперническо пазение на собственното си похче въ вреда на болничния халатъ не възбуждаше ни най-малъкъ протестъ отъ страна на другитѣ болни, макаръ че можеше да се случи нѣкой пѫть и тѣ сами да облѣкѫтъ този халатъ. Но нашия простъ народъ до удивление не се гнуси и не се потръсва отъ нищо. Едно крайно неприятно чувство осѣтихъ въ тъзи минута и азъ тозъ-часъ съ отвращение и съ любопитство неволно захванахъ да разглеждамъ халата, който току що бѣхъ облѣкалъ. Тукъ азъ забѣлѣжихъ, че той вече отдавна ми възбуждаше внимание съ силната си миризма; той вече бѣше се стоплилъ на мене и миришаше сé по-силно и пó-силно на цѣрове, пластири и, както ми се струваше на нѣкакъвъ гной, което не бѣше чудно, той защото отъ незапаметни врѣмена се не сваляше отъ гърба на болнитѣ. Може би, платнената му подплата на гърба и да сѫ прали нѣкога; но навѣрно не знамъ. Затова тъзи подплата бѣше напоена съ всѣвъзможни неприятни течности, лѣкове, съ вода отъ прорѣзани мехури и проч. При това въ арестантскитѣ отдѣления често пѫти докарвахѫ току-що наказани съ тоеги прѣстѫпници, на които гърбоветѣ имъ бивахѫ изранени; тѣхъ ги лѣкувахѫ съ компреси, и затова халатътъ, който се облачеше право върху мокра риза, бездруго трѣбваше да се поврежда, защото всичко на него са оставаше. И прѣзъ всичкото ми врѣме въ затвора, прѣзъ всичкитѣ тѣзи нѣколко години, щомъ ми се случеше да постѫпя въ болницата (а азъ ходихъ често пѫти), азъ всѣки пѫть съ една боязлива недовѣрчивость облачахъ халата. А най-вече не ги харесвахѫ понѣкога едритѣ и забѣлѣжително огоени паразити, които се срѣщахѫ въ тѣзи халати. Затворницитѣ съ наслаждение ги прѣдавахѫ на смъртно наказание, тъй-щото, когато техъ

дебелия, неодѣланъ арестантски нокетъ плюснеше правителствения звѣрь, то дори и по лицето на ловеца можеше да сѫдишъ за стъпеньта на полученото отъ това удовлетворение. Тъй сѫщо много необичахѫ у насъ дървеницитѣ и тъй сѫщо се случваше по нѣкога да се повдига цѣлото болнично отдѣление, за да ги истреблява въ нѣкой дълъгъ, еднообразенъ засменъ вечеръ. И макаръ въ стаята да бѣше всичко колкото се може чисто на гледъ (освенъ, разбира се, тежката миризма), но вътрѣшна, тъй да се каже, сѫщинска чистота у насъ съвсѣмъ нѣмаше. Болнитѣ бѣхѫ навикнѫли на това и дори считахѫ, че тъй и трѣбва да бѫде, па и отъ самия болниченъ редъ не можеше да се очаква особенна чистота. Обаче за тоя редъ азъ ще кажѫ пòподирѣ . . .

Щомъ ми донесе Чекуновъ чая (мимоходомъ ще кажѫ, отъ болнична вода, която се донасяше единъ пѫть за цѣло денонощие и която много скоро се разваляше въ нашия въздухъ), ето че вратата се отвори съ единъ шумъ и подъ усиленъ конвой доведохѫ току-що наказания съ тоеги солдатинъ. Азъ пръвъ пѫть сега видѣхъ наказанъ. Отъ послѣ захванахѫ пò-начесто да довеждатъ такива, а по нѣкога дори и донасяхѫ нѣкои (които бивахѫ вече твърдѣ тежко наказани), и всѣки пѫть туй докарваше голѣмо развлечение на болнитѣ. Такъвзи у насъ го посрѣщахѫ обикновенно съ усиленно-строги лица и дори до нѣйдѣ съ една натегнѫта сериозность. Впрочемъ, посрѣщанието до нѣйдѣ зависѣше и отъ стъпеньта на важностьта на прѣстѫплението, а слѣдователно и отъ количеството на наказанието. Твърдѣ силно битий и, който бѣше прочутъ като голѣмъ прѣстѫпникъ, се ползуваше и съ пò-голѣмо уважение и съ пò голѣмо внимание, отъ калкото нѣкой бѣгълъ новобранецъ, както този, напримѣръ, когото доведохѫ сега. Но и въ едина и въ другия случай нѣмаше нито особенни съжалѣния, нито пъкъ ставахѫ нѣкои особенно раздражителни забѣлѣжки. Мълчешкомъ помагахѫ на нещастния и се грижѣхѫ за него, най-вече, ако той не можеше да мине безъ помощь. Фелшеритѣ вече сами знаехѫ, че прѣдаватъ бития въ опитни и искусни рѫцѣ. Помощьта обикновенно се състоеше въ честото и необходимо промѣняване на мокритѣ ризи или чершави, съ които обвивахѫ разкървавенитѣ гърбове, най-вече ако наказания не можеше самъ си да се грижи за себе си, а освенъ това — въ искусното изваждание на цѣпеничкитѣ отъ разраненитѣ мѣста, които често пѫти оста-

вать въ гърба отъ счупенитѣ о него тоеги. Послѣдната операция обикновенно бива твърдѣ неприятна на болния. Но изобщо винаги менъ ме очудваше необикновенното търпѣние, съ което наказаннитѣ прѣтърпѣвахѫ болкитѣ. Мнозина азъ послѣ видѣхъ, но нѣкога вече твърдѣ бити, и токурѣчи нито единъ отъ тѣхъ не пъшкаше! Само лицето на такъвъ ще се промѣни, ще поблѣднѣе; очитѣ му горѭтъ; погледа му е разсѣянъ, безспокоенъ; устнитѣ му треперать тъй, щото клѣтния нарочно и силно ги прѣхапва. Влѣзлий солдатинъ бѣше около двайсе и три-годишенъ момъкъ, съ ягко, жилѣсто тѣлосложение, личенъ, строенъ, високъ, съ мургаво лице. Гърбътъ му бѣше доста избитъ. Отъ горѣ до пояса всичкото му тѣло бѣше голо; на плѣщитѣ му бѣше намѣтнѫтъ единъ мокръ чершавъ, отъ който той треперѣше съ всичкитѣ си членове като трѣскавъ, и около единъ и половина часъ той се расхождá насамъ-натамъ по стаята. Азъ се взирахъ въ лицето му: чинѣше ми се, че той за нищо не мислѣше въ тъзи минута, гледаше чудно съ нѣкакъвъ бѣгълъ и дивъ погледъ, и очевидно не можеше внимателно да се спрѣ на нѣкой прѣдмѣтъ. Менѣ ми се стори, че той нѣкакъ особенно погледна на чая ми. Чая бѣше горѣщъ; пáра се подигаше отъ чашата, а горкия бѣше измръзналъ и цѣлъ трѣперѣше, при което зѫбитѣ му бѣхѫ се раздрънкали. Азъ го поканихъ съ чай. Той мълчешката и веднага се обърна къмъ мене, зé чашата, испи ѭ стоешкомъ и безъ захаръ; при това той твърдѣ бързаше и нѣкакъ особенно се стараеше да ме не гледа. Като испи чая, той мълчешката сложи чашата и, дори безъ да ми кимне съ глава, тръгна пакъ да снове назадъ и напрѣдъ по стаята. Но кой ти гледаше сега думи и кимвания! Колкото се отнася до болнитѣ, то всички тѣ отъ най-напрѣдъ, незнамъ защо, избѣгвахѫ всѣкакъвъ разговоръ съ наказания новобранецъ; напротивъ, като му помогнахѫ най-първо, тѣ като че ли сами се стараехѫ послѣ да не обрѫщатъ на него никакво внимание, може би, като искахѫ съ това да му дадѫтъ колкото се може повече спокойствие и да му не омръзнатъ съ никакви понататашни распитвания и „съчувствия“, отъ което той, ми се струва, бѣше съвсѣмъ благодаренъ.

Между това, мръкна се, запалихѫ свѣщьта. У нѣкои отъ арестантитѣ се оказахѫ дори и свои собственни свѣтилници, впрочемъ, у твърдѣ малцина. Най-сѣтнѣ, вече слѣдъ вечерното посѣщение на доктора, влѣзе караулний унтеръ-офицеръ,

прѣброи всичкитѣ болни, и затворихѫ стаята, като внесохѫ въ неѭ прѣдварително хавруза . . . Азъ съ очудвание узнахъ, че този сѫдъ ще остане тукъ за цѣла нощь, тогазъ когато сѫщинското ретирадно мѣсто се намираше тукъ въ карридора, на два раскрача далечъ отъ вратата. Но вече такъвъ бѣше заведений редъ. Денемъ затворника пускахѫ да излѣзе вънъ отъ стаята, обаче не по-вече отъ една минута; но нощемъ подъ никакъвъ начинъ. Арестанскитѣ отдѣления не приличахѫ на обикновеннитѣ, и болний затворникъ дори и въ болѣстьта си носѣше наказанието. Кой е въвелъ най-първо този редъ — азъ не знамъ; знамъ само, че това не бѣше редъ и че никога всичката безполезна сѫщность на формалистиката не се показваше тъй блѣскаво, както, напримѣръ, въ този случай. Този редъ бѣше въведенъ, разбира се не отъ докторитѣ. Повтарямъ: затворницитѣ не можехѫ да се нахвалятъ съ своитѣ си доктори, считахѫ ги за бащи, уважавахѫ ги. Всѣки виждаше отъ тѣхъ добро, слушаше блага дума, а арестантинътъ, който бѣше отхвърленъ отъ всички, цѣнѣше това, защото виждаше истинска искренность въ тѣхната блага дума и въ доброто имъ отношение. Докторитѣ можехѫ и да не бѫдѫтъ състрадателни; тѣхъ никой нѣмаше и да ги пита, ако тѣ се обрѫщахѫ пó-другояче, т. е., пó-грубо и пó-безчеловѣчно: слѣдователно тѣ бѣхѫ добри отъ истинско человѣколюбие. И разумѣва се, тѣ разбирахѫ, че на боленъ человѣкъ, който и да билъ той, затворникъ ли, не ли, му е нуженъ такъвъ сѫщо чистъ въздухъ, както и на всички други болни хора, дори и отъ висшия чинъ. Болнитѣ отъ другитѣ отдѣления, които оздравявахѫ, напримѣръ, можехѫ свободно да се разхождатъ по карридоритѣ, да правѭтъ различни движения, да дишатъ не до толкова отровенъ въздухъ, както въ стаята, гдѣто въздухътъ е развааленъ и винаги бездруго пъленъ съ задушливи испарения. И страшно и отвратително е да си прѣдставишъ сега, до каква степень трѣбваше да се отравя тоя и така вече отровенъ въздухъ прѣзъ нощитѣ у насъ, когато внасяхѫ този сѫдъ, при топла температура на стаята и при извѣстни болѣсти, при които не можеше човѣкъ да не излазя? Ако азъ казахъ сега, че арестантинътъ и въ болѣстьта си носѣше наказанието, то, разбира се, не прѣдполагахъ и не прѣдполагамъ, че такъвъ редъ бѣше въдворенъ именно само за едно наказание. Разбира се, че туй щѣше да бѫде една безсмисленна отъ моя страна клевета. Болнитѣ вече нѣма за какво

да ги наказвашъ. А ако е тъй, то отъ само себе си се разбира, че, вѣроятно, нѣкаква строга, жестока необходимость е накарало началството да прибѣгне къмъ такъва вредна по своитѣ послѣдствия мѣрка. Каква? Но ето затова те е ядъ, че не можешъ съ нищо макаръ колко-годѣ да си обяснишъ необходимостьта не само на тъзи, но и на много други мѣрки, които сж до толкова неразбрани, щото не само да ги обяснишъ, но дори и да си прѣдположишъ обяснението имъ е невъзможно. Съ какво да обяснишъ такава безполезна жестокость? Дали съ това, че затворникътъ ще доде въ болницата нарочно присторенъ на боленъ, ще излъже докторитѣ, ще излѣзе нощѣ до сортира и, ползувайки се отъ тъмнината, ще избѣга? Сериозно да доказвашъ всичката нелѣпость на такова разсжждение е токурѣчи невъзможно. Кждѣ ще побѣгне? Какъ ще побѣгне? Съ какво ще побѣгне? Денемъ пускахж по едного; тъй сжщо можеше да бжде и нощемъ. При вратата стои карауленъ съ пълна пушка. Нужника се намира буквално на два раскрача отъ карaулния; но при всичко това, болния бива придружаванъ до тамъ отъ подкараулния, който не го губи ни на една минута отъ прѣдъ очи. Тамъ има само единъ прозорецъ, който и зимѣ и лѣтѣ стои съ двойни джамове и е прѣграденъ съ желѣза. Подъ прозореца на двора, до самитѣ арестантски стаи, тъй сжщо се разхожда цѣла нощь карауленъ. За да излѣзешъ отъ прозореца, трѣбва да счупишъ черчеветата и желѣзата. Кой ще ти позволи? Но да рѣчемъ, че той ще убие прѣдварително подкараулния, тъй щото той нѣма и да кръкне, и никой това нѣма да чуе. Обаче и тъзи нелѣпость да допуснемъ, сѐ-пакъ е нужно да расчупи прѣчкитѣ и джамоветѣ. Забѣлѣжете, че тукъ до караулния спжтъ болничнитѣ слуги, а тамѣ на десеть раскрача, при другото арестантско отдѣление, стои другъ карауленъ съ пушка, а до него другъ подкарауленъ и други слуги. И кждѣ ли ще побѣгнешъ зимѣ по чорапи, по чехли, съ болничния халатъ и съ капата? А ако е тъй, ако има толкова малко опасность (т. е., въ сжщность съвършенно никаква нѣма), — защо се прави такова сериозно отяготение на болнитѣ, които се намиратъ, може би, въ послѣднитѣ дни и часове на живота си, на болнитѣ, на които чистий въздухъ е още пò-нуженъ, отъ колкото на здравитѣ? Защо? Азъ никога не можахъ да разберж това . . . .

Но щомъ вече попитахъ веднжжъ: „защо,“ и понеже думата доде, то азъ не могж да не спомнж сега и още за ед-

но недоумѣние, което толкозъ години се показваше прѣдъ мене въ видъ на най-загодоченъ фактъ, за който азъ тъй сѫщо по никакъвъ начинъ не можахъ да намѣрѭ отговоръ. Не мога да не кажѫ макаръ и нѣколко думи за това, прѣди още да пристѫпѭ къмъ продължението на моето описание. Азъ говорѭ за оковитѣ, отъ които никаква болѣсть не може да избави осѫдения каторжникъ. Дори и охтичавитѣ умирахѫ прѣдъ очитѣ ми въ окови. И между туй всички къмъ това бѣхѫ привикнѫли, всички считахѫ това за неизбѣжно, за свършено. Нà-дали дори и се е замислѣвалъ нѣкой върху това, когато даже и никому отъ докторитѣ не е дохаждало на умъ, прѣзъ всичкитѣ тѣзи нѣколко години, макаръ единъ пѫть да помоли началството да расковѫтъ тежко-болния арестантинъ, а особенно тѣзи, които лежѫтъ отъ охтика. Тъй да кажемъ, оковитѣ не сѫ бо-зна колко тежки. Тѣ тежѫтъ отъ осъмь до дванайсеть фунта. Здравъ човѣкъ да носи десеть фунта не му тежи. Впрочемъ, казвахѫ ми, че отъ оковитѣ слѣдъ нѣколко години захващали ужъ краката да съхнѫтъ. Не знамъ, дали е истина това, макаръ, обаче, че тукъ има нѣкаква вѣроятность. Тежестьта, макаръ и малка, макаръ и отъ десеть фунта, която е винаги привързана къмъ краката, сé пакъ ненормално уголѣмява теглото на члена и слѣдъ дълго врѣме може да окаже нѣкое врѣдно дѣйствие . . . Но да рѣчемъ, че на здравия нищо му не става. Тъй ли е за болния? Да допуснемъ, че и на обикновенния боленъ не му е нищо. Обаче така ли е, повтарямъ, за тежко-болнитѣ, така ли е за охтичавитѣ, у които и безъ това вече съхнѫтъ краката и рѫцѣтѣ, тъй щото всѣка сламка имъ става тежка? И наистина, ако би медицинското началство да издѣйствуваше облегчение макаръ и само за едни охтичави, то и това само щѣше да бѫде истинско и велико благодѣяние. Да рѣчемъ, че нѣкой ще каже, че арестантътъ е злодѣецъ и не е достоенъ за благодѣяния; но мигаръ трѣбвали още да се усилва наказанието томува, до когото и тъй вече се е досѣгнѫлъ прьстътъ Божий? Та и не можешъ да повѣрвашъ, че това се правѣше само заради едно наказание. Охтичавия и споредъ закона се освобождава отъ тѣлесно наказание. Слѣдователно, и тука пакъ се заключава нѣкаква таинственна, важна мѣрка изъ-за спасителната прѣдпазливость. Но каква? — не може да се разбере. А пъкъ не можешъ наистина да се боишъ, че охтичавий ще побѣгне. Кому ще доде това на умъ, особенно като се има прѣдъ видъ извѣстната стъпень на

развитието на болѣстьта? Да се присторишъ на охтичавъ, да излъжешъ докторитѣ, за да избѣгашъ, — не е възможно. Не е таквазъ болѣстьта; тя отъ пръвъ погледъ си личи. Та и при това ще кажѫ: мигаръ затова само заковаватъ човѣка въ ножни вериги, за да не избѣга или за да му попрѣчатъ тѣ въ избѣгването? Съвсѣмъ не. Оковитѣ сѫ само единъ позоръ, срамъ и физическа и нравственна тягость. Тъй поне се мисли. За избѣгване тѣ никога и никому не могѫтъ попрѣчи. И най-глупавий, и най-неискусний затворникъ, и той ще намѣри срѣдство безъ голѣмъ трудъ, да прѣтрий бърже съ пила оковитѣ си или пъкъ да счупи съ камъкъ халката имъ. Ножнитѣ вериги положително отъ нищо не могѫтъ прѣдпази; а като е тъй, като се назначаватъ тѣ за осѫдения каторжникъ само заради едно наказание, то пакъ питамъ: мигаръ трѣбва ли да се наказва умирающия?

И ето сега, когато азъ пишѫ това, менъ ми иде ясно на умъ единъ охтичавъ, който бѣше на умирание, онзи сѫщий Михайловъ, дѣто лежеше токурѣчи срѣщо мене, близо до Устянцевъ, и който почина, помнѭ, на четвъртий день слѣдъ дохождането ми въ болницата. Азъ и заприказвахъ сега за охтичавитѣ, може би единственно затова, защото неволно си спомнихъ онѣзи впечатлѣния и онѣзи мисли, които тогава ми дойдохѫ на умъ по случай на тъзи смърть. Обаче азъ малко знаяхъ самия Михайловъ. Той бѣше още твърдѣ младъ човѣкъ, нѣмаше повече отъ двайсеть и петь години, бѣше високъ, тънъкъ и съ твърдѣ благоприлична вънкашность. Той живѣеше въ особенното отдѣление и бѣше до странность мълчаливъ, винаги нѣкакъ тихо, нѣкакъ спокойно-печаленъ. Сякашъ те той „сѫхнѣше“ въ затвора. Тъй поне за него се изражавахѫ послѣ арестантитѣ, между които той остави добъръ спомѣнъ. Спомнямъ си само, че той имаше прѣкрасни очи и право не знамъ, защо той така ясно ми иде на умъ. Той умрѣ въ три часа подирь обѣдъ, въ мразовитъ и слънчевъ день. Припомнямъ си, силнитѣ и полегати слънчеви зари, които проникваxѫ въ стаята прѣзъ възеленитѣ и легко-позамрънзнали стъкла на прозорцитѣ. Цѣлъ потокъ отъ свѣтлина се изливаше върху нещастния. Той умрѣ въ несвѣсть и тежко, дълго се мъчи въ прѣдсмъртната си агония, нѣколко часа наредъ. Още отъ утриньта очитѣ му захванахѫ да не познаватъ онѣзи, които дохождахѫ при него. Болнитѣ искахѫ нѣкакъ да облегчатъ страданията му, виждахѫ, че много му е

тежко; той дишаше трудно, дълбоко, съ хъркание; гърдитѣ му високо се издигахѫ, сякашъ въздухътъ му бѣше малко. Той хвърли завивката си, всичкитѣ си дрѣхи и, най-сѣтнѣ, захвана да кѫса на себе ризата си: дори и тя му се показваше тежка. Нему му помогнахѫ и снехѫ ризата му. Страшно бѣше да глѣдашъ на неговото дълго-дълго тѣло, отъ което бѣхѫ останѫли само кожа и кости, на сплюснѫтия му коремъ и испѫкнѫлитѣ гърди, на ребрата му, които се четѣхѫ като на скелетъ. На всичкото му тѣло останахѫ само единъ дървенъ кръстъ съ мускичка и оковитѣ, изъ желѣзната халка на които, ми се струваше, можеше да се извади крака му. Половинъ часъ прѣди смъртьта му всички у насъ нѣкакъ утихнахѫ, зехѫ да разговарятъ съ шушнение. Който ходѣше — стѫпваще полегка, да се не чува. Приказвахѫ малко и то за други нѣща, само сегизъ-тогизъ поглеждахѫ на умирающия, който сѐ повече и повече хъркаше. Най подирѣ съ една слаба и трепереща рѫка опипомъ налучка на гърдитѣ си муската и захвяна да ѭ кѫса на себе си, сякашъ и тя му тежѣше, беспокоѣше го, душеше го. Снехѫ и муската. Слѣдъ десетина минути той прѣдаде Богу духъ. Почукнахѫ на вратата, обадихѫ на караулния. Влѣзе слугата, тѫпо погледа на мъртвеца и отиде да яви на фелдшера. Фелдшерътъ, — единъ младъ и добъръ момъкъ, който бѣше малко повече заетъ съ вънкашностьта си, впрочемъ доста красива, — скоро доде; съ бързи крачки, стѫпвайки силно по тихата стая, приближи се до умрѣлия и съ единъ свободенъ видъ, който сякашъ бѣше нарочно измисленъ за тоя случай, хвана го за пулсътъ, попипа го, махна съ рѫка и излѣзе. Тозъ-часъ отидохѫ да обадятъ на караулния офицеръ: прѣстѫпникътъ бѣше важенъ, отъ особенното отдѣление; дори и особенни формалности трѣбваше да се испълнятъ, за да го признаятъ, че той е вече мъртвецъ. До като чакахѫ караулнитѣ, единъ отъ арестантитѣ подсѣти шепнишкомъ другитѣ, че трѣбва да се затворятъ очитѣ на покойника. Другъ пъкъ, като го изслуша внимателно, мълчишкомъ се приближи до умрѣлия и му затвори очитѣ. Като сзрѣ кръста, който лежеше тукъ на възглавницата, зе го, разгледа го и мълчешката го завърза пакъ около шията на Михайлова; завърза го и се прѣкръсти. Между това мъртвото лице се вдървяваше; слънчевитѣ лучи играяхѫ на него; устата му бѣхѫ полуотворени; два реда отъ бѣли, млади зѫби лъщѣхѫ изъ-подъ тънкитѣ, прилепнѫли къмъ вѣнцитѣ устни. Най-послѣ влѣзе въ стаята кара-

улний унтеръ-офицеръ въ пълната си форма — съ сабя и съ каска, — подирѣ му вървѣхѫ двама болнични слуги. Той се приближаваше полегка, като пристѫпваше сѐ бавно и по-бавно, съ недоумѣние погледваше на затихнѫлитѣ арестанти, които отъ всички страни бѣхѫ вперили къмъ него строги погледи. Като се приближи на единь раскрачъ отъ мъртвеца, той се спрѣ като грѫмнѫтъ. Съвсѣмъ голия, изсѫхнѫлъ трупъ, само въ едни окови, него го порази, и той откопча подбрадника си, сне каската си, което законътъ никакъ не изискваше, и направи единъ голѣмъ кръстъ. Той бѣше единъ сериозенъ, старъ, побѣлѣлъ солдатинъ. Помнѭ, въ тъзи сѫщата минута тукъ на́ стоеше Чекуновъ, тъй сѫщо бѣловласъ старецъ. Всичкото врѣме той мълчешката и втренчено гледаше въ лицето на унтеръ-офицера, напрѣгнѫто и съ едно страшно внимание се вглеждаше въ всѣки неговъ жесть. Но погледитѣ имъ се срѣщнахѫ и долната устна на Чекуновъ трепна изведнѫжъ отъ нѣщо. Той нѣкакъ чудно ѭ искриви, озѫби се, и бърже, сякашъ ненадѣйно като кимна съ глава на унтеръ-офицера посочвайки на мъртвеца, проговори:

— И него го майка родила! и се дръпна на страна.

Помнѭ, тѣзи думи сякашъ ме промушихѫ . . . И защо ли той ги издума, и какъ тъй му хрумнахѫ? Нъ ето дойдохѫ да дигатъ смъртьта, дигнахѫ ѭ заедно съ леглото; сламата захруска, веригитѣ звънливо, посрѣдъ всеобщата тишина, дръннахѫ о пода . . . Тѣхъ ги дигнахѫ. Тѣлото понесохѫ. Отеднѫжъ всички нависоко заприказвахѫ. Чуеше се, какъ унтеръ-офицера отъ карридора пращаше нѣкого да повика ковача. Трѣбваше да расковѫтъ мъртвеца . . .

Но азъ се остранихъ отъ прѣдмета си . . .

II.

Продължение.

Докторитѣ обикаляхѫ болничнитѣ отдѣления сутринь: въ единайсеть часа се явяваше у насъ главний докторъ, придружаванъ отъ всички други доктори, но половинъ часъ прѣди това нашій ординаторъ посѣщаваше отдѣлението ни. Въ това врѣме у насъ ординаторъ бѣше единъ младъ докторъ, който разбираше добрѣ отъ работата си, добръ, любезенъ, блага душа човѣкъ, когото много обичахѫ арестантитѣ и му намирахѫ

само единъ недостатъкъ, че е „много кротъкъ вече“. И наистина, той бѣше неприказливъ, сякашъ че се срамуваше и се червѣше прѣдъ насъ, измѣняваше порциитѣ нàдали не по първа просба на болнитѣ и дори бѣше, ми се струва, готовъ да имъ назначава и цѣрове споредъ тѣхното желание. Впрочемъ, той бѣше прѣкрасенъ човѣкъ. Трѣбва да исповѣдаме, че много доктори въ Руссия се ползуватъ съ обичь и уважение отъ простия народъ и това, до колкото азъ забѣлѣжихъ, е съвършенна истина. Знамъ, че думитѣ ми ще се покажѫтъ парадоксъ, особенно ако се земе въ внимание всеобщото недовѣрие на цѣлия русски простъ народъ къмъ медецината и къмъ чуждитѣ, непознати нему цѣрове. И наистина, простий човѣкъ пó-скоро нѣколко години наредъ, страдайки отъ най-тежка болѣсть, ще се цѣри при нѣкоя врачка или съ свои домашни, простонародни цѣрове (които обаче нетрѣбва да оставяме безъ внимание), отъ колкото да отиде при докторъ или да лежи въ болница. Но освенъ гдѣто тука има едно извънредно важно обстоятелство, което съвършенно не се отнася къмъ медецината, именно: всеобщото недовѣрие на цѣлия простъ народъ къмъ всичко, което носи печатъ на административенъ формализмъ; освенъ това, проститѣ хора сѫ заплашени и прѣдубѣдени противъ болницитѣ отъ страховетѣ и разсказитѣ, много пѫти безсмислени, но които иматъ по нѣкой пѫть и свое основание. Но, главно, тѣхъ ги плашатъ чуждитѣ хора наоколу имъ прѣзъ всичкото продължение на болѣстьта, нѣмский редъ въ болницитѣ, строгоститѣ относително храната, разсказитѣ за студеното обнасяние съ тѣхъ на фелдшеритѣ и докторитѣ, за рѣзанието и распарянието на труповетѣ и проч. При това простий народъ разсѫждава, че благородни ще го лѣкуватъ, защото докторитѣ сè-пакъ сѫ благородни. Обаче, при пó-близко узнавание на докторитѣ (макаръ че има исключение, но повечето пѫти), всичкитѣ тѣзи страхове изчезватъ твърдѣ скоро, което, спредъ моето мнѣние, прави честь на нашитѣ доктори, най вече на младитѣ. Повечето отъ тѣхъ знаѭтъ да заслужѫтъ уважение и дори обичь отъ проститѣ хора. Поне, азъ пишѫ за това, което самъ съмь видѣлъ и испиталъ, много пѫти и на много мѣста, и нѣмамъ основание да мислѭ, че другадѣ постѫпватъ инакъ. Разбира се, че въ нѣкои кѫтища докторитѣ зематъ подкупи, твърдѣ много се ползуватъ отъ своитѣ болници, кажи, че занемарятъ болнитѣ, до-

ри и забравятъ съвсѣмъ медецината. Туй го има; но азъ говоря за повечето случаи или, пò-добрѣ да кажа, за този духъ, за това направление, което се осжществява сега, въ нашитѣ дни, въ медецината. А пъкъ отстжпницитѣ на дѣлото, вълцитѣ въ овчето стадо, каквото и да прѣдставляватъ за свое извинение, както и да се оправдаватъ, макаръ, напримѣръ, и съ срѣдата, която ги е заѣла и тѣхъ отъ своя страна, винаги ще бждатъ неправи, най-вече ако сж изгубили при това и человѣколюбието. А человѣколюбието, благото отношение, братското състрадание къмъ болния по нѣкога е пò-нужно отъ всѣкакви цѣрове. Врѣме е вече да прѣстанемъ апатически да се оплакваме отъ срѣдата, че тя ни е заѣла. Наистина, тя много въ насъ заяда, но не всичко, и често пжти нѣкой хитъръ и нечестенъ човѣкъ, който знай да се ползува отъ обстоятелствата, искусно прикрива и оправдава съ влиянието на тъзи срѣда не само една своя слабость, но много пжти и подлоститѣ си, особенно ако може краснорѣчиво да говори или да пише. Впрочемъ, азъ пакъ се отстранихъ отъ прѣдмета си; азъ искахъ само да кажа, че простий народъ е недовѣрчивъ и враждебенъ повече къмъ медецинската администрация, отъ колкото къмъ докторитѣ. Щомъ ги узнай, какви сж тѣ въ сжщность, той скоро губи много отъ прѣдубѣжденията си. Другий редъ, който е заведенъ въ нашитѣ болници, до сега въ много отношения не отговаря на народния духъ, до сега е враждебенъ на навицитѣ на нашето простолюдие и не е въ състояние да придобий пълно народно довѣрие и уважение. Тъй, поне, менъ ми се показва отъ нѣкои мои собственни впечатлѣния.

Наший ординаторъ обикновенно се спираше прѣдъ всѣки боленъ, сериозно и твърдѣ внимателно го изслушваше и го распитваше, назначаваше му цѣрове, порции. По нѣкой пжть и той самъ забѣлѣзваше, че болний не е отъ нищо боленъ; но понеже арестантинътъ е дошълъ да си отпочине отъ работата или да полежи на душекъ, намѣсто на голи дъски, и, най-послѣ, въ топла стая, а не въ влажната кордегардия, гдѣто въ тѣснотия се държжтъ гжста масса отъ блѣдни и испити подсждими (подсждимитѣ у насъ токурѣчи винаги, въ цѣла Руссия, сж блѣдни и испити, — знакъ, че положението и душевното имъ състояние е винаги пò-тежко, отъ колкото на осжденитѣ,) то наший ординаторъ спокойно имъ записваше нѣкоя febris catarhalis и ги оставяше да лежжтъ по нѣкога дори и цѣла не-

дѣля. Надъ тъзи febris catarhalis всички се смѣяхж у насъ. Твърдѣ добрѣ знаехж, че тя е приета формула у насъ, по нѣкакво взаимно съглашение между доктора и болния, за означение на присторената болѣсть: „готови бодежи,“ както прѣвеждахж самитѣ арестанти febris catarhalis. Понѣкога болний злоупотрѣбяваше съ мегкостьта и добротата на доктора и продължаваше да лежи до тогава, до като го не изгонятъ съ сила. Тогава трѣбваше да видишъ нашия ординаторъ: той като че ли се стѣсняваше, като че ли се срамуваше право да каже на болния пò-скоро да оздравя и да си излѣзе, макаръ че и имаше пълно право, ей-тъй, безъ всѣкакви разговори и моления да го извади, като му напишеше въ скърбния листъ: sanat est (оздравѣ). Той най-напрѣдъ му загатваше, а подирѣ захващаше нѣкакъ да го моли: „Е, не стига ли? Ти си вече токурѣчи здравъ, пъкъ въ стаята става тѣсно“ и проч., и проч. до тогава, до като болний не се засрамѣше и самъ си не пожелаеше да си излѣзе. Старший докторъ, макаръ че бѣше и человѣколюбивъ и честенъ човѣкъ (него тъй сжщо много го обичахж болнитѣ), но при това той бѣше несравненно пò-строгъ и пò-рѣшителенъ отъ ординатора; дори и въ случай на нужда показваше неумолима строгость и за тока у насъ него нѣкакъ особенно го уважавахж. Той се являваше придружаванъ отъ всичкитѣ болнични доктори, послѣ ординатора, тъй сжщо разглеждаше всѣки едного отдѣлно, особенно се спираше при тежкоболнитѣ, винаги знаеше да имъ каже нѣкоя блага, ободрителна, чесго пжти дори и сърдечна дума и изобщо произвеждаше добро впечатлѣние. Онѣзъ, които дохаждахж съ приготвени отъ пó-напрѣдъ бодежи, той никога не ги отхвърляше и не ги връщаше назадъ; но, ако болний самъ упорствуваше, то той направо му заповѣдваше да си излѣзе: „Е, стига вече, братко, полежá си достатъчно, отджхна си, хайде сега върви си, трѣбва да знаешъ и мѣрка на честьта, която ти правжтъ“. Противѣхж се обикновенно или онѣзи, които ги мързѣше да работжтъ, особнно въ работно, лѣтно врѣме, или онѣзи подсждими, които очаквахж наказание. Помнж, съ едного отъ такивато болни бѣше употрѣбена особенна строгость, дори и жестокость, за да го накаратъ да си излѣзе. Доде той съ очеболъ; очитѣ му бѣхж червени и се оплакваше, че нѣщо силно го боде въ очитѣ. Него захванахж да го лѣкуватъ съ испански мухи, съ пиевици, съ една люта течность, която му вцъркваxж въ очитѣ,

и проч., но болѣстьта сѐ-пакъ не минаваше, очитѣ сѐ не се исчиствахѫ. Полегка-легка докторитѣ се освѣтихѫ, че болѣстьта му е присторена: въспалението бѣше малко, пò злѣ не ставаше, но и не прѣминаваше, сѐ въ едно и сѫщо положение стоеше. Случайтъ бѣ подозрителенъ. Всичкитѣ затворници вече отдавна знаехѫ, че той се преструва и лъжи хората, макаръ че самичъкъ се не признаваше въ това. Той бѣше единъ младъ момъкъ, дори и красивъ, но правѣше едно неприятно впечатлѣние на всички ни: бѣше таенъ, подозрителенъ, намръщенъ, съ никого не приказваше, гледаше изъ-подъ вѣжди, отъ всички се тулѣше, сякашъ че всички подозираше. Припомнямъ си — нѣкои дори мислѣхѫ, да не направи той нѣкоя бела. Той билъ солдатинъ, страшенъ крадецъ, билъ осѫденъ да прѣтърпи хиляда тоеги и да се прати въ арестантскитѣ роти. За да отдалечи минутата на наказанието си, както азъ спомѣнахъ пò-горѣ, нѣкой отъ подсѫдилитѣ се рѣшава на страшни постѫпъци: забива ножа въ навѣчерието на наказанието въ нѣкого отъ началницитѣ или отъ своитѣ си другари, него захващатъ да го сѫдятъ за новото прѣстѫпление и, по такъвъ начинъ, наказанието се отдалечава на единъ или на два мѣсеца и той си достига цѣльта. Той не ще и да знае, че слѣдъ два мѣсеца ще го наказватъ два пѫти, три пѫти пò-жестоко; само сега да отдалечи грозната минута макаръ и на нѣколко денъ, а послѣ каквото ще да става, — до толкозъ силно по нѣкога пада духътъ въ тѣзи клѣтници. У насъ нѣкои дори и шепнѣхѫ помежду си, че човѣкъ трѣбва да се пази отъ него, защото, кой го знай, може и да заколи нѣкого нощемъ. Впрочемъ, тъй само говорѣхѫ, но никакви особенни прѣдпазителни мѣрки не земахѫ, дори и онѣзъ, на които леглата имъ бѣхѫ редомъ съ неговото. Обаче виждахѫ, че той нощѣ си натърква очитѣ съ варъ отъ стѣнитѣ и съ друго нѣщо още, за да станатъ тѣ пакъ червени за сутриньта. Най-сѣтнѣ, главний докторъ му се закани, че ще му отвори якия. При упоритъ очеболъ, който се продължава дълго врѣме и когато вече всичкитѣ медицински срѣдства се опитатъ, за да спасѫтъ зрѣнието, докторитѣ се рѣшаватъ да прибѣгнатъ къмъ едно силно и мѫчително срѣдство: правятъ на болния такъва сѫщо операция, каквато и на конѣтѣ. Но клѣтий и тогава се не съгласи да оздравѣй. Чуденъ характеръ имаше този човѣкъ: якията макаръ и да не бѣше толкозъ мѫчителна, колкото тоегитѣ, но сѐ-пакъ бѣше твърдѣ мѫчителна.

и кой го знае, дали той това правѣше отъ инатъ или отъ страхъ. Операцията правлтъ по такъвъ начинъ: на болния събиратъ отзади на врата кожата съ ржка, колкото може да се хване, промушватъ съ ножъ всичкото захванлто мѣсо, отъ което се образува една широка и дълга рана по цѣлия тилъ, и провиратъ прѣзъ тъзи рана памученъ ширитъ, доста широкъ, колкото единъ пръстъ; подирѣ, всѣки день, въ опрѣдѣленъ часъ, прѣзъ раната теглжтъ и растърквать насамъ-нататъкъ този ширитъ, като-че отъ ново ж прорѣзватъ, за да може постоянно да се гнои и да не заздравя. Обаче нещастний човѣкъ прѣтърпѣ упорито, съ страшни болѣжи и това мжчение нѣколко дена, и най-подирѣ само се съгласи да си излѣзе. Очитѣ му токурѣчи за единъ день станахж съвършенно здрави и щомъ заздравѣ раната на врата му, той се завърна въ гауптвахтата, за да истърпи на утреньта и хилядата тоеги.

Разбира се, че е тежка минутата прѣдъ наказанието, тежка е до толкова, щото, може би, азъ грѣшж, като наричамъ този ужасъ малодушие и страхливость. Види се, че е много тежко човѣку, когато той се подхвърля на двойно и тройно наказание, само да отдалечи минутата на испълненнето му. Азъ спомѣнахъ, обаче, и за такива, които сами се молѣхж пò-скоро да ги пуснатъ да си излѣзатъ още съ незаздравѣлъ отъ първитѣ тоеги гърбъ, за да истърпжтъ и останжлитѣ удари, тъй щото пò-скоро да се свърши тѣхното дѣло; стоението въ гаубтвахта и подъ сждъ, разумѣва се, за всички е несравненно пò-лоше отъ каторгата. Но освенъ различието на темпераментитѣ, голѣма роля въ рѣшимостьта и безстрашието на нѣкои играе силната привичка къмъ ударитѣ и къмъ наказанието. Многократно битий става нѣкакъ съ пò-силенъ духъ и гърбъ и гледа, най-послѣ, скептически на наказанието, токурѣчи като на малко неудобство, и вече се не бои отъ него. Изобщо като се говори, това е вѣрно. Единъ нашъ арестантинъ, отъ особенното отдѣление, покрьстенъ калмикъ, Александръ или Александра, както го наричахж у насъ, чуденъ човѣкъ, лукавъ, бестрашенъ и въ сжщо врѣме твърдѣ добродушенъ, ми разсказа съ смѣхъ и съ шеги, какъ той е прѣкаралъ четире хиледи тоеги, но тутакъ-си сериозно се кълнѣше, че ако би отъ дѣтинството си, отъ най-ранното, нѣжно дѣтинство, да не е пораснжлъ подъ гърбачъ, окъ който прѣзъ всичкия му животъ въ ордата не се махвали ранитѣ отъ гърба му, то той по никакъвъ начинъ не

би искаралъ, тѣзи четире хиледи. Като ми разсказваше, той като че благославяше това въспитание подъ гърбача „Меня, Александръ Петровичъ, за всичко ме биехѫ, ми казваше веднѫжъ, сѣдѣйки на лѣглото ми, надъ-вечеръ, прѣди да запалятъ свѣщи, — за всичко вече, за каквото и да се случѣше, бихѫ ме петнайсеть години наредъ, отъ самия онзи день, отъ когато захванахъ да помнѭ, всѣки день по нѣколко пѫти; не ме биеше само който не щѣше; тъй щото най-насѣтнѣ азъ вече съвсѣмъ навикнахъ.“ Какъ той е станалъ солдатинъ — не знамъ: не помнѭ, впрочемъ, може би, той и ми е разсказвалъ; той винаги бѣгалъ и билъ всегдашенъ „бродяга.“ Само помнѭ разсказа му за това, какъ той се е оплашилъ страшно, когато сѫ го осѫдили на четире хиледи тоеги за убийство на началника си. „Азъ знаехъ, че менъ ще ме наказватъ строго и че, може би, не ще могѫ да излѣзѫ живъ изъ-подъ тоегитѣ, и макаръ азъ да бѣхъ навикналъ на гърбача, ама четире хиляди дѣ се е чуло, — не е играчка! та и още всичкото началство бѣ се разсърдило страшно! Азъ си знаехъ, навѣрно си знаехъ, че нѣма да минѫ туко тъй, нѣма да ме пуснатъ живъ изъ-подъ тоегитѣ. Азъ отъ първенъ намислихъ да се покръстѭ, белкимъ, си казвахъ ще ме простѭтъ, и макаръ че моитѣ другари тогава ми казвахѫ, че нѣма нищо да излѣзе отъ това, нѣма да ме простѭтъ, но си думахъ на ума: я да се опитамъ азъ, сé ще имъ бѫде жално за покръстения. Меня наистина ме кръстихѫ и при светото кръщение ме нарѣкохѫ Александръ; ама тоегитѣ сé-пакъ тоеги си останахѫ; бе, ела че една да ми простѭтъ! дори и обидно ми стана. Ама пейсе, азъ казвамъ на ума си, чакайте малко, ще ви научѫ, азъ васъ всички ще ви излъжѫ. И какво вий си мислите, Александръ Петровичъ, излъгахъ ги! Азъ страшно искусно знаехъ да се приструвамъ на мъртавъ, ама не съвсѣмъ мъртавъ, а така, да се присторѭ, че берѫ душа, че свършвамъ вече. Поведохѫ ме прѣзъ „зеленната улица“: водѭтъ ме прѣзъ първата хиляда: гори, крѣщѫ; водѭтъ ме прѣзъ другата: е, си думамъ въ себе си, свърши се то моята, съвсѣмъ ме прѣбихѫ, краката ми се подгъватъ; азъ грухнахъ на земята: очитѣ ми станахѫ мъртвешки, лицето синйо, дихание нѣма, на устата ми пѣна. Приближи се докторътъ: „ей сега-е, казва, ще умрѣ.“ Занесохѫ ме въ болницата, а пъкъ азъ тозъ-часъ се съживихъ. Тъй още два пѫти подирѣ ме изваждахѫ, и вече много, много ми се сърдѣхѫ и се ядосвахѫ,

ама азъ и двата пѫти пакъ ги излъгахъ; щомъ прѣминахъ третята хиляда, азъ примрѣхъ, а като минавахъ четвъртата, всѣки ударъ вече като ножъ ме рѣзваше по сърдцето, всѣки ударъ за три удара струваше, тъй злѣ биехѫ! Побѣснѣхѫ, най-послѣ. Ето тъзъ на́ най-подирнята проклета хиляда (ухъ да ѭ!..) колкото за всичкитѣ три първи струваше, и ако да не умрѣхъ азъ предъ самия край (всичко около двѣстѣ тоеги бѣхѫ останѫли), щѣхѫ да ме добиѭтъ съвсѣмъ, ама азъ и тозъ пѫть си показахъ искуството; пакъ ги излъгахъ и пакъ примрѣхъ; пакъ ми повѣрвахѫ, па и́ какъ можеше да не повѣрватъ, докторътъ вѣрва, тъй щото при послѣднитѣ двѣ стотини, макаръ че ме биехѫ съ всичката си жлъчка, тъй биехѫ, щото другъ пѫть е по́-лeгко да прѣтърпишъ и двѣ хиледи, ама нищо, поплювковцитѣ, не можихѫ да ме прибиѭтъ, а защо не можахѫ да ме прибиѭтъ? А затова, защото отъ дѣтинството си съмь расалъ подъ гърбачъ. Затова и съмь живъ до нинѣ. Охъ, били сѫ ме, били въ живота ми!" притури той въ края на разсказа си, сякашъ въ тѫжовно размишление, сякашъ напрягайки се да си спомни и да прѣчете, колко пѫти сѫ го били. „Не, притури той, като прѣкъсна минутното мълчание, не ще могѫ да прѣброѭ, колко пѫти сѫ ме били; та и кѫдѣ ще ги прѣброишъ! безбройно сѫ." Той ме погледна и се засмѣ, но тъй добродушно, щото азъ самъ-си не можехъ да му се не усмихнѫ въ отговоръ. „Знаете ли, Александръ Петровичъ, азъ и сега, ако сънувамъ нѣщо нощѣ, то бездруго сънувамъ, че ме биѭтъ; азъ и не знамъ други сънища." Той наистина често пѫти крѣщѣше нощѣ и крѣщѣше по нѣкога колкото му гласъ държи, тъй щото тутакъси го разбуждахѫ: „Какво крѣщишъ, бе дяволъ нединъ!" Той бѣше единъ силенъ човѣкъ, съ срѣденъ ръстъ, пъргавъ и веселъ, около четиресеть и петь годишенъ, живѣеше съ всички добрѣ, и макаръ че твърдѣ обичаше да краде и твърдѣ често биваше за това битъ, но кой ли пъкъ у насъ не крадѣше и кой ли не биваше битъ за това?

Ще притурѭ при това още: очудвахъ се азъ винаги на това необикновенно добродушие, на това беззлобие, съ което разсказвахѫ всичкитѣ тѣзи бити за това, какъ сѫ ги били, и за онѣзи, които сѫ ги били. Често пѫти дори ни най-малкъ знакъ отъ злоба или ненависть се не забѣлѣзваше въ такъвзи разсказъ, отъ който по нѣкога сърдцето ми се свиваше и захващаше силно да тупа. А тѣ, случваше се, разсказватъ и се

смѣжтъ като дѣца. На́, напримѣръ, М-цкий ми разсказваше за своето наказание; той не бѣше дворянинъ, и билъ прѣминалъ петстотинъ тоеги. Азъ се научихъ за това отъ другитѣ и самъ го попитахъ: истина ли е това и какъ е било? Той ми отговори нѣкакъ кратко, като че съ една вътрѣшна болка, сякашъ че се стараеше да ме не гледа, и лицето му се исчерви; слѣдъ една минута той ме погледна и въ очитѣ му пламна огънь отъ ненависть, а устнитѣ му затреперахж отъ негодувание. Азъ почувствувахъ, че той никога неможеше да забрави тъзи страница отъ своето минжло. Но нашитѣ, токурѣчи всички (не се обзалагамъ, че е нѣмало исключения), гледахж съвсѣмъ инакъ на това. Не може да бжде, казвахъ си азъ по нѣкога на умъ, щото тѣ да се мислжтъ съвсѣмъ виновни и достойни за наказание, особенно когато сж съгрѣшили не противъ своитѣ, а противъ началството. Повечето отъ тѣхъ съвсѣмъ не считахж себе си за виновни. Азъ спомѣнахъ вече, че гризения на съвѣстьта азъ не забѣлѣзахъ дори и въ онѣзи случаи, когато прѣстжплението се извършваше противъ своето си общество. За прѣстжпленията противъ началството нѣма какво и да се говори. Менъ ми се чинѣше по нѣкога, че въ тозъ послѣдний случай имаше единъ особенъ, тъй да се каже, практически или. още по́-добрѣ, фактически възгледъ на дѣлото. Земаше се въ внимание сждбата, неизбѣжностьта на факта и не че това бѣше обмислено, а ставаше тъй, нѣкакъ безсъзнателно, инстинктивно. Арестантътъ, напримѣръ, макаръ че е и винаги наклоненъ да се чувствува правъ въ прѣстжпленията противъ началството, тъй щото и самий въпросъ за това е немислимъ за него, но сѐпакъ той практически съзнава, че началството има съвсѣмъ други възгледи за прѣстжплението му, гдѣто ще се каже, той и трѣбва да бжде наказанъ, и сж квитъ. Тукъ има взаимна борба. Прѣстжпникътъ знае при това и се не съмнѣва, че той е оправданъ отъ сжда на своето общество, на простия народъ, който никога, — той тъй сжщо пакъ знае това, — нѣма да го осжди окончателно, а въ повечето случаи и съвсѣмъ ще го оправдае, стига само грѣхътъ му да не е сторенъ противъ своитѣ братя, противъ простолюдието. Съвѣстьта му е спокойна и той тогава бива силенъ и се не смущава нравственно, а това е главно. Той като че ли чувствува, че има на какво да се опре, и затова, не мрази, а приема станжлото като неизбѣженъ фактъ, който нито се захваналъ отъ него, нито пъкъ отъ него

ще се свърши и дълго-дълго врѣме още ще се продължава, посрѣдъ веднѫжъ захванѫтата пассивна, но упорита борба. Кой русски солдатинъ ненавижда лично турчина, когато се бие съ него? обаче турчинътъ гърми въ него, коли го, пробожда го. Впрочемъ не всички разскази бѣхѫ съвсѣмъ хладнокръвни и равнодушни. За поручика Жеребятниковъ, напримѣръ, разсказвахѫ дори и съ единъ видъ негодувание, впрочемъ, не съвсѣмъ голѣмо. Съ този поручикъ Жеребятниковъ азъ се запознахъ още въ първото врѣме на моето лежание въ болницата, разбира се отъ арестантски разскази. Послѣ азъ нѣкакъ самичъкъ го видѣхъ, когато той стоеше на караулъ у насъ. Той бѣше около трисеть-годишенъ човѣкъ, високъ, дебелъ, огоенъ, съ румени, затлъстени бузи, съ бѣли зѫби и съ „ноздревски"[1]), грѫмогласенъ, продължителенъ смѣхъ. По лицето си личеше, че той е най-несмислѣния човѣкъ въ свѣта. Той до страсть обичаше да бий и да наказва съ тоеги, когато го назначавахѫ понѣкога екзекуторъ. Бързамъ да прибавя при това, че на поручика Жеребятникова азъ и тогава вече гледахъ като на „уродъ" между началството, та тъй и гледахѫ на него и самитѣ затворници. Имало е и освенъ него испълнители, въ старо врѣме, разбира се, въ онова неотколѣшно старо врѣме, за което „прѣданието е още живо, а мѫчно ти се хваща вѣра," които сѫ обичали да испълняватъ своето дѣло старателно и ревностно. Но повечето пѫти това се е вършило наивно и безъ особенно увлечение. Обаче поручикътъ бѣше нѣщо като най-утънченъ гастрономъ въ испълнителната работа. Той обичаше, той страстно обичаше испълнителното искуство, и го обичаше единственно заради искуство. Той се наслаждаваше отъ него и, както най-исхабений, най-прѣситений въ наслажденията патриций отъ врѣмената на Римската империя, изобрѣтяваше за себе си разнообразни утънченности, различни противоестественности, за да може колко-годѣ да размърда и приятно да погъделичка своята плувнала въ мась душа. Его искарватъ едного арестанта да го наказватъ; Жеребятниковъ е екзекуторъ; само отъ единъ погледъ върху дългия, нареденъ строй-солдати съ дебели тоеги той се вдъхновява. Той самодоволно обикаля двойния редъ и съ натъртенъ гласъ обявява, че всѣки трѣбва да си испълни

[1]) Характеристиченъ смѣхъ на Ноздрева въ „Мертвыя души" отъ Гоголя. (Пр.).

работата старателно и съвѣстливо, защото инакъ ... А вече солдатитѣ разбирахѫ, какво ще рѣче това *защото инакъ*. Но ето довеждатъ самия прѣстѫпникъ, и ако той не е билъ още до сега запознатъ съ Жеребятниковъ, ако не е слушалъ за него нищо като какъвъ човѣкъ е, то тозъ послѣдний ето, напр., каква комедия разиграваше съ него. Разбира се, че това е една отъ стотинитѣ негови комедии; поручикътъ бѣше неисчерпаемъ въ изобрѣтенията си. Всѣки арестантинъ, въ онъзъ минута, когато го събличатъ голъ, а рѫцѣтѣ му привръзватъ къмъ кундацитѣ на пушкитѣ, на които по такъвъ начинъ, унтеръ офицера послѣ го води по цѣлата зелена улица, — всѣки арестантинъ, по общий обичай, винаги захваща въ тъзи минута съ сълзи на очи и жално да моли екзекутора, за да го накаже пò-легко и да не ожесточава наказанието съ излишна строгость: „ваше благородие, крѣщи нещастний, — пожалѣте ме, като баща, направете цѣлъ животъ да молѭ Бога за васъ, не ме погубвайте, смилете се за мене!“ Жерабятниковъ, по нѣкога, това само и чакаше; той начаса ще спре наказанието и тъй сѫщо съ разчувствуванъ видъ ще захване разговоръ съ арестанта:

— А, бе приятелю мой, той му казва, — че какво да сторѭ съ тебе? Не азъ те наказвамъ, а законътъ.

— Ваше благородие, всичко е въ ваши рѫцѣ, смилете се!

— А мигаръ ти мислишъ, че ми не е мило за тебе? Мигаръ мислишъ че, ми е приятно да гледамъ, какъ ще те биѭтъ? Че азъ тъй сѫщо съмъ човѣкъ! Човекъ ли съмъ азъ, или не, какво ще кажешъ?

— Разбира се, ваше благородие, това е тъй: вий ни сте баща, и ний ваши дѣца. Станете ми баща! крѣщи затворника, захващайки веке да се надѣва.

— Бе, приятелю мой, размисли самичъкъ; ти имашъ умъ да разсѫдишъ: че азъ и самъ си знамъ, че споредъ човѣщината съмь длъженъ и на тебе, грѣшника, да гледамъ снисходително и милостиво.

— Сѫща истина ми казвате, ваше благородие!

— Да, трѣбва да гледамъ на тебе милостиво, колкото и да си грѣшенъ. Ама туй не е отъ мене, туй е отъ закона! Помисли! Че азъ Богу служѫ и на отечеството си; че азъ тежъкъ грѣхъ ще земѫ върху си, ако ослабѭ закона, помисли за това!

— Ваше благородие!

— Е, нѣма що! Нека тъй и да бѫде, за тебе! Знамъ, че грѣшѫ, ама нека тъй и да бѫде... Ще те пожалѣѭ азъ тозъ пѫть, ще те накажѫ пò-легко. Ами какво, ако азъ съ това ти направѭ вреда? Нà, азъ сега ще се смилѭ надъ тебе, ще те накажѫ пò-легко, а ти ще се надѣвашъ, че и други пѫть тъй ще бѫде, и пакъ нѣкое прѣстѫпление ще направишъ, какво тогава? Че на моята душа...

— Ваше благородие! И на приятеля си, и на неприятеля си ще зарѫчвамъ! Нá Господъ отъ небото вижда...

— Е, добрѣ, добрѣ! Ами ще ми се закълнешъ ли, че за напрѣдъ нѣма нищо да направишъ?

— Нека Господъ да ме убий, нека на онзи свѣтъ...

— Не се кълни, грѣхота е. Азъ и на думата ти вѣрвамъ, давашъ ли ми дума?

— Ваше благородие!!!

— Чакай, слушай! азъ ще те съжалѭ само заради сирашкитѣ ти сълзи; ами ти сиракъ ли си?

— Сиракъ, ваше благородие, самичъкъ съмь останалъ, безъ баща, безъ майка...

— Е, хайде, само заради сирашкитѣ ти сълзи; ама гледай, за послѣденъ пѫть е това... ведете го, притуря той съ такъвъ мегкъ гласъ, щото затворникътъ и незнае вече, какъ да благодари Бога, че се намѣри такъвъ добъръ човѣкъ. Но ето грозната процессия тръгна, поведохѫ го; загърмѣ барабанътъ, заплющѣхѫ първитѣ тоеги... „Удряйте!“ крѣщи колкото му гласъ държи Жеребятниковъ. — „Горѣте го! Тупайте-тупайте! Прѣгарайте го! Още, още на него! Пò-силно на сирака, пò-силно на вагабонта! Налагайте го, налагайте!“ И солдатитѣ удрятъ ли удрятъ съ всичката си сила, искри се сипѭтъ отъ очитѣ на клѣтника, той захваща да крѣщи, а Жеребятниковъ тича подирѣ му по фронта и се заваля отъ смѣхъ, хълбоцитѣ си съ рѫцѣ подпира, не може да се изправи отъ смѣхъ, тъй щото и жално ти става, най-сѣтнѣ, за горкия. И радва се, и смѣшно му е, и само по нѣкога звънливий му, гръмогласенъ и продължителенъ смѣхъ се прѣкѫсва, и пакъ се чува: „удрете, удрете! Прѣгарайте вагабонтина, прѣгарайте сирака!..“

А ето още и какви вариации той изобрятяваше: ведѫтъ нѣкого да наказватъ; арестантътъ пакъ захваща да се моли. Же-

ребятниковъ тозъ пѫть не се преструва и не се чупи, а се впуска въ откровенность:

— Виждашъ ли, какво ще ти кажѫ, драгий ми, — азъ ще те накажѫ както трѣбва, защото ти струвашъ това. Но ето какво азъ за тебе могѫ да направѭ: къмъ кундацитѣ азъ нѣма да те вържѫ. Другояче: самичъкъ, свободенъ ще минешъ. Бѣгай, колкото ти сила държи, по цѣлата „улица“! Макаръ че и тука всѣка тоега ще те удари, но работата пò-бърже ще се свърши; какво мислишъ? Искашъ ли да опиташъ?

Арестантинътъ го слуша съ недоумѣние, съ недовѣрчивость, и се замислюва: „какво, той си мисли, а, може би, и найстина пò-добрѣ да е; ще тичамъ, колкото ми крака държѫтъ, и тъй баремъ мѫката петь пѫти пò-скоро ще се свърши, а, може би, и не всѣка тоега ще ме удари.“

— Добрѣ, ваше благородие, съгласенъ съмь.

— Е, тогава и азъ съмь съгласенъ, тичай! Ама и вий гледайте, не зяпайте! крѣщи той на солдатитѣ, знаейки, впрочемъ, отъ пò-напрѣдъ, че нито една тоега нѣма да пропусне виновния гърбъ: онзи солдатинъ, който не улучѣше, знаеше тъй сѫщо твърдѣ добрѣ, какво го чака. Затворникътъ фукваше по „зелената улица“, но, разбира се, че той не можеше да прѣмине и петнайсеть солдати: тоегитѣ изеднѫжъ, като даждъ, като градъ се изсипвахѫ върху гърба му и нещастний съ викъ се сгромолясваше, като подкосенъ, като пронизанъ отъ коршумъ. — Не, ваше благородие, пò-добрѣ по закона, говорѣше той, като се подигаше полегка отъ земята, блѣденъ и исплашенъ, а Жеребятниковъ, който отъ пò напрѣдъ знаеше какво ще излѣзе отъ всичко това, се заваляше отъ смѣхъ. Но не може да се опишѫтъ всичкитѣ му развлечения и всичко, което разсказвахѫ за него у насъ.

Малко другояче, въ другъ тонъ и въ другъ духъ разсказвахѫ у насъ за едного поручика Смекаловъ, който испълнявалъ длъжностьта на командира при нашата тъмница прѣди още да сѫ били назначили на тъзи длъжность нашия плацъ-майоръ. За Жребятниковъ макаръ че разсказвахѫ доста равнодушно, безъ особенна злоба, но се пакъ се не въсхищавахѫ отъ подвизитѣ му, не го хваляхѫ, а нѣкакъ съ отвръщение си спомнѣхѫ за него. Дори и съ едно высокомѣрно прѣзрѣние се отнасяхѫ къмъ него. Но за поручика Смекалова си спомнѣхѫ у насъ съ радость и съ наслаждение. Работата е въ това,

че той никакъ не билъ нѣкой особенъ любитель да бие; въ него ни най-малко се не забѣлѣзвало чисто жеребятнически елементъ. Но при всичко това той се не отказвалъ и отъ биението; обаче това е главното, че за самитѣ му пръчки си спомнѣхѫ у насъ съ една сладка любовь, — тъй умѣялъ да угоди този човѣкъ на арестантитѣ! Но какъ? Съ какво той е заслужилъ такъва популярность? Наистина, нашитѣ прости хора, както, може би, и цѣлий русски народъ, сѫ готови да забравѭтъ цѣли мѫки само за една блага дума; говорѭ за това, като за фактъ, безъ да го разглеждамъ нито отъ една, нито отъ друга страна. Лесно е да угодишъ на този народъ и да придобиешъ популярность между него. Но поручикътъ Смекаловъ бѣше придобилъ една *особенна* популярность, — тъй щото дори и за това, какъ той е билъ, си спомнѣхѫ едвамъ-ли не съ умиление. „Баща не трѣбва“, говорѣхѫ по нѣкога затворницитѣ и дори въздѫхвахѫ, като сравнявахѫ по въспоминания прѣжния си врѣменъ началникъ, Смекаловъ, съ сегашния плацъ-майоръ. „Блага душа!“ — Той билъ простъ човѣкъ, може би, и добъръ по своему. Обаче се случва и между началницитѣ да има нѣкой не само добъръ, но дори и великодушенъ човѣкъ, когото арестантитѣ не обичатъ, а надъ нѣкой другъ такъвъ по нѣкога дори и му се присмиватъ. Работата е въ това, че Смекаловъ е знайлъ нѣкакъ тъй да направи, щото всички у насъ да гледатъ на него като на *свой* човѣкъ, а това е голѣмо умѣние или, пó-вѣрно да кажѫ, вродена способность, надъ която и се не замислюватъ дори и онѣзи, които ѭ иматъ. Чудно нѣщо, по нѣкой пѫть измежду тѣхъ се срѣщатъ дори и съвсѣмъ не добри хора, но които по нѣкога придобиватъ голѣма популярность. Причината на това е, ми се струва, че тѣ се не гнусѭтъ отъ простия народъ, не прѣзиратъ подчиненитѣ. Тѣ нѣматъ никаква дворянска изнѣженность; въ тѣхъ се забѣлѣзва не болѣрски, а простонароденъ духъ, който е вроденъ въ тѣхъ; и, Боже мой, какъ инстинктивно осѣща народътъ този духъ! Какво ли той нѣма да даде за него! Най-милосердния човѣкъ той е готовъ да го промѣни дори и съ най-строгия, стига само тозъ послѣдний да му замирише на сѫщински селски неговъ духъ. Ами какво, ако този по душа простъ човѣкъ при това е и дѣйствително добродушенъ, макаръ и по своему? Тогава той вече и цѣна нѣма! Поручикътъ Смекаловъ, както и казахъ пó-горѣ, по нѣкой пѫть и силно билъ наказвалъ, но той нѣкакъ тъй е знайлъ

да направи, щото не само че му се не сърдѣли, но дори и, напротивъ, сега, въ мое врѣме, когато вече всичко отдавна се е минжло, си спомнѣхж съ смѣхъ и съ наслаждение, за неговитѣ *майстории* при биението. Впрочемъ малко сж били неговитѣ майстории: не му достигало художественна фантазия. Той показвалъ само една майстория, съ която той у насъ цѣла година се занимавалъ; но, може би, тя му е била и драга, защото е била само едничка. Въ това е имало голѣма наивность. Ще доведжтъ, напр., виновния арестантинъ. Смеколовъ самъ ще излѣзе при наказанието, ще излѣзе съ усмивка, съ шега; при това тутакъ-си ще распита виновния за нѣщо друго, което се не отнася до дѣлото, за неговитѣ лични, домашни, арестантски работи, и не съ нѣкоя цѣль, не съ нѣкаква лукавщина, а тъй само — *защото той дѣйствително иска да знае за тъзи работи*. Ще донесжтъ пръчки, а Смекалову столъ; той ще сѣдне на него, дори и чубучка ще запуши. Чубучката му била една дълга такъва. Затворникътъ захваща да се моли... „Не, братко, лягай, нѣма на кждѣ да шавашъ . . .“, ще каже Смеколовъ; арестантътъ ще си въздхне и ще легне. „А, бе приятело, знаешъ ли еди-коя си молитва наизустъ?“ — Какъ да не ж знамъ, ваше благородие, ний сме хора христиени, отъ малки сме ж учили.“ — „Я ми ж чети.“ А пъкъ арестантинътъ знае вече какво да чете и знае отъ пó-напрѣдъ, какво ще излѣзе отъ това четение, защото тъзи майстория около трийсеть пжти вече и пó-прѣди съ други е била повторена. Па и самъ-си Смекаловъ знае, че затворникътъ ж знай; знае тъй сжщо, че дори и солдатитѣ, които стоятъ съ подигнжти пръчки, отколѣ вече на тъзи майстория сж се наслушали, и при всичко това, той пакъ ж повтаря, — тъй вече тя веднжжъ за винаги му се харесала и, може би, именно затова, че той самъ си ж билъ съчинилъ, отъ литературно честолюбие. Затворникътъ захваща да чете, войницитѣ съ пръчкитѣ чакатъ, а Смекаловъ дори и отъ мѣстото си ще се наклони, ржката си ще подигне, чубучката ще остави да пуши, чака извѣстната думица. Слѣдъ първия редъ на извѣстната молитва, арестантинътъ дохажда, най-послѣ, до думата: „*на небеси.*“ Това и трѣбвало само. „Стой!“ вика пламнжлий поручикъ и въ единъ мигъ съ вдъхновенъ жестъ се обръща къмъ човѣка съ подигнжтата пръчка и му вика: „А ти му поднеси!“

И избухва отъ смѣхъ. Стоящитѣ наоколо солдати тъй

сѫщо се усмихвать; усмихва се и онзи, който бие, едвамъ ли се не усмихва дори и този, когото биѭтъ, при всичко, че прѫчката по командата *„поднеси“* вече пищи въ въздуха, за да рѣзне, слѣдъ една секунда, като бръсначъ виновното тѣло. И Смекаловъ се радва, радва се именно за това, че той такъво хубаво нѣщо е измислилъ — и *самъ* съчинилъ: „на небеси“ и „поднеси“ — та притова още и ритма излиза. И Смекаловъ си отива отъ наказанието съвършенно доволенъ, та и битий тъй също си отива едвамъ ли не благодаренъ отъ себе си и отъ Смекаловъ, и, го гледашъ — слѣдъ половинъ часъ той вече разсказва въ затвора за тъзи майстория, която е била повтаряна и разсказвана вече трийсеть пѫти прѣди него. „Съ една дума, блага душа човѣкъ! Шегаджия!

Понѣкога дори и единъ видъ „маниловщина“[1]) се забѣлѣзваше въ тѣзи въспоминания за най-добрия поручикъ.

— По нѣкой пѫть, като минавашъ край него, захващаше да разсказва нѣкой затворникъ и цѣлото му лице се усмихва отъ въспоминания, — минавашъ, а пъкъ той сѣди до прозорчето, въ халатъ, чай пие, съ чубучката пуши. Ще си свалишъ шапката. — Кѫдѣ отивашъ, Аксеновъ?

— А-че на работа, Михаилъ Василичъ, най-първо въ занаятчийницата трѣбва; пъкъ ще се засмѣе . . . Ще ви кажѫ: блага душа човѣкъ! Съ една дума добъръ!

— И нѣма да намѣримъ такъвъ! притуряше нѣкой отъ слушателитѣ.

III.

Продължение[2]).

Азъ заговорихъ сега за наказанията, както и за различнитѣ испълнители на тѣзи интересни обязанности, най-вече затова, че първо нагледно понятие за всичкитѣ тѣзи нѣща азъ получихъ само когато постѫпихъ въ болницата. До тогазъ азъ знаехъ за това само по слухове. Въ нашитѣ двѣ болнични стаи довеждахѫ всички наказани съ тоеги подсѫдими отъ всич-

[1]) Отъ Манилова — въ Гоголя (Мертвыя души). Пр.

[2]) Всичко това, което азъ пишѫ тукъ за тѣлеснитѣ и смъртнитѣ наказания, сѫществуваше въ врѣме на заточението ми. Сега азъ слушамъ, че всичко това се измѣнило и се измѣнява.

китѣ баталиони, арестантски отдѣления и други военни команди, които се намирахѫ въ нашия градъ и въ цѣлия му окрѫгъ. Въ това първо врѣме, когато азъ още тъй жадно се взирвахъ въ всичко, което се вършеше наоколо ми, всичкий този чуденъ за мене редъ, всичкитѣ тѣзи наказани и ненаказани още прѣстѫпници, които очаквахѫ наказанието си, естественно ми произведохѫ най-силно впечатлѣние. Азъ бѣхъ развълнуванъ, смутенъ и оплашенъ. Помнѭ, че азъ тогава отеднѫжъ и нетърпѣливо захванахъ да вниквамъ въ подробноститѣ на тѣзи нови явления, да слушамъ разговоритѣ и разсказитѣ на другитѣ арестанти върху тъзи тема, самичъкъ имъ задавахъ въпроси, търсѣхъ рѣшения. Менѣ ми се искаше, между другото, да знамъ непрѣменно всичкитѣ стъпени на присѫдитѣ и испълненията, всичкитѣ особенности на тѣзи испълнения, биѣнието на самитѣ затворници върху всичко това; азъ се мѫчехъ да си прѣдсгавѭ психологическото състояние на онѣзи, които отивахѫ да прѣтърпѭтъ наказание. Азъ казахъ вече, че прѣдъ наказанието рѣдко ще намѣришъ нѣкого хладнокръвенъ, безъ да исключишъ дори и онѣзи, които вече прѣдварително сѫ били много пѫти и силно бити. Тогава изобщо напада на осѫдения единъ ужасенъ, но чисто физически страхъ, неволенъ и неизбѣженъ, който задушава всичкото нравственно сѫщество на човѣка. Азъ и наподирѣ, прѣзъ всичкитѣ тѣзи нѣколко години на затворническия си животъ, неволно се взирвахъ въ онѣзи подсѫдими, които, слѣдъ първата половина на наказанието, като излѣкувахѫ ранитѣ си на гърба, излизахѫ отъ болницата, за да си искаратъ утрѣ и другата половина отъ опрѣделенитѣ по присѫдата тоеги. Това раздѣление на наказанието на двѣ половини се случваше винаги по распорежданието на доктора, който присѫтствуваше при наказанието. Ако назначеното за прѣстѫплението число удари е голѣмо, тъй щото арестантътъ неможе да го истърпи всичкото наведнѫжъ, тогава дѣлѭтъ това число на двѣ, дори и на три части, споредъ това, каквото каже доктора въ врѣме на самото наказание, то есть, дали ще може този, когото биѭтъ, да продължава да върви по-нататъкъ прѣзъ „строя“ или това ще бѫде съпряжено съ опасность за живота му. Обикновенно петстотинъ, хиляда и дори хиляда и петстотинъ се прѣтърпѣватъ на единъ пѫть; но ако присѫдата е за двѣ, за три хиледи, тогава испълнението се дѣли на двѣ половини и дори на три. Онѣзи, които излизахѫ отъ бол-

ницата слѣдъ първата половина съ заздравѣли гърбове и отивахѫ да прѣтърпѭтъ втората, въ деньтъ на излизанието имъ, въ навѣчерието на наказанието бивахѫ мрачни, навѫсени, неприказливи. Въ тѣхъ се забѣлѣзваше едно умственно затѫпѣние, една неестественна разсѣянность. Въ разговоръ такъвъ човѣкъ не се впуска и повечето мълчи; най-любопитното е, че съ такъвъ и самитѣ арестанти никога не говорѭтъ и не се старажтъ да заприказватъ за това, що го чака. Нито една излишна дума, нито едно утѣшение; дори и се мѫчѫтъ изобщо малко внимание да обръщатъ на него. Това разбира се, е по-добрѣ за подсѫдимия. Има и исключения, както-нá, напр., Орловъ, за когото азъ вече разсказахъ. Слѣдъ първата половина на наказанието той само за това и се ядосваше, че гърбътъ му не оздравя и че неможе по скоро да си излѣзе, за да прѣтърпи и останѫлитѣ удари, та да тръгне съ дружина за назначеното му заточение и да избѣга по пѫтя. Но него го растушаваше цѣльта и бо-зна какво си е ималъ на умъ. Той бѣше твърдѣ доволенъ и се намираше въ силно възбудено състояние, ако и да скриваше чувствата си. Работата е въ това, че той още прѣдъ първата половина на наказанието си е мислилъ, че нѣма да го испуснатъ живъ изъ-подъ тоегитѣ и че той трѣбва да умре. До него сѫ дохаждали вече различни слухове още когато той се е намиралъ подъ сѫдъ; той вече и тогава се е готвилъ на смърть. Но, като прѣкара първата половина, той се поободри. Той се яви въ болницата въ полумъртво състояние; азъ още никога не бѣхъ виждалъ такива рани; но той доде съ радость въ сърдцето, съ надѣжда, че ще остане живъ, че слуховетѣ сѫ били лъжливи, че ето-нá сега не го затрихѫ, тъй щото сега, слѣдъ дългото стоение подъ сѫдъ, той вече захващаше да мечтае за пѫть, бѣгство, свобода, поля и гори... Слѣдъ два деня отъ излизанието му изъ болницата той умрѣ въ болницата на прѣдишното си легло, безъ да може да отрай втората половина. Но азъ вече споменахъ за това.

И при всичко че арестантитѣ прѣкарвахѫ такива тежки дни и нощи прѣдъ самото наказание, обаче самото истязание тѣ прѣнасяхѫ мѫжественно, безъ да исключишъ дори и най-малодушнитѣ. Азъ рѣдко съмъ слушалъ пъшкания дори и въ продължение на първата нощь слѣдъ докарванието имъ въ болницата даже и отъ извънредно тежко бититѣ; изобщо наро-

дътъ знай да прѣнася болѣститѣ. Колкото за болѣжитѣ азъ много распитвахъ. Менъ ми се искаше опрѣдѣленно да узнаѫ като колко голѣми биватъ тѣзи болки; съ какво най-послѣ могѫтъ се сравни́ тѣ? Право да ви кажѫ, не знамъ защо азъ се мѫчихъ това да научѫ. Едно само помнѭ, че не бѣше това отъ праздно любопитство. Повтарямъ, азъ бѣхъ развълнуванъ и покъртенъ. Но когото и да питахъ, азъ отъ никого не можахъ да добиѭ удовлетворителенъ отговоръ. „Гори, като огънь пари“, — ето всичко каквото азъ можахъ да у знаѭ, и това бѣше едничкия отъ всички отговоръ. Гори, че и повече нищо. Въ това първо врѣме, като се сближихъ по отблизо съ М-къ, азъ начѣнахъ и него да распитвамъ. „Боли“ отговаряше той, „много; чувствувашъ, че гори нѣщо като огънь, като огънь; сякашъ-че се пражи гърбътъ ти на най-силенъ огънь.„ Съ една дума, всички говорѣхѫ сѐ едно и сѫщо. Впрочемъ, помнѭ, азъ тогава направихъ едно чудно забѣлѣзвание, за вѣрностьта на което азъ особенно не настоявамъ; но общото единогласно произнасяние на самитѣ арестанти силно го поддържа: това е, че пръчкитѣ, ако се удрятъ въ голѣмо количество, сѫ най-тежкото наказание отъ всички други наказания, употрѣбявани у насъ. На пръвъ поглѣдъ, ти се чини, че това е нелѣпо и невъзможно. Обаче съ петстотинъ, дори и съ четирестотинъ пръчки можешъ да прибиешъ човѣка до смърть; а по-горѣ отъ петстотинъ, може да се каже, навѣрно. Хиляда пръчки не може да отрай дори и съ най-ягко тѣлосложение човѣкъ, тогазъ когато петстотинъ тоеги той може да прѣтърпи безъ всѣка опасность за живота си. Хиляда тоеги може да прѣнесе, безъ страхъ за живота си, дори и съ слаба снага човѣкъ. Та дори и съ двѣ хиляди тоеги не може да се прибие човѣкъ съ срѣдня сила и съ здраво тѣлосложение. Всичкитѣ затворници говорѣхѫ, че пръчкитѣ сѫ по-лоши отъ тоегитѣ. „Пръчкитѣ пó се впиватъ“. казвахѫ тѣ, „пó боли отъ тѣхъ“. Разбира се, че пръчкитѣ сѫ по-мѫчители отъ тоегитѣ. Тѣ по-силно раздражаватъ, по-силно дѣйствуватъ на нервитѣ, възбуждѫтъ ги вънъ отъ всѣка мѣрка. потрѫсватъ ги вънъ отъ всѣка възможность. *Азъ не знамъ какъ е сега, но въ неотколѣшното минѫло е имало такива джентлемени, които, въ възможностьта да биѭтъ жертвата си, сѫ виждали нѣщо такъво, което н*

іпомнюва за маркизъ де Садъ и Бренвилйе[1]). Азъ мисѫ, че въ това чувствуване има нѣщо такъво, отъ кое-о съ сладка болка замира сърдцето на тѣзи джентлеэни. Има хора като тигрове, които ламтѫтъ да близѫтъ кръвь. Който е испиталъ вече единъ пѫть тъзи іастъ, това безгранично господство надъ тѣлото, кръвьа и духа на брата си по Христовия законъ, на таѣвъ сѫщо човѣкъ, както е и той; който е испиталъ іастъ и пълна възможность да потъпчи съ най-голѣмо іижение друго сѫщество, който носи образъ Божий, - той вече не може да обюздава своитѣ чувства. Тиінството е навикъ; тó има способность да се развива, ð се развива, най-сѣтнѣ, до болѣсть. Азъ положитель› утвърждавамъ, че и най-добрий човѣкъ може да зауби́е и да затѫпѣе отъ навика и да се обърне въ ъръ. Кръвьта и властьта упояватъ: развива се загрубълость и развратъ; и най-ненормалнитѣ явления статъ достѫпни и сладки за ума и чувството. Човѣкътъ гражданинътъ погинватъ въ тирана за винаги, а възъщанието му къмъ човѣческо достойнство, къмъ раскаıие, къмъ възрождение става за него токурѣчи невъзмоно. При това, примѣрътъ, възможностьта на такъво оеволие дѣйствуватъ заразително и на цѣлото общесво: такава властъ е съблазнителна. Общество, кое-о гледа равнодушно на подобно явление, вече само е моралисовано чакъ въ основитѣ си. Съ една дума, властьта за тѣлесно наказание, съ която се ползува еінъ човѣкъ надъ други, е една отъ язвитѣ на обществоо, е едно отъ най-силнитѣ срѣдства за унищожение него всѣкакъвъ зародишъ, всѣкакво опитване за развание на свободенъ гражданственъ животъ, и води обеството къмъ незбѣжно и пълно разложение.

---

[1]) Маркизъ де Садъ, Донасе́нъ Алфо́нсъ Франсуа̀, е френски писатель, іто е прочутъ съ своитѣ безнравственни романи („Justine etc." „Aline et lcourt" и др.). Освенъ това, той е билъ из"ѣстенъ съ развратния си и прѣкпенъ животъ; билъ е обвиняванъ въ отравяние, и най-подирѣ, умрѣлъ дъ въ затвора; р. 1740 г., + 1814 г.

Маркиза де Бренвилие́, Марѝ Маделе́нъ, е знаменита отровителка; тя ь користолюбие е отровила мѫжа си, всичкитѣ си роднини и др. лица; въ 76 г. е била обезглавена въ Парижъ. (Прѣв.).

Отъ простия джелятинъ се гнусятъ въ обществото, но отъ джелятина-джентлемена — ни най малко. Само не отколѣ се исказа противоположно мнѣние, но се исказа само още въ книгитѣ, отвлечено. Дори и онѣзи, които го исказватъ, не всички още сѫ успѣли да унищожятъ въ себе си тъзи потрѣбность за самовластие. Дори и всѣки фабрикантъ, всѣки прѣдприемачъ бездруго трѣбва да чувствува нѣкакво раздражително удоволствие въ това, че работникътъ му зависи понѣкога цѣлъ, съ всичкото си семейство, единственно отъ него. Това е положително така; не тъй бърже поколѣнието се освобождава отъ онова, което е въ него наслѣдственно; не тъй бърже човѣкъ се отказва отъ онова, което е влѣзло въ кръвьта му, което му е прѣдадено, така да се каже, съ майчиното млѣко. Не ставатъ такива скорозрѣли прѣврати. Да съзнаешъ вината и наслѣдствения си грѣхъ е още малко, твърдѣ малко; трѣбва съвсѣмъ отъ него да се отучишъ. А това не става тъй бърже.

Азъ заприказвахъ за джелятитѣ. Свойствата, които притежава единъ джелятинъ, въ зародишъ се намиратъ токурѣчи въ всѣки съврѣмененъ човѣкъ. Но не еднакво се развиватъ звѣрскитѣ свойства на човѣка. Ако въ нѣкого тѣ зематъ върхъ въ развитието си надъ всичкитѣ му други свойства, то такъвъ човѣкъ разбира се, става ужасенъ и безобразенъ. Има два вида джеляти: едни биватъ доброволни, други принудителни. Доброволний джелятинъ, разбира се, въ всички отношения е пò-отвратителенъ отъ принудителния, отъ когото обаче тъй се гнусятъ хората, гнусятъ се до ужасъ, до погърсвание, до безсъзнателенъ, едвамъ ли не мистически страхъ. Отъ гдѣ този токорѣчи суевѣренъ страхъ къмъ едина джелятинъ, и такъво равнодушие, едвамъ ли не удобрение къмъ другия? Има примѣри до крайня стъпень чудни: азъ знаехъ хора даже добри, даже честни, даже такива, които сѫ били уважавани въ обществото, и между това тѣ, напримѣръ, не мòжехѫ хладнокръвно да търпятъ, ако човѣкътъ, когото наказватъ не крѣщи подъ пръчкитѣ, не моли и не проси милость. Онѣзи, които се наказватъ, трѣбва бездруго да крѣщятъ и да молятъ помилвание. Така е прието; това се счита и прилично и необходимо, и когато веднѫжъ, една жертва не искаше да крѣщи, то испълнительтъ, котото азъ познавахъ и който въ други отношения можеше да се смѣта до нейдѣ и като добръ човѣкъ, не щешъ ли — дори и лично се докачи въ този случай. Той мислѣше пò-напрѣдъ да го накаже

по-легко; но, като не чу обикновенните: „ваше благородие, татко мой, смилете се, направете да моля вѣчно Бога за васъ и проч.“, — той се разлюти и му удари петдесеть пръчки повече, искайки бездруго да го накара да крѣщи и да се моли — и сполучи. „Другояче не може, грубость е това,“ отговаряше ми той твърдѣ сериозно. Колкото се отнася до сѫщинския джелятинъ, който е принуденъ по неволя да приеме такъва обязанность, то извѣстно е: той е нѣкой осѫденъ на вѣчно заточение арестантъ, но оставенъ за джелятинъ; той най-напрѣдъ се учи у нѣкой другъ джелятинъ, и, като се изучи, остава до животъ въ нѣкой затворъ, гдѣто той се държи отдѣлно, въ особенна стая, има си дори и свое домакинство, но токурѣчи винаги се намира подъ конвой. Разбира се, че живий човѣкъ не е машина; джелятинътъ ако и да бие по обязанность, но по нѣкога тъй сѫщо се распалва, и ако и да бие не безъ удоволствие за себе си, но затова, кажи, никога нѣма лична умраза къмъ жертвата си. Искуството на удрянието, знанието на своята наука, желанието да се покаже прѣдъ другарите си и прѣдъ публиката, гѫделичкатъ честолюбието му. Той се старае само заради едно искуство. Освенъ това, той знай твърдѣ добрѣ, че е всеобщи „отверженецъ“, че суевѣренъ страхъ навредъ го посрѣща и го испровожда, и не можешъ да кажешъ, че туй нѣма на него влияние, не усилва яростьта му, звѣрските му наклонности. Дори и дѣцата знаѭтъ, че той „се отказва отъ баща и отъ майка.“ Чудно нѣщо, колкото джелати и ми се случвало да видѭ, всички тѣ бѣхѫ хора развити, разбрани, умни и съ необикновенно самолюбие, дори и съ гордость. Дали тъзи гордость се е развивала напукъ на всеобщото къмъ него прѣзрѣние; дали тя се е усилвала отъ съзнанието на страха, който внушаватъ тѣ на жертвата си, и отъ чувството на властьта надъ неѭ, — не знамъ. Може би, самата тържественность и театралность на излизанието имъ прѣдъ публиката на ешафота, способствува за развиванието въ тѣхъ на нѣкакво високомѣрие. Помнѭ, менѣ ми се случи веднѫжъ, въ продължение, на нѣкое врѣме, често да срѣщамъ и отблизо да наблюдавамъ едного джелятина. Той бѣше единъ човѣкъ съ срѣденъ ръстъ, жилѣстъ, сухъ, около четиресе-годишенъ, съ доста приятно и умно лице и съ кѫдрави косми. Той винаги бѣше необикновенно важенъ, спокоенъ; външно той се държеше по джентлеменски, отговаряше винаги накѫсо, разсѫдително и дори любезно, но нѣкакъ отъ висо-

ката любезно, като че се гордѣеше съ нѣщо прѣдъ мене. Караулнитѣ офицери често пѫти съ него при мене заприказвахѫ и дори сякашъ съ нѣкакво уважение къмъ него. Той това съзнаваше, и прѣдъ началника си нарочно удвояваше своята вѣжливость, студенина и чувство на собственно достойнство. Колкото по-любезно разговаряше съ него началникътъ му, толкова по-недостѫпенъ той се показваше, и макаръ че ни най малко не отстѫпваше отъ правилата на най истънчената вѣжливость, обаче, азъ съмъ увѣренъ, че въ тъзи минута той считаше себе си неизмѣримо по-горенъ отъ началника, който разговаряше съ него. Това личеше по лицето му. Случваше се, че по нѣкога въ твърдѣ горѣщъ лѣтенъ день го пращахѫ подъ конвой, съ дълъгъ тънакъ прътъ, да избива градскитѣ кучета. Въ този градецъ имаше твърдѣ много кучета, които съвършенно никому не принадлѣжахѫ и които се развъждахѫ съ необикновенна бързина. Въ лѣтнитѣ мѣсеци тѣ ставахѫ опасни, и за истрѣбванието имъ, по распореждание на началството, се испращаше нѣкой джелятинъ. Но дори и тъзи унизителна длъжность, както се види, ни най-малко не го унижаваше. Трѣбваше да видишъ съ какво достоинство той обикаляше градскитѣ улици, придружаванъ отъ уморения конвоенъ, като плашеше само съ вида си женитѣ и дѣцата, които срѣщаше, какъ той спокойно и дори прѣзрително гледаше на всички, които го срѣщахѫ. Впрочемъ, джелятитѣ живѣѭтъ охално. Тѣ иматъ пари, хранѭтъ се много добрѣ, пиѭтъ ракия. Паритѣ печелѭтъ отъ подкупи. Гражданский подсѫдимъ, който споредъ рѣшението на сѫда трѣбва да се накаже, прѣдварително, макаръ нѣщичко, макаръ послѣдния си пара, ама ще даде на джелятина. Но отъ другитѣ, отъ богатитѣ подсѫдими, тѣ сами зематъ, като имъ назначаватъ сумма съобразно съ вѣроятнитѣ имъ срѣдства, зематъ и по трийсетъ рубли, а по нѣкой пѫть дори и повече. Съ твърдѣ богатитѣ тѣ дори и силно се пазарѭтъ. Съвсѣмъ слабо, разбира се, не може да накаже джелятинътъ; той отговаря за това съ гърба си. Но затова, за извѣстна цѣна, той се обѣщава на жертвата, че нѣма да ѭ бий много силно. Кажи, че винаги осѫденитѣ на бой скланятъ на прѣдложението му; ако ли не, той дѣйствително наказва варварски и това тукорѣчи напълно е въ рѫцѣтѣ му. Случва се, чѐ той налага значителна сумма дори и на нѣкой твърдѣ бѣденъ подсѫдимъ; роднинитѣ му тогава ходѭтъ при него, пазарѭтъ се, молѭтъ му се, и тежко и горко, ако го

удовлетворятъ. Въ такива случаи много му помага суеверний страхъ, който той внушава въ всички. Какви ли чудесии за джелятитѣ не разсказватъ! Впрочемъ, сами затворницитѣ ме увѣряваха, че джелятинътъ може да убие човѣка само съ единъ ударъ. Нъ кога ли това се е случило? А, кой знае, може би. За туй говорѣха твърдѣ положително. Па и самий джелятинъ ме увѣряваше, че той това може да направи. Казваха тъй също, че той може да удари съ най-голѣмо засилвание по гърба на пристъпника, но тъй щото дори и най-малъкъ бѣлѣгъ нѣма да се покаже слѣдъ удара, и прѣстъпникътъ ни най-малка болка нѣма да осѣти. Впрочемъ, за всички тѣзи фокуси и прѣкаленности сѫ извѣстни твърдѣ много разскази. Но, ако дори джелятинътъ и земе подкупъ, за да наказва по-легко, обаче първий ударъ той сѐ-пакъ ще го стовари съ най-голѣмо засилвание и съ всичката си сила. Това дори и бѣше се обърнало между тѣхъ въ обичай. Слѣдующитѣ удари той смѣгчава, най-вече ако му сѫ заплатили прѣдварително. Но първий ударъ, — заплатили ли му сѫ или не, — е неговъ. Право да ви кажѫ, не знамъ, за какво тѣ това правятъ? Затова ли за да могѫтъ отеднѫжъ да научатъ жертвата си да търпи по-лесно по-нататашнитѣ удари, като си мислятъ, че слѣдъ твърдѣ силния ударъ вече нѣма да ѝ се покажѫтъ тъй мѫчителни по-легкитѣ, или пъкъ затова, че той просто желае да се почупи прѣдъ жертвата си, да ѝ зададе страхъ, да ѭ слиса отъ първи пѫть, за да разбере съ кого има тя работа, — да се покаже, съ една дума. Въ всѣки случай, джелятинътъ прѣдъ началото на наказанието се чувствува въ възбудено състояние, осѣща силата си, съзнава че е властелинъ; той въ тъзи минута е актйоръ; той очудва и докарва въ ужасъ публиката, и, разбира се, че не безъ наслаждение той крѣщи на жертвата си прѣдъ първия ударъ: „Дръжъ се, ще те прѣгорѭ!“ — обикновенни и фатални думи въ този случй. Мѫчно можешъ да си прѣдставишъ, до каква стъпень може да се изроди човѣчешката природа.

Въ това първо врѣме, въ болницата, азъ съ любопитство слушахъ всичкитѣ тѣзи арестантски разскази. Да лежимъ само на всички ни бѣше страшно мѫчно. Всѣки день така приличаше единъ на други! Прѣзъ утренитѣ още ни развличаше посѣщението на докторитѣ, а подирѣ, скоро слѣдъ излизанието имъ — и обѣдътъ. Ѣдението, разбира се, при такъво еднообразие, ни прѣдставляваше значително развлечение. Порциитѣ бѣхѫ

разни, распрѣдѣлени споредъ болѣститѣ на болнитѣ. Едни получавахѫ само една чорба, направена съ нѣкаква „крупа“; други само „кашица“[1]), трети само сваренъ грисъ, за който имаше много охотници. Арестантитѣ отъ дългото лежание се разглезвахѫ и захващахѫ да обичатъ по-сладички и по-вкусни чки ѣстиета. На онѣзъ, които оздравяхѫ, и токорѣчи на здравитѣ имъ давахѫ по едно парче говеждо мѣсо, „бикъ“, както казвахѫ у насъ. Най добрата порция бѣше цинготната, — мѣсо съ лукъ, съ хрѣнъ и съ др., а по нѣкой пѫть и съ една чаша ракия. Хлѣбътъ бѣше, тъй сѫщо споредъ болѣститѣ, черъ или погубѣлъ, доста испеченъ. Тъзи официалность и тънкость въ назначаванието на порциитѣ само забавляваше болнитѣ. Разбира се, че имаше и такива болни, които нищо не ѣдяхѫ. Но затова пъкъ онѣзи болни, които имахѫ аппетитъ, ѣдяхѫ каквото искахѫ. Нѣкои си размѣнявахѫ порциитѣ, тъй щото една порция, която трѣбваше да ѣде единъ боленъ, ѭ даваше на други, който лежеше отъ съвършенно друга болѣсть. Други, които трѣбваше да пазѭтъ диета и получавахѫ легки порции, купувахѫ говеждото мѣсо или цинготната порция на другиго нѣкого, пиехѫ „квасъ“, болнично пиво, което го купувахѫ отъ други болни. Нѣкои изядахѫ дори и по двѣ порции. Тѣзи порции се продавахѫ и се прѣпродавахѫ за пари. Говежата порция се цѣнѣше доста високо; тя струваше около една и половина копѣйка. Ако въ нашето отдѣление нѣмаше у кого да се купи, пращахѫ слугата въ другото арестантско отдѣление, а ако и тамъ нѣмаше, то — въ солдатското отдѣление, въ „свободното“, както говорѣхѫ у насъ. Винаги се намѣрвахѫ желающи да продадѫтъ. Тѣ оставахѫ само съ единъ хлѣбъ, но затова пъкъ печелѣхѫ пари. Бѣдностьта бѣше, разбира се, всеобща, но онѣзи, които имахѫ парички, пращахѫ дори и на пазара да имъ купуватъ колачета и други сладки работи. Нашитѣ болнични слуги испълнявахѫ всичкитѣ тѣзи порѫчки съвършенно безкористно. Слѣдъ обѣдъ наставаше най-мѫчното врѣме; кой отъ нѣмай-какво спѣше, кой дрънкаше, кой се караше, кой нѣщо нависоко разсказвваше. Ако не докарвахѫ нови болни, биваше още по-мѫчно. Дохождането на новия боленъ токурѣчи винаги произвождаше нѣкое впечатлѣние, особенно ако го непознаваше ни-

[1]) „Кашица“ (рѣдка каша) се прави отъ нѣкоя „крупа“, сварена съ вода или съ млѣко. (Прѣв.).

кой. Него го оглеждахѫ, стараехѫ се да узнаѭтъ какъвъ е той и какъ, отъ кѫдѣ и по какви работи. Най-вече се интересувахѫ въ този случай отъ онѣзи, които се прѣпращахѫ за други мѣста изъ Сибиръ; тѣ винаги какво да е нѣщо разсказвахѫ, но само не за своитѣ интимни дѣла; за това, ако самичъкъ човѣкътъ не заприкажеше, никога не го распитвахѫ, а така: отъ гдѣ идѫтъ? съ кого? какъвъ е пѫтя? кѫдѣ ще отидѫтъ? и пр. А други, които слушахѫ новия разсказъ, тутакъ-си си припомняхѫ като че мимоходомъ нѣкои нѣща отъ своето минѫло: за различни прѣпращания, арестантски дружини, испълнители, началници. Наказанитѣ съ тоеги се явявахѫ тъй сѫщо въ това врѣме, надвечеръ. Тѣ винаги произвеждахѫ доста силно впечатлѣние, както, впрочемъ, и споменахъ за това по-горѣ; но не всѣки день докарвахѫ бити; тъй щото, когато нѣмаше такива, у насъ всички ставахѫ апатични, сякашъ че всички страшно си умръзвахѫ единъ на други, подигахѫ се дори и карания. У насъ се радвахѫ дори и на лудитѣ, които ги довеждахѫ да ги испитватъ. Понѣкогѫ подсѫдимитѣ, за да се избавѭтъ отъ наказание, се преструвахѫ на луди. Хитростьта на едни скоро се узнаваше или, по-добрѣ да се каже, тѣ сами се рѣшавахѫ да измѣнѭтъ политиката на своитѣ дѣйствия, и затгорникътъ, като полудуваше около два-три дена, току го гледашъ отведнѫжъ станѫлъ уменъ, поутихнѫлъ и мрачно захващаше да моли да го пуснѫтъ отъ болницата. Нито арестантитѣ, нито докторътъ не укорявахѫ такъвзи и не го засрамявахѫ съ напомнѣвание на неотколѣшнитѣ му лудила; мълчешката го отписвахѫ, мълчешката го испращахѫ и слѣдъ два-три дена той се явяваше при насъ наказанъ. Такива случаи бивахѫ, обаче, твърдѣ рѣдки. Но истинскитѣ луди, които докарвахѫ за испитвание, съставлявахѫ сѫщинско Божие наказание за цѣлото отдѣление. Арестантитѣ отъ най-напрѣдъ едвамъ ли не съ въсторгъ посрѣщахѫ нѣкои луди, които бѣхѫ весели, живи, които викахѫ, скачахѫ и пѣехѫ. „Ехъ ама забавление!“ казвахѫ тѣ, като гледахѫ нѣкой току-що докаранъ лудъ, който правяше разни лудурии. Но менѣ страшно мѫчно и тежко ми бѣше да гледамъ тѣзи нещастни. Азъ никога не можехъ хладнокръвно да гледамъ лудитѣ.

Обаче скоро безпрѣстаннитѣ лудурии на доведения и посрѣщнѫтия съ смѣхъ лудъ рѣшително на всички ни умръзвахѫ и въ два дена искарвахѫ всички ни изъ търпѣние окончателно. Едного отъ тѣхъ държахѫ у насъ около три недѣли и

бѣхме принудени просто да бѣгаме отъ отдѣлението. Като че нарочно, въ това врѣме докарахѫ и още единъ лудъ. Тозъ послѣдний ми произведе особенно впечатлѣние. Това се случи въ третята година на заточението ми. Въ първата година или, по̀добрѣ да кажѫ, въ първитѣ мѣсеци на затворническия ми животъ, прѣзъ пролетьта, азъ ходѣхъ съ една дружина на работа, двѣ версти далече, на една тухлена фабрика, съ дюлгеритѣ, да носѭ тухли. Трѣбваше да се поправѭтъ пещитѣ за бѫдущитѣ лѣтни тухлени работи. Една утринь, на фабриката, М-цкий и Б. ме запознахѫ съ унтеръ-офицера Острожский, който живѣеше тамъ като надзиратель. Той бѣше полякъ, около шейсе-годишенъ старецъ, високъ, сухъ, съ твърдѣ благообразна и дори величественна външность. Въ Сибиръ той отдавна се намираше на служба; той бѣше дошелъ като солдатинъ отъ бившата, въ трийсетата година, полска войска, и, ако и по происхождание да бѣше простъ човѣкъ, нъ М-цкий и Б. го обичахѫ и го уважавахѫ. Той постоянно четеше католическата библия. Азъ разговаряхъ съ него и той приказваше така любезно, така разумно, така интересно разсказваше, така добродушно и честно гледаше. Отъ тогава азъ не бѣхъ го виждалъ двѣ години, бѣхъ слушалъ само, че той по нѣкакво дѣло се намиралъ подъ слѣдствие и единъ день го вкарахѫ при насъ въ отдѣлението лудъ. Той влѣзе съ писъкъ, съ смѣхъ и съ най-неприлични, съ най-распуснѫти жестове се впусна да играе по стаята. Затворницитѣ бѣхѫ въ възторгъ, но менѣ тъй жално ми стана . . . Слѣдъ три дена вече ний не знаехме дѣ да се денемъ отъ него. Той се караше, биеше, пищѣше, пѣеше пѣсни, дори и нощемъ правѣше такива еженинутни отвратителни лудурии, щото на всички захващаше да имъ се втръсва. Той отъ никого се не боеше. Нему му облачахѫ смирителна риза, но отъ това той ставаше по̀-бѣсенъ и ний виждахме и пащахме. Въ тѣзи три недѣли понѣкога цѣлото отдѣление ставаше и въ е инъ гласъ молѣше главния докторъ да прѣмѣсти лудия въ другото арестантско отдѣление. Тамъ пъкъ тѣ, отъ своя страна, измолвахѫ слѣдъ два дена да го прѣмѣстѭтъ при насъ. А понеже у насъ се случихѫ заведнѫжъ двама безспокойни луди, които винаги искахѫ да биѭтъ, то двѣтѣ отдѣления по редъ си размѣнявахѫ лудитѣ. Обаче и двамата се показвахѫ единъ отъ други по̀-лоши. Всички си въздѫхнахѫ по̀-свободно, когато ги извадихѫ, най-сѣтнѣ, отъ насъ и ги заведохѫ нѣйдѣ . . .

Помня така сжщо единъ чуденъ лудъ. Доведохж веднжжъ лѣтѣ едного подсждимъ, едъръ и на видъ твърдѣ неодѣланъ човѣкъ, около четиресеть и петь-годишенъ, съ огрозено отъ сипаницата лице, съ поддути червени малки очи и съ твърдѣ навжсенъ и мраченъ видъ. Гудихж го редомъ съ мене. Той се оказа твърдѣ миренъ човѣкъ, съ никого не заприказваше, и и сѣдѣше като че ли нѣщо обмисляше. Зе да се мръква и току отведнжжъ той се обърна къмъ мене. Направо, безъ много прѣдисловия, но съ такъвъ видъ, сякашъ че ми съобщаваше нѣкоя извънредна тайна, той начена да ми разсказва, какво тѣзи дни той ще трѣбва да прѣмине двѣ хиляди тоеги, но че това сега нѣма да стане, защото дъщерята на полковника Г. за него дѣйствува, да го избави. Азъ съ недоумѣние го погледнахъ и му отговорихъ, че, въ такъвъ случай, менъ ми се струва, дъщерята на полковника нищо не ще може да направи. Азъ още не се договеждахъ каква е работата; него го доведохж не като лудъ, а като обикновенъ боленъ. Азъ го попитахъ, отъ какво е боленъ? Той ми отговори, че не знае и че него тука за нѣщо сж го пратили, но че той е съвсѣмъ здравъ, а дъщерята на полковника въ него е залюбена; че тя веднжжъ, прѣди двѣ недѣли, е минавала покрай гаубтвахтата, а той въ това врѣме зелъ че погледнжлъ прѣзъ прозореца. Тя, като го зърнала, тозъ-часъ и се влюбила. И отъ тогазъ, подъ различни видове, тя е била вече три пжти въ гаубтвахтата; първъ пжть наминжла заедно съ баща си при брата си, офицеръ, който е стоялъ въ онуй врѣме у тѣхъ на караулъ; другъ пжть дошла заедно съ майка си да раздаде милостиня и, като минавала покрай него, пришепнжла му, че тя го люби и че ще го отгърве. Чудно бѣше съ какви тънки подробности той ми разсказваше всичката тъзи нелѣпость, която, разбира се, цѣла-цѣленичка се е родила въ растроенната му, клѣта глава. Въ избавлението си отъ наказанието той свето вѣрваше. За страстната любовъ на тъзи мома къмъ него той разсказваше спокойно и утвърдително, и, при всичката обща нелѣпость на разсказа, тъй чудно бѣше да слушашъ такъва романическа история на влюбената мома въ човѣкъ, който наближаваше да изпълни петдесетьтѣ лазарника, съ такъва тжжна, огрижена и грозна физиономия. Чудно какво е можалъ да направи страхътъ прѣдъ наказанието съ тъзи боязлива душа. Може би, той дѣйствително е видѣлъ нѣкого отъ прозореца, и лудостьта, която се е приготовлявала въ него

отъ растящия всѣки часъ страхъ, отведнѫжъ си е намѣрила свой исходъ, своя форма. Този нещастенъ солдатинъ, който, може би, прѣзъ цѣлия си животъ нито единъ пѫть и не е помислювалъ за госпожици, гледашъ го отведнѫжъ ти намислилъ цѣлъ романъ, инстинктивно хващайки се макаръ за тъзи сламка. Азъ го изслушахъ мълчишката и обадихъ за него на другитѣ арестанти. Но когато другитѣ захванахѫ да любопитствуватъ, той цѣломудренно замълча. На утриньта докторътъ дълго врѣме го распитва и понеже той му каза, че отъ нищо не е боленъ и по прѣглежданието се оказа дѣйствително такъвъ, тѣ го и пуснахѫ да си излѣзе. Но ний пò-послѣ, узнахме че на листътъ му бѣше написано sanat, когато вече докторитѣ бѣхѫ си излѣзли отъ стаята, тъй щото не можеше вече да имъ се каже каква е работата. Та и сами ний още тогава неможехме напълно да разберемъ въ какво се състоеше главната работа. А между това тукъ е станѫло погрѣшка отъ страна на началството, което го пращаше, за дѣто не е обяснило за какво го праща. Тукъ се случила една небрѣжность. Но кой знай, може би, и онѣзи, които го пращахѫ, само се осѣщахѫ и не бѣхѫ съвсѣмъ увѣрени въ лудостьта му, дѣйствувахѫ по тъмни слухове и го проводили да го испитатъ. Както и да е, но нещастния извадихѫ слѣдъ два дена да го наказватъ. Наказанието, ми се чини, твърдѣ го порази съ своята неочакванность; той до послѣдня минута невѣрвалъ, че ще го накаажѫтъ, и когато го повели по редоветѣ, захванѫлъ да вика: „караулъ"! Въ болницата тозъ пѫть го турнахѫ не въ нашето отдѣление (защото нѣмаше праздни легла), а въ другото. Но азъ разпитахъ за него и узнахъ, че той прѣзъ всичкитѣ осемь дена никому не казалъ нито една думица, билъ смутенъ и извънредно тѫженъ . . . Послѣ, когато му прѣминѫлъ гърбътъ, пратили го нѣйдѣ. Азъ поне повече не го чухъ.

Колкото се отнася изобщо до лѣкуванието и цѣроветѣ, то, до колкото азъ можахъ да забѣлѣжѫ, легко-болнитѣ токурѣчи не испълнявахѫ прѣдписанията и не земахѫ цѣроветѣ, но тежко-болнитѣ и изобщо истинско-болнитѣ много обичахѫ да се цѣрѭтъ, земахѫ редовно своитѣ микстури и прахове; но най много обичахѫ вънкашнитѣ срѣдства. Банкитѣ, пиявицитѣ, паренето и кръвопущанието, които тъй обича и на които тъй вѣрва нашия простъ народъ, се приемахѫ у насъ надраго сърдце и дори съ удоволствие. Меня ме заинтересува едно странно обсто-

ятелство. Тѣзъ сжщитѣ хора, които тъй търпѣливо прѣнасяхж най-мжчителнитѣ болки отъ тоягитѣ и прѫчкитѣ, често пжти се оплаквахж, кривѣхж се и дори пъшкахж отъ нѣкакви банки. Тѣ се глезѣхж вече твърдѣ много, или тъй само се преструвахж, — и самъ не знамъ какъ да рекж. Наистина, нашитѣ банки бѣхж едни особенни. Машинката (нещерътъ), съ която мигновенно се разрѣзваше кожата, фелдшерътъ нѣкога си, въ незапаметни врѣмена, ж изгубилъ или развалилъ, или, може би тя сама се развалила, тъй щото той бѣше принуденъ да прави необходимитѣ надрѣзвания на тѣлото съ ланцетъ. За всѣка банка правяхж около дванайсеть надрѣзвания. Съ машината не болѣше. Дванайсеть ножчѣта ще ударжтъ заведнжжъ, мигновенно, и не осѣщашъ бълѣсть. Но надрѣзванието съ ланцета бѣше друга работа. Ланцетътъ рѣже сравнително твърдѣ полегка; осѣщашъ болѣжи; а когато се турятъ, напримѣръ, десеть банки, то, въ такъвъ случай, ще трѣбва да се направятъ сто и двйсеть надрѣзвания, които, разбира се, произвеждатъ чувствителни болѣсти. Азъ испитахъ това на себе си и макаръ че болѣше и те хващаше ядъ, но сѐ не толкова, щото да не можешъ да се удържишъ и да не пъшкашъ. Дори и смѣхъ те хващаше по нѣкой пжть да гледашъ къкъ нѣкой дангалакъ, цѣла ми ти кананара човѣкъ захваща да се вайка и да се чупи. Изобщо това може да се сравни съ състоянието на човѣкъ, който е твърдъ и дори спокоенъ въ нѣкоя сериозна работа, но който маргазува и се сърди у дома, когато стои безъ работа, не ѣде каквото му подаватъ, псува и се кара; никакъ не може да му се угоди, всички му досаждатъ, всички му грубятъ, всички го мжчатъ; — съ една дума, послободнява, както казватъ понѣкога за такива господа, които се срѣщатъ, впрочемъ, и между простия народъ, а въ нашия затворъ при взаимното всеобщо съжителство — дори и твърдѣ често. Случваше се понѣкога, че и самитѣ болни захващахж да се подигравать съ нѣкой такъвъ глеза, па дори и право го испсуввахж; тогава той замълчаваше, сякашъ че и наистина очакваше само да го испсуватъ, за да замълчи. Най-вече Устянцевъ не обичаше такъвъ и никога не пропускаше случай да не исхока глезата. Той и изобщо не пропускаше случай да не закачи нѣкого. Това бѣше негово наслаждение, потрѣбность, разбира се, отъ болѣстьта, до нѣйдѣ и отъ тжпоумието му. Много пжти ще го видишъ, че той гледа отпървенъ сериозно и внимателно, и послѣ съ единъ спокоенъ, у-

бѣденъ гласъ захваща да чете наставления. Той въ всичко се мѣсеше, сякашъ че той бѣше туренъ у насъ да наблюдава редътъ или всеобщата нравственность.

— И никого нѣма да остави на мира, — говорѣхѫ понѣкога смѣейки се арестантитѣ. Впрочемъ, него го жаляхѫ и избѣгвахѫ да се каратъ съ него, а тъй само му се смѣяхѫ по нѣкой пѫть

— Я го гледай ти, раздрънкалъ се като праздна воденица!

— Раздрънкалъ съмь се? Че нѣма да клатѭ шапка на глупавитѣ. Какво се е развикалъ отъ ланцета? Да потърпи нѣма да умрѣ. Обичалъ си медъ — обичай и ледъ.

— Ами тебъ какво ти става?

— Ти остави това, прѣсѣче му думата единъ отъ нашитѣ затворници, — банкитѣ още нищо; азъ съмь ги испиталъ; ами да видишъ колко боли, когато те теглѭтъ за уши . . .

Всички се изсмѣхѫ.

— А мигаръ тебъ сѫ ти ги теглили?

— Ами ти мислишъ не? Разбира се, че сѫ ми ги теглили.

— За туй ушитѣ ти сѫ щръкнѫли!

Този арестантинъ, Шапкинъ, наистина, имаше прѣдълги щръкнали уши. Той бѣше „бродяга“, още младъ човѣкъ, разуменъ, тихъ; говорѣше винаги съ единъ сериозенъ, скритъ юморъ, което придаваше много комизмъ, на разсказитѣ му.

— Ами отъ дѣ да знамъ, че сѫ ти теглили ушитѣ? Че и какъ така да си помислѭ бе, дебелоглаво човѣче? пакъ се намѣси Устянцевъ, като се обръщаше съ негодувание къмъ Шапкина, при всичко че той никакъ не говорѣше нему, а на всички изобщо; но Шапкинъ дори и го не погледна.

— Ами тебъ кой те е теглилъ? попита го другъ единъ.

— Кой? Разбира се, че околийский началникъ. Това бѣше за „бродяжество“. Ний дойдохме тогава въ К., а пъкъ бѣхме двама, азъ и още единъ „бродяга“, Ефтимъ безъ прѣкоръ. По пѫтя за селото Толмина ний ударихме малко плячка отъ едного селенина. Има едно село, Толмина се казва. Ний влѣзохме и току се поозъртваме: ехъ да можемъ да ударимъ нѣкой келепиръ, че и да си офейкаме. Въ полето си свободно пиле, ама въ града на тѣсно ще се видишъ, разбира се. Сега, най-напрѣдъ ний влѣзохме въ една кръчма. Поразгледахме наоколо си. Ето че се приближава къмъ насъ единъ испаднѫлъ

такъвъ, съ продрани лакти, въ френски дрѣхи. Туй било, онуй било. — А бе какъ, казва, позволете да ви попитамъ имате ли пашпортъ?

— Не, казваме, нѣмаме пашпортъ.

— Тъй. И ний сѫщо. Тука азъ имамъ още двама приятели, казва, тъй сѫщо при генерала Кукушкина[1]) служѫтъ. А-че искамъ да ви попитамъ, защото ний малко се пропихме, па и парици не можахме да поспечелимъ: нѣма ли да ни почерпите.

— На драго сърдце, казваме. — Заръчахме половинъ штофъ ракия; испихме ѭ. И ни пошушнахѫ тукъ за една работа по нашата часть, т. е. по кражбата. Имаше тукъ една кѫща, най-накрая на града и единъ богатъ „мѣщанинъ" въ неѭ живѣеше, много имотенъ. Тая нощь ний намислихме да му отидемъ на гости. Щомъ току влѣзохме, ето и петимата ни уловихѫ. Закарахѫ ни въ участъка, а послѣ и при самия околийски началникъ. Азъ, казва, самъ ще ги испитамъ. Излиза съ чубукъ, една чаша чай подирѣ му носѭтъ, едъръ единъ такъвъ, съ бакенбарди. Сѣдна. А пъкъ тука, освенъ насъ, и други трима доведохѫ, така сѫщо „бродяги". И смѣшни хора сѫ тѣзъ „бродягитѣ" бе, братя: ей-тъй нищо не помнѭтъ, и́ на огънь да ги печешъ — пакъ нищо не знаѭтъ, всичко сѫ забравили. Началникътъ се обърна най-напрѣдъ къмъ мене. Ти кой си? Тъй и изрева като изъ бъчва. И, разбира се азъ му отговорихъ каквото и всички: незнамъ, не помнѭ, ваше високоблагородие, всичко съмь забравилъ.

— Чакай малко, казва, азъ съ тебе още ще поприказвамъ, твоята муцуна ми е позната; и самъ се впули въ мене. А пъкъ азъ до тозъ часъ и никога не бѣхъ го виждалъ. Къмъ други: ами ти кой си?

— Търти-бѣгай, ваше високоблагородие.

— Мигаръ тъй и те викатъ търти-бѣгай?

— Тъй и ме викатъ ваше високоблагородие.

— Е, добрѣ, ти си търти-бѣгай, ами ти, бе? Обръща се къмъ трети.

— Азъ подирѣ му, ваше високоблагородие.

— А бе името какъ ти е, името?

---

[1]) То есть въ гората, гдѣто кука кукувицата. Той иска да каже, че и тѣ сѫ тъй сѫщо „бродяги".

— А-че тъй ми е името: „Азъ подирѣ му“, ваше високоблагородие.

— Ами кой така бе, подлецъ, те нарѣкълъ?

— Добри хора ме нарѣкохѫ, ваше високоблагородие. Разбира се, че свѣтътъ не е останалъ безъ добри хора, ваше високоблагородие.

— Кои сѫ тѣзи добри хора?

— А-че забравихъ ги малко, ваше високоблагородие; молѭ великодушно да ме простите?

— Всички ли забрави?

— Всички забравихъ, ваше високоблагородие.

— Че ти трѣбва да си ималъ, баща и майка, както и всички? . . Тѣхъ баремъ не помнишъ ли?

— Трѣбва да съмъ ималъ, ваше високоблагородие, ама не помнѭ, и тѣхъ съмъ позбравилъ; може би, и да съмъ нималъ, ваше високоблагородие.

— Че гдѣ си живѣлъ до сега?

— Въ гората, ваше високоблагородие.

— Сé въ гората ли?

— Сé въ гората.

— Ами зимѣ?

— Зима не съмъ видѣлъ, ваше високоблагородие.

— Ами тебе бе, какъ те зовѫтъ?

— Брадва, ваше високоблагородие.

— А тебе?

— Точи не зяпай, ваше високоблагородие.

— А тебе?

— Карай си колата — не се бой, ваше високоблагородие.

— Всички ли нищо не помните?

— Нищо не помнимъ, ваше високоблагородие.

Стои и се смѣй, а пъкъ тѣ го гледатъ и се усмихватъ. Да се случишъ на нѣкои другъ и шамаръ изядашъ. Околийскитѣ началници сѫ едри хора, угоени. — Заведете ги въ затвора, казва, азъ подирь ще видѭ съ тѣхъ; а ти остани тукъ, каза ми той. — Ела насамъ, сѣдни! Гледамъ: маса, книга, перо. Мислѭ си: какво ли крои да прави? — Сѣдни, казва на стола, ѕеми перото, пиши! а самичъкъ ме хвана за ухото и ме тегли. Азъ гледамъ на него, като дяволъ на попъ: — не знамъ, казвамъ му, ваше високоблагородие. — Пиши!

— Смилете се, ваше високоблагородие. — Пиши, както

знаешъ, тъй и пиши! А самъ за ухото сѐ ме дърпа, и ме дърпа, че като го усучи! Та ще ви кажѫ, братя, пò-добрѣ триста пръчки да бѣше ми ударилъ, като-че искри се изсипахѫ изъ очитѣ ми — пиши, та и друго се не хвата!

— А бе какво, полудѣлъ ли билъ той, или що?

— Не, не бѣше полудѣлъ. Въ Т-къ, не отдавна прѣди това, нѣкой писаръ билъ направилъ една машинация: докопалъ правителственни пари, че и побѣгналъ; у него тъй сѫщо ушитѣ му били щръкнали. А-че извѣстили навредъ. А пъкъ азъ по бѣлѣзитѣ съмь приличалъ на него, и за това ме питаше, да ли знамъ да пишѫ и какъ пишѫ?

— Вижъ каква била работата! Ами болѣше ли?

— Казвамъ, болѣше.

Раздаде се всеобщъ смѣхъ.

— Ами писа ли?

— Писахъ? Зехъ перото и захванахъ да драскамъ; шерихъ-шерихъ по книгата, че и ме остави. Удари ми десетина плесници, разбира се, че и ме турихѫ въ затвора.

— Мигаръ ти знаешъ ли да пишешъ?

— Пò-напрѣдъ знаяхъ, ама като начёнахѫ да пишѫтъ съ пера — отучихъ се...

Ето въ такива-нà разскази, или, пò-добрѣ да кажѫ въ такова дрънкание прѣминаваше по нѣкога нашето еднообразно врѣме. Господи, каква мѫка бѣше! Днитѣ дълги, задушливи, единъ на други като двѣ капки вода си приличатъ. Баремъ нѣкаква книга да имаше! А между това азъ, особенно въ началото, често пѫти ходѣхъ въ болницата, по нѣкога боленъ, понѣкога само да лежѫ; оставяхъ затвора. Тежко бѣше тамъ, много пò-тежко отъ колкото тукъ, нравственно пò-тежко. Злоба, вражда, карание, зависть, безпрѣстанни придиряния къмъ насъ, дворянитѣ, зли, ужасни лица. Тукъ, въ болницата, всички се държахѫ пò като равни по между си, живѣяхѫ пò-приятелски. Най-тѫжното врѣме въ продължение на цѣлия день настѫпваше вечерь при свѣщи и въ началото на нощьта. Лягатъ да спѫтъ рано. Мъжделивата ламбица свѣти далечъ при вратата като ясна точка, а въ нашия край царува полумракъ. Става смрадно и задушливо. Нѣкой не може да заспи, става и сѣди около часъ и половина на леглото си, съ наведена глава, въ капа, като че нѣщо мисли. Гледашъ го тъй цѣлъ часъ и се

мжчишъ да отгатнешъ, за какво ли той мисли, за да може и ти тъй сжщо да прѣкарашъ врѣмето. А по нѣкой пжть ще хванешъ да си мечтаешъ, да си спомняшъ минжлото — и се рисуватъ широки и ясни картини въ въображението; иде ти на умъ такива подробности, за които въ друго врѣме не бя си спомнилъ, и не би ги прочувствувалъ тъй, както сега. А пъкъ понѣкога се замисляшъ въ бждящето си: какъ ли ще излѣзешъ отъ тъмницата? Кждѣ? Кога ли ще бжде това? Ще се върнешъ ли нѣкога въ родната си страна? Мислишъ си, мислишъ — и надѣжда ще се съживи въ душата ти... А нѣкой пжть просто наченешъ да броишъ: едно, двѣ, три и т. н., за да можешъ нѣкакъ въ това четение да заспишъ. Азъ понѣкога наброявахъ до три хиляди и пакъ не заспивахъ. Ето нà нѣкой ще се обърне отъ едната си страна на другата. Устянцевъ ще се закашля съ гнилата си, охтичава кашлица и после слабо ще се запжшка и всѣки пжть ще каже: „Господи, азъ съгрѣшихъ!“ И чудно бѣше да слушашъ този боленъ, разбитъ и страдалчески гласъ посрѣдъ всеобщата тишина. А ето ти въ кжта тъй сжщо не спжтъ и си приказватъ отъ леглата. Нѣкой ще захване да разсказва за минжлото си, за далечното, отдавнашното си минжло, за скитничеството си, за жената си, за прѣдишното врѣме. Тъй и чувствувашъ само по далечното шепнение, че всичко, което той разсказва, никога вече нѣма да се върне при него, а самичъкъ той, разсказвачътъ, е парче отрѣзано; другъ слуша. Чува се само тихо, равномѣрно шушнение, сякашъ-че вода шурти нѣйдѣ далече... Помня веднжжъ, въ една дълга зимна нощь, азъ слушахъ единъ разсказъ. Отъ първъ погледъ той ми се показа, че е нѣкой прѣскавъ сънъ, сякашъ-че азъ лежахъ втресенъ и че всичко това ми се присъни въ огънь, въ блѣнувание...

IV.

Акулкиний мжжъ.

(Разсназъ).

Кжсно вече бѣше, срѣдъ нощь. Азъ бѣхъ заспалъ, и веднага се събудихъ. Мъжделивата свѣтлина на малката далечна ламбица едвамъ осветяваше стаята... Кажи, че всички спяхж. Спѣше дори и Устянцевъ, и въ тишината се чуеше, какъ

й тежко дишаше и какъ хъркаше въ гърлото му при всѣко ъхание храчката. Далечъ, въ карридора се раздадохѫ отведжъ тежки стѫпки на караулна смѣна, която приближаваше. рънна пушка съ кундака си на пода. Отвори се стаята; ефрейрътъ, прѣдпазливо стѫпвайки, прѣчете болнитѣ. Слѣдъ една инута затворихѫ вратата, турихѫ новъ карауленъ, солдатитѣ отдалечихѫ и пакъ прѣдишнята тишина. Тогава само азъ бѣлѣзахъ, че надалече отъ мене, налѣво, двама не спяхѫ и ато че си шепнѣхѫ по между си. Това се случваше въ болчнитѣ отдѣления: по нѣкога цѣли дни и мѣсеци лежѫтъ единъ други и не си продумватъ ни една думица, и отведнѫжъ е ги видишъ да се расприказватъ въ нѣкой нощенъ часъ, ойто побужда човѣка на откровенность и захваща единътъ да излива всичкото минѫло прѣдъ другия.

Тѣ, както се види, отколѣ говорѣхѫ. Началото не моахъ да заварѭ, та и сега не всичко можеше да се чуе; но олегка-легка навикнахъ и захванахъ всичко да разбирамъ. енъ не ми се спѣше: що да се чинѣше ако да не слуахъ?.. Единътъ разсказваше разпалено, полулегнѫлъ на креатя, съ дигнѫта глава и съ истегнѫта на къмъ другаря си шия. ой си личѣше, че бѣше разгорѣщенъ, възбуденъ; нему му се скаше да разсказва. Слушательтъ му, навѫсено и съвършенно авнодушно сѣдѣше на леглото си, съ протегнѫта по него но, сегизъ-тогизъ помънкваше на разсказвача нѣщо въ отговоръ ли въ знакъ на участие, но като-че ли повече отъ приличие, не наистина, и всѣка минута си пълнѣше носа съ енфие ъ рогче. Той бѣше исправителния солдатинъ Черевинъ, око петдесеть-годишенъ човѣкъ, начумеренъ педантъ, студенъ ренеръ и глупакъ съ честолюбие. Разсказвачътъ Шишковъ бѣе още младъ човѣкъ, около трийсе годишенъ, нашъ граждански атворникъ, който работѣше въ шивачницата. До сега азъ мал внимание обръщахъ на него; та и послѣ, прѣзъ всичкото рѣме на затворническия ми животъ, нѣкакъ не ме теглеше да сближѫ съ него. Той бѣше единъ празенъ и джаснатъ човѣкъ. По нѣкой пѫть мълчи, ходи навѫсенъ, държи се грубо, цѣли недѣли не приказва. А по нѣкой пѫть отведнѫжъ ще вплете въ нѣкоя история, ще захване да клюкарствува, да разпалва изъ-за нищо, снове отъ казарма въ казарма, прѣава новини, надумва, изъ кожата си вънъ излиза. Ще го биѫтъ — и той ще замълчи. Страхливъ бѣше, слабодушенъ.

Всички нѣкакъ съ прѣнебрежение се отнасяхѫ къмъ него. Той бѣше невисокъ, сухъ; очи имаше безспокойни, а по нѣкога и тѫпозамислѣни. Случваше се да разсказва нѣщо: ще захване горѣщо, распалено, дори и съ рѫцѣтѣ си маха — и отведнѫжъ ще прѣкѫсне, или пъкъ ще прѣмине на друго, ще се увлече отъ нови подробности и ще забрави за какво е наченалъ да говори. Той често се поскарваше, и безъ-друго въ такива случаи ще укори човѣка за нѣщо, ще му намѣри нѣкаква вина, говорѣше съ чувство, едвамъ-ли не плачѣше... На „балалайка“ той свирѣше доста добрѣ и обичаше да свири, а по праздницитѣ дори и играяше, и играяше добрѣ, когато по нѣкой пѫть го накарвахѫ... Него твърдѣ лесно човѣкъ можеше да накара да направи нѣщо... Не че той бѣше много послушенъ, а обичаше да се приятели и да угождава за приятелство.

Азъ дълго врѣме не можехъ да схванѫ за какво тѣ приказвахѫ. Менъ сѐ ми се струваше, че той се увлича отъ нѣщо друго и отсѫпва отъ прѣдмета си. Той може би, и да забѣлѣзваше, че Черевинъ и ни най-малко не се интересуваше отъ разсказа му, но, чини ми се, че той искаше нарочно да се увѣри, че слушательтъ му е цѣло внимание, и, кой знай, може би, щѣше да му бѫде твърдѣ мѫчно, ако би да се увѣрѣше въ противното.

... Когато излѣзеше на чаршията, продължаваше той. — всички му се покланяхѫ, честь му давахѫ, съ една дума — богаташъ.

— Търговия ли, казвашъ, ималъ?

— Да, да, търговия. Нашитѣ „мѣщани“, ще ти кажѫ, сѫ хора бѣдни. Голотия. Женитѣ чакъ отъ рѣката че горѣ, на баиря мѫкнѫтъ вода, за да поливатъ градинитѣ; цѣло лѣто се трепатъ-работѭтъ, а на есень и за прѣхрана не могѫтъ да се извадѭтъ. Съсипия. Пъкъ той имаше много земя, трима ратаи държеше да му ѭ работѭтъ, а че и още пчелникъ имаше, медъ добитъкъ продаваше, и въ нашия градецъ бѣше на голѣма почетъ. Много старъ бѣше, до седемдесеть години имаше, тежъкъ такъвъ бѣше сталалъ, едъръ, побѣлѣлъ вече, ще излѣзе по чаршията съ лисичи кюркъ — и всички почетъ му даватъ. Уважавахѫ го, дѣто ще се каже: „Добъръ-день дядо Анкудимъ Трофимичъ!“ — Далъ ти Господъ добро, ще ти отговори. Никого, то есть, не прѣзираше. — „Да сте живи, дядо!“ — А

какъ върви работата ти? ще попита. — „Че нашата работа върви като ракъ на бързей, ами вий какъ сте, Анкудимъ Трофимичъ?“ — Е, нехаемъ и ний, ще каже, мърсимъ свѣта съ нашитѣ грѣхове. — „Да живѣйте много години, дядо Анкудимъ Трофимичъ!“ Отъ никого не се гнусеше, разговаряше, а всѣка му дума жълтица струваше. Четецъ бѣше, грамотенъ, сé Божи работи четѣше. Ще тури бабата си да сѣдне при него: „Слушай сега, жено, какво ще ти четѫ!“ и ще захване да ѝ расправя. А старицата не можеше да се каже, че бѣше още стара, тя му бѣше втора жена, оженилъ се билъ, за да има дѣца, защото отъ първата нѣмалъ. Отъ втората му, отъ Мария Степановна, имаше два сина, невъзрастни още; пό-малкий, Вася, му се е родилъ на шейсетата година, а пъкъ Акулка, най-голѣмата му отъ всички дѣца дъщеря, бѣше, дѣто ще се каже, на осемнайсеть години.

— Тя ли е твоята, жената ти?

— Чакай, пό-напрѣдъ ще ти раскажѫ за Филка Морозовъ, каква работа направи. Ти, казва Филка на Анкудимъ, дай да се раздѣлимъ; върни ми четирестотинъ-тѣхъ рубли, не съмь ти работникъ, я. Не искамъ вече да ти бѫдѫ съдружникъ въ търговията и не щѫ да земѫ, казва, дъщеря ти Акулка. Азъ сега, казва, ударихъ на веселба. Сега, казва, родителитѣ ми умрѣхѫ, всичкитѣ си пари ще пропиѭ, а подирѣ ще отидѫ да се наемѫ да служѫ намѣсто нѣкого солдатинъ, и слѣдъ десеть години ще си додѫ тукъ, у васъ, фелдмаршалъ. Анкудимъ зема че и му дава паритѣ, съвсѣмъ исчиства смѣтката си съ него, — пъкъ старецътъ съ баща му още нà-едно въртѣше търговия. — „Изгубенъ си ти вече, казва, човѣкъ.“ А той му отговаря: — Дали съмь изгубенъ или не — още е питание, ама съ тебе, бѣло брадо, човѣкъ ще се научи и съ шило да сърба млѣко. Ти, казава, отъ двѣ пари искашъ икономия да направишъ, всѣкакъвъ сметъ събирашъ и него въ работа туряшъ. А пъкъ азъ на всичко туй и плюяхъ. Печелишъ-печелишъ, ама най-подирь и дяволъ ще спечелишъ. Азъ, казва, имамъ характеръ. А твоята Акулка сé нѣма да ѭ земѫ: азъ, казва, и тъй съ неѭ съмь спалъ . . .

— Какъ смѣешъ, казва Анкудимъ, да безчестишъ честната дъщеря на честенъ баща? Кога си спалъ ти съ неѭ, бе пъклинъ сине, бе змийо отровна, и цѣлъ се растрепера. Самъ си Филка ми обаждаше.

— И не само азъ нѣма да земѫ Акулка, казва, ами и така ще направѭ, щото никога тя да се не омѫжи, и Микита Григоричъ сега нѣма да ѭ земе, защото е безчестна. Ний още отъ есенесь съ неѭ се любимъ. А сега каквото щѣшъ да ми обречешъ нѣма да се съгласѭ. Наистина, обрѣчи нѣщо, че да видишъ, ще се съгласѭ ли . . .

И удари на веселие, на пиянство нашия побратимъ! Така щото градътъ екна, земята закантѣ. Приятели си набра, пари много, три мѣсеца гуля, всичко пропи. „Азъ, казваше, като свършѫ паритѣ, ще продамъ кѫщата си, всичко ще пропилѣѭ, а подирѣ, я солдатинъ, я бродяга ще станѫ!“ Гледашъ го цѣлъ денъ, отъ утринъ до вѣчеръ сé пиянъ, сè на пайтонъ, конѣтѣ му съ джангарашки. И тъй го обичахѫ момитѣ, щото незнамъ какъ да ти кажѫ. На „торбанъ“.[1]) знаеше хубаво да свири.

— Както се види, той пó-напрѣдъ съ Акулка дали е ималъ работа?

— Стой, почакай. Азъ тогава тъй сѫщо заровихъ баща си, а майка ми колачета печѣше, у Анкудима работехме, и съ това се прѣхранвахме. Нашия поминъкъ бѣше много сиромашки. Имахме и една нива задъ гората, жито сѣяхме, ама подирь баща ми, всичко напуснахме, защото и азъ запихъ, братко мой. Отъ майка си съ бой земахъ пари . . .

— А че не е добрѣ съ бой. Голѣмъ грѣхъ е.

— Случваше се понѣкой пѫть, братко мой, отъ заранъ до вечерь пиянствувамъ. Кѫщата ни бѣше още нищо, макаръ вета, ама своя, но изъ вѫтрѣ и съ трънъ нѣмаше какво да закачишъ. По цѣла недѣля стоехме гладни, трохали прибирахме. Майка ми ме гълчѣше; азъ не щѣхъ и да знамъ! . . Азъ, братко, тотава отъ Филка Морозовъ се не отдѣляхъ. Отъ съмнѫло до мръкнѫло сé съ него. „Свири ми, казва, на китара и играй, а пъкъ азъ ще лежѫ и пари ще ти хвърлямъ, защото азъ съмъ най-богатъ човѣкъ.“ И какво-какво още не вършѣше! Крадено само не приемаше: „азъ, казва, не съмъ хайдутинъ, азъ съмь честенъ човѣкъ.“ „Я, хайде да отидемъ, казва да измажемъ съ катранъ портитѣ на Акулка; защото не искамъ Акулка да се омѫжи за Микита Григоричъ. Туй ще ми бѫде много приятно, казва. А за Микита Григоричъ старецътъ още прѣ-

[1]) *Торбанъ* е малорусски струненъ музикаленъ инструментъ, подобенъ на китарата. (Пр.).

ди това искаше да даде дъщеря си. Микита тъй сжщо бѣше старъ, вдовецъ, съ очила ходѣше, съ търговия се занимаваше. Той като чу, че за Акулка има приказка, и се повърна: „Туй, казва, Анкудимъ Трофимичъ, е голѣмо безчестие за мене, па и не щж на стари години да се женж.“ Измазахме ний портитѣ на Акулка. Ѣде бой за това у тѣхъ, бихж ѭ ... Мария Степановна ѝ крѣщи: „отъ свѣта ще те затрижж!“ А старий: „Въ старо врѣме, казва, при честнитѣ патриарси азъ жива бихъ ѭ изгорѣлъ, а сега, казва, свѣтътъ се развали и се разврати.“ Много пжти съсѣдитѣ по цѣлата улица слушахж, какъ Акулка реве съ гласъ: биехж ѭ отъ утринь до вечеръ. А Филка по цѣлата чаршия викаше: „Хубава мома е нашата Акулка, съ ергени приятелство води. Чисто ходи, бѣло носи, нека да каже кого люби! Азъ, казва, добра работа имъ свършихъ, ще ме помнжтъ.“ Въ това врѣме и азъ веднжжъ срѣщнахъ Акулка за вода отиваше съ бакрачета, и ѝ викамъ: „Добра срѣща, Акулина Кудимовна! Поздравявамъ те ваша милость, натъкмена ходишъ, отъ гдѣ земашъ, съ кого се любишъ!“ и само това ѝ казахъ; а тя като ме погледна, ей-такива голѣми очи имаше, а пъкъ сама изсжхнжла като клечка. Като ме погледна, пъкъ майка ѝ помисли, че тя се смѣе съ мене, и захвана да крѣщи отъ портитѣ: „марѝ безсрамнице! какво си сѣднжла тамъ да се кикотишъ?“ и въ сжщия денъ пакъ ѭ бихж. По нѣкой пжть цѣлъ-цѣленичъкъ часъ ѭ биехж. „Ще ѭ утрепамъ, казва, защото не ми е вече дъщеря.“

— Блудница трѣбва да е била.

— Чакай, послушай ти, байно. Та ще ти кажж, ето въ туй врѣме, когато ний съ Филка пиянствувахме, гледамъ иди майка ми при мене, пъкъ азъ лежж: „Какво си легнжлъ та лежишъ бе, нехрани-майко нединъ? Гиди си хайдутинъ, казва.“ Кара ми се: „Ожени се, нà, за Акулка се ожени. Тѣ сега и тебъ на драго сърдце ще ти ѭ даджтъ, триста рубли само едни сухи пари даватъ. А пъкъ азъ ѝ отврѫщамъ: „Че тя, казвамъ, сега прѣдъ цѣлъ свѣтъ се омаскари.“ Ами ти си ахмакъ бе, казва, че съ вѣнчилото всичко се покрива; за тебе ще е подобрѣ, ако тя излѣзе виновна прѣдъ тебе за цѣлъ животъ. Пъкъ ний съ тѣхнитѣ пари и ще се посъземемъ; азъ вече, казва, съ Мария Степановна приказвахъ. Тя склання.“ — А пъкъ азъ ѝ отговарямъ: „Да ми дадѫтъ двайсеть рубли на рѫцѣ, че тогава ще се оженѭ.“ И не знамъ, да ли ме вѣрвашъ или не, а-

ма чакъ до самата свадба денѣ и нощѣ безъ спирание пиехъ. А-че и още Филка Морозовъ захвана да ми се заканва: „Азъ тебъ, казва, Акулкинъ мѫжо, ребрата ти ще исчупѭ, азъ съ жената ти, ако заискамъ, всѣка нощь ще спѭ.“ Пъкъ азъ му казвамъ: „лъжешъ, куче недно!“ Ей тогазъ на̀ по цѣлата улица ме осрами. Азъ поскоро дома: „нѣма, казвамъ, да се оженѭ, ако не ми дадѫтъ ей сега е още петдесеть рубли!“

— Ами давахѫ ли ти ѭ?

— Давахѫ ли ми ѭ? Че защо да ми ѭ не дадѫтъ? Не бѣхме нѣкои безчестни хора, я. Баща ми само най-подирѣ отъ пожара се съсипа, а пò-напрѣдъ и отъ тѣхъ бѣше пò-богатъ. Веднѫжъ, Анкудимъ ми казва: „А бе вий сте голи оголѣли.“ Азъ му отговарямъ: „Ами малко ли портитѣ ви съ катранъ мазахѫ.“ Пъкъ той ми казва: „Защо такива безпѫтни приказки ми хортувашъ? Ти докажи, че тя е безчестна, пъкъ хорскитѣ уста не сѫ чувалъ да ги запушишъ. На̀, правъ ти пѫть, ако не щѣшъ, не ѭ земай. Само че паритѣ, що си зелъ да ми ги върнешъ.“ Ето тогава на̀ азъ оставихъ Филка: Пратихъ Митра Биковъ да му каже, че азъ ще го направѭ матимаскара сега прѣдъ цѣлъ свѣтъ, и чакъ до самата свадба сè се наливахъ. Само въ деня на вѣнчаванието поистрезвняхъ. Щомъ се върнахме отъ църква, сѣднахме, а уйчо ми, Митрофанъ Степаничъ, и казва, „ако и безчестно ама трайно, работата е свършена вече.“ Стариий, Анкудимъ, тъй сѫщо бѣше пиянъ и заплака, сѣди и сълзи му текѫтъ по брадата. А пъкъ азъ гледай какво нѣщо направихъ: зехъ въ джоба си камшикъ, прѣди свадбата още бѣхъ го приготвилъ, и си рѣкохъ да разиграѭ сега Акулка, да знай какъ се мѫжи тя съ безчестна лъжа, та и хората да знаѭтъ, че азъ се не оженихъ глупавъ . . .

— И тъй и трѣбвало, да ти има страхъ . . .

— Чакай, бе байно, слушай ти. По нашитѣ мѣста, щомъ се върнатъ младоженцитѣ отъ църква, тозъ-часъ ги заваждатъ въ отредената имъ стая, а свадбаритѣ въ туй врѣме сѣдѫтъ на трапезитѣ и пиѭтъ. А-че и насъ ни оставихѫ въ стаята ни. Тя сѣди такъва прибѣлѣла, ни кръвчица по лицето ѝ. Види се, че се оплаши. Косата ѝ така сѫщо бѣше руса като ленъ. Очитѣ ѝ бѣхѫ голѣми. И сè мълчеше, гласътъ ѝ се не чуваше въ кѫщи, сѣкашъ че нѣма бѣше. Чудна съвсѣмъ. И какво, братко, вѣрвашъ ли, азъ извадихъ камшика, сложихъ го, а тя, братко ти мой, излѣзе съвършенно невинна прѣдъ мене.

— Какво думашъ!

— Истина ти казвамъ; честна както трѣбва отъ честна фамилия. И защо ли тя такива мѫки прѣтърпѣ! Защо Филка Морозовъ прѣдъ всичкия свѣтъ ѝ обезчести името?

— Ами.

— Колѣничихъ азъ тогава прѣдъ нея, сключихъ си рѫцѣтѣ: „Гълѫбице ти моя, Акулина Кудимовна, казвамъ, прости ме ти мене глупавъ, дѣто азъ тебе така сѫщо те смятахъ такъва. Прости ме ти мене, подлеца, казвамъ!“ А тя сѣди прѣдъ мене, гледа ме въ очи, рѫцѣтѣ си сложи на рамената ми, смѣе се и сълзи пролива; плаче и се смѣе . . . Азъ тогава като излѣзохъ прѣдъ всички: е, казвамъ, да срѣщна само сега Филка Морозовъ и толкозъ ще му бѫде живота!“ А старитѣ вече не знаятъ на кой свѣтецъ да се молятъ: майка ѝ едвамъ че се не завали прѣдъ нозѣтѣ ѝ, ревна съ гласъ. А старий и каза: „да би знали, да би знали, не такъвъ мѫжъ, мила ни щерко, бихме ти намѣрили.“ А като отидохме ний въ първата недѣля на църква: на мене астрахански калпакъ, дрѣхата ми отъ хубаво сукно, шалваритѣ ми плисови; пъкъ тя съ новъ кожухъ, подплатенъ съ заешки кожи, съ копринена кърпа, — ще ти кажѫ, вървимъ двамка: ей-тъй лика-прилика! Хората ни забелязвахѫ: азъ не бѣхъ кой знай какъвъ, а Акулина, ако и да не бѣше пó-хубава отъ другитѣ, ама и не бѣше пó-долна отъ тѣхъ . . .

— Е, добрѣ.

— Слушай, де. На другия день слѣдъ свадбата, азъ, макаръ и пиянъ, ама отъ гоститѣ избѣгахъ: откѫснахъ се и тичамъ: „доведете ми тука, казвамъ, пантата Филка Морозовъ, — доведете ми го тука, вагабонтина!“ Викамъ по цѣлата чаршия. Па и ягката бѣхъ пиянъ; при Власови ме хванахѫ и трима души на сила ме доведохѫ у дома. Въ града захванахѫ да приказватъ вече за насъ. А момитѣ си говорятъ: „Сестри мари, знаете ли какво? Акулка честна излѣзла.“ А Филка подирь нѣкой день прѣдъ хората ми говори: „Продай жена си, — ще те почерпѭ. Наший солдатинъ Яшка, казва, затова и се ожени: съ жена си не спѣше, ами три години пиянъ бѣше.“ — Азъ му казвамъ: „ти си подлецъ!“ — „А ти си, казва, глупавъ. А бе тебе пиянъ те вѣнчахѫ. Какво можеше ти тогава да разберешъ?“ Азъ се завърнахъ у дома и се развикахъ: „Вий, имъ казвамъ, пиянъ ме вѣнчахте!“ Майка ми захвана да ме гълчи; азъ ѝ казвамъ: „У тебе, майко, ушититѣ ти съ злато сѫ

затъкнати. Дѣ е Акулка?“ А-че и захванахъ да ѭ блъскамъ. Тупахъ ѭ, тупахъ, цѣли два часа ѭ тупахъ, до катъ съвсѣмъ не прѣмалѣхъ отъ удряниние; три недѣли отъ постелката не можа́ да стане.

— Разбира се, флегматически забѣлѣжи Черевинъ: — ако не ги биешъ тѣхъ, тѣ . . . а мигаръ ти ѭ улови съ нѣкой либовникъ?

— Не, за улавяние не ѭ уловихъ, съ усилие забѣлѣжи Шишковъ слѣдъ едноминутно мълчание. — Много ми мѫчно бѣше, дѣто ми се присмивахѫ хората, и причината на всичко това бѣше се́ Филка. — „Жената ти, казва, служи само за моделъ, да ѭ гледатъ хората“. Той веднѫжъ ни повика, насъ приятелитѣ, на гости и вижъ какъ ме осрами: „Съпругата му, казва, е милозлива душа, благородна, учтива, знае да се отнася, отъ всѣка страна е хубава, въ голѣмо уважение се намира у него! А забрави, чилякътъ, какъ самичъкъ ѝ нацапа портитѣ съ катранъ!“ Азъ тогава пиянъ сѣдѣхъ, пъкъ той като ме улови, че ме наведе надолу: „Скачай, казва, Акулкинъ мѫжо, азъ тъй ще те държѫ за коситѣ, а ти скачай, весели ме!“ — „Подлецъ нединъ, викамъ!“ Пъкъ той ми отговаря: „Азъ съ компания ще ти додѫ и жената ти Акулка при тебе съ пръчки ще ѭ биѭ, колкото искамъ.“ Ще ти кажѫ, вѣрвай ме или не вѣрвай, цѣлъ мѣсецъ подирь това ме бѣше страхъ да излѣзѫ отъ кѫщи: какво, си казвамъ, може би, и наистина да ми направи този срамъ. Его за туй-нà азъ и захванахъ да ѭ биѭ . . .

— Че защо си ѭ билъ! Рѫцѣтѣ на хората се вързватъ, ама язицитѣ имъ не може. Не е добро и многото биение. Накажи ѭ, вразуми ѭ, поласкай ѭ. Жена ти е.

Шишковъ нѣколко врѣме помълча.

— Неможехъ азъ да търпѭ тѣзи докачения, захвана той пакъ: — подирь вече и навикнахъ да ѭ биѭ: по нѣкой пѫть цѣлъ день, отъ утринъ до вечерь, ѭ биѭ; сѣдне ли, стане ли се́ не тъй, криво. Пъкъ ако не ѭ биѭ, мѫчно ми е. Сѣди тя винаги, мълчи, въ прозореца гледа, плаче . . . Се́ плачеше; тя ми домиляваше по нѣкога, ама азъ се́ ѭ биехъ. Майка ми тогава ме гълчеше и ми се караше: „Маскара нединъ, гиди си хайдутинъ!“ — „Ще ѭ убиѭ, викамъ: — никой нѣма право сега да ми се бърка; защото менъ съ лъжа ме оженихѫ.“ Отъ най-напрѣдъ баща ѝ се застѫпваше за нея, сами-

чкъ дохождаше: „ти не си още бо-зна какъвъ човѣкъ; азъ и на сѫдъ ще те дамъ!“ А послѣ прѣстана. Пъкъ Мария Степановна съвсѣмъ се смири. Веднѫжъ дойде съ сълзи на очи да ме моли: „Ще те побезпокоѭ малко, Иванъ Симеоничъ, не е кой знай каква работата, ама молбата ми е голѣма. Остави ни да видимъ и ний бѣлъ день, бе синко;“ покланя ми се: „укроти се, прости ѭ ти неѭ! Нашата дъщеря лоши хора ѭ одумахѫ; самъ знаешъ, честна ѭ зе...“ До земята ми се покланя, плаче... Пъкъ азъ се храбрѭ: „нещѫ нито да ви знамъ, нито да ви слушамъ сега! Каквото поискамъ, туй и могѫ да ви направѭ, защото азъ сега не могѫ да се въздържамъ; а Филка Морозовъ, казвамъ, ми е прѣвъ приятель и другарь...“

— Види се, пакъ нáедно захванахте да пиянствувате?

— Кѫдѣ! Ти не можеше и да го доближишъ. Съвсѣмъ вече бѣше се пропилъ. Всичкия си имотъ пропилъ и най-подирѣ се услови съ единъ „мѣщанинъ“, да отиде солдатинъ намѣсто сина му. А пъкъ щомъ се наеме човѣкъ да служи намѣсто нѣкого, то той вече е пъленъ господарь въ кѫщата му, всички го слушатъ и му се покоряватъ до самия день, когато ще го header-взематъ солдатинъ; такъвъ е обичая у насъ. На тръгвание той си зема напълно паритѣ, за колкото се условилъ, а до тогава той живѣе въ кѫщата на стопанина; нѣкои и по половинъ година живѣяхѫ, и какво ли тѣ въ туй врѣме не вършахѫ надъ стопанитѣ, да се чудишъ само и да се маешъ! „Разбирашъ ли, азъ за сина ти отивамъ солдатинъ, дѣто ще се рѣче, азъ ви съмь благодѣтель, затова вий трѣбва да ме почитате, инакъ — ще се откажѫ“. Нашитѣ Филка направи перъ-перушанъ кѫщата на „мѣщанина“, съ дъщеря му спи, всѣки день подирь обѣдъ скуби брадата на домакина, — всичко за кефа си, какво ще прави. Ката день бездруго въ кѫщната баня да ходи, да го парѭтъ съ винена пáра, а въ банята на рѫцѣ да го занасѭтъ жени. Върне ли се отъ „гуляй“, ще се спрѣ на улицата прѣдъ кѫщи: „Не искамъ да влѣзѫ прѣзъ портитѣ, събаряйте зида!“ и ще му пробиѭтъ дуваря да влѣзе прѣзъ друго мѣсто. Най-сѣтнѣ, всичко това се свърши, тръгнахѫ да го заведѫтъ въ приемната комиссия, отрезвихѫ го. А свѣтъ-свѣтъ по всичкитѣ улици се навали: Филка Морозова каратъ! Той на всички страни се покланя. Пъкъ Акулка въ това врѣме се връщаше отъ градина; Филка, като ѭ съзрѣ

при нашитѣ порти: „Спрѣте!“ извика; скочи отъ талигата и ѝ се поклони до земя: „Душичке ти моя, гълѫбичке, казва, либихъ те цѣли двѣ години, а сега съ музика ме испровождатъ за войникъ. Прости ме ти, честна дъщерйо на честни родители, азъ съмъ за всичко виновенъ, азъ излѣзохъ подлецъ прѣдъ тебе!“ И още единъ пѫть ѝ се поклони чакъ до земя. Акулка се спрѣ, сякашъ-че се оплаши, но подирѣ поклони му се до поясъ и му оттовори: „Прости ме и ти, лудо-младо, азъ не ти мислѭ зло“. Азъ подирѣ ѝ въ кѫщи: „Какво му каза ти, бе кучко недна?“ Пъкъ тя, вѣрвашь или не, погледна ме: „че азъ сега повече отъ всичкия свѣтъ го любѭ, каза!“

— Я гледай ѭ ти!..

— Азъ тогава прѣзъ цѣлия день не ѝ продумахъ нито една думица... Но на мръкване: „Акулка! Азъ сега ще те убиѭ, ѝ казвамъ“. Прѣзъ нощьта сънъ ме не хвана; излѣзохъ на чердака, испихъ „квасъ“, а ето и зѐ да се зазорява. Влѣзохъ пакъ въ кѫщи: „Акулка, ѝ казвамъ, стани и се пригótви: ще отидемъ на нива“. Пъкъ азъ и по̀-напрѣдъ още се готвяхъ за това, и майка ми знаеше, че ще отидемъ. „Много добрѣ, казва, тамамъ работникътъ ни се разболѣ, ето вече трети день какъ лежи отъ сърдце, пъкъ работата не чака“. Азъ впрегнахъ талигата, мълчѫ. Отъ нашия градъ като излѣзешъ, начаса ще влъзешъ въ гора, петнайсеть версти[1]) държи, а задъ гората се намира нашата нива. Извървѣхме около три версти въ гората, азъ спрѣхъ коня. „Слѣзни, казвамъ, Акулино; твоитѣ дни ти се свършихѫ.“ Тя ме гледа, оплаши се, застана прѣдъ мене, мълчи. — „Ти ми умрѫзна вече, ѝ казвамъ: помоли се Богу!“ Че като ѭ хващамъ за коситѣ: такива дълги, дебели коси имаше, на рѫката си ги навихъ, па отдирѣ отъ двѣтѣ страни съ колѣнѣтѣ си ѭ натиснахъ, извадихъ ножа, главата ѝ възвихъ назадъ, че като рѣзвамъ съ ножа по гърлото ѝ... Тя като искрѣщява, кръвьта ѝ като шурва, азъ ножа захвърлихъ, пригѫрнахъ ѭ и крѣщѫ та ревѫ съ гласъ надъ неѭ; и тя вика и азъ викамъ; цѣла трепери, мята се като риба, а пъкъ кръвь-кръвь на мене, и на лицето ми, и на рѫцѣтѣ ми тъй и шурти, шурти. Оставихъ ѭ азъ, страхъ ме обвзе, и коня оставихъ, а самъ търтихъ да бѣгамъ: бѣгахъ, бѣгахъ, че право у дома, задъ кѫщи се озовахъ, въ баната се скрихъ:

[1]) Една верста има около 1 километръ (=$^{16}/_{15}$ к. м.). (Пр.).

пъкъ банята ни бѣше една стара такава, заоставена; подъ лавицитѣ се мушнахъ и сѣдж тамъ. Чакъ до мръкнжло тамъ сѣдѣхъ.

— Ами Акулка?

— Акулка и тя подирь мене станжла и тръгнжла за у дома. Но отпослѣ на сто раскрача отъ онуй мѣсто ѭ намѣрили.

— Види се, не си ѭ доклалъ.

— Има една такава жила, забѣлѣжи Черевинъ: — ако тъзъ самата жила отъ пръвъ пжть не ѭ прѣрѣжешъ, то човѣкъ се̂ ще се мжчи, ще се мята, и колкото кръвь да му истече, нѣма да умре.

— А бэ тя умрѣ. Мъртва надвечеръ ѭ докарахж. Обадихж на полицията, захванахж до ме търсѭтъ и ме намѣрихж вече по тъмно, въ банята... Ето четвърта година става като живѣѭ тукъ, притури той, като помълча.

— Хм... Бе то̂ си е така, ако не ги биешъ, — нѣма да видишъ хаирь, хладнокръвно и методически каза Черевинъ, като си извади рогчето съ енфие. Той захвана да смърка, дълго и съ прѣкжсвание. — Ама се̂-пакъ ще ти кажж, приятелйо, продължаваше той, — ти излазяшъ много глупавъ човѣкъ. И азъ тъй сжщо веднжжъ заварихъ жена си съ любовникъ. Ама азъ ѭ повикахъ въ избата; увихъ на-двѣ конския оглавникъ. „Съ кого си се ти вѣнчала? й казвамъ. Съ кого си се вѣнчала?“ А-че блъскахъ ѭ, блъскахъ съ оглавника, часъ и половина ѭ блъскахъ, пъкъ тя ми се моли и крѣщи: „Краката ще ти миѭ, та водата имъ ще пиѭ“. Овдотя ж викахж.

(Слѣдва).

ЗА НѢКОЙ ВРѢДНИ НАСѢКОМИ ВЪ С. БЪЛГАРИЯ.

Отъ В. Т. Ковачевъ.

Anisoplia austriaca е единъ отъ най едритѣ бръмбъри на сем. Lamellicornia, и, при това, най страшенъ врагъ на хранитѣ. Тъй като той е отъ новитѣ гости на нашитѣ полета, мисля, че не ще бжде излишно да поговоря накратко за неговото развитие. — Нѣколко дни слѣдъ съвокуплението на бръмбъритѣ (въ началото на Май) женската се заравя въ земята, гдѣто често умира вслѣдствие на слабость причинена отъ несението на яйчицата. Снесенитѣ яйчица достигатъ на брой до 48, а голѣмината имъ е почти колкото просено зърно; — тѣ сж бѣли, крждли или въздлъгнести. Зародишевото развитие се продължава около 3 недѣли. — Ларвата, като се излюпи отъ яйчицето е съвършенно бѣла, но слѣдъ нѣколко врѣме главата и горнитѣ ѝ челюсти пожелтѣватъ, а по послѣ ставатъ желто-червени. По голѣмата часть отъ живота си, тя прѣкарва въ земята и рѣдко се явява на повърхностьта ѝ; храни се съ пръстъ и младитѣ коренчета на различни растения; зимѣ се крие джлбоко въ земята, за да се запази отъ студътъ.

Подиръ 22 мѣс. отъ излюпванието ѝ тя се прѣобраща на какавида. Въ такова състояние Anis. Ausxriaca прѣкарва около 3 недѣли; бръмбърътъ, като излѣзе отъ какавидата бива твърдѣ мягкъ, но подиръ покривката му закоровява и добива особенний си цвѣтъ.

Срѣдствата, които се употрѣбяватъ противъ самия бръмбъръ се палиативни, — съ тѣхъ можемъ само да си спомогнемъ за намаляванието количеството, а не и за съвършенното истрѣбвание на бръмбъритѣ. Такива сж напр. тѣхного гонение отъ нивята съ важа и събиранието имъ съ ржцѣ денемъ, кога сж усърдно заети съ гостбата си, или вечерно врѣме, кога отпочиватъ спокойно върху класоветѣ на хранитѣ. Послѣднето срѣдство, ако и да има тази несгодность, че при практикуванието му се стъпкватъ много класове, пакъ е по прѣдпочително отъ първото. Едничката най-добра мѣрка противъ какавидитѣ на A. Austriaca е прѣораванието на земята въ такова врѣме когато по голѣмата часть отъ ларвитѣ сж се прѣобърнали на какавиди и. слѣдователно, немогжтъ да избѣгнатъ смъртьта; тѣ или

засъхватъ на въздуха, или ставатъ жертва на различни птици и хищни насѣкоми. Това врѣме е края на м. Май. Че тази мѣрка е най полезната, въ това сѫ се увѣрили мнозина отъ русскитѣ земледѣлци. Ще да бѫде много добрѣ ако и нашитѣ земледѣлци, въ нужда си спомогнатъ съ сѫщата мѣрка.

Житний бръмбъръ. Anisoplia agricola Fabr. (Сем. Lamellicornia). И този бръмбъръ, както предидущия е много врѣденъ за сѣидбитѣ. — Той напада на житата, прѣгризва коренчетата имъ, изсмуква плодницитѣ имъ. Това насѣкомо се бѣше появило въ 1889 година, прѣзъ м. Май, въ голѣмо множество въ нивята на Ловченска и Радомирска околия[1]). Мѣркитѣ противъ A. agricola сѫ ловението и убиванието му съ ржцѣ.

Листосвивачъ, пураджия (В. Търново) Rhynchites betuleti Fabr. За това насѣкомо се е писало доста въ нашитѣ научни списания то е познато почти на всѣкадѣ изъ С. България. Въ 1888 год. се бѣше появило твърдѣ много въ лозята на Русчукския и Разградския окрѫзи и, пѫтующитѣ учители много уместно прѣпорѫчаха на земледѣлцитѣ унищожаванието завититѣ отъ него листове, въ които листосвивача обикновенно си несе яйчицата. Отъ тогава не се е появявало по тьзи мѣстноста тъй много. Прѣзъ 1889 год. въ м. Май, сѫщия този бръмбъръ се бѣше появилъ въ лозята на Ловечъ въ Свищовския окрѫгъ Шумненска и Търновска околия въ голѣмо количество. Въ послѣднята мѣстность го намѣрихъ и азъ въ лозята, Деревеньскитѣ храсталаци и въ гр. Търново, изъ дворовета по лозинитѣ. Той бѣше сварилъ да снесе яйчицата си въ много

[1]) Г-нъ Н. Абаджиевъ — пѫтующий учитель, комуто длъжа сърдечна благодарность за устно-съобщенитѣ менъ данни относително распространението на нѣкои врѣдни насѣкоми, въ едно отъ писмата си говори за нѣкъкъвъ си неопрѣдѣленъ отъ него видъ Anisoplia който изобилствувалъ въ Добруджа и на когото количеството се увеличавало всѣка година. „Отъ разказитѣ на Добружскитѣ селени, пише ми, Г-нъ Абаджиевъ, се вижда, че той е билъ распространенъ твърдѣ много въ Влашко-Добруджа, именно около Тулча, послѣ въ Кюстенджа и прѣди 4—5 год. е прѣминалъ въ Добричъ, по околнитѣ му села: Кара-али и Ези-бей. Най първо го забѣлѣзахъ на зимната пшеница въ Кеманларската околия, въ с. Кеманларъ. — Това бѣше на 18-20 Май (1890 год.) въ 5 ч. вечерьта. Сѫщия този бръмбаръ го намѣрихъ на 18 Юний по зимната пшеница въ Бѣленската околия, близо до с. Двѣ могили; много отъ тѣхъ се совокупляваха. Послѣдний пѫть го видѣхъ на 15 Юлий въ нивята на с. Кара-али.

лозови и тополови листове, *но е билъ истрѣбенъ прѣзъ сѫщия мѣсецъ*[2]).

Испанска муха Lytta vesicatoria L. (Сем. Meloides) Това насѣкомо врѣди на горитѣ и земледѣлието, като напада на различнитѣ дървета: ясенъ, дива елха и др., испоѣдва листоветѣ имъ вслѣдствие на което тѣ изсъхватъ. Въ 1889 год., прѣзъ м. Май, ненадѣйно се бѣше появило изъ горитѣ на Дунавскитѣ острови и то въ голѣмо количество.

Мѣркитѣ, които употрѣбяватъ противъ него сѫ: сбирането му сутринъ рано или въ облачно врѣме, като се сдрускватъ отъ дърветата, подъ които сѫ постилатъ черги. Работницитѣ могѫтъ да извлѣкатъ материална полза отъ събранитѣ испански мухи, ако не ги смазватъ, но ги исушатъ и продадатъ въ аптекитѣ. При ловението на Исп. мухи трѣбва да бѫдемъ прѣдпазливи, защото тѣ испущатъ отъ себѣ си отровна течность, която разранява кожата. Споредъ увѣренията на Г-на Семова при Петропавловския манастиръ, въ горитѣ на манастиритѣ Св. Троица и Преображдние това насѣкомо се явява всѣка година, миризмата, която испущатъ отъ себѣ си се осѣща твърдѣ надалечъ.

Прахапоткачната пеперуда — Ocneria dispar L. (Сем. Liparidae) за първъ пътъ се бѣше появила въ горитѣ на Хасковския окрѫгъ Отъ „Държ. вѣст." узнахъ, че въ 1889 год. прѣзъ м. Май тѣ се е появили сѫщо въ Варненския и Враченския окрѫгъ. Ocneria dispar, като съвършенно насѣкомо не причинява никаква врѣда, но гѫсеницата ѝ е твърдѣ опасенъ врагъ за горитѣ — тя напада на различнитѣ дървета, като: дѫба, бука и др! и исповѣда листоветѣ имъ. Срѣдството противъ тѣхъ е избиванието на гѫсеницитѣ съ пърть въ дъждовно врѣме, кега сѫ сбрани въ мишцитѣ на клоноветѣ. Само да се не смазватъ съ рѫце, защото испущатъ отъ себѣ си отровна течность която разранява кожата. Яйчицата имъ, които образуватъ прахаподобни купчина върху стъблата на дърветата,

---

[2]) Въ 172 ном. на Дър. вѣс., 1890 год., както за другитѣ врѣдни насѣкоми така и за Листосвивача е казано, че „истрѣбванието му било завършено" Нека ми бѫде позволено да забѣлѣжа, че това не е вѣрно, тъй като въ околностьта на В. Търново сега се намира голѣмо множество какавиди и врѣли бръмбари, които чакатъ пролѣтьта, за да начենатъ отново своята врѣдна дѣятелность. — Не се съмнѣвамъ никъкъ *че се е изисквало да бѫде истрѣбено*, но не е било извършено.

също трѣбва да се избиватъ, но да се не хвърлятъ въ огань, защото силно пръщатъ, нито пъкъ да се тъпчатъ съ кракъ, защото много отъ тѣхъ оставатъ здрави, способни да се излюпятъ.

Ливаденъ скакалецъ — *Caloptenus Italicus L.* (Сем. Acridineae) Този бръмбъръ напада на бостанитѣ, житата, кукуруза, испоѣда, листоветѣ прѣгризва стаблата имъ. Въ 1889 и 90 год., прѣзъ м. Май той внезапно се бѣше появилъ на голѣми рояци край шосета, пѫтищата и въ горитѣ на много мѣста въ С. България. Прѣкарванието на тѣзи рояци въ нарочно за това ископани трапове и засипванието имъ съ пръсть е едничката коренна мѣрка противъ тѣзи скакалци. Освѣнъ това C. Italicus има естественни врагове — Гарванитѣ и Скакалецоѣда (Pator roseus).

Лозоръза — *Lethrus cephalofes Fabr.* (Сем. Lamellicornia). Напада на лозята, горитѣ и съ силнитѣ си горни челюсти прѣхапва пъпкитѣ имъ. Тѣзи насѣкоми сѫ бѣхѫ появиля въ малко количество по миналата година, прѣзъ м. Май, въ лозята на Русенската и Търновската околия. Събиранието и убиванието на брамбаритѣ може да попрѣчи за появяванието на новото имъ поколение. Събиранието имъ става твърдѣ легко, тъй като тѣ нѣматъ крила за хвъркание, но не трѣбва да се отлага за дълго врѣме, а нѣколко дни слѣдъ тѣхното появявание.

Зеленъ скакалецъ — *Locusta viridisima L.* (Сем. Acridiidae). Това насѣкомо се намира почти въ всичкитѣ градини и лозя на С. България. Когато нападатъ въ малко количестао, врѣдата имъ се не забѣлѣзва, но когато се размножатъ ж твърдѣ опасни. Въ послѣдний случай тѣ нападатъ на лозя, фасуля, лука и др. и испоѣдватъ листоветѣ имъ. Това насѣкомо се бѣше появило по миналата година, прѣвъ м. Априлъ Май въ горитѣ на Видинското, Севлиевското, Руссенското, зищовското, Разградското и Плѣвенското окрѫжие, а тъй сѫщо въ лозята на Ломското и Софийското окрѫжие. Тѣ могѫтъ лесно да се истрѣбватъ, като се сдрускватъ отъ растенията сутринъ, до гдѣ е по хладно и не сѫ се размърдали, послѣ да се бирѫтъ и убиватъ.

Рапиченъ бръмбаръ — *Entomiscelis adonitis Pall.* (Сем. Chrysomelideae). Тозъ бръмбаръ се бѣше появилъ въ голѣмо множество въ 1889 год., прѣзъ Май, по рапицата около Ло-

88.

вечъ. Бръмбарътъ и ларвата му нападатъ на рапицата, цвѣкло и др. растения и испоѣдватъ плодоветѣ и листоветѣ имъ. Събиранието и убиванието имъ е полезно.

Върболистни бръмбаръ — *Phratora vitellinae* L. (Сем. Chrysomelideae.) се бѣше появилъ по насъ въ 1889 год., прѣзъ Априлъ, на върбитѣ въ околностьта на Кутловица. Бръмбарътъ и ларвитѣ му живѣятъ на разнитѣ породи върби и скелетиратъ листоветѣ имъ. Срѣдствата противъ този бръмбаръ сѫ сѫщитѣ, както срѣщу горѣпоменатитѣ видове.

Червения скакалецъ — *Pachythylus stridulus* L. (Сем. Acridiidae). Това насѣкомо се бѣше появило по миналата година, прѣзъ Мартъ и Май, въ ливадитѣ нивята, мерата на Софийското и Силистренското окрѫжие въ твърдѣ голѣмо множество. То напада на рояци по листоветѣ на различни видове храни (Gramieae), испоѣда ги и съ това причинява голѣма врѣда на земледѣлцитѣ. Събиранието и избиванието на самитѣ насѣкоми и ларвитѣ имъ е едничката мѣрка противъ тѣхъ.

ЧЕТАТА НА ХРИСТА БОТЕВЪ.

Борбата ѝ. Разбиванието ѝ. Скитанието на Янка Бояновъ.

Отъ М. Московъ.

ПРѢДГОВОРЪ.

Четата на Хр. Ботевъ е послѣдня отъ всичкитѣ опити, въ които българитѣ се испитахѫ да омилостивѭтъ Европа и да снѣмѫтъ товарътъ на робството отъ прѣтрититѣ си рамена. Баташкото въстание и тази чета ускорихѫ, може да се каже, на нѣколко години нашето освобождение. Четата, както и въстанието въ Срѣдня-Гора, не се продължавахѫ много врѣме, скоро се потушихѫ, но тѣ сѫ отъ такова естество исторически събития, които не минаватъ безъ значителни послѣдствия. До тогава Европа гледаше на нашитѣ въстания, като на домашна расправия съ Турчена, а тоя послѣдния мислѣше отъ своя страна, че хората, които дигатъ пушки противъ своя господарь, сѫ развалени натури, хайдуци, нехранимайковци, които заслужватъ вѫже и крошумъ. Даже и българитѣ не бѣхѫ чисти отъ това възрѣние. Затова понятията *хайдутинъ* и *въстанникъ* бѣхѫ тождествени въ рѣчникътъ на райята и господарьтъ. Ботевата чета показа, че има единъ сериозенъ елементъ въ България, който иска да прояви своето сѫществувание, че въстанницитѣ не сѫ хайдути, но хора честни, патриоти, хора разумни, които съ орѫжие въ рѫка знаѭтъ да умиратъ за поробенъ си

родъ. Европа разбра това, когато телеграфътъ разнесе извѣстието, че „около двѣстѣ души млади българи хванжли „Радецкий“ и се прѣхвърлили въ отечеството си да се бижтъ за свобода безъ да нанесжтъ врѣда на капитанина или на имуществото на парахода. Европа разбра честната отчаянна и ожесточена душа на българина и побърза съ своето дозволение на Россия да освободи поробения народъ да се нелѣе кръвь. Появлението на Ботевата чета промѣни не само на европейцитѣ мнѣнието, но и на туркофилитѣ въ България. Нѣкои отъ тѣхъ се отказахж отъ мизернитѣ си роли, а нѣкои прѣстанахж да гледатъ на тѣзи *протестатори*, като на нехранимайковци, а като на хора честни, благородни, патриоти, които искатъ свобода.

Четата на Ботева не е била организирана, въоржжена, както би трѣбвало да бжде. Нѣкои отъ въстаницитѣ имали кабзалии пушки. Види се, че всичко било наскоро готвено. Отсжтствувала и строга команда въ дружината. Ботевъ, като социаль-демократъ, необичалъ да заповѣдва и оставилъ всѣкий на себе си да бжде заповѣдникъ. Затова личностьта на войводата играе малко активна роль и неговата личность се губи въ различнитѣ планове за дѣйствие. Винаги се е искало общото мнѣние.

Ботевъ бързалъ да мине въ България, защото билъ излъганъ, е имало на много мѣста подготово въстания отъ апостолитѣ и се чакамо неговото минавание. Но той, щомъ минжлъ въ България, разбралъ тази горчива истина, че народа спи и че „робинитѣ“ женжтъ и ѣжтъ пѣсни още повече се очаялъ той, когато получилъ извѣстие, е отъ Вратца нѣма помощь. Едвали не отчаянието го заставило да сложи челото си на неприятелския крушумъ да не гледа мжки, да не слуша натяквания. . . .

Разказътъ ми не е толкова пъленъ. Съзнавамъ. Но толкова материалъ можихъ да изчерпж отъ очевидци, съ врѣме може да се попълни. Слѣдъ разбиванието на четата продължавамъ историята съ скитанието на Янко Бояновъ по тѣзи двѣ причини: 1) че това можахъ за сега да узнаж и 2) че съ описанието скитанието на този въстанникъ азъ съмь мислилъ, че горѣ-долу съмь запозналъ четатаъ и съ сждбата на останжлитѣ въстанници, защото тя е била обща.

Руссе, 1891 г. Февруарий 14-й

Петстотинъ годишното робство е било тежко, несносно за българския народъ, а особено за тази младость, която почнж чувствува въ себѣ си стрѣмление за новъ свободенъ, самостоятеленъ животъ. Теглилата подъ робския хомотъ ставахж толкова по-вече горчиви, колкото наближавахж годинитѣ на нашего възраждание и политическо освобождение. Имаше хора въ онана тогавашна клета България, които неможѣхж да бждатъ хладнокръвни къмъ такова потжпкквание, унижение, въ което бѣше испаднжла тѣхната татковина. Той зарѣзваше мило и драго и о-

тиваше далече да си отдъхне по-свободно и да се нарадва на свободенъ животъ, съ който се ползувахѫ нѣкои отъ неговитѣ близосѣдни държави. Такива клетници синове на едно поробено отечество, попаднѫли между срѣда по-въспитана, по-свободна, напоени съ революционеренъ духъ, който вѣеше тогава изъ колониитѣ на българскитѣ издаваеми тогава отъ нѣкои емигранти български вѣстници, се мѫчахѫ да помогнѫтъ на заробената страна, на своитѣ братя. Единъ отъ тѣзи синове на България бѣше и Янко Бояновъ, родомъ отъ Горнѣ-Орѣховица.

Слѣдъ разбиванието на Петропавловския Манастиръ и слѣдъ нѣколко врѣме, Янко Бояновъ, още момче, се отдалечи отъ отечеството си и се останови да живѣе въ Турно-Мугорели. Съ появлението на движението прѣзъ 1867 г., когато Панайотъ Хитовъ искаше да освободи България, като минѫ Дунава съ чета и когато се разгърмѣ и разгласи навсѣкадѣ, че въ България имало отчаянна борба за свобода, Василъ Ганчоолу отъ Плѣвенъ и Теодоръ Ходжата отъ Свищовъ рѣшихѫ да организиратъ една чета и да се притекѫтъ на помощь на борещитѣ се братя въ Турската Империя. Тъзи чета биде организирана и криво-лѣво въорѫжена тайно отъ ромѫнското правителство и тръгнѫ. Тя състоеше отъ около 40 души. Прѣди да стигне до рѣката Олта, главния войвода Василъ Ганчоолу се изгуби безъ да го знае нѣкой кадѣ е. Въ сѫщото врѣме пристигна единъ околийский ромѫнски началникъ съ нѣколко жандарми и растурва четата съ приказание, че тѣ нетрѣбвало днесь да минаватъ Дунава. Да ли отъ неопитностьта на войводата неможа да си постигни цѣльта тая чета, или ромѫнското правителство му заповѣда да се отдалечи и да се растури четата, не се знае. Но тѣзи млади момчета, въ които влизаше и Янко Бояновъ, не се отчайвахѫ. Постояннитѣ притѣснения върху българската рая отъ страна на башибозуцитѣ и постояннитѣ опитвания към въстания поддържахѫ бодростьта и духътъ на младитѣ българи вънъ отъ България. Тѣ чакахѫ съ нетърпѣние силна воля да ги повика подъ знаме да се борѭтъ съ Турската държава за свободата на родината си. Въ 1867 г. Хаджи Димитръ и Стефанъ Караджа прѣцапахѫ Дунавътъ и развихѫ знамето въ Балканътъ. Основитѣ на Турската империя се мръднѫхѫ малко. Речената чета на Хаджи Димитра неможѣ да направи чудеса, както очаквахѫ нѣкои българи, но нейното появяване се разнесе по цѣла България и като че съживи още повече борцитѣ на ...

беното отечество. Слѣдъ това събитие се почнѫ по сериозно работение на комитетитѣ въ Влашко. Като че се стори на тамкашнитѣ българи-емигранти-революционери, че е възможна една успѣшна борба съ застарѣлата Турска империя, затова се готвѣше да избухне наскоро ужъ едно въстание, което като грѫмъ цѣло да порази неприятельтъ. Образувахѫ се вънъ и вѫтрѣ въ България тайни революционерни комитети, които се сношавахѫ съ централния комитетъ въ Букурещъ да работѭтъ за приготвѣние на едно скорошно всеобщо въстание. Но несполучливитѣ катастрофи на Араба-конакъ и Хасково, като че поръсихѫ съ вода огнъътъ, който се готвѣше на скоро да избухне. Въстаническитѣ движения се поостановихѫ за малко врѣме. Въ него врѣме и Л. Каравеловъ бѣше избѣгалъ отъ прѣслѣдзание въ Сърбия.

Дойде втората половина на 1875 лѣто — година благотворна за българскитѣ революционерни движения. Въ Романия имаше живо движение къмъ приготовление на чети. Въ България се испратихѫ апостоли да будѭтъ населението и да готвѭтъ почва на мисъльта за всеобщо въстание. Първата пушка, която се пукнѫ въ Херцеговина, се чу далече, нейния екъ достигнѫ и задъ брѣговетѣ на Дунава и сърдцата на тѣзи, които чаквахѫ борба, почнахѫ да биѭтъ по-силно: Херцеговското въстание като да бѣше искра, която паднѫ въ димящия се огнь. Сѣкий отъ емигрантитѣ въ Влашко и Сърбия искаше да стане войвода, защото сега му се прѣдставляваше като възможно да стъпче рутината на противното владичество. Мисъльта за скорошното освобождение на България оживѣ и ходѣше отъ уста въ уста. Кой си вече купуваше орѫжие, кой облѣкло и сѣкий чакаше нѣкаква славна минута. Новата вѣсть, която пристигнѫ направо отъ България въ Влашко ужъ, че българитѣ въстанѫли съ орѫжие, още повече распали умовете на младежьта въ странство. Чу се, че въ България въ с. Илфово се дигнѫло вече знамето на свободата отъ нѣколко патриоти и че чакатъ подкрѣпление отъ вънка. Нѣколко Българи въ Турно-Мугорели рѣшиха вече да събиратъ чета и да се притекатъ на помощь. По главнитѣ отъ тѣзи дѣйци бѣхѫ: Панайотъ Хитовъ, Мишайковъ, Данаилъ Поповъ, Маринъ Теодоровичъ и пр. Но тъй като бѣше вече кѫсно, зимата наближаваше, Балканътъ събличаше своето облѣкло, затова се отложи всичко за идущата пролѣть. Дойде 1876 г. съ студъ и снѣгове, нашитѣ готвѣщи се левови, които планирахѫ да срутѭтъ Великата Порта, да ритнѫтъ едно

владичество, пушехѫ тютюнъ по влашкитѣ кафинета, опива
отъ въсгоргъ отъ побѣдитѣ на Херцеговцитѣ и очаквахѫ
лѣтьта, четѣхѫ разни вѣстници и кроехѫ планове за дви
ние мирътъ съ Султанътъ. Шавахѫ хора отъ единъ гра
другъ, настройвахѫ умоветѣ, издавахѫ брошурки и всички
хѫ минаванието на зимата.

Пролѣтьта, многоочакваната пролѣть се пукнѫ, заг
сътъ на Балкана, раззеленихѫ се ливадитѣ и шумата, пѣех
готворното слънце и нашитѣ юнаци го поздравихѫ съ уп
отъ татъкъ брѣговетѣ на Дунава. Въ всичкитѣ почти по
градове въ Влашко се бѣхѫ приготвили чети да минѫтъ въ
България. Сѫщо и въ Турно-Мугорели българитѣ не останах
дирѣ. Само едно имъ недостигаше — нѣмаше кой да ги п
вожда. Нѣкои говорѣхѫ, че Панайотъ Хитовъ ще бѫде тѣ
войвода, други прѣдполагахѫ Тотя, но нищо положително
знаеше отъ централния комитетъ, който бѣше като главенъ
въ Букурещъ. Неочакванитѣ въстания, които вече почнах
избухватъ изъ България въ Срѣдня-Гора, въ Дрѣновски
настиръ, Ново-село, Габрово и пр. давахѫ повече куражъ
дѣжда на тѣзи, които се бѣхѫ приготвили да минаватъ Д
Нѣкои даже почнахѫ да завиждатъ, че българитѣ ще гра
лавритѣ на побѣдитѣ и тѣзи, които се намѣратъ въ Вл
ще останѫтъ надирѣ. Виждаше се бързо приготовление.
стигнѫ извѣстие, че наскоро ще се сдобиѭтъ съ свобода
минѫтъ въ България. Приготовленията ставахѫ тайно от
мѫнското правителство, което, може би по форма, прислѣ
движенията противъ своя сюзеренъ. Наскоро пристигнѫ Б
вски, Спасъ Соколовъ и др. въ Турно-Мугорели отъ вътр
стьта на Влашко, за да сформируватъ тая чета, която се
вече приготвила за пѫть. Всичко се държеше тайно, за
главнитѣ дѣйци спѣхѫ въ колибитѣ на градинаритѣ да
да се открие планътъ имъ. Петръ Юрдановъ, единъ отъ
тѣ, биде испратенъ въ Корабия, Пикетъ да събира момче
щото нѣщо се вършеше и по-другитѣ градове. Когато се
приготви четата въ Турно-Мугорели пристигнѫ вѣстьта, ч
сательтъ и редакторътъ на в. „Знаме“ ще бѫде войвода
четата, а другитѣ по-стари войводи, като Хитовъ, Тотю
ще се готвѭтъ да минѫтъ отъ други мѣста въ България.
Сливнелията, Петръ Недѣлчевъ и пр. заминѫха за Ол
гдѣто организирахѫ чета и заминахѫ за кѫдѣ сливненски

канъ, които прѣди да стигнатъ до него сѫ били разбити въ Разградския окрѫгъ и Тузлука отъ турска потера.

На 15 Май вечерьта се съобщи на четата, че на утрѣшния день ще пристигне параходътъ „Радецкий“, съ който ще замине тя за Сърбия, а отъ тамъ ще навлѣзне въ България. 16 Май всичко бѣше готово. Момчетата се простихѫ съ приятели и кредитори, фотографирахѫ се и тръгнѫха. Орѫжията и всички припаси се натоварихѫ въ сандѫци и се испратихѫ като стока за на-горѣ отъ главнитѣ дѣйци-търговци на приготовлението: Мишайковъ, Теодоровичъ, Стефанъ Алтъновъ и др. За да не би да се догадае Влашкото правителство и да подозре младежитѣ, които напущатъ градътъ, въ нѣкоя прѣстѫпна цѣль, си подписахѫ паспортитѣ за различни градове. Пушкитѣ и дрѣхитѣ се испратихѫ въ сандѫци на скелята, а револверитѣ се запасахѫ на кръстътъ. На 16 Май въ 6 часа по европейски се измъкнѫ по-малко, по-малко четата отъ Турно-Могорели за къмъ скелята, гдѣто щѣше да пристигне „Радецкий“. Едни отидохѫ съ файтони, други по крака. Билетитѣ бѣхѫ извадени прѣдварително отъ распоредителния комитетъ. Всичкитѣ въстанници, които се качихѫ отъ скелята на Турно-Могорели, бѣхѫ около трийсетъ. По-главнитѣ отъ тѣхъ сѫ: Войновский, Хаджи Пенчо, Спасъ Соколовъ, Славко Ивановъ, Димитръ Ивановъ, Петръ Фитовский и др. Въ параходътъ имаше доста много пасажери, но нашитѣ момци, които се качихѫ отъ Турно-Могорели, не се рѣшавахѫ да приказватъ съ непознати личности, ни да имъ открихѫтъ своитѣ планове. Параходътъ стигнѫ Никополь, прѣсѣде 2—3 часа и пакъ тръгнѫ кѫдѣ Корабия — една влашка паланчица. Почнѫ да се разсъмнува. Нощьта се минѫ въ сериозни и шеговити разговори и въ размишления върху прѣдстоящата сѫдба. Всѣкий отъ младитѣ българи, който бѣше се нагърбилъ подъ такъвъ голѣмъ длъгъ — да освобождава своето поробено отечество, ту блѣднѣяше, ту се насуражаваше прѣдъ мисъльта, че тѣ отиватъ срѣщо една държава, една сганъ, която може да ги потъпчи. Колко да бѫде человѣкъ храбъръ пакъ трепва прѣдъ една такава неизвѣстна перспектива. Много малко другари отъ четата си лѣгнѫхѫ да затворѭтъ очи, всички бодарствувахѫ, всички бдѣхѫ. И така трѣбваше да бѫде. Отъ Корабия се качихѫ още около 40 души, които всички почти бѣхѫ въстанници — това се виждаше отъ тѣхната вънкашность. Слѣдъ това парахода сви на Рахово. Много-

бройната публика, която състояше по-вече отъ турци, що бѣше се стекла на скелята обърна вниманието на Ботевата чета. Нѣкои се позамислихѫ сериозно. „Да не би да се случи съ пар. „Радецкий“ като съ парахода Германия“, си мисляхѫ нѣкои от момцитѣ и си приближавахѫ дѣсницата кѫдѣ револверътъ. Ето какъвъ случай застави дружинага да мисли, че е издадена. Прѣди да стигне параходътъ Рахово и Бикетъ една турска катерка съ около 50 души турци въоржжени съ пушки и съ единъ топъ вървѣше по течението на Дунава. Назначението на тая лодка била да варди да не мине нѣкоя българска въоржжена чета, нѣкои страшни за тѣхъ комити. Тя поостанѫ подирь отъ парахода, като се чуваше само шумътъ ѝ. Тъзи лодка се наричаше „Османъ“ и отъ това се породихѫ разни надсмѣшки между Ботевитѣ другари: Османъ чубукъ пуши, Османъ кафе пие и затова останѫ надирѣ, — се чуваше изъ между младежитѣ. Напраздно се страхувахѫ въстанницитѣ, никой отъ турцитѣ неподозираше, че въ параходътъ „Радецкий“ се крие нѣщо подозрително, опасно за тѣхното сѫществувание.

Параходътъ стигнѫ Бикетъ. Отъ тамъ се качихѫ около 60—70 души млади хора, съ които бѣше Хр. Ботевъ. Публиката неподозираше нѣщо, но другитѣ се ознахѫ помежду си, като размѣнихѫ по едни погледи, безъ да си кажѫтъ дума. Еднаквитѣ идеи и мисли чувствоватъ своето сродство ако и да се намѣрватъ въ двѣ души. Дружината се събираше отъ всѣка една ромѫнска скеля, увеличаваше се, но никой несмѣеше да проговори съ нему непозната личность, ако и да се знаяхѫ, че служѫтъ на една и сѫща идея. Никой отъ четата, освенъ главатаритѣ може би, незнаяхѫ на кѫдѣ отиватъ, мълвѣше се, че отиватъ за Сърбия, но това само по слухъ. Момчетата бѣхѫ заели разни мѣста въ параходътъ. Който бѣше пó-богатъ, се намѣрваше долу пó-близо до пивата. Долу въ кабинетя между нѣколко млади момчета се намѣрваше единъ едъръ здравъ человѣкъ, съ черни възсукани мустаци, съ черни вѣжди и очи, лице възчервено, гѫрди широки, той бѣше сѣднѫлъ охолно, и поглеждаше разнитѣ пасажери, които минавахѫ край него, хвърлѣше очи изъ подъ вѣжди на нѣкоя прѣдставителка отъ женский полъ и си подквасваше гърлото съ благотворителната и разхладителната германска бирица. Славата и минѫлото на този юнакъ бѣше събрала толкова момчета. Тъзи личность бѣше Димитръ Дишлията. Всѣкий отъ компанията искаше да отслужи

да почерпи и за това бирата почнж да губи своя пжть на назначението и да се разлива намѣсто въ гърлата по земята. Въ това врѣме влѣзнж Войновски, изпогледнж компанията, която се веселѣше и направи тихо една вѣжлива бѣлѣжка.

— Не трѣбва да се пие толкова, каза той, да сме осторожни, защото врѣмето изисква да сме трѣзвенни и готови.

Войновский е билъ офицеринъ въ русската армия и напустнллъ си службата за да се даде на общото дѣло. Той имаше срѣденъ ръстъ, възруси мустаки, винени очи, здраво тѣлосложение, гръмливъ и ясенъ гласъ. Компанията му се обѣща, че ще бжде умѣрена, той излѣзнж. Не се знаеше да ли пасажеритѣ, които непринадлѣжахж къмъ Ботевата чета, подозирахж нѣщо въ тѣзи млади момчета, които пълняхж параходътъ, само се чу еднаъ отговоръ на единъ ромжнецъ: Щиу, щиу — знаж, знаж, когато едно момче почнж да му обяснява, че ужъ то съ своитѣ другари заминавало за Сърбия по търговия. Компанията отъ кабинета се растури и всички излѣзохж горѣ. Между това двѣ лица се разхождахж около вратата на кабинета, отъ които едното държѣше една карта въ ржка и се разговаряхж тихо. Едното отъ тѣзи лица имаше високъ ръстъ, съ черни очи и черни вѣжди, черни отъ срѣдня величина мустаки, чело високо, носъ възорловъ малко и брада французка. Това бѣше Ботевъ — войводата, той бѣше облѣченъ въ черни цивилни дрѣхи. Другарьтъ му имаше ръстъ повече високъ, съ блѣдна физиономия, очи възвинени, мустаки тъмно-червени. Бѣше облѣченъ въ сиви дрѣхи. Това бѣ Горовъ Друга една компания ще се веселѣше и продължаваше да малтретира пивото. Чу се викъ: всѣкий да се облича въ форма, каквато има и да се въоржжи. Всички на минута искочихж горѣ. Що да се види? …чание, бързина, викъ. Войновский, Петръ Юрдановъ и др. намѣрзахж съ револвери въ ржка около капитанина. Викнж на оржжие. Тогава се разбрахж момчетата кои сж и колко . Счупихж се хамбаритѣ, гдѣто се намѣрвахж сандыцитѣ съ …рмата и оржжието. Всички момчета хвърлихж своитѣ цивил… дрѣхи и надѣхж форма. Въ растояние на 10—15 минути …видѣ вече дружината облѣчена и въоржжена съ пу…и, а който имаше и револверъ — съ него въ ржка. Чупе…то на сандыцитѣ, бързината, викътъ направихж потрѣсающе …чатление на пасажеритѣ. Капитанинътъ на „Радецкий“ се …хождаше съ шапка въ ржка оплашенъ и постоянно си отри-

ваше съ кърпа потътъ, който течеше въ изобилие по неговото чело. Знамето съ българския левъ се развѣваше вече на параходътъ. Войницитѣ на Хр. Ботевъ, които заминавахѫ цифрата 200, бѣхѫ вече готови като за бой. Параходътъ се оправяваше отъ българи, които знаяхѫ това искуство. Матрозитѣ се бѣхѫ отгеглили отъ своитѣ длъжности. Кадънитѣ и другитѣ жени се исплашихѫ и се скрихѫ. Между пасажеритѣ се намѣрваше единъ бинбашия, на когото войницитѣ земахѫ сабята, но не го убихѫ, защото Хр. Ботевъ не далъ да стане убийство на параходътъ. Войновский скомандува и четата се нарѣди като рота съ орѫжие въ рѫка и почнѫ той трогателно да говори горѣ-долѣ слѣдующето: Мили братя, другари и юнаци! Извѣстно Ви е, че въ нашето отечество отъ двѣтѣ страни на славната Стара Планина се пролива кръвь за свобода и борцитѣ чакатъ съ нетърпѣние да дойде отъ нѣкждѣ помощь и подкрѣпление на тѣхнитѣ свети прѣдприятия. Ето вече оставатъ нѣколко минути и ние трѣбва да излѣземъ на святия брѣгъ на нашето отечество и да заминемъ напрѣдъ, колкото се може по-скоро. Нашето пристигание ще ги ободри и сполуката ще бѫде наша, ако е рѣкълъ Богъ. Който знае отъ васъ да владѣе орѫжие нека научи своитѣ другари. Вие, които сте дали честна дума и клѣтва, че ще се биете подъ знамето, ще испълните, вѣрвамъ, че ще испълните дългътъ си, както подобава. По́-добрѣ да умремъ, отъ колкото да се скитаме като немили и недраги по чуждитѣ краища...

Слѣдъ речьта на Войновский се появи войводата Хр. Ботевъ. Той бѣше облѣченъ въ форма отъ тъмньо-синьо сукно, която приличеше на офицерска, съ червени знакове на врата и на рѫкавитѣ. На главата си имаше калпакъ съ трицвѣтно перо и съ левъ на чело. Сабята му бѣше офицерска съ примѣтнѫтъ прѣзъ рамото каишъ и револверъ на дѣсната страна. Държеше една свита книга и единъ дългогледъ въ рѫката си. Ботевъ каза това приблизително: „Братя, часътъ настанѫ и скоро ще стѫпимъ въ нашето отечество, за което сме тръгнали да се жертвуваме. Тамъ нашитѣ братья се биѭтъ отчаяно и чакатъ нашето пристигание. Може би да ни посрѣщне неприятелска сила прѣди да стигнемъ на нужното мѣсто, но вие се покажете достойни послѣдователи на нашитѣ дѣди“... Послѣ това Ботевъ се разговори съ капитанина на „Радецки“ на френски, подаде му една книга, на която тоя послѣдния в...

благодари твърдѣ учтиво. Въ това врѣме единъ отъ четата грѣмна съ пушка, вслѣдствие на което се даде заповѣдь да се негърми отъ парахода безъ нужда. Матрозитѣ, като узнахѫ благородната цѣль на четата, ѭ поздравявахѫ съ сполука. Едно кафежийче, което служаше на параходътъ, и което се казвало, че е родомъ отъ Панагюрище, бѣше въ възхищение, даде си всичкия тютюнъ, който се намѣрвалъ тамъ и черпи съ кафе. Палубитѣ на параходътъ бѣхѫ покрити съ платно, едно, защото имаше силно слънце, а друго да се невижда отъ турския брѣгъ какво се върши въ „Радецкий.“ Параходътъ сви, спрѣ се до брѣгътъ, гдѣто нѣмаше никаква скеля, съедини се съ сушата чрезъ една дебела дъска и момчетата почнѫхѫ да излизатъ на Българския брѣгъ.

Бѣше 11—12 часа сутреньта, когато четата стѫпи на българския брѣгъ. Майското слънце печеше надъ главата на юнацитѣ, когато тѣ цалувахѫ земята. Знамето се развѣваше свободно, тò бѣше отъ зеленъ платъ, на който имаше обшитъ златенъ левъ съ надписъ отъ горѣ: „*Свобода или Смърть.*“ Дружината извика: Ура, да живѣе свободна България. Прѣдъ дружината вървѣше Савва Катрафиловъ, който държеше една пушка и едно кръсче. Той билъ свѣщенникъ нѣкога си, но, като избѣгалъ отъ България, си обръснѫлъ брадата и хвърлилъ попскитѣ дрѣхи. Той съ избѣгването си не е билъ лишенъ отъ чинътъ си. — Това сѫ турци, извика той, като показа на трима души, които стърчѫтъ на брѣгътъ прѣдъ насъ. Около 20—30 пушки се испразднихѫ на тѣхъ, единътъ паднѫ, а другитѣ избѣгахѫ. Въ това врѣме параходътъ, като се освободи отъ Хр. Ботевата дружина, тръгнѫ срѣщо течението на Дунава, а дружината го поздравляваше, като му казваше: „много здрави носи на Францъ Иосифа.“ Дружината се искачи на брѣгътъ, който се издигаше около 30 метра надъ дунавското равнище. Селото Козлудуй лъснѫ прѣдъ тѣхъ съ своитѣ сламѣни плѣвници и полусрутени кѫщици; то лежеше на лѣвата страна на единъ и половина километръ далечъ. Дружината се събра на върха на брѣгътъ, стори се единъ видъ клѣтва, прѣброихѫ се момчетата и се раздѣлихѫ на двѣ отдѣления. Рѣши се: да отиде едното отдѣление въ селото, а дугото да продължава пѫтьтъ си. Отдѣлението, съ което бѣше и войводата Хр. Богевъ и което нахълташе въ селото, почнѫ да стрѣлѭ на черкезитѣ и татаритѣ, отъ които имало много убити. Нѣколко отъ

хашоветѣ намѣрили чорбаджията, който билъ турко-филъ и му зимали хиляда турски меджидии. Слѣдъ нѣколко бавяние въстанницитѣ излѣзохѫ изъ селото, като карахѫ напрѣдѣ си единъ циганинъ да носи вода съ два мѣдника, двѣ волски кола заедно съ своитѣ стопани. Къмъ дружината се бѣхѫ присъединили доброволно двама българи: единъ кръчмаринъ и единъ младъ момъкъ, Младенъ. Прѣдъ отдѣлението вървѣше Хр. Ботевъ, Иваница Данчевъ и други двама на коне, които конѣ бѣхѫ зели отъ селото. Така щото дружината вече имаше и четире души конница. Събрахѫ се двѣтѣ отдѣления и тръгнаха къмъ вѫтрѣшностьта на България. Слѣдъ единъ часъ вървѣние настигнали телеграфътъ и по заповѣдь на войводата съборили стълбоветѣ и изсѣкли жицитѣ. Телеграфътъ отивалъ къмъ Ломпаланка — Видинъ. Дружината навлѣзнѫ въ едни мисирлици, прѣзъ които минаваше пѫтьтъ. Прѣдъ нея се испрѣчи единъ арнаутинъ съ орѫжие. Нѣкои му извикахѫ да чака, но той бѣгаше и стрѣлѣше. Двайсетъ трийсетъ пушки го повалихѫ на земята. Нѣкои отъ Ботевитѣ юнаци му земахѫ пушката и го насѣкохѫ. Слѣдъ тая случка се яви единъ турски заптия съ конь на единъ километръ растояние далечъ отъ дружината. Нѣкои отъ четата стрѣлѣхѫ на него и той на тѣхъ, като бѣгаше. Той билъ раненъ и загиналъ полсѣ. Около 6 часътъ вечерьта прѣди залѣзвание на слънцето четата стигнѫ до селото Богамъ, което се намѣрва на рѣката Огоста. Българитѣ излѣзохѫ да ги посрѣщатъ гологлави. Шесть часа пѫть на лѣтния горѣщь день бѣше съвършенно измѫчилъ дружината, а най много страдаьххѫ момчетата отъ жажда. И затова съ пристиганието въ селото първата дума бѣше: „дайте вода!“ Селенитѣ донесохѫ мѣнци пълни съ тая благотворна течлпвость, но всичкитѣ момчета неможихѫ да сварѭтъ да пиѭтъ, затова нѣкой сами извадихѫ вода отъ кладенцитѣ, та пихѫ. Вайводата заповѣда на селенитѣ да извадѭтъ нѣколко кола да прѣхвърлѭтъ момчетата прѣзъ рѣката да се ienзмокрѭтъ. Прѣнесохѫ се момчетата прѣзъ рѣката, също и военния припасъ и дружината продължи пѫтьтъ си. На западъ отъ пѫтьтъ има едно село на върхътъ на една издигнатина. Въ това село се бѣхѫ сбрали башибузуци, прѣдводителствувани отъ бюлюкбашия, които се готвяхѫ да нападнѫтъ на Ботевата чета. Прѣдъ дружината на дѣсно се намира една височина, която е продължение отъ баиря, върху който е построено селото. Даде се заповѣдь да се заемне тази височина да не би турцитѣ да

земать прѣднина. 40—50 души отъ дружината се затекохѫ и слѣдъ една малка престрѣлка турцитѣ се распилѣхѫ. Четата продължи пѫтьтъ си. Слѣдъ единъ часъ се испрѣчи прѣдъ дружината единъ керванъ състоящъ отъ 20 кола керажии. Даде се заповѣдъ да се върнѫтъ колята съ дружината и нѣкои отъ момчетата, които бѣхѫ уморени, насѣдахѫ на тѣхъ. — Чакайте, бе-е-е-й, се зачу гласъ отъ дѣсна страна отъ къмъ гористото дере. Дружината помисли, че това сѫ отъ другаритѣ, но нѣколко пушки ѝ дадохѫ да разбере, че това е турска потера, която мамяше съ викъ. Дружината испразднп нѣколко залпови върху това мѣсто, отъ кѫдѣто се чу гърмежътъ и пакъ продължи пѫтьтъ си.

Смръкваше се вече, тъмнината постепенно лѣгаше върха балканскитѣ височини. Викътъ се пакъ повтори и стрѣлението се почнѫ. Огнйоветѣ святкахѫ отъ къмъ гората и четата стрѣлеше, кроптумитѣ се размѣнявахѫ. Може да се каже, че това бѣше най-първата и сериозна срѣща съ неприятальтъ. Слѣдъ единъ часъ боятъ прѣстанѫ, гърмѣнието на пушкитѣ се утаи. Дружината продължаваше пѫтьтъ си, никой още не бѣше отъ нея ни раненъ ни убитъ. Слѣдъ малко колата, на която бѣше натоваренъ припасътъ, се счупи. Всичко се притовари на друга кола и пакъ се продължи вървѣжътъ. Мѣстностьта, по която ставаше това събитие, се казва Алтомирска, отъ селото Алтомиръ. Дружината вървѣ цѣла нощь. Кадѣ срѣднощъ се испрѣчи една чешма прѣдъ дружината и тихото шумоление на нейната тиха водица оживѣваше тази нощна глухотия. Бистрата струя повика ожеднялата и отмалѣла чета да се расхлади отъ животворната водица. Едната шушулка, отъ кадѣто бликаше провѣтливо водата, не бѣше въ състояние да посрѣщне по вече отъ двѣстѣтѣхъ гърла, и затова нѣкои отъ дружината замипахѫ чешмата съ вожделение, а нѣкои удовлетворихѫ своята жажда отъ баричкитѣ. Прѣди да се прогони нощния мракъ, дружината стигнѫ селото Борованъ, Врачевска околия. Чувало се че отъ това село щѣли да излѣзнѫтъ нѣколко стотинъ души на помощь на четата, но когато дружината влѣзнѫ въ селото, не само невидѣ помощь, но и жива душа нѣмаше въ него — всички бѣхѫ избѣгали. Само кучетата показвахѫ своето сѫществувание въ това село и съ грозно лаяние посрѣщнахѫ борцитѣ на свободата и страдалцитѣ на България. Когато Ботевъ съ своитѣ юнаци излѣзнѫ на другия край на селото на Ис-

токъ почнѫ да се развидѣлѣва. Утрото поздравляваше 18 Май. Слѣдъ изминаванието на селото се почнѫ една дребна гора, която постепенно ставѣше се по-едра и по-едра. Тука случайно дружината налѣтѣ на единъ чоркезенъ, когото живъ хванѫ. Нѣкои искахѫ да го погубѭтъ, но вайводата Хр. Ботевъ не даде отъ хуманность да се погуби единъ миренъ невиненъ човѣчецъ. Каква благородна душа е ималъ Хр. Ботевъ! Прощавалъ своитѣ най-върли неприятели. Почнѫ вече да се съзорява и царьтъ на вселенната — слънцето поздравяваше съ своитѣ златоносни лѫчи върховетѣ на балканскитѣ пущиняци. Птицитѣ съживихѫ балканската природа съ своето пѣние и чуруликание, всичко се пробуди и поздрави новодошлитѣ си непознати гости. Четата забѣлѣза, че слѣдъ неѭ върви потеря. Вайводата се распореди да има напрѣдъ 50 души като авангардъ и надирѣ — 50, като ариеръ-гардъ, а останѫлитѣ да вървѭтъ посрѣдата съ колята. Така и станѫ. Турцитѣ се боѭхѫ да нападнѫтъ българската дружина, защото незнаяхѫ точно бройтъ й. Тя изглеждание многобройна, тъй като невървѣше вкупомъ, а распиляно. Аванъ-гардата отвори огънь на потерата и тая послѣдната се уплаши и търти назадъ. При всичко, че четата на Ботевъ небѣше обрѫжена съ добри пушки, но поне по-добри бѣхѫ отъ черкезкитѣ и башибузушкитѣ. Нѣкои отъ дружината имахѫ военни пушки, белгийски шишинета. Турцитѣ бѣхѫ длъжни да се отдалечатъ, но непрѣстанѫхѫ да стрѣлѭтъ върху ариеръ-гардата. Дружината вървѣше и стрѣлѣше. Когато аванъ-гардата се покачи на едно възвишено мѣсто, почнѫ да стрѣля надъ дружината право на турцитѣ. Тука дружината срѣщнѫ двѣ кола съ праздни бъчеви и ги върна съ неѭ си назадъ. Потера се появи не само отдирѣ, но отъ дѣсно и отъ лѣво на четата. Огъньтъ се откри отъ всичкитѣ страни. Тѣзи турци и черкези, които стрѣлѣхѫ отъ дѣсно и отъ лѣво, не се виждахѫ, защото се криехѫ въ шумърлакътъ. Дружината бѣше длъжна да стрѣля само на тази страна, отъ кадѣто се виждаше димъ да се издига. Минѫ се гората и застанѫ селото Баница, което се намѣрваше на югъ отъ пѫтьтъ. Отъ това село се видѣ да излизатъ турски конни жандарми, облѣчени въ черни дрѣхи. Придружаваше ги баши-бузукъ. Турската конница откри огъньтъ, като бързаше въ сѫщото врѣме да мине пѫтьтъ да заеме височината, която се намѣрваше прѣдъ четата на западъ. Нѣкои отъ дружината се затекохѫ да зае-

мать тази позиция, съ тѣхъ бѣше знамето и колата съ припаситѣ. Другитѣ кола останахѫ надирѣ, били послѣ достигнѫти отъ башибузуцитѣ и разграбени. Щомъ като се зае тая позиция, се почна отъ тамъ и стрѣлението. Знамето се намѣрваше въ рѫцѣтѣ на попъ Савва Катрафиловъ. — Дай ми, каза той на Янка Бояновъ, пушката си, а ти поноси знамето, азъ искамъ да стрѣлямъ съ твоята пушка. Пушката на Янко Бояновъ бѣше отъ добра система — Пиеботъ. — Ами кадѣ е знаменосецътъ Джемалиевъ, попита Янко Бояновъ, че ти носишъ знамето. — Той иска да се бие по-свободно и затова ми даде знамето. Дай ми твоята пушка, а ти дрѫжъ знамето, каза попъ Савва. Янко Бояновъ отстѫпи своята пушка, а пое знамето и пушката на Катрафилова, която се пълнѣше отъ горѣ. Слѣдъ 200—300 раскрача новия знаменосецъ забѣлѣза, че всички крошуми идѫтъ кымъ знамето и че то вече било пробито на нѣколко мѣста. — Земи си знамето, а ми дай пушката, каза знаменосецътъ на попъ Савва, азъ не съмь избранъ за знаменосецъ, азъ искамъ да се бия." Горѣ на върха на поляната имаше нѣколко дървета. Нѣколко отъ дружината се затѣкохѫ и се укрѣпихѫ да се биѭтъ отъ тамъ, като отъ укрѣпление. Конницата като видѣ, че не ѝ е възможно да прѣсѣче пѫтьтъ на въстанницитѣ, се върнѫ кадѣ селото. Когато потерята бѣгаше, се видѣ единъ конь да тича съ провиснѫлъ на него човѣкъ. Види се, че той е билъ помилванъ отъ нѣкой български крошумъ заедно съ башибузуцитѣ и жандармитѣ бѣгаше и простото българско население кадѣ село заедно съ дабитака си. Дирнята часть на дружината още стрѣлѣше, като даваше знакъ на аванъ-гардата да чака на върха на баиря. Слѣдъ като се събра цѣлата дружина, се попита: да ли има нѣкои убити, но се указа, че само ранени има. Турската потеря прѣстанѫ да стрѣлѭ, сѫщо и въстанницитѣ не гърмѣхѫ вече. Дружината се вдълби въ една гора, която постоянно ставаше гѫста, и събираше ягоди да ѣде. Около деветь и половина часа се постигнѫ прочутата мѣстность „Миленъ-Камъкъ".

Тъзи мѣстность е издигната, канариста. На севѣро-западъ ѭ заграждa една около петь километра стѣна, а отъ другата срѣщоположна страна има гориста мѣстность, която постоянно се снишава. А отъ тамъ вече се почва равнина 200—300 раскрача и пакъ се почва гора едра. Въ каменната стѣна на „Миленъ-Камъкъ" има една пещера отъ вѣкове, която зѣ-

еше съ своята празднина. Тамъ се подслони щабътъ на чета и болницата, гдѣто се привързвахѫ болнитѣ-ранени. Прѣдъ т… ви пещера имаше двѣ-три дървета, които заслонявахѫ входъ… на пещерата и не позволявахѫ да се вижда какво се вър… въ тъзи каменна естественна дупка, която, до прѣди идване… то на четата тукъ, е служила само за свърталище на ди… звѣрове. Когато четата се останови слѣдъ толкова нападения … трудъ да си отпочине, нѣкои отъ момчетата почнахѫ различ… разговори.

— Скоро ще дойдѫтъ отъ Вратца около двѣ хиляди бъ… гари на наша помощь, каза единъ. Тогава ние ще дадемъ … турцитѣ да разберѫтъ какво нѣщо е комита.

— Азъ виждамъ и тѣхнитѣ пушки и прахътъ, кой… се дига, когато тѣ идѫтъ къмъ насъ, каза вторий. — Съ пе… ки, каза единъ старъ хѫшъ, идѫтъ да ни срѣщатъ.

Дѣйствително отъ къмъ Вратца се виждаше нѣщо … иде. И пушки се виждахѫ и прахъ се дигаше, само помо… нѣмаше. Заимовитѣ планове били открити отъ турцитѣ и всич… се осуети, само двѣстѣ-тѣхъ души Ботеви юнаци останахѫ … разяренитѣ башибозуци. Намѣсто помощь се зададе една ор… турска войска, която идѣше отъ къмъ Вратца да напада че… та. Това бѣше около единайсеть часа прѣди пладнѣ. Врѣм… бѣше ясно, топло, както отъ сутриньта. Турската потеря … приближи до Миленъ-Камъкъ, начнѫ да пълзи край горич… и да напада на въстанницитѣ. Щомъ забѣлѣзахѫ приближа… нието на потерята, открихѫ огъньтъ и гърмежътъ се почн… Бойтъ съ турцитѣ се продължи цѣлий день, почти до сир… вание. Борбата бѣше отчаяна. Жаждата и лѣтната горѣщ… страшно мѫчехѫ българскитѣ юнаци. Цѣлъ день безъ ка… вода и хапка хлѣбъ, всѣкий отъ българскитѣ въстанници … ше длъженъ да пази постътъ си. За да могѫтъ да разгон… уморителната жажда нѣкои тургахѫ крошуми въ устата … Храбрия и неустрашимия Войновский съ нѣкои отъ своитѣ … гари непрѣставахѫ да насърдчаватъ дружината. Кадѣ час… четире се яви Ботевъ на чело на дружината и каза да се … жѫтъ юнацитѣ, защото скоро ще пристигне помощь. Тур… нападахѫ яростно, отчаяно, особено черкезитѣ, които се п… ближавахѫ, викахѫ и ругаяхѫ. Дружината имъ отплащаше … сѫщата мѣрка, като сипѣше купъ ругания върху турскитѣ ч… ци и стрѣлѣше съ орѫжие и револвери, когато потерата се …

ТРУДЪ,

литературно-научно списание.

ГОДИНА III. *Декемврий 1890.* КНИГА XII.

Сиракъ-Али*).

Зорбата на Алия Сираковъ, Помака, отъ с. Чомаковци, съ Кжржалиитѣ[1]).

V.

Нощьта бѣше тиха, звѣздовита:
На небето звѣздитѣ блѣщѣхж,
Хемъ блѣщѣхж, хемъ тихо трѣптѣхж,
Надъ синия връшникъ, надъ селото,
Далечь, далечь — горѣ в' височьето,
Като пѣсъкъ свѣтълъ на кубето,
Посипани с' ржката на Бога
Прѣ-прѣдвѣчно, вѣчно-безконечно,
В' пространството, за насъ неизмѣрно,
Да разливжтъ в' безмѣрната пропасть
Животъ — огънь съсъ свѣтла топлина
Безгранично в' вселенната вѣчно,
Безъ да може нашия умъ плитъкъ
Да разбере защо й това чудо
Нарѣдено, вѣчно, безконечно
Отъ Твореца, Отеца на всичко,
Всемогжщий, Силний, Вездѣсжщий,
Творецъ творцовъ, Богъ боговъ всесжщий . . .
Тихо бѣше долу на земята,
Тихо бѣше на-врѣдъ изъ польето,
Тихо бѣше горѣ изъ горьето,
Чуваше се *салъ* ека отъ бродьето
На Искара, тамо край селото,

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. XI.

[1]) Бѣлѣжкитѣ, които ще служжтъ за нѣкои разяснения, сж помѣстени края на пѣсеньта.

Кътъ ручаше рѣката извита
По бѣлитѣ бродови безъ запоръ,
Побѣлѣни отъ камъни бѣли
И пращаше своитѣ вѣчни пѣсни
Съсъ гласове хиляди, различни
Ту ручащи, ту страшно хучащи,
Ту бучащи, ту буйно рѣвящи
В' завуитѣ, край бѣлитѣ плочи,
Дѣт' се бѫхтѭтъ бурнитѣ талази,
Дѣтъ се бѫхтѭтъ, и пѣна изригвѫтъ
И се виѭтъ във вити въртопи,
Кьто казанъ, кога ще завира
И надъ него буйна пѣна плава,
А подъ неѭ врѣлеца кълколи
И ѭ мѣта на всичкитѣ страни;
Тъй ручахѫ, бучахѫ, клуктяхѫ
Бѫрзѣитѣ с' вититѣ въртопи
На Искара в' сичкитѣ завои,
А мрѣнитѣ бѣли и брѫдати,
Сумовитѣ сиви, мустакати
Тихо плувѫтъ в' буйнитѣ талази
И си търсѭтъ нощната прѣхрана
Дебнишката и присторишката
Да се впущѫтъ кътъ стрѣла перната
Да улавѭтъ, гълтѫгъ своитѣ братья
Безъ милости и безъ съжелене,
Както прави и чиляка грѣшенъ
На земята на своитѣ братья —
Салъ той не ги проглъщъва живи,
Да се спасѭтъ отъ тѣжкитѣ мѫки,
На единъ пѫть да прѣтърпѭтъ сичко,
А ги мѫчи и пота имъ сучи,
Кьто черна пиявица гъвка,
Дѣто сучи тунѣ кръвь червена
Отъ ония, които немогѫтъ
Да прѣдвидѭтъ, дѣ ще ги захапи
И немогѫтъ, бѣдни, да се бранѭтъ
Отъ тогози пълзяща виреца,
Що се крие у рѣдката тина
И хайдушки невиннитѣ варди,
Да се впусне тайно, крадишката,
Да се лѣпне негдѣ по снагата
На своята жертва прѣд'избрана
И забие своята зѫбата,
Тихо, леко, *толумба* несита,
Кьто надутъ лихоимецъ лакомъ,
Що се впива в' клѣтитѣ сурмаси
Съсъ своитѣ хитри тимисюци,

Що два пѫтя в' година прѣписва,
Да изскучи у своитѣ длъжници
И клѣтата парица, послѣдня,
Печелена с' солени потови,
И день и нощь, безъ сладка одмбра,
Да прѣхрани дѣца и унуци
И запрѣли старци и старици, —
И най-послѣ тоя кръвопия,
Лихоимецъ, кѫто сичко земне
Чрезъ сѫдии, чрезъ хитри мюхтии,
Адвокати и *яланъ шехати*,
Да имъ грабне й нощното лѣгало —
Кѫщица — послѣдния ѫгълъ,
Що сварили отъ дѣда и баба
И ги хвърли голи на *сокака*,
Да уплаквѫтъ динетѣ си черни
Съсъ горѣщи й кървави сълзи
И натяквѫтъ на грозна Морана,
Що се бави, та скоро не доди,
Да ги земни у своята пазва,
Да починѫтъ отъ мѫки чилѣшки —
Отъ мѫкитѣ на своитѣ братья,
Що незнаѭтъ какъ истичѫтъ сълзи,
Бистри сълзи, горки, ядовити,
Отъ неволя, кога боли сърце
И тѫгата сърцето присвива,
Та го кара да тупа безъ мѣра
Прималѣло, убито отъ жалость,
Дѣто сичко неправдата гази
Съсъ своитѣ укаляни нози
Прѣдъ очитѣ на живаго Бога,
Който гледа горѣ отъ високо,
Който вижда долу на широко,
Който търпи, но и не забравя,
Да отвърне съсъ сѫщата мѣра
На сѫщия лакомъ кръвопиецъ,
На сѫщия, или на дѣца му,
Или късно на внуки пра-внуки
Съсъ по тѣжки и горчиви мѫки
Тѣжко, грозно, срамно и позорно
За грозното лакомство безмѣрно
За разврата, които имъ погълнѫдъ
И тѣлото, и вѫтрѣ душата,
Водимъ гнусно, слѣпо отъ Тъмата —
Отъ грозното зло, в' свѣта упълтено,
Днеска дяволъ гнусенъ прѣкорѐно;
Тъй дебняхѫ лакомитѣ риби
Своитѣ братья, сестри и унуци.

Да ги грабнжтъ у своето гърло
И наситжтъ свойта ненасита
Кътъ лихваря с' ненаситно злато,
Надъ което мисли да издъхне
И желае пълтеникъ да стане —
Нощенъ вѣпъръ, догдѣ свѣта трае,
Да го варди долу у земята
Здраво, чисто, цѣло-цѣлниничко
Вѣчно, вѣчно, вѣчно, безконечно . . .
Ковачката зѐ да се явява
Межь звѣздитѣ, тамъ горѣ на Истокъ
И колата — Голѣмата Мечка —
Бѣше вече тихо се извила
Заднишката с' процѣпа надолу
Съсъ стопана и с' вълка грабливий[1]),
По която овчеря познава
Часоветѣ нощни на небето,
Колко сж се минали, истекли,
Отъ както е слънцето залѣзло
И колко сж йоще до зората —
Писани сж горѣ надъ глава му
Отъ Твореца съсъ звѣзди свѣтливи,
Кои вървжтъ пò-право и вѣрно
Триста пжтя сé по-равно-мѣрно
Отъ сичкитѣ часовници вѣрни
Съглубени отъ ржка чилѣшка —
Слаба ржка, що сгрѣшава в' сичко,
Кога иска й тя да подражава
На божитѣ закони прѣмждри . . .
В' Чомаковци пѣтлитѣ пропѣхж,
Първи пѣтти пѣхж, замълчахж,
И слѣдъ малко и втори запѣхж
И най-послѣ сичкитѣ честѣхж —
Единъ слѣдъ другъ, редомъ се рѣдѣхж,
А нѣкоги сто в' едно пѣяхж.
И псетата разбудени вече
Залаяхж тихо и лѣниво —
Не на вълци, а тъй по обичай —
По своята пасмина наслѣдна
Отъ рода си, отъ стари пра-дѣди,
Дарено имъ с' туй свѣтъ да свѣтувжтъ,
И далече силно да подушвжтъ,
Дѣто чилякъ нищо не усѣща

---

[1]) Колата, или Голѣмата Медвѣдица. се състои, споредъ народната астрономия, отъ четери колела, два вола, стопана на колата и вълка — малката звѣздица — който се впуснълъ върху воловитѣ, тѣ кривнали, а стопана о. бѣгнълъ на страна и се исписали горѣ на небето съ звѣзди.

Съсъ своитѣ ноздри затжпени
Отъ пуститѣ миризми общински,
Що го давжтъ и денемъ и нощемъ
Та е станалъ *сакатъ* отъ жхане . . .
Крѣщелитѣ долу закрѣщяхж
В' ливадитѣ, изъ трѣвата росна,
Ту изкрѣщжтъ „деръ, деръ!" и примлъкнжтъ,
Ту повторжтъ, ту бързо се втурнжтъ,
Изъ трѣвата главата си гурнжтъ,
Да уловжтъ нощнитѣ гадинки:
Скъкълчета, нощни пеперуди,
Дѣто пълзжтъ, лѣтжтъ в' тъмнината
И се боjжтъ денемъ в' свѣтлината
Отъ своитѣ лакоми *душмани*,
Що ги търсжтъ съсъ четери ǒчи,
Да ги гълтжтъ живи, цѣлокупни . . .
Кътъ пѣтлитѣ вече врѣдъ честѣхж,
Славѣитѣ в' гората запѣхж —
Прѣзъ Искара, навредъ изъ лжката —
Прѣдсказвахж, че иде Зората
На своитѣ крилѣ вѣтровити
Съсъ сички си зари огнѣвити —
Първи блѣдни, а слѣдъ тѣхъ — червени
И най послѣ — силни и огнѣни —
На Слънцето златитѣ примѣни,
Що се кичи сѣка сутринь рано
С' злато, сребро, камъни безцяно,
Да го срѣшне сичко отъ земята —
Сичко живо, питомно и диво
Съсъ радости, пѣсни и похвали,
Че свѣтлина пакъ ясна запали
Надъ главитѣ на сичкитѣ живи,
Пръска лучи топли животворни,
Съживява, все развеселява,
Съсъ новъ животъ, слѣдъ мрака умразенъ,
Пълъ съсъ чудо и страшно плашило
За слабия умъ, тукъ, боязливий,
Що незнае законитѣ вѣчни
На Твореца, отрѣдени мждро,
Отрѣдени, вѣчни неизмѣнни,
Не да плашжтъ, а да утѣшавжтъ,
Божà мждрость вредъ да заселявжтъ
У сичкитѣ божи живи твари,
Да прославжтъ Творца, надъ творцитѣ
На слънцата, безкрай на звѣздитѣ
И на сичко, сичко в' висинитѣ —
Безкрайнитѣ безмѣрни далѝни
Отъ прѣдвѣчни вѣкове й години,

За които нѣма брой и смѣтка,
Да ги смѣтне чилѣшкия разумъ,
Който блѣднѣй прѣдъ вѣчното врѣме —
Безначално, вѣчно, безконечно
И трепери когато помисли
За чудото, тамъ надъ чудесата,
Разкрилено в'редъ подъ небесата,
Що под'дъ ржа, живѝ, охранява
Й да пропадне частичка не дава,
В' небесата и задъ небесата,
Отъ негов'тѣ твари с' чудесата,
Дѣтъ царува Царя надъ царьетѣ,
Надъ Силитѣ горѣ на крилѣтѣ
Всезнающий, Всеиспълняющий
Сый и Сѫщий — вѣчно Вездѣсѫщий,
Пълъ съсъ благо и милость безъ мѣра —
Свѣта Правда, надъ сичкитѣ правди
Животворецъ — Изворъ на живота,
Безначалний, вѣчний, безконечний . . .
Кога първи вечь пѣтли пропѣхѫ,
Дружинитѣ вече се тъкмѣхѫ:
Всичко за пѫть и за бой гласѣхѫ,
И Алия, стъкменъ и приготвенъ,
Наду свойта осѣнове свирка —
Първомъ тѫжно засвири, умилно,
Тѫжна пѣсень, юнашка, помашка,
А слѣдъ нея — бърза рѫчаница
Рѫчаница, скоклива чукница[1]),
Да извѣсти, както бѣше рѣкълъ,
На сичкитѣ, при него да додѫтъ.
Дуръ изсвири, сички се събрахѫ
На *мегданя*, край равнитѣ двори
И сички се рѣдомъ нарѣдихѫ —
Вси пѣшаци и вси бързоконци,
Съсъ своитѣ левень главатари,
И чакахѫ Али да излѣзе
Съсъ своитѣ троица другари,
Да имъ каже, на кѫдѣ ще теглѫтъ,
И сичкитѣ чети и *бюлюци*
Да поведе, кът югичь вѫкълъ
Свойто стадо у зори на паша
Край Искара в' равнитѣ ливади. . .
Ето Али съсъ попа Ивана,
С' Саията и с' Кючукъ-Османа
Излѣзохѫ, стъкмени, напети,
Обрѫжени и за пѫть готови

---

[1]) Играта рѫчаница се вьве и *чукница*.

Съсъ пищови, пушки и ножови
И съсъ чанти, пълни, съсъ що трѣба
На юнака у пѫтя, и боя
И с' *михлеми*, билки лѣковити
За ранитѣ, отъ крушумъ пробити.
Отъ ножь, сабья, остри ятагани
Разсѣчени, люти, върли рани
У биткатѫ, кѫтъ се юнакъ бори
И „юнака безъ рана не ходи."
Али доди прѣдъ сички дружини
Кѫто жребецъ прѣдъ цѣлия *табунъ*[1],)
Който варди табуна съмичъкъ
У Доброжа край Черното море
Отъ кръвници вълци и глотници,
Съсъ свитѣ желѣзни копита,
Дѣто ритне, кости истрошава
И глотници цѣли усмъртява.
Тъй обходи сичкитѣ дружини
И срѣдъ сички правъ Али застана
И тъй рѣчьта юнашки захвана:
„Хей юнаци! Българи, Помаци,
Хей другари! вѣрни кафадари,
Днеска рано, съсъ божата воля,
Ще да сваримъ и ще да ударимъ
На вълфитѣ у Ставерци долу,
На *гечита*[2]) на друма, що води
Тамъ отъ Плѣвенъ на-горѣ за Видинъ,
Дѣто вардятъ люти Кѫржалии,
Арнаути и луди Дилии,
С' главатаря, Мустафа Дилия,
Кръвопия, Кара-фералия,
Що й запазилъ Искару водьето
И е запрѣлъ около бродьето,
Друмищата и съсъ тѣхъ польето,
Та неможе фтичка да прѣфръкни,
Нито пѫтникъ в' поле да замръкни,
Изгорилъ е край Дунавъ селата
И е обралъ край тѣхъ градищата,
Та й писнало сѐ живо отъ него
Отъ негов'тѣ нечути *золуми.*
Писъкъ стигна долу отъ польето
Тамъ до Бога, Аллаха, в' небето:
Той ни праща противъ тая хала,
Зулумджия, лакомъ кръвопия,
Да ги смажимъ *тербихъ* да ги сторимъ,

[1]) Табунъ татар. хергеле, кобилско стадо конска чарда, кобилякъ.
[2]) Гечитъ. т. прѣминувание, бродъ на рѣката.

Пѫтищатѫ на-вредъ да отворимъ. . .
Не щѫ много азъ да ви говорѭ,
Пакъ първото ще да ви повторѭ:
Тѣ се биѭтъ за плячка и ѽбиръ,
А пъкъ ние мѫжки ще се биими
Да завардимъ, сѣкий щото има,
Да закрилимъ дѣцата, женитѣ,
Стари старци и клѣти сираци,
Що немогѫтъ сами да се бранѭтъ
Отъ тѣсъ псета, на кръвь настървени. . .
Тукъ сѫ сички сто и двайси души
Кърджалии, люти Арнаути,
Съсъ Бошнаци и горски хайдути
И имъ идѫтъ, както се научихъ,
Тамъ отъ Плѣвенъ и отъ кѫдѣ Ловечь
До стотина съсъ трийси катъри,
Натварени с' обиръ отъ селата:
Сребро, злато и ǹнизи скѫпи —
Потъ чилѣшки, цѣлъ облянъ съсъ кърви,
Що го носѭтъ тамъ горѣ у Видинъ
У калето, дѣто имъ агитѣ
Съсъ топови вардѭтъ сексанитѣ,
Цѣли *маари*, напълнени с' ѽбиръ. . .
Тѣ ще бѫдѫтъ двѣстѣ ѝ двайси души
Сѐ смѣсица, отъ колъ и отъ вѫже,
А пъкъ ний сми триста ѝ двайси души
Свои хора, роднина по-вече:
Ще се биими, както братъ за брата,
Като баща за своята рожба
И Богъ ще ни, момчета, помогне:
Наш'та сила надъ тѣхъ ще надмогне
Чи се биими за Бога, за правда;
Да утървемъ старци и старици,
Бащи, майки, братья и сестрици,
Дребни дѣца, слабички — на цица
И вдовица — клета сиротица. . .
Богъ е съсъ насъ, Той ще ни помага,
Само отъ насъ — ѽбичь, братска слога[1]). . .“
Тъй говори Алия прѣдъ сички,
Кога щѣхѫ изъ село да тръгвѫтъ,
И сички го задружно слушахѫ,
Тихо, мирно в' очи го гледахѫ,
„Аминъ!“ сички Алию казахѫ.
Помацитѣ молиха Аллахѫ,
Христѣенитѣ — Бога ѝ Божа майка
Да помагѫтъ и да ги закрилѭтъ

[1]) Слога, съгласие, покорность на по старитѣ и достойнитѣ.

Отъ крушума и отъ ятагана
И отъ люта, ядовита рана.
Али викна другари пет'има,
Та обходи сичкитѣ юнаци
И раздѣли цѣлата дружина
На четери отдѣлни дружини:
Двѣ дружини — само отъ пѣшаци,
А пъкъ двѣтѣ — пѣшаци и конци,
Първа даде на Дели-Ивана,
Втора даде на Кючукъ-Османа,
Третья даде на Коля Саня
И на Петра, нарѣченъ, Стрѣлата,
Четвъртата пъкъ на Кжръ-сердаря;
А надъ сички Алия остана
С' попъ Ивана и Башъ-Пехливана
И съсъ Лаковъ стрѣлеца Стояна,
С' трийси души отборъ нишанджии,
Що крушума на празно не хвърлжтъ —
Дѣ помѣрятъ, тамъ право ударятъ.
Вси дружини се подраздѣлихж
На по-малки дѣла — десетини
Съсъ по единъ десетарь на чело —
Сѣкий избранъ отъ свойтѣ другари —
Отъ момцитѣ, що ги вѣрно знаятъ
За юнаци, вѣрни и левени,
Испитани отъ млади години —
Отъ дѣтинство, кога сж играли
При стадата, като момчетия,
А пъкъ послѣ — юргени другари —
По хората и по вбороветѣ,
По бѣлѣнки, по нощни сѣдѣнки
И в' горитѣ — по ловъ в' пещеритѣ
И — за риба лѣтѣ по рѣкитѣ,
Дѣто единъ за сички умира
И се хвърля в' огъня и в' вйра,
А и сѣкий другарь за другаря
Душата си дава и залага,
Да го спаси и да го забрани
И да носи тежки, люти рани
Отъ крушуми и отъ ятагани
И да го носи, раненъ, ако падне,
Както го е майка му носйла
Деветъ мѣсеци в' майчина утроба. . .
Тъй раздѣли Сирака момцитѣ
И натъкми концитѣ й пѣшцитѣ.
И кога се сички наредихж
На четери отдѣлни дружини,
Вси дружини — сѐ на дѣсетини

С' главатари и съсъ десетари
И съсъ трима млади байрактари,
Алия се повърна у кѫщи
И прѣгърна младата си рожба,
Пригърна ѭ, в' челото цалуна,
Кsurvey свята закрилница 'куна
И на свойта стопаница вѣрна
Рѫка дади, съсъ сълзи облѣна
И продума съсъ гласъ треперящи:
„Прощавай ме, гълѫбице вѣрна! . .
У битката, ако душо, падна,
Недѣй плака надъ моето тѣло:[1])
Тъй е било писано отъ Бога. . .
А откърми, отгледай дѣтето,
Научи го, както Богъ та й училъ
И му споменяй за Сиракъ-Алия —
За баща му, лудата гидия.
„Недѣй плакѫ," кажи Сюлюмане
На майка си, юнакъ пехливане,
Че баща ти сега е войвода,
Ще се бие душмани ще трие —
Я поглѣдай колко юска води:
Ще надвие и здравъ ще си доди. . ."
А Аише салъ гледа юнака
Свой Алия, Сирака, Помака,
И дѣтето стиска при гърди си,
Съсъ два реда сълзи на очи си,
А неможе дума да продума:
В' гърлото й тѫга се вгнѣздила —
Яка буца отъ жилость се сбила. . .
Салъ го гледа, като малко дѣте,
Кога гледа майка си тъжовна,
А неможе да й проговори:
„Що си, мамо, така угрижена,
Кажи, мамо, що си нажеленѫ?"
Устнитѣ й салъ трепомъ трѣптяхѫ:
И Алию безъ гласъ говоряхѫ. . .
А очи му сичкото разбрахѫ. . .
Но устата и в' него унѣмѣхѫ,
Салъ сълзитѣ за тѣхъ говоряхѫ
И сърцата сами си казвахѫ —
Чрезъ очитѣ двѣтѣ приказвахѫ
Това нѣщо, що думи немогѫтъ
Да искажѫтъ, ни да испрѣкажѫтъ. . .
Алия си умири сърцето
Пригърна ѭ в' едно съсъ дѣтето
И цълуна неѭ и сина си

[1]) Мохамеданитѣ считѫтъ за грѣхъ да се плаче надъ умрѣлии.

Меж' веждитѣ, усредъ по чело
И ѝ каза: „Моли се на Бога:
Той ще да ти отъ сега помага,
Ако падна и бѫдешъ вдовица. . .“
А баща му и старата майка
Салъ гледахѫ, кѫто вкаменени,
Ни казахѫ отъ жалость горкитѣ
Ни думица при тьзи раздѣла:
Тѫгата ги бѣше обвладѣла. . .
Али сѣгна, рѫка имъ цьлуна
Баща му се свѣсти и продума:
„Богъ да ви е, Алийо, на помощь,
Да ви пàзи и отъ зло закриля
Съсъ своята божа, вишна сила,
Да надвийте тия кръвопии
Кѫржалии и луди Дилии:
Бийте псето, стрийте му главата,
Избавете свѣта отъ тѣсъ хали,
Що сѫ за кръвь, за ỏбиръ зинàли. . .
Азъ, да има, кому да оставя
Твойта майка, кѫщата с' дѣцата,
Шишинето сега ще нарамѭ
Срѣщу тая ненаситна ламья! . .“
„Нѣма нищо, Али отговори,
Ази щѫ се за тебя побори.
Ви вардете селото с' дѣцата,
Добитъка и горѣ стадата
И ний ще имъ заплатимъ добрàта“
А майка му хълцаше горката
И гледаше ту него в' очитѣ,
Ту булката с' дѣте па гѫрдитѣ. . .
„Збогомъ!“ рѣче Алия Сирака
И излѣзе бърже на сокака. . .
„Хайде!“ каза и прѣдъ сички тръгна,
Изъ селото, на кѫдѣ рѣката,
С' дружинитѣ и хвана лѫката,
Край Искара, право за Койнари,
Догдѣ ѝ врѣме в' Ставерци да свари. . .

VI.

У Ставерци Кара-фералия
Зефкъ[1]), чиняше: ядяше, пияше
Съсъ своитѣ люти Кѫржали —
Сè що иска, каквото му хрумне,
Прѣдъ него го доносяхѫ скоро.
Зурли, гайди, тъпани, цигулки
Свиряхѫ му прѣзъ цѣлитѣ нощи,

[1]) Зефкъ, т. угощение, увеселение, гуляй.

А гибкитѣ гивинджи млади —
Черноокп циганки, избрани,
Тука бѣхѫ прѣлъстни играчки;
Съсъ *зюлюви* сребърни, в' ръцѣ си,
Кълчахѫ си прѣлъстно снагитѣ,
Да прѣлъстятъ по-вече агитѣ,
Да имъ лѣпятъ по чело й гърдитѣ
Айналии жълтици, отбрани,
Заграбени съсъ ножъ отъ народа —
Отъ младитѣ моми и невѣсти,
Нанизани на младитѣ булки
На годѣжа, свадбата, мѣнежа
Отъ свекъра, старата свекърва —
И да пръскатъ рупови и бабки,
Цѣли шепи на-срѣщу свирцитѣ,
Кога пѣятъ пѣсни харамийски,
Кръвопийски, страшни, даалийски
И имъ славятъ, въспѣватъ дѣлата
Съсъ сичтитѣ пожари й *зулуми*[1])
И с' писъка на раята клета,
Що пищѣше, кътъ на кръстъ распета,
Отъ тѣсъ хали, несити кръвници,
Потънали в' сребро и жълтици . . .
Този вечеръ Кара фералия —
Мустафата, лудата гидия —
Събралъ бѣше своитѣ другари:
Шабанъ-Гѣга и Кара-Османа,
Дели-Али, Ибрихамъ Чапкъна —
Й четирмата голи Арнаути —
Тамъ отъ Шкодра, горѣ изъ горитѣ,
Що убиватъ за пари и баща си
И си хапятъ месата в' яда си,
Кътo върли побѣснели псета;
Кара Веля, Тоспатлъ Хасана,
Хаскювлия Дели Ибрихама,
Отъ Родопа, грозни Кърджалии,
Кръвопии, страшни янгънджии,
Дѣто правятъ *кондакъ*[1]) за пожари
И лакоми черкови да палятъ,
Да испарятъ дѣцата отъ майки;
Дели Дима, Колъксъза Стойка —
Двама горци, Чорлянски хайдути,
Дѣто вардятъ на Чорла *овъта*

---

[1]) Зулумъ, т. насилие, зло, притѣснение.

[2]) Кондакъ т. запалителни вещества, повити въ мазна калчища, които се хвърлятъ, запалени съ прахань и, като догори праханта и достигне до барутя, кондака пламва и запаля.

С' ятацитѣ Цинцари ханджии,
Що ги поятъ денемъ у маанитѣ,
А пъкъ нощемъ с' тѣхъ дѣлятъ хазнитѣ
И заравятъ в' избитѣ главитѣ,
Що ги носятъ в' конскитѣ зобници,
Да немогатъ никакъ да познаятъ
Закланитѣ пятници в' польето —,
Кьто не е на трупа главата;
И Мехмеда с' брата му Якуба —
Двама братя Бошнаци-Помаци,
Соколовци-съсъ бошнашки прѣкоръ —
Синовитѣ на Сюлюманъ-Бега
Соколича, христьенски душманинъ —
Пò кръвници и отъ сящи турци...
У кящата на дѣда Гиргана
Тамо горѣ на пятя до хана
При кладенца, що бѣ на мегданя,
На чардака, па срѣщу рѣката,
Три *машали* лояни горѣхя
И отъ далечь като пожаръ свѣнтѣхя.
По хаята и долу по двора
Штякахя се горѣ долу хора,
А буйнитѣ избрани юнаци:
Кярджалии, Българи й Бошнаци,
Съсъ лютитѣ кръвници Албанци
Вечеряхя съсъ осемъ ямаци[1]),
Що ги бѣхя в' село задържели
И нипущахя никядѣ да идятъ,
А да служятъ вечеръ на софритѣ
И да глѣдятъ и чешятъ коньетѣ,
Да ги хранятъ с' зелени *бичими*,
Ичумични и съсъ детелина,
Накосена в' буйнитѣ ливади,
Край Искара, долу изъ лякитѣ
И да пѣкятъ сумуни в' пѣщитѣ,
И да служятъ *диванъ* прѣдъ софритѣ,
Кога ядятъ и когато пиятъ,
Цѣли нощи, догдѣто усъмнятъ, —
Сящи роби, заробени бѣхя
И сичкитѣ *тъкязи* търпѣхя
И чакахя кога ще да скимне
На Мустафа й негов'тѣ другари,
Да имъ земнятъ на *джумбишъ* главитѣ,
Да ги хвърлятъ за храна на пситѣ,
А снагитѣ — на гарги с' орлитѣ . . .

---

[1]) Ямаци, помощници, прикомандировани. Дѣто ся кондисвали турцитѣ на хазаина ся давали нѣколко комшии да му спомагатъ — ямаци.

На софрата сичко бѣ стъкмено
И печено, пражено, варено,
Медъ и млѣко и вино червено,
И ракия — блага амберия,
И рѣзлива, сладка хардалия,
Яйца, масло и пражени пилци;
Цѣлъ юнецъ бѣ сложенъ на софрата —
Младо теле, хванато в' чърдата
И печено в' сѣно подъ купата,
В' кожата си свито и завито,
Задушено в' меката жарава:
Цѣла купа бѣ тлѣла надъ него
И се пѣкло отъ пладня до вечеръ
Та се лупѫтъ кости отъ месото
И мирише на месо и млѣко,
Задушено, безъ въздухъ печено —
Тлъсто, младо теленце, сукалче,
Що бувало прѣсно, тлъсто млѣко
Три мѣсеца отъ млѣчната боска
Ни доена, ни с' рѫка ловена,
Утелено тамъ край полугаря
У гѫстата трънница край Искаръ
И вардено отъ бодлата майка,
Догдѣ почне да ходи слѣдъ нея
И да тичка, весело да припка
По равнитѣ, зелени полени
На лѫкитѣ цвѣтни и травѣни,
Сѣка сутринъ с' роса уросѣни,
С' цвѣтни билки, бѣли и чървени —
На лѫкати скѫпитѣ примѣни.
Яде, пие пустъ Кара-ферлия
Съсъ своитѣ отбрани другари —
Съсъ своитѣ буйни кафадари —
Ядѫтъ, пиѭтъ, гърмѭтъ съсъ кубури,
А че ечи низъ цѣлото село
И отѣква гръмовитѣ Искъръ
Съсъ своитѣ стѣни и брѣжища
Надъ Ставерци и срѣщу Ставерци.
А свирцитѣ на *небеть*[1]) имъ свирѭтъ
На секиму — по пѣсень кръвнишка
И слѣдъ нея по-живо захващѫтъ
Кючешкитѣ свирни трепетливи,
Да играѭтъ и страстно треперѭтъ
Гибкавитѣ, млади гивиндии
С' рѫспетлени, на прѣдя имъ, пазви
Да се виѭтъ и на лѫкъ угѫвѫтъ

[1]) Небеть, т. редъ—сѣкиму по пѣсень исвирвѫтъ.

И си гърчжтъ тѣлото трѣптящи
Гологжрди циганки безстидни,
Прѣдъ тѣсъ бѣсни чапкжни пиени
И отъ страсти бѣсни, упоени . . .
Тъй ядяхж, пияхж й гърмяхж
А свирцитѣ свиряхж й пѣяхж,
Й Циганкитѣ до душа играхж
И по шепа имани събрахж:
Бѣли бапки и желти жълтици
И нанизи-тѣшки угърлици,
Снѣти грозно отъ младитѣ булки
Отъ шиитѣ, наедно с' главитѣ . . .
Тъй бѣсняхж тѣзи капжсжзи,
Тъй вилняхж — до срѣдъ нощь стояхж,
Повръщахж, пихж, повтаряхж.
И пиени легнахж, заспахж,
Кътъ заспахж, силно захърчахж —
Като прасци клани, не-доклани,
Отъ прѣсита, отъ питье-заляни . . .
Щомъ заспахж, ето долѣтѣхж
Трима конци, млади Кжржалии,
Чакъ отъ Плѣвенъ, испратени кжсно,
Да извѣстыжтъ на Кара-ферлия,
А че иджтъ фурчи съсъ имани:
Срѣбро, злато и скжпи примяни,
Да ги срѣшне кжмъ Митрополия [1])
Съсъ своитѣ юнаци отбрани,
Да ги срѣшне, прѣведе прѣзъ Искаръ,
Чи незнаыжтъ, дѣ брода да газыжтъ
И да прати, да ги испроводыжтъ
Чакъ до Видинъ, прѣзъ Равенско поле,
Чи дочули за нѣкой Дилия,
Който идялъ горѣ отъ Балкана
С' нови чети, сѐ горци хайдути
И незнаыжтъ къмъ коя е стрàна —
Да-ли къмъ тѣхъ, или е срѣщу тѣхъ;
За туй трѣба отъ рано да станжтъ
И кервана в' село да застанжтъ,
Кждѣ Плѣвенъ, у Митрополия,
На джедето, що води къмъ Искаръ.
Илчиитѣ, като довтасàхж
У Ставерци, право се запряхж
У дворито на дѣда Гиргана,
Дѣто бѣше Кара-фералия,
Който сега спяше и хъртяше
Съсъ своитѣ пиени другари.

[1]) Село на плевненския пжтъ къмъ Искара.

Щомъ стигнàхѫ, коньe отсѣднахѫ
И на чардака право се узовахѫ.
Захлопахѫ силно, задънтяхѫ,
Хемъ дънтяхѫ, хемъ буйно крѣщяхѫ,
Но спящитѣ сумтяхѫ, хърчахѫ:
Не чувахѫ. нито се свѣстихѫ.
Илчиитѣ[1]) мислихѫ, кроихѫ:
„Що е това да ли ги избихѫ,
Нѣкой хайти, за ðбири гладни,
Защо никой не ни се обажда,
Хлопането никой не угажда! . . .“
Думахѫ си зачудени силно.
Най послѣ имъ хрумна у̀ *главата*,
Чи гръмнахѫ два пѫтя с' кубури,
Та че екна двора и селото
И чакъ тогасъ нѣкой се обади
„Кой е?“ викна и кубура гръмна,
Изъ стаята, право у вратата
И крушума прониза дъската,
Но не случи никого отвънка . . .
„Берберъ Али! едина извика,
Берберъ Али — съсъ дели Реджепа
И Фезито отъ Плѣвена града —
Сапята на дели Мурада.
Ний сми, ний сми, елате отворете:
Свои хора, при вази — илчии
Испратени до Кара-ферлия .
Отъ Мурата нашъ башъ-байрактаря
За работа, за помощь юнашка:
Зоръ имаме. отваряйте бърже! , . .“
Кѫто чухѫ сички за Мурада.
Байрактаря на вси Кѫржалии,
Който може сѣкиго да сѫди
И да земне кому щѣ главата,
Безъ да пита у Видинъ агата
И-че имѫтъ голѣмъ зоръ за помощь,
Сички в' кѫщи в' часа изтрезнѣхѫ,
Исплашени вси трѣпомъ трѣпнàхѫ —
Забравихѫ, що прѣдъ малко бѣхѫ . . .
Тѣ разбрахѫ, що може ги слѣтя,
Ако Мурадъ гневенъ ги връхлѣтя,
Дѣто не сѫ послушали бърже
Заповѣдьта, дадена отъ него,
Да се испълни както е порѫчалъ,
На своитѣ пратени юнаци:
Знаяхѫ тѣ, колко глави буйни

[1]) Посланници, пратеници.

Бѣ отсѣкалъ, що го неслушàхж,
Или в' нѣщо се въспротивяхж . . .
Отворихж бърешкомъ вратата,
Запалихж скоро машалата
И Мустафа захвана да пита
Плѣвнялия Фезито-сърдито:
„Що е? казвай, какво ви е *зоря*,
Та сте дошле нощемъ в' полунощи?
Юски ли ви бастисахж силно,
Или по-зло до глави ви доди.
Чи ви Мурадъ за помощь проводи?
Казвай, Фези — немогж да траж;
Искъмъ на все да му чуж края? . . .“
Фезито го изглѣда сърдито
И му каза гнѣвно, но открито:
„Така ли се на Искара варди?
Да ви будмтъ съсъ гръмъ отъ кубури! . .
Да знай това Мурадъ-Байрактаря,
Азъ ти казвамъ, забитъ си на кола! . .
Колко за насъ — недѣйте се плаши —
Ний сми дошле за работи наши:
Идятъ трийси тварени кжтжри
Съсъ имани, злато и примѣни
И нàнизи сребърни, златени
Съсъ пиндисе юнаци левени.
Мурадъ ни е при тебе проводилъ,
Да ги срѣщнешъ тъсъ нощь прѣдъ зоритѣ
На срѣдъ пжтя, ето тамо горѣ,
Прѣдъ селото, прѣдъ Митрополия
Съсъ твоитѣ отбрани юнаци,
Да прѣведешъ сичкитѣ прѣзъ брода,
Чи не знаятъ Искару водата,
Дѣ се гази съсъ твари рѣката,
Да не сбъркжтъ, карванъ да издавятъ
И златото в' Искара да оставятъ,
Чи за сичко ти ще отговаряшъ
Твърдѣ страшно, скжпо и прѣскжпо:
Съсъ глава си ще платишъ прѣдъ него! . .
Това ти е пòржки отъ Мурада —
Байрактаря на вси Даалии,
Кжржалии, Бошнаци, Албанци —
И хайтитѣ, Българи-балканци —
Не е шега, чувашъ ли? помни ж!
На ухо си обица гуди ж! . .
Като минемъ сѐ живо и здраво
На Искара водата дълбока
И достигнемъ тука у селото,

Ще ни дадешъ пиндисе момчета,
За да станемъ отъ сто души таборъ,
Да прѣминемъ тука прѣзъ польето —
Раховското и горѣ Ломското,
Догдѣ стигнемъ тамо у калето,
Дѣто ни е на синца сърцето . . ."
Тъй прѣдади зяповѣдьта строга
Отъ Мурада Дели-Байрактаря
Кючукъ Фези, сърдитъ Плѣвнѣлия,
Най-вѣрния Муратовъ слия.
И изсвири с' рогова *бурия*,
Да се сберѫтъ сички Кърджалии,
Отъ селото, при него на двора —
Вси готови, стъкмени убути,
На коньетѣ, сички обрѫжени
И, за изъ пѫть, с' сичко нагласени.
А Мустафа — Кара-Фералия,
Съсъ своитѣ другари отбрани
Нагласихѫ пушки, ятагани
И коньетѣ — сѐ атови врани
И съсъ сичка отъ село дружина
Вси на коньe, в' тъмната мърчина,
Излѣзохѫ отъ Ставерци нощемъ,
Прѣди да сѫ нѣтлитѣ пропѣли.
Прѣгазихѫ Искару водата.
Уловихѫ отвѫди лѫката
Изъ едритѣ върби и тополи
И хванахѫ пѫтя кѫдѣ Плѣвенъ,
Дѣто води на Митрополия . . .
Когато се в' польето несяхѫ,
На своитѣ люти бедевии,
Кара-Ферлии с' цѣлата си чета
И коньетѣ цвиляхѫ, хучахѫ,
Като горски Диви-Самодиви,
Кътъ вихрушки лѣтѣ по польето
Кога дигнѫтъ отъ прахове мъгли
И се носѭтъ горѣ на високо
В' облацитѣ подъ небето синьо;
Тъй вървѣхѫ люти Кърджалии,
Да прѣварѭтъ рано прѣдъ зората
Прѣдъ селото, прѣдъ Митрополия
Кѫтѫритѣ, тварени с' имании,
Съсъ четата, що ги испроважда
При Мустафа Кара-фералия,
У Ставерци, бродá да прѣгазѭтъ,
Прѣдвеждани отъ него самия,
За у Видинъ, горѣ у калето,
Дѣто имъ бѣ обира — сърдцето.

В' това врѣме Алия бѣ стигналъ
Подъ Лукувитъ долу в' равнината
Съсъ своитѣ соколи дружини,
Край рѣката, отвждь у лжката,
Обрастнала с' върби и тополи
И брѣстови — отъ триста години,
Расклонени, весели, зелени,
И дебели се́ като борѝи,
Що неможтъ единъ да обграбжтъ,
Трима момка с' три ра̀стѣга буйни —
Тъй порасли дебели, клонати
На влагата у тлъстия *нарухъ*,
Подъ когото жилястия корѣнъ
Е поднирилъ широко, дълбоко,
Дѣто стигжтъ сичкитѣ му жилки
До водата, що тай подъ него
И му носи храни растопени
Отъ сичкитѣ руди, растворени,
Отъ Балкана, довлѣчени долу
Съсъ бийнитѣ по̀рои дъждовни
И дъждовни и пролѣть снѣжовни,
Кога иде Искара прѣзъ пролѣть
Отъ Балкана отъ Рила планина
И залива лжки и ливади,
Та ги тори съсъ тлъста тало̀га,
Както тори градинарь градина
Сѣка пролѣть, кога ще посѣва
Своя разсадъ и ще го разсажда
По лѣхитѣ и по фитаритѣ,
Да му расте буйно и зелено
И завързва плодове меснати,
Да му върне за труда печалба,
Уросена с' потави солени —
Наградата за тѣшкитѣ грижи
И за сички недоспани нощи;
Тъй торяше Искара лжкитѣ
С' брѣстоветѣ с' тополи, с' върбихѣ
И между тѣхъ полѣни с' трѣвитѣ —
Буйни трѣви, гжсти и високи,
Що се губжтъ телцитѣ между имъ,
Кога пладнжтъ стадата, чърдитѣ
У лѣтнитѣ пѣкове и жеги,
Кога доди слънцето на пладня
И лжката на пѣщь заприлича,
Кога гори запалена буйно
И ярата трепери надъ нея
У въздуха на дребни талази
И ужурва и сичко задуша

Съсъ своята нестърпима жега . . .
Тъй ставаше в' лжкитѣ горѣщо
По срѣдь лѣто, около Илинъ-день —
В' праздницитѣ на Гръмникъ-Перуна,
Горѣщници нарѣчени днеска . . .
Кога Али надъ Ставерци стигна
Съсъ своитѣ балкански соколи,
Кѫто облъкъ сутринь прѣдъ зората,
Той обгърна гората в' лжката
И раздѣли юнашкитѣ чети,
Както каза, когато тръгнàхж,
В' Чомаковци, на своитѣ дружини:
Една чета влѣзе у селото,
Край рѣката, срѣщо брода право,
Съсъ петнайси люти бързоконци
И залови пжтя с' брѣговетѣ —
На митиризъ в' селскитѣ окопи,
Съсъ които селскитѣ дворови
Заградени бѣхж по старински
Съсъ дълбоки, широки обкопи —
Цѣли табьи, въздигнжти грижно,
Да забранжтъ сѣнàта, кжщьята
И младитѣ, зелени градини,
Що ги роси роса отъ рѣката,
Дѣто бујжтъ вошки расклонени
И отъ рожба съсъ сохи подпрѣли —
Тука влѣзе, първата дружина
Да не пуща нищо да прѣлазя
Прѣзъ рѣката, брода да прѣгазж
И да влѣзе в' селото за помощь —
В' окопитѣ да се защищава . . .
Сички момци отъ тъсъ буйна чета
Обрѫжени бѣхж с' шишинета,
И избрани нишанджии вѣрни
Що улучвжтъ право у челото —
Тѣ заѣхж пжтя край селото,
Къмъ Искъра, долу край рѣката,
На пусйя на срѣщу лжката;
Втора чета — отдолу подъ пжтя
Къмто Плѣвенъ, що води изъ лжката —
Салъ пѣшаци с' пушки каранфилки
Задъ буйнитѣ, дебели дървета
Тополови, брѣстови, върбови —
И джбови -- стари гуруньови
Зé митиризъ — у тайна пусия,
Дѣто бѣше сѣко дърво табья,
Задъ което трима се засланжтъ,
Не отъ крушумъ, а и отъ граната;

Третя чета — надъ пѫтя отгорѣ
У буйнитѣ и гѫсти тополи,
Разрѣдена на-редъ по край друма
Задъ бѣлитѣ тополи дебели
Да ги вардѭтъ отъ крушумъ теллия,
Кѫрджалийски, крушумъ зинхирлия
Съсъ своитѣ стъбели дебели,
И лъскави — като сребро бѣли . . .
С' четвъртата и с' бързитѣ конци —
Самъ Алия с' своитѣ другари —
Заловихѫ рѫпитѣ най-горѣ,
Подъ польето у брѣга ронливий,
Дѣто скрихѫ кон'цитѣ с' коньетѣ,
Да се нищо на явѣ не види,
Тамъ отъ горѣ отъ къмто польето —
Заслонени бѣхѫ изъ дольето.
И пратихѫ двамина да вардѭтъ
Тамо горѣ на двѣтѣ могили,
Въздигнати земни парамиди.
И щомъ хванѫтъ долу да навалѭтъ
И се спуснѫтъ сички у лѫката —
Кара-ферли съсъ своитѣ чети —
Съсъ кервана — тваренитѣ мѫски,
С' злато, сребро и скѫпи примѣни,
Да изгърмѭтъ съсъ своитѣ кубури
По два пѫтя, единъ подиръ другий
И извѣстѭтъ на Сиракъ Алия,
Чи сѫ слѣзли сичкитѣ в' лѫката,
У лѫката, долу у горага,
Между тритѣ Алиеви чети
И четвъртата — тамо прѣзъ рѣката,
У селото, в' окопитѣ скрита,
И да додѫтъ право у срѣдата,
Меж' четери открити огньови,
Обколени, на *масаре* зети,
Между кои, не̗ чета с' коньетѣ,
Ами птичка неможе прѣлѣтѣ,
Да избѣгне отъ тая посия
Отъ крушума и отъ ятагана,
На Алия отъ четата йзбрана,
За мъщенье, като тигъръ гладна . . .
Когато се момцитѣ гласѣхѫ
У лѫката, в' гѫстата дѫбрава,
И пусия най-сгодна тъкмѣхѫ,
На небето звѣздитѣ блѣднѣхѫ
И къмъ западъ дебнишкомъ пълзѣхѫ —
С' цѣло небе сички се смичахѫ,
И незамѣтно гаснѣхѫ, тънѣхѫ.

А ясната свѣтлива Зорница —
Слънчевата лѣпа годеница,
Прѣбули се съсъ блѣдното було
Прѣдь Зарана — царя на звѣздитѣ,
Като млада невѣста, стъкмена,
За вѣнчило, вече нагласена,
Да й невиди слънцето очитѣ,
Дѣто блѣщѭтъ като два брилянта
На царскитѣ скиптри и корони
И си стрѣлѭтъ лучи стрѣловити,
Стрѣловити лучи, огневити
Къмъ земята, къмъ сичкитѣ живи,
Що ѭ гледѫтъ кога е засмѣна,
Прѣдъ лучитѣ на Райка-Огнѣна,
Догдѣ не е излѣзалъ тамъ горѣ
Отъ своитѣ стъклени палати,
Изъ морьето на златна калѣска
По дългата огнѣна пѫтека,
Отъ Истока до тъмния Западъ,
Дѣто ходи сѣка нощь редовно
Да вечеря, почива и става,
Сутринь рано пакъ да се явява
И весело, румѣно да угрѣва
По небето и долу польето,
По горьето и врѣдъ по морьето,
Да събужта все да съживѣва —
Отъ чиляка — до дрѣбната трава . . .
Слѣдъ три часа, отъ какъ бѣ изгрѣло
Ясно слънце и бѣ се дигнало
Но къмъ обѣдъ не бѣ йощь стигнало,
А изъ пѫтя къмъ Митрополита
Се дигахѫ мъгли и прахове
И идѣхѫ хали и вихрушки,
Дѣто дигѫтъ отъ прошища облъкъ
И го виѭтъ горѣ къмъ небето,
Та помрачѫтъ слънцето й польето
И, що сварѭтъ напрѣдѣ си, дигѫтъ
Горѣ, горѣ, горѣ в' висинитѣ,
И нѣкога подигѫтъ водитѣ
На водяни стълбови високи
Изъ морьето, кат' праха в' польето. . .
Но туй не бѣ хали, ни вихрушки,
Дѣто дигѫтъ праха и водата
И поваляѭтъ, дѣ минѫтъ, горага:
Това бѣше Кара-фералия
Съсъ своята отбрана дружина,
Що отиде нощесъ посрѣдь-нощи,
Да посрѣща другата дружина

Съсъ карванѫ отъ якитѣ ѫжски,
Що го карѫтъ пиндисе юнаци
Кѫржалии, страшни харамии
Чакъ отъ Плѣвенъ, на горѣ за Видинъ
И ще газѭтъ прѣзъ буйния Искаръ,
Дѣто ще ги Мустафа прѣкара
Тамъ на брóда, дѣто е най-плитко,
Срѣщо село Ставарци на право,
Да прѣминѫтъ читави и здрави,
За които той ще отговаря
Съсъ глава си прѣдъ Башъ-Байрактаря. . .
Ей ги идѫтъ — на коньe огнѣни —
Врани, бѣли, сиви, и чървени
Бедевии арапски, гоени
И атови люти, разярени, —
Лѣтѭтъ, цвилятъ, та ечи польето
И прахове дигѫтъ до небето. . .
На-прѣдь кара Кара-ферадия
Свойта змия, люта бедевия:
Цвили, пуста, като Горска Вила
Разсърдена, силно раз'ярѣна,
В' потъ и пѣна, сичката облѣна.
А Мустафа веселъ — на гърба ѝ
Накрѣхнълъ си гѫжвата надъ вежди,
Засукълъ си чернитѣ мустаци,
Цѣлъ облѣченъ въвъ сирма и злàто;
Съсъ червени ковани бутуши,
Съсъ сирмяни гайтани и китки,
Съсъ сукняни аляни потури,
Чепкень и злать джамаданъ, въвъ сирма,
И съсъ поясъ багдатски опасанъ,
А на него селяфлъкъ обшеренъ
Съсъ сирмяни цвѣтья — на лалета,
С' два пищова сирма-тепелии,
С' бѣлочеренъ нощь с' злата капия;
На рамо му прѣмѣтната пушка
Тънка, дълга, *дремсизъ* кѫржалийка,
Изшерена, пъстра, седефлийка,
Лъщѣе се на ясното слънце
И отблѣсква слънчевитѣ зраци
Далечь, далечь — на сички посоки —
На кѫдѣто се повие с' неѭ,
То се види чакъ тамъ отъ гората,
Кънто Телишъ що се възвисява,
И отъ тамъ се полата залàвя
На Балкана, къмъ Пàнига злата. . .
Слѣдъ Мустафа — сички главатари:
Кѫржалии, Албанци, Бошнаци

И Българи Вѫдѣнци-балканци[1]),
Вси-у сирма и у чисто злàто
Облѣчени отъ сълзи сирàшки
И на сѣкий на кръста му злàто —
У кимеря, пъленъ до устата
Съсъ жълтици, вѫрви-угърлици,
Уграбени отъ млади невѣсти
По селата и по градищата. . .
Вси стъкмени и вси примѣнени,
Харамийски, мѫжки орѫжени:
Съсъ пищови и остри ножови
И съсъ дълги, тънки, даалийки,
Карафилки и армутъ-башлийки;
Всички грѣѭтъ отъ сирма и злато,
На снага имъ — дарма, безъ докато
И се лъщѭтъ дългитѣ имъ пушки
Като ясни огледала нови.
Слѣдъ сичкитѣ буйни главатари,
Двѣтѣ чети вървѭтъ раздѣлени
А между имъ — карвана кѫтяри,
Трийси мѫски, с' по два *юка* сѣка,
Натоварени на нови самари,
Обвързани, уплетени яко
С' нови вѫжья, сукани конопци,
Кѫто мрѣжа обхванали *юка*.
Дружинитѣ не бѣхѫ по долу
Орѫжени отъ свойтѣ водачи —
Отъ своитѣ левень главатари —
Салъ златото по малко лъщѣше
По гѫрди имъ и другитѣ дрехи,
Но пъкъ бѣхѫ стегнати, упети,
За кръвь и бой готови, проклети,
Кѫто псета за ловъ побѣснѣли,
И за обиръ луди, подлудѣли. . .
Лѣтѭтъ сички на коньетѣ люти,
А земета подъ коньетѣ тѫтни
Отъ силнитѣ копита ковани —
Дѣто стѫпѫтъ, пѫтѭ прѣоравѭтъ,
Облъкъ носѭтъ, на все страхъ задавѭтъ. . .
Наближихѫ межд' двѣтѣ могили,
Кѫто хали, кѫто горски Вили
И слѣзвахѫ долу у лѫката,
В' тополитѣ, в' дѫба, кѫмъ рѣката. . .
Грѫмъ се зачу отъ двата кубура —
Тамъ отъ двѣтѣ могили високи
И извѣсти Алия Сирака,

[1]) Вѫдѣнци отвѫдь Балкана, Тракийци.

Чи слѣзохѫ всички у върбака. . .
Али рипна съсъ свойта чета —
Съсъ своитѣ другари сердари
Като урѣлъ отъ витото гнѣздо;
Изкачи се горѣ на високо,
На срѣдь пѫтя, на брѣга надъ сички
И искара концитѣ в' польето,
Да заварджтъ пѫтя на *джедето*
И изрева като левъ в' Сахара:
„Огънь, момци, — отъ сичкитѣ стрàни —
Ножь и огънь на тия душмани:
Обсипете псетата съсъ рани! . .“
И се впуснѫ на долу в' гората
Като глиганъ, кога е разлютенъ
Отъ ловеца, що гръмнълъ върху му
И сичкитѣ другари — с' Алия. . .
За пукахѫ пушки и пищови,
За тръщѣхѫ сабьи у ножови,
Подигна се писъкъ, оделия;
Свѣткахѫ се отъ пушки огньови
И се дигна отъ барутя облъкъ
Надъ гората, надъ върби, тополи
И обсѣни лѫката с' рѣката,
Като есень мъглата — гората. . .
Не се вижда отъ пушака нищо,
Салъ се чува гласа на Алия:
„Бийте, момци, пущайте крушуми
Сé теллии и сé захирлии! . .“
И най послѣ писъка и вѝка
Заглушихѫ й гласа на Алия, —
Чолаковска дилия-гедия. . .
Двайси души конници одбрани —
На атови сиви, бѣли, врани
Впуснахѫ се плàвомъ прѣзъ рѣката
Въ дълбината, в' вира — подъ лѫкатѫ,
Да прѣплавѫтъ, сѝляхѫ, водата
И да минѫтъ у село на зàгѫтъ,
Да помагѫтъ на свойтѣ другари,
Отъ шанцитѣ — дълбоки окопи —
Прѣзъ водатѫ съсъ дългитѣ пушки
На своитѣ, разбити другари.
Но отъ село, изъ тѣзи окопи
Огънь ригна и крушуми блъвна:
Като дъждъ се крушуми сипнàхѫ
Върху тия юнаци плавачи —
Даалии, сè одборъ мѣрачи
И когато вторий пѫтъ повтори,
Сѣкий хвана с' смъртьта да се бори

У водатѫ, долу низъ рѣката —,
Нападахѫ много отъ коньетѣ
У водатѫ в' буйнитѣ талази,
Единъ тъне, другий се издига,
Издигни се и повторомъ тъне,
Догдѣ с' вода гѫрди си напълне. . .
И захвана Искарѫ да влачи
Даалии, отбрани юнаци,
Да ги валя къть губяри китни,
Когато ги валявица валя —
Ту ги върти и ту ги прѣбръща,
Ту съ очитѣ горѣ ги извръща,
Ту долу ги завлича дълбоко
И пакъ горѣ издига високо
Надъ своитѣ вълни раз'ярени
Дѣто влѣкѫтъ камьни и пъни,
Когато се надолу увтурвѫтъ
Къмъ ниското, къмъ бѣлия Дунавъ,
Да се смѣсѫтъ в' неговата мѫтка
И почнѫтъ отъ пѫтя си дългъ
На буйнитѣ крилати талази;
Тъй валяше Искара Дилии,
Кѫржалии, люти Арнаути
А коньетѣ плавахѫ, хриптѣхѫ
Безъ стопани, нѣкои ранени, —
А нѣкои с' ступани укачени
В' стремената, исплавахѫ Искаръ
И влачахѫ своитѣ яздачи
По пѣсъка, по дребния камъкъ,
Посинѣли, грозни, помрачени;
Изъ уста имъ кръвь с' вода течаше,
Когато ги коньетѣ тътразѫтъ
И отъ тѣхъ се както диви плашѫтъ,
А два ата и двѣ бедевии
Отидохѫ съсъ своитѣ стопани
Тлъста жертва на буйния Искаръ,
Който зема всѣко лѣто жертви
И никоги наситенъ не бива. . .
Трима души прѣплавахѫ здрави,
Прѣзъ Искара, подъ дъждъ отъ крушуми,
И пуснахѫ коньетѣ прѣзъ село,
По джадето, що дѣли селото,
Да избѣгнѫтъ на-горѣ в' польето,
Да утървѫтъ главитѣ си буйни,
Но ги срѣшна Стоянъ с' шесть момчета,
Съсъ своитѣ конци-бързоконци,
Кога щѣхѫ изъ село да излѣзѫтъ
И пукнахѫ съсъ по два кобура

Срѣщу тия люти Даалии,
А и тия празни не стояхѫ:
Замѣрихѫ и двама рънихѫ
Отъ четата на Стояна Лаковъ
И едного на пѫтя свалихѫ,
Съсъ крушума, прѣзъ гѫрди пронизанъ,
Падна долу на часа отъ коня,
Кѫто зрѣла и прѣзрѣла круша,
Кога то се отъ клона откѫсне,
Тупне долу, подъ дървото право,
И се силно в' земета натърти;
Но когато момцитѣ вторйхѫ,
И пушкитѣ гръмнаха изъ-едно,
Двамата се гѫтнати отъ коньетѣ
И дадохѫ душа по неволя,
А едина раненъ ги прѣгази
На своята люта бедевия,
Като хала, кѫтъ буйна стихия
И избѣга у равното поле,
Но три момка с' Стояна четирма
Стигнахѫ го далечь надъ селото
И му снѣхѫ главата юнашка,
У буйната нива врѣтенища,
Търкули се корбань на орлитѣ;
Хванахѫ му коня за награда,
Отпасахѫ кимеря отъ кръста,
До устата пъленъ съ жалтици,
Се́ съсъ меки, отборъ *ирмилици*.
И бързишкомъ се върнахѫ в' село
Да завардѭтъ пакъ първото мѣсто
Край селото — пѫтя отъ двѣ страни. . .
А в' лѫката пушки се́ гърмѣхѫ,
Вси *кюшета* отъ димъ се темпѣхѫ
И писъка, цвиленьето конско
Се чувахѫ, размѣсени в'едно,
Що пищѣхѫ грозни Даалии
И цвиляхѫ люти бедевии,
Обградени отвредъ на посия
Дѣ задъ сѣко дърво огънь пламва
И пищѣхѫ лютитѣ крушуми,
Та бруляхѫ листата зелени,
Кѫтъ не случѫтъ у меса кръвени
И листьето падаше съсъ клонки[1]),
Като лѣтѣ, кога града бие,
И поваля гори и ливади,
Сваля листа отъ буки зелени

---

[1]) Клонки, умалително отъ клонекъ.

И отъ вошки плодове чървени. . .
Трийси души ѝдборъ Кѫржалии,
Йоще здрави, излѣзохѫ горѣ,
Изъ лѫката, на равното полье,
На своитѣ коньe раз'ярени,
Да избѣгнѫтъ кѫмъ Митрополия,
По джадето, тамо прѣзъ польето,
Но горѣ ги заобиколихѫ
Сичкя конци, сѐ Каменополци
Прѣдвождани отъ Петра Стрѣлата
Що се впуща кътъ соколъ врѣхъ птица —
Връхъ гълѫби, сиви гургурици,
Кога зобѭтъ конопяно сѣме,
Пролѣть рано в' равни гръстѣници, —
И хванахѫ да пукѫтъ пищови
И да свѣнтѭтъ сабьи и ножови. . .
Димъ се дигна, кѫто буенъ облѫкъ —
Кѫто мъгла есень край рѣката;
Смѣсихѫ се подъ сивия облъкъ,
Смѣсихѫ се, и размѣсихѫ се,
И се зачу, писъкъ, олѣлия
Отъ тъсъ двойна и буйна стихия,
Но надъ сичко се чуваше страшно
Буйния гласъ на Петра Стрѣлата:
„Бийте, момци, сѣчете юнашки,
Сѐ на месо пущайте крушуми,
У тѣсъ псета, у тѣзи чапкѫни! . .“
И прѣнуска, ту горѣ, ту долу̂,
Врана коня *тъмъзлъкъ* домашенъ,
И сѐ пуща теллии крушуми,
Сѐ теллии и сѐ вихирлии
Върху тия грозни харамии —
Арнаути, хърсъзъ-Кѫржалии. . .
„Небойте се и Сали крѣщѣше,
Небойте се, туй сѫ сѐ гявури —
Клета рая, бийте не милейте! . .
Съсъ сабьитѣ сѣчете, кастрете,
Главитѣ имъ долу повалете! . .“
И ярѣше пуста бедевия,
Конь ярѣше и сабья вертѣше
„Бийтѣ, бийтѣ!“ ядосанъ крѣщеше.
Боя трая два цѣли *сахатя*
На польето, по равни полѣни,
Обраснали съсъ бѣло *ковито*,
Що се вълнѝ на буйния вѣтъръ
На талази, кѫто тихий Дунавъ,
Когато го Юга развълнува . . .
Попадахѫ коньe и юнаци,

Валяхж се гъжви и кълпаци,
Избѣгахж трима Кржжалии
На своитѣ врани бедевии,
Наранени, йоще не свалени,
А другитѣ, ту мрътви лѣжахж,
Ту ранени отъ болки охтѣхж
И се виыжтъ кътъ прѣбити змии,
А кървитѣ изъ ранитѣ бликжтъ
Топли, прѣсни, аляни, чървени
И червенжтъ трѣвата зелена
Около си, йоще не търлена . . .
Пъкъ коньетѣ, цвилѣхж, хриптѣхж,
Едни — при тѣхъ, други по польето,
Безъ стопани, влачахж юздитѣ,
Нѣкой раненъ, а нѣкой подскриженъ
И три ата тътразяхж трима,
Кржжалии грозни Даалии
Закачени за кракъ у зингия
И ритахж къто побѣснели,
Да се утървжтъ отъ трупа слѣдъ себе,
Що се влачи, йоще не издъхнълъ
И що рига кърви изъ уста си
Отъ бѣлия дробъ, пробитъ направо
Съсъ теллия крушумъ, зихирлия . . .
Посѣяхж польето съсъ пушки,
Съсъ пищови, сабьи и ножови
И паласки пълни съсъ фишеци,
И почернѣ польето отъ трупи
Кржжалийски и Каменополски . . .
Най-подирѣ и Салия падна
Отъ ржка на Петра Стрѣлата
Но прѣдъ него трима се свалихж —
Трима уби това люто куче,
Трима момци, левени, юнаци . . .
И, кътъ рани Петра у ржката
Съсъ своята сабья дамаскиня,
Тагасъ падна тъсъ буйна стихия
Съсъ глава си висяща на гжрди
На грацмуля на прѣднитѣ жили,
А пъкъ кръвта отъ вратнитѣ жили,
Кътъ шадрафанъ, стрѣляше на горѣ . . .
Двайси души тукъ Петъръ изгуби —
Съсъ убити ранени, и сакати —
Млади момци, сички борзоконци,
Но непусна и живъ Кржжалия,
Да избѣгне отъ този гидия:
Що избѣгахж тримата ранени
Й тримата ги стигнахж в' польето,

Но тѣ бѣхѫ вече прѣмалѣли
Отъ кървитѣ, що изъ тѣхъ истекли
И паднали на пѫтя отъ коньетѣ
Та имъ зехѫ паритѣ и главитѣ
И коньетѣ — двата неранени —
Едина бѣ паднълъ и хъртѣше:
Кръвъ бълваше и душа берѣше . . .
Петъръ събра сичкитѣ момчета
Останали живи, не ранени
И добихѫ клети Кѫржалии,
Арнаути и луди Дилии,
Що не бѣхѫ издъхнали йоще;
Обрахѫ ги, зехѫ имъ коньтѣ,
Що уловихѫ, а що не уловихѫ
С' пушкитѣ ги до единъ избихѫ
И в' седлата намѣрихѫ злато.
А слѣдъ сичко се върнахѫ право
Надъ лѫката, да видѭтъ, що става
Тамо долу, в' гѫстата дѫбрава.
Дѣто йоще пушкитѣ прѫщѣхѫ —
Тънки пушки, вити шишинета —
И ножови у сабьи трѣщѣхѫ
Ту у сабьи, ту в' кости чилѣшки
Къто кога *касаии* расплàщѭтъ[1])
Бутовитѣ в' *залханата* есень
И прѣсичѭтъ кокали и жили
На волови, биволи и крави
За пастарма, за лой и чирвиши . . .
В' това врѣме Кара- feралия
И Спрака, лудата гидия,
Кътъ гърмѣли и не се случили,
Кътъ се сѣкли, ножови строшили,
Хванали се се́ гуша за гуша,
Запѣнени като два глиганя,
Когато се сѣкѫтъ у горага,
У борбата съсъ остритѣ зѫби
За младитѣ мàтки в' двѣ кюмета
С' по два топа пѣна на устата,
И ни единъ другиму не отстѫпва.
И малко, бѣ останало йоще,
Да задуши Кара-фералия
Умореннй Спрака Алия,
Който сѣкълъ на лѣво ѝ на дѣсно
И изхабилъ ножа си у кости,
Ножъ исхабилъ и рѫцѣ уморилъ;

[1]) Разплатявѫтъ, разсичѫтъ платьта, тѣлото „на коладà пресѣче се разплаща," се казва, кога отдѣлятъ мѣсото и коститѣ отъ сланината.

Но Алия бѣше й пехливанинъ,
Както сички Помаци прочути,
У нуждата самъ се договеди
За *уюна* — кука пехливанска:
Мѣтна кука Кара-фералию,
Мѣтна кука, долу подъ колѣно
И го свали възнъкъ на гърба му:
Падна долу Кара-фералия
И изгърмѣ запѣнемъ-стихия,
Като бука, когато го гжтне
Буйна хала, горѣ в' планината,
Изкорѣненъ наедно с' земята,
Що я обхващалъ с' разлатия корѣнъ;
Тъй се тръшна Кара-фералия
И върху му наяхна Алия:
Съсъ колѣнѣ на гжрди му стжпа
И му хвана ржцѣтѣ в' ржцѣ си,
Да го върже, но самъ си не може —
Силенъ бѣше Кара-фералия,
Силенъ бѣше, и отъ гнѣвъ пламтѣше,
Зжби скжрца, небето проклева. . .
Свѣтнахж му очитѣ кръвнишки,
Катъ два живи вжглѣни в' жерава
„Джанъ-куртаранъ йокъ ми" той рѣвѣше[1]).
И съсъ крака земята тупрѣши,
Но Алия скачаше с' колѣни
По гжрди му вълнати, космати
Та гърмѣхж като празенъ коръбъ:
Прѣсичахж *наарата*[2]) в' уста му . . .
Увтура се Йбрахимъ Чапкжна,
Най-вѣрния Мустафовъ другаринъ,
Да отсѣче Алию главата
Съсъ своята остра дамаскиня
И утърве Кара-фералия
Отъ ногтѣтѣ на лютия ястребъ . . .
Но слѣдъ него Санята лѣтна,
Като стрѣла йзъ гжстата джбрава;
Махомъ махна и у мигъ прѣсѣчи
Дѣсницата буйна Ибрахиму
Подъ рамото, прѣзъ горнята свирка . . .
Падна долу ржката откосѣна
С' ятагана, кътъ билка зелена,
Подъ косата лѣтѣ по косидба
И Чапкжна изрѣва медунски[3]) —

---

1) Душе-спаситель нѣма ли!

2) Викъ.

3) Мжжката мечка се въве медунъ.

Като мечка стръвница, кръвница,
Когато ѭ нарани пастиря,
Тамо горѣ, у Стара-планина,
Кога дебни по-край полугаря,
Да отвлѣче нѣкоя юница
В' пещерата, кръвьта ѝ да смучи
Прѣзъ вратната жила край грацкуля;
Така рѣвна Ибрахимъ Чапкѫна,
И скърцаше с' зѫби у яда си,
Срѣщу Коля, съсъ очи кръвнишки
И кълнѣше небето и земята,
Че остана чолакъ у борбата —
Безъ дѣсница, да даде главата . . .
На слѣдь Коля Кара-Османъ тича,
Текомъ тича; силно викомъ вика:
„Дръжь се Чапкѫнъ азъ ще те избавѭ
Отъ туй куче, проклето, гявурско!“
Но догдѣто думитѣ издума
Делк-Иванъ изправни кубура
У гърба му между двѣтѣ плѣшки
И крушума издъни гѫрди му . . .
Падна Османъ, долу на земята,
Кътъ прѣгнило старо гиранило[1]),
Кога падне близо до гираня
И потърси около земята;
Така падна Османъ прѣдъ Ивана
И да грибе земята захвана
Съсъ двѣ рѫцѣ за помощь, горкана;
Прѣдъ смъртьта си затресе снага си,
Като че го й треска уловила —
Люта треска, страшна огневица
И издѫхна съ кръвьта душа си,
Що бликаше ясна изъ уста му,
Като изворъ съсъ врѣлецъ, що бие
И изхвърля измития пѣсъкъ
Надъ гърлото на врѣлцитѣ долу,
Подъ бистрата вода чучурлива . . .
Тъй бликаше кръвьта изъ Османа
Изъ устата, смѣсена съсъ пѣна —
Ясна, топла, аляна, червена . . . .
„Дръжь се сега, Сапята викна,
Дръжь се, куче, саката мастийо!“
И прободи в' гѫрдитѣ Чапкѫна,
А той рѣвна, кътъ мечка ранена
И поича лѫката с' гората

[1]) Чаталатия стълбъ на кобилицата на оная гирани, отъ който [illegible]
дьжтъ съ кобилца—хоптири.

Отъ гласа му, долу край рѣката,
Та се отекна тамъ у брѣговетѣ
Надъ Искара и надъ врроветѣ . . .
Падна долу Ибрахимъ Чапкѫна,
Падна долу, кьто суха клада
И загриби пѣсъка на пѫтя
Съсъ двѣ рѫцѣ, ничкомъ, на очи си . . .
Санята си скрипна зѫбитѣ
И му пламна огънь възъ очитѣ,
Та замахна съсъ замахъ юнашки
С' ятагана, горѣ надъ Чапкѫна:
Отлѣтѣ му главата с' косата,
Търкули се в' пѣсъка на пѫтя
Съсъ изплезенъ языкъ до половина
И уцькли очи къмъ небето,
Размѫтени и съсъ кръвъ налѣни,
И трупа му затрѣптѣ, зарита,
Като ягне подъ ножа касапски . . .
Затечи се Колю съсъ Ивана
При Алия, лудата гидия,
Що мачкаше Кара-ферилия
Врьхъ гѫрдитѣ, кътъ мечка кръвница,
Кога мачка лова си в' горага,
Да му пие кръвьта отъ снагата;
Дели Иванъ дигна ятагана,
Да прободе Мустафа в' гърдитѣ,
Но Алия извика гнѣвливо:
„Назадь! чакай, недѣй го пробожда:
Ази искамъ опькъ да го свързѫ . . .“
И обърна Кара-ферaлия
Съсъ очитѣ, ничкомъ, къмъ земята
И му изви наопъкъ рѫцѣтѣ,
Та прѣпука гърба му с' гѫрдитѣ,
Като че се вси кости струшихѫ
У Мустафа по цѣлото тѣло . . .
„Върви сега!“ Алия извика,
И Иванъ му пояса распаса —
Тарабулусъ изшеренъ съсъ злато
На Мустафа, отъ Бруса донесенъ.
Вързаха му рѫцѣтѣ съсъ него
Надъ лактѣтѣ, тамъ подъ рамѣнѣтѣ,
А Мустафа скърцаше съсъ зѫби,
Кьто глиганъ, когато ги точи,
Прѣдъ борбата съсъ своя противникъ,
С' запѣнени уста до ушитѣ;
Тъй скърцаше Кара-ферлия
И псуваше, що на умъ му доди,

А съсъ крака земята копае,
Кътъ свирѣпъ бикъ, когато се бори
И забива ноги до колѣни
У земята тамо на полѣто,
Бучи, реве, та цѣпи небето . . .
Тъй рѡвѣше Кара-ферилия,
Тъй рѡвѣше, и така рѣвѣше . . .
„Ставай! викна Алия сърдито,
Ставай, вълфо, куче побѣснѣло,
Че глава ти, ей сега, ще иде
При оная на твоя другаринъ,
Що искаше да те утървава:
Нà гледай я, дѣ е отлѣтѣла
Отъ трупа му и вѣчно заспала! . .“
И Мустафа стана на колѣни,
Та се исправи и зѐ да трепери,
Но за молба дума не отвори,
Освѣнъ клетви, друго не говори:
Кълне люто — цѣлъ свѣтъ проклинава
И на Богу яростно натяква . . .
„Вържето го, Алия издума,
Вържете го, тамо у дървото
Гърбишката — кѫдѣто върбата:
Правъ да стои, да си отпочива,
Чи е моренъ и умори меня,
Догдѣто го самъ умаламощихъ . .“
Свързахѫ го в' върбата с' чалмата,
Която се бѣше търколила,
Прѣдъ борбата, тамо у трѣвата
И остана Тосуна при него
С' ятагана кърванъ у рѫка си,
Да го варди, да се не отвърже . . .
Гърмѣжитѣ бѣхѫ позапрѣли,
Виковетѣ бѣхѫ занѣмѣли:
Чуваше се само изъ гората
Самѣ-тамѣ охкане йздълбоко
Изъ шумака и изъ рѣкитака
Край Искара, на сѫдѣ в' лѫката . . .
Али свирна и викна високо,
Та се расчу далечь на широко,
Да събере свитѣ главатари,
Които сѫ останали живи
Отъ крушума, отъ сабьи, ножови.
Сички чухѫ гласа па Алия
И хванахѫ бърже да скачѫтъ
Изъ шумака, да тичѫтъ при него
И викахѫ: „Сички сѫ разбити,
Повечето сѫ вече измрѣли,

Но тукъ-тамѣ се има ранени.
Кѫтарнтѣ в' пѫтя сѫ запрени,
А коньетѣ, що не сѫ убити,
Изъ гората сѫ се разпилѣли,
А нѣкои сѫ се и заплѣли
Изъ гѫститѣ тръни и шубръци.
Единъ има, Българинъ се види,
Тамъ в' гората между два горуня
Зелъ митиризъ и не се прѣдава;
Двайси наши сѫ го обколили,
Сто крушума върху му хвърлили,
Но немогѫтъ йоще да го случѫтъ:
Завардва се задъ двата горуня . . .
Петь души е ранилъ у краката
И двама е случилъ у главата;
Люто куче — страшенъ нишанджия . . .
„Тъй ли! викна Саията Колю,
Хайде сички да го обколимы
Отъ си страни и да го стѣснимы;
Това куче нѣма да избѣгне
Отъ рѫка ми: живо ще го хватѭ ! . ."
Обколихѫ отъ далечь окѫломъ,
Обколихѫ, и се приближихѫ:
Наоколо митиризи зехѫ.
„Прѣдавай се, Алия извика,
Прѣдавай се, да не паднешъ мъртавъ!"
И сичкитѣ гръмнахѫ връзъ него
Двайси люти крушуми теллии,
Но никой го не случи, гидия . . .
А той викна: „Азъ съмъ харамия,
Като падна, тогасъ ма ловете
И съсъ мене правете, що щете! ."
И имъ прати крушумъ вихирлия,
Но не случи никого отъ момцитѣ,
Защо бѣхѫ сички задъ дървета,
Затулени с' стъбла — митиризи.
Кога хвана пушката да пълни,
Саията, двама съсъ Ивана,
Захапахѫ в' зѫби ятагана
И запехѫ по кубуръ в' рѫка си,
Впуснахѫ се, като два глиганя,
Прѣзъ шумака право къмъ дървото,
И долѣтѣхѫ кѫтъ стрѣла при него,
Поблѣднели, отъ ядъ позелнели
И упрѣхѫ кубури в' гѫрди му . . .
„Дръшь се, куче, балканска мастийо,
Саията изрѣва сърдито,
Прѣдавай се, или тукъ си ‿ мъртавъ!"

А, слѣдъ Коля и Дели-Ивана,
Долѣтѣхѫ сичкитѣ момчета
Съсъ Алия, кътъ буйна стихия:
Обколихѫ лютий харамия,
Упънахѫ пушкитѣ върху му . . .
„Прѣдадохъ се, харамия викна,
И си хвърли пушката в' крака имъ,
Прѣдадохъ се, че сте трийси души;
Нѣма какво — азъ съмъ у рѫцѣ ви . . .
Сега с' мене правете, що щете ! . .“
Вържете го, Алия извика,
И момцитѣ тосъ часъ го вързахѫ
И прѣдъ себе сички го прибрахѫ,
Та слѣзохѫ тамъ долу на пѫтя
При Мустафа Кара-фералия,
Да се видѫтъ вързани на опъкъ.
Кога Велю Мустафа съгледа,
Чи е вързанъ кътъ кукла в' върбата,
Заклати си отъ жалость главата
И приблѣднѣ, като бѣло платно. . .
„Язъкъ, рѣче, изгинахми сички,
Отидохѫ главитѣ с' паритѣ
И карвана с' обира, с' фурчитѣ! . .“
„Що не умрѣ, ами живъ се даде,
Кара-Велю, Богъ да те убие! . .
Ази, баремъ, се борихъ юнашки
И се борихъ юнакъ съсъ юнака —
Съсъ тогова пехливанъ Помака,
Ам' ти, куче, защо се прѣдади?“
Тъй Мусуафа срѣщна Кара-Веля
И захвана да кълне и псува.
„И азъ платихъ, Мустафа, юнашки,
Попитай ги, колко сѫ ранени
И колко сѫ тамѣ усмъртени. . .
Ти се даде, едному прѣдаде,
А меня ма сички обколихѫ,
Пищовитѣ в' гърди ми упрѣхѫ
Трийси пушки къмъ мене зиехѫ
Запънати, салъ за *изинъ* чакѫтъ,
Да се отпѫнѫтъ и скупомъ да ригнѫтъ
Трийси люти крушуми теллии. . .
Прѣдадохъ се и азъ на юнаци,
Не на Шопи, с' дрѣнови криваци,
А на момци левени юнаци. . .“
И вързахѫ срѣщу Мустафата
Кара-Веля, да се гледѫтъ двата
И турихѫ момци да ги вардѫтъ
Съсъ ножови, пушки и пищови . . .

„Хайде сега, Алия извика
На своитѣ вѣрни главатари,
Хайде сега сички си сбирете
Юнацитѣ, които сѫ живи;
Раненитѣ тука донесете,
А мрътвитѣ тамъ горѣ носете:
Ще ги ровимъ на двѣтѣ полѣни,
На едната — нашитѣ Помаци,
На другата — вашитѣ юнаци . . ."
В' това врѣмѣ долѣтѣ и Петъръ —
Дели-Петъръ, нареченъ Стрѣлата,
Съсъ троица конници юнаци
И имъ каза, че прѣбили сички
Коняници, люти Даалии,
Що сѫ щѣли да бѣгжтъ за Плѣвенъ,
А че има й негови ранени
На польето и мрътви свалени
Че й тѣхъ трѣба да донесжтъ тука
И мрътвитѣ да погребжтъ тамка,
Както знаыжтъ и както далъ Господь.
Принесохж ранени, сакати —
Двайси души с' крушуми, ранени,
И петпайси с' сабьи закачени
Вси умрѣли четириси бѣхж:
Двайси и петь левени Помаци
И петнайси Българи юнаци,
Пронизани съсъ люти крушуми
У гждитѣ или прѣзъ главата
Отъ вълфитѣ вѣрни нишанджии
На пушката, на ножь, уюнджии.
Пò-вечето Петровитѣ бѣхж,
Що са бихж горѣ на польето
Безъ митиризъ, прави на коньетѣ
И сложихж в' трѣвата главитѣ . . .
Ископахж гробови с' ножови,
Изгребоха прътьтта съсъ тасови,
Що носыхж, вода да си пиыжтъ
И сичкитѣ погребохж братски
На двѣ нови гробища — полѣни,
Съсъ юнаци, за спомянъ посѣнѣ,
Наредени, вѣчно заселени . . .
И попъ Иванъ чети надъ своитѣ,
Кючукъ Османъ и той — надъ своитѣ,
Щото знай, наиз'устъ молитви,
Съсъ които намаза *калдисва*.
Сѣкий моли Бога за душитѣ
По своята вѣра, както знае,
И хвърлихж по шепа прастчица

Надъ тѣлата на своитѣ другари,
По плакахѫ и ги заминахѫ . . .
Цѣла лѫка сички залесихѫ,
Гѫсталака уврѣдъ прѣбродихѫ,
Иаловихѫ коньетѣ в' гората
И с' карвана, твареннтѣ мѫски
Прѣкарахѫ момци прѣзъ рѣката,
У Ставерци, при другата чета,
Що вардяше митиризъ у село,
В' окопитѣ, кѫдѣто рѣката;
Вкарахѫ ги у дѣда Гиргана
У гумното и ги обколихѫ,
Да ги вардѭтъ, догдѣто да додѫтъ
Сички чети на тлъстата плячка.
А сичкитѣ избити Дилии
Кѫржалии, люти Арнаути,
Бошнацитѣ и Българи горци
Прѣтърсихѫ и сичко имъ вехѫ:
Злато, сребро, носать и кимери,
Напълнени съсъ отборъ жълтици.
И най послѣ Искара гостихѫ:
Хвърлихѫ му корбань за насита
Вси избити люти Кѫржалии,
Арнаути, Бошнаци, Дилии
И Българи горци харамии.
Отъ четата — Кара-фералия.
Почервенѣ Искара отъ кърви
И понесе мрътвитѣ имъ труии,
Като кѫржи ледове у пролѣть,
Когато се стопѭтъ снѣговетѣ
Тамо горѣ на Стара-планина
И мѫтнитѣ порои прѣпълнѭтъ
Коритото на витня Искаръ
И подигнѫтъ ледоветѣ сиви
Отъ сичкитѣ вирищà дълбоки,
Та ги влѣче разлѣния Искаръ
На могѫщи плѣщи разкрилени
У бѣлъ Дунавъ единъ на слѣдъ другий;
Тъй плавахѫ пусти Кѫржалии
По вълнитѣ на рѣката буйна
И бързахѫ къмъ тихия Дунавъ —
Тлъста гозба на лакоми риби:
На рацитѣ, смадоци, сомови.
И кога ги талаза изблъска
На плиткото, на желтия пѣсъкъ,
Вси надути, грозни, посинели;
Изхвърлени, йоще неистлѣли,
Ще нагостѭтъ и орли и врани,

Съсъ своитѣ меса угоени
И съсъ своитѣ кръви съсирени . . .
Кътъ свършихѫ и туй погрѣбенье
Твърдѣ лесно с' Искарова помощь,
Що погълна трупови диллйски,
Събрахѫ се при Кара-ферлия
И при Веля буйна харамия,
Да ги сѫдятъ, както сами знаѭтъ,
По стария законъ, по прѣданье:
Както знаѭтъ отъ дѣда и баба,
Какъ се сѫдѭтъ тъквисъ кръвопийци,
Отъ народа, кога самси сѫди
Душманитѣ, що кръвьта му пиѭтъ
И имъ плаща за едно хильяда. . .
„Сѫди Али, Сапята рѣче,
Ти присѫдѝ Кара-фералия,
А дай менѣ ей тъзи стихия,
Кара-Веля, буйна харамия,
Дѣто изби толкова юнаци,
Малко изби, а по-вече рани,
Да го сѫдѭ, както му се пада,
Да го питамъ, кой дяволъ го кара
Й той да ходи съсъ тѣзи харемзи,
Да убива своитѣ Христьени:
Братья, сестри и момци девени
И да гори градове с' селата
И черкови, дѣто се е кръщалъ;
Проклетъ да е, в' пѫкала да иде
Душата му при черния дьяволъ! . .
Дай го менѣ, азъ да се расправѭ
Ето тука, тука на върбата,
Тукъ на клоня, в' лѫката край пѫтя,
Да провисне проклетата вълфа
И да скапѭтъ коститѣ му тука,
Съсъ своитѣ меса угоени,
Да нахрани червѣи и врани,
Да се казва и да се приказва,
Кога й ходилъ с' люти Кърджалии,
И върбата Велюва да бѫде:
Който мине и който замине,
Да показва, дѣ се й Велю скапалъ,
Кога паднълъ на Коля в' рѫцѣтѣ! . .“
Така Колю замоли Алия,
Да му даде воля главатаря,
Да накаже кръвника прѣдъ сички,
Да остане до нѣкоги споменъ
По край пѫтя долу у лѫката,
Дѣто води отъ Плѣвенъ за Видинъ,

Който мине, Коля да спомяне
И да спомни за грозни Дилии,
Кжржалии, голи Арнаути
И Българи и върли Помаци
И за Веля, кждѣ е обѣсенъ,
Да показва съсъ пръстъ на дѣцата,
Да запомнжтъ и тѣ да приказвжтъ
На своитѣ внуци и пра-внуци! . .“
„Сждете го, както сами знайте,
А Мустафа менѣ оставете...“
Така рѣчи Алия Сирака
На сичкитѣ свои главатари,
А пъкъ Велю сичкото изслуша,
Все изслуша и сичкото видѣ —
Разбра сичко, на кждѣ отива,
Но за прошка и дума не каза —
Разбра, горъкъ, в' чии ржцѣ й паднълъ . . .
„Азъ ви казахъ, че съмъ харамия:
Сега с' меня правете, що щете,
Азъ *евалла* никому не казвамъ . . .
Колете ме, сѣчете, бѣсете,
Както щете, душа ми вадете . . .
Азъ.съмъ вързанъ, но не ма е еня,
Чи ще умрж — правете що щете;
Ви едного, меня, ще затрийте,
А азъ затрихъ по-вече отъ вази! . .
Дайте вжже самъ да си го мѣтна
На шията и да ви покаже
Кара-Велю, че юнакъ умира.
И евалла никому не струва! . .“
И Колю му прѣмѣтна вжжето
На шията с' примка запѣтляна
И го дръпна къмъ клоня на горѣ,
Та провисна, очи искокори
И исплѣзи язика до полвинъ,
Ритна, трепна, сгърчи си снагата
И слѣдъ малко висна подъ върбата
Правъ на долу кътъ киришъ провѣсенъ . . .
А Мустафа Кара- фералия
Все гледаше, сумтѣше, ахтѣше,
Но псуваше и всичко кълнѣше,
А да моли, никого не щѣше:
И да щеше, срамъ го вече бѣше,
Кьто видѣ, какъ Велю умира
Безъ да каже, „простете, сжалѣте“
„Развързете тогосъ кръвопия,
Развързете, напрѣдъ го водете
Прѣзъ Искара, у село да идимъ,

Зефетитѣ, дѣ й правилъ, да видимъ
И дѣ му сѫ циганкитѣ млади
Снощи кѫсно на кючекъ играли
На чардака, пакъ да му играѭтъ,
Да ги обсипе с' бабки и дукати,
Заграбени отъ клетитѣ хора,
Що е избилъ, изгорилъ, проклетникъ! . .“
Тъй изрѣче Алия Сирака
И момцитѣ Мустафа подзехѫ
На прѣдѣ си долу къмъ рѣката.
Прѣгазихѫ прѣзъ брода направо
И Мустафа вързанъ на прѣдъ сички,
Хемъ газеше, хемъ свѣта кълняше,
Зѫбитѣ си ядосънъ скрипцѣше.
А концитѣ прѣдъ сички минахѫ,
До зингии водата бродихѫ
По надъ брода: тѣ тамо газихѫ.
Раненитѣ на коньe носихѫ
Прѣзъ рѣката, в' село ги сложихѫ,
Догдѣ додѫтъ с' кола да ги земнѫтъ
Отъ Реселецъ, Чомаковци, Горникъ.
И в' селото пѫтя заловихѫ.
Сички чети, с' Мустафа прѣдъ сички,
Увлѣзохѫ у дѣда Гиргана
И на двора вси се нарѣдихѫ,
Пушкитѣ си стегнахѫ, стъкмихѫ
И чакахѫ сичкитѣ, да видѭтъ,
Какъ ще сѫди Сирака Алия
Кѫржалия Кара-фералия.
„Хайде — горѣ, горѣ на чардака,
Възкачи се: на зефетъ те викѫтъ,
Ще ти свирѭтъ гайди и цигулки
И ще пиешъ сладка амберия,
Руйно вино, блага хардалия;
Трийси гозби пражени, варени
И баници в' медъ, масло печени
Тамъ те чакатъ да пладнувашъ, куче,
Й да ти шетѫтъ неробени роби! . .“
И Мустафа щѣше и не щѣше:
Нѣма кѫдѣ, на горѣ вървѣше
Изъ сълбата кѫдѣто чардака
И се качи горѣ край пармака,
А слѣдъ него-Сирака Алия,
Дели-Иванъ съсъ Коля Сания,
Кючукъ-Османъ съсъ попа Ивана
И петнайси млади главатари,
Излѣзохѫ слѣдъ Кара-ферлия.
„Колѣничи, проклѣта звѣрино!

Колѣничи и глѣдай на двора:
Тѣсъ юнаци за тебя сѫ дошли,
Да те хванѫтъ, куче побѣснѣло;
Сѣкий отъ тѣхъ кѫща е заминѫлъ,
Млада булка, дѣца в' пелинитѣ,
Стара майка, баща с' старинитѣ,
Родни ниви стоѭтъ не орани,
Плодни лозья лѣжѫтъ не копани,
Цѣли стада дребни дѣца вардѭтъ,
Оставени на вълцитѣ плячка,
Зарадъ вази, Богъ да ви убие,
Що пропищѣ дѣтето у майка
Отъ вашитѣ нечути *зулуми*:
Изгорихте села с' градоветѣ,
Запустихте польето, горьето
И запрѣхте пѫтища с' бродьето,
Та неможе птичка да прѣлѣтя
Отъ вашия укръвниченъ поглёдъ;
Погазихте *рѫзъ*, и честь, и вѣра
Съсъ дявола се побратимихте;
С' людски кърви йощь се не наяхте;
Упустихте земята на Бога,
Разселихте села и градища;
Дѣто стѫпа крака ви кръвнишки,
Плѣнь и пожаръ слѣдъ него остана
И трупови на веи пепелища,
Да ги кълвѫтъ орлитѣ и вранни,
А ви да се съсъ злато златитѣ:
Да пълнитѣ съсъ ѡбиръ фурчитѣ,
Съсъ жълтици — по чифте кимери
На кръста си да носитѣ, исета,
Сухо злато — меки иринляци,
Цѣли върви — панизи жълтици;
Напълнихте цѣлъ Видинъ съсъ ѡбиръ
Дѣтъ го вардѭтъ ваш'тѣ кафадари —
Агитѣ ви, Богъ да ги убие,
Които сѫ по зли и отъ вази
И калето с' топови ги пази,
А да паднѫтъ и тѣ у польето,
Както падна и ти съсъ твоитѣ
Кафадари, другари *сердари*,
Ще се валѭтъ коститѣ имъ тъй-зи
Както тия, що ги Искъръ глътна . . .
Кажи куче, що те е под'болю,
Да остави дѣца си, 'ко имашъ,
И да тръгнешъ ѡбиръ да ѡбирашъ,
Да ѡбирашъ, кърви да проливашъ
И да палишъ, рѫзъ, честь да насилвашъ?

Кажи, казвамъ, дай *джовапъ* за сичко,
Или сега, по пръвка, по пръвка,
Ще та рѣжѫ, псетата да хранѭ
С' месото ти, и ти живъ ще гледашъ,
Какъ ти лапатъ псесата месото! . ."
Тъй Алия сѫдеше й редеше
Сички злини на Кара-ферлия,
На тогози кръвникъ Кърджалия,
А Мустафа сумтѣше, пуфтѣше
И съсъ зѫби кътъ глиганъ скрибтѣше
И гледаше кръвнишки Алия,
И, да може, цѣлъ би го проглътилъ,
Кьто студна вода съсъ лъжица,
Коги гълта трескавия в' огънь,
Да утоли жаждата в' гърди си,
Която го гори безъ отмора,
Както тия думи на Алия,
Що горѣхѫ Кара-ферлия,
Кьто жара, сипана в' гърди му,
Но нѣмаше, какво да му стори:
Вързанъ бѣше и подъ ножъ стоеше
Катъ лѣсица, хваната в' капана,
Кагато ѭ уловѭтъ срѣдъ нощи
У курника, когато ще да дави
Кувачкитѣ съсъ дребнитѣ пилци . . .
Но ни рѣче, проклетото куче,
Нито „аманъ", нито „ме простете":
Видѣ, че бѣ ястребу в' ноктетѣ.
А най послѣ гнѣвливо издума:
„Що ше правишъ, прави го по-скоро! . .
Ази не щѫ *насахать* отъ тебя:
Що съмъ правилъ, отъ кефъ съмъ го правилъ:
На кефа си азъ съмъ господаринъ . . .
Разбрали ме? ази не щѫ даскалъ:
Кара-ферли меня не прекарвѫтъ[1])
По нататъкъ, какво ще ми кажешъ?
Окото ми отъ смъртьта не мига:
Прави сега, каквото ще правишъ,
Само това помни, не забравай,
А че има йоще Кърджалии
Не стотини, а много хильяди
И ще търсѭтъ смѣтка и за меня,
И за меня, и за тѣсъ юнаци,
Що избихте, в' рѣката хвърлихте,
Й паритѣ що хайдушки взехте
И за глава съсъ сто ще платите . . .

[1]) Зъвѫтъ, прѣкора ми е тъй.

Ако щете, в' земята са крийте,
Тѣ и тамо ще да ви намѣрхтъ:
Ще ви върнхтъ за едно хильяда . . ."
„Нека дойдхтъ, Али отговори,
Нека додхтъ, то и за тѣхъ има
Дълги пушки, вити шишинета
И крушуми теллии с' тестета,
Тънки сабьи и остри ножови,
Яки мисци, момци нишанджии —
Нека додхтъ твойтѣ Кхржалии
И тѣхнитѣ глави ще да идхтъ,
Ето тамо, кхдѣто е и твойта . . ."
И замахна отъ лѣво на дѣсно
С' ятагана, та писна в' въздуха,
И отлѣтѣ главата с' косата
Отъ Мустафа Кара-фералия;
Търкули се тамо на чардака,
Като зелка свалена отъ колата,
А трупа му Алия го ритна
И се тръшна долу отъ чардака
Прѣдъ кхщата, тамъ долу на двора,
Прѣдъ сичкитѣ дружини, що бѣхх
Наредени на срѣщу чардака.
А пъкъ кръвьта стрѣлкаше отъ него
Изъ вратнитѣ жили на нагорѣ,
Както вино изъ пълна буриа,
Кога стрѣля изъ джгитѣ силно,
Както кипи и глъвника[1]) пръсне.
А тѣлото трѣптѣше безглаво,
Кътъ пиле петровско, заклано
На дръвника съсъ острата брадва
За кисела чорба пеперлива,
Кога додхтъ гости на стопана,
На Петровъ-денъ, за много-годин;
Тъй стрѣляше кръвьта Мустафова
И трептѣше силното му тѣло
Прѣдъ вратата на зимникх кхщенъ,
Прѣдъ сичкитѣ наредени момци . . .
Дели-Иванъ хвана за перчемя
Юнашката глава Мустафова,
Засука ѝ чернитѣ мустаци,
Съсъ кръвьта ѝ, *кхвржкъ* кътъ *чингели*
И ьк тури напрѣдъ съсъ лицето
На чардака, горѣ на пармака,
Срѣщу сички дружини, да видхтъ

[1]) Глъвникъ, най крайния обърчь на бъчвата. Бъчвата има два глъвника, на двата си края.

Тъзи глава, главатаръ що бѣше
И що кърви безъ милость лѣеше —
Кого хване и когото стигне —
Ненаситна глава кръвопийска . . .
„Ето, момци, Алия извика,
Кой що прави, това и намѣрва:
Който копай за другиго яма,
Самъ си пада у черната яма.
Набийте ѭ на вила три-рога,
На-прѣдъ сичкий Стоянъ ще ѭ носи,
Като байрякъ исправенъ на-горѣ;
Нека види мало и голѣмо
И главата на Кара-ферлия —
Люта змия, хала Кѫржалия,
Що пропище свѣта отъ туй куче
Побѣснѣло, за кръвъ ожеднело
И свѣть безъ четъ до сега из'ѣло . . .
А тѣлото сега распашете,
Кимеритѣ отъ него снимѣте
И в' Искара скоро го хвърлете,
Да не вони у селото тука:
Да нахрани лакомата щука,
Както сички негови другари
Сега хранѭтъ щуки и скобари,
Или орли и врани, и сраки,
По край брѣга, нейдѣ закачени
По върбитѣ надолу из' лѫкитѣ,
Къмъ Бешлии[1]) у витня Искаръ,
Дѣто ще се у Дунава слѣе
И завлѣче сичкитѣ имъ трупи! . .“
Два юнака распасахѫ трупа,
Три кимеря отъ кръста му снѣхѫ,
Напълнени съсъ желти жълтици —
По-вечето върви-угърлици,
Уграбени отъ моми, невѣсти
Съсъ сè вѫрви и с' главитѣ снѣти.
И четирма момка уловихѫ
Тежкия трупъ на Кара-ферлия —
Двама души, горѣ, за рѫцѣтѣ
И двамата, долу, за краката
И тичишкомъ скоро отлѣтѣхѫ
На Искара, при вира дълбокий,
При кривата върба надъ водата,
Хвърлихѫ го отъ брѣга в' рѣката,
У витата пѣнлива въртопа,

---

[1]) Бешлии, село при устието, на лѣвия брѣгъ, на Искара, срѣщо с. Ги-
з.

Що се вие и пѣна изригва,
Кътъ сърдита люта бедевия,
Когато е силно разгнѣвена,
Рипа, цвили, страшно раз'ярена;
Тъй бълваше въртопата пѣна —
У срѣдата с' дълбока фония[1])
И го смукна в' фонията долу
На дъното, тамъ подъ камънака,
Тлъста храна на щука и рака
И се вече на бѣлъ свѣтъ не видѣ
Тучния трупъ на Кара-ферлия —
Най страшния буенъ Кѫржалия . . .
Набихѫ му главата на вила
И забихѫ вилата на двора
Прѣдъ сичкитѣ момци наредени,
Да ѭ види и старо и младо
И да казва, прѣказъ да разказва
На своитѣ дѣца и унуки
За Алия, Кара-ферлия,
Какъ ѭ наби Алия на вила
Прѣдъ сичката отбрана дружина
И му върна едно за хильяда . . .
А вѣтъра почна да развѣва
Черната ѝ буйна, кѫдра кика,
Като байракъ прѣдъ левень юнаци,
Когато го вѣтъра повѣва
И на страни плата му развѣва,
Та трепери на дребни талази
Надъ рамото, тамъ, надъ байрактаря,
И весели младитѣ юнаци,
А най вече — левень байрактаря,
Що го носи и момцитѣ води
Срѣщу люти душмани кръвници,
Да завардѭтъ честь и бащиния
Отъ душмана, проклета стихия;
Тъй вѣтъра вѣяше перчемя
На Мустафа Кара-фералия
Отъ главата, забита на вила
На срѣдъ двора у дѣда Гиргана,
У Ставерци, тамо, край мегданя . . .
Натъкмихѫ люти бедевии —
Атовитѣ на вси Кѫржалии,
Що хванахѫ живи, не ранени
И Алия редомъ ги раздади
На сичкитѣ свои главатари

[1]) Когато се въртѭтъ силнитѣ въртопи, у срѣдата имъ се образува празно пространство, нарѣчено фония.

И на нѣкой млади десетари,
А за себя черната стихия,
Мустафова люта бедевия,
Си остави, той да ѭ възсѣдне,
Да поноси юнакъ надъ юнака —
Чомаковска гидия — Помака,
Що ѝ надви вѣрния стопанинъ,
Що го надви и глава му свали
И ѭ наби на острата вила,
Да ѭ носѭтъ за чудо и приказъ
Прѣдъ сичкитѣ Алиеви момци,
Да ѭ види мало и голѣмо,
Да ѭ види бѣдно и богато,
Да ѭ види сухо и сакато,
Що е глава, за сто глави зета . . .
Догдѣ сичко момцитѣ стъкмихѫ,
Прѣстѣгнахѫ коньe, обюздихѫ,
Двайси колья, ето, се явихѫ
Отъ Реселецъ, Чомаковци, Горникъ
За болнитѣ, що патѭтъ отъ рани.
Всичтѣ колья — съсъ сѣно послани
Млѣко сѣно, цвѣтно, миризливо,
Да имъ сложѭтъ на мѣка постеля
Раненитѣ снаги отъ крушуми,
Отъ ножови и чифте пищови
И отъ тънки сабьи дамаскини.
Али свика старитѣ *джирахи*[1]),
Да развързѭтъ чанти пюскюллии,
Да извадѭтъ сладкитѣ мехлеми,
Уварени в' масло и *сѫкѫзи*[2])
С' сладки билки, цвѣтья лѣковити —
Звъничето у дървено масло
И червени балсами за рани,
Що услаждѫтъ огнѣнната болка
Отъ крушума и отъ ятагана:
Свивѫтъ скоро сѣка люта рана,
Да зарасте и да не гнояса
И да не се юнакъ усакати
И цѣлъ животъ отъ рана да пати.
Джирахитѣ вси се заловихѫ,
Сички рани съсъ вода измихѫ,
Намазахѫ, залѣхѫ, правихѫ
И момцитѣ в' колата сложихѫ.
Вси ранени да сѫ пригодени,
На колата да сѫ улеснени

---

1) Хирурги.

2) Мастикъ, сладъкъ сѫкѫзъ, бѣлъ сѫкѫзъ, дъвка.

И да не сж отъ болки нуждени,
Попъ Иванъ ги редѣше тъкмѣше,
И сичкитѣ съсъ Бога тѣшеше,
Чи ще скоро Богъ да имъ помогне,
Да уздравжтъ, болки да забравжтъ.
И у боя по-вечь да боравжтъ
„Гледайте си работа, момчета:
До недѣля сички ще сте здрави
И у боя пò ще сте корави . . .
Колко пжтя йоще ще се биими,
Колко вълфи йоще ще истриими,
Колко глави на вили ще носимъ:
Салъ туй не сж клети Кжржалии,
Салъ туй не сж проклети Делии —
Има йоще таквисъ люти змии;
Отъ тукъ на тъй това ще ни бжде
Работата: вълфитѣ да биими,
Кжржалии, Дилии да триими —
Колко злато отъ тѣхъ ще добиими ! . .
Я глѣдайте трийси твара вехми,
А другото, дѣто отъ тѣхъ снѣхми? . .
Ще се падни сѣкиму по шепа
Сребро, злато наниз-угърлици
И по нѣщо мѣки ирмилици,
А освѣнъ туй с' конье и *посати*
Десетъ кола глѣдайте сж пълни:
Сѣкий ще се облажи съсъ нѣщо . . .
Небойте се, но мжжки търпете;
Силата си юнашки крѣпете,
Кому й тжжно — в' сѣното да лѣгне;
На мѣко си болкитѣ сложете.
Богъ помага, Богу се молете
И болѣжи съвсѣмъ забравете . . .
Юнаци сте, момчета, помнете.
„Кжржалии разбихми,“ рѣчете
И вмѣсто „охъ,“ викнете запѣйте . . .
Ни е ли тъй, юнаци, кажете?
Побѣдихми: сички се гордѣйте! . .“
Тъй тѣшеше и така сърчаше
Юнацитѣ ранени, левени,
Кунинския попъ Иванъ юнака.
И единъ си накрѣхна калпака
Надъ окото и хвана да вика:
„И да умрж, дѣдо, нежалѣж,
Прѣдъ смърта си, веселъ ще се смѣж,
Като спомнж, колко бѣсни псета
Прѣкътурихъ долу у лжката,
Макаръ да ми й прѣбита ржката

Отъ крушума на вързлетѣ псета,
Ама и тѣ за сичко платихѫ:
Главитѣ са вси долу свалихѫ
И рибитѣ в' Искара гостихѫ . . .
И да умрѫ, нѣма да ми й жално,
Че не сьмъ билъ и не съмъ се набилъ
На кръвници люти Даалий,
Арнаути, клѣти Кѫржалии . . .
Петь тестета крушумъ зихирлия,
Зихирлия, сѐ чифте-теллия,
Сé у месо забихъ, дѣдо попе,
А отъ сега, щото ще, да става —
Нека падне и моята глàва! . ."
И други се така отзовахѫ
Попъ Ивану юнашки казахѫ:
„Не боимъ се ни, дѣдо, отъ рана,
Нъ-ли казвѫтъ, че „юнакъ — безъ рана,
Не е юнакъ, а — плашлива врàна."
Който й юнакъ, сега ще се види . . .
Лесно е тó: „сѣчи с' ятагана" —
Мурафеть е, да търпишь на рàна . . .
Юнаци сми ни, дѣдо, не бой се,
Белкимъ не сме ни търпели рани:
Колко пѫти отъ мечки сми драли
И сѣчени отъ диви глигани?
Колко пѫти й цѣпена главата:
Сѐ бѣлѣзи й долу подъ косата.
Не ни плашѫтъ, дѣдо, таквисъ рани:
Сега, да сѫ чървата съдрани,
Тогасъ има, отъ що да се плашимъ,
Пъкъ тó рана . . . рàнка отъ ятагана;
Драснатото, ще мислѭ за рана! . .
Кои бѣхѫ юнашки, ранени —
Богъ да прости! . . тѣ сѫ погрѣбени . . .
Пъкъ наш'тѣ сѫ полу-исцѣрени.
Не е ли тъй, кажи му Стоене.
Нека дѣдо, за насъ се не плаши,
Ранитѣ сѫ, дѣдо попе, наши,
Ще ги носимъ като псе ранено:
Псе отъ рана на рѣдко умира,
Куча душа лесно не излѣзва . . .
Който й не щѣлъ да търпи на рани,
Какво търси противъ Кѫржалии? . .
Кѫржалия не черпи съсъ вино,
Черпнета му й крушумъ зихирлия.
Когото е страхъ било отъ крушума,
Да е стоялъ в' село при жена си,

Да ѝ топли гърба съсъ гърба си . . .
Не е ли тъй, кажи, дѣдо попе? . .
Азъ съмъ малко харвалъ във устата,
Но прости ма, цалувамъ ти ржка . . ."
И попъ Иванъ хванж да се смѣе,
Кьто видя, че не сж тжжовни
И никой се не кае, не вайка,
Чи е раненъ отъ тѣсъ Кжржалии,
Арнаути и луди Делии,
Що изгубихж глави й бедевии
И станахж на Искара жертва.
„Тъй ви искамъ!" попъ Иванъ издума
И отиде да тъкмжтъ коньетѣ,
Да нарѣджтъ мжскитѣ с' фурчитѣ,
На два реда — нарѣдени стройно —
Завжрзани една подирь друга
С' юларитѣ отзадь в' самаритѣ . . .
И сички се мжшки се редяхж
Двѣтѣ чети на прѣди вървѣхж,
А на слѣдь тѣхъ — карвана с' кольята —
С' раненитѣ и с' тежката плячка,
Дѣто снѣхж отъ вси Кжржалии,
А подирь тѣхъ — тваренитѣ мжски,
Слѣдъ мжскитѣ — двѣтѣ втори чети,
А най-послѣ сички бързоконци
Съсъ Алия — на конь бедевия,
Около му сички главатари —
На атови люти кжржелийски —
Цвилжтъ, рижжтъ, копаютъ земята,
Съсъ извити, кьто лебедь, шии —
Люти конье — ламьи хвърковати . . .
Прѣдъ сичкитѣ Алия ярѣше
Хранената, врàна бедевия
На Мустафа Кара-фералия,
Кьто орѣлъ прѣдъ орлински орлѣкъ,
Кога лѣти долу отъ польето
И отива горѣ у горьето —
На вишнитѣ върщини планински,
На своето гнѣздо, тамъ, високо,
В' камѣннитѣ стѣни непрѣстжпни,
Дѣтъ царува на врьхъ надъ Балкана
И обглегдва полья и долини,
Ситъ до гърло отъ лòва в' польето . . .
Два байрака прѣдъ двѣтѣ дружини
И третия, близо, прѣдъ Алия,
Вѣяхж се, прептѣхж, червѣхж
Надъ главитѣ на три байрактаря,
А прѣдь сички, дружини, юнаци,

На коня си, кътъ орѣль раскриленъ,
Стоянъ Лаковъ, с' главата, вървѣше,
Набодена в' закола[1]) на вила
Да ѭ видѭтъ и горѣ в' селата
Стари, млади: да помнѭтъ дѣцата,
Кога сѫ се бащитѣ имъ били
С' Кѫржалии и сѫ имъ надвили,
Да приказвѫтъ — сѣкиму да казвѫтъ,
Че бащи имъ сѫ били юнаци
И ходили на бой съсъ байраци;
Побѣдили и глави свалили
И донесли и главата буйна
На Мустафа Кара-фералия,
Кръвопия, люта Кѫржалия,
Що е вардялъ на Искара брода,
Вредъ польето, и пѫтя — джедето,
Дѣто води отъ Плѣвенъ за Видинъ
И не пущалъ птица да прѣлѣтя
Прѣзъ польето, по край тихий Дунавъ,
Що изсѣкълъ, избилъ и пожарилъ
Чисти села и вити кошари
Съсъ сичкитѣ селяни й овчари,
И награбилъ и сребро и злато
Отъ мирнитѣ работни стопани,—
Да се помни, пѣе и приказва,
Що е било и що се вършило,
Кога биле дѣчица по риза,
И срѣщали четитѣ с' главата
На край село, тамо, край рѣката
И прѣдъ сички носяли главата,
Забодена на вила три-рога . . .
Слънцето бѣ прѣминало пладня;
Пече, жури и се наклонява
Кѫдѣ западъ, кѫдѣ *икиндия*,
А четитѣ вървѣхѫ на горѣ
Край рѣката, къмъ Глава, Койнари
И дигахѫ отъ прахове облъкъ
Кърто хала, кога силно духа,
По равното Орѣховско полье
И подига отъ прахове мъгли,
Та ги кара тамо на-нагорѣ
По Искара в' тѣснитѣ клисури
Меж' стѣнитѣ, между канаритѣ,
Отъ дѣто се й проврѣлъ буйний Искаръ,
Когато е продралъ планината,

[1]) Заколъ, мозъка, що съединява главяния съ гръбначния, който, кога се коли, ако се неодрѣже, не умира животното скоро.

Да изригне на долу водата
Отъ тихото езеро Средешко,
Да прѣсъхне и полье да стане
Дъното му, на тучни ливади
И на ниви плодни, родовити,
Дѣто сега бѣлѣжтъ селата —
Чести села съсъ стада богати
И съсъ равни ниви и ливади,
Разсѣяни, охолно стъкмени
И средъ него Средецъ се бѣлѣе —
Короната, днесъ, на България;
Ръсте, крѣпне и се разширява:
Отъ-денъ, на-денъ се пò-великъ става . . .
Тъй дигахж дружинитѣ облъкъ
Отъ прахове у силната жега,
Когато бѣ слънцето пустило
Свойтѣ зраци отъ западъ къмъ истокъ
Край Искара у лжкитѣ ниски
И караше, да расте трѣвата
Чудно, бърже, а пъкъ незамѣтно
За окото на сичкитѣ живи,
Като че ж умагьосълъ нѣкой,
Сѣка сутринь пò-едра да става,
Цвѣтъ, миризми на-вредъ да раздава,
Сичко живо да развеселява
И да пѣе на Твореца слава
Сѣко гласно сутрина в' ранина
И земята с' животъ обдарява
Чрезъ своето огненно свѣтило —
Слънца — Райка, негова юнака,
Кой, кждѣто, съсъ очи погледа,
Животъ дава, сичко съживѣва
И черната земя раз'зилнява,
Раз'зилинява, с' вѣнци обвѣнчава —
Цвѣтни вѣнци — отъ смѣсени китки,
Смѣсни китки, живи, миризливи,
Да обкичжтъ полья и долини,
Планинитѣ и равни равнини,
Кътъ невѣста млада прѣдъ венчило;
Тъй слънцето бѣ все примѣнило,
Накичило и чудно стъкмило
И все живо бѣ развеселило,
Когато се сичкитѣ дружини
Доближихж кждѣто селото
На Алия Сирака, Помака,
Чомаковци, тамо, край рѣката,
Дѣто бѣхж се сбрали отъ селата,
Тамо долу, да срѣщнжтъ момцитѣ

Прѣдъ селото, на польето равно,
И да видыгь, що сж извършили,
Що убили и що загубили
Отъ своитѣ избрани юнаци.
У битката тамѣ долу в' лжката
У Ставерци и отвждъ рѣката,
Дѣто трая боя петь сахатя,
И гърмѣхж пушки непрѣстанно,
И ручахж крушумитѣ люти,
Както ручи изъ облака града,
Кога пада и сваля листьето,
И поваля нивитѣ в' польето:
Забива ги у земята черна,
С' класоветѣ, свалени надолу,
Както Али съсъ своитѣ чети
Свали триста и двадесеть глáви
Отъ шията на вси Кжржалии,
Даалии, люти Арнаути,
На Бошнаци, Вългари хайдути,
И ги хвърли у буйния Искаръ,
Да ги влѣче, както влѣче порой
Скжсанитѣ отъ градове билки . . .
Когато бѣ слънце на захỏда,
Се спуснало, вече да залазя
У своитѣ стъклени палати,
Дружинитѣ влѣзвахж в' селото
Чомаковци, тамо край рѣката
И се спрѣхж на срѣдъ у калето,
На равната поляна, избрана,
Дѣто играй у праздникъ хорото
И се борыть борци-пехлвани,
Кьто люти планински глигани:
Тука тѣ се изучвжть в' борбитѣ,
А че послѣ се борыть на свадби,
На *зефети* и турски *сюнети*,
Дѣто земжть богати *пешкеши*,
Който свали нѣкой пехливанинъ,
А най-вече — пехливанъ-башия,
Прѣмѣтжть му на рамото сукно:
Наградата зе негов'та мжжка
Юнащина, дѣто е показалъ.
На туй равно хорище, избрано
Стоварихж твареннтѣ мжски
И кольята с' богагата плячка:
Посать, баруть, и пълни кимери
С' злато, сребро, меки ирмилицн;
Разрѣвахж юковитѣ тѣжки,
И сипяхж сичко на земята

На грамада — се́ сребро и злато,
И нанизи отъ моми й невѣсти,
Цѣли върви отъ желти жълтици,
И врахели и вити чингели,
И пилешки, лъкатници тежки,
И момински косатници дълги,
Шити шепки с' рупови и банки,
И ковани пояси отъ сребро,
И шерени сребърни гирдани,
Съсъ убици и пръстени разни
И сребърни, позлатени чаши —
Отъ олтаря, с' вѣнци и кѫндила,
Кандилници, кръстове и табли —
Дискоситѣ, отъ черкови зети,
Отъ черкови, и отъ мънастири
И строшено отъ мощитѣ сребро —
Цѣли твари с' черковни утвари,
Изсипахѫ на тъзи поляна.
Щото бѣше здраво, го събрахѫ
И сички се Богу обѣщахѫ,
Да го дарѭтъ, пакъ Богу да служи,
По черкови и по мънастири,
А другото братски подѣлихѫ:
На момцитѣ по дѣлъ подарихѫ
А по единъ и по половина
На сичкитѣ левень главатари
И по нѣщо по-вече отъ дѣла —
На младитѣ вѣрни десетари.
На Алия — на башъ-главатаря,
Едногласно дадохѫ два дѣла,
А Алия една остави,
Да го дири, както бѣ се врѣкълъ,
За мостови, джамии й Кеабето
И лампада, с' желта вощѣница,
Святъ Илию, тамъ у мънастиря,
Да проводи, за да му помага,
Да згромѫля клети Кѫржалии,
Както гърми, бий и згромолява
Святъ Илия, горѣ отъ небето
Сички грѣшни, що вървѭтъ на срѣща —
Срѣщу Бога и правдата газѭтъ . . .
Кътъ свършихѫ дѣлбата побратски,
Сички момци хвърлихѫ по нѣщо —
Кому колко отъ сърце се откѫсна —
Попъ Ивану, да се моли Богу
За душитѣ на тѣхнитѣ братья,
Що паднахѫ юнашки у боя
И лѣжахѫ в' хладнитѣ гробови

Тамо долу на двѣтѣ полѣни
В' нови кѫщи, хладни и подземни,
Ни уплакани, нито прикадени
Ни съсъ вино отгорѣ полѣни . . .
„Споминяй ги, кога служишъ, дѣдо,
И кога ти текне за горкитѣ
Млади момци — *тамамъ* в' младинитѣ . . .“
Тъй продума Саията Колю,
Попъ ивану, съсъ очи налѣни . . .
„Споминяйте си момци тѣсъ полѣни:
Тамо лѣжѫтъ юнаци левени. . .
Богъ да прости, момчета, рѣчете
И Богу се за тѣхъ помолете.
Азъ нещѫ ги у мойтѣ молитви,
Догдѣ съмъ живъ, забрави горкитѣ . . .“
Тъй издума попъ Иванъ, тѫжовенъ,
И на много рукнахѫ сълзитѣ . . .
„Богъ да прости“ се разчу изъ сички . . .
Слѣдъ паритѣ, дѣлихѫ посатя
И нѣколко сребърни сахатя.
На Алия дадохѫ двѣ сабьи,
Два кубура, с' чела позлатени
И паласки сребърни-злателни,
Дълга пушка сирма-димирлия,
Сидефлийка, дремсизъ-кѫржалийка,
Що носѣше Кара-Фералия —
И сахатя златенъ на Велито
Покачихѫ Алию на шия.
И на попа сахатъ подарихѫ,
А другитѣ — с' жреби раздѣлихѫ.
Вси ранени бѣхѫ надарени
Най с' хубави и злати примѣни
И съсъ пушки, ножови, пищови,
Да ги помнѭтъ за лютитѣ рани,
Що носѣхѫ кътъ диви глигани,
Безъ да охнѫтъ и да се повайкѫтъ.
Болнитѣ ги проводихѫ горѣ,
У Реселецъ на сигурно мѣсто,
С' трийси души конници, избрани,
А и съсъ тѣхъ — старитѣ джирахи —
Трима души, патили отъ рани,
Да имъ лѣчѫтъ ранитѣ с' михлеми,
Догдѣто имъ зарьстѫтъ, уздравятъ,
И пакъ в' боя напрѣдъ да боравѭтъ . . .
Догдѣ сичко дѣлихѫ, тъкмихѫ,
Дуръ болнитѣ в' Реселецъ пратихѫ,
Почна вече да се притъмнѣва,
И Балкана — да се зачервява:

Пълъ мѣсеца хвана да изгрѣва.
Проводихж стражи край рѣката
И отвжди на врѣдъ изъ лакжтя,
Тамо горѣ в' чукитѣ високи,
Наредихж в' шанцитѣ пусия
И около обхадна кушия
Отъ двадесеть коняници млади.
На сичкитѣ по чукитѣ стражи,
Поржча имъ Алия Сирака.
Щомъ усетжтъ люти Кжржалии,
Отъ нѣкждѣ да идятъ връхъ село,
Да му сторжтъ *хаберъ* съсъ огньови,
Приготвени отъ сухи клоньови
И отъ храсти сухо, притъкмено
За тосъ слушай, *максусъ*, отрѣдено;
Защото се надѣвахж вѣрно,
Чи ще додятъ отъ Плѣвенъ и Ловечь,
Да ги дирятъ люти Кжржалии
На атови, върли бедевии,
Да отмъстятъ за свойтѣ другари,
За кръвьта имъ, а йоще но-вече —
За златото и скжпия обиръ,
Който падна отъ плячка на плячка —
У ржцѣтѣ на Али Сирака —
На раздѣла у сичкитѣ момци.
Кога сичко, вѣрно натъкмихж
И за бой се сички нагласихж,
Утидохж в' село на конаци,
У сжщитѣ кжщи, дѣто бѣхж
Снощи вечеръ кондисали сички.
А Алия с' десеть главатари,
Кът' обходи около селото,
Върнахж се у него на гости,
Да вечерятъ, щото се намѣри
И да станятъ сутрината рано,
Врѣдъ да стегнятъ шанцитѣ в' калето,
Да дочакятъ с' крушумъ Кжржалии
Даалии и луди Дилии,
Ако додятъ да имъ отмъстѣвятъ . . .
И следъ малко селото утихна
А само се стражитѣ видняхж
Изъ сѣнкитѣ, по край плѣтищата —
Нѣми сѣнки, тукъ-тамъ мержаляхж,
А другитѣ, момци, сънъ заспахж,
Като дѣца кжпани в' корито. . .

1891 година. *Ц. Гинчевъ.*

(До тука се свършва първата битка на Алия Сирака. Такива бит-
і, въ продължение на 7—8 години, той е ималъ нѣколко, въ разни мѣста
ıщото Кърджалиитѣ, отъ Плѣвенъ и Ловечъ, дѣйствително сѫ дошле
ı му отмъстѣвѫтъ, но той имъ е се надвивалъ, като е държалъ сѣко-
ı добри позиции и ги е нападълъ по-вечето на пусия. Когато сѫ
ı тѣ нападали, укрѣпенъ въ своитѣ пусии, той всѣкога ги е разбивалъ)

Зулумджия, тур., насилникъ, притѣснитель, угнетитель.

Тербихъ тур. наказание.

Маара тур. съкровище, царско съкровище.

Десетаръ, десетникъ, *онъ-башия*.

Койнари е село, подъ Чомаковци, населението му е смѣсено съ
ългари Християни и Помаци Мохамедани. Това село, до освобождени-
го ни, бѣше войнишко, подъ ловчанскитѣ Помаци-беевн, дѣто имѫтъ
ъ селото великолѣпни долапкини воденици — на р. Искаръ.

Зюлъ тру. особенно устроиство плитки звънчета безъ язи-
и, които се вързѫтъ на палеца и срѣдния пръсть и ги дрънкѫтъ
грачитѣ по тактъ, когато играѭтъ.

Гивиндия развратна играчка, единъ видъ баедерка.

Руиъ м. рупови, бѣла тур. сребърна пара, която е вървела
$^1/_2$ гроша, въ онова врѣме.

Бабка м. бабки, сребърни пари, колкото $^1/_2$ левъ голѣми. Бабка у
ап. България казвѫтъ на трапчинка, гаванка. Види се, че бабка е
значавало, въ българско старо врѣме, корубяста пара, кътъ Коста-
инкитѣ жълтици.

Ова тур. поле, равнина, пустиня, въ евангелски смисълъ.

Чорлянски Хайдути. Въ Чорлянскотополье, въ турско врѣ-
е, сѣкоги е имало хайдути, по-вечето конници, които сѫ ги крияли де-
емъ Цинцаритѣ ханджии и сѫ биле съ тѣхъ ортаци. Ягъклѫка още
тъ старо врѣме е занаятъ на Цинцаритѣ — Куцо-власи. Тѣ
до сега сѫ ханджии и въ най-опаснитѣ хайдушки мѣста, дѣто, отъ
ругъ честенъ народъ, никои не се наѣмва да живѣе въ подобни мѣс-
а, ако не е прѣдатель и ортакъ съ хайдутитѣ.

Бошнаци-Помаци. Съ Кѫржалиитѣ е имало много Бошнаци,
юхамеданци — помаци. Дѣдо Генчо отъ с. Карагачь, въ Басарабия,
ірѣселенецъ отъ Пловдивското село Рамални, въ 1863 г., ми е раз-
азвалъ, че баща му, като се билъ цѣлъ денъ задъ една канара, при
Рамални, съ Кѫржалиитѣ и най-послѣ, кьто му се свършилъ барутя,
двама Бошнаци свили коньетѣ върху му и го съсѣкли. Когато оти-
шелъ да зема на баща си тѣлото, той намѣрилъ цѣлъ купъ хартия
отъ кѫсанитѣ върхове на фишецитѣ, дѣто ги кѫсалъ баща му, кога си
ълнялъ пушката.

Машала м. машали тур., много фитила, потопени въ лой и
запалени да свѣтѭтъ силно, факелъ, каганецъ рус.

Диванъ тур. правъ, диванъ-чапразъ, правъ съ кръсто-образ-
но сложени рѫцѣ прѣдъ гърдитѣ.

Джумбишъ тур. шега, смѣхория, удоволствие.

Теленце сукалче. Кога заколжтъ нѣкое теленце сукалче — бозайниче, пѣкжтж го, завито въ кожата му. Дѣто има дърва, изкопавжтъ единъ трапъ, упалвжтъ го силно и заравятъ въ него телето в жара, дѣто се испича задушено и става много вкусно, а дѣто нѣма дърва, а има болъ сѣно, турвжтъ го подъ купатж, запалвжтъ я и като изгори върху му, остава въ жарата и се испича. Кожата се хвърля.

Кжржалиитѣ, както и Яничаритѣ и старитѣ Римляни, кои сж се наядали безмѣрка, повръщали сж искуственно и послѣ пакъ сж ели. *Зоръ* тур., нужда. Хайтитѣ Българи, балканци, съ Кжржалиитѣ е имало и много Българи, а най-вече отъ Балкана, отъ тракийско, отъ Габровско, Сливнѣнско и др. — *Бурия* тржба, търбило. — *Натрупъ* наринатъ пѣсъкъ и тиня отъ рѣката. — *Ужурва*, ужурвамъ, упалва, прѣгаря. — *Пусия*, залогъ, заложени, скрити, засѣда. — Дѣто се зъве и *Горунъ*. *Табья* тур укрѣпление, батарея. — *Стъбло*, стъбло. — *Масаре* тур. обсада, обиколъ, стеснение, обиржване. *Дремсизъ* тур. отъ драмъ и *сизъ*, безъ, бездрамна, пушка която яде и помалки и по вече отъ драма, баруть. *Юкъ* тур. общ. товаръ, а особенно голѣмъ вжзелъ съ пари. — *Джеде* тур. главния пжть.

Ирмиликъ тур. отъ ирми (игирми) двадесеть, двадесетакъ, жълтица отъ 20 гроша.

Кюше тур. рогъ, жгълъ. *Ковито* чети *ковило*, трѣва отъ житнитѣ, що дова особени бѣли пера. рус. *Ковиль*. — *Касапъ* и касапинъ тур. мѣсарь, рѣзникъ рус. *Залхана* тур., мѣсто, заводъ, дѣто се колѣли много добитъкъ есѣнь за лой и пастарма. — *Уюнъ* тур. искуство, ловкость, хитрость. — *Кука* закачание съ кракъ. —

Глиганя си точи зжбитѣ (кликитѣ р.), които сж издадени навънъ, като ги трие единъ у другий и пуща пѣна. Това се вижда и у питомнитѣ нарѣзи, кога се готвжтъ да се борятъ.

Вълфа казвать обикновенно на ония, които умайвать хората и ги обиржтъ, а не на хайдутитѣ, които ходжтъ изъ горитѣ.

Мастия, пале, палушъ (малко куче), развратница жена.

Харамин тур. — отъ харамъ тунѣ, който зема тунѣ, който граби, тунѣядецъ, но съ сила граби.

Кукла. гръц. статуя, кипъ, бълванъ.

Мустафата, турскитѣ соб. имена, които се окончавжтъ на *а* приѣмвать члена *та*, като Алията, Абдията и д.

Прѣбродихж, прѣтърсихж, изходихж.

Джеванъ, тур. — отвѣтъ, оправдание.

Кжвржкъ, тур., завити, засукани нагорѣ, като чентели (куки)

Фония гръц. пълния у Власитѣ завардено българското ѝ ис лейка рус.

Чука около Чолаковци на западъ се въздигжтъ високи бърда и чуки, а тъй сжщо и отвждъ рѣката Искаръ, къмъ Маркова могила, отъ тия мѣста сж наблюдавали спраковитѣ другари отъ кждѣ ще се появжтъ кжржалиитѣ да ги нападнжтъ слѣдъ поражението на Ставерци. Тѣзи възвишени мѣста сж служили и на Римлянитѣ за наблюдателни пунктове къмъ польето, кждѣ Дунава, а особенно по Искарското корито

това и до днесъ се познаватъ основитѣ на укрѣпленията. Средото-
ето на тия възвишени стражарници е било Чомаковската крѣпость,
ято е сѫществувала като крѣпость, както се каза и напрѣдь, до 1828 г.

Хаберъ тур., извѣстие, сигналъ. Когато се е борилъ Сирака тия стражи е имало приготвено сухо храстие и съ него, като сѫ го аляли съ барутъ, съ чакмака отъ пищова, за скоро, понеже тогава е имало днешния кибритъ, давали сѫ извѣстие, на стражитѣ въ се-, че има опасность.

Максусъ тур. нарочно.

Да стегнѫтъ шанцитѣ. Сирака, като е разбилъ Кара-ферлия- и му е зелъ глават, укрѣпилъ е Чомаковското кале съ помощьта на угаритѣ си и селенитѣ и се е готвилъ за отбрана, която му е била ждна, защото Кърджалиитѣ дѣйствително сѫ дошле отъ Плѣвенъ и вечь да го преслѣдватъ, и втория бои е билъ около Чомаковци и вждь Искара, подъ стѣната, при *Маркова могила*.

ЧЕТАТА НА ХР. БОТЕВЪ*).

Борбата й. Разбиванието й. Скитанието на Янка Бояновъ.

Отъ М. Московъ.

ближаваше. Черкезитѣ много близо идѣхѫ до дружината, но когато тая послѣдната усиляше огъньтъ, тѣ отстѫпвахѫ, като оставяхѫ по нѣколко убити. И българитѣ се криячѫ, пълзѣхѫ къмъ неприятеля и гърмѣхѫ. Въ това врѣме въ пещерата се носѣхѫ раненитѣ, между които се намѣрвахѫ: Ганчо Дрѣновски, раненъ въ дѣсната страна на плѣшката, Хаджи Бенчо и и едно младо момче около 17—18 години. То искаше помощь, защото бѣше силно ранено, но никой небѣше въ състояние да му даде. Една капка студена вода можаше да му възвърне животътъ, но кой бѣше въ състояние да му ѭ даде, когато неможаше се намѣри между тия голи камънаци. То умрѣ нещастното още тогава.

Слънцето почна да се тули и да прибира своитѣ свѣтливи лѫчи задъ върховетѣ на балкана, когато гърмѣнието захващаше да прѣстава. По-напрѣдъ турцитѣ пристанахѫ да стрѣлятъ, тогава и българитѣ. Турскийтъ гарнистъ изсвири и всичко утихна. Дружината се сбра на купъ подъ пещерата, като остави стража на нѣколко по-главни пункта. Въ това сражение се уби и попъ Савва Катрафиловъ. Нѣколко момчета се изгубихѫ въ този бой безъ да се намѣрятъ тѣхнитѣ тѣла между убититѣ. Тѣхното изгубвание стана така: Прѣди да се свърши боятъ имаше проектъ да насили дружината върху потерата, да ѭ разбие и да си отвори пѫть напрѣдъ. Нѣкои отъ момчетата, като научихѫ този проектъ, поискахѫ да го усѫществѭтъ първи. Проектътъ слѣдъ малко се отложи, а тѣ, като бѣхѫ заминали напрѣдъ, неможихѫ вече да се завърнѫтъ.

Слѣдъ едно продължително съвѣщание на дружината въ присѫтствието на Христа Ботевъ и Войновски, по настояванието на този послѣдния се зема рѣшение да се отиде право срѣщо потерата, да се разбие и да се отвори пѫть. — Можемъ да минемъ отъ другата страна, прѣдложи единъ. — Не, каза Войновски, ний трѣбва да вървимъ право на Юго-Истокъ. Пѫтьтъ е правъ. Ще разбиемъ турцитѣ, иначе всички тукъ ще загинемъ, ако непобързваме. Прие се да се настѫпва рѣшител-

*) Глѣдай *Трудъ*, кн. XI.

раво на потерата, за да се отвори пжть за дружината. Всѣкий
ı приготви пушката, револвера и дружината тръгна мълчешка-
ı. Щомъ измина горичката захвана се една равнина. Пълната
ѣсечинка освѣтяваше мълчаливата павърхность но тоя кжтъ зе-
ı и отражаваше свѣтлина отъ пушкитѣ на въстаницитѣ. Освенъ
ва тѣзи послѣднитѣ съ вървението си правѣхж шумъ и затова
можихж да не бждатъ забѣлѣзани отъ турцитѣ, които ги бѣ-
к окржжили и ги очаквахж. — Урунусъ, тутунусъ, се изчу и
ѣстностьта гръмна отъ викове и стрѣление на пушки. — Ура,
прѣдъ, да живѣе България, викаше дружината и гърмѣше, ка-
слѣдваше своя гърнистъ, който тржбѣше напрѣдъ да уквава
ътьтъ, на кадѣго трѣбваше да се върви. Нападението бѣше
чаяно, мжжко, въстанницитѣ като левове се спустнахж подъ
адътъ на крушумитѣ да си пробиватъ пжть между тая дивашт-
чета. Турцитѣ почувствовахж силния напоръ, който бѣше из-
жение на една отчаяна, юнашка душа и дадохж пжть на въс-
нницитѣ съ своето отстжпване. Но не всичкитѣ другари на
тева можихж да се избавятъ. Нѣкои останахж надирѣ и ка-
изгубихж диритѣ на дружината, хлътнахж въ една колиба,
ѣто бѣхж подирѣни отъ потерата и слѣдъ едно юнашко бра-
ние изгорѣли въ колибата, която турцитѣ запалили. Всички-
други тѣжко ранени или убити на Миленъ-Камъкъ и въ това
слѣдне сражение останали на поругание на турската сганъ.

Слѣдъ изминаванието на гората прѣдъ дружината се яви
стность посадена ту съ гора, ту съ лозя. Тамъ нѣкои отъ
ужината можихж въ нощната тъмнина да намѣрятъ череши
си расквасятъ устата. Тази мѣстность принадлѣжи къмъ Вра-
ıския тупракъ (землище). Спрѣхж се момцитѣ на тая мѣст-
стъ и стана съвѣщание. По прѣдложениета на Ботева, чета-
се раздѣли на двѣ. Едната часть подъ прѣдводителството на
ıия войвода замина напрѣдъ, а другото отдѣление остана въ
ıа горичка и си отпочина около единъ часъ. Отмалѣлитѣ за
ıъ момци дрѣмнахж. Слѣдъ единъ часъ почивка това отдѣле-
, тръгна по диритѣ на първото вече заминжло отдѣление.
чна вече да се развидѣлява. Звѣздитѣ една по една блѣд-
хж и се губяхж въ небесния сводъ. Тъмнината се разсѣя и
здъ очитѣ на останжлата дружина се откри единъ високъ
хъ, който се издигаше стръмно на горѣ, като стѣна. Близо
й този върхъ между лозята, имаше колиби, по край които
виждаше хора да шаватъ. Тѣ забѣлѣзахж дружината и не-

кочихж съ любопитство. — Хей, викаше нѣкой отъ дру[illegible] дайте вода, вода да пиемъ. Дѣствително, тѣзи колибари [illegible] българи и разбирахж нуждата на просящитѣ. Тѣ донесо[illegible] кели пълни съ водица и нѣщо даже за ѣдение. Момцитѣ [illegible] нахж лакомо водата да пиѭтъ и ѣденнето, послѣ попи[illegible] ли колибаритѣ не се забѣлѣзали да минѫтъ нѣкои хор[illegible] пушки прѣдъ единъ часъ отъ тука. Но единъ свисто[illegible] отъ върхътъ на баиря и се даде да се разбере, че пър[illegible] отдѣление отъ дружината се намѣрва вече надъ изд[illegible] и че и второто отдѣление трѣбва нататъкъ да отиде. Ед[illegible] ва висока стѣна се издигаше къмъ небесата и затова [illegible] възможно на останжлата часть отъ дружината да иде право [illegible] своитѣ другари, затова зави на дѣсно къмъ стѣната. [illegible] тѣхъ шумѣше единъ бистъръ водопадъ, който истичаше отъ [illegible] ната. Нѣкои отъ момчетата утулихж своята жажда. Слѣдъ [illegible] тина раскрача се мѣрна една пжтека, която водѣше на [illegible] отиваше горѣ на върхътъ. По неѭ тръгнахж въстанни[illegible] слѣдъ малко се намѣрихж на една пжтека, която се загр[illegible] ше съ дрѣбни дървета и срѣдъ която забито въ земята се [illegible] вѣваше знамето на дружината. Тъзи мѣстность се намѣрва[illegible] та високо надъ морската равнина, отъ неѭ се виждаше [illegible] Планина съ своитѣ голи, снѣжни върхове. Виждаше се [illegible] лѣмо пространство равнина, посадена съ лозя, посѣяна съ [illegible] или покрита съ горалъкъ. Щомъ пристигна второто отдѣ[illegible] се смѣни стражата, която бѣше поставена на четире — [illegible] точки, отъ кадѣто се виждаше появленеето на врагътъ. [illegible] зи страна, отъ кадѣто дойде дружината, се намѣрвахж [illegible] Янко Бояновъ и Атанасъ Гартазановъ, и двамата отъ Гор[illegible] ховица. Почнахж да пристигатъ и раненитѣ, които [illegible] кадѣ се намѣрва дружината. Отъ постовитѣ до главни[illegible] имаше поединъ человѣкъ, който ходѣше да съобщава [illegible] трѣбва. Слѣдъ малко почнахж да се явяватъ българи, [illegible] ни съ торби, съ бъклици — и пр. — Гдѣ е войводата? [illegible] тахж тѣ стражата. — Защо ви е? каза Атанасъ Гарта[illegible] — Носиме хлѣбъ, тютюнъ, ракия и др. — Трѣбва да [illegible] да пиѭ азъ по-напрѣдъ, да не би да има отрова, каза [illegible] зановъ и прилѣпи засъхналитѣ си устни до устата на едно [illegible] копойно крондилче. Незакжснѣ и Янко Бояновъ да опита [illegible] леститѣ на това българско произведение. Черешни и раки[illegible] всѣкадѣ си отговарятъ, даже и у царскитѣ палати, а [illegible]

по-вече тѣ се сродяватъ на такива голи канари, каквато бѣше ѝѣстностьта Верелешко, на която се намѣрвахѫ въстанницитѣ. Черешитѣ още по-вече дразняхѫ апетитътъ за ракия, и тѣзи ıаши двама юнаци нѣколко пѫти цѣлунахѫ любезнитѣ устица ıа ракийния сѫдъ. Ракията бѣше люта като огънь, но хлѣбътъ ı сиренето загладихѫ и този необходимъ недостатъкъ на тази кидкость.

— Хе е тамъ се намѣрва войводата каза Гартазановъ, като казваше съ прътъ мѣстото, гдѣто се бѣше разложилъ лагерътъ на ружината. — Занеси всичко тамъ. Ракията нѣма отрова. Добрѣ. 'лѣдъ това се зададохѫ други селени, които носѣхѫ брави, агета и ерета, които бѣхѫ назначени да се заколятъ и на Веелешко да се пекѫтъ. Огъньтъ се наклади, агнетата се заклахѫ и селенитѣ почнахѫ да приготовляватъ ѣдение. Тѣзи бѣдни ългарски работници, рaи мисляхѫ, че робството е вече свърıено, че царството на турчена си дава оставката и че тѣзи 00 — 150 души ще го приемнѫтъ слѣдъ нѣколко врѣме. Нѣ›и отъ селенитѣ бѣхѫ въоржжени съ пищови и изгледвахѫ веıло, гордо, като свободнитѣ граждани на първата французска эпублика. Селенитѣ бѣхѫ около 20 - 30 души. Агнетата и еэтата се опекохѫ и трапезата се сложи върху трѣвата на Веıлешката поляна. Гладнитѣ юнаци ѣдохѫ както се слѣдва и гълхѫ парливата ракия до като се свърши. Разговори, шеги се ıзмѣнявахѫ, ругания върху неприятеля имахѫ гражданско пра› въ това отъ нѣколко часа царувание на дружината. Кѫдѣ тире часа още единъ пѫть се готвихѫ агнета и се пекохѫ огъньтъ, отъ една страна за тѣзи, които бѣхѫ на стража, ъ друга и дружината да закуси пакъ. До като се приготвѫтъ оритѣ агнета Войновски бѣше събралъ дружината да ѭ обува какъ трѣбва да се дѣйствува съ орѫжие срѣщу неприяте. Селенитѣ, които не бѣхѫ заети съ печението на агнетата, едахѫ съ любопитство учениятъ офицеринъ, Войновски, какъ ваше команда на четата. Слѣдъ малко пристигна отъ Вратца инъ человѣкъ отъ фамилията на Бошняковци съ катъръ и ıаждански дрѣхи. Той съ своето ненадѣйно идвание обърна змането на всичкитѣ момци. Какъ е можилъ да намѣри томѣсто, отъ гдѣ е знаялъ, че дружината се намѣрва тука не знае. Може би войводата Хр. Ботевъ е съобщилъ, че на 19 эло ще бѫде съ момчетата на Верелешката поляна. Този чеɜѣкъ съобщи за катастрофата въ Вратца. Когато Стоянъ За-

имовъ приготвилъ въстанници и отишълъ въ церквата Св. Възнесение да ги кълне, турцитѣ полушили планътъ му, заградили църквата, хванали нѣколко души, нѣколко заклали, между които се намѣрва и попътъ, който билъ приготвенъ да кълне въстаналитѣ българи, а Заимовъ и други като видѣли, че тѣхното дѣло неуспѣло, се растуряли, се поискрили и тѣзи, които само мислили да се приготвиѫтъ, хвърлили си пушкитѣ и бягътъ на потаенитѣ мѣста и се приготвили да патуватъ. Така потушено въстанието въ Вратца, отъ кадѣто толкова много очакваше за дружината на Ботева. Главатаритѣ на въстанието тѣ били хванѫти и дадени на сѫдътъ. Стоянъ Заимовъ се престорилъ на простъ работникъ и искалъ съ мотика въ рѫка да избѣга, но турцитѣ го угадили и го хванѫли. Това неприятно извѣстие било съобщено на Войводата и Войновский, момчетата незнаяли несполуката въ Вратца и сѫдбата, която ги очаква. Тѣ слѣдъ като хапнѫли и пийнѫли отъ бистрата ракийца се развеселили и почнѫли да играѭтъ хоро, съ исключение на нѣколко, които се упражнявали прѣдъ селенитѣ да мѣрѭтъ на неприятеля. Отъ навлизанието на четата въ България този бил единственния денъ, въ който тѣ царували свободно и нѣмали работа сь „душманитѣ на народа". До сиръкванието на деньтъ не се появили турци да развалѭтъ спокойното ѣдение и пиение на дружината на тая равна поляна и затова всѣкий отъ момцитѣ, който прѣминѫлъ прѣзъ толкова опастности и останалъ живъ, се чувствувалъ въ добро расположение и безъ да гледа на дългийтъ уморителенъ пѫть, който билъ извървѣлъ, искалъ въ едно българско народно хоро да изрази своята радость. Никой же би всѣкий е прѣдполагалъ, че се готвѭтъ нови бури върху хоризонта на дѣлото за освобождението на отечеството, но минутата тая кинута като че не е искалъ да знае за нищо. Като се смръкваше, даде се знакъ да се събира стражата, защото ще се заминава напрѣдъ кѫдѣ Балканътъ. Селенитѣ си разотидоха, дружината се сбра, приготви се, и когато вече се смръкна, тръгнѫ напрѣдъ, и слѣзе долу въ едни угари. Дружината вървѣ цѣлата нощь и на призори се намѣри подъ стѣнитѣ на самата Стара Планина, която се издигаше право, стръмно горѣ. Не бѣ възможно за четата да се изкачи по стѣната, затова трѣбваше да прави криволици. Слѣдъ малко вървѣние на югъ момцитѣ се намѣрихѫ на едно високо равнище, отъ което се виждаше долу равнината, като една тава и кадѣто мислѣли

э сж въ безопастность, защото, си мислѣхж тѣ, съ камъни мо-
кть се изби неприятелитѣ, ако се появжтъ. Наблизо тамъ има-
е двѣ канари, въ които имаше овцѣ, кози и нѣколко души
)бани. Нѣкои отъ момчетата се затекохж да търсжтъ храна и
)да. Нищо не се намѣри друго за ѣдение, освенъ малко малай
двѣ вѣдрици съ кисело млѣко. Който можа да свари, пи отъ
ва млѣко. Слѣдъ това се заклахж нѣколко агнета, направи се
лайтъ на пита и се постави стража на нѣколко пункта. Аг-
тата се опекохж и дружината се сбра да ѣде безъ соль, за-
)то тази необходимость не сжществуваше по тия мѣста. На
:токъ близо до канаритѣ шумолѣше единъ бистъръ изворъ,
мъ пихж вода въстанницитѣ и се омихж. Димътъ отъ огъньтъ
издигаше надъ рѣдката дребна горичка и даваше знакъ, че
иъ има хора. Този ли димъ послужи за измама или врагътъ
души диритѣ на въстанницитѣ не се знае, но потерата неза-
снѣ да се появи. Отъ тази височина се виждаше вече конни-
долу въ ниския мѣста какъ сновѣше. Въ него врѣме почна
вали и дребенъ дъждецъ съ вѣтъръ. Но той скоро прѣстана
слънцето пакъ огрѣ. Кадѣ 10 часътъ прѣдъ пладнѣ Ботевъ
це знакъ да се върви напрѣдъ. — Въ кошаритѣ на Чере-
шкия манастиръ има готовъ обѣдъ за насъ, каза той. Трѣб-
да бързаме.

Дружината тръгна на отдѣления — отдѣления, като пѣе-
разни пѣсни. Всѣкий си бѣше накичилъ пушката съ здра-
[ъ, съ майско цвѣте и всѣкий почти бѣше веселъ, защото
е стигнжлъ многожелаемата и благословена Стара-Планина,
:то врагътъ не ще може да го закачи. Тука Стара Планина
'ола, пуста, състои отъ гранитни върхове, безъ дървета безъ
:ва. На единъ отъ тѣзи върхове имаше българска стража да
да кадѣ Вратца. Слѣдъ единъ часъ пжть четата се спусна
ниско мѣсто и напрѣдѣ й лъснахж кошаритѣ, гдѣто ж очак-
ж печенитѣ агнета и богатия обѣдъ. На трѣвата прѣдъ ко-
)итѣ имаше лѣгнжли 15—16 овни, нѣколко агнета и др.
[а за ѣдение.

— Добъръ день, добъръ день, каза първото отдѣление,
› пристигна до кошаритѣ. — Далъ ви Богъ добро, отговори
чобанитѣ. — Какъ сте, добрѣ ли сте, живо, здраво? про-
жихж тѣ. Кадѣ сж вашитѣ другари? — Иджтъ, иджтъ, каза
вото отдѣление, ето ги. Зададе се и останжлата часть отъ

дружината. Силно се раздразни апетитътъ на празднитѣ корема отъ миризмата на печенитѣ агнета, която пълнѣше на близо въздухътъ. Едвамъ нѣкои закачихѫ по-една плѣшка и се чу гърнистътъ на четата да свири отъ дирѣ отъ позицията да се готви четата за отбрана, защото турци нападатъ отъ Вратца. Нѣкои оставихѫ мѣсото и търтихѫ напрѣдъ, нѣкои съ кокалъ въ уста тичахѫ да зематъ позиции за отбрана. Стотина раскрача отъ кошаритѣ имаше възвишени мѣста, които и бидохѫ заети отъ въстанницитѣ. Дирнята часть на дружината вече почна да стреля на нападателитѣ, откри огъньтъ и цѣлата чета. Крошумитѣ пищѣхѫ надъ главитѣ на въстанницитѣ. При всичко, че мѣстото, гдѣто се намѣрваше четата, бѣше високо, но голо и нѣмаше дръвце, подъ което може да се забрани нѣкой. И затова се даде знакъ да се отстѫпва до като се намѣри добра позиция. Освенъ това отъ нискитѣ мѣста се появи и редовна войска, която идѣше отъ селото Челопекъ. Дружината отстѫпи два баиря и се спрѣ на третия, който бѣше по-гористъ, канаристъ и удобенъ за отбрана. Щомъ дружината търти да заеме този баиръ, черкезитѣ се затекохѫ слѣдъ нея, като викахѫ: „ура," като че бѣхѫ побѣдители. Баирътъ принадлѣжеше на Чело-пешкия балканъ и се нарича Крушевацъ.

— Чакайте и удрѣйте, викаше Димитръ Икономовъ, до като пристигнѫтъ и нашитѣ другари. Горѣ на върхътъ се искачихѫ 15—20 души, а останѫлата часть отъ четата се намѣрваше около върхътъ въ дракалацитѣ. На върхътъ се намѣрваше Хр. Ботевъ, а долу — Войновский. Борбата бѣше една отъ отчаяннитѣ. Пищението на крошумитѣ, викътъ на хората „ура!" заглушавахѫ планината. Турцитѣ се намѣрвахѫ на западната страна отъ българитѣ въ видъ на полукрѫгъ. Горѣ върхътъ, гдѣто се намѣрваше войводата, бѣше заграденъ съ дракалаци и затова вѫтрѣшностьта му не бѣше достѫпна на погледитѣ на неприятеля. По всичката линия на българската чета имаше откритъ огънь. И турцитѣ не бѣхѫ малобройни. Черкезитѣ настѫпвахѫ, стрѣлѣхѫ и отбѣгвахѫ. Четата най-много страдаше за вода на това голо бърдо, а лѣтната нетърпима горѣщина още повече мѫчаше борцитѣ. Войводата се намѣрваше край едни шубърки до нѣколко голи камъка, отъ тамъ слѣдѣше движението на турцитѣ и стрѣлѣше на тѣхъ. Около 7 часътъ вечерьта, слънцето клонѣше да се прибере задъ баиритѣ, когато се гръмна мълвата между момчетата, че войводата Хр.

Ботевъ убитъ! — Убитъ, си казахѫ тѣзи, които бѣхѫ наблизо. Притекохѫ се нѣколко души при него и що да видятъ! Ботевъ лежи пострѣнъ на земята. Той бѣше ударенъ въ главата надъ дѣсното око. Тамъ крошумътъ на неприятельтъ е поискалъ да си намѣри мѣсто. Злополучна сѫдба! Кръвьта течѣше отъ удареното мѣсто и обливаше гѫрдитѣ на войводата и ракавитѣ му, които се намѣрвахѫ близо до главата му. Той лежеше безъ да може да каже нѣщо, само напразно се борѣше съ смъртьта. Десеть петнайсеть души се бѣхѫ събрали около него и искахѫ да чуѭтъ неговата послѣдня дума, но направно. Смъртьта вече бѣше турнѫла печатъ на неговитѣ поблѣднѣли уста. Само понѣкога грозно прѣдсмъртно хъркание се изчуваше. Но и то скоро прѣстана. Отъ окрѫжающитѣ го Янко Бояновъ, Никола Тиховъ (Обретеновъ), Давидъ Теодоровъ, Перо Македонский го глѣдахѫ почти просълзено и му задавахѫ въпроси. — Злѣ ли си ударенъ, войводо, кому на оставяшъ и пр. Войводата мълчѣше, кръвьта му застиваше въ жилитѣ. „Въ редоветѣ на борбата той си вече намѣри гробътъ,“ но гробъ, на който бѣхѫ свидѣтели само 15—20 души, гробъ, надъ който се непокади тамянъ, не се прочете молитва, и не се пролѣхѫ притворни сълзи. Това справѣдлива ли заслуга бѣше за този человѣкъ? Нека му отговаря сѫдбата. Кога се уби Ботевъ битката се продължаваше още по пазицийтѣ. Около вайводата се намѣрвахѫ само 15—20 души, а всичко заедно съ Войновски бѣхѫ около върхътъ. Убийството на главния вайвода много обезкуражи тѣзи момчета, които узнахѫ тази печална вѣсть. Надѣждата да дойде помощь отъ Вратца, изчезна, сега се лишихѫ вече и отъ вайвода, какво имъ оставаше повече. Да отидѫтъ да се прѣдадѫтъ на турцитѣ. Но тѣ това ненаправихѫ. — Трѣбва да се защищаваме, си казахѫ тѣ. Даде се заповѣдъ отъ Давидъ Тодоровъ: всѣкий да се държи на пазицията си, — Другари, пазете позицийтѣ и недавайте да ни нападнѫтъ враговетѣ ненадѣйно. Перо Македонский, Давидовъ и др. снѣхѫ револвера, чесовникътъ, дългоглѣдътъ, паритѣ и др. нѣща отъ Ботева, насѣкохѫ клонѣ отъ дърветата и дракитѣ и го покрихѫ съ тѣхъ — това бѣше погрѣбението и опѣлото на този борецъ за единъ поробенъ народъ. Слѣдъ половинъ часъ отъ засѣнванието на слънцето турската трѫба изсвири и гърмежътъ отъ неприятелската страна прѣстана, сѫщо спрѣхѫ да стрѣлѭтъ и българитѣ, даде се знакъ да се сбиратъ всички войници, които се намѣрвахѫ

на върхътъ и близо край него. Дѣсното крило подъ прѣдводителството на Вайновский се намѣрваше долу ниско край единъ изворъ при политѣ на върхътъ Крушевацъ, гдѣто загина Ботевъ. Този день бѣше 20 Май, въ него загинахѫ около 10—15 души срѣщо турската ордия и войска. Вече се смръкваше. Стана съвѣщание какъ да се измъкне дружината отъ тоя злополученъ върхъ, и да търси другъ по-безопасенъ кѫтъ въ Стара-Планина, или ако е възможно, да достигне Срѣдня-Гора, да се присъедини съ възстанѫлитѣ тракийци. Сбрахѫ се всички на съвѣщание. Всички се боехѫ да не би да има долу силна турска войска да очаква възстанницитѣ. Рѣши се да се проводи единъ да обиколи мѣстата, да узнае положението на неприятѣля. Ако има опастность да се върне да съобщи, ако нѣма нищо, да даде знакъ съ единъ свистокъ да слѣзнѫтъ долу всички да се намѣрѭтъ съ другаритѣ си и да заминѫтъ. Перо Македонский прие да испълни тази трудна и опасна мисия. Той е опеченъ българинъ. Ходилъ въ Сърбия, участвувалъ въ нѣкои битки, скиталъ се съ харамиитѣ по македонскитѣ планини и окото му нетрѣпва отъ такива работи. Той слѣзна. Слѣдъ 10—15 минути се чу свистока. Дружината, която състоеше отъ 40—50 души отправи се кадѣ свистокътъ. Урвата, по която бѣхѫ длъжни да слѣзатъ момцитѣ, бѣше стръмна, камениста, обраснѫла съ дракалакъ. Нѣкои отъ възстанницитѣ падахѫ, други си изподрахѫ рѫцѣтѣ. трети дрѣхигѣ и пр. Най-послѣ слѣзнахѫ долу и намѣрихѫ своитѣ другари прѣдводителствувани отъ Войновский и окахѫрени отъ извѣстието за убийството на Вайводата. Цѣлата дружина тръгна къмъ источната страна на балкана, кадѣ рѣката Искъръ. Нощьта бѣше тъмна. Момцитѣ бѣхѫ уморени, отпаднѫли за сънь, защото 4—5 дена небѣхѫ мигвали. Гладни, жедни, едвамъ тътрѣхѫ своитѣ отмалѣли крака. Убийствието на вайводата още по-вече увеличаваше общата скърбь. Слѣдъ два часа ходение мѣсечината се подаде въ своята пълнота и облѣ съ блѣдоликава свѣтлина балканскитѣ пусти камениви върхове и мълчеливи усои. Дружината се прѣброи и видѣ че отъ 200 души останѫли около 140 души само. Тука се избра за вайвода Войновский намѣсто Ботева, а нѣколко души за подъ началници и то такива, на които е добрѣ извѣстна мѣстностьта, прѣзъ кадѣто минаватъ. Такива бѣхѫ хаджи Бенчо, Юрдановъ и пр. — Дали горѣ по билата на планината трѣбва да вървимъ, попита единъ, или да слѣземъ долу

при една чешма да пиемъ вода? Жаждата, която ужасно мжчаше момчетата, настоѭ да слѣзнжтъ долу край чешмата. Това послѣднето се прие. Четата се спустна по-едни канарлъци и непроходни мѣста и слѣдъ малко врѣме се намѣри прѣдъ една чешма, която тихо си шумуляше и пълнѣше съ една вълшебна хармония дивитѣ нощни балкански пущиняци. Жеднитѣ момци се натрупахж да си скваснжтъ загорѣлитѣ гърла. Произлѣзна и малко блъскание. Нѣкои посѣднахж и запалихж по единъ цигарь. — Да ходиме, каза единъ отъ водителитѣ, тука е *жеда*. Може врагътъ да ни намѣри или нѣкой да види да съобщи и ни издаде. Да се отдалечимъ въ храсталакътъ тамѣ и да починимъ малко. Слѣдъ това дружината се дръпнж на вжтрѣ въ гората между храсталацитѣ и канаритѣ и, като бѣше отмалѣла и гладна за сънь, заспа. Нѣкои отъ момцитѣ, които бѣхж по бодри и по-вече се безпокояхж за своето бждяще и окаяно положение размѣнихж нѣколко думи помежду си, до като ги надвие сънътъ. — Лошо, каза Янко Бояновъ, нѣма отъ никадѣ помощь. Ние сѐ повече намалѣваме, а неприятеля се увѣличава. Незнаѭ какво ще се прави. — Лошо, отговори другарьтъ му Димитръ Ивановъ отъ Севлиево. Тука ще ни истрѣпѭтъ по тия диви пусти мѣста и никой нѣма да знае нашия гробъ. Лошо положение. Като се размѣнихж нѣкои и други подобни думи между момчетата, всичко утихна. Вечерникътъ шаваше тихо по тѣзи глухи мѣста, църкането на нѣкои диви птици пронизваше въздухътъ и всичко утихваше.

Майскитѣ нощи сж кжси, а особенно по високитѣ мѣста, гдѣто най кжсно засѣда слънцето и най-рано показва своитѣ лжчи. Зората се сипна и пробуди природата, а заспалата дружина се сѣпна отъ гърмѣжа на пушки и отъ дивото викание на черкезитѣ. Перо Македонецътъ пръвъ скокнж потегли пушката да гърми, но неприятелския крушумъ го прониза и той паднж, безъ да може нѣщо да кажи. Момчетата скочихж сънливи и незнаяхж какво да правѭтъ и накждѣ да иджтъ. Чу се гласъ: да върви дружината на Истокъ, като стрѣля постоянно на врагътъ, който се намѣрваше на лѣво отъ неѭ. Отъ дѣсна страна се намѣрваше гола висока страна. Въсганницитѣ бързахж да стигнжтъ на върхътъ за да могжтъ отъ тамъ да стрѣлятъ на душманитѣ. Върхътъ, който стърчеше прѣдъ дружината, бѣше доста високъ и удобенъ за отбрана, но до като се достигне до него, трѣбваше да се извървѭтъ едни диви непроходими мѣста,

каквито се срѣщатъ малко по Стара Планина и каквито се прѣдставятъ за първий пѫть да върви четата. Момцитѣ вървѣхѫ между едни каманаци и тръни, скачахѫ отъ камъкъ на камъкъ, защото иначе не бѣ възможно да се върви. Тази мѣстность се нарича „Полйицитѣ“ Тамъ бидохѫ избити около 15—20 души отъ четата. Неприятеля силно нападалъ и сполучилъ да раздѣли момцитѣ на нѣколко части; тука вече въстанницитѣ се разбити и прогонени. Отъ тѣхъ едно отдѣление се върна назадъ, отъ кадѣто бѣше дошла дружината. Нѣколко момци отъ това отдѣление били убити отъ турцитѣ още на Балкана, нѣколко попаднѫли въ едно село. Селенитѣ да се отърватъ отъ тѣхъ и отъ опастностьта, която можала да ги слѣте, завѣли българитѣ надъ една пропасть съ измама и ги хвърлили долу. Така загинѫлъ остатъка отъ това отдѣление. Други биле стигнѫли до Берковския Балканъ, ранени тамъ хванѫти и отведени въ Видинъ. Между тѣхъ били: Фитовский, Петръ Юрдановъ и др. Второто отдѣление подъ прѣдводителството на Войновский, въ което отдѣление са намиралъ Никола Тиховъ — Обретеновъ, Савва Младеновъ и др. и което било най-многочисленно, тръгнѫло, кадѣ Искъръ, гдѣто близо при селото Лютъ-Бродъ се срѣщнѫли съ турцитѣ и се били отлично. Тамъ много отъ това отдѣление погинѫли. Останалитѣ минѫли Искърътъ и се отправили за Мургашъ Планина.

Третото отдѣление бързаше да се искачи на планината. То като се искачи на канаритѣ край върхътъ, прѣдъ него се мѣрнѫ рѣката Искара, селото Лютъ-Бродъ и войска като „мравунякъ,“ която бѣше пристигнѫла отъ Търново. Тази войска не прѣслѣдваше въстанницитѣ, тя само очакваше ги при Искъръ, башибузуци и войска отъ Вратца вървѣхѫ по слѣдитѣ на четата. Редовната войска отъ Търновския таборъ почнѫ да стрѣлѭ, като видѣ разбитата дружина. Пушкитѣ имъ неможахѫ да достигнѫтъ до въстаницитѣ отъ третето отдѣление, само димътъ се виждаше и по-нѣкога гърмѣжътъ се чуваше.

Съединението на второто и третото отдѣление небѣше по-никакъвъ начинъ възможно, защото между тѣхъ имаше голѣмо пространство и башибузуци. Третото отдѣление знаеше това и бързаше не да стигне своитѣ другари, а да си прѣкрий главата задъ нѣкой камъкъ. Това бѣше около деветь часътъ сутреньта. Силната нетърпима лѣтна жега, жаждата, гладътъ, непроходимитѣ мѣста на урвѣститѣ усои съвършенно обезсилва-

хж ризбитата вече дружина. Нѣкой отъ тѣзи скитници — падаше на задникътъ си, тътрузеше се по дребнитѣ камъни, жулѣше лицето си и дрѣхитѣ си у трънакътъ, до като се запре у нѣкое голѣмо дърво. Нѣкой сѣдеше да почива, другий ставаше да заминува. Никаква команда вече не сжществуваше, сѣкой се грижеше за своето собственно сжществувание, което бѣше турнжлъ въ опастность по-тия диви непроходими мѣста прѣдъ оржжието на башибузушката сгань.

— Раненъ ли си, Янко, попита единъ отъ въстанницитѣ своя другарь Янко Бояновъ, когато тоя послѣдния паднж при едно дърво отъ умopeние, жажда и гладъ. — Ако си раненъ, да ти отрѣжж главата да не се мжчишъ тука. — Не съмь раненъ, каза Янко Бояновъ, силно съмь отмалѣлъ. Нѣмамъ никакъ сила, крака си навѣхнжхъ, немогж да вървж. Искамъ тука да си починж малко, ще ви стигамъ. Българитѣ се искачихж изъ една стръмна, урвѣста пжтека горѣ на една височина и се затулихж изъ дракаллакътъ. Янко Бояновъ стана да ги дири, като мислѣше, че тѣ не сж далечъ отъ него напрѣдъ високата канара. Той излѣзнж горѣ, поозърта се, свирна съ свистокътъ, викнж „наши,“ нищо не се отзова. Неговитѣ другари бѣхж кривнжли изъ дракаллакътъ и той неможи да имъ хване диритѣ. Той се почувствува самъ въ тѣзи мѣста; часътъ бѣше минжлъ десеть. Чуваше се само пуканието на пушкитѣ отъ тази страна, прѣзъ кадѣто бѣше минжло второто одѣление. — Ще се мре, си казалъ Янко Бояновъ, тука ще се оставятъ коститѣ. Той продължаваше да се скита изъ дракитѣ. Отъ това мѣсто, гдѣто се намѣрваше той, се виждаше Мургашъ Планина и нейнитѣ върхове, отъ кадѣто дойдохж въстанницитѣ. Долу при политѣ на Балкана се лжщѣше рѣката Искъръ, по край нея имаше села и колиби. Наший скиталецъ, Бояновъ, се озърта, посвирнж — тишина убийственна. Най-послѣ той се приближи кадѣ една урва, надвѣси се надъ една стръмнина, като се надѣваше, че отъ тамъ ще чуе гласъ или види жива душа. Нищо. Само исплашенитѣ гущери, които печѣхж гърбоветѣ си на майското слънце, търтвахж и гледахж очудено на този дерзъкъ человѣкъ, който дошелъ да имъ безпокои сжществуванието. Въстанникътъ се отдалечи кадѣ едни драки и се спрѣ изведнжжъ, като наостри уши. Изчу му се нѣщо като звънецъ. — Овчери, си помисли той и се направи къмъ тазъ посока, отъ кадѣто се чуваше гласътъ на звънеца. Въ дракаллакътъ се

яви единъ человѣкъ, който стърчеше прѣдъ нѣколко кози и овце. Щомъ овчаринътъ виде това непознато и странно лице, поиска да избѣгне да се скрие. — Стой, му каза Янко, като държеше револверътъ въ ржка, а пушката на рамо. Слѣдъ като му каза добъръ день, Бояновъ му поиска вода. — Маке, отъ дека да зема вода, азъ едвамъ избѣгахъ отъ башибузуцитѣ. — Млѣко дай, поиска въстанникътъ. Овчарътъ се съгласи, но нѣмаше сждъ. Янко подложи шепа и овчаринътъ нацѣди въ нея. Като се насърба съ млѣко въоржжения българинъ попита не е ли видѣлъ овчаринътъ да минжтъ хара съ пушки и облѣчени въ такава форма. Не е, отговори той. — Кадѣ ще намѣрж вода да се напиж. Овчаринътъ показа съ пръстъ, като каза че имало вода тука близо. Дѣйствително, наблизо се намѣрваше вода, но събрана отъ дъждоветѣ, а не изворъ и бѣше топла толкова, колкото софийскитѣ топли минерални бани. Това бѣше една бара вече глинясала, пълна съ милиарди микроби.

Като замина въоржжения българинъ, овчаринътъ избѣга съ своето стадо. Види се, че се боеше отъ нѣщо. Янко Бояновъ си напълни коремътъ съ тая топла вода, повървѣ малко, надвѣси се надъ една височина, забѣлѣза една малка пещерка, заслонена отъ клоноветѣ на една липичка и влѣзна вжтрѣ. Пещерата бѣше хладна, влажна, а нейниятъ гостъ — уморенъ и потенъ. И не е чудно ако той е заспалъ щомъ като се е сложилъ подъ нейната защита и ако слѣдъ два часа се вдървилъ. Около двата часътъ слѣдъ пладнѣ той се събуди, но тѣлото му се бѣше хванжло. На сила едвамъ можа да си размърда кръвьта. Този день бѣ двайсеть и първий Май. Янко Бояновъ си разбра положението, той видѣ, че е самъ. Слѣдъ едно малко мисление тръгна кадѣ Югъ срѣщо течението на Искъръ. Мѣстностьта състояше отъ баири, покрити съ каманакъ и драки. Жаждата го мжчеше, гладостьта му прививаше коремътъ, той събираше ягоди, шушанъ, диви гжби и съ тѣхъ залъгваше свойтъ жаладъкъ. Отъ два до седемъ часътъ той се скита по голитѣ баири. Кадѣ седемь часътъ се мѣрна прѣдъ него въ една долина необитаема, отъ години запустѣла кошара. Янко Бояновъ бѣше самъ бджще сжщество срѣдъ тази дѣвствена природа. Отъ никадѣ никакъвъ гласъ се нечуваше. Даже и птичкитѣ необитавахж тадѣва. Слънцето бързаше кадѣ западъ, тихъ планинский вѣтрецъ си хортуваше съ листата на дърветата. Скиталецътъ се поогледа наоколо, помисли малко и влѣзна

въ кошарата, скоро се смръкнѫ и той си зае квартира въ тази необитаема развалина. Уморенъ, отруденъ отъ пѫть, той си сложи револверътъ подъ главата, прѣгжрна пушката и почна да мисли. Имаше за какво да мисли. Минѫлото на денетѣ му се исправяше прѣдъ него и той въ това печално положение, между тѣзи мѣста искаше да просълзи. Бѫдѫщето го невеселѣше. Кой знае. Може нощесъ да дойдѫтъ трима души башибузуци и да го направѭтъ на парчета. Нима това е мислилъ той, когато тръгваше съ въсторгъ отъ Влашко и съ сълзи цалуваше свѣщенното си поробено отечество? „Българитѣ вече въстанѫли, Вратца е наорѫжие, населението ще ни срѣщне съ възхищение като избавители и ще ни поздрави отъ всичкитѣ краища на България, Руссия ще ни помогне, Европа ще ни запази и пр.“ Ето какво се бълнуваше между четата на Ботева, когато тя се организираше по-чуждитѣ краища. А въ дѣйствителность? Четата мина. Народътъ си работи, пѣе подъ веригитѣ на робството. Въстанието се задуши, Врачанцитѣ си продължавахѫ да си продаватъ въжя, ракия, вино и да хѫкѫтъ на турцитѣ. Бунтовитѣ въ Срѣдня-Гора излѣзохѫ недоносчета, а башибузуцитѣ трепахѫ четата, до като тя каже: „стига“ и до като ѭ распилѣѭтъ человѣкъ по человѣкъ. Въ това врѣме Руссия си пие спокойно чайтъ, а Европа дрѣме надъ зелената масса. Нека се бие Хр. Ботевъ съ чета по Балкана и нека прѣвзема турското царство. Имаше за какво да се мисли слѣдъ такова едно положение на една чета, която имаше толкова много илюзии. Слѣдъ едно продължително мишление гостенина на колибата затвори очи и заспа. Спа подобрѣ отъ султанътъ въ своитѣ палати. Нищо ненаруши спокойствието му. Почна да се развидѣлява. Той скокнѫ. На 22-й Май прѣди да се покаже слънцето той продължи пѫтьтъ си. Мѣстностьта бѣше се такава хълмѣста, пуста, непроходима. Слѣдъ единъ километръ растояние се мѣрна друга една колиба, въ която живѣли овчари прѣди нѣколко часа. Имаше още огънь вѫтрѣ, търкалѣхѫ се парцалаци прѣдъ вратата и сѣно наоколо. Прѣди малко тази колиба била населена. Нейнитѣ стопани ѭ оставили по-принуждение. Слѣдъ разбиванието на четата дало се било заповѣдь на всичкитѣ овчари да слѣзнѫтъ долу по-равнината, да не даватъ храна на комититѣ. Срѣщо неѭ колиба се издигаше полянка, заградена съ трънакъ, дивъ глогъ и клечати. Янко Бояновъ мислѣше, че чобанитѣ може да се тука нѣгдѣ близко и че ще се върнѫтъ

скоро и затова се подслони на скрито мѣсто подъ тѣзи дървета. Врѣмето минаваше, той чакаше чобанитѣ да дойдѫтъ да донесѫтъ храна. Часътъ бѣше вече единъ, а жива душа нѣмаше. По едно врѣме се зададе една личность отъ дѣсна страна и вървѣше право къмъ кошарата. Този человѣкъ бѣше облеченъ въ черни дрѣхи, калпака му бѣше възостъръ, съ левъ на челото и съ пушка на рамо. Я. Бояновъ трепнѫ. Той си помисли, че това е потера. Той си опънѫ револверътъ и мислѣше да си готви пушката. Между това непознатата личность вървѣше кадѣ кошарата безъ да подозира, че въ транакътъ се прицѣли съ пушка на него хѫшъ — неговъ другарь. — Нашъ, извика Янко Бояновъ. Юрданъ Кършовский, така се казваше непознатата личность, почна да се озърта и да гледа опланно — любопитно по дракаллакътъ. „Нашъ?“ повгори Бояновъ. — Нашъ, отговори той и почна пакъ да приближава кадѣ дракитѣ. Ела тука, ела, небой се. Наши сме. И двамата въздъхнахѫ по-свободно, и двамата се почувствовахѫ по-добрѣ, като да слѣтѣ отъ тѣхъ нѣкой товаръ. Двамата хѫшове, се срѣщнахѫ като че небѣхѫ се виждали отъ година. Драго имъ бѣше. Почнахѫ да се разговарятъ и се разузнахѫ кой отъ кадѣ е. — Отъ Елена съмь, каза Кършовский, отъ Орѣховца съмь азъ Бояновъ. — Една нощь изгубихъ дружината и нѣколко дни вече се скитамъ по тая колиба, като се надѣвамъ на всѣка минута да бѫдѫ хванѫтъ отъ потерата или да умрѫ или да се прѣкратѭтъ тѣзи страдания, каза Кършовский. — Миналата нощь ни разбихѫ, каза Янко Бояновъ. Другаритѣ ми се разпилѣхѫ, самъ съмъ останѫлъ. Сега съмь радостенъ, че се срѣщнахме, ще можемъ да се пазимъ и да дѣлимъ мѫкитѣ, продължи той. Така разговорътъ за стари и нови патила се продължи до 4 часътъ. Двамата въстанници приказвахѫ и поглеждахѫ да ли ще дойдѫтъ чобанитѣ. Кадѣ четере часътъ се зададохѫ отъ долу трима селени и отивахѫ кадѣ колибата. — Тѣ сѫ стопанитѣ на колибата, си помислихѫ двата хѫшове и почнѫхѫ да се облизватъ като гладни плъхове подъ дракитѣ. Когато селенитѣ наближихѫ кадѣ тѣхъ, тѣ искочихѫ прѣдъ тѣхъ и посочихѫ си пушкитѣ, като извикахѫ: „стойте!“ Селенитѣ се дръпнахѫ отъ страхъ назадъ. — Небойте се, какви сте и кадѣ отивате? Селенитѣ расправихѫ, че сѫ чобани отъ Чипишкия мънастирь и отиватъ на Балкана да си снѣматъ свинитѣ долу, защого така било заповѣдано отъ *Хокюмата*. Въ-

женитѣ българи поискахѫ хлѣбъ, защото сѫ гладни. Селенитѣ почнахѫ да се търсѭтъ и послѣ казахѫ, че нѣмали хлѣбъ, защото незнаяли, че ще срѣщнѫтъ гладни хора. Само единътъ отъ тѣхъ извади изъ пояса си едно сухо парче мамуленикъ, печенъ въ тава. Селенитѣ се обрѣкохѫ, че щомъ прѣведѫтъ добитака си оттатъкъ Искърътъ, ще донесѫтъ едение и питие на двамата въстанника. Двамата другари дъвчахѫ сухия мамуленикъ, но неможахѫ да го приглътнѫтъ, защото гърлата имъ бѣхѫ присъхнали. Кадѣ 7 $1/2$ часа се чухѫ да дрънкатъ звънци. Тримата селени вече смъквахѫ добитака си кадѣ рѣката Искъръ. Въстанницитѣ повторно помолихѫ селенитѣ да имъ донесѫтъ едно агне и 2 – 3 пити хлѣбъ, които ще имъ заплатѭтъ. Селенитѣ имъ обѣщахѫ, само да слѣзнѫтъ двамата въстанници по долу кадѣ Искъръ, защото за селенитѣ това мѣсто е много далечъ. Бояновъ и Кършовский попитахѫ за вода. Селенитѣ казахѫ, че далечъ 500 – 600 раскрачи се намиралъ единъ гйолъ. — Ами до Сърбия колко е далечъ? — Башъ за два дена може да се стигне до сръбската граница. — Ами Черепишкия мънастиръ кадѣ е? Селенитѣ указахѫ на едни бѣли здания, които се намѣрватъ при политѣ на Мургашъ Планина. Други кѫщи биле колиби, а низката мѣстность се казвала „Слатина.“ Селенитѣ расправихѫ, че имало много башибузуци, черкези и войска по-селата и колибитѣ и се комити търсѭтъ; имало заповѣдъ да се събиратъ всичкитѣ ладии да немогѫтъ да се прѣхвърлятъ комититѣ прѣзъ рѣката. Гладнитѣ мѫченици помолихѫ още единъ пѫть селенитѣ да имъ донесѫтъ едно печено агне, хлѣбъ и вода, като имъ се обѣщахѫ да имъ ги заплатѭтъ двойно и тройно. Селенитѣ се обѣщахѫ, но по вечето се невидѣхѫ.

Кършовский и Бояновъ останахѫ сами, замръкнахѫ и на 22-й Май гладни и жедни въ тия пусти, гористи, балкански мѣста. Слънцето се закри, а на негово мѣсто се яви единъ тъменъ, черенъ, страшенъ облакъ, който въ кратко врѣме покри цѣлия небесенъ сводъ. Дъждътъ почна и балканския въздухъ застина, макаръ да бѣше прѣзъ мѣсецъ Май. Не бѣ възможно да се остани да се спи подъ открито небе, затова двамата другари — въстанници се сдумахѫ да влѣзнѫтъ въ колибата и тамъ да прѣкарѫтъ нощьта, като се редѭтъ да пазѭтъ единъ другиго да не би нѣкой ненадѣйно да ги нагази. Трѣбваше и огънь да се накладе. Нѣмаше кибрить. Нуждата е изобретателна. Юрданъ извади изъ интерията си малко памукъ, натърка го

въ барутьтъ, пъхнѫ го въ белгийското си шишине, гръмна и памукътъ паднѫ на земята распаленъ. Огъньтъ стана. Нощьта се мина и дъждътъ прѣстана. Майското слънце пакъ се усмихна на разхубавялата природа. Двамата другари нѣмаше какво да правѭтъ. Тѣ си отмахнахѫ надѣждата за печени агнета, затова напустнахѫ колибата и отидохѫ да търсѭтъ водата, която имъ посочихѫ селенитѣ. Наистина тѣ слѣдъ едно кратко ходение стигнахѫ една бара, но водата на тая бара бѣше развалена, покрита съ позеленѣли листове. Но жедния желудъкъ неправи изборъ — Кършовский и Бояновъ се насърбахѫ и си омихѫ очитѣ. Тѣ видѣхѫ вече, че нѣма агнета и тръгнахѫ на паша по балкана: търсихѫ ягоди, шушани да си потулѭтъ гладътъ и кадѣ пладнѣ се върнахѫ пакъ къмъ сѫщата кошара. Това бѣше на 23-й Май. Отъ долу по долината се зададе и върви къмъ кошарата Илия Видовъ, единъ отъ остатакътъ на четата. Той нѣмаше пушка, калпакътъ си носѣше подъ мишница, кадѣто се помѣщавахѫ и други нѣща, а именно: единъ хлѣбъ и нѣколко глави чесанъ. Пушката си оставилъ въ една кошара, кога го нападнѫли башибузуци, а успѣлъ само хлѣбъ и чесанъ да грабне. — Кой е тамъ? Наши. Той се озърнѫ плахо, плахо. — Наши, отговори той. — Ела къмъ насъ, небой се, повторихѫ първитѣ двама. Хлѣбътъ и чесанътъ биде раздѣленъ между тримата и унищоженъ. Станахѫ вече трима. Дракитѣ отворихѫ пакъ своитѣ обятия и тримата другари се подслонихѫ подъ тѣхната защита да чакатъ да мине нѣкой да му искатъ хлѣбъ и да имъ разкаже отъ гдѣ могѫтъ мина Искърътъ. Мръкнѫ се, а никой недойде. Колибата ги подслони и тѣ прѣкарахѫ нощьта въ неѭ. Слънцето поздрави двайсеть и петий Май и тримата хѫшове излѣзнахѫ изъ подъ покрива ѝ гладни, жедни, и тръгнахѫ да търсѭтъ пакъ барата да пиѭтъ вода и да пасѫтъ по гората ягоди, гѫби, шушани и пр. Близо до барата имаше височинка, тѣ се искачихѫ горѣ и отъ тамъ гледахѫ величественния видъ на Мургашъ-Планина, долината на Искърътъ и Черепишкия Манастирь.

Мѣстностьта бѣше тихѫ, хубава, видътъ великолѣпенъ, но нѣмаше какво да се ѣде и пие и затова самата природа умръзна на тримата нейни посѣтители. Тѣ почнахѫ вече да мислѭтъ за своята участь — Да хванемъ върхътъ на планинаната и да идемъ кадѣ Сърбия. Чухте вчера селенитѣ, които казвахѫ, че за два дена се стига до сръбската граница, каза Янко Бояновъ.

— Какво ще правимъ въ Сърбия? възрази Юрданъ Кършовский. Да минемъ Искърътъ, да хванемъ Мургашъ-Планина, да идемъ на вжтрѣ въ България. Нали знаемъ, че тамъ има въстание, ние може да го сваримъ и да се присъединимъ съ него. Дошле сме на България да помагаме. Говори се, но нищо не стана и този день. Ядохж каквото намѣрихж, пихж глинясалата вода и тъмнината ги намѣри пакъ въ сжщата колиба, гдѣто нощувахж и минжлата вечерь. Двайсеть и петий Май чукна на вратата на колибата имъ и тѣ се събудихж и отидохж къмъ сжщата бара да се омижтъ и да си земжтъ обикновенната закуска.

Кждѣ да се ходи, какво да се прави? Ето фаталния въпросъ, който се исправяше прѣдъ тѣзи трима скиталци. Свѣтътъ ги гонѣше, защото тѣ искахж да му сторжтъ едно благодѣяние, гората се отказа да имъ достави въ този случай срѣдство за живѣние. Гладътъ искаше своето, стомахътъ, който е центръ на живота и на движението, непознава думата „патриотизмъ", той знае едно: „хлѣбъ". — Кждѣто да идемъ съмь съгласенъ, каза Илия Видовъ, нимà отъ гладъ е добрѣ да умремъ тука? — Да чакаме каза Юрданъ, може да дойде нѣкой человѣкъ тука. Трѣбва да узнаемъ какъ стожтъ работитѣ вънъ. Ако нѣкждѣ има сериозно въстание, ще идемъ тамъ. — Не сме дошле тука да мремъ отъ гладъ, каза Янко Бояновъ, дошле сме да се биемъ. Виждате че гладътъ ще ни умори и пакъ викате да чакаме, като че Султанътъ се готви да ни вика нá гости. Трѣбва да вървимъ. На кждѣто и да е трѣбва да вървимъ. Да умремъ отъ крушумъ, а не отъ гладъ. Да вървимъ кждѣ онѣзи колиби, които сж прѣдъ насъ. Може би да намѣримъ тамъ хора да ни дадлтъ хлѣбъ и да ни разскажжтъ какъ стожтъ работитѣ по България. Това ораторствувание на Бояновъ, което бѣше диктувано отъ стомахътъ, а не отъ друга нѣкоя душевна способность, биде въ състояние да убѣди своитѣ двама другари да тръгнжтъ. Види се, че и тритѣ стомаха се разбрахж, защото по-нѣкога и тѣ говорлтъ и тѣ се разбиратъ. Тѣхния язикъ е по убѣдителенъ, тѣхнитѣ думи сж по настоятелни. Между Берлинъ и Лондонъ има голѣмо разстояние, но стомаситѣ на работницитѣ си разбиратъ отъ езикътъ. Стомахътъ владѣе всеобщия езикъ и най усъвършенствованото краснорѣчие. Прѣдъ очитѣ на тримата другари се показвахж малки кжщици — колиби насрѣща, срѣщу течението на Искаръ. Тѣзи колиби

се намѣрвахѫ на два часа далечъ на Югъ отъ тѣхъ. Мѣстностьта, която ги дѣлеше, бѣше урвиста, трънлива, по неѭ имаше ягоди, шушани. Тѣзи земни произведения, въ които земята си показва своя животъ, се истрѣбявахѫ немилосердно отъ тримата скитници. Слѣдъ два часа пѫть, тримата души слѣзнахѫ въ долината на Искъръ и прѣдъ тѣхъ се облѣщи една кѫщица, покрита съ плочи и керемиди. Задъ кѫщата стърчехѫ дървета и тополи, които си издигахѫ върховетѣ къмъ синитѣ балкански небеса и шумолѣхѫ съ листата щомъ завѣеше балканския вѣтрецъ. Въстанницитѣ се спрѣхѫ задъ тѣзи дървета за да могѫтъ да се ориентиратъ и да заматъ едно стратегическо мѣсто въ случай на отбрана. Извѣстно имъ бѣше, че турцитѣ сновѫтъ по друмищата и селата да дирѭтъ немирници. Освенъ това, тѣ се надѣвахѫ, че може да се яви нѣкой неопасенъ человѣкъ да го повикатъ да му искатъ хлѣбъ и да узнаѭтъ какъ стоѭтъ работитѣ. Като се отнадѣяхѫ, че никой не ще дойде, защото отъ всѣкѫдѣ бѣше глухо, мълчеливо и бѣ заприличало на могила, ако не се оживѣваше отъ тихото меланхолично, прѣспивачно шумоление на листата и ако не се обаждаше сегизъ тогизъ нѣкоя птица отъ вишинето. — Стойте тука, каза Янко Бояновъ, азъ ще ида да обиколѭ да видя да ли нѣма жива душа въ тѣзи колиба. Азъ имамъ револверъ. Ако чуете неговътъ гласъ, гответе се за отбрана и се спасявайте, както можете. Той си хванѫ револверътъ въ рѫка, скри го задъ гърбътъ си и се спусна тихо на пръсти изодзадъ кѫщата. Слѣдъ нѣколко щапания и дебнания край зидътъ на кѫщата, той се яви прѣдъ неѭ. Въ дворътъ прѣдъ кѫщата се бѣше навѣла една стара жена отъ срѣдѣнъ ръсть и скалисваше — копаяше нѣщо насадено, безъ да подозира, че има нѣкой наблизо. — Добъръ день, буля, какво правишъ? Жената се сѣпнѫ, уплаши се силно, почти хванѫ да трепери и да отстѫпва назадъ. Тя видѣ, че това не е турчинъ и за това още повече се оплаши. Види се, че слухътъ се бѣше разнесълъ по ближнитѣ села и колиби за страшнитѣ комити, които се биѭтъ съ царския аскеръ и искатъ да заматъ турското царство. Турцитѣ съ своята варварщина и дива строгость се показвахѫ непобѣдими. И този, който се бѣше наелъ да събори турската държава, се прѣдставляваше прѣдъ очитѣ на покорната и отпаднѫла духомъ райя като нѣщо необикновенно, великанско. Четата на Хр. Ботевъ бѣше приела фантастически образъ въ въображението на тѣзи коли-

бари, между които се разиграваше дѣйствието. Особенно женитѣ, въ които тѣзи творчески дѣятелности, които между ученитѣ сѫ извѣстни подъ имената фантазия и чувство, сѫ пó-развити, бѣхѫ вече успѣли да си съставятъ за юнацитѣ на Хр. Ботевъ мнѣние, че тѣ не сѫ хора като другитѣ. Фантазията е способна къмъ това. Нали тя прикачи къмъ тлъстото тѣло на Тотя крила. И тъзи жена бѣше заразена отъ тая болесть, която е най-прилѣпчива отъ всичкитѣ физически и душевни болести. За това и тя трепнѫ. Видѣ този образъ въ дѣйствителность, който образъ тя бѣше успѣла още отъ пó-рано да си начертае въ въображението. Въстанникътъ се стараяше да ѭ ободри, че не е лошавъ человѣкъ и че даже е добъръ, но жената сé треперяше и отстѫпваше. — Какъ да не си лошавъ человѣкъ, си мисляше тя, ако бѣше добъръ нещѣхѫ да те гонѭтъ турцитѣ съ крушуми. Проститѣ хора, по мое мнѣние, иматъ пó-добро понятие отъ насъ за разнитѣ добродѣтели. Тѣ на всѣко убийство гледатъ като на прѣстѫпление, а на убиецътъ — като на прѣстѫпникъ. Въ тѣхния нравственъ речникъ нѣма: „цѣльта оправдава срѣдството“, когато ние се рѫководимъ почти въ всички дѣйствия отъ това правило, което езуититѣ можихѫ да измудрѭтъ и санкциониратъ. Това е наслѣдие отъ срѣднитѣ вѣкове и то е станѫло плъть и кость съ нашитѣ дѣйствия. — Казвашъ, че си добъръ, синко, но ти убивашъ хора. Убивамъ, можеше да отговори въстанникътъ, но азъ ги убивамъ за да се освободимъ. — Както и да е, можеше да му възрази селската философка, но убийството е сé убийство и ти убивашъ ли хора, ти си лошавъ и азъ треперя отъ тебе. Да се освободимъ, но и хората да не се трѣпѭтъ. Такава е философията житейска на селенитѣ, която е единъ абсурдъ по мнѣнието на сегашната европейска просвѣтена практика. Чини ми се, че пакъ рибари ще просвѣтѭтъ человѣчеството. Това ще покажатъ вѣковетѣ, които идѫтъ на срѣща ни. Може би человѣчеството да съзнае тъзи проста истинна, че убийството е сé убийство, сé прѣстѫпление, гдѣто и да стане и на улицата и на бойното поле, а прѣстѫплението се наказва, слѣдователно . . . но да продължаваме. Небой се, продължи Янко, азъ не съмь лошавъ човѣкъ, дай ми хлѣбъ, гладни сме, азъ имамъ и другари. — Нѣма мѫжа, каза тя и отстѫпа. На срѣща на сто раскрача далечъ имаше друга една кѫщица. Слѣдъ нѣколко минути се появихѫ двама млади отъ тамъ. Тѣ бѣхѫ облѣчени по тамшно-

му: съ бѣла аба, съ царвули и калпакъ. Когато наближихѫ двамта селени, жената плахо-плахо гледаше ту въстанникътъ ту своитѣ познати хора, като че искаше да каже: този е оп сенъ человѣкъ, отървете ме. — Добъръ вечеръ, казахѫ тѣ странникътъ, съ тонъ на гостоприемство. Тѣзи селени знаяхѫ по слухове въстанницитѣ и за това не се оплашихѫ. — Дав Богъ добро, каза Бояновъ. Хлѣбъ има ли? Дайте, че сме гла ни. — Самъ ли си, или имашъ другари? попитахѫ селенит Имамъ другари, бѣше отговорътъ на неизвѣстния человѣкъ. Т послѣдния подсвирна и двамата другари, които се потавахѫ б ро задъ кѫщата подъ дърветата, дотѫрчахѫ на минутата. — Виждъ жено, каза единътъ отъ селенитѣ, да нагостимъ тѣ гладни хора. Той бѣше стопанинътъ на кѫщата. Жената пръ на, а двамата селени заедно съ страшнитѣ гости се подслона подъ чердакътъ за да не ги види нѣкой миновачъ. Жената растърси и всичко, което можи да намѣри въ кѫщи да нагос новодошлитѣ странници, бѣше една суха кора хлѣбъ, която жеше около половина ока. Суха кукурузена кора, но тя бѣ изедена, унищожена съ по-голѣма охота отъ въстанницитѣ, колкото англичанина си ѣде своя бифтекъ. Тъзи кора, натопе въ прѣсна вода, се показа благодать Божия слѣдъ толкова гла и испитание. — Дайте ни хлѣбъ и други нѣща за ѣдение, ще ви заплатимъ колкото струва, каза единътъ отъ изгладнѣл тѣ. Вие не знаете, божии хора, че человѣкъ може да умре от гладъ. Пригответе ни всичко, ние сме съгласни да ви запл тимъ. Тѣзи думи не сѫ толкова убѣдителни сами по се си, но тѣ се изказахѫ съ такъвъ тонъ, щото и жената, ко понапрѣдъ гледаше на своитѣ гости като на хора опасни. запрѣтнѫ рѫкавитѣ и заедно съ единътъ отъ мѫжетѣ отиде срѣщната кѫща да готви ѣдение. Другия селенинъ остана п гоститѣ.

— Какъ сте останали сами, запита селенинътъ сво събѣседници. Послѣ почна да ги распитва какъ сѫ се отдѣ лили отъ другаритѣ си, какво ще правѭтъ сега и пр. Въст ницитѣ узнахѫ, че този человѣкъ има понятие отъ тѣхната чета тѣхнитѣ дѣйствия. Догадихѫ се, че извѣстието за тѣхното прѣми вание въ България, борбитѣ имъ съ турцитѣ е вече разнесено турската империя, че тѣ сѫ станѫли извѣстни. Тѣ отговорих на нѣкой отъ въпроситѣ на селенитѣ и отъ своя страна го питахѫ: какво знае за тѣхнитѣ другари, какво се чува, ка

говорѭтъ турци и българи и други такива обстоятелственни въпроси. Селенина расправи, че прѣди три дена минѫли отъ тамъ около 50 души въстанници и че прѣнощували на отсрѣщния върхъ и сутрината рано минѫли Искарътъ и се отправили кѫдѣ Мургашъ Планина. — Обикалятъ ли често потери тѫдѣва, попита единъ отъ непознатитѣ гости. Селенинътъ обясни, че потери имало много по тѣзи мѣста прѣдъ нѣколко дена и че единъ бюлюкъ-башия се навърталъ до вчера тука. Селенина се оплаква на своитѣ гости, че турцитѣ правяли голѣмъ золумъ, като че той бѣше увѣренъ, че тѣзи трима гладни въоръжени българи ще сѫдѭтъ Турция и търсѭтъ мотиви за обвинение. До като се разговаряхѫ така и гозбата стана; тя състоеше отъ единъ кукурузенъ хлѣбъ и едно малко мѣнче кисамодивскитѣ вѣтрове ѭ разнесохѫ, а на мѣнчето дъното се озѫби на видѣло. Стомахътъ и пожарътъ въ тоя случай като че село млѣко. Слѣдъ нѣколко минути питата изчезна, като че самодивскитѣ вѣтрове ѭ разнесохѫ, а на мѣнчето дъното се озѫби на видѣло. Стомахътъ и пожарътъ въ тоя случай като че иматъ нѣщо общо. Да ли сѫ съставени отъ единъ и сѫщий елементъ? Не липса и бъкелътъ съ студената вода, каквато не бѣхѫ пили въстанницитѣ отъ двайсетий Май. Слѣдъ като се наядохѫ и напихѫ, гоститѣ пожелахѫ да останѫтъ да прѣнощуватъ въ тъзи кѫща. Стопанинътъ съжели, че неможе да испълни желанието на своитѣ гости по тъзи проста причина, че тука било *джеде*, че всѣкий минувалъ, че може би да минѫтъ заптии и да ги намѣрѭтъ въ неговата кѫща. — по-добрѣ ще сторите да идите да спите тамъ на оня осрѣщний върхъ, гдѣто спахѫ и вашитѣ другари. Тримата дошли се покорихѫ на сѫдбата си и се съгласихѫ да нощуватъ на този върхъ като орли, само да имъ се прати нѣкой да ги заведе. Взехѫ сбогомъ и заминахѫ послѣдвани отъ единъ 15—16 годишенъ хлапакъ. Мѣстностьта, която ги дѣлеще, състояше отъ една долина между двѣ издигнатини. За да достигнѣхѫ върхътъ, трѣбваше по-напрѣдъ да се спуснѫтъ долу въ долината, гдѣто течеше бистра, като кристалъ вода. Слѣдъ половинъ часъ пѫть четирмата души се спуснахѫ долу въ дерето. Момчето имъ показа пѫтьтъ за къмъ прѣдметния върхъ и, като зе сбогомъ, се върна. Тримата души трѣбваше да поемѫтъ да се качѫтъ вече пакъ на горѣ. Това дере се нарича „Дълбокъ Долъ“. Баирътъ

или върхътъ, къмъ който отивахѫ, се намѣрваше на нѣколко раскрачи далечъ отъ тѣхъ; той бѣше освѣтенъ отъ послѣднитѣ зари на слънцето. Тиха вечерня прохлада пъплѣше по тази балканска усойна долина и пълнѣше гърдитѣ на уморения работникъ съ упоителенъ балсамъ. Балканскитѣ цвѣтя полузатваряхѫ своитѣ цвѣтни листеца като испущахѫ ароматичната си миризма и нѣжно здрависвахѫ послѣднитѣ лѫчи на дневното свѣтило. Слѣдъ нѣколко крачки по-горѣ тримата другари срѣщнахѫ единъ старъ человѣчецъ — невинно божие създание — съ една брадвичка въ рѫка и тварчина дърва на гърбъ. — Излиза ли този пѫть на канаритѣ? попита единътъ отъ тѣхъ тогози стареца. Селенинътъ почна да трепери, да си пѫни езикътъ и да гъгни като че бѣше нѣмъ. Откадѣ си родомъ, бе чиче? И кажи ти този пѫть отива ли тамъ горѣ, на оня върхъ, на канаритѣ. Старецътъ избърбора нѣщо, което по вече приличаше на говорътъ на нѣмитѣ и на умопобъркалитѣ отъ колкото на нормалнитѣ двуноги създания. Юрданъ Кършовский помислилъ, че този человѣкъ, когото сѫдбата имъ испратила, е нѣмъ и затова почна да му расправя съ рѫце и очи, а другитѣ двама не отъ расположението на духътъ, а просто отъ неожиданата срѣща и отъ оригиналнитѣ жестове на другаря си се заразихѫ отъ различнитѣ движения на мускулитѣ по-лицето, което дѣйствие ние наричаме смѣхъ. Като че селенинътъ се посъзе малко и под'е: майке, азъ не ви знаѭ какви сте люди. Този българинъ, този атомъ, този монадъ, по лейбницовски да се изразимъ, тази единица отъ цѣлото, което носѣше тогава унизителного име „рая" на тази срѣда, която Ботевъ искаше да освободи и отъ която очакваше помощь, когато си дигна петата да ритне прѣстолътъ на Султанъ Мурада V-ий, — този человѣчецъ, който си прѣкарвалъ днитѣ подъ тихото шумоление на вѣчнитѣ балкански дѫбове, малко разбиралъ отъ свободния животъ, малко познавалъ свѣтътъ. Борбитѣ го плашѫтъ, борцитѣ му сѫ малко извѣстни. Той не знае по-далечъ отъ стрѣхитѣ на своята колиба, по-добро отъ това положение, въ което се намѣрва той когато си напълни коремътъ. Селенинътъ трепна когато видѣ свои българи съ орѫжие и съ мисъль да го отърватъ отъ робуванието. Думитѣ тука не разбрахѫ своето срѣдство, защото нѣмахѫ нѣщо общо по-между си. Между такава сганъ, която се бои отъ тебе, когато се явишъ срѣдъ нея да ѝ правишъ благодѣяния, не струва да прѣскашъ сили, защото нѣма по-убийственно за

духътъ, отъ колкото апатията. Италианцитѣ криехѫ другаритѣ на Гарибалди и се жертвовахѫ за тѣхъ, а нашитѣ селени, потѫпканата райя, се бояхѫ да дадѫтъ единъ кѫшай сухъ хлѣбъ на своитѣ мѫченици, не ги познавахѫ, страхувахѫ се отъ тѣхъ и ги пращахѫ да нощуватъ при бухалитѣ. Каква ирония върху една висока благородна идея! Такава е сѫдбата на всѣка една идея, която не си прокарва по̀-напрѣдъ пѫть между членоветѣ на обществото. Идеята на Лютера до неговото появявание бѣше блудница, слѣдъ неговата смърть стана свѣтиня. Такава е сѫдбата на всичкитѣ идеи. Идеята за свободенъ животъ бѣше въ своитѣ пелини, затова ние се срѣщаме съ такива странни явления, а именно: тука въстанницитѣ се гонятъ, тамъ се прѣдаватъ на властьта отъ българи, другадѣ се затварятъ въ колиба и се даватъ на истрѣбление на огана отъ самата тая райя, за която сѫ дошли да си жертвуватъ доброто и пр.

Въстанницитѣ попитахѫ селенинътъ за името му, той имъ каза. Тѣ му расправихѫ, че сѫ българи и че сѫ дошле да го отърватъ отъ турчина и че тѣ сѫ християни като него и че българския народъ ще живѣе много по-добрѣ, когато се освободи отъ произвола на турчина и пр. фрази, които бѣхѫ дѣйствително едни голи фрази за този селенинъ, който се бѣше свикнѫлъ съ своето настояще. Тримата скитници знаяхѫ подозрителнитѣ добродѣтели на българитѣ въ това отношение, тѣ неискахѫ награда и го считахѫ за благодѣяние, ако нѣкой не ги издадеше, като апостолътъ Левский; тѣ поржчахѫ на селенинътъ да не казва никому, че е срѣщвалъ такива и такива хора; въ противенъ случай той ще бѫде убитъ, запаленъ, изгоренъ. Селенинътъ се обѣща да пази тайна всичко това. Чудно благодѣяние! Тримата въоржжени българи слѣдъ половинъ часъ ходъ стигнахѫ многожелаемия върхъ. Бѣше се вече стъмнило.

Съ излизанието на върхътъ тѣ изчухѫ дрънкание на звънци. Това имъ се стори, че бѣше черковенъ звънецъ, който ги мами на молитва на спокойствие. Свѣтътъ студенъ за тѣхъ, мирътъ ги прѣслѣдва и тѣ бѣхѫ готови да паднѫтъ прѣдъ олтарьтъ на Бога да искатъ милость или прошка . . . Овчарътъ си прѣбираше овцетѣ и козитѣ въ кошарата и се приготвяше къмъ нощенъ покой, когато тримата странника се явихѫ прѣдъ овчарътъ, който си приготовляваше огънь въ своята пъртенена, продупчена колиба.

— Добъръ вечерь, казахѫ тримата новодошли и се пос-

рѣщнахѫ съ обикновенния отговоръ. Гоститѣ побързахѫ да си исповѣдатъ нуждитѣ безъ забикалки. Първо тѣ казахѫ, че сѫ гладни и второ, че тѣ искатъ да му бѫдѫтъ гости този вечерь. Овчарътъ поизгледа своитѣ непознати гости сериозно, като че искаше да имъ каже: какъ се одерзостявате да ме молите за такива нѣща, и послѣ се съгласи да ги приемне подъ своята стрѣха. Гоститѣ се расположихѫ край огъньтъ, който овиваше своитѣ пламаци къмъ небето. А овчаринътъ, щомъ си прибра добитакътъ, почна да готви нужната вечеря. Той направи двѣ пити отъ кокурузъ, свари прѣсно млѣко и прѣсно сирени въ видъ на бѣлъ-мѫжъ и прѣдложи всичко това на своитѣ гости. Слѣдъ вечерята страннитѣ хора запитахѫ овчарътъ за нѣкои нѣща, които се отнасяхѫ до тѣхната черга. — Не сѫ ли идвали наши другари тука? — Не съмъ видвалъ, отговори шопътъ. Той се извини за своето незнание, че небилъ тамъ въ него врѣме, когато сѫ идвали такива хора. Трината негови гости приведохѫ думитѣ на селенинътъ за да потвърдѫтъ своето, но овчаринътъ сѐ отказваше. Най-послѣ уморенитѣ пѫтници си легнахѫ и спахѫ като окѫпани подъ гостоприемната колиба на овчарина. Трѣбва да забѣлѣжѫ, че овчаритѣ по-него врѣме бѣхѫ по-народни, тѣ вече съчувствувахѫ на идеята на комититѣ, отъ колкото покорената селска и градска райя. Овчаринътъ живѣе по-вече по планинитѣ, а планинцитѣ обичатъ по-вече свободния животъ и сѫ по-въсприимчиви. Освенъ това, тѣ по-вече сѫ се срѣщали съ разнитѣ войводи и били вече до нѣкадѣ посвѣтени въ тѣзи тайни, отъ колкото другитѣ прости смъртни. Прѣди да станѫтъ гоститѣ, овчарътъ направилъ двѣ пити кокурузеникъ и подварилъ прѣсно млѣко да гости своитѣ хора. Трината души закусихѫ и останалия хлѣбъ турнахѫ въ поясъ. Прѣди да се раздѣлѭтъ отъ своето нощно легло и гостоприемния овчаръ, тѣ попитахѫ коя посока да земнѫтъ за да минѫтъ прѣзъ Искъръ. Това застави овчарътъ да се открие, че знае хората, които минѫли прѣдъ четери вечера отъ тамъ, че тѣ биле на брой около четиредесеть души. И той неисказалъ това снощи да не би тѣзи негови гости да сѫ *тептилъ*, шпиони. Овчарътъ имъ расправи посоката, която трѣбва да хванѫтъ, за да минѫтъ Искърътъ, като прибави, че има хора, които ще ги управятъ. Трината другари се отправихѫ на истокъ кадѣ р. Искъръ и щомъ хлътнахѫ въ гората, срѣщнахѫ двама въстари хора съ чубучки въ уста. Едни други се поздравихѫ. Слѣдъ старитѣ хора вър-

вѣхѫ двѣ млади по на двайсеть години момчета. Въорѫженитѣ българи зададохѫ сѫщия въпросъ и на тѣзи хора. — Когато слѣзнете долу при Искъръ ще намѣрите хора, които да ви прѣкарать прѣзъ него, бѣше отговорътъ. Прѣдателствата не бѣхѫ рѣдки въ него врѣме. Колкото доблестни души имаше, толкова и коварни, ниски. Като имахѫ прѣдъ видъ това, Ботевитѣ другари се отдѣлихѫ отъ пѫтьтъ и се потаихѫ въ гората до като се минѫтъ нѣколко часа. Слѣдъ 2—3 часа тѣ тръгнахѫ пакъ и слѣдъ половинъ часъ ходение тѣ се надвѣсихѫ надъ една долина, въ която се мѣркаше кошара и добитъкъ. Гладътъ ги затласка настоятелно къмъ направлението, кѫдѣто се намѣрваше кошарата. Близо до кошарата се движахѫ жени, момичета и мѫжье. Щомъ нашитѣ пѫтници наближихѫ кошарата, кучетата лавнахѫ като на непознати хора и работницитѣ, които се намѣрвахѫ около кошарата да копаѭтъ фасулъ и кокурузъ, се исплашихѫ и търтихѫ кѫдѣ селото съ исключение на двѣ жени, които останахѫ и които на молбата на комититѣ дадохѫ имъ една пита хлѣбъ и нѣколко глави лукъ. Дъждъ бѣше вече почналъ да вада на едри капки и небето да се тули съ дъждовни облаци. Работницитѣ съ своето бѣгание показахѫ, че не искатъ да дадѫтъ гостоприемство на тримата странника, затова и тѣзи послѣднитѣ рѣшихѫ да продължаватъ пѫтьтъ си.

Дъждътъ валѣше тѣ вървѣхѫ, прѣнасяхѫ прѣзрѣнията, гладътъ и всичкитѣ неудобности, защото служахѫ на една идея. Нашитѣ пѫтници забѣлѣзахѫ, че на нѣколко раскрача прѣдъ тѣхъ се намѣрва человѣкъ и имъ маха съ рѫка да вървѭтъ напрѣдъ прѣзъ баирчината, която стърчеше прѣдъ тѣхъ. И до като тѣ минѫтъ баирчината, старецътъ ги пристигна; той имъ съобщи и ги прѣдопрѣди, че тука има кучета (турци), послѣ ги завѣде въ своята мазичка, която се намѣрваше въ неговото лозие, като ги склоняваше да останѫтъ тамъ до като мине дъждътъ. Слѣдъ нѣколко минути пристигна още единъ старецъ въ мазичката. Трѣбва да се каже на четателя, че тѣзи двама старци сѫ сѫщитѣ, които нашитѣ пѫтници срѣщнахѫ по-горѣ съ чубукитѣ въ уста. Първата дума на въорѫженитѣ българи бѣше за храна, това бѣше насѫщния въпросъ на тѣзи скиталци. — Всичко ще бѫде готово, стойте на мѣстата си, казахѫ добритѣ и малкото такива селени, като се обѣщахѫ още и да прѣкаратъ комититѣ прѣзъ рѣката, както прѣкарали и тѣхнитѣ другари. Нашитѣ хора получихѫ отъ тѣзи благочестиви хорица едно хубаво ѣде-

ние, което състоеше отъ три топли пити и едно мѣнче млѣко, получихѫ още и тютюнъ чакмакъ и прахань да си правѭтъ огънь на пѫть.

Вече се смръкваше. Облацитѣ ту рѣдѣехѫ, ту се сгѫстявахѫ и тулѣхѫ небото. Двамата старци — селени и тримата вѫоръжени българи се вече спуснахѫ кадѣ Искаръ. Слѣдъ единъ часъ пѫть тѣ стигнахѫ рѣката, която пълнѣше околностьта съ страшно бучение. Пороитѣ отъ скорошнитѣ дъждове се бѣхѫ слѣли въ нейното корито и ѭ направихѫ грозна, страшна, като свирепъ звѣръ; тя се удрѣше въ брѣговетѣ си, къртѣше камани, разбиваше своитѣ вълни въ нѣкоя подводна скрита канара и покриваше си гърдитѣ съ пѣна, като бѣсенъ глиганъ. Балканскитѣ рѣки сѫ грозни въ своето величие, когато се напълнѭтъ съ вода,. придошла отъ върховетѣ на скалитѣ, тѣ задаватъ страхъ на цѣлата околность, тѣ тогава приличатъ на разярена тълпа, зинала да гълта . . . Старцитѣ, порастнѫли край Искърътъ, свикнѫли се съ него, отбиратъ отъ неговия езикъ, не се плашѭтъ отъ неговата пѣсень, смѣло тургатъ кракъ въ неговата пѣна и прѣскачатъ му буйнитѣ вълни; тѣ като че сѫ негови синове и той ги обича, позволява имъ да се пошегуватъ съ него. Но за насъ, които ни приспива тихото шумолѣние на полския цвѣтецъ и ни събужда упоителното пѣние на полската птица — за насъ, дѣца на равнинитѣ, сѫ страшни бученията на балканскитѣ порои. . . Старцитѣ прѣведохѫ своитѣ гости прѣзъ единъ бродъ, който имаше метръ и половина дълбочина и получихѫ отъ тия послѣднитѣ по два лева и поедно цѣлувание по-рѫката отъ признателность. Това показва, че много малко добри хора сѫ се срѣщвали тогава по турската Мурадова империя. Старцитѣ показахѫ и посоката за кадѣ Мургашъ планина и се върнахѫ назадь, като молихѫ своитѣ непознати да не говорѭтъ никому нищо за тѣхната добрина. Мѣсечината се ту подаваше изъ подъ облацитѣ и обливаше съ блѣдна свѣтлина мълчеливата балканска природа, ту пакъ се скриваше и муракътъ възтържествуваше. Тишината въ балкана е величественна, таинственна, хармонична. Полската тишина е досадителна, въ балкана е приятна. Тихо е, мълчеливо е, а тебѣ ти се чини, че нѣкой ти шепне, и ти подъ тоя приятенъ говоръ чувствовашъ блаженнс расположенние, упоителенъ балсамъ за уморения духъ и ти се иска и ти да шепнешъ, да се молишъ, да задремешъ. За да се молишъ въ полето, ти трѣбва храмъ, гората ти е сама олтарь . . . Но когато почнѫтъ да

лудуватъ халитѣ между букацитѣ, земята трепери подъ тебе. Само въ планината можешъ да видишъ отвратителния, ужасния образъ на атмосферата. Въ всички други случаи може да те измами мисъльта, чо си царь въ природата и вѣнецъ на творението, само въ този случай неможешъ да не съзнаешъ, че си играло на стихиитѣ. Нашитѣ познати пѫтници се пучувствовахѫ такива, кога минахѫ Искъръ и тръгнахѫ кадѣ Мургашъ. Като че нарочно хаосътъ испрати всичкитѣ стихии да прѣчатъ на тѣзи нощни скиталци. Небето се облече въ черенъ платъ — знакъ на трауръ. Огъньтъ се запалѣше по нѣкога отъ минута на минута по-небето и растреперваше околноститѣ и пълнѣше долинитѣ съ ехтение, като вселенната си поемва да издъхне. Земята се обливаше съ фантастическа свѣтлина, за да се види по-безобразна. На срѣщнитѣ височини се мѣркахѫ, като вълшебни сѣнки и пакъ изчезвахѫ. Пѫтницитѣ непознавахѫ мѣстностьта и затова не имъ бѣше възможно по-никакъвъ начинъ да слѣдватъ пѫтьтъ си. Освѣнъ това и дъждътъ рукна като изъ рѫкавъ. Когато блѣсна една свѣткавица, се мѣрнахѫ нѣщо като колиба на пѫтьтъ. Това бѣше нѣколко купи сѣно. Пѫтницитѣ се приближихѫ до тѣзи купи и погледнахѫ на тѣхъ като на едно величайше благодѣяние, което небето имъ испраща въ награда на тѣхнитѣ трудове и испитания. Тѣ си изровихѫ съ рѫце по една дупка и се подслонихѫ вътрѣ, като звѣрове. Тѣ непрѣдполагахѫ въ този часъ, че сѣното е пълно съ бодили и че рѫцѣтѣ имъ се издраскали и облѣни съ кърви. Копитѣ се обливахѫ съ вода, пороитѣ напълнихѫ дупкитѣ, а божиитѣ създания кротувахѫ вѫтрѣ въ своитѣ палати и се благодарѣхѫ и на това. Иначе щѣхѫ да спѭтъ въ тинята. На разсѫмпуванне небето се поочисти отъ облаци, дъждътъ пристана и като че природата искаше да се поусмихне слѣдъ нощната баня. Една студена струя отъ вѣтъръ се чувствуваше да шава по-равнината. Страдалцитѣ излѣзохѫ изъ своитѣ дупки и закрачихѫ пакъ по потънѫлата въ вода и хлъзгава мѣстность; тѣ бързахѫ да стигнѫтъ на върхътъ на планината, като че това бѣше обетованната земя. Колкото се искачвахѫ на горѣ толкова по чувствителна ставаше студенината въ въздухътъ. Кѫдѣ пладнѣ тѣ стигнахѫ гладни и отмалѣли единъ отъ върховетѣ на планината и поразителна картина се прѣдстави тѣмъ съ всичката си отвратителность: гората оголѣла, листоветѣ ѝ опадали, пожелтѣла, като че есеньта дошла. Снѣгътъ, който валя прѣзъ

Май, обезобразилъ тъй жестоко гората и далъ такъвъ скърбенъ видъ на балканската природа. Кждѣ единъ часътъ слѣдъ пладнѣ нашитѣ пжтешественници се намѣрихж на самото било на планината, което състояше отъ една равнина, покрита съ гола мѣка пръстъ. Тѣ тръгнахж по това било да вървжтъ къмъ Истокъ, берѣхж здравецъ по камерлжцитѣ и се чувствовахж свободни далечъ отъ земята и, ако имахж съ какво да напълнжтъ своя коремъ, щѣхж да бждатъ най-щастливи. Отъ горѣ по гърба на планината се лъщѣхж доста много изворчета съ бистра, прохладна водица. Уморенитѣ пжтници си утолѣвахж жаждата и си отваряхж апетитъ за ѣдение, който апетитъ ги прѣслѣдваше, за тѣхно нещастие, като сѣнката на Хамлета. Прѣдъ тѣхнитѣ стжпки се испрѣчи единъ говѣдарь. Тѣ се обърнахж съ обикновенното поздравление да искатъ храна. Той имъ даде половинъ пита кокурузеникъ, което бѣше всичката негова провизия. Въоржженитѣ българи попитахж своя събѣседникъ да ли не виждалъ да минжтъ хора като тѣхъ тадѣва. Той имъ расправи, че прѣди нѣколко дена чулъ че минали такива хора и отишли кждѣ Истокъ. По-нататъкъ се испрѣчи другъ единъ чобанинъ на пжтьтъ. Този чобанинъ на запитванията отговорилъ че около трийсетъ-четирсеть души минали биле прѣди три-четире дена, били се съ турцитѣ и заминали напрѣдъ. Тѣзи наши трима души можихж и вече да хванжтъ приблизително посокитѣ на своитѣ другари, узнахж, че има още живи отъ тѣхъ и това като че имъ даде сила, подкрѣпление. Тѣ поискахж хлѣбъ и се приготвяхж да тръгнжтъ когато дойде единъ человѣкъ и имъ расправи, че може оти въ селото да имъ донесе хлѣбъ ако не се бои отъ бюлюкбашията, който билъ испратилъ отъ София да дири комити. Нашитѣ хора като чухж това побързахж да се утрѣбжтъ отъ тука. Крхговора на свѣтлитѣ имъ надѣжди се помрачи и тѣ гладни пристжпихж да продължаватъ своето скитание. 27-й Май бѣше на издъхвание, когато скиталцитѣ поехж единъ волски пжть и се надвѣсвахж вече надъ една долина широка около единъ километръ. Долу въ тази долина се мержелѣяхж нѣколко колиби, а хора се не виждахж. Нашитѣ хора се спрѣхж подъ единъ букъ и се ослушвахж да нѣма нѣкоя засада. Изчу се пѣение на пѣтли и пакъ тишината завлада цѣлата долина. — Какъ може да има пѣтли, а хора да нѣма, попита единътъ. — Това е за чудо. —

Има диви пѣтли по балкана, ти незнаешъ ли? Отговори Илия Видовъ, безъ да е и той самъ убѣденъ въ това.

Нощьта приближаваше, тъмнината се схулваше по-лека лека по трапчинитѣ, а далечнинитѣ тъмнѣехѫ въ вечерна дрезгавина. Всѣкий се прибираше въ своето гнѣздо да даде отпочивка на уморенитѣ си кости. Трѣбваше и тѣзи пѫтници да намѣрѭтъ подслонъ нѣкадѣ. Рѣшихѫ да се спустнѫтъ въ долината, да визитиратъ колибитѣ, но не тримата заедно; единъ по единъ, за да не погинѫтъ всички, ако има опастность. Разредихѫ се въ цѣпь и мълчишката направихѫ една атака на тѣзи колиби, които се оказахѫ пусти, безопасни, но не удобни за нощувание, тъй като нѣмаше мѣсто кадѣ да се бѣга въ случай на нападение. Гората е по-безопасна, винаги по-гостоприемна, затова и тримата души продължихѫ пѫтьтъ си кѫдѣ гората, която ги мамяше съ своитѣ клони и усои. — Ето потера! каза единътъ отъ тѣхъ и тримата се обърнахѫ уплашено надиря. Дѣйствително виждахѫ се хора отъ кадѣто дойдохѫ тѣ. Въоржженитѣ българи се намѣрвахѫ вече въ гората и се приготвихѫ да се бранѭтъ. Потерата се изгуби и тѣ бързахѫ да стигнѫтъ едрата гора, която се издигаше на прѣдѣ имъ. Тя състоеше отъ мешета, които се издигахѫ нагорѣ къмъ небесата и се лъщѣѭхѫ, като мряморни стълбове. Дъждътъ пакъ бѣше почнѫлъ да вали и затова скиталцитѣ търсѣхѫ нѣкое по-удобно мѣсто да се подслонѭтъ. Но тримата души, които се явихѫ напрѣдѣ, чи заставихѫ да трепнѫтъ и да хванѫтъ пушкитѣ на отбрана. — Наши! извика Бояновъ, — Помаци! Извика Видовъ и двата лагера търтихѫ да бѣгатъ по-противоположнитѣ страни, безъ да узнаѭтъ едни други какви сѫ. — Помаци бѣхѫ, потера бѣше това, викаше Юрданъ уплашено и бѣгаше на долѣ по стръвнината. — Това бѣхѫ наши, викаше Бояновъ, познахъ ги. — Пушкитѣ имъ и качулитѣ на главата не бѣхѫ наши; това беше потера. Слѣдъ 300—400 раскрачи юнацитѣ се спрѣхѫ подъ единъ голѣмъ букъ, защото дъждътъ се бѣше усилилъ и не бѣ възможно да се слѣдва пѫтьтъ. Близо до този букъ имаше хръсталаци и юнацитѣ си избрахѫ това мѣсто да прѣкаратъ нощьта. Бѣше студено дъждъ валѣше като изъ ведро. Тѣ накладохѫ огънь и околнитѣ букаци свѣтнахѫ като видения. Сухитѣ дърва запращѣхѫ отъ силния напоръ на пламацитѣ, като че гората горѣше. Кълба отъ димъ се виехѫ и хвъркахѫ на горѣ. Изедрата планина не се кара, като вашата *хазяйка*, съ

която сте сж условили да ви отоплява стаята, че се горжтъ много дърва. Огъньтъ бѣше балкански. Тримата посѣтители на този усой немисляхж, че може да дойде тука потера да ги намѣри; тѣ неподозирахж че пламацитѣ на огъньтъ могжтъ ги изда, тѣ по-голѣма вѣра имахж въ тази стихия отъ колкото въ человѣка. Така се и случи. Грѣхж си гърбоветѣ на благотворителнитѣ пламаци, а дъждътъ валѣше. Дрѣхитѣ имъ съхнѣхж отъ едната страна, а отъ другата се обливахж съ изобиленъ дъждъ. Какъ се прѣминжли нощьта — четателитѣ само могжтъ да си съставятъ идея, неиска описание. Когато свѣтътъ поздрави 28-й Май дъждътъ пристанж и пжтницитѣ се приготвихж за пжть. Тѣ напустнжхж безъ зависть и съжеление нощната си *квартира* и тръгнжхж по това направление отъ кадѣто бѣхж дошле, за да отидкатъ на онова мѣсто, гдѣто се срѣщнахж минжлата вечеръ съ непознатитѣ си гости. Балканътъ тъмѣше въ мъгла, която бѣше толкова гжста щото нѣколко раскрача само се виждахж и различавахж прѣдмѣтитѣ, Пжтницитѣ стигнахж на това мѣсто, поогледахж се и искахж да тръгнжтъ. Но накадѣ? Мъглата бѣше забулила тѣхния кржгозоръ. Тихо, мълчеливо отъ всѣкадѣ. Виждаше се една козя пжтечка, която водѣше кждѣ югъ. Но тримата другари нѣмахж работа къмь това направление, а другий пжть нѣмаше. Какво да се прави. Гората и тя има своитѣ дълбочини и опастни мѣста като морето. Илия Видовъ и Юрданъ Кършовский рѣшихж да тръгнжтъ по тази пжтека. Съпротивление намѣрихж въ третия си другарь, който настояваше да се ходи напротивоположната страна. Работата дойде до спрѣчване. Двамата се отдѣлихж и тръгнахж. Бояновъ се видѣ самъ прѣдъ една неизвѣстность, прѣдъ едно страшно бждяще. Казватъ че е по-лѣсно като умирашъ съ другарь, като че той помага на твоето страдание. Това е вѣрно. Събрахж се тримата другари и тръгнахж изъ тази козя пжтека.

Слѣдъ 3—4 часа вървение слънцето почнж да пробива тъмнитѣ мъгли и освѣтлява върховетѣ на Мургатъ Планина. Захвана да се прояснява небето и върховетѣ да исплуватъ изъ гъстината на мъглата. Пжтницитѣ се намѣрихж надъ единъ стръменъ върхъ, прѣдъ подножието на когото се растилаше равнина, на която краищата тънѣхж въ безпрѣдѣлното пространство. По едно врѣме слънцето се освободи отъ единъ облакъ, облѣ свободно равнината съ снопъ лжчи и минаретата на Софмя показахж своето сжществувание. Тогава чакъ пжтницитѣ разбрахж

че сѫ излъгани въ своето направление, и че трѣбвало да се ходи по-съвършенно противоположната страна. Наближаваше вечерь когато тѣ пакъ се върнахѫ на същото мѣсто, гдѣто ставаше прѣпирнята. Оказа се, че освѣнъ тази козя пѫтека нѣма друга диря за да се влѣзне въ гората, отвсѣкадѣ заградено съ непроходими дракалаци. Гората кадѣ сѣверната страна бѣше малко рѣдка и се спущаше стръмно на долу. Единственния исходъ отъ това положение бѣше да се спустнѫтъ тримата другари по гърбъ по коремъ по тази урва за да излѣзнѫтъ нѣкадѣ на по благоприятно мѣсто за да продължаватъ своя пѫть. Тѣ сторихѫ това. И слѣдъ два часа такъвъ вървежъ се свърши гората и едно дере пълно съ дъждовна вода прояви своето сѫществувание. Дружината, състояща отъ тримата души, се поуслуша малко. Разнесе се звънканието на звънецъ. Ушитѣ на тримата души се наострихѫ. „Тамъ има чобани", си помислихѫ тѣ и дадохѫ направление на краката си къмъ тазъ посока. Шушанътъ, гѫбитѣ, киселокътъ, ягодитѣ се унищожавахѫ отъ гладнитѣ гърла на скитницитѣ. Слѣдъ $1/2$ часъ тѣ пакъ се искачихѫ на планината, но не намѣрихѫ никакъвъ чобанинъ. Да ли дрънканието на званецътъ не е било една илюзия? Близко е до умътъ. Подъ планината доло се виждахѫ села, а далечъ на истокъ се бѣлѣеше Орханье. Дъждътъ почнѫ пакъ да вали, небето се забули съ черни облаци. Уморената дружина пристѫпваше, крачаше по измокрената земе и се движаше къмъ истокъ — къмъ Орханье. Бояновъ и Илия Видовъ вървѣхѫ напрѣдъ, прѣдставлявахѫ отъ себе си авангардията, а Юрданъ Кършовский ги слѣдваше на нѣколко раскрача намѣтнѫта съ мушама. Туку по едно врѣме другарьтъ Янко се сгрумули на земята, почнѫ да си блѣщи очитѣ, мускулитѣ му се свивахѫ и распущахѫ, като че се приготовляваше да дава душа. Бояновъ се уплаши, почнѫ да вика на Юрдана, който бѣше вече заминѫлъ да се върни, но гласътъ му останѫ нечутъ. — Богъ да го прости, си помисли Янко, може грамотевица да го е стигнѫла. Той го поизгледа и си заминѫ. Когато человѣкъ си спасява собственната душа, чуждата душа неструва нищо. Бояновъ не остави своя паднѫлъ другарь на открито мѣсто, той го затътра въ дракаллакътъ. Това е вече добродѣтель. Да не се познае че е въстанникъ, той му снѣ левътъ отъ челото, хвърли листакъ отгорѣ му и търти да стига останалия си другарь, който се вече намѣрваше на нѣколко десетина раскраче далечъ напрѣдъ. Двама-

та другари се разговорихж за станалата случка. — Може л е трѣснялъ молния, каза Юрданъ. Двамата пжтници се кждѣ югъ по-една пжтечка, влѣзнахж въ гората и се тамъ малко. Тѣ наближихж до една канара и се спрѣхж. — Много ми се вие главата, лошо ми е, каза Бояновъ. Дали отъ гладъ или отъ дъждътъ ми стана това? — И менѣ е лошо, каза Юрданъ. Тѣжко ми е на главата. Не се продължи разговорътъ по-нататъкъ. И двамата изгубихж свѣсть и паднахж на земята. Отъ трите часътъ слѣдъ пладнѣ до прѣбиванието на мѣщьта тѣ лѣжехж като умрѣли, безъ да се свѣстжтъ. Най-напрѣдъ се съзе Бояновъ. Той станж, силно главоболие чувствуваше. Искаше да търси своя другарь, но тъмно нищо се не види. Повика — никакъвъ гласъ. — Той ме е оставилъ, както азъ оставихъ Илия. Да вървж, каквото Господь даде. Но прѣди да пристжпи нѣколко крачки видя другаря си въ несвѣсь. Поиска да го събуди, но усилието останж напусто. Главоболието прѣвишаваше силитѣ на Боянова, той неможа да се държи дълго врѣме на крака, затова лѣгнж при другаря си. Дъждътъ бѣше вече престаналъ. Слѣдъ единъ часъ врѣме, Бояновъ пакъ почнж да буди другаря си. Този послѣдния мръднж малко, избърбора нѣкакви си неразбрани думи, потупа съ ржка земята и пакъ заспа. Той даде знакъ, че дѣйствително е живъ, но това небѣше достаточно за неговия другарь. Слѣдъ единъ часъ още лѣжение се съзори. Бояновъ станж и сега вече успѣ да събуди своя другаръ. Този послѣдний си отвори очитѣ, но неможаше да се издигне на краката си. Голѣмата слабость и силната болѣсть въ главата го заставихж да посѣди още малко на земята. Читателитѣ се сѣщатъ причината на тѣзи припадаци. Въстанницитѣ отъ гладъ си пълнили праздния стомахъ съ каквото намѣрили, а най-много съ сурови гжби. Види се сж попаднали въ стомахътъ имъ нѣкои утровни гъби, които и биле причината на тази болѣсть.

Дружината, която състоеше вече отъ двама души, стана да продължава пжтьтъ си. Отъ кжде единъ вървъ идѣше звъкътъ на единъ звънецъ. Гладнитѣ и отмалѣли пжтници тръгнахж къмъ това направление. Когато излѣзохж горѣ на върхътъ и се прѣдстави овчарътъ съ своето официално облекло и съ гаргарицата си въ ржка. При първата си срѣща съ него тѣ му поискахж най-нуджното — хлѣбъ. Той ги завѣди въ своята колиба и даде имъ колкото комачета имаше като имъ се обѣща, че

почакатъ малко, щѣла да се опече една топла пита кокурузеникътъ, която щѣла да бѫде на тѣхно расположение. Стига хлѣбъ да има и два дена сѫ съгласни да чакатъ. Овчарътъ расправи, че миняли прѣдъ 4—5 дена хора като тѣхъ и заминяли напрѣдъ. Щомъ се опечи питата, овчаринътъ имъ ѭ врачи и се постара да се избави отъ тѣзи опастни хора. — Земете и ходете, каза той защото може да дойде потера и азъ да си истегля споредъ васъ.

(Слѣдва).

ЗАПИСКИ ОТЪ МЪРТВИЙ ДОМЪ*).

Романъ въ двѣ части отъ Ф. М. Достоевский.

(Прѣвелъ отъ русски: Г. А. Миндовъ).

V.

Лѣтно врѣме.

Но ето вече и началото на Априлий, ето вече се приближава и Великдень. Полегка-легка се захващатъ и лѣтнитѣ работи. Отъ день на день слънцето начева да грѣе пó-топло и пó-свѣтло; въздуха захваща да мирише на пролѣть и раздражително да дѣйствува на организма. Настѫпающитѣ ясни дни вълнуватъ и закования човѣкъ, зараждатъ и въ него нѣкакви си желания, стремления, тѫга. Струва ти се, че чевѣкъ още пó-силно тѫгува за свободата подъ свѣтлитѣ слънчеви зари, отколкото въ мрачнитѣ и студени есенни и зимни дни, и това се забѣлѣзва на всички затворници. Арестантитѣ като че ли се радватъ за свѣтлитѣ дни, но въ сѫщо врѣме въ тѣхъ се усилва една нетърпѣливость, несдържаность. И наистина, азъ забѣлѣжихъ, че прѣзъ пролѣтьта като че пó-често се случвахѫ у насъ, въ затвора, карания. Пó-често се слушаше шумъ, крѣсъкъ, глъчка, захващахѫ се интриги; а заедно съ това много пѫти се случваше да уловишъ нѣйдѣ на мѣстото, гдѣто работѣхме, нѣкой замислѣнъ и упоритъ погледъ, устременъ въ синѣющата се далечнина, нѣйдѣ си тамъ, на другия брѣгъ на р. Иртишъ, отъ гдѣто се начева свободната, пространна киргизка степь, която се разтила като необозрима мантия на хиляда — хиляда и петстотинъ версти; много пѫти се случваше да забѣлѣжишъ нѣкоя дълбока въздишка, чакъ отъ дъното на сърдцето, като че ли нѣщо тегли човѣка да си дъхне отъ тови далеченъ, свободенъ въздухъ, за да облегчи измѫчената си, закованна душа. — „Ехъ, мале!" каже, най-сѣтнѣ, арестантинътъ и отведнѫжъ, сякашъ че се сепва, захвърля мечтитѣ и размишленията си, и нетърпеливо и мрачно улавя лопатата или тухлитѣ и продължава работата си. Слѣдъ минута врѣме той забравя веке не-

---

*) Глѣдай *Трудъ*. кн. XI.

надѣйно обхванжлата го тжга и захваща, споредъ характера си, или да се смѣе, или да се кара; или пъкъ съ необикновенна ревность, която не се изисква отъ работата, се залавя за урока си, и захваща да работи, — да работи съ всичката си сила, сякашъ че иска да задуши въ себе си съ тъзи тежка работа онова, което го притиска и задушава отвжтрѣ. Тѣ всички сж хора силни, повечето въ цвѣта на годинитѣ и силитѣ си . . . Тежки сж оковитѣ въ това врѣме! Азъ не поетизирамъ въ тъзи минута и съмь увѣренъ въ справедливостьта на моята забѣлѣжка. Освенъ това, че, при оживотворяющитѣ лжчи на ясното слънце, когато слушашъ и осѣщашъ съ цѣлото си сжщество какъ въскръсва наоколо ти съ могуща сила природата, още пó-нетърпима ти се показва заключената тъмница, конвоятъ и чуждата воля; — освенъ това, въ това пролѣтно врѣме, по цѣлия Сибиръ и по цѣла Руссия, щомъ се чуе първата пѣсень на чучулигата, се захваща „бродяжество“: бѣгатъ клѣтитѣ хорица отъ занданитѣ и намиратъ спасение въ горитѣ. Послѣ удушливитѣ затвори, послѣ сждилищата, оковитѣ и тоегитѣ, тѣ се скитатъ напълно по волята си, гдѣто поискатъ, гдѣто е пó-добрѣ, и пó-свободно; пиѭтъ и ядѫтъ гдѣто завърнатъ и каквото намѣрѭтъ, каквото Господъ даде, а нощемъ тихо заспиватъ нѣйдѣ въ гората, или въ полето, безгрижно, безъ тъмнична тжга, като горски птици, казвайки легка нощь само на небеснитѣ звѣзди, подъ Божието око. Не ще дума! По нѣкой пжть и тежко е, и гладно е, и изнурително е „човѣкъ да служи на генерала Кукушкинъ.“ Понѣкога по цѣли денонощия неможешъ да видишъ и една троха хлѣбъ; отъ всички трѣбва да се криешъ, да се тулишъ; човѣкъ бива принуденъ и да краде, и да ограбва, и дори да убива. „Поселенецъ что младенецъ, на чтó взглянетъ, то и тянетъ“[1]), казватъ въ Сибиръ на поселенцитѣ. Тъзи поговорка въ пълна смисъль и дори съ нѣкое прибавление може да се приложи и къмъ „бродягата.“ „Бродягата“ рѣдко не бива разбойникъ и токурѣчи винаги е крадецъ, разбира се, че повече по необходимость, отъ колкото по призвание. Има закоренѣли „бродяги.“ Нѣкои бѣгатъ дори и като свършатъ каторжния си срокъ, вече отъ поселение. Струва ти се, че тѣ сж и благодарни отъ положението си на поселение, и обезпечени, но не! сé нѣйдѣ си ги тегли и ги вика

[1]) Поселенецътъ е като дѣте, каквото види, всичко граби. (Прѣв.).

нѣщо. Животътъ по горитѣ, животъ бѣденъ и ужасенъ, ала свободенъ и пъленъ съ приключения, има нѣщо съблазнително, нѣкаква таинственна прѣлесть за онѣзи, които веке веднѫжъ сѫ го опитали, и гледашъ че по нѣкога дори и нѣкой кротъкъ, редовенъ, който е подавалъ надѣжда да стане добъръ стопанинъ, като остави вече скитническитѣ си навици, — и той бѣга. Нѣкой даже се оженва, сдобива се съ дѣца, четире-петь години живѣе на едно мѣсто, и отведнѫжъ, въ едно прѣкрасно утро, се изгубва нѣйдѣ, като оставя смаяна жена си, дѣцата си и цѣлото село, гдѣто е живѣлъ. У насъ въ затвора ми показвахѫ едного отъ таквивато „бродяги.“ Той никакви особенни прѣстѫпления не направилъ, поне, не се чуваше да говорѭтъ за него нѣщо подобно, а сé бѣгалъ, прѣзъ цѣлия си животъ бѣгалъ. Билъ той и на южната русска граница, минавалъ и отвѫдъ Дунава, ходѣлъ и въ Киргизката степь, и въ источний Сибиръ, и на Кавказъ, — насѣкѫдѣ бивалъ. Кой знай, може би, при други обстоятелства отъ него би излѣзълъ нѣкой Робинзонъ Крузе, съ неговата страсть къмъ пѫтешествия. Впрочемъ, всичко това за него ми говорѣхѫ другитѣ; той самъ си твърдѣ малко приказваше въ затвора, и то може би, продумваше само за нѣщо най-необходимо. Той бѣше твърдѣ дребенъ човѣкъ, около петдесеть-годишенъ, твърдѣ кротъкъ, съ твърдѣ спокойно и дори тѫпо лице, спокойно до идиотство. Лѣтѣ той обичаше да сѣди на припекъ и бездруго той тананикаше въ такъвъ случай нѣкоя пѣсенчица, но тъй тихо, щото на петь раскрача отъ него веке се не слушаше. Чертитѣ на лицето му бѣхѫ нѣкакъ вдървенѣли; ѣдѣше малко, повечето хлѣбъ; никога той не бѣше си купилъ нито едно колаче, нито една чашка ракия; та нá-да-ли и ималъ нѣкой пѫть пари, нá-да-ли даже и е знаялъ да брои. Къмъ всичко той се отнасяше съвършенно спокойно. Той хранѣше по нѣкой пѫть тъмничнитѣ кучета. а у насъ никой не ги хранѣше. Изобщо руссинътъ не обича да храни кучета. Казватъ, че той билъ жененъ и дори два пѫти; хортувахѫ, че той е ималъ незнамъ гдѣ дѣца . . . Защо той е попадналъ въ затвора — съвършенно не знамъ. Нашитѣ сé се надѣвахѫ, че и отъ тука ще офейка; но или врѣмето му не е дошло, или годинитѣ му сѫ миняли вече, обаче той продължаваше да живѣе, като се отнасяше съзерцателно къмъ всичката тъзи чудна срѣда, която го окрѫжаваше. При всичко това, човѣкъ не можеше да бѫде увѣренъ, че нѣма да избѣга; ма-

каръ, че да го попиташъ, защо ли бѣга, какво ли ще спечели отъ това? А между това, не може да се не съгласишъ, че, като се земе изъ-цѣло, горский, скитнический животъ е рай спрямо затворническия. Това е съвсѣмъ ясно; та и не може да бѫде никакво сравнение. Макаръ и тежъкъ да е такъвъ животъ, но затова човѣкъ живѣе по волята си. Ето защо всѣки арестантинъ въ Руссия, гдѣто и да стои затворенъ, става нѣкакъ безспокоенъ пролѣть, при първитѣ пролѣтни слънчеви зари. При всичко, че не всѣки има намѣрение да избѣга: положително може да се каже, че само единъ на стотѣхъ се рѣшава на това, поради голѣмата трудность и отговорность; но затова пъкъ останѫлитѣ деветдесеть и деветь поне ще си помечтаѭтъ, като какъ да избѣгатъ и кѫдѣ да избѣгатъ; поне душата си ще облегчѫтъ съ тѣзи мечти. Нѣкой поне ще си припомни, какъ той нѣкога е бѣгалъ . . . Азъ говорѭ сега само за осѫденитѣ. Но, разбира се, че най-често и най-много се рѣшаватъ да бѣгатъ отъ неосѫденитѣ още. Осѫденитѣ на срокъ ако бѣгатъ, то само въ началото на своето затворничество. Като постои двѣ-три години въ каторга, арестантинътъ вече захваща да цѣни тѣзи години, и полегка-легка се убѣждава, че по-добрѣ е да свърши законно работния си срокъ и да излѣзе на поселение, отъ колкото да се рѣши на такъвъ рискъ и на такъва опасность въ случай на несполука. А несполуката тъй е възможна. Защото само единъ на десетьтѣхъ, може би, сполучва да си *промѣни участьта*. Отъ осѫденитѣ най-много рискуватъ да бѣгатъ онѣзи, които сѫ осѫдени на твърдѣ дълги срокове. Петнайсетьтѣ или двайсетьтѣ години струватъ се човѣку безкрайни и осѫдений на такъвъ срокъ винаги е готовъ да помечтае за промѣняванието на участьта си, макаръ даже и десеть години да е пролежалъ вече въ затворъ. Най-сѣтнѣ и „клеймата“ до нѣйдѣ прѣчѫтъ за избѣгвание. *Да промѣнишъ участьта си* е технически терминъ. Тъй и когато изслѣдватъ нѣкого, който е уловенъ въ бѣгство, той отговаря, че е искалъ да си промѣни участьта. Това до нѣйдѣ книжно изражение може буквално да се приложи къмъ този случай. Всѣки, който бѣга, има прѣдъ видъ не да се освободи съвсѣмъ, — той знае, че това е токурѣчи невъзможно, — но, или да попадне въ друго заведение, или да отиде на поселение, или да се сѫди отново, по ново прѣстѫпление, което е извършилъ въ врѣме на

скитничеството си, — съ една дума, гдѣто и да е, салъ да не е на старото си мѣсто, да не е въ първия затворъ, който вече му е умръзналъ. Всичкитѣ тѣзи бѣглеци, ако не намѣрятъ въ продължение на лѣтото нѣкое случайно, необикновенно мѣсто, гдѣто да прѣзимуватъ, — ако, напримѣръ, не попаднатъ на нѣкой „ятакъ,“ който има полза отъ това; ако, най-послѣ, не добиятъ дори и чрѣзъ убийство нѣкой паспортъ, съ който да могатъ навредъ да живѣятъ, — тѣ всички на́-есень, ако не ги изловятъ по́-напрѣдъ, то повечето пяти сами захващатъ да капятъ като круши и да пълнятъ на тълпи градоветѣ и затворитѣ, въ качество на „бродяги,“ за да прѣзимуватъ, съ надѣжда, разбира се, пакъ да избѣгатъ на пролѣть.

Пролѣтьта дѣйствуваше и на менѣ съ своето обаяние. Помня, какъ азъ гледахъ съ жадность понѣкога прѣзъ прозирkитѣ на оградата и какъ дълго врѣме стояхъ съ прислонена къмъ стобора глава, като се взирвахъ упорито и ненаситно въ зеленѣюща се трѣва на нашия крѣпостенъ обкопъ и въ синѣющето се се́ повече и повече далечно небе. Безпокойствието и тягата ми растѣха се́ повече и повече и затвора ми ставаше се́ по́-умразенъ. Ненавистьта, която азъ, въ качество на дворянинъ, испитвахъ постоянно въ продължение на първитѣ години отъ арестантитѣ, ставаше за мене нетърпима, отравяше ми всичкия животъ въ затвора. Въ тѣзи първи години азъ често пяти ходѣхъ, безъ никаква болѣсть, да лежя въ болницата, само и само да не съмь въ затвора, само и само да се избавя отъ тъзи упорига, всеобща ненависть, която съ нищо не можеше да се прѣмахне. „Вий сте изѣдници, вий насъ ни изѣдохте!“ говорѣха ни арестантитѣ, и колко азъ завиждахъ на проститѣ хора, които дохождаха въ затвора! Тѣ отведнажъ ставаха другари съ всички. И затова пролѣтьта, призракътъ на свободата, всеобщото веселие въ природата, възбуждаха въ мене тъй сжщо тяга, раздражителность. Въ края на поста, на шестата недѣля, менъ ми доде реда да говѣя за причастѣние. Цѣлия затворъ, още отъ първата недѣля, бѣше раздѣленъ отъ старший унтеръ-офицеръ на седъмь смѣни, споредъ числото на недѣлитѣ на поста, за говѣние. Въ всѣка смѣна влизаха около трийсеть души. Недѣлята на говѣнието менъ много ми хареса. Онѣзъ, които говѣеха се освобождаваха отъ работа. Ний ходѣхме въ църквата, която се намираше недалече отъ тъмницата, по два и по три пяти на день. Азъ отъ-колѣ не съмь

билъ въ църква. Великопостната служба, която ми е тъй позната още отъ ранното ми дѣтинство въ родителската ми кѫща, тържественнитѣ молитви, земнитѣ поклони, — всичко това разшава въ душата ми далечното-далечното минѫло, напомни ми впечатленията още отъ дѣтинскитѣ ми години, и не могѫ да забравѭ: менъ ми бѣше твърдѣ приятно, когато утромъ, още по замрѫзналата отъ прѣзъ нощьта земя, насъ ни водѣхѫ подъ конвой съ пълни пушки въ Божия храмъ. Впрочемъ, конвоятъ не влизаше въ църква. Въ църквата ний заставахме въ гѫста тълпа при самитѣ врата, на най-подирното мѣсто, тъй щото можеше да се чуй само гласовития дяконъ, та и понѣкога прѣзъ навалицата се мѣрваше черното расо и лисата глава на попа. Азъ си припомняхъ, какъ по нѣкой пѫть още въ дѣтинството си, като стояхъ въ църква, гледахъ на простия народъ, който се натискаше при входа и който подобострастно се дръпваше та отваряше пѫть да мине напрѣдъ нѣкой офицеръ съ паради еполети, или нѣкой шишкавъ господинъ, или нѣкоя нагруфена, но твърдѣ богомолна госпожа, които даже и готови бивахѫ да се поскаратъ заради първо мѣсто. Тамъ, при входа, ми се чинѣше тогава, и се молѣхѫ не тъй както у насъ, молѣхѫ се смиренно, ревностно, съ земни поклони и съ нѣкакво пълно съзнание на своята приниженность.

Сега и менъ ми се случи да стоѭ на тѣзи мѣста, но дори и не на тѣзи: ний бѣхме заковани и оплюти; отъ насъ всички странѣхѫ, отъ насъ всички даже като-че се бояхѫ, намъ всѣки пѫть ни подавахѫ милостиня, и, помнѭ, че дори нѣкъкъ приятно ми бѣше това, нѣкакво утънченно, особенно чувство осѣщахъ въ това чудно удоволствие. „Ако е тъй, нека тъй да бѫде!“ мислѣхъ си азъ. Арестантитѣ се молѣхѫ твърдѣ горѣщо и всѣки отъ тѣхъ всѣки пѫть, когато дохождаше вь църква, спущаше на дискоса своята сиромашка пара, или пъкъ купуваше съ неѭ свѣщь: „И азъ съмь сѫщо човѣкъ“, може би, той си е мислѣлъ или чувствувалъ, като ѭ даваше: — „прѣдъ Бога всички сѫ равни . . .“ Ний се причастявахме още въ ранна обѣдня. Когато священикътъ съ чаша въ рѫцѣ четѣше думитѣ: „. . . но яко разбойника мя пріими“, — токурѣчи всички паднахѫ на колѣнѣ, като дрънкахѫ съ оковитѣ, защото, струва ми се, тѣзи думи тѣ приехѫ буквално върху себе си.

Но ето доде и Великдень. Отъ началството ни дадохѫ

по едно червено яйце и по едно парче куличъ. Затвора пакъ се напълни съ милостиня отъ града. Пакъ посѣщение на попа съ кръста, пакъ посѣщение на началството, пакъ блажна чорба, пакъ пиянство и люшкание, — всичко сѫщо както и на Коледа, съ тъзи само разлика, че сега можеше човѣкъ да се разхожда по двора на тъмницата и да се пече на слънце. Бѣше нѣкакъ пó свѣтло, пó широко, отъ колкото зимѣ, но нѣкакъ пó тѫжно. Дългий, безкрайний лѣтний день ставаше нѣкакъ особенно нетърпимъ прѣзъ праздницитѣ. Деньтъ въ дѣлницитѣ поне отъ работата се виждаше пó-късъ.

Лѣтнитѣ работи наистина се оказахѫ много пó-трудни отъ зимнитѣ. Работѣхѫ повече по инженернитѣ сгради. Едни отъ арестантитѣ правѣхѫ постройки, копаяхѫ пръсь; други се занимавахѫ съ желѣзарство, догромаджилъкъ или бояджилъкъ при поправкитѣ на правителственни здания; трети пъкъ ходѣхѫ на фабриката да правѭтъ тухли. Тъзъ послѣднята работа у насъ се смѣташе за най-тежка. Тухлената фабрика се намираше на три или четире версти далечъ отъ крѣпостьта. Всѣки день въ продължение на цѣло лѣто, сутриньта въ шесть часа, една цѣла дружина отъ около петдесеть души тръгваше за фабриката да прави тухли. За тъзи работа избирахѫ такива хора, които не знаехѫ никакъвъ занаятъ. Тѣ земахѫ съ себе си хлѣбъ, защото, поради далечностьта на мѣстото, не бѣше износно да дохаждатъ дома да обѣдватъ и, по такъвъ начинъ, да прѣминаватъ излишни осемь версти, а обѣдвахѫ вече вечерьта, когато се връщахѫ въ затвора. Урокъ се даваше за цѣлъ день и при това такъвъ, който едвамъ, може би, за цѣль работенъ день, би могълъ да се свърши. Най-напрѣдъ човѣкъ трѣбваше да си накопае пръсь, да ѭ изнесе, да си донесе вода, самъ си да ѭ изгази въ особенно направена затова яма и, най-послѣ, да направи отъ неѭ твърдѣ много тухли, струва ми се, двѣстѣ или, ако не — двѣстѣ и петдесеть. Азъ всичко само два пѫти ходихъ на фабриката. Работницитѣ се връщахѫ отъ фабриката вече надвечерь, уморени, измѫчени, и постоянно цѣло лѣто укорявахѫ другитѣ съ това, че вършатъ най-тѣжката работа. Това, ми се струва, имъ докарваше утѣшение. При всичко това, нѣкои ходѣхѫ тамъ дори и съ нѣкаква готовность: защото, работата бѣше задъ града, мѣстото бѣше отворено, широко и свободно, на брѣга на р. Иртишъ. Сѐ човѣкъ да погледа наоколо е пó-отрадно, — нѣмаше вече крѣпостната фор-

малность тамъ! Човѣкъ можеше и да пуши свободно, и дори да полежи полвинъ часъ съ голѣмо удоволствие. Азъ, или както пó-напрѣдъ ходѣхъ въ занаятчийницата, или на алчия, или, най-послѣ, носѣхъ тухли при постройкитѣ. Веднъжъ менъ ми се случи да прѣнасямъ тухли, прѣзъ крѣпостния обкопъ отъ брѣга на Иртишъ до една нова казарма, която се правяше, на растояние около седемдесеть растега, и тъзи работа се продължи до два мѣсеца наредъ. Тя менъ ми харесваше, макаръ че връвьта, на която носѣхъ тухли, постоянно ми ожулваше рамената. Но менъ ми харесваше това, дѣто азъ осѣщахъ, че отъ работата се развива въ мене сила. Отъ най-напрѣдъ азъ можехъ да нося само по осемь тухли, а всѣка тухла имаше до дванайсеть фунта. Но отъ сѣтнѣ азъ додохъ до дванайсеть и до петнайсеть тухли, и това менъ много ме радваше. Физическата сила въ каторгата е нужна не пó-малко отъ нравственната, за да може човѣкъ да прѣнесе всичкитѣ материални несгодности на този проклетъ животъ.

А азъ още искахъ да живѣя и подиръ затвора . . .

Азъ, впрочемъ, обичахъ да нося тухли не само затова, че заякваше тѣлото ми отъ тъзи работа, но и затова още, че тъзи работа се вършаше на брѣга на Иртишъ. Азъ затова говоря тъй често за този брѣгъ, защото само отъ него можеше да се види Божия свѣтъ, чистата, ясна далечнина, незаселенитѣ, свободни степи, които ми произвеждахж чудно впечатлѣние съ своята пустинность. Само на брѣга и можеше да се исправишъ обърнатъ съ гърба къмъ крѣпостьта и да ж не гиждашъ. Всичкитѣ други мѣста на нашитѣ работи бѣхж въ крѣпостьта или наблизо тждева. Още отъ първитѣ дни азъ намразихъ тъзи крѣпость и особенно нѣкои нейни здания. Кжщата на нашия плацъ-майоръ ми се показваше като нѣкое проклето, отвратително мѣсто, и азъ всѣки пжть съ ненависть гледахъ на нея, когато минавахъ покрай тъзи кжща. На брѣга човѣкъ можеше да се захласне, да се забрави: много пжти се случваше да се спрешъ и да гледашъ на този необозримъ, пустиненъ просторъ тъй както затворений гледа на свободата отъ прозореца на своята зъндана. Всичко ми бѣше тука скжпо и мило: и ясното горѣщо слънце на бездънното сине небе, и далечната киргизка пѣсень, която се чуваше отъ киргизкия брѣгъ. Взирашъ се дълго врѣме и ще забѣлѣжишъ, най-послѣ, нѣкоя

бѣдна, опушена юрта[1]) на нѣкой байгушъ[2]); ще забѣлѣжишъ димътъ на юртата, ще зарнешъ киргизката, която се грижи тамъ за двѣтѣ си овци. Всичко това е бѣдно и диво, ала свободно. Ще зарнешъ нѣкоя птица въ синия прозраченъ въздухъ и дълго, и упорито ѭ слѣдишъ съ погледа си: ето тя легко плесна съ крилата си надъ водата, ето тя се изгуби въ синевината, ето нà пакъ се мѣрна като нѣкоя точка... Даже бѣдното, залинѣло цвѣте, което азъ намѣрихъ въ ранна пролѣть въ пукнотината на каменистия брѣгъ, и тó нѣкакъ болѣзненно ми обърна вниманието. Тѫгата прѣзъ цѣлата тъзи първа година на заточението ми бѣше нетърпима и ми дѣйствуваше раздражително, мѫчително. Въ тъзи първа година, поради тая тѫга азъ много нѣща незабѣлѣзахъ наоколо си. Азъ си затворихъ очитѣ и не искахъ да се вглеждамъ. Между моитѣ зли, ненавистни другари — каторжници азъ не забѣлѣзвахъ добритѣ хора, хора, които сѫ способни и да мислѭтъ, и да чувствуватъ, при всичката отвратителна кора, която ги покриваше отвънъ. Между ядовититѣ думи азъ по нѣкой пѫть не забѣлѣзвахъ привѣтливата и ласкова дума, която толкозъ по скѫпа бѣше, че се изговаряше безъ всѣкакви външни побуждения, а много пѫти право отъ душата, която, може би, повече отъ мене е пострадала и прѣтърпѣла. Но защо да се распространявамъ за това? Менъ ми бѣше твърдѣ драго, когато се случваше силно да се уморѭ, та катъ се върнѣхъ въ затвора: дано да заспѭ! Защото спанието бѣше у насъ лѣтѣ мѫчение, едвамъ ли не по-лоще отъ колкото зимѣ. Вѐчеритѣ, наистина, бѣхѫ понѣкога твърдѣ хубави. Слънцето, което цѣлъ день грѣеше тъмничния дворъ, най-послѣ, залѣзваше. Настѫпваше хладина, а слѣдъ нея — токурѣчи студена (като се говори сравнително), степна нощь. Арестантитѣ, докатъ ги заключехѫ въ казармитѣ, на тълпи на тълпи се разхождахѫ по двора. Най-много обаче се трупахѫ въ готварницата. Тамъ винаги се подигаше нѣкой насѫщенъ затворнически въпросъ, разсказвахѫ за туй, за онуй, разглеждаше се понѣкогажъ нѣкой слухъ, много пѫти безсмисленъ, но който възбуждаше необикновенно внимание на тѣзи отхвърлени отъ свѣта хора; ту, напримѣръ, дохаждаше извѣстие, че ще изгонѭтъ нашия плацъ-майоръ. Аристантитѣ сѫ легковѣрни като дѣца; сами знаѭтъ, че извѣстието е праздна работа, че го е

---

[1]) Чергарско жилище. (Пр.)

[2]) Обѣднѣвший киргизъ. (Пр.)

донесълъ извѣстний бъбрица и „вѣтърничъвий“ затворникъ Квасовъ, комуто отдавна сж рѣшили да не вѣрватъ и който каквото да каже е се́ лъжа, но, при всичко това, всички се залавятъ за извѣстието, разсждаватъ, прѣпиратъ се, сами се утѣшаватъ, а ще се свърши съ това, че сами на себе си ще се расърдятъ, сами ще се засрамятъ, за дѣто повѣрвахж Квасову.

— Че кой ще го изгони? — вика единъ: — не бой се, врата е му дебелъ, нищо нѣма да му стане.

— Какъ кой? Че и отъ него има по̀-голѣми! отговаря други, распаленъ и не глупавъ, комуто главата е видѣла и патѣла много, но прѣпирачъ, каквито свѣтътъ не раждалъ.

— Гарванъ гарвану очи не вади! навжсено, като че за себе си забѣлѣзва трети, вече старъ човѣкъ, който доядаше самичъкъ чорбата си.

— Ами не видишъ ли, че на́, голѣмцитѣ и ще додятъ тебе да питатъ: — „да го смѣнимъ или не?“ поема равнодушно четвърти, който полегка поподрънква на „балалайка“.

— А защо не? съ гнѣвъ възражава вторий: — ще каже, че всичката сиромашия това иска, нека всички да заявятъ, когато захванатъ да распитватъ. Ама у насъ само знаятъ да викатъ, пъкъ, като доде до работа, всички се теглятъ назадъ!

— Ами ти какъ мислишъ? казва свирачътъ. — Затова я казватъ каторга

— Завчера, продължава безъ да обръща внимание распаленний арестантинъ, — малко брашно бѣше артисало. Посъбрахме имета отъ хамбаря, най-сиромашка работа, значи; пратихме да го продадятъ. Не, узналъ; газдата му обадилъ; зехж го; економия ще правятъ. Справедливо ли е това, или не?

— Че ти кому искашъ да се оплачешъ?

— Кому? Че на самия „ревизоръ“, що иде.

— На какъвъ такъвъ „ревизоръ?“

— Това е истина, братя, че иде „ревизоръ“, казва единъ младъ, пъргавъ момъкъ, грамотенъ, писарь, който е челъ „Херцогиня Лавалеръ“ или нѣщо такъво. Той е постоянно веселъ и шеговитъ, но го уважаватъ, за дѣто показва нѣкакво разбиране на работитѣ и за дѣто се е търкалъ между хората. Безъ да обръща внимание на всеобщото любопитство за бждящия ревизоръ, той право отива при готвачката, то есть при

готвача, и му иска дробъ. Нашитѣ готвачки често продавахѫ нѣщо подобно. Купувахѫ, напр., съ свои пари нѣкакъвъ голѣмъ дробъ, опражвахѫ го и го продавахѫ на парчета на арестантитѣ.

— За половина или за цѣла копѣйка? пита готвачката.

— Рѣжи за цѣла: нека ми завиждатъ хората! отговаря затворникътъ. — Истина, истина, братя, такъвъ генералъ иде отъ Петербургъ, цѣлъ Сибиръ ще ревизира. Чухъ отъ комендантскитѣ слуги.

Извѣстието произвожда необикновенно вълнение. Около четвъртъ часъ ставатъ распитвания: кой именно, какъвъ генералъ, отъ какъвъ чинъ, и по̀ голѣмъ ли е отъ тукашнитѣ генерали? Арестантитѣ страшно обичатъ да се разговарятъ за чиноветѣ, началницитѣ, кой отъ тѣхъ е по̀-голѣмъ, кой кого може да присвие и кой отъ тѣхъ ще се присвие, дори и се препирѫтъ и се псуватъ за генералитѣ, едвамъ ли не се сбиватъ. И каква ли полза иматъ отъ това, да ги попита човѣкъ? Но отъ подробното знание на генералитѣ и изобщо на началството може да се сѫди и за стъпеньта на познанията, разбиранието и по̀ напрѣжнийото, до-затворническо значение на човѣка въ обществото. Изобщо разговора за висшето началство се счита за най-изященъ и важенъ разговоръ въ затвора.

— Ще рѣче, и истина излиза, братя, че идѫтъ да испѫдѭтъ майора, забѣлѣзва Квасовъ, единъ дребенъ червендалестъ човѣчецъ, распаленъ и крайно извѣянъ. Той-на̀ първи и донесе извѣстието за майора.

— Ще се откупи! прѣкѫснѫто възразява начумѣрений побѣлѣлъ арестантинъ, който вече свърши вечерята си.

— Ще се откупи, ами какъ, казва други. — Малко ли пари той награби! Че по̀-напрѣдъ и баталионенъ командирь е билъ, казватъ. А неотдавна за протопопската дъщеря е искалъ да се ожени.

— А че не се ожени: дадохѫ му пѫтя; ще каже, бѣденъ е. Па и за женение ли е той! Какъвто го видишъ, такъвъ го и пиши. Прѣзъ Великденскитѣ праздници всичко на комаръ изгубилъ. Федка казваше.

— Да, нашето момче не пилѣе, ама и не му и артисватъ.

— Ехъ, байно, на̀ и азъ съмь билъ женень. Тежко е сиромахъ чилѣкь да се жени: бѣдния и Кѫсйо го дърпа! Забѣлѣзва Скуратовъ, който се намѣси тутакъ-си въ разговора.

— Какъ не! Салъ ти не бѣше се вмѣсилъ, забѣлѣзва

пъргавия писарь. — А ти, Квасовъ, ще ти кажѫ, че си голѣмъ глупакъ. Мигаръ можешъ да си помислишъ, че майорътъ ще подкупи такъвъ генералъ, и че такъвъ генералъ нарочно ще стане да ти доде чакъ отъ Петербургъ, за да ревизира майора? Глупавъ си ти, бе човѣче, ето какво ще ти кажѫ.

— Че що? Санкимъ като е генералъ: нѣма ли да зeме? скептически забѣлѣжи единъ отъ тълпата.

— Разбира се, нѣма да земе, а пъкъ ако да земе, то ще да земе много.

— Разбира се, много; споредъ чина си.

— Генералътъ винаги ще да земе, рѣшително забѣлѣзва Квасовъ.

— Ами ти давалъ ли му си, че знаешъ? съ прѣзрѣние се обърна Баклушинъ, който влезе отведнѫжъ. — А бе ти и генералъ на́-да ли си виждалъ нѣкой пѫть.

— А може да съмь виждалъ!

— Лъжешъ.

— Ти лъжешъ.

— Момчета, ако е виждалъ, нека да ни каже, ей сега е какъвъ генералъ знае? Кажи де, защото азъ всичкитѣ генерали знамъ.

— Генерала Зиберта азъ съмь виждалъ, нѣкакъ нерѣшително отговаря Квасовъ.

— Зиберта? Такъвъ генералъ и нѣма. Види се, че те е отупалъ този Зибертъ нѣкога, когато, може би, още е билъ подполковникъ, пъкъ на тебѣ отъ страхъ ти се е присторило, че е генералъ.

— Не, чуйте ме вий мене, извика Скуратовъ, — защото азъ съмь жененъ човѣкъ. Наистина имаше такъвъ генералъ въ Москва, Зибертъ, отъ нѣмски родъ, ама руссинъ. Всѣка година на Св. Богородица се исповѣдваше у русски попъ, и, ще ви кажѫ, сѐ вода пиеше, като патка. Всѣки денъ по чатиредесетъ чаши москворѣчна вода испиваше. Казвахѫ, че той отъ нѣкаква болѣсть съ вода се лѣкувалъ; менъ слугата му ми казваше.

— Въ корема му отъ водата, трѣбва, и косати да се завъдили? забѣлѣжи арестантинътъ съ балалайката.

— Стига, стига сте дрънкали! Тука хората за робота говорѭтъ, пъкъ вий . . . Ами какъвъ е тоя „ревизоръ“ бе, братя? грижливо захвана единъ подвиженъ затворникъ, Мартиновъ, старецъ, бивши гусаръ.

— Пъй че лъжжтъ хората! Забѣлѣжи другъ единъ, скептикъ. — И отъ кждѣ всичко това го земать? Всичко това е вѣтъръ!

— Не, не вѣтъръ! догматически забѣлѣжи Куликовъ, който до сега величественно мълчеше. Този човѣкъ е съ тяжесть, около петдесеть-годишенъ, съ твърдѣ благообразно лице и съ нѣкаква прѣзрително-величественна манера. Той съзнаваше това и съ това се гордѣеше. Той имаше циганска жилка, бѣше ветеринаръ, печелѣше отъ града пари, за дѣто лѣкуваше конйе, а у насъ, въ затвора, се занимаваше съ продаванне на ракия. Тий бѣше уменъ човѣкъ и много е виждалъ. Думитѣ си съ вѣзни продаваше.

— Това е истина, братя, спокойно продължаваше той — азъ още миналата недѣля чухъ, че иди единъ много важенъ генералъ, цѣлъ Сибиръ да ревизира. Разбира се, че и него ще подкупжтъ, салъ не нашийй осмоокъ: той не ще посмѣе и да пристжпи до него. Отъ генералъ до генералъ има разлика, братя. Всѣкакви има. Ама азъ ще ви кажж, че нашийй майоръ въ всѣкий случай пакъ на мѣстото си ще остане. Това е истина. Ний сме хора безъ язикъ, а пъкъ началството нѣма да прави доноси на своитѣ. Ревизорътъ ще погледа въ затвора, и съ това само ще се свърши, пъкъ ще яви, че всичко добрѣ намѣрилъ . . .

— Туй-то, братя, ама майора се оплаши: и чакъ отъ отзарана е пиянъ.

— А до вечера още веднжжъ ще се напие; Федка казваше.

— Черната вълна не става на бѣла. Мигаръ той пръвъ пжть ли се напива?

— Че каква е тъзъ работа, ако и генерала не направи нищо! Не, стига сме търпѣли тѣхнитѣ лудории! развалнувани разговарягъ по между си арестантитѣ.

Извѣстието за ревизора въ единъ мигъ се разнесе изъ затвора. По двора се расхождатъ затворници и нетърпѣливо си съобщаватъ единъ на други новината. Други нарочно мълчжтъ, като се държжтъ хладнокръвно и съ това видимо се старажтъ да си прѣдадатъ по-голѣма важность. Трети пъкъ сж равнодушни. По сълбитѣ прѣдъ казармитѣ насядватъ арестанти съ балалайки. Нѣкои продължаватъ да дрънкатъ. Други захващатъ пѣсни, но изобщо всички тая вечерь сж въ твърдѣ възбудено състояние.

Въ десеть часа всинкома ни прѣброявахѫ, вкарвахѫ ни въ казармитѣ и ни заключвахѫ на цѣла нощь. Нощитѣ бѣхѫ малки; събуждахѫ ни въ петь часа утриньта, а заспивахме не по́-рано отъ единайсеть. До това врѣме винаги имаше шумъ, разговори, а по нѣкой пѫть, както и зимѣ, имаше и „майдани“. Заедно съ нощьта въ казармата настѫпваше нетърпима горѣщина и задушливость. Макаръ че полъхваше нощна хладина отъ отворенний прозорецъ, но затворницитѣ се трышкахѫ на одроветѣ цѣла нощь, сякашъ въ несвѣсь. Мириади бълхи пъплѣхѫ. Тѣ се вѫдѣхѫ у насъ и зимѣ, и въ твърдѣ достатъчно количество, но като наченешъ отъ пролѣтьта тѣ се развѫждахѫ въ такива размѣри, за които азъ, ако и да съмь слушалъ по́-напрѣдъ, но, като не бѣхъ още виждалъ въ дѣйствителность, не искахъ и да вѣрвамъ. И колкото по́-нататъкъ къмъ лѣтото, толкова по́-зли и по́-зли тѣ ставахѫ. Наистина, човѣкъ може да привикне къмъ бълхи, азъ самичъкъ това испитахъ; но се́-пакъ много тежко е. До толкозъ по нѣкой пѫть те измъчвахѫ, щото лежишъ като че ли въ трѣскавъ огънь и самъ чувствувашъ, че не спишъ, а само бълнувашъ. Най-сѣтнѣ, когато на разсъмване бълхитѣ утихнѫтъ, сякашъ че примрѫтъ, и когато при утринната хладинка сладъкъ сънъ те обхване, — ето отведнѫжъ се раздава при тъмничнитѣ порти безжалостното думкание на барабана за ставание. Съ проклятие слушашъ, като се сгушашъ подъ кожуха си, тѣзи громки, ясни звукове, сякашъ че ги четешъ, а между това като че на́-сънѣ се поражда въ главата ти нестърпима мисъль, че тъй ще бѫде и утрѣ, и у други день, и нѣколко години наредъ, чакъ до самото освобождение. Че кога, си мислишъ, ще настѫпи тъзи свобода и гдѣ е тя? Но нѣма кѫдѣ, трѣбва да ставашъ; захваща се шавание, тласкание . . . Затворницитѣ се облачать, бързатъ на работа. Наистиня, човѣкъ можеше още да поспи около единъ часъ на пладнѣ.

За ревизора излѣзе вѣрно. Слуховетѣ всѣки день се потвърждавахѫ се повече и повече и, най-послѣ, всички узнахѫ навѣрно, че иди отъ Петербургъ единъ важенъ генералъ да ревизира цѣлъ Сибиръ, че той е вече дошелъ, че той вече е въ Тоболскъ. Всѣки день нови слухове прииждахѫ въ затвора. Дохождахѫ новини и отъ града: чуваше се, че всички се страхуватъ, дѣйствуватъ, стараѭтъ се всичко отъ добра страна да покажѫтъ. Приказвахѫ, че у висшето началство му готвѭтъ посрѣщания, балове, празднувания Цѣли дружини отъ арестанти

пращахѫ да изравняватъ и чистятъ улици въ крѣпостьта, да боядисватъ стобори и стълбове, да варосватъ, да мажѫтъ, съ една дума, искахѫ да поправятъ всичко, което трѣбваше отъ вънкашна страна да се покаже. Нашитѣ разбирахѫ твърдѣ добрѣ тъзи работа и сѐ пó горѣщо и пó възбудено разговаряхѫ по между си. Фантазията имъ достигаше до колоссални размѣри. Готвяхѫ се даже да искажѫтъ *претенция*, ако би генералътъ ги попита, дали сѫ доволни. А между това, тѣ се прѣпирахѫ и се карахѫ помежду си. Плацъ-майорътъ бѣше въ вълнение. Пó-често наминаваше въ затвора, пó-чесго крѣщѣше, по-често се спускаше върху хората, по-често пращаше арестанти въ кордегордията и усиленно се грижѣше за чистотата и благообразието. Въ това врѣме, като че нарочно, се случи въ затвора една малка историйка, която, впрочемъ ни най-малко не развълнува майора, както можеше да се очаква, а, напротивъ, удоволствие дори му докара. Единъ затворникъ въ врѣме на сбиване мушна другиго съ шило въ гърдитѣ, токурѣчи подъ самото му сърдце.

Арестантътъ, който извърши прѣстѫплението, се наричаше Ломовъ; ранения викахѫ у насъ Гаврилка; той бѣше закоренѣлъ „бродяга“. Азъ не помня, да ли е ималъ той друго прозвище, но у насъ винаги му казвахѫ Гаврилка.

Ломовъ бѣше зáможенъ селенинъ отъ Т-ска губерния, К-ска околия. Цѣлата Ломова фамилия е живѣла наедно: баща старецъ, три сина и чича имъ, Ломовъ. Тѣ сѫ били богати. По цѣлия окрѫгъ говорили, че тѣ иматъ триста хиледи ассигнации[1]) капиталъ. Тѣ се занимавали съ земледѣлие, съ табаклѫкъ, съ търговия, а най-вече съ лихварство; при това криели сѫ „бродяги,“ крадели сѫ нѣща и сѫ вършали всевъзможни други искуства. Селенитѣ отъ половината околия имъ сѫ били длъжни, робове? Тѣ се сѫ славили като умни и лукави хора, но, най-сѣтнѣ, сѫ се възгордѣли, най-вече когато една твърдѣ важна личность въ тамошнитѣ мѣста захваналъ да се спира у тѣхъ по пѫтя си, запозналъ се съ стареца лично и го обикналъ за неговата съобразителность и разсѫдителность. Тѣ заведнѫжъ си помислили, че надъ тѣхъ нѣма никакъвъ законъ и захванали сѐ по-вече и повече да рискуватъ въ различни беззаконни прѣдприятия. Всички били недоволни отъ тѣхъ;

[1]) Ассигнация е стара книжна рубла, на която цѣната е била 3½ пѫти по-малка отъ цѣната на сегашната кредитна рубла. Тѣзи книжни пари въ Руссия сѫ унищожени отколѣ вече, въ 1841 г. (Пр.).

всички имъ желаяли да се провалятъ; но тѣ си подигали носа се̂ по-високо и по-високо. Тѣ не искали, вече да знаятъ нито околийски началници, нито сѫдници. Най-насѣтнѣ, тѣ се подплъзнѫли и загинѫли, но не за нѣкое зло, не за тайнитѣ си прѣстѫпления, а тъй за нищо и за никакво. Тѣ имали на десеть версти далечъ отъ селото единъ голѣмъ чифликъ, по сибирски „заимка.“ Тукъ веднѫжъ сѫ живѣли у тѣхъ есенъ шестима души работници киргизи, заробени отдавна. Въ една нощь всичкитѣ тѣзи киргизи сѫ били заклани. Наченѫло се дѣло. То̂ се продължавало дълго врѣме. При дѣлото се открили много други лоши работи. Ломови сѫ били обвинени въ убиванието на работницитѣ си. Сами тѣ така разсказвахѫ и цѣлия затворъ това знаеше; тѣхъ сѫ ги подозрѣли въ това, че тѣ твърдѣ много задлъжнѣли на работницитѣ си, а понеже, при всичкото си богатство, сѫ били скѫперници и ненаситни, то и заклали киргизитѣ, за да имъ незаплатятъ дългътъ си. Прѣзъ врѣмето на изслѣдванието и на сѫда всичкото имъ имущество отишло на прахъ и на пепель. Старецътъ умрѣлъ. Дѣцата били пратени на различни мѣста на заточение. Единъ отъ척 синоветѣ и чича му попаднѫли въ нашата каторга на дванайсеть години. И какво? Тѣ били съвършенно невинни въ смъртьта на киргизитѣ. Ето тукъ на́, въ затвора, отпослѣ обаждаше Гаврилка, извѣстенъ нехранимайка и „бродяга,“ човѣкъ веселъ и пъргавъ, който земаше върху себе си тъзи работа. Обаче, азъ не съмь слушалъ, дали се е признавалъ въ това самъ си, но цѣлия затворъ бѣше убѣденъ, че убиванието на Киргизитѣ е работа на неговитѣ рѫцѣ. Гаврилка съ Ломови още като билъ „бродяга“ ималъ зимание и давание. Той доде въ затвора за кѫсо врѣме, като бѣгълъ солдатинъ и „бродяга,“ Той заклалъ Киргизитѣ заедно съ трима други „бродяги“; тѣ мислѣли, че ще намѣрятъ много нѣщо за ограбвание въ „заимката“.

У насъ не обичахѫ Ломови, незнамъ защо. Едина отъ тѣхъ, внукътъ, бѣше юначенъ и уменъ човѣкъ, и имаше добъръ характеръ; но чича му, който бѣше мушнѫлъ Гаврилка съ шило, бѣше глупавъ и свадливъ. Той съ мнозина още прѣди това се караше и него много пѫти го тупахѫ. Гаврилка всички го обичахѫ за веселия му и добродушенъ характеръ. Ломови, ако и да знаехѫ, че той е убиеца и че тѣ за негово прѣстѫпление сѫ дошли, но съ него се не карахѫ; обаче тѣ и никога не дружехѫ съ него; па и той не обръщаше на тѣхъ никакво

внимание. И току изведнѫжъ произлѣзе свада между него и старий Ломовъ за една най-отвратителна мома. Гаврилка захвана да се хвали съ нейната благосклонность; селенинътъ начена да завижда, и въ единъ прѣкрасенъ день той го мушна съ шило.

Ломови, макаръ че се били съсипали, когато сѫ били дадени на сѫдъ, но живѣехѫ богаташки въ затвора. Тѣ, както се види, имахѫ пари; държахѫ самоваръ, пиехѫ чай. Нашия майоръ знаеше това и мразѣше крайно и двамата Ломови. Той се придиряше къмъ тѣхъ и въобще ги прѣслѣдваше на всѣка крачка. Ломовъ обяснявахѫ това, че майорътъ иска да земе отъ тѣхъ рушветъ. Но тѣ му не давахѫ.

Разбира се, ако би Ломовъ поне малко пò-дълбоко да бѣше забилъ шилото си, то той би убилъ Гаврилка. Но работата се свърши рѣшително само съ едно убодвание. Обадихѫ на майора. Азъ помнѭ, какъ той бърже доде запѫхтянъ и видимо доволенъ. Той удивително ласково, като че ли съ свой синъ, се отнесе съ Гаврилка.

— Какво, приятелйо, ще можешъ ли въ болницата тъй да отидешъ или не? Не, по-добрѣ кола да се запрѣгнѫтъ. Да запрѣгнете, ей сега е кола! извика той бърже на унтеръ-офицера.

— Че азъ, ваше високоблагородие, нищо не осѣщамъ. Той легко ме проболъ, ваше високоблагородие.

— Ти не знаешъ, ти не знаешъ, драгий ми; нá ще видишъ... Мѣстото е опасно; всичко отъ мѣстото зависи; подъ самото сърдце улучилъ, разбойникътъ нединъ! А тебъ, тебъ, зарева той, като се обръщаше къмъ Ломова, — чакай ти сега, азъ ще те научѫ тебъ!.. Въ кордегардията!

И наистина той го научи. Ломова сѫдихѫ и макаръ че раната се оказа най-легко пробождание, но това е станало съ очевидно намѣрение. На прѣстѫпника уголѣмихѫ работния му срокъ и го прѣкарахѫ прѣзъ хиляда тоеги. Майорътъ бѣше съвсѣмъ доволенъ.

Най подирь, доде и ревизорътъ.

На втория день слѣдъ дохаждането му въ града той доде и при насъ, въ затвора. Това се случи въ праздникъ. Още прѣди нѣколко дена у насъ всичко бѣше омито, очистено, изгладено. Аристантитѣ бѣхѫ отново обръснѫти. Дрѣхитѣ имъ бѣхѫ бѣли, чисти. Лѣтѣ всички ходѣхѫ, споредъ както се полагаше, въ бѣли ленени дрѣхи. На гърба на всѣкиго бѣше

шитъ единъ черенъ кръгъ, около единъ рубъ въ диаметъра. Цѣлъ часъ учихѫ арестантитѣ какъ да отговарятъ, ако би високото лице ги поздрави. Правѣхѫ се репетиции. Майорътъ като зашеметенъ тичаше насамъ натамъ Единъ часъ прѣди появяванието на генерала всички стояхѫ на мѣстата си, като вкаменѣли, съ спуснѫти на долу ръцѣ, като солдати. Най-послѣ въ единъ часа слѣдъ обѣдъ, генералътъ доде. Той бѣше единъ важенъ генералъ, такъвъ важенъ, щото ми се струва, всичкитѣ началственни сърдца трѣбваше да трѣпнѫтъ по цѣлия западенъ Сибиръ съ дохождането му. Той влѣзе строго и величественно; слѣдъ него се втурна голѣмата му свита, която се състоеше отъ мѣстното началство: нѣколко генерали, полковници. Имаше единъ штатски, високъ и красивъ господинъ въ фракъ и пантофи, който бѣше дошълъ тъй сѫщо отъ Петербургъ и се държеше твърдѣ свободно и независимо. Генералътъ често се обръщаше къмъ него и твърдѣ вѣжливо. Това заинтересува необикновенно арестантитѣ: штатски, пъкъ такъва почеть, и още отъ такъвъ генералъ! Послѣ узнахѫ фамилията му и кой бѣше той, но разсѫждения имаше твърдѣ много. Нашийй майоръ, пристегнѫтъ, съ желто-червеникъва екá, съ кървенясали очи, съ червено, пъпкаво лице, ми се чини, не произведе на генерала особенно приятно впечатлѣние. Отъ особенно уважение къмъ високия гостъ, той бѣше безъ очила. Той стоеше пó-настрана, правъ като солдатинъ, и съ всичкото си сѫщество трескаво очакваше мигновението, когато ще потрѣбва за нѣщо, за да лѣти да испълнява желанието на негово прѣвъсходителство. Но той не потрѣбва за нищо. Генералътъ мълчешката обиколи казармитѣ, влѣзе и въ готварницата, и, струва ми се, опита чорбата. Нему му обадихѫ за менъ: тъй и тъй е работата, дворянинъ е.

— А! отговорилъ генералатъ. — Ами какъ той сега се държи?

— За сега удовлетворително, ваше прѣвъсходителство, му отговорили тѣ.

Генералътъ кимнѫлъ съ глава и слѣдъ двѣ минути излѣзе изъ затвора. Арестантитѣ бѣхѫ, разбира се, ослѣпени и озадачени, но сé-пакъ останахѫ въ едно недоумѣние. За никаква претенция на майора, разумѣва се, не стана и дума. Та и майорътъ бѣше напълно увѣренъ въ това още пó отрано.

VI.

Каторжни животни.

Купуването на Гнѣдко, което се случи скоро въ затвора, заинтересува́ затворницитѣ и имъ принесе много пó приятно развлечение, отъ колкото високото посѣщение. Въ затвора у насъ се полагаше да има единъ конь, който да носи вода, да изнася нечистотиитѣ и проч. За гледането му се назначаваше единъ арестантъ. Той ходѣше съ него, разбира се, подъ конвой. Работа за нашия конь имаше доста много и утринь, и вечерь. Гнѣдко ни служеше вече много отдавна. Той бѣше добъръ конь, но вече бѣше съвсѣмъ посталъ. Въ едно прѣкрасно утро прѣдъ самия Петровдень, Гнѣдко, като домъкна вечерната бъчва, падна и за нѣколко минути издъхна. На всички имъ домилѣ за него, събрахѫ се наоколо му арестанти, разсказвахѫ, прѣпирахѫ се. Бившитѣ у насъ въ отставка кавалеристи, цигани, ветеринари и др. показахѫ при това даже много особенни познания по конската часть, дори и се скарахѫ по между си, но Гнѣдка не възкресихѫ. Той лежеше мъртавъ, съ надутъ коремъ, въ който всички считахѫ за обязанность да бутватъ съ пръсть; обадихѫ на майора за станѫлата воля Божия и той рѣши, тутакъ-си да се купи другъ конь. На самия день, Петровдень, утриньта, слѣдъ черковния отпускъ, когато всички у насъ бѣхѫ събрани, захванахѫ да довеждѫтъ конѣ за продань. Отъ само себе-си се разбира, че покупката трѣбваше да се прѣдостави на самитѣ затворници. У насъ имаше хора, които познавахѫ както трѣбва отъ конѣ, и да излъжешъ двѣстѣ и петдесеть души, които напрѣдъ само съ това и се занимавали, бѣше мѫчно. Явявахѫ се киргизи, прѣпродавачи, цигани мѣщани. Арестантитѣ съ нетърпѣние чакахѫ появяванието на всѣки новъ конь. Тѣ бѣхѫ весели като дѣца. Най-вече имъ бѣше приятно това, че ето и тѣ, сякашъ свободни, сѣкашъ наистина отъ *своя* джобъ *си* купуватъ конь и иматъ пълно право да купѭтъ. Три конѣ бѣхѫ доведени и изведени, до като купихѫ четвъртия. Продавачитѣ, които влизахѫ въ затвора, се озъртахѫ наоколо си нѣкакъ плахо и съ очудване, и сегизъ-тогизъ хвърляхѫ безспокойни погледи къмъ конвойнитѣ, които ги довеждахѫ. Двѣстѣтѣ души такива хора, обръснѫти, „проклеймени“, въ окови и у дома си, въ каторж-

ното си гнѣздо, прѣзъ прага на който никой не смѣй да прѣстѫпи, внушавахѫ единъ видъ уважение къмъ себе-си. Нашитѣ употрѣбявахѫ всевъзможни тънки хитрости, за да испитатъ всѣки новодоведенъ конь. Кѫдѣ-кѫдѣ го не гледахѫ, какво му не пипахѫ и при това съ такъвъ съсрѣдоточенъ, сериозенъ и грижливъ видъ, като че отъ това зависѣше благосъстоянието на затвора. Черкезитѣ даже и възсядахѫ коня; тѣмъ очитѣ имъ свѣтвахѫ и бърже-бърже разсказвахѫ на непонятния си язикъ, като се хилѣхѫ и кимвахѫ съ своитѣ гърбоноси, мургави лица. Нѣкой отъ руссitѣ тъй и впиваше вниманието си въ прѣпирнята имъ, сякашъ че искаше да влѣзе въ очитѣ имъ. Думитѣ не разбира, но поне по изражението на очитѣ имъ иска да разбере, какъ сѫ рѣшили: добъръ ли е коня или не? И дори чудно би се показало такъво съсрѣдоточено внимание нѣкому другиму наблюдателю. И защо, да попиташъ, тъй се грижи нѣкой арестантинъ, който е човѣчецъ простъ, смиренъ, угнетенъ, тъй щото прѣдъ нѣкой отъ другаритѣ си не смѣе дори и да кръкне? Сякашъ че той самичъкъ за себе-си купуваше конь, сякашъ че и наистина за него не бѣше се́ едно, какъвъ да е да се купѣше. Освенъ черкезитѣ най-много се отличавахѫ бившитѣ цигани и прѣпродавачи: тѣмъ имъ отстѫпихѫ и първо мѣсто, и първа дума Тогава даже произлѣзе единъ видъ благородно едноборство, особенно между двама, — арестанта Куликовъ, прѣдишенъ циганинъ, конокрадъ и прѣпродавачъ, и самоука-ветеринаръ, единъ хитъръ сибирски селенинъ, който неотколѣ бѣше дошълъ въ затвора и който вече бѣше сполучилъ да отнеме отъ Куликова всичката му градска практика. Работата е въ това, че нашитѣ тъмнични самоуки-ветеринари твърдѣ ги цѣнѣхѫ въ цѣлия градъ, и не само „мѣщанитѣ“ или търговцитѣ, но дори и самитѣ висши чиновници се обръщахѫ въ затвора, когато имъ се разболѣвахѫ конетѣ, при всичко че въ града имаше нѣколцина сѫщински ветеринарни доктори. Куликовъ, до дохождането на Елкинъ, сибирский селенинъ, нѣмаше съперникъ, имаше голѣма практика и, разбира се, получаваше парична благодарность. Той силно лъжеше и шарлатануваше и знаеше много по́малко, отъ колкото се показваше. По приходитѣ си той бѣше аристократъ между нашитѣ. За своя умъ, развитость, смѣлость и рѣшимость той отколѣ вече бѣше внушилъ къмъ себе си неволно уважение на всичкитѣ арестанти въ затвора. Него го

слушахѫ у насъ и му се покорявахѫ. Но приказваше малко и то само въ най-важни случаи: всѣка му дума струваше жълтица. Той бѣше рѣшителенъ фатъ, но въ него имаше много дѣйствителна, истинска инергия. Той вече бѣше доста възрастенъ, но твърдѣ красивъ и твърдѣ уменъ. Съ насъ, дворянитѣ, се отнасяше нѣкакъ истънчено-вѣжливо и заедно съ това съ едно необикновенно достоинство. Азъ мислѭ, че ако би човѣкъ да го прѣоблѣче и да го доведе подъ името на нѣкакъвъ графъ въ нѣкой столиченъ клубъ, то и тукъ би зналъ какъ да се държи, изигралъ би единъ „вистъ“, отлично би поговорилъ, не много, но съ тяжесть, и цѣла вечерь, може би, не би се осѣтили, че той не е графъ, а — „бродяга“. Азъ говорѭ сериозно: така той бѣше уменъ, разсѫдителенъ и бързо съобразителенъ. При това манеритѣ му бѣхѫ прѣкрасни, контешки. Трѣбва той да е виждалъ много въ живота си. Обаче, минѫлото му бѣше покрито съ мракъ на неизвѣстность. Той живѣеше въ особенното отдѣление. Но съ дохажданието на Елкина, ако и селенинъ, но затова хитрецъ, около петдесеть-годишенъ, „расколникъ“, ветеринарната слава на Куликова се затъмни. Въ два мѣсеци той му отне всичката градска практика. Той излѣкувваше, и твърдѣ лесно, такива конѣ, отъ които Куликовъ отдавна бѣше се отказалъ. Той дори излѣкувваше и такива, отъ които се отказвахѫ градскитѣ ветеринарни доктори. Този селенинъ доде заедно съ други за фалшиви пари. И що ли му е трѣбвало на стари години да стане съдружникъ на такъва работа! Самъ си той, присмивайки се на себе си, разсказваше у насъ, че отъ три сѫщински златни монети излѣзла само една фалшива. Куликовъ бѣше малко докаченъ отъ ветеринарнитѣ му успѣхи, дори и славата му между арестантитѣ бѣше захванала да се помрачава. Той държеше любовница на края на града, ходѣше въ плисова кокарда, носѣше срѣбъренъ пръстенъ, обеца и собственни ботуши и току отведнѫжъ, поради нѣмание на приходи, той бѣше принуденъ да се залови съ кръчмарство, и затова всички чакахѫ, че сега, при купуванието на новия конь, двамата неприятели, кой ги знай, може би, и ще се посбиѭтъ. Чакахѫ съ любопитство. Всѣки единъ отъ тѣхъ си имаше своя партия. Попървитѣ отъ двѣтѣ партии вече захванахѫ да се вълнуватъ и си размѣнявахѫ по малко псувни. Самъ Елкинъ вече бѣше наежилъ лукавото си лице въ най-саркастическа усмивка. Но излѣзе друго: Куликовъ и не помисли да се кара; обаче и безъ

попрѫжни постѫпи майсторски. Той захвана съ отстѫпки, дори и съ уважение изслуша критическитѣ мнѣния на противника си, но, като го улови на една дума, скромно и настойчиво му забѣлѣжи, че той се лъже, и прѣди Елкинъ да успѣе да се осѣти и да се поправи, той му доказа, че грѣши именно въ това и въ това. Съ една дума, Елкинъ бѣше подплъзнѫтъ твърдѣ искусно и неочакванно, и макаръ че побѣдата остана на негова страна, но и куликовската партия остана доволна.

— Не, момчета, не може човѣкъ лесно да го навие, държи се; кѫдѣ! казвахѫ еднитѣ.

— Елкинъ повече разбира! забѣлѣзвахѫ другитѣ, но нѣкакъ отстѫпчиво. Двѣтѣ партии току отведнѫжъ заприказвахѫ съ твърдѣ отстѫпчивъ тонъ.

— Не че не разбира, ами рѫката му е по касметлия. А колкото се отнася до добитъка и Куликовъ не пада доленъ.

— Не пада доленъ човѣкътъ!

— Не пада доленъ . . .

Новъ Гнѣдко най-послѣ избрахѫ и купихѫ. Той бѣше едно добро конче, младичко, хубавичко, ягкичко и съ твърдѣ милъ, веселъ видъ. Разбира се, че въ всички други отношения той се оказа безукоренъ. Захванахѫ да се пазарѭтъ: искахѫ трийсеть рубли, нашитѣ давахѫ двайсеть и петь. Пазарихѫ се горѣщо и дълго, едната страна отстѫпваше, другата качваше. Най-насѣтнѣ и на самитѣ тѣхъ смѣшно имъ стана.

— Какво ти отъ джоба си ли ще дадешъ? казвахѫ едни: — какъвъ е тоя толкозъ пазарлъкъ?

— Правителственнитѣ пари ли ти се свидѭтъ? викахѫ други.

— Че туй сѫ, братя, туй сѫ пари дружинни . . .

— Дружинини! Не, вижда се, че такива глупци като насъ не сѫ сѣяни, ами сами се раждатъ . . .

Най послѣ за двайсеть и осемь рубли се спазарихѫ. Обадихѫ на майора и той рѣши да се купи. Разбира се, че тозъ-часъ изнесохѫ хлѣбъ съ соль и съ почести введохѫ новия Гнѣдка въ затвора. Струва ми се, че нѣмаше арестантинъ, който при този случай да го не потупа по врата или да го не погладѝ по главата. Въ сѫщий день впрегнахѫ Гнѣдка въ колата, за да донесе вода, и всички съ любопитство погледахѫ, какъ новий Гнѣдко ще потегли бъчвата си. Наший водовозъ Романъ поглеждаше на новото си конче съ необикновенно самодоволствие.

Той бѣше човѣкъ около петдесеть-годишенъ, съ мълчаливъ и солиденъ характеръ. Та и всичкитѣ русски каруцари биватъ съ твърдѣ солиденъ и дори съ мълчаливъ характеръ, като че ли дѣйствително е вѣрно, че постоянната работа съ конѣ придава човѣку една особенна солидность и дори важность. Романъ бѣше тихъ, съ всички привѣтливъ, неприказливъ, смъркаше енфие отъ едно рогче и постоянно отъ незапаметни врѣмена се занимаваше съ тъмничнитѣ конѣ. Новокупений вече бѣше третий. Всичкитѣ купени до сега конѣ имахѣ се́ единъ и сѫщи косъмъ — тъмно-кестененъ. У насъ всички бѣхѫ увѣрени, че този косъмъ нѣкакъ особенно прилича на затвора, че ужъ тъй ни било *орисано.* Тъй ни увѣряваше и Романъ. Сивъ, напримѣръ, по никакъвъ начинъ не би купили. Работата на водовозъ постоянно и винаги, като че по нѣкакво право, испълняваше Романъ, и у насъ никой никога не помисли да му отнеме това право. Когато издѫхна прѣдишния Гнѣдко, никому и прѣзъ ума не мина, дори и на майора, да обвинява въ нѣщо Романа: такъва е била волята Божия и повече нищо, а Романъ е добъръ каруцаръ. Скоро Гнѣдко стана любимецъ на затвора. Арестантитѣ, ако и да сѫ студени хора, но често се приближавахѫ да го милватъ. Когато Романъ се завърнеше отъ рѣката и захванеше да затваря портитѣ, които му отваряше унтеръ-офицера, то Гнѣдко, като влѣзеше въ затвора, спираше съ бъчвата и го чакаше, при което си обръщаше очитѣ къмъ него. „Тегли самичъкъ!“ му викаше Романъ — и Гнѣдко тозъ-часъ потеглюваше самичъкъ, докарваше бъчвата до готварницата и се спираше, очаквайки готвачкитѣ и „парашницитѣ“ съ ведра, за да зематъ вода. „Уменъ Гнѣдко!“ му викатъ: — „самичъкъ докара! . . Слуша!“

— Я гледай ти бе, наистина: добитъкъ, ама и т… разбира!

— Браво, Гнѣдко!

Гнѣдко клати глава и пръхти, сякашъ че той наистина разбира и е доволенъ отъ похвалитѣ. И нѣкой бездруго тутакъ си му изнесасяше хлѣбъ съ соль. Гнѣдко хапваше и пакъ закимваше съ глава, сякашъ че му говори: „Знамъ те азъ тебе. Знамъ! И азъ съмъ мило конче, и ти си добъръ чилѣкъ!“

Азъ тъй сѫщо обичахъ да давамъ хлѣбецъ Гнѣдку. Нѣкакъ приятно бѣше да гледашъ красивата му глава и да чувствувашъ на дланьта си мегкитѣ му, топли устни, които бързо прибирахѫ хлѣба отъ рѫката ти.

Изобщо затворницитѣ би могли да обичать животнитѣ, и ако би имъ позволили това, тѣ надраго сърдце би развъдѣли въ затвора множество домашенъ добитъкъ и птици. И, да попита човѣкъ, какво повече би могло да смегчи, да облагороди студения и звѣрски характеръ на арестантитѣ, ако не такъво, напримѣръ, занятие? Но и това се не позволяваше. Нито наший редъ, нито мѣстото това го не допущахѫ.

Въ затвора прѣзъ всичкото му врѣме имаше обаче нѣколко животни. Освенъ Гнѣдко у насъ имаше кучета, патки, единъ козелъ Васка, и имаше още нѣкое врѣме единъ орелъ.

Като постоянно тъмнично куче живѣеше у насъ, както вече спомѣнахъ по-горѣ, Шарикъ, едно умно и добро куче, съ което азъ водѣхъ постоянна дружба. Но понеже кучето изобщо между всичкитѣ прости хора се счита като нечисто животно, на което и нетрѣбва да се обръща внимание, то и на Шарикъ у насъ токорѣчи никой не обръщаше внимание. Живѣеше си тò само, спѣше на двора, ѣдеше остатъци отъ готварницата и въ никого никакъвъ особенъ интересъ не възбуждаше, макаръ че всички познаваше и всички въ затвора смѣташе за свои стопани. Когато арестантитѣ се връщахѫ отъ работа, то вече по викътъ при кордегардията: „ефрейторе!“ се завтичаше при портитѣ, ласково посрѣщаше всѣка дружина, въртѣше опашката си и привѣтливо се вглеждаше въ очитѣ на всѣки влѣзълъ, като очакваше макаръ каква-годѣ ласка. Но въ продължение на много години тò не получи никаква ласка, отъ никого, освенъ, може би, отъ мене само. За това пъкъ и ме обичаше тó мене отъ всички най-вече. Не помнѭ по какъвъ начинъ се появи у насъ отъ послѣ въ затвора и друго куче, Бѣлка. Третйо едно пъкъ, Култяпка, азъ самичъкъ го отгледахъ, като го донесохъ нѣкакъ отъ работа, още мъничко. Бѣлка бѣше чудно създание. Прѣзъ него нѣкой минѫлъ съ талига, та гърбътъ му бѣше прѣкубилченъ на долу, тъй щото когато тó понѣкога тичаше, тò отдалече ти се струваше, че тичатъ двѣ нѣкакви си бѣли животни, сраснѫти по между си. Освенъ това тó бѣше цѣло краставо, съ гнояосали очи; опашката му бѣше окапала, токурѣчи цѣла бѣзъ косми и винаги подвита. Оскърбено отъ сѫдбата, то очевидно се рѣши да се смири. Никога на никого не лаеше и не ръмжеше, сякашъ че не смѣеше. Хранѣше се съ остатъци задъ казармитѣ; ако видѣше нѣкого отъ нашитѣ, то тозъ-часъ, още отъ нѣколко раскрачи, въ знакъ на смирение се тръкулваше на гърба си:

„прави каквото щѣшъ съ мене; азъ, както видишъ, и не мислѭ да се съпротивлявамъ.“ И всѣки арестантинъ, прѣдъ който тѡ се тъкулваше, ритваше го съ ботуша си, сякашъ че считаше това за непрѣмѣнна своя обязанность: „Я го вижъ ти, подлото!“ казвахѫ му понѣкога арестантитѣ. Но Бѣлка даже и да скимти не смѣеше, и ако вече много го заболѣше, то нѣкакъ глухо и жално виеше. Така сѫщо тѡ се тръкулваше и прѣдъ Шарика и прѣдъ всѣко друго куче, когато отиваше, по своя работа, задъ затвора. По нѣкога, когато нѣкое клѣпоухо куче се спуснеше върху му съ ръмжение и лаение, тѡ тутакъ си се тръкулваше и лежеше мирно. Но кучетата обичатъ смирение и покорность на себѣ подобнитѣ. Свирѣпото псе тозъ-часъ се укротяваше, спираше се съ една замисленность надъ легнѫлото прѣдъ него съ навирени нагорѣ крака покорно куче и полегка, съ голѣмо любопитство захващаше да го души по всичкитѣ части на тѣлото му. Какво ли си е мислѣло въ туй врѣме цѣло растреперено куче — Бѣлка? „Ами що, ако този хайдутинъ ме загризе?“ вѣроятно е минавало прѣзъ ума му. Но, като го подушеше внимателно, псето, най-послѣ, го оставаше безъ да намѣри нѣкакво особенно любопитство. Бѣлка тозъ-часъ скачаше и пакъ се впускаше кривъ-куцъ слѣдъ дългата върволица кучета, които придружавахѫ нѣкоя Жучка. И ако и тѡ навѣрно да знаеше, че съ Жучка не ще може никой пѫть по-отблизо да се запознай, но сѐ-пакъ макаръ и отъ далече да покуца — и това му бѣше утѣшение въ неговитѣ нещастия. За честь тѡ очевидно вече бѣше прѣстанѫло да мисли. Като изгуби всѣкаква кариера за въ бѫдѫще, тѡ живѣеше само за единъ хлѣбъ и напълно съзнаваше това. Азъ веднѫжъ рѣкохъ да го помилвамъ; това бѣше за него тъй ново и неочаквано, щото тѡ прилегна на земята на четиретѣ си крака, цѣло затрепера и начена на високо да скимти отъ умиление. Отъ жалость азъ го ласкаяхъ често пѫти. Затова пъкъ тѡ и не можеше да ме не посрѣщне безъ скимтение. Щомъ ме зарнеше отъ далече и току захващаше да скимти, да скимти болѣзненно и жаловито. Тѡ свърши съ това, че го раскѫсахѫ кучета задъ тъмницата на обкопа.

Съвсѣмъ другъ характеръ имаше Култяпка. Защо го донесохъ отъ занаятчийницата въ затвора още слѣпо, не знамъ. Менъ ми бѣше приятно да го хранѭ и да го отглеждамъ. Шарикъ тутакъ си зе Култяпка подъ свое покровителство и спѣше заедно съ него. Когато Култяпка захвана да поодраства, то Ша-

рикъ му позволяваше да го хапи за ушитѣ, да го ръве за вълната му и да си играе съ него, както обикновенно си играятъ възрастни кучета съ мънинки кученца. Чудното е, че Култяпка не растеше на височина, а само на дължина и широчина. Вълната му бѣше рунтава, ясно-пепеляна, едното му ухо растѣше надолу, а другото нагорѣ. Характерътъ му бѣше буенъ и въстърженъ, както на всѣко младо кученце, което отъ радость, че вижда стопана си, обикновенно скимти, квичи, втика се да ближе дори и самото му лице и тутакъ си е готово да не удържи прѣдъ него и всичкитѣ си други чувства: „стига само въсторгътъ да се вижда, а приличието нищо не значи!“ Случваше се, гдѣто и да бѫдѫ, но по викътъ: „Култяпка!“ тó начаса се явяваше изъ нѣкое кйоше, като изъ-подъ земята, и съ скимтение отъ въсторгъ се завтичаше къмъ мене, като се прѣмяташе и търкаляше като вълмо по пѫтя. Азъ страшно обикнахъ тъзи мънинка грозотия. Струваше се човѣку, че орисницата му готви въ живота доволство и радости само. Но въ единъ прѣкрасенъ день, арестантътъ Неустроевъ, който шиеше женски чепици и се занимаваше съ кожухарство, обърна на него особенно внимание. Нему отеднѫжъ нѣщо му хрумна. Той повика Култяпка при себе си, попипа вълната му и галено го търкулна по гърбъ на земята. Култяпка, което нищо не подозираше, скимтѣше отъ удоволствие. Но на другото утро тó се изгуби. Азъ дълго врѣме го търсихъ; сякашъ че въ дънъ-земя пропадна; и само слѣдъ двѣ недѣли всичко се обясни. Култяпкиновата кожа много се харесала Неустроеву. Той одралъ кучето, изработилъ кожата му и подплатилъ съ неѭ кадифеянитѣ зимни пантофи, които му заръчала жената на военния дѣловодитель. Той ми обади и пантофитѣ, когато ги искара. Вълната излѣзла прѣвъсходна. Горкото Култяпка!

Въ затвора мнозина се занимавахѫ съ кожухарство, и често се случваше да докарватъ съ себе си кучета съ добра вълна, които тутакъ си изчезвахѫ. Нѣкои кучета крадѣхѫ, а нѣкои и дори купувахѫ. Помнѭ, веднѫжъ задъ готварницитѣ азъ видѣхъ двама арестанти. Тѣ за нѣщо се съвѣтвахѫ и се грижѣхѫ. Единъ отъ тѣхъ държеше на връвь едно великолѣпно голѣмо куче, очевидно отъ скѫпа порода. Нѣкой подълъ лакей го откраднѫлъ отъ господаря си и го продалъ на нашитѣ кундураджии за трийсеть копѣйки. Арестантитѣ се тъкмяхѫ да го обѣсѭтъ. Това се вършаше много сгодно: кожата одира-

хѫ, а трупа хвърляхѫ въ голѣмия и дълбокия гиризъ, който се намираше най-накрая на нашия затворъ и който лѣтѣ, въ силнитѣ горѣщини, страшно вонѣеше. Този гиризъ твърдѣ рѣдко чистѣхѫ. Горкото куче, струваше ти се, че разбира участьта, която му се готвѣше. Тó поглеждаше въпросително и съ безпокойствие по редъ на насъ тримата и сегизъ-тогизъ само се осмѣляваше да повърти рунтавата си подвита опашка, сякашъ че искаше да ни смегчи съ този знакъ на своята довѣренность къмъ насъ. Азъ по-скоро си отидохъ, а тѣ, разбира се, свършихѫ работата си благополучно.

Патки у насъ се завъдихѫ тъй сѫщо случайно. Кой ги развъди и кому тѣ собственно принадлѣжахѫ, не знамъ, но по нѣкое врѣме тѣ твърдѣ забавлявахѫ затворницитѣ и дори станахѫ извѣстни въ града. Тѣ и се излупихѫ въ затвора, и се държахѫ въ готварницата. Когато патетата подрастнахѫ, то тѣ всички, скупомъ, се научихѫ да ходѭтъ заедно съ арестантитѣ на работа. Щомъ задумкаше барабанътъ и каторгата тръгнеше за излизание, нашитѣ гѫски съ крѣсъкъ се спущахѫ подирѣ ни, съ раскрилени крила, една слѣдъ друга прѣскачахѫ прѣзъ високия прагъ на портата и непрѣмѣнно отивахѫ на дѣсния флангъ, гдѣто се нареждахѫ и чакахѫ распращанието на дружинитѣ. Тѣ придружавахѫ винаги най-голѣмата дружина и въ врѣме на работата пасѣхѫ тамъ нѣйдѣ си наблизо. Щомъ дружината тръгнеше обратно за затвора, тръгвахѫ и тѣ. Въ крѣпостьта се пръснахѫ слухове, че паткитѣ ходѭтъ съ арестантитѣ на работа. „Я ги гледай, арестантитѣ съ гѫскитѣ си отиватъ!“ говорѣхѫ по нѣкой пѫть пѫтницитѣ, които ги срѣщахѫ: — „че какъ така сте ги научили, бе!“ — „На-ви за паткитѣ,“ притуряше други и подаваше милостиня. Но при всичката имъ прѣданность на едно разговѣвание тѣхъ всички ги заклахѫ.

Затова пъкъ нашия козелъ Васка по никакъвъ начинъ нѣмаше да го заколѭтъ, ако да се не случаше едно особенно обстоятелство. Азъ тъй сѫщо не знамъ отъ гдѣ се намѣри и кой го донесе, но по-едно врѣме отведнѭжъ се появи въ затвора едно мъничко, бѣличко, прѣхубавичко еренце. За нѣколко дена всички го обикнахѫ и тó ни стана общо развлечение дори и утѣшение. Намѣрихѫ и причина да го държѫтъ: трѣбваше въ затвора, при конюшницата, да се държи козелъ[1]). Оба-

---

[1]) Въ русския простъ народъ има суевѣрие, че при конюшницитѣ непрѣмѣнно трѣба да се държи и козелъ. (Пр.).

че той живѣеше не въ конюшницата, а по-напрѣдъ въ готварницата, и послѣ по цѣлия затворъ. Той бѣше едно прѣграциозно, игриво създание. Той се притичаше при първо повикванние, скачаше на лавицитѣ, масситѣ, борѣше се съ арестантитѣ, бѣше винаги веселъ и забавенъ. Веднѫжъ, когато вече той имаше доста голѣми рогчета, една вечерь лезгинецътъ Бабай, като сѣдѣше прѣдъ казармата на стѫпалата, въ тълпата на другитѣ арестанти рѣче съ него да се бори. Тѣ вече дълго врѣме се чукахѫ съ челата си, — това бѣше обичната забава на арестантитѣ съ козела, — но изведнѫжъ Васка вскочи на най-горнього стѫпало и щомъ Бабай се обърна на друга страна, въ единъ мигъ се исправи на заднитѣ си крака, подви къмъ себе си прѣднитѣ копитца и съ всичката си сила удари Бабая въ тила, тъй щото тозъ послѣдний се тъкулна прѣзъ глава отъ стѫпалата надолу, за възторгъ на всичкитѣ присѫтствующи и на самия Бабай. Съ една дума всички страшно обичахѫ Васка. Когато той порастна, надъ него, поради общитѣ и сериозни съвѣщания, бѣше извършена извѣстната операция, която нашитѣ ветеринари знаехѫ отлично да ѭ вършѭтъ. „Инакъ на пърчовина ще да мирише“, казвахѫ арестантитѣ. Послѣ това Васка начена страшно да тлъстѣй. Па и го хранѣхѫ сякашъ че за разговявание. Най-насѣтнѣ, козелътъ порастна и стана единъ прѣкрасенъ, голѣмъ, съ прѣдълги рога и страшно огоенъ. Като вървѣше — и се клатѣше. Той така сѫщо се научи да ходи съ насъ на работа, за развеселение на арестантитѣ и на хората, които ни срѣщахѫ. Всички знаехѫ тъмничния козелъ Васка. Понѣкога, когато работѣхѫ, напримѣръ, на брѣга на рѣката, арестантитѣ накѫсвахѫ тънки върбови вѣйки, намирахѫ още и други нѣкакви листие, набирахѫ на обкопа цвѣтя и накичвахѫ съ всичко това Васка: рогата му увивахѫ съ вѣйки и цвѣтя, по цѣлото му тѣло спущахѫ гирдани. И се връщаше Васка въ затвора винаги прѣдъ арестантитѣ, накиченъ и натруфенъ, а тѣ вървѫтъ подирѣ му и сякашъ че се гордѣѭтъ прѣдъ хората, които ги срѣщахѫ. До тамъ достигна това любувание съ козела, щото на нѣкои даже, като на дѣца имъ бѣше хрумнѫла мисъльта: „да-ли да позлатѭтъ рогата на Васка?“ Но само тъй поговорихѫ, а не го испълнихѫ. Азъ, впрочемъ, попитахъ Акима Акимичъ, най-добрия златаръ слѣдъ Исая Фомичъ: може ли, наистина, да се позлатѭтъ рогата на козела? Той отъ най-напрѣдъ внимателно погледа на козела, сериозно съобрази и отговори, че,

възможно е, „но ще бѫде нетрайно, та при това и съвсѣмъ бе-
полезно.“ Съ това и се свърши работата. И дълго врѣме би жи-
вѣлъ Васка, а кой знай, може би, и би умрѣлъ отъ затлъсти-
вание; но веднѫжъ, като се връщаше заедно съ арестантитѣ
отъ работа, накиченъ и натруфенъ, той бѣ срѣщнѫтъ отъ майо-
ра, който минаваше съ пайтонъ. — „Стой! искрѣще той: — чий
е тоя козелъ?“ Нему му обяснихѫ. — „Какъ! Въ затвора козелъ
и безъ мое позволение! Унтеръ-офицеръ!“ Яви се унтеръ-офи-
церътъ и тозчасъ бѣше заповѣдано немедлено да заколятъ ко-
зела: — „кожата да му одерѫтъ, да ѭ продадѫтъ на пазаря и
зетитѣ за неѭ пари да се вложѫтъ въ правителствената, ар-
стантска касса, а месото му да го дадѫтъ на затворницитѣ за
чорба!“ Въ затвора поприказвахѫ за това, пожалѣхѫ, обаче не
се осмѣлихѫ да протестиратъ. Васка го заклахѫ надъ нашия
помиенъ гиризъ. Всичкото мѣсо купи единъ арестантинъ, който
даде за него една рубла и половина. За тѣзи пари купихѫ ка-
лачета, а онзи, който купи Васка, распродаде го печено на
части на затворницитѣ. Месото се оказа дѣйствително необикно-
венно вкусно.

У насъ въ затвора по едно врѣме тъй сѫщо живѣеше
и орелъ („карагушъ“), отъ породата на степнитѣ, малкитѣ орли.
Не знамъ кой го донесе въ затвора раненъ и измѫченъ. Цѣла-
та каторга го окрѫжи; той не можеше да хвърчи: дѣсното му
крило се влечеше по земята, единия му кракъ бѣше извѣхнатъ.
Помнѭ, какъ яростно той се озърташе наоколо, като оглеждаше
любопитната тълпа, и какъ отваряше гърбатата си клъвка, като
се готвѣше скѫпо да продаде живота си. Когато на него се на-
гледахѫ и захванахѫ да си разотиватъ, той се опъти, крив-
куцъ, като подскачаше на една нога и като размахаше съ здра-
вото си крило, къмъ най-далечния край на затвора, гдѣто се
заврѣ и се сгуши въ едно кюше между стълбоветѣ. Тука той
прѣкара около три мѣсеца и прѣзъ всичкото врѣме нито единъ
пѫть не излѣзе отъ кѫта си. Отъ най-напрѣдъ начесто ходѣхѫ
да го гледатъ и да насъскватъ на него кучето. Шарикъ се спу-
каше върху му съ ярость, но очевидно се боеше да го доближи,
което твърдѣ много смѣшѣше арестантитѣ. — „Звѣрь е! каза-
хѫ тѣ; — не се дава!“ Послѣ и Шарикъ начена много злѣ
да го закача; страхътъ му мина, и той, когато го насъскахѫ,
се научи да го хваща за болното му крило. Орелътъ се защи-
щаваше съ всичката си сила съ ногтѣ и съ клъвка, и гордѣли-

во и диво, като раненъ царь, затикнѫтъ въ ѫгъла си, оглеждаше любопитнитѣ, които дохождахѫ да го разглеждатъ. Най-подирѣ, на всички имъ умрѫзна; всички го оставихѫ и го забравихѫ, но всѣки день човѣкъ можеше да види около него парчета отъ прѣсно мѣсо и панички съ вода. Сé трѣбва да го е гледалъ нѣкой. Той отпървенъ нещѣше и да яде, не ѣде нѣколко дена; най-послѣ захвана да приема храната, но никогажъ не приемаше отъ рѫцѣ или прѣдъ хора. Не веднѫжъ ми се е случвало да го наблюдавамъ отдалече. Когато не виждаше никого и си мислѣше, че е самичъкъ, тъй по нѣкой пѫть се рѣшаваше да излѣзе недалече отъ мѣстото си, послѣ се връщаше назадъ, послѣ пакъ излизаше, сякашъ че правѣше моционъ. Като ме зарнеше, той тозчасъ съ всичката си сила, куцайки и скачайки, бързаше за ѫгъла си и, като си исправѣше назадъ главата, съ раззинѫта клъвка, наеженъ, тутакъ си се приготвяше за бой. Съ никакви милвания азъ не можахъ да го смегчѫ: той ме хапѣше и удряше, мѣсо отъ мене не земаше и прѣзъ всичкото врѣме, до катъ азъ стояхъ надъ него, внимателно-внимателно ме гледаше въ очитѣ съ своя зълъ, пронизителенъ погледъ. Осамотено и злобно той чакаше смъртьта си, безъ да довѣрява нѣкому и безъ да се примири съ нѣкого. Най-сѣтнѣ затворницитѣ като че си спомнихѫ за него и макаръ че никой не се грижѣше, никой не спомняше за него около два мѣсеца, но отведнѫжъ въ всички като че се яви къмъ него съчувствие. Заприказвахѫ, че трѣбва да се изнесе орела: — „И да умре, ама само да не е въ затвора“, говорѣхѫ едни.

— Разбира се, че е птица свободна, дива, не може да се научи на затворъ, потвърждавахѫ други.

— Не е той така като насъ, пое другъ единъ.

— Я го гледай, че ѭ истърси: той е птица, пъкъ ний сме человѣци, дѣто сѫ го рѣкли.

— Орелътъ, братя, е царь на горитѣ . . . захвана Скуратовъ, но него тозъ пѫть не рачихѫ да слушатъ. Веднѫжъ подирь обѣдъ, когато заби барабанътъ за работа, зехѫ орела, стиснахѫ му клъвката съ рѫка, защото той захвана жестоко да хапи и го изнесохѫ изъ затвора. Додохѫ до обкопа. Двѣнайсетьтѣ души арестанти, които бѣхѫ въ тъзи дружина, съ любопитство чакахѫ да видѭтъ, накѫдѣ ще отиде орелътъ. Чудна работа: всички бѣхѫ отъ нѣщо доволни, като че ли и тѣ сами до нѣйдѣ получавахѫ свобода.

— Я го гледай ти, кучата му вѣра: добро му прави пъкъ той се́ хапи! говорѣше затворникътъ, който го държ и който токурѣчи съ любовъ гледаше на злата птица.

— Пусни го бе, Микитка!

— Стига си го дразнѣлъ! Я го пусни, холанъ, на в ля, на воля, ти нему свобода му дай.

Орела пуснахѫ отъ обкопа въ полето. Това бѣше позна есень, въ мразовитъ навѫсенъ день. Вѣтърътъ фучеше голата степь и шумѣше въ пожълтѣлата, изсъхнѫла, распокъ на трѣва. Орелътъ се впусна направо, като махаше съ бол си крило и като че ли бързаше да избѣга отъ насъ гдѣто очи видѭтъ. Арестантитѣ съ любопитство слѣдѣхѫ, какъ се кашe въ трѣвата главата му.

— Вижте го! замислено продума единъ.

— И не се обръща! прибави други. — Нито веднъ баремъ не се обърна, тича ли, тича!

— Ами ти мислишъ, че ще се върне да ти благодар забѣлѣжи трети.

— Разбира се, свобода. Свобода почувствува.

— Свобода, ами.

— Не се вижда вече братя . . .

— Какво стоите? Маршъ! искрѣщѣхѫ конвойнитѣ, всички мълчешката се опѫтихѫ на работа.

VII.

Претенция.

Като захваща тъзи глава, издательтъ на запискитѣ покойния Александра Петровичъ Горянчиковъ счита за своя за́нность да направи на читателитѣ слѣдующето съобщение.

Въ първата глава на „Запискитѣ отъ Мъртвий До сѫ казани нѣколко думи за единъ отцеубиецъ, дворянинъ. М ду другото, той бѣше прѣдставенъ като примѣръ на това, каква безчувственность говорѭтъ понѣкога арестантитѣ за вършенитѣ си прѣстѫпления. Казано бѣше тъй сѫщо, че убі цата се не съзналъ прѣдъ сѫда въ прѣстѫплението си, но, то се сѫди отъ разсказитѣ на хората, които знаехѫ всичк подробности на историята му, фактитѣ бѣхѫ до толкова ясн щото невъзможно бѣше да не вѣрвашъ на прѣстѫплението

Тѣзи хора разсказвахѫ на автора на „Запискитѣ,“ че прѣстѫпникътъ е ималъ съвсѣмъ лоше поведение, задлъжалъ страшно много и убилъ баща си отъ лакомия за наслѣдство. Впрочемъ, цѣлий градъ, въ който по-напрѣдъ е служилъ този отцеубиецъ, разсказваше тъзи история еднакво. За тозъ послѣдния фактъ издательтъ на „Запискитѣ“ има доста вѣрни свѣдѣния. Най-послѣ, въ „Запискитѣ“ е казано, че въ затвора убийцата бѣше постоянно въ най-добро, въ най-весело настроение на духа; че той бѣше вѣтърничъвъ, легкомисленъ, крайно неразсѫдителенъ човѣкъ, макаръ че ни най-малко не бѣше глупавъ и че авторътъ на „Запискитѣ“ никога не забѣлѣза въ него нѣкаква особенна жестокость. И тутакъ си сѫ прибавени думитѣ: „Разбира се, азъ не хващахъ вѣра на това прѣстѫпление.“

Тѣзи дни издательтъ на „Запискитѣ отъ Мъртвий Домъ“ получи извѣстие отъ Сибиръ, че прѣстѫпникътъ билъ дѣйствително правъ и десеть години страдалъ въ каторжна работа невинно; че сѫщитѣ прѣстѫпници сѫ намѣрени и се съзнали. Че сѫдътъ го оправдалъ официално и че нещастний е вече освободенъ отъ затвора. Издательтъ ни най-малко се не съмнѣва въ достовѣрностьта на това извѣстие . . .

Да притурямъ повече нѣма какво. Нѣма за какво да говорѭ и да се распространявамъ за всичкия дълбокъ трагизмъ на този фактъ, за загубения още отъ младини животъ, подъ такъво ужасно обвинение. Фактътъ е твърдѣ ясенъ, твърдѣ поразителенъ самъ по себѣ си.

Ний мислимъ тъй сѫщо, че ако такъвъ фактъ се оказа възможенъ, то вече тъзъ самата възможность придава още една нова и твърдѣ рѣзка черта къмъ характеристиката и пълнотата на картината на Мъртвий Домъ.

А сега продължаваме.

Пó-горѣ вече споменахъ, че азъ, най-послѣ, обръгнахъ въ затвора. Но това „най-послѣ“ се извършваше твърдѣ медленно и мѫчително, твърдѣ полегка. Въ сѫщность менъ ми трѣбваше токурѣчи цѣла година врѣме за това, и тя бѣше найтрудната година на моя животъ. Ето поради това тя цѣла-цѣленичка се е отпечатала въ паметьта ми. Менъ ми се струва, че всѣки единъ часъ на тъзи година помнѭ въ послѣдователность. Азъ казахъ тъй сѫщо, че и другитѣ арестанти не

можехѫ да *обръгнатъ* на тоя животъ. Помнѭ, какъ въ тъзи първа година азъ често пѫти размишлявахъ въ себе си: „какво, какъ сѫ тѣ? Дали сѫ спокойни?“ И тѣзи въпроси твърдѣ много ме интересувахѫ. Азъ вече спомѣнахъ, че всичкитѣ затворници живѣехѫ тукъ като че ли не у дома си, а като че на ханъ, на нѣкой походъ или етапъ. Дори и онѣзи, които бѣхѫ испратени до животъ, и тѣ се грижахѫ или тѫгувахѫ, и непрѣмѣнно всѣки единъ отъ тѣхъ мечтаеше въ себе си за нѣщо токурѣчи невъзможно. Това всегдашно безспокойствие, което се исказваше макаръ и мълчешката, но очевидно; тъзи чудна пламенность и нетърпѣливость на неволно исказанитѣ понѣкога надѣжди, които бивахѫ често пѫти до толкова неоснователни, щото приличахѫ на бълнувание и, което бѣше най-чудното, че тѣ се поддържехѫ дори и отъ най-практическитѣ умове; — всичко това придаваше до толкова необикновенъ видъ и характеръ на това мѣсто, щото, може би, тѣзи черти и съставлявахѫ най-характерното му свойство. Нѣкакъ човѣкъ чувствуваше, токурѣчи отъ първи погледъ, че подобно нѣщо нѣма вънъ отъ затвора. Тука всички бѣхѫ мечтатели и това се виждаше явно. Това се чувствуваше болѣзненно, именно затова, че мечтателностьта съобщаваше на повечето отъ затвора видъ навѫсенъ и мраченъ, нѣкакъ ненормаленъ. Огромното болшинство бѣше мълчаливо и злобно до ненависть, не обичаше да показва наявѣ надѣждитѣ си. Простодушието, откровенностьта бѣхѫ въ прѣзрѣние. Колкото пò-неиспълними бѣхѫ надѣждитѣ и колкото пò чувствуваше тъзи неиспълнимость самий мечтатель, толкова пò-упорито и пò-цѣломудренно той ги таеше въ себе си, но да се откаже отъ тѣхъ — неможеше. Кой знай, може би, нѣкой и да се срамуваше въ себе си отъ тѣхъ. Въ русския харктеръ има толкова положителность и трезвость на възгледа, толкова вѫтрѣшна ирония надъ самъ себе си . . . Може би, отъ това постоянно затаенно недоволство отъ себе си и да произлизаше толкова нетърпѣливость у тѣзи хора въ катадневнитѣ отношения единъ къмъ други, толкова непримиримость и насмѣшки единъ надъ други. И ако, напримѣръ, се явѣше отъ тѣхъ нѣкой пò-наивенъ и по-нетърпѣливъ и искажѣше понѣкога наявѣ онова, което всички таехѫ въ умъ си. се впуснеше въ мечти и надѣжди, то него тозчасъ го спирахѫ, прѣкъсвахѫ го, подигравахѫ го; но, ми се чини, че най-горѣщи отъ прѣслѣдователитѣ бѣхѫ именно онѣзи, които, може би, сами още по-

далече сѫ отишли въ своитѣ мечти и надѣжди. На наивнитѣ и простичкитѣ, азъ казахъ вече, всички у насъ гледахѫ като на най-мизерни глупаци и се отнасяхѫ къмъ тѣхъ прѣзрително. Всѣки бѣше до толкова мраченъ и самолюбивъ, щото захващаше да прѣзира другитѣ дори и нечестолюбиви хора. Освенъ тѣзи наивни и простички бъбрици, всичкитѣ други, то есть мълчаливитѣ, рѣзко се раздѣляхѫ на добри и зли, на мрачни и свѣтли. Мрачни и зли имаше несравненно повече; ако пъкъ се случахѫ нѣкои отъ тѣхъ които да сѫ тъй отъ природата приказливи, то тѣ всички бездруго бѣхѫ безспокойни клюкари и завистници. Въ всичко чуждо се мѣсѣхѫ, макаръ че собственната си душа, собственнитѣ си тайни дѣла и тѣ никому не показвахѫ наявѣ. Това не бѣше на мода, не бѣше прието. Добритѣ — твърдѣ малцина — бѣхѫ тихи, мълчаливо скривихѫ въ себе си упованията си и, разбира се, повече отъ мрачнитѣ бѣхѫ наклонни да се надѣватъ и да вѣрватъ въ тѣхъ. Обаче, иди ми на умъ, че въ затвора имаше още единъ отдѣлъ отъ хора, които бѣхѫ съвсѣмъ отчаяни. Такъвъ бѣше, напримѣръ, и старецътъ отъ Стародубовскитѣ села; впрочемъ, такива имаше твърдѣ малко. Старецътъ бѣше на гледъ спокоенъ (азъ вече говорихъ за него), но по нѣкои признаци, азъ мислѭ, че душевното му състояние бѣше ужасно. Впрочемъ, той имаше свое спасение, свой изходъ: молитвата и идеята за мѫченичество. Оня арестантинъ, който билъ се побъркалъ въ постоянното четѣние на библията, за когото вече азъ споменахъ и който билъ се хвърлилъ съ тухла върху майора, вѣроятно, тъй сѫщо е билъ отъ отчаяннитѣ, отъ онѣзи, които сѫ изгубили и послѣдня надѣжда; а понеже съвсѣмъ безъ надѣжда човѣкъ не може да живѣе, то той и си измислилъ изходъ въ доброволното, токурѣчи искуственно мѫченичество. Той казвалъ, че се впуснѫлъ върху майора безъ злоба, тъй само отъ желание да приеме мѫки. И кой знае, какъвъ психологически процесъ се е извършилъ тогава въ душата му! Безъ никаква цѣль и безъ стремление къмъ неѭ не живѣе нито единъ живъ човѣкъ. Като изгуби цѣль и надѣжда, човѣкъ отъ тѫга се обръща много пѫти въ чудовище . . . Цѣль на всички ни бѣше свободата и излизанието ни изъ каторгата.

Впрочемъ, азъ се силѭ сега да подведѭ затвора подъ разряди; но възможно ли е това? Дѣйствителностьта е безкрайно разнообразна, сравнително съ всички, дори и съ най-мѫдри-

тѣ изводи на отвлечената мисъль, и не търпи рѣзки и голѣми различия. Дѣйствителностьта се стреми къмъ раздробяване. Животъ другъ, особенъ имаше и у насъ, макаръ какъвто и да е, но сѐ-пакъ имаше, и не само официаленъ, а вжтрѣшенъ, свой собственъ животъ.

Но както и споменвахъ по̀-горѣ, азъ не можехъ, та даже и не знаехъ да проникнж въ вжтрѣшната дълбочина на тоя животъ въ началото на затвора си, а затова всичкитѣ му външни проявления ме мжчѣхж тогава съ неизразима тжга. Азъ понѣкога просто захващахъ да мразя тѣзи такива сжщо страдалци, както и азъ. Азъ дори имъ завиждахъ, че тѣ помежду си, като другари, се разбирахж единъ други, макаръ че въ сжщность, на всички както и на менъ, имъ омръзна и имъ се вгърси това насилственно дружество изъ-подъ гърбачъ и тоеги, и всѣки гледаше нѣйдѣ на страна отъ всички да се оттегли. Повтарямъ пакъ, че тъзи завистъ, която ме посѣщаваше въ минутитѣ на гнѣва, имаше свое законно основание. Наистина, положително сж неправи ония, които говорятъ че на дворянина, на образования и на др. е съвършенно еднакво тежко въ нашитѣ каторги и затвори, както и на всѣки простъ човѣкъ. Азъ знамъ, азъ слушахъ за това прѣдположение въ послѣднйо врѣме, азъ четохъ за това. Основанието на тая идея е вѣрно, хуманно. Всички сж людие, всички сж човѣци. Но идеята е твърдѣ отвлечена. Изпуснжти сж отъ прѣдъ-видъ твърдѣ много практически условия, които не могжтъ другояче да се разбержтъ, освенъ въ самата дѣйствителность. Азъ говоря туй не затова, че ужъ дворяниньтъ и образований чувствуватъ по̀-утънченно, по̀-силно, че тѣ сж по-развити. Душата и нейното развитие мжчно могжтъ се подведе подъ нѣкакво мѣрило. Даже самото образование въ този случай не може да се земе за мѣрило. Азъ първи съмь готовъ да засвидѣтелствувамъ, че и въ най-необразованната, въ най-угнетенната срѣда, между тѣзи страдалци азъ съмь срѣщалъ черти отъ най-утънчено душевно развитие. Въ затвора се случваше по нѣкой пжть тъй, че познавашъ човѣка нѣколко години наредъ и си мислишъ за него, че той е звѣрь, а не човѣкъ, прѣзирашъ го. И отведнжжъ, дохажда ненадѣйно минута, въ която душата му съ неволенъ поривъ се изказва наявѣ и вий виждате въ нея такъво богатство, чувство, сърдце, такъво ясно разбиране и на собственното си, и на чуждото страдание, щото вамъ като че очитѣ ви се отварятъ и въ първата минута

дори и нещѣтѣ да вѣрвате това, което вий сами сте видѣли и чули. Случва се и обратно: образованието бива съединенно понѣкога съ такъво варварство, съ такъвъ цинизмъ, щото вамъ ви се втръсва, и, както и да сте добри или прѣдубѣдени, вий не намирате въ сърдцето си нито извинения, нито оправдания.

Не казвамъ тъй сѫщо нищо за промѣната на привичкитѣ, начина на живота, храната и проч., което за чевѣкъ отъ висшата класса на обществото, разбира се, е по-тежко, отколкото за просгъ човѣкъ, който много пѫти е гладувалъ на свобода, а въ затвора поне добрѣ се наядаше. Нѣма да се прѣпирамъ и за това. Тъй да се каже, за човѣкъ, който има макаръ отъ малко-малко силна воля, всичко това е праздна работа сравнително съ другитѣ несгоди, при всичко че, въ сѫщность, промѣната на привичкитѣ не е ни най-малко праздна и нищожна работа. Но има несгоди, прѣдъ които всичко това блѣднѣе до толкова, щото не обръщашъ внимание нито на мръсното живѣние, нито на притѣсненията, нито на бѣдната, нечиста храна. Най-гладичкий бѣлорѫчко, най-изнѣженний глеза, като поработи съ потъ на лице, тъй, както никога не е работѣлъ на свобода, ще да яде и черъ хлѣбъ, и чорба съ хлѣбници. На това човѣкъ може още да привикне, както и се споменѣна въ юмористическата арестантска пѣсень за единъ прѣдишенъ благороденъ, който е попадналъ въ каторгата:

Дадутъ капусты мнѣ съ водою
И ѣмъ такъ за ушьми трещитъ.

Не; най-важното е, че всѣки единъ отъ новоприбиващитѣ въ затвора, два часа слѣдъ дохажданието му, ставаше такъвъ сѫщо, както и всички други, ставаше такъвъ сѫщо равноправенъ стопанинъ въ затворническата дружина, както и всички други, съ една дума, тутакъ си се чувствуваше *у себе си дома*. Него всички го разбиратъ, всички го познаватъ, всички го считатъ за *свой*, и той, отъ своя страна, разбира се, познава и счита за *свои* всички. Не е тъй съ *благородния*, съ дворянина. Колкото и да бѫде той справедливъ, добъръ, уменъ, - него цѣли години ще го мразѭтъ, ще го прѣзиратъ всички, скупомъ; него нѣма да го разберѫтъ, и главно — нѣма да му повѣрватъ. Той не имъ е другарь и приятель, и ако и да достигне, най-насѣтнѣ, съ години, да го не докачатъ, но пакъ той ще бѫде чуждъ, не тѣхенъ, и винаги, мѫчително ще съзнава своето отчуждение,

осамотение. Това отчуждение става понѣкога съвсѣмъ безъ злоба отъ страна на арестантитѣ, тъй, безсъзнателно. Не е нашъ човѣкъ, та и повече нищо. Нищо нѣма по-ужасно, отъ колкото да живѣе човѣкъ не въ своя срѣда, въ чуждо общество. Селенинъ, който се прѣсели отъ Таганрогъ въ Петропавловското пристанище, тозчасъ ще намѣри тамъ нѣкой такъвъ сжщо руски селенинъ, тозчасъ ще се сприказва и ще се сдружи съ него, а слѣдъ два часа тѣ може би, ще почнжтъ да живѣжтъ най-мирно въ една и сжща колиба или въ една и сжща катуна. Не е така за благороднитѣ. Тѣ сж раздѣлени отъ простонародието съ най-дълбока бездна и това се забѣлѣзва напълно само тогава, когато *благородний* отведнжжъ самъ, по силата на външни обстоятелства, се лиши дѣйствително отъ прѣдишнитѣ си права и се обърне въ простонародие. Инакъ — макаръ и цѣлъ животъ да се знаете съ народа, макаръ четиредесеть години наредъ да се сближавате съ него, по служба напр., въ условно-административни форми, или дори тъй просто по приятелски, въ видъ на благодѣтель-баща, — никога самата сжщность нѣма да узнаете. Всичко ще бжде само оптическа иллюзия и нищо повече. Азъ знамъ, че всички, положително всички, като прочетжтъ забѣлѣжката ми, ще кажжтъ, че прѣуголѣмявамъ. Но азъ съмь убѣденъ, че това е вѣрно. Азъ се убѣдихъ не книжно, не умозрително, а въ дѣйствителность. и имахъ доста и доста врѣме, за да провѣрж убѣжденията си. Може би, послѣ всички ще узнажтъ „до каква стъпень това е справедливо . . .

Събитията като че нарочно още отъ първо врѣме потвърдихж наблюденията ми, и нервно, и болѣзненно ми дѣйствувахж. Въ това първо лѣто азъ се скитахъ по затвора токорѣчи самъ самениччкъ. Азъ казахъ вече, че душевното ми състояние бѣше такъво, щото дори и не можахъ да оцѣнж и да отличж ония отъ каторжницитѣ, които би могли да ме обичатъ отъ послѣ, макаръ че и никога се не сближихж съ мене като съ равенъ. Имахъ и азъ другари, дворяни, но това другарство не облегчаваше всичкото брѣме отъ душата ми. Обаче нищо не ме се щѣше да гледамъ, а пъкъ да избѣгамъ — нѣмаше накждѣ. И ето, напрым., единъ отъ ония случаи, които още отъ прьвъ пжть ме накарахж да разберж своята отчужденность и особенность на положението ми въ затвора. Веднжжъ лѣтѣ вече прѣзъ мѣсецъ Августъ, въ единъ ясенъ и горѣщъ рабо-

тенъ день, въ единъ часа подирь обѣдъ, когато, както и винаги, всички си почивахѫ, отведнѫжъ цѣлата каторга се дигна като единъ човѣкъ и захвана да се нарежда въ тъмничния дворъ. Азъ нищо не знаехъ до тая минута. Въ това врѣме, често пѫти, азъ бивахъ до толкова вдѫлбенъ въ себе си, щото токурѣчи не забѣлѣзвахъ, какво се вършаше около ми. А между това, каторгата вече отъ три дена насамъ глухо се вълнуваше. Може би, и много по-рано се е захванѫло това вълнение, както съобразихъ вече послѣ, неволно като си припомнихъ нѣкои и други нѣща отъ арестантскитѣ разговори, а заедно съ това и усиленното карание на затворницитѣ, тѣхната навѫсенность и особенно жълчно състояние, което се забѣлѣжваше въ тѣхъ въ послѣднйо врѣме. Азъ отдавахъ това на тежката работа, на досадливитѣ дълги лѣтни дни, на неволнитѣ мечти за горитѣ и свободата, на малкитѣ нощи, въ които мѫчно можеше да се наспи човѣкъ както трѣбва. Може би, всичко това и да се съедини сега заедно, въ едно избухвание, но причина на това избухвание бѣше — храната. Вече отъ нѣколко дена въ послѣднйо врѣме арестантитѣ явно се оплаквахѫ, негодувахѫ въ казармитѣ и най-вече, като се събирахѫ въ готварницата на обѣдъ и вечеря, бѣхѫ недоволни отъ готвачитѣ, даже се опитахѫ да промѣнѭтъ едного отъ тѣхъ, но тозчасъ изгонихѫ новия и върнахѫ стария. Съ една дума всички бѣхѫ въ едно безспокойно настроение на духа.

— Работата тежка, пъкъ насъ съ шкембе чорба ни хранѭтъ, промърморваше нѣкой въ готварницата.

— Ако ти нехаресва това, бламанже си зарѫчай, подземаше други.

— Шкембе-чорба, братя, азъ много обичамъ, подхваща трети, — защото е вкусна.

— Ами, ако всичко мрѣме само съ една шкембе-чорба те хранѭтъ, ще бѫде ли вкусно?

— Бе то, се разбира, че сега се яде блажно, казва четвърти: — ний на фабриката трепемъ се трепемъ се, а че слѣдъ урока ни се иска да ядемъ. Пъкъ шкембето какво ѣстие е!

— Ако не шкембе, то ти даватъ дробъ.

— Тъй, ами; само съ шкембе и съ дробъ захванахѫ да ни хранѭтъ. Туй храна ли е! Има ли тука справедливость?

— Да, храната е лоша.

— Джебоветѣ си трѣбва да пълнѭтъ.

— Туй не е падарска работа.

— Ами коя? Корема ми е мой. Нека всички да ... вжтъ претенция и ще се свърши работата.

— Претенция?

— Да.

— Малко си ялъ, види се, бой за таквизъ претен... Статуя недна!

— То си е истина, притури ядосано трети, кой... тогава мълчеше, — че „бърза кобила слѣпо раждала". К... ще говоришъ при тъзи претенция, ето какво най-първо ни ка... дебелоглаво човѣче?

— И ще ви кажж. Ако всички се подигнжтъ, и ... тогава съ всички ще говорж. Сиромашия, дѣто ще се каж... насъ едни свое си ядатъ, а други само съ тъмнична хр... минаватъ.

— Я го гледай ти завистника! Разлакомилъ се за чуж...

— Ти за чуждото не ламти, ами съ трудъ свое пе...

— Печелй! . . Азъ съ тебе за това винаги ще се ... пирамъ. Ще се рѣче, ти си богатъ, ако искашъ съ кръст... ржцѣ да сѣдишъ?

— Богатъ като мишка въ празенъ долапъ.

— Истина бе, братя, стига сме сѣдѣли! Стига сме ... пѣли тѣхнитѣ лудурии. Кожата ни ще одрержтъ. Защо г... не подигнемъ?

Защо? Види се, че главата ти това не може да р... ре, ами ще трѣбва да ти се разтълкува. Защото е като г... затова!

— Излиза, че: нека кучетата се давжтъ, а пък ... цитѣ да ядатъ отъ стадото.

— Туй е то, ами. Разгълстѣлъ е осмоокий. Два ... коня купилъ.

— Пъкъ и не обича да посръбва.

— Оня день съ ветеринара, като играели на ... се сбили. Цѣла нощъ играли. Най-подирѣ, два часа се ... съ юмруци. Федка разсказваше.

— Затова и ни даватъ чорба съ дробъ.

— Ехъ вий, глупци! Магаръ можемъ ний да п... тираме!

— А-че нека му се опремъ всички, и ще видим... во оправдание ще даде. На това трѣбва да постоянст...

— Оправдание! Той ще ти каже оправдание, като ти залѣпи нѣкой и другъ шамаръ.

— Та и още подъ сѫдъ ще те дадѫтъ . . .

Съ една дума всички се вълнувахѫ. Въ това врѣме наистина нашата храна бѣше лоша. Пъкъ и всичко едно върху друго се струпа. А главното бѣше общото тѫжовно настроение, постоянната затаенна мѫка. Каторжникътъ е свадливъ по характера си и лесно възстава; но нарѣдко се подигатъ всички заедно или въ голѣми тайфи. Причина на това е постоянното разногласие. Това всѣки отъ тѣхъ самъ чувствуваше: ето защо и имаше у насъ повече псувня, отъ колкото работа. И при всичко това този пѫть вълнението не мина напусто. Захванахѫ да се събиратъ на купчини, расправяхѫ по казармитѣ, псувахѫ се, припомняхѫ си съ ядъ всичкото управление на нашия майоръ; разузнавахѫ всичко до косъмъ. Най-вече се вълнувахѫ нѣкои. Въ всѣка подобна работа винаги се явяватъ инициатори, побудители. Водачитѣ въ тѣзи случаи, то есть, въ случаитѣ на претенции сѫ забѣлѣжителни хора, и не само въ затвора, но въ всички дружини, команди и проч. Тѣ сѫ особенъ типъ, който на всѣкѫдѣ си прилича по между си. Тѣ сѫ хора пламенни, лакомящи за справедливость увѣрени най-наивно, най-честно, че възможностьта на тъзи справедливость е непрѣмѣнна, неминуема, и главно, немедленна. Тѣзи хора не сѫ по-глупави отъ другитѣ, даже нѣкои отъ тѣхъ биватъ и твърдѣ умни, но тѣ сѫ твърдѣ горѣщи, тъй щото не могѫтъ да бѫдѫтъ лукави и присмѣтливи. И ако въ всички тѣзи случаи има хора, които знаѭтъ искусно да поведѫтъ тълпата и да спечелѭтъ дѣлото, то тѣ вече съставляватъ другъ типъ отъ народни водачи и естественни негови прѣдводители, типъ, който се срѣща твърдѣ рѣдко у насъ. Но тѣзъ, за които азъ сега говорѭ, подбудителитѣ и водителитѣ на претенциитѣ, токурѣчи винаги губѭтъ дѣлото и населяватъ затова послѣ затворитѣ и каторгитѣ. Съ горѣщината си тѣ губѭтъ, но съ горѣщината си и влияние иматъ на массата. Подирѣ имъ, най-послѣ, на драго сърдце вървѫтъ. Тѣхната распаленность и честното негодувание дѣйствуватъ на всички, а най-насѣтнѣ, и най-нерѣшителнитѣ се присъединяватъ къмъ тѣхъ. Слѣпата имъ увѣренность въ успѣха съблазнява дори и най-закоренѣлитѣ скептици, при всичко, че понѣкога тъзи увѣренность има такива слаби, такива младенчески основания, щото чудишъ се и маешъ се, какъ така тѣ сѫ тръгнѫли

подирѣ имъ. А главното е това, че тѣ вървятъ първи и вървятъ безъ да се боятъ отъ нѣщо. Тѣ като бикове се хвърлятъ надолу съ рогата, често пѫти безъ знание на дѣлото, безъ прѣдпазливость, безъ онова практическо йезуитство, съ което много пѫти даже най-подлий и най-окаленийчовѣкъ спечелва дѣлото, достига цѣльта си и излиза сухъ изъ водата. Тѣ непрѣмѣнно си скършватъ рогата. Въ обикновенния животъ тѣ сѫ хора жълчни, нервозни, раздражителни и нетърпими. Тѣ най-често биватъ страшно ограничени, което, впрочемъ, и съставлява донѣйдѣ тѣхната сила. Най-досадно е, че намѣсто къмъ правата си цѣль, тѣ се хвърлятъ настрана, намѣсто къмъ главното дѣло. — на дреболиитѣ. Това тѣхъ и ги губи. Но масситѣ тѣхъ ги разбиратъ; въ това тѣмъ и е силата имъ... Обаче, трѣбва да кажѫ още двѣ думи, какво значи *претенция*? . . . . . .

. . . .

Въ нашия затворъ имаше нѣколцина, които бѣхѫ дошли заради претенцията. Тѣ се и вълнувахѫ най-много. Особенно единъ отъ тѣхъ, Мартиновъ, който е служилъ по-напрѣдъ въ кавалерията, бѣше горѣщъ, безспокоенъ и подозрителенъ, но притова, честенъ и справедливъ човѣкъ. Другъ единъ, Василий Антоновъ, който нѣкакъ хладнокръвно се раздражаваше, бѣше човѣкъ съ нахаленъ погледъ, съ високомѣрна саркастическа усмивка, твърдѣ развитъ, и той тъй сѫщо — честенъ и справедливъ. Но всички не могѫтъ се прѣброй; тѣ бѣхѫ много. Петровъ така сѫщо сновѣше нагорѣ-надолу, ослушваше се къмъ всѣка купчина, малко говорѣше, но очевидно бѣше въ вълнение и пръвъ искочи отъ казармата, когато захванахѫ да се нареждѫтъ.

Наший тъмничний унтеръ-офицеръ, който испълняваше у насъ длъжность на фелдфебель, тозчасъ излѣзе испоплашенъ. Като се наредихѫ, арестантитѣ вѣжливо го помолихѫ да каже на майора, че каторгата желае съ него да говори и лично го моли за нѣкои нѣща. Слѣдъ унтеръ-офицера излѣзохѫ и всичкитѣ инвалиди и се наредихѫ отъ другата страна, срѣщо затворницитѣ. Порѫчката, която бѣше дадена на унтеръ-офицера, бѣше необикновенна и го докара въ ужасъ. Но пъкъ той не смѣеше да не яви тутакъ си на майора. Защото, първо, щомъ се подигна каторгата, то може и да излѣзе нѣщо по-зло. Всичкото ни началство се отнасяше нѣкакъ твърдѣ страхливо къмъ каторжницитѣ. Второ, даже и нищо да нѣмаше, тъй щото всички

да кажемъ, че размислихѫ и си разотидохѫ, то и тогава унтеръ-офицерътъ трѣбваше немедленно да яви за всичко станѫло на началството си. Горкийтъ и растреперений отъ страхъ унтеръофицеръ отиде бърже да съобщи на майора, безъ дори и самъ да распита и да посъвѣтва арестантитѣ. Той видѣ, че съ него сега нѣма и да говорѭтъ.

Безъ да знамъ, положително нищо, и азъ излѣзохъ да се наредѭ. Всичкитѣ подробности на дѣлото азъ узнахъ послѣ. Сега, азъ помислихъ, че произлиза нѣкоя провѣрка; но, като не видѣхъ караулнитѣ, които правѣхѫ провѣрка, очудихъ се и захванахъ да се озъртамъ наоколу си. Лицата бѣхѫ развълнувани. Нѣкои бѣхѫ дори и блѣдни. Всички изобщо бѣхѫ огрижени и мълчаливи въ очакване, какъ ли да захванатъ да говорѭтъ прѣдъ майора. Азъ забѣлѣжихъ, че мнозина ме погледнахѫ съ извънредно удивление, и мълчишката се обърнахѫ. Тѣмъ имъ бѣше, както се види, чудн), дѣто и азъ съ тѣхъ заедно се наредихъ. Тѣ, очевидно, не вѣрвахѫ, че и азъ тъй сѫщо ще заявѭ претенция. Обаче скоро токурѣчи всички, които се намирахѫ наоколо ми, захѫ пакъ да се обръщатъ мъмъ мене. Всички ме гледахѫ въпросително.

— Какво търсишъ ти тука? грубо и съ високъ гласъ ме попита Василий Антоновъ, който стоеше по-далече отъ мене и който до сега винаги се обръщаше къмъ мене вѣжливо и на *вий*.

Азъ го гледахъ съ недоумение, като се мѫчѣхъ да разберѫ, какво значи това, при което вече захващахъ да се осѣщамъ, че се върши нѣщо необикновенно.

— А бе наистина, какво стоишъ тука? Върви си въ казармата, ми каза единъ младъ воененъ арестантинъ, съ когото азъ до сега никакъ се не познавахъ, човѣкъ добъръ и тихъ. — Туй не е твоя работа.

— Че защо се нареждатъ, азъ му отговорихъ: — азъ мислѭ, че е провѣрка.

— Я го гледай ти, домъкнѫлъ се, ми извика единъ.

— Изѣдникъ, проговори други.

— Лапни-муха! каза трети съ неизразимо прѣзрѣние. Това прозвище прѣдизвика всеобщъ смѣхъ.

— На милость при готварницата се намира, притури и още другъ единъ.

— За тѣхъ навредъ е рай. Тукъ е каторга, а пъкъ тѣ

колачета ѣдѫтъ и прасета купуватъ. Че ти свое не ли ѣдешъ; какво се врешъ тука?

— Нѣмате работа тука, ми каза Куликовъ, като се приближаваше свободно при мене; той ме улови за ръка и ме изведи отъ редоветѣ.

Самичъкъ той бѣше блѣденъ, чернитѣ му очи свѣтяхѫ и долната му устна бѣше прѣхапана. Той не очакваше хладнокръвно майора. Доде ми на умъ: азъ страшно обичахъ да глѣдамъ Куликова въ всички подобни случаи, то есть въ всички ония случаи, когато трѣбваше да се покаже. Той твърдѣ обичаше да се прѣдставлява, но и работа вършаше. Менъ ми се струва, че той и на смърть би отишълъ съ нѣкакъвъ „шикъ“, гордѣливо. Сега, когато всички ми казвахѫ *ти* и ме псувахѫ, той очевидно нарочно удвои своята вѣжливость къмъ мене, а заедно съ това думитѣ му бѣхѫ нѣкакъ особенно, даже високомѣрно настойчиви, които не търпѣхѫ никакво възражение.

— Тъзъ е наша расправия, Александръ Петровичъ, вий нѣмате работа тука. Вървете нѣйдѣ, почакайте на страна . . . Нà тамъ въ готварницата сѫ вашитѣ, вървете тамъ.

— Върви въ пусто горе тилилейско! подхвана единъ.

Прѣзъ полуотворения прозорецъ на готварницата азъ наистина забѣлѣжихъ нашитѣ поляци; обаче, менъ ми се показа, че тамъ освенъ тѣхъ имаше още много други. Смутенъ азъ тръгнахъ за готварницата. Смѣхъ, псувни и тюкание (което замѣняваше подсвирванието у каторжницитѣ) се раздадохѫ подирѣ ми.

— Не харесва! . . . Тю-тю-тю! У-бряаа! . . .

Никога азъ до сега не бѣхъ тъй оскърбенъ въ затвора, и тоя пѫть ми бѣше твърдѣ тежко. Но азъ попаднахъ въ такъва минута. Въ отвода на готварницата азъ срѣщнахъ Т-вскій, твърдъ и великодушенъ младъ човѣкъ, безъ голѣмо образование; той много обичаше Б. Каторжницитѣ него го различавахѫ отъ всичкитѣ други и дори до дѣйдѣ го обичахѫ. Той бѣше храбъръ, мѫжественъ и силенъ, и това нѣкакъ се виждаше въ всѣки му жестъ.

— Какво правите, Горянчиковъ! той ми извика: — елате самъ!

— Че какво става тамъ?

— Претенция заявяватъ, мигаръ вий незнаете ли? Тѣ, разбира се, нѣма да сполучатъ: кой ще повѣрва на каторжни-

ци? Ще захванатъ да търсятъ побудителитѣ, и ако ний бѫдемъ тамъ, разумѣва се, че на насъ ще стоварятъ всичкото обвинение по бунта. Припомнѣте си, защо сме дошли тука. Тѣхъ само ще ги накажѫтъ съ прѫчки, а насъ ще ни дадѫтъ подъ сѫдъ. Майорътъ всички ни мрази и драго ще му бѫде да ни затрие. Той самъ си съ насъ ще се оправдае.

— Па и самитѣ арестанти насъ първи ще ни издадѫтъ, притури М-цкий, когато ний влѣзохме въ готварницата,

— Мигаръ мислите, че ще ни сѫжалѣѭтъ! пое Т-вский.

Въ готварницата, освенъ дворянитѣ, имаше още сумма хора, около трийсеть души. Тѣ всички останахѫ, защото не искахѫ да показватъ претенция — едни поради страхливость, други поради рѣшително убѣждение въ пълната безполезность на всѣка претенцяя. Тука бѣше и Акимъ Акимичъ, закорѣнѣлъ и естественъ врагъ на всички подобни претенции, които бъркахѫ на правилното течение на службата и благонравието. Той мълчишката и твърдѣ спокойно чакаше края на дѣлото, безъ да се тревожи ни най-малко за изхода му, напротивъ, съвсѣмъ увѣренъ въ неминуемото тържество на реда и волята на началството. Тука бѣше и Исай Фомичъ; той стоеше въ извънредно недоумение, съ наведена глава, при което се вслушваше жадно и плашливо въ нашия разговоръ. Той бѣше въ голѣмо безспокойствие. Тука бѣхѫ и всичкитѣ прости поляци, които бѣхѫ се присѫединили тъй сѫщо кѫмъ дворянитѣ. Имаше нѣколцина страхливи русси, хора винаги мълчаливи и угнетени. Тѣ не дързвахѫ да излѣзѫтъ заедно съ другитѣ и съ тѫга очаквахѫ, какъ ще се свърши работата. Имаше, най-подирь, нѣколцина навѫсени и винаги строги арестанти, хора сърчени. Тѣ останахѫ поради упоритото си и жълчно убѣждение, че всичко това е глупость и че нищо друго освенъ зло нѣма да излѣзе отъ това дѣло. Но менъ ми се струва, че тѣ сѐ чувствувахѫ сега нѣкакъ не добрѣ, гледахѫ не съвсѣмъ самоувѣренно. Тѣ ако и да разбирахѫ, че сѫ съвършенно прави относително претенцияга, което и се потвърди послѣ, но сѐ-пакъ се съзнавахѫ нѣкакъ за отстѫпници, за такива, които се сѫ отдѣлили отъ дружината си, сякашъ че бѣхѫ издали другаритѣ си на плацъ-майора. Тукъ се намираше и Елкинъ, оня хитъръ сибирски селенинъ, който билъ дошълъ за фалшиви пари и който бѣше отпелъ ветеринарната практика отъ Куликова. Старецътъ отъ стародубовскитѣ села тъй сѫщо бѣше тука. Готвачкитѣ положително всички до е-

динъ бѣхѫ останѫли въ готварницата, вѣроятно отъ убѣждение, че тѣ тъй сѫщо съставляватъ часть отъ администрацията, а слѣдоват. и неприлично е да възставатъ противъ неѭ.

— Но . . . захванахъ азъ, като се обръщахъ нерѣшително къмъ М., — освенъ тѣхъ токорѣчи всички сѫ излѣзли.

— Че намъ що ни е? промърмори Б.

— Ний сто пѫти повече бихме раскували, ако бихме излѣзли, а защо? Je haïs les brigands. И мигаръ вий можете да допуснете на минута, че претенцията имъ ще сполучи? Кой ни кара да се бъркаме въ глупава работа!

— Нищо отъ това нѣма да излѣзе ное единъ отъ каторжницитѣ, инатчия и жълченъ старецъ. Алмазовъ, който стоеше тукъ наблизо, побърза да му поддакне въ отговоръ.

— Освенъ дѣто ще биѭтъ около педесетина душъ, — нищо друго нѣма да излѣзе отъ това.

— Майорътъ доде! извика единъ и всички съ любопитство се завтекохѫ къмъ прозорцитѣ.

Майорътъ се втурна зълъ, побѣснѣлъ, зачервенъ, съ очила. Мълчишката, но рѣшително се приближи до фронта. Въ такива случаи той дѣйствително биваше смѣлъ и не изгубваше присѫтствието на духа. Впрочемъ, той токурѣчи винаги бѣше на полвина пиянъ. Даже кирливата му фуражка съ жълта ивица и мръснитѣ му срѣбърни еполети имахѫ въ тъзи минута нѣщо зловѣщо. Подирѣ му вървѣше писарьтъ Дятловъ, твърдѣ важна особа въ нашия затворъ. Въ сѫщность той управляваше всичко въ затвора и дори имаше влияние на майора. Той бѣше човѣкъ хитъръ, лукавъ, но и не лошавъ. Арестантитѣ бѣхѫ отъ него доволни. Подирь него вървѣше нашия унтеръ-офицеръ, който очевидно вече бѣше успѣлъ да получи най-страшно мъмрѣние и който очакваше още десеть пѫти по-голѣмо; слѣдъ него — конвойни, трима или четирма душъ, и повече нѣмаше. Затворницитѣ, които стояхѫ гологлави още отъ оная минута, чини ми се, когато пратихѫ за майора, сега всички се изправихѫ и спретнахѫ; всѣки прѣстѫпи отъ едина кракъ на други, а слѣдъ това всички замрѫзнахѫ на мѣстата си, като очаквахѫ първата дума или, по-добрѣ да кажѫ, първото искрѣщяване на висшето началство.

То немедленно послѣдва: отъ втората дума майорътъ зарева съ всичкото си гърло: много вече бѣше се разбѣснѣлъ. Отъ прозорцитѣ ний виждахме, какъ той тичаше по фронта, какъ се

хвърляше отъ едного къмъ другиго и испитваше. Обаче, въпроситѣ му, както и арестантскитѣ отговори, поради далечнината на мѣстото ни, ний не можехме да чуемъ. И само чуехме, какъ той ревѣше:

— Бунтовници!.. „Сквозъ строй"!.. Ти ли си бунтовникътъ! Ти ли си бунтовникътъ! хвърли се той върху едного.

Отговоръ се не чуваше. Но слѣдъ минута ний видѣхме, какъ арестантътъ се отдѣли и отиде въ кардегардията. Подиръ малко тръгна подирѣ му други, послѣ трети.

— Всички подъ сѫдъ! Азъ ще ви научѫ! Кои се о-ния тамъ въ готварницата? искрѣще той като ни зарна на отворенитѣ прозорци. — Всички тука! Скоро тука ги доведете!

Писарьтъ Дятловъ тръгна къмъ насъ за готварницата. Въ готварницата му казахѫ, че ний нѣмаме претенция. Той тутакси се върна и обади на майора.

— А, нѣматъ! проговори той на два тона по-низко, очевидно зарадванъ. — Все едно, всички тука!

Ний излѣзохме. Азъ чувствувахъ, че ни бѣше нѣкакъ съвѣстно да излѣземъ. Та и всички вървѣхме като че съ наведена глава.

— А, Прокофйевъ! И ти Елкинъ, ти ли си Алмазовъ... Застанете, застанете тука на купъ, ни говорѣше майорътъ съ единъ бързъ, но мекъ гласъ, при което ласково ни поглеждаше. — М-кий, и ти ли си тука... а̀ да ги запишете. Дятловъ! Ей сега е всички да ми ги запишешъ, доволнитѣ отдѣлно и недоволнитѣ отдѣлно, всички до единъ, и книгата ми прати. Азъ всички ще ви дамъ... подъ сѫдъ! Азъ ще ви кажѫ вамъ, вагабонти недни!

Книгата подѣйствува.

— Ний сме доволни! мрачно извика отведнѫжъ единъ гласъ отъ тълпата на недоволнитѣ, но нѣкакъ не твърдѣ рѣшително.

— А, доволни сте! Кой е доволенъ? Който е доволенъ, нека да излѣзе.

— Доволни сме, доволни! пригласихѫ още нѣколко гласове.

— Доволни! Значи, васъ ви подбуждахѫ! Значи имало побудители, бунтовници? Толкова по-злѣ е за тѣхъ!..

— Господи, какво е това! раздаде се единъ гласъ въ тълпата.

— Кой, кой това извика, кой? зарева майорътъ, като се впусна къмъ онъзъ страна, отъ гдѣто се чу гласа. — Ти ли това, Расторгуевъ, ти ли извика? Въ кордегардията!

Расторгуевъ, пъленъ и високъ младъ човѣкъ, излѣзе и полегка тръгна за кордегардията. Не той извика, но понеже на него указахѫ, то той и не противорѣчеше.

— А, широко ви е около врата, та за туй лудувате! завика подирѣ му майорътъ. — Я го гледай ти, дебелата му муцуна, че ако за три дена не . . . ! Чакай азъ всички ще ви издирѭ! Излизайте доволни!

— Доволни сме, ваше високоблагородие! мрачно се раздадохѫ нѣколко десетини гласове; останалитѣ упорито мълчахѫ. Но на майора само това и трѣбваше. Както се види, и нему му бѣше по-добрѣ да свърши по-скоро тъзи работа, и да ѭ свърши нѣкакъ съ съгласие.

— А, сега *всички* сте доволни! издума той бързайки. — Азъ това и видѣхъ . . . знаехъ. Това сѫ бунтовници! Между тѣхъ, очевидно има побудители! продължаваше той, като се обръщаше къмъ Дятловъ: — това трѣбва подробно да се издири. А сега . . . сега е врѣме за работа. Бийте барабана!

Той самичъкъ присѫтствуваше на распращанието. Арестантитѣ мълчишката и тѫжно се разотивахѫ на работа, доволни, поне, отъ това, че по-скоро отъ очитѣ му се махахѫ. Но тутакси слѣдъ распращанието майорътъ намина въ кордегардията и се распореди съ „бунтовницитѣ,“ впрочемъ, не твърдѣ жестоко. Дори и бързаше. Единъ отъ тѣхъ, казвахѫ послѣ, поискалъ прощение и той начаса го простилъ. Виждаше се, че майорътъ не бѣше спокоенъ и даже, може би, се пооплашилъ. Въ всѣки случай претенцията е недобро нѣщо, и ако и оплакването на арестантитѣ въ сѫщность и не можеше да се нарѣче претенция, защото заявявахѫ не на висшето началство, а на самия майоръ, но сé-пакъ не бѣше това добра работа. Особенно смущаваше факта, че всички общо възтанахѫ. Трѣбваше бездруго да се потъпчи дѣлото. „Бунтовницитѣ“ скоро ги пуснахѫ. На слѣдующия день храната се подобри, при всичко, че не за дълго врѣме. Майорътъ въ първитѣ дни захвана почесто да посѣщава затвора и по-често да намира безредици. Наший унтеръ-офицеръ ходѣше огриженъ и замаянъ, като че сé още не можеше да се свѣсти отъ очудвание. Колкото се отнася до арестантитѣ, то тѣ дълго врѣме още слѣдъ това не

можехѫ да се успокоѭтъ, но и не се вълнувахѫ както по-напрѣдъ, а нѣкакъ мълчишката бѣхѫ растревожени, озадачени. Нѣкои даже овѣсихѫ глава. Други ядосано и неохотно споменувахѫ за всичкото това дѣло. Мнозина нѣкакъ жълчно и наявѣ се присмивахѫ на себе си, сякашъ че се наказвахѫ за претенцията.

— На-ти, братко, претенция! Захващаше нѣкой.

— Разбира се, кой каквото търси, таквозъ и намира, додаваше другъ.

— Гдѣ е оназъ мишка, която на котака привързала звънецъ? забѣлѣзваше трети.

— Като насъ хора безъ сопа, разбира се, нѣма да увѣришъ. Добрѣ баремъ, че не ни би всички.

— А ти за напрѣдъ по-добрѣ и повече слушай, а помалко дрънкай! съ злоба казваше нѣкой.

— Ами ти какво ме учишъ, даскале?

— Разбира се, че те учѫ.

— Ами ти кой си такъвъ?

— Човѣкъ съмь, кой! ами ти кой си?

— Кучешка огризка, ето кой си ти.

— Това си ти самъ.

— Хайде-хайде, стига! Какво сте дигнали врѣва! викатъ отъ всички страни на тѣзи, които се прѣпиратъ . . .

Въ същата вечерь, т. е. въ самия день на претенцията, като се върнахъ отъ работа, азъ се срѣщнахъ задъ казармитѣ съ Петрова. Той вече ме търсѣлъ. Като се приближи до мене, промърмори нѣкакви неопрѣдѣленни възклицания, но скоро разсѣянно замълча и машинално тръгна заедно съ мене. Всичкото това дѣло още силно ми тежеше на сърдцето, и менъ ми се стори, че Петровъ ще ми разясни нѣкои и други нѣща.

— Кажете ми, Петровъ, азъ го попитахъ: — да ли не ни се сърдѭтъ вашитѣ?

— Кой да се сърди! попита той сепнято.

— Арестантитѣ на насъ . . . на дворянитѣ.

— А за какво да ви се сърдѭтъ?

— А че дѣто не излѣзохме при заявяванието на претенцията.

— Че за какво вий да заявявате претенция? той ме попита, като се стараеше видимо да ме разбере: — не ли вий сами се хранете.

— Ахъ, Боже мой! Че и отъ вашитѣ има, които сами се хранятъ, ама излѣзохж. Пъкъ и ний трѣбваше... за дружба.

— Не... че какъвъ другаръ ни сте вий? попита той съ недоумѣние.

Азъ бърже го погледнахъ; той рѣшително ме не разбираше, не разбираше какво искахъ да узнаж. Но затова азъ съвършенно го разбрахъ въ тъзи минута. За пръвъ пжть сега една мисъль, която вече отдавна ме прѣслѣдваше неясно, ми се разясни окончателно, и азъ отведнажъ разбрахъ това, за което до сега слабо се осѣщахъ. Азъ разбрахъ, че менъ никога нѣма да ме приематъ въ своето дружество, бре нáмъ какъвъ арестантъ и да бждж, макаръ за винаги — до животъ, макаръ отъ особенното отдѣление. Но особенно ми остана въ паметьта видътъ на Петрова въ тъзи минута. Въ въпроса му: „какъвъ другаръ ни сте вий?“ се слушаше такъва непристорена наивность, такъво простодушно недоумѣние. Азъ си мислѣхъ: да ли нѣма въ тѣзи думи нѣкоя ирония, злоба, насмѣшка? А нѣмаше нищо подобно: просто не другарь, та и свършено. Ти върви по своя пжть, а ний — по своя; ти имашъ свои дѣла, а ний — свои.

И наистина азъ си мислѣхъ, че слѣдъ претенцията тѣ просто ще ни изѣдятъ и ний не ще видимъ бѣлъ день. Нищо подобно не стана: ни най-малъкъ укоръ ний не чухме, никаква особенна злоба не се яви. Само че при всѣки сгоденъ случай ни гризѣхж, както ни гризѣхж и по-напрѣдъ, и нищо повече. Впрочемъ, ни най-малко се не сърдѣхж и на всички о-ния, които не искахж да заявяватъ претененция и бѣхж останжли въ готварницата, както и на ония, които първи извикахж, че сж отъ всичко благодарни. Даже и никой не споменѣ за това. Особенно послѣднето азъ не можахъ да разберж.

VIII.

Другари.

Менъ най-ного ме теглѣше къмъ своитѣ, т. е. къмъ „дворянитѣ,“ особенно въ първо врѣме. Но отъ тримата бивши русски дворяни, които се намирахж у насъ въ затвора (Акима Акимичъ, шпионинътъ А-въ и тогова, когото считахж у насъ отцеубиецъ) азъ се познавахъ и приказвахъ само съ Акима Акимичъ. Признавамъ се, че азъ ходѣхъ при Акима Акимичъ.

тъй да се каже, отъ отчаяние, въ минутитѣ на най-голѣма тжга и когато нѣмаше къмъ кого другиго да се обърнж. Въ прѣдидущата глава азъ се поопитахъ да раздѣлж всичкитѣ наши арестанти на разряди, но сега, като си припо́мнихъ за Акима Акимичъ, то мислж, че може да се притури и още единъ разрядъ. Истина е, че той самичъкъ и го съставляваше. Това е разряда на съвършенно равнодушнитѣ каторжници. Съвършенно равнодушни, т. е. такива, за който би било се́ едно, както на свобода, тъй и въ каторгата, разбира се, че нѣмаше, та и не можеше да има, но Акимъ Акимичъ, както се види, правѣше исключение. Той дори и се устрои въ затвора тъй, като че цѣлъ животъ мислѣше да прѣкара въ него: всичко наоколо му, като захванешъ отъ душекъ, възглавници, кжщни потрѣби, бѣше наредено тъй добрѣ, тъй трайно, тъй за дълго врѣме. Въ него не се забѣлѣзваше нито диря отъ непостоянно, врѣменно. Да прѣкара въ тъмницата нему му оставаше още много години, но на́да ли нѣкога е помислилъ поне веднжжъ за излизание. Но ако той и се примири съ дѣйствителностьта, то, разбира се, не по сърдце, а вѣроятно по субординация, което, впрочемъ, бѣше едно и сжщо за него. Той бѣше добъръ човѣкъ и дори ми помагаше въ началото съ съвѣти и съ други услуги, но, признавамъ се, понѣкога той неволно ми нанасяше, особенно въ първо врѣме, безпримѣрна тжга, която още по-вече усилваше и безъ това моето тжжовно настроение. Пъкъ азъ отъ тжга и приказвахъ съ него. Случваше се по нѣкога, че се появяваше силно желание въ мене да чуж жива дума, макаръ жлъчна, макаръ нетърпѣлива, макаръ злобна: баре́мъ щѣхме да си излѣемъ заедно гнѣва върху нашата сждба; но той мълчеше, лѣпѣше своитѣ фенерчета, или пъкъ ми разсказваше, какъ у тѣхъ е станалъ „смотръ“ въ еди-коя си година, и кой билъ началникъ на дивизията, и какъ го викали по име и „отчество,“ и дали билъ благодаренъ отъ „смотра“ или не, и какъ сж били измѣнени сигналитѣ на „стрѣлцитѣ,“ и пр. И се́ съ такъвъ равенъ, съ такъвъ монотоненъ гласъ, сякашъ че вода капе капка по капка. Той, кажи, че съвсѣмъ се и не въодушевляваше, когато ми разсказваше, какво, за участие въ едно сражение на Кавказъ, се удостоилъ да получи орденъ „Свята Анна“ на сабя. Само гласа му въ тъзи минута ставаше нѣкакъ необикновенно важенъ и солиденъ; той даже го поснижаваше до нѣкаква таинственность при думитѣ „Свята Анна,“ и слѣдъ това около три

минути ставаше нѣкакъ особенно мълчаливъ и солиденъ. . . Въ тъзи първа година менъ ми се случвахѫ глупави минути, когато азъ (и винаги нѣкакъ си изеднѫжъ) захващахъ, кажи че, да ненавиждамъ Акима Акимича, не знамъ защо, и мълчишкомъ азъ проклинахъ орисницата си, за дѣто ме е помѣстила съ него на одроветѣ глава до глава. Обикновенно подирь единъ часъ азъ вече самъ се укорявахъ за това. Но това бѣше само въ първата година; послѣ азъ съвършенно се примирихъ въ душата си съ Акима Акимича и се срамувахъ за прѣжнитѣ си глупости. А вънкашно, помнѭ, ний съ него никога се не скарахме.

Освенъ тѣзи тримата русси, други въ мое врѣме дохождахѫ и си излѣзвахѫ отъ затвора осъмь души. Съ нѣкои отъ тѣхъ азъ бѣхъ се доста сближилъ, но не съ всички. Най-добритѣ отъ тѣхъ бѣхѫ едни болѣзненни, исключителни и нетърпими до най-висока стъпень хора. Съ двама отъ тѣхъ азъ послѣ съвършенно прѣстанахъ да говорѭ. Отъ тѣхъ имаше само троица образовани: Б-кий, М-кий и старецътъ Ж-кий, който е билъ по-напрѣдъ нѣйдѣ профессоръ по математиката, — добъръ, но твърдѣ чуденъ човѣкъ и, при всичкото си образование, чини ми се, крайно ограниченъ. Съвсѣмъ други бѣхѫ М-кий и Б-кий. Съ М-кий азъ се сдружихъ още отъ пръвъ пѫть; никога съ него се не карахъ, уважавахъ го, но азъ никога не можахъ да го обикнѫ, да се привържѫ къмъ него. Той бѣше силно недовѣрчивъ и озлобенъ човѣкъ, но знаеше чудно да владѣе себе си. Ето тъзи голѣма способность и ми не харесваше въ него: човѣкъ нѣкакъ чувствуваше, че той никога и прѣдъ никого нѣма да расърий цѣлата си душа. Но, кой знае, може би, азъ и се лъжѫ. Той бѣше силна и въ висока стъпень благородна натура. Извънредната му, даже до нѣйдѣ йезуитска хитрость и прѣдпазливость, съ която той се отнасяше къмъ хората, показваше неговия затаенъ, дълбокъ скептицизмъ. А между това той бѣше страдающа именно отъ тъзи двойственность душа: отъ скептицизма и отъ дълбокото, отъ нищо непоколебимо вѣрвание въ нѣкои свои особенни убѣждения и надѣжди. Обаче, при всичката си житейска мѫдрость, той се намираше въ непримирима вражда съ Б-кий и съ другаря му Т-кий. Б-кий бѣше болничавъ, малко расположенъ къмъ охтика човѣкъ, раздражителенъ и нервенъ, но въ сѫщность много добъръ и даже великодушенъ. Неговата раздражителность достигаше по нѣкога крайня нетър-

пимость и каприциозность. Азъ не можехъ да прѣтърпѧ този характеръ и послѣ се отстранихъ отъ Б-кий, но затова азъ винаги продължавахъ да го обичамъ. Като прѣкѫснахѫ сношенията си съ Б., тъй се случи, че азъ тутакъ си бѣхъ длъженъ да прѣкѫснѫ сношенията си и съ Т., оня сѫщий младъ момъкъ, за когото азъ споменахъ въ прѣдидущата глава, като разсказвахъ за нашата претенция. За това ми бѣше много жално. Т., ако и необразованъ, но бѣше добъръ, мѫжественъ, съ една дума, прѣкрасенъ човѣкъ. Всичката работа се състоеше въ това, че той до толкова обичаше и почиташе Б., до толкова благоговѣеще прѣдъ него, щото ония, които малко развалѣхѫ отношенията си съ Б., тозчасъ ги считаше токурѣчи за свои врагове. Той и съ М., ми се струва, развали сношенията си заради Б., макаръ че дълго врѣме се сдържаше да не направи това. Обаче, тѣ всички бѣхѫ хора болни нравственно, жълчни, раздражителни, недовѣрчиви. Това се разбира; тѣмъ имъ бѣше твърдѣ тежко, много пò-тежко, отъ колкото намъ. Тѣ бѣхѫ далече отъ отечеството си. Нѣкои отъ тѣхъ бѣхѫ пратени на дълги срокове, на десеть, на дванайсеть години, а главно, тѣ съ дълбоко прѣдубѣждение гледахѫ на всички окрѫжающи, виждахѫ въ каторжницитѣ само едно звѣрство и не можехѫ, но и не искахѫ да съзрѫтъ въ тѣхъ нито една добра черта, нищо човѣшко, и, което бѣше тъй сѫщо твърдѣ ясно: на такъва нещастна гледна точка тѣ бѣхѫ поставени отъ силата на обстоятелствата, отъ сѫдбата. Ясно е, че тѫгата ги мѫчеше въ затвора. Съ черкезитѣ, съ татаритѣ, съ Исая Фомичъ тѣ бѣхѫ ласкови и привѣгливи, но съ отвращение избѣгвахѫ всичкитѣ други каторжници. Само единъ стародубовски старовѣръ имъ заслужи пълно уважение. Забѣлѣжително е, при това, че никой отъ арестантитѣ, прѣзъ всичкото врѣме, до като азъ бѣхъ въ затвора, не ги укори нито за произхождението имъ, нито за вѣрата имъ, нито за убѣжденията имъ, което се срѣща въ нашия простъ народъ относително чуждестранцитѣ, най-вече за нѣмцитѣ, макаръ и твърдѣ рѣдко. Впрочемъ, надъ нѣмцитѣ, може би, само се присмиватъ; нѣмецътъ прѣдставлява нѣщо дълбоко комическо за русския простъ народъ. Каторжницитѣ се отнасяхѫ къмъ тѣхъ съ много пò-голѣмо уважение, отъ колкото къмъ насъ, русситѣ, и ни най-малко не ги *закачахѫ*. Но тѣ, ми се чини, никога това не искахѫ да забѣлѣжѫтъ и да земѫтъ въ съобра-

жение. Азъ заприказвахъ за Т-кий. Ето той е, който е носѣлъ Б. на рѫцѣ, кажи че, прѣзъ цѣлия пѫть, когато ги карахѫ отъ мѣстото на първото имъ заточение за въ нашата каторга и когато Б., който бѣше човѣкъ съ слабо здравие и тѣлосложение, се уморявалъ по пѫтя. Тѣ били пратени пò-напрѣдъ въ У-горскъ. Тамъ, тѣ разсказвахѫ, че имъ било много по-добрѣ, отъ колкото въ нашата крѣпость. Но подирѣ тѣ захванѫли да си пишѫтъ писма, впрочемъ съвсѣмъ невинни, съ други заточеници отъ другъ единъ градъ, и затова тѣхъ тримата, намѣрили за нужно, да ги прѣпратѭтъ въ нашата крѣпость, по-близо до очитѣ на висшето ни началство. Третий имъ другарь бѣше Ж-кий. До дохаждането имъ, М. билъ самичъкъ въ затвора. Какъ ли той трѣбва да се е мѫчилъ и тѫгувалъ въ първата година на заточението си!

Тоя Ж-кий бѣше онзи сѫщий старецъ, който вѣчно се молѣше Богу и за когото азъ вече споменахъ. Всичкитѣ наши политически прѣстѫпници бѣхѫ хора млади, а нѣкои и твърдѣ млади даже; само Ж-кий имаше вече повече отъ петдесеть години. Той бѣше честенъ, разбира се, но до нѣйдѣ си чуденъ човѣкъ. Другаритѣ му Б. и Т. много го не обичахѫ, дори и не говорѣхѫ съ него, като казвахѫ, че той е инатчия и раздразнителенъ. Не знамъ до колко тѣ бѣхѫ прави въ тоя случай. Въ затвора, както и въ всѣко такъво мѣсто, гдѣто хората се събиратъ въ сборища не по волята си, а насилно, менъ ми се струва, че човѣкъ може по-скоро да се скара и дори да намрази другиго, отъ колкото на свобода. Много обстоятелства помагатъ на това. Впрочемъ, Ж. бѣше дѣйствително доста тѫпъ човѣкъ и, може би, неприятенъ. Всичкитѣ му други другари тъй сѫщо не бѣхѫ добрѣ съ него. Азъ, макаръ че и никога не се карахъ съ него, но и се не сближавахъ особенно. Той знаеше, ми се струва, добрѣ своя прѣдметъ, математиката. Помнѭ, той сé се мѫчеше да ми обясни на своя полуруски езикъ една особенна, отъ самаго него измислѣна астрономическа система. Менъ ми казвахѫ, че той нѣкога си това го напечаталъ. но че ученитѣ само му се изсмѣли. Менъ ми се струва, че той бѣше малко поврѣденъ въ разсѫдъка, По цѣли дни той на колѣнѣ се молѣше Богу, съ което си спечели общо уважение отъ каторгата и се ползувà съ него до края на живота си. Той умрѣ прѣдъ очитѣ ми въ нашата болница подирь една тежка болѣсть. Впрочемъ, уважение отъ каторжницитѣ той спечели още

тъ първото си постжпвание въ затвора, слѣдъ историята си ь нашия майоръ. По пжтя отъ У-горскъ до нашата крѣпость ѣхъ не ги бръснѣли и тѣ обрасли съ такива голѣми бради, цото, когато право ги завели при плацъ-майора, той страшно е разсърдилъ за такъво нарушение на субординацията, за когo, впрочемъ, тѣ ни най-малко не бѣхж виновни.

— На какво тѣ приличатъ! изревалъ той: — това сж бродяги" разбойници!

Ж-кий, който тогава не разбиралъ още добрѣ русски и ойто помислилъ, че ги питатъ: какви сж тѣ? „бродяги" или азбойници? отговорилъ:

— Ний не сме „бродяги", а политически прѣстжпници.

— Ка-а-акъ! Ти ми грубишъ? Грубишъ! заревалъ майоътъ: — въ кордегардията! Сто пръчки, ей-сега-е, тъзъ минута а му ударите!

Стареца наказали. Той се подложилъ подъ пръчкитѣ езпрѣкословно, прѣхапалъ съ зжби ржката си и изтърпѣлъ наазанието безъ най-малко извикване или испжшкване, безъ рѫдвание. Б. и Т. въ туй врѣме вече влѣзли въ затвора, гдѣо М. ги очаквалъ при портитѣ и право се хвърлилъ на врата мъ, макаръ че до сега той никога и не ги е виждалъ. Разълнувани отъ майорското посрѣщание, тѣ му разсказали всичко а Ж. Помнж, какъ М. ми разсказваше за това: „Азъ бѣхъ до акъва стъпень поразенъ, щото се не помняхъ, казваше той: – азъ не разбирахъ, какво се върши съ мене и треперяхъ ато листъ. Азъ чакахъ Ж. при портитѣ. Той трѣбваше да доe право отъ кордегардията, гдѣто го наказвахж. Отведнжжъ се твори вратата: Ж. безъ да гледа на нѣкого, съ блѣдно лице съ растреперени блѣдни устни мина покрай натрупанитѣ на вора каторжници, които вече узнахж, че наказватъ дворянинъ, лѣзе въ казармата, отиде при мѣстото си, и, безъ да каже ни дна думица, падна на колѣнѣ и захвана да се моли Богу. Каоржницитѣ бѣхж очудени и даже трогнжти. Като видѣхъ азъ озп старецъ, разсказваше М. побѣлѣлъ, който оставилъ въ отеечеството си жена, дѣца, като го видѣхъ азъ на колѣнѣ да се оли подирь позорното наказание, — азъ отидохъ и се скрихъ адъ казармитѣ и цѣли два часа бѣхъ като изгубенъ; бѣхъ въ ступление . . ." Каторжницитѣ отъ тогава захванахж твърдѣ многo да уважаватъ Ж. и винаги се отнасяхж къмъ него почти

телно. Тѣмъ най-много имъ се харесваше, че той не викалъ подъ пръчкитѣ.

Трѣбва обаче да кажѫ всичката правда; но този примѣръ ни най малко не може да се сѫди за обращението на началството въ Сибиръ съ заточеницитѣ-дворяни, каквито и да сѫ били тѣзи заточеници, русси или поляци. Този примѣръ показва, че можешъ да попаднешъ на лошавъ човѣкъ и, разбира се, ако този лошавъ човѣкъ се случи нѣкой самостоятеленъ и високопоставенъ началникъ, то участьта на заточеника би била особенно злѣ, ако тоя лошавъ началникъ би го намразилъ. Но трѣбва да исповѣдамъ, че най-висшето началство въ Сибиръ отъ което зависи тона и настроението на всичкитѣ други началници, относително заточеницитѣ-дворяни е твърдѣ разборчиво, а въ нѣкои случаи имъ прави дори и снисхождение и отстѫпки сравнително съ другитѣ арестанти. Причинитѣ на това сѫ ясни: тѣзи висши началници, първо, сами сѫ дворяни; второ, случвало се е още по-напрѣдъ, че нѣкои отъ дворянитѣ не се сѫ подлагали подъ пръчкитѣ и се впускали върху испълнителитѣ, отъ което произлазѣли ужаси; а третйо, и менъ ми се струва, че това е най-главно, още прѣди трийсеть години, въ Сибиръ се явило отведнѫжъ многобройно количество дворяни, и тѣзи заточеници, въ продължение на трийсеть години, сѫ знайли да се поставѭтъ и да се зарекомандуватъ по цѣлъ Сибиръ тъй, щото началството веке по стара, наслѣдственна привичка, по неволя гледаше въ все врѣме на прѣстѫпницитѣ-дворяни отъ извѣстния разрядъ съ други очи, отъ колкото на всичкитѣ други затворници. Слѣдъ висшето началство привикнѫли да гледатъ съ такива очи и низшитѣ командири, разбира се, като сѫ земали този възгледъ и тонъ отъ горѣ, като се покорявали и му се подчинявали. Впрочемъ, мнозина отъ тѣзи низши командири гледахѫ тѫпо, критикувахѫ скришомъ висшитѣ распорежданія и много, много би се зарадвали, ако би ги оставѣли свободни да се распореждатъ както си щѫтъ. Но не съвсѣмъ имъ позволявахѫ това. Азъ имамъ твърдо основание тъй да мислѭ, и ето защо. Вторий разрядъ каторжници, въ който азъ се намирахъ и който се състоеше отъ крѣпостни арестанти, подъ военно началство, бѣше несравнено по-тежъкъ отъ другитѣ два разряда, т. е. отъ третия (фабричния) и отъ първия (рудничния). По-тежъкъ тъй бѣше не само за дворянитѣ, но и за всичкитѣ арестанти, именно затова, че началството и устройството на тоя

разрядъ е сѐ военно и много прилича на арестантскитѣ роти въ Руссия. Военното началство е по-строго, редътъ по-стѣснителенъ, винаги въ окови, винаги подъ конвой, винаги подъ ключъ; а това го нѣма въ такъвъ размѣръ въ първитѣ два разряда. Тъй поне говорѣхѫ всичкитѣ наши затворници, а между тѣхъ имаше такива, които разбирахѫ добрѣ работата. Тѣ всички съ радость би отишли въ първий разрядъ, който се считаше споредъ законитѣ най-тежькъ, и дори много пѫти мечтаяхѫ за това. За арестантскитѣ роти въ Руссия всички наши, които сѫ били тамъ, разсказвахѫ съ ужасъ и увѣрявахѫ, че въ цѣла Руссия нѣма по-тежко мѣсто отъ арестантскитѣ роти по крѣпоститѣ, и че въ Сибиръ е рай сравнително съ тамошния животъ. Слѣдователно, ако при такъво строго държание, както въ нашия затворъ, при военно началство, прѣдъ очитѣ на самия генералъ-губернаторъ и, най-послѣ, прѣдъ видъ на такива случаи (които по нѣкога сѫ ставали), че нѣкой външни, но официозни личности, отъ злоба или отъ ревность къмъ службата, сѫ били готови тайно да съобщѫтъ гдѣто трѣбва, че еди-кои-си неблагонамѣренни командири правѭтъ снисхождение на еди кой си разрядъ прѣстѫпници, — ако въ такъвъ случай, казвамъ азъ, на прѣстѫпницитѣ-дворяни сѫ гледали малко по съ други очи, отъ колкото на останѫлитѣ каторжници, то толкова по-снисходително гледахѫ на тѣхъ въ първия и въ третия разрядъ. Слѣдователно, по това мѣсто гдѣто азъ бѣхъ, менъ ми се чини, че азъ могѫ да сѫдѭ въ това отношение и за цѣлъ Сибиръ. Всичкитѣ слухове и разскази, които идѣхѫ до мене относително това нѣщо, отъ затворницитѣ на първия и третия разряди, потвърждавахѫ заключението ми. И наистина, на всички насъ, дворянитѣ, въ нашия затворъ началството гледаше по-внимателно и по-прѣдпазливо. Рѣшително никакво снисхождение не ни се правѣше относително работата и дисциплината: сѫщитѣ работи, сѫщитѣ окови, сѫщитѣ ключове, съ една дума, всичко това сѫщото, каквото и у всичкитѣ арестанти. Та и не можехѫ да ни облегчѫтъ. Азъ знамъ, че въ този градъ въ онова *неотколъшно, но безвъзвратно-минѫло* врѣме имало толкова шпиони, толкова интриги, толкова хора, които си копаяли единъ другиму гробъ, щото началството естественно се бояло отъ шпионство. А имало ли е въ онова врѣме нѣщо по-страшно отъ шпионството, че на извѣстния разрядъ прѣстѫпници се прави снисхождение! И тъй всѣки се страхуваше, и ний живѣяхме еднакво съ вси-

чкитѣ каторжници, но относително тѣлесното наказание имаш нѣкое исключение. Наистина, насъ много лесно би ни наказал съ пръчки, ако би да направѣхме нѣкоя грѣшка. Тов изискваше дългътъ на службата и равенството прѣдъ тѣлесно наказание. Но тъй, легкомислѣнно, безъ нищо, насъ не би н наказали; а съ проститѣ арестанти такъво легкомислѣнно обра щение, разбира се, се случваше, най-вече при нѣкои низши к мандири и охотници да се распоредѫтъ и накажѫтъ при всѣк сгоденъ случай. Ний знаяхме, че комендантинътъ, като се на училъ за случката съ Ж., много се разсърдилъ на майора му внушилъ, че той за въ бѫдѫще да благоволи да си посъбе ра ръцѣтѣ. Тъй ми расказвахѫ всички. Ний знаяхме тъй сѫщ че самичъкъ генералъ-губернаторътъ, който е ималъ довѣрие н нашия майоръ и който до нѣйдѣ го е обичалъ, като испълни тель и човѣкъ съ нѣкои способности, като узналъ за тъзи ис тория, тъй сѫщо му направилъ бѣлѣжки. И нашия майоръ при елъ това за свѣдение. Колко му се искаше, наприм., да се рас прави съ М., когото той ненавиждаше поради шпионствата н А-ва, но той никакъ не можа да го бие, при всичко, че тър сѣше причина, прѣслѣдваше го и го слѣдѣше на всѣка стѫпка За случката съ Ж. скоро узналъ цѣлий градъ и общото мнѣ ние било противъ майора; мнозина го мъмрѣли, нѣкои дори доста остро. Спомнямъ си сега и азъ първата си срѣща с плацъ-майора. Насъ, т. е. мене и другия дворянинъ, съ когот азъ заедно постѫпихъ въ каторгата, ни заплашихѫ още въ То болскъ съ разскази за лошия характеръ на този човѣкъ. Тога ва въ Тоболскъ живѣяхѫ бившитѣ заточеници-дворяни, кои били прѣкарали двайсеть и петь години на заточение. Тѣ н посрѣщнахѫ съ дълбока симпатия и, прѣзъ всичкото врѣме, д като прѣстояхме въ етапа, постоянно се сношавахѫ съ насъ при това ни прѣдпазвахѫ отъ бѫдѫщия ни командирь и ни о обѣщахѫ да направѭтъ всичко, което могѫтъ, чрѣзъ своитѣ по знайници, за да ни защитѭтъ отъ прѣслѣдванията му. И наи тина, тритѣ дъщери на генералъ-губернатора, които бѣхѫ д шли отъ Руссия на гостие у баща си, получихѫ отъ тѣхъ пис ма и, ми се струва че му говорихѫ за въ наша полза. Но щ можеше той да направи? Той само казалъ на майора, щото т да бѫде малко по-разборчивъ. Въ три часа подирь обѣдъ на т. е. азъ и другаря ми, пристигнахме въ тоя градъ, и конв нитѣ право ни заведохѫ при нашия повелитель. Ний стояхм

въ карридора, дѣто го почакахме. Между това пратихж да повикатъ тъмничния унтеръ-офицеръ. Щомъ той доде и плацъ-майора излѣзе. Червеното му, пжпкаво и злобно лице ни произведе твърдѣ тежко и неприятно впечатление: сякашъ че зълъ паякъ се спусна върху клѣта муха, която е попаднжла въ паяжината му.

— Какъ те викатъ? попита той другаря ми. Той говорѣше бърже, рѣзко, прѣкжснато и, очевидно, искаше да ни произведе впечатлѣние.

— Еди-какъ си.

— Тебъ? продължи той, като обърна къмъ мене своитѣ очила.

— Еди-какъ си.

— Унтеръ-офицеръ! Скоро ги заведи въ затвора! Ейсега-е да имъ обръснжтъ и полвината глави, по граждански, а утрѣ да имъ прѣковжтъ оковитѣ! Това какви сж такива шинели? Отъ гдѣ сте ги получили? попита ни той отведнжжъ, като обърна внимание на сивитѣ палтà съ жълти крѫгове на гърбовѣтѣ имъ, дадени намъ въ Тоболскъ и въ които ний се прѣдставихме прѣдъ свѣтлитѣ му очи. — Това е нова форма! Това навѣрно ще да е нѣкоя нова форма . . . Още се проектира . . . Отъ Петербургъ . . . говорѣше той, като ни обръщаше ту едина, ту другия. — Съ тѣхъ иматъ ли нѣща? попита той отведнжжъ жандарма, който ни конвоираше.

— Иматъ собственни дрѣхи, веше високоблагородие, отговори жандарма, който въ единъ мигъ се исправи и даже малко трепна. Него всички го знаехж, всички сж слушали за него, той всички плашеше.

— Всичко да имъ се земе. Да имъ се даджтъ само долнитѣ дрѣхи, и то бѣлитѣ, а цвѣтнитѣ, ако иматъ, да имъ се земжтъ. Другото всичко да се продаде съ аукционъ. Паритѣ да се запишжтъ въ прихода. Арестантътъ нѣма собственность, — продължаваше той, като ни погледна строго. — А вий гледайте да се отнасяте добрѣ! Да не чуж нищо! Инакъ . . . тѣлес-но на-казание! За най-малка грѣшка — пр-р-ржчки! . .

Цѣлата тъзи вечерь азъ, отъ непривичка, бѣхъ токурѣчи болѣнъ отъ този приемъ. Обаче впечатлението ми се усили и съ това, що видѣхъ въ затвора; впрочемъ, за постжпванието ми въ затвора азъ веке разказахъ.

Малко по горѣ азъ спомѣнахъ, че намъ не правѣхж, та

и не смѣехѫ да ни правятъ никакво снисхождение, никакво облегчение прѣдъ другитѣ арестанти въ работата. Но веднѫжъ се опитахѫ да ни направятъ: азъ и Б-кий цѣли три мѣсеци ходѣхме въ инженерната канцелярия като писари. Но това направихѫ скришомъ и го направи инженерното началство. То есть всичкитѣ други, които трѣбваше да знаятъ, знаехѫ, но се преструвахѫ, че не знаятъ. Това се случи още при командира Г-ковъ на командата. Подполковникътъ Г-ковъ допадна при насъ като отъ небето, постоя твърдѣ малко, — ако се не лъжѫ, не повече отъ половинъ година, даже и отъ това по-малко, — и си отиде въ Руссия; той произведе необиновенно впечатлѣние на всичкитѣ арестанти. Него не само го обичахѫ, него го обожавахѫ, ако може само да се употрѣби тука тъзи дума. Какъ той това направи, не знамъ, но той ги завоева отъ първи пѫть. „Баща, баща! Баща нетрѣбва!“ говорѣхѫ ката минута арестантитѣ прѣзъ всичкото врѣме, когато той управляваше инженерната часть. Той прѣкарваше, ми се струва, страшно распуснатъ животъ. Ръсть имаше срѣденъ, погледъ дързъкъ и самоуверенъ. Но при това той бѣше любезенъ съ арестантитѣ, едвамъ ли не до нѣжность, и наистина буквално ги обичаше като баща. Защо той толкова обичаше затворницитѣ — не могѫ да кажѫ, но той не можеше да не види арестантинъ безъ да му не каже ласкова, весела дума, безъ да се не пошегува съ него, и главно — ни капка началственно нѣмаше въ това, нищо такъво, което да показва неравенство или чисто началственна любезность. Той бѣше тѣхенъ другарь, тѣхенъ човѣкъ въ пълна смисълъ на думата. Но при всичкия му тоя инстинктивенъ демократизмъ, арестантитѣ нито веднѫжъ не си позволихѫ да се отнесѫтъ къмъ него нѣкакъ непочтително. фамилиарно. Напротивъ. Цѣлото лице на арестанта свѣтваше, когато се срѣщаше съ командира си, и, съ снета шапка, той го гледаше усмихнѫтъ, когато тозъ послѣдний се приближаваше къмъ него. А ако командирътъ ти заприказваше, то сякашъ че жълтици ти подаряваше. Има такива популярни хора. Той изглеждаше юнакъ, ходѣше право, гордѣливъ. „Орелъ!“ казвахѫ по нѣкога за него арестантитѣ. Но да ги облегчи той не можеше, развира се: той се распореждаше само съ инженернитѣ работи, които и при всичкитѣ други командири се извършвахѫ споредъ постоянния, веднѫжъ за винаги заведенъ законенъ редъ. Единственното облегчение, което той правѣше понѣ-

кога на затворницитѣ, бѣше това, че, ако би да забѣлѣжеше, че дружината е свършила зададената ѝ работа прѣди урѣченото врѣме, то той не ѭ държеше повече и ѭ отпущаше прѣди биението на барабана. Но на арестантитѣ имъ се харесваше неговата довѣренность къмъ тѣхъ, отсѫтствието на дребна каприцнозность и раздражителность, съвършенното отсѫствие на нѣкои докачителни форми въ началническитѣ отношения. Да бѣше изгубилъ хиляда рубли, — азъ мислѭ, че първий крадецъ отъ нашитѣ, ако би да ги намѣрише, щѣше да му ги занесе. Да, азъ съмъ увѣренъ, че тъй би станало. Съ какво дълбоко съчувствие узнахѫ арестантитѣ, че тѣхний орелъ командирь страшно се е скаралъ съ нашия умразенъ майоръ. Това се случи въ първия мѣсецъ слѣдъ дохажданието му. Наший майоръ му е билъ нѣкога другарь по служба. Тѣ се срѣщнѫли слѣдъ дългата раздѣла като другари и заедно бѣхѫ захванѫли да „гулянѭтъ“. Но единъ день тѣ всичко прѣкѫснахѫ. Тѣ се скарахѫ и Г-въ му стана непримиримъ врагъ. Чуеше се даже, че тѣ се посбили при този случай, което лесно можеше да се случи съ нашия майоръ: той начесто се посчепкваше. Щомъ като се научихѫ за това затворницитѣ, то на радостьта имъ нѣмаше край. „Кой! осмоокий ли да води приятелство съ такъвъ! Онзи е орелъ, а наший . . .“, и тутакъ си се притуряше думица, която е неудобна за въ печатъ. Страшно се интересувахѫ у насъ отъ това, кой кого натупалъ. Ако би слухътъ за сбиванието имъ се окажеше лъжливъ (което, може би, и наистина да е било тъй), то, струва ми се, че нашитѣ арестанти би ги било много ядъ. „Не, навѣрно командирьтъ е надвилъ, казвахѫ тѣ: — той е малъкъ ама юнакъ, ами онзи осмиокий, чухте ли, чакъ подъ пата се пъхнѫлъ.“ Но скоро Г-въ замина, и арестантитѣ пакъ паднахѫ въ унинне. Инженернитѣ ни командири бѣхѫ, наистина, всички добри: при мене тѣ се смѣнихѫ до трима-четирма; „ама нѣма вече да намѣримъ такъвъ, казвахѫ затворницитѣ: — орелъ бѣше, орелъ и защитникъ“ Его този-нà Г-въ твърдѣ ни обичаше насъ, дворянитѣ, и, най-подирь, ни заповѣда, на менъ и на Б., да ходимъ по нѣкой пѫть въ канцеларията му. Слѣдъ заминаванието му това се нареди по-правилно. Отъ инженеритѣ имаше нѣколцина (отъ тѣхъ особенно-единъ), които много ни симпатизирахѫ. Ний ходѣхме, прѣписвахме книжя, дори и почеркътъ ни захвана да се усъвършенствува, когато единъ день ненадѣйно се получи отъ висшето началство за-

повѣдь, щото немедленно да ни повърнатъ на прѣжнитѣ ра-
нѣкой шпионинъ успѣлъ вече да обади! Впрочемъ, това
стана: канцеларията захвана на двама ни твърдѣ да до-
Послѣ ний около двѣ години нераздѣлно ходѣхме съ Б. на
и сѫщи работи, най-вече въ занаятчийницата. Ний съ него
приказвахме; говорѣхме си за нашитѣ убѣждения, надѣжди.
бѣше прѣкрасенъ чевѣкъ; но убѣжденията му по нѣкога
твърдѣ чудни, исключителни. Често пѫти у нѣкои хора, тв
умни, се изработватъ съвършенно парадоксални понятия. Но
тѣхъ човѣкъ толкова страдания прѣтърпѣва въ живота си
такъва скѫпа цѣна той ги добива, щото мѫчително е, даже
възможно е да се откаже отъ тѣхъ. Б-кий съ болка прие
всѣко мое възражение и съ ядъ ми отговаряше. Кой знае, и
би, въ много нѣща той и да бѣше по-правъ отъ мене, не зна
но ний, най-сѣтнѣ, се раздѣлихме, и това ми бѣше твърдѣ
ко: ний вече много нѣща сподѣлихме наедно.

Между това М-кий отъ година на година ставаше се
тѫженъ и пò-мраченъ. Тѫгата го надвиваше. Пò-напрѣдъ, въ
вото ми затворническо врѣме, той бѣше пò-съобщителенъ.
мата му пò-често и пò се показваше наявѣ. Той вече трета
дина караше въ каторгата, когато азъ постѫпихъ въ нея.
началото той се интересуваше отъ много нѣща, които сѫ ста-
ли прѣзъ тѣзи двѣ години по свѣта и за които той нѣмаше
нятие, сѣдѣещемъ въ затвора; распитваше ме, слушаше, въл
ваше се. Но, най-послѣ, съ годинитѣ всичко това захвана и
съсрѣдоточва нѣкакъ вѫтрѣ, въ душата му. Вѫгленитѣ се
кривахѫ съ пепель. Озлобението растѣше въ него сè повече и
вече. „Je haïs ces brigands" — той ми повтаряше често пѫти,
гледаше съ ненависть на каторжницитѣ, които азъ вече успѣ
да узнаѭ пò отблизо, и никакви мои доказателства за въ тѣ
полза на него не дѣйствувахѫ. Той не разбираше, що го
азъ; по нѣкой пѫть, впрочемъ, той се съгласяваше разсѣя
но на другия день той пакъ повтаряше: „Je haïs ces briga
Доде ми на умъ: ний съ него често пѫти говорѣхме по фр
цузски, и за това единъ нагледникъ на работитѣ, инжене
солдатинъ Дранишниковъ, неизвѣстно по какво съображени
нарѣче „ферщели". М-кий се въодушевяваше само когато си с
мняше за майка си. „Тя е стара, тя е болна, — казваше
той": — тя ме обича повече отъ всичко на свѣта, а азъ тук
знаѭ, да ли е жива или не? Стига ѝ за неѭ и това, че тя

еше, като ме прѣкарахж „сквозъ строй . . .“ М-кий не бѣше дворянинъ и прѣдъ испращането му на заточение билъ наказанъ тѣлесно. Като си спомняше за това, той си стискаше зжбитѣ и се стараеше да гледа на страна. Въ послѣдньо врѣме той сѐ често и по-често захвана да ходи самичъкъ. Една утринь въ дванайсеть часа, него го повикахж при коменданта. Комендантътъ излѣзе при него съ весела усмивка.

— Е, М-кий, ти какво си сънувалъ днеска? попиталъ го той.

„Азъ тъй и трепнахъ, ни разказваше М., като се върна при насъ. — Сякашъ че сърдцето ми пронизахж.“

— Сънувахъ, че съмь получилъ писмо отъ майка си, отговорилъ той.

— Пò-хубаво, по-хубаво! възразилъ му комендантътъ. — Ти си свободенъ! Майка ти молѣла . . . молбата ѝ е чута. Ето писмото ѝ и ето приказа за тебе. Ей-сега-е ще излѣзешь изъ затвора.

Той се върна при насъ блѣденъ, още не свѣстенъ отъ извѣстието. Ний го поздравявахме. Той ни стискаше ржцѣтѣ съ своитѣ растреперени, студени ржцѣ. Мнозина арестанти тъй сжщо го поздравявахж и му се радвахж на щастието.

Той излѣзе на поселение и остана въ нашия градъ. Скоро му дадохж мѣсто. Отъ най-напрѣдъ той често идваше въ нашата тъмница, и когато можеше, ни съобщаваше различни новини. Най-вече го интересувахж политическитѣ новини.

Отъ четирмата други, т. е. освенъ М., Т., Б., и Ж., двама имаше твърдѣ млади, пратени на кжси срокове, малообразовани, но честни, простодушни, искренни. Третий, А-чуковский, бѣше твърдѣ простичъкъ човѣкъ и нищо особенно не заключаваше въ себе си, но четвъртий, Б-ъ, човѣкъ вече доста възрастенъ, ни произвеждаше на всички ни много лошо впечатление. Незнамъ, какъ той е попаднжлъ въ разряда на такива прѣстжпници, па и той самичъкъ отказваше това. Той бѣше човѣкъ съ миверна, дребнаво-буржуазна душа, съ привички и правила на дюгенджия, който е разбогатѣлъ съ лъжа и измама. Той нѣмаше никакво образование и се не интересуваше отъ нищо друго, освенъ отъ занаята си. Той бѣше великолѣпенъ, за чудо искусенъ бояджия. Скоро началството се научи за способноститѣ му и цѣлий градъ захвана да вика Б-а да боядисва стѣни и потони. За двѣ години той боядиса токурѣчи всичкитѣ правител-

ственни квартири. Квартирантитѣ му плащахѫ отъ себе си и той живѣеше охолно. — Но най-хубаво бѣше това, че на работа съ него захванахѫ да пращатъ и другитѣ му другари. Отъ другаритѣ му, двама, които ходѣхѫ постоянно съ него, изучихѫ занаята му, и единъ отъ тѣхъ Т-жевский, се научи не по-лошо отъ него да боядисва. Наший плацъ мойоръ, който живѣеше тъй сѫщо въ правителственна кѫща, отъ своя страна повика Б-а и му заповѣда да му боядиса всичкитѣ стѣни и тавани. Тогава Б-ъ употрѣби всичкото си старание: у генералъ-губернатора не били тъй боядисали стаитѣ. Кѫщата била дървена, едноетажна, доста вета и некрасива отъ вънъ; но отъ вѫтрѣ била боядисана като дворецъ и майорътъ билъ въ въсторгъ... Той си триялъ рѫцѣтѣ и казвалъ, че сега бездруго ще се жени: „при таквазъ квартира човѣкъ не може да се не ожени,“ притурялъ е той твърдѣ сериозно. Отъ Б-ъ той бѣше се по-доволенъ и по-доволенъ, а чрѣзъ него и отъ другитѣ, които работѣхѫ заедно съ него. Работата се продължи цѣлъ мѣсецъ. Въ този мѣсецъ майорътъ съвършенно измѣни мнѣнието си за всичкитѣ наши поляци и захвана да ги покровителствува. Доде до тамъ, щото единъ день той повика при себе си отъ затвора Ж-кий.

— Ж-кий, казалъ той, — азъ тебе те докачихъ. Азъ те бихъ направдина, азъ знамъ това. Азъ се разкайвамъ. Разбирашъ ли ти това? Азъ, азъ, азъ, — се раскайвамъ!

Ж-кий отговорилъ, че той това разбиря.

— Разбирашъ ли ти, че азъ, азъ, твой началникъ, те повикахъ съ цѣль да попросѭ отъ тебе прошка? Чувствувашъ ли ти това? Кой си *ти* прѣдъ мене? Червей! По-малко отъ червея: ти си арестантинъ! А азъ — съ Божия милость[1]) майоръ. Майоръ! Разбирашъ ли ти това?

Ж-кий отговорилъ, че и това разбира.

— Е, сега се помирявамъ съ тебе. Но чувствувашъ ли, чувствувашъ ли това напълно, въ всичката му пълнота? Способенъ ли си ти това да разберешъ и да почувствувашъ? Съобрази само: азъ, азъ, майоръ... и т. н.

Ж-кий саничъкъ ми разсказа всичката тъзи сцена. Дѣто ще се рѣче, имало е и въ тоя пиянъ, извѣянъ и безпорядоченъ човѣкъ човѣческо чувство. Като се земѫтъ въ съображение

[1]) Буквално изражение, което, впрочемъ, въ мое врѣме се употрѣбяваше не само отъ нашия майоръ, но и отъ много други дребни началници, които сѫ произведени прѣимущественно отъ солдати.

понятията и развитието му, такъвъ постжпъкъ можеше да се счита токорѣчи великодушенъ. Но кой знае, може би, пиянний му видъ да е способствувалъ много за това.

Мечтата му се не осжществи: той се не ожени, макаръ че вече бѣше съвършенно се рѣшилъ, когато свършихж квартирата му. Намѣсто женидба той попадна подъ сждъ и нему му бѣше заповѣдано да си даде оставката. Тогава и всичкитѣ му ветхи грѣхове прикачихж. Пó-напрѣдъ въ този градъ той е билъ, ми се струва, началникъ на полицията . . . Ударътъ падна на него ненадѣйно. Въ затвора страшно се зарадвахж отъ извѣстието. Това бѣше праздникъ, тържество! Майорътъ, разказвахж, ревѣлъ като старз баба и се обливалъ съ сълзи. Но нѣмаше какво да се прави. Той си даде оставката, двата сиви коня продаде, послѣ всичкото си имущество, и испадна дори въ сиромашия. Ний го срѣщахме послѣ въ щатско износено сетре, въ фуражка съ кокардичка. Той злобно гледаше на арестантитѣ. Но всичкото му обаяние прѣмина, щомъ съблѣче мундиря. Въ мундиря той бѣше страшилище, богъ. Въ сетрето той отведнжжъ стана съвсѣмъ нищо и приличаше на лакей. Чудно, колко много значи мундирьтъ у тѣзи хора.

IX.

Бѣгство.

Скоро подирь отчисляванието на нашия майоръ станахж коренни измѣнения въ нашия затворъ. Каторгата се унищожи и намѣсто неж се основа арестантска рота отъ военно вѣдомство, по образеца на русскитѣ арестантски роти. Това значеше, че въ нашия затворъ не пращахж вече заточени-каторжници отъ втория разрядъ. Той захвана да се пълни отъ сега само съ арестанти отъ военно вѣдомство, т. е. отъ хора не лишени отъ правата си, отъ сжщи солдати, както и всичкитѣ други солдати, само че наказани и пратени на кжси срокове (най-много до шесть години), които слѣдъ излизанието си пакъ постжпвахж въ баталионитѣ като редовни, каквито сж били и пó-напрѣдъ. Впрочемъ ония, които се връщахж въ затвора по вторични прѣстжпления, се наказвахж, както и пó-напрѣдъ съ двайсеть годишенъ срокъ. У насъ, обаче, и до тъзи промѣна имаше отдѣление за арестантитѣ отъ военния разрядъ, но тѣ живѣяхж за-

едно съ насъ затова, защото за тѣхъ нѣмаше друго мѣсто. Сега цѣлий затворъ стана само за тоя воененъ разрядъ. Отъ само себе си се разбира, че прѣдишнитѣ каторжници, т. е. гражданскитѣ каторжници, които сѫ лишени отъ всичкитѣ си права, „клеймени“ и обръснѫти надлъжъ по главата, останахѫ при сѫщата тъмница, до като свършѫтъ пълнитѣ си срокове; нови не идѣхѫ, а останѫлитѣ полегка-легка довършвахѫ сроковетѣ си и си излизахѫ, тъй щото слѣдъ десеть години въ нашия затворъ не щѣше да остане нито единъ каторжникъ. Особенното отдѣление тъй сѫщо остана при тъмницата и въ него сѐ още навремени пращахѫ тежки прѣстѫпници отъ военно вѣдомство, до като се открийѫтъ за напрѣдъ въ Сибиръ най-тежки каторжни работи. По такъвъ начинъ, нашийн животъ се продължаваше въ сѫщность както и пò-напрѣдъ: сѫщата дисциплина, сѫщата работа, токорѣчи сѫщий редъ, само началството се измѣни и се усложни. Назначихѫ щабъ офицеръ, командирь на ротата, и освенъ това, четирма оберъ офицери, които дежурѣхѫ по редъ въ затвора. Унищожихѫ тъй сѫщо инвалидитѣ; намѣсто тѣхъ учредихѫ дванайсеть унтеръ-офицери и единъ каптенармусъ.[1]) Раздѣлихѫ арестантитѣ на дружини по десеть души въ всѣка една, назначихѫ ефрейтори отъ тѣхъ, разбира се, че номинално, и, не ще питание, че Акимъ Акимичъ тозъ-часъ се оказа ефрейторъ. Всичкото това ново учреждение и цѣлий затворъ съ всичкитѣ му чинове и арестанти, останахѫ, както и пò-напрѣдъ, подъ вѣдомството на коменданта, като висши началникъ. Ето това е всичко, което стана. Разбира се, че арестантитѣ отъ най-напрѣдъ много се вълнувахѫ, говорѣхѫ, прѣдугаждахѫ и правѣхѫ различни прѣдположения за новитѣ си началници; но когато видѣхѫ, че въ сѫщность всичко остана, както е било и пò-напрѣдъ, тозчасъ се успокоихѫ и нашийн животъ си тръгна по старому. Но най главно е това, че всички бѣхѫ избавени отъ прѣдишния майоръ; всички като че си поотдъхнахѫ и се ободрихѫ. Изчезна заплашений видъ; всѣки знаеше сега, че въ случай на нужда ще може да се обясни съ началника си, че правий ще накажѫтъ само пò-погрѣшка, може би, намѣсо виновния. Дори и ракията продължаваше да се продава у насъ сѫщо така и на сѫщитѣ основания, както и по-напрѣдъ, при всичко че намѣсто прѣдишнитѣ инвалиди до-

[1]) Унтеръ-офицеръ, който завѣдва складъ съ амуниция. (Пр.).

дохѫ унтеръ-офицери. Тѣзи унтеръ-офицери се оказахѫ повечето хора порядочни и разсѫдителни, които разбиратъ положението си. Нѣкои отъ тѣхъ, впрочемъ, показахѫ въ началото желание да властвуватъ, и, разбира се по неопитность, мислѣхѫ да се отнасѭтъ съ арестантитѣ както съ солдатитѣ. Но и тѣ скоро разбрахѫ каква е работата. Други пъкъ, които твърдѣ дълго врѣме не разбирахѫ, научихѫ сѫщностьта на работата отъ самитѣ арестанти. Ставахѫ доста рѣзки стълкновения: напримѣръ: съблазнявахѫ напоявахѫ унтеръ-офицера, па послѣ това му явявахѫ по своему, разбира се, че той е пилъ заедно съ тѣхъ, а слѣдователно . . . Свърши се съ това, че унтеръ-офицеритѣ захванахѫ равнодушно да гледатъ, или по-добрѣ, стараехѫ се да не гледатъ какъ прѣнасѭтъ червата и продаватъ ракия. Освенъ това: както и прѣдишнитѣ инвалиди, тѣ ходѣхѫ на пазаръ и донасяхѫ на арестантитѣ колачета, говеждо мѣсо и други такива нѣща, които не нарушавахѫ тъмничнитѣ правила. А защо всичко това се измѣни, защо направихѫ арестантска рота, това азъ не знамъ. Това се случи въ послѣднитѣ години на каторгата ми. Но двѣ години ми бѣше орисано да проживѣѭ при тозъ новъ редъ . . .

Да записвамъ ли цѣлия тозъ животъ, всичкитѣ си години въ затвора? Не мислѭ. Ако захванѫ да пишѫ по редъ, едно по едно, всичко, което се случи и което видѣхъ и което испитахъ въ тѣзи години, могѫ, разбира се, да напишѫ още три пѫти, четире пѫти повече глави, отъ колкото съмь написалъ до сега. Но такъво описание неволно ще излѣзе, най-подирѣ, твърдѣ еднообразно. Всички приключения твърдѣ ще приличатъ едни на други, особенно, ако читательтъ е успѣлъ вече по тѣзи глави, които сѫ написани, да си състави макаръ колко-годѣ удовлетворително понятие за каторжния животъ на втория разрядъ. Азъ съмь искалъ да прѣдставѭ цѣлия ни затворъ и всичко, което азъ прѣкарахъ въ тѣзи години, въ една нагледна и ясна картина. Да ли съмь достигнѫлъ тъзи цѣль, не знамъ. Та и не е моя работа да сѫдѭ за това. Но азъ съмь убѣденъ, че съ това могѫ да свършѫ разсказа си. При това и мене самия ме обладава по нѣкога тѫга при тѣзи въспоминания. Та и нà дали могѫ всичко да припомнѭ. По-минѫлитѣ години нѣкакъ се заличихѫ въ паметьта ми. Много обстоятелства, азъ вѣрвамъ, че съмь ги забравилъ съвсѣмъ. Азъ помнѭ, наприм., че всичкитѣ тѣзи години, които така приличахѫ въ

сѫщность една на друга, прѣминахѫ апатично и тѫжовно. Помнѭ, че тѣзи дълги, мѫчни дни бѣхѫ тъй еднообразни, сякашъ че вода подирь дъжда капеше отъ стреха капка по капка. Помнѭ, че само едно страстно желание за възкресение, за обновление, за новъ животъ ме укрѣпи да чакамъ и да се надѣвамъ. И азъ, най-послѣ, се прѣсиляхъ: азъ чакахъ, азъ отчитахъ всѣки день, и при всичко, че ми оставахѫ още хиляда, съ наслаждение отчитахъ единъ по единъ, испровождахъ го, погребавахъ го и радвахъ се когато настѫпваше другъ день, че ми оставатъ не вече хиляда, а деветстотинъ и деведесетъ и деветь дни. Помнѭ, че прѣзъ цѣлото това врѣме, при всичко че имахъ нѣколко стотини другари, азъ бѣхъ въ страшно усамотение, и азъ обикнахъ, най сѣтнѣ, това усамотение. Уединенъ душевно, азъ прѣгледвахъ цѣлия си минѫлъ животъ, азъ ровихъ всичко до най-послѣдни дреболии, замислювахъ се въ минѫлото си, осѫждахъ се самичъкъ неумолимо и строго, и дори понѣкога благославяхъ сѫдбата си, загдѣто тя ми прати това уединение, безъ което не би можалъ да стане ни тоя сѫдъ надъ себе, ни това строго прѣглеждание на прѣдишния си животъ. И съ какви надѣжди затупа тогава сърдцето ми! Азъ мислѣхъ, азъ рѣшихъ, азъ се заклѣвахъ прѣдъ себе си, че нѣма да станатъ вече въ бѫдѫщий ми животъ нито ония погрѣшки, нито ония падения, които станахѫ по напрѣдъ. Азъ си начертахъ программа на цѣлото си бѫдѫще и се обрѣкохъ твърдо да слѣдвамъ по неѭ. Въ мене се възроди слѣпа вѣра, че азъ всичко това ще испълнѭ и могѫ да испълнѭ . . . Азъ чакахъ, азъ викахъ по-скоро свободата; азъ искахъ да се опитамъ отново, въ нова борба. Наврѣмени менъ ме обхващаше конвулсивно нетърпѣние . . . Но менъ ми е тежко да си спомнямъ сега за тогавашното настроение на душата си. Разбира се, че всичко това само до мене се отнася . . . Но азъ затуй записахъ това, защото, менъ ми се чини, че всѣки ще го разбере, толкозъ повече, че съ всѣки единъ това сѫщото трѣбва да се случи, ако той попадне въ тъмница на срокъ, въ цвѣта на годинитѣ и силитѣ си.

Но защо да говорѭ за това! . . По-добрѣ ще разскажѫ още нѣщо, за да не свършѫ съ твърдѣ рѣзко прѣкѫсванне.

Менъ ми хрумна на умъ, че може би, нѣкой ще попита: мигаръ не е било възможно да се бѣга отъ каторгата и прѣзъ всичкитѣ тѣзи години нѣкой не е ли бѣгалъ? Азъ пи-

сахъ вече, че арестантъ, който проживѣе двѣ-три години въ затвора, захваща вече да цѣни тѣзи години и неволно дохажда до заключение, че по-добрѣ е да искара и останжлитѣ години безъ грижи, безъ опасности и да излѣзе, най-послѣ, по законенъ начинъ на поселение. До такъво заключение дохажда само оня затворникъ, който е пратенъ нѐ на кжсъ срокъ. А оня арестантинъ, който е пратенъ за много години, той кажи, че е готовъ и да направи рискъ . . . Но у насъ това нѣкакъ си не ставаше. Не знамъ, бояхж ли се много, или надзорътъ бѣше особенно строгъ, воененъ, или мѣстностьта на нашия градъ не благоприятсвуваше въ много отношения (полска, отворена)? — трудно е да се каже. Азъ мислж, че всички тѣзи причини имахж влияние. И наистина, бѣше мжчничко човѣкъ да избѣга отъ насъ. Обаче и при мене се случи една такъва работа: двама рискувáхж, и даже отъ най-важнитѣ прѣстжпници . . .

Слѣдъ отчисляванието на майора, А-въ (оня, който му шпионѣше въ затвора) остана съвършенно самичъкъ, безъ покровителство. Той бѣше още младъ човѣкъ, но характерътъ му се укрѣпяваше и ставаше опрѣдѣленъ съ течението на годинитѣ. Въобще, той бѣше човѣкъ дързъкъ, рѣшителенъ и дори твърдѣ разсждителенъ. Той макаръ че би продължавалъ да шпионствува и да се занимава съ различни подземни срѣдства, ако би го пуснѣли на свобода, но нѣмаше сега да попадне въ примка тъй глупаво и неразмислѣно, както по-напрѣдъ попадна за своята си глупость въ заточение. Той се упражняваше у насъ още и въ издавание на фалшиви паспорти. Не казвамъ, впрочемъ, утвърдително. Тъй слушахъ азъ отъ нашитѣ арестанти. Говорѣхж, че той работѣлъ подобно нѣщо още когато ходѣше при плацъ-майора въ готварницата му и, разбира се, че е извлѣкълъ отъ това добъръ доходецъ. Съ една дума, той, ми се струва, можеше да се рѣши на всичко, стига само да промѣни участьта си. Азъ имахъ случай да узнаж до нѣйдѣ душата му; неговий цинизмъ достигаше до възмутителна дързость, до най-студена ирония и възбуждаше ненаддѣлимо отвращение. Менъ ми се чини, че, ако би поискалъ да испие една чаша ракия, и ако чашата не би можала да се получи по никакъвъ другъ начинъ, освенъ чрѣзъ закалвание нѣкого, то той бездруго би го заклалъ, стига само това да може да се извърши скришомъ, тайно, тъй щото никой да не узнае. Въ затво-

ра той се научи на прѣдпазливость. Его на тоя-на́ човѣкъ и обърпа вниманието си арестантътъ Куликовъ отъ особенното отдѣление.

Азъ вече говорихъ за Куликова. Той бѣше човѣкъ доста възрастенъ, но страстенъ, инергиченъ, силенъ, съ извънредни и разнообразни способности. Въ него имаше сила, нему му се искаше още да живѣе; такива хора до най дълбока старось сé още искатъ да живѣжтъ. И ако азъ бихъ се очудѣлъ, защо у насъ не бѣгатъ, то най-първо бихъ се очудѣлъ на Куликова. Но Куликовъ се рѣши. Кой на кого отъ двамата е ималъ повече влияние: А-въ ли на Куликова или Куликовъ на А-ва? Не знамъ, но и двамата не падахж долѣ, и за тъзи работа и двамата ги биваше. Тѣ се сдружихж. Менъ ми се чини, че Куликовъ се надѣваше, че А-въ ще приготви паспорти. А-въ бѣше дворянинъ, отъ добро общество — това обѣщаваше нѣкакво разнообразие въ бждащитѣ му приключения, стига само да стжпи въ Руссия. Кой знай, какъ тѣ се сговорили и какви надѣжди сж имали; но надѣждитѣ имъ навѣрно сж излизали вънъ отъ обикновенната рутина на сибирското „бродяжничество“. Куликовъ бѣше отъ природата актйоръ, можеше да избира много и разнообразни роли въ живота; можеше на много да се надѣва, поне, на разнообразие. Такива хора трѣбваше да осѣщатъ задушавание въ затвора. Тѣ сж сговорили да бѣгатъ.

Но безъ конвоенъ да се бѣга бѣше невъзможно. Трѣбваше да се придума и нѣкой конвоенъ. Въ единъ отъ баталионитѣ, които стояхж въ крѣпостьта, служеше единъ полякъ, инергиченъ човѣкъ и може би достоенъ за по-добра участь, човѣкъ вече старъ, юначенъ, сериозенъ. Въ младини, щомъ билъ дошълъ на служба въ Сибиръ, той избѣгалъ отъ дълбока тжга за отечеството си. Него го уловили, наказали и около двѣ години сж го държали въ арестантски роти. Когато го повърнали пакъ за солдатинъ, той се смислѣлъ и захваналъ да служи ревностно, съ сé сила. За отличие го направили ефрейторъ. Той бѣше човѣкъ честолюбивъ, самонадѣянъ и си знаеше цѣната. Той така и гледаше, така и говорѣше, както човѣкъ, който си знае цѣната. Азъ нѣколко пжти въ тѣзи години го срѣщахъ между нашитѣ конвойни. Менъ и поляцитѣ ми казахж нѣкои и други нѣща за него. Менъ ми се струваше че прѣдишната тжга бѣше се обърнала въ него въ ненависть, скрита, глуха, всегдашна. Тоя човѣкъ можеше да се рѣши на всичко, и Куликовъ

се не излъга, като го избра за другарь. Фамилията му бѣше Коллеръ. Тѣ се сговорили и назначили день. Това се случи въ мѣсецъ Юний, въ горѣщитѣ дни. Климатътъ въ тоя градъ е доста равномѣренъ; лѣтѣ врѣмето е постоянно, горѣщо: а това и помага на „бродягата". Разбира се, че тѣ не можехѫ по никакъвъ начинъ да избѣгатъ право отъ мѣстото на работата, отъ крѣпостьта: цѣлий градъ стои на баирь, откритъ отъ всички страни. Наоколо на доста голѣмо пространство нѣма гора. Трѣбваше да се прѣоблѣкѫтъ въ тамошенъ, мѣстенъ костюмъ, а затова трѣбваше да се промѫкнѫтъ до прѣдмѣстието, гдѣто Куликовъ отдавна е ималъ скривалище. Не знамъ, да ли ятацитѣ имъ сѫ били съвсѣмъ тайни. Но трѣбва да се прѣдполага, че сѫ били, макаръ че послѣ, при дѣлото това не съвсѣмъ се обясни. Неѭ година въ единъ кѫтъ на прѣдмѣстието току що захващаше попрището си една млада и твърдѣ хубава мома, съ прѣкоръ Ванка-Танка, която подаваше голѣми надѣжди и която до нѣйдѣ ги осѫществи послѣ. Викахѫ ѭ тъй сѫщо: огънь. Чини ми се, че и тя тука трѣбва да е земала нѣкое участие. Куликовъ вече цѣла година харчеше по неѭ. Нашитѣ юначаци тъй масторски скроили планътъ си, щото, при распращание каторжницитѣ на работа, тѣхъ испратихѫ заедно съ арестантътъ Шилкинъ, собаджия и дюлгеринъ, да мажѫтъ баталионнитѣ праздни казарми, изъ които солдатитѣ отколѣ вече бѣхѫ излѣзли на лагеръ. А-въ и Куликовъ отидохѫ съ него да му помагатъ. Коллеръ имъ стана конвоенъ, но понеже за трима се изисквахѫ двама души конвойни, то на Коллеръ, като на старъ служащъ и ефрейторъ, безъ всѣко съмнѣние му дадохѫ единъ младъ новобранецъ, за да го учи и упражнява въ конвойното дѣло. Дѣто ще се каже, нашитѣ бѣглеци трѣбва да сѫ имали най-силно влияние на Коллера, като го накарали да имъ повѣрва, ако той, като човѣкъ уменъ, солиденъ, разсѫдителенъ, слѣдъ таквазъ дългогодишна и сполучлива въ послѣдно врѣме служба, се рѣши да бѣга заедно съ тѣхъ.

Тѣ стигнѫли въ казармитѣ. Било шесть часа утриньта. Освенъ тѣхъ никой другъ нѣмало. Като поработѣли около единъ часъ, Куликовъ и А-въ казали Шилкину, че ще отидѫтъ въ занятчийницата, първо, за да видѭтъ нѣкого си, а второ, и да зематъ единъ другъ инструментъ, който имъ трѣбвалъ. Съ Шилкина трѣбвало да се върши работата много хитро, т. е. колкото се може по-естественно. Той бѣше собаджия, по занаятъ, мос-

ковски мѣщанинъ, хитъръ, лукавъ, уменъ и малко приказливъ. По вънкашность той бѣше слабъ и испитъ. Той би трѣбвало цѣлъ вѣкъ да ходи въ жилетка и халатъ, по московски, но сѫдбата направила другояче и слѣдъ дълги странствувания той се спрѣ у насъ за винаги въ особенното отдѣление, т. е. въ разрядътъ на най-страшнитѣ военни прѣстѫпници. Съ какво той заслужи такъва участь, не знамъ; но особенно недоволствие въ него никога се не забѣлѣзваше; той се държеше мирно и еднакво; само по нѣкога той се нарѣзваше като попъ на задушница, но и въ този случай той се държеше добрѣ. Той не е билъ посвятенъ, разумѣва се, въ тайната, но той имаше отворени очи. То се разбира, че Куликовъ му смигнѫлъ, че тѣ отиватъ за ракия, която е донесена въ занаятчийницата още отъ вчера. Това боднѫло Шилкина; той се раздѣлилъ съ тѣхъ безъ всѣкакви подозрѣния и останѫлъ самичъкъ съ новобранеца, а Куликовъ, А-въ и Коллеръ се опѫтили за прѣдмѣстието.

Минѫло се половинъ часъ; отсѫствующитѣ се не връщали, и отведнѫжъ, като се осѣтилъ, Шилкинъ наченѫлъ да се замислюва. Той бѣше човѣкъ каленъ-прѣкаленъ. Захванѫлъ да си припомня: Куликовъ билъ нѣкакъ особенно настроенъ, А-въ два пѫти като че ли нѣщо му пошушнѫлъ, поне, Куликовъ два пѫти му смигнѫлъ, той това видѣлъ; сега той всичко това помни. Въ Коллера тъй сѫщо нѣщо се забѣлѣзвало: поне, излизайки съ тѣхъ, той захванѫлъ да чете наставления на новобранеца, какъ да се държи въ отсѫствието му, а това било нѣкакъ не съвсѣмъ естественно, поне, отъ Коллера. Съ една дума, колкото по-нататъкъ си припомнялъ Шилкинъ, толкова по-подозрителенъ той ставалъ. Врѣмето между това минавало, тѣ се не връщали и безопокойствието му достигнѫло до крайни прѣдѣли. Той твърдѣ добрѣ е разбиралъ, колко е рискувалъ въ това дѣло: на него можехѫ да паднѫтъ подозрѣнията на началството. Можехѫ да помислѭтъ, че той отпуснѫлъ другаритѣ си съзнателно, по взаимно съгласие, и ако би той да се забавяше да не обади за изчезванието на Куликова и А-ва, тѣзи подозрѣния би получили още по-голѣма вѣроятность. Нѣмало е за какво да се губи врѣме. Тогазъ той си спомнилъ, че въ послѣдньо врѣме Куликовъ и А-въ бѣхѫ нѣкакъ особенно близки помежду си, често пѫти си шушнѣхѫ, често пѫти ходѣхѫ задъ казармитѣ, далечъ отъ всички очи. Спомнилъ си, че и още тогава той помислѣлъ за тѣхъ . . . Въпросително той погледалъ

на своя конвоенъ; той се прозявалъ, облегнжтъ на пушката си, и най-невинно чистѣлъ носа си съ пръстъ, тъй щото Шилкинъ и не го удостоилъ да му съобщи мислитѣ си, а просто му казалъ да върви подирѣ му въ инжинерната занаятчийница. Въ занаятчийницата трѣбвало да се попита, да не би да сж дохаждали тамъ. Но се оказало, че тамъ никой не ги е виждалъ. Всичкитѣ съмнѣния на Шилкина се разсѣяли: „Ако би тѣ да сж отишли просто да пийнжтъ и да се повеселжтъ въ прѣдмѣстието, което по нѣкой пжть правѣлъ Куликовъ, — мислѣлъ си Шилкинъ, — то даже и това тукъ не можеше да бжде. Тѣ би му казали, защото това не струваше отъ него да се крие.“ Шилкинъ оставилъ работата, и безъ да се върне въ казармата, право отишълъ въ затвора.

Било вече деветь часа, когато той се явилъ при фелдфебеля и му расправилъ, каква е работата. Фелдфебельтъ се оплашилъ и дори не искалъ да вѣрва отъ най-напрѣдъ. Разумѣва се, че и Шилкинъ всичко това му исказахъ само като догадка, като подозрѣние. Фелдфебельтъ тозчасъ се спусналъ при майора. Майорътъ — при коменданта. Слѣдъ четвъртъ часъ вече сж били зети всички необходими мѣрки. Обадили и на самия генералъ-губернаторъ. Прѣстжпницитѣ бѣхж важни и за тѣхъ можехж да получжтъ силно мъмрѣние отъ Петербургъ. Правилно е или не, но А-въ се причисляваше къмъ политическитѣ прѣстжпници; Куликовъ бѣше отъ „особенното отдѣление,“ т. е. архипрѣстжпникъ, та при това още и воененъ. До сега нѣмало е такъвъ случай, щото нѣкой да избѣга отъ „особенното отдѣление.“ Припомнили си при това, че, споредъ правилата, всѣки единъ арестантинъ отъ „особенното отдѣление“ трѣбвало да се придружава на работата отъ двама конвойни, или поне, да е имало по единъ конвоенъ на всѣки. Това правило не било съблюдено. Излизаше, прочее, неприятна работа. Пратени били хора по всичкитѣ околни села и паланки, да явжтъ за избѣгалитѣ и да оставжтъ тамъ бѣлѣзитѣ имъ. Пуснали казаци по дирята имъ да ги стигнжтъ и уловжтъ; написали и въ съсѣднитѣ околии и губернии . . . Съ една дума, всички се исполпашихж.

Между това у насъ, въ затвора, се начена едно друго вълнение. Арестантитѣ, като се връщахж едни по едни отъ работитѣ, тозчасъ се научавахж за станжлото. Новината между всички се пръсна. Всички приемахж извѣстието съ една необикновенна,

скрита радость. У всички нѣкакъ трепна сърдцето . . . Освенъ дѣто тъзи случка наруши монотонния животъ на тъмницата и разрови мравуняка, — бѣгството, та и такъво бѣгство нѣкакъ родственно се отзова въ всички души и размърда въ тѣхъ отколѣ забравенитѣ струни; нѣщо като надѣжда, смѣлость, възможность да промѣнжтъ участьта си зашава въ всички сърдца. „Че бѣгали сж хора: защо не? . .“ И всѣки единъ при тъзи мисъль ставаше по-бодъръ и захващаше съ единъ дързъкъ видъ да гледа на другаритѣ си. Поне, всички отведнжжъ станахж нѣкакъ горделиви и наченахж нѣкакъ отвисоката да поглеждатъ на унтеръ-офицеритѣ. Разбира се, че въ затвора тозчасъ надоде началството. Доде и самий комендантинъ. Нашитѣ се пообод рихж и гледахж смѣло, чакъ прѣзрително до нѣйдѣ и съ една мълчалива, строга солидность: „ний, господиновци, знаемъ такива работи какъ да вършимъ.“ Не ще сънмѣние, че за всеобщото посѣщение на началството у насъ на часа прѣдвидѣхж. Прѣдвидѣхж тъй сжщо, че бездруго ще станжтъ растършувания и отъ напрѣдъ всичко скрихж. Знаехж, че началството въ всички тѣзи случаи земаше мѣрки, подобни на качулка слѣдъ дъждъ. Тъй и се случи: стана голѣма гюрюлтия; всичко прѣровихж, всичко растършувахж и нищо, разбира се, не намѣрихж. Подирь обѣдъ на работа испратихж арестантитѣ подъ усиленъ конвой. Надвечеръ караулнитѣ наминавахж ката минута въ затвора; прѣброихж арестантитѣ единъ пжть повече, отъ колкото обикновенно. При това два пжти сбъркахж повече. Отъ то[...] произлѣзе пакъ бъркотия: извадихж всички ни на двора и отново ни прѣчетохж. Послѣ ни прѣброихж още единъ пжть, [...] казарми . . . Съ една дума, имаше много грижи.

Но на арестантитѣ и окото имъ не трепваше. Тѣ всички гледахж твърдѣ независимо, и както това винаги се прав[...] ше въ такива случаи, прѣзъ цѣлата тъзъ вечерь тѣ се държ[...] хж необикновенно благоприлично: „Дѣто ще се каже, тѣ [...] могжтъ за нищо да ни закачжтъ.“ Не ще питание, че нача[...] ството си е мислѣло: „да ли не сж останали въ затво[...] съумишленници на избѣгалитѣ?“ и заповѣдало да приглежда[...] да се ослушватъ къмъ арестантитѣ. Но затворницитѣ само [...] смѣяхж. „Таквазъ ли е тая работа, да се оставжтъ съумишл[...] ници!“ „Такъва работа тайно се върши, а не инакъ.“ „Та[...] такъвъ ли човѣкъ е Куликовъ, такъвъ ли човѣкъ е А-въ, ш[...] къ таквазъ работа да оставжтъ дири? Направена е искус[...]

масторски. Хората сѫ калени и прѣкалени; прѣзъ заключени порти ще прѣминѫтъ!“ Съ една дума, славата на Куликова и А-ва порасна; всички се гордѣяхѫ съ тѣхъ. Чувствувахѫ, че подвигътъ имъ ще достигне до най-далечното потомство на каторжницитѣ, ще прѣживѣй и тъмницата.

— Хората сѫ мастори! Казвахѫ едни.

— Мислѣхѫ, че у насъ не могѫтъ да избѣгатъ. Нà, избѣгахѫ! .. притуряхѫ други.

— Избѣгахѫ! пое трети, като се озърташе нѣкакъ властно наоколо. — Ама кой избѣга! .. Като тебъ ли такъвъ?

Въ друго врѣме арестантътъ, до когото се отнасяхѫ тѣзи думи, бездруго би отговорилъ на обидата и би защитилъ честьта си. Но сега той скромно промълча. „Та и наистина, не всички сѫ такива, като Куликовъ и А-въ; трѣбва човѣкъ по-напрѣдъ да се покаже, че е мѫжъ“. . .

— И за какво ли живѣемъ тука? прѣкѫсна мълчанието четвърти, който сѣдѣше мирно до прозореца на готварницата, като говорѣше до нѣйдѣ на распѣвъ отъ нѣкакво расслабленно, но скрито самодоволно чувство, и подпирайки съ рѫка главата си. — Що сме ний тука? Живи — не хора, умрѣли — не покойници. Е-ехъ!

— Работата не е чипикъ. Отъ крака си не можешъ го хвърли. Какво е-ехъ?

— А че ей-нà Куликовъ . . . се намѣси въ разговора единъ горѣщъ и младъ момъкъ съ жълто йоще на устата.

— Куликовъ! подзе тутакъ си другъ, като си искриви прѣзрително очитѣ къмъ момъка: — Куликовъ!

Сирѣчъ това значи: много ли има такива Куликовци?

— Ама и А-въ, братя, е антика, ухъ, антика!

— Кѫдѣ! Тозъ и Куликова може да продаде. Масторъ човѣкъ!

— А далечъ ли сѫ отишли тѣ сега, братя, желателно е да знаемъ . . .

И тутакъ си се захванахѫ разговори, да ли сѫ отишли тѣ далечъ? И на коя страна сѫ ударили? И кѫдѣ е по-добрѣ да отидѫтъ? И кое село е по-близко? Намѣрихѫ се хора, които знаехѫ околностьта. Тѣхъ съ любопитсто ги слушахѫ. Говорихѫ за жителитѣ на съсѣднитѣ села и рѣшихѫ, че тѣ не сѫ надѣжни хора. Близко до града сѫ хитри хората; надъ арестантитѣ нѣма да се смилѭтъ, ще ги излобѭтъ и ще ги издадѫтъ,

— Тукашний селенинъ, братя, е лошавъ човѣкъ! У-у-у селакъ!

— Проклѣтъ селакъ!

— Остави го. Да му не паднешъ въ ржцѣтѣ, убива те.

— А бе, и нашитѣ . . .

— То се разбира, че кой кого навие. И нашитѣ не сж такива хора, лесно нѣма да се прѣдаджтъ.

— На, нѣма да умремъ ще чуемъ.

— Ами ти какво мислишъ? Ще ги уловжтъ?

— Азъ мисля, че никога нѣма да ги уловжтъ! поема единъ отъ распаленитѣ, като ударва съ тупаницата си по масата.

— Хм. Кой знае какъ ще излѣзе тука работата.

— А азъ, братя, ето какво мисля, захвана Скуратовъ: — да съмь „бродяга," че ще ми намѣрятъ опинцитѣ!

— Тебе ли нѣма да уловжтъ!

Захваща се смѣхъ; други се показватъ, че не щжтъ и да слушатъ. Но Скуратовъ се распали.

— Никога, никога нѣма да ме уловжтъ! Поема той инергично: — азъ, често за себе си това съмь мислѣлъ, и самичъкъ на себе си се удивлявамъ: дѣто го рѣкли, и прѣзъ иглени уши ще минж, ама пакъ нѣма да ме хванжтъ.

— Хортувай си: като те нагъне гладъ, че да видишъ какъ ще отидешъ пакъ при селенина за комаче хлѣбъ!

Общъ смѣхъ.

— За хлѣбъ ли? Лъжешъ!

— Че ти какво ми дрънкашъ напраздно? Вий съ чичо Василъ „кравешка смърть сте убили"[1]), затова и тука сте дошли.

Още по-силенъ смѣхъ. Сериознитѣ гледатъ съ още по-голѣмо негодувание.

— Лъжешъ! Крѣщи Скуратовъ: — това Микитка за мене измисли, та и не за мене, а за Василъ, а мене тъй заедно ме приплетохж. Азъ съмь московчанинъ и отъ дѣтинство съмь въспитанъ на „бродяжество." Меня още когато досколътъ ме учаше на четмо, ме теглѣше за ухо: твърди „помилуй мя Боже, по велицей малости твоей" и тъй натататъкъ . . . А азъ повтарямъ подирѣ му: „поведохж ме въ полицията по милости

[1]) То есть убили нѣкой селенинъ или селенка, като сж мислили, че тѣ сж направили магия и сж пуснжли по вѣтъра болѣстьта, отъ която умира добитъка. Унасъ имаше единъ такъвъ убиецъ.

твоей“ и т. н. . . . А че ето какъ отъ млади години съмь захваналъ да постжпвамъ.

Всички пакъ се изсмѣхж. Но Скуратовъ това и търсѣше. Той не можеше да се не майтапи. Скоро го зарѣзахж и се заловихж за сериозни разговори. Разсждавахж повече старцитѣ и ония, които разбирахж отъ работата. А по-младитѣ и по-кроткитѣ само имъ се радвахж като ги гледахж и си подавахж главитѣ да ги слушатъ; голѣма тълпа се събра въ готварницата; разбира се, унтеръ-офицери тука нѣмаше. При тѣхъ нѣмаше всичко да говорятъ. Отъ ония, които се радвахж най-много, азъ забѣлѣзахъ едного татарина, Маметка, невисокъ, скулѣстъ, съ твърдѣ комическа фигура. Той, кажи, че никакъ не-знаеше да приказва по русски, та и не разбираше, за какво говорятъ другитѣ, но и той тамъ промъкваше главата си измежду навалицата и слушаше, съ наслаждение слушаше.

— Що, Маметка, якшй? се обърна къмъ него отъ нѣмание на работа отхвърлений отъ всички Скуратовъ.

— Якшй! Ухъ, якшй! забърбори цѣлъ съживѣний Маметка, като клюмаше Скуратову съ смѣшната си глава: – Якшй!

— Нѣма да ги, уловятъ? Иокъ?

— Иокъ, йокъ! и Маметка пакъ забръщолеви, но тоя пжть вече като махаше съ ржцѣ.

— Значи, твой лъгахъ, мой неразбрахъ, тъй, ná ли?

— Тъй, тъй, якшй! пое Маметка съ кимание на глава.

— Е, нека да е и якшй!

И Скуратовъ, като го тупна по калпака, и като го нахлупи на очитѣ му, излѣзе отъ готварницата въ най-весело настроение, като остави въ едно очудвание Маметка.

Цѣла недѣля се продължавахж строгоститѣ въ затвора и силнитѣ прѣслѣдвания и дирения въ околноститѣ. Не знамъ какъ, но арестантитѣ тозчасъ и точно получавахж всичкитѣ извѣстия за дѣйствията на началството вънъ отъ тъмницата. Въ първитѣ дни всичкитѣ извѣстия бѣхж въ полза на избѣгалитѣ: нито се чухж, нито се видѣхж, въ земята потънахж че и свършена работа. Нашитѣ само подъ мустакъ се смѣяхж. Всѣко безспокойствие за сждбата на избѣгалитѣ изчезна. „Нищо нѣма да намѣрятъ, никого нѣма да уловятъ!“ говорѣхж у насъ съ самодоволствие.

— Нѣма нищо; коршумъ улавя ли се!

— Сбогомъ, не грижете се, скоро ще се вържж!

Знаехѫ у насъ, че всичкитѣ околни селени сѫ подигнѫти на кракъ да пазѭтъ всичкитѣ подозрителни мѣста, всичкитѣ гори, всичкитѣ долчини.

— Праздна работа! говорѣхѫ нашитѣ подсмивайки се: — тѣ навѣрно си иматъ нѣкой такъвъ човѣкъ, у когото сега живѣѭтъ.

— Бездруго иматъ! казвахѫ други: — не сѫ таквизъ, синковцитѣ; всичко отъ напрѣдъ си приготвили.

Пуснахѫ се още по-далече въ предположения: захванахѫ да говорѭтъ, че избѣгалитѣ до сега, може би, още въ прѣдмѣстието се намиратъ, нѣйдѣ въ нѣкоя изба се криѭтъ, до като „тревогата" прѣмине и коситѣ имъ порастѫтъ. Ще поживѣѭтъ половинъ или цѣла година, а послѣ и ще хванѫтъ нѣкой пѫть . . .

Съ една дума, всички бѣхѫ даже въ нѣкакво романическо състояние на духа. И току отведнѫжъ, слѣдъ осъмь дена отъ бѣгството, се пръсна слухъ, че нападнѫли на дирята имъ. Разбира се, че нелѣпий слухъ бѣше на часа отхвърленъ съ прѣзрѣние. Но още сѫщата вечеръ слухътъ се потвърди. Арестантитѣ почнахѫ да се вънуватъ. На другия день утриньта захванѫли изъ града да говорѭтъ, че вече сѫ ги уловили и ги докарватъ. Слѣдъ обѣдъ узнахѫ още по-голѣми подробности; уловили ги на седъмдесеть версти, въ еди-кое си село. Най-сѣтнѣ се получи точно извѣстие. Фелдфебельтъ, като се върна отъ майора, обади положително, че надвечерь ще ги доведѫтъ право въ кордегардията при затвора. Никакви съмнѣния вече не можехѫ да бѫдѫтъ. Мѫчно може да се прѣдаде впечатлѣнието, което произведе това извѣстие на арестантитѣ. Отпървенъ като че ли всички се разсърдихѫ, послѣ се обезкуражихѫ. Послѣ се прояви нѣкакво желание да подигравать. Захванахѫ да се подсмиватъ, но не вече на началството, а на уловенитѣ, отъ най-напрѣдъ малцина, подпръ всички, кажи, освенъ нѣколцина сериозни твърди, които размишлявахѫ самостоятелно и които не можехѫ да се разувѣрѭтъ съ насмѣшки. Тѣ съ прѣзрѣние гледахѫ на лекомислието на массата и мълчахѫ.

Съ една дума, както по-напрѣдъ възнасяхѫ Куликова и А-ва, тъй сега въ сѫщата степень, ги унижавахѫ, дори и съ наслаждение ги унижавахѫ. Сякашъ че тѣ сега докачихѫ всички съ нѣщо. Съ прѣзрителенъ видъ разказвахѫ, че тѣмъ много имъ се дощѣло да ѣдѫтъ, че тѣ не отраяли глада и отишли

въ село при селацитѣ да просятъ хлѣбъ. Това вече бѣше послѣдня стъпень на унижение за „бродягата." Впрочемъ тѣзи разкази бѣхѫ невѣрни. На избѣгалитѣ имъ уловили дирята; тѣ се скрили въ една гора; заобиколили гората отъ всички страни съ хора. Тѣ, като видѣли, че нѣма възможность да се спасятъ, се прѣдали. Друго нищо не имъ оставало какво да правятъ.

Но когато вечерьта дѣйствително ги докарахѫ съ вързани рѫцѣ и крака, съ жандарми, цѣлата каторга се затече къмъ оградата да гледа, какво ще направятъ съ тѣхъ. Разбира се, че нищо не можехѫ да видятъ, освенъ майорския и комендантския пайтонъ при кордегардията. Уловенитѣ турнахѫ въ секретно отдѣление, заковахѫ ги и на другия день ги дадохѫ подъ сѫдъ. Подигравкитѣ и прѣзрѣнието на затворницитѣ скоро отъ само себе си се прѣкратихѫ. Узнахѫ работата по-подробно, узнахѫ, че нѣмало е какво друго и да правятъ, освенъ да се прѣдадѫтъ, и всички захванахѫ съчувственно да слѣдѫтъ за хода на дѣлото въ сѫда.

— Ще опитатъ хилядата тоеги казвахѫ едни.

— Кѫдѣ хиляда! говорѣхѫ други: — ще ги смажѫтъ. А-ву, може би, ще ударятъ хиляда, ама оногова ще го дотрепатъ, защото, братко ти мой, той е отъ особенното отдѣление.

Обаче не угадахѫ. А-ва присѫдихѫ само за петь стотинъ; зели въ внимание удовлетворителното му прѣдишно поведение и първата грѣшка. Куликову ударихѫ, ми се струва, хиляда и петь стотинъ. Наказали ги доста милостиво. Тѣ, като хора разбрани, никого прѣдъ сѫда не забъркали, говорѣли ясно, точно, казвали, че избѣгали право отъ крѣпостьта, безъ да се навърнѫтъ нийдѣ. Отъ тѣхъ тримата най-много ми бѣше жалъ за Коллера: той всичко изгуби, изгуби послѣднитѣ си надѣжди, прѣтърпѣлъ най-много отъ всички, струва ми се, двѣ хиледи, и билъ испратенъ арестантинъ нѣйдѣ другадѣ, само не въ нашия затворъ. А-ва наказали слабо, милостиво; на това му спомогнѫли докторитѣ. Но той се храбрѣлъ и на високо говорѣлъ въ болницата, че той сега на всичко ще се рѣши, на всичко е готовъ и не това още ще направи. Куликовъ се държеше както и винаги, т. е. солидно, прилично, и, като се върна слѣдъ наказанието въ затвора, той гледаше тъй, като че никога не се отлѫчвалъ отъ него. Но не така гледахѫ на него арестантитѣ: при всичко че Куликовъ всѣкога и на всѣкѫдѣ знаеше какъ да се държи, затворницитѣ въ душата си нѣкакъ прѣстанахѫ да

го уважаватъ, нѣкакъ пó като съ равенъ захванахѫ къмъ него да се отнасѭтъ. Съ една дума, слѣдъ това бѣгство славата на Куликова силно падна. Сполуката така много значи между хората.

X.

Излизание отъ каторгата.

Всичко това се случи въ послѣдната година на моята каторга. Тая послѣдня година токурѣчи тъй ми е паметна, както и първата, особенно най-послѣдното ми врѣме въ затвора. Но защо да говорѭ за подробноститѣ. Помнѭ само, че въ тъзи година, при всичкото ми нетърпѣние пó скоро да свършѫ срока си, менъ ми бѣше пó-легко да живѣѭ, отъ колкото прѣзъ всичкитѣ прѣдидущи години на заточението ми. Първо, между арестантитѣ азъ вече имахъ много другари и приятели, които окончателно се убѣдихѫ, че азъ съмь добъръ човѣкъ. Мнозина отъ тѣхъ ми бѣхѫ прѣданни и ме обичахѫ. Пионерътъ насмалко че не заплака, като испроваждаше мене и другаря ми отъ тъмницата, и когато ний послѣ вече слѣдъ излизанието ни, още цѣлъ мѣсецъ живѣхме въ този градъ, въ едно правителственно здание, той токурѣчи всѣки денъ наминаваше у насъ, тъй само, да ни погледа. Обаче имаше студени и непривѣтливи личности чакъ до края, на които, ми се струва, тежко имъ бѣше да продуматъ съ мене една дума — Богъ знай защо. Чинѣше ми се, че между насъ стоеше нѣкаква прѣграда.

Въ послѣдньо врѣме азъ въобще се ползувахъ съ пó-голѣми прѣимущества, отъ колкото прѣзъ всичкото врѣме на каторгата. Въ тоя градъ между военнитѣ служащи се случихѫ мои познати, дори и стари училищни другари. Азъ подновихъ съ тѣхъ сношенията си. Чрѣзъ тѣхъ азъ можахъ да имамъ повече пари, можахъ да пишѫ въ отечеството си и дори можахъ да имамъ книги. Нѣколко години вече бѣхѫ се изминѫли, отъ като не бѣхъ челъ нито една книга и трудно могѫ да дамъ отчетъ за това чудно и заедно съ това вълнующе впечатлѣние, което ми произведе първата прочетена отъ мене въ затвора книга. Помнѭ, азъ захванахъ да четѫ отъ вечерьта, когато затворихѫ казармата и четохъ цѣла нощь до съмнѫло. Това бѣше номеръ на единъ журналъ. Сякашъ че новина отъ другъ свѣтъ ми доде; прѣдишний животъ цѣлъ ясенъ и свѣтлъ се исправи

отпрѣди ми, и азъ се стараехъ да отгатнѫ отъ четеното: много ли съмь останѫлъ надирѣ отъ тоя животъ? Много ли сѫ прѣживѣли тѣ тамъ безъ мене, какво ги вълнува сега, какви въпроси ги занимава въ настояще врѣме? Азъ се вдълбочавахъ въ всѣка дума, четѣхъ „и между редоветѣ“, стараяхъ се да намирамъ таинственъ смисълъ, загатвание за прѣдишното; търсѣхъ слѣди отъ това, което пѝ-напрѣдъ, въ мое врѣме, вълнуваше хората, и колко тежко ми бѣше сега да признаѭ въ дѣйствителность, до колко азъ бѣхъ чуждъ въ новия животъ, станахъ парче отрѣзано! Трѣбаше да навиквамъ на новото, да се запознавамъ съ новото поколѣние. Особенно азъ се втурвахъ въ статия, подъ която намирахъ името на познатъ менѣ, близъкъ пѝ-напрѣдъ човѣкъ . . . Но вече звучахѫ и нови имена: явили се нови дѣятели, и азъ съ жадность бързахъ да се запознавамъ съ тѣхъ и се ядувахъ, че имахъ тъй малко книги отпрѣди си, и че тъй мѫчно тѣ се прѣкарахѫ въ затвора. Пѝ-напрѣдъ при прѣдишния плацъ-майоръ даже бѣше опасно да внесешъ книги въ каторгата. Въ случай на ненадѣйни прѣтърсвания бездруго щѣхѫ да попитатъ: „отъ гдѣ сѫ тѣзи книги? отъ кого си ги зелъ? Дѣто ще се каже, ти имашъ сношения? . . .“ А какво можахъ азъ да отговорѭ на такива питания? И затова, като живѣяхъ безъ книги, азъ поневоля се вдѫлбочихъ самъ въ себе си, задавахъ си въпроси, стараехъ се да ги разрѣшѫ, мѫчихѫ ме тѣ понѣкога . . . Но всичко това човѣкъ не може тъй да раскаже! . .

Азъ постѫпихъ въ затвора зимѣ и затова зимѣ пакъ трѣбваше да излѣзѫ на свобода, въ тоя сѫщий день на мѣсеца, въ който бѣхъ дошелъ. Съ какво нетърпѣние азъ чакахъ зимата, съ какво наслаждение азъ гледахъ въ края на лѣтото, какъ вѣхне листа на дървото и какъ пожълтява трѣвата въ полето. Но ето вече се мина и лѣтото, зафуча есенний вѣтъръ; ето вече захвана да хвърчи първий снѣгъ . . . Настана, найпослѣ, тъзи отколѣ очаквана зима! Сърдцето ми захващаше сегизъ-тогизъ глухо и силно да тупа отъ великото прѣдчувствие за свобода. Но чудна работа: колкото пѝ-минаваше врѣмето и колкото пѝ-наближаваше срока, толкова пѝ-търпѣливъ и пѝ-търпѣливъ азъ ставахъ. Къмъ края на послѣднитѣ дни азъ дори и се зачудихъ и се укорихъ: менъ ми се стори, че азъ станахъ съвършенно хладнокръвенъ и равнодушенъ. Мнозина арестанти, които ме срѣщахѫ по двора въ свободно отъ занятията врѣме, заприказвахѫ съ мене, поздравявахѫ ме.

— Е, бай Александръ Петровичъ, скоро, скоро ще излѣзете на свобода. Ще ни оставите сами, сираци.

— Ами вий Мартиновъ скоро ли? отговаряхъ азъ.

— Азъ ли! Кждѣ? седемь години има още да теглж . . .

И си възджхваше, спираше се, поглеждаше разсѣянно, сякашъ че се вглежда въ бждащето . . . Да, мнозина искренно и радостно ме поздравявахж. Менъ ми се стори, че и всички като че захванахж по-привѣтливо да се обръщатъ съ мене. Азъ очевидно ставахъ за тѣхъ вече чуздъ; тѣ вече се прощавахж съ мене. К-чинский, полякъ, дворянинъ, тихъ и кротъкъ младъ човѣкъ, тъй сжщо, както и азъ, обичаше много да се разхожда по двора въ свободно врѣме. Той мислѣше съ чистъ въздухъ и съ движение да спази здравието си и да възстанови въ организма си загубата отъ задушливитѣ казарменни нощи. „Азъ съ нетърпѣние чакамъ излизанието ви, той ми каза съ усмивка, като ме срѣщна веднжжъ на разходка: — вий ще излѣзете и *вече азъ ще знамъ тогава*, че тъкмо една година ми остава до излизанието.“

Ще забѣлѣжж пжтемъ, че поради мечтателностьта и дългата отвичка, свободата у насъ, въ затвора, ни се показваше нѣкакъ по́-свободна отъ сжщата свобода, т. е. отъ тая, която сжществуваше въ дѣйствителность. Арестантитѣ прѣуголѣмявахж понятието за дѣйствителната свобода, и това е тъй естественно, тъй свойственно на всѣки затворникъ. Нѣкой дрипавъ офицерски денщикъ се считаше у насъ едвамъ ли не краль, едвамъ ли не идеалъ на свободенъ човѣкъ, сравнително съ арестантитѣ, защото той ходѣше съ необръсната глава, безъ окови и безъ конвой.

Въ навѣчернето на най-послѣдния день, въ дрезгавина, азъ заобиколихъ по край стълбоветѣ цѣлия ни затворъ. Колко хиляди пжти азъ съмь обикалѣлъ тѣзи стълбове въ всичкитѣ тия години! Тука, задъ казармитѣ азъ съмь се скиталъ въ първата година на моята каторга самичъкъ, осамотенъ, убитъ. Помнж, какъ азъ, брояхъ тогава, колко хиляди дни ми оставатъ. Господи, колко отдавна това бѣше! Его тукъ нà, въ това кюше, живѣеше въ плѣнъ нашия орелъ; ето тадѣва ме срѣщаше често пжти Петровъ. Той и сега се не отдѣляше отъ мене. Завтичаше се и, като че ли отгатвайки мислитѣ ми, мълчешката вървѣше редомъ съ мене и сякашъ че въ себе си, вжтрѣшно за нѣщо се очудваше. Мислѣнно азъ земахъ сбогомъ отъ тѣзи почернѣли дървени стѣни на нашитѣ казарми. Колко непривѣтливи ми

се показахѫ и колко ме поразихѫ тѣ *тогава*, въ първо врѣме! Трѣбва и тѣ сега да сѫ постарѣли въ сравнение съ тогавашното; но това азъ не можахъ да забѣлѣжѫ. И колко млади нѝ напусто сѫ погрѣбени въ тѣзи стѣни, колко велики сили сѫ загинѫли тука даромъ! Но трѣбва всичко да кажѫ: тѣзи хора, бѣха необикновенни хора. Че тѣ, може би, сѫ най-даровитиѣ, най-силнитѣ хора отъ цѣлия ни народъ. Но загинахѫ даромъ могѫщитѣ сили, загинахѫ ненормално, незаконно, безвъзвратно. Акой е виновенъ?

Туй то, кой е виновенъ?

На слѣдующата утринь, рано, още прѣди излизание на работа, щомъ току се развидѣлѝ, азъ обиколихъ всичкитѣ казарми, за да зема сбогомъ отъ всички арестанти. Много ягки, груби рѫцѣ се протегнахѫ къмъ мене привѣтливо. Нѣкои ги стискахѫ съвсѣмъ по приятелски, но такива имаше малко. Други пъкъ твърдѣ добрѣ разбирахѫ, че азъ ей-сега-е ще станѫ съвсѣмъ другъ човѣкъ, отъ колкото сѫ тѣ. Знаяхѫ, че азъ въ града имамъ познати, че азъ тутакъ си отъ тука ще отидѫ право при *благороднитѣ* и ще сѣднѫ редомъ съ тѣзи господа, като равенъ. Тѣ това разбирахѫ и макаръ че ласково и прѣвѣтливо да земахѫ сбогомъ съ мене, но съвсѣмъ не като съ другарь, а като че съ благороденъ. Нѣкои се отвръщахѫ отъ мене и студено ми не отговаряхѫ. А нѣкои погледахѫ дори и съ една ненависть.

Удари барабанътъ и всички отидохѫ на работа, а азъ останахъ въ казармата. Сушиловъ тъзи утринь стана нá-да ли не пô-рано отъ всички, и съ всичкитѣ си сили се грижѣше да да ми приготви чай. Горкия Сушиловъ! Той заплака, когато азъ му подарихъ арестантскитѣ си парцалаци, ризи, подложки и малко пари. „Азъ не това, не това! говорѣше той, като сдържаше извънъ сила устнитѣ си, които му треперяхѫ: — азъ какъ ще ви изгубѭ васъ, Александръ Петровичъ? На кого азъ тука безъ васъ ще останѫ?“ За послѣденъ пѫть азъ зехъ сбогомъ и съ Акима Акимичъ.

— Его и за васъ наближава скоро! азъ му казахъ.

— За мене дълго, още много дълго ми остава тука да бѫдѫ, бърборѣше той, като ми стискаше рѫката. Азъ се хвърлихъ на врата му и ний се цѣлувáхме.

Десеть минути слѣдъ излизанието на арестантитѣ, излѣзохме и ний отъ тъмницата, за да се не върнемъ никога, — азъ

и другаря ми, съ когото азъ дойдохъ. Трѣбваше да се отиде право въ ковачницата, за да ни разковжтъ оковитѣ. Но вече не ни придружаваше конвоенъ съ пушка: ний отидохме съ унтеръофицера. Насъ ни расковахж наши арестанти, въ инжинерната занаятчийница. Азъ почакахъ, до като расковжтъ другаря ми, а послѣ от[illegible] и самичъкъ къмъ наковалнята. Ковачитѣ ме обърнахж съ[illegible]ъмъ себе си, подигнахж отдирѣ ногата ми, гудихж ж н[illegible]лнята . . . Тѣ се грижѣхж, искахж да извършжтъ раб[illegible]ѝ искусно, пò-добрѣ.

— За[illegible]аното, заклепаното мѣсто най-първо обърни? . . командуваше старший: — гуди го тъй, добрѣ . . . Удри сега съ чука . . .

Оковитѣ паднахж. Азъ ги дигнахъ . . . Менъ ми се искаше да ги подържж въ ржка, да погледнж на тѣхъ за послѣденъ пжть. Сякашъ че азъ се чудѣхъ, че тѣ ей-сега-е бѣхж на краката ми.

— Е, Сбогомъ! Сбогомъ! говорѣхж арестанитѣ съ прѣкжснжти, груби, но като че ли отъ нѣщо доволни гласове.

Да, сбогомъ! Свобода, новъ животъ, въскресение отъ мъртвитѣ . , . Ей че славна минута!

DATE DUE